వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలి(ముని)విరచిత వ్యాకరణమహాభాష్యమ్

॥ శాస్త్రారమ్భప్రతిజ్ఞాధికరణమ్ ॥

॥ అథ శబ్దానుశాసనమ్ ॥

అథేత్యయం శబ్దోఽధికారార్థః ప్రయుజ్యతే। శబ్దానుశాసనం నామ శాస్త్రమధికృతం వేదితవ్యమ్ ।।

-0-1-010- (2-0) ।। అనుశాసనీయశబ్దనిర్ణయాధికరణమ్ ।।

కేషాం శబ్దానామ్?

లౌకికానాం వైదికానాం చ। తత్ర లౌకికాస్తావత్- గౌరశ్వః పురుషో హస్తీ శకునిః మృగో బ్రాహ్మణ ఇతి। వైదికాః ఖల్వపి- శన్నో దేవీరభిష్టయే (అ.సం.1,1,1), ఇషే త్వోర్జే త్వా (తై.సం.1,1,1,1), అగ్నిమీలే పురోహితమ్ (ఋ.1,1,1), అగ్న ఆయాహి వీతయే (సా. సం. 1,1,1) ఇతి ।।

అథ గౌరిత్యత్ర కః శబ్దః ?

కిం యత్తత్సాస్నాలాఙ్గూలకకుదఖురవిషాణ్యర్థరూపం స శబ్దః ?

నేత్యాహ। ద్రవ్యం నామ తత్ ।।

యత్తర్హి తదిఙ్గితం చేష్టితం నిమిషితమితి, స శబ్దః?

నేత్యాహ। క్రియా నామ సా ।।

యత్తర్హి తచ్ఛుక్లో నీలః కపిలః కపోత ఇతి స శబ్దః?

నేత్యాహ। గుణో నామ సః ।।

యత్తర్హి తద్భిన్నేష్వభిన్నం ఛిన్నేష్వచ్ఛిన్నం సామాన్యభూతం స శబ్దః?

నేత్యాహ। ఆకృతిర్నామ సా ।।

కస్తర్హి శబ్దః?

యేనోచ్చారితేన సాస్నాలాఙ్గూలకకుదఖురవిషాణినాం సమ్ప్రత్యయో భవతి స శబ్దః ।।

అథ వా ప్రతీతపదార్థకో లోకే ధ్వనిః శబ్ద ఇత్యుచ్యతే। తద్యథా- శబ్దం కురు, మా శబ్దం కార్షీః, శబ్దకారీ అయం మాణవక ఇతి ధ్వనిం కుర్వన్నేవముచ్యతే। తస్మాద్ ధ్వనిః శబ్దః ।।

(3-0) ।। శబ్దానుశాసనశాస్త్రప్రయోజనాధికరణమ్ ।।

(3-1) ।। ముఖ్యప్రయోజనాని ।।

కాని పునః శబ్దానుశాసనస్య ప్రయోజనాని?

రక్షోహాగమలఘ్వసన్దేహాః ప్రయోజనమ్ ।।

(3-1-1) ।। రక్షాపదార్థనిరూపణభాష్యమ్ ।।

రక్షార్థం వేదానామధ్యేయం వ్యాకరణమ్- లోపాగమవర్ణవికారజ్ఞో హి సమ్యగ్వేదాన్ పరిపాలయిష్యతీతి ।।

(3-1-2) ।। ఊహపదార్థనిరూపణభాష్యమ్ ।।

ఊహః ఖల్వపి- న సర్వైర్లిఙ్గైర్న చ సర్వాభిర్విభక్తిభిర్వేదే మన్త్రా నిగదితాః। తే చావశ్యం యజ్ఞగతేన పురుషేణ యథాయథం విపరిణమయితవ్యాః। తాన్నావైయాకరణః శక్నోతి యథాయథం విపరిణమయితుమ్। తస్మాదధ్యేయం వ్యాకరణమ్ ।।

(3-1-3) ।। ఆగమపదార్థనిరూపణభాష్యమ్ ।।

ఆగమైః ఖల్వపి- బ్రాహ్మణేన నిష్కారణో ధర్మః షడఙ్గో వేదోఽధ్యేయో జ్ఞేయశ్చ ఇతి। ప్రధానం చ షట్స్వఙ్గేషు వ్యాకరణమ్। ప్రధానే చ కృతో యత్నః ఫలవాన్భవతి ।।

(3-1-4) ।। లఘుపదార్థనిరూపణభాష్యమ్ ।।

లఘ్వర్థం చాధ్యేయం వ్యాకరణమ్- బ్రహ్మణేనావశ్యం శబ్దా జ్ఞేయా ఇతి। న చాన్తరేణ వ్యాకరణం లఘునోపాయేన శబ్దాః శక్యా జ్ఞాతుమ్ ।।

-0-1-027- (3-1-5) ।। అసన్దేహపదార్థనిరూపణభాష్యమ్ ।।

అసన్దేహార్థం చాధ్యేయం వ్యాకరణమ్। యాజ్ఞికాః పఠన్తి- స్థూలపృషతీమాగ్నివారుణీమనడ్వాహీమాలభేత ఇతి। తస్యాం సన్దేహః- స్థూలా చాసౌ పృషతీ చ స్థూలపృషతి, స్థూలాని పృషన్తి యస్యాః సేయం స్థూలపృషతీతి। తాం నావైయాకరణః

స్వరతోఽధ్యవస్యతి- యది పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం తతో బహువ్రీహిః, అథ సమాసాన్తోదాత్తత్వం తతస్తత్పురుష ఇతి ।।

(3-2) ।। ఆనుషఙ్గికప్రయోజనాని ।।

ఇమాని చ భూయః శబ్దానుశాసనస్య ప్రయోజనాని- తేఽసురాః। దుష్టః శబ్దః। యదధీతమ్। యస్తు ప్రయుఙ్క్తే। అవిద్వాంసః। విభక్తిం కుర్వన్తి। యో వా ఇమామ్। చత్వారి। ఉత త్వః। సక్తుమివ। సారస్వతీమ్। దశమ్యాం పుత్రస్య। సుదేవో అసి వరుణ ఇతి ।।

-0-1-028- (3-2-1) ।। తేఽసురాః ।।

తేఽసురా హేలయో హేలయ ఇతి కుర్వన్తి పరావభూవుః। తస్మాద్ బ్రాహ్మణేన న మ్లేచ్ఛితవై నాపభాషితవై। మ్లేచ్ఛో హ వా ఏష యదపశబ్దః। మ్లేచ్ఛా మా భూమేత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్। తేఽసురాః ।।

(3-2-2) ।। దుష్టః శబ్దః ।।

-0-1-030- దుష్టః శబ్దః స్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యా ప్రయుక్తో న తమర్థమాహ। స వాగ్వజ్రో యజమానం హినస్తి యథేన్ద్రశత్రుః స్వరతోఽపరాధాత్ ।। ఇతి ।।

దుష్టాఞ్ఛబ్దాన్మా ప్రయుక్ష్మహీత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్। దుష్టః శబ్దః ।।

(3-2-3) ।। యదధీతమ్ ।।

యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే। అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిత్ ।। తస్మాదనర్థకం మాధిగీష్మహీత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్। యదధీతమ్ ।।

-0-1-033- (3-2-4) ।। యస్తు ప్రయుఙ్క్తే ।।

యస్తు ప్రయుఙ్క్తే కుశలో విశేషే శబ్దాన్ యథావద్ వ్యవహారకాలే। సోఽనన్తమాప్నోతి జయం పరత్ర వాగ్యోగవిద్ దుష్యతి చాపశబ్దైః ।।

కః ?

వాగ్యోగవిదేవ ।।

కుత ఏతత్ ?

యో హి శబ్దాఞ్జానాత్యపశబ్దానప్యసౌ జానాతి। యథైవ హి శబ్దజ్ఞానే ధర్మః,

ఏవమపశబ్దజ్ఞానేఽప్యధర్మః। అథ వా భూయానధర్మః ప్రాప్నోతి। భూయాంసోఽపశబ్దాః, అల్పీయాంసః శబ్దాః ఇతి। ఏకైకస్య హి శబ్దస్య బహవోఽపభ్రంశాః। తద్యథా- గౌరిత్యస్య శబ్దస్య గావీ గోణీ గోతా గోపోతలికేత్యేవమాదయోఽపభ్రంశాః। అథ యోఽవాగ్యోగవిత్, అజ్ఞానం తస్య శరణమ్ ।।

విషమ ఉపన్యాసః। నాత్యన్తాయాఽజ్ఞానం శరణం భవితుమర్హతి। యో హ్యజానన్వై బ్రాహ్మణం హన్యాత్ సురాం వా పిబేత్సోఽపి మన్యే పతితః స్యాత్ ।।

ఏవం తర్హి- సోఽనన్తమాప్నోతి జయం పరత్ర వాగ్యోగవిద్ దుష్యతి చాపశబ్దైః ।।

కః ?

అవాగ్యోగవిదేవ। అథ యో వాగ్యోగవిద్, విజ్ఞానం తస్య శరణమ్ ।।

క్వ పునరిదం పఠితమ్ ?

భ్రాజా నామ శ్లోకాః ।।

కిం చ భోః శ్లోకా అపి ప్రమాణమ్ ?

కిం చాతః ?

యది శ్లోకా అపి ప్రమాణమ్, అయమపి శ్లోకః ప్రమాణం భవితుమర్హతి-

యదుదుమ్బరవర్ణానాం ఘటీనాం మణ్డలం మహత్।

పీతం న గమయేత్స్వర్గం కిం తత్ క్రతుగతం నయేత్ ।। ఇతి।

ప్రమత్తగీత ఏష తత్రభవతః। యస్త్వప్రమత్తగీతస్తత్ప్రమాణమ్ ।। యస్తు ప్రయుఙ్క్తే ।।

(3-2-5) ।। అవిద్వాంసః ।।

అవిద్వాంసః ప్రత్యభివాదే నామ్నో యే న ప్లుతిం విదుః। కామం తేషు తు విప్రోష్య స్త్రీష్వివాయమహం వదేత్ ।। అభివాదే

స్త్రీవన్మా భూమేత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్। అవిద్వాంసః ।।

(3-2-6) ।। విభక్తిం కుర్వన్తి ।।

యాశికాః పఠన్తి- ప్రయాజాః సవిభక్తికాః కార్యా ఇతి। న చాన్తరేణ వ్యాకరణం ప్రయాజాః సవిభక్తికాః శక్యాః కర్తుమ్। విభక్తిం కుర్వన్తి ।।

(3-2-7) ।। యో వా ఇమామ్ ।।

యో వా ఇమాం పదశః స్వరశోఽక్షరశశ్చ వాచం విదధాతి స ఆర్త్విజీనో భవతి। ఆర్త్విజీనాః స్యామేత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్। యో వా ఇమామ్ ।।

-0-1-040- (3-2-8-1) చత్వారి ।।

చత్వారి శృఙ్గా త్రయో అస్య పాదా ద్వే శీర్షే సప్త హస్తాసో అస్య। త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి మహో దేవో మర్త్యాన్ ఆవివేశ ।। ఇతి।

చత్వారి శృఙ్గాణి। చత్వారి పదజాతాని నామాఖ్యాతోపసర్గనిపాతాశ్చ। త్రయో అస్య పాదాః- త్రయః కాలా- భూతభవిష్యద్వర్తమానాః। ద్వే శీర్షే- ద్వౌ శబ్దాత్మానౌ నిత్యః కార్యశ్చ। సప్తహస్తాసో అస్య- సప్త విభక్తయః। త్రిధా బద్ధః- త్రిషు స్థానేషు బద్ధ- ఉరసి కణ్ఠే శిరసీతి। వృషభో వర్షణాత్। రోరవీతి- శబ్దం కరోతి ।।

కుత ఏతత్ ?

రౌతిః శబ్దకర్మా ।।

మహో దేవో మర్త్యాన్ ఆవివేశేతి। మహాన్ దేవః శబ్దః। మర్త్యా మరణధర్మాణో మనుష్యాస్తానావివేశ। మహతా దేవేన నః సామ్యం యథా స్యాదిత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్ ।।

అపర ఆహ- చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః। గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి ।।

చత్వారి వాక్పరిమితాని పదాని- చత్వారి పదజాతాని నామాఖ్యాతోపసర్గనిపాతాశ్చ। తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః। మనస ఇర్షిణో మనీషిణః। గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి। గుహాయాం త్రీణి నిహితాని నేఙ్గయన్తి- న చష్టన్తే। న నిమిషన్తీత్యర్థః। తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి। తురీయం వా ఏతద్వాచో యన్మనుష్యేషు వర్తతే చతుర్థమిత్యర్థః। చత్వారి ।।

-0-1-045- (3-2-9) ।। ఉత త్వః ।।

ఉత త్వః పశ్యన్న దదర్శ వాచముత త్వః శృణ్వన్న శృణోత్యేనామ్। ఉతో త్వస్మై తన్వం విసస్రే జాయేవ పత్య ఉసతీ సువాసాః ।।

ఉత త్వః అపి ఖల్వేకః పశ్యన్నపి న పశ్యతి వాచమ్। అపి ఖల్వేకః శృణ్వన్నపి న శృణోత్యేనామ్ ఇతి అవిద్వాంసమాహార్ధమ్। ఉతో త్వస్మై తన్వం విసస్రే- తనుం వివృణుతే। జాయేవ పత్య ఉశతీ సువాసాః। తద్యథా-- జాయా పత్యే కామయమానా సువాసాః స్వమాత్మానం వివృణుతే ఏవం వాగ్ వాగ్విదే స్వాత్మానం వివృణుతే। వాజ్నో వివృణుయాదాత్మానమిత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్। ఉత త్వః ।।

-0-1-046- (3-2-10) ।। సక్తుమివ ।।

సక్తుమివ తితఉనా పునన్తో యత్ర ధీరా మనసా వాచమక్రత। అత్రా సఖాయః సఖ్యాని జానతే భద్రైషాం లక్ష్మీః నిహితాఽధి వాచి ।।

సక్తుః సచతేర్దుర్ధావో భవతి। కసతేర్వా విపరీతాద్ వికసితో భవతి। తితఉ పరిపవనం భవతి। తతవద్వా- తున్నవద్వా। ధీరా- ధ్యానవన్తః। మనసా- ప్రజ్ఞానేన। వాచమక్రత- వాచమకృషత।

అత్రా సఖాయః సఖ్యాని జానతే। అత్ర సఖాయః సన్తః సఖ్యాని జానతే।

క్వ ?

య ఏష దుర్గో మార్గ ఏకగమ్యో వాగ్విషయః ।।

కే పునస్తే ?

వైయాకరణాః ।।

కుత ఏతత్ ?

భద్రైషాం లక్ష్మీర్నిహితా అధి వాచి।

ఏషాం వాచి భద్రా లక్ష్మీర్నిహితా భవతి। లక్ష్మీర్లక్షణాత్ భాసనాత్పరివృఢా భవతి। సక్తుమివ ।।

(3-2-11) ।। సారస్వతీమ్ ।।

యాజ్ఞికాః పఠన్తి- ఆహితాగ్నిరపశబ్దం ప్రయుజ్య ప్రాయశ్చిత్తీయాం సారస్వతీమిష్టిం నిర్వపేత్। ప్రాయశ్చిత్తీయా మా భూమేత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్। సారస్వతీమ్ ।।

(3-2-12) ।। దశమ్యాం పుత్రస్య ।।

యాజ్ఞికాః పఠన్తి- దశమ్యుత్తరకాలం పుత్రస్య జాతస్య నామ విదధ్యాద్ ఘోషవదాద్యన్తరన్తఃస్థమవృద్ధం త్రిపురుషానూకమనరిప్రతిష్ఠితమ్। తద్ధి ప్రతిష్ఠితతమం భవతి। ద్వ్యక్షరం చతురక్షరం వా నామ కృతం కుర్యాన్న తద్ధితమ్ ఇతి।

న చాన్తరేణ వ్యాకరణం కృతస్తద్ధితా వా శక్యా విజ్ఞాతుమ్। దశమ్యాం పుత్రస్య ।।

-0-1-049- (3-2-13) సుదేవో అసి వరుణ ।।

సుదేవో అసి వరుణ యస్య తే సప్త సిన్ధవః। అనుక్షరన్తి కాకుదం సూర్మ్యం సుషిరామివ ।। సుదేవో అసి వరుణ- సత్యదేవోఽసి। యస్య తే సప్త సిన్ధవః- సప్త విభక్తయః। అనుక్షరన్తి కాకుదమ్। కాకుదమ్- తాలు। కాకుర్జిహ్వా, సాస్మిన్నుద్యత ఇతి కాకుదమ్। సూర్మ్యం సుషిరామివ। తద్యథా- శోభనామూర్మిం సుషిరామగ్నిరన్తః ప్రవిశ్య దహతి, ఏవం తే సప్త సిన్ధవః- సప్త విభక్తయస్తాల్వనుక్షరన్తి। తేనాసి సత్యదేవః। సత్యదేవాః స్యామేత్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్। సుదేవో అసి ।।

(6-0) ।। ఉక్తప్రయోజనగ్రన్థోపపత్తిప్రకరణమ్ ।।

కిం పునరిదం వ్యాకరణమేవాధిజిగాంసమానేభ్యః ప్రయోజనమన్వాఖ్యాయతే న పునరన్యదపి కిఞ్చిత్। ఓమిత్యుక్త్వా వృత్తాన్తశః శమిత్యేవమాదీన్ శబ్దాన్పఠన్తి ।

పురాకల్ప ఏతదాసీత్- సంస్కారోత్తరకాలం బ్రాహ్మణా వ్యాకరణం స్మాధీయతే। తేభ్యస్తత్తత్స్థానకరణానుప్రదానజ్ఞేభ్యో వైదికాః శబ్దా ఉపదిశ్యన్తే। తదద్యత్వే న తథా। వేదమధీత్య త్వరితా వక్తారో భవన్తి- వేదాన్నో వైదికాః శబ్దాః సిద్ధా లోకాచ్చ లౌకికాః। అనర్థకం వ్యాకరణమ్ ఇతి। తేభ్య ఏవం విప్రతిపన్నబుద్ధిభ్యోఽధ్యేతృభ్యః సుహృద్భూత్వా ఆచార్య ఇదం శాస్త్రమన్వాచష్టే- ఇమాని ప్రయోజనాన్యధ్యేయం వ్యాకరణమ్- ఇతి।

ఉక్తః శబ్దః। స్వరూపమప్యుక్తమ్। ప్రయోజనాన్యప్యుక్తాని।

-0-1-052- (7-0) ।। శాస్త్రనిర్మాణరీతినిరూపణాధికరణమ్ ।।

శబ్దానుశాసనమిదానీం కర్తవ్యమ్। తత్కథం కర్తవ్యమ్? కిం శబ్దోపదేశః కర్తవ్యః, ఆహోస్విదపశబ్దోపదేశః, ఆహోస్విదుభయోపదేశ ఇతి।।

అన్యతరోపదేశేన కృతం స్యాత్। తద్యథా భక్ష్యనియమేనాభక్ష్యప్రతిషేధో గమ్యతే। పఞ్చ పఞ్చనఖా భక్ష్యాః ఇత్యుక్తే గమ్యత ఏతద్- అతోఽన్యేఽభక్ష్యా ఇతి। అభక్ష్యప్రతిషేధేన వా

భక్ష్యనియమః। తద్యథా అభక్ష్యో గ్రామ్యకుక్కుటః, అభక్ష్యో గ్రామ్యసూకరః ఇత్యుక్తే గమ్యత ఏతద్- ఆరణ్యో భక్ష్య ఇతి। ఏవమిహాపి। యది తావచ్ఛబ్దోపదేశః క్రియతే, గౌరిత్యేతస్మిన్నుపదిష్టే గమ్యత ఏతద్- గావ్యాదయోఽపశబ్దా ఇతి। అథాప్యపశబ్దోపదేశః క్రియతే, గావ్యాదిషూపదిష్టేషు గమ్యత ఏతద్- గౌరిత్యేష శబ్దః- ఇతి ।।

కిం పునరత్ర జ్యాయః?

లఘుత్వాచ్ఛబ్దోపదేశః।

లఘీయాఞ్ఛబ్దోపదేశః। గరీయానపశబ్దోపదేశః। ఏకైకస్య శబ్దస్య బహవోఽపభ్రంశాః। తద్యథా-- గౌరిత్యస్య శబ్దస్య గావీ గోణీ గోతా గోపోతలికేత్యేవమాదయోఽపభ్రంశాః। ఇష్టాన్వాఖ్యానం ఖల్వపి భవతి ।।

అథైతస్మిఞ్ఛబ్దోపదేశే సతి కిం శబ్దానాం ప్రతిపత్తౌ ప్రతిపద పాఠః కర్తవ్యః, గౌరశ్వః పురుషో హస్తీ శకునిః మృగో బ్రాహ్మణ ఇత్యేవమాదయః శబ్దాః పఠితవ్యాః?

నేత్యాహ। అనభ్యుపాయ ఏష శబ్దానాం ప్రతిపత్తౌ ప్రతిపదపాఠః। ఏవం హి శ్రూయతే- బృహస్పతిరిన్ద్రాయ దివ్యం వర్షసహస్రం ప్రతిపదోక్తానాం శబ్దానాం శబ్దపారాయణం ప్రోవాచ నాన్తం జగామ। బృహస్పతిశ్చ ప్రవక్తా, ఇన్ద్రశ్చాధ్యేతా, దివ్యం

వర్షసహస్రమధ్యయనకాలో, న చాన్తం జగామ, కిం పునరద్యత్వే? యః సర్వథా చిరం జీవతి వర్షశతం జీవతి। చతుర్భిశ్చ ప్రకారైర్విద్యోపయుక్తా భవతి- ఆగమకాలేన స్వాధ్యాయకాలేన, ప్రవచనకాలేన, వ్యవహారకాలేనేతి। తత్ర చాస్యాగమకాలేనైవాయుః కృత్స్నం పర్యుపయుక్తం స్యాత్। తస్మాదనభ్యుపాయః శబ్దానాం ప్రతిపత్తౌ ప్రతిపదపాఠః ।।

కథం తర్హీమే శబ్దాః ప్రతిపత్తవ్యాః ?

కిఞ్చిత్సామాన్యవిశేషవల్లక్షణం ప్రవర్త్యమ్। యేనాల్పేన యత్నేన మహతో మహతః శబ్దౌఘాన్ప్రతిపద్యేరన్ ।।

కిం పునస్తత్?

ఉత్సర్గాపవాదౌ। కశ్చిదుత్సర్గః కర్తవ్యః, కశ్చిదపవాదః।

కథంజాతీయకః పునరుత్సర్గః కర్తవ్యః, కథంజాతీయకోఽపవాదః?

సామాన్యేనోత్సర్గః కర్తవ్యః। తద్యథా- కర్మణ్యణ్। తస్య విశేషేణాపవాదః। తద్యథా- ఆతోఽనుపసర్గే కః ।।

(8-0) ।। జాతివ్యక్తిపదార్థనిర్ణయాధికరణమ్ ।।

కిం పునరాకృతిః పదార్థః, ఆహోస్విద్ ద్రవ్యమ్?

ఉభయమిత్యాహ ।।

కథం జ్ఞాయతే?

ఉభయథా హ్యాచార్యేణ సూత్రాణి పఠితాని। ఆకృతిం పదార్థం మత్వా- జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్బహువచనమన్యతరస్యామ్ ఇత్యుచ్యతే। ద్రవ్యం పదార్థం మత్వా- సరూపాణామ్ ఇత్యేకశేష ఆరభ్యతే ।।

(9-0) ।। శబ్దనిత్యత్వానిత్యత్వవిచారప్రకరణమ్ ।।

కిం పునర్నిత్యః శబ్దః, ఆహోస్విత్కార్యః?

సఙ్గ్రహే ఏతత్ప్రాధాన్యేన పరీక్షితమ్- నిత్యో వా స్యాత్కార్యో వేతి। తత్రోక్తా దోషాః, ప్రయోజనాన్యప్యుక్తాని। తత్ర త్వేష నిర్ణయః- యద్యేవ నిత్యః, అథాపి కార్యః, ఉభయథాపి లక్షణం ప్రవర్త్యమితి ।।

(9-1) ।। నిత్యశబ్దవాదేఽపి శాస్త్రస్య ధర్మజనకతాధికరణమ్ ।।

కథం పునరిదం భగవతః పాణినేరాచార్యస్య లక్షణం ప్రవృత్తమ్?

-0-1-061- (9-1-1) సిద్ధే శబ్దార్థసమ్బన్ధే -

సిద్ధే శబ్దేఽర్థే సమ్బన్ధే చేతి ।।

అథ సిద్ధశబ్దస్య కః పదార్థః?

నిత్యపర్యాయవాచీ సిద్ధశబ్దః।

కథం జ్ఞాయతే?

యత్కూటస్థేష్వవిచాలిషు భావేషు వర్తతే। తద్యథా- సిద్ధా ద్యౌః, సిద్ధా పృథివీ, సిద్ధమాకాశమితి।

నను చ భోః కార్యేష్వపి వర్తతే తద్యథా- సిద్ధ ఓదనః, సిద్ధః సూపః, సిద్ధా యవాగూరితి। యావతా కార్యేష్వపి వర్తతే, తత్ర కుత ఏతన్నిత్యపర్యాయవాచినో గ్రహణమ్, న పునః కార్యే యః సిద్ధశబ్ద ఇతి।।

సఙ్గ్రహే తావత్ కార్యప్రతిద్వన్ద్విభావాన్మన్యామహే నిత్యపర్యాయవాచినో గ్రహణమితి। ఇహాపి తదేవ ।।

అథ వా సన్త్యేకపదాన్యప్యవధారణాని। తద్యథా- అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతి- అప ఏవ భక్షయతి, వాయుమేవ భక్షయతీతి గమ్యతే। ఏవమిహాపి। సిద్ధ ఏవ న సాధ్య ఇతి ।।

అథ వా పూర్వపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। అత్యన్తసిద్ధః సిద్ధ ఇతి। తద్యథా- దేవదత్తో దత్తః, సత్యభామా భామేతి ।।

అథ వా వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సన్దేహాదలక్షణమ్ ఇతి నిత్యపర్యాయవాచినో గ్రహణమితి వ్యాఖ్యాస్యామః ।।

కిం పునరనేన వర్ణ్యేన। కిం న మహతా కణ్ఠేన నిత్యశబ్ద ఏవోపాత్తః, యస్మిన్నుపాదీయమానేఽసన్దేహః స్యాత్?

మఙ్గలార్థమ్ ।।

మాఙ్గలిక ఆచార్యో మహతః శాస్త్రౌఘస్య మఙ్గలార్థం సిద్ధశబ్దమాదితః ప్రయుఙ్క్తే। మఙ్గలాదీని హి శాస్త్రాణి ప్రథన్తే వీరపురుషాణి చ భవన్తి, ఆయుష్మత్పురుషాణి చాధ్యేతారశ్చ సిద్ధార్థా యథా స్యురితి ।।

అయం ఖలు నిత్యశబ్దో నావశ్యం కూటస్థేష్వవిచాలిషు భావేషు వర్తతే ।।

కిం తర్హి?

ఆభీక్ష్ణ్యేఽపి వర్తతే। తద్యథా- నిత్యప్రహసితో నిత్యప్రజల్పిత ఇతి। యావతాభీక్ష్ణ్యేఽపి వర్తతే తత్రాప్యనేనైవార్థః స్యాత్ వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సన్దేహాదలక్షణమ్ ఇతి। పశ్యతి త్వాచార్యో మఙ్గలార్థశ్చైవ సిద్ధశబ్ద ఆదితః ప్రయుక్తో భవిష్యతి, శక్ష్యామి చైనం నిత్యపర్యాయవచినం వర్ణయితుమితి। అతః సిద్ధశబ్ద ఏవోపాత్తో న నిత్యశబ్దః ।।

(9-2) ।। నిత్యతాసాధకపక్షనిర్ణయాధికరణమ్ ।।

అథ కం పునః పదార్థం మత్వా ఏష విగ్రహః క్రియతే- సిద్ధే శబ్దోఽర్థే సమ్బన్ధే చేతి? ఆకృతిమిత్యాహ ।।

కుత ఏతత్?

ఆకృతిర్హి నిత్యా ద్రవ్యమనిత్యమ్ ।।

అథ ద్రవ్యే పదార్థే కథం విగ్రహః కర్తవ్యః?

సిద్ధే శబ్దే అర్థసమ్బన్ధే చేతి। నిత్యో హ్యర్థవతామర్థైరభిసమ్బన్ధః ।।

అథ వా ద్రవ్య ఏవ పదార్థే ఏష విగ్రహో న్యాయ్యః- సిద్ధే శబ్దే అర్థే సమ్బన్ధే చేతి। ద్రవ్యం హి నిత్యమాకృతిరనిత్యా ।।

కథం జ్ఞాయతే?

ఏవం హి దృశ్యతే లోకే మృత్కయాచిదాకృత్యా యుక్తా పిణ్డో భవతి, పిణ్డాకృతిముపమృద్య ఘటికాః క్రియన్తే, ఘటికాకృతిముపమృద్య కుణ్డికాః క్రియన్తే। తథా సువర్ణం కయాచిదాకృత్యా యుక్తం పిణ్డో భవతి, పిణ్డాకృతిముపమృద్య రుచకాః క్రియన్తే, రుచకాకృతిముపమృద్య కటకాః క్రియన్తే, కటకాకృతిముపమృద్య స్వస్తికాః క్రియన్తే। పునరావృత్తః సువర్ణపిణ్డః పునరపరయాఽఽకృత్యా యుక్తః ఖదిరాఙ్గారసవర్ణే కుణ్డలే భవతః। ఆకృతిరన్యా చాన్యా చ భవతి, ద్రవ్యం పునస్తదేవ। ఆకృత్యుపమర్దేన ద్రవ్యమేవావశిష్యతే ।।

ఆకృతావపి పదార్థ ఏష విగ్రహో న్యాయ్యః- సిద్ధే శబ్దే అర్థే సమ్బన్ధే చేతి ।।

నను చోక్తమ్- ఆకృతిరనిత్యా- ఇతి ।।

నైతదస్తి। నిత్యాఽఽకృతిః ।।

కథమ్?

న క్వచిదుపరతేతి కృత్వా సర్వత్రోపరతా భవతి। ద్రవ్యాన్తరస్థా తూపలభ్యతే ।।

అథ వా నేదమేవ నిత్యలక్షణమ్- ధ్రువం కూటస్థమవిచాల్యనపాయోపజనవికార్యనుత్పత్త్యవృద్ధ్యవ్యయయోగి యత్తన్నిత్యమ్ ఇతి। తదపి నిత్యం యస్మింస్తత్త్వం న విహన్యతే ।।

కిం పునస్తత్త్వమ్ ?

తద్భావస్తత్త్వమ్। ఆకృతావపి తత్త్వం న విహన్యతే ।।

అథ వా కిం న ఏతేన- ఇదం నిత్యమిదమనిత్యమితి। యన్నిత్యం తం పదార్థం మత్వైష విగ్రహః క్రియతే- సిద్ధే శబ్దేఽర్థే సమ్బన్ధే చేతి ।।

కథం పునర్జ్ఞాయతే- సిద్ధః శబ్దోఽర్థః సమ్బన్ధశ్చేతి?

(9-2-1) లోకతః -

యల్లోకేఽర్థమర్థముపాదాయ శబ్దాన్ప్రయుఞ్జతే, నైషాం నిర్వృత్తౌ యత్నం కుర్వన్తి। యే పునః కార్యా భావా నిర్వృత్తౌ తావత్తేషాం యత్నః క్రియతే। తద్యథా- ఘటేన కార్యం కరిష్యన్కుమ్భకారకులం గత్వాహ- కురు ఘటం కార్యమనేన కరిష్యామీతి। న తావచ్ఛబ్దాన్ప్రయుయుక్షమాణో వైయాకరణకులం గత్వాహ- కురు శబ్దాన్ప్రయోక్ష్య

ఇతి। తావత్యేవార్థముపాదాయ శబ్దాన్ప్రయుఞ్జతే ।।

యది తర్హి లోక ఏషు ప్రమాణమ్, కిం శాస్త్రేణ క్రియతే?

-0-1-065- (9-2-2) లోకతోఽర్థప్రయుక్తే శబ్దప్రయోగే శాస్త్రేణ ధర్మనియమః -

లోకతోఽర్థప్రయుక్తే శబ్దప్రయోగే శాస్త్రేణ ధర్మనియమః క్రియతే ।।

కిమిదం ధర్మనియమ ఇతి?

ధర్మాయ నియమో ధర్మనియమః, ధర్మార్థో వా నియమో ధర్మనియమః, ధర్మప్రయోజనో వా నియమో ధర్మనియమః ।।

-0-1-067- (9-2-3) యథా లౌకికవైదికేషు -

ప్రియతద్ధితా దాక్షిణాత్యాః- యథా లోకే వేదే చ ఇతి ప్రయోక్తవ్యే యథా లౌకికవైదికేషు ఇతి ప్రయుఞ్జతే। అథ వా యుక్త ఏవాత్ర తద్ధితార్థః। యథా లౌకికేషు వైదికేషు చ కృతాన్తేషు ।।

లోకే తావద్ అభక్ష్యో గ్రామ్యకుక్కుటః, అభక్ష్యో గ్రామ్యసూకర ఇత్యుచ్యతే। భక్ష్యం చ నామ క్షుత్ప్రతిఘాతార్థముపాదీయతే। శక్యం చానేన శ్వమాంసాదిభిరపి క్షుత్ప్రతిహన్తుమ్। తత్ర నియమః క్రియతే- ఇదం భక్ష్యమిదమభక్ష్యమితి। తథా- ఖేదాత్స్త్రీషు ప్రవృత్తిర్భవతి। సమానశ్చ ఖేదవిగమో గమ్యాయాం చాగమ్యాయాం చ। తత్ర నియమః క్రియతే- ఇయం గమ్యేయమగమ్యేతి ।।

వేదే ఖల్వపి- పయోవ్రతో బ్రాహ్మణో యవాగూవ్రతో రాజన్య ఆమిక్షావ్రతో వైశ్యః ఇత్యుచ్యతే। వ్రతం చ నామాభ్యవహారార్థముపాదీయతే। శక్యం చానేన శాలిమాంసాదీన్యపి వ్రతయితుమ్। తత్ర నియమః క్రియతే ।।

తథా బైల్వః ఖాదిరో వా యూపః స్యాత్ ఇత్యుచ్యతే। యూపశ్చ నామ పశ్వనుబన్ధార్థముపాదీయతే। శక్యం చానేన యత్కిఞ్చిదేవ కాష్ఠముచ్ఛ్రిత్యానుచ్ఛ్రిత్య వా పశురనుబన్ధుమ్। తత్ర నియమః క్రియతే ।।

తథా అగ్నౌ కపాలాన్యధిశ్రిత్యాభిమన్త్రయతే- భృగూణామఙ్గిరసాం ధర్మస్య తపసా తప్యధ్వమ్ ఇతి। అన్తరేణాపి మన్త్రమగ్నిర్దహనకర్మా కపాలాని సన్తాపయతి। తత్ర చ నియమః క్రియతే- ఏవం క్రియమాణమభ్యుదయకారి భవతీతి ।।

ఏవమిహాపి సమానాయామర్థావగతౌ శబ్దేన చాపశబ్దేన చ ధర్మనియమః క్రియతే- శబ్దేనైవార్థోఽభిధేయో నాపశబ్దేనేతి। ఏవం క్రియమాణమభ్యుదయకారి భవతీతి ।।

(10-0) ।। అనుపలబ్ధప్రయోగసాధుశబ్దసాధకశాస్త్రసార్థక్యాధికరణమ్ ।।

-0-1-068- (10-1) అస్త్యప్రయుక్తః -

సన్తి వై శబ్దా అప్రయుక్తాః। తద్యథా- ఊష, తేర, చక్ర, పేచ ఇతి ।।

కిమతో యత్సన్త్యప్రయుక్తాః?

ప్రయోగాద్ధి భవాఞ్ఛబ్దానాం సాధుత్వమధ్యవస్యతి। య ఇదానీమప్రయుక్తా నామీ సాధవః స్యుః ।।

ఇదం తావద్ విప్రతిషిద్ధం యదుచ్యతే సన్తి వై శబ్దా అప్రయుక్తాః ఇతి। యది సన్తి నాప్రయుక్తాః, అథాప్రయుక్తా న సన్తి, సన్తి చాప్రయుక్తాశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్। ప్రయుఞ్జాన ఏవ ఖలు భవానాహ- సన్తి శబ్దా అప్రయుక్తా ఇతి। కశ్చేదానీమన్యో భవజ్జాతీయకః పురుషః శబ్దానాం ప్రయోగే సాధుః స్యాత్?

నైతద్ విప్రతిషిద్ధమ్। సన్తీతి తావద్ బ్రూమః, యదేతాఞ్శాస్త్రవిదః శాస్త్రేణానువిదధతే। అప్రయుక్తా

ఇతి బ్రూమః, యల్లోకేఽప్రయుక్తా ఇతి। యదప్యుచ్యతే- కశ్చేదానీమన్యో భవజ్జాతీయకః పురుషః శబ్దానాం ప్రయోగే సాధుః స్యాదితి। న బ్రూమోఽస్మాభిరప్రయుక్తా ఇతి।

కిన్తర్హి ?

లోకేఽప్రయుక్తా ఇతి।

నను చ భవానప్యభ్యన్తరో లోకే।

అభ్యన్తరోఽహం లోకే, న త్వహం లోకః।

(10-2) అస్త్యప్రయుక్త ఇతి చేన్నార్థే శబ్దప్రయోగాత్ -

అస్త్యప్రయుక్త ఇతి చేత్। తన్న।

కిం కారణమ్?

అర్థే శబ్దప్రయోగాత్। అర్థే శబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే। సన్తి చైషాం శబ్దానామర్థా యేష్వర్థేషు ప్రయుజ్యన్తే।

-0-1-069- (10-3) అప్రయోగః ప్రయోగాన్యత్వాత్ -

అప్రయోగః ఖల్వప్యేషాం శబ్దానాం న్యాయ్యః।

కుతః?

ప్రయోగాన్యత్వాత్। యదేషాం శబ్దానామర్థేఽన్యాఞ్ఛబ్దాన్ప్రయుఞ్జతే। తద్యథా- ఊషేత్యస్య శబ్దస్యార్థే క్వ యూయముషితాః, తేరేత్యస్యార్థే క్వ యూయం తీర్ణాః, చక్రేత్యస్యార్థే క్వ యూయం కృతవన్తః, పేచేత్యస్యార్థే క్వ యూయం పక్వవన్త ఇతి।

(10-4) అప్రయుక్తే దీర్ఘసత్రవత్ -

యద్యప్యప్రయుక్తా అవశ్యం దీర్ఘసత్రవల్లక్షణేనానువిధేయాః। తద్యథా- దీర్ఘసత్రాణి వార్షశతికాని వార్షసహస్రికాణి చ। న చాద్యత్వే కశ్చిదప్యాహరతి। కేవలమృషిసమ్ప్రదాయో ధర్మ ఇతి కృత్వా యాజ్ఞికాః శాస్త్రేణానువిదధతే।

-0-1-071- (10-5) సర్వే దేశాన్తరే -

సర్వే ఖల్వప్యేతే శబ్దా దేశాన్తరేషు ప్రయుజ్యన్తే।

న చైవోపలభ్యన్తే।

ఉపలబ్ధౌ యత్నః క్రియతామ్। మహాన్ శబ్దస్య ప్రయోగవిషయః। సప్తద్వీపా వసుమతీ, త్రయో లోకాః, చత్వారో వేదాః సాఙ్గాః సరహస్యా బహుధా భిన్నా ఏకశతమధ్వర్యుశాఖాః, సహస్రవర్త్మా సామవేదః, ఏకవింశతిధా బాహ్వృచ్యం, నవధాఽఽథర్వణో వేదః, వాకోవాక్యమితిహాసః, పురాణమ్, వైద్యకమిత్యేతావాఞ్ఛబ్దస్య ప్రయోగవిషయః। ఏతావన్తం శబ్దస్య ప్రయోగవిషయమననునిశమ్య సన్త్యప్రయుక్తా ఇతి వచనం కేవలం సాహసమాత్రమేవ।

ఏతస్మింశ్చాతిమహతి శబ్దస్య ప్రయోగవిషయే తే తే శబ్దాస్తత్ర తత్ర నియతవిషయా దృశ్యన్తే। తద్యథా- శవతిర్గతికర్మా కమ్బోజేష్వేవ భాషితో భవతి, వికార ఏవైనమార్యా భాషన్తే శవ ఇతి। హమ్మతిః సురాష్ట్రేషు, రంహతిః ప్రాచ్యమధ్యమేషు, గమిమేవ త్వార్యాః ప్రయుఞ్జతే। దాతిర్లవనార్థే ప్రాచ్యేషు, దాత్రముదీచ్యేషు।

యే చాప్యేతే భవతోఽప్రయుక్తా అభిమతాః శబ్దా ఏతేషామపి ప్రయోగో దృశ్యతే।

క్వ?

వేదే। తద్యథా- సప్తాస్యే రేవతీ రేవదూష, యద్వో రేవతీ రేవత్యం తదూష, యన్మే నరః శ్రుత్యం బ్రహ్మ చక్ర, యత్రా నశ్చక్రా జరసం తనూనామ్ ఇతి।

(11-0) ।। అథ శబ్దజ్ఞానస్య ధర్మజనకతాధికరణమ్ ।।

కిం పునః శబ్దస్య జ్ఞానే ధర్మ ఆహోస్విత్ప్రయోగే?

కశ్చాత్ర విశేషః?

-0-1-072- (11-1) జ్ఞానే ధర్మ ఇతి చేత్తథాఽధర్మః -

జ్ఞానే ధర్మ ఇతి చేత్తథాఽధర్మోఽపి ప్రాప్నోతి। యో హి శబ్దాఞ్జానాత్యపశబ్దానప్యసౌ జానాతి। యథైవ శబ్దజ్ఞానే ధర్మ ఏవమపశబ్దజ్ఞానేఽప్యధర్మః।

అథ వా భూయానధర్మః ప్రాప్నోతి। భూయాంసో హ్యపశబ్దా అల్పీయాంసః శబ్దాః। ఏకైకస్య శబ్దస్య బహవోఽపభ్రంశాః। తద్యథా- గౌరిత్యస్య గావీ గోణీ గోతా గోపోతలికేత్యేవమాదయోఽపభ్రంశాః।

(11-2) ఆచారే నియమః -

ఆచారే పునర్ఋషిర్నియమం వేదయతే- తేఽసురా హేలయో హేలయ ఇతి కుర్వన్తః పరాబభూవుః ఇతి।

అస్తు తర్హి ప్రయోగే।

(11-3) ప్రయోగే సర్వలోకస్య -

యది ప్రయోగే ధర్మః, సర్వో లోకోఽభ్యుదయేన యుజ్యేత। కశ్చేదానీం భవతో మత్సరో, యది సర్వో లోకోఽభ్యుదయేన యుజ్యేత?

న ఖలు కశ్చిన్మత్సరః। ప్రయత్నానర్థక్యం తు భవతి। ఫలవతా చ నామ ప్రయత్నేన భవితవ్యమ్। న చ ప్రయత్నః ఫలాద్ వ్యతిరేచ్యః।

నను చ యే కృతప్రయత్నాస్తే సాధీయః శబ్దాన్ప్రయోక్ష్యన్తే, త ఏవ సాధీయోఽభ్యుదయేన యోక్ష్యన్తే।

వ్యతిరేకోఽపి వై లక్ష్యతే। దృశ్యన్తే హి- కృతప్రయత్నాశ్చాప్రవీణాః, అకృతప్రయత్నాశ్చ ప్రవీణాః। తత్ర ఫలవ్యతిరేకోఽపి స్యాత్।

ఏవం తర్హి నాపి జ్ఞాన ఏవ ధర్మో నాపి ప్రయోగ ఏవ।

కిన్తర్హి?

-0-1-076- (11-4) శాస్త్రపూర్వకే ప్రయోగేఽభ్యుదయస్తత్తుల్యం వేదశబ్దేన -

శాస్త్రపూర్వకం యః శబ్దాన్ప్రయుఙ్క్తే సోఽభ్యుదయేన యుజ్యతే। తత్తుల్యం వేదశబ్దేన। వేదశబ్దా అప్యేవమభివదన్తి-

యోఽగ్నిష్టోమేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేద, యోగ్నిం నాచికేతం చినుతే య ఉ చైనమేవం వేద ।।

అపర ఆహ- తత్తుల్యం వేదశబ్దేనేతి। యథా వేదశబ్దా నియమపూర్వకమధీతాః ఫలవన్తో భవన్త్యేవం యః శాస్త్రపూర్వకం శబ్దాన్ప్రయుఙ్క్తే సోఽభ్యుదయేన యుజ్యత ఇతి ।।

అథ వా పునరస్తు జ్ఞాన ఏవ ధర్మ ఇతి।

నను చోక్తమ్- జ్ఞానే ధర్మ ఇతి చేత్తథాఽధర్మః ఇతి।

నైష దోషః, శబ్దప్రమాణకా వయమ్। యచ్ఛబ్ద ఆహ తదస్మాకం ప్రమాణమ్। శబ్దశ్చ శబ్దజ్ఞానే ధర్మమాహ, నాపశబ్దజ్ఞానేఽధర్మమ్। యచ్చ పునరశిష్టాప్రతిషిద్ధమ్, నైవ తద్దోషాయ భవతి, నాభ్యుదయాయ। తద్యథా- హిక్కితహసితకణ్డూయితాని నైవ దోషాయ భవన్తి, నాభ్యుదయాయ।

అథ వాఽభ్యుపాయ ఏవాపశబ్దజ్ఞానం శబ్దజ్ఞానే। యో హ్యపశబ్దాఞ్జానాతి శబ్దానప్యసౌ జానాతి। తదేవం జ్ఞానే ధర్మః ఇతి బ్రువతోఽర్థాదాపన్నం భవతి- అపశబ్దజ్ఞానపూర్వకే శబ్దజ్ఞానే ధర్మ ఇతి।

అథ వా కూపఖానకవదేతద్భవిష్యతి। తద్యథా- కూపఖానకః కూపం ఖనన్యద్యపి మృదా పాంసుభిశ్చావకీర్ణో భవతి। సోఽప్సు సఞ్జాతాసు తత ఏవ తం గుణమాసాదయతి యేన చ స దోషో నిర్హణ్యతే, భూయసా చాభ్యుదయేన యోగో భవతి। ఏవమిహాపి। యద్యప్యపశబ్దజ్ఞానేఽధర్మస్తథాపి యస్త్వసౌ శబ్దజ్ఞానే ధర్మస్తేన చ స దోషో నిర్ఘానిష్యతే భూయసా చాభ్యుదయేన యోగో భవిష్యతి।

యదప్యుచ్యతే ఆచారే నియమః ఇతి। యాజ్ఞే కర్మణి స నియమోఽన్యత్రానియమః। ఏవం హి శ్రూయతే- యర్వాణస్తర్వాణో నామ ఋషయో బభూవుః ప్రత్యక్షధర్మాణః పరాపరజ్ఞా విదితవేదితవ్యా అధిగతయాథాతథ్యాః। తే తత్రభవన్తో యద్వా నస్తద్వా న ఇతి ప్రయోక్తవ్యే యర్వాణస్తర్వాణ ఇతి ప్రయుఞ్జతే, యాజ్ఞే పునః కర్మణి నాపభాషన్తే। తైః పునరసురైర్యాజ్ఞే కర్మణ్యపభాషితమ్, తతస్తే పరాభూతాః।

(12-0) ॥ అథ వ్యాకరణపదార్థనిరూపణాధికరణమ్ ॥

అథ వ్యాకరణమిత్యస్య శబ్దస్య కః పదార్థః?

సూత్రమ్ ॥

(12-1) సూత్రే వ్యాకరణే షష్ఠ్యర్థోఽనుపపన్నః -

సూత్రే వ్యాకరణే షష్ఠ్యర్థో నోపపద్యతే- వ్యాకరణస్య సూత్రమ్ ఇతి। కిం హి తదన్యత్సూత్రాద్ వ్యాకరణమ్, యస్యాదః సూత్రం స్యాత్ ॥

-0-1-077- (12-2) శబ్దాప్రతిపత్తిః -

శబ్దానాం చాప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి। వ్యాకరణాచ్ఛబ్దాన్ప్రతిపద్యామహే ఇతి। న హి సూత్రత ఏవ శబ్దాన్ప్రతిపద్యన్తే।

కిం తర్హి?

వ్యాఖ్యానతశ్చ।

నను చ తదేవ సూత్రం విగృహీతం వ్యాఖ్యానం భవతి।

న కేవలాని చర్చాపదాని వ్యాఖ్యానమ్- వృద్ధిః, ఆత్, ఐజ్ ఇతి।

కిం తర్హి?

ఉదాహరణం ప్రత్యుదాహరణం వాక్యాధ్యాహార ఇత్యేతత్సముదితం వ్యాఖ్యానం భవతి।

ఏవం తర్హి శబ్దః।

(12-3) శబ్దే ల్యుడర్థః -

యది శబ్దో వ్యాకరణం ల్యుడర్థో నోపపద్యతే- వ్యాక్రియన్తే శబ్దా అనేనేతి వ్యాకరణమ్। న హి శబ్దేన కిఞ్చిద్ వ్యాక్రియతే।

కేన తర్హి?

సూత్రేణ।

(12-4) భవే చ తద్ధితః -

భవే చ తద్ధితో నోపపద్యతే- వ్యాకరణే భవో యోగో వైయాకరణః ఇతి। న హి శబ్దే భవో యోగః।

క్వ తర్హి?

సూత్రే।

-0-1-078- (12-5) ప్రోక్తాదయశ్చ తద్ధితాః -

ప్రోక్తాదయశ్చ తద్ధితా నోపపద్యన్తే। పాణినినా ప్రోక్తం పాణినీయమ్। ఆపిశలం కాశకృత్స్నమితి। నహి పాణినినా శబ్దాః ప్రోక్తాః।

కిం తర్హి?

సూత్రమ్।

కిమర్థమిదముభయముచ్యతే భవే, ప్రోక్తాదయశ్చ తద్ధితాః ఇతి। న ప్రోక్తాదయశ్చ తద్ధితాః ఇత్యేవ భవేఽపి తద్ధితశ్చోదితః స్యాత్?

పురస్తాదిదమాచార్యేణ దృష్టమ్ భవే చ తద్ధితః ఇతి, తత్పఠితమ్। తత ఉత్తరకాలమిదం దృష్టమ్ ప్రోక్తాదయశ్చ తద్ధితాః ఇతి, తదపి పఠితమ్। న చేదానీమాచార్యాః సూత్రాణి కృత్వా నివర్తయన్తి।

అయం తావదదోషః- యదుచ్యతే శబ్దే ల్యుడర్థః ఇతి। నావశ్యం కరణాధికరణయోరేవ ల్యుడ్విధీయతే।

కిం తర్హి?

అన్యేష్వపి కారకేషు- కృత్యల్యుటో బహులమ్ ఇతి। తద్యథా- ప్రస్కన్దనం ప్రపతనమితి।

అథ వా శబ్దైరపి శబ్దా వ్యాక్రియన్తే। తద్యథా- గౌరత్యుక్తే సర్వే సన్దేహా నివర్తన్తే, నాశ్వో న గర్దభ ఇతి।

అయం తర్హి దోషః- భవే, ప్రోక్తాదయశ్చ తద్ధితాః ఇతి।

ఏవం తర్హి-

-0-1-079- (12-6) లక్ష్యలక్షణే వ్యాకరణమ్ -

లక్ష్యం చ లక్షణం చైతత్సముదితం వ్యాకరణం భవతి।

కిం పునర్లక్ష్యమ్, కిం వా లక్షణమ్?

శబ్దో లక్ష్యః, సూత్రం లక్షణమ్।

ఏవమప్యయం దోషః- సముదాయే వ్యాకరణశబ్దః ప్రవృత్తోఽవయవే నోపపద్యతే। సూత్రాణి చాప్యధీయాన ఇష్యతే వైయాకరణ ఇతి।

నైష దోషః। సముదాయేషు హి శబ్దాః ప్రవృత్తా అవయవేష్వపి వర్తన్తే। తద్యథా- పూర్వే పఞ్చాలాః, ఉత్తరే పఞ్చలాః,

తైలం భుక్తమ్, ఘృతం భుక్తమ్, శుక్లో నీలః కపిలః, కృష్ణః ఇతి। ఏవమయం సముదాయే వ్యాకరణశబ్దః ప్రవృత్తోఽవయవేష్వపి వర్తతే।

అథ వా పునరస్తు సూత్రమ్।

నను చోక్తమ్- సూత్రే వ్యాకరణే షష్ఠ్యర్థోఽనుపపన్నః ఇతి।

నైష దోషః। వ్యపదేశివద్భావేన భవిష్యతి।

యదప్యుచ్యతే శబ్దాప్రతిపత్తిః ఇతి। న హి సూత్రతత ఏవ శబ్దాన్ ప్రతిపద్యన్తే।

కిన్తర్హి?

వ్యాఖ్యానతశ్చేతి। పరిహృతమేతత్- తదేవ సూత్రం విగృహీతం వ్యాఖ్యానం భవతీతి।

నను చోక్తమ్- న కేవలాని చర్చాపదాని వ్యాఖ్యానమ్- వృద్ధిః, ఆత్, ఐజితి।

కిన్తర్హి?

ఉదాహరణం ప్రత్యుదాహరణం వాక్యాధ్యాహార ఇత్యేతత్సముదితం వ్యాఖ్యానం భవతి ఇతి।

అవిజానత ఏతదేవం భవతి। సూత్రతత ఏవ హి శబ్దాన్ప్రతిపద్యన్తే। ఆతశ్చ సూత్రతత ఏవ। యో హ్యుత్సూత్రం కథయేన్నాదో గృహ్యేత।

(13-0) ।। అథ వర్ణోపదేశప్రయోజనాధికరణమ్ ।।

అథ కిమర్థో వర్ణానాముపదేశః?

-0-1-080- (13-1) వృత్తిసమవాయార్థ ఉపదేశః -

వృత్తిసమవాయార్థో వర్ణానాముపదేశః।

కిమిదం వృత్తిసమవాయార్థ ఇతి?

వృత్తయే సమవాయో వృత్తిసమవాయః। వృత్త్యర్థో వా సమవాయో వృత్తిసమవాయః। వృత్తిప్రయోజనో వా సమవాయో వృత్తిసమవాయః।

కా పునర్వృత్తిః?

శాస్త్రప్రవృత్తిః।

అథ కః సమవాయః?

వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ సన్నివేశః।

అథ క ఉపదేశః?

ఉచ్చారణమ్।

కుత ఏతత్?

దిశిరుచ్చారణక్రియః। ఉచ్చార్య హి వర్ణానాహ- ఉపదిష్టా ఇమే వర్ణా ఇతి।

(13-2) అనుబన్ధకరణార్థశ్చ -

అనుబన్ధకరణార్థశ్చ వర్ణానాముపదేశః- అనుబన్ధానాసఙ్క్ష్యామీతి। న హ్యనుపదిశ్య వర్ణాననుబన్ధాః శక్యా ఆసఙ్క్తుమ్। స ఏష వర్ణానాముపదేశో వృత్తిసమవాయార్థశ్చానుబన్ధకరణార్థశ్చ। వృత్తిసమవాయశ్చానుబన్ధకరణం చ ప్రత్యాహారార్థమ్। ప్రత్యాహారో వృత్త్యర్థః।

(13-3) ఇష్టబుద్ధ్యర్థశ్చ -

ఇష్టబుద్ధర్థశ్చ వర్ణానాముపదేశః- ఇష్టాన్వర్ణాన్భోత్స్యామహే ఇతి। న హ్యనుపదిశ్య వర్ణానిష్టా వర్ణాః శక్యా విజ్ఞాతుమ్।

(13-4) ఇష్టబుద్ధ్యర్థశ్చేతి చేదుదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికదీర్ఘప్లుతానామప్యుపదేశః -

ఇష్టబుద్ధ్యర్థశ్చేతి చేదుదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికదీర్ఘప్లుతానామప్యుపదేశః కర్తవ్యః। ఏవంగుణా అపి హి వర్ణా ఇష్యన్తే।

(13-5) ఆకృత్యుపదేశాత్సిద్ధమ్ -

అవర్ణాకృతిరుపదిష్టా సర్వమవర్ణకులం గ్రహీష్యతి। తథేవర్ణాకృతిః। తథోవర్ణాకృతిః।

-0-1-082- (13-6) ఆకృత్యుపదేశాత్సిద్ధమితి చేత్సంవృతాదీనాం ప్రతిషేధః -

ఆకృత్యుపదేశాత్సిద్ధమితి చేత్సంవృతాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

కే పునః సంవృతాదయః?

సంవృతః, కలో, ధ్మాత, ఏణీకృతః, అమ్బూకృతః, అర్ధకో, గ్రస్తో, నిరస్తః, ప్రగీత, ఉపగీతః, క్ష్విణ్ణో, రోమశ ఇతి। అపర ఆహ-

గ్రస్తం నిరస్తమవలమ్బితం నిర్హతమమ్బూకృతం ధ్మాతమథో వికమ్పితమ్।

సన్దష్టమేణీకృతమర్ధకం ద్రుతం వికీర్ణమేతాః స్వరదోషభావనాః ।। ఇతి।

అతోఽన్యే వ్యఞ్జనదోషాః।

నైష దోషః।

(13-7) గర్గాదిబిదాదిపాఠాత్సంవృతాదీనాం నివృత్తిః -

గర్గాదిబిదాదిపాఠాత్సంవృతాదీనాం నివృత్తిర్భవిష్యతి ।।

అస్త్యన్యద్ గర్గాదిబిదాదిపాఠే ప్రయోజనమ్।

కిమ్?

సముదాయానాం సాధుత్వం యథా స్యాదితి।

ఏవం తర్హ్యష్టాదశధా భిన్నాం నివృత్తకలాదికామవర్ణస్య ప్రత్యాపత్తిం వక్ష్యామి।

సా తర్హి వక్తవ్యా।

-0-1-084- (13-8) లిఙ్గార్థా తు ప్రత్యాపత్తిః -

లిఙ్గార్థా సా తర్హి భవతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

యద్యప్యేతదుచ్యతే। అథ వేతర్హి అనేకమనుబన్ధశతం నోచ్చార్యమిత్సఞ్జ్ఞా చ న వక్తవ్యా, లోపశ్చ న వక్తవ్యః। యదనుబన్ధైః క్రియతే తత్కాలాదిభిః కరిష్యతే।

సిధ్యత్యేవమ్, అపాణినీయం తు భవతి।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమ్- ఆకృత్యుపదేశాత్సిద్ధమితి చేత్సంవృతాదీనాం ప్రతిషేధః ఇతి।

పరిహృతమేతత్- గర్గాదిబిదాదిపాఠాత్సంవృతాదీనాం నివృత్తిర్భవిష్యతి ఇతి।

నను చాన్యద్ గర్గాదిబిదాదిపాఠే ప్రయోజనముక్తమ్।

కిమ్?

సముదాయానాం సాధుత్వం యథా స్యాదితి।

ఏవం తర్హ్యుభయమనేన క్రియతే- పాఠశ్చైవ విశేష్యతే, కలాదయశ్చ నిర్వత్యన్తే।

కథం పునరేకేన యత్నేనోభయం లభ్యమ్?

లభ్యమిత్యాహ।

కథమ్?

ద్విగతా అపి హేతవో భవన్తి। తద్యథా- ఆమ్రాశ్చ సిక్తాః పితరశ్చ ప్రీణితా ఇతి। తథా వాక్యాని ద్విష్ఠాని భవన్తి- శ్వేతో ధావతి, అలమ్బుసానాం యాతేతి।

అథ వా ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః- క్వేమే సంవృతాదయః శ్రూయేరన్నితి?

ఆగమేషు।

ఆగమాః శుద్ధాః పఠ్యన్తే।

వికారేషు తర్హి?

వికారా అపి శుద్ధాః పఠ్యన్తే।

ప్రత్యయేషు తర్హి?

ప్రత్యయా అపి శుద్ధాః పఠ్యన్తే।

ధాతుషు తర్హి?

ధాతవోఽపి శుద్ధః పఠ్యన్తే।

ప్రాతిపదికేషు తర్హి?

ప్రాతిపదికాన్యపి శుద్ధాని పఠ్యన్తే।

యాని తర్హ్యగ్రహణాని ప్రాతిపదికాని?

ఏతేషామపి స్వరవర్ణానుపూర్వీజ్ఞానార్థ ఉపదేశః కర్తవ్యః। శశః షష ఇతి మా భూత్। పలాశః పలాష ఇతి మా భూత్। మఞ్చకో మఞ్జక ఇతి మా భూత్।

ఆగమాశ్చ వికారాశ్చ ప్రత్యయాః సహ ధాతుభిః।

ఉచ్చార్యన్తే తతస్తేషు నేమే ప్రాప్తాః కలాదయః ॥

॥ ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే మహాభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ॥

॥ ఇతి ప్రథమం పస్పశాహ్నికమ్ ॥

॥ అథ ద్వితీయం ప్రత్యాహారాహ్నికమ్ ॥

(శివసూత్రమ్)

(1-0) ॥ అఃథ్వ్య;ఉణ్ ॥

(1-1) ॥ వివృతోపదేశప్రతిజ్ఞానిరూపణమ్ ॥

-0-1-087- (1-1-1) అకారస్య వివృతోపదేశ ఆకారగ్రహణార్థః -

అకారస్య వివృతోపదేశః కర్తవ్యః।

కిం ప్రయోజనమ్?

ఆకారగ్రహణార్థః। అకారః సవర్ణగ్రహణేనాకారమపి యథా గృహ్ణీయాత్।

కిం చ కారణం న గృహ్ణీయాత్?

వివారభేదాత్।

కిముచ్యతే- వివారభేదాదితి, న పునః కాలభేదాదపి। యథైవ హ్యయం వివారభిన్నః, ఏవం కాలభిన్నోఽపి?

సత్యమేవ తత్। వక్ష్యతి- తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమ్ ఇత్యత్రాస్యగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్- ఆస్యే యేషాం తుల్యో దేశః ప్రయత్నశ్చ తే సవర్ణసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి। బాహ్యశ్చ పునరాస్యాత్కాలః। తేన స్యాదేవ కాలభిన్నస్య గ్రహణమ్, న పునర్వివారభిన్నస్య।

కిం పునరిదం వివృతస్యోపదిశ్యమానస్య ప్రయోజనమన్వాఖ్యాయతే, ఆహోస్విత్సంవృతస్యోపదిశ్యమానస్య వివృతోపదేశశ్చోద్యతే?

వివృతస్యోపదిశ్యమానస్య ప్రయోజనమన్వాఖ్యాయతే।

కథం జ్ఞాయతే?

యదయమ్- అ అ ఇత్యకారస్య వివృతస్య సంవృతతాప్రత్యాపత్తిం శాస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్।

కిమ్? అతిఖట్వః, అతిమాల ఇత్యత్రాన్తర్యతో వివృతస్య వివృతః ప్రాప్నోతి, సంవృతః స్యాదిత్యేవమర్థా ప్రత్యాపత్తిః।

నైతదస్తి। నైవ లోకే న చ వేదేఽకారో వివృతోస్తి।

కస్తర్హి?

సంవృతః, యోస్తి స భవిష్యతి। తదేతత్ప్రత్యాపత్తివచనం జ్ఞాపకమేవ భవిష్యతి వివృతస్యోపదిశ్యమానస్య ప్రయోజనమన్వాఖ్యాయతే ఇతి।

కః పునరత్ర విశేషః- వివృతస్యోపదిశ్యమానస్య ప్రయోజనమన్వాఖ్యాయేత, సంవృతస్యోపదిశ్యమానస్య వా వివృతోపదేశశ్చోద్యేతేతి?

న ఖలు కశ్చిద్విశేషః। ఆహోపురుషికామాత్రం తు। భవానాహ- సంవృతస్యోపదిశ్యమానస్య వివృతోపదేశశ్చోద్యత ఇతి। వయం తు బ్రూమో- వివృతస్యోపదిశ్యమానస్య ప్రయోజనమన్వాఖ్యాయత ఇతి।

-0-1-089- (1-1-2) తస్య వివృతోపదేశాదన్యత్రాపి వివృతోపదేశః సవర్ణగ్రహణార్థః -

తస్యైతస్యాక్షరసమామ్నాయికస్య వివృతోపదేశాదన్యత్రాపి వివృతోపదేశః కర్తవ్యః।

క్వాఽన్యత్ర?

ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతస్థస్య।

కిం ప్రయోజనమ్?

సవర్ణగ్రహణార్థః। ఆక్షరసమామ్నాయికేనాఽస్య గ్రహణం యథా స్యాత్।

కిం చ కారణం న స్యాత్?

వివారభేదాదేవ।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- భవత్యాక్షరసమామ్నాయికేన ధాత్వాదిస్థస్య గ్రహణమితి। యదయమ్- అకః సవర్ణే దీర్ఘః ఇతి ప్రత్యాహారేఽకో గ్రహణం కరోతి।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?

న హి ద్వయోరాక్షరసమామ్నాయికయోర్యుగపత్సమవస్థానమస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్।

కిమ్?

యస్యాక్షరసమామ్నాయికేన గ్రహణమస్తి, తదర్థమేతత్స్యాత్- ఖట్వాఢకమ్, మాలాఢకమితి। సతి ప్రయోజనే న

జ్ఞాపకం భవతి। తస్మాద్వివృతోపదేశః కర్తవ్యః।

క ఏష యత్నశ్చోద్యతే వివృతోపదేశో నామ। వివృతో వోపదిశ్యేత సంవృతో వా।

కో న్వత్ర విశేషః?

స ఏష సర్వ ఏవమర్థో యత్నః క్రియతే। యాన్యేతాని ప్రాతిపదికాన్యగ్రహణాని తేషామేతేనాభ్యుపాయేనోపదేశశ్చోద్యతే, తద్ గురు భవతి। తస్మాద్ వక్తవ్యం ధాత్వాదిస్థశ్చ వివృతః ఇతి।

-0-1-090- (1-1-3) దీర్ఘప్లుతవచనే చ సంవృతనివృత్త్యర్థః -

దీర్ఘప్లుతవచనే చ సంవృతనివృత్త్యర్థో వివృతోపదేశః కర్తవ్యః। దీర్ఘప్లుతౌ సంవృతౌ మా భూతామితి। వృక్షాభ్యామ్, దేవదత్తా3 ఇతి।

నైవ లోకే న చ వేదే దీర్ఘప్లుతౌ సంవృతౌ స్తః।

కౌ తర్హి?

వివృతౌ।

యౌ స్తస్తౌ భవిష్యతః।

స్థానీ ప్రకల్పయేదేతావనుస్వారో యథా యణమ్।

సంవృతః స్థానీ సంవృతౌ దీర్ఘప్లుతౌ ప్రకల్పయేత్। అనుస్వారో యథా యణమ్। తద్యథా- సఁయ్యన్తా, సఁవ్వత్సరః, యఁల్లోకమ్, తఁల్లోకమ్ ఇతి। అనుస్వారః స్థానీ యణమనునాసికం ప్రకల్పయతి।

విషమ ఉపన్యాసః। యుక్తం యత్సతస్తత్ర ప్రక్లృప్తిర్భవతి। సన్తి హి యణః సానునాసికా నిరనునాసికాశ్చ। దీర్ఘప్లుతౌ పునర్నైవ లోకే నైవ చ వేదే సంవృతౌ స్తః।

కౌ తర్హి?

వివృతౌ, యౌ స్తస్తౌ భవిష్యతః।

ఏవమపి కుత ఏతత్- తుల్యస్థానౌ ప్రయత్నభిన్నౌ భవిష్యతః, న పునస్తుల్యప్రత్యత్నౌ స్థానభిన్నౌ స్యాతామ్, ఇర్కార ఉకారో వేతి?

వక్ష్యతి- స్థానేన్తరతమః ఇత్యత్ర స్థానే ఇత్యనువర్తమానే పునః స్థానేగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ యత్రానేకవిధమాన్తర్యం తత్ర స్థానత ఆన్తర్యం బలీయో భవతి ఇతి।

(1-2) ।। వర్ణసమామ్నాయే జాతిపక్షాధికరణమ్ ।।

(1-2-1) తత్రానువృత్తినిర్దేశే సవర్ణాగ్రహణమనణ్త్వాత్ -

తత్రానువృత్తినిర్దేశే సవర్ణానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి అస్య చ్వౌ, యస్యేతి చ। కిం కారణమ్? అనణ్త్వాత్। న హ్యేతేఽణః, యేఽనువృత్తౌ। కే తర్హి? యేఽక్షరసమామ్నాయే ఉపదిశ్యన్తే।

(1-2-2) ఏకత్వాదకారస్య సిద్ధమ్ -

ఏకోఽయమకారో యశ్చాక్షరసమామ్నాయే, యశ్చానువృత్తౌ, యశ్చ ధాత్వాదిస్థః।

(1-2-3) అనుబన్ధసఙ్కరస్తు -

అనుబన్ధసఙ్కరస్తు ప్రాప్నోతి। కర్మణ్యణ్ ఆతోఽనుపసర్గే కః, ఇతి కేఽపి ణిత్కృతం ప్రాప్నోతి।

-0-1-092- (1-2-4) ఏకాజనేకాజ్గ్రహణేషు చానుపపత్తిః -

ఏకాజనేకాజ్గ్రహణేషు చానుపపత్తిర్భవతి। తత్ర కో దోషః? కిరిణా గిరిణేత్యేకాజ్లక్షణమన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి। ఇహ చ ఘటేన తరతి ఘటిక ఇతి ద్వ్యజ్లక్షణష్ఠన్ న ప్రాప్నోతి।

(1-2-5) ద్రవ్యవచ్చోపచారాః -

ద్రవ్యవచ్చోపచారాః ప్రాప్నువన్తి। తద్యథా- ద్రవ్యేషు నైకేన ఘటేనానేకో యుగపత్కార్యం కరోతి। ఏవమిమమకారం నానేకో యుగపదుచ్చారయేత్।

(1-2-6) విషయేణ తు నానాలిఙ్గకరణాత్సిద్ధమ్ -

యదయం విషయే నానాలిఙ్గమకారం కరోతి- కర్మణ్యణ్, ఆతోనుపసర్గే కః, ఇతి। తేన జ్ఞాయతే నానుబన్ధసఙ్కరోఽస్తీతి। యది హి స్యాన్నానాలిఙ్గకరణమనర్థకం స్యాత్। ఏకమేవాయం సర్వగుణముచ్చారయేత్।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। ఇత్సఞ్జ్ఞాప్రక్లృప్త్యర్థమేతత్స్యాత్। న హ్యమనుబన్ధైః శల్యకవచ్ఛక్య ఉపచేతుమ్। ఇత్సఞ్జ్ఞాయాం హి దోషః స్యాత్। ఆయమ్య హి ద్వయోరిత్సఞ్జ్ఞా స్యాత్।

కయోః?

ఆద్యన్తయోః।

ఏవం తర్హి-

విషయేణ తు పునర్లిఙ్గకరణాత్సిద్ధమ్ ।।

యదయం విషయే విషయే పునర్లిఙ్గమకారం కరోతి- ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్, శివాదిభ్యోఽణ్ ఇతి। తేన జ్ఞాయతే నానుబన్ధసఙ్కరోఽస్తీతి। యది హి స్యాత్పునర్లిఙ్గకరణమనర్థకం స్యాత్।

అథ వా పునరస్తు-

విషయేణ తు నానాలిఙ్గకరణాత్సిద్ధమ్ ఇత్యేవ ।।

నను చోక్తమ్- ఇత్సఙ్ఖ్యాప్రక్లృప్త్యర్థమేతత్స్యాదితి। నైష దోషః, లోకత ఏతత్సిద్ధమ్। తద్యథా- లోకే కశ్చిదేవం దేవదత్తమాహ- ఇహ ముణ్డో భవ, ఇహ జటిలో భవ, ఇహ శిఖీ భవేతి। యల్లిఙ్గో యత్రోచ్యతే తల్లిఙ్గస్తత్రోపతిష్ఠతే। ఏవమయమకారో యల్లిఙ్గో యత్రోచ్యతే తల్లిఙ్గస్తత్రోపస్థాస్యతే।

యదప్యుచ్యతే- ఏకాజనేకాజ్గ్రహణేషు చానుపపత్తిః ఇతి।

-0-1-094- (1-2-7) ఏకాజనేకాజ్గ్రహణేషు చావృత్తిసఙ్ఖ్యానాత్ -

ఏకాజనేకాజ్గ్రహణేషు చావృత్తేః సఙ్ఖ్యానాదనేకాచ్త్వం భవిష్యతి। తద్యథా- సప్తదశ సామిధేన్యో భవన్తి ఇతి త్రిః ప్రథమామన్వాహ త్రిరుత్తమామ్ ఇత్యావృత్తితః సప్తదశత్వం భవతి। ఏవమిహాప్యావృత్తితోఽనేకాచ్త్వం భవిష్యతి।

భవేదావృత్తితః కార్యం పరిహృతమ్। ఇహ తు ఖలు కిరిణా గిరిణేత్యేకాజ్లక్షణమన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్నోత్యేవ।

ఏతదపి సిద్ధమ్। కథమ్? లోకతః। తద్యథా- ఋషిసహస్రమేకాం కపిలామేకైకశః సహస్రకృత్వో దత్త్వా తయా సర్వే తే సహస్రదక్షిణాః సమ్పన్నాః। ఏవమిహాప్యనేకాచ్త్వం భవిష్యతి।

యదప్యుచ్యతే ద్రవ్యవచ్చోపచారాః ప్రాప్నువన్తీతి। భవేద్ యదసమ్భవి కార్యం తన్నానేకో యుగపత్కుర్యాత్। యత్తు ఖలు సమ్భవి కార్యమనేకోఽపి తద్యుగపత్కరోతి। తద్యథా- ఘటస్య దర్శనం స్పర్శనం వా। సమ్భవి చేదం కార్యమకారస్యోచ్చారణం నామ, అనేకోఽపి తద్ యుగపత్కరిష్యతి।

-0-1-095- (1-2-8) ఆన్యభావ్యం తు కాలశబ్దవ్యవాయాత్ -

ఆన్యభావ్యం త్వకారస్య। కుతః? కాలశబ్దవ్యవాయాత్। కాలవ్యవాయాచ్ఛబ్దవ్యవాయాచ్చ। కాలవ్యవాయాద్- దణ్డ అగ్రమ్। శబ్దవ్యవాయాత్- దణ్డః। న చైకస్యాత్మనో వ్యవాయేన భవితవ్యమ్। భవతి చేద్భవత్యాన్యభావ్యమకారస్య।

-0-1-096- (1-2-9) యుగపచ్చ దేశపృథక్త్వదర్శనాత్ -

యుగపచ్చ దేశపృథక్త్వదర్శనాన్మన్యామహే- ఆన్యభావ్యమకారస్యేతి। యదయం యుగపద్ దేశపృథక్త్వేషూపలభ్యతే- అశ్వః, అర్కః, అర్థ ఇతి। న హ్యేకో దేవదత్తో యుగపత్స్రుఘ్నే చ భవతి మథురాయాం చ।

యది పునరిమే వర్ణాః-

(1-2-10) శకునివత్స్యుః -

తద్యథా- శకునయ ఆశుగామిత్వాత్పురస్తాదుత్పతితాః పశ్చాద్ దృశ్యన్తే। ఏవమయమకారో ద ఇత్యత్ర దృష్టో దణ్డ ఇత్యత్ర దృశ్యతే।

నైవం శక్యమ్। అనిత్యత్వమేవం స్యాత్। నిత్యాశ్చ శబ్దాః। నిత్యేషు చ శబ్దేషు కూటస్థైరవిచాలిభిర్వర్ణైర్భవితవ్యమనపాయోపజనవికారిభిః। యది చాయం ద ఇత్యత్ర దృష్టో ణ్డ ఇత్యత్ర దృశ్యేత, నాయం కూటస్థః స్యాత్।

యది పునరిమే వర్ణాః-

(1-2-11) ఆదిత్యవత్స్యుః -

తద్యథా- ఏక ఆదిత్యోఽనేకాధికరణస్థో యుగపద్దేశపృథక్త్వేషూపలభ్యతే।

విషమ ఉపన్యాసః। నైకో ద్రష్టా ఆదిత్యమనేకాధికరణస్థం యుగపద్ దేశపృథక్త్వేషూపలభతే। అకారం

పునరుపలభతే।

అకారమపి నోపలభతే। కిం కారణమ్? శ్రోత్రోపలబ్ధిర్బుద్ధినిర్గ్రాహ్యః ప్రయోగేణాభిజ్వలిత ఆకాశదేశః శబ్దః। ఏకం చ పునరాకాశమ్।

ఆకాశదేశా అపి బహవః। యావతా బహవః, తస్మాదాన్యభావ్యమకారస్య।

(1-2-12) ఆకృతిగ్రహణాత్సిద్ధమ్ -

అవర్ణాకృతిరుపదిష్టా సర్వమవర్ణకులం గ్రహీష్యతి, తథేవర్ణాకృతిః, తథోవర్ణాకృతిః।

(1-2-13) తద్వచ్చ తపరకరణమ్ -

ఏవం చ కృత్వా తపరాః క్రియన్తే- ఆకృతిగ్రహణేనాతిప్రసక్తమితి।

నను చ సవర్ణగ్రహణేనాతిప్రసక్తమితి కృత్వా తపరాః క్రియేరన్।

ప్రత్యాఖ్యాయతే తత్- సవర్ణేఽణ్గ్రహణమపరిభాష్యమాకృతిగ్రహణాదనన్యత్వాచ్చ ఇతి।

-0-1-100- (1-2-14) హల్గ్రహణేషు చ -

కిమ్? ఆకృతిగ్రహణాత్సిద్ధమ్ ఇత్యేవ। ఝలో ఝలి, అవాత్తామ్, అవాత్తమ్, అవాత్త। యత్రైతన్నాస్తి- అణ్ సవర్ణాన్గృహ్ణాతి- ఇతి।

(1-2-15) రూపసామాన్యాద్వా -

రూపసామాన్యాద్వా సిద్ధమేతత్। తద్యథా- తానేవ శాటకానాచ్ఛాదయామః, యే మథురాయామ్, తానేవ శాలీన్భుఞ్జ్మహే, యే మగధేషు, తదేవేదం భవతః కార్షాపణం యన్మథురాయాం గృహీతమ్, అన్యస్మింశ్చాన్యస్మిన్ రూపసామాన్యాత్ తదేవేదమ్ ఇతి భవతి। ఏవమిహాపి రూపసామాన్యాత్సిద్ధమ్ ।।

(2-0) ఋలృక్ ।। 2 ।।

(2-1) లృకారోపదేశప్రయోజననిరూపణమ్ ।।

అథ లృకారోపదేశః కిమర్థః?

కిం విశేషేణ లృకారోపదేశశ్చోద్యతే, న పునరన్యేషామపి వర్ణానాముపదేశశ్చోద్యతే, యది కిఞ్చిదన్యేషామపి వర్ణానాముపదేశే ప్రయోజనమస్తి, లృకారోపదేశస్యాపి తద్భవితుమర్హతి। కో వా విశేషః?

అయమస్తి విశేషః। అస్య హి లృకారస్యాల్పీయాంశ్చైవ ప్రయోగవిషయః। యశ్చాపి ప్రయోగవిషయః సోఽపి క్లృపిస్థస్యైవ। కృపేశ్చ లత్వమసిద్ధమ్। తస్యాసిద్ధత్వాదృకారస్యైవాచ్కార్యాణి భవిష్యన్తి। నార్థ లృకారోపదేశేన।

అత ఉత్తరం పఠతి-

-0-1-101- (2-1-1) లృకారోపదేశో యదృచ్ఛాశక్తిజానుకరణప్లుత్యాద్యర్థః -

లృకారోపదేశః క్రియతే యదృచ్ఛాశబ్దార్థోఽశక్తిజానుకరణార్థః ప్లుత్యాద్యర్థశ్చ।

యదృచ్ఛాశబ్దార్థస్తావత్- యదృచ్ఛయా కశ్చిత్ లృతకో నామ। తస్మిన్నచ్కార్యాణి యథా స్యుః- దధ్య్లృతకాయ దేహి, మధ్వ్లృతకాయ దేహి ఉదఙ్ఌతకోఽగమత్, ప్రత్యఙ్ఌతకోఽగమత్। చతుష్టయీ శబ్దానాం ప్రవృత్తిః- జాతిశబ్దా గుణశబ్దాః క్రియాశబ్దా యదృచ్ఛాశబ్దాశ్చతుర్థాః।

అశక్తిజానుకరణార్థః- అశక్త్యా కయాచిద్ బ్రాహ్మణ్యా ఋతక ఇతి ప్రయోక్తవ్యే లృతక ఇతి ప్రయుక్తమ్। తస్యానుకరణం బ్రాహ్మణ్య్లృతక ఇత్యాహ కుమార్య్లృతక ఇత్యాహ ఇతి।

ప్లుత్యాద్యర్థశ్చ (లృకారోపదేశః కర్తవ్యః) ।।

కే పునః ప్లుత్యాదయః।

ప్లుతిద్విర్వచనస్వరితాః। క్లృ3ప్తశిఖ। క్లృప్త్రః। ప్రక్లృప్తః। ప్లుత్యాదిషు కార్యేషు కృపేర్లత్వం సిద్ధమ్। తస్య సిద్ధత్వాదచ్కార్యాణి న సిధ్యన్తి। తస్మాద్ లృకారోపదేశః క్రియతే।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని।

-0-1-102- (2-1-2) న్యాయ్యభావాత్కల్పనం సఞ్జ్ఞాదిషు -

న్యాయ్యస్య ఋతకశబ్దస్య భావాత్కల్పనం సఞ్జ్ఞాదిషు సాధు మన్యన్తే- ఋతక ఏవాసౌ న లృతక ఇతి।

అపర ఆహ- న్యాయ్య ఋతకశబ్దః శాస్త్రాన్వితోఽస్తి, స కల్పయితవ్యః సాధుః సఞ్జ్ఞాదిషు- ఋతక ఏవాసౌ,

న లృతక ఇతి।

అయం తర్హి యదృచ్ఛాశబ్దోఽపరిహార్యః- లృఫిడః లృఫిడ్డః చేతి।

ఏషోఽపి ఋఫిడ ఋఫిడ్డశ్చ। కథమ్? అర్థప్రవృత్తిశ్చైవ హి లోకే లక్ష్యతే, ఫిడఫిడ్డావౌణాదికౌ ప్రత్యయౌ। త్రయీ చ శబ్దానాం ప్రవృత్తిః- జాతిశబ్దా గుణశబ్దా క్రియాశబ్దా ఇతి। న సన్తి యదృచ్ఛాశబ్దాః।

అన్యథా కృత్వా ప్రయోజనముక్తమ్, అన్యథా కృత్వా పరిహారః। సన్తి యదృచ్ఛాశబ్దా ఇతి కృత్వా ప్రయోజనముక్తమ్, న సన్తీతి పరిహారః। సమానే చార్థే శాస్త్రాన్వితోఽశాస్త్రాన్వితస్య నివర్తకో భవతి। తద్యథా- దేవదత్తశబ్దో దేవదిణ్ణశబ్దం నివర్తయతి, న గావ్యాదీన్।

నైష దోషః। పక్షాన్తరైరపి పరిహారా భవన్తి।

-0-1-106- (2-1-3) అనుకరణం శిష్టాశిష్టాప్రతిషిద్ధేషు యథా లౌకికవైదికేషు -

అనుకరణం హి శిష్టస్య వా సాధు భవతి, అశిష్టాప్రతిషిద్ధస్య వా, నైవ తద్దోషాయ భవతి, నాభ్యుదయాయ। యథా లౌకికవైదికేషు। యథా లౌకికేషు వైదికేషు చ కృతాన్తేషు। లోకే తావత్- య ఏవమసౌ దదాతి, య ఏవమసౌ యజతే, య ఏవమసావధీత ఇతి। తస్యానుకుర్వన్ దద్యాచ్చ యజేత చాధీయీత చ। సోఽప్యభ్యుదయేన యుజ్యతే। వేదేఽపి- య ఏవం విశ్వసృజః సత్త్రాణ్యధ్యాసతే ఇతి, తేషామనుకుర్వంస్తద్వత్సత్త్రాణ్యధ్యాసీత। సోఽప్యభ్యుదయేన యుజ్యతే। అశిష్టాప్రతిషిద్ధం యథా- య ఏవమసౌ హిక్కతి, య ఏవమసౌ హసతి, య ఏవమసౌ కణ్డూయతీతి। తస్యానుకుర్వన్ హిక్కేచ్చ హసేచ్చ కణ్డూయేచ్చ, నైవ చ తద్దోషాయ స్యాన్నాభ్యుదయాయ। యస్తు ఖల్వేవమసౌ బ్రాహ్మణం హన్తి, ఏవమసౌ సురాం పిబతీతి తస్యానుకుర్వన్బ్రాహ్మణం హన్యాత్సురాం వా పిబేత్సోఽపి మన్యే పతితః స్యాత్।

విషమ ఉపన్యాసః। యశ్చైవం హన్తి, యశ్చానుహన్తి, ఉభౌ తౌ హతః। యశ్చాపి పిబతి, యశ్చానుపిబతి, ఉభౌ తౌ పిబతః। యస్తు ఖల్వేవమసౌ బ్రాహ్మణం హన్తి, ఏవమసౌ సురాం వా

పిబతీతి తస్యానుకుర్వన్ స్నాతానులిప్తో మాల్యగుణకణ్ఠః కదలీస్తమ్భం ఛిన్ద్యాత్పయో వా పిబేత్, న స మన్యే పతితః స్యాత్।

ఏవమిహాపి య ఏవమసావపశబ్దం ప్రయుఙ్క్తే ఇతి తస్యానుకుర్వన్నపశబ్దం ప్రయుఞ్జీత, సోప్యపశబ్దభాక్ స్యాత్।

అయం త్వన్యోఽపశబ్దపదార్థకః శబ్దో, యదర్థ ఉపదేశః కర్తవ్యః। న చాపశబ్దార్థకః శబ్దోఽపశబ్దో భవతి। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। యో హి మన్యతేఽపశబ్దపదార్థకః శబ్దోఽపశబ్దో భవతీతి, అపశబ్ద ఇత్యేవ తస్యాఽపశబ్దః స్యాత్। న చైషోఽపశబ్దః।

అయం ఖల్వపి భూయోఽనుకరణశబ్దోఽపరిహార్యః, యదర్థ ఉపదేశః కర్తవ్యః। సాధ్వ్లృకారమధీతే,

మధ్వ్లృకారమధీత ఇతి।

క్వస్థస్య పునరేతదనుకరణమ్?

క్లృపిస్థస్య।

యది క్లృపిస్థస్య, క్లృపేశ్చ లత్వమసిద్ధమ్, తస్యాసిద్ధత్వాదృకార ఏవాచ్కార్యాణి భవిష్యన్తి। భవేత్తదర్థేన నార్థః స్యాత్। అయం త్వన్యః క్లృపిస్థపదార్థకః శబ్దః, యదర్థ ఉపదేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। ఇదమవశ్యం కర్తవ్యమ్- ప్రకతివదనుకరణం భవతి ఇతి। కిం ప్రయోజనమ్? ద్విః పచన్త్విత్యాహ తిఙ్ఙతిఙ ఇతి నిఘాతో యథా స్యాత్। అగ్నీ ఇత్యాహ ఇర్దూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్ ఇతి ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా యథా స్యాత్।

యది ప్రకృతివదనుకరణం భవతీత్యుచ్యతే, అపశబ్ద ఏవాసౌ భవతి- కుమార్య్లృతక ఇత్యాహ, బ్రాహ్మణ్య్లృతక ఇత్యాహ। అపశబ్దో హ్యస్య ప్రకృతిః।

న చాపశబ్దః ప్రకృతిః। న హ్యపశబ్దా ఉపదిశ్యన్తే। న చానుపదిష్టా ప్రకృతిరస్తి।

-0-1-109- (2-1-4) ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ ప్లుత్యాదయః -

ఏకదేశవికృతమనన్యవద్భవతి ఇతి ప్లుత్యాదయోఽపి భవిష్యన్తి।

యది ఏకదేశవికృతమనన్యవద్భవతి ఇత్యుచ్యేత, రాజ్ఞః క చ, రాజకీయమ్ అల్లోపోఽనః ఇతి లోపః ప్రాప్నోతి।

ఏకదేశవికృతమనన్యవత్ షష్ఠీనిర్దిష్టస్య।

యది- షష్ఠీనిర్దిష్టస్యేత్యుచ్యతే, క్లృప్తశిఖ ఇతి ప్లుతో న ప్రాప్నోతి। న హ్యత్ర ఋకారః షష్ఠీనిర్దిష్టః। కస్తర్హి? రేఫః।

ఋకారో ఽప్యత్ర షష్ఠీనిర్దిష్టః। కథమ్? అవిభక్తికో నిర్దేశః- కృప ఉః రః లః కృపో రో లః ఇతి।

అథ వా పునరస్తు అవిశేషేణ।

నను చోక్తం రాజ్ఞః క చ రాజకీయమ్ అల్లోపో ఽనః ఇతి ప్రాప్నోతి ఇతి।

నైష దోషః। వక్ష్యత్యేతత్- శ్వాదీనాం సమ్ప్రసారణే నకారాన్తగ్రహణమనకారాన్తప్రతిషధార్థమ్ ఇతి। తత్ప్రకృతముత్తరత్రానువర్తిష్యతే- అల్లోపో ఽనః, నకారాన్తస్యేతి।

ఇహ తర్హి క్లృ3ప్తశిఖ అనృత ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

(2-1-5) రవత్ప్రతిషేధాచ్చ -

రవత్ప్రతిషేధాచ్చైతత్సిధ్యతి। గురోరరవతః ఇతి వక్ష్యామి।

యది అరవతః ఇత్యుచ్యతే, హోతృఋకారః హోతృ3కారః అత్ర న ప్రాప్నోతి।

గురోరరవతో హ్రస్వస్య ఇతి వక్ష్యామి।

స ఏష సూత్రభేదేన లృకారోపదేశః ప్లుత్యాద్యర్థః సన్ప్రత్యాఖ్యాయతే, సైషా మహతో వంశస్తమ్బాల్లట్వాఽనుకృష్యతే ॥

(3-0) ఏఓఙ్ ॥3 ॥ ఐఔచ్ ॥4 ॥

(3-1) ॥ సన్ధ్యక్షరేష్వతపరపాఠనిర్ణయః ॥

ఇదం విచార్యతే- ఇమాని సన్ధ్యక్షరాణి తపరాణి వోపదిశ్యేరన్ ఏత్ ఓత్ ఐత్ ఔత్ చ్ ఇతి, అతపరాణి వా యథాన్యాసమ్ ఇతి।

కశ్చాత్ర విశేషః?

(3-1-1) సన్ధ్యక్షరేషు తపరోపదేశశ్చేత్తపరోచ్చారణమ్ -

సన్ధ్యక్షరేషు తపరోపదేశశ్చేత్తపరోచ్చారణం కర్తవ్యమ్।

-0-1-111- (3-1-2) ప్లుత్యాదిష్వజ్విధిః -

ప్లుత్యాదిష్వజాశ్రయో విధిర్న సిధ్యతి। గో3త్రాత నౌ3త్రాత ఇత్యత్ర అనచి చ ఇత్యచ ఉత్తరస్య యరో ద్వే భవత ఇతి ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ ప్రత్యఙ్ఙై3తికాయన, ఉదఙ్ఙౌ3 పగవ ఇతి అచి ఇతి ఙముడాగమో న ప్రాప్నోతి।

(3-1-3) ప్లుతసఞ్జ్ఞా చ -

ప్లుతసఞ్జ్ఞా చ న సిధ్యతి। ఐ3తికాయన, ఔ3పగవ ఊకాలోఽజ్ఝ్రస్వదీర్ఘప్లుతః ఇతి ప్లుతసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి।

సన్తు తర్హ్యతపరాణి।

-0-1-112- (3-1-4) అతపర ఏచ ఇగ్ర్ఘస్వాదేశే -

యద్యతపరాణి ఏచ ఇగ్ర్ఘస్వాదేశే ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? ఏచో(జో) హ్రస్వాదేశశాసనేష్వర్ధ ఏకారోఽర్ధ ఓకారో వా మా భూదితి।

నను చ యస్యాపి తపరాణి తేనాప్యేతద్వక్తవ్యమ్। ఇమావైచౌ సమాహారవర్ణౌ-మాత్రాఽవర్ణస్య, మాత్రేవర్ణోవర్ణయోస్తయోర్హ్రస్వాదేశశాసనేషు కదాచిదవర్ణః స్యాత్, కదాచిద్ ఇవర్ణోవర్ణౌ; మా కదాచిదవర్ణో భూదితి।

ప్రత్యాఖ్యాయత ఏతత్- ఐచోశ్చోత్తరభూయస్త్వాత్ ఇతి। యది ప్రత్యాఖ్యానపక్షః, ఇదమపి ప్రత్యాఖ్యాయతే- సిద్ధమేజః సస్థానత్వాద్ ఇతి।

నను చైజః సస్థానతరావర్ధ ఏకారోఽర్ధ ఓకారః।

న తౌ స్తః। యది హి తౌ స్యాతాం తావేవాయముపదిశేత్।

నను చ భోశ్ఛన్దోగానాం సాత్యముగ్రిరాణాయనీయా అర్ధమేకారమర్ధమోకారం చాధీయతే- సుజాతే ఏశ్వసూనృతే, అధ్వర్యో ఓద్రిభిః సుతమ్, శుక్రం తే ఏన్యద్, యజతం తే ఏన్యద్- ఇతి।

పారిషదకృతిరేషా తత్ర భవతామ్। నైవ హి లోకే నాన్యస్మిన్వేదేఽర్ధ ఏకారోఽర్ధ ఓకారో వాఽస్తి।

-0-1-113- (3-1-5) ఏకాదశే దీర్ఘగ్రహణమ్ -

ఏకాదశే దీర్ఘగ్రహణం కర్తవ్యమ్- ఆద్గుణో దీర్ఘః, వృద్ధిరేచి దీర్ఘః ఇతి। కిం ప్రయోజనమ్? ఆన్తర్యతస్త్రిమాత్రచతుర్మాత్రాణాం స్థానినాం త్రిమాత్రచతుర్మాత్రా ఆదేశా మా భూవన్నితి। ఖట్వా ఇన్ద్రః ఖట్వేన్ద్రః, ఖట్వా

ఉదకమ్ ఖట్వోదకమ్, ఖట్వా ఇర్షా ఖట్వేషా, ఖట్వా ఊఢా ఖట్వోఢా, ఖట్వా ఏలకా ఖట్వైలకా, ఖట్వా ఓదనః ఖట్వౌదనః, ఖట్వా ఐతికాయనః ఖట్వైతికాయనః, ఖట్వా ఔపగవః ఖట్వౌపగవ ఇతి।

తత్తర్హి దీర్ఘగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ఉపరిష్టాద్ యోగవిభాగః కరిష్యతే- అకః సవర్ణే ఏకో భవతి। తతో దీర్ఘః। దీర్ఘశ్చ స భవతి। యః స ఏకః పూర్వపరయోః ఇత్యేవం నిర్దిష్ట ఇతి।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి- పశుమ్, విద్ధమ్, పచన్తీతి।

నైష దోషః। ఇహ తావత్పశుమితి అమ్యేకః ఇతీయతా సిద్ధమ్। సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యత్పూర్వగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనం యథాజాతీయకః పూర్వస్తథాజాతీయక ఉభయోర్యథా స్యాదితి।

విద్ధమితి। పూర్వ ఇత్యేవానువర్తతే। అథ వాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- నానేన సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతీతి। యదయం హల ఉత్తరస్య సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘత్వం శాస్తి।

పచన్తీతి। అతో గుణే పరః ఇతీయతా సిద్ధమ్। సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యద్రూపగ్రహణం కరోతి, తస్యైతత్ప్రయోజనమ్- యథాజాతీయకం పరస్య రూపం తథాజాతీయకముభయోర్యథా స్యాదితి।

ఇహ తర్హి ఖట్వర్శ్యో మార్లశ్య ఇతి దీర్ఘవచనాదకారో న, అనాన్తర్యాదేకారౌకారౌ న। తత్ర కో దోషః? విగృహీతస్య శ్రవణం ప్రసజ్యతే।

న బ్రూమో యత్ర క్రియమాణే దోషస్తత్ర కర్తవ్యమితి। కిం తర్హి? యత్ర క్రియమాణే న దోషస్తత్ర కర్తవ్యమితి।

క్వ చ క్రియమాణే న దోషః?

సఞ్జ్ఞావిధౌ। వృద్ధిరాదైచ్ దీర్ఘః, అదేఙ్గుణో దీర్ఘ ఇతి।

తత్తర్హి దీర్ఘగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్।

కస్మాదేవాన్తర్యతస్త్రిమాత్రచతుర్మాత్రాణాం స్థానినాం త్రిమాత్రచతుర్మాత్రా ఆదేశా న భవన్తి? తపరే గుణవృద్ధీ।

నను చ తః పరో యస్మాత్సోఽయం తపరః।

నేత్యాహ, తాదపి పరస్తపరః।

యది తాదపి పరస్తపరః ఋదోరప్ ఇతీహైవ స్యాత్- యవః స్తవః, లవః పవ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

నైష తకారః। కస్తర్హి? దకారః।

కిం దకారే ప్రయోజనమ్?

అథ కిం తకారే। యద్యసన్దేహార్థస్తకారః, దకారోఽపి। అథ ముఖసుఖార్థస్తకారః, దకారోఽపీతి।

-0-1-116- (3-2) అథ వర్ణైకదేశగ్రహణాగ్రహణనిర్ణయః -

ఇదం విచార్యతే- య ఏతే వర్ణేషు వర్ణైకదేశా వర్ణాన్తరసమానాకృతయ ఏతేషామవయవగ్రహణేన గ్రహణం స్యాద్వా న వేతి। కుతః పునరియం విచారణా? ఇహ హి సముదాయా అప్యుపదిశ్యన్తే, అవయవా అపి। అభ్యన్తరశ్చ సముదాయేఽవయవః, తద్యథా వృక్షః ప్రచలన్సహావయవైః ప్రచలతి। తత్ర సముదాయస్థస్యావయవస్యావయవగ్రహణేన గ్రహణం స్యాద్వా న వేతి విచారణా।

కశ్చాత్ర విశేషః।

(3-2-1) వర్ణైకదేశా వర్ణగ్రహణేన చేత్సన్ధ్యక్షరే సమానాక్షరవిధిప్రతిషేధః -

వర్ణైకదేశా వర్ణగ్రహణేన చేత్సన్ధ్యక్షరే సమానాక్షరాశ్రయో విధిః ప్రాప్నోతి, స ప్రతిషేధ్యః। అగ్నే ఇన్ద్ర, వాయో ఉదకమ్, అకః సవర్ణే దీర్ఘః ఇతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి।

-0-1-117- (3-2-2) దీర్ఘే హ్రస్వవిధిప్రతిషేధః -

దీర్ఘే హ్రస్వాశ్రయో విధిః ప్రాప్నోతి, స ప్రతిషేధ్యః। ఆలూయ, ప్రలూయ హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగ్ ఇతి తుక్ ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః, ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న దీర్ఘే హ్రస్వాశ్రయో విధిర్భవతి ఇతి। యదయం దీర్ఘాచ్ఛే తుకం శాస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్, అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? పదాన్తాద్వా ఇతి విభాషాం వక్ష్యామీతి।

యత్తర్హి యోగవిభాగం కరోతి। ఇతరథా హి దీర్ఘాత్పదాన్తాద్వా ఇత్యేవ బ్రూయాత్।

ఇహ తర్హి- ఖట్వాభిః, మాలాభిః అతో భిస ఐస్ ఇత్యైస్భావః ప్రాప్నోతి।

తపరకరణసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి।

ఇహ తర్హి యాతా వాతా అతో లోప ఆర్ధధాతుకే ఇత్యకారలోపః ప్రాప్నోతి।

నను చాత్రాపి తపరకరణసామర్థ్యాదేవ న భవిష్యతి।

అస్తి హ్యన్యత్తపరకరణే ప్రయోజనమ్। కిమ్? సర్వస్య లోపో మా భూదితి।

అథ క్రియమాణేఽపి తపరే పరస్య లోపే కృతే పూర్వస్య కస్మాన్న భవతి?

పరలోపస్య స్థానివద్భావాదసిద్ధత్వాచ్చ।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాకారస్థస్యాఽకారస్య లోపో భవతి ఇతి। యదయమ్ ఆతోఽనుపసర్గే కః ఇతి కకారమనుబన్ధం కరోతి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? కిత్కరణే ఏతత్ప్రయోజనమ్- కితీత్యాకారలోపో యథా స్యాదితి। యద్యాకారస్థస్యాఽకారస్య లోపః స్యాత్,

కిత్కరణమనర్థకం స్యాత్। పరస్యాకారస్య లోపే కృతే ద్వయోరకారయోః పరరూపే హి సిద్ధం రూపం స్యాద్ గోదః కమ్బలద ఇతి। పశ్యతి త్వాచార్యో- నాకారస్థస్యాఽకారస్య లోపః స్యాదితి, అతః కకారమనుబన్ధం కరోతి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। ఉత్తరార్థమేతత్స్యాత్- తున్దశోకయోః పరిమృజాపనుదోః ఇతి।

యత్తర్హి గాపోష్టక్ ఇత్యనన్యార్థం కకారమనుబన్ధం కరోతి।

(3-2-3) ఏకవర్ణవచ్చ।

ఏకవర్ణవచ్చ దీర్ఘో భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? వాచా తరతీతి ద్వ్యజ్లక్షణష్ఠన్మా భూదితి। ఇహ చ వాచో నిమిత్తమ్, తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ ఇత్యనువర్తమానే గోద్వ్యచః ఇతి ద్వ్యజ్లక్షణో యన్మా భూదితి।

అత్రాపి గోనౌగ్రహణం జ్ఞాపకమ్- దీర్ఘాద్ ద్వ్యజ్లక్షణో విధిర్న భవతి ఇతి।

అయం తు సర్వేషామేవ పరిహారః-

(3-2-4) నాఽవ్యపవృక్తస్యావయవే తద్విధిర్యథా ద్రవ్యేషు -

నాఽవ్యపవృక్తస్యాఽవయవాశ్రయో విధిర్భవతి యథా ద్రవ్యేషు। తద్యథా- ద్రవ్యేషు సప్తదశ సామిధేన్యో భవన్తి ఇతి న సప్తదశారత్నిమాత్రం కాష్ఠమగ్నావభ్యాధీయతే।

విషమ ఉపన్యాసః। ప్రత్యృచం చైవం హి తత్కర్మ చోద్యతే। అసమ్భవశ్చాగ్నౌ వేద్యాం చ।

యథా తర్హి సప్తదశ ప్రాదేశమాత్రీరాశ్వత్థీః సమిధోఽభ్యాదధీత ఇతి న సప్తదశప్రాదేశమాత్రం కాష్ఠమగ్నావభ్యాధీయతే।

అత్రాపి ప్రతిప్రణవం చైతత్కర్మ చోద్యతే। తుల్యశ్చాసమ్భవోఽగ్నౌ వేద్యాం చ।

యథా తర్హి తైలం న విక్రేతవ్యమ్, మాంసం న విక్రేతవ్యమ్ ఇతి వ్యపవృక్తం చ న విక్రీయతే, అవ్యపవృక్తం- గావః సర్షపాశ్చ విక్రీయన్తే। తథా లోమనఖం స్పృష్ట్వా శౌచం కర్తవ్యమ్ ఇతి వ్యపవృక్తం స్పృష్ట్వా నియోగతః కర్తవ్యమ్, అవ్యపవృక్తే కామచారః।

యత్ర తర్హి వ్యపవర్గోఽస్తి। క్వ చ వ్యపవర్గోఽస్తి? సన్ధ్యక్షరేషు।

(3-2-5) సన్ధ్యక్షరేషు వివృతత్వాత్ -

యదత్రాఽవర్ణం వివృతతరం తదన్యస్మాదవర్ణాద్। యే అపీవర్ణోవర్ణే, వివృతతరే తే అన్యాభ్యామివర్ణోవర్ణాభ్యామ్।

అథ వా పునర్న గృహ్యన్తే।

-0-1-120- (3-2-6) అగ్రహణం చేన్నుడ్విధిలాదేశవినామేషు ఋకారగ్రహణమ్ -

అగ్రహణం చేన్నుడీవధిలాదేశవినామేషు ఋకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। తస్మాన్నుడ్ ద్విహలః ఋకారే చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్- ఆనృధతుః, ఆనృధురితి। యస్య పునర్గహ్యన్తే ద్విహలః ఇత్యేవ తస్య సిద్ధమ్।

యస్యాపి న గృహ్యన్తే, తస్యాప్యేష న దోషః। ద్విహల్గ్రహణం న కరిష్యతే। తస్మాన్నుడ్ భవతీత్యేవ।

యది న క్రియతే ఆటతుః, ఆటురిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అశ్నోతిగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి, అశ్నోతేరేవాఽవర్ణోపధస్య, నాన్యస్యాఽవర్ణోపధస్యేతి। (నుడ్విధిః)।

లాదేశే చ ఋకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। కృపో రో లః ఋకారస్య చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్- క్లృప్తః

క్లృప్తవానితి। యస్య పునర్గృహ్యన్తే ర ఇత్యేవ తస్య సిద్ధమ్। యస్యాపి న గృహ్యన్తే తస్యాప్యేష న దోషః। ఋకారోప్యత్ర నిర్దిశ్యతే। కథమ్? అవిభక్తికో నిర్దేశః- కృప, ఉః, రః, లః - కృపో రో లః ఇతి। అథ వా ఉభయతః స్ఫోటమాత్రం నిర్దిశ్యతే రశ్రుతేర్లశ్రుతిర్భవతీతి। (లాదేశః)

వినామే ఋకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదే ఋకారాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్- మాతౄణాం పితౄణామితి। యస్య పునర్గృహ్యన్తే రషాభ్యామిత్యేవ తస్య సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి। యత్తద్రేఫాత్పరం భక్తేస్తేన వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్। అడ్వ్యవాయే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి। వర్ణైకదేశాః కే వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్తే, యే వ్యపవృక్తా అపి వర్ణా భవన్తి। యచ్చాపి రేఫాత్పరం భక్తేః, న తత్క్వచిదపి వ్యపవృక్తం దృశ్యతే।

ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే, రషాభ్యాం నో ణః సమానపదే, తతః వ్యవాయే। వ్యవాయే చ రషాభ్యాం నో ణో భవతీతి। తతః అట్కుప్వాఙ్నుమ్భిః ఇతి।

ఇదమిదానీం కిమర్థమ్?

నియమార్థమ్। ఏతైరేవాక్షరసమామ్నాయికైర్వ్యవాయే, నాన్యైః, ఇతి।

యస్యాపి న గృహ్యన్తే తస్యాప్యేష న దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- భవతి ఋకారాన్నో ణత్వమితి, యదయం క్షుభ్నాదిషు నృనమనశబ్దం పఠతి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। వృద్ధ్యర్థమేతత్స్యాత్- నార్నమనిః। యత్తర్హి తృప్నోతిశబ్దం పఠతి।

యచ్చాపి నృనమనశబ్దం పఠతి।

నను చోక్తం వృద్ధ్యర్థమేతత్స్యాత్। బహిరఙ్గా వృద్ధిరన్తరఙ్గం ఇత్వమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే। అథ వా ఉపరిష్టాద్యోగవిభాగః కరిష్యతే- ఋతః నో ణో భవతి। తతః ఛన్దస్యవగ్రహాత్ ఋత ఇత్యేవ।

(3-2-7) ప్లుతావైచ ఇదుతౌ -

ఏతచ్చ వక్తవ్యమ్। యస్య పునర్గృహ్యన్తే గురోష్టేరిత్యేవ ప్లుత్యా తస్య సిద్ధమ్। యస్యాపి న గృహ్యన్తే తస్యాప్యేష న దోషః। క్రియత ఏతన్న్యాస ఏవ।

-0-1-122- (3-2-8) తుల్యరూపే సంయోగే ద్వివ్యఞ్జనవిధిః -

తుల్యరూపే సంయోగే ద్వివ్యఞ్జనాశ్రయో విధర్న సిధ్యతి కు2క్కుటః, పి3ప్పలీ, పి3త్తమితి। యస్య పునర్గృహ్యన్తే తస్య ద్వౌ కకారౌ, ద్వౌ పకారౌ, ద్వౌ తకారౌ।

యస్యాపి న గృహ్యన్తే తస్యాపి ద్వౌ కకారౌ, ద్వౌ పకారౌ, ద్వౌ తకారౌ। కథమ్? మాత్రాకాలోఽత్ర

గమ్యతే। న చ మాత్రికం వ్యఞ్జనమస్తి। అనుపదిష్టం సత్కథం శక్యం విజ్ఞాతుమ్। అసచ్చ కథం శక్యం ప్రతిపత్తుమ్।

యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుం యత్రైతన్నాస్తి- అణ్ సవర్ణాన్గృహ్ణాతి ఇతి। ఇహ తు కథమ్- సయ్యన్తా, సవఁ్వత్సరః, యలఁ్లోకమ్, తలఁ్లోకమ్ ఇతి। యత్రైతదస్త్యణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీతి?

అత్రాపి మాత్రాకాలో గృహ్యతే। న చ మాత్రికం వ్యఞ్జనమస్తి। అనుపదిష్టం సత్కథం విజ్ఞాతుమ్। అసచ్చ కథం శక్యం ప్రతిపత్తుమ్।

-0-1-123- (5-0) హయవరట్ ।। 5 ।।

(5-1) అథ హకారస్య ద్విరుపదేశాధికరణమ్ ।।

సర్వే వర్ణాః సకృదుపదిష్టాః, అయం హకారో ద్విరూపదిశ్యతే- పూర్వశ్చైవ పరశ్చ। యది పునః పూర్వం ఏవోపదిశ్యేత, పర ఏవ వా। కశ్చాత్ర విశేషః?

(5-1-1) హకారస్య పరోపదేశేఽడ్గ్రహణేషు హగ్రహణమ్ -

హకారస్య పరోపదేశేఽడ్గ్రహణేషు హగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ఆతోఽటి నిత్యమ్, శశ్ఛోటి, దీర్ఘాదటి సమానపాదే హకారే చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్- మహాఁ హి సః।

(5-1-2) ఉత్వే చ -

ఉత్వే చ హకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అతో రోరప్లుతాదప్లుతే హశి చ హకారే చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్-

పురుషో హసతి బ్రాహ్మణో హసతీతి। అస్తు తర్హి పూర్వోపదేశః।

-0-1-124- (5-1-3) పూర్వోపదేశే కిత్త్వక్సేడ్విధయో ఝుగ్లగ్రహణాని చ -

యది పూర్వోపదేశః కిత్త్వం విధేయమ్- స్నిహిత్వా, స్నేహిత్వా, సిస్నిహిషతి, సిస్నేహిషతి రలో వ్యుపధాద్ధలాదేః ఇతి కిత్త్వం న ప్రాప్నోతి।

క్సవిధిః- క్సశ్చ విధేయః- అధుక్షత్, అలిక్షత్ శల ఇగుపధాదనిటః క్సః ఇతి క్సో న ప్రాప్నోతి।

ఇడ్విధిః- ఇట్ చ విధేయః- రుదిహి , స్వపిహి వలాదిలక్షణ ఇణ్న ప్రాప్నోతి।

ఝుగ్లగ్రహణాని చ।

కిమ్?

అహకారాణి స్యుః।

తత్ర కో దోషః?

ఝలో ఝలి ఇతీహ న స్యాత్- అదాగ్ధామ్ ,అదాగ్ధమ్। తస్మాత్పూర్వశ్చైవోపదేష్టవ్యః పరశ్చ।

యది చ కిఞ్చిదన్యత్రాప్యుపదేశే ప్రయోజనమస్తి తత్రాప్యుపదేశః కర్తవ్యః।

(5-2) ।। అథ రేఫోపదేశస్థానాధికరణమ్ ।।

ఇదం విచార్యతే- అయం రేఫో యకారవకారాభ్యాం పూర్వ ఏవోపదిశ్యేత హరయవట్ ఇతి, పర ఏవ వా యథాన్యాసమ్ ఇతి। కశ్చాత్ర విశేషః?

-0-1-125- (5-2-1) రేఫస్య పరోపదేశేఽనునాసికద్విర్వచనపరసవర్ణప్రతిషేధః -

రేఫస్య పరోపదేశేఽనునాసికద్విర్వచనపరసవర్ణానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

అనునాసికస్య- స్వర్నయతి, ప్రాతర్నయతి యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా (814145) ఇత్యనునాసికః ప్రాప్నోతి। ద్విర్వచనస్య- మద్రహ్రదః, భద్రహ్రదః యరః (814146) ఇతి ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి। పరసవర్ణస్య- కుణ్డం రథేన, వనం రథేన అనుస్వారస్య యయి (814158) ఇతి పరసవర్ణః ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హి పూర్వోపదేశః।

(5-2-2) పూర్వోపదేశే కిత్త్వప్రతిషేధో వ్యలోపవచనం చ -

యది పూర్వోపదేశః కిత్త్వం ప్రతిషేధ్యమ్। దేవిత్వా దిదేవిషతి రలో వ్యుపధాద్ ఇతి కిత్త్వం ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। నైవం విజ్ఞాయతే రలః వ్యపధాదితి। కిం తర్హి? రలః అవ్ వ్యపధాద్ ఇతి। కిమిదమ్ అవ్ వ్యపధాద్ ఇతి? అవకారాన్తాద్ వ్యపధాద్ అవ్వ్యపధాదితి।

వ్యలోపవచనం చ- వ్యోశ్చ లోపో వక్తవ్యః। గౌధేరః, పచేరన్, యజేరన్, జీవే రదానుః- జీరదానుః। వలీతి లోపో న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। రేఫోఽప్యత్ర నిర్దిశ్యతే లోపో వ్యోర్వలి ఇతి, రేఫే చ వలి చేతి।

అథ వా పునరస్తు పరోపదేశః।

నను చోక్తం రేఫస్య పరోపదేశేఽనునాసికద్విర్వచనసవర్ణప్రతిషేధః ఇతి।

అనునాసికపరసవర్ణయోస్తావత్ప్రతిషేధో న వక్తవ్యః, రేఫోష్మణాం సవర్ణా న సన్తి।

ద్విర్వచనేఽపి। నేమౌ రహౌ కార్యిణౌ ద్విర్వచనస్య। కిం తర్హి? నిమిత్తమిమౌ రహౌ ద్విర్వచనస్య। తద్యథా- బ్రాహ్మణా భోజ్యన్తాం మాఠరకౌణ్డిన్యౌ పరివేవిషాతామ్ ఇతి। నేదానీం తౌ భుఞ్జాతే।

(5-3) ।। అథాయోగవాహోపదేశాధికరణమ్ ।।

ఇదం విచార్యతే- ఇమేఽయోగవాహా న క్వచిదుపదిశ్యన్తే శ్రూయన్తే చ। తేషాం కార్యార్థముపదేశః కర్తవ్యః। కే పునరయోగవాహాః?
విసర్జనీయజిహ్వామూలీయోపధ్మానీయానుస్వారనాసిక్యయమాః। కథం పునరయోగవాహాః? యదయుక్తా వహన్తి అనుపదిష్టాశ్చ శ్రూయన్తే।

క్వ పునరేషాముపదేశః కర్తవ్యః?

-0-1-128- (5-3-1) అయోగవాహానామట్సు ణత్వమ్ -

అయోగవాహానామట్సూపదేశః కర్తవ్యః।

కిం ప్రయోజనమ్? ణత్వమ్ ఉరఃకేణ, ఉర కేణ, ఉరఃపేణ, ఉర పేణ। అడ్వ్యవాయ ఇతి ణత్వం సిద్ధం భవతి।

(5-3-2) శర్షు జశ్భావషత్వే -

శర్షూపదేశః కర్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్? జశ్భావషత్వే। అయముబ్జిరుపధ్మానీయోపధః పఠ్యతే। తత్ర జశ్త్వే కృతే ఉబ్జితా, ఉబ్జితుమిత్యేతద్రూపం యథా స్యాత్।

యద్యుబ్జిరుపధ్మానీయోపధః పఠ్యతే, ఉబ్జిజిషతీత్యుపధ్మానీయాదేరేవ ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి।

దకారోపధే పునర్ న న్ద్రాః సంయోగాదయః ఇతి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి।

యది దకారోపధః పఠ్యతే, కా రూపసిద్ధిః- ఉబ్జితా ఉబ్జితుమితి?

అసిద్ధే భ ఉద్జేః। ఇదమస్తి- స్తోః శ్చునా శ్చుః ఇతి, తతో వక్ష్యామి భ ఉద్జేః, ఉద్జేః శ్చునా సన్నిపాతే భో భవతీతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్? న వక్తవ్యమ్। నిపతనాదేవ సిద్ధమ్। కిం నిపాతనమ్? భుజన్యుబ్జౌ పాణ్యుపతాపయోః ఇతి।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి- అభ్యుద్గః, సముద్గః ఇతి।

అకుత్వవిషయే తన్నిపాతనమ్।

అథ వా నైతదుబ్జే రూపమ్, గమేరేతద్ ద్వ్యుపసర్గాడ్డో విధీయతే। అభ్యుద్గతోఽభ్యుద్గః, సముద్గతః ,సముద్గ ఇతి।

షత్వం చ ప్రయోజనమ్। సర్పిఃషు ధనుఃషు। ర్శవ్యవాయే ఇతి షత్వం సిద్ధం భవతీతి। నుమ్విసర్జనీయర్శవ్యవాయేఽపి ఇతి విసర్జనీయగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।

నుమశ్చాపి తర్హి గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।

కథం సర్పీంషి ధనూంషి?

అనుస్వారే కృతే ర్శవ్యవాయే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

అవశ్యం నుమో గ్రహణం కర్తవ్యమ్। అనుస్వారవిశేషణం నుమ్గ్రహణమ్। నుమో యోఽనుస్వారస్తత్ర యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్- పుంస్వితి।

అథ వాఽవిశేషేణోపదేశః కర్తవ్యః।

కిం ప్రయోజనమ్?

-0-1-130- (5-3-3) అవిశేషేణ సంయోగోపధాసఞ్జ్ఞాఽలోన్త్యద్విర్వచనస్థానివద్భావప్రతిషేధాః ।।

అవిశేషేణ సంయోగసఞ్జ్ఞా ప్రయోజనమ్, ఉ3బ్జకః, హలోఽనన్తరాః సంయోగః ఇతి సంయోగసఞ్జ్ఞా, సంయోగే గుర్వితి గురుసఞ్జ్ఞా గురోః ఇతి ప్లుతో భవతి।

ఉపధాసఞ్జ్ఞా చ ప్రయోజనమ్- దుష్కృతమ్, నిష్కృతమ్, దుష్పీతమ్, నిష్పీతమ్, ఇదుదుపధస్య చాప్రత్యయస్య ఇతి షత్వం సిద్ధం భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। న ఇదుదుపధగ్రహణేన విసర్జనీయో విశేష్యతే।

కిం తర్హి?

సకారో విశేష్యతే- ఇదుదుపధస్య సకారస్య యో విసర్జనీయ ఇతి।

అథ వోపధాగ్రహణం న కరిష్యతే, ఇదుద్భ్యాం తు పరం విసర్జనీయం విశేషయిష్యామః- ఇదుద్భ్యాముత్తరస్య విసర్జనీయస్యేతి।

అలోఽన్త్యవిధిశ్చ ప్రయోజనమ్- వృక్షస్తరతి, ప్లక్షస్తరతి। అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యలోఽన్త్యస్య సత్వం సిద్ధం భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తి ఇతి విసర్జనీయస్యైవ భవిష్యతి।

ద్విర్వచనం చ ప్రయోజనమ్- ఉర కః। ఉర పః। అనచి చ అచ ఉత్తరస్య యరో ద్వే భవత ఇతి ద్విర్వచనం సిద్ధం భవతి।

స్థానివద్భావప్రతిషేధశ్చ ప్రయోజనమ్- యథేహ భవతి ఉరఃకేణ, ఉరఃపేణేతి అడ్వ్యవాయః ఇతి ణత్వమ్; ఏవమిహాపి స్థానివద్భావాత్ ప్రాప్నోతి- వ్యూఢోరస్కేన ,మహోరస్కేనేతి। తత్ర అనల్విధౌ ఇతి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి।

(5-4) ।। అథ వర్ణార్థవత్తాధికరణమ్ ।।

కిం పునరిమే వర్ణా అర్థవన్తః, ఆహోస్విదనర్థకాః?

-0-1-131- (5-4-1) అర్థవన్తో వర్ణా ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతానామేకవర్ణానామర్థదర్శనాత్ ।।

అర్థవన్తో వర్ణాః।

కుతః?

ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతానామేకవర్ణానామర్థదర్శనాత్।

ధాతవ ఏకవర్ణా అర్థవన్తో దృశ్యన్తే ఏతి, అధ్యేతి, అధీతే ఇతి।

ప్రాతిపదికాన్యేకవర్ణాన్యర్థవన్తి- ఆభ్యామ్, ఏభిః, ఏషు।

ప్రత్యయా ఏకవర్ణా అర్థవన్తః- ఔపగవః, కాపటవః।

నిపాతా ఏకవర్ణా అర్థవన్తః- అ అపేహి, ఇ ఇన్ద్రం పశ్య, ఉ ఉత్తిష్ఠ, అ అపక్రామ। ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతానామేకవర్ణానామర్థదర్శనాన్మన్యామహే- అర్థవన్తో వర్ణాః ఇతి।

(5-4-2) వర్ణవ్యత్యయే చార్థాన్తరగమనాత్ -

వర్ణవ్యత్యయే చార్థాన్తరగమనాన్మన్యామహేఽర్థవన్తో వర్ణా ఇతి। కూపః సూపో యూప ఇతి। కూప ఇతి సకకారేణ కశ్చిదర్థో గమ్యతే। సూప ఇతి కకారాపాయే సకారోపజనే చార్థాన్తరం గమ్యతే। యూప ఇతి కకారసకారాపాయే యకారోపజనే చార్థాన్తరం గమ్యతే। తేన మన్యామహే-

యః కూపే కూపార్థః స కకారస్య, యః సూపే సూపార్థః స సకారస్య, యో యూపే యూపార్థః స యకారస్యేతి।

-0-1-132- (5-4-3) వర్ణానుపలబ్ధౌ చానర్థగతేః -

వర్ణానుపలబ్ధౌ చానర్థగతేర్మన్యామహేఽర్థవన్తో వర్ణా ఇతి। వృక్ష ఋక్షః, కాణ్డీర ఆణ్డీరః। వృక్ష ఇతి సవకారేణ కశ్చిదర్థో గమ్యతే, ఋక్ష ఇతి వకారాపాయే సోఽర్థో న గమ్యతే। కాణ్డీర ఇతి సకకారేణ కశ్చిదర్థో గమ్యతే, ఆణ్డీర ఇతి కకారాపాయే సోఽర్థో న గమ్యతే।

కిం తర్హ్యుచ్యతే- అనర్థగతేః ఇతి। న సాధీయో హ్యత్రార్థస్య గతిర్భవతి।

ఏవం తర్హీదం పఠితవ్యం స్యాత్- వర్ణానుపలబ్ధౌ చాతదర్థగతేః ఇతి।

కిమిదమతదర్థగతేరితి?

తస్యార్థస్తదర్థః, తదర్థస్య గతిస్తదర్థగతిః, న తదర్థగతిరతదర్థగతిరతదర్థగతేరితి। అథ వా సోఽర్థస్తదర్థస్తదర్థస్య గతిస్తదర్థగతిః న తదర్థగతిరతదర్థగతిరతదర్థగతేరితి।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్యవ్యః। తద్యథా- ఉష్ట్రముఖమివ ముఖమస్య ఉష్ట్రముఖః,

ఖరముఖః। ఏవమతదర్థగతేరనర్థగతేరితి।

-0-1-133- (5-4-4) సఙ్ఘాతార్థవత్త్వాచ్చ -

సఙ్ఘాతార్థవత్త్వాచ్చ మన్యామహే అర్థవన్తో వర్ణా ఇతి। యేషాం సఙ్ఘాతా అర్థవన్తః, అవయవా అపి తేషామర్థవన్తః। (యేషాం పునరవయవా అనర్థకాః సముదాయా అపి తేషామనర్థకాః) తద్యథా- ఏకశ్చక్షుష్మాన్ దర్శనే సమర్థః తత్సముదాయః శతమపి సమర్థమ్। ఏకశ్చ తిలస్తైలదానే సమర్థః తత్సముదాయః ఖార్యపి తైలదానే సమర్థా। యేషాం పునరవయవా అనర్థకాః సముదాయా అపి తేషామనర్థకాః। తద్యథా- ఏకోన్ధో దర్శనేఽసమర్థస్తత్సముదాయః శతమప్యసమర్థమ్। ఏకా చ సికతా తైలదానేఽసమర్థా తత్సముదాయశ్చ ఖారీశతమప్యసమర్థమ్।

యది తర్హీమే వర్ణా అర్థవన్తః, అర్థవత్కృతాని ప్రాప్నువన్తి।

కాని?

అర్థవత్ప్రాతిపదకమ్ ఇతి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా, ప్రాతిపదికాదితి స్వాద్యుత్పత్తిః, సుబన్తం పదమ్ ఇతి పదసఞ్జ్ఞా, తత్ర కో దోషః।

పదస్య ఇతి నలోపాదీని ప్రాప్నువన్తి- ధనం వనమితి।

(5-4-5) సఙ్ఘాతస్యైకార్థ్యాత్సుబభావో వర్ణాత్ -

సఙ్ఘాతస్యైకత్వమర్థః। తేన వర్ణాత్సుబుత్పత్తిర్న భవిష్యతి।

-0-1-134- (5-4-6) అనర్థకాస్తు ప్రతివర్ణమర్థానుపలబ్ధేః -

అనర్థకాస్తు వర్ణాః।

కుతః?

ప్రతివర్ణమర్థానుపలబ్ధేః। నహి ప్రతివర్ణమర్థా ఉపలభ్యన్తే।

కిమిదం ప్రతివర్ణమితి?

వర్ణం వర్ణం ప్రతి ప్రతివర్ణమ్।

(5-4-7) వర్ణవ్యత్యయాపాయోపజనవికారేష్వర్థదర్శనాత్ -

వర్ణవ్యత్యయాపాయోపజనవికారేష్వర్థదర్శనాన్మన్యామహే- అనర్థకా వర్ణా ఇతి। వర్ణవ్యత్యయే- కృతేస్తర్కః, కసేః సికతాః, హింసేః సింహః। వర్ణవ్యత్యయో నార్థవ్యత్యయః। అపాయో లోపః- హతః, ఘన్తి, ఘ్నన్తు, అఘ్నన్। వర్ణాపాయో నార్థాపాయః। ఉపజన ఆగమః- లవితా లవితుమ్। వర్ణోపజనో నార్థోపజనః। వికార ఆదేశః- ఘాతయతి, ఘాతకః। వర్ణవికారో నార్థవికారః। యథైవ వర్ణవ్యత్యయాపాయోపజనవికారా భవన్తి, తద్వదర్థవ్యత్యయాపాయోపజనవికారైర్భవితవ్యమ్। న చేహ తద్వత్। అతో మన్యామహే- అనర్థకా వర్ణా ఇతి।

ఉభయమిదం వర్ణేషూక్తమ్- అర్థవన్తోఽనర్థకా ఇతి చ।

కిమత్ర న్యాయ్యమ్?

ఉభయమిత్యాహ।

కుతః?

స్వభావతః। తద్యథా- సమానమీహమానానాం చాధీయానానాం చ కేచిదర్థైర్యుజ్యన్తే, అపరే న। న చేదానీం కశ్చిదర్థవానితి కృత్వా సర్వైరర్థవద్భిః శక్యం భవితుమ్, కశ్చిద్వాఽనర్థక ఇతి కృత్వా సర్వైరనర్థకైః। తత్ర కిమస్మాభిః శక్యం కర్తుమ్- యద్ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతా ఏకవర్ణా అర్థవన్తోఽతోఽన్యేఽనర్థకా ఇతి। స్వాభావికమేతత్।

కథం య ఏష భవతా వర్ణానామర్థవత్తాయాం హేతురుపదిష్టః- అర్థవన్తో వర్ణా ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతానామేకవర్ణానామర్థదర్శనాద్వ్యత్యయే చార్థాన్తరగమనాద్వర్ణానుపలబ్ధౌ చానర్థగతేః సఙ్ఘాతార్థవత్త్వాచ్చేతి।

సఙ్ఘాతాన్తరాణ్యేవైతాన్యేవఞ్జాతీయకాన్యర్థాన్తరేషు వర్తన్తే కూపః సూపో యూప ఇతి। యది హి వర్ణవ్యత్యయకృతమర్థాన్తరగమనం స్యాత్, భూయిష్ఠః కూపార్థః సూపే స్యాత్, సూపార్థశ్చ కూపే, కూపార్థశ్చ యూపే, యూపార్థశ్చ కూపే, సూపార్థశ్చ యూపే, యూపార్థశ్చ సూపే। యతస్తు ఖలు కిఞ్చిత్సూపస్య వా యూపే, యూపస్య వా కూపే, కూపస్య వా యూపే, సూపస్య వా కూపే, కూపస్య వా సూపే, యూపస్య వా సూపే। అతో మన్యామహే- సఙ్ఘాతాన్తరాణ్యేతాన్యేవఞ్జాతీయాన్యర్థాన్తరేషు వర్తన్తే ఇతి।

ఇదం ఖల్వపి- భవతా వర్ణానామర్థవత్తాం బ్రువతా సాధీయోఽనర్థకత్వం ద్యోతితమ్। యో హి మన్యతే- యః కూపే కూపార్థః స కకారస్య, యః సూపే సూపార్థః స సకారస్య, యో యూపే యూపార్థః స యకారస్యేతి। ఊపశబ్దస్త్వస్యానర్థకః స్యాత్।

తత్రేదమపరిహృతమ్- సఙ్ఘాతార్థవత్త్వాచ్చ ఇతి।

ఏతస్యాపి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞాయాం పరిహారం వక్ష్యతి।

-0-1-135- (5-5) ।। అథ ప్రత్యాహారేష్విత్సఞ్జ్ఞకగ్రహణాభావాధికరణమ్ ।।

అఃర్థ్య;ఉణ్, ఋలృక్, ఏఓఙ్, ఐఔచ్।

-0-1-136- (5-5-1) ప్రత్యాహారేఽనుబన్ధానాం కథమజ్గ్రహణేషు న -

య ఏతేఽక్షు ప్రత్యాహారార్థా అనుబన్ధాః క్రియన్తే, ఏతేషామజ్గ్రహణేన గ్రహణం కస్మాన్న భవతి?

కిం చ స్యాత్?

దధి ణకారీయతి, మధు ణకారీయతి, ఇకో యణచి ఇతి యణాదేశః ప్రసజ్యేత।

(5-5-2) ఆచారాత్ -

కిమిదమాచారాదితి?

ఆచార్యాణాముపచారాత్। నైతేష్వాచార్యా అచ్కార్యాణి కృతవన్తః।

(5-5-3) అప్రధానత్వాత్ -

అప్రధానత్వాచ్చ। న ఖల్వేతేషామక్షు ప్రాధాన్యేనోపదేశః క్రియతే।

క్వ తర్హి?

హల్షు।

కుత ఏతత్?

ఏషా హ్యాచార్యస్య శైలీ లక్ష్యతే- యత్తుల్యజాతీయాంస్తుల్యజాతీయేషూపదిశతి- అచోఽక్షు హలో

హల్షు।

-0-1-137- (5-5-4) లోపశ్చ బలవత్తరః -

లోపః ఖల్వపి తావద్భవతి।

(5-5-5) ఊకాలోఽజితి వా యోగస్తత్కాలానాం యథా భవేత్। అచాం గ్రహణమచ్కార్యం తేనైషాం న భవిష్యతి -

అథ వా యోగవిభాగః కరిష్యతే- ఊకాలోఽచ్ ఉ ఊ ఉ3 ఇత్యేవం కాలోఽజ్భవతి। తతో హ్రస్వదీర్ఘప్లుతః హ్రస్వదీర్ఘప్లుతసఞ్జ్ఞశ్చ భవతి ఊకాలోఽచ్।

ఏవమపి కుక్కుట ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

తస్మాత్పూర్వోక్త ఏవ పరిహారః।

ఏష ఏవార్థః। అపర ఆహ-

-0-1-138- (5-5-6) హ్రస్వాదీనాం వచనాత్ ప్రాగ్యావత్తావదేవ యోగోఽస్తు। అచ్కార్యాణి యథా స్యుస్తత్కాలేష్వక్షు కార్యాణి -

(5-6) ।। అణుదిత్సూత్రేఽణ్పదప్రయోజనాధికరణమ్ ।।

అథ కిమర్థమన్తఃస్థానామణ్సుపదేశః క్రియతే?

ఇహ సయఁ్యఁ్యన్తా సవఁ్వఁ్వత్సరః, యలఁ్లఁ్లోకమ్, తలఁ్లఁ్లోకమితి పరసవర్ణస్యాసిద్ధత్వాదనుస్వారస్యైవ ద్విర్వచనమ్। తత్ర పరస్య పరసవర్ణే కృతే తస్య యణ్గ్రహణేన గ్రహణాత్ పూర్వస్యాపి పరసవర్ణో యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్- ద్విర్వచనే పరసవర్ణత్వం సిద్ధం వక్తవ్యమ్ ఇతి। యావతా సిద్ధత్వముచ్యతే పరసవర్ణ ఏవ తావద్భవతి।

పరసవర్ణే తర్హి కృతే తస్య యణ్గ్రహణేన గ్రహణాద్ ద్విర్వచనం యథా స్యాత్।

మా భూద్ ద్విర్వచనమ్।

నను చ భేదో భవతి- సతి ద్విర్వచనే త్రియకారకమ్, అసతి ద్విర్వచనే ద్వియకారకమ్।

నాస్తి భేదః। సత్యపి ద్విర్వచనే ద్వియకారకమేవ।

కథమ్?

హలో యమాం యమి లోపః ఇత్యేవమేకస్య లోపేన భవితవ్యమ్।

ఏవమపి భేదః। సతి ద్విర్వచనే కదాచిద్ ద్వియకారకమ్, కదాచిత్ త్రియకారకమ్। అసతి త్రియకారకమేవ। స ఏష కథం భేదో న స్యాత్? యది నిత్యో లోపః స్యాత్। విభాషా చ స లోపః।

యథాఽభేదస్తథాస్తు।

-0-1-140 (5-6-1) అనువర్తతే విభాషా, శరోఽచి యద్వారయత్యయం ద్విత్వమ్ -

యదయం శరోఽచి ఇతి ద్విర్వచనప్రతిషేధం శాస్తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽనువర్తతే విభాషేతి।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?

-0-1-141- (5-6-2) నిత్యే హి తస్య లోపే ప్రతిషేధార్థో న కశ్చిత్స్యాత్ -

యది నిత్యో లోపః స్యాత్, ప్రతిషేధవచనమనర్థకం స్యాత్। అస్త్వత్ర ద్విర్వచనమ్, ఝరో ఝరి సవర్ణే ఇతి లోపో

భవిష్యతి। పశ్యతి త్వాచార్యః- విభాషా సలోప ఇతి తతో ద్విర్వచనప్రతిషేధం శాస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। నిత్యేఽపి తస్య లోపే స ప్రతిషేధోఽవశ్యం వక్తవ్యః। యదేతత్ అచో రహాభ్యామ్ ఇతి ద్విర్వచనం లోపాపవాదః స విజ్ఞాయతే।

కథమ్?

యర ఇత్యుచ్యతే। ఏతావన్తశ్చ యరః। యదుత ఝరో వా యమో వా। యది చాత్ర లోపః స్యాద్ ద్విర్వచనమనర్థకం స్యాత్।

కిన్తర్హి తయోర్యోగయోరుదాహరణమ్? యదకృతే ద్విర్వచనే త్రివ్యఞ్జనః సంయోగః- ప్రత్తమ్, అవత్తమ్, ఆదిత్యః। ఇహేదానీం కర్త్తా హర్త్తేతి ద్విర్వచనసామర్థ్యాల్లోపో న భవతి। ఏవమిహాపి లోపో న స్యాత్ కర్షతి వర్షతి ధ్య;తి। తస్మాన్నిత్యేఽపి లోపేఽవశ్యం స ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

తదేతదన్యన్తం సన్దిగ్ధం వర్తతే ఆచార్యాణాం విభాషాఽనువర్తతే న వేతి।

(6-0) ।। లణ్ ।।

(6-1) వ్యాఖ్యానత ఇతి పరిభాషాధికరణమ్ ।।

అయం ణకారో ద్విరనుబధ్యతే పూర్వశ్చైవ పరశ్చ। తత్రాణ్గ్రహణేష్విణ్గ్రహణేషు చ సన్దేహో భవతి పూర్వేణ వా స్యుః పరేణ వేతి।

కతమస్మింస్తావదణ్గ్రహణే సన్దేహః?

ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః ఇతి।

(6-1-1) అసన్దిగ్ధమ్ -

అసన్దిగ్ధం పూర్వేణ న పరేణ।

కుత ఏతత్?

-0-1-144- (6-1-2) పరాభావాత్ -

నహి ఢ్రలోపే పరేఽణః సన్తి।

నను చాయమస్తి- ఆతృఢ, ఆవృఢ ఇతి।

ఏవం తర్హి సామర్థ్యాత్పూర్వేణ, న పరేణ। యది హి పరేణ స్యాదగ్రహణమనర్థకం స్యాత్। ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽచః ఇత్యేవ బ్రూయాత్। అథ వైతదపి న బ్రూయాద్, అచో హ్యేతద్భవతి- హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి।

అస్మింస్తర్హ్యగ్రహణే సన్దేహః- కేఽణః ఇతి। అసన్దిగ్ధం పూర్వేణ, న పరేణ।

కుత ఏతత్?

పరాభావాత్। నహి కే పరేఽణః సన్తి।

నను చాయమస్తి- గోకా నౌకేతి।

ఏవం తర్హి సామర్థ్యాత్పూర్వేణ, న పరేణ। యది హి పరేణ స్యాదణ్ గ్రహణమనర్థకం స్యాత్। కేఽచః

ఇత్యేవ బ్రూయాత్। అథ వైతదపి న బ్రూయాత్, అచో హ్యేతద్భవతి- హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి।

అస్మింస్తర్హ్యగ్రహణే సన్దేహః- అణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసికః ఇతి।

అసన్దిగ్ధం పూర్వేణ, న పరేణ।

కుత ఏతత్?

పరాభావాత్। నహి పదాన్తాః పరేఽణః సన్తి।

నను చాయమస్తి- కర్తృ హర్తృ ఇతి।

ఏవం తర్హి సామర్థ్యాత్పూర్వేణ, న పరేణ। యది హి పరేణ స్యాద్ అగ్రహణమనర్థకం స్యాత్। అచోఽప్రగృహ్యస్యానునాసికః ఇత్యేవ బ్రూయాత్। అథ వైతదపి న బ్రూయాత్, అచ ఏవ హి ప్రగృహ్యా భవన్తి।

అస్మింస్తర్హ్యగ్రహణే సన్దేహః- ఉరణ్ రపరః।

అసన్దిగ్ధం పూర్వేణ, న పరేణ।

కుత ఏతత్?

పరాభావాత్। న హ్యృః స్థానే పరేఽణః సన్తి।

నను చాయమస్తి కర్త్రర్థం హర్త్రర్థమితి।

కిం చ స్యాద్యద్యత్ర రపరత్వం స్యాత్?

ద్వయో రేఫయోః శ్రవణం ప్రసజ్యత।

హలో యమాం యమి లోపః ఇత్యేవమేకస్యాత్ర లోపో భవిష్యతీతి।

విభాషా స లోపః, విభాషా శ్రవణం ప్రసజ్యేత।

అయం తర్హి నిత్యో లోపః రో రి ఇతి।

పదాన్తస్యేత్యేవం సః।

న శక్యః స పదాన్తస్యేత్యేవం విజ్ఞాతుమ్। ఇహ హి లోపో న స్యాత్- జర్గృధేర్లఙ్ అజర్ఘాః, పాస్పర్ధ్దేః అపాస్పాః ఇతి। ఇహ తర్హి మాతౄణాం పితౄణామితి రపరత్వం ప్రసజ్యతే।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాత్ర రపరత్వం భవతీతి। యదయమ్ ఋత ఇద్ధాతోః ఇతి ధాతుగ్రహణం కరోతి।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?

ధాతుగ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనమ్- ఇహ మా భూత్ మాతౄణాం పితౄణామితి। యది చాత్ర రపరత్వం స్యాద్ధాతుగ్రహణమనర్థకం స్యాత్। రపరత్వే కృతేఽనన్త్యత్వాదిత్వం న భవిష్యతి। పశ్యతి త్వాచార్యో- నాత్ర రపరత్వం భవతీతి, తతో ధాతుగ్రహణం కరోతి।

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి చికీర్షతి, జిహీర్షతీతి।

మా భూదేవమ్। ఉపధాయాశ్చ ఇత్యేవం భవిష్యతి।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి మాతౄణాం పితౄణామితి। తస్మాత్తత్ర ధాతుగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

ఏవం తర్హి సామర్థ్యాత్పూర్వేణ, న పరేణ। యది పరేణ స్యాదగ్రహణమనర్థకం స్యాత్, ఉరగ్రజపర ఇత్యేవ బ్రూయాత్।

అస్మింస్తర్హ్యగ్రహణే సన్దేహః- అణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయః ఇతి।

అసన్దిగ్ధం పరేణ, న పూర్వేణ।

కుత ఏతత్?

-0-1-999- (6-1-3) సవర్ణేఽణ్ తు పరం హ్యుర్బుత్ -

యదయమ్ ఉర్బుత్ ఇత్యృకారే తపరకరణం కరోతి। తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః పరేణ, న పూర్వేణేతి।

ఇగ్గ్రహణేషు తర్హి సన్దేహః।

అసన్దిగ్ధం పరేణ, న పూర్వేణ।

కుత ఏతత్?

(6-1-4) య్వోరన్యత్ర పరేణేణ్ స్యాత్ -

యత్రేచ్ఛతి పూర్వేణ, సంమృద్య గ్రహణం తత్ర కరోతి- య్వోరితి। తచ్చ గురు భవతి।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?

తత్ర విభక్తినిర్దేశే సంమృద్య గ్రహణే చార్ధచతస్రో మాత్రాః। ప్రత్యాహారగ్రహణే పునస్తిస్రో మాత్రాః। సోఽయమేవం లఘీయసా న్యాసేన సిద్ధే సతి యద్ గరీయాంసం యత్నమారభతే తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః పరేణ, న పూర్వేణేతి।

కిం పునర్వర్ణోత్సత్తావివాయం ణకారో ద్విరనుబధ్యతే?

(6-1-5) వ్యాఖ్యానాచ్చ ద్విరుక్తితః।

ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా- వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సన్దేహాదలక్షణమ్ ఇతి। అణుదిత్సవర్ణస్య ఇత్యేతత్పరిహాయ పూర్వేణాగ్గ్రహణమ్, పరేణేగ్గ్రహణమ్ ఇతి వ్యాఖ్యాస్యామః।

-0-1-146- (7-0) ఞమఙణనమ్ ।। 7 ।। ఝభఞ్ ।। 8 ।।

కిమర్థమిమౌ ముఖనాసికావచనావుభావనుబధ్యేతే, న ఞకార ఏవానుబధ్యేత?

కథం యాని మకారేణ గ్రహణాని?

సన్తు ఞకారేణ।

కథం- హలో యమాం యమి లోపః ఇతి।

అస్తు ఞకారేణ। హలో యఞాం యఞి లోపః ఇతి।

నైవం శక్యమ్। ఝకారభకారపరయోరపి ఝకారభకారయోర్లోపః ప్రసజ్యేత।

న ఝకారభకారౌ ఝకారభకారయోః స్తః।

కథం- పుమః ఖయ్యమ్పరే ఇతి।

ఏతదప్యస్తు ఞకారేణ పుమః ఖయ్యఞ్పరే ఇతి।

నైవం శక్యమ్। ఝకారభకారపరేఽపి హి ఖయి రుః ప్రసజ్యేత।

న ఝకారభకారపరః ఖయస్తి।

కథం- ఙమో హ్రస్వాదచి ఙముణ్నిత్యమ్ ఇతి?

ఏతదప్యస్తు ఞకారేణ ఙఞో హ్రస్వాదచి ఙఞుణ్నిత్యమ్ ఇతి।

నైవం శక్యమ్। ఝకారభకారయోరపి హి పదాన్తయోర్ఝకారభకారావాగమౌ స్యాతామ్।

న ఝకారభకారౌ పదాన్తౌ స్తః।

ఏవమపి పఞ్చాగమాస్త్రయ ఆగమినో వైషమ్యాత్సఙ్ఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి।

సన్తు తావద్యేషామాగమానామాగమినః సన్తి। ఝకారభకారౌ పదాన్తౌ న స్త ఇతి కృత్వాఽఽగమావపి న భవిష్యతః।

(7-1) ।। అథాక్షరశబ్దనిర్వచనమ్ ।।

అథ కిమిదమక్షరమితి।

(7-1-1) అక్షరం న క్షరం విద్యాత్ -

న క్షీయతే న క్షరతీతి వాఽక్షరమ్।

-0-1-147- (7-1-2) అశ్నోతేర్వా సరోఽక్షరమ్ -

అశ్నోతేర్వా పునరయమౌణాదికః సరప్రత్యయః। అశ్నుతే ఇత్యక్షరమ్।

(7-1-3) వర్ణం వాహుః పూర్వసూత్రే -

అథ వా పూర్వసూత్రే వర్ణస్యాక్షరమితి సఞ్జ్ఞా క్రియతే।

(7-2) అథాక్షరసమామ్నాయోపదేశప్రయోజనమ్ ।।

(7-2-1) కిమర్థముపదిశ్యతే -

అథ కిమర్థముపదేశః క్రియతే।

(7-2-2) వర్ణజ్ఞానం వాగ్విషయో యత్ర చ బ్రహ్మ వర్తతే। తదర్థమిష్టబుద్ధ్యర్థం లఘ్వర్థం చోపదిశ్యతే -

సోఽయమక్షరసమామ్నాయో వాక్యసమామ్నాయః పుష్పితః ఫలితశ్చన్ద్రతారకవత్ప్రతిమణ్డితో వేదితవ్యో బ్రహ్మరాశిః, సర్వవేదపుణ్యఫలావాప్తిశ్చాస్య జ్ఞానే భవతి, మాతాపితరౌ చాస్య స్వర్గే లోకే మహీయేతే ।।

-0-1-999- (1-1-4) న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే

ధాతుగ్రహణం కిమర్థమ్?

ఇహ మా భూత్। లూఞ్ - లవితా। లవితుమ్। పూఞ్ - పవితా। పవితుమ్।

ఆర్ధధాతుకగ్రహణం కిమర్థమ్?

త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి।

కిం పునరిదమార్ధధాతుకగ్రహణం లోపవిశేషణమ్। ఆర్ధధాతుకనిమిత్తే ధాతులోపే సతి యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవత ఇతి। ఆహోస్విద్ గుణవృద్ధివిశేషణమార్ధధాతుకగ్రహణమ్। ధాతులోపే సత్యార్ధధాతుకనిమిత్తే యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవత ఇతి।

కిం చాతః?

యది లోపవిశేషణమ్। ఉపేద్ధః ప్రేద్ధః అత్రాపి ప్రాప్నోతి। అథ గుణవృద్ధివిశేషణమ్। క్నోపయతి ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు। అస్తు లోపవిశేషణమ్।

కథమ్ ఉపేద్ధః ప్రేద్ధః ఇతి?

బహిరఙ్గో గుణః। అన్తరఙ్గః ప్రతిషేధః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।

యద్యేవం నార్థో ధాతుగ్రహణేన। ఇహ కస్మాన్న భవతి। లూఞ్ - లవితా। లవితుమ్। పూఞ్ - పవితా పవితుమ్। ఆర్ధధాతుకనిమిత్తే లోపే ప్రతిషేధః। న చైష ఆర్ధధాతుకనిమిత్తో లోపః।

అథవా పునరస్తు గుణవృద్ధివిశేషణమ్।

నను చోక్తం క్నోపయతి ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతీతి?

నైష దోషః। నిపాతనాత్ సిద్ధమ్। కిం నిపాతనమ్। చేలే క్నోపేః ఇతి ।

పరిగణనం కర్తవ్యమ్।

యఙ్యక్క్యవలోపే ప్రతిషేధః।

యఙ్-యక్-క్య-వలోపే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యఙ్ - బేభిదితా। మరీమృజః। యక్ - కుషుభితా। మగధకః। క్య - సమిధితా। దృషదకః। వలోపే - జీరదానుః। కిం ప్రయోజనమ్ ?

నుమ్లోపే స్రివ్యనుబన్ధలోపేఽప్రతిషేధార్థమ్।

నుమ్లోపే స్రివ్యనుబన్ధలోపే చ ప్రతిషేధో మా భూదితి। నుమ్లోపే। అభాజి। రాగః। ఉపబర్హణమ్। స్రివేః అస్రేమాణమ్। అనుబన్ధలోపే - లూఞ్ - లవితా। లవితుమ్।

యది పరిగణనం క్రియతే స్యదః, ప్రశ్రథః, హిమశ్రథః ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

వక్ష్యత్యేతత్ - నిపాతనాత్ స్యదాదిషు ఇతి।

తత్తర్హి పరిగణనం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్।

నుమ్లోపే కస్మాన్న భవతి?

ఇక్ప్రకారణాన్నుమ్లోపే వృద్ధిః।

ఇగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధయోః ప్రతిషేధః। న చైషేగ్లక్షణా వృద్ధిః।

యదీగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధయోః ప్రతిషేధః। స్యదః, ప్రశ్రథః, హిమశ్రథః, ఇత్యత్ర న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ ప్రాప్నోతి। అవోదః, ఏధః, ఓద్మః ఇతి ।

నిపాతనాత్స్యదాదిషు।

నిపాతనాత్ స్యాదాదిషు ప్రతిషేధో భవిష్యతి। న భవిష్యతి చ।

యదీగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధయోః ప్రతిషేధః। స్రివ్యనుబన్ధలోపే కథమ్? స్రివేః - ఆస్రేమాణమ్, లూఞ్ - లవితా।

ప్రత్యయాశ్రయత్వాదన్యత్ర సిద్ధమ్।

ఆర్ధధాతుకనిమిత్తే లోపే ప్రతిషేధః। న చైష ఆర్ధధాతుకనిమిత్తో లోపః।

యద్యార్ధాతుకనిమిత్తే లోపే ప్రతిషేధః, జీరదానుః (ఋ. సం. 5.83.1) అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

రకి జ్యః సంప్రసారణమ్।

నైతజ్జీవే రూపమ్। రకి ఏతద్ జ్యః సమ్ప్రసారణమ్। యావతా చేదానీం రకి జీవేరపి సిద్ధం భవతి।

కథముపబర్హణమ్?

బృహిః ప్రకృత్యన్తరమ్।

కథం జ్ఞాయతే - బృహిః ప్రకృత్యన్తరమితి ?

అచి ఇతి హి లోప ఉచ్యతే। అనజాదావపి దృశ్యతే - నిబృహ్యతే। అనిటి ఇతి చోచ్యతే। ఇడాదావపి దృశ్యతే - నిబర్హితా, నిబర్హితుమ్ ఇతి। అజాదావపి న దృశ్యతే- బృంహయతి। బృంహకః। తస్మాన్నార్థః పరిగణనేన।

యది పరిగణనం న క్రియతే। భేద్యతే, ఛేద్యతే అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ధాతులోప ఇతి నైవం విజ్ఞాయతే - ధాతోర్లోపః - ధాతులోపః, ధాతులోపే ఇతి। కథం తర్హి? ధాతోర్లోపో యస్మింస్తదిదం, ధాతులోపం ధాతులోపే ఇతి। తస్మాదిగ్లక్షణా వృద్ధిః।

యది తర్హీగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధయోః ప్రతిషేధః, పాపచకః। పాపఠకః। మగధకః। దృషదకః। అత్ర న ప్రాప్నోతి।

అల్లోపస్య స్థానివత్త్వాత్।

అకారలోపే కృతే తస్య స్థానివత్త్వాత్ గుణవృద్ధీ న భవిష్యతః।

అనారమ్భో వా।

అనారమ్భో వా పునరస్య యోగస్య న్యాయ్యః।

కథం బేభిదితా। మరీమృజకః। కుషుభితా। మగధకః। సమిధితా ఇతి?

అత్రాప్యకారలోపే కృతే తస్య స్థానివద్భావాద గుణవృద్ధీ న భవిష్యతః।

యత్ర తర్హి స్థానివద్భావో నాస్తి తదర్థమయం యోగో వక్తవ్యః। క్వ చ స్థానివద్భావో నాస్త? యత్ర హలచోరాదేశః। లోలువః। పోపువః। మరీమృజః। సరీసృపః ఇతి।

అత్రాప్యకారలోపే కృతే తస్య స్థానివద్భావాద్ గుణవృద్ధీ న భవిష్యతః।

లుకి కృతే న ప్రాప్నోతి।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్ - లుక్ క్రియతామల్లోప ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాదల్లోపః।

నిత్యో లుక్। కృతేఽప్యల్లోపే ప్రాప్నోతి అకృతేఽపి ప్రాప్నోతి।

లుగప్యనిత్యః। కథమ్। అన్యస్య కృతే లోపే ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతే। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి।

అనవకాశస్తర్హి లుక్।

సావకాశో లుక్।

కోఽవకాశః?

అవశిష్టః। అథాపి కథంచిదనవకాశో లుక్ స్యాత్, ఏవమపి న దోషః। అల్లోపే యోగవిభాగః కరిష్యతే - అతో లోపః। తతః యస్య। యస్య చ లోపో భవతి। అత ఇత్యేవ। కిమర్థమిదమ్। లుకం వక్ష్యతి తద్బాధనార్థమ్। తతో హలః। హల ఉత్తరస్య యస్య చ లోపో భవతి।

ఇహాపి తర్హి పరత్వాద్ యోగవిభాగాద్వా లోపో లుకం బాధేత - కృష్ణో నోనావ వృషభో యదీదమ్। (ఋ. సం 1,79,2) నోనూయతేః నోనావ।

సమానాశ్రయో లుక్ లోపేన బాధ్యతే। కశ్చ సమానాశ్రయః? యః ప్రత్యయాశ్రయః। అత్ర చ ప్రాగేవ ప్రత్యయోత్పత్తేర్లుగ భవతి।

కథం స్యదః, ప్రశ్రథః, హిమశ్రథః। జీరదానుః। (ఋ.సం. 5.83.1) నికుచితః ఇతి।

ఉక్తం శేషే।

కిముక్తమ్। నిపాతనాత్ స్యదాదిషు। రకిః జ్యః సమ్ప్రసారణమ్ ఇతి। నికుచితేఽప్యుక్తమ్। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి।

1-1-5- క్ఙితి చ

క్ఙితి ప్రతిషేధే తన్నిమిత్తగ్రహణమ్ ।

క్ఙితి ప్రతిషేధే తన్నిమిత్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। క్ఙిన్నిమిత్తే యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్।

ఉపధారోరవీత్యర్థమ్।

ఉపధార్థం రోరవీత్యర్థం చ। ఉపధార్థం తావద్। భిన్నః। భిన్నవాన్ ఇతి। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి క్ఙితీత్యుచ్యతే తేన యత్ర క్ఙిత్యనన్తరో గుణో భావ్యస్తి? తత్రైవ స్యాత్। చితమ్। స్తుతమ్। ఇహ తు న స్యాద్ భిన్నః భిన్నవాన్ ఇతి ।

నను చ యస్య గుణ ఉచ్యతే తత్ క్ఙిత్పరత్వేన విశేషయిష్యామః। పుగన్తలఘూపధస్యాఙ్గస్య గుణ ఉచ్యతే తచ్చాత్ర క్ఙిత్పరమ్ ।

పుగన్తలఘూపధస్యేతి నైవం విజ్ఞాయతే పుగన్తాఙ్గస్య లఘూపధస్య చేతి। కథం తర్హి। పుకి అన్తః పుగన్తః। లఘ్వీ

ఉపధా లఘూపధా పుగన్తశ్చ లఘూపధా చ పుగన్తలఘూపధం పుగన్తలఘూపధస్యేతి। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। అఙ్గవిశేషణే సతీహ ప్రసజ్యేత- భినత్తి ఛినత్తి ఇతి।

రోరవీత్యర్థం చ। త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి।

యది తన్నిమిత్తగ్రహణం క్రియతే, శచజ్న్ దోషః--- రియతి పియతి ధియతి। ప్రాదుద్రువత్। ప్రాసుస్రువత్। అత్ర న ప్రాప్నోతి।

శచజన్తస్యాన్తరఙ్గలక్షణాత్వాత్ సిద్ధమ్।

అన్తరఙ్గలక్షణత్వాదియఙువఙోః కృతయోరనుపధాత్వాద్ గుణో న భవిష్యతి। ఏవం క్రియతే చేదం తన్నిమిత్తగ్రహణం న చ కశ్చిద్దోషో భవతి। ఇమాని చ భూయస్తన్నిమిత్తగ్రహణస్య ప్రయోజనాని- హతో హథః। ఉపోయతే, ఔయత, లౌయమానిః, పౌయమానిః,నేనిక్తే ఇతి ।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। ఇహ తావత్ హతో హథ ఇతి ప్రసక్తస్యానభినిర్వృత్తస్య ప్రతిషేధేన

నివృత్తిః శక్యా కర్తుమ్। అయం చ ధాతూపదేశావస్థాయామేవాకారః। ఇహ చోపోయతే-ఔయత-లౌయమానిః- పౌయమానిః ఇతి। బహిరఙ్గే గుణవృద్ధీ। అన్తరఙ్గః ప్రతిషేధః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే। నేనిక్త ఇతి పరేణ రూపేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి।

ఉపధార్థేన తావన్నార్థః। ధాతోరితి వర్తతే। ధాతుం క్ఙిత్పరత్వేన విశేషయిష్యామః। యది ధాతుర్విశేష్యతే వికరణస్య న ప్రాప్నోతి। చినుతః। సునుతః। లునీతః పునీతః ఇతి। నైష దోషః। విహితవిశేషణం ధాతుగ్రహణమ్। ధాతోర్యో విహిత ఇతి। ధాతోరేవ తర్హి న ప్రాప్నోతి। నైవం విజ్ఞాయతే ధాతోర్విహితస్య క్ఙితీతి। కథం తర్హి, ధాతోర్విహితే క్ఙితీతి।

అథవా

కార్యకాలం సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్।

యత్ర కార్యం తత్ర ద్రష్టవ్యమ్। పుగన్తలఘూపధస్య గుణో భవతీత్యుపస్థితమిదం భవతి క్ఙితి నేతి ।

అథవా యదేతస్మిన్ యోగే క్ఙిద్గహణం తదనవకాశం తస్యానవకాశత్వాద్ గుణవృద్ధీ న భవిష్యతః ।

అథవాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- భవత్యుపధాలక్షణస్య గుణస్య ప్రతిషేధ ఇతి। యదయం త్రసిగృధిధృషిక్షిపేః క్నుః। ఇకో ఝల్, హలన్తాచ్చేతి క్నుసనౌ కితౌ కరోతి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్। కిత్కరణస్యేతత్ప్రయోజనమ్। గుణః కథం న స్యాదితి। యది చాత్ర గుణనిషేధో న స్యాత్ కిత్కరణమనర్థకం స్యాత్। పశ్యతి త్వాచార్యో భవత్యుపధాలక్షణస్యాపి గుణస్య ప్రతిషేధ ఇతి తతః క్నుసనౌ కితౌ కరోతి ।

రోరవీత్యర్థేనాపి నార్థః। క్ఙితీత్యుచ్యతే। న చాత్ర కితం ఙితం వా పశ్యామః। ప్రత్యయలక్షణేన ప్రాప్నోతి।

న లుమతా తస్మిన్।

ఇతి ప్రత్యయలక్షణప్రతి షేధః। అథాపి న లుమతాఙ్గస్యేత్యుచ్యతే। ఏవమపి న దోషః। కథమ్। న లుమతా లుప్తేఽఙ్గాధికారః ప్రతినిర్దిశ్యతే। కిం తర్హి, యోఽసౌ లుమతా లుప్యతే తస్మిన్ యదఙ్గం తస్య యత్కార్యం తన్న భవతీతి। అథాప్యఙ్గాధికారః ప్రతినిర్దిశ్యతే ఏవమపి న దోషః। కథమ్। కార్యకాలం

సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్। యత్ర కార్యం తత్ర ద్రష్టవ్యమ్। సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోర్గుణో భవతీత్యుపస్థితమిదం భవతి క్ఙితి నేతి।

అథవా ఛాన్దసమేతత్। దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి।

అథవా బహిరఙ్గో గుణః। అన్తరఙ్గః ప్రతి షేధః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।

అథవా పూర్వస్మిన్ యోగే యదార్ధధాతుకగ్రహణం తదనవకాశం తస్యానవకాశత్వాద్ గుణో భవిష్యతి।

ఇహ కస్మాన్న భవతి। లైగవాయనః। కామయతే?

తద్ధితకామ్యోరిక్ ప్రకరణాత్।

ఇగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతి షేధః। న చైతే ఇగ్లక్షణే।

లకారస్య ఙిత్త్వాదాదేశేషు స్థానివద్భావప్రసఙ్గః।

లకారస్య ఙిత్త్వాదాదేశేషు స్థానివద్భావః ప్రాప్నోతి। అచినవమ్। అసునవమ్। అకరవమ్।

లకారస్య ఙిత్త్వాదాదేశేషు స్థానివద్భావప్రసఙ్గ ఇతి చేద్ యాసుటో ఙిద్వచనాత్ సిద్ధమ్।

యదయం యాసుటో ఙిద్వచనం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న ఙిదాదేశా ఙితో భవన్తీతి।

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే, కథం నిత్యం ఙితః। ఇతశ్చేతి। ఙితో యత్ కార్యం తద్ భవతి। ఙితి యత్కార్యం తన్న భవతీతి।

కిం వక్తవ్యమేతత్। నహి। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే। యాసుట ఏవ ఙిద్వచనాత్। అపర్యాప్తశ్చైవ హి యాసుట్ సముదాయస్య ఙిత్త్వే, ఙితం చైనం కరోతి। తస్యైతత్ ప్రయోజనం ఙితో యత్కార్యం తద్ యథా స్యాత్, ఙితి యత్కార్యం తన్మా భూదితి ।

1-1 6- దీధీవేవీటామ్

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

గుణవృద్ధీ మా భూతామ్ ఇతి। ఆదీధ్యనమ్। ఆదీధ్యకః। ఆవేవ్యనమ్। ఆవేవ్యకః ।

అయం యోగః శక్యోఽకర్తుమ్। కథమ్?

దీర్ఘావేవ్యోశ్ఛన్దోవిషయత్వాద్ దృష్టానువిధిత్వాచ్చ ఛన్దసశ్ఛన్దస్యదీధేదదీధయురితి చ గుణస్య దర్శనాదప్రతిషేధః।

దీధీవేవ్యోశ్ఛన్దోవిషయత్వాత్। దీధీవేవ్యోఛన్దసోవిషయౌ। దృష్టానువిధిత్వాచ్చ ఛన్దసః। దృష్టానువిధిశ్చ ఛన్దసి భవతి। అదీధేత్, అదీధయుః ఇత్యత్ర చ గుణస్య దర్శనాదప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। ప్రజాపతిర్వై యత్ కించిన్మనసా అదీధేత్। హోత్రాయ వృతః కృపయన్నదీధేత్। అదీధయుర్దాశరాజ్ఞే వృతాసః।

భవేదిదం యుక్తముదాహరణమదీధేదితి। ఇదం త్వయుక్తమదీధయురితి। అయం జుసి గుణః ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యతే స యథైవ క్ఙితి చేత్యేన బాధతే ఏవమేనమపి బాధేత।

నైష దోషః। జుసి గుణః ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యమాణస్తుల్యజాతీయం ప్రతిషేధం బాధతే। కశ్చ తుల్యజాతీయః ప్రతిషేధః। యః ప్రత్యయాశ్రయః। ప్రకృత్యాశ్రయశ్చాయమ్। అథవా యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి। న చాప్రాప్తే క్ఙితి నేత్యేతస్మిన్ ప్రతిషేధే జుసి గుణ ఆరభ్యతే। అస్మిన్ పునః ప్రాప్తే

చాప్రాప్తే చ ।

యది తర్హ్యయం యోగో నారభ్యతే, కథం దీధ్యత్ ఇతి, వేవ్యత్ ఇతి చ ।

దీధ్యదితి శ్యన్వ్యత్యయేన।

దీధ్యదితి వేవ్యదితి చ స్యన్వ్యత్యయేన భవిష్యతి ।

ఇటశ్చాపి గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్। కథమ్ అకణిషమ్ అరణిషమ్। కణితా శ్వో రణితా శ్వః ఇతి। ఆర్ధదాతుకస్యేడ్వలాదేరిత్యత్ర ఇడిత్యనువర్తమానే పునరిడ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ఇట్ ఇడేవ యథా స్యాత్। యదన్యత్ ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి। కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి। గుణః ।

యది నియమః క్రియతే పిపఠిషతేరప్రత్యయః పిపఠీః దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః। ఆఙ్గం యత్కార్యం తన్నియమ్యతే న చైతదాఙ్గమ్। అథవా అసిద్ధం దీర్ఘత్వం తస్యాసిద్ధత్వాన్నియమో న భవిష్యతి ।

1-1-7- హలోఽనన్తరాః సంయోగః

అనన్తరా ఇతి కథమిదం విజ్ఞాయతే అవిద్యమానమన్తరం యేషామితి। ఆహోస్విదవిద్యమానా అన్తరా యేషామితి। కిం చాతః। యది విజ్ఞాయతే అవిద్యమానమన్తరం యేషామితి। అవగ్రహే సంయోగసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। అప్సు ఇత్యప్ఽసు ఇతి। విద్యతే హ్యత్రాన్తరమితి। అథ విజ్ఞాయతే అవిద్యమానా అన్తరా

యేషామితి, న దోషో భవతి ।

యథా న దోషస్తథాస్తు। అథవా పునరస్తు అవిద్యమానమన్తరం యేషామితి। నను చోక్తమ్ అవగ్రహే సంయోగసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి అప్సు ఇత్యప్ఽసు ఇతి। విద్యతే హ్యత్రాన్తరమితి। నైవ దోషో న ప్రయోజనమ్ ।

సంయోగసఞ్జ్ఞాయాం సహవచనం యథాన్యత్ర।

సంయోగసఞ్జ్ఞాయాం సహగ్రహణం కర్తవ్యమ్। హలోనన్తరాః సంయోగః సహేతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్ ? సహభూతానాం సంయోగసఞ్జ్ఞా యథా స్యాదేకైకస్య మా భూదితి। యథాన్యత్ర। తద్యథా అన్యత్రాపి యత్రేచ్ఛతి సహభూతానాం కార్యం కరోతి తత్ర సహగ్రహణమ్। తద్యథా సహ సుపా। ఉభే అభ్యస్తం సహ ఇతి ।

కిం చ స్యాద్ యద్యేకైకస్య సంయోగసఞ్జ్ఞా స్యాత్ ?

ఇహ నిర్యాయాత్ నిర్వాయాత్। వాన్యస్య సంయోగాదేః ఇతి ఏత్వం ప్రసజ్యేత। ఇహ చ సంప్రహీష్టేతి ఋుతశ్చ సంయోగాదేః ఇతీట్

ప్రసజ్యేత। ఇహ చ సంప్రియయత ఇతి గుణోర్తిసంయోగాద్యోరితి గుణః ప్రసజ్యేత। ఇహ చ దృషత్కరోతి సమిత్కరోతీతి సంయోగాన్తస్యేతి లోపః ప్రసజ్యేత। ఇహ చ శక్తా వస్తేతి స్కోః సంయోగాద్యోరన్తే చ ఇతి లోపః ప్రసజ్యేత। ఇహ చ నిర్యాతో నిర్వాతః। సంయోగాదేరాతో ధాతోరితి నిష్ఠానత్వం ప్రసజ్యేత ।

నైష దోషః। యత్తావదుచ్యతే ఇహ తావత్ నిర్యాయాత్ నిర్వాయాత్ వాన్యస్య సంయోగాదేః ఇత్యేత్వం ప్రసజ్యేతేతి। నైవం విజ్ఞాయతే సంయోగ ఆదిర్యస్య సోయం సంయోగాదిః సంయోగాదేరితి। కథం తర్హి? సంయోగౌ ఆదీ యస్య సోయం సంయోగాదిః సంయోగాదేరితి। ఏవం తావత్ సర్వమాఙ్గం పరిహృతమ్। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ దృషత్కరోతి సమిత్కరోతీతి సంయోగాన్తస్య లోప ఇతి లోపః ప్రసజ్యేతేతి। నైవం విజ్ఞాయతే సంయోగోఽన్తో యస్య తదిదం సంయోగాన్తం సంయోగాన్తస్యేతి। కథం తర్హి। సంయోగౌ అన్తౌ యస్య తదిదం

సంయోగాన్తం సంయోగాన్తస్యేతి। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ శక్తా వస్తేతి స్కోః సంయోగాద్యోరన్తే చ ఇతి లోపః ప్రసజ్యేతేతి। నైవం విజ్ఞాయతే సంయోగౌ ఆదీ సంయోగాదీ సంయోగాద్యోరితి। కథం తర్హి? సంయోగయోరాదీ సంయోగాదీ సంయోగాద్యోరితి। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ నిర్యాతః నిర్వాతః ఇతి సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వతః ఇతి నిష్ఠానత్వం ప్రసజ్యేతేతి। నైవం విజ్ఞాయతే సంయోగ ఆదిర్యస్య సోయం సంయోగాదిః సంయోగదేరితి। కథం తర్హి। సంయోగావాదీ యస్య సోయం సంయోగాదిః సంయోగాదేరితి ।

కథం కృత్వైకైకస్య సంయోగసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి ?

ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి। తద్యథా। వృద్ధిగుణసంజ్ఞే ప్రత్యేకం భవతః ।

నను చాయమప్యస్తి దృష్టాన్తః సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిరితి। తద్యథా గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామ్। అర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి న చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి। సత్యేతస్మిన్ దృష్టాన్తే యది తత్ర ప్రత్యేకమిత్యుచ్యతే ఇహాపి సహగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అథ తత్రాన్తరేణ ప్రత్యేకమితి వచనం ప్రత్యేకం గుణవృద్ధిసంజ్ఞే భవతః, ఇహాపి నార్థః సహగ్రహణేన ।

అథ యత్ర బహూనామానన్తర్యం కిం తత్ర ద్వయోర్ద్వయోః సంయోగసజ్ఞా భవతి ఆహోస్విదవిశేషేణ।

కశ్చాత్ర విశేషః ? సముదాయే సంయోగాదిలోపో మస్జేః। సముదాయే సంయోగాదిలోపో మస్జేర్న సిధ్యతి। మఙ్క్తా। మఙ్క్తుమ్। ఇహ చ నిర్గ్లేయాత్ నిర్గ్లాయాత్ నిర్మ్లేయాత్ నిర్మ్లాయాత్। వాన్యస్య సంయోగాదేరిత్యేత్వం న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ సంస్వరిషీష్టేతి ఋుతశ్చ సంయోగాదేరితీట్ న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ సంస్వర్యతే ఇతి గుణోర్తిసంయోగాద్యోః ఇతి గుణో న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ గోమాన్ కరోతి యవమాన్

కరోతీతి సంయోగాన్తస్య లోప ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ నిర్గ్లానో నిర్మ్లానః ఇతి సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వతః ఇతి నిష్ఠానత్వం న ప్రాప్నోతి ।

అస్తు తర్హి ద్వయోర్ద్వయోః సంయోగసజ్ఞా।

ద్వయోర్హలోః సంయోగసంజ్ఞేతి చేద్ ద్విర్వచనమ్।

ద్వయోర్హలోః సంయోగసంజ్ఞేతి చేద్ ద్విర్వచనం న సిధ్యతి। ఇన్ద్రమిచ్ఛతి ఇన్ద్రీయతి। ఇన్ద్రీయతేః సన్। ఇన్ద్రిద్రీయిషతి। న న్ద్రాః సంయోగాదయః ఇతి దకారస్య ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి ।

న వాజ్విధేః।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? అజ్విధేః। న్ద్రాః సంయోగాదయో న ద్విరుచ్యన్తే। అజ్వాదేరితి వర్తతే ।

అథ యద్యేవ బహూనాం సంయోగసజ్ఞా। అథాపి ద్వయోర్ద్వయోః। కిం గతమేతదియతా సూత్రేణ। ఆహోస్విదన్యతరస్మిన్ పక్షే భూయః సూత్రం కర్తవ్యమ్ ।

గతమిత్యాహ। కథమ్। యదా తావద్ బహూనాం సంయోగసజ్ఞా తదైవం విగ్రహః కరిష్యతే- విద్యమానమన్తరమేషామ్ ఇతి। యదా ద్వయోర్ద్వయోః సంయోగసజ్ఞా తదైవం విగ్రహః కరిష్యతే- ధిద్యమానా అన్తరా యేషామితి। ద్వయోశ్చైవాన్తరా కశ్చిద్ విద్యతే వా న వా ।

ఏవమపి బహూనామేవ ప్రాప్నోతి। యాన్ హి భవానత్ర షష్ఠ్యా ప్రతినిర్దిశతి ఏతేషామన్యేన వ్యవాయేన న భవితవ్యమ్ ।

అస్తు తర్హి సముదాయే సఞ్జ్ఞా। నను చోక్తం-- సముదాయే సంయోగాదిలోపో మస్జేరితి। నైష దోషః। వక్ష్యత్యేతత్ మస్జేరన్త్యాత్పూర్వో మిదనుషఙ్గసంయోగాదిలోపార్థమ్ ఇతి ।

అథవా అవిశేషేణ సంయోగసఞ్జ్ఞా విజ్ఞాస్యతే ద్వయోరపి బహూనామపి। తత్ర ద్వయోర్యా సంయోగసఞ్జ్ఞా తదాశ్రయో లోపో భవిష్యతి। యదప్యుచ్యతే ఇహ నిర్గ్లేయాత్ నిర్గ్లాయాత్ నిర్మ్లేయాత్ నిర్మ్లాయాత్ వాన్యస్య సంయోగాదేః ఇత్యేత్వం న ప్రాప్నోతి। అఙ్గేన సంయోగాదిం విశేషయిష్యామః। అఙ్గస్య సంయోగాదేరితి। ఏవం తావత్సర్వమాఙ్గం పరిహృతమ్। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ గోమాన్ కరోతి యవమాన్ కరోతీతి సంయోగాన్తస్య లోప ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతీతి। పదేన సంయోగాన్తం విశేషయిష్యామః। పదస్య సంయోగాన్తస్యేతి। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ నిర్గ్లానో నిర్మ్లాన ఇతి సంయోగాదేరాతో ధాతోః ఇతి నిష్ఠానత్వం న ప్రాప్నోతీతి ధాతునా సంయోగాదిం విశేషయిష్యామః। ధాతోః సంయోగాదేరితి।

స్వరానన్తర్హితవచనమ్ ।।

స్వరైరనన్తర్హితా హలః సంయోగసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। వ్యవహితానాం మా

భూత్। పచతి పనసమ్ ।

నను చాన్తరా ఇత్యుచ్యతే తేన వ్యవహితానాం న భవిష్యతి ।

దృష్టమానన్తర్యం వ్యవహితేపి। వ్యవహితేప్యనన్తరశబ్దో దృశ్యతే। తద్యథా అనన్తరావిమౌ గ్రామావిత్యుచ్యతే తయోశ్చైవాన్తరా నద్యశ్చ పర్వతాశ్చ భవన్తీతి ।

యది తర్హి అనన్తరశబ్దో వ్యవహితేపి భవతి ఆనన్తర్యవచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?

ఆనన్తర్యవచనం కిమర్థమితి చేదేకప్రతిషేధార్థమ్।

ఏకస్య హలః సంయోగసఞ్జ్ఞా మా భూదితి ।

కిం చ స్యాద్ యద్యేకస్య హలః సంయోగసఞ్జ్ఞా స్యాత్ ?

ఇయేష ఉవోష। ఇజాదేశ్చ గురుమతోనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రసజ్యేత ।

నవాఽతజ్జాతీయవ్యవాయాత్।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్। అతజ్జాతీయస్య వ్యవాయాత్। అతజ్జాతీయకం హి లోకే వ్యవధాయకం భవతి। కథం పునర్జ్ఞాయతే అతజ్జాతీయకం హి లోకే వ్యవధాయకం భవతీతి। ఏవం హి కంచిత్ కశ్చిత్ పృచ్ఛతి అనన్తరే ఏతే బ్రాహ్మణకులే ఇతి। స ఆహ నానన్తరే। వృషలకులమనయోరన్తరేతి ।

కిం పునః కారణం క్వచిదతజ్జాతీయకం హి లోకే వ్యవధాయకం భవతి క్వచిన్నేతి ?

సర్వత్రైవ హ్యతజ్జాతీయకం వ్యవధాయకం భవతి ।

కథమనన్తరావిమౌ గ్రామావితి ?

గ్రామశబ్దోఽయం బహ్వర్థః। అస్త్యేవ శాలాసముదాయే వర్తతే। తద్యథా--గ్రామో దగ్ధ ఇతి। అస్తి వాటపరిక్షే పే వర్తతే। తద్యథా-- గ్రామం ప్రవిష్ట ఇతి। అస్తి మనుష్యేషు వర్తతే। తద్యథా గ్రామో గతో గ్రామ ఆగత ఇతి। అస్తి సారణ్యకే ససీమకే సస్థణ్డిలకే వర్తతే। తద్యథా గ్రామో లబ్ధ ఇతి। తద్యః సారణ్యకే ససీమకే సస్థణ్డిలకే వర్తతే తమభిసమీక్ష్యైతత్ప్రయుజ్యతే-- అనన్తరావిమౌ గ్రామావితి।

సర్వత్రైవ హ్యేతజ్జాతీయకం వ్యవధాయకం భవతి ।

1-1-8- ముఖనాసికావచనోఽనునాసికః

కిమిదం ముఖనాసికావచనమ్ ?

ముఖం చ నాసికా చ ముఖనాసికమ్। ముఖనాసికం వచనమస్య సోఽయం ముఖనాసికావచనః ।

యద్యేవం ముఖనాసికవచన ఇతి ప్రాప్నోతి।

నిపాతనాద్ దీర్ఘత్వం భవిష్యతి। అథవా ముఖనాసికమావచనమస్య సోఽయం ముఖనాసికావచనః। అథ కిమిదమావచనమితి। ఇర్ధద్వచనమావచనమ్। కించిన్ముఖవచనం కించిన్నాసికావచనమ్। ముఖద్వితీయా వా నాసికా వచనమస్య సోఽయం ముఖనాసికావచనః। ముఖోపసంహితా వా నాసికా వచనమస్య సోఽయం ముఖనాసికావచనః ।

అథ ముఖగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

నాసికావచనోనునాసికః ఇతీయత్యుచ్యమానే యమానుస్వారాణామేవ ప్రాప్నోతి। ముఖగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।

అథ నాసికాగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ముఖవచనోనునాసిక ఇతీయత్యుచ్యమానే క-చ-ట-త-పానామేవ ప్రాప్నోతి। నాసికాగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।

ముఖగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్। కేనేదానీముభయవచనానాం సిద్ధం భవిష్యతి। ప్రాసాదవాసిన్యాయేన। తద్యథా కేచిత్ప్రాసాదవాసినః। కేచిద్ భూమివాసినః। కేచిదుభయవాసినః। తత్ర యే ప్రాసాదవాసినో, గృహ్యన్తే తే ప్రాసాదవాసిగ్రహణేన। యే భూమివాసినో, గృహ్యన్తే తే భూమివాసిగ్రహణేన। యే తూభయవాసినో, గృహ్యన్తే తే ప్రాసాదవాసిగ్రహణేన భూమివాసిగ్రహణేన చ। ఏవమిహాపి కేచిన్ముఖవచనాః।

కేచిన్నాసికావచనాః కేచిదుభయవచనాః । తత్ర యే ముఖవచనాః,గృహ్యన్తే తే ముఖగ్రహణేన । యే నాసికావచనాః, గృహ్యన్తే తే నాసికాగ్రహణేన। యే ఉభయవచనాః, గృహ్యన్తే తే ముఖగ్రహణేన నాసికాగ్రహణేన చ ।

భవేదుభయవచనానాం సిద్ధమ్। యమానుస్వారాణామపి ప్రాప్నోతి।

నైవం దోషో న ప్రయోజనమ్ ।

ఇతరేతరాశ్రయం తు భవతి।

కా ఇతరేతరాశ్రయతా? సతోఽనునాసికస్య సఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్।

సఞ్జ్ఞయా చానునాసికో భావ్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే ।

అనునాసికసఞ్జ్ఞాయామితేరేతరాశ్రయే ఉక్తమ్।

కిముక్తమ్। సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాదితి। నిత్యాః శబ్దాః। నిత్యేషు చ శబ్దేషు సతోఽనునాసికస్య సఞ్జ్ఞాం క్రియతే। న సఞ్జ్ఞయా అనునాసికో భావ్యతే ।

యది తర్హి నిత్యాః శబ్దాః కిమర్థం శాస్త్రమ్ ?

కిమర్థం శాస్త్రమితి చేన్నివర్తకత్వాత్ సిద్ధమ్ ।

నివర్తకం హి శాస్త్రమ్। కథమ్। ఆఙ్సామ్నాయవిశేషేణోపదిష్టోననునాసికస్తస్య సర్వత్రాననునాసికబుద్ధిః ప్రసక్తా। తత్రానేన నివృత్తిః క్రియతే। ఛన్దస్యచి పరత ఆఙోఽననునాసికస్య ప్రసఙ్గేఽనునాసికః సాధుర్భవతీతి ।

1-1-9- తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమ్

తులయా సంమితం తుల్యమ్। ఆస్యం చ ప్రయత్నశ్చ ఆస్యప్రయత్నమ్। తుల్యాస్యం చ తల్యప్రయత్నం చ సవర్ణసఞ్జ్ఞం భవతి।

కిం పునరాస్యమ్ ?

లౌకికమాస్యమ్। ఓష్ఠాత్ ప్రభృతి ప్రాక్ కాకలకాత్।

కథం పునరాస్యమ్ ?

అస్యన్త్యనేన వర్ణానితి ఆస్యమ్। అన్నమేతదాస్యన్దతే ఇతి వా ఆస్యమ్।

అథ కః ప్రయత్నః ?

ప్రయతనం ప్రయత్నః। ప్రపూర్వాద్యతతేర్భావసాధనో నఙ్ ప్రత్యయః।

యది లౌకికమాస్యం, కిమాస్యోపాదానే ప్రయోజనమ్। సర్వేషాం హి తత్ తుల్యం భవతి।

వక్ష్యత్యేతత్- ప్రయత్నవిశేషణమాస్యోపాదానమితి।

సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాం భిన్నదేశేష్వతిప్రసఙ్గః ప్రయత్నసామాన్యాత్।

సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాం భిన్నదేశేష్వతిప్రసఙ్గో భవతి---జబగడదాశామ్। కిం కారణమ్? ప్రయత్నసామాన్యాత్। ఏతేషాం హి సమానః ప్రయత్నః ।

సిద్ధం త్వాస్యే తుల్యదేశప్రయత్నం సవర్ణమ్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్। ఆస్యే యేషాం తుల్యో దేశః ప్రయత్నశ్చ తే సవర్ణసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ ।

ఏవమపి కిమాస్యోపాదానే ప్రయోజనమ్। సర్వేషాం హిత తత్ తుల్యమ్ ।

ప్రయత్నవిశేషణమాస్యోపాదానమ్। సన్తి హ్యాస్యాద్ బాహ్యాః ప్రయత్నాః। తే హాపితా భవన్తి। తేషు సత్స్వసత్స్వపి సవర్ణసఞ్జ్ఞా సిద్ధా భవతి। కే పునస్తే ? వివారసంవారౌ, శ్వాసనాదౌ, ఘోషవదఘోషతా, అల్పప్రాణతా, మహాప్రాణతేతి। తత్ర వర్గాణాం ప్రథమద్వితీయా వివృతకణ్ఠాః శ్వాసానుప్రదానా అఘోషాశ్చ। ఏకేఽల్పప్రాణా ఇతరే మహాప్రాణాః। తృతీయచతుర్థాః

సంవృతకణ్ఠా నాదానుప్రదానా ఘోషవన్తః। ఏకేఽల్పప్రాణాః। అపరే మహాప్రాణాః। యథా తృతీయాస్తథా పఞ్చమాః। ఆనునాసిక్యవర్జమ్। ఆనునాసిక్యమేషామధికో గుణః ।

ఏవమప్యవర్ణస్య సవర్ణసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। బాహ్యం హ్యాస్యాత్ స్థానమవర్ణస్య ।

సర్వముఖస్థానమవర్ణమేకం ఇచ్ఛన్తి ।

ఏవమపి వ్యపదేశో న ప్రకల్పతే- ఆస్యే యేషాం తుల్యో దేశ ఇతి ।

వ్యపదేశివద్భావేన వ్యపదేశో భవిష్యతి ।

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే। యథాన్యాసమేవాస్తు। నను చోక్తం సవర్ణాసఞ్జ్ఞాయాం భిన్నదేశేష్వతిప్రసఙ్గః ప్రయత్నసామాన్యాత్ ఇతి। నైష దోషః। నహి లౌకికామస్యమ్। కిం తర్హి? తద్ధితాన్తమాస్యమ్। ఆస్యే భవమ్ ఆస్యమ్। శరీరావయవాద్యత్। కిం పునరాస్యే భవమ్। స్థానం కరణం చ ।

ఏవమపి ప్రయత్నాఽవిశేషితో భవతి ।

ప్రయత్నశ్చ విశేషతః। కథమ్। నహి ప్రయతనం-- ప్రయత్నః। కిం తర్హి? ప్రారమ్భో యత్నస్య ప్రయత్నః।

యది ప్రారమ్భో యత్నస్య ప్రయత్నః ఏవమప్యవర్ణస్య ఏజోశ్చ సవర్ణసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

ప్రశ్లిష్టావర్ణావేతౌ।

అవర్ణస్య తర్హ్యైచోశ్చ సవర్ణసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

వివృతతరావర్ణావేతౌ।

ఏతయోరేవ తర్హి మిథః సవర్ణసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

నైతౌ తుల్యస్థానౌ।

ఉదాత్తాదీనాం తర్హి సవర్ణసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి।

అభేదకా ఉదాత్తాదయః।

అథవా కిం న ఏతేన ప్రారమ్భో యత్నస్య ప్రయత్న ఇతి। ప్రయతనమేవ ప్రయత్నః తదేవ చ తద్ధితాన్తమాస్యమ్। యత్ సమానం తదాశ్రయిష్యామః ।

కిం సతి భేదే ?

సతీత్యాహ। సత్యేవ హి భేదే సవర్ణసఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్। కుత ఏతత్। భేదాధిష్ఠానా హి సవర్ణసఞ్జ్ఞా। యది హి యత్ర సర్వం సమానం తత్ర స్యాత్, సవర్ణసఞ్జ్ఞావచనమనర్థకం స్యాత్ ।

యది తర్హి సతి భేదే కించిత్సమానమితి కృత్వా సవర్ణసఞ్జ్ఞా భవిష్యతి। శకార-ఛకారయోః షకార-ఠకారయోః సకార-థకారయోః సవర్ణసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। ఏతేషాం హి సర్వమన్యత్ సమానం కరణవర్జమ్।

ఏవం తర్హి ప్రయతనమేవ ప్రయత్నః। తదేవ హి తద్ధితాన్తమాస్యమ్। న త్వయం ద్వన్ద్వః ఆస్యం చ ప్రయత్నశ్చ ఆస్యప్రయత్నమితి। కిం తర్హి? త్రిపదోఽథం బహువ్రీహిః--తుల్య ఆస్యే ప్రయత్న ఏషామితి। అథవా పూర్వస్తత్పురుషస్తతో బహువ్రీహిః--తుల్య ఆస్యే తుల్యాస్యః। తుల్యాస్యః ప్రయత్న ఏషామితి। అథవా పరస్తత్పురుషస్తతో బహువ్రీహిః--ఆస్యే ప్రయత్న ఆస్యప్రయత్నః। తుల్య ఆస్యప్రయత్న ఏషామితి।

తస్య ।

తస్యేతి తు వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? యో యస్య తుల్యాస్యప్రయత్నః స తస్య సవర్ణసంజ్ఞో యథా స్యాత్। అన్యస్య తుల్యాస్యప్రయత్నోఽన్యస్య సవర్ణసంజ్ఞో మా భూత్-ఇతి ।

తస్యావచనం వచనప్రమాణ్యాత్।

తస్యేతి న వక్తవ్యమ్। అన్యస్య తుల్యాస్యప్రయత్నోఽన్యస్య సవర్ణసంజ్ఞః కస్మాన్న భవతి।

వచనప్రామాణ్యాత్। సవర్ణసఞ్జ్ఞావచనసార్మథ్యాత్। యది హి అన్యస్య తుల్యాస్యప్రయత్నోఽన్యస్య సవర్ణసంజ్ఞః స్యాత్ సవర్ణసఞ్జ్ఞావచనమనర్థకం స్యాత్।

సమ్బన్ధిశబ్దైర్వా తుల్యమ।

సమ్బన్ధిశబ్దైర్వా పునస్తుల్యమేతత్। తద్యథా-- సమ్బన్ధిశబ్దః మాతరి వర్తితవ్యమ్। పితరి శుశ్రూషితవ్యమితి। న చోచ్యతే--- స్వస్యాం మాతరి స్వస్మిన్ పితరీతి। సమ్బన్ధాచ్చైతద్ గమ్యతే యా యస్య మాతా యశ్చ యస్య పితేతి।

ఏవమిహాపి-- తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమిత్యత్ర సమ్బన్ధిశబ్దావేతౌ। తత్ర సమ్బన్ధాదేతద్గన్తవ్యమ్-- యత్ప్రతి యత్తుల్యాస్యప్రయత్నం తత్ప్రతి తత్సవర్ణసఞ్జ్ఞం భవతీతి।

ఋకారలృకారయోః సవర్ణవిధిః।

ఋకారలృకారయోః సవర్ణసఞ్జ్ఞా విధేయా। హోతృ- లృకారః హోతౄకార ఇతి। కిం ప్రయోజనమ్? అకః సవర్ణే దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘత్వం యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్--- సవర్ణదీర్ఘత్వే ఋతి ఋ వా వచనమ్। లృతి లృ వా వచనమితి।

తత్సవర్ణే యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్। దధ్య్లృకారః మధ్వ్లృకార ఇతి ।

యదేతత్ సవర్ణదీర్ఘత్వే ఋతీతి ఏతద్ ఋతః ఇతి వక్ష్యామి। తతః లృతి। లృకారే పరతః లృకారో వా భవతీతి। ఋత ఇత్యేవ ।

తన్న వక్తవ్యం భవతి ।

అవశ్యం తద్ వక్తవ్యమ్। ఊకాలోఽచ్ హ్రస్వదీర్ఘప్లుతసంజ్ఞో? భవతీత్యుచ్యతే। న చ ఋకార లృకారో వాఽజస్తి ।

ఋకారస్య లృకారస్య చాచ్త్వం వక్ష్యామి। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। ప్లుతో యథా స్యాత్। హోతృ- ఋకారః- హోతౄకారః। హోతృ 3 కార ఇతి। హోత్లృకారః। హోత్లృకారః। హోత్లృ 3 కార ఇతి ।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

సవర్ణసఞ్జ్ఞావచనమేవ జ్యాయః। దీర్ఘత్వం చైవ హి సిద్ధం భవతి। అపి చ ఋకారగ్రహణేన లృకారగ్రహణం సంనిహితం భవతి। యథేహ భవతి। ఋత్యకః ఖట్వ ఋశ్యః మాల ఋశ్యః। ఇదమపి సిద్ధం భవతి ఖట్వ లృకారో మాల లృకార ఇతి। వా సుప్యాపిశలేః । ఉపర్కారీయతి, ఉపార్కారీయతి। ఇదమపి సిద్ధం భవతి। ఉపల్కారీయతి। ఉపాల్కారీయతి ।

యది తర్హి ఋకారగ్రహణేన లృకారగ్రహణం సంనిహితం భవతి। ఉరణ్ రపరః లృకారస్యాపి రపరత్వం ప్రాప్నోతి ।

లృకారస్య లపరత్వం వక్ష్యామి। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। అసత్యాం సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాం విధ్యర్థమ్। తదేవ సత్యాం రేఫబాధనార్థం భవిష్యతి ।

ఇహ తర్హి రషాభ్యాం నో ణః సమానపదే ఇత్యత్ర ఋకారగ్రహణం చోదితమ్। మాతృణాం పితృణామిత్యేతదర్థమ్। తదిహాపి ప్రాప్నోతి క్లృప్యమానం పశ్యేతి ।

అథాసత్యామపి సవర్ణసఞ్జ్ఞాయామిహ కస్మాన్న భవతి ప్రక్లృప్యమానం పశ్యేతి। చుటుతులశృవ్యవాయే

న ఇతి వక్ష్యామి। అపర ఆహ త్రిభిశ్చ మధ్యమైర్వర్గైర్లశసైశ్చ వ్యవాయే నేతి వక్ష్యామి ఇతి। వర్ణైకదేశాశ్చ వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్తే ఇతి యోఽసౌ లృకారే లకారస్తదాశ్రయః ప్రతిషేధో భవిష్యతి। యద్యేవం నార్థో రషాభ్యాం నో ణత్వే ఋకారగ్రహణేన। వర్ణైకదేశాశ్చ వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్త ఇతి యోఽయౌ ఋకారే

రేఫస్తదాశ్రయం ణత్వం భవిష్యతి ।

1-1-10- నాజ్ఝలౌ

అజ్ఝలోః ప్రతిషేధే శకారప్రతిషేధోఽజ్ఝలత్వాత్।

అజ్ఝలోః ప్రతిషేధే శకారస్య శకారేణ సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? అజ్ఝల్త్వాత్। అచ్చైవ హి శకారో హల్ చ। కథం తావదచ్త్వమ్? ఇకారః సవర్ణగ్రహణేన శకారమపి గృహ్ణాతీత్యేవమచ్త్వమ్। హల్షు చోపదేశాద్ధల్త్వమ్।

తత్ర కో దోషః? తత్ర సవర్ణలోపే దోషః। తత్ర సవర్ణలోపే దోషో భవతి। పరశ్శతాని కార్యాణి-- ఝరో ఝరి సవర్ణే ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతి ।

సిద్ధమనచ్త్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అనచ్త్వాత్। కథమనచ్త్వమ్? స్పృష్టం స్పర్శానాం కరణం। ఇర్షత్స్పృష్టమన్తస్థానామ్। వివృతమూష్మణామ్। ఇర్షదిత్యేవానువర్తతే। స్వరాణాం చ వివృతమ్। ఇర్షదితి నివృత్తమ్ ।

వాక్యాపరిసమాప్తేర్వా।

వాక్యాపరిసమాప్తేర్వా పునః సిద్ధమేతత్। కిమిదం వాక్యాపరిసమాప్తేరితి। వర్ణానాముపదేశస్తావత్। ఉపదేశోత్తరకాలా ఇత్సంజ్ఞా। ఇత్సంజ్ఞోత్తరకాల ఆదిరన్త్యేన సహేతేతి ప్రత్యాహారః। ప్రత్యాహారోత్తరకాలా సవర్ణసఞ్జ్ఞా। సవర్ణసంజ్ఞోత్తరకాలమణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయ ఇతి సవర్ణగ్రహణమ్। ఏతేన సర్వేణ సముదితేన వాక్యేనాన్యత్ర సవర్ణానాం గ్రహణం భవతి। న చాత్రేకారః శకారం గృహ్ణాతి ।

యద్యైవ తర్హీకారః శకారం న గృహ్ణాతి ఏవమీకారమపి న గృహ్ణీయాత్, తత్ర కో దోషః। కుమారీ-ఇర్హతే కుమారీహతే। అకః సవర్ణే దీర్ఘః ఇతి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః। యదేతదకః సవర్ణే ఇత్యత్ర ప్రత్యాహారగ్రహణం తత్రేకారః ఇర్కారం గృహ్ణాతి శకారం న గృహ్ణాతి ।

అపర ఆహ।

ఆజ్ఝలోః ప్రతిషేధే శకారప్రతిషేధోఽజ్ఝల్త్వాత్।

అజ్ఝలోః ప్రతిషేధే శకారస్య శకారేణ సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? కరణం అజ్ఝల్త్వాత్। అచ్చైవ హి శకారో హల్ చ। కథం తావదచత్వమ్। ఇకారః సవర్ణగ్రహణేన శకారమపి గృహ్ణాతీత్యేవమచ్త్వమ్। హల్షూపదేశాద్ హలత్వమ్। తత్ర కో దోషః। తత్ర సవర్ణలోపే దోషః। తత్ర సవర్ణలోపే దోషో భవతి। పరశ్శతాని కార్యాణి। ఝరోర్ఝరి సవర్ణే ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతి। సిద్ధమనచ్త్వాత్। సిద్ధమేతత్। కథమ్। అనచ్త్వాత్। కథమనచ్త్వమ్। వాక్యాపరిసమాప్తేర్వా। ఉక్తా

వాక్యాపరిసమాప్తిః ।

అస్మిన్ పక్షే వేత్యేతదసమర్థితం భవతి ।

ఏతచ్చ సమర్థితమ్। కథమ్। అస్తు వా శకారస్య శకారేణ సవర్ణసఞ్జ్ఞా మా వా భూత్। నను చోక్తం పరశ్శతాని కార్యాణి। ఝరో ఝరి సవర్ణే ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతీతి। మా భూల్లోపః ।

నను చ భేదో భవతి। సతి లోపే ద్విశకారకమ్। అసతి లోపే త్రిశకారకమ్। నాస్తి భేదః। అసత్యపి లోపే ద్విశకారకమేవ। కథమ్। విభాషా ద్విర్వచనమ్। ఏవమపి భేదః। అసతి లోపే కదాచిద్ ద్విశకారకం కదాచిత్ త్రిశకారకమ్। సతి లోపే ద్విశకారకమేవ। స ఏష కథం భేదో న ?

స్యాద్ యది నిత్యో లోపః స్యాత్। విభాషా తు స లోపః। యథాఽభేదస్తథాస్తు ।

ఇతి చతుర్థమాహ్నికమ్ ।

అథ పఞ్చమాహ్నికమ్

1-1-11- ఇర్దూదేద్ ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్

కిమర్థమీదాదీనాం తపరాణాం ప్రగృహ్యసంజ్ఞోచ్యతే ?

తపరస్తత్కాలస్యేతి తత్కాలానాం సవర్ణానాం గ్రహణం యథా స్యాత్। కేషామ్। ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానామ్ ।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి। ప్లుతానాం తు ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। అతత్కాలత్వాత్। నహి ప్లుతాస్తత్కాలాః।

అసిద్ధః ప్లుతస్తస్యాసిద్ధత్వాత్ తత్కాలా ఏవ భవన్తి।

సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు।

కథం జ్ఞాయతే సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు ఇతి।

యదయం ప్లుతః ప్రకృత్యేతి ప్లుతస్య ప్రకృతిభావం శాస్తి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? సతో హి కార్యిణః కార్యేణ భవితవ్యమ్।

కిమేతస్య జ్ఞాపేన ప్రయోజనమ్ ?

అప్లుతాదప్లుతే ఇత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి।

కిమతో యత్ సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు। సఞ్జ్ఞావిధావసిద్ధః। తస్యాసిద్ధత్వాత్ తత్కాలా ఏవ భవన్తి।

సఞ్జ్ఞావిధౌ చ సిద్ధః। కథమ్ ? కార్యకాలం సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్। యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। ప్రగృహ్యః ప్రకృత్యేత్యుపస్థితమిదం భవతి ఇదూదేద్ ద్వివచనం ప్రగృహ్యమితి।

కిం పునః ప్లుతస్య ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞావచనే ప్రయోజనమ్।

ప్రగృహ్యాశ్రయః ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్।

మా భూదేవమ్। ప్లుతః ప్రకృత్యేత్యేవం భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। ఉపస్థితే హి దోషః స్యాత్। అప్లుతవదుపస్థితే ఇత్యత్ర పఠిష్యతి

హ్యాచార్యః- వద్వచనం ప్లుతకార్యప్రతిషేధార్థమ్। ప్లుతప్రతిషేధే హి ప్రగృహ్యప్లుతప్రతిషేధప్రసఙ్గోఽన్యేన విహితత్వాదితి। తస్మాత్ ప్లుతస్య ప్రగృహ్యసంజ్ఞైషితవ్యా। ప్రగృహ్యాశ్రయః ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్।

యది పునర్దీర్ఘాణామతపరాణాం ప్రగృహ్యసంజ్ఞోచ్యేత।

నైవం శక్యమ్। ఇహాపి ప్రసజ్యేత। అకుర్వహి అత్ర, అకుర్వహ్యత్రేతి। తస్మాద్ దీర్ఘాణామేవ తపరాణాం ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా। దీర్ఘాణాం చోచ్యమానా ప్లుతానాం న ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి కిం న ఏతేన యత్నేన యత్ సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు ఇతి। అసిద్ధః ప్లుతస్తస్యాసిద్ధత్వాత్ తత్కాలా ఏవ భవన్తి।

కథం యత్ తజ్జ్ఞాపకముక్తం ప్లుతప్రగృహ్యా అచీతి।

ప్లుతభావీ ప్రకృత్యేత్యేవమేతద్ విజ్ఞాయతే।

కథం యత్ తత్రప్రయోజనముక్తమ్ ?

క్రియతే తన్న్యాస ఏవ। అప్లుతాదప్లుతే ఇతి ।

ఏవమపి యత్ సిద్ధే ప్రగృహ్యకార్యం తత్ ప్లుతస్య న ప్రాప్నోతి। అణోఽప్రగృహ్యస్యానునసిక ఇతి ।

ఏవం తర్హి కిం న ఏతేన యత్నేన కార్యకాలం సఞ్జ్ఞాయపరిభాషమితి। యథోద్దేశమేవ సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్। అత్ర చాసావసిద్ధః। తస్యాసిద్ధత్వాత్ తత్కాలా ఏవ భవన్తి ।

కథం పునరిదం విజ్ఞాయతే- ఇర్దాదయో యద్ ద్వివచనమాహోస్విద్ ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనమితి। కశ్చాత్ర విశేషః ?

ఇర్దాదయో ద్వివచనం ప్రగృహ్య ఇతి చేద్ అన్త్యస్య విధిః।

ఇర్దాదయో ద్వివచనం ప్రగృహ్య ఇతి చేద్ అన్త్యస్య ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా విధేయా। పచేతే ఇతి। పచేథే ఇతి। వచనాద్ భవిష్యతి। అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్। ఖట్వే ఇతి। మాలే ఇతి ।

అస్తు తర్హి ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనమితి ।

ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనమితి చేదేకస్య విధిః। ఇర్దాద్యన్తం ద్వివచనమితి చేదేకస్య ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా విధేయా। ఖట్వే ఇతి, మాలే ఇతి ।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్। ఆద్యన్తవత్త్వాత్। ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ కార్యం భవతీత్యేవమేకస్యాపి భవిష్యతి। అథవా ఏవం వక్ష్యామి- ఇర్దాద్యన్త యద్ ద్వివచనాన్తమితి ।

ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనాన్తమితి చేల్లుకి ప్రతిషేధః।

ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనాన్తమితి చేల్లుకి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కుమార్యోరగారం కుమార్యగారమ్ వధ్వోరగారం వధ్వగారమ్। ఏతదీదాద్యన్తం శ్రూయతే, ద్వివచనాన్తం చ భవతి ప్రత్యయలక్షణేన।

సప్తమ్యామర్థగ్రహణం జ్ఞాపకం ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధస్య।

యదతమీదూతౌ చ సప్తమ్యర్థే ఇత్యర్థగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం ప్రత్యయలక్షణం భవతీతి।

తత్తర్హి జ్ఞాపకార్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్। ఇర్దాదిభిర్ద్వివచనం విశేషయిష్యామః। ఇర్దాదివిశిష్టేన చ ద్వివచనేన తదన్తవిధిర్భవిష్యతి। ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనం తదన్తమీదాద్యన్తమితి।

ఏవమప్యశుక్లే వస్త్రే శుక్లే సమపద్యేతాం శుక్ల్యాస్తాం వస్త్రే ఇతి అత్ర ప్రాప్నోతి। అత్ర హీదాది చ ద్వివచనం తదన్తం చ భవతి ప్రత్యయలక్షణేన।

అత్రాప్యకృతే శీభావే లుగ్ భవిష్యతి।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్। లుక్ క్రియతాం శీభావ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్। పరత్వాచ్ఛీభావః। నిత్యో లుక్। కృతే

శీభావే ప్రాప్నోత్యకృతేపి। అనిత్యో లుక్। అన్యస్యాకృతే శీభావే ప్రాప్నోతి అన్యస్య కృతే। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి। శీభావోప్యనిత్యః। న హి కృతే లుకి ప్రాప్నోతి। ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాచ్ఛీభావః। శీభావే కృతే లుక్। అథాపి కథం చిన్నిత్యో లుక్ స్యాదేవమపి దోషః। వక్ష్యత్యేతత్- పదసఞ్జ్ఞాయామన్తగ్రహణమన్యత్ర సఞ్జ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే

తదన్తవిధిప్రతిషేధార్థమితి। ఇదం చాపి ప్రత్యయగ్రహణమయం చాపి సఞ్జ్ఞావిధిః। అవశ్యం ఖల్వస్మిన్ పక్షే ఆద్యన్తవద్భావ ఏషితవ్యః।

తస్మాదస్తు న ఏవ మధ్యమః పక్షః ।

1-1-12- అదసో మాత్

మాత్రప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం తస్యాసిద్ధత్వాదయావేకాదేశప్రతిషేధః।

మాత్ ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం తస్య ఇర్త్వస్య ఊత్వస్య చాసిద్ధత్వాదయావేకాదేశాః ప్రాప్నువన్తి తేషాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అమీ అత్ర। అమీ ఆసతే।అమూ అత్ర। అమూ ఆసతే। నను చ ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞావచనసామర్థ్యాదయాదయో న భవిష్యన్తి।

వచనార్థో హి సిద్ధే।

నేదం వచనాల్లభ్యమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్। యత్ సిద్ధే ప్రగృహ్యకార్యం తదర్థమేతత్ స్యాత్। అణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసిక ఇతి ।।

నైకం ప్రయోజనం యోగారమ్భం ప్రయోజయతి। యద్యేతావత్ ప్రయోజనం స్యాత్ తత్రైవాయం బ్రూయాదణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసికోఽదసో నేతి।

విప్రతిషేధాద్వా।

అథవా ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా క్రియతామ్ అయాదయో వేతి। ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా భవిష్యతి విప్రతిషేధేనేతి।

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః। విప్రతిషేధే పరమిత్యుచ్యతే। పూర్వా చ ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా పరేఽయాదయః। పరా ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా కరిష్యతే। సూత్రవిపర్యాసః కృతో భవతి।

ఏవం తర్హి పరైవ ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా। కథమ్। కార్యకాలం సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్। యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। ప్రగృహ్యః ప్రకృత్యేత్యుపస్థితమిదం భవతి అదసో మాదితి।

ఏవమప్యయుక్తో విప్రతిషేధః। కథమ్। ద్వికార్యయోగో హి విప్రతిషేధః। నచాత్రైకో ద్వికార్యయుక్తః। ఏచామయాదయః। ఇర్దూతోః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా।

నావశ్యం ద్వికార్యయోగ ఏవ విప్రతిషేధః। కిం తర్హి అసంభవోఽపి। స చాస్త్యత్రాసంభవః। కోఽసావత్రాసంభవః? ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాఽభినిర్వర్తమానా అయాదీన్ బాధతే। అయాదయోఽభినిర్వర్తమానాః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయా నిమిత్తం విఘ్నన్తీత్యేషోఽసంభవః। సత్యసంభవే యుక్తో విప్రతిషేధః।

ఏవమప్యయుక్తో విప్రతిషేధః। సతోర్హి విప్రతిషేధో భవతి। న చాత్రేతోత్వే స్తః। నాపి మకారః। ఉభయమప్యసిద్ధమ్ ।

ఆశ్రయాత్ సిద్ధత్వం చ యథా రోరుత్వే।

ఆశ్రయాత్ సిద్ధత్వం భవిష్యతి। తద్యథా రురుత్వే ఆశ్రయాత్ సిద్ధో భవతి ।

కిం పునః కారణం రురుత్వే ఆశ్రయాత్ సిద్ధో భవతి ।

కిం పునః కారణం రురుత్వే ఆశ్రయాత్ సిద్ధో భవతి। న పునర్యత్రైవ రుః సిద్ధస్తత్రైవోత్వమప్యుచ్యేత ।

నైవం శక్యమ్।

అసిద్ధే హ్యుత్వే ఆద్గుణాప్రసిద్ధిః।

అసిద్ధే హ్యుత్వే ఆద్గుణస్యాప్రసిద్ధిః స్యాత్। వృక్షోఽత్ర। ప్లక్షోఽత్ర। తస్మాత్ తత్రాశ్రయాత్ సిద్ధత్వమేషితవ్యమ్। యథా తత్రాశ్రయాత్ సిద్ధత్వం భవతి। ఏవమిహాప్యాశ్రయాత్ సిద్ధత్వం భవిష్యతి।

అథవా ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞావచనసార్మథ్యాదయాదయో న భవిష్యన్తి।

అథవా యోగవిభాగః కరిష్యతే। అదసః। అదసః పరే ఇర్దాదయః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి। తతో మాత్। మాచ్చ పరే ఇర్దాదయః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి। అదస ఇత్యేవ। కిమర్థో యోగవిభాగః। ఏకో

యత్ తత్ సిద్ధే ప్రగృహ్యకార్యం తదర్థః। అపరో యదసిద్ధే ।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి। అముయా। అముయోరితి। కిం చ స్యాత్ యద్యత్ర ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా స్యాత్।

ప్రగృహ్యాశ్రయః ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత ।

నైష దోషః। పదాన్తప్రకరణే ప్రకృతిభావః। న చైష పదాన్తః ।

ఏవమప్యముకేఽత్ర,అత్రాపి ప్రాప్నోతి। ద్వివచనమితి వర్తతే। యది ద్వివచనమితి వర్తతే అమీ అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి ఏదన్తమితి నివృత్తమ్। అథవాహాయమదసో మాదితి। న చ ఇర్ద్వేత్వే స్తః। నాపి మకారః। తత ఏవం విజ్ఞాస్యామః మార్థాదీదాద్యర్థానామితి।

ఉక్తం వా।

కిముక్తమ్।

అదస ఇర్ద్వేత్వే స్వరే బహిష్పదలక్షణే సిద్ధే వక్తవ్యే। ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం చేతి ।

తత్ర సకి దేషః।

తత్ర సకకారే దోషో భవతి। అముకేఽత్ర ।

నవా గ్రహణవిశేషణత్వాత్।

న మాగ్రహణేన ఇర్థాద్యన్తం విశేష్యతే, కిం తర్హి। ఇర్థాదయో విశేష్యన్తే మాత్పరే యే ఇర్థాదయ ఇతి ।

1-1-13- శే

ఇహ కస్మాన్న భవతి కాశే కుశే వంశే ఇతి ?

శేఽర్థవద్గ్రహణాత్।

అర్థవతః శే శబ్దస్య గ్రహణమ్। న చైషోఽర్థవాన్ ।

ఏవమపి హరిశే బభ్రుశే ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేత్యేవం న భవిష్యతి। అథవా పునరస్తు అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేతి। కథం తర్హి- హరిశే బభ్రూశే ఇతి। ఏకోఽత్ర విభక్త్యర్థేనార్థవాన్। అపరస్తద్ధితార్థేన। సముదాయోఽనర్థకః ।

1-1-14- నిపాత ఏకాజనాఙ్

నిపాత ఇతి కిమర్థమ్ ?

చకారాత్ర। జహారాత్ర।

ఏకాజితి కిమర్థమ్ ?

ప్రేదం బ్రహ్మ। ప్రేదం క్షత్రమ్।

ఏకాజిత్యప్యుచ్యమానేఽత్రాపి ప్రాప్నోతి। ఏషోఽపి హ్యేకాచ్।

ఏకాజితి నాయం బహువ్రీహిః। ఏకోఽజ్ యస్మిన్ సోఽయమేకాచ్ ఏకాజితి। కిం తర్హి తత్పురుషోఽయం సమానాధికరణః।

ఏకః అచ్ ఏకాచ్ ఏకాజితి।

యది తత్పురుషోఽయం సమానాధికరణో నార్థ ఏకగ్రహణేన। ఇహ కస్మాన్న భవతి। ప్రదం బ్రహ్మ। ప్రేదం క్షత్రమ్।

అజేవ యో నిపాత ఇత్యేవం విజ్ఞాయతే। కిం వక్తవ్యమేతత్। నహి। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే। అజ్గ్రహణసామర్థ్యాత్। యది హి అచ్చ అన్యచ్చ తత్ర స్యాద్ అజ్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్ ।

అజేవ యో నిపాత ఇత్యేవం విజ్ఞాయతే। కిం వక్తవ్యమేతత్। నహి। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే। అజ్గ్రహణసామర్థ్యాత్। యది హి అచ్చ అన్యచ్చ తత్ర స్యాద్ అజ్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్ ।

అస్తి హ్యన్యదజ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। కిమ్। అజన్తస్య యథా స్యాత్ హలన్తస్య మా భూత్ ।

నైవ దోషో న ప్రయోజనమ్ ।

ఏవమపి కుత ఏతత్। ద్వయోః పరిభాషయోః సావకాశయోః సమవస్థితయో-ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ యేన విధిస్తదన్తస్యేతి చ। ఇయమిహ పరిభాషా భవిష్యతి ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ ఇతి। ఇయం చ న భవిష్యతి యేన

విధిస్తదన్తస్యేతి।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి। ఇయమిహ పరిభాషా భవతి ఆద్యన్తవదేకస్మిన్నితి। ఇయం చ న భవిష్యతి-- యేన విధిస్తదన్తస్యేతి। యదయమనాజితి ప్రతిషేధం శాస్తి ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదజ్గ్రహణే క్రియమాణే ఏకగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః అన్యత్ర వర్ణగ్రహణే జాతిగ్రహణం భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

దమ్భేర్హల్గ్రహణస్య జాతివాచకత్వాత్ సిద్ధమితియదుక్తం తదుపపన్నం భవతి।

అనాజితి కిమర్థమ్ ?

ఆ ఉదకాన్తాత్ -ఓదకాన్తాత్ ।

ఇహ కస్మాన్న భవతి ఆ ఏవం ను మన్యసే। ఆ ఏవం కిల తద్ ఇతి ।

సానుబన్ధకస్యేదమాకారస్య గ్రహణమ్। అననుబన్ధకశ్చాత్రాకారః।

క్వ పునరయం సానుబన్ధకః। క్వ నిరనుబన్ధకః।

ఇర్థదర్థే క్రియాయోగే మర్యాదాభివిధౌ చ యః।

ఏతమాతం ఙితం విద్యాద్ వాక్యస్మరణయోరఙిత్।

1-1-15- ఓత్

కిముదాహరణమ్?

ఆహో ఇతి। ఉతాహో ఇతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। నిపాతసమాహారోఽయమ్। ఆహ ఉ ఆహో ఇతి। ఉత ఆహ ఉ ఉతాహో ఇతి। తత్ర నిపాత ఏకాజనాఙ్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

ఏవం తర్హ్యేకనిపాతా ఇమే। అథవా ప్రతిషిద్ధార్థోఽయమారమ్భః। ఓ షు యాతం మరుతః, ఓ షు యాతం బృహతీ శక్వరీ చ। ఓ చిత్ సఖాయం సఖ్యా వవృత్యామ్।

ఓతశ్చ్వి ప్రతిషేధః।

ఓదన్తో నిపాత ఇత్యత్ర చ్వ్యన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అనదః అదః అభవత్ అదోఽభవత్। తిరోఽభవత్।

న వక్తవ్యః। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యేత్యేవం న భవిష్యతి।

ఏవమపి అగౌః గౌః సమపద్యత గోఽభవత్। అత్ర ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి గౌణముఖ్యయోర్ముఖ్యే కార్యసమ్ప్రత్యయ ఇతి। తద్యథా గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయః ఇతి న వాహీకోనుబధ్యతే।

కథం తర్హి వాహీకే వృద్ధ్యాత్వే భవతః। గౌస్తిష్ఠతి। గామానయేతి।

అర్థాశ్రయ ఏతదేవం భవతి। యద్ధి శబ్దాశ్రయం శబ్దమాత్రే తద్ భవతి। శబ్దాశ్రయే చ వృద్ధ్యాత్వే।

1-1-17-18 ఉఞ్ ఊఁ

ఇహ కస్మాన్నం భవతి ఆహో। ఉత హో ఇతి।

ఉఞ ఇత్యుచ్యతే। న చాత్రోఞం పశ్యామః।

ఉఞోఽయమన్యేన సహైకాదేశ ఉఞ్గ్రహణేన గృహ్యతే।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నోఙ్ ఐకాదేశ ఉగ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి। యదయమోదితి ఓదన్తస్య నిపాతస్య ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాం శాస్తి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। ఉక్తమేతత్- ప్రతిషిద్ధార్థోఽయమారమ్భ ఇతి। దోషః ఖల్వపి స్యాద్ యద్యుఙ్

ఏకాదేశ ఉఙ్ గ్రహణేన న గృహ్యేత। జాను ఉ అస్య రుజతి-జానూ అస్య రూజతి, జాన్వస్య రుజతి। మయ ఉఙ్ో వో వేతి వత్వం న స్యాత్।

ఏవం తర్హ్యేకనిపాతా ఇమే। అథవా ద్వావుకారావిమౌ। ఏకోఽననుబన్ధకః। అపరః సానుబన్ధకః। తద్యోఽననుబన్ధకస్తస్యైష ఏకాదేశః।

ఉఙ్ ఇతి యోగవిభాగః।

ఉఙ్ ఇతి యోగవిభాగః కర్తవ్యః। ఉఙ్ః శాకల్యస్యాచార్యస్య మతేన ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా భవతి। ఉ ఇతి। వితి। తతః ఊఁ। ఊఁ ఇత్యయమాదేశో భవతి శాకల్యస్యాచార్యస్య మతేన దీర్ఘోఽనునాసికః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞకశ్చ। ఊఁ ఇతి।

కిమర్థో యోగవిభాగః।

ఊఁ వా శాకల్యస్య।

శాకల్యస్యాచార్యస్య మతేన ఊఁ విభాషాం యథా స్యాత్। ఊఁ ఇతి, ఉ ఇతి। అన్యేషామాచార్యాణాం మతేన-

వితి।

1-1-19- ఇర్దూతౌ చ సప్తమ్యర్థే

ఇర్దూతౌ సప్తమీత్యేవ। ఇర్దూతౌ సప్తమీత్యేవ సిద్ధం నార్థోఽర్థగ్రహణేన।

లుప్తేఽర్థగ్రహణాద్ భవేత్।

లుప్తాయాం సప్తమ్యాం ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। క్వ। సోమో గౌరీ అధిశ్రితః। ఇష్యతే చాత్రాపి స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీత్యేవమర్థమర్థగ్రహణమ్।

నాత్ర సప్తమీ లుప్యతే। కిం తర్హి। పూర్వసవర్ణోఽత్ర భవతి।

పూర్వస్య చేత్ సవర్ణోఽసావాడామ్ భావః ప్రసజ్యతే।

యది పూర్వసవర్ణ ఆట్ ఆమ్ భావశ్చ ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి ఆహాయమీదూతౌ సప్తమీతి। న చాస్తి సప్తమీ ఇర్దూతౌ। తత్ర వచనాద్ భవిష్యతి।

వచనాద్ యత్ర దీర్ఘత్వమ్।

నేదం వచనాల్లభ్యమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్। యత్ర సప్తమ్యా దీర్ఘత్వముచ్యతే। దృతిం న శుష్కం సరసీ శయానమ్ ఇతి। సతి ప్రయోజనే ఇహ న ప్రాప్నోతి। సోమో గౌరీ అధిశ్రిత ఇతి ।

తత్రాపి సరసీ యది।

తత్రాపి సిద్ధమ్। కథమ్। యది సరసీ శబ్దస్య ప్రవృత్తిరస్తి। అస్తి చ లోకే సరసీశబ్దస్య ప్రవృత్తిః। కథమ్। దక్షిణాపథే హి మహాన్తి సరాంసిత సరస్య ఇత్యుచ్యన్తే ।

జ్ఞాపకం స్యాత్ తదన్తత్వే।

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యో---- న ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం ప్రత్యయలక్షణం భవతీతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్। కుమార్యోరగారం కుమార్యగారమ్। వధ్వోరగారం వధ్వగారమ్। ప్రత్యయలక్షణేన ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా న భవతి।

మా వా పూర్వపదస్య భూత్।

అథవా పూర్వపదస్య మా భూదిత్యేవమర్థమర్థగ్రహణమ్। వాప్యమశ్వో వాప్యశ్వః। నద్యమాతిర్నద్యాతిః ।

అథ క్రియమాణేఽప్యర్థగ్రహణే కస్మాదేవాత్ర న భవతి।

జహత్స్వార్థా వృత్తిరితి।

అథాజహత్స్వార్థాయాం వృత్తౌ దోష ఏవ। అజహత్స్వార్థాయాం చ న దోషః। సముదాయార్థోఽభిధీయతే।

ఇర్దూతౌ సప్తమీత్యేవ లుప్తేఽర్థగ్రహణాద్ భవేత్।

పూర్వస్య చేత్ సవర్ణోఽసావాడామ్భావః ప్రసజ్యతే ।। 1 ।।

వచనాద్ యత్ర దీర్ఘత్వం తత్రాపి సరసీ యది।

జ్ఞాపకం స్యాత్ తదన్తత్వే మా వా పూర్వపదస్య భూత్ ।। 2 ।।

1-1-20- దాధా ఘ్వదాప్

ఘుసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతిగ్రహణం శిదర్థమ్।

ఘుసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। దాధాప్రకృతయో ఘుసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। ఆత్వభూతానామియం సఞ్జ్ఞా క్రియతే సా ఆత్వభూతానామేవ స్యాత్। అనాత్వభూతానాం న స్యాత్। నను చ భూయిష్ఠాని ఘుసఞ్జ్ఞాకార్యాణి ఆర్ధధాతుకే తత్ర చైతే ఆత్వభూతా దృశ్యన్తే। శిదర్థమ్। శిదర్థం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। శిత్యాత్వం ప్రతిషిధ్యతే తదర్థమ్। ప్రణిదయతే ప్రణిద్యతి ప్రణిధయతీతి।

భారద్వాజీయాః పఠన్తి।

ఘుసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతిగ్రహణం శిద్వికృతార్థమ్।

ఘుసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। శిదర్థం వికృతార్థం చ। శిత్యుదాహృతమ్। వికృతార్థం ఖల్వపి। ప్రణిదాతా। ప్రణిధాతా।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి।

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి ప్రతిపదం యే ఆత్వభూతా స్తేషామేవ స్యాత్। లక్షణేన యే ఆత్వభూతా స్తేషాం న స్యాత్।

అథ క్రియమాణేపి ప్రకృతిగ్రహణే కథమిదం విజ్ఞాయతే దాధాః ప్రకృతయః ఇతి, ఆహోస్విద్ దాధాం ప్రకృతయ ఇతి। కిం చాతః। యది విజ్ఞాయతే దాధాః ప్రకృతయ ఇతి స ఏవ దోషః ఆత్వభూతానామేవ స్యాత్। అనాత్వభూతానాం న స్యాత్। అథ విజ్ఞాయతే దాధాం ప్రకృతయ ఇతి, అనాత్వభూతానామేవ స్యాదాత్వభూతానాం న స్యాత్ ।

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే దాధాః ప్రకృతయ ఇతి। నాపి దాధాం ప్రకృతయ ఇతి। కథం తర్హి? దాధా ఘుసఞ్జ్ఞా భవన్తి ప్రకృతయశ్చైషామితి ।

తత్తర్హి ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్। ఇదం ప్రకృతమర్థగ్రహణమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? ఇర్థూతౌ చ సప్తమ్యర్థే ఇతి।

వక్ష్యామి। దాధాధ్వదాప్ అర్థే ఇతి ।

నైవం శక్యమ్। దదాతినా సమానార్థాన్ రాతిరాసతిదాశతిమంహతిప్రీణాతిప్రభృతీనాహుః। తేషామపి

ఘుసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। తస్మాన్నైవం శక్యమ్। న చేదేవం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమేవ ।

న కర్తవ్యమ్। శిదర్థేన తావన్నార్థః ప్రకృతిగ్రహణేన। అవశ్యం తత్ర మార్థం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రణిమయతే ప్రణ్యమయతేత్యేవమర్థమ్। తత్ పురస్తాదపక్రక్ష్యతే ధుప్రకృతౌ మాప్రకృతౌ చేతి ।

యది ప్రకృతిగ్రహణం క్రియతే ప్రనిమినోతి ప్రనిమీనాతి--అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అథాక్రియమాణేఽపి ప్రకృతిగ్రహణే ఇహ కస్మాన్న భవతి। ప్రనిమాతా ప్రనిమాతుం ప్రనిమాతవ్యమితి। ఆకారాన్తస్య జితో గ్రహణం విజ్ఞాయతే। యథైవ తర్హి అక్రియమాణే ప్రకృతిగ్రహణే ఆకారాన్తస్య జితో గ్రహణం విజ్ఞాయతే ఏవం క్రియమాణేపి ప్రకృతిగ్రహణే ఆకారాన్తస్య జితో గ్రహణం విజ్ఞాస్యతే। వికృతార్థేన చాపి నార్థః। దోష ఏవైతస్యాః పరిభాషాయా లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి। గామాదాగ్రహణేష్వవిశేష ఇతి ।

సమానశబ్దప్రతిషేధః।

సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రనిదారయతి। ప్రనిధారయతి। దా ధా ఘుసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి

ఘుసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

సమానశబ్దాప్రతిషేధోఽర్థవద్గ్రహణాత్।

సమానశబ్దానామప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। ఘుసఞ్జ్ఞా కస్మాన్న భవతి। అర్థవద్గ్రహణాత్। అర్థవతోర్దాధోర్గ్రహణమ్। న చైతావర్థవన్తౌ।

అనుపసర్గాద్వా।

అథవా యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసఞ్జ్ఞా భవన్తి। న చైతౌ దాధౌ ప్రతి క్రియాయోగః।

యద్యేవమ్ ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి। ప్రణిదాపయతి। ప్రణిధాపయతి। అత్రాపి నైతౌ దాధావర్థవన్తౌ। నాప్యేతౌ దాధౌ ప్రతి క్రియాయేగః ।

న వాఽర్థవతో హ్యాగమస్తద్గుణీభూతస్తద్గ్రహణేన గృహ్యతే యథాన్యత్ర।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? అర్థవత ఆగమస్తద్గుణీభూతోఽర్థవద్గ్రహణేన గృహ్యతే। యథాన్యత్ర। తద్యథా అన్యత్రాపి అర్థవత ఆగమోఽర్థవద్గ్రహణేన గృహ్యతే। క్వాన్యత్ర। లవితా చికీర్షితేతి।

యుక్తం పునర్యన్నిత్యేషు శబ్దేష్వాగమశాసనం స్యాత్? న నిత్యేషు నామ శబ్దేషు కూటస్థైరవిచాలిభిర్వర్ణైర్భవితవ్యమనపాయోపజనవికారిభిః। ఆగమశ్చ నామాపూర్వః శబ్దోపజనః। అథ యుక్తం యన్నిత్యేషు శబ్దేష్వాదేశాః స్యుః। బాఢం యుక్తమ్। శబ్దాన్తరైరిహ భవితవ్యమ్। తత్ర శబ్దాన్తరాచ్ఛబ్దాన్తరస్య ప్రతిపత్తిర్యుక్తా ।

ఆదేశాస్తర్హీమే భవిష్యన్తి। అనాగమకానాం సాగమకాః। తత్ కథమ్?

సర్వే సర్వపదాదేశా దాక్షీపుత్రస్య పాణినేః।

ఏకదేశవికారే హి నిత్యత్వం నోపపద్యతే ।

దీడః ప్రతిషేధః స్థాఘ్వోరిత్త్వే।

దీజః ప్రతిషేధః స్థాఘ్వోరిత్త్వే వక్తవ్యః। ఉపాదాస్తాస్య స్వరః శిక్షకస్యేతి।

మీనాతిమినోతీత్యాత్త్వే కృతే స్థాఘ్వోరిచ్చేతీత్త్వం ప్రాప్నోతి।

కుతః పునరయం దోషో జాయతే। కిం ప్రకృతిగ్రహణాదాహోస్విద్ రూపగ్రహణాత్ ?

రూపగ్రహణాదిత్యాహ।

ఇహ ఖలు ప్రకృతిగ్రహణాద్ దోషో జాయతే। ఉపదిదీషతే। సని మీమాఘురభలభేతి।

నైష దోషః। దాప్రకృతిరిత్యుచ్యతే। న చేయం దాప్రకృతిః। ఆకారాన్తానామేజన్యాః ప్రకృతయః। ఏజన్తానామపీకారాన్తాః। న చ ప్రకృతేః ప్రకృతిః ప్రకృతిగ్రహణేన గృహ్యతే।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః। ఘుశంజ్ఞా కస్మాన్న భవతి? సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యత్యేవం న భవిష్యతి।

దాప్ ప్రతిషేధే న దైప్యనేజన్యత్వాత్।

దాప్ ప్రతిషేధే దైపిప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి। అవదాం ముఖమ్। నను చాత్త్వే కృతే భవిష్యతి। తద్ధ్యాత్త్వం న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। అనేజన్తత్వాత్।

సిద్ధమనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్। అనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాత్। అనేకాన్తా అనుబన్ధాః।

పిత్ప్రతిషేధాద్వా।

అథవా దాధా ఘ్వపిదితి వక్ష్యామి। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। అదాబితి హ్యుచ్యమానే ఇహాపి ప్రసజ్యేత ప్రణిదాపయతీతి। శక్యం తావదనేనాబితి బ్రువతా బాన్తస్య ప్రతిషేధో విజ్ఞాతమ్ ।

సూత్రం తర్హి భిద్యతే ।

యథాన్యాసమేవాస్తు। నను చోక్తం దాప్ ప్రతిషేధే న దైపీతి। పరిహృతమేతత్ సిద్ధమనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాదితి। అథైకాన్తేషు దోష ఏవ। ఏకాన్తేష్వపి న దోషః। ఆత్త్వే కృతే భవిష్యతి। నను చోక్తం తద్ధ్యాత్త్వం న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్ అనేజన్తత్వాదితి। పకారలోపే కృతే భవిష్యతి। నహ్యయం తదా దాప్ భవతి। భూతపూర్వగత్యా భవిష్యతి। ఏతచ్చాత్ర యుక్తమ్। యత్సర్వేష్వేవ సానుబన్ధకగ్రహణేషు భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాయతే। అనైమిత్తికో హ్యనుబన్ధలోపస్తావత్యేవ భవతి। అథవాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నానుబన్ధకృతమనేజన్తత్వమితి। యదయముదీచాం మాఙో వ్యతిహారే ఇతి మేఙః సానుబన్ధకస్యాత్త్వభూతస్య గ్రహణం కరోతి। అథవా దాబేవాయం న దైబస్తి। కథమవదాయతి। శ్యన్ వికరణో భవిష్యతి ।

1-1-21- ఆద్యన్తవదేకస్మిన్

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

సత్యన్యస్మిన్నాద్యన్తవద్భావాదేకస్మిన్నాద్యన్తవద్వచనమ్।

సతి అన్యస్మిన్ యస్మాత్ పూర్వం నాస్తి పరమస్తి స ఆదిరిత్యుచ్యతే। సతి అన్యస్మిన్ యస్మాత్ పరం నాస్తి పూర్వమస్తి సోఽన్త ఇత్యుచ్యతే। సత్యన్యస్మిన్నాద్యన్తవద్భావాదేతస్మాత్ కారణాత్

ఏకస్మిన్నాద్యన్తాపదిష్టాని కార్యాణి న సిధ్యన్తి ఇష్యన్తే చ స్యురితి। తాన్యన్తరేణ యత్నం న సిధ్యన్తి ఇత్యేకస్మిన్నాద్యన్తవద్ వచనమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి।

తత్ర వ్యపదేశివద్వచనమ్।

తత్ర వ్యపదేశివద్భావో వక్తవ్యః। వ్యపదేశివదేకస్మిన్ కార్యం భవతీతి వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ఏకాచో ద్వే ప్రథమార్థమ్।

వక్ష్యతి- ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్యేతి బహువ్రీహినిర్దేశ ఇతి। తస్మిన్ క్రియమాణే ఇహైవ స్యాత్ పపాచ పపాఠ। ఇయాయ ఆర ఇత్యత్ర న స్యాత్। వ్యపదేశివదేకస్మిన్ కార్యం భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి।

షత్వే చాదేశసమ్ప్రత్యయార్థమ్।

వక్ష్యతి- ఆదేశప్రత్యయయోరిత్యవయవషష్ఠీతి। ఏతస్మిన్ క్రియమాణే ఇహైవ స్యాత్ కరిష్యతి హరిష్యతి। ఇహ న స్యాత్ ఇన్ద్రో మా వక్షత్, స దేవాన్ యక్షదితి। వ్యపదేశివదేకస్మిన్ కార్యం భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి।

స తర్హి వ్యపదేశివద్భావో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

అవచనాల్లోకవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్।

అన్తరేణైవ వచనం లోకవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమేతత్। తద్యథా లోకే శాలాసముదాయో గ్రామ ఇత్యుచ్యతే। భవతి చైతదేకస్మిన్నపి--- ఏకాశాలో గ్రామ ఇతి।

విషమ ఉపన్యాసః। గ్రామశబ్దోఽయం బహ్వర్థః। అస్త్యేవ శాలాసముదాయే వర్తతే। తద్యథా గ్రామో దగ్ధః ఇతి। అస్తి వాటపరిక్షేపేవర్తతే। తద్యథా గ్రామం ప్రవిష్ట ఇతి। అస్తి చ మనుష్యేషువర్తతే। తద్యథా గ్రామో గతో గ్రామ ఆగత ఇతి। అస్తి సారణ్యకే ససీమకే సస్థణ్డిలకే వర్తతే। తద్యథా గ్రామో లబ్ధ ఇతి। తద్ యః సారణ్యకే ససీమకే సస్థణ్డిలకే వతతే తమభిసమీక్ష్యైతత్ ప్రయుజ్యతే ఏకశాలో గ్రామ ఇతి।

యథా తర్హి వర్ణసముదాయః పదమ్। పదసముదాయ ఋక్। ఋక్ సముదాయః సూక్తమిత్యుచ్యతే। భవతి చైతదేకస్మిన్న ప్యేకవర్ణం పదమ్ ఏకపదా ఋక్, ఏకర్చం సూక్తమితి।

అత్రాప్యర్థేన యుక్తో వ్యపదేశః। పదం నామార్థః। ఋజ్ నామార్థః। సూక్తం నామార్థ ఇతి।

యథా తర్హి బహుషు పుత్రేషు ఏతదుపపన్నం భవతి అయం మే జ్యేష్ఠోఽయం మే మధ్యమోఽయం మే కనీయానితి। భవతి చైతదేకస్మిన్నపి అయమేవ మే జ్యేష్ఠోఽయమేవ మే మధ్యమోఽయమేవ మే కనీయానితి।

తథాఽసూతాయామసోష్యమాణాయాం చ భవతి--- ప్రథమగర్భేణ హతేతి।

తథాఽనేత్యనాజిగమిషురాహ- ఇదం మే ప్రథమమాగమనమితి ।

ఆద్యన్తవద్భావశ్య శక్యోఽవక్తుమ్। కథమ్?

అపూర్వానుత్తరలక్షణత్వాదాద్యన్తయోః సిద్ధమేకస్మిన్।

అపూర్వలక్షణ ఆదిః, అనుత్తరలక్షణోఽన్తః, ఏతచ్చైకస్మిన్నపి భవతి। అపూర్వానుత్తరలక్షణత్వాద్ ఏతస్మాత్ కారణాద్ ఏకస్మిన్నప్యాద్యన్తాపదిష్టాని కార్యాణి భవిష్యన్తీతి నార్థ ఆద్యన్తవద్భావేన।

గోనర్దీయస్త్వాహ-- సత్యమేతత్ సతి త్వన్యస్మిన్నితి।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని?

ఆదివత్త్వే ప్రయోజనం ప్రత్యయఞ్నిదాద్యుదాత్తత్వే।

ప్రత్యయస్యాదిరుదాత్తో భవతీతి ఇహైవ స్యాత్ కర్తవ్యం, తైత్తిరీయః। ఔపగవః కాపటవః ఇత్యత్ర న

స్యాత్। ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్ ఇతి ఇహైవ స్యాత్-- అహిచుమ్బకాయనిః, ఆగ్నివేశ్యః। గార్గ్యః, కృతిః ఇత్యత్ర న స్యాత్।

వలాదేరార్ధధాతుకస్యేట్ ప్రయోజనమ్।

ఆర్ధధాతుకస్యేడ్ వలాదేరితీహైవ స్యాత్-- కరిష్యతి హరిష్యతి। జోషిషత్ మన్థిషదిత్యత్ర న స్యాత్।

యస్మిన్విధిస్తదాదిత్వే।

యస్మిన్ విధిస్తదాదిత్వే ప్రయోజనమ్।

వక్ష్యతి యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే ఇతి। తస్మిన్ క్రియమాణే అచి శ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙౌ ఇతి ఇహైవ స్యాత్--- శ్రియః భ్రువః। శ్రియౌ భ్రువౌ-- ఇత్యత్ర న స్యాత్।

అజాద్యాత్త్వే ప్రయోజనమ్।

ఆడజాదీనామ్ ఇతి ఇహైవ స్యాత్ ఐక్షిష్ట, ఐహిష్ట । ఐష్ట అధ్యైష్ట ఇత్యత్ర న స్యాత్।

అథాన్తవత్త్వే కాని ప్రయోజనాని ?

అన్తవద్ ద్వివచనాన్తప్రగృహ్యత్వే।

అన్తవద్ ద్వివచనాన్తప్రగృహ్యత్వే ప్రయోజనమ్। ఇర్దూదేద్ ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్ ఇతీహైవ స్యాత్ పచేతే ఇతి, పచేథే ఇతి। ఖట్వే ఇతి, మాలే ఇతి ఇత్యత్ర న స్యాత్।

మిదచోఽన్త్యాత్పరః ప్రయోజనమ్।

ఇహైవ స్యాత్--- కుణ్డాని వనాని। తాని యానీత్యత్ర న స్యాత్।

అచోన్త్యాది టి ప్రయోజనమ్।

టిత ఆత్మనేపదానాం టేరే ఇహైవ స్యాత్-- కుర్వాతే, కుర్వాథే। కురుతే-కుర్వే ఇత్యత్ర న స్యాత్।

అలోన్త్యస్య ప్రయోజనమ్।

అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చ ఇహైవ స్యాత్--- ఘటాభ్యాం పటాభ్యామితి। ఆభ్యామ్ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

యేన విధిస్తదన్తత్వే ప్రయోజనమ్।

అచో యత్ ఇహైవ స్యాత్ చేయం జేయమ్। ఏయమధ్యేయమిత్యత్ర న

స్యాత్। ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ కార్యం భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి।।21।।

1-1-22- తరప్ తమపౌ ఘః

ఘసఞ్జ్ఞాయాం నదీతరేఽప్రతిషేధః।

ఘసఞ్జ్ఞాయాం నదీతరేఽప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నద్యాస్తరో నదీతరః।

ఘసఞ్జ్ఞాయాం నదీతరేఽప్రతిషేధః।

అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। ఘసఞ్జ్ఞా కస్మాన్న భవతి।

తరగ్రహణం హ్యౌపదేశికమ్।

ఔపదశికస్య తరపో గ్రహణమ్। న చైష ఉపదేశ తరప్ శబ్దః।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

ఇహ హి వ్యాకరణే సర్వేష్వేవ సానుబన్ధకగ్రహణేషు రూపమాశ్రీయతే। యత్రాస్యైతద్ రూపమితి। రూపనిర్గ్రహశ్చ శబ్దస్య నాన్తరేణ లౌకికం ప్రయోగమ్। తస్మింశ్చ లౌకికే ప్రయోగే సానుబన్ధకానాం ప్రయోగో

నాస్తీతి కృత్వా ద్వితీయః ప్రయోగ ఉపాస్యతే। కోఽసౌ?

ఉపదేశో నామ। న చైష ఉపదేశే తరప్ శబ్దః। అథవాస్త్వస్య ఘసఙ్జ్ఞా। కో దోషః ? ఘాదిషు నద్యా హ్రస్వో భవతీతి హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత। సమానాధికరణేషు ఘాదిషు ఇత్యేవం తత్। యదా తర్హి సైవ నదీ స ఏవ తరస్తదా ప్రాప్నోతి। స్త్రీలిఙ్గేషు ఘాదిషు ఇత్యేవం తత్। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। సమానాధికరణేషు ఘాదిషు ఇత్యుచ్యమాన ఇహ ప్రసజ్యేత-మహిషీరూపమివ। బ్రాహ్మణీరూపమివేతి।

1-1-23- బహుగణవతుడతి సఙ్ఖ్యా

సఙ్ఖ్యాసఙ్జ్ఞాయాం సఙ్ఖ్యాగ్రహణం సంఖ్యాసంప్రత్యయార్థమ్।

సఙ్ఖ్యాసఙ్జ్ఞాయాం సఙ్ఖ్యాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। బహుగణవతుడతయః సఙ్ఖ్యా సఙ్జ్ఞా భవన్తి, సఙ్ఖ్యా చ సఙ్ఖ్యా సఙ్జ్ఞా భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?

సఙ్ఖ్యా సమ్ప్రత్యయార్థమ్।

ఏకాదికాయాః సఙ్ఖ్యాయాః సఙ్ఖ్యాప్రదేశేషు సఙ్ఖ్యేత్యేష సమ్ప్రత్యయో యథా స్యాత్। నను చైకాదికా సఙ్ఖ్యా లోకే సఙ్ఖ్యేతి ప్రతీతా, తేనాస్యాః సఙ్ఖ్యాప్రదేశేషు సఙ్ఖ్యాసమ్ప్రత్యయో భవిష్యతి। ఏవమపి కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?

ఇతరథా హ్యసమ్ప్రత్యయోఽకృత్రిమత్వాద్ యథా లోకే।

అక్రియమాణే హి సఙ్ఖ్యాగ్రహణే ఏకాదికాయాః సఙ్ఖ్యాయాః సఙ్ఖ్యేత్యేష సమ్ప్రత్యయో న స్యాత్। కిం కారణమ్। అకృత్రిమత్వాత్। వహ్వాదీనాం కృత్రిమా సఙ్జ్ఞా। కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయో భవతి। యథా లోకే। గోపాలకమానయ

కటజకమానయేతి యస్యైషా సఙ్జ్ఞా భవతి స ఆనీయతే న యోగాః పాలయతి యో వా కటే జాతః।

యది తర్హి కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయో భవతి నదీపౌర్ణమాస్యాగ్రహాయణీభ్య ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత।

పౌర్ణమాస్యాగ్రహణసమార్థ్యాన్న భవిష్యతి।

తద్విశేషేభ్యస్తర్హి ప్రాప్నోతి గఙ్గాయమునే ఇతి।

ఏవం తర్హి ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న తద్విశేషేభ్యో భవతీతి। యదయం విపాట్ శబ్దం శరత్ప్రభృతిషు పఠతి।

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి--- నదీభిశ్చేతి।

బహువచననిర్దేశాన్న భవిష్యతి।

స్వరూపవిధిస్తర్హి ప్రాప్నోతి।

బహువచననిర్దేశాదేవ న భవిష్యతి।

ఏవం చ న చేదమకృతం భవతి--- కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయ ఇతి। న చ కశ్చిద్దోషో భవతి।

ఉత్తరార్థం చ।

ఉత్తరార్థం చ సఙ్ఖ్యాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ష్ణాన్తా షట్। షకారనకారాన్తాయాః సఙ్ఖ్యాయాః షట్

సఙ్జ్ఞా యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్-- పామానో విప్రుష ఇతి।

ఇహార్థేన తావన్నార్థః సఙ్ఖ్యాగ్రహణేన। నను చోక్తమ్ --ఇతరథా హ్యసమ్ప్రత్యయోఽకృత్రిమత్వాద్ యథా లోకే ఇతి ।। నైష దోషః। అర్థాత్ ప్రకరణాద్వాలోకే కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయో భవతి। అర్థో వాస్యైవంసఙ్జ్ఞకేన భవతి ప్రకృతం వా తత్ర భవతి। ఇదమేవంసఙ్జ్ఞకేన కర్తవ్యమితి। ఆతశ్చార్థాత్ ప్రకరణాద్వా। అఙ్గ హి భవాన్ గ్రామ్యం పాంశురపాదమప్రకారణజ్ఞమాగతం బ్రవీతు-- గోపాలకమానయ కటజకమానయేతి। ఉభయగతిస్తస్య భవతి। సాధీయో వా యష్టిహస్తం గమిష్యతి।

యథైవ తర్హ్యర్థాత్ప్రకరణాద్వా లోకే కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయో భవతి ఏవమిహాపి ప్రాప్నోతి। జానాతి హ్యసౌ బహ్వాదీనామియం సఙ్జ్ఞా కృతేతి।

న యథా లోకే తథా వ్యాకరణే। ఉభయగతిః పునరిహ భవతి। అన్యత్రాపి నావశ్యమిహైవ। తద్యథా కర్తురీప్సితతమం కర్మేతి కృత్రిమా కర్మ సఙ్జ్ఞా। కర్మప్రదేశేషు చోభయగతిర్భవతి-- కర్మణి ద్వితీయా ఇతి కృత్రిమస్య గ్రహణమ్। కర్తరి కర్మవ్యతిహారే ఇత్యత్రాకృత్రిమస్య। తథా--- సాధకతమం కరణమితి కృత్రిమా కరణసఙ్జ్ఞా। కరణప్రదేశేషు చోభయగతిర్భవతి। కర్తృకరణయోస్తృతీయేతి కృత్రిమస్య గ్రహణమ్। శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘభ్యః కరణే ఇత్యత్రాకృత్రిమస్య। తథా-- ఆధారోఽధికరణమితి కృత్రిమా అధికరణసఙ్జ్ఞా। అధికరణప్రదేశేషు చోభయగతిర్భవతి। సప్తమ్యధికరణేచేతి కృత్రిమస్య గ్రహణమ్। విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచీ త్యత్రాకృత్రిమస్య।

అథవా-- నేదం సఙ్ఞా్ఞకరణం తద్వదతిదేశో౽యమ్। బహుగణవతుడతయః సఙ్ఖ్యావద్ భవన్తీతి।

స తర్హి వతినిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః।

న హ్యన్తరేణ వతిమతిదేశో గమ్యతే ।

అన్తరేణాపి వతిమతిదేశో గమ్యతే। తద్యథా-- ఏష బ్రహ్మదత్తః। అబ్రహ్మదత్తం బ్రహ్మదత్త ఇత్యాహ తేన మన్యామహే బ్రహ్మదత్తవదయం భవతీతి। ఏవమిహాపి అసఙ్ఖ్యాం సఙ్ఖ్యేత్యాహ। సఙ్ఖ్యావదితి గమ్యతే।

అథవాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి భవత్యేకాదికాయాః సఙ్ఖ్యాయాః సఙ్ఖ్యాప్రదేశేషు సమ్ప్రత్యయ ఇతి। యదయం సఙ్ఖ్యాయా అతిశదన్తాయాః కన్ ఇతి తిశదన్తాయాః ప్రతిషేధం శాస్తి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? న హి కృత్రిమాత్యన్తా శదన్తా వా సఙ్ఖ్యాస్తి।

నను చేయమస్తి డతిః।

యత్తర్హి శదన్తాయాః ప్రతిషేధం శాస్తి। యచ్చాపి త్యన్తాయాః ప్రతిషేధం శాస్తి। నను చోక్తం ఇత్యర్థమేతత్ స్యాత్। అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేతి అర్థవతస్తిశబ్దస్య గ్రహణం, న చ డతేస్తిశబ్దో౽ర్థవాన్।

అథవా మహతీయం సఙ్ఞా్ఞ క్రియతే। సఙ్ఞా్ఞ చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్? లఘ్వర్థం హి సఙ్ఞా్ఞకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఙ్ఞా్ఞయాః కరణే ఏతత్ ప్రయోజనమ్ అన్వర్థసఙ్ఞా్ఞ యథా విజ్ఞాయేత। సఙ్ఖ్యాయతే

అనయేతి సఙ్ఖ్యా। ఏకాదికయా చాపి సఙ్ఖ్యాయతే।

ఉత్తరార్థేన చాపి నార్థః సఙ్ఖ్యాగ్రహణేన। ఇదం ప్రకృతముత్తరత్రానువర్తిష్యతే।

ఇదం వై సఙ్ఞా్ఞర్థముత్తరత్ర చ సఙ్ఞి్ఞవిశేషణేనార్థః। న చాన్యార్థే ప్రకృతమన్యార్థం భవతి। న ఖల్వప్యన్యత్ ప్రకృతమనువర్తనాదన్యద్ భవతి। న హి గోధా సర్పన్తీ సర్పణాదహిర్భవతి।

యత్తావదుచ్యతే--- న చాన్యార్థం ప్రకృతమన్యార్థం భవతీతి। అన్యార్థమపి ప్రకృతమన్యార్థం భవతి।

తద్యథా-- శాల్యర్థం కుల్యాః ప్రణీయన్తే। తాభ్యశ్చ పానీయం పీయతే। ఉపస్పృశ్యతే చ। శాలయశ్చ భావ్యన్తే। యదప్యుచ్యతే-- న ఖల్వప్యన్యత్ ప్రకృతమనువర్తనాదన్యద్ భవతి। న హి గోధా సర్పన్తీ సర్పణాదహిర్భవతీతి। భవేద్ ద్రవ్యేష్వేతదేవం స్యాత్। శబ్దస్తు ఖలు యేన యేన విశేషేణాభిసంబధ్యతే తస్య తస్య విశేషకో భవతి।

అథవా సాపేక్షోఽయం ష్ఠాన్తా ఇతి నిర్దేశః క్రియతే। న చాన్యత్ కించిదపేక్ష్యమస్తి। తేన సఙ్ఖ్యామేవాపేక్షిష్యామహే।

అధ్యర్ధగ్రహణం చ సమాసకన్విధ్యర్థమ్।

అధ్యర్ధగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? సమాసకన్విధ్యర్థమ్। సమాసవిధ్యర్థమ్।

కన్విధ్యర్థం చ। సమాసవిధ్యర్థం తావత్-- అధ్యర్ధశూర్పమ్। కన్విధ్యర్థమ్-- అధ్యర్ధకమ్।

లుకి చాగ్రహణమ్।

లుకి చాధ్యర్ధగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి-- అధ్యర్ధపూర్వద్విగోర్లుగసఞ్జ్ఞాయామితి। ద్విగోరిత్యేవ సిద్ధమ్।

అర్ధపూర్వపదశ్చ పూరణప్రత్యయాన్తః।

అర్ధపూర్వపదశ్చ పూరణప్రత్యయాన్తః సఙ్ఖ్యాసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? సమాసకన్విధ్యర్థమేవ। సమాసవిధ్యర్థం కన్విధ్యర్థం చ। సమాసవిధ్యర్థం తావత్। అర్ధపఞ్చమశూర్పమ్। కన్విధ్యర్థమ్। అర్ధపఞ్చమకమ్।

అధికగ్రహణం చాలుకి సమాసోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్।

అధికగ్రహణం చాలుకి కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? సమాసోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్।

సమాసవిధ్యర్థముత్తరపదవృద్ధ్యర్థం చ। సమాసవిధ్యర్థం తావత్। అధికషాష్టికః। అధికసాప్తతికః। ఉత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్। అధికషాష్టికః। అధికసాప్తతికః। అలుకీతి కిమర్థమ్? అధికషాష్టికః। అధికసాప్తతికః।

బహువ్రీహౌ చాగ్రహణమ్।

బహువ్రీహౌ చాధికశబ్దస్య గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాః సఙ్ఖ్యేయే ఇతి సఙ్ఖ్యేత్యేవ సిద్ధమ్।

బహ్వాదీనామగ్రహణమ్।

బహ్వాదీనాం గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।

కేనేదానీం సఙ్ఖ్యాప్రదేశేషు సఙ్ఖ్యాసమ్ప్రత్యయో భవిష్యతి।

జ్ఞాపకాత్ సిద్ధమ్।

జ్ఞాపకం కిమ్ ? యదయం వతోరిడ్ వేతి సఙ్ఖ్యాయా విహితస్య కనో వత్వన్తాదిటం శాస్తి।

వతోరేవ తజ్జ్ఞాపకం స్యాత్।

నేత్యాహ। యోగాపేక్షం జ్ఞాపకమ్।

1-1-24- ష్ణాన్తా షట్

షట్సంజ్ఞాయాముపదేశవచనమ్।

షట్సంజ్ఞాయాముపదేశగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఉపదేశే షకారనకారాన్తా సఙ్ఖ్యా షట్సంజ్ఞా భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? శతాద్యష్టనోనుమ్నుడర్థమ్। శతాని సహస్రాణి నుమి కృతే ష్ణాన్తా షడితి

షట్సంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। ఉపదేశగ్రహణాన్న భవతి। అష్టానామిత్యత్రాత్వే కృతే షట్సంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి। ఉపదేశగ్రహణాద్ భవతి।

ఉక్తం వా।

కిముక్తమ్? ఇహ తావత్ శతాని సహస్రాణీతి సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి। అష్టనోఽప్యుక్తమ్। కిముక్తమ్? అష్టనో దీర్ఘగ్రహణం షట్సంజ్ఞాజ్ఞాపకమాకారాన్తస్య నుడర్థమితి।

అథవాఽఽకారోప్యత్ర నిర్దిశ్యతే షకారాన్తా--షకారన్తా నకారాన్తా ఆకారాన్తా చ సఙ్ఖ్యా షట్సంజ్ఞా భవతీతి।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి-- సధమాదో ద్యుమ్న ఏకాస్తాః। ఏకా ఇతి।

నైష దోషః। ఏకశబ్దోఽయం బహ్వర్థః। అస్త్యేవ సఙ్ఖ్యాపదమ్। తద్యథా-- ఏకో ద్వౌ బహవ ఇతి। అస్త్యసహాయవాచీ। తద్యథా- ఏకాగ్నయః। ఏకహలాని। ఏకాకిభిః క్షుద్రకైర్జితమితి। అసహాయైరిత్యర్థః। అస్త్యన్యార్థే వర్తతే। తద్యథా-- ప్రజామేకా రక్షత్యూర్జమేకేతి। అన్యేత్యర్థః। సధామాదో ద్యుమ్న ఏకాస్తాః। అన్యా ఇత్యర్థః। తద్యోఽన్యార్థే వర్తతే తస్యైష ప్రయోగః।

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి-- ద్వాభ్యామిష్టయే వింశత్యా చేతి।

ఏవం తర్హి సప్తమే యోగవిభాగః కరిష్యతే--అష్టాభ్య ఔశ్। తతః షడ్భ్యః। షడ్భ్యశ్చ యదుక్తమష్టాభ్యోపి తద్ భవతి। తతః-- లుక్ లుక్ చ భవతి। షడ్భ్య ఇతి।

అథవా-- ఉపరిష్టాద్ యోగవిభాగః కరిష్యతే--అష్టన ఆ విభక్తౌ। తతో రాయః। రాయశ్చ విభక్తావాకారాదేశో భవతి। హలీత్యుభయోః శేషః।

యద్యేవం ప్రియాష్టౌ ప్రియాష్టాః ఇతి న సిధ్యతి। ప్రియాష్టానౌ ప్రియాష్టానః ఇతి ప్రాప్నోతి।

యథాలక్షణమప్రయుక్తే।

1-1-25- డతి చ

ఇదం డతిగ్రహణం ద్విః క్రియతే--- సఙ్ఖ్యాసఞ్జ్ఞాయాం, షట్సంజ్ఞాయాం చ। ఏకం శక్యమకర్తుమ్। కథమ్? యది తావత్ సఙ్ఖ్యాసఞ్జ్ఞాయాం క్రియతే, షట్సంజ్ఞాయాం న కరిష్యతే। కథమ్? ష్ణాన్తా షట్ డతి ఇతీత్యనువర్తిష్యతే। అథ షట్సంజ్ఞాయాం క్రియతే సఙ్ఖ్యాసఞ్జ్ఞాయాం న కరిష్యతే। ఇతి చేత్యత్ర సఙ్ఖ్యా సఞ్జ్ఞాప్యనువర్తిష్యతే।

1-1-26- క్తక్తవతూ నిష్ఠా

నిష్ఠాసఞ్జ్ఞాయాం సమానశబ్దప్రతిషేధః।

నిష్ఠాసఞ్జ్ఞాయాం సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। లోతో గర్త ఇతి।

నిష్ఠాసఞ్జ్ఞాయాం సమానశబ్దప్రతిషేధః।

నిష్ఠాసఞ్జ్ఞాయాం సమానశబ్దానామప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। నిష్ఠాసఞ్జ్ఞా కస్మాన్న భవతి। అనుబన్ధోఽన్యత్త్వకరః। అనుబన్ధః క్రియతే సోఽన్యత్త్వం కరిష్యతి।

అనుబన్ధోఽన్యత్త్వకర ఇతి చేన్న లోపాత్।

అనుబన్ధోఽన్యత్త్వకర ఇతి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్। లోపాత్। లుప్యతేఽత్రానుబన్ధః। లుప్తేఽత్రానుబన్ధే నాన్యత్త్వం భవతి। తద్యథా కతరద్ దేవదత్తస్య గృహమ్। అదో యత్రాసౌ కాక ఇతి। ఉత్పతితే కాకే నష్టం తద్ గృహం భవతి। ఏవమిహాపి లుప్తేఽనుబన్ధే నష్టః ప్రత్యయో భవతి।

యద్యపి లుప్యతే జానాతి త్వసౌ సానుబన్ధకస్యేయం సఞ్జ్ఞా కృతేతి। తద్యథా ఇతరత్రాపి కతరద్

దేవదత్తస్య గృహమ్। అతో యత్రాసౌ కాక ఇతి। ఉత్పతితే కాకే యద్యపి నష్టం తద్ గృహం భవతి। అన్తతస్తముద్దేశం జానాతీతి।

సిద్ధవిపర్యాసశ్చ।

సిద్ధశ్చ విపర్యాసః। యద్యపి జానాతి సందేహస్తు తస్య భవతి। అయం స తశబ్దో లోతో గర్త ఇతి। అయం స తశబ్దో లూనో గీర్ణ ఇతి। తద్యథా ఇతరత్రాపి కతరద్ దేవదత్తస్య గృహమ్। అతో యత్రాసౌ కాక ఇతి। ఉత్పతితే కాకే యద్యపి తముద్దేశం జానాతి సన్దేహస్తు తస్య భవతి ఇదం తద్ గృహమిదం తద్ గృహమితి।

ఏవం తర్హి---

కారకకాలవిశేషాత్ సిద్ధమ్।

కారకకాలవిశేషావుపాదేయౌ। భూతే యస్తశబ్దః కర్మణి కర్తరి భావే చేతి। తద్యథా ఇతరత్రాపి య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి సోఽధ్రువేణ నిమిత్తేన ధ్రువం నిమిత్తముపాదత్తే వేదికాం పుణ్డరీకం వా।

ఏవమపి ప్రాకీర్ష్ట ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

లుజి సిజాదిదర్శనాత్।

లుజి సిజాదిదర్శనాన్న భవిష్యతి।

యత్ర తర్హి సిజాదయో న దృశ్యన్తే ప్రాభిత్తేతి।

దృశ్యన్తేఽత్రాపి సిజాదయః।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

యథైవాయమనుపదిష్టాన్ కారకాలవిశేషానవగచ్ఛతి। ఏవమేతదప్యవగన్తుమర్హతి యత్ర సిజాదయో నేతి।

ఇతి పఞ్చమ ఆహ్నికం సమాప్తమ్।

1-1-27- సర్వాదీని సర్వనామాని

సర్వాదీనీతి కోఽయం సమాసః ?

బహువ్రీహిరిత్యాహ।

కోఽస్య విగ్రహః ?

సర్వశబ్ద ఆదిర్యేషాం తానీమానీతి।

యద్యేవం సర్వశబ్దస్య సర్వనామసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్ ? అన్యపదార్థత్వాద్ బహువ్రీహేః। బహువ్రీహిరయమన్యపదార్థే వర్తతే। తేన యదన్యత్ సర్వశబ్దాత్ తస్య సర్వనామసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। తద్యథా-- చిత్రగురానీయతామిత్యుక్తే యస్య తా గావో భవన్తి స ఏవానీయతే న గావః।

నైష దోషః। భవతి హి బహువ్రీహౌ తద్గుణసంవిజ్ఞానమపి। తద్యథా చిత్రవాససమానయ, లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీతి। తద్గుణ ఆనీయతే తద్గుణాశ్చ ప్రచరన్తీతి।

ఇహ సర్వనామానీతి పూర్వపదాత్ సఞ్జ్ఞాయామగః ఇతి ణత్వం ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

సర్వనామసఞ్జ్ఞాయాం నిపాతనాణ్ణత్వాభావః।

సర్వనామసఞ్జ్ఞాయాం నిపాతనాణ్ణత్వం న భవిష్యతి।

కిమేతన్నిపాతనం నామ ?

అథ కః ప్రతిషేధో నామ ?

అవిశేషేణ కించిదుక్త్వా విశేషేణ నేత్యుచ్యతే। తత్ర వ్యక్తమాచర్యస్యాభిప్రాయో గమ్యతే ఇదం న భవతీతి।

నిపాతనమప్యేవంజాతీయకమేవ। అవిశేషేణ ణత్వముక్త్వా విశేషేణ నిపాతనం క్రియతే। తత్ర వ్యక్తమాచార్యస్యాభిప్రాయో గమ్యతే ఇదం న భవతీతి।

నను చ నిపాతనాచ్చాణత్వం స్యాత్, యథా ప్రాప్తం చ ణత్వమ్ ।

కిమన్యేఽప్యవంవిధయో భవన్తి ? (యది భవన్తి తదా) ఇకో యణచీతి యణ్ స్యాత్ యథాప్రాప్తశ్చేక్ శ్రూయేత ?

నైష దోషః। అస్త్యత్ర విశేషః। షష్ఠ్యాత్ర నిర్దేశః క్రియతే। షష్ఠీ చ పునః స్థానినం నివర్తయతి।

ఇహ తర్హి కర్తరి శప్ దివాదిభ్యః శ్యన్ ఇతి వచనాచ్చ శ్యన్ స్యాత్, యథాప్రాప్తశ్చ శప్ శ్రూయేత।

నైష దోషః। శబాదేశాః శ్యన్నాదయః కరిష్యన్తే।

తత్తర్హి శపో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్ ? కర్తరి శప్ ఇతి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

దివదిభ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ శపితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి।

ప్రత్యయవిధిరయమ్। న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి।

నాయం ప్రత్యయవిధిః। విహితః ప్రత్యయః। ప్రకృతశ్చానువర్తతే।

ఇహ తర్హి అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ ప్రాక్ టేరితి వచనాచ్చాకచ్ స్యాత్। యథా ప్రాప్తశ్చ కః శ్రూయేత।

నైష దోషః। నాప్రాప్తే హి కేఽకజారభ్యతే స బాధకో భవిష్యతి।

నిపాతనమప్యేవజాతీయకమేవ। నాప్రాప్తే ఇత్వే నిపాతనమారభ్యతే తద్ బాధకం భవిష్యతి।

యది తర్హి నిపాతనాన్యప్యేవంజాతీయకాని భవన్తి సమస్తతే దోషో భవతి। ఇహాన్యే వైయాకరణాః సమస్తతే విభాషా లోపమారభన్తే సమోహితతతయోర్వేతి। సతతమ్। సంతతమ్। సహితమ్। సంహితమ్। ఇహ పునర్భవాన్ నిపాతనాచ్చ లోపమిచ్ఛతి అపరస్పరాః క్రియాసాతత్యే ఇతి। యథాప్రాప్తం చాలోపమ్--- సంతతమిత్యేతన్న సిధ్యతి।

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః। బాధకాన్యేవ హి నిపాతనాని భవన్తి।

సంజ్ఞోపసర్జనప్రతిషేధః।

సంజ్ఞోపసర్జనీభూతానాం సర్వాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సర్వో నామ కశ్చిత్। తస్మై సర్వాయ దేహి। అతిసర్వాయ దేహి।

స కథం కర్తవ్యః ?

పాఠాత్ పర్యుదాసః పఠితానాం సఞ్జ్ఞాకరణమ్।

పాఠాదేవ పర్యుదాసః కర్తవ్యః। శుద్ధానాం పఠితానాం సఞ్జ్ఞా కర్తవ్యా। సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని భవన్తి। సంజ్ఞోపసర్జనీభూతాని న సర్వాదీని।

కిమవిశేషేణ ?

నేత్యాహ। విశేషేణ చ। కిం ప్రయోజనమ్ ?

సర్వాద్యానన్తర్యకార్యార్థమ్।

సర్వాదీనామానన్తర్యేణ యదుచ్యతే కార్యం తదపి సంజ్ఞోపసర్జనీభూతానాం మా భూదిత। కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం ఇతరాదీనామద్భావే।

ఇతరాదీనామద్భావే ప్రయోజనమ్। అతిక్రాన్తమిదం బ్రాహ్మణకులం కతరత్ అతికతరం బ్రాహ్మణకులమితి।

త్యదాదివిధౌ చ।

త్యదాదివిధౌ చ ప్రయోజనమ్। అతిక్రాన్తోయం బ్రాహ్మణస్తమ్ అతితద్ బ్రాహ్మణ ఇతి।

సఞ్జ్ఞాప్రతిషేధస్తావన్న వక్తవ్యః। ఉపరిష్టాద్ యోగవిభాగః కరిష్యతే। పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామ్। తతోఽసఞ్జ్ఞాయామ్ ఇతి। సర్వాదీనీత్యేవం యాన్యనుక్రాన్తాని అసఞ్జ్ఞాయాం తాని ద్రష్టవ్యాని।

ఉపసర్జనప్రతిషేధశ్చ న కర్తవ్యః। అనుపసర్జనాదీత్యేష యోగః ప్రత్యాఖ్యాయతే తమేవమభిసంభన్త్స్యామః। అనుపసర్జన అ అదితి। కిమిదమ్ అ అదితి। అకారాత్కారౌ శిష్యమాణావనుపసర్జనస్య ద్రష్టవ్యౌ।

యద్యేవమ్ అతియుష్మత్ అత్యస్మత్ ఇతి న సిధ్యతి।

ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్। అనుపసర్జన అ అ అదితి। అకారాన్తాత్ అకారాత్కారౌ శిష్యమాణావనుపసర్జనస్య ద్రష్టవ్యౌ।

అథవా అఙ్గాధికారే యదుచ్యతే గృహ్యమాణవిభక్తేస్తద్ భవతి।

యద్యేవం పరమపఞ్చ- పరమసప్త। షడ్భ్యో లుక్న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। షట్ప్రధాన ఏష సమాసః।

ఇహ తర్హి ప్రియసక్థ్నా బ్రాహ్మణేన। అనఙ్ న ప్రాప్నోతి।

సప్తమీనిర్దిష్టే యదుచ్యతే, ప్రకృతవిభక్తౌ తద్ భవతి।

యద్యేవమ్ అతితద్ అతితదః। ఇతి అత్వం ప్రాప్నోతి। తచ్చాపి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ఇహ తావద్ --అడ్డతరాదిభ్యః పఞ్చభ్యః ఇతి పఞ్చమీ। అఙ్గస్యేతి। షష్ఠీ। తత్రాశక్యం భిన్న విభక్తిత్వాత్ డతరాదిభ్య ఇతి పఞ్చమ్యాఽఙ్గం విశేషయితుమ్। తత్ర కిమన్యచ్ఛక్యం విశేషయితుమన్యదతో విహితాత్ప్రత్యయాత్-- డతరాదిభ్యో యో విహిత ఇతి। ఇహేదానీమ్--- అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్త ఇతి। త్యదాదీనామో భవతీతి। అస్థ్యాదీనామిత్యేషా షష్ఠీ। అఙ్గస్యేత్యపి। త్యదాదీనామిత్యపి షష్ఠీ। అఙ్గస్యేత్యపి। తత్ర కామచారః, గృహ్యమాణేన వా విభక్తిం విశేషయితుమఙ్గేన వా। యావతా కామచారః, ఇహ తావదస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనుఙుదాత్త ఇత్యఙ్గేన। విభక్తిం విశేషయిష్యామః। అస్థ్యాదిభిరనఙ్మ్। అఙ్గస్య విభక్తావనఙ్ భవతి అస్థ్యాదీనామితి।

ఇహేదానీం త్యదాదీనామో భవతీతి గృహ్యమాణేన విభక్తి విశేషయిష్యామః। అఙ్గేనాకారమ్-- త్యదాదీనాం విభక్తావో భవతి। అఙ్గస్యేతి।

యద్యేవమ్ అతిసః। అత్వం న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। త్యదాదిప్రధాన ఏష సమాసః।

అథవా నేదం సఞ్జ్ఞాకరణమ్। పాఠవిశేషణమిదమ్। సర్వేషాం యాని నామాని తాని సర్వాదీని। సంజ్ఞోపసర్జనే చ విశేషేఽవతిష్ఠేతే ।

యద్యేవం సఞ్జ్ఞాశ్రయం యత్ కార్యం తన్న సిధ్యతి--సర్వనామ్నః స్మై ఆమి సర్వనామ్నః సుడితి।

అన్వర్థగ్రహణం తత్ర విజ్ఞాస్యతే। సర్వేషాం యన్నామ తత్ సర్వనామ। సర్వనామ్న ఉత్తరస్య జేః స్మై భవతి। సర్వనామ్న ఉత్తరస్యామః సుట్ భవతి।

యద్యేవం సకలం కృత్స్నం జగదిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి। ఏతేషాం చాపి శబ్దానామేకైకస్య స స విషయః। తస్మింస్తస్మిన్ విషయే యో యః శబ్దో వర్తతే తస్య తస్య తస్మింస్తస్మిన్ వర్తమానస్య సర్వనామకార్యం ప్రాప్నోత।

ఏవం తర్హ్యుభయమనేన క్రియతే। పాఠశ్చైవ విశేష్యతే సఞ్జ్ఞా చ।

కథం పునరేకేన యత్నేనోభయం లభ్యమ్ ?

లభ్యమిత్యాహ। కథమ్। ఏకశేషనిర్దేశాత్। ఏకశేషనిర్దేశోఽయమ్-- సర్వాదీని చ సర్వాదీని చ సర్వాదీని। సర్వనామాని చ సర్వనామాని సర్వనామాని। సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని భవన్తి। సర్వేషాం యాని చ నామాని తాని సర్వాదీని। సంజ్ఞోపసర్జనే చ విశేషేఽవతిష్ఠేతే।

అథవా-- మహతీయం సఞ్జ్ఞా క్రియతే। సఞ్జ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్? లఘ్వర్థే హి సఞ్జ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఞ్జ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ ప్రయోజనమ్। అన్వర్థసఞ్జ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత। సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని భవన్తి। సర్వేషాం నామాని ఇతి చాతః సర్వనామాని। సంజ్ఞోపసర్జనే చ విశేషేఽవతిష్ఠేతే।

అథోభస్య సర్వనామత్వే కోఽర్థః ?

ఉభస్య సర్వనామత్వేఽకజర్థః।

ఉభస్య సర్వనామత్వేఽకచర్థః పాఠః క్రియతే। ఉభకౌ।

కిముచ్యతేఽకజర్థ ఇతి। న పునరన్యాన్యపి సర్వనామకార్యాణి।

అన్యాభావో ద్వివచనటాబ్ విషయత్వాత్।

అన్యేషాం సర్వనామకార్యాణామభావః। కిం కారణమ్? ద్వివచనటాబ్విషయత్వాత్। ఉభశబ్దోఽయం ద్వివచనటాబ్విషయః। అన్యాని చ సర్వనామకార్యాణి ఏకవచనబహువచనేషూచ్యన్తే।

యదా పునరుభశబ్దో ద్వివచనటాబ్విషయః, క ఇదానీమస్యాన్యత్ర భవతి ?

ఉభయోఽన్యత్ర ।

ఉభయశబ్దోఽస్యాన్యత్ర భవతి। ఉభయే దేవమనుష్యాః। ఉభయో మణిరితి।

కిం చ స్యాద్ యద్యత్రాకచ్ న స్యాత్ ?

కః ప్రసజ్యేత।

కశ్చేదానీం కాకచోర్విశేషః?

ఉభశబ్దోఽయం ద్వివచనటాబ్విషయ ఇత్యుక్తమ్। తత్రాకచి సతి అకచస్తన్మధ్యపతితత్వాచ్ఛక్యతే ఏతద్వక్తుం--- ద్వివచనపరోఽయమితి। కే పునః సతి నాయం ద్వివచనపరః స్యాత్। తత్ర ద్వివచనపరతా వక్తవ్యా।

యథైవ తర్హి కే సతి నాయం ద్వివచనపరః। ఏవమాప్యపి సతి నాయం ద్వివచనపరః స్యాత్। తత్రాపి

ద్వివచనపరతా వక్తవ్యా।

అవచనాదాపి తత్పరవిజ్ఞానమ్।

అన్తరేణాపి వచనమాపి ద్వివచనపరోఽయం భవిష్యతి।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

ఏకాదేశే కృతే ద్వివచనపరోఽయమన్తాదివద్భావేన।

అవచనాదాపి తత్పరవిజ్ఞానమితి చేత్కేపి తుల్యమ్।

అవచనాదపి తత్పరవిజ్ఞానమితి చేత్ కేపి అన్తరేణ వచనం ద్వివచనపరో భవిష్యతి। కథమ్? స్వార్థికాః ప్రత్యయాః ప్రకృతితోఽవిశిష్టా భవన్తీతి ప్రకృతిగ్రహణేన స్వార్థికానామపి గ్రహణం భవతి।

అథ భవతః సర్వనామత్వే కాని ప్రయోజనాని ?

భవతోఽకచ్ఛేషాత్వాని।

భవతోఽకచ్ఛేషాత్వాని ప్రయోజనాని। అకచ్। భవకాన్। శేషః- స చ భవాంశ్చ భవన్తౌ। ఆత్వమ్ భవాదృగితి।

కిం పునరిదం పరిగణనమాహోస్విదుదాహరణమాత్రమ్ ?

ఉదాహరణమాత్రమిత్యాహ। తృతీయాదయోపి దృశ్యన్తే। సర్వనామ్నస్తృతీయా చ। భవతా హేతునా। భవతో హేతోరితి।।27।।

1-1-28- విభాషా దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ

దిగ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

న బహువ్రీహావితి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి। తత్ర న జ్ఞాయతే క్వ విభాషా క్వ ప్రతిషేధ ఇతి। దిగ్గ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి। దిగుపదిష్టే విభాషా అన్యత్ర ప్రతిషేధః।

అథ సమాసగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

సమాస ఏవ యో బహువ్రీహిస్తత్ర యథా స్యాద్, బహువ్రీహివద్భావేన యో బహువ్రీహిస్తత్ర మా భూదితి। దక్షిణదక్షిణస్యై దేహి।

అథ బహువ్రీహిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ద్వన్ద్వే మా భూత్। దక్షిణోత్తరపూర్వాణామితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ద్వన్ద్వే చేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

నాప్రాప్తే ప్రతిషేధే ఇయం విభాషా ఆరభ్యతే సా యథైవ న బహువ్రీహావిత్యేతం ప్రతిషేధం బాధతే ఏవం ద్వన్ద్వే చేత్యేతమపి బాధేత।

న బాధేత। కిం కారణమ్। యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి। న చాప్రాప్తే న బహువ్రీహావిత్యేతస్మిన్ ప్రతిషేధే ఇయం విభాషా ఆరభ్యతే। ద్వన్ద్వే చేత్యేతస్మిన్ పునః ప్రాప్తే చాప్రాప్తే చ। అథవా పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ నోత్తరానిత్యే ఇత్యేవమియం విభాషా న బహువ్రీహావిత్యేతం

ప్రతిషేధం బాధిష్యతే, ద్వన్ద్వే చేత్యేతం ప్రతిషేధం న బాధిష్యతే। అథవా ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః, ఇహ కస్మాన్న భవతి యా పూర్వా సోత్తరా అస్యోన్ముగ్ధస్య సోఽయం పూర్వోత్తర ఉన్ముగ్ధః। తస్మై పూర్వోత్తరస్య దేహీతి। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి। యద్యేవం నార్థో బహువ్రీహిగ్రహణేన। ద్వన్ద్వే కస్మాన్న భవతి। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిదోక్తస్యైవేతి।

ఉత్తరార్థం తర్హి బహువ్రీహిగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। క్రియతే తత్రైవ న బహువ్రీహావితి।

ద్వితీయం కర్తవ్యమ్। బహువ్రీహిరేవ యో బహువ్రీహిస్తత్ర యథా స్యాద్, బహువ్రీహివద్భావేన యో బహువ్రీహిస్తత్ర మా భూత్। ఏకైకస్మై దేహి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। సమాస ఇతి వర్తతే తేన బహువ్రీహిం విశేషయిష్యామః। సమాసో యో బహువ్రీహిరితి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అవయవభూతస్యాపి బహువ్రీహేః ప్రతిషేధో యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్।

వస్త్రమన్తరమేషాం త ఇమే వస్త్రాన్తరాః। వసనమన్తరమేషాం త ఇమే వసనాన్తరాః। వస్త్రాన్తరాశ్చ వసనాన్తరాశ్చ వస్త్రాన్తరవసనాన్తరాః।

1-1-29- న బహువ్రీహౌ

కిముదాహరణమ్ ?

ప్రియవిశ్వాయ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సర్వాద్యన్తస్య బహువ్రీహేః ప్రతిషేధేన భవితవ్యమ్। వక్ష్యతి చైతద్- బహువ్రీహౌ సర్వనామసంఖ్యయోరుపసఙ్ఖ్యానమితి। తత్ర విశ్వప్రియాయ ఇతి భవితవ్యమ్।

ఇదం తర్హి ద్వ్యన్యాయ। త్ర్యన్యాయ।

నను చాత్రాపి సర్వనామ్న ఏవ పూర్వనిపాతేన భవితవ్యమ్।

నైష దోషః। వక్ష్యత్యేతత్- సఙ్ఖ్యాసర్వనామ్నోర్యో బహువ్రీహిః పరత్వాత్ తత్ర సఙ్ఖ్యాయాః పూర్వనిపాతో భవతీతి ఇదం చాప్యుదాహరణం ప్రియవిశ్వాయ। నను చోక్తం విశ్వప్రియాయేతి భవితవ్యమితి। వక్ష్యత్యేతత్ వా ప్రియస్యేతితి। న ఖల్వప్యవశ్యం సర్వాద్యన్తస్యైవ బహువ్రీహేః ప్రతిషేధేన భవితవ్యమ్। కిం తర్హి। అసర్వాద్యన్తస్యాపి భవితవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? అకచ్ మా భూదితి।

కిం చ స్యాద్? యద్యత్రాకచ్ స్యాత్।

కో న స్యాత్।

కశ్చేదానీం కాకచోర్విశేషః ?

వ్యఞ్జనాన్తేషు విశేషః---అహకం పితా యస్య మకత్పితృకః। త్వకం పితా యస్య త్వకత్పితృక ఇతి ప్రాప్నోతి। మత్కపితృకః త్వత్కపితృక ఇతి చేష్యతే।

కథం పునరిచ్ఛతాపి భవతా బహిరఙ్గేణ ప్రతిషేధేనాన్తరఙ్గో విధిః శక్యో బాధితుమ్।

అన్తరఙ్గానపి విధీన్ బహిరఙ్గో విధిర్బాధతే గోమత్ప్రియ ఇతి యథా।

క్రియతే తత్ర యత్నః--- ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేతి।

నను చేహాపి క్రియతే--- న బహువ్రీహావితి।

అస్త్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? ప్రియవిశ్వాయ।

ఉపసర్జనప్రతిషేధేనాప్యేతత్ సిద్ధమ్। అయం ఖల్వపి బహువ్రీహిరస్త్యేవ ప్రాథమకల్పికః, యస్మిన్నైకపద్యమైకస్వర్యమేకవిభక్తిత్వం చ। అస్తి తాదర్థ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యమ్। బహువ్రీహ్యర్థాని పదాని --బహువ్రీహిరితి। తద్యత్ తాదర్థ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యం తస్యేదం గ్రహణమ్।

గోనర్దీయస్త్వాహ--- అకచ్స్వరౌ తు కర్తవ్యౌ ప్రత్యఙ్గం ముక్తసంశయమ్। త్వకత్పితృకో మకత్పితృక ఇత్యేవ భవితవ్యమితి।

ప్రతిషేధే భూతపూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్।

ప్రతిషేధే భూతపూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఆఢ్యో భూతపూర్వః-- ఆఢ్యపూర్వః। ఆఢ్యపూర్వాయ దేహీతి।

ప్రతిషేధే భూతపూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానానర్థక్యం పూర్వాదీనాం వ్యవస్థాయామితి వచనాత్

ప్రతిషేధే భూతపూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? పూర్వాదీనాం వ్యవస్థాయామితి వచనాత్। పూర్వాదీనాం వ్యవస్థాయాం సర్వనామసంజ్ఞోచ్యతే। న చాత్ర వ్యవస్థా గమ్యతే।

1-1-30- తృతీయాసమాసే

సమాస ఇతి వర్తమానే పునః సమాసగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

అయం తృతీయాసమాసోఽస్త్యేవ ప్రాథమకల్పికః। యస్మిన్నైకపద్యమైకస్వర్యమేకవిభక్తికత్వం చేతి। అస్తి చ తార్దర్థ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యమ్। తృతీయాసమాసార్థాని పదాని-- తృతీయాసమాస ఇతి। తద్యత్ తార్దర్థ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యం తస్యేదం గ్రహణమ్। అథవా- సమాస ఇతి వర్తమానే పునః సమాసగ్రహణస్యైతత్ ప్రయోజనమ్। యోగాఙ్గం యథా విజ్ఞాయేత। సతి చ యోగాఙ్గే యోగవిభాగః కరిష్యతే--- తృతీయా తృతీయాసమాసే సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని న భవన్తి। మాసపూర్వాయ దేహి। సంవత్సరపూర్వాయ దేహీతి। తతోఽసమాసే। అసమాసే చ తృతీయాయాః సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని న భవన్తి। మాసేన పూర్వాయ దేహి। సంవత్సరేణ పూర్వాయ దేహీతి।।30।।

1-1-32- విభాషా జసి

జసః కార్యం ప్రతి విభాషా। అకజ్ హి న భవతి। ద్వన్ద్వే చేతి ప్రతిషేధాత్।

1-1-34- పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసఞ్జ్ఞాయామ్

అవరాదీనాం చ పునః సూత్రపాఠే గ్రహణానర్థక్యం గణే పఠితత్వాత్।

అవరాదీనాం చ పునః సూత్రపాఠే గ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? గణే పఠితత్వాత్। గణే హ్యేతాని పఠ్యన్తే।

కథం పునర్జ్ఞాయతే స పూర్వః పాఠః। అయం పునః పాఠ ఇతి।

తాని హి పూర్వాదీని। ఇమాన్యవరాదీని।

ఇమాన్యపి పూర్వాదీని।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి స పూర్వః పాఠః। అయం పునః పాఠ ఇతి। యదయం పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో

వేతి నవగ్రహణం కరోతి। నవైవ హి పూర్వాదీని।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్---వ్యవస్థాయామసఞ్జ్ఞాయామ్ ఇతి వక్ష్యామీతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఏవం విశిష్టాన్యేవైతాని గణే పఠ్యన్తే।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ద్వయాదిపర్యుదాసేన పర్యుదాసో మా భూదితి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--- నైషాం ద్వయాదిపర్యుదాసేన పర్యుదాసో భవతీతి। యదయం-- పూర్వత్రాసిద్ధమితి నిపాతనం కరోతి। వార్తికకారశ్చ పఠతి జశ్చావాదిత చేదుత్తరత్రాభావాదపవాదప్రసఙ్గ ఇతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్, జసి విభాషాం వక్ష్యామీతి ।

1-1-35- స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్

ఆఖ్యాగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

జ్ఞాతిధనపర్యాయవాచీ యః స్వశబ్దస్తస్య యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్। స్వే పుత్రాః। స్వాః పుత్రాః।

స్వే గావః। స్వాః గావః।

1-1-36- అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః

ఉపసంవ్యానగ్రహణమనర్థకం బహిర్యోగేన కృతత్వాత్।

ఉపసంవ్యానగ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? బహిర్యోగేన కృతత్వాత్। బహిర్యోగ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

న వా శాటకయుగాద్యర్థమ్।

నవానర్థకమ్। కిం కారణమ్? శాటకయుగాద్యర్థమ్। శాటకయుగాద్యర్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్। యత్రైతన్న జ్ఞాయతే-- కిమన్తరీయం కిముత్తరీయమితి।

అత్రాపి య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి నిర్జ్ఞాతం తస్య భవతి ఇదమన్తరీయమిదముత్తరీయమితి। అపురి।

అపురీతి వక్తవ్యమ్।

ఇహ మా భూత్---అన్తరాయాం పురి వసతి।

వాప్రకరణే తృతీయస్య జిత్సూపసఙ్ఖ్యానమ్।

వాప్రకరణే తృతీయస్య జిత్సూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ద్వితీయాయై। ద్వితీయస్యై। తృతీయాయై। తృతీయస్యై। విభాషా ద్వితీయాతృతీయాభ్యామిత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

ఉపసఙ్ఖ్యానమేవాత్ర జ్యాయః। ఇదమపి సిద్ధం భవతి। ద్వితీయాయ। ద్వితీయస్మై। తృతీయాయ। తృతీయస్మై।

1-1-37- స్వరాదినిపాతమవ్యయమ్

కిమర్థం పృథగ్ గ్రహణం స్వరాదీనాం క్రియతే, న చాదిష్వేవ పఠ్యేరన్।

చాదీనాం వై అసత్త్వవచనానాం నిపాతసఞ్జ్ఞా స్వరాదీనాం పునః అసత్త్వవచనానామ నిపాతసంజ్ఞా। స్వరాదీనాం పునః సత్త్వవచనానామసత్త్వవచనానాం చ।

అథ కిమర్థముభే సంజ్ఞే క్రియేతే, న నిపాతసంజ్ఞైవ స్యాత్।

నైవం శక్యమ్। నిపాత ఏకాజనాఙ్ ఇతి ప్రగృహ్యసంజ్ఞోక్తా సా స్వరాదీనామప్యేకాచాం ప్రసజ్యేత। క్వ ఇవ క్వేవ।

ఏవం తర్హ్యవ్యయసంజ్ఞైవాస్తు।

తచ్చాశక్యమ్। వక్ష్యత్యేతత్- అవ్యయే నఞ్కునిపాతానామితి। తద్ గరీయసా న్యాసేన పరిగణనం కర్తవ్యం స్యాత్। తస్మాత్ పృథగ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఉభే చ సంజ్ఞే కర్తవ్యే।।37।।

1-1-38- తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిః

అసర్వవిభక్తావవిభక్తినిమిత్తస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్।

అసర్వవిభక్తావవిభక్తినిమిత్తస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వినా। నానా।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

సర్వవిభక్తిర్హ్యవిశేషాత్।

సర్వవిభక్తిర్హ్యేష భవతి। కిం కారణమ్? అవిశేషేణ విహితత్వాత్।

త్రలాదీనాం చోపసఙ్ఖ్యానమ్।

త్రలాదీనాం చోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తత్ర। యత్ర। తతః యతః।

నను చ విశేషేణ ఏతే విధీయన్తే। పఞ్చమ్యాస్తసిల్। సప్తమ్యాస్త్రల్ ఇతి।

వక్ష్యత్యేతద్- ఇతరాభ్యోపి దృశ్యన్తే ఇతి।

యది పునరవిభక్తిః శబ్దోఽవ్యయసంజ్ఞో భవతీత్యుచ్యతే।

అవిభక్తావితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః।

అవిభక్తావితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః సఞ్జ్ఞాయాః। కా ఇతరేతరాశ్రయతా? సత్యవిభక్తిత్వే సఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్। సఞ్జ్ఞయా చావిభక్తిత్వం భావ్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

అలిఙ్గమసంఖ్యమితి వా।

అథవా అలిఙ్గమసంఖ్యమవ్యయసఞ్జ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్।

ఏవమపీతరేతరాశ్రయమేవ భవతి। కా ఇతరేతరాశ్రయతా? సత్యలిఙ్గాసంఖ్యత్వే సఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్। సఞ్జ్ఞయా చాలిఙ్గాసంఖ్యత్వం భావ్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

నేదం వాచనికమలిఙ్గతా అసంఖ్యతా చ। కిం తర్హి? స్వాభావికమేతత్। తద్యథా--సమానమీహమానానాం చాధీయానానాం చ కేచిదర్థైర్యుజ్యన్తే అపరే న। తత్ర కిమస్మాభిః శక్యం కర్తుమ్। స్వాభావికమేతత్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమలిఙ్గమసంఖ్యమితి।

న వక్తవ్యమ్।

సిద్ధం తు పాఠాత్।

పాఠాద్వా సిద్ధమేతత్। కథం పాఠః కర్తవ్యః? తసిలాదయః ప్రాక్ పాశపః। శస్ప్రభృతయః ప్రాక్ సమాసాన్తేభ్యః। మాన్తః। తసివతీ। కృత్వోఽర్థః। నానాఞావితి।

అథవా పునరస్త్వవిభక్తిః శబ్దోఽవ్యసంజ్ఞో భవతీత్యేవ। నను చోక్తమవిభక్తావితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిరితి। నైష దోషః। ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః। యద్యపి తావద్ వైయాకరణా విభక్తిలోపమారభమాణా అవభక్తికాన్ శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే యే త్వేతే వైయాకరణేభ్యోఽన్యే మనుష్యాః కథం తేఽవిభక్తికాన్ శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే? అభిజ్ఞాశ్చ పునర్లౌకికా ఏకత్వాదీనామర్థానామ్। ఆతశ్చాభిజ్ఞాః। అన్యేన హి వస్నేనైకం గాం క్రీణన్తి। అన్యేన ద్వావన్యేన త్రీన్। అభిజ్ఞాశ్చ న చ ప్రయుఞ్జతే। తదేతదేవం సందృశ్యతామ్--అర్థరూపమేవైతదేవఞ్జాతీయకం యేనాత్ర విభక్తిర్న భవతీతి। తచ్చాప్యేతదేవమనుగమ్యమానం దృశ్యతామ్। కించిదవ్యయం విభక్త్యర్థప్రధానం, కించిత్

క్రియాప్రధానమ్। ఉచ్చైర్నీచైరితి విభక్త్యర్థప్రధానమ్। హిరుక్ పృథగితి క్రియాప్రధానమ్। తద్ధితశ్చాపి కశ్చిద్ విభక్త్యర్థప్రధానః। కశ్చిత్ క్రియాప్రధానః। తత్ర యత్రేతి విభక్త్యర్థప్రధానః। వినా నానేతి

క్రియాప్రధానః। న చైతయోరర్థయోర్లిఙ్గసఙ్ఖ్యాభ్యాం యోగోస్తి।

అథాప్యసర్వసిర్వవిభక్తరిత్యుచ్యతే। ఏవమపి న దోషః। కథమ్? ఇదం చాప్యద్యత్వేఽతి బహు క్రియతే ఏకస్మిన్ ఏకవచనమ్। ద్వయోర్ద్వివచనమ్। బహుషు బహువచనమితి। కథం తర్హి ? ఏకవచనముత్సర్గః కరిష్యతే। తస్య ద్విబహ్వోర్వరర్థయోర్ద్వివచనబహువచనే బాధకే భవిష్యతః। న చాప్యేవం విగ్రహః కరిష్యతే-- న సర్వాః అసర్వాః। అసర్వా విభక్తయో యస్మాదితి। కథం తర్హి? న సర్వా అసర్వా। అసర్వా విభక్తిరస్మాదితి। త్రికం పునర్విభక్తిసఞ్జ్ఞమ్।

ఏవం గతే కృత్యపి తుల్యమేతన్ మాన్తస్య కార్యం గ్రహణం న తత్ర।

తతః పరే చాభిమతా న కార్యాస్త్రయః కృదర్థా గ్రహణేన యోగాః ।। 1 ।।

కృత్తద్ధితానాం గ్రహణం తు కార్యం సఙ్ఖ్యావిశేషం హ్యభినిశ్చితా యే।

తేషాం ప్రతిషేధో భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్---ఏకో ద్వౌ బహవ ఇతి।

తస్మాత్ స్వరాదిగ్రహణం చ కార్యం, కృత్తద్ధితానాం గ్రహణం చ పాఠే ।। 2 ।।

పాఠేనేయమవ్యయసఞ్జ్ఞా క్రియతే సేహ న ప్రాప్నోతి-- పరమోచ్చైః పరమనీచైరితి।

తదన్తవిధినా భవిష్యతి।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి--- అత్యుచ్చైః। అత్యుచ్చైసౌ। అత్యుచ్చైసః ఇతి।

ఉపసర్జనస్య నేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః। సర్వనామసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతః ప్రతిషేధః ఇహానువర్తిష్యతే।

స వై తత్ర ప్రత్యాఖ్యాయతే।

యథా స తత్ర ప్రత్యాఖ్యాయతే, తథేహాపి శక్యః ప్రత్యాఖ్యాతుమ్।

కథం చ స తత్ర ప్రత్యాఖ్యాయతే।

మహతీయం సఞ్జ్ఞా క్రియతే ఇతి। ఇహాపి చ మహతీ సఞ్జ్ఞా క్రియతే। సఞ్జ్ఞా చ నామ యతో న

లఘీయః। కుత ఏతత్। లఘ్వర్థం హి సఞ్జ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఞ్జ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ ప్రయోజనమ్-- అన్వర్థసఞ్జ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత। న వ్యేతీత్యవ్యయమితి। క్వ పునర్న వ్యేతి? స్త్రీపుంనపుంసకాని సత్త్వగుణాః, ఏకత్వద్విత్వబహుత్వాని చ। ఏతానర్థాన్ కేచిన్న వియన్తి। యే న వియన్తి తదవ్యయమ్।

సదృశం త్రిషు లిఙ్గేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు।

వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్ ।। 1 ।।

1-1-39- కృన్మేజన్తః

కథమిదం విజ్ఞాయతే- కృద్ యో మకారన్త ఇతి। ఆహోస్విత్ కృదన్తం యన్మాన్తమితి। కిం చాతః? యది విజ్ఞాయతే---- కృద్ యో మాన్త ఇతి। కారయాంచకార హారయాంచకార ఇత్యత్ర న ప్రాప్నోతి। అథ విజ్ఞాయతే- కృదన్తం యన్మాన్తమితి ప్రతామౌ ప్రతామః అత్రాప ప్రాప్నోతి।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు। అస్తు తావత్ కృద్ యో మాన్త ఇతి।

కథం కారయాంచకార హారయాంచకార ఇతి?

కిం పునరత్రావ్యయసఞ్జ్ఞయా ప్రార్థ్యతే ?

అవ్యయాదిత లుగ్ యథా స్యాదితి।

మా భూదేవమ్। ఆమః ఇత్యేవం భవిష్యతి।

న సిధ్యతి। లిగ్రహణం తత్రానువర్తతే।

లిగ్రహణం తత్ర నివర్తిష్యతే।

యది నివర్తతే ప్రత్యయమాత్రస్య లుక్ ప్రాప్నోతి।

ఇష్యతే చ ప్రత్యయమాత్రస్య। ఆతశ్చేష్యతే। ఏవం హ్యాహ- కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి। యది చ ప్రత్యయమాత్రస్య లుగ్ భవతి తత ఏతదుపపన్నం భవతి।

అథవా ప్రతామౌ ప్రతామః ఇతి।

కథం ప్రతామౌ ప్రతామః ఇతి।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--- న ప్రత్యయలక్షణేనావ్యయసఞ్జ్ఞం భవతీతి। యదయం ప్రశాన్ శబ్దం స్వరాదిషు పఠతి।

కృన్మేజన్తశ్చానికారోకారప్రకృతిః।

కృన్మేజన్తశ్చానికారోకారప్రకృతిరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-- ఆధయే, ఆధేః। చికీర్షవే-చికీర్షోరితి।

అనన్యప్రకృతిరితి వా।

అథవా--- అనన్యప్రకృతిః కృదవ్యయసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

అనన్యప్రకృతిరితి వచనమేవ జ్యాయః। ఇదమపి సిద్ధం భవతి-- కుమ్భకారేభ్యో నగరకారేభ్య ఇతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వా సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి।

న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్? సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

కః పునరత్ర విశేషః-- ఏషా వా పరిభాషా క్రియేత। అనన్యప్రకృతిరితి వోచ్యేత?

అవశ్యమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా। బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని।

కాని పునస్తాని ?

ప్రయోజనం హ్రస్వత్వం తుగ్విధేర్గ్రామణికులమ్।

గ్రామణికులమ్ సేనానికులమ్ ఇత్యత్ర హ్రస్వత్వే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ ప్రాప్నోతి।

సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। బహిరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్। అన్తరఙ్గస్తుక్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।

న లోపో వృత్రహభిః।

వృత్రహభిర్భ్రూణహభిరిత్యత్ర నలోపే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అసిద్ధో నలోపః। తస్యాసిద్ధత్వాన్న భవిష్యతి।

ఉదుపధత్వమకిత్త్వస్య నికుచితే।

ఉదుపధత్వమకిత్త్వస్యానిమిత్తమ్। క్వ? నికుచితే। నికుచితమిత్యత్ర నలోపే కృతే ఉదుపధాద్ భావాదికర్మణోరన్యతరస్యామిత్యకిత్త్వం ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అస్త్వత్రాకిత్త్వమ్। న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే ఇతి ప్రతి షేధో భవిష్యతి।

నాభావో యఞి దీర్ఘత్వస్యామునా।

నాభావో యఞి దీర్ఘత్వస్యానిమిత్తమ్। క్వ? అమునా। నాభావే కృతే అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చేతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్-- న ము టాదేశే ఇతి।

ఆత్వం కిత్త్వస్యోపాదాస్త।

ఆత్వం కిత్త్వస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? ఉపాదాస్తాస్య స్వరః శిక్షకస్యేతి। ఆత్వే కృతే స్థాఘ్వోరిచ్చేతీత్త్వం ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఉక్తమేతత్--- దీజః ప్రతి షేధః స్యాఘ్వోరిత్త్వే ఇతి।

తిసృచతసృత్వం జీబ్ విధేః।

తిసృచతసృత్వం జీబ్ విధేరనిమిత్తమ్। క్వ? తిస్రస్తిష్ఠన్తి। చతస్రస్తిష్ఠన్తీతి। తిసృ చతసృభావే కృతే ఋన్నేభ్యో జీప్ ఇతి జీప్ ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తదవిఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న తిసృచతసృభావే కృతే జీప్ భవతీతి। యదయం న తిసృచతసృ ఇతి నామి దీర్ఘత్వస్య ప్రతి షేధం శాస్తి।

ఇమాని తర్హి ప్రయోజనాని-- శతాని సహస్రాణి నుమి కృతే ష్ణాన్తా షడితి షట్సంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

శకటౌ పద్ధతౌ। అత్త్వే కృతే అతః ఇతి టాప్ ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

ఇయేష -ఉవోష। గుణే కృతే ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛః ఇత్యామ్ ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాత స్యేతి న దోషో భవతి।

తస్య దోషో వర్ణాశ్రయః ప్రత్యయో వర్ణవిచాలస్య।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషో వర్ణాశ్రయః ప్రత్యయో వర్ణవిచాలస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? అత ఇఞ్। దాక్షిః। ప్లాక్షిః।

న ప్రత్యయః సంనిపాతలక్షణః।

అఙ్గసఞ్జ్ఞా తద్వ్యనిమిత్తం స్యాత్।

ఆత్వం పుగ్విధేః క్రాపయతి।

ఆత్వం పుగ్విధేరనిమిత్తం స్యాత్। క్వ? క్రాపయతీతి।

పుగ్ హ్రస్వత్వస్యాదీదపత్।

పుగ్ హ్రస్వత్వస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? అదీదపదితి।

త్యదాద్యకారష్టాబ్ విధేః।

త్యదాద్యకారష్టాబ్విధేరనిమిత్తం స్యాత్। క్వ? యా సేతి।

ఇడ్విధిరాకారలోపస్య పపివాన్।

ఇడ్విధిరాకారలోపస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? పపివాన్। తస్థివానితి।

మతుబ్విభక్త్యుదాత్తత్వం పూర్వనిఘాతస్య।

మతుబ్విభక్త్యుదాత్తత్వం పూర్వనిఘాతస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? అగ్నిమాన్। వాయుమాన్। పరమవాచా। పరమవాచే ఇతి।

నదీహ్రస్వత్వం సమ్బుద్ధిలోపస్య।

నదీహ్రస్వత్వం సమ్బుద్ధిలోపస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? నది కుమారి కిశోరి బ్రాహ్మణి బహ్మబన్ధు ఇతి। నదీహ్రస్వత్వే కృతే ఏఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరితి సమ్బుద్ధిలోపో న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్। జ్యన్తాదిత్యేవం భవిష్యతి।

న సిధ్యతి। దీర్ఘాదిత్యుచ్యతే। హ్రస్వాన్తాచ్చ న ప్రాప్నోతి।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యం హ్రస్వత్వం క్రియతాం సమ్బుద్ధిలోప ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?

పరత్వాద్ధ్రస్వత్వమ్।

నిత్యః సమ్బుద్ధిలోపః। కృతే హ్రస్వత్వే ప్రాప్నోతి, అకృతేపి।

అనిత్యః సమ్బుద్ధిలోపః। న హి కృతే హ్రస్వత్వే ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి। ఏతే దోషాః సమా భూయాంసో వా। తస్మాన్నార్థోఽనయా పరిభాషయా।

న హి దోషాః సన్తీతి పరిభాషా న కర్తవ్యా, లక్షణం వా న ప్రణేయమ్। నహి భిక్షుకాః సన్తీతి స్థాల్యో నాధిశ్రీయన్తే। న చ మృగాః సన్తీతి యవా నోప్యన్తే। దోషాః ఖల్వపి సాకల్యేన పరిగణితాః ప్రయోజనానాముదాహరణమాత్రమ్। కుత ఏతత్? నహి దోషాణాం లక్షణమస్తి। తస్మాద్

యోన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని తదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా। ప్రతివిధేయం దోషేషు।।39।।

1-1-41- అవ్యయీభావశ్చ

అవ్యయీభావస్యావ్యయత్వే ప్రయోజనం లుఙ్ముఖస్వరోపచారాః।

అవ్యయీభావస్య అవ్యయత్వే ప్రయోజనమ్। కిమ్? లుఙ్ముఖస్వరోపచారాః। లుక్। ఉపాగ్ని। ప్రత్యగ్ని। అవ్యయాదితి లుక్ సిద్ధో భవతి। ముఖస్వరః। ఉపాగ్నిముఖః ప్రత్యగ్నిముఖః। నావ్యయదిక్

శబ్దగోమహత్స్థూలముష్టి పృథువత్సేభ్యః ఇత్యేష ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। ఉపచారః। ఉపపయఃకారః। ఉపపయఃకామః। అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్యేతి ప్రతిషేధః సిద్ధో

భవతి।

కిం పునరిదం పరిగణనమాహోస్విదుదాహరణమాత్రమ్?

పరిగణనమిత్యాహ। అపి ఖల్వప్యాహుః--- యదన్యదవ్యయీభావస్యావ్యయకృతం ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ఇతి। కిం పునస్తత్? పరాఙ్గవద్భావః। పరాఙ్గవద్భావే అవ్యయప్రతిషేధశ్చోదితః। ఉచ్చైరధీయాన నీచైరధీయానేత్యేవమర్థమ్। స ఇహాపి ప్రాప్నోతి- ఉపాగ్న్యధీయాన ప్రత్యగ్న్యధీయాన। అకచ్యవ్యయగ్రహణం క్రియతే। ఉచ్చకైర్నీచకైరిత్యేవమర్థమ్। తదిహాపి ప్రాప్నోతి--ఉపాగ్నికం ప్రత్యగ్నికమితి। ముమి అవ్యయప్రతిషేధశ్చోద్యతే, దోషామన్యమహర్దివామన్యా రాత్రిరిత్యేవమర్థమ్। స ఇహాపి ప్రాప్నోతి-- ఉపకుమ్భంమన్యః-- ఉపమణికంమన్య ఇతి। అస్య చ్వౌ।

అవ్యయప్రితషేధశ్చోద్యతే, దోషాభూతమహర్దివా భూతా రాత్రిరిత్యేవమర్థమ్। స ఇహాపి ప్రాప్నోతి-- ఉపకుమ్భీభూతమ్- ఉపమణికీభూతమ్।

యది పరిగణనం క్రియతే నార్థోఽవ్యయీభావస్యావ్యయసఞ్జ్ఞయా।

కథం యాన్యవ్యయీభావస్యావ్యయత్వే ప్రయోజనాని ?

నైతాని సన్తి। యత్తావదుచ్యతే లుగితి। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-- భవత్యవ్యయభావాల్లుగితి। యదయమ్--- నావ్యయీభావాదత ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి। ఉపచారః--- అనుత్తరపదస్థస్యేతి వర్తతే। తత్ర ముఖస్వర ఏకః ప్రయోజయతి। న చైకం ప్రయోజనం యోగారమ్భం ప్రయోజయతి। యద్యేతావత్ ప్రయోజనం స్యాత్ తత్రైవాయం బ్రూయాన్నావ్యయాదవ్యయీభావాచ్చేతి।।41।।

1-1-42- శి సర్వనామస్థానమ్

1-1-43- సుడనపుంసకస్య

శి సర్వనామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధః

శి సర్వనామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। కుణ్డాని తిష్ఠన్తి। వనాని తిష్ఠన్తి।

అసమర్థసమాసశ్చాయం ద్రష్టవ్యోఽనపుంసకస్యేతి। న హి నఞ్ నపుంసకేన సామర్థ్యమ్। కేన తర్హి ? భవతినా। న భవతి నపుంసకస్యేతి।

యత్తావదుచ్యతే-- శి సర్వామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధ ఇతి।

నాప్రతిషేధాత్।

నాయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః--- నపుంసకస్య నేతి। కిం తర్హి ? పర్యుదాసోఽయమ్-- యదన్యన్నపుంసకాదితి। నపుంసకే న వ్యాపారః। కేనచిత్ యది ప్రాప్నోతి, తేన భవిష్యతి। పూర్వేణ చ ప్రాప్నోతి।

అప్రాప్తేర్వా।

అథవా--- అనన్తరా ప్రాప్తిః సా ప్రతిషిధ్యతే। కుత ఏతత్ ? అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి

ప్రతిషేధో వేతి పూర్వా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా, తయా భవిష్యతి।

నను చేయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తిం బాధేత।

నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ పూర్వాం బాధితుమ్।

యదప్యుచ్యతే--- అసమర్థసమాసశ్చాయం ద్రష్టవ్య ఇతి। యద్యపి వక్తవ్యః। అథవైతర్హి బహూని ప్రయోజనాని। కాని? అసూర్యంపశ్యాని ముఖాని। అపునర్గేయాః శ్లోకాః। అశ్రాద్ధభోజీ బ్రాహ్మణ ఇతి।

1-1-44- న వేతి విభాషా

న వేతి విభాషాయామర్థసఞ్జ్ఞా కరణమ్।

నవేతి విభాషాయామర్థస్య సఞ్జ్ఞా కర్తవ్యా। నవాశబ్దస్య యోఽర్థస్తస్య సఞ్జ్ఞా భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్ ?

శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం హ్యర్థాసమ్ప్రత్యయో యథాన్యత్ర।

శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం హి సత్యామర్థస్యాసమ్ప్రత్యయః స్యాత్। యథాన్యత్ర। అన్యత్రాపి హి శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం శబ్దస్యైవ సమ్ప్రత్యయో భవతి నార్థస్య। క్వాన్యత్ర ? దాధాఘ్వదాప్ తరప్ తమపౌ ఘ ఇతి। ఘుగ్రహణేషు ఘగ్రహణేషు చ శబ్దస్య సమ్ప్రత్యయో భవతి నార్థస్య।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।

ఇతికరణోఽర్థనిర్దేశార్థః।

ఇతికరణః క్రియతే శోఽర్థనిర్దేశార్థో భవిష్యతి।

కిం గతమేతదితినా, ఆహోస్విచ్ఛబ్దాధిక్యాదర్థాధిక్యమ్ ।

గతమిత్యాహ। కుతః? లోకతః తద్యథా లోకే గౌరిత్యయమాహేతి గోశబ్దాదితికరణః ప్రయుజ్యమానో గోశబ్దం స్వస్మాత్ పదార్థాత్ ప్రచ్యావయతి। సోఽసౌ స్వస్మాత్ పదార్థాత్ ప్రచ్యుతో యోసావర్థపదార్థకతా తస్యాః శబ్దపదార్థకః సమ్పద్యతే। ఏవమిహాపి నవా శబ్దాదితికరణః ప్రయుజ్యమానో నవాశబ్ద స్వస్మాత్

పదార్థాత్ ప్రచ్యావయతి। సోఽసౌ స్వస్మాత్ పదార్థాత్ ప్రచ్యుతో యాసౌ శబ్దపదార్థకతా తస్యా లౌకికమర్థే ప్రత్యాయయతి న వేతి యద్ గమ్యతే, న వేతి యత్ ప్రతీయతే ఇతి।

సమానశబ్దప్రతిషేధః।

సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నవా కుణ్డికా నవా ఘటికేతి।

కించ స్యాత్, యద్యేతేషామపి విభాషాసఞ్జ్ఞా స్యాత్।

విభాషా దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ---- దక్షిణపూర్వస్యాం శాలాయామ్। అచిరకృతాయాం సమ్ప్రత్యయః స్యాత్।

న వా విధిపూర్వకత్వాత్ ప్రతిషేధసమ్ప్రత్యయో యథా లోకే।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? విధిపూర్వకత్వాత్। విధాయ కించిన్న వేత్యుచ్యతే। తేన ప్రతిషేధవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవతి। తద్యథా లోకే--- గ్రామో భవతా గన్తవ్యో న వా। నేతి గమ్యతే।

అస్తి కారణ-- యేన నవేతి లోకే ప్రతిషేధవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవతి। కిం కారణమ్?

విలిఙ్గం హి భవాన్ లోకే నిర్దేశం కరోతి। అఙ్గ హి సమానలిఙ్గో నిర్దేశః క్రియతాం ప్రత్యగ్రవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవిష్యతి। తద్యథా గ్రామో భవతా గన్తవ్యో నవః। ప్రత్యగ్ర ఇతి గమ్యతే।

ఏతచ్చైవ న జానీమః--- క్వచిద్ వ్యాకరణే సమానలిఙ్గో నిర్దేశః క్రియతే ఇతి। అపి చాత్ర కామచారః ప్రయోక్తుః శబ్దానామభిసమ్బన్ధే। తద్యథా--- యవాగూర్భవతా భోక్తవ్యా నవా। యదా యవాగూశబ్దో భుజినా సమ్బధ్యతే భుజిర్నవాశబ్దేన, తదా ప్రతిషేధవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవతి---యవాగూర్భవతా భోక్తవ్యా నవా। నేతి గమ్యతే। యదా తు యవాగూశబ్దో నవాగూశబ్దేనాభిసమ్బధ్యతే న భుజినా తదా ప్రత్యగ్రవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవతి। యథా--

యవాగూర్నవా భవతా భోక్తవ్యా। ప్రత్యగ్రేతి గమ్యతే। న చేహ వయం విభాషాగ్రహణేన సర్వాదీన్యభిసంబధ్నీమః-- దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ సర్వాదీని విభాషా భవన్తీతి। కిం తర్హి సర్వనామసఙ్‌జ్ఞాఽభిసమ్బధ్యతే---- దిక్సమాసే సర్వాదీని సర్వనామసఙ్‌జ్ఞాని భవన్తి విభాషేతి।

విధ్యనిత్యత్వమనుపపన్నం ప్రతిషేధసఙ్‌జ్ఞాకరణాత్।

విధేరనిత్యత్వం నోపపద్యతే। శుశావ-- శుశువతుః- శుశువుః। శిశ్వాయ- శిశ్వియతుః- శిశ్వియుః। కిం కారణమ్? ప్రతిషేధసఙ్‌జ్ఞాకరణాత్। ప్రతిషేధస్యేయం సఙ్‌జ్ఞా క్రియతే। తేన విభాషాప్రదేశేషు ప్రతిషేధస్యైవ

సమ్ప్రత్యయః స్యాత్।

సిద్ధం తు ప్రసజ్యప్రతిషేధాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ప్రసజ్యప్రతిషేధాత్। విధాయ కించిన్న వేత్యుచ్యతే తేనోభయం భవిష్యతి।

విప్రతిషిద్ధం తు।

విప్రతిషిద్ధం తు భవతి। అత్ర న విజ్ఞాయతే-- కేనాభిప్రాయేణ ప్రసజతి। కేన నివృత్తిం కరోతీతి।

న వా ప్రసఙ్గసామర్థ్యాదన్యత్ర ప్రతిషేధవిషయాత్।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? ప్రసఙ్గసామర్థ్యాత్। ప్రసఙ్గసామర్థ్యాచ్చ విధిర్భవిష్యతి అన్యత్ర ప్రతిషేధవిషయాత్। ప్రతిషేధసామర్థ్యాచ్చ ప్రతిషేధో భవిష్యతి అన్యత్ర విధివిషయాత్।

తదేతత్ క్వ సిద్ధం భవతి--- యా అప్రాప్తే విభాషా యా హి ప్రాప్తే విభాషా కృతసామర్థ్యస్తత్ర పూర్వేణైవ విధిరితి కృత్వా ప్రతిషేధస్యైవ సమ్ప్రత్యయః స్యాత్।

ఏతదపి సిద్ధమ్। కథమ్? విభాషేతి మహతీ సఙ్‌జ్ఞా క్రియతే। సఙ్‌జ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్? లఘ్వర్థం హి సఙ్‌జ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఙ్‌జ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ ప్రయోజనమ్ ఉభయోః సఙ్‌జ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత। నేతి చ వేతి చ। తత్ర యా తావద్ అప్రాప్తే విభాషా తత్ర ప్రతిషేధ్యం నాస్తీతి కృత్వా వేత్యనేన వికల్పో భవిష్యతి। యా హి ప్రాప్తే విభాషా, తత్రోభయముపస్థితం భవతి నేతి చ వేతి చ। తత్ర నేత్యనేన ప్రతిషిద్ధే వేత్యనేన వికల్పో భవిష్యతి।

ఏవమపి।

విధిప్రతిషేధయోర్యుగపద్వచనానుపపత్తిః।

విధిప్రతిషేధయోర్యుగపద్వచనం నోపపద్యతే। శుశావ, శుశువతుః, శుశువుః। శిశ్వాయ, శిశ్వియతుః, శిశ్వియుః। కిం

కారణమ్?

భవతీతి చేన్న ప్రతిషేధః।

భవతీతి చేత్ ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి।

నేతి చేన్న విధిః।

నేతి చేద్విధిర్న సిధ్యతి।

సిద్ధం తు పూర్వస్యోత్తరేణ బాధితత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్?

పూర్వం విధిముత్తరో విధిర్బాధతే। ఇతికరణోఽర్థనిర్దేశార్థ ఇత్యుక్తమ్।

సాధ్వనుశాసనేఽస్మిన్ శాస్త్రే యస్య విభాషా తస్య సాధుత్వమ్।

సాధ్వనుశాసనేఽస్మిన్ శాస్త్రే యస్య విభాషా క్రియతే స విభాషా సాధుః స్యాత్। సమాసశ్చైవ హి విభాషా క్రియతే, తేన సమాసస్యైవ విభాషా సాధుత్వం స్యాత్।

అస్తు యః సాధుః స ప్రయోక్ష్యతే అసాధుర్న ప్రయోక్ష్యతే।

న చైవ హి కదాచిద్ వ్యాకరణే రాజపురుష ఇత్యేతస్యామవస్థాయామసాధుత్వమిష్యతే। అపి చ-

ద్వైధాఽప్రతిపత్తిః।

ద్వైధం శబ్దానామప్రతిపత్తిః స్యాత్। ఇచ్ఛామశ్చ--- పునర్విభాషాప్రదేశేషు ద్వైధం శబ్దానాం ప్రతిపత్తిః స్యాదితి। తచ్చ న సిధ్యతి। యస్య పునః కార్యాః శబ్దాః। విభాషాసా సమాసం నిర్వర్తయతి।

యస్యాపి నిత్యాః శబ్దాస్తస్యాప్యేష దోషో న భవతి। కథమ్? న విభాషాగ్రహణేన సాధుత్వమభిసమ్బధ్యతే। కిం తర్హి? సమాససఞ్జ్ఞాభిసమ్బధ్యతే। సమాస ఇత్యేషాం సఞ్జ్ఞా విభాషా భవతీతి

। తద్యథా-- మేధ్యః పశుర్విభాషితః మేధ్యోఽనడ్వాన్ విభాషితః ఇతి। నైతద్ విచార్యతే-- అనడ్వాన్

నానడ్వాన్ ఇతి। కిం తర్హి? ఆలబ్ధవ్యో నాలబ్ధవ్య ఇతి।

కార్యేషు యుగపదన్వాచయయౌగపద్యమ్।

కార్యేషు శబ్దేషు యుగపదన్వాచయేన చ యదుచ్యతే తస్య యుగపద్వచనతా ప్రాప్నోతి। తవ్యత్తవ్యానీయరః। ఢక్ చ మణ్డూకాదితి। యస్య పునర్నిత్యాః శబ్దాః ప్రయుక్తానామసౌ సాధుత్వమన్వాచష్టే।

నను చ యస్యాపి కార్యాస్తస్యాప్యేష న దోషః। కథమ్? ప్రత్యయః పరో భవతీత్యుచ్యతే। న చైకస్యాః ప్రకృతేరనేకస్య ప్రత్యయస్య యుగపత్పరత్వేన సంభవోస్తి।

నాపి బ్రూమః-- ప్రత్యయమాలా ప్రాప్నోతీతి। కిం తర్హి? కర్తవ్యమితి ప్రయోక్తవ్యే యుగపద్ ద్వితీయస్య తృతీయస్య చ ప్రయోగః ప్రాప్నోతీతి।

నైష దోషః। అర్థగత్యర్థః శబ్దప్రయోగః। అర్థం సమ్ప్రత్యాయయిష్యామీతి శబ్దః ప్రయుజ్యతే। తత్రైకేనోక్తత్వాత్ తస్యార్థస్య ద్వితీయస్య తృతీయస్య చ ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్-- ఉక్తార్థానామప్రయోగః

ఇతి।

ఆచార్యదేశశీలనేన చ తద్విషయత్వమ్।

ఆచార్యదేశశీలనేన చ యదుచ్యతే తస్య తద్విషయతా ప్రాప్నోతి। ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్య। ప్రాచామవృద్ధాత్ ఫిన్ బహులమ్ ఇతి। గాలవా ఏవ హి హ్రస్వాన్ ప్రయుఞ్జీరన్। ప్రాక్షు చవ హి ఫిన్ స్యాత్।

తద్యథా-- జమదగ్నిర్వా ఏతత్పఞ్చమమవదానమవాద్యత్। తస్మాన్నాజామదగ్న్యః పఞ్చావత్తం జుహోతి। యస్య పునర్నిత్యాః శబ్దాః గాలవగ్రహణం తస్య పూజార్థమ్। దేశగ్రహణం చ కీర్త్త్యర్థమ్।

నను చ యస్యాపి కార్యాః శబ్దాస్తస్యాపి గాలవగ్రహణం పూజార్థం స్యాత్। దేశగ్రహణం చ కీర్త్యర్థమ్।

తత్కీర్తనే చ ద్వేధాఽప్రతిపత్తిః।

తత్కీర్తనే చ ద్వైధం శబ్దానామప్రతిపత్తిః స్యాత్। ఇచ్ఛామశ్చ పునరాచార్యగ్రహణేషు దేశగ్రహణేషు చ ద్వైధం శబ్దానాం ప్రతిపత్తిః స్యాదితి। తచ్చ న సిధ్యతి।

అశిష్యో వా విదితత్వాత్।

అశిష్యో వా పునరయం యోగః। కిం కారణమ్? విదితత్వాత్। యదనేన యోగేన ప్రార్థ్యతే తస్యార్థస్య విదితత్వాత్। యేపి హ్యేతాం సఞ్జ్ఞాం నారభన్తే తేపి విభాషేత్యుక్తేఽనిత్యత్వమవగచ్ఛన్తి। యాజ్ఞికాః ఖల్వపి సఞ్జ్ఞామనారభమాణా విభాషేత్యుక్తేఽనిత్యత్వమవగచ్ఛన్తి। తద్యథా-- మేధ్యః పశుర్విభాషితో మేధ్యోఽనడ్వాన్ విభాషిత ఇతి। ఆలబ్ధవ్యో నాలబ్ధవ్య ఇతి గమ్యతే। ఆచార్యః ఖల్వపి సఞ్జ్ఞామారభమాణో

భూయిష్ఠమన్యైరపి శబ్దైరేతమర్థం సమ్ప్రత్యాయయతి-- బహులమన్యతరస్యామ్ ఉభయథా వా ఏకేషామితి।

అప్రాప్తే త్రిసంశయాః।

ఇత ఉత్తరం యా విభాషా అనుక్రమిష్యామః అప్రాప్తే తా ద్రష్టవ్యాః। త్రింసంశయాస్తు భవన్తి। ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి।

ద్వన్ద్వే చ విభాషా జసి।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్రేతి?

ఉభయశబ్దః సర్వాదిషు పఠ్యతే। తయపశ్చాయజాదేశః క్రియతే। తేన వా నిత్యే ప్రాప్తే, అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। అయచ్ ప్రత్యయాన్తరమ్।

యది ప్రత్యయాన్తరమ్। ఉభయీ ఇతి ఇర్కారో న ప్రాప్నోతి ।

మా భూదేవమ్। మాత్రచ్ ఇత్యేవం భవిష్యతి। కథమ్? మాత్రజితి నేదం ప్రత్యయగ్రహణమ్। కిం తర్హి? ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? మాత్రశబ్దాత్ ప్రభృత్యా అయచశ్చకారాత్।

యది ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। కతి తిష్ఠన్త అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అత ఇతి వర్తతే।

ఏవమపి-- తైలమాత్రా ఘృతమాత్రా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

సదృశస్యాప్యసంనివిష్టస్య న భవిష్యతి ప్రత్యాహారేణ గ్రహణమ్।

ఊర్ణోతేర్విభాషా।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర ?

అసంయోగాల్లిట్ కిదితి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వా అప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। అన్యద్ధి కిత్త్వమన్యద్ధి జిత్త్వమ్।

ఏకం చేన్ఙిత్కితౌ।

యద్యేకం ఙిత్కితౌ తతః సందేహః। అథ హి నానా, నాస్తి సన్దేహః।

యద్యపి నానా, ఏవమపి సన్దేహః-- ప్రోర్ణువీతి। సార్వధాతుకమపిదితి వా నిత్యే ప్రాప్తే అన్యత్ర వా అప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే।

విభాషోపయమనే। ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర ?

గన్ధన ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। గన్ధనే ఇతి నివృత్తమ్।

అనుపసర్గాద్వా। ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

వృత్తిసర్గతాయనేషు క్రమః ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। వృత్త్యాదిష్వితి నివృత్తమ్।

విభాషా వృక్షమృగాదీనామ్।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

జాతిరప్రాణినామ్ ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। జాతిరప్రాణినామ్ ఇతి నివృత్తమ్।

ఉపవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామ్।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ప్రత్యయాన్తాదితి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। అభయత్ర వేతి। అప్రాప్తే। ప్రత్యయాన్తా ధాత్వాన్తరాణి ।

దీపాదీనాం విభాషా।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర ?

భావకర్మణోరితి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। కర్తరీతి హి వర్తతే।

ఏవమపి సన్దేహః। సకర్మకస్య కర్తా కర్మవద్ భవతి। అకర్మకాశ్చ దీపాదయః।

అకర్మకా అపి వై సోపసర్గాః సకర్మకా భవన్తి।

కర్మోపదిష్టా విధయః కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం చ భవన్తి। కర్తృస్థభావకాశ్చ దీపాదయః।

విభాషాఽగ్రేప్రథమపూర్వేషు।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఆభీక్ష్ణ్యే ఇతి। వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। ఆభీక్ష్ణ్యే ఇతి నివృత్తమ్।

తృన్నాదీనాం విభాషా।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఆక్రోశే ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। ఆక్రోశే ఇతి నివృత్తమ్।

ఏకహలాదౌ పూరయితవ్యేఽన్యతరస్యామ్।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఉదకస్యోదః సఞ్జ్ఞాయామ్।

ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। సఞ్జ్ఞాయామితి నివృత్తమ్।

శ్వాదేరిఞి పదాన్తస్యాన్యతరస్యామ్।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఇఞి ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। ఇఙ్ణీతి నివృత్తమ్।

సపూర్వాయాః ప్రథమాయా విభాషా।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

చాదిభిర్యోగే ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। చాదిభిర్యోగే ఇతి నివృత్తమ్।

గ్రో యజి। అచి విభాషా।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

యజీతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। యజీతి నివృత్తమ్।

ప్రాప్తే చ।

ఇత ఉత్తరం యా విభాషా అనుక్రమిష్యామః ప్రాప్తే తా ద్రష్టవ్యాః। త్రిసంశయాస్తు భవన్తి। ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి।

విభాషా విప్రలాపే।

ప్రాప్తే, అప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

వ్యాక్తవాచామితి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ప్రాప్తే। వ్యక్తవాచామితి హి వర్తతే।

విభాషోపపదేన ప్రతీయమానే।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్?

స్వరితఞితి ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ప్రాప్తే। స్వరితఞితి ఇతి హి వర్తతే।

తిరోన్తర్ధౌ,విభాషా కృఞి

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

అన్తర్ధావితి నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ప్రాప్తే। అన్తర్ధావితి హి వర్తతే।

అధిరీశ్వరే। విభాషా కృఞి।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ప్రాప్తే। అధిరీశ్వరే ఇతి వర్తతే।

దివస్తదర్థస్య। విభాషోపసర్గే।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

తదర్థస్యేతి నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ప్రాప్తే। తదర్థస్యేతి వర్తతే।

ఉభయత్ర చ।

ఇత ఉత్తరం యా విభాషా అనుక్రమిష్యామ ఉభయత్ర తా ద్రష్టవ్యాః। త్రిసంశయాస్తు భవన్తి ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి।

హృక్రోరన్యతరస్యామ్।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకాణామణి కర్తా స ణావితి నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్। అభ్యవహారయతి సైన్ధవా,న్ అభ్యవహారయతి సైన్ధవైః। వికారయతి సైన్ధవాన్, వికారయతి సైన్ధవైః। అప్రాప్తే। హరతి భారం దేవదత్తః। హారయతి భారం దేవదత్తమ్ హారయతి భారం దేవదత్తేన। కరోతి కటం దేవదత్తః। కారయతి కటం దేవదత్తమ్ కారయతి కటం దేవదత్తేన।

న యది। విభాషా సాకాఙ్క్షే।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే?కథం చోభయత్ర?

యదీతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్ అభిజానాసి దేవదత్త యత్ కశ్మీరేషు వత్స్యామః। యత్ కశ్మీరేష్వవసామ। యత్తత్రౌదనం భోక్ష్యామహే। యత్తత్రౌదనమభుఞ్జ్మహి। అప్రాప్తే-- అభిజానాసి దేవదత్ కశ్మీరాన్ గమిష్యామః। కశ్మీరానగచ్చామ। తత్రౌదనం భోక్ష్యామహే। తత్రౌదనమభుఞ్జ్మహి।

విభాషా శ్వేః।

ప్రాప్తే, అప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

కితీతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్। శుశువతుః , శుశువుః। శిశివయతుః, శిశ్వియుః। అప్రాప్తే। శుశావిథ। శిశ్వాయ, శిశ్వయిథ।

విభాషా సంఘుషాస్వనామ్।

సంపూర్వాద్ ఘుషేః ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహ।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఘుషిరవిశబ్దేన ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్। సంఘుష్టా సంఘుషితా వా రజ్జుః। అప్రాప్తే సంఘుష్టం సంఘుషితం వా వాక్యమాహ।

ఆఙపూర్వాత్ స్వనేః ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వతి।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

మనసీతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్। ఆస్వాన్తం మనః। ఆస్వనితం మనః। అప్రాప్తే। ఆస్వనితో దేవదత్తః। ఆస్వాన్తో దేవదత్త ఇతి।।44।।

1-1-45- ఇగ్యణః సమ్ప్రసారణమ్

కిమియం వాక్యస్య సమ్ప్రసారణసఞ్ఝ్ఞా క్రియతే ఇగ్యణ ఇత్యేతద్ వాక్యం సమ్ప్రసారణసఞ్ఝ్ఞం భవతీతి। ఆహోస్విద్ వర్ణస్య, ఇగ్ యో యణః స్థానే వర్ణః స సమ్ప్రసారణసంజ్ఞో భవతీతి।

కశ్చాత్ర విశేషః?

సమ్ప్రసారణసఞ్ఝ్ఞాయాం వాక్యస్య సఞ్ఝ్ఞా చేద్ వర్ణవిధిః।

సమ్ప్రసారణసఞ్ఝ్ఞాయాం వాక్యస్య సఞ్ఝ్ఞా చేద్ వర్ణవిధిర్న సిధ్యతి। సమ్ప్రసారణాత్ పరః పూర్వో భవతీతి। సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతీతి। న హి వాక్యస్య సమ్ప్రసారణసఞ్ఝ్ఞాయాం సత్యామేష నిర్దేశ ఉపపద్యతే। నాప్యేతయోః కార్యయోః సమ్భవోస్తి।

అస్తు తర్హి వర్ణస్య।

వర్ణస్య సఞ్ఝ్ఞా చేన్నిర్వృత్తిః।

వర్ణస్య సఞ్ఝ్ఞా చేన్నిర్వృత్తిర్న సిధ్యతి। ష్యఙః సమ్ప్రసారణమ్ ఇతి। స ఏవ హి తావదిగ్ దుర్లభో యస్య సఞ్ఝ్ఞా క్రియతే। అథాపి కథం చిల్లభ్యేత। కేనాసౌ యణః స్థానే స్యాత్। అనేన చైవ హ్యసౌ వ్యవస్థాప్యతే। తదితరేతరశ్రయం

భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

విభక్తివిశేషనిర్దేశస్తు జ్ఞాపక ఉభయసఞ్ఝ్ఞాత్వస్య।

యదయం విభక్తివిశేషైర్నిర్దేశం కరోతి-- సమ్ప్రసారణాత్ పరః పూర్వో భవతి, సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతి, ష్యఙః సమ్ప్రసారణం భవతీతి। తేన జ్ఞాయతే ఉభయోః సఞ్ఝ్ఞా భవతీతి। యత్తావదాహ సమ్ప్రసారణాత్ పరః పూర్వో భవతి, సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతీతి తేన జ్ఞాయతే వర్ణస్య భవతీతి। యదప్యాహ- ష్యఙః సమ్ప్రసారణమితి తేన జ్ఞాయతే వాక్యస్యాపి సఞ్ఝ్ఞా భవతీతి।

అథవా పునరస్తు వాక్యస్యైవ। నను చోక్తం సమ్ప్రసారణసఞ్ఝ్ఞాయాం వాక్యస్య సఞ్ఝ్ఞా చేద్ వర్ణవిధిర్న సిధ్యతీతి। నైష దోషః। యథా కాకాజ్జాతః కాకః। శ్యేనాజ్జాతః శ్యేనః। ఏవం సమ్ప్రసారణాజ్జాతం సమ్ప్రసారణమ్। తస్మాత్పరః పూర్వో భవతి, తస్య దీర్ఘో భవతీతి।

అథవా దృశ్యన్తే హి వాక్యేషు వాక్యైకదేశాన్ ప్రయుఞ్జానాః। పదేషు చ పదైకదేశాన్। వాక్యేషు తావద్ వాక్యైకదేశాన్- ప్రవిశ పిణ్డీమ్। ప్రవిశ తర్పణమ్ ఇతి। పదేషు పదైకదేశాన్- దేవదత్తో దత్తః। సత్యభామా భామేతి। ఏవమిహాపి--- సమ్ప్రసారణనిర్వృత్తాత్, సమ్ప్రసారణనిర్వృత్తిస్య ఏతస్య వాక్యస్యార్థే సమ్ప్రసారణాత్ సమ్ప్రసారణస్యేత్యేష వాక్యైకదేశః ప్రయుజ్యతే। తేన నిర్వృత్తస్య విధిః విజ్ఞాస్యామః। సమ్ప్రసారణనిర్వృత్తాత్, సమ్ప్రసారణనిర్వృత్తస్యేతి।

అథవా-- ఆహాయం సమ్ప్రసారణాత్ పరః పూర్వో భవతి। సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతీతి। న చ వాక్యస్య సమ్ప్రసారణసఞ్ఞాయాం సత్యామేష నిర్దేశ ఉపపద్యతే। నాప్యేతయోః కార్యయోః సమ్భవోఽస్తీతి

తత్ర వచనాద్ భవిష్యతి।

అథవా పునరస్తు వర్ణస్య। నను చోక్తమ్--- వర్ణసఞ్ఞా చేన్నిర్వృత్తిరితి। నైష దోషః। ఇతరేతరాశ్రయమాత్రమేతచ్చోదితమ్। సర్వాణి చేతరేతరాశ్రయాణ్యేకత్వేన పరిహృతాని సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాదితి।

నేదం తుల్యమన్యైరితరేతరాశ్రయైః। న హి తత్ర కించిదుచ్యతే అస్య స్థానే యే ఆకారైకారౌకారా భావ్యన్తే తే వృద్ధిసఞ్ఞా భవన్తీతి। ఇహ హి పునరుచ్యతే ఇగ్ యో యణః స్థానే వర్ణః స సమ్ప్రసారణసంజ్ఞో భవతీతి।

ఏవం తర్హి భావినీయం సఞ్ఞా విజ్ఞాస్యతే। తద్యథా కశ్చిత్ కంచిత్ తన్తువాయమాహ అస్య సూత్రస్య శాటకం వయేతి। స పశ్యతి యది శాటకో, న వాతవ్యః। అథ వాతవ్యో న శాటకః। శాటకో వాతవ్యశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్। భావినీ ఖల్వస్య సఞ్ఞాఽభిప్రేతా స మన్యే వాతవ్యో యస్మిన్నుతే శాటక ఇత్యేతద్ భవతీతి। ఏవమిహాపి స యణః స్థానే భవతి యస్యాభినిర్వృత్తస్య సమ్ప్రసారణమిత్యేషా సఞ్ఞా భవిష్యతి।

అథవా ఇజాదియజాదిప్రవృత్తిశ్చైవ హి లోకే లక్ష్యతే। యజాద్యుపదేశాత్తు ఇజాదినివృత్తిః ప్రసక్తా। ప్రయుఞ్జతే చ పునర్లోకా ఇష్టమ్ ఉప్తమ్ ఇతి। తే మన్యామహే అస్య యణః స్థానే ఇమమికం ప్రయుఞ్జతే ఇతి। తత్ర తస్యాసాధ్వభిమతస్య శాస్త్రేణ సాధుత్వమన్వాఖ్యాయతే-- కితి సాధుర్భవతి, జితి సాధుర్భవతీతి।।45।।

1-1-46- ఆద్యన్తౌ టకితౌ

సమాసనిర్దేశోఽయమ్। తత్ర న జ్ఞాయతే-- క ఆదిః కోఽన్త ఇతి। తద్యథా-- అజావిధనౌ దేవదత్తయజ్ఞదత్తావిత్యుక్తే తత్ర న జ్ఞాయతే-- కస్యాజా ధనం కస్యావయ ఇతి।

యద్యపి తావల్లోక ఏష దృష్టన్తః। దృష్టాన్తస్యాపి తు పురుషారమ్భో నివర్తకో భవతి।

అస్తి వేహ కశ్చిత్ పురుషారమ్భః?

అస్తీత్యాహ।

కః?

సఙ్ఖ్యాతానుదేశో నామ।

కౌ పునష్టకితావాద్యన్తౌ భవతః ?

ఆగమావిత్యాహ।

యుక్తం పునర్యన్నిత్యేషు నామ శబ్దేషు ఆగమశాసనం స్యాత్। న నిత్యేషు నామ శబ్దేషు కూటస్థైరవిచాలిభిర్వర్ణైర్భవితవ్యమనపాయోపజనవికారిభిః। ఆగమశ్చ నామాపూర్వః శబ్దోపజనః।

అథ యుక్తం యన్నిత్యేషు శబ్దేష్వాదేశాః స్యుః।

బాఢం యుక్తమ్। శబ్దాన్తరైరిహ భవితవ్యమ్। తత్ర శబ్దాన్తరాత్ శబ్దాన్తరస్య ప్రతిపత్తిర్యుక్తా।

ఆదేశాస్తర్హీమే భవిష్యన్తి। అనాగమకానాం సాగమకాః। తత్ కథమ్ ? సఞ్జ్ఞాధికారోఽయమ్। ఆద్యన్తౌ చేహ సంకీర్త్యేతే। టకారకకారావితావుదాహ్రియేతే। తత్రాద్యన్తయోష్టకకారావితౌ సంజ్ఞే భవిష్యతః। తత్రార్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేరిత్యుపస్థితమిదం భవతి-- ఆదిరితి। తేనేకారాదిరాదేశో భవిష్యతి।

ఏతావదిహ సూత్రమిడితి। కథం పునరియతా సూత్రేణ ఇకారాదిరాదేశో లభ్యః?

లభ్య ఇత్యాహ। కథమ్? బహువ్రీహినిర్దేశాత్। బహువ్రీహినిర్దేశోఽయమ్। ఇకార ఆదిరస్యేతి।

యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుమ్। ఇహ తు కథమ్--- లుఙ్లఙ్లృఙ్క్ష్వడుదాత్తః ఇతి। అత్రాశక్యముదాత్తగ్రహణేనాకారో విశేషయితుమ్। తత్ర కో దోషః। అఙ్గస్యోదాత్తత్వం ప్రసజ్యేత।

నైష దోషః। త్రిపదోఽయం బహువ్రీహిః। తత్ర వాక్య ఏవోదాత్తగ్రహణేనాకారో విశేష్యతే। అకార ఉదాత్త ఆదిరస్యేతి।

యత్ర తర్హ్యనువృత్త్యైతద్ భవతి-- ఆడజాదీనామ్ ఇతి।

వక్ష్యత్యేతద్- అజాదీనామటా సిద్ధమ్ ఇతి।

అథవా యత్తావదయం సామాన్యేనోపదేష్టుం శక్నోతి తత్తావదుపదిశతి ప్రకృతిం తతో వలాద్యార్ధఘాతుకం తతః పశ్చాదికారమ్। తేనాయం విశేషేణ శబ్దాన్తరం సముదాయం ప్రతిపద్యతే। తద్యథా ఖదిరబర్బురయోః-- ఖదిరబర్బురౌ గౌరకాణ్డౌ సూక్ష్మపర్ణౌ। తతః పశ్చాదాహ--- కణ్టకవాన్ ఖదిర ఇతి। తేనాసౌ విశేషేణ ద్రవ్యాన్తరం సముదాయం ప్రతిపద్యతే।

అథవా-- ఏతయానుపూర్వ్యాఽయం శబ్దాన్తరముపదిశతి। ప్రకృతిం, తతో వలాద్యార్ధధాతుకం తతః పశ్చాదికారం, యస్మింస్తస్యాగమబుద్ధిర్భవతి।

టకితోరాద్యన్తవిధానే ప్రత్యయప్రతిషేధః।

టకితోరాద్యన్తవిధానే ప్రత్యయస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రత్యయ ఆదిరన్తో వా మా భూదితి। చరేష్టః। ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతి।

పరవచనాత్ సిద్ధమ్।

పరవచనాత్ ప్రత్యయ ఆదిరన్తో వా న భవిష్యతి।

పరవచనాత్ సిద్ధమితి చేన్నాపవాదత్వాత్।

పరవచనాత్ సిద్ధమితి చేన్న, కిం కారణమ్? అపవాదత్వాత్। అపవాదోఽయం యోగ। తద్యథా మిదచోన్త్యాత్పరః ఇత్యేష యోగః స్థానేయోగత్వస్య ప్రత్యయపరత్వస్య చాపవాదః।

విషమ ఉపన్యాసః యుక్తం తత్ర యదనవకాశం మిత్కరణం స్థానేయోగత్వం ప్రత్యయపరత్వం చ బాధతే। ఇహ పునరుభయం సావకాశమ్। కోఽవకాశః? టిత్కరణస్యావకాశః- టిత ఇతి ఇర్కారో యథా స్యాత్। కిత్కరణస్యావకాశః- కితీత్యాకారలోపో యథా స్యాత్।

ప్రయోజనం నామ తద్ వక్తవ్యం యన్నియోగతః స్యాత్। యది చాయం నియోగతః పరః స్యాత్ తత ఏతత్ ప్రయోజనం స్యాత్। కుతో ను ఖల్వేతత్-- టిత్కరణాదయం పరో భవిష్యతి న పునరాదిరితి। కిత్కరణాచ్చ పరో భవిష్యతి- ఇతి న పునరన్త ఇతి। టితః ఖల్వప్యేష పరిహారః, యత్ర నాస్తి సమ్భవః యత్పరశ్చ స్యాద్ ఆదిశ్చ। కితస్త్వపరిహారః, అస్తి హి సమ్భవో యత్పరశ్చ స్యాదన్తశ్చ। తత్ర కో దోషః? ఉపసర్గే ఘోః కిః। ఆధ్యోః ప్రధ్యోః। నోఙ్ధాత్వోరితి ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత।

టితశ్చాప్యపరిహారః, స్యాదేవ హ్యయం టిత్కరణాదాదిః, న పునః పరః।

క్వ తర్హీదానీమిదం స్యాత్-- టిత ఇర్కరో భవతీతి।

య ఉభయవాన్ గాపోష్టగితి।

సిద్ధం తు షష్ఠ్యధికారే వచనాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? షష్ఠ్యధికారేఽయం యోగః కర్తవ్యః। ఆద్యన్తౌ టకితౌ షష్ఠీ నిర్దిష్టస్యేతి।

ఆద్యన్తయోర్వా షష్ఠ్యర్థత్వాత్ తదభావేఽసమ్ప్రత్యయః।

ఆద్యన్తయోర్వా షష్ఠ్యర్థత్వాత్ తదభావే షష్ఠ్యా అభావే అసమ్ప్రత్యయః స్యాత్। ఆదిరన్తో వా న భవిష్యతి।

యుక్తం పునర్యచ్ఛబ్దనిభిక్తకో నామార్థః స్యాత్। నార్థనిమిత్తకేన నామ శబ్దేన భవితవ్యమ్।

అర్థనిమిత్తక ఏవ శబ్దః। తత్ కథమ్। ఆద్యన్తౌ షష్ఠ్యర్థౌ। నైవాత్ర షష్ఠీం పశ్యామః। తేన మన్యామహే-- ఆద్యన్తావేవాత్ర న స్తః। తయోరభావే షష్ఠ్యపి న భవతీతి।

1-1-47- మిదచోఽన్త్యాత్పరః

కిమర్థమిదముచ్యతే?

మిదచోన్త్యాత్పరః స్థానపరప్రత్యయస్యాపవాదః।

మిదచోన్త్యాత్పర ఇత్యుచ్యతే। స్థానేయోగత్వస్య ప్రత్యయపరత్వస్య చాపవాదః। స్థానేయోగత్వస్య తావత్। కుణ్డాని వనాని। పయాంసి యశాంసి। ప్రత్యయపరత్వస్య। భినత్తి ఛినత్తి।

భవేదిదం యుక్తముదాహరణమ్-- కుణ్డాని వనాని। యత్ర నాస్తి సమ్భవో యదయమచోన్త్యాత్పరశ్చ స్యాత్ స్థానే చేతి। ఇదం త్వయుక్తమ్- పయాంసి, యశాంసీతి। అస్తి హి సమ్భవో యదయమచోన్త్యాత్పరశ్చ స్యాత్ స్థానే చేతి।

ఏతదపి యుక్తమ్। కథమ్? నైవేశ్వర ఆజ్ఞాపయతి నాపి ధర్మసూత్రకారాః పఠన్తి-- అపవాదైరుత్సర్గా బాధ్యన్తామితి। కిం తర్హి? లౌకికోఽయం దృష్టాన్తః। లోకే హి సత్యపి సమ్భవే బాధనం భవతి। తద్యథా బ్రహ్మణేభ్యో దధి దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి సత్యపి సమ్భవే దధిదానస్య తక్రదానం నివర్తకం భవతి। ఏవమిహాపి సత్యపి సమ్భవే అచామత్యాత్పత్వం షష్ఠీస్థానేయోగత్వం బాధిష్యతే।

అన్త్యాత్పూర్వో మస్జేర్మిదనుషఙ్గసంయోగాదిలోపార్థమ్।

అన్త్యాత్పూర్వో మస్జేర్మిద్వక్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్? అనుషఙ్గసంయోగాదిలోపార్థమ్। అనుషఙ్గలోపార్థం చ । అనుషఙ్గలోపార్థం తావత్। మగ్నః। మగ్నవాన్। సంయోగాదిలోపార్థమ్ మఙ్క్తా మఙ్క్తుమ్ మఙ్క్తవ్యమ్।

భర్జిర్మచ్యోశ్చ।

భర్జిర్మచ్యోశ్చాన్త్యాయత్పూర్వో మిద్వక్తవ్యః। భరూజా మరీచయ ఇతి।

స తర్హి వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః। నిపాతనాత్ సిద్ధమ్। కిం నిపాతనమ్? భరూజాశబ్దోఽఙ్గుల్యాదిషు పఠ్యతే।

మరీచిశబ్దో బాహ్యాదిషు।

కిం పునరయం పూర్వాన్తః, ఆహోస్విత్ పరాది, ఆహోస్విదభక్తః।

కథం చాయం పుర్వాన్తః? స్యాత్, కథం వా పరాదిః కథం వాఽభక్తః?

యద్యన్త ఇతి వర్తతే తతః పూర్వాన్తః। అథాదిరితి వర్తతే తతః పరాదిః। అథోభయం నివృత్తం

తతోఽభక్తః।

కశ్చాత్ర విశేషః?

అభక్తే దీర్ఘనలోపస్వరణత్వానుస్వారశీభావాః।

యద్యభక్తో దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। కుణ్డాని వనాని। నోపధాయాః సర్వనామస్థానే చాసమ్బుద్ధావితి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। దీర్ఘ । నలోపనలోపశ్చ న సిధ్యతి। అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా। తా తా పిణ్డానామ్।

నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యేతి నలోపో న ప్రాప్నోతి। నలోప । స్వర- స్వరశ్చ న సిధ్యతి। సర్వాణి జ్యోతీంషి। సర్వస్య సుపీత్యాద్యుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి। స్వర । ణత్వ- ణత్వం చ న సిధ్యతి। మాషవాపాణి। వ్రీహివాపాణి। పూర్వాన్తే ప్రాతిపదికాన్తనకారస్యేతి సిద్ధమ్। పరాదౌ విభక్తినకారస్యేతి। అభక్తే నుమో గ్రహణం కర్తవ్యమ్। న కర్తవ్యమ్। క్రియతే ఏతన్ న్యాస ఏవ। ప్రాతిపదికాన్తనుమ్విభక్తిషు చేతి। ణత్వ । అనుస్వార- అనుస్వారశ్చ న సిధ్యతి। ద్విషన్తపః పరన్తపః। మోనుస్వారో హలీత్యనుస్వారో న ప్రాప్నోతి మా భూదేవమ్। నశ్చాపదాన్తస్య ఝలీత్యేవం

భవిష్యతి। యస్తర్హి న ఢల్పరః। వహంలిహో గౌః। అభ్రంలిహో వాయుః। అనుస్వార ।

శీభావ- శీభావశ్చ న సిధ్యతి। త్రపుణీ జతునీ తుమ్బురుణీ। నపుంసకాదుత్తరస్యౌజః శీభావో భవతీతి శీభావో న ప్రాప్నోతి। శీభావ ।

ఏవం తర్హి పరాదిః కరిష్యతే।

పరాదౌ గుణవృద్ధ్యౌత్త్వదీర్ఘనలోపానుస్వారశీభావే నకారప్రతిషేధః।

యది పరాదిః గుణః ప్రతిషేధ్యః। త్రపుణే జతునే తుమ్బురుణే। ఘేర్ఙితీతి గుణః ప్రాప్నోతి। గుణ । వృద్ధిః ప్రతిషేధ్యా।

అతిసఖీని బ్రాహ్మణకులాని। సఖ్యురసంబుద్ధౌ ఇతి ణిత్త్వే అచో ఞ్ణితీతి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి। వృద్ధి । ఔత్త్వ- ఔత్త్వం చ ప్రతిషేధ్యమ్। త్రపుణి జతుని తుమ్బురుణి। ఇదుద్భ్యామ్ ఔదచ్చ ఘేరితి ఔత్త్వం ప్రాప్నోతి। ఔత్త్వ। దీర్ఘ దీర్ఘత్వం చ న సిధ్యతి। కుణ్డాని వనాని। నోపాధాయాః సర్వనామస్థానే చాసమ్బుద్ధౌ ఇతి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। మా భూదేవమ్। అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చేత్యేవం భవిష్యతి। ఇహ తర్హి అస్థీని దధీని ప్రియసఖీని బ్రాహ్మణకులాని। దీర్ఘ। నలోప- నలోపశ్చ న సిధ్యతి। అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా। తా తా పిణ్డానామ్। నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యేతి నలోపో న ప్రాప్నోతి। నలోప। అనుస్వార- అనుస్వారశ్చ న ప్రాప్నోతి। మా భూదేవమ్। నశ్చాపదాన్తస్య ఝలీత్యేవం భవిష్యతి। యస్తర్హి న ఝల్పరః। వహంలిహో గౌః। అభ్రంలిహో వాయుః। అనుస్వార। శీభావే నకారప్రతిషేధః। శీభావే నకారప్రతిషేధో వక్తవ్యః। త్రపుణీ జతునీ తుమ్బురుణీ। సముమ్కస్య శీభావః ప్రాప్నోతి। నైష దోషః। నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవం న

భవిష్యతి। యస్తర్హి నిర్దిశ్యతే తస్య న ప్రాప్నోతి। కస్మాత్। నుమా వ్యవహితత్వాత్।

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।

పూర్వాన్తే నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం, ద్విగుస్వరశ్చ।

యది పూర్వాన్తః క్రియతే నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం ద్విగుస్వరశ్చ న సిధ్యతి।

నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వమ్। ఆరాశస్త్రిణీ। ధానా శష్కులినీ। నిష్కౌశామ్బినీ। నిర్వారాణసినీ। ద్విగుస్వర- పఞ్చారత్నినీ। దశారత్నినీ ।। నుమి కృతేఽనజన్తత్వాదేతే విధయో న ప్రాప్నువన్తి।

న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్। బహిరఙ్గో నుమ్। అన్తరఙ్గా ఏతే విధయః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే। ద్విగుస్వరే భూయాన్ పరిహారః। సంఘాతభక్తోఽసౌ నోత్సహతేఽవయవస్యేగన్తతాం విహన్తుమితి కృత్వా ద్విగుస్వరో భవిష్యతి।

1-1-48- ఏచ ఇగ్ఘ్రస్వాదేశే

కిమర్థమిదముచ్యతే।

ఏచ ఇగ్వచనం సవర్ణాకారనివృత్త్యర్థమ్।

ఏచ ఇగ్ భవతీత్యుచ్యతే సవర్ణానివృత్త్యర్థమకారనివృత్త్యర్థం చ। సవర్ణ నివృత్త్యర్థే తావత్- ఏజో హ్రస్వాదేశశాసనేషు అర్ధ ఏకారః, అర్ధ ఓకారో వా మా భూదితి। అకారనివృత్త్యర్థం చ। ఇమావైచౌ సమాహారవర్ణౌ। మాత్రావర్ణస్య, మాత్రేవర్ణోవర్ణయోః। తయోర్హ్రస్వశాసనేషు కదాచిదవర్ణః। స్యాత్। కదాచిదివర్ణో వర్ణౌ। మా కదాచిదవర్ణౌ భూదిత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనేతత్। కిం తర్హీతి?

దీర్ఘప్రసఙ్గస్తు।

దీర్ఘాస్త్వికః ప్రాప్నువన్తి। కిం కారణమ్? స్థానేన్తరతమో భవతీతి।

నను చ హ్రస్వాదేశ ఇత్యుచ్యతే తేన దీర్ఘా న భవిష్యన్తి।

విషయార్థమేతత్ స్యాత్। ఏచో హ్రస్వప్రసఙ్గే ఇగ్ భవతీతి।

దీర్ఘాప్రసఙ్గస్తు నివర్తకత్వాత్।

దీర్ఘాణాం త్వికామప్రసఙ్గః। కిం కారణమ్? నివర్తకత్వాత్। నానేనేకో నిర్వత్యన్తే। కిం తర్హి? అనికో నిర్వత్యన్తే। సిద్ధా హ్యత్ర హ్రస్వా ఇకాశ్చానికశ్చ। తత్రానేనానికో నిర్వత్యన్తే।

సవర్ణనివృత్త్యర్థేన తావన్నార్థః।

సిద్ధమేజః సస్థానత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ఏజః సస్థానత్వాత్ ఇకారోకారౌ భవిష్యతః। అర్ధ ఏకారోఽర్ధ ఓకారో వా న భవిష్యతి।

నను చ ఏజః సస్థానతరావర్ధైకారార్ధౌకారౌ।

న తౌ స్తః। యది హి తౌ స్యాతాం తావేవాయముపదిశేత్।

నను చ భోశ్ఛన్దోగానాం సాత్యముగ్రిరాణాయనీయా అర్ధమేకారమర్ధమోకారం చాధీయతే। సుజాతే ఏ

అశ్వసూనృతే। అధ్వర్యో ఓ అద్రిభిః సుతమ్। శుక్రం తే ఏ అన్యత్। యజతం తే ఏ అన్యదితి।

పార్షదకృతిరేషా తత్ర భవతామ్। నైవ లోకే నాన్యస్మిన్ వేదే అర్ధ ఏకారః, అర్ధ ఓకారో వాస్తి।

అకారనివృత్త్యర్థేనాపి నార్థః।

ఐచోశ్చోత్తరభూయస్త్వాత్।

ఐచోశ్చోత్తర భూయస్త్వాదవర్ణో న భవిష్యతి। భూయస మాత్రేవర్ణోవర్ణయోరల్పీయస్యవర్ణస్య। భూయస ఏవ గ్రహణాని భవిష్యన్తి। తద్యథా బ్రాహ్మణగ్రామ ఆనీయతామిత్యుచ్యతే। తత్ర చావరతః పఞ్చకారుకీ భవతి।

1-1-49- షష్ఠీ స్థానేయోగా

కిమిదం స్థానేయోగేతి ?

స్థానే యోగోఽస్యాః సా స్థానేయోగా। సప్తమ్యలోపో నిపాతనాత్। తృతీయాయా వా ఏత్వమ్। స్థానేన యోగోఽస్యాః సా స్థానేయోగేతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

షష్ఠీ స్థానేయోగవచనం నియమార్థమ్। నియమార్థోఽయమారమ్భః। ఏకశతం షష్ఠ్యర్థా యావన్తో వా సన్తి తే సర్వే షష్ఠ్యాముచ్చారితాయాం ప్రాప్నువన్తి। ఇష్యతే చ వ్యాకరణే యా షష్ఠీ సా స్థానేయోగైవ స్యాదితి తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి షష్ఠ్యాః స్థానేయోగవచనం నియమార్థమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

అవయవషష్ఠ్యాదిష్వతిప్రసఙ్గః శాసో గోహ ఇతి

అవయవషష్ఠ్యాదయస్తు న సిధ్యన్తి। తత్ర కో దోషః। శాస ఇదఙ్ హలోరితి శాసేశ్చాన్త్యస్య స్యాదుపధామాత్రస్య చ। ఊదుపధాయా గోహః ఇతి గోహేశ్చాన్త్యస్య స్యాదుపధామాత్రస్య చ।

అవయవషష్ఠ్యాదీనాం చాప్రాప్తిర్యోగస్యాసందిగ్ధత్వాత్।

అవయవషష్ఠ్యాదీనాం చ నియమస్యాప్రాప్తిః। కిం కారణమ్? యోగస్యాసందిగ్ధత్వాత్। సన్దేహే

నియమః। న చావయవషష్ఠ్యాదిషు సన్దేహః।

కిం వక్తవ్యమేతత్?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

లౌకికోఽయం దృష్టాన్తః। తద్యథా లోకే కశ్చిత్ కంచిత్ పృచ్ఛతి గ్రామాన్తరం గమిష్యామి పన్థానం మే భవానుపదిశత్వితి। స తస్మాయాచష్టే అముష్మిన్నవకాసే హస్తదక్షిణో గ్రహీతవ్యః। అముష్మిన్నవకాశే హస్తవామ ఇతి। యస్తత్ర తిర్యక్పథో భవతి, న తస్మిన్ సన్దేహ ఇతి కృత్వా నాసావుపదశ్యతే। ఏవమిహాపి సన్దేహే నియమః। న చావయవషష్ఠ్యాదిషు సన్దేహః।

అథవా స్థానే అయోగా స్థానేయోగా। కిమిదమయోగేతి। అవ్యక్తయోగా అయోగా।

అథవా యోగవతీ యోగా। కా పునర్యోగవతీ। యస్యా బహవో యోగాః। కుత ఏతత్? భూమ్ని హి

మతుప్ భవతి।

విశిష్టా వా షష్ఠీ స్థానేయోగా।

అథవా కించిల్లిఙ్గమాసజ్య వక్ష్యామి ఇత్థం లిఙ్గా షష్ఠీ స్థానేయోగా భవతీతి। న చ తల్లిఙ్గమవయవషష్ఠ్యాదిషు కరిష్యతే।

యద్యేవం శాస ఇదఙ్హలోః। శా హౌ। శాసిగ్రహణం కర్తవ్యం స్థానే యోగార్థం లిఙ్గమాసఙ్క్ష్యామీతి।

న కర్తవ్యమ్। యదేవాదః పురస్తాదవయవషష్ఠ్యర్థం ప్రక్లృప్తమ్, ఏతదుత్తరత్రానువృత్తం సత్ స్థానేయోగార్థం భవిష్యతి। కథమ్? అధికారో నామ త్రిప్రకారః। కశ్చిదేకదేశస్థః సర్వం శాస్త్రమభిజ్వలయతి। యథా ప్రదీపః సుప్రజ్వాలితః సర్వం వేశ్మాభిజ్వాలయతి। అపరోఽధికారో యథా రజ్జ్వా అయసా వా బద్ధం కాష్ఠమనుకృష్యతే తద్వదనుకృష్యతే చకారేణ। అపరోఽధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థ ఇతి యోగే యోగే

ఉపతిష్ఠతే। తద్ యద్యేష పక్షః అధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థ ఇతి, తదా హి యదేవాదః పురస్తాదవయవషష్ఠ్యర్థమ్ ఏతదుత్తరత్రానువృత్తం సత్ స్థానేయోగార్థం భవిష్యతి।

సమ్ప్రత్యయమాత్రమేతద్ భవతి। న హ్యనుచ్చార్య శబ్దం లిఙ్గం శక్యమాసఙ్క్తుమ్।

ఏవం తర్హ్యాదేశే తల్లిఙ్గం కరిష్యతే। తత్ ప్రకృతిమాస్కన్త్స్యతి।

యది నియమః కరిష్యతే। యత్రైకా షష్ఠీ అనేకం చ విశేష్యం తత్ర న సిధ్యతి। అఙ్గస్య హలః అణః సమ్ప్రసారణస్యేతి। హలపి విశేష్యోఽణపి విశేష్యః। సమ్ప్రసారణమపి విశేష్యమ్। అసతి

పునర్నియమే కామచారః। ఏకయా షష్ఠ్యా అనేకం విశేషయితుమ్। తద్యథా దేవదత్తస్య పుత్రః పాణిః కమ్బల ఇతి। తస్మాన్నార్థో నియమేన।

నను చోక్తమ్ ఏకశతం షష్ఠ్యర్థాః యావన్తో వా సన్తి తే సర్వే షష్ఠ్యాముచ్చారితాయాం ప్రాప్నువన్తీతి।

నైష దోషః। యద్యపి లోకే బహవోఽభిసమ్బన్ధా ఆర్థా యౌనా మౌఖాః స్రౌవాశ్చేతి। శబ్దస్య తు శబ్దేన కోఽన్యోఽభిసమ్బన్ధో భవితుమర్హతి అన్యదతః స్థానాత్।

శబ్దస్యాపి శబ్దేనానన్తరాదయోఽభిసమ్బన్ధాః। అస్తేర్భూర్భవతీతి సన్దేహః స్థానే అనన్తరే సమీపే ఇతి।

సన్దేహమాత్రమేతద్ భవతి। సర్వసన్దేహేషు చేదముపతిష్ఠతే వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్నహి సన్దేహాదలక్షణమ్ ఇతి। స్థాన ఇతి వ్యాఖ్యాస్యామః।

న తర్హీదానీమయం యోగో వక్తవ్యః। వక్తవ్యశ్చ। కిం ప్రయోజనమ్? షష్ఠ్యన్తం స్థానేన యథా యుజ్యేత యతః షష్ఠ్యుచ్చారితా। కిం కృతం భవతి? నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి పరిభాషా న కర్తవ్యా భవతి।

1-1-50- స్థానేన్తరతమః

కిముదాహరణమ్ ?

ఇకో యణచి। దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। తాలుస్థానస్య తాలుస్థానః। ఓష్ఠస్థానస్య ఓష్ఠస్థానో

యథా స్యాదితి।

నైతదస్తి। సఙ్ఖ్యాతానుదేశేనాప్యేతత్ సిద్ధమ్।

ఇదం తర్హి తస్థస్థమిపాం తాన్తన్తామః ఇతి। ఏకార్థస్యైకార్థః। ద్వ్యర్థస్య ద్వ్యర్థః। బహ్వర్థస్య బహ్వర్థో యథా స్యాదితి।

నను చ ఏతదపి సఙ్ఖ్యాతానుదేశేనైవ సిద్ధమ్।

ఇదం తర్హ్యకః సవర్ణే దీర్ఘ ఇతి। దణ్డాగ్రమ। క్షుపాగ్రమ। దధీన్ద్రః। మధూష్ట్రః। కణ్ఠస్థానయోః కణ్ఠస్థానః। తాలుస్థానయోస్తాలుస్థానః। ఓష్ఠస్థానయోరోష్ఠస్థానో యథా స్యాత్।

అథ స్థాన ఇతి వర్తమానే పునః స్థానగ్రహణం కిమర్థమ్।

యత్రానేకవిధామాన్తర్యం తత్ర స్థానత ఏవాన్తర్యం బలీయో యథా స్యాత్। కిం పునస్తత్? చేతా స్తోతా। ప్రమాణతోఽకారో గుణః ప్రాప్నోతి। స్థానత ఏకారోకారౌ। పునః స్థానగ్రహణాదేకారౌకారౌ భవతః।

అథ తమగ్రహణం కిమర్థమ్?

ఝయో హ్యాన్యతరస్యామిత్యక్షత్ర సోష్మణః సోష్మాణ ఇతి ద్వితీయాః ప్రసక్తాః। నాదవతో నాదవన్త ఇతి తృతీయాః ప్రసక్తాః। తమగ్రహణాద్ యే సోష్మాణో నాదన్తశ్చ తే భవన్తి చతుర్థాః। వాగ్ఘసతి। త్రిష్టుబ్ భసతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే।

స్థానిన ఏకత్వానిర్దేశాదనేకాదేశనిర్దేశాచ్చ సర్వప్రసఙ్గస్తస్మాత్ స్థానేన్తరతమవచనం నియమార్థమ్।

స్థాన్యేకత్వేన నిర్దిశ్యతే అక ఇతి। అనేకశ్చ పునరాదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే దీర్ఘ ఇతి। స్థానిన ఏకత్వనిర్దేశాదనేకాదేశనిరదేశాచ్చ సర్వప్రసఙ్గః। సర్వే సర్వత్ర ప్రాప్నువన్తి। ఇష్యన్తే చాన్తరతమా ఏవ స్యురితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతి తస్మాత్ స్థానేన్తరమవచనం నియమార్థమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి? యథా పునరియమన్తరతమనిర్వృత్తిః। సా కిం ప్రకృతితో భవతి స్థానిన్యన్తరతమే షష్ఠీతి। ఆహోస్విదాదేశతః స్థానే ప్రాప్యమాణానామన్తరతమ ఆదేశో భవతీతి।

కుతః పునరియం విచారణా?

ఉభయథా హి తుల్యా సంహితా। స్థానేన్తరతమ ఉరణ్ రపర ఇతి।

కిం చాతః? యది ప్రకృతితః। ఇకో యణచీతి యణాం యే అన్తరతమా ఇకస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి ఇహైవ స్యాత్ దధ్యత్ర మధ్వత్ర। కుమార్యర్థమ్ బ్రహ్మన్ద్వర్థమ్ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

ఆదేశతః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం సర్వత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి సర్వత్ర సిద్ధం భవతి। తథా ఇకో గుణవృద్ధీ ఇతి గుణవృద్ధ్యోర్యే అన్తరతమా ఇకస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి ఇహైవ స్యాత్ నేతా లవితా నాయకో లావకః। చేతా స్తోతా చాయక స్తావక ఇత్యత్ర న

స్యాత్। ఆదేశతః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం సర్వత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి సర్వత్ర సిద్ధం భవతి।

తథా ఋవర్ణస్య గుణవృద్ధిప్రసఙ్గే గుణవృద్ధ్యోర్యదన్తరతమమృవర్ణం తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి ఇహైవ స్యాత్। కర్తా హర్తా ఆస్తారకో నిపారకః। ఆస్తరితా నిపరితా కారకో హారక

ఇత్యత్ర న స్యాత్। ఆదేశతః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం సర్వత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి సర్వత్ర సిద్ధం భవతీతి।

ఆదేశతోఽన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యామయం దోషః। వాన్తో యి ప్రత్యయే ఇత్యత్ర స్థానినిర్దేశః కర్తవ్యః। ఓకారౌకారయోరితి వక్తవ్యమ్। ఏకారైకారయోర్మా భూదితి। ప్రకృతితః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం వాన్తాదేశస్య ఏక్షు యా అన్తరతమా ప్రకృతిస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీత్యన్తరేణ స్థానినిర్దేశం సిద్ధం భవతి।

ఆదేశతోఽప్యన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం న దోషః। కథమ్। వాన్తగ్రహణం న కరిష్యతే। యి ప్రత్యయే ఏచోఽయాదయో భవన్తీత్యేవ।

యది న క్రియతే చేయం జేయమిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి। క్షిజ్యోరేవైచ ఇతి।

తయోస్తర్హి శక్యార్థాదన్యత్రాపి ప్రాప్నోతి। క్షేయం పాపం, జేయో వృషలః।

ఉభయతో నియమో విజ్ఞాస్యతే క్షిజ్యోరేవైచస్తయోశ్చ శక్యార్థ ఏవేతి।

ఇహాపి తర్హి నియమాన్న ప్రాప్నోతి। లవ్యమ్। పవ్యమ్। అవశ్యలావ్యమ్। అవశ్యపావ్యమితి।

తుల్యజాతీయస్య నియమః।

కశ్చ తుల్యజాతీయః?

యథాజాతీయకః క్షిజ్యోరేచ్।

కథం జాతీయకః క్షిజ్యోరేచ్?

ఏకారః।

ఏవమపి రాయమిచ్ఛతి రైయతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

రా యిచ్ఛాన్దసః। దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి।

ఊదుపధాయా గోహః। ఆదేశతోఽన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాముపధాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రకృతితః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యామూకారస్య గో హేూ యాన్తరతమా ప్రకృతిస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీత్యన్తరేణోపధాగ్రహణం సిద్ధం భవతి।

ఆదేశతోఽప్యన్తరమనిర్వృత్తౌ సత్యాం న దోషః। క్రియతే ఏతన్న్యాస ఏవ।

రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ దః। ఆదేశతోఽన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం తకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రకృతితః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం నకారస్య నిష్ఠాయాం యాఽన్తరతమా ప్రకృతిస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీత్యన్తరేణాపి తకారగ్రహణం సిద్ధం భవతి।

కిం పునరిదం నిర్వర్తకమ్--- అన్తరతమా అనేన నిర్వృర్త్యన్తే। ఆహోస్విత్ ప్రతిపాదకమ్। అన్యేన

నిర్వృత్తానామనేన ప్రతిపత్తిః।

కశ్చాత్ర విశేషః?

స్థానేన్తరతమనిర్వర్తకే సర్వస్థానినివృత్తిః?

స్థానేఽన్తరతమనిర్వర్తకే సర్వస్థానినాం నివృత్తిః ప్రాప్నోతి। అస్యాపి ప్రాప్నోతి దధి మధు।

అస్తు। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే। తత్రాన్తర్యతో దధిశబ్దస్య దధిశబ్ద ఏవ, మధుశబ్దస్య మధుశబ్ద ఏవాదేశో భవిష్యతి।

యది చైవం క్వచిద్ వైరూప్యం తత్ర దోషః స్యాత్। బిసం ముసలమితి। ఇణ్కోరాదేశప్రత్యయయోరితి షత్వం ప్రాప్నోతి। అపి చ ఇష్టా వ్యవస్థా న ప్రకల్పేత। తద్యథా తప్తే భ్రాష్ట్రే తిలాః ప్రక్షిప్తా ముహూర్తమపి నావతిష్ఠన్తే ఏవమిమే వర్ణా

ముహుర్తమపి నావతిష్ఠేరన్।

అస్తు తర్హి ప్రతిపాదకమ్। అన్యేన నిర్వృత్తానామనేన ప్రతిపత్తిః।

నిర్వృత్తప్రతిపత్తౌ నిర్వృత్తిః।

నిర్వృత్తప్రతిపత్తౌ నిర్వృత్తిర్న సిధ్యతి। సర్వే సర్వత్ర ప్రాప్నువన్తి।

కిం తర్హ్యుచ్యతే నిర్వృత్తిర్న సిధ్యతీతి। న సాధీయో నిర్వృత్తిః సిద్ధా భవతి।

న బ్రూమో నిర్వృత్తిర్న సిధ్యతీతి। కిం తర్హి? ఇష్టా వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। న సర్వే సర్వత్రేష్యన్తే।

ఇదమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?

అనర్థకం చ।

అనర్థకమేతత్ స్యాత్। యో హి భుక్తవన్తం బ్రూయాత్ మా భుక్థా ఇతి కిం తేన కృతం స్యాత్।

ఉక్తం వా।

కిముక్తమ్? సిద్ధం తు షష్ఠ్యధికారే వచనాదితి। షష్ఠ్యధికారేఽయం యోగః కర్తవ్యః। స్థానేన్తరతమః షష్ఠీనిర్దిష్టస్యేతి।

ప్రత్యాత్మవచనం చ।

ప్రత్యాత్మమితి చ వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? యో యస్యాన్తరతమః స తస్య స్థానే యథా స్యాత్। అన్యస్యాన్తరతమోఽన్యస్య స్థానే మా భూదితి।

ప్రత్యాత్మవచనమశిష్యం స్వభావసిద్ధత్వాత్।

ప్రత్యాత్మవచనమశిష్యమ్। కిం కారణమ్? స్వభావసిద్ధత్వాత్। స్వభావత ఏతత్ సిద్ధమ్। తద్యథా సమాజేషు సమాశేషు సమవాయేషు చాస్యతామిత్యుక్తే న చోత్యతే ప్రత్యాత్మమితి ప్రత్యాత్మం చాసతే।

అన్తరతమవచనం చ।

అన్తరతమవచనం చాశిష్యమ్। యోగశ్చాప్యయమసిష్యః। కుతః? స్వభావసిద్ధత్వాదేవ। తద్యథా సమాజేషు సమవాయేషు చాస్యతామిత్యుక్తే నైవ కుశాః కృశైః సహాసతే న పాణ్డవః పాణ్డుభిః। యేషామేవ కించిదర్థకృతమాన్తర్యం తైరేవ సహాసతే। తథా గావో దివసం చరితవత్యో యో యస్యాః ప్రసవో భవతి తేన సహ శేరతే। తథా యాన్యేతాని గోయుక్తకాని సంఘుష్టకాని భవన్తి తాన్యన్యోన్యమపశ్యన్తి శబ్దం కుర్వన్తి।

ఏవం తావచ్చేతనావత్సు।

ఏచేతనేష్వపి। తద్యథా లోష్టః క్షిప్తో బహువేగం గత్వా నైవ తిర్యగ్ గచ్ఛతి నోర్ధ్వమారోహతి పృథివీవికారః పృథివీమేవ గచ్ఛత్యాన్తర్యతః। తథా యా ఏతా ఆన్తరిక్ష్యః సూక్ష్మా ఆపస్తాసాం వికారో

ధూమః। స ధూమ ఆకాశే నివాతే నైవ తిర్యగ్ గచ్ఛతి నార్వాగవరోహతి। అబ్వికారోఽప ఏవ

గచ్ఛత్యాన్తర్యత। తథా జ్యోతిషో వికారోఽర్చిరకాశదేశే నివాతే సుప్రజ్వలితం నైవ తిర్యగ్ గచ్ఛతి నార్వాగవరోహతి। జ్యోతిషో వకారో జ్యోతిరేవ గచ్ఛత్యాన్తర్యతః।

వ్యఞ్జనస్వరవ్యతిక్రమే చ తత్కాలప్రసఙ్గః।

వ్యఞ్జనవ్యతిక్రమే స్వరవ్యతిక్రమే చ తత్కాలతా ప్రాప్నోతి। వ్యఞ్జనవ్యతిక్రమే। ఇష్టమ్। ఉప్తమ్। ఆన్తర్యతోఽర్ధమాత్రికస్య వ్యఞ్జనస్యార్ధమాత్రిక ఇక్ ప్రాప్నోతి।

నైవ లోకే నైవ వదే అర్ధమాత్రిక ఇహస్తి।

కస్తర్హి ?

మాత్రికః। యోస్తి స భవిష్యతి।

స్వరవ్యతిక్రమే। దధ్యత్ర మధ్వత్ర। కుమార్యర్థమ్ బ్రహ్మబన్ధ్వర్థమ్। ఆన్తర్యతో మాత్రికస్య ద్విమాత్రికస్యేకో మాత్రికో ద్విమాత్రికో ద్విమాత్రికో యణ్ ప్రాప్నోతి।

నైవ లోకే నైవ వేదే మాత్రికో ద్విమాత్రికో వా యణస్తి।

కస్తర్హి?

అర్ధమాత్రికః। యోస్తి స భవిష్యతి।

అక్షు చామేకవర్ణాదేశేషు।

అక్షు చామేకవర్ణాదేశేషు తత్కాలతా ప్రాప్నోతి। ఇదమ ఇశ్। ఆన్తర్యతోఽర్ధతృతీయమాత్రికస్యేదమః స్థానేఽర్ధతృతీయమాత్రమివర్ణం ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేత్యేవం న భవిష్యతి।

గుణవృద్ధ్యేజ్భావేషు చ।

గుణవృద్ధ్యోరేజ్భావేషు చ తత్కాలతా ప్రాప్నోతి। ఖట్వా ఇన్ద్రః- ఖట్వేన్ద్రః। ఖట్వా ఉదకమ్- ఖట్వోదకమ్। ఖట్వా ఇర్షా-ఖట్వేషా। ఖట్వా ఊఢా-ఖట్వోఢా। ఖట్వా ఏడకా-ఖట్వైడకా। ఖట్వా ఓదనః-ఖట్వౌదనః। ఖట్వా ఐతికాయనః-ఖట్వైతికాయనః। ఖట్వా ఔపగవః -ఖట్వౌపగవ ఇతి। ఆన్తర్యతస్త్రిమాత్రచతుర్మాత్రాణాం స్థానినాం త్రిమాత్రచతుర్మాత్రా ఆదేశాః ప్రాప్నువన్తి।

నైష దోషః। తపరే గుణవృద్ధీ।

నను చ తః పరో యస్మాత్ సోఽయం తపరః।

నేత్యాహ। తాదపి పరస్తపర ఇతి।

యది తాదపి పరస్తపరః। ఋదోరుపితి ఇహైవ స్యాత్ యవః, స్తవః। లవః, పవ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

నైష తకారః। కస్తర్హి? దకారః।

కిం దకారే ప్రయోజనమ్ ?

అథ కిం తకారే ? యద్యసన్దేహార్థస్తకారః, దకారోపి। అథ ముఖసుఖార్థస్తకారః, దకారోపి।

ఏజ్భావే। కుర్వాతే కుర్వాథే। ఆన్తర్యతోఽర్ధతృతీయామాత్రస్య దిసఞ్జ్ఞకస్యార్ధతృతీయమాత్ర ఏచ్ ప్రాప్నోతి।

నైవ లోకే న చ వేదేఽర్ధతృతీయామాత్ర ఏజస్తి।

ఋవర్ణస్య గుణవృద్ధిప్రసఙ్గే సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాత్।

ఋవర్ణస్య గుణవృద్ధిప్రసఙ్గే సర్వప్రసఙ్గః। సర్వగుణవృద్ధిప్రసఙ్గః సర్వే గుణవృద్ధిసఞ్జ్ఞకా ఋవర్ణస్య స్థానే ప్రాప్నువన్తి। కిం కారణమ్? అవిశేషాత్। న హి కశ్చిద్ విశేష ఉపాదీయతే ఏవం జాతీయకో గుణవృద్ధిసఞ్జ్ఞక ఋవర్ణస్య స్థానే భవతీతి। అనుపాదీయమానే విశేషే సర్వప్రసఙ్గః।

న వా ఋవర్ణస్య స్థానే రపరప్రసఙ్గాద్ అవర్ణస్యాన్తర్యమ్।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? ఋవర్ణస్య స్థానే రపరప్రసఙ్గాత్। ఉః స్థానే అణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతీత్యుచ్యతే తత్ర ఋవర్ణస్యాన్తర్యతో రేఫవతో రేఫవానకార ఏవాన్తరతమో భవతి।

సర్వాదేశప్రసఙ్గస్త్వనేకాల్త్వాత్। సర్వాదేశస్తు గుణవృద్ధిసఞ్జ్ఞక ఋవర్ణస్య ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? అనేకాల్త్వాత్। అనేకాల్ శిత్ సర్వస్యేతి।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? అనేకాల్త్వస్య తదాశ్రయత్వాత్। యదాయముః స్థానేఽణ్ తదాయమనేకాల్। అనేకాల్త్వస్య తదాశ్రయత్వాద్ ఋవర్ణాదేశస్య విఘాతో న భవిష్యతి।

అథవాఽనాన్తర్యమేవైతయోరాన్తర్యమ్। ఏకస్యాప్యన్తరతమా ప్రకృతిర్నాస్తి। అపరస్యాన్తరతమ ఆదేశో నాస్తి। ఏతదేవైతయోరాన్తర్యమ్।

సమ్ప్రయోగో వా నష్టాశ్వదగ్ధరథవత్।

అథవా నష్టాశ్వదగ్ధరథవత్ సమ్ప్రయోగో భవిష్యతి। తద్యథా తవాశ్వో నష్టో మమాపి రథో దగ్ధః। ఉభౌ సమ్ప్రయుజ్యావహా ఇతి। ఏవమిహాపి తవాప్యన్తరతమా ప్రకృతిర్నాస్తి మమాప్యన్తరతమ ఆదేశో నాస్తి, అస్తు నౌ సమ్ప్రయోగ ఇతి।

విషమ ఉపన్యాసః। చేతనావత్స్వేర్థాత్ ప్రకరణాద్వా లోకే సమ్ప్రయోగో భవతి। వర్ణాశ్చ పునరచేతనాః, యస్త్వసౌ ప్రయుఙ్క్తే స చేతనావాన్।

యద్యపి వర్ణా అచేతనాః, యస్త్వసౌ ప్రయుఙ్క్తే స చేతనావాన్।

ఏచవర్ణయోరాదేశేఽవర్ణం స్థానినోఽవర్ణప్రధానత్వాత్।

ఏజవర్ణయోరాదేశేఽవర్ణే ప్రాప్నోతి। ఖట్వైలకా। మాలౌపగవః। కిం కారణమ్? స్థానినోఽవర్ణప్రధానత్వాత్। స్థానీ హ్యత్రావర్ణప్రధానః।

సిద్ధం తూభయాన్తర్యాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ఉభయోర్యోఽన్తరతమస్తేన భవితవ్యమ్। నచావర్ణముభయోరన్తరతమమ్।।50।।

-0-1-114- (1-1-51) ఉరణ్ రపరః

కిమిదమురణ్పరవచనమన్యనివృత్త్యర్థమ్। ఉః స్థానే అణేవ భవతి రపరశ్చేతి। ఆహోస్విద్ రపరత్వమాత్రమనేన విధీయతే। ఉః స్థానే అణ్ చ అనణ్ చ। అణ్ తు రపర ఇతి।

కశ్చాత్ర విశేషః?

ఉరణ్పరవచనమన్యనివృత్త్యర్థమితి చేదుదాత్తాదిషు దోషః।

ఉరణ్పరవచనమన్యనివృత్త్యర్థం చేదుదాత్తాదిషు దోషో భవతి।

కే పునరుదాత్తాదయః?

ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికాః। కృతిః హృతిః। కృతం హృతమ్। ప్రకృతం ప్రహృతమ్। నః పాహి।

అస్తు తర్హి ఉః స్థానే అణ్ చ అనణ్ చ। అణ్ తు రపర ఇతి।

య ఉః స్థానేఽణ్ స రపర ఇతి చేద్ గుణవృద్ధ్యోరవర్ణాప్రతిపత్తిః। య ఉః స్థానే అణ్ స రపర ఇతి చేద్ గుణవృద్ధ్యోరవర్ణస్యాప్రతిపత్తిః। కర్తా హర్తా వార్షగణ్యః। కిం హి సాధీయః--- ఋవర్ణస్యాసవర్ణే యదవర్ణం స్యాత్ న పునరేజైచౌ?

పూర్వస్మిన్నపి పక్షే ఏష దోషః। కిం హి సాధీయః? తత్రాపి ఋవర్ణస్యాసవర్ణే యదవర్ణం స్యాత్ న పునరికారోకారౌ। అథ మతమేతత్- ఉః స్థాన అణశ్చానణశ్చ ప్రసఙ్గే అణేవ భవతి రపరశ్చేతి సిద్ధా పూర్వస్మిన్ పక్షేఽవర్ణస్య ప్రతిపత్తిః। యత్తు తదుక్తముదాత్తాదిషు దోష ఇతి స ఇహ దోషో జాయతే న వా జాయతే।

జాయతే స దోషః। కథమ్? ఉదాత్త ఇత్యనేనాణోపి ప్రతినిర్దిశ్యన్తే అనణోపి।

యద్యపి అణోపి ప్రతినిర్దిశ్యన్తే న తు ప్రాప్నువన్తి। కిం కారణమ్? స్థానేన్తరతమో భవతీతి।

కుతో ను ఖల్వేతత్ ద్వయోః పరిభాషయోః సావకాశయోః సమవస్థితయోః స్థానేన్తరతమ ఇతి ఉరణ్ రపర ఇతి చ, స్థానేన్తరతమ ఇత్యనయా పరిభాషయా వ్యవస్థా భవిష్యతి న పునరురణ్ రపర ఇతి।

అతః కిమ్ ?

అత ఏష దోషో జాయతే ఉదాత్తాదిషు దోష ఇతి। యే చాప్యేతే ఋవర్ణస్య స్థానే ప్రతిపదమాదేశా ఉచ్యన్తే తేషు రపరత్వం న ప్రాప్నోతి। ఋత ఇద్ ధాతోరుదోష్ఠ్య పూర్వస్యేతి।

సిద్ధం తు ప్రసఙ్గే రపరత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ప్రసఙ్గే రపరత్వాత్। ఉః స్థానే అణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతి।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

స్థాన ఇతి వర్తతే। స్థానశబ్దశ్చ ప్రసఙ్గవాచీ।

యద్యేవమాదేశోఽవిశేషితో భవతి।

ఆదేశశ్చ విశేషితః। కథమ్? ద్వితీయం స్థానగ్రహణం ప్రకృతమనువర్తతే। తత్రైవమభిసమ్బన్ధః కరిష్యతే। ఉః స్థానే అణ్ స్థానే ఇతి। ఉః స్థానే ప్రసఙ్గే అణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతి।

అథాణ్ గ్రహణం కిమర్థమ్? న ఊ రపరో భవతీత్యేవోచ్యేత।

ఊ రపరః ఇతీయత్యుచ్యమానే క ఇదానీం రపరః స్యాత్ ?

యః స్థానే భవతి।

కశ్చ స్థానే భవతి।

ఆదేశః।

ఆదేశో రపర ఇతి చేద్రీరివిధిషు రపరప్రతిషేధః।

ఆదేశో రపర ఇతి చేద్రీరివిధిషు రపరత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

కే పునా రీరివిధయః ?

అకఙ్లోపానఙనఙ్రీఙ్రిఙాదేశాః। అకఙ్ సౌధాతకిః। అకఙ్। లోప పైతృష్వసేయః। లోప

। ఆనఙ్ హోతాపోతారౌ। ఆనఙ్। అనఙ్- కర్తా హర్తా। అనఙ్। రీఙ్- మన్త్రీయతి పిత్రీయతి। రీఙ్। రిఙ్ క్రియతే హ్రియతే। రిఙ్।

ఉదాత్తాదిషు చ।

ఉదాత్తాదిషు చ కిమ్? రపరత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కృతిః। హృతిః। కృతం హృతమ్। ప్రకృతం ప్రహృతమ్। నౄః పాహి। తస్మాదణ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్।

ఏకాదేశస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

ఏకాదేశస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఖర్త్వశ్యః। మార్లశ్యః।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఉః స్థానేఽణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతీత్యుచ్యతే, న చాయమురేవ స్థానేఽణ్ శిష్యతే। కిం తర్హి? ఉశ్చాన్యస్య చ।

అవయవగ్రహణాత్ సిద్ధమ్।

యదత్ర ఋవర్ణం తదాశ్రయం రపరత్వం భవిష్యతి। తద్యథా మాషా న భోక్తవ్యా ఇత్యుక్తే మిశ్రా అపి న భుజ్యన్తే।

అవయవగ్రహణాత్ సిద్ధమితి చేదాదేశే రాన్తప్రతిషేధః।

అవయవగ్రహణాత్ సిద్ధమితి చేదాదేశే రాన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। హోతాపోతారౌ। యథైవోశ్చాన్యస్య చ స్థానేఽణ్ రపరో భవతీతి ఏవం య ఉః స్థానేఽణ్ చానణ్ చ సోపి రపరః స్యాత్।

యది పునఋవర్ణాన్తస్య స్థానినో రపరత్వముచ్యేత- ఖర్ట్వశ్యః। మార్లశ్యః।

నైవం శక్యమ్। ఇహ న ప్రసజ్యేత। కర్తా హర్తా। కిరతి గిరతి। ఋవర్ణాన్తస్యేత్యుచ్యతే న చైతద్ ఋవర్ణాన్తమ్।

నను చైతదపి వ్యపదేశివద్భావేన ఋవర్ణాన్తమ్।

అర్థవతా వ్యపదేశివద్భావః। న చైషోఽర్థవాన్। తస్మాన్నైవం శక్యమ్। న చేదేవముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఇహ చ రపరత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। మాతుః పితురితి।

ఉభయం న వక్తవ్యమ్। కథమ్। యో ద్వయోః షష్ఠీనిర్దిష్టయోః ప్రసఙ్గే భవతి లభతేఽసావన్యతరతో

వ్యపదేశమ్। తద్యథా దేవదత్తస్య పుత్రః। దేవదత్తాయాః పుత్ర ఇతి।

కథం మాతుః పితురితి ?

అస్త్వత్ర రపరత్వమ్। కా రూపసిద్ధిః। రాత్సస్యేతి సకారస్య లోపః। రేఫస్య విసర్జనీయః।

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి మాతుః కరోతి పితుః కరోతతి। అప్రత్యయవిసర్జనీయస్యేతి షత్వం ప్రసజ్యేత।

అప్రత్యయవిసర్జనీయస్యేత్యుచ్యతే। ప్రత్యయవిసర్జనీయశ్చాయమ్।

లుప్యతేఽత్ర ప్రత్యయో రాత్సస్యేతి।

ఏవం తర్హి।

భ్రాతుష్పుత్రగ్రహణం జ్ఞాపకమేకాదేశనిమిత్తాత్ షత్వప్రతిషేధస్య।

యదయం కస్కాదిషు భ్రాతుష్పుత్రశబ్దం పఠతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో నైకాదేశనిమిత్తాత్ షత్వం భవతీతి ।

కిం పునరయం పూర్వాన్తః, ఆహోస్విత్ పరాదిః, ఆహోస్విదభక్తః ?

కథం వాఽయం పూర్వాన్తః స్యాత్, కథం వా పరాదిః, కథం వా అభక్తః ?

యద్యన్త ఇతి వర్తతే తతః పూర్వాన్తః। అథాదిరితి వర్తతే తతః పరాదిః। అథోభయం నివృత్తమ్। తతోఽభక్తాః।

కశ్చాత్ర విశేషః?

అభక్తే దీర్ఘలత్వయగభ్యస్తస్వరహలాదిఃశేషవిసర్జనీయప్రతిషేధః।

ప్రత్యయావ్యవస్థా చ।

యద్యభక్తః దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి-- గీః పూః। రేఫవకారాన్తస్య ధాతోరితి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి।

కిం పునః కారణం రేఫవకారభ్యాం ధాతుర్విశేష్యతే న పునః పదం విశేష్యేత-- రేఫవకారాన్తస్య పదస్యేతి।

నైవం శక్యమ్। ఇహాపి ప్రసజ్యేత- అగ్నిర్వాయురితి।

ఏవం తర్హి రేఫవకారాభ్యాం పదం విశేషయిష్యామో ధాతునేకమ్। రేఫవకారాన్తస్య పదస్యేకో ధాతోరితి।

ఏవం ప్రియం గ్రామణి కులమాస్య ప్రియగ్రామణిః, ప్రియసేనానిః అత్రాపి ప్రాప్నోతి। తస్మాద్ ధాతురేవ విశేష్యతే। ధాతౌ చ విశేష్యమాణే ఇహ దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి గీః పూః । దీర్ఘ।

లత్వ। లత్వం చ న సిధ్యతి। నిజేగిల్యతే। గ్రో యజీతి లత్వం న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। గ్ర ఇత్యనన్తరయోగైషా షష్ఠీ।

ఏవమపి స్వర్జేగిల్యతే ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి యజా ఆనన్తర్యం విశేషయిష్యామః। అథవా గ్ర ఇతి పఞ్చమి। లత్వ।

యక్స్వర। యక్స్వరశ్చ న సిధ్యతి। గీర్యతే స్వయమేవ పూర్యతే స్వయమేవ। అచః కర్తృయకీత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। రేఫేణ వ్యవహితత్వాత్।

నైష దోషః। స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్ భవతీతి నాస్తి వ్యవధానమ్। యక్స్వర।

అభ్యస్తస్వర। అభ్యస్తస్వరశ్చ న సిధ్యతి। మా హి స్మ తే పిపరుః। మా హి స్మ తే బిభరుః। అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో భవతి అజాదౌ లసార్వధాతుకే ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। రేఫేణ వ్యవహితత్వాత్।

నైష దోషః। స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్ భవతీతి నాస్తి వ్యవధానమ్। అభ్యస్తస్వర।

హలాదిః శేష। హలాదిః శేషశ్చ న సిధ్యతి। వవృతే వవృధే। అభ్యాసస్యేతి హలాదిః శేషో న ప్రాప్నోతి। హలాదిః శేష।

విసర్జనీయ। విసర్జనీయస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నార్కుటో నార్పత్యః। ఖరవసానయోర్విసర్జనీయ ఇతి విసర్జనీయః ప్రాప్నోతి। విసర్జనీయ।

ప్రత్యయావ్యవస్థా చ, ప్రత్యయే చ వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। కిరతః గిరతః। రేఫోఽప్యభక్తః ప్రత్యయోపి, తత్ర వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే।

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।

పూర్వాన్తర్వ్యధారణం విసర్జనీయప్రతిషేధో యక్స్వరశ్చ।

యది పూర్వాన్తః రోరవధారణం కర్తవ్యమ్। రోః సుపి రోరేవ సుపి నాన్యస్య। సర్పిష్షు, ధనుష్షు। ఇహ మా భూత్- గీర్షు పూర్షు।

పరాదావపి సత్యవధారణం కర్తవ్యమ్। చతుర్షు ఇత్యేవమర్థమ్।

విసర్జనీయప్రతిషేధః। విసర్జనీయస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నార్కుటః,నార్పత్యః ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః ప్రాప్నోతి।

పరాదావపి విసర్జనీయస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నార్కల్పిరిత్యేవమర్థమ్। కల్పిపదసంఘాతభక్తోఽసౌ నోత్సహతేఽవయవస్య పదాన్తతాం విహన్తుమితి విసర్జనీయః ప్రాప్నోతి।

యక్స్వర। యక్స్వరశ్చ న సిధ్యతి। గీర్యతే స్వయమేవ। స్తీర్యతే స్వయమేవ। అచః కర్తృయకి ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఉపదేశ ఇతి వర్తతే।

అథవా పునరస్తు పరాదిః।

పరాదావకారలోపౌత్త్వపుక్ప్రతిషేధశ్చుయ్వుపధాహ్రస్వత్వమిటోఽవ్యవస్థాఽభ్యాసలోపోఽభ్యస్త తాదిస్వరో దీర్ఘత్వం చ। యది పరాదిః। అకారలోపః ప్రతిషేధ్యః। కర్తా హర్తా। అతో లోపః ఆర్ధధాతుకే ఇత్యకారలోపః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఉపదేశ ఇతి వర్తతే।

యద్యుపదేశ ఇతి వర్తతే, ధినుతః కృణుతః అత్ర లోపో న ప్రాప్నోతి।

నోపదేశగ్రహణేన ప్రకృతిరభిసమ్బధ్యతే। కిం తర్హిం? ఆర్ధధాతుకమభిసమ్బధ్యతే ఆర్ధధాతుకోపదేశే యదకారాన్తమితి। అకారలోప।

ఔత్త్వ। ఔత్త్వం చ ప్రతిషేధ్యమ్। చకార, జహార। ఆత ఔ ణలః ఇత్యౌత్వం ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవం న భవిష్యతి।

యస్తర్హి నిర్దిశ్యతే తస్య కస్మాన్న భవతి?

రేఫేణ వ్యవహితత్వాత్। ఔత్వ।

పుక్ప్రతిషేధ। పుక్ చ ప్రతిషేధ్యః। కారయతి, హారయతి। ఆతః పుగితి పుక్ ప్రాప్నోతి। పుక్ ప్రతిషేధ।

చఙ్యుపధాహ్రస్వ। చఙ్యుపధాహ్రస్వత్వం చ న సిధ్యతి। అచీకరత్। అజీహరత్। ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి।

ఇటోఽవ్యవస్థా। ఇటశ్చ వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। ఆస్తరితా। నిపరితా। ఇడాపి పరాదిః। రేఫోఽపి। తత్ర వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే।

అభ్యాస లోపః। అభ్యాసలోపశ్చ వక్తవ్యః। వవృతే వవృధే। అభ్యాసస్య హలాదిః శేషో న ప్రాప్నోతి। అభ్యాసలోప।

అభ్యస్తస్వర। అభ్యస్తస్వరశ్చ న సిధ్యతి। మా హి స్మ తే పిపరుః। మా హి స్మ తే బిభరుః

। అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో భవతి అజాదౌ లసార్వధాతుకే ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। అభ్యస్తస్వర।

తాదిస్వర। తాదిస్వరశ్చ న సిధ్యతి। ప్రకర్తా, ప్రకర్తుమ్। తాదౌ చ నితి కృత్యతౌ ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఉక్తమేతత్- కృదుపదేశే వా తాద్యర్థమిడర్థమితి। తాదిస్వర।

దీర్ఘః। దీర్ఘత్వం చ న సిధ్యతి। గీః పూః। రేఫవకారాన్తస్య ధాతోరితి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। దీర్ఘః ।

-0-1-115- (1-1-52) అలోఽన్త్యస్య

కిమిదమల్గ్రహణమన్త్యవిశేషణమ్ ఆహోస్విద్-- ఆదేశవిశేషణమ్?

కిం చాతః?

యద్యన్తవిశేషణమ్, ఆదేశోఽవిశేషితో భవతి।

తత్ర కో దోషః।

అనేకాలప్యాదేశోఽన్త్యస్య ప్రసజ్యేత। యది పునరలన్త్యస్యేత్యుచ్యతే తత్రాయమప్యర్థః- అనేకాల్ శిత్సర్వస్యేత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి। ఇదం నియమార్థం భవిష్యతి-- అలేవాన్త్యస్య భవతి నాన్య ఇతి।

ఏవమప్యన్త్యోఽవిశేషితో భవతి।

తత్ర కో దోషః।

వాక్యస్యాపి పదస్యాప్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత। యది ఖల్వప్యేషోఽభిప్రాయస్తన్న క్రియతేతి, అన్త్యవిశేషణేపి సతి తన్న కరిష్యతే। కథమ్? జిచ్చ అలోన్త్యస్యేత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి- జిదేవానేకాలన్త్యస్య భవతి నాన్య ఇతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

అలోన్త్యస్యేతి స్థానే విజ్ఞాతస్యానుసంహారః।

అలోఽన్త్యస్యేత్యుచ్యతే। స్థానే విజ్ఞాతస్యానుసంహారః క్రియతే। స్థానే ప్రసక్తస్యేతి।

ఇతరథా హ్యనిష్టప్రసఙ్గః।

ఇతరథా హ్యనిష్టం ప్రసజ్యేత। టిత్కిన్మితోఽప్యన్త్యస్య స్యుః।

యది పునరయం యోగశేషో విజ్ఞాయేత।

యోగశేషే చ।

కిమ్? అనిష్టం ప్రసజ్యేత। టిత్కిన్మితోఽప్యన్త్యస్య స్యుః। తస్మాత్ సుష్ఠూచ్యతే- అలోన్త్యస్యేతి స్థానే విజ్ఞాతస్యానుసంహారః। ఇతరథా హ్యనిష్ట ప్రసఙ్గ ఇతి।

-0-1-999- (1-1-53) జిచ్చ

తాతఙ్ అన్త్యస్య స్థానే కస్మాన్న భవతి। జిచ్చాలోన్త్యస్యేతి ప్రాప్నోతి।

తాతఙి జిత్కరణస్య సావకాశత్వాద్ విప్రతిషేధాత్ సర్వాదేశః।

తాతఙి జిత్కరణం సావకాశమ్। కోఽవకాశః? గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థో ఙకారః। తాతఙి జిత్కరణస్య సావకాశత్వాద్ విప్రతిషేధాత్ సర్వాదేశో భవిష్యతి।

ప్రయోజనం నామ తద్ వక్తవ్యం యన్నియోగతః స్యాత్। యది చాయం నియోగతః సర్వాదేశః స్యాత్, తత ఏతత్ ప్రయోజనం స్యాత్। కుతో ను ఖల్వేతత్ జిత్కరణాదయం సర్వాదేశో భవిష్యతి, న పునరన్త్యస్య స్యాదితి।

ఏవం తర్హ్యేతదేవ జ్ఞాపయతి-- న తాతఙ్ అన్త్యస్య స్థానే భవతీతి। యదేతం జితం కరోతి। ఇతరథా హి లోట ఏరుప్రకరణ ఏవ బ్రూయాత్- తిహ్యోస్తాదాశిష్యన్తరస్యామితి।

1-1-54- ఆదేః పరస్య

అలోన్త్యస్యాదేః పరస్యానేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యపవాదవిప్రతిషేధాత్ సర్వాదేశః।

అలోన్త్యస్యేత్యుత్సర్గః। తస్యాదేః పరస్య, అనేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యపవాదౌ। అపవాదవిప్రతిషేధాత్ సర్వాదేశో భవిష్యతి। ఆదేః పరస్యేత్యస్యావకాశః। ద్వ్యయన్తరుపసర్గేభ్యోఽప ఇత్। ద్వీపమ్। అన్తరీపమ్,సమీపమ్।

అనేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యస్యావకాశాః। అస్తేర్భూః। భవితా, భవితుమ్। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి । అతో భిస ఐస్। అనేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన। శిత్సర్వస్యేత్యస్యావకాశః ఇదమ ఇశ్ ఇతః। ఇహ। ఆదేః పరస్యేత్యస్యావకాశః స ఏవ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి అష్టాభ్య ఔశ్। శిత్సర్వస్యేత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన।

1-1-55- అనేకాల్శిత్ సర్వస్య

శిత్సర్వస్యేతి కిముదాహరణమ్ ?

ఇదమ ఇశ్; ఇతః ఇహ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। శిత్కరణాదేవాత్ర సర్వాదేశో భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి అష్టాభ్య ఔశ్।

నను చాత్రాపి శిత్కరణాదేవ సర్వాదేశో భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి జసః శీ। జశ్శసోః శిః।

నను చాత్రాపి శిత్కరణాదేవ సర్వాదేశో భవిష్యతి।

అస్త్యన్యచ్ఛిత్కరణే ప్రయోజనమ్। కిమ్? విశేషణార్థః శకారః। క్వ విశేషణార్థేనార్థః। శి సర్వనామస్థానమ్। విభాషా ఙిశ్యోరితి।

శిత్సర్వస్యేతి శక్యమకర్తుమ్। కథమ్? అన్త్యస్యాయం స్థానే భవన్నప్రత్యయః స్యాత్। అసత్యాం

ప్రత్యయసఙ్జ్ఞాయామిత్సంజ్ఞా న స్యాత్। అసత్యామిత్సంజ్ఞాయా లోపో న స్యాత్। అసతి లోపే అనేకాల్। యదా అనేకాల్ , తదా సర్వాదేశః। యదా సర్వాదేశః తదా ప్రత్యయః। యదా ప్రత్యయస్తదేత్సంజ్ఞా తదా లోపః।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యచ్ఛిత్సర్వస్యేత్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః భవత్యేషా పరిభాషా నానుబన్ధకృతమనేకాల్త్వం భవతీతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? తత్రాసరూపసర్వాదేశదాప్ప్రతిషేధేషు పృథగ్ నిర్దేశోఽనాకారాన్తత్వాదిత్యుక్తం తన్న వక్తవ్యం భవతి।

సప్తమ ఆహ్నికం సమాప్తమ్ ।

1-1-56- స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ

వత్కరణం కిమర్థమ్ ?

స్థాన్యాదేశోఽనల్విధావితీయత్యుచ్యమానే సఙ్జ్ఞాధికారోఽయం తత్ర స్థానీ ఆదేశస్య సఙ్జ్ఞా స్యాత్।

తత్ర కో దోషః ?

ఆఙో యమహనః ఆత్మనేపదం భవతీతి వధేరేవ స్యాత్, హన్తేర్న స్యాత్। వత్కరణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి। స్థానికార్యమాదేశేఽతిదిశ్యతే। గురువద్ గురుపుత్రే ఇతి యథా।

అథాదేశగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

స్థానివదనల్విధావితీయత్యుచ్యమానే క ఇదానీం స్థానివత్ స్యాత్ ?

యః స్థానే భవతి।

కశ్చ స్థానే భవతి ?

ఆదేశః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఆదేశమాత్రం స్థానివద్ యతా స్యాత్। ఏకదేశవికృతస్యోపసఙ్ఖ్యానం చోదయిష్యతి తన్న వక్తవ్యం భవతి।

అథ విధిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

సర్వవిభక్త్యన్తః సమాసో యథా విజ్ఞాయేత-- అలః పరస్య విధిః-- అల్విధిః। అలో విధిః అల్విధిః। అలి విధిః అల్విధిః। అలా విధిః అల్విధిరితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రాతిపదికనిర్దేశోఽయమ్। ప్రాతిపదికనిర్దేశాశ్చార్థతన్త్రా భవన్తి। న కాంచిత్ ప్రాధాన్యేన విభక్తిమాశ్రయన్తి। తత్ర ప్రాతిపదికార్థే నిర్దిష్టే యాం యాం విభక్తిమాశ్రయితుం బుద్ధిరుపజాయతే సా సా ఆశ్రయితవ్యా।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--- ఉత్తరపదలోపో యథా విజ్ఞాయేత। అలమాశ్రయతే అలాశ్రయః। అలాశ్రయో విధిః--అల్విధిరితి। యత్ర ప్రాధాన్యేనాలాశ్రీయతే తత్రైవ ప్రతిషేధః స్యాత్। యత్ర

విశేషణత్వేనాలాశ్రీయతే తత్ర ప్రతిషేధో న స్యాత్। కిం ప్రయోజనమ్? ప్రదీవ్య- ప్రసీవ్యేతి। వలాదిలక్షణ ఇట్ మా భూదితి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

స్థాన్యాదేశపృథక్త్వాదాదేశే స్థానివదనుదేశో గురువద్ గురుపుత్రే ఇతి యథా।

అన్యః స్థానీ అన్య ఆదేశః। స్థాన్యాదేశపృథక్త్వాదేతస్మాత్ కారణాత్ స్థానికార్యమాదేశే న ప్రాప్నోతి। తత్ర కో దోషః। ఆఙో యమహన ఇత్యాత్మనపదం భవతీతి హన్తేరేవ స్యాద్ వధేర్న స్యాత్। ఇష్యతే చ వధేరపి స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి తస్మాత్ స్థానివదనుదేశః। ఏవమర్థమిదముచ్యతే। గురువద్ గురుపుత్రే ఇతి యథా। తద్యథా గురువద్

గురుపుత్రే వర్తితవ్యమితి గురౌ యత్ కార్యం తద్ గురుపుత్రే అతిదిశ్యతే। ఏవమిహాపి స్థానికార్యమాదేశే అతిదిశ్యతే।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। లోకత ఏతత్ సిద్ధమ్। తద్యథా లోకే యో యస్య ప్రసఙ్గే భవతి లభతేఽసౌ తత్కార్యాణి। తద్యథా ఉపాధ్యాయస్య శిష్యో యాజ్యకులాని గత్వా అగ్రాసనాదీని లభతే।

యద్యపి తావల్లోక ఏష దృష్టాన్తః। దృష్టాన్తస్యాపి తు పురుషారమ్భో నివర్తకో భవతి।

అస్తి వేహ కశ్చిత్ పురుషారమ్భః ?

అస్తీత్యాహ।

కః?

స్వంరూపవిధిర్నామ। హన్తేరాత్మనేపదముచ్యమానం హన్తేరేవ స్యాత్ వధేర్న స్యాత్।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి స్థానివదాదేశో భవతీతి। యదయం యుష్మదస్మదోరనాదేశే ఇత్యాదేశే ప్రతిషేధం శాస్తి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? యుష్మదస్మదోర్విభక్తౌ కార్యముచ్యమానం కః ప్రసఙ్గో యదాదేశేపి స్యాత్। పశ్యతి త్వాచార్యో యత్ స్థానివదాదేశో భవతీతి అత ఆదేశే ప్రతిషేధం శాస్తి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అనల్విధావితి ప్రతిషేధం వక్ష్యామీతి। ఇహ మా భూత్। ద్యౌః పన్థాః స ఇతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- అల్విధౌ స్థానివద్భావో న భవతీతి। యదయమదో జగ్ధిర్ల్యప్తికితి ఇతి తి కితీత్యేవ సిద్ధే ల్యబ్గ్రహణం కరోతి। తస్మాన్నార్థోఽనేన యోగేన।

ఆరభ్యమాణేఽప్యేతస్మిన్ యోగే।

అల్విధౌ ప్రతిషేధేఽవిశేషణేఽప్రాప్తిస్తస్యాదర్శనాత్।

అల్విధౌ ప్రతిషేధేఽసత్యపి విశేషణే సమాశ్రీయమాణే అసతి తస్మిన్ విశేషణే అప్రాప్తిర్విధేః। ప్రదీవ్య, ప్రసీవ్య। కిం కారణమ్? తస్యాదర్శనాత్। వలాదేరిత్యుచ్యతే। న చాత్ర వలాదిం పశ్యామః।

నను చైవమర్థ ఏవాయం యత్నః క్రియతే- అన్యస్య కార్యముచ్యమానమన్యస్య యథా స్యాదితి।

సత్యమేవమర్థో, న తు ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?

సామాన్యాతిదేశే హి విశేషానతిదేశః।

సామాన్యే హ్యతిదిశ్యమానే విశేషో నాతిదిష్టో భవతి। తద్యథా బ్రాహ్మణవదస్మిన్ క్షత్రియే వర్తితవ్యమితి। సామాన్యం యద్ బ్రాహ్మణకార్యం తత్ క్షత్రియేఽతిదిశ్యతే। యద్ విశిష్టం మాఠరే కౌణ్డిన్యే వా న తదతిదిశ్యతే। ఏవమిహాపి యత్ సామాన్యం యత్ప్రత్యయకార్యం తదతిదిశ్యతే యద్ విశిష్టం వలాదేరితి న తదతిదిశ్యతే।

యద్యేవమగ్రహీత్, ఇట ఇర్ఘీతి సిచో లోపో న ప్రాప్నోతి। అనల్విధావితి పునరుచ్యమానే ఇహాపి ప్రతిషేధో భవిష్యతి--- ప్రదీవ్య ప్రసీవ్యేతి। విశిష్టం హ్యేషోఽలమాశ్రయతే వలం నామ। ఇహ చ ప్రతిషేధో న భవిష్యతి అగ్రహీదితి। విశిష్టం హ్యేషోఽనలమాశ్రయతే ఇటం నామ।

యది తర్హి సామాన్యమప్యతిదిశ్యతే విశేషశ్చ।

సత్యాశ్రయే విధిరిష్టః।

సతి చ వలాదిత్వే ఇటా భవితవ్యమ్। అరుదితామ్। అరుదితమ్। అరుదిత।

కిమో యత్ సత భవితవ్యమ్।

ప్రతిషేధస్తు ప్రాప్నోత్యల్విధిత్వాత్।

ప్రతిషేధస్తు ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? అల్విధిత్వాత్। అల్విధిరయం భవతి। తత్రానల్విధావితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

న వానుదేశికస్య నిషేధాదితరేణ భావః।

నవా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? ఆనుదేశికస్య ప్రతిషేధాత్। అస్త్వత్రానువేశికస్య వలాదిత్వస్య ప్రతిషేధః। స్వాశ్రయమత్ర వలాదిత్వం భవిష్యతి।

నైతద్ వివదామహే వలాదిర్నవలాదిరితి। కిం తర్హి ? స్థానివద్భావాత్

సార్వధాతుకత్వమేషితవ్యమ్। తత్రానల్విధావితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

కిం పునరాదేశిన్యల్యాశ్రీయమాణే ప్రతిషేధో భవతి। ఆహోస్విదవిశేషేణ। ఆదేశే చాదేశిని చ।

కశ్చాత్ర విశేషః?

ఆదేశ్యల్విధిప్రతిషేధే కురువధపిబాం గుణవృద్ధిప్రతిషేధః।

ఆదేశిన్యలవిధిప్రతిషేధే కురువధపబాం గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కురు ఇత్యత్ర స్థానివద్భావాదఙ్గసఞ్జ్ఞా స్వాశ్రయం చ లఘూపధత్వమ్। తత్ర లఘూపధగుణః ప్రాప్నోతి। వధక ఇత్యత్ర స్థానివద్భావాదఙ్గసఞ్జ్ఞా స్వాశ్రయం చాదుపధత్వం తత్ర వృద్ధిః ప్రాప్నోతి స్థానివద్భావాదఙ్గసఞ్జ్ఞా స్వాశ్రయం చ లఘూపధగుణః ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ-- ఆదేశే ఆదేశిని చ।

ఆదేశ్యాదేశ ఇతి చేత్ సుప్తిఙ్కృదతిదిష్టేషూపసఙ్ఖ్యానమ్।

ఆదేశ్యాదేశ ఇతి చేత్ సుప్తిఙకృదతిదిష్టేపూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సుప్, వృక్షాయ ప్లక్షాయ। స్థానివద్భావాత్ సుప్సంజ్ఞా। స్వాశ్రయం చ యఞాదిత్వం తత్ర ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। సుప్। తిఙ్, అరుదితామ్। అరిదితమ్। అరుదిత। స్థానివద్భావాత్ సార్వధాతుకసఞ్జ్ఞా। స్వాశ్రయం చ వలాదిత్వం తత్ర ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। తిఙ్। కృదతిదిష్టమ్, భువనమ్

। సువనమ్। ధువనమ్। స్థానివద్భావాత్ ప్రత్యయసఞ్జ్ఞా। స్వాశ్రయం చాజాదిత్వం తత్ర ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

ఆదేశిన్యల్యాశ్రీయమాణే ప్రతిషేధ ఇత్యేతదేవ జ్యాయః। కుత ఏతత్? యథా హ్యయం విశిష్ట స్థానికార్యమాదేశేఽతిదిశతి గురువద్ గురుపుత్రే ఇతి యథా। తద్యథా గురువదస్మిన్ గురుపుత్రే

వర్తితవ్యమన్యత్రోచ్ఛిష్టభోజనాత్ పాదోపసంగ్రహణాచ్చేతి। యది చ గురుపుత్రోపి గురుర్భవతి తదపి కర్తవ్యం భవతి।

అస్తు తర్హి ఆదేశిన్యల్యాశ్రీయమాణే ప్రతిషేధః।

నను చోక్తమాదేశ్యల్విధిప్రతిషేధే కురువధపిబాం గుణవృద్ధిప్రతిషేధ ఇతి।

నైష దోషః। కరోతౌ తపరనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్। పిబిరదన్తః। వధక ఇతి నాయం ణ్వుల్। అన్యోఽయమకశబ్దః కిదౌణాదికః। రుచక ఇతి యథా।

ఏకదేశవికృతస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్।

ఏకదేశవికృతస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? పచతు, పచన్తు ఇతి। తిఙ్గ్రహణేన గ్రహణం యథా స్యాత్।

ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ సిద్ధమ్।

ఏకదేశవికృతమనన్యవద్ భవతీతి తిఙ్గ్రహణేన గ్రహణం భవిష్యతి। తద్యథా శ్వా కర్ణే పుచ్ఛే వా ఛిన్నే శ్వైవ భవతి। నాశ్వో న గర్దభ ఇతి।

అనిత్యవిజ్ఞానం తు।

అనిత్యవిజ్ఞానం తు భవతి। నిత్యాః శబ్దాః। నిత్యేషు చ నామ శబ్దేషు కూటస్థైరవిచాలిభిర్వర్ణైర్భవితవ్యమనపాయోపజనవికారిభిః। తత్ర స ఏవాయం వికృతశ్చేత్యేతన్నిత్యేషు

శబ్దేషు నోపపద్యతే। తస్మాదుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। భారద్వాజీయాః పఠన్తి-

ఏకదేశవికృతేషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్? పచతు, పచన్తు। తిఙ్గ్రహణేన గ్రహణం యథా స్యాత్।

కిం చ కారణం న స్యాత్ ?

అనాదేశత్వాత్।

ఆదేశః స్థానివదిత్యుచ్యతే। న చేమే ఆదేశాః।

రూపాన్యత్వాచ్చ।

అన్యత్ ఖల్వపి రూపం పచతీతి , అన్యత్ పచత్వితి।

ఇమేఽప్యాదేశాః। కథమ్? ఆదిశ్యతే యః స ఆదేశః। ఇమేఽప్యాదిశ్యన్తే।

ఆదేశః స్థానివదితి చేన్నానాశ్రితత్వాత్।

ఆదేశః స్థానివదితి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్? అనాశ్రితత్వాత్। యోऽత్రాదేశో నాసావాశ్రీయతే। యశ్చాశ్రీయతే నాసావాదేశః।

నైతన్మన్తవ్యం సముదాయే ఆశ్రీయమాణేఽవయవో నాశ్రీయతే ఇతి। అభ్యన్తరో హి

సముదాయస్యావయవః। తద్యథా వృక్షః ప్రచలన్ సహావయవైః ప్రచలతి।

ఆశ్రయ ఇతి చేదల్విధిప్రసఙ్గః।

ఆశ్రయ ఇతి చేదల్విధిరయం భవతి। తత్రానల్విధావితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। నైవం సతి కశ్చిదనల్విధిః స్యాత్। ఉచ్యతే చేదమనల్విధావితి। తత్ర

ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే సాధీయో యోఽల్విధిరితి। కశ్చ సాధీయః? యత్ర ప్రాధాన్యేనాల్ ఆశ్రీయతే। యత్ర హి నాన్తరీయకోఽల్ ఆశ్రీయతే నాసావల్విధిరితి। అథవోక్తమాదేశగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ఆదేశమాత్రం స్థానివద్ యథా స్యాదితి।

అనుపపన్నం స్థాన్యాదేశత్వం నిత్యత్వాత్।

స్థానీ ఆదేశ ఇతి నిత్యేషు శబ్దేషు నోపపద్యతే। కిం కారణమ్? నిత్యత్వాత్। స్థానీ హి నామ భూత్వా యో న భవతి। ఆదేశో హి నామయోఽభూత్వా భవతి। ఏతచ్చ నిత్యేషు శబ్దేషు నోపపద్యతే యత్ సతో నామ వినాశః స్యాత్ అసతో వా ప్రాదుర్భావ ఇతి।

సిద్ధం తు యథా లౌకికవైదికేష్వభూతపూర్వేపి స్థానశబ్దప్రయోగాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? యథా లౌకికవైదికేషు కృతాన్తేషు అభూతపూర్వేపిస్థానశబ్దప్రయోగో వర్తతే। లోకే తావదుపాధ్యాయస్య స్థానే శిష్య ఇత్యుచ్యతే। న చ తత్రోపాధ్యాయో భూతపూర్వో భవతి। వేదేపి। సోమస్య స్థానే పూతీకతృణాన్యభిషుణుయాదిత్యుచ్యతే। న చ తత్ర సోమో భూతపూర్వో భవతి।

కార్యవిపరిణామాద్వా సిద్ధమ్।

అథవా కార్యవిపరిణామాత్ సిద్ధమేతత్।

కిమిదం కార్యవిపరిణామాదితి?

కార్యా- బుద్ధిః సా విపరిణమ్యతే।

నను చ కార్యావిపరిణామాదితి భవితవ్యమ్।

సన్తి చైవ హ్యౌత్తరపదికాని హ్రస్వాని। అపి చ బుద్ధిః సమ్ప్రత్యయ ఇత్యనర్థాన్తరమ్। కార్యా బుద్ధిః-కార్యః-సమ్ప్రత్యయః। కార్యస్య-సమ్ప్రత్యయస్య విపరిణామః। కార్యవిపరిణామః - కార్యవిపరిణామాదితి।

పరిహారాన్తరమేవేదం మత్వా పఠితమ్।

కథం చేదం పరిహారాన్తరం స్యాత్?

యది భూతపూర్వే స్థానశబ్దో వర్తతే।

భూతపూర్వే చాపి స్థానబ్దో వర్తతే। కథమ్? బుద్ధ్యా। తద్యథా కశ్చిత్ కంచిదుపదిశతి ప్రాచీనం గ్రామాదామ్రా ఇతి। తస్య సర్వత్రాఽమ్రబుద్ధిః ప్రసక్తా। తతః పశ్చాదాహ యే క్షీరిణోఽవరోహవన్తః పృథుపర్ణాస్తే న్యగ్రోధా ఇతి। స తత్రాఽమ్రబుద్ధ్యా న్యగ్రోధబుద్ధిం ప్రతిపద్యతే। స తతః పశ్యతి బుద్ధ్యా ఆమ్రాంశ్చాపకృష్యమాణాన్ న్యగ్రోధాంశ్చోపధీయమానాన్। నిత్యా ఏవ చ స్వస్మిన్ విషయే ఆమ్రాః నిత్యాశ్చ న్యగ్రోధాః। బుద్ధిస్త్వస్య విపరిణమ్యతే। ఏవమిహాప్యస్తిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టస్తస్య సర్వత్రాస్తిబుద్ధిః ప్రసక్తా। సోఽస్తేర్భూరిత్యనేనాస్తిబుద్ధ్యా భవతిబుద్ధిం ప్రతిపద్యతే। స తతః పశ్యతి-- బుద్ధ్యా అస్తిం చాపకృష్యమాణం భవతి చోపదీయమానమ్। నిత్య ఏవ చ స్వస్మిన్ విషయేఽస్తిః, నిత్యో భవతిశ్చ। బుద్ధిస్త్వస్య విపరిణమ్యతే।

అపవాదప్రసఙ్గస్తు స్థానివత్త్వాత్।

అపవాదే ఉత్సర్గకృతం చ ప్రాప్నోతి। కర్మణ్యణ్ ఆతోనుపసర్గే కః ఇతి కేపి అణ్కృతం ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్ స్థానివత్త్వాత్?

ఉక్తం వా।

కిముక్తమ్? విషయేణ తు నానాలిఙ్గకరణాత్ సిద్ధమితి। అథవా

సిద్ధం తు షష్ఠీనిర్దిష్టస్య స్థానివద్వచనాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాదేశః స్థానివదితి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి షష్ఠీనిర్దిష్టగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

షష్ఠీ స్థానేయోగేతి। అథవా ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాపవాదే ఉత్సర్గకృతం భవతీతి యదయం శ్యన్నాదీన్ కాంశ్చిత్ శితః కరోతి। శ్యన్ శ్నమ్ శ్నా శః శ్నురితి।

తస్య దోషస్తయాదేశ ఉభయప్రతిషేధః।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషః। తయాదేశే ఉభయప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఉభయే దేవమనుష్యాః। తయపో గ్రహణేన గ్రహణాద్ జసి విభాషా ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। అయచ్ ప్రత్యయాన్తరమ్।

యది ప్రత్యయాన్తరమ్ , ఉభయీ ఇతి ఇర్కారో న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్। మాత్రచ ఇత్యేవం భవిష్యతి। కథమ్? మాత్రజితి నేదం ప్రత్యయగ్రహణమ్। కిం తర్హి?

ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? మాత్రశబ్దాత్ ప్రభృతి ఆ అయచశ్చకారాత్।

యది ప్రత్యాహారగ్రహణం, కతి తిష్ఠన్తి అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అత ఇతి వర్తతే।

ఏవమపి తైలమాత్రా, ఘృతమాత్రా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

సదృశస్యాప్యసంనివిష్టస్య న భవతి ప్రత్యాహారగ్రహణేన గ్రహణమ్।

జాత్యాఖ్యాయాం బహువచనాతిదేశే స్థానివద్భావప్రతిషేధః।

జాత్యాఖ్యాయాం బహువచనాతిదేశే స్థానివద్భావస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వ్రీహిభ్య ఆగత ఇత్యత్ర ఘేర్ఙితి ఇతి

గుణః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఉక్తమేతత్- అర్థాతిదేశాత్ సిద్ధమితి।

జ్యాద్గ్రహణేఽదీర్ఘః।

జ్యాద్గ్రహణేఽదీర్ఘ ఆదేశో న స్థానివదితి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? నిష్కౌశామ్బిః।

అతిఖట్వః। జ్యాద్గ్రహణేన గ్రహణాత్ సులోపో మా భూదితి।

నను చ దీర్ఘాదిత్యుచ్యతే।

తన్న వక్తవ్యం భవతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

స్థానివద్భావప్రతి షేధ ఏవ జ్యాయాన్। ఇదమపి సిద్ధం భవతి అతిఖట్వాయ, అతిమాలాయ। యాడాప ఇతి యాజ్ న భవతి।

అథేదానీమసత్యపి స్థానివద్భావే దీర్ఘత్వే కృతే పిచ్చాసౌ భూతపూర్వ ఇతి కృత్వా యాట్ కస్మాన్న భవతి।

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి।

నను చేదానీం సత్యపి స్థానివద్భావే ఏతయా పరిభాషయా శక్యమిహోపస్థాతుమ్।

నేత్యాహ। న తర్హీదానీం క్వచిదపి స్థానివద్భావః స్యాత్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్। ప్రశ్లిష్నిర్దేశోఽయమ్। జీ ఇర్ ఇర్కారాన్తాత్। ఆ ఆప్ ఆకారాన్తాదితి।

ఆహిభువోరీట్ప్రతిషేధః।

ఆహిభూవోరీట్ప్రతిషధో వక్తవ్యః। ఆత్థ అస్। అస్తిబ్రూగ్రహణేన గ్రహణాదీట్ ప్రాప్నోతి।

ఆహేస్తావన్న వక్తవ్యః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నోహరీడ్ భవతీతి। యదయమాహస్థ ఇతి ఝులాదిప్రకరణే థత్వం శాస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? భూతపూర్వగతిర్యథా విజ్ఞాయేత। ఝులాదిర్యో భూతపూర్వ ఇతి।

యద్యేవం థవచనమనర్థకం స్యాత్। ఆథిమేవాయముచ్చారయేత్। బ్రువః పఞ్చానామాదితి ఆథో బ్రువః ఇతి।

భవతేశ్చాపి న వక్తవ్యః। అస్తిసిచోఽపృక్తే ఇతి ద్విసకారకో నిర్దేశః। అస్తేః సకారాన్తాదితి।

వధ్యాదేశే వృద్ధితత్వప్రతి షేధః।

వధ్యాదేశే వృద్ధితత్వయోః ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। వధకం పుష్కరమితి। స్థానివద్భావాద్ వృద్ధితత్వే ప్రాప్నుతః।

నైష దోషః। ఉక్తమేతత్- నాయం ణ్వుల్। అన్యోఽయమకశబ్దః కిదౌణాదికో రుచక ఇతి

యథేతి।

ఇడ్వివధిశ్చ।

ఇడ్ విధేయః। ఆవధిషీష్ట। ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాదితీట్ ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే। స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరస్య బాధకో

భవిష్యతి।

ఏవమప్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః। యథైవ హి నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరం బాధతే ఏవం ప్రత్యయస్వరమపి బాధేత। ఆవధిషీష్టేతి।

నైష దోషః। ఆర్ధధాతుకీయాః సామాన్యేన భవన్తి అనవస్థితేషు ప్రత్యయేషు। తత్రార్ధధాతుకసామాన్యే

వధిభావే కృతే, సతి శిష్టత్వాత్ ప్రత్యయస్వరో భవిష్యతి।

ఆకారాన్తాన్నుక్షుక్ ప్రతిషేధః।

ఆకారాన్తానుక్షుకోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। విలాపయతి। భాపయతే। లీభీగ్రహణేన గ్రహణాన్నుక్షుకౌ ప్రాప్నుతః।

నైష దోషః। లీభియోః ప్రశ్లిష్టనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్। లీభియోః ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్। లీ ఇర్ ఇర్కారాన్తస్యేతి।

భీ ఇర్ ఇర్కారాన్తస్యేతి।

లోడాదేశే శాభావజభావధిత్వహిలోపైత్త్వప్రతిషేధః।

ఏషాం లోడాదేశే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। శిష్టాత్। హతాత్। భిన్తాత్। కురుతాత్। స్తాత్। లోడాదేశే కృతే శాభావో జభావో ధిత్వం హిలోప ఏత్త్వమిత్యేతే విధయః ప్రాప్నువన్తి।

నైష దోషః। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్। లోడాదేశః క్రియతామేతే విధయ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాల్లోడాదేశః।

అథేదానీం లోడాదేశే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ కస్మాదేతే విధయో న భవన్తి?

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్ బాధితమేవేతి కృత్వా।

త్రయాదేశే స్రన్తప్రతిషేధః।

త్రయాదేశే స్రన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। తిసృణామ్। తిసృభావే కృతే త్రేస్త్రయ ఇతి త్రయాదేశః ప్రాప్నోతి।

నైషః దోషః। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్, తిసృభావః క్రియతామాహోస్విత్ త్రేస్త్రయ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్। పరత్వాత్ తిసృభావః।

అథేదానీం తిసృభావే కృతే పున ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ త్రయాదేశః కస్మాన్న భవతి।

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్బాధితమేవేతి।

ఆమ్విధౌ చ।

ఆమ్విధౌ స్రన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చతస్రస్తిష్ఠన్తి। చతసృభావే కృతే చతురనడుహోరముదాత్త ఇత్యామ్ ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్, చతుసృభావః క్రియతామాహోస్విత్ చతురనడుహోరాముదాత్త ఇత్యామ్ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాత్ చతసృభావః।

అథేదానీం చతుసృభావే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్ ఆమ్ కస్మాన్న భవతి।

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్ బాధితమేవేతి।

స్వరే వస్వాదేశే।

స్వరే వస్వాదేశే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। విదుషః పశ్య। శతురనుమో నద్యజాదీ అన్తోదాత్తాదిత్యేష స్వరః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। అనుమ ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

అనుమ ఇత్యుచ్యతే న చాత్ర నుమం పశ్యామః।

అనుమ ఇతి నేదమాగమగ్రహణమ్। కిం తర్హి? ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? ఉకారాత్ ప్రభృతి ఆ నుమో మకారాత్।

యది ప్రత్యాహారగ్రహణం, లునతా, పునతా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

నానుమ్గ్రహణేన శత్రన్తం విశేష్యతే। కిం తర్హి? శత్రైవ విశేష్యతే శతా యోఽనుమ్క ఇతి। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। ఆగమగ్రహణే హి సతీహ ప్రసజ్యేత- ముఞ్చతా, ముఞ్చతే ఇతి।

గోః పూర్వణిత్త్వాత్త్వస్వరేషు।

గోః పూర్వణిత్త్వాత్త్వస్వరేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చిత్రగ్వగ్రమ్। శబలగ్వగ్రమ్। సర్వత్ర విభాషా గోరితి విభాషా పూర్వత్వం ప్రాప్నోతి।

నైషః దోషః। ఏఙ ఇతి వర్తతే। తత్రానల్విధావితి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

ఏవమపి హే చిత్రగో అగ్రమ్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ణిత్త్వమ్। చిత్రగుః। చిత్రగూ। చిత్రగవః। గోతో ణిదితి ణిత్త్వం ప్రాప్నోతి। ఆత్వమ్। చిత్రగుం పశ్య। శబలగుం పశ్య। ఆఓతః-- ఇత్యాత్త్వం ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। తపరకరణాత్ సిద్ధమ్। తపరకరణసార్మథ్యాత్ ణిత్త్వాత్త్వే న భవిష్యతః।

స్వర। బహుగుమాన్। న గోశ్వన్సావవర్ణేతి ప్రతి షేధః ప్రాప్నోతి।

కరోతిపిబత్యోః ప్రతిషేధః।

కరోతిపిబత్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కురు పిబేతి। స్థానివద్భావాల్లఘూపధగుణః ప్రాప్నోతి।

ఉక్తం వా।

కిముక్తమ్? కరోతౌ తపరకరణనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్। పిబిరదన్త ఇతి।।56।।

1-1-57- అచః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ

అచ ఇతి కిమర్థమ్?

ప్రశ్నో, విశ్నః। ద్యూత్వా, స్యూత్వా। ఆక్రాష్టామ్। ఆగత్య। ప్రశ్నో, విశ్నః ఇత్యత్ర ఛకారస్య శకారః పరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాచ్చే చేతి తుక్ ప్రాప్నోతి। అచ ఇతి వచనాన్న భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। క్రియమాణేపి అగ్రహణే అవశ్యమత్ర తుగభావే యత్నః కర్తవ్యః। అన్తరఙ్గత్వాద్ధి తుక్ ప్రాప్నోతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ద్యూత్వా,స్యూత్వా। వకారస్య ఊఠ్ పరనిమిత్తకః।తస్య స్థానివాద్భావాదచీతి యణాదేశో న ప్రాప్నోతి। అచ ఇతి వచనాద్ భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। స్వాశ్రయమత్రాచ్త్వం భవిష్యతి। అథవా యోద్యత్రాదేశో నాసావాశ్రీయతే యశ్చాశ్రీయతే నాసావాదేశః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఆక్రాష్టామ్। సిచో లోపః పరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాత్ షఢోః కః సి తి కత్వం ప్రాప్నోతి। అచ ఇతి వచనాన్న భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్ పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి।

ఇదం తర్హి। ప్రయోజనమ్। ఆగత్య। అభిగత్య। అనునాసికలోపః పరనిమిత్తకస్తస్య

స్థానివద్భావాద్ హ్రస్వస్యేతి తుక్ న ప్రాప్నోతి। అచ ఇతి వచనాద్ భవతి।

అథ పరస్మిన్నితి కిమర్థమ్ ?

యువజానిః। వధూజానిః। ద్విపదికా। వైయాఘ్రపద్యః। ఆదీధ్యే। యువజానిః వధూజానిః ఇతి జాయాయ నిజ్ నపరనిమిత్తకః। తస్య స్థానివద్భావాద్ వలీతి యలోపో న ప్రాప్నోతి। పరస్మిన్ ఇతి వచనాద్ భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। స్వాశ్రయమత్ర వల్త్వం భవిష్యతి। అథవాయోద్మత్రాదేశో నాసావాశ్రీయతేనాసావాదేశః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ద్విపదికా। త్రిపదికా। పాదస్య లోపోఽపరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాత్ పద్భావో ల ప్రాప్నోతి । పరస్మిన్ ఇతి వచనాద్ భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। పునర్లోపవచనసార్మథ్యాత్ స్థానివద్భావో న భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। వైయాఘ్రపద్యః।

నను చాత్రాపి పునర్లోపవచనసార్మథ్యాదేవ భవిష్యతి।

అస్తి హ్యన్యత్ పునర్లోపవచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? యత్ర భసఞ్జ్ఞా న, వ్యాఘ్రపాత్,శ్యేనపాద్ ఇతి। ఇదం చాప్యుదాహరణమ్- ఆదీధ్యే, ఆవేవ్యే। ఇకారస్య ఏకారోఽపరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాద్ యీవర్ణయోర్దీధీవేవ్యోరితి లోపః ప్రాప్నోతి। పరస్మిన్నితి వచనాన్న భవతి।

అథ పూర్వవిధావితి కిమర్థమ్ ?

హే గౌః। బాభ్రవీయాః। నైధేయః। హే గౌరిత్యౌకారః పరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాద్ ఏఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరితి లోపః ప్రాప్నోతి। పూర్వవిధావితి వచనాన్న భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న సమ్బుద్ధిలోపే స్థానివద్భావో భవతీతి। యదయమేఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరిత్యేఙ్గ్రహణం కరోతి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। గోఽర్థమేతత్ స్యాత్।

యత్తర్హి ప్రత్యాహారగ్రహణం కరోతి। ఇతరథా హ్యోహ్రస్వాదిత్యేవ బ్రూయాత్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। బాభ్రవీయాః। మాధవీయాః। వాన్తాదేశః పరనిమిత్తకస్యస్య స్థానివద్భావాద్ హలస్తద్ధితస్యేతి యలోపో న ప్రాప్నోతి। పూర్వవిధావితి వచనాద్ భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। స్వాయమత్ర హల్త్వం భవిష్యతి। అథవా యోఽత్రాదేశో నాసావాశ్రీయతే నాసావాదేశః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। నైధేయః। ఆకారలోపః పరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాద్ ద్వ్యజ్లక్షణో ఢక్ న ప్రాప్నోతి। పూర్వవిధావితి వచనాద్ భవతి।

అథ విధిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

సర్వవిభక్త్యన్తః సమాసో యథా విజ్ఞాయేత। పూర్వస్య విధిః పూర్వవిధిః। పూర్వస్మాద్ విధిః పూర్వవిధిరితి।

కాని పునః పూర్వస్మాద్ విధౌ స్థానివద్భావస్య ప్రయోజనాని।

బేభిదితా చేచ్ఛిదితా। మాథితికః। అపీపచన్। బేభిదితా చేచ్ఛిదితేతి అకారలోపే కృతే

ఏకాజ్లక్షణ ఇట్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి। మాథితిక ఇత్యకారలోపే కృతే తాన్తాత్ క ఇతి కాదేశః ప్రాప్నోతి స్థానివద్భావాన్న భవతి। అపీపచన్ ఇత్యేకాదేశే కృతే అభ్యస్తాత్ ఝేర్జుస్ భవతీతి జుస్భావః ప్రాప్నోతి స్థానివద్భావాన్న భవతి।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। ప్రాతిపదికనిర్దేశోఽయమ్। ప్రాతిపదికనిర్దేశాశ్చార్థతన్త్రా భవన్తి। న కాంచిత్ ప్రాధాన్యేన విభక్తిమాశ్రయన్తి। తత్ర ప్రాతిపదికార్థే నిర్దిష్టే యాం యాం విభక్తిమాశ్రయితుం బుద్ధిరుపజాయతే సా సా ఆశ్రయితవ్యా।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। విధిమాత్రే స్థానివద్భావో యథా స్యాత్, అనాశ్రీయమాణాయామపి ప్రకృతౌ। వాయ్వోః అధ్వర్య్వోః, లోపో వ్యోర్వలీతి యలోపో మా భూదితి।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

(అపరవిధావితి తు)

అపరవిధావితి తు వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? స్వవిధావపి స్థానివద్భావో యథా స్యాత్।

కాని పునః స్వవిధౌ స్థానివద్భావస్య ప్రయోజనాని ?

ఆయన్। ఆసన్। ధిన్వన్తి। కృణ్వన్తి। దధ్యత్ర మధ్వత్ర। చక్రతుః చక్రుః। ఇహ తావద్

ఆయన్ ఆసన్ ఇతి ఇణస్త్యోర్యణ్లోపయోః కృతయోరనజాదిత్వాదాడజాదీనామిత్యాట్ న ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాద్ భవతి। ధిన్వన్తి కృణ్వన్తి। యణాదేశే కృతే వలాదిలక్షణ ఇట్ ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి। దధ్యత్ర మధ్వత్ర। యణాదేశే కృతే సంయోగాన్తస్య లోపః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి। చక్రతుః, చక్రుః। యణాదేశే కృతేఽనచ్కత్వాద్ ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాద్ భవతి।

యది తర్హి స్వవిధావపి స్థానివద్భావో భవతి। ద్వాభ్యాం దేయం లవనమ్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి। ద్వాభ్యామిత్యత్రాత్వస్య స్థానివద్భావాద్ దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। లవనమిత్యత్ర గుణస్య స్థానివద్భావాదవాదేశో న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। స్వాశ్రయా అత్రైతే విధయో భవిష్యన్తి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ అపరవిధావితి ?

న వక్తవ్యమ్। పూర్వవిధావిత్యేవ సిద్ధమ్। కథమ్? న పూర్వగ్రహణేనాదేశోఽభిసమ్బధ్యతే। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భవతి। కుతః పూర్వస్య, ఆదేశాదితి। కిం తర్హి? నిమిత్తమభిసమ్బధ్యతే। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్ భవతి। కుతః పూర్వస్య? నిమిత్తాదితి।

అథ నిమిత్తేఽభిసమ్బధ్యమానే యత్తదస్య యోగస్య మూర్ధాభిషిక్తముదాహరణం తదపి సంగృహీతం భవతి ?

పట్వ్యా- మృద్వ్యేతి।

బాఢం సంగృహీతమ్।

ననుచ ఇర్కారయణా వ్యవహితత్వాత్ నాసౌ నిమిత్తాత్ పూర్వో భవతి ।

వ్యవహితేపి పూర్వశబ్దో వర్తతే। తద్యథా పూర్వం మథురాయాః పాటలిపుత్రమితి। అథవా పునరస్తు ఆదేశ ఏవాభిసమ్బధ్యతే ఇతి।

కథం యాని స్వవిధౌ స్థానివద్భావస్య ప్రయోజనాని ?

నైతాని సన్తి। ఇహ తావత్- ఆయన్,ఆసన్,ధిన్వన్తి,కృణ్వన్తి ఇతి। అయం విధిశబ్దోఽస్త్యేవ కర్మసాధనో విధీయతే విధిరితి। అస్తి భావసాధనః। విధానం విధిరితి। తత్ర కర్మసాధనస్య విధిశబ్దస్యోపాదానే న సర్వమిష్టం సంగృహీతమితి కృత్వా భావసాధనస్య విధిబ్దస్యోపాదానం విజ్ఞాస్యతే। పూర్వస్య విధానం ప్రతి పూర్వస్య భావం ప్రతి, పూర్వః

స్యాదితి స్థానివద్ భవతీతి। ఏవమాట్ భవిష్యతి। ఇట్ చ న భవిష్యతి। దధ్యత్ర, మధ్వత్ర, చక్రతుః, చక్రురిత్యత్ర పరిహారం వక్ష్యతి।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

స్తోష్యామ్యహం పాదికమౌదవాహిం తతః శ్వోభూతే శాతనీం పాతనీం చ।

నేతారావాగచ్ఛతం ధారణిం రావణిం చ తతః పశ్చాత్ రంత్రస్యతే ధ్వంస్యతే చ ।।

ఇహ తావత్ పాదికమ్, ఔదవాహిమ్, శాతనీమ్, పాతనీమ్, ధారణిమ్, రావణిమ్ ఇతి। అకారలోపే కృతే పద్భావః, ఊఠ్ , అల్లోపః, టిలోపః ఇత్యేతే విధయః ప్రాప్నువన్తి। స్థానివద్భావాన్న భవన్తి। స్రస్యతే, ధ్వంస్యతే ఇత్యత్ర ణిలోపే కృతే అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితీతి నలోపః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతీతి।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। అసిద్ధవదత్రాభాదిత్యానేనాప్యేతాని సిద్ధాని।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। యాజ్యతే వాప్యతే ణిలోపే కృతే యజాదీనాం కితీతి సమ్ప్రసారణం ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావనాన్న భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। యజాదిభిరత్ర కితం విశేషయిష్యామః। యజాదీనాం యః కిదితి। కశ్చ యజాదీనాం కిత్ ? యజాదిభ్యో యో విహిత ఇతి। న చాయం యజాదిభ్యో విహితః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। పట్వ్యా మృద్వ్యేతి। పరస్య యణాదేశే కృతే పూర్వస్య న ప్రాప్నోతి। ఇర్కారయణా వ్యవహితత్వాత్। స్థానివద్భావాద్ భవతి।

కిం పునః కారణమ్? పరస్య తావద్ భవతి న పునః పూర్వస్య ।

నిత్యత్వాత్। నిత్యః పరయణాదేశః। కృతేపి పూర్వయణాదేశే ప్రాప్నోతి। అకృతేపి ప్రాప్నోతి।

నిత్యత్వాత్ పరస్య యణాదేశే కృతే పూర్వస్య న ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాద్ భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరజగలక్షణే ఇత్యసిద్ధత్వాద్

బహిరఙ్గలక్షణస్య పరయణాదేశస్య అన్తరఙ్గలక్షణః పూర్వయణాదేశో భవిష్యతి। అవశ్యం చైషా

పరిభాషా ఆశ్రయితవ్యా స్వరార్థమ్। ర్కత్ర్యా, ర్థత్ర్యేతి। ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాద్ ఇత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।

అనేనాపి సిద్ధః స్వరః। కథమ్?

ఆరమ్భమాణే నిత్యోఽసౌ।

ఆరమ్భమాణే త్వస్మిన్ యోగే నిత్యః పూర్వయణాదేశః। కృతేపి పరయణాదేశే ప్రాప్నోతి। అకృతేపి।

పరయణాదేశేఽపి నిత్యః। కృతేపి పూర్వయణాదేశే ప్రాప్నోతి, అకృతేపి।

పరశ్చాసౌ వ్యవస్థాయా।

వ్యవస్థయా చాసౌ పరః।

యుగపత్ సంభావో నాస్తి।

న చాస్తి యౌగపద్యేన సంభావః। కథం చ సిధ్యతి?

బహిరఙ్గేణ సిధ్యతి।

అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణే ఇత్యనేన సిధ్యతి।

ఏవం తర్హి యోఽత్రోదాత్తయణ్ తదాశ్రయః స్వరో భవిష్యతి।

ఇర్కారయణా వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।

స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమనవిద్యమానవాద్ భవతీతి నాస్తి వ్యవధానమ్।

సా తర్హి ఏషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

నను చేయమపి కర్తవ్యా అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరలక్షణే ఇతి।

బహు ప్రయోజనైషా కర్తవ్యా। సా చాప్యేషా లోకతః సిద్ధా। కథమ్? ప్రత్యఙ్గవర్తీ లోకో లక్ష్యతే। తద్యథా పురుషోఽయం ప్రాతరుత్థాయ యాన్యస్య ప్రతిశరీరం కార్యాణి తాని తావత్, కరోతి। తతః సుహృదాం తతః సమ్బన్ధినామ్। ప్రాతిపదికం చాప్యుపదిష్టం సామాన్య భూతేఽర్థే వర్తతి। సామాన్యే వర్తమానస్య వ్యక్తిరూపజాయతే। వ్యక్తస్య సతో లిఙ్గసఙ్ఖ్యాభ్యామన్వితస్య బాహునార్థేన యోగో భవతి। యథైవ చానుపూర్వ్యాఽర్థానాం ప్రాదుర్భావస్తథైవ శబ్దానామపి, తద్వత్

కార్యైరపి భవితవ్యమ్।

ఇమాని తర్హి ప్రయోజనాని। పటయతి। లఘయతి। అవధీత్। బహుకఠవకః। పటయతి లఘుయతీతి ణిచి టిలోపే కృతే అత ఉపధాయా। ఇతి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి। అవధీదిత్యకారలోపే కృతే అతో హలాదేర్లఘోరితి విభాషా వృద్ధిః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న

భవతి। బహుఖటవక ఇతి ఆపోఽన్యతరస్యామితి హ్రస్వే కృతే హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్పూర్వమి తి ఏష స్వరః ప్రాప్నోతి।

ఇహ వైయాకరణః సౌవశ్వ ఇతి య్వోః స్థానివద్భావాదాయావౌ ప్రాప్నుతస్తయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

అచః పూర్వవిజ్ఞానాద్దైచోః సిద్ధమ్।

యోనాదిష్టాదచః పూర్వస్తస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావః। ఆదిష్టాచ్చైషోఽచః పూర్వః।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

అచ ఇతి పఞ్చమీ। అచః పూర్వస్య।

యద్యేవమాదేశోఽవిశేషితో భవతి।

ఆదేశశ్చ విశేషితః। కథమ్? న బ్రూమో యత్ షష్ఠీనిర్దిష్టమజ్గ్రహణం తత్ పఞ్చమీనిర్దిష్టం

కర్తవ్యమితి।

కిం తర్హి అన్యత్ కర్తవ్యమ్ ?

అన్యచ్చ న కర్తవ్యమ్। యదేవాదః షష్ఠీనిర్దిష్టమగ్రహణం తస్య దిక్శబ్దైర్యోగే పఞ్చమీ భవిష్యతి। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వవిధింప్రతి స్థానివద్ భవతి। కుతః పూర్వస్య? అచ ఇతి। తద్యథా ఆదేశః ప్రథమానిర్దిష్టః। తస్య దిక్శబ్దయోగే పఞ్చమీ భవతి। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య అచ ఇతి। తద్యథా ఆదేశః ప్రథమానిర్దిష్టః। తస్య దిక్శబ్దయోగే పఞ్చమీ భవతి। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్ భవతి। కుతః పూర్వస్య ? ఆదేశాదితి।

తత్రాదేశలక్షణప్రతిషేధః।

తత్రాదేశలక్షణం కార్యం ప్రాప్నోతి। తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వాయ్వోః, అర్ధ్వయ్వోః। లోపో వ్యోర్వలీతి లోపః ప్రాప్నోతి।

అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమ్।

అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య విధిం ప్రత్యసిద్ధో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమితి చేదుత్సర్గలక్షణానామనుదేశః।

అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమితి చేదుత్సర్గలక్షణానామనుదేశః కర్తవ్యః। పట్వ్యా, మృద్వ్యేతి।

నతు చైతదప్యసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమ్।

అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమితి చేన్నాన్యస్యాసిద్ధవచనాదన్యస్య భావః।

అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమితి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్? నాన్యస్యాసిద్ధవచనాదన్యస్య భావః। న హ్యన్యస్యాసిద్ధత్వాదన్యస్య ప్రాదుర్భావో భవతి। తద్యథా నహి దేవదత్తస్య హన్తరి హతే దేవదత్తస్య ప్రాదుర్భావో భవతి।

తస్మాత్ స్థానివద్వచనమసిద్ధత్వం చ।

తస్మాత్ స్థానివద్భావో వక్తవ్యః, అసిద్ధత్వం చ। పట్వ్యా మృద్వ్యేతి స్థానివద్భావః। వాయ్వోరధ్వయ్వోరిత్యత్రాసిద్ధత్వమ్।

ఉక్తం వా।

కిముక్తమ్? స్థానివద్వచనానర్థక్యం శాస్త్రాసిద్ధత్వాదితి।

విషమ ఉపన్యాసః। యుక్తం తత్ర యదేకాదేశశాస్త్రం తుక్శాస్త్రే అసిద్ధం స్యాత్। అన్యదన్యస్మిన్। ఇహ పునరయుక్తమ్। కథం హి తదేవ నామ తస్మిన్నసిద్ధం స్యాత్? తదేవ చాపి తస్మిన్నసిద్ధం భవతి। వక్ష్యతి హ్యాచార్యః చిణో లుకి తగ్రహణానర్థక్యం సంఘాతస్యాప్రత్యయత్వాత్ తలోపస్య చాసిద్ధత్వాదితి। చిణో లుక్ చిణో లుక్యేవాసిద్ధో భవతి।

కామమతిదిశ్యతాం వా సచ్చాసచ్చాపి నేహ భారోస్తి।

కల్ప్యో హి వాక్యశేషో వాక్యం వక్తర్యధీనం హి ।।

అథవా వతినిర్దేశోఽయమ్। కామచారశ్చ వతినిర్దేశే వాక్యశేషం సమర్థయితుమ్। తద్యథా ఉశీనరవన్మద్రేషు యవాః। సన్తి న సన్తీతి। మాతృవదస్యాః కలాః। సన్తి న సన్తీతి।

ఏవమిహాపి। స్థానివన్న భవతీతి వాక్యశేషం సమర్థయిష్యామహే। ఇహ తావత్ పట్వ్యా మృద్వ్యేతి యథా స్థానిని యణాదేశో భవతి ఏవమాదేశేపి భవతి। ఇహేదానీం వాయ్వోర్ధ్వయ్యోరితి యథా స్థానిని యలోపో

న భవతి ఏవమాదేశేఽపి న భవతీతి।

కిం పునరనన్తస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావః,ఆహోస్విత్ పూర్వమాత్రస్య।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

అనన్తరస్య చేదేకాననుదాత్తద్విగుస్వరగతినిఘాతేషూపసఙ్ఖ్యానమ్।

అనన్తరస్యేతి చేదేకాననుదాత్తద్విగుస్వరగతినిఘాతేషూపసఙ్ఖ్యానాం కర్తవ్యమ్। ఏకాననుదాత్తలునీహ్యత్ర। పునీహ్యత్ర। అనుదాత్తం పదమేకవర్జమిత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। ద్విగుస్వరపఞ్చారత్న్యః। దశారత్న్యః। ఇగన్తకాలేత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। గతినిధాతయత్ ప్రలునీహ్యత్ర। యత్ ప్రపునీహ్యత్ర। తిఙ చోదాత్తవతీత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హి పూర్వమాత్రస్య।

పూర్వమాత్రస్యేతి చాదుపధాహ్రస్వత్వమ్।

పూర్వమాత్రస్యేతి చేదుపధాహ్రస్వత్వం వక్తవ్యమ్। వాదితవన్తం ప్రయోజితవాన్। అవీదద్ వీణాం పరివాదకేన।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

యోఽసౌ ణౌ ణిర్లుప్యతే తస్య స్థానివద్భావాద్ హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి।

గురుసఞ్జ్ఞా చ।

గురుసఞ్జ్ఞా చ న సిధ్యతి। శ్లేష్మఘ్నః। పిత్తఘ్నః। దఘ్న్యశ్వః। మాఘ్న్వశ్వః। హలోఽనన్తరాః సంయోగః ఇతి సంయోగసఞ్జ్ఞా। సంయోగే గురు ఇతి గురుసఞ్జ్ఞా। గురోరితి ప్లుతో న ప్రాప్నోతి।

నను చ యస్యాప్యనన్తరస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావస్తస్యాప్యనన్తరలక్షణో విధిః సంయోగసంజ్ఞా విధేయా।

న వా సంయోగస్యపూర్వవిధిత్వాత్।

న వా ఏష దోషః। కిం తర్హి కారణమ్? సంయోగస్యాపూర్వవిధిత్వాత్। న పూర్వవిధిః సంయోగః। కిం తర్హి? పూర్వపరవిధిః సంయోగః।

ఏకాదేశస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్।

ఏకాదేశస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। శ్రాయసౌ, గౌమతౌ। చాతురౌ। ఆనడుహౌ। పాదే। ఉదవాహే। ఏకాదేశే కృతే నుమామౌ పద్భావః ఊఠ్ ఇత్యేతే విధయః ప్రాప్నువన్తి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యన్తి ?

ఉభయనిమిత్తత్వాత్।

అజాదేశః పరనిమిత్తక ఇత్యుచ్యతే। ఉభయనిమిత్తశ్చాయమ్।

ఉభయదేశత్వాచ్చ।

అచ ఆదేశ ఇత్యుచ్చతే। అచోశ్చాయమాదేశః। నైష దోషః। యత్తావదుచ్యతే

ఉభయనిమిత్తత్వాదితి। ఇహ యస్య గ్రామే నగరే వా అనేకం భవతి, శక్తోత్యసౌ తతోఽన్యతరతో వ్యపదేష్టుమ్। తద్యథా గురునిమిత్తం వసామః। అధ్యయననిమిత్తం వసామః ఇతి। యదప్యుచ్చతే ఉభయాదేశత్వాచ్చేతి। ఇహ యో ద్వయోః షష్ఠీనిర్దిష్టయోః ప్రసఙ్గే భవతి, లభతేఽసావన్యతరతో వ్యపదేశమ్। తద్యథా-- దేవదత్తస్య పుత్రః దేవదత్తాయాః పుత్రః ఇతి।

అథ హలచోరాదేశః స్థానివద్ భవతి ఉతాహో న।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

హలచోరాదేశః స్థానివదితి చేద్ వింశతేస్తిలోపే ఏకాదేశః।

హలచోరాదేశః స్థానివదితి చేద్ వింశతేస్తిలోపే ఏకాదేశో వక్తవ్యః। వింశకమ్। వింశం శతమ్। వింశః।

స్థూలాదీనాం యణాదిలోపేఽవాదేశః।

స్థూలాదీనాం యణాదిలోపే కృతే అవాదేశో వక్తవ్యః। స్థవీయాన్, దవీయాన్।

కేకయమిత్రయ్వోరియాదేశే ఏత్వమ్।

కేకయమిత్రయ్వోరియాదేశే కృతే ఏత్వం న సిధ్యతి। కైకేయః। మైత్రేయః। అచీత్యేత్వం న సిధ్యతి।

ఉత్తరపదలోపే చ।

ఉత్తరపదలోపే చ దోషో భవతి। దధ్యుపసిక్తాః సక్తవో దధిసక్తవః। అచీతి యణాదేశః ప్రాప్నోతి।

యణ్లోపే యణియఙువఙః।

యణ్లోపే యణ్ ఇయఙ్ ఉవఙో న సిధ్యన్తి। చేచ్యః। నేన్యః। చేక్షియః। చేక్రియః। లోలువః। పోపువః। అచీతి యణ్ ఇయఙ్ ఉవఙో న సిధ్యన్తి। అస్తు తర్హి న స్థానివత్।

అస్థానివత్త్వే యణ్లోపే గుణవృద్ధిప్రతిషేధః।

అస్థానివత్త్వే యణ్లోపే గుణవృద్ధయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। లోలువః, పోపువః। సరీసృపః మరీమృజ ఇతి।

నైష దోషః। న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

కిం పునరాశ్రీయమాణాయాం ప్రకృతౌ స్థానివద్ భవతి ఆహోస్విదవిశేషణ ?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

అవిశేషేణ స్థానివదితి చేల్లోపయణాదేశే గురువిధిః।

అవిశేషేణ స్థానివదితి చేల్లోపయణాదేశే గురువిధిర్న సిధ్యతి। శ్లేష్మఘ్నం। పిత్తఘ్నం। దాధ్యశ్వ। మధ్వశ్వ। హలోనన్తరాః సంయోగ ఇతి సంయోగసఞ్జ్ఞా। సంయోగే గురు ఇతి గురుసఞ్జ్ఞా।

గురోరితి ప్లుతో న ప్రాప్నోతి।

ద్విర్వచనాదయశ్చ ప్రతిషేధే।

ద్విర్వచనాదయశ్చ ప్రతిషేధే వక్తవ్యః। ద్విర్వచనవరేయలోప ఇతి।

క్సలోపే లుగ్వచనమ్।

క్సలోపే లుగ్ వక్తవ్యః। అదుగ్ధ, అదుగ్ధాః। లుగ్వా దుహదిహలిహగుహామాత్మనేపదే దన్త్యే ఇతి।

హన్తేర్ఘత్వమ్।

హన్తేర్ఘత్వం వక్తవ్యమ్। ఘ్నన్తి। ఘ్నన్తు। అఘ్నన్।

అస్తు తర్హ్యాశ్రీయమాణాయాం ప్రకృతావితి।

గ్రహణేషు స్థానివదితి చేజ్జగ్ధ్యాదిష్వాదేశప్రతిషేధః।

గ్రహణేషు స్థానివదితి చేజ్జగ్ధ్యాదిషు ఆదేశస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నిరాద్య, సమాద్య। అదో జగ్ధిర్ల్యప్ తి కితి ఇత్యదో జగ్ధిభావః ప్రాప్నోతి।

యణాదేశే యులోపేత్వానునాసికాత్వ ప్రతిషేధః ।

యణాదేశే యులేపోత్త్వానునాసికానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యలోప- వాయ్వోః, అర్ధ్వయ్వోః। లోపో వ్యోర్వలీ తి యలోపః ప్రాప్నోతి। ఉలోప- అకుర్వి-- ఆశామ్- అకుర్వ్యాశామ్। నిత్యం కరోతేః యే చే త్యుకారలోపః ప్రాప్నోతి। ఇర్త్వ- అలుని- ఆశామ్- అలున్యాశామ్। ఇర్ హల్యఘోరితీత్వం ప్రాప్నోతి। అనునాసికాత్త్వ- అజజ్ఞి- ఆశామ్- అజజ్ఞ్యాశామ్। యే విభాషేత్యనునాసికాత్వం ప్రాప్నోతి।

రాయాత్వప్రతిషేధశ్చ।

రాయాత్వశ్య చ ప్రతిశేధో వక్తవ్యః। రాయి- ఆశామ్- రాయ్యాశామ్। రాయో హలీత్యాత్వం ప్రాప్నోతి।

దీర్ఘే యలోపప్రతిషేధః।

దీర్ఘే యలోపస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సౌర్యే నామ హిమవతః శృఙ్గే। తద్వాన్- సౌరీ హిమావనితి। సౌ ఇన్నాశ్రయే దీర్ఘత్వే కృతే సూర్యతిష్యేతి యలోపః ప్రాప్నోతి।

అతో దీర్ఘే యలోపవచనమ్।

అతో దీర్ఘే యలోపో వక్తవ్యః। గార్గాభ్యామ్। వాత్సాభ్యామ్। దీర్ఘేకృతే ఆపత్యస్య చ తద్ధితేఽనాతీతి ప్రతిషేధః

ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఆశ్రీయతే తత్ర ప్రకృతిస్తద్ధిత ఇతి ।। సర్వేషామేష పరిహారః। ఉక్తం విధిగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్- విధిమాత్రే స్థానివద్ యథా స్యాద్ అనాశ్రీయమాణాయామపి ప్రకృతావితి।

అథవా పునరస్త్వవిశేషేణ స్థానివదితి। నను చోక్తమ్- అవిశేషేణ స్థానివదితి చేల్లపయణాదేశే గురువిధిః। ద్విర్వచనాదయశ్చ్వప్రతిషేధే। క్సలోపే లుగ్వచనమ్। హన్తేర్ఘత్వమ్ ఇతి। నైష దోషః। యత్తావదుచ్యతే- అవిశేషేణ స్థానివదితి చేల్లోహయణాదేశే గురువిధిరితి। ఉక్తమేతత్। న వా సంయోగస్యపూర్వవిధిత్వాదితి। యదప్యుచ్యతే ద్విర్వచనాదయశ్చ ప్రతిషేధే వక్తవ్యా ఇతి। ఉచ్యన్తే న్యాస ఏవ। క్సలోపే లుగ్వచనమితి। క్రియతే న్యాస ఏవ। హన్తేర్ఘత్వమితి సప్తమే పరిహారం వక్ష్యతి।।57।।

1-1-58- న పదాన్తద్విర్వచనవరేయలోపస్వరసవర్ణానుస్వారదీర్ఘజశ్చ్విధిషు

పదాన్తవిధిం ప్రతి న స్థానివదిత్యుచ్యతే। తత్ర వేతస్వానితి రుః ప్రాప్నోతి। నైష దోషః। భసఞ్జ్ఞాఽత్ర బాధికా భవిష్యతి-- తసౌ మత్వర్థే ఇతి। అకారాన్తమేతద్ భసఞ్జ్ఞాం ప్రతి। పదసఞ్జ్ఞాం ప్రతి తు సకారాన్తమ్। నను చైవం విజ్ఞాయతే యః సమ్ప్రతిపదాన్త ఇతి। కర్మసాధనస్య

విధిశబ్దస్యోపాదానే ఏతదేవం స్యాత్। అయం చ విధిశబ్దోఽస్త్యేవ కర్మసాధనః। విధీయతే ఇతి విధిరితి। అస్తి చ--భావసాధనో విధానం- విధిరితి। తత్ర భావసాధనస్య విధిశబ్దస్యోపాదానే ఏష దోషో భవతి। ఇదం చ --బ్రహ్మబన్ధ్వా, బ్రహ్మబన్ధ్వై ధకారస్య జశ్త్వం ప్రాప్నోతి।

అస్తి పునః కించిద్ భావసాధనస్య విధిశబ్దస్యోపాదానే సతీష్టం సంగ్రహీతమ్। ఆహోస్విద్ దోషాన్తమేవేతి।

అస్తీత్యాహ। ఇహ కాని సన్తి, యాని సన్తి, కౌ స్తః, యౌ స్తః ఇతి। యోఽసౌ పదాన్తో యకారో వకారో వా శ్రూయేత, న స శ్రూయతే। షడికశ్చాపి సిద్ధో భవతి।

వాచికస్తు న సిధ్యతి।

అస్తు తర్హి కర్మసాధనః।

యది కర్మసాధనః, షడికో న సిధ్యతి।

అస్తు తర్హి భావసాధనః।

వాచికో న సిధ్యతి।

వాచికషడికౌ న సంవదేతే।

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః।

కథం-- బ్రహ్మబన్ధ్వా, బ్రహ్మబన్ధ్వై?

ఉభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివత్ ఇతి।

కథం వేతస్వాన్ ?

నైవం విజ్ఞాయతే-- పదస్యాన్తః, పదాన్తః। పదాన్తస్య విధిః పదాన్తవిధిః। పదాన్తవిధిం ప్రతీతి। కథం తర్హి? పదే అన్తః పదాన్తః। పదాన్తస్య విధిః పదాన్తవిధిః। పదాన్తవిధిం ప్రతీతి। అథవా యథైవాన్యాన్యపి పదకార్యాణ్యుపప్లవన్తే రుత్వం జశ్త్వం చ, ఏవమిదమపి పదకార్యముపప్లోష్యతే। కిమ్? భసఞ్జ్ఞా నామ।

వరే యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివద్భవతీత్యుచ్యతే తత్ర తే అప్సు యాయావరః ప్రవపేత పిణ్డాన్ ఇతి। అవర్ణలోపవిధిం ప్రతి స్థానివత్ స్యాత్।

నైష దోషః। నైవం విజ్ఞాయతే-- వరే యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివదితి। కథం తర్హి? వరే

అయలోపవిధిం ప్రతీతి। కిమిదమయలోపవిధిం ప్రతీతి? అవర్ణలోపవిధిం ప్రతి, యలోపవిధిం చ ప్రతీతి।

అథవా యోగవిభాగః కరిష్యతే। వరే లుప్తం న స్థానివత్ తతో యలోపవిధిం ప్రతి మ స్థానివదితి।

యలోపే కిముదాహరణమ్ ?

కణ్డూయతేరప్రత్యయః కణ్డూః ఇతి।

నైతదస్తి। క్వౌ లుప్తం న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। సౌరీ బాలకా।

నైతదస్తి। ఉపధాత్వావిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఆదిత్యః।

నైతదస్తి। పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। కణ్డూతిర్వల్గూతిః।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। కణ్డూయా , వల్గూయా ఇతి భవితవ్యమ్। ఇదం తర్హి- కణ్డూయతేః క్తిచ్।

బ్రాహ్మణకణ్డూతిః। క్షత్రియకణ్డూతిః ।

ప్రతిషేధే స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాజాదేశో న స్థానివత్।

ప్రతిషేధే స్వరదీర్ఘయలోపవిధిషు లోపాజాదేశో న స్థానివదితి వక్తవ్యమ్। స్వర- ఆకర్షికః। చికీర్షకః। యో హ్యన్య ఆదేశః స్థానివదేవాసౌ భవతి--- పఞ్చారత్న్యో, దశారత్న్యః। స్వర। దీర్ఘ- ప్రతిదీవ్నా। ప్రతిదీవ్నే। యో హ్యన్య ఆదేశః స్థానివదేవాసౌ భవతి। కిర్యోః గిర్యోః। దీర్ఘ। యలోప- బ్రాహ్మణకణ్డూతిః క్షత్రియకణ్డూతిః। యో హ్యన్య ఆదేశః స్థానివద్వాసౌ భవతి। వాయ్వోః

అర్ధ్వయ్వోరితి ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ఇహ హి లోపోపి ప్రకృతః। ఆదేశోపి। విధిగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే। దీర్ఘాదయోపి నిర్దిశ్యన్తే। కేవలం తత్రాభి సమ్బన్ధమాత్రం కర్తవ్యమ్। స్వరదీర్ఘయలోపవిధిషు లోపాజాదేశో న స్థానివదితి।

ఆనుపూర్వ్యేణ సన్నివిష్టానాం యథేష్టమభిసమ్బన్ధః శక్యతే కర్తుమ్। న చైతాన్యానుపూర్వ్యేణ సంనివిష్టాని।

అనానుపూర్వ్యేంణాపి సంవినిష్టానాం యథేష్టమభిసమ్బన్ధో భవతి। తద్యథా అనడూవాహముదహారి యా త్వం హరసి శిరసా కుమ్భం, భగిని సాచీనమభిధావన్తమద్రాక్షీః

ఇతి। తస్య యథేష్టమతిసమ్బన్ధో భవతి-- ఉదహారి భగిని యా త్వం కుమ్భం హరసి శిరసా, అనడ్వాహం సాచీనమభిధావన్తమద్రాక్షీః ఇతి।
క్విలుగుపధాత్వచఙ్పరనిర్హ్రాసకుత్వేషూపసఙ్ఖ్యానమ్।

క్విలుగుపధాత్వచఙ్పరనిర్హ్రాసకుత్వేషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

క్వౌ కిముదాహరణమ్ ?

కణ్డూయతేరప్రత్యయః కణ్డూరితి।

నైతదస్తి। యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి పిపఠిషతేరప్రత్యయః పిపఠీః।

నైతదస్తి। దీర్ఘవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి -- లావయతే ర్లౌః। పావయతేః పౌః।

నైతదస్తి। అకృత్వా వృద్ధ్యావాదేశౌ ణిలోపః। ప్రత్యయలక్షణేన వృద్ధిర్భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి లవమాచష్టే లవయతి। లవయతేరప్రత్యయే లౌః। స్థానివద్భావాద్ ణేరూఠ్ న ప్రాప్నోతి। క్వౌ లుప్తం న స్థానివదితి భవతి।

ఏవమపి న సిధ్యతి। కథమ్? కణ్డూతిః క్వౌ ణిలోపో ణావకారలోపః। తస్య స్థానివద్భావాదూఠ్ న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। నైవం విజ్ఞాయతే-- క్వౌ లుప్తం న స్థానివదితి। కథం తర్హి ? క్వౌ విధిం ప్రతి న స్థానివదితి।

లుకి కిముదాహరణమ్ ?

బిమ్బమ్। బదరమ్।

నైతదస్తి। పుంవద్భావేనాప్యేతత్ సిద్ధమ్।

ఇదం తర్హి ఆమలకమ్।

నైతదస్తి। వక్ష్యత్యేతత్ ఫలే లుగ్వచనానర్థక్యం ప్రకృత్యన్తరత్వాది।

ఇదం తర్హి పఞ్చభిః పట్వీభిః క్రీతః పఞ్చపటుః దశపటురితి।

నను చైతదపి పుంవద్భావేనైవ సిద్ధమ్।

కథం పుంవద్భావః ?

భస్యాఢే తద్ధితే పుంవద్ భవతీతి।

భస్యేత్యుచ్యతే। యజాదౌ చ భసఙ్జ్ఞా భవతి। న చాత్ర యజాదిం పశ్యామః।

ప్రత్యయలక్షణేన యజాదిః।

వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్।

ఏవం తర్హి ఠక్ ఛసోశ్చ ఇత్యేవం భవిష్యతి।

ఠక్ఛసోశ్చేత్యుచ్యతే। న చాత్ర ఉక్ఛసౌ పశ్యామః।

ప్రత్యయలక్షణేన।

న లుమతా తస్మిన్నితిప్రత్యయలక్షణస్య ప్రతిషేధః।

న ఖల్వప్యవశ్యం ఠగేవ క్రీతప్రత్యయః। క్రీతాద్యర్థే ఏవ వా తద్ధితాః। కిం తర్హి, అన్యేపి తద్ధితా యే లుకం ప్రయోజయన్తి। పఞ్చేన్ద్రాణ్యో దేవతా అస్యేతి పఞ్చేన్ద్రః। దశేన్ద్రః। పఞ్చాగ్నిః। దశాగ్నిః।

ఉపధాత్వే కిముదాహరణమ్ ?

పిపఠిషతేరప్రత్యయః పిపఠీరితి।

నైతదస్తి। దీర్ఘవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి సౌరీ బలాకా।

నైతదస్తి। యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి పారిఖీయః।

చఙ్పరనిర్హ్రాసే చోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

వాదివన్తం ప్రయోజితవాన్। అవీవదత్ వీణాం పరివాదకేన।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

యోఽసౌ ణౌ ణిర్లుప్యతే తస్య స్థానివద్భావాద్ హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి।

నను చైతదప్యుపధాత్వవిధిం ప్రతి న స్థానివదిత్యేవ సిద్ధమ్।

విశేషత ఏవ తద్ వక్తవ్యమ్। క్వ ? ప్రత్యయవిధౌ ఇతి। ఇహ మా భూత్। పటయతి లఘయతి।

కుత్వే చోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అర్చయతేర్కః। మర్చయతేర్మకః। నైతద్ ఘఞన్తమ్। ఔణాదిక ఏష కప్రత్యయః। తస్మిన్ ఆష్టమికం కుత్వమ్।

ఏతదపి ణిచా వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।

ఏతదపి ణిచా వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।

ప్రయోజనం క్సలోపః సలోపే।

క్సలోపః సలోపే ప్రయోజనమ్। అదుగ్ధ, అదుగ్ధాః। లుగ్వా దుహదిహలిహగుహామాత్మనేపదే దన్త్యే

ఇతి లుగ్గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।

దధ ఆకారలోప ఆదిచతుర్థత్వే ప్రయోజనమ్।

ధత్సే, ధద్ధ్వే, ధద్ధ్వమ్। దధస్తథోశ్చేతి చకారో న కర్తవ్యో భవతి।

హలో యమాం యమి లోపే ప్రయోజనమ్।

ఆదిత్యః। హలో యమాం యమి లోపః సిద్ధో భవతి।

అల్లోపణిలోపౌ సంయోగాన్తలోపప్రభృతిషు ప్రయోజనమ్।

పాపచ్యతేః, పాపక్తిః। యాయజ్యతే---యాయష్టిః। పాచయతేః, పాక్తిః। యాజయతే, యాష్టిః।

ద్విర్వచనాదీని చ। ద్విర్వచనాదీని చ న పఠితవ్యాని భవన్తి। పూర్వత్రాసిద్ధేనైవ సిద్ధాని భవన్తి। కిమవిశేషేణ ? నేత్యాహ।

వరే యలోపస్వరవర్జమ్।

వరే యలోపం స్వరం చ వర్జయిత్వా।

తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేషు।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేషు। సంయోగాదిలోప --- కాక్యర్థమ్,వాస్యర్థమ్। స్కోః సంయోగాద్యోరన్తే చ ఇతి లోపః ప్రాప్నోతి। లత్వ- నిగార్యతే,నిగాల్యతే। అచి విభాషా ఇతి లత్వం న ప్రాప్నోతి। ణత్వ --మాషవపనీ-వ్రీహివపనీ। ప్రాతిపదికాన్తస్య ఇతి ణత్వం ప్రాప్నోతి। న పదాన్తద్విర్వచన ।।58।।

1-1-59- ద్విర్వచనేఽచి

ఆదేశే స్థానివదనుదేశాత్ తద్వతో ద్విర్వచనమ్।

ఆదేశే స్థానివదనుదేశాత్ తద్వతః। కింవతః। ఆదేశవతో ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః ?

తత్రాభ్యాసరూపమ్।

తత్రాభ్యాసరూపం న సిధ్యతి। చక్రతుః చక్రుః ఇతి।

అజగ్రహణం జ్ఞాపకం రూపస్థానివద్భవతీతి ।

యదయమజగ్రహణం కరోతి తజ్ జ్ఞాపత్యాచార్యః-- రూపం స్థానివద్భవతీతి । కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?

అజ్గ్రహణస్యైతత్ ప్రయోజనమ్--- ఇహ మా భూత్ జేఘ్రీయతే, దేధ్మీయతే। యది చ రూపం స్థానివద్ భవతి, తతోఽజ్గ్రహణమర్థవద్ భవతి। అథ హి కార్యే నార్థోఽజ్గ్రహణేన। భవత్యేవాత్ర ద్విర్వచనమ్।

తత్ర గాఙ్ప్రతిషేధః।

తత్ర గాఙః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అధిజగే। ఇవర్ణాభ్యాసతా ప్రాప్నోతి।

న వక్తవ్యః। గాఙ ల్లిటి ఇతి ద్విలకారకో నిర్దేశః। లిటి లకారాదావితి।

కృత్యేజన్తాదివాదినామధాతుష్వభ్యాసరూపమ్।

కృత్యేజన్తాదివాదినామధాతుష్వభ్యాసరూపం న సిధ్యతి। కృతి- అచికీర్తత్। ఏజన్త- జగ్లే మగ్లే। దివాది- దుద్యూషతి సుస్యూషతి- దివాది। నామధాతు- భవనమిచ్ఛతి భవనీయతి। భవనీయతేః సన్ విభనీయిషతే।

ఏవం తర్హి ప్రత్యయ ఇతి వక్ష్యామి।

ప్రత్యయ ఇతి చేత్ కృత్యేజన్తనామధాతుష్వభ్యాసరూపమ్।

ప్రత్యయ ఇతి చేత్ కృత్యేజన్తనామధాతుష్వభ్యాసరూపం న సిధ్యతి। దివాదయ ఏకే పరిహృతాః।

ఏవం తర్హి ద్విర్వచననిమిత్తే అచి అజాదేశః స్థానివదితి వక్ష్యామి।

స తర్హి నిమిత్తశబ్ద ఉపాదేయః। నహ్యన్తరేణ నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థో గమ్యతే।

అన్తరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థో గమ్యతే। తద్యథా-- దధిత్రపుసం ప్రత్యక్షో జ్వరః। జ్వరనిమిత్తమితి గమ్యతే। నడ్వలోదకం పాదరోగః। పాదరోగనిమిత్తమితి గమ్యతే। ఆయుషో నిమిత్తమితి గమ్యతే।

అథవా-- అకారో మత్వర్థీయః। ద్విర్వచనమస్మిన్ అస్తి సోఽయం ద్విర్వచనః, ద్విర్వచనే- ఇతి।

ఏవమపి న జ్ఞాయతే-- కియన్తమసౌ కాలం స్థానివద్భవతీతి। యః పునరాహ ద్విర్వచనే కర్తవ్యే ఇతి, కృతే తస్య ద్విర్వచనే స్థానివన్న భవిష్యతి।

ఏవం తర్హి ప్రతిషేధః ప్రకృతః సోఽనువర్తిష్యతే। క్వ ప్రకృతః? న పదాన్తద్వివర్చనేతి। ద్విర్వచననిమిత్తే అచి అజాదేశో న భవతీతి।

అవమపి న జ్ఞాయతే--- కియన్తమసౌ కాలమజాదేశో న భవతీతి। యః పునరాహ ద్విర్వచనే కర్తవ్యే ఇతి। కృతే తస్య ద్విర్వచనే అజాదేశో భవిష్యతి।

ఏవం తర్హి ఉభయమనేన క్రియతే। ప్రత్యయశ్చ విశేష్యతే ద్విర్వచనం చ।

కథం పునరేకేన యత్నేనోభయం లభ్యమ్?

లభయమిత్యాహ। కథమ్ ? ఏకశేషనిర్దేశాత్। ఏకశేషనిర్దేశోఽయమ్। ద్విర్వచనం చ ద్విర్వచనశ్చ

ద్విర్వచనే। ద్విర్వచనే కర్తవ్యే ద్విర్వచనే అచి ప్రత్యయే ఇతి।

ద్విర్వచననిమిత్తేఽచి స్థానివదితి చేణ్ణౌ స్థానిద్వచనమ్।

ద్విర్వచననిమిత్తేఽచి స్థానివదితి చేణ్ణౌ స్థానివద్భావో వక్తవ్యః। అవనునావయిషతి అవచక్షావయిషతి।

న వక్తవ్యః।

ఓః పుయణ్జిషు వచనం జ్ఞాపకం ణౌ స్థానివద్భావస్య।

యదమోః పుయణ్జ్యపరే ఇత్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతి ణౌ స్థానివత్- ఇతి।

యద్యేత్తజ్ జ్ఞాప్యతే-- అచికీర్తత్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

తుల్యజాతీయస్య జ్ఞాపకమ్। కశ్చ తుల్యజాతీయః? యథాజాతీయకాః పుయణ్జయః। కథం జాతీయకాశ్చైత ? అవర్ణపరాః।

కథం జగ్లే మగ్లే ?

అనైమిత్తికమాత్వం, శితి తు ప్రతిషేధః।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

పపతుః, పపుః। తస్థతుః, తస్థుః। జగ్మతుః, జగ్ముః। అటిటత్। ఆశిశత్। చక్రతుః, చక్రురితి। ఆల్లోపోపధాలోపణిలోపయణాదేశేషు కృతేష్వనచ్కత్వాద్ ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాద్ భవతి।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। పూర్వవిప్రతిషేధేనాప్యేతాని సిద్ధాని। కథమ్ ? వక్ష్యతి హ్యాచార్యః- ద్విర్వచనం యణయవాయావాదేశాల్లోపోపధాలోపణిలోపకికినోరుత్వేభ్యః ఇతి।

స పూర్వప్రతిషేధో న పఠితవ్యో భవతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

స్థానివద్భావ ఏవ జ్యాయాన్। పూర్వప్రతిషేధే హీదం వక్తవ్యం స్యాత్ ఓదౌదాదేశస్య ఉద్ భవతి చుటుతుశరాదేరభ్యాసస్యేతి।

నను చ త్వయాపీత్త్వం న వక్తవ్యమ్।

పరార్థం మమ భవిష్యతి సన్యత ఇద్ భవతీతి।

మమాపి తర్హి ఉత్త్వం పరార్థే భవిష్యతి। ఉత్పరస్యాతస్తి చేత్।

ఇత్త్వమపి త్వయా వక్తవ్యమ్। యత్ సమానాశ్రయమ్। ఉత్పిపవిషతే సంయియవిషతీత్యేవమర్థమ్। తస్మాత్ స్థానివదిత్యేష ఏవ పక్షో జ్యాయాన్।।59।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాషయే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదేఽష్టమాహ్నికమ్।

1-1-60- అదర్శనం లోపః

అర్థస్య సఞ్జ్ఞా కర్తవ్యా। శబ్దస్య మా భూదిత। ఇతరేతరాశ్రయం చ భవతి। కా ఇతరేతరాశ్రయతా ? సతోఽదర్శనస్య సఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్। సఞ్జ్ఞయా చాదర్శనం భాష్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి।

ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

లోపసఞ్జ్ఞాయామర్థసతోరుక్తమ్।

కిముక్తమ్? అర్థస్య తావదుక్తమ్- ఇతికరణోఽర్థనిర్దేశార్థే ఇతి। సతోఽప్యుక్తమ్। సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాదితి। నిత్యాః శబ్దాః। నిత్యేషు శబ్దేషు చ సతోఽదర్శనస్య సఞ్జ్ఞా క్రియతే। న హి

సఞ్జ్ఞయా అదర్శనం భావ్యతే।

సర్వప్రసఙ్గస్తు సర్వస్యాన్యత్రాదృష్టత్వాత్।

సర్వప్రసఙ్గస్తు భవతి। సర్వస్యాదర్శనస్య లోపసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? సర్వస్యాన్యత్రాదృష్టత్వాత్। సర్వో హి శబ్దో యో యస్య ప్రయోగవిషయః స తతోఽన్యత్ర న దృశ్యతే। త్రపు- జతు ఇత్యత్రాణోఽదర్శనం తత్రాదర్శనం లోప ఇతి లోపసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః।

తత్ర ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః।

తత్ర ప్రత్యయలక్షణం కార్యం ప్రాప్నోతి। తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అచో ఞ్ణితీతి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఙ్కిత్యఙ్గస్యాచో వృద్ధిరుచ్యతే। యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గం భవతి। యస్మాచ్చ ప్రత్యయవిధిర్న తత్ ప్రత్యయే పరతః। యచ్చ ప్రత్యయే పరత, న తస్మాత్ ప్రత్యయవిధిః।

క్విపస్తర్హ్యదర్శనమ్। తత్రాదర్శనం లోప ఇతి లోపసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। తత్ర కో దోషః। తత్ర ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః। తత్ర ప్రత్యయలక్షణం కార్యం ప్రాప్నోతి, తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగిత తుక్ ప్రాప్నోతి।

సిద్ధం తు ప్రసక్తాదర్శనస్య లోపసఞ్జ్ఞత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్ ? ప్రసక్తాదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్।

యది ప్రసక్తాదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతి ఇత్యుచ్యతే, గ్రామణీః--సేనానీః,అత్ర వృద్ధిః ప్రాప్నోతి।

ప్రసక్తాదర్శనం లోపసంజ్ఞం భవతి షష్ఠీనిర్దిష్టస్య। యది షష్ఠీనిర్దిష్టస్యేత్యుచ్యతే--చాహలోప ఏవేత్యవధారణమ్। చాదిలోపే విభాషా అత్ర లోపసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి।

అథ ప్రసక్తాదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతీత్యుచ్యమానే కథమివైతత్ సిధ్యతి ?

కో హి శబ్దస్య ప్రసఙ్గః? యత్ర గమ్యతే చార్థో న చ ప్రయుజ్యతే।

అస్తు తర్హి ప్రసక్తాదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతీత్యేవ।

కథం గ్రామణీః -సేనానీః ?

యోఽత్రాణః ప్రసఙ్గః క్విపాసౌ బాధ్యతే।।60।।

1-1-61- ప్రత్యయస్య లుక్ శ్లులుపః

ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

లుమతి ప్రత్యయగ్రహణమప్రత్యయసఞ్జ్ఞాప్రతిషేధార్థమ్।

లుమతి ప్రత్యయగ్రహణం క్రియతే। అప్రత్యయస్యైతాః సఞ్జ్ఞా మా భూవన్నితి। కిం ప్రయోజనమ్?

ప్రయోజనం తద్ధితలుకి కంసీయపరశవ్యయోర్లుకి చ గోప్రకృతినివృత్త్యర్థమ్।

తద్ధితలుకి గోనివృత్త్యర్థమ్। కంసీయపరశవ్యయోశ్చ లుకి ప్రకృతినివృత్త్యర్థమ్। లుక్తద్ధితలుకీతి గోరపి లుక్ ప్రాప్నోతి। ప్రత్యయగ్రహణాన్న భవతి కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌ లుక్ చేతి ప్రకృతేరపి లుక్ ప్రాప్నోతి। ప్రత్యయగ్రహణాన్న భవతి।

గోనివృత్త్యర్థేన తావన్నార్థః।

యోగవిభాగాత్ సిద్ధమ్।

యోగవిభాగః కరిష్యతే-- గోరుపసర్జనస్య। గోన్తస్య ప్రాతిపదకస్యోపసర్జనస్య హ్రస్వో భవతి। తతః స్త్రియాః। స్త్రీప్రత్యయాన్తస్య ప్రాతిపదికస్యోపసర్జనస్య హ్రస్వో భవతి। తతో లుక్తద్ధితలుకీతి। స్త్రియా ఇతి వర్తతే। గోరితి నివృత్తమ్।

కంసీయపరశవ్యయోర్విశిష్టనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్।

కంసీయపరశవ్యయోర్విశిష్టనిర్దేశః కర్తవ్యః। కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌ భవతశ్చయతోశ్చ లుగ్ భవతీతి। స చావశ్యం విశిష్టనిర్దేశః కర్తవ్యః। క్రియమాణేఽపి వై ప్రత్యయగ్రహణే ఉకారసకారయోర్మా భూదితి। కమేః సః కంసః। పరాన్ శృణాతీతి పరశుః ఇతి।

నైష దోషః। ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని। స ఏషోఽనన్యార్థో విశిష్టనిర్దేశః కర్తవ్యః। ప్రత్యయగ్రహణం వా కర్తవ్యమ్।

కిముక్తమ్? జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణమఙ్గభపదసఞ్జ్ఞార్థం యచ్ఛయోశ్చ లుగర్థమితి।

షష్ఠీనిర్దేశార్థం తు।

షష్ఠీనిర్దేశార్థం తర్హి ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్। షష్ఠీనిర్దేశో యథా ప్రకల్పేత।

అనిర్దేశే హి షష్ఠ్యర్థాప్రసిద్ధిః।

అక్రియమాణే హి ప్రత్యయగ్రహణే షష్ఠ్యర్థస్యాప్రసిద్ధి స్యాత్। కస్య? స్థానేయోగత్వస్య।

క్వ పునరహి షష్ఠీనిర్దేశేనార్థః ప్రత్యయగ్రహణేన యావతా సర్వత్రైవ షష్ఠ్యుచ్చార్యతే- అణిఞోః, తద్రాజస్య, యఞఞోః, శప ఇతి।

ఇహ న కాచిత్ షష్ఠీ। జనపదే లుబితి।

అత్రాపి ప్రకృతం ప్రత్యయగ్రహణమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? ప్రత్యయః పరశ్చేతి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

జ్యాప్ప్రాతిపదికాదిత్యేషా పఞ్చమీ ప్రత్యయ ఇతి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి।

ప్రత్యయవిధిరయమ్। న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి।

నాయం ప్రత్యయవిధిః। విహితః ప్రత్యయః। ప్రకృతశ్చానువర్తతే।

సర్వాదేశార్థం వా వచనప్రామాణ్యాత్।

సర్వాదేశార్థం తర్హి ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్। లుక్ శ్లు లుపః సర్వాదేశా యథా స్యుః।

అథ క్రియమాణేఽపి ప్రత్యయగ్రహణే కథమివ లుక్ శ్లు లుపః సర్వాదేశా లభ్యాః।

వచనప్రామాణ్యాత్। ప్రత్యయగ్రహణసార్మథ్యాత్।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి లుక్ శ్లులుపః సర్వాదేశా భవన్తీతి। యదయం లుగ్వా దుహదిహలిహగుహామాత్మనేపదే దన్త్యే ఇతి లోపే ప్రకృతే లుకం శాస్తి।

ఉత్తరార్థం తు।

ఉత్తరార్థం తర్హి ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

క్రియతే తత్రైవ ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమితి।

ద్వితీయం కర్తవ్యమ్। కృత్స్నప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణం యథా స్యాత్। ఏకదేశలోపే మా భూదితి। ఆఘ్నీత। సం రాయస్పోషేణ గ్మీయేతి।।61।।

1-1-62- ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్

ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

లోపే ప్రత్యయలక్షణమ్ ఇతీయత్యుచ్యమానే సౌరథీ వైహతీతి గురూపోత్తమలక్షణః ష్యఙ్ ప్రసజ్యేత।

నైష దోషః। నైవం విజ్ఞాయతే-- లోపే ప్రత్యయలక్షణం భవతి-- ప్రత్యయస్య ప్రాదుర్భావ ఇతి। కథం తర్హి? ప్రత్యయో లక్షణం యస్య కార్యస్య తత్ లుప్తేపి భవతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। సతి ప్రత్యయే యత్ ప్రాప్నోతి తత్ ప్రత్యయలక్షణం యథా స్యాత్। లోపోత్తరకాలం యత్ ప్రాప్నోతి తత్ ప్రత్యయలక్షణం మా భూదితి।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

గ్రామణికులం సేనానికులమ్ ఇత్యత్రౌత్తరపదికే హ్రస్వత్వే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ ప్రాప్నోతి స మా భూదితి।

యది తర్హి యత్ సతి ప్రత్యయే ప్రాప్నోతి తత్ ప్రత్యయలక్షణేన భవతి, లోపోత్తరకాలం యత్ ప్రాప్నోతి తన్న భవన్తి, జగత్ జనగదిత్యత్ర తుక్ న ప్రాప్నోతి। లోపోత్తరకాలం హ్యత్ర తుగాగమః। తస్మాన్నార్థ ఏవమర్థేన ప్రత్యయగ్రహణేన।

కస్మాన్న భవతి గ్రామణికులం, సేనానికులమ్।

బహిరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్। అన్తరఙ్గస్తుక్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--- కృత్స్నప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణం యథా స్యాద ఏకదేశలోపే మా భూదితి। ఆఘ్నీతి। సం రాయస్పోషేణ గ్మీయ-ఇతి।

పూర్వస్మిన్నపి యోగే ప్రత్యయగ్రహణస్యైతత్ ప్రయోజనముక్తమ్। అన్యతరచ్ఛక్యమకర్తుమ్।

అథ ద్వితీయం ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్?

ప్రత్యయలక్షణం యథా స్యాత్। వర్ణలక్షణం మా భూదితి। గవే హితం గోహితమ్। రాయః కులం రైకులమితి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణవచనం సదన్వాఖ్యానాచ్ఛాస్త్రస్య।

ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమిత్యుచ్యతే। సదన్వాఖ్యానాచ్ఛాస్త్రస్య। సచ్ఛాస్త్రేణాన్వాఖ్యాయతే।

సతో వా శాస్త్రమన్వాఖ్యాయకం భవతి। సదన్వాఖ్యానాచ్ఛాస్త్రస్య। ఉగిదచాం సర్వనామస్థానేఽధాతోరితి ఇహైవ స్యాద్--- గోమన్తౌ, యవమన్తౌ। గోమాన్, యవమాన్ ఇత్యత్ర న స్యాత్। ఇష్యతే చ స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ న సిధ్యతీత్యతః

ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణవచనమిత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

లుక్యుపసఙ్ఖ్యానమ్।

లుక్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పఞ్చ సప్త।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? లోపే హి విధానమ్।

లోపే హి ప్రత్యయలక్షణం విధీయతే తేన లుకి న ప్రాప్నోతి।

న వా దర్శనస్య లోపసఞ్జ్ఞిత్వాత్।

న వా కర్తవ్యమ్। కిం కారణమ్? అదర్శనస్య లోపసఞ్జ్ఞిత్వాత్। అదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతీత్యుచ్యతే। లుమత్సంజ్ఞాశ్చాప్యదర్శనస్య క్రియన్తే। తేన లుక్యపి భవిష్యతి।

యద్యేవమ్।

ప్రత్యయాదర్శనం తు లుమత్సంజ్ఞమ్।

ప్రత్యయాదర్శనం తు లుమత్సంజ్ఞమపి ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః ?

తత్ర లుక శ్లువిధిః ప్రతిషేధ్యః।

తత్ర లుకి శ్లువిధిః ప్రాప్నోతి స ప్రతిషేధ్యః। అత్తి హన్తి। శ్లావితి ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి।

న వా పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణాత్।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణాత్। పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణసార్మథ్యాల్లుకి శ్లువిధిర్న భవిష్యతి। తస్మాదదర్శనసామాన్యాల్లోపసఞ్జ్ఞా లుమత్సంజ్ఞా అవగాహతే।

యథైవ తర్హి అదర్శనసామాన్యల్లోపసఞ్జ్ఞా లుమత్సఞ్జ్ఞా అవగాహతే ఏవం లుమత్సంజ్ఞా అపి లోపసఞ్జ్ఞామవగాహేరన్।

తత్ర కో దోషః।

అగోమతీ గోమతీ సమ్పన్నా గోమతీ భూతేతి లుక్ తద్ధితలుకీతి జీపో లుక్ ప్రసజ్యేత।

నను చాత్రాపి న వా పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణాదిత్యేవ సిద్ధమ్।

యథైవ తర్హి పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణసార్మథ్యాదత్ర లుమత్సంజ్ఞా లోపసఞ్జ్ఞాం నావగాహన్తే ఏవం లోపసఞ్జ్ఞాపి లుమత్సంజ్ఞా నావగాహేత। తత్ర స ఏవ దోషో లుక్యుపసఙ్ఖ్యానమితి।

అస్త్వన్యల్లోపసఞ్జ్ఞాయాః పృథక్ కరణే ప్రయోజనమ్। కిమ్? లుమత్సంజ్ఞాసు యదుచ్యతే తల్లోపమాత్రే మా భూదితి।

లుమతి ప్రతిషేధాద్వా।

అథవా యదయం న లుమతాఙ్గస్యేతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతి

లుకి ప్రత్యయలక్షణమితి।

సతో నిమిత్తాభావాత్ పదసఞ్జ్ఞాభావః।

సన్ ప్రత్యయో యేషాం కార్యాణామనిమిత్తం రాజ్ఞః పురుష ఇతి, స లుప్తోఽప్యనిమిత్తం స్యాద్ రాజపురుష ఇతి।

అస్తు తస్యా అనిమిత్తం యా స్వాదౌ పదమితి పదసఞ్జ్ఞా। యా తు సుబన్తం పదమితి పదసఞ్జ్ఞా సా భవిష్యతి।

సత్యేతత్ ప్రత్యయ ఆసీత్। అనయా భవిష్యత్యనయా న భవిష్యతీతి। లుప్త ఇదానీం ప్రత్యయే యావత ఏవావధేః స్వాదౌ పదమితి పదసఞ్జ్ఞా తావత ఏవ సుబన్తం పదమితి। అస్తి చ ప్రత్యయలక్షణేన యజాదిపరతేతి కృత్వా భసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

తుగ్దీర్ఘత్వయోశ్చ విప్రతిషేధానుపపత్తిరేకయోగలక్షణత్వాత్ పరివీర్ ఇతి।

తుగ్దీర్ఘత్వయోశ్చ విప్రతిషేధో నోపపద్యతే। క్వ? పరివీరితి। కిం కారణమ్? ఏకయోగలక్షణత్వాత్। ఏకయోగలక్షణే హి తుగ్దీర్ఘత్వే। ఇహ లుప్తే ప్రత్యయే సర్వాణి ప్రత్యయాశ్రయాణి కార్యాణి పర్యవపన్నాని భవన్తి। తాన్యేతేన ప్రత్యుత్థాప్యన్తే। అనేనైవ తుక్। అనేనైవ చ దీర్ఘత్వమితి।

తదేకయోగలక్షణం భవతి। ఏకయోగలక్షణాని చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

సిద్ధం తు స్థానిసఞ్జ్ఞానుదేశాదాన్యభావ్యస్య।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? స్థానిసఞ్జ్ఞాఽన్యభూతస్య భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం కృతం భవతి? సత్తామాత్రమనేన క్రియతే। యథాప్రాప్తే తుగ్దీర్ఘత్వే భవిష్యతః।

తద్ వక్తవ్యం భవతి।

యద్యప్యేతదుచ్యతే।అథవైతర్హి స్థానివద్భావో నారభ్యతే। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వక్ష్యామి।

యద్యేవమాఙో యమహన ఇత్యాత్మనేపదం భవతీతి హన్తేరేవ స్యాత్, వధేర్న స్యాత్। నహి కాచిద్ హన్తేః సఞ్జ్ఞాస్తి యా వధేరతిదిశ్యేత।

హన్తేరపి సఞ్జ్ఞాస్తి। కా? హన్తిరేవ। కథమ్? స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి వచనాత్ స్వం రూపం శబ్దస్య సఞ్జ్ఞా భవతీతి హన్తేరపి హన్తిః సఞ్జ్ఞా భవిష్యతి।

భసఞ్జ్ఞా- జీప్- గోరాత్వేషు చ సిద్ధమ్।

భసఞ్జ్ఞా జీష్ప గోరాత్వేషు చ సిద్ధం భవతి।

భసఞ్జ్ఞా- రాజ్ఞః పురుషః రాజపురుషః ప్రత్యయలక్షణేన యచీతి భసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న భవతి।

జీప్- చిత్రాయాం జాతా చిత్రా। ప్రత్యయలక్షణేనాణాన్తదితీకారః ప్రాప్నోతి . స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధవితి వచనాన్న భవతి।

ష్ప- వతణ్డీ। ప్రత్యయలక్షణేన యఞన్తాదితి ష్పః ప్రాప్నోతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యానల్విధావితి వచనాన్న భవతి।

గోరాత్వమ్- గామిచ్ఛతి గవ్యతి। ప్రత్యయలక్షణేనామి ఔతోమ్శసోరిత్యాత్వం ప్రాప్నోతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న భవతి।

తస్య దోషో ఙౌ నకారలోపేత్వేమ్ విధియః।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషః। జౌ నకారలోపః। ఆర్ద్రే చర్మన్ లోహితే చర్మన్। ప్రత్యయలక్షణేన

యచీతి సిద్ధా భవతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న ప్రాప్నోతి। ఇత్త్వమ్- ఆశీః। ప్రత్యయలక్షణేన హలీతి ఇత్వం భవతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న ప్రాప్నోతి। ఇమ్- అతృణేట్। ప్రత్యయలక్షణేన హలీతి ఇమ్ సిద్ధో భవతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న ప్రాప్నోతి। సూత్రం చ భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తం సతో నిమిత్తాభావాత్ పదసఞ్జ్ఞాభావః। తుగ్దీర్ఘత్వయోశ్చ

విప్రతిషేధానుపపత్తిరేకయోగలక్షణత్వాత్ పరివీరితి।

నైష దోషః। వక్ష్యత్యత్ర పరిహారమ్। ఇహాపి పరివీరితి। శాస్త్ర పరవిప్రతిషేధేన పరత్వాత్ దీర్ఘత్వం భవిష్యతి।ప్రయోజనమపృక్తశిలోపే నుమమామౌ గుణవృద్ధీ దీర్ఘత్వేమడాట్శ్నమ్విధయః।

అపృక్తలోపే శిలోపే చ కృతే నుమ్-అమామౌ- గుణవృద్ధీ దీర్ఘత్వమ్ ఇమ్ అడాటౌ శ్నమ్విధిరితి ప్రయోజనాని।

నుమ్- అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా। తా తా పిణ్డానామ్।

అమామౌ- హే అనడ్వన్। అనడ్వాన్।

గుణః- అధోక్। అలేట్। వృద్ధిః- న్యమార్ట్।

దీర్ఘత్వమ్- అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా। తా తా పిణ్డానామ్।

ఇమ్- అతృణేట్।

అడాటౌ- అధోక్। అలేట్। ఐయః। ఔనః।

శ్నమ్విధిః- అభినోఽత్ర। అచ్ఛినోఽత్ర। అపృక్తశిలోపయోః కృతయోరేతే విధయో మ ప్రాప్నువన్తి। ప్రత్యయలక్షణేన భవన్తి।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। స్థానివద్భావేనాప్యేతాని సిద్ధాని।

న సిధ్యన్తి। ఆదేశః స్థానివదిత్యుచ్యతే। న చ లోప ఆదేశః।

లోపోఽప్యాదేశః। కథమ్? ఆదిశ్యతే యః స ఆదేశః। లోపోఽప్యాదిశ్యతే। దోషః ఖల్వపి స్యాద్ యది లోపో

నాదేశః స్యాత్। ఇహచః పరస్మిన్ పూర్వవిధావిత్యేతస్య భూయిష్ఠాని లోప ఉదాహరణాని తానిః న స్యుః।

యత్ర తర్హి స్థానిద్భావో నాస్తి తదర్థమయం యోగో వక్తవ్యః।

క్వ చ స్థానివద్భావో నాస్తి?

యోఽల్విధిః। కిం ప్రయోజనమ్?

ప్రయోజనం జౌ నకారలోరేత్వేమ్విధయః।

భసఞ్జ్ఞాజీష్వగోరాత్వేషు చ దోషః।

భసఞ్జ్ఞా జీష్వగోరాత్వేషు చ దోషో భవతి ।

భసఞ్జ్ఞాయాం తావన్న దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న ప్రత్యయలక్షణేన భసఞ్జ్ఞా భవతీతి। యదయం న జిసమ్బుద్ధయోరితి జౌ ప్రతిషేధం శాస్తి। జీష్వపి నైవం విజ్ఞాయతే అఙ్గాదకారాన్తాదితి।

కథం తర్హి ? అఙ్ యోఽకార ఇతి। ష్వోఽపి నైవం విజ్ఞాయతే యఞన్తాదకారాన్తాదితి। కథం తర్హి? యఞ్ యోఽకార ఇతి। గోరాత్వేఽపి నైవం విజ్ఞాయతే అమి అచీతి। కథం తర్హి అచ్యమీతి?

ప్రయోజనాన్యపి తర్హి నైతాని సన్తి। యత్తావదుచ్యతే జౌ నకారలోప ఇతి। కియతే ఏతన్న్యాస ఏవ, న జి సమ్బుద్ధయోరితి। ఇత్త్వమపి, వక్ష్యత్యేతత్- శాస ఇత్తవే ఆశాసః క్వావితి। ఇమ్విధిరపి హలీతి నివృత్తమ్।

యది హలీతి నివృత్తమ్। తృణహాని అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి అచి నేత్యనువర్తిష్యతే।

న తర్హీదానీమయం యోగో వక్తవ్యః। వక్తవ్యశ్చ। కిం ప్రయోజనమ్? ప్రత్యయం గృహీత్వా యదుచ్యతే

తత్ ప్రత్యయలక్షణేన మా భూదితి। కిం ప్రయోజనమ్? శోభనా దృషదోఽస్య బ్రాహ్మణస్య సుదృషద్ బ్రాహ్మణః। సౌర్మనసీ అలోమోషసీ ఇత్యేష స్వరో మా భూత్।

1-1-62- న లుమతాఙ్గస్య

లుమితి ప్రతిషేధే ఏకపదస్వరస్యోపసంఖ్యానమ్।

లుమతి ప్రతిషేధే ఏకపదస్వరస్యోరసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఏకపదస్వరే చ లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్।

కిమవిశేషణ ?

నేత్యాహ।

సర్వామన్త్రితసిజ్లుక్స్వరవర్జమ్।

సర్వస్వరమామన్త్రితస్వరం సిజ్లుక్స్వరం చ వర్జయిత్వా। సర్వస్వర। సర్వస్తోమః సర్వపృష్ఠః। సర్వస్య సుపీత్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్। ఆమన్త్రితస్వర- సర్పిరాగచ్ఛ। సప్తాగచ్ఛత। ఆమన్త్రితస్య చేత్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్। సిజ్లుక్స్వర- మా హి దాతామ్। మా హి ధాతామ్। ఆదిః సిచోఽన్యతరస్యామిత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం ఙ్నికిల్లుకి స్వరాః।

ఙ్నికిత్స్వరా లుకి ప్రయోజయన్తి। గర్గా వత్సాః। బిదా ఉర్వాః। ఉష్ట్రగ్రీవా వామరజ్జుః। ఞ్నితీత్యాద్యుదాత్తత్వం మా భూదితి। ఇహ చాత్రయః కిత ఇత్యన్తోదాత్తత్వం మా భూదితి।

పథిమథోః సర్వనామస్థానే లుకి।

పథిమథోః సర్వనామస్థానే లుకి ప్రయోజనమ్। పతిమథోః సర్వనామస్థానే లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్। పథిప్రియోమథిప్రియః। పథిమథోః సర్వనామస్థానే ఇత్యేష స్వరో మా

భూదితి।

అహ్నో రవిధౌ।

అహ్నో రవిధానే లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్। అహర్దదాతి। అహర్భుజక్తే। రోఽసుపీతి ప్రత్యయలక్షణేన ప్రతిషేధో మా భూదితి।

ఉత్తరపదత్వే చాపదాదివిధౌ।

ఉత్తరపదత్వే చాపదాదివిధౌ లుమతా లుపతే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్। పరమవాచా పరమవాచే। పరమగోదుహా పరమగోదుహే। పరమశ్వలిహా పరమశ్వలిహే। పదస్యేతి ప్రత్యయలక్షణేన కుత్వాదీని మా భూవన్నితి।

అపదాదివిధావితి కిమర్థమ్ ?

దధిసేచౌ దధిసేచః। సాత్పదాద్యోరితి ప్రతిషేధో యథా స్యాత్।

యద్యపదాదివిధావిత్యుచ్యతే ఉత్తరపదాధికారో న ప్రకల్పతే।

తత్ర కో దోషః ?

కర్ణో వర్ణలక్షణాది త్యేవమాదివిధిర్న సిధ్యతి।

యది పునర్నలోపాదివిధౌ ప్లుత్యన్తే లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీత్యుచ్చేత।

నైవం శక్యమ్। ఇహ రాజకుమార్థై రాజకుమారః ఇతి శాకలం ప్రసజ్యేత।

నైష దోషః। యదేతత్ సితి శాకలం నేతి। ఏతత్ ప్రత్యయే శాకలం నేతి వక్ష్యామి।

యది ప్రత్యయే శాకలం నేత్యుచ్యతే, దధి అధునా। మధు అధునా। అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ప్రత్యయే శాకలం న భవతి, కతరస్మిన్, .స్మాద్యః ప్రత్యయో విహిత ఇతి।

ఇహ తర్హి పరమజివా పరమదివే। దివ ఉదిత్యుత్వం ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ।

నను చోక్తమ్ ఉత్తరపదాధికారో న ప్రకల్పేతేతి।

వచనాదుత్తరపదాధికారో భవిష్యతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। అనువృత్తిః కరిష్యతే। ఇదమస్తి, యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమ్। సుప్తిఙన్తం పదమ్ యస్మాత్ సుప్తిఙ్విధిస్తదాది సుబన్తం తిఙన్తం చ। నః క్యే। నాన్తం క్యే పదసఞ్జ్ఞం భవతీతి। యస్మాత్ క్యవిధిస్తదాది సుబన్తం చ। స్వాదిష్వసర్వనామస్థానే పూర్వం పదసఞ్జ్ఞం భవతి। యస్మాత్ స్వాదివిధిస్తదాతి సుబన్తం చ। యచి భమ్। యజాదిప్రత్యయే పూర్వం భం భవతి। యస్మాద్ యజాదివిధిస్తదాది సుబన్తం చ।

ఇదం తర్హి పరమవాక్। అసర్వనామస్థానే ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

అస్తు తస్యాః ప్రతిషేధః యా స్వాదౌ పదమితి పదసఞ్జ్ఞా। యా తు సుబన్తం పదమితి పదసఞ్జ్ఞా సా భవిష్యతి।

సత్యేతత్ ప్రత్యయే ఆసీత్। అనయా భవిష్యత్యనయా న భవిష్యతీతి। లుప్త ఇదానీం ప్రత్యయే

యావత ఏవావధేః సుబన్తం పదమితి పదసఞ్జ్ఞా, తావత ఏవాఽవధేః సుబన్తం పదమితి। అస్తి చ ప్రత్యయలక్షణేన సర్వనామస్థానపరతేతి కృత్వా ప్రతిషేధాశ్చ వలీయాంసో భవన్తీతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

నాప్రతిషేధాత్।

నాయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః సర్వనామస్థానే నేతి। కిం తర్హి? పర్యుదాసోఽయం యదన్యత్

సర్వనామస్థానాదితి। సర్వనామస్థానే అవ్యాపారః। యది కేనచిత్ ప్రాప్నోతి తేన భవిష్యతి। పూర్వేణ చ ప్రాప్నోతి।

అప్రాప్తేర్వా।

అథవా అనన్తరా యా ప్రాప్తిః సా ప్రతిషిధ్యతే। కుత ఏతత్? అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వేతి। పూర్వా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా తథా భవిష్యతి।

నను చేయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తిం బాధేత।

నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ బాధితుమ్।

యద్యేవం పరమవాచౌ పరమవాచ ఇతి సుప్తిఙన్తం పదమితి పదసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే। స్వాదిషు పూర్వం పదసఞ్జ్ఞం భవతి। తతః సర్వనామస్థానే అయచి। పూర్వం పదసఞ్జ్ఞం భవతి। తతో భమ్। భసఞ్జ్ఞం భవతి యజాదావసర్వనామస్థానే ఇతి।

యది తర్హి సావపి పదం భవతి। ఏచః ప్లుతవికారే పదాన్తగ్రహణం చోదయిష్యతి। ఇహ మా భూత్ భద్రం కరోషి గౌరితి। తస్మిన్ క్రియమాణేపి ప్రాప్నోతి।

వాక్యపదయోరన్త్యస్యేత్యేవం తత్।

ఇహ తర్హి-- దధిసేచౌ , దధిసేచః-ఇతి సాత్పదాద్యోరితి పదాదిలక్షణః షత్వప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవం పదస్యాదిః పదాది పదాదేర్నేతి। కథం తర్హి? పదాదాదిః పదాదిః పదాదేర్నేత్యేవం భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। ఇహాపి ప్రసజ్యేత। ఋక్షు - వాక్షు-త్వక్షు, కుమారీషు కిశోరీష్వితి।

సాత్ప్రతిషేధో భవతీతి।

ఇహ తర్హి-- బహుసేచౌ,బహుసేచః ,బహుజయం ప్రత్యయః। తత్ర పదాదాదిః పదాదిః పదాదార్నేత్యుచ్యమానేఽపి న సిధ్యతి।

ఏవం తర్హి।

ఉత్తరపదత్వే చ పదాదివిధౌ।

లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం భవతీతి వక్ష్యామి। తన్నియమార్థే భవిష్యతి పదాదివిధావేవ। న పదానతవిధావితి।

కథం బహుసేచౌ బహుసేచః ఇతి?

బహుచ్పూర్వస్య చ।

బహుచ్పూర్వస్య చ పదాదివిధావేవ। న పదాన్తవిధావితి।

ద్వన్ద్వేఽన్త్యస్య।

ద్వన్ద్వేఽన్త్యస్య లుప్తా లప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్। వాకస్రక్త్వచమ్।

ఇహాభూవన్నితి ప్రత్యయలక్షణనే జుస్భావః ప్రాప్నోతి।

సిచి జుసోఽప్రసఙ్గ ఆకారప్రకరణాత్।

సిచి సిజ్నిమిత్తస్య జుసోఽప్రసఙ్గః। కిం కారణమ్? ఆకారప్రకరణాత్। ఆతః ఇతి వర్తతే తన్నియమార్థే భవిష్యతి। ఆత ఏవ సిజ్లుగన్తాన్నాన్యస్మాదితి।

ఇహ చ ఇతి యుష్మత్పుత్రో దదాతి। ఇత్యస్మత్పుత్రో దదాతి ఇత్యత్ర ప్రత్యయలక్షణేన యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావాదయః ప్రాప్నువన్తి।

యుష్మదస్మదోః స్థగ్రహణాత్।

స్థగ్రహణం తత్ర క్రియతే। తచ్ఛ్రూయమాణవిభక్తివిశేషణం విజ్ఞాస్యతే।

అస్త్యన్యత్ స్థగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। కిమ్? సవిభక్తికస్య వాంనావాదయో యథా స్యురితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। పదస్యేతి వర్తతే। విభక్త్యన్తం చ పదమ్। తత్ర అన్తరేణాపి స్తగ్రహణం సవిభక్తికస్యైవ భవిష్యన్తి।

భవేత్ సిద్ధం యత్ర విభక్త్యన్తం పద్మ। యత్ర ఖలు విభక్తౌ పదం తత్ర న సిధ్యతి। గ్రామో నౌ దీయతే।

సర్వగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే। తేన సవిభక్తికస్యైవ భవిష్యతి।

ఇహ చక్షుష్కామం యాజయాంచకారేతి తిఙ్తిఙః ఇతి తస్య చ నిఘాతః తస్మాచ్చానిఘాతః ప్రాప్నోతి।

ఆమి లిలోపాత్ తస్య చానిఘాతస్మాచ్చ నిఘాతః।

ఆమి లిలోపాత్తస్య చానిఘాతః తస్మాచ్చ నిఘాతః సిద్ధో భవిష్యతి।

అఙ్గధికార ఇటో విధిప్రతిషేధౌ।

అజగాధికారే ఇటో విధిప్రతిషేధౌ న సిధ్యతః। జిగమిష। సంవివృత్స। అఙ్గస్యేతీటో

విధిప్రతిషేధౌ న ప్రాప్నుతః।

కమేర్ద్విత్వం చ।

కిం చ?

ఇటశ్చ విధిప్రతిషేధౌ।

నేత్యాహ। అదేశేఽయం చః పఠితః। క్రమేశ్చ దీర్ఘత్వమ్। ఉత్క్రామ- సంక్రామేతి।

ఇహ కించిదఙ్గాధికారే లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణేన భవతి। కించిచ్చాన్యత్ర న భవతి। యది పునర్న లుమతా తస్మిన్నిత్యుచ్యతే।

అథ న లుమతా తస్మిన్నిత్యుచ్యమాన కిం సిద్ధమేతద్ భవతి-- ఇటో విధిప్రతిషేధౌ క్రమే దీర్ఘత్వం చ

।

వాఢం సిద్ధమ్। న ఇటో విధిప్రతిషేధౌ పరస్మైపదేష్విత్యుచ్చతే। కథం తర్హి? సకారాదావితి। తద్విశేషణం పరస్మైపదగ్రహణమ్। న ఖల్వపి కమేదీర్ఘత్వం పరస్మైపదేష్విత్యుచ్చతే। కథం తర్హి? శితీతి। తద్విశేషణం పరస్మైపదగ్రహణమ్। న లుప్తా తస్మిన్నితి చనిణిజాదేశాస్తలోపే।

న లుప్తా తస్మిన్ ఇతి చేద్వనిణిజాదేశాస్తలోపే

న లుప్తా తస్మిన్ ఇతి చేద్వనిణిజాదేశాస్తలోపే న సిధ్యన్తి। అవధి భవతా దస్యుః। అగాయి భవతా గ్రామః। అధ్యగాయి భవతానువాకః। తలోపే కృతే లుజీతి హనిణిజాదేశా న ప్రాప్నువన్తి।

నైష దోషః। న లుజీతి హనిణిజాదేశా ఉచ్చన్తే। కిం తర్హి? అర్ధధాతుక ఇతి। తద్విశేషణం లుగ్గ్రహణమ్।ఇహ చ-- సర్వస్తోమః, సర్వపృష్ఠః సర్వస్య సుపీత్యాద్యుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి। తచ్చాపి వక్తవ్యమ్। న వక్తవ్యమ్। న లుమతాఙ్గస్యేత్యేవ సిద్ధమ్। కథమ్? న లుమతా లుప్తేఽఙ్గాధికారః ప్రతినిర్దిశ్యతే। కిం తర్హి? యోఽసౌ లుమతా లుప్యతే తస్మిన్ యదఙ్గం తస్య యత్ కార్యే తన్న భవతి।

ఏవమపి సర్వస్వరో న సిధ్యతి।

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః।।63।।

1-1-65- అలోఽన్యాత్ పూర్వ ఉపధా

కిమిదమల్గ్రహణమన్త్యవిశేషణమ్।

ఏవం భవతుమర్హతి।

ఉపధాసఙ్జ్ఞాయామల్గ్రహణమన్త్యనిర్దేశశ్చేత్ సంఘాతప్రతిషేధః।

ఉపధాసఙ్జ్ఞాయామల్గ్రహణమన్త్యనిర్దేశశ్చేత్ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సంఘాతస్య ఉపధాసఙ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః ?

శాస ఇదఙ్హలోః శిష్టః, శిష్టవాన్। సంఘాతస్యేత్వం ప్రాప్నోతి।

యది పునరలన్త్యాదిత్యుచ్యతే।

ఏవమత్యన్త్యోఽవిశేషితో భవతి।

తత్ర కో దోషః ?

సంఘాతాదపి పూర్వస్యోపధాసఞ్జ్ఞా ప్రసజ్యేత। తత్ర కో దోషః। శాస ఇదఙ్హలోః। శిష్టః శిష్టవాన్। శాకారస్య ఇత్త్వం ప్రసజ్యేత। సూత్రం చ భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తముపధాసఞ్జ్ఞాయామగ్రహమన్త్యనిర్దేశశ్చేత్ సంఘాతప్రతిషేధ ఇతి।

నైష దోషః।

అన్త్యవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అలోన్త్యస్య విధియో భవన్తీత్యన్త్యస్య భవిష్యతి।

అన్త్యవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమితి చేన్నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిరనభ్యాసవికారే।

అన్త్యవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమితి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్? నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిరనభ్యాసవికారే।

అనర్థకేఽలోన్త్యస్య విధిర్నేత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

కిమవిశేషేణ?

నేత్యాహ। అనభ్యాసవికారే। అభ్యాసవికారాన్ వర్జయిత్వా। భృఞామిత్। అర్తిపిర్పత్త్యోశ్చేతి।

కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ?

ప్రయోజనమవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ।

అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతావిత్యన్త్యస్య ప్రాప్నోతి। అనర్థకేఽలోన్త్యవిధిర్నేతి న దోషో భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాన్త్యస్య పరరూపం భవతీతి। యదయం నామ్రేడితస్యాన్త్యస్య తు వేత్యాహ।

ఘ్వసోరేద్వావభ్యాసలోపశ్చ।

ఘ్వసోరేద్వావభ్యాసలోపశ్చేతేయన్త్యస్య ప్రాప్నోతి। అనర్థకేఽలోన్త్యవిధిర్నేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। పునర్లోపవచనసామర్థ్యాత్ సర్వస్య భవిష్యతి।

అథవా శిల్లోపః కరిష్యతే। స శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో భవిష్యతి।

స తర్హి శకారః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। క్రియతే న్యాస ఏవ। ద్విశకారకో నిర్దేశః। ఘ్వసోరేద్వావభ్యాసలోపశ్చేతి।

ఆపి లోపోఽకోఽనచి।

తిష్ఠతి సూత్రమ్।

అన్యథా వ్యాఖ్యాయతే।

ఆపి హలి లోప ఇత్యన్త్యస్య ప్రాప్నోతి। అనర్థకేఽలోన్త్యవిధిర్నేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అన ఏవ లోపం వక్ష్యామి।

తదనో గ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? అనాప్యక ఇతి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

హలీత్యేషా సప్తమీ అనితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి।

అత్ర లోపోఽభ్యాసస్య।

అన్త్యస్య ప్రాప్నోతి। నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిరితి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అత్ర గ్రహణసామర్థ్యాత్ సర్వస్య భవిష్యతి।

అస్త్యన్యదత్రగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। కిమ్? సన్నిధికారోఽపేక్ష్యతే। ఇహ మా భూత్ దదౌ, దధౌ।

అన్తరేణాప్యత్ర గ్రహణం సన్నధికారమపేక్షిష్యామహే।

సంస్తర్హి సకారాదిరపేక్ష్యతే। సని సకారాదావితి। ఇహ మా భూత్- జిజ్ఞపయిషతి ఇతి।

అన్తరేణాప్యత్రగ్రహణం సన్నధికారోపేక్షిష్యామహే।

ప్రకృతయస్తర్హ్యపేక్ష్యన్తే। ఏతాసాం ప్రకృతీనాం లోపో యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్- పిపక్షతి।

యియక్షతి।

అన్తరేణాప్యత్రగ్రహణమేతాః ప్రకృతీరపేక్షిష్యామహే।

విషయస్తర్హ్యపేక్ష్యతే। ముచోఽకర్మకస్య గుణో వేతి। ఇహ మా భూత్కుముక్షతి గామ్ ఇతి।

అన్తరేణాప్యత్రగ్రహణమేతం విషయమపేక్షిష్యామహే। కథమ్? అకర్మకస్యేత్యుచ్యతే। తేన యత్రైవాయం

ముచిరకర్మకస్తత్రైవ భవిష్యతి। తస్మాన్నార్థోఽనయా పరిభాషయా నానార్థకేఽలోన్త్యవిధిరితి।

అలోన్త్యాత్పూర్వోఽలుపధేతి వా।

అథవా వ్యక్తమేవ పఠితవ్యమ్। అలోఽన్త్యాత్ పూర్వోఽల్ ఉపధాసంజ్ఞో భవతీతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।

అవచనాల్లోకవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్।

అన్తరేణాపి వచనం లోకవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమేతత్। తద్యథా లోకే అమీషాం బ్రాహ్మణానామన్త్యాత్పూర్వ ఆనీయతే।।65।।

-0-1-129- (1-1-66) తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య

(1-1-67) తస్మాదిత్యుత్తరస్య

కిముదాహరణమ్ ?

ఇహ తావత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి ఇకో యణచి దధ్యత్ర,మధ్వత్ర। ఇహ తస్మాదిత్యుత్తరేతి ద్వ్యన్తరూపసర్గేభ్యోఽప ఇర్త్। ద్వీపమ్। అన్తరీపమ్। సమీపమ్।

అన్యథాజాతీయకేన శబ్దేన నిర్దేశః కియతే। అన్యథాజాతీయక ఉదాహ్రియతే।

కిం తర్హ్యుదాహరణమ్ ?

ఇహ తావత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకావితి। తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। తస్మాచ్ఛసో నః పుంసీతి।

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్-- ఇకో యణచి, ద్వ్యన్తరూపసర్గేభ్యోఽప ఇర్దితి। కథమ్? సర్వనామ్నాయం నిర్దేశః క్రియతే। సర్వనామ చ సామాన్యవాచీ। తత్ర సామాన్యే నిర్దిష్టే విశేషః అప్యుదాహరణాని భవన్తి।

కిం పునః సామాన్యం, కో విశేషః ?

గౌః సామాన్యం కృష్ణో విశేషః।

న తర్హీదానీం కృష్ణః సామాన్యం గౌర్విశేషో భవతి।

భవతి చ।

యది తర్హి సామాన్యమపి విశేషో విశేషోపి సామాన్యం, సామాన్యవిశేషౌ న ప్రకల్పేతే।

ప్రకల్పేతే చ। కథమ్? వివిక్షాతః। యదాస్య గౌః సామాన్యేన వివిక్షతో భవతి కృష్ణో విశేషత్వేన, తదా గౌః సామాన్యం, కృష్ణో విశేషః। యదాస్య కృష్ణః సామాన్యేన వివక్షితో భవతి గౌర్విశేషత్వేన తదా కృష్ణః సామాన్యం, గౌర్విశేషః।

అపర- ఆహ- ప్రకల్పేతే చ। కథమ్? పితాపుత్రవత్। తద్యథా స ఏవ కంచిత్ ప్రతి పితా భవతి। కంచిత్ ప్రతి పుత్రో భవతి। ఏవమిహాపి స ఏవ కంచిత్ ప్రతి సామాన్యం కంచిత్ ప్రతి విశేషః। ఏతే ఖల్వపి నైర్దేశికానాం వార్త్తతరకా భవన్తి, యే సవర్నామ్నా నిర్దేశాః క్రియన్తే। ఏతైర్హి బహుతరకం వ్యాప్యతే।

అథ కిమర్థముపసర్గనిర్దేశః క్రియతే ?

శబ్దే సప్తమ్యా నిర్దిష్టే పూర్వస్య కార్యం యథా స్యాత్। అర్థే మా భూత్। జనపదే అతిశాయనే ఇతి।

కిం గతమేతదుపసర్గేణ। ఆహోస్విచ్ఛబ్దాధిక్యాదర్థాధిక్యమ్।

గతమిత్యాహ। కథమ్? నిరయం బహిర్భావే వర్తతే। తద్యథా-- నిష్క్రాన్తో దేశాత్-- నిర్దేశః। బర్హిర్దేశ ఇతి గమ్యతే। శబ్దశ్చ శబ్దాద్ బహిరభూతః। అర్థోఽబహిర్భూతః।

అథ నిర్దిష్టగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

నిర్దిష్టగ్రహణమానన్తర్యార్థమ్।

నిర్దిష్టగ్రహణం క్రియతే। ఆనన్తర్యార్థమ్। ఆనన్తర్యమాత్రే కార్యం యథా స్యాత్। ఇకో యణచి। దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। ఇహ మా భూత్ సమిధౌ। సమిధః। దృషదౌ। దృషదః।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

తస్మింస్తస్మాదితి పూర్వోత్తరయోర్యోగయోరవిశేషాన్నియమార్థం వచనం

దధ్యుదకం ప్రచత్యోదనమ్।

తస్మిన్ తస్మాత్ ఇతి పూర్వోత్తరయోర్యోగయోరవిశేషాన్నియమార్థోఽయమారమ్భః। గ్రామే దేవదత్తః। పూర్వః పర ఇతి సన్దేహః। గ్రామాద్ దేవదత్తః పూర్వః పర ఇతి సన్దేహః। ఏవమిహాపి దధ్యుదకం పచత్యోదనమ్। ఉభావికౌ। ఉభావచౌ। అచి పూర్వస్య అచి పరస్యేతి సందేహః। తిఙ్జిఙ్ఙ ఇతి అతిజః పూర్వస్య అతిజః పరస్యేతి సన్దేహః। ఇష్యతే చాచి పూర్వస్య స్యాత్। అతిజశ్చ పరస్యేతి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి నియమార్థం వచనమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి? అథ యత్రోభయం నిర్దిశ్యతే కిం తత్ర? పూర్వస్య కార్యం భవతి ఆహోస్విత్ పరస్యేతి।

ఉభయనిర్దేశే విప్రతిషేధాత్ పఞ్చమీనిర్దేశః।

ఉభయనిర్దేశే విప్రతిషేధాత్ పఞ్చమీనిర్దేశో భవిష్యతి।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనమతో లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వే।

వక్ష్యతి తాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వే సప్తమీనిర్దేశోఽభ్యస్తసిజర్థ ఇతి। తస్మిన్ క్రియమాణే తాస్యాదిభ్యః పరస్య లసార్వధాతుకస్య లసార్వధాతుకే పరతస్తాస్యాదీనామితి సన్దేహః। తాస్యాదిభ్యః పరస్య లసార్వధాతుకస్య।

బహోరిష్ఠాదీనామాదిలోపే।

బహోరుత్తరేషామిష్ఠేమేయసామ్। ఇష్ఠేమేయఃసు పరతో బహోరితి సన్దేహః। బహోరుత్తరేషామిష్ఠేమేయసామ్।

గోతో ణిత్।

గోతః పరస్య సర్వనామస్థానస్య సర్వనామస్థానే పరతో గోత ఇతి సన్దేహః। గోతః పరస్య

సర్వనామస్థానస్య।

రుదాదిభ్యః సార్వధాతుకే।

రుదాదిభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య। సార్వధాతుకే పరతో రుదాదీనామితి సన్దేహః। రుదాదిభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య।

ఆనే ముగ్దాసః।

ఆస ఉత్తరస్యానస్య। ఆనే పరత ఆస ఇతి సన్దేహః। ఆస ఉత్తరస్య ఆనస్య।

ఆమి సర్వనామ్నః సుట్।

సర్వనామ్న ఉత్తరస్యామః। ఆమి పరతః సర్వనామ్న ఇతి సన్దేహః। సర్వనామ్న ఉత్తరస్యామః।

ఙేర్ఙిత్యాణ్ నద్యాః।

నద్యా ఉత్తరేషాం ఙితాం, ఙిత్సు పరతో నద్యా ఇతి సన్దేహః। నద్యా ఉత్తరేషాం ఙితామ్।

యాడాపః।

ఆప ఉత్తరస్య జితః, జితి పరత ఆప ఇతి సన్దేహః। ఆప ఉత్తరస్య జితః।

జమో హ్రస్వాదచి జముణమ్ నిత్యమ్।

జమ ఉత్తరస్యాచః, అచి పరతో జమ ఇతి సన్దేహః। జమ ఉత్తరస్మాచః।

విభక్తివిశేషనిర్దేశానవకాశత్వాదవిప్రతిషేధః।

విభక్తివిశేషనిర్దేశస్యానవకాశత్వాదయుక్తో విప్రతిషేధః। సర్వత్రైవాత్ర కృతసార్మథ్యా సప్తమీ। అకృతసార్మథ్యా పఞ్చమీతి కృత్వా పఞ్చమీనిర్దేశో భవిష్యతి।

యథార్థం వా షష్ఠీనిర్దేశః।

యథార్థం వా షష్ఠీనిర్దేశః కర్తవ్యః। యత్ర పూర్వస్య కార్యమిష్యతే తత్ర పూర్వస్య షష్ఠీ కర్తవ్యా। యత్ర పరస్య కార్యమిష్యతే తత్ర పరస్య షష్ఠీ కర్తవ్యా।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। అనేనైవ ప్రక్లృప్తిర్భవిష్యతి। తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీ। తస్మాదిత్యుత్తరస్య షష్ఠీతి।

తత్తర్హి షష్ఠీగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? షష్ఠీ స్థానేయోగేతి।

ప్రకల్పకమితి చేన్నియమాభావః।

ప్రకల్పకమితి చేత్ నియమస్యాభావః। ఉక్తం చైతన్నియమార్థోఽయమారమ్భ ఇతి। ప్రత్యయవిధౌ ఖల్వపి పఞ్చభ్యః ప్రకల్పికాః స్యుః। తత్ర కో దోషః? గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్। గుప్తిజ్కిద్భ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ సన్నితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మాదిత్యుత్తరేతి।

అస్తు। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతః సనః సన్నేవ భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। ఇత్సంజ్ఞా న ప్రకల్పేత। ఉపదేశ ఇతీత్సంజ్ఞోచ్యతే।

ప్రకృతివికారవ్యవస్థా చ।

ప్రకృతివికారయోశ్చ వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। ఇకో యణిచి , అచీత్యేషా సప్తమీ యణితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి।

సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీం ప్రక్లృప్తిస్తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గః।

సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీం ప్రాప్నోతి। తాస్యాదిభ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ లసార్వధాతుకే ఇత్యస్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్। తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। తథా లసార్వధాతుకే

ఇత్యేషా సప్తమీ తాస్యాదిభ్య ఇతి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి। తత్ర కో దోషః। తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గః। తత్ర ఉభయోః కార్యే ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। యత్తావదుచ్చతే ప్రకల్పకమితి చేన్నియమాభావ ఇతి। మా భూన్నియమః। సప్తమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీం

ప్రకల్పయతే పఞ్చమీనిర్దిష్టే పరస్య। యావతా సప్తమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీం ప్రకల్పయతే పఞ్చమీనిర్దిష్టే పరస్య నోత్సహతే సప్తమీనిర్దిష్టే పరస్య కార్యం భవితుమ్। నాపి పఞ్చమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య। యదప్యుచ్చతే ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికాః స్యురితి। సన్తు ప్రకల్పికాః। నను చోక్తం గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ ఇత్యేషా పఞ్చమీ సన్నితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। పరిహృతమేతత్। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతః సనః సన్నేవ భవిష్యతి। నను చోక్తం నైవం శక్యమిత్సంజ్ఞా న ప్రకల్పేత। ఉపదేశ ఇతి ఇత్సంజ్ఞోచ్యతే। స్యాదేష దోషో యదీత్సంజ్ఞా ఆదేశం ప్రతీక్షేత। తత్ర ఖలు కృతామిత్సంజ్ఞాయాం లోపే చ కృతే ఆదేశో భవిష్యతి। ఉపదేశ ఇతి హీత్సంజ్ఞోచ్యతే। అథవా --నుపన్నే సని ప్రక్లృప్త్యా భవితవ్యమ్। యదా చోత్పన్నః సన్ తదా కృతస్మార్థ్యా పఞ్చమీతి కృత్వా ప్రక్లృప్తిర్న భవిష్యతి। యదప్యుచ్చతే ప్రకృతివికారవ్యవస్థా చేతి। అత్రాపి ప్రకృతౌ షష్ఠీ ఇక ఇతి। వికృతౌ ప్రథమా యణితి। యత్ర చ నామ సౌత్రీ షష్ఠీ నాస్తి తత్ర ప్రక్లృప్త్యా భవితవ్యమ్। అథవా- అస్తు తావదికో యణితి యత్ర నామ సౌత్రీ షష్ఠీ। యది చేదానీమచీత్యేషా సప్తమీ యణిని ప్రథమాయాః షష్ఠీ నాస్తి తత్ర ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి। అస్తు। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతో యణో యణేవ భవిష్యతి। యదప్యుచ్చతే సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీప్రక్లృప్తిస్తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గ ఇతి నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నోభే యుగపత్ ప్రకల్పికే భవతి ఇతి। యదయమేకః పూర్వపరయోరితి పూర్వపరగ్రహణం కరోతి।

-0-1-999- (1-1-68) స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసఞ్జ్ఞా

రూపగ్రహణం కిమర్థమ్ ? న స్వం శబ్దస్యాశబ్దసఞ్జ్ఞా భవతీత్యేవ రూపం శబ్దస్య సఞ్జ్ఞా భవిష్యతి। న హ్యన్యత్ స్వం శబ్దస్యాస్తి, అన్యదతో రూపాత్।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్ రూపగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః-- అస్త్యన్యద్ రూపాత్ స్వం శబ్దస్యేతి। కిం పునస్తత్? అర్థః।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేత్యేషా పరిభాషా న కర్తవ్యా భవతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

శబ్దేనార్థావగతేః అర్థే కార్యస్యాసమ్భవాత్ తద్వాచినః సఞ్జ్ఞాప్రతిషేధార్థం స్వం రూపవచనమ్।

శబ్దేనోచ్చారితేనార్థో గమ్యతే। గామానయ దధ్యశానేతి అర్థ ఆనీయతే అర్థశ్చ భుజ్యతే। అర్థే కార్యస్యాసంభావాత్। ఇహ చ వ్యాకరణే అర్థే కార్యస్యాసమ్భవః। అగ్నేర్ఢగితి న శక్యతేఽఙ్గారేభ్యః

పరో ఢక కర్తుమ్। శబ్దేనార్థావగతేరర్థే కార్యస్యాసమ్భవాత్ యావన్తస్తద్వాచినః శబ్దాస్తావద్భ్యః సర్వేభ్య ఉత్పత్తిః ప్రాప్నోతి। ఇష్యతే చ తస్మాదేవ స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి తద్వాచినః సఙ్జ్ఞాప్రతి షేధార్థం స్వంరూపవచనమ్ ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

న వా శబ్దపూర్వకో హ్యర్థే సమ్ప్రత్యయతస్మాదర్థనివృత్తిః।

న వా ఏతత్ ప్రయోజనమస్తి। కిం కారణమ్? శబ్దపూర్వకో హ్యర్థే సమ్ప్రత్యయః। ఆతశ్చ శబ్దపూర్వకః। యోపి హ్యసావాహూయతే నామ్నా। నామ చ యదానేన నోపలబ్ధం భవతి తదా పృచ్ఛతి కిం భవానాహేతి। శబ్దపూర్వకశ్చార్థస్య సమ్ప్రత్యయః। ఇహ చ వ్యాకరణే శబ్దే కార్యస్య సంభావః, అర్థేఽసంభావః తస్మాత్ తదర్థనివృత్తిర్భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అశబ్దసంజ్ఞేతి వక్ష్యామీతి। ఇహ మా భూత్ దాధా ఘ్వదాప్। తరప్తమపౌ ఘ ఇతి।

శబ్దసఙ్జ్ఞాప్రతి షేధానర్థక్యం వచనప్రమాణ్యాత్।

శబ్దసఙ్జ్ఞాయాః ప్రతి షేధోఽనర్థకః। శబ్దసఙ్జ్ఞాయాం స్వరూపవిధిః కస్మాన్న భవతి। వచనప్రామాణ్యాత్। శబ్దసఙ్జ్ఞావచనసామార్థ్యాత్।

నను చ వచనప్రామాణ్యాత్ సఙ్జ్ఞినాం సమ్ప్రత్యయః స్యాత్ స్వరూపగ్రహణాచ్చ సఙ్జ్ఞాయాః।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-- న శబ్దసఙ్జ్ఞాయాం స్వరూపవిధిర్భవతీతి। యదయం ష్ణాన్తా షడితి షకారాన్తాయాః సఙ్ఖ్యాయాః షట్సంజ్ఞాం శాస్తి। ఇతరథా హి వచనప్రామాణ్యాచ్చ నకారాన్తాయాః సఙ్ఖ్యాయాః సమ్ప్రత్యయః స్యాత్। స్వరూపగ్రహణాచ్చ షకారాన్తాయాః।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। నహి షకారాన్తా సఙ్జ్ఞా। కా తర్హి? డకారాన్తా।

అసిద్ధం జశ్త్వం, తస్యాసిద్ధత్వాత్ షకారాన్తా।

మన్త్రాద్యర్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్। మన్త్రే ఋచి యజుషీతి యదుచ్యతే తన్మన్త్రశబ్దే ఋక్శబ్దే యజుఃశబ్దే చ మా భూత్। మన్త్రాద్యర్థమితి చేచ్చాస్త్రసార్మథ్యాదర్థగతేః సిద్ధమ్।

మన్త్రాద్యర్థమితి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్? శాస్త్రస్య సామార్థ్యాదర్థస్య గతిర్భవిష్యతి। మన్త్రే ఋచి యజుషితి యదుచ్యతే మన్త్రశబ్దే ఋక్ శబ్దే యజుఃశబ్దే చ తస్య కార్యాస్య సమ్భవో నాస్తీతి కృత్వా మన్త్రాదిసహచారితో యోఽర్థస్తస్య గతిర్భవిష్యతి సాహచర్యాత్।

సిత్తద్విశేషాణాం వృక్ష్యాద్యార్థమ్।

సిన్నిర్దేశః కర్తవ్యః। తతో వక్తవ్యం తద్విశేషాణాం గ్రహణం భవతీతి। కిం ప్రయోజనమ్? వృక్షాద్యర్థమ్। విభాషా వృక్షమృగేతి। ప్లక్షన్యగ్రేధం ప్లక్షన్యగ్రోధాః।

పిత్పర్యాయవచనస్య చ స్వాద్యర్థమ్।

పిన్నిర్దేశః కర్తవ్యః। తతో వక్తవ్యమ్। పర్యాయవచనస్య చ తద్విశేషాణాం చ గ్రహణం భవతి స్వస్య రూపస్యేతి। కిం ప్రయోజనమ్? స్వాద్యర్థమ్। స్వే పుషః। స్వపోషం పుష్యతి। రైపోషమ్। ధనపోషమ్। అశ్వపోషమ్। గోపోషమ్।

జిత్పర్యాయవచనస్యైవ రాజాద్యర్థమ్।

జిన్నిర్దేశః। కర్తవ్యః। తతో వక్తవ్యమ్। పర్యావచనస్యైవ గ్రహణం భవతి। కిం ప్రయోజనమ్? రాజాద్యర్థమ్। సభా రాజాఽమనుష్యపూర్వా। ఇనసభమ్। ఇర్శ్వరసభమ్। తస్యైవ న భవతి। రాజసభా। తద్విశేషాణాం చ న భవతి। పుష్యమిత్రసభా। చన్ద్రగుప్తసభా।

ఝిత్తస్య చ తద్విశేషాణాం చ మత్స్యాద్యార్థమ్।

ఝిన్నిర్దేశః। కర్తవ్యః। తతో వక్తవ్యమ్-- తస్య చ గ్రహణం భవతి తద్విశేషాణాం చేతి। కిం

ప్రయోజనమ్? మత్స్యాద్యర్థమ్। పక్షిమత్స్యమృగాన్ హన్తి। మాత్స్యికః। తద్విశేషాణామ్మాఫరికః,। శాకులికః। పర్యాయవచనానాం న భవతి। అజిహ్మాన్ హన్తి। అనిమిషాన్ హన్తి। అస్యైకస్య పర్యాయవచనస్యేష్యతే- మీనాన్ హన్తి మైనికః।

1-1-69- అణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయః

అప్రత్యయః ఇతి కిమర్థమ్ ?

సనాశంసభిక్ష ఉః అ సామ్ప్రతికే।

అత్యల్పమిదముత్యతే--- అప్రత్యయ ఇతి। అప్రత్యయాదేశటిత్కిన్మితః ఇతి వక్తవ్యమ్। ప్రత్యయ- ఉదాహృతమ్। ఆదేశే- ఇదమ్ ఇశ్। ఇతః ఇహ। టితి-- లవితా లవితుమ్। కితి-- బభూవ। మితి- హే అనడ్వన్।

టితః పరిహారః-- ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న టితా సవర్ణానాం గ్రహణం భవతీతి। యదయం గ్రహోఽలిటి దీర్ఘత్వం శాస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। నియమార్థమేతత్ స్యాత్। గ్రహోఽలిటి దీర్ఘ ఏవేతి।

యత్తర్హి వృతో వే తి విభాషాం శాస్తి। సర్వేషామేష పరిహారః- భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేత్యేవం న భవిష్యతి। ప్రత్యయే భూయాన్ పరిహారః- అనభిధానాత్ ప్రత్యయః సవర్ణాన్ న గ్రహీష్యతి। యాన్ హి ప్రత్యయః సవర్ణాన్ గృహ్ణీయాత్ న తైరర్థస్యాభిధానం స్యాత్। అనభిదానాన్న భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఇహ కేచిత్ ప్రతీయన్తే కేచిత్ ప్రత్యాత్యాయ్యన్తే। హ్రస్వాః ప్రతీయన్తే, దీర్ఘాః ప్రత్యాయ్యన్తే। యావచ్ఛ బ్రూయాత్---ప్రత్యాయ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేతి తావదప్రత్యయ ఇతి।

కం పునర్దీర్ఘః సవర్ణగ్రహణేన గృహ్ణీయాత్ ?

హ్రస్వమ్।

యత్నాధిక్యాన్న గ్రహీష్యతి।

ప్లుతం తర్హి గృహ్ణీయాత్।

అనణ్త్వాన్న గ్రహీష్యతి।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదప్రత్యయ ఇతి ప్రతి షేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా భావ్యమానేన

సవర్ణానాం గ్రహణం నేతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

అణ్ సవర్ణస్యేతి స్వరానునాసిక్యకాలభేదాత్।

అణ్ సవర్ణస్యేత్యుచ్యతే। స్వరభేదాదనునాసికభేదాత్ కాలభేదాచ్ఛ అణ్ సవర్ణాన్న గృహ్ణీయాత్। ఇష్యతే చ గ్రహణం స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతోత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

తత్ర ప్రత్యాహారగ్రహణే సవర్ణగ్రహణమనుపదేశాత్।

తత్ర ప్రత్యాహారగ్రహణే సవర్ణానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి। అకః సవర్ణేదీర్ఘ ఇతి। కిం కారణమ్? అనుపదేశాత్। యథాజాతీయకానాం సఞ్జ్ఞా జ్ఞ కృతా తథాజాతీయకానాం సమ్ప్రత్యాయికా స్యాత్। హ్రస్వానాం చ క్రియతే హ్రస్వానామేవ సమ్ప్రత్యాయికా స్యాత్ దీర్ఘాణాం న స్యాత్।

నను చ హ్రస్వాః ప్రతీయమానా దీర్ఘాన్ సమ్ప్రత్యాయయిష్యన్తి।

హ్రస్వసమ్ప్రత్యయాదితి చేదుచ్చార్యమాణశబ్దసమ్ప్రత్యాయకత్వాచ్ఛబ్దస్యావచనమ్।

హ్రస్వసమ్ప్రత్యయాదితి చేదుచ్చార్యమాణః శబ్దః సమ్ప్రత్యాయకో భవతి న సమ్ప్రతీయమానః। తద్యథా-- ఋుగిత్యుక్తే సంపాతమాత్రం గమ్యతే।

ఏవం తర్హి వర్ణపాఠ ఏవోపదేశః కరియష్తే।

వర్ణపాఠ ఉపదేశ ఇతి చేదవరకాలత్వాత్ పరిభాషాయా అనుపదేశః।

వర్ణపాఠక్రమే ఉపదేశ ఇతి చేద్ అవరకాలత్వాత్ పరిభాషాయా అనుపదేశః।

కిం పరా సూత్రాత్ క్రియతే ఇత్యతోఽవరకాలా?

నేత్యాహ। సర్వథావరకాలైవ। వర్ణానాముపదేశస్తావత్। ఉపదేశోత్తరకాలా--ఇత్సంజ్ఞా। ఇత్సంజ్ఞోత్తరకాల ఆదిరన్త్యేన సహేతేతి ప్రత్యాహారః। ప్రత్యాహారోత్తరకాలా సవర్ణసఞ్జ్ఞా। సవర్ణసంజ్ఞోత్తరకాలమనుదిత్సవర్ణస్యచాప్రత్యయ ఇతి। సైషాఽవరకాలా ఉపదేశోత్తరకాలా వర్ణానాముత్పత్తౌ నిమిత్తత్వాయ ప్రకల్పిష్యత ఇత్యేతన్న।

తస్మాదుపదేశః।

కర్తవ్యః।

తత్రానృవృత్తినిర్దేశే సవర్ణగ్రహణమనణ్త్వాత్।

తత్రానువృత్తినిర్దేశే సవర్ణానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి। అస్య చ్వౌ। యస్యేతి చేతి। కిం కారణమ్? అనణ్త్వాత్। నహ్యేతేఽణో యేఽనువృతౌ। కే తర్హి ? యేఽక్షరసమామ్నాయే ఉపదిశ్యన్తే।

ఏవం తర్హి అణ్త్వాదనువృత్తౌ న, అనుపదేశాచ్చ ప్రత్యాహారే న। ఉచ్యతే చేదమణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీతి తత్ర వచనాద్ భవిష్యతి।

వచనాద్ యత్ర తన్నాస్తి।

నేదం వచనాల్లభ్యమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? య ఏతే

ప్రత్యాహారాణామాదితో వర్ణాస్తైః సవర్ణానాం గ్రహణం యథా స్యాత్।

ఏవం తర్హి।

సవర్ణేఽణ్గ్రహణమపరిభాష్యమాకృతిగ్రహణాత్।

సవర్ణేఽణ్గ్రహణమపరిభాష్యమ్। కుతః? ఆకృతిగ్రహణాత్। అవర్ణాకృతిరుపదిష్టా సర్వమవర్ణకులం

గ్రహీష్యతి। తథేవర్ణాకృతిః।

నను చాన్యా ఆకృతిరకారస్య। అన్యా చాఽఽకారస్య।

అన్యాత్వాచ్చ।

అనన్యాకృతిరకారస్యాకారస్య చ।

అనేకాన్తో హ్యనన్యత్త్వకరః।

యో హ్యనేకాన్తేన భేదో నాసావన్యత్త్వం కరోతి। తద్యథా న యో గోశ్చ గోశ్చ భేదః సోఽన్యత్త్వం కరోతి। యస్తు

ఖలు గోశ్చాశ్వస్య చ భేదః సోఽన్యత్త్వం కరోతి। అపర ఆహ-

సవర్ణేఽగ్రహణమపరిభాష్యమాకృతిగ్రహణాదనన్యత్వమ్।

సవర్ణోఽగ్రహణమపరిభాష్యమ్।ఆకృతిగ్రహణాదనన్యత్వంభవిష్యతి। అనన్యాకృతిరకారస్యాకారస్య చ।

అనేకాన్తో హ్యనన్యత్వకరః।

యో హ్యేనకాన్తేన భేదో నాసావన్యత్వం కరోత। తద్యథా న యో గోశ్చ గోశ్చ భేదః సోఽన్యత్త్వం

కరోతి। యస్తు ఖలు గోశ్చ అశ్వస్య చ భేదః సోఽన్యత్త్వం కరోతి।

తద్వచ్చ హల్గ్రహణేషు।

ఏవం చ కృత్వా హల్గ్రహణేషు సిద్ధం భవతి। ఝలో ఝలి। అవాత్తామ్। అవాత్తమ్। అవాత్త।

యత్రైతన్నాస్తి- అణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీతి।

అనేకాన్తో హ్యనన్యత్త్వకర।

ఇత్యుక్తార్థమ్।

ద్రుతవిలమ్బితయోశ్చానుపదేశాత్।

ద్రుతవిలమ్బితయోశ్చానుపదేశాన్ మన్యామహే ఆకృతిగ్రహణాత్ సిద్ధమితి। యదయం కస్యాం చిద్ వృత్తౌ వర్ణానుపదిశ్య సర్వత్ర కృతీ భవతి।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

వృత్తిపృథక్త్వం తు నోపపద్యతే।

వృత్తేః పృథక్త్వం నోపపద్యతే।

తస్మాత్ తత్ర తపరనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్।

తస్మాత్ తత్ర తపరనిర్దేశః కర్తవ్యః। న కర్తవ్యః। క్రియతే న్యాస ఏవ। అతో భిస ఐస్ ఇతి।

1-1-70- తపరస్తత్కాలస్య

అయుక్తోఽయం నిర్దేశస్తత్కాలస్యేతి। తదిత్యనేన కాలం ప్రతినిర్దేశ్యతే। తదిత్యయం చ వర్ణః।

తత్రాయుక్తం వర్ణస్య కాలేన సహ సామానాధికరణ్యమ్।

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః?

తత్కాలకాలస్యేతి।

కిమిదం తత్కాలకాలస్యేతి।

తస్య కాలః తత్కాలః। తత్కాలః కాలో యస్యేతి సోఽయం తత్కాలకాలః తత్కాలకాలస్యేతి।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః। న కర్తవ్యః। ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। తద్యథా- ఉష్ట్రముఖమివ ముఖమస్య సోఽయముష్ట్రముఖః। ఖరముఖః। ఏవం తత్కాలకాలః తత్కాలః తత్కాలస్యతి। అథవా సాహచర్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। కాలసహచరితో వర్ణోపి కాల ఏవ।

కిం పునరిదం నియమార్థమాహోస్విత్ ప్రాపకమ్ ?

కథం చ నియమార్థే స్యాత్ కథం వా ప్రాపకమ్।

యద్యత్రాణ్గ్రహణమనువర్తతే తతో నియమార్థమ్। అథ నివృత్తం తతః ప్రాపకమ్।

కశ్చాత్ర విశేషః?

తపరస్తత్కాలస్యేతి నియమార్థమితి చేద్ దీర్ఘగ్రహణే స్వరభిన్నాగ్రహణమ్।

తపరస్తత్కాలస్యేతి నియమార్థమితి చేద్ దీర్ఘగ్రహణే స్వరభిన్నానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి। కేషామ్? ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికానామ్।

అస్తు తర్హి ప్రాపకమ్।

ప్రాపకమితి చేద్ హ్రస్వగ్రహణే దీర్ఘప్లుతప్రతిషేధః।

ప్రాపకమితి చేద్ హ్రస్వగ్రహణే దీర్ఘప్లుతయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

విప్రతిషేధాత్ సిద్ధమ్।

అణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీత్యేతదస్తు। తపరస్తత్కాలస్య వా। తపరస్తత్కాలస్యేత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన। అణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీత్యస్యావకాశః హ్రస్వా అతపరా అణః। తపరస్తత్కాలస్యేత్యస్యావకాశః దీర్ఘాస్తపరాః। హ్రస్వేషు తపరేషూభయం ప్రాప్నోతి। తపరస్తత్కాలస్యేత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన।

యద్యేవమ్---

ద్రుతాయాం తపరకరణే మధ్యమవిలమ్బితయోరుపసమఖ్యానం కాలభేదాత్।

ద్రుతాయాం తపరకరణే మధ్యమవిసమ్బితయోరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యం, తథా మధ్యమాయాం ద్రుతవిలమ్బితయోః, తథా విలమ్బితాయాం ద్రుతమధ్యమయోః। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? కాలభేదాత్। యే హి ద్రుతాయాం వృత్తౌ వర్ణాస్త్రిభాగాధికాస్తే మధ్యమాయాం వర్ణాస్త్రిభాగాధికాస్తే విలమ్బితాయామ్।

సిద్ధం త్వవస్థితా వర్ణా వక్తుశ్చిరాచిరవచనాద్ వృత్తయో విశిష్యన్తే।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అవస్తిథా వర్ణా ద్రుతమధ్యమవిలమ్బితాసు। కింకృతస్తర్హి వృత్తివిశేషః?

వక్తుశ్చిరాచిరవచనాద్ వృత్తయో విశిష్యన్తే। వక్తా కశ్చిదాశ్వభిధాయీ భవతి। ఆశు వర్ణానభిధత్తే। కశ్చిచ్చిరేణ। కశ్చిచ్చితరేణ। తద్యథా-- తమేవాధ్వానం కశ్చిదాశు గచ్ఛతి।

కశ్చిచ్చిరేణ కశ్చిచ్చితరేణ। కశ్చిచ్చరతరేణ గచ్ఛతి। రథిక ఆశు గచ్ఛతి। ఆశ్వికశ్చిరేణ। పదాతిశ్చిరతరేణ। శిశుశ్చిరతరేణ।

విషమ ఉపన్యాసః। అధికరణమత్రాధ్వా వ్రజతి-క్రియాయాః। తత్రాయుక్తం యదధికరణస్య వృద్ధిహ్రాసౌ స్యాతామ్।

ఏవం తర్హి స్ఫోటః శబ్దః। ధ్వనిః శబ్దగుణః। కథమ్?

భేర్యాఘాతవత్।

తద్యథా-- భేర్యాఘాతః భేరీమాహత్య కశ్చిద్వింశతి పదాని గచ్ఛతి। కశ్చి త్త్రింశత్। కశ్చిచ్చత్వారిశత్। స్ఫోటోస్తావానేవ భవతి। ధ్వనికృతా వృద్ధిః।

ధ్వనిః స్ఫోటశ్చ శబ్దానాం ధ్వనిస్తు ఖలు లక్ష్యతే।

అల్పో మహాంశ్చ కేషాంచిదుభయం తత్ స్వభావతః ।।

1-1-71- ఆదిరన్త్యేన సహేతా

ఆదిరన్త్యేన సహేతేత్యసమ్ప్రత్యయః సఙ్జ్ఞినోఽనిర్దేశాత్।

ఆదిరన్త్యేన సహేతేతి అసమ్ప్రత్యయః। కిం కారణమ్? సఙ్జ్ఞినోఽనిర్దేశాత్। నహి సఙ్జ్ఞినో నిర్దేశ్యన్తే।

సిద్ధం త్వాదిరితా సహ తన్మధ్యస్యేతి వచనాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ఆదిరన్త్యేన సహేతా గృహ్యమాణః స్వస్య చ రూపస్య గ్రాహకః తన్మధ్యానాం చేతి వక్తవ్యమ్।

సమ్బన్ధిశబ్దైర్వా తుల్యమ్।

సమ్బన్ధిశబ్దైర్వా తుల్యమేతత్। తద్యథా సమ్బన్ధిశబ్దాః మాతరి వర్తితవ్యమ్। పితరి

శుశ్రూషితవ్యమితి। న చోచ్చతే-- స్వస్యాం మాతరి, స్వస్మిన్ పితరీతి। సమ్బన్ధాఞ్చ గమ్యతే యా యస్య మాతా,యో యస్య పితేతి। ఏవమిహాపి ఆదిరన్త్య ఇతి సమ్బన్ధిశబ్దావేతౌ। తత్ర సమ్బన్ధాదేతద్ గన్తవ్యమ్। యం ప్రతి య ఆదిరన్త్య ఇతి చ భవతి తస్య గ్రహణం భవతి స్వస్య చ రూపస్యేతి।।71।।

1-1-72- యేన విధిస్తదన్తస్య

ఇహ కస్మాన్న భవతి। ఇకో యణచి। దధ్యత్ర, మధ్వత్ర।

అస్తు। అలోన్త్యస్య విధియో భవన్తీత్యన్త్యస్య భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। యేఽనేకాల ఆదేశాస్తేషు దోషః స్యాత్- ఏచోఽయవాయావః ఇతి।

నైష దోషః। యథైవ ప్రకృతితస్తదన్తవిధిర్భవతి ఏవమాదేశతోఽపి భవిష్యతి। తత్రైజన్తస్యాయాద్యన్తా ఆదేశా భవిష్యన్తి।

యది చైవం క్వచిద్ వైరూప్యం తత్ర దోషః స్యాత్। బ్రహ్మ్యోదకమ్। బ్రహ్మ్యోర్ధః।

అపి చానతరఙ్గబహిరఙ్గే న ప్రకల్పేయాతామ్। తత్ర కో దోషః? స్యానః,స్యోనా। అనతరఙ్గలక్షణస్య

యణాదేశస్య బహిరఙ్గలక్షణో గుణో బాధికః ప్రసజ్యేత। ఊనశబ్దమాశ్రిత్య యణాదేశో నశబ్దమాశ్రిత్య గుణః।

అలవిధిశ్చ న ప్రకల్పేత। ద్యోః, పన్థాః స ఇతి। తస్మాత్-- ప్రకృతే తదన్తవిధిరితి

వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। యేనేతి కరణ ఏషా తృతీయా। అన్యేన చాన్యస్య విధిర్భవతి। తద్యథా-- దేవదత్తస్య సమాశం శరావైరోదనేన చ యజ్ఞదత్తః ప్రతివిధత్తే। తథా సంగ్రామం హస్త్యశ్వరథపదాతిభిః। ఏవమిహాప్యచా ధాతోర్యతం విధతే। అకారేణ ప్రాతిపదికస్య ఇఞం విధత్తే।

యేన విధిస్తదన్తస్యేతి చేద్ గ్రహణోపాధీనాం తదన్తోపాధిప్రసఙ్గః।

యేన విధిస్తదన్తస్యేతి చేద్ గ్రహణోపాధీనాం తదన్తోపాధిత్రాప్రసఙ్గః। యే గ్రహణోపాధయః తే తదన్తోపాధయః స్యుః। తత్ర కో దోషః? ఉతశ్చ ప్రత్యయాదసంయోగపూర్వాదితి అసంయోగపూర్వగ్రహణముకారాన్తవిశేషణం స్యాత్। తత్ర కో దోషః? అసంయోగపూర్వగ్రహణేన ఇహైవ పర్యుదాసః స్యాత్- అక్ష్ణుహీతి, తక్ష్ణుహీతి। ఇహ న స్యాత్- ఆప్నుహి శక్నుహీతి। తథా ఉదోష్ఠపూర్వస్యేతి ఒష్ఠ్యపూర్వగ్రహణమకారాన్తవిశేషణం స్యాత్। తత్ర కో దోషః? ఒష్ఠ్యపూర్వగ్రహణేన ఇహ ప్రసజ్యేత। సంకీర్ణే సంగీర్ణమితి। ఇహ చ న స్యాత్ నిపూర్తాః పిణ్డా ఇతి।

సిద్ధం తు విశేషణవిశేష్యయోర్యథేష్టత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? యథేష్టం విశేషణవిశేష్యయోర్యోగో భవతి। యావతా యథేష్టమ్ ఇహ తావదుతశ్చ ప్రత్యయాదసంయోగపూర్వాదితి నాసంయోగపూర్వగ్రహణేన ఉకారాన్తం విశేష్యతే। కిం తర్హి? ఉకార ఏవ విశేష్యతే। ఉకారో యోఽసంయోగపూర్వస్తదన్తాత్ ప్రత్యయాదితి। తథా ఉదోష్ఠయపూర్వస్యేతి నౌష్ఠ్యపూర్వగ్రహణేన ఋకార ఏవ విశేష్యతే। ఋకారో య ఓష్ఠ్యపూర్వస్తదన్తస్య ధాతోరితి।

సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధః।

సమాసవిధౌ ప్రత్యయవిధౌ చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సమాసవిధౌ తావత్। ద్వితీయా శ్రితాదిభిః। కష్టశ్రితః। నరకశ్రితః। కష్టం పరమశ్రిత ఇత్యత్ర మా భూత్। ప్రత్యయవిధౌ। నడస్యాపత్యం నాడాయనః। ఇహ న భవతి। సూత్రనడస్యాపత్యం సౌత్రనాడిః।

కిమవిశేషేణ ?

నేత్యాహ।

ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్।

ఉగిద్గ్రహణం వర్ణగ్రహణం చ వర్జయిత్వా। ఉగిద్గ్రహణమ్ ఉగితశ్చ। భవతీ। అతిభవతౌ। మహతీ, అతిమహతీ। వర్ణగ్రహణమ్--- అత్ ఇఞ్। దాక్షిః, ప్లాక్షిః।

అస్తి చేదానీం కశ్చిత్ కేవలోఽకారః ప్రాతిపదికం యదర్థా విధిః స్యాత్।

అస్తీత్యాహ। అతతేర్డః, అః। తస్యాపత్యమ్ అత ఇఞ్---ఇః।

అకచ్ శ్నమ్వతః సర్వనామావ్యయధాతువిధావుపసఙ్ఖ్యానమ్।

అకజ్వతః సర్వనామావ్యయవిధౌ ఇనమ్వతో ధాతువిధావుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అకజ్వతః- సర్వకే। విశ్వకే। అవ్యయవిధౌ- ఉచ్చకైః, నీచకైః। శ్నమ్వతః- భినత్తి, ఛినత్తి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఇహ తస్య వా గ్రహణం భవతి తదన్తరస్య వా। న చేదం తత్। నాపి తదన్తమ్।

సిద్ధం తు తదన్తాన్తవచనాత్।

సిద్ధమేత్త। కథమ్? తదన్తాన్తవచనాత్। తదన్తాన్తస్యేతి వక్తవ్యమ్।

కిమిదం తదన్తాన్తస్యేతి?

తస్యాన్తః తదన్తః। తదన్తోఽన్తో యస్య తదిదం-- తదన్తాన్తం, తదన్తాన్తస్యేతి।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః తద్యథా ఉష్ట్రముఖమివ ముఖమస్య-- ఉష్ట్రముఖః। ఖరముఖః। ఏవమిహాపి తదన్తః అన్తో యస్య-- సోఽయం తదన్తః తదన్తస్యేతి।

తదేకదేశవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమ్।

తదేకదేశవిజ్ఞానాద్వా పునః సిద్ధమేతత్। తదేకదేశభూతఃతద్గ్రహణేన గృహ్యతే। తద్యథా-- గఙ్గా ,యమునా, దేవదత్తేతి। అనేకా నదీ గఙ్గాం యమునాం చ ప్రవిష్టా గఙ్గాయమునాగ్రహణేన గృహ్యతే। దేవదత్తాస్థో గర్భో దేవదత్తాగ్రహణేన గృహ్యతే।

విషమ ఉపన్యాసః। ఇహ కేచిచ్ఛబ్దా అక్తపరిమాణానామర్థానాం వాచకా భవన్తి। య ఏతే సఙ్ఖ్యాశబ్దాః పరిమాణశబ్దాశ్చ। పఞ్చసప్తేతి। ఏకేనాప్యపాయే న భవన్తి। ద్రోణః, ఖారీ ఆఢకమితి నైవాధికే భవన్తి, న న్యూనే। కేచిద్ యావదేవ తద్ భవతి తావదేవాహుః। య ఏతే జాతిశబ్దా గుణశబ్దాశ్చ। తైలం ఘృతమితి। ఖార్యామపి భవతి ద్రోణేపి। శుక్లో నీలః కృష్ణ ఇతి హిమవత్యపి భవతి వటకణికామాత్రేఽపి ద్రవ్యే। ఇమాశ్చాపి సఞ్జ్ఞా అక్తపరిమాణానామర్థానాం క్రియన్తే తాః కేనాధికస్య స్యుః।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- తదేకదేశభూతం తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి। యదయం నేదమదసోరకోరితి సకకారయోరిదమదసోః ప్రతిషేధం శాస్తి।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

ఇదమేదసోః కార్యముచ్యమానం కః ప్రసఙ్గే యత్ సకకారయోః స్యాత్। పశ్యతి త్వాచార్యస్తదేకదేశభూతం తద్గ్రహణేన గృహ్యత ఇతి తతః సకకారయోః ప్రతిషేధం శాస్తి।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

ప్రయోజనం సర్వనామావ్యయసఞ్జ్ఞాయామ్।

సర్వే పరమసర్వే। విశ్వే పరమవిశ్వే। ఉచ్చైః, పరమోచ్చైః। నీచైః, పరమనీచైరితి।

ఉపపదవిధౌ భయాఢ్యాదిగ్రహణం ప్రయోజనమ్।।

భయంకరః। అభయంకరః। ఆఢ్యంకరణనమ్। స్వాఢ్యంకరణమ్

జీబ్ధిధావుగిద్గ్రహణమ్।

ప్రయోజనమ్। భవతీ అతిభవతీ। మహతీ అతిమహతీ।

ప్రతిషేధే స్వరత్రాదిగ్రహణమ్।

ప్రయోజనమ్। స్వసా। పరమస్వసా। దుహితా। పరమదుహితా।

అపరిమాణబిస్తాదిగ్రహణం చ ప్రతిషేధే ప్రయోజనమ్।

అపరిమాణబిస్తాదిగ్రహణం చ జీప్ప్రతిషేధే ప్రయోజనమ్। అపరిమాణబిస్తాచితకమ్బల్యేభ్యో న తద్వితలుకీతి। ద్విబిస్తా, ద్విపరమబిస్తా। త్రిబిస్తా, త్రిపరమబిస్తా। ద్వ్యాచిత, ద్విపరమాచిత।

దితి।

దితిగ్రహణం చ ప్రయోజనమ్। దితేరపత్యం దైత్యః। అదితేరపత్యమాదిత్యః। దిత్యదిత్యాదిత్యేత్యదిగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।

రోణ్యా అణ్।

రోణ్యా అణ్ గ్రహణం చ ప్రయోజనమ్। ఆజకరోణః। సౌహికరోణః।

తస్య చ।

తస్య చేతి వక్తవ్యమ్। రౌణః।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? న తదన్తాచ్చ తదన్తవిధినా సిద్ధం కేవలాచ్చ వ్యపదేశివద్భావేన।

వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేన।

కిం పునః కారణం వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేన?

ఇహ సూత్రాన్తాట్ఠగ్ భవతి। దశాన్తాడ్డో భవతీతి కేవలాదుత్పత్తిర్మా భూదితి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। సిద్ధమత్ర తదన్తాచ్చ తదన్తవిధినా కేవలాచ్చ వ్యపదేశివద్భావేన। సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యదన్తగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః-- సూత్రాన్తాదేవ దశాన్తాదేవేతి

నాత్ర తదన్తాదుత్పత్తిః ప్రాప్నోతి। ఇదానీమేవ హ్యుక్తం సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధ ఇతి।

సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

న కర్తవ్యా। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి భవత్యేషా పరిభాషా--- వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేనేతి। యదయం పూర్వాదినిః సపూర్వాచ్చ ఇత్యాహ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? సపూర్వాదినిం వక్ష్యామీతి।

యత్తర్హి యోగవిభాగం కరోతి। ఇతరథా పూర్వాత్ సపూర్వాదినిః ఇత్యేవ బ్రూయాత్।

కిం పునరయమస్యైవ శేషస్తస్య చేతి?

నేత్యాహ। యచ్చానుక్రాన్తం యచ్చానుక్రంస్యతే సర్వస్యైవ శేషస్తస్య చేతి।

రథసీతాహలేభ్యో యద్విధౌ ప్రయోజనమ్।

రథసీతాహలేభ్యో యద్విధౌ ప్రయోజనమ్। రథ్యః। పరమరథ్యః। సీత్యం పరమసీత్యమ్। హల్యా

పరమహల్యా।

సుసర్వార్ధదిక్ శబ్దేభ్యో జనపదస్య।

సుసర్వార్ధదిక్శబ్దేభ్యో జనపదస్య ప్రయోజనమ్। సు- సుపాఞ్చాలకః, సుమాగధకః।

సర్వ- సర్వపాఞ్చాలకః, సర్వమాగధకః। అర్ధ- అర్ధపాఞ్చాలకః। అర్ధమాగధకః। దిక్శబ్ద- పూర్వపాఞ్చాలకః। అపరపాఞ్చాలకః। పూర్వమాగధకః। అపరమాగధకః।

ఋతోర్వృద్ధిమద్విధావవయవానామ్।

ఋతోర్వృద్ధిమద్విధావవయవానాం ప్రయోజనమ్। పూర్వశారదమ్। అపరశారదమ్। పూర్వనైదాఘమ్। అపరనైదాఘమ్।

ఠఞ్విధౌ సఙ్ఖ్యాయాః।

ఠఞ్విధౌ సఙ్ఖ్యాయాః ప్రయోజనమ్। ద్విపాష్టికమ్। పఞ్చాపాష్టికమ్।

ధర్మాన్న ఞః।

ధర్మాన్న ఞః ప్రయోజనమ్। ధర్మే చరతి ధార్మికః। అధర్మే చరతి ఆధర్మికః।

అధర్మాచ్చేతి న వక్తవ్యం భవతి।

పదాఙ్గాధికారే తస్య చ తదుత్తరపదస్య చ।

పదాఙ్గాధికారే తస్య చ తదుత్తరపదస్య చేతి వక్తవ్యమ్।

పదాధికారే కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనమిష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారిషు।

ఇష్టకేషూకామాలానాం చితతూలభారిషు ప్రయోజనమ్। ఇష్టకచితం చిన్వీతి। పక్వేష్టకచితం తిన్వీత। ఇషీకతూలేన। ముఞ్జేషీకతూలేన। మాలభారిణీ కన్యా। ఉత్పలమాలభరిణీ కన్యా।

అఙ్గాధికారే కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం మహదప్స్వస్రునప్తౄణాం దీర్ఘవిధౌ।

మహాన్। పరమమహాన్। అప్- ఆపః తిష్ఠన్తి స్వాపస్తిష్ఠన్తి। స్వసృ- స్వసా స్వసారౌ స్వసారః। పరమస్వసా। పరమస్వసారౌ। పరమస్వసారః। నప్తృ- నప్తా, నప్తారౌ, నప్తారః। ఏవం పరమనప్తా, పరమనప్తారౌ, పరమనప్తారః।

పదయుష్మదస్మదస్థ్యాద్యానడుహో నుమ్।

పద్భావః ప్రయోజనమ్। ద్విపదః పశ్య।

అస్తి చేదానీం కశ్చిత్ కేవలః పాచ్ఛబ్దో యదర్థే విధిః స్యాత్।

నాస్తీత్యాహ।

ఏవం తర్హి అఙ్గాధికారే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా పదాధికారస్య ప్రయోజనముక్తమ్। హిమకాషిహతిషు చ। యథా పత్కాషిణౌ, పత్కాషిణః। ఏవం పరమపత్కాషిణౌ। పరమపత్కాషిణః।

యది పదాధికారే పాదస్య తదన్తవిధిరభవతి। పాదస్య పదాజ్యాతిగోపహతేషు యథేహ భవతి-- పాదేనోపహతం-- పదోపహతమ్। అత్రాపి స్యాత్ద్విగ్దపాదేనోపహతం-- దిగ్దపదోపహతమ్ ఇతి।

ఏవం తర్హ్యాధికార ఏవ ప్రయోజనమ్।

నను చోక్తం న కేవలః పాచ్ఛబ్ద ఇతి।

అయమస్తి-- పాదయతేరప్రత్యయః-- పాత్। పదః। పదా। పదే।

యుష్మద్, అస్మద్। యూయమ్, వయమ్। పరమయూయమ్। పరమవయమ్। అస్థాది। అస్థనా దధ్నా

సక్థనా। పరమాస్థనా। పరమదధ్నా। పరమసక్థ్నా। అనడుహో నుమ్। అనడ్వాన్। పరమానడ్వాన్।

ద్యుపథిమథిపుంగోసఖిచతురనడుత్త్రిగ్రహణమ్।

ప్రయోజనమ్। ద్యౌః, సుద్యౌః। పన్థాః, సుపన్థాః। మన్థాః, పరమమన్థాః। పుమాన్। పరమపుమాన్। గౌః। సుగౌః। సఖా। సఖాయౌ। సఖాయః। సుసఖా। సపసఖాయౌ। సపసఖాయః। పరమసఖా। పరమసఖాయౌ। పరమఖాయః। చత్వారః। పరమచత్వారః। అనడ్వాహః। పరమానడ్వాహః। త్రయాణాం పరమత్రయాణామ్।

త్యదాదివిధిభస్త్రాదిస్త్రీగ్రహణం చ।

ప్రయోజనమ్। సః। అతిసః। భస్త్రకా। భస్త్రికా। బహుభస్త్రికా। బహుభస్త్రికా। నిర్భస్త్రకా। నిర్భస్త్రికా। స్త్రీగ్రహణం చ ప్రయోజనమ్। స్త్రియౌ, స్త్రియః। రాజస్త్రియౌ, రాజస్త్రియః।

వర్ణగ్రహణం చ సర్వత్ర।

ప్రయోజనమ్। క్వ సర్వత్ర? అఙ్గాధికారే చాన్యత్ర చ। అన్యత్రోదాహృతమ్। అఙ్గాధికారే అతో దీర్ఘో యఞి ,సుపి చ। ఇహైవ స్యాత్-- ఆభ్యామ్। ఘటాభ్యామ్ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

ప్రత్యయగ్రహణం చాపఞ్చమ్యాః।

ప్రత్యయగ్రహణం చ అపఞ్చమ్యాః ప్రయోజనమ్। యఞిఞోః ఫగ్ భవతి। గార్గ్యాయణః। వాత్స్యాయనః। పరమవాత్స్యాయనః। దాక్షాయణః। పరమదాక్షాయణః।

అపఞ్చమ్యా ఇతి కిమర్థమ్ ?

దృషత్తీర్ణా। పరిషత్తీర్ణా।

అలైవానర్థకేన।

అలైవానర్థకేన తదన్తవిధిర్భవతి నాన్యేనానర్థకేనేతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్ ? హన్గ్రహణే ప్లీహన్ గ్రహణం మా భూత్। ఉద్గ్రహణే గర్ముద్గ్రహణమ్। స్త్రీగ్రహణే శాస్త్రీగ్రహణమ్। సంగ్రహణే పాయసంగ్రహణమ్ కరోతీతి మా భూత్।

కిమర్థమిదముచ్యతే। న పదాఙ్గాధికారే తస్య చ తదుత్తరపదస్య చేత్యేవ సిద్ధమ్। న చేదం తత్, నాపి తదుత్తరపదమ్।

తన్న వక్తవ్యం భవతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

తదన్తవిధిరేవ జ్యాయాన్। ఇదమపి సిద్ధం భవతి। పరమాతిమహాన్। ఏతద్ధి నైవ తత్। నాపి తదుత్తరపదమ్।

అనినస్మన్గ్రహణాని చ।

అనినస్మన్గ్రహణాన్యర్థవతా చానర్థకేన చ తదన్తవిధిం ప్రయోజయన్తి। అన్- రాజ్ఞేత్యర్థవతా, సామ్నేత్యనర్థకేన। ఇన్- దణ్డీత్యర్థవతా, వాగ్మీత్యనర్థకేన। అస్- సుపయాః ఇత్యర్థవతా, సుస్రోతాః ఇత్యనర్థకేన। మన్- సుశర్మా ఇత్యర్థవతా, సుప్రథిమా ఇతాయనర్థకేన।

యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే।

యస్మిన్ విధిస్తదాదావితి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్ ? అచి శ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙావితి ఇహైవ స్యాత్- శ్రియౌ। భ్రువౌ। శ్రియో భ్రువః ఇత్యత్ర న స్యాత్।

1-1-73- వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్

వృద్ధిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్ ఇతీయత్యుచ్యమానే దాతాః, రాక్షితాః అత్రాపి ప్రసజ్యేత। వృద్ధిగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।

అథ యస్యగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

యస్యేతి వ్యపదేశాయ।

అథాఙ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

వృద్ధిర్యస్యాదిస్తద్ వృద్ధమ్ ఇతీయత్యుచ్యమానే ఇహైవ స్యాత్- ఏతికాయనీయాః। ఔపగవీయాః। ఇహ న స్యాద్- గార్గీయాః ,వాత్సీయాః ఇతి। అఙ్గ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।

అథాదిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

వృద్ధిర్యస్యాచాం తద్ వృద్ధమ్ ఇతీయత్యుచ్యమానే సభాసంనయనే భవః-- సాభాసంనయనః ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత। ఆదిగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।

వృద్ధసఞ్జ్ఞాయామజసంనివేశాదనాదిత్వమ్।

వృద్ధసఞ్జ్ఞాయామజసంనివేశాద్ ఆదిరిత్యేతన్నోపపద్యతే। న హ్యచాం సంనివేశోఽస్తి।

నను చైవం విజ్ఞాయతే-- అజేవాదిరితి।

నైవం శక్యమ్। ఇహైవ ప్రసజ్యేత ఔపగవియాః। ఇహ న స్యాద్ గార్గీయాః। ఏకాన్తాదిత్వం తర్హి విజ్ఞాయతే।

ఏకాన్తాదిత్వే చ సర్వప్రసఙ్గః।

ఇహాపి ప్రసజ్యేత- సభాసన్నయనే భవః సాభాసన్నయనః ఇతి।

సిద్ధమజాకృతినిర్దేశాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అచ ఆకృతిర్నిర్దేశ్యతే।

ఏవమపి వ్యఞ్జనైర్వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।

వ్యఞ్జనస్యావిద్యమానత్వం యథాన్యత్ర।

వ్యఞ్జనస్యావిద్యమానవద్భావో వక్తవ్యో యథాన్యత్రాపి వ్యఞ్జనస్యావిద్యమానవద్భావో భవతి। క్వాన్యత్ర। స్వరే। వా నామధేయస్య।

వృద్ధసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా। దేవదత్తీయాః। దైవదత్తాః। యజ్ఞదత్తీయాః। యాజ్ఞదత్తాః।

గోత్రోత్తరపదస్య చ।

గోత్రోత్తరపదస్య చ వృద్ధసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా। కమ్బలచారాయణీయాః। ఓదనపాణినీయాః। వృతరౌఢీయాః।

గోత్రాన్తాద్వాఽసమస్తవత్।

గోత్రాన్తాద్వా అసమస్తవత్ ప్రత్యయో భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఏతాన్యేవోదాహరణాని।

కిమవిశేషేణ ?

నేత్యాహ।

జిహ్వాకాత్యహరితకాత్యర్వజ్జమ్।

జిహ్వాకాత్యం హరితకాత్యం చ ర్వజ్జయిత్వా। జైహ్వాకాతాః। హారితకాతాః।

కిం పునరత్ర జ్యాయః?

గోత్రాన్తాద్వాఽసమస్చవాదిత్యేవ జ్యాయః। ఇదమపి సిద్ధం భవతి। పిఙ్గలకాణ్వస్య ఛాత్రాః పైఙ్గలకాణ్వాః।

1-1-74- త్యదాదీని చ

యస్యాచామాదిగ్రహణమనువర్తతే ఉతాహో న।

కిం చాతః? యద్యనువర్తతే, ఇహ చ ప్రసజ్యేత త్వత్పుత్రస్య ఛాత్రాః త్వాత్పుత్రా। ఇహ చ న స్యాత్ త్వదీయో మదీయ ఇతి।

అథ నివృత్తమ్, ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే యస్యాచామాదిగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

ఏవం తర్హ్యనువర్తతే।

కథం త్వాత్పుత్రా మాత్పుత్రా ఇతి ?

సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే। వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్। త్యాదాదీని చ వృద్ధసఞ్జ్ఞాని భవన్తి। వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్। ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే యస్యాచామాదిగ్రహణమనువర్తతే। వృద్ధిగ్రహణం నివృత్తమ్। తద్యథా కశ్చిత్ కాన్తారే సముపస్థితే సార్థముపాదత్తే। స యదా నిష్క్రాన్తకాన్తారో భవతి తదా సార్థే జహాతి।

1-1-75- ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే

ఏఙ్ ప్రాచా దేశే శైషికేష్వితి వక్తవ్యమ్।

సైపురికీ సైపురికా, స్కానగరికీ, స్కానగరికేతి ।।75।।

-9-9-999-

.

ప్రథమోధ్యాయః-ప్రథమపాదః

-1-1-1- వృద్ధిరాదైచ్ ।।(1।1।1) ।।

కుత్వం కస్మాన్న భవతి చోః కుః పదస్య ఇతి । భత్వాత్ । కథం భసంజ్ఞా । అయస్మయాదీని చ్ఛన్దసి ఇతి । ఛన్దసీత్యుచ్యతే, న చేదం ఛన్దః । ఛన్దోవత్సూత్రాణి భవన్తి । యది భసంజ్ఞా,వృద్ధిరాదైజదేజ్ గుణః ఇతి జశ్త్వమపి న ప్రాప్నోతి । ఉభయసంజ్ఞాన్యపి చ్ఛన్దాంసి దృశ్యన్తే । తద్యథా స సుష్టుభా స ఋక్వతా గణేన పదత్వాత్కుత్వమ్ । భత్వాజ్జశ్త్వం న భవతి । ఏవమిహాపి పదత్వాజ్జశ్త్వం భత్వాత్కుత్వం న భవిష్యతి ।। కిం పునరిదం తద్భావితగ్రహణమ్- -వృద్ధిరిత్యేవం యే ఆకారైకారౌకారా భావ్యన్తే, తేషాం గ్రహణమ్, ఆహోస్విదాదైజ్మాత్రస్య । కిం చాతః । యది తద్భావితగ్రహణం శాలీయో మాలీయ ఇతి వద్ధలక్షణశ్ఛో న ప్రాప్నోతి । ఆమ్రమయమ్, శాలమయమ్, వృద్ధలక్షణో మయణ్న ప్రాప్నోతి । ఆమ్రగుప్తాయనిః, శాలగుప్తాయనిః, వృద్ధలక్షణః ఫిఞ్ న ప్రాప్నోతి । అథాదైజ్మాత్రస్య గ్రహణమ్, సర్వో భాసః సర్వభాస ఇతి ఉత్తరపదవృద్ధౌ సర్వం చ ఇత్యేష విధిః ప్రాప్నోతి । ఇహ చ తావతీ భార్యా యస్య తావద్భార్యః, యావద్భార్యః వృద్ధినిమిత్తస్య- ఇతి పుంవద్భావప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి । అస్తు తర్హి ఆదైజ్మాత్రస్య గ్రహణమ్ । నను చోక్తమ్--సర్వో భాసః సర్వభాసః ఇత్యుత్తరపదవద్ధౌ సర్వం చ ఇత్యేష విధిః ప్రాప్నోతి । నైష దోషః । నైవం విజ్ఞాయతే--ఉత్తరపదస్య వృద్ధిరుత్తరపదవృద్ధిరుత్తరపదవృద్ధావితి । కథం తర్హి । ఉత్తరపదస్య ఇత్యేవం ప్రకృత్య యా వృద్ధిస్తద్వత్యుత్తరపదే, ఇత్యేవమేతద్విజ్ఞాయతే । అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్ । తద్భావితగ్రహణే సత్యపీహ ప్రసజ్యేత--సర్వః కారకః సర్వకారక ఇతి । యదప్యుచ్యతే-- ఇహ తావతీ భార్యా యస్య తావద్భార్యః, యావద్భార్య ఇతి చ వృద్ధినిమిత్తస్య-- ఇతి పుంవద్భావప్రతిషేధః ప్రాప్నోతీతి । నైష దోషః । నైవం విజ్ఞాయతే--వృద్ధేర్నిమిత్తం వృద్ధినిమిత్తం వృద్ధినిమిత్తస్యేతి । కథం తర్హి । వృద్ధేర్నిమిత్తం యస్మిన్సోఽయం వృద్ధినిమిత్తః, వృద్ధినిమిత్తస్యేతి । కిం చ వృద్ధేర్నిమిత్తమ్ । యోఽసౌ కకారో ఞకారో ణకారో వా । అథవా యః కృత్స్నాయా వృద్ధేర్నిమిత్తమ్ । కశ్చ కృత్స్నాయా వృద్ధేర్నిమిత్తమ్ । యస్త్రయాణామాకారైకారౌకారణామ్ । ।। ।। సంజ్ఞాధికారః సంజ్ఞాసమ్ప్రత్యయార్థః ।। అథ సంజ్ఞా ఇత్యేవం ప్రకృత్య వృద్ధ్యాదయః శబ్దాః పఠితవ్యాః । కిం ప్రయోజనమ్ । సంజ్ఞాసమ్ప్రత్యయార్థః । వృద్ధ్యాదీనాం శబ్దానాం సంజ్ఞా ఇత్యేష సమ్ప్రత్యయో యథా స్యాత్ । ఇతరథా హ్యసమ్ప్రత్యయో యథా లోకే ।। అక్రియమాణే హి సంజ్ఞాధికారే వృద్ధ్యాదీనాం సంజ్ఞేత్యేష సమ్ప్రత్యయో న స్యాత్ । ఇదమిదానీం బహుసూత్రమనర్థకం స్యాత్ । అనర్థకమిత్యాహ । కథమ్ । యథా లోకే । లోకే హ్యర్థవన్తి చానర్థకాని చ వాక్యాని దృశ్యన్తే । అర్థవన్తి తావత్--దేవదత్త గామభ్యాజ శుక్లాం దణ్డేన, దేవదత్త గామభ్యాజ కృష్ణామ్ ఇతి । అనర్థకాని--దశ దాడిమాని షడపూపాః కుణ్డమజాజినం పలలపిణ్డః, అధరోరుకమేతత్కుమార్యాః స్ఫైయకృతస్య పితా ప్రతిశీన ఇతి ।। సంజ్ఞాసంజ్ఞ్యసన్దేహశ్చ ।।

క్రియమాణేఽపి సంజ్ఞాధికారే సంజ్ఞాసంజ్ఞినోరసన్దేహో వక్తవ్యః । కుతో హ్యేతత్-వృద్ధిశబ్దః సంజ్ఞా, ఆదైచః సంజ్ఞిన ఇతి । న పునరాదైచ సంజ్ఞా, వృద్ధిశబ్దః సంజ్ఞీతి । ।। యత్తావదుచ్యతే--సంజ్ఞాధికారః కర్తవ్యః సంజ్ఞాసమ్ప్రత్యయార్థ ఇతి,న కర్తవ్యః ।

।। ।। ఆచార్యాచారాత్సంజ్ఞాసిద్ధిః ।।। ఆచార్యాచారాత్సంజ్ఞాసిద్ధిర్భవిష్యతి । కిమిదమాచార్యాచారాదితి । ఆచార్యాణాముపచారాత్ ।। ।। యథా లౌకికవైదికేషు ।।

తద్యథా లౌకికేషు వైదికేషు చ కృతాన్తేషు । లోకే తావత్ మాతాపితరౌ పుత్రస్య జాతస్య సంవృతేఽవకాశే నామ కుర్వాతే దేవదత్తో యజ్ఞదత్త ఇతి । తయోరుపచారాదన్యేపి జానన్తి ఇయమస్య సంజ్ఞేతి । వేదే యాజ్ఞికాః సంజ్ఞాం కుర్వన్తి--స్ఫ్యో యూపశ్చషాల ఇతి । తత్ర భవతాముపచారాదన్యేఽపి జానన్తి ఇయమస్య సంజ్ఞేతి । ఏవమిహాపి--ఇహైవ తావత్కేచిద్ వ్యాచక్షాణా ఆహుః వృద్ధిశబ్దః సంజ్ఞా, ఆదైచః సంజ్ఞిన ఇతి । అపరే పునః సిచి వృద్ధిః ఇత్యుక్త్వాఽఽకారైకారౌకారానుదాహరన్తి । తేన మన్యామహే యయా ప్రత్యాయ్యన్తే సా సంజ్ఞా, యే ప్రతీయన్తే తే సంజ్ఞిన ఇతి । యదప్యుచ్యతే--క్రియమాణేపి సంజ్ఞాధికారే సంజ్ఞాసంజ్ఞినోరసన్దేహో వక్తవ్య ఇతి ।। ।। సంజ్ఞాసంజ్ఞ్యసన్దేహశ్చ ।। సంజ్ఞాసంజ్ఞినోరసన్దేహః సిద్ధః । కుతః । ఆచార్యాచారాదేవ । ఉక్త ఆచార్యాచారః ।। అనాకృతిః ।। అథవాఽనాకృతిః సంజ్ఞా, ఆకృతిమన్తః సంజ్ఞినః । లోకేఽపి హ్యాకృతిమతో మాంసపిణ్డస్య దేవదత్త ఇతి సంజ్ఞా క్రియతే । ।। లిఙ్గేన వా ।।। అథవా కిఞ్చిల్లిఙ్గమాసజ్య వక్ష్యామి ఇత్థంలిఙ్గా సంజ్ఞేతి । వృద్ధిశబ్దే చ తల్లిఙ్గః కరిష్యతే, నాదైచ్ఛబ్దే । ఇదం తావదయుక్తం యదుచ్యతే--ఆచార్యాచారాదితి । కిమత్రాయుక్తమ్ । తమేవోపాలభ్య అగమకం తే సూత్రమ్ ఇతి, తస్యైవ పునః ప్రమాణీకరణమిత్యేతదయుక్తమ్ । అపరితుష్యన్ ఖల్వపి భవాననేన పరిహారేణ

అనాకృతిర్లిఙ్గేన వా ఇత్యాహ ।

తచ్చాపి వక్తవ్యమ్ । యద్యప్యేతదుచ్యతే । అథవైతర్హి ఇత్సంజ్ఞా న వక్తవ్యా లోపశ్చ న వక్తవ్యః । సంజ్ఞాలిఙ్గమనుబన్ధేషు కరిష్యతే । న చ సంజ్ఞాయా నివృత్తిరుచ్యతే । స్వభావతః సంజ్ఞాం సంజ్ఞినం ప్రత్యాయ్య స్వయం నివర్తతే । తేనానుబన్ధానామపి నివృత్తిర్భవిష్యతి । సిధ్యత్యేవమ్ । అపాణినీయం తు భవతి । యథాన్యాసమేవాస్తు । నను చోక్తమ్-సంజ్ఞాధికారః సంజ్ఞాసమ్ప్రత్యయార్థ ఇతరథా హ్యసమ్ప్రత్యయో యథా లోక ఇతి । న చ యథా లోకే తథా వ్యాకరణే । ప్రమాణభూత ఆచార్యో దర్భపవిత్రపాణిః శుచావవకాశే ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య మహతా ప్రయత్నేన సూత్రాణి ప్రణయతి స్మ । తత్రాశక్యం వర్ణేనాప్యనర్థకేన భవితుమ్, కిం పునరియతా సూత్రేణ । కిమతో యదశక్యమ్ । అతః సంజ్ఞాసంజ్ఞినావేవ ।। కుతో ను ఖల్వేతత్ సంజ్ఞాసంజ్ఞినావేవేతి । న పునః సాధ్వనుశాసనేఽస్మిఞ్శాస్త్రే సాధుత్వమనేన క్రియతే । కృతమనయోః సాధుత్వమ్ । కథమ్ । వృధిరస్మాయవిశేషణోపదిష్టః ప్రకృతిపాఠే, తస్మాత్ క్తిన్ప్రత్యయః । ఆదైచోప్యక్షరసమామ్నాయ ఉపదిష్టాః । ప్రయోగనియమార్థం తర్హీదం స్యాత్--వృద్ధిశబ్దాత్పరే ఆదైచః ప్రయోక్తవ్యా ఇతి । నేహ ప్రయోగనియమ ఆరభ్యతే । కిన్తర్హి సంస్కృత్య సంస్కృత్య పదాన్యుత్సృజ్యన్తే తేషాం యథేష్టమభిసమ్బన్ధో భవతి । తద్యథా--ఆహర పాత్రమ్, పాత్రమాహరేతి ।

ఆదేశాస్తర్హీమే స్యుః । వృద్ధిశబ్దస్యాదైచ ఆదేశాః । షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాదేశా భవన్తి । న చాత్ర

షష్ఠీం పశ్యామః । ఆగమాస్తర్హీమే స్యుర్వృద్ధిశబ్దస్యాదైచ ఆగమః । ఆగమా అపి షష్ఠీనిర్దిష్టస్యైవోచ్యన్తే । లిఙ్గేన చ । న చాత్ర షష్ఠీం న ఖల్వప్యాగమలిఙ్గం పశ్యామః ।

ఇదం ఖల్వపి భూయః సామానాధికరణ్యమేకవిభక్తికత్వం చ । ద్వయోశ్చైతద్భవతి । కయోః । విశేషణవిశేష్యయోర్వా సంజ్ఞాసంజ్ఞినోర్వా । తత్రైతత్స్యాత్--విశేషణవిశేష్యే ఇతి । తచ్చ న । ద్వయో ర్హి ప్రతీతపదార్థకయోర్లోకే విశేషణవిశేష్యభావో భవతి న చాదైచ్ఛబ్దః ప్రతీతపదార్థకః । తస్మాత్సంజ్ఞాసంజ్ఞినావేవ ।। తత్ర త్వేతావాన్సన్దేహః--కః సంజ్ఞీ కా సంజ్ఞేతి । స చాపి క్వ సన్దేహః । యత్రోభే సమానాక్షరే । యత్ర త్వన్యతరల్లఘు సా సంజ్ఞా, యద్గురు స సంజ్ఞీ । కుత ఏతత్ । లధ్వర్థం హి సంజ్ఞాకరణమ్ । తత్రాప్యయం నావశ్యం గురులఘుతామేవోపలక్షయితుమర్హతి, కిన్తర్హి, ఆనాకృతితామపి । అనాకృతిః సంజ్ఞా ఆకృతిమన్తః సంజ్ఞినః । లోకేపి హ్యాకృతిమతో మాంసపిణ్డస్య దేవదత్త ఇతి సంజ్ఞా క్రియతే ।

అథవాఽఽవర్తిన్యః సంజ్ఞా భవన్తి । వృద్ధిశబ్దశ్చావర్తతే, నాదైచ్ఛబ్దః । తద్యథా--ఇతరత్రాపి దేవదత్తశబ్ద ఆవర్తతే, న మాంసపిణ్డః । అథవా పూర్వోచ్చారితః సంజ్ఞీ, పరోచ్చారితా సంజ్ఞా । కుత ఏతత్ । సతో హి కార్యిణః కార్యేణ భవితవ్యమ్ । తద్యథా--ఇతరత్రాపి సతో మాంసపిణ్డస్య దేవదత్త ఇతి సంజ్ఞా క్రియతే ।। కథం వృద్ధిరాదైజ్ ఇతి । ఏతదేకమాచార్యస్య మఙ్గలార్థం మృష్యతామ్ । మాఙ్గలిక ఆచార్యో మహతః శాస్త్రౌఘస్య మఙ్గలార్థం వృద్ధిశబ్దమాదితః ప్రయుఙ్క్తే । మఙ్గలాదీని హి శాస్త్రాణి ప్రథన్తే వీరపురుషకాణి భవన్త్యాయుష్మత్పురుషకాణి చాధ్యేతారశ్చ వృద్ధియుక్తా యథా స్యురితి । సర్వత్రైవ హి వ్యాకరణే పూర్వోచ్చారితా సంజ్ఞీ, పరోచ్చారితా సంజ్ఞా అదేజ్ గుణ ఇతి యథా ।। దోషవాన్ఖల్వపి సంజ్ఞాధికారః । అష్టమేపి హి సంజ్ఞా క్రియతే తస్య పరమామ్రేడితమ్ ఇతి । తత్రాపీదమనుర్వత్య స్యాత్ । అథవాఽస్థానేఽయం యత్నః క్రియతే । నహీదం లోకాద్ భిద్యతే । యదీదం లోకాద్ భిద్యేత తతో యత్నార్హం స్యాత్ । తద్యథా--అగోజ్ఞాయ కశ్చిద్ గాం సక్థని కర్ణే వా గృహీత్వోపదిశతి--అయం గౌరితి । న చాస్మాయాచష్టే ఇయమస్య సంజ్ఞేతి । భవతి చాస్య సమ్ప్రత్యయః । తత్రైతత్స్యాత్--కృతస్తత్ర పూర్వైరభిసమ్బన్ధ ఇతి । ఇహాపి కృతః పూర్వైరభిసమ్బన్ధః । కైః । ఆచార్యైః । తత్రైతత్స్యాత్--యస్మై తర్హి సమ్ప్రత్యుపదిశతి తస్యాకృత ఇతి । లోకేఽపి హి యస్మై సమ్ప్రత్యుపదిశతి తస్యాకృతః । అథ తత్ర కృతః, ఇహాపి కృతో ద్రష్టవ్యః ।

।। సతో వృద్ధ్యదిషు సంజ్ఞాభావాత్తదాశ్రయ ఇతేరతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః ।।।

సతః సంజ్ఞినః సంజ్ఞాభావాత్ । తదాశ్రయే సంజ్ఞాశ్రయే సంజ్ఞిని వృద్ధ్యాదిష్వితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః । కా ఇతరేతరాశ్రయతా । సతామాదైచాం సంజ్ఞయా భవితవ్యమ్, సంజ్ఞయా చాదైచో భావ్యన్తే । తదేతద్ ఇతరేతరాశ్రయం భవతి । ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే । తద్యథా--నౌర్నావి బద్ధా నేతరత్రాణాయ భవతి ।

నను చ భో ఇతరేతరాశ్రయాణ్యపి కార్యాణి దృశ్యన్తే । తద్యథా--నౌః శకటం వహతి, శకటం చ నావం వహతి । అన్యదపి తత్ర కిఞ్చిద్ భవతి జలం స్థలం వా । స్థలే శకటం నావం వహతి । జలే నౌః శకటం వహతి । యథా తర్హి త్రివిష్టబ్ధకమ్ । తత్రాప్యన్తతః సూత్రకం భవతి । ఇదం పునరితరేతరాశ్రయమేవ । ॥ సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాత్ ॥

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ । నిత్యశబ్దత్వాత్ । నిత్యాః శబ్దాః, నిత్యేషు శబ్దేషు సతామాదైచాం సంజ్ఞాం క్రియతే, న చ సంజ్ఞయాఽఽదైచో భావ్యన్తే । యది తర్హి నిత్యాః శబ్దాః, కిమర్థం శాస్త్రమ్ ॥ కిమర్థం శాస్త్రమితి చేన్నివర్తకత్వాత్సిద్ధమ్ ॥ నివర్తకం శాస్త్రమ్ । కథమ్ । మృజిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టః । తస్య సర్వత్ర మృజిబుద్ధిః ప్రసక్తా । తత్రానేన నివృత్తిః క్రియతే మృజేరక్ఙిత్సు ప్రత్యయేషు మృజిప్రసఙ్గే మార్జిః సాధుర్భవతీతి । ॥ వృద్ధిగుణసంజ్ఞయోః ప్రత్యేకం వచనమ్ ॥

వృద్ధిగుణసంజ్ఞయోః ప్రత్యేకం గ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ప్రత్యేకం వృద్ధిగుణసంజ్ఞే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ । సముదాయే మా భూతామితి । అన్యత్ర సహవచనాత్సముదాయే సంజ్ఞాఽప్రసఙ్గః ॥

అన్యత్ర సహవచనాత్సముదాయే వృద్ధిగుణసంజ్ఞయోరప్రసఙ్గః । యత్రేచ్ఛతి సహభూతానాం కార్యం కరోతి తత్ర సహగ్రహణమ్ । తద్యథా సహ సుపా ఉభే అభ్యస్తం సహ ఇతి । ॥ ప్రత్యవయవం చ వాక్యపరిసమాప్తేః ॥। ప్రత్యవయవం చ వాక్యపరిసమాప్తిర్దృశ్యతే । తద్యథా దేవదత్తయజ్ఞదత్తవిష్ణుమిత్రా భోజ్యన్తామితి । న చోచ్యతే ప్రత్యేకమితి । ప్రత్యేకం చ భుజిః పరిసమాప్యతే । నను చాయమప్యస్తి దృష్టాన్తః-- సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిరితి । తద్యథా గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామితి । అర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి, న చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి । సత్యేతస్మిన్దృష్టాన్తే యది తత్ర సహగ్రహణం క్రియతే, ఇహాపి ప్రత్యేకమితి వక్ష్యామ్ । అథ తత్రాన్తరేణ సహగ్రహణం సహభూతానాం కార్యం భవతి, ఇహాపి నార్థః ప్రత్యేకమితి వచనేన ॥

అథ కిమర్థమాకారస్తపరః క్రియతే । ॥ ఆకారస్య తపరకరణం సవర్ణార్థమ్ ॥

ఆకారస్య తపరకరణం క్రియతే । కిం ప్రయోజనమ్ । సవర్ణార్థమ్ । తపరస్తఃథ్య;తి తత్కాలానాం సవర్ణానాం గ్రహణం యథా స్యాత్ । కేషామ్ । ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానామ్ । కిం చ కారణం న స్యాత్ । ॥ భేదకత్వాత్స్వరస్య ॥ భేదకా ఉదాత్తాదయః । కథం పునర్జ్ఞాయతే భేదకా ఉదాత్తాదయ ఇతి । ఏవం దృశ్యతే లోకే య ఉదాత్తే కర్తవ్యేఽనుదాత్తం కరోతి ఖణ్డికోపాధ్యాయస్తస్మై చపేటాం దదాతి అన్యత్త్వం కరోషీతి । అస్తి ప్రయోజనమేతత్ । కిన్తర్హి ఇతి । -- ॥ భేదకత్వాదుగుణస్య ॥। భేదకత్వాద్గుణస్యేతి వక్ష్యామ్ । కిం ప్రయోజనమ్ । ఆనునాసిక్యం నామ గుణః, తదీభన్నస్యాపి గ్రహణం యథా స్యాత్ । కిం చ కారణం న స్యాత్ । భేదకత్వాద్ గుణస్య । భేదకా గుణాః । కథం పునర్జ్ఞాయతే భేదకా గుణా ఇతి । ఏవం హి దృశ్యతే లోకే--ఏకోఽయమాత్మా ఉదకం నామ, తస్య గుణభేదాదన్యత్త్వం భవతి-అన్యదిదం

శీతమ్, అన్యదిదముష్ణమితి ।   నను భో అభేదకా అపి గుణా దృశ్యన్తే । తద్యథా దేవదత్తో ముణ్డ్యపి జట్యపి శిఖ్యపి స్వామాఖ్యాం న జహాతి, తథా బాలో యువా వృద్ధో వత్సో దమ్యో బలీవర్ద ఇతి ।

ఉభయమిదం గుణేషూక్తమ్--భేదకా అభేదకా ఇతి । కిం పునరత్ర న్యాయ్యమ్ । అభేదకా గుణా ఇత్యేవ న్యాయ్యమ్ । కుత ఏతత్ । యదయమ్ అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్తః ఇత్యుదాత్తగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽభేదకా గుణా ఇతి । యది హి భేదకా గుణాః స్యుః, ఉదాత్తమేవోచ్చారయేత్ ।   యది తర్హ్యభేదకా గుణా అనుదాత్తాదేరన్తోదాత్తాచ్చ యదుచ్యతే తత్స్వరితాదేః స్వరితాన్తాచ్చ ప్రాప్నోతి । నైష దోషః । ఆశ్రీయమాణో గుణో భేదకో భవతి । తద్యథా-శుక్లమాలభేత, కృష్ణమాలభేత । తత్ర యః శుక్ల ఆలభ్దవ్యే కృష్ణమాలభతే, న హి తేన యథోక్తం కృతం భవతి ।   అసన్దేహార్థస్తర్హి తకారః । ఐజిత్యుచ్యమానే సన్దేహః స్యాత్ కిమిమావైచావేవ, ఆహోస్విదాకారోప్యత్ర నిర్దిశ్యత ఇతి । సన్దేహమాత్రమేతద్భవతి । సర్వసన్దేహేషు చేదముపతిష్ఠతే--వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సన్దేహాదలక్షణమ్ ఇతి । త్రయాణాం గ్రహణమితి వ్యాఖ్యాస్యామః । అన్యత్రాప్యేవఞ్జాతీయకేషు సన్దేహేషు న కంచిద్ యత్నం కరోతి । తద్యథా--ఔతోమ్శసోః ఇతి ।   ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఆన్తర్యతస్త్రిమాత్రచతుర్మాత్రాణాం స్థానినాం త్రిమాత్రచతుర్మాత్రా ఆదేశా మా భూవన్నితి । ఖట్వా ఇన్ద్రః ఖట్వేన్ద్రః, ఖట్వా ఉదకమ్ ఖట్వోదకమ్, ఖట్వా ఇర్షా ఖట్వేషా, ఖట్వా ఊఢా ఖట్వోఢా, ఖట్వా ఏలకా ఖట్వైలకా, ఖట్వా ఓదనః ఖట్వౌదనః ఖట్వా ఐతికాయనః ఖట్వైతికాయనః, ఖట్వా ఔపగవః ఖట్వౌపగవ ఇతి ।

అథ క్రియమాణేపి తకారే కస్మాదేవ త్రిమాత్రచతుర్మాత్రాణాం స్థానినాం త్రిమాత్రచతుర్మాత్రా ఆదేశా న భవన్తి । తపరస్తత్కాలస్య ఇతి నియమాత్ । నను తః పరో యస్మాత్సోఽయం తపరః । నేత్యాహ । తాదపి పరస్తపరః । యది తాదపి పరస్తపరః, ఋదోరప్ ఇతీహైవ స్యాత్--యవః స్తవః, లవః పవ ఇత్యత్ర న స్యాత్ । నైష తకారః । కస్తర్హి । దకారః । కిం దకారే ప్రయోజనమ్ । అథ కిం తకారే । యద్యసన్దేహార్థస్తకారః, దకారోపి । అథ ముఖసుఖార్థస్తకారః, దకారోపి

। వృద్ధిరాదైచ్ ।।

-1-1-3-   ఇకో గుణవృద్ధీ ।।1।1।3।।

ఇగ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ।

।। ఇగ్గ్రహణమాత్సన్ధ్యక్షరవ్యఞ్జననివృత్త్యర్థమ్ ।।

ఇగ్గ్రహణం క్రియతే । కిం ప్రయోజనమ్ । ఆకారనివృత్త్యర్థం సన్ధ్యక్షరనివృత్త్యర్థం వ్యఞ్జననివృత్త్యర్థం చ ।

ఆకారనివృత్త్యర్థం తావత్--యాతా వాతా । ఆకారస్య గుణః ప్రాప్నోతి । ఇగ్గ్రహణాన్న భవతి । సన్ధ్యక్షరనివృత్త్యర్థమ్--గ్లాయతి మ్లాయతి । సన్ధ్యక్షరస్య గుణః ప్రాప్నోతి । ఇగ్గ్రహణాన్న భవతి ।

వ్యఞ్జననివృత్త్యర్థమ్-ఉమ్భితా ఉమ్భితుమ్ । ఉమ్భితవ్యమ్ । వ్యఞ్జనస్య గుణః ప్రాప్నోతి । ఇగ్గ్రహణాన్న భవతి ।

ఆకారనివృత్త్యర్థేన తావన్నార్థః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-నాకారస్య గుణో భవతీతి । యదయమ్ ఆతోఽనుపసర్గే కః ఇతి కకారమనుబన్ధం కరోతి । కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ । కిత్కరణ ఏతత్ప్రయోజనమ్-కితీత్యాకారలోపో యథా స్యాత్ । యది చాకారస్య గుణః స్యాత్ కిత్కరణమనర్థకం స్యాత్ । గుణే కృతే ద్వయోరకారయోః పరరూపేణ సిద్ధం రూపం గోదః కమ్బలద ఇతి । పశ్యతి త్వాచార్యో

నాకారస్య గుణో భవతీతి, తతః కకారమనుబన్ధం కరోతి ।

సన్ధ్యక్షరనివృత్త్యర్థేనాపి నార్థః । ఉపదేశసామర్థ్యాత్ సన్ధ్యక్షరస్య గుణో న భవతి ।

వ్యఞ్జననివృత్త్యర్థేనాపి నార్థః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న వ్యఞ్జనస్య గుణో భవతీతి । యదయం జనేర్డం శాస్తి । కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ । డిత్కరణ ఏతత్ప్రయోజనమ్-డితీతి టిలోపో యథా స్యాత్ । యది వ్యఞ్జనస్య గుణః స్యాద్ డిత్కరణమనర్థకం స్యాత్ । గుణే కృతే త్రయాణామకారాణాం పరరూపేణ సిద్ధం రూపం స్యాదుపసరజో మన్దురజ ఇతి పశ్యతి త్వాచార్యో న వ్యఞ్జనస్య గుణో భవతీతి । తతో జనేఃర్ధ్య;ర్ శాస్తి ।

నైతాని సన్తి జ్ఞాపకాని । యత్తావదుచ్యతే--కిత్కరణం జ్ఞాపకం నాకారస్య గుణో భవతీతి । ఉత్తరార్థమేతత్స్యాత్--తున్దశోకయోః పరిమృజాపునదోః ఇతి ।

యత్తర్హి గాపోష్టక్ ఇత్యనన్యార్థం కకారమనుబన్ధం కరోతి ।

యదప్యుచ్యతే--ఉపదేశసామర్థ్యాత్సన్ధ్యక్షరస్య గుణో న భవతీతి । యది యద్యత్సన్ధ్యక్షరస్య ప్రాప్నోతి తత్తదుపదేశ-సామర్థ్యాద్ బాధ్యతే, ఆయాదయోపి తర్హి న ప్రాప్నువన్తి । నైష దోషః । యం విధిం ప్రత్యుపదేశోఽనర్థకః, స విధిర్బాధ్యతే । యస్య తు విధేర్నిమిత్తమేవ, నాసౌ బాధ్యతే । గుణం చ ప్రత్యుపదేశోఽనర్థకః, ఆయాదీనాం పునర్నిమిత్తమేవ ॥

యదప్యుచ్యతే--జనేర్డంవచనం జ్ఞాపకమ్--న వ్యఞ్జనస్య గుణో భవతీతి । సిద్ధే విధిరారభ్యమాణో జ్ఞాపకార్థో భవతి । న చ జనేర్గుణేన సిధ్యతి । కుతో హ్యేతత్--జనేర్గుణ ఉచ్యమానోఽకారో భవతి, న పునరేకారో వా స్యాదేకారో వేతి

ఆన్తర్యతోఽర్ధమాత్రికస్య వ్యఞ్జనస్య మాత్రికోఽకారో భవిష్యతి । ఏవమప్యనునాసికః ప్రాప్నోతి । పర-రూపేణ శుద్ధో భవిష్యతి । ఏవం తర్హి గమేరప్యయం డో వక్తవ్యః । గమేశ్చ గుణ ఉచ్యమాన ఆన్తర్యత ఓకారః ప్రాప్నోతి । తస్మాదిగ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ॥

యదీగ్గ్రహణం క్రియతే ద్యోః, పన్థాః, సః, ఇమమ్ ఇతి, ఏతేఽపీకః ప్రాప్నువన్తి ।

॥ సంజ్ఞయా విధానే నియమః ॥

సంజ్ఞయా యే విధీయన్తే తేషు నియమః ।

కిం వక్తవ్యమేతత్ । న హి । కథమనుచ్యమానం గంస్యతే । గుణవృద్ధిగ్రహణసార్మథ్యాత్ । కథం పునరన్తరేణ గుణవృద్ధిగ్రహణమికో గుణవృద్ధీ స్యాతామ్ । ప్రకృతం గుణవృద్ధిగ్రహణమనువర్తతే । క్వ ప్రకృతమ్ । వృద్ధిరాదైజదేఙ్గుణః ఇతి । యది తదనువర్తతే అదేఙ్గుణో వృద్ధిశ్చ ఇత్యదేజాం వృద్ధిసంజ్ఞాపి ప్రాప్నోతి । సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే--వృద్ధిరాదైచ్ । అదేఙ్గుణః ఇతి వృద్ధిరాదైచ్ । తతః ఇకో గుణవృద్ధీ ఇతి గుణవృద్ధిగ్రహణమనువర్తతే, ఆదైజదేఙ్గ్రహణం నివృత్తమ్ ।

అథవా మణ్డూకగతయోధికారాః । యథా మణ్డూకా ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛన్తి తద్వదధికారాః ।

అథవైకయోగః కరిష్యతే--వృద్ధిరాదైజదేఙ్గుణః, తత ఇకో గుణవృద్ధీ ఇతి । న చైకయోగేఽనువృత్తిర్భవతి ।

అథవా అన్యవచనాచ్చకారాకరణాచ్చ ప్రకృతాపవాదో విజ్ఞాయతే, యథోత్సర్గేణ ప్రసక్తస్యపవాదో బాధకో భవతి ।

అన్యస్యాః సంజ్ఞాయా వచనాచ్చకారస్య చానుకర్షణార్థస్యాకరణాత్ప్రకృతాయా వృద్ధిసంజ్ఞాయా గుణసంజ్ఞా బాధికా భవిష్యతి । యథోత్సర్గేణ ప్రసక్తస్యాపవాదో బాధకో భవతి ।

అథవా వక్ష్యత్యేతత్--అనువర్తన్తే చ నామ విధయః । న చానువర్తనాదేవ భవన్తి । కిన్తర్హి

యత్నాద్భవన్తీతి ।

అథవా ఉభయం నివృత్తమ్--తదపేక్షిష్యామహే ।।

కిం పునరయమలోన్త్యశేషః, అహోస్విదలోన్త్యాపవాదః । కథం చాయం తచ్ఛేషః స్యాత్, కథం వా తదపవాదః ।

యద్యేకం వాక్యమ్--తచ్చేదం చ, అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తి, ఇకో గుణవృద్ధీ అలోన్త్యస్య ఇతి । తతోయం తచ్ఛేషః । అథ నానావాక్యమ్--తచ్చేదం చ, అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తి, ఇకో గుణవృద్ధీ అన్త్యస్య చానన్త్యస్య చ ఇతి । తతోఽయం తదపవాదః ।

కశ్చాత్ర విశేషః ।

।। వృద్ధిగుణావలోన్త్యస్యేతి చేన్మిదిమృజిపుగన్తలఘూపధార్చ్ఛిదృశిక్షిప్రక్షుద్రేష్విగ్రహణమ్ ।।

వృద్ధిగుణావలోన్త్యస్యేతి చేన్మిదిమృజిపుగన్తలఘూపధర్చ్ఛిదృశి క్షిప్రక్షుద్రేష్విగ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ । మిదేర్గుణః ఇక ఇతి వక్తవ్యమ్ । అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి । మృజేర్వృద్ధిః ఇక ఇతి వక్తవ్యమ్ । అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి । పుగన్తలఘూపధస్య గుణః ఇక ఇతి వక్తవ్యమ్

అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి । ఋచ్ఛేర్లిటి గుణః ఇక ఇతి వక్తవ్యమ్ । అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి । ఋదృశోఽఙి గుణః ఇక ఇతి వక్తవ్యమ్ । అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి । క్షిప్రక్షుద్రయోర్గుణః ఇక ఇతి వక్తవ్యమ్ । అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి ।

॥ సర్వాదేశప్రసఙ్గశ్చానిగన్తస్య ॥

సర్వాదేశశ్చ గుణోఽనిగన్తస్య ప్రాప్నోతి । యాతా వాతా । కిం కారణమ్ । అలోన్త్యస్య ఇతి షష్ఠీ చైవ హ్యన్త్యమికముపసంక్రాన్తా, అఙ్గస్యేతి చ స్థానషష్ఠీ । తద్యదిదానీమనిగన్తమఙ్గం తస్య గుణః సర్వాదేశః ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । యథైవ హ్యలోన్త్యస్యేతి షష్ఠీ అన్త్యమికముపసఙ్క్రాన్తా, ఏవమఙ్గస్యేత్యపి స్థానషష్ఠీ । తద్యదిదానీమనిగన్తమఙ్గం తత్ర షష్ఠ్యేవ నాస్తి, కుతో గుణః, కుతః సర్వాదేశః ।

ఏవం తర్హి నాయం దోషసముచ్చయః । కిం తర్హి । పూర్వాపేక్షోయం దోషః । హ్యర్థే చాయం చః

పఠితః-- ॥ మిదిమృజిపుగన్తలఘూపధర్చ్ఛిదృశిక్షిప్రక్షుద్రేష్విగ్గ్రహణం సర్వాదేశప్రసఙ్గో హ్యనిగన్తస్య ఇతి ॥ ।

మిదేర్గుణః ఇక ఇతి వచనాదన్త్యస్య న, అలోన్త్యస్య ఇతి వచనాదికో న । ఉచ్యతే చ గుణః । స సర్వాదేశః ప్రాప్నోతి । ఏవం సర్వత్ర ॥

అస్తు తర్హి తదపవాదః ।

॥ ఇజ్మాత్రస్యేతి చేజ్జుసి సార్వధాతుకార్ధధాతుకహ్రస్వాద్యోర్గుణేష్వనన్త్యప్రతిషేధః ॥

ఇజ్మాత్రస్యేతి చేజ్జుసి సార్వధాతుకార్ధధాతుకహ్రస్వాద్యోర్గుణేష్వనన్త్యప్రతిషేధో వక్తవ్యః । జుసి గుణః--స యథేహ భవతి అజుహవుః అబిభయుః ఇతి । ఏవమ్ అనేనిజుః పర్యవేవిషుః అత్రాపి ప్రాప్నోతి । సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోర్గుణః--స యథేహ భవతి--కర్తా హర్తా నయతి తరతి ఇతి । ఏవమ్ ఇర్హితా ఇర్హితుమ్ ఇర్హితవ్యమ్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । హ్రస్వస్య గుణః--స యథేహ

భవతి- హే అగ్నే హే వాయో ఇతి । ఏవం హే అగ్నిచిత్ సోమసుద్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । జసి గుణః-స యథేహ భవతి-అగ్నయో వాయవ ఇతి । ఏవమ్ అగ్నిచితః సోమసుత ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । ఋతో ఙిసర్వనామస్థానయోర్గుణః--స యథేహ భవతి-కర్తరి కర్తారౌ కర్తార ఇతి । ఏవం సుకృతి సుకృతౌ సుకృత ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । ఘేర్ఙితి గుణః--స యథేహ భవతి- అగ్నయే వాయవే ఇతి । ఏవమ్ అగ్నిచితే

సోమసుతే ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । ఓర్గుణః-స యథేహ భవతి బాభ్రవ్యో మాణ్డవ్య ఇతి । ఏవం సుశ్రుత్ సౌశ్రుత ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ॥

నైష దోషః ।

।। పుగన్తలఘూపధగ్రహణమనన్త్యనియమార్థమ్ ।।।

పుగన్తలఘూపధగ్రహణమనన్త్యనియమార్థం భవిష్యతి । పుగన్తలఘూపధస్యైవానన్త్యస్య నాన్యస్యానన్త్యస్యేతి ।

ప్రకృతస్యైవ నియమః స్యాత్ । కిం చ ప్రకృతమ్ । సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః ఇతి । తేన భవేదిహ నియమాన్న స్యాద్ ఇర్ఫితా ఇర్ఫితుమ్ ఇర్ఫితవ్యమ్ ఇతి । హ్రస్వాద్యోర్గుణస్త్వనియతః, సోఽనన్త్యస్యాపి ప్రాప్నోతి ।

అథాప్యేవం నియమః స్యాత్--పుగన్తలఘూపధస్య సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరేవేతి । ఏవమపి సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోర్గుణోఽనియతః, సోఽనన్త్యస్యాపి ప్రాప్నోతి ఇర్ఫితా ఇర్ఫితుమ్ ఇర్ఫితవ్యమితి ।

అథాప్యుభయతో నియమః స్యాత్--పుగన్తలఘూపధస్యైవ సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః । సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరేవ పుగన్తలఘూపధస్యేతి । ఏవమప్యయం జుసి గుణోఽనియతః, సోఽనన్త్యస్యాపి ప్రాప్నోతి అనేనిజుః పర్యవేవిషుః ఇతి ।

ఏవం తర్హి--నాయం తచ్ఛేషః, నాపి తదపవాదః । అన్యదేవేదం పరిభాషాన్తరమసమ్బద్ధమనయా పరిభాషయా ।

పరిభాషాన్తరమితి చ మత్వా క్రోష్టీయాః పఠన్తి--

।। నియమాదికో గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన ।। ఇతి ।।।

యది చాయం తచ్ఛేషః స్యాత్తేనైవ తస్యాయుక్తో విప్రతిషేధః । అథాపి తదపవాదః, ఉత్సర్గాపవాదయోరప్యయుక్తో విప్రతిషేధః । తత్ర నియమస్యావకాశః--రాజ్ఞః క చ రాజకీయమ్ । ఇకో గుణవృద్ధీ ఇత్యస్యావకాశః--చయన చాయకో లవనం లావక ఇతి । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--మేద్యతి మార్ష్టితి । ఇకో గుణవృద్ధీ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

నైవం యుక్తో విప్రతిషేధః । విప్రతిషేధే పరమ్ ఇత్యుచ్యతే । పూర్వశ్చాయం యోగః, పరో నియమః ।

ఇష్టవాచీ పరశబ్దః । విప్రతిషేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి । ఏవమప్యయుక్తో విప్రతిషేధః . ద్వికార్యయోగో హి విప్రతిషేధః । న చాత్రైకో ద్వికార్యయుక్తః । నావశ్యం ద్వికార్యయోగ ఏవ విప్రతిషేధః । కింతర్హి । అసమ్భవోపి । స చాస్త్యత్రాసంభవః । కోఽసావసంభంవః । ఇహ తావద్ వృక్షేభ్యః ప్లక్షేభ్య ఇతి । ఏకః స్థానీ, ద్వావాదేశౌ, న చాస్తి సంభవః యదేకస్య స్థానినో ద్వావాదేశౌ స్యాతామ్ । ఇహేదానీం--మేద్యతి, మేద్యతః, మేద్యన్తి ఇతి ద్వౌ స్థానినౌ, ఏకాదేశః, న చాస్తి సంభవః । ద్వయోః స్థానినోరేక ఆదేశ స్యాదిత్యేషోఽసమ్భవః । సత్యేతస్మిన్నసమ్భవే యుక్తో విప్రతిషేధః ।

ఏవమప్యయుక్తో విప్రతిషేధః । ద్వయోర్హి సావకాశయోః సమవస్థితయోర్విప్రతిషేధో భవతి । అనవకాశశ్చాయం యోగః ।

నను చేదానీమేవాస్యావకాశః ప్రక్లృప్తః చయనం చాయకో లవనం లావక ఇతి । అత్రాపి నియమః ప్రాప్నోతి । నాప్రాప్తే నియమేఽయం యోగ ఆరభ్యతే । యావతా చ నాప్రాప్తే నియమేఽయం యోగ ఆరభ్యతే, తతస్తస్యాపవాదోఽయం యోగో భవతి । ఉత్సర్గాపవాదయోశ్చాయుక్తో విప్రతిషేః । అథాపి కథంచిద్ ఇకో గుణవృద్ధీ ఇత్యస్యావకాశః స్యాత్, ఏవమపి యథేహ విప్రతిషేధాదికో గుణో భవతి మేద్యతి, మేద్యతః,

మేద్యన్తి ఇతి, ఏవమిహాపి స్యాత్--అనేనిజుః, పర్యవేవిషురితి ।

ఏవం తర్హి వృద్ధిర్భవతి గుణో భవతీతి యత్ర బ్రూయాద్ ఇక ఇత్యేతత్తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్ । కిం కృతం భవతి । ద్వితీయా షష్ఠీ ప్రాదుర్భావ్యతే । తత్ర కామచారః, గృహ్యమాణేన వేకం విశేషయితుమ్, ఇకా వా గృహ్యమాణమ్ । యావతా కామచారః, ఇహ తావన్మిదిమృజిపుగన్తలఘూపధర్చిదృశిక్షిప్రక్షుద్రేషు గృహ్యమాణమికం విశేషయిష్యామః--ఏతేషాం య ఇగితి । ఇహేదానీం జుసి సార్వధాతుకార్ధధాతుకహ్రస్వాద్యోర్గుణేష్వికా గృహ్యమాణం విశేషయిష్యామః--ఏతేషాం గుణో భవతి, ఇకః ఇగన్తానామితి ।

అథవా సర్వత్రైవాత్ర స్థానీ నిర్దిశ్యతే । ఇహ తావన్మిదేరిత్యవిభక్తికో నిర్దేశః, మిద్ ఏః మిదేరితి । అథవా షష్ఠీసమాసో భవిష్యతి--మిదః ఇ-, మిదిః, మిదేరితి ।

పుగన్తలఘూపధస్యేతి । నైవం విజ్ఞాయతే పుగన్తాఙ్గస్య లఘూపధస్య చేతి । కథం తర్హి । పుకి అన్తః పుగన్తః, లగ్వీ ఉపధా లఘూపధా, పుగన్తశ్చ లఘూపధా చ పుగన్తలఘూపధమ్, పుగాన్తలఘూపధస్యేతి । అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్, అఙ్గవిశేషణే సతీహ ప్రసజ్యేత భినత్తి ఛినత్తీతి ।

ఋచ్ఛేరపి ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్--ఋచ్ఛతి ఋ ఋ ఋతామ్ ఋచ్ఛత్యౄతామ్ ఇతి ।

దృశేరపి యోగవిభాగః కరిష్యతే--ఉరజి గుణః ఉః అజి గుణో భవతి తతో దృశేః దృశేశ్చాజి గుణో భవతి । ఉరిత్యేవ ।

క్షిప్రక్షుద్రయోరపి యణాదిపరం గుణః ఇతీయతా సిద్ధమ్ । సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యత్పూర్వగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనమ్--ఇకో యథా స్యాదనికో మా భూదితి ।

అథ వృద్ధిగ్రహణం కిమర్థమ్ । కిం విశేషేణ వృద్ధిగ్రహణం చోద్యతే న పునర్గుణగ్రహణమపి । యది

కిఞ్చిద్గుణగ్రహణస్య ప్రయోజనమస్తి, వృద్ధిగ్రహణస్యాపి తద్భవితుమర్హతి । కో వా విశేషః ।

అయమస్తి విశేషః । గుణవిధౌ న క్వచిత్స్థానీ నిర్దిశ్యతే । తత్రావశ్యం స్థానినిర్దేశార్థం గుణగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । వృద్ధివిధౌ పునః సర్వత్రైవ స్థానీ నిర్దిశ్యతే అచోఞ్ణితి అత ఉపధాయాః తద్ధితేష్వచామాదేః ఇతి ।

అత ఉత్తరం పఠతి--

।। వృద్ధిగ్రహణముత్తరార్థమ్ ।।

వృద్ధిగ్రహణం క్రియతే । కిమర్థమ్ । ఉత్తరార్థమ్ । క్ఙితి ఇతి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి । స వృద్ధేరపి యథా స్యాత్ ।

కశ్చేదానీం క్ఙిత్ప్రత్యయేషు వృద్ధేః ప్రసఙ్గః । యావతా ఞ్ణితి ఇత్యుచ్యతే ।

।। తచ్చ మృజ్యర్థమ్ ।।

మృజేర్వృద్ధిరవిశేషేణోచ్యతే । సా క్ఙితి మా భూత్--మృష్టః మృష్టవానితి ।

।। ఇహార్థం చాపి ।।।

ఇహార్థం చాపి మృజ్యర్థం వృద్ధిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । మృజేర్వృద్ధిరవిశేషేణోచ్యతే సేకో యథా స్యాత్, అనికో మా భూదితి ।

।। మృజ్యర్థమితి చేద్యోగవిభాగా త్సిద్ధమ్ ।।।

మృజ్యర్థమితి చేద్యోగవిభాగః కరిష్యతే--మృజేర్వృద్ధిరచః । తతః ఞ్ణితి ఞితి ణితి చ వృద్ధిర్భవతి అచః ఇత్యేవ ।

యద్యచో వృద్ధిరుచ్యతే, న్యమార్ట్ అటోపి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి ।

।। అటి చోక్తమ్ ।।

కిముక్తమ్ । అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవతి ఇతి ।

।। వృద్ధిప్రతిషేధానుపపత్తిస్త్విక్ప్రకరణాత్ ।। । (తస్మాదిగ్లక్షణా వృ-ద్ధిః)

వృద్ధేస్తు ప్రతిషేధో నోపపద్యతే । కిం కారణమ్ । ఇక్ప్రకరణాత్ । ఇగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధః । న చైవం సతి మృజేరిగ్లక్షణా వృద్ధిర్భవతి । తస్మాన్మృజేరిగ్లక్షణా వృద్ధిరేషితవ్యా ।

ఏవం తర్హి--ఇహాన్యే వైయాకరణా మృజేరజాదౌ సంక్రమే విభాషా వృద్ధిమారభన్తే--పరిమృజన్తి పరిమార్జన్తి, పరిమృజన్తు పరిమార్జన్తు పరిమమృజతుః పరిమమార్జతురిత్యాద్యర్థమ్ । తదిహాపి సాధ్యమ్ । తస్మిన్సాధ్యే యోగవిభాగః కరిష్యతే మృజేర్వృద్ధిరచో భవతి । తతః అచి క్ఙితి అజాదౌ చ క్ఙితి మృజేర్వృద్ధిర్భవతి । పరిమార్జన్తి పరిమార్జన్తు పరిమమార్జతుః ।

కిమర్థమిదమ్ ।

నియమార్థమ్, అజాదావేవ క్షితి నాన్యత్ర । క్వాన్యత్ర మా భూత్ । మృష్టః మృష్టవానితి । తతో వా ।

।వాఽచి క్షితి మృజేర్వృద్ధిర్భవతి । పరిమృజన్తి పరిమార్జన్తి పరిమృజతుః పరిమమార్జతురితి ।

ఇహార్థమేవ తర్హి సిజర్థం వృద్ధిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । సిచి వృద్ధిరవిశేషేణోచ్యతే సేకో యథా స్యాద్ అనికో మా భూదితి । కస్య పునరనికః ప్రాప్నోతి । అకారస్య । అచికీర్షీత్, అజిహీర్షీత్ । నైతదస్తి । లోపోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి । ఆకారస్య తర్హి ప్రాప్నోతి--అయాసీత్ అవాసీత్ । నాస్త్యత్ర విశేషః సత్యాం వృద్ధావసత్యాం వా । సన్ధ్యక్షరస్య తర్హి ప్రాప్నోతి । నైవ సన్ధ్యక్షరమన్త్యమస్తి । నను చేదమస్తి ఢలోపే కృతే ఉదవోఢామ్ ఉదవోఢమ్ ఉదవోఢేతి । నైతదస్తి । అసిద్ధో ఢలోపః । తస్యాసిద్ధత్వాన్నైతదన్త్యం భవతి । వ్యఞ్జనస్య తర్హి ప్రాప్నోతి అభైత్సీత్ అచ్ఛైత్సీత్ । హలన్తలక్షణా వృద్ధిర్బాధికా భవిష్యతి । యత్ర తర్హి సా ప్రతిషిధ్యతే నేటి ఇతి అకోషీత్ అమోషీత్ । సిచి వృద్ధేరప్యేష ప్రతిషేధః । కథమ్ । లక్షణం హి నామ ధ్వనతి భ్రమతి ముహూర్తమపి నావతిష్ఠతే ।

అథవా సిచి వృద్ధిః పరస్మైపదేషు ఇతి సిచి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి । తస్యా హలన్తలక్షణా వృద్ధిర్బాధికా । తస్యా అపి నేటి ఇతి ప్రతిషేధః ।

అస్తి పునః క్వచిదన్యత్రాపి అపవాదే ప్రతిషిద్ధే ఉత్సర్గోపి న భవతి । అస్తీత్యాహ--సుజాతే అశ్వసూనృతే, అధ్వర్యో అద్రిభిః సుతమ్, శుక్రం తే అన్యదితి । పూర్వరూపే ప్రతిషిద్ధేఽయాదయోపి న భవన్తి ।

ఉత్తరార్థమేవ తర్హి సిజర్థం వృద్ధిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । సిచి వృద్ధిరవిశేషేణోచ్యతే సా క్షితి మా భూత్ న్యనువీత్

న్యధువీత్ । నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । అన్తరఙ్గత్వాదత్రోవఙ్ఆదేశే కృతేఽనన్త్యత్వాద్ వృద్ధిర్న భవిష్యతి । యది తర్హి సిచ్యన్తరఙ్గం భవతి--అకార్షీత్ అహార్షీత్, గుణే కృతే రపరత్వే చానన్త్యత్వాద్ వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతి । మా భూదేవమ్ । హలన్తస్య-- ఇత్యేవం భవిష్యతి । ఇహ తర్హి న్యస్తారీత్ న్యదారీత్ । గుణే కృతే రపరత్వే చానన్త్యత్వాద్

వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతి । హలన్తలక్షణాయాశ్చ నేటి ఇతి ప్రతిషేధః । మా భూదేవమ్ । ల్రాన్తస్య ఇత్యేవం భవిష్యతి । ఇహ తర్హి అలావీత్ అయావీత్ । గుణే కృతేఽవాదేశే చానన్త్యత్వాద్ వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతి । హలన్తలక్షణాయాశ్చ నేటి ఇతి ప్రతిషేధః । మా భూదేవమ్ । ల్రాన్తస్య ఇత్యేవం భవిష్యతి । ల్రాన్తస్య ఇత్యుచ్యతే, న చేదం ల్రాన్తమ్ । ల్రాన్తస్య ఇత్యత్ర వకారోపి నిర్దిశ్యతే । కిం వకారో న శ్రూయతే । లుప్తనిర్దిష్టో వకారః । యద్యేవమ్--మా భవానవీత్, మా భవాన్ మవీత్ । అత్రాపి ప్రాప్నోతి । అవిమవ్యోర్నేతి వక్ష్యామి । తద్వక్తవ్యమ్ । న వక్తవ్యమ్ ।

ణిశ్విభ్యాం తౌ నిమాతవ్యౌ । యద్యప్యేతదుచ్యతే । అథ వైతర్హి ణిశ్వ్యోః ప్రతిషేధో న వక్తవ్యో భవతి । గుణే

కృతేఽయాదేశే చ యాన్తానాం నేత్యేవ ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న సిచ్యన్తరఙ్గం భవతీతి యదయమ్ అతో హలాదేర్లఘోః ఇత్యకారగ్రహణం కరోతి । కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ । అకారగ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనమ్--ఇహ మా భూత్--అకోషీత్ అమోషీత్ । యది సిచ్యన్తరఙ్గం స్యాద్ అకారగ్రహణమనర్థకం స్యాత్ । గుణే కృతేఽలఘుత్వాద్ వృద్ధిర్న భవిష్యతి । పశ్యతి త్వాచార్యో న సిచ్యన్తరఙ్గం భవతీతి, తతోఽకారగ్రహణం కరోతి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । అస్త్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్ । కిమ్ । యత్ర గుణః ప్రతిషిధ్యతే తదర్థమేతత్ స్యాత్ న్యకుటీత్ న్యపుటీత్ । యత్తర్హి ణిశ్వ్యోః ప్రతిషేధం శాస్తి తేన నేహాన్తరఙ్గమితి దర్శయతి । యచ్చ కరోత్యకారగ్రహణం లఘోరితి కృతేపి ।

తస్మాదిగ్లక్షణా వృద్ధిః ॥

తస్మాదిగ్లక్షణా వృద్ధిరాస్థేయా ॥

షష్ఠ్యాః స్థానేయోగత్వాదిగ్నివృత్తిః ॥

షష్ఠ్యాః స్థానేయోగత్వాత్సర్వేషామికాం నివృత్తిః ప్రాప్నోతి । అస్యాపి ప్రాప్నోతి దధి మధు । పునర్వచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్ ।

॥ అన్యతరార్థ పునర్వచనమ్ ॥।

అన్యతరార్థమేతత్స్యాత్--సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోర్గుణ ఏవేతి ।

॥ ప్రసారణే చ ॥।

ప్రసారణే చ సర్వేషాం యణాం నివృత్తిః ప్రాప్నోతి । అస్యాపి ప్రాప్నోతి వాతా వాతా । పునర్వచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్ ।

॥ విషయార్థం పునర్వచనమ్ ॥

విషయార్థమేతత్స్యాత్ వచిస్వపియజాదీనాం కిత్యేవేతి ।

॥ ఉరణ్ రపరే చ ॥

ఉరణ్ రపరే చ సర్వేషామృకారాణాం నివృత్తిః ప్రాప్నోతి । అస్యాపి ప్రాప్నోతి--కర్తృ హర్తృ ఇతి ।

॥ సిద్ధం తు షష్ఠ్యధికారే వచనాత్ ॥।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ । షష్ఠ్యధికారే ఇమే యోగాః కర్తవ్యాః । ఏకస్తావత్ క్రియతే తత్రైవ । ఇమావపి యోగౌ షష్ఠ్యధికారమనువర్తిష్యేతే । అథవా షష్ఠ్యధికారే ఇమౌ యోగావపేక్షిష్యామహే । అథవేదం తావదయం ప్రష్టవ్యః--సార్వధాతుకార్ధ ధాతుకయోర్గుణో భవతి ఇతీహ కస్మాన్న భవతి--యాతా । ఇదం తత్రాపేక్షిష్యతే--ఇకో గుణవృద్ధీ ఇతి । యథైవ తర్హి ఇదం తత్రాపేక్షిష్యతే ఏవమిహాపి తదపేక్షిష్యామహే సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః ఇతి ।। ఇకో గుణవృద్ధీ ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే తృతీయమాహ్నికం సమాప్తమ్ ।।

-1-1-4- న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే

ధాతుగ్రహణం కిమర్థమ్?

ఇహ మా భూత్। లూఞ్- లవితా। లవితుమ్। పూఞ్- పవితా। పవితుమ్ ।

ఆర్ధధాతుకగ్రహణం కిమర్థమ్?

త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి ।

కిం పునరిదమార్ధధాతుకగ్రహణం లోపవిశేషణమ్। ఆర్ధధాతుకనిమిత్తే ధాతులోపే సతి యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవత ఇతి। ఆహోస్విద్ గుణవృద్ధివిశేషణమార్ధధాతుకగ్రహణమ్। ధాతులోపే సత్యార్ధధాతుకనిమిత్తే యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవత ఇతి ।

కిం చాతః?

యది లోపవిశేషణమ్। ఉపేద్ధః ప్రేద్ధః అత్రాపి ప్రాప్నోతి। అథ గుణవృద్ధివిశేషణమ్। క్నోపయతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు। అస్తు లోపవిశేషణమ్ ।

కథమ్ ఉపేద్ధః ప్రేద్ధ ఇతి?

బహిరఙ్గో గుణః। అన్తరఙ్గః ప్రతిషేధః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।

యద్యేవం నార్థో ధాతుగ్రహణేన। ఇహ కస్మాన్న భవతి। లూఞ్ లవితా। లవితుమ్। పూఞ్- పవితా పవితుమ్। ఆర్ధధాతుకనిమిత్తే లోపే ప్రతిషేధః। న చైష ఆర్ధధాతుకనిమిత్తో లోపః।

అథవా పునరస్తు గుణవృద్ధివిశేషణమ్ ।

నను చోక్తం క్నోపయతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ?

నైష దోషః। నిపాతనాత్ సిద్ధమ్। కిం నిపాతనమ్। చేలే క్నోపేః ఇతి ।

పరిగణనం కర్తవ్యమ్।

।। యజ్యక్క్యవలోపే ప్రతిషేధః ।।।

యజ్యక్క్యవలోపే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యజ్। బేభిదితా। మరీమృజః। యక్। కుషుభితా। మగధకః। క్య। సమిధితా। దృషదకః। బలోపే- జీరదానుః। కిం ప్రయోజనమ్ ?

।। నుమ్లోపేస్రివ్యనుబన్ధలోపేఽప్రతిషేధార్థమ్ ।।।

నుమ్లోపే స్రివ్యనుబన్ధలోపే చ ప్రతిషేధో మా భూదితి। నుమ్లోపే। అభాజి। రాగః। ఉపబర్హణమ్। స్రివేః అస్రేమాణమ్। అనుబన్ధలోపే- లూఙ్ లవితా లవితుమ్।

యది పరిగణనం క్రియతే స్యదః ప్రశ్రథః హిమశ్రథ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

వక్ష్యత్యేతత్- నిపాతనాత్ స్యదాదిషు ఇతి।

తత్తర్హి పరిగణనం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్।

నుమ్లోపే కస్మాన్న భవతి ?

ఇక్ప్రకారణాన్నుమ్లోపే వృద్ధిః।

ఇగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధః। న చైషేగ్లక్షణా వృద్ధిః।

యదీగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధః। స్యదః హిమశ్రథః ఇత్యత్ర న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ ప్రాప్నోతి

। అవోదః ఏధః ఓద్మః ఇతి ।

।। నిపాతనాత్స్యదాదిషు ।।।

నిపాతనాత్ స్యాదాదిషు ప్రతిషేధో భవిష్యతి। న చ భవిష్యతి ।

యదీగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధః। స్రివ్యనుబన్ధలోపే కథమ్ ?

ప్రత్యయాశ్రయత్వాదన్యత్ర సిద్ధమ్।

ఆర్ధధాతుకనిమిత్తే లోపే ప్రతిషేధః। న చైష ఆర్ధధాతుకనిమిత్తో లోపః ।

యద్యార్ధాతుకనిమిత్తే లోపే ప్రతిషేధః। జీరదానురిత్యత్ర న ప్రాప్నోతి ।

నైతజ్జీవే రూపమ్। రకి ఏతద్ జ్యః సమ్ప్రసారణం భవతి। యావతా చేదానీం రకి జీవేరపి సిద్ధం భవతి ।

కథముపబర్హణమ్ ?

బృహిః ప్రకృత్యన్తరమ్।

కథం జ్ఞాయతే బృహిః ప్రకృత్యన్తరమితి ?

అచీతి హి లోప ఉచ్యతే। అనజాదావపి దృశ్యతే-నిబృహ్యతే। అనిటీతి చోచ్యతే। ఇడాదావపి దృశ్యతే- నిబర్హితా నిబర్హితుమ్ ఇతి। అజాదావపి న దృశ్యతే- బృహయతి। బృంహకః। తస్మాన్నార్థః పరిగణనేన ।

యది పరిగణనం న క్రియతే। భేద్యతే ఛేద్యతే అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః। ధాతులోప ఇతి నైవం విజ్ఞాయతే- ధాతోర్లోపో ధాతులోపో ధాతులోపే ఇతి। కథం తర్హి ? ధాతోర్లోపో యస్మింస్తదిదం ధాతులోపం ధాతులోపే ఇతి। తస్మాదిగ్లక్షణా వృద్ధిః ।

యది తర్హీగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధః। పాపచకః। పాపఠకః। మగధకః। దృషదకః। అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

అల్లోపస్య స్థానివత్త్వాత్।

అకారలోపే కృతే తస్య స్థానివద్భావాత్ గుణవృద్ధీ న భవిష్యతః ।

అనారమ్భో వా పునరస్య యోగస్య న్యాయ్యః ।

।। అనారమ్భో వా ।।

కథం బేభిదితా। మరీమృజకః। కుషుభితా। మగధకః। సమిధితా ఇతి ?

అత్రాప్యకారలోపే కృతే తస్య స్థానివద్భావాద్ గుణవృద్ధీ న భవిష్యతః ।

యత్ర తర్హి స్థానివద్భావో నాస్తి తదర్థమయం యోగో వక్తవ్యః। క్వ చ స్థానివద్భావో నాస్తి? యత్ర హలచోరాదేశః। లోలువః। పోపువః। మరీమృజః। సరీసృపః ఇతి ।

అత్రాప్యకారలోపే కృతే తస్య స్థానివద్భావాద్ గుణవృద్ధీ న భవిష్యతః ।

లుకి కృతే న ప్రాప్నోతి।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యం లుక్ క్రియతామల్లోపో వేతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాదల్లోపః।

నిత్యో లుక్। కృతేప్యల్లోపే ప్రాప్నోతి అకృతేపి ప్రాప్నోతి।

లుగప్యనిత్యః। కథమ్। అన్యస్య కృతే లోపే ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతే। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యోభవతి ।

అనవకాశస్తర్హి లుక్।

సావకాశో లుక్।

కోఽవకాశః?

అవశిష్టః। అథాపి కథంచిదనవకాశో లుక్ స్యాదేవమపి న దోషః। అల్లోపే యోగవిభాగః కరిష్యతే। అతో లోపః। తతో యస్య। యస్య చ లోపో భవతి। అత ఇత్యేవ। కిమర్థమిదమ్। లుకం వక్ష్యతి తద్బాధనార్థమ్। తతో హలః। హల ఉత్తరస్య యస్య చ లోపో భవతి।

ఇహ తర్హి పరత్వాద్ యోగవిభాగాద్వా లోపో లుకం బాధేత। కృష్ణో నోనావ వృషభో యదీదమ్। (ఋ

1,79,2) నోనూయతేర్నోనావ।

సమానాశ్రయో లుక్ లోపేన బాధ్యతే। కశ్చ సమానాశ్రయః? యః ప్రత్యయాశ్రయః। అత్ర చ ప్రాగేవ ప్రత్యయోత్పత్తేర్లుగ్ భవతి।

కథం స్యదః ప్రశ్రథః హిమశ్రథః। జీరదానుః। నికుచితః ఇతి।

।। ఉక్తం శేషే ।।।

కిముక్తమ్। నిపాతనాత్ స్యదాదిషు। ప్రత్యయాశ్రయత్వాదన్యత్ర సిద్ధమ్। రకిః జ్యః సమ్ప్రసారణమ్। నికుచితేఽప్యుక్తమ్। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి।

-1-1-5- క్ఙితి చ

క్ఙితి ప్రతిషేధే తన్నిమిత్తగ్రహణమ్ ।

క్ఙితి ప్రతిషేధే తన్నిమిత్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। క్ఙిన్నిమిత్తే యే గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతస్తే న భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్।

ఉపధారోరవీత్యర్థమ్।

ఉపధార్థం రోరవీత్యర్థం చ। ఉపధార్థం తావద్। భిన్నః। భిన్నవాన్ ఇతి। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? క్ఙితీత్యుచ్యతే తేన యత్ర క్ఙిత్యనన్తరో గుణో భావ్యస్తి? తత్రైవ స్యాత్। చితమ్। స్తుతమ్। ఇహ తు న స్యాద్ భిన్నః భిన్నవాన్ ఇతి ।

నను చ యస్య గుణ ఉచ్యతే తత్ క్ఙిత్పరత్వేన విశేషయిష్యామః। పుగన్తలఘూపధస్యాఙ్గస్య గుణ ఉచ్యతే తచ్చాత్ర క్ఙిత్పరమ్ ।

పుగన్తలఘూపధస్యేతి నైవం విజ్ఞాయతే పుగన్తాఙ్గస్య లఘూపధస్య చేతి। కథం తర్హి। పుకి అన్తః పుగన్తః। లఘ్వీ ఉపధా లఘూపధా పుగన్తశ్చ లఘూపధా చ పుగన్తలఘూపధం

పుగన్తలఘూపధస్యేతి। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। అఙ్గవిశేషణే సతీహ ప్రసజ్యేత- భినత్తి ఛినత్తి ఇతి।

రోరవీత్యర్థం చ। త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి।

యది తన్నిమిత్తగ్రహణం క్రియతే, శచజన్తే దోషః--- రియతి పియతి ధియతి। ప్రాదుద్రువత్। ప్రాసుస్రువత్। అత్ర న ప్రాప్నోతి।

।। శచజన్తస్యాన్తరఙ్గలక్షణాత్వాత్ సిద్ధమ్ ।।।

అన్తరఙ్గలక్షణత్వాదియఙువఙోః కృతయోరనుపధాత్వాద్ గుణో న భవిష్యతి। ఏవం క్రియతే చేదం తన్నిమిత్తగ్రహణం న చ కశ్చిద్దోషో భవతి। ఇమాని చ భూయస్తన్నిమిత్తగ్రహణస్య ప్రయోజనాని- హతో హథః। ఉపోయతే, ఔయత, లౌయమానిః, పౌయమానిః,నేనిక్తే ఇతి ।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। ఇహ తావత్ హతో హథ ఇతి ప్రసక్తస్యానభినిర్వృత్తస్య ప్రతిషేధేన

నివృత్తిః శక్యా కర్తుమ్। అయం చ ధాతూపదేశావస్థాయామేవాకారః। ఇహ చోపోయతే-ఔయత- లౌయమానిః- పౌయమానిః ఇతి। బహిరఙ్గే గుణవృద్ధీ। అన్తరఙ్గః ప్రతిషేధః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే। నేనిక్త ఇతి పరేణ రూపేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి।

ఉపధార్థేన తావన్నార్థః। ధాతోరితి వర్తతే। ధాతుం క్ఙిత్పరత్వేన విశేషయిష్యామః। యది ధాతుర్విశేష్యతే వికరణస్య న ప్రాప్నోతి। చినుతః। సునుతః। లునీతః పునీతః ఇతి। నైష దోషః। విహితవిశేషణం ధాతుగ్రహణమ్। ధాతోర్యో విహిత ఇతి। ధాతోరేవ తర్హి న ప్రాప్నోతి। నైవం విజ్ఞాయతే ధాతోర్విహితస్య క్ఙితీతి। కథం తర్హి, ధాతోర్విహితే క్ఙితీతి।

అథవా

కార్యకాలం సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్।

యత్ర కార్యం తత్ర ద్రష్టవ్యమ్। పుగన్తలఘూపధస్య గుణో భవతీత్యుపస్థితమిదం భవతి క్ఙితి నేతి ।

అథవా యదేతస్మిన్ యోగే క్ఙిద్గ్రహణం తదనవకాశం తస్యానవకాశత్వాద్ గుణవృద్ధీ న భవిష్యతః ।

అథవాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- భవత్యుపధాలక్షణస్య గుణస్య ప్రతిషేధ ఇతి। యదయం త్రసిగృధిధృషిక్షిపేః క్నుః। ఇకో ఝల్, హలన్తాచ్చేతి క్నుసనౌ కితౌ కరోతి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్। కిత్కరణస్యేతత్ప్రయోజనమ్। గుణః కథం న స్యాదితి। యది చాత్ర

గుణనిషేధో న స్యాత్ కిత్కరణమనర్థకం స్యాత్। పశ్యతి త్వాచార్యో భవత్యుపధాలక్షణస్యాపి గుణస్య ప్రతిషేధ ఇతి తతః క్నుసనౌ కితౌ కరోతి ।

రోరవీత్యర్థేనాపి నార్థః। క్ఙితీత్యుచ్యతే। న చాత్ర కితం జితం వా పశ్యామః। ప్రత్యయలక్షణేన ప్రాప్నోతి।

న లుమతా తస్మిన్।

ఇతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః। అథాపి న లుమతాఙ్గస్యేత్యుచ్యతే। ఏవమపి న దోషః। కథమ్। న లుమతా లుప్తేఽఙ్గాధికారః ప్రతినిర్దిశ్యతే। కిం తర్హి, యోఽసౌ లుమతా లుప్యతే తస్మిన్ యదఙ్గం తస్య యత్కార్యం తన్న భవతీతి। అథాప్యఙ్గాధికారః ప్రతినిర్దిశ్యతే ఏవమపి న దోషః। కథమ్। కార్యకాలం

సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్। యత్ర కార్యం తత్ర ద్రష్టవ్యమ్। సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోర్గుణో భవతీత్యుపస్థితమిదం భవతి క్ఙితి నేతి।

అథవా ఛాన్దసమేతత్। దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి।

అథవా బహిరఙ్గో గుణః। అన్తరఙ్గః ప్రతిషేధః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।

అథవా పూర్వస్మిన్ యోగే యదార్ధధాతుకగ్రహణం తదనవకాశం తస్యానవకాశత్వాద్ గుణో భవిష్యతి।

ఇహ కస్మాన్న భవతి। లైగవాయనః। కామయతే?

తద్ధితకామ్యోరిక్ ప్రకరణాత్।

ఇగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధః। న చైతే ఇగ్లక్షణే।

॥ లకారస్య జిత్త్వాదాదేశేషు స్థానివద్భావప్రసఙ్గః ॥।

లకారస్య జిత్త్వాదాదేశేషు స్థానివద్భావః ప్రాప్నోతి। అచినవమ్। అసునవమ్। అకరవమ్।

॥ లకారస్య జిత్త్వాదాదేశేషు స్థానివద్భావప్రసఙ్గ ఇతి చేద్ యాసుటో జిద్వచనాత్ సిద్ధమ్ ॥।

యదయం యాసుటో జిద్వచనం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న జిదాదేశా జితో భవన్తీతి।

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే, కథం నిత్యం జితః। ఇతశ్చేతి। జితో యత్ కార్యం తద్ భవతి। జితి యత్కార్యం తన్న భవతీతి।

కిం వక్తవ్యమేతత్। నహి। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే। యాసుట ఏవ జిద్వచనాత్। అపర్యాప్తశ్చైవ హి యాసుట్ సముదాయస్య జిత్త్వే, జితం చైనం కరోతి। తస్యైతత్ ప్రయోజనం జితో యత్కార్యం తద్ యథా స్యాత్, జితి యత్కార్యం తన్మా భూదితి ।

-1-1-6- దీధీవేవీటామ్

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

గుణవృద్ధీ మా భూతామ్ ఇతి। ఆదీధ్యనమ్। ఆదీధ్యకః। ఆవేవ్యనమ్। ఆవేవ్యకః ।

అయం యోగః శక్యోఽకర్తుమ్। కథమ్?

।। దీధీవేవ్యోశ్ఛన్దోవిషయత్వాద్ దృష్టానువిధిత్వాచ్చ ఛన్దసశ్ఛన్దస్యదీధేదదీధయురితి చ గుణస్య దర్శనాదప్రతిషేధః ।।।

దీధీవేవ్యోశ్ఛన్దోవిషయత్వాత్। దీధీవేవ్యౌ ఛన్దసో విషయౌ। దృష్టానువిధిత్వాచ్చ ఛన్దసః। దృష్టానువిధిశ్చ ఛన్దసి భవతి। అదీధేత్, అదీధయుః ఇత్యత్ర చ గుణస్య దర్శనాదప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। ప్రజాపతిర్వై యత్ కించిన్మనసా అదీధేత్। హోత్రాయ వృతః కృపయన్నదీధేత్। అదీధయుర్దాశరాజ్ఞే వృతాసః।

భవేదిదం యుక్తముదాహరణమదీధేదితి। ఇదం త్వయుక్తమదీధయురితి। అయం జుసి గుణః ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యతే స యథైవ క్ఙితి చేత్యేన బాధతే ఏవమేనమపి బాధేత।

నైష దోషః। జుసి గుణః ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యమాణస్తుల్యజాతీయం ప్రతిషేధం బాధతే। కశ్చ తుల్యజాతీయః ప్రతిషేధః। యః ప్రత్యయాశ్రయః। ప్రకృత్యాశ్రయశ్చాయమ్। అథవా యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి। న చాప్రాప్తే క్ఙితి నేత్యేతస్మిన్ ప్రతిషేధే జుసి గుణ ఆరభ్యతే। అస్మిన్ పునః ప్రాప్తే

చాప్రాప్తే చ ।

యది తర్హ్యయం యోగో నారభ్యతే, కథం దీధ్యత్ ఇతి, వేవ్యత్ ఇతి చ ।

।। దీధ్యదితి శ్యన్వ్యత్యయేన ।।।

దీధ్యదితి వేవ్యదితి చ స్యన్వ్యత్యయేన భవిష్యతి ।

ఇటశ్చాపి గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్। కథమ్ అకణిషమ్ అరణిషమ్। కణితా శ్వో రణితా శ్వః ఇతి। ఆర్ధదాతుకస్యేడ్వలాదేరిత్యత్ర ఇడిత్యనువర్తమానే పునరిడ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ఇట్ ఇడేవ యథా స్యాత్। యదన్యత్ ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి। కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి। గుణః ।

యది నియమః క్రియతే పిపఠిషతేరప్రత్యయః పిపఠీః దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః। ఆఙ్గం యత్కార్యం తన్నియమ్యతే న చైతదాఙ్గమ్। అథవా అసిద్ధం దీర్ఘత్వం తస్యాసిద్ధత్వాన్నియమో న భవిష్యతి ।

-1-1-7- హలోఽనన్తరాః సంయోగః

అనన్తరా ఇతి కథమిదం విజ్ఞాయతే అవిద్యమానమన్తరం యేషామితి। ఆహోస్విదవిద్యమానా అన్తరా యేషామితి। కిం చాతః। యది విజ్ఞాయతే అవిద్యమానమన్తరం యేషామితి। అవగ్రహే సంయోగసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। అప్సు ఇత్యప్ఽసు ఇతి। విద్యతే హ్యత్రాన్తరమితి। అథ విజ్ఞాయతే అవిద్యమానా అన్తరా

యేషామితి, న దోషో భవతి ।

యథా న దోషస్తథాస్తు। అథవా పునరస్తు అవిద్యమానమన్తరం యేషామితి। నను చోక్తమ్ అవగ్రహే సంయోగసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి అప్సు ఇత్యప్ఽసు ఇతి। విద్యతే హ్యత్రాన్తరమితి। నైవ దోషో న ప్రయోజనమ్ ।

।। సంయోగసఞ్జ్ఞాయాం సహవచనం యథాన్యత్ర ।।।

సంయోగసఞ్జ్ఞాయాం సహగ్రహణం కర్తవ్యమ్। హలోనన్తరాః సంయోగః సహేతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్ ? సహభూతానాం సంయోగసఞ్జ్ఞా యథా స్యాదేకైకస్య మా భూదితి। యథాన్యత్ర। తద్యథా అన్యత్రాపి యత్రేచ్ఛతి సహభూతానాం కార్యం కరోతి తత్ర సహగ్రహణమ్। తద్యథా సహ సుపా। ఉభే అభ్యస్తం సహ ఇతి ।

కిం చ స్యాద్ యద్యేకైకస్య సంయోగసఞ్జ్ఞా స్యాత్ ?

ఇహ నిర్యాయాత్ నిర్వాయాత్। వాన్యస్య సంయోగాదేః ఇతి ఏత్వం ప్రసజ్యేత। ఇహ చ సంహృషీష్ట ఇతి ఋుతశ్చ సంయోగాదేః ఇతీట్ ప్రసజ్యేత। ఇహ చ సంప్రియతే ఇతి గుణోర్తిసంయోగాద్యోరితి గుణః ప్రసజ్యేత। ఇహ చ దృషత్కరోతి సమిత్కరోతి ఇతి సంయోగాన్తస్యేతి లోపః ప్రసజ్యేత। ఇహ చ శక్తా వస్తేతి స్కోః సంయోగాద్యోరన్తే చ ఇతి లోపః ప్రసజ్యేత। ఇహ చ నిర్యాతో నిర్వాతః। సంయోగాదేరాతో ధాతోరితి నిష్ఠానత్వం ప్రసజ్యేత ।

నైష దోషః। యత్తావదుచ్యతే ఇహ తావత్ నిర్యాయాత్ నిర్వాయాత్ వాన్యస్య సంయోగాదేః ఇత్యేత్వం ప్రసజ్యేతేతి। నైవం విజ్ఞాయతే సంయోగ ఆదిర్యస్య సోయం సంయోగాదిః సంయోగాదేరితి। కథం తర్హి? సంయోగౌ ఆదీ యస్య సోయం సంయోగాదిః సంయోగాదేరితి। ఏవం తావత్ సర్వమాఙ్గం పరిహృతమ్। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ దృషత్కరోతి సమిత్కరోతీతి సంయోగాన్తస్య లోప ఇతి లోపః ప్రసజ్యేతేతి। నైవం విజ్ఞాయతే సంయోగోఽన్తో యస్య తదిదం సంయోగాన్తం సంయోగాన్తస్యేతి। కథం తర్హి। సంయోగౌ అన్తౌ యస్య తదిదం

సంయోగాన్తం సంయోగాన్తస్యేతి। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ శక్తా వస్తేతి స్కోః సంయోగాద్యోరన్తే చ ఇతి లోపః ప్రసజ్యేతేతి। నైవం విజ్ఞాయతే సంయోగౌ ఆదీ సంయోగాదీ సంయోగాద్యోరితి। కథం తర్హి? సంయోగయోరాదీ సంయోగాదీ సంయోగాద్యోరితి। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ నిర్యాతః నిర్వాతః ఇతి సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వతః ఇతి నిష్ఠానత్వం ప్రసజ్యేతేతి। నైవం విజ్ఞాయతే సంయోగ ఆదిర్యస్య సోయం సంయోగాదిః సంయోగాదేరితి। కథం తర్హి। సంయోగావాదీ యస్య సోయం సంయోగాదిః సంయోగాదేరితి ।

కథం కృత్స్నైకైకస్య సంయోగసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి ?

ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి। తద్యథా। వృద్ధిగుణసంజ్ఞే ప్రత్యేకం భవతః ।

నను చాయమప్యస్తి దృష్టాన్తః సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిరితి। తద్యథా గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామ్। అర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి న చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి। సత్యేతస్మిన్ దృష్టాన్తే యది తత్ర ప్రత్యేకమిత్యుచ్యతే ఇహాపి సహగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అథ తత్రాన్తరేణ ప్రత్యేకమితి వచనం ప్రత్యేకం గుణవృద్ధిసంజ్ఞే భవతః, ఇహాపి నార్థః సహగ్రహణేన ।

అథ యత్ర బహూనామానన్తర్యం కిం తత్ర ద్వయోర్ద్వయోః సంయోగసఞ్జ్ఞా భవతి ఆహోస్విదవిశేషేణ।

కశ్చాత్ర విశేషః ? సముదాయే సంయోగాదిలోపో మస్జేః। సముదాయే సంయోగాదిలోపో మస్జేర్న సిధ్యతి। మజ్క్తా। మజ్క్తుమ్। ఇహ చ నిర్గ్లాయాత్ నిర్గ్లాయాత్ నిర్మ్లాయాత్ నిర్మ్లాయాత్। వాన్యస్య సంయోగాదేరిత్యేత్వం న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ సంస్వరిషీష్ట ఇతి ఋుతశ్చ సంయోగాదేరితీట్ న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ సంస్వర్యతే ఇతి గుణోర్తిసంయోగాద్యోః ఇతి గుణో న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ గోమాన్ కరోతి యవమాన్

కరోతీతి సంయోగాన్తస్య లోప ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతి। ఇహ చ నిర్గ్లానో నిర్మ్లానః ఇతి సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వతః ఇతి నిష్ఠానత్వం న ప్రాప్నోతి ।

అస్తు తర్హి ద్వయోర్ద్వయోః సంయోగసఞ్జ్ఞా।

ద్వయోర్హలోః సంయోగసంజ్ఞేతి చేద్ ద్విర్వచనమ్।

ద్వయోర్హలోః సంయోగసంజ్ఞేతి చేద్ ద్విర్వచనం న సిధ్యతి। ఇన్ద్రమిచ్ఛతి ఇన్ద్రీయతి। ఇన్ద్రీయతేః సన్। ఇన్దిద్రీయిషతి। న న్ద్రాః సంయోగాదయః ఇతి దకారస్య ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి ।

।। న వాజ్విధేః ।।।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? అజ్విధేః। న్ద్రాః సంయోగాదయో న ద్విరుచ్యన్తే। అజాదేరితి వర్తతే ।

అథ యద్యేవ బహూనాం సంయోగసఞ్జ్ఞా। అథాపి ద్వయోర్ద్వయోః। కిం గతమేతదియతా సూత్రేణ। ఆహోస్విదన్యతరస్మిన్ పక్షే

భూయః సూత్రం కర్తవ్యమ్ ।

గతమిత్యాహ। కథమ్। యదా తావద్ బహూనాం సంయోగసఞ్జ్ఞా తదైవం విగ్రహః కరిష్యతే-అవిద్యమానమన్తరమేషామ్ ఇతి। యదా ద్వయోర్ద్వయోః సంయోగసఞ్జ్ఞా తదైవం విగ్రహః కరిష్యతే-అవిధిద్యమానా అన్తరా యేషామితి। ద్వయోశ్చైవాన్తరా కశ్చిద్ విద్యతే వా న వా ।

ఏవమపి బహూనామేవ ప్రాప్నోతి। యాన్ హి భవానత్ర షష్ఠ్యా ప్రతినిర్దిశతి ఏతేషామన్యేన వ్యవాయేన న భవితవ్యమ్ ।

అస్తు తర్హి సముదాయే సఞ్జ్ఞా। నను చోక్తం-- సముదాయే సంయోగాదిలోపో మస్జేరితి। నైష దోషః। వక్ష్యత్యేతత్ మస్జేరన్త్యాత్పూర్వో మిదనుషఙ్గసంయోగాదిలోపార్థమ్ ఇతి ।

అథవా అవిశేషేణ సంయోగసఞ్జ్ఞా విజ్ఞాస్యతే ద్వయోరపి బహూనామపి। తత్ర ద్వయోర్యా సంయోగసఞ్జ్ఞా తదాశ్రయో లోపో భవిష్యతి। యదప్యుచ్యతే ఇహ నిర్గ్లేయాత్ నిర్గ్లాయాత్ నిర్మ్లేయాత్ నిర్మ్లాయాత్ వాన్యస్య సంయోగాదేః ఇత్యేత్వం న ప్రాప్నోతి। అఙ్గేన సంయోగాదిం విశేషయిష్యామః। అఙ్గస్య సంయోగాదేరితి। ఏవం తావత్సర్వమాఙ్గం పరిహృతమ్। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ గోమాన్ కరోతి యవమాన్ కరోతీతి సంయోగాన్తస్య లోప ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతీతి। పదేన సంయోగాన్తం విశేషయిష్యామః। పదస్య సంయోగాన్తస్యేతి। యదప్యుచ్యతే ఇహ చ నిర్గ్లానో నిర్మ్లాన ఇతి సంయోగాదేరాతో ధాతోః ఇతి నిష్ఠానత్వం న ప్రాప్నోతీతి ధాతునా సంయోగాదిం విశేషయిష్యామః। ధాతోః సంయోగాదేరితి।

।। స్వరానన్తర్హితవచనమ్ ।।।

స్వరైరనన్తర్హితా హలః సంయోగసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। వ్యవహితానాం మా

భూత్। పచతి పనసమ్ ।

నను చాన్తరా ఇత్యుచ్యతే తేన వ్యవహితానాం న భవిష్యతి ।

దృష్టమానన్తర్యం వ్యవహితేపి। వ్యవహితేప్యనన్తరశబ్దో దృశ్యతే। తద్యథా అనన్తరావిమౌ గ్రామావిత్యుచ్యతే తయోశ్చైవాన్తరా నద్యశ్చ పర్వతాశ్చ భవన్తీతి ।

యది తర్హి అనన్తరశబ్దో వ్యవహితేపి భవతి ఆనన్తర్యవచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?

ఆనన్తర్యవచనం కిమర్థమితి చేదేకప్రతిషేధార్థమ్।

ఏకస్య హలః సంయోగసఞ్జ్ఞా మా భూదితి ।

కిం చ స్యాద్ యద్యేకస్య హలః సంయోగసఞ్జ్ఞా స్యాత్ ?

ఇయేష ఉవోష। ఇజాదేశ్చ గురుమతోనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రసజ్యేత ।

।। నవాఽతజ్జాతీయవ్యవాయాత్ ।।।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్। అతజ్జాతీయస్య వ్యవాయాత్। అతజ్జాతీయకం హి లోకే వ్యవధాయకం భవతి। కథం పునర్జ్ఞాయతే అతజ్జాతీయకం హి లోకే వ్యవధాయకం భవతీతి। ఏవం హి కంచిత్ కశ్చిత్ పృచ్ఛతి అనన్తరే ఏతే బ్రాహ్మణకులే ఇతి। స ఆహ నానన్తరే। వృషలకులమనయోరన్తరేతి ।

కిం పునః కారణం క్వచిదతజ్జాతీయకం హి లోకే వ్యవధాయకం భవతి క్వచిన్నేతి ?

సర్వత్రైవ హ్యతజ్జాతీయకం వ్యవధాయకం భవతి ।

కథమనన్తరావిమౌ గ్రామావితి ?

గ్రామశబ్దోఽయం బహ్వర్థః। అస్త్యేవ శాలాసముదాయే వర్తతే। తద్యథా--గ్రామో దగ్ధ ఇతి। అస్తి వాటపరిక్షేపే వర్తతే। తద్యథా-- గ్రామం ప్రవిష్ట ఇతి। అస్తి మనుష్యేషు వర్తతే। తద్యథా గ్రామో గతో గ్రామ ఆగత ఇతి। అస్తి సారణ్యకే ససీమకే సస్థణ్డిలకే వర్తతే। తద్యథా గ్రామో లబ్ధ ఇతి। తద్యః సారణ్యకే ససీమకే సస్థణ్డిలకే వర్తతే తమభిసమీక్ష్యైతత్ప్రయుజ్యతే-- అనన్తరావిమౌ గ్రామావితి।

సర్వత్రైవ హ్యేతజ్జాతీయకం వ్యవధాయకం భవతి ।

-1-1-8- ముఖనాసికావచనోఽనునాసికః

కిమిదం ముఖనాసికావచనమ్ ?

ముఖం చ నాసికా చ ముఖనాసికమ్। ముఖనాసికం వచనమస్య సోఽయం ముఖనాసికావచనః ।

యద్యేవం ముఖనాసికవచన ఇతి ప్రాప్నోతి।

నిపాతనాద్ దీర్ఘత్వం భవిష్యతి। అథవా ముఖనాసికమావచనమస్య సోఽయం ముఖనాసికావచనః। అథ కిమిదమావచనమితి। ఇర్షద్వచనమావచనమ్। కించిన్ముఖవచనం కించిన్నాసికావచనమ్। ముఖద్వితీయా వా నాసికా వచనమస్య సోఽయం ముఖనాసికావచనః। ముఖోపసంహితా వా నాసికా వచనమస్య సోఽయం ముఖనాసికావచనః ।

అథ ముఖగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

నాసికావచనోనునాసికః ఇతీయత్యుచ్యమానే యమానుస్వారాణామేవ ప్రాప్నోతి। ముఖగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।

అథ నాసికాగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ముఖవచనోనునాసిక ఇతీయత్యుచ్యమానే క-చ-ట-త-పానామేవ ప్రాప్నోతి। నాసికాగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।

ముఖగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్। కేనేదానీముభయవచనానాం సిద్ధం భవిష్యతి। ప్రాసాదవాసిన్యాయేన। తద్యథా కేచిత్ప్రాసాదవాసినః। కేచిద్ భూమివాసినః।

కేచిదుభయవాసినః। తత్ర యే ప్రాసాదవాసినో, గృహ్యన్తే తే ప్రాసాదవాసిగ్రహణేన। యే భూమివాసినో, గృహ్యన్తే తే భూమివాసిగ్రహణేన। యే తూభయవాసినో, గృహ్యన్తే తే ప్రాసాదవాసిగ్రహణేన భూమివాసిగ్రహణేన చ। ఏవమిహాపి కేచిన్ముఖవచనాః। కేచిన్నాసికావచనాః కేచిదుభయవచనాః । తత్ర యే ముఖవచనాః,గృహ్యన్తే తే ముఖగ్రహణేన । యే నాసికావచనాః, గృహ్యన్తే తే నాసికాగ్రహణేన। యే ఉభయవచనాః, గృహ్యన్తే తే ముఖగ్రహణేన నాసికాగ్రహణేన చ ।

భవేదుభయవచనానాం సిద్ధమ్। యమానుస్వారాణామపి ప్రాప్నోతి।

నైవం దోషో న ప్రయోజనమ్ ।

ఇతరేతరాశ్రయం తు భవతి।

కా ఇతరేతరాశ్రయతా? సతోऽనునాసికస్య సఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్।

సఞ్జ్ఞయా చానునాసికో భావ్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే ।

।। అనునాసికసఞ్జ్ఞాయామితేరేతరాశ్రయే ఉక్తమ్ ।।।

కిముక్తమ్। సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాదితి। నిత్యాః శబ్దాః। నిత్యేషు చ శబ్దేషు సతోऽనునాసికస్య సఞ్జ్ఞాం క్రియతే। న సఞ్జ్ఞయా అనునాసికో భావ్యతే ।

యది తర్హి నిత్యాః శబ్దాః కిమర్థం శాస్త్రమ్ ?

।। కిమర్థం శాస్త్రమితి చేన్నివర్తకత్వాత్ సిద్ధమ్ ।।।

నివర్తకం హి శాస్త్రమ్। కథమ్। ఆజస్మాయవిశేషేణోపదిష్టోऽననునాసికస్తస్య సర్వత్రాऽననునాసికబుద్ధిః ప్రసక్తా। తత్రాऽనేన నివృత్తిః క్రియతే। ఛన్దస్యచి పరత ఆఙోऽననునాసికస్య ప్రసఙ్గేऽనునాసికః సాధుర్భవతీతి ।

-1-1-9- తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమ్

తులయా సంమితం తుల్యమ్। ఆస్యం చ ప్రయత్నశ్చ ఆస్యప్రయత్నమ్। తుల్యాస్యం చ తుల్యప్రయత్నం చ సవర్ణసఞ్జ్ఞం భవతి।

కిం పునరాస్యమ్ ?

లౌకికమాస్యమ్। ఓష్ఠాత్ ప్రభృతి ప్రాక్ కాకలకాత్।

కథం పునరాస్యమ్ ?

అస్యన్త్యనేన వర్ణానితి ఆస్యమ్। అన్నమేతదాస్యన్దతే ఇతి వా ఆస్యమ్।

అథ కః ప్రయత్నః ?

ప్రయతనం ప్రయత్నః। ప్రపూర్వాద్యతతేర్భావసాధనో నఙ్ ప్రత్యయః।

యది లౌకికమాస్యం, కిమాస్యోపాదానే ప్రయోజనమ్। సర్వేషాం హి తత్ తుల్యం భవతి।

వక్ష్యత్యేతత్- ప్రయత్నవిశేషణమాస్యోపాదానమితి।

॥ సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాం భిన్నదేశేష్వతిప్రసఙ్గః ప్రయత్నసామాన్యాత్ ॥।

సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాం భిన్నదేశేష్వతిప్రసఙ్గో భవతి---జబగడదశామ్। కిం కారణమ్? ప్రయత్నసామాన్యాత్। ఏతేషాం హి సమానః ప్రయత్నః ।

సిద్ధం త్వాస్యే తుల్యదేశప్రయత్నం సవర్ణమ్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్। ఆస్యే యేషాం తుల్యో దేశః ప్రయత్నశ్చ తే సవర్ణసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ ।

ఏవమపి కిమాస్యోపాదానే ప్రయోజనమ్। సర్వేషాం హి తత్ తుల్యమ్ ।

ప్రయత్నవిశేషణమాస్యోపాదానమ్। సన్తి హ్యాస్యాద్ బాహ్యాః ప్రయత్నాః। తే హాపితా భవన్తి। తేషు సత్స్వసత్స్వపి సవర్ణసఞ్జ్ఞా సిద్ధా భవతి। కే పునస్తే ? వివారసంవారౌ, శ్వాసనాదౌ, ఘోషవదఘోషతా, అల్పప్రాణతా, మహాప్రాణతేతి। తత్ర వర్గాణాం ప్రథమద్వితీయా వివృతకణ్ఠాః శ్వాసానుప్రదానా అఘోషాశ్చ। ఏకేఽల్పప్రాణా ఇతరే మహాప్రాణాః। తృతీయచతుర్థాః సంవృతకణ్ఠా నాదానుప్రదానా ఘోషవన్తః। ఏకేఽల్పప్రాణాః। అపరే మహాప్రాణాః। యథా తృతీయాస్తథా పఞ్చమాః। ఆనునాసిక్యవర్జమ్। ఆనునాసిక్యమేషామధికో గుణః ।

ఏవమప్యవర్ణస్య సవర్ణసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। బాహ్యం హ్యాస్యాత్ స్థానమవర్ణస్య ।

సర్వముఖస్థానమవర్ణమేకం ఇచ్ఛన్తి ।

ఏవమపి వ్యపదేశో న ప్రకల్పతే- ఆస్యే యేషాం తుల్యో దేశ ఇతి ।

వ్యపదేశివద్భావేన వ్యపదేశో భవిష్యతి ।

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే। యథాన్యాసమేవాస్తు। నను చోక్తం సవర్ణాసఞ్జ్ఞాయాం భిన్నదేశేష్వతిప్రసఙ్గః ప్రయత్నసామాన్యాత్ ఇతి। నైష దోషః। నహి లౌకికామస్యమ్। కిం తర్హి? తద్ధితాన్తమాస్యమ్। ఆస్యే భవమ్ ఆస్యమ్। శరీరావయవాద్యత్। కిం పునరాస్యే భవమ్। స్థానం కరణం చ ।

ఏవమపి ప్రయత్నోఽవిశేషితో భవతి ।

ప్రయత్నశ్చ విశేషతః। కథమ్। న హి ప్రయతనం-- ప్రయత్నః। కిం తర్హి? ప్రారమ్భో యత్నస్య ప్రయత్నః।

యది ప్రారమ్భో యత్నస్య ప్రయత్నః ఏవమప్యవర్ణస్య ఏజోశ్చ సవర్ణసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

ప్రశ్లిష్టావర్ణావేతౌ।

అవర్ణస్య తర్హ్యైచోశ్చ సవర్ణసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

వివృతతరావర్ణావేతౌ।

ఏతయోరేవ తర్హి మిథః సవర్ణసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

నైతౌ తుల్యస్థానౌ।

ఉదాత్తాదీనాం తర్హి సవర్ణసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి।

అభేదకా ఉదాత్తాదయః।

అథవా కిం న ఏతేన ప్రారమ్భో యత్నస్య ప్రయత్న ఇతి। ప్రయతనమేవ ప్రయత్నః తదేవ చ తద్ధితాన్తమాస్యమ్। యత్ సమానం తదాశ్రయిష్యామః ।

కిం సతి భేదే ?

సతీత్యాహ। సత్యేవ హి భేదే సవర్ణసఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్। కుత ఏతత్। భేదాధిష్ఠానా హి సవర్ణసఞ్జ్ఞా। యది హి యత్ర సర్వం సమానం తత్ర స్యాత్, సవర్ణసఞ్జ్ఞావచనమనర్థకం స్యాత్ ।

యది తర్హి సతి భేదే కించిత్సమానమితి కృత్వా సవర్ణసఞ్జ్ఞా భవిష్యతి। శకార-ఛకారయోః షకార-ఠకారయోః సకార-థకారయోః సవర్ణసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। ఏతేషాం హి సర్వమన్యత్ సమానం కరణవర్జమ్।

ఏవం తర్హి ప్రయతనమేవ ప్రయత్నః। తదేవ హి తద్ధితాన్తమాస్యమ్। న త్వయం ద్వన్ద్వః ఆస్యం చ ప్రయత్నశ్చ ఆస్యప్రయత్నమితి। కిం తర్హి? త్రిపదోఽయం బహువ్రీహిః--తుల్య ఆస్యే ప్రయత్న ఏషామితి। అథవా పూర్వస్తత్పురుషస్తతో బహువ్రీహిః--తుల్య ఆస్యే తుల్యాస్యః। తుల్యాస్యః ప్రయత్న ఏషామితి। అథవా పరస్తత్పురుషస్తతో బహువ్రీహిః--ఆస్యే ప్రయత్న ఆస్యప్రయత్నః। తుల్య ఆస్యప్రయత్న ఏషామితి।

।। తస్య ।। ।

తస్యేతి తు వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? యో యస్య తుల్యాస్యప్రయత్నః స తస్య సవర్ణసంజ్ఞో యథా స్యాత్। అన్యస్య

తుల్యాస్యప్రయత్నోఽన్యస్య సవర్ణసంజ్ఞో మా భూత్-ఇతి ।

।। తస్యావచనం వచనప్రమాణ్యాత్ ।।।

తస్యేతి న వక్తవ్యమ్। అన్యస్య తుల్యాస్యప్రయత్నోऽన్యస్య సవర్ణసంజ్ఞః కస్మాన్న భవతి।

వచనప్రామాణ్యాత్। సవర్ణసఞ్జ్ఞావచనసామర్థ్యాత్। యది హి అన్యస్య తుల్యాస్యప్రయత్నోऽన్యస్య సవర్ణసంజ్ఞః స్యాత్ సవర్ణసఞ్జ్ఞావచనమనర్థకం స్యాత్।

।। సమ్బన్ధిశబ్దైర్వా తుల్యమ్ ।।।

సమ్బన్ధిశబ్దైర్వా పునస్తుల్యమేతత్। తద్యథా-- సమ్బన్ధిశబ్దః మాతరి వర్తితవ్యమ్। పితరి శుశ్రూషితవ్యమితి। న చోచ్యతే--- స్వస్యాం మాతరి స్వస్మిన్ పితరీతి। సమ్బన్ధాచ్చైతద్ గమ్యతే యా యస్య మాతా యశ్చ యస్య పితేతి। ఏవమిహాపి-- తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమిత్యత్ర సమ్బన్ధిశబ్దావేతౌ। తత్ర సమ్బన్ధాదేతద్గన్తవ్యమ్-- యత్ప్రతి యత్తుల్యాస్యప్రయత్నం తత్ప్రతి తత్సవర్ణసఞ్జ్ఞం భవతీతి।

।। ఋకారలృకారయోః సవర్ణవిధిః ।।।

ఋకారలృకారయోః సవర్ణసఞ్జ్ఞా విధేయా। హోతృ- లృకారః హోతౄకార ఇతి। కిం ప్రయోజనమ్? అకః సవర్ణే దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘత్వం యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్--- సవర్ణదీర్ఘత్వే ఋతి ఋ వా వచనమ్। లృతి లృ వా వచనమితి।

తత్సవర్ణే యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్। దధ్యౢకారః మధ్వౢకార ఇతి ।

యదేతత్ సవర్ణదీర్ఘత్వే ఋతీతి ఏతద్ ఋతః ఇతి వక్ష్యామి। తతః లృతి। లృకారే పరతః లృకారో వా భవతీతి। ఋత ఇత్యేవ ।

తన్న వక్తవ్యం భవతి ।

అవశ్యం తద్ వక్తవ్యమ్। ఊకాలోऽచ్ హ్రస్వదీర్ఘప్లుతసంజ్ఞో భవతీత్యుచ్యతే। న చ ఋకార లృకారో వాऽజస్తి ।

ఋకారస్య లృకారస్య చాచ్త్వం వక్ష్యామి। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। ప్లుతో యథా స్యాత్। హోతృ- ఋకారః- హోతౄకారః । హోతౄ3కారః ఇతి। హోత్లృకారః। హోత్లృకారః। హోత్లృ3కారః ఇతి ।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

సవర్ణసఞ్జ్ఞావచనమేవ జ్యాయః। దీర్ఘత్వం చైవ హి సిద్ధం భవతి। అపి చ ఋకారగ్రహణేన లృకారగ్రహణం సంనిహితం భవతి। యథేహ భవతి। ఋత్యకః ఖట్వ ఋశ్యః మాల ఋశ్యః।

ఇదమపి సిద్ధం భవతి ఖట్వ లృకారో మాల లృకార ఇతి। వా సుప్యాపిశలేః । ఉపర్కారీయతి, ఉపార్కారీయతి। ఇదమపి సిద్ధం భవతి। ఉపల్కారీయతి। ఉపాల్కారీయతి ।

యది తర్హి ఋకారగ్రహణేన లృకారగ్రహణం సంనిహితం భవతి। ఉరణ్ రపరః లృకారస్యాపి రపరత్వం ప్రాప్నోతి ।

లృకారస్య లపరత్వం వక్ష్యామి। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। అసత్యాం సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాం విధ్యర్థమ్। తదేవ సత్యాం రేఫబాధనార్థం భవిష్యతి ।

ఇహ తర్హి రషాభ్యాం నో ణః సమానపదే ఇత్యత్ర ఋకారగ్రహణం చోదితమ్। మాతృణాం పితృణామిత్యేతదర్థమ్। తదిహాపి ప్రాప్నోతి క్లృప్యమానం పశ్యేతి ।

అథాసత్యామపి సవర్ణసఞ్జ్ఞాయామిహ కస్మాన్న భవతి ప్రక్లృప్యమానం పశ్యేతి। చుటుతులర్శవ్యవాయే

న ఇతి వక్ష్యామి। అపర ఆహ త్రిభిశ్చ మధ్యమైర్వర్గైర్లశసైశ్చ వ్యవాయే నేతి వక్ష్యామి ఇతి। వర్ణైకదేశాశ్చ వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్తే ఇతి యోసౌ లృకారే లకారస్తదాశ్రయః ప్రతిషేధో భవిష్యతి। యద్యేవం నార్థో రషాభ్యాం నో ణత్వే ఋకారగ్రహణేన। వర్ణైకదేశాశ్చ వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్త ఇతి యోఽయౌ ఋకారే

రేఫస్తదాశ్రయం ణత్వం భవిష్యతి ।

-1-1-10- నాజ్ఝలౌ

।। అజ్ఝలోః ప్రతిషేధే శకారప్రతిషేధోఽజ్ఝలత్వాత్ ।।।

అజ్ఝలోః ప్రతిషేధే శకారస్య శకారేణ సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? అజ్ఝల్త్వాత్। అచ్చైవ హి శకారో హల్ చ। కథం తావదచ్త్వమ్? ఇకారః సవర్ణగ్రహణేన శకారమపి గృహ్ణాతీత్యేవమచ్త్వమ్। హల్షు

చోపదేశాద్ధల్త్వమ్।

తత్ర కో దోషః? తత్ర సవర్ణలోపే దోషః। తత్ర సవర్ణలోపే దోషో భవతి। పరశ్శతాని కార్యాణి-- ఝరో ఝరి సవర్ణే ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతి ।

।। సిద్ధమనచ్త్వాత్ ।।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అనచ్త్వాత్। కథమనచ్త్వమ్? స్పృష్టం స్పర్శానాం కరణం। ఇర్షత్స్పృష్టమన్తస్థానామ్। వివృతమూష్మణామ్। ఇర్షదిత్యేవానువర్తతే। స్వరాణాం చ వివృతమ్। ఇర్షదితి నివృత్తమ్ ।

।। వాక్యాపరిసమాప్తేర్వా ।।।

వాక్యాపరిసమాప్తేర్వా పునః సిద్ధమేతత్। కిమిదం వాక్యాపరిసమాప్తేరితి। వర్ణానాముపదేశస్తావత్। ఉపదేశోత్తరకాలా ఇత్సంజ్ఞా। ఇత్సంజ్ఞోత్తరకాల ఆదిరన్త్యేన సహేతేతి ప్రత్యాహారః। ప్రత్యాహారోత్తరకాలా సవర్ణసఞ్జ్ఞా। సవర్ణసంజ్ఞోత్తరకాలమణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయ ఇతి సవర్ణగ్రహణమ్। ఏతేన సర్వేణ సముదితేన వాక్యేనాన్యత్ర సవర్ణానాం గ్రహణం భవతి। న చాత్రేకారః శకారం గృహ్ణాతి ।

యద్యేవ తర్హీకారః శకారం న గృహ్ణాతి ఏవమీకారమపి న గృహ్ణీయాత్, తత్ర కో దోషః। కుమారీ-ఇర్ధతే కుమారీహతే। అకః సవర్ణే దీర్ఘః ఇతి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః। యదేతదకః సవర్ణే ఇత్యత్ర ప్రత్యాహారగ్రహణం తత్రేకారః ఇర్కారం గృహ్ణాతి శకారం న గృహ్ణాతి ।

అపర ఆహ।

॥ అజ్ఝలోః ప్రతిషేధే శకారప్రతిషేధోఽజ్ఝల్త్వాత్ ॥।

అజ్ఝలోః ప్రతిషేధే శకారస్య శకారేణ సవర్ణసఞ్జ్ఞాయాః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? అజ్ఝల్త్వాత్। అచ్చైవ హి శకారో హల్ చ। కథం తావదచ్త్వమ్। ఇకారః సవర్ణగ్రహణేన శకారమపి గృహ్ణాతీత్యేవమచ్త్వమ్। హల్సూపదేశాద్ హలత్వమ్। తత్ర కో దోషః। తత్ర సవర్ణలోపే దోషః। తత్ర సవర్ణలోపే దోషో భవతి। పరశ్శతాని కార్యాణి। ఝరోఝరి సవర్ణే ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతి। సిద్ధమనచ్త్వాత్। సిద్ధమేతత్। కథమ్। అనచ్త్వాత్। కథమనచ్త్వమ్। వాక్యాపరిసమాప్తేర్వా। ఉక్తా

వాక్యాపరిసమాప్తిః ।

అస్మిన్ పక్షే వేత్యేతదసమర్థితం భవతి ।

ఏతచ్చ సమర్థితమ్। కథమ్। అస్తు వా శకారస్య శకారేణ సవర్ణసఞ్జ్ఞా మా వా భూత్। నను చోక్తం పరశ్శతాని కార్యాణి। ఝరో ఝరి సవర్ణే ఇతి లోపో న ప్రాప్నోతీతి। మా భూల్లోపః ।

నను చ భేదో భవతి। సతి లోపే ద్విశకారకమ్। అసతి లోపే త్రిశకారకమ్। నాస్తి భేదః। అసత్యపి లోపే ద్విశకారకమేవ। కథమ్। విభాషా ద్విర్వచనమ్। ఏవమపి భేదః। అసతి లోపే కదాచిద్ ద్విశకారకం కదాచిత్ త్రిశకారకమ్। సతి లోపే ద్విశకారకమేవ। స ఏష కథం భేదో న ?

స్యాద్ యది నిత్యో లోపః స్యాత్। విభాషా తు స లోపః। యథాఽభేదస్తథాస్తు ।

ఇతి చతుర్థమాహ్నికమ్ ।

అథ పఞ్చమాహ్నికమ్

-1-1-11- ఇర్దూదేద్ ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్

కిమర్థమీదాదీనాం తపరాణాం ప్రగృహ్యసంజ్ఞోచ్యతే ?

తపరస్తత్కాలస్యేతి తత్కాలానాం సవర్ణానాం గ్రహణం యథా స్యాత్। కేషామ్। ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానామ్ ।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి। ప్లుతానాం తు ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। అతత్కాలత్వాత్। నహి ప్లుతాస్తత్కాలాః ।

అసిద్ధః ప్లుతస్తస్యాసిద్ధత్వాత్ తత్కాలా ఏవ భవన్తి ।

సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు ।

కథం జ్ఞాయతే సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు ఇతి ।

యదయం ప్లుతః ప్రకృత్యేతి ప్లుతస్య ప్రకృతిభావం శాస్తి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? సతో హి కార్యిణః కార్యేణ భవితవ్యమ్ ।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

అప్లుతాదప్లుతే ఇత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి ।

కిమతో యత్ సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు। సఞ్జ్ఞావిధావసిద్ధః। తస్యాసిద్ధత్వాత్ తత్కాలా ఏవ భవన్తి ।

సఞ్జ్ఞావిధౌ చ సిద్ధః। కథమ్ ? కార్యకాలం సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్। యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। ప్రగృహ్యః ప్రకృత్యేత్యుపస్థితమిదం భవతి ఇర్దూదేద్ ద్వివచనం ప్రగృహ్యమితి ।

కిం పునః ప్లుతస్య ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞావచనే ప్రయోజనమ్ ।

ప్రగృహ్యాశ్రయః ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్ ।

మా భూదేవమ్। ప్లుతః ప్రకృత్యేత్యేవం భవిష్యతి ।

నైవం శక్యమ్। ఉపస్థితే హి దోషః స్యాత్। అప్లుతవదుపస్థితే ఇత్యత్ర పఠిష్యతి

హ్యాచార్యః- వద్వచనం ప్లుతకార్యప్రతిషేధార్థమ్। ప్లుతప్రతిషేధే హి ప్రగృహ్యప్లుతప్రతిషేధప్రసఙ్గోఽన్యేన విహితత్వాదితి। తస్మాత్ ప్లుతస్య ప్రగృహ్యసంజ్ఞైషితవ్యా। ప్రగృహ్యాశ్రయః ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్।

యది పునర్దీర్ఘాణామతపరాణాం ప్రగృహ్యసంజ్ఞోచ్యేత ।

నైవం శక్యమ్। ఇహాపి ప్రసజ్యేత। అకుర్వహి అత్ర, అకుర్వహ్యత్రేతి। తస్మాద్ దీర్ఘాణామేవ తపరాణాం ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా। దీర్ఘాణాం చోచ్యమానా ప్లుతానాం న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి కిం న ఏతేన యత్నేన యత్ సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు ఇతి। అసిద్ధః ప్లుతస్తస్యాసిద్ధత్వాత్ తత్కాలా ఏవ భవన్తి ।

కథం యత్ తజ్జ్ఞాపకముక్తం ప్లుతప్రగృహ్యా అచీతి ।

ప్లుతభావీ ప్రకృత్యేత్యేవమేతద్ విజ్ఞాయతే।

కథం యత్ తత్ప్రయోజనముక్తమ్ ?

క్రియతే తన్న్యాస ఏవ। అప్లుతాదప్లుతే ఇతి ।

ఏవమపి యత్ సిద్ధే ప్రగృహ్యకార్యం తత్ ప్లుతస్య న ప్రాప్నోతి। అణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసిక ఇతి ।

ఏవం తర్హి కిం న ఏతేన యత్నేన కార్యకాలం సఞ్జ్ఞాపరిభాషమితి। యథోద్దేశమేవ సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్। అత్ర చాసావసిద్ధః। తస్యాసిద్ధత్వాత్ తత్కాలా ఏవ భవన్తి ।

కథం పునరిదం విజ్ఞాయతే- ఇర్దాదయో యద్ ద్వివచనమాహోస్విద్ ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనమితి। కశ్చాత్ర విశేషః ?

।। ఇర్దాదయో ద్వివచనం ప్రగృహ్య ఇతి చేద్ అన్త్యస్య విధిః।।

ఇర్దాదయో ద్వివచనం ప్రగృహ్య ఇతి చేద్ అన్త్యస్య ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా విధేయా। పచేతే ఇతి। పచేథే ఇతి। వచనాద్ భవిష్యతి। అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్। ఖట్వే ఇతి। మాలే ఇతి ।

అస్తు తర్హి ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనమితి ।

।। ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనమితి చేదేకస్య విధిః।। ఇర్దాద్యన్తం ద్వివచనమితి చేదేకస్య ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా విధేయా। ఖట్వే ఇతి, మాలే ఇతి ।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్। ఆద్యన్తవత్త్వాత్। ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ కార్యం భవతీత్యేవమేకస్యాపి భవిష్యతి। అథవా ఏవం వక్ష్యామి- ఇర్దాద్యన్త యద్ ద్వివచనాన్తమితి ।

।। ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనాన్తమితి చేల్లుకి ప్రతిషేధః।।

।। ఇర్దాద్యన్తం యద్ ద్వివచనాన్తమితి చేల్లుకి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।। కుమార్యోరగారం కుమార్యగారమ్ వధ్వోరగారం వధ్వగారమ్। ఏతద్ధీదాద్యన్తం శ్రూయతే, ద్వివచనాన్తం చ భవతి ప్రత్యయలక్షణేన।

సప్తమ్యామర్థగ్రహణం జ్ఞాపకం ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధస్య।

యదయమీదూతౌ చ సప్తమ్యర్థే ఇత్యర్థగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం ప్రత్యయలక్షణం భవతీతి।

తత్తర్హి జ్ఞాపకార్థమర్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్। ఇర్థాదిభిర్ద్వివచనం విశేషయిష్యామః। ఇర్థాదివిశిష్టేన చ ద్వివచనేన తదన్తవిధిర్భవిష్యతి। ఇర్థాద్యన్తం యద్ ద్వివచనం తదన్తమీదాద్యన్తమితి।

ఏవమప్యశుక్లే వస్త్రే శుక్లే సమపద్యేతాం శుక్ల్యాస్తాం వస్త్రే ఇతి అత్ర ప్రాప్నోతి। అత్ర హీదాది చ ద్వివచనం తదన్తం చ భవతి ప్రత్యయలక్షణేన।

అత్రాప్యకృతే శీభావే లుగ్ భవిష్యతి।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్। లుక్ క్రియతాం శీభావ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్। పరత్వాచ్ఛీభావః। నిత్యో లుక్। కృతే శీభావే ప్రాప్నోత్యకృతేపి। అనిత్యో లుక్। అన్యస్యాకృతే శీభావే ప్రాప్నోతి అన్యస్య కృతే। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి। శీభావోప్యనిత్యః। న హి కృతే లుకి ప్రాప్నోతి। ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాచ్ఛీభావః। శీభావే కృతే లుక్। అథాపి కథం చిన్నిత్యో లుక్ స్యాదేవమపి దోషః। వక్ష్యత్యేతత్- పదసఞ్జ్ఞాయామన్తగ్రహణమన్యత్ర సఞ్జ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే

తదన్తవిధిప్రతిషేధార్థమితి। ఇదం చాపి ప్రత్యయగ్రహణమయం చాపి సఞ్జ్ఞావిధిః। అవశ్యం ఖల్వస్మిన్ పక్షే ఆద్యన్తవద్భావ ఏషితవ్యః।

తస్మాదస్తు స ఏవ మధ్యమః పక్షః ।

-1-1-12- అదసో మాత్

।। మాత్ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం తస్యాసిద్ధత్వాదయావేకాదేశప్రతిషేధః।।

మాత్ ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం తస్య ఇత్వస్య ఊత్వస్య చాసిద్ధత్వాదయావేకాదేశాః ప్రాప్నువన్తి తేషాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అమీ అత్ర। అమీ ఆసతే।అమూ అత్ర। అమూ ఆసతే। నను చ ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞావచనసామర్థ్యాదయాదయో న భవిష్యన్తి।

।। వచనార్థో హి సిద్ధే।।

నేదం వచనాల్లభ్యమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్। యత్ సిద్ధే ప్రగృహ్యకార్యం తదర్థమేతత్ స్యాత్। అణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసిక ఇతి ।।

నైకం ప్రయోజనం యోగారమ్భం ప్రయోజయతి। యద్యేతావత్ ప్రయోజనం స్యాత్ తత్రైవాయం బ్రూయాదణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసికోఽదసో నేతి।

।। విప్రతిషేధాద్వా।।

అథవా ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా క్రియతామ్ అయాదయో వేతి। ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా భవిష్యతి విప్రతిషేధేనేతి।

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః। విప్రతిషేధే పరమిత్యుచ్యతే। పూర్వా చ ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా పరేఽయాదయః। పరా ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా కరిష్యతే। సూత్రవిపర్యాసః కృతో భవతి।

ఏవం తర్హి పరైవ ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా। కథమ్। కార్యకాలం సఞ్జ్ఞాపరిభాషమ్। యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। ప్రగృహ్యః ప్రకృత్యేత్యుపస్థితమిదం భవతి అదసో మాదితి।

ఏవమప్యయుక్తో విప్రతిషేధః। కథమ్। ద్వికార్యయోగో హి విప్రతిషేధః। నచాత్రైకో ద్వికార్యయుక్తః। ఏచామయాదయః। ఇర్ధ్వాతోః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా।

నావశ్యం ద్వికార్యయోగ ఏవ విప్రతిషేధః। కిం తర్హి అసంభవోపి। స చాస్త్యత్రాసంభవః। కోఽసావత్రాసంభవః? ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాఽభినిర్వర్తమానా అయాదీన్ బాధతే। అయాదయోఽభినిర్వర్తమానాః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయా నిమిత్తం విఘ్నన్తీత్యేషోఽసంభవః। సత్యసంభవే యుక్తో విప్రతిషేధః।

ఏవమప్యయుక్తో విప్రతిషేధః। సతోర్హి విప్రతిషేధో భవతి। న చాత్రేతోత్వే స్తః। నాపి మకారః। ఉభయమప్యసిద్ధమ్ ।

।। ఆశ్రయాత్ సిద్ధత్వం చ యథా రోరుత్వే।।

ఆశ్రయాత్ సిద్ధత్వం భవిష్యతి। తద్యథా రురుత్వే ఆశ్రయాత్ సిద్ధో భవతి ।

కిం పునః కారణం రురుత్వే ఆశ్రయాత్ సిద్ధో భవతి। న పునర్యత్రైవ రుః సిద్ధస్తత్రైవోత్వమప్యుచ్యేత ।

నైవం శక్యమ్।

।। అసిద్ధే హ్యుత్వే ఆద్గుణాప్రసిద్ధిః।।

అసిద్ధే హ్యుత్వే ఆద్గుణస్యాప్రసిద్ధిః స్యాత్। వృక్షోఽత్ర। ప్లక్షోఽత్ర। తస్మాత్ తత్రాశ్రయాత్ సిద్ధత్వమేషితవ్యమ్। యథా తత్రాశ్రయాత్ సిద్ధత్వం భవతి। ఏవమిహాప్యాశ్రయాత్ సిద్ధత్వం భవిష్యతి।

।। అథవా ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞావచనసార్మథ్యాదయాదయో న భవిష్యన్తి।।

అథవా యోగవిభాగః కరిష్యతే। అదసః। అదసః పరే ఇర్ధాదయః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి। తతో మాత్। మాచ్చ పరే ఇర్ధాదయః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి। అదస ఇత్యేవ। కిమర్థో యోగవిభాగః। ఏకో

యత్ తత్ సిద్ధే ప్రగృహ్యకార్యం తదర్థః। అపరో యదసిద్ధే ।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి। అముయా। అముయోరితి। కిం చ స్యాత్ యద్యత్ర ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా స్యాత్।

ప్రగృహ్యాశ్రయః ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత ।

నైష దోషః। పదాన్తప్రకరణే ప్రకృతిభావః। న చైష పదాన్తః ।

ఏవమప్యముకేఽత్ర,అత్రాపి ప్రాప్నోతి। ద్వివచనమితి వర్తతే। యది ద్వివచనమితి వర్తతే అమీ అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి ఏదన్తమితి నివృత్తమ్। అథవాహాయమదసో మాదితి। న చ ఇర్త్వేత్వే స్తః। నాపి మకారః। తత ఏవం విజ్ఞాస్యామః మార్థాదీదాద్యర్థానామితి।

।। ఉక్తం వా।।

కిముక్తమ్।

అదస ఇర్త్వేత్వే స్వరే బహిష్పదలక్షణే సిద్ధే వక్తవ్యే। ప్రగృహ్యసఙ్జ్ఞాయాం చేతి ।

।। తత్ర సకి దోషః।।

తత్ర సకకారే దోషో భవతి। అముకేఽత్ర ।

నవా గ్రహణవిశేషణత్వాత్।

న మాద్గ్రహణేన ఇర్థాద్యన్తం విశేష్యతే, కిం తర్హి। ఇర్థాదయో విశేష్యన్తే మాత్పరే యే ఇర్థాదయ ఇతి ।

-1-1-13- శే

ఇహ కస్మాన్న భవతి కాశే కుశే వంశే ఇతి ?

।। శేఽర్థవద్గ్రహణాత్।।

అర్థవతః శే శబ్దస్య గ్రహణమ్। న చైషోఽర్థవాన్ ।

ఏవమపి హరిశే బభ్రుశే ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేత్యేవం న భవిష్యతి। అథవా పునరస్తు అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేతి। కథం తర్హి- హరిశే బభ్రూశే ఇతి। ఏకోఽత్ర విభక్త్యర్థేనార్థవాన్। అపరస్తద్ధితార్థేన। సముదాయోఽనర్థకః ।

-1-1-14- నిపాత ఏకాజనాఙ్

నిపాత ఇతి కిమర్థమ్ ?

చకారాత్ర। జహారాత్ర।

ఏకాజితి కిమర్థమ్ ?

ప్రేదం బ్రహ్మ। ప్రేదం క్షత్రమ్।

ఏకాజిత్యప్యుచ్యమానేఽత్రాపి ప్రాప్నోతి। ఏషోఽపి హ్యేకాచ్।

ఏకాజితి నాయం బహువ్రీహిః। ఏకోఽజ్ యస్మిన్ సోఽయమేకాచ్ ఏకాజితి। కిం తర్హి తత్పురుషోఽయం సమానాధికరణః।

ఏకః అచ్ ఏకాచ్ ఏకాజితి।

యది తత్పురుషోఽయం సమానాధికరణో నార్థ ఏకగ్రహణేన। ఇహ కస్మాన్న భవతి। ప్రేదం బ్రహ్మ। ప్రేదం క్షత్రమ్।

అజేవ యో నిపాత ఇత్యేవం విజ్ఞాయతే। కిం వక్తవ్యమేతత్। నహి। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే। అజ్గ్రహణసామార్థ్యాత్। యది హి అచ్చ అన్యచ్చ తత్ర స్యాద్ అజ్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్ ।

అస్తి హ్యన్యదజ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। కిమ్। అజన్తస్య యథా స్యాత్ హలన్తస్య మా భూత్ ।

నైవ దోషో న ప్రయోజనమ్ ।

ఏవమపి కుత ఏతత్। ద్వయోః పరిభాషయోః సావకాశయోః సమవస్థితయో: ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ యేన విధిస్తదన్తస్యేతి చ। ఇయమిహ పరిభాషా భవిష్యతి ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ ఇతి। ఇయం చ న భవిష్యతి యేన విధిస్తదన్తస్యేతి।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి। ఇయమిహ పరిభాషా భవతి ఆద్యన్తవదేకస్మిన్నితి। ఇయం చ న భవిష్యతి-- యేన విధిస్తదన్తస్యేతి। యదయమనాజితి ప్రతిషేధం శాస్తి ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదజ్గ్రహణే క్రియమాణే ఏకగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః అన్యత్ర వర్ణగ్రహణే జాతిగ్రహణం భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

దమ్భేర్హల్గ్రహణస్య జాతివాచకత్వాత్ సిద్ధమితియదుక్తం తదుపపన్నం భవతి।

అనాజితి కిమర్థమ్ ?

ఆ ఉదకాన్తాత్ -ఓదకాన్తాత్ ।

ఇహ కస్మాన్న భవతి ఆ ఏవం ను మన్యసే। ఆ ఏవం కిల తద్ ఇతి ।

సానుబన్ధకస్యేదమాకారస్య గ్రహణమ్। అననుబన్ధకశ్చాత్రాకారః ।

క్వ పునరయం సానుబన్ధకః। క్వ నిరనుబన్ధకః ।

ఇర్షదర్థే క్రియాయోగే మర్యాదాభివిధౌ చ యః।

ఏతమాతం జితం విద్యాద్ వాక్యస్మరణయోరజిత్ ।

-1-1-15- ఓత్

కిముదాహరణమ్ ?

ఆహో ఇతి। ఉతాహో ఇతి ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। నిపాతసమాహారోఽయమ్। ఆహ ఉ ఆహో ఇతి। ఉత ఆహ ఉ ఉతాహో ఇతి। తత్ర నిపాత ఏకాజనాఙ్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

ఏవం తర్హ్యేకనిపాతా ఇమే। అథవా ప్రతిషిద్ధార్థోఽయమారమ్భః। ఓ షు యాతం మరుతః, ఓ షు యాతం బృహతీ శక్వరీ చ। ఓ చిత్సఖాయం సఖ్యా వవృత్యామ్ ।

।। ఓతశ్చ్వి ప్రతి షేధః।।

ఓదన్తో నిపాత ఇత్యత్ర చ్వ్యన్తస్య ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। అనదః అదః అభవత్ అదోఽభవత్। తిరోఽభవత్ ।

న వక్తవ్యః। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యేత్యేవం న భవిష్యతి ।

ఏవమపి అగౌః గౌః సమపద్యత గోఽభవత్। అత్ర ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి గౌణముఖ్యయోర్ముఖ్యే కార్యసమ్ప్రత్యయ ఇతి। తద్యథా గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నిషోమీయః ఇతి న వాహీకోనుబధ్యతే ।

కథం తర్హి వాహీకే వృద్ధ్యాత్వే భవతః। గౌస్తిష్ఠతి। గామానయేతి ।

అర్థాశ్రయ ఏతదేవం భవతి। యద్ధి శబ్దాశ్రయం శబ్దమాత్రే తద్ భవతి। శబ్దాశ్రయే చ వృద్ధ్యాత్వే ।

-1-1-17-18 ఉఞ్ ఊఁ

ఇహ కస్మాన్నం భవతి ఆహో। ఉతాహో ఇతి ।

ఉఞ ఇత్యుచ్యతే। న చాత్రోఞం పశ్యామః ।

ఉఞోఽయమన్యేన సహైకాదేశ ఉగ్రహణేన గృహ్యతే ।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నోఞ ఏకాదేశ ఉగ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి। యదయమోదితి ఓదన్తస్య నిపాతస్య ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాం శాస్తి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। ఉక్తమేతత్- ప్రతిషిద్ధార్థోఽయమారమ్భ ఇతి। దోషః ఖల్వపి స్యాద్ యద్యుఞ

ఏకాదేశ ఉఞ్ గ్రహణేన న గృహ్యేత। జాను ఉ అస్య రుజతి-జానూ అస్య రూజతి, జాన్వస్య రుజతి। మయ ఉఞో వో

వేతి వత్వం న స్యాత్।

ఏవం తర్హ్యేకనిపాతా ఇమే। అథవా ద్వావుకారావిమౌ। ఏకోఽననుబన్ధకః। అపరః సానుబన్ధకః। తద్యోఽననుబన్ధకస్తస్యైష ఏకాదేశః।

।। ఉఞ ఇతి యోగవిభాగః।।

ఉఞ ఇతి యోగవిభాగః కర్తవ్యః। ఉఞః శాకల్యస్యాచార్యస్య మతేన ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా భవతి। ఉ ఇతి। వితి। తతః ఊఀ। ఊఀ ఇత్యయమాదేశో భవతి శాకల్యస్యాచార్యస్య మతేన దీర్ఘోఽనునాసికః ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞకశ్చ। ఊఀ ఇతి।

కిమర్థో యోగవిభాగః।

ఊఀ వా శాకల్యస్య।

శాకల్యస్యాచార్యస్య మతేన ఊఀ విభాషాం యథా స్యాత్। ఊఀ ఇతి, ఉ ఇతి। అన్యేషామాచార్యాణాం మతేనవితి।

-1-1-19- ఇర్దూతౌ చ సప్తమ్యర్థే

।। ఇర్దూతౌ సప్తమీత్యేవ।।। ఇర్దూతౌ సప్తమీత్యేవ సిద్ధం నార్థోఽర్థగ్రహణేన।

।। లుప్తేఽర్థగ్రహణాద్ భవేత్।।

లుప్తాయాం సప్తమ్యాం ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। క్వ। సోమో గౌరీ అధిశ్రితః। ఇష్యతే చాత్రాపి స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీత్యేవమర్థమర్థగ్రహణమ్।

నాత్ర సప్తమీ లుప్యతే। కిం తర్హి। పూర్వసవర్ణోఽత్ర భవతి।

।। పూర్వస్య చేత్ సవర్ణోఽసావాడామ్ భావః ప్రసజ్యతే।।

యది పూర్వసవర్ణ ఆట్ ఆమ్ భావశ్చ ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి ఆహాయమీదూతౌ సప్తమీతి। న చాస్తి సప్తమీ ఇర్దూతౌ। తత్ర వచనాద్ భవిష్యతి।

।। వచనాద్ యత్ర దీర్ఘత్వమ్।।

నేదం వచనాల్లభ్యమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్। యత్ర సప్తమ్యా దీర్ఘత్వముచ్యతే। దృతిం న శుష్కం సరసీ శయానమ్ ఇతి। సతి ప్రయోజనే ఇహ న ప్రాప్నోతి। సోమో గౌరీ అధిశ్రిత ఇతి ।

।। తత్రాపి సరసీ యది।।

తత్రాపి సిద్ధమ్। కథమ్। యది సరసీ శబ్దస్య ప్రవృత్తిరస్తి। అస్తి చ లోకే సరసీశబ్దస్య ప్రవృత్తిః। కథమ్। దక్షిణాపథే హి మహాన్తి సరాంసి సరస్య ఇత్యుచ్యన్తే ।

।। జ్ఞాపకం స్యాత్ తదన్తత్వే।।

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యో---- న ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞాయాం ప్రత్యయలక్షణం భవతీతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్। కుమార్యోఽగారం కుమార్యగారమ్। వధ్వోఽగారం వధ్వగారమ్। ప్రత్యయలక్షణేన ప్రగృహ్యసఞ్జ్ఞా న భవతి।

।। మా వా పూర్వపదస్య భూత్।।

అథవా పూర్వపదస్య మా భూదిత్యేవమర్థమర్థగ్రహణమ్। వాప్యమశ్వో వాప్యశ్వః। నద్యమాతిర్నద్యాతిః ।

అథ క్రియమాణేఽప్యర్థగ్రహణే కస్మాదేవాత్ర న భవతి।

జహత్స్వార్థా వృత్తిరితి।

అథాజహత్స్వార్థాయాం వృత్తౌ దోష ఏవ। అజహత్స్వార్థాయాం చ న దోషః। సముదాయార్థోఽభిధీయతే।

ఇర్థూతౌ సప్తమీత్యేవ లుప్తేఽర్థగ్రహణాద్ భవేత్।

పూర్వస్య చేత్ సవర్ణోఽసావాడామ్భావః ప్రసజ్యతే ।। 1 ।।

వచనాద్ యత్ర దీర్ఘత్వం తత్రాపి సరసీ యది।

జ్ఞాపకం స్యాత్ తదన్తత్వే మా వా పూర్వపదస్య భూత్ ।। 2 ।।

-1-1-20- దాధా ఘ్వదాప్

।। ఘుసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతిగ్రహణం శిదర్థమ్।।

ఘుసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। దాధాప్రకృతయో ఘుసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। ఆత్వభూతానామియం సఞ్జ్ఞా క్రియతే సా ఆత్వభూతానామేవ స్యాత్। అనాత్వభూతానాం న స్యాత్। నను చ భూయిష్ఠాని

ఘుసఞ్జ్ఞాకార్యాణి ఆర్ధధాతుకే తత్ర చైతే ఆత్వభూతా దృశ్యన్తే। శిదర్థమ్। శిదర్థం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। శిత్యాత్వం ప్రతిషిధ్యతే తదర్థమ్। ప్రణిదయతే ప్రణిద్యతి ప్రణిధయతీతి।

భారద్వాజీయాః పఠన్తి।

।। ఘుసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతిగ్రహణం శిద్వికృతార్థమ్।।

ఘుసఞ్జ్ఞాయాం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। శిదర్థం వికృతార్థం చ। శిత్యుదాహృతమ్। వికృతార్థం ఖల్వపి। ప్రణిదాతా। ప్రణిధాతా।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి।

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి ప్రతిపదం యే ఆత్వభూతాస్తేషామేవ స్యాత్। లక్షణేన యే ఆత్వభూతాస్తేషాం న స్యాత్।

అథ క్రియమాణేపి ప్రకృతిగ్రహణే కథమిదం విజ్ఞాయతే దాధాః ప్రకృతయః ఇతి, ఆహోస్విద్ దాధాం ప్రకృతయ ఇతి। కిం చాతః। యది విజ్ఞాయతే దాధాః ప్రకృతయ ఇతి స ఏవ దోషః ఆత్వభూతానామేవ స్యాత్। అనాత్వభూతానాం న స్యాత్। అథ విజ్ఞాయతే దాధాం ప్రకృతయ ఇతి, అనాత్వభూతానామేవ స్యాదాత్వభూతానాం న స్యాత్ ।

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే దాధాః ప్రకృతయ ఇతి। నాపి దాధాం ప్రకృతయ ఇతి। కథం తర్హి? దాధా ఘుసఞ్జ్ఞా భవన్తి ప్రకృతయశ్చైషామితి ।

తత్తర్హి ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్। ఇదం ప్రకృతమర్థగ్రహణమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? ఇర్ధూతౌ చ సప్తమ్యర్థే ఇతి।

వక్ష్యామి। దాధాధ్వదాప్ అర్థే ఇతి ।

నైవం శక్యమ్। దదాతినా సమానార్థాన్ రాతిరాసతిదాశతిమంహతిప్రీణాతిప్రభృతీనాహుః। తేషామపి

ఘుసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। తస్మాన్నైవం శక్యమ్। న చేదేవం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమేవ ।

న కర్తవ్యమ్। శిదర్థేన తావన్నార్థః ప్రకృతిగ్రహణేన। అవశ్యం తత్ర మార్థం ప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రణిమయతే ప్రణ్యమయతేత్యేవమర్థమ్। తత్ పురస్తాదపక్రక్ష్యతే ధుప్రకృతౌ మాప్రకృతౌ చేతి ।

యది ప్రకృతిగ్రహణం క్రియతే ప్రనిమినోతి ప్రనిమీనాతి--అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అథాక్రియమాణేఽపి ప్రకృతిగ్రహణే ఇహ కస్మాన్న భవతి। ప్రనిమాతా ప్రనిమాతుం ప్రనిమాతవ్యమితి। ఆకారాన్తస్య జితో గ్రహణం విజ్ఞాయతే। యథైవ తర్హి అక్రియమాణే ప్రకృతిగ్రహణే ఆకారాన్తస్య జితో గ్రహణం విజ్ఞాయతే ఏవం క్రియమాణేపి ప్రకృతిగ్రహణే ఆకారాన్తస్య జితో గ్రహణం విజ్ఞాస్యతే। వికృతార్థేన చాపి నార్థః। దోష ఏవైతస్యాః పరిభాషాయా లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి। గామాదాగ్రహణేష్వవిశేష ఇతి ।

॥ సమానశబ్దప్రతిషేధః॥

సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రనిదారయతి। ప్రనిధారయతి। దా ధా ఘుసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి

ఘుసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

।। సమానశబ్దాప్రతిషేధోఽర్థవద్గ్రహణాత్।।

సమానశబ్దానామప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। ఘుసఞ్జ్ఞా కస్మాన్న భవతి। అర్థవద్గ్రహణాత్। అర్థవతోర్దాధోర్గ్రహణమ్। న చైతావర్థవన్తౌ।

।। అనుపసర్గాద్వా।।

అథవా యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసఞ్జ్ఞా భవన్తి। న చైతౌ దాధౌ ప్రతి క్రియాయోగః।

యద్యేవమ్ ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి। ప్రణిదాపయతి। ప్రణిధాపయతి। అత్రాపి నైతౌ దాధావర్థవన్తౌ। నాప్యేతౌ దాధౌ ప్రతి క్రియాయోగః ।

।। న వాఽర్థవతో హ్యాగమస్తద్గుణీభూతస్తద్గ్రహణేన గృహ్యతే యథాన్యత్ర।।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? అర్థవత ఆగమస్తద్గుణీభూతోఽర్థవద్గ్రహణేన గృహ్యతే। యథాన్యత్ర। తద్యథా అన్యత్రాపి అర్థవత ఆగమోఽర్థవద్గ్రహణేన గృహ్యతే। క్వాన్యత్ర। లవితా చికీర్షితేతి।

యుక్తం పునర్యన్నిత్యేషు శబ్దేష్వాగమశాసనం స్యాత్? న నిత్యేషు నామ శబ్దేషు

కూటస్థైరవిచాలిభిర్వర్ణైర్భవితవ్యమనపాయోపజనవికారిభిః। ఆగమశ్చ నామాపూర్వః శబ్దోపజనః। అథ యుక్తం యన్నిత్యేషు శబ్దేష్వాదేశాః స్యుః। బాఢం యుక్తమ్। శబ్దాన్తరైరిహ భవితవ్యమ్। తత్ర శబ్దాన్తరాచ్ఛబ్దాన్తరస్య ప్రతిపత్తిర్యుక్తా ।

ఆదేశాస్తర్హీమే భవిష్యన్తి। అనాగమకానాం సాగమకాః। తత్ కథమ్?

సర్వే సర్వపదాదేశా దాక్షీపుత్రస్య పాణినేః।

ఏకదేశవికారే హి నిత్యత్వం నోపపద్యతే ।

దీఙః ప్రతిషేధః స్థాఘ్వోరిత్త్వే।

।। దీఙః ప్రతిషేధః స్థాఘ్వోరిత్త్వే వక్తవ్యః।।। ఉపాదాస్తాస్య స్వరః శిక్షకస్యేతి।

మీనాతిమినోతీత్యాత్త్వే కృతే స్థాఘ్వోరిచ్చేతీత్త్వం ప్రాప్నోతి।

కుతః పునరయం దోషో జాయతే। కిం ప్రకృతిగ్రహణాదాహోస్విద్ రూపగ్రహణాత్ ?

రూపగ్రహణాదిత్యాహ।

ఇహ ఖలు ప్రకృతిగ్రహణాద్ దోషో జాయతే। ఉపదిదీషతే। సని మీమాఘురభలభేతి।

నైష దోషః। దాప్రకృతిరిత్యుచ్యతే। న చేయం దాప్రకృతిః। ఆకారాన్తానామేజన్తాః ప్రకృతయః। ఏజన్తానామపీకారాన్తాః। న చ ప్రకృతేః ప్రకృతిః ప్రకృతిగ్రహణేన గృహ్యతే।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః। ఘుసంజ్ఞా కస్మాన్న భవతి? సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేత్యేవం న భవిష్యతి।

॥ దాప్ ప్రతిషేధే న దైప్యనేజన్తత్వాత్॥

దాప్ ప్రతిషేధే దైప్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి। అవదాం ముఖమ్। నను చాత్త్వే కృతే భవిష్యతి। తద్ధ్యాత్త్వం న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। అనేజన్తత్వాత్।

సిద్ధమనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్। అనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాత్। అనేకాన్తా అనుబన్ధాః।

పిత్ప్రతిషేధాద్వా।

అథవా దాధా ఘ్వపిదితి వక్ష్యామి। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। అదాబితి హ్యుచ్యమానే ఇహాపి ప్రసజ్యేత ప్రణిదాపయతీతి। శక్యం తావదనేనాబితి బ్రువతా బాన్తస్య ప్రతిషేధో విజ్ఞాతమ్ ।

సూత్రం తర్హి భిద్యతే ।

యథాన్యాసమేవాస్తు। నను చోక్తం దాప్ ప్రతిషేధే న దైపీతి। పరిహృతమేతత్ సిద్ధమనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాదితి। అథైకాన్తేషు దోష ఏవ। ఏకాన్తేష్వపి న దోషః। ఆత్త్వే కృతే భవిష్యతి। నను చోక్తం తద్ధ్యాత్త్వం న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్ అనేజన్తత్వాదితి। పకారలోపే కృతే భవిష్యతి। నహ్యయం తదా దాప్ భవతి। భూతపూర్వగత్యా భవిష్యతి। ఏతచ్చాత్ర యుక్తమ్। యత్సర్వేష్వేవ సానుబన్ధకగ్రహణేషు భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాయతే। అనైమిత్తికో హ్యనుబన్ధలోపస్తావత్యేవ భవతి। అథవాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నానుబన్ధకృతమనేజన్తత్వమితి। యదయముదీచాం మాఙో వ్యతిహారే ఇతి మేఙః సానుబన్ధకస్యాత్త్వభూతస్య గ్రహణం కరోతి। అథవా దాబేవాయం న దైబస్తి। కథమవదాయతి। శ్యన్ వికరణో భవిష్యతి ।

-1-1-21- ఆద్యన్తవదేకస్మిన్

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

సత్యన్యస్మిన్నాద్యన్తవద్భావాదేకస్మిన్నాద్యన్తవద్వచనమ్।

సతి అన్యస్మిన్ యస్మాత్ పూర్వం నాస్తి పరమస్తి స ఆదిరిత్యుచ్యతే। సతి అన్యస్మిన్ యస్మాత్ పరం నాస్తి పూర్వమస్తి సోఽన్త ఇత్యుచ్యతే। సత్యన్యస్మిన్నాద్యన్తవద్భావాదేతస్మాత్ కారణాత్

ఏకస్మిన్నాద్యన్తాపదిష్టాని కార్యాణి న సిధ్యన్తి ఇష్యన్తే చ స్యురితి। తాన్యన్తరేణ యత్నం న సిధ్యన్తి ఇత్యేకస్మిన్నాద్యన్తవద్ వచనమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి।

తత్ర వ్యపదేశివద్వచనమ్।

తత్ర వ్యపదేశివద్భావో వక్తవ్యః। వ్యపదేశివదేకస్మిన్ కార్యం భవతీతి వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ఏకాచో ద్వే ప్రథమార్థమ్।

వక్ష్యతి- ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్యేతి బహువ్రీహినిర్దేశ ఇతి। తస్మిన్ క్రియమాణే ఇహైవ స్యాత్ పపాచ పపాఠ। ఇయాయ ఆర ఇత్యత్ర న స్యాత్। వ్యపదేశివదేకస్మిన్ కార్యం భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి।

షత్వే చాదేశసమ్ప్రత్యయార్థమ్।

వక్ష్యతి- ఆదేశప్రత్యయయోరిత్యవయవషష్ఠీతి। ఏతస్మిన్ క్రియమాణే ఇహైవ స్యాత్ కరిష్యతి హరిష్యతి। ఇహ న స్యాత్ ఇన్ద్రో మా వక్షత్, స దేవాన్యక్షత్ ఇతి। వ్యపదేశివదేకస్మిన్ కార్యం భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి।

స తర్హి వ్యపదేశివద్భావో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

అవచనాల్లోకవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్।

అన్తరేణైవ వచనం లోకవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమేతత్। తద్యథా లోకే శాలాసముదాయో గ్రామ ఇత్యుచ్యతే। భవతి చైతదేకస్మిన్నపి--- ఏకాశాలో గ్రామ ఇతి।

విషమ ఉపన్యాసః। గ్రామశబ్దోఽయం బహ్వర్థః। అస్త్యేవ శాలాసముదాయే వర్తతే। తద్యథా గ్రామో దగ్ధః ఇతి। అస్తి వాటపరిక్షేపేవర్తతే। తద్యథా గ్రామం ప్రవిష్ట ఇతి। అస్తి చ మనుష్యేషువర్తతే। తద్యథా గ్రామో గతో గ్రామ ఆగత ఇతి। అస్తి సారణ్యకే ససీమకే సస్థణ్డిలకే వర్తతే। తద్యథా గ్రామో లబ్ధ ఇతి। తద్ యః సారణ్యకే ససీమకే సస్థణ్డిలకే వతతే తమభిసమీక్ష్యైతత్ ప్రయుజ్యతే ఏకశాలో గ్రామ ఇతి।

యథా తర్హి వర్ణసముదాయః పదమ్। పదసముదాయ ఋక్। ఋక్ సముదాయః సూక్తమిత్యుచ్యతే। భవతి చైతదేకస్మిన్న ప్యేకవర్ణం పదమ్ ఏకపదా ఋక్, ఏకర్చం సూక్తమితి।

అత్రాప్యర్థేన యుక్తో వ్యపదేశః। పదం నామార్థః। ఋజ్ నామార్థః। సూక్తం నామార్థ ఇతి।

యథా తర్హి బహుషు పుత్రేషు ఏతదుపపన్నం భవతి అయం మే జ్యేష్ఠోఽయం మే మధ్యమోఽయం మే కనీయానితి। భవతి చైతదేకస్మిన్నపి అయమేవ మే జ్యేష్ఠోఽయమేవ మే మధ్యమోఽయమేవ మే కనీయానితి।

తథాఽసూతాయామసోష్యమాణాయాం చ భవతి--- ప్రథమగర్భేణ హతేతి।

తథాఽనేత్యనాజిగమిషురాహ- ఇదం మే ప్రథమమాగమనమితి ।

ఆద్యన్తవద్భావశ్య శక్యోఽవక్తుమ్। కథమ్?

అపూర్వానుత్తరలక్షణత్వాదాద్యన్తయోః సిద్ధమేకస్మిన్।

అపూర్వలక్షణ ఆదిః, అనుత్తరలక్షణోఽన్తః, ఏతచ్చైకస్మిన్నపి భవతి। అపూర్వానుత్తరలక్షణత్వాద్ ఏతస్మాత్ కారణాద్ ఏకస్మిన్నప్యాద్యన్తాపదిష్టాని కార్యాణి భవిష్యన్తీతి నార్థ ఆద్యన్తవద్భావేన।

గోనర్దీయస్త్వాహ-- సత్యమేతత్ సతి త్వన్యస్మిన్నితి।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని?

ఆదివత్త్వే ప్రయోజనం ప్రత్యయఞ్నిదాద్యుదాత్తత్వే।

ప్రత్యయస్యాదిరుదాత్తో భవతీతి ఇహైవ స్యాత్ కర్తవ్యం, తైత్తిరీయః। ఔపగవః కాపటవః ఇత్యత్ర న

స్యాత్। ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్ ఇతి ఇహైవ స్యాత్-- అహిచుమ్బకాయనిః, ఆగ్నివేశ్యః। గార్గ్యః, కృతిః ఇత్యత్ర న స్యాత్।

వలాదేరార్ధధాతుకస్యేట్ ప్రయోజనమ్।

ఆర్ధధాతుకస్యేడ్ వలాదేరితీహైవ స్యాత్-- కరిష్యతి హరిష్యతి। జోషిషత్ మన్థిషదిత్యత్ర న స్యాత్।

యస్మిన్విధిస్తదాదిత్వే।

యస్మిన్ విధిస్తదాదిత్వే ప్రయోజనమ్।

వక్ష్యతి యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే ఇతి। తస్మిన్ క్రియమాణే అచి శ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙౌ ఇతి ఇహైవ స్యాత్--- శ్రియః భ్రువః। శ్రియౌ భ్రువౌ-- ఇత్యత్ర న స్యాత్।

అజాద్యుక్త్వే ప్రయోజనమ్।

ఆడజాదీనామ్ ఇతి ఇహైవ స్యాత్ ఐక్షిష్ట, ఐహిష్ట । ఐష్ట అధ్యైష్ట ఇత్యత్ర న స్యాత్।

అథాన్తవత్త్వే కాని ప్రయోజనాని ?

అన్తవద్ ద్వివచనాన్తప్రగృహ్యత్వే।

అన్తవద్ ద్వివచనాన్తప్రగృహ్యత్వే ప్రయోజనమ్। ఇర్దూదేద్ ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్ ఇతీహైవ స్యాత్ పచేతే ఇతి, పచేథే ఇతి। ఖట్వే ఇతి, మాలే ఇతి ఇత్యత్ర న స్యాత్।

మిదచోఽన్త్యాత్పరః ప్రయోజనమ్।

ఇహైవ స్యాత్--- కుణ్డాని వనాని। తాని యానీత్యత్ర న స్యాత్।

అచోన్త్యాది టి ప్రయోజనమ్।

టిత ఆత్మనేపదానాం టేరే ఇహైవ స్యాత్-- కుర్వాతే, కుర్వాథే। కురుతే-కుర్వే ఇత్యత్ర న స్యాత్।

అలోన్త్యస్య ప్రయోజనమ్।

అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చ ఇహైవ స్యాత్--- ఘటాభ్యాం పటాభ్యామితి। ఆభ్యామ్ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

యేన విధిస్తదన్తత్వే ప్రయోజనమ్।

అచో యత్ ఇహైవ స్యాత్ చేయం జేయమ్। ఏయమధ్యేయమిత్యత్ర న

స్యాత్। ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ కార్యం భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి।।21।।

-1-1-22- తరప్ తమపౌ ఘః

ఘసఞ్జ్ఞాయాం నదీతరేఽప్రతిషేధః।

ఘసఞ్జ్ఞాయాం నదీతరేఽప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నద్యాస్తరో నదీతరః।

ఘసఞ్జ్ఞాయాం నదీతరేఽప్రతిషేధః।

అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। ఘసఞ్జ్ఞా కస్మాన్న భవతి।

తరగ్రహణం హ్యౌపదేశికమ్।

ఔపదశికస్య తరపో గ్రహణమ్। న చైష ఉపదేశ తరప్ శబ్దః।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

ఇహ హి వ్యాకరణే సర్వేష్వేవ సానుబన్ధకగ్రహణేషు రూపమాశ్రీయతే। యత్రాస్యైతద్ రూపమితి। రూపనిర్గ్రహశ్చ శబ్దస్య నాన్తరేణ లౌకికం ప్రయోగమ్। తస్మింశ్చ లౌకికే ప్రయోగే సానుబన్ధకానాం ప్రయోగో

నాస్తీతి కృత్వా ద్వితీయః ప్రయోగ ఉపాస్యతే। కోఽసౌ?

ఉపదేశో నామ। న చైష ఉపదేశే తరప్ శబ్దః। అథవాస్త్వస్య ఘసఞ్జ్ఞా। కో దోషః ? ఘాదిషు నద్యా హ్రస్వో భవతీతి హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత। సమానాధికరణేషు ఘాదిషు ఇత్యేవం తత్। యదా తర్హి సైవ నదీ స ఏవ తరస్తదా ప్రాప్నోతి। స్త్రీలిఙ్గేషు ఘాదిషు ఇత్యేవం తత్। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। సమానాధికరణేషు ఘాదిషు ఇత్యుచ్యమాన ఇహ ప్రసజ్యేత-మహిషీరూపమివ। బ్రాహ్మణీరూపమివేతి।

-1-1-23- బహుగణవతుడతి సఙ్ఖ్యా

సఙ్ఖ్యాసఞ్జ్ఞాయాం సఙ్ఖ్యాగ్రహణం సంఖ్యాసంప్రత్యయార్థమ్।

సఙ్ఖ్యాసఞ్జ్ఞాయాం సఙ్ఖ్యాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। బహుగణవతుడతయః సఙ్ఖ్యా సఞ్జ్ఞా భవన్తి, సఙ్ఖ్యా చ సఙ్ఖ్యా సఞ్జ్ఞా భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?

సఙ్ఖ్యా సమ్ప్రత్యయార్థమ్।

ఏకాదికాయాః సఙ్ఖ్యాయాః సఙ్ఖ్యాప్రదేశేషు సఙ్ఖ్యేత్యేష సమ్ప్రత్యయో యథా స్యాత్। నను చైకాదికా సఙ్ఖ్యా లోకే సఙ్ఖ్యేతి ప్రతీతా, తేనాస్యాః సఙ్ఖ్యాప్రదేశేషు సఙ్ఖ్యాసమ్ప్రత్యయో భవిష్యతి। ఏవమపి కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?

ఇతరథా హ్యసమ్ప్రత్యయోఽకృత్రిమత్వాద్ యథా లోకే।

అక్రియమాణే హి సఙ్ఖ్యాగ్రహణే ఏకాదికాయాః సఙ్ఖ్యాయాః సఙ్ఖ్యేత్యేష సమ్ప్రత్యయో న స్యాత్। కిం కారణమ్।

అకృత్రిమత్వాత్। వహ్వాదీనాం కృత్రిమా సఞ్జ్ఞా। కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయో భవతి। యథా లోకే। గోపాలకమానయ

కటజకమానయేతి యస్యైషా సఞ్జ్ఞా భవతి స ఆనీయతే న యోగాః పాలయతి యో వా కటే జాతః।

యది తర్హి కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయో భవతి నదీపౌర్ణమాస్యాగ్రహాయణీభ్య ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత।

పౌర్ణమాస్యాగ్రహణసమార్థ్యాన్న భవిష్యతి।

తద్విశేషేభ్యస్తర్హి ప్రాప్నోతి గఙ్గాయమునే ఇతి।

ఏవం తర్హి ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న తద్విశేషేభ్యో భవతీతి। యదయం విపాట్ శబ్దం శరత్ప్రభృతిషు పఠతి।

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి--- నదీభిశ్చేతి।

బహువచననిర్దేశాన్న భవిష్యతి।

స్వరూపవిధిస్తర్హి ప్రాప్నోతి।

బహువచననిర్దేశాదేవ న భవిష్యతి।

ఏవం చ న చేదమకృతం భవతి--- కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయ ఇతి। న చ కశ్చిద్దోషో భవతి।

ఉత్తరార్థం చ।

ఉత్తరార్థం చ సఙ్ఖ్యాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ష్ణాన్తా షట్। షకారనకారాన్తాయాః సఙ్ఖ్యాయాః షట్ సఞ్జ్ఞా యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్-- పామానో విప్రుష ఇతి।

ఇహార్థేన తావన్నార్థః సఙ్ఖ్యాగ్రహణేన। నను చోక్తమ్ --ఇతరథా హ్యసమ్ప్రత్యయోఽకృత్రిమత్వాద్ యథా లోకే ఇతి ।। నైష దోషః। అర్థాత్ ప్రకరణాద్వాలోకే కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయో భవతి। అర్థో వాస్యైవంసఞ్జ్ఞకేన భవతి ప్రకృతం వా తత్ర భవతి। ఇదమేవంసఞ్జ్ఞకేన కర్తవ్యమితి। ఆతశ్చార్థాత్ ప్రకరణాద్వా। అఙ్గ హి భవాన్ గ్రామ్యం పాంశురపాదమప్రకారణజ్ఞమాగతం బ్రవీతు-- గోపాలకమానయ కటజకమానయేతి। ఉభయగతిస్తస్య భవతి। సాధీయో వా యష్టిహస్తం గమిష్యతి।

యథైవ తర్హ్యర్థాత్ప్రకరణాద్వా లోకే కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్యసమ్ప్రత్యయో భవతి ఏవమిహాపి ప్రాప్నోతి। జానాతి హ్యసౌ బహ్వాదీనామియం సఞ్జ్ఞా కృతేతి।

న యథా లోకే తథా వ్యాకరణే। ఉభయగతిః పునరిహ భవతి। అన్యత్రాపి నావశ్యమిహైవ। తద్యథా కర్తురీప్సితతమం కర్మేతి కృత్రిమా కర్మ సఞ్జ్ఞా। కర్మప్రదేశేషు చోభయగతిర్భవతి-- కర్మణి ద్వితీయా ఇతి కృత్రిమస్య గ్రహణమ్। కర్తరి కర్మవ్యతిహారే ఇత్యత్రాకృత్రిమస్య। తథా--- సాధకతమం కరణమితి కృత్రిమా కరణసఞ్జ్ఞా। కరణప్రదేశేషు చోభయగతిర్భవతి। కర్తృకరణయోస్తృతీయేతి కృత్రిమస్య గ్రహణమ్। శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘభ్యః కరణే ఇత్యత్రాకృత్రిమస్య। తథా-- ఆధారోఽధికరణమితి కృత్రిమా అధికరణసఞ్జ్ఞా। అధికరణప్రదేశేషు చోభయగతిర్భవతి। సప్తమ్యధికరణేచేతి కృత్రిమస్య గ్రహణమ్। విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచీ త్యత్రాకృత్రిమస్య।

అథవా-- నేదం సఙ్జ్ఞాకరణం తద్వదతిదేశోఽయమ్। బహుగణవతుడతయః సఙ్ఖ్యావద్ భవన్తీతి।

స తర్హి వతినిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః।

న హ్యన్తరేణ వతిమతిదేశో గమ్యతే ।

అన్తరేణాపి వతిమతిదేశో గమ్యతే। తద్యథా-- ఏష బ్రహ్మదత్తః। అబ్రహ్మదత్తం బ్రహ్మదత్త ఇత్యాహ తేన మన్యామహే బ్రహ్మదత్తవదయం భవతీతి। ఏవమిహాపి అసఙ్ఖ్యాం సఙ్ఖ్యేత్యాహ। సఙ్ఖ్యావదితి గమ్యతే।

అథవాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి భవత్యేకాదికాయాః సఙ్ఖ్యాయాః సఙ్ఖ్యాప్రదేశేషు సమ్ప్రత్యయ ఇతి। యదయం సఙ్ఖ్యాయా అతిశదన్తాయాః కన్ ఇతి తిశదన్తాయాః ప్రతిషేధం శాస్తి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? న హి కృత్రిమాత్యన్తా శదన్తా వా సఙ్ఖ్యాస్తి।

నను చేయమస్తి డతిః।

యత్తర్హి శదన్తాయాః ప్రతిషేధం శాస్తి। యచ్చాపి త్యన్తాయాః ప్రతిషేధం శాస్తి। నను చోక్తం ఇత్యర్థమేతత్ స్యాత్। అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేతి అర్థవతస్తిశబ్దస్య గ్రహణం, న చ డతేస్తిశబ్దోఽర్థవాన్।

అథవా మహతీయం సఙ్జ్ఞా క్రియతే। సఙ్జ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్? లఘ్వర్థం హి సఙ్జ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఙ్జ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ ప్రయోజనమ్ అన్వర్థసఙ్జ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత। సఙ్ఖ్యాయతే అనయేతి సఙ్ఖ్యా। ఏకాదికయా చాపి సఙ్ఖ్యాయతే।

ఉత్తరార్థేన చాపి నార్థః సఙ్ఖ్యాగ్రహణేన। ఇదం ప్రకృతముత్తరత్రానువర్తిష్యతే।

ఇదం వై సఙ్జ్ఞార్థముత్తరత్ర చ సఙ్జ్ఞివిశేషణేనార్థః। న చాన్యార్థే ప్రకృతమన్యార్థం భవతి। న ఖల్వప్యన్యత్ ప్రకృతమనువర్తనాదన్యద్ భవతి। న హి గోధా సర్పన్తీ సర్పణాదహిర్భవతి।

యత్తావదుచ్యతే--- న చాన్యార్థం ప్రకృతమన్యార్థం భవతీతి। అన్యార్థమపి ప్రకృతమన్యార్థం భవతి।

తద్యథా-- శాల్యర్థం కుల్యాః ప్రణీయన్తే। తాభ్యశ్చ పానీయం పీయతే। ఉపస్పృశ్యతే చ। శాలయశ్చ భావ్యన్తే। యదప్యుచ్యతే-- న ఖల్వప్యన్యత్ ప్రకృతమనువర్తనాదన్యద్ భవతి। న హి గోధా సర్పన్తీ సర్పణాదహిర్భవతీతి। భవేద్ ద్రవ్యేష్వేతదేవం స్యాత్। శబ్దస్తు ఖలు యేన యేన విశేషేణాభిసంబధ్యతే తస్య తస్య విశేషకో భవతి।

అథవా సాపేక్షోఽయం ష్ణాన్తా ఇతి నిర్దేశః క్రియతే। న చాన్యత్ కించిదపేక్ష్యమస్తి। తేన సఙ్ఖ్యామేవాపేక్షిష్యామహే।

అధ్యర్ధగ్రహణం చ సమాసకన్విధ్యర్థమ్।

అధ్యర్ధగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? సమాసకన్విధ్యర్థమ్। సమాసవిధ్యర్థమ్। కన్విధ్యర్థం చ। సమాసవిధ్యర్థం తావత్-- అధ్యర్ధశూర్పమ్। కన్విధ్యర్థమ్-- అధ్యర్ధకమ్।

లుకి చాగ్రహణమ్।

లుకి చాధ్యర్ధగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి-- అధ్యర్ధపూర్వద్విగోర్లుగసఞ్జ్ఞాయామితి। ద్విగోరిత్యేవ సిద్ధమ్।

అర్ధపూర్వపదశ్చ పూరణప్రత్యయాన్తః।

అర్ధపూర్వపదశ్చ పూరణప్రత్యయాన్తః సఙ్ఖ్యాసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? సమాసకన్విధ్యర్థమేవ। సమాసవిధ్యర్థం కన్విధ్యర్థం చ। సమాసవిధ్యర్థం తావత్। అర్ధపఞ్చమశూర్పమ్। కన్విధ్యర్థమ్। అర్ధపఞ్చమకమ్।

అధికగ్రహణం చాలుకి సమాసోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్।

అధికగ్రహణం చాలుకి కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? సమాసోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్। సమాసవిధ్యర్థముత్తరపదవృద్ధ్యర్థం చ। సమాసవిధ్యర్థం తావత్। అధికషాష్టికః। అధికసాప్తతికః। ఉత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్। అధికషాష్టికః। అధికసాప్తతికః। అలుకీతి కిమర్థమ్? అధికషాష్టికః। అధికసాప్తతికః।

బహువ్రీహౌ చాగ్రహణమ్।

బహువ్రీహౌ చాధికశబ్దస్య గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాః సఙ్ఖ్యేయే ఇతి సఙ్ఖ్యేత్యేవ సిద్ధమ్।

బహ్వాదీనామగ్రహణమ్।

బహ్వాదీనాం గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।

కేనేదానీం సఙ్ఖ్యాప్రదేశేషు సఙ్ఖ్యాసమ్ప్రత్యయో భవిష్యతి।

జ్ఞాపకాత్ సిద్ధమ్।

జ్ఞాపకం కిమ్ ? యదయం వతోరిడ్ వేతి సఙ్ఖ్యాయా విహితస్య కనో వత్వన్తాదిటం శాస్తి।

వతోరేవ తజ్జ్ఞాపకం స్యాత్।

నేత్యాహ। యోగాపేక్షం జ్ఞాపకమ్।

-1-1-24- ష్ణాన్తా షట్

షట్సంజ్ఞాయాముపదేశవచనమ్।

షట్సంజ్ఞాయాముపదేశగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఉపదేశే షకారనకారాన్తా సఙ్ఖ్యా షట్సంజ్ఞా భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? శతాద్యష్టనోనుమ్నుడర్థమ్। శతాని సహస్రాణి నుమి కృతే ష్ణాన్తా షడితి

షట్సంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। ఉపదేశగ్రహణాన్న భవతి। అష్టానామిత్యత్రాత్వే కృతే షట్సంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి। ఉపదేశగ్రహణాద్ భవతి।

ఉక్తం వా।

కిముక్తమ్? ఇహ తావత్ శతాని సహస్రాణీతి సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి। అష్టనోఽప్యుక్తమ్। కిముక్తమ్? అష్టనో దీర్ఘగ్రహణం షట్సంజ్ఞాజ్ఞాపకమాకారాన్తస్య నుడర్థమితి।

అథవాఽఽకారోఽప్యత్ర నిర్దిశ్యతే పకారాన్తా--షకారన్తా నకారాన్తా ఆకారాన్తా చ సఙ్ఖ్యా షట్సంజ్ఞా భవతీతి।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి-- సధమాదో ద్యుమ్న ఏకాస్తాః। ఏకా ఇతి।

నైష దోషః। ఏకశబ్దోఽయం బహ్వర్థః। అస్త్యేవ సఙ్ఖ్యాపదమ్। తద్యథా-- ఏకో ద్వౌ బహవ ఇతి। అస్త్యసహాయవాచీ। తద్యథా- ఏకాగ్నయః। ఏకహలాని। ఏకాకిభిః క్షుద్రకైర్జితమితి। అసహాయైరిత్యర్థః। అస్త్యన్యార్థే వర్తతే। తద్యథా-- ప్రజామేకా రక్షత్యూర్జమేకేతి। అన్యేత్యర్థః। సధామాదో ద్యుమ్న ఏకాస్తాః। అన్యా ఇత్యర్థః। తద్యోఽన్యార్థే వర్తతే తస్యైష ప్రయోగః।

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి-- ద్వాభ్యామిష్టయే వింశత్యా చేతి।

ఏవం తర్హి సప్తమే యోగవిభాగః కరిష్యతే--అష్టాభ్య ఔశ్। తతః షడ్భ్యః। షడ్భ్యశ్చ యదుక్తమష్టాభ్యోపి తద్ భవతి। తతః-- లుక్ లుక్ చ భవతి। షడ్భ్య ఇతి।

అథవా-- ఉపరిష్టాద్ యోగవిభాగః కరిష్యతే--అష్టన ఆ విభక్తౌ। తతో రాయః। రాయశ్చ విభక్తావాకారాదేశో భవతి। హలీత్యుభయోః శేషః।

యద్యేవం ప్రియాష్టౌ ప్రియాష్టాః ఇతి న సిధ్యతి। ప్రియాష్టానౌ ప్రియాష్టానః ఇతి ప్రాప్నోతి।

యథాలక్షణమప్రయుక్తే।

-1-1-25- డతి చ

ఇదం డతిగ్రహణం ద్విః క్రియతే--- సఙ్ఖ్యాసఞ్జ్ఞాయాం, షట్సంజ్ఞాయాం చ। ఏకం శక్యమకర్తుమ్। కథమ్? యది తావత్ సఙ్ఖ్యాసఞ్జ్ఞాయాం క్రియతే, షట్సంజ్ఞాయాం న కరిష్యతే।

కథమ్? ష్ణాన్తా షట్ డతి ఇతీత్యనువర్త్తిష్యతే। అథ షట్సంజ్ఞాయాం క్రియతే సఙ్ఖ్యాసఙ్జ్ఞాయాం న కరిష్యతే। ఇతి చేత్యత్ర సఙ్ఖ్యా సఙ్జ్ఞాప్యనువర్త్తిష్యతే।

-1-1-26- క్తక్తవతూ నిష్ఠా

నిష్ఠాసఙ్జ్ఞాయాం సమానశబ్దప్రతిషేధః।

నిష్ఠాసఙ్జ్ఞాయాం సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। లోతో గర్త ఇతి।

నిష్ఠాసఙ్జ్ఞాయాం సమానశబ్దప్రతిషేధః।

నిష్ఠాసఙ్జ్ఞాయాం సమానశబ్దానామప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। నిష్ఠాసఙ్జ్ఞా కస్మాన్న భవతి। అనుబన్ధోఽన్యత్త్వకరః। అనుబన్ధః క్రియతే సోఽన్యత్త్వం కరిష్యతి।

అనుబన్ధోఽన్యత్త్వకర ఇతి చేన్న లోపాత్।

అనుబన్ధోఽన్యత్త్వకర ఇతి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్। లోపాత్। లుప్యతేఽత్రానుబన్ధః। లుప్తేఽత్రానుబన్ధే నాన్యత్త్వం భవతి। తద్యథా కతరద్ దేవదత్తస్య గృహమ్। అదో యత్రాసౌ కాక ఇతి। ఉత్పతితే కాకే నష్టం తద్ గృహం భవతి। ఏవమిహాపి లుప్తేఽనుబన్ధే నష్టః ప్రత్యయో భవతి।

యద్యపి లుప్యతే జానాతి త్వసౌ సానుబన్ధకస్యేయం సఙ్జ్ఞా కృతేతి। తద్యథా ఇతరత్రాపి కతరద్

దేవదత్తస్య గృహమ్। అతో యత్రాసౌ కాక ఇతి। ఉత్పతితే కాకే యద్యపి నష్టం తద్ గృహం భవతి। అన్తతస్తముద్దేశం జానాతీతి।

సిద్ధవిపర్యాసశ్చ।

సిద్ధశ్చ విపర్యాసః। యద్యపి జానాతి సందేహస్తు తస్య భవతి। అయం స తశబ్దో లోతో గర్త ఇతి। అయం స తశబ్దో లూనో గీర్ణ ఇతి। తద్యథా ఇతరత్రాపి కతరద్ దేవదత్తస్య గృహమ్। అతో యత్రాసౌ కాక ఇతి। ఉత్పతితే కాకే యద్యపి తముద్దేశం జానాతి సన్దేహస్తు తస్య భవతి ఇదం తద్ గృహమిదం తద్ గృహమితి।

ఏవం తర్హిం---

కారకకాలవిశేషాత్ సిద్ధమ్।

కారకకాలవిశేషావుపాదేయౌ। భూతే యస్తశబ్దః కర్మణి కర్తరి భావే చేతి। తద్యథా ఇతరత్రాపి య ఏష మనుష్యః

ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి సోఽధ్రువేణ నిమిత్తేన ధ్రువం నిమిత్తముపాదత్తే వేదికాం పుణ్డరీకం వా।

ఏవమపి ప్రాకీర్ష్ట ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

లుఙి సిజాదిదర్శనాత్।

లుఙి సిజాదిదర్శనాన్న భవిష్యతి।

యత్ర తర్హి సిజాదయో న దృశ్యన్తే ప్రాభిత్తేతి।

దృశ్యన్తేఽత్రాపి సిజాదయః।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

యథైవాయమనుపదిష్టాన్ కారకాలవిశేషానవగచ్ఛతి। ఏవమేతదప్యవగన్తుమర్హతి యత్ర సిజాదయో నేతి।

ఇతి పఞ్చమ ఆహ్నికం సమాప్తమ్।

-1-1-27- సర్వాదీని సర్వనామాని

సర్వాదీనీతి కోఽయం సమాసః ?

బహువ్రీహిరిత్యాహ।

కోఽస్య విగ్రహః ?

సర్వశబ్ద ఆదిర్యేషాం తానీమానీతి।

యద్యేవం సర్వశబ్దస్య సర్వనామసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్ ? అన్యపదార్థత్వాద్ బహువ్రీహేః। బహువ్రీహిరయమన్యపదార్థే వర్తతే। తేన యదన్యత్ సర్వశబ్దాత్ తస్య సర్వనామసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। తద్యథా-- చిత్రగురానీయతామిత్యుక్తే యస్య తా గావో భవన్తి స ఏవానీయతే న గావః।

నైష దోషః। భవతి హి బహువ్రీహౌ తద్గుణసంవిజ్ఞానమపి। తద్యథా చిత్రవాససమానయ, లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీతి। తద్గుణ ఆనీయతే తద్గుణాశ్చ ప్రచరన్తీతి।

ఇహ సర్వనామానీతి పూర్వపదాత్ సఞ్జ్ఞాయామగః ఇతి ణత్వం ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

సర్వనామసఞ్జ్ఞాయాం నిపాతనాణ్ణత్వాభావః।

సర్వనామసఞ్జ్ఞాయాం నిపాతనాణ్ణత్వం న భవిష్యతి।

కిమేతన్నిపాతనం నామ ?

అథ కః ప్రతిషేధో నామ ?

అవిశేషేణ కించిదుక్త్వా విశేషేణ నేత్యుచ్యతే। తత్ర వ్యక్తమాచర్యస్యాభిప్రాయో గమ్యతే ఇదం న భవతీతి।

నిపాతనమప్యేవంజాతీయకమేవ। అవిశేషేణ ణత్వముక్త్వా విశేషేణ నిపాతనం క్రియతే। తత్ర వ్యక్తమాచార్యస్యాభిప్రాయో గమ్యతే ఇదం న భవతీతి।

నను చ నిపాతనాచ్చాణత్వం స్యాత్, యథా ప్రాప్తం చ ణత్వమ్ ।

కిమన్యేఽప్యేవంవిధయో భవన్తి ? (యది భవన్తి తదా) ఇకో యణచీతి యణ్ స్యాత్ యథాప్రాప్తశ్చేక్ శ్రూయేత ?

నైష దోషః। అస్త్యత్ర విశేషః। షష్ఠ్యాత్ర నిర్దేశః క్రియతే। షష్ఠీ చ పునః స్థానినం నివర్తయతి।

ఇహ తర్హి కర్తరి శప్ దివాదిభ్యః శ్యన్ ఇతి వచనాచ్చ శ్యన్ స్యాత్, యథాప్రాప్తశ్చ శప్ శ్రూయేత।

నైష దోషః। శబాదేశాః శ్యన్నాదయః కరిష్యన్తే।

తత్తర్హి శపో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్ ? కర్తరి శప్ ఇతి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

దివాదిభ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ శపితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి।

ప్రత్యయవిధిరయమ్। న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి।

నాయం ప్రత్యయవిధిః। విహితః ప్రత్యయః। ప్రకృతశ్చానువర్తతే।

ఇహ తర్హి అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ ప్రాక్ టేరితి వచనాచ్చాకచ్ స్యాత్। యథా ప్రాప్తశ్చ కః శ్రూయేత।

నైష దోషః। నాప్రాప్తే హి కేఽకజారభ్యతే స బాధకో భవిష్యతి।

నిపాతనమప్యేవజాతీయకమేవ। నాప్రాప్తే ణత్వే నిపాతనమారభ్యతే తద్ బాధకం భవిష్యతి।

యది తర్హి నిపాతనాన్యప్యేవంజాతీయకాని భవన్తి సమస్తతే దోషో భవతి। ఇహాన్యే వైయాకరణాః సమస్తతే విభాషా లోపమారభన్తే సమోహితతతతయోర్వేతి। సతతమ్। సంతతమ్। సహితమ్। సంహితమ్। ఇహ పునర్భవాన్ నిపాతనాచ్చ లోపమిచ్ఛతి అపరస్పరాః క్రియాసాతత్యే ఇతి। యథాప్రాప్తం చాలోపమ్--- సంతతమిత్యేతన్న సిధ్యతి।

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః। బాధకాన్యేవ హి నిపాతనాని భవన్తి।

।। సంజ్ఞోపసర్జనప్రతిషేధః ।।।

సంజ్ఞోపసర్జనీభూతానాం సర్వాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సర్వో నామ కశ్చిత్। తస్మై సర్వాయ దేహి। అతిసర్వాయ దేహి।

స కథం కర్తవ్యః ?

।। పాఠాత్ పర్యుదాసః పఠితానాం సఞ్జ్ఞాకరణమ్ ।।।

పాఠాదేవ పర్యుదాసః కర్తవ్యః। శుద్ధానాం పఠితానాం సఞ్జ్ఞా కర్తవ్యా। సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని భవన్తి। సంజ్ఞోపసర్జనీభూతాని న సర్వాదీని।

కిమవిశేషేణ ?

నేత్యాహ। విశేషేణ చ। కిం ప్రయోజనమ్ ?

।। సర్వాద్యానన్తర్యకార్యార్థమ్ ।।।

సర్వాదీనామానన్తర్యేణ యదుచ్యతే కార్యం తదపి సంజ్ఞోపసర్జనీభూతానాం మా భూదితి। కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం డతరాదీనామద్భావే।

డతరాదీనామద్భావే ప్రయోజనమ్। అతిక్రాన్తమిదం బ్రాహ్మణకులం కతరత్ అతికతరం బ్రాహ్మణకులమితి।

।। త్యదాదివిధౌ చ ।।।

త్యదాదివిధౌ చ ప్రయోజనమ్। అతిక్రాన్తోయం బ్రాహ్మణస్తమ్ అతితద్ బ్రాహ్మణ ఇతి।

సఞ్జ్ఞాప్రతిషేధస్తావన్న వక్తవ్యః। ఉపరిష్టాద్ యోగవిభాగః కరిష్యతే। పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామ్। తతోఽసఞ్జ్ఞాయామ్ ఇతి। సర్వాదీనీత్యేవం యాన్యనుక్రాన్తాని అసఞ్జ్ఞాయాం తాని ద్రష్టవ్యాని।

ఉపసర్జనప్రతిషేధశ్చ న కర్తవ్యః। అనుపసర్జనాదిత్యేష యోగః ప్రత్యాఖ్యాయతే తమేవమభిసంభన్త్స్యామః। అనుపసర్జన అ అదితి। కిమిదమ్ అ అదితి। అకారాత్కారౌ శిష్యమాణావనుపసర్జనస్య ద్రష్టవ్యౌ।

యద్యేవమ్ అతియుష్మత్ అత్యస్మత్ ఇతి న సిధ్యతి।

ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్। అనుపసర్జన అ అ అదితి। అకారాన్తాత్ అకారాత్కారౌ శిష్యమాణావనుపసర్జనస్య ద్రష్టవ్యౌ।

అథవా అఙ్గాధికారే యదుచ్యతే గృహ్యమాణవిభక్తేస్తద్ భవతి।

యద్యేవం పరమపఞ్చ- పరమసప్త। షడ్భ్యో లుక్ న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। షట్ప్రధాన ఏష సమాసః।

ఇహ తర్హి ప్రియసక్థ్నా బ్రాహ్మణేన। అనఙ్ న ప్రాప్నోతి।

సప్తమీనిర్దిష్టే యదుచ్యతే, ప్రకృతవిభక్తౌ తద్ భవతి।

యద్యేవమ్ అతితద్ అతితదః। ఇతి అత్వం ప్రాప్నోతి। తచ్చాపి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ఇహ తావద్ --అడ్డతరాదిభ్యః పఞ్చభ్యః ఇతి పఞ్చమీ। అఙ్గస్యేతి షష్ఠీ। తత్రాశక్యం భిన్న విభక్తిత్వాత్ డతరాదిభ్య ఇతి పఞ్చమ్యాఽఙ్గం విశేషయితుమ్। తత్ర కిమన్యచ్ఛక్యం విశేషయితుమన్యదతో విహితాత్ప్రత్యయాత్-- డతరాదిభ్యో యో విహిత ఇతి। ఇహేదానీమ్--- అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్త ఇతి। త్యదాదీనామో భవతీతి। అస్థ్యాదీనామిత్యేషా షష్ఠీ। అఙ్గస్యేత్యపి। త్యదాదీనామిత్యపి షష్ఠీ। అఙ్గస్యేత్యపి। తత్ర కామచారః,

గృహ్యమాణేన వా విభక్తిం విశేషయితుమఙ్గేన వా। యావతా కామచారః, ఇహ తావదస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనుఙుదాత్త ఇత్యఙ్గేన విభక్తిం విశేషయిష్యామః। అస్థ్యాదిభిరనఙమ్। అఙ్గస్య విభక్తావనఙ్ భవతి అస్థ్యాదీనామితి। ఇహేదానీం త్యదాదీనామో భవతీతి గృహ్యమాణేన విభక్తిం విశేషయిష్యామః। అఙ్గేనాకారమ్-- త్యదాదీనాం విభక్తావో భవతి। అఙ్గస్యేతి।

యద్యేవమ్ అతిసః। అత్వం న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। త్యదాదిప్రధాన ఏష సమాసః।

అథవా నేదం సఞ్జ్ఞాకరణమ్। పాఠవిశేషణమిదమ్। సర్వేషాం యాని నామాని తాని సర్వాదీని। సంజ్ఞోపసర్జనే చ విశేషేఽవతిష్ఠేతే ।

యద్యేవం సఞ్జ్ఞాశ్రయం యత్ కార్యం తన్న సిధ్యతి--సర్వనామ్నః స్మై ఆమి సర్వనామ్నః సుడితి।

అన్వర్థగ్రహణం తత్ర విజ్ఞాస్యతే। సర్వేషాం యన్నామ తత్ సర్వనామ। సర్వనామ్న ఉత్తరస్య ఙేః స్మై భవతి। సర్వనామ్న ఉత్తరస్యామః సుట్ భవతి।

యద్యేవం సకలం కృత్స్నం జగదిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి। ఏతేషాం చాపి శబ్దానామేకైకస్య స స విషయః। తస్మింస్తస్మిన్ విషయే యో యః శబ్దో వర్తతే తస్య తస్య తస్మింస్తస్మిన్ వర్తమానస్య సర్వనామకార్యం ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హ్యుభయమనేన క్రియతే। పాఠశ్చైవ విశేష్యతే సఞ్జ్ఞా చ।

కథం పునరేకేన యత్నేనోభయం లభ్యమ్ ?

లభ్యమిత్యాహ। కథమ్। ఏకశేషనిర్దేశాత్। ఏకశేషనిర్దేశోఽయమ్-- సర్వాదీని చ సర్వాదీని చ సర్వాదీని। సర్వనామాని చ సర్వనామాని సర్వనామాని। సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని భవన్తి। సర్వేషాం యాని చ నామాని తాని సర్వాదీని। సంజ్ఞోపసర్జనే చ విశేషేఽవతిష్ఠేతే।

అథవా-- మహతీయం సఞ్జ్ఞా క్రియతే। సఞ్జ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్? లఘ్వర్థే హి సఞ్జ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఞ్జ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ ప్రయోజనమ్। అన్వర్థసఞ్జ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత। సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని భవన్తి। సర్వేషాం నామాని ఇతి చాతః సర్వనామాని। సంజ్ఞోపసర్జనే చ విశేషేఽవతిష్ఠేతే।

అథోభస్య సర్వనామత్వే కోఽర్థః ?

।। ఉభస్య సర్వనామత్వేఽకజర్థః ।।।

ఉభస్య సర్వనామత్వేఽకచర్థః పాఠః క్రియతే। ఉభకౌ।

కిముచ్యతేఽకజర్థ ఇతి। న పునరన్యాన్యపి సర్వనామకార్యాణి।

।। అన్యాభావో ద్వివచనటాబ్ విషయత్వాత్ ।।।

అన్యేషాం సర్వనామకార్యాణామభావః। కిం కారణమ్? ద్వివచనటాబ్విషయత్వాత్। ఉభశబ్దోఽయం ద్వివచనటాబ్విషయః। అన్యాని చ సర్వనామకార్యాణి ఏకవచనబహువచనేషూచ్యన్తే।

యదా పునరుభశబ్దో ద్వివచనటాబ్విషయః, క ఇదానీమస్యాన్యత్ర భవతి ?

।। ఉభయోఽన్యత్ర ।।।

ఉభయశబ్దోఽస్యాన్యత్ర భవతి। ఉభయే దేవమనుష్యాః। ఉభయో మణిరితి।

కిం చ స్యాద్ యద్యత్రాకచ్ న స్యాత్ ?

కః ప్రసజ్యేత।

కశ్చేదానీం కాకచోర్విశేషః?

ఉభశబ్దోఽయం ద్వివచనటాబ్విషయ ఇత్యుక్తమ్। తత్రాకచి సతి అకచస్తన్మధ్యపతితత్వాచ్ఛక్యతే ఏతద్వక్తుం--- ద్వివచనపరోఽయమితి। కే పునః సతి నాయం ద్వివచనపరః స్యాత్। తత్ర ద్వివచనపరతా వక్తవ్యా।

యథైవ తర్థి కే సతి నాయం ద్వివచనపరః। ఏవమాప్యపి సతి నాయం ద్వివచనపరః స్యాత్। తత్రాపి

ద్వివచనపరతా వక్తవ్యా।

।। అవచనాదాపి తత్పరవిజ్ఞానమ్ ।।।

అన్తరేణాపి వచనమాపి ద్వివచనపరోఽయం భవిష్యతి।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

ఏకాదేశే కృతే ద్వివచనపరోఽయమన్తాదివద్భావేన।

।। అవచనాదాపి తత్పరవిజ్ఞానమితి చేత్కేపి తుల్యమ్ ।। ।

అవచనాదాపి తత్పరవిజ్ఞానమితి చేత్ కేపి అన్తరేణ వచనం ద్వివచనపరో భవిష్యతి। కథమ్? స్వార్థికాః ప్రత్యయాః ప్రకృతితోఽవిశిష్టా భవన్తీతి ప్రకృతిగ్రహణేన స్వార్థికానామపి గ్రహణం భవతి।

అథ భవతః సర్వనామత్వే కాని ప్రయోజనాని ?

।। భవతోఽకచ్ఛేషాత్వాని ।। ।

భవతోఽకచ్ఛేషాత్వాని ప్రయోజనాని। అకచ్। భవకాన్। శేషః- స చ భవాంశ్చ భవన్తౌ। ఆత్వమ్ భవాదృగితి।

కిం పునరిదం పరిగణనమాహోస్విదుదాహరణమాత్రమ్ ?

ఉదాహరణమాత్రమిత్యాహ। తృతీయాదయోపి దృశ్యన్తే। సర్వనామ్నస్తృతీయా చ। భవతా హేతునా। భవతో హేతోరితి।।27।।

-1-1-28- విభాషా దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ

దిగ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

న బహువ్రీహావితి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి। తత్ర న జ్ఞాయతే క్వ విభాషా క్వ ప్రతిషేధ ఇతి। దిగ్గ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి। దిగుపదిష్టే విభాషా అన్యత్ర ప్రతిషేధః।

అథ సమాసగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

సమాస ఏవ యో బహువ్రీహిస్తత్ర యథా స్యాద్, బహువ్రీహివద్భావేన యో బహువ్రీహిస్తత్ర మా భూదితి। దక్షిణదక్షిణస్యై దేహి।

అథ బహువ్రీహిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ద్వన్ద్వే మా భూత్। దక్షిణోత్తరపూర్వాణామ్ ఇతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ద్వన్ద్వే చేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

నాప్రాప్తే ప్రతిషేధే ఇయం విభాషా ఆరభ్యతే సా యథైవ న బహువ్రీహావిత్యేతం ప్రతిషేధం బాధతే ఏవం ద్వన్ద్వే చేత్యేతమపి బాధేత।

న బాధేత। కిం కారణమ్। యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి। న చాప్రాప్తే న బహువ్రీహావిత్యేతస్మిన్ ప్రతిషేధే ఇయం విభాషా ఆరభ్యతే। ద్వన్ద్వే చేత్యేతస్మిన్ పునః ప్రాప్తే చాప్రాప్తే చ। అథవా పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్బాధన్తే నోత్తరాని ఇత్యేవమియం విభాషా న బహువ్రీహావిత్యేతం

ప్రతిషేధం బాధిష్యతే, ద్వన్ద్వే చేత్యేతం ప్రతిషేధం న బాధిష్యతే। అథవా ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః, ఇహ కస్మాన్న భవతి యా పూర్వా సోత్తరా అస్యోన్ముగ్ధస్య సోఽయం పూర్వోత్తర ఉన్ముగ్ధః। తస్మై పూర్వోత్తరాయ దేహీతి। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి। యద్యేవం నార్థో బహువ్రీహిగ్రహణేన। ద్వన్ద్వే కస్మాన్న భవతి। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి।

ఉత్తరార్థం తర్హి బహువ్రీహిగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। క్రియతే తత్రైవ న బహువ్రీహావితి।

ద్వితీయం కర్తవ్యమ్। బహువ్రీహిరేవ యో బహువ్రీహిస్తత్ర యథా స్యాద్, బహువ్రీహివద్భావేన యో బహువ్రీహిస్తత్ర మా భూత్। ఏకైకస్మై దేహి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। సమాస ఇతి వర్తతే తేన బహువ్రీహిం విశేషయిష్యామః। సమాసో యో బహువ్రీహిరితి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అవయవభూతస్యాపి బహువ్రీహేః ప్రతిషేధో యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్।

వస్త్రమన్తరమేషాం త ఇమే వస్త్రాన్తరాః। వసనమన్తరమేషాం త ఇమే వసనాన్తరాః। వస్త్రాన్తరాశ్చ వసనాన్తరాశ్చ వస్త్రాన్తరవసనాన్తరాః।

-1-1-29- న బహువ్రీహౌ

కిముదాహరణమ్ ?

ప్రియవిశ్వాయ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సర్వాద్యన్తస్య బహువ్రీహేః ప్రతిషేధేన భవితవ్యమ్। వక్ష్యతి చైతద్- బహువ్రీహౌ సర్వనామసంఖ్యయోరుపసఙ్ఖ్యానమితి। తత్ర విశ్వప్రియాయ ఇతి భవితవ్యమ్।

ఇదం తర్హి ద్వ్యన్యాయ। త్ర్యన్యాయ।

నను చాత్రాపి సర్వనామ్న ఏవ పూర్వనిపాతేన భవితవ్యమ్।

నైష దోషః। వక్ష్యత్యేతత్- సఙ్ఖ్యాసర్వనామ్నోర్యో బహువ్రీహిః పరత్వాత్ తత్ర సఙ్ఖ్యాయాః పూర్వనిపాతో భవతీతి ఇదం చాప్యుదాహరణం ప్రియవిశ్వాయ। నను చోక్తం విశ్వప్రియాయేతి భవితవ్యమితి। వక్ష్యత్యేతత్ వా ప్రియస్యేతి। న ఖల్వప్యవశ్యం సర్వాద్యన్తస్యైవ బహువ్రీహేః ప్రతిషేధేన భవితవ్యమ్। కిం తర్హి। అసర్వాద్యన్తస్యాపి భవితవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? అకచ్ మా భూదితి।

కిం చ స్యాద్? యద్యత్రాకచ్ స్యాత్।

కో న స్యాత్।

కశ్చేదానీం కాకచోర్విశేషః ?

వ్యఞ్జనాన్తేషు విశేషః---అహకం పితా యస్య మకత్పితృకః। త్వకం పితా యస్య త్వకత్పితృక ఇతి ప్రాప్నోతి। మత్కపితృకః త్వత్కపితృక ఇతి చేష్యతే।

కథం పునరిచ్ఛతాపి భవతా బహిరఙ్గేణ ప్రతిషేధేనాన్తరఙ్గో విధిః శక్యో బాధితుమ్।

అన్తరఙ్గానపి విధీన్ బహిరఙ్గో విధిర్బాధతే గోమత్ప్రియ ఇతి యథా।

క్రియతే తత్ర యత్నః--- ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేతి।

నను చేహాపి క్రియతే--- న బహువ్రీహావితి।

అస్త్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? ప్రియవిశ్వాయ।

ఉపసర్జనప్రతిషేధేనాప్యేతత్ సిద్ధమ్। అయం ఖల్వపి బహువ్రీహిరస్త్యేవ ప్రాథమకల్పికః, యస్మిన్నైకపద్యమైకస్వర్యమేకవిభక్తిత్వం చ। అస్తి తార్దర్థ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యమ్। బహువ్రీహ్యర్థాని పదాని --బహువ్రీహిరితి। తద్యత్ తార్దర్థ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యం తస్యేదం గ్రహణమ్।

గోనర్దీయస్త్వాహ--- అకచ్స్వరౌ తు కర్తవ్యౌ ప్రత్యఙ్గం ముక్తసంశయమ్। త్వకత్పితృకో మకత్పితృక ఇత్యేవ భవితవ్యమితి।

।। ప్రతిషేధే భూతపూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్ ।। ।

ప్రతిషేధే భూతపూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఆఢ్యో భూతపూర్వః-- ఆఢ్యపూర్వః। ఆఢ్యపూర్వాయ దేహీతి।

।। ప్రతిషేధే భూతపూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానానర్థక్యం పూర్వాదీనాం వ్యవస్థాయామితి వచనాత్ ।।

ప్రతిషేధే భూతపూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? పూర్వాదీనాం వ్యవస్థాయామితి వచనాత్। పూర్వాదీనాం వ్యవస్థాయాం సర్వనామసంజ్ఞోచ్యతే। న చాత్ర వ్యవస్థా గమ్యతే।

-1-1-30- తృతీయాసమాసే

సమాస ఇతి వర్తమానే పునః సమాసగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

అయం తృతీయాసమాసోఽస్త్యేవ ప్రాథమకల్పికః। యస్మిన్నైకపద్యమైకస్వర్యమేకవిభక్తికత్వం చేతి। అస్తి చ తార్ధ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యమ్। తృతీయాసమాసార్థాని పదాని-- తృతీయాసమాస ఇతి। తద్యత్ తార్ధ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యం తస్యేదం గ్రహణమ్। అథవా- సమాస ఇతి వర్తమానే పునః సమాసగ్రహణస్యైతత్ ప్రయోజనమ్। యోగాఙ్గం యథా విజ్ఞాయేత। సతి చ యోగాఙ్గే యోగవిభాగః కరిష్యతే--- తృతీయా తృతీయాసమాసే సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని న భవన్తి। మాసపూర్వాయ దేహి। సంవత్సరపూర్వాయ దేహీతి। తతోఽసమాసే। అసమాసే చ తృతీయాయాః సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని న భవన్తి। మాసేన పూర్వాయ దేహి। సంవత్సరేణ పూర్వాయ దేహీతి।।30।।

-1-1-32- విభాషా జసి

జసః కార్యం ప్రతి విభాషా। అకజ్ హి న భవతి। ద్వన్ద్వే చేతి ప్రతిషేధాత్।

-1-1-34- పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసఞ్జ్ఞాయామ్

।। అవరాదీనాం చ పునః సూత్రపాఠే గ్రహణానర్థక్యం గణే పఠితత్వాత్ ।।।

అవరాదీనాం చ పునః సూత్రపాఠే గ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? గణే పఠితత్వాత్। గణే హ్యేతాని పఠ్యన్తే।

కథం పునర్జ్ఞాయతే స పూర్వః పాఠః। అయం పునః పాఠ ఇతి।

తాని హి పూర్వాదీని। ఇమాన్యవరాదీని।

ఇమాన్యపి పూర్వాదీని।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి స పూర్వః పాఠః। అయం పునః పాఠ ఇతి। యదయం పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో

వేతి నవగ్రహణం కరోతి। నవైవ హి పూర్వాదీని।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్---వ్యవస్థాయామసఞ్జ్ఞాయామ్ ఇతి వక్ష్యామీతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఏవం విశిష్టాన్యేవైతాని గణే పఠ్యన్తే।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ద్వయాదిపర్యుదాసేన పర్యుదాసో మా భూదితి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--- నైషాం ద్వ్యాదిపర్యుదాసేన పర్యుదాసో భవతీతి। యదయం-- పూర్వత్రాసిద్ధమితి నిపాతనం కరోతి। వార్తికకారశ్చ పఠతి ।। జశ్భావాదితి చేదుత్తరత్రాభావాదపవాదప్రసఙ్గ ఇతి ।।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్, జసి విభాషాం వక్ష్యామీతి ।

-1-1-35- స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్

ఆఖ్యాగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

జ్ఞాతిధనపర్యాయవాచీ యః స్వశబ్దస్తస్య యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్। స్వే పుత్రాః। స్వాః పుత్రాః।

స్వే గావః। స్వాః గావః।

-1-1-36- అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః

ఉపసంవ్యానగ్రహణమనర్థకం బహిర్యోగేన కృతత్వాత్।

ఉపసంవ్యానగ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? బహిర్యోగేన కృతత్వాత్। బహిర్యోగ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

న వా శాటకయుగాద్యర్థమ్।

నవానర్థకమ్। కిం కారణమ్? శాటకయుగాద్యర్థమ్। శాటకయుగాద్యర్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్। యత్రైతన్న జ్ఞాయతే-- కిమన్తరీయం కిముత్తరీయమితి।

అత్రాపి య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి నిర్జ్ఞాతం తస్య భవతి ఇదమన్తరీయమిదముత్తరీయమితి। అపురి।

।। అపురీతి వక్తవ్యమ్ ।।।

ఇహ మా భూత్---అన్తరాయాం పురి వసతి।

।। వాప్రకరణే తృతీయస్య జిత్సూపసఙ్ఖ్యానమ్ ।।।

వా|ప్రకరణే తీయస్య జిత్సూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ద్వితీయాయై। ద్వితీయస్యై। తృతీయాయై। తృతీయస్యై। విభాషా ద్వితీయాతృతీయాభ్యామిత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

ఉపసఙ్ఖ్యానమేవాత్ర జ్యాయః। ఇదమపి సిద్ధం భవతి। ద్వితీయాయ। ద్వితీయస్మై। తృతీయాయ। తృతీయస్మై।

-1-1-37- స్వరాదినిపాతమవ్యయమ్

కిమర్థం పృథగ్ గ్రహణం స్వరాదీనాం క్రియతే, న చాదిష్వేవ పఠ్యేరన్।

చాదీనాం వై అసత్త్వవచనానాం నిపాతసఞ్జ్ఞా । స్వరాదీనాం పునః సత్త్వవచనానామసత్త్వవచనానాం చ।

అథ కిమర్థముభే సంజ్ఞే క్రియేతే, న నిపాతసంజ్ఞైవ స్యాత్।

నైవం శక్యమ్। నిపాత ఏకాజనాఙ్ ఇతి ప్రగృహ్యసంజ్ఞోక్తా సా స్వరాదీనామప్యేకాచాం ప్రసజ్యేత। క్వ ఇవ క్వేవ।

ఏవం తర్హ్యవ్యయసంజ్ఞైవాస్తు।

తచ్చాశక్యమ్। వక్ష్యత్యేతత్- అవ్యయే నఞ్కునిపాతానామితి। తద్ గరీయసా న్యాసేన పరిగణనం కర్తవ్యం స్యాత్।

తస్మాత్ పృథగ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఉభే చ సంజ్ఞే కర్తవ్యే।।37।।

-1-1-38- తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిః

।। అసర్వవిభక్తావవిభక్తినిమిత్తస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్ ।। ।

అసర్వవిభక్తావవిభక్తినిమిత్తస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వినా। నానా।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

సర్వవిభక్తిర్హ్యవిశేషాత్।

సర్వవిభక్తిర్హ్యేష భవతి। కిం కారణమ్? అవిశేషేణ విహితత్వాత్।

।। త్రలాదీనాం చోపసఙ్ఖ్యానమ్ ।। ।

త్రలాదీనాం చోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తత్ర। యత్ర। తతః యతః।

నను చ విశేషేణ ఏతే విధీయన్తే। పఞ్చమ్యాస్తసిల్। సప్తమ్యాస్త్రల్ ఇతి।

వక్ష్యత్యేతద్- ఇతరాభ్యోఽపి దృశ్యన్తే ఇతి।

యది పునరవిభక్తిః శబ్దోఽవ్యయసంజ్ఞో భవతీత్యుచ్యతే।

।। అవిభక్తావితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః ।।।

అవిభక్తావితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః సఞ్జ్ఞాయాః। కా ఇతరేతరాశ్రయతా? సత్యవిభక్తిత్వే సఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్। సఞ్జ్ఞయా చావిభక్తిత్వం భావ్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

।। అలిఙ్గమసంఖ్యమితి వా ।।।

అథవా అలిఙ్గమసంఖ్యమవ్యయసఞ్జ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్।

ఏవమపీతరేతరాశ్రయమేవ భవతి। కా ఇతరేతరాశ్రయతా? సత్యలిఙ్గాసంఖ్యత్వే సఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్। సఞ్జ్ఞయా చాలిఙ్గాసంఖ్యత్వం భావ్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

నేదం వాచనికమలిఙ్గతా అసంఖ్యతా చ। కిం తర్హి? స్వాభావికమేతత్। తద్యథా-- సమానమీహమానానాం చాధీయానానాం చ కేచిదర్థైర్యుజ్యన్తే అపరే న। తత్ర కిమస్మాభిః శక్యం కర్తుమ్। స్వాభావికమేతత్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమలిఙ్గమసంఖ్యమితి।

న వక్తవ్యమ్।

సిద్ధం తు పాఠాత్।

పాఠాద్వా సిద్ధమేతత్। కథం పాఠః కర్తవ్యః? తసిలాదయః ప్రాక్ పాశపః। శస్ప్రభృతయః ప్రాక్ సమాసాన్తేభ్యః। మాన్తః। తసివతీ। కృత్వోఽర్థః। నానాఞావితి।

అథవా పునరస్త్వవిభక్తిః శబ్దోఽవ్యసంజ్ఞో భవతీత్యేవ। నను చోక్తమవిభక్తావితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిరితి। నైష దోషః। ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః। యద్యపి తావద్ వైయాకరణా విభక్తిలోపమారభమాణా అవిభక్తికాన్ శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే యే త్వేతే వైయాకరణేభ్యోఽన్యే మనుష్యాః కథం తేఽవిభక్తికాన్ శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే? అభిజ్ఞాశ్చ పునర్లౌకికా ఏకత్వాదీనామర్థానామ్। ఆతశ్చాభిజ్ఞాః। అన్యేన హి వస్నేనైకం గాం క్రీణన్తి। అన్యేన ద్వావన్యేన త్రీన్। అభిజ్ఞాశ్చ న చ ప్రయుఞ్జతే। తదేతదేవం సందృశ్యతామ్-- అర్థరూపమేవైతదేవఞ్జాతీయకం యేనాత్ర విభక్తిర్న భవతీతి। తచ్చాప్యేతదేవమనుగమ్యమానం దృశ్యతామ్। కించిదవ్యయం విభక్త్యర్థప్రధానం, కించిత్

క్రియాప్రధానమ్। ఉచ్చైర్నీచైరితి విభక్త్యర్థప్రధానమ్। హిరుక్ పృథగితి క్రియాప్రధానమ్। తద్ధితశ్చాపి కశ్చిద్ విభక్త్యర్థప్రధానః। కశ్చిత్ క్రియాప్రధానః। తత్ర యత్రేతి విభక్త్యర్థప్రధానః। వినా నానేతి

క్రియాప్రధానః। న చైతయోరర్థయోర్లిఙ్గసఙ్ఖ్యాభ్యాం యోగోస్తి।

అథాప్యసర్వ విభక్తిరిత్యుచ్యతే। ఏవమపి న దోషః। కథమ్? ఇదం చాప్యద్యత్వేఽతి బహు క్రియతే ఏకస్మిన్ ఏకవచనమ్। ద్వయోర్ద్వివచనమ్। బహుషు బహువచనమితి। కథం తర్హి ? ఏకవచనముత్సర్గః కరిష్యతే। తస్య ద్విబహ్వోరర్థయోర్ద్వివచనబహువచనే బాధకే భవిష్యతః। న చాప్యేవం విగ్రహః కరిష్యతే-- న సర్వాః అసర్వాః। అసర్వా విభక్తయో యస్మాదితి। కథం తర్హి? న సర్వా అసర్వా। అసర్వా విభక్తిరస్మాదితి। త్రికం పునర్విభక్తిసఙ్జ్ఞమ్।

ఏవం గతే కృత్యపి తుల్యమేతన్ మాన్తస్య కార్యం గ్రహణం న తత్ర।

తతః పరే చాభిమతా న కార్యాస్త్రయః కృదర్థా గ్రహణేన యోగాః ।। 1 ।।

కృత్తద్ధితానాం గ్రహణం తు కార్యం సఙ్ఖ్యావిశేషం హ్యభినిశ్చితా యే।

తేషాం ప్రతి షేధో భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్---ఏకో ద్వౌ బహవ ఇతి।

తస్మాత్ స్వరాదిగ్రహణం చ కార్యం, కృత్తద్ధితానాం గ్రహణం చ పాఠే ।। 2 ।।

పాఠేనేయమవ్యయసఙ్జ్ఞా క్రియతే సేహ న ప్రాప్నోతి-- పరమోచ్చైః పరమనీచైరితి।

తదన్తవిధినా భవిష్యతి।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి--- అత్యుచ్చైః। అత్యుచ్చైసౌ। అత్యుచ్చైసః ఇతి।

ఉపసర్జనస్య నేతి ప్రతి షేధో భవిష్యతి।

స తర్హి ప్రతి షేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః। సర్వనామసఙ్జ్ఞాయాం ప్రకృతః ప్రతి షేధః ఇహానువర్తిష్యతే।

స వై తత్ర ప్రత్యాఖ్యాయతే।

యథా స తత్ర ప్రత్యాఖ్యాయతే, తథేహాపి శక్యః ప్రత్యాఖ్యాతుమ్।

కథం చ స తత్ర ప్రత్యాఖ్యాయతే।

మహతీయం సఙ్జ్ఞా క్రియతే ఇతి। ఇహాపి చ మహతీ సఙ్జ్ఞా క్రియతే। సఙ్జ్ఞా చ నామ యతో న

లఘీయః। కుత ఏతత్। లఘ్వర్థం హి సఙ్జ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఙ్జ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ ప్రయోజనమ్-- అన్వర్థసఙ్జ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత। న వ్యేతీత్యవ్యయమితి। క్వ పునర్న వ్యేతి? స్త్రీపుంనపుంసకాని సత్త్వగుణాః, ఏకత్వద్విత్వబహుత్వాని చ। ఏతానర్థాన్ కేచిన్న వియన్తి। యే న వియన్తి తదవ్యయమ్।

సదృశం త్రిషు లిఙ్గేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు।

వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్ ।। 1 ।।

-1-1-39- కృన్మేజన్తః

కథమిదం విజ్ఞాయతే- కృద్ యో మకారన్త ఇతి। ఆహోస్విత్ కృదన్తం యన్మాన్తమితి। కిం చాతః? యది విజ్ఞాయతే---- కృద్ యో మాన్త ఇతి। కారయాంచకార హారయాంచకార ఇత్యత్ర న ప్రాప్నోతి। అథ విజ్ఞాయతే- కృదన్తం యన్మాన్తమితి ప్రతామౌ ప్రతామః అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు। అస్తు తావత్ కృద్ యో మాన్త ఇతి।

కథం కారయాంచకార హారయాంచకార ఇతి?

కిం పునరత్రావ్యయసఞ్జ్ఞయా ప్రార్థ్యతే ?

అవ్యయాదిత లుగ్ యథా స్యాదితి।

మా భూదేవమ్। ఆమః ఇత్యేవం భవిష్యతి।

న సిధ్యతి। లిగ్రహణం తత్రానువర్తతే।

లిగ్రహణం తత్ర నివర్తిష్యతే।

యది నివర్తతే ప్రత్యయమాత్రస్య లుక్ ప్రాప్నోతి।

ఇష్యతే చ ప్రత్యయమాత్రస్య। ఆతశ్చేష్యతే। ఏవం హ్యాహ- కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి। యది చ ప్రత్యయమాత్రస్య లుగ్ భవతి తత ఏతదుపపన్నం భవతి।

అథవా పునరస్తు కృదన్తం యన్మాన్తమితి ।

కథం ప్రతామౌ ప్రతామః ఇతి।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--- న ప్రత్యయలక్షణేనావ్యయసఞ్జ్ఞం భవతీతి। యదయం ప్రశాన్ శబ్దం స్వరాదిషు పఠతి।

।। కృన్మేజన్తశ్చానికారోకారప్రకృతిః ।। ।

కృన్మేజన్తశ్చానికారోకారప్రకృతిరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-- ఆధయే, ఆధేః। చికీర్షవే- చికీర్షోరితి।

।। అనన్యప్రకృతిరితి వా ।। ।

అథవా--- అనన్యప్రకృతిః కృదవ్యయసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

అనన్యప్రకృతిరితి వచనమేవ జ్యాయః। ఇదమపి సిద్ధం భవతి-- కుమ్భకారేభ్యో నగరకారేభ్య ఇతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

।। న వా సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి ।।।

న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్? సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

కః పునరత్ర విశేషః-- ఏషా వా పరిభాషా క్రియేత। అనన్యప్రకృతిరితి వోచ్యేత?

అవశ్యమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా। బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని।

కాని పునస్తాని ?

ప్రయోజనం హ్రస్వత్వం తుగ్విధేర్గ్రామణికులమ్।

గ్రామణికులమ్ సేనానికులమ్ ఇత్యత్ర హ్రస్వత్వే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ ప్రాప్నోతి।

సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। బహిరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్। అన్తరఙ్గస్తుక్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।

।। న లోపో వృత్రహభిః ।।।

వృత్రహభిర్భ్రూణహభిరిత్యత్ర నలోపే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అసిద్ధో నలోపః। తస్యాసిద్ధత్వాన్న భవిష్యతి।

।। ఉదుపధత్వమకిత్త్వస్య నికుచితే ।।।

ఉదుపధత్వమకిత్త్వస్యానిమిత్తమ్। క్వ? నికుచితే। నికుచితమిత్యత్ర నలోపే కృతే ఉదుపధాద్ భావాదికర్మణోరన్యతరస్యామిత్యకిత్త్వం ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అస్త్వత్రాకిత్త్వమ్। న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

।। నాభావో యఞ్జి దీర్ఘత్వస్యామునా ।।।

నాభావో యఞ్జి దీర్ఘత్వస్యానిమిత్తమ్। క్వ? అమునా। నాభావే కృతే అతో దీర్ఘో యఞ్జి సుపి చేతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్-- న ము టాదేశే ఇతి।

॥ ఆత్వం కిత్త్వస్యోపాదాస్త ॥।

ఆత్వం కిత్త్వస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? ఉపాదాస్తాస్య స్వరః శిక్షకస్యేతి। ఆత్వే కృతే స్థాఘ్వోరిచ్చేతీత్త్వం ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఉక్తమేతత్--- దీఙః ప్రతిషేధః స్థాఘ్వోరిత్త్వే ఇతి।

॥ తిసృచతసృత్వం జీబ్ విధేః ॥।

తిసృచతసృత్వం జీబ్ విధేరనిమిత్తమ్। క్వ? తిస్రస్తిష్ఠన్తి। చతస్రస్తిష్ఠన్తీతి। తిసృచతసృభావే కృతే ఋన్నేభ్యో జీప్ ఇతి జీప్ ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న తిసృచతసృభావే కృతే జీప్ భవతీతి। యదయం న తిసృచతసృ ఇతి నామి దీర్ఘత్వస్య ప్రతిషేధం శాస్తి।

ఇమాని తర్హి ప్రయోజనాని-- శతాని సహస్రాణి నుమి కృతే ష్ణాన్తా షడితి షట్సంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

శకటౌ పద్ధతౌ। అత్త్వే కృతే అతః ఇతి టాప్ ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

ఇయేష -ఉవోష। గుణే కృతే ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛః ఇత్యామ్ ప్రాప్నోతి। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి న దోషో భవతి।

॥ తస్య దోషో వర్ణాశ్రయః ప్రత్యయో వర్ణవిచాలస్య ॥।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషో వర్ణాశ్రయః ప్రత్యయో వర్ణవిచాలస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? అత ఇఞ్। దాక్షిః। ప్లాక్షిః।

న ప్రత్యయః సంనిపాతలక్షణః।

అఙ్గసఞ్జ్ఞా తర్హ్యనిమిత్తం స్యాత్।

॥ ఆత్వం పుగ్విధేః క్రాపయతి ॥।

ఆత్వం పుగ్విధేరనిమిత్తం స్యాత్। క్వ? క్రాపయతీతి।

॥ పుగ్ హ్రస్వత్వస్యాదీదపత్ ॥।

పుగ్ హ్రస్వత్వస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? అదీదపదితి।

।। త్యదాద్యకారష్టాబ్ విధేః ।।।

త్యదాద్యకారష్టాబ్విధేరనిమిత్తం స్యాత్। క్వ? యా సేతి।

।। ఇడ్విధిరాకారలోపస్య పపివాన్ ।।।

ఇడ్విధిరాకారలోపస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? పపివాన్। తస్థివానితి।

।। మతుబ్విభక్త్యుదాత్తత్వం పూర్వనిఘాతస్య ।।।

మతుబ్విభక్త్యుదాత్తత్వం పూర్వనిఘాతస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? అగ్నిమాన్। వాయుమాన్। పరమవాచా। పరమవాచే ఇతి।

।। నదీహ్రస్వత్వం సమ్బుద్ధిలోపస్య ।।।

నదీహ్రస్వత్వం సమ్బుద్ధిలోపస్యానిమిత్తం స్యాత్। క్వ? నది కుమారి కిశోరి బ్రాహ్మణి బహ్మబన్ధు ఇతి। నదీహ్రస్వత్వే కృతే ఏఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరితి సమ్బుద్ధిలోపో న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్। ఙ్యన్తాదిత్యేవం భవిష్యతి।

న సిధ్యతి। దీర్ఘాదిత్యుచ్యతే। హ్రస్వాన్తాచ్చ న ప్రాప్నోతి।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యం హ్రస్వత్వం క్రియతాం సమ్బుద్ధిలోప ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?

పరత్వాద్ధ్రస్వత్వమ్।

నిత్యః సమ్బుద్ధిలోపః। కృతే హ్రస్వత్వే ప్రాప్నోతి, అకృతేపి।

అనిత్యః సమ్బుద్ధిలోపః। న హి కృతే హ్రస్వత్వే ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి। ఏతే దోషాః సమా భూయాంసో వా। తస్మాన్నార్థోఽనయా పరిభాషయా।

న హి దోషాః సన్తీతి పరిభాషా న కర్తవ్యా, లక్షణం వా న ప్రణేయమ్। నహి భిక్షుకాః సన్తీతి స్థాల్యో నాధిశ్రీయన్తే। న చ మృగాః సన్తీతి యవా నోప్యన్తే। దోషాః ఖల్వపి సాకల్యేన పరిగణితాః ప్రయోజనానాముదాహరణమాత్రమ్। కుత ఏతత్? నహి దోషాణాం లక్షణమస్తి। తస్మాద్ యేన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని తదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా। ప్రతివిధేయం దోషేషు ।।39।।

-1-1-41- అవ్యయీభావశ్చ

।। అవ్యయీభావస్యావ్యయత్వే ప్రయోజనం లుబ్ముఖస్వరోపచారాః ।।।

అవ్యయీభావస్య అవ్యయత్వే ప్రయోజనమ్। కిమ్? లుఙ్ముఖస్వరోపచారాః। లుక్। ఉపాగ్ని। ప్రత్యగ్ని। అవ్యయాదితి లుక్ సిద్ధో భవతి। ముఖస్వరః। ఉపాగ్ని ముఖః ప్రత్యగ్ని ముఖః। నావ్యయదిక్

శబ్దగోమహత్స్థూలముష్టి పృథువత్సేభ్యః ఇత్యేష ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। ఉపచారః। ఉపపయఃకారః। ఉపపయఃకామః। అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్యేతి ప్రతిషేధః సిద్ధో

భవతి।

కిం పునరిదం పరిగణనమాహోస్విదుదాహరణమాత్రమ్?

పరిగణనమిత్యాహ। అపి ఖల్వప్యాహుః--- యదన్యదవ్యయీభావస్యావ్యయకృతం ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ఇతి। కిం పునస్తత్? పరాఙ్గవద్భావః। పరాఙ్గవద్భావే అవ్యయప్రతిషేధశ్చోదితః। ఉచ్చైరధీయాన నీచైరధీయానేత్యేవమర్థమ్। స ఇహాపి ప్రాప్నోతి-ఉపాగ్న్యధీయాన ప్రత్యగ్న్యధీయాన। అకచ్యవ్యయగ్రహణం క్రియతే।

ఉచ్చకైర్నీచకైరిత్యేవమర్థమ్। తదిహాపి ప్రాప్నోతి--ఉపాగ్నికమ్ ప్రత్యగ్నికమితి। ముమి అవ్యయప్రతిషేధశ్చోద్యతే, దోషామన్యమహర్దివామన్యా రాత్రిరిత్యేవమర్థమ్। స ఇహాపి ప్రాప్నోతి-- ఉపకుమ్భంమన్యః-- ఉపమణికంమన్య ఇతి। అస్య చ్వౌ। అవ్యయప్రతషేధశ్చోద్యతే, దోషాభూతమహర్దివా భూతా రాత్రిరిత్యేవమర్థమ్। స ఇహాపి ప్రాప్నోతి-- ఉపకుమ్భీభూతమ్- ఉపమణికీభూతమ్।

యది పరిగణనం క్రియతే నార్థోఽవ్యయీభావస్యావ్యయసఞ్జ్ఞయా।

కథం యాన్యవ్యయీభావస్యావ్యయత్వే ప్రయోజనాని ?

నైతాని సన్తి। యత్తావదుచ్యతే లుగితి। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-- భవత్యవ్యయీభావాల్లుగితి। యదయమ్--- నావ్యయీభావాదత ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి। ఉపచారః--- అనుత్తరపదస్థస్యేతి వర్తతే। తత్ర ముఖస్వర ఏకః ప్రయోజయతి। న చైకం ప్రయోజనం యోగారమ్భం ప్రయోజయతి। యద్యేతావత్ ప్రయోజనం స్యాత్ తత్రైవాయం బ్రూయాన్నావ్యయాదవ్యయీభావాచ్చేతి।।41।।

-1-1-42- శి సర్వనామస్థానమ్

।। శి సర్వనామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధః ।।

శి సర్వనామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। కుణ్డాని తిష్ఠన్తి। వనాని తిష్ఠన్తి।

అసమర్థసమాసశ్చాయం ద్రష్టవ్యోఽనపుంసకస్యేతి। న హి నఞ్ో నపుంసకేన సార్మథ్యమ్। కేన తర్హి ? భవతినా। న భవతి నపుంసకస్యేతి।

యత్తావదుచ్యతే-- శి సర్వామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధ ఇతి।

।। నాప్రతిషేధాత్ ।।।

నాయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః--- నపుంసకస్య నేతి। కిం తర్హి ? పర్యుదాసోఽయమ్-- యదన్యన్నపుంసకాదితి। నపుంసకే న వ్యాపారః। కేనచిత్ యది ప్రాప్నోతి, తేన భవిష్యతి। పూర్వేణ చ ప్రాప్నోతి।

।। అప్రాప్తేర్వా ।।।

అథవా--- అనన్తరా ప్రాప్తిః సా ప్రతిషిధ్యతే। కుత ఏతత్ ? అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి

ప్రతిషేధో వేతి పూర్వా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా, తయా భవిష్యతి।

నను చేయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తిం బాధేత।

నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ పూర్వాం బాధితుమ్।

యదప్యుచ్యతే--- అసమర్థసమాసశ్చాయం ద్రష్టవ్య ఇతి। యద్యపి వక్తవ్యః। అథవైతర్హి బహూని ప్రయోజనాని। కాని? అసూర్యంపశ్యాని ముఖాని। అపునర్గేయాః శ్లోకాః। అశ్రాద్ధభోజీ బ్రాహ్మణ ఇతి।

-1-1-43- సుడనపుంసకస్య

।। శి సర్వనామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధః ।।

శి సర్వనామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। కుణ్డాని తిష్ఠన్తి। వనాని తిష్ఠన్తి।

అసమర్థసమాసశ్చాయం ద్రష్టవ్యోఽనపుంసకస్యేతి। న హి నఞ్ో నపుంసకేన సార్మథ్యమ్। కేన తర్హి ? భవతినా। న భవతి నపుంసకస్యేతి।

యత్తావదుచ్యతే-- శి సర్వామస్థానం సుడనపుంసకస్యేతి చేజ్జసి శిప్రతిషేధ ఇతి।

।। నాప్రతిషేధాత్ ।।।

నాయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః--- నపుంసకస్య నేతి। కిం తర్హి ? పర్యుదాసోఽయమ్-- యదన్యన్నపుంసకాదితి। నపుంసకే న వ్యాపారః। కేనచిత్ యది ప్రాప్నోతి, తేన భవిష్యతి। పూర్వేణ చ ప్రాప్నోతి।

।। అప్రాప్తేర్వా ।।।

అథవా--- అనన్తరా ప్రాప్తిః సా ప్రతిషిధ్యతే। కుత ఏతత్ ? అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వేతి పూర్వా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా, తయా భవిష్యతి।

నను చేయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తిం బాధేత।

నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ పూర్వాం బాధితుమ్।

యదప్యుచ్యతే--- అసమర్థసమాసశ్చాయం ద్రష్టవ్య ఇతి। యద్యపి వక్తవ్యః। అథవైతర్హి బహూని ప్రయోజనాని। కాని?

అసూర్యంపశ్యాని ముఖాని। అపునర్గేయాః శ్లోకాః। అశ్రాద్ధభోజీ బ్రాహ్మణ ఇతి।

-1-1-44- న వేతి విభాషా

।। న వేతి విభాషాయామర్థసఞ్జ్ఞాకరణమ్ ।।।

నవేతి విభాషాయామర్థస్య సఞ్జ్ఞా కర్తవ్యా। నవాశబ్దస్య యోఽర్థస్తస్య సఞ్జ్ఞా భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్ ?

।। శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం హ్యర్థాసమ్ప్రత్యయో యథాన్యత్ర ।।।

శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం హి సత్యామర్థస్యాసమ్ప్రత్యయః స్యాత్। యథాన్యత్ర। అన్యత్రాపి హి శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం శబ్దస్యైవ సమ్ప్రత్యయో భవతి నార్థస్య। క్వాన్యత్ర ? దాధాఘ్వదాప్ తరప్ తమపౌ ఘ ఇతి। ఘుగ్రహణేషు ఘగ్రహణేషు చ శబ్దస్య సమ్ప్రత్యయో భవతి నార్థస్య।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।

।। ఇతికరణోఽర్థనిర్దేశార్థః ।।।

ఇతికరణః క్రియతే సోఽర్థనిర్దేశార్థో భవిష్యతి।

కిం గతమేతదితినా, ఆహోస్విచ్ఛబ్దాధిక్యాదర్థాధిక్యమ్ ।

గతమిత్యాహ। కుతః? లోకతః తద్యథా లోకే గౌరిత్యయమాహేతి గోశబ్దాదితికరణః ప్రయుజ్యమానో గోశబ్దం స్వస్మాత్ పదార్థాత్ ప్రచ్యావయతి। సోఽసౌ స్వస్మాత్ పదార్థాత్ ప్రచ్యుతో యోసావర్థపదార్థకతా తస్యాః శబ్దపదార్థకః సమ్పద్యతే। ఏవమిహాపి నవా శబ్దాదితికరణః ప్రయుజ్యమానో నవాశబ్ద స్వస్మాత్

పదార్థాత్ ప్రచ్యావయతి। సోఽసౌ స్వస్మాత్ పదార్థాత్ ప్రచ్యుతో యాసౌ శబ్దపదార్థకతా తస్యా లౌకికమర్థం ప్రత్యాయయతి న వేతి యద్ గమ్యతే, న వేతి యత్ ప్రతీయతే ఇతి।

।। సమానశబ్దప్రతిషేధః ।।।

సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నవా కుణ్డికా నవా ఘటికేతి।

కించ స్యాత్, యద్యేతేషామపి విభాషాసఞ్జ్ఞా స్యాత్।

విభాషా దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ---- దక్షిణపూర్వస్యాం శాలాయామ్। అచిరకృతాయాం సమ్ప్రత్యయః స్యాత్।

।। న వా విధిపూర్వకత్వాత్ ప్రతిషేధసమ్ప్రత్యయో యథా లోకే ।।।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? విధిపూర్వకత్వాత్। విధాయ కించిన్న వేత్యుచ్యతే। తేన ప్రతిషేధవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవతి। తద్యథా లోకే--- గ్రామో భవతా గన్తవ్యో న వా। నేతి గమ్యతే।

అస్తి కారణం-- యేన నవేతి లోకే ప్రతిషేధవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవతి। కిం కారణమ్?

విలిఙ్గం హి భవాన్ లోకే నిర్దేశం కరోతి। అఙ్గ హి సమానలిఙ్గో నిర్దేశః క్రియతాం ప్రత్యగ్రవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవిష్యతి। తద్యథా గ్రామో భవతా గన్తవ్యో నవః। ప్రత్యగ్ర ఇతి గమ్యతే।

ఏతచ్చైవ న జానీమః--- క్వచిద్ వ్యాకరణే సమానలిఙ్గో నిర్దేశః క్రియతే ఇతి। అపి చాత్ర కామచారః ప్రయోక్తుః శబ్దానామభిసమ్బన్ధే। తద్యథా--- యవాగూర్భవతా భోక్తవ్యా నవా। యదా యవాగూశబ్దో భుజినా సమ్బధ్యతే భుజిర్నవాశబ్దేన, తదా ప్రతిషేధవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవతి---యవాగూర్భవతా భోక్తవ్యా నవా। నేతి గమ్యతే। యదా తు యవాగూశబ్దో నవాశబ్దేనాభిసమ్బధ్యతే న భుజినా తదా ప్రత్యగ్రవాచినః సమ్ప్రత్యయో భవతి। యథా-- యవాగూర్నవా భవతా భోక్తవ్యా। ప్రత్యగ్రేతి గమ్యతే। న చేహ వయం విభాషాగ్రహణేన సర్వాదీన్యభిసంబధ్నీమః-- దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ సర్వాదీని విభాషా భవన్తీతి। కిం తర్హి సర్వనామసఞ్జ్ఞాభిసమ్బధ్యతే---- దిక్సమాసే సర్వాదీని సర్వనామసఞ్జ్ఞాని భవన్తి విభాషేతి।

।। విధ్యనిత్యత్వమనుపపన్నం ప్రతిషేధసఞ్జ్ఞాకరణాత్ ।।।

విధేరనిత్యత్వం నోపపద్యతే। శుశావ-- శుశువతుః- శుశువుః। శిశ్వాయ- శిశ్వియతుః- శిశ్వియుః। కిం కారణమ్? ప్రతిషేధసఞ్జ్ఞాకరణాత్। ప్రతిషేధస్యేయం సఞ్జ్ఞా క్రియతే। తేన విభాషాప్రదేశేషు ప్రతిషేధస్యైవ

సమ్ప్రత్యయః స్యాత్।

।। సిద్ధం తు ప్రసజ్యప్రతిషేధాత్ ।।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ప్రసజ్యప్రతిషేధాత్। విధాయ కించిన్న వేత్యుచ్యతే తేనోభయం భవిష్యతి।

।। విప్రతిషిద్ధం తు ।।।

విప్రతిషిద్ధం తు భవతి। అత్ర న విజ్ఞాయతే-- కేనాభిప్రాయేణ ప్రసజతి। కేన నివృత్తిం కరోతీతి।

।। న వా ప్రసఙ్గసార్మథ్యాదన్యత్ర ప్రతిషేధవిషయాత్ ।।।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? ప్రసఙ్గసార్మథ్యాత్। ప్రసఙ్గసార్మథ్యాచ్చ విధిర్భవిష్యతి అన్యత్ర ప్రతిషేధవిషయాత్। ప్రతిషేధసార్మథ్యాచ్చ ప్రతిషేధో భవిష్యతి అన్యత్ర విధివిషయాత్।

తదేతత్ క్వ సిద్ధం భవతి--- యా అప్రాప్తే విభాషా యా హి ప్రాప్తే విభాషా కృతసార్మథ్యస్తత్ర పూర్వేణైవ విధిరితి కృత్వా ప్రతిషేధస్యైవ సమ్ప్రత్యయః స్యాత్।

ఏతదపి సిద్ధమ్। కథమ్? విభాషేతి మహతీ సఞ్జ్ఞా క్రియతే। సఞ్జ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్? లఘ్వర్థం హి సఞ్జ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఞ్జ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ ప్రయోజనమ్ ఉభయోః సఞ్జ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత। నేతి చ వేతి చ। తత్ర యా తావద్ అప్రాప్తే విభాషా తత్ర ప్రతిషేధ్యం నాస్తీతి కృత్వా వేత్యనేన వికల్పో భవిష్యతి। యా హి ప్రాప్తే విభాషా, తత్రోభయముపస్థితం భవతి నేతి చ వేతి చ। తత్ర నేత్యనేన ప్రతిషిద్ధే వేత్యనేన వికల్పో భవిష్యతి।

ఏవమపి।

।। విధిప్రతిషేధయోర్యుగపద్వచనానుపపత్తిః ।।।

విధిప్రతిషేధయోర్యుగపద్వచనం నోపపద్యతే। శుశావ, శుశువతుః, శుశువుః। శిశ్వాయ, శిశ్వియతుః, శిశ్వియుః। కిం కారణమ్?

।। భవతీతి చేన్న ప్రతిషేధః ।।।

భవతీతి చేత్ ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి।

।। నేతి చేన్న విధిః ।।।

నేతి చేద్విధిర్న సిధ్యతి।

।। సిద్ధం తు పూర్వస్యోత్తరేణ బాధితత్వాత్ ।।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్?

పూర్వం విధిముత్తరో విధిర్బాధతే। ఇతికరణోఽర్థనిర్దేశార్థ ఇత్యుక్తమ్।

।। సాధ్వనుశాసనేఽస్మిన్ శాస్త్రే యస్య విభాషా తస్య సాధుత్వమ్ ।।।

సాధ్వనుశాసనేఽస్మిన్ శాస్త్రే యస్య విభాషా క్రియతే స విభాషా సాధుః స్యాత్। సమాసశ్చైవ హి విభాషా క్రియతే, తేన సమాసస్యైవ విభాషా సాధుత్వం స్యాత్।

అస్తు యః సాధుః స ప్రయోక్ష్యతే అసాధుర్న ప్రయోక్ష్యతే।

న చైవ హి కదాచిద్ వ్యాకరణే రాజపురుష ఇత్యేతస్యామవస్థాయామసాధుత్వమిష్యతే। అపి చ-

।। ద్వైధాऽప్రతిపత్తిః ।।।

ద్వైధం శబ్దానామప్రతిపత్తిః స్యాత్। ఇచ్ఛామశ్చ--- పునర్విభాషాప్రదేశేషు ద్వైధం శబ్దానాం ప్రతిపత్తిః స్యాదితి। తచ్చ న సిధ్యతి। యస్య పునః కార్యాః శబ్దాః। విభాషాసా సమాసం నిర్వర్తయతి।

యస్యాపి నిత్యాః శబ్దాస్తస్యాప్యేష దోషో న భవతి। కథమ్? న విభాషాగ్రహణేన సాధుత్వమభిసమ్బధ్యతే। కిం తర్హి? సమాససఙ్జ్ఞాభిసమ్బధ్యతే। సమాస ఇత్యేషాం సఙ్జ్ఞా విభాషా భవతీతి

। తద్యథా-- మేధ్యః పశుర్విభాషితః మేధ్యోऽనడ్వాన్ విభాషితః ఇతి। నైతద్ విచార్యతే-- అనడ్వాన్

నానడ్వాన్ ఇతి। కిం తర్హి? ఆలబ్ధవ్యో నాలబ్ధవ్య ఇతి।

।। కార్యేషు యుగపదన్వాచయయౌగపద్యమ్ ।।।

కార్యేషు శబ్దేషు యుగపదన్వాచయేన చ యదుచ్యతే తస్య యుగపద్వచనతా ప్రాప్నోతి। తవ్యత్తవ్యానీయరః। ఢక్ చ మణ్డూకాదితి। యస్య పునర్నిత్యాః శబ్దాః ప్రయుక్తానామసౌ సాధుత్వమన్వాచష్టే।

నను చ యస్యాపి కార్యాస్తస్యాప్యేష న దోషః। కథమ్? ప్రత్యయః పరో భవతీత్యుచ్యతే। న చైకస్యాః

ప్రకృతేరనేకస్య ప్రత్యయస్య యుగపత్పరత్వేన సంభవోస్తి।

నాపి బ్రూమః-- ప్రత్యయమాలా ప్రాప్నోతీతి। కిం తర్హి? కర్తవ్యమితి ప్రయోక్తవ్యే యుగపద్ ద్వితీయస్య తృతీయస్య చ ప్రయోగః ప్రాప్నోతీతి।

నైష దోషః। అర్థగత్యర్థః శబ్దప్రయోగః। అర్థం సమ్ప్రత్యాయయిష్యామీతి శబ్దః ప్రయుజ్యతే। తత్రైకేనోక్తత్వాత్ తస్యార్థస్య ద్వితీయస్య తృతీయస్య చ ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్-- ఉక్తార్థానామప్రయోగః

ఇతి।

।। ఆచార్యదేశశీలనేన చ తద్విషయత్వమ్ ।।।

ఆచార్యదేశశీలనేన చ యదుచ్యతే తస్య తద్విషయతా ప్రాప్నోతి। ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్య। ప్రాచామవృద్ధాత్ ఫిన్ బహులమ్ ఇతి। గాలవా ఏవ హి హ్రస్వాన్ ప్రయుఞ్జీరన్। ప్రాక్షు చైవ హి ఫిన్ స్యాత్।

తద్యథా-- జమదగ్నిర్వా ఏతత్పఞ్చమమవదానమవాద్యత్। తస్మాన్నాజామదగ్న్యః పఞ్చావత్తం జుహోతి। యస్య పునర్నిత్యాః శబ్దాః గాలవగ్రహణం తస్య పూజార్థమ్। దేశగ్రహణం చ కీర్త్యర్థమ్।

నను చ యస్యాపి కార్యాః శబ్దాస్తస్యాపి గాలవగ్రహణం పూజార్థం స్యాత్। దేశగ్రహణం చ కీర్త్యర్థమ్।

।। తత్కీర్తనే చ ద్వైధాఽప్రతిపత్తిః ।।।

తత్కీర్తనే చ ద్వైధం శబ్దానామప్రతిపత్తిః స్యాత్। ఇచ్ఛామశ్చ పునరాచార్యగ్రహణేషు దేశగ్రహణేషు చ ద్వైధం శబ్దానాం ప్రతిపత్తిః స్యాదితి। తచ్చ న సిధ్యతి।

।। అశిష్యో వా విదితత్వాత్ ।।।

అశిష్యో వా పునరయం యోగః। కిం కారణమ్? విదితత్వాత్। యదనేన యోగేన ప్రార్థ్యతే తస్యార్థస్య విదితత్వాత్। యేపి హ్యేతాం సఞ్జ్ఞాం నారభన్తే తేపి విభాషేత్యుక్తేఽనిత్యత్వమవగచ్ఛన్తి। యాజ్ఞికాః ఖల్వపి సఞ్జ్ఞామనారభమాణా విభాషేత్యుక్తేఽనిత్యత్వమవగచ్ఛన్తి। తద్యథా-- మేధ్యః పశుర్విభాషితో మేధ్యోఽనడ్వాన్ విభాషిత ఇతి। ఆలబ్ధవ్యో నాలబ్ధవ్య ఇతి గమ్యతే। ఆచార్యః ఖల్వపి సఞ్జ్ఞామారభమాణో భూయిష్ఠమన్యైరపి శబ్దైరేతమర్థం సమ్ప్రత్యాయయతి-- బహులమన్యతరస్యామ్ ఉభయథా వా ఏకేషామితి।

।। అప్రాప్తే త్రిసంశయాః ।।।

ఇత ఉత్తరం యా విభాషా అనుక్రమిష్యామః అప్రాప్తే తా ద్రష్టవ్యాః। త్రింసంశయాస్తు భవన్తి। ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి।

।। ద్వన్ద్వే చ విభాషా జసి ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్రేతి?

ఉభయశబ్దః సర్వాదిషు పఠ్యతే। తయపశ్చాయజాదేశః క్రియతే। తేన వా నిత్యే ప్రాప్తే, అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। అయచ్ ప్రత్యయాన్తరమ్।

యది ప్రత్యయాన్తరమ్। ఉభయీ ఇతి ఇర్కారో న ప్రాప్నోతి ।

మా భూదేవమ్। మాత్రచ్ ఇత్యేవం భవిష్యతి। కథమ్? మాత్రజితి నేదం ప్రత్యయగ్రహణమ్। కిం తర్హి? ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? మాత్రశబ్దాత్ ప్రభృత్యా అయచశ్చకారాత్।

యది ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। కతి తిష్ఠన్తి అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అత ఇతి వర్తతే।

ఏవమపి-- తైలమాత్రా ఘృతమాత్రా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

సదృశస్యాప్యసంనివిష్టస్య న భవిష్యతి ప్రత్యాహారేణ గ్రహణమ్।

।। ఊర్ణోతేర్విభాషా ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర ?

అసంయోగాల్లిట్ కిదితి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వా అప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। అన్యద్ధి కిత్త్వమన్యద్ధి ఙిత్త్వమ్।

ఏకం చేఙ్కిత్కితౌ।

యద్యేకం ఙిత్కితౌ తతః సందేహః। అథ హి నానా, నాస్తి సన్దేహః।

యద్యపి నానా, ఏవమపి సన్దేహః-- ప్రోర్ణువీతి। సార్వధాతుకమపిదితి వా నిత్యే ప్రాప్తే అన్యత్ర వా అప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే।

।। విభాషోపయమనే।। ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర ?

గన్ధన ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। గన్ధనే ఇతి నివృత్తమ్।

।। అనుపసర్గాద్వా ।।। ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

వృత్తిసర్గతాయనేషు క్రమః ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। వృత్త్యాదిష్వితి నివృత్తమ్।

।। విభాషా వృక్షమృగాదీనామ్ ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

జాతిరప్రాణినామ్ ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। జాతిరప్రాణినామ్ ఇతి నివృత్తమ్।

।। ఉపవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామ్ ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ప్రత్యయాన్తాదితి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। అభయత్ర వేతి। అప్రాప్తే। ప్రత్యయాన్తా ధాత్వాన్తరాణి ।

।। దీపాదీనాం విభాషా ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర ?

భావకర్మణోరితి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। కర్తరీతి హి వర్తతే।

ఏవమపి సన్దేహః। సకర్మకస్య కర్తా కర్మవద్ భవతి। అకర్మకాశ్చ దీపాదయః।

అకర్మకా అపి వై సోపసర్గాః సకర్మకా భవన్తి।

కర్మాపదిష్టా విధయః కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం చ భవన్తి। కర్తృస్థభావకాశ్చ దీపాదయః।

।। విభాషాగ్రేప్రథమపూర్వేషు।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఆభీక్ష్ణ్యే ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। ఆభీక్ష్ణ్యే ఇతి నివృత్తమ్।

।। తృన్నాదీనాం విభాషా ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఆక్రోశే ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। ఆక్రోశే ఇతి నివృత్తమ్।

।। ఏకహలాదౌ పూరయితవ్యేఽన్యతరస్యామ్ ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఉదకస్యోదః సఞ్జ్ఞాయామ్ ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। సఞ్జ్ఞాయామితి నివృత్తమ్।

।। శ్వాదేరిఞి పదాన్తస్యాన్యతరస్యామ్ ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఇఞి ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। ఇఞీతి నివృత్తమ్।

।। సపూర్వాయాః ప్రథమాయా విభాషా ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

చాదిభిర్యోగే ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। చాదిభిర్యోగే ఇతి నివృత్తమ్।

।। గ్రో యజి। అచి విభాషా ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

యజీతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

అప్రాప్తే। యజీతి నివృత్తమ్।

।। ప్రాప్తే చ ।।।

ఇత ఉత్తరం యా విభాషా అనుక్రమిష్యామః ప్రాప్తే తా ద్రష్టవ్యాః। త్రిసంశయాస్తు భవన్తి। ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి।

।। విభాషా విప్రలాపే ।।।

ప్రాప్తే, అప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

వ్యక్తవాచామితి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ప్రాప్తే। వ్యక్తవాచామితి హి వర్తతే।

।। విభాషోపపదేన ప్రతీయమానే ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

స్వరితఞితి ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ప్రాప్తే। స్వరితఞితి ఇతి హి వర్తతే।

।। తిరోన్తర్ధౌ,విభాషా కృఞి ।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

అన్తర్ధావితి నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ప్రాప్తే। అన్తర్ధావితి హి వర్తతే।

।। అధిరీశ్వరే। విభాషా కృఞి ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ప్రాప్తే। అధిరీశ్వరే ఇతి వర్తతే।

।। దివస్తదర్థస్య। విభాషోపసర్గే ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

తదర్థస్యేతి నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాऽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ప్రాప్తే। తదర్థస్యేతి వర్తతే।

।। ఉభయత్ర చ ।।।

ఇత ఉత్తరం యా విభాషా అనుక్రమిష్యామ ఉభయత్ర తా ద్రష్టవ్యాః। త్రిసంశయాస్తు భవన్తి ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి।

।। హృక్రోరన్యతరస్యామ్ ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

।। గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకాణామణి కర్తా స ణావితి ।। నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాऽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్। అభ్యవహారయతి సైన్ధవాన్ అభ్యవహారయతి సైన్ధవైః। వికారయతి సైన్ధవాన్, వికారయతి సైన్ధవైః। అప్రాప్తే। హరతి భారం దేవదత్తః। హారయతి భారం దేవదత్తమ్ హారయతి భారం దేవదత్తేన। కరోతి కటం దేవదత్తః। కారయతి కటం దేవదత్తమ్ కారయతి కటం దేవదత్తేన।

।। న యది। విభాషా సాకాఙ్క్షే ।।।

ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే?కథం చోభయత్ర?

యదీతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాऽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్ అభిజానాసి దేవదత్త యత్ కశ్మీరేషు వత్స్యామః। యత్ కశ్మీరేష్వవసామ। యత్తత్రౌదనం భోక్ష్యామహే। యత్తత్రౌదనమభుఞ్జ్మహి। అప్రాప్తే-- అభిజానాసి దేవదత్త కశ్మీరాన్ గమిష్యామః। కశ్మీరానగచ్ఛామ। తత్రౌదనం భోక్ష్యామహే। తత్రౌదనమభుఞ్జ్మహి।

।। విభాషా శ్వేః ।।।

ప్రాప్తే, అప్రాప్తే, ఉభయత్ర వేతి సన్దేహః।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

కితీతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాऽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్। శుశువతుః , శుశువుః। శిశ్వియతుః, శిశ్వియుః। అప్రాప్తే। శుశవిథ। శిశ్వాయ, శిశ్వయిథ।

॥ విభాషా సంఘుషాస్వనామ్ ॥

సంపూర్వాద్ ఘుషేః ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వేతి సన్దేహ।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

ఘుషిరవిశబ్దేన ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్। సంఘుష్టా సంఘుషితా వా రజ్జుః। అప్రాప్తే సంఘుష్టం సంఘుషితం వా వాక్యమాహ।

ఆఙ్పూర్వాత్ స్వనేః ప్రాప్తే అప్రాప్తే ఉభయత్ర వతి।

కథం చ ప్రాప్తే? కథం చాప్రాప్తే? కథం చోభయత్ర?

మనసీతి వా నిత్యే ప్రాప్తే। అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే। ఉభయత్ర వేతి।

ఉభయత్ర। ప్రాప్తే తావత్। ఆస్వాన్తం మనః। ఆస్వనితం మనః। అప్రాప్తే। ఆస్వనితో దేవదత్తః। ఆస్వాన్తో దేవదత్త ఇతి॥44॥

-1-1-45- ఇగ్యణః సమ్ప్రసారణమ్

కిమియం వాక్యస్య సమ్ప్రసారణసఞ్జ్ఞా క్రియతే ఇగ్యణ ఇత్యేతద్ వాక్యం సమ్ప్రసారణసఞ్జ్ఞం భవతీతి। ఆహోస్విద్ వర్ణస్య, ఇగ్ యో యణః స్థానే వర్ణః స సమ్ప్రసారణసంజ్ఞో భవతీతి।

కశ్చాత్ర విశేషః?

॥ సమ్ప్రసారణసఞ్జ్ఞాయాం వాక్యస్య సఞ్జ్ఞా చేద్ వర్ణవిధిః ॥

సమ్ప్రసారణసఞ్జ్ఞాయాం వాక్యస్య సఞ్జ్ఞా చేద్ వర్ణవిధిర్న సిధ్యతి। సమ్ప్రసారణాత్ పరః పూర్వో భవతీతి। సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతీతి। న హి వాక్యస్య సమ్ప్రసారణసఞ్జ్ఞాయాం సత్యామేష నిర్దేశ ఉపపద్యతే। నాప్యేతయోః కార్యయోః సమ్భవోస్తి।

అస్తు తర్హి వర్ణస్య।

॥ వర్ణస్య సఞ్జ్ఞా చేన్నిర్వృత్తిః ॥

వర్ణస్య సఞ్జ్ఞా చేన్నిర్వృత్తిర్న సిధ్యతి। ష్యఙః సమ్ప్రసారణమ్ ఇతి। స ఏవ హి తావదిగ్ దుర్లభో యస్య సఞ్జ్ఞా క్రియతే। అథాపి కథం చిల్లభ్యేత। కేనాసౌ యణః స్థానే స్యాత్। అనేన

చైవ హ్యసౌ వ్యవస్థాప్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

।। విభక్తివిశేషనిర్దేశస్తు జ్ఞాపక ఉభయసఞ్జ్ఞాత్వస్య ।।।

యదయం విభక్తివిశేషైర్నిర్దేశం కరోతి-- సమ్ప్రసారణాత్ పరః పూర్వో భవతి, సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతి, ష్యఙః సమ్ప్రసారణం భవతీతి। తేన జ్ఞాయతే ఉభయోః సఞ్జ్ఞా భవతీతి। యత్తావదాహ సమ్ప్రసారణాత్ పరః పూర్వో భవతి, సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతీతి తేన జ్ఞాయతే వర్ణస్య భవతీతి। యదప్యాహ- ష్యఙః సమ్ప్రసారణమితి తేన జ్ఞాయతే వాక్యస్యాపి సఞ్జ్ఞా భవతీతి।

అథవా పునరస్తు వాక్యస్యైవ। నను చోక్తం సమ్ప్రసారణసఞ్జ్ఞాయాం వాక్యస్య సఞ్జ్ఞా చేద్ వర్ణవిధిర్న సిధ్యతీతి। నైష దోషః। యథా కాకాజ్జాతః కాకః। శ్యేనాజ్జాతః శ్యేనః। ఏవం సమ్ప్రసారణాజ్జాతం సమ్ప్రసారణమ్। తస్మాత్పరః పూర్వో భవతి, తస్య దీర్ఘో భవతీతి।

అథవా దృశ్యన్తే హి వాక్యేషు వాక్యైకదేశాన్ ప్రయుఞ్జానాః। పదేషు చ పదైకదేశాన్। వాక్యేషు తావద్ వాక్యైకదేశాన్- ప్రవిశ పిణ్డీమ్। ప్రవిశ తర్పణమ్ ఇతి। పదేషు పదైకదేశాన్- దేవదత్తో దత్తః। సత్యభామా భామేతి। ఏవమిహాపి--- సమ్ప్రసారణనిర్వృత్తాత్, సమ్ప్రసారణనిర్వృత్తస్య ఏతస్య వాక్యస్యార్థే సమ్ప్రసారణాత్ సమ్ప్రసారణస్యేత్యేష వాక్యైకదేశః ప్రయుజ్యతే। తేన నిర్వృత్తస్య విధిం విజ్ఞాస్యామః। సమ్ప్రసారణనిర్వృత్తాత్, సమ్ప్రసారణనిర్వృత్తస్యేతి।

అథవా-- ఆహాయం సమ్ప్రసారణాత్ పరః పూర్వో భవతి। సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘో భవతీతి। న చ వాక్యస్య సమ్ప్రసారణసఞ్జ్ఞాయాం సత్యామేష నిర్దేశ ఉపపద్యతే। నాప్యేతయోః కార్యయోః సమ్భవోఽస్తీతి

తత్ర వచనాద్ భవిష్యతి।

అథవా పునరస్తు వర్ణస్య। నను చోక్తమ్--- వర్ణసఞ్జ్ఞా చేన్నిర్వృత్తిరితి। నైష దోషః। ఇతరేతరాశ్రయమాత్రమేతచ్చోదితమ్। సర్వాణి చేతరేతరాశ్రయాణ్యేకత్వేన పరిహృతాని సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాదితి।

నేదం తుల్యమన్యైరితరేతరాశ్రయైః। న హి తత్ర కించిదుచ్యతే అస్య స్థానే యే ఆకారైకారౌకారా భావ్యన్తే తే వృద్ధిసఞ్జ్ఞా భవన్తీతి। ఇహ హి పునరుచ్యతే ఇగ్ యో యణః స్థానే వర్ణః స సమ్ప్రసారణసంజ్ఞో భవతీతి।

ఏవం తర్హి భావినీయం సఞ్జ్ఞా విజ్ఞాస్యతే। తద్యథా కశ్చిత్ కంచిత్ తన్తువాయమాహ అస్య సూత్రస్య శాటకం వయేతి। స పశ్యతి యది శాటకో, న వాతవ్యః। అథ వాతవ్యో న శాటకః। శాటకో వాతవ్యశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్। భావినీ ఖల్వస్య సఞ్జ్ఞాఽభిప్రేతా స మన్యే వాతవ్యో

యస్మిన్నుతే శాటక ఇత్యేతద్ భవతీతి। ఏవమిహాపి స యణః స్థానే భవతి యస్యాభినిర్వృత్తస్య సమ్ప్రసారణమిత్యేషా సఞ్జ్ఞా భవిష్యతి।

అథవా ఇజాదియజాదిప్రవృత్తిశ్చైవ హి లోకే లక్ష్యతే। యజాద్యుపదేశాత్తు ఇజాదినివృత్తిః ప్రసక్తా। ప్రయుఞ్జతే చ

పునర్లోకా ఇష్టమ్ ఉప్తమ్ ఇతి। తే మన్యామహే అస్య యణః స్థానే ఇమమికం ప్రయుఞ్జతే ఇతి। తత్ర తస్యాసాధ్వభిమతస్య శాస్త్రేణ సాధుత్వమన్వాఖ్యాయతే-- కితి సాధుర్భవతి, జితి సాధుర్భవతీతి।।45।।

-1-1-46- ఆద్యన్తౌ టకితౌ

సమాసనిర్దేశోఽయమ్। తత్ర న జ్ఞాయతే-- క ఆదిః కోఽన్త ఇతి। తద్యథా-- అజావిధనౌ దేవదత్తయజ్ఞదత్తావిత్యుక్తే తత్ర న జ్ఞాయతే-- కస్యాజా ధనం కస్యావయ ఇతి।

యద్యపి తావల్లోక ఏష దృష్టన్తః। దృష్టాన్తస్యాపి తు పురుషారమ్భో నివర్తకో భవతి।

అస్తి వేహ కశ్చిత్ పురుషారమ్భః?

అస్తీత్యాహ।

కః?

సఙ్ఖ్యాతానుదేశో నామ।

కౌ పునష్టకితావాద్యన్తౌ భవతః ?

ఆగమావిత్యాహ।

యుక్తం పునర్యన్నిత్యేషు నామ శబ్దేషు ఆగమశాసనం స్యాత్। న నిత్యేషు నామ శబ్దేషు కూటస్థైరవిచాలిభిర్వర్ణైర్భవితవ్యమనపాయోపజనవికారిభిః। ఆగమశ్చ నామాపూర్వః శబ్దోపజనః।

అథ యుక్తం యన్నిత్యేషు శబ్దేష్వాదేశాః స్యుః।

బాఢం యుక్తమ్। శబ్దాన్తరైరిహ భవితవ్యమ్। తత్ర శబ్దాన్తరాత్ శబ్దాన్తరస్య ప్రతిపత్తిర్యుక్తా।

ఆదేశాస్తర్హీమే భవిష్యన్తి। అనాగమకానాం సాగమకాః। తత్ కథమ్ ? సఞ్జ్ఞాధికారోఽయమ్। ఆద్యన్తౌ చేహ సంకీర్త్యేతే। టకారకకారావితావుదాహ్రియేతే। తత్రాద్యన్తయోష్టకకారావితౌ సంజ్ఞే

భవిష్యతః। తత్రార్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేరిత్యుపస్థితమిదం భవతి-- ఆదిరితి। తేనేకారాదిరాదేశో భవిష్యతి।

ఏతావదిహ సూత్రమిడితి। కథం పునరియతా సూత్రేణ ఇకారాదిరాదేశో లభ్యః?

లభ్య ఇత్యాహ। కథమ్? బహువ్రీహినిర్దేశాత్। బహువ్రీహినిర్దేశోఽయమ్। ఇకార ఆదిరస్యేతి।

యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుమ్। ఇహ తు కథమ్--- లుఙ్లఙ్లృఙ్క్ష్వడుదాత్తః ఇతి। అత్రాశక్యముదాత్తగ్రహణేనాకారో విశేషయితుమ్। తత్ర కో దోషః। అఙ్గస్యోదాత్తత్వం ప్రసజ్యేత।

నైష దోషః। త్రిపదోఽయం బహువ్రీహిః। తత్ర వాక్య ఏవోదాత్తగ్రహణేనాకారో విశేష్యతే। అకార ఉదాత్త ఆదిరస్యేతి।

యత్ర తర్హ్యనువృత్త్యైతద్ భవతి-- ఆడజాదీనామ్ ఇతి।

వక్ష్యత్యేతద్- అజాదీనామటా సిద్ధమ్ ఇతి।

అథవా యత్తావదయం సామాన్యేనోపదేష్టుం శక్నోతి తత్తావదుపదిశతి ప్రకృతిం తతో వలాద్యార్ధఘాతుకం తతః పశ్చాదికారమ్। తేనాయం విశేషేణ శబ్దాన్తరం సముదాయం ప్రతిపద్యతే। తద్యథా ఖదిరబర్బురయోః-- ఖదిరబర్బురౌ గౌరకాణ్డౌ సూక్ష్మపర్ణౌ। తతః పశ్చాదాహ--- కణ్కటవాన్ ఖదిర ఇతి। తేనాసౌ విశేషేణ ద్రవ్యాన్తరం సముదాయం ప్రతిపద్యతే।

అథవా-- ఏతయానుపూర్వ్యాఽయం శబ్దాన్తరముపదిశతి। ప్రకృతిం, తతో వలాద్యార్ధధాతుకం తతః పశ్చాదికారం, యస్మింస్తస్యాగమబుద్ధిర్భవతి।

।। టకితోరాద్యన్తవిధానే ప్రత్యయప్రతిషేధః ।। ।

టకితోరాద్యన్తవిధానే ప్రత్యయస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రత్యయ ఆదిరన్తో వా మా భూదితి। చరేష్టః। ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతి।

పరవచనాత్ సిద్ధమ్।

పరవచనాత్ ప్రత్యయ ఆదిరన్తో వా న భవిష్యతి।

పరవచనాత్ సిద్ధమితి చేన్నాపవాదత్వాత్।

పరవచనాత్ సిద్ధమితి చేన్న, కిం కారణమ్? అపవాదత్వాత్। అపవాదోఽయం యోగ। తద్యథా మిదచోన్త్యాత్పరః ఇత్యేష యోగః స్థానేయోగత్వస్య ప్రత్యయపరత్వస్య చాపవాదః।

విషమ ఉపన్యాసః యుక్తం తత్ర యదనవకాశం మిత్కరణం స్థానేయోగత్వం ప్రత్యయపరత్వం చ బాధతే। ఇహ పునరుభయం

సావకాశమ్। కోఽవకాశః? టిత్కరణస్యావకాశః- టిత ఇతి ఇర్కారో యథా స్యాత్। కిత్కరణస్యావకాశః- కితీత్యాకారలోపో యథా స్యాత్।

ప్రయోజనం నామ తద్ వక్తవ్యం యన్ని యోగతః స్యాత్। యది చాయం నియోగతః పరః స్యాత్ తత ఏతత్ ప్రయోజనం స్యాత్। కుతో ను ఖల్వేతత్-- టిత్కరణాదయం పరో భవిష్యతి

న పునరాదిరితి। కిత్కరణాచ్చ పరో భవిష్యతి- ఇతి న పునరన్త ఇతి। టితః ఖల్వప్యేష పరిహారః, యత్ర నాస్తి సమ్భవః యత్పరశ్చ స్యాద్ ఆదిశ్చ। కితస్త్వపరిహారః, అస్తి హి సమ్భవో యత్పరశ్చ స్యాదన్తశ్చ। తత్ర కో దోషః? ఉపసర్గే ఘోః కిః। ఆధ్యోః ప్రధ్యోః। నోఙ్ధాత్వోరితి ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత।

టితశ్చాప్యపరిహారః, స్యాదేవ హ్యయం టిత్కరణాదాదిః, న పునః పరః।

క్వ తర్హీదానీమిదం స్యాత్-- టిత ఇర్కరో భవతీతి।

య ఉభయవాన్ గాపోష్టగితి।

॥ సిద్ధం తు షష్ఠ్యధికారే వచనాత్ ॥।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? షష్ఠ్యధికారేఽయం యోగః కర్తవ్యః। ఆద్యన్తౌ టకితౌ షష్ఠీ నిర్దిష్టస్యేతి।

॥ ఆద్యన్తయోర్వా షష్ఠ్యర్థత్వాత్ తదభావేఽసమ్ప్రత్యయః ॥।

ఆద్యన్తయోర్వా షష్ఠ్యర్థత్వాత్ తదభావే షష్ఠ్యా అభావే అసమ్ప్రత్యయః స్యాత్। ఆదిరన్తో వా న భవిష్యతి।

యుక్తం పునర్యచ్ఛబ్దనిమిత్తకో నామార్థః స్యాత్। నార్థనిమిత్తకేన నామ శబ్దేన భవితవ్యమ్।

అర్థనిమిత్తక ఏవ శబ్దః। తత్ కథమ్। ఆద్యన్తౌ షష్ఠ్యర్థౌ। నైవాత్ర షష్ఠీం పశ్యామః। తేన మన్యామహే-- ఆద్యన్తావేవాత్ర న స్తః। తయోరభావే షష్ఠ్యపి న భవతీతి।

-1-1-47- మిదచోఽన్త్యాత్పరః

కిమర్థమిదముచ్యతే?

॥ మిదచోన్త్యాత్పరః స్థానపరప్రత్యయస్యాపవాదః ॥।

మిదచోన్త్యాత్పర ఇత్యుచ్యతే। స్థానేయోగత్వస్య ప్రత్యయపరత్వస్య చాపవాదః। స్థానేయోగత్వస్య తావత్। కుణ్డాని వనాని। పయాంసి యశాంసి। ప్రత్యయపరత్వస్య। భినత్తి ఛినత్తి।

భవేదిదం యుక్తముదాహరణమ్-- కుణ్డాని వనాని। యత్ర నాస్తి సమ్భవో యదయమచోన్త్యాత్పరశ్చ స్యాత్ స్థానే చేతి। ఇదం త్వయుక్తమ్- పయాంసి, యశాంసీతి। అస్తి హి సమ్భవో యదయమచోన్త్యాత్పరశ్చ స్యాత్ స్థానే చేతి।

ఏతదపి యుక్తమ్। కథమ్? నైవేశ్వర ఆజ్ఞాపయతి నాపి ధర్మసూత్రకారాః పఠన్తి-- అపవాదైరుత్సర్గా బాధ్యన్తామితి। కిం తర్హి? లౌకికోఽయం దృష్టాన్తః। లోకే హి సత్యపి సమ్భవే బాధనం భవతి। తద్యథా బ్రహ్మణేభ్యో దధి దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి సత్యపి సమ్భవే

దధిదానస్య తక్రదానం నివర్తకం భవతి। ఏవమిహాపి సత్యపి సమ్భవే అచామన్త్యాత్పరత్వం షష్ఠీస్థానేయోగత్వం బాధిష్యతే।

।। అన్త్యాత్పూర్వో మస్జేర్మిదనుషఙ్గసంయోగాదిలోపార్థమ్ ।।।

అన్త్యాత్పూర్వో మస్జేర్మిద్వక్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్? అనుషఙ్గసంయోగాదిలోపార్థమ్। అనుషఙ్గలోపార్థం సంయోగాదిలోపార్థం చ । అనుషఙ్గలోపార్థం తావత్। మగ్నః। మగ్నవాన్। సంయోగాదిలోపార్థమ్ మఙ్క్తా మఙ్క్తుమ్ మఙ్క్తవ్యమ్।

।। భర్జిర్మచ్యోశ్చ।।

భర్జిర్మచ్యోశ్చాన్తాత్పూర్వో మిద్వక్తవ్యః। భరూజా మరీచయ ఇతి।

స తర్హి వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః। నిపాతనాత్ సిద్ధమ్। కిం నిపాతనమ్? భరూజాశబ్దోఽఙ్గుల్యాదిషు పఠ్యతే।

మరీచిశబ్దో బాహ్వాదిషు।

కిం పునరయం పూర్వాన్తః, ఆహోస్విత్ పరాది, ఆహోస్విదభక్తః।

కథం చాయం పూర్వాన్తః స్యాత్, కథం వా పరాదిః కథం వాఽభక్తః?

యద్యన్త ఇతి వర్తతే తతః పూర్వాన్తః। అథాదిరితి వర్తతే తతః పరాదిః। అథోభయం నివృత్తం

తతోఽభక్తః।

కశ్చాత్ర విశేషః?

।। అభక్తే దీర్ఘనలోపస్వరణత్వానుస్వారశీభావాః।।

యద్యభక్తో దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। కుణ్డాని వనాని। నోపధాయాః సర్వనామస్థానే చాసమ్బుద్ధావితి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। దీర్ఘ । నలోప। నలోపశ్చ న సిధ్యతి। అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా। తా తా పిణ్డానామ్।

నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యేతి నలోపో న ప్రాప్నోతి। నలోప । స్వర- స్వరశ్చ న సిధ్యతి। సర్వాణి జ్యోతింషి। సర్వస్య సుపీత్యాద్యుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి। స్వర । ణత్వ- ణత్వం చ న సిధ్యతి। మాషవాపాణి। వ్రీహివాపాణి। పూర్వాన్తే ప్రాతిపదికాన్తనకారస్యేతి సిద్ధమ్। పరాదౌ విభక్తినకారస్యేతి। అభక్తే నుమో గ్రహణం కర్తవ్యమ్। న కర్తవ్యమ్। క్రియతే ఏతన్ న్యాస ఏవ। ప్రాతిపదికాన్తనుమ్విభక్తిషు చేతి। ణత్వ । అనుస్వార- అనుస్వారశ్చ న సిధ్యతి। ద్విషన్తపః పరన్తపః। మోనుస్వారో హలీత్యనుస్వారో న ప్రాప్నోతి మా భూదేవమ్। నశ్చాపదాన్తస్య ఝలీత్యేవం

భవిష్యతి। యస్తర్హి న ఝల్పరః। వహంలిహో గౌః। అభ్రంలిహో వాయుః। అనుస్వార ।

శీభావ- శీభావశ్చ న సిధ్యతి। త్రపుణీ జతునీ తుమ్బురుణీ। నపుంసకాదుత్తరస్యౌజః శీభావో భవతీతి శీభావో న ప్రాప్నోతి। శీభావ ।

ఏవం తర్హి పరాదిః కరిష్యతే।

।। పరాదౌ గుణవృద్ధ్యౌత్త్వదీర్ఘనలోపానుస్వారశీభావే నకారప్రతిషేధః।।

యది పరాదిః గుణః ప్రతిషేధ్యః। త్రపుణే జతునే తుమ్బురుణే। ఘేర్ఙితీతి గుణః ప్రాప్నోతి। గుణ । వృద్ధిః ప్రతిషేధ్యా। అతిసఖీని బ్రాహ్మణకులాని। సఖ్యురసంబుద్ధౌ ఇతి ణిత్త్వే అచో ఞ్ణితీతి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి। వృద్ధి । ఔత్త్వ- ఔత్త్వం చ ప్రతిషేధ్యమ్। త్రపుణి జతుని తుమ్బురుణి। ఇదుద్భ్యామ్ ఔదచ్చ ఘేరితి ఔత్త్వం ప్రాప్నోతి। ఔత్త్వ। దీర్ఘ దీర్ఘత్వం చ న సిధ్యతి। కుణ్డాని వనాని। నోపధాయాః సర్వనామస్థానే చాసమ్బుద్ధౌ ఇతి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। మా భూదేవమ్। అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చేత్యేవం భవిష్యతి। ఇహ తర్హి అస్థీని దధీని ప్రియసఖీని బ్రాహ్మణకులాని। దీర్ఘ। నలోప- నలోపశ్చ న సిధ్యతి। అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా। తా తా పిణ్డానామ్। నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యేతి నలోపో న ప్రాప్నోతి। నలోప। అనుస్వార- అనుస్వారశ్చ న ప్రాప్నోతి। మా భూదేవమ్। నశ్చాపదాన్తస్య ఝలీత్యేవం భవిష్యతి। యస్తర్హి న ఝల్పరః। వహంలిహో గౌః। అభ్రంలిహో వాయుః। అనుస్వార। శీభావే నకారప్రతిషేధః। శీభావే నకారప్రతిషేధో వక్తవ్యః। త్రపుణీ జతునీ తుమ్బురుణీ। సనుమ్కస్య శీభావః ప్రాప్నోతి। నైష దోషః। నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవం న

భవిష్యతి। యస్తర్హి నిర్దిశ్యతే తస్య న ప్రాప్నోతి। కస్మాత్। నుమా వ్యవహితత్వాత్।

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।

।। పూర్వాన్తే నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం ద్విగుస్వరశ్చ।।

యది పూర్వాన్తః క్రియతే నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం ద్విగుస్వరశ్చ న సిధ్యతి।

నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వమ్। ఆరాశస్త్రిణీ। ధానా శష్కులినీ। నిష్కౌశామ్బినీ। నిర్వారాణసినీ। ద్విగుస్వర- పఞ్చారత్నినీ। దశారత్నినీ ।। నుమి కృతేఽనజన్తత్వాదేతే విధయో న ప్రాప్నువన్తి।

।। న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్।।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్। బహిరఙ్గో నుమ్। అన్తరఙ్గా ఏతే విధయః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే। ద్విగుస్వరే భూయాన్ పరిహారః। సంఘాతభక్తోఽసౌ నోత్సహతేఽవయవస్యేగన్తతాం విహన్తుమితి కృత్వా ద్విగుస్వరో భవిష్యతి।

-1-1-48- ఏచ ఇగ్ఘ్రస్వాదేశే

కిమర్థమిదముచ్యతే।

।। ఏచ ఇగ్వచనం సవర్ణాకారనివృత్త్యర్థమ్।।

ఏచ ఇగ్ భవతీత్యుచ్యతే సవర్ణానివృత్త్యర్థమకారనివృత్త్యర్థం చ। సవర్ణ నివృత్త్యర్థే తావత్- ఏజో హ్రస్వాదేశశాసనేషు అర్ధ ఏకారః, అర్ధ ఒకారో వా మా భూదితి। అకారనివృత్త్యర్థం చ। ఇమావైచౌ సమాహారవర్ణౌ। మాత్రావర్ణస్య, మాత్రేవర్ణోవర్ణయోః। తయోర్హ్రస్వశాసనేషు కదాచిదవర్ణః స్యాత్। కదాచిదివర్ణో వర్ణౌ। మా కదాచిదవర్ణౌ భూదిత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనేతత్। కిం తర్హీతి?

।। దీర్ఘప్రసఙ్గస్తు।।

దీర్ఘాస్త్వికః ప్రాప్నువన్తి। కిం కారణమ్? స్థానేన్తరతమో భవతీతి।

నను చ హ్రస్వాదేశ ఇత్యుచ్యతే తేన దీర్ఘా న భవిష్యన్తి।

విషయార్థమేతత్ స్యాత్। ఏచో హ్రస్వప్రసఙ్గే ఇగ్ భవతీతి।

।। దీర్ఘాప్రసఙ్గస్తు నివర్తకత్వాత్।।

దీర్ఘాణాం త్వికామప్రసఙ్గః। కిం కారణమ్? నివర్తకత్వాత్। నానేనేకో నిర్వత్యన్తే। కిం తర్హి? అనికో నిర్వత్యన్తే। సిద్ధా హ్యత్ర హ్రస్వా ఇకాశ్చానికశ్చ। తత్రానేనానికో నిర్వత్యన్తే।

।। సవర్ణనివృత్త్యర్థేన తావన్నార్థః।।

।। సిద్ధమేజః సస్థానత్వాత్।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ఏజః సస్థానత్వాత్ ఇకారోకారౌ భవిష్యతః। అర్ధ ఏకారోఽర్ధ ఒకారో వా న భవిష్యతి।

నను చ ఏజః సస్థానతరావర్ధైకారార్ధౌకారౌ।

న తౌ స్తః। యది హి తౌ స్యాతాం తావేవాయముపదిశేత్।

నను చ భోశ్ఛన్దోగానాం సాత్యముగ్రిరాణాయనీయా అర్ధమేకారమర్ధమోకారం చాధీయతే। సుజాతే ఏ

అశ్వసూనృతే। అధ్వర్యో ఓ అద్రిభిః సుతమ్। శుక్రం తే ఏ అన్యత్। యజతం తే ఏ అన్యదితి।

పార్షదకృతిరేషా తత్ర భవతామ్। నైవ లోకే నాన్యస్మిన్ వేదే అర్ధ ఏకారః, అర్ధ ఒకారో వాస్తి।

అకారనివృత్త్యర్థేనాపి నార్థః।

।। ఐచోశ్చోత్తరభూయస్త్వాత్।।

ఐచోశ్చోత్తర భూయస్త్వాదవర్ణో న భవిష్యతి। భూయసీ మాత్రేవర్ణోవర్ణయోరల్పీయస్యవర్ణస్య। భూయస ఏవ గ్రహణాని భవిష్యన్తి। తద్యథా బ్రాహ్మణగ్రామ ఆనీయతామిత్యుచ్యతే। తత్ర చావరతః పఞ్చకారుకీ భవతి।

-1-1-49- షష్ఠీ స్థానేయోగా

కిమిదం స్థానేయోగేతి ?

స్థానే యోగోఽస్యాః సా స్థానేయోగా। సప్తమ్యలోపో నిపాతనాత్। తృతీయాయా వా ఏత్వమ్। స్థానేన యోగోఽస్యాః సా స్థానేయోగేతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

షష్ఠీ స్థానేయోగవచనం నియమార్థమ్। నియమార్థోఽయమారమ్భః। ఏకశతం షష్ఠ్యర్థా యావన్తో వా సన్తి తే సర్వే షష్ఠ్యాముచ్చారితాయాం ప్రాప్నువన్తి। ఇష్యతే చ వ్యాకరణే యా షష్ఠీ సా స్థానేయోగైవ స్యాదితి తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి షష్ఠ్యాః స్థానేయోగవచనం నియమార్థమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

।। అవయవషష్ఠ్యాదిష్వతిప్రసఙ్గః శాసో గోహ ఇతి ।।

అవయవషష్ఠ్యాదయస్తు న సిధ్యన్తి। తత్ర కో దోషః। శాస ఇదఙ్ హలోరితి శాసేశ్చాన్త్యస్య స్యాదుపధామాత్రస్య చ। ఊదుపధాయా గోహః ఇతి గోహేశ్చాన్త్యస్య స్యాదుపధామాత్రస్య చ।

।। అవయవషష్ఠ్యాదీనాం చాప్రాప్తిర్యోగస్యాసందిగ్ధత్వాత్।।

అవయవషష్ఠ్యాదీనాం చ నియమస్యాప్రాప్తిః। కిం కారణమ్? యోగస్యాసందిగ్ధత్వాత్। సన్దేహే

నియమః। న చావయవషష్ఠ్యాదిషు సన్దేహః।

కిం వక్తవ్యమేతత్?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

లౌకికోఽయం దృష్టాన్తః। తద్యథా లోకే కశ్చిత్ కంచిత్ పృచ్ఛతి గ్రామాన్తరం గమిష్యామి పన్థానం మే భవానుపదిశత్వితి। స తస్మాయాచష్టే అముష్మిన్నవకాశే హస్తదక్షిణో గ్రహీతవ్యః। అముష్మిన్నవకాశే హస్తవామ ఇతి।

యస్తత్ర తిర్యక్పథో భవతి, న తస్మిన్ సన్దేహ ఇతి కృత్వా నాసావుపదిశ్యతే। ఏవమిహాపి సన్దేహే నియమః। న చావయవషష్ఠ్యాదిషు సన్దేహః।

అథవా స్థానే అయోగా స్థానేయోగా। కిమిదమయోగేతి। అవ్యక్తయోగా అయోగా।

అథవా యోగవతీ యోగా। కా పునర్యోగవతీ। యస్యా బహవో యోగాః। కుత ఏతత్? భూమ్ని హి మతుప్ భవతి।

।। విశిష్టా వా షష్ఠీ స్థానేయోగా।।

అథవా కించిల్లిఙ్గమాసజ్య వక్ష్యామి ఇత్థం లిఙ్గా షష్ఠీ స్థానేయోగా భవతీతి। న చ తల్లిఙ్గమవయవషష్ఠ్యాదిషు కరిష్యతే।

యద్యేవం శాస ఇదఙ్హలోః। శా హౌ। శాసిగ్రహణం కర్తవ్యం స్థానే యోగార్థం లిఙ్గమాసఙ్క్ష్యామీతి।

న కర్తవ్యమ్। యదేవాదః పురస్తాదవయవషష్ఠ్యర్థం ప్రక్లృప్తమ్, ఏతదుత్తరత్రానువృత్తం సత్ స్థానేయోగార్థం భవిష్యతి। కథమ్? అధికారో నామ త్రిప్రకారః। కశ్చిదేకదేశస్థః సర్వం శాస్త్రమభిజ్వలయతి। యథా ప్రదీపః సుప్రజ్వలితః సర్వం వేశ్మాభిజ్వలయతి। అపరోऽధికారో యథా రజ్వ్వా అయసా వా బద్ధం కాష్ఠమనుకృష్యతే తద్వదనుకృష్యతే చకారేణ। అపరోऽధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థ ఇతి యోగే యోగే ఉపతిష్ఠతే। తద్ యద్యేష పక్షః అధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థ ఇతి, తదా హి యదేవాదః పురస్తాదవయవషష్ఠ్యర్థమ్ ఏతదుత్తరత్రానువృత్తం సత్ స్థానేయోగార్థం భవిష్యతి।

సమ్ప్రత్యయమాత్రమేతద్ భవతి। న హ్యనుచ్చార్య శబ్దం లిఙ్గం శక్యమాసఙ్క్తుమ్।

ఏవం తర్హ్యాదేశే తల్లిఙ్గం కరిష్యతే। తత్ ప్రకృతిమాస్కన్త్స్యతి।

యది నియమః కరిష్యతే। యత్రైకా షష్ఠీ అనేకం చ విశేష్యం తత్ర న సిధ్యతి। అఙ్గస్య హలః అణః సమ్ప్రసారణస్యేతి। హలపి విశేష్యోऽణపి విశేష్యః। సమ్ప్రసారణమపి విశేష్యమ్। అసతి పునర్నియమే కామచారః। ఏకయా షష్ఠ్యా అనేకం విశేషయితుమ్। తద్యథా దేవదత్తస్య పుత్రః పాణిః కమ్బల ఇతి। తస్మాన్నార్థో నియమేన।

నను చోక్తమ్ ఏకశతం షష్ఠ్యర్థాః యావన్తో వా సన్తి తే సర్వే షష్ఠ్యాముచ్చారితాయాం ప్రాప్నువన్తీతి।

నైష దోషః। యద్యపి లోకే బహవోऽభిసమ్బన్ధా ఆర్థా యౌనా మౌఖాః స్రౌవాశ్చేతి। శబ్దస్య తు శబ్దేన కోऽన్యోభిసమ్బన్ధో భవితుమర్హతి అన్యదతః స్థానాత్।

శబ్దస్యాపి శబ్దేనానన్తరాదయోऽభిసమ్బన్ధాః। అస్తేర్భూర్భవతీతి సన్దేహః స్థానే అనన్తరే సమీపే ఇతి।

సన్దేహమాత్రమేతద్ భవతి। సర్వసన్దేహేషు చేదముపతిష్ఠతే వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్నహి సన్దేహాదలక్షణమ్ ఇతి। స్థాన ఇతి వ్యాఖ్యాస్యామః।

న తర్హీదానీమయం యోగో వక్తవ్యః। వక్తవ్యశ్చ। కిం ప్రయోజనమ్? షష్ఠ్యన్తం స్థానేన యథా యుజ్యేత యతః షష్ఠ్యుచ్చారితా। కిం కృతం భవతి? నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి పరిభాషా న కర్తవ్యా భవతి।

-1-1-50- స్థానేన్తరతమః

కిముదాహరణమ్ ?

ఇకో యణచి। దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। తాలుస్థానస్య తాలుస్థానః। ఓష్ఠస్థానస్య ఓష్ఠస్థానో

యథా స్యాదితి।

నైతదస్తి। సఙ్ఖ్యాతానుదేశేనాప్యేతత్ సిద్ధమ్।

ఇదం తర్హి తస్థస్థమిపాం తాన్తన్తామః ఇతి। ఏకార్థస్యైకార్థః। ద్వ్యర్థస్య ద్వ్యర్థః। బహ్వర్థస్య బహ్వర్థో యథా స్యాదితి।

నను చ ఏతదపి సఙ్ఖ్యాతానుదేశేనైవ సిద్ధమ్।

ఇదం తర్హ్యకః సవర్ణే దీర్ఘ ఇతి। దణ్డాగ్రమ్। క్షుపాగ్రమ్। దధీన్ద్రః। మధూష్ట్రః। కణ్ఠస్థానయోః కణ్ఠస్థానః। తాలుస్థానయోస్తాలుస్థానః। ఓష్ఠస్థానయోరోష్ఠస్థానో యథా స్యాత్।

అథ స్థాన ఇతి వర్తమానే పునః స్థానగ్రహణం కిమర్థమ్।

యత్రానేకవిధమాన్తర్యం తత్ర స్థానత ఏవాన్తర్యం బలీయో యథా స్యాత్। కిం పునస్తత్? చేతా స్తోతా।

ప్రమాణతోఽకారో గుణః ప్రాప్నోతి। స్థానత ఏకారౌకారౌ। పునః స్థానగ్రహణాదేకారౌకారౌ భవతః।

అథ తమగ్రహణం కిమర్థమ్?

ఝయో హోఽన్యతరస్యామిత్యత్ర సోష్మణః సోష్మాణ ఇతి ద్వితీయాః ప్రసక్తాః। నాదవతో నాదవన్త ఇతి తృతీయాః ప్రసక్తాః। తమగ్రహణాద్ యే సోష్మాణో నాదవన్తశ్చ తే భవన్తి చతుర్థాః। వాగ్ఘసతి। త్రిష్టుబ్ భసతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే।

।। స్థానిన ఏకత్వనిర్దేశాదనేకాదేశనిర్దేశాచ్చ సర్వప్రసఙ్గస్తస్మాత్ స్థానేన్తరతమవచనం నియమార్థమ్।।

స్థాన్యేకత్వేన నిర్దిశ్యతే అక ఇతి। అనేకశ్చ పునరాదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే దీర్ఘ ఇతి। స్థానిన ఏకత్వనిర్దేశాదనేకాదేశనిర్దేశాచ్చ సర్వప్రసఙ్గః। సర్వే సర్వత్ర ప్రాప్నువన్తి। ఇష్యన్తే చాన్తరతమా ఏవ స్యురితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతి తస్మాత్ స్థానేన్తరమవచనం నియమార్థమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి? యథా పునరియమన్తరతమనిర్వృత్తిః సా కిం ప్రకృతితో భవతి స్థానిన్యన్తరతమే షష్ఠీతి। ఆహోస్విదాదేశతః స్థానే ప్రాప్యమాణానామన్తరతమ ఆదేశో భవతీతి।

కుతః పునరియం విచారణా?

ఉభయథా హి తుల్యా సంహితా। స్థానేన్తరతమ ఉరణ్ రపర ఇతి।

కిం చాతః? యది ప్రకృతితః। ఇకో యణచీతి యణాం యే అన్తరతమా ఇకస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి ఇహైవ స్యాత్ దధ్యత్ర మధ్వత్ర। కుమార్యర్థమ్ బ్రహ్మబన్ధ్వర్థమ్ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

ఆదేశతః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం సర్వత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి సర్వత్ర సిద్ధం భవతి। తథా ఇకో గుణవృద్ధీ ఇతి గుణవృద్ధ్యోర్యే అన్తరతమా ఇకస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి ఇహైవ స్యాత్ నేతా లవితా నాయకో లావకః। చేతా స్తోతా చాయక స్తావక ఇత్యత్ర న

స్యాత్। ఆదేశతః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం సర్వత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి సర్వత్ర సిద్ధం భవతి।

తథా ఋవర్ణస్య గుణవృద్ధిప్రసఙ్గే గుణవృద్ధ్యోర్యదన్తరతమమృవర్ణం తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి ఇహైవ స్యాత్। కర్తా హర్తా ఆస్తారకో నిపారకః। ఆస్తరితా నిపరితా కారకో హారక ఇత్యత్ర న స్యాత్। ఆదేశతః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం సర్వత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీతి సర్వత్ర సిద్ధం భవతీతి।

ఆదేశతోఽన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యామయం దోషః। వాన్తో యి ప్రత్యయే ఇత్యత్ర స్థానినిర్దేశః కర్తవ్యః। ఓకారౌకారయోరితి వక్తవ్యమ్। ఏకారైకారయోర్మా భూదితి। ప్రకృతితః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం వాన్తాదేశస్య ఏక్షు యా అన్తరతమా ప్రకృతిస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీత్యన్తరేణ స్థానినిర్దేశం సిద్ధం భవతి।

ఆదేశతోఽప్యన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం న దోషః। కథమ్। వాన్తగ్రహణం న కరిష్యతే। యి ప్రత్యయే ఏచోఽయాదయో భవన్తీత్యేవ।

యది న క్రియతే చేయం జేయమిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి। క్షిజ్యోరేవైచ ఇతి।

తయోస్తర్హి శక్యార్థాదన్యత్రాపి ప్రాప్నోతి। క్షేయం పాపం, జేయో వృషలః।

ఉభయతో నియమో విజ్ఞాస్యతే క్షిజ్యోరేవైచస్తయోశ్చ శక్యార్థ ఏవేతి।

ఇహాపి తర్హి నియమాన్న ప్రాప్నోతి। లవ్యమ్। పవ్యమ్। అవశ్యలావ్యమ్। అవశ్యపావ్యమితి।

తుల్యజాతీయస్య నియమః।

కశ్చ తుల్యజాతీయః?

యథాజాతీయకః క్షిజ్యోరేచ్।

కథం జాతీయకః క్షిజ్యోరేచ్?

ఏకారః।

ఏవమపి రాయమిచ్ఛతి రైయతి ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

రా యిచ్ఛాన్దసః। దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి।

ఊదుపధాయా గోహః। ఆదేశతోఽన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాముపధాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రకృతితః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ

సత్యామూకారస్య గోహో యాన్తరతమా ప్రకృతిస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీత్యన్తరేణోపధాగ్రహణం సిద్ధం భవతి।

ఆదేశతోఽప్యన్తరమనిర్వృత్తౌ సత్యాం న దోషః। క్రియతే ఏతన్న్యాస ఏవ।

రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ దః। ఆదేశతోఽన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం తకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రకృతితః పునరన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం నకారస్య నిష్ఠాయాం యాఽన్తరతమా ప్రకృతిస్తత్ర షష్ఠీ। యత్ర షష్ఠీ తత్రాదేశా భవన్తీత్యన్తరేణాపి తకారగ్రహణం సిద్ధం భవతి।

కిం పునరిదం నిర్వర్తకమ్--- అన్తరతమా అనేన నిర్వ్రత్యన్తే। ఆహోస్విత్ ప్రతిపాదకమ్। అన్యేన

నిర్వృత్తానామనేన ప్రతిపత్తిః।

కశ్చాత్ర విశేషః?

।। స్థానేన్తరతమనిర్వర్తకే సర్వస్థానినివృత్తిః ।।

స్థానేఽన్తరతమనిర్వర్తకే సర్వస్థానినాం నివృత్తిః ప్రాప్నోతి। అస్యాపి ప్రాప్నోతి దధి మధు।

అస్తు। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే। తత్రాన్తర్యతో దధిశబ్దస్య దధిశబ్ద ఏవ, మధుశబ్దస్య మధుశబ్ద ఏవాదేశో భవిష్యతి।

యది చైవం క్వచిద్ వైరూప్యం తత్ర దోషః స్యాత్। బిసం ముసలమితి। ఇణ్కోరాదేశప్రత్యయయోరితి షత్వం ప్రాప్నోతి। అపి చ ఇష్టా వ్యవస్థా న ప్రకల్పేత। తద్యథా తప్తే భ్రాష్ట్రే తిలాః ప్రక్షిప్తా ముహూర్తమపి నావతిష్ఠన్తే ఏవమిమే వర్ణా ముహుర్తమపి నావతిష్ఠేరన్।

అస్తు తర్హి ప్రతిపాదకమ్। అన్యేన నిర్వృత్తానామనేన ప్రతిపత్తిః।

।। నిర్వృత్తప్రతిపత్తౌ నిర్వృత్తిః।।

నిర్వృత్తప్రతిపత్తౌ నిర్వృత్తిర్న సిధ్యతి। సర్వే సర్వత్ర ప్రాప్నువన్తి।

కిం తర్హ్యుచ్యతే నిర్వృత్తిర్న సిధ్యతీతి। న సాధీయో నిర్వృత్తిః సిద్ధా భవతి।

న బ్రూమో నిర్వృత్తిర్న సిధ్యతీతి। కిం తర్హి? ఇష్టా వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। న సర్వే సర్వత్రేష్యన్తే।

ఇదమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?

।। అనర్థకం చ।।

అనర్థకమేతత్ స్యాత్। యో హి భుక్తవన్తం బ్రూయాత్ మా భుక్థా ఇతి కిం తేన కృతం స్యాత్।

।। ఉక్తం వా।।

కిముక్తమ్? సిద్ధం తు షష్ఠ్యధికారే వచనాదితి। షష్ఠ్యధికారేఽయం యోగః కర్తవ్యః। స్థానేన్తరతమః షష్ఠీనిర్దిష్టస్యేతి।

।। ప్రత్యాత్మవచనం చ।।

ప్రత్యాత్మమితి చ వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? యో యస్యాన్తరతమః స తస్య స్థానే యథా స్యాత్। అన్యస్యాన్తరతమోఽన్యస్య స్థానే మా భూదితి।

।। ప్రత్యాత్మవచనమశిష్యం స్వభావసిద్ధత్వాత్।।

ప్రత్యాత్మవచనమశిష్యమ్। కిం కారణమ్? స్వభావసిద్ధత్వాత్। స్వభావత ఏతత్ సిద్ధమ్। తద్యథా సమాజేషు సమాశేషు సమవాయేషు చాస్యతామిత్యుక్తే న చోత్యతే ప్రత్యాత్మమితి ప్రత్యాత్మం చాసతే।

।। అన్తరతమవచనం చ।।

అన్తరతమవచనం చాశిష్యమ్। యోగశ్చాప్యయమసిష్యః। కుతః? స్వభావసిద్ధత్వాదేవ। తద్యథా సమాజేషు సమవాయేషు చాస్యతామిత్యుక్తే నైవ కుశాః కృశైః సహాసతే న పాణ్డవః పాణ్డుభిః। యేషామేవ కించిదర్థకృతమాన్తర్యం తైరేవ సహాసతే। తథా గావో దివసం చరితవత్యో యో యస్యాః ప్రసవో భవతి తేన సహ శేరతే। తథా యాన్యేతాని గోయుక్తకాని సంఘుష్టకాని భవన్తి తాన్యన్యోన్యమపశ్యన్తి శబ్దం కుర్వన్తి।

ఏవం తావచ్చేతనావత్సు।

అచేతనేష్వపి। తద్యథా లోష్టః క్షిప్తో బాహువేగం గత్వా నైవ తిర్యగ్ గచ్ఛతి నోర్ధ్వమారోహతి పృథివీవికారః పృథివీమేవ గచ్ఛత్యాన్తర్యతః। తథా యా ఏతా ఆన్తరిక్ష్యః సూక్ష్మా ఆపస్తాసాం వికారో

ధూమః। స ధూమ ఆకాశే నివాతే నైవ తిర్యగ్ గచ్ఛతి నార్వాగవరోహతి। అబ్వికారోఽప ఏవ

గచ్ఛత్యాన్తర్యత:। తథా జ్యోతిషో వికారోఽర్చిరాకాశదేశే నివాతే సుప్రజ్వలితం నైవ తిర్యగ్ గచ్ఛతి నార్వాగవరోహతి। జ్యోతిషో వికారో జ్యోతిరేవ గచ్ఛత్యాన్తర్యతః।

।। వ్యఞ్జనస్వరవ్యతిక్రమే చ తత్కాలప్రసఙ్గః।।

వ్యఞ్జనవ్యతిక్రమే స్వరవ్యతిక్రమే చ తత్కాలతా ప్రాప్నోతి। వ్యఞ్జనవ్యతిక్రమే। ఇష్టమ్। ఉప్తమ్। ఆన్తర్యతోఽర్ధమాత్రికస్య వ్యఞ్జనస్యార్ధమాత్రిక ఇక్ ప్రాప్నోతి।

నైవ లోకే నైవ వేదే అర్ధమాత్రిక ఇగస్తి।

కస్తర్హి ?

మాత్రికః। యోస్తి స భవిష్యతి।

స్వరవ్యతిక్రమే। దధ్యత్ర మధ్వత్ర। కుమార్యర్థమ్ బ్రహ్మబన్ధ్వర్థమ్। ఆన్తర్యతో మాత్రికస్య ద్విమాత్రికస్యైకో మాత్రికో ద్విమాత్రికో ద్విమాత్రికో యణ్ ప్రాప్నోతి।

నైవ లోకే నైవ వేదే మాత్రికో ద్విమాత్రికో వా యణస్తి।

కస్తర్హి?

అర్ధమాత్రికః। యోస్తి స భవిష్యతి।

।। అక్షు చానేకవర్ణాదేశేషు।।

అక్షు చామేకవర్ణాదేశేషు తత్కాలతా ప్రాప్నోతి। ఇదమ ఇశ్। ఆన్తర్యతోఽర్ధతృతీయమాత్రికస్యేదమః స్థానేఽర్ధతృతీయమాత్రమివర్ణం ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేత్యేవం న భవిష్యతి।

।। గుణవృద్ధ్యేజ్భావేషు చ।।

గుణవృద్ధ్యోరేజ్భావేషు చ తత్కాలతా ప్రాప్నోతి। ఖట్వా ఇన్ద్రః ఖట్వేన్ద్రః। ఖట్వా ఉదకమ్ ఖట్వోదకమ్। ఖట్వా ఇర్షా ఖట్వేషా। ఖట్వా ఊఢా ఖట్వోఢా। ఖట్వా ఏడకా ఖట్వైడకా। ఖట్వా ఓదనః ఖట్వౌదనః। ఖట్వా ఐతికాయనః ఖట్వైతికాయనః। ఖట్వా ఔపగవః ఖట్వౌపగవ ఇతి। ఆన్తర్యతస్త్రిమాత్రచతుర్మాత్రాణాం స్థానినాం త్రిమాత్రచతుర్మాత్రా ఆదేశాః ప్రాప్నువన్తి।

నైష దోషః। తపరే గుణవృద్ధీ।

నను చ తః పరో యస్మాత్ సోఽయం తపరః।

నేత్యాహ। తాదపి పరస్తపర ఇతి।

యది తాదపి పరస్తపరః। ఋదోరబితి ఇహైవ స్యాత్ యవః, స్తవః। లవః, పవ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

నైష తకారః। కస్తర్హి? దకారః।

కిం దకారే ప్రయోజనమ్ ?

అథ కిం తకారే ? యద్యసన్దేహార్థస్తకారః, దకారోపి। అథ ముఖసుఖార్థస్తకారః, దకారోపి।

ఏజ్వ్బావే। కుర్వాతే కుర్వాథే। ఆన్తర్యతోఽర్ధతృతీయామాత్రస్య టిసఞ్జ్ఞకస్యార్ధతృతీయమాత్ర ఏచ్

ప్రాప్నోతి।

నైవ లోకే న చ వేదేఽర్ధతృతీయామాత్ర ఏజస్తి।

।। ఋవర్ణస్య గుణవృద్ధిప్రసఙ్గే సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాత్।।

ఋవర్ణస్య గుణవృద్ధిప్రసఙ్గే సర్వప్రసఙ్గః। సర్వగుణవృద్ధిప్రసఙ్గః సర్వే గుణవృద్ధిసఞ్జ్ఞకా ఋవర్ణస్య స్థానే ప్రాప్నువన్తి। కిం కారణమ్? అవిశేషాత్। న హి కశ్చిద్ విశేష ఉపాదీయతే ఏవం జాతీయకో గుణవృద్ధిసఞ్జ్ఞక ఋవర్ణస్య స్థానే భవతీతి। అనుపాదీయమానే విశేషే సర్వప్రసఙ్గః।

।। న వా ఋవర్ణస్య స్థానే రపరప్రసఙ్గాద్ అవర్ణస్యాన్తర్యమ్।।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? ఋవర్ణస్య స్థానే రపరప్రసఙ్గాత్। ఉః స్థానే అణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతీత్యుచ్యతే తత్ర ఋవర్ణస్యాన్తర్యతో రేఫవతో రేఫవానకార ఏవాన్తరతమో భవతి।

।। సర్వాదేశప్రసఙ్గస్త్వనేకాల్త్వాత్।। సర్వాదేశస్తు గుణవృద్ధిసఞ్జ్ఞక ఋవర్ణస్య ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? అనేకాల్త్వాత్। అనేకాల్ శిత్ సర్వస్యేతి।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? అనేకాల్త్వస్య తదాశ్రయత్వాత్। యదాయముః స్థానేఽణ్ తదాయమనేకాల్। అనేకాల్త్వస్య తదాశ్రయత్వాద్ ఋవర్ణాదేశస్య విఘాతో న భవిష్యతి।

అథవాఽనాన్తర్యమేవైతయోరాన్తర్యమ్। ఏకస్యాప్యన్తరతమా ప్రకృతిర్నాస్తి। అపరస్యాన్తరతమ ఆదేశో నాస్తి। ఏతదేవైతయోరాన్తర్యమ్।

।। సమ్ప్రయోగో వా నష్టాశ్వదగ్ధరథవత్।।

అథవా నష్టాశ్వదగ్ధరథవత్ సమ్ప్రయోగో భవిష్యతి। తద్యథా తవాశ్వో నష్టో మమాపి రథో దగ్ధః। ఉభౌ సమ్ప్రయుజ్యావహ ఇతి। ఏవమిహాపి తవాప్యన్తరతమా ప్రకృతిర్నాస్తి మమాప్యన్తరతమ ఆదేశో నాస్తి, అస్తు నౌ సమ్ప్రయోగ ఇతి।

విషమ ఉపన్యాసః। చేతనావత్స్వర్థాత్ ప్రకరణాద్వా లోకే సమ్ప్రయోగో భవతి। వర్ణాశ్చ పునరచేతనాః, యస్త్వసౌ ప్రయుఙ్క్తే స చేతనావాన్।

యద్యపి వర్ణా అచేతనాః, యస్త్వసౌ ప్రయుఙ్క్తే స చేతనావాన్।

।। ఏజవర్ణయోరాదేశేఽవర్ణం స్థానినోఽవర్ణప్రధానత్వాత్।।

ఏజవర్ణయోరాదేశేఽవర్ణే ప్రాప్నోతి। ఖట్వైలకా। మాలౌపగవః। కిం కారణమ్? స్థానినోఽవర్ణప్రధానత్వాత్। స్థానీ హ్యత్రావర్ణప్రధానః।

।। సిద్ధం తూభయాన్తర్యాత్।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ఉభయోర్యోఽన్తరతమస్తేన భవితవ్యమ్। నచావర్ణముభయోరన్తరతమమ్।।50।।

-1-1-51- ఉరణ్ రపరః

కిమిదమురణ్రపరవచనమన్యనివృత్త్యర్థమ్। ఉః స్థానే అణేవ భవతి రపరశ్చేతి। ఆహోస్విద్ రపరత్వమాత్రమనేన విధీయతే। ఉః స్థానే అణ్ చ అనణ్ చ। అణ్ తు రపర ఇతి।

కశ్చాత్ర విశేషః?

।। ఉరణ్రపరవచనమన్యనివృత్త్యర్థమితి చేదుదాత్తాదిషు దోషః।।

ఉరణ్రపరవచనమన్యనివృత్త్యర్థం చేదుదాత్తాదిషు దోషో భవతి।

కే పునరుదాత్తాదయః?

ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికాః। కృతిః హృతిః। కృతం హృతమ్। ప్రకృతం ప్రహృతమ్। నౄఁః పాహి।

అస్తు తర్హి ఉః స్థానే అణ్ చ అనణ్ చ। అణ్ తు రపర ఇతి।

।। య ఉః స్థానేఽణ్ స రపర ఇతి చేద్ గుణవృద్ధ్యోరవర్ణాప్రతిపత్తిః ।। య ఉః స్థానే అణ్ స రపర ఇతి చేద్ గుణవృద్ధ్యోరవర్ణస్యాప్రతిపత్తిః। కర్తా హర్తా వార్షగణ్యః। కిం హి సాధీయః--- ఋవర్ణస్యాసవర్ణే యదవర్ణం స్యాత్ న పునరేజైచౌ?

పూర్వస్మిన్నపి పక్షే ఏష దోషః। కిం హి సాధీయః? తత్రాపి ఋవర్ణస్యాసవర్ణే యదవర్ణం స్యాత్ న పునరికారోకారౌ। అథ మతమేతత్- ఉః స్థాన అణశ్చానణశ్చ ప్రసఙ్గే అణేవ భవతి

రపరశ్చేతి సిద్ధా పూర్వస్మిన్ పక్షేఽవర్ణస్య ప్రతిపత్తిః। యత్తు తదుక్తముదాత్తాదిషు దోష ఇతి స ఇహ దోషో జాయతే న వా జాయతే।

జాయతే స దోషః। కథమ్? ఉదాత్త ఇత్యనేనాణోపి ప్రతినిర్దిశ్యన్తే అనణోపి।

యద్యపి అణోపి ప్రతినిర్దిశ్యన్తే న తు ప్రాప్నువన్తి। కిం కారణమ్? స్థానేన్తరతమో భవతీతి।

కుతో ను ఖల్వేతత్ ద్వయోః పరిభాషయోః సావకాశయోః సమవస్థితయోః స్థానేన్తరతమ ఇతి ఉరణ్ రపర ఇతి చ, స్థానేన్తరతమ ఇత్యనయా పరిభాషయా వ్యవస్థా భవిష్యతి న పునరురణ్ రపర ఇతి।

అతః కిమ్ ?

అత ఏష దోషో జాయతే ఉదాత్తాదిషు దోష ఇతి। యే చాప్యేతే ఋవర్ణస్య స్థానే ప్రతిపదమాదేశా ఉచ్యన్తే తేషు రపరత్వం న ప్రాప్నోతి। ఋత ఇద్ ధాతోరుదోష్ఠ్య పూర్వస్యేతి।

।। సిద్ధం తు ప్రసఙ్గే రపరత్వాత్।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ప్రసఙ్గే రపరత్వాత్। ఉః స్థానే అణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతి।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

స్థాన ఇతి వర్తతే। స్థానశబ్దశ్చ ప్రసఙ్గవాచీ।

యద్యేవమాదేశోఽవిశేషితో భవతి।

ఆదేశశ్చ విశేషితః। కథమ్? ద్వితీయం స్థానగ్రహణం ప్రకృతమనువర్తతే। తత్రైవమభిసమ్బన్ధః కరిష్యతే। ఉః స్థానే అణ్ స్థానే ఇతి। ఉః స్థానే ప్రసఙ్గే అణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతి।

అథాణ్ గ్రహణం కిమర్థమ్? న ఊః రపరో భవతీత్యేవోచ్యేత।

ఊః రపరః ఇతీయత్యుచ్యమానే క ఇదానీం రపరః స్యాత్ ?

యః స్థానే భవతి।

కశ్చ స్థానే భవతి।

ఆదేశః।

॥ ఆదేశో రపర ఇతి చేద్రీరివిధిషు రపరప్రతిషేధః॥

ఆదేశో రపర ఇతి చేద్రీరివిధిషు రపరత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

కే పునా రీరివిధయః ?

॥ అకజ్లోపానజనఙ్రీఙ్రిఙాదేశాః।ఇ/ఏఊ అకఙ్ సౌధాతకిః। అకఙ్। లోప పైతృష్వసేయః। లోప

। ఆనఙ్ హోతాపోతారౌ। ఆనఙ్। అనఙ్- కర్తా హర్తా। అనఙ్। రీఙ్- మన్త్రీయతి పిత్రీయతి। రీఙ్। రిఙ్ క్రియతే హ్రియతే। రిఙ్।

॥ ఉదాత్తాదిషు చ॥

ఉదాత్తాదిషు చ కిమ్? రపరత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కృతిః। హృతిః। కృతం హృతమ్। ప్రకృతం ప్రహృతమ్। నౄం పాహి। తస్మాదగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

॥ ఏకాదేశస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్॥

ఏకాదేశస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఖట్వశ్యః। మాల్గశ్యః।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఉః స్థానేఽణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతీత్యుచ్యతే, న చాయమురేవ స్థానేఽణ్ శిష్యతే। కిం తర్హి? ఉశ్చాన్యస్య చ।

॥ అవయవగ్రహణాత్ సిద్ధమ్॥

యదత్ర ఋవర్ణం తదాశ్రయం రపరత్వం భవిష్యతి। తద్యథా మాషా న భోక్తవ్యా ఇత్యుక్తే మిశ్రా అపి న భుజ్యన్తే।

॥ అవయవగ్రహణాత్ సిద్ధమితి చేదాదేశే రాన్తప్రతిషేధః॥

అవయవగ్రహణాత్ సిద్ధమితి చేదాదేశే రాన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। హోతాపోతారౌ। యథైవోశ్చాన్యస్య చ స్థానేఽణ్ రపరో భవతీతి ఏవం య ఉః స్థానేఽణ్ చానణ్ చ సోపి రపరః స్యాత్।

యది పునఋవర్ణాన్తస్య స్థానినో రపరత్వముచ్యేత- ఖట్వశ్యః। మాల్గశ్యః।

నైవం శక్యమ్। ఇహ న ప్రసజ్యేత। కర్తా హర్తా। కిరతి గిరతి। ఋవర్ణాన్తస్యేత్యుచ్యతే న చైతద్ ఋవర్ణాన్తమ్।

నను చైతదపి వ్యపదేశివద్భావేన ఋవర్ణాన్తమ్।

అర్థవతా వ్యపదేశివద్భావః। న చైషోఽర్థవాన్। తస్మాన్నైవం శక్యమ్। న చేదేవముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఇహ చ రపరత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। మాతుః పితురితి।

ఉభయం న వక్తవ్యమ్। కథమ్। యో ద్వయోః షష్ఠీనిర్దిష్టయోః ప్రసఙ్గే భవతి లభతేఽసావన్యతరతో

వ్యపదేశమ్। తద్యథా దేవదత్తస్య పుత్రః। దేవదత్తాయాః పుత్ర ఇతి।

కథం మాతుః పితురితి ?

అస్త్వత్ర రపరత్వమ్। కా రూపసిద్ధిః। రాత్సస్యేతి సకారస్య లోపః। రేఫస్య విసర్జనీయః।

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి మాతుః కరోతి పితుః కరోతీతి। అప్రత్యయవిసర్జనీయస్యేతి షత్వం ప్రసజ్యేత।

అప్రత్యయవిసర్జనీయస్యేత్యుచ్యతే। ప్రత్యయవిసర్జనీయశ్చాయమ్।

లుప్యతేఽత్ర ప్రత్యయో రాత్సస్యేతి।

ఏవం తర్హి।

।। భ్రాతుష్పుత్రగ్రహణం జ్ఞాపకమేకాదేశనిమిత్తాత్ షత్వప్రతిషేధస్య।।

యదయం కస్కాదిషు భ్రాతుష్పుత్రశబ్దం పఠతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో నైకాదేశనిమిత్తాత్ షత్వం భవతీతి ।

కిం పునరయం పూర్వాన్తః, ఆహోస్విత్ పరాదిః, ఆహోస్విదభక్తః ?

కథం వాఽయం పూర్వాన్తః స్యాత్, కథం వా పరాదిః, కథం వా అభక్తః ?

యద్యన్త ఇతి వర్తతే తతః పూర్వాన్తః। అథాదిరితి వర్తతే తతః పరాదిః। అథోభయం నివృత్తమ్। తతోఽభక్తః।

కశ్చాత్ర విశేషః?

।। అభక్తే దీర్ఘలత్వయగభ్యస్తస్వరహలాదిఃశేషవిసర్జనీయప్రతిషేధః।।

।। ప్రత్యయావ్యవస్థా చ।।

యద్యభక్తః దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి-- గీః పూః। రేఫవకారాన్తస్య ధాతోరితి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి।

కిం పునః కారణం రేఫవకారభ్యాం ధాతుర్విశేష్యతే న పునః పదం విశేష్యేత-- రేఫవకారాన్తస్య పదస్యేతి।

నైవం శక్యమ్। ఇహాపి ప్రసజ్యేత- అగ్నిర్వాయురితి।

ఏవం తర్హి రేఫవకారాభ్యాం పదం విశేషయిష్యామో ధాతునైకమ్। రేఫవకారాన్తస్య పదస్యైకో ధాతోరితి।

ఏవం ప్రియం గ్రామణి కులమస్య ప్రియగ్రామణిః, ప్రియసేనానిః అత్రాపి ప్రాప్నోతి। తస్మాద్ ధాతురేవ విశేష్యతే। ధాతౌ చ విశేష్యమాణే ఇహ దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి గీః పూః । దీర్ఘ।

లత్వ। లత్వం చ న సిధ్యతి। నిజేగిల్యతే। గ్రో యజీతి లత్వం న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। గ్ర ఇత్యనన్తరస్యైరైషా షష్ఠీ।

ఏవమపి స్వర్జేగిల్యతే ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి యఙా ఆనన్తర్యం విశేషయిష్యామః। అథవా గ్ర ఇతి పఞ్చమీ। లత్వ।

యక్స్వర। యక్స్వరశ్చ న సిధ్యతి। గీర్యతే స్వయమేవ పూర్యతే స్వయమేవ। అచః కర్తృయకీత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। రేఫేణ వ్యవహితత్వాత్।

నైష దోషః। స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్ భవతీతి నాస్తి వ్యవధానమ్। యక్స్వర।

అభ్యస్తస్వర। అభ్యస్తస్వరశ్చ న సిధ్యతి। మా హి స్మ తే పిపరుః। మా హి స్మ తే బిభరుః। అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో భవతి అజాదౌ లసార్వధాతుకే ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। రేఫేణ వ్యవహితత్వాత్।

నైష దోషః। స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్ భవతీతి నాస్తి వ్యవధానమ్। అభ్యస్తస్వర।

హలాదిః శేష। హలాదిః శేషశ్చ న సిధ్యతి। వవృతే వవృధే। అభ్యాసస్యేతి హలాదిః శేషో న ప్రాప్నోతి। హలాదిః శేష।

విసర్జనీయ। విసర్జనీయస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నార్కుటో నార్పత్యః। ఖరవసానయోర్విసర్జనీయ ఇతి విసర్జనీయః ప్రాప్నోతి। విసర్జనీయ।

ప్రత్యయావ్యవస్థా చ, ప్రత్యయే చ వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। కిరతః గిరతః। రేఫోఽప్యభక్తః ప్రత్యయోపి, తత్ర వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే।

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।

పూర్వాన్తర్వవధారణం విసర్జనీయప్రతిషేధో యక్స్వరశ్చ।

యది పూర్వాన్తః రోరవధారణం కర్తవ్యమ్। రోః సుపి రోరేవ సుపి నాన్యస్య। సర్పిష్షు, ధనుష్షు। ఇహ మా భూత్- గీర్షు

పూర్షు।

పరాదావపి సత్వవధారణం కర్తవ్యమ్। చతుర్షు ఇత్యేవమర్థమ్।

విసర్జనీయప్రతిషేధః। విసర్జనీయస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నార్కుటః,నార్పత్యః ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః ప్రాప్నోతి।

పరాదావపి విసర్జనీయస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నార్కల్పిరిత్యేవమర్థమ్। కల్పిపదసంఘాతభక్తోఽసౌ నోత్సహతేఽవయవస్య పదాన్తతాం విహన్తుమితి విసర్జనీయః ప్రాప్నోతి।

యక్స్వర। యక్స్వరశ్చ న సిధ్యతి। గీర్యతే స్వయమేవ। స్తీర్యతే స్వయమేవ। అచః కర్తృయకి ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఉపదేశ ఇతి వర్తతే।

అథవా పునరస్తు పరాదిః।

॥
పరాదావకారలోపౌత్త్వపుక్ప్రతిషేధశ్చఙ్యుపధాహ్రస్వత్వమిటోఽవ్యవస్థాఽభ్యాసలోపోఽభ్యస్తతాదిస్వరో దీర్ఘత్వం చ॥। యది పరాదిః। అకారలోపః ప్రతిషేధ్యః। కర్తా హర్తా। అతో లోపః ఆర్ధధాతుకే ఇత్యకారలోపః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఉపదేశ ఇతి వర్తతే।

యద్యుపదేశ ఇతి వర్తతే, ధినుతః కృణుతః అత్ర లోపో న ప్రాప్నోతి।

నోపదేశగ్రహణేన ప్రకృతిరభిసమ్బధ్యతే। కిం తర్హిం? ఆర్ధధాతుకమభిసమ్బధ్యతే ఆర్ధధాతుకోపదేశే యదకారాన్తమితి। అకారలోప।

ఔత్త్వ। ఔత్త్వం చ ప్రతిషేధ్యమ్। చకార, జహార। ఆత ఔ ణలః ఇత్యౌత్వం ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవం న భవిష్యతి।

యస్తర్హి నిర్దిశ్యతే తస్య కస్మాన్న భవతి?

రేఫేణ వ్యవహితత్వాత్। ఔత్వ।

పుక్ప్రతిషేధ। పుక్ చ ప్రతిషేధ్యః। కారయతి, హారయతి। ఆతః పుగితి పుక్ ప్రాప్నోతి। పుక్

ప్రతిషేధ।

చఙ్యుపధాహ్రస్వ। చఙ్యుపధాహ్రస్వత్వం చ న సిధ్యతి। అచీకరత్। అజీహరత్। ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి।

ఇటోఽవ్యవస్థా। ఇటశ్చ వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। ఆస్తరితా। నిపరితా। ఇడపి పరాదిః। రేఫోఽపి। తత్ర వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే।

అభ్యాస లోపః। అభ్యాసలోపశ్చ వక్తవ్యః। వవృతే వవృధే। అభ్యాసస్య హలాదిః శేషో న ప్రాప్నోతి। అభ్యాసలోప।

అభ్యస్తస్వర। అభ్యస్తస్వరశ్చ న సిధ్యతి। మా హి స్మ తే పిపరుః। మా హి స్మ తే బిభరుః

। అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో భవతి అజాదౌ లసార్వధాతుకే ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। అభ్యస్తస్వర।

తాదిస్వర। తాదిస్వరశ్చ న సిధ్యతి। ప్రకర్తా, ప్రకర్తుమ్। తాదౌ చ నితి కృత్యతౌ ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఉక్తమేతత్- కృదుపదేశే వా తాద్యర్థమిడర్థమితి। తాదిస్వర।

దీర్ఘః। దీర్ఘత్వం చ న సిధ్యతి। గీః పూః। రేఫవకారాన్తస్య ధాతోరితి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। దీర్ఘః ।

-1-1-52- అలోఽన్త్యస్య

కిమిదమల్గ్రహణమన్త్యవిశేషణమ్ ఆహోస్విద్-- ఆదేశవిశేషణమ్?

కిం చాతః?

యద్యన్తవిశేషణమ్, ఆదేశోఽవిశేషితో భవతి।

తత్ర కో దోషః।

అనేకాలప్యాదేశోఽన్త్యస్య ప్రసజ్యేత। యది పునరలన్త్యస్యేత్యుచ్యతే తత్రాయమప్యర్థః- అనేకాల్ శిత్సర్వస్యేత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి। ఇదం నియమార్థం భవిష్యతి-- అలేవాన్త్యస్య భవతి నాన్య ఇతి।

ఏవమప్యన్త్యోఽవిశేషితో భవతి।

తత్ర కో దోషః।

వాక్యస్యాపి పదస్యాప్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత। యది ఖల్వప్యేషోఽభిప్రాయస్తన్న క్రియేతేతి, అన్త్యవిశేషణేపి సతి తన్న కరిష్యతే। కథమ్? ఙిచ్చ అలోన్త్యస్యేత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి- ఙిదేవానేకాలన్త్యస్య భవతి నాన్య ఇతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

।। అలోన్త్యస్యేతి స్థానే విజ్ఞాతస్యానుసంహారః।।

అలోఽన్త్యస్యేత్యుచ్యతే। స్థానే విజ్ఞాతస్యానుసంహారః క్రియతే। స్థానే ప్రసక్తస్యేతి।

।। ఇతరథా హ్యనిష్టప్రసఙ్గః।।

ఇతరథా హ్యనిష్టం ప్రసజ్యేత। టిత్కిన్మితోఽప్యన్త్యస్య స్యుః।

యది పునరయం యోగశేషో విజ్ఞాయేత।

।। యోగశేషే చ।।

కిమ్? అనిష్టం ప్రసజ్యేత। టిత్కిన్మితోఽప్యన్త్యస్య స్యుః। తస్మాత్ సుష్ఠూచ్యతే- అలోన్త్యస్యేతి స్థానే విజ్ఞాతస్యానుసంహారః। ఇతరథా హ్యనిష్ట ప్రసఙ్గ ఇతి।

-1-1-53- ఙిచ్చ

తాతఙ్ అన్త్యస్య స్థానే కస్మాన్న భవతి। ఙిచ్చాలోన్త్యస్యేతి ప్రాప్నోతి।

।। తాతఙి ఙిత్కరణస్య సావకాశత్వాద్ విప్రతిషేధాత్ సర్వాదేశః।।

తాతఙి ఙిత్కరణం సావకాశమ్। కోఽవకాశః? గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థో ఙకారః। తాతఙి ఙిత్కరణస్య సావకాశత్వాద్ విప్రతిషేధాత్ సర్వాదేశో భవిష్యతి।

ప్రయోజనం నామ తద్ వక్తవ్యం యన్నియోగతః స్యాత్। యది చాయం నియోగతః సర్వాదేశః స్యాత్, తత ఏతత్ ప్రయోజనం స్యాత్। కుతో ను ఖల్వేతత్ ఙిత్కరణాదయం సర్వాదేశో భవిష్యతి, న పునరన్త్యస్య స్యాదితి।

ఏవం తర్హ్యేతదేవ జ్ఞాపయతి-- న తాతఙ్ అన్త్యస్య స్థానే భవతీతి। యదేతం ఙితం కరోతి। ఇతరథా హి లోట ఏరుప్రకరణ ఏవ బ్రూయాత్- తిహ్యోస్తాదాశిష్యన్తరస్యామితి।

-1-1-54- ఆదేః పరస్య

అలోన్త్యస్యాదేః పరస్యానేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యపవాదవిప్రతిషేధాత్ సర్వాదేశః।

అలోన్త్యస్యేత్యుత్సర్గః। తస్యాదేః పరస్య, అనేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యపవాదౌ। అపవాదవిప్రతిషేధాత్ సర్వాదేశో భవిష్యతి। ఆదేః పరస్యేత్యస్యావకాశః ద్వ్యన్తరుపసర్గేభ్యోఽప ఇర్త్। ద్వీపమ్। అన్తరీపమ్,సమీపమ్। అనేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యస్యావకాశః। అస్తేర్భూః। భవితా, భవితుమ్। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి । అతో భిస ఐస్। అనేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన। శిత్సర్వస్యేత్యస్యావకాశః ఇదమ ఇశ్ ఇతః। ఇహ। ఆదేః పరస్యేత్యస్యావకాశః స ఏవ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి అష్టాభ్య ఔశ్। శిత్సర్వస్యేత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన।

-1-1-55- అనేకాల్శిత్ సర్వస్య

శిత్సర్వస్యేతి కిముదాహరణమ్ ?

ఇదమ ఇశ్; ఇతః ఇహ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। శిత్కరణాదేవాత్ర సర్వాదేశో భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి అష్టాభ్య ఔశ్।

నను చాత్రాపి శిత్కరణాదేవ సర్వాదేశో భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి జసః శీ। జశ్శసోః శిః।

నను చాత్రాపి శిత్కరణాదేవ సర్వాదేశో భవిష్యతి।

అస్త్యన్యచ్ఛిత్కరణే ప్రయోజనమ్। కిమ్? విశేషణార్థః శకారః। క్వ విశేషణార్థేనార్థః। శి సర్వనామస్థానమ్। విభాషా ఙిశ్యోరితి।

శిత్సర్వస్యేతి శక్యమకర్తుమ్। కథమ్? అన్త్యస్యాయం స్థానే భవన్న ప్రత్యయః స్యాత్। అసత్యాం

ప్రత్యయసఞ్జ్ఞాయామిత్సంజ్ఞా న స్యాత్। అసత్యామిత్సంజ్ఞాయాం లోపో న స్యాత్। అసతి లోపే అనేకాల్। యదా అనేకాల్ , తదా సర్వాదేశః। యదా సర్వాదేశః తదా ప్రత్యయః। యదా ప్రత్యయస్తదేత్సంజ్ఞా తదా లోపః।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యచ్ఛిత్సర్వస్యేత్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః భవత్యేషా పరిభాషా నానుబన్ధకృతమనేకాల్త్వం భవతీతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? తత్రాసరూపసర్వాదేశదాప్ప్రతిషేధేషు పృథగ్ నిర్దేశోఽనాకారాన్తత్వాదిత్యుక్తం తన్న వక్తవ్యం భవతి।

సప్తమ ఆహ్నికం సమాప్తమ్ । -1-1-56- స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ

వత్కరణం కిమర్థమ్ ?

స్థాన్యాదేశోఽనల్విధావితీయత్యుచ్యమానే సఞ్జ్ఞాధికారోఽయం తత్ర స్థానీ ఆదేశస్య సఞ్జ్ఞా స్యాత్।

తత్ర కో దోషః ?

ఆఙో యమహనః ఆత్మనేపదం భవతీతి వధేరేవ స్యాత్, హన్తేర్న స్యాత్। వత్కరణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి। స్థానికార్యమాదేశేఽతిదిశ్యతే। గురువద్ గురుపుత్రే ఇతి యథా।

అథాదేశగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

స్థానివదనల్విధావితీయత్యుచ్యమానే క ఇదానీం స్థానివత్ స్యాత్ ?

యః స్థానే భవతి।

కశ్చ స్థానే భవతి ?

ఆదేశః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఆదేశమాత్రం స్థానివద్ యథా స్యాత్। ఏకదేశవికృతస్యోపసఙ్ఖ్యానం చోదయిష్యతి తన్న వక్తవ్యం భవతి।

అథ విధిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

సర్వవిభక్త్యన్తః సమాసో యథా విజ్ఞాయేత-- అలః పరస్య విధిః-- అల్విధిః। అలో విధిః అల్విధిః। అలి విధిః అల్విధిః। అలా విధిః అల్విధిరితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రాతిపదికనిర్దేశోఽయమ్। ప్రాతిపదికనిర్దేశాశ్చార్థతన్త్రా భవన్తి। న కాంచిత్ ప్రాధాన్యేన విభక్తిమాశ్రయన్తి। తత్ర ప్రాతిపదికార్థే నిర్దిష్టే యాం యాం విభక్తిమాశ్రయితుం బుద్ధిరుపజాయతే సా సా ఆశ్రయితవ్యా।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--- ఉత్తరపదలోపో యథా విజ్ఞాయేత। అలమాశ్రయతే అలాశ్రయః। అలాశ్రయో విధిః--అల్విధిరితి। యత్ర ప్రాధాన్యేనాలాశ్రీయతే తత్రైవ ప్రతిషేధః స్యాత్। యత్ర

విశేషణత్వేనాలాశ్రీయతే తత్ర ప్రతిషేధో న స్యాత్। కిం ప్రయోజనమ్? ప్రదీవ్య- ప్రసీవ్యేతి। వలాదిలక్షణ ఇట్ మా భూదితి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

॥ స్థాన్యాదేశపృథక్త్వాదాదేశే స్థానివదనుదేశో గురువద్ గురుపుత్రే ఇతి యథా। ॥

అన్యః స్థానీ అన్య ఆదేశః। స్థాన్యాదేశపృథక్త్వాదేతస్మాత్ కారణాత్ స్థానికార్యమాదేశే న ప్రాప్నోతి। తత్ర కో దోషః। ఆఙో యమహన ఇత్యాత్మనేపదం భవతీతి హన్తేరేవ స్యాద్ వధేర్న స్యాత్। ఇష్యతే చ వధేరపి స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి తస్మాత్ స్థానివదనుదేశః। ఏవమర్థమిదముచ్యతే। గురువద్ గురుపుత్రే ఇతి యథా। తద్యథా గురువద్ గురుపుత్రే వర్తితవ్యమితి గురౌ యత్ కార్యం తద్ గురుపుత్రే అతిదిశ్యతే। ఏవమిహాపి స్థానికార్యమాదేశే అతిదిశ్యతే।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। లోకత ఏతత్ సిద్ధమ్। తద్యథా లోకే యో యస్య ప్రసఙ్గే భవతి లభతేఽసౌ తత్కార్యాణి। తద్యథా ఉపాధ్యాయస్య శిష్యో యాజ్యకులాని గత్వా అగ్రాసనాదీని లభతే।

యద్యపి తావల్లోక ఏష దృష్టాన్తః। దృష్టాన్తస్యాపి తు పురుషారమ్భో నివర్తకో భవతి।

అస్తి వేహ కశ్చిత్ పురుషారమ్భః ?

అస్తీత్యాహ।

కః?

స్వంరూపవిధిర్నామ। హన్తేరాత్మనేపదముచ్యమానం హన్తేరేవ స్యాత్ వధేర్న స్యాత్।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి స్థానివదాదేశో భవతీతి। యదయం యుష్మదస్మదోరనాదేశే ఇత్యాదేశే ప్రతిషేధం శాస్తి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? యుష్మదస్మదోర్విభక్తౌ కార్యముచ్యమానం కః ప్రసఙ్గో యదాదేశేపి స్యాత్। పశ్యతి త్వాచార్యో యత్ స్థానివదాదేశో భవతీతి అత ఆదేశే ప్రతిషేధం శాస్తి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అనల్విధావితి ప్రతిషేధం వక్ష్యామీతి। ఇహ మా భూత్। ద్యౌః పన్థాః స ఇతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- అల్విధౌ స్థానివద్భావో న భవతీతి। యదయమదో జగ్ధిర్ల్యప్తికితి ఇతి తి కితీత్యేవ సిద్ధే ల్యబ్గ్రహణం కరోతి। తస్మాన్నార్థోఽనేన యోగేన।

ఆరభ్యమాణేఽప్యేతస్మిన్ యోగే।

।। అల్విధౌ ప్రతిషేధేఽవిశేషణేఽప్రాప్తిస్తస్యాదర్శనాత్।।

అల్విధౌ ప్రతిషేధేఽసత్యపి విశేషణే సమాశ్రీయమాణే అసతి తస్మిన్ విశేషణే అప్రాప్తిర్విధేః। ప్రదీవ్య, ప్రసీవ్య। కిం కారణమ్? తస్యాదర్శనాత్। వలాదేరిత్యుచ్యతే। న చాత్ర వలాదిం పశ్యామః।

నను చైవమర్థ ఏవాయం యత్నః క్రియతే- అన్యస్య కార్యముచ్యమానమన్యస్య యథా స్యాదితి।

సత్యమేవమర్థో, న తు ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?

।। సామాన్యాతిదేశే హి విశేషానతిదేశః।।

సామాన్యే హ్యతిదిశ్యమానే విశేషో నాతిదిష్టో భవతి। తద్యథా బ్రాహ్మణవదస్మిన్ క్షత్రియే వర్తితవ్యమితి। సామాన్యం యద్ బ్రాహ్మణకార్యం తత్ క్షత్రియేఽతిదిశ్యతే। యద్ విశిష్టం మాఠరే కౌణ్డిన్యే వా న తదతిదిశ్యతే। ఏవమిహాపి యత్ సామాన్యం యత్ప్రత్యయకార్యం తదతిదిశ్యతే యద్ విశిష్టం వలాదేరితి న తదతిదిశ్యతే।

యద్యేవమగ్రహీత్, ఇట ఇట్టీతి సిచో లోపో న ప్రాప్నోతి। అనల్విధావితి పునరుచ్యమానే ఇహాపి ప్రతిషేధో భవిష్యతి--- ప్రదీవ్య ప్రసీవ్యేతి। విశిష్టం హ్యేషోఽలమాశ్రయతే వలం నామ। ఇహ చ ప్రతిషేధో న భవిష్యతి అగ్రహీదితి। విశిష్టం హ్యేషోఽనలమాశ్రయతే ఇటం నామ।

యది తర్హి సామాన్యమప్యతిదిశ్యతే విశేషశ్చ।

।। సత్యాశ్రయే విధిరిష్టః।।

సతి చ వలాదిత్వే ఇటా భవితవ్యమ్। అరుదితామ్। అరుదితమ్। అరుదిత।

కిమో యత్ సతి భవితవ్యమ్।

।। ప్రతిషేధస్తు ప్రాప్నోత్యల్విధిత్వాత్।।

ప్రతిషేధస్తు ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? అల్విధిత్వాత్। అల్విధిరయం భవతి। తత్రానల్విధావితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

।। న వానుదేశికస్య నిషేధాదితరేణ భావః।।

నవా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? ఆనుదేశికస్య ప్రతిషేధాత్। అస్త్వత్రానువేశికస్య వలాదిత్వస్య ప్రతిషేధః। స్వాశ్రయమత్ర వలాదిత్వం భవిష్యతి।

నైతద్ వివదామహే వలాదిర్నవలాదిరితి। కిం తర్హి ? స్థానివద్భావాత్

సార్వధాతుకత్వమేషితవ్యమ్। తత్రానల్విధావితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

కిం పునరాదేశిన్యల్యాశ్రీయమాణే ప్రతిషేధో భవతి। ఆహోస్విదవిశేషేణ। ఆదేశే చాదేశిని చ।

కశ్చాత్ర విశేషః?

।। ఆదేశ్యల్విధిప్రతిషేధే కురువధపిబాం గుణవృద్ధిప్రతిషేధః।।

ఆదేశిన్యల్విధిప్రతిషేధే కురువధపిబాం గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కురు ఇత్యత్ర స్థానివద్భావాదఙ్గసఞ్జ్ఞా స్వాశ్రయం చ లఘూపధత్వమ్। తత్ర లఘూపధగుణః ప్రాప్నోతి। వధక ఇత్యత్ర స్థానివద్భావాదఙ్గసఞ్జ్ఞా స్వాశ్రయం చాదుపధత్వం తత్ర వృద్ధిః పిబేత్యత్ర ప్రాప్నోతి స్థానివద్భావాదఙ్గసఞ్జ్ఞా స్వాశ్రయం చ లఘూపధత్వమ్ । తత్ర లఘూపధగుణః ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ-- ఆదేశే ఆదేశిని చ।

।। ఆదేశ్యాదేశ ఇతి చేత్ సుప్తిఙ్కృదతిదిష్టేషూపసఙ్ఖ్యానమ్।।

ఆదేశ్యాదేశ ఇతి చేత్ సుప్తిఙకృదతిదిష్టేషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సుప్, వృక్షాయ ప్లక్షాయ। స్థానివద్భావాత్ సుప్సంజ్ఞా। స్వాశ్రయం చ యఞాదిత్వం తత్ర ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। సుప్। తిఙ్, అరుదితామ్। అరుదితమ్। అరుదిత। స్థానివద్భావాత్ సార్వధాతుకసఞ్జ్ఞా। స్వాశ్రయం చ వలాదిత్వం తత్ర ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। తిఙ్। కృదతిదిష్టమ్, భువనమ్

। సువనమ్। ధువనమ్। స్థానివద్భావాత్ ప్రత్యయసఞ్జ్ఞా। స్వాశ్రయం చాజాదిత్వం తత్ర ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

ఆదేశిన్యల్యాశ్రీయమాణే ప్రతిషేధ ఇత్యేతదేవ జ్యాయః। కుత ఏతత్? యథా హ్యయం విశిష్టం స్థానికార్యమాదేశేఽతిదిశతి గురువద్ గురుపుత్రే ఇతి యథా। తద్యథా గురువదస్మిన్ గురుపుత్రే

వర్తితవ్యమన్యత్రోచ్ఛిష్టభోజనాత్ పాదోపసంగ్రహణాచ్చేతి। యది చ గురుపుత్రోపి గురుర్భవతి తదపి కర్త్తవ్యం భవతి।

అస్తు తర్హి ఆదేశిన్యల్యాశ్రీయమాణే ప్రతిషేధః।

నను చోక్తమాదేశ్యల్విధిప్రతిషేధే కురువధపిబాం గుణవృద్ధిప్రతిషేధ ఇతి।

నైష దోషః। కరోతౌ తపరనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్। పిబిరదన్తః। వధక ఇతి నాయం ణ్వుల్। అన్యోఽయమకశబ్దః కిదౌణాదికః। రుచక ఇతి యథా।

॥ ఏకదేశవికృతస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్॥

ఏకదేశవికృతస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? పచతు, పచన్తు ఇతి। తిఙ్గ్రహణేన గ్రహణం యథా స్యాత్।

॥ ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ సిద్ధమ్॥

ఏకదేశవికృతమనన్యవద్ భవతీతి తిఙ్గ్రహణేన గ్రహణం భవిష్యతి। తద్యథా శ్వా కర్ణే పుచ్ఛే వా ఛిన్నే శ్వైవ భవతి। నాశ్వో న గర్దభ ఇతి।

॥ అనిత్యవిజ్ఞానం తు॥

అనిత్యవిజ్ఞానం తు భవతి। నిత్యాః శబ్దాః। నిత్యేషు చ నామ శబ్దేషు కూటస్థైరవిచాలిభిర్వర్ణైర్భవితవ్యమనపాయోపజనవికారిభిః। తత్ర స ఏవాయం వికృతశ్చేత్యేతన్నిత్యేషు

శబ్దేషు నోపపద్యతే। తస్మాదుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। భారద్వాజీయాః పఠన్తి-

॥ ఏకదేశవికృతేషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్॥

కిం ప్రయోజనమ్? పచతు, పచన్తు। తిఙ్గ్రహణేన గ్రహణం యథా స్యాత్।

కిం చ కారణం న స్యాత్ ?

॥ అనాదేశత్వాత్॥

ఆదేశః స్థానివదిత్యుచ్యతే। న చేమే ఆదేశాః।

॥ రూపాన్యత్వాచ్చ॥

అన్యత్ ఖల్వపి రూపం పచతీతి , అన్యత్ పచత్వితి।

ఇమేఽప్యాదేశాః। కథమ్? ఆదిశ్యతే యః స ఆదేశః। ఇమేఽప్యాదిశ్యన్తే।

।। ఆదేశః స్థానివదితి చేన్నానాశ్రితత్వాత్।।

ఆదేశః స్థానివదితి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్? అనాశ్రితత్వాత్। యోఽత్రాదేశో నాసావాశ్రీయతే। యశ్చాశ్రీయతే నాసావాదేశః।

నైతన్మన్తవ్యం సముదాయే ఆశ్రీయమాణేఽవయవో నాశ్రీయతే ఇతి। అభ్యన్తరో హి సముదాయస్యావయవః। తద్యథా వృక్షః ప్రచలన్ సహావయవైః ప్రచలతి।

।। ఆశ్రయ ఇతి చేదల్విధిప్రసఙ్గః।।

ఆశ్రయ ఇతి చేదల్విధిరయం భవతి। తత్రానల్విధావితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। నైవం సతి కశ్చిదనల్విధిః స్యాత్। ఉచ్యతే చేదమనల్విధావితి। తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే సాధీయో యోఽల్విధిరితి। కశ్చ సాధీయః? యత్ర ప్రాధాన్యేనాల్ ఆశ్రీయతే। యత్ర హి నాన్తరీయకోఽల్ ఆశ్రీయతే నాసావల్విధిరితి। అథవోక్తమాదేశగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ఆదేశమాత్రం స్థానివద్ యథా స్యాదితి।

।। అనుపపన్నం స్థాన్యాదేశత్వం నిత్యత్వాత్।।

స్థానీ ఆదేశ ఇతి నిత్యేషు శబ్దేషు నోపపద్యతే। కిం కారణమ్? నిత్యత్వాత్। స్థానీ హి నామ భూత్వా యో న భవతి। ఆదేశో హి నామ యోఽభూత్వా భవతి। ఏతచ్చ నిత్యేషు శబ్దేషు నోపపద్యతే యత్ సతో నామ వినాశః స్యాత్ అసతో వా ప్రాదుర్భావ ఇతి।

।। సిద్ధం తు యథా లౌకికవైదికేష్వభూతపూర్వేపి స్థానశబ్దప్రయోగాత్।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? యథా లౌకికవైదికేషు కృతాన్తేషు అభూతపూర్వేపిస్థానశబ్దప్రయోగో వర్తతే। లోకే తావదుపాధ్యాయస్య స్థానే శిష్య ఇత్యుచ్యతే। న చ తత్రోపాధ్యాయో భూతపూర్వో భవతి। వేదేపి। సోమస్య స్థానే పూతీకతృణాన్యభిషుణుయాదిత్యుచ్యతే। న చ తత్ర సోమో భూతపూర్వో భవతి।

।। కార్యవిపరిణామాద్వా సిద్ధమ్।।

అథవా కార్యవిపరిణామాత్ సిద్ధమేతత్।

కిమిదం కార్యవిపరిణామాదితి?

కార్యా- బుద్ధిః సా విపరిణమ్యతే।

నను చ కార్యావిపరిణామాదితి భవితవ్యమ్।

సన్తి చైవ హ్యౌత్తరపదికాని హ్రస్వాని। అపి చ బుద్ధిః సమ్ప్రత్యయ ఇత్యనర్థాన్తరమ్। కార్యా బుద్ధిః-కార్యః-సమ్ప్రత్యయః। కార్యస్య-సమ్ప్రత్యయస్య విపరిణామః। కార్యవిపరిణామః - కార్యవిపరిణామాదితి।

పరిహారాన్తరమేవేదం మత్వా పఠితమ్।

కథం చేదం పరిహారాన్తరం స్యాత్?

యది భూతపూర్వే స్థానశబ్దో వర్తతే।

భూతపూర్వే చాపి స్థానశబ్దో వర్తతే। కథమ్? బుద్ధ్యా। తద్యథా కశ్చిత్ కంచిదుపదిశతి ప్రాచీనం గ్రామాదామ్రా ఇతి। తస్య సర్వత్రామ్రబుద్ధిః ప్రసక్తా। తతః పశ్చాదాహ యే క్షీరిణోఽవరోహవన్తః పృథుపర్ణాస్తే న్యగ్రోధా ఇతి। స తత్రామ్రబుద్ధ్యా న్యగ్రోధబుద్ధిం ప్రతిపద్యతే। స తతః పశ్యతి బుద్ధ్యా ఆమ్రాంశ్చాపకృష్యమాణాన్ న్యగ్రోధాంశ్చోపధీయమానాన్। నిత్యా ఏవ చ స్వస్మిన్ విషయే ఆమ్రాః నిత్యాశ్చ న్యగ్రోధాః। బుద్ధిస్త్వస్య విపరిణమ్యతే। ఏవమిహాప్యస్తిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టస్తస్య సర్వత్రాస్తిబుద్ధిః ప్రసక్తా। సోఽస్తేర్భూరిత్యనేనాస్తిబుద్ధ్యా భవతిబుద్ధిం ప్రతిపద్యతే। స తతః పశ్యతి-- బుద్ధ్యా అస్తిం

చాపకృష్యమాణం భవతిం చోపధీయమానమ్। నిత్య ఏవ చ స్వస్మిన్ విషయేఽస్తిః, నిత్యో భవతిశ్చ। బుద్ధిస్త్వస్య విపరిణమ్యతే।

॥ అపవాదప్రసఙ్గస్తు స్థానివత్త్వాత్॥

అపవాదే ఉత్సర్గకృతం చ ప్రాప్నోతి। కర్మణ్యణ్ ఆతోనుపసర్గే కః ఇతి కేపి అణ్కృతం ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్ స్థానివత్త్వాత్?

॥ ఉక్తం వా॥

కిముక్తమ్? విషయేణ తు నానాలిఙ్గకరణాత్ సిద్ధమితి। అథవా

॥ సిద్ధం తు షష్ఠీనిర్దిష్టస్య స్థానివద్వచనాత్॥

సిద్ధమేతత్। కథమ్? షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాదేశః స్థానివదితి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి షష్ఠీనిర్దిష్టగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

షష్ఠీ స్థానేయోగేతి। అథవా ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాపవాదే ఉత్సర్గకృతం భవతీతి యదయం శ్యన్నాదీన్ కాంశ్చిత్ శితః కరోతి। శ్యన్ శ్నమ్ శ్నా శః శ్నురితి।

॥ తస్య దోషస్తయాదేశ ఉభయప్రతిషేధః॥

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషః। తయాదేశే ఉభయప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఉభయే దేవమనుష్యాః। తయపో గ్రహణేన గ్రహణాద్ జసి విభాషా ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। అయచ్ ప్రత్యయాన్తరమ్।

యది ప్రత్యయాన్తరమ్ , ఉభయీ ఇతి ఇర్కారో న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్। మాత్రచ ఇత్యేవం భవిష్యతి। కథమ్? మాత్రజితి నేదం ప్రత్యయగ్రహణమ్। కిం తర్హి?

ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? మాత్రశబ్దాత్ ప్రభృతి ఆ అయచశ్చకారాత్।

యది ప్రత్యాహారగ్రహణం, కతి తిష్ఠన్తి అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అత ఇతి వర్తతే।

ఏవమపి తైలమాత్రా, ఘృతమాత్రా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

సదృశస్యాప్యసంనివిష్టస్య న భవతి ప్రత్యాహారగ్రహణేన గ్రహణమ్।

॥ జాత్యాఖ్యాయాం బహువచనాతిదేశే స్థానివద్భావప్రతిషేధః॥

జాత్యాఖ్యాయాం బహువచనాతిదేశే స్థానివద్భావస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వ్రీహిభ్య ఆగత ఇత్యత్ర ఘేర్ఙితి ఇతి గుణః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఉక్తమేతత్- అర్థాతిదేశాత్ సిద్ధమితి।

॥ జ్యాగ్రహణేఽదీర్ఘః॥

జ్యాగ్రహణేఽదీర్ఘ ఆదేశో న స్థానివదితి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? నిష్కౌశామ్బిః।

అతిఖట్వః। జ్యాగ్రహణేన గ్రహణాత్ సులోపో మా భూదితి।

నను చ దీర్ఘాదిత్యుచ్యతే।

తన్న వక్తవ్యం భవతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

స్థానివద్భావప్రతిషేధ ఏవ జ్యాయాన్। ఇదమపి సిద్ధం భవతి అతిఖట్వాయ, అతిమాలాయ। యాడాప ఇతి యాఙ్ న భవతి।

అథేదానీమసత్యపి స్థానివద్భావే దీర్ఘత్వే కృతే పిచ్చాసౌ భూతపూర్వ ఇతి కృత్వా యాట్ కస్మాన్న భవతి।

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి।

నను చేదానీం సత్యపి స్థానివద్భావే ఏతయా పరిభాషయా శక్యమిహోపస్థాతుమ్।

నేత్యాహ। న తర్హీదానీం క్వచిదపి స్థానివద్భావః స్యాత్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్। ఙీ ఇర్ ఇర్కారాన్తాత్। ఆ ఆప్ ఆకారాన్తాదితి।

।। ఆహిభువోరీట్ప్రతిషేధః।।

ఆహిభువోరీట్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఆత్థ అభూత్। అస్తిబ్రూగ్రహణేన గ్రహణాదీట్ ప్రాప్నోతి।

ఆహేస్తావన్న వక్తవ్యః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాహేరీడ్ భవతీతి। యదయమాహస్థ ఇతి ఝలాదిప్రకరణే థత్వం శాస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? భూతపూర్వగతిర్యథా విజ్ఞాయేత। ఝలాదిర్యో భూతపూర్వ ఇతి।

యద్యేవం థవచనమనర్థకం స్యాత్। ఆథిమేవాయముచ్చారయేత్। బ్రువః పఞ్చానామాదిత ఆథో బ్రువః ఇతి।

భవతేశ్చాపి న వక్తవ్యః। అస్తిసిచోఽపృక్తే ఇతి ద్విసకారకో నిర్దేశః। అస్తేః సకారాన్తాదితి।

।। వధ్యాదేశే వృద్ధితత్వప్రతిషేధః।।

వధ్యాదేశే వృద్ధితత్వయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వధకం పుష్కరమితి। స్థానివద్భావాద్ వృద్ధితత్వే ప్రాప్నుతః।

నైష దోషః। ఉక్తమేతత్- నాయం ణ్వుల్। అన్యోఽయమకశబ్దః కిదౌణాదికో రుచక ఇతి

యథేతి।

।। ఇడ్విధిశ్చ।।

ఇడ్ విధేయః। ఆవధిషీష్ట। ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాదితీట్ ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే। స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరస్య బాధకో భవిష్యతి।

ఏవమప్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః। యథైవ హి నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరం బాధతే ఏవం ప్రత్యయస్వరమపి బాధేత। ఆవధిషీష్టేతి।

నైష దోషః। ఆర్ధధాతుకీయాః సామాన్యేన భవన్తి అనవస్థితేషు ప్రత్యయేషు। తత్రార్ధధాతుకసామాన్యే

వధిభావే కృతే, సతి శిష్టత్వాత్ ప్రత్యయస్వరో భవిష్యతి।

।। ఆకారాన్తాన్నుక్షుక్ ప్రతిషేధః। ।।

ఆకారాన్తాన్నుక్షుకోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। విలాపయతి। భాపయతే। లీభీగ్రహణేన గ్రహణాన్నుక్షుకౌ ప్రాప్నుతః।

నైష దోషః। లీభియోః ప్రశ్లిష్టనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్। లీభియోః ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్। లీ ఇర్ ఇర్కారాన్తస్యేతి। భీ ఇర్ ఇర్కారాన్తస్యేతి।

।। లోడాదేశే శాభావజభావధిత్వహిలోపైత్త్వప్రతిషేధః। ।।

ఏషాం లోడాదేశే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। శిష్టాత్। హతాత్। భిన్తాత్। కురుతాత్। స్తాత్। లోడాదేశే కృతే శాభావో జభావో ధిత్వం హిలోప ఏత్త్వమిత్యేతే విధయః ప్రాప్నువన్తి।

నైష దోషః। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్। లోడాదేశః క్రియతామేతే విధయ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాల్లోడాదేశః।

అథేదానీం లోడాదేశే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ కస్మాదేతే విధయో న భవన్తి?

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్ బాధితమేవేతి కృత్వా।

త్రయాదేశే స్రన్తప్రతిషేధః।

త్రయాదేశే స్రన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। తిసృణామ్। తిసృభావే కృతే త్రేస్త్రయ ఇతి త్రయాదేశః ప్రాప్నోతి।

నైషః దోషః। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్, తిసృభావః క్రియతామాహోస్విత్ త్రేస్త్రయ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్। పరత్వాత్ తిసృభావః।

అథేదానీం తిసృభావే కృతే పున ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ త్రయాదేశః కస్మాన్న భవతి।

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్బాధితమేవేతి।

।। ఆమ్విధౌ చ। ।।

ఆమ్విధౌ స్రన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చతస్రస్తిష్ఠన్తి। చతసృభావే కృతే చతురనడుహోరాముదాత్త ఇత్యామ్ ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్, చతుసృభావః క్రియతామాహోస్విత్ చతురనడుహోరాముదాత్త ఇత్యామ్ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాత్ చతసృభావః।

అథేదానీం చతుసృభావే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్ ఆమ్ కస్మాన్న భవతి।

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్ బాధితమేవేతి।

।। స్వరే వస్వాదేశే। ।।

స్వరే వస్వాదేశే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। విదుషః పశ్య। శతురనుమో నద్యజాదీ అన్తోదాత్తాదిత్యేష స్వరః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। అనుమ ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

అనుమ ఇత్యుచ్యతే న చాత్ర నుమం పశ్యామః।

అనుమ ఇతి నేదమాగమగ్రహణమ్। కిం తర్హి? ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? ఉకారాత్ ప్రభృతి ఆ నుమో మకారాత్।

యది ప్రత్యాహారగ్రహణం, లునతా, పునతా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

నానుమ్గ్రహణేన శత్రన్తం విశేష్యతే। కిం తర్హి? శత్రైవ విశేష్యతే శతా యోఽనుమ్క ఇతి। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। ఆగమగ్రహణే హి సతీహ ప్రసజ్యేత- ముఞ్చతా, ముఞ్చతే ఇతి।

।। గోః పూర్వణిత్త్వాత్త్వస్వరేషు। ।।

గోః పూర్వణిత్త్వాత్త్వస్వరేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చిత్రగ్వగ్రమ్। శబలగ్వగ్రమ్। సర్వత్ర విభాషా గోరితి విభాషా పూర్వత్వం ప్రాప్నోతి।

నైషః దోషః। ఏఙ ఇతి వర్తతే। తత్రానల్విధావితి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

ఏవమపి హే చిత్రగోఽగ్రమ్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ణిత్త్వమ్। చిత్రగుః। చిత్రగూ। చిత్రగవః। గోతో ణిదితి ణిత్త్వం ప్రాప్నోతి। ఆత్వమ్। చిత్రగుం పశ్య। శబలగుం పశ్య। ఆఓతః-- ఇత్యాత్త్వం ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। తపరకరణాత్ సిద్ధమ్। తపరకరణసామర్థ్యాత్ ణిత్త్వాత్త్వే న భవిష్యతః।

స్వర। బహుగుమాన్। న గోశ్వన్సావవర్ణేతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

।। కరోతిపిబత్యోః ప్రతిషేధః। ।।

కరోతిపిబత్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కురు పిబేతి। స్థానివద్భావాల్లఘూపధగుణః ప్రాప్నోతి।

।। ఉక్తం వా। ।।

కిముక్తమ్? కరోతౌ తపరకరణనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్। పిబిరదన్త ఇతి।।56।।

-1-1-57- అచః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ

అచ ఇతి కిమర్థమ్?

ప్రశ్నో, విశ్నః। ద్యూత్వా, స్యూత్వా। ఆక్రాష్టామ్। ఆగత్య। ప్రశ్నో, విశ్నః ఇత్యత్ర ఛకారస్య శకారః పరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాచ్ఛే చేతి తుక్ ప్రాప్నోతి। అచ ఇతి వచనాన్న భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। క్రియమాణేపి అచ్గ్రహణే అవశ్యమత్ర తుగభావే యత్నః కర్తవ్యః। అన్తరఙ్గత్వాద్ధి తుక్ ప్రాప్నోతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ద్యూత్వా,స్యూత్వా। వకారస్య ఊఠ్ పరనిమిత్తకః।తస్య స్థానివద్భావాదచీతి యణాదేశో న ప్రాప్నోతి। అచ ఇతి వచనాద్ భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। స్వాశ్రయమత్రాచ్త్వం భవిష్యతి। అథవా యోహ్యత్రాదేశో నాసావాశ్రీయతే యశ్చాశ్రీయతే నాసావాదేశః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఆక్రాష్టామ్। సిచో లోపః పరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాత్ షఢోః కః సీ తి కత్వం ప్రాప్నోతి। అచ ఇతి వచనాన్న భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్ పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి।

ఇదం తర్హి। ప్రయోజనమ్। ఆగత్య। అభిగత్య। అనునాసికలోపః పరనిమిత్తకస్తస్య

స్థానివద్భావాద్ హ్రస్వస్యేతి తుక్ న ప్రాప్నోతి। అచ ఇతి వచనాద్ భవతి।

అథ పరస్మిన్నితి కిమర్థమ్ ?

యువజానిః। వధూజానిః। ద్విపదికా। వైయాఘ్రపద్యః। ఆదీధ్యే। యువజానిః వధూజానిః ఇతి జాయాయ నిఙ్ నపరనిమిత్తకః। తస్య స్థానివద్భావాద్ వలీతి యలోపో న ప్రాప్నోతి। పరస్మిన్ ఇతి వచనాద్ భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। స్వాశ్రయమత్ర వల్త్వం భవిష్యతి। అథవాయోహ్యత్రాదేశో నాసావాశ్రీయతే । యశ్చాశ్రీయతేనాసావాదేశః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ద్విపదికా। త్రిపదికా। పాదస్య లోపోఽపరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాత్ పద్భావో ల ప్రాప్నోతి । పరస్మిన్ ఇతి వచనాద్ భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। పునర్లోపవచనసార్మథ్యాత్ స్థానివద్భావో న భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। వైయాఘ్రపద్యః।

నను చాత్రాపి పునర్లోపవచనసార్మథ్యాదేవ భవిష్యతి।

అస్తి హ్యన్యత్ పునర్లోపవచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? యత్ర భసఞ్జ్ఞా న, వ్యాఘ్రపాత్,శ్యేనపాద్ ఇతి। ఇదం చాప్యుదాహరణమ్- ఆదీధ్యే, ఆవేవ్యే। ఇకారస్య ఏకారోఽపరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాద్ యీవర్ణయోర్దీధీవేవ్యోరితి లోపః ప్రాప్నోతి। పరస్మిన్నితి వచనాన్న భవతి।

అథ పూర్వవిధావితి కిమర్థమ్ ?

హే గౌః। బాభ్రవీయాః। నైధేయః। హే గౌరిత్యౌకారః పరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాద్ ఏఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరితి లోపః ప్రాప్నోతి। పూర్వవిధావితి వచనాన్న భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న సమ్బుద్ధిలోపే స్థానివద్భావో భవతీతి। యదయమేఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరిత్యేఙ్గ్రహణం కరోతి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। గోఽర్థమేతత్ స్యాత్।

యత్తర్హి ప్రత్యాహారగ్రహణం కరోతి। ఇతరథా హ్యోహ్రస్వాదిత్యేవ బ్రూయాత్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। బాభ్రవీయాః। మాధవీయాః। వాన్తాదేశః పరనిమిత్తకస్యస్య స్థానివద్భావాద్ హలస్తద్ధితస్యేతి యలోపో న ప్రాప్నోతి। పూర్వవిధావితి వచనాద్ భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। స్వాశ్రయమత్ర హల్త్వం భవిష్యతి। అథవా యోఽత్రాదేశో నాసావాశ్రీయతే యశ్చాశ్రీయతేనాసావాదేశః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। నైధేయః। ఆకారలోపః పరనిమిత్తకస్తస్య స్థానివద్భావాద్ ద్వ్యజ్లక్షణో ఢక్ న ప్రాప్నోతి। పూర్వవిధావితి వచనాద్ భవతి।

అథ విధిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

సర్వవిభక్త్యన్తః సమాసో యథా విజ్ఞాయేత। పూర్వస్య విధిః పూర్వవిధిః। పూర్వస్మాద్ విధిః పూర్వవిధిరితి।

కాని పునః పూర్వస్మాద్ విధౌ స్థానివద్భావస్య ప్రయోజనాని।

బేభిదితా చేచ్ఛిదితా। మాథితికః। అపీపచన్। బేభిదితా చేచ్ఛిదితేతి అకారలోపే కృతే

ఏకాజ్లక్షణ ఇట్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి। మాథితిక ఇత్యకారలోపే కృతే తాన్తాత్ క ఇతి కాదేశః ప్రాప్నోతి స్థానివద్భావాన్న భవతి। అపీపచన్ ఇత్యేకాదేశే కృతే అభ్యస్తాత్ ఝేర్జుస్ భవతీతి జుస్భావః ప్రాప్నోతి స్థానివద్భావాన్న భవతి।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। ప్రాతిపదికనిర్దేశోఽయమ్। ప్రాతిపదికనిర్దేశాశ్చార్థతన్త్రా భవన్తి। న కాంచిత్ ప్రాధాన్యేన విభక్తిమాశ్రయన్తి। తత్ర ప్రాతిపదికార్థే నిర్దిష్టే యాం యాం విభక్తిమాశ్రయితుం బుద్ధిరుపజాయతే సా సా ఆశ్రయితవ్యా।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। విధిమాత్రే స్థానివద్భావో యథా స్యాత్, అనాశ్రీయమాణాయామపి ప్రకృతౌ। వాయ్వోః అధ్వర్య్వోః, లోపో వ్యోర్వలీతి యలోపో మా భూదితి।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

(అపరవిధావితి తు)

।। అపరవిధావితి తు వక్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్? స్వవిధావపి స్థానివద్భావో యథా స్యాత్।

కాని పునః స్వవిధౌ స్థానివద్భావస్య ప్రయోజనాని ?

ఆయన్। ఆసన్। ధిన్వన్తి। కృణ్వన్తి। దధ్యత్ర మధ్వత్ర। చక్రతుః చక్రుః। ఇహ తావద్

ఆయన్ ఆసన్ ఇతి ఇణస్త్యోర్యణ్లోపయోః కృతయోరనజాదిత్వాదాడజాదీనామిత్యాట్ న ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాద్ భవతి। ధిన్వన్తి కృణ్వన్తి। యణాదేశే కృతే వలాదిలక్షణ ఇట్ ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి। దధ్యత్ర మధ్వత్ర। యణాదేశే కృతే సంయోగాన్తస్య లోపః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి। చక్రతుః, చక్రుః। యణాదేశే కృతేఽనచ్కత్వాద్ ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాద్ భవతి।

యది తర్హి స్వవిధావపి స్థానివద్భావో భవతి। ద్వాభ్యాం దేయం లవనమ్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి। ద్వాభ్యామిత్యత్రాత్వస్య స్థానివద్భావాద్ దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। లవనమిత్యత్ర గుణస్య స్థానివద్భావాదవాదేశో న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। స్వాశ్రయా అత్రైతే విధయో భవిష్యన్తి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ అపరవిధావితి ?

న వక్తవ్యమ్। పూర్వవిధావిత్యేవ సిద్ధమ్। కథమ్? న పూర్వగ్రహణేనాదేశోఽభిసమ్బధ్యతే। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భవతి। కుతః పూర్వస్య, ఆదేశాదితి। కిం తర్హి? నిమిత్తమభిసమ్బధ్యతే। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్ భవతి। కుతః పూర్వస్య? నిమిత్తాదితి।

అథ నిమిత్తేఽభిసమ్బధ్యమానే యత్తదస్య యోగస్య మూర్ధాభిషిక్తముదాహరణం తదపి సంగృహీతం భవతి ?

పట్వ్యా- మృద్వ్యేతి।

బాఢం సంగృహీతమ్।

నను చ ఇర్కారయణా వ్యవహితత్వాత్ నాసౌ నిమిత్తాత్ పూర్వో భవతి ।

వ్యవహితేపి పూర్వశబ్దో వర్తతే। తద్యథా పూర్వం మథురాయాః పాటలిపుత్రమితి। అథవా పునరస్తు ఆదేశ ఏవాభిసమ్బధ్యతే ఇతి।

కథం యాని స్వవిధౌ స్థానివద్భావస్య ప్రయోజనాని ?

నైతాని సన్తి। ఇహ తావత్- ఆయన్,ఆసన్,ధిన్వన్తి,కృణ్వన్తి ఇతి। అయం విధిశబ్దోఽస్త్యేవ కర్మసాధనో విధీయతే విధిరితి। అస్తి భావసాధనః। విధానం విధిరితి। తత్ర కర్మసాధనస్య విధిశబ్దస్యోపాదానే న సర్వమిష్టం సంగృహీతమితి కృత్వా భావసాధనస్య విధిశబ్దస్యోపాదానం విజ్ఞాస్యతే। పూర్వస్య విధానం ప్రతి పూర్వస్య భావం ప్రతి, పూర్వః స్యాదితి స్థానివద్ భవతీతి। ఏవమాట్ భవిష్యతి। ఇట్ చ న భవిష్యతి। దధ్యత్ర, మధ్వత్ర, చక్రతుః, చక్రురిత్యత్ర పరిహారం వక్ష్యతి।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

।। స్తోష్యామ్యహం పాదికమౌదవాహిం తతః శ్వోభూతే శాతనీం పాతనీం చ।।

।। నేతారావాగచ్ఛతం ధారణిం రావణిం చ తతః పశ్చాత్ రంత్రస్యతే ధ్వంస్యతే చ ।।।

ఇహ తావత్ పాదికమ్, ఔదవాహిమ్, శాతనీమ్, పాతనీమ్, ధారణిమ్, రావణిమ్ ఇతి। అకారలోపే కృతే పద్భావః, ఊఠ్ , అల్లోపః, టిలోపః ఇత్యేతే విధయః ప్రాప్నువన్తి। స్థానివద్భావాన్న భవన్తి। స్రంస్యతే, ధ్వంస్యతే ఇత్యత్ర ణిలోపే కృతే అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితీతి నలోపః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతీతి।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। అసిద్ధవదత్రాభాదిత్యనేనాప్యేతాని సిద్ధాని।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। యాజ్యతే వాప్యతే ణిలోపే కృతే యజాదీనాం కితీతి సమ్ప్రసారణం ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। యజాదిభిరత్ర కితం విశేషయిష్యామః। యజాదీనాం యః కిదితి। కశ్చ యజాదీనాం కిత్ ? యజాదిభ్యో యో విహిత ఇతి। న చాయం యజాదిభ్యో విహితః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। పట్వ్యా మృద్వ్యేతి। పరస్య యణాదేశే కృతే పూర్వస్య న ప్రాప్నోతి। ఇర్కారయణా వ్యవహితత్వాత్। స్థానివద్భావాద్ భవతి।

కిం పునః కారణమ్? పరస్య తావద్ భవతి న పునః పూర్వస్య ।

నిత్యాత్వాత్। నిత్యః పరయణాదేశః। కృతేపి పూర్వయణాదేశే ప్రాప్నోతి। అకృతేపి ప్రాప్నోతి।

నిత్యాత్వాత్ పరస్య యణాదేశే కృతే పూర్వస్య న ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాద్ భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరజగలక్షణే ఇత్యసిద్ధత్వాద్

బహిరఙ్గలక్షణస్య పరయణాదేశస్య, అన్తరఙ్గలక్షణః పూర్వయణాదేశో భవిష్యతి। అవశ్యం చైషా

పరిభాషా ఆశ్రయితవ్యా స్వరార్థమ్। ర్కత్ర్యా, ర్థత్ర్యా ఇతి। ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాద్ ఇత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।

అనేనాపి సిద్ధః స్వరః। కథమ్?

।। ఆరభ్యమాణే నిత్యోఽసౌ।।

ఆరభ్యమాణే త్వస్మిన్ యోగే నిత్యః పూర్వయణాదేశః। కృతేపి పరయణాదేశే ప్రాప్నోతి। అకృతేపి।

పరయణాదేశేఽపి నిత్యః। కృతేపి పూర్వయణాదేశే ప్రాప్నోతి, అకృతేపి।

।। పరశ్చాసౌ వ్యవస్థయా।।

వ్యవస్థయా చాసౌ పరః।

।। యుగపత్ సంభావో నాస్తి।।

న చాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః। కథం చ సిధ్యతి?

బహిరఙ్గేణ సిధ్యతి।

అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణే ఇత్యనేన సిధ్యతి।

ఏవం తర్హి యోఽత్రోదాత్తయణ్ తదాశ్రయః స్వరో భవిష్యతి।

ఇర్కారయణా వ్యవహితత్త్వాన్న ప్రాప్నోతి।

స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్ భవతీతి నాస్తి వ్యవధానమ్।

సా తర్హి ఏషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

నను చేయమపి కర్తవ్యా అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణే ఇతి।

బహు ప్రయోజనైషా కర్తవ్యా। సా చాప్యేషా లోకతః సిద్ధా। కథమ్? ప్రత్యఙ్గవర్తీ లోకో లక్ష్యతే। తద్యథా పురుషోఽయం ప్రాతరుత్థాయ యాన్యస్య ప్రతిశరీరం కార్యాణి తాని తావత్, కరోతి। తతః సుహృదాం తతః సమ్బన్ధినామ్। ప్రాతిపదికం చాప్యుపదిష్టం సామాన్యభూతేఽర్థే వర్తతే। సామాన్యే వర్తమానస్య వ్యక్తిరుపజాయతే। వ్యక్తస్య సతో లిఙ్గసఙ్ఖ్యాభ్యామన్వితస్య బాహ్యేనార్థేన

యోగో భవతి। యథైవ చానుపూర్వ్యాఽర్థానాం ప్రాదుర్భావస్తథైవ శబ్దానామపి, తద్వత్ కార్యైరపి భవితవ్యమ్।

ఇమాని తర్హి ప్రయోజనాని। పటయతి। లఘయతి। అవధీత్। బహుఖట్వకః। పటయతి లఘుయతీతి ణిచి టిలోపే కృతే అత ఉపధాయా ఇతి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న భవతి। అవధీదిత్యకారలోపే కృతే అతో హలాదేర్లఘోరితి విభాషా వృద్ధిః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్న

భవతి। బహుఖట్వక ఇతి ఆపోఽన్యతరస్యామితి హ్రస్వే కృతే హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్పూర్వమితి ఏష స్వరః ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాన్నభవతి ।

ఇహ వైయాకరణః సౌవశ్వ ఇతి య్వోః స్థానివద్భావాదాయావౌ ప్రాప్నుతస్తయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

।। అచః పూర్వవిజ్ఞానాదైచోః సిద్ధమ్।।

యోనాదిష్టాదచః పూర్వస్తస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావః। ఆదిష్టాచ్చైషోఽచః పూర్వః।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

అచ ఇతి పఞ్చమీ। అచః పూర్వస్య।

యద్యేవమాదేశోఽవిశేషితో భవతి।

ఆదేశశ్చ విశేషితః। కథమ్? న బ్రూమో యత్ షష్ఠీనిర్దిష్టమజ్గ్రహణం తత్ పఞ్చమీనిర్దిష్టం

కర్తవ్యమితి।

కిం తర్హి అన్యత్ కర్తవ్యమ్ ?

అన్యచ్చ న కర్తవ్యమ్। యదేవాదః షష్ఠీనిర్దిష్టమజ్గ్రహణం తస్య దిక్శబ్దైర్యోగే పఞ్చమీ భవిష్యతి। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వవిధింప్రతి స్థానివద్ భవతి। కుతః పూర్వస్య? అచ ఇతి। తద్యథా ఆదేశః ప్రథమానిర్దిష్టః। తస్య దిక్శబ్దయోగే పఞ్చమీ భవతి। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య అచ ఇతి। తద్యథా ఆదేశః ప్రథమానిర్దిష్టః। తస్య దిక్శబ్దయోగే పఞ్చమీ భవతి। అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్ భవతి। కుతః పూర్వస్య ? ఆదేశాదితి।

।। తత్రాదేశలక్షణప్రతిషేధః।।

తత్రాదేశలక్షణం కార్యం ప్రాప్నోతి। తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వాయ్వోః, అర్ధ్వయ్వోః। లోపో వ్యోర్వలీ తి లోపః ప్రాప్నోతి।

।। అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమ్।।

అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వస్య విధిం ప్రత్యసిద్ధో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

।। అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమితి చేదుత్సర్గలక్షణానామనుదేశః।।

అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమితి చేదుత్సర్గలక్షణానామనుదేశః కర్తవ్యః। పట్వ్యా, మృద్వ్యేతి।

నతు చైతదప్యసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమ్।

।। అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమితి చేన్నాన్యస్యాసిద్ధవచనాదన్యస్య భావః। ।।

అసిద్ధవచనాత్ సిద్ధమితి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్? నాన్యస్యాసిద్ధవచనాదన్యస్య భావః। న హ్యన్యస్యాసిద్ధత్వాదన్యస్య ప్రాదుర్భావో భవతి। తద్యథా నహి దేవదత్తస్య హన్తరి హతే దేవదత్తస్య ప్రాదుర్భావో భవతి।

।। తస్మాత్ స్థానివద్వచనమసిద్ధత్వం చ।।

తస్మాత్ స్థానివద్భావో వక్తవ్యః, అసిద్ధత్వం చ। పట్వ్యా మృద్వ్యేతి స్థానివద్భావః। వాయ్వోరధ్వయ్వోరిత్యత్రాసిద్ధత్వమ్।

।। ఉక్తం వా।।

కిముక్తమ్? స్థానివద్వచనానర్థక్యం శాస్త్రాసిద్ధత్వాదితి।

విషమ ఉపన్యాసః। యుక్తం తత్ర యదేకాదేశశాస్త్రం తుక్శాస్త్రే అసిద్ధం స్యాత్। అన్యదన్యస్మిన్। ఇహ పునరయుక్తమ్। కథం హి తదేవ నామ తస్మిన్నసిద్ధం స్యాత్? తదేవ చాపి తస్మిన్నసిద్ధం భవతి। వక్ష్యతి హ్యాచార్యః చిణో లుకి తగ్రహణానర్థక్యం సంఘాతస్యాప్రత్యయత్వాత్ తలోపస్య చాసిద్ధత్వాదితి। చిణో లుక్ చిణో లుక్యేవాసిద్ధో భవతి।

।। కామమతిదిశ్యతాం సచ్చాసచ్చాపి నేహ భారోస్తి।

।। కల్ప్యో హి వాక్యశేషో వాక్యం వక్తర్యధీనం హి ।।।

అథవా వతినిర్దేశోఽయమ్। కామచారశ్చ వతినిర్దేశే వాక్యశేషం సమర్థయితుమ్। తద్యథా ఉశీనరవన్మద్రేషు యవాః। సన్తి న సన్తీతి। మాతృవదస్యాః కలాః। సన్తి న సన్తీతి।

ఏవమిహాపి। స్థానివన్న భవతీతి వాక్యశేషం సమర్థయిష్యామహే। ఇహ తావత్ పట్వ్యా మృద్వ్యేతి యథా స్థానిని యణాదేశో భవతి ఏవమాదేశేపి భవతి। ఇహేదానీం వాఖ్యోరధ్వయ్వోరితి యథా స్థానిని యలోపో

న భవతి ఏవమాదేశేఽపి న భవతీతి।

కిం పునరనన్తస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావః,ఆహోస్విత్ పూర్వమాత్రస్య।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

।। అనన్తరస్య చేదేకాననుదాత్తద్విగుస్వరగతినిఘాతేషూపసఙ్ఖ్యానమ్।।

అనన్తరస్యేతి చేదేకాననుదాత్తద్విగుస్వరగతినిఘాతేషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఏకాననుదాత్తాలునీహ్యత్ర। పునీహ్యత్ర। అనుదాత్తం పదమేకవర్జమిత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। ద్విగుస్వరాపఞ్చారత్న్యః। దశారత్న్యః। ఇగన్తకాలేత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। గతినిఘాతా యత్ప్రలునీహ్యత్ర । యత్ప్రపునీహ్యత్ర। తిఙ చోదాత్తవతీత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హి పూర్వమాత్రస్య।

।। పూర్వమాత్రస్యేతి చేదుపధాహ్రస్వత్వమ్।।

పూర్వమాత్రస్యేతి చేదుపధాహ్రస్వత్వం వక్తవ్యమ్। వాదితవన్తం ప్రయోజితవాన్ అవీవదత్ వీణాం పరివాదకేన।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

యోఽసౌ ణౌ ణిర్లుప్యతే తస్య స్థానివద్భావాద్ హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి।

।। గురుసఞ్జ్ఞా చ।।

గురుసఞ్జ్ఞా చ న సిధ్యతి। శ్లేష్మఘ్నః। పిత్తఘ్నః। దధ్యశ్వః। మధ్వశ్వః। హలోఽనన్తరాః సంయోగః ఇతి సంయోగసఞ్జ్ఞా। సంయోగే గురు ఇతి గురుసఞ్జ్ఞా। గురోరితి ప్లుతో న ప్రాప్నోతి।

నను చ యస్యాప్యనన్తరస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావస్తస్యాప్యనన్తరలక్షణో విధిః సంయోగసంజ్ఞా విధేయా।

।। న వా సంయోగస్యాపూర్వవిధిత్వాత్।।

న వా ఏష దోషః। కిం తర్హి కారణమ్? సంయోగస్యాపూర్వవిధిత్వాత్। న పూర్వవిధిః సంయోగః। కిం తర్హి?

పూర్వపరవిధిః సంయోగః।

।। ఏకాదేశస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్।।

ఏకాదేశస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। శ్రాయసౌ, గౌమతౌ। చాతురౌ। ఆనడుహౌ। పాదే। ఉదవాహే। ఏకాదేశే కృతే నుమామౌ పద్భావః ఊఠ్ ఇత్యేతే విధయః ప్రాప్నువన్తి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యన్తి ?

।। ఉభయనిమిత్తత్వాత్।।

అజాదేశః పరనిమిత్తక ఇత్యుచ్యతే। ఉభయనిమిత్తశ్చాయమ్।

।। ఉభయాదేశత్వాచ్చ।।

అచ ఆదేశ ఇత్యుచ్చతే। అచోశ్చాయమాదేశః। నైష దోషః। యత్తావదుచ్యతే

ఉభయనిమిత్తత్వాదితి। ఇహ యస్య గ్రామే నగరే వా అనేకం భవతి, శక్నోత్యసౌ తతోఽన్యతరతో వ్యపదేష్టుమ్। తద్యథా గురునిమిత్తం వసామః। అధ్యయననిమిత్తం వసామః ఇతి। యదప్యుచ్చతే ఉభయాదేశత్వాచ్చేతి। ఇహ యో ద్వయోః షష్ఠీనిర్దిష్టయోః ప్రసఙ్గే భవతి, లభతేఽసావన్యతరతో వ్యపదేశమ్। తద్యథా-- దేవదత్తస్య పుత్రః దేవదత్తాయాః పుత్రః ఇతి।

అథ హలచోరాదేశః స్థానివద్ భవతి ఉతాహో న।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

।। హలచోరాదేశః స్థానివదితి చేద్ విංశతేస్తిలోపే ఏకాదేశః। ।।

హలచోరాదేశః స్థానివదితి చేద్ విංశతేస్తిలోపే ఏకాదేశో వక్తవ్యః। విංశకమ్। విංశం శతమ్। విංశః।

।। స్థూలాదీనాం యణాదిలోపేఽవాదేశః। ।।

స్థూలాదీనాం యణాదిలోపే కృతే అవాదేశో వక్తవ్యః। స్థవీయాన్, దవీయాన్।

।। కేకయమిత్రయ్వోరియాదేశే ఏత్వమ్। ।।

కేకయమిత్రయ్వోరియాదేశే కృతే ఏత్వం న సిధ్యతి। కైకేయః। మైత్రేయః। అచీత్యేత్వం న సిధ్యతి।

।। ఉత్తరపదలోపే చ।।

ఉత్తరపదలోపే చ దోషో భవతి। దధ్యుపసిక్తాః సక్తవో దధిసక్తవః। అచీతి యణాదేశః ప్రాప్నోతి।

।। యఙ్లోపే యణియఙువఙః। ।।

యఙ్లోపే యణ్ ఇయఙ్ ఉవఙో న సిధ్యన్తి। చేచ్యః। నేన్యః। చేక్షియః। చేక్రియః। లోలువః। పోపువః। అచీతి యణ్ ఇయఙ్ ఉవఙో న సిధ్యన్తి। అస్తు తర్హి న స్థానివత్।

।। అస్థానివత్త్వే యఙ్లోపే గుణవృద్ధిప్రతిషేధః। ।।

అస్థానివత్త్వే యఙ్లోపే గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। లోలువః, పోపువః। సరీసృపః మరీమృజ ఇతి।

నైష దోషః। న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

కిం పునరాశ్రీయమాణాయాం ప్రకృతౌ స్థానివద్ భవతి ఆహోస్విదవిశేషేణ ?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

।। అవిశేషేణ స్థానివదితి చేల్లోపయణాదేశే గురువిధిః।।

అవిశేషేణ స్థానివదితి చేల్లోపయణాదేశే గురువిధిర్న సిధ్యతి। శ్లేష్మఘ్నః। పిత్తఘ్నః। దాధ్యశ్వ। మధ్వశ్వ। హలోనన్తరాః సంయోగ ఇతి సంయోగసఞ్జ్ఞా। సంయోగే గురు ఇతి గురుసఞ్జ్ఞా।

గురోరితి ప్లుతో న ప్రాప్నోతి।

।। ద్విర్వచనాదయశ్చ ప్రతిషేధే।।

ద్విర్వచనాదయశ్చ ప్రతిషేధే వక్తవ్యా। ద్విర్వచనవరేయలోపా ఇతి।

।।క్సలోపే లుగ్వచనమ్।।

క్సలోపే లుగ్ వక్తవ్యః। అదుగ్ధ, అదుగ్ధాః। లుగ్వా దుహదిహలిహగుహామాత్మనేపదే దన్త్యే ఇతి।

।। హన్తేర్ఘత్వమ్।।

హన్తేర్ఘత్వం వక్తవ్యమ్। ఘ్నన్తి। ఘ్నన్తు। అఘ్నన్।

అస్తు తర్హ్యాశ్రీయమాణాయాం ప్రకృతావితి।

।। గ్రహణేషు స్థానివదితి చేజ్జగ్ధ్యాదిష్వాదేశప్రతిషేధః।।

గ్రహణేషు స్థానివదితి చేజ్జగ్ధ్యాదిషు ఆదేశస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నిరాద్య, సమాద్య। అదో జగ్ధిర్ల్యప్ తి కితి ఇత్యదో జగ్ధిభావః ప్రాప్నోతి।

।। యణాదేశే యులోపేత్వానునాసికాత్వ ప్రతిషేధః ।।

యణాదేశే యులోపేత్త్వానునాసికానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యలోప- వాయ్వోః, అధ్వర్య్వోః। లోపో వ్యోర్వలీ తి యలోపః ప్రాప్నోతి। ఉలోప- అకుర్వి-- ఆశామ్- అకుర్వ్యాశామ్। నిత్యం కరోతేః యే చే త్యుకారలోపః ప్రాప్నోతి। ఇర్త్వ- అలుని- ఆశామ్- అలున్యాశామ్। ఇర్ హల్యఘోరితీత్వం ప్రాప్నోతి। అనునాసికాత్త్వ- అజఘ్ని- ఆశామ్- అజఘ్న్యాశామ్। యే విభాషేత్యనునాసికాత్వం ప్రాప్నోతి।

।। రాయాత్వప్రతిషేధశ్చ।।

రాయాత్వస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। రాయి- ఆశామ్- రాయ్యాశామ్। రాయో హలీత్యాత్వం ప్రాప్నోతి।

।। దీర్ఘే యలోపప్రతిషేధః।।

దీర్ఘే యలోపస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సౌర్యే నామ హిమవతః శృఙ్గే। తద్వాన్- సౌర్యీ హిమవానితి। సౌ ఇన్నాశ్రయే దీర్ఘత్వే కృతే సూర్యతిష్యేతి యలోపః ప్రాప్నోతి।

।। అతో దీర్ఘే యలోపవచనమ్।।

అతో దీర్ఘే యలోపో వక్తవ్యః। గార్గాభ్యామ్। వాత్సాభ్యామ్। దీర్ఘేకృతే ఆపత్యస్య చ తద్ధితేఽనాతీతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఆశ్రీయతే తత్ర ప్రకృతిస్తద్ధిత ఇతి ।।

।। సర్వేషామేష పరిహారః। ఉక్తం విధిగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్- విధిమాత్రే స్థానివద్ యథా స్యాద్ అనాశ్రీయమాణాయామపి ప్రకృతావితి।

అథవా పునరస్త్వవిశేషేణ స్థానివదితి। నను చోక్తమ్- అవిశేషేణ స్థానివదితి చేల్లోపయణాదేశే గురువిధిః। ద్విర్వచనాదయశ్చప్రతిషేధే। క్సలోపే లుగ్వచనమ్। హన్తేర్ఘత్వమ్ ఇతి। నైష దోషః। యత్తావదుచ్చతే- అవిశేషేణ స్థానివదితి చేల్లోపయణాదేశే గురువిధిరితి। ఉక్తమేతత్। న వా సంయోగస్యపూర్వవిధిత్వాదితి। యదప్యుచ్యతే ద్విర్వచనాదయశ్చ ప్రతిషేధే వక్తవ్యా ఇతి। ఉచ్యన్తే న్యాస ఏవ। క్సలోపే లుగ్వచనమితి। క్రియతే న్యాస ఏవ। హన్తేర్ఘత్వమితి సప్తమే పరిహారం వక్ష్యతి।।57।।

-1-1-58- న పదాన్తద్విర్వచనవరేయలోపస్వరసవర్ణానుస్వారదీర్ఘజశ్చర్విధిషు

పదాన్తవిధిం ప్రతి న స్థానివదిత్యుచ్యతే। తత్ర వేతస్వానితి రుః ప్రాప్నోతి। నైష దోషః। భసఞ్జ్ఞాఽత్ర బాధికా భవిష్యతి-- తసౌ మత్వర్థే ఇతి। అకారాన్తమేతద్ భసఞ్జ్ఞాం ప్రతి। పదసఞ్జ్ఞాం ప్రతి తు సకారాన్తమ్। నను చైవం విజ్ఞాయతే యః సమ్ప్రతిపదాన్త ఇతి। కర్మసాధనస్య

విధిశబ్దస్యోపాదానే ఏతదేవం స్యాత్। అయం చ విధిశబ్దోఽస్త్యేవ కర్మసాధనః। విధీయతే ఇతి విధిరితి। అస్తి చ--భావసాధనో విధానం- విధిరితి। తత్ర భావసాధనస్య విధిశబ్దస్యోపాదానే ఏష దోషో భవతి। ఇదం చ --బ్రహ్యబన్ధ్వా, బ్రహ్యబన్ధ్వై ధకారస్య జశ్త్వం ప్రాప్నోతి।

అస్తి పునః కించిద్ భావసాధనస్య విధిశబ్దస్యోపాదానే సతీష్టం సంగృహీతమ్। ఆహోస్విద్ దోషాన్తమేవేతి।

అస్తీత్యాహ। ఇహ కాని సన్తి, యాని సన్తి, కౌ స్తః, యౌ స్తః ఇతి। యోఽసౌ పదాన్తో యకారో వకారో వా శ్రూయేత, న స శ్రూయతే। షడికశ్చాపి సిద్ధో భవతి।

వాచికస్తు న సిధ్యతి।

అస్తు తర్హి కర్మసాధనః।

యది కర్మసాధనః, షడికో న సిధ్యతి।

అస్తు తర్హి భావసాధనః।

వాచికో న సిధ్యతి।

వాచికషడికౌ న సంవదేతే।

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః।

కథం-- బ్రహ్మబన్ధ్వా, బ్రహ్మబన్ధ్వై?

ఉభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివత్ ఇతి।

కథం వేతస్వాన్ ?

నైవం విజ్ఞాయతే-- పదస్యాన్తః, పదాన్తః। పదాన్తస్య విధిః పదాన్తవిధిః। పదాన్తవిధిం ప్రతీతి। కథం తర్హి? పదే అన్తః పదాన్తః। పదాన్తస్య విధిః పదాన్తవిధిః। పదాన్తవిధిం ప్రతీతి। అథవా యథైవాన్యాన్యపి పదకార్యాణ్యుపప్లవన్తే రుత్వం జశ్త్వం చ, ఏవమిదమపి పదకార్యముపప్లోష్యతే। కిమ్? భసఞ్జ్ఞా నామ।

వరే యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివద్భవతీత్యుచ్యతే తత్ర తే అప్స యాయావరః ప్రవపేత పిణ్డాన్ ఇతి। అవర్ణలోపవిధిం ప్రతి స్థానివత్ స్యాత్।

నైష దోషః। నైవం విజ్ఞాయతే-- వరే యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివదితి। కథం తర్హి? వరే అయలోపవిధిం ప్రతీతి। కిమిదమయలోపవిధిం ప్రతీతి? అవర్ణలోపవిధిం ప్రతి, యలోపవిధిం చ ప్రతీతి।

అథవా యోగవిభాగః కరిష్యతే। వరే లుప్తం న స్థానివత్ తతో యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివదితి।

యలోపే కిముదాహరణమ్ ?

కణ్డూయతేరప్రత్యయః కణ్డూః ఇతి।

నైతదస్తి। క్వౌ లుప్తం న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। సౌరీ బలాకా।

నైతదస్తి। ఉపధాత్వవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఆదిత్యః।

నైతదస్తి। పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। కణ్డూతిర్వల్గూతిః।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। కణ్డూయా , వల్గూయా ఇతి భవితవ్యమ్। ఇదం తర్హి- కణ్డూయతేః క్తిచ్।

బ్రాహ్మణకణ్డూతిః। క్షత్రియకణ్డూతిః ।

।। ప్రతిషేధే స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాజాదేశో న స్థానివత్।।

ప్రతిషేధే స్వరదీర్ఘయలోపవిధిషు లోపాజాదేశో న స్థానివదితి వక్తవ్యమ్। స్వర- ఆకర్షికః। చికీర్షకః। యో హ్యన్య ఆదేశః స్థానివదేవాసౌ భవతి--- పఞ్చారత్న్యః, దశారత్న్యః। స్వర। దీర్ఘ- ప్రతిదీవ్నా। ప్రతిదీవ్నే। యో హ్యన్య ఆదేశః స్థానివదేవాసౌ భవతి। కిర్యోః గిర్యోః। దీర్ఘ। యలోప- బ్రాహ్మణకణ్డూతిః క్షత్రియకణ్డూతిః। యో హ్యన్య ఆదేశః స్థానివద్వాసౌ భవతి। వాయ్వోః

అధ్వర్య్వోరితి ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ఇహ హి లోపోపి ప్రకృతః। ఆదేశోపి। విధిగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే। దీర్ఘాదయోపి నిర్దిశ్యన్తే। కేవలం తత్రాభిసమ్బన్ధమాత్రం కర్తవ్యమ్। స్వరదీర్ఘయలోపవిధిషు లోపాజాదేశో న స్థానివదితి।

ఆనుపూర్వ్యేణ సన్నివిష్టానాం యథేష్టమభిసమ్బన్ధః శక్యతే కర్తుమ్। న చైతాన్యానుపూర్వ్యేణ సంనివిష్టాని।

అనానుపూర్వ్యేంణాపి సంనివిష్టానాం యథేష్టమభిసమ్బన్ధో భవతి। తద్యథా అనడ్వాహముదహారి యా త్వం హరసి శిరసా కుమ్భం, భగిని సాచీనమభిధావన్తమద్రాక్షీః ఇతి। తస్య యథేష్టమతిసమ్బన్ధో భవతి-- ఉదహారి భగిని యా త్వం కుమ్భం హరసి శిరసా, అనడ్వాహం సాచీనమభిధావన్తమద్రాక్షీః ఇతి।
క్విలుగుపధాత్వచఙ్పరనిర్హ్రాసకుత్వేషూపసఙ్ఖ్యానమ్।

।। క్విలుగుపధాత్వచఙ్పరనిర్హ్రాసకుత్వేషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ।।

క్వౌ కిముదాహరణమ్ ?

కణ్డూయతేరప్రత్యయః కణ్డూరితి।

నైతదస్తి। యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి పిపఠిషతేరప్రత్యయః పిపఠీః।

నైతదస్తి। దీర్ఘవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి -- లావయతే ర్లౌః। పావయతేః పౌః।

నైతదస్తి। అకృత్వా వృద్ధ్యావాదేశౌ ణిలోపః। ప్రత్యయలక్షణేన వృద్ధిర్భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి లవమాచష్టే లవయతి। లవయతేరప్రత్యయే లౌః। స్థానివద్భావాద్ ణేరూఠ్ న ప్రాప్నోతి। క్వౌ లుప్తం న స్థానివదితి భవతి।

ఏవమపి న సిధ్యతి। కథమ్? కణ్డూతిః క్వౌ ణిలోపో ణావకారలోపః। తస్య స్థానివద్భావాదూఠ్ న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। నైవం విజ్ఞాయతే-- క్వౌ లుప్తం న స్థానివదితి। కథం తర్హి ? క్వౌ విధిం ప్రతి న స్థానివదితి।

లుకి కిముదాహరణమ్ ?

బిమ్బమ్। బదరమ్।

నైతదస్తి। పుంవద్భావేనాప్యేతత్ సిద్ధమ్।

ఇదం తర్హి ఆమలకమ్।

నైతదస్తి। వక్ష్యత్యేతత్ ఫలే లుగ్వచనానర్థక్యం ప్రకృత్యన్తరత్వాది।

ఇదం తర్హి పఞ్చభిః పట్వీభిః క్రీతః పఞ్చపటుః దశపటురితి।

నను చైతద్ పుంవద్భావేనైవ సిద్ధమ్।

కథం పుంవద్భావః ?

భస్యాఢే తద్ధితే పుంవద్ భవతీతి।

భస్యేత్యుచ్యతే। యజాదౌ చ భసఞ్జ్ఞా భవతి। న చాత్ర యజాదిం పశ్యామః।

ప్రత్యయలక్షణేన యజాదిః।

వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్।

ఏవం తర్హి ఠక్ ఛసోశ్చ ఇత్యేవం భవిష్యతి।

ఠక్ఛసోశ్చేత్యుచ్యతే। న చాత్ర ఠక్ఛసౌ పశ్యామః।

ప్రత్యయలక్షణేన।

న లుమతా తస్మిన్నితిప్రత్యయలక్షణస్య ప్రతిషేధః।

న ఖల్వప్యవశ్యం ఠగేవ క్రీతప్రత్యయః। క్రీతాద్యర్థో ఏవ వా తద్ధితాః। కిం తర్హి, అన్యేపి తద్ధితా యే లుకం ప్రయోజయన్తి। పఞ్చేన్ద్రాణ్యో దేవతా అస్యేతి పఞ్చేన్ద్రః। దశేన్ద్రః। పఞ్చాగ్నిః। దశాగ్నిః।

ఉపధాత్వే కిముదాహరణమ్ ?

పిపఠిషతేరప్రత్యయః పిపఠీరితి।

నైతదస్తి। దీర్ఘవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి సౌరీ బలాకా।

నైతదస్తి। యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివత్।

ఇదం తర్హి పారిఖీయః।

చఙ్పరనిర్హ్రాసే చోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

వాదివతన్తం ప్రయోజితవాన్। అవీవదత్ వీణాం పరివాదకేన।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

యోఽసౌ ణౌ ణిర్లుప్యతే తస్య స్థానివద్భావాద్ హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి।

నను చైతదప్యుపధాత్వవిధిం ప్రతి న స్థానివదిత్యేవ సిద్ధమ్।

విశేషత ఏవ తద్ వక్తవ్యమ్। క్వ ? ప్రత్యయవిధౌ ఇతి। ఇహ మా భూత్। పటయతి లఘయతి।

కుత్వే చోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అర్చయతేరర్కః। మర్చయతేర్మకః। నైతద్ ఘఞన్తమ్। ఔణాదిక ఏష కప్రత్యయః। తస్మిన్ ఆష్టమికం కుత్వమ్।

ఏతదపి ణిచా వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।

।। పూర్వత్రాసిద్ధే చ ।। పూర్వత్రాసిద్ధే చ న స్థానివదితి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ?

।। ప్రయోజనం క్సలోపః సలోపే। ।।

క్సలోపః సలోపే ప్రయోజనమ్। అదుగ్ధ, అదుగ్ధాః। లుగ్వా దుహదిహలిహగుహామాత్మనేపదే దన్త్యే

ఇతి లుగ్గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।

।। దధ ఆకారలోప ఆదిచతుర్థత్వే ప్రయోజనమ్।।

ధత్సే, ధద్ధ్వే, ధద్ధ్వమ్। దధస్తథోశ్చేతి చకారో న కర్తవ్యో భవతి।

।। హలో యమాం యమి లోపే ।।

హలో యమాం యమి లోపే ప్రయోజనమ్।

ఆదిత్యః। హలో యమాం యమి లోపః సిద్ధో భవతి।

।। అల్లోపణిలోపౌ సంయోగాన్తలోపప్రభృతిషు ।। ।। ప్రయోజనమ్।

పాపచ్యతేః, పాపక్తిః। యాయజ్యతే---యాయష్టిః। పాచయతేః, పాక్తిః। యాజయతే, యాష్టిః।

ద్విర్వచనాదీని చ।

।। ద్విర్వచనాదీని చ న పఠితవ్యాని భవన్తి। పూర్వత్రాసిద్ధేనైవ సిద్ధాని భవన్తి। కిమవిశేషేణ ? నేత్యాహ।

వరే యలోపస్వరవర్జమ్।

।। వరే యలోపం స్వరం చ వర్జయిత్వా।।

।। తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేషు। ।।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేషు। సంయోగాదిలోప --- కాక్యర్థమ్,వాస్యర్థమ్। స్కోః సంయోగాద్యోరన్తే చ ఇతి లోపః ప్రాప్నోతి। లత్వ- నిగార్యతే,నిగాల్యతే। అచి విభాషా ఇతి లత్వం న ప్రాప్నోతి। ణత్వ --మాషవపనీ-వ్రీహివపనీ। ప్రాతిపదికాన్తస్య ఇతి ణత్వం ప్రాప్నోతి। న పదాన్తద్విర్వచన ।।58।।

-1-1-59- ద్విర్వచనేఽచి

।। ఆదేశే స్థానివదనుదేశాత్ తద్వతో ద్విర్వచనమ్। ।।

ఆదేశే స్థానివదనుదేశాత్ తద్వతః। కింవతః। ఆదేశవతో ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః ?

।। తత్రాభ్యాసరూపమ్।।

తత్రాభ్యాసరూపం న సిధ్యతి। చక్రతుః చక్రుః ఇతి।

।। అజగ్రహణం జ్ఞాపకం రూపభావస్యస్థానివద్భవతీతి ।।

యదయమజగ్రహణం కరోతి తజ్ జ్ఞాపత్యాచార్యః-- రూపం స్థానివద్భవతీతి । కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?

అగ్రహణస్యైతత్ ప్రయోజనమ్--- ఇహ మా భూత్ జేఘ్రీయతే, దేధ్మీయతే। యది చ రూపం స్థానివద్ భవతి, తతోఽగ్రహణమర్థవద్ భవతి। అథ హి కార్యం నార్థోఽగ్రహణేన। భవత్యేవాత్ర ద్విర్వచనమ్।

।। తత్ర గాఙ్ప్రతిషేధః।।

తత్ర గాఙః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అధిజగే। ఇవర్ణాభ్యాసతా ప్రాప్నోతి।

న వక్తవ్యః। గాఙ్ ల్లిటి ఇతి ద్విలకారకో నిర్దేశః। లిటి లకారాదావితి।

।। కృత్యేజన్తదివాదినామధాతుష్వభ్యాసరూపమ్।।

కృత్యేజన్తదివాదినామధాతుష్వభ్యాసరూపం న సిధ్యతి। కృతి- అచికీర్తత్। ఏజన్త- జగ్లే మ్లే। దివాది- దుద్యూషతి సుస్యూషతి- దివాది। నామధాతు- భవనమిచ్ఛతి భవనీయతి। భవనీయతేః సన్ బిభనీయిషతే।

ఏవం తర్హి ప్రత్యయ ఇతి వక్ష్యామి।

।। ప్రత్యయ ఇతి చేత్ కృత్యేజన్తనామధాతుష్వభ్యాసరూపమ్। ।।

ప్రత్యయ ఇతి చేత్ కృత్యేజన్తనామధాతుష్వభ్యాసరూపం న సిధ్యతి। దివాదయ ఏకే పరిహృతాః।

ఏవం తర్హి ద్విర్వచననిమిత్తే అచి అజాదేశః స్థానివదితి వక్ష్యామి।

స తర్హి నిమిత్తశబ్ద ఉపాదేయః। నహ్యన్తరేణ నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థో గమ్యతే।

అన్తరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థో గమ్యతే। తద్యథా-- దధిత్రపుసం ప్రత్యక్షో జ్వరః। జ్వరనిమిత్తమితి గమ్యతే। నడ్వలోదకం పాదరోగః। పాదరోగనిమిత్తమితి గమ్యతే। ఆయుః ధృతమ్ ఆయుషో నిమిత్తమితి గమ్యతే।

అథవా-- అకారో మత్వర్థీయః। ద్విర్వచనమస్మిన్ అస్తి సోఽయం ద్విర్వచనః, ద్విర్వచనే- ఇతి।

ఏవమపి న జ్ఞాయతే-- కియన్తమసౌ కాలం స్థానివద్భవతీతి। యః పునరాహ ద్విర్వచనే కర్తవ్యే ఇతి, కృతే తస్య ద్విర్వచనే స్థానివన్న భవిష్యతి।

ఏవం తర్హి ప్రతిషేధః ప్రకృతః సోఽనువర్తిష్యతే। క్వ ప్రకృతః? న పదాన్తద్విర్వచనేతి। ద్విర్వచననిమిత్తే అచి అజాదేశో న భవతీతి।

ఏవమపి న జ్ఞాయతే--- కియన్తమసౌ కాలమజాదేశో న భవతీతి। యః పునరాహ ద్విర్వచనే కర్తవ్యే ఇతి। కృతే తస్య ద్విర్వచనే అజాదేశో భవిష్యతి।

ఏవం తర్హి ఉభయమనేన క్రియతే। ప్రత్యయశ్చ విశేష్యతే ద్విర్వచనం చ।

కథం పునరేకేన యత్నేనోభయం లభ్యమ్?

లభ్యమిత్యాహ। కథమ్ ? ఏకశేషనిర్దేశాత్। ఏకశేషనిర్దేశోఽయమ్। ద్విర్వచనం చ ద్విర్వచనశ్చ

ద్విర్వచనే। ద్విర్వచనే కర్తవ్యే ద్విర్వచనే అచి ప్రత్యయే ఇతి।

।। ద్విర్వచననిమిత్తేఽచి స్థానివదితి చేణ్ణౌ స్థానివద్వచనమ్। ।।

ద్విర్వచననిమిత్తేఽచి స్థానివదితి చేణ్ణౌ స్థానివద్భావో వక్తవ్యః। అవనునావయిషతి అవచుక్షావయిషతి।

న వక్తవ్యః।

।। ఓః పుయణ్జిషు వచనం జ్ఞాపకం ణౌ స్థానివద్భావస్య।।

యదయమోః పుయణ్జ్యపరే ఇత్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతి ణౌ స్థానివత్- ఇతి।

యద్యేత్తజ్ జ్ఞాప్యతే-- అచికీర్తత్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

తుల్యజాతీయస్య జ్ఞాపకమ్। కశ్చ తుల్యజాతీయః? యథాజాతీయకాః పుయణ్జయః। కథం జాతీయకాశ్చైతే ? అవర్ణపరాః।

కథం జగ్లే ల్మే ?

అనైమిత్తికమాత్వం, శితి తు ప్రతిషేధః।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

పపతుః, పపుః। తస్థతుః, తస్థుః। జగ్మతుః, జగ్ముః। ఆటిటత్। ఆశిశత్। చక్రతుః, చక్రురితి। ఆల్లోపోపధాలోపణిలోపయణాదేశేషు కృతేష్వనచ్కత్వాద్ ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి। స్థానివద్భావాద్ భవతి।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। పూర్వవిప్రతిషేధేనాప్యేతాని సిద్ధాని। కథమ్ ? వక్ష్యతి హ్యాచార్యః- ద్విర్వచనం యణయవాయావాదేశాల్లోపోపధాలోపణిలోపకికినోరుత్వేభ్యః ఇతి।

స పూర్వప్రతిషేధో న పఠితవ్యో భవతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

స్థానివద్భావ ఏవ జ్యాయాన్। పూర్వప్రతిషేధే హీదం వక్తవ్యం స్యాత్ ఓదౌదాదేశస్య ఉద్ భవతి చుటుతుశరాదేరభ్యాసస్యేతి।

నను చ త్వయాపీత్త్వం న వక్తవ్యమ్।

పరార్థం మమ భవిష్యతి సన్యత ఇద్ భవతీతి।

మమాపి తర్హి ఉత్త్వం పరార్థే భవిష్యతి। ఉత్పరస్యాతస్తి చేత్।

ఇత్త్వమపి త్వయా వక్తవ్యమ్। యత్ సమానాశ్రయమ్। ఉత్పిపవిషతే సంయియవిషతీత్యేవమర్థమ్। తస్మాత్ స్థానివదిత్యేష ఏవ పక్షో జ్యాయాన్।।59।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాషయే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదేఽష్టమాహ్నికమ్।

-1-1-60- అదర్శనం లోపః

అర్థస్య సఞ్జ్ఞా కర్తవ్యా। శబ్దస్య మా భూదిత। ఇతరేతరాశ్రయం చ భవతి। కా ఇతరేతరాశ్రయతా ? సతోఽదర్శనస్య సఞ్జ్ఞయా భవితవ్యమ్। సఞ్జ్ఞయా చాదర్శనం భాష్యతే। తదితరేతరాశ్రయం భవతి।

ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

లోపసఞ్జ్ఞాయామర్థసతోరుక్తమ్।

కిముక్తమ్? అర్థస్య తావదుక్తమ్- ఇతికరణోఽర్థనిర్దేశార్థే ఇతి। సతోఽప్యుక్తమ్। సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాదితి। నిత్యాః శబ్దాః। నిత్యేషు శబ్దేషు చ సతోఽదర్శనస్య సఞ్జ్ఞా క్రియతే। న హి సఞ్జ్ఞయా అదర్శనం భావ్యతే।

సర్వప్రసఙ్గస్తు సర్వస్యాన్యత్రాదృష్టత్వాత్।

సర్వప్రసఙ్గస్తు భవతి। సర్వస్యాదర్శనస్య లోపసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? సర్వస్యాన్యత్రాదృష్టత్వాత్। సర్వో హి శబ్దో యో యస్య ప్రయోగవిషయః స తతోఽన్యత్ర న దృశ్యతే। త్రపు- జతు ఇత్యత్రాణోఽదర్శనం తత్రాదర్శనం లోప ఇతి లోపసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః।

తత్ర ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః।

తత్ర ప్రత్యయలక్షణం కార్యం ప్రాప్నోతి। తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అచో ఞ్ణితీతి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఞ్ణిత్యఙ్గస్యాచో వృద్ధిరుచ్యతే। యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గం భవతి। యస్మాచ్చ ప్రత్యయవిధిర్న తత్ ప్రత్యయే పరతః। యచ్చ ప్రత్యయే పరత, న తస్మాత్ ప్రత్యయవిధిః।

క్విపస్తర్వ్యదర్శనమ్। తత్రాదర్శనం లోప ఇతి లోపసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। తత్ర కో దోషః। తత్ర ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః। తత్ర ప్రత్యయలక్షణం కార్యం ప్రాప్నోతి, తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ ప్రాప్నోతి।

సిద్ధం తు ప్రసక్తాదర్శనస్య లోపసఞ్జ్ఞత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్ ? ప్రసక్తాదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్।

యది ప్రసక్తాదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతి ఇత్యుచ్యతే, గ్రామణీః-- సేనానీః,అత్ర వృద్ధిః ప్రాప్నోతి।

ప్రసక్తాదర్శనం లోపసంజ్ఞం భవతి షష్ఠీనిర్దిష్టస్య। యది షష్ఠీనిర్దిష్టస్యేత్యుచ్యతే--చాహలోప ఏవేత్యవధారణమ్। చాదిలోపే విభాషా అత్ర లోపసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి।

అథ ప్రసక్తాదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతీత్యుచ్యమానే కథమివైతత్ సిధ్యతి ?

కో హి శబ్దస్య ప్రసఙ్గః? యత్ర గమ్యతే చార్థో న చ ప్రయుజ్యతే।

అస్తు తర్హి ప్రసక్తాదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతీత్యేవ।

కథం గ్రామణీః -సేనానీః ?

యోఽత్రాణః ప్రసఙ్గః క్విపాసౌ బాధ్యతే।।60।।

-1-1-61- ప్రత్యయస్య లుక్ శ్లులుపః

ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

లుమతి ప్రత్యయగ్రహణమప్రత్యయసఞ్జ్ఞాప్రతిషేధార్థమ్।

లుమతి ప్రత్యయగ్రహణం క్రియతే। అప్రత్యయస్యైతాః సఞ్జ్ఞా మా భూవన్నితి। కిం ప్రయోజనమ్?

ప్రయోజనం తద్ధితలుకి కంసీయపరశవ్యయోర్లుకి చ గోప్రకృతినివృత్త్యర్థమ్।

తద్ధితలుకి గోనివృత్త్యర్థమ్। కంసీయపరశవ్యయోశ్చ లుకి ప్రకృతినివృత్త్యర్థమ్। లుక్తద్ధితలుకీతి గోరపి లుక్ ప్రాప్నోతి। ప్రత్యయగ్రహణాన్న భవతి
కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌ లుక్ చేతి ప్రకృతేరపి లుక్ ప్రాప్నోతి। ప్రత్యయగ్రహణాన్న భవతి।

గోనివృత్త్యర్థేన తావన్నార్థః।

యోగవిభాగాత్ సిద్ధమ్।

యోగవిభాగః కరిష్యతే-- గోరుపసర్జనస్య। గోన్తస్య ప్రాతిపదకస్యోపసర్జనస్య హ్రస్వో భవతి। తతః స్త్రియాః। స్త్రీప్రత్యయాన్తస్య ప్రాతిపదికస్యోపసర్జనస్య హ్రస్వో భవతి। తతో లుక్తద్ధితలుకీతి। స్త్రియా ఇతి వర్తతే। గోరితి నివృత్తమ్।

కంసీయపరశవ్యయోర్విశిష్టనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్।

కంసీయపరశవ్యయోర్విశిష్టనిర్దేశః కర్తవ్యః। కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌ భవతశ్ఛయతోశ్చ లుగ్ భవతీతి। స చావశ్యం విశిష్టనిర్దేశః కర్తవ్యః। క్రియమాణేఽపి వై ప్రత్యయగ్రహణే ఉకారసకారయోర్మా భూదితి। కమేః సః కంసః। పరాన్ శృణాతీతి పరశుః ఇతి।

నైష దోషః। ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని। స ఏషోఽనన్యార్థో విశిష్టనిర్దేశః కర్తవ్యః। ప్రత్యయగ్రహణం వా కర్తవ్యమ్।

కిముక్తమ్? జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణమఙ్గభపదసఞ్జ్ఞార్థం యచ్ఛయోశ్చ లుగర్థమితి।

షష్ఠీనిర్దేశార్థం తు।

షష్ఠీనిర్దేశార్థం తర్హి ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్। షష్ఠీనిర్దేశో యథా ప్రకల్పేత।

అనిర్దేశే హి షష్ఠ్యర్థాప్రసిద్ధిః।

అక్రియమాణే హి ప్రత్యయగ్రహణే షష్ఠ్యర్థస్యాప్రసిద్ధి స్యాత్। కస్య? స్థానేయోగత్వస్య।

క్వ పునరపి షష్ఠీనిర్దేశేనార్థః ప్రత్యయగ్రహణేన యావతా సర్వత్రైవ షష్ఠ్యుచ్చార్యతే- అణిఞోః, తద్రాజస్య, యఞఞోః, శప ఇతి।

ఇహ న కాచిత్ షష్ఠీ। జనపదే లుబితి।

అత్రాపి ప్రకృతం ప్రత్యయగ్రహణమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? ప్రత్యయః పరశ్చేతి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

జ్యాప్ప్రాతిపదికాదిత్యేషా పఞ్చమీ ప్రత్యయ ఇతి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి।

ప్రత్యయవిధిరయమ్। న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి।

నాయం ప్రత్యయవిధిః। విహితః ప్రత్యయః। ప్రకృతశ్చానువర్తతే।

సర్వాదేశార్థం వా వచనప్రామాణ్యాత్।

సర్వాదేశార్థం తర్హి ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్। లుక్ శ్లు లుపః సర్వాదేశా యథా స్యుః।

అథ క్రియమాణేఽపి ప్రత్యయగ్రహణే కథమివ లుక్ శ్లు లుపః సర్వాదేశా లభ్యాః।

వచనప్రామాణ్యాత్। ప్రత్యయగ్రహణసార్మథ్యాత్।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి లుక్ శ్లలుపః సర్వాదేశా భవన్తీతి। యదయం లుగ్వా దుహదిహలిహగుహామాత్మనేపదే దన్త్యే ఇతి లోపే ప్రకృతే లుకం శాస్తి।

ఉత్తరార్థం తు।

ఉత్తరార్థం తర్హి ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

క్రియతే తత్రైవ ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమితి।

ద్వితీయం కర్తవ్యమ్। కృత్స్నప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణం యథా స్యాత్। ఏకదేశలోపే మా భూదితి। ఆఘ్నీత। సం రాయస్పోషేణ గ్మీయేతి।।61।।

-1-1-62- ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్

ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

లోపే ప్రత్యయలక్షణమ్ ఇతీయత్యుచ్యమానే సౌరథీ వైహతీతి గురూపోత్తమలక్షణః ష్యఙ్ ప్రసజ్యేత।

నైష దోషః। నైవం విజ్ఞాయతే-- లోపే ప్రత్యయలక్షణం భవతి-- ప్రత్యయస్య ప్రాదుర్భావ ఇతి। కథం తర్హి? ప్రత్యయో లక్షణం యస్య కార్యస్య తత్ లుప్తేపి భవతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। సతి ప్రత్యయే యత్ ప్రాప్నోతి తత్ ప్రత్యయలక్షణం యథా స్యాత్। లోపోత్తరకాలం యత్ ప్రాప్నోతి తత్ ప్రత్యయలక్షణం మా భూదితి।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

గ్రామణికులం సేనానికులమ్ ఇత్యత్రౌత్తరపదికే హ్రస్వత్వే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ ప్రాప్నోతి స మా భూదితి।

యది తర్హి యత్ సతి ప్రత్యయే ప్రాప్నోతి తత్ ప్రత్యయలక్షణేన భవతి, లోపోత్తరకాలం యత్ ప్రాప్నోతి తన్న భవన్తి, జగత్ జనగదిత్యత్ర తుక్ న ప్రాప్నోతి। లోపోత్తరకాలం హ్యత్ర తుగాగమః। తస్మాన్నార్థ ఏవమర్థేన ప్రత్యయగ్రహణేన।

కస్మాన్న భవతి గ్రామణికులం, సేనానికులమ్।

బహిరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్। అన్తరఙ్గస్తుక్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--- కృత్స్నప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణం యథా స్యాద ఏకదేశలోపే మా భూదితి। ఆఘ్నీతి। సం రాయస్పోషేణ గ్మీయ-ఇతి।

పూర్వస్మిన్నపి యోగే ప్రత్యయగ్రహణస్యైతత్ ప్రయోజనముక్తమ్। అన్యతరచ్చ్కక్యమకర్తుమ్।

అథ ద్వితీయం ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్?

ప్రత్యయలక్షణం యథా స్యాత్। వర్ణలక్షణం మా భూదితి। గవే హితం గోహితమ్। రాయః కులం రైకులమితి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణవచనం సదన్వాఖ్యానాచ్ఛాస్త్రస్య।

ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమిత్యుచ్యతే। సదన్వాఖ్యానాచ్ఛాస్త్రస్య। సచ్ఛాస్త్రేణాన్వాఖ్యాయతే।

సతో వా శాస్త్రమన్వాఖ్యాయకం భవతి। సదన్వాఖ్యానాచ్ఛాస్త్రస్య। ఉగిదచాం సర్వనామస్థానేఽధాతోరితి ఇహైవ స్యాద్--- గోమన్తౌ, యవమన్తౌ। గోమాన్, యవమాన్ ఇత్యత్ర న స్యాత్। ఇష్యతే చ స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ న సిధ్యతీత్యతః ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణవచనమిత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

లుక్యుపసఙ్ఖ్యానమ్।

లుక్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పఞ్చ సప్త।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? లోపే హి విధానమ్।

లోపే హి ప్రత్యయలక్షణం విధీయతే తేన లుకి న ప్రాప్నోతి।

న వా దర్శనస్య లోపసఞ్జ్ఞిత్వాత్।

న వా కర్తవ్యమ్। కిం కారణమ్? అదర్శనస్య లోపసఞ్జ్ఞిత్వాత్। అదర్శనం లోపసఞ్జ్ఞం భవతీత్యుచ్యతే। లుమత్సంజ్ఞాశ్చాప్యదర్శనస్య క్రియన్తే। తేన లుక్యపి భవిష్యతి।

యద్యేవమ్।

ప్రత్యయాదర్శనం తు లుమత్సంజ్ఞమ్।

ప్రత్యయాదర్శనం తు లుమత్సంజ్ఞమపి ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః ?

తత్ర లుక శ్లువిధిః ప్రతిషేధ్యః।

తత్ర లుకి శ్లువిధిః ప్రాప్నోతి స ప్రతిషేధ్యః। అత్తి హన్తి। శ్లావితి ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి।

న వా పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణాత్।

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణాత్। పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణసార్మథ్యాల్లుకి శ్లువిధిర్న భవిష్యతి। తస్మాదదర్శనసామాన్యాల్లోపసఞ్జ్ఞా లుమత్సంజ్ఞా అవగాహతే।

యథైవ తర్హి అదర్శనసామాన్యల్లోపసఞ్జ్ఞా లుమత్సఙ్జ్ఞా అవగాహతే ఏవం లుమత్సంజ్ఞా అపి లోపసఞ్జ్ఞామవగాహేరన్।

తత్ర కో దోషః।

అగోమతీ గోమతీ సమ్పన్నా గోమతీ భూతేతి లుక్ తద్ధితలుకీతి జీపో లుక్ ప్రసజ్యేత।

నను చాత్రాపి న వా పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణాదిత్యేవ సిద్ధమ్।

యథైవ తర్హి పృథక్ సఞ్జ్ఞాకరణసార్మథ్యాదత్ర లుమత్సంజ్ఞా లోపసఞ్జ్ఞాం నావగాహన్తే ఏవం లోపసఞ్జ్ఞాపి లుమత్సంజ్ఞా

నావగాహేత। తత్ర స ఏవ దోషో లుక్యుపసఙ్ఖ్యానమితి।

అస్త్యన్యల్లోపసఞ్జ్ఞాయాః పృథక్ కరణే ప్రయోజనమ్। కిమ్? లుమత్సంజ్ఞాసు యదుచ్యతే తల్లోపమాత్రే మా భూదితి।

లుమతి ప్రతిషేధాద్వా।

అథవా యదయం న లుమతాఙ్గస్యేతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతి

లుకి ప్రత్యయలక్షణమితి।

సతో నిమిత్తాభావాత్ పదసఞ్జ్ఞాభావః।

సన్ ప్రత్యయో యేషాం కార్యాణామనిమిత్తం రాజ్ఞః పురుష ఇతి, స లుప్తోఽప్యనిమిత్తం స్యాద్ రాజపురుష ఇతి।

అస్తు తస్యా అనిమిత్తం యా స్వాదౌ పదమితి పదసఞ్జ్ఞా। యా తు సుబన్తం పదమితి పదసఞ్జ్ఞా సా భవిష్యతి।

సత్యేతత్ ప్రత్యయ ఆసీత్। అనయా భవిష్యత్యనయా న భవిష్యతీతి। లుప్త ఇదానీం ప్రత్యయే యావత ఏవావధేః స్వాదౌ పదమితి పదసఞ్జ్ఞా తావత ఏవ సుబన్తం పదమితి। అస్తి చ ప్రత్యయలక్షణేన యజాదిపరతేతి కృత్వా భసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

తుగ్దీర్ఘత్వయోశ్చ విప్రతిషేధానుపపత్తిరేకయోగలక్షణత్వాత్ పరివీర్ ఇతి।

తుగ్దీర్ఘత్వయోశ్చ విప్రతిషేధో నోపపద్యతే। క్వ? పరివీరితి। కిం కారణమ్? ఏకయోగలక్షణత్వాత్। ఏకయోగలక్షణే హి తుగ్దీర్ఘత్వే। ఇహ లుప్తే ప్రత్యయే సర్వాణి ప్రత్యయాశ్రయాణి కార్యాణి పర్యవపన్నాని భవన్తి। తాన్యేతేన ప్రత్యుత్థాప్యన్తే। అనేనైవ తుక్। అనేనైవ చ దీర్ఘత్వమితి।

తదేకయోగలక్షణం భవతి। ఏకయోగలక్షణాని చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।

సిద్ధం తు స్థానిసఞ్జ్ఞానుదేశాదాన్యభావ్యస్య।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? స్థానిసఞ్జ్ఞాఽన్యభూతస్య భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం కృతం భవతి? సత్తామాత్రమనేన క్రియతే। యథాప్రాప్తే తుగ్దీర్ఘత్వే భవిష్యతః।

తద్ వక్తవ్యం భవతి।

యద్యప్యేతదుచ్యతే।అథవైతర్హి స్థానివద్భావో నారభ్యతే। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వక్ష్యామి।

యద్యేవమాఙో యమహన ఇత్యాత్మనేపదం భవతీతి హన్తేరేవ స్యాత్, వధేర్న స్యాత్। నహి కాచిద్ హన్తేః సఞ్జ్ఞాస్తి యా వధేరతిదిశ్యేత।

హన్తేరపి సఞ్జ్ఞాస్తి। కా? హన్తిరేవ। కథమ్? స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి వచనాత్ స్వం రూపం శబ్దస్య సఞ్జ్ఞా భవతీతి హన్తేరపి హన్తిః సఞ్జ్ఞా భవిష్యతి।

భసఞ్జ్ఞా- జీప్- గోరాత్వేషు చ సిద్ధమ్।

భసఞ్జ్ఞా జీష్ప్వ గోరాత్వేషు చ సిద్ధం భవతి।

భసఞ్జ్ఞా- రాజ్ఞః పురుషః రాజపురుషః ప్రత్యయలక్షణేన యచీతి భసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న భవతి।

జీప్- చిత్రాయాం జాతా చిత్రా। ప్రత్యయలక్షణేనాణాన్తదితీకారః ప్రాప్నోతి . స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధవితి వచనాన్న భవతి।

ష్ప- వతణ్డీ। ప్రత్యయలక్షణేన యఞన్తాదితి ష్పః ప్రాప్నోతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యానల్విధావితి వచనాన్న భవతి।

గోరాత్వమ్- గామిచ్ఛతి గవ్యతి। ప్రత్యయలక్షణేనామి ఔతోమ్శసోరిత్యాత్వం ప్రాప్నోతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న భవతి।

తస్య దోషో ఙౌ నకారలోపేత్వేమ్ విధియః।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషః। ఙౌ నకారలోపః। ఆర్ద్రే చర్మన్ లోహితే చర్మన్। ప్రత్యయలక్షణేన

యచీతి సిద్ధా భవతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న ప్రాప్నోతి। ఇత్త్వమ్- ఆశీః। ప్రత్యయలక్షణేన హలీతి ఇత్వం భవతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న ప్రాప్నోతి। ఇమ్- అతృణేట్। ప్రత్యయలక్షణేన హలీతి ఇమ్ సిద్ధో భవతి। స్థానిసఞ్జ్ఞాన్యభూతస్యానల్విధావితి వచనాన్న ప్రాప్నోతి। సూత్రం చ భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తం సతో నిమిత్తాభావాత్ పదసఞ్జ్ఞాభావః। తుగ్దీర్ఘత్వయోశ్చ

విప్రతిషేధానుపపత్తిరేకయోగలక్షణత్వాత్ పరివీరితి।

నైష దోషః। వక్ష్యత్యత్ర పరిహారమ్। ఇహాపి పరివీరితి। శాస్త్ర పరవిప్రతిషేధేన పరత్వాత్ దీర్ఘత్వం భవిష్యతి।ప్రయోజనమపృక్తశిలోపే నుమమామౌ గుణవృద్ధీ దీర్ఘత్వేమడాట్శ్నమ్విధయః।

అపృక్తలోపే శిలోపే చ కృతే నుమ్-అమామౌ- గుణవృద్ధీ దీర్ఘత్వమ్ ఇమ్ అడాటౌ శ్నమ్విధిరితి ప్రయోజనాని।

నుమ్- అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా। తా తా పిణ్డానామ్।

అమామౌ- హే అనడ్వన్। అనడ్వాన్।

గుణః- అధోక్। అలేట్। వృద్ధిః- న్యమార్ట్।

దీర్ఘత్వమ్- అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా। తా తా పిణ్డానామ్।

ఇమ్- అతృణేట్।

అడాటౌ- అధోక్। అలేట్। ఐయః। ఔనః।

శ్నమ్విధిః- అభినోఽత్ర। అచ్ఛినోఽత్ర। అపృక్తశిలోపయోః కృతయోరేతే విధయో మ ప్రాప్నువన్తి। ప్రత్యయలక్షణేన భవన్తి।

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని। స్థానివద్భావేనాప్యేతాని సిద్ధాని।

న సిధ్యన్తి। ఆదేశః స్థానివదిత్యుచ్యతే। న చ లోప ఆదేశః।

లోపోఽప్యాదేశః। కథమ్? ఆదిశ్యతే యః స ఆదేశః। లోపోఽప్యాదిశ్యతే। దోషః ఖల్వపి స్యాద్ యది లోపో నాదేశః స్యాత్। ఇహచః పరస్మిన్ పూర్వవిధావిత్యేతస్య భూయిష్ఠాని లోప ఉదాహరణాని తానిః న స్యుః।

యత్ర తర్హి స్థానిద్భావో నాస్తి తదర్థమయం యోగో వక్తవ్యః।

క్వ చ స్థానివద్భావో నాస్తి?

యోఽల్విధిః। కిం ప్రయోజనమ్?

ప్రయోజనం జౌ నకారలోరేత్త్వేమ్విధయః।

భసఞ్జ్ఞాజీప్త్వగోరాత్త్వేషు చ దోషః।

భసఞ్జ్ఞా జీప్త్వగోరాత్త్వేషు చ దోషో భవతి ।

భసఞ్జ్ఞాయాం తావన్న దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న ప్రత్యయలక్షణేన భసఞ్జ్ఞా భవతీతి। యదయం న జిసమ్బుద్ధయోరితి జౌ ప్రతిషేధం శాస్తి। జీప్యపి నైవం విజ్ఞాయతే అణ్డాదకారాన్తాదితి।

కథం తర్హి ? అణ్ యోఽకార ఇతి। ష్యోఽపి నైవం విజ్ఞాయతే యఞన్తాదకారాన్తాదితి। కథం తర్హి? యఞ్ యోఽకార ఇతి। గోరాత్త్వేఽపి నైవం విజ్ఞాయతే అమి అచీతి। కథం తర్హి అచ్యమీతి?

ప్రయోజనాన్యపి తర్హి నైతాని సన్తి। యత్తావదుచ్యతే జౌ నకారలోప ఇతి। కియతే ఏతన్న్యాస ఏవ, న జి సమ్బుద్ధయోరితి। ఇత్త్వమపి, వక్ష్యత్యేతత్- శాస ఇత్త్వే ఆశాసః క్వావితి। ఇమ్విధిరపి హలీతి నివృత్తమ్।

యది హలీతి నివృత్తమ్। తృణహాని అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి అచి నేత్యనువర్తిష్యతే।

న తర్హీదానీమయం యోగో వక్తవ్యః। వక్తవ్యశ్చ। కిం ప్రయోజనమ్? ప్రత్యయం గృహీత్వా యదుచ్యతే

తత్ ప్రత్యయలక్షణేన మా భూదితి। కిం ప్రయోజనమ్? శోభనా దృషదోఽస్య బ్రాహ్మణస్య సుదృషద్ బ్రాహ్మణః। సోర్మనసీ అలోమోషసీ ఇత్యేష స్వరో మా భూత్।

-1-1-63- న లుమతాఙ్గస్య

లుమితి ప్రతిషేధే ఏకపదస్వరస్యోపసంఖ్యానమ్।

లుమతి ప్రతిషేధే ఏకపదస్వరస్యోరసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఏకపదస్వరే చ లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్।

కిమవిశేషణ ?

నేత్యాహ।

సర్వామన్త్రితసిజ్లుక్స్వరవర్జమ్।

సర్వస్వరమామన్త్రితస్వరం సిజ్లుక్స్వరం చ వర్జయిత్వా। సర్వస్వర। సర్వస్తోమః సర్వపృష్ఠః। సర్వస్య సుపీత్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్। ఆమన్త్రితస్వర- సర్పిరాగచ్ఛ।

సప్తాగచ్ఛత। ఆమన్త్రితస్య చేత్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్। సిజ్లుక్స్వర- మా హి దాతామ్। మా హి ధాతామ్। ఆదిః సిచో౽న్యతరస్యామిత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం ఙీనికిల్లుకి స్వరాః।

ఙీనికిత్స్వరా లుకి ప్రయోజయన్తి। గర్గా వత్సాః। బిదా ఉర్వాః। ఉష్ట్రగ్రీవా వామరజ్జుః। ఙ్నీతీత్యాద్యుదాత్తత్వం మా భూదితి। ఇహ చాత్రయః కిత ఇత్యన్తోదాత్తత్వం మా భూదితి।

పథిమథోః సర్వనామస్థానే లుకి।

పథిమథోః సర్వనామస్థానే లుకి ప్రయోజనమ్। పతిమథోః సర్వనామస్థానే లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్। పథిప్రియోమథిప్రియః। పథిమథోః సర్వనామస్థానే ఇత్యేష స్వరో మా

భూదితి।

అహ్నో రవిధౌ।

అహ్నో రవిధానే లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్। అహర్దదాతి। అహర్భుజక్తే। రో౽సుపీతి ప్రత్యయలక్షణేన ప్రతిషేధో మా భూదితి।

ఉత్తరపదత్వే చాపదాదివిధౌ।

ఉత్తరపదత్వే చాపదాదివిధౌ లుమతా లుపతే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్। పరమవాచా పరమవాచే। పరమగోదుహా పరమగోదుహే। పరమశ్వలిహా పరమశ్వలిహే। పదస్యేతి ప్రత్యయలక్షణేన కుత్వాదీని మా భూవన్నితి।

అపదాదివిధావితి కిమర్థమ్ ?

దధిసేచౌ దధిసేచః। సాత్పదాద్యోరితి ప్రతిషేధో యథా స్యాత్।

యద్యపదాదివిధావిత్యుచ్యతే ఉత్తరపదాధికారో న ప్రకల్పతే।

తత్ర కో దోషః ?

కర్ణో వర్ణలక్షణాది త్యేవమాదివిధిర్న సిధ్యతి।

యది పునర్నలోపాదివిధౌ ప్లుత్యన్తే లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీత్యుచ్యేత।

నైవం శక్యమ్। ఇహ రాజకుమార్యై రాజకుమారః ఇతి శాకలం ప్రసజ్యేత।

నైష దోషః। యదేతత్ సితి శాకలం నేతి। ఏతత్ ప్రత్యయే శాకలం నేతి వక్ష్యామి।

యది ప్రత్యయే శాకలం నేత్యుచ్యతే, దధి అధునా। మధు అధునా। అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ప్రత్యయే శాకలం న భవతి, కతరస్మిన్, .స్మాద్యః ప్రత్యయో విహిత ఇతి।

ఇహ తర్హి పరమజివా పరమదివే। దివ ఉదిత్యుత్వం ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ।

నను చోక్తమ్ ఉత్తరపదాధికారో న ప్రకల్పేతేతి।

వచనాదుత్తరపదాధికారో భవిష్యతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। అనువృత్తిః కరిష్యతే। ఇదమస్తి, యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమ్। సుప్తిఙన్తం పదమ్ యస్మాత్ సుప్తిఙ్విధిస్తదాది సుబన్తం తిఙన్తం చ। నః క్యే। నాన్తం క్యే పదసఞ్జ్ఞం భవతీతి। యస్మాత్ క్యవిధిస్తదాది సుబన్తం చ। స్వాదిష్వసర్వనామస్థానే పూర్వం పదసఞ్జ్ఞం భవతి। యస్మాత్ స్వాదివిధిస్తదాతి సుబన్తం చ। యచి భమ్। యజాదిప్రత్యయే పూర్వం భం భవతి। యస్మాద్ యజాదివిధిస్తదాది సుబన్తం చ।

ఇదం తర్హి పరమవాక్। అసర్వనామస్థానే ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

అస్తు తస్యాః ప్రతిషేధః యా స్వాదౌ పదమితి పదసఞ్జ్ఞా। యా తు సుబన్తం పదమితి పదసఞ్జ్ఞా సా భవిష్యతి।

సత్యేతత్ ప్రత్యయే ఆసీత్। అనయా భవిష్యత్యనయా న భవిష్యతీతి। లుప్త ఇదానీం ప్రత్యయే

యావత ఏవావధేః సుబన్తం పదమితి పదసఞ్జ్ఞా, తావత ఏవాఽవధేః సుబన్తం పదమితి। అస్తి చ ప్రత్యయలక్షణేన సర్వనామస్థానపరతేతి కృత్వా ప్రతిషేధాశ్చ వలీయాంసో భవన్తీతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

నాప్రతిషేధాత్।

నాయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః సర్వనామస్థానే నేతి। కిం తర్హి? పర్యుదాసోఽయం యదన్యత్

సర్వనామస్థానాదితి। సర్వనామస్థానే అవ్యాపారః। యది కేనచిత్ ప్రాప్నోతి తేన భవిష్యతి। పూర్వేణ చ ప్రాప్నోతి।

అప్రాప్తేర్వా।

అథవా అనన్తరా యా ప్రాప్తిః సా ప్రతిషిధ్యతే। కుత ఏతత్? అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వేతి। పూర్వా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా తథా భవిష్యతి।

నను చేయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తిం బాధేత।

నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ బాధితుమ్।

యద్యేవం పరమవాచౌ పరమవాచ ఇతి సుప్తిఙన్తం పదమితి పదసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే। స్వాదిషు పూర్వం పదసఞ్జ్ఞం భవతి। తతః సర్వనామస్థానే అయచి। పూర్వం పదసఞ్జ్ఞం భవతి। తతో భమ్। భసఞ్జ్ఞం భవతి యజాదావసర్వనామస్థానే ఇతి।

యది తర్హి సావపి పదం భవతి। ఏచః ప్లుతవికారే పదాన్తగ్రహణం చోదయిష్యతి। ఇహ మా భూత్ భద్రం కరోషి గౌః ఇతి। తస్మిన్ క్రియమాణేపి ప్రాప్నోతి।

వాక్యపదయోరన్త్యస్యేత్యేవం తత్।

ఇహ తర్హి-- దధిసేచౌ , దధిసేచః-ఇతి సాత్పదాద్యోరితి పదాదిలక్షణః షత్వప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవం పదస్యాదిః పదాది పదాదేర్నేతి। కథం తర్హి? పదాదాదిః పదాదిః పదాదేర్నేత్యేవం భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। ఇహాపి ప్రసజ్యేత। ఋక్షు - వాక్షు-త్వక్షు, కుమారీషు కిశోరీష్వితి।

సాత్రప్రతిషేధో భవతీతి।

ఇహ తర్హి-- బహుసేచౌ,బహుసేచః ,బహుజయం ప్రత్యయః। తత్ర పదాదాదిః పదాదిః పదాదార్నేత్యుచ్యమానేఽపి న సిధ్యతి।

ఏవం తర్హి।

ఉత్తరపదత్వే చ పదాదివిధౌ।

లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం భవతీతి వక్ష్యామి। తన్నియమార్థే భవిష్యతి పదాదివిధావేవ। న పదానతవిధావితి।

కథం బహుసేచౌ బహుసేచః ఇతి?

బహుచ్పూర్వస్య చ।

బహుచ్పూర్వస్య చ పదాదివిధావేవ। న పదాన్తవిధావితి।

ద్వన్ద్వేఽన్త్యస్య।

ద్వన్ద్వేఽన్త్యస్య లుప్తౌ లప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి వక్తవ్యమ్। వాక్స్రక్త్వచమ్।

ఇహాభూవన్నితి ప్రత్యయలక్షణనే జుస్భావః ప్రాప్నోతి।

సిచి జుసోఽప్రసఙ్గ ఆకారప్రకరణాత్।

సిచి సిజ్నిమిత్తస్య జుసోఽప్రసఙ్గః। కిం కారణమ్? ఆకారప్రకరణాత్। ఆతః ఇతి వర్తతే తన్నియమార్థే భవిష్యతి। ఆత ఏవ సిజ్లుగన్తాన్నాన్యస్మాదితి।

ఇహ చ ఇతి యుష్మత్పుత్రో దదాతి। ఇత్యస్మత్పుత్రో దదాతి ఇత్యత్ర ప్రత్యయలక్షణేన యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావాదయః ప్రాప్నువన్తి।

యుష్మదస్మదోః స్థగ్రహణాత్।

స్థగ్రహణం తత్ర క్రియతే। తచ్ఛ్రూయమాణవిభక్తివిశేషణం విజ్ఞాస్యతే।

అస్త్యన్యత్ స్థగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। కిమ్? సవిభక్తికస్య వాంనావాదయో యథా స్యురితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। పదస్యేతి వర్తతే। విభక్తయన్తం చ పదమ్। తత్ర అన్తరేణాపి స్తగ్రహణం సవిభక్తికస్యైవ భవిష్యన్తి।

భవేత్ సిద్ధం యత్ర విభక్త్యన్తం పద్మ। యత్ర ఖలు విభక్తౌ పదం తత్ర న సిధ్యతి। గ్రామో నౌ దీయతే।

సర్వగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే। తేన సవిభక్తికస్యైవ భవిష్యతి।

ఇహ చక్షుష్కామం యాజయాంచకారేతి తిఙ్ఙతిఙః ఇతి తస్య చ నిఘాతః తస్మాచ్చానిఘాతః ప్రాప్నోతి।

ఆమి లిలోపాత్ తస్య చానిఘాతస్మాచ్చ నిఘాతః।

ఆమి లిలోపాత్తస్య చానిఘాతః తస్మాచ్చ నిఘాతః సిద్ధో భవిష్యతి।

అఙ్గధికార ఇటో విధిప్రతిషేధౌ।

అజగాధికారే ఇటో విధిప్రతిషేధౌ న సిధ్యతః। జిగమిష। సంవివృత్స। అఙ్గస్యేతీటో

విధిప్రతిషేధౌ న ప్రాప్నుతః।

కమేర్దీర్ఘత్వం చ।

కిం చ?

ఇటశ్చ విధిప్రతిషేధౌ।

నేత్యాహ। అదేశేఽయం చః పఠితః। క్రమేశ్చ దీర్ఘత్వమ్। ఉత్క్రామ- సంక్రామేతి।

ఇహ కించిదఙ్గాధికారే లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణేన భవతి। కించిచ్చాన్యత్ర న భవతి। యది పునర్న లుమతా తస్మిన్నిత్యుచ్యతే।

అథ న లుమతా తస్మిన్నిత్యుచ్యమాన కిం సిద్ధమేతద్ భవతి-- ఇటో విధిప్రతిషేధౌ క్రమే దీర్ఘత్వం చ

వాఢం సిద్ధమ్। న ఇటో విధిప్రతిషేధౌ పరస్మైపదేష్విత్యుచ్చతే। కథం తర్హి? సకారాదావితి। తద్విశేషణం పరస్మైపదగ్రహణమ్। న ఖల్వపి కమేదీర్ఘత్వం పరస్మైపదేష్విత్యుచ్చతే। కథం తర్హి? శితీతి। తద్విశేషణం పరస్మైపదగ్రహణమ్। న లుప్తౌ తస్మిన్నితి చనిణిజాదేశాస్తలోపే।

న లుప్తౌ తస్మిన్ ఇతి చేద్వనిణిజాదేశాస్తలోపే

న లుప్తౌ తస్మిన్ ఇతి చేద్వనిణిజాదేశాస్తలోపే న సిధ్యన్తి। అవధి భవతా దస్యుః। అగాయి భవతా గ్రామః। అధ్యగాయి భవతానువాకః। తలోపే కృతే లుజీతి హనిణిజాదేశా న ప్రాప్నువన్తి।

నైష దోషః। న లుజీతి హనిణిజాదేశా ఉచ్చన్తే। కిం తర్హి? అర్ధధాతుక ఇతి। తద్విశేషణం లుగ్గ్రహణమ్।ఇహ చ-- సర్వస్తోమః, సర్వపృష్ఠః సర్వస్య సుపీత్యాద్యుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి। తచ్చాపి వక్తవ్యమ్। న వక్తవ్యమ్। న లుమతాఙ్గస్యేత్యేవ సిద్ధమ్। కథమ్? న లుమతా లుప్తేఽఙ్గాధికారః ప్రతినిర్దిశ్యతే। కిం తర్హి? యోఽసౌ లుమతా లుప్యతే తస్మిన్ యదఙ్గం తస్య యత్ కార్యే తన్న భవతి।

ఏవమపి సర్వస్వరో న సిధ్యతి।

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః।।63।।

-1-1-65- అలోఽన్త్యాత్ పూర్వ ఉపధా

కిమిదమల్గ్రహణమన్త్యవిశేషణమ్।

ఏవం భవతుమర్హతి।

ఉపధాసఞ్జ్ఞాయామల్గ్రహణమన్త్యనిర్దేశశ్చేత్ సంఘాతప్రతిషేధః।

ఉపధాసఞ్జ్ఞాయామల్గ్రహణమన్త్యనిర్దేశశ్చేత్ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సంఘాతస్య ఉపధాసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః ?

శాస ఇదఙ్హలోః శిష్టః, శిష్టవాన్। సంఘాతస్యేత్వం ప్రాప్నోతి।

యది పునరలన్త్యాదిత్యుచ్చతే।

ఏవమత్యన్త్యోఽవిశేషితో భవతి।

తత్ర కో దోషః ?

సంఘాతాదపి పూర్వస్యోపధాసఞ్జ్ఞా ప్రసజ్యేత। తత్ర కో దోషః। శాస ఇదఙ్హలోః। శిష్టః శిష్టవాన్। శాకారస్య ఇత్త్వం ప్రసజ్యేత। సూత్రం చ భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తముపధాసఞ్జ్ఞాయామగ్రహమన్త్యనిర్దేశశ్చేత్ సంఘాతప్రతిషేధ ఇతి।

నైష దోషః।

అన్త్యవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అలోన్త్యస్య విధియో భవన్తీత్యన్త్యస్య భవిష్యతి।

అన్త్యవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమితి చేన్నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిరనభ్యాసవికారే।

అన్త్యవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమితి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్? నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిరనభ్యాసవికారే।

అనర్థకేఽలోన్త్యస్య విధిర్నేత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

కిమవిశేషేణ?

నేత్యాహ। అనభ్యాసవికారే। అభ్యాసవికారాన్ వర్జయిత్వా। భృఞామిత్। అర్తిపిర్పత్యోశ్చేతి।

కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ?

ప్రయోజనమవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ।

అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతావిత్యన్త్యస్య ప్రాప్నోతి। అనర్థకేఽలోన్త్యవిధిర్నేతి న దోషో భవతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాన్త్యస్య పరరూపం భవతీతి। యదయం నామ్రేడితస్యాన్త్యస్య తు వేత్యాహ।

ఘ్వసోరద్వేవభ్యాసలోపశ్చ।

ఘ్వసోరేద్వావభ్యాసలోపశ్చేతేయన్త్యస్య ప్రాప్నోతి। అనర్థకేఽలోన్త్యవిధిర్నేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। పునర్లోపవచనసామర్థ్యాత్ సర్వస్య భవిష్యతి।

అథవా శిల్లోపః కరిష్యతే। స శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో భవిష్యతి।

స తర్హి శకారః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। క్రియతే న్యాస ఏవ। ద్విశకారకో నిర్దేశః। ఘ్వసోరేద్వావభ్యాసలోపశ్చేతి।

ఆపి లోపోఽకోఽనచి।

తిష్ఠతి సూత్రమ్।

అన్యథా వ్యాఖ్యాయతే।

ఆపి హలి లోప ఇత్యన్త్యస్య ప్రాప్నోతి। అనర్థకేఽలోన్త్యవిధిర్నేతి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అన ఏవ లోపం వక్ష్యామి।

తదనో గ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? అనాప్యక ఇతి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

హలీత్యేషా సప్తమీ అనితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి।

అత్ర లోపోఽభ్యాసస్య।

అన్త్యస్య ప్రాప్నోతి। నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిరితి న దోషో భవతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అత్ర గ్రహణసార్మథ్యాత్ సర్వస్య భవిష్యతి।

అస్త్యన్యదత్రగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। కిమ్? సన్నిధికారోఽపేక్ష్యతే। ఇహ మా భూత్ దదౌ, దధౌ।

అన్తరేణాప్యత్ర గ్రహణం సన్నధికారమపేక్షిష్యామహే।

సంస్తర్హి సకారాదిరపేక్ష్యతే। సని సకారాదావితి। ఇహ మా భూత్- జిజ్ఞపయిషతి ఇతి।

అన్తరేణాప్యత్రగ్రహణం సన్నధికారోపేక్షిష్యామహే।

ప్రకృతయస్తర్హ్యపేక్ష్యన్తే। ఏతాసాం ప్రకృతీనాం లోపో యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్- పిపక్షతి।

యియక్షతి।

అన్తరేణాప్యత్రగ్రహణమేతాః ప్రకృతీరపేక్షిష్యామహే।

విషయస్తర్హ్యపేక్ష్యతే। ముచోఽకర్మకస్య గుణో వేతి। ఇహ మా భూత్మ్ముక్షతి గామ్ ఇతి।

అన్తరేణాప్యత్రగ్రహణమేతం విషయమపేక్షిష్యామహే। కథమ్? అకర్మకస్యేత్యుచ్యతే। తేన యత్రైవాయం

ముచిరకర్మకస్తత్రైవ భవిష్యతి। తస్మాన్నార్థోఽనయా పరిభాషయా నానార్థకేఽలోన్త్యవిధిరితి।

అలోన్త్యాత్పూర్వోఽలుపధేతి వా।

అథవా వ్యక్తమేవ పఠితవ్యమ్। అలోఽన్త్యాత్ పూర్వోఽల్ ఉపధాసంజ్ఞో భవతీతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।

అవచనాల్లోకవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్।

అన్తరేణాపి వచనం లోకవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమేతత్। తద్యథా లోకే అమీషాం బ్రాహ్మణానామన్త్యాత్పూర్వ ఆనీయతే।।65।।

-1-1-66- తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య

తస్మాదిత్యుత్తరస్య

కిముదాహరణమ్ ?

ఇహ తావత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి ఇకో యణచి దధ్యత్ర,మధ్వత్ర। ఇహ తస్మాదిత్యుత్తరేతి ద్వ్యన్తరూపసర్గేభ్యోఽప ఇర్త్। ద్వీపమ్। అన్తరీపమ్। సమీపమ్।

అన్యథాజాతీయకేన శబ్దేన నిర్దేశః కియతే। అన్యథాజాతీయక ఉదాహ్రియతే।

కిం తర్హ్యుదాహరణమ్ ?

ఇహ తావత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకావితి। తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। తస్మాచ్ఛసో నః పుంసీతి।

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్-- ఇకో యణచి, ద్వ్యన్తరూపసర్గేభ్యోఽప ఇర్దితి। కథమ్? సర్వనామ్నాయం నిర్దేశః క్రియతే। సర్వనామ చ సామాన్యవాచీ। తత్ర సామాన్యే నిర్దిష్టే విశేషః అప్యుదాహరణాని భవన్తి।

కిం పునః సామాన్యం, కో విశేషః ?

గౌః సామాన్యం కృష్ణో విశేషః।

న తర్హీదానీం కృష్ణః సామాన్యం గౌర్విశేషో భవతి।

భవతి చ।

యది తర్హి సామాన్యమపి విశేషో విశేషోపి సామాన్యం, సామాన్యవిశేషా న ప్రకల్పేతే।

ప్రకల్ప్యేతే చ। కథమ్? వివిక్షాతః। యదాస్య గౌః సామాన్యేన వివిక్షతో భవతి కృష్ణో విశేషత్వేన, తదా గౌః సామాన్యం, కృష్ణో విశేషః। యదాస్య కృష్ణః సామాన్యేన వివక్షితో భవతి గౌర్విశేషత్వేన తదా కృష్ణః సామాన్యం, గౌర్విశేషః।

అపర- ఆహ- ప్రకల్ప్యేతే చ। కథమ్? పితాపుత్రవత్। తద్యథా స ఏవ కంచిత్ ప్రతి పితా భవతి। కంచిత్ ప్రతి పుత్రో భవతి। ఏవమిహాపి స ఏవ కంచిత్ ప్రతి సామాన్యం కంచిత్ ప్రతి విశేషః। ఏతే ఖల్వపి నైర్దేశికానాం వార్త్తతరకా భవన్తి, యే సవర్ణామ్నా నిర్దేశాః క్రియన్తే। ఏతైర్హి బహుతరకం వ్యాప్యతే।

అథ కిమర్థముపసర్గనిర్దేశః క్రియతే ?

శబ్దే సప్తమ్యా నిర్దిష్టే పూర్వస్య కార్యం యథా స్యాత్। అర్థే మా భూత్। జనపదే అతిశాయనే ఇతి।

కిం గతమేతదుపసర్గేణ। ఆహోస్విచ్ఛబ్దాధిక్యాదర్థాధిక్యమ్।

గతమిత్యాహ। కథమ్? నిరయం బహిర్భావే వర్తతే। తద్యథా-- నిష్క్రాన్తో దేశాత్-- నిర్దేశః। బర్హిర్దేశ ఇతి గమ్యతే। శబ్దశ్చ శబ్దాద్ బహిరభూతః। అర్థోఽబహిర్భూతః।

అథ నిర్దిష్టగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

నిర్దిష్టగ్రహణమానన్తర్యార్థమ్।

నిర్దిష్టగ్రహణం క్రియతే। ఆనన్తర్యార్థమ్। ఆనన్తర్యమాత్రే కార్యం యథా స్యాత్। ఇకో యణచి। దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। ఇహ మా భూత్ సమిధౌ। సమిధః। దృషదౌ। దృషదః।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

తస్మింస్తస్మాదితి పూర్వోత్తరయోర్యోగయోరవిశేషాన్నియమార్థం వచనం

దధ్యుదకం ప్రచత్యోదనమ్।

తస్మిన్ తస్మాత్ ఇతి పూర్వోత్తరయోర్యోగయోరవిశేషాన్నియమార్థోఽయమారమ్భః। గ్రామే దేవదత్తః। పూర్వః పర ఇతి సన్దేహః। గ్రామాద్ దేవదత్తః పూర్వః పర ఇతి సన్దేహః। ఏవమిహాపి దధ్యుదకం పచత్యోదనమ్। ఉభావికౌ। ఉభావచౌ। అచి పూర్వస్య అచి పరస్యేతి సందేహః। తిజ్జ్ఞిజ ఇతి అతిజః పూర్వస్య అతిజః పరస్యేతి సన్దేహః। ఇష్యతే చాచి పూర్వస్య స్యాత్। అతిజశ్చ పరస్యేతి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి నియమార్థం వచనమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి? అథ యత్రోభయం నిర్దిశ్యతే కిం తత్ర? పూర్వస్య కార్యం భవతి ఆహోస్విత్ పరస్యేతి।

ఉభయనిర్దేశే విప్రతిషేధాత్ పఞ్చమీనిర్దేశః।

ఉభయనిర్దేశే విప్రతిషేధాత్ పఞ్చమీనిర్దేశో భవిష్యతి।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనమతో లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వే।

వక్ష్యతి తాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వే సప్తమీనిర్దేశోఽభ్యస్తసిజర్థ ఇతి। తస్మిన్ క్రియమాణే తాస్యాదిభ్యః పరస్య లసార్వధాతుకస్య లసార్వధాతుకే పరతస్తాస్యాదీనామితి సన్దేహః। తాస్యాదిభ్యః పరస్య లసార్వధాతుకస్య।

బహోరిష్ఠాదీనామాదిలోపే।

బహోరుత్తరేషామిష్ఠేమేయసామ్। ఇష్ఠేమేయఃసు పరతో బహోరితి సన్దేహః। బహోరుత్తరేషామిష్ఠేమేయసామ్।

గోతో ణిత్।

గోతః పరస్య సర్వనామస్థానస్య సర్వనామస్థానే పరతో గోత ఇతి సన్దేహః। గోతః పరస్య సర్వనామస్థానస్య।

రుదాదిభ్యః సార్వధాతుకే।

రుదాదిభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య। సార్వధాతుకే పరతో రుదాదీనామితి సన్దేహః। రుదాదిభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య।

ఆనే ముగీదాసః।

ఆస ఉత్తరస్యానస్య। ఆనే పరత ఆస ఇతి సన్దేహః। ఆస ఉత్తరస్య ఆనస్య।

ఆమి సర్వనామ్నః సుట్।

సర్వనామ్న ఉత్తరస్యామః। ఆమి పరతః సర్వనామ్న ఇతి సన్దేహః। సర్వనామ్న ఉత్తరస్యామః।

ఘేర్ఙిత్యాణ్ నద్యాః।

నద్యా ఉత్తరేషాం ఙితాం, ఙిత్సు పరతో నద్యా ఇతి సన్దేహః। నద్యా ఉత్తరేషాం ఙితామ్।

యాడాపః।

ఆప ఉత్తరస్య ఙితః, ఙితి పరత ఆప ఇతి సన్దేహః। ఆప ఉత్తరస్య ఙితః।

ఙమో హ్రస్వాదచి ఙముణ్ నిత్యమ్।

జమ ఉత్తరస్యాచః, అచి పరతో జమ ఇతి సన్దేహః। జమ ఉత్తరస్మాచః।

విభక్తివిశేషనిర్దేశానవకాశత్వాదవిప్రతిషేధః।

విభక్తివిశేషనిర్దేశస్యానవకాశత్వాదయుక్తో విప్రతిషేధః। సర్వత్రైవాత్ర కృతసార్మథ్యా సప్తమీ। అకృతసార్మథ్యా పఞ్చమీతి కృత్వా పఞ్చమీనిర్దేశో భవిష్యతి।

యథార్థం వా షష్ఠీనిర్దేశః।

యథార్థం వా షష్ఠీనిర్దేశః కర్తవ్యః। యత్ర పూర్వస్య కార్యమిష్యతే తత్ర పూర్వస్య షష్ఠీ కర్తవ్యా। యత్ర పరస్య కార్యమిష్యతే తత్ర పరస్య షష్ఠీ కర్తవ్యా।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। అనేనైవ ప్రక్లృప్తిర్భవిష్యతి। తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీ। తస్మాదిత్యుత్తరస్య షష్ఠీతి।

తత్తర్హి షష్ఠీగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? షష్ఠీ స్థానేయోగేతి।

ప్రకల్పకమితి చేన్నియమాభావః।

ప్రకల్పకమితి చేత్ నియమస్యాభావః। ఉక్తం చైతన్నియమార్థోఽయమారమ్భ ఇతి। ప్రత్యయవిధౌ ఖల్వపి పఞ్చభ్యః ప్రకల్పికాః స్యుః। తత్ర కో దోషః? గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్। గుప్తిజ్కిద్భ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ సన్నితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మాదిత్యుత్తరేతి।

అస్తు। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతః సనః సన్నేవ భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। ఇత్సంజ్ఞా న ప్రకల్పేత। ఉపదేశ ఇతీత్సంజ్ఞోచ్యతే।

ప్రకృతివికారవ్యవస్థా చ।

ప్రకృతివికారయోశ్చ వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। ఇకో యణచి , అచీత్యేషా సప్తమీ యణితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి।

సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీం ప్రక్లృప్తిస్తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గః।

సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీం ప్రాప్నోతి। తాస్యాదిభ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ లసార్వధాతుకే ఇత్యస్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్। తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। తథా లసార్వధాతుకే ఇత్యేషా సప్తమీ తాస్యాదిభ్య ఇతి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి। తత్ర కో దోషః। తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గః। తత్ర ఉభయోః కార్యే ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। యత్తావదుచ్యతే ప్రకల్పకమితి చేన్నియమాభావ ఇతి। మా భూన్నియమః। సప్తమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీం ప్రకల్పయతే పఞ్చమీనిర్దిష్టే పరస్య। యావతా సప్తమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీం ప్రకల్పయతే పఞ్చమీనిర్దిష్టే పరస్య నోత్సహతే సప్తమీనిర్దిష్టే పరస్య కార్యం భవితుమ్। నాపి పఞ్చమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య। యదప్యుచ్యతే ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికాః స్యురితి। సన్తు ప్రకల్పికాః। నను చోక్తం గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ ఇత్యేషా పఞ్చమీ సన్నితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। పరిహృతమేతత్। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతః సనః సన్నేవ భవిష్యతి। నను చోక్తం నైవం శక్యమిత్సంజ్ఞా న ప్రకల్పేత। ఉపదేశ ఇతి ఇత్సంజ్ఞోచ్యతే। స్యాదేష దోషో యదీత్సంజ్ఞా ఆదేశం ప్రతీక్షేత। తత్ర ఖలు కృతామిత్సంజ్ఞాయాం లోపే చ కృతే ఆదేశో భవిష్యతి। ఉపదేశ ఇతి హీత్సంజ్ఞోచ్యతే। అథవా --ననుపన్నే సని ప్రక్లృప్త్యా భవితవ్యమ్। యదా చోత్పన్నః సన్ తదా కృతస్మార్థ్యా పఞ్చమీతి కృత్వా ప్రక్లృప్తిర్న భవిష్యతి। యదప్యుచ్యతే ప్రకృతివికారవ్యవస్థా చేతి। అత్రాపి ప్రకృతౌ షష్ఠీ ఇక ఇతి। వికృతౌ ప్రథమా యణితి। యత్ర చ నామ సౌత్రీ షష్ఠీ నాస్తి తత్ర ప్రక్లృప్త్యా భవితవ్యమ్। అథవా- అస్తు తావదికో యణితి యత్ర నామ సౌత్రీ షష్ఠీ। యది చేదానీమచీత్యేషా సప్తమీ యణిని ప్రథమాయాః షష్ఠీ నాస్తి తత్ర ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి। అస్తు। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతో యణో యణేవ భవిష్యతి। యదప్యుచ్యతే సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీప్రక్లృప్తిస్తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గ ఇతి నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నోభే యుగపత్ ప్రకల్పికే భవతి ఇతి। యదయమేకః పూర్వపరయోరితి పూర్వపరగ్రహణం కరోతి।

-1-1-67- తస్మాదిత్యుత్తరస్య

కిముదాహరణమ్ ?

ఇహ తావత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి ఇకో యణచి దధ్యత్ర,మధ్వత్ర। ఇహ తస్మాదిత్యుత్తరేతి ద్వ్యన్తరూపసర్గేభ్యోఽప ఇర్త్। ద్వీపమ్। అన్తరీపమ్। సమీపమ్।

అన్యథాజాతీయకేన శబ్దేన నిర్దేశః కియతే। అన్యథాజాతీయక ఉదాహ్రియతే।

కిం తర్హ్యుదాహరణమ్ ?

ఇహ తావత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకావితి। తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। తస్మాచ్ఛసో నః పుంసీతి।

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్-- ఇకో యణచి, ద్వ్యన్తరూపసర్గేభ్యోఽప ఇర్దితి। కథమ్? సర్వనామ్నాయం నిర్దేశః క్రియతే। సర్వనామ చ సామాన్యవాచీ। తత్ర సామాన్యే నిర్దిష్టే విశేషః అప్యుదాహరణాని భవన్తి।

కిం పునః సామాన్యం, కో విశేషః ?

గౌః సామాన్యం కృష్ణో విశేషః।

న తర్హీదానీం కృష్ణః సామాన్యం గౌర్విశేషో భవతి।

భవతి చ।

యది తర్హి సామాన్యమపి విశేషో విశేషోపి సామాన్యం, సామాన్యవిశేషౌ న ప్రకల్పేతే।

ప్రకల్పేతే చ। కథమ్? వివిక్షాతః। యదాస్య గౌః సామాన్యేన వివిక్షతో భవతి కృష్ణో విశేషత్వేన, తదా గౌః సామాన్యం, కృష్ణో విశేషః। యదాస్య కృష్ణః సామాన్యేన వివక్షితో భవతి గౌర్విశేషత్వేన తదా కృష్ణః సామాన్యం, గౌర్విశేషః।

అపర- ఆహ- ప్రకల్పేతే చ। కథమ్? పితాపుత్రవత్। తద్యథా స ఏవ కంచిత్ ప్రతి పితా భవతి। కంచిత్ ప్రతి పుత్రో భవతి। ఏవమిహాపి స ఏవ కంచిత్ ప్రతి సామాన్యం కంచిత్ ప్రతి విశేషః। ఏతే ఖల్వపి నైర్దేశికానాం వార్త్తతరకా భవన్తి, యే సవర్ణామ్నా నిర్దేశాః క్రియన్తే। ఏతైర్హి బహుతరకం వ్యాప్యతే।

అథ కిమర్థముపసర్గనిర్దేశః క్రియతే ?

శబ్దే సప్తమ్యా నిర్దిష్టే పూర్వస్య కార్యం యథా స్యాత్। అర్థే మా భూత్। జనపదే అతిశాయనే ఇతి।

కిం గతమేతదుపసర్గేణ। ఆహోస్విచ్ఛబ్దాధిక్యాదర్థాధిక్యమ్।

గతమిత్యాహ। కథమ్? నిరయం బహిర్భావే వర్తతే। తద్యథా-- నిష్క్రాన్తో దేశాత్-- నిర్దేశః। బర్హిర్దేశ ఇతి గమ్యతే। శబ్దశ్చ శబ్దాద్ బహిరభూతః। అర్థోऽబహిర్భూతః।

అథ నిర్దిష్టగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

నిర్దిష్టగ్రహణమానన్తర్యార్థమ్।

నిర్దిష్టగ్రహణం క్రియతే। ఆనన్తర్యార్థమ్। ఆనన్తర్యమాత్రే కార్యం యథా స్యాత్। ఇకో యణచి। దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। ఇహ మా భూత్ సమిధౌ। సమిధః। దృషదౌ। దృషదః।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

తస్మింస్తస్మాదితి పూర్వోత్తరయోర్యోగయోరవిశేషాన్నియమార్థం వచనం

దధ్యుదకం ప్రచత్యోదనమ్।

తస్మిన్ తస్మాత్ ఇతి పూర్వోత్తరయోర్యోగయోరవిశేషాన్నియమార్థోऽయమారమ్భః। గ్రామే దేవదత్తః। పూర్వః పర ఇతి సన్దేహః। గ్రామాద్ దేవదత్తః పూర్వః పర ఇతి సన్దేహః। ఏవమిహాపి దధ్యుదకం పచత్యోదనమ్। ఉభావికౌ। ఉభావచౌ। అచి పూర్వస్య అచి పరస్యేతి సందేహః। తిజ్జ్జిజ ఇతి అతిజః పూర్వస్య అతిజః పరస్యేతి సన్దేహః। ఇష్యతే చాచి పూర్వస్య స్యాత్।

అతిజశ్చ పరస్యేతి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి నియమార్థం వచనమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి? అథ యత్రోభయం నిర్దిశ్యతే కిం తత్ర? పూర్వస్య కార్యం భవతి ఆహోస్విత్ పరస్యేతి।

ఉభయనిర్దేశే విప్రతిషేధాత్ పఞ్చమీనిర్దేశః।

ఉభయనిర్దేశే విప్రతిషేధాత్ పఞ్చమీనిర్దేశో భవిష్యతి।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనమతో లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వే।

వక్ష్యతి తాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వే సప్తమీనిర్దేశోఽభ్యస్తసిజర్థ ఇతి। తస్మిన్ క్రియమాణే తాస్యాదిభ్యః పరస్య లసార్వధాతుకస్య లసార్వధాతుకే పరతస్తాస్యాదీనామితి సన్దేహః। తాస్యాదిభ్యః పరస్య లసార్వధాతుకస్య।

బహోరిష్ఠాదీనామాదిలోపే।

బహోరుత్తరేషామిష్ఠేమేయసామ్। ఇష్ఠేమేయఃసు పరతో బహోరితి సన్దేహః। బహోరుత్తరేషామిష్ఠేమేయసామ్।

గోతో ణిత్।

గోతః పరస్య సర్వనామస్థానస్య సర్వనామస్థానే పరతో గోత ఇతి సన్దేహః। గోతః పరస్య సర్వనామస్థానస్య।

రుదాదిభ్యః సార్వధాతుకే।

రుదాదిభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య। సార్వధాతుకే పరతో రుదాదీనామితి సన్దేహః। రుదాదిభ్యః పరస్య సార్వధాతుకస్య।

ఆనే ముగీదాసః।

ఆస ఉత్తరస్యానస్య। ఆనే పరత ఆస ఇతి సన్దేహః। ఆస ఉత్తరస్య ఆనస్య।

ఆమి సర్వనామ్నః సుట్।

సర్వనామ్న ఉత్తరస్యామః। ఆమి పరతః సర్వనామ్న ఇతి సన్దేహః। సర్వనామ్న ఉత్తరస్యామః।

ఘేర్ఙిత్యాణ్ నద్యాః।

నద్యా ఉత్తరేషాం జితాం, జిత్సు పరతో నద్యా ఇతి సన్దేహః। నద్యా ఉత్తరేషాం జితామ్।

యాడాపః।

ఆప ఉత్తరస్య జితః, జితి పరత ఆప ఇతి సన్దేహః। ఆప ఉత్తరస్య జితః।

ఙమో హ్రస్వాదచి ఙముణ్ నిత్యమ్।

ఙమ ఉత్తరస్యాచః, అచి పరతో ఙమ ఇతి సన్దేహః। ఙమ ఉత్తరస్యాచః।

విభక్తివిశేషనిర్దేశానవకాశత్వాదవిప్రతిషేధః।

విభక్తివిశేషనిర్దేశస్యానవకాశత్వాదయుక్తో విప్రతిషేధః। సర్వత్రైవాత్ర కృతసార్మథ్యా సప్తమీ। అకృతసార్మథ్యా పఞ్చమీతి కృత్వా పఞ్చమీనిర్దేశో భవిష్యతి।

యథార్థం వా షష్ఠీనిర్దేశః।

యథార్థం వా షష్ఠీనిర్దేశః కర్తవ్యః। యత్ర పూర్వస్య కార్యమిష్యతే తత్ర పూర్వస్య షష్ఠీ కర్తవ్యా। యత్ర పరస్య కార్యమిష్యతే తత్ర పరస్య షష్ఠీ కర్తవ్యా।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। అనేనైవ ప్రక్లృప్తిర్భవిష్యతి। తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీ। తస్మాదిత్యుత్తరస్య షష్ఠీతి।

తత్తర్హి షష్ఠీగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? షష్ఠీ స్థానేయోగేతి।

ప్రకల్పకమితి చేన్నియమాభావః।

ప్రకల్పకమితి చేత్ నియమస్యాభావః। ఉక్తం చైతన్నియమార్థోఽయమారమ్భ ఇతి। ప్రత్యయవిధౌ ఖల్వపి పఞ్చభ్యః ప్రకల్పికాః స్యుః। తత్ర కో దోషః? గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్। గుప్తిజ్కిద్భ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ సన్నితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మాదిత్యుత్తరేతి।

అస్తు। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతః సనః సన్నేవ భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। ఇత్సంజ్ఞా న ప్రకల్పేత। ఉపదేశ ఇతీత్సంజ్ఞోచ్యతే।

ప్రకృతివికారవ్యవస్థా చ।

ప్రకృతివికారయోశ్చ వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే। ఇకో యణచి , అచీత్యేషా సప్తమీ యణితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి।

సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీం ప్రక్లృప్తిస్తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గః।

సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీం ప్రాప్నోతి। తాస్యాదిభ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ లసార్వధాతుకే ఇత్యస్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్। తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। తథా లసార్వధాతుకే ఇత్యేషా సప్తమీ తాస్యాదిభ్య ఇతి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి। తత్ర కో దోషః। తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గః। తత్ర ఉభయోః కార్యే ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। యత్తావదుచ్యతే ప్రకల్పకమితి చేన్నియమాభావ ఇతి। మా భూన్నియమః। సప్తమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీం ప్రకల్పయతే పఞ్చమీనిర్దిష్టే పరస్య। యావతా సప్తమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య షష్ఠీం ప్రకల్పయతే పఞ్చమీనిర్దిష్టే పరస్య నోత్సహతే సప్తమీనిర్దిష్టే పరస్య కార్యం భవితుమ్। నాపి పఞ్చమీనిర్దిష్టే పూర్వస్య। యదప్యుచ్యతే ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికాః స్యురితి। సన్తు ప్రకల్పికాః। నను చోక్తం గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ ఇత్యేషా పఞ్చమీ సన్నితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయేత్ తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి। పరిహృతమేతత్। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతః సనః సన్నేవ భవిష్యతి। నను చోక్తం నైవం శక్యమిత్సంజ్ఞా న ప్రకల్పేత। ఉపదేశ ఇతి ఇత్సంజ్ఞోచ్యతే। స్యాదేష దోషో యదీత్సంజ్ఞా ఆదేశం ప్రతీక్షేత। తత్ర ఖలు కృతాయామిత్సంజ్ఞాయాం లోపే చ కృతే ఆదేశో భవిష్యతి। ఉపదేశ ఇతి హీత్సంజ్ఞోచ్యతే। అథవా --ననుపన్నే సని

ప్రక్లృప్త్యా భవితవ్యమ్। యదా చోత్పన్నః సన్ తదా కృతస్మార్థ్యా పఞ్చమీతి కృత్వా ప్రక్లృప్తిర్న భవిష్యతి। యదప్యుచ్యతే ప్రకృతివికారవ్యవస్థా చేతి। అత్రాపి ప్రకృతౌ షష్ఠీ ఇక ఇతి। వికృతౌ ప్రథమా యణితి। యత్ర చ నామ సౌత్రీ షష్ఠీ నాస్తి తత్ర ప్రక్లృప్త్యా భవితవ్యమ్। అథవా- అస్తు తావదికో యణితి యత్ర నామ సౌత్రీ షష్ఠీ। యది చేదానీమచీత్యేషా సప్తమీ యణిని ప్రథమాయాః షష్ఠీ నాస్తి తత్ర ప్రకల్పయేత్ తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి। అస్తు। న కశ్చిదన్య ఆదేశః ప్రతినిర్దిశ్యతే తత్రాన్తర్యతో యణో యణేవ భవిష్యతి। యదప్యుచ్యతే సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీప్రక్లృప్తిస్తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గ ఇతి నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నోభే యుగపత్ ప్రకల్పికే భవతి ఇతి। యదయమేకః పూర్వపరయోరితి పూర్వపరగ్రహణం కరోతి।

-1-1-68- స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసఞ్జ్ఞా

రూపగ్రహణం కిమర్థమ్ ? న స్వం శబ్దస్యాశబ్దసఞ్జ్ఞా భవతీత్యేవ రూపం శబ్దస్య సఞ్జ్ఞా భవిష్యతి। న హ్యన్యత్ స్వం శబ్దస్యాస్తి, అన్యదతో రూపాత్।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్ రూపగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః-- అస్త్యన్యద్ రూపాత్ స్వం శబ్దస్యేతి। కిం పునస్తత్? అర్థః।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేత్యేషా పరిభాషా న కర్తవ్యా భవతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

శబ్దేనార్థావగతేః అర్థే కార్యస్యాసమ్భవాత్ తద్వాచినః సఞ్జ్ఞాప్రతిషేధార్థం స్వం రూపవచనమ్।

శబ్దేనోచ్చారితేనార్థో గమ్యతే। గామానయ దధ్యశానేతి అర్థ ఆనీయతే అర్థశ్చ భుజ్యతే। అర్థే కార్యస్యాసంభావాత్। ఇహ చ వ్యాకరణే అర్థే కార్యస్యాసమ్భవః। అగ్నేర్ఢగితి న శక్యతేఽఙ్గారేభ్యః

పరో ఢక కర్తుమ్। శబ్దేనార్థావగతేరర్థే కార్యస్యాసమ్భవాత్ యావన్తస్తద్వాచినః శబ్దాస్తావద్భ్యః సర్వేభ్య ఉత్పత్తిః ప్రాప్నోతి। ఇష్యతే చ తస్మాదేవ స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి తద్వాచినః సఞ్జ్ఞాప్రతిషేధార్థం స్వంరూపవచనమ్ ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

న వా శబ్దపూర్వకో హ్యర్థే సమ్ప్రత్యయతస్మాదర్థనివృత్తిః।

న వా ఏతత్ ప్రయోజనమస్తి। కిం కారణమ్? శబ్దపూర్వకో హ్యర్థే సమ్ప్రత్యయః। ఆతశ్చ శబ్దపూర్వకః। యోపి హ్యసావాహూయతే నామ్నా। నామ చ యదానేన నోపలబ్ధం భవతి తదా పృచ్ఛతి కిం భవానాహేతి। శబ్దపూర్వకశ్చార్థస్య సమ్ప్రత్యయః। ఇహ చ వ్యాకరణే శబ్దే కార్యస్య సంభావః, అర్థేఽసంభావః తస్మాత్ తదర్థనివృత్తిర్భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అశబ్దసంజ్ఞేతి వక్ష్యామీతి। ఇహ మా భూత్ దాధా ఘ్వదాప్। తరప్తమపౌ ఘ ఇతి।

శబ్దసఞ్జ్ఞాప్రతిషేధానర్థక్యం వచనప్రమాణ్యాత్।

శబ్దసఞ్జ్ఞాయాః ప్రతిషేధోఽనర్థకః। శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం స్వరూపవిధిః కస్మాన్న భవతి। వచనప్రామాణ్యాత్। శబ్దసఞ్జ్ఞావచనసామార్థ్యాత్।

నను చ వచనప్రామాణ్యాత్ సఞ్జ్ఞినాం సమ్ప్రత్యయః స్యాత్ స్వరూపగ్రహణాచ్చ సఞ్జ్ఞాయాః।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-- న శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం స్వరూపవిధిర్భవతీతి। యదయం ష్ణాన్తా షడితి షకారాన్తాయాః సఙ్ఖ్యాయాః షట్సంజ్ఞాం శాస్తి। ఇతరథా హి వచనప్రామాణ్యాచ్చ నకారాన్తాయాః సఙ్ఖ్యాయాః సమ్ప్రత్యయః స్యాత్। స్వరూపగ్రహణాచ్చ షకారాన్తాయాః।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। నహి షకారాన్తా సఞ్జ్ఞా। కా తర్హి? డకారాన్తా।

అసిద్ధం జశ్త్వం, తస్యాసిద్ధత్వాత్ షకారాన్తా।

మన్త్రాద్యర్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్। మన్త్రే ఋచి యజుషీతి యదుచ్యతే తన్మన్త్రశబ్దే ఋక్శబ్దే యజుఃశబ్దే చ మా భూత్। మన్త్రాద్యర్థమితి చేచ్చాస్త్రసార్మథ్యాదర్థగతేః సిద్ధమ్।

మన్త్రాద్యర్థమితి చేత్ తన్న। కిం కారణమ్? శాస్త్రస్య సామర్థ్యాదర్థస్య గతిర్భవిష్యతి। మన్త్రే ఋచి యజుషితి యదుచ్యతే మన్త్రశబ్దే ఋుక్ శబ్దే యజుఃశబ్దే చ తస్య కార్యాస్య సమ్భవో నాస్తీతి కృత్వా మన్త్రాదిసహచారితో యోఽర్థస్తస్య గతిర్భవిష్యతి సాహచర్యాత్।

సిత్తద్విశేషాణాం వృక్ష్యాద్యార్థమ్।

సిన్నిర్దేశః కర్తవ్యః। తతో వక్తవ్యం తద్విశేషాణాం గ్రహణం భవతీతి। కిం ప్రయోజనమ్? వృక్షాద్యర్థమ్। విభాషా వృక్షమృగేతి। ప్లక్షన్యగ్రేధం ప్లక్షన్యగ్రోధాః।

పిత్పర్యాయవచనస్య చ స్వాద్యర్థమ్।

పిన్నిర్దేశః కర్తవ్యః। తతో వక్తవ్యమ్। పర్యాయవచనస్య చ తద్విశేషాణాం చ గ్రహణం భవతి స్వస్య రూపస్యేతి। కిం ప్రయోజనమ్? స్వాద్యర్థమ్। స్వే పుషః। స్వపోషం పుష్యతి। రైపోషమ్। ధనపోషమ్। అశ్వపోషమ్। గోపోషమ్।

జిత్పర్యాయవచనస్యైవ రాజాద్యర్థమ్।

జిన్నిర్దేశః। కర్తవ్యః। తతో వక్తవ్యమ్। పర్యావచనస్యైవ గ్రహణం భవతి। కిం ప్రయోజనమ్? రాజాద్యర్థమ్। సభా రాజాఽమనుష్యపూర్వా। ఇనసభమ్। ఇర్శ్వరసభమ్। తస్యైవ న భవతి। రాజసభా। తద్విశేషాణాం చ న భవతి। పుష్యమిత్రసభా। చన్ద్రగుప్తసభా।

ఝిత్తస్య చ తద్విశేషాణాం చ మత్స్యాద్యార్థమ్।

ఝిన్నిర్దేశః। కర్తవ్యః। తతో వక్తవ్యమ్-- తస్య చ గ్రహణం భవతి తద్విశేషాణాం చేతి। కిం

ప్రయోజనమ్? మత్స్యాద్యర్థమ్। పక్షిమత్స్యమృగాన్ హన్తి। మాత్స్యికః। తద్విశేషాణామ్శాఫరికః,। శాకులికః। పర్యాయవచనానాం న భవతి। అజిహ్యాన్ హన్తి। అనిమిషాన్ హన్తి। అస్యైకస్య పర్యాయవచనస్యేష్యతే- మీనాన్ హన్తి మైనికః।

-1-1-69- అణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయః

అప్రత్యయః ఇతి కిమర్థమ్ ?

సనాశంసభిక్ష ఉః అ సామ్ప్రతికే।

అత్యల్పమిదముత్యతే--- అప్రత్యయ ఇతి। అప్రత్యయాదేశటిత్కిన్మితః ఇతి వక్తవ్యమ్। ప్రత్యయ- ఉదాహృతమ్। ఆదేశే- ఇదమ్ ఇశ్। ఇతః ఇహ। టితి-- లవితా లవితుమ్। కితి-- బభూవ। మితి- హే అనడ్వన్।

టితః పరిహారః-- ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న టితా సవర్ణానాం గ్రహణం భవతీతి। యదయం గ్రహోఽలిటి దీర్ఘత్వం శాస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। నియమార్థమేతత్ స్యాత్। గ్రహోఽలిటి దీర్ఘ ఏవేతి।

యత్తర్హి వృతో వే తి విభాషాం శాస్తి। సర్వేషామేష పరిహారః- భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేత్యేవం న భవిష్యతి। ప్రత్యయే భూయాన్ పరిహారః- అనభిధానాత్ ప్రత్యయః సవర్ణాన్ న గ్రహీష్యతి। యాన్ హి ప్రత్యయః సవర్ణాన్ గృహ్ణీయాత్ న తైరర్థస్యాభిధానం స్యాత్। అనభిదానాన్న భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఇహ కేచిత్ ప్రతీయన్తే కేచిత్ ప్రత్యాత్యాయ్యన్తే। హ్రస్వాః ప్రతీయన్తే, దీర్ఘాః ప్రత్యాయ్యన్తే। యావచ్చ బ్రూయాత్---ప్రత్యాయ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేతి తావదప్రత్యయ ఇతి।

కం పునర్దీర్ఘః సవర్ణగ్రహణేన గృహ్ణీయాత్ ?

హ్రస్వమ్।

యత్నాధిక్యాన్న గ్రహీష్యతి।

ప్లుతం తర్హి గృహ్ణీయాత్।

అనణ్త్వాన్న గ్రహీష్యతి।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదప్రత్యయ ఇతి ప్రతి షేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేతి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

అణ్ సవర్ణస్యేతి స్వరానునాసిక్యకాలభేదాత్।

అణ్ సవర్ణస్యేత్యుచ్యతే। స్వరభేదాదనునాసికభేదాత్ కాలభేదాచ్చ అణ్ సవర్ణాన్న గృహ్ణీయాత్। ఇష్యతే చ గ్రహణం స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతోత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

తత్ర ప్రత్యాహారగ్రహణే సవర్ణగ్రహణమనుపదేశాత్।

తత్ర ప్రత్యాహారగ్రహణే సవర్ణానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి। అకః సవర్ణేదీర్ఘ ఇతి। కిం కారణమ్? అనుపదేశాత్। యథాజాతీయకానాం సఞ్జ్ఞా కృతా తథాజాతీయకానాం సమ్ప్రత్యాయికా స్యాత్। హ్రస్వానాం చ క్రియతే హ్రస్వానామేవ సమ్ప్రత్యాయికా స్యాత్ దీర్ఘాణాం న స్యాత్।

నను చ హ్రస్వాః ప్రతీయమానా దీర్ఘాన్ సమ్ప్రత్యాయయిష్యన్తి।

హ్రస్వసమ్ప్రత్యయాదితి చేదుచ్చార్యమాణశబ్దసమ్ప్రత్యాయకత్వాచ్ఛబ్దస్యావచనమ్।

హ్రస్వసమ్ప్రత్యయాదితి చేదుచ్చార్యమాణః శబ్దః సమ్ప్రత్యాయకో భవతి న సమ్ప్రతీయమానః। తద్యథా-- ఋగిత్యుక్తే సంపాఠమాత్రం గమ్యతే।

ఏవం తర్హి వర్ణపాఠ ఏవోపదేశః కరియష్తే।

వర్ణపాఠ ఉపదేశ ఇతి చేదవరకాలత్వాత్ పరిభాషాయా అనుపదేశః।

వర్ణపాఠక్రమే ఉపదేశ ఇతి చేద్ అవరకాలత్వాత్ పరిభాషాయా అనుపదేశః।

కిం పరా సూత్రాత్ క్రియతే ఇత్యతోఽవరకాలా?

నేత్యాహ। సర్వథావరకాలైవ। వర్ణానాముపదేశస్తావత్। ఉపదేశోత్తరకాలా--ఇత్సంజ్ఞా। ఇత్సంజ్ఞోత్తరకాల ఆదిరన్త్యేన సహేతేతి ప్రత్యాహారః। ప్రత్యాహారోత్తరకాలా సవర్ణసఞ్జ్ఞా। సవర్ణసంజ్ఞోత్తరకాలమనుదిత్సవర్ణస్యచాప్రత్యయ ఇతి। సైషాఽవరకాలా ఉపదేశోత్తరకాలా వర్ణానాముత్పత్తౌ నిమిత్తత్వాయ ప్రకల్పిష్యత ఇత్యేతన్న।

తస్మాదుపదేశః।

కర్తవ్యః।

తత్రానృవృత్తినిర్దేశే సవర్ణగ్రహణమనణ్త్వాత్।

తత్రానువృత్తినిర్దేశే సవర్ణానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి। అస్య చ్వౌ। యస్యేతి చేతి। కిం కారణమ్? అనణ్త్వాత్। నహ్యేతేఽణో యేఽనువృతౌ। కే తర్హి ? యేఽక్షరసమామ్నాయే ఉపదిశ్యన్తే।

ఏవం తర్హి అణ్గ్రాహ్యాదనువృత్తౌ న, అనుపదేశాచ్చ ప్రత్యాహారే న। ఉచ్యతే చేదమణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీతి తత్ర వచనాద్ భవిష్యతి।

వచనాద్ యత్ర తన్నాస్తి।

నేదం వచనాల్లభ్యమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? య ఏతే

ప్రత్యాహారాణామాదితో వర్ణాస్తైః సవర్ణానాం గ్రహణం యథా స్యాత్।

ఏవం తర్హి।

సవర్ణేఽణ్గ్రహణమపరిభాష్యమాకృతిగ్రహణాత్।

సవర్ణేఽణ్గ్రహణమపరిభాష్యమ్। కుతః? ఆకృతిగ్రహణాత్। అవర్ణాకృతిరుపదిష్టా సర్వమవర్ణకులం

గ్రహీష్యతి। తథేవర్ణాకృతిః।

నను చాన్యా ఆకృతిరకారస్య। అన్యా చాఽఽకారస్య।

అన్యాత్వాచ్చ।

అనన్యాకృతిరకారస్యాకారస్య చ।

అనేకాన్తో హ్యనన్యత్త్వకరః।

యో హ్యనేకాన్తేన భేదో నాసావన్యత్త్వం కరోతి। తద్యథా న యో గోశ్చ గోశ్చ భేదః సోఽన్యత్త్వం కరోతి। యస్తు ఖలు గోశ్చాశ్వస్య చ భేదః సోఽన్యత్త్వం కరోతి। అపర ఆహ-

సవర్ణేఽగ్రహణమపరిభాష్యమాకృతిగ్రహణాదనన్యత్వమ్।

సవర్ణోఽగ్రహణమపరిభాష్యమ్।ఆకృతిగ్రహణాదనన్యత్వంభవిష్యతి। అనన్యాకృతిరకారస్యాకారస్య చ।

అనేకాన్తో హ్యనన్యత్వకరః।

యో హ్యేనకాన్తేన భేదో నాసావన్యత్వం కరోత। తద్యథా న యో గోశ్చ గోశ్చ భేదః సోఽన్యత్త్వం కరోతి। యస్తు ఖలు గోశ్చ అశ్వస్య చ భేదః సోఽన్యత్త్వం కరోతి।

తద్వచ్చ హల్గ్రహణేషు।

ఏవం చ కృత్వా హల్గ్రహణేషు సిద్ధం భవతి। ఝలో ఝలి। అవాత్తామ్। అవాత్తమ్। అవాత్త। యత్రైతన్నాస్తి- అణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీతి।

అనేకాన్తో హ్యనన్యత్త్వకర।

ఇత్యుక్తార్థమ్।

ద్రుతవిలమ్బితయోశ్చానుపదేశాత్।

ద్రుతవిలమ్బితయోశ్చానుపదేశాన్ మన్యామహే ఆకృతిగ్రహణాత్ సిద్ధమితి। యదయం కస్యాం చిద్ వృత్తౌ వర్ణానుపదిశ్య సర్వత్ర కృతీ భవతి।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి?

వృత్తిపృథక్త్వం తు నోపపద్యతే।

వృత్తేః పృథక్త్వం నోపపద్యతే।

తస్మాత్ తత్ర తపరనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్।

తస్మాత్ తత్ర తపరనిర్దేశః కర్తవ్యః। న కర్తవ్యః। క్రియతే న్యాస ఏవ। అతో భిస ఐస్ ఇతి।

-1-1-70- తపరస్తత్కాలస్య

అయుక్తోఽయం నిర్దేశస్తత్కాలస్యేతి। తదిత్యనేన కాలం ప్రతినిర్దేశ్యతే। తదిత్యయం చ వర్ణః।

తత్రాయుక్తం వర్ణస్య కాలేన సహ సామానాధికరణ్యమ్।

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః?

తత్కాలకాలస్యేతి।

కిమిదం తత్కాలకాలస్యేతి।

తస్య కాలః తత్కాలః। తత్కాలః కాలో యస్యేతి సోఽయం తత్కాలకాలః తత్కాలకాలస్యేతి।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః। న కర్తవ్యః। ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। తద్యథా- ఉష్ట్రముఖమివ ముఖమస్య సోఽయముష్ట్రముఖః। ఖరముఖః। ఏవం తత్కాలకాలః తత్కాలః తత్కాలస్యేతి। అథవా సాహచర్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। కాలసహచరితో వర్ణోపి కాల ఏవ।

కిం పునరిదం నియమార్థమాహోస్విత్ ప్రాపకమ్ ?

కథం చ నియమార్థే స్యాత్ కథం వా ప్రాపకమ్।

యద్యత్రాణ్గ్రహణమనువర్తతే తతో నియమార్థమ్। అథ నివృత్తం తతః ప్రాపకమ్।

కశ్చాత్ర విశేషః?

తపరస్తత్కాలస్యేతి నియమార్థమితి చేద్ దీర్ఘగ్రహణే స్వరభిన్నాగ్రహణమ్।

తపరస్తత్కాలస్యేతి నియమార్థమితి చేద్ దీర్ఘగ్రహణే స్వరభిన్నానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి। కేషామ్? ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికానామ్।

అస్తు తర్హి ప్రాపకమ్।

ప్రాపకమితి చేద్ హ్రస్వగ్రహణే దీర్ఘప్లుతప్రతిషేధః।

ప్రాపకమితి చేద్ హ్రస్వగ్రహణే దీర్ఘప్లుతయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

విప్రతిషేధాత్ సిద్ధమ్।

అణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీత్యేతదస్తు। తపరస్తత్కాలస్య వా। తపరస్తత్కాలస్యేత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన। అణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతీత్యస్యావకాశః హ్రస్వా అతపరా అణః। తపరస్తత్కాలస్యేత్యస్యావకాశః దీర్ఘాస్తపరాః। హ్రస్వేషు తపరేషూభయం ప్రాప్నోతి। తపరస్తత్కాలస్యేత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన।

యద్యేవమ్---

ద్రుతాయాం తపరకరణే మధ్యమవిలమ్బితయోరుపసమఖ్యానం కాలభేదాత్।

ద్రుతాయాం తపరకరణే మధ్యమవిసమ్బితయోరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యం, తథా మధ్యమాయాం ద్రుతవిలమ్బితయోః, తథా విలమ్బితాయాం ద్రుతమధ్యమయోః। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? కాలభేదాత్। యే హి ద్రుతాయాం వృత్తౌ వర్ణాస్త్రిభాగాధికాస్తే మధ్యమాయాం వర్ణాస్త్రిభాగాధికాస్తే విలమ్బితాయామ్।

సిద్ధం త్వవస్థితా వర్ణా వక్తుశ్చిరాచిరవచనాద్ వృత్తయో విశిష్యన్తే।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అవస్తిథా వర్ణా ద్రుతమధ్యమవిలమ్బితాసు। కింకృతస్తర్హి వృత్తివిశేషః?

వక్తుశ్చిరాచిరవచనాద్ వృత్తయో విశిష్యన్తే। వక్తా కశ్చిదాశ్వభిధాయీ భవతి। ఆశు వర్ణానభిధత్తే। కశ్చిచ్చిరేణ। కశ్చిచ్చితరేణ। తద్యథా-- తమేవాధ్వానం కశ్చిదాశు గచ్చతి।

కశ్చిచ్చిరేణ కశ్చిచ్చితరేణ। కశ్చిచ్చరతరేణ గచ్చతి। రథిక ఆశు గచ్చతి। ఆశ్వికశ్చిరేణ। పదాతిశ్చిరతరేణ। శిశుశ్చిరతరేణ।

విషమ ఉపన్యాసః। అధికరణమత్రాధ్వా వ్రజతి-క్రియాయాః। తత్రాయుక్తం యదధికరణస్య వృద్ధిహ్రాసౌ స్యాతామ్।

ఏవం తర్హి స్పటోః శబ్దః। ధ్వనిః శబ్దగుణః। కథమ్?

భేర్యాఘాతవత్।

తద్యథా-- భేర్యాఘాతః భేరీమాహత్య కశ్చిద్వింశతి పదాని గచ్చతి। కశ్చి త్త్రింశత్। కశ్చిచ్చత్వారిశత్। స్పటోస్తావానేవ భవతి। ధ్వనికృతా వృద్ధిః।

ధ్వనిః స్పటోశ్చ శబ్దానాం ధ్వనిస్తు ఖలు లక్ష్యతే।

అల్పో మహాంశ్చ కేషాంచిదుభయం తత్ స్వభావతః ।।

-1-1-71- ఆదిరన్త్యేన సహేతా

ఆదిరన్త్యేన సహేతేత్యసమ్ప్రత్యయః సఙ్జ్ఞినోఽనిర్దేశాత్।

ఆదిరన్త్యేన సహేతేతి అసమ్ప్రత్యయః। కిం కారణమ్? సఙ్జ్ఞినోఽనిర్దేశాత్। నహి సఙ్జ్ఞినో నిర్దేశ్యన్తే।

సిద్ధం త్వాదిరితా సహ తన్మధ్యస్యేతి వచనాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ఆదిరన్త్యేన సహేతా గృహ్యమాణః స్వస్య చ రూపస్య గ్రాహకః తన్మధ్యానాం చేతి వక్తవ్యమ్।

సమ్బన్ధిశబ్దైర్వా తుల్యమ్।

సమ్బన్ధిశబ్దైర్వా తుల్యమేతత్। తద్యథా సమ్బన్ధిశబ్దాః మాతరి వర్తితవ్యమ్। పితరి శుశ్రూషితవ్యమితి। న చోచ్యతే-- స్వస్యాం మాతరి, స్వస్మిన్ పితరీతి। సమ్బన్ధాచ్చ గమ్యతే యా యస్య మాతా,యో యస్య పితేతి। ఏవమిహాపి ఆదిరన్త్య ఇతి సమ్బన్ధిశబ్దావేతౌ। తత్ర సమ్బన్ధాదేతద్ గన్తవ్యమ్। యం ప్రతి య ఆదిరన్త్య ఇతి చ భవతి తస్య గ్రహణం భవతి స్వస్య చ రూపస్యేతి।।71।।

-1-1-72- యేన విధిస్తదన్తస్య

ఇహ కస్మాన్న భవతి। ఇకో యణచి। దధ్యత్ర, మధ్వత్ర।

అస్తు। అలోన్త్యస్య విధియో భవన్తీత్యన్త్యస్య భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। యేఽనేకాల ఆదేశాస్తేషు దోషః స్యాత్- ఏచోఽయవాయావః ఇతి।

నైష దోషః। యథైవ ప్రకృతితస్తదన్తవిధిర్భవతి ఏవమాదేశతోఽపి భవిష్యతి। తత్రైజన్తస్యాయాద్యన్తా ఆదేశా భవిష్యన్తి।

యది చైవం క్వచిద్ వైరూప్యం తత్ర దోషః స్యాత్। బ్రహ్మ్యోదకమ్। బ్రహ్మ్యేన్ద్రః।

అపి చానతరఙ్గబహిరఙ్గే న ప్రకల్పేయాతామ్। తత్ర కో దోషః? స్యానః,స్యోనా। అనతరఙ్గలక్షణస్య యణాదేశస్య బహిరఙ్గలక్షణో గుణో బాధికః ప్రసజ్యేత। ఊనశబ్దమాశ్రిత్య యణాదేశో నశబ్దమాశ్రిత్య గుణః।

అలవిధిశ్చ న ప్రకల్పేత। ద్యౌః, పన్థాః స ఇతి। తస్మాత్-- ప్రకృతే తదన్తవిధిరితి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। యేనేతి కరణ ఏషా తృతీయా। అన్యేన చాన్యస్య విధిర్భవతి। తద్యథా-- దేవదత్తస్య సమాశం శరావైరోదనేన చ యజ్ఞదత్తః ప్రతివిధత్తే। తథా సంగ్రామం హస్త్యశ్వరథపదాతిభిః। ఏవమిహాప్యచా ధాతోర్యతం విధత్తే। అకారేణ ప్రాతిపదికస్య ఇఞ్ం విధత్తే।

యేన విధిస్తదన్తస్యేతి చేద్ గ్రహణోపాధీనాం తదన్తోపాధిప్రసఙ్గః।

యేన విధిస్తదన్తస్యేతి చేద్ గ్రహణోపాధీనాం తదన్తోపాధితాప్రసఙ్గః। యే గ్రహణోపాధయః తే తదన్తోపాధయః స్యుః। తత్ర కో దోషః? ఉతశ్చ ప్రత్యయాదసంయోగపూర్వాదితి అసంయోగపూర్వగ్రహణముకారాన్తవిశేషణం స్యాత్। తత్ర కో దోషః? అసంయోగపూర్వగ్రహణేన ఇహైవ పర్యుదాసః స్యాత్- అక్ష్ణుహీతి, తక్ష్ణుహీతి। ఇహ న స్యాత్- ఆప్నుహి శక్నుహి ఇతి। తథా ఉదోష్ఠపూర్వస్యేతి ఓష్ఠ్యపూర్వగ్రహణమకారాన్తవిశేషణం స్యాత్।

తత్ర కో దోషః? ఓష్ఠ్యపూర్వగ్రహణేన ఇహ ప్రసజ్యేత। సంకీర్ణే సంకీర్ణమితి। ఇహ చ న స్యాత్ నిపూర్తాః పిణ్డా ఇతి।

సిద్ధం తు విశేషణవిశేష్యయోర్యథేష్టత్వాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? యథేష్టం విశేషణవిశేష్యయోర్యోగో భవతి। యావతా యథేష్టమ్ ఇహ తావదుతశ్చ ప్రత్యయాదసంయోగపూర్వాదితి నాసంయోగపూర్వగ్రహణేన ఉకారాన్తం విశేష్యతే। కిం తర్హి? ఉకార ఏవ విశేష్యతే। ఉకారో యోఽసంయోగపూర్వస్తదన్తాత్ ప్రత్యయాదితి। తథా ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్యేతి నౌష్ఠ్యపూర్వగ్రహణేన ఋకార ఏవ విశేష్యతే। ఋకారో య ఓష్ఠ్యపూర్వస్తదన్తస్య ధాతోరితి।

సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధః।

సమాసవిధౌ ప్రత్యయవిధౌ చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సమాసవిధౌ తావత్। ద్వితీయా శ్రితాదిభిః। కష్టశ్రితః। నరకశ్రితః। కష్టం పరమశ్రిత ఇత్యత్ర మా భూత్। ప్రత్యయవిధౌ। నడస్యాపత్యం నాడాయనః। ఇహ న భవతి। సూత్రనడస్యాపత్యం సౌత్రనాడిః।

కిమవిశేషేణ ?

నేత్యాహ।

ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్।

ఉగిద్గ్రహణం వర్ణగ్రహణం చ వర్జయిత్వా। ఉగిద్గ్రహణమ్ ఉగితశ్చ। భవతీ। అతిభవతౌ। మహతీ, అతిమహతీ। వర్ణగ్రహణమ్--- అత్ ఇఞ్। దాక్షిః, ప్లాక్షిః।

అస్తి చేదానీం కశ్చిత్ కేవలోఽకారః ప్రాతిపదికం యదర్థో విధిః స్యాత్।

అస్తీత్యాహ। అతతేర్డః, అః। తస్యాపత్యమ్ అత ఇఞ్---ఇః।

అకచ్ శ్నమ్వతః సర్వనామావ్యయధాతువిధావుపసఙ్ఖ్యానమ్।

అకజ్వతః సర్వనామావ్యయవిధౌ ఇనమ్వతో ధాతువిధావుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అకజ్వతః- సర్వకే। విశ్వకే। అవ్యయవిధౌ- ఉచ్చకైః, నీచకైః। శ్నమ్వతః- భినత్తి, ఛినత్తి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఇహ తస్య వా గ్రహణం భవతి తదన్తరస్య వా। న చేదం తత్। నాపి తదన్తమ్।

సిద్ధం తు తదన్తాన్తవచనాత్।

సిద్ధమేత్త। కథమ్? తదన్తాన్తవచనాత్। తదన్తాన్తస్యేతి వక్తవ్యమ్।

కిమిదం తదన్తాన్తస్యేతి?

తస్యాన్తః తదన్తః। తదన్తోఽన్తో యస్య తదిదం-- తదన్తాన్తం, తదన్తాన్తస్యేతి।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః తద్యథా ఉష్ట్రముఖమివ ముఖమస్య-- ఉష్ట్రముఖః। ఖరముఖః। ఏవమిహాపి తదన్తః అన్తో యస్య-- సోఽయం తదన్తః తదన్తస్యేతి।

తదేకదేశవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమ్।

తదేకదేశవిజ్ఞానాద్వా పునః సిద్ధమేతత్। తదేకదేశభూతఃతద్గ్రహణేన గృహ్యతే। తద్యథా-- గఙ్గా ,యమునా, దేవదత్తేతి। అనేకా నదీ గఙ్గాం యమునాం చ ప్రవిష్టా గఙ్గాయమునాగ్రహణేన గృహ్యతే। దేవదత్తాస్థో గర్భో దేవదత్తాగ్రహణేన గృహ్యతే।

విషమ ఉపన్యాసః। ఇహ కేచిచ్ఛబ్దా అక్తపరిమాణానామర్థానాం వాచకా భవన్తి। య ఏతే సఙ్ఖ్యాశబ్దాః పరిమాణశబ్దాశ్చ। పఞ్చసప్తేతి। ఏకేనాప్యపాయే న భవన్తి। ద్రోణః, ఖారీ ఆఢకమితి నైవాధికే భవన్తి, న న్యూనే।

కేచిద్ యావదేవ తద్ భవతి తావదేవాహుః। య ఏతే జాతిశబ్దా గుణశబ్దాశ్చ। తైలం ఘృతమితి। ఖార్యామపి భవతి ద్రోణేపి। శుక్లో నీలః కృష్ణ ఇతి హిమవత్యపి భవతి వటకణికామాత్రేఽపి ద్రవ్యే। ఇమాశ్చాపి సఞ్జ్ఞా అక్తపరిమాణానామర్థానాం క్రియన్తే తాః కేనాధికస్య స్యుః।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- తదేకదేశభూతం తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి। యదయం నేదమదసోరకోరితి సకకారయోరిదమదసోః ప్రతిషేధం శాస్తి।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

ఇదమేదసోః కార్యముచ్యమానం కః ప్రసఙ్గే యత్ సకకారయోః స్యాత్। పశ్యతి త్వాచార్యస్తదేకదేశభూతం తద్గ్రహణేన గృహ్యత ఇతి తతః సకకారయోః ప్రతిషేధం శాస్తి।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

ప్రయోజనం సర్వనామావ్యయసఞ్జ్ఞాయామ్।

సర్వే పరమసర్వే। విశ్వే పరమవిశ్వే। ఉచ్చైః, పరమోచ్చైః। నీచైః, పరమనీచైరితి।

ఉపపదవిధౌ భయాఢ్యాదిగ్రహణం ప్రయోజనమ్।।

భయఙ్కరః । అభయంకరః। ఆఢ్యంకరణనమ్। స్వాఢ్యంకరణమ్

ఙీబ్విధావుగిద్గ్రహణమ్।

ప్రయోజనమ్। భవతీ అతిభవతీ। మహతీ అతిమహతీ।

ప్రతిషేధే స్వరత్రాదిగ్రహణమ్।

ప్రయోజనమ్। స్వసా। పరమస్వసా। దుహితా। పరమదుహితా।

అపరిమాణబిస్తాదిగ్రహణం చ ప్రతిషేధే ప్రయోజనమ్।

అపరిమాణబిస్తాదిగ్రహణం చ జీప్ప్రతిషేధే ప్రయోజనమ్। అపరిమాణబిస్తాచితకమ్బల్యేభ్యో న తద్వితలుకీతి। ద్విబిస్తా, ద్విపరమబిస్తా। త్రిబిస్తా, త్రిపరమబిస్తా। ద్వయాచిత, ద్విపరమాచిత।

దితి।

దితిగ్రహణం చ ప్రయోజనమ్। దితేరపత్యం దైత్యః। అదితేరపత్యమాదిత్యః। దిత్యదిత్యాదిత్యేత్యదిగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।

రోణ్యా అణ్।

రోణ్యా అణ్ గ్రహణం చ ప్రయోజనమ్। ఆజకరోణః। సౌహికరోణః।

తస్య చ।

తస్య చేతి వక్తవ్యమ్। రౌణః।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? న తదన్తాచ్చ తదన్తవిధినా సిద్ధం కేవలాచ్చ వ్యపదేశివద్భావేన।

వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేన।

కిం పునః కారణం వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేన?

ఇహ సూత్రాన్తాట్ఠగ్ భవతి। దశాన్తాడ్డో భవతీతి కేవలాదుత్పత్తిర్మా భూదితి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। సిద్ధమత్ర తదన్తాచ్చ తదన్తవిధినా కేవలాచ్చ వ్యపదేశివద్భావేన। సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యదన్తగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః-- సూత్రాన్తాదేవ దశాన్తాదేవేతి

నాత్ర తదన్తాదుత్పత్తిః ప్రాప్నోతి। ఇదానీమేవ హ్యుక్తం సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధ ఇతి।

సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

న కర్తవ్యా। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి భవత్యేషా పరిభాషా--- వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేనేతి। యదయం పూర్వాదినిః సపూర్వాచ్చ ఇత్యాహ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్? సపూర్వాదినిం వక్ష్యామీతి।

యత్తర్హి యోగవిభాగం కరోతి। ఇతరథా పూర్వాత్ సపూర్వాదినిః ఇత్యేవ బ్రూయాత్।

కిం పునరయమస్యైవ శేషస్తస్య చేతి?

నేత్యాహ। యచ్చానుక్రాన్తం యచ్చానుక్రంస్యతే సర్వస్యైవ శేషస్తస్య చేతి।

రథసీతాహలేభ్యో యద్విధౌ ప్రయోజనమ్।

రథసీతాహలేభ్యో యద్విధౌ ప్రయోజనమ్। రథ్యః। పరమరథ్యః। సీత్యం పరమసీత్యమ్। హల్యా

పరమహల్యా।

సుసర్వార్ధదిక్ శబ్దేభ్యో జనపదస్య।

సుసర్వార్ధదిక్శబ్దేభ్యో జనపదస్య ప్రయోజనమ్। సు- సుపాఞ్చాలకః, సుమాగధకః।

సర్వ- సర్వపాఞ్చాలకః, సర్వమాగధకః। అర్ధ- అర్ధపాఞ్చాలకః। అర్ధమాగధకః। దిక్శబ్ద- పూర్వపాఞ్చాలకః। అపరపాఞ్చాలకః। పూర్వమాగధకః। అపరమాగధకః।

ఋతోర్వృద్ధిమద్విధావవయవానామ్।

ఋతోర్వృద్ధిమద్విధావవయవానాం ప్రయోజనమ్। పూర్వశారదమ్। అపరశారదమ్। పూర్వనైదాఘమ్। అపరనైదాఘమ్।

ఠఞ్విధౌ సఙ్ఖ్యాయాః।

ఠఞ్విధౌ సఙ్ఖ్యాయాః ప్రయోజనమ్। ద్విషాష్టికమ్। పఞ్చాషాష్టికమ్।

ధర్మాన్నఞః।

ధర్మాన్నఞః ప్రయోజనమ్। ధర్మే చరతి ధార్మికః। అధర్మే చరతి ఆధర్మికః।

అధర్మాచ్చేతి న వక్తవ్యం భవతి।

పదాఙ్గాధికారే తస్య చ తదుత్తరపదస్య చ।

పదాఙ్గాధికారే తస్య చ తదుత్తరపదస్య చేతి వక్తవ్యమ్।

పదాధికారే కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనమిష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారిషు।

ఇష్టకేషూకామాలానాం చితతూలభారిషు ప్రయోజనమ్। ఇష్టకచితం చినీ్వతి। పక్వేష్టకచితం తినీ్వత। ఇషీకతూలేన। ముఞ్జేషీకతూలేన। మాలభారిణీ కన్యా। ఉత్పలమాలభరిణీ కన్యా।

అఙ్గాధికారే కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం మహదప్స్వసృనప్తౄణాం దీర్ఘవిధౌ।

మహాన్। పరమమహాన్। అప్- ఆపః తిష్ఠన్తి స్వాపస్తిష్ఠన్తి। స్వసృ- స్వసా స్వసారౌ స్వసారః। పరమస్వసా। పరమస్వసారౌ। పరమస్వసారః। నప్తృ- నప్తా, నప్తారౌ, నప్తారః। ఏవం పరమనప్తా, పరమనప్తారౌ, పరమనప్తారః।

పదయుష్మదస్మదస్థ్యాద్యానడుహో నుమ్।

పద్భావః ప్రయోజనమ్। ద్విపదః పశ్య।

అస్తి చేదానీం కశ్చిత్ కేవలః పాచ్ఛబ్దో యదర్థే విధిః స్యాత్।

నాస్తీత్యాహ।

ఏవం తర్హి అఙ్గాధికారే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా పదాధికారస్య ప్రయోజనముక్తమ్। హిమకాషిహతిషు చ। యథా పత్కాషిణౌ, పత్కాషిణః। ఏవం పరమపత్కాషిణౌ। పరమపత్కాషిణః।

యది పదాధికారే పాదస్య తదన్తవిధిరభవతి। పాదస్య పదాజ్యాతిగోపహతేషు యథేహ భవతి-- పాదేనోపహతం-- పదోపహతమ్। అత్రాపి స్యాత్ధిగ్ధపాదేనోపహతం-- దిగ్ధపదోపహతమ్ ఇతి।

ఏవం తర్హ్యాధికార ఏవ ప్రయోజనమ్।

నను చోక్తం న కేవలః పాచ్ఛబ్ద ఇతి।

అయమస్తి-- పాదయతేరప్రత్యయః-- పాత్। పదః। పదా। పదే।

యుష్మద్, అస్మద్। యూయమ్, వయమ్। పరమయూయమ్। పరమవయమ్। అస్థాది। అస్థనా దధ్నా

సక్థనా। పరమాస్థనా। పరమదధ్నా। పరమసక్థ్నా। అనడుహో నుమ్। అనడ్వాన్। పరమానడ్వాన్।

ద్యుపథిమథిపుంగోసఖిచతురనడుత్త్రిగ్రహణమ్।

ప్రయోజనమ్। ద్యౌః, సుద్యౌః। పన్థాః, సుపన్థాః। మన్థాః, పరమమన్థాః। పుమాన్। పరమపుమాన్। గౌః। సుగౌః। సఖా।

సఖాయౌ। సఖాయః। సుసఖా। సపసఖాయౌ। సపసఖాయః। పరమసఖా। పరమసఖాయౌ। పరమఖాయః। చత్వారః। పరమచత్వారః। అనడ్వాహః। పరమానడ్వాహః। త్రయాణాం పరమత్రయాణామ్।

త్యదాదివిధిభస్త్రాదిస్త్రీగ్రహణం చ।

ప్రయోజనమ్। సః। అతిసః। భస్త్రకా। భస్త్రికా। బహుభస్త్రికా। బహుభస్త్రికా। నిర్భస్త్రకా। నిర్భస్త్రికా। స్త్రీగ్రహణం చ ప్రయోజనమ్। స్త్రియౌ, స్త్రియః। రాజస్త్రియౌ, రాజస్త్రియః।

వర్ణగ్రహణం చ సర్వత్ర।

ప్రయోజనమ్। క్వ సర్వత్ర? అఙ్గాధికారే చాన్యత్ర చ। అన్యత్రోదాహృతమ్। అఙ్గాధికారే అతో దీర్ఘో యఞి ,సుపి చ। ఇహైవ స్యాత్-- ఆభ్యామ్। ఘటాభ్యామ్ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

ప్రత్యయగ్రహణం చాపఞ్చమ్యాః।

ప్రత్యయగ్రహణం చ అపఞ్చమ్యాః ప్రయోజనమ్। యఞిఞోః ఫగ్ భవతి। గార్గ్యాయణః। వాత్స్యాయనః। పరమవాత్స్యాయనః। దాక్షాయణః। పరమదాక్షాయణః।

అపఞ్చమ్యా ఇతి కిమర్థమ్ ?

దృషత్తీర్ణా। పరిషత్తీర్ణా।

అలైవానర్థకేన।

అలైవానర్థకేన తదన్తవిధిర్భవతి నామ్యేనానర్థకేనేతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్ ? హన్గ్రహణే ప్లీహన్ గ్రహణం మా భూత్। ఉద్గ్రహణే గర్ముద్గ్రహణమ్। స్త్రీగ్రహణే శాస్త్రీగ్రహణమ్। సంగ్రహణే పాయసంగ్రహణమ్ కరోతీతి మా భూత్।

కిమర్థమిదముచ్యతే। న పదాఙ్గాధికారే తస్య చ తదుత్తరపదస్య చేత్యేవ సిద్ధమ్। న చేదం తత్, నాపి తదుత్తరపదమ్।

తన్న వక్తవ్యం భవతి।

కిం పునరత్ర జ్యాయః ?

తదన్తవిధిరేవ జ్యాయాన్। ఇదమపి సిద్ధం భవతి। పరమాతిమహాన్। ఏతద్ధి నైవ తత్। నాపి తదుత్తరపదమ్।

అనినస్మన్గ్రహణాని చ।

అనినస్మన్గ్రహణాన్యర్థవతా చానర్థకేన చ తదన్తవిధిం ప్రయోజయన్తి। అన్- రాజ్ఞా ఇత్యర్థవతా, సామ్నేత్యనర్థకేన। ఇన్- దణ్డీత్యర్థవతా, వాగ్మీత్యనర్థకేన। అస్- సుపయాః ఇత్యర్థవతా, సుస్రోతాః ఇత్యనర్థకేన। మన్- సుశర్మా ఇత్యర్థవతా, సుప్రథిమా ఇతాయనర్థకేన।

యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే।

యస్మిన్ విధిస్తదాదావితి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్ ? అచి శ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙావితి ఇహైవ స్యాత్- శ్రియౌ। భ్రువౌ। శ్రియో భ్రువః ఇత్యత్ర న స్యాత్।

-1-1-73- వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్

వృద్ధిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్ ఇతీయత్యుచ్యమానే దాతాః, రాక్షితాః అత్రాపి ప్రసజ్యేత। వృద్ధిగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।

అథ యస్యగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

యస్యేతి వ్యపదేశాయ।

అథాజ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

వృద్ధిర్యస్యాదిస్తద్ వృద్ధమ్ ఇతీయత్యుచ్యమానే ఇహైవ స్యాత్- ఐతికాయనీయాః। ఔపగవీయాః। ఇహ న స్యాద్- గార్గీయాః ,వాత్సీయాః ఇతి। అజ్గ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।

అథాదిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

వృద్ధిర్యస్యాచాం తద్ వృద్ధమ్ ఇతీయత్యుచ్యమానే సభాసంనయనే భవః-- సాభాసంనయనః ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత। ఆదిగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।

వృద్ధసఞ్జ్ఞాయామజసంనివేశాదనాదిత్వమ్।

వృద్ధసఞ్జ్ఞాయామజసంనివేశాద్ ఆదిరిత్యేతన్నోపపద్యతే। న హ్యచాం సంనివేశోఽస్తి।

నను చైవం విజ్ఞాయతే-- అజేవాదిరితి।

నైవం శక్యమ్। ఇహైవ ప్రసజ్యేత ఔపగవియాః। ఇహ న స్యాద్ గార్గీయాః। ఏకాన్తాదిత్వం తర్హి విజ్ఞాయతే।

ఏకాన్తాదిత్వే చ సర్వప్రసఙ్గః।

ఇహాపి ప్రసజ్యేత- సభాసన్నయనే భవః సాభాసన్నయనః ఇతి।

సిద్ధమజాకృతినిర్దేశాత్।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అచ ఆకృతిర్నిర్దేశ్యతే।

ఏవమపి వ్యఞ్జనైర్వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।

వ్యఞ్జనస్యావిద్యమానత్వం యథాన్యత్ర।

వ్యఞ్జనస్యావిద్యమానవద్భావో వక్తవ్యో యథాన్యత్రాపి వ్యఞ్జనస్యావిద్యమానవద్భావో భవతి। క్వాన్యత్ర। స్వరే। వా నామధేయస్య।

వృద్ధసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా। దేవదత్తీయాః। దైవదత్తాః। యజ్ఞదత్తీయాః। యాజ్ఞదత్తాః।

గోత్రోత్తరపదస్య చ।

గోత్రోత్తరపదస్య చ వృద్ధసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా। కమ్బలచారాయణీయాః। ఓదనపాణినీయాః। వృతరౌఢీయాః।

గోత్రాన్తాద్వాఽసమస్తవత్।

గోత్రాన్తాద్వా అసమస్తవత్ ప్రత్యయో భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఏతాన్యేవోదాహరణాని।

కిమవిశేషేణ ?

నేత్యాహ।

జిహ్వాకాత్యహరితకాత్యవర్జమ్।

జిహ్వాకాత్యం హరితకాత్యం చ వర్జయిత్వా। జైహ్వాకాతాః। హారితకాతాః।

కిం పునరత్ర జ్యాయః?

గోత్రాన్తాద్వాఽసమస్తవదిత్యేవ జ్యాయః। ఇదమపి సిద్ధం భవతి। పిఙ్గలకాణ్వస్య ఛాత్రాః పైఙ్గలకాణ్వాః।

-1-1-74- త్యదాదీని చ

యస్యాచామాదిగ్రహణమనువర్తతే ఉతాహో న।

కిం చాతః? యద్యనువర్తతే, ఇహ చ ప్రసజ్యేత త్వత్పుత్రస్య ఛాత్రాః త్వాత్పుత్రా। ఇహ చ న స్యాత్ త్వదీయో మదీయ ఇతి।

అథ నివృత్తమ్, ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే యస్యాచామాదిగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

ఏవం తర్హ్యనువర్తతే।

కథం త్వాత్పుత్రా మాత్పుత్రా ఇతి ?

సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే। వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్। త్యాదాదీని చ వృద్ధసఞ్జ్ఞాని భవన్తి। వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్। ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే

యస్యాచామాదిగ్రహణమనువర్తతే। వృద్ధిగ్రహణం నివృత్తమ్। తద్యథా కశ్చిత్ కాన్తారే సముపస్థితే సార్థముపాదత్తే। స యదా నిష్కాన్తకాన్తారో భవతి తదా సార్థే జహాతి।

-1-1-75- ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే

ఏఙ్ ప్రాచా దేశే శైషికేష్వితి వక్తవ్యమ్।

సైపురికీ సైపురికా, స్కానగరికీ, స్కానగరికేతి।।75।।

-9-9-999-

.

ప్రథమోఽధ్యాయః-ద్వితీయపాదః

-1-2-1- గాఙ్కుటాదిభ్యోఽఞ్ణిన్ఙిత్

।। అతిదేశత్వనిర్ణయాధికరణమ్ ।।

- ఙిత్కిద్వచనే తయోరభావాదప్రసిద్ధిః -

ఙిత్కిద్వచనే తయోరభావాత్- ఙకారకకారయోరభావాత్- ఙిత్త్వకిత్త్వయోరప్రసిద్ధిః। సతా హ్యభిసమ్బన్ధః శక్యతే కర్తుమ్। న చాఽత్ర ఙకారకకారావిత్తౌ పశ్యామః। తద్యథా- చిత్రగుర్దేవదత్తః ఇతి; యస్య తా గావో భవన్తి స ఏవ తాభిః శక్యతేఽభిసమ్బన్ధుమ్।

భావ్యేతే తర్హ్యనేన- గాఙ్కుటాదిభ్యోఽఞ్ణిన్ఙిద్భవతి ఇతి। అసంయోగాల్లిట్ కిద్భవతి ఇతి।

- భవతీతి చేదాదేశప్రతిషేధః -

భవతీతి చేదాదేశస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఙకారకకారావిత్తావాదేశౌ ప్రాప్నుతః।

కథం పునరిత్సఞ్జ్ఞానామాదేశః స్యాత్?

కిం హి వచనాన్న భవతి?

ఏవం తర్హి షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాదేశా ఉచ్యన్తే, న చాత్ర షష్ఠీం పశ్యామః।

గాఙ్కుటాదిభ్యః ఇత్యేషా పఞ్చమీ అఞ్ణిత్ ఇతి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి- తస్మాదిత్యుత్తరస్య (1.1.67) ఇతి।

సఞ్జ్ఞాకరణం తర్హీదమ్- గాఙ్కుటాదిభ్యోఽఞ్ణిత్ ఙిత్సఞ్జ్ఞో భవతీతి। అసంయోగాల్లిట్కిత్సఞ్జ్ఞో భవతీతి।

- సఞ్జ్ఞాకరణే క్ఙిద్గ్రహణేఽసమ్ప్రత్యయః శబ్దభేదాత్ -

సఞ్జ్ఞాకరణే క్ఙిద్గ్రహణేఽసమ్ప్రత్యయః స్యాత్। కిం కారణమ్? శబ్దభేదాత్। అన్యో హి శబ్దః క్ఙితి ఇతి అన్యః కితి ఇతి ఙితి ఇతి చ। తథా కిద్గ్రహణేషు ఙిద్గ్రహణేషు చానయోరేవ సమ్ప్రత్యయః స్యాత్।

తద్వదతిదేశస్తర్హ్యయమ్-గాఙ్కుటాదిభ్యః అఞ్ణిత్ ఙిద్వద్భవతి ఇతి। అసంయోగాల్లిట్కిద్వద్భవతి ఇతి।

స తర్హి వతినిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః।

నహ్యన్తరేణ వతిమతిదేశో గమ్యతే?

అన్తరేణాపి వతిమతిదేశో గమ్యతే। తద్యథా- ఏష బ్రహ్మదత్తః। అబ్రహ్మదత్తం బ్రహ్మదత్త ఇత్యాహ। తే మన్యామహే- బ్రహ్మదత్తవదయం భవతీతి। ఏవమిహాప్యజితం జిదిత్యాహ, జిద్వదితి గమ్యతే। అకితం కిదిత్యాహ, కిద్వదితి గమ్యతే।

- తద్వదతిదేశేఽకిద్విధిప్రసఙ్గః -

తద్వదతిదేశేఽకిద్విధిరపి ప్రాప్నోతి। సృజిదృశోర్ఝల్యమకితి (6.1.58) సిసృక్షతి దిదృక్షతే, అకిల్లక్షణోఽమాగమః ప్రాప్నోతి।

- సిద్ధం తు ప్రసజ్యప్రతిషేధాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? ప్రసజ్యప్రతిషేధాత్, ప్రసజ్యాయం ప్రతిషేధః క్రియతే- కితి న ఇతి।

- సర్వత్ర సన్నన్తాదాత్మనేపదప్రతిషేధః -

సర్వేషు పక్షేషు సన్నన్తాదాత్మనేపదం ప్రాప్నోతి ఉచ్చుకుటిషతి, నిచుకుటిషతి- జితః ఇత్యాత్మనేపదం ప్రాప్నోతి। తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

- సిద్ధన్తు పూర్వస్య కార్యాతిదేశాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? పూర్వస్య యత్కార్యం తదతిదిశ్యతే।

కిం వక్తవ్యమేతత్?

నహి। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే? సప్తమ్యర్థేఽపి వతిర్భవతి। తద్యథా- మథురాయామివ మథురావత్ పాటలిపుత్ర ఇవ పాటలిపుత్రవత్। ఏవం జితీవ జిద్వత్, కితీవ కిద్వత్।

।। పృథగనుబన్ధప్రయోజనాధికరణమ్ ।।

అథ కిమర్థం పృథఙ్ఙిత్కితౌ క్రియేతే, న సర్వం కిదేవ స్యాత్, జిదేవ వా।

- పృథగనుబన్ధత్వే ప్రయోజనం వచిస్వపియజాదీనామసమ్ప్రసారణం సార్వధాతుకచజాదిషు -

పృథగనుబన్ధత్వే ప్రయోజనం వచిస్వపియజాదీనామసమ్ప్రసారణం సార్వధాతుకే చజాదిషు చ।

సార్వధాతుకే ప్రయోజనమ్- యథేహ భవతి సుప్తః సుప్తవానితి, ఏవం స్వపితః స్వపిథః ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

చజాదిషు చ ప్రయోజనమ్। కే పునశ్చజాదయః? చజ్జజ్నజిజ్వనిబథజ్నజః। చజ్- యథేహ భవతి శూనః శూనవాన్ ఇతి, ఏవమ్ అశిశ్వియత్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి। అజ్- యథేహ భవతి శూన ఉక్త ఇతి, ఏవమ్ అశ్వద్ అవోచద్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి। నజిజ్- యథేహ భవతి సుప్తః సుప్తవాన్ ఇతి, ఏవం స్వప్నగ్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి। జ్వనిప్- యథేహ భవతి ఇష్టమిష్టవానితి, ఏవం యజ్వా అత్రాపి ప్రాప్నోతి। అథజ్- యథేహ భవత్యుషిత ఇతి, ఏవమ్ ఆవసథః అత్రాపి ప్రాప్నోతి। నజ్- యథేహ భవతి ఇష్టమితి, ఏవం యజ్ఞః అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

- జాగ్రోగుణవిధిః -

జాగర్తేరగుణవిధిః ప్రయోజనమ్। యథేహ భవతి- జాగృతః జాగృథ ఇత్యజీతీతి పర్యుదాసః। ఏవం జాగరితః జాగరితవానిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అపర ఆహ- జాగ్రో గుణవిధిః। జగార్తేర్గుణవిధిః ప్రయోజనమ్। యథేహ భవతి- జాగరితః జాగరితవానితి। ఏవం జాగృతః జాగృథ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

- కుటాదీనామిట్ప్రతిషేధః -

కుటాదీనామిట్ప్రతిషేధః ప్రయోజనమ్। యథేహ భవతి- లూత్వా, ధూత్వా ఇతి శ్ర్యుకః కితి (7.2.11) ఇతీట్ప్రతిషేధః, ఏవం నువితా ధువితా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

- క్త్వాయాం కిత్ప్రతిషేధశ్చ -

క్త్వాయాం కిత్ప్రతిషేధశ్చ ప్రయోజనమ్। కిం చ? ఇట్ప్రతిషేధః?।

నేత్యాహ। అదేశేఽయం చః పఠితః- క్త్వాయాం చ కిత్ప్రతిషేధః ఇతి। యథేహ భవతి- దేవిత్వా సేవిత్వేతి న క్త్వా సేట్ (1.2.8) ఇతి కిత్త్వప్రతిషేధః। ఏవం కుటిత్వా పుటిత్వా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అథవా దేశ ఏవాయం చః పఠితః- క్త్వాయాం కిత్ప్రతిషేధశ్చేట్ప్రతిషేధశ్చ। కిత్ప్రతిషేధ ఉదాహృతమ్। ఇట్ప్రతిషేధో యథేహ భవతి లుత్వా ధూత్వా శ్ర్యుకః కితి ఇతీట్ప్రతిషేధః, ఏవం నువిత్వా ధువిత్వా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

స్యాదేతత్ప్రయోజనం యద్యస్య నియోగత ఆతిదేశికేన ఙిత్త్వేనౌపదేశికం కిత్త్వం బాధ్యేత। సత్యపి తు ఙిత్త్వే కిదేవైషః। తస్మాన్నూత్వా ధూత్వేత్యేవ భవితవ్యమ్ ।।
గాఙ్కుటాదిభ్యోఽఞ్ణిన్ఙిత్ ।। 1 ।।

-1-2-4- సార్వధాతుకమపిత్

సార్వధాతుకగ్రహణం కిమర్థమ్?

అపిదితీయత్యుచ్యమానే ఆర్ధధాతుకస్యాప్యనేనాపితో ఙిత్త్వం ప్రసజ్యేత- కర్తా హర్తా।

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- నానేనార్ధధాతుకస్యాపితో ఙిత్త్వం భవతీతి। యదయమార్ధధాతుకీయాన్ కాంశ్చిద్ ఙితః కరోతి చఙ్ఙ్జఙ్జిఙ్విబథఙ్జః।

సార్వధాతుకేప్యేతజ్జ్ఞాపకం స్యాత్।

నేత్యాహ। తుల్యజాతీయస్య జ్ఞాపకమ్।

కశ్చ తుల్యజాతీయః?

యథాజాతీయకాశ్చఙ్ఙ్జఙ్జిఙ్విబథఙ్జః।

కథంజాతీయకాశ్చైతే? ఆర్ధధాతుకీయాః।

యద్యేతదస్తి తుల్యజాతీయస్య జ్ఞాపకమితి, చఙ్ఙౌ లుఙ్జీవకరణానాం జ్ఞాపకౌ స్యాతామ్, నజిఙ్వర్తమానకాలానామ్, ఙనిబ్ భూతకాలానామ్, అథఙ్బద్ధ ఔణాదికానామ్, నఙ్బద్ధో ఘఙ్జర్థానామ్। తస్మాత్ సార్వధాతుకగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

కిం పునరయం పర్యుదాసః- యదన్యత్పిత ఇతి, ఆహోస్విత్ప్రసజ్యాయం ప్రతిషేధః- పిన్నేతి?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

- అపిన్ఙిదితి చేత్ శబేకాదేశప్రతిషేధ ఆదివత్త్వాత్ -

అపిన్ఙిదితి చేత్ శబేకాదేశే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చ్యవన్తే ప్లవన్తే। కిం కారణమ్? ఆదివత్త్వాత్। పిదపితోరేకాదేశోఽపిత ఆదివత్స్యాత్। అస్త్యన్యత్ పిత ఇతి కృత్వా ఙిత్త్వం ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హి ప్రసజ్యప్రతిషేధః- పిన్నేతి।

- న పిన్ఙిదితి చేదుత్తమైకాదేశప్రతిషేధః -

న పిన్ఙిదితి చేదుత్తమైకాదేశే ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। తుదాని లిఖాని। కిం కారణమ్? ఆదివత్త్వాదేవ। పిదపితోరేకాదేశః పిత ఆదివత్ స్యాత్। తత్ర పిన్నేతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు।

నను చోక్తముభయథాపి దోష ఇతి।

ఉభయథాపి న దోషః। ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్ వ్యవధానమ్ ।। 4 ।।

-1-2-5- అసంయోగాల్లిట్ కిత్

- ఋదుపధేభ్యో లిటః కిత్త్వం గుణాద్విప్రతిషేధేన -

ఋదుపధేభ్యో లిటః కిత్త్వం గుణాద్భవతి విప్రతి షేధేన। వవృతే వవృధే।

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్? న వా క్సస్యానవకాశత్వాదపవాదో గుణస్య ఇతి।

విషమ ఉపన్యాసః। యుక్తం తత్ర యదనవకాశం కిత్కరణం గుణం బాధతే। ఇహ పునరుభయం సావకాశమ్। కిత్కరణస్యావకాశః- ఇర్ధతుః, ఇర్ధుః। గుణస్యావకాశః- వర్తిత్వా వర్ధిత్వా। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి- వవృతే వవృధే। పరత్వాద్ గుణః ప్రాప్నోతి।

ఇదం తర్హ్యుక్తమ్- ఇష్టవాచీ పరశబ్దః ఇతి, విప్రతి షేధే పరం యదిష్టం తద్భవతి ఇతి ।। అసంయోగాల్లిట్ కిత్ ।। 5 ।।

-1-2-6- ఇన్ధిభవతిభ్యాం చ

కిమర్థమిదముచ్యతే?

ఇన్ధేః సంయోగార్థం వచనన్। భవతేః పిదర్థమ్।

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథమ్?

- ఇన్ధేశ్ఛన్దోవిషయత్వాద్ భువో వుకో నిత్యత్వాత్తాభ్యాం కిద్వచనానర్థక్యమ్ -

ఇన్ధేశ్ఛన్దోవిషయో లిట్। నహ్యన్తరేణ ఛన్ద ఇన్ధేరనన్తరో లిట్ లభ్యః। ఆమా భాషాయాం

భవితవ్యమ్। భువో వుకో నిత్యత్వాత్। భవేతరపి నిత్యో వుక్ కృతే గుణే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి

ప్రాప్నోతి। తాభ్యాం కిద్వచనానర్థక్యమ్। తాభ్యామిన్ధిభవతిభ్యాం కిద్వచనమనర్థమ్ ।। ఇన్ధిభవతిభ్యాం చ ।। 6 ।।

-1-2-7- మృడమృదగుధకుషక్లిశవదవసః క్త్వా

కిమర్థం మృడాదిభ్యః పరస్య క్త్వః కిత్త్వముచ్యతే, న కిదేవ హి క్త్వా?

న క్త్వా సేట్ (1.2.18) ఇతి ప్రతి షేధః ప్రాప్నోతి తద్బాధనార్థమ్।

యది తర్హి మృడాదిభ్యః పరస్య క్త్వః కిత్త్వముచ్యతే నార్థో న క్త్వా సేట్ ఇత్యనేన కిత్త్వప్రతి షేధేన। ఇదం నియమార్థం భవిష్యతి- మృడాదిభ్య ఏవ పరస్య క్త్వః కిత్త్వం భవతి నాన్యేభ్య ఇతి।

యది నియమః క్రియతే, ఇహాపి తర్హి నియమాన్న ప్రాప్నోతి- లూత్వా పూత్వా। అత్రాప్యకిత్త్వం ప్రాప్నోతి।

తుల్యజాతీయస్య నియమః।

కశ్చ తుల్యజాతీయః?

యథాజాతీయకో మృడాదిభ్యః పరః క్త్వా।

కథం జాతీయకశ్చ మృడాదిభ్యః పరః క్త్వా? సేట్।

ఏవమప్యస్త్యత్ర కశ్చిద్విభాషితేట్ సోఽనిటాం నియామకః స్యాత్।

అస్తు తావద్యే సేటస్తేషాం గ్రహణం నియమార్థమ్। య ఇదానీం విభాషితేట్ తస్య గ్రహణం విధ్యర్థం భవిష్యతి। రుదవిదముషగ్రహిస్వపిప్రచ్ఛ్యః సన్నర్థం గ్రహణమ్। కిదేవ హి క్త్వా ।। మృడమృదగుధకుషక్లిశవదవసః క్త్వా ।। 7 ।।

-1-2-9- ఇకో ఝల్

కిమర్థమికః పరస్య సనః కిత్త్వముచ్యతే?

- ఇకః కిత్త్వం గుణో మా భూత్।

ఇకః కిత్త్వం క్రియతే గుణో మా భూదితి। చిచీషతి। తుష్టూషతి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

దీర్ఘారమ్భాత్।

దీర్ఘత్వమత్ర బాధకం భవిష్యతి।

కృతే భవేత్।

కృతే ఖలు దీర్ఘత్వే గుణః ప్రాప్నోతి।

అనర్థకం తు।

అనర్థకమేవం సతి దీర్ఘత్వం స్యాత్।

నానర్థకమ్।

హ్రస్వార్థమ్।

హ్రస్వానాం దీర్ఘవచనసామర్థ్యాద్ గుణో న భవిష్యతి।

భవేద్ హ్రస్వానాం దీర్ఘవచనసామర్థ్యాద్ గుణో న స్యాత్।

దీర్ఘాణాం తు ప్రసజ్యతే।

దీర్ఘాణాం తు ఖలు గుణః ప్రాప్నోతి।

దీర్ఘాణామపి దీర్ఘవచనసార్మథ్యాద్ గుణో న భవిష్యతి।

న దీర్ఘాణాం దీర్ఘాః ప్రాప్నువన్తి। కిం కారణమ్? నహి భుక్తవాన్ పునర్భుఙ్క్తే, కృతశ్మశ్రుశ్చ పునః శ్మశ్రూణి కారయతి।

నను చ పునః ప్రవృత్తిరపి దృష్టా - భుక్తవానపి పునర్భుఙ్క్తే, కృతశ్మశ్రుశ్చ పునః శ్మశ్రూణి కారయతి।

సార్మథ్యాద్ధి పునర్భావ్యమ్।

సార్మథ్యాద్ధి పునః ప్రవృత్తిర్భవతి। భోజనవిశేషాచ్ఛిల్పివిశేషాద్వా। దీర్ఘాణాం పునర్దీర్ఘత్వవచనే న కిఞ్చిత్ప్రయోజనమస్తి। అకృతకారి ఖల్వపి శాస్త్రమగ్నివత్। తద్యథా - అగ్నిర్యదదగ్ధం తద్దహతి।

దీర్ఘాణామపి దీర్ఘవచన ఏతత్ప్రయోజనం గుణో మా భూదితి। కృతకారి ఖల్వపి శాస్త్రం పర్జన్యవత్। తద్యథా - పర్జన్యో యావదూనం పూర్ణం చ సర్వమభివర్షతి। యథైవ తర్హి దీర్ఘత్వవచసార్మథ్యాద్ గుణో న భవతి। ఏవమృదిత్త్వమపి న ప్రాప్నోతి - చికీర్షతి। జిహీర్షతి।

ఋూదిత్త్వం దీర్ఘసంశ్రయమ్।

నాకృతే దీర్ఘే ఋూదిత్త్వం ప్రాప్నోతి। కి కారణమ్? ఋూత ఇత్యుచ్యతే।

భవేద్ హ్రస్వానాం నాకృతే దీర్ఘే ఋూదిత్త్వం స్యాద్, దీర్ఘాణాం తు ఖల్వకృతేఽపి దీర్ఘత్వే ఋూదిత్త్వం ప్రాప్నోతి।

దీర్ఘాణాం నాకృతే దీర్ఘే।

దీర్ఘాణామపి నాకృతే దీర్ఘత్వే ఋుదిత్త్వం ప్రాప్నోతి। యదా దీర్ఘత్వేన గుణో బాధితః తత ఉత్తరకాలమృదిత్త్వం భవతి।

ణిలోపస్తు ప్రయోజనమ్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ణిలోపో యథా స్యాత్ - జ్ఞీప్సతి।

క్వాస్తాః క్వ నిపతితాః క్వ కిత్త్వం క్వ ణిలోపః। కో వాఽభిసమ్బన్ధః - యత్సతి కిత్త్వే ణిలోపః స్యాద్, అసతి కిత్త్వే న స్యాత్?

ఏషోఽభిసమ్బన్ధః - యత్సతి కిత్త్వే సావకాశం దీర్ఘత్వం పరత్వాణ్ణిలోపో బాధతే। అసతి పునః కిత్త్వేఽనవకాశం దీర్ఘత్వం యథైవ గుణం బాధతే, ఏవం ణిలోపమపి బాధేత। తత్ర ణిలోపస్యావకాశః - కారణా। హారణా। దీర్ఘత్వస్యావకాశః - చిచీషతి। తుష్టూషతి। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి - జ్ఞీప్సతి। పరత్వాణ్ణిలోపః।

అసత్యపి కిత్త్వే సావకాశం దీర్ఘత్వమ్। కోఽవకాశః? ఇస్భావః - నిమిత్సతి ప్రమిత్సతి। మీనాతిమినోత్యోర్దీర్ఘత్వే కృతే మీగ్రహణేన గ్రహణం యథా స్యాత్।

యద్యైవ తర్హ్యసతి కిత్త్వే సావకాశం దీర్ఘత్వం పరత్వాణ్ణిలోపో బాధతే, ఏవం గుణోఽపి బాధేత। తస్మాత్కిత్త్వం వక్తవ్యమ్।

ఇకః కిత్త్వం గుణో మా భూద్ దీర్ఘారమ్భాత్కృతే భవేత్।

అనర్థకం తు హ్రస్వార్థం దీర్ఘాణాం తు ప్రసజ్యతే ।। 1 ।।

సార్మథ్యాద్ధి పునర్భావ్యమృాదిత్త్వం దీర్ఘసంశ్రయమ్।

దీర్ఘాణాం నాకృతే దీర్ఘే ణిలోపస్తు ప్రయోజనమ్ ।। 2 ।। ఇకో ఝల్ ।। 9 ।।

-1-2-10- హలన్తాచ్చ

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః। కథం హి ఇకో నామ హలన్తః స్యాదన్యస్యాన్యః?

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః?

ఇగ్వతో హలః ఇతి।

యద్యేవం యియక్షతి అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి ఇగుపధాద్ధలన్తాద్ ఇతి వక్ష్యామి।

ఏవమపి దమ్భేర్న ప్రాప్నోతి। సూత్రం చ భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమ్- అయుక్తోఽయం నిర్దేశః ఇతి।

నాయుక్తః। అయమన్తశబ్దోఽస్త్యేవావయవవాచీ। తద్యథా - వస్త్రాన్తః, వసనాన్తః ఇతి। వస్త్రావయవో వసనావయవ ఇతి గమ్యతే। అస్తి సామీప్యే వర్తతే। తద్యథా - ఉదకాన్తం గతః ఇతి, ఉదకసమీపం గత ఇతి గమ్యతే। తద్యః సామీప్యే వర్తతే, తస్యేదం గ్రహణమ్।

ఏవమపి దమ్భేర్న సిధ్యతి। యో హ్యత్రేక్సమీపో హల్, న తస్మాదుత్తరః సన్, యస్మాదుత్తరః సన్,

నాసావిక్సమీపే హల్। ఏవం తర్హి -

దమ్భేర్హల్గ్రహణస్య జాతివాచకత్వాత్సిద్ధమ్।

హల్జాతిర్నిర్దిశ్యతే - ఇక ఉత్తరా యా హల్జాతిరితి ।। హలన్తాచ్చ ।। 10 ।।

-1-2-11- లిఙ్సిచావాత్మనేపదేషు

కథమిదం విజ్ఞాయతే- ఆత్మనేపదం యౌ లిజ్సిచావితి। ఆహోస్విదాత్మనేపదేషు పరతో యౌ లిజ్సిచావితి?

కిం చాతః? యది విజ్ఞాయతే- ఆత్మనేపదం యౌ లిజ్సచావితి। లిజ్ విశేషితః, సిజవిశేషితః। అథ విజ్ఞాయతే- ఆత్మనేపదేషు పరతో యౌ లిజ్సచావితి, సిజ్విశేషితః, లిజవిశేషితః।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు।

అస్తు తావద్- ఆత్మనేపదం యౌ లిజ్సచౌ ఇతి।

నను చోక్తమ్- లిజ్ విశేషితః, సిజవిశేషితః ఇతి।

సిచ్చ విశేషితః। కథమ్?। ఆత్మనేపదం సిజ్నాస్తీతి కృత్వా ఆత్మనేపదపరే సిచి కార్యం విజ్ఞాస్యతే।

అథ వా పునరస్తు- ఆత్మనేపదేషు పరతో యౌ లిజ్సిచౌ- ఇతి।

నను చోక్తమ్- సిజ్విశేషితో లిజవిశేషితః- ఇతి।

లిజ్ చ విశేషితః। కథమ్? ఆత్మనేపదేషు పరతో లిజ్ నాస్తీతి కృత్వాఽఽత్మనేపదే లిజి కార్యం విజ్ఞాస్యతే।

నైవ వా పునరర్థో లిజ్విశేషణేనాత్మనేపదగ్రహణేన। కిం కారణమ్? ఝలితి వర్తతే।
ఆత్మనేపదేషు చైవ లిజ్ ఝలాదిః, న పరస్మైపదేషు।
తదేతత్సిజ్విశేషణమాత్మనేపదగ్రహణమ్।

అథ సిజ్విశేషణే ఆత్మనేపదగ్రహణే సతి కిం ప్రయోజనమ్?

ఇహ మా భూత్- అపాక్షీత్। అవాప్సీత్।

నైతదస్తి। ఇక ఇతి వర్తతే।

ఏవమపి- అచైషీత్ అనైషీత్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోనమ్। హలన్తాదితి

వర్తతే।

ఏవమపి అకోషీత్ అమోషీత్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

నైతదస్తి। ఝలితి వర్తతే।

ఏవమపి- అభైత్సీత్ అచ్ఛైత్సీత్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

నైతదస్తి। ఇగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధః। న చైషేగ్లక్షణా వృద్ధిః।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్- ఇహ మా భూత్- అస్రాక్షీత్ అద్రాక్షీత్। కిం చ స్యాత్? అకిల్లక్షణేఽమాగమో న స్యాత్ ॥ లిఙ్సిచావాత్మనేపదేషు ॥ 11 ॥

-1-2-17- స్థాఘ్వోరిచ్చ

- ఇచ్చ కస్య తకారేత్త్వమ్ -

కస్య హేతోరికారస్తపరః క్రియతే?

- దీర్ఘో మా భూత్ -

దీర్ఘో మా భూదితి।

- ఋతేపి సః -

అన్తరేణాప్యారమ్భం సిద్ధోఽత్ర దీర్ఘః ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలిః (6.4.66) ఇతి।

- అనన్తరే ప్లుతో మా భూత్ -

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్- అనన్తరే ప్లుతో మా భూదితి। కుతో ను ఖల్వేతత్ అనన్తరార్థ ఆరమ్భే హ్రస్వో భవిష్యతి, న పునః ప్లుత ఇతి?।

- ప్లుతశ్చ విషయే స్మృతః -

విషయే ప్లుత ఉచ్యతే। యదా చ స విషయో, భవితవ్యమేవ తదా ప్లుతేన।

ఇచ్చ కస్య తకారేత్వం దీర్ఘో మా భూదృతేఽపి సః।

అనన్తరే ప్లుతో మా భూత్ ప్లుతశ్చ విషయే స్మృతః ॥ 1 ॥ స్థాఘ్వోరిచ్చ ॥ 17 ॥

-1-2-18- న క్త్వా సేట్

- న సేడితి కృతేఽకిత్త్వే -

న సేడిత్యేవ సిద్ధమ్, నార్థః క్త్వాగ్రహణేన।

నిష్ఠాయామపి తర్హి ప్రాప్నోతి- గుధితః గుధితవానితి।

- నిష్ఠాయామవధారణాత్ -

నిష్ఠాయామవధారణాన్న భవిష్యతి। కిమవధారణమ్? నిష్ఠా శీఙ్స్విదిమిదిక్ష్విదిధృషః (1.2.16) ఇతి।

పరోక్షాయాం తర్హి ప్రాప్నోతి। కిం చ స్యాత్? పపివ పపిమ క్షితీత్యాకారలోపో న స్యాత్। మా భూదేవమ్, ఇటీత్యేవం భవిష్యతి। ఇదం తర్హి- జగ్మివ జఘ్నివ క్షితీత్యుపధాలోపో న స్యాత్।

- జ్ఞాపకాన్న పరోక్షాయామ్ -

జ్ఞాపకాత్పరోక్షాయాం న భవిష్యతి। కిం జ్ఞాపకమ్?

- సని ఝ్గ్రహణం విదుః -

యదయమ్ ఇకో ఝల్ (1.2.9) ఇతి ఝ్గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః- ఔపదేశికస్య కిత్త్వస్య ప్రతిషేధో నాతిదేశికస్య ఇతి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? ఝ్గ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనం ఝలాదౌ యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్- శిశయిషత ఇతి। యది చాత్రాతిదేశికస్యాపి కిత్త్వస్య ప్రతిషేధః స్యాత్, ఝ్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్। అస్త్వత్ర కిత్త్వమ్, న సేడ్ ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి। పశ్యతి త్వాచార్య ఔపదేశికస్య కిత్త్వస్య ప్రతిషేధో నాతిదేశికస్యేతి, తతో ఝ్గ్రహణం కరోతి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। ఉత్తరార్థమేతత్స్యాత్ స్థాఘ్వోరిచ్చ (1.2.17) ఝలాదౌ యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్- ఉపాస్థాయిషాతామ్ ఉపాస్థాయిషత।

- ఇత్త్వం కిత్సన్నియోగేన -

కిత్త్వసన్నియోగేనేత్త్వముచ్యతే। తేనాసతి కిత్త్వే ఇత్త్వం న భవిష్యతి।

- రేణ తుల్యం సుధీవని -

తద్యథా- సుధీవా సుపీవేతి జీప్సన్నియోగేన ర ఉచ్యమానోఽసతి జీపి న భవితి।

అథ వాఽస్త్వత్రేత్త్వమ్। కా రూపసిద్ధిః? వృద్ధౌ కృతాయామాయాదేశో భవిష్యతి।

- వస్వర్థమ్ -

వస్వర్థం తర్హి క్త్వాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। వసోర్హ్యౌపదేశికం కిత్త్వమ్। కిం చ స్యాత్? పపివాన్ తస్థివాన్ కితీత్యాకారలోపో న స్యాత్।

మా భూదేవమ్। ఇటీత్యేవం భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి జగ్మివాన్ జఘ్నివాన్ కితీత్యుపధాలోపో న స్యాత్।

- కిదతిదేశాత్ -

అస్త్వత్రౌపదేశికస్య కిత్త్వస్య ప్రతిషేధః। ఆతిదేశికమత్ర కిత్త్వం భవిష్యతి।

యత్ర తర్హి తత్ప్రతిషిధ్యతే, అఞ్జేః- ఆజివానితి।

ఏవం తర్హి ఛాన్దసః క్వసుః। లిట్ చ ఛన్దసి సార్వధాతుకమపి భవతి। తత్ర

సార్వధాతుకమపిన్ఙిద్భవతీతి జిత్యుపధాలోపో భవిష్యతి।

- (ని) గృహీతిః -

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఇహ మా భూత్- నిగృహీతిః ఉపస్నిహితిః నికుచితిః।

తత్తర్హి క్త్వాగ్రహణం కర్తవ్యమ్? న కర్తవ్యమ్।

- క్త్వా చ విగ్రహాత్ -

ఉపరిష్టాద్ యోగవిభాగః కరిష్యతే- న సేట్ నిష్ఠా శీఙ్స్విదిమిదిక్ష్విదిధృషః(19) మృషస్తితిక్షాయామ్ (20) ఉదుపధాద్భావాదికర్మణోరన్యతరస్యామ్ (21)। తతః పూఙః। పూఙశ్చ నిష్ఠా సేట్ కిన్న భవతి। తతః క్త్వా చ క్త్వా చ సేట్ కిన్న భవతి। పూఙ ఇతి నివృత్తమ్।

న సేడితి కృతేఽకిత్త్వే నిష్ఠాయావధారణాత్।

జ్ఞాపకాన్న పరోక్షాయాం సని ఝల్గ్రహణం విదుః ।। 1 ।।

ఇత్త్వం కిత్స్వన్నియోగేన రేణ తుల్యం సుధీవని।

వస్వర్థం కితదీదేశాద్ గృహీతిః క్త్వా చ విగ్రహాత్ ।। 2 ।। న క్త్వా సేట్ ।। 18 ।।

-1-2-21- ఉదుపధాద్భావాదికర్మణోరన్తరస్యామ్

ఇహ కస్మాన్న భవతి- గుధితః గుధితవాన్?

- ఉదుపధాచ్ఛపః -

శబ్వికరణేభ్య ఇష్యతే ।। ఉదుపధాద్భా।। 21 ।।

-1-2-22- పూఙః క్త్వా చ

- పూఙః క్త్వానిష్ఠయోరిటి వాప్రసఙ్గః సేట్ప్రకరణాత్ -

పూఙః క్త్వానిష్ఠయోరిటి విభాషా కిత్త్వం ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। సేట్ప్రకరణాత్। సేడితి వర్తతే।

- న వా సేట్త్వస్యాకిదాశ్రయత్వాదనిటి వా కిత్త్వమ్ -

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్?। సేట్త్వస్యాకిదాశ్రయత్వాత్। అకిదాశ్రయం సేట్త్వమ్। యదా అకిత్త్వం తదేటా భవితవ్యమ్। సేట్త్వస్యాకిదాశ్రయత్వాదనిట్యేవ విభాషా కిత్త్వం భవిష్యతి।

ఇడ్విధౌ పూఙో గ్రహణం క్రియతే। తేన వచనాదిట్। సేట్ప్రకరణాచ్చ ఇట్యేవ విభాషా కిత్త్వం ప్రాప్నోతి।

- ఇడ్విధౌ హ్యగ్రహణమ్ -

ఇడ్విధౌ హి పూఙో గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।

భారద్వాజీయాః పఠన్తి-

- నిత్యమకిత్త్వమిడాద్యోః క్త్వాగ్రహణముత్తరార్థమ్ -

నిత్యమకిత్త్వమిడాద్యోః క్త్వానిష్ఠయోః సిద్ధమ్। కథమ్? విభాషామధ్యేఽయం యోగః క్రియతే। విభాషామధ్యే చ యే విధయస్తే నిత్యా భవన్తి। కిమర్థం తర్హి క్త్వాగ్రహణమ్? క్త్వా గ్రహణముత్తరార్థమ్। ఉత్తరార్థం క్త్వాగ్రహణం క్రియతే నోపధాత్థఫాన్తాద్వా (23) వఞ్చిలుఞ్చ్యృతశ్చ (24) ఇతి ।। పూఙః క్త్వా చ ।। 22 ।।

-1-2-25- తృషిమృషికృషేః కాశ్యపస్య

కాశ్యపగ్రహణం కిమర్థమ్? కాశ్యపగ్రహణం పూజార్థమ్। వేత్యేవ హి వర్తతే ।। తృషిమృషికృషేః కాశ్యపస్య ।। 25 ।।

-1-2-26- రలో వ్యుపధాద్ధలాదేః సంశ్చ

కిమిదం రలః క్త్వాసనోః కిత్త్వం విధీయతే, ఆహోస్విత్ప్రతిషిధ్యతే? కిం చాతః? యది విధీయతే, క్త్వాగ్రహణమనర్థకమ్। కిదేవ హి క్త్వా। అథ ప్రతిషిధ్యతే, సన్గ్రహణమనర్థకమ్। అకిదేవ హి సన్।

అత ఉత్తరం పఠతి -

రలః క్త్వాసనోః కిత్త్వమ్।

రలః క్త్వాసనోః కిత్త్వం విధీయతే।

నను చోక్తమ్- క్త్వాగ్రహణమనర్థకమ్ ఇతి।

నానర్థకమ్। న క్త్వా సేట్ (1.2.18) ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి తద్బాధనార్థమ్ ।। రలో వ్యుపధాద్ధలాదేః సంశ్చ ।। 26 ।।

-1-2-27- ఊకాలోఽజ్ఝ్రస్వదీర్ఘప్లుతః

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః। ఊ ఇత్యనేన కాలః ప్రతినిర్దిశ్యతే, ఊ ఇత్యయం చ వర్ణః తత్రాఽయుక్తం వర్ణస్య కాలేన సహ సామానాధికరణ్యమ్।

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః?

ఊకాలకాల ఇతి।

కిమిదమూకాలకాల ఇతి? ఊ ఇత్యేతస్య కాల ఊకాలః, ఉకాలః కాలో యస్య స ఊకాలకాల ఇతి।

స తర్హి తథానిర్దేశః కర్తవ్యః?

న కర్తవ్యః। ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। తద్యథా- ఉష్ట్రముఖమివ ముఖమస్య ఉష్ట్రముఖః। ఖరముఖః। ఏవ మూకాలకాల ఊకాల ఇతి।

అథ వా సాహచర్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। కాలసహచరితో వర్ణః। వర్ణోఽపి కాల ఏవ।

- హ్రస్వాదిషు సమసఙ్ఖ్యాఽప్రసిద్ధిర్నిర్దేశవైషమ్యాత్ -

హ్రస్వాదిషు సమసఙ్ఖ్యత్వస్యాఽప్రసిద్ధిః। కిం కారణమ్?। నిర్దేశవైషమ్యాత్ తిస్రః సఞ్జ్ఞా ఏకః సఞ్జ్ఞీ, వైషమ్యాత్సఙ్ఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి।

- సిద్ధం తు సమసఙ్ఖ్యత్వాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్?। సమసఙ్ఖ్యత్వాత్। కథం సమసఙ్ఖ్యత్వమ్?

- త్రయాణాం హి వికారనిర్దేశః -

త్రయాణామయం ప్రశ్లిష్టనిర్దేశః। కథం పునర్జ్ఞాయతే- త్రయాణామయం ప్రశ్లిష్టనిర్దేశ ఇతి?। తిసృణాం సఞ్జ్ఞానాం కరణసామర్థ్యాత్।

యద్యపి తావత్తిసృణాం సఞ్జ్ఞానాం కరణసామర్థ్యాజ్జ్ఞాయతే- త్రయాణమయం ప్రశ్లిష్టనిర్దేశ ఇతి। కుత స్త్వేతదేతేనానుపూర్వ్యేణ సన్నివిష్టానాం సఞ్జ్ఞా భవిష్యతి ఇతి, ఆదౌ మాత్రికస్తతో ద్విమాత్రస్తతస్త్రిమాత్ర ఇతి। న పునర్మాత్రికో మధ్యే వాఽన్తే వా స్యాత్, తథా ద్విమాత్ర ఆదౌ వా స్యాదన్తే వా। తథా త్రిమాత్ర ఆదౌ వా మధ్యే వా స్యాత్? ।

అయం తావత్ త్రిమాత్రోఽశక్య ఆదౌ వా మధ్యే వా కర్తుమ్। కుతః? ప్లుతాశ్రయో హి ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత। మాత్రికద్విమాత్రికయోరపి ఘ్యన్తం పూర్వం నిపతతీతి మాత్రికస్య పూర్వనిపాతో భవిష్యతి।

యత్తావదుచ్యతే- అయం తావత్ త్రిమాత్రోఽశక్య ఆదౌ మధ్యే వా కర్తుం ప్లుతాశ్రయో హి ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత ఇతి ప్లుతాశ్రయః ప్రకృతిభావః। ప్లుతసఞ్జ్ఞా చానేనైవ। యది చ త్రిమాత్ర ఆదౌ వా మధ్యే వా స్యాత్ ప్లుతసఞ్జ్ఞైవాస్య న స్యాత్కుతః ప్రకృతిభావః।

యదప్యుచ్యతే మాత్రికద్విమాత్రికయోరపి ఘ్యన్తం పూర్వం నిపతతీతి మాత్రికస్య పూర్వనిపాతో భవిష్యతి ఇతి। హ్రస్వాశ్రయా హి ఘిసఞ్జ్ఞా హ్రస్వసఞ్జ్ఞా చానేనైవ। యది చ మాత్రికో మధ్యే వాన్తే వా స్యాద్ధ్రస్వసఞ్జ్ఞైవాస్య న స్యాత్, కుతో ఘిసఞ్జ్ఞా, కుతః పూర్వనిపాతః? ఏవమేషా వ్యవస్థా న ప్రకల్పతే।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- న మాత్రికోఽన్తే భవతీతి, యదయం- విభాషా పృష్టప్రతివచనే హేః (8.2.93) ఇతి మాత్రికస్య ప్లుతం శాస్తి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? యోఽన్తే స ప్లుతసఞ్జ్ఞః। యది చ మాత్రికోఽన్తే

స్యాత్ప్లుతసఞ్జ్ఞాఽస్య స్యాత్। తత్ర హి మాత్రాకాలస్య మాత్రాకాలవచనమనర్థకం స్యాత్।

మధ్యే తర్హి స్యాదితి। అత్రాప్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- న మాత్రికో మధ్యే భవతీతి। యదయమ్- అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చ ఇతి (7.3.101,102) ఇతి దీర్ఘత్వం శాస్తి। కథం కృత్వా

జ్ఞాపకమ్? యో మధ్యే స దీర్ఘసఞ్జ్ఞకః। యది చ మాత్రికో మధ్యే స్యాద్దీర్ఘసఞ్జ్ఞాఽస్య స్యాత్। తత్ర

మాత్రాకాలస్య మాత్రాకాలవచనమనర్థకం స్యాత్।

ద్విమాత్రస్తర్హ్యన్తే స్యాదితి। అత్రాప్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- న ద్విమాత్రోఽన్తే భవతీతి, యదయమ్- ఓమభ్యాదానే (8.2.87) ఇతి ద్విమాత్రికస్య ప్లుతం శాస్తి। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? యోఽన్తే స ప్లుతసఞ్జ్ఞః। యది చ ద్విమాత్రోఽన్తే స్యాత్ ప్లుతసఞ్జ్ఞాఽస్య స్యాత్। తత్ర ద్విమాత్రాకాలస్య ద్విమాత్రాకాలవచనమనర్థకం స్యాత్। మాత్రికేణ చాస్య పూర్వనిపాతో బాధిత ఇతి కృత్వా క్వాన్యత్రోత్సహతే భవితుమన్యదతో మధ్యాత్। ఏవమేషాం వ్యవస్థా ప్రక్లృప్తా।

భవేద్ వ్యవస్థా చ ప్రక్లృతా।

- దీర్ఘప్లుతయోస్తు పూర్వసఞ్జ్ఞాప్రసఙ్గః -

దీర్ఘప్లుతయోరపి పూర్వసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। కా? హ్రస్వసఞ్జ్ఞా। కిం కారణమ్? అణ్ సవర్ణాన్ గృహ్ణాతి ఇతి।

- సిద్ధం తు తపరనిర్దేశాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? తపరనిర్దేశః కర్తవ్యః- ఉదూకాల ఇతి।

యద్యేవం-

- ద్రుతాయాం తపరకరణే మధ్యమవిలమ్బితయోరుపసఙ్ఖ్యానం కాలభేదాత్ -

ద్రుతాయాం తపరకరణే మధ్యమవిలమ్బితయోరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తథా మధ్యమాయాం తపరకరణే ద్రుతవిలమ్బితయోరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తథా విలమ్బితాయాం తపరకరణే ద్రుతమధ్యమయోరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? కాలభేదాత్। యే హి ద్రుతాయాం వృత్తౌ వర్ణాస్త్రిభాగాధికాస్తే మధ్యమాయామ్, యే మధ్యమాయాం వర్ణాస్త్రిభాగాధికాస్తే విలమ్బితాయామ్ ।।

- ద్రుతాదిషు చోక్తమ్ -

కిముక్తమ్? సిద్ధం త్వవస్థితా వర్ణా వక్తుశ్చిరాఽచిరవచనాద్వృత్తయో విశిష్యన్తే ఇతి।

స తర్హి తపరనిర్దేశః కర్తవ్యః?

న కర్తవ్యః। ఇహ కాలగ్రహణం క్రియతే। యావచ్చ తపరకరణం తావచ్చ కాలగ్రహణమ్। ప్రత్యేకం చ కాలశబ్దః పరిసమాప్యతే- ఉకాల ఊకాల ఊ3కాల ఇతి।

అథ వైకసఞ్జ్ఞాధికారేఽయం యోగః కర్తవ్యః। తత్రైకా సఞ్జ్ఞా భవిష్యతి యా పరా అనవకాశా చేతి। ఏవం హి దీర్ఘప్లుతయోః పూర్వసఞ్జ్ఞా న భవిష్యతి।

అథవా స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసఞ్జ్ఞా (1.1.68) ఇత్యయం యోగః ప్రత్యాఖ్యాయతే। తత్ర యదేతద్ అశబ్దసఞ్జ్ఞా ఇతి, ఏతదయ్యా విభక్త్యా నిర్దిశ్యమానమర్థవద్భవతి తయా నిదిష్టముత్తరత్రానువర్తిష్యతే। అణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయః (1.1.69) అశబ్దసఞ్జ్ఞాయామ్ ఇతి।

అథవా హ్రస్వసఞ్జ్ఞావచనసార్మథ్యాద్దీర్ఘప్లుతయోః పూర్వసఞ్జ్ఞా న భవిష్యతి।

నను చేదం ప్రయోజనం స్యాత్- సఞ్జ్ఞయా విధానే నియమం వక్ష్యామీతి హ్రస్వసఞ్జ్ఞయా యదుచ్యతే తదచః స్థానే యథా స్యాత్ ఇతి। స్యాదేతత్ప్రయోజనం యది కిఞ్చిత్కరాణి హ్రస్వశాసనాని స్యుః। యతస్తు ఖలు యావదగ్గహణం తావద్ధ్రస్వగ్రహణమతోఽకిఞ్చిత్కరాణి హ్రస్వశాసనాని।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్- ఏచ ఇగ్ఘ్రస్వాదేశే (1.1.48) ఇతి వక్ష్యామీతి। అనుచ్యమానే హ్యేతస్మింస్త్రిర్హ్రస్వప్రదేశేష్వేచ ఇగ్భవతీతి వక్తవ్యం స్యాత్। హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య (1.2.47) ఏచ ఇగ్భవతి ఇతి। ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః (7.4.1) ఏచ ఇగ్భవతి ఇతి। హ్రస్వః, హలాదిః శేషః (7.4.59,60) ఏచ ఇగ్భవతి ఇతి। సఞ్జ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్? లఘ్వర్థం హి సఞ్జ్ఞాకరణమ్।

లఘీయశ్చ త్రిర్హ్రస్వప్రదేశేష్వేచ ఇగ్భవతీతి, న పునః సఞ్జ్ఞాకరణమ్। త్రిర్హ్రస్వప్రదేశేషు ఏచ ఇగ్భవతీతి షడ్ గ్రహణాని। సఞ్జ్ఞాకరణే పునరష్టౌ। హ్రస్వసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా, త్రిర్హ్రస్వప్రదేశేషు హ్రస్వగ్రహణం కర్తవ్యం- హ్రస్వో హ్రస్వో హ్రస్వ ఇతి। ఏచ

ఇగ్ఘ్రస్వాదేశే ఇతి। సోఽయమేవం లఘీయసా న్యాసేన సిద్ధే సతి యద్ గరీయాంసం యత్నమారభతే తస్యైతత్ప్రయోజనం దీర్ఘప్లుతయోస్తు పూర్వసఞ్జ్ఞా మా భూదితి। ఊకాలోఽజ్ఝస్వదీర్ఘప్లుతః ।। 27 ।।

-1-2-28- అచశ్చ

కిమయమలోఽన్త్యశేష ఆహోస్విదలోన్త్యాపవాదః?

కథం వాఽయం తచ్ఛేషః స్యాత్, కథం వా తదపవాదః?

యద్యేకం వాక్యం తచ్చేదం చ అలోన్త్యస్య విధయో భవన్త్యచో హ్రస్వదీర్ఘప్లుతా అన్త్యస్య ఇతి, తతోఽయం తచ్ఛేషః। అథ నానావాక్యమ్- అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తి అచో హ్రస్వదీర్ఘప్లుతా అన్త్యస్యానన్త్యస్య చ ఇతి, తతోఽయం తదపవాదః।

కశ్చాఽత్ర విశేషః?

- హ్రస్వాదివిధిరలోన్త్యస్యేతి చేద్వచిప్రచ్ఛిశమాదిప్రభృతిహనిగమిదీర్ఘేష్వగ్రహణమ్ -

హ్రస్వాదివిధిరలోన్త్యస్యేతి చేద్వచిప్రచ్ఛిశమాదిప్రభృతిహనిగమిదీర్ఘేష్వగ్రహణం కర్తవ్యమ్। వచిప్రచ్ఛ్యోర్దీర్ఘః అచః ఇతి వక్తవ్యమ్। అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి।

శమాదీనాం దీర్ఘః అచ ఇతి వక్తవ్యమ్। అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి।

హనిగమ్యోదీర్ఘః అచ ఇతి వక్తవ్యమ్। అనన్త్యత్వాద్ధి న ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హి తదపవాదః।

- అచశ్చేన్నపుంసకహ్రస్వాఽకృత్సార్వధాతుకనామిదీర్ఘేష్వనన్త్యప్రతిషేధః -

అచశ్చేన్నపుంసకహ్రస్వాఽకృత్సార్వధాతుకనామిదీర్ఘేష్వనన్త్యస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య (1.2.47) యథేహ భవతి- రై అతిరి, నౌ అతిను। ఏవం సువాగ్బ్రాహ్మణకులమ్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః (7.4.25) యథేహ భవతి- చీయతే సూయతే। ఏవం ఛిద్యతే భిద్యతే అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

నామి (6.4.3) దీర్ఘో యథేహ భవతి- అగ్నీనామ్ వాయూనామ్। ఏవం షణ్ణామిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। నోపధాయాః (6.4.7) ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి।

ప్రకృతస్యైష నియమః స్యాత్। కిం చ ప్రకృతమ్? నామి ఇతి। తేన భవేదిహ నియమాన్న స్యాత్ షణ్ణామితి। అన్యతే తన్యత ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అథాప్యేవం నియమః స్యాత్- నోపధాయా నామ్యేవ ఇతి। ఏవమపి భవేదిహ నియమాన్న స్యాత్- అన్యతే తన్యత ఇతి। షణ్ణామ్ ఇత్యత్ర ప్రాప్నోతి।

అథాప్యుభయతోఽయం నియమః స్యాత్- నోపధాయా ఏవ నామి, నామ్యేవ నోపధాయా ఇతి। ఏవమపి భిద్యతే ఛిద్యతే సువాగ్బ్రాహ్మణకులమిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి యత్ర బ్రూయాద్ అచః ఇత్యేతత్తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। కిం కృతం భవతి? ద్వితీయా షష్ఠీ ప్రాదుర్భావ్యతే। తత్ర కామచారః- గృహ్యమాణేన వాఽచం విశేషయితుమచా వా గృహ్యమాణమ్। యావతా కామచారః, ఇహ తావద్వచిప్రచ్ఛిశమాదిప్రభృతిహనిగమిదీర్ఘేషు గృహ్యమాణేనాఽచం విశేషయిష్యామః। ఏతేషాం దీర్ఘో భవతి, అచ ఇతి। ఇహేదానీం నపుంసకహ్రస్వాకృత్సార్వధాతుకనామిదీర్ఘేష్వచా గృహ్యమాణం విశేషయిష్యామః।

నపుంసకస్య హ్రస్వో భవతి, అచః అజన్తస్యేతి। అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘో భవతి, అచః అజన్తస్యేతి। నామి దీర్ఘో భవతి అచః అజన్తస్యేతి।

ఇహ కస్మాన్న భవతి- ద్యౌః పన్థాః స ఇతి।

- సఞ్జ్ఞయా విధానే నియమః -

సఞ్జ్ఞయా యే విధీయన్తే తేషు నియమః।

కిం వక్తవ్యమేతత్? నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

అజితి హి వర్తతే। తత్రైవమభిసమ్బన్ధః కరిష్యతే- అచః అజ్భవతి హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇత్యేవం భావ్యమాన ఇతి।

అథ పూర్వస్మిన్ యోగేఽజ్గ్రహణే సతి కిం ప్రయోజనమ్?

- అజ్గ్రహణం సంయోగాఽచ్సముదాయనివృత్త్యర్థమ్ -

అజ్గ్రహణం క్రియతే సంయోగనివృత్త్యర్థమ్, అచ్సముదాయనివృత్త్యర్థం చ। సంయోగనివృత్త్యర్థం తావత్- ప్రతక్ష్య ప్రరక్ష్య। హ్రస్వస్య పితి

కృతి తుక్ (6.1.71) ఇతి తుఙ్మా భూదితి। అచ్సముదాయనివృత్త్యర్థమ్- తితఉచ్ఛత్రం తితఉచ్ఛాయా। దీర్ఘాత్పదాన్తాద్వా (6.1.75,76) ఇతి విభాషా తుఙ్మా భూదితి ।। అచశ్చ ।। 28 ।।

-1-2-29- ఉచ్చైరుదాత్తః

।। అథ షష్ఠీనిర్దిష్టాజ్గ్రహణానువృత్తివిచారాధికరణమ్ ।।

కిం షష్ఠీనిర్దిష్టమజ్గ్రహణమనువర్తతే, ఉతాహో న?

కిం చాతః?

యద్యనువర్తతే హల్స్వరప్రాప్తౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతి ఇత్యేషా పరిభాషా న ప్రకల్పతే। కథం హలో నామ స్వరప్రాప్తిః స్యాత్। ఏవం తర్హి నివృత్తమ్। బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని।

।। అథ ప్రథమానిర్దిష్టామజ్గ్రహణానువృత్తివిచారాధికరణమ్ ।।

అథ ప్రథమానిర్దిష్టమజ్గ్రహణమనువర్తతే, ఉతాహో న?

కిం చార్థోఽనువృత్త్యా?

బాఢమర్థః। యద్యేతే వ్యఞ్జనస్యాపి గుణా లక్ష్యన్తే।

నను చ ప్రత్యక్షముపలభ్యన్తే- ఇషే త్వోర్జే త్వా।

నైతే వ్యఞ్జనస్య గుణాః, కిన్త్వచ ఏవ। తత్సామీప్యాత్తు వ్యఞ్జనమపి తద్గుణముపలభ్యతే। తద్యథా- ద్వయో రక్తయోర్వస్త్రయోర్మధ్యే శుక్లం వస్త్రం తద్గుణముపలభ్యతే। బదరపిటకే రిక్తకో లోహకంసస్తద్గుణ ఉపలభ్యతే।

కుతో ను ఖల్వేతత్- అచ ఏతే గుణాః, తత్సామీప్యాత్తు వ్యఞ్జనమపి తద్గుణముపలభ్యతే, న పున్వ్యఞ్జనస్యైతే గుణాః స్యుస్తత్సామీప్యాత్త్వజపి తద్గుణ ఉపలభ్యేత ఇతి?

అన్తరేణాపి వ్యఞ్జనమచ ఏవైతే గుణా లక్ష్యన్తే, న పునరన్తరేణాచం వ్యఞ్జనస్యోచ్చారణమపి భవతి। అన్వర్థం ఖల్వపి నిర్వచనమ్- స్వయం రాజన్త ఇతి స్వరాః, అన్వగ్భవతి వ్యఞ్జనమితి।

- ఉచ్చనీచస్యానవస్థితత్వాత్సఞ్జ్ఞాఽప్రసిద్ధిః -

ఇదముచ్చనీచమనవస్థితపదార్థకమ్, తదేవ హి కఞ్చిత్ప్రత్యుచ్చైర్భవతి, కఞ్చిత్ప్రతి నీచైః। ఏవం హి కశ్చిత్కఞ్చిదధీయానమాహ- కిముచ్చై రోరూయసే శనైర్వర్త్తామితి। తమేవ తథాఽధీయానమపర ఆహ కిమన్తర్దన్తకేనాధీషే ఉచ్చైర్వర్త్తామితి। ఏవముచ్చనీచమనవస్థితపదార్థకమ్, తస్యానవస్థితత్వాత్సఞ్జ్ఞాయా అప్రసిద్ధిః।

ఏవం తర్హి లక్షణం కరిష్యతే- ఆయామో దారుణ్యమణుతా ఖస్యేతి ఉచ్చైఃకరాణి శబ్దస్య। ఆయామో గాత్రాణాం నిగ్రహః। దారుణ్యం స్వరస్య దారుణతా రూక్షతా। అణుతా ఖస్య కణ్ఠస్య సంవృతతా। ఉచ్చైః కరాణి శబ్దస్య। అన్వవసర్గో మార్దవమురుతా ఖస్యేతి నీచైః కరాణి శబ్దస్య। అన్వవసర్గో

గాత్రాణాం శిథిలతా। మార్దవం స్వరస్య మృదుతా స్నిగ్ధతా। ఉరుతా ఖస్య మహత్తా కణ్ఠస్యేతి నీచైఃకరాణి శబ్దస్య।

ఏతదప్యనైకాన్తికమ్। యద్ధ్యల్పప్రమాణస్య సర్వోచ్చైస్తద్ధి మహాప్రాణస్య సర్వనీచైః।

- సిద్ధం తు సమానప్రక్రమవచనాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? సమానే ప్రక్రమ ఇతి వక్తవ్యమ్। కః పునః ప్రక్రమః? ఉరః కణ్ఠః శిర ఇతి ।। ఉచ్చైరుదాత్తః ।। 29 ।।

-1-2-30- నీచైరనుదాత్తః

।। అథ షష్ఠీనిర్దిష్టాగ్రహణానువృత్తివిచారాధికరణమ్ ।।

కిం షష్ఠీనిర్దిష్టమగ్రహణమనువర్తతే, ఉతాహో న?

కిం చాతః?

యద్యనువర్తతే హల్స్వరప్రాప్తౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతి ఇత్యేషా పరిభాషా న ప్రకల్పతే। కథం హలో నామ స్వరప్రాప్తిః స్యాత్। ఏవం తర్హి నివృత్తమ్। బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని।

।। అథ ప్రథమానిర్దిష్టామగ్రహణానువృత్తివిచారాధికరణమ్ ।।

అథ ప్రథమానిర్దిష్టమగ్రహణమనువర్తతే, ఉతాహో న?

కిం చార్థోఽనువృత్త్యా?

బాధమర్థః। యద్యేతే వ్యఞ్జనస్యాపి గుణా లక్ష్యన్తే।

నను చ ప్రత్యక్షముపలభ్యన్తే - ఇషే త్వోర్జే త్వా।

నైతే వ్యఞ్జనస్య గుణాః, కిన్త్వచ ఏవ। తత్సామీప్యాత్తు వ్యఞ్జనమపి తద్గుణముపలభ్యతే। తద్యథా - ద్వయో రక్తయోర్వస్త్రయోర్మధ్యే శుక్లం వస్త్రం తద్గుణముపలభ్యతే। బదరపిటకే రిక్తకో లోహకంసస్తద్గుణ ఉపలభ్యతే।

కుతో ను ఖల్వేతత్- అచ ఏతే గుణాః, తత్సామీప్యాత్తు వ్యఞ్జనమపి తద్గుణముపలభ్యతే, న పునర్వ్యఞ్జనస్యైతే గుణాః స్యుస్తత్సామీప్యాత్త్వజపి తద్గుణ ఉపలభ్యేత ఇతి?

అన్తరేణాపి వ్యఞ్జనమచ ఏవైతే గుణా లక్ష్యన్తే, న పునరన్తరేణాచం వ్యఞ్జనస్యోచ్చారణమపి భవతి। అన్వర్థం ఖల్వపి నిర్వచనమ్- స్వయం రాజన్త ఇతి స్వరాః, అన్వగ్భవతి వ్యఞ్జనమితి।

- ఉచ్చనీచస్యానవస్థితత్వాత్సఞ్జ్ఞాఽప్రసిద్ధిః -

ఇదముచ్చనీచమనవస్థితపదార్థకమ్, తదేవ హి కఞ్చిత్ప్రత్యుచ్చైర్భవతి, కఞ్చిత్ప్రతి నీచైః। ఏవం హి కశ్చిత్కఞ్చిదధీయానమాహ- కిముచ్చై రోరూయసే శనైర్వర్తతామితి। తమేవ తథాఽధీయానమపర ఆహ కిమన్తర్దన్తకేనాధీషే ఉచ్చైర్వర్తతామితి। ఏవముచ్చనీచమనవస్థితపదార్థకమ్, తస్యానవస్థితత్వాత్సఞ్జ్ఞాయా అప్రసిద్ధిః।

ఏవం తర్హి లక్షణం కరిష్యతే- ఆయామో దారుణ్యమణుతా ఖస్యేతి ఉచ్చైఃకరాణి శబ్దస్య। ఆయామో గాత్రాణాం నిగ్రహః। దారుణ్యం స్వరస్య దారుణతా రూక్షతా। అణుతా ఖస్య కణ్ఠస్య సంవృతతా। ఉచ్చైః కరాణి శబ్దస్య। అన్వవసర్గో మార్దవమురుతా ఖస్యేతి నీచైః కరాణి శబ్దస్య। అన్వవసర్గో

గాత్రాణాం శిథిలతా। మార్దవం స్వరస్య మృదుతా స్నిగ్ధతా। ఉరుతా ఖస్య మహత్తా కణ్ఠస్యేతి నీచైఃకరాణి శబ్దస్య।

ఏతదప్యనైకాన్తికమ్। యద్ధ్యల్పప్రమాణస్య సర్వోచ్చైస్తద్ధి మహాప్రాణస్య సర్వనీచైః।

- సిద్ధం తు సమానప్రక్రమవచనాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? సమానే ప్రక్రమ ఇతి వక్తవ్యమ్। కః పునః ప్రక్రమః? ఉరః కణ్ఠః శిర ఇతి।।
నీచైరనుదాత్తః ।। 30 ।।

-1-2-31- సమాహారః స్వరితః

।। సమాహ్రియమాణనిర్ణయాధికరణమ్ ।।

సమాహారః స్వరిత ఇత్యుచ్యతే। కస్య సమాహారః స్వరితసఞ్జ్ఞో భవతి?

అచోరిత్యాహ।

- సమాహారోఽచోశ్చేన్నాభావాత్ -

సమాహారోఽచోశ్చేత్, తన్న। కిం కారణమ్? అభావాత్। నహ్యచోః సమాహారోఽస్తి।

నన్వయమస్తి గాఙ్గేఽనూప ఇతి?

నైషోఽచోః సమాహారః। అన్యోయముదాత్తానుదాత్తయోః స్థానే ఏక ఆదిశ్యతే।

ఏవం తర్హి గుణయోః।

- గుణయోశ్చేన్నాచ్ప్రకరణాత్ -

గుణయోః సమాహార ఇతి చేత్, తన్న। కిం కారణమ్? అచ్ప్రకరణాత్। అజితి వర్తతే।

- సిద్ధం త్వచ్సముదాయస్యాఽభావాత్తద్గుణసమ్ప్రత్యయః -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అచ్సముదాయో నాస్తీతి కృత్వా తద్గుణస్యాచః సమాహారగుణస్య సమ్ప్రత్యయో భవిష్యతి।

కథం పునః సమాహార ఇత్యనేనాఽచ్శక్యః ప్రతినిర్దేష్టుమ్?

మతుబ్లోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। తద్యథా- పుష్పకా ఏషాం తే పుష్పకాః। కాలకా ఏషాం తే కాలకా ఇతి।
ఏవం సమాహారవాన్ సమాహారః।

అథ వా అకారో మత్వర్థీయః। తద్యథా తున్దో ఘాట ఇతి।

యద్యేవం త్రైస్వర్యం న ప్రకల్పతే। తత్ర కో దోషః? త్రైస్వర్యేణాధీమహే ఇత్యేతన్నోపపద్యతే।
నైతద్గుణాపేక్షమ్। కిం తర్హి? అజపేక్షమేతత్- త్రైస్వర్యేణాధీమహే త్రిప్రకారైరజ్భిరధీమహే, కైశ్చిదుదాత్తగుణైః కైశ్చిదనుదాత్తగుణైః కైశ్చిదుభయగుణైః తద్యథా- శుక్లగుణః శుక్లః, కృష్ణగుణః కృష్ణః, య ఇదానీముభయగుణః స తృతీయామాఖ్యాం లభతే- కల్మాష ఇతి వా

సారఙ్గ ఇతి వా। ఏవమిహాప్యుదాత్తగుణ ఉదాత్తః, అనుదాత్తగుణోఽనుదాత్తః, య ఇదానీముభయగుణః స తృతీయామాఖ్యాం లభతే స్వరిత ఇతి ।। సమాహారః స్వరితః ।। 31 ।।

-1-2-32- తస్యాదిత ఉదాత్తమర్ద్ధహ్రస్వమ్

అర్ద్ధహ్రస్వమ్ ఇత్యుచ్యతే తత్ర దీర్ఘప్లుతయోర్న ప్రాప్నోతి। కన్యా। శక్తికే3 శక్తికే।

నైష దోషః। మాత్రచోఽత్ర లోపో ద్రష్టవ్యః। అర్ద్ధహ్రస్వమాత్రమర్ద్ధహ్రస్వమితి।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే? ఆమిశ్రీభూతమివేదం భవతి। తద్యథా- క్షీరోదకే సమ్పృక్తే ఆమిశ్రీభూతత్వాన్న జ్ఞాయతే- కియత్ క్షీరమ్, కియదుదకమ్, కస్మిన్నవకాశే క్షీరమ్, కస్మిన్నోదకమ్ ఇతి। ఏవమిహాప్యామిశ్రీభూతత్వాన్న జ్ఞాయతే- కియదుదాత్తమ్, కియదనుదాత్తమ్, కస్మిన్నవకాశే ఉదాత్తమ్, కస్మిన్ననుదాత్తమితి। తదాచార్యః సుహృద్భూత్వాన్వాచష్టే- ఇయదుదాత్తమియదనుదాత్తమస్మిన్నవకాశ ఉదాత్తమ్, అస్మిన్నవకాశేఽనుదాత్తమ్ ఇతి।

యద్యయమేవం సుహృత్కిమన్యాన్యప్యేవంజాతీయకాని నోపదిశతి। కాని పునస్తాని? స్థానకరణానుప్రదానాని। వ్యాకరణం నామేయముత్తరా విద్యా। సోఽసౌ ఛన్దఃశాస్త్రేష్వభివినీత ఉపలబ్ధ్యాధిగన్తుముత్సహతే।

యద్యేవం నార్థోఽనేన। ఇదమప్యుపలబ్ధాఽధిగమిష్యతి।

సఞ్జ్ఞాకరణం తర్హీదమ్। తస్య స్వస్తిస్యాదితోఽర్ధహ్రస్వముదాత్తసఞ్జ్ఞం భవతీతి। కిం కృతం భవతి?। త్రిరుదాత్తప్రదేశేషు స్వరితగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః (1.2.40) ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య (8.2.4) నోదాత్తస్వరితోదయమగార్గ్యకాశ్యపగాలవానామ్ (8.4.67) ఇతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। సఞ్జ్ఞాకరణం హి నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్?। లఘ్వర్థం హి సఞ్జ్ఞాకరణమ్। లఘీయశ్చ త్రిరుదాత్తప్రదేశేషు స్వస్తిగ్రహణం న పునః సఞ్జ్ఞాకరణమ్।

త్రిరుదాత్తప్రదేశేషు స్వరితగ్రహణే నవాక్షరాణి, సఞ్జ్ఞాకరణే పునరేకాదశ।

ఏవం తర్హ్యుభయమనేన క్రియతే। అన్వాఖ్యానం చ సఞ్జ్ఞా చ। కథం పునరేకేన యత్నేనోభయం లభ్యమ్? లభ్యమిత్యాహ। కథమ్? అన్వర్థగ్రహణాత్। అన్వర్థగ్రహణం విజ్ఞాస్యతే। తస్య స్వరితస్యాదితోఽర్ధహ్రస్వముదాత్తసఞ్జ్ఞం భవతి। ఊర్ధ్వమాత్తమితి చాత ఉదాత్తమ్।

యది తర్హి సఞ్జ్ఞాకరణమ్, ఉదాత్తాదేర్యదుచ్యతే తత్స్వరితాదేరపి ప్రాప్నోతి।

అన్వాఖ్యానమేవ తర్హీదం మన్దబుద్ధేః।

- స్వరితస్యార్ద్ధహ్రస్వోదాత్తాదోదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరాదూర్ధ్వముదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితాత్ కార్యం, స్వరితాదితి సిద్ధ్యర్థమ్ -

స్వరితస్యార్ద్ధహ్రస్వోదాత్తాద్ ఆ ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః (1.2.40) ఇత్యేతస్మాత్సూత్రాదిదం సూత్రకాణ్డమూర్ధ్వమ్- ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః (8.4.66) ఇత్యతః కర్త్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? స్వరితాదితి సిద్ధ్యర్థమ్। స్వరితాదితి సిద్ధిర్యథా స్యాత్- స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానామ్ (1.2.3) ఇతి। ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి శుతుద్రి। క్వ తర్హి స్యాత్? యః సిద్ధః స్వరితః- కార్యం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ।

- స్వరితోదాత్తార్థం చ -

స్వరితోదాత్తార్థం చ తత్రైవ కర్తవ్యమ్। న సుబ్రహ్మణ్యాయాం స్వరితస్య తూదాత్తః (1.2.37) ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ। క్వ తర్హి స్యాత్? యః సిద్ధః స్వరితః- సుబ్రహ్మణ్యోమిన్ద్రాగచ్ఛ।

- స్వరితోదాత్తాచ్చాఽస్వరితార్థమ్ -

స్వరితోదాత్తాచ్చాఽస్వరితార్థం తత్రైవ కర్తవ్యమ్। ఇన్ద్రాగచ్ఛ। హరివ ఆగచ్ఛ।

- స్వరితపరసన్నతరార్థఞ్చ -

స్వరితపరసన్నతరార్థం చ తత్రైవ కర్తవ్యమ్। ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః (1.2.40) మాణవకజటిలకాధ్యాపకన్యఙ్। క్వ తర్హి స్యాత్? యః సిద్ధః స్వరితః- మాణవకజటిలకాభిరూపక క్వ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్।

- దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తవచనం జ్ఞాపకం స్వరితాదితి సిద్ధత్వస్య -

దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తవచనం జ్ఞాపకం సిద్ధ ఇహ స్వరిత ఇతి।

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే, స్వరితోదాత్తాత్పరస్యానుదాత్తస్య స్వరితత్త్వం ప్రాప్నోతి।

న బ్రూమో దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తవచనం జ్ఞాపకం సిద్ధ ఇహ స్వరిత ఇతి। కిం తర్హి? పరమేతత్సూత్రకాణ్డమితి ।। తస్యాదిత ఉదాత్తమర్ద్ధహ్రస్వమ్ ।। 32 ।।

-1-2-33- ఏకశ్రుతి దూరాత్సమ్బుద్ధౌ

కిమిదం పరిభాషిక్యాః సమ్బుద్ధేర్గ్రహణమ్ ఏకవచనం సమ్బుద్ధిః (2.4.49) ఇతి, ఆహోస్విదన్వర్థగ్రహణమ్- సమ్బోధనం సమ్బుద్ధిరితి? కిం చాతః? యది పారిభాషిక్యాః సమ్బుద్ధేర్గ్రహణం దేవా బ్రహ్మణః అత్ర న ప్రాప్నోతి। అథాన్వర్థగ్రహణమ్, న దోషో భవతి।

యథా న దోషస్తథాస్తు।

కిం పునరియమేకశ్రుతిరుదాత్తా, ఆహోస్విదనుదాత్తా?

నోదాత్తా। కథం జ్ఞాయతే? యదయమ్ ఉచ్చైస్తరాం వా వషట్కారః (1.2.35) ఇత్యాహ। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? అతన్త్రం తరనిర్దేశః। యావదుచ్చైస్తావదుచ్చైస్తరామితి।

యది తర్హి నోదాత్తా, అనుదాత్తా।

అనుదాత్తా చ న। కథం జ్ఞాయతే? యదయమ్- ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః (1.2.40) ఇత్యాహ। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?। అతన్త్రం తరనిర్దేశః। యావత్సన్నస్తావత్సన్నతర ఇతి। సైషా జ్ఞాపకాభ్యాముదాత్తానుదాత్తయోర్మధ్యమేకశ్రుతిరన్తరాలం హ్రియతే।

అపర ఆహ- కిమియమేకశ్రుతిరుదాత్తా, ఆహోస్విదనుదాత్తా?

ఉదాత్తా। కథం జ్ఞాయతే? యదయమ్ ఉచ్చైస్తరాం వా వషట్కారః ఇత్యాహ। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? తన్త్రం తరనిర్దేశః। ఉచ్చైర్దృష్ట్వా ఉచ్చైస్తరామిత్యేతద్భవతి।

యది తర్హ్యుదాత్తా నానుదాత్తా।

అనుదాత్తా చ। కథం జ్ఞాయతే?। యదమ్ ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః ఇత్యాహ। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? తన్త్రం తరనిర్దేశః। సన్నం దృష్ట్వా సన్నతర ఇత్యేతద్భవతి। త ఏతే తన్త్రే తరనిర్దేశే సప్త స్వరా భవన్తి- ఉదాత్తః, ఉదాత్తతరః, అనుదాత్తః, అనుదాత్తరః, స్వరితే య ఉదాత్తః సోఽన్యేన విశిష్టః,

ఏకశ్రుతిః సప్తమః ।। ఏకశ్రుతి దూరాత్సమ్బుద్ధౌ ।। 33 ।।

-1-2-37- న సుబ్రహ్మణ్యాయాం స్వరితస్య తూదాత్తః

- సుబ్రహ్మణ్యాయామోకార ఉదాత్తః -

సుబ్రహ్మణ్యాయామోకార ఉదాత్తో భవతి। సుబ్రహ్మణ్యోమ్।

- ఆకార ఆఖ్యాతే పరాదిశ్చ -

ఆకార ఆఖ్యాతే పరాదిశ్చోదాత్తో భవతి। ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ। హరివ ఆగచ్ఛ।

- వాక్యాదౌ చ ద్వే ద్వే -

వాక్యాదౌ చ ద్వే ద్వే ఉదాత్తే భవతః। ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ। హరివ ఆగచ్ఛ।

- మఘవన్వర్జమ్ -

ఆగచ్ఛ మఘవన్।

- సత్యాపరాణామన్తః -

సుత్యాపరాణామన్త ఉదాత్తో భవతి। ద్వ్యహే సుత్యామ్ త్ర్యహే సుత్యామ్।

- అసావిత్యన్తః -

అసావిత్యన్త ఉదాత్తో భవతి। గార్గ్యో యజతే। వాత్స్యో యజతే।

- అముష్యేత్యన్తః -

అముష్యేత్యన్త ఉదాత్తో భవతి। దాక్షేః పితా యజతే।

- స్యాన్తస్యోపోత్తమం చ -

స్యాన్తస్యోపోత్తమముదాత్తం భవతి, అన్త్యశ్చ। గార్గ్యస్య పితా యజతే। వాత్స్యస్య పితా యజతే।

- వా నామధేయస్య -

వా నామధేయస్య స్యాన్తస్యోపోత్తమముదాత్తం భవతి। దేవదత్తస్య పితా యజతే। దేవదత్తస్య పితా యజతే ।। న సుబ్రహ్మణ్యాయాం స్వరితస్య తూదాత్తః ।। 37 ।।

-1-2-38- దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తః

- దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తత్వమేకే -

దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తత్వమేక ఇచ్ఛన్తి। దేవా బ్రహ్మాణః, దేవా బ్రహ్మాణః ।।
దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తః ।। 38 ।।

-1-2-39- స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానామ్

।। ద్వ్యేకయోరప్యేకశ్రుతిసాధనాధికరణమ్ ।।

- స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానామితి చేద్ ద్వ్యేకయోరైకశ్రుత్యవచనమ్ -

స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానామితి చేద్ ద్వ్యేకయోరైకశ్రుత్యం వక్తవ్యమ్। ఆగ్నివేశ్యః పచతీతి। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? బహువచననిర్దేశాత్। బహువచనేనాయం నిర్దేశః క్రియతే, తేన బహూనామేవైకశ్రుత్యం స్యాద్ ద్వ్యేకయోర్న స్యాత్।

నైష దోషః। నాత్ర బహువచనేన నిర్దేశస్తన్త్రమ్।

కథం పునస్తేనైవ చ నామ నిర్దేశః క్రియతే, తచ్చాతన్త్రం స్యాత్? తత్కారీ చ భవాంస్తద్ద్వేషీ చ।

నాన్తరీయకత్వాదత్రబహువచనేన నిర్దేశః క్రియతే- అవశ్యం కయాచిద్విభక్త్యా కేనచిద్వచనేన నిర్దేశః కర్తవ్య ఇతి। తద్యథా- కశ్చిదన్నార్థీ శాలికలాపం సపలాలం సతుషమాహరతి నాన్తరీయకత్వాత్। స యావదాదేయం తావదాదాయ తుషపలాలాన్యుత్సృజతి। తథా

కశ్చిన్మాంసార్థీ మత్స్యాన్ సకణ్టకాన్ సశకలానాహరతి నాన్తరీయకత్వాత్। స యావదాదేయం తావదాదాయ శకలకణ్టకాన్యుత్సృజతి। ఏవమిహాపి నాన్తరీయకత్వాద్ బహువచననిర్దేశః క్రియతే। అవిశేషేణైకశ్రుత్యం భవతి।

- అవిశేషేణైకశ్రుత్యమితి చేద్వ్యవహితానామప్రసిద్ధిః -

అవిశేషేణైకశ్రుత్యమితి చేద్వ్యయవహితానామైకశ్రుత్యం న ప్రాప్నోతి- ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి శుతుద్రి।

- అనేకమపీతి తు వచనాత్సిద్ధమ్ -

అనేకమప్యేకమపి స్వరితాత్పరం సంహితాయామేకశ్రుతి భవతీతి వక్తవ్యమ్।

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమ్- స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానామితి చేద్ ద్వ్యేకయోరైకశ్రుత్యవచనమ్, అవిశేషేణేతి చేద్వ్యవహితానామప్రసిద్ధిః ఇతి।

నైష దోషః। కథమ్? ఏకశేషనిర్దేశోఽయమ్। అనుదాత్తస్య చానుదాత్తయోశ్చానుదాత్తానాం చానుదాత్తానామితి।

ఏవమపి షట్ప్రభృతీనామేవ ప్రాప్నోతి। షట్ప్రభృతిషు హ్యేకశేషః పరిసమాప్యతే।

ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి ద్వ్యేకయోరపి భవిష్యతి ।।
స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానామ్ ।। 39 ।।

-1-2-41- అపృక్త ఏకాల్ప్రత్యయః

- అపృక్తసఙ్జ్ఞాయాం హల్గ్రహణం స్వాదిలోపే హలోఽగ్రహణార్థమ్ -

అపృక్తసఙ్జ్ఞాయాం హల్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఏకహల్ప్రత్యయోఽపృక్తసఙ్జ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? స్వాదిలోపే హలోఽగ్రహణార్థమ్। ఏవం హి స్వాదిలోపే హలో గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హల్ (6.1.68) ఇత్యపృక్తస్యేత్యేవ సిద్ధమ్।

- అణిఞోర్లుగర్థమల్గ్రహణమ్ -

అణిఞోర్లుగర్థమల్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? అణిఞోర్లుకి గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుగణిఞోః (2.4.58) ఇత్యపృక్తస్యేత్యేవ సిద్ధమ్।

- అణిఞోర్లుగర్థమితి చేణ్ణేఽతిప్రసఙ్గః -

అణిఞోర్లుగర్థమితి చేణ్ణేఽతిప్రసఙ్గో భవతి। ఇహాపి ప్రాప్నోతి- ఫాణ్టాహృతేరపత్యం మాణవకః ఫాణ్టాహృతః ఇతి।

ణవచనసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి।

- వచనప్రామాణ్యాదితి చేత్ఫఞ్నివృత్త్యర్థం వచనమ్ -

వచనప్రామాణ్యాదితి చేత్ఫఞ్నివృత్త్యర్థమేతత్స్యాత్। ఫగతో మా భూదితి।

- పైలాదిషు వచనాత్సిద్ధమ్ -

యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యాత్ పైలాదిష్వేవాస్య పాఠం కుర్వీత। తత్ర పాఠాదన్యేషామపి ఫకో నివృత్తిర్భవతి। ఏవం సిద్ధే సతి యదయం ణం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో - నాస్య లుగ్భవతి ఇతి।

తాన్యేతాని త్రీణి గ్రహణాని భవన్తి - అపృక్తసఞ్జ్ఞాయాం హల్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। స్వాదిలోపే హలో గ్రహణం న కర్తవ్యమ్। అణిఞోర్లుకి గ్రహణం కర్తవ్యమ్। అల్గ్రహణేఽపి వై క్రియమాణే తాన్యేవ త్రీణి గ్రహణాని భవన్తి- అపృక్తసఞ్జ్ఞాయామలగ్రహణం కర్తవ్యమ్। స్వాదిలోపే హలో గ్రహణం కర్తవ్యమ్। అణిఞోర్లుకి గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి, అపృక్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। తత్ర నాస్తి లాఘవకృతో విశేషః।

అయమస్తి విశేషః। అల్గ్రహణే క్రియమాణే ఏకగ్రహణం న కరిష్యతే।

కస్మాన్న భవతి- దర్విః జాగృవిః?

అలేవ యః ప్రత్యయః।

కిం వక్తవ్యమేతత్?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే? అల్గ్రహణసామర్థ్యాత్। యది చ యోఽల్ చాన్యశ్చ తత్ర స్యాత్, అల్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్।

హల్గ్రహణేపి వై క్రియమాణే ఏకగ్రహణం న కరిష్యతే।

కస్మాన్న భవతి- దర్విః జాగృవిః?

హలేవ యః ప్రత్యయః। కిం వక్తవ్యమేతత్? నహి। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే? హల్గ్రహణసామర్థ్యాత్। యది చ యో హల్ చాన్యశ్చ తత్ర స్యాత్, హల్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్।

[M.2.037]

అస్త్యన్యద్ధల్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। కిమ్? హలన్తస్య యథా స్యాదజన్తస్య మా భూదితి।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదగ్ల్గహణే క్రియమాణే ఏకగ్రహణం కరోతి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః- అన్యత్ర వర్ణగ్రహణే జాతిగ్రహణం భవతి ఇతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

దమ్భేర్హల్గ్రహణస్య జాతివాచకత్వాత్సిద్ధమ్ ఇత్యుక్తం తదుపపన్నం భవతి ।। అపృక్త ఏకాల్ప్రత్యయః ।। 41 ।।

-1-2-42- తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్మధారయః

।। సామానాధికరణ్యోపపాదనాధికరణమ్ ।।

- తత్పురుషస్సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇతి చేత్సమాసైకార్థత్వాదప్రసిద్ధిః -

తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇతి చేత్ సమాసస్యైకార్థత్వాత్ సఞ్జ్ఞాయా అప్రసిద్ధిః।

ఏకోఽయమర్థస్తత్పురుషో నామ, అనేకార్థాశ్రయం చ సామానాధికరణ్యమ్।

- సిద్ధం తు పదసామానాధికరణ్యాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? తత్పురుషస్సమానాధికరణపదః కర్మధారయసఞ్జ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్। సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమ్- తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్మధారయః ఇతి చేత్ సమాసైకార్థత్వాదప్రసిద్ధిః ఇతి।

నైష దోషః। అయం తత్పురుషోస్త్యేవ ప్రాథమకల్పికో
యస్మిన్నైకపద్యమైకస్వర్యమేకవిభక్తిత్వం చ। అస్తి తార్ద్ధ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యం తత్పురుషార్థాని పదాని తత్పురుష ఇతి। తద్యస్తార్ద్ధ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం తస్యేదం గ్రహణమ్ ।। తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్మధారయః ।। 42 ।।

[M.2.038]

-1-2-43- ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్

।। సమాసపదార్థనిరూపణాధికరణమ్ ।।

- ప్రథమానిర్దిష్టం సమాసే ఉపసర్జనమితి చేదనిర్దేశాత్ ప్రథమాయాః సమాసే సఞ్జ్ఞాఽప్రసిద్ధిః
-

ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమితి చేదనిర్దేశాత్ ప్రథమాయాః సమాస ఉపసర్జనసఞ్జ్ఞాయా అప్రసిద్ధిః। నహి కష్టాదీనాం సమాసే ప్రథమాం పశ్యామః।

- సిద్ధం తు సమాసవిధానే వచనాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? సమాసవిధానే ప్రథమానిర్దిష్టముపసర్జనసఞ్జ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్। తతర్హి వక్తవ్యమ్?

- న వా తార్ధధ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యమ్ -

న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్? తార్ధధ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। సమాసార్థం శాస్త్రం సమాస ఇతి।

[M.2.039]

- యస్య విధౌ ప్రథమానిర్దేశస్తతోఽన్యత్రోపసర్జనసఞ్జ్ఞాప్రసఙ్గః -

యస్య విధౌ ప్రథమానిర్దేశః క్రియతే తతోన్యత్రాపి తస్యోపసర్జనసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। రాజ్ఞః కుమారీం రాజకుమారీం శ్రితః। శ్రితాదిసమాసే ద్వితీయాన్తం ప్రథమానిర్దిష్టం తస్య షష్ఠీసమాసేప్యుపసర్జనసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

- సిద్ధం తు యస్య విధౌ తం ప్రతీతి వచనాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? యస్య విధౌ యత్ప్రథమానిర్దిష్టం తం ప్రతి తదుపసర్జనసఞ్జ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్। ఉపసర్జనమ్ ఇతి హి మహతీ సఞ్జ్ఞా క్రియతే। సఞ్జ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్? లఘ్వర్థం హి సఞ్జ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సఞ్జ్ఞాయాః కరణ ఏతత్ప్రయోజనమన్వర్థసఞ్జ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత- అప్రధానముపసర్జనమితి। ప్రధానముపసర్జనమితి చ సమ్బన్ధిశబ్దావేతౌ। తత్ర

సమ్బన్ధాదేతద్ గన్తవ్యమ్- యం ప్రతి యదప్రధానం తం ప్రతి తదుపసర్జనసఞ్జ్ఞం భవతీతి।

అథ యత్ర ద్వే షష్ఠ్యన్తే కస్మాత్తత్ర ప్రధానస్యోపసర్జనసఞ్జ్ఞా న భవతి। రాజ్ఞః పురుషస్య రాజపురుషస్యేతి।

- షష్ఠ్యన్తయోశ్చోపసర్జనత్వే ఉక్తమ్ -

కిముక్తమ్? షష్ఠ్యన్తయోః సమాసేఽర్థాభేదాత్ ప్రధానస్యాఽపూర్వనిపాతః ఇతి। ఏవం న చేదమకృతం భవతి ఉపసర్జనం పూర్వమ్ ఇతి। అర్థశ్చాఽభిన్న ఇతి కృత్వా ప్రధానస్య పూర్వనిపాతో న భవిష్యతి।

[M.2.040]

యద్యపి తావదేతదుపసర్జనకార్యం పరిహృతమ్, ఇదమపరం ప్రాప్నోతి,- రాజ్ఞః కుమార్యాః రాజకుమార్యాః। గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య (1.2.48) ఇతి హ్రస్వత్వం ప్రాప్నోతి।

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్?। పరవల్లిఙ్గమితి శబ్దశబ్దార్థౌ ఇతి। తత్రౌపదేశికస్య హ్రస్వత్వమ్, ఆతిదేశికస్య శ్రవణం భవిష్యతి ।। ప్రథమా నిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్ ।। 43 ।।

-1-2-44- ఏకవిభక్తి చాపూర్వనిపాతే

।। ప్రథమానిర్దిష్టస్య పూర్వనిపాతసాధకాధికరణమ్ ।।

ద్వితీయాదీనామప్యనేనోపసర్జనసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। తత్ర కో దోషః?। తత్రాఽపూర్వనిపాత ఇతి ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత।

[M.2.041]

- నాఽప్రతిషేధాత్ -

నాయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః- పూర్వనిపాతే న ఇతి। కిం తర్హి? పర్యుదాసోఽయమ్- యదన్యత్పూర్వనిపాతాత్ ఇతి। పూర్వనిపాతేఽవ్యాపారః। యది కేనచిత్ప్రాప్నోతి తేన భవిష్యతి। పూర్వేణ చ ప్రాప్నోతి తేన భవిష్యతి।

- అప్రాప్తేర్వా -

అథవా అనన్తరా యా ప్రాప్తిః సా ప్రతిషిధ్యతే। కుత ఏతత్? అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వా ఇతి। పూర్వా

ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా తయా భవిష్యతి।

నను చేయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తి బాధతే।

నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతి బాధితుమ్।

- ఏకవిభక్తావషష్ఠ్యన్తవచనమ్ -

ఏకవిభక్తావషష్ఠ్యన్తానామితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్- అర్ధం పిప్పల్యాః అర్ధపిప్పలీతి।

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్?। పరవల్లిఙ్గమితి శబ్దశబ్దార్థౌ ఇతి। తత్రౌపదేశికస్య హ్రస్వత్వమ్ ఆతిదేశికస్య శ్రవణం భవిష్యతి।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని?

- ప్రయోజనం ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వోపసర్గాః క్తార్థే -

ద్విగుః- పఞ్చభిర్గోభిః క్రీతః పఞ్చగుః। దశగుః।

ప్రాప్తాపన్న(పూర్వ)- ప్రాప్తో జీవికాం ప్రాప్తజీవికః। ఆపన్నో జీవికామాపన్నజీవికః।

అలంపూర్వ- అలం కుమార్యై అలంకుమారిః।

ఉపసర్గాః క్తార్థే- నిష్కౌశామ్బిః నిర్వారాణసిః ।। ఏకవిభక్తి చాపూర్వనిపాతే ।। 44 ।।

ఇతి శ్రమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।। 1 ।।

-1-2-45- అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్

।। పదకృత్యనిరూపణాధికరణమ్ ।।

(అర్థవద్గ్రహణం కిమర్థమ్?।)

అర్థవదితి వ్యపదేశాయ। వర్ణానాం చ మా భూదితి।

కిం చ స్యాత్?। వనం ఘనమితి నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య (8.2.7) ఇతి నలోపః ప్రసజ్యేత।

అధాతురితి కిమర్థమ్?

అహన్ వృత్రమ్।

అధాతురితి శక్యమవక్తుమ్।

కస్మాన్న భవతి అహన్వృత్రమ్ ఇతి?

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- న ధాతోః ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా భవతీతి, యదయం సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః (2.4.71) ఇతి ధాతుగ్రహణం కరోతి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। ప్రతిషిద్ధార్థమేతత్స్యాత్ అపి కాకః శ్యేనాయతే ఇతి।

అప్రత్యయ ఇతి కిమర్థమ్?

కాణ్డే కుడ్యే।

అప్రత్యయ ఇతి శక్యమవక్తుమ్।

కస్మాన్న భవతి కాణ్డే కుడ్య ఇతి? కృత్తద్ధితగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి- కృత్తద్ధితాన్తస్యైవ ప్రత్యయాన్తస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా భవతి, నాన్యస్య ఇతి।

- అర్థవత్యనేకపదప్రసఙ్గః -

అర్థవతి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞాయామనేకస్యాపి పదస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి। దశ దాడిమాని, షడపూపాః, కుణ్డమజాజినం పలలపిణ్డః అధరోరుకమేతత్కుమార్యాః స్ఫైయకృతస్య పితా ప్రతిశీనః ఇతి।

సముదాయోఽత్రానర్థకః।

- సముదాయోఽనర్థక ఇతి చేదవయవార్థవత్త్వాత్సముదాయార్థవత్త్వం యథా లోకే -

సముదాయోఽనర్థక ఇతి చేదవయవార్థవత్త్వాత్సముదాయార్థవత్త్వమ్। అవయవైరర్థవద్భిః సముదాయా అప్యర్థవన్తో భవన్తి। యథా లోకే। తద్యథా- లోకే ఆఢ్యమిదం నగరం గోమదిదం నగరమ్ ఇత్యుచ్యతే। న చ సర్వే తత్రాఢ్యా భవన్తి, సర్వే వా గోమన్తః।

యథా లోకే ఇత్యుచ్యతే, లోకే చావయవా ఏవార్థవన్తో న సముదాయాః। అతశ్చావయవా ఏవార్థవన్తో న సముదాయాః। యస్య హి యద్ ద్రవ్యం భవతి స తేన కార్యం కరోతి। యస్య చ యా గావో భవన్తి స తాసాం క్షీరం ఘృతం చోపభుఙ్క్తే, అన్యైరేతద్

ద్రష్టుమప్యశక్యమ్।

కా తర్హీయం వాచోయుక్తిరాఢ్యమిదం నగరం గోమదిదం నగరమితి? ఏషైషా వాచోయుక్తిః। ఇహ తావదాఢ్యమిదం నగరమిత్యకారో మత్వర్థీయః- ఆఢ్యా అస్మిన్సన్తి తదిదమాఢ్యమితి। గోమదిదం

నగరమితి, మత్వన్తాన్మత్వర్థీయో లుప్యతే।

ఏవమపి-

- వాక్యప్రతిషేధోఽర్థవత్త్వాత్ -

వాక్యస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞాయాః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దేవదత్త గామభ్యాజ శుక్లామ్, దేవదత్త

గామభ్యాజ కృష్ణామితి। కిం కారణమ్? అర్థవత్త్వాత్। అర్థవద్ధ్యేతద్వాక్యం భవతి।

న వై పదార్థాదన్యస్యార్థస్యోపలబ్ధిర్భవతి వాక్యే।

- పదార్థాదన్యస్యానుపలబ్ధిరితి చేత్ పదార్థాభిసమ్బన్ధస్యోపలబ్ధిః (స్తస్మాత్ప్రతిషేధః) -

పదార్థాదన్యస్యానుపలబ్ధిరితి చేదేవముచ్యతే- పదార్థాభిసమ్బన్ధస్యోపలబ్ధిర్భవతి వాక్యే। ఇహ దేవదత్త ఇత్యుక్తే కర్తా నిర్దిష్టః, కర్మ క్రియాగుణౌ చానిర్దిష్టౌ। గామిత్యుక్తే కర్మ నిర్దిష్టమ్, కర్తా

క్రియాగుణౌ చానిర్దిష్టౌ। అభ్యోజేత్యుక్తే క్రియా నిర్దిష్టా, కర్తృకర్మణీ గుణశ్చానిర్దిష్టః। శుక్లామిత్యుక్తే గుణో నిర్దిష్టః, కర్తృకర్మణీ క్రియా చానిర్దిష్టా। ఇహేదానీం దేవదత్త గామభ్యాజ శుక్లామిత్యుక్తే సర్వం నిర్దిష్టమ్- దేవదత్త ఏవ కర్తా నాన్యః। గామేవ కర్మ నాన్యత్। అభ్యాజైవ క్రియా నాన్యా। శుక్లమేవ న కృష్ణామితి। ఏతేషాం పదానాం సామాన్యే వర్తమానానాం యద్విశేషేఽవస్థానం స వాక్యార్థః। తస్మాత్ ప్రతిషేధః। తస్మాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

- అర్థవత్సముదాయానాం సమాసగ్రహణం నియమార్థమ్ -

అర్థవత్సముదాయానాం సమాసగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి। సమాస ఏవార్థవతాం సముదాయానాం ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా భవతి నాన్య ఇతి।

యది నియమః క్రియతే ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా న ప్రాప్నోతి- బహుపటవః ఉచ్చకైర్నిచకైరితి।

కిం పునరత్ర ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞయా ప్రార్థ్యతే?

ప్రాతిపదికాదితి స్వాద్యుత్పత్తిర్యథా స్యాదితి।

నైష దోషః। యథైవాత్రాప్రాతిపదికత్వాత్సుబుత్పత్తిర్న భవతి, ఏవం లుగపి న భవిష్యతి। తత్ర యైవాసావన్తర్వర్తినీ విభక్తిస్తస్యా ఏవ శ్రవణం భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। స్వరే దోషః స్యాత్- బహుపటవ ఇత్యేవం స్వరః స్యాత్। బహుపటవ ఇతి చేష్యతే। పఠిష్యతి హ్యాచార్యః- చితః సప్రకృతేర్బహ్వకజర్థమ్ ఇతి। తస్యాం పునర్లుప్తాయాం యాన్యా విభక్తిరుత్పద్యతే తస్యాః ప్రకృత్యనేకదేశత్వాదన్తోదాత్తత్వం న భవిష్యతి।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- భవతి ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా- ఇతి। యదయమ్ అప్రత్యయః ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి। స చ తదన్తప్రతిషేధః।

స తర్హి జ్ఞాపకార్థః ప్రత్యయప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

నను చాయం ప్రాప్త్యర్థోఽపి వక్తవ్యః।

నార్థః ప్రాప్త్యర్థేన। కృత్తద్ధితగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి- కృత్తద్ధితాన్తస్యైవ ప్రత్యయాన్తస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా భవిష్యతి, నాన్యస్య ప్రత్యయాన్తస్య ఇతి।

స ఏషోఽనన్యార్థః ప్రత్యయప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయస్య వా ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా।

ఉభయం న వక్తవ్యమ్। తుల్యజాతీయస్య నియమః।

కశ్చ తుల్యజాతీయః?

యథాజాతీయకానాం సమాసః।

కథం జాతీయకానాం సమాసః?

సుబన్తానామ్।

సుప్తిఙ్సముదాయస్య తర్హి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

సుప్తిఙ్సముదాయస్యాపి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞాఽఽరభ్యతే- జహి కర్మణా బహులమాభీక్ష్ణ్యే కర్తారం చాభిదధాతి ఇతి। తన్నియమార్థం భవిష్యతి- ఏతస్యైవ సుప్తిఙ్సముదాయస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా భవతి, నాన్యస్య ఇతి।

తిఙ్సముదాయస్య తర్హి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

తిఙ్సముదాయస్యాపి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞాఽఽరభ్యతే- ఆఖ్యాతమాఖ్యాతేన క్రియాసాతత్యే ఇతి। తన్నియమార్థం భవిష్యతి- ఏతస్యైవ తిఙ్సముదాయస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా భవతి, నాన్యస్య ఇతి।

- అర్థవత్తా నోపపద్యతే కేవలేనాఽవచనాత్ -

అర్థవత్తా నోపపద్యతే వృక్షశబ్దస్య। కిం కారణమ్? కేవలేనావచనాత్। న కేవలేన వృక్షశబ్దేనార్థో గమ్యతే। కేన తర్హి? సప్రత్యయకేన।

- న వా ప్రత్యయేన నిత్యసమ్బన్ధాత్ కేవలస్యాఽప్రయోగః -

న వైష దోషః। కిం కారణమ్? ప్రత్యయేన నిత్యసమ్బన్ధాత్ నిత్యసమ్బన్ధావేతావర్థౌ ప్రకృతిః ప్రత్యయ ఇతి। ప్రత్యయేన నిత్యసమ్బన్ధాత్ కేవలస్య ప్రయోగో న భవిష్యతి।

అన్యద్భవాన్పృష్టోఽన్యదాచష్టే। ఆమ్రాన్ పృష్టః కోవిదారానాచష్టే। అర్థవత్తా నోపపద్యతే కేవలేనావచనాద్ ఇతి భవానస్మాభిశ్చోదితః కేవలస్యాఽప్రయోగే హేతుమాహ।

ఏవం కిల నామ కృత్వా చోద్యతే సముదాయస్యార్థే ప్రయోగాదవయవానామప్రసిద్ధిః ఇతి।

- సిద్ధం త్వన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? అన్వయాద్ వ్యతిరేకాచ్చ।

కోసావన్వయో వ్యతిరేకో వా?

ఇహ వృక్ష ఇత్యుక్తే కశ్చిచ్ఛబ్దః శ్రూయతే వృక్షశబ్దోఽకారాన్తః సకారశ్చ ప్రత్యయః। అర్థోఽపి కశ్చిద్ గమ్యతే మూలస్కన్ధఫలపలాశవాన్, ఏకత్వం చ। వృక్షావిత్యుక్తే కశ్చిచ్ఛబ్దో హీయతే కశ్చిదుపజాయతే కశ్చిదన్వయీ। సకారో హీయతే, ఔకార ఉపజాయతే, వృక్షశబ్ద

అకారాన్తో౽న్వయీ। అర్థో౽పి కశ్చిద్ధీయతే కశ్చిదుపజాయతే కశ్చిదన్వయీ- ఏకత్వం హీయతే ద్విత్వముపజాయతే

మూలస్కన్ధఫలపలాశవానన్వయీ। తే మన్యామహే- యః శబ్దో హీయతే తస్యాసావర్థో యో హీయతే, యః శబ్ద ఉపజాయతే తస్యాసావర్థో యో౽ర్థ ఉపజాయతే, యః శబ్దో౽న్వయీ తస్యాసావర్థో యో౽ర్థో౽న్వయీతి।

విషమ ఉపన్యాసః। బహవో హి శబ్దా ఏకార్థా భవన్తి। తద్యథా- ఇన్ద్రః శక్రః పురుహూతః పురన్దరః। కన్దుః కోష్ఠః కుసూల ఇతి। ఏకశ్చ శబ్దో బహ్వర్థః। తద్యథా- అక్షాః పాదా మాషా ఇతి।

అతః కిమ్?

న సాధీయో౽ర్థవత్తా సిద్ధా భవతి।

న బ్రూమః- అర్థవత్తా న సిధ్యతీతి। వర్ణితా అర్థవత్తాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ।

తత్ర కుత ఏతదయం ప్రకృత్యర్థో౽యం ప్రత్యయార్థ ఇతి। న పునః ప్రకృతిరేవోభావర్థౌ బ్రూయాత్। ప్రత్యయ ఏవ వా?

సామాన్యశబ్దా ఏత ఏవం స్యుః। సామాన్యశబ్దాశ్చ నాన్తరేణ విశేషం ప్రకరణం వా విశేషేష్వవతిష్ఠన్తే। యతస్తు ఖలు నియోగతో వృక్ష ఇత్యుక్తే స్వభావతః కస్మింశ్చదర్థే ప్రతీతిరుపజాయతే। అతో మన్యామహే నేమే సామాన్యశబ్దా ఇతి। న చేత్సామాన్యశబ్దాః, ప్రకృతిః ప్రకృత్యర్థే వర్తతే, ప్రత్యయః ప్రత్యయార్థే।

।। వర్ణానామర్థవత్తానర్థకత్వనిర్ణయాధికరణమ్ ।।

కిం పునరిమే వర్ణా అర్థవన్తః, ఆహోస్విదనర్థకాః?

- వర్ణస్యార్థవదనర్థకత్వే ఉక్తమ్ -

కిముక్తమ్?। అర్థవన్తో వర్ణా ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతానామేకవర్ణానామర్థదర్శనాద్వర్ణవ్యత్యయే చార్థాన్తరగమనాద్వర్ణానుపలబ్ధౌ చానర్థగతేః సఙ్ఘాతార్థవత్త్వాచ్చ। సఙ్ఘాతస్యైకార్థ్యాత్ సుబభావో వర్ణాత్। అనర్థకాస్తు ప్రతివర్ణమర్థానుపలబ్ధేర్వర్ణవ్యత్యయాపాయోపజనవికారేష్వర్థదర్శనాద్ ఇతి।

తత్రేదమపరిహృతమ్- సఙ్ఘాతార్థవత్త్వాచ్చ ఇతి।

తస్య పరిహారః-

- సఙ్ఘాతార్థవత్త్వాచ్చేతి చేద్ దృష్టో హ్యతదర్థేన గుణేన గుణినో౽ర్థభావః -

సఙ్ఘాతార్థవత్త్వాచ్చేతి చేద్ దృశ్యతే హి పునరతతదర్థేన గుణేన గుణినోఽర్థభావః। తద్యథా- ఏకస్తన్తుస్త్వక్త్రాణేఽసమర్థస్తత్సముదాయశ్చ కమ్బలః సమర్థః। ఏకశ్చ తణ్డులః

క్షుత్ప్రతిఘాతేఽసమర్థః, తత్సముదాయశ్చ వర్ధితకం సమర్థమ్। ఏకశ్చ బల్వజో బన్ధనేఽసమర్థః, తత్సముదాయశ్చ రజ్జుః సమర్థా భవతి।

విషమ ఉపన్యాసః। భవతి హి తత్ర యా చ యావతీ చాఽర్థమాత్రా। భవతి హి

కఞ్చిత్ప్రత్యేకస్తన్తుస్త్వక్త్రాణే సమర్థః, ఏకశ్చ తణ్డులః క్షుత్ప్రతిఘాతే సమర్థః, ఏకశ్చ బల్వజో బన్ధనే సమర్థః। ఇమే పునర్వర్ణా అత్యన్తమేవాఽనర్థకాః।

యథా తర్హి రథాఙ్గాని విహృతాని ప్రత్యేకం వ్రజిక్రియాం ప్రత్యసమర్థాని భవన్తి తత్సముదాయశ్చ రథః సమర్థః, ఏవమేషాం వర్ణానాం సముదాయా అర్థవన్తః, అవయవా అనర్థకా ఇతి।

।। అథానర్థకనిపాతప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞాసాధనాధికరణమ్ ।।

- నిపాతస్యానర్థకస్య ప్రాతిపదికత్వమ్ -

నిపాతస్యానర్థకస్య ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా వక్తవ్యా। ఖఞ్జతి। నిఖఞ్జతి। లమ్బతే ప్రలమ్బతే।

కిం పునరత్ర ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞయా ప్రార్థ్యతే?

ప్రాతిపదికాద్ ఇతి స్వాద్యుత్పత్తిః సుబన్తం పదమ్ ఇతి పదసఞ్జ్ఞా। పదస్య పదాత్ (8.1.16,17) ఇతి నిఘాతో యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సత్యామపి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞాయాం స్వాద్యుత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్? నహి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞాయామేవ స్వాద్యుత్పత్తిః ప్రతిబద్ధా। కిం తర్హి? ఏకత్వాదిష్వర్థేషు స్వాదయో విధీయన్తే। న చైషామేకత్వాదయః సన్తి।

నైష దోషః। అవిశేషేణోత్పద్యన్తే। ఉత్పన్నానాం నియమః క్రియతే।

అథ వా ప్రకృతానర్థానపేక్ష్య నియమః। కే చ ప్రకృతాః? ఏకత్వాదయః। ఏకస్మిన్నేవార్థ ఏకవచనం, న ద్వయోర్న బహుషు। ద్వయోరేవార్థయోర్ద్వివచనం నైకస్మిన్న బహుషు। బహుష్వేవార్థేషు బహువచనం, నైకస్మిన్న ద్వయోః ఇతి।

అథవాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- అనర్థకానామప్యేతేషాం భవత్యర్థవత్కృతమ్ ఇతి, యదయమ్ అధిపరీ అనర్థకౌ (1.4.93) ఇత్యనర్థకయోర్గత్యుపసర్గసఞ్జ్ఞాబాధికాం కర్మప్రవచనీయసఞ్జ్ఞాం శాస్తి।

।। అథాప్రత్యయ ఇత్యత్ర పర్యుదాసప్రసజ్యప్రతిషేధవిచారః ।।

కిం పునరయం పర్యుదాసో యదన్యత్ప్రత్యయాదితి, అహోస్విత్ప్రసజ్యాఽయం ప్రతిషేధః ప్రత్యయో నేతి? కశ్చాత్ర విశేషః?

- అప్రత్యయ ఇతి చేత్తిబేకాదేశే ప్రతిషేధోఽన్తవత్త్వాత్ -

అప్రత్యయ ఇతి చేత్తిబేకాదేశే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కాణ్డే కుడ్యే। కిం కారణమ్? అన్తవత్త్వాత్। తిబతిపోరేకాదేశోఽతిపోఽన్తవత్స్యాత్। అస్త్యన్యత్తిప ఇతి కృత్వా ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హి ప్రసజ్యప్రతిషేధః- ప్రత్యయో న ఇతి।

- న ప్రత్యయ ఇతి చేదూజేకాదేశే ప్రతిషేధ ఆదిత్త్వాత్ -

న ప్రత్యయ ఇతి చేదూజేకాదేశే ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। బ్రహ్మబన్ధూః। కిం కారణమ్? ఆదివత్త్వాత్ ప్రత్యయాఽప్రత్యయయోరేకాదేశః ప్రత్యయస్యాదివత్స్యాత్। తత్ర ప్రత్యయో న ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

కిం పునరత్ర ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞయా ప్రార్థ్యతే?

ప్రాతిపదికాదితి స్వాద్యుత్పత్తిర్యథా స్యాత్।

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- ఉత్పద్యన్తే ఊజన్తాత్స్వాదయ ఇతి, యదయం

నోఙ్ధాత్వోః (6.1.175) ఇతి విభక్తిస్వరస్య ప్రతిషేధం శాస్తి।

అథ వా ద్వే హ్యత్ర ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞే- అవయవస్యాపి, సముదాయస్యాపి। తత్రావయవస్య యా ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా తయాఽన్తవద్భావాత్స్వాద్యుత్పత్తిర్భవిష్యతి।

- సుబ్లోపే చ ప్రత్యయలక్షణత్వాత్ -

సుబ్లోపే చ ప్రత్యయలక్షణేన ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। రాజా। తక్షా। ప్రత్యయలక్షణేన ప్రత్యయో న ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి- న ప్రత్యయలక్షణేన ప్రతిషేధో భవతి ఇతి, యదయం- న ఙిసమ్బుద్ధ్యోః (8.2.8) ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి।

అథ వా పునరస్తు పర్యుదాసః। నను చోక్తమ్ అప్రత్యయ ఇతి చేత్తిబేకాదేశే ప్రతిషేధోఽన్తవత్త్వాద్ ఇతి।

ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽప్యేష దోషః। ద్వే హ్యత్ర ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞే, అవయవస్యాపి సముదాయస్యాపి। గృహ్యతే చ ప్రాతిపదికాప్రాతిపదికయోరేకాదేశః ప్రాతిపదికగ్రహణేన। తస్మాదుభాభ్యామపి వక్తవ్యం స్యాద్- హ్రస్వో నపుంసకే యత్తస్య ఇతి। కిం చ నపుంసకే? నపుంసకం యస్య గుణః। కస్య చ నపుంసకం గుణః? ప్రాతిపదికస్య ॥
అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్ ॥ 45 ॥

-1-2-46- కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ

సమాసగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

- సమాసగ్రహణ ఉక్తమ్ -

కిముక్తమ్? అర్థవత్సముదాయానాం సమాసగ్రహణం నియమార్థమ్ ఇతి ।।
కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ ।। 46 ।।

-1-2-47- హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య

।। ప్రాతిపదికపదప్రయోజనాధికరణమ్ ।।

ప్రాతిపదికగ్రహణం కిమర్థమ్?

- నపుంసకహ్రస్వత్వే ప్రాతిపదికగ్రహణం తిబ్నివృత్త్యర్థమ్ -

నపుంసకహ్రస్వత్వే ప్రాతిపదికగ్రహణం క్రియతే తిబ్నివృత్త్యర్థమ్ తిబన్తస్య హ్రస్వత్వం మా భూత్- కాణ్డే కుడ్యే। రమతే బ్రాహ్మణకులమితి।

- అవ్యయప్రతిషేధః -

అవ్యయానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇహ మా భూత్- దోషా బ్రాహ్మణకులమ్। దివా బ్రాహ్మణకులమితి।

స తర్హి వక్తవ్యః?

న వక్తవ్యః। నాత్రాఽవ్యయం నపుంసకే వర్తతే। కిం తర్హి? అధికరణమత్రావ్యయం నపుంసకస్య।

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి- కాణ్డీభూతం వృషలకులమ్, కుడ్యీభూతం వృషలకులమితి।

- న వా లిఙ్గాఽభావాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్? లిఙ్గాఽభావాత్। అలిఙ్గమవ్యయమ్।

కిం పునరయమవ్యయస్యైవ పరిహార అహోస్విత్తిబన్తస్యాపి పరిహారః?

తిబన్తస్యాపి ఇత్యాహ। కథమ్? అవ్యయం హి కిఞ్చిద్విభక్త్యర్థప్రధానం కిఞ్చిత్క్రియాప్రధానమ్। ఉచ్చైర్నీచైరితి విభక్త్యర్థప్రధానమ్, హిరుక్ పృథగితి క్రియాప్రధానమ్। తిబన్తం చాపి కిఞ్చిద్విభక్త్యర్థప్రధానం, కిఞ్చిత్క్రియాప్రధానమ్। కాణ్డే కుడ్యే ఇతి విభక్త్యర్థప్రధానం, రమతే

బ్రహ్మణకులమితి క్రియాప్రధానమ్। న చైతయోరర్థయోలిఙ్గసఙ్ఖ్యాభ్యాం యోగోఽస్తి।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। క్రియమాణేఽపి హి ప్రాతిపదికగ్రహణే ఇహ ప్రసజ్యేత-- కాణ్డే కుడ్యే। ద్వే హ్యత్ర ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞే। అవయవస్యాపి సముదాయస్యాపి । గృహ్యతే చ ప్రాతిపదికాఽప్రాతిపదికయోరేకాదేశః ప్రాతిపదికగ్రహణేన।

తస్మాదుభాభ్యామితి వక్తవ్యం స్యాత్- హ్రస్వో నపుంసకే యత్తస్య ఇతి। కిం చ నపుంసకే? నపుంసకం యస్య గుణః। కస్య చ నపుంసకం గుణః ప్రాతిపదికస్య।

[M.2.054]

- యఙ్కాదేశదీర్ఘత్త్వేషు ప్రతి షేధః -

యఙ్కాదేశదీర్ఘత్త్వేషు ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। యుగవరత్రాయ యుగవరత్రార్థమ్ యుగవరత్రేభ్యః।

- యఙ్కాదేశదీర్ఘత్త్వేషు బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్సిద్ధమ్ -

బహిరఙ్గా ఏతే విధయః। అన్తరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।

- ఉపసర్జనహ్రస్వత్వే చ -

కిమ్? యఙ్కాదేశదీర్ఘత్త్వేషు ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। అతిఖట్వాయ। అతిఖట్వార్థమ్। అతిఖట్వేభ్యః। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్సిద్ధమ్ ఇత్యేవ। బహిరఙ్గా ఏతే విధయః। అన్తరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।। హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య ।। 47 ।।

-1-2-48- గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య

- ఉపసర్జనహ్రస్వత్వే చ -

ఉపసర్జనహ్రస్వత్వే చ। కిమ్?। యఙ్కాదేశదీర్ఘత్త్వేషు ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। అతిఖట్వాయ అతిఖట్వార్థమ్ అతివట్వేభ్యః।

ఉపసర్జనహ్రస్వత్వే చ। కిమ్?। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ సిద్ధమిత్యేవ। బహిరఙ్గా ఏతే విధయః, అన్తరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।ఫ్

।। న్యాయాన్తరనిరాకరణాధికరణమ్ ।।

- గోటాఙ్గ్రహణం కృన్నివృత్త్యర్థమ్ -

గోటాఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। కిమిదం టాఙ్ ఇతి?। ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। క్వ సన్నివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? టాపః ప్రభృత్యా ష్యఙో ఙకారాత్। కి ప్రయోజనమ్? కృన్నివృత్త్యర్థమ్ కృత్రిస్త్రియా ధాతుస్త్రియాశ్చ హ్రస్వత్వం మా భూదితి। అతితన్త్రీః అతిశ్రీః అతిలక్ష్మీరితి।

[M.2.055]

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్? న వక్తవ్యమ్। స్త్రీగ్రహణం స్వరిష్యతే। తత్ర స్వరితేనాధికారగతిర్భవతి। స్త్రియామ్ (4.1.3) ఇత్యేవం ప్రకృత్య యే విహితాస్తేషాం గ్రహణం విజ్ఞాస్యతే।

స్వరితేనాధికారగతిర్భవతీతి న దోషో భవతి।

యద్యేవం ప్రత్యయగ్రహణమిదం భవతి। తత్ర ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతి ఇతీహ న ప్రాప్నోతి- అతిరాజకుమారిః, అతి సేనానీకుమారిరితి।

అస్త్రీప్రత్యయేన ఇత్యేవం తత్।

।। అనిష్టహ్రస్వాపత్తివారణాధికరణమ్ ।।

- ఇర్యసో బహువ్రీహౌ పుంవద్వచనమ్ -

ఇర్యసో బహువ్రహౌ పుంవద్భావో వక్తవ్యః। బహ్వ్యః శ్రేయస్యోఽస్య బహుశ్రేయసీ, విద్యమానశ్రేయసీ।

- పూర్వపదస్య చ ప్రతిషేధో గోసమాసనివృత్త్యర్థమ్ -

పూర్వపదస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్? గోసమాసనివృత్త్యర్థమ్। గోనివృత్త్యర్థం, సమాసనివృత్త్యర్థం చ । గోనివృత్త్యర్థం తావత్ గోకులమ్, గోక్షీరమ్, గోపాలక ఇతి।

సమాసనివృత్త్యర్థమ్- రాజకుమారీపుత్రః సేనానీకుమారీపుత్ర ఇతి।

[M.2.056]

కిముచ్యతే సమాసనివృత్త్యర్థమితి, న పునరసమాసోఽపి కిఞ్చిత్పూర్వపదం యదర్థః ప్రతిషేధః స్యాత్?

స్త్ర్యన్తస్య ప్రాతిపదికస్యోపసర్జనస్య హ్రస్వో భవతి ఇత్యుచ్యతే। న చాన్తరేణ సమాసం స్త్ర్యన్తం ప్రాతిపదికముపసర్జనమస్తి।

నను చేదమస్తి ఖట్వాపాదో మాలాపాద ఇతి। ఏకాదేశే కృతేఽన్తాదివద్భావాత్ప్రాప్నోతి।

ఉభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివత్।

గోనివృత్త్యర్థేన తావన్నార్థః। గోన్తస్య ప్రాతిపదికస్యోపసర్జనస్య హ్రస్వో భవతి ఇత్యచ్యతే, న చైతద్గోన్తమ్।

నను చైతదపి వ్యపదేశివద్భావేన గోన్తమ్।

వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేన।

సమాసనివృత్త్యర్థేన చాపి నార్థః। స్త్ర్యన్తస్య ప్రాతిపదికస్యోపసర్జనస్య హ్రస్వో భవతి ఇత్యుచ్యతే, ప్రధానముపసర్జనమ్ ఇతి చ సమ్బన్ధిశబ్దావేతౌ। తత్ర సమ్బన్ధాదేతద్ గన్తవ్యం యం ప్రతి యదప్రధానం తస్య చేత్సోఽన్తో భవతి ఇతి। అవశ్యం చైతదేవం

విజ్ఞేయమ్। ఉచ్యమానేఽపి హి ప్రతిషేధ ఇహ ప్రసజ్యేత- పఞ్చ కుమార్యః ప్రియా అస్య పఞ్చకుమారీప్రియః, దశకుమారీప్రియ ఇతి।

[M.2.057]

- కపి చ -

కపి చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। బహుకుమారీకః, బహువృషలీకః।

- ద్వన్ద్వే చ -

ద్వన్ద్వే చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కుక్కుటమయూర్యౌ।

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్?। కపి తావదుక్తం- న కపి (7.4.14) ఇతి ప్రతిషేధ ఇతి।

నైతదస్త్యుక్తమ్। కేఽణః (7.4.13) ఇతి యా హ్రస్వప్రాప్తిస్తస్యాః ప్రతిషేధ ఇతి। కుత ఏతత్?

అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వా ఇతి। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। యో హి మన్యతే యా చ యావతీ చ హ్రస్వప్రాప్తిస్తస్యాః సర్వస్యాః ప్రతిషేధ ఇతి, ఇహాపి తస్య ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత ప్రియం గ్రామణి। బ్రాహ్మణకులమస్య ప్రియగ్రామణికః, ప్రియసేనానికః।

ఇదం తర్హ్యుక్తమ్ కపి కృతే అనన్త్యత్వాద్ధ్రస్వత్వం న భవిష్యతి। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్- కప్ క్రియతాం హ్రస్వత్వమితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాత్ కప్। అన్తరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్। అన్తరఙ్గతరః

కప్।

న చాయం కప్ సమాసాన్త ఇత్యుచ్యతే।

తార్ధ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। యేషాం పదానాం సమాసో న తావత్తేషామన్యద్భవతి కపం తావత్ ప్రతీక్షతే।

[M.2.058]

ద్వన్ద్వేఽప్యుక్తమ్। కిముక్తమ్? పరవల్లిఙ్గమితి శబ్దశబ్దార్థౌ ఇతి। తత్రౌపదేశికస్య హ్రస్వత్వమ్, ఆతిదేశికస్య శ్రవణం భవిష్యతి ।। గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య ।। 48 ।।

-1-2-49- లుక్తద్ధితలుకి

।। అనిష్టపరిహారాధికరణమ్ ।।

- తద్ధితలుక్యవన్త్యాదీనాం ప్రతిషేధః -

తద్ధితలుక్యవన్త్యాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అవన్తీ। కున్తీ। కురూః।

- తద్ధితలుక్యవన్త్యాదీనామప్రతిషధోऽలుక్పరత్వాత్ -

తద్ధితలుక్యవన్త్యాదీనామప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధోऽప్రతిషేధః। లుక్కస్మాన్న భవతి? అలుక్పరత్వాత్। లుకి ఇత్యుచ్యతే, న చాऽత్ర లుకం పశ్యామః।

లుకి ఇతి నైషా పరసప్తమీ శక్యా విజ్ఞాతుమ్। నహి లుకా పౌర్వాపర్యమస్తి। కా తర్హి? సత్సప్తమీ। లుకి సతీతి। సత్సప్తమీ చేత్ ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హీదమిహ వ్యపదేశ్యం సదాచార్యో న వ్యపదిశతి। కిమ్? ఉపసర్జనస్యేతి వర్తతే ఇతి। న చ జాతిరుపసర్జనమ్ ।। లుక్తద్ధితలుకి ।। 49 ।।

[M.2.059]

-1-2-50- ఇద్ గోణ్యాః

- ఇద్గోణ్యా నేతి వక్తవ్యమ్ -

గోణ్యా న ఇత్యేవ సిద్ధమ్। నార్థ ఇత్త్వేన।

కా రూపసిద్ధిః?। పఞ్చగోణిర్దశగోణిః।

- హ్రస్వతా హి విధీయతే -

హ్రస్వత్వమత్ర విధీయతే గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య (1.2.48) ఇతి।

- ఇతి వా వచనే తావత్ -

ఇద్ ఇతి వోచ్యేత, నేతి వా। కో న్వత్ర విశేషః?

- మాత్రార్థం వా కృతం భవేత్ -

అథవా మాత్రార్థమిదం వక్తవ్యమ్। గోణీమాత్రమిదం గోణిః। అపర ఆహ-

- గోణ్యా ఇత్త్వం ప్రకరణాత్ -

అశిష్యం గోణ్యా ఇత్త్వమ్। కిం కారణమ్? ప్రకరణాత్। ప్రకృతం హ్రస్వత్కే। హ్రస్వ ఇతి వర్తతే।

[M.2.060]

న తు సూచ్యాః।

- సూచ్యాద్యర్థమథాపి వా -

సూచ్యాద్యర్థమిదం ద్రష్టవ్యమ్। పఞ్చసూచిః దశసూచిః।

ఇద్గోణ్యా నేతి వక్తవ్యం హ్రస్వతా హి విధీయతే।

ఇతి వా వచనే తావన్మాత్రార్థం వా కృతం భవేత్ ।। 1 ।।

గోణ్యా ఇత్త్వం ప్రకరణాత్సూచ్యాద్యర్థమథాపి వా ।। ఇద్ గోణ్యాః ।। 50 ।।

-1-2-51- లుపి యుక్తవద్వ్యక్తివచనే

।। పదకృత్యవర్ణనాధికరణమ్ ।।

వ్యక్తివచనే ఇతి కిమర్థమ్? శిరీషాణామదూరభవో గ్రామః శిరీషాః। తస్య గ్రామస్య వనం శిరీషవనమ్। కిం చ స్యాత్? విభాషౌషధివనస్పతిభ్యః (8.4.6) ఇతి ణత్వం ప్రసజ్యేత।

అపర ఆహ- కటుకబదర్యా అదూరభవో గ్రామః కటుకబదరీ। షష్ఠీ యుక్తవద్భావేన మా భూదితి।

అథ వ్యక్తివచనే ఇత్యప్యుచ్యమానే కస్మాదేవాత్ర న భవతి, షష్ఠ్యపి హి వచనమ్?

నేదం పారిభాషికస్య వచనస్య గ్రహణమ్। కిం తర్హి? అన్వర్థగ్రహణమ్- ఉచ్యతే వచనమితి।

[M.2.061]

ఏవమపి షష్ఠీ ప్రాప్నోతి। షష్ఠ్యపి హ్యుచ్యతే।

లుపోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య ద్వితీయస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్? ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఇతి।

ఆతిదేశికీ తర్హి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి-

- ప్రాగపి వృత్తేర్యుక్తం వృత్తం చాపీహ యావతా యుక్తమ్।

వక్తుశ్చ కామచారః ప్రాగ్వృత్తేర్లిఙ్గసఙ్ఖ్యేయే -

ప్రాగపి వృత్తేర్యుక్తం వనస్పతిభిః నగరమ్। వృత్తఞ్చాపి యుక్తం వనస్పతిభిర్నగరమ్। వృత్తే చ యుక్తవద్భావో విధీయతే। కామచారశ్చ ప్రయోక్తుః ప్రాగ్వృత్తేర్యే లిఙ్గసఙ్ఖ్యే తే అతిదేష్టుమ్, వృత్తస్య వా యే లిఙ్గసఙ్ఖ్యే తే। యావతా కామచారః, వృత్తస్య యే లిఙ్గసఙ్ఖ్యే తే అతిదేక్ష్యేతే, న ప్రాగ్వృత్తేర్యే।

అథ వా ప్రాగ్వృత్తేర్యే లిఙ్గసఙ్ఖ్యే తే అతిదేక్ష్యేతే। షష్ఠీ కస్మాన్న భవతి? సామాన్యాతిదేశే విశేషానతిదేశ ఇతి।

[M.2.062]

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

- అన్యత్రాభిధేయస్య వ్యక్తివచనభావాల్లుపి యుక్తవదనుదేశః -

అన్యత్రాభిధేయవల్లిఙ్గవచనాని భవన్తి। క్వాన్యత్ర? లుకి। లవణః సూపః। లవణా యవాగూః। లవణం శాకమితి। అన్యత్రాభిధేయవద్వ్యక్తివచనాని భవన్తి లుకి। ఇహాప్యభిధేయవల్లిఙ్గవచనాని ప్రాప్నువన్తి। ఇష్యన్తే చాభిధానవత్స్యురితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న

సిధ్యతీతి లుపి యుక్తవదనుదేశః। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి।

- లుపోఽదర్శనసఙ్జ్ఞిత్వాదర్థగతిర్నోపపద్యతే -

లుబ్నామేయమదర్శనస్య సఙ్జ్ఞా క్రియతే। న చాఽదర్శనస్య లిఙ్గసఙ్ఖ్యే శక్యేతే అతిదేష్టుమ్।

లుపోఽదర్శనసఙ్జ్ఞిత్వాదర్థగతిర్నోపపద్యతే।

- న వాఽదర్శనస్యాఽశక్యత్వాదర్థగతిః సాహచర్యాత్ -

న వైష దోషః। కిం కారణమ్? అదర్శనస్యాఽశక్యత్వాత్। అదర్శనస్య లిఙ్గసఙ్ఖ్యే అశక్యే అతిదేష్టుమితి కృత్వాఽదర్శనసహచరితో యోఽర్థస్తస్య గతిర్భవిష్యతి సాహచర్యాత్।

- యోగాఽభావాచ్చాన్యస్య -

అన్యస్యాఽదర్శనేన చ యోగో నాస్తీతి కృత్వాఽదర్శనసహచరితో యోఽర్థస్తస్య గతిర్భవిష్యతి, సాహచర్యాత్।

- సమాస ఉత్తరపదస్య బహువచనస్య లుపః -

సమాసే ఉత్తరపదస్య బహువచనస్య లుపో యుక్తవద్భావో వక్తవ్యః। మధురాపఞ్చాలాః। కిం ప్రయోజనమ్? నియమార్థమ్- సమాస ఉత్తరపదస్యైవ। క్వ మా భూత్? పఞ్చాలమధురే ఇతి । లుపి యుక్తవద్వ్యక్తివచనే ।। 51 ।।

[M.2.063]

-1-2-52- విశేషణానాం చాఽజాతేః

।। జాతిపదార్థాన్వయనిర్ణయాధికరణమ్ ।।

కథమిదం విజ్ఞాయతే- జాతిర్యద్విశేషణమితి, ఆహోస్విజ్జాతేర్యాని విశేషణానీతి?

కిం చాతః? యది విజ్ఞాయతే- జాతిర్యద్విశేషణమితి। సిద్ధమ్- పఞ్చాలా జనపద ఇతి। సుభిక్షః సమ్పన్నపానీయో బహుమాల్యఫల ఇతి న సిధ్యతి।

అథ విజ్ఞాయతే- జాతేర్యాని విశేషణాని ఇతి। సిద్ధమ్- సుభిక్షః సమ్పన్నపానీయో బహుమాల్యఫలః ఇతి। పఞ్చాలా జనపదః ఇతి న సిధ్యతి।

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే- జాతిర్యద్విశేషణామ్ ఇతి, నాపి- జాతేర్యాని విశేషణాని ఇతి। కథం తర్హి? విశేషణానాం యుక్తవద్భావో భవతి, ఆ జాతేః, ఆజాతిప్రయోగాత్।

(అథ) కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

- విశేషణానాం వచనం జాతినివృత్త్యర్థమ్ -

జాతినివృత్త్యర్థోఽయమారమ్భః। కిముచ్యతే జాతినివృత్త్యర్థ ఇతి। న పునర్విశేషణానామపి యుక్తవద్భావో యథా స్యాదితి?

- సమానాధికరణత్వాత్సిద్ధమ్ -

సమానాధికరణత్వాద్విశేషణానాం యుక్తవద్భావో భవిష్యతి।

[M.2.064]

యద్యేవం నార్థోఽనేన। లుపోఽన్యత్రాపి జాతేర్యుక్తవద్భావో న భవతి। క్వాన్యత్ర? బదరీ సూక్ష్మకణ్టకా మధురా (వృక్షః) ఇతి। కిం పునః కారణమన్యత్రాపి జాతేర్యుక్తవద్భావో న భవతి?

ఆవిష్టలిఙ్గా జాతీర్యల్లిఙ్గముపాదాయ ప్రవర్త్తతే, ఉత్పత్తిప్రభృత్యా వినాశాన్న తల్లిఙ్గం జహాతి।

న తర్హీదానీమయం యోగో వక్తవ్యః?

వక్తవ్యశ్చ। కిం ప్రయోజనమ్? ఇదం తత్ర తత్రోచ్యతే- గుణవచనానాం శబ్దానామాశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవన్తి ఇతి, తదనేన క్రియతే।

- హరీతక్యాదిషు వ్యక్తిః -

హరీతక్యాదిషు వ్యక్తిర్భవతి యుక్తవద్భావేన। హరీతక్యాః ఫలాని హరీతక్యః ఫలాని।

- ఖలతికాదిషు వచనమ్ -

ఖలతికాదిషు వచనం భవతి యుక్తవద్భావేన। ఖలతికస్య పర్వతస్యాఽదూరభవాని వనాని ఖలతికం వనాని।

- మనుష్యలుపి ప్రతిషేధః -

మనుష్యలుపి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చఞ్చా అభిరూపః। వధ్రికా దర్శనీయః ॥ విశేషణానాం చాఽజాతేః ॥ 52 ॥

[M.2.065]

-1-2-53- తదశిష్యం సఞ్జ్ఞాప్రమాణత్వాత్

॥ సఞ్జ్ఞాశబ్దార్థనిర్ణయాధికరణమ్ ॥

కిం యా ఏతాః కృత్రిమాష్టిఘుభాదిసఞ్జ్ఞాస్తత్ప్రామాణ్యాదశిష్యమ్?

న ఇత్యాహ। సఞ్జ్ఞానం సఞ్జ్ఞా ॥ తదశిష్యం సఞ్జ్ఞాప్రమాణత్వాత్ ॥ 53 ॥

-1-2-58- జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్బహువచనమన్యతరస్యామ్

॥ ఏకత్వే బహువచనసాధనాధికరణమ్ ॥

ఇదమయుక్తం వర్తతే। కిమత్రాయుక్తమ్? బహవ స్తేఽర్థాస్తత్ర యుక్తం బహువచనమ్। తద్యదేకవచనే

శాసితవ్యే బహువచనం శిష్యతే ఏతదయుక్తమ్। బహుష్వేకవచనమితి నామ వక్తవ్యమ్। అత ఉత్తరం పఠతి-

- జాత్యాఖ్యాయాం సామాన్యాభిధానాదైకార్థ్యమ్ -

జాత్యాఖ్యాయాం సామాన్యాభిధానాదైకార్థ్యం భవిష్యతి। యత్తద్ వ్రీహౌ వ్రీహిత్వం యవే యవత్వం గార్గ్యే గార్గ్యత్వం తదేకమ్, తచ్చ వివక్షితమ్, తస్యైకత్వాదేకవచనమేవ ప్రాప్నోతి। ఇష్యతే చ బహువచనం స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి- జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్ బహువచనమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

[M.2.066]

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి।

- తత్రైకవచనాదేశ ఉక్తమ్ -

కిముక్తమ్? వ్రీహిభ్య ఆగత ఇత్యత్ర ఘేర్ఙితి (7.3.111) ఇతి గుణః ప్రాప్నోతీతి।

నైష దోషః।

- అర్థాతిదేశాత్సిద్ధమ్ -

అర్థాతిదేశోఽయమ్। నేదం పారిభాషికస్య వచనస్య గ్రహణమ్। కిం తర్హి? అన్వర్థగ్రహణమ్- ఉచ్యతే వచనమ్, బహూనామర్థానాం వచనం బహువచనమితి। యావద్బ్రూయాదేకోఽర్థో బహువద్భవతీతి, తావదేకస్మిన్

బహువచనమితి।

- సఙ్ఖ్యాప్రయోగే ప్రతిషేధః -

సఙ్ఖ్యాప్రయోగే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఏకో వ్రీహిః సమ్పన్నః సుభిక్షం కరోతి। ఏకో యవః సమ్పన్నః సుభిక్షం కరోతి।

- అస్మదో నామయువప్రత్యయయోశ్చ -

అస్మదో నామప్రయోగే యువప్రత్యయప్రయోగే చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నామప్రయోగే, అహం దేవదత్తో బ్రవీమి। అహం యజ్ఞదత్తో బ్రవీమి। యువప్రత్యయప్రయోగే అహం గార్గ్యాయణో బ్రవీమి। అహం వాత్స్యాయనో బ్రవీమి।

యువగ్రహణేన నార్థః అస్మదో నామప్రత్యయప్రయోగే న ఇత్యేవ। ఇదమపి సిద్ధం భవతి- అహం గార్గ్యో బ్రవీమి। అహం వాత్స్యో బ్రవీమి।

అపర ఆహ-

అస్మదః సవిశేషణస్య ప్రయోగే న ఇత్యేవ। ఇదమపి సిద్ధం భవతి- అహం పటుర్బ్రవీమి। అహం పణ్డితో బ్రవీమి।

[M.2.067]

- అశిష్యం వా బహువత్పృథక్త్వాభిధానాత్ -

అశిష్యో వా బహువద్భావః। కిం కారణమ్? పృథక్త్వాభిధానాత్। పృథక్త్వేన హి ద్రవ్యాణ్యభిధీయన్తే। బహవస్తేఽర్థాస్తత్ర యుక్తం బహువచనమ్।

కిముచ్యతే పృథక్త్వాభిధానాత్ ఇతి। యావతా ఇదానీమేవోక్తమ్ జాత్యాఖ్యాయాం సామాన్యభిధానాదైకార్థ్యమ్ ఇతి?

- జాతిశబ్దేన హి ద్రవ్యాభిధానమ్ -

జాతిశబ్దేన హి ద్రవ్యమప్యభిధీయతే, జాతిరపి।

కథం పునర్జ్ఞాయతే జాతిశబ్దేన ద్రవ్యమప్యభిధీయత ఇతి?

ఏవం హి కశ్చిన్మహతి గోమణ్డలే గోపాలకమాసీనం పృచ్ఛతి- అస్త్యత్ర కాఞ్చిద్గాం పశ్యసి ఇతి। స పశ్యతి- పశ్యతి చాయం గాః, పృచ్ఛతి చ- కాఞ్చిదత్ర గాం పశ్యసి ఇతి, నూనమస్య ద్రవ్యం వివక్షితమ్ ఇతి। తద్యదా- ద్రవ్యాభిధానం తదా బహువచనం భవిష్యతి, యదా సామాన్యాభిధానం తదైకవచనం భవిష్యతి ।।
జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్బహువచనమన్యతరస్యామ్ ।। 58 ।।

-1-2-59- అస్మదో ద్వయోశ్చ

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథమ్- అహం బ్రవీమి ఆవాం బ్రూవః వయం బ్రూమః?

ఇమానీన్ద్రియాణి కదాచిత్స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్షితాని భవన్తి। తద్యథా- ఇదం మే అక్షి సుష్ఠు పశ్యతి, అయం మే కర్ణః సుష్ఠు శృణోతీతి। కదాచిత్పారతన్త్ర్యేణ వివక్షితాని భవన్తి- అనేనాక్ష్ణా సుష్ఠు పశ్యామి, అనేన కర్ణేన సుష్ఠు శృణోమీతి। తద్యదా స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్షా తదా బహువచనం భవిష్యతి। యదా పారతన్త్ర్యేణ తదైకవచనద్వివచనే భవిష్యతః ।। అస్మదో ద్వయోశ్చ ।। 59 ।।

[M.2.068]

-1-2-60- ఫల్గునీప్రోష్ఠపదానాం చ నక్షత్రే

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథమ్ - ఉదితే పూర్వే ఫల్గున్యౌ, ఉదితాః పూర్వాః ఫల్గున్యః। ఉదితే పూర్వే ప్రోష్ఠపదే, ఉదితాః పూర్వాః ప్రోష్ఠపదాః?

ఫల్గునీసమీపగతే చన్ద్రమసి ఫల్గునీశబ్దో వర్తతే। బహవస్తేఽర్థాస్తత్ర యుక్తం బహువచనమ్। యదా

తయోరేవాభిధానం తదా ద్వివచనం భవిష్యతి ।। ఫల్గునీప్రోష్ఠపదానాం చ నక్షత్రే ।। 60 ।।

-1-2-61- ఛన్దసి పునర్వస్వోరేకవచనమ్

-1-2-62- విశాఖయోశ్చ

ఇమావపి యోగౌ శక్యావవక్తుమ్।

కథమ్?

- పునర్వసువిశాఖయోః సుపాం సులుక్పూర్వసవర్ణేతి సిద్ధమ్ -

పునర్వసువిశాఖయోః సుపాం సులుక్పూర్వసవర్ణ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।। ఛన్దసి పునర్వస్వోరేకవచనమ్ ।। 61 ।। విశాఖయోశ్చ ।। 62 ।।

-1-2-63- తిష్యపునర్వస్వోర్నక్షత్రద్వన్ద్వే బహువచనస్య ద్వివచనం నిత్యమ్

తిష్యపునర్వస్వోరితి కిమర్థమ్?

కృత్తికారోహిణ్యః।

నక్షత్ర ఇతి కిమర్థమ్?

తిష్యశ్చ మాణవకః, పునర్వసూ చ మాణవకౌ, తిష్యపునర్వసవః।

అథ నక్షత్ర ఇతి వర్తమానే పునర్నక్షత్రగ్రహణం కిమర్థమ్?

అయం తిష్యపునర్వసుశబ్దోఽస్త్యేవ జ్యోతిషి వర్తతే। అస్తి చ కాలవాచీ। తద్యథా- బహవస్తిష్యపునర్వసవోఽతిక్రాన్తాః, కతరేణ తిష్యేణ గత ఇతి। తద్యో జ్యోతిషి వర్తతే తస్యేదం గ్రహణమ్।

[M.2.069]

అథ వా నక్షత్ర ఇతి వర్తమానే పునర్నక్షత్రగ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనమ్- విదేశస్థమపి తిష్యపునర్వస్వోః కార్యం (తదపి) నక్షత్రస్యైవ యథా స్యాత్। తిష్యపుష్యయోర్నక్షత్రాఽణి యలోపో వక్తవ్యః ఇతి నక్షత్రగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।

అథ వా నక్షత్రే ఇతి వర్త్_మానే పునర్నక్షత్రగ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనం తిష్యపునర్వసుపర్యాయవాచినామపి యథా స్యాత్ తిష్యపునర్వసూ, సిధ్యపునర్వసూ।

అథ ద్వన్ద్వ ఇతి కిమర్థమ్?

యస్తిష్యస్తౌ పునర్వసూ యేషాం త ఇమే తిష్యపునర్వసవ ఉన్ముగ్ధాః।

।। సర్వో ద్వన్ద్వో విభాషైకవదితి పరిభాషాధికరణమ్ ।।

బహువచనస్యేతి కిమర్థమ్?

ఉదితం తిష్యపునర్వసు।

కథం చాత్రైకవచనమ్?

జాతిద్వన్ద్వ ఏకవద్భవతీతి।

అప్రాణినామ్ ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

[M.2.070]

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్బహువచనగ్రహణం కరోతి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః- సర్వో ద్వన్ద్వో విభాషయైకవద్భవతి ఇతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? బాభ్రవశాలఙ్కాయనమ్,

బాభ్రవశాలఙ్కాయనా ఇత్యేతత్సిద్ధం భవతి।

అథ వా నాత్ర భవన్తః ప్రాణినః, ప్రాణా ఏవాత్ర భవన్తః ।। తిష్యపునర్వస్వోర్నక్షత్రద్వన్ద్వే బహువచనస్య ద్వివచనం నిత్యమ్ ।। 63 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరిచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।। 2 ।।

-1-2-64- సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తౌ

।। పదకృత్యాధికరణమ్ ।।

రూపగ్రహణం కిమర్థమ్?

సమానానామేకశేష ఏకవిభక్తౌ ఇతీయత్యుచ్యమానే యత్రైవ సర్వం సమానం శబ్దోఽర్థశ్చ, తత్రైవ స్యాత్- వృక్షాః ప్లక్షా ఇతి। ఇహ న స్యాత్ - అక్షాః పాదా మాషా ఇతి। రూపగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి। రూపం నిమిత్తత్వేనాశ్రీయతే। శ్రుతౌ చ రూపగ్రహణమ్।

అథైకగ్రహణం కిమర్థమ్?

సరూపాణాం శేష ఏకవిభక్తౌ ఇతీయత్యుమానే ద్విబహ్వోరపి శేషః ప్రసజ్యేత। ఏకగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।

అథ శేషగ్రహణం కిమర్థమ్?

సరూపాణాం శేష ఏకవిభక్తౌ ఇతీయత్యుచ్మానే ఆదోశోఽయం విజ్ఞాయేత।

తత్ర కో దోషః?

అశ్వశ్చాఽశ్వశ్చాఽశ్వౌ। ఆన్తర్యతో ద్వ్యుదాత్తవతః స్థానినో ద్వ్యుదాత్తవానాదేశః ప్రసజ్యేత। లోప్యలోపితా చ న ప్రకల్పేత।

తత్ర కో దోషః?

గర్గా వత్సా ఉర్వాః। యఞఞోః బహుష్వఞోః బహుష్విత్యుచ్యమానో లుఙ్న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్। యఞన్తం యద్బహుషు అఞన్తం యద్బహుషు ఇత్యేవం భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్, ఇహ హి దోషః స్యాత్- కాశ్యపప్రతికృతయః కాశ్యపా ఇతి।

ఏకవిభక్తావితి కిమర్థమ్?

పయః పయో జరయతి, వాసో వాసశ్ఛాదయతి, బ్రాహ్మణాభ్యాం చ కృతం బ్రాహ్మణాభ్యాం చ దేహీతి।

।। సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్ ।।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

- ప్రత్యర్థం శబ్దనివేశాన్నై కేనానేకస్యాభిధానమ్ -

ప్రత్యర్థం శబ్దా అభినివిశన్తే। కిమిదం ప్రత్యర్థమితి? అర్థమర్థం ప్రతి ప్రత్యర్థమ్। ప్రత్యర్థం శబ్దనివేశాత్। ఏతస్మాత్కారణాన్నై కేన శబ్దేనానేకస్యార్థస్యాభిధానం ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః?

- తత్రానేకార్థాభిధానేఽనేకశబ్దత్వమ్ -

తత్రానేకార్థాభిధానేఽనేకశబ్దత్వం ప్రాప్నోతి। ఇష్యతే చైకేనాప్యనేకస్యాభిధానం స్యాదితి। తచ్చాఽన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతి। తస్మాదేకశేషః। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి।

కిమిదం ప్రత్యర్థం శబ్దా అభినివిశన్త ఇత్యేతం దృష్టాన్తమాస్థాయ సరూపాణామేకశేష ఆరభ్యతే,

న పునరప్రత్యర్థం శబ్దా అభినివిశన్త ఇత్యేతం దృష్టాన్తమాస్థాయ విరూపాణామనేకశేష ఆరభ్యతే?

తత్రైతత్స్యాత్- లఘీయసీ సరూపనివృత్తిః, గరీయసీ విరూపప్రతిపత్తిరితి।

తచ్చ న। లఘీయసీ విరూపప్రతిపత్తిః।

కిం కారణమ్? యత్ర హి బహూనాం సరూపాణామేకః శిష్యతే తత్రాఽవరతో ద్వయోః సరూపయోర్నివృత్తిర్వక్తవ్యా స్యాత్।

ఏవమప్యేతస్మిన్ సతి కిఞ్చిదాచార్యః సుకరతరకం చైకశేషారమ్భం మన్యతే।

।। ఏకశేషస్యానైమిత్తికత్వసాధనాధికరణమ్ ।।

కిం పునరయమేకవిభక్తావేకశేషో భవతి?

ఏవం భవితుమర్హతి।

- ఏకవిభక్తావితి చేన్నాఽభావాద్విభక్తేః -

ఏకవిభక్తావితి చేత్తన్న। కిం కారణమ్? అభావాద్విభక్తేః। నహి సముదాయాత్పరా విభక్తిరస్తి। కిం కారణమ్? అప్రాతిపదికత్వాత్।

నను చ అర్థవత్ ప్రాతిపదికమ్ ఇతి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా భవిష్యతి।

నియమాన్న ప్రాప్నోతి- అర్థవత్సముదాయానాం సమాసగ్రహణం నియమార్థమ్ ఇతి।

యది పునః పృథక్సర్వేషాం విభక్తిపరాణామేకశేష ఉచ్యేత?

- పృథక్సర్వేషామితి చేదేకశేషే పృథగ్విభక్త్యుపలబ్ధిస్తదాశ్రయత్వాత్ -

పృథక్సర్వేషామితి చేదేకశేషే పృథగ్విభక్త్యుపలబ్ధిః ప్రాప్నోతి।

కిముచ్యతే ఏకశేషే పృథగ్విభక్త్యుపలబ్ధిః ఇతి।

యావతా సమయః కృతో న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా న కేవలః ప్రత్యయః ఇతి। తదాశ్రయత్వాత్ ప్రాప్నోతి। యత్ర హి ప్రకృతినిమిత్తా ప్రత్యయనివృత్తిస్తత్రాఽప్రత్యయికాయాః ప్రకృతేః ప్రయోగే భవతి- అగ్నిచిత్సోమసుదితి యథా। యత్ర చ ప్రత్యయనిమిత్తా ప్రకృతినివృత్తిస్తత్రాఽప్రకృతికస్య ప్రత్యయస్య ప్రయోగో భవతి- అధునా ఇయానితి యథా।

అస్తు। సంయోగాన్తలోపేన సిద్ధమ్।

కుతో ను ఖల్వేతత్- పరయోర్వృక్షశబ్దయోర్నివృత్తిర్భవిష్యతి, న పునః పూర్వయోరితి? తత్రైతత్స్యాత్పూర్వనివృత్తావపి సత్యాం సంయోగాదిలోపేన సిద్ధమితి।

న సిధ్యతి। తత్రాఽవరతో ద్వయోస్సకారయోః శ్రవణం ప్రసజ్యేత।

యత్ర చ సంయోగాన్తలోపో నాస్తి, తత్ర చ న సిధ్యతి।

క్వ చ సంయోగాన్తలోపో నాస్తి?

ద్వివచనబహువచనయోః।

యది పునః సమాస ఏకశేష ఉచ్యేత।

కిం కృతం భవతి?

కశ్చిద్వచనలోపః పరిహృతో భవతి।

తత్తర్హి సమాసగ్రహణం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? తిష్యపునర్వస్వోర్నక్షత్రద్వన్ద్వే బహువచనస్య ద్వివచనం నిత్యమ్ (1.2.63) ఇతి।

- సమాస ఇతి చేత్స్వరసమాసాన్తేషు దోషః -

సమాస ఇతి చేత్స్వరసమాసాన్తేషు దోషో భవతి। స్వర- అశ్వశ్చాఽశ్వశ్చ అశ్వౌ। సమాసాన్తోదాత్తత్వే కృత ఏకశేషః ప్రాప్నోతి। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్- సమాసాన్తోదాత్తత్వం క్రియతామేకశేష- ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాత్సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్। సమాసాన్తోదాత్తత్వే చ దోషో భవతి। స్వర।

సమాసాన్త- ఋుక్చ ఋుక్చ ఋుచౌ। సమాసాన్తే కృతేఽసారూప్యాదేకశేషో న ప్రాప్నోతి। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్- సమాసాన్తః క్రియతామేకశేష ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాత్సమాసాన్తః। సమాసాన్తే చ దోషో భవతి।

- అభ్యాశ్రయే చైకశేషవచనమ్ -

అఙ్గాశ్రయే చ కార్య ఏకశేషో వక్తవ్యః। స్వసా చ స్వసారౌ చ స్వసారః। అఙ్గాశ్రయే

కృతేఽసారూప్యాదేకశేషో న ప్రాప్నోతి। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమఙ్గాశ్రయం క్రియతామేకశేష ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాదఙ్గాశ్రయమ్।

- తిఙ్సమాసే తిఙ్సమాసవచనమ్ -

తిఙ్సమాసే తిఙ్సమాసో వక్తవ్యః।

ఏకం తిఙ్గ్రహణమనర్థకమ్। సమాసే తిఙ్సమాస ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

నానర్థకమ్। తిఙ్సమాసే ప్రకృతే తిఙ్సమాసో వక్తవ్యః।

- తిఙ్విధిప్రతిషేధశ్చ -

తిఙ్ చ కశ్చిద్విధేయః, కశ్చిత్ప్రతిషేధ్యః। పచతి చ పచతి చ పచతః। తశ్శబ్దో విధేయః, తిశబ్దః ప్రతిషేధ్యః।

యది పునరసమాస ఏకశేషః ఉచ్యేత?

- అసమాసే వచనలోపః -

యద్యసమాసే వచనలోపో వక్తవ్యః।

నను చోత్పతత్రైవ వచనలోపం చోదితాః స్మః।

ద్వివచనబహువచనవిధిం ద్వన్ద్వప్రతిషేధం చ వక్ష్యతి, తదర్థం పునశ్చోద్యతే।

- ద్వివచనబహువచనవిధిః -

ద్వివచనబహువచనాని విధేయాని। వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షౌ। వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షా ఇతి।

- ద్వన్ద్వప్రతిషేధశ్చ -

ద్వన్ద్వస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షౌ, వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షా ఇతి। చార్థే ద్వన్ద్వః (2.2.29) ఇతి ద్వన్ద్వః ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః। అనవకాశ ఏకశేషో ద్వన్ద్వం బాధిష్యతే।

సావకాశ ఏకశేషః। కోఽవకాశః? తిఙన్తాన్యవకాశః।

యది పునః పృథక్సర్వేషాం విభక్త్యన్తానామేకశేష ఉచ్యేత? కిం కృతం భవతి? కశ్చిద్వచనలోపః పరిహృతో భవతి। విభక్త్యన్తానామేకశేషే విభక్త్యన్తానామేవ తు నివృత్తిర్భవతి।

- ఏకవిభక్త్యన్తానామితి తు పృథగ్విభక్తిప్రతి షేధార్థమ్ -

ఏకవిభక్త్యన్తానామ్ ఇతి తు వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? పృథగ్విభక్తిప్రతి షేధార్థమ్। పృథగ్విభక్త్యన్తానాం మా భూత్। బ్రాహ్మణాభ్యాం చ దేహి బ్రాహ్మణాభ్యాం చ కృతమ్।

- న వాఽర్థవిప్రతి షేధాద్యుగపద్వచనాఽభావః -

న వైష దోషః। కిం కారణమ్? అర్థవిప్రతి షేధాత్। విప్రతిషిద్ధావేతావర్థౌ కర్తా సమ్ప్రదానమిత్యశక్యౌ యుగపన్నిర్దేష్టుమ్। తయోర్విప్రతిషిద్ధత్వాద్యుగపద్వచనం న భవిష్యతి।

- అనేకార్థాశ్రయశ్చ పునరేకశేషః -

అనేకమర్థం సమ్ప్రత్యాయయిష్యామీత్యేకశేష ఆరభ్యతే।

- తస్మాన్నైకశబ్దత్వమ్ -

తస్మాదేకశబ్దత్వం న భవిష్యతి।

అయం తర్హి దోషః కశ్చిద్వచనలోపో ద్వివచనబహువచనవిధిర్ద్వన్ద్వప్రతి షేధశ్చ ఇతి।

యది పునః ప్రాతిపదికానామేకశేష ఉచ్యేత? కిం కృతం భవతి? వచనలోపః పరిహృతో భవతి।

- ప్రాతిపదికానామేకశేషే మాతృమాత్రోః ప్రతి షేధః సరూపత్వాత్ -

ప్రాతిపదికానామేకశేషే మాతృమాత్రోః ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। మాతా చ జనయిత్రీ, మాతరౌ చ ధాన్యస్య మాతృమాతరః। కిం కారణమ్? సరూపత్వాత్। సరూపాణి హ్యేతాని ప్రాతిపదికాని।

కిముచ్యతే ప్రాతిపదికానామేకశేషే మాతృమాత్రోః ప్రతి షేధో వక్తవ్య ఇతి, న పునర్యస్యాపి విభక్త్యన్తానామేకశేషస్తేనాపి మాతృమాత్రోః ప్రతి షేధో వక్తవ్యః స్యాత్। తస్యాపి హ్యేతాని క్వచిద్విభక్త్యన్తానాం సరూపాణి, మాతృభ్యాం చ మాతృభ్యాం చేతి?

అథ మతమేతద్విభక్త్యన్తానాం సారూప్యే భవితవ్యమేవైకశేషేణేతి, ప్రాతిపదికానామేవైకశేషే దోషో

భవతి। ఏవం చ కృత్వా చోద్యతే।

- హరితహరిణశ్యేతశ్యేనరోహితరోహిణానాం స్త్రియాముపసఙ్ఖ్యానమ్ -

హరితహరిణశ్యేతశ్యేనరోహితరోహిణానాం స్త్రియాముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। హరితస్య స్త్రీ హరిణీ, హరిణస్యాపి హరిణీ, హరిణీ చ హరిణీ చ హరిణ్యౌ। శ్యేతస్య స్త్రీ శ్యేనీ, శ్యేనస్యాపి స్త్రీ శ్యేనీ, శ్యేనీ చ శ్యేనీ చ శ్యేన్యౌ। రోహితస్య స్త్రీ రోహిణీ, రోహిణస్యాపి రోహిణీ, రోహిణీ చ రోహిణీ చ

రోహిణ్యౌ।

- న వా పదస్యాఽర్థే ప్రయోగాత్ -

న వైష దోషః। కిం కారణమ్? పదస్యార్థే ప్రయోగాత్। పదమర్థే ప్రయుజ్యతే। విభక్త్యన్తం చ పదమ్। రూపం చేహా శ్రీయతే। రూపనిర్గ్రహశ్చ శబ్దస్య నాన్తరేణ లౌకికం ప్రయోగాత్। తస్మింశ్చ లౌకికే ప్రయోగే సరూపాణ్యేతాని।

అపర ఆహ- న వా పదస్యాఽర్థే ప్రయోగాత్। న వైష పక్ష ఏవాస్తి ప్రాతిపదికానామేకశేష ఇతి। కిం కారణమ్? పదస్యార్థే ప్రయోగాత్। పదమర్థే ప్రయుజ్యతే, విభక్త్యన్తం చ పదమ్। రూపం చేహా శ్రీయతే। రూపనిర్గ్రహశ్చ శబ్దస్య నాన్తరేణ లౌకికం ప్రయోగమ్। తస్మింశ్చ లౌకికే ప్రయోగే ప్రాతిపదికానాం ప్రయోగో నాస్తి।

అథానేన పక్షేణార్థః స్యాత్ప్రాతిపదికానామేకశేష ఇతి।

బాఢమర్థః।

కిం వక్తవ్యమేతత్?

న హి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే? ఏతేనైవాభిహితం సూత్రేణ సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తౌ ఇతి। కథమ్?

విభక్తిః సారూప్యేణాశ్రీయతే। అనైమిత్తిక ఏకశేషః। ఏకవిభక్తౌ లౌకికే ప్రయోగే యాని సరూపాణి తేషామేకశేషో భవతి।

క్వ?

యత్ర వా తత్ర వేతి।

అథానేన పక్షేణార్థః స్యాద్- విభక్త్యన్తానామేకశేషః ఇతి?

బాఢమర్థః।

కిం వక్తవ్యమేతత్?

నహి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

ఏతదప్యేతేనైవాభిహితం సూత్రేణ సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తౌ ఇతి।

కథమ్?

నేదం పారిభాషిక్యా విభక్తేర్గ్రహణమ్।

కిం తర్హి?

అన్వర్థగ్రహణమ్- విభాగో విభక్తిరితి। ఏకవిభాగే యాని సరూపాణి తేషామేకశేషో భవతీతి।

నను చోక్తమ్- కశ్చిద్వచనలోపో ద్వివచనబహువచనవిధిర్ద్వన్ద్వప్రతిషేధశ్చ ఇతి।

నైషః దోషః। యత్తావదుచ్యతే- కశ్చిద్వచనలోపో ద్వివచనబహువచనవిధిః ఇతి।

- సహవివక్షాయామేకశేషః -

యుగపద్వివక్షాయామేకశేషేణ భవితవ్యమ్।

న తర్హీదానీమిదం భవతి- వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షౌ, వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షా ఇతి? నైతత్సహవివక్షాయాం భవతి। అథాపి నిదర్శయితుం బుద్ధిరేవం నిదర్శయితవ్యమ్- వృక్షౌ చ వృక్షౌ చ వృక్షౌ, వృక్షాశ్చ వృక్షాశ్చ వృక్షాశ్చ వృక్షా ఇతి।

యదప్యుచ్యతే- ద్వన్ద్వప్రతిషేధశ్చ వక్తవ్య ఇతి। నైష దోషః। అనవకాశ ఏకశేషో ద్వన్ద్వం

బాధిష్యతే।

నను చోక్తమ్- సావకాశ ఏకశేషః। కోఽవకాశః? తిజన్తాన్యవకాశః ఇతి।

న తిజన్తాన్యేకశేషారమ్భం ప్రయోజయన్తి। కిం కారణమ్? యథాజాతీయకానాం ద్వితీయస్య పదస్య ప్రయోగే సార్మథ్యమస్తి తథాజాతీయకానామేకశేషః। న చ తిజన్తానాం ద్వితీయపదస్య ప్రయోగే సార్మథ్యమస్తి। కిం కారణమ్? ఏకా హి క్రియా। ఏకేనోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య ద్వితీయస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్- ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఇతి।

యది తర్హ్యేకా క్రియా, ద్వివచనబహువచనాని న సిధ్యన్తి- పచతః పచన్తి।

నైతాని క్రియాపేక్షాణి। కిం తర్హి? సాధనాపేక్షాణి।

అథ వా పునరస్తు ఏకవిభక్తౌ ఇతి?

నను చోక్తమ్- ఏకవిభక్తావితి చేన్నాఽభావాద్విభక్తేః ఇతి।

నైష దోషః। పరిహృతమేతత్- అర్థవత్త్రాతిపదికమితి ప్రాతిపదికసఞ్జ్ఞా భవిష్యతి ఇతి।

నను చోక్తమ్- నియమాన్న ప్రాప్నోతి, అర్థవత్సముదాయానాం సమాసగ్రహణం నియమార్థమ్ ఇతి।

నైష దోషః। తుల్యజాతీయస్య నియమః। కశ్చ తుల్యజాతీయః? యథాజాతీయకానాం సమాసః। కథఞ్జాతీయకానాం సమాసః? సుబన్తానామ్।

- సర్వత్రాఽపత్యాదిషూపసఙ్ఖ్యానమ్ -

సర్వేషు పక్షేష్వపత్యాదిషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్? భిక్షాణాం సమూహో భైక్షమితి।

సర్వత్ర ఇత్యుచ్యతే ప్రాతిపదికానాం చైకశేషే సిద్ధమ్।

అపత్యాదిష్విత్యుచ్యతే బహవశ్చాపత్యాదయః। గర్గస్యాపత్యం బహవో గర్గాః। ఏకా ప్రకృతిర్బహవశ్చ యఞః। అసారూప్యాదేకశేషో న ప్రాప్నోతి।

నను చ యథైవ బహవో యఞః, ఏవం ప్రకృతయోఽపి బహ్వ్యః స్యుః।

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి దోషః స్యాత్- గర్గా వత్సా బిదా ఉర్వా ఇతి। అఞో యఞో బహుషు యఞో బహుష్విత్యుచ్యమానో లుఙ్న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్। అఞన్తం యద్ బహుషు, యఞన్తం యద్ బహుష్విత్యేవం భవిష్యతి।

నను చోక్తమ్- నైవం శక్యమిహ హి దోషః స్యాత్- కాశ్యపప్రతికృతయః కాశ్యపా ఇతి।

నైష దోషః। లౌకికస్య తత్ర గోత్రస్య గ్రహణమ్, న చైతల్లౌకికం గోత్రమ్।

అథ వా పునరస్త్వేకా ప్రకృతిర్బహవశ్చ యఞః?

నను చోక్తమ్- అసారూప్యాదేకశేషో న ప్రాప్నోతీతి।

- సిద్ధం తు సమానార్థానామేకశేషవచనాత్ -

సిద్ధమేతత్। కథమ్? సమానార్థానామేకశేషో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

యది సమానార్థానామేకశేష ఉచ్యతే, కథమక్షాః పాదా మాషా ఇతి?

- నానార్థానామపి సరూపాణామ్ -

నానార్థానామపి సరూపాణామేకశేషో వక్తవ్యః।

- ఏకార్థానామపి విరూపాణామ్ -

ఏకార్థానామపి విరూపాణామేకశేషో వక్తవ్యః। వక్రదణ్డశ్చ కుటిలదణ్డశ్చ- వక్రదణ్డౌ. కుటిలదణ్డావితి వా।

- స్వరభిన్నానాం యస్యోత్తరస్వరవిధిః -

స్వరభిన్నానాం యస్యోత్తరః స్వరవిధిస్తస్యైకశేషో వక్తవ్యః। అక్షశ్చ అక్షశ్చ అక్షౌ। మీమాంసకశ్చ మీమాంసకశ్చ మీమాంసకౌ।

।। సఙ్ఖ్యాశబ్దానామేకశేషాభావాధికరణమ్ ।।

ఇహ కస్మాన్న భవతి- ఏకశ్చ ఏకశ్చ ద్వౌ చ ద్వౌ చేతి?

- సఙ్ఖ్యాయా అర్థాఽసమ్ప్రత్యయాదన్యపదార్థత్వాచ్చానేకశేషః -

సఙ్ఖ్యాయా అర్థాఽసమ్ప్రత్యయాదేకశేషో న భవిష్యతి। నహ్యేకావిత్యనేనార్థో గమ్యతే। అన్యపదార్థత్వాచ్చ సఙ్ఖ్యాయా ఏకశేషో న భవిష్యతి। ఏకశ్చ ఏకశ్చేత్యస్య ద్వౌ ఇత్యర్థః। ద్వౌ చ ద్వౌ

చేత్యస్య చత్వార ఇత్యర్థః।

నైతౌ స్తః పరిహారౌ। యత్తావదుచ్యతే- సఙ్ఖ్యాయా అర్థాసమ్ప్రత్యయాత్ ఇతి। అర్థాసమ్ప్రత్యయేఽపి హి సత్యేకశేషో భవతి। తద్యథా- గార్గ్యశ్చ గార్గ్యాయణశ్చ గార్గ్యౌ। న చోచ్యతే వృద్ధయువానావితి, భవతి చైకశేషః। యదప్యుచ్యతే- అన్యపదార్థత్వాచ్చ ఇతి। అన్యపదార్థేఽప్యేకశేషో భవతి। తద్యథా- వింశతిశ్చ వింశతిశ్చ వింశతీ ఇతి।

తయోశ్చత్వారింశదిత్యర్థః।

ఏవం తర్హి నేమౌ పృథక్పరిహారౌ। ఏకపరిహారోఽయమ్ సఙ్ఖ్యాయా అర్థాఽసమ్ప్రత్యయాదన్యపదార్థత్వాచ్చ ఇతి। యత్ర హ్యర్థాఽసమ్ప్రత్యయ ఏవ వా, అన్యపదార్థత్వైవ వా, భవతి తత్రైకశేషో గార్గ్యౌ విశతీ ఇతి యథా।

అథ వా నేమే ఏకశేషశబ్దాః। యది తర్హి నేమ ఏకశేషశబ్దాః సముదాయశబ్దాస్తర్హి భవన్తి। తత్ర కో దోషః? ఏకవచనం ప్రాప్నోతి। ఏకార్థా హి సముదాయా భవన్తి। తద్యథా- యూథమ్, శతమ్, వనమితి।

సన్తు తర్హ్యేకశేషశబ్దాః। కింకృతం సారూప్యమ్? అన్యోన్యకృతం సారూప్యమ్? సన్తి పునః కేచిదన్యేఽపి శబ్దా యేషామన్యోఽన్యకృతో భావః?

సన్తి ఇత్యాహ। తద్యథా- మాతా పితా భ్రాతేతి।

విషమ ఉపన్యాసః। సకృదేతే శబ్దాః ప్రవృత్తా అపాయేష్వపి వర్తన్తే। ఇహ పునరేకేనాప్యపాయే న

భవతి చత్వార ఇతి।

అన్యదిదానీమేతదుచ్యతే- సకృదేతే శబ్దాః ప్రవృత్తా అపాయేష్వపి వర్తన్తే ఇతి। యత్తు భవానస్మాంశ్చోదయతి- సన్తి పునః కేచిదన్యేఽపి శబ్దా యేషామన్యోకృతో భావః ఇతి।

తత్రైతేఽస్మాభిరుపన్యస్తాః। తత్రైతద్భవానాహ- సకృదేతే శబ్దాః ప్రవృత్తా అపాయేష్వపి వర్తన్తే ఇతి। ఏతచ్చ వార్తమ్।

ఏకైకో నోద్యన్తుం భారం శక్నోతి యత్కథం తత్ర।

ఏకైకః కర్తా స్యాత్సర్వే వా స్యుః కథం యుక్తమ్ ।। 1 ।।

కారణముద్యమనం చేన్నోద్యచ్ఛతి చాన్తరేణ తత్తుల్యమ్।

తస్మాత్పృథక్ పృథక్ తే కర్తారః సవ్యపేక్షాస్తు ।। 2 ।।

।। ప్రథమమధ్యమోత్తమానామేకశేషవిధానాధికరణమ్ ।।

- ప్రథమమధ్యమోత్తమానామేకశేషోఽసరూపత్వాత్ -

ప్రథమమధ్యమోత్తమానామేకశేషో వక్తవ్యః। పచతి చ పచసి చ పచథః। పచసి చ పచామి చ పచావః। పచతి చ పచసి చ పచామి చ పచామః। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? అసరూపత్వాత్।

।। సూత్రప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్ ।।

- ద్వివచనబహువచనాఽప్రసిద్ధిరేకార్థత్వాత్ -

ద్వివచనబహువచనయోశ్చాఽప్రసిద్ధిః। కిం కారణమ్? ఏకార్థత్వాత్ ఏకోఽయమవశిష్యతే తేనానేన తదర్థేన భవితవ్యమ్। కిమర్థేన? యదర్థ ఏకః। కిమర్థశ్చైకః? ఏకార్థః।

- నైకార్థ్యమ్ -

నాయమేకార్థః। కిం తర్హి? ద్వ్యర్థో బహ్వర్థశ్చ।

- నైకార్థ్యమితి చేదారమ్భానర్థక్యమ్ -

నైకార్థ్యమితి చేదేకశేషారమ్భోఽనర్థకః స్యాత్। ఇహ హి శబ్దస్య స్వాభావికీ వాఽనేకార్థతా స్యాద్వాచనికీ వా।

తద్యది తావత్స్వాభావికీ-

- అశిష్య ఏకశేష ఏకేనోక్తత్వాత్ -

అశిష్య ఏకశేషః। కిం కారణమ్? ఏకేనోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య ద్వితీయస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్- ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఇతి।

అథ వాచనికీ, తద్వక్తవ్యమ్- ఏకోఽయమవశిష్యతే, స చ ద్వ్యర్థో భవతి బహ్వర్థశ్చ ఇతి।

న వక్తవ్యమ్। సిద్ధమేకశేష ఇత్యేవ।

కథం పునరేకోయమవశిష్యత ఇత్యనేన ద్వ్యర్థతా బహ్వర్థతా వా శక్యా లబ్ధుమ్? తచ్చైకశేషకృతమ్। నహ్యన్తరేణ తద్వాచినః శబ్దస్య ప్రయోగం తస్యార్థస్య గతిర్భవతి। పశ్యామశ్చ పునరన్తరేణాపి తద్వాచినః శబ్దస్య ప్రయోగం తస్యార్థస్య గతిర్భవతీతి అగ్నిచిత్సోమసిదితి యథా। తే మన్యామహే- లోపకృతమేతత్- యేనాత్రాఽన్తరేణాపి తద్వాచినః శబ్దస్య ప్రయోగం తస్యార్థస్య గతిర్భవతి ఇతి। ఏవమిహాప్యేకశేషకృతమేతత్- యేనాత్రైకోఽయమవశిష్యత ఇత్యనేన ద్వ్యర్థతా బహ్వర్థతా చ భవతి।

ఉచ్యేత తర్హి న తు గమ్యేత। యో హి గామశ్వ ఇతి బ్రూయాదశ్వం వా గౌరితి, న జాతుచిత్సమ్ప్రత్యయః స్యాత్। తేనానేకార్థాభిధానే యత్నం కుర్వతాఽవశ్యం లోకః పృష్ఠతోఽనుగన్తవ్యః కేష్వర్థేషు లౌకికాః కాన్ శబ్దాన్ప్రయుఞ్జతే ఇతి। లోకే చైకైకస్మిన్ వృక్ష ఇతి ప్రయుఞ్జతే, ద్వయో వృక్షౌ ఇతి, బహుషు వృక్షా ఇతి। యది తర్హి లోకోఽవశ్యం శబ్దేషు ప్రమాణం, కిమర్థమేకశేష ఆరభ్యతే?

అథ కిమర్థం లోప ఆరభ్యతే?

ప్రత్యయలక్షణమాచార్యః ప్రార్థయమానో లోపమారభతే, ఏకశేషారమ్భే పునరస్య న

కిఞ్చిత్ప్రయోజనమస్తి।

నను చోక్తం- ప్రత్యర్థం శబ్దనివేశాన్నైకేనాఽనేకస్యాభిధానమ్ ఇతి। యది చైకేన శబ్దేనానేకస్యాఽర్థస్యాభిధానం స్యాన్న ప్రత్యర్థం శబ్దనివేశః కృతః స్యాత్।

- ప్రత్యర్థం శబ్దనివేశాన్నైకేనానేకస్యాఽభిధానాదప్రత్యర్థమితి చేత్తదపి ప్రత్యర్థమేవ -

ప్రత్యర్థం శబ్దనివేశాన్నైకేనానేకస్యాఽభిధానాదప్రత్యర్థమితి చేదేవముచ్యతే, యదప్యేకేనానేకస్యాభిధానం భవతి తదపి ప్రత్యర్థమేవ। యదపి హ్యర్థావర్థౌ ప్రతి తదపి ప్రత్యర్థమేవ। యదపి హ్యర్థానర్థాన్ప్రతి తదపి ప్రత్యర్థమేవ।

- యావతామభిధానం తావతాం ప్రయోగో న్యాయ్యః -

యావతామర్థానామభిధానం భవతి తావతాం శబ్దానాం ప్రయోగః ఇత్యేష పక్షో న్యాయ్యః।

- యావతామభిధానం తావతాం ప్రయోగో న్యాయ్య ఇతి చేదేకేనాప్యనేకస్యాఽభిధానమ్ -

యావతామభిధానం తావతాం ప్రయోగో న్యాయ్య ఇతి చేదేవముచ్యతే। ఏషోఽపి పక్షో న్యాయ్య ఏవ యదప్యేకేనానేకస్యాభిధానం భవతి।

యది తర్హ్యేకేనాఽనేకస్యాభిధానం భవతి- ప్లక్షన్యగ్రోధౌ।

- ఏకేనోక్తత్వాదపరస్య ప్రయోగోఽనుపపన్నః -

ఏకేనోక్తత్వాత్తస్యాఽర్థస్యాపరస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్? ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఇతి।

- ఏకేనోక్తత్వాదపరస్య ప్రయోగోఽనుపపన్న ఇతి చేదనుక్తత్వాత్ప్లక్షేణ న్యగ్రోధస్య న్యగ్రోధప్రయోగః -

ఏకేనోక్తత్వాదపరస్య ప్రయోగోఽనుపపన్న ఇతి చేదనుక్తః ప్లక్షేణ న్యగ్రోధార్థ ఇతి కృత్వా

న్యగ్రోధశబ్దః ప్రయుజ్యతే।

కథమనుక్తః। యదిదానీమేవోక్తమేకేనాప్యనేకస్యాఽభిధానం భవతీతి?
సరూపాణామేకేనాప్యనేకస్యాభిధానం భవతి న విరూపాణామ్।

కిం పునః కారణం సరూపాణామేకేనాప్యనేకస్యాభిధానం భవతి, న పునర్విరూపాణామ్?

- అభిధానం పునః స్వాభావికమ్ -

స్వాభావికమభిధానమ్।

- ఉభయదర్శనాచ్చ -

ఉభయం ఖల్వపి దృశ్యతే। విరూపాణామప్యేకేనానేకస్యాభిధానం భవతి। తద్యథా- ద్యావా హ క్షామా। ద్యావా చిదస్మై పృథివీ నమేతే ఇతి। విరూపాణాం కిల నామైకేనాఽనేకస్యాభిధానం స్యాత్కిం పునః సరూపాణామ్।

- ఆకృత్యభిధానాద్వైకం విభక్తౌ వాజప్యాయనః -

ఆకృత్యభిధానాద్వైకం శబ్దం విభక్తౌ వాజప్యాయన ఆచార్యో న్యాయ్యం మన్యతే। ఏకాఽఽకృతిః, సా చాభిధీయత ఇతి।

కథం పునర్జ్ఞాయతే- ఏకాఽఽకృతిః సా చాభిధీయతే ఇతి।

- ప్రఖ్యాఽవిశేషాత్ -

నహి గౌరియుక్తే విశేషః ప్రఖ్యాయతే- శుక్లా నీలా కపిలా కపోతికేతి।

యద్యపి తావత్ప్రఖ్యాఽవిశేషాజ్జ్ఞావతే- ఏకాఽఽకృతిః ఇతి, కుత స్త్వేతత్- సాఽభిధీయత ఇతి?

- అవ్యపవర్గగతేశ్చ -

అవ్యపవర్గతేశ్చ మన్యామహే ఆకృతిరభిధీయత ఇతి। నహి గౌరిత్యుక్తే వ్యపవర్గో గమ్యతే- శుక్లా నీలా కపిలా కపోతికేతి।

- జ్ఞాయతే చైకోపదిష్టమ్ -

జ్ఞాయతే ఖల్వప్యేకోపదిష్టమ్। గౌరస్య కదాచిదుపదిష్టో భవతి। స

తమన్యస్మిన్దేశేఽన్యస్మిన్కాలేఽన్యస్యాం చ వయోఽవస్థాయాం దృష్ట్వా జానాతి- అయం గౌః ఇతి।

కః పునరస్య విశేషః ప్రఖ్యాఽవిశేషాత్ ఇత్యతః?తస్యైవోపోద్బలకమేతత్- ప్రఖ్యాఽవిశేషాద్ జ్ఞాయతే చైకోపదిష్టమ్ ఇతి।

- ధర్మశాస్త్రం చ తథా -

ఏవం చ కృత్వా ధర్మశాస్త్రం ప్రకృతమ్, బ్రాహ్మణో న హన్తవ్యః సురా న పేయా ఇతి ,బ్రాహ్మణమాత్రం చ న హన్యతే, సురామాత్రం చ న పీయతే। యది ద్రవ్యం పదార్థః స్యాదేకం బ్రాహ్మణమహత్వైకాం చ సురామపీత్వాఽన్యత్ర కామచారః స్యాత్।

కః పునరస్య విశేషః అవ్యపవర్గగతేశ్చ ఇత్యతః?

తస్యైవోపోద్బలకమేతత్- అవ్యపవర్గగతేశ్చ, ధర్మశాస్త్రం చ తథా ఇతి।

- అస్తి చైకమనేకాధికరణస్థం యుగపత్ -

అస్తి ఖల్వప్యేకమనేకాధికరణస్థం యుగపల్లభ్యతే। కిమ్? ఆదిత్యః। తద్యథా- ఏక ఆదిత్యోఽనేకాధికరణస్థో యుగపదుపలభ్యతే।

విషమ ఉపన్యాసః। నైకో ద్రష్టాఽఽదిత్యమనేకాధికరణస్థం యుగపదుపలభతే।

ఏవం తర్హి-

- ఇతీన్ద్రవద్విషయః -

తద్యథా- ఏక ఇన్ద్రోఽనేకస్మిన్ క్రతుశతే ఆహూతో యుగపత్సర్వత్ర భవతి। ఏవమాకృతిరపి

యుగపత్సర్వత్ర భవిష్యతి।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్- ఏకమనేకాధికరణస్థం యుగపదుపలభ్యత ఇతి।

- నైకమనేకాధికరణస్థం యుగపదితి చేత్తద్వైకశేషే -

యో హి మన్యతే- నైకమనేకాధికరణస్థం యుగపదుపలభ్యత ఇతి। ఏకశేషే తస్య దోషః స్యాత్। ఏకశేషేఽపి నైకో వృక్షశబ్దోఽనేకమర్థం యుగపదభిదధీత।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమాకృతిరభిధీయత ఇతి।

- ద్రవ్యాభిధానే హ్యాకృత్యసమ్ప్రత్యయః -

ద్రవ్యాభిధానే సత్యాకృతేరసమ్ప్రత్యయః స్యాత్ ।। తత్ర కో దోషః?

- తత్రాఽసర్వద్రవ్యగతిః -

తత్రాఽసర్వద్రవ్యగతిః ప్రాప్నోతి। అసర్వద్రవ్యగతౌ కో దోషః? గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయః ఇతి। ఏకః శాస్త్రోక్తం కుర్వీత, అపరోఽశాస్త్రోక్తమ్। అశాస్త్రోక్తే చ క్రియమాణే విగుణం కర్మ భవతి, విగుణే చ కర్మణి ఫలాఽనవాప్తిః।

ననుచ యస్యాప్యాకృతిః పదార్థస్తస్యాపి, యద్యనవయవేన చోద్యతే న చానువధ్యతే। విగుణం కర్మ భవతి। విగుణే చ కర్మణి ఫలాఽనవాప్తిః। ఏకాఽఽకృతిః ఇతి ప్రతిజ్ఞా హీయేత। యచ్చాస్య పక్షస్యోపాదానే ప్రయోజనమ్- ఏకశేషో న వక్తవ్య ఇతి, స చేదానీం వక్తవ్యో భవతి।

ఏవం తర్హ్యనవయవేన చోద్యతే, ప్రత్యేకం చ పరిసమాప్యతే, యథాఽఽదిత్యః।

నను చ యస్యాపి ద్రవ్యం పదార్థస్తస్యాప్యనవయవేన చోద్యతే, ప్రత్యేకం చ పరిసమాప్యతే। ఏకశేషస్త్వయా వక్తవ్యః। త్వయాఽపి తర్హి ద్వివచనబహువచనాని సాధ్యాని।

- చోదనాయాం చైకస్యోపాధివృత్తేః -

చోదనాయాం చైకస్యోపాధివృత్తేర్మన్యామహే- ఆకృతిరభిధీయతే ఇతి। ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేత్। ఏకం నిరుప్య ద్వితీయస్తృతీయశ్చ నిరుప్యతే। యది చ ద్రవ్యం పదార్థః స్యాదేకం నిరుప్య ద్వితీయస్య తృతీయస్య చ నిర్వపణం న ప్రకల్పేత।

కః పునరేతయోర్జాతిచోదనయోర్విశేషః? ఏకా నిర్వృత్తేన, అపరా నిర్వర్త్యేన।

- ద్రవ్యాభిధానం వ్యాడిః -

ద్రవ్యాభిధానం వ్యాడిరాచార్యో న్యాయ్యం మన్యతే- ద్రవ్యమభిధీయతే ఇతి।

- తథా చ లిఙ్గవచనసిద్ధిః -

ఏవం చ కృత్వా లిఙ్గవచనాని సిద్ధాని భవన్తి। బ్రాహ్మణీ బ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణౌ బ్రాహ్మణా ఇతి।

- చోదనాసు చ తస్యారమ్భాత్ -

చోదనాసు చ తస్యారమ్భాన్మన్యామహే- ద్రవ్యమభిధీయత ఇతి।
గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయ ఇతి। ఆకృతౌ చోదితాయాం ద్రవ్యే
ఆరమ్భణాలమ్భనప్రోక్షణవిశసనాదీని క్రియన్తే।

- న చైకమనేకాధికరణస్థం యుగపత్ -

న ఖల్వప్యేకమనేకాధికరణస్థం యుగపదుపలభ్యతే। నహ్యేకో దేవదత్తో యుగపత్స్రుఘ్నే భవతి

మథురాయాం చ।

- వినాశే ప్రాదుర్భావే చ సర్వం తథా స్యాత్ -

కిమ్? వినశ్యేచ్చ ప్రాదుఃష్యాచ్చ। శ్వా మృతః ఇతి, శ్వా నామ లోకే న ప్రచరేత్। గౌర్జాతః ఇతి, సర్వం గోభూతమనవకాశం స్యాత్।

- అస్తి చ వైరూప్యమ్ -

అస్తి ఖల్వపి వైరూప్యమ్- గౌశ్చ గౌశ్చ, ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి।

- తథా చ విగ్రహః -

ఏవం చ కృత్వా విగ్రహ ఉపపన్నో భవతి- గౌశ్చ గౌశ్చేతి।

- వ్యర్థేషు చ ముక్తసంశయమ్ -

వ్యర్థేషు చ ముక్తసంశయం భవతి। ఆకృతావపి పదార్థ ఏకశేషో వక్తవ్యః। అక్షాః పాదా మాషా ఇతి।

- లిఙ్గవచనసిద్ధిర్గుణస్యాऽనిత్యత్వాత్ -

లిఙ్గవచనాని సిద్ధాని భవన్తి। కుతః? గుణస్యానిత్యత్వాత్। అనిత్యా గుణా అపాయిన ఉపాయినశ్చ। కిం య ఏతే శుక్లాదయః? న ఇత్యాహ। స్త్రీపున్నపుంసకాని సత్త్వగుణాః, ఏకత్వద్విత్వబహుత్వాని చ। కదాచిదాకృతిరేకత్వేన యుజ్యతే, కదాచిద్ద్విత్వేన, కదాచిద్ బహుత్వేన, కదాచిత్స్త్రీత్వేన, కదాచిత్పుంస్త్వేన, కదాచిన్నపుంసకత్వేన।

భవేల్లిఙ్గపరిహార ఉపపన్నః, వచనపరిహారస్తు నోపపద్యతే। యది హి కదాచిదాకృతిరేకత్వేన యుజ్యతే కదాచిద్ద్విత్వేన కదాచిద్ బహుత్వేన ఏకాऽऽకృతిః ఇతి ప్రతిజ్ఞా హీయేత, యచ్చాస్య పక్షస్యోపాదానే ప్రయోజనముక్తమ్ ఏకశేషో న వక్తవ్యః ఇతి, స చేదానీం వక్తవ్యో భవతి।

ఏవం తర్హి-

- లిఙ్గవచనసిద్ధిర్గుణవివక్షాऽనిత్యత్వాత్ -

లిఙ్గవచనాని సిద్ధాని భవన్తి। కుతః? గుణవివక్షాయా అనిత్యత్వాత్। అనిత్యా గుణవివక్షా। కదాచిదాకృతిరేకత్వేన వివక్షితా భవతి, కదాచిద్ద్విత్వేన, కదాచిద్ బహుత్వేన, కదాచిత్స్త్రీత్వేన, కదాచిత్పుంస్త్వేన, కదాచిన్నపుంసకత్వేన।

భవేల్లిఙ్గపరిహార ఉపపన్నః, వచనపరిహారస్తు నోపపద్యతే। యది కదాచిదాకృతిరేకత్వేన వివక్షితా భవతి కదాచిద్ద్విత్వేన కదాచిద్ బహుత్వేన, ఏకాऽऽకృతిః ఇతి చ ప్రతిజ్ఞా హీయేత। యచ్చాస్య పక్షస్యోపాదానే ప్రయోజనముక్తమ్- ఏకశేషో న వక్తవ్య ఇతి, స చేదానీం వక్తవ్యో భవతి।

లిఙ్గపరిహారశ్చాపి నోపపద్యతే। కిం కారణమ్? ఆవిష్టలిఙ్గా జాతిర్యల్లిఙ్గముపాదాయ

ప్రవర్తతే। ఉత్పత్తిప్రభృత్యావినాశాత్తల్లిఙ్గం న జహాతి।

తస్మాన్న వైయాకరణైః శక్యం లౌకికం లిఙ్గమాస్థాతుమ్। అవశ్యం కశ్చిత్స్వకృతాన్త ఆస్థేయః। కోऽసౌ స్వకృతాన్తః?

- సంస్త్యానప్రసవౌ లిఙ్గమ్ -

సంస్త్యానప్రసవౌ లిఙ్గమాస్థేయౌ।

కిమిదం సంస్త్యానప్రసవావితి?

- సంస్త్యానే స్త్యాయతేర్డ్రట్ స్త్రీ సూతేః సప్ప్రసవే పుమాన్ -

నను చ లోకేఽపి స్త్యాయతేరేవ స్త్రీ, సూతేశ్చ పుమాన్?

అధికరణసాధనా లోకే స్త్రీ- స్త్యాయత్యస్యాం గర్భ ఇతి। కర్తృసాధనశ్చ పుమాన్- సూతే పుమానితి। ఇహ పునరుభయం భావసాధనం- స్త్యానం ప్రవృత్తిశ్చ।

కస్య పునః స్త్యానం స్త్రీ, ప్రవృత్తిర్వా పుమాన్?

గుణానామ్।

కేషామ్?

శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధానామ్। సర్వాశ్చ పునర్మూర్తయ ఏవమాత్మికాః- సంస్త్యానప్రసవగుణాః శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధవత్యః। యత్రాల్పీయాంసో గుణాస్తత్రాఽవరస్త్రయః- శబ్దః స్పర్శో రూపమితి। రసగన్ధౌ న సర్వత్ర। ప్రవృత్తిః ఖల్వపి నిత్యా। నహీదం కశ్చిదపి స్వస్మిన్నాత్మని ముహూర్తమప్యవతిష్ఠతే, వర్ద్ధతే యావదనేన వర్ద్ధితవ్యమపచయేన వా యుజ్యతే। తచ్చోభయం సర్వత్ర।

యద్యుభయం సర్వత్ర, కుతో వ్యవస్థా?

వివక్షాతః। సంస్త్యానవివక్షాయాం స్త్రీ, ప్రసవవివక్షాయాం పుమాన్, ఉభయోరప్యవివక్షాయాం నపుంసకమ్। తత్ర లిఙ్గవచనసిద్ధిర్గుణవివక్షాఽనిత్యత్వాద్ ఇతి లిఙ్గపరిహార ఉపపన్నః।

వచనపరిహారస్తు నోపపద్యతే।

వచనపరిహారశ్చాప్యుపపన్నః। ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః- అథ యస్య ద్రవ్యం పదార్థః కథం తస్య ఏకవచనద్వివచనబహువచనాని భవన్తి ఇతి? ఏవం స వక్ష్యతి- ఏకస్మిన్నేకవచనమ్, ద్వయోర్ద్వివచనమ్, బహుషు బహువచనమ్ ఇతి। యది తస్యాపి వాచనికాని న స్వాభావికాని। అహమప్యేవం వక్ష్యామి- ఏకస్మిన్నేకవచనం ద్వయోర్ద్వివచనం బహుషు బహువచనమ్ ఇతి। నహ్యాకృతిపదార్థకస్య ద్రవ్యం న పదార్థః, ద్రవ్యపదార్థకస్య వాఽఽకృతిర్న పదార్థః। ఉభయోరుభయం పదార్థః। కస్యచిత్ కిఞ్చిత్ప్రధానభూతం కిఞ్చిద్ గుణభూతమ్। ఆకృతిపదార్థకస్యాకృతిః ప్రధానభూతా, ద్రవ్యం గుణభూతమ్। ద్రవ్యపదార్థకస్య ద్రవ్యం ప్రధానభూతమాకృతిర్గుణభూతా।గుణభూతా।

- గుణవచనవద్వా -

గుణవచనవద్వా లిఙ్గవచనాని భవిష్యన్తి। తద్యథా- గుణవచనానాం శబ్దానామాశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవన్తి- శుక్లం వస్త్రమ్, శుక్లా శాటీ, శుక్లః కమ్బలః శుక్లౌ కమ్బలౌ, శుక్లాః కమ్బలా ఇతి। యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి గుణస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్ గుణస్యాపి భవతి।

ఏవమిహాపి యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితాఽఽకృతిస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తదాకృతేరపి భవిష్యతి।

- అధికరణగతిః సాహచర్యాత్ -

ఆకృతావారమ్భణాదీనాం సమ్భవో నాస్తీతి కృత్వాఽఽకృతిసహచరితే ద్రవ్యే ఆరమ్భణాదీని భవిష్యన్తి।

- న చైకమనేకాధికరణస్థం యుగపదిత్యాదిత్యవద్విషయః -

న ఖల్వప్యేకమనేకాధికరణస్థం యుగపదుపలభ్యత ఇత్యాదిత్యవద్విషయో భవిష్యతి। తద్యథా- ఏక ఆదిత్యోఽనేకాధికరణస్థో యుగపదుపలభ్యతే।

విషమ ఉపన్యాసః। నైకో ద్రష్టాఽనేకాధికరణస్థమాదిత్యం యుగపదులభతే।

ఏవం తర్హి-

- ఇతీన్ద్రవద్విషయః -

తద్యథైక ఇన్ద్రోఽనేకస్మిన్క్రతుశతే ఆహూతో యుగపత్సర్వత్ర భవత్యేవమాకృతిర్యుగపత్సర్వత్ర భవేదితి।

- అవినాశోఽనాశ్రితత్వాత్ -

ద్రవ్యవినాశే ఆకృతేరవినాశః। కుతః? అనాశ్రితత్వాత్। అనాశ్రితాఽఽకృతిర్ద్రవ్యమ్।

కిముచ్యతే అనాశ్రితత్వాద్ ఇతి, యదిదానీమేవోక్తమ్- అధికరణగతిః సాహచర్యాత్ ఇతి?।

ఏవం తర్హి-

- అవినాశోఽనైకాత్మ్యాత్ -

ద్రవ్యవినాశే ఆకృతేరవినాశః। కుతః? అనైకాత్మ్యాత్। అనేక ఆత్మాఽఽకృతేర్ద్రవ్యస్య చ। తద్యథా- వృక్షస్థోఽవతానో వృక్షే ఛిన్నేఽపి న వినశ్యతి।

- వైరూప్యవిగ్రహౌ ద్రవ్యభేదాత్ -

వైరూప్యవిగ్రహావపి ద్రవ్యభేదాద్భవిష్యతః।

- వ్యర్థేషు సామాన్యాత్సిద్ధమ్ -

విభిన్నార్థేషు చ సామాన్యాత్సిద్ధం సర్వమ్। సర్వత్ర అశ్నోతేరక్షః, పద్యతేః పాదః, మిమీతేర్మాషః। తత్ర క్రియాసామాన్యాత్సిద్ధమ్।

అపరస్త్వాహ- పురాకల్పే ఏతదాసీత్షోడశమాషాః కార్షాపణమ్, షోడశపలాశ్చ మాషశంవట్యః। తత్ర సఙ్ఖ్యాసామాన్యాత్సిద్ధమ్ ।। సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తౌ ।। 64 ।।

[M.2.102]

-1-2-65- వృద్ధో యూనా తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః

ఇహ కస్మాన్న భవతి- అజశ్చ బర్కరశ్చ, అశ్వశ్చ కిశోరశ్చ, ఉష్ట్రశ్చ కరభశ్చేతి?

తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇత్యుచ్యతే। న చాత్ర తల్లక్షణ ఏవ విశేషః।

తల్లక్షణ ఏవ విశేషో యత్సమానాయామాకృతౌ శబ్దభేదః ।। వృద్ధో యూనా తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ।। 65 ।।

-1-2-66- స్త్రీ పుంవచ్చ

ఇదం సర్వేష్వేవ స్త్రీగ్రహణేషు విచార్యతే- స్త్రీగ్రహణేషు స్త్రీప్రత్యయగ్రహణం వా స్యాత్, స్త్ర్యర్థగ్రహణం వా,

స్త్రీశబ్దగ్రహణం వా ఇతి।

కిం చాతః?

యది ప్రత్యయగ్రహణం వా, శబ్దగ్రహణం వా, గార్గీ చ గార్గ్యాయణౌ చ గర్గాః కేన యశబ్దో న శ్రూయతే। అస్త్రియామ్ ఇతి హి లుగుచ్యతే। ఇహ చ గార్గీ చ గార్గ్యాయణౌ చ గర్గాన్పశ్య తస్మాచ్ఛసో నః పుసి

(6.1.103) ఇతి నత్వం చ ప్రాప్నోతి। అథాऽర్థగ్రహణమ్, న దోషో భవతి।

[M.2.103]

యథా న దోషస్తథాస్తు।

ఇహ కస్మాన్న భవతి- అజా చ బర్కరశ్చ, వడవా చ కిశోరశ్చ, ఉష్ట్రీ చ కరభశ్చేతి?
తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేష ఇత్యుచ్యతే। న చాऽత్ర తల్లక్షణ ఏవ విశేషః।

తల్లక్షణ ఏవ విశేషో యత్సమానాయామాకృతౌ శబ్దభేదః ।। స్త్రీ పుంవచ్చ ।। 66 ।।

-1-2-67- పుమాన్ స్త్రియా

।। అనిష్టవారణాధికరణమ్ ।।

ఇహ కస్మాన్న భవతి- హంసశ్చ వరటా చ, కచ్ఛపశ్చ దులీ చ, ఋశ్యశ్చ రోహిత్ చ ఇతి?
తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేష ఇత్యుచ్యతే। న చాऽత్ర తల్లక్షణ ఏవ విశేషః।

తల్లక్షణ ఏవ విశేషో యత్సమానాయామాకృతౌ శబ్దభేదః ।। పుమాన్ స్త్రియా ।। 67 ।।

-1-2-68- భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామ్

కిమర్థమిదముచ్యతే, న పుమాన్ స్త్రియా ఇత్యేవ సిద్ధమ్?

న సిధ్యతి। తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇత్యుచ్యతే, న చాత్ర తల్లక్షణ ఏవ విశేషః।

తల్లక్షణ ఏవ విశేషో యత్సమానాయామాకృతౌ శబ్దభేదః।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదిమం యోగం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో యత్రోర్ధ్వం ప్రకృతేస్తల్లక్షణ ఏవ విశేషస్తత్రైకశేషో భవతి ఇతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

హంసశ్చ వరటా చ, కచ్ఛపశ్చ దులిశ్చ, ఋశ్యశ్చ రోహిత్ చ ఇతి। అత్రైకశేషో న భవతి।

పూర్వయోర్యోగయోర్భూయాన్పరిహారః- యావద్ బ్రూయాద్ గోత్రం యూనేతి తావద్వృద్ధో యూనేతి। పూర్వసూత్రే గోత్రస్య వృద్ధమ్ ఇతి సఞ్జ్ఞా క్రియతే।

[M.2.104]

।। ప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్ ।।

- అసరూపాణాం యువస్థవిరస్త్రీపుంసానాం విశేషస్యాఽవివక్షితత్వాత్సామాన్యస్య చ వివక్షితత్వాత్సిద్ధమ్ -

అసరూపాణాం యువస్థవిరస్త్రీపుంసానాం విశేషశ్చాఽవివక్షితః, సామాన్యం చ వివక్షితమ్। విశేషస్యాఽవివక్షితత్వాత్సామాన్యస్య చ వివక్షితత్వాత్ సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తౌ (1.2.64) ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

।। అనిష్టవారణాధికరణమ్ ।।

పుమాన్ స్త్రియా (1.2.67) ఇహ కస్మాన్న భవతి- బ్రాహ్మణవత్సా చ బ్రాహ్మణీవత్సశ్చేతి?

- బ్రాహ్మణవత్సాబ్రాహ్మణీవత్సయోర్లిఙ్గస్యాఽవిభక్తిపరస్య విశేషవాచకత్వాదనేకశేషః -

బ్రాహ్మణవత్సాబ్రాహ్మణీవత్సయోర్లిఙ్గస్యాఽవిభక్తిపరస్య విశేషవాచకత్వాదేకశేషో న భవిష్యతి। యత్ర లిఙ్గం విభక్తిపరమేవ విశేషవాచకం తత్రైకశేషో భవతి। నాఽత్ర లిఙ్గం

విభక్తిపరమేవ విశేషవాచకమ్।

యది తర్హి యత్ర లిఙ్గం విభక్తిపరమేవ విశేషవాచకం తత్రైకేశేషో భవతి, ఇహ న ప్రాప్నోతి కారకశ్చ కారికా చ కారకౌ। నహ్యత్ర లిఙ్గం విభక్తిపరమేవ విశేషవాచకమ్। కిం తర్హి? ఇత్వమపి।

కథం పునరిదం విజ్ఞాయతే శబ్దో యా స్త్రీ తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇతి, ఆహోస్విత్ అర్థో యా స్త్రీ తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇతి?

కిం చాతః?

[M.2.105]

యది విజ్ఞాయతే శబ్దో యా స్త్రీ తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇతి, సిద్ధం కారకశ్చ

కారికా చ కారకౌ। ఇదం తు న సిద్ధ్యతి- గోమాంశ్చ గోమతీ చ గోమన్తౌ। అథ విజ్ఞాయతే- అర్థో యా స్త్రీ తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇతి, సిద్ధం గోమాంశ్చ గోమతీ చ గోమన్తౌ। ఇదం తు న సిధ్యతి- కారకశ్చ కారికా చ కారకౌ ఉభయథాపి పటుశ్చ పట్వీ చ పటూ ఇత్యేతన్న సిధ్యతి।

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే- శబ్దో యా స్త్రీ తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇతి, నాఽపి అర్థో యా స్త్రీ తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇతి। కథం తర్హి? శబ్దార్థౌ యా స్త్రీ తత్సద్భావేన చ తల్లక్షణో విశేష ఆశ్రీయతే।

ఏవం చ కృత్వేహాఽపి ప్రాప్తిః- బ్రాహ్మణవత్సా చ బ్రాహ్మణీవత్సశ్చ ఇతి।

ఏవం తర్హీదమిహ వ్యపదేశ్యం సదాచార్యో న వ్యపదిశతి। కిమ్? తత్ ఇత్యనువర్త్తతే। తదిత్యనేన ప్రకృతౌ స్త్రీపుంసౌ ప్రతినిర్దిశ్యేతే। కౌ చ ప్రకృతౌ? ప్రధానే। ప్రధానం యా శబ్దస్త్రీ, ప్రధానం యాఽర్థస్త్రీతి ।। భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామ్ ।। 68 ।।

-1-2-69- నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామ్

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథం- శుక్లశ్చ కమ్బలః శుక్లం చ వస్త్రం తదిదం శుక్లమ్, తే ఇమే శుక్లే। శుక్లశ్చ కమ్బలః శుక్లా చ బృహతికా శుక్లం వస్త్రం తదిదం శుక్లమ్, తానీమాని శుక్లాని?

- ప్రధానే కార్యసమ్ప్రత్యయాచ్ఛేషః -

ప్రధానే కార్యసమ్ప్రత్యయాచ్ఛేషో భవిష్యతి। కిం చ ప్రధానమ్? నపుంసకమ్। కథం పునర్జ్ఞాయతే నపుంసకం ప్రధానమ్ ఇతి? ఏవం హి దృశ్యతే లోకే- అనిర్జ్ఞాతేఽర్థే గుణసన్దేహే చ నపుంసకలిఙ్గం ప్రయుజ్యతే। కిం జాతమ్ ఇత్యుచ్యతే। ద్వయం చైవ హి జాయతే- స్త్రీ వా పుమాన్వా। తథా- విదూరేఽవ్యక్తరూపం దృష్ట్వా వక్తారో భవన్తి- మహిషీరూపమివ బ్రాహ్మణీరూపమివ। ప్రధానే కార్యసమ్ప్రత్యయాన్నపుంసకస్య శేషో భవిష్యతి।

[M.2.106]

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్- ఏకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి వక్ష్యామి ఇతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

- ఆకృతివాచిత్వాదేకవచనమ్ -

ఆకృతివాచిత్వాదేకవచనం భవిష్యతి। యదా ద్రవ్యాభిధానం తదా ద్వివచనబహువచనే భవిష్యతః ।। నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ ।। 69 ।।

భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామ్

-1-2-70- పితా మాత్రా

-1-2-71- శ్వశురః శ్వశ్ర్వా

।। సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్ ।।

కిమర్థమిదముచ్యతే। న పుమాన్స్త్రియా (1.2.67) ఇత్యేవ సిద్ధమ్?

- భ్రాతృపుత్రపితృశ్వశురాణాం కారణాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశః -

భ్రాతృపుత్రపితృశ్వశురాణాం కారణాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశో భవతి।

[M.2.107]

- భ్రాతృపుత్రపితృశ్వశురాణాం కారణాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశ ఇతి చేత్తుల్యకారణత్వాత్సిద్ధమ్ -

యది తావద్బిభర్తీతి భ్రాతా, స్వసర్యప్యేతద్భవతి। తథా- యది పునాతీతి ప్రీణాతీతి వా పుత్రః, దుహితర్యప్యేతద్భవతి।

తథా యది పాతి పాలయతీతి వా పితా, మాతర్యప్యేతద్భవతి।

తథా యద్యాశ్వాప్తవ్యః శ్వశురః, శ్వశ్ర్వామప్యేతద్భవతి।

- దర్శనం వై హేతుః -

నహి స్వసరి భ్రాతృశబ్దో దృశ్యతే।

- దర్శనం హేతురితి చేత్తుల్యమ్ -

దర్శనం హేతురితి చేత్తుల్యమేతద్భవతి। స్వసర్యపి భ్రాతృశబ్దో దృశ్యతామ్। తుల్యం హి కారణమ్।

- న వా ఏష లోకే సమ్ప్రత్యయః -

నహి లోకే భ్రాతాఽఽనీయతామ్ ఇత్యుక్తే స్వసాఽఽనీయతే।

- తద్విషయం చ -

తద్విషయం చైతద్ ద్రష్టవ్యం భవతి- స్వసరి భ్రాతృత్వమ్। కింవిషయమ్? ఏకశేషవిషయమ్।

యుక్తం పునర్యన్నియతవిషయా నామ శబ్దాః స్యుః?

బాఢం యుక్తమ్।

- అన్యత్రాపి తద్విషయదర్శనాత్ -

అన్యత్రాపి నియతవిషయాః శబ్దా దృశ్యన్తే। తద్యథా- సమానే రక్తే వర్ణే గౌర్లోహిత ఇతి భవతి అశ్వః శోణః ఇతి। సమానే చ కాలే వర్ణే గౌః కృష్ణ ఇతి భవతి అశ్వో హేమ ఇతి। సమానే చ శుక్లే వర్ణే గౌః శ్వేత ఇతి భవతి అశ్వః కర్క ఇతి ।। భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామ్ ।। పితా మాత్రా ।। 70 ।। శ్వశురః శ్వశ్ర్వా ।। 71 ।।

-1-2-72- త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమ్

- త్యదాదితః శేషే పున్నపుంసకతో లిఙ్గవచనాని -

త్యదాదితః శేషే పున్నపుంసకతో లిఙ్గవచనాని భవన్తి। సా చ దేవదత్తశ్చ తౌ। సా చ కుణ్డే చ తాని।

[M.2.108]

- అద్వన్ద్వతత్పురుషవిశేషణానామ్ -

అద్వన్ద్వతత్పురుషవిశేషణానామితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్- స చ కుక్కుటః, సా చ మయూరీ, కుక్కుటమయూర్యౌ తే। అర్ధం పిపల్యాస్తత్, అర్ధపిప్పలీ చ సా- అర్ధపిప్పల్యౌ తే।

।। ప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్ ।।

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్। కథమ్?

- త్యదాదీనాం సామాన్యార్థత్వాత్ -

త్యదాదీనాం సామాన్యమర్థః। ఆతశ్చ సామాన్యం దేవదత్తేఽపి హి స ఇత్యేతద్భవతి, యజ్ఞదత్తేఽపి।

త్యదాదీనాం సామాన్యార్థత్వాచ్ఛేషో భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనం- పరస్య శేషం వక్ష్యామి ఇతి।

- పరస్య చోభయవాచిత్వాత్ -

ఉభయవాచి పరమ్।

- పూర్వశేషదర్శనాచ్చ -

పూర్వస్య ఖల్వపి శేషో దృశ్యతే- స చ యశ్చ తావానయ యావానయ ఇతి।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనం- ద్వన్ద్వో మా భూత్ ఇతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

- సామాన్యవిశేషవాచినోశ్చ ద్వన్ద్వాఽభావాత్సిద్ధమ్ -

సామాన్యవిశేషవాచినోశ్చ ద్వన్ద్వో న భవతీతి వక్తవ్యమ్।

యది సామాన్యవిశేషవాచినోర్ద్వన్ద్వో న భవతీత్యుచ్యతే, శూద్రాభీరమ్ గోబలీవర్దమ్ తృణోలపమ్ ఇతి న సిధ్యతి।

నైష దోషః। ఇహ తావచ్ఛూద్రాభీరమితి,- ఆభీరా జాత్యన్తరాణి।

గోబలీవర్దమ్ ఇతి,- గావ ఉత్కాలితపుంస్కా వాహాయ చ విక్రయాయ చ, స్త్రియ ఏవావశిష్యన్తే।

[M.2.109]

తృణోలపమితి,- అపాములపమితి నామధేయమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్। సామాన్యేనోక్తత్వాద్విశేషస్య ప్రయోగో న భవిష్యతి। సామాన్యేనోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య, విశేషస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్? ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఇతి।

న తర్హీదానీమిదం భవతి- తం బ్రాహ్మణమానయ గార్గ్యమ్ ఇతి?

భవతి। యదా నియోగతస్తస్యైవానయనం భవతి।

ఏవం తర్హి యేనైవ ఖల్వపి హేతునైతద్వాక్యం భవతి- తం బ్రాహ్మణమానయ గార్గ్యమ్ ఇతి। తేనైవ హేతునా వృత్తిరపి ప్రాప్నోతి। తస్మాత్సామాన్యవిశేషవాచినోర్ద్వన్ద్వో న భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।। త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమ్ ।। 72 ।।

-1-2-73- గ్రామ్యపశుసఙ్ఘేష్వతరుణేషు స్త్రీ

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

[M.2.110]

కథం- గావ ఇమాశ్చరన్తి, అజా ఇమాశ్చరన్తి?

గావ ఉత్కాలితపుంస్కా వాహాయ చ విక్రయాయ చ। స్త్రియ ఏవావశిష్యన్తే।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్- గ్రామ్యేష్వితి వక్ష్యామి ఇతి। ఇహ మా భూత్- న్యఙ్కవ ఇమే, సూకరా ఇమ ఇతి।

కః పునరర్హత్యగ్రామ్యాణాం పుంస ఉత్కాలయితుమ్, యే గ్రహీతుమశక్యాః। కుత ఏవ వాహాయ చ విక్రయాయ చ। ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్- పశుష్వితి వక్ష్యామి ఇతి। ఇహ మా భూత్- బ్రాహ్మణా ఇమే, వృషలా ఇమే।

కః పునరర్హత్యపశూనాం పుంస ఉత్కాలయితుం యేఽశక్యా వాహాయ చ విక్రయాయ చ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్- సఙ్ఘేష్వితి వక్ష్యామి ఇతి। ఇహ మా భూత్- ఏతౌ గావౌ చరతః।

కః పునరర్హతి నిర్జ్ఞాతేఽర్థేఽన్యథా ప్రయోక్తుమ్।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్- అతరుణేష్వితి వక్ష్యామి ఇతి। ఇహ మా భూత్- ఉరుణకా ఇమే, బర్కరా ఇమ ఇతి।

కః పునరర్హతి తరుణానాం పుంస ఉత్కాలయితుం యేఽశక్యా వాహాయ చ విక్రయాయ చ।

- అనేకశఫేషు -

అనేకశఫేష్వితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్। అశ్వాశ్చరన్తి, గర్దభాశ్చరన్తీతి ।।
గ్రామ్యపశుసఙ్ఘేష్వతరుణేషు స్త్రీ ।। 73 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్ ।। పాదశ్చ సమాప్తః ।।

.

ప్రథమోఽధ్యాయః-తృతీయపాదః

-1-3-1- భూవాదయో ధాతవః

కుతోఽయం వకారః ? యది తావత్సంహితయా నిర్దేశః క్రియతే భ్వాదయ ఇతి భవితవ్యమ్ । అథాఽసంహితయా భూ-ఆదయ ఇతి భవితవ్యమ్ । అత ఉత్తరం పఠతి--

భూవాదీనాం వకారోయం మఙ్గలార్థః ప్రయుజ్యతే ।

మాఙ్గలిక ఆచార్యో మహతః శాస్త్రౌఘస్య మఙ్గలార్థం వకారమాగమం ప్రయుఙ్క్తే ? మఙ్గలాదీని మఙ్గలమధ్యాని మఙ్గలాన్తాని హి శాస్త్రాణి ప్రథన్తే వీరపురుషాణి చ భవన్త్యాయుష్మత్పురుషాణి చాఽధ్యేతారశ్చ మఙ్గలయుక్తా యథా స్యురితి ।

అథాఽఽదిగ్రహణం కిమర్థమ్ ? యది తావత్పఠ్యన్తే నార్థ ఆదిగ్రహణేన । అన్యత్రాపి హ్యయం పఠన్నాదిగ్రహణం న కరోతి । క్వాన్యత్ర ? మృడమృదగుధకుషక్లిశవదవసః క్త్వా (1.2.7) ఇతి । అథ న పఠ్యన్తే నతరామర్థ ఆదిగ్రహణేన । నహ్యపఠితాః శక్యా ఆదిగ్రహణేన విశేషయితుమ్ । ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదాదిగ్రహణం కరోతి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽస్తి చ పాఠో బాహ్యశ్చ సూత్రాద్ఇతి । కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? పాఠేన ధాతుసంజ్ఞేత్యేతదుపపన్నం భవతి ।

పాఠేన ధాతుసంజ్ఞాయాం సమానశబ్దప్రతిషేధః ।। 1 ।।

పాఠేన ధాతుసంజ్ఞాయాం సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । యా ఇతి ధాతుః, యా ఇత్యాబన్తః । వా ఇతి ధాతుః, వా ఇతి నిపాతః । ను ఇతి ధాతుః, ను ఇతి ప్రత్యయశ్చ నిపాతశ్చ । దివితి ధాతుః, దివితి ప్రాతిపదికమ్ ।

కిం చ స్యాద్యద్యేతేషామపి ధాతుసంజ్ఞా స్యాత్ ? ధాతోః (3.1.91) ఇతి తవ్యదాదీనాముత్పత్తిః ప్రసజ్యేత । । నైష దోషః । సాధనే తవ్యదాదయో విధీయన్తే సాధనం చ క్రియాయాః । క్రియాఽభావాత్సాధనాఽభావః । సాధనాభావాత్సత్యామపి ధాతుసంజ్ఞాయాం తవ్యదాదయో న భవిష్యన్తి ।

ఇదం తర్హి--యాః పశ్య ఆతో ధాతోః (6.4.140) ఇతి లోపః ప్రసజ్యేత । నైష దోషః । అనాపః ఇత్యేవం సః ।

అస్య తర్హి వాశబ్దస్య నిపాతస్యాఽధాతురితి ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాః ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత । అప్రాతిపదికత్వాత్స్వాద్యుత్పత్తిర్న స్యాత్ । నైష దోషః । నిపాతస్యాఽనర్థకస్య ప్రాతిపదికత్వం చోదితం తత్రానర్థకగ్రహణం న కరిష్యతే, నిపాతః ప్రాతిపదికమిత్యేవ ।

ఇహ తర్హి--త్రస్నూ ఇతి--అచిశ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙౌ (6.4.77) ఇత్యువఙాదేశః ప్రసజ్యేత । నైష దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న ప్రత్యయస్యోవఙాదేశో భవతీతి, యదయం తత్ర శ్నుగ్రహణం కరోతి ।

అస్య తర్హి దివ్శబ్దస్యాఽధాతురితి ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాః ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత । అప్రాతిపదికత్వాత్స్వాద్యుత్పత్తిర్న స్యాత్ । నైష దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయత్యుత్పద్యన్తే దివ్శబ్దాత్స్వాదయ ఇతి, యదయం దివః సావౌత్త్వం శాస్తి।। నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్ । కిమ్ ? దివ్శబ్దో యః ప్రాతిపదికం తదర్థమేతత్స్యాత్--అక్షద్యూరితి । న వై అత్రేష్యతే । అనిష్టం చ ప్రాప్నోతీష్టం చ న సిధ్యతి ।

ఏవం తర్హి--అననుబన్ధకగ్రహణే న సానుబన్ధకస్యేత్యేవమేతస్య న భవిష్యతి । ఏవమప్యననుబన్ధకో దివ్శబ్దో నాస్తీతి కృత్వా సానుబన్ధకస్య గ్రహణం విజ్ఞాస్యతే ।

పరిమాణగ్రహణం చ ।। 2 ।।

పరిమాణగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్ । ఇయానవధిర్ధాతుసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । కుతో హ్యేతద్ భూశబ్దో ధాతుసంజ్ఞో భవిష్యతి న పునర్భ్వేధశబ్దః -- ఇతి ?

యది పునః--క్రియావచనో ధాతురిత్యేతల్లక్షణం క్రియేత ? కా పునః క్రియా ? ఈహా । కా పునరీహా ? చేష్టా । కా పునశ్చేష్టా ? వ్యాపారః ।

సర్వథా భవాఞ్ఛబ్దేనైవ శబ్దానాచష్టే--న కించిదర్థజాతం నిదర్శయత్యేవంజాతీయికా క్రియేతి । క్రియా నామేయమత్యన్తాఽపరిదృష్టా । అశక్యా క్రియా పిణ్డీభూతా నిదర్శయితుం, యథా గర్భో నిర్లుఠితః । సాఽసావనుమానగమ్యా । కోఽసావనుమానః ? ఇహ సర్వేషు సాధనేషు సంనిహితేషు కదాచిత్పచతీత్యేతద్భవతి, కదాచిన్న భవతి ।

యస్మిన్సాధనే సంనిహితే పచతీత్యేతద్భవతి సా నూనం క్రియా । అథవా యయా దేవదత్త ఇహ భూత్వా పాటలిపుత్రే భవతి సా నూనం క్రియా ।

కథం పునర్జ్ఞాయతే క్రియావచనాః పచాదయ ఇతి । యదేతేషాం కరోతినా సామానాధికరణ్యమ్ । కిం కరోతి ? పచతి । కిం

కరిష్యతి ? పక్ష్యతి । కిమకార్షీత్ ? అపాక్షీదితి । తత్ర--

క్రియావచన ఉపసర్గప్రత్యయప్రతిషేధః ।। 3 ।।

క్రియావచనే ధాతావుపసర్గప్రత్యయయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । పచతి ప్రపచతి । కిం పునః కారణం ప్రాప్నోతి ?

సంఘాతేనాఽర్థగతేః ।। 4 ।।

సంఘాతేన హ్యర్థో గమ్యతే సప్రకృతికేన సప్రత్యయకేన సోపసర్గేణ చ ।

అస్తి భవతివిద్యతీనాం చ ధాతుత్వమ్ ।। 5 ।।

అస్తిభవతివిద్యతీనాం చ ధాతుసంజ్ఞా వక్తవ్యా । యథా హి భవతా కరోతినా పచాదీనాం సామానాధికరణ్యం నిదర్శితం, న తథాఽస్త్యాదీనాం నిర్దశ్యతే । నహి భవతి--కిం కరోతి ? అస్తీతి ।

ప్రత్యయార్థస్యాఽవ్యతిరేకాత్ప్రకృత్యన్తరేషు ।

ప్రత్యయార్థస్యాఽవ్యతిరేకాత్ప్రకృత్యన్తరేషు మన్యామహే ధాతురేవ క్రియామాహేతి । పచతి పఠతి । ప్రకృత్యర్థోఽన్యశ్చాన్యశ్చ ప్రత్యయార్థః స ఏవ ।

ధాతోశ్చాఽర్థాభేదాత్ప్రత్యయాన్తరేషు ।

ధాతోశ్చాఽర్థాభేదాత్ప్రత్యయాన్తరేషు మన్యామహే--ధాతురేవ క్రియామాహేతి । పక్తిః పచనం పాక ఇతి । ప్రత్యయార్థోఽన్యశ్చాన్యశ్చ భవతి। ప్రకృత్యర్థః స ఏవ ।। కథం పునర్జ్ఞాయతే-- అయం ప్రకృత్యర్థః, అయం ప్రత్యయార్థ ఇతి ?

సిద్ధన్త్వన్వయవ్యతరేకాభ్యామ్ ।। 6 ।।

(సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ?) అన్వయాచ్చ వ్యతిరేకాచ్చ । కోఽసావన్వయో వ్యతిరేకో వా ? ఇహ పచతీత్యుక్తే కశ్చిచ్ఛబ్దః శ్రూయతే పచ్ఛబ్దశ్చకారాన్తః, అతిశబ్దశ్చ ప్రత్యయః । అర్థోఽపి కశ్చిద్

గమ్యతే--విక్లిత్తిః, కర్తృత్వమేకత్వం చ I పఠతీత్యుక్తే కశ్చిచ్ఛబ్దో హీయతే, కశ్చిదుపజాయతే, కశ్చిదన్వయీ I పచ్ఛబ్దో హీయతే, పఠ్శబ్ద ఉపజాయతే, అతిశబ్దోఽన్వయీ I అర్థోపి కశ్చిద్ధీయతే, కశ్చిదుపజాయతే, కశ్చిదన్వయీ I విక్లిత్తిర్హీయతే, పఠిక్రియోపజాయతే, కర్తృత్వం చైకత్వం చాన్వయీ I తే మన్యామహే--యః శబ్దో హీయతే తస్యాసావర్థః యోర్థో హీయతే, యః శబ్ద ఉపజాయతే తస్యాసావర్థః యోర్థ ఉపజాయతే, యః శబ్దోఽన్వయీ తస్యాసావర్థః యోఽర్థోన్వయీ I

విషమ ఉపన్యాసః I బహవో హి శబ్దా ఏకార్థా భవన్తి I తద్యథా--ఇన్ద్రః శక్రః పురుహూతః పురన్దరః I కన్దుః కోష్ఠః కుసూల ఇతి I ఏకశ్చ శబ్దో బహ్వర్థః I తద్యథా--అక్షాః పాదా మాషా ఇతి I అతః కిం I I న సాధీయోఽర్థవత్తా సిద్ధా భవతి ? నాపి బ్రూమోఽర్థవత్తా న సిధ్యతీతి I వర్ణితా హ్యర్థవత్తాఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ I తత్ర కుత ఏతదయం ప్రకృత్యర్థోఽయం ప్రత్యయార్థ ఇతి, న పునః ప్రకృతరేవోభావర్థౌ బ్రూయాత్ప్రత్యయ ఏవ వా ? సామాన్యశబ్దా ఏత ఏవం స్యుః I సామాన్యశబ్దాశ్చ నాన్తరేణ ప్రకరణం విశేషణం వా విశేషేష్వవతిష్ఠన్తే I యతస్తు ఖలు నియోగతః పచతీత్యుక్తే స్వభావతః కస్మింశ్చిద్విశేషే పచ్శబ్దో వర్తతేఽతో మన్యామహే--నేమే సామాన్యశబ్దా ఇతి I న చేత్సామాన్యశబ్దాః ప్రకృతిః ప్రకృత్యర్థే వర్త్తతే, ప్రత్యయః ప్రత్యయార్థే I

క్రియావిశేషక ఉపసర్గః I I 7 I I

పచతీతి క్రియా గమ్యతే, తాం ప్రో విశినష్టి I యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుం--యత్ర ధాతురుపసర్గం వ్యభిచరతి I యత్ర న ఖలు తం వ్యభిచరతి, తత్ర కథమ్--అధ్యేతి అధీతే ఇతి ? యద్యప్యత్ర ధాతురుపసర్గం న వ్యభిచరతి, ఉపసర్గస్తు ధాతుం వ్యభిచరతి I తే మన్యామహే--య ఏవాస్యాఽధేరన్యత్రాఽర్థః స ఇహాపీతి I కః పునరన్యత్రాఽధేరర్థః ? అధిరుపరిభావే వర్తతే I

ఇహ తర్హి వ్యక్తమర్థాన్తరం గమ్యతే--తిష్ఠతి ప్రతిష్ఠతే ఇతి I తిష్ఠతీతి వ్రజిక్రియాయాః నివృత్తిః I ప్రతిష్ఠత ఇతి వ్రజిక్రియా గమ్యతే I తే మన్యామహే--ఉపసర్గకృతమేతద్యేనాఽత్ర వ్రజిక్రియా గమ్యత ఇతి I ప్రోఽయం దృష్టాపచార ఆదికర్మణి వర్తతే I న చేదం నాస్తి--బహ్వర్థా అపి ధాతవో భవన్తీతి I తద్యథా--వపిః ప్రకిరణే దృష్టశ్ఛేదనే చాపి వర్త్తతే--కేశశ్మశ్రు వపతీతి I ఇర్డిః స్తుతిచోదనాయాచ్ఞాసు దృష్టః ప్రేరణే చాపి వర్తతే--అగ్నిర్వా ఇతో

వృష్టిమీట్టే, మరుతోఽముతశ్చ్యావయన్తీతి I కరోతిరభూతప్రాదుర్భావే దృష్టో నిర్మలీకరణే చాపి వర్తతే--పృష్ఠం కురు పాదౌ కురు I ఉన్మృదానేతి గమ్యతే I నిక్షేపణే చాపి వర్తతే--కటే కురు ఘటే కురు అశ్మానమితః కురు I స్థాపయేతి గమ్యతే I ఏవమిహాపి తిష్ఠతిరేవ వ్రజిక్రియామాహ తిష్ఠతిరేవ వ్రజిక్రియాయాః నివృత్తిమ్ I అయం తర్హి దోషః--అస్తిభవతివిద్యతీనాం

ధాతుత్వమితి ?

యది పునః-

భావవచనో ధాతుః

ఇత్యేతల్లక్షణం క్రియేత । కథం పునర్జ్ఞాయతే--భావవచనాః పచాదయ ఇతి ? యదేషాం భవతినా సామానాధికరణ్యమ్--భవతి పచతి, భవతి పక్ష్యతి, భవతి అపాక్షీదితి ।

కః పునర్భావః ? భవతేః స్వపదార్థో భవనం భావ ఇతి । యది భవతేః స్వపదార్థో భవనం భావః। విప్రతిషిద్ధానాం ధాతుసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి--భేదః ఛేదః । అన్యో హి భావోఽన్యోఽభావః । ఆతశ్చాన్యో భావోఽన్యోఽభావ ఇతి, యో హి యస్య భావమిచ్ఛతి స న తస్యాఽభావమ్। యస్య చాఽభావం న తస్య భావమ్ ।

పచాదీనాం చ ధాతుసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి । యథా హి భవతా క్రియావచనే ధాతౌ కరోతినా పచాదీనాం సామానాధికరణ్యం నిదర్శితం, న తథా భావవచనే ధాతౌ నిర్దశ్యతే । కరోతిః పచాదీనాం సర్వాన్కాలాన్సర్వాన్పురుషాన్సర్వాణి వచనాన్యనువర్త్తతే, భవతిః పునర్వర్తమానకాలం చైకత్వం చ ।

కా తర్హీయం వాచోయుక్తిః--భవతి పచతి, భవతి పక్ష్యతి, భవత్యపాక్షీదితి ? ఏషైషా వాచోయుక్తిః--పచాదయః క్రియా భవతి క్రియాయాః ర్కత్ర్యో భవన్తి ।। యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుం--యత్రాన్యా చాన్యా చ క్రియా, యత్ర ఖలు సైవ క్రియా తత్ర కథం--భవేదపి భవేత్ స్యాదపి స్యాదితి । అత్రాప్యన్యత్వమస్తి । కుతః ? కాలభేదాత్సాధనభేదాచ్ఛ । ఏకస్యాత్ర భవతేర్భవతిః

సాధనం సర్వకాలశ్చ ప్రత్యయః । అపరస్య బాహ్యం సాధనం వర్త్తమానకాలశ్చ ప్రత్యయః ।

యావతాఽత్రాప్యన్యత్వమస్తి, పచాదయశ్చ క్రియా భవతి క్రియాయాః ర్కత్ర్యో భవన్తీతి।। అస్త్వయం కర్తృసాధనః--భవతీతి భావ ఇతి । కిం కృతం భవతి ? విప్రతిషిద్ధానాం ధాతుసంజ్ఞా సిద్ధా భవతి । భవేద్విప్రతిషిద్ధానాం ధాతుసంజ్ఞా సిద్ధా స్యాత్, ప్రాతిపదికానామపి తు ప్రాప్నోతి వృక్షః ప్లక్ష ఇతి । కిం కారణమ్ ? ఏతాన్యపి హి భవన్తి ।

ఏవం తర్హి కర్మసాధనో భవిష్యతి--భావ్యతే యః స భావ ఇతి । క్రియా చైవ హి భావ్యతే స్వభావసిద్ధం తు ద్రవ్యమ్ । ఏవమపి భవేత్కేషాంచిన్న స్యాత్-- యాని న భావ్యన్తే, యే త్వేతే సంబన్ధిశబ్దాస్తేషాం ప్రాప్నోతి--మాతా పితా భ్రాతేతి । సర్వథా వయం ప్రాతిపదికపర్యుదాసాన్న ముచ్యామహే ।

పఠిష్యతి హ్యాచార్యః-- భూవాదిపాఠః ప్రాతిపదికాణవయత్యాదినివృత్త్యర్థః- ఇతి । యావతా పఠిష్యతి--పచాదయశ్చ క్రియాః భవతి క్రియాయాః ర్కత్ర్యో భవన్తీతి, అస్త్వయం కర్తృసాధనో, భవతీతి భావ ఇతి ।। కిం వక్తవ్యమేతత్ ? నహి ।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?।। ఏతేనైవాభిహితం సూత్రేణ భూవాదయో ధాతవః ఇతి । కథమ్ ? నేదమాదిగ్రహణమ్ । వదేరయమౌణాదిక ఇఞ్కర్తృసాధనః--భువం వదన్తీతి భూవాదయ ఇతి ।।

భావవచనే (ధాతౌ) తదర్థప్రత్యయప్రతిషేధః ।। 8 ।।

భావవచనే ధాతౌ తదర్థస్య ప్రత్యయస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । శిశ్యే ఇతి । కిం చ స్యాత్ ? అశితీత్యాత్వం ప్రసజ్యేత । తద్ధి ధాతోర్విహితమ్ ।

ఇతరేతరాశ్రయం చ ప్రత్యయే భావవచనత్వం తస్మాచ్చ ప్రత్యయః ।। 9 ।।

ఇతరేతరాశ్రయం చ భవతి । కా ఇతరేతరాశ్రయతా ? ప్రత్యయే భావవచనత్వం తస్మాచ్చ ప్రత్యయః। ఉత్పన్నే హి ప్రత్యయే భావవచనత్వం గమ్యతే, స చ తావద్భావవచనాదుత్పాద్యః । తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి । ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే ।।

సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాదనాశ్రిత్య భావవచనత్వం ప్రత్యయః ।। 10 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? (నిత్యశబ్దత్వాత్) నిత్యాః శబ్దాః । నిత్యేషు చ శబ్దేనాశ్రిత్య భావవచనత్వం ప్రత్యయ ఉత్పద్యతే ।

ప్రథమభావగ్రహణం చ ।। 11 ।।

ప్రథమభావగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్ । ప్రథమం యో భావమాహేతి । కుతః పునః ప్రాథమ్యమ్, కిం శబ్దత ఆహోస్విదర్థతః ? కిం చాతః ?। యది శబ్దతః, సనాదీనాం ధాతుసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి--పుత్రీయతి వస్త్రీయతీతి । అథాఽర్థతః, సిద్ధా సనాదీనాం ధాతుసంజ్ఞా, స ఏవ తు దోషో భావవచనే తదర్థప్రత్యయప్రతిషేధ ఇతి ।। ఏవం తర్హి నాపి శబ్దతో నాప్యర్థతః । కిం తర్హి ? అభిధానతః । సుమధ్యమేఽభిధానే యః ప్రథమం భావమాహ ।।

ఇహ యే ఏవ భావవచనే ధాతౌ దోషాస్తే క్రియావచనేఽపి । తత్ర త ఏవ పరిహారాః । తత్రేదమపరిహృతమ్--అస్తిభవతివిద్యతీనాం ధాతుత్వమితి । తస్య పరిహారః । కాం పునః క్రియాం భవాన్మత్వాహ--అస్తిభవతివిద్యతీనాం ధాతుసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతీతి । కిం యత్తదేవదత్తః కంసపాత్ర్యాం పాణినౌదనం భుఙ్క్తే ఇతి ?। న బ్రూమః కారకాణి క్రియేతి । కిం తర్హి ? కారకాణాం ప్రవృత్తివిశేషః క్రియా । అన్యథా చ కారకాణి శుష్కౌదనే ప్రవర్తన్తే, అన్యథా చ మాంసౌదనే । యద్యేవం సిద్ధాఽస్తిభవతివిద్యతీనాం ధాతుసంజ్ఞా । అన్యథా హి కారకాణ్యస్తౌ ప్రవర్తన్తేఽన్యథా హి మ్రియతౌ ।

షడ్భావవికారా ఇతి హ స్మాహ వార్ష్యాయణిః । జాయతేఽస్తి విపరిణమతే

వర్ద్ధతేఽపక్షీయతే వినశ్యతీతి । సర్వథాస్థితఃర్థ్వ;త్యత్ర ధాతుసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి । బాహ్యాహ్యాతేభ్యస్తిష్ఠతిః । ఏవం తర్హి క్రియాయాః క్రియా నివర్త్తికా భవతి, ద్రవ్యం ద్రవ్యస్య నివర్తకమ్ । ఏవం హి కశ్చిత్కంచిత్పృచ్ఛతి--కిమవస్థో దేవదత్తస్య వ్యాధిరితి ? స ఆహ--వర్ద్ధతే ఇతి । అపర ఆహ--అపక్షీయతే ఇతి । అపర ఆహ--స్థిత ఇతి । స్థిత ఇత్యుక్తే వర్ద్ధతేశ్చాఽపక్షీయతేశ్చ నివృత్తిర్భవతి ।

అథ వా నాన్తరేణ క్రియాం భూతభవిష్యద్వర్త్_మానాః కాలా వ్యజ్యన్తే । అస్త్యాదిభిరపి భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలాః వ్యజ్యన్తే ।

అథ వా నాఽన్యత్ప్రృష్టే నాఽన్యదాఖ్యేయమ్ । తేన న భవిష్యతి--కిం కరోతి--అస్తీతి ।

అథ యద్యేవక్రియావచనో ధాతురిత్యేష పక్షోఽథాపి భావవచనో ధాతురితి। కిం గతమేతదియతా సూత్రేణ, ఆహోస్విదన్యతరస్మిన్పక్షే యః సూత్రం కర్తవ్యమ్ ?।। గతమిత్యాహ । కథమ్ ?। అయమాదిశబ్దోఽస్త్యేవ వ్యవస్థాయాం వర్తతే, తద్యథా--దేవదత్తాదీన్సముపవిష్టానాహ దేవదత్తాదయ ఆనీయన్తామితి । తే ఉత్థాప్యాఽఽనీయన్తే । అస్తి ప్రకారే వర్తతే, తద్యథా--దేవవత్తాదయ ఆఢ్యా అభిరూపా దర్శనీయాః పక్షవన్తః । దేవదత్తప్రకారా ఇతి గమ్యతే । ప్రత్యేకం చాఽఽదిశబ్దః పరిసమాప్యతే--భ్వాదయ ఇతి చ వాదయ ఇతి చ । తద్యదా తావత్ క్రియావచనో ధాతురిత్యేష పక్షస్తదా భూ ఇత్యత్ర య ఆదిశబ్దః స వ్యవస్థాయాం వర్తతే, వా ఇత్యత్ర య ఆదిశబ్దః స ప్రకారే, భూఃర్థ్వ;త్యేవమాదయో వా ఇత్యేవం ప్రకారా ఇతి । యదా తు భావవచనో ధాతురిత్యేష పక్షస్తదా వాఃర్థ్వ;త్యత్ర య ఆదిశబ్దః స వ్యవస్థాయామ్, భూ ఇత్యత్ర య ఆదిశబ్దః స ప్రకారే, వాఃర్థ్వ;త్యేవమాదయో భూ ఇత్యేవం ప్రకారా ఇతి ।।

యది తర్హి లక్షణం క్రియతే, నేదానీం పాఠః కర్తవ్యః । కర్తవ్యశ్చ । కిం ప్రయోజనమ్ ?।

భూవాదిపాఠః ప్రాతిపదికాణవయత్యాదినివృత్త్యర్థః ।। 12 ।।

భూవాదిపాఠః కర్తవ్యః । కిం ప్రయోజనమ్ ? ప్రాతిపదికాణవయత్యాదినివృత్త్యర్థః । ప్రాతిపదికనివృత్త్యర్థ, ఆణవయత్యాదినివృత్త్యర్థశ్చ । కే పునరాణవయత్యాదయః ? ఆణవయతి వట్టతి వడ్డయతి ఇతి ।

స్వరానుబన్ధజ్ఞాపనాయ చ ।। 13 ।।

స్వరానుబన్ధజ్ఞాపనాయ చ పాఠః కర్తవ్యః । స్వరాననుబన్ధాంశ్చ జ్ఞాస్యామీతి । నహ్యన్తరేణ పాఠం స్వరా అనుబన్ధా వా శక్యా విజ్ఞాతుమ్ ।

యే త్వేతే న్యాయ్యవికరణా ఉదాత్తా అననుబన్ధకాః పఠ్యన్తే తేషాం పాఠః శక్యోఽకర్తుమ్ ।। ఏతేషామప్యవశ్యమాణవయత్యాదినివృత్త్యర్థః పాఠః కర్తవ్యః । న కర్తవ్యః ।

శిష్టప్రయోగాదాణవయత్యాదీనాం నివృత్తిః

శిష్టప్రయోగాదాణవయత్యాదీనాం నివృత్తిర్భవిష్యతి । స చావశ్యం శిష్ట ప్రయోగ ఉపాస్యః। యేఽపి పఠ్యన్తే తేషామపి విపర్యాసనివృత్త్యర్థః । లోకే హి కృష్యర్థే కసిం ప్రయుఞ్జతే, దృశ్యర్థే చ దిసిమ్।। భూవాదయ ధాతవః ।। 1 ।।

-1-3-2- ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్

ఉపదేశ ఇతి కిమర్థమ్ ?। అభ్రఆఁ। అపః । ఉద్దేశే యోఽనునాసికస్తస్య మా భూదితి ।

కః పునరుద్దేశోపదేశయోర్విశేషః ?। ప్రత్యక్షమాఖ్యానముపదేశః గుణైః ప్రాపణముద్దేశః । ప్రత్యక్షం తావదాఖ్యానముపదేశః । తద్యథాఽఽఽగోజ్ఞాయ కశ్చిద్ గాం సక్థని కర్ణే వా గృహీత్వోపదిశతి--అయం

గౌరితి । స ప్రత్యక్షమాఖ్యాతమాహ--ఉపదిష్టో మే గౌరతి । గుణైః ప్రాపణముద్దేశః । తద్యథా--

కశ్చిత్కంచిదాహఽఽఽదేవదత్తం మే భవానుద్దిశతు ఇతి । స ఇహస్థః పాటలిపుత్రస్థం దేవదత్తముద్దిశతి--అఙ్గదీ

కుణ్డలీ కిరీటీ వ్యూఢోరస్కో వృతబాహుర్లోహితాక్షస్తుఙ్గనాసో విచిత్రాభరణ ఇర్దృశో దేవదత్తః ఇతి । స గుణైః ప్రాప్యమాణమాహ--ఉద్దిష్టో మే దేవదత్తః ఇతి ।।

ఇత్సంజ్ఞాయాం సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాత్ ।। 1 ।।

ఇత్సంజ్ఞాయాం సర్వప్రసఙ్గః । సర్వస్యాఽనునాసికస్యేత్సంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । అస్యాపి ప్రాప్నోతి--అభ్ర ఆఁ అపః । కిం కారణమ్ ? అవిశేషాత్ । నహి కశ్చిద్విశేష ఉపాదీయతే--ఏవం జాతీయకస్యానునాసికస్యేత్సంజ్ఞా భవతీతి । అనుపాదీయమానే విశేషే సర్వప్రసఙ్గః ।

కిముచ్యతే--అనుపాదీయమానే విశేష ఇతి। కథం న నామోపాదీయతే యదోపదేశ ఇత్యుచ్యతే ?। లక్షణేనా హ్యుపదేశః । సజ్కోర్ణావుద్దేశోపదేశౌ । ప్రత్యక్షమాఖ్యానముద్దేశః గుణైశ్చ ప్రాపణముపదేశః । ప్రత్యక్షం తావదాఖ్యానాముద్దేశః । తద్యథా, కశ్చిత్కంచిదాహ--అనువాకం మే భవానుద్దిశతు ఇతి । స తస్మాయాచష్టే ఇషేత్వకమధీష్వ, శంనోదేవీయకమధీష్వేతి । స ప్రత్యక్షమాఖ్యాతమాహ--ఉద్దిష్టో మేఽనువాకస్తమధ్యేష్యే ఇతి । గుణైశ్చ ప్రాపణముపదేశః । తద్యథా, కశ్చిత్కంచిదాహ--గ్రామాన్తరం గమిష్యామి పన్థానం మే భవానుపదిశతు ఇతి । స తస్మాయాచష్టే--అముష్మిన్నవకాశే హస్తదక్షిణో గ్రహీతవ్యోఽముష్మిన్వస్తవామః ఇతి । స గుణైః ప్రాప్యమాణమాహ--ఉపదిష్టో మే పన్థాః ఇతి । ఏవమేతౌ సజ్కోర్ణావుద్దేశోపదేశౌ । ఏవం తర్హీత్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి । నను చ లోప ఏవేత్కార్యం స్యాత్ । అకార్యం లోపః । ఇహ హి శబ్దస్య ద్వ్యర్థ ఉపదేశః । కార్యార్థో వా భవత్యుపదేశః శ్రవణార్థో వా । కార్యం చేహ నాస్తి । కార్యే చాఽసతి యది శ్రవణమపి న స్యాదుపదేశోఽనర్థకః స్యాత్ ।

ఇదమస్తీత్కార్యమ్--ఇహ అభ్ర ఆఁ అటితః అనన్తరలక్షణాయాం సత్యామిత్సంజ్ఞాయామ్ ఆదితశ్చ (7.2.16) ఇతీట్ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత ।

సిద్ధం తూపదేశనేఽనునాసికవచనాత్ ।। 2 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ?। ఉపదేశనే యోఽనునాసికః స ఇత్సంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । కిం పునరుపదేశనమ్ ?। శాస్త్రమ్ । సిధ్యతి । సూత్రం తర్హి భిద్యతే ।

యథాన్యాసమేవాస్తు । నను చోక్తమ్--ఇత్సంజ్ఞాయాం సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాదితి । నైషః దోషః । ఉపదేశ ఇతి ఘఞయం కరణసాధనః । న సిధ్యతి । పరత్వాల్ల్యుట్ ప్రాప్నోతి । న బ్రూమోఽకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయమ్ (3.3.19) ఇతి । కిం తర్హి ? హలశ్చ (3.3.121) ఇతి । తత్రాపి సంజ్ఞాయామితి వర్త్తతే, న చైషా సంజ్ఞా । ప్రాయవచనాదసంజ్ఞాయామపి భవిష్యతి । ప్రాయవచనాత్సంజ్ఞాయామేవ స్యాద్వా న వా, నహ్యుపాధేరుపాధిర్భవతి విశేషణస్య వా విశేషణమ్ । యది నోపాధేరూపాధిర్భవతి విశేషణస్య వా విశేషణం, కల్యాణ్యాదీనామినఙ్; కులటాయా వా (4.1.126; 127) ఇనఙేవభాషా న ప్రాప్నోతి । ఇనఙేవాఽత్ర ప్రధానమ్ । విహితః ప్రత్యయః ప్రకృతశ్చానువర్తతే। ఇహ తర్హి--వాకినాదీనాం కుక్చ; పుత్రాన్తాదన్యతరస్యామ్ (4.1.158;159) ఇతి కుగ్విభాషా న ప్రాప్నోతి । అత్రాపి కుగేవ ప్రధానమ్ । విహితః ప్రత్యయః ప్రకృతశ్చానువర్తతే। ఏవం చ చేదమకృతం భవతి--నోపాధేరుపాధిర్భవతి విశేషణస్య వా విశేషణమితి, న చ కశ్చిద్దోషో భవతి । ఏవం చ కృత్వా ఘఞ్న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి కృత్యల్యుటో బహులమ్ (3.3.113) ఇత్యేవమత్ర ఘఞ్భవిష్యతి ।। 2 ।।

-1-3-3- హలన్త్యమ్

హలన్త్యే సర్వప్రసఙ్గః సర్వాన్త్యత్వాత్ ।। 1 ।।

హలన్త్యే సర్వప్రసఙ్గః । సర్వస్య హల ఇత్సంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । కిం కారణమ్ ? సర్వాన్త్యత్వాత్ । సర్వో హి హల్ తం తమవధిం ప్రత్యన్త్యో భవతి ।

సిద్ధం తు వ్యవసితాఽన్త్యత్వాత్ ।। 2 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? వ్యవసితాన్త్యత్వాత్ । వ్యవసితాఽన్త్యో హలిత్సంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । కే పునర్వ్యవసితాః ?। ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతాగమాదేశాః । సిధ్యతి । సూత్రం తర్హి భిద్యతే ।

యథాన్యాసమేవాస్తు । నను చోక్తమ్-- హలన్త్యే సర్వప్రసఙ్గః సర్వాన్త్యత్వాదితి । నైషః దోషః । ఆహాయమ్--హలన్త్యమిత్సంజ్ఞం భవతీతి సర్వశ్చ హల్ తం తమవధిం ప్రత్యన్త్యో భవతి। తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే--సాధీయో యోఽన్త్య ఇతి । కశ్చ సాధీయః ?। వ్యవసితానాం యోఽన్త్యః ।

అథవా సాపేక్షోఽయం నిర్దేశః క్రియతే । న చాన్యత్కించిదపేక్ష్యమస్తి, తేన వ్యవసితానేవాపేక్షిష్యామహే ।

లకారస్యానుబన్ధాఽజ్ఞాపితత్వాద్ధ్గ్రహణాఽప్రసిద్ధిః ।। 3 ।।

లకారస్యానుబన్ధత్వేన అజ్ఞాపితత్వాద్ధ్గ్రహణస్యాఽప్రసిద్ధిః । హలన్త్యమిత్సంజ్ఞం భవతీత్యుచ్యతే, లకారస్యైవ తావదిత్సంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి ।

సిద్ధం తు లకారనిర్దేశాత్ ।। 4 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? లకారనిర్దేశః కర్తవ్యః । హలన్త్యమిత్సంజ్ఞం భవతి లకారశ్చేతి వక్తవ్యమ్ ।

ఏకశేషనిర్దేశాద్వా ।। 5 ।।

అథ వా ఏకశేషనిర్దేశోయమ్ । హల్చ హల్చ హల్, హలన్త్యమిత్సంజ్ఞం భవతీతి ।

అథ వా లృకారస్యైవేదం గుణభూతస్య గ్రహణమ్। తత్రోపదేశేऽజనునాసిక ఇత్ (1.3.2) ఇతీత్సంజ్ఞా భవిష్యతి ।

అథవాऽऽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--భవతి లకారస్యేత్సంజ్ఞేతి యదయం ణలం లితం కరోతి ।

ప్రాతిపదికప్రతి షేధోऽకృత్తద్ధితే ।। 6 ।।

అకృత్తద్ధితాన్తస్య ప్రాతిపదికస్య ప్రతి షేధో వక్తవ్యః । ఉదశ్విత్ శకృత్ ఇతి । అకృత్తద్ధితాన్తస్యేతి కిమర్థమ్ ? కుమ్భకారః నగరకారః ఔపగవః కాపటవ ఇతి। ।

ఇదర్థాऽభావాత్సిద్ధమ్ ।। 7 ।।

ఇత్కార్యాऽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి ।

ఇదమస్తీత్కార్యమ్--తిత్స్వరితమ్ (1.6.185) ఇతి స్వరితత్వం యథా స్యాత్ । నైతదస్తి ప్రత్యయగ్రహణం తత్ర చోదయిష్యతి ।

ఇహ తర్హి రాజా తక్షా, ఞ్నితీత్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్ । ఞ్నితీత్యుచ్యతే, తత్ర వ్యపవర్గాऽభావాన్న భవిష్యతి ।

ఇదం తర్హి--స్వర్ । ఉపోత్తమం రితి (6.1.217) ఇత్యేష స్వరో యథా స్యాత్ । స్వరితకరణసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి న్యఙ్స్వరౌ స్వరితౌః॑ధ్య;తి । ఇహ తర్హి--అన్తర్ । ఉత్తమశబ్దస్త్రిప్రభృతిషు వర్తతే, న చాత్ర త్రిప్రభృతయః సన్తి ।

ఇహ తర్హి--సనుతర్ । ఉపోత్తమం రితీత్యేష స్వరో యథా స్యాత్ । అన్తోదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే, స నిపాతనస్వరో రిత్స్వరస్య బాధకో భవిష్యతి । ఏతచ్చాత్ర యుక్తమ్--యదిత్కార్యాऽభావాదిత్సంజ్ఞా న స్యాత్, యత్రేత్కార్యం భవిష్యతి, తత్రేత్సంజ్ఞా । తద్యథా--ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోరగస్తికుణ్డినచ్ (2.4.70) ఇతి ।। 3 ।।

-1-3-4- న విభక్తౌ తుస్మాః

విభక్తౌ తవర్గప్రతి షేధోऽతద్ధితే ।। 1 ।।

విభక్తౌ తవర్గప్రతిషేధోఽతద్ధిత ఇతి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్--కిమోఽత్ (5.3.12) క్వ ప్రేపన్సీవ్యసే క్వార్ధ్మాసా ఇతి ।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? న వక్తవ్యః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--న విభక్తౌ తద్ధితే ప్రతిషేధో భవతీతి, యదయమ్--ఇదమస్థముః (5.3.24) ఇతి మకారస్యేత్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థముకారమనుబన్ధం కరోతి ।

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే ఇదానీమిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి। । ఇత్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి ।

ఇదమస్తీత్కార్యం--మిదచోన్త్యాత్పరః (1.1.47) ఇతి । ఆచామన్త్యాత్పరో యథా స్యాత్ । ఇశ్భావే కృతే నాస్తి విశేషః మిదచోఽన్త్యాత్పరః ఇతి వా పరత్వే, ప్రత్యయః పరః ఇతి వా । స ఏవ తావదిశ్భావో న ప్రాప్నోతి । కిం కారణమ్ ? ప్రాగ్దిశః ప్రత్యయేష్విత్యుచ్యతే । కః పునరర్హతీశ్భావం ప్రాగ్దిశః ప్రత్యయేషు వక్తుమ్ । కిం తర్హి ?। ప్రాగ్దిశోఽర్థేష్విశ్భావః, కిం సర్వనామబహుమ్యోఽద్వ్యాదిభ్యః (5.3.2) ప్రత్యయోత్పత్తిః । ఏవం తర్హి తతోఽప్యయం వక్తవ్యః । తతశ్చ మిదచోన్త్యాత్పరత్వేన న సిధ్యతి । నను చాఽత్రాప్యత్వే కృతే నాస్తి విశేషః మిదచోఽన్త్యాత్పరః ఇతి వా పరత్వే, ప్రత్యయః పరః ఇతి వా । తద్ధ్యత్వం న ప్రాప్నోతి । కిం కారణమ్ ?। విభక్తావిత్యుచ్యతే ।

ఏవం తర్హి యకారాన్తోదానీం కరిష్యతే। కిం యకారో న శ్రూయతే ?। లుప్తనిర్దిష్టో యకారః ।। 4 ।।

-1-3-7- చుటూ

చుఞ్చుప్చణపోశ్చకారప్రతిషేధః ।। 1 ।।

చుఞ్చుప్చణపోశ్చకారస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । । కేశచుఞ్చుః । కేశచణః ।

ఇదర్థాఽభావాత్సిద్ధమ్ ।। 2 ।।

ఇత్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి ।। ఇదమస్తీత్కార్యమ్। చితః అన్త ఉదాత్తో భవతీతి అన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్ । పిత్కరణమిదానీం కిమర్థం స్యాత్ ?।

పిత్కరణం కిమర్థమితి చేత్పర్యాయార్థమ్ ।। 3 ।।

పిత్కరణం కిమర్థమిత చేత్పర్యాయార్థమేతత్స్యాత్ । ఏవం తర్హి యకారాదీ చుఞ్చుప్చణపౌ । కిం యకారో న శ్రూయతే ?। లుప్తనిర్దిష్టో యకారః ।

ఇర ఉపసంఖ్యానమ్ ।। 4 ।।

ఇర ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । రుధిర్--అరుధత్, అరౌత్సీత్ ।।

అవయవగ్రహణాత్సిద్ధమ్ ।।5।।

రేఫస్యాఽత్ర హలన్త్యమ్ (1.3.3) ఇతీత్సఞ్జ్ఞా భవిష్యతి, ఇకారస్య ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్ (2) ఇతి ।

అవయవగ్రహణాదితి చేదిదిద్విధిప్రసఙ్గః ।। 6 ।।

అవయవగ్రహణాదితి చేదిదిద్విధిరపి ప్రాప్నోతి । భేత్తా ఛేత్తా । ఇదితో నుమ్ధాతోః (7.1.58) ఇతి నుమ్ప్రాప్నోతి ।

యది పునరయమిదిద్విధిః కుమ్భీధాన్యన్యాయేన విజ్ఞాయేత । తద్యథా--కుమ్భీధాన్యః శ్రోత్రియః ఇత్యుచ్యతే । యస్య కుమ్భ్యామేవ ధాన్యం స కుమ్భీధాన్యః । యస్య పునః కుమ్భ్యాం చాఽన్యత్ర చ ధాన్యం, నాఽసౌ

కుమ్భీధాన్యః । నాయమిదిద్విధిః కుమ్భీధాన్యన్యాయేన శక్యో విజ్ఞాతుమ్ । ఇహ హి దోషః స్యాత్--టునదినన్దథురితి ।

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే--ఇకార ఇదస్య సోఽయమిదిత్తస్యేదితి ఇతి । కథం తర్హి ?। ఇకార ఏవేత్ ఇదిత్, ఇదిదన్తస్యేతి ।। అథ వా ఋకారస్యైవేదమిత్త్వభూతస్య గ్రహణమ్ । తస్య చ ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇతీత్సంజ్ఞా భవిష్యతి ।। అథవాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--నైవం జాతీయకానామిదిద్విధిర్భవతీతి యదయమిరితః కాంశ్చిన్నుమనుషక్తాన్పఠతి--ఉబున్దిర్ నిశామనే । స్కన్దిర్గతిశోషణయోః ।। అథవాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--ఇర్ శబ్దస్యేత్సంజ్ఞా భవతీతి యదయమిరితో వా (3.1.57) ఇత్యాహ ।। అథ వాఽన్త ఇతి వర్తతే ।। 7 ।।

-1-3-9- తస్య లోపః

తస్యగ్రహణం కిమర్థమ్ ?। ఇత్సంజ్ఞకః ప్రతినిర్దిశ్యతే । నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । ప్రకృతమిదితి వర్తతే । క్వ ప్రకృతమ్ ?। ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇద్ (1.3.2) ఇతి । తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః । అర్థాద్విభక్తివిపరిణామో భవిష్యతి । తద్యథా--ఉచ్చాని దేవదత్తస్య గృహాణి, ఆమన్త్రయస్వైనమ్ । దేవదత్తమితి గమ్యతే । దేవదత్తస్య గావోఽశ్వా హిరణ్యం చ, ఆఢ్యో వైధేయః । దేవదత్త ఇతి గమ్యతే । పురస్తాత్షష్ఠీనిర్దిష్టం సదర్థాద్ ద్వితీయానిర్దిష్టం, ప్రథమానిర్దిష్టం చ భవతి । ఏవమిహాపి పురస్తాత్ప్రథమానిర్దిష్టం సదర్థాత్షష్ఠీనిర్దిష్టం భవిష్యతి । ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ । యేఽనేకాల ఇత్సంజ్ఞాస్తేషాం లోపః సర్వాదేశో యథా స్యాత్ । అథ క్రియమాణేపి వై తస్యగ్రహణే కథమివ లోపః సర్వాదేశో లభ్యః । లభ్య ఇత్యాహ । కుతః ?। వచనప్రామాణ్యాత్ । తస్యగ్రహణసార్మథ్యాత్ ।

ఇతో లోపే ఇల్క్త్వానిష్ఠాసూపసంఖ్యానమిత్ప్రతిషేధాత్ ।। 1 ।।

ఇతో లోపే ఇత్క్త్వానిష్ఠాసూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఇల్--అహం పపచ । క్త్వా--దేవిత్వా సేవిత్వా । నిష్ఠా--శయితః శయితవాన్ । కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? ఇత్ప్రతిషేధాత్ ।

ప్రతిషిధ్యతేఽత్రేతత్సంజ్ఞా । ఇలుత్తమో ణిద్వా భవతి । క్త్వా సేణ్న కిద్భవతి । నిష్ఠా సేణ్న కిద్భవతీతి ।

సిద్ధం తు ఇలాదీనాం గ్రహణప్రతిషేధాత్ ।। 2 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? ఇలాదీనాం గ్రహణాని ప్రతిషిధ్యన్తే । ఇలుత్తమో వా ణిద్గ్రహణేన గృహ్యతే । క్త్వా సేణ్న కిద్గ్రహణేన గృహ్యతే । నిష్ఠా సేణ్న కిద్గ్రహణేన గృహ్యత ఇతి ।

నిర్దిష్టలోపాద్వా ।। 3 ।।

నిర్దిష్టలోపాద్వా సిద్ధమేతత్ । అథవా నిర్దిష్టస్యాఽయం లోపః క్రియతే తస్మాత్సిద్ధమేతత్ ।

తత్ర తుస్మానాం ప్రతిషేధః ।। 4 ।।

తత్ర తుస్మానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । తస్మాత్ తస్మిన్ । యస్మాత్ యస్మిన్ । వృక్షాః ప్లక్షాః । అచినవమ్ । అసునవమ్ । అకరవమ్ ।

న వోచ్చారణసార్మథ్యాత్ ।। 5 ।।

న వా వక్తవ్యః । కిం కారణమ్ ? ఉచ్చారణసార్మథ్యాదత్ర లోపో న భవిష్యతి ।

అనుబన్ధలోపే భావాభావయోర్విప్రతిషేధాదప్రసిద్ధిః ।। 6 ।।

అనుబన్ధలోపే భావాభావయోర్విరోధాదప్రసిద్ధిః । న జ్ఞాయతే కేనాఽభిప్రాయేణ ప్రసజతి, కేన నివృత్తిం కరోతీతి ।

సిద్ధం త్వపవాదన్యాయేన ।। 7 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ?। అపవాదన్యాయేన ।। కిం పునరిహ తథా యథోత్సర్గాపవాదౌ ?।

భావో హి కార్యార్థోఽనన్యార్థో లోపః ।। 8 ।।

కార్యం కరిష్యామీత్యనుబన్ధ ఆసజ్యతే, కార్యాదన్యన్మా భూదితి లోపః ।

అథ యస్యానుబన్ధ ఆసజ్యతే కిం స తస్యైకాన్తో భవత్యాహోస్విదనేకాన్తః ?।

ఏకాన్తస్తత్రోపలబ్ధేః ।। 8 ।।

ఏకాన్త ఇత్యాహ । కుతః ?। తత్రోపలబ్ధేః । తత్రస్థో హ్యసావుపలభ్యతే । తద్యథా--వృక్షస్థా శాఖా వృక్షైకాన్త ఉపలభ్యతే ।

తత్రాఽసరూపసర్వాదేశదాప్ప్రతిషేధే పృథక్త్వనిర్దేశోఽనాకారాన్తత్వాత్ ।। 9 ।।

తత్రాఽసరూపవిధౌ దోషో భవతి--కర్మణ్యణ్ (3.2.1) ఆతోఽనుపసర్గే కః (3) ఇతి కవిషయేఽణపి ప్రాప్నోతి । ।। సర్వాదేశే చ దోషో భవతి--దివ ఔత్ ఔత్సర్వాదేశః ప్రాప్నోతి ।। దాప్ప్రతిషేధే

పృథక్త్వనిర్దేశః కర్తవ్యః--అదాబ్దైపౌఃర్థ్య;తి వక్తవ్యమ్ । కిం పునః కారణం న సిద్ధ్యతి ?। అనాకారాన్తత్వాత్ । నను చాత్త్వే కృతే భవిష్యతి । తద్ధ్యాత్త్వం న ప్రాప్నోతి । కిం కారణమ్ ? అనేజన్తత్వాత్ ।। అస్తు తర్హ్యనేకాన్తః ।

అనేకాన్తే వృత్తివిశేషః ।। 10 ।।

యద్యనేకాన్తో వృత్తివిశేషో న సిద్ధ్యతి । కితి ణితీతి కార్యాణి న సిద్ధ్యన్తి । కిం హి స తస్యేద్భవతి, యేనేత్కృతం స్యాత్ ?। ఏవం తర్హ్యనన్తరః ।

అనన్తర ఇతి చేత్పూర్వోత్తరయోరిత్కృతప్రసఙ్గః ।। 11 ।।

అనన్తర ఇతి చేత్పూర్వోత్తరయోరిత్కృతం ప్రాప్నోతి । వుఞ్ఛణ్ ।

సిద్ధం తు వ్యవసితపాఠాత్ ।। 12 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ?। వ్యవసితపాఠః కర్తవ్యః । వుఞ్ ఛణ్ ।। స చావశ్యం పాఠః కర్తవ్యః ।

ఇతరథా హ్యేకాన్తేఽపి సన్దేహః ।। 13 ।।

అక్రియమాణే వ్యవసితపాఠే ఏకాన్తేఽపి సన్దేహః స్యాత్ । తత్ర న జ్ఞాయతే కిమయం పూర్వస్య భవత్యాహోస్విత్పరస్యేతి ।। సన్దేహమాత్రమేతద్భవతి, సర్వసన్దేహేషు చేదముపతిష్ఠతే వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సన్దేహాదలక్షణమితి, పూర్వస్యేతి వ్యాఖ్యాస్యామః ।

వృత్తాద్వా ।। 14 ।।

వృత్తాద్వా సిద్ధమేతత్ । వృద్ధిమన్తమాద్యుదాత్తం దృష్ట్వా ఞిదితి వ్యవసేయమ్ । అన్తోదాత్తం దృష్ట్వా కిదితి।।

యుక్తం పునర్యద్వృత్తనిమిత్తకో నామాఽనుబన్ధః స్యాన్నాఽనుబన్ధనిమిత్తకేన నామ వృత్తేన భవితవ్యమ్ ।

వృత్తనిమిత్తక ఏవానుబన్ధః । వృత్తజ్ఞో హ్యాచార్యోఽనుబన్ధానాసజతి ।

ఉభయమిదమనుబన్ధేషూక్తమేకాన్తా అనేకాన్తా ఇతి, కిమత్ర న్యాయ్యమ్ ?। ఏకాన్తా ఇత్యేవ న్యాయ్యమ్ । కుత ఏతత్ ? అత్ర హి హేతుర్వ్యపదిష్టో యచ్చ నామ సహేతుకం తన్న్యాయ్యమ్ । నను చోక్తం తత్రాఽసరూపసర్వాదేశదాప్ప్రతిషేధే పృథక్త్వనిర్దేశోఽనాకారాన్తత్వాదితి । అసరూపవిధౌ తావన్న దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--నానుబన్ధకృతమసారూప్యం భవతీతి, యదయం దదాతిదధాత్యోర్విభాషా (3.1.13) ఇతి శాస్తి ।। యదప్యుక్తమ్--సర్వాదేశ ఇతి । తత్రాప్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--నానుబన్ధకృతమనేకాల్త్వం భవతీతి, యదయం శిత్సర్వస్య (1.1.55) ఇత్యాహ ।। యదప్యుక్తమ్--దాప్ప్రతిషేధే పృథక్త్వనిర్దేశః కర్తవ్యః ఇతి । న కర్తవ్యః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నానుబన్ధకృతమనేజన్తత్వం భవతీతి,

యదయముదీచాం మాఙో వ్యతీహారే (3.4.19) ఇతి మేఙః సానుబన్ధకస్యాఽఽత్త్వభూతస్య గ్రహణం కరోతి ।। 9 ।।

-1-3-10- యథాసంఖ్యమనుదేశః సమానామ్

కిమిహోదాహరణమ్ ? ఇకో యణచి (6.1.77) దధ్యత్ర మధ్వత్ర । నైతదస్తి । స్థానేఽన్తరతమేనాప్యేతత్సిద్ధమ్ । కుత ఆన్తర్యమ్ ?। తాలుస్థానస్య తాలుస్థాన ఓష్ఠస్థానస్యౌష్ఠస్థానో భవిష్యతీతి ।

ఇదం తర్హి--తస్థస్థమిపాం తాన్తన్తామః (3.4.101) ఇతి । నను చైతదపి స్థానేఽన్తరతమేనైవ సిద్ధమ్ । కుత ఆన్తర్యమ్ ?। ఏకార్థస్యైకార్థో ద్వ్యర్థస్య ద్వ్యర్థో బహ్వర్థస్య బహ్వర్థో భవిష్యతీతి ।

ఇదం తర్హి--తూదీశలాతురవర్మతీకూచవారాడ్ఢక్ఛణ్ఢఞ్యకః (4.3.94) ఇతి ।। కిమర్థమిదముచ్యతే ?।

సంజ్ఞాసమాసనిర్దేశాత్సర్వప్రసఙ్గోఽనుదేశస్య, తత్ర యథాసంఖ్యవచనం నియమార్థమ్ ।। 1 ।।

సంజ్ఞయా సమాసైశ్చ నిర్దేశాః క్రియన్తే । సంజ్ఞయా తావత్--పరస్మైపదానాం ణలతుసుస్థలథుసణల్వమాః (3.4.82) ఇతి । సమాసైః--తూదీశలాతురవర్మతీకూచవారాడ్ఢక్ఛణ్ఢఞ్యకః (4.3.94) ఇతి । సంజ్ఞాసమాసనిర్దేశాదేతస్మాత్కారణాత్ సర్వప్రసఙ్గః సర్వస్యోద్దేశస్య సర్వోఽనుదేశః ప్రాప్నోతి । ఇష్యతే చ సమసంఙ్ఖ్యం యథా స్యాదితి । తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి తత్ర యథాసంఖ్యవచనం నియమార్థమ్ । ఏవమర్థమిదముచ్యతే ।

కిం పునః కారణం సంజ్ఞయా చ సమాసైశ్చ నిర్దేశాః క్రియన్తే ?।।

సంజ్ఞాసమాసనిర్దేశః పృథగ్విభక్తిసంజ్ఞ్యనుచ్చారణార్థః ।। 2 ।।

సంజ్ఞయా చ సమాసైశ్చ నిర్దేశాః క్రియన్తే పృథగ్విభక్తీః సంజ్ఞినశ్చ మోచ్చీచరమితి ।

ప్రకరణే చ సర్వసంప్రత్యయార్థః ।। 3 ।।

ప్రకరణే చ సర్వేషాం సంప్రత్యయో యథా స్యాద్--విదో లటో వా (3.4.83) ఇతి ।

కిం పునః శబ్దతః సామ్యే సంఖ్యాతానుదేశో భవత్యాహోస్విదర్థతః ?। కశ్చాత్ర విశేషః ?।

సంఖ్యాసామ్యం శబ్దతశ్చేణ్ణలాదయః పరస్మైపదానాం డారౌరసః ప్రథమస్యాఽయవాయావ ఏచ ఇత్యనిర్దేశః ।। 4 ।।

సంఖ్యాసామ్యం శబ్దతశ్చేణ్ణలాదయః పరస్మైపదానాం డారౌరసః ప్రథమస్యాఽయవాయావ ఏచ ఇత్యనిర్దేశః । అగమకో నిర్దేశోఽనిర్దేశః । పరస్మైపదానాం ణలతుసుస్థలథుసణల్వమాః

(3.4.82) ఇతి । ణలాదయో బహవః, పరస్మైపదానామిత్యేకః శబ్దః, వైషమ్యాత్సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ॥

డారౌరసః ప్రథమస్య॥ డారౌరసో బహవః ప్రథమస్యేత్యేకః శబ్దః । వైషమ్యాత్సఙ్ఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ॥ ఏచోఽయవాయావః (6.1.78) అయవాయావో బహవః, ఏచ ఇత్యేకః శబ్దః । వైషమ్యాత్సఙ్ఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ॥ అస్తు తర్హ్యర్థతః ।

అర్థతశ్చేల్లృలుటోర్న్యరీహణసిన్ధుతక్షశిలాదిషు దోషః ॥ 5 ॥

అర్థతశ్చేల్లృలుటోర్న్యరీహణసిన్ధుతక్షశిలాదిషు దోషో భవతి ॥ స్యతాసీ లృలుటోః (3.1.33) స్యతాసీ ద్వౌ, లృలుటోరిత్యస్య త్రయోఽర్థాః । వైషమ్యాత్సఙ్ఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ॥ నన్దిగ్రహిపచాదిభ్యో ల్యుణిన్యచః (3.1..134) నన్ద్యాదయో బహవః, ల్యుణిన్యచస్త్రయః । వైషమ్యాత్సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ॥ అరీహణాదయో బహవః, వుఞాదయః సప్తదశ । వైషమ్యాత్సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ॥ సిన్ధుతక్షశిలాదిభ్యోఽణఞౌ (4.3.93) సిన్ధుతక్షశిలాదయో బహవోఽణఞౌ ద్వౌ, వైషమ్యాత్సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ।

ఆత్మనేపదవిధినిష్ఠాసార్వధాతుకద్విగ్రహణేషు ॥ 6 ॥

ఆత్మనేపదవిధినిష్ఠాసార్వధాతుకద్విగ్రహణేషు చ దోషో భవతి । ఆత్మనేపదవిధిశ్చ న సిధ్యతి--అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ (1.3.2) అనుదాతఙితౌ ద్వౌ, ఆత్మనేపదమిత్యస్య ద్వావర్థౌ, తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి । నిష్ఠా--రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ దః (8.2.42) ఇతి రేఫదకారౌ ద్వౌ, నిష్ఠేత్యస్య ద్వావర్థౌ । తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి । సార్వధాతుకద్విగ్రహణేషు చ దోషో భవతి--శ్నసోరల్లోపః (6.4.111) శ్నమస్తీ ద్వౌ, సార్వధాతుకమిత్యస్య ద్వావర్థౌ । తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

ఏజః పూర్వత్వే ప్రతిషేధః ॥ 7 ॥

ఏజః పూర్వత్వే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఏజః పదాన్తాదతి ; ఙసిఙసోశ్చ (6.1.109;110) ఙసిఙసౌ ద్వౌ,

ఏజిత్యస్య ద్వావథౌ,తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

అస్తు తర్హి శబ్దతః । నను చోక్తం సంఖ్యాసామ్యం శబ్దతశ్చేణ్ణలాదయః పరస్మైపదానాం డారౌరసః ప్రథమస్యాఽయవాయావ ఏచ

ఇత్యనిర్దేశః ఇతి । నైషః దోషః । స్థానేఽన్తరతమః (1.1.50) ఇత్యనేన వ్యవస్థా భవిష్యతి । కుత ఆన్తర్యమ్ ?। ఏకార్థస్యైకార్థౌ ద్వ్యర్థస్య ద్వ్యర్థో, బహ్వర్థస్య బహ్వర్థః । సంవృతావర్ణస్య సంవృతావర్ణః, వివృతాఽవర్ణస్య వివృతావర్ణః ।

అతిప్రసఙ్గో గుణవృద్ధిప్రతిషేధే క్ఙితి ॥ 8 ॥

అతిప్రసఙ్గో భవతి గుణవృద్ధిప్రతిషేధే క్ఙితి। గుణవృద్ధీ ద్వే, క్ఙితౌ ద్వౌ।,తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః । గకారోఽప్యత్ర నిర్దిశ్యతే । తద్గకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?। న కర్తవ్యమ్ । క్రియతే న్యాస ఏవ । కకారే గకారశ్చర్త్వభూతో నిర్దిశ్యతే । గితి కితి ఙితీతి ।

ఉదికూలే రుజివహోః ।। 9 ।।

ఉదికూలే ద్వే, రుజివహౌ ద్వౌ, తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి । నైషః దోషః । నోదిరుపపదమ్ । కిం తర్హి ?। విశేషణం రుజివహోః । ఉత్పూర్వాభ్యాం రుజివహిభ్యాం కూల ఉపపద్ ఇతి ।

తచ్ఛీలాదిషు ధాతుత్రిగ్రహణేషు ।। 10 ।।

తచ్ఛీలాదిషు ధాతుత్రిగ్రహణేషు దోషో భవతి । విదిభిదిచ్ఛిదేః కురచ్ (3.2.162) ।

విదిభిదిచ్ఛిదయస్త్రయః, తచ్ఛీలాదయస్త్రయః, తత్ర సంఖ్యాతాఽనుదేశః ప్రాప్నోతి ।

ఘఞాదిషు ద్విగ్రహణేషు ।। 11 ।।

ఘఞాదిషు ద్విగ్రహణేషు దోషో భవతి । నిరభ్యోః పూల్వోః (3.3.28) నిరభీ ద్వౌ, పూల్వౌ ద్వౌ, తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః । ఇష్యతే చాఽత్ర సంఖ్యాతానుదేశః,నిష్పావః అమిలావ ఇతి ।।

ఏవం తర్హి--అకర్తరి చ కారకే భావే చేతి ద్వౌ పూల్వౌ ద్వౌ । తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

అవే తౄస్త్రోః కరణాధికరణయోః ।। 12 ।।

తౄస్త్రౌ ద్వౌ, కరణాధికరణే ద్వే। , తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

కర్తృకర్మణోశ్చ భూకృఞోః ।। 13 ।।

కర్తృకర్మణీ, ద్వే, భూకృఞౌ ద్వౌ । తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

అనవక్లృప్త్యమర్షయోరకింవృత్తేపి ।। 14 ।।

అనవక్లృప్త్యర్షౌ ద్వౌ, కింవృత్తాఽకింవృత్తే ద్వే । తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

కృభ్వోః క్త్వాణములౌ ।। 15 ।।

కృభ్వౌ ద్వౌ, క్త్వాణములౌ ద్వౌ, తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

అధీయానవిదుషోశ్ఛన్దోబ్రాహ్మణాని ।। 16 ।।

ఛన్దోబ్రాహ్మణానీతి ద్వే, అధీతే వేదితి చ ద్వౌ । తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

రోపధేతోః పథిదూతయోః ।। 17 ।।

రోపధేతోః ప్రాచామ్ (4.2.123) తద్గచ్ఛతి పథిదూతయోః (4.3.85) । రోపధేతౌ ద్వౌ, పథిదూతౌ ద్వౌ, తత్ర సంఖ్యాతానుపదేశః ప్రాప్నోతి ।

తత్ర భవస్తస్య వ్యాఖ్యానః ఋతుయజ్ఞేభ్యశ్చ ।। 18 ।।

తత్ర భవస్తస్య వ్యాఖ్యానౌ ద్వౌ, క్రతుయజ్ఞౌ ద్వౌ , తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

సంఘాదిష్వఞ్ప్రభృతయః ।। 19 ।।

సంఘాదిష్వఞ్ప్రభృతయః సంఖ్యాతానుదేశేన న సిధ్యన్తి ।

నైషః దోషః । ఘోషగ్రహణమపి తత్ర కర్తవ్యమ్ ।

వేశోయశఆదేర్భగాద్యల్ఖౌ ।। 20 ।।

వేశోయశఆదీ ద్వౌ, యల్ఖౌ ద్వౌ। । తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

జసిజసోః ఖ్యత్యాత్పరస్య ।। 21 ।।

జసిజసౌ ద్వౌ, ఖ్యత్యౌ ద్వౌ, తత్ర సంఖ్యాతానుదేశః ప్రాప్నోతి ।

న వా సమానయోగవచనాత్ ।। 22 ।।

న వా ఏష దోషః । కిం కారణమ్ ?। సమానయోగవచనాత్ సమానయోగే సంఖ్యాతానుదేశం వక్ష్యామి ।

తస్య దోషో విదో లటో వా ।। 23 ।।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషః విదో లటో వా (3.4.83) ఇతి సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ।

ధ్మాధేటోః నాడీముష్ఠ్యోశ్చ ।। 24 ।।

ధ్మాధేటోః నాడీముష్ఠ్యోశ్చ సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ।

ఖలగోరథాదినిత్రకట్యశ్చ ।। 25 ।।

సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ।

సిన్ధ్వపకారాభ్యాం కన్ అణఞౌ చ ।। 26 ।।

సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి ।

యుష్మదస్మదోశ్చాదేశాః ।। 27 ।।

యుష్మదస్మదోశ్చాదేశాః సంఖ్యాతానుదేశన్న సిద్ధ్యన్తి ।

తస్మాద్యస్మిన్పక్షేఽల్పీయాంసో దోషాస్తమాస్థాయ ప్రతివిధేయం దోషేషు ।

అథవైవం వక్ష్యామి--యథాసంఖ్యమనుదేశః సమానాం స్వరితేన । తతః అధికారః । అధికారశ్చ భవతి స్వరితేనేతి । ఏవమపి స్వరితం దృష్ట్వా సన్దేహః స్యాత్--న జ్ఞాయతే--కిమయం సమసంఖ్యార్థః, ఆహోస్విదధికారార్థ ఇతి ?। సన్దేహమాత్రమేతద్భవతి, సర్వసన్దేహేషు చేదముపతిష్ఠతే--వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సన్దేహాదలక్షణమితి। సమసంఖ్యార్థ ఇతి వ్యాఖ్యాస్యామః ।। 10 ।।

-1-3-11- స్వరితేనాధికారః

కిమర్థమిదముచ్యతే ?।

అధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థః ।। 1 ।।

అధికారః క్రియతే--ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థ ఇతి । కిమిదం ప్రతియోగమితి ?। యోగం యోగం ప్రతి ప్రతియోగమ్ । యోగే యోగే తస్య గ్రహణం మా కార్షమితి ।

కిం గతమేతదియతా సూత్రేణ ?। గతమిత్యాహ । కుతః ?। లోకతః। తద్యథా లోకే--అధికృతోఽసౌ గ్రామే అధికృతోఽసౌ నగరే ఇత్యుచ్యతే యో యత్ర వ్యాపారం గచ్ఛతి । శబ్దేన చాప్యధికృతేన కోన్యో వ్యాపారః శక్యోవగన్తుమన్యదతో యోగే యోగ ఉపస్థానాత్ ।

న వా నిర్దిశ్యమానాధికృతత్వాద్యథా లోకే ।। 2 ।।

న వా ఏతత్ప్రయోజనమస్తి । కిం కారణమ్ ?। నిర్దిశ్యమానాధికృతత్వాత్। యథా లోకే । నిర్దిశ్యమానమధికృతం గమ్యతే । తద్యథా--దేవదత్తాయ గౌర్దీయతాం యజ్ఞదత్తాయ విష్ణుమిత్రాయ ఇతి । గౌరితి గమ్యతే । ఏవమిహాపి పదరుజవిశస్పృశో ఘఞ్ (3.3.16) సృ స్థిరే (17) భావే (18) ఘఞితి గమ్యతే ।

అన్యనిర్దేశస్తు నివర్తకస్తస్మాత్పరిభాషా ।। 3 ।।

అన్యనిర్దేశస్తు లోకే నివర్తకో భవతి । తద్యథా--దేవదత్తాయ గౌర్దీయతామ్ విష్ణుమిత్రాయ కమ్బలః ఇతి కమ్బలో గోర్నివర్త్తకో భవతి । ఏవమిహాపి అభివిధౌ భావ ఇనుణ్ (3.3.44) ఘఞో నివర్తకః స్యాత్ । తస్మాత్ పరిభాషా కర్తవ్యా ।

అధికారపరిమాణాజ్ఞానం తు ।। 4 ।।

అధికారపరిమాణాజ్ఞానం తు భవతి । న జ్ఞాయతే కియన్తమవధిమధికారోనువర్తత ఇతి ।

అధికారపరిమాణజ్ఞానార్థం తు ।।5।।

అధికారపరిమాణజ్ఞానార్థమేవ తర్హ్యయం యోగో వక్తవ్యః । అధికారపరిమాణం జ్ఞాస్యామీతి । కథం పునః--స్వరితేనాధికార ఇత్యనేనాధికారపరిమాణం శక్యం విజ్ఞాతుమ్ ?। ఏవం వక్ష్యామి--స్వరితే నాధికారః ఇతి । స్వరితం దృష్ట్వాధికారో న భవతీతి । కేనేదానీమధికారో భవిష్యతి ?। లౌకికోధికారః ।

నాధికార ఇతి చేదుక్తమ్ ।।6।।

కిముక్తమ్ ? అన్యనిర్దేశస్తు నివర్తకస్తస్మాత్పరిభాషేతి । అధికారార్థమేవ తర్హ్యయం యోగో

వక్తవ్యః । నను చోక్తమ్--అధికారపరిమాణాజ్ఞానం తు ఇతి ।

యావతిథోఽలనుబన్ధస్తావతో యోగానితి వచనాత్సిద్ధమ్ ।। 7।।

యావతిథోఽలనుబధ్యతే తావతో యోగానధికారోనువర్త్తత ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

అథేదానీం యత్రాల్పీయాంసోఽలః భూయసశ్చ యోగానధికారోనువర్తతే, కథం తత్ర కర్తవ్యమ్ ?।

భూయసి ప్రాగ్వచనమ్ ।। 8 ।।

భూయసి ప్రాగ్వచనం కర్తవ్యమ్ । ప్రాగముత ఇతి వక్తవ్యమ్ ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ । న వక్తవ్యమ్ । సన్దేహమాత్రమేతద్భవతి, సర్వసన్దేహేషు చేదముపతిష్ఠతే--వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్నహి సన్దేహాదలక్షణమ్ ఇతి ప్రాగముత ఇతి వ్యాఖ్యాస్యామః ।

యద్యేవం నార్థోనేన । కేనేదానీమధికారో భవిష్యతి ?। లౌకికోధికారః । నను

చోక్తం--।నాధికార ఇతి చేదుక్తమ్।। కిముక్తమ్ ?। ।అన్యనిర్దేశస్తు నివర్తకస్తస్మాత్పరిభాషా।ఇతి। సన్దేహమాత్రమేతద్భవతి । సర్వసన్దేహేషు చేదముపతిష్ఠతే వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్నహి సన్దేహాదలక్షణఃధ్య;త్యుక్తమ్ । ఇనుణ్ణిఞ్శితి సన్దేహే ఘఞ్శితి వ్యాఖ్యాస్యామః ।

న తర్హీదానీమయం యోగో వక్తవ్యః ?। వక్తవ్యశ్చ । కిం ప్రయోజనమ్ ?। స్వరితేనాధికారగతిర్యథా విజ్ఞాయేత అధికం కార్యమ్ । అధికః కారః ।

అధికారగతిః--గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య (1.2.48) ఇత్యత్ర గోటాగ్రహణం చోదితం తన్న కర్తవ్యం భవతి । స్త్రీగ్రహణం స్వరయిష్యతే । స్వరితేనాధికారగతిర్భవిష్యతీతి స్త్రియామ్ (4.1.3) ఇత్యేవం ప్రకృత్య యే ప్రత్యయా

విహితాస్తేషాం గ్రహణం విజ్ఞాస్యతే । తత్ర స్వరితేనాధికారగతిర్భవతీతి న దోషో భవతి । (అధికారగతిః)

అధికం కార్యమ్--అపాదానమాచార్యః కిం న్యాయ్యం మన్యతే?। యత్ర ప్రాప్య నివృత్తిః । తేనేహైవ స్యాత్--గ్రామాదాగచ్ఛతి నగరాదాగచ్ఛతి । సాంకాశ్యకేభ్యః పాటలిపుత్రకా అభిరూపతరా ఇత్యత్ర న స్యాత్ । స్వరితేనాధికం కార్యం భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి । తథా--అధికరణమాచార్యః కిం న్యాయ్యం మన్యతే?। యత్ర కృత్స్న ఆధారాత్మా వ్యాప్తో భవతి । తేనేహైవ స్యాత్--తిలేషు తైలమ్, దధ్ని సర్పిరితి । గఙ్గాయాం గావః, కూపే గర్గకులమిత్యత్ర న స్యాత్ । స్వరితేనాధికం కార్యం భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి । అధికం కార్యమ్ ।

అధికః కారః--పూర్వవిప్రతి షేధాశ్చ న పఠితవ్యా భవన్తి--|గుణవృద్ధ్యౌత్వతృజ్వద్భావేభ్యో నుమ్పూర్వవిప్రతిసిద్ధమ్| నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యో నుట్|ఇతి | నుమ్నుటౌ స్వరయిష్యేతే | తత్ర స్వరితేనాధికః కారో భవతీతి నుమ్నుటౌ భవిష్యతః |

కథం పునరధికః కార ఇత్యనేన పూర్వవిప్రతి షేధాః శక్యా న పఠితుమ్ ?| లోకతః | తద్యథా--లోకేఽధికమయం కారం కరోతీత్యుచ్యతే యోయం దుర్బలః సన్బలవద్భిః సహ భారం వహతి | ఏవమిహాప్యధికమయం కారం కరోతీత్యుచ్యతే యోయం పూర్వః సన్పరం బాధతే |

అధికారగతిస్త్ర్యర్థా విశేషాయాధికం కార్యమ్ |

అథ యోన్యోఽధికః కారః పూర్వవిప్రతి షేధార్థః సః ||11||

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమస్య తృతీయపాదే ప్రథమాహ్నికమ్||

-1-3-12- అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్

(వికరణేభ్యః ప్రతి షేధః |)

వికరణేభ్యః ప్రతి షేధో వక్తవ్యః | చినుతః సునుతః లునీతః| ఙిత ఇత్యాత్మనేపదం ప్రాప్నోతి || నైషః దోషః | నైవం విజ్ఞాయతే--ఙకార ఇద్యస్య సోయం ఙిద్, ఙితః ఇతి | కథం తర్హి ?| ఙకార ఇద్ ఙిత్ ఙిత్ ఇతి | అథవోపదేశ ఇతి వర్తతే | అథవోక్తమేతత్ |సిద్ధం తు పూర్వస్య

కార్యాతిదేశాదితి||

సర్వథా చఙఞ్భ్యాం ప్రాప్నోతి | ఏవం తర్హి ధాతోరితి ప్రకృతం వర్తతే | క్వ ప్రకృతమ్ ?| భూవాదయో ధాతవః (1.3.1) ఇతి | తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టమ్, పఞ్చమీనిర్దిష్టేన చేహార్థః | అర్థాద్విభక్తివిపరిణామో భవిష్యతి | తద్యథా--ఉచ్చాని దేవదత్తస్య గృహాణి, ఆమన్త్రయస్వైనం దేవదత్తమితి గమ్యతే | దేవదత్తస్య గావోశ్వా హిరణ్యం చ, ఆఢ్యో వైధేయః దేవదత్త ఇతి గమ్యతే | పురస్తాత్షష్ఠీనిర్దిష్టం సదర్థాత్ప్రథమానిర్దిష్టం ద్వితీయానిర్దిష్టం చ భవతి | ఏవమిహాపి పురస్తాత్ప్రథమానిర్దిష్టం సదర్థాత్పఞ్చమీనిర్దిష్టం భవిష్యతి |

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?|

ఆత్మనేపదవచనం నియమార్థమ్ || 2 ||

నియమార్థోయమారమ్భః | కిముచ్యతే నియమార్థోయమితి న పునర్విధ్యర్థోపి స్యాత్ ?|

లవిధానాద్విహితమ్ || 3 ||

లవిధానాద్ధ్యాత్మనేపదం పరస్మైపదం చ విహితమ్| అస్తి ప్రయోజనమేతత్ | కిం తర్హీతి |

వికరణవ్యవహితత్వాత్తు నియమాప్రాప్తిః||4||

వికరణైస్తు వ్యవహితత్వాన్నియమో న ప్రాప్నోతి । ఇదమిహ సంప్రధార్యం వికరణాః క్రియన్తాం నియమ ఇతి కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?। పరత్వాద్వికరణాః । నిత్యాః ఖల్వపి వికరణాః, కృతేపి నియమే ప్రాప్నువన్త్యకృతేపి ప్రాప్నువన్తి । నిత్యత్వాత్పరత్వాచ్చ వికరణేషు కృతేషు వికరణైర్వ్యవహితత్వాన్నియమో న ప్రాప్నోతి ।

నైషః దోషః । అనవకాశో నియమః । సావకాశః । కోఽవకాశః ?। య ఏతే లుగ్వికరణః శ్లువికరణా లిజ్లిటౌ చ ।

యది పునరియం

పరిభాషా।।5।।

విజ్ఞాయేత । కిం కృతం భవతి ?। కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమ్, యత్ర కార్యం తత్ర ద్రష్టవ్యమ్ లస్య తిబాదయో భవన్తీత్యుపస్థితమిదం భవతి అనుదాతజిత ఆత్మనేపదమ్ శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమ్ (1.3.78) ఇతి ।। ఏవమపీతరేతరాశ్రయం భవతి । కా ఇతరేతరాశ్రయతా ?। అభినిర్వృత్తానాం లస్య స్థానే తిబాదీనామాత్మనేపదపరస్మైపదసంజ్ఞయా భవితవ్యమ్। సంజ్ఞయా చ తిబాదయో భావ్యన్తే । తదితరేతరాశ్రయం భవతి , ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే ।

పరస్మైపదేషు తావన్నేతరేతరాశ్రయం భవత్తి । పరస్మైపదానుక్రమణం న కరిష్యతే । అవశ్యం కర్తవ్యమ్ అనుపరాభ్యాం కృఞః (1.3.79) ఇత్యేవమర్థమ్ । నను చైతదప్యాత్మనేపదానుక్రమణ ఏవ కరిష్యతే స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే (1.3.72) ఆత్మనేపదం భవతి, కర్తర్యనుపరాభ్యాం కృఞో న ఇతి ।

ఆత్మనేపదేషు చాపి నేతరేతరాశ్రయం భవతి । కథమ్ ?। భావినీ సంజ్ఞా విజ్ఞాస్యతే సూత్రశాటకవత్ । తద్యథా--కశ్చిత్కంచిత్తన్తువాయమాహ--అస్య సూత్రస్య శాటకం వయేతి । స పశ్యతి--యది శాటకో న వాతవ్యోఽథ వాతవ్యో న శాటకః, శాటకో వాతవ్యశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ । భావినీ ఖల్వస్య సంజ్ఞాభిప్రేతా--స మన్యే వాతవ్యో యస్మిన్నుతే శాటక ఇత్యేతద్భవతీతి । ఏవమిహాపి స లస్య స్థానే

కర్తవ్యః యస్యాఽభినిర్వృత్తస్యాత్మనేపదమిత్యేషా సంజ్ఞా భవిష్యతి ।

అథ వా పునరస్తు నియమః । నను చోక్తం వికరణైర్వ్యవహితత్వాన్నియమో న ప్రాప్నోతి । నైషః దోషః

। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--వికరణేభ్యో నియమో బలీయనీతి। యదయం వికరణవిధావాత్మనేపదపరస్మైపదాన్యాశ్రయతి--పుషాదిద్యుతాద్యలృదితః పరస్మైపదేషు (3.1.55)

ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామ్ ఇతి । నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । అభినిర్వృత్తాని హి లస్య స్థానే

ఆత్మనేపదాని పరస్మైపదాని చ । యత్తర్హి--అనుపసర్గాద్వా (1.3.43) ఇతి విభాషాం శాస్తి ।

కిం పునరయం ప్రత్యయనియమః--అనుదాత్తఙిత ఏవాత్మనేపదం భవతి, భావకర్మణోః (1.3.13) ఏవాత్మనేపదం భవతీతి । ఆహోస్విత్ప్రకృత్యర్థనియమః--అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమేవ భావకర్మణోరాత్మనేపదమేవేతి । కశ్చాత్ర విశేషః ?।

తత్ర ప్రత్యయనియమే శేషవచనం పరస్మైపదస్యానివృత్తత్వాత్ ।। 6।।

తత్ర ప్రత్యయనియమే శేషగ్రహణం కర్తవ్యం పరస్మైపదనియమార్థం--శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమ్ (1.3.78) ఇతి । కిం కారణమ్ ?। పరస్మైపదస్యానివృత్తత్వాత్ । ప్రత్యయా నియతాః, ప్రకృత్యర్థావనియతౌ, తత్ర పరస్మైపదమపి ప్రాప్నోతి । తత్ర శేషగ్రహణం కర్త్వవ్యం పరస్మైపదనియమార్థమ్ శేషాదేవ పరస్మైపదం భవతి, నాన్యత ఇతి ।

క్యష ఆత్మనేపదవచనం తస్యాన్యత్ర నియమాత్ ।। 7 ।।

క్యష ఆత్మనేపదం వక్తవ్యమ్ । లోహితాయతి,లోహితాయతే । కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?। తస్యాన్యత్ర నియమాత్ । తద్వ్యన్యత్ర నియమ్యతే ।। ఉచ్యతే చ, న చ ప్రాప్నోతి। తద్వచనాద్భవిష్యతి ।। అస్తు తర్హి ప్రకృత్యర్థనియమః ।

ప్రకృత్యర్థనియమేఽన్యాభావః ।। 8 ।।

ప్రకృత్యర్థనియమేఽన్యేషాం ప్రత్యయానామభావః । అనుదాత్తఙితస్తృజాదయో న ప్రాప్నువన్తి । నైషః దోషః ।

అనవకాశాస్తృజాదయః। ఉచ్యన్తే చ, తే వచనాద్భవిష్యన్తి । సావకాశాస్తృజాదయః । కోఽవకాశః ?। పరస్మైపదినోఽవకాశః । తత్రాపి నియమాన్న ప్రాప్నువన్తి ।

తవ్యదాదయస్తర్హి భావకర్మణోర్నియమాన్న ప్రాప్నువన్తి । తవ్యదాదయోప్యనవకాశాః । తే వచనాద్భవిష్యన్తి ।। చిణ్తర్హి భావకర్మణోర్నియమాన్న ప్రాప్నోతి । ఘఞ్తర్హి భావకర్మణోర్నియమాన్న ప్రాప్నోతి । తత్రాపి ప్రకృతం కర్మగ్రహణమనువర్తతే । క్వ ప్రకృతమ్ ?। అణ్కర్మణి చ (3.3.12) ఇతి । తద్వై తత్రోపపదవిశేషణమ్। అభిధేయవిశేషణేన చేహార్థః । న చాన్యార్థం ప్రకృతమన్యార్థం భవతి । న ఖల్వప్యన్యత్ప్రకృతమనువర్తనాదన్యద్భవతి । నహి గోధా సర్పన్తీ సర్పణాదహిర్భవతి ।

యత్తావదుచ్యతే--నాన్యార్థం ప్రకృతమన్యార్థం భవతీత్యన్యార్థమపి ప్రకృతమన్యార్థం భవతి । తద్యథా--శాల్యర్థం కుల్యాః ప్రణీయన్తే, తాభ్యశ్చ పానీయం పీయతే ఉపస్పృశ్యతే శాలయశ్చ భావ్యన్తే । యదప్యుచ్యతే--న ఖల్వప్యన్యత్ప్రకృతమనువర్తనాదన్యద్భవతి, నహి గోధా సర్పన్తీ సర్పణాదహిర్భవతీతి । భవేద్ద్రవ్యేష్వేతదేవం స్యాత్ । శబ్దస్తు ఖలు యేనయేనాభిసమ్బధ్యతే తస్య తస్య విశేషకో భవతి ।

శేషవచనం చ ।। 9 ।।

శేషగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్ I శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమ్ (1.3.78) ఇతి I కిం ప్రయోజనమ్ ?I శేషనియమార్థమ్ I ప్రకృత్యర్థౌ నియతౌ, ప్రత్యయా అనియతాః, తే శేషేపి ప్రాప్నువన్తి I తత్ర శేషగ్రహణం

కర్తవ్యమ్--శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమేవ నాన్యదితి I

కర్తరి చాత్మనేపదవిషయే పరస్మైపదప్రతిషేధార్థమ్ II 10 II

కర్తరి చాత్మనేపదవిషయే పరస్మైపదప్రతిషేధార్థం ద్వితీయం శేషగ్రహణం కర్తవ్యమ్ I శేషాచ్ఛేషే ఇతి వక్తవ్యమ్ I ఇహ మా భూత్--భిద్యతే కుసూలః స్వయమేవేతి I

కతరస్మిన్పక్షేఽయం దోషః ?I ప్రకృత్యర్థనియమే I ప్రకృత్యర్థనియమే తావన్న దోషః I ప్రకృత్యర్థౌ నియతౌ,

ప్రత్యయా అనియతాః, తత్ర నార్థః కర్తృగ్రహణేన, కర్తృగ్రహణాచ్చైష దోషః II ప్రత్యయనియమే తర్హ్యయం దోషః I ప్రత్యయా నియతాః, ప్రకృత్యర్థావనియతౌ, తత్ర కర్తృగ్రహణం కర్తవ్యం భావకర్మణోర్నివృత్త్యర్థమ్ I కర్తృగ్రహణాచ్చైష దోషః I

ప్రకృత్యర్థనియమే శేషగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ I కథమ్ ?I ప్రకృత్యర్థౌ నియతౌ, ప్రత్యయా అనియతాః I తతో వక్ష్యామి--పరస్మైపదం భవతీతి I తన్నియమార్థం భవిష్యతి--యత్ర పరస్మైపదం చాన్యచ్చ ప్రాప్నోతి తత్ర పరస్మైపదమేవ భవతీతి I

తత్తర్హి ప్రత్యయనియమే ద్వితీయం శేషగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?I న కర్తవ్యమ్ I యోగవిభాగః కరిష్యతే I

అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ I తతః--భావకర్మణోః I తతః కర్తరి I కర్తరి చాత్మనేపదం భవతి భావకర్మణోః I తతః కర్మవ్యతిహారే కర్తరీత్యేవ I భావకర్మణోరితి నివృత్తమ్ I

యథైవ తర్హి కర్మణి కర్తరి భవతి, ఏవం భావేపి కర్తరి ప్రాప్నోతి--ఏతి జీవన్తమానన్దః నాస్య కించిద్రుజతీతి II ద్వితీయో యోగవిభాగః కరిష్యతే--అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్I తతః భావే I తతః కర్మణి కర్మణి చాత్మనేపదం భవతి I తతః కర్తరి కర్తరి చాత్మనేపదం భవతి I కర్మణీత్యనువర్తతే, భావ ఇతి నివృత్తమ్ I తతః కర్మవ్యతిహారే కర్తరీత్యేవ, కర్మణీతి నివృత్తమ్ I

ఏవమపి శేషగ్రహణం కర్తవ్య అనుపరాభ్యాం కృఞః (1.3.79) ఇత్యేవమర్థమ్ I ఇహ మా భూత్--అనుక్రియతే స్వయమేవ, పరాక్రియతే స్వయమేవ I నను చైతదపి యోగవిభాగాదేవ సిద్ధమ్ I న సిధ్యతి I అనన్తరా యా ప్రాప్తిః సా యోగవిభాగేన శక్యా బాధితుమ్ I కుత ఏతత్ ?I అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వేతి I పరా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా తయా ప్రాప్నోతి I నను చేయం ప్రాప్తిః పరాం ప్రాప్తిం బాధతే I నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ బాధితుమ్ I

ఏవం తర్హి కర్తరి కర్మవ్యతిహారే (1.3.14) ఇత్యత్ర కర్తృగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యాయతే । తత్రప్రకృతముత్తరత్రానువర్తిష్యతే--శేషాత్కర్తరి కర్తరి ఇతి । కిమర్థమిదం--కర్తరి కర్తరీతి ?। కర్త్రైవ యః కర్తా తత్ర యథా స్యాత్, కర్త్రా చాన్యశ్చ యః కర్తా తత్ర మా భూదితి । తతః అనుపరాభ్యాం కృఞః కర్తరి కర్తరీత్యేవ ।। 12 ।।

-1-3-14- కర్తరి కర్మవ్యతిహారే

క్రియావ్యతిహారే ।।1।।

క్రియావ్యతిహార ఇతి వక్తవ్యమ్। కర్మవ్యతిహార ఇత్యుచ్యమానే ఇహాపి ప్రసజ్యేత -- దేవదత్తస్య ధాన్యం వ్యతిలునన్తి ఇతి,

ఇహ చ న స్యాత్ -- వ్యతిలునతే వ్యతిపునతే ఇతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్? న వక్తవ్యమ్। క్రియాం హి లోకే కర్మేత్యుపచరన్తి। కాం క్రియాం కరిష్యసి, కిం కర్మ కరిష్యసి ఇతి। ఏవమపి కర్తవ్యమ్। కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే సంప్రత్యయో భవతి। క్రియాపి కృత్రిమం కర్మ। న సిద్ధ్యతి। కర్తురీప్సితతమం కర్మ ఇత్యుచ్యతే। కథం చ క్రియా నామ క్రియయా ఇర్ప్సితతమా స్యాత్?। క్రియాపి క్రియయేప్సితతమా భవతి। కయా క్రియయా? సంపశ్యతిక్రియయా ప్రార్థయతిక్రియయా అధ్యవస్యతిక్రియయా (చ)। ఇహ య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి స బుద్ధ్యా తావత్కంచిదర్థం సంపశ్యతి, సందృష్టే ప్రార్థనా, ప్రార్థితేఽధ్యవసాయః, అధ్యవసాయే ఆరమ్భః, ఆరమ్భే నిర్వృత్తిః, ర్నిర్వృత్తౌ ఫలావాప్తిః। ఏవం క్రియాపి కృత్రిమం కర్మ।

ఏవమప్యుభయోః కృత్రిమయోరుభయగతిః ప్రసజ్యేత। తస్మాత్క్రియావ్యతిహార ఇతి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ఇహ కర్తరి వ్యతిహారే ఇతీయతా సిద్ధమ్। సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యత్కర్మగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనమ్ -- క్రియావ్యతిహారే యథా స్యాత్కర్మవ్యతిహారే మా భూదితి।

అథ కర్తృగ్రహణం కిమర్థమ్?

కర్మవ్యతిహారాదిషు కర్తృగ్రహణం భావకర్మనివృత్త్యర్థమ్ ।। 2 ।।

కర్మవ్యతిహారాదిషు కర్తృగ్రహణం క్రియతే, భావకర్మణోరనేనాత్మనేపదం మా భూదితి।

ఇతరథా హి తత్ర ప్రతిషేధే భావకర్మణోః ప్రతిషేధః ।।

అక్రియమాణే కర్తృగ్రహణే భావకర్మణోరప్యాత్మనేపదమనేన ప్రసజ్యేత। తత్ర కో దోషః? తత్ర ప్రతిషేధే భావకర్మణోః ప్రతిషేధః। తత్ర ప్రతిషేధే భావకర్మణోరప్యనేనాత్మనేపదస్య ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత -- వ్యతిగమ్యన్తే గ్రామాః, వ్యతిహన్యన్తే దస్యవః ఇతి।

న వానన్తరస్య ప్రతిషేధాత్ ॥ 3 ॥

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? అనన్తరస్య ప్రతిషేధాత్। అనన్తరం యదాత్మనేపదవిధానం తస్య ప్రతిషేధాత్। కుత ఏతత్? అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వా ఇతి। పూర్వా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా తయా భవిష్యతి।

నను చేయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తిం బాధతే।

నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ బాధితుమ్।

ఉత్తరార్థం తర్హి కర్తృగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। క్రియతే తత్రైవ శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమ్ ఇతి।

ద్వితీయం కర్తృగ్రహణం కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? కర్త్రైవ యః కర్తా తత్ర యథా స్యాత్, కర్తా చాన్యశ్చ యః కర్తా తత్ర మా భూదితి। ॥ 14 ॥

-1-3-15- న గతిహింసార్థేభ్యః

ప్రతిషేధే హసాదీనాముపసంఖ్యానమ్ ॥ 1 ॥

ప్రతిషధే హసాదీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వ్యతిహసన్తి। వ్యతిజల్పన్తి। వ్యతిపఠన్తి।

హరివహ్యోరప్రతిషేధః ॥ 2 ॥

హరివహ్యోరప్రతిషేధో భవతీతి వక్తవ్యమ్। సంప్రహరన్తే రాజానః । సంవివహన్తే గర్గైః ఇతి।

న వహిర్గత్యర్థః। దేశాన్తరప్రాపణక్రియోఽత్ర వహిః ॥ 15 ॥

-1-3-16- ఇతరేతరాన్యోన్యోపపదాచ్చ

పరస్పరోపపదాచ్చ ॥ 1 ॥

పరస్పరోపపదాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। పరస్పరస్య వ్యతిలునన్తి। పరస్పరస్య వ్యతిపునన్తి ॥ 16 ॥

-1-3-19- విపరాభ్యాం జేః

విపరాభ్యామిత్యుపసర్గగ్రహణమ్॥1॥

(విపరాభ్యామితి) ఉపసర్గగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- పరాజయతి సేనేతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్ । యద్యపి తావదయం పరాశబ్దో దృష్టాపచార ఉపసర్గశ్చానుపసర్గశ్చ, అయం ఖలు విశబ్దోఽదృష్టాపచార ఉపసర్గ ఏవ। తస్యాస్య కోఽన్యో ద్వితీయః సహాయో భవితుమర్హత్యన్యదత ఉపసర్గాత్ । తద్యథా -- అస్య గోర్ద్వితీయేనార్థః

ఇతి గౌరేవోపాదీయతే నాశ్వో న గర్దభ ఇతి ।। 19 ।।

-1-3-20- ఆఙో దోఽనాస్యవిహరణే

ఆఙో దోఽవ్యసనక్రియస్య ।। 1 ।।

ఆఙో దోఽవ్యసనక్రియస్యేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్ -- విపాదికాం వ్యాదదాతి। కూలం వ్యాదదాతీతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ఇహ ఆఙో దోఽనాస్య ఇతీయతా సిద్ధమ్। సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యద్విహరణగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనమ్ -- ఆస్యవిహరణసమానక్రియాదపి యథా స్యాత్। యథాజాతీయకా చాస్యవిహరణక్రియా తథాజాతీయకాత్రాపి।

స్వాఙ్గకర్మకాచ్చ ।। 2 ।।

స్వాఙ్గకర్మకాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- వ్యాదదతే పిపీలికాః పతఙ్గస్య ముఖమ్ ఇతి ।। 20 ।।

-1-3-21- క్రీడోఽనుసంపరిభ్యశ్చ

ఉపసర్గగ్రహణమ్।।1।।

ఉపసర్గగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- అను క్రీడతి మాణవకమ్ ఇతి।

సమోఽకూజనే ।। 2 ।।

సమోఽకూజన ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- సఙ్క్రీడన్తి శకటాని।

ఆగమేః క్షమాయామ్ ।। 3 ।।

ఆగమేః క్షమాయాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। మాణవక ఆగమయస్వ తావత్।

శిక్షేర్జిజ్ఞాసాయామ్ ।। 4 ।।

శిక్షేర్జిజ్ఞాసాయాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। విద్యాసు శిక్షతే। ధనుషి శిక్షతే।

కిరతేర్హర్షజీవికాకులాయకరణేషు ।। 5 ।।

కిరతేర్హర్షజీవికాకులాయకరణేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అపస్కిరతే వృషభో హృష్టః । అపస్కిరతే కుక్కుటో భక్షార్థీ। అపస్కిరతే శ్వా ఆశ్రయార్థీ।

హరతేర్గతతాచ్ఛీల్యే ।। 6 ।।

హరతేర్గతతాచ్ఛీల్యే ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పైతృకమశ్వా అనుహరన్తే। మాతృకం గావోఽనుహరన్తే।

ఆశిషి నాథః ।। 7 ।।

ఆశిషి నాథ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సర్పిషో నాథతే। మధునో నాథతే।

ఆఙి నుప్రచ్ఛ్యోః ।। 8 ।।

ఆఙి నుప్రచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఆనుతే శృగాలః। ఆపృచ్ఛతే గురుమితి।

శప ఉపలమ్భనే ।। 9 ।।

శప ఉపలమ్భన ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। దేవదత్తాయ శపతే । యజ్ఞదత్తాయ శపతే ఇతి।

-1-3-22- సమవప్రవిభ్యః స్థః

ఆఙః స్థః ప్రతిజ్ఞానే ।। 1 ।।

ఆఙః స్థః ప్రతిజ్ఞాన ఇతి వక్తవ్యమ్। అస్తి సకారమాతిష్ఠతే। ఆగమౌ గుణవృద్ధీ ఆతిష్ఠతే। వికారౌ గుణవృద్ధీ ఆతిష్ఠతే।

-1-3-24- ఉదోనూర్ధ్వకర్మణి

ఉద ఈహాయామ్ ।।

ఉద ఇర్హాయామితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- ఉత్తిష్ఠతి సేనేతి।

-1-3-25- ఉపాన్మన్త్రకరణే

ఉపాద్దేవపూజాసఙ్గతకరణయోః ।

ఉపాద్దేవపూజాసఙ్గతకరణయోరితి వక్తవ్యమ్। ఆదిత్యమ్ ఉపతిష్ఠతే । చన్ద్రమసమ్ ఉపతిష్ఠతే। సఙ్గతకరణే --

రథికాన్ ఉపతిష్ఠతే। అశ్వారోహాన్ ఉపతిష్ఠన్తే।

బహూనామప్యచిత్తానామేకో భవతి చిత్తవాన్।

పశ్య వానరసైన్యేఽస్మిన్యదర్కముపతిష్ఠతే।। 1 ।।

మైవం మంస్థాః సచిత్తోఽయమేషోఽపి హి యథా వయమ్।

ఏతదప్యస్య కాపేయం యదర్కముపతిష్ఠతి।। 2 ।।

అపర ఆహ ---

ఉపాద్దేవపూజాసఙ్గతకరణమిత్రకరణపథిషు।

ఉపాద్దేవపూజాసఙ్గతకరణమిత్రకరణపథిష్వితి వక్తవ్యమ్। దేవపూజాసఙ్గతకరణయోరుదాహృతమ్। మిత్రకరణే -- రథికాన్ ఉపతిష్ఠతే, అశ్వారోహాన్ ఉపతిష్ఠతే। పథిషు -- అయం పన్థాః స్రుగ్ఘ్నమ్ ఉపతిష్ఠతే, అయం పన్థాః సాకేతమ్ ఉపతిష్ఠతే।

వా లిప్సాయామ్।

వా లిప్సాయామితి వక్తవ్యమ్। భిక్షుకో బ్రాహ్మణకులమ్ ఉపతిష్ఠతే। భిక్షుకో బ్రాహ్మణకులమ్ ఉపతిష్ఠతి।

-1-3-27- ఉద్విభ్యాం తపః

అకర్మకాదిత్యేవ। (ఇహ మా భూత్ --) ఉత్తపతి సువర్ణం సువర్ణకారః।

స్వాఙ్గకర్మకాచ్చ।

స్వాఙ్గకర్మకాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఉత్తపతే పాణీ, వితపతే పాణీ। ఉత్తపతే పృష్ఠమ్, వితపతే పృష్ఠమ్।

అథోద్విభ్యామిత్యత్ర కిం ప్రత్యుదాహ్రియతే?

నిష్టప్యతే ఇతి।

కిం పునః కారణమాత్మనేపదమేవోదాహ్రియతే, న పునః పరస్మైపదం ప్రత్యుదాహార్యం స్యాత్?

తపిరయమకర్మకః। అకర్మకాశ్చాపి సోపసర్గాః సకర్మకా భవన్తి। న చాన్తరేణ కర్మకర్తారం సకర్మకా అకర్మకా భవన్తి।

యదుచ్యతే -- న చాన్తరేణ కర్మకర్తారం సకర్మకా అకర్మకా భవన్తీతి। అన్తరేణాపి కర్మకర్తారం సకర్మకా అకర్మకా భవన్తి। తద్యథా -- నదీ వహతీత్యకర్మకః, భారం వహతీతి సకర్మకః। తస్మాత్ నిష్టపతీతి ప్రత్యుదాహార్యమ్।

-1-3-28- ఆఙో యమహనః

అకర్మకాదిత్యేవ । (ఇహ మా భూత్ --) ఆయచ్ఛతి రజ్జుం కూపాత్। ఆహన్తి వృషలం పాదేన।

స్వాఙ్గకర్మకాచ్చ ।। 1 ।।

స్వాఙ్గకర్మకాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఆయచ్ఛతే పాణీ। ఆహతే ఉదరమితి।

-1-3-29- సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యామ్

సమో గమాదిషు విదిప్రచ్ఛిస్వరతీనాముపసంఖ్యానమ్।

సమో గమాదిషు విదిప్రచ్ఛిస్వరతీనాముపసఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సంవిత్తే। సంపృచ్ఛతే। సంస్వరతే।

అర్తిశ్రుదృశిభ్యశ్చ ।। 2 ।।

అర్తిశ్రుదృశిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్। అర్తి -- మా సమృత। మా సమృషాతామ్। మా సమృషత। అర్తి। శ్రు -- సంశృణుతే। దృశి -- సంపశ్యతే।

ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచనమ్ ।। 3 ।।

ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వేతి వక్తవ్యమ్। నిరస్యతి। నిరస్యతే। సమూహతి। సమూహతే।

-1-3-40- ఆఙ్ ఉద్గమనే

జ్యోతిషాముద్గమనే ।। 1 ।।

జ్యోతిరుద్గమనే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- ఆక్రామతి ధూమో హర్మ్యతలాదితి।। 40 ।।

-1-3-48- వ్యక్తవాచాం సముచ్చారణే

వ్యక్తవాచామితి కిమర్థమ్?

వరతను సంప్రవదన్తి కుక్కుటాః।

వ్యక్తవాచామిత్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి। ఏతేఽపి హి వ్యక్తవాచః। అతశ్చ వ్యక్తవాచః కుక్కుటేనోదితే ఉచ్యతే -- కుక్కుటో వదతీతి।

ఏవం తర్హి వ్యక్తవాచామిత్యుచ్యతే। సర్వ ఏవ హి వ్యక్తవాచః। తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే -- సాధీయో యే వ్యక్తవాచ ఇతి। కే చ సాధీయః? యేషాం వాచ్యకారాదయో వర్ణా వ్యజ్యన్తే। న చైతేషాం వాచ్యకారాదయో వర్ణా వ్యజ్యన్తే।

ఏతేషామపి వాచ్యకారాదయో వర్ణా వ్యజ్యన్తే। అతశ్చ వ్యజ్యన్తే। ఏవం హ్యాహుః కుక్కుటాః కుకూడితి।

నైవం తే ఆహుః। అనుకరణమేతత్తేషామ్।

అథ వా నైవం విజ్ఞాయతే -- వ్యక్తా వాగ్యేషాం త ఇమే వ్యక్తవాచ ఇతి। కథం తర్హి? వ్యక్తా వాచి వర్ణా యేషాం త ఇమే వ్యక్తవాచ ఇతి।। 48 ।।

-1-3-51- అవాద్గ్రః

అవాద్ గ్రో గిరతేః ।। 1 ।।

అవాద్ గ్ర ఇత్యత్ర గిరతేరితి వక్తవ్యమ్। గృణాతేర్మా భూత్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వా ప్రయోగాభావాత్।

న వక్తవ్యమ్, ప్రయోగాభావాత్। అవాద్ గ్ర ఇత్యుచ్యతే, న చావపూర్వస్య గృణాతేః ప్రయోగోఽస్తి।। 51 ।।

-1-3-54- సమస్తృతీయాయుక్తాత్

తృతీయాయుక్తాదితి కిమర్థమ్?

ఉభౌ లోకౌ సంచరసీమం చాముం చ దేవల।

తృతీయాయుక్తాదిత్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి। అత్రాపి హి తృతీయయా యోగ ఇతి।

ఏవం తర్హి తృతీయాయుక్తాదిత్యుచ్యతే। సర్వత్ర చ తృతీయయా యోగః। తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే -- సాధీయో యత్ర తృతీయా యోగ ఇతి। క్వ చ సాధీయః? యత్ర తృతీయా శ్రూయతే ।। 54 ।।

-1-3-55- దాణశ్చ సా చేచ్చతుర్థ్యర్థే

సా చేత్తృతీయా చతుర్థ్యర్థే ఇత్యుచ్యతే। కథం నామ తృతీయా చతుర్థ్యర్థే స్యాత్?

ఏవం తర్హి --

అశిష్టవ్యవహారే తు తృతీయా చ విధీయతే।।1।।

(కిం చ? ఆత్మనేపదం చ) అశిష్టవ్యవహారేనేన తృతీయా చ విధీయత ఆత్మనేపదం చ। దాస్యా సమ్ప్రయచ్ఛతే, వృషల్యా సమ్ప్రయచ్ఛతే। యః శిష్టవ్యవహారః బ్రాహ్మణీభ్యః సంప్రయచ్ఛతీత్యేవ। తత్ర భవితవ్యమ్।

యద్యేవం నార్థోఽనేన। కేనేదానీం తృతీయా భవిష్యతి, ఆత్మనేపదం చ?

సహయుక్తే తృతీయా స్యాద్వ్యతిహారే తఙో విధిః ।।2।।

సహయుక్తేఽప్రధానే ఇత్యేవ తృతీయా భవిష్యతి, కర్తరి కర్మవ్యతిహారే ఇత్యాత్మనేపదమ్ ।। 55 ।।

-1-3-56- ఉపాద్యమః స్వకరణే

ఇహ కస్మాన్న భవతి। స్వం శాటకాన్తముపయచ్ఛతి - ఇతి? అస్వం యదా స్వం కరోతి తదా భవితవ్యమ్। యద్యేవం స్వీకరణమితి ప్రాప్నోతి। విచిత్రాస్తద్ధితవృత్తయః। నాతస్తద్ధిత ఉత్పద్యతే ।। 56 ।।

-1-3-58- నానోర్జ్ఞః

అనోర్జ్ఞః ప్రతిషేధే సకర్మకవచనమ్ ।। 1 ।।

అనోర్జ్ఞః ప్రతిషేధే సకర్మకగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- ఔషధస్యానుజిజ్ఞాసతే ఇతి।

న వాऽకర్మకస్యోత్తరేణ విధానాత్ ।। 2 ।।

న వా కర్తవ్యమ్। కిం కారణమ్? అకర్మకస్యోత్తరేణ విధానాత్। అకర్మకాజ్జానాతేరుత్తరేణ యోగేనాత్మనేపదం విధీయతే పూర్వవత్సనః ఇతి।

ప్రతిషేధః పూర్వస్య చ ।। 3 ।।

పూర్వస్య చాయం ప్రతిషేధః। స చ సకర్మకార్థ ఆరమ్భః। కథం పునర్జ్ఞాయతే -- పూర్వస్యాయం ప్రతిషేధ ఇతి? అనన్తరస్య విధిర్వా

భవతి ప్రతిషేధో వేతి। కథం పునర్జ్ఞాయతే - సకర్మకార్థ ఆరమ్భ ఇతి? అకర్మకాజ్జానాతేః సన ఆత్మనేపదవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా సకర్మకార్థో విజ్ఞాయతే ।। 58 ।।

-1-3-60- శదేః శితః

శదేః శితః పరస్మైపదాశ్రయత్వాదాత్నేపదాభావః ।। 1 ।।

శదేః శితః పరస్మైపదాశ్రయత్వాదాత్మనేపదస్యాభావః। శీయతే శీయేతే శీయన్తే।

కిం చ భోః శదేః శిత్పరస్మైపదేష్విత్యుచ్యతే ? న ఖలు పరస్మైపదేషు ఇత్యుచ్యతే పరస్మైపదేషు తు విజ్ఞాయతే। కథమ్ ? అనుదాత్తజిత ఆత్మనేపదమ్ భావకర్మణోరాత్మనేపదమిత్యేతౌ ద్వౌ యోగావుక్త్వా శేషాత్కర్త్రి పరస్మైపదమిత్యుచ్యతే। ఏవం చ న పరస్మైపదేషూచ్యతే పరస్మైపదేషు విజ్ఞాయతే।

కః పునరర్హత్యేతౌ యోగావుక్త్వా శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదం వక్తుమ్। కిం తర్హి? అవిశేషేణ సర్వమాత్మనేపదప్రకరణమనుక్రమ్య శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమిత్యుచ్యతే। ఏవమపి పరస్మైపదాశ్రయో భవతి। కథమ్? ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః -- యదీదం నోచ్యేత కిమిహ స్యాదితి? పరస్మైపదమిత్యాహ। పరస్మైపదమితి చేత్పరస్మైపదాశ్రయో భవతి।

సిద్ధం తు లడాదీనామాత్మనేపదవచనాత్ ।। 2 ।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్? శదేర్లడాదీనామాత్మనేపదం భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

సిద్ధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే। యథాన్యాసమేవాస్తు। నను చోక్తమ్ -- శదేః శితః పరస్మైపదాశ్రయత్వాదాత్మనేపదాభావః ఇతి। నైషః దోషః । శిత ఇతి నైషా పఞ్చమీ। కా తర్హి? సంబన్ధే షష్ఠీ -- శితో యః శదిః। కశ్చ శితః శదిః? ప్రకృతిః। శదేః శిత్ప్రకృతేరితి।

అథ వాఽఽహాయం శదేః శితః ఇతి, న చ శదిః శిదస్తి। త ఏవం విజ్ఞాస్యామః -- శదేః శిద్విషయాదితి। అథ వా యద్యపి తావదేతదన్యత్ర భవతి వికరణేభ్యో నియమో బలీయానితి, ఇహైతన్నాస్తి। వికరణో హీహాశ్రీయతే శితః ఇతి।

ఉపసర్గపూర్వనియమేఽడ్వ్యవాయ ఉపసంఖ్యానామ్ ।। 3 ।।

ఉపసర్గపూర్వనియమేఽడ్వ్యవాయ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। న్యవిశత। వ్యక్రీణీత। కిం పునః కారణం న సిద్ధ్యతి ? అటా వ్యవహితత్వాత్। నను చాయమడ్ధాతుభక్తో ధాతుగ్రహణేన గ్రహీష్యతే। న సిధ్యతి। అఙ్గస్య హ్యడుచ్యతే వికరణాన్తం చాఙ్గమ్ । సోఽసౌ సంఘాతభక్తో న శక్యో ధాతుగ్రహణేన గ్రహీతుమ్।

ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్ -- అట్ క్రయతాం వికరణ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? పరత్వాదడాగమః।

నిత్యా వికరణాః। కృతేఽప్యటి ప్రాప్నువన్త్యకృతేఽపి। అడపి నిత్యః। కృతేష్వపి వికరణేషు ప్రాప్నోత్యకృతేష్వపి ప్రాప్నోతి। అనిత్యోఽట్। అన్యస్య కృతేషు వికరణేషు ప్రాప్నోత్యన్యస్యాకృతేషు। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।

ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్ -- అట్ క్రియతాం లాదేశ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? పరత్వాదడాగమః। నిత్యో లాదేశః। కృతేఽప్యటి ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి। నిత్యత్వాల్లాదేశస్యాత్మనేపద ఏవాడాగమో భవిష్యతి।

నిత్యత్వాల్లాదేశస్యాత్మనేపదేఽడాగమ ఇతి చేదటో నిత్యనిమిత్తత్వాదాత్మనేపదాభావః (తస్మాదుపసంఖ్యానమ్) ।। 4 ।।

నిత్యత్వాల్లాదేశస్యాత్మనేపదేఽడాగమ ఇతి చేదేవముచ్యతే -- అడపి నిత్యనిమిత్తః కృతేఽపి లాదేశే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి। అటో నిత్యనిమిత్తత్వాదాత్మనేపదస్యాభావః। తస్మాదుపసంఖ్యానమ్

తస్మాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అన్తరఙ్గస్తర్హి లాదేశః ।

నైతద్వివదామహే -- అన్తరఙ్గో నాన్తరఙ్గ ఇతి। అస్త్వయం నిత్యశ్చాన్తరఙ్గశ్చ। అత్ర ఖలు లాదేశే కృతే త్రీణి కార్యాణి యుగపత్ప్రాప్నువన్తి -- వికరణాః, అడాగమః, నియమ ఇతి। తద్యది సర్వతో నియమో లభ్యేత, కృతం స్యాత్, తత్తు న లభ్యమ్। అథాపి వికరణాత్పూర్వమడితి అడ్లభ్యేత, ఏవమపి కృతం స్యాత్। తత్తు న లక్ష్యమ్। కిం కారణమ్ ? ఆఙ్గాత్పూర్వం వికరణా ఏషితవ్యాస్తరతస్తరన్తీత్యేవమర్థమ్। అడాడ్భ్యామప్యన్యదాఙ్గం పూర్వమేషితవ్యముపార్చ్ఛదిత్యేవమర్థమ్। తత్ర హ్యాటి కృతే సాట్కస్య ఋుచ్ఛిభావః ప్రాప్నోతి। నను చ ఋుచ్ఛిభావే కృతే శబ్దాన్తరస్యాకృత ఆడితి కృత్వా పునరాడ్ భవిష్యతి। పునర్ఋుచ్ఛిభావః పునరాడితి చక్రకమవ్యవస్థా ప్రాప్నోతి।

నైషః దోషః। యత్తావదుచ్యతే -- ఆఙ్గాత్పూర్వం వికరణా ఏషితవ్యాః తరతః తరన్తీత్యేవమర్థమితి। భవేత్సిద్ధం యత్ర వికరణా నిత్యా ఆఙ్గమనిత్యం తత్రాఙ్గాత్పూర్వం వికరణాః స్యుః। యత్ర తు ఖలూభయం నిత్యం పరత్వాత్తత్రాఙ్గం తావద్భవతి।

యదప్యుచ్యతే -- అడాడ్భ్యామప్యన్యదాఙ్గం పూర్వమేషితవ్యముపార్చ్ఛదిత్యేవమర్థమితి। అస్త్వత్రాట్, ఆటి కృతే సాట్కస్య

ఋచ్ఛిభావః, ఋచ్ఛిభావే కృతే శబ్దాన్తరస్యాకృత ఆడితి కృత్వా పునరాడ్ భవిష్యతి। నను చోక్తమ్ -- పునర్ఋచ్ఛిభావః పునరాడితి చక్రకమవ్యవస్థా ప్రాప్నోతీతి। నైషః దోషః। చక్రకేష్విష్టతో వ్యవస్థా।

అథ వా నేరితి నైషా పఞ్చమీ। కా తర్హి ? విశేషణషష్ఠీ నేర్యో విశిః । కశ్చ నేర్విశిః

? విశేష్యః। వ్యవహితశ్చాపి శక్యతే। విశేషయితుమ్। అథ వా నిరపి పదం, విశిరపి పదమ్। పదవిధిశ్చ సమర్థానామ్ । వ్యవహితేఽపి సామర్థ్యం భవతి ।। 60 ।।

-1-3-62- పూర్వవత్సనః

కిమిదం పూర్వగ్రహణం సనపేక్షమ్ -- ప్రాక్సనో యేభ్య ఆత్మనేపదముక్తం తేభ్యః సన్నన్తేభ్యోఽపి భవతీతి। ఆహోస్విద్యోగాపేక్షమ్ -- ప్రాగేతస్మాద్యోగాద్యేభ్యో యోగేభ్య ఆత్మనేపదముక్తం తేభ్యః సన్నన్తేభ్యోఽపి భవతీతి। కిం చాతః? యది సనపేక్షమ్, నిమిత్తమవిశేషితం భవతి। పూర్వవత్సనః న జ్ఞాయతే -- కిమన్తాద్భవితవ్యమితి। అథ యోగాపేక్షముత్తరత్ర విధిర్న ప్రకల్పేత -- బుభుక్షతే ఉపయుయుక్షత ఇతి।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు। అస్తు తావత్సనపేక్షమ్। నను చోక్తమ్ -- నిమిత్తమవిశేషితం భవతీతి। నిమిత్తం చ విశేషితమ్। కథమ్? సనమేవాత్ర నిమిత్తత్వేనాపేక్షిష్యామహే। పూర్వవత్సన ఆత్మనేపదం భవతి। కుతః? సన ఇతి।

అథ వా పునరస్తు యోగాపేక్షమ్। నను చోక్తమ్ -- ఉత్తరత్ర విధిర్న ప్రకల్పేతేతి। విధిశ్చ ప్రక్లృప్తః। కథమ్? ఉత్తరత్రాపి పూర్వవత్సనః ఇత్యేవానువర్తిష్యతే।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?

పూర్వవత్సన ఇతి శదిమ్రియత్యర్థమ్ ।। 1 ।।

శదిమ్రియత్యర్థోఽయమారమ్భః। శదిమ్రియతిభ్యాం సన్నన్తాభ్యాత్మనేపదం మా భూదితి।

ఇతరథా హి తాభ్యాం సన్నన్తాభ్యామాత్మనేపదప్రతిషేధః ।। 2 ।।

ఇతరథా హి అనుచ్యమానేఽస్మిన్ శదిమ్రియతిభ్యాం సన్నన్తాభ్యామాత్మనేపదస్య ప్రతిషధో వక్తవ్యః స్యాత్। శిశత్సతి ముమూర్షతి।

కథం పునః పూర్వవత్సనః ఇత్యనేన శదిమ్రియతిభ్యాం సన్నన్తాభ్యామాత్మనేపదస్య ప్రతిషేధః శక్యో విజ్ఞాతుమ్? వతినిర్దేశోఽయమ్। కామచారశ్చ వతినిర్దేశే వాక్యశేషం సమర్థయితుమ్। తద్యథా -- ఉశీనరవన్మద్రేషు యవాః సన్తి, న సన్తీతి। మాతృవదస్యాః కలాః సన్తి, న సన్తీతి। ఏవమిహాపి పూర్వవద్భవతి, న భవతీతి। న భవతీత్యేవం వాక్యశేషం సమర్థయిష్యామహే -- యథా పూర్వయోర్యోగయోః సన్నన్తాభ్యామాత్మనేపదం న భవతి, ఏవమిహాపి శదిమ్రియతిభ్యాం సన్నన్తాభ్యామాత్మనేపదం న భవతీతి।

యది తర్హి శదిమ్రియత్యర్థోఽయమారమ్భః, విధిర్న ప్రకల్పతే -- ఆసిసిషతే। శిశయిషతే। అథ విధ్యర్థః, శదిమ్రియతిభ్యాం సన్నన్తాభ్యాత్మనేపదం ప్రాప్నోతి।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు। అస్తు తావత్ప్రతిషేధార్థః। నను చోక్తం విధిర్న ప్రకల్పతే ఇతి । విధిశ్చ ప్రక్లృప్తః । కథమ్ ? ఏతదేవ జ్ఞాపయతి -- సన్నన్తాదాత్మనేపదం భవతీతి। యదయం శదిమ్రియతిభ్యాం సన్నన్తాభ్యామాత్మనేపదస్య ప్రతిషేధం శాస్తి।

అథ వా పునరస్తు విధ్యర్థః। నను చోక్తమ్ -- శదిమ్రియతిభ్యాం సన్నన్తాభ్యామాత్మనేపదం ప్రాప్నోతి - ఇతి। నైషః దోషః। ప్రకృతం సనో న ఇత్యనువర్తిష్యతే। క్వ ప్రకృతమ్ ? జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాం సనః। నానోర్జ్ఞః। సకర్మకాత్సనో న భవతి । ప్రత్యాఙ్భ్యాం శ్రువః సనో న । శదేః శితః సనో న । మ్రియతేర్లుఙ్లిఙోశ్చ సనో నేతి । ఇహేదానీం పూర్వవత్సనః ఇతి, సన ఇత్యనువర్తతే, నేతి నివృత్తమ్ । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి, యదుక్తమ్ -- నిమిత్తమవిశేషితం భవతీతి ।

నైవ వా పునరత్ర శదిమ్రియతిభ్యాం సన్నన్తాభ్యామాత్మనేపదం ప్రాప్నోతి । కిం కారణమ్ ? శదేః శితః

ఇత్యుచ్యతే। న చ శదిరేవాత్మనేపదస్య నిమిత్తమ్ । కిం తర్హి ? శిదపి నిమిత్తమ్ । అథాపి శదిరేవ శిత్పరస్తు నిమిత్తమ్ । న చాయం సన్పరః శిత్పరో భవతి । యత్ర తర్హి శిన్నాశ్రీయతే మ్రియతేర్లుఙ్లిఙోశ్చ ఇతి। అత్రాపి న మ్రియతిరేవాత్మనేపదస్య నిమిత్తమ్ । కిం తర్హి ?। లుఙ్లిఙావపి నిమిత్తమ్। అథాపి మ్రియతిరేవ లుఙ్లిఙ్పరస్తు నిమిత్తమ్ । న చాయం సన్పరః లుఙ్లిఙ్పరో భవతి।

కిం పునః పూర్వస్య యదాత్మనేపదదర్శనం తత్సన్నన్తస్యాతిదిశ్యతే ? ఏవం భవితుమర్హతి ।

పూర్వస్యాత్మనేపదదర్శనాత్సన్నన్తాదాత్మనేపదభావ ఇతి చేద్గుపాదిష్వప్రసిద్ధిః ।। 3 ।।

పూర్వస్యాత్మనేపదదర్శనాత్సన్నన్తాదాత్మనేపదం భవతీతి చేద్ గుపాదిష్వప్రసిద్ధిః । గుపాదీనాం న ప్రాప్నోతి జుగుప్సతే మీమాంసత ఇతి । న హ్యేతేభ్యః ప్రాక్సన ఆత్మనేపదం నాపి పరస్మైపదం పశ్యామః ।

సిద్ధం తు పూర్వస్య లిఙ్గాతిదేశాత్ ।। 4 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? పూర్వస్య యదాత్మనేపదలిఙ్గం తత్సన్నన్తస్యాప్యతిదిశ్యతే ।

కృఞాదిషు తు లిఙ్గప్రతిషేధః ।। 5 ।।

కృఞాదిషు తు లిఙ్గస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అనుచికీర్షతి పరాచికీర్షతీతి ।

అస్తు తర్హి -- ప్రాక్సనో యేభ్య ఆత్మనేపదం దృష్టం తేభ్యః సన్నన్తేభ్యోఽపి భవతీతి। నను చోక్తం పూర్వస్యాత్మనేపదదర్శనాత్సన్నన్తాదాత్మనేపదభావ ఇతి చేద్గుపాదిష్వప్రసిద్ధిః ఇతి । నైషః దోషః । అనుబన్ధకరణసార్మథ్యాద్ భవిష్యతి ।

అథవాఽవయవే కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతి । తద్యథా --గోః సక్థని కర్ణే వా కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతి ।

యద్యవయవే కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతి -- జుగుప్సయతి మీమాంసయతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । నైషః దోషః । అవయవే కృతం లిఙ్గం కస్య సముదాయస్య విశేషకం భవతి। యం సముదాయం యోఽవయవో న వ్యభిచరతి । సనం చ న వ్యభిచరతి, ణిచం చ పున్వ్యభిచరతి । తద్యథా -- గోః సక్థని కర్ణే వా కృతం లిఙ్గం గోరేవ విశేషకం భవతి న గోమణ్డలస్య।

ప్రత్యయగ్రహణం ణియగర్థమ్ ।। 6 ।।

ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । పూర్వవత్ప్రత్యయాదితి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ? ణియగర్థమ్ । ణియగన్తాదపి యథా స్యాదితి । ఆకుస్మయతే। వికుస్మయతే। హృణీయతే। మహీయతే ఇతి। తత్ర కో దోషః?

తత్ర హేతుమణ్ణిచః ప్రతిషేధః ।। 7 ।।

తత్ర హేతుమణ్ణిచః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఆసయతి। శాయయతీతి । సూత్రం చ భిద్యతే ।

యథాన్యాసమేవాస్తు । కథమాకుస్మయతే వికుస్మయతే హృణీయతే మహీయతే ఇతి ? అనుబన్ధకరణసార్మథ్యాద్ భవిష్యతి ।

అథవా - అవయవే కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతి । తద్యథా -- గోః సక్థని కర్ణే వా కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతి ।

యద్యవయవే కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతి, హృణీయయతి మహీయయతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । అవయవే కృతం లిఙ్గం కస్య సముదాయస్య విశేషకం భవతి। యం సముదాయం యోఽవయవో న వ్యభిచరతి । యకం చ న వ్యభిచరతి, ణిచం తు వ్యభిచరతి । తద్యథా -- గోః సక్థని కర్ణే వా కృతం లిఙ్గం గోరేవ విశేషకం భవతి న గోమణ్డలస్య ।। 62 ।।

-1-3-63- ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్య

కృఞ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ఇహ మా భూత్ -- ఈహామాస ఈహామాసతుః ఈహామాసుః । కథం చాత్రాస్తేరనుప్రయోగో భవతి ? ప్రత్యాహారగ్రహణం హి తత్ర విజ్ఞాయతే । కథం పునర్విజ్ఞాయతే తత్ర ప్రత్యాహారగ్రహణమితి ? ఇహ కృఞ్గ్రహణాత్ । ఇహ కస్మాత్ప్రత్యాహారగ్రహణం న భవతి ? ఇహైవ కృఞ్గ్రహణాత్ ।

అథేహ కస్మాన్న భవతి -- ఉదుమ్భాఞ్చకార ఉదుబ్జాఞ్చకార ? నను చ ఆమ్ప్రత్యయవదిత్యుచ్యతే, న చాత్రామ్ప్రత్యయాదాత్మనేపదం పశ్యామః । న బ్రూమోఽనేనేతి । కిం తర్హి ? స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే ఆత్మనేపదం భవతీతి ।

నైషః దోషః । ఇదం నియమార్థం భవిష్యతి -- ఆమ్ప్రత్యయవదేవేతి । యది నియమార్థం విధిర్న ప్రకల్పతే -- ఈహాంచక్రే ఊహాంచక్రే ఇతి । విధిశ్చ ప్రక్లృప్తః । కథమ్ ? పూర్వవదితి వర్తతే ।

ఆమ్ప్రత్యయవత్పూర్వవచ్చేతి ।। 63 ।।

-1-3-64- ప్రోపాభ్యాం యుజేరయజ్ఞపాత్రేషు

స్వరాద్యుపసృష్టాత్ ।

స్వరాద్యుపసృష్టాదితి వక్తవ్యమ్ । ఉద్యుఙ్క్తే అనుయుఙ్క్తే ।

అపర ఆహ --

స్వరాద్యన్తోపసృష్టాత్ ।

స్వరాద్యన్తోపసృష్టాదితి వక్తవ్యమ్ । ప్రయుఙ్క్తే నియుఙ్క్తే వినియుఙ్క్తే ।। 64 ।।

-1-3-65- సమః క్ష్ణువః

కిమర్థం విదేశస్థస్య గ్రహణం క్రియతే, న సమో గమాదిష్విత్యేవోచ్యేత ?

సమః క్ష్ణువః సకర్మకార్థమ్ ।। 1 ।।

సకర్మకార్థోఽయమారమ్భః । అకర్మకాదితి తత్రానువర్తతే ।। 65 ।।

-1-3-66- భుజోఽనవనే

అనవనకౌటిల్యయోః।।1।।

అనవనకౌటిల్యయోరితి వక్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ -- ప్రభుజతి వాససీ, నిభుజతి జానుశిరసీ ఇతి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? న వక్తవ్యమ్ । యస్య భుజేరవనమనవనం చాఽర్థస్తస్య గ్రహణమ్ । న చాఽస్య భుజేరవనమనవనం చాఽర్థః ।। 66 ।।

-1-3-67- ణేరణౌ యత్కర్మ ణౌ చేత్స కర్తానాధ్యానే

ణేరాత్మనేపదవిధానేఽణ్యన్తస్య కర్మణస్తత్రోపలబ్ధిః ।। 1 ।।

ణేరాత్మనేపదవిధానేఽణ్యన్తస్య యత్కర్మ యదా ణ్యన్తే తదేవ కర్మ భవతి తదాత్మనేపదం భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

ఇతరథా హి సర్వప్రసఙ్గః ।। 2 ।।

ఇతరథా హి సర్వత్ర ప్రసఙ్గః స్యాత్ । ఇహాపి ప్రసజ్యేత -- ఆరోహన్తి హస్తినం హస్తిపకాః, ఆరోహయమాణో హస్తీ స్థలమారోహయతి మనుష్యాన్ ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ । న వక్తవ్యమ్ । ఏవం వక్ష్యామి -- ణేః ఆత్మనేపదం భవతి । తతః

అణౌ యత్కర్మ ణౌ చేత్ । అణ్యన్తే యత్కర్మ ణౌ చేణ్ణౌ యది తదేవ కర్మ భవతి । తతః స కర్తా కర్తా చేత్స భవతి ణావితి। యద్యేవం కర్మ కర్తాఽయం భవతి తత్ర కర్మకర్తృత్వాత్సిద్ధమ్। ।

కర్మకర్తృత్వాసిద్ధమితి చేద్యక్చిణోర్నివృత్త్యర్థం వచనమ్ ।। 3 ।।

కర్మకర్తృత్వాత్సిద్ధమితి చేద్ యక్చిణోర్నివృత్త్యర్థమిదం వక్తవ్యమ్ । కర్మాపదిష్టౌ యక్చిణౌ మా భూతామితి ।

న వా యక్చిణోః ప్రతిషేధాత్ ।। 4 ।।

న వా ఏష దోషః । కిం కారణమ్ ? యక్చిణోః ప్రతిషేధాత్ । ప్రతిషిధ్యేతే అత్ర యక్చిణౌ । యక్చిణోః ప్రతిషేధే హేతుమణ్ణిశ్రిబ్రూఞాముపసఙ్ఖ్యానమ్ ఇతి ।

యస్తర్హి న హేతుమణ్ణిచ్, తదర్థమిదం వక్తవ్యమ్ । తస్య కర్మాపదిష్టౌ యక్చిణౌ మా భూతామితి ।

ఉదపుపుచ్చత పుచ్ఛం స్వయమేవ । అత్రాపి యథా భారద్వాజీయాః పఠన్తి తథా భవితవ్యం ప్రతిషేధేన -- యక్చిణోః ప్రతిషేధే ణిశ్రన్థిగ్రన్థిబ్రూఞాత్మనేపదాకర్మకాణాముపసంఖ్యానమితి । స చావశ్యం ప్రతిషేధ ఆశ్రయితవ్యః ।

ఇతరథా హి యత్ర నియమస్తతోఽన్యత్ర ప్రతిషేధః ।। 5 ।।

అనుచ్యమానే హ్యేతస్మిన్ యత్ర నియమస్తతోఽన్యత్ర తేన యక్చిణోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః స్యాత్ ।

గణయతి గణం గోపాలకః । గణయతి గణః స్వయమేవ ।

ఆత్మనేపదస్య చ ।। 6 ।।

ఆత్మనేపదస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । గణయతి గణః స్వయమేవ ।

ఆత్మనేపదప్రతిషేధార్థం తు ।। 7 ।।

ఆత్మనేపదప్రతిషేధార్థమిదం వక్తవ్యమ్ । గణయతి గణః స్వయమేవ ।

ఇష్యత ఏవాత్రాత్మనేపదమ్ । కిమిష్యత ఏవ, ఆహోస్విత్ప్రాప్నోత్యపి ? ఇష్యతే చ, ప్రాప్నోతి చ । కథమ్ ? అణావితి కస్యేదం ణేర్గ్రహణం యస్మాణ్ణేః ప్రాక్కర్మ వా కర్తా వా విద్యతే । న చైతస్మాణ్ణేః ప్రాక్కర్మ కర్తా వా విద్యతే ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ -- అనాధ్యాన ఇతి వక్ష్యామీతి । ఇహ మా భూత్ -- స్మరతి వనగుల్మస్య కోకిలః । స్మరయత్యేనం వనగుల్మః స్వయమవేతి ।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । కర్మాపదిష్టా విధయః కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం వా భవన్తి।

కర్తృస్థభావకశ్చాయమ్ ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదనాధ్యాన ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- భవత్యేవంజాతీయకానామాత్మనేపదమితి । కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? పశ్యన్తి భృత్యా రాజానమ్ । దర్శయతే భృత్యాన్ రాజా । అత్రాత్మనేపదం సిద్ధం భవతి ।

ఆత్మనః కర్మత్వే ప్రతిషేధః ।। 8 ।।

ఆత్మనః కర్మత్వే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । హన్త్యాత్మానమ్ । ఘాతయత్యాత్మా ఇతి ।

స తర్హి వక్తవ్యః ।

న వా ణ్యన్తేఽన్యస్య కర్తృత్వాత్ ।। 9 ।।

న వా వక్తవ్యః । కిం కారణమ్ ? ణ్యన్తేఽన్యస్య కర్తృత్వాత్ । అన్యదత్రాణ్యన్తే కర్మఽన్యో ణ్యన్తస్య కర్తా । కథమ్ ? ద్వావాత్మానౌ, అన్తరాత్మా శరీరాత్మా చ । అన్తరాత్మా తత్కర్మ కరోతి యేన శరీరాత్మా సుఖఃదుఖే అనుభవతీతి। శరీరాత్మా తత్కర్మ కరోతి యేనాన్తరాత్మా సుఖదుఃఖే అనుభవతీతి। 67 ।।

-1-3-72- స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే

స్వరితఞిత ఇతి కిమర్థమ్ ?। యాతి వాతి ద్రాతి ప్సాతి । స్వరితఞిత ఇతి శక్యమకర్తుమ్ । ఇహ కస్మాన్న భవతి యాతి వాతి ద్రాతి ప్సాతీతి ?। కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే ఇత్యుచ్యతే। సర్వేషాం చ కర్త్రభిప్రాయం క్రియాఫలమస్తి । త ఏవం విజ్ఞాస్యామః యేషాం కర్త్రభిప్రాయమకర్త్రభిప్రాయం చ క్రియాఫలమస్తి తేభ్య ఆత్మనేపదం భవతీతి । న చైతేషాం కర్త్రభిప్రాయం చాకర్త్రభిప్రాయం చ క్రియాఫలమస్తి । తథాజాతీయకాః ఖల్వాచార్యేణ స్వస్తిఞితః పఠితాః యే ఉభయవన్తః-- యేషాం కర్త్రభిప్రాయం చాకర్త్రభిప్రాయం చ క్రియాఫలమస్తి ।

అథాభిప్రగ్రహణం కిమర్థమ్ ?। స్వరితఞితః కర్త్రాయే క్రియాఫల ఇతీయత్యుచ్యమానే యమేవ

సంప్రత్యేతి క్రియాఫలం తత్రైవ స్యాత్--లూఞ్ లునీతే, పూఞ్ పునీతే । ఇహ న స్యాత్--యజ్ యజతే, వప్ వపతే । అభిప్రగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి । అభిరాముఖ్యే వర్తతే, ప్ర ఆదికర్మణి । తేన యం చాఽభిప్రతి, యం చాభిప్రైష్యతి, యం చాఽభిప్రాగాత్తత్ర సర్వత్రాభిముఖ్యమాత్రే సిద్ధం భవతి ।

కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫల ఇతి కిమర్థమ్ ? పచన్తి భక్తకారాః । కుర్వన్తి కర్మకరాః । యజన్తి యాజకాః । కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫల ఇత్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి । అత్రాఽపి హి క్రియాఫలం

కర్తారమభిప్రైతి । యాజకా యజన్తి గా లప్స్యామహ ఇతి । కర్మకరాః కుర్వన్తి పాదికమహర్లప్స్యామహ ఇతి । ఏవం తర్హి కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫల ఇత్యుచ్యతే, సర్వత్ర చ కర్త్తారం క్రియాఫలమభిప్రైతి, తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే--సాధీయో యత్ర కర్తారం క్రియాఫలమభిప్రైతి । న చాన్తరేణ యజిం యజిఫలం వపిం వా వపిఫలం లభన్తే । యాజకాః పునరన్తరేణాఽపి యజిం గా లభన్తే భృతకాశ్చ పాదికమితి ।। 72 ।।

-1-3-78- శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమ్

శేషవచనం పఞ్చమ్యా చేదర్థే ప్రతిషేధః ।। 1 ।।

శేషవచనం పఞ్చమ్యా చేదర్థే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । భిద్యతే కుసూలః స్వయమేవ, ఛిద్యతే రజ్జుః స్వయమేవేతి ।। ఏవం తర్హి శేషే ఇతి వక్ష్యామి ।

సప్తమ్యా చేత్ప్రకృతేః ప్రతిషేధః ।। 2 ।।

సప్తమ్యా చేత్ప్రకృతేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఆస్తే శేతే చ్యవన్తే ప్లవన్తే ।

సిద్ధం తూభయనిర్దేశాత్ ।। 3 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ?। ఉభయనిర్దేశః కర్తవ్యః । శేషాచ్ఛేష ఇతి వక్తవ్యమ్ । కర్తృగ్రహణమిదానీం కిమర్థం స్యాత్ ?।

కర్తృగ్రహణమనుపరాద్యర్థమ్ ।। 4 ।।

అనుపరాద్యర్థమేతత్స్యాత్। ఇహ మా భూత్--అనుక్రియతే స్వయమేవ, పరాక్రియతే స్వయమేవేతి ।। సిధ్యతి । సూత్రం తర్హి భిద్యతే । యథాన్యాసమేవాస్తు । నను చోక్తం--శేషవచనం పఞ్చమ్యా చేదర్థే ప్రతిషేధః ఇతి । నైషః దోషః । కర్తరి కర్మవ్యతిహారే (1.3.14) ఇత్యత్ర కర్తృగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యాయతే తత్ప్రకృతమిహానువర్తిష్యతే శేషాత్కర్తరి కర్తరీతి । కర్త్రైవ యః కర్తా తత్ర యథా స్యాత్, కర్తా చాన్యశ్చ యః కర్తా తత్ర మా భూదితి ।। 78 ।।

-1-3-79- అనుపరాభ్యాం కృఞః

కిమర్థమిదముచ్యతే ?।

పరస్మైపదప్రతిషేధాత్కృఞాదిషు విధానమ్ ।। 1 ।।

పరస్మైపదప్రతిషేధాత్కృఞాదిషు పరస్మైపదం విధీయతే । ప్రతిషిధ్యతే తత్ర పరస్మైపదమ్ స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే ఆత్మనేపదం భవతీతి ।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్ । కిం తర్హీతి ?।

తత్రాత్మనేపదప్రతిషేధోఽప్రతిషిద్ధత్వాత్ ।। 2 ।।

తత్రాత్మనేపదస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । కిం కారణమ్ ?। అప్రతిషిద్ధత్వాత్ । నహ్యాత్మనేపదం ప్రతిషిధ్యతే । కిం తర్హి ?। పస్మైపదమనేన విధీయతే ।

న వా ద్యుతాదిభ్యో వావచనాత్ ।। 3 ।।

న వా ఏష దోషః । కిం కారణమ్ ?। ద్యుతాదిభ్యో వావచనాత్ । యదయం ద్యుతాదిభ్యో వావచనం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న పరస్మైపదవిషయే ఆత్మనేపదం భవతీతి ।

ఆత్మనేపదనియమే వా ప్రతిషేధః ।। 4 ।।

ఆత్మనేపదనియమే వా ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే ఆత్మనేపదం భవతి, కర్తర్యనుపరాభ్యాం కృఞో నేతి । సిద్ధ్యతి । సూత్రం తర్హి భిద్యతే । యథాన్యాసమేవాస్తు । నను చోక్తం । తత్రాత్మనేపదప్రతిషేధోఽప్రతిషిద్ధత్వాద్। ఇతి । పరిహృతమేతత్ న వా ద్యుతాదిభ్యో వావచనాదితి ।

అథవా ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః --- స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే ఆత్మనేపదం భవతీతి పరస్మైపదం కస్మాన్న భవతి । ఆత్మనేపదేన బాధ్యతే । యథైవ తర్హ్యాత్మనేపదేన పరస్మైపదం బాధ్యతే, ఏవం పరస్మైపదేనాప్యాత్మనేపదం బాధిష్యతే ।। 79 ।।

-1-3-86- బుధయుధనశజనేఙ్ప్రుద్రుస్రుభ్యో ణేః

బుధాదిషు యేఽకర్మకాస్తేషాం గ్రహణం కిమర్థమ్ ? బుధాదిషు యేఽకర్మకాస్తేషాం గ్రహణం సకర్మకార్థమచిత్తవత్కర్తృకార్థం వా ।। 86 ।।

-1-3-88- అణావకర్మకాచ్చిత్తవత్కర్తృకాత్

అణావకర్మకాదితి చురాదిణిచో ణ్యన్తాత్పరస్మైపదవచనమ్ ।। 1 ।।

అణావకర్మకాదితి చురాదిణిచో ణ్యన్తాత్పరస్మైపదం వక్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ చేతయమానం ప్రయోజయతి చేతయతి ।

యది తర్హ్యత్రాపీష్యతే అణిగ్రహణమిదానీం కిమర్థం స్యాత్ ? అకర్మకగ్రహణమణ్యన్తవిశేషణం యథా విజ్ఞాయేత । అథాఽక్రియమాణేఽణిగ్రహణే అకర్మకగ్రహణం కస్య విశేషణం స్యాత్ ? ణేరితి వర్తతే। ణ్యన్తవిశేషణం స్యాత్ । తత్ర కో దోషః ? ఇహైవ యథా స్యాత్ -- చేతయమానం ప్రయోజయతి చేతయతి । ఇహ న స్యాత్ -- ఆసయతి శాయయతీతి ।

సిద్ధం త్వతస్మిణ్ణావితి వచనాత్ ।। 2 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? అతస్మిణ్ణౌ యః అకర్మకస్తత్రేతి వక్తవ్యమ్ ।

సిద్ధ్యతి । సూత్రం తర్హి భిద్యతే । యథాన్యాసమేవాస్తు । నను చోక్తమ్ అణావకర్మకాదితి చురాదిణిచో ణ్యన్తాత్పరస్మైపదవచనమితి । నైషః దోషః । అణావితి కస్యేదం ణేర్గ్రహణమ్ । యస్మాణ్ణేః ప్రాక్కర్మ కర్తా వా విద్యతే । న చైతస్మాణ్ణేః ప్రాక్కర్మ కర్తా వా విద్యతే ।। 88 ।।

-1-3-89- న పాదమ్యాఙ్యమాఙ్యసపరిముహరుచినృతివదవసః

పాదిషు ధేట ఉపసంఖ్యానమ్ ।। 1 ।।

పాదిషు ధేట ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ధాపయేతే శిశుమేకం సమీచీ ।। 89 ।।

-1-3-93- లుటి చ క్లృపః

కిమర్థశ్చకారః ?। స్యసనోరిత్యేతదనుకృష్యతే । యది తర్హి నాన్తరేణ చకారమనువృత్తిర్భవతి, ద్యుద్భ్యో లుఙి (1.3.91) ఇత్యత్రాపి చకారః కర్తవ్యః విభాషేత్యనుకర్షణార్థః। అథేదానీమన్తరేణాపి చకారనువృత్తిర్భవతి, ఇహాపి నార్థశ్చకారేణ ।। ఏవం సర్వే చకారాః ప్రత్యాఖ్యాయన్తే ।। 93 ।।

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ । పాదశ్చ తృతీయః

సమాప్తః ।

-9-9-999-

.

ప్రథమోఽధ్యాయః-చతుర్థపాదః

-1-4-1- ఆకడారాదేకా సంజ్ఞా (241)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

అన్యత్ర సంజ్ఞాసమావేశాన్నియమార్థం వచనమ్ ।। 1 ।।

అన్యత్ర సంజ్ఞాసమావేశో భవతి । క్వాన్యత్ర ? లోకే వ్యాకరణే చ । లోకే తావత్ -- ఇన్ద్రః శక్రః పురుహూతః పురన్దరః కన్దుః కోష్ఠః కుసూల ఇతి । ఏకస్య ద్రవ్యస్య బహ్వ్యః సంజ్ఞా భవన్తి । వ్యాకరణేపి కర్తవ్యం హర్తవ్యమిత్యత్ర ప్రత్యయకృత్కృత్యసంజ్ఞానాం సమావేశో భవతి । పాఞ్చాలః వైదేహః వైదర్భ ఇతి ప్రత్యయతద్ధితతద్రాజసంజ్ఞానాం సమావేశో భవతి । అన్యత్ర సంజ్ఞాసమావేశాదేతస్మాత్కారణాదాకడారాదపి సంజ్ఞానాం సమావేశః ప్రాప్నోతి । ఇష్యతే చైకైవ సంజ్ఞా స్యాదితి । తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిద్ధ్యతీతి నియమార్థం వచనమ్ । ఏవమర్థమిదముచ్యతే ।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్ I కిం తర్హీతి I

కథం త్వేతత్సూత్రం పఠితవ్యమ్, కిమ్ ఆకడారాదేకా సంజ్ఞాఽధ్య;తి, ఆహోస్విత్ ప్రాక్కడారాత్పరం కార్యమితి ? కుతః పునరయం సన్దేహః ? ఉభయథా హ్యాచార్యేణ శిష్యాః సూత్రం ప్రతిపాదితాః I కేచిద్ ఆకడారాదేకా సంజ్ఞాఽధ్య;తి I కేచిత్ ప్రాక్కడారాత్పరం కార్యమితి I కశ్చాత్ర విశేషః ?

తత్రైకసంజ్ఞాధికారే తద్వచనమ్ II 2 II

తత్రైకసంజ్ఞాధికారే తద్వక్తవ్యమ్ I కిమ్ ? ఏకా సంజ్ఞా భవతీతి I

నను చ యస్యాపి పరంకార్యత్వం తేనాపి పరగ్రహణం కర్తవ్యమ్ I పరార్థం మమ భవిష్యతి -- విప్రతిషేధే చఽధ్య;తి I మమాపి తర్హ్యేకగ్రహణం పరార్థం భవిష్యతి -- సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తౌ (1.2.64) ఇతి I సంజ్ఞాధికారశ్చాయమ్ I తత్ర కిమన్యచ్ఛక్యం విజ్ఞాతుమన్యదతః సంజ్ఞాయాః I తత్రైతావద్వాచ్యమ్ -- ఆకడారాదేకా I కిమ్ ? ఏక సంజ్ఞా భవతీతి I

అఙ్గసంజ్ఞయా భపదసంజ్ఞయోరసమావేశః II 3 II

అఙ్గసంజ్ఞయా భపదసంజ్ఞాయోః సమావేశో న ప్రాప్నోతి I సార్పిష్కః బార్హిష్కః I యాజుష్కః I ధానుష్కః I బాభ్రవ్యః మాణ్డవ్య ఇతి I అనవకాశే భపదసంజ్ఞే అఙ్గసంజ్ఞాం బాధేయాతామ్ I పరవచనే హి నియమానుపపత్తేరుభయసంజ్ఞాభావః I యస్య పునః పరంకార్యత్వం నియమానుపపత్తేస్తస్యోభయోః సంజ్ఞయోర్భావః సిద్ధః I కథమ్ ? పూర్వే తస్య భపదసంజ్ఞే పరాఽఙ్గసంజ్ఞా I కథమ్ ? ఏవం స వక్ష్యతి -- యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది సుప్తిఙన్తం పదమ్ I నః క్యే సితి చ స్వాదిష్వసర్వనామస్థానే యచి భమ్ I తస్యాన్తే ప్రత్యయేఙ్గమితి I తత్రారమ్భసార్మథ్యాచ్చ భపదసంజ్ఞే I పరంకార్యత్వాచ్చాఙ్గసంజ్ఞా భవిష్యతి I

నను చ యస్యాప్యేకసంజ్ఞాధికారస్తస్యాప్యఙ్గసంజ్ఞాపూర్వికే భపదసంజ్ఞే I కథమ్ ? అనువృత్తిః క్రియతే I పర్యాయః ప్రసజ్యేత I ఏకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః I

కర్మధారయత్వే తత్పురుషగ్రహణమ్ II 4 II

కర్మధారయత్వే తత్పురుషగ్రహణం కర్తవ్యమ్ -- తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్మధారయ (1.2.42) ఇతి I ఏక సంజ్ఞాధికార ఇతి చోదితమ్ I అక్రియమాణే హి తత్పురుషగ్రహణే హ్యనవకాశా కర్మధారయసంజ్ఞా తత్పురుషసంజ్ఞాం బాధేత I పరవచనే హి నియమానుపపత్తేరుభయసంజ్ఞాభావః I

యస్య పునః పరంకార్యత్వం నియమానుపపత్తేస్తస్యోభయోః సంజ్ఞయోర్భావః సిద్ధః I కథమ్ ? పూర్వా తస్య

కర్మధారయసంజ్ఞా పరా తత్పురుషసంజ్ఞా I కథమ్ ? ఏవం స వక్ష్యతి -- పూర్వకాలైకసర్వజరత్పురాణనవకేవలాః సమానాధికరణేన కర్మధారయ ఇతి I ఏవం సర్వం

కర్మధారయప్రకరణమనుక్రమ్య తస్యాన్తే శ్రితాదిభిస్తత్పురుషః ఇతి ।
తత్రారమ్భసార్మథ్యాచ్చ కర్మధారయసంజ్ఞా, పరంకార్యత్వాచ్చ తత్పురుషసంజ్ఞా భవిష్యతి ।

నను చ యస్యాప్యేకసంజ్ఞాధికారస్తస్యాపి తత్పురుషసంజ్ఞాపూర్వికా కర్మధారయసంజ్ఞా ।
కథమ్ ? అనువృత్తిః క్రియతే । పర్యాయః ప్రసజ్యేత । ఏకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః ।

తత్పురుషత్వే ద్విగుచగ్రహణమ్ ।। 5 ।।

తత్పురుషత్వే ద్విగుచగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । తత్పురుషః (2.1.22) ద్విగుశ్చ (23) ఇతి చకారః కర్తవ్యః । అక్రియమాణే హి చకారగ్రహణేఽనవకాశా ద్విగుసంజ్ఞా తత్పురుషసంజ్ఞాం బాధేత । పరవచనే హి

నియమానుపపత్తేరుభయసంజ్ఞాభావః ।

యస్య పునః పరంకార్యత్వం నియమానుపపత్తేస్తస్యోభయోః సంజ్ఞయోర్భావః సిద్ధః । కథమ్ ? పూర్వా తస్య ద్విగుసంజ్ఞా పరా

తత్పురుషసంజ్ఞా । కథమ్ ? ఏవం స వక్ష్యతి -- తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చ (2.1.51) సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుః (52) ఇతి । ఏవం సర్వం ద్విగుప్రకరణమనుక్రమ్య తస్యాన్తే శ్రితాదిభిస్తత్పురుషః ఇతి । తత్రారమ్భసార్మథ్యాచ్చ ద్విగుసంజ్ఞా, -- - పరంకార్యత్వాచ్చ తత్పురుషసంజ్ఞా భవిష్యతి ।

నను చ యస్యాప్యేకసంజ్ఞాధికారస్తస్యాపి తత్పురుషసంజ్ఞాపూర్వికా ద్విగుసంజ్ఞా । కథమ్ ? అనువృత్తిః క్రియతే । పర్యాయః ప్రసజ్యేత । ఏకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః ।

గతిదివః కర్మహేతుమత్సు చగ్రహణమ్ ।। 6 ।।

గతిదివఃకర్మహేతుమత్సు చగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। ఉపసర్గాః క్రియాయోగే (1.4.59) గతిశ్చ (60) ఇతి చకారః కర్తవ్యః । అక్రియమాణే హి చకారేఽనవకాశోపసర్గసంజ్ఞా గతిసంజ్ఞాం బాధేత । పరవచనే హి నియమానుపపత్తేరుభయసంజ్ఞాభావః ।

యస్య పునః పరంకార్యత్వం నియమానుపపత్తేస్తస్యోభయోః సంజ్ఞయోర్భావః సిద్ధః । కథమ్ ? పూర్వా తస్యోపసర్గసంజ్ఞా పరా గతిసంజ్ఞా। తత్రామ్భసార్మథ్యాచ్చోపసర్గసంజ్ఞా, పరంకార్యత్వాచ్చ గతిసంజ్ఞా భవిష్యతి।

నను చ యస్యాప్యేకసంజ్ఞాధికారస్తస్యాఽప్యుపసర్గసంజ్ఞాపూర్వికా గతిసంజ్ఞా । కథమ్? అనువృత్తిః క్రియతే।

పర్యాయః ప్రసజ్యేత। ఏకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః। గతిసంజ్ఞాప్యనవకాశా వచనాద్భవిష్యతి।

సావకాశా గతిసంజ్ఞా। కోఽవకాశః? ఊర్యాదీన్యవకాశః। ప్రాదీనాం యా గతిసంజ్ఞా సానవకాశా గతి।

దివః కర్మ -- సాధకతమం కరణమ్ (1.4.42) దివః కర్మ చ (43) ఇతి చకారః కర్తవ్యః । అక్రియమాణే హి చకారేఽనవకాశా కర్మసంజ్ఞా కరణసంజ్ఞాం బాధేత । పరవచనే హి నియమానుపపత్తేరుభయసంజ్ఞాభావః ।। యస్య పునః పరంకార్యత్వం నియమానుపపత్తేస్తస్యోభియోః సంజ్ఞయోర్భావః సిద్ధః । కథమ్ ? పూర్వా తస్య కర్మసంజ్ఞా, పరా కరణసంజ్ఞా । కథమ్ ? ఏవం స వక్ష్యతి -- దివః సాధకతమం కర్మ । తతః కరణమ్ । కరణసంజ్ఞం చ భవతి సాధకతమమ్ । దివ ఇతి నివృత్తమ్ । తత్రారమ్భసార్మథ్యాచ్చ కర్మసంజ్ఞా పరంకార్యత్వాచ్చ కరణసంజ్ఞా భవిష్యతి ।। నను చ యస్యాప్యేకసంజ్ఞాధికారస్తస్యాపి కరణసంజ్ఞాపూర్వికా కర్మసంజ్ఞా । కథమ్ ? అనువృత్తిః క్రియతే । పర్యాయః ప్రసజ్యేత । ఏకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః । దివః కర్మ ।

హేతుమత్। స్వతన్త్రః కర్తా (1.4.54) తత్ప్రయోజకో హేతుశ్చ (55) ఇతి చకారః కర్తవ్యః ।

అక్రియమాణే హి చకారేఽనవకాశా హేతుసంజ్ఞా కర్తృసంజ్ఞాం బాధేత । పరవచనే హి నియమానుపపత్తేరుభయసంజ్ఞాభావః ।। యస్య పునః పరంకార్యత్వం నియమానుపపత్తేస్తస్యోభయోః సంజ్ఞయోర్భావః సిద్ధః । కథమ్ ? పూర్వా తస్య హేతుసంజ్ఞా, పరా కర్తృసంజ్ఞా । కథమ్ ? ఏవం స వక్ష్యతి -- స్వతన్త్రః ప్రయోజకో హేతురితి । తతః కర్తా । కర్తృసంజ్ఞశ్చ భవతి స్వతన్త్రః । ప్రయోజకఃర్ధ్య;తి నివృత్తమ్ । తత్రారమ్భసార్మథ్యాచ్చ హేతుసంజ్ఞా, పరంకార్యత్వాచ్చ కర్తృసంజ్ఞా భవిష్యతి ।। నను చ యస్యాప్యేకసఞ్జ్ఞాఽధికారస్తస్యాపి కర్తృసంజ్ఞాపూర్వికా హేతుసంజ్ఞా । కథమ్ ? అనువృత్తిః క్రియతే । పర్యాయః ప్రసజ్యేత । ఏకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః ।

గురులఘుసంజ్ఞే నదీఘిసంజ్ఞే ।। 7 ।।

గురులఘుసంజ్ఞే నదీఘిసంజ్ఞే బాధేయాతామ్ । గార్గీబన్ధుః వాత్సీబన్ధుః । వైనమ్ వివినయ్య । పరవచనే హి నియమానుపపత్తేరుభయసంజ్ఞాభావః ।। యస్య పునః పరంకార్యత్వం నియమానుపపత్తేస్తస్యోభయోః సంజ్ఞయోర్భావః సిద్ధః । కథమ్ ? పూర్వే తస్య నదీధిసంజ్ఞే, పరే గురులఘుసంజ్ఞే । తత్రారమ్భసార్మథ్యాచ్చ నదీఘిసంజ్ఞే, పరంకార్యత్వాచ్చ గురులఘుసంజ్ఞే భవిష్యతః ।। నను చ యస్యాప్యేకసంజ్ఞాధికారస్తస్యాపి నదీఘిసంజ్ఞాపూర్వికే గురులఘుసంజ్ఞే । కథమ్ ? అనువృత్తిః క్రియతే । పర్యాయః ప్రసజ్యేత । ఏకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః ।

పరస్మైపదసంజ్ఞాం పురుషసంజ్ఞా ।। 8 ।।

పరస్మైపదసంజ్ఞాం పురుషసంజ్ఞా బాధేత। పరవచనే హి నియమానుపపత్తేరుభయసంజ్ఞాభావః ।। యస్య పునః పరంకార్యత్వం నియమానుపపత్తేస్తస్యోభయోః సంజ్ఞయోర్భావః సిద్ధః కథమ్ ? పూర్వా తస్య పురుషసంజ్ఞా పరా పరస్మైపదసంజ్ఞా । కథమ్ ? ఏవం స వక్ష్యతి -- తిఙస్త్రీణిత్రీణి ప్రథమమధ్యమోత్తమా ఇతి । ఏవం సర్వం పురుషనియమమనుక్రమ్య తస్యాన్తే లః

పరస్మైపదమితి । తత్రారమ్భసార్మథ్యాచ్చ పురుషసంజ్ఞా, పరంకార్యత్వాచ్చ పరస్మైపదసంజ్ఞా భవిష్యతి ।। నను చ యస్యాప్యేకసంజ్ఞాధికారస్తస్యాపి పరస్మైపదసంజ్ఞాపూర్వికా పురుషసంజ్ఞా । కథమ్ ? అనువృత్తిః క్రియతే । పర్యాయః ప్రసజ్యేత । ఏకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః ।

పరస్మైపదసంజ్ఞాప్యనవకాశా సా వచనాద్భవిష్యతి । సావకాశా పరస్మైపదసంజ్ఞా । కోఽవకాశః ? శతృక్వసూ అవకాశః।

పరవచనే సితి పదం భమ్ ।। 9 ।।

పరవచనే సితి పదం భసంజ్ఞమపి ప్రాప్నోతి । అయం తే యోనిర్ఋత్వియః । ప్రజాం విన్దామ ఋత్వియః । ఆరమ్భసార్మథ్యాచ్చ పదసంజ్ఞా, పరంకార్యత్వాచ్చ భసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి ।

గతిబుద్ధ్యాదీనాం ణ్యన్తానాం కర్మ కర్తృసంజ్ఞమ్ ।। 10 ।।

గతిబుద్ధ్యాదీనాం ణ్యన్తానాం కర్మ కర్తృసంజ్ఞమపి ప్రాప్నోతి। ఆరమ్భసార్మథ్యాచ్చ కర్మసంజ్ఞా, పరంకార్యత్వాచ్చ కర్తృసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- న కర్మ సంజ్ఞాయాం కర్తృసంజ్ఞా భవతీతి। యదయం హృకోరన్యతరస్యామ్ (1.4.53) ఇత్యన్తరస్యాగ్రహణం కరోతి ।

శేషవచనం చ ఘిసంజ్ఞానివృత్త్యర్థమ్ ।। 11 ।।

శేషవచనం చ కర్తవ్యమ్ -- శేషో ఘ్యసఖి (1.4.7) ఇతి । కిం ప్రయోజనమ్ ? ఘిసంజ్ఞానివృత్త్యర్థమ్ । నదీసంజ్ఞాయాం ఘిసంజ్ఞా మా భూదితి । శకట్యై పద్ధత్యై బుద్ధయై ధేన్వై । ఇతరథా

హి పరంకార్యత్వాచ్చ ఘిసంజ్ఞా ఆరమ్భసార్మథ్యాచ్చ ఙితి హ్రస్వశ్చ (1.4.6) ఇతి నదీసంజ్ఞా ।

న వాఽసంభవాత్ ।। 12 ।।

న వా కర్తవ్యమ్ । నదీసంజ్ఞాయాం ఘిసంజ్ఞా కస్మాన్న భవతి ? అసంభవాత్ । కోసావసంభవః ?

హ్రస్వలక్షణా హి నదీసంజ్ఞా ఘిసంజ్ఞాయాం చ గుణః।

హ్రస్వలక్షణా హి నదీసంజ్ఞా, ఘిసంజ్ఞాయాం చ గుణేన భవితవ్యమ్ I తత్ర వచనప్రామాణ్యాన్నదీసంజ్ఞాయాం ఘిసంజ్ఞాభావః I తత్ర వచనప్రామాణ్యాన్నదీసంజ్ఞాయాం ఘిసంజ్ఞా న భవిష్యతి I కిం కారణమ్ ? ఆశ్రయాభావాత్ I

ఆశ్రయాభావాన్నదీసంజ్ఞాయాం ఘిసంజ్ఞానివృత్తిరితి

చేద్యణాదేశాభావః II 13II

ఆశ్రయాభావాన్నదీసంజ్ఞాయాం ఘిసంజ్ఞానివృత్తిరితి చేదేవముచ్యతే యణాదేశోఽపి న ప్రాప్నోతి II నైష దోషః I

నద్యాశ్రయత్వాద్యణాదేశస్య హ్రస్వస్య నదీసంజ్ఞాభావః II 14 II

నద్యాశ్రయో యణాదేశః I యదా నదీసంజ్ఞయా ఘిసంజ్ఞా బాధితా తత ఉత్తరకాలం యణాదేశేన భవితవ్యమ్ I నద్యాశ్రయత్వాద్యణాదేశస్య హ్రస్వస్య నదీసంజ్ఞా భవిష్యతి I

బహువ్రీహ్యర్థం తు II 15 II

బహువ్రీహిప్రతిషేధార్థం తు శేషగ్రహణం కర్తవ్యమ్ -- శేషో బహువ్రీహిః(2.2.23) ఇతి I

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనమవ్యయీభావోపమానద్విగుకృల్లోపేషు II 16 II

అవ్యయీభావ -- ఉన్మత్తగఙ్గమ్ లోహితగఙ్గమ్ I ఉపమాన -- శస్త్రీశ్యామా కుముదశ్యేనీ I ద్విగు -- పఞ్చగవం దశగవమ్I కృల్లోపే -- నిష్కౌశామ్బిః నిర్వారాణసిః I

తత్ర శేషవచనాద్దోషః సంఖ్యాసమానాధికరణనఞ్సమాసేషు

బహువ్రీహిప్రతిషేధః II 17 II

తత్ర శేషవచనాద్దోషో భవతి I సఙ్ఖ్యాసమానాధికరణనఞ్సమాసేషు బహువ్రీహేః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి I సఙ్ఖ్యా -- ద్వీరావతీకో దేశః, త్రీరావతీకో దేశః I సమానాధికరణ -- వీరపురుషకో గ్రామః I నఞ్సమాసే -- అబ్రాహ్మణకో దేశః, అవృషలకో దేశః I

కృల్లోపే చ శేషవచనాత్ప్రాదిభిర్న బహువ్రీహిః II 18 II

కృల్లోపే చ శేషవచనాత్ప్రాదిభిర్బహువ్రీహిర్న ప్రాప్నోతి I ప్రపతితపర్ణః ప్రపర్ణకః I ప్రపతిపలాశః ప్రపలాశక ఇతిI అథైకసంజ్ఞాధికారే కథం సిధ్యతి ?

ఏకసంజ్ఞాధికారే విప్రతిషేధాద్బహువ్రీహిః II 19 II

ఏకసంజ్ఞాధికారే విప్రతిషేధాద్బహువ్రీహిర్భవిష్యతి I

ఏకసంజ్ఞాధికారే విప్రతిషేధాద్బహువ్రీహిరితి చేత్కార్థే ప్రతిషేధః ।। 20 ।।

ఏకసంజ్ఞాధికారే విప్రతిషేధాద్ బహువ్రీహిరితి చేత్కార్థే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । నిష్కౌశామ్బిః నిర్వారాణసిః ।। తత్పురుషోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।

తత్పురుష ఇతి చేదన్యత్ర క్తార్థాత్ప్రతిషేధః ।। 21 ।।

తత్పురుష ఇతి చేదన్యత్ర క్తార్థాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ప్రపతితపర్ణః ప్రపర్ణకః । ప్రపతితపలాశః ప్రపలాశక ఇతి ।

సిద్ధం తు ప్రాదీనాం క్తార్థే తత్పురుషవచనాత్ ।। 22 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? ప్రాదీనాం క్తార్థే తత్పురుషో భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

ప్రయోజనం హ్రస్వసంజ్ఞాం దీర్ఘప్లుతౌ ।। 23 ।।

హ్రస్వసంజ్ఞాం దీర్ఘప్లుతసంజ్ఞే బాధేతే ।

తిఙ్సార్వధాతుకం లిఙ్లిటోరార్ధధాతుకమ్ ।। 24 ।।

తిఙ్సార్వధాతుకసంజ్ఞాం లిఙ్లిటోరార్ధధాతుకసంజ్ఞా బాధతే ।

అపత్యం వృద్ధం యువా ।। 25 ।।

అపత్యం వృద్ధం యువసంజ్ఞా బాధతే ।

ఘిన్నదీ ।। 26 ।।

ధిసంజ్ఞాం నదీసంజ్ఞా బాధతే ।

లఘు గురు ।। 27 ।।

లఘుసంజ్ఞాం గురుసంజ్ఞా బాధతే।

పదం భమ్ ।। 28 ।।

పదసంజ్ఞాం భసంజ్ఞా బాధతే ।

అపదానముత్తరాణి ।। 29 ।।

అపదానసంజ్ఞాముత్తరాణి కారకాణి బాధన్తే। క్వ ? ధనుషా విధ్యతి, కంసపాత్ర్యాం భుఙ్క్తే, గాం దోగ్ధి, ధనుర్విధ్యతి ।

ధనుషా విధ్యతీత్యపాయయుక్తత్వాచ్చ ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్ (1.4.24) ఇత్యపాదానసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి, సాధకతమం కరణమ్ (42) ఇతి చ కరణసంజ్ఞా । పరా, సా భవతి । కంసపాత్ర్యాం భుఙ్క్తే ఇత్యత్రాపాయయుక్తత్వాచ్చ ధ్రువమపాయేఽపాదానమిత్యపాదానసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। ఆధారోఽధికరణమ్ (45) ఇతి చాఽధికరణసంజ్ఞా । సా పరా, భవతి । గాం దోగ్ధీత్యత్రాపాయయుక్తత్వాచ్చాఽపాదానసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। కర్తురీప్సితతమం కర్మ (49) ఇతి కర్మసంజ్ఞా । సా పరా,భవతి । ధనుర్విధ్యతీత్యత్రాపాయయుక్తత్వాచ్చాపాదానసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। స్వతన్త్రః కర్తా (54) ఇతి కర్తృసంజ్ఞా । సా పరా భవతి ।

క్రుధద్రుహోరుపసృష్టయోః కర్మ సంప్రదానమ్ ।। 30 ।।

క్రుధద్రుహోరుపసృష్టయోః కర్మసంజ్ఞా సంప్రదానసఙ్జ్ఞాం బాధతే। .

కరణం పరాణి ।। 31 ।।

కరణసంజ్ఞా పరాణి కారకాణి బాధన్తే । క్వ ? ధనుర్విధ్యతి, అసిశ్ఛినత్తీతి ।

అధికరణం కర్మ ।। 32 ।।

అధికరణసంజ్ఞాం కర్మసంజ్ఞా బాధ్యతే । క్వ? గేహం ప్రవిశతీతి ।

అధికరణం కర్తా స్థాలీ పచతి ।। 33 ।।

అధికరణసంజ్ఞాం కర్తృసంజ్ఞా బాధతే। క్వ ? స్థాలీ పచతీతి ।

అధ్యుపసృష్టం కర్మ ।। 34 ।।

అధ్యుపసృష్టం కర్మాఽధికరణసంజ్ఞాం బాధతే।

గత్యుపసర్గసంజ్ఞే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా ।। 35 ।।

గత్యుపసర్గసంజ్ఞే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా బాధతే ।

పరస్మైపదమాత్మనేపదమ్ ।। 36 ।।

పరస్మైపదసంజ్ఞామాత్మనేపదసంజ్ఞా బాధతే ।

సమాససంజ్ఞాశ్చ ।। 37 ।।

సమాససంజ్ఞాశ్చ యా యాః పరా అనవకాశాశ్చ, తాస్తాః పూర్వాః సావకాశాశ్చ బాధన్తే ।

అర్థవత్ప్రాతిపదికమ్ ।। 38 ।।

అర్థవత్ప్రాతిపదికసంజ్ఞం భవతి ।

గుణవచనం చ ।।39 ।।

గుణవచనసంజ్ఞం చ భవత్యర్థవత్ ।

సమాసకృత్తద్ధితావ్యయసర్వనామాసర్వలిఙ్గా జాతిః ।। 40 ।।

సమాస -- సమాససంజ్ఞా చ వక్తవ్యా । కృత్-కృత్సంజ్ఞా చ వక్తవ్యా । తద్ధిత-తద్ధితసంజ్ఞా చ వక్తవ్యా । అవ్యయ -- అవ్యయసంజ్ఞా చ వక్తవ్యా । సర్వనామ -- సర్వనామసంజ్ఞా చ వక్తవ్య । అసర్వలిఙ్గా జాతిరిత్యేతచ్చ వక్తవ్యమ్ ।

సంఖ్యా ।। 41 ।।

సంఙ్ఖ్యాసంజ్ఞా చ వక్తవ్యా ।

డు చ ।। 42 ।।

డుసంజ్ఞా చ వక్తవ్యా ।। కా పునర్డుసంజ్ఞా ? షట్సంజ్ఞా ।

ఏకద్రవ్యోపనివేశినీ సంజ్ఞా ।। 43 ।।

ఏకద్రవ్యోపనివేశినీ సంజ్ఞేత్యేతచ్చ వక్తవ్యమ్ । కిమర్థమిదముచ్యతే। యథాన్యాస ఏవ భూయిష్ఠాః సంజ్ఞాః క్రియన్తే ?

సన్తి చైవాత్ర కాశ్చిదపూర్వాః సంజ్ఞాః । అపి చైతేనానుపూర్వ్యేణ సంనివిష్టానాం బాధనం యథా స్యాత్ । గుణవచనసంజ్ఞాయాశ్చైతాభిః సంజ్ఞాభిర్బాధనం యథా స్యాదితి ।। 1 ।।

-1-4-2- విప్రతిషేధే పరం కార్యమ్ (242)

విప్రతిషేధ ఇతి కోఽయం శబ్దః ? విప్రతిపూర్వాత్సిధేః కర్మవ్యతిహారే ఘఙ్ ।
ఇతరేతరప్రతిషేధో విప్రతిషేధః । అన్యోన్యప్రతిషేధో విప్రతిషేధః ।

కః పునర్విప్రతిషేధః ?

ద్వౌ ప్రసఙ్గావన్యార్థావేకస్మిన్స విప్రతిషేధః ।। 1 ।।

ద్వౌ ప్రసఙ్గౌ యదాన్యార్థౌ భవత ఏకస్మింశ్చ యుగపత్ప్రాప్నుతః స విప్రతిషేధః । క్వ పునరన్యార్థౌ క్వ చైకస్మిన్యుగపత్ప్రాప్నుతః ? వృక్షాభ్యాం వృక్షేష్విత్యన్యార్థౌ, వృక్షేభ్య ఇత్యత్ర యుగపత్ప్రాప్నుతః ।। కిం చ స్యాత్ ?

ఏకస్మిన్యుగపదసంభవాత్పూర్వపరప్రాప్తేరుభయప్రసఙ్గః ।। 2 ।।

ఏకస్మిన్యుగపదసంభవాత్పూర్వస్యాశ్చ పరస్యాశ్చ ప్రాప్తేరుభయప్రసఙ్గః ।। ఇదం విప్రతిషిద్ధం యదుచ్యతే -- ఏకస్మిన్యుగపదసంభవాత్పూర్వపరప్రాప్తేరుభయప్రసఙ్గః ఇతి । కథం హ్యేకస్మింశ్చ యుగపదసంభవః స్యాత్పూర్వస్యాశ్చ పరస్యాశ్చ ప్రాప్తేరుభయప్రసఙ్గశ్చ

స్యాత్ ? నైతద్విప్రతిసిద్ధమ్ । యదుచ్యతే -- ఏకస్మిన్యుగపదసంభవాదితి। కార్యయోర్యుగపదసంభవః, శాస్త్రయోరుభయప్రసఙ్గః ।

తృజాదిభిస్తుల్యమ్ ।। 3 ।।

తృజాదిభిస్తుల్యం పర్యాయః ప్రాప్నోతి । తద్యథా తృజాదయః పర్యాయేణ భవన్తి ।

కిం పునః కారణం తృజాదయః పర్యాయేణ భవన్తి ?

అనవయవప్రసఙ్గాత్ప్రతిపదం విధేశ్చ ।। 4 ।।

అనవయవేన ప్రసజ్యన్తే ప్రతిపదం చ విధీయన్తే ।

అప్రతిపత్తిర్వోభయోస్తుల్యబలత్వాత్ ।। 5 ।।

అప్రతిపత్తిర్వా పునరుభయోః శాస్త్రయోః స్యాత్ । కిం కారణమ్ ? తుల్యబలత్వాత్ । తుల్యబలే హ్యుభే శాస్త్రే । తద్యథా -- ద్వయోస్తుల్యబలయోరేకః ప్రేష్యో భవతి స తయోః పర్యాయేణ కార్యం కరోతి । యదా తు తముభౌ యుగపత్ప్రేషయతో నానాదిక్షు చ కార్యే భవతస్తదా యద్యసావవిరోధార్థీ భవతి ఉభయోర్న కరోతి । కిం పునః కారణముభయోర్న కరోతి ? యోగపద్యాసంభవాత్

। నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః । తత్ర ప్రతిపత్త్యర్థం వచనమ్। తత్ర ప్రతిపత్త్యర్థమిదం వక్తవ్యమ్ ।

తవ్యదాదీనాం త్వప్రసిద్ధిః ।। 6 ।।

తవ్యదాదీనాం తు కార్యస్యాऽప్రసిద్ధిః । నహి కించిత్తవ్యదాదిషు నియమకారి శాస్త్రమారభ్యతే యేన తవ్యదాదయః స్యుః । యశ్చ భవతా హేతుర్వ్యపదిష్టః ।అప్రతిపత్తిర్వోభయోస్తుల్యబలత్వాత్।ఇతి, తుల్యః స తవ్యదాదిషు ।

నైషః దోషః । అనవకాశాస్తవ్యదాదయః। ఉచ్యన్తే చ। తే వచనాద్భవిష్యన్తి । యశ్చ భవతా హేతుర్వ్యపదిష్టః -- తృజాదిభిస్తుల్యం పర్యాయః ప్రాప్నోతీతి, తుల్యః స తవ్యదాదిషు ।

ఏతావదిహ సూత్రమ్ విప్రతిషేధే పరమితి । పఠిష్యతి హ్యాచార్యః సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్ బాధితమేవేతి । పునశ్చ పఠిష్యతి -- పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్సిద్ధమితి ।

కిం పునరియతా సూత్రేణోభయం లభ్యమ్ ? లభ్యమిత్యాహ । కథమ్ ? ఇహ భవతా ద్వౌ హేతూ వ్యపదిష్టౌ -- తృజాదిభిస్తుల్యం పర్యాయః ప్రాప్నోతీతి చ, అప్రతిపత్తిర్వోభయోస్తుల్యబలత్వాదితి చ ।

తద్యదా తావదేష హేతుస్తృజాదిభిస్తుల్యం పర్యాయః ప్రాప్నోతీతి, తదా విప్రతిషేధే పరమిత్యనేన కిం క్రియతే ? నియమః -- విప్రతిషేధే పరమేవ భవతీతి । తద్రైతదుపపన్నం

భవతి -- సకృద్గతౌ విప్రతి షేధే యద్ బాధితం తద్ బాధితమేవేతి । యదా త్వేష హేతురప్రతిపత్తిరుభయోస్తుల్యబలత్వాదితి, తదా విప్రతి షేధే పరమిత్యనేన కిం క్రియతే ? ద్వారమ్ -- విప్రతి షేధే పరం తావద్భవతి తస్మిన్కృతే యది పూర్వమపి ప్రాప్నోతి తదపి భవతి । తద్దైతదుపపన్నం భవతి -- పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్సిద్ధమితి ।

విప్రతి షేధే పరమఙ్గాధికారే పూర్వమ్ ।। 7।।

విప్రతి షేధే పరమిత్యుక్త్వాఽఙ్గాధికారే పూర్వమితి వక్తవ్యమ్ । కిం కృతం భవతి ? పూర్వవిప్రతి షేధా న పఠితవ్యా భవన్తి -- గుణవృద్ధ్యోత్వతృజ్వద్భావేభ్యో నుమ్పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యో నుట్ ఇతి । కథం యే పరవిప్రతి షేధాః -- ఇత్వోత్వాభ్యాం గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతి షేధేనేతి । సూత్రం చ భిద్యతే ।

యథాన్యాసమేవాస్తు । కథం యే పూర్వవిప్రతి షేధాః ? విప్రతి షేధే పరమిత్యేవ సిద్ధమ్ । కథమ్ ? పరశబ్దోఽయం బహ్వర్థః । అస్త్యేవ వ్యవస్థాయాం వర్తతే । తద్యథా -- పూర్వః పరః ఇతి । అస్త్యన్యార్థే వర్తతే -- పరపుత్రః పరభార్యా అన్యపుత్రః అన్యభార్యేతి గమ్యతే । అస్తి ప్రాధాన్యే వర్త్తతే ।

తద్యథా -- పరమియం బ్రాహ్మణ్యస్మిన్కుటుమ్బే ప్రధానమితి గమ్యతే । అస్తీష్టవాచీ పరశబ్దః । తద్యథా -- పరం ధామ గతః ఇష్టం ధామేతి గమ్యతే । తద్య ఇష్టవాచీ పరశబ్దస్తస్యేదం గ్రహణం విప్రతి షేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి ।

అన్తరఙ్గం చ ।। 8 ।।

అన్తరఙ్గం చ బలీయో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం యణేకాదేశేత్త్వోత్త్వాని గుణవృద్ధిద్విర్వచనాల్లోపస్వరేభ్యః ।। 9 ।।

గుణాద్యణాదేశః -- స్యోనః స్యోనా । గుణశ్చ ప్రాప్నోతి యణాదేశశ్చ । పరత్వాద్ గుణః స్యాత్ । యణాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । వృద్ధేర్యణాదేశః -- ద్యౌకామిః స్యౌకామిః । వృద్ధిశ్చ ప్రాప్నోతి యణాదేశశ్చ। పరత్వాద్వృద్ధిః స్యాత్ । యణాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । ద్విర్వచనాద్యణాదేశః -- దుద్యూషతి సుస్యూషతి । ద్విర్వచనం చ ప్రాప్నోతి యణాదేశశ్చ। నిత్యత్వాద్ ద్విర్వచనం స్యాత్ । యణాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః ।। అల్లోపస్య చ యణాదేశస్య చ నాస్తి సంప్రధారణా । స్వరాద్యణాదేశః -- ద్యౌకామిః స్యౌకామిః । స్వరశ్చ ప్రాప్నోతి యణాదేశశ్చ । పరత్వాత్స్వరః స్యాత్ । యణాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । గుణాదేకాదేశః -- కాద్రవేయో మన్త్రమపశ్యత్ । గుణాదేశశ్చ ప్రాప్నోత్యేకాదేశశ్చ। పరత్వాద్గుణః స్యాత్ । ఏకాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । వృద్ధేరేకాదేశః -- వైక్షమాణిః సౌత్థితిః । వృద్ధిశ్చ ప్రాప్నోత్యేకాదేశశ్చ । పరత్వాద్వృద్ధిః స్యాత్ । ఏకాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । ద్విర్వచనాదేకాదేశః -- జ్ఞాయా ఓదనః జ్ఞౌదనః । జ్ఞౌదనమిచ్ఛతి జ్ఞౌదనీయతి । జ్ఞౌదనీయతేః సన్ । జుజ్ఞౌదనీయిషతి । ద్విర్వచనం చ ప్రాప్నోత్యేకాదేశశ్చ।

నిత్యత్వాద్ ద్విర్వచనం స్యాత్ । ఏకాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । అల్లోపాదేకాదేశః -- శునా శునే । అల్లోపశ్చ ప్రాప్నోత్యేకాదేశశ్చ । పరత్వాదల్లోపః స్యాత్ । ఏకాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । నాస్త్యత్ర విశేషోఽల్లోపేన వా నివృత్తౌ సత్యాం, పూర్వత్వేన వా । అయమస్తి విశేషోఽల్లోపేన నివృత్తౌ సత్యాముదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రసజ్యేత । నాత్రోదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రాప్నోతి । కిం కారణమ్ ? న గోశ్వన్సావవర్ణ

(6.1.182) ఇతి ప్రతిషేధాత్ । నైష ఉదాత్తనివృత్తిస్వరస్య ప్రతిషేధః ।

కస్య తర్హి ? తృతీయాదిస్వరస్య । యత్ర తర్హి తృతీయాదిస్వరో నాస్తి శునః పశ్యేతి । ఏవం తర్హి న లాక్షణికస్య ప్రతిషేధం శిష్మః । కిం తర్హి ? యేన కేన చిత్ప్రాప్తస్య విభక్తిస్వరస్య ప్రతిషేధః । యత్ర తర్హి విభక్తిర్నాస్తి -- బహుశునీతి ।

యది పునరయముదాత్తనివృత్తిస్వరస్యాపి ప్రతిషేధో విజ్ఞాయేత । నైవం శక్యమ్ । ఇహాపి ప్రసజ్యేత -- కుమారీతి । ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- నోదాత్తనివృత్తిస్వరః శున్యవతరతీతి। యదయం శ్వన్శబ్దం గౌరాదిషు పఠతి అన్తోదాత్తార్థం యత్నం కరోతి । సిద్ధం హి స్యాఙ్ఙీపైవ ।

స్వరాదేకాదేశః -- సౌత్థితిః వైక్షమాణిః । స్వరశ్చ ప్రాప్నోత్యేకాదేశశ్చ । పరత్వాత్స్వరః స్యాత్ । ఏకాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । గుణస్య చేత్త్వోత్త్వయోశ్చ నాస్తి సంప్రధారణా । వృద్ధేరిత్త్వోత్త్వే -- స్తైర్ణిః పౌర్తిః । వృద్ధిశ్చ ప్రాప్నోతీత్త్వోత్త్వే చ । పరత్వాద్వృద్ధిః స్యాత్ , ఇత్త్వోత్త్వే భవతోన్తరఙ్గతః । ద్విర్వచనాదిత్త్వోత్త్వే -- ఆతేస్తీర్యతే ఆపోపూర్యతే । ద్విర్వచనం చ ప్రాప్నోతీత్త్వోత్త్వే చ । నిత్యత్వాద్ ద్విర్వచనం స్యాత్ । ఇత్త్వోత్త్వే భవతోఽన్తరఙ్గతః ।। అల్లోపస్య చేత్త్వోత్త్వయోశ్చ నాస్తి సంప్రధారణా ।। స్వరో నాస్తి విశేషః ।

ఇణ్షీనామాద్గుణః సవర్ణదీర్ఘత్వాత్ ।। 10 ।।

ఇణ్షీనామాద్గుణః సవర్ణదీర్ఘత్వాత్ ప్రయోజనమ్ । అయజ ఇన్ద్రమ్ అవప ఇన్ద్రమ్ । వృక్ష ఇన్ద్రం ప్లక్ష ఇన్ద్రమ్ ।త ఇన్ద్రమ్ । యఃధ్య;న్ద్రమ్ । ఆద్గుణశ్చ ప్రాప్నోతి సవర్ణదీర్ఘత్వం చ। పరత్వాత్సవర్ణదీర్ఘత్వం స్యాత్ । ఆద్గుణో భవత్యన్తరఙ్గతః ।

న వా సవర్ణదీర్ఘత్వస్యానవకాశత్వాత్ ।। 11 ।।

న వైతదన్తరఙ్గేణాఽపి సిధ్యతి । కిం కారణమ్ ? సవర్ణదీర్ఘత్వస్యానవకాశత్వాత్ । అనవకాశం సవర్ణదీర్ఘత్వమాద్గుణం బాధేత ।। నైతదన్తరఙ్గేఽస్త్యనవకాశం పరమితి । ఇహాపి స్యోనః స్యోనేతి శక్యం వక్తుమ్ ।న

వా పరత్వాద్ గుణస్యేతి ।

ఊఙాపోరేకాదేశ ఇర్త్వలోభ్యామ్ ।। 12 ।।

ఊఙాపోరేకాదేశ ఇర్త్వలోపాభ్యాం భవత్యన్తరఙ్గతః ప్రయోజనమ్ । ఇర్త్వాదేకాదేశః -- ఖట్వీయతి మాలీయతి । ఇర్త్వం చ ప్రాప్నోత్యేకాదేశశ్చ। పరత్వాదీత్త్వం స్యాద్ । ఏకాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః ।। లోపాదేకాదేశః -- కామణ్డలేయః భాద్రవాహేయః । లోపశ్చ ప్రాప్నోత్యేకాదేశశ్చ । పరత్వాల్లోపః స్యాద్ । ఏకాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః ।। అథ కిమర్థమీత్త్వలోపాభ్యామిత్యుచ్యతే, న లోపేత్త్వాభ్యామిత్యేవోచ్యేత ? సంఖ్యాతానుదేశో మా భూదితి । ఆపోప్యేకాదేశో లోపే ప్రయోజయతి -- చౌడిః బాలాకిః ।

ఆత్త్వనపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వాన్యయవాయావేకాదేశతుగ్విధిభ్యః ।। 13 ।।

ఆత్త్వనపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వాని అయవాయావేకాదేశతుగ్విధిభ్యో భవన్త్యన్తరఙ్గతః ।

వేఞ్ -- వానీయమ్ । శో -- శానీయమ్ । గ్లై -- గ్లానీయమ్ । మ్లై -- మ్లానీయమ్ । గ్లాచ్ఛత్రమ్ । ఆత్త్వం చ ప్రాప్నోత్యేతే చ విధయః । పరత్వాదేతే విధయః స్యుః । ఆత్త్వం భవత్యన్యరఙ్గతః ।। నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం చ ప్రయోజనమ్ । అతిర్యత్ర। అతిన్వత్ర । అతిరిచ్ఛత్రమ్ అతినుచ్ఛత్రమ్ । ఆరాశస్త్రీదమ్। ధానాశష్కులీదమ్ । నిష్కౌశామ్బీదమ్। నిర్వారణసీదమ్ । నిష్కౌశామ్బిచ్ఛత్రమ్। నిర్వారాణసిచ్ఛత్రమ్ । నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం చ ప్రాప్నోత్యేతే చ విధయశ్చ । పరత్వాదేతే విధయః స్యుః । నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం భవత్యన్తరఙ్గతః ।

తుగ్యణేకాదేశగుణవృద్ధ్యౌత్త్వదీర్ఘత్వేత్త్వముమేత్త్వరీవిధిభ్యః ।। 14 ।।

యణేకాదేశగుణవృద్ధ్యౌత్త్వదీర్ఘత్వేత్త్వముమేత్త్వరీవిధిభ్యస్తుగ్భవత్యన్తరఙ్గతః । యణాదేశాత్ -- అగ్నిచిదత్ర సోమసుదత్ర । ఏకాదేశాత్ -- అగ్నిచిదిదమ్ సోమసుదుదకమ్ । గుణాత్ -- అగ్నిచితే సోమసుతే । వృద్ధేః -- ప్రఋచ్ఛకః ప్రార్చ్ఛకః । ఔత్త్వాత్ -- అగ్నిచితి సోమసుతి । దీర్ఘత్వాత్ -- జగద్భ్యామ్ ,జనగద్భ్యామ్ । ఇర్త్వాత్ -- జగత్యతి జనగత్యతి । ముమః -- అగ్నిచిన్మన్యః సోమసున్మన్యః । ఏత్త్వాత్ -- జగద్భ్యః జనగద్భ్యః । రీవిధేః -- సుకృత్యతి పాపకృత్యతి । (తుక్ చ ప్రాప్నోత్యేతే విధయశ్చ। పరత్వాదేతే విధయః స్యుః। తుగ్భవత్యన్తరఙ్గతఃట

అనజానజ్భ్యాం చ ।। 15 ।।

అనజానజ్భ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్ । అనజ్- సుకృత్ । ఆనజ్- సుకృద్దుష్కృతౌ । (తుక్ చ ప్రాప్నోతి అనఙ్ఆనఙౌ స్యాతామ్ । తుగ్భవత్యన్తరఙ్గతః)

ఇయఙాదేశా గుణాత్ ।। 16।।

ఇయఙాదేశో గుణాద్భవత్యన్తరఙ్గతః ప్రయోజనమ్ । ధియతి రియతి । ఇయఙాదేశః ప్రాప్నోతి గుణశ్చ । పరత్వాద్ గుణః స్యాత్। ఇయఙాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః ।

ఉవఙాదేశ్చ ।। 17 ।।

ఉవజాదేశశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । ప్రాదుద్రువత్। ప్రాసుస్రువత్ ।

శ్వేః సమ్ప్రసారణపూర్వత్వం యణాదేశాత్ ।। 18 ।।

శ్వేః సమ్ప్రసారణపూర్వత్వం యణాదేశాద్భవత్యన్తరఙ్గతః ప్రయోజనమ్ । శుశువతుః శుశువుః । పూర్వత్వం చ

ప్రాప్నోతి యణాదేశశ్చ । పరత్వాద్యణాదేశః స్యాద్ । పూర్వత్వం భవత్యన్తరఙ్గతః ।

హ్వ ఆకారలోపాత్ ।। 19 ।।

హ్వ ఆకారలోపాత్పూర్వత్వం భవత్యన్తరఙ్గతః ప్రయోజనమ్ । జుహువతుః జుహువుః । పూర్వత్వం చ ప్రాప్నోత్యాకారలోపశ్చ। పరత్వాదాకారలోపః స్యాత్ । పూర్వత్వం భవత్యన్తరఙ్గతః ।

స్వరో లోపాత్ ।। 20 ।।

స్వరో లోపాద్భవత్యన్తరఙ్గతః ప్రయోజనమ్ । ఔపగవీ। సౌదామనీ । స్వరశ్చ ప్రాప్నోతి లోపశ్చ। పరత్వాల్లోపః స్యాత్ । స్వరో భవత్యన్తరఙ్గతః ।

ప్రత్యయవిధిరేకాదేశాత్ ।। 21 ।।

ప్రత్యయవిధిరేకాదేశాద్భవత్యన్తరఙ్గతః ప్రయోజనమ్ । అగ్నిరిన్ద్రః వాయురుదకమ్ । ప్రత్యయవిధిశ్చ ప్రాప్నోత్యేకాదేశశ్చ । పరత్వాదేకాదేశః స్యాత్ । ప్రత్యయవిధిర్భవత్యన్తరఙ్గతః ।

యణాదేశాశ్చ ।। 22 ।।

యణాదేశాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ । అగ్నిరత్ర వాయురత్ర ।

లాదేశో వర్ణవిధేః ।। 23 ।।

లాదేశో వర్ణవిధేర్భవత్యన్తరఙ్గతః ప్రయోజనమ్ । పచత్వత్ర పఠత్వత్ర । లాదేశశ్చ ప్రాప్నోతి యణాదేశశ్చ। పరత్వాద్యణాదేశః స్యాత్ । లాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః ।

తత్పురుషాన్తోదాత్తత్వం పూర్వపదప్రకృతిస్వరాత్ ।। 24 ।।

తత్పురుషాన్తోదాత్తత్వం పూర్వపదప్రకృతిస్వరాద్భవత్యన్తరఙ్గతః ప్రయోజనమ్। పూర్వశాలాప్రియః। అపరశాలాప్రియః । తత్పురుషాన్తోదాత్తత్వం చ ప్రాప్నోతి, పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ। పరత్వాత్పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం స్యాత్। తత్పురుషాన్తోదాత్తత్వం భవత్యన్తరఙ్గతః ।

ఏతాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని యదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।

యది సన్తి ప్రయోజనానీత్యేషా పరిభాషా క్రియతే। నను చేయం చ కర్తవ్యా అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణే ఇతి । కిం ప్రయోజనమ్ ? పచావేదమ్। పచామేదమ్ । బహిరఙ్గలక్షణస్య గుణస్యాన్తరఙ్గలక్షణమైత్వం మా భూదితి । ఉభే తర్హి కర్తవ్యే । నేత్యాహ । అనయైవ

సిద్ధమ్ । ఇహాపి స్యోనః స్యోనేతి,-అసిద్ధత్వాద్బహిరఙ్గలక్షణస్య గుణస్యాఽన్తరఙ్గలక్షణో యణాదేశో భవిష్యతి ।

యద్యసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణే ఇత్యుచ్యతే-అక్షద్యూః హిరణ్యద్యూః-అసిద్ధత్వాద్ బహిరఙ్గలక్షణస్యోఠోఽన్తరఙ్గలక్షణో యణాదేశో న ప్రాప్నోతి । నైషః దోషః । అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణే ఇత్యుక్త్వా తతో వక్ష్యామి -- నాజానన్తర్యే బహిష్ట్వప్రక్ళృప్తిరితి । సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ? న కర్తవ్యా । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- భవత్యేషా పరిభాషేతి, యదయం షత్వతుకోరసిద్ధః (6.1.86) ఇత్యాహ ।

ఇయం తర్హి పరిభాషా కర్తవ్యా-అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణే ఇతి। ఏషా చ న కర్తవ్యా, ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతిభవత్యేషా పరిభాషేతి, యదయం వాహ ఊఠ్ (6.4.132) ఇత్యూఠం శాస్తి ।

తస్య దోషః పూర్వపదోత్తరపదయోర్వృద్ధిస్వరావేకాదేశాత్ ।। 25 ।।

తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషః పూర్వోత్తరపదయోర్వృద్ధిస్వరావేకాదేశాదన్తరఙ్గతోభినిర్వృత్తాన్న ప్రాప్నుతః । పూర్వైషుకామశమః అపరైషుకామశమః। గుడోదకం తిలోదకమ్ । ఉదకే కేవలే (6.2.96) ఇతి

పూర్వోత్తరపదయోర్వ్యపవర్గాభావాన్న స్యాత్ ।

నైషః దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- పూర్వోత్తరపదయోస్తావత్కార్యం భవతి నైకాదేశః ఇతి, యదయం నేన్ద్రస్య పరస్య (7.3.22) ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి । కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ఇన్ద్రే ద్వావచౌ । తత్రైకో యస్యేతి చ (6.4.148) ఇతి లోపేనాఽపహ్రియతే, అపర ఏకాదేశేన , తతోఽనచ్క ఇన్ద్రః సంపన్నః , తత్ర కః ప్రసఙ్గో వృద్ధేః ? పశ్యతి త్వాచార్యః పూర్వపదోత్తరపదయోస్తావత్కార్యం భవతి నైకాదేశః ఇతి। తతో నేన్ద్రస్య పరస్యేతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।

యణాదేశాదియువౌ ।। 26 ।।

యణాదేశాదియువౌ అన్తరఙ్గతోభినిర్వృత్తాన్న ప్రాప్నుతః । వైయాకరణః సౌవశ్వ ఇతి । లక్షణం హి భవతి -- -య్వోరచి వృద్ధిప్రసఙ్గే ఇయువౌ భవతః ఇతి । నైషః దోషః । అనవకాశావియువౌ । అచీత్యుచ్యతే ।। కిం పునః కారణమచీత్యుచ్యతే ? ఇహ మా భూతామ్-

ఐతికాయనః ఔపగవ ఇతి । స్త్రామత్రేయువౌ, లోపో వ్యోర్వలి (6.1.66) ఇతి లోపో భవిష్యతి । యత్ర తర్హి లోపో నాస్తి -- ప్రైయమేధః ప్రైయఙ్గవ ఇతి ।

ఉసి పరరూపాచ్చ ।। 27 ।।

ఉసి పరరూపాచ్చాన్తరఙ్గతోభినిర్వృత్తాదియాదేశో న ప్రాప్నోతి । పచేయుః యజేయుః .

నైషః దోషః । నైవం విజ్ఞాయతే -- యాఃధ్య;త్యేత స్యేయ్ భవతీతి । కథం తర్హి ? యాస్ఇత్యే స్యేయ్ భవతీతి ।

లుక్లోపయణయవాయావేకాదేశేభ్యః ।। 28 ।।

లోపయణయవాయావేకాదేశేభ్యో లుక్పలీయానితి వక్తవ్యమ్ ।। లోపాత్ -- గోమాన్ ప్రియోఽస్య గోమత్ప్రియః । యవమత్ప్రియః । గోమానివాచరతి గోమత్యతే యవయత్యతే । యణాదేశాత్ -- గ్రామణ్యః కులం గ్రామణికులమ్ । సేనాన్యః కులం సేనానికులమ్ । అయవాయావేకాదేశేభ్యః -- గవే హితం గోహితమ్ । రాయః కులం రైకులమ్ । నావః కులం నౌకులమ్ । వృకాద్భయం వృకభయమ్ ।। లుక్ చ ప్రాప్నోత్యేతే చ విధయశ్చ పరత్వాదేతే విధయః స్యుః । లుగ్బలీయానితి వక్తవ్యమ్। లుక్యథా స్యాత్ ।। 2 ।।

చతుర్థే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।।

-1-4-3- యూ స్త్ర్యాఖ్యౌ నదీ (243)

యూ ఇతి కిమర్థమ్ ? ఖట్వా। మాలా । కించ స్యాత్ ? ఖట్వాబన్ధుః। మాలాబన్ధుః । నదీ బన్ధుని (6.2.109) ఇత్యేష స్వరః ప్రసజ్యేత । ఇహ చ బహుఖట్వక ఇతి నద్యృతశ్చ (5.4.153) ఇతి నిత్యః కప్ప్రసజ్యేత ।

నైషః దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాపో నదీసంజ్ఞా భవతీతి యదయం జేరామ్నద్యామ్నీభ్యః (7.3.116) ఇతి పృథగాగ్రహణం కరోతి ।। ఇహ తర్హి -- మాత్రే మాతురితి ఆణ్నద్యాః (112) ఇత్యాట్ప్రసజ్యేత ।

కిం పునరిదం దీర్ఘయోర్గ్రహణమాహోస్విద్ధ్రస్వయోః ? కిం చాతః ? యది దీర్ఘయోర్గ్రహణం యూ ఇతి నిర్దేశో నోపపద్యతే । దీర్ఘాద్ధి పూర్వసవర్ణదీర్ఘః ప్రతిషిధ్యతే । ఉత్తరత్ర చ (సంజ్ఞి) విశేషణం న ప్రకల్పేత యూ హ్రస్వావితి । యది యూ, న హ్రస్వౌ, అథ హ్రస్వౌ, న యూ । యూ హ్రస్వౌ చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ ।। అథ హ్రస్వయోః, హే శకటే అత్రాపి ప్రసజ్యేత । నైషః దోషః । అవశ్యమత్ర విభాషా నదీసంజ్ఞైషితవ్యా । ఉభయం హీష్యతే -- హే శకటి, హే శకటే ఇతి (చ) ।

ఇహ తర్హి -- శకటిబన్ధుః ఇతి నదీ బన్ధుని (6.2.109) ఇత్యేష స్వరః ప్రసజ్యేత । ఇహ చ

బహుశకటిరితి నద్యృతశ్చ (5.4.153) ఇతి కప్ప్రసజ్యేత ।। నైషః దోషః । జితి హ్రస్వశ్చ (1.4.6)

ఇత్యయం నియమార్థో భవిష్యతి -- ఙిత్యేవ య్వూ హ్రస్వౌ నదీసంజ్ఞౌ భవతో నాన్యత్రేతి । కైమర్థక్యాన్నియమో భవతి ? విధేయం నాస్తీతి కృత్వా । ఇహ చాస్తి విధేయమ్ । కిమ్ ? నిత్యా నదీ సంజ్ఞా ప్రాప్తా, సా విభాషా విధేయా । తత్రాపూర్వో విధిరస్తు నియమో (వాఽస్త్విత్యపూర్వ ఏవ విధిర్భవిష్యతి న నియమః ।

అథాయం నిత్యో యోగః స్యాత్ప్రకల్పేత నియమః ? బాఢం ప్రకల్పేత । నిత్యస్తర్హి భవిష్యతి । తత్కథమ్ ? యోగవిభాగః కరిష్యతే । ఇదమస్తి, -- య్వూ స్త్ర్యాఖ్యౌ నదీ నేయఙువఙ్స్థానావస్త్రీ (4) వామి (5) । తతో ఙితి । ఙితి చేయఙువఙ్స్థానౌ య్వూ వాఽస్త్రీ నదీసంజ్ఞౌ న భవతః । తతో హ్రస్వౌ హ్రస్వౌ చ య్వూ స్త్ర్యాఖ్యౌ ఙితి నదీసంజ్ఞౌ భవతః । ఇయఙువఙ్స్థానౌ వా నేతి నివృత్తమ్ ।

యద్యేవం శకటయే అత్ర గుణో న ప్రాప్నోతి । ద్వితీయో యోగవిభాగః కరిష్యతే। శేషగ్రహణం న కరిష్యతే । కథమ్ ?

ఇదమస్తి -- య్వూ స్త్ర్యాఖ్యౌ నదీ నేయఙువఙ్స్థానావస్త్రీ వామి । తతో ఙితి ఙితి చేయఙువఙ్స్థానౌ య్వూ వాఽస్త్రీ నదీసంజ్ఞౌ న భవతః । తతో హ్రస్వౌ హ్రస్వౌ చ య్వూ స్త్ర్యాఖ్యౌ ఙితి నదీసంజ్ఞౌ భవతః । ఇయఙువఙ్స్థానౌ వా నేతి నివృత్తమ్ । తతో ఘి । ఘింసజ్ఞౌ చ భవతః స్త్ర్యాఖ్యౌ య్వూ హ్రస్వౌ ఙితి । తతోఽసఖి । సఖివర్జితౌ చ య్వూ హ్రస్వౌ ఘిసంజ్ఞౌ భవతః । స్త్ర్యాఖ్యౌ ఙితీతి చ నివృత్తమ్ ।। యది తర్హి శేషగ్రహణం న క్రియతే నార్థ ఏకేనాపి యోగవిభాగేన । అవిశేషేణ నదీసంజ్ఞోత్సర్గః । తస్యాః హ్రస్వయోర్ఘిసంజ్ఞా బాధికా । తస్యాం నిత్యం ప్రాప్తయామియం ఙితి విభాషాఽఽరభ్యతే ।

అథవా పునరస్తు దీర్ఘయోః । నను చోక్తమ్ -- నిర్దేశో నోపపద్యతే । దీర్ఘాద్ధి పూర్వసవర్ణదీర్ఘః ప్రతిషిధ్యత ఇతి । వా ఛన్దసి (6.1.106) ఇత్యేవం భవిష్యతి । ఛన్దసీత్యుచ్యతే। న చేదం ఛన్దః । ఛన్దోవత్సూత్రాణి భవన్తీతి ।

యదప్యుచ్యతే -- ఉత్తరత్ర విశేషణం న ప్రకల్పేత య్వూ హ్రస్వావితి,యది య్వూ, న హ్రస్వౌ । అథ హ్రస్వౌ, న య్వూ । య్వూ హ్రస్వావితి చ విప్రతిషిద్ధమితి । నైతద్విప్రతిషిద్ధమ్ । ఆహాయం య్వూ హ్రస్వావితి । యది య్వూ, న హ్రస్వౌ । అథ హ్రస్వౌ, న య్వూ । త ఏవం విజ్ఞాస్యామః -- య్వోర్యౌ హ్రస్వావితి । కౌ చ య్వోర్హ్రస్వౌ ?

సవర్ణౌ ।

అథ స్త్ర్యాఖ్యావితి కోయం శబ్దః ? స్త్రియమాచక్షాతే స్త్ర్యాఖ్యౌ । యద్యేవం స్త్ర్యాఖ్యాయావితి ప్రాప్నోతి । అనుపసర్గే హి కో విధీయతే । న తర్హీదానీమిదం భవతి --

యస్మిన్దశ సహస్రాణి పుత్రే జాతే గవాం దదౌ ।

బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రియాఖ్యేభ్యః సోయముఞ్ఛేన జీవతి ।।

ఛన్దోవత్కవయః కుర్వన్తి । నహ్యేషేష్టిః ।। ఏవం తర్హి కర్మసాధనో భవిష్యతి। స్త్రియామాఖ్యాయేతే స్త్రాఖ్యౌ । యది కర్మసాధనః కృత్రిన్స్యా ధాతుస్త్రియాశ్చ న సిధ్యతి, తన్త్ర్యై లక్ష్మ్యై శ్రియై భ్రువై ।। ఏవం తర్హి

బహువ్రీహిర్భవిష్యతి, -- స్త్రియామాఖ్యాఽనయోః స్త్ర్యాఖ్యౌ । ఏవమపి కృత్రిన్స్యా ధాతుస్త్రియాశ్చ న సిధ్యతి, -- తన్త్ర్యై లక్ష్మ్యై శ్రియై భ్రువై । ఏవం తర్హి విజ్భవిష్యతి। అథ వా పునరస్తు క ఏవ -- స్త్రియమాచక్షాతే స్త్ర్యాఖ్యావితి । నను చోక్తం స్త్ర్యాఖ్యాయావితి ప్రాప్నోతి । అనుపసర్గే హి కో విధీయతే ఇతి । మూలవిభుజాదిపాఠాత్కో భవిష్యతి । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తమ్ --

యస్మిన్దశ సహస్రాణి పుత్రే జాతే గవాం దదౌ ।

బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రియాఖ్యేభ్యః సోఽయముఞ్ఛేన జీవతి ।। ఇతి ।

అథాఖ్యాగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

నదీసంజ్ఞాయామాఖ్యాగ్రహణం స్త్రీవిషయార్థమ్ ।। 1 ।।

నదీసంజ్ఞాయామాఖ్యాగ్రహణం క్రియతే స్త్రీవిషయార్థమ్ । స్త్రీవిషయావేవ యౌ నిత్యం తయోరేవ నదీసంజ్ఞా యథా స్యాత్ । ఇహ మా భూత్ -- గ్రామణ్యే సేనాన్యే స్త్రియై ఇతి ।

ప్రథమలిఙ్గగ్రహణం చ ।। 2 ।।

ప్రథమలిఙ్గగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్ । ప్రథమలిఙ్గే యౌ స్త్రాఖ్యౌ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం క్విబ్లుప్సమాసాః ।। 3 ।।

క్విప్ -- కుమార్యై బ్రాహ్మణాయ । లుప్ -- ఖరకుట్యై బ్రాహ్మణాయ । సమాస -- అతితన్త్ర్యై బ్రాహ్మణాయ । అతిలక్ష్మ్యై బ్రాహ్మణాయ । తతర్హి వక్తవ్యమ్ ? న వక్తవ్యమ్ ।

అవయవస్త్రీవిషయత్వాత్సిద్ధమ్ ।। 4 ।।

అవయవోత్ర స్త్రీవిషయస్తదాశ్రయా నదీసంజ్ఞా భవిష్యతి ।

అవయవస్త్రీవిషయత్వాత్సిద్ధమితి చేదియఙువఙ్స్థానప్రతిషేధప్రసఙ్గే

యణ్స్థానప్రతిషేధప్రసఙ్గోవయవస్యేయఙువఙ్స్థానత్వాత్ ।। 5 ।।

అవయవస్త్రీవిషయత్వాత్సిద్ధమితి చేదియఙువఙ్స్థానప్రతిషేధప్రసఙ్గే యణ్స్థానయోరపి య్వోః ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత । ఆధ్యై ప్రధ్యై బ్రాహ్మణ్యై । కిం కారణమ్ ? అవయవస్య ఇయఙ్స్థానత్వాత్ । అవయవోఽత్ర ఇయఙ్స్థానః ।

సిద్ధం త్వఙ్గరూపగ్రహణాద్యస్యాఙ్గస్యేయువౌ తత్ప్రతిషేధాత్ ।। 6 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? అఙ్గరూపం గృహ్యతే । యస్యాఽఙ్గస్యేయువౌ భవతస్తస్యేదం గ్రహణమ్। న చైతస్యాఙ్గస్యేయువౌ భవతః ।

హ్రస్వేయువ్స్థానప్రవృత్తౌ చ స్త్రీవచనే ।। 7 ।।

హ్రస్వౌ చేయువ్స్థానౌ చ ప్రవృత్తౌ చ ప్రాక్ చ ప్రవృత్తేః స్త్రీవచనావేవ నదీసంజ్ఞౌ భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ । శకట్యై। అతిశకట్యై బ్రాహ్మణ్యై । క్వ మా భూత్? శకటయే అతిశకటయే బ్రాహ్మణాయ। ధేన్వై అతిధేన్వై

బ్రాహ్మణ్యై । క్వ మా భూత్ ? ధేనవే అతిధేనవే బ్రాహ్మణాయ । శ్రియై అతిశ్రియై బ్రాహ్మణ్యై । క్వ మా భూత్ ? శ్రియే అతిశ్రియే బ్రాహ్మణాయ । భ్రువై అతిభ్రువై బ్రాహ్మణ్యై । క్వ మా భూత్ ? భ్రువే అతిభ్రువే బ్రాహ్మణాయ ।

అపర ఆహ --

హ్రస్వేయువ్స్థానప్రవృత్తౌ స్త్రీవచనే ।। 8 ।।

హ్రస్వౌ చేయువ్స్థానౌ చ ప్రవృత్తావపి స్త్రీవచనావేవ నదీసంజ్ఞౌ భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ? శకట్యై అతిశకట్యై బ్రాహ్మణ్యై । క్వ మా భూత్ ? శకటయే అతిశకటయే బ్రాహ్మణాయ । ధేన్వై అతిధేన్వై బ్రాహ్మణ్యై । క్వ మా భూత్ ? ధేనవే అతిధేనవే బ్రాహ్మణాయ । శ్రియై అతిశ్రియై బ్రాహ్మణ్యై । క్వ మా భూత్ ? శ్రియే అతిశ్రియే బ్రాహ్మణాయ । భ్రువై అతిభ్రువై బ్రాహ్మణ్యై । క్వ మా భూత్ ? భ్రువే అతిభ్రువే బ్రాహ్మణాయ ।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ? ప్రథమలిఙ్గగ్రహణం చోదితం తద్ద్వేష్యం విజానీయాత్సర్వమేతద్వికల్పతే ఇతి । తదాచార్యః సుహృద్భూత్వాన్వాచష్టే హ్రస్వౌ చేయువ్స్థానౌ చ ప్రవృత్తౌ చ ప్రాక్ చ ప్రవృత్తేః స్త్రీవచనావేవేతి ।। 3 ।।

-1-4-9- షష్ఠీయుక్తశ్ఛన్దసి వా (249)

యోగవిభాగః కర్తవ్యః । షష్ఠీయుక్తశ్ఛన్దసి షష్ఠీయుక్తః పతిశబ్దశ్ఛన్దసి ఘిసంజ్ఞో భవతి

। తతో వా వా ఛన్దసి సర్వే విధయో భవన్తి । సుపాం వ్యత్యయః, తిఙాం వ్యత్యయః, వర్ణవ్యత్యయః, లిఙ్గవ్యత్యయః, కాలవ్యత్యయః, పురుషవ్యత్యయః, ఆత్మనేపదవ్యత్యయః, పరస్మైపదవ్యత్యయః ।

సుపాం వ్యత్యయః-యుక్తా మాతాసీద్ధురి దక్షిణాయాః దక్షిణాయామితి ప్రాప్తే। తిఙాం వ్యత్యయః-చషాలం యే అశ్వయూపాయ తక్షతి తక్షన్తీతి ప్రాప్తే । వర్ణవ్యత్యయః-త్రిష్టుభౌజః శుభితముగ్రవీరమ్ సుహితమితి ప్రాప్తే। లిఙ్గవ్యత్యయః-మధోర్గృహ్ణాతి మధోస్తృప్తా ఇవాసతే మధున ఇతి ప్రాప్తే। కాలవ్యత్యయః-శ్వోఽగ్నీనాధాస్యమానేన శ్వః సోమేన యక్ష్యమాణేన శ్వ

ఆధాతా, శవో యష్టేతి ప్రాప్తే। పురుషవ్యత్యయః-అధా స వీరైర్దశభిర్వియూయాః వియూయాదితి ప్రాప్తే। ఆత్మనేపదవ్యత్యయః -- బ్రహ్మచారిణమిచ్ఛతే ఇచ్ఛతీతి ప్రాప్తే। పరస్మైపదవ్యత్యయః-ప్రతీపమన్య ఊర్మిర్యుధ్యతి అన్వీపమన్య ఊర్మిర్యుధ్యతి యుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే ।। 9 ।।

-1-4-13- యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమ్ (253)

(అథ యస్మాద్ గ్రహణం కిమర్థమ్ ?) యస్మాదితి వ్యపదేశాయ ।

అథ ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్ ? యస్మాద్విధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమితీయత్యుచ్యమానే స్త్రీ ఇయతీ స్త్రీయతీత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత। ప్రత్యయగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।

అథ విధిగ్రహణం కిమర్థమ్ ? యస్మాత్ప్రత్యయస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమితీయత్యుచ్యమానే దధి అధునా, మధు అధునా,అత్రాపి ప్రసజ్యేత। విధిగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।। తదేతత్ప్రత్యయగ్రహణేన విధిగ్రహణేన చ సముదితేన క్రియతే సంనియోగః -- యస్మాద్యః ప్రత్యయో విధీయతే తదాది తస్మిన్నఙ్గసంజ్ఞం భవతీతి ।

అథ తదాదిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

అఙ్గసంజ్ఞాయాం తదాదిగ్రహణం స్యాదినుమర్థమ్ ।। 1 ।।

అఙ్గసంజ్ఞాయాం తదాదిగ్రహణం క్రియతే స్యాద్యర్థం నుమర్థం చ। స్యాద్యర్థం తావత్ -- కరిష్యావః కరిష్యామః। నుమర్థమ్ -- కుణ్డాని వనాని ।

మిత్సుటోరుపసంఖ్యానమ్ ।। 2 ।।

మిత్వతః సుడ్వతశ్చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । మిత్వతః -- భినత్తి ఛినత్తి । అభినత్ అచ్ఛినత్ । సుడ్వతః -- సంచస్కరతుః సంచస్కరుః ।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? సుటో బహిరఙ్గత్వాత్ । బహిరఙ్గః సుట్, అన్తరఙ్గో గుణః । అసిద్ధం

బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే । వక్ష్యత్యేతత్ ।సంయోగాదేర్గుణవిధానే సంయోగోపధగ్రహణం కృఞర్థమ్।। యది సంయోగోపధగ్రహణం క్రియతే నార్థః సంయోగాదిగ్రహణేన । ఇహాపి సస్వరతుః సస్వరుః ఇతి సంయోగోపధస్యేత్యేవ సిద్ధమ్। భవేదేవమర్థేన నార్థః। ఇదం తు న సిధ్యతి -- సంచస్కరతుః సంచస్కరురితి ।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? ఇహ తస్య వా గ్రహణం తదాదేర్వా। న చేదం తద్,నాపి తదాది ।

సిద్ధం తు తదాద్యాదివచనాత్ ।। 3 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? తదాద్యాద్యఙ్గసంజ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్ । కిమిదం తదాద్యాదీతి ? తస్యాదిస్తదాదిః, తదాదిరాదిర్యస్య తదిదం తదాద్యాదీతి ।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః ? న కర్తవ్యః । ఉత్తరపదలోపఽత్ర ద్రష్టవ్యః । తద్యథా, -- ఉష్ట్రముఖమివ ముఖమస్యోష్ట్రముఖః, ఖరముఖః । ఏవం తదాద్యాది తదాదీతి ।

తదేకదేశవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమ్ ॥ 4 ॥

తదేకదేశవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమేతత్ । తదేకదేశభూతం తద్గ్రహణేన గృహ్యతే । తద్యథా, -- గఙ్గా యమునా దేవదత్తేతి । అనేకా నదీ గఙ్గాం యమునాం చ ప్రవిష్టా గఙ్గాయమునాగ్రహణేన గృహ్యతే । తథా దేవదత్తాస్థో

గర్భో దేవదత్తాగ్రహణేన గృహ్యతే ।

విషమ ఉపన్యాసః । ఇహ కేచిచ్ఛబ్దా అక్తపరిమాణానామర్థానాం వాచకా భవన్తి -- య ఏతే సంఖ్యాశబ్దాః పరిమాణశబ్దాశ్చ । పఞ్చ సప్తేతి, -- ఏకేనాప్యపాయే న భవన్తి । ద్రోణః ఖారీ ఆఢకమితి, -- నైవాధికే భవన్తి న చ న్యూనే । కేచిద్యావదేవ తద్భవతి తావదేవాహుః -- యథైతే జాతిశబ్దా గుణశబ్దాశ్చ । తైలం ఘృతమితి ఖార్యామపి భవతి ద్రోణేపి । శుక్లో నీలః కృష్ణ ఇతి హిమవత్యపి భవతి వటకణికామాత్రేపి ద్రవ్యే । అఙ్గసంజ్ఞా చాప్యక్తపరిమాణానాం క్రియతే, సా కేనాధికస్య స్యాత్ ।

ఏవం తర్హ్యాచర్యాప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- తదేకదేశభూతం తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి యదయం నేదమదసోరకోః

(7.1.11) ఇతి సకకారయోః ప్రతిషేధం శాస్తి । కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ఇదమదసోః కార్యముచ్యమానం కః ప్రసఙ్గో యత్సకకారయోః స్యాత్ । పశ్యతి త్వాచార్యః -- తదేకదేశభూతం తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి, తతః సకకారయోః ప్రతిషేధం శాస్తి ।

అథ ద్వితీయం ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ప్రత్యయగ్రహణం పదాదావప్రసఙ్గార్థమ్ ॥ 5 ॥

ప్రత్యయగ్రహణం క్రియతే పదాదావఙ్గసంజ్ఞా మా భూదితి । కిం చ స్యాత్ ? స్త్ర్యర్థమ్ శ్ర్యర్థం భ్వర్థమ్,

అఙ్గస్యేయఙువఙౌ స్యాతామ్ ।

పరిమాణార్థం చ ॥ 6 ॥

పరిమాణార్థం చ ద్వితీయం ప్రత్యయగ్రహణం క్రియతే । యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాద్యఙ్గమితీయత్యుచ్యమానే దాశతయస్యాప్యఙ్గసంజ్ఞా ప్రసజ్యేత ।

తత్తర్హి కర్తవ్యమ్ ? న కర్తవ్యమ్ । కేనేదానీమఙ్గకార్యం భవిష్యతి ? ప్రత్యయ ఇతి ప్రకృత్యాఙ్గకార్యమధ్యేష్యే । యది ప్రత్యయ ఇతి ప్రకృత్యాఙ్గకార్యమధీషే। ప్రాకరోత్ ఉపైహిష్ట। ఉపసర్గాత్పూర్వావడాటౌ ప్రాప్నుతః ।

సిద్ధం తు ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదితదన్తవిజ్ఞానాత్ ।। 7 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స ప్రత్యయో విహితస్తదాదేస్తదన్తస్య చ గ్రహణం భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।

కః పునరత్ర విశేషః, ఏషా పరిభాషా క్రియేత, ప్రత్యయగ్రహణం వా ? అవశ్యమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా । బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ।

ప్రయోజనం ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయసమాసతద్ధితవిధిస్వరాః ।। 8 ।।

ధాతు -- దేవదత్తశ్చికీర్షతి । సంఘాతస్య ధాతుసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । ప్రాతిపదిక -- దేవదత్తో గార్గ్యః । సంఘాతస్య ప్రాతిపదికసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । ప్రత్యయ -- మహాన్తం పుత్రమిచ్ఛతి । సంఘాతాత్ప్రత్యయోత్పత్తిః ప్రాప్నోతి । సమాస -- ఋద్ధస్య రాజ్ఞః పురుషః । సంఘాతస్య సమాససంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । తద్ధితవిధి -- దేవదత్తో గార్గ్యాయణః । సంఘాతాత్తద్ధితోత్పత్తిః

ప్రాప్నోతి । స్వర -- దేవదత్తో గార్గ్యః । సంఘాతస్య ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్ (6.1.197) ఇత్యాద్యుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి । ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి న దోషో భవతి ।

సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ? న కర్తవ్యా । ఏవం వక్ష్యామి -- యస్మాత్ ప్రత్యయవిధిస్తదాది

ప్రత్యయే గృహ్యమాణే గృహ్యతే । తతః -- అఙ్గమ్ అఙ్గసంజ్ఞం చ భవతి యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయే ।

యది ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితః తదాదేర్గ్రహణం భవతీత్యుచ్యతే -- అవతప్తేనకులస్థితం త

ఏతత్ । ఉదకేవిశీర్ణం త ఏతత్ సగతికేన సనకులేన చ సమాసో న ప్రాప్నోతి । ఏవం తర్హి ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీత్యుక్త్వా తతో వక్ష్యామి -- కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణం భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా । కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ?

ప్రయోజనం సమాసతద్ధితవిధిస్వరాః ।। 9 ।।

సమాస -- అవతప్తేనకులస్థితం త ఏతత్ । ఉదకేవిశీర్ణం త ఏతత్ । సగతికేన సనకులేన చ

సమాసః సిద్ధో భవతి । సమాస । తద్ధితవిధి -- సాంకూటినమ్ వ్యావక్రోశీ । సంఘాతాత్తద్ధితోత్పత్తిః సిద్ధా భవతి । తద్ధితవిధి । స్వర -- దురాద్ ఆగతః దూరాదాగత ఇతి । అన్తః థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ (6.2.143 ; 144) ఇత్యేష స్వరః సిద్ధో భవతి ।। కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణం భవతీతి ।

సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ? న కర్తవ్యా I ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- - భవత్యేషా పరిభాషేతి, యదయం గతిరనన్తరః (6.2.49) ఇత్యనన్తరగ్రహణం కరోతి II 13 II

-1-4-14- సుప్తిఙన్తం పదమ్ (254)

అన్తగ్రహణం కిమర్థమ్ I న సుప్తిఙ్పదమిత్యేవోచ్యేత ? కేనేదానీం తదన్తానాం భవిష్యతి ? తదన్తవిధినా I అత ఉత్తరం పఠతి --

పదసంజ్ఞాయామన్తగ్రహణమన్యత్ర సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తవిధిప్రతిషేధార్థమ్ II 1 II

పదసంజ్ఞాయామన్తగ్రహణం క్రియతే జ్ఞాపకార్థమ్ I కిం జ్ఞాప్యమ్ ? ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽన్యత్ర సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణం తదన్తవిధిర్న భవతి ఇతి I కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?తరప్తమపౌ ఘః (1.1.22) తరప్తమబన్తస్య ఘసంజ్ఞా న భవతి I కిం చ స్యాత్ ? కుమారీ గౌరితరా I ఘాదిషు నద్యా హ్రస్వో భవతీతి హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత I

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే సనాద్యన్తా ధాతవః (3.1.32) ఇత్యన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్ I కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ (1.2.46) అన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్ I ఇదం తృతీయం జ్ఞాపకార్థమ్ II ద్వే తావత్క్రియేతే న్యాస ఏవ I యదప్యుచ్యతే -- కృత్తద్ధితసమాసాశ్చేత్యన్తగ్రహణం కర్తవ్యమితి I న కర్తవ్యమ్ I అర్థవదితి వర్తతే I కృత్తద్ధితాన్తం చైవార్థవన్న కేవలాః కృతస్తద్ధితా వా II 14 II

-1-4-15- నః క్యే I

కిమర్థమిదముచ్యతే న సుబన్తం పదమిత్యేవ సిద్ధమ్? నియమార్థోఽయమారమ్భః I నాన్తమేవ క్యే పదసంజ్ఞం భవతి నాన్యత్ I క్వ మా భూత్ ? వాచ్యతి స్రుచ్యతి II 15 II

-1-4-17- స్వాదిష్వసర్వనామస్థానే (257)

అసర్వనామస్థాన ఇత్యుచ్యతే తత్ర తే రాజా తక్ష్ణా అసర్వనామస్థాన ఇతి ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత I నాప్రతిషేధాత్ II 1 II

నాఽయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః -- సర్వనామస్థానే నేతి I కిం తర్హి ? పర్యుదాసోఽయమ్ -- యదన్యత్సర్వనామస్థానాదితి I సర్వనామస్థానేఽవ్యాపారః I యది కేనచిత్ప్రాప్నోతి తేన భవిష్యతి I పూర్వేణ చ ప్రాప్నోతి I

అప్రాప్తేర్వా II 2 II

అథవాఽనన్తరా యా ప్రాప్తిః సా ప్రతిషిధ్యతే I కుత

ఏతత్ ? అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వేతి I పూర్వా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా, తయా భవిష్యతి I నను చేయం ప్రాప్తిః పూర్వాం ప్రాప్తిం బాధతే I నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ బాధితుమ్ I

యోగవిభాగద్వా ।। 3 ।।

అథ వా యోగవిభాగః కరిష్యతే -- స్వాదిషు పూర్వం పదసంజ్ఞం భవతి । తతః సర్వనామస్థానేఽయచిపూర్వం పదసంజ్ఞం భవతి । తతః భమ్ భసంజ్ఞం చ భవతి యజాదావసర్వనామస్థాన ఇతి। యది తర్హి సావపి పదం భవతి, ఏచః ప్లుతవికారే పదాన్తగ్రహణం చోదితమ్। ఇహ మాభూత్ -- భద్రం కరోషి గౌరితి । తస్మిన్క్రియమాణేఽపి ప్రాప్నోతి ।

వాక్యపదయోరన్త్యస్యేత్యేవం తత్ ।

భువద్వద్భ్యో ధారయద్వద్భ్యః పదసంజ్ఞా।। 4 ।।

ఏతయోః పదసంజ్ఞా వక్తవ్యా । భువద్వద్భ్యః ధారయద్వద్భ్యః ।। 17 ।।

-1-4-18- యచి భమ్ (258)

భసంజ్ఞాయాముత్తరపదలోపే షషః ప్రతిషేధః ।। 1 ।।

భసంజ్ఞాయాముత్తరపదలోపే షషః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అనుకమ్పితః షడఙ్గులిః షడికః।

సిద్ధమచః స్థానివత్త్వాత్ ।। 2 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? అచః స్థానివద్భావాద్భసంజ్ఞా న భవిష్యతి। ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి -- వాగాశీర్దత్తః వాచిక ఇతి । వక్ష్యత్యేతత్ -- సిద్ధమేకాక్షరపూర్వపదానాముత్తరపదలోపవచనాదితి। । ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి -- షడఙ్గులిః షడిక ఇతి । వక్ష్యత్యేతత్ -- షషష్ఠాజాదివచనాత్సిద్ధమితి।

నభోఙ్గిరోమనుషాం వత్యుపసంఖ్యానమ్ ।। 3 ।।

నభోఙ్గిరోమనుషాం వత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । నభస్వత్। అఙ్గిరస్వత్। మనుష్వత్।

వృషణ్వస్వశ్వయోశ్చ ।। 4 ।।

వృషణిత్యేతస్య వస్వశ్వయోర్భసంజ్ఞా వక్తవ్యా। వృషణ్వసుః । వృషణశ్వస్య .యచ్ఛిరః, వృషణశ్వస్య మేనే ।। 18 ।।

-1-4-19- తసౌ మత్వర్థే (259)

అర్థగ్రహణం కిమర్థమ్। న తసౌ మతౌ ఇత్యేవోచ్యేత ? తసౌ మతౌఽర్థ్య;తీయత్యుచ్యమాన ఇహైవ స్యాత్ -- పయస్వాన్ యశస్వాన్ । ఇహ న స్యాత్ -- పయస్వీ యశస్వీ । అర్థగ్రహణే పునః క్రియమాణే మతుపి చ సిద్ధం భవతి, యశ్చాన్యస్తేన సమానార్థస్తస్మింశ్చ ।

యద్యర్థగ్రహణం క్రియతే పయస్వాన్ అత్ర న ప్రాప్నోతి । కిం కారణమ్ ? న హి మతుబ్మతుబర్థే వర్తతే । మతుబపి మతుబర్థే వర్తతే । తద్యథా -- దేవదత్తశాలాయాం బ్రాహ్మణా ఆనీయన్తామిత్యుక్తే యది దేవదత్తోపి బ్రాహ్మణో భవతి, సోఽప్యానీయతే ।। 19 ।।

-1-4-20- అయస్మయాదీని చ్ఛన్దసి (260)

ఉభయసంజ్ఞాన్యపి।। 1 ।।

ఉభయసంజ్ఞాన్యపీతి వక్తవ్యమ్ । స సుష్టుభా స ఋక్వతా గణేన ।। 20 ।।

-1-4-21- బహుషు బహువచనమ్ (261)

బహుషు బహువచనమిత్యుచ్యతే । కేషు బహుషు ? అర్థేషు । యద్యేవం వృక్షః ప్లక్షః అత్రాపి ప్రాప్నోతి । బహవస్తేఽర్థాః -- మూలం స్కన్ధః ఫలం పలాశమితి ।

ఏవం తర్హి ఏకవచనం ద్వివచనం బహువచనమితి శబ్దసంజ్ఞా ఏతాః । యేష్వర్థేషు స్వాదయో విధీయన్తే తేషు బహుషు । కేషు చ స్వాదయో విధీయన్తే ? కర్మాదిషు । న వై కర్మాదయో విభక్త్యర్థాః । కే

తర్హి ? ఏకత్వాదయః । ఏకత్వాదిష్వపి వై విభక్త్యర్థేష్వవశ్యం కర్మాదయో నిమిత్తత్వేనోపాదేయాః -- కర్మణ ఏకత్వే, కర్మణో ద్విత్వే, కర్మణో బహుత్వే ఇతి ।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః। న హ్యన్తరేణ భావప్రత్యయం గుణప్రధానో భవతి నిర్దేశః । ఇహ చ

ఇత్యేకే మన్యన్తే తదేకే మన్యన్తే ఇతి పరత్వాదేకవచనం ప్రాప్నోతి। బహుషు బహువచనమిత్యేష యోగః పరః కరిష్యతే । సూత్రవిపర్యాసః కృతో భవతి । ఇహ చ బహురోదనో బహుః సూప ఇతి పరత్వాద్ బహువచనం ప్రాప్నోతి ।

నైషః దోషః । యత్తావదుచ్యతే -- న హ్యన్తరేణ భావప్రత్యయం గుణప్రధానో భవతి నిర్దేశ ఇతి, తన్న । అన్తరేణాపి భావప్రత్యయం గుణప్రధానో భవతి నిర్దేశః । కథమ్ ? ఇహ కదాచిద్గుణో గుణివిశేషకో భవతి । తద్యథా -- పటః శుక్లః ఇతి । కదాచిచ్చ గుణినా గుణో వ్యపదిశ్యతే -- పటస్య శుక్లః ఇతి । తద్యదా తావద్గుణో గుణివిశేషకో భవతి పటః శుక్లః ఇతి తదా సామానాధికరణ్యం గుణగుణినోః,తదా నాన్తరేణ భావప్రత్యయం గుణప్రధానో భవతి నిర్దేశః । యదా తు గుణినా గుణో వ్యపదిశ్యతే పటస్య శుక్లః ఇతి స్వప్రధానస్తదా గుణో భవతి -- - తదా ద్రవ్యే షష్ఠీ,తదాఽన్తరేణ భావప్రత్యయం గుణప్రధానో భవతి నిర్దేశః ।

న చేహ వయమేకత్వాదిభిః కర్మాదీన్విశేషయిష్యామః । కిం తర్హి ? కర్మాదిభిరేకత్వాదీన్విశేషయిష్యామః । కథమ్ ?

ఏకస్మిన్నేకవచనమ్ । కస్యైకస్మిన్ ? కర్మణః । ద్వయోర్ద్వివచనమ్ । కయోర్ద్వయోః ? కర్మణోః । బహుషు బహువచనమ్ । కేషాం బహుషు ? కర్మణామితి ।। కథం బహుషు బహువచనమితి ?

ఏతదేవ జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- నానాధికరణవాచీ యో బహుశబ్దస్తస్యేదం గ్రహణమ్ । న వైపుల్యవాచినః ఇతి । కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? యదుక్తం బహురోదనో బహుః సూప ఇతి పరత్వాద్బహువచనం ప్రాప్నోతీతి న స దోషో న భవతి ।

యదప్యుచ్యతే -- ఇత్యేకే మన్యన్తే, తదేకే మన్యన్తే ఇతి పరత్వాదేకవచనం ప్రాప్నోతీతి। నైషః దోషః । ఏకశబ్దోఽయం బహ్వర్థః । అస్త్యేవ సంఖ్యావాచీ । తద్యథా -- ఏకో ద్వౌ బహవ ఇతి । అస్త్యసహాయవాచీ । తద్యథా -- ఏకాగ్నయః। ఏకహలాని ఏకాకిభిః క్షుద్రకైర్జితమితి । అస్త్యన్యార్థే వర్తతే । తద్యథా -- సధమాదో ద్యుమ్న ఏకాస్తాః । అన్యా ఇత్యర్థః । తద్యోఽన్యార్థే వర్తతే తస్యైవ ప్రయోగః ।

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

సుప్తిజామవిశేషేణ విధానాద్ దృష్టవిప్రయోగాచ్చ నియమార్థం వచనమ్ ।। 1 ।।

సుపోఽవిశేషేణ ప్రాతిపదికమాత్రాద్విధీయన్తే। । తిఙోఽవిశేషేణ ధాతుమాత్రాద్విధీయతే। తత్రైతత్స్యాద్యద్యప్యవిశేషేణ విధీయన్తే నైవ విప్రయోగో లక్ష్యతే ఇతి । దృష్టవిప్రయోగాచ్చ । దృశ్యతే ఖల్వపి విప్రయోగః । తద్యథా -- అక్షిణీ మే దర్శనీయాని పాదా మే సుకుమారాః ఇతి । సుప్తిఙోరవిశేషవిధానాద్ దృష్టవిప్రయోగత్వాచ్చ వ్యతికరః ప్రాప్నోతి । ఇష్యతే చాఽవ్యతికరః స్యాదితి। తచ్చాఽన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి నియమార్థం వచనమ్ । ఏవమర్థమిదముచ్యతే ।

అథైతస్మిన్నియమార్థే సతి కిం పునరయం ప్రత్యయనియమః -- ఏకస్మిన్నేవైకవచనం, ద్వయోరేవ ద్వివచనం, బహుష్వేవ బహువచనమితి । ఆహోస్విదర్థనియమః -- ఏకస్మిన్నేకవచనమేవ, ద్వయోర్ద్వివచనమేవ, బహుషు బహువచనమేవేతి । కశ్చాత్ర విశేషః ?

తత్ర ప్రత్యయనియమేఽవ్యయానాం పదసంజ్ఞాఽభావోఽసుబన్తత్వాత్ ।। 2 ।।

తత్ర ప్రత్యయనియమేఽవ్యయానాం పదసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి -- ఉచ్చైః నీచైరితి । కిం కారణమ్ ?

అసుబన్తత్వాత్ ।

అర్థనియమే సిద్ధమ్ ।। 3 ।।

అర్థనియమే సిద్ధం భవతి । అస్త్వర్థనియమః । అథ వా పునరస్తు ప్రత్యయనియమః । నను

చోక్తమ్ -- ।తత్ర ప్రత్యయనియమేఽవ్యయానాం పదసంజ్ఞాభావోఽసుబన్తత్వాదితి । నైషః దోషః ।

సుపాం కర్మాదయోఽప్యర్థాః సంఖ్యా చైవ, తథా తిఙామ్ ।। 4।।

సుపాం సంఖ్యా చైవాఽర్థః కర్మాదయశ్చ । తథా తిఙామ్ ।

ప్రసిద్ధో నియమస్త్రత ।।5।।

ప్రసిద్ధస్త్రత నియమః ।

నియమః ప్రకృతేషు వా ।।6।।

అథ వా ప్రకృతానర్థానపేక్ష్య నియమః । కే చ ప్రకృతాః ? ఏకత్వాదయః । ఏకస్మిన్నేవైకవచనం న ద్వయోర్న బహుషు । ద్వయోరేవ ద్వివచనం నైకస్మిన్న బహుషు । బహుష్వేవ బహువచనం న ద్వయోర్నైకస్మిన్నితి ।

అథవాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- ఉత్పద్యన్తేఽవ్యయేభ్యః స్వాదయః ఇతి। యదయమ్ -- అవ్యయాదాప్సుపః (2.4.82) ఇత్యవ్యయాల్లుకం శాస్తి ।। 21 ।।

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థేపాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।

-1-4-23- కారకే (263)

కిమిదం కారకే ఇతి ?(కారక ఇతి) సంజ్ఞానిర్దేశః । కిం వక్తవ్యమేతత్ ? న హి కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ? ఇహ హి వ్యాకరణే యే వైతే లోకే ప్రతీతపదార్థకాః శబ్దాస్తైర్నిర్దేశాః క్రియన్తే , యా వైతాః కృత్రిమాష్టిఘుభాదిసంజ్ఞాః । న చాయం లోకే ధ్రువాదీనాం ప్రతీతపదార్థకః శబ్దః, న ఖల్వపి కృత్రిమా సంజ్ఞా అన్యత్రాఽవిధానాత్ । సంజ్ఞాధికారశ్చాయమ్। తత్ర కిమన్యచ్ఛక్యం విజ్ఞాతుమన్యదతః సంజ్ఞాయాః ।

కారక ఇతి సంజ్ఞానిర్దేశశ్చేత్సంజ్ఞినోపి నిర్దేశః ।। 1 ।।

కారక ఇతి సంజ్ఞానిర్దేశశ్చేత్సంజ్ఞినోపి నిర్దేశః కర్తవ్యః । సాధకం నిర్వర్తకం కారకసంజ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

ఇతరథా హ్యనిష్టప్రసఙ్గో గ్రామస్య సమీపాదాగచ్ఛతీత్యకారకస్య ।। 2 ।।

ఇతరథా హ్యనిష్టం ప్రసజ్యేత । అకారకస్యాప్యపాదానసంజ్ఞా ప్రసజ్యేత । క్వ ? గ్రామస్య సమీపాదాగచ్ఛతీతి। నైషః దోషః । నాత్ర గ్రామోఽపాయయుక్తః । కిం తర్హి ? సమీపమ్ । యదా చ గ్రామోఽపాయయుక్తో భవతి, భవతి తదాఽపాదానసంజ్ఞా । తద్యథా, -- గ్రామాదాగచ్ఛతీతి ।

కర్మసంజ్ఞాప్రసఙ్గోఽకథితస్య బ్రాహ్మణస్య పుత్రం పన్థానం పృచ్ఛతీతి ।। 3 ।।

కర్మసంజ్ఞా చ ప్రాప్నోత్యకథితస్య । క్వ ? బ్రాహ్మణస్య పుత్రం పన్థానం పృచ్ఛతీతి ।

నైషః దోషః । అయమకథితశబ్దోఽస్త్యేవాఽసంకీర్తితే వర్తతే తద్యథా -- కశ్చిత్కంచిత్సఇచ్ఛ్యాహ -- అసావత్రాకథితః । అసంకీర్తిత ఇతి గమ్యతే । అస్త్యప్రాధాన్యే వర్తతే । తద్యథా -- అకథితోఽసౌ గ్రామే అకథితోఽసౌ నగరే ఇత్యుచ్యతే యో యత్రాఽప్రధానో భవతి।

తద్యదాऽప్రాధాన్యేऽకథితశబ్దో వర్తతే తదైష దోషః -- కర్మసంజ్ఞాప్రసఙ్గోऽకథితస్య బ్రాహ్మణస్య పుత్రం పన్థానం పృచ్ఛతీతి ।

అపాదానం చ వృక్షస్య పర్ణం పతతీతి ।। 4 ।।

అపాదానసంజ్ఞా చ ప్రాప్నోతి । క్వ ?వృక్షస్య పర్ణం పతతి, కుడ్యస్య పిణ్డః పతతీతి ।

న వాऽపాయస్యాऽవివక్షితత్వాత్ ।। 5 ।।

న వైష దోషః । కిం కారణమ్ ? అపాయస్యాऽవివక్షితత్వాత్ । నాత్రాపాయో వివక్షితః । కిం తర్హి ? సమ్బన్ధః । యదా చాపాయో వివక్షితో భవతి, భవతి తదాऽపాదానసంజ్ఞా । తద్యథా, -- వృక్షాత్పర్ణం పతతీతి । సమ్బన్ధస్తు తదా న వివక్షితో భవతి న జ్ఞాయతే కఙ్కస్య వా కురరస్య వేతి ।

అయం తర్హి దోషః -- కర్మసంజ్ఞాప్రసఙ్గశ్చాऽకథితస్య బ్రాహ్మణస్య పుత్రం పన్థానం పృచ్ఛతీతి । నైషః దోషః । కారక ఇతి మహతీ సంజ్ఞా క్రియతే । సంజ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః । కుత ఏతత్ ? లఘ్వర్థం హి సంజ్ఞాకరణమ్ । తత్ర మహత్యాః సంజ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ప్రయోజనమ్ -- అన్వర్థసంజ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత -- కరోతీతి కారకమితి ।

అన్వర్థమితి చేదకర్తరి కర్తృశబ్దానుపపత్తిః ।। 6 ।।

అన్వర్థమితి చేదకర్తరి కర్తృశబ్దో నోపపద్యతే కరణం కారకమఅధికరణం కారకమితి ।

సిద్ధం తు ప్రతికారకం క్రియాభేదాత్పచాదీనాం కరణాऽధికరణయోః కర్తృభావః ।। 7 ।।

సిద్ధఃకరణాऽధికరణ్యోః కర్తృభావః । కుతః ? ప్రతికారకం క్రియాభేదాత్ । పచాదీనాం తు ప్రతికారకం క్రియా భిద్యతే । కిమిదం ప్రతికారకమితి ? కారకం కారకం ప్రతి

ప్రతికారకమ్ । కోసౌ ప్రతికారకం క్రియాభేదః పచాదీనామ్ ?

అధిశ్రయణోదకాసేచనతణ్డులావపనైధోపకర్షణక్రియాః ప్రధానస్య కర్తుః పాకః ।। 8 ।।

అధిశ్రయణోదకాసేచనతణ్డులావపనైధోపకర్షణాదిక్రియాః కుర్వన్నేవ దేవదత్తః పచతీత్యుచ్యతే । తత్ర తదా పచిర్వర్తతే । ఏష ప్రధాన(స్యటకర్తుః పాకః । ఏతత్ప్రధానకర్తుః కర్తృత్వమ్ ।

ద్రోణం పచత్యాఢకం పచతీతి సమ్భవనక్రియా ధారణక్రియా చాధికరణస్య పాకః ।। 9 ।।

ద్రోణం పచత్యాఢకం పచతీతి సమ్భవనక్రియాం ధారణక్రియాం చ కుర్వతీ స్థాలీ పచతీత్యుచ్యతే । తత్ర తదా పచిర్వర్తతే । ఏషోऽధికరణస్య పాకః । ఏతదధికరణస్య కర్తృత్వమ్ ।

ఏధాః పక్ష్యన్త్యా విక్లిత్తేర్జ్వలిష్యన్తీతి జ్వలనక్రియాం కరణస్య పాకః ।। 10 ।।

ఏధాః పక్ష్యన్త్యా విక్లితేర్జ్వలిష్యన్తీతి జ్వలనక్రియాం కుర్వన్తి కాష్ఠాని పచన్తీత్యుచ్యన్తే । తత్ర తదా పచిర్వర్తతే । ఏష కరణస్య పాకః । ఏతత్కరణస్య కర్తృత్వమ్ ।

ఉద్యమననిపాతనాని కర్తుశ్చిదిక్రియా ।। 11 ।।

ఉద్యమననిపాతనాని కుర్వన్ దేవదత్తశ్చినత్తీత్యుచ్యతే । తత్ర తదా ఛిదిర్వర్తతే । ఏష ప్రధానకర్తుశ్ఛేదః । ఏతత్ప్రధానకర్తుః కర్తృత్వమ్ ।

యత్తన్న తృణేన తత్పరశోశ్ఛేదనమ్ ।। 12 ।।

యత్తత్సమానే ఉద్యమనే నిపతనే చ పరశునా ఛిద్యతే న తృణేన తత్పరశోశ్ఛేదనమ్ । అవశ్యం చైదదేవం విజ్ఞేయమ్ ।

ఇతరథా హ్యసితృణయోశ్ఛేదనేఽవిశేషః స్యాత్ ।। 13 ।।

యో హి మన్యత ఉద్యమననిపాతనాదేవైతద్భవతి చ్ఛినత్తీతి, అసితృణయోశ్ఛేదనే న తస్య విశేషః స్యాద్ యదసినా

ఛిద్యతే తృణేనాపి తచ్ఛిద్యేత ।

అపాదానాదీనాం త్వప్రసిద్ధిః ।। 14 ।।

అపాదానాదీనాం (తు) కర్తృత్వస్యాఽప్రసిద్ధిః । యథా హి భవతా కరణాదీనాం కర్తృత్వం నిదర్శితం న తథాఽపాదానాదీనాం కర్తృత్వం నిర్దశ్యతే ।

న వా స్వతన్త్రపరతన్త్రత్వాత్తయోః పర్యాయేణ వచనం వచనాశ్రయా చ సంజ్ఞా ।। 15 ।।

న వైష దోషః । కిం కారణమ్ ? స్వతన్త్రపరతన్త్రత్వాత్ । సర్వత్రైవాత్ర స్వాతన్త్ర్య పారతన్త్ర్యం చ వివక్షితమ్ । తయోః పర్యాయేణ వచనమ్ । తయోః స్వాతన్త్ర్యపారతన్త్ర్యయోః పర్యాయేణ వచనం భవిష్యతి । వచనాశ్రయా చ సంజ్ఞా భవిష్యతి । తద్యథా, -- బలాహకాద్విద్యోతతే విద్యుత్ । బలాహకే విద్యోతతే । బలాహకో విద్యోతత ఇతి ।

కిం తర్హ్యుచ్యతే -- అపాదానాదీనాం త్వప్రసిద్ధిరితి ? ఏవం తర్హి న బ్రూమోఽపాదానాదీనాం కర్తృత్వస్యాఽప్రసిద్ధిరితి । పర్యాప్తం కరణాధికరణయోః కర్తృత్వం నిదర్శితమపాదానాదీనాం కర్తృత్వనిదర్శనాయ, పర్యాప్తో హ్యేకః పులాకః స్థాల్యా నిదర్శనాయ । కిం తర్హి ? సంజ్ఞాయా అప్రసిద్ధిః । యావతా సర్వత్రైవాఽత్ర స్వాతన్త్ర్య విద్యతే పారతన్త్ర్యం చ। తత్ర పరత్వాత్కర్తృసంజ్ఞైవ ప్రాప్నోతి। అత్రాపి న వా స్వతన్త్రత్వాత్తయోః పర్యాయేణ వచనం వచనాశ్రయా చ సంజ్ఞేత్యేవ ।

యథా పునరిదం భవతా స్థాల్యాః స్వాతన్త్ర్యం నిదర్శితం సంభవనక్రియాం ధారణక్రియాం చ కుర్వతీ స్థాలీ స్వతన్త్రేతి, క్వేదానీం పరతన్త్రా స్యాత్ ? యత్తత్ప్రక్షాలనం పరివర్తనం వా । న

వా ఏవమర్థం స్థాల్యుపాదీయతే ప్రక్షాలనం పరివర్తనం చ కరిష్యామీతి । కిం తర్హి ? సంభవనక్రియాం ధారణక్రియాం చ

కరిష్యతీతి । తత్ర చాసౌ స్వతన్త్రా । క్వేదానీం పరతన్త్రా ?

ఏవం తర్హి స్థాలీస్థే యత్నే కథ్యమానే స్థాలీ స్వతన్త్రా, కర్తృస్థే యత్నే కథ్యమానే పరతన్త్రా । నను చ భోః కర్తృస్థేఽపి యత్నే కథ్యమానే స్థాలీ సంభవనక్రియాం ధారణక్రియాం చ కరోతి, తత్రాసౌ స్వతన్త్రా । క్వేదానీం పరతన్త్రా స్యాత్ ?

ఏవం తర్హి ప్రధానేన సమవాయే స్థాలీ పరతన్త్రా, వ్యవాయే స్వతన్త్రా । తద్యథా -- అమాత్యాదీనాం రాజ్ఞా సహ సమవాయే పరతన్త్ర్యం, వ్యవాయే స్వాతన్త్ర్యమ్ । కిం పునః ప్రధానమ్ ? కర్తా । కథం పునర్జ్ఞాయతే -- కర్తా ప్రధానమితి ? యత్సర్వేషు సాధనేషు సంనిహితేషు కర్తా ప్రవర్తయితా భవతి ।

నను చ భోః ప్రధానేనాపి వై సమవాయే స్థాల్యా అనేనార్థః అధికరణం కారకమితి । న హి కారకమిత్యనేనాఽధికరణత్వముక్తమ్, అధికరణమితి వా కారకత్వమ్ । ఉభౌ చాన్యోన్యవిశేషకౌ భవతః । కథమ్ ? ఏకద్రవ్యసమవాయిత్వాత్ । తద్యథా, -- గార్గ్యో దేవదత్త ఇతి । న హి గార్గ్య ఇత్యనేన దేవదత్తత్వముక్తం, దేవదత్త ఇత్యనేన వా గార్గ్యత్వమ్ । ఉభౌ చాన్యోన్యవిశేషకౌ భవత ఏకద్రవ్యసమవాయిత్వాత్ ।

ఏవం తర్హి సామాన్యభూతా క్రియా వర్తతే, తస్యా నిర్వర్తకం కారకమ్ ।

అథ వా యావద్ బ్రూయాత్ క్రియాయామితి, తావత్ కారకే ఇతి । ఏవం చ కృత్వా నిర్దేశ ఉపపన్నో భవతి

కారకే ఇతి । ఇతరథా హి కారకేషు ఇతి బ్రూయాత్ ।। 23 ।।

-1-4-24- ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్ (264)

ధ్రువగ్రహణం కిమర్థమ్ ? గ్రామాదాగచ్ఛతి శకటేన। నైతదస్తి । కరణసంజ్ఞాఽత్ర బాధికా భవిష్యతి। ఇదం తర్హి -- గ్రామాదాగచ్ఛన్కంసపాత్ర్యాం పాణినౌదనం భుఙ్క్తే ఇతి । అత్రాప్యధికరణసంజ్ఞా బాధికా భవిష్యతి ।

ఇదం తర్హి -- వృక్షస్య పర్ణం పతతి, కుడ్యస్య పిణ్డః పతతీతి ।

జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమ్ ।। 1 ।।

జుగుప్సావిరామప్రామాదార్థానాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । జుగుప్సా -- అధర్మాజ్జుగుప్సతే । అధర్మాద్బీభత్సతే। విరామ -- ధర్మాద్విరమతి । ధర్మాన్నివర్తతే । ప్రమాద -- ధర్మాత్ప్రమాద్యతి । ధర్మాన్ముహ్యతి ।

ఇదం చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ -- సాంకాశ్యకేభ్యః పాటలిపుత్రకా అభిరూపతరా ఇతి ।

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్ ? న వక్తవ్యమ్ । ఇహ తావద్ -- -అధర్మాజ్జుగుప్సతే అధర్మాద్బీభత్సతే ఇతి। య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి, స పశ్యతి -- దుఃఖోఽధర్మో నాఽనేన కృత్యమస్తీతి । స బుద్ధ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే । తత్ర ధ్రువమపాయేఽపాదానమిత్యేవ సిద్ధమ్। ఇహ ధర్మాద్విరమతి ధర్మాన్నివర్తతే ఇతి। ధర్మాత్ప్రమాద్యతి ధర్మాన్ముహ్యతీతి। ఇహ య ఏష మనుష్యః సంభిన్నబుద్ధిర్భవతి స పశ్యతి -- నేదం కించిద్ధర్మో నామ నైనం కరిష్యామీతి । స బుద్ధ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే ।

తత్ర ధ్రువమపాయేఽపాదానమిత్యేవ సిద్ధమ్ । ఇహ చ సాఙ్కాశ్యకేభ్యః పాటలిపుత్రకా అభిరూపతరా ఇతి యస్తైః సామ్యం గతవాన్భవతి స ఏతత్ప్రయుఙ్క్తే ।

గతియుక్తేష్వపాదానసంజ్ఞా నోపపద్యతేఽధ్రువత్వాత్ ।। 2 ।।

గతియుక్తేష్వపాదానసంజ్ఞా నోపపద్యతే । రథాత్ప్రవీతాత్పతితః । అశ్వాత్త్రస్తాత్పతితః। సార్థాద్గచ్ఛతో హీన ఇతి । కిం కారణమ్ ? అధ్రువత్వాత్ ।

న వాఽధ్రౌవ్యస్యావివక్షితత్వాత్ ।। 3 ।।

న వైష దోషః । కిం కారణమ్ ? అధ్రౌవ్యస్యావివక్షితత్వాత్ నాఽత్రాఽధ్రౌవ్యం వివక్షితమ్ । కిం తర్హి ? ధ్రౌవ్యమ్ । ఇహ తావదశ్వాత్త్రస్తాత్పతిత ఇతి, యత్తదశ్వేఽశ్వత్వమాశుగామిత్వం తద్ధ్రువం తచ్చ వివక్షితమ్ । రథాత్ప్రవీతాత్పతిత ఇతి యద్రథే రథత్వం రమన్తేఽస్మిన్ రథ ఇతి తద్ధ్రువం తచ్చ వివక్షితమ్ । సార్థాద్గచ్ఛతో హీన ఇతి, యత్తత్సార్థే సార్థత్వం సహార్థీభావస్తద్ధ్రువం తచ్చ వివక్షితమ్ ।

యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుమ్। యే త్వేతేఽత్యన్తంగతియుక్తాస్తత్ర కథమ్ -- ధావతః పతితస్త్వరమాణాత్పతిత ఇతి ? అత్రాపి -- ।న వాఽధ్రౌవ్యస్యాఽవివక్షితత్వాదిత్యేవ సిద్ధమ్। కథం పునః సతో నామాఽవివక్షా స్యాత్ ? సతోఽప్యవివక్షా భవతి । తద్యథా -- అలోమికా ఏడకా। అనుదరా కన్యేతి । అసతశ్చ వివక్షా భవతి -- సముద్రః కుణ్డికా, విన్ధ్యో వర్ధితకమితి ।। 24 ।।

-1-4-25- భీత్రార్థానాం భయహేతుః (265)

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ । కథం వృకేభ్యో బిభేతి దస్యుభ్యో బిభేతి, చోరేభ్యస్త్రాతే దస్యుభ్యస్త్రాయత ఇతి ? ఇహ తావద్ -- వృకేభ్యో బిభేతి దస్యుభ్యో బిభేతీతి। య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి స పశ్యతి -- యది మాం వృకాః పశ్యన్తి ధ్రువో మే మృత్యురితి । స బుద్ధ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే , తత్ర ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్ (1.4.24) ఇత్యేవ సిద్ధమ్ । ఇహ చౌరేభ్యస్త్రాయతే దస్యుభ్యస్త్రాయత ఇతి, య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ సుహృద్భవతి స పశ్యతి -- యదీమం చౌరాః పశ్యన్తి ధ్రువమస్య వధబన్ధనాదిపరిక్లేశా ఇతి । స బుద్ధ్యా సంప్రాప్య నివర్తయతి । తత్ర ధ్రువమపాయేఽపాదానమిత్యేవ సిద్ధమ్ ।। 25 ।।

-1-4-26- పరాజేరసోఢః (266)

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ । కథమ్-అధ్యయనాత్పరాజయతే ఇతి ? య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి ,స పశ్యతి -- దుఃఖమధ్యయనం దుర్ధరం చ, గురవశ్చ దురుపచారా ఇతి,స బుద్ధ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే । తత్ర ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్ (1.4.24) ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।। 26 ।।

-1-4-27- వారణార్థానామీప్సితః (267)

కిముదాహరణమ్ ? మాషేభ్యో గా వారయతి । భవేద్యస్య మాషా న గావః, తస్య మాషా ఇర్ప్సితాః స్యుః । యస్య తు ఖలు గావో న మాషాః, కథం తస్య మాషా ఇర్ప్సితాః స్యుః ? తస్యాఽపి మాషా ఏవేప్సితాః । ఆతశ్చేప్సితాః, యదేభ్యో గా వారయతి ।

ఇహ కూపాదన్ధం వారయతీతి కూపేఽపాదానసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి । న హి తస్య కూప ఇర్ప్సితః । కస్తర్హి ? అన్ధః । తస్యాపి కూప ఏవేప్సితః । పశ్యత్యయమ్ -- అన్ధః కూపం మా ప్రాపదితి । అథ వా యథైవాఽస్యాన్యత్రాఽపశ్యత ఇర్త్సైవం కూపేఽపి ।

ఇహ-అగ్రేర్మాణవకం వారయతీతి మాణవకేఽపాదానసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । కర్మసంజ్ఞాఽత్ర బాధికా భవిష్యతి। అగ్రావపి తర్హి బాధికా స్యాత్ । తస్మాద్వక్తవ్యమ్ కర్మణో యదీప్సితమితి । ఇర్ప్సితేప్సితమితి వా ।

వారణార్థేషు కర్మగ్రహణానర్థక్యం కర్తురీప్సితతమం కర్మేతి వచనాత్ ।। 1 ।।

వారణార్థేషు కర్మగ్రహణమనర్థకమ్ । కిం కారణమ్ ? కర్తురీప్సితతమం కర్మ (1.4.49) ఇతి వచనాత్ । కర్తురీప్సితతమం కర్మేత్యేవ సిద్ధమ్ ।

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ । కథం మాషేభ్యో గా వారయతీతి ? పశ్యత్యయం యదీమా గావస్తత్ర గచ్ఛన్తి ధ్రువః సస్యవినాశః, సస్యవినాశేఽధర్మశ్చైవ రాజభయం చ । స బుద్ధ్యా సమ్ప్రాప్య నివర్తయతి । తత్ర ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్ (1.4.24) ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।। 27 ।।

-1-4-28- అన్తర్ధౌ యేనాఽదర్శనమిచ్ఛతి (268)

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ । కథమ్ -- ఉపాధ్యాయాదన్తర్ధత్తే ఇతి ? పశ్యత్యయం యది మాముపాధ్యాయః పశ్యతి ధ్రువం మే

ప్రేషణముపాలమ్భో వేతి ,స బుద్ధ్యా సమ్ప్రాప్య నివర్తతే । తత్ర ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్ (1.2.24) ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।। 28 ।।

-1-4-29- ఆఖ్యాతోపయోగే (269)

ఉపయోగ ఇతి కిమర్థమ్ ? నటస్య శృణోతి, గ్రన్థికస్య శృణోతి ।।
ఉపయోగఃర్థ్య;త్యప్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి । ఏషోఽపి హ్యుపయోగః । ఆతశ్చోపయోగో యదారమ్భకా రఙ్గం గచ్ఛన్తి నటస్య శ్రోష్యామః, గ్రన్థికస్య శ్రోష్యామ ఇతి ।

ఏవం తర్హ్యుపయోగ ఇత్యుచ్యతే, సర్వశ్చోపయోగః। తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే -- సాధీయో య ఉపయోగ ఇతి । కశ్చ సాధీయః ? యో గ్రన్థాఽర్థయోః ।

అథవోపయోగః కో భవితుమర్హతి ? యో నియమపూర్వకః । తద్యథా -- ఉపయుక్తా మాణవకాఃధ్య;త్యుచ్యన్తే య ఏతే నియమపూర్వకమధీతవన్తో భవన్తి ।

కిం పునరాఖ్యాతానుపయోగే కారకమాహోస్విదకారకమ్ ? కశ్చాత్ర విశేషః ?

ఆఖ్యాతానుపయోగే కారకమితి చేదకథితత్వాత్కర్మసంజ్ఞాప్రసఙ్గః ।। 1 ।।

ఆఖ్యాతానుపయోగే కారకమితి చేదకథితత్వాత్కర్మసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హ్యకారకమ్ ।

అకారకమితి చేదుపయోగవచనానర్థక్యమ్।। 2 ।।

యద్యకారకముపయోగవచనమనర్థకమ్ । అస్తు తర్హి కారకమ్ । నను చోక్తమ్ -- ఆఖ్యాతానుపయోగే కారకమితి చేదకథితత్వాత్కర్మసంజ్ఞాప్రసఙ్గః ఇతి । నైషః దోషః । పరిగణనం తత్ర క్రియతే -- దుహియాచిరుధిప్రచ్ఛిభిక్షిచిఞామితి ।

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ । కథమ్-ఉపాధ్యాయాదధీత ఇతి ?. అపక్రామతి తస్మాత్తదధ్యయనమ్

। యద్యపక్రామతి, కిం నాత్యన్తాయాఽపక్రామతి ? సన్తతత్వాత్ । అథ వా జ్యోతిర్వజ్జ్ఞానాని భవన్తి ।। 29 ।।

-1-4-30- జనికర్తుః ప్రకృతిః (270)

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ । కథం యోగమయాద్వృశ్చికో జాయతే। గోలోమాఽవిలోమభ్యో దూర్వా జాయన్తే ఇతి ? అపక్రామన్తి తాస్తేభ్యః । యద్యపక్రామన్తి కిం నాత్యన్తాయాఽపక్రామన్తి ? సన్తతత్వాత్ ।

అథవాఽన్యాశ్చాఽన్యాశ్చ ప్రాదుర్భవన్తి ।। 30 ।।

-1-4-31- భువః ప్రభవః (271)

అయమపి యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ । కథం హిమవతో గఙ్గా ప్రభవతీతి ? అపక్రామన్తి తాస్తస్మాదాపః । యద్యపక్రామన్తి, కిం నాఽన్త్యన్తాయాపక్రామన్తి ? సన్తతత్వాత్ ।। అథవాన్యాశ్చాన్యాశ్చ ప్రాదుర్భవన్తి ।। 31 ।।

-1-4-32- కర్మణా యమభిప్రైతి స సమ్ప్రదానమ్

కర్మగ్రహణం కిమర్థమ్ ? యమభిప్రైతి స సమ్ప్రదానమితీయత్యుచ్యమానే కర్మణ ఏవ సమ్ప్రదానసంజ్ఞా ప్రసజ్యేత । కర్మగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి । కర్మ నిమిత్తత్వేనాశ్రీయతే ।

అథ యంసగ్రహణం కిమర్థమ్ ? కర్మణాఽభిప్రైతి సమ్ప్రదానమితీయత్యుచ్యమానే అభిప్రయత ఏవ సమ్ప్రదానసంజ్ఞా ప్రసజ్యేత । యంసగ్రహణే పునః క్రియమాణో న దోషో భవతి । యంసగ్రహణాదభిప్రయతః సమ్ప్రదానసంజ్ఞా నిర్భజ్యతే ।

అథాఽభిప్రగ్రహణం కిమర్థమ్ ? కర్మణా యమేతి స సమ్ప్రదానమితీయత్యుచ్యమానే యమేవ సమ్ప్రత్యేతి తత్రైవ స్యాత్ -- ఉపాధ్యాయాయ గాం దదాతీతి । ఇహ న స్యాద్ -- ఉపాధ్యాయాయ గామదాదుపాధ్యాయాయ గాం దాస్యతీతి । అభిప్రగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి । అభిరాభిముఖ్యే వర్తతే, ప్రశబ్ద ఆదికర్మణి । తేన యం చాభిప్రైతి, యం చాఽభిప్రైష్యతి, యం చాభిప్రాగాదాభిముఖ్యమాత్రే సర్వత్ర సిద్ధం భవతి ।

క్రియాగ్రహణమ్।।

క్రియాగ్రహణమపి కర్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్-శ్రాద్ధాయ నిగర్హతే । యుద్ధాయ సన్నహ్యతే । పత్యే శేతే ఇతి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? న వక్తవ్యమ్ । కథమ్ ? క్రియాం హి నామ లోకే కర్మేత్యుపచరన్తి -- కాం క్రియాం కరిష్యసి । కిం కర్మ కరిష్యసీతి । ఏవమపి కర్తవ్యమ్ । కృత్రిమాఽకృత్రిమయోః కృత్రిమే సమ్ప్రత్యయో భవతి ।। క్రియాఽపి కృత్రిమం కర్మ । న సిధ్యతి । కర్తురీప్సితతమం కర్మ (1.4.49) ఇత్యుచ్యతే, కథం చ నామ క్రియయా క్రియేప్సితమా స్యాత్ ? క్రియాపి క్రియయేప్సితతమా భవతి । కయా క్రియయా ? సన్దర్శనక్రియయా వా, ప్రార్థయతిక్రియయా వా, అధ్యవస్యతిక్రియయా వా । ఇహ

య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి స బుద్ధ్యా తావత్కంచిదర్థం పశ్యతి, సందృష్టే ప్రార్థనా, ప్రార్థనాయామధ్యవసాయః, అధ్యవసాయ ఆరమ్భః, ఆరమ్భే నిర్వృత్తిః, నిర్వృత్తౌ ఫలాఽవాప్తిః । ఏవం క్రియాఽపి కృత్రిమం కర్మ ।

ఏవమపి -- కర్మణః కరణసంజ్ఞా వక్తవ్యా, సమ్ప్రదానస్య చ కర్మసంజ్ఞా । పశునా రుద్రం యజతే । పశుం రుద్రాయ దదాతీత్యర్థః । అగ్నౌ కిల పశుః ప్రక్షిప్యతే తద్రురుద్రాయోపహ్రియత ఇతి ।। 32 ।।

-1-4-37- క్రుధద్రుహేర్ష్యాఽసూయార్థానాం యం ప్రతి కోపః

కిమేత ఏకార్థాః, ఆహోస్విన్నానార్థాః ? కిం చాతః ? యద్యేకార్థాః కిమర్థం పృథఙ్నిర్దిశ్యన్తే ? అథ నానార్థాః, కథం కుపినా శక్యన్తే విశేషయితుమ్ ?

ఏవం తర్హి నానార్థాః, కుపా త్వేషాం సామాన్యమస్తి । నహ్యకుపితః క్రుధ్యతి, న వాఽకుపితో ద్రుహ్యతి, న వాఽకుపిత ఇర్ష్యతి, న వాఽకుపితోఽసూయతి ।। 37 ।।

-1-4-42- సాధకతమం కరణమ్

తమగ్రహణం కిమర్థం న సాధకం కరణమిత్యేవోచ్యేత ? సాధకం కరణమితీయత్యుచ్యమానే సర్వేషామేవ కారకాణాం కరణసంజ్ఞా ప్రసజ్యేత I సర్వాణి హి కారకాణి సాధకాని I తమగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి I

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ I పూర్వాస్తావత్సంజ్ఞా అపవాదత్వాద్బాధికా భవిష్యన్తి I పరాః పరత్వాదనవకాశత్వాచ్చ I

ఇహ తర్హి ధనుషా విధ్యతి అపాయయుక్తత్వాచ్చాఽపాదానసంజ్ఞా , సాధకత్వాచ్చ కరణసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి I తమగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి I

ఏవం తర్హి లోకత ఏతత్సిద్ధమ్ I తద్యథా, -- లోకే అభిరూపాయోదకమానేయమ్ అభిరూపాయ కన్యా దేయేతి, న చానభిరూపే ప్రవృత్తిరస్తి, తత్ర అభిరూపతమాయేతి గమ్యతే I ఏవమిహాఽపి సాధకం కరణమిత్యుచ్యతే, సర్వాణి చ కారకాణి సాధకాని, న చాఽసాధకే ప్రవృత్తిరితి, తత్ర సాధకతమమితి విజ్ఞాస్యతే I

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్తమగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- కారకసంజ్ఞాయాం తరతమయోగో న భవతీతి I కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? అపాదానమాచార్యః కిం న్యాయ్యం మన్యతే, యత్ర సంప్రాప్య నివృత్తిః I తేనేహైవ స్యాత్ -- గ్రామాదాగచ్ఛతి, నగరాదాగచ్ఛతీతి I సాఙ్కాశ్యకేభ్యః పాటలిపుత్రకా అభిరూపతరా ఇత్యత్ర న స్యాత్ I కారకసంజ్ఞాయాం తరతమయోగో న భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి I

తథాఽఽధారమాచార్యః కిం న్యాయ్యం మన్యతే, యత్ర కృత్స్న ఆధారాత్మా వ్యాప్తో భవతి I తేనేహైవ స్యాత్ -- తిలేషు తైలమ్ దధ్ని సర్పిరితి I గఙ్గాయాం గావః, కూపే గర్గకులమిత్యత్ర న స్యాత్ I కారకసంజ్ఞాయాం తరతమయోగో న భవతీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి II 42 II

-1-4-48- ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః

వసేరశ్యర్థస్య ప్రతిషేధః II 1 II

వసేరశ్యర్థస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః I గ్రామే ఉపవసతీతి II స తర్హి వక్తవ్యః ? న వక్తవ్యః I నాఽత్రోపపూర్వస్య వసేర్గ్రామోఽధికరణమ్ I కస్య తర్హి ? అనుపసర్గస్య I గ్రామేఽసౌ వసంస్త్రిరాత్రముపవసతీతి II 48 II

-1-4-49- కర్తురీప్సితతమం కర్మ

తమగ్రహణం కిమర్థమ్ ? కర్తురీప్సితం కర్మేతీయత్యుచ్యమానే ఇహాఽగ్నేర్మాణవకం వారయతీతి మాణవకేఽపాదానసంజ్ఞా ప్రసజ్యేత I నైష దోషః I కర్మసంజ్ఞాఽత్ర బాధికా భవిష్యతి I అగ్నావపి తర్హి బాధికా స్యాత్ I ఇహ పునస్తమగ్రహణే క్రియమాణే తదుపపన్నం భవతి యదుక్తం వారణార్థేషు కర్మగ్రహణానర్థక్యం కర్తురీప్సితతమం కర్మేతి వచనాదితి I

ఇహోచ్యతే -- ఓదనం పచతీతి, యద్యోదనః పచ్యేత ద్రవ్యాన్తరమభినిర్వర్త్తేత । నైష దోషః । తార్ధ్థ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి -- ఓదనార్థాస్తణ్డులా ఓదన ఇతి ।

అథేహ కథం భవితవ్యమ్ -- తణ్డులానోదనం పచతీతి, ఆహోస్విత్ -- తణ్డులానామోదనం పచతీతి ? ఉభయథాఽపి భవితవ్యమ్ । కథమ్ ? ఇహ హి తణ్డులానోదనం పచతీతి ద్వ్యర్థః పచిః, తణ్డులాన్పచన్నోదనం నిర్వర్తయతీతి ।

ఇహేదానీం తణ్డులానామోదనం పచతీతి ద్వ్యర్థశ్చైవ పచిర్వికారయోగే చ షష్ఠీ,తణ్డులవికారమోదనం నిర్వర్తయతీతి ।

ఇహ కశ్చిత్కంచిదామన్త్రయతే -- సిద్ధం భుజ్యతామితి । స ఆమన్త్ర్యమాణ ఆహ -- ప్రభూతం భుక్తమస్మాభిరితి । ఆమన్త్రయమాణ ఆహ -- దధి ఖలు భవిష్యతి, పయః ఖలు భవిష్యతి । ఆమన్త్ర్యమాణ ఆహ -- దధ్నా ఖలు భుఞ్జీయ,

పయసా ఖలు భుఞ్జీయేతి । అత్ర కర్మసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । తద్ధి తస్యేప్సితతమం భవతి ।

తస్యాప్యోదన ఏవేప్సితతమః। న తు గుణేష్వస్యాఽనురోధః । తద్యథా, -- భుఞ్జీయాహమోదనం యది మృదువిశదః స్యాదితి । ఏవమిహాపి దధిగుణమోదనం భుఞ్జీయ, పయోగుణమోదనం భుఞ్జీయేతి ।

ఇర్ప్సితస్య కర్మసంజ్ఞాయాం నిర్వృత్తస్య కారకత్వే కర్మసంజ్ఞాప్రసఙ్గః క్రియేప్సితత్వాత్ ।। 1 ।।

ఇర్ప్సితస్య కర్మసంజ్ఞాయాం నిర్వృత్తస్య కారకత్వే కర్మసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి । గుడం భక్షయతీతి । కిం కారణమ్ ? క్రియేప్సితత్వాత్ । క్రియా తస్యేప్సితా ।

న వోభయేప్సితత్వాత్ ।। 2 ।।

న వైష దోషః । కిం కారణమ్ ? ఉభయేప్సితత్వాత్ । ఉభయం హి తస్యేప్సితమ్ । ఆతశ్చోభయం యస్య హి గుడభక్షణే బుద్ధిః ప్రసక్తా భవతి నాసౌ లోష్టం భక్షయిత్వా కృతీ భవతి ।। యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుమ్, యే త్వేతే రాజకర్మిణో మనుష్యాస్తేషాం కశ్చిత్కంచిదాహ -- కటం కుర్వితి । స ఆహ -- నాహం కటం కరిష్యామి, ఘటో మయాఽఽహృతఃర్థ్య;తి । తస్య క్రియామాత్రభీప్సితమ్ ।। యద్యపి తస్య క్రియామాత్రమీప్సితం, యస్త్వసౌ ప్రేషయతి తస్యోభయమీప్సితమితి ।। 49 ।।

-1-4-50- తథా యుక్తం చానీప్సితమ్

కిముదాహరణమ్ ? విషం భక్ష్యతీతి । నైతదస్తి । పూర్వేణాప్యేతత్సిధ్యతి । న సిధ్యతి । కర్తురీప్సితతమం కర్మ (1.4.49) ఇత్యుచ్యతే, కస్య చ నామ విషభక్షణమీప్సితం స్యాత్ । విషభక్షణమపి కస్యచిదీప్సితం భవతి । కథమ్ ? ఇహ య ఏష మనుష్యో దుఃఖార్తో భవతి

సోఽన్యాని దుఃఖాన్యనునిశమ్య విషభక్షణమేవ జ్యాయో మన్యతే । ఆతశ్చేప్సితం యత్తద్భక్షయతి ।। యత్తర్హ్యన్యత్కరిష్యామీత్యన్యత్కరోతి తదుదాహరణమ్ । కి పునస్తత్ ? గ్రామాన్తరమయం గచ్ఛంశ్చౌరాన్ పశ్యతి, అహిం లఙ్ఘయతి, కణ్టకాన్మృదనాతీతి ।

ఇర్హేప్సితస్యాపి కర్మసంజ్ఞాఽఽరభ్యతేఽనీప్సితస్యాపి యదిదానీం నైవేప్సితం నాప్యనీప్సితం తత్ర కథం భవితవ్యమ్ -- గ్రామాన్తరమయం గచ్ఛన్వృక్షమూలాన్యుపసర్పతి, కుడ్యమూలాన్యుపసర్పతీతి ? అత్రాపి సిద్ధమ్ । కథమ్ ? అనీప్సితమితి నాఽయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః -- ఇర్ప్సితం నేతి । కిం తర్హి పర్యుదాసోఽయం -- యదన్యదీప్సితాత్తదనీప్సితమితి

। అన్యచ్చైవేదీప్సితాద్యన్నైవేప్సితం నాప్యనీప్సితమితి ।। 50 ।।

-1-4-51- అకథితం చ

కేనాఽకథితమ్ ? అపాదానాదిభిర్విశేషకథాభిః ।। కిముదాహరణమ్ ?

దుహియాచిరుధిప్రచ్ఛిభిక్షిచిఞాముపయోగనిమిత్తమపూర్వవిధౌ ।

బ్రువిశాసిగుణేన చ యత్సచతే తదకీర్తిమాచరితం కవినా ।।

దుహి -- గాం దోగ్ధి పయః ।। నైతదస్తి । కథితాఽత్ర పూర్వాఽపాదానసంజ్ఞా । । దుహి ।। యాచి -- ఇదం తర్హి -పౌరవం గాం యాచత ఇతి ।। నైతదస్తి । కథితాత్ర పూర్వాఽపాదానసంజ్ఞా । ।। న యాచనాదేవాఽపాయో భవతి ।। యాచితోఽసౌ యది దదాతి తతోఽపాయేన యుజ్యతే । యాచి ।। రుధి -- అన్వవరుణాద్ధి గాం వ్రజమ్ ।। నైతదస్తి । కథితాఽత్ర పూర్వాధికరణసంజ్ఞా। రుధి । ప్రచ్ఛి -- మాణవకం పన్థానం పృచ్ఛతి ।। నైతదస్తి । కథితాఽత్ర పూర్వాఽపాదానసంజ్ఞా । ।। న ప్రశ్నాదేవాఽపాయో భవతి । పృష్టోఽసౌ యద్యాచష్టే తతోఽపాయేన యుజ్యతే । ప్రచ్ఛి ।। భిక్షి-పౌరవం గాం భిక్షతే ।। నైతదస్తి । కథితాఽత్ర పూర్వాఽపాదానసంజ్ఞా । ।। న భిక్షణాదేవాఽపాయో భవతి । భిక్షితోఽసౌ యది దదాతి తతోఽపాయేన యుజ్యతే । భిక్షి ।। చిఞ్ -- వృక్షమవచినోతి ఫలాని ।। నైతదస్తి । కథితాఽత్ర పూర్వాఽపాదానసంజ్ఞా । ।। బ్రువిశాసిగుణేన చ యత్సచతే తదకీర్తితమాచరితం కవినా ।। బ్రువిశాసిగుణేన యత్సచతే తచ్చోదాహరణమ్ । కిం పునస్తత్ ? పుత్రం బ్రూతే ధర్మమ్, పుత్రమనుశాస్తి ధర్మమితి ।। నైతదస్తి । కథితాఽత్ర పూర్వా సంప్రదానసంజ్ఞా ।। తస్మాత్ త్రీణ్యేవోదాహరణాని । పౌరవం గాం యాచతే, మాణవకం పన్థానం పృచ్ఛతి, పౌరవం గాం భిక్షతే ఇతి ।

అథ యే ధాతూనాం ద్వికర్మకాస్తేషాం కిం కథితే లాదయో భవన్త్యాహోస్విదకథితే ? కథితే లాదయః ।। కథితే లాదిభిరభిహితే గుణకర్మణి కా కర్తవ్యా ?

కథితే లాదయశ్చేత్స్యుః షష్ఠీం కుర్యాత్తదా గుణే ।

కథితే లాదయశ్చేత్స్యుః షష్ఠీ గుణకర్మణి తదా కర్తవ్యా । దుహ్యతే గోః పయః యాచ్యతే పౌరవస్య కమ్బల ఇతి ।। కథమ్ ?

అకారకం హ్యకథితాత్

అకారకం హ్యేతద్భవతి । కిం కారణమ్ ? అకథితత్వాత్ ।

కారకం చేత్తు నాఽకథా ।।

అథ కారకం నాఽకథితమ్ ।। అథ కారకే సతి కా కర్తవ్యా ?

కారకం చేద్విజానీయాద్యాం యాం మన్యేత సా భవేత్ ।।

కారకం చేద్విజానీయాద్యా యా ప్రాప్నోతి సా సా కర్తవ్యా । దుహ్యతే గోః పయః । యాచ్యతే పౌరవాత్కమ్బల ఇతి ।

కథితేఽభిహితే త్వవిధిస్త్వమతిర్గుణకర్మణి లాదివిధిః సపరే ।

కథితే లాదిభిరభిహితే త్వవిధిరేష భవతి । కిమిదం త్వవిధిరితి ? తవ విధిస్త్వవిధిః । త్వమతిః । కిమిదం త్వమతిరితి ? తవ మతిస్త్వమతిరితి । నైవమన్యే మన్యన్తే ।। కథం తర్హ్యన్యే మన్యన్తే ? గుణకర్మణి లాదివిధిఃసపరే। గుణకర్మణిలాదివిధయో భవన్తి సహ పరేణ యోగేన -- గతిబుద్ధిప్రత్యవాసానార్థశబ్దకర్మాఽకర్మకాణామణి కర్తా స ణౌ (1.4.52) ఇతి ।

ధ్రువచేష్టితయుక్తిషు చాఽప్యగుణే తదనల్పమతేర్వచనం స్మరత ।।

ధ్రువయుక్తిషు చైష్టితయుక్తిషు చాఽప్యగుణే కర్మణి లాదయో భవన్తి, ఏతదనల్పమతేరాచార్యస్య వచనం స్మర్యతామ్ ।। అపర ఆహ -- -

ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామ్ ।

ప్రధానకర్మణ్యభిధేయే ద్వికర్మణాం ధాతూనా కర్మణి లాదయో భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ । అజాం నయతి గ్రామమ్ । అజా నీయతే గ్రామమ్ । అజా నీతా గ్రామమితి ।

అప్రధానే దుహాదీనామ్

అప్రధానే దుహాదీనాం కర్మణి లాదయో భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ । దుహ్యతే గౌః పయః ।

ణ్యన్తే కర్తుశ్చ కర్మణః ।।

ణ్యన్తే కర్తుశ్చ కర్మణో లాదయో భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ । గమ్యతే, యజ్ఞదత్తో గ్రామం దేవదత్తేన ।

కే పునర్ధాతూనాం ద్వికర్మకాః ?

నీవహ్యోర్హరతేశ్చాపి గత్యర్థానాం తథైవ చ ।

ద్వికర్మకేషు గ్రహణం ద్రష్టవ్యమితి నిశ్చయః ।।

అజాం నయతి గ్రామమ్ । భారం వహతి గ్రామమ్ । భారం హరతి గ్రామమ్ । గత్యర్థానామ్ -- గమయతి దేవదత్తం గ్రామమ్ । యాపయతి దేవదత్తం గ్రామమ్ ।

సిద్ధం వాఽప్యన్యకర్మణః ।

సిద్ధం వా పునరేతద్భవతి । కుతః ? అన్యకర్మణః । అన్యస్యాఽత్రాఽజా కర్మాన్యస్య గ్రామః । అజామసౌ గృహీత్వా గ్రామం నయతి ।

అన్యకర్మేతి చేద్బ్రూయాల్లాదీనామవిధిర్భవేత్ ।।

అన్యకర్మేతి చేద్బ్రూయాల్లాదీనామవిధిరయం భవేత్ । అజా నీయతే గ్రామమితి । పరసాధన ఉత్పద్యమానేన లేనాఽజాయా అభిధానం న ప్రాప్నోతి ।

కాలభావాఽధ్వగన్తవ్యాః కర్మసంజ్ఞా హ్యకర్మణామ్ ।

కాలభావాధ్వగన్తవ్యా అకర్మకాణాం ధాతూనాం కర్మసంజ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ । కాల-మాసమాస్తే । మాసం స్వపితి ।। భావ -- గోదోహమాస్తే । గోదోహం స్వపితి ।। అధ్వగన్తవ్య-క్రోశమాస్తే । క్రోశం స్వపితి ।

(దేశశ్చ ।।ట

దేశశ్చాఽకర్మకాణాం కర్మసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । కురూన్స్వపితి పఞ్చాలాన్స్వపితి ।

విపరీతం తు యత్కర్మ తత్కల్మ కవయో విదుః ।।

కిమిదం కల్మేతి ? అపరిసమాప్తం కర్మ కల్మ । న వా అస్మిన్సర్వాణి కర్మకార్యాణి క్రియన్తే । కిం తర్హి ? ద్వితీయైవ ।

యస్మింస్తు కర్మణ్యుపజాయతేఽన్యద్ధాత్వర్థయోగాఽపి చ యత్ర షష్ఠీ ।

తత్కర్మ కల్మేతి చ। కల్మ నోక్తం ధాతోర్హి వృత్తిర్న రలత్వతోఽస్తి ।।

ఏతేన కర్మసంజ్ఞా సర్వా సిద్ధా భవత్యకథితేన ।

తత్రేప్సితస్య కిం స్యాత్ప్రయోజనం కర్మసంజ్ఞాయాః ।।

యత్తు కథితం పురస్తాదీప్సితయుక్తం చ తస్య సిద్ధ్యర్థమ్ ।

ఇర్ప్సితమేవ తు యత్స్యాత్తస్య భవిష్యత్యకథితేన ।।

అథేహ కథం భవితవ్యమ్-నేతాఽశ్వస్య స్రుఘ్నమితి, ఆహోస్విన్నేతాఽశ్వస్య స్రుఘ్నస్యేతి ? ఉభయథా గోణికాపుత్రః ।। 51 ।।

-1-4-52- గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకాణామణి కర్తా స ణౌ

శబ్దకర్మేతి కథమిదం విజ్ఞాయతే -- శబ్దో యేషాం క్రియేతి, ఆహోస్వి-చ్ఛబ్దో యేషాం కర్మేతి ? కశ్చాత్ర విశేషః ?

శబ్దకర్మనిర్దేశే శబ్దక్రియాణామితి చేద్ హ్వాయత్యాదీనాం ప్రతిషేధః ।। 1 ।।

శబ్దకర్మనిర్దేశే శబ్దక్రియాణామితి చేద్ హ్వాయత్యాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । కే పుర్నహ్వాయత్యాదయః ? హ్వాయతి క్రన్దతి శబ్దాయతే ।। హ్వాయతి దేవదత్తః । హ్వాయయతి దేవదత్తేన ।। క్రన్దతి దేవదత్తః । క్రన్దయతి దేవదత్తేన ।। శబ్దాయతే దేవదత్తః । శబ్దాయయతి దేవదత్తేనేతి ।

శృణోత్యాదీనాముపసంఖ్యానమశబ్దక్రియత్వాత్ ।। 2 ।।

శృణోత్యాదీనాం చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । కే పునః శృణోత్యాదయః ? శృణోతి విజానాతి ఉపలభ్యతే ।। శృణోతి దేవదత్తః । శ్రావయతి దేవదత్తమ్ ।। విజానాతి దేవదత్తః । విజ్ఞాపయతి దేవదత్తమ్ ।। ఉపలభతే దేవదత్తః । ఉపలమ్భయతి దేవదత్తమ్ । కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? అశబ్దక్రియత్వాత్ ।

అస్తు తర్హి -- శబ్దో యేషాం కర్మేతి ।

శబ్దకర్మణ ఇతి చేజ్జల్పతిప్రభృతీనాముపసంఖ్యానమ్ ।। 3 ।।

శబ్దకర్మణ ఇతి చేజ్జల్పతిప్రభృతీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । కే పునర్జల్పతిప్రభృతయః ? జల్పతి విలపతి ఆభాషతే ।। జల్పతి దేవదత్తః । జల్పయతి దేవదత్తమ్ ।। విలపతి దేవదత్తః । విలాపయతి దేవదత్తమ్ ।। ఆభాషతే దేవదత్తః । ఆభాషయతి దేవదత్తమ్ ।

దృశేః సర్వత్ర ।। 4 ।।

దృశేః సర్వత్రోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పశ్యతి రూపతర్కః కార్షాపణమ్ । దర్శయతి రూపతర్కం కార్షాపణమ్ ।

అదిఖాదినీవహీనాం ప్రతిషేధః ।। 5 ।।

అదిఖాదినీవహీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।। అత్తి దేవదత్తః । ఆదయతే దేవదత్తేన ।। అపర ఆహ -- సర్వమేవ ప్రత్యవసానకార్యమదేర్న భవతీతి వక్తవ్యం పరస్మైపదమపి । । ఇదమేకమిష్యతే -- క్తోఽధికరణే చ ధ్రౌవ్యగతిప్రత్యవసనార్థేభ్యః (3.4.76) । ఇదమేషాం జగ్ధమ్ ।। ఖాది -- ఖాదతి దేవదత్తః । ఖాదయతి దేవదత్తేన ।। నీ-నయతి దేవదత్తః । నాయయతి దేవదత్తేన ।

వహేరనియన్తృకర్తృకస్య ।। 6 ।।

వహేరనియన్తృకర్తృకస్యేతి వక్తవ్యమ్ । వహతి భారం దేవదత్తః । వాహయతి భారం దేవదత్తేన ।। అనియన్తృకర్తృకస్యేతి కిమర్థమ్ ? వహన్తి బలీవర్దాః యవాన్ । వాహయతి బలీవర్దాన్ యవాన్ ।

భక్షేరహింసార్థస్య ।। 7 ।।

భక్షేరహింసార్థస్యేతి వక్తవ్యమ్ । భక్షయతి పిణ్డీం దేవదత్తః । భక్షయతి పిణ్డీం దేవదత్తేన ।। అహింసార్థస్యేతి కిమర్థమ్ ? భక్షయన్తి యవాన్బలీవర్దాః । భక్షయతి బలీవర్దాన్ యవాన్ ।

అకర్మకగ్రహణే కాలకర్మణాముపసంఖ్యానమ్ ।। 8 ।।

అకర్మకగ్రహణే కాలకర్మణాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।। మాసమాస్తే దేవదత్తః । మాసమాసయతి దేవదత్తమ్ । మాసం శేతే దేవదత్తః । మాసం శాయయతి దేవదత్తమ్ ।

సిద్ధం తు కాలకర్మణామకర్మకవద్వచనాత్ ।। 9 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? కాలకర్మకా అకర్మకవద్భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? న వక్తవ్యమ్ । అకర్మకాణామిత్యుచ్యతే న చ కేచిత్కదాచిత్కాలభావాధ్వభిరకర్మకాః । తం ఏవం విజ్ఞాస్యామః క్వచిద్యేఽకర్మకా ఇతి ।।

అథవా యేన కర్మణా సకర్మకాశ్చాఽకర్మకాశ్చ భవన్తి తేనాఽకర్మకాణామ్, న చైతేన కర్మణా కశ్చిదప్యకర్మకః ।। అథవా యత్కర్మ భవతి, న చ భవతి, తేనాఽకర్మకాణామ్ । న చైతత్కర్మ క్వచిదపి న భవతి ।। 52 ।।

-1-4-53- హృక్రోరన్యతరస్యామ్

హృక్రోర్వావచనేఽభివాదిదృశోరాత్మనేపద ఉపసంఖ్యానమ్ ।। 1 ।।

హృక్రోర్వావచనేఽభివాదిదృశోరాత్మనేపద ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అభివదతి గురుం దేవదత్తః । అభివాదయతే గురుం దేవదత్తేన । అభివాదయతే గురుం దేవదత్తమ్ ।। పశ్యన్తి భృత్యా రాజానమ్ । దర్శయతే భృత్త్యై రాజా । దర్శయతే భృత్యాన్ రాజా ।। కథం చాఽత్రాఽఽత్మనేపదమ్ ? ఏకస్య ణేరణౌ (1.3.67) ఇతి, అపరస్య ణిచశ్చ (1.3.74) ఇతి ।। 53 ।।

-1-4-54- స్వతన్త్రః కర్తా

కిం యస్య స్వం తన్త్రం స స్వతన్త్రః ? కిం చాతః ? తన్తువాయే ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । అయం తన్త్రశబ్దోఽస్త్యేవ వితానే వర్తతే । తద్యథా, -- ఆస్తీర్ణం తన్త్రమ్, ప్రోతం తన్త్రమితి । వితానమితి గమ్యతే । అస్తి ప్రాధాన్యే వర్తతే । తద్యథా, -- స్వతన్త్రోఽసౌ బ్రాహ్మణ ఇత్యుచ్యతే । స్వప్రధాన ఇతి గమ్యతే । తద్యః ప్రాధాన్యే వర్తతే తన్త్రశబ్దస్తస్యేదం గ్రహణమ్ ।

స్వతన్త్రస్య కర్తృసంజ్ఞాయాం హేతుమత్యుపసంఖ్యానమస్వతన్త్రత్వాత్ ।। 1 ।।

స్వతన్త్రస్య కర్తృసంజ్ఞాయాం హేతుమత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పాచయత్యోదనం దేవదత్తో యజ్ఞదత్తేనేతి । కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? అస్వతన్త్రత్వాత్ ।

న వా స్వాతన్త్ర్యాదితరథా హ్యకుర్వత్యపి కారయతీతి స్యాత్ ।। 2 ।।

న వా కర్తవ్యమ్ । కిం కారణమ్ ? స్వాతన్త్ర్యాత్ । స్వతన్త్రోఽసౌ భవతి । ఇతరథా హ్యకుర్వత్యపి కారయతీతి స్యాత్ యో హి మన్యతే -- నాఽసౌ స్వతన్త్రః, అకుర్వత్యపి తస్య కారయతీత్యేతత్స్యాత్ ।

నాఽకుర్వతీతి చేత్స్వతన్త్రః ।। 3 ।।

న చేదమకుర్వతి తస్మిన్కారయతీత్యేతద్భవతి, స్వతన్త్రోఽసౌ భవతి ।

శక్యం తావదనేనోపసంఖ్యానం కుర్వతా వక్తుం -- కుర్వన్స్వతన్త్రోఽకుర్వన్నేతి । సాధీయో జ్ఞాపకం భవతి । ప్రేషితే చ కిలాయం క్రియాం చాఽక్రియాం చ దృష్ట్వాఽధ్యవస్యతి కుర్వన్స్వతన్త్రోఽకుర్వన్నేతి । యది చ ప్రేషితోఽసౌ న కరోతి స్వతన్త్రోఽసౌ భవతీతి ।। 54 ।।

-1-4-55- తత్ప్రయోజకో హేతుశ్చ

ప్రైషేఽస్వతన్త్రప్రయోజకత్వాద్ధేతుసంజ్ఞాఽప్రసిద్ధిః ।। 1 ।।

ప్రైషేఽస్వతన్త్రప్రయోజకత్వాద్ధేతుసంజ్ఞాయా అప్రసిద్ధిః ప్రాప్నోతి । స్వతన్త్రప్రయోజకో హేతుసంజ్ఞో భవతీత్యుచ్యతే, న చాసౌ స్వతన్త్రం ప్రయోజయతి ।।

స్వతన్త్రత్వాత్సిద్ధమ్ ।।

స్వతన్త్రత్వాసిద్ధమేతత్ । స్వతన్త్రమసౌ ప్రయోజయతి ।

స్వతన్త్రత్వాత్సిద్ధమితి చేత్స్వతన్త్రపరతన్త్రత్వం విప్రతిషిద్ధమ్ ।। 2 ।।

యది చ స్వతన్త్రో న ప్రయోజ్యః అథ ప్రయోజ్యో న స్వతన్త్రః, ప్రయోజ్యః స్వతన్త్రశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ ।

ఉక్తం వా ।। 3 ।।

కిముక్తమ్ ? ఏకం తావదుక్తమ్ - న వా స్వాతన్త్ర్యాదితరథా హ్యకుర్వత్యపి కారయతీత్యేతత్స్యాత్ ఇతి । అపరముక్తమ్ -- న వా సామాన్యకృతత్వాద్ధేతుతో హ్యవిశిష్టమ్। స్వతన్త్రప్రయోజకత్వాదప్రయోజక ఇతి చేన్ముక్తసంశయేన తుల్యమ్ ఇతి ।। 55 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్ ।

। । ।

-1-4-56- ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతాః

కిమర్థం రేఫాధిక ఇర్శ్వరశబ్దో గృహ్యతే ?

రీశ్వరాద్వీశ్వరాన్మా భూత్

రీశ్వరాదిత్యుచ్యతే, వీశ్వరాన్మా భూదితి -- శకిణముల్కములావీశ్వరేతోసున్కసునౌ (3.4.12; 13) ఇతి ॥ నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- అనన్తరో య ఇర్శ్వరశబ్దస్య గ్రహణమితి । యదయం కృన్మేజన్తః (1.1.39) ఇతి కృతో మాన్తస్యైజన్తస్యాఽవ్యయసంజ్ఞాం శాస్తి ।

కృన్మేజన్తః పరోఽపి సః ।

పరోఽప్యేతస్మాత్కృన్మాన్త ఏజన్తశ్చాస్తి । తదర్థమేతత్స్యాత్ ॥.యత్తర్హ్యవ్యయీభావస్యావ్యయసంజ్ఞాం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽనన్తరో య ఇర్శ్వరశబ్దస్తస్య గ్రహణమితి ।

సమాసేష్వవ్యయీభావః

సమాసస్యైతజ్జ్ఞాపకం స్యాత్ -- అవ్యయీభావ ఏవ సమాసోఽవ్యయసంజ్ఞో భవతి నాఽన్య ఇతి ॥ ఏవం తర్హి లోకత ఏతత్సిద్ధమ్ । తద్యథా, -- లోకే ఆ వనాన్తాదోదకాన్తాత్ ప్రియం పాన్థమనువ్రజేదితి । య ఏవ ప్రథమో వనాన్త ఉదకాన్తశ్చ తతోఽనువ్రజన్తి ।

లౌకికం చాఽతివర్తతే ॥

ద్వితీయం తృతీయం చ వనాన్తముదకాన్తం చానువ్రజన్తి ॥ తస్మాద్రేఫాధిక ఇర్శ్వరశబ్దో గ్రహీతవ్యః ।

అథ ప్రాగ్వచనం కిమర్థమ్ ?

ప్రాగ్వచనం సంజ్ఞాఽనివృత్త్యర్థమ్ ॥ 1 ॥

ప్రాగ్వచనం క్రియతే నిపాతసంజ్ఞాయా అనివృత్తిర్యథా స్యాత్ । అక్రియమాణే హి ప్రాగ్వచనేఽనవకాశాః

గత్యుపసర్గకర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాః నిపాతసంజ్ఞాం బాధేరన్ । తాః మా బాధిషతేతి ప్రాగ్వచనం క్రియతే ॥ అథ క్రియమాణేఽపి ప్రాగ్వచనే యావతాఽనవకాశా ఏతాః సంజ్ఞాః కస్మాదేవ న బాధన్తే ? క్రియమాణే హి ప్రాగ్వచనే సత్యాం నిపాతసంజ్ఞాయామేతా అవయవసంజ్ఞా ఆరభ్యన్తే తత్ర వచనాత్సమావేశో భవతి ॥ 56 ॥

-1-4-57- చాదయోఽసత్త్వే

అయం సత్త్వశబ్దోఽస్త్యేవ ద్రవ్యపదార్థకః -- తద్యథా, -- సత్త్వమయం బ్రాహ్మణః, సత్త్వమియం బ్రాహ్మణీతి । అస్తి క్రియాపదార్థకః -- సద్భావః సత్త్వమితి । కస్యేదం గ్రహణమ్ ? ద్రవ్యపదార్థకస్య । కుత ఏతత్ ? ఏవం చ కృత్వా విధిశ్చ సిద్ధో భవతి, ప్రతిషేధశ్చ ।

కిం పునరయం పర్యుదాసో -- యదన్యత్సత్త్వవచనాదితి, ఆహోస్విత్ప్రసజ్యాఽయం ప్రతిషేధః -- సత్త్వవచనే నేతి ? కిం చాతః ? యది పర్యుదాసో విప్ర ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । క్రియాద్రవ్యవచనోఽయం సంఘాతః, ద్రవ్యాదన్యశ్చ విధినాఽఽశ్రీయతే । అస్తి చ ప్రాదిభిః సామాన్యమితి కృత్వా తదన్తవిధినా నిపాతసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి ।

అథ ప్రసజ్యప్రతిషేధో న దోషో భవతి ।। యథా న దోషస్తథాస్తు ।। 57 ।।

-1-4-58- ప్రాదయః

ప్రాదయ ఇతి యోగవిభాగః నిపాతసంజ్ఞార్థః, ఏకయోగే హి నిపాతసంజ్ఞాభావః ।। 1 ।।

ప్రాదయ ఇతి యోగవిభాగః కర్తవ్యః । ప్రాదయోఽసత్త్వవచనా నిపాతసంజ్ఞా భవన్తి । తత ఉపసర్గాః క్రియాయోగే ఇతి ।। కిమర్థో యోగవిభాగః ?

నిపాతసంజ్ఞాఽర్థః ।। 2 ।।

నిపాతసంజ్ఞా యథా స్యాత్ ।

ఏకయోగే హి నిపాతసంజ్ఞాఽభావః ।। 3 ।।

ఏకయోగే హి సతి నిపాతసంజ్ఞాయా అభావః స్యాత్ । యస్మిన్నేవ విశేషే, గత్యుపసర్గకర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాస్తస్మిన్నేవ విశేషే నిపాతసంజ్ఞా స్యాత్ ।

మరుచ్ఛబ్దస్యోపసంఖ్యానమ్ ।। 4 ।।

మరుచ్ఛబ్దస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । మరుద్దత్తో మరుతః । అచ ఉపసర్గాద్ (7.4.47) ఇతి తత్వం యథా స్యాత్ ।

శ్రచ్ఛబ్దస్యోపసంఖ్యానమ్ ।। 5 ।।

శ్రచ్ఛబ్దస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । శ్రద్ధా । ।। 58 ।।

-1-4-59- ఉపసర్గాః క్రియాయోగే

ప్రాదయ ఇతి యోగవిభాగః నిపాతసంజ్ఞార్థః, ఏకయోగే హి నిపాతసంజ్ఞాభావః ।। 1 ।।

ప్రాదయ ఇతి యోగవిభాగః కర్తవ్యః । ప్రాదయోఽసత్త్వవచనా నిపాతసంజ్ఞా భవన్తి । తత ఉపసర్గాః క్రియాయోగే ఇతి ।। కిమర్థో యోగవిభాగః ?

నిపాతసంజ్ఞాఽర్థః ।। 2 ।।

నిపాతసంజ్ఞా యథా స్యాత్ ।

ఏకయోగే హి నిపాతసంజ్ఞాఽభావః ।। 3 ।।

ఏకయోగే హి సతి నిపాతసంజ్ఞాయా అభావః స్యాత్ । యస్మిన్నేవ విశేషే, గత్యుపసర్గకర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాస్తస్మిన్నేవ విశేషే నిపాతసంజ్ఞా స్యాత్ ।

మరుచ్ఛబ్దస్యోపసంఖ్యానమ్ ।। 4 ।।

మరుచ్ఛబ్దస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । మరుద్దత్తో మరుతః । అచ ఉపసర్గాద్ (7.4.47) ఇతి తత్వం యథా స్యాత్ ।

శ్రచ్ఛబ్దస్యోపసంఖ్యానమ్ ।। 5 ।।

శ్రచ్ఛబ్దస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । శ్రద్ధా । ।। 58।।

-1-4-60- గతిశ్చ

కారికాశబ్దస్య ।। 1 ।।

కారికాశబ్దయోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । కారికాకృత్య। ।

పునశ్చనసౌ ఛన్దసి ।। 2 ।।

పునశ్చనసౌ ఛన్దసి గతిసంజ్ఞౌ భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ । పునరుత్స్యూతం వాసో దేయమ్ । పునర్నిష్కృతో రథః ఉశిగ్దూతశ్చనోహిత ఇతి ।

గత్యుపసర్గసంజ్ఞాః క్రియాయోగే యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతీతి వచనమ్ ।। 3 ।।

గత్యుపసర్గసంజ్ఞాః క్రియాయోగే యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ ।। కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రయోజనం ఘఞ్స్వత్వణత్వే ।। 4 ।।

ఘఞ్ -- ప్రవృద్ధో భావః ప్రభావః । అనుపసర్గే ఇతి ప్రతిషేధో మా భూత్ ।

షత్వమ్ -- విగతాః సేచకా అస్మాద్గ్రామాద్విసేచకో గ్రామః । ఉపసర్గాదితి షత్వం మా భూత్ ।
ణత్వమ్ -- ప్రగతా నాయకా అస్మాద్ గ్రామాత్ప్రనాయకో గ్రామః । ఉపసర్గాదితి ణత్వం మా భూత్ ।

వృద్ధివిధౌ చ ధాతుగ్రహణానర్థక్యమ్ ।। 5 ।।

వృద్ధివిధౌ చ ధాతుగ్రహణమనర్థకమ్ -- ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ (6.1.91) ఇతి । తత్ర ధాతుగ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనమిహ మా భూత్ -- ప్రర్షభం వనమితి । క్రియమాణే చాఽపి ధాతుగ్రహణే ర్ప్రచ్ఛకఃర్ధ్య;త్యత్ర ప్రాప్నోతి । యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతీతి

వచనాన్న భవతి ।

వృద్ధిధినస్భావాఽబీత్త్వస్వాఙ్గాదిస్వరణత్వేషు దోషః।। 6।।

వద్విధినస్భావాబీత్త్వస్వాఙ్గాదిస్వరణత్వేషు దోషో భవతి। వద్విధి -- యదుద్వతో నివతో యాసి వప్సన్ । వద్విధిః ।। నస్భావ -- ప్రణసం ముఖమ్ । ఉన్నసం ముఖమ్ । నస్భావ ।। అబీత్త్వ -- ప్రేపం పరేపమ్ । అబీత్వ ।। స్వాఙ్గాదిస్వర -- ప్రస్పిక్ ప్రోదరః । స్వాఙ్గాదిస్వర ।। ణత్వ -- ప్ర ణః శూద్రః, ప్ర ణ ఆచార్యః, ప్ర ణో రాజా, ప్ర ణో వృత్రహా ।। ఉపసర్గాదిత్యేతే విధయో న ప్రాప్నువన్తి ।

వద్విధినస్భావాబీత్వస్వాఙ్గాదిస్వరణత్వేషు వచనప్రామాణ్యాత్సిద్ధమ్ ।। 6 ।।

అనవకాశా ఏతే విధయస్తే వచనప్రామాణ్యాద్భవిష్యన్తి ।

సుదురోః ప్రతిషేధో నుమ్విధితత్వషత్వణత్వేషు ।। 7 ।।

సుదురోః ప్రతిషేధో నుమ్విధితత్వషత్వణత్వేషు వక్తవ్యః ।। నుమ్విధి -- సులభం దుర్లభమ్ । ఉపసర్గాదితి నుమ్ మా భూదితి । న సుదుర్భ్యాం కేవలాభ్యామ్ (7.1.68) ఇత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । క్రియత ఏతన్న్యాస ఏవ ।।

[M.2.286]

తత్వ -- సుదత్తమ్ । అచ ఉపసర్గాత్తః (7.4.47) ఇతి తత్వం మా భూదితి ।। షత్వ-సుసిక్తం ఘటశతేన । సుస్తుతం శ్లోకశతేన ఉపసర్గాదితి షత్వం మా భూదితి। । సుః పూజాయామ్ (1.4.94) ఇత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । క్రియత ఏతన్న్యాస ఏవ ।। ణత్వ -- దుర్నయం దుర్నీతమితి । ఉపసర్గాదితి ణత్వం మా భూదితి ।। 60 ।।

-1-4-61- ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ

కృభ్వస్తియోగ।। 1 ।।

కృభ్వస్తియోగ ఇతి వక్తవ్యమ్ । ఇహైవ యథా స్యాత్ -- ఊరీకృత్య ఉరీభూయ । ఇహ మా భూత్ -- ఊరీ పక్త్వా ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? న వక్తవ్యమ్ । క్రియాయోగ ఇత్యనువర్తతే । న చాఽన్యయా క్రియయోర్యాదిచ్విడాచాం యోగోఽస్తి ।। 60 ।।

-1-4-62- అనుకరణం చాఽనితిపరమ్

కథమిదం విజ్ఞాయతే -- ఇతేః పరమితిపరం న ఇతిపరమనితిపరమితి, ఆహోస్విదితిః పరో యస్మాత్తదిదమితిపరం న ఇతిపరమనితిపరమితి ।। కిం చాతః ? యది విజ్ఞాయతే -- ఇతేః పరమితిపరం న ఇతిపరమనితిపరమితి, ఖాడితి కృత్వా నిరష్ఠీవదిత్యత్ర ప్రాప్నోతి । అథ విజ్ఞాయతే -- ఇతిః పరో యస్మాత్తదితిపరం న ఇతిపరమనితిపరమితి, శ్రౌషడ్వౌషడితి కృత్వా నిరష్ఠీవదిత్యత్ర ప్రాప్నోతి ।

[M.2.287]

అస్తు తావదితిః పరో యస్మాత్తదిదమితిపరమ్, న ఇతి పరమనితిపరమితి । నను చోక్తమ్ -- శ్రౌషడ్వౌషడితి కృత్వా నిరష్ఠీవదిత్యత్ర ప్రాప్నోతీతి । నైష దోషః । ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః -- అథేహ తే ప్రాగ్ధాతోః (1.4.80) ఇతి కథం గతిమాత్రస్య పూర్వప్రయోగో భవతి -- ఉపోద్ధరతీతి ? గత్యాకృతిః ప్రతినిర్దిశ్యతే । ఇహాపి తర్హ్యనుకరణాఽఽకృతిః ప్రతినిర్దిశ్యతే ।

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

అనుకరణస్యేతికరణపరత్వప్రతిషేధోఽనిష్టశబ్దనివృత్త్యర్థః ॥ 1 ॥

అనుకరణస్యేతికరణపరత్వప్రతిషేధ ఉచ్యతే । కిం ప్రయోజనమ్ ? అనిష్టశబ్దనివృత్త్యర్థః । అనిష్టశబ్దతా మా భూదితి । ఇదం విచారయిష్యతే- ప్రాగ్ధాతువచనం ప్రయోగనియమార్థం వా స్యాత్సంజ్ఞానియమార్థం వేతి । । తద్యదా ప్రయోగనియమార్థం తదాఽనిష్టశబ్దనివృత్త్యర్థమిదం వక్తవ్యమ్ । యదా హి సంజ్ఞానియమార్థం తదా న దోషో భవతి ॥ 61 ॥

-1-4-63- ఆదరాఽనాదరయోః సదసతీ

ఇదమతిబహు క్రియతే-ఆదరే అనాదరే సద్ అసదితి । ఆదరే సదిత్యేవ సిద్ధమ్ । కథమసత్కృత్యేతి ? తదన్తవిధినా భవిష్యతి । కేనేదానీమనాదరే భవిష్యతి ?

[M.2.288]

నఞాఽఽదరప్రతిషేధం విజ్ఞాస్యామః - న ఆదరేఽనాదర ఇతి ।

నైవం శక్యమ్ । ఆదరప్రసఙ్గే ఏవ హి స్యాదనాదరప్రసఙ్గే న స్యాత్ । అనాదరగ్రహణే పునః క్రియమాణే బహువ్రీహిరయం విజ్ఞాయతే-అవద్యమానాదరేఽనాదరే ఇతి । తస్మాదనాదరగ్రహణం కర్తవ్యమ్, అసతస్తు తదన్తవిధినా సిద్ధమ్ ॥ 63 ॥

-1-4-65- అన్తరపరిగ్రహే

అన్తఃశబ్దస్యాఽఙ్కివిధిసమాసణత్వేషూపసంఖ్యానమ్ ॥ 1 ॥

అన్తఃశబ్దస్యాఙ్కివిధిసమాసణత్వేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అఙ్-అన్తర్ధా ॥ కివిధిః-అన్తర్ధిః ॥ సమాసః -- అన్తర్హత్య ॥ ణత్వమ్ -- అన్తర్హణ్యాద్గోభ్యో గాః ॥ 65 ॥

-1-4-74- సాక్షాత్ప్రభృతీని చ

సాక్షాత్ప్రభృతిషు చ్వ్యర్థవచనమ్ ॥ 1 ॥

సాక్షాత్ప్రభృతిషు చ్వ్యర్థవచనం కర్తవ్యమ్ । అసాక్షాత్సాక్షాత్కృత్వా సాక్షాత్కృత్య । యదా హి సాక్షాదేవ సత్కించిత్ క్రియతే తదా మా భూదితి ।

మకారాన్తత్వం చ గతిసంజ్ఞాసంనియుక్తమ్ ।। 2 ।।

మకారాన్తత్వం చ గతిసంజ్ఞాసంనియోగేన వక్తవ్యమ్ । లవణంకృత్య ।

[M.2.289]

తత్ర చ చ్విప్రతిషేధః ।। 3 ।।

తత్ర చ చ్వ్యన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । లవణీకృత్య ।

న వా పూర్వేణ కృతత్వాత్ ।। 4 ।।

న వా వక్తవ్యమ్ । కిం కారణమ్ ? పూర్వేణ కృతత్వాత్ । అస్త్వనేన విభాషా, పూర్వేణ నిత్యా భవిష్యతి। ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ -- మకారాన్తత్వం చ గతిసంజ్ఞాసన్నియుక్తమిత్యుక్తం తచ్చ్వ్యన్తస్య మా భూదితి । ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । లవణశబ్దస్యాఽయం విభాషా లవణం శబ్ద ఆదేశః క్రియతే । యది చ లవణీశబ్దస్యాఽపి విభాషా లవణంశబ్ద ఆదేశో భవతి న కించిద్ దుష్యతి । త్రైశబ్ద్యం చేహ సాధ్యమ్, తచ్చైవం సతి సిద్ధం భవతీతి ।। 74 ।।

-1-4-80- తే ప్రాగ్ధాతోః

కిమిదం ప్రాగ్ధాతువచనం ప్రయోగనియమార్థమ్ - ఏతే ప్రాగేవ ధాతోః ప్రయోక్తవ్యాః, ఆహోస్విత్సంజ్ఞానియమార్థమ్ -- ఏతే ప్రాక్చాఽప్రాక్చ ప్రయోక్తవ్యాః, ప్రాక్ప్రయుజ్యమానానాం గతిసంజ్ఞా భవతీతి । కశ్చాఽత్ర విశేషః ?

ప్రాగ్ధాతువచనం ప్రయోగనియమార్థమితి చేదనుకరణస్యేతికరణ పరప్రతిషేధోఽనిష్టశబ్దనివృత్త్యర్థః ।। 1 ।।

ప్రాగ్ధాతువచనం ప్రయోగనియమార్థమితి చేదనుకరణస్యేతికరణపరప్రతిషేధో వక్తవ్యః । కిం ప్రయోజనమ్ ? అనిష్టశబ్దనివృత్త్యర్థః । అనిష్టశబ్దతా మా భూదితి ।

ఛన్దసిపరవ్యవహితవచనం చ ।। 2 ।।

ఛన్దసి పరేఽపి వ్యవహితాశ్చ (1.4.81 ; 82) ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

సంజ్ఞానియమే సిద్ధమ్ ।। 3 ।।

సంజ్ఞానియమే సతి సిద్ధమేతద్భవతి ।

[M.2.290]

అస్తు తర్హి సంజ్ఞానియమః ।

ఉభయోరనర్థకం వచనమనిష్టాఽదర్శనాత్ ।। 4 ।।

ఉభయోరపి పక్షయోర్వచనమనర్థకమ్ । కిం కారణమ్ ? అనిష్టాఽదర్శనాత్ । న హి కశ్చిత్ప్రపచతీతి ప్రయోక్తవ్యే పచతి ప్రేతి ప్రయుఙ్క్తే । యది చాఽనిష్టం దృశ్యేత, తతో యత్నార్థం స్యాత్ ।

ఉపసర్జనసన్నిపాతే తు పూర్వపరవ్యవస్థార్థమ్ ।। 5 ।।

ఉపసర్జనసన్నిపాతే తు పూర్వపరవ్యవస్థార్థమేతద్వక్తవ్యమ్ -- ఋషభం కూలముద్రుజమ్, ఋషభం కూలముద్వహమ్ ।। అత్ర గతేః ప్రాగ్ధాతోః ప్రయోగో యథా స్యాత్ ।

యద్యుపసర్జనసన్నిపాతే పూర్వపరవ్యవస్థార్థమిదముచ్యతే, సుకటఙ్కరాణి వీరణానీత్యత్ర గతేః ప్రాగ్ధాతోః ప్రయోగః ప్రాప్నోతి । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి - నాఽత్ర గతేః ప్రాక్ప్రయోగో భవతీతి। యదయమ్ ఇర్షద్దుఃసుషు కృచ్ఛ్రాఽకృచ్ఛ్రార్థేషు ఖలు (3.3.126) ఇతి ఖకారమనుబన్ధం కరోతి । కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ఖిత్కరణే ఏతత్ప్రయోజనం ఖితీతి ముమ్ యథా స్యాదితి । యది చాఽత్ర గతేః ప్రాక్ప్రయోగః స్యాత్, ఖిత్కరణమనర్థకం స్యాత్ । అస్త్వత్ర ముమ్ । అనవ్యయస్యేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి । పశ్యతి త్వాచార్యో నాత్ర గతేః ప్రాగ్ధాతోః ప్రయోగో భవతీతి। తతః ఖకారమనుబన్ధం కరోతి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । యద్యత్ర గతేః ప్రాక్ప్రయోగః స్యాత్। స్యాదేవాఽత్ర ముమాగమః । కథమ్ ? కృదగ్రహణే

గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణం భవతీతి । తస్మాన్నార్థ ఏవమర్థేన ప్రాగ్ధాతువచనేన ।। కథమ్-ఋషభం కూలముద్రుజమ్, ఋషభం కూలముద్వహమ్ ? నైష దోషః । నైష ఉదిరుపపదమ్ । కిం తర్హి ? విశేషణమ్ । ఉది కూలే రుజివహోః (3.2.31) ఉత్పూర్వాభ్యాం రుజివహిభ్యాం కూలే ఉపపద ఇతి ।। 80 ।।

-1-4-83- కర్మప్రవచనీయాః

కిమర్థం మహతీ సంజ్ఞా క్రియతే ? అన్వర్థసంజ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత-కర్మ ప్రోక్తవన్తః కర్మప్రవచనీయా ఇతి । కే పునః కర్మ ప్రోక్తవన్తః ? యే సంప్రతి క్రియాం నాహుః । కే చ సంప్రతి క్రియాం నాహుః ? యేఽప్రయుజ్యమానస్య క్రియామాహుస్తే కర్మప్రవచనీయాః ।। 83 ।।

-1-4-84- అనుర్లక్షణే

కిమర్థమిదముచ్యతే ? కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా యథా స్యాత్, గత్యుపసర్గసంజ్ఞే మా భూతామితి । కిం చ స్యాత్ ? శాకల్యస్య సంహితామను ప్రావర్షత్ -- గతిర్గతౌ (8.1.70) ఇతి నిఘాతః ప్రసజ్యేత ।

యద్యేవం వేరపి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా వక్తవ్యా । వేరపి నిఘాతో నేష్యతే-ప్రాదేశం విపరిలిఖతి । అస్త్యత్ర విశేషః । నాఽత్ర వేర్లిఖిం ప్రతి క్రియాయోగః । కిం తర్హి ? అప్రయుజ్యమానమ్-ప్రాదేశం విమాయ పరిలిఖతీతి ।

యద్యేవమనోరపి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞయా నార్థః । అనోరపి హి న వృషిం ప్రతి క్రియాయోగః । కిం తర్హి ? అప్రయుజ్యమానమ్ -- శాకల్యేన సుకృతాం సంహితామనునిశమ్య దేవః ప్రావర్షత్ । ఇదం తర్హి ప్రయోజనం, ద్వితీయా యథా స్యాత్ -- కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా (2.3.8) ఇతి ।। అత ఉత్తరం పఠతి --

అనుర్లక్షణేవచనానర్థక్యం సామాన్యకృతత్వాత్ ।। 1 ।।

అనుర్లక్షణేవచనమనర్థకమ్ । కిం కారణమ్ ? సామాన్యకృతత్వాత్ । సామాన్యేనైవాత్ర కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా భవిష్యతి లక్షణేత్థంభూతాఖ్యానభాగవీప్సాసు ప్రతిపర్యనవః (1.4.90) ఇతి ।

హేత్వర్థం తు వచనమ్ ।। 2 ।।

హేత్వర్థమిదం వక్తవ్యమ్ । హేతుః శాకల్యస్య సంహితా వర్షస్య, న లక్షణమ్ । కిం వక్తవ్యమేతత్ ? నహి కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ? లక్షణం హి నామ స భవతి యేన పునః పునర్లక్ష్యతే, న యః సకృదపి నిమిత్తత్వాయ కల్పతే । సకృచ్చాఽసౌ శాకల్యేన సుకృతాం సంహితామనునిశమ్య దేవః ప్రావర్షత్ ।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యోఽనుర్హేతావితి ।। అథేదానీం లక్షణేన హేతురపి వ్యాప్తో నార్థోఽనేన । లక్షణేన హేతురపి వ్యాప్తః । న హ్యవశ్యం తదేవ లక్షణం భవత-యేన పునః పునర్లక్ష్యతే । కిం తర్హి ? యత్సకృదపి నిమిత్తత్వాయ కల్పతే తదపి లక్షణం భవతి । తద్యథా, -- అపి భవాన్కమణ్డలుపాణిం ఛాత్రమద్రాక్షీదితి । సకృదసౌ కమణ్డలుపాణిశ్ఛాత్రో దృష్టస్తస్య తదేవ లక్షణం భవతి ।

ఏతదేవ తర్హి ప్రయోజనమ్ -- ద్వితీయా యథా స్యాత్, కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయేతి । ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । సిద్ధాఽత్ర ద్వితీయా కర్మప్రవచనీయయుక్తే ఇత్యేవ । న సిధ్యతి । పరత్వాద్ధేత్వాశ్రయా తృతీయా ప్రాప్నోతి । ।। 84 ।।

-1-4-89- ఆఙ్ మర్యాదావచనే

ఆఙ్మర్యాదాఽభివిధ్యోః ।। 1 ।।

ఆఙ్మర్యాదాఽభివిధ్యోరితి వక్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ -- ఆకుమారం యశః పాణినేరితి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? న వక్తవ్యమ్ । మర్యాదావచనే ఇత్యేవ సిద్ధమ్ । ఏషాఽస్య యశసో మర్యాదా ।। 89 ।।

-1-4-90- లక్షణేత్థమ్భూతాఖ్యానభాగవీప్సాసు ప్రతిపర్యనవః

కస్య లక్షణాదయోఽర్థా నిర్దిశ్యన్తే ? వృక్షాదీనామ్ ।। కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ? కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా యథా స్యాత్, గత్యుపసర్గసంజ్ఞే మా భూతామితి । నైతదస్తి

ప్రయోజనమ్ I యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతో న చ వృక్షాదీన్ప్రతి క్రియాయోగః I

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్, ద్వితీయా యథా స్యాత్ -- కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా (2.3.8) ఇతి I వృక్షం ప్రతి విద్యోతతే వృక్షమను విద్యోతతే ఇతి II 90 II

-1-4-93- అధిపరీ అనర్థకౌ

కిమర్థమధిపర్యోరనర్థకయోః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞోచ్యతే ? కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా యథా స్యాత్, గత్యుపర్సగసంజ్ఞే మా

భూతామితి I నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ I యత్క్రియాయుక్తౌ తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞౌ భవతః I అనర్థకౌ చేమౌ I

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్, పఞ్చమీ యథా స్యాత్ -- పఞ్చమ్యపాఙ్పరిభిః (2.3.10) ఇతి, కుతః పర్యాగమ్యత ఇతి I

సిద్ధం తు పఞ్చమ్యపాదానే ఇత్యేవ I ఆతశ్చాపాదానపఞ్చమ్యేవ, యత్రాధిశబ్దేన యోగే పఞ్చమీ న విధీయతే తత్రాపి శ్రూయతే -- కుతోఽధ్యాగమ్యతే ఇతి I

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదనర్థకయోరుపసర్గసంజ్ఞాబాధికాం కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽనర్థకానామప్యేషాం భవత్యర్థవృత్కృతమితి I కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? నిపాతస్యాఽనర్థకస్య ప్రాతిపదికత్వం చోదితం తన్న వక్తవ్యం భవతి I

అథవా నేమావనర్థకౌ I కిం తర్హ్యనర్థకావిత్యుచ్యతే ? అనర్థాన్తరవాచినావనర్థకౌ, ధాతునోక్తాం క్రియామాహతుః I

తదవిశిష్టం భవతి, యథా శఙ్ఖే పయః I

యద్యేవం ధాతునోక్తత్వాత్తస్యార్థస్యోపసర్గప్రయోగో న ప్రాప్నోతి -- ఉక్తార్థానామ ప్రయోగః ఇతి I ఉక్తార్థానామపి ప్రయోగో దృశ్యతే I తద్యథా, -- అపూపౌ ద్వావానయ, బ్రాహ్మణౌ ద్వావానయేతి II 93 II

-1-4-96- అపిః పదార్థసంభావనాన్వవసర్గగర్హాసముచ్చయేషు

ఇహ కస్మాన్న భవతి -- సర్పిషోఽపి స్యాత్ గోమూత్రస్యాపి స్యాత్ ? కిం చ స్యాత్ I ద్వితీయా ప్రసజ్యేత కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా ఇతి I నైష దోషః I నేమేఽప్యర్థా నిర్దిశ్యన్తే I కిం తర్హి ? పరపదార్థా ఇమే నిర్దిశ్యన్తే -- ఏతేష్వర్థేషు యత్పదం వర్తతే తత్ప్రతి అపిః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతీతి I

అథవా యదత్ర కర్మప్రవచనీయయుక్తం నాఽదః ప్రయుజ్యతే । కిం పునస్తత్ ? బిన్దుః । బిన్దోస్తర్హి కస్మాన్న భవతి ? ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీ ఇతి ప్రథమా భవిష్యతీతి ॥ 96 ॥

-1-4-96- అధిరీశ్వరే

అధిరీశ్వరవచనే ఉక్తమ్ ॥ 1 ॥

కిముక్తమ్ ? యస్య చేశ్వరవచనమితి కర్తృనిర్దేశశ్చేదవచనాత్సిద్ధమ్ । ప్రథమానుపపత్తిస్తు । స్వవచనాత్సిద్ధమితి । । అధిః స్వం ప్రతి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్ ॥ 96 ॥

-1-4-99- లః పరస్మైపదమ్

లాదేశే పరస్మైపదగ్రహణం పురుషబాధితత్వాత్ దిహ వచనే హి సంజ్ఞాబాధనమ్ ॥ 1 ॥

లాదేశే పరస్మైపదగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । కిం కారణమ్ ? పురుషబాధితత్వాత్ । ఇహ వచనే హి సంజ్ఞాబాధనమ్ ।

ఇహ హి క్రియమాణేఽనవకాశా పురుషసంజ్ఞా పరస్మైపదసంజ్ఞాం బాధేత ।

పరస్మైపదసంజ్ఞాఽప్యనవకాశా, సా వచనాద్భవిష్యతి । సావకాశా పరస్మైపదసంజ్ఞా । కోఽవకాశః ? శతృక్వసూ । అవకాశః ।

సిచి వృద్ధౌ తు పరస్మైపదగ్రహణం జ్ఞాపకం పురుషాఽబాధకత్వస్య ॥ 3 ॥

యదయం సిచివృద్ధిః పరస్మైపదేషు (7.2.1) ఇతి పరస్మైపదగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః న పురుషసంజ్ఞా పరస్మైపదసంజ్ఞాం బాధతే ఇతి ॥ 99 ॥

-1-4-101- తిఙస్త్రీణిత్రీణి ప్రథమమధ్యమోత్తమాః

ప్రథమమధ్యమోత్తమసంజ్ఞాయామాత్మనేపదగ్రహణం సమసంఖ్యార్థమ్ ॥ 1 ॥

ప్రథమమధ్యమోత్తమసంజ్ఞాయామాత్మనేపదగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ఆత్మనేపదానాం చ ప్రథమమధ్యమోత్తమసంజ్ఞా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ? సమసంఖ్యార్థమ్ । సంఖ్యాతానుదేశో యథా స్యాత్ । అక్రియమాణే హ్యాత్మనేపదగ్రహణే తిస్రః సంజ్ఞాః, షట్ సంజ్ఞినః, వైషమ్యాత్సంఖ్యాతానుదేశో న స్యాత్ ।। క్రియమాణేఽపి చాత్మనేపదగ్రహణే --

ఆనుపూర్వ్యవచనం చ ॥ 2 ॥

ఆనుపూర్వ్యవచనం చ కర్తవ్యమ్ । అక్రియమాణే హి కస్యచిదేవ త్రికస్య-ప్రథమసంజ్ఞా స్యాత్, కస్యచిదేవ మధ్యమసంజ్ఞా, కస్యచిదేవోత్తమసంజ్ఞా ।

న వైకశేషనిర్దేశాత్ ॥ 3 ॥

యత్తావదుచ్యతే-ఆత్మనేపదగ్రహణం కర్తవ్యం సమసంఖ్యార్థమితి, తన్న కర్తవ్యమ్ । సంజ్ఞా అపి షడేవ నిర్దిశ్యన్తే ।

కథమ్ ? ఏకశేషనిర్దేశాత్ । ఏకశేషనిర్దేశోఽయమ్ ।। అథైతస్మిన్నేకశేషనిర్దేశే సతి కిమయం కృతైకశేషాణాం ద్వన్ద్వః-ప్రథమశ్చ ప్రథమశ్చ ప్రథమౌ। మధ్యమశ్చ మధ్యమశ్చ మధ్యమౌ, ఉత్తమశ్చోత్తమశ్చోత్తమౌ । ప్రథమౌ చ మధ్యమౌ చోత్తమౌ చ ప్రథమమధ్యమోత్తమా ఇతి । ఆహోస్విత్కృతద్వన్ద్వానామేకశేషః ప్రథమశ్చ మధ్యమశ్చోత్తమశ్చ ప్రథమమధ్యమోత్తమాః, ప్రథమమధ్యమోత్తమాశ్చ ప్రథమమధ్యమోత్తమాశ్చ -- ప్రథమమధ్యమోత్తమా ఇతి। కిం చాతః ? యది కృతైకశేషాణాం ద్వన్ద్వః, ప్రథమమధ్యమయోః ప్రథమసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। ఉత్తమప్రథమయోర్మధ్యమసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। మధ్యమోత్తమయోరుత్తమసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । అథ కృతద్వన్ద్వానామేకశేషః న దోషో భవతి । యథా న దోషస్తథాస్తు ।

కిం పునరత్ర న్యాయ్యమ్ ? ఉభయమిత్యాహ । ఉభయం హి దృశ్యతే । తద్యథా, -- బహు శక్తికిటకమ్, బహూని శక్తికిటకాని । బహుస్థాలీపిఠరమ్, బహూని స్థాలీపిఠరాణి ।

యదుప్యుచ్యతే -- క్రియమాణేఽప్యాత్మనేపదగ్రహణే ఆనుపూర్వ్యవచనం కర్తవ్యమితి । న కర్తవ్యమ్ । లోకత ఏతత్సిద్ధమ్ । తద్యథా, -- లోకే విహవ్యస్య ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామగ్నిరుపస్థేయ ఇతి। న చోచ్యతే-ఆనుపూర్వ్యేణేతి, ఆనుపూర్వ్యేణ చోపస్థీయత ఇతి ।। 101 ।।

-1-4-104- విభక్తిశ్చ

త్రీణి త్రీణీత్యనువర్తతే।, ఉతాహో న ? కిం చాతః ? యద్యనువర్త్తతే, -- - అష్టన ఆ విభక్తౌ (7.2.84) ఇత్యాత్వం న ప్రాప్నోతి । అథ నివృత్తం, ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః (6.1.102) ఇత్యత్ర ప్రత్యయయోరేవ గ్రహణం ప్రాప్నోతి । యథేచ్ఛసి తథాస్తు ।। అస్తు తావదనువర్తత ఇతి । నను చోక్తమ్ అష్టన ఆ విభక్తావిత్యాత్వం న ప్రాప్నోతీతి । వచనాద్భవిష్యతి ।

అథవా పునరస్తు -- నివృత్తమ్ । నను చోక్తం ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః ఇత్యత్ర ప్రత్యయోరేవ గ్రహణం ప్రాప్నోతీతి । నైష దోషః । అచీత్యనువర్తతే న చాఽజాదీ ప్రథమౌ ప్రత్యయౌ స్తః । నను చైవం విజ్ఞాయతే -- అజాదీ యౌ ప్రథమౌ, అజాదీనాం వా యౌ ప్రథమావితి । యత్తర్హి తస్మాచ్ఛసో నః పుంసి (6.1.103) ఇత్యనుక్రాన్తం పూర్వసవర్ణం ప్రతినిర్దిశతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః విభక్త్యోర్గ్రహణమితి ।

అథవా వచనగ్రహణమేవ కుర్యాద్ -- ఔజసోః పూర్వసవర్ణః ఇతి ।। 104 ।।

-1-4-105- యుస్మద్యుపపదే సమానాధికరణే స్థానిన్యపి మధ్యమః

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

యుష్మదస్మచ్చేషవచనం నియమార్థమ్ ।। 1 ।।

నియమార్థోఽయమారమ్భః ।। అథైతస్మిన్నియమార్థే విజ్ఞాయమానే కిమయముపపదనియమః-యుష్మది మధ్యమ ఏవ, అస్మద్యుత్తమ ఏవ । ఆహోస్విత్పురుషనియమః -- యుష్మద్యేవ మధ్యమః, అస్మద్యేవోత్తమ ఇతి ? కిం చాతః ? యది పురుషనియమః శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషే ప్రథమః ఇతి । కిం కారణమ్ ? మధ్యమోత్తమౌ నియతౌ, యుష్మదస్మదీ అనియతే, తత్ర ప్రథమోఽపి ప్రాప్నోతి । తత్ర శేషగ్రహణం కర్తవ్యం ప్రథమనియమార్థమ్-శేష ఏవ ప్రథమో భవతి నాన్యత్రేతి । అథాప్యుపపదనియమః, ఏవమపి శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషే ప్రథమః ఇతి । యుష్మదస్మదీ నియతే, మధ్యమోత్తమావనియతౌ, తౌ శేషేఽపి ప్రాప్నుతః । తత్ర శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషనియమార్థం -- శేషే ప్రథమ ఏవ భవతి నాన్య ఇతి ।

ఉపపదనియమే శేషగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ । కథమ్ ? యుష్మదస్మదీ నియతే, మధ్యమోత్తమావనియతౌ, తౌ శేషేఽపి ప్రాప్నుతః । తతో వక్ష్యామి ప్రథమో భవతీతి । తన్నియమార్థం భవిష్యతి -- యత్ర ప్రథమశ్చాఽన్యశ్చ ప్రాప్నోతి తత్ర ప్రథమ ఏవ భవతీతి ।

తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమస్య ప్రతిషేధః శేషత్వాత్ ।। 2 ।।

తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । త్వం చ దేవదత్తశ్చ పచథః । అహం చ దేవదత్తశ్చ పచావః కిం కారణమ్ ? శేషత్వాత్ । శేషే ప్రథమః ఇతి ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

సిద్ధం తు యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాత్ ।। 3 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాత్ । శేషే ప్రథమః యుష్మదస్మదోర్నేతి వక్తవ్యమ్ ।

యుష్మది మధ్యమాదస్మద్యుత్తమో విప్రతిషేధేన ।। 4 ।।

యుష్మది మధ్యమాదస్మద్యుత్తమ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన । యుష్మది మధ్యమ ఇత్యస్యావకాశః -- త్వం పచసి । అస్మద్యుత్తమ ఇత్యస్యావకాశః -- అహం పచామి । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి -- త్వం చాహం చ పచావః । అస్మద్యుత్తమః ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

స తర్హి విప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? న వక్తవ్యః । త్యదాదీనాం యద్యత్పరం తత్తచ్ఛిష్యతే ఇత్యేవమస్మదః శేషో భవిష్యతి । తత్రాఽస్మద్యుత్తమః ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

అనేకశేషభావార్థం తు ।। 5 ।।

అనేకశేషభావార్థం తు స విప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యదా చైకశేషో న । కదా చైకశేషో న ? సహవివక్షాయామేకశేషః, యదా న సహవివక్షా తదైకశేషో నాస్తి ।

న వా యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్తదధికరణానామప్యనేకశేషభావాదవిప్రతిషేధః ।। 6 ।।

న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్ తదధికరణానామపి -- యుష్మదస్మదధికరణానామప్యేకశేషేణ న భవితవ్యమ్ । త్వం చాహం చ పచసి చ పచామి చేతి ।

క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వదర్శనమనుమానముత్తరత్రాఽనేకశేషభావస్య ।। 7 ।।

క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వం దృశ్యతే । తద్యథా, -- పచసి పచామి చ త్వం చాహం చేతి । తదనుమానముత్తరయోరపి క్రియయోరేకశేషో న భవతీతి । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తం తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి । తత్రాపి హ్యేవం భవితవ్యమ్ -- త్వం చ దేవదత్తశ్చ పచసి పచతి చ । అహం చ దేవదత్తశ్చ పచామి పచతి చేతి ।

యత్తావదుచ్యతే -- న వా యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్తదధికరణానామప్యనేకశేషభావాదవిప్రతిషేధ ఇతి, దృశ్యతే హి యుష్మదస్మదోశ్చాఽనేకశేషస్తదధికరణానాం చైకశేషః । తద్యథా, -- త్వం చాహం చ వృత్రహన్నుభౌ సంప్రయుజ్యావహా ఇతి ।

యదప్యుచ్యతే -- క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వదర్శనమనుమానముత్తరత్రాఽనేకశేషభావస్యేతి, క్రియాపృథక్త్వే స్వల్పపి ద్రవ్యైకశేషో భవతీతి దృశ్యతే । తద్యథా, -- అక్షాః భజ్యన్తాం దీవ్యన్తామితి । ఏవం చ కృత్వా సోఽపి దోషో భవతి యదుక్తం -- తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి ।

నైష దోషః । పరిహృతమేతత్ సిద్ధం తు యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాదితి ।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? న వక్తవ్యః । శేషే ప్రథమో విధీయతే, న హి శేషశ్చాఽన్యశ్చ శేషగ్రహణేన గృహ్యతే । భవేత్, ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే, న చ యుష్మదస్మదీ అన్యశ్చ యుష్మదస్మద్గ్రహణేన గృహ్యతే । యదత్ర యుష్మద్యచ్చాఽస్మత్తదాశ్రయౌ మధ్యమోత్తమౌ భవిష్యతః । యథైవ తర్హి యదత్ర యుష్మద్యచ్చాఽస్మత్తదాశ్రయౌ మధ్యమోత్తమౌ భవతః, ఏవం యోఽత్ర శేషస్తదాశ్రయః ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి శేష ఉపపదే ప్రథమో విధీయతే । ఉపోచ్చారి పదముపపదమ్ । యచ్చాఽత్రోపోచ్చారి, న స శేషః, యశ్చ శేషః, న తదుపోచ్చారి । భవేత్ ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే । ఉపోచ్చారి పదముపపదమ్, యచ్చాఽత్రోపోచ్చారి, న తే యుష్మదస్మదీ, యే చ యుష్మదస్మదీ, న తదుపోచ్చారి ।

ఏవం తర్హి శేషేణ సామానాధికరణ్యే ప్రథమో విధీయతే, న చాఽత్ర శేషేణైవ సామానాధికరణ్యమ్ । భవేత్ ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మద్భ్యాం సామానాధికరణ్యే మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే, న చాఽత్ర యుష్మదస్మద్భ్యామేవ సామానాధికరణ్యమ్ ।

ఏవం తర్హి త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమ్ (1.2.72) ఇత్యేవమత్ర యుష్మదస్మదోః శేషో భవిష్యతి । తత్ర యుష్మది మధ్యమోఽస్మద్యుత్తమ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

న సిధ్యతి । స్థానివ్యపీతి ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।। త్యదాదీనాం ఖల్వపి యద్యత్పరం తత్తచ్ఛిష్యతే ఇతి యదా భవతః శేషస్తదాశ్రయః ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

యుష్మది మధ్యమోఽస్మద్యుత్తమ ఇత్యేవోచ్యతే । తావిహ న ప్రాప్నుతః -- పరమత్వం పచసి, పరమాఽహం పచామీతి । తదన్తవిధినా। భవిష్యతి । ఇహాపి తర్హి తదన్తవిధినా ప్రాప్నుతః -- అతిత్వం పచతి, అత్యహం పచతీతి । యే చాఽప్యేతే

సమానాధికరణవృత్తయస్తద్ధితాస్తత్ర చ మధ్యమోత్తమౌ న ప్రాప్నుతః -- త్వత్తరః పచసి, మత్తరః పచామీతి । త్వద్రూపః పచసి, మద్రూపః పచామీతి । త్వత్కల్పః పచసి, మత్కల్పః పచామీతి ।। ఏవం తర్హి యుష్మదస్మద్వతీత్యేవం భవిష్యతి । ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నుతః-అతిత్వం పచతి, అత్యహం పచతీతి ।

ఏవం తర్హి యుష్మది సాధనే అస్మది సాధనే ఇత్యేవం భవిష్యతి । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి, యదుక్తం -- -తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి ।। అథవా ప్రథమః ఉత్సర్గః కరిష్యతే।తస్య యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావపవాదౌ భవిష్యతః । తత్ర యుష్మద్గన్ధశ్చాఽస్మద్గన్ధశ్చాస్తీతి కృత్వా మధ్యమోత్తమౌ భవిష్యతః ।

అథేహ కథం భవితవ్యమ్ -- అత్వం త్వం సంపద్యతే ఇతి త్వద్భవతి మద్భవతీతి। ఆహోస్విత్త్వద్భవసి మద్భవామీతి ? త్వద్భవతి మద్భవతీత్యేవం భవితవ్యమ్ । మధ్యమోత్తమౌ కస్మాన్న భవతః ? గౌణముఖ్యయోర్ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి । తద్యథా, -- గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయః ఇతి న వాహీకోఽనుబధ్యతే । కథం తర్హి వాహీకే వృద్ధ్యాత్త్వే భవతః -- గౌర్వాహీకస్తిష్ఠతి గామానయేతి ? అర్థాశ్రయ ఏతదేవం భవతి । యద్ధి శబ్దాశ్రయం శబ్దమాత్రే తద్భవతి । శబ్దాశ్రయే చ వృద్ధ్యాత్త్వే ।। 104-106-107 ।।

-1-4-107- అస్మద్యుత్తమః

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

యుష్మదస్మచ్ఛేషవచనం నియమార్థమ్ ।। 1 ।।

నియమార్థోఽయమారమ్భః ।। అథైతస్మిన్నియమార్థే విజ్ఞాయమానే కిమయముపపదనియమః-యుష్మది మధ్యమ ఏవ, అస్మద్యుత్తమ ఏవ ।

ఆహోస్విత్పురుషనియమః -- యుష్మద్యేవ మధ్యమః, అస్మద్యేవోత్తమ ఇతి ? కిం చాతః ? యది పురుషనియమః శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషే ప్రథమః ఇతి । కిం కారణమ్ ? మధ్యమోత్తమౌ నియతౌ, యుష్మదస్మదీ అనియతే, తత్ర ప్రథమోఽపి ప్రాప్నోతి । తత్ర శేషగ్రహణం కర్తవ్యం ప్రథమనియమార్థమ్-శేష ఏవ ప్రథమో భవతి నాన్యత్రేతి । అథాప్యుపపదనియమః, ఏవమపి శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషే ప్రథమః ఇతి । యుష్మదస్మదీ నియతే, మధ్యమోత్తమావనియతౌ, తౌ శేషేఽపి ప్రాప్నుతః । తత్ర శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషనియమార్థం -- శేషే ప్రథమ ఏవ భవతి నాన్య ఇతి ।

ఉపపదనియమే శేషగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ । కథమ్ ? యుష్మదస్మదీ నియతే, మధ్యమోత్తమావనియతౌ, తౌ శేషేఽపి ప్రాప్నుతః । తతో వక్ష్యామి ప్రథమో భవతీతి । తన్నియమార్థం భవిష్యతి -- యత్ర ప్రథమశ్చాఽన్యశ్చ ప్రాప్నోతి తత్ర ప్రథమ ఏవ భవతీతి ।

తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమస్య ప్రతిషేధః శేషత్వాత్ ।। 2 ।।

తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । త్వం చ దేవదత్తశ్చ పచథః । అహం చ దేవదత్తశ్చ పచావః కిం కారణమ్ ? శేషత్వాత్ । శేషే ప్రథమః ఇతి ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

సిద్ధం తు యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాత్ ।। 3 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాత్ । శేషే ప్రథమః యుష్మదస్మదోర్నేతి వక్తవ్యమ్ ।

యుష్మది మధ్యమాదస్మద్యుత్తమో విప్రతిషేధేన ।। 4 ।।

యుష్మది మధ్యమాదస్మద్యుత్తమ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన । యుష్మది మధ్యమ ఇత్యస్యావకాశః -- త్వం పచసి । అస్మద్యుత్తమ ఇత్యస్యావకాశః -- అహం పచామి । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి -- త్వం చాహం చ పచావః । అస్మద్యుత్తమః ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

స తర్హి విప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? న వక్తవ్యః । త్యదాదీనాం యద్యత్పరం తత్తచ్ఛిష్యతే ఇత్యేవమస్మదః శేషో భవిష్యతి । తత్రాఽస్మద్యుత్తమః ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

అనేకశేషభావార్థం తు ।। 5 ।।

అనేకశేషభావార్థం తు స విప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యదా చైకశేషో న । కదా చైకశేషో న ? సహవివక్షాయామేకశేషః, యదా న సహవివక్షా తదైకశేషో నాస్తి ।

న వా యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్తదధికరణానామప్యనేకశేషభావాదవిప్రతిషేధః ।। 6 ।।

న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్ తదధికరణానామపి -- యుష్మదస్మదధికరణానామప్యేకశేషేణ న భవితవ్యమ్ । త్వం చాహం చ పచసి చ పచామి చేతి ।

క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వదర్శనమనుమానముత్తరత్రాఽనేకశేషభావస్య ॥ 7 ॥

క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వం దృశ్యతే । తద్యథా, -- పచసి పచామి చ త్వం చాహం చేతి । తదనుమానముత్తరయోరపి క్రియయోరేకశేషో న భవతీతి । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తం తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి । తత్రాపి హ్యేవం భవితవ్యమ్ -- త్వం చ దేవదత్తశ్చ పచసి పచతి చ । అహం చ దేవదత్తశ్చ పచామి పచతి చేతి ।

యత్తావదుచ్యతే -- న వా యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్తదధికరణానామప్యనేకశేషభావాదవిప్రతిషేధ ఇతి, దృశ్యతే హి యుష్మదస్మదోశ్చాఽనేకశేషస్తదధికరణానాం చైకశేషః । తద్యథా, -- త్వం చాహం చ వృత్రహన్నుభౌ సంప్రయుజ్యావహా ఇతి ।

యదప్యుచ్యతే -- క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వదర్శనమనుమానముత్తరత్రాఽనేకశేషభావస్యేతి, క్రియాపృథక్త్వే స్వల్పపి ద్రవ్యైకశేషో భవతీతి దృశ్యతే । తద్యథా, -- అక్షాః భజ్యన్తాం దీవ్యన్తామితి । ఏవం చ కృత్వా సోఽపి దోషో భవతి యదుక్తం -- తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి ।

నైష దోషః । పరిహృతమేతత్ సిద్ధం తు యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాదితి ।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? న వక్తవ్యః । శేషే ప్రథమో విధీయతే, న హి శేషశ్చాఽన్యశ్చ శేషగ్రహణేన గృహ్యతే । భవేత్,

ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే, న చ యుష్మదస్మదీ అన్యశ్చ యుష్మదస్మద్గ్రహణేన గృహ్యతే । యదత్ర యుష్మద్యచ్చాఽస్మత్తదాశ్రయౌ మధ్యమోత్తమౌ భవిష్యతః । యథైవ తర్హి యదత్ర యుష్మద్యచ్చాఽస్మత్తదాశ్రయౌ మధ్యమోత్తమౌ భవతః, ఏవం యోఽత్ర శేషస్తదాశ్రయః ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి శేష ఉపపదే ప్రథమో విధీయతే । ఉపోచ్చారి పదముపపదమ్ । యచ్చాఽత్రోపోచ్చారి, న స శేషః, యశ్చ శేషః, న తదుపోచ్చారి । భవేత్ ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే । ఉపోచ్చారి పదముపపదమ్, యచ్చాఽత్రోపోచ్చారి, న తే యుష్మదస్మదీ, యే చ యుష్మదస్మదీ, న తదుపోచ్చారి ।

ఏవం తర్హి శేషేణ సామానాధికరణ్యే ప్రథమో విధీయతే, న చాఽత్ర శేషేణైవ సామానాధికరణ్యమ్ । భవేత్ ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మద్భ్యాం సామానాధికరణ్యే మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే, న చాఽత్ర యుష్మదస్మద్భ్యామేవ సామానాధికరణ్యమ్ ।

ఏవం తర్హి త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమ్ (1.2.72) ఇత్యేవమత్ర యుష్మదస్మదోః శేషో భవిష్యతి । తత్ర యుష్మది మధ్యమోఽస్మద్యుత్తమ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

న సిధ్యతి । స్థానివ్యపీతి ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।। త్యదాదీనాం ఖల్వపి యద్యత్పరం తత్తచ్ఛిష్యతే ఇతి యదా భవతః శేషస్తదాశ్రయః ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

యుష్మది మధ్యమోఽస్మద్యుత్తమ ఇత్యేవోచ్యతే । తావిహ న ప్రాప్నుతః -- పరమత్వం పచసి, పరమాఽహం పచామీతి । తదన్తవిధినా। భవిష్యతి । ఇహాపి తర్హి తదన్తవిధినా ప్రాప్నుతః -- అతిత్వం పచతి, అత్యహం పచతీతి । యే చాఽప్యేతే

సమానాధికరణవృత్తయస్తద్ధితాస్తత్ర చ మధ్యమోత్తమౌ న ప్రాప్నుతః -- త్వత్తరః పచసి, మత్తరః పచామీతి । త్వద్రూపః పచసి, మద్రూపః పచామీతి । త్వత్కల్పః పచసి, మత్కల్పః పచామీతి ।। ఏవం తర్హి యుష్మదస్మద్వతీత్యేవం భవిష్యతి । ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నుతః-అతిత్వం పచతి, అత్యహం పచతీతి ।

ఏవం తర్హి యుష్మది సాధనే అస్మది సాధనే ఇత్యేవం భవిష్యతి । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి, యదుక్తం -- -తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి ।। అథవా ప్రథమః ఉత్సర్గః కరిష్యతే।తస్య యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావపవాదౌ భవిష్యతః । తత్ర యుష్మద్గన్ధశ్చాఽస్మద్గన్ధశ్చాస్తీతి కృత్వా మధ్యమోత్తమౌ భవిష్యతః ।

అథేహ కథం భవితవ్యమ్ -- అత్వం త్వం సంపద్యతే ఇతి త్వద్భవతి మద్భవతీతి। ఆహోస్విత్త్వద్భవసి మద్భవామీతి ? త్వద్భవతి మద్భవతీత్యేవం భవితవ్యమ్ । మధ్యమోత్తమౌ కస్మాన్న భవతః ? గౌణముఖ్యయోర్ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి । తద్యథా, -- గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయః ఇతి న వాహీకోఽనుబధ్యతే । కథం తర్హి వాహీకే వృద్ధ్యాత్వే భవతః -- గౌర్వాహీకస్తిష్ఠతి గామానయేతి ? అర్థాశ్రయ ఏతదేవం భవతి । యద్ధి శబ్దాశ్రయం శబ్దమాత్రే తద్భవతి । శబ్దాశ్రయే చ వృద్ధ్యాత్వే ।। 104-106-107 ।।

-1-4-108- శేషే ప్రథమః

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

యుష్మదస్మచ్ఛేషవచనం నియమార్థమ్ ।। 1 ।।

నియమార్థోఽయమారమ్భః ।। అథైతస్మిన్నియమార్థే విజ్ఞాయమానే కిమయముపపదనియమః-యుష్మది మధ్యమ ఏవ, అస్మద్యుత్తమ ఏవ ।

ఆహోస్విత్పురుషనియమః -- యుష్మద్యేవ మధ్యమః, అస్మద్యేవోత్తమ ఇతి ? కిం చాతః ? యది పురుషనియమః శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషే ప్రథమః ఇతి । కిం కారణమ్ ? మధ్యమోత్తమౌ నియతౌ, యుష్మదస్మదీ అనియతే, తత్ర ప్రథమోఽపి ప్రాప్నోతి । తత్ర శేషగ్రహణం కర్తవ్యం ప్రథమనియమార్థమ్-శేష ఏవ ప్రథమో భవతి నాన్యత్రేతి । అథాప్యుపపదనియమః, ఏవమపి శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషే ప్రథమః ఇతి । యుష్మదస్మదీ నియతే, మధ్యమోత్తమావనియతౌ, తౌ శేషేఽపి ప్రాప్నుతః । తత్ర శేషగ్రహణం కర్తవ్యం శేషనియమార్థం -- శేషే ప్రథమ ఏవ భవతి నాన్య ఇతి ।

ఉపపదనియమే శేషగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ । కథమ్ ? యుష్మదస్మదీ నియతే, మధ్యమోత్తమావనియతౌ, తౌ శేషేఽపి ప్రాప్నుతః । తతో వక్ష్యామి ప్రథమో భవతీతి । తన్నియమార్థం భవిష్యతి -- యత్ర ప్రథమశ్చాఽన్యశ్చ ప్రాప్నోతి తత్ర ప్రథమ ఏవ భవతీతి ।

తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమస్య ప్రతిషేధః శేషత్వాత్ ।। 2 ।।

తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । త్వం చ దేవదత్తశ్చ పచథః । అహం చ దేవదత్తశ్చ పచావః కిం కారణమ్ ? శేషత్వాత్ । శేషే ప్రథమః ఇతి ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

సిద్ధం తు యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాత్ ।। 3 ।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్ ? యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాత్ । శేషే ప్రథమః యుష్మదస్మదోర్నేతి వక్తవ్యమ్ ।

యుష్మది మధ్యమాదస్మద్యుత్తమో విప్రతిషేధేన ।। 4 ।।

యుష్మది మధ్యమాదస్మద్యుత్తమ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన । యుష్మది మధ్యమ ఇత్యస్యావకాశః -- త్వం పచసి । అస్మద్యుత్తమ ఇత్యస్యావకాశః -- అహం పచామి । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి -- త్వం చాహం చ పచావః । అస్మద్యుత్తమః ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

స తర్హి విప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? న వక్తవ్యః । త్యదాదీనాం యద్యత్పరం తత్తచ్ఛిష్యతే ఇత్యేవమస్మదః శేషో భవిష్యతి । తత్రాఽస్మద్యుత్తమః ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

అనేకశేషభావార్థం తు ।। 5 ।।

అనేకశేషభావార్థం తు స విప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యదా చైకశేషో న । కదా చైకశేషో న ? సహవివక్షాయామేకశేషః, యదా న సహవివక్షా తదైకశేషో నాస్తి ।

న వా యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్తదధికరణానామప్యనేకశేషభావాదవిప్రతిషేధః ।। 6 ।।

న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్ తదధికరణానామపి -- యుష్మదస్మదధికరణానామప్యేకశేషేణ న భవితవ్యమ్ । త్వం చాహం చ పచసి చ పచామి చేతి ।

క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వదర్శనమనుమానముత్తరత్రాఽనేకశేషభావస్య ।। 7 ।।

క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వం దృశ్యతే । తద్యథా, -- పచసి పచామి చ త్వం చాహం చేతి । తదనుమానముత్తరయోరపి క్రియయోరేకశేషో న భవతీతి । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తం తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి । తత్రాపి హ్యేవం భవితవ్యమ్ -- త్వం చ దేవదత్తశ్చ పచసి పచతి చ । అహం చ దేవదత్తశ్చ పచామి పచతి చేతి ।

యత్తావదుచ్యతే -- న వా యుష్మదస్మదోరనేకశేషభావాత్తదధికరణానామప్యనేకశేషభావాదవిప్రతిషేధ ఇతి, దృశ్యతే హి యుష్మదస్మదోశ్చాఽనేకశేషస్తదధికరణానాం చైకశేషః । తద్యథా, -- త్వం చాహం చ వృత్రహన్నుభౌ సంప్రయుజ్యావహా ఇతి ।

యదప్యుచ్యతే -- క్రియాపృథక్త్వే చ ద్రవ్యపృథక్త్వదర్శనమనుమానముత్తరత్రాఽనేకశేషభావస్యేతి, క్రియాపృథక్త్వే స్వల్పపి ద్రవ్యైకశేషో భవతీతి దృశ్యతే । తద్యథా, -- అక్షాః భజ్యన్తాం దీవ్యన్తామితి । ఏవం చ కృత్వా సోఽపి దోషో భవతి యదుక్తం -- తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి ।

నైష దోషః । పరిహృతమేతత్ సిద్ధం తు యుష్మదస్మదోః ప్రతిషేధాదితి ।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? న వక్తవ్యః । శేషే ప్రథమో విధీయతే, న హి శేషశ్చాఽన్యశ్చ శేషగ్రహణేన గృహ్యతే । భవేత్, ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే, న చ యుష్మదస్మదీ అన్యశ్చ యుష్మదస్మద్గ్రహణేన గృహ్యతే । యదత్ర యుష్మద్యచ్చాఽస్మత్తదాశ్రయౌ మధ్యమోత్తమౌ భవిష్యతః । యథైవ తర్హి యదత్ర యుష్మద్యచ్చాఽస్మత్తదాశ్రయౌ మధ్యమోత్తమౌ భవతః, ఏవం యోఽత్ర శేషస్తదాశ్రయః ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి శేష ఉపపదే ప్రథమో విధీయతే । ఉపోచ్చారి పదముపపదమ్ । యచ్చాఽత్రోపోచ్చారి, న స శేషః, యశ్చ శేషః, న తదుపోచ్చారి । భవేత్ ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం కారణమ్ ? యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే । ఉపోచ్చారి పదముపపదమ్, యచ్చాఽత్రోపోచ్చారి, న తే యుష్మదస్మదీ, యే చ యుష్మదస్మదీ, న తదుపోచ్చారి ।

ఏవం తర్హి శేషేణ సామానాధికరణ్యే ప్రథమో విధీయతే, న చాఽత్ర శేషేణైవ సామానాధికరణ్యమ్ । భవేత్ ప్రథమో న స్యాత్, మధ్యమోత్తమావపి న ప్రాప్నుతః । కిం

కారణమ్ ? యుష్మదస్మద్భ్యాం సామానాధికరణ్యే మధ్యమోత్తమావుచ్యేతే, న చాఽత్ర యుష్మదస్మద్భ్యామేవ సామానాధికరణ్యమ్ ।

ఏవం తర్హి త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమ్ (1.2.72) ఇత్యేవమత్ర యుష్మదస్మదోః శేషో భవిష్యతి । తత్ర యుష్మది మధ్యమోఽస్మద్యుత్తమ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

న సిధ్యతి । స్థానిన్యపీతి ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।। త్యదాదీనాం ఖల్వపి యద్యత్పరం తత్తచ్ఛిష్యతే ఇతి యదా భవతః శేషస్తదాశ్రయః ప్రథమః ప్రాప్నోతి ।

యుష్మది మధ్యమోఽస్మద్యుత్తమ ఇత్యేవోచ్యతే । తావిహ న ప్రాప్నుతః -- పరమత్వం పచసి, పరమాఽహం పచామీతి । తదన్తవిధినా। భవిష్యతి । ఇహాపి తర్హి తదన్తవిధినా ప్రాప్నుతః -- అతిత్వం పచతి, అత్యహం పచతీతి । యే చాఽప్యేతే

సమానాధికరణవృత్తయస్తద్ధితాస్తత్ర చ మధ్యమోత్తమౌ న ప్రాప్నుతః -- త్వత్తరః పచసి, మత్తరః పచామీతి । త్వద్రూపః పచసి, మద్రూపః పచామీతి । త్వత్కల్పః పచసి, మత్కల్పః పచామీతి ।। ఏవం తర్హి యుష్మదస్మద్వతీత్యేవం భవిష్యతి । ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నుతః-అతిత్వం పచతి, అత్యహం పచతీతి ।

ఏవం తర్హి యుష్మది సాధనే అస్మది సాధనే ఇత్యేవం భవిష్యతి । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి, యదుక్తం -- -తత్ర యుష్మదస్మదన్యేషు ప్రథమప్రతిషేధః శేషత్వాదితి ।। అథవా ప్రథమః ఉత్సర్గః కరిష్యతే।తస్య యుష్మదస్మదోరుపపదయోర్మధ్యమోత్తమావపవాదౌ భవిష్యతః । తత్ర యుష్మద్గన్ధశ్చాఽస్మద్గన్ధశ్చాస్తీతి కృత్వా మధ్యమోత్తమౌ భవిష్యతః ।

అథేహ కథం భవితవ్యమ్ -- అత్వం త్వం సంపద్యతే ఇతి త్వద్భవతి మద్భవతీతి। ఆహోస్విత్త్వద్భవసి మద్భవామీతి ? త్వద్భవతి మద్భవతీత్యేవం భవితవ్యమ్ । మధ్యమోత్తమౌ కస్మాన్న భవతః ? గౌణముఖ్యయోర్ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి । తద్యథా, -- గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయః ఇతి న వాహీకోఽనుబధ్యతే । కథం తర్హి వాహీకే వృద్ధ్యాత్వే భవతః -- గౌర్వాహీకస్తిష్ఠతి గామానయేతి ? అర్థాశ్రయ ఏతదేవం భవతి । యద్ధి శబ్దాశ్రయం శబ్దమాత్రే తద్భవతి । శబ్దాశ్రయే చ వృద్ధ్యాత్వే ।। 104-106-107 ।।

-1-4-109- పరః సంనికర్షః సంహితా

పరః సంనికర్షః సంహితా చేదద్రుతాయామసంహితమ్ ।। 1 ।।

పరః సంనికర్షః సంహితా చేదద్రుతాయాం వృత్తౌ సంహితాసంజ్ఞాం న ప్రాప్నోతి । ద్రుతాయామేవ హి పరః సన్నికర్షో వర్ణానాం, నాఽద్రుతాయామ్ ।

తుల్యః సంన్నికర్షః ।। 2 ।।

తుల్యః సంన్నికర్షో వర్ణానాం ద్రుతమధ్యమవిలమ్బితాసు వృత్తిషు ।। కింకృతస్తర్హి విశేషః ?

వర్ణకాలభూయస్త్వం తు ।। 3 ।।

వర్ణానాం తు కాలభూయస్త్వమ్ । తద్యథా, -- హస్తిమశకయోస్తుల్యః సన్నికర్షః , ప్రాణిభూయస్త్వం తు ।। యద్యేవమ్ --

ద్రుతాయాం తపరకరణే మధ్యమవిలమ్బితయోరుపసంఖ్యానం కాల భేదాత్ ।। 4 ।।

ద్రుతాయాం తపరకరణే మధ్యమవిలమ్బితయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । కిం కారణమ్ ? కాలభేదాత్ । యే ద్రుతాయాం వృత్తౌ వర్ణాస్త్రిభాగాధికాస్తే మధ్యమాయామ్, యే మధ్యమాయాం వృత్తౌ వర్ణాస్త్రిభాగాధికాస్తే విలమ్బితాయామ్ ।

ఉక్తం వా ।। 5 ।।

కిముక్తమ్ ? సిద్ధం త్వవస్థితా వర్ణా వక్తుశ్చిరాఽచిరవచనాద్ వృత్తయో విశిష్యన్తే ఇతి।।

అథవా శబ్దాఽవిరామః సంహితేత్యేతల్లక్షణం కరిష్యతే ।

శబ్దాఽవిరామే ప్రతివర్ణమవసానమ్ ।। 6 ।।

శబ్దాఽవిరామే ప్రతివర్ణమవసానసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి । కిమిదం ప్రతివర్ణమితి ? వర్ణం వర్ణం ప్రతి ప్రతివర్ణమ్ । యేనైవ యత్నేనైకో వర్ణ ఉచ్చార్యతే విచ్ఛిన్నే వర్ణ ఉపసంహృత్య తమన్యముపాదాయ ద్వితీయః ప్రయుజ్యతే తథా తృతీయస్తథా చతుర్థః ।। ఏవం తర్హ్యనవకాశా సంహితాసంజ్ఞాఽవసానసంజ్ఞాం బాధిష్యతే ।। అథవాఽవసానసంజ్ఞాయాం ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే -- సాధీయో యో విరామ ఇతి । కశ్చ సాధీయః ? యః శబ్దార్థయోర్విరామః ।

అథవా హ్రాదాఽవిరామః సంహితేత్యేతల్లక్షణం కరిష్యతే ।

హ్రాదాఽవిరామే స్పర్శాఘోషసంయోగేఽసన్నిధానాదసంహితమ్।।

హ్రాదాఽవిరామే స్పర్శానామఘోషాణాం (చ) సంయోగేఽసంనిధానాత్సంహితాసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి -- కుక్కుటః పిప్పకః పిత్తమితి । కిముచ్యతే సంయోగ ఇతి । అథ యత్రైకః పచతీతి। ఏకః పూర్వపరయోర్హ్రాదేన ప్రచ్ఛాద్యతే । తద్యథా, -- ద్వయో రక్తయోర్వస్త్రయోర్మధ్యే శుక్లం వస్త్రం తద్గుణముపలభ్యతే । బదరపిటకే రిక్తకో లోహకంసస్తద్గుణ ఉపలభ్యతే । ఏకేన

తుల్యః సన్నిధిః యత్రైవైకో వర్ణో హ్రాదేన ప్రచ్ఛాద్యతే, ఏవమనేకోఽపి ।

అథవా పౌర్వాపర్యమకాలవ్యవేతం సంహితేత్యేతల్లక్షణం కరిష్యతే ।

పౌర్వాపర్యమకాలవ్యవేతం సంహితా చేత్పూర్వాఽపరాఽభావాదసంహితమ్ ఏకవర్ణవర్తిత్వాద్వాచః, ఉచ్చరితప్రధ్వంసిత్వాచ్చ వర్ణానామ్।। 8 ।।

పౌర్వాపర్యమకాలవ్యవేతం సంహితా చేత్పూర్వాఽపరాభావాత్సంహితాసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి । న హి వర్ణానాం పౌర్వాపర్యమస్తి । కిం కారణమ్ ?

ఏకవర్ణవర్తిత్వాద్వాచః ఉచ్చరితప్రధ్వంసిత్వాచ్చ వర్ణానామ్ I ఏకైకవర్ణవర్తినీ వాక్, న ద్వౌ యుగపదుచ్చారయతి I గౌరితి గకారే యావద్వాగ్వర్తతే, నౌకారే, న విసర్జనీయే I యావదౌకారే, న గకారే, న విసర్జనీయే I యావద్విసర్జనీయే, న గకారే, నౌకారే I ఉచ్చరితప్రధ్వంసిత్వాత్ I ఉచ్చరితప్రధ్వంసినః ఖల్వపి వర్ణాః I ఉచ్చరితః ప్రధ్వస్తః I అథాఽపరః ప్రయుజ్యతే, న వర్ణో వర్ణస్య సహాయః II ఏవం తర్హి --

బుద్ధౌ కృత్వా సర్వాశ్చేష్టాః కర్తా ధీరస్తత్వన్నీతిః I

శబ్దేనాఽర్థాన్వాచ్యాన్దృష్ట్వా బుద్ధౌ కుర్యాత్పౌర్వాపర్యమ్ II

బుద్ధివిషయమేవ శబ్దానాం పౌర్వాపర్యమ్ I ఇహ య ఏష మనుష్యః ప్రేక్షాపూర్వకారీ భవతి స పశ్యత్యస్మిన్నర్థేఽయం శబ్దః ప్రయోక్తవ్యః, అస్మింస్తావచ్ఛబ్దేఽయం తావద్వర్ణః తతోఽయం తతోఽయమితి II 108 II

-1-4-110- విరామోఽవసానమ్

ఇదం విచార్యతే -- అభావో వాఽవసానలక్షణం స్యాద్విరామో వేతి ? కశ్చాత్ర విశేషః ?

అభావేఽవసానలక్షణే ఉపర్యభావవచనమ్ II 1 II

అభావేఽవసానలక్షణే ఉపర్యభావగ్రహణం కర్తవ్యమ్ I ఉపరి యోఽభావ ఇతి వక్తవ్యమ్ I పురస్తాదపి హి శబ్దస్యాఽభావస్తత్ర మా భూదితి I కిం చ స్యాత్ ? రసః, రథః, ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః (8.3.16) ఇతి విసర్జనీయః ప్రసజ్యేత I

అస్తు తర్హి -- విరామః I

విరామే విరామవచనమ్ II 2 II

యస్య విరామః, విరామగ్రహణం తేన కర్తవ్యమ్ I నను చ యస్యాఽప్యభావ స్తేనాఽప్యభావగ్రహణం కర్తవ్యమ్ I పరార్థం మమ భవిష్యతి -- అభావో లోపః, తతోఽవసానం చేతి I మమాపి తర్హి విరామగ్రహణం పరార్థం భవిష్యతి -- విరామో లోపః, అవసానం చేతి I

ఉపరివిరామవచనమ్ II3 II

ఉపరి యో విరామ ఇతి వక్తవ్యమ్ I పురస్తాదపి (హి) శబ్దస్య విరామస్తత్ర మా భూత్ I కిం చ స్యాత్? రసః రథః, ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః ఇతి విసర్జనీయః ప్రసజ్యేత I నైష దోషః ఆరమ్భపూర్వకో మమ విరామః I

అథవా నేదమవసానలక్షణం విచార్యతే I కిం తర్హి ? సంజ్ఞా I అభావోఽవసానసంజ్ఞో స్యాద్విరామో వేతి I కశ్చాత్ర విశేషః ?

అభావేఽవసానసంజ్ఞిన్యుపర్యభావవచనమ్ ।। 4 ।।

అభావేఽవసానసంజ్ఞిన్యుపర్యభావగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ఉపరి యోఽభావ ఇతి వక్తవ్యమ్ । పురస్తాదపి హి శబ్దస్యాఽభావస్తత్ర మా భూదితి । కిం చ స్యాత్ ? రసః రథః, ఖరవసానయోర్విసర్జనీయ ఇతి విసర్జనీయః ప్రసజ్యేత ।

అస్తు తర్హి -- విరామోఽవసానమ్ ।

విరామే విరామవచనమ్ ।। 5 ।।

యస్య విరామస్తేన విరామగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । నను చ యస్యాప్యభావ స్తేనాప్యభావగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । పరార్థం మమ భవిష్యతి -- అభావో లోపః, తతోఽవసానం చేతి । మమాపి తర్హి విరామగ్రహణం పరార్థం భవిష్యతి -- విరామో లోపోఽవసానం చేతి । ఉపరి యో విరామ ఇతి వక్తవ్యమ్ । నను చోక్తమ్ -- ఆరమ్భపూర్వకే -- ఇతి । నావశ్యమయం రమిః ప్రవృత్తావేవ వర్తతే । కిం తర్హి ? అప్రవృత్తావపి । తద్యథా, -- ఉపరతాన్యస్మిన్కులే వ్రతాని ఉపరతః స్వాధ్యాయ ఇతి । న చ తత్ర స్వాధ్యాయో భూతపూర్వో భవతి, నాపి వ్రతాని ।

భావాఽవిరామభావిత్వాచ్ఛబ్దస్యాఽవసానలక్షణం న ।। 5 ।।

భావాఽవిరామభావిత్వాచ్ఛబ్దస్యాఽవసానలక్షణం నోపపద్యతే । కిమిదం భావాఽవిరామభావిత్వాదితి ? భావస్యాఽవిరామో భావాఽవిరామః, భావాఽవిరామేణ భవతీతి భావాఽవిరామభావీ, భావాఽవిరామభావినో భావో

భావాఽవిరామభావిత్వమ్ ।

అపర ఆహ -- భావభావిత్వాదవిరామభావిత్వాచ్చ శబ్దస్యాఽవసానలక్షణం నోపపద్యతే -- ఇతి ।

తత్పర ఇతి వా వర్ణస్యాఽవసానమ్ ।। 6 ।।

విరామపరో వర్ణోఽవసానసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

వర్ణోఽన్త్యో వాఽవసానమ్ ।। 7 ।।

అథవా వ్యక్తమేవ పఠితవ్యమ్ -- అన్త్యో వర్ణోఽవసానసంజ్ఞో భవతీతి ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? న వక్తవ్యమ్ ।

సంహితాఽవసానయోర్లోకవిదితత్వాత్సిద్ధమ్ ।। 8 ।।

సంహితాఽవసానమితి లోకవిదితావేతావర్థౌ । ఏవం హి కశ్చిత్కంచిదధీయానమాహ- శన్నోదేవీయం సంహితయాఽధీష్వేతి । స తత్ర పరమసన్నికర్షమధీతే । అపర ఆహ-

కేనాఽవస్యసీతి ? స ఆహ -- అకారేణేకారేణోకారేణేతి । ఏవమేతౌ లోకవిదితావర్థౌ, తయోర్లోకవిదితత్వాత్సిద్ధమితి ।। 110 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే చతుర్థమాహ్నికమ్ । పాదశ్చ సమాప్తః । ప్రథమోఽధ్యాయః సమాప్తః ।

.

ద్వితీయోఽధ్యాయః-ప్రథమపాదః

[M.2.313]

(221 సమర్థపరిభాషాసూత్రమ్ ।। 2।1।1। అ.1 సూ.)

-2-1-1- సమర్థః పదవిధిః (350)

(అథ విధిశబ్దార్థనిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

విధిరితి కోయం శబ్దః? ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

విపూర్వాద్ధాఞ: కర్మసాధన ఇకారః -- విధీయతే విధిరితి ।। కిం పునర్విధీయతే?।। సమాసో విభక్తివిధానం పరాఙ్గవద్భావశ్చ ।।

(పరిభాషాత్వనిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరయమధికారః, ఆహోస్విత్ పరిభాషా?।।

[M.2.314]

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కః పునరధికారపరిభాషయోర్విశేషః? ।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

అధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థం ఇతి యోగేయోగే ఉపతిష్ఠతే ।। పరిభాషా పునరేకదేశస్థా సతీ కృత్స్నం శాస్త్రమభిజ్వలయతి ప్రదీపవత్। తద్యథా ప్రదీపః సుప్రజ్వలిత ఏకదేశస్థః సర్వం వేశ్మాభిజ్వలయతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపాన్తరభాష్యమ్)

కః పునరత్ర ప్రయత్నవిశేషః?।।

(ప్రత్యాక్షేపాన్తరసమాధానభాష్యమ్)

అధికారే సతి స్వరయితవ్యమ్। పరిభాషాయాం తు సర్వమపేక్ష్యమ్।।

(సందేహాన్తరభాష్యమ్)

తథేదమపరం ద్వైతం భవతి -- ఏకార్థీభావో వా సామర్థ్యం స్యాత్, వ్యపేక్షా వేతి?।।

[M.2.315]

(ఏకార్థీభావవ్యపేక్షయోర్విశేషప్రదర్శకభాష్యమ్)

తత్రైకార్థీభావే సామర్థ్యేఽధికారే చ సతి సమాస ఏకః సంగృహీతో భవతి। విభక్తివిధానం పరాఙ్గవద్భావశ్చాసంగృహీతః ।।

వ్యపేక్షాయాం పునః సామర్థ్యేఽధికారే చ సతి విభక్తివిధానం పరాఙ్గవద్భావశ్చ సంగృహీతో భవతి। సమాసస్త్వేకోఽసంగృహీతః ।। అన్యత్ర ఖల్వపి సమర్థగ్రహణాని యుక్తగ్రహణాని చ కర్తవ్యాని భవన్తి।। క్వాన్యత్ర? ఇసుసోః సామర్థ్యే న చవాహాహైవయుక్తే ఇతి ।।

వ్యపేక్షాయాం పునః సామర్థ్యే పరిభాషాయాం చ సత్యాం యావాన్ వ్యాకరణే పదగన్ధో నామ స సర్వః సంగృహీతో భవతి। సమాసస్త్వేకోఽసంగృహీతః ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తత్రైకార్థీభావః సామార్థ్యం పరిభాషా చేత్యేవం సూత్రమభిన్నతరకం భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి క్వచిదకర్తవ్యం సమర్థగ్రహణం క్రియతే। క్వచిచ్చ కర్తవ్యం న క్రియతే। అకర్తవ్యం తావత్క్రియతే ---

సమర్థానాం ప్రథమాద్వా ఇతి। కర్తవ్యం న క్రియతే -- కర్మణ్యణ్ సమర్థాదితి ।।

[M.2.316]

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నను చ గమ్యతే తత్ర సామర్థ్యం కుమ్భకారో నగరకార ఇతి ।।

(ఆక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

సత్యమ్। గమ్యతే ఉత్పన్నే హి ప్రత్యయే। స ఏవ తావత్సమర్థాదుత్పాద్యః ।।

(అథ సమర్థపరిభాషాప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ సమర్థగ్రహణం కిమర్థమ్ ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బక్ష్యతి -- ద్వితీయా శ్రితాదిభిః సమస్యతే కష్టశ్రితో నరకశ్రిత ఇతి ।। సమర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?। పశ్య దేవదత్త కష్టం, శ్రితో విష్ణుమిత్రో గురుకులమ్।

తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన ఉపాదానవికలః, శఙ్కులాఖణ్డః, కిరికాణః ।। సమర్థగ్రహణం కిమర్థమ్? త్వం తిష్ఠ శఙ్కులయా, ఖణ్డో ధావతి ముసలేన। కిం త్వం కరిష్యసి శఙ్కులయా, ఖణ్డో విష్ణుమిత్ర ఉపలేన ।।

చతుర్థీ తదర్థార్థబలిహితసుఖరక్షితైః గోహితమ్। వృషభహితమ్। అశ్వహితమ్।। సమర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?। సుఖం గోభ్యో, హితం దేవదత్తాయ।।

పఞ్చమీ భయేన వృకభయం దస్యుభయం చోరభయమ్ ।। సమర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?। గచ్ఛ త్వం మా వృకేభ్యో, భయం దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తస్య ।।

షష్ఠీ సుబన్తేన సమస్యతే। రాజపురుషః। బ్రాహ్మణకమ్బలః ।। సమర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?। భార్యా రాజ్ఞః, పురుషో దేవదత్తస్యేతి ।।

సప్తమీ శౌణ్డైః అక్షశౌణ్డః స్త్రీశౌణ్డః।। సమర్థగ్రహణం కిర్మథమ్?। కుశలో దేవదత్తోఽక్షేషు, శౌణ్డః పిబతి పానాగారే ।।

[M.2.317]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేపి సమర్థగ్రహణే ఇహ కస్మాన్న భవతి - మహత్కష్టం శ్రిత ఇతి?।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

న వా భవతి మహాకష్టశ్రిత ఇతి ?।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

భవతి, యద్యైతద్వాక్యం భవతి -- మహత్కష్టం మహాకష్టం మహాకష్టం శ్రితో మహాకష్టశ్రిత ఇతి। యదా త్వేతద్వాక్యం భవతి -- మహత్కష్టం శ్రిత ఇతి, తదా న భవితవ్యమ్। తదా చ ప్రాప్నోతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తదా కస్మాన్న భవతి?।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కస్య కస్మాన్న భవతి। కిం ద్వయోః, ఆహోస్విద్బహూనామ్?।

(ఆక్షేపాశయావిష్కారభాష్యమ్)

బహూనాం కస్మాన్న భవతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సుప్సుపేతి వర్తతే ।।

[M.2.318]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ భో ఆకృతౌ శాస్త్రాణి ప్రవర్తన్తే। తద్యథా -- ప్రాతిపదికాద్ ఇతి వర్తమానేఽన్యస్మాచ్చాన్యస్మాచ్చ ప్రాతిపదికాదుత్పత్తిర్భవతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సత్యమేవమేతత్। ఆకృతిస్తు ప్రత్యేకం పరిసమాప్యతే, న సముదాయే। యావత్యేతత్ పరిసమాప్యతే ప్రాతిపదికాదితి,

తావత్ ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్, ప్రత్యేకం చైతత్పరిసమాప్యతే, న సముదాయే। ఏవమిహాపి యావత్యేతత్పరిసమాప్యతే సుప్సుపేతి, తావతః సమాసేన భవితవ్యమ్। ద్వయోశ్చైతత్పరిసమాప్యతే, న బహుషు ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ద్వయోస్తర్హి కస్మాన్న భవతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అసామర్థ్యాత్ ।। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి ।।

[M.2.319]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది సాపేక్షమసమర్థం భవతీత్యుచ్యతే, రాజపురుషోఽభిరూపః రాజపురుషో దర్శనీయః అత్ర వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। ప్రధానమత్ర సాపేక్షమ్। భవతి చ ప్రధానస్య సాపేక్షస్యాపి సమాసః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యత్ర తర్హ్యప్రధానం సాపేక్షం భవతి తత్ర వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి -- దేవదత్తస్య గురుకులమ్ దేవదత్తస్య గురుపుత్రః దేవదత్తస్య దాసభార్యేతి ।। అత్ర వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। సముదాయాపేక్షాత్ర షష్ఠీ సర్వం గురుకులమపేక్షతే ।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

యత్ర తర్హి న సముదాయాపేక్షా షష్ఠీ తత్ర తే వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి -- కిమోదనః శాలీనామ్ సక్త్వాఢకమాపణీయానామ్ కుతో భవాన్పాటలిపుత్రక ఇతి। ఇహ చాపి దేవదత్తస్య గురుకులం దేవదత్తస్య గురుపత్రో దేవదత్తస్య దాసభార్యేతి। యద్యేషాం సముదాయాపేక్షా షష్ఠీ స్యాన్నైతన్నియోగతో గమ్యేత -- దేవదత్తస్య యో గురుస్తస్య పుత్ర ఇతి। కిం తర్హి?। అన్యస్యాపి గురుపుత్రః దేవదత్తస్య కించిదిత్యేషోర్థో గమ్యేత యతస్తు ఖలు నియోగతో దేవదత్తస్య యో గురుస్తస్య యః పుత్ర ఇత్యేషోర్థో గమ్యతే, అతో మన్యామహే -- నైషా సముదాయాపేక్షా షష్ఠీతి।। అన్యత్ర ఖల్వపి సమర్థగ్రహణే సాపేక్షస్యాపి కార్యం భవతి। క్వాన్యత్ర?। ఇసుసోః సామర్థ్యే బ్రాహ్మణస్య సర్పిష్కరోతీతి। తస్మాన్నైతచ్ఛక్యం వక్తుం -- సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి ।।

[M.2.320]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

వృత్తిస్తర్హి కస్మాన్న భవతి మహత్కష్టం శ్రిత ఇతి? ।।

(1190 సమాధానవార్తికప్రథమఖణ్డమ్।।)

।। సవిశేషణానాం వృత్తిర్న, వృత్తస్య వా విశేషణయోగో న ।।

(భాష్యమ్) సవిశేషాణాం వృత్తిర్న వృత్తస్య వా విశేషణం న ప్రయుజ్యతే ఇతి వక్తవ్యమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది సవిశేషణానాం వృత్తిర్న వృత్తస్య వా విశేషణం న ప్రయుజ్యత ఇత్యుచ్యతే, దేవదత్తస్య గురుకులమ్ దేవదత్తస్య గురుపుత్రో దేవదత్తస్య దాసభార్యేత్యత్ర వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానవార్త్తికద్వితీయఖణ్డమ్ ।। 1 ।।)

।। అగురుపుత్రాదీనామ్ ।।

(భాష్యమ్) అగురుపుత్రాదీనామితి వక్తవ్యమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యం సవిశేషణానాం వృత్తిర్న వృత్తస్య వా విశేషణం న ప్రయుజ్యతే అగురుపుత్రాదీనామితి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్ ।। వృత్తిస్తర్హి కస్మాన్న భవతి? । అగమకత్వాత్ ।। ఇహ సమానార్థేన వాక్యేన భవితవ్యం సమాసేన చ । యశ్చేహార్థో వాక్యేన గమ్యతే మహత్కష్టం శ్రితః ఇతి, నాసౌ జాతు చిత్సమాసేన గమ్యతే మహత్కష్టశ్రితః ఇతి । ఏతస్మాద్ధేతోర్బ్రూమః -- అగమకత్వాదితి, న బ్రూమః -- అపశబ్దః స్యాదితి ।। యత్ర చ గమకో భవతి, భవతి తత్ర వృత్తిః । తద్యథా -- దేవదత్తస్య గురుకులం దేవదత్తస్య గురుపత్రో దేవదత్తస్య దాసభార్యేతి ।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యద్యగమకత్వం హేతుః, నార్థః సమర్థగ్రహణేన । ఇహాపి భార్యా రాజ్ఞః పురుషో దేవదత్తస్య ఇతి యోऽర్థో వాక్యేన గమ్యతే, నాసౌ జాతు చిత్సమాసేన గమ్యతే భార్యా రాజపురుషో దేవదత్తస్య ఇతి । తస్మాన్నార్థః సమర్థగ్రహణేన ।।

(ప్రత్యాఖ్యానబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ । అయమస్త్యసమర్థసమాసో నఞ్సమాసో గమకః, తస్య సాధుత్వం మాభూత్ -- అకించిత్కుర్వాణమ్ అమాషం హరమాణమ్ అగాధాదుత్సృష్టమ్ ఇతి ।।

[M.2.321]

(ప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । అవశ్యం కస్యచిన్నఞ్సమాసస్యాసమర్థస్య గమకస్య సాధుత్వం వక్తవ్యమ్ । అసూర్యంపశ్యాని ముఖాని అపునర్గేయాః శ్లోకాః అశ్రాద్ధభోజీ బ్రాహ్మణ

ఇతి ।। సుడనపుంసకస్య ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి -- ఏతస్యైవాసమర్థసమాసస్య నఞ్సమాసస్య గమకస్య సాధుత్వం భవతి నాన్యస్యేతి। తస్మాన్నార్థః సమర్థగ్రహణేన ।।

(అథ సామర్థ్యలక్షణభేదనిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేపి సమర్థగ్రహణే సమర్థమిత్యుచ్యతే। కిం సమర్థం నామ?।

(1191 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।

।। పృథగర్థానామేకార్థీభావః సమర్థవచనమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

పృథగర్థానాం పదానామేకార్థీభావః సమర్థమిత్యుచ్యతే ।।

[M.2.322]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్వ పునః పృథగర్థాని, క్వైకార్థాని?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వాక్యే పృథగర్థాని రాజ్ఞః పురుషః ఇతి। సమాసే పునరేకార్థాని రాజపురుషః ఇతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే--పృథగర్థానీతి। యావతా రాజ్ఞః పురుష ఆనీయతామ్ ఇత్యుక్తే రాజపురుష ఆనీయతే। రాజపురుషః ఇతి చ స ఏవ?।

(సమాధానభాష్యమ్)

నాపి బ్రూమః -- అన్యస్యానయనం భవతీతి ।।

(ఏకార్థీభావఫలనిరూపణాధికరణమ్)

(వ్యపేక్షావాదిన ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్తర్హ్యేకార్థీభావకృతో విశేషః?।।

(ఏకార్థీభావవాదినః సమాధానభాష్యమ్)

సుబలోపో వ్యవధానం యథేష్టమన్యతరేణాభిసంబన్ధః స్వర ఇతి।।

(సుబలోపోదాహరణసమన్వయభాష్యమ్)

సుబలోపో భవతి వాక్యే -- రాజ్ఞః పురుష ఇతి। సమాసే తు న భవతి -- రాజపురుష ఇతి ।।

[M.2.323]

(వ్యవధానోదాహరణసమన్వయభాష్యమ్)

వ్యవధానం భవతి వాక్యే -- రాజ్ఞః ఋద్ధస్య పురుష ఇతి। సమాసే తు న భవతి -- రాజపురుష ఇతి ।।

(యథేష్టాభిసంబన్ధోదాహరణసమన్వయభాష్యమ్)

యథేష్టమన్యతరేణాభిసంబన్ధో భవతి వాక్యే -- రాజ్ఞః పురుషః పురుషో రాజ్ఞ ఇతి।। సమాసే న భవతి -- రాజపురుష ఇతి।।

(స్వరోదాహరణసమన్వయభాష్యమ్)

ద్వౌ స్వరౌ భవతో వాక్యే -- రాజ్ఞః పురుష ఇతి। సమాసే పునరేక ఏవ -- రాజపురుష ఇతి।।

(సమాధానబాధకవ్యపేక్షావాదిభాష్యమ్)

నైత ఏకార్థీభావకృతా విశేషాః।। కిం తర్హి?। వాచనికాన్యేతీని। ఆహ హి భగవాన్ -- సుపోధాతుప్రాతిపదికయోః ఉపసర్జనం పూర్వమ్ సమాసస్యాన్త ఉదాత్తో భవతీతి।।

(ఏకార్థీభావవాదిసమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇమే తర్హ్యేకార్థీభావకృతా విశేషాః -- సంఖ్యావిశేషో వ్యక్తాభిధానముపసర్జనవిశేషణం చయోగ ఇతి।।

(సంఖ్యావిశేషోదాహరణసమన్వయభాష్యమ్)

సంఖ్యావిశేషో భవతి వాక్యే -- రాజ్ఞః పురుషః రాజ్ఞోః పురుషః రాజ్ఞాం పురుషం ఇతి। సమాసే న భవతి -- రాజపురుషః ఇతి।।

[M.2.324]

(సంఖ్యావిశేషానవగతౌ కారణాన్తరభాష్యమ్)

అస్తి కారణం యేనైతదేవం భవతి।। కిం కారణమ్?। యోసౌ విశేషవాచీ శబ్దస్తదసాంనిధ్యాత్। అఙ్గ హి భవాంస్తముచ్చారయతు గంస్యతే స విశేషః ।।

(కారణాన్తరనిరాకరణభాష్యమ్)

నను చ నైతేనైవం భవితవ్యమ్। నహి శబ్దకృతేన నామార్థేన భవితవ్యమ్। అర్థకృతేన నామ శబ్దేన భవితవ్యమ్ ।।

(భాష్యమ్) తదేతదేవం దృశ్యతామ్ -- అర్థరూపమేవంజాతీయం యేనాత్ర విశేషో న గమ్యత ఇతి। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। యో హి మన్యతే -- యోసౌ విశేషవాచీ శబ్దస్తదసాంనిధ్యాదత్ర విశేషో న గమ్యతే ఇతి ఇహ తస్య విశేషో గమ్యేత -- అప్సుచరో గోషుచరో వర్షాసుజ ఇతి।।

[M.2.325]

(వ్యక్తాభిధానోదాహరమసమన్వయభాష్యమ్)

వ్యక్తాభిధానం భవతి వాక్యే -- బ్రాహ్మణస్య కమ్బలస్తిష్ఠతి ఇతి। సమాసే పునరవ్యక్తాభిధానం

బ్రాహ్మణకమ్బలస్తిష్ఠతి ఇతి, సందేహో భవతి - సమ్బుద్ధిర్వా స్యాత్, షష్ఠీసమాసో వేతి।।

(విశేషబాధకభాష్యమ్)

ఏషోప్యవిశేషః। భవతి హి కించిద్వాక్యేఽవ్యక్తమ్, తచ్చ సమాసే వ్యక్తమ్। వాక్యే తావదవ్యక్తమ్ -- అర్ధం పశోర్దేవదత్తస్య ఇతి, సందేహో భవతి -- పశుగుణస్య వా దేవదత్తస్యార్ధమ్, అథ వా యోసౌ సంజ్ఞీభూతః పశుర్నామ తస్య యదర్ధమితి। తచ్చ సమాసే వ్యక్తం భవతి -- అర్ధపశుర్దేవదత్తస్యేతి।।

(ఉపసర్జనవిశేషణరూపవిశేషోదాహరణభాష్యమ్)

ఉపసర్జనవిశేషణం భవతి వాక్యే -- ఋద్ధస్య రాజ్ఞః పురుషః ఇతి। సమాసే న భవతి -- రాజపురుషం ఇతి।।

(బాధకభాష్యమ్)

ఏషోప్యవిశేషః। సమాసేప్యుపసర్జనవిశేషణం భవతి। తద్యథా -- దేవదత్తస్య గురుకులం దేవదత్తస్య గురుపుత్రో దేవదత్తస్య దాసభార్యేతి।।

(చయోగరూపవిశేషోదాహరణసమన్వయభాష్యమ్)

చయోగో భవతి వాక్యే స్వచయోగః స్వామిచయోగశ్చేతి।। స్వచయోగః -- రాజ్ఞో గౌశ్చాశ్వశ్చ పురుషశ్చేతి। సమాసే న భవతి -- రాజ్ఞః గవాశ్వపురుషాః ఇతి।। స్వామిచయోగః దేవదత్తస్య చ యజ్ఞదత్తస్య చ విష్ణుమిత్రస్య చ గౌరితి। సమాసే న భవతి -- దేవదత్తయజ్ఞదత్తవిష్ణుమిత్రాణాం గౌరితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథైతస్మిన్నేకార్థీభావకృతే విశేషే కిం స్వాభావికం శబ్దైరర్థానామభిధానమ్, ఆహోస్విద్వాచనికమ్?।।

[M.2.326]

(సమాధానభాష్యమ్)

స్వాభావికమిత్యాహ ।। కుత ఏతత్?।। అర్థానాదేశనాత్। న హ్యర్థా ఆదిశ్యన్తే।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరర్థానాదిశన్నేవం బ్రూయాత్-నార్థా ఆదిశ్యన్తే ఇతి। యదాహ భగవాన్ - అనేకమన్యపదార్థే చార్థే ద్వన్ద్వః అపత్యే, రక్తే, నిర్వృత్తే, ఇతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతాన్యర్థాదేశనాని। స్వభావత ఏతేషాం శబ్దానామేతేష్వర్థేష్వభినివిష్టానాం నిమిత్తత్వేనాన్వాఖ్యానం క్రియతే। తద్యథా -- కూపే హస్తదక్షిణః పన్థాః, అభ్రే చన్ద్రమసం పశ్య ఇతి స్వభావతస్తస్య తత్రస్థస్య పథశ్చన్ద్రమసశ్చ నిమిత్తత్వేనాన్వాఖ్యానం క్రియతే। ఏవమిహాపి చార్థే యః స ద్వన్ద్వః, అన్యపదార్థే యః స బహువ్రీహిరితి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణమర్థా నాదిశ్యన్తే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తచ్చ లధ్వర్థమ్। లఘ్వర్థం హ్యర్థా నాదిశ్యన్తే। అవశ్యం హ్యనేనార్థానాదిశతా కేన చిచ్ఛబ్దేన అర్థనిర్దేశః కర్తవ్యః స్యాత్। తస్య చ తావత్కేన కృతః యేనాసౌ క్రియతే। అథ తస్య కేనచిత్కృతః, తస్య కేన కృతః, తస్య కేన కృత ఇత్యనవస్థా చ స్యాత్।।

అసంభవః ఖల్వప్యర్థాదేశనస్య। కో హి నామ సమర్థో ధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయనిపాతానామర్థానాదేష్టుమ్।।

[M.2.327]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న చైతన్మన్తవ్యం ప్రత్యయార్థే నిర్దిష్టే ప్రకృత్యర్థోఽనిర్దిష్ట ఇతి। భవతి హి గుణాభిధానే గుణినః సంప్రత్యయః। తద్యథా -- శుక్లః కృష్ణ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః। సామాన్యశబ్దా ఏత ఏవం స్యుః। సామాన్యశబ్దాశ్చ నాన్తరేణ ప్రకరణం విశేషం వా విశేషేష్వవతిష్ఠన్తే। యతస్తు ఖలు నియోగతో వృక్ష ఇత్యుక్తే స్వభావతః కస్మింశ్చిదేవ విశేషే వృక్షశబ్దో వర్తతే, అతో మన్యామహే -- నేమే సామాన్యశబ్దా ఇతి। న చేత్సామాన్యశబ్దాః, ప్రకృతిః ప్రకృత్యర్థే వర్తతే। ప్రత్యయః ప్రత్యథార్థే వర్తతే।।

(సమాధానాన్తరభాష్మ్)

అప్రవృత్తిః ఖల్వప్యర్థాదేశనస్య। బహవో హి శబ్దా యేషామర్థా న విజ్ఞాయన్తే--జర్భరీ తుర్ఫరీతూ ।। అన్తరేణ ఖల్వపి శబ్దప్రయోగం బహవోర్థా గమ్యన్తే--అక్షినికోచైః పాణివిహారైశ్చ।। న ఖల్వపి నిర్జ్ఞాతస్యార్థస్యాన్వాఖ్యానే కించిదపి ప్రయోజనమస్తి। యో బ్రూయాత్పురస్తాదాదిత్య ఉదేతి పశ్చాదస్తం గచ్ఛతి, మధురో గుడః, కటుకం శృఙ్గవేరమితి। కిం తేన కృతం స్యాత్।।

(1192 లాఘవదర్శకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। వావచనానర్థక్యం చ స్వభావసిద్ధత్వాత్ ।।

(భాష్యమ్) వావచనమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?। స్వభావసిద్ధత్వాత్। ఇహ ద్వౌ పక్షౌ వృత్తిపక్షశ్చావృత్తిపక్షశ్చేతి। స్వభావతశ్చైతద్భవతి-- వాక్యం చ సమాసశ్చ। తత్ర స్వాభావికే వృత్తివిషయే నిత్యే సమాసే ప్రాప్తే వావచనేన కిమన్యచ్ఛక్యమభిసంబన్ధుమన్యదతః సంజ్ఞాయాః। న చ సంజ్ఞాయా భావాభావావిష్యేతే। తస్మాన్నార్థో వావచనేన ।।

(అథ వృత్తిలక్షణభేదవర్ణనాధికరణమ్।)

(కార్యశబ్దికపక్షాక్షేపభాష్యమ్)

అథ యే వృత్తిం వర్తయన్తి, కిం త ఆహుః?।।

[M.2.328]

(సమాధానభాష్యమ్)

పరార్థాభిధానం వృత్తిరిత్యాహుః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ తేషామేవం బ్రువతాం కిం జహత్స్వార్థా వృత్తిర్భవతి, ఆహోస్విదజహత్స్వార్థా భవతి?।। కిం చాతః?। యదిజహత్స్వార్థా వృత్తిః రాజపురుషమానయేత్యుక్తే పురుషమాత్రస్యానయనం ప్రాప్నోతి, ఔపగవమానయేత్యుక్తే అపత్యమాత్ర స్యేతి।। అథాజహత్స్వార్థా వృత్తిః, ఉభయోర్విద్యమానస్వార్థయోర్ద్వయోర్ద్వివచనమితి ద్వివచనం ప్రాప్నోతి।। కా పునర్వృత్తిర్న్యాయ్యా?।।

[M.2.329]

(సమాధానభాష్యమ్)

జహత్స్వార్థా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యుక్తం పునర్జహత్స్వార్థా నామ వృత్తిః స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బాఢం యుక్తమ్। ఏవ హి దృశ్యతే లోకే--పురుషోయం పరకర్మణి ప్రవర్తమానః స్వం కర్మ జహాతి। తద్యథా--తక్షా రాజకర్మణి ప్రవర్తమానః స్వం తక్షకర్మ జహాతి। ఏవం యుక్తం యద్రాజా పురుషార్థే వర్తమానః స్వమర్థం జహ్యాద్। ఉపగుశ్చాపత్యార్థే వర్తమానః స్వమర్థం జహ్యాత్।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం రాజపురుషమానయేత్యుక్తే పురుషమాత్రస్యానయనం ప్రాప్నోతి। ఔపగవమానయేత్యుక్తేఽపత్యమాత్ర స్యేతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। జహదప్యసౌ స్వార్థం నాత్యన్తాయ జహాతి, యః పరార్థవిరోధీ స్వార్థస్తం జహాతి। తద్యథా--తక్షా రాజకర్మణి ప్రవర్తమానః స్వం తక్షకర్మ జహాతి, న తు హిక్కితహసితకణ్డూయితాని। న చాయమర్థః పరార్థవిరోధీ విశేషణం నామ। తస్మాత్తన్న హాస్యతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వాఽన్వంయాద్విశేషణం భవిష్యతి। తద్యథా--ఘృతఘటస్తైలఘట ఇతి । నిషిక్తే ఘృతే తైలే చాన్వయాద్విశేషణం

భవతి--అయం ఘృతఘటోఽయం తైలఘట ఇతి।।

[M.2.330]

(సమాధానాన్తరబాధకభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః। భవతి హి తత్ర యా చ యావతీ చార్థమాత్రా। అగ్ని హి భవానగ్నౌ నిష్టప్య ఘృతఘటం తృణకూర్చేన ప్రక్షాలయతు న గంస్యతే స విశేషః।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

యథా తర్హి మల్లికాపుటశ్చమ్పకపుట ఇతి। నిష్కీర్ణాస్వపి సుమనః సు అన్వయాద్విశేషణం భవతి--అయం మల్లికాపుటః, అయం చమ్పకపుట ఇతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా సమర్థాధికారోయం వృత్తౌ క్రియతే। సామర్థ్యం నామ భేదః, సంసర్గో వా।। అపర ఆహ--భేదసంసర్గౌ వా సామర్థ్యమితి।। కః పునర్భేదః సంసర్గో వా?। ఇహ రాజ్ఞ ఇత్యుక్తే సర్వం స్వం ప్రసక్తమ్, పురుష ఇత్యుక్తే సర్వః స్వామీ ప్రసక్తః। ఇహేదానీం రాజపురుషమానయేత్యుక్తే రాజా పురుషం నివర్తయత్యన్యేభ్యః స్వామిభ్యః, పురుషోపి రాజానమన్యేభ్యః స్వేభ్యః। ఏవమేతస్మిన్నుభయతో వ్యవచ్ఛిన్నే యది స్వార్థం జహాతి కామం జహాతు న జాతుచిత్పురుషమాత్రస్యానయనం భవిష్యతి।।

[M.2.331]

(అథాజహత్స్వార్థాఙ్గీకారభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్త్వజహత్స్వార్థా వృత్తిః ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యుక్తం పునరిదం యదజహత్స్వార్థా నామ వృత్తిః స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బాఢం యుక్తమ్। ఏవం హి దృశ్యతే లోకే భిక్షుకోయం ద్వితీయాం భిక్షాం సమాసాద్య పూర్వాం న జహాతి। సంచయాయైవ ప్రవర్తతే।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--ఉభయోర్విద్యమానస్వార్థయోర్ద్వయోర్ద్వివచనమితి ద్వివచనం ప్రాప్నోతి--ఇతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కస్యాః పునర్ద్వివచనం ప్రాప్నోతి?।।

(ఆక్షేపాశయభాష్యమ్)

ప్రథమాయాః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న ప్రథమాసమర్థో రాజా।।

(ఆక్షేపాశయాన్తరభాష్యమ్।)

షష్ఠ్యాస్తర్హి ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న షష్ఠీసమర్థః పురుషః।।

(పూర్వోక్తాశయాభ్యుపగమభాష్యమ్)

ప్రథమాయా ఏవ తర్హి ప్రాప్నోతి।।

(బాధకస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--న ప్రథమాసమర్థో రాజా--ఇతి।।

(ఆక్షేపాశయసాధకభాష్యమ్)

అభిహితః సోర్థోన్తర్భూతః ప్రాతిపదికార్థః సంపన్నః। తత్ర ప్రాతిపదికార్థే ప్రథమేతి ప్రథమాయా ఏవ ద్వివచనం

ప్రాప్నోతి।।

[M.2.332]

(1193 సమాధానవార్తికమ్ ।।4 ।।)

।। సంఘాతస్యైకార్థ్యాన్నావయవసంఖ్యాతః సుబుత్పత్తిః ।।

(భాష్యమ్) సంఘాతస్యైకత్వమర్థః। తేనావయవసంఖ్యాతః సుబుత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(1194 పక్షాన్తరవార్తికమ్ ।।5 ।।)

।। పరస్పరవ్యపేక్షాం సామర్థ్యమేకే ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

పరస్పరవ్యపేక్షాం సామర్థ్యమేక ఇచ్ఛన్తి ।। కా పునః శబ్దయోర్వ్యపేక్షా?। న బ్రూమః--శబ్దయోరితి।। కిం తర్హి?। అర్థయోః। ఇహ రాజ్ఞః పురుష ఇత్యుక్తే రాజా పురుషమపేక్షతే మమాయమితి; పురుషోపి రాజానమపేక్షతే అహమస్యేతి। తయోరభిసంబన్ధస్య షష్ఠీ వాచికా భవతి। తద్యథా--కష్టం శ్రిత ఇతి క్రియాకారకయోరభిసంబన్ధస్య ద్వితీయా వాచికా భవతి।।

[M.2.333]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యద్యేవైకార్థీభావః సామర్థ్యమ్ అథాపి వ్యపేక్షా సామర్థ్యమ్। కిం గతమేతదియతా సూత్రేణ, ఆహోస్విదన్యతరస్మిన్పక్షే భూయః సూత్రం కర్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

గతమిత్యాహ।। కథమ్?। సమోయమర్థశబ్దేన సహసమాసః। సమ్ చోపసర్గః। ఉపసర్గాశ్చ పునరేవమాత్మకాః--యత్ర కశ్చిత్ క్రియావాచీ శబ్దః ప్రయుజ్యతే తత్ర క్రియావిశేషమాహుః। న చేహ కశ్చిత్ క్రియావాచీ శబ్దః ప్రయుజ్యతే, యేన సమః సామర్థ్యం స్యాత్। తత్ర ప్రయోగాదేతద్గన్తవ్యమ్--నూనమత్ర కశ్చిత్ ప్రయోగార్హః శబ్దో న ప్రయుజ్యతే యేన సమః సామర్థ్యమ్ ఇతి। తద్యథా--ధూమం దృష్ట్వా--అగ్నిరత్ర ఇతి గమ్యతే,త్రివిష్టబ్ధకం దృష్ట్వా పరివ్రాజక ఇతి।। కః పునరసౌ ప్రయోగార్హః శబ్దో న ప్రయుజ్యతే?।। ఉచ్యతే సఙ్గతార్థం సమర్థం సంసృష్టార్థం సమర్థం సంప్రేక్షితార్థం సమర్థం సంబద్ధార్థం సమర్థమితి।। తద్యదా తావదేకార్థీభావః సామర్థ్యమ్, తదైవం విగ్రహః కరిష్యతే--సఙ్గతార్థః సమర్థః, సంసృష్టార్థః సమర్థ ఇతి। తద్యథా -- సఙ్గతం ఘృతం సఙ్గతం తైలమ్ ఇత్యుచ్యతే, ఏకీభూతమితి గమ్యతే। సంసృష్టార్థః సమర్థ ఇతి। తద్యథా -- సంసృష్టోఽగ్నిః ఇత్యుచ్యతే, ఏకీభూత ఇతి గమ్యతే।।

యదా వ్యపేక్షా సామర్థ్యమ్, తదైవం విగ్రహః కరిష్యతే--సంప్రేక్షితార్థః సమర్థః సంబద్ధార్థః సమర్థ ఇతి।। కః పునరిహ సంబధ్నాత్యర్థః?।। వ్యతిషఙ్గః ।। సంబద్ధ ఇత్యుచ్యతే యో రజ్జ్వా అయసా వా కీలేన వా వ్యతిషక్తో భవతి।। నావశ్యం బధ్నాతిర్వ్యతిషఙ్గ ఏవ వర్తతే। కిం తర్హి? అహానావపి వర్తతే। తద్యథా--సంబద్ధావిమౌ దమ్యౌ ఇత్యుచ్యతే యావన్యోన్యం న జహీతః।। అథ వా భవతి చైవంజాతీయకేషు బధ్నాతిర్వర్తతే। తద్యథాఅస్తి నో గర్గైః సంబన్ధః అస్తి నో వత్సైః సంబన్ధః

ఇతి ।।

(సామర్థ్యదూషణాధికరణమ్)

(వ్యపేక్షాదూషణాభాష్యమ్)

అథైతస్మిన్వ్యపేక్షాయాం సార్మథ్యే యోసావేకార్థీభావకృతో విశేషః స వక్తవ్యః ।।

[M.2.334]

(1195 దూషణదర్శకవార్తికమ్ ।। 6 ।।

।। తత్ర నానాకారకాన్నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశప్రతిషేధః ।।

(భాష్యమ్) తత్రైతస్మిన్ వ్యపేక్షాయాం సార్మథ్యే సతి నానాకారకాన్నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశాః ప్రాప్నువన్తి తేషాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।।

నిఘాత--అయం దణ్డో హరానేన। అస్తి దణ్డస్య హరతేశ్చ వ్యపేక్షేతి కృత్వా నిఘాతః ప్రాప్నోతి ।।

యుష్మదస్మదాదేశాః--ఓదనం పచ తవ భవిష్యతి। ఓదనం పచ మమ భవిష్యతి। అస్త్యోదనస్య యుష్మదస్మదోశ్చ

వ్యపేక్షేతి కృత్వా వాన్నావాదయః ప్రాప్నువన్తి।।

తేషాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।।

[M.2.335]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే--నానాకారకాదితి, యదా తేనైవాసజ్య హ్రియతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నాపి బ్రూమః--అన్యేనాసజ్య ప్రియత ఇతి।। కిం తర్హి?। శబ్దప్రమాణకా వయమ్। యచ్ఛబ్ద ఆహ, తదస్మాకం ప్రమాణమ్। శబ్దశ్చేహ సత్తామాహ--అయం దణ్డః అస్తీతి గమ్యతే। స దణ్డః కర్తా భూత్వాన్యేన శబ్దేనాభిసంబధ్యమానః కరణం సంపద్యతే। తద్యథా--కశ్చిత్కంచిత్పృచ్ఛతి--క్వ దేవదత్తః ఇతి। స తస్మాయాచ ష్టే--అసౌ వృక్షే ఇతి కతరస్మిన్ ఠయస్తిష్ఠతి ఇతి స వృక్షోధికరణం భూత్వాఽన్యేన శబ్దేనాభిసంబధ్యమానః కర్తా సంపద్యతే।।

(1196 దూషణాన్తరవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

।। ప్రచయే సమాసప్రతిషేధః ।।

(భాష్యమ్) ప్రచయే సమాసప్రతిషేధో వక్తవ్యః। రాజ్ఞో గౌశ్చాఽశ్వశ్చ పురుషశ్చ రాజగవాశ్వపురుషా ఇతి।।

(1197 ద్వితీయదూషణబాధకవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

।। సమర్థతరాణాం వా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమర్థతరాణాం వా పదానాం సమాసో భవిష్యతి।। కాని పునః సమర్థతరాణి?। యాని ద్వన్ద్వభావీని।। కుత ఏతత్?। ఏషాం హ్యాశుతరా వృత్తిః ప్రాప్నోతి। తద్యథా--సమర్థతరోయం మాణవకోఽధ్యయనాయ ఇత్యుచ్యతే ఆశుతరగ్రన్థః ఇతి గమ్యతే।।

(వ్యాఖ్యాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ--సమర్థతరాణాం వా పదానాం సమాసో భవిష్యతి।। కాని పునః సమర్థతరాణి?। యాని ద్వన్ద్వభావీని। కుత ఏతత్?। సమానవిభక్తీన్యేతాని, అన్యవిభక్తీ రాజా। భవతి విశేషః స్వస్మిన్ భ్రాతరి పితృవ్యపుత్రే చ।।

[M.2.336]

(1198 ద్వితీయదూషణబాధకవార్తికాన్తరమ్ ।। 9 ।।)

।। సముదాయసార్మథ్యాద్వా సిద్ధమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సముదాయసార్మథ్యాద్వా పునః సిద్ధమేతత్। సముదాయేన రాజ్ఞః సామర్థ్యం భవతి, నావయవేన।।

(వ్యాఖ్యాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ--

(వ్యాఖ్యాన్తరాయ న్యాసాన్తరమ్)

। సమర్థతరాణాం వా సముదాయసార్మథ్యాత్ । ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమర్థతరాణాం వా పదానాం సమాసో భవిష్యతి ।। కుత ఏతత్?। సముదాయసార్మథ్యాదేవ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్మిన్పక్షే వా ఇత్యేతదసమర్థితం భవతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏతచ్చ సమర్థితమ్ ।। కథమ్?। నైవ వా పునరత్ర రాజ్ఞోశ్వపురుషావపేక్షమాణస్య గవా సహ సమాసో భవతి ।। కథం తర్హి గోః రాజానమపేక్షమాణస్యాశ్వపురుషాభ్యాం సహ సమాసో భవతి?।। ప్రధానమత్ర తదా గౌర్భవతి। భవతి చ ప్రధానస్య సాపేక్షస్యాపి సమాసః।।

(వాక్యలక్షమాధికరణమ్)

(1199 వాక్యలక్షణావార్తిక్మ్ ।। 10 ।।)

।। ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాకమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఆఖ్యాతం సావ్యయం సకారకం సకారకవింశేషణం వాక్యసంజ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

సావ్యయమ్--ఉచ్చైః పఠతి నీచైః పఠతీతి।।

సకారకమ్--ఓదనం పచతి।।

సకారకవిశేషణమ్--ఓదనం మృదు విశదం పచతి ।।

(1200 వాక్యలక్షణవార్తికమ్ ।। 11 ।।)

।। సక్రియావిశేషణం చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సక్రియావిశేషణం చేతి వక్తవ్యమ్। సుష్ఠు పచతి దుష్ఠు పచతీతి।।

[M.2.337]

(వాక్యలక్షణన్యాసాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ--ఆఖ్యాతం సవిశేషణమ్ ఇత్యేవ। సర్వామి హ్యేతాని విశేషణాని ।।

(1201 వాక్యలక్షణాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 12 ।।)

।। ఏకతిఙ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఏకతిఙ్ వాక్యసంజ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్। బ్రూహి బ్రూహి ।।

[M.2.338]

(1202 వాక్యలక్షణప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 13 ।।)

।। సమానవాక్యే నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశాః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమానవాక్య ఇతి ప్రకృత్య నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశా వక్తవ్యాః।। కిం ప్రయోజనమ్ ?। నానావాక్యేషు మా భూవన్నిఘాతాదయ ఇతి। అయం దణ్డో హరానేన। ఓదనం పచ తవ భవిష్యతి। ఓదనం పచ మమ భవిష్యతి।।

(1203 దూషణవార్త్తికమ్ ।। 14 ।।)

।। యోగే ప్రతిషేధశ్చాదిభిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

చాదిభిర్యోగే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। గ్రామస్తవ చ స్వం మమ చ స్వమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే। యథాన్యాస ఏవ చాదిభిర్యోగే ప్రతిషేధ ఉచ్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇదమద్యాపూర్వం క్రియతే వాక్యసంజ్ఞా సమానవాక్యాధికారశ్చ। తద్ ద్వేష్యం విజానీయాత్ సర్వమేతద్వికల్పత ఇతి। తదాచార్యః సుహృద్ భూత్వాన్వాచష్టే చాదిభిర్యోగే యథాన్యాసమేవ భవతీతి। సా చావశ్యం వాక్యసంజ్ఞా వక్తవ్యా సమానవాక్యాధికారశ్చ వక్తవ్యః ।।

(1204 నియమఫలవార్త్తికమ్ ।। 15 ।।)

।। సమర్థనిఘాతే హి సమానాధికరణయుక్తయుక్తేషూపసంఖ్యానమసమర్థత్వాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమర్థనిఘాతే హి సతి సమానాధికరణయుక్తయుక్తేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యం స్యాత్।। సమానాధికరణపటవే తే దాస్యామి, మృదవే తే దాస్యామి।। సమానాధికరణ।। యుక్తయుక్తే--

నద్యాస్తిష్ఠతి కూలే, వృక్షస్య లమ్బతే శాఖాయమ్, శాలీనాం తే ఓదనం దదామి, శాలీనాం మే ఓదనం దదాసి।। కిం పునః కారణం న సిద్ధ్యతి?। అసమర్థత్వాత్।।

(అథ రాజగవీక్షీరే సమాసనిర్ణయాధికరణమ్)

(1205 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 16 ।।)

।। రాజగవీక్షీరే ద్విసమాసప్రసఙ్గో ద్విషష్ఠీభావాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

రాజగవీక్షీరే ద్విసమాసప్రసఙ్గః।। కిం కారణమ్?। ద్విషష్ఠీభావాత్। ద్వే హ్యత్ర షష్ఠ్యౌ రాజ్ఞః గోః క్షీరమితి।।

[M.2.339]

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

కిముచ్యతే--ద్విసమాసప్రసఙ్గ ఇతి। యదా సుప్సుపేతి వర్తతే న తదా ద్విసమాసప్రసఙ్గ ఇతి ?।।

(ఆక్షేపాశయభాష్యమ్)

నైవం విజ్ఞాయతే--ద్వయోః సుబన్తయోః సమాసప్రసఙ్గో ద్విసమాసప్రసఙ్గ ఇతి।। కథం తర్హి?। ద్విప్రకారస్య సమాసస్య ప్రసఙ్గో ద్విసమాసప్రసఙ్గ ఇతి।। రాజగోక్షీరమ్ ఇత్యపి ప్రాప్నోతి।।

(తృతీయాక్షేపభాష్యమ్)

న చైవం భవితవ్యమ్?।।

(తృతీయాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

భవితవ్యం చ యదైతద్వాక్యం భవతి--గౌః క్షీరం గోక్షీరమ్; రాజ్ఞో గోక్షీరం రాజగోక్షీరమితి। యదా త్వేతద్వాక్యం భవతి--రాజ్ఞో గోః క్షీరమితి, తదా న భవితవ్యమ్, తదా చ ప్రాప్నోతి।। తదా కస్మాన్న భవతి?।।

(1206 సమాధానవార్తికమ్ ।। 17 ।।)

।। సిద్ధం తు రాజవిశిష్టాయా గోః క్షీరేణ సార్మథ్యాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। రాజవిశిష్టాయా గోః క్షీరేణ సహ సమాసో భవతి, న కేవలాయాః।। కిం వక్తవ్యమేతత్?। నహి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?। యద్యైవాయం గవి యతతే, న చ క్షీరమాత్రేణ సంతోషం కరోతి। ఏవం రాజన్యపి యతతే రాజ్ఞో యా గౌస్తస్యా యత్ క్షీరమితి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

నైవ వా పునరత్ర గో రాజానమపేక్షమాణాయాః క్షీరేణ సహ సమాసః ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?। అసర్మథ్యాత్।। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం తర్హి గోః క్షీరమపేక్షమాణాయా రాజ్ఞా సహ సమాసో భవతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్రధానమత్ర తదా గౌర్భవతి। భవతి చ ప్రధానస్య సాపేక్షస్యాపి సమాసః ।।

(పదవిధిగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం పదవిధౌ సమర్థాధికారః క్రియతే?।।

[M.2.340]

(1207 సమాధానవార్తికమ్ ।। 18 ।।)

।। పదవిధౌ సమర్థవచనం వర్ణాశ్రయే శాస్త్ర ఆనన్తర్యవిజ్ఞానాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

పదవిధౌ సమర్థాధికారః క్రియతే। వర్ణాశ్రయే శాస్త్రే ఆనన్తర్యమాత్రే కార్యం యథా విజ్ఞాయేతేతి। తిష్ఠతు దధ్యశాన త్వం శాకేన తిష్ఠతు కుమారీ చ్ఛత్రం హర దేవదత్తేతి।।

(నిర్దేశానర్థక్యపరిహారాధికరణమ్)

(1208 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 19 ।।)

।। సమర్థాధికారస్య విధేయసామానాధికరణ్యాన్నిర్దేశానర్థక్యమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమర్థాధికారోయం విధేయేన సమానాధికరణః। కిం చ విధేయమ్?। సమాసః।। యావద్ బ్రూయాత్--సమర్థః సమాసః ఇతి, తావత్--సమర్థః పదవిధిః ఇతి। న చ రాజపురుష

ఇత్యేతస్యామవస్థాయాం సమర్థాధికారేణ కించిదపి శక్యం ప్రవర్తయితుం నివర్తయితుం వా। సమర్థాధికారస్య విధేయసామానాధికరణ్యాద్ నిర్దేశోనర్థకః ।।

(1209 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 20 ।।)

।। సిద్ధం తు సమర్థానామితి వచనాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। సమర్థానాం పదానాం విధిర్భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి ద్వ్యేకయోర్న ప్రాప్నోతి।।

(1210 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 21 ।।)

।। ఏకశేషనిర్దేశాద్వా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా ఏకశేషనిర్దేశోయమ్। సమర్థస్య చ సమర్థయోశ్చ సమర్థానాం చ సమర్థానామితి।।

[M.2.341]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి షట్ప్రభృతీనామేవ ప్రాప్నోతి। షట్ప్రభృతిషు హ్యేకశేషః పరిసమాప్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి ద్వ్యేకయోరపి భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి విభక్తీనాం న ప్రాప్నోతి--సమర్థాత్సమర్థే పదాత్పద ఇతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సమర్థపదయోరయం విధిశబ్దేన సర్వవిభక్త్యన్తః సమాసః--సమర్థస్య విధిః సమర్థవిధిః, సమర్థయోర్విధిః సమర్థవిధిః, సమర్థానాం విధిః సమర్థవిధిః, సమర్థాద్విధిః సమర్థవిధిః, సమర్థే విధిః సమర్థవిధిః। పదస్య విధిః పదవిధిః, పదయోర్విధిః పదవిధిః, పదానాం విధిః పదవిధిః, పదాద్విధిః పదవిధిః, పదే విధిః పదవిధిః। సమర్థవిధిశ్చ సమర్థవిధిశ్చ సమర్థవిధిశ్చ సమర్థవిధిశ్చ సమర్థవిధిశ్చ సమర్థవిధయః। పదవిధిశ్చ పదవిధిశ్చ

పదవిధిశ్చ పదవిధిశ్చ పదవిధిశ్చ పదవిధయః। సామర్థవిధయశ్చ పదవిధయశ్చ సమర్థః పదవిధిః। పూర్వః సమాస ఉత్తరపదలోపీ। యాదృచ్ఛికీ విభక్తిశ్చ।।

(సామానాధికరణ్యోపపాదనాధికరణమ్)

(1211 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 22 ।।)

।। సమానాధికరణేషూపసంఖ్యానమసమర్థత్వాత్ ద్రవ్యం పదార్థ ఇతి చేత్ ।।

(భాష్యమ్) సమానాధికరణేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వీరః పురుషో వీరపురుషః।। కిం పునః కారణం న సిద్ధ్యతి?। అసమర్థత్వాత్।। కథమసామర్థ్యమ్?। ద్రవ్యం పదార్థ ఇతి చేత్। యది ద్రవ్యం పదార్థః, న భవతి తదా సామర్థ్యమ్। భేదాభావాత్। అథ హి గుణః పదార్థః, భవతి తదా సామర్థ్యమ్। అన్యో హి వీరత్వం గుణః, అన్యో హి పురుషత్వమ్।।

[M.2.342]

(అన్యత్వస్య సమార్థ్యహేతుత్వబాధకభాష్యమ్)

న అన్యత్వమస్తి ఇతీయతా సామర్థ్యం భవతి। అన్యో హి దేవదత్తో గోభ్యశ్చాశ్వేభ్యశ్చ। న చ తస్యైతావతా సామర్థ్యం భవతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కో వా విశేషః యద్ గుణే పదార్థే సామర్థ్యం స్యాత్। ద్రవ్యే చ న స్యాద్?।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

ఏష విశేషః। ఏకం తయోరధికరణమ్। అన్యశ్చ వీరత్వం గుణః, అన్యః పురుషత్వమ్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ద్రవ్యపదార్థికస్యాపి తర్హి గుణభేదాత్సార్మథ్యం భవిష్యతి ప్ర్ప

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

అశక్యో ద్రవ్యపదార్థికేన ద్రవ్యస్య గుణకృత ఉపకారః ప్రతిజ్ఞాతుమ్ ।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నను చాభ్యన్తరోసౌ భవతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

యద్యప్యభ్యన్తరః, న తు గమ్యతే। నహి గుడ ఇత్యుక్తే మధురత్వం గమ్యతే, శృఙ్గవేరమితి వా కటుకత్వమ్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

గుణపదార్థికేనాపి తర్హి అశక్యో గుణస్య ద్రవ్యకృత ఉపకారః ప్రతిజ్ఞాతుమ్।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

అథ గుణపదార్థికః ప్రతిజానీతే।।

(ప్రతిబన్దీభాష్యమ్)

ద్రవ్యపదార్థికోపి కస్మాన్న ప్రతిజానీతే?।।

(ప్రతిబన్దీబాధకభాష్యమ్)

ఏవమనయోః సామర్థ్యం స్యాద్వా న వా।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

క్వ చ తావదిదం స్యాత్--సమానాధికరణేనేతి?।।

(ప్రత్యాక్షేపబాధకభాష్యమ్)

యత్ర సర్వం సమానమ్--ఇన్ద్రః శక్రః పురుహూతః పురందరః కన్దుః కోష్ఠః కుసూలః ఇతి।

[M.2.343]

(ప్రత్యాక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నైవంజాతీయకానాం సమాసేన భవితవ్యం ప్రత్యయేన వోత్పత్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్?। అర్థగత్యర్థః శబ్దప్రయోగః। అర్థం సంప్రత్యాయయిష్యామీతి శబ్దః ప్రయుజ్యతే। తత్రైకేనోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య ద్వితీయస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్?

ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--భృత్యభరణీయ ఇతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతౌ సమానార్థౌ। ఏకోత్ర శక్యార్థే కృత్యః, అపరోర్హే। శక్యో భర్తుం భృత్యః। అర్హతి భృతిం (భరణీయః। భృత్యో భరణీయో భృత్య) భరణీయ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి యత్ర కించిత్సమానం కశ్చిచ్చ విశేషః తత్ర భవితవ్యమ్। ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి--దర్శనీయాయా మాతా దర్శనీయా మాతేతి। అత్రాపి కించిత్సమానం కశ్చిచ్చ విశేషః। కిం పునస్తత్?। సద్భావాన్యభావౌ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న క్వచిత్సద్భావాన్యభావౌ న స్తః, ఉచ్యతే చేదం సమానాధికరణేనేతి, తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే--యత్ర సాధీయః సామానాధికరణ్యమ్।। క్వ చ సాధీయః సామానాధికరణ్యమ్?। యత్ర సర్వం సమానం సద్భావాన్యభావౌ ద్రవ్యం చ।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా సమానాధికరణేనేతి తత్సమానమాశ్రీయతే యత్సమానం భవతి, న భవతి చ। న చైతత్సమానం క్వచిదపి న భవతి।।

[M.2.344]

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా యావద్ బ్రూయాత్--సమానద్రవ్యేణేతి, తావత్--సమానాధికరణేనేతి। ద్రవ్యం హి లోకే అధికరణమ్ ఇత్యుపచర్యతే। తద్యథా--ఏకస్మిన్ద్రవ్యే వ్యుదితమ్। ఏకస్మిన్నధికరణే వ్యుదితమ్। తథా వ్యాకరణే విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచి అద్రవ్యవాచీతి గమ్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపీదమవశ్యం వక్తవ్యమ్--సమానాధికరణమసమర్థవద్భవతి ఇతి।। కిం ప్రయోజనమ్?। సర్పిఃకాలకం

యజుః పీతకమ్ ఇత్యేవమర్థమ్।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యది సమానాధికరణమసమర్థవద్భవతి ఇత్యుచ్యతే సర్పిష్షీయతే యజుష్క్రియత ఇత్యత్ర షత్వం న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యాక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అధాత్వభిహితమిత్యేవం తత్।।

(ఉపసంహారభాష్యమ్)

ఏవం చ కృత్వా సమానాధికరణేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వీరః పురుషో వీరపురుష ఇతి। కిం కారణమ్?। అసమర్థత్వాత్?।

(1212 సమాధానవార్తికమ్ ।। 23 ।।)

।। న వా వచనప్రామాణ్యాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

న వా కర్తవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్? । వచనప్రామాణ్యాత్ । వచనప్రామాణ్యాదత్ర సమాసో భవిష్యతి ।। కిం వచనప్రామాణ్యమ్? । సమానమధ్యమధ్యమవీరాశ్చ ఇతి ।।

(1213 ఆక్షేపసమాధానాతిదేశవార్తికమ్ ।। 24 ।।)

।। లుప్తాఖ్యాతేషు చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

లుప్తాఖ్యాతేషు చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । నిష్కౌశామ్బిః నిర్వారాణసిః ।।

లుప్తాఖ్యాతేషు చ ।

కిమ్? । వచనప్రామాణ్యాదిత్యేవ ।। కిం వచనప్రామాణ్యమ్? । కుగతిప్రాదయః ఇతి ।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

అస్త్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్ ।। కిమ్ ? । సురాజా అతిరాజేతి ।।

[M.2.345]

(సమాధానాశయభాష్యమ్)

న బ్రూమో వృత్తిసూత్రవచనప్రామాణ్యాదితి । కిం తర్హి? । వార్త్తికవచనప్రామాణ్యాదితి ।। సిద్ధం తు క్త్వాఽవ్యతిదుర్గతివచనాత్ ।। ప్రాదయః క్తార్థే । ఇతి ।।

(1214 సమాధానాన్తరవార్తికమ్ ।। 25 ।।)

।। తదర్థగతేర్వా ।।

(భాష్యమ్) తదర్థగతేర్వా పునః సిద్ధమేతత్ ।। కిమిదం తదర్థగతేరితి? । తస్యార్థస్తదర్థః తదర్థస్య గతిస్తదర్థగతిస్తదర్థగతేరితి । యస్యార్థస్య కౌశామ్బ్యా సామర్థ్యం స నిసోచ్యతే ।। అథ వా సోర్థస్తదర్థః తదర్థస్య గతిస్తదర్థగతిస్తదర్థగతేరితి । యోర్థః కౌశామ్బ్యా సమర్థః స నిసోచ్యతే ।।

(అథ సమాసయోగ్యపదసంఖ్యానిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యత్ర బహూనాం సమాసప్రసఙ్గః కిం తత్ర ద్వయోర్ద్వయోః సమాసో భవతి, ఆహోస్విదవిశేషేణ? ।।

(విశేషజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః?।।

(1215 ప్రథమపక్షే దూషణవార్త్తికమ్ ।। 26 ।।)

।। సమాసో ద్వయోర్ద్వయోశ్చేద్ ద్వన్ద్వేనేకగ్రహణమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమాసో ద్వయోర్ద్వయోశ్చేద్ ద్వన్ద్వేనేకగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। చార్థే ద్వన్ద్వేనేకమితి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథాస్యాత్--ప్లక్షన్యగ్రోధఖదిరపలాశా ఇతి।।

[M.2.346]

(దూషణబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। అత్రాపి ద్వయోర్ద్వయోః సమాసో భవిష్యతి।।

(1216 దూషణసాధకవార్త్తికమ్ ।। 27 ।।)

।। ద్వయోర్ద్వయోః సమాస ఇతి చేన్న బహుషు ద్విత్వాభావాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ద్వయోర్ద్వయోః సమాస ఇతి చేత్। తన్న। కిం కారణమ్?। బహుషు ద్విత్వాభావాత్। న బహుషు ద్విత్వమస్తి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నావశ్యమేవం విగ్రహః కర్త్తవ్యః--ప్లక్షశ్చ న్యగ్రోధశ్చ ఖదిరశ్చ పలాశశ్చేతి।। కిం తర్హి?। ఏవం విగ్రహః కరిష్యతే--ప్లక్షశ్చ న్యగ్రోధశ్చ ప్లక్షన్యగ్రోధౌ, ఖదిరశ్చ పలాశశ్చ ఖదిరపలాశౌ, ప్లక్షన్యగ్రోధౌ చ ఖదిరపలాశౌ చ ప్లక్షన్యగ్రోధఖదిరపలాశా ఇతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

హోతృపోతృనేష్టోద్గాతారః తర్హి న సిద్ధ్యన్తి। హోతాపోతానేష్టోద్గాతార ఇతి ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

న చైతదేవం భవితవ్యమ్?।।

(ప్రత్యాక్షేపబాధకభాష్యమ్)

భవితవ్యం చ, యద్రైవం విగ్రహః క్రియతే-- హోతా చ పోతా చ హోతాపోతారౌ, నేష్టా చోద్గాతా చ నేష్టోద్గాతారౌ, హోతాపోతారౌ చ నేష్టోద్గాతారౌ చ హోతాపోతానేష్టోద్గాతార ఇతి। హోతృపోతృనేష్టోద్గాతారస్తు న సిద్ధ్యన్తి॥

(1217 దూషణాన్తరవార్తికమ్ ॥ 28 ॥)

॥ సమాసాన్తప్రతిషేధశ్చ ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమాసాన్తస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వాక్త్వక్స్రుగ్దృషదమితి। వాక్త్వచస్రుగ్దృషదమితి ప్రాప్నోతి॥

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। అత్రాపి పరేణ సహ సమాసో భవిష్యతి। స్రుక్చ దృషచ్చ స్రుగ్దృషదం త్వక్ చ స్రుగ్దృషదం చ త్వక్స్రుగ్దృషదమ్। వాక్ చ త్వక్స్రుగ్దృషదం చ వాక్త్వక్స్రుగ్దృషదమితి॥

(ప్రథమాక్షేపదార్ఢ్యభాష్యమ్)

హోతృపోతృనేష్టోద్గాతార ఏవ తర్హి న సిద్ధ్యతి॥

[M.2.347]

(ఆక్షేపాన్తరభాష్యమ్)

ఇహ చ--

సుసూక్ష్మజటకేశేన సునతాజినవాససా।

సమన్తశితిరన్ధ్రేణ ద్వయోర్వృత్తౌ న సిద్ధ్యతి॥

(ద్వితీయపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ॥

(1218 ఆక్షేపవార్తికమ్ ॥ 29 ॥)

॥ అవిశేషేణ బహువ్రీహావనేకపదప్రసఙ్గః (తత్ర స్వరసమాసాన్తపుంవద్భావేషు దోషః)॥।

(భాష్యమ్) యద్యవిశేషేణ బహువ్రీహావనేకపదప్రసఙ్గః॥ తత్ర కో దోషః?। తత్ర స్వరసమాసాన్తపుంవద్భావేషు దోషః। తత్ర స్వరసమాసాన్తపుంవద్భావేషు దోషో భవతి। స్వర-- పూర్వశాలాప్రియః అపరశాలాప్రియః। స్వర॥ సమాసాన్త--పఞ్చగవప్రియః పఞ్చనావప్రియః। సమాసాన్త॥ పుంవద్భావ--ఖాదిరేతరశమ్యమ్ ॥

(1219 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 30 ।)

।। న వావయవతత్పురుషత్వాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్। అవయవతత్పురుషత్వాత్। అవయవోఽత్ర తత్పురుషసంజ్ఞః, తదాశ్రయౌ

సమాసాన్తపుంవద్భావౌ భవిష్యతః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స్వరః కథమ్?।।

[M.2.348]

(1220 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 31 ।।)

।। తస్యాన్తోదాత్తత్వం విప్రతిషేధాత్।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అన్తోదాత్తత్వం క్రియతాం పూర్వపదప్రకృతిస్వర ఇతి। అన్తోదాత్తత్వం భవతి విప్రతిషేధేన।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః। విప్రతిషేధే పరమ్ ఇత్యుచ్యతే। పూర్వం చాన్తోదాత్తత్వమ్, పరం పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమ్।।

(సమాధానాభిప్రాయభాష్యమ్)

న పరవిప్రతిషేధం బ్రూమః।। కిం తర్హి?।। అన్తరఙ్గవిప్రతిషేధమ్।।

(1221 సమాధానహేత్వన్తరవార్త్తికమ్ ।। 32 ।।)

।। నిమిత్తిస్వరబలీయస్త్వాద్వా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా నిమిత్తస్వరాన్నిమిత్తిస్వరో బలీయానితి వక్తవ్యమ్।। కిం పునర్నిమిత్తమ్, కో వా నిమిత్తీ?। బహువ్రీహిర్నిమిత్తమ్, తత్పురుషో నిమిత్తీ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్--నిమిత్తస్వరాన్నిమిత్తిస్వరో బలీయానితి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।

(1222 సమాధానసాధకవార్తికమ్ ।। 33 ।।)

।। ఏకశితిపాత్స్వరవచనం తు జ్ఞాపకం నిమిత్తిస్వరబలీయస్త్వస్య ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

యదయం యుక్తారోహ్యాదిష్వేకశితిపాచ్ఛబ్దం పఠతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో నిమిత్తస్వరాన్నిమిత్తిస్వరో బలీయానితి।।

(జ్ఞాపకత్వనిరాసభాష్యమ్)

కః పునరర్హతి యుక్తారోహ్యాదిష్వేకశితిపాచ్ఛబ్దం పఠితుమ్। ఏవం కిల నామ పఠ్యతే--ఏకః శితిః ఏకశితిః, ఏకశితిః పాదో యస్యేతి। తచ్చ న। ఏవం విగ్రహః కరిష్యతే--ఏకః శితిరేషు త ఇమే ఏకశితయః, ఏకశితయః పాదా యస్యేతి ఏకశితిపాదితి।। అథాప్యేవం విగ్రహః క్రియతే--ఏకః శితిరేకశితిః, ఏకశితిః పాదో యస్యేతి, ఏవమపి నార్థః పాఠేన। ఇగన్తే ద్విగౌ ఇత్యేష స్వరోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి।।

[M.2.349]

(ఆక్షేపాన్తరభాష్యమ్)

అస్య తర్హి బహువ్రీహ్యవయవస్య తత్పురుషసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి--

సుసూక్ష్మజటకేశేన సునతాజినవాససా।

సమన్తశితిరన్ధ్రేణేతి।

తత్ర కో దోషః? ।। తస్యాన్తోదాత్తత్వం విప్రతిషేధాత్ । ఇత్యన్తోదాత్తత్వం స్యాద్విప్రతిషేధేన।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। నేదం బహువ్రీహ్యవయవస్య తత్పురుషస్య లక్షణమారభ్యతే।। కిం తర్హి? యస్య బహువ్రీహ్యవయవస్య తత్పురుషస్య తల్లక్షణమస్తి తస్యాన్తోదాత్తత్వం భవిష్యతి విప్రతిషేధేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చాస్యాప్యస్తి।। కిమ్?। విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ ఇతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బహులవచనాన్న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపాన్తరభాష్యమ్)

అస్య తర్హి బహువ్రీహ్యవయవస్య తత్పురుషసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి--అధికషష్టివర్ష ఇతి।। తత్ర కో దోషః?।। తస్యాన్తోదాత్తత్వం విప్రతిషేధాత్। ఇత్యన్తోదాత్తత్వం స్యాద్విప్రతిషేధేన ।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఇగన్తే ద్విగౌ ఇత్యేష స్వరో బాధకో భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపాన్తరభాష్యమ్)

యస్తర్హి నేగన్తః--అధికశతవర్ష ఇతి।।

(ప్రాగుక్తాక్షేపస్యాపి సమఞ్జసత్వభాష్యమ్)

ఇహ చాప్యధికషష్టివర్ష ఇతి సమాసాన్తః ప్రాప్నోతి డచః ప్రకరణే సంఖ్యాయాస్తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానం నిస్త్రింశాద్యర్థమ్ ఇతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। అవ్యయాదేరిత్యేవం తత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణమ్--అవ్యయాదేరిత్యేవం తత్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ మా భూద్--గోత్రింశద్, గోచత్వారింశదితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

బహువ్రీహిసంజ్ఞా తర్హి ప్రాప్నోతి సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాః సంఖ్యేయే ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న సంఖ్యాం సంఖ్యేయే వర్తయిష్యామః।। కథమ్?। ఏవం విగ్రహః కరిష్యతే--అధికా షష్టిర్వర్షాణామస్యేతి।।

[M.2.350]

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

యథా తర్హి స యోగః ప్రత్యాఖ్యాయతే తథా పూర్వేణ ప్రాప్నోతి।। కథం చ స యోగః ప్రత్యాఖ్యాయతే? । అశిష్యః సంఖ్యోత్తరపదః సంఖ్యేయార్థాభిధాయిత్వాత్ । ఇతి।। ప్రత్యాఖ్యాతే తస్మిన్యోగే సంఖ్యాం సంఖ్యేయే వర్తయిష్యామః। తత్రైవం విగ్రహః కరిష్యతే--అధికా షష్టిర్వర్షాణ్యస్యేతి। సర్వథా వయమధికషష్టవర్షాన్న ముచ్యామహే।। కథమ్?। యావతా స యోగః ప్రత్యాఖ్యాయతే। అయం చ విగ్రహోస్తి--అధికా షష్టిర్వర్షాణామస్యేతి।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

యత్తు తదుక్తమ్--అధికషష్టివర్షో న సిద్ధ్యతీతి, స సిద్ధో భవతి।। కథమ్?। యావతా స యోగః ప్రత్యాఖ్యాయతే। అయం చ విగ్రహోస్తి--అధికా షష్టిర్వర్షాణ్యస్యేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అధికశతవర్షస్తు న సిద్ధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్తవ్యోత్ర యత్నః।। సమర్థః పదవిధిః ।।1 ।।

ఇతి శ్రీమహాభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-2-1-2- సూబామన్త్రితే పరాఙ్గవత్స్వరే (351)

(222 అతిదేశసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ ।1। సూత్రమ్)

(సుబ్గ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సుబితి కిమర్థమ్ ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కరోష్యటన్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। అసార్మథ్యాదత్ర న భవిష్యతి।। కథమసామర్థ్యమ్?। సమానాధికరణమసమర్థవద్భవతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పీడ్యే పీడ్యమానేతి।।

(పూర్వోక్తసమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్--కరోష్యటన్।।

(ఆక్షేపబాధకస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--అసార్మథ్యాదత్ర న భవిష్యతీతి। కథమసామర్థ్యమ్?। సమానాధికరణమసమర్థవద్భవతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। అధాత్వభిహితమిత్యేవం తత్।।

(పరాఙ్గవద్భావవిషయనిర్ణయాధికరణమ్)

(1223 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ఆమన్త్రితస్య పరాఙ్గవద్భావే షష్ఠ్యామన్త్రితకారకవచనమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఆమన్త్రితస్య పరాఙ్గద్భావే షష్ఠ్యన్తమామన్త్రితకారకం పరాఙ్గవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। షష్ఠ్యన్తం తావత్--మద్రాణాం రాజన్, మగధానాం రాజన్।। ఆమన్త్రితకారకమ్--కుణ్డేనాటన్।।

(ఆమన్త్రితకారకోదాహరణబాధకభాష్యమ్)

నాస్త్యత్ర విశేషః సతి చ పరాఙ్గవద్భావేఽసతి వా ।।

(ఉదాహరణాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పరశునా వృశ్చన్।।

(1224 ఆక్షేపస్య ప్రకారాన్తరవార్తికమ్।। 2 ।।)

।। తన్నిమిత్తగ్రహణం వా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా తన్నిమిత్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఆమన్త్రితనిమిత్తం పరస్యాఙ్గవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। మద్రాణాం రాజన్।।

(అనన్యథాసాధకత్వభాష్యమ్)

తచ్చావశ్యమన్యతరద్వక్తవ్యమ్।।

(1225 అన్యథాసిద్ధివారకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। అవచనే హి సుబన్తమాత్రప్రసఙ్గః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అనుచ్యమానే త్వేతస్మిన్సుబన్తమాత్రస్య పరాఙ్గవద్భావః ప్రసజ్యేత। అస్యాపి ప్రసజ్యేత। క్షత్రేణాగ్నే స్వాయుః సంరభస్వ జిత్రేణాగ్నే మిత్రధేయే యతస్వ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరత్ర జ్యాయః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తన్నిమిత్తగ్రహణమేవ జ్యాయః। ఇదమపి సిద్ధం భవతి--గోషు స్వామిన్ పశుషు స్వామిన్। ఏతద్ధి నైవ షష్ఠ్యన్తమ్, నాప్యామన్త్రితకారకమ్।।

(1226 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। సుబన్తస్య పరాఙ్గవద్భావే సమానాధికరణస్యోపసంఖ్యానమననన్తరత్వాత్స్వరేఽవధారణాచ్చ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సుబన్తస్య పరాఙ్గవద్భావే సమానాధికరణస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తీక్ష్ణయా సూచ్యా సీవ్యన్ తీక్ష్ణేన పరశునా వృశ్చన్।। కిం పునః కారణం న సిద్ధ్యతి?। అననన్తరత్వాత్।।

నను చ పరస్య పరాఙ్గవద్భావే కృతే పూర్వస్యాపి భవిష్యతి।।

స్వరేవధారణాచ్చ ।। స్వరేఽవధారణాచ్చ న సిద్ధ్యతి। స్వరేఽవధారణం క్రియతే, నానన్తర్యే।।

(1227 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। పరమపి చ్ఛన్దసి ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

పరమపి చ్ఛన్దసి పూర్వస్యాఙ్గవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఆ తే పితర్మరుతాం సుమ్నమేతు। ప్రతి త్వా దుహితర్దివః। వృణీష్వ దుహితర్దివః।।

(1228 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। అవ్యయప్రతిషేధశ్చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అవ్యయానాం చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఉచ్చైరధీయాన।।

(1229 పర్యుదాసవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

।। అనవ్యయీభావస్య ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అవ్యయీభావస్య నేతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ ఉపాగ్న్యధీయాన ।।

(స్వరేఽవధారణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం స్వరేవధారణం క్రియతే?।।

(1230 సమాధానవార్తికమ్।। 8 ।।)

।। స్వరేవధారణం సుబలోపార్థమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

స్వరేవధారణం క్రియతే సుపో లోపో మా భూదితి। పరశునా వృశ్చన్।।

(1231 సమాధానానర్థక్యవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

।। న వా సుబన్తైకాన్తత్వాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

న వా కర్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। సుబన్తైకాన్తత్వాత్। సుబన్తైకాన్తః పరాఙ్గవద్భావో భవతి।।

(1232 ఆనర్థక్యబాధకవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

।। ప్రాతిపదికైకాన్తస్తు సుబ్లోపే ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ప్రాతిపదికైకాన్తస్తు భవతి సుబ్లోపే కృతే।।

(ఆనర్థక్యసాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయలక్షణేన సుబన్తైకాన్తతా స్యాత్। తస్మాత్స్వరేవధారణం న కర్తవ్యం సుబలోపార్థం ప్రాతిపిదికస్థాయాః సుపో లుగుచ్యతే। తస్మాత్స్వరగ్రహణేన నార్థః।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--షత్వణత్వే మా భూతామితి। కూపే సిఞ్చన్। చర్మ నమన్నితి॥

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఇహ తావత్కూపే సిఞ్చన్నితి స్వాశ్రయం పదాదిత్వం భవిష్యతి॥

(ప్రయోజననిరాకరణైకదేశిభాష్యమ్)

చర్మ నమన్నితి పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇత్యేతస్మాన్నియమాన్న భవిష్యతి ॥

(నిరాకరణబాధకభాష్యమ్)

నను చ సమాస ఏవైతద్భవతి పూర్వపదముత్తరపదమితి॥

(నిరాకరణసాధకైకదేశిభాష్యమ్)

నేత్యాహ। అవిశేషేణైవ తద్భవతి--పూర్వం పదం పూర్వపదమ్। ఉత్తరం పదముత్తరపదమ్॥ సుబామన్త్రితే ॥ 2 ॥

[M.2.355]

-2-1-3- ప్రాక్కడారాత్సమాసః (352)

(223 అధికారసూత్రమ్ ॥ 2।1।2 ॥ అ.2.సూ.)

(ప్రాగ్గ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ప్రాగ్వచనం కిమర్థమ్?॥

(1233 సమాధానవార్త్తికమ్ ॥ 1 ॥)

॥ ప్రాగ్వచనం సమాససంజ్ఞాఽనివృత్త్యర్థమ్ ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ప్రాగ్వచనం క్రియతే సమాససంజ్ఞాయా అనివృత్తిర్యథా స్యాత్। అక్రియమాణే ప్రాగ్వచనే అనవకాశా అవ్యయీభావాదయః సంజ్ఞాః సమాససంజ్ఞాం బాధేరన్, తా మా బాధిషతేతి ప్రాగ్వచనం క్రియతే॥

(ఏకదేశినఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేపి ప్రాగ్వచనే యావతా అనవకాశా అవ్యయీభావాదిసంజ్ఞాః కస్మాదేవ న బాధన్తే?॥

(ఏకదేశినఃసమాధానభాష్యమ్)

క్రియమాణే హి ప్రాగ్వచనే సత్యాం సమాససంజ్ఞాయామేతా అవయవసంజ్ఞా ఆరభ్యన్తే। తత్ర వచనాత్సమావేశో భవిష్యతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

సమాససంజ్ఞాప్యనవకాశా। సా వచనాద్భవిష్యతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

సావకాశా సమాససంజ్ఞా।। కోవకాశః? విస్పష్టాదీన్యవకాశః। విస్పష్టం పటుః విస్పష్టపటుః। వ్యక్తం పటుః వ్యక్తపటుః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైషోవకాశః। ఏషా హ్యాచార్యస్య శైలీ లక్ష్యతే--యేనైవావయవకార్యం భవతి తేనైవ సముదాయకార్యమపి భవతీతి। యేనైవ చాత్రావయవకార్యం స్వరః క్రియతే, తేనైవ సముదాయవకార్యం సమాసోపి భవిష్యతి--విస్పష్టాదీని గుణవచనేషు ఇతి।।

[M.2.356]

(ప్రయేజనసమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--కాకతాలీయమజాకృపాణీయమ్।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అత్రాపి యేనైవావయవకార్యం ప్రత్యయోత్పత్తిః క్రియతే, తేనైవ సముదాయకార్యం సమాససంజ్ఞా భవిష్యతి సమాసాచ్చ తద్విషయాద్ ఇతి।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పునారాజః పునర్గవః।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

అత్రాప్యవశ్యం తత్పురుషసంజ్ఞా వక్తవ్యా। తత్పురుషాశ్రయః సమాసాన్తో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పునరాధేయమ్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

అత్రాప్యవశ్యం గతిసంజ్ఞా వక్తవ్యా గతికారకోపపదాత్కృద్ ఇత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పునరుత్స్యూతం వాసో దేయమ్।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

అత్రాప్యవశ్యం గతిసంజ్ఞా వక్తవ్యా గతిర్గతౌ ఇతి నిఘాతో యథా స్యాత్। యది తన్నాస్తి । పునశ్చనసౌ ఛన్దసి। ఇతి।। సతి తస్మింస్తేనైవ సిద్ధమ్।।

[M.2.357]

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవమప్యేకా సంజ్ఞేతి వచనాన్నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః। పర్యాయః ప్రసజ్యేత। తస్మాత్ప్రాగ్వచనం కర్తవ్యమ్।।

ప్రాక్కడారాత్ ।। 3 ।।

-2-1-4- సహ సుపా (353)

(224 కేవలసమాససంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.3 సూ.)

(సహవచనప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సహవచనం కిమర్థమ్?।।

(1234 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। సహవచనం పృథగసమాసార్థమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సహగ్రహణం క్రియతే సహభూతయోరేవ సమాససంజ్ఞా యథా స్యాద్ ఏకైకస్య సమాససంజ్ఞా మా భూదితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం చ స్యాత్, యద్యేకైకస్య సమాససంజ్ఞా స్యాత్ ?।।

[M.2.358]

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ ఋక్పాద ఇతి సమాసాన్తః ప్రసజ్యేత। ఇహ రాజాశ్వ ఇతి ద్వౌ స్వరౌ స్యాతామ్।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం చ కృత్వైకైకస్య సమాససంజ్ఞా ప్రాప్నోతి?।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టా ఇతి। తద్యథా--వృద్ధిగుణసంజ్ఞే ప్రత్యేకం భవతః।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నను చాయమప్యస్తి దృష్టాన్తః--సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః ఇతి। తద్యథా--గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామ్ ఇతి అర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి, న చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి। సత్యేతస్మిన్ దృష్టాన్తే యది తత్ర ప్రత్యేకమిత్యుచ్యతే, ఇహాపి సహగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అథ తత్రాన్తరేణ ప్రత్యేకమితి వచనం ప్రత్యేకం గుణవృద్ధిసంజ్ఞే భవతః, ఇహాపి నార్థః సహగ్రహణేన।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్సహగ్రహణం కరోతి--తస్యైతత్ప్రయోజనమ్--యోగాఙ్గం యథా విజ్ఞాయేత సతి చ యోగాఙ్గే యోగవిభాగః కరిష్యతే--సహ। సుప్ సమస్యతే। కేన సహ?। సమర్థేన। అనువ్యచలద్ అనుప్రావిశత్।। తతః సుపా సుపా చ సహ సుప్సమస్యతే। అధికారశ్చ లక్షణం చ। యస్య సమాసస్యాన్యల్లక్షణం నాస్తి ఇదం తస్య లక్షణం భవిష్యతి।పునరుత్స్యూతం వాసో దేయమ్ పునర్నిష్కృతో రథః

(న్యూనతాపూర్త్యధికరణమ్)

[M.2.359]

(1235 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। ఇవేన విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఇవేన సహ సమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ వక్తవ్యమ్। వాససీఃథ్వ;వ। కన్యేఃథ్వ;వ।। సహ సుపా ।। 4 ।।

-2-1-5- అవ్యయీభావః (354)

(అవ్యయీభావసమాసప్రకరణమ్)

(225 అధికారసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.4.సూ.)

(మహాసంజ్ఞాప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అన్వర్థసంజ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత--అనవ్యయమవ్యయం భవతీత్యవ్యయీభావః। అవ్యయీభావోఽవ్యయసంజ్ఞో భవతీత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి।। అవ్యయీభావః ।। 5 ।।

[M.2.360]

(226 అవ్యయీభావసమాససంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.5 సూ.)

-2-1-6- అవ్యయం విభక్తిసమీపసమృద్ధివృద్ధ్యర్థాభావాత్యయాసంప్రతిశబ్దప్రాదుర్భావపశ్చాద్యథానుపూర్వ్యయౌగపద్యసాదృశ్య- సంపత్తిసాకల్యాన్తవచనేషు (355)

(అనిష్టవారణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి సుమద్రాః సుమగధాః సపుత్రః సచ్ఛాత్ర ఇతి। సమృద్ధౌ సాకల్య ఇతి చ ప్రాప్నోతి?।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః ఇహ కశ్చిత్సమాసః పూర్వపదార్థప్రధానః। కశ్చిదుత్తరపదార్థప్రధానః। కశ్చిదన్యపదార్థప్రధానః। కశ్చిదుభయపదార్థప్రధానః। పూర్వపదార్థప్రధానోఽవ్యయీభావః। ఉత్తరపదార్థప్రధానస్తత్పురుషః। అన్యపదార్థప్రధానో బహుప్రీహిః। ఉభయపదార్థప్రధానో ద్వన్ద్వః। న చాత్ర పూర్వపదార్థప్రాధాన్యం గమ్యతే।।

(ఆక్షేపబాధకయుక్త్యన్తరభాష్యమ్)

అథ వా నేమే సమాసార్థా నిర్దిశ్యన్తే।। కిం తర్హి?। అవ్యయార్థా ఇమే నిర్దిశ్యన్తే। ఏతేష్వర్థేషు యదవ్యయం వర్తతే తత్సుబన్తేన సహ సమస్యత ఇతి।। అవ్యయం విభక్తి।। 6 ।।

-2-1-7- యథా ఽసాదృశ్యే (356)

(227 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.6 సూ.)

(సూత్రే యథాశబ్దస్యావ్యుత్పన్నస్యైవ గ్రహణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అసాదృశ్య ఇతి కిమర్థమ్?।।

[M.2.361]

(సమాధానభాష్యమ్)

యథా దేవదత్తస్తథా యజ్ఞదత్తః ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అసాదృశ్య ఇత్యుచ్యతే, తత్రేదం న సిద్ధ్యతి--యథాశక్తి యథాబలమితి। కిం కారణమ్?। యథేత్యయం ప్రకారవచనే థాల్, స చ సాదృశ్యే వర్తతే।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। అయం యథాశబ్దోస్త్యేవావ్యుత్పన్నః ప్రాతిపదికం వీప్సావాచి। అస్తి ప్రకారవచనే థాల్। తత్ర యదవ్యుత్పన్నం ప్రాతిపదికం వీప్సావాచి తస్యేదం గ్రహణమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యః ప్రకారవచనే థాల్, తస్య గ్రహణం కస్మాన్న భవతి। పూర్వేణ ప్రాప్నోతి--సాదృశ్యసంపత్తి ఇతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ప్రతిషేధవచనసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి।। యథాఽసాదృశ్యే ।। 7 ।।

-2-1-9- సుప్ ప్రతినా మాత్రార్థే (358)

(228 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.7.సూ.)

(సుబ్గ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సుబితి వర్తమానే పునః సుబ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।।

[M.2.362]

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అవ్యయమ్ ఇత్యేవం తదభూత్। సుబ్మాత్రే యథా స్యాత్మాషప్రతి సూపప్రతి ఓదనప్రతి।। సుప్ప్రతినా ।। 9 ।।

-2-1-10- అక్షశలాకాసంఖ్యాః పరిణా (359)

(229 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆం 8 సూం)

(విభక్తివచనవ్యవహారనియమాధికరణమ్)

(1236 విభక్తినియమవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। అక్షాదయస్తృతీయాన్తాః పరిణా పూర్వోక్తస్య యథా న తదయథాద్యోతనే ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అక్షాదయస్తృతీయాన్తాః పరిణా సహ సమస్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। పూర్వోక్తస్య యథా న తత్। అయథాజాతీయకే ద్యోత్యే। అక్షేణేదం న తథా వృత్తం యథా పూర్వమితి। అక్షపరి శలాకాపరి।।

(1237 వచననియమవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। అక్షశలాకయోశ్చైకవచనాన్తయోః ।।

?B(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అక్షశలాకయోశ్చైకవచనాన్తయోరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--అక్షాభ్యాం వృత్తమ్, అక్షైర్వృత్తమ్।।

[M.2.363]

(1238 వ్యవహారనియమవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। కితవవ్యవహారే చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కితవవ్యవహార ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--అక్షేణేదం న తథా వృత్తం శకటేన యథా పూర్వమితి।। అక్షశలాకా ।। 10 ।।

-2-1-11- విభాషా

(230 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2.1.2 ఆ.9 సూ.)

(యోగవిభాగాధికరణమ్)

(1239 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

(।। విభాషేతి యోగవిభాగః ।।)

(భాష్యమ్) (విభాషేతి) యోగవిభాగః కర్తవ్యః। విభాషా ఇత్యయమధికారః। తతః--అపపరిపబహిరఞ్చవః పఞ్చమ్యా ఇతి।।

(పఞ్చమీగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అపపరిబహిరఞ్చవః పఞ్చమ్యా।। పఞ్చమీగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।। కథమ్?। సుబన్తే నేతి వర్తతే। ఏతైశ్చ కర్మప్రవచనీయైర్యోగే పఞ్చమీ విధీయతే। తత్రాన్తరేణాపి పఞ్చమీగ్రహణం పఞ్చమ్యన్తేన సమాసో భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। బహిఃశబ్దేన యోగే పఞ్చమీ న విధీయతే తత్రాపి యథా స్యాత్-- బహిర్గ్రామం బహిర్గ్రామాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణే పఞ్చమీగ్రహణే యావతా బహిఃశబ్దేన యోగే పఞ్చమీ న విధీయతే కథమివైతత్సిద్ధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పఞ్చమీగ్రహమసార్మథ్యాత్।। విభాషాపపరి ।। 11 ।।

-2-1-12- అపపరిబహిరఞ్చవః పఞ్చమ్యా (360)

(230 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2.1.2 ఆ.9 సూ.)

(యోగవిభాగాధికరణమ్)

(1239 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

(।। విభాషేతి యోగవిభాగః ।।)

(భాష్యమ్) (విభాషేతి) యోగవిభాగః కర్తవ్యః। విభాషా ఇత్యయమధికారః। తతః-- అపపరిపబహిరఞ్చవః పఞ్చమ్యా ఇతి।।

(పఞ్చమీగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అపపరిబహిరఞ్చవః పఞ్చమ్యా।। పఞ్చమీగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।। కథమ్?। సుబన్తే నేతి వర్తతే। ఏతైశ్చ కర్మప్రవచనీయైర్యోగే పఞ్చమీ విధీయతే। తత్రాన్తరేణాపి పఞ్చమీగ్రహణం పఞ్చమ్యన్తేన సమాసో భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। బహిఃశబ్దేన యోగే పఞ్చమీ న విధీయతే తత్రాపి యథా స్యాత్-- బహిర్గ్రామం బహిర్గ్రామాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణే పఞ్చమీగ్రహణే యావతా బహిఃశబ్దేన యోగే పఞ్చమీ న విధీయతే కథమివైతత్సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పఞ్చమీగ్రహమసామర్థ్యాత్।। విభాషాపపరి ।। 12 ।।

[M.2.364]

(231 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2.1.2 ఆ.10 సూ)

-2-1-13- ఆఙ్ మర్యాదాభివిధ్యోః (361)

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

మర్యాదాభివిధిగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్। కథమ్?।

పఞ్చమ్యేతి వర్తతే। ఆఙా చ కర్మప్రవచనీయేన యుక్తే పఞ్చమీ విధీయతే। తయోశ్చైవార్థయోరాఙ్ కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి నాన్యత్ర।। ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోః ।। 12 ।।

-2-1-16- యస్య చాయామః (364)

(232 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.11 సూ.)

(ఉదాహరణనిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్ ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అనుగఙ్గం హాస్తినపురమ్। అనుగఙ్గం వారాణసీ। అనుశోణం పాటలిపుత్రమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యస్య చాయామ ఇత్యుచ్యతే। గఙ్గా చాప్యాయతా, వారాణస్యప్యాయతా, తత్ర కుత ఏతత్-- గఙ్గయా సహ సమాసో భవిష్యతి, నపునర్వారాణస్యేతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి లక్షణేన ఇతి వర్తతే। గఙ్గా చైవ లక్షణమ్ న వారాణసీ ।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వాయస్య చాయామః ఇత్యుచ్యతే। గఙ్గా చాప్యాయతా వారాణస్యప్యాయతా। తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే--సాధీయో యస్యాయామః ఇతి। సాధీయశ్చ గఙ్గాయాః, న వారణస్యాః ।। యస్య చాయామః ।। 25 ।।

-2-1-17- తిష్ఠద్గుప్రభృతీని చ (265)

(233 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.12 సూ.)

(చకారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవకారార్థః--తిష్ఠద్గుప్రభృతీన్యేవ ।। క్వ మా భూత?। పరమం తిష్ఠద్గు।।

(అర్థవిశేషనియమాధికరణమ్)

(1240 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। తిష్ఠద్గు కాలవిశేషే ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

తిష్ఠద్గు కాలవిశేష ఇతి వక్తవ్యమ్। తిష్ఠన్తి గావోఽస్మిన్కాలే స తిష్ఠద్గు। వహద్గు।।

[M.2.365]

(1241 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। ఖలేయవాదీని ప్రథమాన్తాన్యన్యపదార్థే।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఖలేయవాదీని ప్రథమాన్తాన్యన్యపదార్థే సమస్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। ఖలేయవమ్। ఖలేబుసమ్। లూనయవమ్। పూనయవమ్। పూయమానయవమ్।। తిష్ఠద్గుప్రభృతీని చ ।। 16 ।।

-2-1-18- పారేమధ్యే షష్ఠ్యా వా (366)

(234 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.13 సూ.)

(వావచనప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

వావచనం కిమర్థమ్?।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

విభాషా సమాసో యథా స్యాత్। సమాసేన ముక్తే వాక్యమపి యథా స్యాత్--పారం గఙ్గాయా ఇతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రకృతా మహావిభాషా। తయా వాక్యమపి భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అవ్యయీభావేన ముక్తే షష్ఠీసమాసో యథా స్యాత్--గఙ్గాపారమితి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అయమపి విభాషా, షష్ఠీసమాసోపి,తావుభౌ వచనాద్భవిష్యతః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి---

(1242 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। పారేమధ్యే షష్ఠ్యా వావచనమ్ (అవచనే హి షష్ఠీసమాసాభావో యథైకదేశిప్రధానే)।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

పారేమధ్యే షష్ఠ్యా వేతి వక్తవ్యమ్।। అవచనే హి షష్ఠీసమాసాభావో యథైకదేశిప్రధానే। అక్రియమాణే హి వావచనే షష్ఠీసమాసస్యాభావః స్యాద్।। యథైకదేశిప్రధానే। తద్యథా-- ఏకదేశిసమాసేన ముక్తే షష్ఠీసమాసో న భవతి।। కిం పునః కారణమేకదేశిసమాసేన ముక్తే షష్ఠీసమాసో న భవతి?। సమాసతద్ధితానాం వృత్తిర్విభాషా, వృత్తివిషయే నిత్యోపవాదః।। ఇహ పునర్వావచనే క్రియమాణే ఏకయా వృత్తిర్విభాషా, అపరయా వృత్తివిషయే నిత్యోఽపవాదః।।

[M.2.366]

(ఏకారాన్తనిపాతనాధికరణమ్)

(1243 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। ఏకారాన్తనిపాతనం చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఏకారాన్తనిపాతనం చ కర్తవ్యమ్। పారేగఙ్గమితి॥

(నిపాతననిరాకరణభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। సప్తమ్యా అలుకా సిద్ధమ్॥

(నిపాతనావశ్యకతాభాష్యమ్)

భవేత్ సిద్ధం యదా సప్తమీ। యదా త్వన్యా విభక్తయస్తదా న సిద్ధ్యతి॥ పారేమధ్యే ॥17॥

-2-1-20- నదీభిశ్చ (368)

(235 అవ్యయీభావసంజ్ఞాసూత్రమ్ ॥2।1।2। ఆ.14 సూ.)

(సమాహారమాత్రవిషయకత్వాధికరణమ్)

(1244 వార్తికమ్ ॥1॥)

॥ నదీభిః సంఖ్యాసమాసేఽన్యపదార్థే ప్రతిషేధః ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

నదీభిః సంఖ్యాసమాసేఽన్యపదార్థే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ద్వీరావతీకో దేశః। త్రీరావతీకో దేశః। నదీభిః సంఖ్యా ఇతి ప్రాప్నోతి॥

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। ఇహ కశ్చిత్సమాసః పూర్వపదార్థప్రధానః। కశ్చిదుత్తరపదార్థప్రధానః। కశ్చిదన్యపదార్థప్రధానః। కశ్చిదుభయపదార్థప్రధానః। పూర్వపదార్థప్రధానోఽవ్యీభావః। ఉత్తరపదార్థప్రధానస్తత్పురుషః। అన్యపదార్థప్రధానో బహువ్రీహిః। ఉభయపదార్థప్రధానో ద్వన్ద్వః। న చాత్ర పూర్వపదార్థప్రాధాన్యం గమ్యతే॥

[M.2.367]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ యద్యేనోచ్యతే స తస్యార్థో భవతి। అత్ర చ వయమేతాభ్యాం పదాభ్యామేతమర్థముచ్యమానం పశ్యామః॥

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ఏతదేవ న జానీమః--యద్యేనోచ్యతే స తస్యార్థ ఇతి।। అపి చాన్యపదార్థప్రధానతా న కల్పేత--చిత్రగుః శబలగుః ఇతి। కిం కారణమ్?। అత్రాపి హి వయమేతాభ్యాం శబ్దాభ్యామేతమర్థముచ్యమానం పశ్యామః।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

యద్యప్యేతాభ్యాం పదాభ్యామేషోర్థ ఉచ్యతే, అన్యపదార్థోపి తు గమ్యతే। తత్రాన్యపదార్థాశ్రయో బహువ్రీహిర్భవిష్యతి।।

ఇహాపి తర్హి యద్యప్యన్యపదార్థో గమ్యతే, స్వపదార్థోపి గమ్యతే। తత్ర స్వపదాశ్రయోఽవ్యయీభావః ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్--అవ్యయీభావః క్రియతాం బహువ్రీహిరితి। బహువ్రీహిర్భవిష్యతి విప్రతిషేధేన।।

(పూర్వపక్షిభాష్యమ్)

భవేదేకసంజ్ఞాధికారే సిద్ధమ్, పరంకార్యత్వే తు న సిద్ధ్యతి। ఆరమ్భసామర్థ్యాదవ్యయీభావః ప్రాప్నోతి, పరంకార్యత్వాచ్చ బహువ్రీహిః ।।

[M.2.368]

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

పరంకార్యత్వే చ న దోషః। నదీభిః సంఖ్యాయాః సమాహారేఽవ్యయీభావో వక్తవ్యః। స చావశ్యం వక్తవ్యః। సర్వమేకనదీతరే।। నదీభిశ్చ ।। 19 ।।

-2-1-23- ద్విగుశ్చ (371)

(అథ తత్పురుషప్రకరణమ్)

(236 ద్విగోస్తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.15 సూ.)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ద్విగోస్తత్పురుషత్వే కాని ప్రయోజనాని?।।

(1245 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ద్విగోస్తత్పురుషత్వే సమాసాన్తాః ప్రయోజనమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ద్విగోస్తత్పురుషత్వే సమాసాన్తాః ప్రయోజయన్తి-- పఞ్చగవం దశగవం పఞ్చరాజం దశరాజమ్ ।। ద్విగుశ్చ ।। 22 ।।

-2-1-24- ద్వితీయా శ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః (372)

(237 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ. 16 సూ.)

(న్యూనతాపూర్త్యధికరణమ్)

(1246 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। శ్రితాదిషు గమిగామ్యాదీనాముపసంఖ్యానమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

శ్రితాదిషు గమిగామ్యాదీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। గ్రామం గమీ గ్రామగమీ గ్రామం గామీ గ్రామగ్రామీ।।

[M.2.369]

(తత్పురుషవిధానానర్థక్యపరిహారాధికరణమ్)

(1247 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। శ్రితాదిభిరహీనే ద్వితీయాసమాసవచనానర్థక్యం బహుబ్రీహికృతత్వాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

శ్రితాదిభిరహీనవాచిన్యా ద్వితీయాయాః సమాసవచనమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?। బహుబ్రీహికృతత్వాత్। ఇహ--యః కష్టం శ్రితః, కష్టమనేన శ్రితం భవతీతి తత్ర బహుబ్రీహిణా సిద్ధమ్।।

(1248 బహుబ్రీహివాదివార్త్తికమ్।। 3 ।।)

।। అహీనే ద్వితీయాస్వరవచనానర్థక్యం చ ।।

(వ్యాక్యాభాష్యమ్)

అహీనే ద్వితీయాపూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతీత్యేతత్ స్వరవచనమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్? బహుబ్రీహికృతత్వాదేవ ।।

(1249 తత్పురుషవాదివార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। జాతిస్వరప్రసఙ్గస్తు ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

జాతిస్వరస్తు ప్రాప్నోతి--గ్రామగతః అరణ్యగత ఇతి జాతికాలసుఖాదిభ్యోనాచ్ఛాదనాత్ క్తోఽకృతమితప్రతిపన్నా ఇతి।।

(1250 బహువ్రీహివాదివార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। తత్ర జాతాదిషు వావచనాత్సిద్ధమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

యదేతద్ వా జాతే ఇతి, ఏతద్ వా జాతాదిషు ఇతి వక్ష్యామి। ఇమే జాతాదయో భవిష్యన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ భేదో భవతి--బహువ్రీహౌ సతి సమాసాన్తోదాత్తత్వేనాపి భవితవ్యం పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేనాపి। తత్పురుషత్వే సతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేనైవ।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నాస్తి భేదః। యోఽపి హి తత్పురుషమారభతే న తస్య దణ్డవారితో బహువ్రీహిః। తత్ర తత్పురుషే సతి ద్వౌ సమాసౌ ద్వౌ స్వరౌ, బహువ్రీహౌ సతి ఏకః సమాసో ద్విస్వరత్వమ్ ।।

[M.2.370]

(తత్పురుషసాధకజ్ఞాపకవాదిభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్తత్పురుషం శాస్తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః సమానార్థే కేవలం విగ్రహభేదాద్యత్ర తత్పురుషః

ప్రాప్నోతి బహువ్రీహిశ్చ, తత్ర తత్పురుష ఏవ భవతి కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?। రాజ్ఞః సఖా రాజసఖః, రాజా సఖా అస్యేతి బహువ్రీహిర్న భవతి।।

(బహువ్రీహిసాధకాపవాదవాదిభాష్యమ్)

నైతజ్జ్ఞాపకసాధ్యమ్।। అపవాదైరుత్సర్గా బాధ్యన్తే, ఇతి బాధకేనానేన భవితవ్యం సామాన్యవిహితస్య విశేషవిహితేన।। అథ న సామాన్యవిహితః।।

(తత్పురుషసాధకసిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

యదుచ్యతే--బహువ్రీహికృతత్వాదితి।। ఏతదయుక్తమ్। అస్తి ఖల్వపి విశేషో బహువ్రీహేస్తత్పురుషస్య చ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం శబ్దకృతః, అథార్థకృతః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

శబ్దకృతశ్చార్థకృతశ్చ। శబ్దకృతస్తావద్--బహువ్రీహౌ సతి కపా భవితవ్యమ్। తత్పురుషే సతి న భవితవ్యమ్।। అర్థకృతః--తత్పురుషే సతి రుహాదీనాం క్తః కర్తరి భవతి ధాత్వర్థస్యానపవర్గే--ఆరూఢో వృక్షం దేవదత్తః। బహువ్రీహౌ వ్యపవృక్తే కర్మణి భవతి--ఆరూఢో వృక్షో దేవదత్తేనేతి।। అన్యథాజాతీయకః ఖల్వపి ప్రత్యక్షేణార్థసంప్రత్యయః అన్యథాజాతీయకః

సంబన్ధాద్। రాజ్ఞః సఖా రాజసఖః। సంబన్ధాదేతద్గన్తవ్యమ్--నూనం రాజాప్యస్య సఖేతి।। ఉభయం ఖల్వపీష్యతే--స్వస్తి సోమసఖా, పునరేహి గవాంసఖ ఇతి ।। ద్వితీయా శ్రితా ।। 23 ।।

[M.2.371]

-2-1-26- ఖట్వా క్షేపే (374)

(238 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2.1.2 ఆ.17 సూ.)

(ఉదాహరణనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్।)

ఖట్వారూఢః

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్షేప ఇత్యుచ్యతే। కః క్షేపో నామ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అధీత్య స్నాత్వా గురుభిరనుజ్ఞాతేన ఖట్వారోఢవ్యా। య ఇదానీమతోన్యథా కరోతి స ఉచ్యతే ఖట్వారూఢోయం జాల్మో నాతివ్రతవాన్।। ఖట్వా క్షేపే ।। 25 ।।

-2-1-29- అత్యన్తసంయోగే చ (377)

(239 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.18 సూ.)

(1251 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। అత్యన్తసంయోగే సమాసస్యావిశేషవచనాత్ క్తేన సమాసవచనానర్థక్యమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అత్యన్తసంయోగే సమాసస్యావిశేషవచనాత్ క్తాన్తేన చాక్తాన్తేన చ, కాలాః క్తేన ఇత్యేతత్సమాసవచనమనర్థకమ్। అత్యన్తసంయోగ ఇత్యేవ సిద్ధమ్॥

(1252 సమాధానవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

॥ అనత్యన్తసంయోగార్థ తు ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అనత్యన్తసంయోగార్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్। షణ్ముహూర్తాశ్చరాచరాః। తే కదాచిదహర్గచ్ఛన్తి కదాచిద్రాత్రిమ్। అహర్గతాః। రాత్రిగతాః॥

[M.2.372]

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। గతగ్రహణాదప్యేతత్సిద్ధమ్॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--అహరతిసృతాః। రాత్ర్యతిసృతాః। మాసప్రమితశ్చన్ద్రమాః॥ అత్యన్తసంయోగే చ ॥ 28 ॥

-2-1-30- తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన (378)

(250 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ॥ 2।1।2 ఆ.19)

(తత్కృతార్థగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్కృతార్థేనేతి కిమర్థమ్?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

దధ్నా పటుః। ఘృతేన పటుః॥

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। అసార్మథ్యాదత్ర న భవిష్యతి॥ కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। నహి దధ్నః పటునా సామర్థ్యమ్॥ కేన తర్హి?। భుజినా। దధ్నా భుఙ్క్తే పటురితి॥

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--శఙ్కులాఖణ్డః కిరికాణ ఇతి। అత్రాపి న శఙ్కులాయాః ఖణ్డేన సామర్థ్యమ్॥ కేన తర్హి?। కరోతినా। శఙ్కులయా కృతః ఖణ్డ ఇతి ॥

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

వచనాద్భవిష్యతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి వచనాత్ప్రాప్నోతి--దధ్నా పటుః ఘృతేన పటురితి। తస్మాత్తత్కృతార్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

[M.2.373]

(గుణవచనగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

గుణవచనేనేతి కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

గోభిర్వపావాన్। ధాన్యేన ధనవాన్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరిహోదాహరణమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

శఙ్కులాఖణ్డో దేవదత్త ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునర్గుణవచనేన సమాస ఉచ్యమానో ద్రవ్యవచనేన స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణేన ఇతీయతా సిద్ధమ్। సోయమేవం సిద్ధే సతి యద్వచనగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనమ్--ఏవం యథా విజ్ఞాయేత--గుణముక్తవతా గుణవచనేన ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరయం గుణవచనః సన్ ద్రవ్యవచనః సంపద్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆరభ్యతే తత్ర మతుబ్లోపః-- lగుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్l ఇతిl తద్యథా--శుక్లగుణః శుక్లః, కృష్ణగుణః కృష్ణఃl ఏవం ఖణ్డగుణః ఖణ్డః।।

(లాఘవభాష్యమ్)

యద్యేవం, నార్థస్తత్కృతార్థగ్రహణేనl భవతి హి శష్కులాయాః ఖణ్డేన సామర్థ్యమ్l అసార్మ్థ్యాచ్చాత్ర న భవిష్యతి దధ్నా పటుర్ఘృతేనం పటురితిl తస్మాన్నార్థస్తత్కృతార్థగ్రహణేన ।।

[M.2.374]

(అర్థపదస్య శబ్దపరత్వాధికరణమ్)

(1253 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। తృతీయాసమాసేర్థగ్రహణమనర్థకమర్థగతిర్వ్యవచనాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

తృతీయాసమాసేఽర్థగ్రహణమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?l అర్థగతిర్వ్యవచనాత్l అన్తరేణాపి వచనమర్థగతిర్భవిష్యతి।।

(1254 ఆక్షేపసాధకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। నిర్దేశ్యమితి చేత్ తృతీయార్థనిర్దేశోపి ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథైవమపి నిర్దేశః కర్తవ్య ఇతి చేత్ తృతీయార్థనిర్దేశోపి కర్తవ్యః స్యాత్--తృతీయా తదర్థకృతార్థేన ఇతి వక్తవ్యమ్।।

(తటస్థాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?l

(సిద్ధాన్తిసమాధానభష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।। నాయమర్థనిర్దేశః।। కిం తర్హి?l యోగాఙ్గమిదం నిర్దిశ్యతేl సతి చ యోగాఙ్గే యోగవిభాగః కరిష్యతే--తృతీయా తత్కృతేన గుణవచనేన సమస్యతే।। తతః--అర్థేన అర్థశబ్దేన చ తృతీయా సమస్యతేl ధాన్యార్థః వసనార్థః హిరణ్యార్థఃl పూర్వసదృశసమోనార్థ ఇత్యర్థగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతీతి।। తృతీయా ।। 29 ।।

-2-1-31- పూర్వసదృశసమోనార్థకలహనిపుణమిశ్రశ్లక్ష్ణైః (379)

(241 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2l1l2 ఆ.20)

[M.2.375]

(న్యూనతాపూర్త్యధికరణమ్)

(1255 వార్త్తికమ్ ॥ 1 ॥)

॥ పూర్వాదిష్వవరస్యోపసంఖ్యానమ్ ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

పూర్వాదిష్వవరస్యోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। మాసావరోయం సంవత్సరావరోయమ్॥

(సదృశగ్రహణప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(సదృశగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

సదృశగ్రహణ ఉక్తమ్ ॥ కిముక్తమ్?। ।సదృశగ్రహణమనర్థకం తృతీయాసమాసవచనాత్। ।షష్ఠ్యర్థమితి చేత్తృతీయాసమాసవచనానర్థక్యమ్। ఇతి॥ పూర్వసదృశ॥ 30 ॥

-2-1-32- కర్త్తృకరణే కృతా బహులమ్ (380)

(242 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ॥ 2।1।2 ఆ.21)

(అనిష్టవారణాధికరణమ్)

(1256 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ॥ 1 ॥)

॥ కర్త్తృకరణే కృతా క్తేన ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కర్త్తృకరణే కృతా క్తేనేతి వక్తవ్యమ్--అహిహతః। నఖనిర్భిన్నః। దాత్రలూనమ్। పరశుచ్ఛిన్నమ్॥ కృతా క్తేనేతి కిమర్థమ్?। ఇహ మా భూత్। దాత్రేణ లూనవాన్ పరశునా ఛిన్నవాన్॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। బహులవచనాత్సిద్ధమ్। కర్త్తృకరణే ॥ 31 ॥

[M.2.376]

-2-1-33- కృత్యైరధికార్థవచనే (381)

(243 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.22)

(ఇష్టానుపపత్తిపరిహారాధికరణమ్)

(1257 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।

।। కృత్త్యైరధికార్థవచనేఽన్యత్రాపి దృశ్యతే।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కృత్త్యైరధికార్థవచనేఽన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। బుసోపేన్ధ్యం తృణోపేన్ధ్యం ఘనఘాత్యమ్।।

(1258 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।

।। సాధనం కృతేతి వా పాదహారకాద్యర్థమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా సాధనం కృతా సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?। పాదహారకాద్యర్థమ్। పాదాభ్యాం హ్రియతే

పాదహారకః। గలే చోప్యతే గలేచోపకః।। కృత్త్యైరధి।। 32 ।।

-2-1-34- అన్నేన వ్యఞ్జనమ్ (382)

-2-1-35- భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్ (383)

(1259 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।

అన్నేన వ్యఞ్జనం భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమిత్యసమర్థసమాసః (కారకాణాం క్రియాసమర్థత్వాత్) ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అన్నేన వ్యఞ్జనమ్ భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్ ఇత్యసమర్థసమాసోయం ద్రష్టవ్యః।। కిం కారణమ్?। కారకాణాం క్రియాసమర్థత్వాత్। కారకాణాం క్రియయా సామర్థ్యమస్తి, న తేషామన్యోన్యేన। తద్యథా--నిశ్రయణ్యా ద్వాభ్యాం కాష్ఠాభ్యాం సామర్థ్యం న తేషామన్యోన్యేన ।।

[M.2.377]

(ఏకదేశిసమాధానభష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యాహాయమ్--అన్నేన వ్యఞ్జనమ్ భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్ ఇతి। న చాస్తి సామర్థ్యమ్। తత్ర వచనాత్సమాసో భవిష్యతి।।

(1260 సమాధాననిరాకరణవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। వచనప్రామాణ్యాదితి చేద్ నానాకారకాణాం ప్రతిషేధః ।।

(వ్యాక్యాభాష్యమ్)

వచనప్రామాణ్యాదితి చేన్నానాకారకాణాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। తిష్ఠతు దఘ్నా ఓదనో దేవదత్తేన భుజ్యత ఇతి।।

(1261న్యాసాన్తరేణసమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। సిద్ధం తు సమానాధికరణాధికారే క్తస్తృతీయాపూర్వపద ఉత్తరపదలోపశ్చ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। సమానాధికరణాధికారే వక్తవ్యమ్--క్తాన్తస్తృతీయాపూర్వపదః సమస్యతే సుపా,

ఉత్తరపదస్య చ లోపో భవతి ఇతి। దధ్నా ఉపసిక్తః దధ్యుపసిక్తః। దధ్యుపసిక్తః ఓదనో దధ్యోదనః। గుడేన సంసృష్టాః-గుడసంసృష్టాః। గుడసంసృష్టా ధానాః-గుడధానాః।।

(1262 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। షష్ఠీసమాసశ్చ యుక్తపూర్ణాన్తః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

షష్ఠీసమాసశ్చ యుక్తపూర్ణాన్తః సమస్యతే, ఉత్తరపదస్య చ లోపో వక్తవ్యః। అశ్వానాం యుక్తోఽశ్వయుక్తః అశ్వయుక్తో రథోఽశ్వరథః। దధ్నః పూర్ణో దధిపూర్ణః దధిపూర్ణో ఘటో దధిఘటః।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్?।।

(1263 సమాధానవార్తికమ్ ।। 5 ।।

।। నవాఽసమాసేఽదర్శనాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?।। అసమాసేఽదర్శనాత్। యద్ధ్యసమాసే దృశ్యతే సమాసే చ న దృశ్యతే తద్ధి లోపారమ్భం ప్రయోజయతి। న చాసమాసే ఉపసిక్తశబ్దః సంసృష్టశబ్దో యుక్తశబ్దః పూర్ణశబ్దో వా దృశ్యతే।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కథం తర్హి సామర్థ్యం గమ్యతే?।।

(1264 సమాధానసాధకవార్తికమ్ ।।6 ।।

।। యుక్తార్థసంప్రత్యయాచ్చ సామర్థ్యమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

దధ్నా యుక్తార్థతా సంప్రతీయతే।।

[M.2.378]

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కథం పునర్జ్ఞాయతే--దధ్నా యుక్తార్థతా సంప్రతీయత ఇతి?।।

(1265 సమాధానసాధకవార్తికమ్ ।।7 ।।)

।। సంప్రత్యయాచ్చ తదర్థాధ్యవసానమ్ (సంప్రతీయమానార్థలోపే హ్యనవస్థా ।।)

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సంప్రత్యయాచ్చ తదర్థోధ్యవసీయతే।। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। సంప్రతీయమానార్థలోపే హ్యనవస్థా।। యో హి మన్యతే సంప్రతీయమానార్థానాం శబ్దానాం లోపో భవతీతి। అనవస్థా తస్య లోపస్య స్యాత్। దధీత్యుక్తే బహవోర్థా గమ్యన్తే మన్దకముత్తరకం నిలీనకమితి। తద్వాచినాం శబ్దానాం లోపో వక్తవ్యః స్యాత్। తథా గుడ ఇత్యుక్తే మధురశబ్దస్య, శృఙ్గవేరమితి చ కటుకశబ్దస్య। అన్తరేణాపి ఖలు శబ్దప్రయోగం బహవోఽర్థా గమ్యన్తేక్షినికోచైః పాణివిహారైశ్చ। తద్వాచినాం శబ్దానాం లోపో వక్తవ్యః స్యాత్।। అన్నేన।। 33 ।। భక్ష్యేణ ।। 34 ।।

-2-1-36- చతుర్థీ తదర్థార్థబలిహితసుఖరక్షితైః (384)

(246 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ. 25 ।।

(పాణినీయన్యాసేదూషణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం చతుర్థ్యన్తస్య తదర్థమాత్రేణ సమాసో భవతి?।।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

ఏవం భవితుమర్హతి।।

[M.2.379]

(1266 దూషణవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। చతుర్థీ తదర్థమాత్రేణ చేత్సర్వప్రసఙ్గోవిశేషాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

చతుర్థీ తదర్థమాత్రేణ చేత్సర్వప్రసఙ్గః సర్వస్య చతుర్థ్యన్తస్య తదర్థమాత్రేణ సహ సమాసః ప్రాప్నోతి। అనేనాపి ప్రాప్నోతి--రన్ధనాయ స్థాలీ అవహననాయోలూఖలమితి।। కిం కారణమ్?। అవిశేషాత్। నహి కశ్చిద్విశేష ఉపాదీయతే--ఏవంజాతీయకస్య చతుర్థ్యన్తస్య తదర్థేన సహ సమాసో భవతీతి। అనుపాదీయమానవిశేషే సర్వప్రసఙ్గః।।

(1267 దూషణవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। బలిరక్షితాభ్యాం చానర్థకం వచనమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

బలిరక్షితాభ్యాం చ సమాసవచనమనర్థకమ్। యోహి మహారాజాయ బలిః స మహారాజార్థో భవతి। తత్ర తదర్థ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(పూర్వాచార్యన్యాసేదూషణాధికరణమ్)

(పూర్వాచార్యన్యాసభాష్యమ్)

యది పునర్ వికృతిశ్చతుర్థ్యన్తా ప్రకృత్యా సహ సమస్యతే ఇత్యేతల్లక్షణం క్రియతే ।।

(1268 దూషణవార్త్తికమ్ ।। 3।।)

।। వికృతిః ప్రకృత్యేతి చేదశ్వఘాసాదీనాముపసంఖ్యానమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

వికృతిః ప్రకృత్యా ఇతి చేదశ్వఘాసాదీనాముపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। అశ్వఘాసః శ్వశ్రూసురం హస్తివిధా ఇతి।।

(1269 వార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। అర్థేన నిత్యసమాసవచనమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అర్థశబ్దేన నిత్యం సమాసో వక్తవ్యః। బ్రాహ్మణార్థం క్షత్రియార్థమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం వికృతిశ్చతుర్థ్యన్తా ప్రకృత్యా సహ సమస్యత ఇత్యతోర్థేన నిత్యసమాసో వక్తవ్యః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నేత్యాహ। సర్వథాఽర్థేన నిత్యసమాసో వక్తవ్యః విగ్రహో మా భూదితి।।

(1270 ద్వితీయఖణ్కడవార్తికమ్ ।।5 ।।)

।। సర్వలిఙ్గతా చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సర్వలిఙ్గతా చ వక్తవ్యా। బ్రాహ్మణార్థం పయః బ్రాహ్మణార్థః సూపః బ్రాహ్మణార్థా యవాగూరితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థేన నిత్యసమాస ఉచ్యతే ఇత్యతః సర్వలిఙ్గతా వక్తవ్యా?।।

[M.2.380]

(సమాధానభాష్యమ్)

నేత్యాహ। సర్వథా సర్వలిఙ్గతా వక్తవ్యా। కిం కారణమ్?। అర్థశబ్దోఽయం పుల్లిఙ్గః, ఉత్తరపదార్థప్రధానశ్చ తత్పురుషః, తేన పుల్లిఙ్గస్యైవ సమాసస్యాభిధానం స్యాత్ స్త్రీనపుంసకలిఙ్గస్య న స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్। ।వికృతిః ప్రకృత్యేతి వక్తవ్యమ్।।అశ్వఘాసాదీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।।అర్థేన నిత్యసమాసో వక్తవ్యః సర్వలిఙ్గతా చ వక్తవ్యా।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। యత్తావదుచ్యతే--వికృతిః ప్రకృత్యేతి వక్తవ్యమ్ ఇతి। న వక్తవ్యమ్।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--వికృతిశ్చతుర్థ్యన్తా ప్రకృత్యా సహ సమస్యతే ఇతి। యదయం బలిరక్షితగ్రహణం కరోతి।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?। యథాజాతీయకానాం సమాసే బలిరక్షితగ్రహణేనార్థః తథాజీతీయకానాం సమాసః। యది చ వికృతిశ్చతుర్థ్యన్తా ప్రకృత్యా సహ సమస్యతే న తదర్థమాత్రేణ। తతో బలిరక్షితగ్రహణమర్థవద్భవతి।।

(ద్వితీయవార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--అశ్వఘాసాదీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ఇతి।। న కర్తవ్యమ్। అశ్వఘాసాదయః షష్ఠీసమాసా భవిష్యన్తి। యద్ధి యదర్థం భవతి అయమపి తత్రాభిసంబన్ధో భవతి--అస్యేదమ్ ఇతి। తద్యథా--గురోరిదం--గుర్వర్థమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ స్వరే భేదో భవతి--చతుర్థీసమాసే సతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేన భవితవ్యమ్। షష్ఠీసమాసే సతి పునరన్తోదాత్తత్వేన।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నాస్తి భేదః। చతుర్థీసమాసేపి సత్యన్తోదాత్తత్వేనైవ భవితవ్యమ్। కథమ్?। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--వికృతిశ్చతుర్థ్యన్తా ప్రకృతిస్వరా భవతి, న చతుర్థీమాత్రమ్ ఇతి। యదయం చతుర్థీ తదర్థే అర్థే క్తే చ ఇత్యర్థగ్రహణం క్తగ్రహణం చ కరోతి।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?। యథాజాతీయకానాం ప్రకృతిస్వరత్వేఽర్థగ్రహణేన క్తగ్రహణేన చార్థః, తథాజాతీయకానాం ప్రకృతిస్వరత్వమ్। యది చ వికృతిశ్చతుర్థ్యన్తా ప్రకృత్యా భవతి న చతుర్థీమాత్రమ్, తతోర్థగ్రహణం క్తగ్రహణం చార్యవద్భవతి।।

(తృతీయవార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--అర్థేన నిత్యసమాసో వక్తవ్యః ఇతి। న వక్తవ్యః। సర్థప్ ప్రత్యయః కరిష్యతే।। కిం కృతం భవతి?।। న చైవ హి కదాచిత్ప్రత్యయేన విగ్రహో భవతి। అపి చ సర్వలిఙ్గతా సిద్ధా భవతి।।

[M.2.381]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది సర్థప్ ప్రత్యయః క్రియతే, ఇత్సంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి।। యథాపి కథంచిదిత్సంజ్ఞా స్యాత్, ఏవమపి శ్యర్థం భ్ర్వర్థమ్

అఙ్గస్య ఇతీయఙువఙౌ స్యాతామ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి బహువ్రీహిర్భవిష్యతి।। కిం కృతం భవతి? భవతి వై కశ్చిదస్వపదవిగ్రహో బహువ్రీహిః। తద్యథా--శోభనం ముఖమస్యాః సుముఖీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి మహదర్థమిత్యాత్త్వకపౌ ప్రసజ్యేయాతామ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి తదర్థస్యోత్తరపదస్యార్థశబ్ద ఆదేశః కరిష్యతే।। కిం కృతం భవతి?। న చైవ హి కదాచిదాదేశేన విగ్రహో భవతి। అపి చ సర్వలిఙ్గతా సిద్ధా భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। యోగవిభాగః కరిష్యతే--చతుర్థీ సుబన్తేన సహ సమస్యతే।। తతః--తదర్థార్థ తదర్థస్య చోత్తరపదస్యార్థశబ్ద ఆదేశో భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి సమాసః ప్రాప్నోతి--ఛాత్రాయ రుచితం ఛాత్రాయ స్వదితమితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--తార్ధథ్య యా చతుర్థీ సా సమస్యతే, న చతుర్థీమాత్రమ్ ఇతి। యదయం హితసుఖగ్రహణం కరోతి।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?। యథా జాతీయకానాం సమాసే హితసుఖగ్రహణేనార్థస్తథాజాతీయకానాం సమాసః।। యది

చ తార్ధథ్యే యా చతుర్థీ సా సమస్యతే, న చతుర్థీమాత్రమ్; తతో హితసుఖగ్రహణమర్థవద్భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తదర్థస్యోత్తరపదస్యార్థశబ్ద ఆదేశః ప్రాప్నోతి--యూపాయ దారు యూపదారు।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వా చ విధాస్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి విభాషా ప్రాప్నోతి--బ్రాహ్మణార్థ క్షత్రియార్థమితి।।

[M.2.382]

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--ప్రకృతివికృత్యోర్యః సమాసః తత్ర తదర్థస్యోత్తరపదస్య వాఽర్థశబ్ద ఆదేశో భవతి అన్యత్ర నిత్యః, ఇతి। యదయం బలిరక్షితగ్రహణం కరోతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--ఉదకార్థో వీవధః స్థానివద్భావాదుదభావః ప్రాప్నోతి। తస్మాన్నైవం శక్యమ్। న చేదేవమ్, ।అర్థేన నిత్యసమాసో వక్తవ్యః।।సర్వలిఙ్గతా చ। ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః--అథేహ బ్రాహ్మణేభ్యః ఇతి కైషా చతుర్థీ?।। తాదర్థ్య ఇత్యాహ ।। యది తాదర్థ్యే చతుర్థీ, అర్థశబ్దస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్--ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సమాసోపి తర్హి న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వచనాత్సమాసో భవిష్యతి।।

(చతుర్థవార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--।సర్వలిఙ్గతా వక్తవ్యా। ఇతి।। న వక్తవ్యా। లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య।। చతుర్థీ ।। 35 ।।

-2-1-37- పఞ్చమీ భయేన (385)

(247 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2। ఆ.26)

(న్యూనతాపరిహారాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే--భయేన ఇతి।।

(1271 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

(।। భయభీతభీతిభీభిః ।।)

(భాష్యమ్) భయభీతభీతిభీభిరితి వక్తవ్యమ్।। వృకాద్భయం వృకభయమ్।। వృకాద్భీతః వృకభీతః। వృకాద్భీతిః వృకభీతిః। వృకాద్భీః వృకభీరితి।।

(భాష్యమ్) అపర ఆహ--

(1272 వార్తికన్యాసాన్తరమ్ ।। 2 ।।)

(।। భయనిర్గతజుగుప్సుభిః ।।)

(భాష్యమ్) భయనిర్గతజుగుప్సుభిరితి వక్తవ్యమ్। వృకభయం గ్రామనిర్గతః అధర్మజుగుప్సుః।। పఞ్చమీ భయేన ।। 36 ।।

-2-1-40- సప్తమీ శౌణ్డైః (388)

(248 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।27 ।।)

(న్యూనతాశఙ్కాపరిహారాధికరణమ్)

(1272 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

(।। శౌణ్డాదిభిః ।।)

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

శౌణ్డాదిభిరితి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాద్ అక్షధూర్తః స్త్రీధూర్తః అక్షకితవః స్త్రీకితవ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

[M.2.383]

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। బహువచననిర్దేశాచ్ఛౌణ్డాదిభిరితి విజ్ఞాస్యతే।। సప్తమీ శౌణ్డైః ।। 39 ।।

-2-1-42- ధ్వాఙ్క్షేణ క్షేపే (390)

(249 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.28 ।।)

(ఇష్టానుపపత్తిపరిహారాధికరణమ్)

(1276 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ధ్వాఙ్క్షేణేత్యర్థగ్రహణమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ధ్వాఙ్క్షేణ క్షేపేఽర్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--తీర్థకాక ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్షేప ఇత్యుచ్యతే। క ఇహ క్షేపో నామ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథా తీర్థకాకా న చిరం స్థాతారో భవన్తి। ఏవం యో గురుకులాని గత్వా న చిరం తిష్ఠతి స ఉచ్యతే తీర్థకాక ఇతి।। ధ్వాఙ్క్షేణ ।।41 ।।

-2-1-43- కృత్యైర్ఋణే (391)

(250 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.29 ।।)

(ఇష్టానుపపత్తిపరిహారాధికరణమ్)

(1274 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। కృత్యైర్నియోగే యద్గ్రహణమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కృత్యైర్నియోగే యత్ప్రత్యయేనేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--పూర్వాహ్ణేగేయం సామ, ప్రాతరధ్యేయోఽనువాక ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఋణ ఇత్యేవ సిద్ధమ్। ఇహ యద్యస్య నియోగతః కార్యమ్, ఋణం తస్య తద్భవతి। తత్ర ఋణ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(అభ్యుపగమభాష్యమ్)

యద్గ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్పూర్వాహ్ణే దాతవ్యా భిక్షా ఇతి।। కృత్యైః ।।42 ।।

-2-1-47- క్షేపే (395)

(251 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ, 30)

(ఉదాహరణనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అవతప్తేనకులస్థితం త ఏతత్।।

[M.2.384]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్షేప ఇత్యుచ్యతే క ఇహ క్షేపో నామ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథా అవతప్తే నకులాః న చిరం స్థాతారో భవన్తి, ఏవం కార్యాణ్యారభ్య యో న చిరం తిష్ఠతి స ఉచ్యతే అవతప్తేనకులస్థితం త ఏతద్ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్షేపే సప్తమ్యన్తం క్తాన్తేన సహ సమస్యత ఇత్యుచ్యతే తత్ర తే సగతికేన సనకులేన చ సమాసో న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

।। క్షేపే సగతికసకారకసమాసే ఉక్తమ్ ।।

కిముక్తమ్?। కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి-- ఇతి।। క్షేపే ।। 46 ।।

-2-1-48- పాత్రేసమితాదయశ్చ (396)

(251 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।2 ఆ.31)

(చకారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవకారార్థః। పాత్రేసమితాదయ ఏవ ।। క్వ మా భూత్?। పరమం పాత్రే సమితా ఇతి।। పాత్రేసమి ।। 47 ।।

-2-1-49- పూర్వకాలైకసర్వజరత్పురాణనవకేవలాః సమానాధికరణేన (397)

(252 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 1 । 2 ఆ. 32)

(ఏకనదీశబ్దేఽవ్యయీభావవారణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాదవ్యయీభావో న భవతి--ఏకా నదీ ఏకనదీ నదీభిః సంఖ్యా ఇతి ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఇహ కశ్చిత్సమాసః పూర్వపదార్థప్రధానః। కశ్చిదుత్తరపదార్థప్రధానః। కశ్చిదన్యపదార్థప్రధానః। కశ్చిదుభయపదార్థప్రధానః। పూర్వపదార్థప్రధానోఽవ్యయీభావః। ఉత్తరపదార్థప్రధానస్తత్పురుషః। అన్యపదార్థప్రధానో బహువ్రీహిః। ఉభయపదార్థప్రధానో ద్వన్ద్వః। న చాత్ర పూర్వపదార్థప్రాధాన్యం గమ్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అథ వావ్యయీభావః క్రియతామ్, తత్పురుష ఇతి, తత్పురుషో భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భవేదేకసంజ్ఞాధికారే సిద్ధమ్। పరంకార్యత్వే తు న సిధ్యతి। ఆరమ్భసామర్థ్యాచ్చావ్యయీభావః ప్రాప్నోతి, పరంకార్యత్వాచ్చ తత్పురుషః ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరం కార్యత్వే చ న దోషః।। కథమ్ ?। నదీభిః సమాహారేఽవ్యయీభావో వక్తవ్యః। స చావశ్యం వక్తవ్యః। సర్వమేకనదీతరే ।। పూర్వకా ।। 48 ।।

[M.2.385]

-2-1-51- తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చ (399)

(254 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2। 1 । 3 ఆ.1)

(సమాహారశబ్దార్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సమాహార ఇతి కోయం శబ్దః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సమాఙ్పూర్వాద్ధరతేః కర్మసాధనో ఘఞ్--సమాహ్రియతే సమాహార ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది కర్మసాధనః, పఞ్చ కుమార్యః సమాహృతాః పఞ్చకుమారి దశకుమారి గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య ఇతి హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి। ద్విగురేకవచనమ్ ఇత్యేతచ్చ వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి భావసాధనో భవిష్యతి--సమాహరణం సమాహారః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ భావసాధనే సతి కిమభిధీయతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యత్తదౌత్తరాధర్యమ్?।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః పునర్గవాం సమాహారః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యత్తదర్శనం క్రయణం భిక్షణమపహరణం వా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం విక్షిప్తేషు పూలేషు, గోషు చరన్తీషు న సిద్ధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సమభ్యాశీకరణం సమాహారః।।

[M.2.386]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి పఞ్చగ్రామీ షణ్ణగరీ త్రిపురీతి న సిద్ధ్యతి।। కిం కారణమ్?। సమేకత్వవాచీ, ఆజాభిముఖ్యే వర్తతే, హరతిర్దేశాన్తరప్రాపణే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నావశ్యం హరతిర్దేశాన్తరప్రాపణ ఏవ వర్తతే।। కిం తర్హి?।। సాదృశ్యేపి వర్తతే। తద్యథా--మాతురనుహరతి పితురనుహరతీతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా పఞ్చగ్రామీ షణ్ణగరీ త్రిపురీతి। నైవేదమియత్యేవావతిష్ఠతే। అవశ్యమసౌ తతః కించిదాకాఙ్క్షతి క్రియాం గుణం వా। యదాకాఙ్క్షతి తదేకం, స చ సమాహారః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయం తర్హి భావసాధనే సతి దోషః--పఞ్చఫలీ ఆనీయతామ్ ఇతి భావానయనే చోదితే ద్రవ్యానయనం న ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధాతుం ప్రశ్న భాష్యమ్)

నైష దోషః। ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః అథేహ గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయః ఇతి కథమాకృతౌ చోదితాయాం ద్రవ్యే ఆరమ్భణాలమ్భనప్రోక్షణవిశసనాని క్రియన్తే ఇతి ।।

(తద్దేయప్రశ్నోత్తరభాష్యమ్)

అసంభవాద్ ఆకృతౌ ఆరమ్భణాదీనాం సంభవో నాస్తీతి కృత్వా ఆకృతిసహచరితే ద్రవ్యే ఆరమ్భణాదీని క్రియన్తే ।।

(ప్రశ్నోత్తరస్యైవ స్వార్థసాధకతాభాష్యమ్)

ఇదమప్యేవంజాతీయకమేవ। అసంభవాద్భావానయనస్య ద్రవ్యానయనం భవిష్యతి।। అథ వా--అవ్యతిరేకాద్ ద్రవ్యాకృత్యోః ।।

(సూత్రన్యాసవిచారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునర్ద్విగుసంజ్ఞా ప్రత్యయోత్తరపదయోర్భవతి?।।

(అభ్యుపగమభాష్యమ్)

ఏవం భవితుమర్హతి।।

[M.2.387]

(1275 అభ్యుపగమే దోషవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ద్విగుసంజ్ఞా ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేదితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ద్విగుసంజ్ఞా ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేదితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః।। కా ఇతరేతరాశ్రయతా?। ద్విగుసంజ్ఞానిమిత్తే ప్రత్యయోత్తరపదే। ప్రత్యయోత్తరపదనిమిత్తా చ ద్విగుసంజ్ఞా। తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి అర్థే ఇతి వక్ష్యామి।।

(1276 వార్తికమ్ ।। 2 ।।

।। అర్థే చేత్తద్ధితానుత్పత్తిర్బహువ్రీహివత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అర్థే చేత్తద్ధితోత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతి। ద్వైమాతురః। త్రైమాతురః। పాఞ్చనాపితిః।। కిం కారణమ్?। ద్విగునోక్తత్వాత్। బహువ్రీహివత్। తద్యథా -- చిత్రగుః శబలగుః ఇతి బహువ్రీహిణోక్తత్వాన్మత్వర్థస్య మత్వర్థీయో న భవతి।।

(న్యాసాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సమాసతద్ధితవిధౌ ఇతి వక్ష్యామి।

(1277 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। సమాసతద్ధితవిధావితి చేదన్యత్ర సమాససంజ్ఞాభావః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమాసతద్ధితవిధావితి చేదన్యత్ర సమాససంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి।। క్వాన్యత్ర?। స్వరే। పఞ్చారత్నిః దశారత్నిః ఇగన్తే ద్విగౌ ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి।।

[M.2.388]

(1278 సమాధానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। సిద్ధం తు ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేతి వచనాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేతి వచనాత్। ప్రత్యయోత్తరపదయోర్ద్విగుసంజ్ఞా భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--।ద్విగుసంజ్ఞా ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేదితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధి। ఇతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఇతరేతరాశ్రయమాత్రమేతచ్చోదితమ్। సర్వాణి చేతరేతరాశ్రయాణ్యేకత్వేన పరిహృతాని--।సిద్ధం తు నిత్యశబ్దత్వాద్। ఇతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నేదం తుల్యమన్యైరితరేతరాశ్రయైః। నహి సంజ్ఞా నిత్యా ।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి భావినీ సంజ్ఞా విజ్ఞాస్యతే। తద్యథా। కశ్చిత్కంచిత్తన్తువాయమాహ--అస్య సూత్రస్య శాటకం వయ ఇతి। స పశ్యతి--యది శాటకః న వాతవ్యః। అథ వాతవ్యో న శాటకః। వాతవ్యః శాటకశ్చేతి విప్రతిషిద్ధం భవతి। భావినీ ఖల్వస్య సంజ్ఞాభిప్రేతా। స మన్యే వాతవ్యః యస్మిన్నుతే శాటక ఇత్యేతద్భవతి ఇతి।। ఏవమిహాపి తస్మిన్ ద్విగుర్భవతి యస్యాభినిర్వృత్తస్య ప్రత్యయ ఉత్తరపదమితి చైతే సంజ్ఞేభవిష్యతః।।

(అభ్యుపగమభాష్యమ్)

అథ వా పనరస్తు--అర్థే ఇతి।।

(ఆక్షేపస్మారణమ్)

నను చోక్తమ్--।అర్థే చేత్తద్ధితానుత్పత్తిర్బహువ్రీహివద్। ఇతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। నావశ్యమర్థశబ్దోభిధేయ ఏవ వర్తతే।। కిం తర్హి? స్యాదర్థేపి వర్తతే। తద్యథా--దారార్థం ఘటామహే। ధనార్థం భిక్షామహే। దారా నః స్యుః। ధనాని నః స్యురితి। ఏవమిహాపి తద్ధితార్థే ద్విగుర్భవతీతి తద్ధితః స్యాదితి।।

(1279 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। ద్విగోర్వా లుగ్వచనం జ్ఞాపకం తద్ధితోత్పత్తేః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా యదయం ద్విగోర్లుగనపత్యే ఇతి ద్విగోరుత్తరస్య తద్ధితస్య లుకం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః-- ఉత్పద్యతే ద్విగోస్తద్ధితః ఇతి।।

(సమాహారగ్రహణసార్థక్యాధికరణమ్)

(1280 వార్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। సమాహారసమూహయోరవిశేషాత్సమాహారగ్రహణానర్థక్యం తద్ధితార్థేన కృతత్వాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమాహారః సమూహ ఇత్యవిశిష్టావేతావర్థౌ। సమాహారసమూహయోరవిశేషాత్సమాహారగ్రహణమనర్థకమ్।। కిం

కారణమ్। తద్ధితార్థేన కృతత్వాత్। తద్ధితార్థే ద్విగుః ఇత్యేవమత్ర ద్విగుర్భవిష్యతి ।।

[M.2.389]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తద్ధితార్థే ద్విగు ఇత్యేవమత్ర ద్విగుర్భవిష్యతి, తద్ధితోత్పత్తిః ప్రాప్నోతి॥

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ఉత్పద్యతామ్। లుక్ భవిష్యతి॥

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

లుక్కృతాని ప్రాప్నువన్తి॥ కాని?। పఞ్చపూలీ దశపూలీ అపరిమాణబిస్తాచితకమ్బల్యేభ్యో న తద్ధితలుకి ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి॥

పఞ్చగవం దశగవమ్ గోరతద్ధితలుకి ఇతి టచ్ న ప్రాప్నోతి ॥

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। అవిశేషేణ ద్విగోర్ఙీబ్ భవతి ఇత్యుక్త్వా అపరిమాణబిస్తాచితకమ్బల్యేభ్యః సమాహారే ఇతి వక్ష్యామి తన్నియమార్థం భవిష్యతి సమాహార ఏవ నాన్యత్ర ఇతి॥

గోరకారో ద్విగోః సమాహారే॥

అవిశేషేణ గోష్టజ్ భవతి ఇత్యుక్త్వా ద్విగోః సమాహారే ఇతి వక్ష్యామి తన్నియమార్థం భవిష్యతి-- సమాహార ఏవ నాన్యత్ర ఇతి॥

(1281 వార్తికమ్ ॥ 7 ॥)

॥ అభిధానార్థం తు ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అభిధానార్థం తు సమాహారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। సమాహారేణాభిధానం యథా స్యాత్, తద్ధితార్థేన మా భూదితి॥ కిం చ స్యాత్?॥ తద్ధితోత్పత్తిః ప్రసజ్యేత॥

(అతిప్రసఙ్గబాధకభాష్యమ్)

ఉత్పద్యతామ్। లుగ్ భవిష్యతి॥

(లుకిదూషణభాష్యమ్)

లుక్కృతాని ప్రాప్నువన్తి॥

(లుకిదూషణపరిహారభాష్యమ్)

సర్వాపి పరిహృతాని।।

(దూషణపరిహారబాధకభాష్యమ్)

సర్వాణి పరిహృతాని।।

(దూషణపరిహారబాధకభాష్యమ్)

న సర్వాణి పరిహృతాని। పఞ్చకుమారి దశకుమారి లుక్ తద్ధితలుకి ఇతి జీపో లుక్ ప్రసజ్యేత ।।

(అవాన్తరసమాసవిధానాధికరణమ్)

(1282 విధానాన్తరవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

।। ద్వన్ద్వతత్పురుషయోరుత్తరపదే నిత్యసమాసవచనమ్ ।।

(భాష్యమ్) ద్వన్ద్వతత్పురుషయోరుత్తరపదే నిత్యసమాసో వక్తవ్యః। వాగ్దృషదప్రియః। ఛత్రోపానహప్రియ:। పఞ్చగవప్రియః। దశగవప్రియః ।। కిం ప్రయోజనమ్?। సముదాయవృత్తావవయవానాం మా కదాచిదవృత్తిర్భూదితి ।।

[M.2.390]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఇహ ద్వౌ పక్షౌ వృత్తిపక్షశ్చావృత్తిపక్షశ్చ। యదా వృత్తిపక్షః తదా సర్వేషామేవ వృత్తిః। యదాఽవృత్తిః

పక్షః తదా సర్వేషామవృత్తిః।।

(1283 బహునాంతత్పురుషవిధాయకవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

।। ఉత్తరపదేన పరిమాణినా ద్విగోః సమాసవచనమ్ ।।

(భాష్యమ్) ఉత్తరపదేన పరిమాణినా ద్విగోః సమాసో వక్తవ్యః। ద్వౌ మాసౌ జాతస్య యస్య సః ద్విమాసజాతః త్రిమాసజాతః।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి!। సుప్సుపేతి వర్తతే।।

(విగ్రహాన్తరేణ విధానవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఇదం స్యాత్--ద్వౌ మాసౌ ద్విమాసం ద్విమాసం జాతస్యేతి।।

(విగ్రహాన్తరదూషణభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। స్వరే హి దోషః స్యాత్। ద్విమాసజాత ఇతి ప్రాప్నోతి। ద్విమాసజాత ఇతి చేష్యతే॥

(దూషణాన్తరభాష్యమ్)

ద్వ్యహ్నజాతశ్చ న సిద్ధ్యతి। ద్వ్యహజాత ఇతి ప్రాప్నోతి॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న చైవం భవితవ్యమ్?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

భవితవ్యం చ యదా సమాహారే ద్విగుః॥ ద్వ్యహ్నజాతస్తు న సిద్ధ్యతి॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే పరిమాణినేతి, నపునరన్యత్రాపి పఞ్చగవప్రియః దశ గవప్రియః?॥

(1284 విధానసాధకవార్త్తికమ్ ॥ 10 ॥)

॥ అన్యత్ర సముదాయబహువ్రీహిత్వాదుత్తరపదప్రసిద్ధిః ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అన్యత్ర సముదాయో బహువ్రీహిసంజ్ఞః। అన్యత్ర సముదాయబహువ్రీహిత్వాదుత్తరపదం ప్రసిద్ధమ్। ఉత్తరపదప్రసిద్ధేః ఉత్తరపదే ఇతి ద్విగుర్భవిష్యతి॥

[M.2.391]

(1285 వార్త్తికమ్ ॥ 11 ॥)

॥ సర్వత్ర మత్వర్థే ప్రతిషేధః ॥

(భాష్యమ్) సర్వేషు పక్షేషు ద్విగుసంజ్ఞాయాః మత్వర్థే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః॥ కిం ప్రయోజనమ్?। పఞ్చఖట్వో దశఖట్వో। ద్విగోః ఇతీకారో మా భూత్। పఞ్చగుర్దశగుః గోరతద్ధితలుకి ఇతి టజ్ మా భూదితి॥ తద్ధితార్థోత్తరపద ॥ 50 ॥

-2-1-52- సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుః (500)

(255 తత్పురుషే ద్విగుసంజ్ఞాసూత్రమ్ ॥ 2।1।3 ఆ.2 సూ)

(అనన్తరయోగస్యైవ సంబన్ధాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమనన్తరే యోగే యః సంఖ్యాపూర్వః స ద్విగుసంజ్ఞః, ఆహోస్విత్పూర్వమాత్రే?॥

(విశేషజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిం చాతః?॥

(విశేషప్రదర్శకభాష్యమ్)

యదానన్తరయోగే। ఏకశాటీతి ద్విగోః ఇతీకారో న ప్రాప్నోతి॥

(విశేషప్రదర్శకశేషభాష్యమ్)

అథ పూర్వమాత్రే। ఏకభిక్షా। అత్రాపి ప్రాప్నోతి॥

(ప్రథమపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్త్వనన్తరే॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమేకశాటీ ?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇర్కారాన్తేన సమాసో భవిష్యతి--ఏకా శాటీ ఏకశాటీ॥

[M.2.392]

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ఇహ తర్హ్యేకాపూపీ ద్విగోః ఇతీకారో న ప్రాప్నోతి॥

(ద్వితీయపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి పూర్వమాత్రే॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమేకభిక్షా?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

టాబన్తేన సహ సమాసో భవిష్యతి--ఏకా భిక్షా ఏకభిక్షా।

(ఆక్షేపాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--సప్తర్షయః ఇగన్తే ద్విగౌ ఇత్యేష స్వరః ప్రాప్నోతి॥

(ప్రథమపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యనన్తరే ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమేకాపూపీ ?

(సమాధానభాష్యమ్)

సమాహార ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః పునరత్ర సమాహారః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యత్తద్ధానం సంభ్రమో వా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి పఞ్చహోతారో దశహోతారః। ఇగన్తే ద్విగౌ ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి।।

(ద్వితీయపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి--పూర్వమాత్రే ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం సప్తర్షయః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్తోదాత్తప్రకరణే త్రిచక్రాదీనాం ఛన్దసి ఇత్యేవమేతత్సిద్ధమ్।।

(ప్రథమపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు--అనన్తరే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పఞ్చహోతార: దశహోతార: ?

(సమాధానభాష్యమ్)

।ఆద్యుదాత్తప్రకరణే దివోదాసాదీనాం ఛన్దసి। ఇత్యేవ సిద్ధమ్।। సంఖ్యాపూర్వో ।। 51 ।।

[M.2.393]

-2-1-53- కుత్సితాని కుత్సనైః (401)

(256 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 1 । 3 ఆ.3 సూ.)

(ఉదాహరణనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్ ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వైయాకరణఖసూచిః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం వ్యాకరణం కుత్సితమ్, ఆహోస్విద్వైయాకరణః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వైయాకరణః కుత్సితః। తస్మిన్కుత్సితే తత్స్థమపి కుత్సితం భవతి।। కుత్సితాని ।। 52 ।।

-2-1-55- ఉపమానాని సామాన్యవచనైః (403)

(257 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।3 ఆ. 4సూ.)

(ఉపమానోపమేయభావనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఉపమానానీత్యుచ్యతే కాని పునరుపమానాని। కిం యదేవోపమానం తదేవోపమేయమ్, ఆహోస్విదన్యదేవోపమానమన్యదుపమేయమ్?।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం చాతః?।।

[M.2.394]

(ప్రథమపక్షే ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది యదేవోపమానం తదేవోపమేయమ్, క ఇహోపమార్థః --గౌరివ గౌరితి।।

(ద్వితీయపక్షే ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథాన్యదేవోపమానమన్యదుపమేయమ్, క ఇహోపమార్థః --గౌరివాశ్వ ఇతి।।

(సంమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యత్ర కించిత్సామాన్యం కశ్చిచ్చ విశేషః తత్రోపమానోపమేయే భవతః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం వక్తవ్యమేతత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నహి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?। మానం హి నామానిర్జ్ఞాతజ్ఞానార్థముపాదీయతే-- అనిర్జ్ఞాతమర్థం జ్ఞాస్యామీతి। తత్సమీపే యన్నాత్యన్తాయ మిమీతే తదుపమానం గౌరివ గవయ ఇతి। గౌర్నిర్జ్ఞాతః గవయోఽనిర్జ్ఞాతః ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కామం తర్హ్యనేనైవ హేతునా యస్య గవయో నిర్జ్ఞాతః స్యాద్ గౌరనిర్జ్ఞాతః, తేన కర్తవ్యం స్యాద్--గవయ ఇవ గౌరితి।।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

బాఢం కర్తవ్యమ్।।

(ఉదాహరణనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరిహోదాహరణమ్?।।

[M.2.395]

(సమాధానభాష్యమ్)

శస్త్రీశ్యామా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్వ పునరయం శ్యామాశబ్దో వర్తతే?।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

శస్త్ర్యామిత్యాహ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కేన తర్హీదానీం దేవదత్తాఽభిధీయతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సమాసేన ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం శస్త్రీశ్యామో దేవదత్త ఇతి న సిద్ధయతి ప్ర్ప్

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉపసర్జనస్య ఇతి హ్రస్వత్వం భవిష్యతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హ్యుపసర్జనాన్యప్యేవంజాతీయకాని భవన్తి, తిత్తిరికల్మాషీ కుమ్భకపాలలోహినీ-- అనుపసర్జనలక్షణ ఇర్కారో న ప్రాప్నోతి।।

[M.2.396]

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి శస్త్ర్యామేవ శస్త్రీశబ్దో వర్తతే, దేవదత్తాయాం శ్యామాశబ్దః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి గుణో న నిర్దిష్టో భవతి। బహవః శస్త్ర్యాం గుణాః--తీక్ష్ణా సూక్ష్మా పృథురితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అనిర్దిశ్యమానస్యాపి గుణస్య భవతి లోకే సంప్రత్యయః। తద్యథా--చన్ద్రముఖీ దేవదత్తా ఇతి బహవశ్చన్ద్రే గుణాః, యా చాసౌ ప్రియదర్శనతా సా గమ్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి సమానాధికరణేన ఇతి వర్తతే। వ్యధికరణత్వాత్సమాసో న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యాక్షేపేణ సమాధానభాష్యమ్)

కిం హి వచనాన్న భవతి?।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

యద్యపి తావద్వచనాత్సమాసః స్యాత్। ఇహ ఖలు మృగీవ చపలా మృగచపలా సమానాధికరణలక్షణ పుంవద్భావో న ప్రాప్నోతి।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి తస్యామేవోభయం వర్తతే। ఏతచ్చాత్ర యుక్తం యత్తస్యామేవోభయం వర్తత ఇతి। ఇతరథా హి బహ్వపేక్ష్యం స్యాత్।।

[M.2.397]

(సమాధానభాష్యశేషభాష్యమ్)

యది తావదేవం విగ్రహః కరిష్యతే- శస్త్రీవ శ్యామా దేవదత్తేతి। శస్త్ర్యాం శ్యామేత్యేతదపేక్ష్యం స్యాత్।।

(సమాధానభాష్యశేషభాష్యమ్)

అథాప్యేవం విగ్రహః కరిష్యతే--యథా శస్త్రీ శ్యామా తద్వదియం దేవదత్తేతి। ఏవమపి దేవదత్తాయాం శ్యామేత్యేతదపేక్ష్యం స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవ మపి గుణో న నిర్దిష్టో భవతి। బహవశ్చ శస్త్ర్యాం గుణాః తీక్ష్ణా సూక్ష్మా పృథురితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అనిర్దిశ్యమానస్యాపి గుణస్య భవతి లోకే సంప్రత్యయః। తద్యథా--చన్ద్రముఖీ దేవదత్తేతి బహవశ్చన్ద్రే గుణాః। యా చాసౌ ప్రియదర్శనతా సా గమ్యతే।।

(1320 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ఉపమానసమాసే గుణవచనస్య విశేషభాక్త్వాత్సామాన్యవచనాప్రసిద్ధిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఉపమానసమాసే గుణవచనస్య విశేషభాక్త్వాత్ సామాన్యవచనస్యాప్రసిద్ధిః స్యాత్--శస్త్రీశ్యామేతి। శ్యామాశబ్దోయం శస్త్రీశబ్దేనాభిసంబధ్యమానో విశేషవచనః సంపద్యతే। తత్ర సామాన్యవచనైరితి సమాసో న ప్రాప్నోతి।।

(1321 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। న వా శ్యామత్వస్యోభయత్ర భాబాత్తద్వాచకత్వాచ్చ శబ్దస్య సామాన్యవచనత్వస్య ప్రసిద్ధిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

న వా ఏష దోషః।। కిం కారణమ్?।। శ్యామత్వస్యోభయత్ర భావాత్। ఉభయత్రైవాత్ర శ్యామత్వమస్తి శస్త్ర్యాం దేవదత్తాయాం చ। తద్వాచకత్వాచ్చ శబ్దస్య। తద్వాచకశ్చాత్ర శ్యామాశబ్దః ప్రయుజ్యతే।। కింవాచకః?। ఉభయవాచకః।

శ్యామత్వస్యోభయత్ర భావాత్ తద్వాచకత్వాచ్చ శబ్దస్య సామాన్యవచనత్వం ప్రసిద్ధమ్। సామాన్యవచనే ప్రసిద్ధే సామాన్యవచనైరితి సమాసో భవిష్యతి।। నావశ్యం స ఏవ సామాన్యవచనః యో బహూనాం సామాన్యమాహ, ద్వయోరపి యః సామాన్యమాహ సోపి సామాన్యవచన ఏవ।। అథ వా సామాన్యవచనైరిత్యుచ్యతే। సర్వైశ్చ శబ్దోన్యేన శబ్దేనాభిసంబధ్యమానో విశేషవచనః సంపద్యతే। త ఏవం విజ్ఞాస్యామః--ప్రాగభిసంబన్ధాద్యః సామాన్యవచన ఇతి।। ఉపమానాని ।। 54 ।।

[M.2.398]

-2-1-56- ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగే (404)

(258 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 1 । 3 ఆ. 5 సూ.)

(సామాన్యాప్రయోగప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సామాన్యాప్రయోగ ఇతి కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ మా భూత్--పురుషోయం వ్యాఘ్ర ఇవ శూరః, పురుషోఽయం వ్యాఘ్ర ఇవ బలవాన్।।

(ప్రత్యఖ్యానభాష్యమ్)

సామాన్యాప్రయోగ ఇతి శక్యమవక్తుమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి--పురుషోయం వ్యాఘ్ర ఇవ శూరః, పురుషోఽయం వ్యాఘ్ర ఇవ బలవాన్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అసార్మ్థ్యాత్।। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్ సామాన్యాప్రయోగే ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతి వై ప్రధానస్య సాపేక్షస్యాపి సమాసః ఇతి।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?। రాజపురుషోఽభిరూపః రాజపురుషో దర్శనీయః। అత్ర వృత్తిః సిద్ధా భవతి।। ఉపమితమ్ ।। 55 ।।

[M.2.399]

-2-1-57- విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ (405)

(259 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 1 । 3 ఆ. 6 సూ.)

(విశేషణస్యోపసర్జనత్వాధికరణమ్)

(1322 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। విశేషణవిశేష్యయోరుభయవిశేషణత్వాదుభయవిశేష్యత్వాదుపసర్జనాప్రసిద్ధిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

విశేషణవిశేష్యయోరుభయవిశేషణత్వాదుభయోశ్చ విశేష్యత్వాదుపసర్జనత్వస్యాప్రసిద్ధిః। కృష్ణతిలా ఇతి కృష్ణశబ్దోయం తిలశబ్దేనాభిసంబధ్యమానో విశేషణవచనః సంపద్యతే, తథా తిలశబ్దః కృష్ణశబ్దేనాభిసంబధ్యమానో విశేషణవచనః సంపద్యతే, తదుభయం విశేషణం భవత్యుభయం చ విశేష్యమ్। విశేషణవిశేష్యయోరుభయవిశేషణత్వాదుభయోశ్చ విశేష్యత్వాదుపసర్జనత్వస్యాప్రసిద్ధిః।।

(1323 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। నవాన్యతరస్య ప్రధానభావాత్తద్విశేషకత్వాచ్చాపరస్యోపసర్జనప్రసిద్ధిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

నవా ఏష దోషః।। కిం కారణమ్?। అన్యతరస్య ప్రధానభావాత్। అన్యతరదత్ర ప్రధానమ్।। తద్విశేషకత్వాచ్చాపరస్య। తద్విశేషకం చాపరమ్। అన్యతరస్య ప్రధానభావాత్తద్విశేషకత్వాచ్చాపరస్యోపసర్జనసంజ్ఞా భవిష్యతి యదాఽస్య తిలాః ప్రాధాన్యేన వివక్షితా భవన్తి కృష్ణో విశేషకత్వేన, తదా తిలాః ప్రధానం కృష్ణో విశేషణమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కామం తర్హ్యనేనైవ హేతునా యస్య కృష్ణాః ప్రాధాన్యేన వివక్షితా భవన్తి తిలా విశేషణత్వేన, తేన కర్తవ్యం

తిలకృష్ణా ఇతి।।

[M.2.400]

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। నహ్యయం ద్వన్ద్వః--తిలాశ్చ కృష్ణాశ్చేతి। న ఖల్వపి షష్ఠీసమాసః--తిలానాం కృష్ణా ఇతి। కిం తర్హి?। ద్వావిమౌ ప్రధానశబ్దౌ ఏకస్మిన్నర్థే యుగపదవరుధ్యేతే। న చ ద్వయోః ప్రధానశబ్దయోరేకస్మిన్నర్థే యుగపదవరుధ్యమానయోః కించిదపి ప్రయోజనమస్తి, తత్ర ప్రయోగాదేతద్గన్తవ్యమ్--నూనమత్రాన్యతరత్ప్రధానం తద్విశేషకం చాపరమితి। తత్ర త్వేతావాన్ సందేహః--కిం ప్రధానం కిం విశేషణమితి। స చాపి క్వ సందేహః యత్రోభౌ

గుణశబ్దౌ। తద్యథా--ఖఞ్జకుబ్జః కుబ్జఖఞ్జ ఇతి। యత్ర హ్యన్యతరద్ ద్రవ్యమన్యతరో గుణః, తత్ర యద్ ద్రవ్యం తత్ప్రధానమ్। తద్యథా--శుక్లమాలభేత కృష్ణమాలభేత న పిష్టపిణ్డీమాలభ్య కృతీ భవతి। అవశ్యం తద్గుణం ద్రవ్యమాకాఙ్క్షతి।।

[M.2.401]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం తర్హీమౌ ద్వౌ ప్రధానశబ్దావేకస్మిన్నర్థే యుగపదవరుధ్యేతే--వృక్షః శింశపేతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతయోరావశ్యకః సమావేశః। నహ్యవృక్షః శింశపాస్తి।। విశేషణమ్ ।।56 ।।

-2-1-58- పూర్వాపరప్రథమచరమజఘన్యసమానమధ్యమధ్యమవీరాశ్చ (406)

(260 తత్పురుషసమాససంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 1 । 3 ఆ.7 సూ.)

(ఏతదాదిసూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థముత్తరత్రైవమాద్యనుక్రమణం క్రియతే, న విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

[M.2.402]

(1324 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। బహులవచనస్యాకృత్స్నత్వాదుత్తరత్రానుక్రమణసామర్థ్యమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అకృత్స్నం బహులవచనమిత్యుత్తరత్రానుక్రమణం క్రియతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యకృత్స్నం యదనేన కృతమకృతం తత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి న బ్రూమోఽకృత్స్నమితి, కృత్స్నం చ కారకం చ సాధకం చ నిర్వర్తకం చ యచ్చానేన కృతం సుకృతం తత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం తర్హ్యేవమాద్యనుక్రమణం క్రియతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉదాహరణభూయస్త్వాత్। ఏతే ఖల్వపి విధయః సుపరిగృహీతా భవన్తి యేషు లక్షణం ప్రపఞ్చశ్చ। కేవలం లక్షణం కేవలః ప్రపఞ్చో వా, న తథా కారకం భవతి।। అవశ్యం ఖల్వప్యస్మాభిరిదం వక్తవ్యమ్--బహులమ్, అన్యతరస్యామ్, ఉభయథా, వా, ఏకేషామితి। సర్వవేదపారిషదం హీదం శాస్త్రమ్। తత్ర నైకః పన్థాః శక్య ఆస్థాతుమ్ ।। పూర్వాపర ।। 57 ।।

[M.2.403]

-2-1-59- శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిః (407)

(261 తత్పురుషసమాససంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2। 1। 3 ఆ.8 సూ.)

(ఇష్టానుపపత్తినిరాకరణాధికరణమ్)

(గణపాఠశోధకభాష్యమ్)

శ్రేణ్యాదయః పఠ్యన్తే, కృదాదిరాకృతిగణః ।।

(అనిష్టాపత్తినిరాకరణాధికరణమ్)

(1325 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। శ్రేణ్యాదిషు చ్వ్యర్థవచనమ్ ।।

(భాష్యమ్) శ్రేణ్యాదిషు చ్వ్యర్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః శ్రేణికృతాః। యదా హి శ్రేణయ ఏవ కిఞ్చిత్ క్రియన్తే తదా మా భూదితి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

అన్యత్రాయం చ్వ్యర్థగ్రహణేషు చ్వ్యన్తస్య ప్రతిషేధం శాస్తి। తదిహ న తథా। కిం కారణమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్యత్ర పూర్వం చ్వ్యన్తకార్యం పరం చ్వ్యర్థకార్యమ్। ఇహ పునః పూర్వం చ్వ్యర్థకార్యం పరం చ్వ్యన్తకార్యమ్।। శ్రేణ్యాదయః ।। 58 ।।

-2-1-60- క్తేన నఞ్విశిష్టేనానఞ్ (408)

(232 తత్పురుషసమాససంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2। 1। 3 ఆ.9 సూ.)

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

(1326 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। నఞ్వ్విశిష్టే సమానప్రకృతిగ్రహణమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

నఞ్వ్విశిష్టే సమానప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--సిద్ధం చాభుక్తం చేతి ।।

[M.2.404]

(1327 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। అనఞితి చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అనఞితి చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇహ మా భూత్--కర్తవ్యమకృతమితి।।

(1328 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। నుడిడధికేన చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

నుడిడధికేన చ సమాసో వక్తవ్యః। ఇహాపి యథా స్యాత్--అశితానశితేన జీవతి। క్లిష్టాక్లిశితేనేతి।।

(అవధారణార్థత్వే ప్రథమవార్తికద్వయప్రత్యాఖ్యానతృతీయవార్తికావశ్యకతాభాష్యమ్)

కిముచ్యతే సమానప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమితి, యదా నఞ్వ్విశిష్టేనేత్యుచ్యతే। న చాత్ర నఞ్కృత ఏవ విశేషః। కిం తర్హి?। ప్రకృతికృతోపి। అయం విశిష్టశబ్దోస్త్యేవావధారణే వర్తతే। తద్యథా--దేవదత్తయజ్ఞదత్తావాఢ్యావభిరూపౌ దర్శనీయౌ పక్షవన్తౌ, దేవదత్తస్తు యజ్ఞదత్తాత్ స్వాధ్యాయేన విశిష్టః। స్వాధ్యాయేనైవేతి గమ్యతే। అన్యే గుణాః సమా భవన్తి।। అస్త్యాధిక్యే వర్తతే। తద్యథా--దేవదత్తయజ్ఞదత్తావాఢ్యావభిరూపౌ దర్శనీయౌ పక్షవన్తౌ దేవదత్తస్తు యజ్ఞదత్తాత్ స్వాధ్యాయేన విశిష్టః స్వాధ్యాయేనాధికః। అన్యే గుణా అవివక్షితా భవన్తి।। తద్యదా తా వదవధారణే విశిష్టశబ్దస్తదా నైవార్థః సమానప్రకృతిగ్రహణేన, నేహ భవిష్యతి--సిద్ధం చాభుక్తం చేతి। నాప్యనఞితి ప్రతిషేధేన, నేహ భవిష్యతి--కర్తవ్యమకృతమితి।। నుడిడధికేనాపి తు తదా సమాసో న ప్రాప్నోతి।।

(ఆధిక్యార్థత్వేన ప్రథమవార్తికద్వయావశ్యకతా తృతీయవార్తికానావశ్యకతాభాష్యమ్)

యదాధిక్యే విశిష్టశబ్దస్తదా సమానప్రకృతిగ్రహణం కర్తవ్యమిహ మాభూత్--సిద్ధం చాభుక్తం చేతి। అనఞితి చ ప్రతిషేధో

వక్తవ్యః। ఇహ మా భూత్--కర్తవ్యమకృతమితి।। నుడిడధికేనాపి సమాసః సిద్ధో భవతి। తత్రాధిక్యే విశిష్టశబ్దం మత్వా సమానప్రకృతిగ్రహణం చోద్యతే।।

అవధారణం నఞ్గా చేద్ నుడిడివిశిష్టేన న ప్రకల్పేత ।।

అథ చేదధికవివక్షా, కార్యం తుల్యప్రకృతికేన ।।1 ।। ఇతి ।।

[M.2.405]

(న్యూనతాపూర్త్యధికరణమ్)

(1329 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। కృతాపకృతాదీనాం చోపసంఖ్యానమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కృతాపకృతాదీనాం చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కృతాపకృతమ్। భుక్తవిభుక్తమ్। పీతవిపీతమ్।।

(1330 న్యాసాన్తరేణాక్షేపబాధకవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। సిద్ధం తు క్తేన విసమాప్తావనఞ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సిద్ధమేతత్?। కథమ్। క్తాన్తేన క్రియావిసమాప్తావనఞ్ క్తాన్తం సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్।।

(1331 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। గతప్రత్యాగతాదీనాం చోపసంఖ్యానమ్ ।।

(భాష్యమ్) గతప్రత్యాగతాదీనాం చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।। గతప్రత్యాగతమ్। పాతానుపాతమ్। పుటాపుటికా। క్రయాక్రయికా। ఫలాఫలికా। మానోన్మానికా।। క్తేన నఞ్ ।।59 ।।

-2-1-67- యువా ఖలతిపలితవలినజరతీభిః (415)

(263 తత్పురుషసమాససంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 1 । 3 ।। ఆ.10)

(లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషాసాధనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః। సమానాధికరణేన ఇతి వర్తతే। కః ప్రసఙ్గో యద్వ్యధికరణానాం సమాసః స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--యథాజాతీయకముత్తరపదం తథాజాతీయకేన పూర్వపదేన సమాసో భవతి--ఇతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?। ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతి ఇత్యేషా పరిభాషా న కర్తవ్యా భవతి ।। యువా ఖ ।।66 ।।

[M.2.406]

-2-1-69- వర్ణో వర్ణేన (417)

(264 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।1।3। ఆ.11)

(వర్ణోవర్ణేన ఇత్యస్య సమానాధికరణాధికారీయత్వాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇదం విచార్యతే--వర్ణేన తృతీయాసమాసో వా స్యాత్---కృష్ణేన సారఙ్గః కృష్ణసారఙ్గ ఇతి। సమానాధికరణో వా కృష్ణః సారఙ్గః కృష్ణసారఙ్గ ఇతి।।

(విశేషప్రశ్న భాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః?।।

(1332 తృతీయాసమాసే దూషణవార్తికమ్ ।।1 ।।)

।। వర్ణేన తృతీయాసమాస ఏతప్రతి షేధే వర్ణగ్రహణమ్।।

(భాష్యమ్) వర్ణేన తృతీయాసమాసే ఏతప్రతి షేధే వర్ణగ్రహణం కర్తవ్యమ్। తృతీయాపూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। అనేతే వర్ణః ఇతి వక్తవ్యమ్।। (ఇహ మా భూత్--హిమేన ఏతః హిమైతః।।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ ద్వితీయేన వర్ణగ్రహణేనైతవిశేషణేనార్థః?।।

[M.2.407]

(సమాధానభాష్యమ్)

బాఢమర్థః। యద్యవర్ణ ఏతశబ్దోస్తి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ననుచాయమస్తి--ఆ ఇతః ఏతః, కృష్ణేతో లోహితేత ఇతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

నార్థ ఏవమర్థేన వర్ణగ్రహణేన। యది తావదయం కర్మణి క్తః, తృతీయా కర్మణి ఇత్యనేన స్వరేణ భవితవ్యమ్। అథాపి కర్తరి, పరత్వాత్కృత్స్వరేణ భవితవ్యమ్।।

(సమానాధికరణపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అథ సమానాధికరణః।।

(1333 సమానాధికరణపక్షే దూషణవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। సమానాధికరణే ద్విర్వర్ణగ్రహణమ్।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమానాధికరణే ద్విర్వర్ణగ్రహణం కర్తవ్యమ్। వర్ణో వర్ణేష్వనేత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఏకం వర్ణగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--పరమశుక్లః పరమకృష్ణః। ద్వితీయం వర్ణగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--కృష్ణతిలా ఇతి।।

(దూషణబాధకభాష్యమ్)

ఏకం వర్ణగ్రహణమనర్థకమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అవర్ణస్య వర్ణే వర్ణస్య చావర్ణే అన్యతరత్ర కస్మాన్న భవతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవ ఇతి।।

(తృతీయాసమాసవాదిభాష్యమ్)

ఏవం సతి తాన్యేతాని త్రీణి వర్ణగ్రహణాని భవన్తి - సమాసవిధౌ ద్వే, స్వరవిధౌ చైకమ్ ।।

(సమానాధికరణసమాసవాదిభాష్యమ్)

యస్యాపి తృతీయాసమాసస్తస్యాపి తాన్యేవ త్రీణి వర్ణగ్రహణాని భవన్తి। సమాసవిధౌ ద్వే, స్వరవిధౌ చైకమ్।।

(తృతీయాసమాసవాదిభాష్యమ్)

సామాన్యేన మమ తృతీయాసమాసో భవిష్యతి తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన ఇతి।।

(సమానాధికరణసమాసవాదిభాష్యమ్)

అవశ్యం వర్ణేన ప్రతిపదం సమాసో వక్తవ్యః। యత్ర తేన న సిధ్యతి తదర్థమ్।। క్వ చ తేన న సిధ్యతి?। శుకబభ్రు: హరితబభ్రుః ఇతి।। తథా సతి తాన్యేతాని త్రీణి వర్ణగ్రహణాని భవన్తి--సమాసవిధౌ ద్వే, స్వరవిధౌ చైకమ్।।

[M.2.408]

(తృతీయాసమాసవాదిభాష్యమ్)

అథేదానీం సమానాధికరణః సామాన్యేన సిద్ధః స్యాత్?।।

(సమానాధికరణసమాసవాదిభాష్యమ్)

బాఢం సిద్ధః।। కథమ్?। విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ ఇతి। ఏవమపి ద్వే వర్ణగ్రహణే కర్తవ్యే స్వరవిధావేవ, ప్రతిపదోక్తస్యాభావాత్। తస్మాత్సమానాధికరణ ఇత్యేష పక్షో జ్యాయాన్।।

(ప్రధానోపసర్జనానాం విప్రతిషేధాధికరణమ్)

(1334 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। సమానాధికరణాధికారే ప్రధానోపసర్జనానాం పరం పరం విప్రతిషేధేన ।।

(భాష్యమ్) సమానాధికరణాధికారే ప్రధానోపసర్జనానాం పరం పరం భవతి విప్రతిషేధేన। ప్రధానానాం ప్రధానమ్,

ఉపసర్జనానాముపసర్జనమ్। ప్రధానానాం తావత్ప్రధానమ్--వృన్దారకనాగకుఞ్జర: పూజ్యమానమ్ ఇత్యస్యావకాశః--గోవృన్దారకః అశ్వవృన్దారకః। పోటాయువతీనామవకాశః--ఇభ్యయువతిః, ఆఢ్యయువతిః। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--నాగయువతిః వృన్దారకయువతిః ప్ర్ ప్రధానానాం పరం ప్రధానం భవతి విప్రతిషేధేన।। ఉపసర్జనానాం పరముపసర్జనమ్। సన్మహత్పరమోత్తమోత్కృష్టా ఇత్యస్యావకాశః--సద్గవః సదశ్వః। కృత్యతుల్యాఖ్యా అజాత్యా ఇత్యస్యావకాశః--తుల్యశ్వేత: తుల్యమహాన్। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--తుల్యసన్ తుల్యమహాన్। ఉపసర్జనానాం పరముపసర్జనం భవతి విప్రతిషేధేన।।

(న. కర్మధారయాన్మత్వర్థీయ ఇతి వ్యుత్పత్తిసాధకాధికరణమ్)

(1335 బహువ్రీహేః కర్మధారయప్రకృతికమత్వర్థీయాపవాదత్వసాధకప్రథమఖణ్డవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। సమానాధికరణసమాసాద్ బహువ్రీహిః ।।

(భాష్యమ్) సమానాధికరణసమాసాద్బహువ్రీహిర్భవతి విప్రతిషేధేన।।
సమానాధికరణసమాసస్యావకాశః వీరః పురుషో వీరపురుషః। బహువ్రీహేరవకాశః కణ్ఠేకాలః।
ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--వీరపురుషకో గ్రామః। బహువ్రీహిర్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

[M.2.409]

(1336 కర్మధారయప్రకృతికమత్వర్థీయసాధకవార్తికద్వితీయఖణ్డమ్।। 5 ।।)

।। కదా చిత్కర్మధారయః సర్వధనాద్యర్థః ।।

(భాష్యమ్) కదాచిత్కర్మధారయో భవతి బహువ్రీహేః।। కిం ప్రయోజనమ్?। సర్వధనాద్యర్థః। సర్వధనీ। సర్వబీజీ। సర్వకేశీ నటః। గౌరఖరవదరణ్యమ్। కృష్ణసర్పవాన్వల్మీకః। లోహితశాలిమాన్ గ్రామః।। కిం ప్రయోజనమ్?। కర్మధారయప్రకృతిభిర్మత్వర్థీయైరభిధానం యథా స్యాత్।। కిం చ కారణం న స్యాత్?

బహువ్రీహిణోక్తత్వాన్మత్వర్థస్య।।

(మత్వర్థీయోత్పత్తిబాధకాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యుక్తత్వం హేతుః కర్మధారయేణాప్యుక్తత్వాన్న ప్రాప్నోతి।। న ఖల్వపి సంజ్ఞాశ్రయో మత్వర్థీయః। కిం తర్హి?। అర్థాశ్రయః।। స యథైవ బహువ్రీహిణోక్తత్వాన్న భవతి, ఏవం కర్మధారయేణోక్తత్వాన్న భవిష్యతి।।

(మత్వర్థీయోత్పత్తిసాధకసమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఇదం స్యాత్--సర్వాణి ధనాని-సర్వధనాని, సర్వధనాన్యస్య సన్తి-సర్వధనీతి।।

(వార్తికీయకదాచిత్పదాసంగత్యాక్షేపభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। నిత్యమేవం సతి కర్మధారయః స్యాత్। తత్ర యదుక్తమ్--కదాచిత్కర్మధారయః ఇతి, ఏతదయుక్తమ్।।

(వార్తికాశయాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి భవతి వై కించిదాచార్యాః కార్యవద్బుద్ధిం కృత్వా పఠన్తి--కార్యాః శబ్దాః ఇతి, తద్వదిదం పఠితమ్--। సమానాధికరణసమాసాద్బహువ్రీహిః కర్తవ్యః కదాచిత్కర్మధారయః సర్వధనాద్యర్థః । ఇతి।।

[M.2.410]

(విప్రతిషేధాసంభవేన బహువ్రీహినిరాకరణాక్షేపభాష్యమ్)

యదుచ్యతే--సమానాధికరణసమాసాద్బహువ్రీహిర్భవతి విప్రతిషేధేన--ఇతి।। నైష యుక్తో విప్రతిషేధః। అన్తరఙ్గః కర్మధారయః।। కాఽన్తరఙ్గతా?। స్వపదార్థే కర్మధారయః। అన్యపదార్థే బహువ్రీహిః।।

(బహువ్రీహిసాధకసమాధానభాష్యమ్)

అస్తు। విభాషా కర్మధారయః, యదా న కర్మధారయస్తదా బహువ్రీహిర్భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి యద్యత్ర కదాచిత్కర్మధారయో భవతి। కర్మధారయప్రకృతిభిర్మత్వర్థీయైరభిధానం ప్రాప్నోతి। సర్వశ్చాయమేవమర్థో యత్నః--కర్మధారయప్రకృతిభిర్మత్వర్థీయైరభిధానం మా భూద్--ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నేదం తస్య యోగస్యోదాహరణం విప్రతిషేధే పరమ్ ఇతి।। కిం తర్హి?। ఇష్టిరియం

పఠితా--సమానాధికరణసమాసాద్బహువ్రీహిరిష్టః। కదాచిత్కర్మధారయః సర్వధనాద్యర్థః ఇతి।

(ఉక్తవార్త్తికానావశ్యకతాసాధకైకదేశిభాష్యమ్)

యదీష్టిః పఠితా, నార్థోనేన। ఇహ హి సర్వే మనుష్యా అల్పేనాల్పేన మహతో మహతోర్థానాకాఙ్క్షన్తి। ఏకేన మాషేణ శతసహస్రమ్। ఏకేన కుద్దాలపదేన ఖారీసహస్రమ్। తత్ర కర్మధారయప్రకృతిభిర్మత్వర్థీయైరభిధానమస్తు బహువ్రీహిణేతి। బహువ్రీహిణా భవిష్యతి లఘుత్వాత్।।

[M.2.411]

(ఆక్షేపైకదేశిభాష్యమ్)

కథం సర్వధనీ సర్వబీజీ సర్వకేశీ నట ఇతి? ।।

(సమాధానైకదేశిభాష్యమ్)

।ఇనిప్రకరణే సర్వాదేః। ఇతి వక్ష్యామి। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యం ఠనో బాధనార్థమ్।।

(ఆక్షేపైకదేశిభాష్యమ్)

కథమ్--గౌరఖరవదరణ్యమ్ గౌరమృగవదరణ్యమ్ కృష్ణసర్పవాన్ వల్మీకః లోహితశాలిమాన్ గ్రామః?।।

(సమాధానైకదేశిభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః। జాత్యాత్రాభిసంబన్ధః క్రియతే, కృష్ణసర్పో నామ సర్పజాతిః, సాస్మిన్ వల్మీకేస్తి।। యదా హ్యన్తరేణ జాతిం తద్వృత్త్యాభిసంబన్ధః క్రియతే, కృష్ణసర్పో వల్మీక ఇత్యేవ తదా భవతి।।

(పూర్వపదార్థాతిశయవివక్షాయామప్యాతిశాయికప్రత్యయాద్బహువ్రీహేర్బలవత్త్వాధికరణమ్)

(1337 పూర్వపదాతిశయ ఆతిశాయికవ్యవస్థావార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। పూర్వపదాతిశయే ఆతిశాయికాద్ బహువ్రీహిః సూక్ష్మవస్త్రతరాద్యర్థః ।।

(భాష్యమ్) పూర్వపదాతిశయవివక్షాయామాతిశాయికాద్ బహువ్రీహిర్భవతి విప్రతిషేధేన।। కిం ప్రయోజనమ్?। సూక్ష్మవస్త్రతరాద్యర్థః।। ఆతిశాయికస్యావకాశః--పటుతరః పటుతమః। బహువ్రీహేరవకాశః-- చిత్రగుః శబలగుః। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--సూక్ష్మవస్త్రతరః। తీక్ష్ణశృఙ్గతరః। బహువ్రీహిర్భవతి విప్రతిషేధేన।।

(విప్రతిషేధబాధకభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః। విప్రతిషేధే పరమ్ ఇత్యుచ్యతే। పూర్వశ్చ బహువ్రీహిః, పర ఆతిశాయికః।।

(వార్తికాశయాన్తరభాష్యమ్)

ఇష్టవాచీ పరశబ్దః--విప్రతిషేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి।।

(అనుపపత్తిభాష్యమ్)

ఏవమప్యయుక్తః। అన్తరఙ్గ ఆతిశాయికః।। కాన్తరఙ్గతా?। జ్యాప్ప్రాతిపదికాదాతిశాయికః। సుబన్తానాం బహువ్రీహిః।।

(అనుపపత్తిబాధకభాష్యమ్)

ఆతిశాయికోపి నాన్తరఙ్గః।। కథమ్? సమర్థాత్తద్ధిత ఉత్పద్యతే సామర్థ్యం చ సుబన్తేన ।।

(అనుపపత్తిసాధకభాష్యమ్)

ఏవమప్యన్తరఙ్గః।। కథమ్?। స్వపదార్థే ఆతిశాయికః। అన్యపదార్థే బహువ్రీహిః।।

(అనుపపత్తిబాధకభాష్యమ్)

ఏవమపి నాన్తరఙ్గః।। కథమ్?। స్పర్ద్ధాయామాతిశాయికో భవతి। న చాన్తరేణ ప్రతియోగినం స్పర్ద్ధా భవతి।।

(అనుపపత్తిప్రాప్త్యభావభాష్యమ్)

నైవ వాత్రాతిశాయికః ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?। అసామర్థ్యాత్।। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। యావతా వస్త్రాణి తద్వన్తమపేక్షన్తే। తద్వన్తం చాపేక్ష్య వస్త్రాణాం వస్త్రైర్యుగపత్స్పర్ద్ధా భవతి।।

[M.2.412]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చాయమాతిశాయిక ఏవమాత్మకః సత్యాం వ్యపేక్షాయాం విధీయతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సత్యమేవమాత్మకః। యాం చ నాన్తరేణ వ్యపేక్షామాతిశాయికస్య ప్రవృత్తిస్తస్యాం సత్యాం భవితవ్యమ్।। కాం చ నాన్తరేణ వ్యపేక్షామాతిశాయికస్య ప్రవృత్తిః?। యా హి ప్రతియోగినం ప్రతి వ్యపేక్షా।। యా హి తద్వన్తం ప్రతి, న తస్యాం భవితవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

బహువ్రీహిరపి తర్హి న ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?। అసామర్థ్యాదేవ।। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। యావతా వస్త్రాణి వస్త్రాన్తరాణ్యపేక్షన్తే తద్వతా చాభిసంబన్ధః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నేదం తస్య యోగస్యోదాహరణం విప్రతిషేధే పరమ్ ఇతి।। కిం తర్హి?। ఇష్టిరియం పఠితా

।పూర్వపదాతిశయే ఆతిశాయికాద్ బహువ్రీహిరిష్టః సూక్ష్మవస్త్రతరాద్యర్థః। ఇతి।

(వార్త్తికానావశ్యకతాభాష్యమ్)

యదీష్టిరియం పఠితా, నార్థోనేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం హ్యేషా యుక్తిరుక్తా--వస్త్రాన్తరాణాం చ వస్త్రాన్తరైర్యుగపత్స్పర్ద్ధా తద్వతా చాభిసంబన్ధః--ఇతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

యదా హ్యన్తరేణ వస్త్రాణాం వస్త్రాన్తరైర్యుగపత్స్పర్ధ్యాం తద్వతాభిసంబన్ధః క్రియతే। నిష్ప్రతిద్వన్ద్వస్తదా బహువ్రీహిః। బహువ్రీహేరాతిశాయికాః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--సూక్ష్మతరవస్త్ర ఇతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి, యదాన్తరేణ తద్వన్తం వస్త్రాణాం వస్త్రాన్తరైర్యుగపత్స్పర్ధా భవతి। నిష్ప్రతిద్వన్ద్వస్తదాతిశాయికః।।

[M.2.413]

(సమాధానబాధకాక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరన్యస్య ప్రకర్షేణాన్యస్య ప్రకర్షః స్యాత్?।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నైవాన్యస్య ప్రకర్షేణాన్యప్రకర్షేణ భవితవ్యమ్। యథైవాయం ద్రవ్యేషు యతతే--వస్త్రాణి మే స్యురితి। ఏవం గుణేష్వపి యతతే--సూక్ష్మతరాణి మే స్యురితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నాత్రాతిశాయికః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। గుణవచనాదిత్యుచ్యతే। న చ సమాసో గుణవచనః।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

సమాసోపి గుణవచనః। కథమ్?। అజహత్స్వార్థా వృత్తిరితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ జహత్స్వార్థాయాం తు దోష ఏవ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

జహత్స్వార్థాయాం చ న దోషః। భవతి బహువ్రీహౌ తద్గుణసంవిజ్ఞానమపి। తద్యథా--శుక్లవాససమానయ లోహితోష్ణీషాః ప్రచరన్తీతి తద్గుణ ఆనీయతే తద్గుణాశ్చ ప్రచరన్తి।।

(ఉత్తరపదాతిశయ ఆతిశాయికవ్యవస్థాధికరణమ్)

(1338 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। ఉత్తరపదాతిశయే ఆతిశాయికో బహువ్రీహేః బహ్వాద్యతరాద్యర్థః ।।

(భాష్యమ్) ఉత్తరపదాతిశయే ఆతిశాయికో బహువ్రీహేర్భవతి విప్రతిషేధేన ।। కిం ప్రయోజనమ్? బహ్వాఢ్యతరాద్యర్థః। బహ్వాఢ్యతరః। బహుసుకుమారతరః।। కః పునరత్ర విశేషః--బహువ్రీహేర్వాతిశాయికః స్యాద్, ఆతిశాయికాన్తేన వా

బహువ్రీహి:?।। స్వరకపోర్విశేషః। యద్యత్రాతిశాయికాద్బహువ్రీహిః స్యాత్--బహ్వాఢ్యతర ఏవం స్వరః ప్రసజ్యేత, బహ్వాఢ్యతర ఇతి చేష్యతే। బహ్వాఢ్యకతర ఇతి చ ప్రాప్నోతి, బహ్వాఢ్యతరక ఇతి చేష్యతే।।

[M.2.414]

(1339 ఉత్తరపదలోపవిధాయకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। సమానాధికరణాధికారే శాకపార్థివాదీనాముపసంఖ్యానముత్తరపదలోపశ్చ ।।

(భాష్యమ్) సమానాధికరణాధికారే శాకపార్థివాదీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఉత్తరపదలోపశ్చ వక్తవ్యః। శాకభోజీ పార్థివః శాకపార్థివః। కుతపవాసాః సౌశ్రుతః కుతపసౌశ్రుతః। అజాపణ్యస్తౌల్వలిరజాతౌల్వలిః। యష్టిప్రధానో మౌద్గల్యః యష్టి మౌద్గల్యః।। వర్ణో వర్ణేన ।। 68 ।।

-2-1-71- చతుష్పాదో గర్భిణ్యా (419)

(265 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2। 1। 3 ఆ.12 ।।)

(1340 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। చతుష్పాజ్జాతిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

చతుష్పాజ్జాతిరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--కాలాక్షీ గర్భిణీ। స్వస్తిమతీ గర్భిణీ।। చతుష్పాదో గర్భిణ్యా ।। 70 ।।

.

ద్వితీయోఽధ్యాయః-ద్వితీయపాదః

[M.2.416]

-2-2-2- అర్ద్ధం నపుంసకమ్ (422)

(తత్పురుషప్రకరణ ఏకదేశిసమాసప్రకరణమ్)

(267 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ll 2 l2 l1 ఆ.1)

(అనిష్టాపత్తినిరాకరణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి--గ్రామర్ద్ధో నగరార్ద్ధ ఇతి?ll

(సమాధానభాష్యమ్)

అర్ద్ధశబ్దస్యేదం నపుంసకలిఙ్గస్య గ్రహణమ్l పుల్లిఙ్గశ్చాత్రార్ధశబ్దః ll

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్వ పునరయం నపుంసకలిఙ్గః, క్వ పుల్లిఙ్గః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సమప్రవిభాగే నపుంసకలిఙ్గః, అవయవాచీ పుల్లిఙ్గః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి--అర్ద్ధం పిప్పలీనామితి?।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

న వా భవతి--అర్ద్ధపిప్పల్య ఇతి?।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

భవతి, యదా ఖణ్డసముచ్చయః--అర్ద్ధపిప్పచలీ చార్ద్ధపిప్పలీ చార్ధపిప్పలీ చార్ద్ధపిప్పల్య ఇతి। యదా త్వేతద్వాక్యం భవతి--అర్ద్ధం పిప్పలీనామితి, తదా న భవితవ్యమ్।।

[M.2.417]

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

తదా కస్మాన్న భవతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏకాధికరణ ఇతి వర్తతే ప్ర్

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--అర్ద్ధరాశిరితి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి। ఏకమేవేదమధికరణం యోసౌ రాశిర్నామ।। అర్ధం నపుంసకమ్ ।।2 ।।

-2-2-3- ద్వితీయతృతీయచతుర్థతుర్యాణ్యన్యతరస్యామ్ (423)

(268 ఏకదేశితత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।1 ఆ.2।।

(అన్యతరస్యాంగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అన్యతరస్యాంగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అన్యతరస్యాం సమాసో యథా స్యాత్--సమాసేన ముక్తే వాక్యమపి యథా స్యాద్--ద్వితీయం భిక్షాయా ఇతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రకృతా మహావిభాషా తయా వాక్యమపి భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపబాధకప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఏకదేశిసమాసేన ముక్తే షష్ఠీసమాసో యథా స్యాద్--భిక్షాద్వితీయమితి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అయమపి విభాషా, షష్ఠీసమాసోపి। తావుభౌ వచనాద్భవిష్యతః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి--

(1341 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ద్వితీయాదీనాం విభాషాప్రకరణే విభాషావచనం జ్ఞాపకమవయవవిధానే సామాన్యవిధానాభావస్య ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ద్వితీయాదీనాం విభాషాప్రకరణే విభాషావచనం క్రియతే। జ్ఞాపనార్థమ్। కిం జ్ఞాప్యతే? ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--అవయవవిధౌ సామాన్యవిధిర్న భవతీతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?। భినత్తి ఛినత్తీతి శ్నమి కృతే శమ్న భవతీతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। శబాదేశాః శ్యన్నాదయః కరిష్యన్తే।।

[M.2.418]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి శపో గ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్?। కర్తరి శబ్ ఇతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టమ్। షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

రుధాదిభ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీ శబితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్య ఇతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయవిధిరయమ్ ప్ర్ న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్య: ప్రకల్పికా భవన్తి ప్ర్ప

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నాయం ప్రత్యయవిధిః। విహితః ప్రత్యయః ప్రకృత ఏవానువర్తతే।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః యత్రోత్సర్గాపవాదం విభాషా తత్రాపవాదేన ముక్తే ఉత్సర్గో న భవతి ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

దిక్పూర్వపదాన్ జీప్ ప్రాఙ్ముఖీ। ప్రాఙ్ముఖా। ప్రత్యఙ్ముఖీ। ప్రత్యఙ్ముఖా। జీపా ముక్తే జీష్ న భవతి।।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతద్--।దికపూర్వపదాన్జీషోనుదాత్తత్వమ్। జీబ్విధానే హ్యన్యత్రాపి జీష్విషయాద్ జీప్ప్రసఙ్గ। ఇతి।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--అర్ధపిప్పలీ, అర్ధకోశాతకీ ఏకదేశిసమాసేన ముక్తే షష్ఠీసమాసో న భవతి।। ఉన్మత్తగఙ్గం లోహితగఙ్గమ్ అవ్యయీభావేన ముక్తే బహువ్రీహిర్న భవతి।। దాక్షిః ప్లాక్షిః, ఇఞా ముక్తేఽణ్ న భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే, ఉపగోరపత్యమౌపగవః తద్ధితేన ముక్తే ఉపగ్వపత్యమితి న సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః-- ద్వే హ్యత్ర విభాషే
ద్వైవయజ్ఞిశౌచివృక్షిసాత్యముగ్రికాణ్ఠేవిద్ధిభ్యోఽన్యతరస్యామ్ సమర్థానాం ప్రథమాద్వా ఇతి

చ। తత్రైకయా వృత్తిర్విభాషా। అపరయా వృత్తివిషయే విభాషాపవాదః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్రియమాణేపి వై అన్యతరస్యాంగ్రహణే షష్ఠీసమాసో న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। పూరణేనేతి ప్రతిషేధాత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతత్పూరణాన్తమ్। అనా ఏతత్పర్యవసన్నమ్।।

[M.2.419]

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి పూరణాన్తమేవ। కథమ్?। పూరణం నామార్థః తమాహ తీయశబ్దః, అతః పూరణమ్। యోసౌ పూరణాన్తాత్స్వార్థే భాగే అన్ సోపి పూరణమేవ।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యన్తరస్యాంగ్రహణసార్మథ్యాత్షష్ఠీసమాసో భవిష్యతి।। ద్వితీయతృతీయ--।।3 ।।

(ఇత్యేకదేశిసమాసప్రకరణమ్)

-2-2-4- ప్రాప్తాపన్నే చ ద్వితీయయా (424)

(269 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।।2।2।1 ఆ.3)

(చకారస్యాకారవిధానార్థత్వాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అనుకర్షణార్థః।। కిమనుకృష్యతే?। అన్యతరస్యామిత్యేతదనుకృష్యతే।। కిం ప్రయోజనమ్?। అన్యతరస్యాం సమాసో యథా స్యాత్। సమాసేన ముక్తే వాక్యమపి యథా స్యాత్--జీవికాం ప్రాప్త ఇతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రకృతా మహావిభాషా తయా వాక్యమపి భవిష్యతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ద్వితీయాసమాసోపి యథా స్యాద్--జీవికాప్రాప్త ఇతి।।

(సమాధానాన్తరబాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అయమప్యుచ్యతే, ద్వితీయాసమాసోపి। తదుభయం వచనాద్భవిష్యతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నాయమనుకర్షణార్థశ్చకారః।। కిం తర్హి?। అత్వమనేన విధీయతే--ప్రాప్తాపన్నే ద్వితీయాన్తేన సమస్యేతే, అత్వం చ భవతి ప్రాప్తాపన్నయోరితి। ప్రాప్తా జీవికాం ప్రాప్తజీవికా। ఆపన్నా జీవికామాపన్నజీవికా।। ప్రాప్తాపన్నే।।4 ।।

[M.2.420]

-2-2-5- కాలా: పరిమాణినా (425)

(270 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।1 ఆ.4)

(ఉత్తరపదార్థప్రధానతాదికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కింప్రధానోయం సమాసః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉత్తరపదార్థప్రధానః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యుత్తరపదార్థప్రధానః సధర్మణానేనాన్యైరుత్తరపదార్థప్రధానైర్భవితవ్యమ్। అన్యేషు చౌత్తరపదార్థప్రధానేషు యైవాసావన్తర్వర్తినీ విభక్తిస్తస్యాః సమాసేపి శ్రవణం భవతి। తద్యథా-- రాజ్ఞః పురుషో రాజపురుష ఇతి। ఇహ పునర్వాక్యే షష్ఠీ, సమాసే ప్రథమా।

కేనైతదేవం భవతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యోసౌ మాసజాతయోరభిసంబన్ధః సమాసే స నివర్తతే। అభిహితః సోర్థోన్తర్భూతః ప్రాతిపదికార్థః సంపన్నః। తత్ర ప్రాతిపదికార్థే ప్రథమేతి ప్రథమా భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--మాసజాతస్యేతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి బాహ్యమర్థమభిసమీక్ష్య షష్ఠీ।।

(అనుపపత్తిపరిహారాధికరణమ్)

(1342 ఆక్షేపవార్తికమ్ ప్(ర్ప 1 ప్(ర్ప)

।। కాలస్య యేన సమాసస్తస్యాపరిమాణిత్వాదనిర్దేశః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కాలస్య యేన సమాసః సోపరిమాణీ। తస్యాపరిమాణిత్వాద్ అనిర్దేశః--అగమకో నిర్దేశః అనిర్దేశః। నహి జాతస్య మాసః పరిమాణమ్। కస్య తర్హి?। త్రింశద్రాత్రస్య। తద్యథా ద్రోణో బదరాణాం దేవదత్తస్య ఇతి న దేవదత్తస్య ద్రోణః పరిమాణమ్। కస్య తర్హి? బదరాణామ్।।

[M.2.421]

(1343 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। సిద్ధం తు కాలపరిమాణం యస్య స కాలస్తేన ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సిద్ధమేతత్। కథమ్?। కాలపరిమాణం యస్య స కాలస్తేన సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--।కాలస్య యేన సమాసస్తస్యాపరిమాణిత్వాదనిర్దేశః। ఇతి।।

(ప్రత్యక్షేపభాష్యమ్)

కం పునర్భవాన్కాలం మత్వాహ--। కాలస్య యేన సమాసస్తస్యాపరిమాణిత్వాదనిర్దేశః। ఇతి?।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

యేన మూర్తీనాముపచయాశ్చాపచయాశ్చ లక్ష్యన్తే తం కాలమిత్యాహుః। తస్యైవ కయాచిత్క్రియయా యుక్తస్యాహరితి చ భవతి రాత్రిరితి చ।। కయా క్రియయా?। ఆదిత్యగత్యా। తయైవాసకృదావృత్తయా మాస ఇతి భవతి। సంవత్సర ఇతి చ భవతి।।

తస్యాత్మా బహుధా భిన్నో భేదైర్ధర్మాన్తరాశ్రయైః।

న హి భిన్నమభిన్నం వా వస్తు కిఞ్చన విద్యతే ।। 1 ।।

నైకో న చాప్యనేకోస్తి న శుక్లో నాపి చాసితః।

ద్రవ్యాత్మా స తు సంసర్గాదేవంరూపః ప్రకాశతే ।। 2 ।।

సంసర్గిణాం తు యే భేదా విశేషాస్తస్య తే మతాః।

సంభిన్నస్థైర్వ్యస్థానాం కాలో భేదాయ కల్పతే ।। 3 ।।

[M.2.422]

(ప్రత్యక్షేపసమాధానేన సమాధానభాష్యమ్)

యద్యేవమ్, భవతి--జాతస్య మాసః పరిమాణమ్।।

(1344 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। ఏకవచనద్విగోశ్చోపసంఖ్యానమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఏకవచనాన్తానామితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ మాసౌ జాతస్య మాసా జాతస్యేతి।। ద్విగోశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--ద్విమాసజాతస్త్రిమాసజాతః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉక్తం వా।। కిముక్తమ్?। ఏకవచనే తావదుక్తమ్--అనభిధానాదితి।। ద్విగోః కిముక్తమ్? ।ఉత్తరపదేన పరిమాణినా ద్విగోః సమాసవచనమ్। ఇతి।। కాలాః పరి ।। 5 ।।

[M.2.423]

-2-2-6- నఞ్ (426)

(271 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।1। ఆ.5)

(నఞ్సమాసస్యాప్యుత్తరపదార్థప్రధానతాసాధనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కింప్రధానోఽయం సమాసః?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉత్తరపదార్థప్రధానః॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యుత్తరపదార్థప్రధానః, అబ్రాహ్మణమానయేత్యుక్తే బ్రాహ్మణమాత్రస్యానయనం ప్రాప్నోతి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్యపదార్థప్రధానస్తర్హి భవిష్యతి॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది అన్యపదార్థప్రధానః అవర్షా హేమన్తః ఇతి హేమన్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తత్సమాసస్యాపి ప్రాప్నోతి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

పూర్వపదార్థప్రధానస్తర్హి భవిష్యతి॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది పూర్వపదార్థప్రధానః, అవ్యయసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। అవ్యయం హ్యస్య పూర్వపదమితి॥

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। పాఠేనావ్యయసంజ్ఞా క్రియతే। న చ నఞ్సమాసస్తత్ర పఠ్యతే॥

[M.2.424]

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

యద్యపి నఞ్సమాసో న తత్ర పఠ్యతే, నఞ్ తు పఠ్యతే॥ పాఠేనాప్యవ్యయసంజ్ఞాయాం సత్యామభిధేయవల్లిఙ్గవచనాని భవన్తి। యశ్చేహార్థోఽభిధీయతే న తస్య లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం యోగోఽస్తి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

నేదం వాచనికమలిఙ్గతా అసంఖ్యతా వా।। కిం తర్హి?। స్వాభావికమేతత్। తద్యథా--సమానమీహమానానాం చాధీయానానాం చ కేచిదర్థైర్యుజ్యన్తే। అపరే న। న చేదానీం కశ్చిదర్థవానితి కృత్వా సర్వైరర్థవద్భిః శక్యం భవితుమ్, కశ్చిద్వానర్థక ఇతి సర్వైరనర్థకైః। తత్రకిమస్మాభిః శక్యం కర్తుమ్--యన్న ఙః ప్రాక్ సమాసాల్లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం యోగో నాస్తి, సమాసే చ భవతి। స్వాభావికమేతత్।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ఆశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవిష్యన్తి। గుణవచనానాం హి శబ్దానామాశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవన్తి। తద్యథా--శుక్లం వస్త్రమ్, శుక్లా శాటీ, శుక్లః కమ్బలః, శుక్లౌ కమ్బలౌ, శుక్లాః కమ్బలా ఇతి యదంసౌ ద్రవ్యం శ్రితో

భవతి గుణస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్గుణస్యాపి భవతి। ఏవమిహాపి యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి సమాసస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తత్సమాసస్యాపి భవిష్యతి।।

(ప్రాగుక్తపక్షాశ్రయణభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు--ఉత్తరపదార్థప్రధానః।।

(ఆక్షేపస్మారణమ్)

నను చోక్తమ్--అబ్రాహ్మణమానయేత్యుక్తేబ్రాహ్మణమాత్రస్యానయనం ప్రాప్నోతి-- ఇతి।।

[M.2.425]

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః ప్ ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః--అథేహ రాజపురుషమానయేత్యుక్తే పురుషమాత్రస్యానయనం కస్మాన్న భవతి?।। అస్త్యత్ర విశేషః--రాజా విశేషకః ప్రయుజ్యతే, తేన ఏవంవిశిష్టస్యానయనం భవతి।। ఇహాపి తర్హి నఞ్విశేషకః ప్రయుజ్యతే, తేన నఞ్విశిష్టస్యానయనం భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః పునరసౌ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నివృత్తపదార్థకః।।

(నఞో వాచకత్వద్యోతకత్వాన్యతరనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపస్మారణమ్)

యదా పునరస్యార్థో నివర్తతే। కిం స్వాభావికీ నివృత్తిః, ఆహోస్విద్వాచనికీ?।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం చాతః?।

(స్వాభావికపక్షే దూషణభాష్యమ్)

యది స్వాభావికీ, కిం నఞ్ ప్రయుజ్యమానః కరోతి?।।

(వాచనికపక్షే దూషణభాష్యమ్)

అథ వాచనికీ। తద్వక్తవ్యమ్--నఞ్ ప్రయుజ్యమానః పదార్థం నివర్తయతి--ఇతి।।

[M.2.426]

(ప్రథమపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--స్వాభావికీ నివృత్తిః।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--కిం నఞ్ ప్రయుజ్యమానః కరోతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నఞ్ ప్రయుజ్యమానః పదార్థం నివర్తయతి। కథమ్?। కీలప్రతికీలవత్। తద్యథా--కీల ఆహన్యమానః ప్రతికీలం నిర్హన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతన్నఞో మాహాత్మ్యమ్, స్యాద్--న జాతు చిద్రాజానో హస్త్యశ్వం బిభృయుః, నేత్యేవ రాజానో బ్రూయుః।।

(సిద్ధాన్తపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి స్వాభావికీ నివృత్తిః।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--కిం నఞ్ ప్రయుజ్యమానః కరోతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నఙ్క్నిమిత్తా తూపలబ్ధిః। తద్యథా--సమన్ధకారే ద్రవ్యాణాం సమవస్థితానాం ప్రదీపనిమిత్తం దర్శనమ్। నచ తేషాం ప్రదీపో

నిర్వర్తకో భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది పునరయం నివృత్తపదార్థకః, బ్రాహ్మణశబ్దః కిమర్థం ప్రయుజ్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం యథా విజ్ఞాయేత--అస్య పదార్థో నివర్తతే ఇతి। నేత్యుక్తే సందేహః స్యాత్--కస్య పదార్థో నివర్తత ఇతి।

తత్రాసందేహార్థో బ్రాహ్మణశబ్దః ప్రయుజ్యతే। ఏవం చైతత్।।

[M.2.427]

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా సర్వ ఏతే శబ్దా గుణసముదాయేషు వర్తన్తే బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యః శూద్ర ఇతి।।

తపః శ్రుతం చ యోనిశ్చేత్యేతద్ బ్రాహ్మణకారకమ్।।

తపఃశ్రుతాభ్యాం యో హీనో జాతిబ్రాహ్మణ ఏవ సః ।। 1 ।।

తథా గౌరః శుచ్యాచారః పిఙ్గలః కపిలకేశ ఇత్యేతానప్యభ్యన్తరాన్ బ్రాహ్మణ్యే గుణాన్ కుర్వన్తి।। సముదాయేషు చ వృత్తాః శబ్దా అవయవేష్వపిం వర్తన్తే। తద్యథా--పూర్వే పఞ్చాలాః। తైలం భుక్తమ్। ఘృతం భుక్తమ్। శుక్లో నీలః కపిలః కృష్ణ ఇతి। ఏవమయం సముదాయే బ్రాహ్మణశబ్దః ప్రవృత్తో౽వయవేష్వపి వర్తతే జాతిహీనే గుణహీనే చ। గుణహీనే తావత్--అబ్రాహ్మణోయమ్ యస్తిష్ఠన్ మూత్రయతిఅబ్రాహ్మణోయం, యస్తిష్ఠన్భక్షయతి।। జాతిహీనే సందేహాద్ దురుపదేశాచ్చ బ్రాహ్మణశబ్దో వర్తతే। సందేహాత్తావద్గౌరం శుచ్యాచారం పిఙ్గలం కపిలకేశం దృష్ట్వాధ్యవస్యతి బ్రాహ్మణోయమితి। తత ఉపలభతే నాయం బ్రాహ్మణః-అబ్రాహ్యణోయమితి। తత్ర సందేహాద్ బ్రాహ్మణశబ్దో వర్తతే। జాతికృతా చార్థస్య నివృత్తిః।। దురుపదేశాచ్చ। దురుపదిష్టమస్య భవతి అముష్మిన్నవకాశే బ్రాహ్మణస్తమానయేతి। స తత్ర గత్వా యం పశ్యతి తమధ్యవస్యతి బ్రాహ్మణోయమితి। తతశ్చ పశ్చాదుపలభతే నాయం బ్రాహ్మణః-అబ్రాహ్మణోయమితి(నిర్జ్ఞాతం తస్య భవతి)। తత్ర దురుపదేశాచ్చ బ్రాహ్మణశబ్దో వర్తతే। జాతికృతా చార్థస్య నివృత్తిః।। అతశ్చ సందేహాద్ దురుపదేశాద్వా। న హ్యయం కాలం మాషరాశివర్ణమాపణే ఆసీనం దృష్ట్వాధ్యవస్యతి బ్రాహ్మణోయమితి నిర్జ్ఞాతం తస్య భవతి।।

[M.2.428]

(ఫలాన్తరసంగ్రహభాష్యమ్)

ఇదం ఖల్వపి భూయ ఉత్తరపదార్థప్రాధాన్యే సతి సంగృహీతం భవతి।। కిమ్?। అనేకమితి।। కిమత్ర సంగృహీతమ్?। ఏకవచనమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరేకస్య ప్రతిషేధే (ద్వి) బహూనాం సంప్రత్యయః స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్రసజ్యాయం క్రియాగుణౌ తతః పశ్చాన్నివృత్తిం కరోతి। తద్యథా--ఆసయ శాయయ భోజయ అనేకమితి।।

[M.2.429]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుం యత్ర క్రియాగుణౌ ప్రసజ్యేతే। యత్ర తు ఖలు పునర్న ప్రసజ్యేతే తత్ర కథమ్-అనేకం తిష్ఠతీతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి చైవంజాతీయకానామప్యేకస్య ప్రతిషేధేన బహూనాం సంప్రత్యయః। తద్యథా--న న ఏకం ప్రియమ్ న న ఏకం సుఖమితి।।

(భావప్రత్యయే స్వరదోషపరిహారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాబ్రాహ్మణత్వమబ్రాహ్మణతా పరత్వాత్ త్వతలౌ ప్రాప్నుతః।। తత్ర కో దోషః?। స్వరే హి దోషః స్యాత్। అబ్రాహ్మణత్వమిత్యేవం స్వరః ప్రసజ్యేత। అబ్రాహ్మణత్వమితి చేష్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నఞ్సమాసే భావవచనే ఉక్తమ్। కిముక్తమ్?।। త్వతల్భ్యాం నఞ్సమాసః పూర్వవిప్రతిషిద్ధం త్వతలోః స్వరసిద్ధ్యర్థమ్। ఇతి।। నఞ్ ।।6 ।।

-2-2-7- ఇర్షదకృతా (427)

(272 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।1 ఆ.6)

(ఇష్టానుపపత్తినిరాకరణాధికరణమ్)

(1345 సమాసవిధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

ష్ర్ప। ష్ర్ప ఇర్షద్ గుణవచనేన ష్ర్ప।ష్ర్ప

।। ఇర్వద్ గుణవచనేనేతి వక్తవ్యమ్। అకృతేతి హ్యుచ్యమానే ఇహ చ ప్రసజ్యతే--ఇర్వధార్గ్యః, ఇహ చ న స్యాత్--ఇర్వత్కడార ఇతి।। ఇర్వద్ ।। 7 ।।

-2-2-8- షష్ఠీ (428)

(273 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 2 । 1 ఆ.7)

(ఇష్టానుపపత్తినిరాకరణాధికరణమ్)

(1346 సమాసప్రతిప్రసవవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।

।। కృద్యోగా చ ।।

కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః। పలాశశాతనః।।

[M.2.430]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యతే। ఇతి వక్ష్యతి। తస్యాయం పురస్తాదపకర్షః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కా పునః షష్ఠీ ప్రతిపదవిధానా, కా చ కృద్యోగా?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సర్వా షష్ఠీ ప్రతిపదవిధానా శేషలక్షణాం వర్జయిత్వా। కర్తృకర్మణోః కృతి ఇతి తు యా షష్ఠీ సా కృద్యోగా।।

(1347 సమాసప్రతిప్రసవవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। తత్స్థైశ్చ గుణైః ।।

(భాష్యమ్) తత్స్థైశ్చ గుణైః షష్ఠీ సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। బ్రాహ్మణవర్ణః। చన్దనగన్ధః। పటహాశబ్దః। నదీఘోషః।।

[M.2.431]

(1348 సమాసనిషేధవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। న తు తద్విశేషణైః ।।

(భాష్యమ్) న తు తద్విశేషణైరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--ఘృతస్య తీవ్రో గన్ధః। చన్దనస్య మృదురితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

గుణేన నేతి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి తస్యాయం పురస్తాదపకర్షః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం గుణేన నేత్యుచ్యతే, న పునర్గుణవచనేన నేత్యుచ్యేత?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి న స్యాత్--కాకస్య కార్ష్ణ్యం బలాకాయాః శౌక్ల్యమితి। ఏతదేవ ఖల్వపి తస్మిన్యోగే

ఉదాహరణమ్। యద్ధీదం బ్రాహ్మణస్య శుక్లాః వృషలస్య కృష్ణా ఇతి। అసామర్థ్యాదత్ర న భవిష్యతి।। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।। ద్రవ్యమత్రాపేక్ష్యతే దన్తాః।। తస్మాద్ గుణేన న ఇతి వక్తవ్యమ్। తత్రైన్ద్రశ్చ గుణైరిత్యుచ్యమానే । న తు తద్విశేషణైః। ఇతి వక్తవ్యమ్।। షష్ఠీ ।। 8 ।।

-2-2-10- న నిర్ధారణే (430)

(274 తత్పురుషసమాసనిషేధసూత్రమ్ ।। 2 । 2। 1ఆ.9 సూ.)

(అనిష్టపరిహారాధికరణమ్)

(1349 సమాసనిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ప్రతిపదవిధానా చ ।।

(భాష్యమ్) ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--సర్పిషో జ్ఞానమ్, మధునో జ్ఞానమ్।। న నిర్ధారణే।। 10 ।।

-2-2-11- పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేన (431)

(275 తత్పురుషసమాసనిషేధసూత్రమ్ ।। 2।2।1 ఆ.9 సూ.)

(గుణశబ్దార్థనిరూపణాధికరణమ్)

[M.2.432]

(గుణోదాహరణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

గుణే కిముదాహరణమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బ్రాహ్మణస్య శుక్లాః, వృషలస్య కృష్ణా ఇతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। అసామర్థ్యాదత్ర న భవిష్యతి। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి ద్రవ్యమత్రాపేక్ష్యతే దన్తాః।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--కాకస్య కార్ష్ణ్యమ్, కణ్టకస్య తైక్ష్ణ్యమ్, బలాకాయాః శౌక్ల్యమితి।।

(పూర్వోక్తాభ్యుపగమభాష్యమ్)

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్--బ్రాహ్మణస్య శుక్లాః, వృషలస్య కృష్ణా ఇతి।।

(బాధకస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--అసామర్థ్యాదత్ర న భవిష్యతి। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి ద్రవ్యమత్రాపేక్ష్యతే దన్తా--ఇతి।।

(బాధకపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। భవతి వై కస్యచిదర్థాత్ప్రకరణాద్వాఽపేక్ష్యం నిర్జ్ఞాతం తదా వృత్తిః ప్రాప్నోతి।।

(సదుదాహరణనిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సతి కిముదాహరణమ్?।।

(ఉదాహరణభాష్యమ్)

బ్రాహ్మణస్య పక్ష్యన్, బ్రాహ్మణస్య పక్ష్యమాణః।।

(ఉదాహరణనిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర షష్ఠీ లప్రయోగే నే తి। యా చ శ్రూయతే। ఏషా బాహ్యమర్థమపేక్ష్య భవతి తత్రాసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి। కథమసార్మథ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। ద్రవ్యమత్రాపేక్ష్యతే ఓదనః।।

(ఉదాహరణాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--చోరస్య ద్విషన్, వృషలస్య ద్విషన్।।

[M.2.433]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చాత్రాపి ప్రతిషిధ్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వక్ష్యత్యేతద్ ।ద్విషః శతుర్వావచనమ్। ఇతి।।

(అవ్యయోదాహరణనిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అవ్యయే కిముదాహరణమ్?।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

బ్రాహ్మణస్యోచ్చైః, వృషలస్య నీచైరితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్ర్ అసార్మథ్యాదత్ర న భవిష్యతి ప్ర్ర్ప కథమసార్మథ్యమ్ ? సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి ప్ర్ ద్రవ్యమత్రాపేక్ష్యతే ఆసనమ్ ప్ర్ర్ప

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--బ్రాహ్మణస్య కృత్వా, వృషలస్య కృత్వేతి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి। ప్రతిషిధ్యతే తత్ర షష్ఠీ అవ్యయప్రయోగ న ఇతి। యా చ శ్రూయతే ఏషా బాహ్యార్థమపేక్ష్య భవతి, తత్రాసార్మథ్యాన్న భవతి।। కథమసామర్థమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। ద్రవ్యమత్రాపేక్ష్యతే కటః।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పురా సూర్యస్యోదేతోరాధేయః। పురావత్సానామపాకర్తోః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చాత్రాపి ప్రతిషిధ్యతే--అవ్యయమ్ ఇతి కృత్వా ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వక్ష్యత్యేతత్--।అవ్యయప్రతిషేధే తోసునకసునోరప్రతిషేధః। ఇతి।।

(సమానాధికరణోదాహరణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సమానాధికరణే కిముదాహరణమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

రాజ్ఞః పాటలిపుత్రకస్య। శుకస్య మారావికస్య। పాణినేః సూత్రకారస్య।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। అసార్మథ్యాదత్ర న భవిష్యతి।। కథమసార్మథ్యమ్?। సమానాధికరణమసమర్థవద్భవతీతి।।

(ఉదాహరణాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--సర్పిషః పీయమానస్య, యజుషః క్రియమాణస్య।।

[M.2.434]

(ఉదాహరణబాధకభాష్యమ్)

నను చాత్రాప్యసార్మథ్యాదేవ భవిష్యతి।। కథమసామర్థమ్?। సమానాధికరణమసమర్థవద్భవతీతి।।

(ఉదాహరణసాధకభాష్యమ్)

అధాత్వభిహితమిత్యేవం తత్।। పూరణగుణ ।। 11 ।।

-2-2-14- కర్మణి చ(434)

(276 తత్పురుషనిషేధసూత్రమ్ ।। 2। 2। 1 ఆ.10సూ)

(చకారస్యేత్యర్థకతానిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే--కర్మణి యా షష్ఠీ సా న సమస్యత ఇతి। ఆహోస్విత్--కర్మణి యః క్తః-- ఇతి।। కుతః సందేహః? ఉభయం ప్రకృతమ్। తత్రాన్యతరచ్చక్యం విశేషయితుమ్।।

(విశేషజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః?।।

(1350 ప్రథమపక్షే దూషణవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। కర్మణీతి షష్ఠీనిర్దేశశ్చేదకర్తరి కృతా సమాసవచనమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కర్మణీతిషష్ఠీనిర్దేశశ్చేదకర్తరి కృతా సమాసో వక్తవ్య: ప్ర్ ఇధ్మప్రవ్రశ్చన: పలాశశాతన: ప్ర్ప్

(1351 సూత్రవేర్యథ్యాపత్తివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। తృజకాభ్యాం చానర్థకః ప్రతిషేధః ।।

(భాష్యమ్) తృజకాభ్యాం చానర్థకః కర్తరి ప్రతిషేధో భవతి। అపాం స్రష్టా। పురాం భేత్తా। యవానాం లావకః। కర్మణీత్యేవ సిద్ధమ్।।

(ద్వితీయపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి--కర్మణి యః క్త ఇతి।। కిముదాహరణమ్?। బ్రాహ్మణస్య భుక్తం వృషలస్య పీతమితి।।

(1352 దూషణవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। క్తనిర్దేశేఽసమర్థత్వాదప్రతిషేధః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

క్తనిర్దేశేఽసమర్థత్వాద్ అప్రతిషేధః అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః।। సమాసః కస్మాన్న భవతి?। అసామర్థ్యాత్।। కథమసామర్థ్మ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। ద్రవ్యమత్రాపేక్ష్యతే ఓదనః।।

(1353 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। ప్రతిషేధ్యమితి చేత్కర్తర్యపి ప్రతిషేధః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథైవం సతి ప్రతిషేధః కర్తవ్య ఇతి మన్యసే, కర్తర్యపి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః స్యాత్-బ్రాహ్మణస్య గతః బ్రాహ్మణస్య జ్ఞాత ఇతి ।।

[M.2.435]

(1354 వార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। పూజాయాం చ ప్రతిషేధానర్థక్యమ్ ।।

(భాష్యమ్) పూజాయాం చ ప్రతిషేధోఽనర్థకః--రాజ్ఞాం పూజితః రాజ్ఞామర్చ్చిత ఇతి। కర్మణీత్యేవ సిద్ధమ్।।

(1355 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। తస్మాదు భయప్రాప్తౌ కర్మణి షష్ఠ్యాః ప్రతిషేధః ।।

(భాష్యమ్) తస్మాద్ ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి ఇత్యేవం యా షష్ఠీ తస్యాః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి వక్తవ్యః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। ఇత్యర్థేఽయం చః పఠితః--కర్మణి చ కర్మణీత్యేవం యా షష్ఠీ।। కర్మణి చ ।। 14 ।।

-2-2-17- నిత్యం క్రీడాజీవికయోః (437)

(277 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 2। 1 అ.11 సూ.)

(నిత్యగ్రహణసంబన్ధవిచారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమిహ నిత్యగ్రహణేనాభిసంబధ్యతే విధిః, ఆహోస్విత్--ప్రతిషేధః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

విధిరిత్యాహ।। కుత ఏతత్?। విధిర్హి విభాషా, నిత్యః ప్రతిషేధః।। నిత్యమ్।। 17 ।।

-2-2-18- కుగతిప్రాదయః (438)

(278 తత్పురుసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।1 ఆ.12 సూ.)

(అనిష్టపరిహారాధికరణమ్)

(1356 సమాసప్రతిషేధవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ప్రాదిప్రసఙ్గే కర్మప్రవచనీయప్రతిషేధః ।।

(భాష్యమ్) ప్రాదిప్రసఙ్గే కర్మప్రవచనీయానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వృక్షం ప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్। సాధుర్దేవదత్తో మాతరం ప్రతి।।

(1357 సమాసప్రతిషేధవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।

।। వ్యవేతప్రతిషేధశ్చ ।।

(భాష్యమ్) వ్యవేతానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఆ మన్త్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి ।।

[M.2.436]

(1358 ఉక్తవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। సిద్ధం తు క్వాఙ్స్వతిదుర్గతివచనాత్ ।।

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్? క్వాఙ్స్వతిదుర్గతయః సమస్యన్తే ఇతి వక్తవ్యమ్। కు--కుబ్రాహ్మణః కువృషలః। కు।। ఆఙ్--ఆకడారః, ఆపిఙ్గలః। ఆఙ్।। సు--సుబ్రాహ్మణః, సువృషలః। సు।। అతి-- అతిబ్రాహ్మణః, అతివృషలః। అతి।। దుర్--దుర్బ్రాహ్మణః, దుర్వృషలః। దుర్।। గతి--ప్రకారకః, ప్రణాయకః, ప్రసేవకః, ఃఢద్య;రీకృత్య, ఉరరీకృత్య। గతి।।

(1359 సమాసవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। ప్రాదయః క్తార్థే ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ప్రాదయః క్తార్థే సమస్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। ప్రగత ఆచార్యః ప్రాచార్యః, ప్రాన్తేవాసీ, ప్రపితామహః।।

(సంవాదభాష్యమ్)

ఏతదేవ చ సౌనాగైర్విస్తరతరకేణ పఠితమ్---

(1360 సౌనాగవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।

।। స్వతీ పూజాయామ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

స్వతీ పూజాయామితి వక్తవ్యమ్। సురాజా, అతిరాజా ।।

(1361 సౌనాగవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। దుర్నిన్దాయామ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

దుర్నిన్దాయామితి వక్తవ్యమ్। దుష్కులమ్, దుర్గవః।।

(1362 సౌనాగవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। ఆఙీషదర్థే ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఆఙీషదర్థ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఆకడారః, ఆపిఙ్గలః।।

(1363 సౌనాగవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। కుః పాపార్థే ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కుః పాపార్థ ఇతి వక్తవ్యమ్।। కుబ్రాహ్మణః, కువృషలః।।

[M.2.437]

(1364 సౌనాగవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। ప్రాదయో గతాద్యర్థే ప్రథమయా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ప్రాదయో గతాద్యర్థే ప్రథమయా సమస్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। ప్రగత ఆచార్యః-ప్రాచార్యః ప్రాన్తేవాసీ ప్రపితామహః।।

(1365 సౌనాగవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। అత్యాదయః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అత్యాదయః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయా సమస్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। అతిక్రాన్తః ఖట్వామ్-అతిఖట్వః అతిమాలః।।

(1366 సౌనాగవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

।। అవాదయః క్రుష్టాద్యర్థే తృతీయయా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అవాదయః క్రుష్టాద్యర్థే తృతీయయా సమస్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। అవక్రుష్టః కోకిలయా-అవకోకిలః।।

(1367 సౌనాగవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

।। పర్యాదయో గ్లానాద్యర్థే చతుర్థ్యా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

పర్యాదయో గ్లానాద్యర్థే చతుర్థ్యా సమస్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। పరిగ్లానోఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః।।

(1368 సౌనాగవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

।। నిరాదయః క్రాన్తాద్యర్థే పఞ్చమ్యా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

నిరాదయః క్రాన్తాద్యర్థే పఞ్చమ్యా సమస్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। నిష్క్రాన్తః కౌశామ్బ్యాః నిష్కౌశామ్బిః నిర్వారాణసిః।।

(1369 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। అవ్యయం ప్రవృద్ధాదిభిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అవ్యయం ప్రవృద్ధాదిభిః సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। పునఃప్రవృద్ధం బహిర్భవతి, పునర్గవః, పునఃసుఖమ్।।

(1370 వార్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। ఇవేన విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఇవేన సహ సమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ వక్తవ్యమ్। వాససీఃథ్వ;వ కన్యేఃథ్వ;వ।।

(1371 వార్తికమ్ ।। 7 ।।)

।। అవ్యయమవ్యయేన ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అవ్యయమవ్యయేన సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। ప్రప్రయజ్ఞపతిమ్ ।।

(1372 వార్తికమ్ ।।8 ।।)

।। ఉదాత్తగతిమతా చ తిఙా ।।

(భాష్యమ్) ఉదాత్తవతా తిఙా గతిమతా చ తిఙాఽవ్యయం సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్।
అనువ్యచలత్, అనువ్యాకరోతి, యత్పరియన్తి।। కుగతి ।। 18 ।।

[M.2.438]

-2-2-19- ఉపపదమతిఙ్ (439)

(279 తత్పురుషసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।1 ఆ.13)

(గతికారకోపపదానామితిపరిభాషాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అతిఙితి కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కారకో వ్రజతి, హారకో వ్రజతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అతిఙితి శక్యమవక్తుమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్మాన్న భవతి--కారకో వ్రజతి, హారకో వ్రజతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సుప్సుపేతి వర్తతే।।

(సమాధానవార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి--

(1373 సమాధానవార్తికమ్ ।।1 ।।)

।। ఉపపదమతిఙితి తదర్థప్రతిషేధః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ఉపపదమతిఙితి తదర్థస్యాయం ప్రతిషేధః।। కస్య?। తిఙర్థస్య।। కః పునస్తిఙర్థః? క్రియా।।

(1374 న్యాసాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। క్రియాప్రతిషేధో వా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా వ్యక్తమేవేదం పఠితవ్యమ్--ఉపపదమక్రియేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ--అక్రియేతి కిం ప్రత్యుదాహ్రియతే?।।

(ప్రత్యుదాహరణభాష్యమ్)

కారకో గతః, కారకో యాతః।।

[M.2.439]

(బాధకభాష్యమ్)

నైతత్క్రియావాచి।। కిం తర్హి? ద్రవ్యవాచి।।

(ప్రత్యుదాహరణాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--కారకస్య గతిః కారకస్య వ్రజ్యేతి।।

(బాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి ద్రవ్యవాచి। కథమ్?। కృదభిహితో భావో ద్రవ్యవద్భవతీతి।।

(సిద్ధాన్తసమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్ అతిజ్ ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--అనయోర్యోగయోర్నివృత్తం

సుప్సుపేతి।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసో భవతి ఇత్యేషా పరిభాషా న

కర్తవ్యా భవతి।।

[M.2.440]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే కేనేదానీం సమాసో భవిష్యతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సమర్థేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం ధాతూపసర్గయోరపి సమాసః ప్రాప్నోతి పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే పశ్చాత్సాధనేనేతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతదస్తి। పూర్వం ధాతుః సాధనేన యుజ్యతే పశ్చాదుపసర్గేణ। సాధనం హి క్రియాం నిర్వర్తయతి। తాముపసర్గో విశినష్టి। అభినిర్వృత్తస్య చార్థస్యోపసర్గేణ విశేషః శక్యో వక్తుమ్।।

(ఉపపదసమాసబలీయస్త్వాధికరణమ్)

[M.2.441]

(1375 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। షష్ఠీసమాసాదుపపదసమాసో విప్రతిషేధేన ।।

(భాష్యమ్) షష్ఠీసమాసాదుపపదసమాసో భవతి విప్రతిషేధేన। షష్ఠీసమాసస్యావకాశః--రాజ్ఞః పురుషో రాజపురుషః। ఉపపదసమాసస్యావకాశః--స్తమ్బేరమః కర్ణేజపః। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--కుమ్భకారో నగరకారః। ఉపపదసమాసో భవతి విప్రతిషేధేన।।

(1376 విప్రతిషేధప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। న వా షష్ఠీసమాసాభావాదుపపదసమాసః ।।

(భాష్యమ్) న వార్థో విప్రతిషేధేన। కిం కారణమ్? షష్ఠీసమాసస్యాభావాదుపపదసమాసో భవిష్యతి గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసవచనం ప్రాక్సుబుత్పత్తేః ఇతి సమాసవచనాత్।।

(ఉక్తవార్తికద్వయవైయర్థ్యభాష్యమ్)

అథ వా విభాషా షష్ఠీసమాసః। యదా న షష్ఠీసమాసస్తదోపపదసమాసో భవిష్యతి।।

(వైయర్థ్యబాధకభాష్యమ్)

అనేనైవ యథా స్యాత్। తేన మా భూదితి।। కశ్చాత్ర విశేషః--తేన వా స్యాదనేన వా?। అయమస్తి విశేషః--ఉపపదసమాసో నిత్యసమాసః, షష్ఠీసమాసః పునర్విభాషా।।

(నిత్యసమాసలక్షణాధికరణమ్)

(వైర్యర్థ్యసాధకాక్షేపభాష్యమ్)

నను చ నిత్యం యః సమాసః స నిత్యసమాసః యస్య విగ్రహో నాస్తి।।

(వైర్యర్థ్యబాధకభాష్యమ్)

నేత్యాహ। నిత్యాధికారే యః సమాసః స నిత్యసమాసః।।

(వైర్యర్థ్యసాధకభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। అవ్యయీభావస్య హ్యనిత్యసమాసతా ప్రసజ్యేత। తస్మాన్నిత్యః సమాసో నిత్యసమాసః యస్య విగ్రహో నాస్తి।। ఉపపద ।। 19 ।।

[M.2.442]

-2-2-20- అమైవావ్యయేన (440)

(280 తత్పురుషసంజ్ఞానియమసూత్రమ్ ।। 2।2।1 ఆ.14)

(అనిష్టపరిహారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవకారః కిమర్థః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నియమార్థః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సిద్ధే విధిరారభ్యమాణోऽన్తరేణైవకారం నియమార్థో భవిష్యతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఇష్టతోవధారణార్థస్తర్హి భవిష్యతి। యథైవం విజ్ఞాయేత--అమైవావ్యయేనేతి।। మైవం విజ్ఞాయి--అమావ్యయేనైవేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్తి చేదానీం కశ్చిదనవ్యయమమ్శబ్దో యదర్థో విధిః స్యాత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తీత్యాహ--ఖశ్యం బ్రాహ్మణకులమితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। అన్తరఙ్గత్వాదత్ర సమాసో భవిష్యతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అమైవ యత్తుల్యవిధానముపపదం తత్ర యథా స్యాద్ అమా చాన్యేన చ యత్తుల్యవిధానం తత్ర మాభూదితి। అగ్రే భోజమ్। అగ్రే భుక్త్వా।।

(నియమఫలభాష్యమ్)

అగ్రాదిష్వప్రాప్తవిధేః సమాసప్రతిషేధం చోదయిష్యతి। స న వక్తవ్యో భవతి।। అమైవా ।। 20 ।।

-2-2-23- శేషో బహువ్రీహిః (443)

(అథ బహువ్రీహిప్రకరణమ్)

(281 బహువ్రీహిసంజ్ఞాసూత్రమ్।। 2। 2। 1 ఆ.15 సూ.)

(శేషపదార్థనిర్వచనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

శేష ఇత్యుచ్యతే కః శేషో నామ?।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

యేషాం పదానామనుక్తః సమాసః స శేషః।।

(1377 సమాధానబాధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। శేషవచనం పదతశ్చేన్నాభావాత్ ।।

(భాష్యమ్) శేషవచనం పదతశ్చేత్। తన్న। కిం కారణమ్?। అభావాత్। నహి సన్తి తాని పదాని యేషాం పదానామనుక్తః సమాసః।।

[M.2.443]

(ఏకదేశిసమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అర్థతస్తర్హి శేషగ్రహణమ్--యేష్వర్థేషు అనుక్తః సమాసః స శేషః।।

(1378 సమాధానాన్తరబాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।

।। అర్థతశ్చేదవిశిష్టమ్ ।।

(భాష్యమ్) అర్థతశ్చేదవిశిష్టమేతద్భవతి। కుతః?। పదతః। నహి సన్త్యర్థాః యేష్వర్థేష్వనుక్తః సమాసః।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

త్రికతస్తర్హి శేషగ్రహణమ్। యస్య త్రికస్యానుక్తః సమాసః స శేషః।। కస్య చానుక్తః?। ప్రథమాయాః। శేషో బ।। 23 ।।

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాస్యద్వితీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।।

-2-2-24- అనేకమన్యపదార్థే (444)

(282 బహువ్రీహిసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2। 2 । 2 । ఆ. 1 సూ.)

(పదకృత్యాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

పదగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ అనేకమన్యార్థే ఇతీయత్యుచ్యమానే వాక్యార్థేపి బహువ్రీహిః స్యాత్--యథా మే మాతా తథా పితా సుస్నాతం భో ఇతి। పదగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథాన్యగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

[M.2.444]

(సమాధానభాష్యమ్)

అనేకం పదార్థే ఇతీయత్యుచ్యమానే స్వపదార్థేపి బహువ్రీహిః స్యాత్--రాజపురుషః తక్షపురుష ఇతి।।

(ఏకదేశిసమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। తత్పురుషః స్వపదార్థే బాధకో భవిష్యతి।।

(ఏకదేశిన ఆక్షేపభాష్యమ్)

భవేదేకసంజ్ఞాధికారే సిద్ధమ్। పరంకార్యత్వే తు న సిధ్యతి। ఆరమ్భసామర్థ్యాత్తత్పురుషః, పరంకార్యత్వాచ్చ బహువ్రీహిః ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరంకార్యత్వే చ న దోషః। శేష ఇతి వర్తతే। అశేషత్వాన్న భవిష్యతి।।

(శేషగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

శేషవచన ఉక్తమ్। కిముక్తమ్?।।తత్ర శేషవచనాద్దోషః సంఖ్యాసమానాధికరణనఞ్సమాసేషు బహువ్రీహిప్రతిషేధ। ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథైకసంజ్ఞాధికారే నార్థోన్యగ్రహణేన?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏకసంజ్ఞాధికారే చ కర్తవ్యమ్। అక్రియమాణే హ్యన్యగ్రహణే యథైవ తత్పురుషః స్వపదార్థే బహువ్రీహిం బాధతే ఏవమన్యపదార్థేపి బాధేత।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథానేకగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అన్యపదార్థ ఇతీయత్యుచ్యమానే ఏకస్యాపి పదస్య బహువ్రీహిః స్యాత్--సర్పిషోపి స్యాత్, గోమూత్రస్యాపి స్యాత్।।

[M.2.445]

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సుప్సుపేతి వర్తతే।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। బహూనామపి యథా స్యాత్--సుసూక్ష్మజటకేశేన సునతాజినవాససా।।

(ఆక్షేపబాధకశేషభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థం చానేకగ్రహణం కర్తవ్యమ్--చార్థే ద్వన్ద్వః అనేకమితి। ఇహాపి యథా స్యాత్--ప్లక్షన్యగ్రోధధవఖదిరపలాశా ఇతి।।

(ఆక్షేపసాధకనిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి బహూనామపి సమాసో భవతి। యదయమ్--ఉత్తరపదే ద్విగుం శాస్తి॥

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

తత్పురుషోపి తర్హి బహూనాం ప్రాప్నోతి॥

(ప్రత్యాక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। గ్రహణేన తత్పురుష ఉచ్యతే తేన బహూనాం న భవిష్యతి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి--

(1379 సమాధానవార్తికమ్ ॥1 ॥)

॥ అనేకవచనముపసర్జనార్థమ్ ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అనేకగ్రహణం క్రియతే ఉపసర్జనార్థమ్।ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్ ఇత్యుపసర్జనసంజ్ఞా యథా స్యాత్--చిత్రగుః శబలగుః ఇతి॥

[M.2.446]

(1380 సమాధానబాధకవార్తికమ్ ॥2 ॥)

॥ న వైకవిభక్తిత్వాత్ ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

న వా ఏతదపి ప్రయోజనమస్తి। కిం కారణమ్?। ఏకవిభక్తిత్వాత్ ఏకవిభక్తి చాపూర్వనిపాతే

ఇత్యుపసర్జనసంజ్ఞా భవిష్యతి చిత్రగుః శబలగురితి। చిత్రా యస్య గావశ్చిత్రగుస్తిష్ఠతి। చిత్రా యస్య గావశ్చిత్రగుం పశ్యేతి। చిత్రా యస్య గావశ్చిత్రగుణా కృతమ్। చిత్రా యస్య యస్య గావశ్చిత్రగవే దేహి। చిత్రాయస్య గావశ్చిత్రగోరానయ। చిత్రా యస్య గావశ్చిత్ర గోః స్వమ్। చిత్రా యస్య గావశ్చిత్రగౌ నిధేహి। చిత్రా యస్య గావో హే చిత్రగో ఇతి॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి కుతశ్చిదేవ కించిత్పదమధ్యాహృత్య ఏకవిభక్తియోగః క్రియతే, ఏతదప్యేకవిభక్తియుక్తమ్, ఇహాపి ప్రాప్నోతి--రాజకుమారీ తక్షకుమారీ। రాజ్ఞో యా కుమారీ రాజకుమారీ తిష్ఠతి। రాజ్ఞో యా కుమారీ రాజకుమారీం పశ్య। రాజ్ఞో యా కుమారీ రాజకుమార్యా కృతమ్। రాజ్ఞో యా కుమారీ రాజకుమార్యై దేహి। రాజ్ఞో యా కుమారీ రాజకుమార్యా ఆనయ। రాజ్ఞో యా కుమారీ రాజకుమార్యాః స్వమ్। రాజ్ఞో యా కుమారీ రాజకుమార్యాం నిధేహి। రాజ్ఞో యా కుమారీ రాజకుమారి ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏకవిభక్తియుక్తమేవ యన్నిత్యమ్। న చైతన్నిత్యమేకవిభక్తియుక్తమేవ రాజ్ఞః కుమారీం పశ్య రాజకుమారీం పశ్యేత్యపి భవతి।। కిం వక్తవ్యమేతత్?। నహి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?। ఏకగ్రహణసార్మథ్యాత్। యది హి యదేకవిభక్తియుక్తం చానేకవిభక్తియుక్తం చ తత్ర స్యాద్, ఏకగ్రహణమనర్థకం స్యాత్। విభక్తియుక్తమపూర్వనిపాతే ఇత్యేవ బ్రూయాత్।।

(అనుప్రయోగానుపపత్తిపరిహారాధికరణమ్)

(1381 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

ప్(ర్ప్)। పదార్థాభిధానేఽనుప్రయోగానుపపత్తిరాభిహితత్వాత్।।

(భాష్యమ్) పదార్థాభిధానే ఽనుపయోగస్యానుపపత్తిః--చిత్రగుర్దేవదత్త ఇతి। కిం కారణమ్?। అభిహితత్వాత్। చిత్రగుశబ్దేనాభిహితః సోర్థ ఇతి కృత్వానుప్రయోగో న ప్రాప్నోతి।।

[M.2.447]

(1382 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। న వానభిహితత్వాత్ సామాన్యాభిధానే హి విశేషానభిధానమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్?। అనభిహితత్వాత్। చిత్రగుశబ్దేనానభిహితః సోర్థ ఇతి కృత్వాఽనుప్రయోగే భవిష్యతి।। కథమనభిహితః, యదిదానీమేవోక్తమ్ । పదార్థాభిధానే ఽనుప్రయోగానుపపత్తిరభిహితత్వాద్। ఇతి?। సామాన్యాభిధానే హి విశేషానభిధానమ్। సామాన్యే హ్యభిధీయమానే విశేషోనభిహితో భవతి। తత్రావశ్యం విశేషార్థినా విశేషోనుప్రయోక్తవ్యః। చిత్రగుః క?। దేవదత్త ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భవేత్సిద్ధం యదా సామాన్యే వృత్తిః। యదా తు ఖలు విశేషే వృత్తిః, తదా న సిధ్యతి--చిత్రా గావో దేవదత్తస్యేతి చిత్రగుర్దేవదత్త ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తదాపి సిద్ధమ్। కథమ్?। నేదముభయం యుగపత్సంభవతి। వాక్యం సమాసశ్చ। యదా వాక్యమ్, న తదా సమాసః। యదా సమాసః, న తదా వాక్యమ్। యదా సమాసః, సామాన్యేన తదా వృత్తిః। తత్రావశ్యం విశేషార్థినా విశేషోనుప్రయోక్తవ్యః--చిత్రగుః కః? దేవదత్త ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సామాన్యస్యైవ తర్హ్యనుప్రయోగో న ప్రాప్నోతి--చిత్రగుః కః? చిత్రగు తత్, చిత్రగు కించిత్, చిత్రగు సర్వమితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సామాన్యమపి యథా విశేషస్తద్వత్। తత్ర చిత్రగ్విత్యుక్తే సందేహః స్యాత్--సర్వం వాఽవిశ్వం వేతి। తత్రావశ్యం విశేషార్థినా విశేషోనుప్రయోక్తవ్యః--చిత్రగు తదితి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథవా విభక్త్యర్థోభిధీయతే। ఏతచ్చాత్ర యుక్తం యద్విభక్త్యర్థోభిధీయతే తత్ర హి సర్వపశ్చాత్పదం వర్తతే అస్యేతి।।

[M.2.448]

(1383 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। విభక్త్యర్థాభిధానే ద్రవ్యస్య లిఙ్గసంఖ్యోపచారానుపపత్తిః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

విభక్త్యర్థాభిధానేఽద్రవ్యస్య లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాముపచారోనుపపన్నః। బహుయవం బహుయవా। బహుయవః బహుయవౌ బహుయవా ఇతి।।

అపర ఆహ--విభక్త్యర్థాభిధానే ద్రవ్యస్య లిఙ్గసంఖ్యోపచారానుపపత్తిః। విభక్త్యర్థాభిధానే ద్రవ్యస్య యే లిఙ్గసంఖ్యే తాభ్యాం విభక్త్యర్థస్యోపచారోనుపపన్నః। బహుయవం బహుయవా। బహుయవః బహుయవౌ బహుయవా ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం హ్యన్యస్య లిఙ్గసంఖ్యాభ్యామన్యస్యోపచారః స్యాత్?।।

(1384 సమాధానవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। సిద్ధం తు యథా గుణవచనేషు ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। యథా గుణవచనేషు।। కథం గుణవచనేషు?।। గుణవచనేషూక్తమ్--గుణవచనానాం శబ్దానామాశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవన్తీతి। తద్యథా--శుక్లం వస్త్రం శుక్లా శాటీ శుక్లః కమ్బలః। శుక్లౌ కమ్బలౌ।

శుక్లాః కమ్బలా ఇతి। యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి గుణస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్గుణస్యాపి భవతి। ఏవమిహాపి యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి విభక్త్యర్థః తస్య యల్లిఙ్గం వచనం తత్సమాసస్యాపి భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి విభక్త్యర్థోభిధీయతే కృత్స్నః పదార్థః కథమభిహితో భవతి సద్రవ్యః సలిఙ్గః ససంఖ్యశ్చ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అర్థగ్రహణసామర్థ్యాత్। ఇహ అనేకమన్యపదే ఇతీయతా సిద్ధమ్। కథం పున పదే నామ వృత్తిః స్యాత్। పదం నామ శబ్దః శబ్దో దోషః?। శబ్దే హ్యసంభవాదర్థే కార్యం విజ్ఞాస్యతే। సోయమేవం సిద్ధే సతి యదర్థగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనం కృత్స్నః పదార్థో యథాభిధీయతే సద్రవ్యః సలిఙ్గః ససంఖ్యశ్చేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి కృత్స్నః పదార్థాభిధీయతే--లైఙ్గాః సాంఖ్యాశ్చ విధయో న సిధ్యన్తి।।

[M.2.449]

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉక్తం వా।। కిముక్తమ్?। లైఙ్గేషు తావదుక్తమ్। సిద్ధం తు స్త్రియాః ప్రాతిపదికవిశేషణాత్స్వార్థే టాబాదయ। ఇతి।।

సాంఖ్యేష్వప్యుక్తమ్ ।। కిముక్తమ్?। కర్మాదీనామనుక్తా ఏకత్వాదయ ఇతి కృత్వా సాంఖ్యా భవిష్యన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ప్రథమా తర్హి న ప్రాప్నోతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సమయాద్భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది సామయికీ న నియోగతః, అన్యాః కస్మాన్న భవన్తి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్మాదీనామభావాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

షష్ఠీ తర్హి ప్రాప్నోతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

శేషలక్షణా షష్ఠీ, అశేషత్వాన్న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి వ్యతికరః ప్రాప్నోతి--ఏకస్మిన్నపి ద్వివచనబహువచనే ప్రాప్నుతః, ద్వయోరప్యేకవచనబహువచనే, బహుష్వప్యేకవచనద్వివచనే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అర్థతో వ్యవస్థా భవిష్యతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా సంఖ్యా నామేయం పరప్రధానా। సంఖ్యేయమనయా విశేష్యమ్। యది చాత్ర ప్రథమా న స్యాత్, సంఖ్యేయమవిశేషితం స్యాత్।।

[M.2.450]

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా వక్ష్యత్యేతద్ వచనగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్--ఉక్తేష్వప్యేకత్వాదిషు ప్రథమా యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి షష్ఠీ ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?। వ్యభిచరత్యేవ హ్యయం సమాసో లిఙ్గసంఖ్యే, షష్ఠ్యర్థం పునర్న వ్యభిచరతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అభిహితః సోర్థోన్తర్భూతః ప్రాతిపదికార్థః సంపన్నః। తత్ర ప్రాతిపదికార్థే ప్రథమేతి ప్రథమా భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--చిత్రగోర్దేవదత్తస్యేతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి బాహ్యమర్థమపేక్ష్య షష్ఠీ।।

(పరిగణనాధికరణమ్)

(భాష్యమ్) పరిగణనం కర్తవ్యమ్।।

(1385 పరిగణనవార్తికమ్ ।। 7 ।।

।। బహుర్వ్రీహిః సమానాధికరణానామ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమానాధికరణానాం బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?। వ్యధికరణానాం మా భూదితి। పఞ్చభిర్భుక్తమస్యేతి।।

(1386 పరిగణనవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

।। అవ్యయానాం చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అవ్యయానాం చ బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః। ఉచ్చైర్ముఖమస్యేతి ఉచ్చైర్ముఖః నీచైర్ముఖః।।

(1387 పరిగణనవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

।। సప్తమ్యుపమానపూర్వ(పద)స్యోత్తరపదలోపశ్చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సప్తమీపూర్వస్యోపమానపూర్వస్య చ బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః, ఉత్తరపదస్య చ లోపో వక్తవ్యః।। కణ్ఠేస్థః కాలోస్య కణ్ఠేకాలః। ఉష్ట్రముఖమివ ముఖమస్య ఉష్ట్రముఖః। ఖరముఖః।।

[M.2.451]

(1388 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 10 ।।)

।। సముదాయవికారషష్ఠ్యాశ్చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సముదాయవికారషష్ఠ్యాశ్చ బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః। ఉత్తరపదస్య చ లోపో వక్తవ్యః। కేశసమాహారశ్చూడా అస్య కేశచూడః। సువర్ణవికారోలంకారో యస్య సువర్ణాలంకారః।।

(1389 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 11 ।।)

।। ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య వా ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః। ఉత్తరపదస్య చ వా లోపో వక్తవ్యః। ప్రపతితపర్ణః ప్రపర్ణః। ప్రపతితపలాశః ప్రపలాశః।।

(1390 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 12 ।।)

।। నఞోऽస్త్యర్థానాం చ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

నఞోऽస్త్యర్థానాం బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః। ఉత్తరపదస్య చ వా లోపో వక్తవ్యః। అవిద్యమానః పుత్రోऽస్య అవిద్యమానపుత్ర అపుత్రః। అవిద్యమానభార్యః అభార్యః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్ ?

(1391 పరిగణననిరాకరణవార్త్తికమ్ ।। 13 ।।)

।। న వాऽనభిధానాదసమానాధికరణేషు సమాససంజ్ఞాభావః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

నవా వక్తవ్యమ్।। అసమానాధికరణానాం బహువ్రీహిః కస్మాన్న భవతి-- పఞ్చభిర్భుక్తమస్యేతి?। అనభిధానాత్। తచ్చావశ్యమనభిధానమాశ్రయితవ్యమ్। క్రియమాణేపి పరిగణనే యత్రాభిధానం న భవతి తత్ర న బహువ్రీహిః। యథా పఞ్చ భుక్తవన్తోऽస్యేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథైతస్మిన్సత్యనభిధానే యది వృత్తిపరిగణనం క్రియేత తర్హి వర్తిపరిగణనమపి కర్తవ్యమ్॥

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

తత్కథం కర్తవ్యమ్?॥

(1392 సమాధానవార్తికమ్ ॥ 14 ॥)

ప్ర్ప్ । ప్ర్ప్ అర్థనియమే మత్వర్థగ్రహణమ్ ప్ర్ప్ । ప్ర్ప్

(వ్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అర్థనియమే మత్వర్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్। మత్వర్థే యః, స బహువ్రీహిరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--కష్టం శ్రితమనేనేతి॥

(1393 వార్తికమ్ ॥ 15 ॥)

॥ తథా చోత్తరస్య వచనార్థః ॥

(భాష్యమ్) ఏవం చ కృత్వోత్తరస్య యోగస్య వచనార్థ ఉపపన్నో భవతి॥

(వార్తికస్థోత్తరపదవ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కేచిత్తావదాహుః--యద్వృత్తిసూత్రే ఇతి సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాః సంఖ్యేయే ఇతి॥

[M.2.452]

(సిద్ధాన్తిమతాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహుః యద్వార్తికే ఇతి॥

(1394 వ్యాఖ్యేయవార్తికమ్ ॥ 16 ॥)

॥ కర్మవచనేనాప్రథమాయాః ॥

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కర్మవచనేనాప్రథమాయా బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః। ఃఢద్య;ఢో రథో యేన ఃఢద్య;ఢరథోఽనడ్వాన్। ఉపహృతః పశూ రుద్రాయ ఉపహృతపశూ రుద్రః। ఉద్ధృత ఓదనః స్థాల్యాః ఉద్ధృతౌదనా స్థాలీ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది కర్మవచనేనేత్యుచ్యతే, అథ కర్తృవచనేన కథమ్--ప్రాప్తముదకం గ్రామం ప్రాప్తోదకో గ్రామః। ఆగతా అతిథయో గ్రామమాగతాతిథిర్గ్రామః?॥

(1395 వార్త్తికమ్ ।। 17 ।।)

।। కర్తృవచనేనాపి ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కర్తృవచనేనాపీతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అప్రథమాయా ఇతి కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వృష్టే దేవే గతః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ అప్రథమాయాః ఇత్యుచ్యమానే ఇహ కస్మాన్న భవతి--వృష్టే దేవే గతం పశ్యేతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బహిరఙ్గా అత్రాప్రథమా।।

(1396 సమాసాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 18 ।।)

(ఇష్టానుపపత్తిపరిహారాధికరణమ్)

।। సుబధికారేఽస్తిక్షీరాదివచనమ్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సుబధికారేస్తిక్షీరేత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అస్తిక్షీరా బ్రాహ్మణీ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(1397 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 19 ।।)

।। నవావ్యయత్వాత్ ।।

(భాష్యమ్) నవా కర్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। అవ్యయత్వాత్। అవ్యయమేషోస్తిశబ్దః। నైషోస్తేర్లట్। కథమవ్యయత్వమ్?। ఉపసర్గవిభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ నిపాతా భవన్తీతి నిపాతసంజ్ఞా। నిపాతోవ్యయమిత్యవ్యయసంజ్ఞా।।

(కింసబ్రహ్మచారిశబ్దార్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కింసబ్రహ్మచారీతి కోయం సమాసః?॥

[M.2.453]

(సమాధానభాష్యమ్)

బహువ్రీహిరిత్యాహ ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కోస్య విగ్రహః

(సమాధానభాష్యమ్)

కే సబ్రహ్మచారిణోఽస్యేతి ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం కఠ ఇతి ప్రతివచనం నోపపద్యతే। న హ్యన్యత్పృష్టేనాన్యదాఖ్యేయమ్॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యేవం విగ్రహః కరిష్యతే--కేషాం సబ్రహ్మచారీ కింసబ్రహ్మచారీతి॥

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ప్రతివచనం చైవం నోపపద్యతే। స్వరే చ దోషో భవతి--కింసబ్రహ్మచారీత్యేవం స్వరః ప్రసజ్యేత, కింసబ్రహ్మచారీతి చేష్యతే॥

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యేవం విగ్రహః కరిష్యతే--కః సబ్రహ్మచారీ కింసబ్రహ్మచారీతి॥

(సమాధానాన్తరబాధకభాష్యమ్)

భవేత్ప్రతివచనముపపన్నమ్। స్వరే తు దోషో భవతి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యేవం విగ్రహః కరిష్యతే--కః సబ్రహ్మచారీ తవ కింసబ్రహ్మచారీ త్వమితి॥

(ప్రాగుక్తపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్త్వయమేవ విగ్రహః కే సబ్రహ్మచారిణోఽస్యేతి॥

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--కఠ ఇతి ప్రతివచనం నోపపద్యత ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। అగ్నౌకరవాణిన్యాయేన భవిష్యతి। తద్యథా--కశ్చిత్కంచిదాహ--అగ్నౌకరవాణీతి। స ఆహ--కుర్వితి। కర్త్ర్యనుజ్ఞాతే కర్మాప్యనుజ్ఞాతం భవతి।। అపర ఆహ--అగ్నౌ కరిష్య ఇతి। క్రియతామితి కర్మణ్యనుజ్ఞాతే కర్తాప్యనుజ్ఞాతో భవతి। యథైవ ఖల్వపి--కే సబ్రహ్మచారిణోఽస్యేతి?। కఠాః ఇత్యుక్తే సంబన్ధాదేతద్గమ్యతే--నూనమయమపి కఠః ఇతి। ఏవం కఠ ఇత్యుక్తే సంబన్ధాదేతద్గన్తవ్యం నూనం తేఽపి కఠాః ఇతి। న ఖల్వపి తే సమాసేన శక్యాః ప్రతినిర్దేష్టుమ్। ఉపసర్జనం హి తే భవన్తి।।

[M.2.454]

(అర్ధతృతీయాదిశబ్దార్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథార్ధతృతీయా ఇతి కోఽయం సమాసః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బహువ్రీహిరిత్యాహ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కోఽస్య విగ్రహః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అర్ధం తృతీయమేషామితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః సమాసార్థః। సమాసార్థో నోపపద్యతే। అన్యపదార్థో హి నామ స భవతి, యేషాం పదానాం సమాసస్తతోఽన్యస్య పదస్యార్థోఽన్యపదార్థః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యేవం విగ్రహః కరిష్యతే--అర్ధం తృతీయమనయోరితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి కః షష్ఠ్యర్థః। షష్ఠ్యర్థో నోపపద్యతే। కిం హి తయోరర్ధం భవతి?।।

(ప్రథమోక్తవిగ్రహాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యయమేవ విగ్రహః--అర్ధం తృతీయమేషామితి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--సమాసార్థో నోపపద్యతే ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః అవయవేన విగ్రహః। సముదాయః సమాసార్థః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యవయవేన విగ్రహః సముదాయః సమాసార్థః,

అసిద్వితీయోనుససార పాణ్డవమ్

సఙ్కర్షణద్వితీయస్య బలం కృష్ణస్య వర్ధతామ్

ఇతి ద్వయోర్ద్వివచనమితి ద్వివచనం ప్రాప్నోతి।।

(పశ్చాత్ప్రోక్తవిగ్రహాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యయమేవ విగ్రహః--అర్ధం తృతీయమనయోరితి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--షష్ఠ్యర్థో నోపపద్యత ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః--అథేహ దేవదత్తస్య భ్రాతా ఇతి కః షష్ఠ్యర్థ ఇతి?। తత్రైతత్స్యాత్--ఏకస్మాత్ప్రాదుర్భావ ఇతి। ఏతచ్చ వార్తమ్। తద్యథా--సార్థికానామేకప్రతిశ్రయే ఉషితానాం ప్రాతరుత్థాయ ప్రతిష్ఠమానానాం న కశ్చిత్పరస్పరమభిసంబన్ధో భవతి। ఏవంజాతీయకం భ్రాతృత్వం నామ।। అత్ర చేద్యుక్తః షష్ఠ్యర్థో దృశ్యతే, ఇహాపి యుక్తో దృశ్యతామ్।।

[M.2.455]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి అర్ధతృతీయా ఆనీయన్తామిత్యుక్తే అర్ధస్యానయనం న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రథమప్రోక్తవిగ్రహాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యయమేవ విగ్రహః--అర్ధం తృతీయమేషామితి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--

అసిద్వితీయోనుససార పాణ్డవమ్

సఙ్కర్షణద్వితీయస్య బలం కృష్ణస్య వర్ద్ధతామ్

ఇతి ద్వయోర్ద్వివచనమితి ద్వివచనం ప్రాప్నోతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। అయం తీయాన్తః శబ్దోస్త్యేవ పూరణే వర్తతే। అస్తి సహాయవాచీ। తద్యః సహాయవాచీ తస్యేదం గ్రహణమ్--అసిద్వితీయః అసిసహాయ ఇతి గమ్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి--అర్ధతృతీయా ఇత్యేకస్మిన్నేకవచనం ప్రాప్నోతి। ఏకార్థా హి సముదాయా భవన్తి। యథా---శతం యూథం వనమితి।।

(పశ్చాత్ప్రోక్తవిగ్రహాభ్యుపగమభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--అర్ధతృతీయా ఆనీయన్తామిత్యుక్తే అర్ధస్యానయనం న ప్రాప్నోతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। భవతి బహువ్రీహౌ తద్గుణసంవిజ్ఞానమపి। తద్యథా--శుక్లవాససమానయ లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీతి తద్గుణ ఆనియతే తద్గుణాశ్చ ప్రచరన్తి।।

(ప్రథమప్రోక్తవిగ్రహాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్త్వయమేవ విగ్రహః--అర్ధం తృతీయమేషామితి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--ఏకవచనం ప్రాప్నోతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। సంఖ్యా నామేయం పరప్రధానా। సంఖ్యేయమనయా విశేష్యమ్। యది చాత్రైకవచనం స్యాత్ సంఖ్యేయమవిశేషితం స్యాత్ ।।

[M.2.456]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ తర్హ్యర్ధతృతీయా ద్రోణా ఇత్యయం ద్రోణశబ్దః సముదాయే ప్రవృత్తః అవయవే నోపపద్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। సముదాయేషు హి ప్రవత్తాః శబ్దాః అవయవేష్వపి వర్తన్తే। తద్యథా--పూర్వ పఞ్చాలాః, ఉత్తరే పఞ్చాలాః, తైలం భుక్తం, ఘృతం భుక్తం, శుక్లో నీలః కపిల ఇతి। ఏవమయం సముదాయే ద్రోణశబ్దః ప్రవృత్తోఽవయవేష్వపి వర్తతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కామం తర్హ్యనేనైవ హేతునా యదా ద్వౌ ద్రోణౌ అర్ధాఢకం చ తదా కర్తవ్యమర్ధతృతీయా ద్రోణా ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। సముదాయేషు వృత్తాః శబ్దాః కేష్వవయవేషు వర్తన్తే?, యోవయవస్తం సముదాయం న వ్యభిచరతి। కం చ సముదాయం న వ్యభిచరతి?। అర్ధద్రోణో ద్రోణమ్। అర్ధాఢకం పున్వ్యభిచరతి।। అనేక ।। 24 ।।

-2-2-25- సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధిక సంఖ్యాః సంఖ్యేయే (283)

(283 బహువ్రీహిసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 2 ।2 ఆ.2)

(ద్విత్రాదిశబ్దార్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ద్విత్రాః త్రిచతురా ఇతి కోయం సమాసః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బహువ్రీహిరిత్యాహ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కోస్య విగ్రహః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్వౌ వా త్రయో వేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భవేద్యదా బహూనామానయనం తదా బహువచనముపపన్నమ్। యదా తు ఖలు ద్వావానీయేతే తదా న సిధ్యతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

తదాపి సిద్ధమ్।। కథమ్?। కేచిత్తావదాహుః--అనిర్జ్ఞాతేర్థే బహువచనం ప్రయోక్తవ్యమితి। తద్యథా--కతి భవతః పుత్రాః, కతి భవతో భార్యా ఇతి।।

అపర ఆహ--ద్వౌ వేత్యుక్తే త్రయో వేతి గమ్యతే। త్రయో వేత్యుక్తే ద్వౌ వేతి గమ్యతే। సైషా పఞ్చాద్యధిష్ఠానా వాక్ తత్ర యుక్తం బహువచనమ్।।

[M.2.457]

(ద్విదశాదిశబ్దార్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ ద్విదశాః త్రిదశా ఇతి కోయం సమాసః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బహువ్రీహిరిత్యాహ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కోస్య విగ్రహః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్విర్దశ ద్విదశా ఇతి।

(1398 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।

।। సంఖ్యాసమాసే సుజన్తత్వాత్సంఖ్యాప్రసిద్ధిః ।।

(భాష్యమ్) సంఖ్యాసమాసే సుజన్తత్వాత్సంఖ్యేత్యప్రసిద్ధిః। నహి సుజన్తా సంఖ్యాస్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం ర్తర్త్యేవం విగ్రహః కరిష్యతే---ద్వౌ దశతౌ ద్విదశా ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి అత్కారాన్తత్వాత్సంఖ్యేత్యప్రసిద్ధిః। న హ్యత్కారాన్తా సంఖ్యాస్తి।।

(ప్రథమప్రోక్తవిగ్రహాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యయమేవ విగ్రహః--ద్విర్దశ ద్విదశా ఇతి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--।సంఖ్యాసమాసే సుజన్తత్వాత్సంఖ్యేత్యప్రసిద్ధిరితి।।

(1399 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। నవాऽసుజన్తత్వాత్ ।।

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్?। అసుజన్తత్వాత్। సుజన్తత్వాదిత్యుచ్యతే। న చాత్ర సుజన్తం పశ్యామః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం వాక్యే సుజ్ దృశ్యతే, సమాసే న దృశ్యతే?।।

[M.2.458]

(1400 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। సుజభావోభిహితార్థత్వాత్ సమాసే ।।

(భాష్యమ్) సమాసే సుజభావః।। కిం కారణమ్?। అభిహితార్థత్వాత్। అభిహితః సుజర్థః సమాసేనేతి కృత్వా సమాసే సుజ్ న భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం చ భోః సుజర్థే ఇతి సమాస ఉచ్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న ఖలు సుజర్థ ఇత్యుచ్యతే గమ్యతే తు సుజర్థః। కథమ్?। యావతా సంఖ్యేయో యః సంఖ్యయా సంఖ్యాయతే। స చ క్రియాభ్యావృత్త్యర్థః। స చోక్తః సమాసేనేతి కృత్వా సమాసే సుజ్ న భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(1401 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। అశిష్యః సంఖ్యోత్తరపదః సంఖ్యేయవాభిధాయిత్వాత్ ।।

(భాష్యమ్) అశిష్యః సంఖ్యోత్తరపదో బహువ్రీహిః।। కిం కారణమ్?। సంఖ్యేయవాభిధాయిత్వాత్। సంఖ్యేయం వార్థశ్చాభిధీయతే తత్రాన్యపదార్థ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(ప్రత్యాఖ్యాననిరాకరణభాష్యమ్)

భవేత్సిద్ధమధికవింశాః అధికత్రింశా ఇతి, యత్రైతద్విచార్యతే వింశత్యాదయో దశదర్థే వా స్యుః పరిమాణిని వేతి। ఇదం తు న సిధ్యతి--అధికదశా ఇతి, యత్ర నియోగతః సంఖ్యా సంఖ్యేయే ఏవ వర్తతే।।

[M.2.459]

(ఉపదశాదిశబ్దార్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథోపదశా ఇతి కోయం సమాసః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బహువ్రీహిరిత్యాహ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కోస్య విగ్రహః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

దశానాం సమీపే ఉపదశా ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్య పునః సామీప్యమర్థః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉపస్య।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం, నాన్యపదార్థో భవతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

తత్ర చ ప్రథమానిర్దిష్టం సంఖ్యాగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।।

(1402 సంఖ్యాగ్రహణస్థాపనవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। మత్వర్థే వా పూర్వస్య విధానాత్ ।।

(భాష్యమ్) అథ వా మత్వర్థే పూర్వో యోగః। అమత్వర్థార్థోయమారమ్భః।।

(1403 ప్రత్యాఖ్యాననిరాకరణవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। కబభావార్థం వా ।।

(భాష్యమ్) అథ వా కబ్ మా భూదితి।। సంఖ్యయాఽవ్య ।। 25 ।।

[M.2.460]

-2-2-26- దిఙ్నామాన్యన్తరాలే (446)

(284 బహువ్రీహిసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।2 ఆ.3)

(285 బహువ్రీహిసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।2 ఆ.4)

447 తేన సహేతి తుల్యయోగే ।।2।2।27।।

(ప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(1404 ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। దిక్సమాససహయోగయోశ్చాన్తరాలప్రధానాభిధానాత్ ।।

(భాష్యమ్) దిక్సమాససహయోగయోశ్చాశిష్యో బహువ్రీహిః।। కిం కారణమ్?। అన్తరాలప్రధానాభిధానాత్। దిక్సమాసే సహయోగే చాన్తరాలం ప్రధానం చాభిధీయతే తత్రాన్యపదార్థ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం దక్షిణపూర్వా దిక్ సమానాధికరణలక్షణః పుంవద్భావో న ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అద్య పునరియం సైవ దక్షిణా సైవ పూర్వేతి కృత్వా సమానాధికరణలక్షణః పుంవద్భావః సిద్ధో భవతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। భాషితపుంస్కస్య పుంవద్భావః। న చైతౌ భాషితపుంస్కౌ।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నను చ భోః దక్షిణశబ్దః పూర్వశబ్దశ్చ పుంసి భాష్యేతే।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

సమానాయామాకృతౌ యద్భాషితపుంస్కమ్। ఆకృత్యన్తరే చైతౌ భాషితపుంస్కౌ। దక్షిణా పూర్వేతి దిక్శబ్దౌ। దక్షిణః పూర్వ ఇతి వ్యవస్థాశబ్దౌ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది పునర్దిక్శబ్దా అపి వ్యవస్థాశబ్దాః స్యుః। కథం యాని దిగుపదిష్టాని కార్యాణి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యదా దిశో వ్యవస్థాం వక్ష్యన్తి।।

[M.2.461]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది హి యో యో దిశి వర్తతే స దిక్శబ్దః, రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి--రమణీయా దిక్ శోభనా దిగితి।। అథ మతమేతత్--దిశి దృష్టో దిగ్దృష్టః దిగ్దృష్టః శబ్దో దిక్శబ్దః యో దిశం న వ్యభిచరతీతి, న

రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి, పుంవద్భావస్తు న ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావో వక్తవ్యః దక్షిణోత్తరపూర్వాణామిత్యేవమర్థమ్।।

(ప్రత్యాఖ్యానాభ్యుపగమభాష్యమ్)

ఏవం చ కృత్వాస్తు--।దిక్సమాససహయోగయోరన్తరాలప్రధానాభిధానాత్। ఇత్యేవ।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--దక్షిణపూర్వా దిక్ సమానాధికరణలక్షణః పుంవద్భావో న ప్రాప్నోతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావేన పరిహృతః ।।

(1405 ప్రత్యాఖ్యానబాధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। మత్వర్థే వా పూర్వస్య విధానాత్ ।।

(భాష్యమ్) అథ వా మత్వర్థే పూర్వో యోగః। అమత్వర్థార్థోయమారమ్భః।।

(1406 ప్రత్యాఖ్యానబాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। కబభావార్థో వా ।।

(భాష్యమ్) అథ వా కబ్ మా భూదితి।। దిఙ్నామాని ।। 26 ।। తేన సహేతి ।। 27 ।।

-2-2-28- తేన సహేతి తుల్యయోగే (447)

దిఙ్నామాన్యన్తరాలే (446)

(284 బహువ్రీహిసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।2 ఆ.3)

(285 బహువ్రీహిసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2।2।2 ఆ.4)

(ప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(1404 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। దిక్సమాససహయోగయోశ్చాన్తరాలప్రధానాభిధానాత్ ।।

(భాష్యమ్) దిక్సమాససహయోగయోశ్చాశిష్యో బహువ్రీహిః।। కిం కారణమ్?। అన్తరాలప్రధానాభిధానాత్। దిక్సమాసే సహయోగే చాన్తరాలం ప్రధానం చాభిధీయతే తత్రాన్యపదార్థ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం దక్షిణపూర్వా దిక్ సమానాధికరణలక్షణః పుంవద్భావో న ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అద్య పునరియం సైవ దక్షిణా సైవ పూర్వేతి కృత్వా సమానాధికరణలక్షణః పుంవద్భావః సిద్ధో భవతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। భాషితపుంస్కస్య పుంవద్భావః। న చైతౌ భాషితపుంస్కౌ।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నను చ భోః దక్షిణశబ్దః పూర్వశబ్దశ్చ పుంసి భాష్యేతే।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

సమానాయామాకృతౌ యద్భాషితపుంస్కమ్। ఆకృత్యన్తరే చైతౌ భాషితపుంస్కౌ। దక్షిణా పూర్వేతి దిక్శబ్దౌ। దక్షిణః పూర్వ ఇతి వ్యవస్థాశబ్దౌ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది పునర్దిక్శబ్దా అపి వ్యవస్థాశబ్దాః స్యుః। కథం యాని దిగుపదిష్టాని కార్యాణి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యదా దిశో వ్యవస్థాం వక్ష్యన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది హి యో యో దిశి వర్తతే స దిక్శబ్దః, రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి--రమణీయా దిక్ శోభనా దిగితి।। అథ మతమేతత్--దిశి దృష్టో దిగ్దృష్టః దిగ్దృష్టః శబ్దో దిక్శబ్దః యో దిశం న వ్యభిచరతీతి, న రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి, పుంవద్భావస్తు న ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావో వక్తవ్యః దక్షిణోత్తరపూర్వాణామిత్యేవమర్థమ్।।

(ప్రత్యాఖ్యానాభ్యుపగమభాష్యమ్)

ఏవం చ కృత్వాస్తు--।దిక్సమాససహయోగయోరన్తరాలప్రధానాభిధానాత్। ఇత్యేవ।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--దక్షిణపూర్వా దిక్ సమానాధికరణలక్షణః పుంవద్భావో న ప్రాప్నోతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావేన పరిహృతః ।।

(1405 ప్రత్యాఖ్యానబాధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। మత్వర్థే వా పూర్వస్య విధానాత్ ।।

(భాష్యమ్) అథ వా మత్వర్థే పూర్వో యోగః। అమత్వర్థార్థోయమారమ్భః।।

(1406 ప్రత్యాఖ్యానబాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। కబభావార్థో వా ।।

(భాష్యమ్) అథ వా కబ్ మా భూదితి।। దిఙ్నామాని ।। 26 ।। తేన సహేతి ।। 27 ।।

-2-2-27- తత్ర తేనేదమితి సరూపే (448)

(286 బహువ్రీహిసంజ్ఞాసూత్రమ్ ।। 2 । 2। 2 । ఆ.5సూ.)

(ప్రత్యాఖ్యాననిరాకరణాధికరణమ్)

(1407 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ||1 ||)

|| తృతీయాసప్తమ్యన్తేషు చ క్రియాభిధానాదశిష్యో బహువ్రీహిః ||

(భాష్యమ్) తృతీయాసప్తమ్యన్తేషు చాశిష్యో బహువ్రీహిః| కిం కారణమ్?| క్రియాభిధానాత్| క్రియాభిధీయతే| తత్ర అన్యపదార్థ ఇత్యేవ సిద్ధమ్|

[M.2.462]

(1408 ప్రత్యాఖ్యాననిరాకరణవార్తికమ్ ||2 ||)

|| న వైకశేషప్రతిషేధార్థమ్ (పూర్వదీర్ఘార్థం చ)||

(భాష్యమ్) నవాఽశిష్యః| కిం కారణమ్?| ఏకశేషప్రతిషేధార్థమిదం వక్తవ్యమ్||

పూర్వదీర్ఘార్థం చ| పూర్వదీర్ఘార్థం చేదం వక్తవ్యమ్| కేశాకేశి||

(ప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

స్యదేతత్ప్రయోజనం యది నియోగతోనేనైవ దీర్ఘత్వం స్యాత్| అథేదానీమ్ అన్యేషామపి దృశ్యతే ఇతి దీర్ఘత్వం న ప్రయోజనం భవతి||

(1409 వార్తికమ్ ||3 ||)

|| మత్వర్థే వా పూర్వస్య విధానాత్ ||

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా మత్వర్థే పూర్వో యోగః| అమత్వర్థార్థోయమారమ్భః||

(1410 వార్తికమ్ ||4 ||)

|| కబభావార్థం వా ||

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా కబ్ మా భూదితి || తత్ర తేనేదమ్ ||28 ||

-2-2-29- చార్థే ద్వన్ద్వః (449)

(అథ ద్వన్ద్వసమాసః)

(287 అథ ద్వన్ద్వసంజ్ఞాసూత్రమ్ ||2|2|2 ఆ 6 సూ.)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

చార్థ ఇత్యుచ్యతే। చశ్చావ్యయమ్। తేన సమాసస్యాప్యవ్యయసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। పాఠేనావ్యయసంజ్ఞా క్రియతే। న చ (ద్వన్ద్వః) సమాసస్తత్ర పఠ్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

పాఠేనాప్యవ్యయసంజ్ఞాయాం సత్యామభిధేయవల్లిఙ్గవచనాని భవిష్యన్తి। యశ్చేహార్థోభిధీయతే న తస్య లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం యోగోస్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నేదం వాచనికమ్--అలిఙ్గతా అసంఖ్యతా చ। కిం తర్హి? స్వాభావికమేతత్। తద్యథా--సమానమీహమానానాం చాధీయానానాం చ కేచిదర్థైర్యుజ్యన్తే అపరే న। న చేదానీం కశ్చిదర్థవానితి కృత్వా సర్వైరర్థవద్భిః శక్యం భవితుమ్, కశ్చిద్వానర్థక ఇతి సర్వైరనర్థకైః। తత్ర కిమస్మాభిః శక్యం కర్తుమ్--యత్ప్రాక్ సమాసాచ్చార్థస్య లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం యోగో నాస్తి, సమాసే చ భవతి। స్వాభావికమేతత్।।

[M.2.463]

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ఆశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవిష్యన్తి యథా గుణవచనేషు। గుణవచనానాం హి శబ్దానామాశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవన్తి। తద్యథా--శుక్లం వస్త్రం శుక్లా శాటీ, శుక్లః కమ్బలః, శుక్లౌ కమ్బలౌ, శుక్లాః కమ్బలా ఇతి యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి గుణస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్ గుణస్యాపి భవతి। ఏవమిహాపి యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి సమాసస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తత్సమాసస్యాపి భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథేహ కస్మాన్న భవతి--యాజ్ఞికశ్చాయం వైయాకరణశ్చ, కఠశ్చాయం బహ్వృచశ్చ, ఔక్థికశ్చాయం మీమాంసకశ్చేతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

శేష ఇతి వర్తతే। అశేషత్వాన్న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది శేష ఇతి వర్తతే,

ఉపాస్నాతం స్థూలసిక్తం తూష్ణీంగఙ్గం మహాహ్రదమ్।।

ద్రోణం చేదశకో గన్తుం మా త్వా తాప్తాం కృతాకృతే।।

ఇత్యేతన్న సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। అన్యద్ధి కృతమ్, అన్యదకృతమ్।।

(యుగపదధికరణవచనతాధికరణమ్)

(1411 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। చార్థే ద్వన్ద్వవచనేఽసమాసేపి చార్థసంప్రత్యయాదనిష్టప్రసఙ్గః ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

చార్థే ద్వన్ద్వవచనే సమాసేపి చార్థసంప్రత్యయాదనిష్టం ప్రాప్నోతి--

అహరహర్నయమానో గామశ్వం పురుషం పశుమ్ ।।

వైవస్వతో న తృప్యతి సురాయా ఇవ దుర్మదీ।।

ఇతి।। ఇన్ద్రస్త్వష్టా వరుణో వాయురాదిత్య ఇతి।।

[M.2.464]

(1412 యుగపదధికరణవచనతయాసమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। సిద్ధం తు యుగపదధికరణవచనే ద్వన్ద్వవచనాత్ ।।

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। యుగపదధికరణవచనే ద్వన్ద్వో భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

(1413) యుగపదధికరణతాయాం దూషణవార్తికమ్ ।। 3 ।।

।। తత్ర పుంవద్భావప్రతిషేధః ।।

(భాష్యమ్) తత్రైతస్మిన్ లక్షణే పుంవద్భావస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పట్వీమృద్వ్యౌ।
సమానాధికరణలక్షణః పుంవద్భావః ప్రాప్నోతి।।

(1414 దూషణాన్తరవార్తికమ్ ।। 4)

।। విప్రతిషిద్ధేషు చానుపపత్తిః ।।

(భాష్యమ్) విప్రతిషిద్ధేషు యుగపదధికరణవచనతాయా అనుపపత్తిః। శీతోష్ణే సుఖదుఃఖే జననమరణే। కిం కారణమ్?। సుఖప్రతిఘాతేన హి దుఃఖమ్, దుఃఖప్రతిఘాతేన చ సుఖమ్।।

(ప్రథమదూషణబాధకభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే ।తత్ర పుంవద్భావప్రతిషేధః। ఇతి। ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః అథేహ పుంవద్భావః కస్మాన్న భవతి--దర్శనీయాయా మాతా దర్శనీయామాతేతి?। అథ మతమేతత్--ప్రాక్ సమాసాద్యత్ర సామానాధికరణ్యం తత్ర పుంవద్భావో భవతీతి। ఇహాపి న దోషో భవతి।।

(ద్వితీయదూషణబాధకభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే ।విప్రతిషిద్ధేషు చానుపపత్తిః। ఇతి। సర్వ ఏవ శబ్దాః విప్రతిషిద్ధాః। ఇహాపి ప్లక్షన్యగ్రోధావితి ప్లక్షశబ్దః ప్రయుజ్యమానః ప్లక్షార్థం సంప్రత్యాయయతి, న్యగ్రోధార్థం సంప్రత్యాయయతి, ప్లక్షార్థం నివర్తయతి। అథాత్ర చేద్యుక్తా యుగపదధికరణవచనతా దృశ్యతే, ఇహాపి యుక్తా దృశ్యతామ్।।

[M.2.465]

(యుగపదధికరణవచనతానుపపత్తిభాష్యమ్)

ఏవమపి---

(1415 యుగపదధికరణవచనతాయా అసంభవవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। శబ్దపౌర్వాపర్యప్రయోగాదర్థపౌర్వాపర్యాభిధానమ్ ।।

(భాష్యమ్) శబ్దపౌర్వాపర్యప్రయోగాదర్థపౌర్వాపర్యాభిధానం ప్రాప్నోతి।। అతః కిమ్?। యుగపదధికరణవచనతాయా అనుపపత్తిః। ప్లక్షన్యగ్రోధౌ ప్లక్షన్యగ్రోధా ఇతి। యథైవ హి శబ్దానాం పౌర్వాపర్యం తద్వదర్థానామపి భవితవ్యమ్।।

(1416 పౌర్వాపర్యాభిధానే దూషణవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। శబ్దపౌర్వాపర్యప్రయోగాదర్థపౌర్వాపర్యాభిధానమితి చేద్ద్వివచనబహువచనానుపపత్తిః ।।

(భాష్యమ్) శబ్దపౌర్వాపర్యప్రయోగాదర్థపౌర్వాపర్యాభిధానమితి చేద్ ద్వివచనబహువచనయోరనుపపత్తిః--ప్లక్షన్యగ్రోధౌ ప్లక్షన్యగ్రోధా ఇతి। ప్లక్షశబ్దః సార్థకో నివృత్తో న్యగ్రోధశబ్ద ఉపస్థితః। ఏక ఏకార్థః తస్యైకార్థత్వాదేకవచనం ప్రాప్నోతి।।

(1417 దూషణోద్ధారవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

।। విగ్రహే చ యుగపద్వచనం జ్ఞాపకం యుగపద్వచనస్య ।।

(భాష్యమ్) విగ్రహే ఖల్వపి యుగపద్వచనతా దృశ్యతే--ద్యావా హ క్షామా ద్యావా చిదస్మై పృథివీ సంనమేతే ఇతి।। కిమేతత్?। యుగపదధికరణవచనతాయా ఉపోద్వలకమ్।। విగ్రహే కిల నామ యుగపదధికరణవచనతా స్యాత్, కిం పునః సమాసే।।

[M.2.466]

(1418 ద్వితీయదూషణోద్ధారవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

।। సముదాయాత్సిద్ధమ్ ।।

(భాష్యమ్) సముదాయాత్సిద్ధమేతత్।। కిమేతత్సముదాయాత్సిద్ధమితి?। ద్వివచనబహువచనతాప్రసిద్ధిరితి చోదితమ్, తస్యాయం పరిహారః।।

(1419 దూషణసాధకవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

।। సముదాయాత్సిద్ధమితి చేన్నైకార్థత్వాత్సముదాయస్య ।।

(భాష్యమ్) సముదాయాత్సిద్ధమితి చేత్। తన్న। కిం కారణమ్?। ఏకార్థత్వాత్సముదాయస్య। ఏకార్థా హి సముదాయా భవన్తి। తద్యథా -- శతం యూథం వనమితి।।

(1420 దూషణబాధకవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

।। నైకార్థ్యమ్ ।।

(భాష్యమ్) నాయమేకార్థః। కిం తర్హి?। ద్వ్యర్థో బహ్వర్థశ్చ। ప్లక్షోపి ద్వ్యర్థః న్యగ్రోధోపి ద్వ్యర్థః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి ప్లక్షోపి ద్వ్యర్థో న్యగ్రోధోపి ద్వ్యర్థః,--

(1421 దూషణవార్తికమ్ ।। 11 ।।)

।। తయోరనేకార్థత్వాద్బహువచనప్రసఙ్గః ।।

(భాష్యమ్) తయోరనేకార్థత్వాద్ బహుషు బహువచనమ్ ఇతి బహువచనం ప్రాప్నోతి।।

(1422 దూషణోద్ధారసమాధానవార్తికమ్ ।। 12 ।।)

।। తయోరనేకార్థత్వాద్బహువచనప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న బహుత్వాభావాత్ ।।

(భాష్యమ్) తయోరనేకార్థత్వాద్బహువచనప్రసఙ్గ ఇతి చేత్।। తన్న। కిం కారణమ్?। బహుత్వాభావాత్। నాత్ర బహుత్వమస్తి।। కిముచ్యతే--బహుత్వాభావాదితి, యదా ఇదానీమేవోక్తమ్--ప్లక్షోపి ద్వ్యర్థో న్యగ్రోధోపి ద్వ్యర్థ ఇతి?। యాభ్యామేవాత్రైకో ద్వ్యర్థస్తాభ్యామేవాపరోపి।

(ద్వివచనబహువచనానుపపత్తిభాష్యమ్)

యద్యేవమ్--

(1423 అనుపపత్తివార్త్తికమ్ ।। 13 ।।)

।। అన్యవాచకేనాన్యస్య వచనానుపపత్తిః ।।

(భాష్యమ్) అన్యవాచకేన శబ్దేనాన్యస్య వచనం నోపపద్యతే।।

(1424 అనుపపత్తిబాధకవార్త్తికమ్ ।। 14 ।।)

।। అన్యవాచకేనాన్యస్య వచనానుపపత్తిరితి చేత్ ప్లక్షస్య న్యగ్రోధత్వాద్ న్యగ్రోధస్య ప్లక్షత్వాత్ స్వశబ్దేనాభిధానమ్ ।।

(భాష్యమ్) అన్యవాచకేనాన్యస్య వచనానుపపత్తిరితి చేద్।। ఏవముచ్యతే--తన్న। కిం కారణమ్?। ప్లక్షస్య న్యగ్రోధత్వాద్ న్యగ్రోధస్య చ ప్లక్షత్వాచ్చ స్వశబ్దేనాభిధానం భవిష్యతి। ప్లక్షోపి న్యగ్రోధః న్యగ్రోధోపి ప్లక్షః।।

[M.2.467]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునః ప్లక్షోపి న్యగ్రోధః న్యగ్రోధోపి ప్లక్షః స్యాత్, యావతా కారణాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశః?।।

(1425 వార్త్తికమ్ ।। 15 ।।)

।। కారణాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశ ఇతి చేత్తుల్యకారణత్వాత్సిద్ధమ్ ।।

(భాష్యమ్) కారణాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశ ఇతి చేద్।। ఏవముచ్యతే--తన్న। తుల్యకారణత్వాత్ సిద్ధమ్। తుల్యం హి కారణమ్। యది తావత్ప్రక్షరతీతి వ్యుత్పత్త్యా ప్లక్షః స్యాద్, న్యగ్రోధేప్యేతద్భావతి। తథా యది న్యగ్రోహతీతి న్యగ్రోధః, ప్లక్షేప్యేతద్భవతి।।

(1426 వార్త్తికమ్ ।। 16 ।।)

।। దర్శనం వై హేతుః ।।

(భాష్యమ్) న చ న్యగ్రోధే ప్లక్షశబ్దో దృశ్యతే।।

(1427 వార్త్తికమ్ ।। 27 ।।)

।। దర్శనం హేతురితి చేత్తుల్యమ్ ।।

(భాష్యమ్) దర్శనం హేతురితి చేత్తుల్యమేతద్భవతి ప్లక్షేపి న్యగ్రోధశబ్దో దృశ్యతే న్యగ్రోధేపి ప్లక్షశబ్దః। తుల్యం హి కారణమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న వై లోకే ఏష సంప్రత్యయో భవతి। న హి ప్లక్ష ఆనీయతామిత్యుక్తే న్యగ్రోధ ఆనీయతే।।

(1428 సమాధానవార్తికమ్ ।। 28।।)

।। తద్విషయం చ ।।

(భాష్యమ్) తద్విషయం చైతద్ ద్రష్టవ్యం ప్లక్షస్య న్యగ్రోధత్వమ్ ।। కిం విషయమ్? ద్వన్ద్వవిషయమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యుక్తం పునర్యన్నియతవిషయా నామ శబ్దాః స్యుః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బాఢం యుక్తమ్।।

(1429 సమాధానసాధకవార్తికమ్ ।। 19 ।।

ప్ర్ప । ప్ర్ప అన్యత్రాపి తద్విషయదర్శనాత్ ప్ర్ప । ప్ర్ప

(భాష్యమ్) అన్యత్రాపి హి నియతవిషయాః శబ్దా దృశ్యన్తే। తద్యథా--సమానే రక్తే వర్ణే గౌర్లోహిత ఇతి భవతి, అశ్వః శోణ ఇతి। సమానే చ కాలేవర్ణే గౌః కృష్ణ ఇతి భవతి, అశ్వో హేమ ఇతి। సమానే చ శుక్లే వర్ణే గౌః శ్వేత ఇతి భవతి, అశ్వః కర్క ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి ప్లక్షోపి న్యగ్రోధః న్యగ్రోధోపి ప్లక్షః--

[M.2.468]

(1430 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 20 ।।)

।। ఏకేనోక్తత్వాదపరస్య ప్రయోగోఽనుపపన్నః ।।

(భాష్యమ్) ఏకేనోక్తత్వాత్తస్యార్థస్యాపరస్య ప్రయోగో నోపపద్యతే--ప్లక్షేణ న్యగ్రోధస్య న్యగ్రోధప్రయోగః ।।

(1431 వార్తికమ్ ।। 21 ।।)

।। ఏకేనోక్తత్వాదపరస్య ప్రయోగోనుపపన్న ఇతి చేదనుక్తత్వాత్ప్లక్షేణ న్యగ్రోధస్య న్యగ్రోధప్రయోగః ।।

(భాష్యమ్) ఏకేనోక్తత్వాదపరస్య ప్రయోగోనుపపన్న ఇతి చేత్। తన్న। కిం కారణమ్?। అనుక్తత్వాత్ప్లక్షేణ న్యగ్రోధస్య న్యగ్రోధప్రయోగః। అనుక్తః ప్లక్షేణ న్యగ్రోధార్థ ఇతి కృత్వా న్యగ్రోధశబ్దః ప్రయుజ్యతే।। కథమనుక్తః, యావతా ఇదానీమేవోక్తం ప్లక్షోపి న్యగ్రోధః న్యగ్రోధోపి ప్లక్ష ఇతి?। సహభూతావేతావన్యోన్యస్యార్థమాహతుః। న పృథగ్భూతౌ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం సహభూతావేతావన్యోన్యస్యార్థమాహతుర్న పృథగ్భూతౌ?।।

(1432 సమాధానవార్తికమ్ ।। 22 ।।)

।। అభిధానం పునః స్వాభావిక్ ।।

(భాష్యమ్) స్వాభావికమభిధానమ్ ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అథ వేహ కౌ చిత్ప్రాథమకల్పికౌ ప్లక్షన్యగ్రోధౌ, కౌ చిత్క్రియయా వా గుణేన వా, ప్లక్ష ఇవాయం ప్లక్షః-- న్యగ్రోధ ఇవాయం న్యగ్రోధ ఇతి। తత్ర ప్లక్షావిత్యుక్తే సందేహః స్యాత్--కిమిమౌ ప్లక్షావేవ ఆహోస్విత్ప్లక్షన్యగ్రోధావితి। తత్రాసందేహార్థం

న్యగ్రోధశబ్దః ప్రయుజ్యతే।।

(పూర్వపక్షిణ ఆక్షేపోపసంహారభాష్యమ్)

సేయం యుగపదధికరణవచనతా నామ దుఃఖా చ దురుపపాదా చ। యచ్చాప్యస్యా నిబన్ధనముక్తమ్--ద్యావా హ క్షామేతి, తదపి చ్ఛాన్దసమ్। తత్ర సుపాం సుపో భవన్తీత్యేవ సిద్ధమ్। సూత్రం చ భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్-- । చార్థే ద్వన్ద్వవచనేऽసమాసేऽపి చార్థసంప్రత్యయాదనిష్టప్రసఙ్గః । ఇతి।।

[M.2.469]

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఇహ చే ద్వన్ద్వః ఇతీయతా సిద్ధమ్।।

కథం పునశ్చే నామ వృత్తిః స్యాత్। శబ్దో హ్యేషః?।।

శబ్దే కార్యాసంభవాదర్థే కార్యం విజ్ఞాస్యతే। సోయమేవం సిద్ధే సతి యదర్థగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనమ్--ఏవం యథా విజ్ఞాయేత--చేన కృతోర్థశ్చార్థ ఇతి।।

కః పునశ్చేన కృతోర్థః?।। సముచ్చయః అన్వాచయ ఇతరేతరయోగః సమాహార ఇతి।। సముచ్చయే--ప్లక్షశ్చేత్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్--ప్లక్షశ్చేతి।। అన్వాచయే--ప్లక్షశ్చేత్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్--సాపేక్షోయం ప్రయుజ్యతే ఇతి।। ఇతరేతరయోగే--ప్లక్షశ్చ న్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్--ప్లక్షోపి న్యగ్రోధసహాయో న్యగ్రోధోపి ప్లక్షసహాయః ఇతి।। (ప్లక్షశ్చ న్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే) సమాహారేఽపి క్రియతే--ప్లక్షన్యగ్రోధమితి।। తత్రాయమప్యర్థః---ద్వన్ద్వైకవద్భావో న పఠితవ్యో భవతి। సమాహారైకత్వాదేవ సిద్ధమ్।।

[M.2.470]

(ఏకాదశాదిశబ్దార్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏకాదశ ద్వాదశేతి కోయం సమాసః?।।

(1433 సమాధానవార్తికమ్ ।। 23 ।।)

।। ఏకాదీనాం దశాదిభిర్ద్వన్ద్వః ।।

(భాష్యమ్) ఏకాదీనాం సహ దశాదిభిర్ద్వన్ద్వః సమాసః।।

(1434 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 24 ।।)

।। ఏకాదీనాం దశాదిభిర్ద్వన్ద్వ ఇతి చేద్వింశత్యాదిషు వచనప్రసఙ్గః ।।

(భాష్యమ్) ఏకాదీనాం దశాదిభిర్ద్వన్ద్వ ఇతి చేద్వింశత్యాదిషు వచనం ప్రాప్నోతి। ఏకవింశాతిః। ద్వావింశతిః।।

(1435 సమాధానవార్తికమ్ ।। 25 ।।)

।। సిద్ధం త్వధికాన్తా సంఖ్యా సంఖ్యయా సమానాధికరణాధికారేఽధికలోపశ్చ ।।

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। సమానాధికరణాధికారే వక్తవ్యమ్--అధికాన్తా సంఖ్యా సంఖ్యయా సహ సమస్యతేఽధికశబ్దస్య చ లోపో భవతి ఇతి। ఏకాధికా వింశతిః ఏకవింశతిః, ద్వ్యధికా వింశతిః ద్వావింశతిః।।

(దూషణభాష్యమ్)

యది సమానాధికరణ:, స్వరో న సిధ్యతి।। యద్ధి తత్-- సంఖ్యా పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి ఇతి, ద్వన్ద్వే

ఇత్యేవం తత్।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం ద్వన్ద్వ ఇత్యేవం తత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ మా భూత్ --- శతసహస్రమితి।।

(ద్వన్ద్వాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ద్వన్ద్వః।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--। ఏకాదీనాం దశాదిభిర్ద్వన్ద్వ ఇతి చేద్వింశత్యాదిషు వచనప్రసఙ్గ। ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। సర్వో హి ద్వన్ద్వో విభాషైకవద్భవతి।।

[M.2.471]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యదా తర్హ్యేకవచనం తదా నపుంసకలిఙ్గం ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య ।। చార్థే ।। 29 ।।

-2-2-30- ఉపసర్జనం పూర్వమ్ (450)

(అథ పూర్వనిపాతప్రకారణమ్)

(288 పూర్వనిపాతనియమసూత్రమ్ ।। 2।2।2। ఆ. 7 సూ.)

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

(1436 సమాధానవార్తికమ్ ప్ర్ప 1 ప్ర్ప్ర్)

।। ఉపసర్జనస్య పూర్వవచనం పరప్రయోగనివృత్త్యర్థమ్ ।।

(భాష్యమ్) ఉపసర్జనస్య పూర్వవచనం క్రియతే। పరప్రయోగో మా భూదితి।।

(1437 సమాధానబాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। న వానిష్టాదర్శనాత్ ।।

(భాష్యమ్) న వా ఏతత్ప్రయోజనమస్తి। కిం కారణమ్?। అనిష్టాదర్శనాత్। న హి కించిదనిష్టం దృశ్యతే। న హి కశ్చిద్రాజపురుష ఇతి ప్రయోక్తవ్యే పురుషరాజ ఇతి ప్రయుఙ్క్తే। యది చానిష్టం ప్రసజ్యేత తతో యత్నార్థం స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యత్ర ద్వే షష్ఠ్యన్తే భవతః కస్మాత్తత్ర ప్రధానస్య పూర్వనిపాతో న భవతి। రాజ్ఞః పురుషస్య రాజపురుషస్యేతి?।।

(1438 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। షష్ఠ్యన్తయోః సమాసేఽర్థాభేదాత్ ప్రధానస్యాపూర్వనిపాతః ।।

(భాష్యమ్) షష్ఠ్యన్తయోః సమాసే అర్థాభేదాత్ప్రధానస్య పూర్వనిపాతో న భవిష్యతి। ఏవం న చేదమకృతం భవతి ఉపసర్జనం పూర్వమ్ ఇతి। అర్థశ్చాభిన్న ఇతి కృత్వా ప్రధానస్య పూర్వనిపాతో న భవిష్యతి।। ఉపసర్జనమ్ ।। 30 ।।

-2-2-34- అల్పాచ్తరమ్ (454)

(289 పూర్వనిపాతనియమసూత్రమ్ ।। 2 ।2।2 ఆ. 8 సూ.)

(తరబర్థవిచారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమయం తన్త్రం తరనిర్దేశః, ఆహోస్విదతన్త్రమ్?।।

[M.2.472]

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం చాతః?।।

(ప్రథమపక్షే దూషణభాష్యమ్)

యది తన్త్రమ్ ద్వయోర్నియమః బహుష్వనియమః।। తత్ర కో దోషః?। శఙ్ఖదున్దుభివీణానామితి న సిధ్యతి। దున్దుభిశబ్దస్యాపి పూర్వనిపాతః ప్రాప్నోతి।।

(ద్వితీయపక్షే దూషణభాష్యమ్)

అథాతన్త్రమ్, మృదఙ్గశఙ్ఖతూణవాః పృథఙ్ నదన్తి సంసది ప్రాసాదే ధనపతిరామకేశవానామ్ ఇత్యేతన్న సిధ్యతి।।

(ప్రథమపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

యథేచ్ఛసి తథాऽస్తు। అస్తు తావత్తన్త్రమ్।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--ద్వయోర్నియమో బహుష్వనియమః ఇతి। తత్ర శఙ్ఖదున్దుభివీణానామితి న సిధ్యతి। దున్దుభిశబ్దస్యాపి పూర్వనిపాతః ప్రాప్నోతి---ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। యదేతద్ అల్పాచ్తరమ్ ఇతి, తద్ అల్పాజ్ ఇతి వక్ష్యామీతి।।

(ద్వితీయపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్త్వతన్త్రమ్ ।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--మృదఙ్గశఙ్ఖతూణవాః పృథఙ్ నదన్తి సంసది ప్రాసాదే ధనపతిరామకేశవానామ్ ఇత్యేతన్న సిధ్యతి--ఇతి।।

(1439 సమాధానవార్తికమ్ ।।1 ।।)

।। అతన్త్రే తరనిర్దేశే శఙ్ఖతూణవయోర్మృదఙ్గేన సమాసః ।।

(భాష్యమ్) అతన్త్రే తరనిర్దేశే శఙ్ఖతూణవయోర్మృదఙ్గేన సహ సమాసః కరిష్యతే। శఙ్ఖశ్చ తూణవశ్చ శఙ్ఖతూణవౌ। శఙ్ఖతూణవౌ చ మృదఙ్గశ్చ మృదఙ్గశఙ్ఖతూణవాః। రామశ్చ కేశవశ్చ రామకేశవౌ। రామకేశవౌ చ ధనపతిశ్చ ధనపతిరామకేశవాః ధనపతిరామకేశవానామితి।।

(బహునాం ప్రాప్తౌ నియమాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యత్ర బహూనాం పూర్వనిపాతప్రసఙ్గః కిం తత్రైకస్య నియమో భవతి। ఆహోస్విదవిశేషేణ।।

[M.2.473]

(1440 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। అనేకప్రాప్తావేకస్య నియమోఽనియమః శేషేషు ।।

(భాష్యమ్) అనేకస్య ప్రాప్తావేకస్య నియమో భవతి, శేషేష్వనియమః। పటుమృదుశుక్లాః। పటుశుక్లమృదవ ఇతి।।

(న్యూనతాపూర్త్యధికరణమ్)

(1441 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 3 ।।

।। ఋతునక్షత్రాణామానుపూర్వ్యేణ సమానాక్షరాణామ్ ।।

(భాష్యమ్) ఋతునక్షత్రాణామానుపూర్వ్యేణ సమానాక్షరాణాం పూర్వనిపాతో వక్తవ్యః। శిశిరవసన్తావుదగయనస్థౌ। కృత్తికారోహిణ్యః।।

(1442 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। అభ్యర్హితమ్ ।।

(భాష్యమ్) అభ్యర్హితం చ పూర్వం నిపతతీతి వక్తవ్యమ్। మాతాపితరౌ। శ్రద్ధామేధే।।

(1443 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। లఘ్వక్షరమ్ ।।

(భాష్యమ్) లఘ్వక్షరం పూర్వం నిపతతీతి వక్తవ్యమ్। కుశకాశమ్। శరచాపమ్ ।।

(ఆచార్యాన్తరమతప్రదర్శకభాష్యమ్)

అపర ఆహ--

సర్వత ఏవాభ్యర్హితం పూర్వం నిపతతీతి వక్తవ్యమ్।

లఘ్వక్షరాదపీతి।। దీక్షాతపసీ శ్రద్ధాతపసీ।।

(1444 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

।। వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ ।।

(భాష్యమ్) వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ పూర్వనిపాతో భవతీతి వక్తవ్యమ్। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్శూద్రాః।।

(1445 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

।। భ్రాతుశ్చ జ్యాయసః ।।

(భాష్యమ్) భ్రాతుశ్చ జ్యాయసః పూర్వనిపాతో భవతీతి వక్తవ్యమ్। యుధిష్ఠిరార్జునౌ।।

(1446 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

।। సంఖ్యాయా అల్పీయసః ।।

(భాష్యమ్) సంఖ్యాయా అల్పీయసః పూర్వనిపాతో భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఏకాదశ ద్వాదశ।।

(1447 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

।। ధర్మాదిషూభయమ్ ।।

(భాష్యమ్) ధర్మాదిషూభయం పూర్వం నిపతతీతి వక్తవ్యమ్। ధర్మార్థౌ అర్థధర్మౌ। కామార్థౌ అర్థకామౌ। గుణవృద్ధీ వృద్ధిగుణౌ। ఆద్యన్తౌ అన్తాదీ।। అల్పాచ్తరమ్ ।। 34 ।।

[M.2.474]

-2-2-35- సప్తమీవిశేషణే బహువ్రీహౌ (455)

(290 పూర్వనిపాతనియమసూత్రమ్ ।। 2।2।2 ఆ. 9 సూ.)

(న్యూనతాపూరణాధికరణమ్)

(1448 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। బహువ్రీహౌ సర్వనామసంఖ్యయోరుపసంఖ్యానమ్ ।।

(భాష్యమ్) బహువ్రీహౌ సర్వనామసంఖ్యయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।। విశ్వదేవః। విశ్వయశాః। ద్విపుత్రః। ద్విభార్యః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యత్ర సంఖ్యాసర్వనామ్నోరేవ బహువ్రీహిః కస్య తత్ర పూర్వనిపాతేన భవితవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరత్వాత్సంఖ్యాయాః--ద్వ్యన్యాయ త్ర్యన్యాయ।।

(1449 పూర్వనిపాతవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। వా ప్రియస్య ।।

(భాష్యమ్) వా ప్రియస్య పూర్వనిపాతో భవతీతి వక్తవ్యమ్। ప్రియగుడః గుడప్రియః ।।

(1450 పూర్వనిపాతబాధకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। సప్తమ్యాః పూర్వనిపాతే గడ్వాదిభ్యః పరవచనమ్ ।।

(భాష్యమ్) సప్తమ్యాః పూర్వనిపాతే గడ్వాదిభ్యః పరా సప్తమీ భవతీతి వక్తవ్యమ్। గడుకణ్ఠః గడుశిరాః।। సప్తమీవి ।। 35 ।।

-2-2-36- నిష్ఠా (456)

(291 పూర్వనిపాతనియమసూత్రమ్ ।। 2।2।2 ఆ.10)

(పూర్వనిపాతబాధకాధికరణమ్)

(1451 పరనిపాతవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। నిష్ఠాయాః పూర్వనిపాతే జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరవచనమ్ ।।

(భాష్యమ్) నిష్ఠాయాః పూర్వనిపాతే జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరా నిష్ఠా భవతీతి వక్తవ్యమ్। శార్ఙ్గజగ్ధీ। పలాణ్డుభక్షితీ। మాసజాతా। సంవత్సరజాతా। సుఖజాతా। దుఃఖజాతా।।

(1452 ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। న వోత్తరపదస్యాన్తోదాత్తవచనం జ్ఞాపకం పరభావస్య ।।

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్। కి కారణమ్?। ఉత్తరపదస్యాన్తోదాత్తవచనం జ్ఞాపకం పరభావస్య। యదయం జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరస్యా నిష్ఠాయా ఉత్తరపదస్యాన్తోదాత్తత్వం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--పరాత్ర నిష్ఠా భవతీతి।।

(1453 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

।। ప్రతి షేధే తు పూర్వనిపాతప్రసఙ్గస్తస్మాద్రాజదన్తాదిషు పాఠః ।।

(భాష్యమ్) ప్రతి షేధే తు పూర్వనిపాతః ప్రాప్నోతి అకృతమితప్రతిపన్నాః ఇతి, తస్మాద్రాజదన్తాదిషు పాఠః కర్తవ్యః।।

(1454 పాఠకర్తవ్యతా ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

।। నవా ప్రతి షేధవచనం జ్ఞాపకం పరభావస్య ।।

(భాష్యమ్) న వా కర్తవ్యః। అత్రాపి ప్రతి షేధవచనం జ్ఞాపకమ్--పరా నిష్ఠాభవతీతి।।

(1455 పరనిపాతవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

।। ప్రహరణార్థేభ్యశ్చ ।।

(భాష్యమ్) ప్రహరణార్థేభ్యశ్చ పరే నిష్ఠా సప్తమ్యౌ భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। అస్యుద్యతః ముసలోద్యతః అసిపాణిః దణ్డపాణిః।।

[M.2.475]

(విప్రతిషేధాధికరణమ్)

(1456 ద్వన్ద్వేఘిసూత్రాదజాద్యదన్తసూత్రబలవత్త్వవార్తికమ్ ।। 6 ।।

।। ద్వన్ద్వే ఘ్యజాద్యదన్తం విప్రతిషేధేన ।।

(భాష్యమ్) ద్వన్ద్వే ఘి ఇత్యస్మాత్ అజాద్యదన్తమ్ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన। ద్వన్ద్వే ఘి ఇత్యస్యావకాశః--పటుగుప్తౌ।అజాద్యదన్తమ్ ఇత్యస్యావకాశః--ఉష్ట్రఖరౌ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--ఇన్ద్రాగ్నీ। అజాద్యదన్తమ్ ఇత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన।।

(1457 ద్వన్ద్వేధిసూత్రాజాద్యదన్తసూత్రాభ్యామల్పాచ్తరసూత్రబలీయస్త్వవార్తికమ్ ।। 7 ।।0

।। ఉభాభ్యామల్పాచ్తరమ్ ।।

(భాష్యమ్) ఉభాభ్యామ్ అల్పాచ్తరమ్ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన। ద్వన్ద్వే ఘి ఇత్యస్యావకాశః--పటుగుప్తౌ। అల్పాచ్తరమ్ ఇత్యస్యావకాశః--వాగ్దృషదౌ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--వాగగ్నీ। అల్పాచ్తరమ్ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।।

అజాద్యదన్తమ్ ఇత్యస్యావకాశః--ఉష్ట్రఖరౌ। అల్పాచ్తరమ్ ఇత్యస్యావకాశః--వాగ్దృషదౌ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--వాగిన్ద్రౌ। అల్పాచ్తరమ్ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।। నిష్ఠా ।। 36 ।।

-2-2-38- కడారాః కర్మధారయే (458)

(292 పూర్వనిపాతసూత్రమ్ ।। 2।2।2।ఆ. 11 సూ.)

(బహువచనస్యాద్యర్థకత్వబోధనాధికరణమ్)

(1458 వార్తికమ్ 8)

।। కడారాదయః ।।

(భాష్యమ్) కడారాదయ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--గడులశాణ్డిల్యః సాణ్డిల్యగడులః। ఖణ్డవాత్స్యః। వాత్స్యఖణ్డః ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। బహువచననిర్దేశాత్ కడారాదయ ఇతి విజ్ఞాస్యతే।। కడారాః ।। 38 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।। పాదశ్చ సమాప్తః ।।

.

ద్వితీయోఽధ్యాయః-తృతీయపాదః

-2-3-1- అనభిహితే 459

(అథ విభక్త్యర్థప్రకరణమ్)

(293 అధికారసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ.1)

(అనభిహితశబ్దార్థనిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అనభిహిత ఇత్యుచ్యతే। కిమిదమనభిహితం నామ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉక్తమ్, నిర్దిష్టమ్, అభిహితమ్ ఇత్యనర్థాన్తరమ్।। యావద్ బ్రూయాద్--అనుక్తే, అనిర్దిష్టే ఇతి, తావద్ అనభిహితే ఇతి।।

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(1459 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అనభిహితవచనమనర్థకమన్యత్రాపి విహితస్యా భావాదభిహితే -

(భాష్యమ్) అనభిహితవచనమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?। అన్యత్రాపి విహితస్యాభావాదభిహితే। అన్యత్రాప్యభిహితే విహితం న భవతి।। క్వాన్యత్ర?। చిత్రగుః, శబలగుః, బహువ్రీహిణోక్తత్వాన్మత్వర్థస్య మత్వర్థీయో న భవతి। గర్గాః, వత్సాః, బిదాః, ఉర్వాః, యఞిఞ్భ్యాముక్తత్వాదపత్యార్థస్య న్యాయ్యోత్పత్తిర్న భవతి। సప్తపర్ణః అష్టాపద ఇతి సమాసేనోక్తత్వాద్వీప్సాయా ద్విర్వచనం న భవతీతి।।

(ప్రథమదృష్టాన్తనిరసనభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--చిత్రగుః శబలగురితి బహువ్రీహిణోక్తత్వాన్మత్వర్థస్య మత్వర్థీయో న భవతీతి।। అస్తిసామానాధికరణ్యే మతుబ్విధీయతే। న చాత్రాస్తినా సామానాధికరణ్యమ్।।

(ద్వితీయదృష్టాన్తనిరసనభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--గర్గా వత్సా బిదా ఉర్వా ఇతి యఞిఞ్భ్యాముక్తత్వాదపత్యార్థస్య న్యాయ్యోత్పత్తిర్న భవతీతి।। సమర్థానాం ప్రథమాద్వా ఇతి వర్తతే। న చైతత్సమర్థానాం ప్రథమమ్। కిం తర్హి?। ద్వితీయమర్థముపసంక్రాన్తమ్।।

(తృతీయదృష్టాన్తనిరసనభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--సప్తపర్ణః అష్టాపద ఇతి సమాసేనోక్తత్వాద్ వీప్సాయా ద్విర్వచనం న భవతీతి।। యదత్ర వీప్సాయుక్తం నాదః ప్రయుజ్యతే।। కిం పునస్తత్?। పర్వణి పర్వణి సప్త పర్ణాన్యస్య। పఙ్క్తౌ పఙ్క్తావష్టౌ పదానీతి।।

(దృష్టాన్తాన్తరభాష్యమ్)

శ్నమ్బహుజకక్షు తర్హి। శ్నమ్--భినత్తి ఛినత్తి। శ్న మోక్తత్వాత్కర్తృత్వస్య కర్తరి శబ్ న భవతి।। బహుచ్--బహుకృతం బహుభిన్నమితి బహుచోక్తత్వాదీషదసమాప్తేః కల్పబాదయో న భవన్తి।। అకచ్--ఉచ్చకైః నీచకైరితి అకచోక్తత్వాత్కుత్సాదీనాం కాదయో న భవన్తి।।

శ్న మోక్తత్వాదితి। భావకర్మకర్తారో వికరణార్థా ఇతి పూర్వాచార్యదర్శనమాశ్రిత్యైవముక్తమ్।।

(దృష్టాన్తబాధకభాష్యమ్)

నను చ శ్నమ్బహుజకచోపవాదాస్తే అపవాదత్వాద్బాధకా భవిష్యన్తి।।

(1460 దృష్టాన్తసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।

- శ్నమ్బహుజకక్షు నానాదేశత్వాద్ ఉత్సర్గాప్రతిషేధః -

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

సమానదేశైరపవాదైరుత్సర్గాణాం బాధనం భవతి। నానాదేశత్వాన్న ప్రాప్నోతి।।

(సూత్రప్రయోజనకథనాధికరణమ్)

(ఆరమ్భవాదిభాష్యమ్)

కిం పునరిహాకర్తవ్యోఽనభిహితాధికారః క్రియతే। ఆహోస్విదన్యత్ర కర్తవ్యో న క్రియతే?।।

(ప్రత్యాఖ్యానవాదిభాష్యమ్)

ఇహాకర్తవ్యః క్రియతే। ఏష ఏవ హి న్యాయ్యః--- యదభిహితే విహితం న స్యాత్।।

(1461 ఆరమ్భవాదిసమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।

- అనభిహితస్తు విభక్త్యర్థస్తస్మాదనభిహితవచనమ్ (అభిహితే హి ప్రథమాభావః) -

(భాష్యమ్) అనభిహితస్తు విభక్త్యర్థః।। కః పునర్విభక్త్యర్థః?। ఏకత్వాదయో విభక్త్యర్థాః।। తేష్వనభిహితేషు (సత్సు) కర్మాదయోభిహితా విభక్తీనాముత్పత్తౌ నిమిత్తత్వాయ మా భూవన్నితి।। తస్మాదనభిహితవచనమ్।। తస్మాదనభిహితాధికారః క్రియతే।। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్--ఏకత్వాదయో విభక్త్యర్థా ఇతి।। అభిహితే హి ప్రథమాభావః। యో హి మన్యతే--కర్మాదయో విభక్త్యర్థాః, తేష్వభిహితేషు సామర్థ్యాన్మే విభక్తీనాముత్పత్తిర్న

భవిష్యతీతి। ప్రథమా తస్య న ప్రాప్నోతి।। క్వ?। వృక్షః ప్లక్షః।। కిం కారణమ్?। ప్రాతిపదికేనోక్తః ప్రాతిపదికార్థ ఇతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానవాదిభాష్యమ్)

న క్వచిత్ప్రాతిపదికేనానుక్తః ప్రాతిపదికార్థః। ఉచ్యతే చ ప్రథమా। సా వచనాద్భవిష్యతి।। తవైవ తు ఖల్వేష దోషః--యస్య తే ఏకత్వాదయో విభక్త్యర్థాః। అభిహితే ప్రథమాఽభావ ఇతి ప్రథమా తే న ప్రాప్నోతి। క్వ? పచత్యోదనం దేవదత్త ఇతి।। కిం కారణమ్? తిఙోక్తా ఏకత్వాదయ ఇతి। అనభిహితాధికారం చ త్వం కరోషి, పరిగణనం చ।।

(ఆరమ్భవాదిభాష్యమ్)

న క్వచిత్తిఙా ఏకత్వాదీనామనభిధానమ్। ఉచ్యతే చ ప్రథమా। సా వచనాద్భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానవాద్యాక్షేపభాష్యమ్)

నను చేహానభిధానమ్--వృక్షః ప్లక్షః ఇతి।।

(ఆరమ్భవాదిసమాధానభాష్యమ్)

అత్రాప్యభిధానమస్తి।। కథమ్?। వక్ష్యత్యేతద్--అస్తిర్భవన్తీపరః ప్రథమపురుషోఽప్రయుజ్యమానోప్యస్తి ఇతి। వృక్షః ప్లక్షః అస్తి ఇతి గమ్యతే।। తవైవ తు ఖల్వేష దోషః--(యస్య తే కర్మాదయో విభక్త్యర్థాః) అభి హితే ప్రథమాభావ ఇతి ప్రథమా తే ప్రాప్నోతి। క్వ?। కటం కరోతి భీష్మముదారం శోభనం దర్శనీయమితి। కటశబ్దాదుత్పద్యమానయా ద్వితీయయాభిహితం కర్మేతి కృత్వా భీష్మాదిభ్యో ద్వితీయా న ప్రాప్నోతి।। కా తర్హి ప్రాప్నోతి?। ప్రథమా।। తద్యథా--కృతః కటో భీష్మ ఉదారః శోభనో దర్శనీయః ఇతి కరోతేరుత్పద్యమానేన క్తేనాభిహితం కర్మేతి కృత్వా భీష్మాదిభ్యో ద్వితీయా న భవతి। కా తర్హి?। ప్రథమా భవతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానవాదిభాష్యమ్)

నైష దోషః। న హి మమానభిహితాధికారోస్తి। నాపి పరిగణనమ్। సామర్థ్యాన్మే విభక్తీనాముత్పత్తిర్భవిష్యతి। అస్తి చ సామర్థ్యమ్। కిమ్? కర్మవిశేషో వక్తవ్యః।।

అథ వా కటోపి కర్మ, భీష్మాదయోపి। తత్ర కర్మణి ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

అథవా కట ఏవ కర్మ, తత్సామానాధికరణ్యాద్భీష్మాదిభ్యో ద్వితీయా భవిష్యతి।।

అస్తి ఖల్వపి విశేషః--కటం కరోతి భీష్మముదారం దర్శనీయం శోభనమితి చ కృతః భీష్మ ఉదారః శోభనో దర్శనీయ ఇతి చ కరోతేరుత్పద్యమానః క్తః అనవయవేన సర్వం కర్మాభిద్యత్తే, కటశబ్దాత్పునరుత్పద్యమానయా ద్వితీయయా యత్ కటస్థం కర్మ తత్ శక్యమభిధాతుం న కర్మవిశేషః।।

తవైవ తు ఖల్వేష దోషః (యస్య తే ఏకత్వాదయో విభక్త్యర్థాః) తఽభిహితే ప్రథమాఽభావః ఇతి ప్రథమా తే న ప్రాప్నోతి। క్వ?। ఏకో ద్వౌ బహవ ఇతి। కిం కారణమ్?। ప్రాతిపదికేనోక్తా ఏకత్వాదయ ఇతి।।

(ఆరమ్భవాదిభాష్యమ్)

కర్మాదిష్వపి వై విభక్త్యర్థేషు అవశ్యమేకత్వాదయో నిమిత్తత్వేనోపాదేయాః--కర్మణ ఏకత్వే, కర్మణో ద్విత్వే, కర్మణో బహుత్వే, ఇతి। న చైకత్వాదీనామేకత్వాదయః సన్తి। అథ సన్తి, మమాపి సన్తి। తేష్వనభిహితేషు ప్రథమా భవిష్యతి।।

అథ వా ఉభయవచనా హ్యేతే ద్రవ్యం చాహుర్గుణం చ। యతోఽసౌ గుణః తస్యానుక్తా ఏకత్వాదయ ఇతి కృత్వా ప్రథమా

భవిష్యతి।।

అథ వా సంఖ్యా నామేయం పరప్రధానా సంఖ్యేయమనయా విశేష్యమ్। యది చాత్ర ప్రథమా న స్యాత్। సంఖ్యేయమవిశేషితం

స్యాత్।।

అథ వా వక్ష్యతి తత్ర వచనగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్-ఉక్తేష్వప్యేకత్వాదిషు ప్రథమా యథా స్యాదితి।।

అథ వా సమయాద్భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది సామయికీ, న నియోగతః। అన్యాః కస్మాన్న భవన్తి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్మాదీనామభావాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

షష్ఠీ తర్హి ప్రాప్నోతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

శేషలక్షణా షష్ఠీ। అశేషత్వాన్న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి వ్యతికరః ప్రాప్నోతి--ఏకస్మిన్నపి ద్వివచనబహువచనే ప్రాప్నుతః ద్వయోరప్యేకవచనబహువచనే ప్రాప్నుతః బహుష్వప్యేకవచనద్వివచనే ప్రాప్నుతః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అర్థతో వ్యవస్థా భవిష్యతి।।

(పరిగణనాధికరణమ్)

(భాష్యమ్) పరిగణనం కర్తవ్యమ్।।

(1462 పరిగణనవార్తికమ్ ।।4 ।।)

- తిఙ్కృత్తద్ధితసమాసైః పరిసంఖ్యానమ్ (ఉత్సర్గే హి ప్రాతిపదికసామానాధికరణ్యే విభక్తివచనమ్)-

(భాష్యమ్) తిఙ్కృత్తద్వితసమాసైః పరిసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తిఙ్--క్రియతే కటః। తిఙ్।। కృత--కృతః కటః। కృత్।। తద్ధితః--ఔపగవః కాపటవః। తద్ధితః।। సమాస--చిత్రగుః శబలగుః। సమాస।। ఉత్సర్గే హి ప్రాతిపదికసామానాధికరణ్యే విభక్తివచనమ్। ఉత్సర్గే హి ప్రాతిపదికసామానాధికరణ్యే విభక్తిర్వక్తవ్యా। క్వ?। కటం కరోతి భీష్మముదారం శోభనం దర్శనీయమితి। కటశబ్దాదుత్పద్యమానయా ద్వితీయయాభిహితం కర్మేతి కృత్వా భీష్మాదిభ్యో ద్వితీయా న ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కా తర్హి స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

షష్ఠీ।।

(ప్రత్యాఖ్యానవాదిభాష్యమ్)

శేషలక్షణా షష్ఠీ అశేషత్వాన్న భవిష్యతి। అన్యా అపి న ప్రాప్నువన్తి।। కిం కారణమ్?। కర్మాదీనామభావాత్।। సమయశ్చ కృతః--న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా న చ కేవలః ప్రత్యయః ఇతి। న చాన్యా ఉత్పద్యమానా ఏతమభిసంబన్ధముత్సహతే వక్తుమితి కృత్వా ద్వితీయా భవిష్యతి।।

అథవా కటోపి కర్మ భీష్మాదయోపి, తత్ర కర్మణి ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

అథ వా కట ఏవ కర్మ తత్సామానాధికరణ్యాద్భీష్మాదిభ్యో ద్వితీయా భవిష్యతి। తస్మాన్నార్థః పరిగణనేన ।।

(గుణప్రధానక్రియయోః ప్రధానానభిహితగ్రహణాధికరణమ్)

(1463 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।।5 ।।)

- ద్వయోః క్రియయోః కారకేన్యతరేణాభిహితే విభక్త్యభావప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) ద్వయోః క్రియయోః కారకేఽన్యతరేణాభిహితే విభక్తిర్న ప్రాప్నోతి। క్వ?। ప్రాసాదే ఆస్తే శయనే ఆస్త ఇతి।। కిం కారణమ్? సదిప్రత్యయేనాభిహితమధికరణమితి కృత్వా సప్తమీ న ప్రాప్నోతి।।

(1464 బాధకవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।

- న వాన్యతరేణానభిధానాత్ (అనభిహితే హి విధానమ్ -)

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్?। అన్యతరేణానభిధానాత్। అన్యతరేణాత్రానభిధానమ్। సదిప్రత్యయేనాభిధానమ్। ఆసిప్రత్యయేనానభిధానమ్। యతోఽనభిధానం తదాశ్రయా సప్తమీ భవిష్యతి।।

కుతో ను ఖల్వేతత్సత్యభిధానే చానభిధానే చానభిహితాశ్రయా సప్తమీ భవిష్యతి, న పునరభిహితాశ్రయః ప్రతిషేధ ఇతి?।

అనభిహితే హి విధానమ్()। అనభిహితే హి సప్తమీ విధీయతే। నాభిహితే ప్రతిషేధః।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుం యత్రాన్యా చాన్యా చ క్రియా। యత్ర తు ఖలు సైవ క్రియా తత్ర కథమ్--ఆసనే ఆస్తే శయనే శేత ఇతి!।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అత్రాప్యన్యత్వమస్తి। కుతః?। సాధనభేదాత్కాలభేదచ్చ। ప్రకస్యాత్రా సేరాసిః సాధనమ్, సర్వకాలశ్చ ప్రత్యయః। అపరస్య బాహ్యం సాధనమ్, వర్తమానకాలశ్చ ప్రత్యయః।।

(సాధననిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునర్ద్రవ్యం సాధనమ్। ఆహోస్విద్ గుణః?। కిం చాతః?।

యది ద్రవ్యం సాధనమ్, నైతదన్యద్భవత్యభిహితాత్।

అథ హి గుణః సాధనమ్, భవత్యేతదన్యదభిహితాత్।

అన్యో హి సదిగుణః। అన్యశ్చాసిగుణః।। కిం పునః సాధనం న్యాయ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

గుణ ఇత్యాహ।। కథం జ్ఞాయతే?। ఏవం హి కశ్చిత్కం చిత్పృచ్ఛతి--క్వ దేవదత్త ఇతి। స తస్మాయాచష్టే--అసౌ వృక్షే ఇతి। కతరస్మిన్?। యస్తిష్ఠతీతి। స వృక్షోధికరణం భూత్వాన్యేన శబ్దేనాభిసంబధ్యమానః కర్తా సంపద్యతే।। ద్రవ్యే పునః సాధనే సతి యత్కర్మ కర్మైవ స్యాత్, యత్ కరణం కరణమేవ, యదధికరణమధికరణమేవ।।

(ప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(1465 ప్రత్యాఖ్యానప్రతిజ్ఞాహేతువార్తికమ్ 7।।)

- అనభిహితవచనమనర్థకం ప్రథమావిధానస్యానవకాశత్వాత్ -

(భాష్యమ్) అనభిహితవచనమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?। ప్రథమావిధానస్యానవకాశత్వాత్। అనవకాశా ప్రథమా సా వచనాద్భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానహేతుబాధకభాష్యమ్)

సావకాశా ప్రథమా।। కోవకాశః? అకారకమ్--వృక్షః ప్లక్ష ఇతి।।

(1466 ప్రత్యాఖ్యానహేతుసాధకవార్తికమ్ 8 ।।)

- అవకాశోఽకారకమితి చేన్నాస్తిర్భవన్తీపరః ప్రథమపురుషోఽప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తి-

(భాష్యమ్) అవకాశోఽకారకమితి చేత్। తన్న। కిం కారణమ్? అస్తిర్భవన్తీపరః ప్రథమపురుషోఽప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి గమ్యతే। వృక్షః ప్లక్షః అస్తీతి గమ్యతే।।

(1467 ప్రత్యాఖ్యానహేత్వన్తరవార్తికమ్ 9 ।।)

- విప్రతిషేధాద్వా ప్రథమాభావః -

(భాష్యమ్) అథ వా ద్వితీయాదయః క్రియన్తామ్, ప్రథమా వేతి। ప్రథమా భవిష్యతి విప్రతిషేధేన। ద్వితీయాదీనామవకాశః--కటం కరోతి భీష్మముదారం శోభనం దర్శనీయమితి। ప్రథమాయా అవకాశః--అకారకం వృక్షః ప్లక్ష ఇతి। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--కృతః కటో భీష్మః ఉదారః శోభనో దర్శనీయ ఇతి। ప్రథమా భవిష్యతి విప్రతిషేధేన।।

(హేత్వన్తరబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। పరత్వాత్ షష్ఠీ ప్రాప్నోతి।।

(హేత్వన్తరభాష్యమ్)

శేషలక్షణా షష్ఠీ అశేషత్వాన్న భవిష్యతి।।

(1468 ప్రత్యాఖ్యాననిరాకరణవార్తికమ్ 10 ।।)

- కృత్ప్రయోగే తు పరం విధానం షష్ఠ్యాస్తత్ప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) కృత్ప్రయోగే తు పరత్వాత్షష్ఠీ ప్రాప్నోతి। తత్ప్రతిషేధార్థమనభిహితాధికారః కర్తవ్యః। కర్తవ్యః కట ఇతి।।

స కథం కర్తవ్యః?।

యద్యేకత్వాదయో విభక్త్యర్థాః।। అథ హి కర్మాదయో విభక్త్యర్థాః నార్థోనభిహితాధికారేణ।। అనభిహి ।। 1 ।।

-2-3-2- కర్మణి ద్వితీయా 430

294 ద్వితీయనియమసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ.2।।

(శేషపూరణాధికరణమ్)

1469 ద్వితీయావిధాయకవార్తికమ్ ।। 1 ।।

సమయానికషాహాయోగేషూపసంఖ్యానమ్

(భాష్యమ్) సమయానికషాహాయోగేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సమయా--సమయా గ్రామమ్। సమయా।। నికషా--నికషా గ్రామమ్। నికషా।। హాయోగే--హా దేవదత్తమ్, హా యజ్ఞదత్తమ్।।

(భాష్యమ్) అపర ఆహ--

(1470 ద్వితీయావిధాయకవార్తికాన్తరమ్ ।। 2 ।।)

- ద్వితీయావిధానేఽభితః పరితః- సమయానికషాఽధ్యధిధిగ్యోగేషూపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ద్వితీయావిధానేఽభితః పరితఃసమయానికషాఽధ్యధిధిగ్యోగషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అభితో గ్రామమ్। అభితః।। పరితో గ్రామమ్। పరితః।। సమయా గ్రామమ్। సమయా।। నికషా గ్రామమ్। నికషా।। అధ్యధి గ్రామమ్। అధ్యధి।। ధిగ్జాల్మమ్। ధిగ్ వృషలమ్। ధిగ్।।

(భాష్యమ్) అపర ఆహ--

(1471 ద్వితీయావిధాయకవార్తికాన్తరమ్ ।। 3 ।।)

ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు।

ద్వితీయామ్రేడితాన్తేషు తతోన్యత్రాపి దృశ్యతే।

ఉభసర్వ్ఃర్థ్య;త్యేతాభ్యాం తసన్తాభ్యాం యోగే ద్వితీయా వక్తవ్యా। ఉభయతో గ్రామమ్। సర్వతో గ్రామమ్।। ధిగ్యోగే--ధిగ్ జాల్మమ్ ధిగ్ వృషలమ్।। ఉపర్యాదిషు త్రిష్వామ్రేడితాన్తేషు ద్వితీయా వక్తవ్యా। ఉపర్యుపరి గ్రామమ్। అధ్యధి గ్రామమ్। అధోధో గ్రామమ్।। తతోన్యత్రాపి

దృశ్యతే। న దేవదత్తం ప్రతి భాతి కించిత్। బుభుక్షితం న ప్రతి భాతి కించిత్ ।। కర్మణి ద్వి।। 2 ।

-2-3-3- తృతీయా చ హోశ్ఛన్దసి 431

(295 ద్వితీయాతృతీయాసూత్రమ్ ।। 2। 3। 1 ఆ.3।।)

(ప్రయోజనాధికరణమ్)

(ప్రత్యాఖ్యానాయపూర్వపక్షిణఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?।

(సిద్ధాన్తినః సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

తృతీయా యథా స్యాత్।।

(పూర్వపక్షిణఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ ద్వితీయా సిద్ధా?।

(సిద్ధాన్తినః సమాధానభాష్యమ్)

సిద్ధా।। కథమ్?। కర్మణి ఇత్యేవ।।

(పర్వపక్షిణః సూత్రవైర్యథ్యభాష్యమ్)

తృతీయాపి సిద్ధా।। కథమ్? సుపాం సుపో భవన్తి() ఇత్యేవ

(సిద్ధాన్తినఃసూత్రసార్థక్యభాష్యమ్)

అసత్యేతస్మిన్--()సుపాం సుపో భవన్తి() ఇతి తృతీయార్థోయమారమ్భః।
యవాగ్వాగ్నిహోత్రం జుహోతి।।

(ఏకదేశినః పూర్వపక్షిణో వా ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి తృతీయాపి సిద్ధా।। కథమ్?। కర్తృకరణయోః ఇత్యేవ।।
అయమగ్నిహోత్రశబ్దోస్త్యేవ జ్యోతిషి వర్తతే। తద్యథా--అగ్నిహోత్రం ప్రజ్వలితమితి।। అస్తి హవిషి వర్తతే। తద్యథా--అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి।। జుహోతిశ్చాస్త్యేవ ప్రక్షేపణే

వర్తతే। అస్తి ప్రీణాత్యర్థే వర్తతే।। తద్యదా తావద్యవాగూశబ్దాత్తృతీయా,తదాగ్నిహోత్రశబ్దో జ్యోతిషి వర్తతే, జుహోతిశ్చ ప్రీణాత్యర్థే। తద్యథా--యవాగ్వాగ్నిహోత్రం జుహోతి అగ్నిం ప్రీణాతి।। యదా యవాగూశబ్దాద్ ద్వితీయా తదాగ్నిహోత్రశబ్దో హవిషి వర్తతే జుహోతిశ్చ

ప్రక్షేపణే। తద్యథా--యవాగూమగ్ని హెూత్రం జుహెూతి యవాగూంహవిరగ్నౌ ప్రక్షిపతి।।
తృతీయా చ ।।3 ।।

-2-3-4- అన్తరాన్తరేణ యుక్తే 462

(296 ద్వితీయాసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ.4।।)

(అన్తరేణేతిశబ్దార్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి--కిం తే బాభ్రవశాలఙ్కాయనానామన్తరేమ గతేనేతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

లక్షణప్రతిపదోక్తయో: ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణమ్ ఇతి।

అథ వా యద్యపి తావదయమన్తరేణశబ్దో దృష్టాపచారో నిపాతశ్చానిపాతశ్చ। అయం తు ఖల్వన్తరాశబ్దోऽదృష్టాపచారః నిపాత ఏవ। తస్యాస్య కోన్యః సహాయో ద్వితీయో భవితుమర్హతి--అన్యదతో నిపాతాత్। తద్యథా--అస్య గోర్ద్వితీయేనార్థ ఇతి గౌరేవానీయతే, నాశ్వో న గర్దభః ।।

(1472 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అన్తరాన్తరేణయుక్తానామప్రధానవచనమ్ -

(భాష్యమ్) అన్తరాన్తరేణయుక్తానామప్రధానగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। అప్రధానే ద్వితీయా భవతీతి వక్తవ్యమ్। అన్తరా త్వాం మాం చ కమణ్డలురితి కమణ్డలోర్ద్వితీయా మా భూదితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః పునరేతాభ్యాం కమణ్కణ్డలోర్యోగః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

యత్తత్త్వాం చ మాం చాన్తరా తత్కమణ్డలోః స్థానమ్।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।

కమణ్డలోర్ద్వితీయా కస్మాన్న భవతి?।

ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీ ఇతి ప్రథమా భవిష్యతి।। అన్తరాన్తరే ।।4 ।।

-2-3-5- కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగే 463

(కాలవాచకాధ్వవాచకాభ్యాం విభక్తినియమప్రకరణమ్)

(297 ద్వితీయాసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ.5)

(కాలాధ్వనోరుక్తతయా ప్రథమాసాధనాధికరణమ్)

(1473 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అత్యన్తసంయోగే కర్మవల్లాద్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) అత్యన్తసంయోగే కాలాధ్వానౌ కర్మవద్భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? లాద్యర్థమ్। లాదిభిరభిధానం యథా స్యాత్--(లాదిభిరభిహితే ద్వితీయా మా భూత్) ఆస్యతే మాసః, శయ్యతే క్రోశః।।

అథ వత్కరణం కిమర్థమ్?। స్వాశ్రయమపి యథా స్యాత్--ఆస్యతే మాసమ్, శయ్యతే క్రోశమ్, అకర్మకాణాం భావే లో భవతీతి భావే లో యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ప్రాకృతమేవైతత్ కర్మ। యథా కటం కరోతి శకటం కరోతీతి।।

(ఏకదేశిభాష్యమ్)

ఏవం మన్యతే--యత్ర కశ్చిత్క్రియాకృతో విశేష ఉపజాయతే, తన్న్యాయ్యం కర్మేతి। న చేహ కశ్చిత్క్రియాకృతో విశేష

ఉపజాయతే।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి దోషః స్యాత్--ఆదిత్యం పశ్యతి, హిమవన్తం శ్రృణోతి, గ్రామం గచ్ఛతీతి। తస్మాత్ప్రాకృతమేవైతత్కర్మ। యథా--కటం కరోతి, శకటం కరోతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి ప్రాకృతమేవైతత్కర్మ, అకర్మకాణాం భావే లో భవతీతి భావే లో న ప్రాప్నోతి-- ఆస్యతే మాసం దేవదత్తేనేతి?।।

(తృతీయాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। అకర్మకాణామిత్యుచ్యతే। న చ కేచిత్కాలభావాదిభిరకర్మకాః। త ఏవం విజ్ఞాస్యామః--క్వచిద్యే అకర్మకా ఇతి।।

అథ వా యేన కర్మణా సకర్మకాశ్చాకర్మకాశ్చ భవన్తి తేనాకర్మకాణామ్ న చైతేన కర్మణా కశ్చిదప్యకర్మకః।।

అథ వా యత్కర్మ భవతి, న చ భవతి, తేనాకర్మకాణామ్ న చైతత్కర్మ క్వచిదపి న భవతి।।

(సూత్రస్థాపనాధికరమమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం సూత్రం వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వక్తవ్యం చ।। కిం ప్రయోజనమ్?। యత్రాత్రక్రియయాత్యన్తసంయోగః తదర్థమ్--క్రోశం కుటిలా నదీ, క్రోశం రమణీయా వనరాజిః।। కాలాధ్వనోః ।। 5 ।।

-2-3-6- అపవర్గే తృతీయా 464

(298 ద్వితీయాబాధకతృతీయాసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ.6)

(అనిష్టాపత్తివారణాధికరణమ్)

(1474 నియమవార్తికమ్ 1)

(- క్రియాపవర్గే -)

(భాష్యమ్) క్రియాఽపవర్గ ఇతి వక్తవ్యమ్। సాధనాపవర్గే మా భూద్--మాసమధీతోనువాకో న చానేన గృహీత ఇతి।। అపవర్గే ।। 6 ।।

-2-3-7- సప్తమీపఞ్చమ్యౌ కారకమధ్యే 465

(299 సప్తమీపఞ్చమీసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ.7।।)

(న్యూనతపూర్త్యధికరణమ్)

(1475 వివక్షితపూర్తి వార్తికమ్ 1)

(- క్రియామధ్యే -)

(భాష్యమ్) క్రియామధ్య ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--అద్య దేవదత్తో భుక్త్వా ద్వ్యహాద్భోక్తా, ద్వ్యహే భోక్తా।। కారకమధ్య ఇతీయత్యుచ్యమానే ఇహైవ స్యాత్--ఇహస్థోయమిష్వాసః క్రోశాల్లక్ష్యం విధ్యతి, క్రోశే లక్ష్యం విధ్యతి। యం చ విధ్యతి యతశ్చ విధ్యతి తయోస్తన్మధ్యం భవతి।।

(తృతీయాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। నాన్తరేణ సాధనం క్రియాయాః ప్రవృత్తిర్భవతి। క్రియామధ్యం చేత్కారకమధ్యమపి భవతి। తత్ర

కారకమధ్యే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।। సప్తమీపఞ్చమ్యౌ ।। 7 ।।

-2-3-8- కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా 466

(కర్మప్రవచనీయయోగే విభక్తినియమప్రకరణమ్)

(300 ద్వితీయాసూత్రమ్ ।। 2। 3। 1 ఆ. 8 ।।

(అర్థనియమాధికరణమ్)

(1476 అర్థనియమవార్తికమ్ 1)

- కర్మప్రవచనీయయుక్తే ప్రత్యాదిభిశ్చ లక్షణాదిషూపసంఖ్యానం సప్తమీపఞ్చమ్యోః ప్రతిషేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) కర్మప్రవచనీయయుక్తే ప్రత్యాదిభిశ్చ లక్షణాదిషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వృక్షం ప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్, వృక్షం పరి విద్యోతతే విద్యుత్, వృక్షమను విద్యోతతే విద్యుత్। సాధుర్దేవదత్తో మాతరం ప్రతి। సాధుర్దేవదత్తో మాతరం పరి। సాధుర్దేవదత్తో మాతరమను।। కిం ప్రయోజనమ్?। సప్తమీపఞ్చమ్యోః ప్రతిషేధార్థమ్। సప్తమీపఞ్చమ్యౌ మా భూతామితి। సాధునిపుణాభ్యామర్చాయాం సప్తమీ ఇతి సప్తమీ, పఞ్చమ్యపాఙ్పరిభిః ఇతి పఞ్చమీ। తత్రాయమప్యర్థః--అప్రతేరితి న వక్తవ్యం భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్ ।। ఉక్తం వా। కిముక్తమ్?। ఏకత్ర తావదుక్తమ్--అప్రతేరితి ।। ఇతరత్రాపి--యద్యపి తావదయం పరిర్దృష్టాపచారో వర్జనే చావర్జనే చ। అయం ఖల్వపశబ్దోఽదృష్టాపచారో వర్జనార్థ ఏవ। తస్య కోన్యో ద్వితీయః సహాయో భవితుమర్హతి--అన్యదతో వర్జనార్థాత్। తద్యథా--అస్య గోర్ద్వితీయేనార్థ ఇతి గౌరేవానీయతే నాశ్వో న గర్దభః।। కర్మప్రవచనీయయు ।। 8 ।।

-2-3-9- యస్మాదధికం యస్య చేశ్వరవచనం తత్ర సప్తమీ 467

(301 కర్మప్రవచనీయే సప్తమీసూత్రమ్ ।। 2। 3। 1 ఆ. 9)

(ఇర్శ్వరవచనశబ్దార్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే--యస్య చైశ్వర్యమీశ్వరతా ఇర్శ్వరభావస్తస్మాత్కర్మప్రవచనీయయుక్తాదితి। ఆహోస్విద్ యస్య

స్వస్యేశ్వరస్తస్మాత్కర్మప్రవచనీయయుక్తాదితి?।

(భాష్యమ్) కశ్చాత్ర విశేషః?।।

(1477 ప్రథమపక్షదూషణవార్తికమ్ 1)

- యస్య చేశ్వరవచనమితి కర్తృనిర్దేశశ్చేదవచనాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) యస్య చేశ్వరవచనమితి కర్తృనిర్దేశశ్చేదన్తరేణ వచనం సిద్ధమ్। అధి బ్రహ్మదత్తే పఞ్చాలాః। ఆధృతా స్తే తస్మిన్ భవన్తి। సత్యమేవమేతత్--నిత్యం పరిగ్రహీతవ్యం పరిగ్రహీత్రధీనం భవతి।।

(1478 ద్వితీయదూషణవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్రథమానుపపత్తిస్తు -

(భాష్యమ్) ప్రథమా నోపపద్యతే।। కుతః?। పఞ్చాలేభ్యః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కా తర్హి స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్వామీశ్వరాధిపతిదాయాద్ ఇతి।।

(బాధకభాష్యమ్)

న తత్రాధిశబ్దః పఠ్యతే।।

(సాధకభాష్యమ్)

యద్యపి న పఠ్యతే। అధిరీశ్వరవాచీ।।

(బాధకభాష్యమ్)

న తత్ర పర్యాయవచనానాం గ్రహణం భవతి।। కథం జ్ఞాయతే?। యదయం కస్య చిత్పర్యాయవచనస్య గ్రహణం కరోతి--అధిపతిదాయాద ఇతి।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

షష్ఠీ తర్హి ప్రాప్నోతి।

(బాధకభాష్యమ్)

శేషలక్షణా షష్ఠీ; అశేషత్వాన్న భవిష్యతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ద్వితీయా తర్హి ప్రాప్నోతి కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా ఇతి।।

(బాధకభాష్యమ్)

సప్తమ్యోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య ద్వితీయా న భవిష్యతి।।

(సాధకభాష్యమ్)

భవేద్యోఽధేర్బ్రహ్మదత్తస్య చాభిసంబన్ధః స సప్తమ్యోక్తః స్యాత్। యస్తు ఖల్వధేః పఞ్చాలానాం చాభిసంబన్ధస్తత్ర ద్వితీయా ప్రాప్నోతి।।

(1479 శేషపూర్తివార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- స్వవచనాత్తు సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అస్తు--యస్య స్వస్యేశ్వరస్తస్మాత్కర్మప్రవచనీయయుక్తాదితి।।

(స్వస్మిన్నపి సప్తమీవిధానానర్థక్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమప్యన్తరేణ వచనం సిద్ధమ్। అధి బ్రహ్మదత్తః పఞ్చాలేషు--ఆధృతః స తేషు భవతి। సత్యమేవమేతత్--నిత్యం పరిగ్రహీతా పరిగ్రహీతవ్యాధీనో భవతి।।

(ద్వితీయదూషణభాష్యమ్)

ప్రథమానుపపత్తిస్తు।।

ప్రథమా తు నోపపద్యతే।। కుతః?। బ్రహ్మదత్తాత్ ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కా తర్హి స్యాత్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

షష్ఠీసప్తమ్యౌ--స్వామీస్వరాధిపతిదాయాద-- ఇతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న తత్రాధిశబ్ద: పఠ్యతే

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

యద్యపి న పఠ్యతే। అధిరీశ్వరవాచీ।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న తత్ర పర్యావచనానాం గ్రహణం భవతి।। కథం జ్ఞాయతే?। యదయం కస్యచిత్పర్యాయవచనస్య గ్రహణం కరోతి--అధిపతిదాయాద--ఇతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

శేషలక్షణా షష్ఠీ, అశేషత్వాన్న భవిష్యతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ద్వితీయా తర్హి ప్రాప్నోతి కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా ఇతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

సప్తమ్యోక్తత్వాత్తస్యాభిసంబన్ధస్య ద్వితీయా న భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానసాధకభాష్యమ్)

భవేద్యోఽధేః పఞ్చాలానాం చాభిసంబన్ధః స సప్తమ్యోక్తః స్యాత్। యస్తు ఖల్వధేర్బ్రహ్మదత్తస్య చాభిసంబన్ధః తత్ర ద్వితీయా ప్రాప్నోతి।।

(వ్యాఖ్యానాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--

స్వవచనాత్తు సిద్ధమ్()ఇతి।

అధిః స్వం ప్రతి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి యదా బ్రహ్మదత్తేధికరణే సప్తమీ తదా పఞ్చాలేభ్యో ద్వితీయా ప్రాప్నోతి (కథమ్?।) కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీ ఇతి ప్రథమా భవిష్యతిం।। యస్మాదధికమ్ ।। 9 ।।

-2-3-12- గత్యర్థకర్మణి ద్వితీయాచతుర్థ్యౌ చేష్టాయామనధ్వని 470

302 ద్వితీయాచతుర్థీసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ.10)

(అనుపపత్తివారణాధికరణమ్)

(1480 పర్యాయగ్రాహకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అధ్వన్యర్థగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) అధ్వన్యర్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--పన్థానం గచ్ఛతి, వీవధం గచ్ఛతీతి।।

(1481 నియమవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఆస్థితప్రతిషేధశ్చ -

(భాష్యమ్) ఆస్థితప్రతిషేధశ్చాయం వక్తవ్యః। యో హ్యుత్పథేన పన్థానం గచ్ఛతి, పథే గచ్ఛతి ఇత్యేవ తత్ర భవితవ్యమ్।।

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(పూర్వపక్షిణఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?।

(సమాధానభాష్యమ్)

చతుర్థీ యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ ద్వితీయా సిద్ధా?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సిద్ధా కర్మణి ఇత్యేవ।।

(పూర్వపక్ష్యాక్షేపసాధకభాష్యమ్)

చతుర్థ్యపి సిద్ధా।। కథమ్?। సంప్రదానే ఇత్యేవ।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। కర్మణాయమభిప్రైతి స సంప్రదానమ్ ఇత్యుచ్యతే। క్రియయా చాసౌ గ్రామమభిప్రైతి।। కయా క్రియయా?। గమిక్రియయా।।

(పూర్వపక్ష్యాక్షేపసాధకభాష్యమ్)

క్రియాగ్రహణమపి తత్ర చోద్యతే।।

(సూత్రారమ్భే దోషవారణాధికరణమ్)

(1482 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- చేష్టాయామనధ్వని స్త్రియం గచ్ఛత్యజాం నయతీత్యతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) చేష్టాయామనధ్వనీతి స్త్రియం గచ్ఛతి అజాం నయతి ఇత్యతిప్రసఙ్గో భవతి।।

(1483 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సిద్ధం త్వసంప్రాప్తవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధం త్వసంప్రాప్తవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। అసంప్రాప్తే కర్మణి ద్వితీయాచతుర్థ్యౌ భవత ఇతి వక్తవ్యమ్।।

(1484 లాఘవప్రదర్శకవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అధ్వనశ్చానపవాదః -

(భాష్యమ్) ఏవం చ కృత్వా అనధ్వనీత్యేతదపి న వక్తవ్యం భవతి। సంప్రాప్తం హ్యేతత్కర్మాధ్వానం గచ్ఛతీతి ।। గత్యర్థ ।। 12 ।।

-2-3-13- చతుర్థీ సమ్ప్రదానే 471

(303 చతుర్థీసూత్రమ్ ।। 2।3।13।। ఆ)

(న్యూనతాపూర్త్యధికరణమ్)

(న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

(1485 న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చతుర్థీవిధానే తాదర్థ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) చతుర్థీవిధానే తార్ధథ్యే ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। యూపాయ దారు, కుణ్డలాయ హిరణ్యమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమిదం తార్ధథ్యమితి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తదర్థస్య భావ: తార్ధథ్యమ్

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తదర్థం పునః కిమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సర్వనామ్నాయం చతుర్థ్యన్తస్యార్థశబ్దేన సహ సమాసః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం చాత్ర చతుర్థీ?।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

యద్యేవమ్, ఇతరేతరాశ్రయం భవతి।। కేతరేతరాశ్రయతా?। నిర్దేశోత్తరకాలం చతుర్థ్యా భవితవ్యమ్। చతుర్థ్యా చ నిర్దేశః। తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।।

(తృతీయాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--భవతి హ్యర్థశబ్దేన యోగే చతుర్థీ ఇతి, యదయం చతుర్థీ తదర్థార్థ-- ఇతి చతుర్థ్యన్తస్యార్థశబ్దేన సహ సమాసం శాస్తి।।

న ఖల్వప్యవశ్యం చతుర్థ్యన్తస్యైవార్థశబ్దేన సమాసో భవతి।। కిం తర్హి?। షష్ఠ్యన్తస్యాపి భవతి। తద్యథా--గురోరిదం గుర్వర్థమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తార్ధథ్యే ఉపసంఖ్యానం క్రియతే నార్థః సంప్రదానగ్రహణేన। యో హ్యుపాధ్యాయాయ గౌర్దీయతే ఉపాధ్యాయార్థః స భవతి। తత్ర తార్ధథ్య ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అవశ్యం సంప్రదానగ్రహణం కర్తవ్యమ్। యాऽన్యేన లక్షణేన సంప్రదానసంజ్ఞా తదర్థమ్-- ఛాత్రాయ రుచితం ఛాత్రాయ స్వదితమితి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్థ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--భవతి తార్దర్థ్యే చతుర్థీ ఇతి। యదయం చతుర్థీ తదర్థార్థ-- ఇతి చతుర్థ్యన్తస్య తదర్థేన సహ సమాసం శాస్తి।।

(1486 చతుర్థీవిధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- క్లృపిసంపద్యమానే -

(భాష్యమ్) క్లృపిసంపద్యమానే చతుర్థీ వక్తవ్యా। మూత్రాయ కల్పతే యవాగూః। ఉచ్చారాయ యవాన్నమితి।

(1487 చతుర్థీవిధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఉత్పాతేన జ్ఞాప్యమానే -

(భాష్యమ్) ఉత్పాతేన జ్ఞాప్యమానే చతుర్థీ వక్తవ్యా।

వాతాయ కపిలా విద్యుదాతపాయాతిలోహినీ।

(కృష్ణా సర్వవినాశాయ దుర్భిక్షాయ సితా భవేత్।।)

మాంసౌదనాయ వ్యాహరతి మృగః।।

(1488 చతుర్థీవిధానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- హితయోగే చ -

(భాష్యమ్) హితయోగే చతుర్థీ వక్తవ్యా। హితమరోచకినే హితమామయావినే।। చతుర్థీ సం ।। 13 ।।

-2-3-16- నమః స్వస్తిస్వాహాస్వధాలంవషడ్యోగాచ్చ 474

(304 ఉపపదచతుర్థీసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ 12)

(అనిష్టవారణాధికరణమ్)

(1489 వికల్పవారణవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్వస్తియోగే చతుర్థీ కుశలార్థైరాశిషి వావిధానాత్ -

(భాష్యమ్) స్వస్తియోగే చతుర్థీ కుశలార్థైరాశిషి వావిధానాద్ భవతి విప్రతిషేధేన। స్వస్తియోగే చతుర్థ్యా అవకాశః--స్వస్తి జాల్మాయ స్వస్తి వృషలాయ। కుశలార్థైరాశిషి వావిధానస్యావకాశః--అన్యే కుశలార్థాః--కుశలం దేవదత్తస్య కుశలం దేవదత్తాయ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--స్వస్తి గోభ్యః స్వస్తి బ్రాహ్మణేభ్య ఇతి। చతుర్థీ భవతి విప్రతిషేధేన

।।

(1490 నియమవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) అలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మాభూత్--అలం కురుతే కన్యామితి।।

అపర ఆహ--అలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--అలం మల్లో మల్లాయ, ప్రభుర్మల్లో మల్లాయ, ప్రభవతి మల్లో మల్లాయేతి। నమః స్వస్తి ।। 16 ।।

-2-3-17- మన్యకర్మణ్యనాదరే విభాషాఽప్రాణిషు 475

(305 కారకచతుర్థీసూత్రమ్ ।। 2।3।1 ఆ 13)

(ఇష్టోపపాదనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అప్రాణిష్విత్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి--న త్వా శ్వానం మన్యే, న త్వా శునే మన్యే ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే--మన్యకర్మణ్యనాదరే విభాషా తతః అప్రాణిషు అప్రాణిషు చ విభాషేతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి--న త్వా కాకం మన్యే, న త్వా శుకం మన్య ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యదేతద్ అప్రాణిషు ఇతి, ఏతద్, అనావాదిషు ఇతి వక్ష్యామి। ఇమే చ నావాదయో భవిష్యన్తి। న త్వా నావం మన్యే యావత్తీర్ణం న నావ్యమ్। న త్వాన్నం మన్యే యావద్ భుక్తం న శ్రాద్ధమితి। అత్ర యేషు ప్రాణిషు నేష్యతే తే నావాదయో భవిష్యన్తి।।

(1491 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- మన్యకర్మణి ప్రకృష్య కుత్సితగ్రహణమ్ -

(వ్యాక్యాభాష్యమ్)

మన్యకర్మణి ప్రకృష్య కుత్సితగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--త్వాం తృణం మన్య ఇతి।। మన్యకర్మ ।। 17 ।।

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-2-3-18- కర్తృకరణయోస్తృతీయా 476

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।।

(తృతీయాప్రకరణమ్)

(306 కారకతృతీయాసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.1)

(న్యూనతాపూరణాధికరణమ్)

(1492 తృతీయావిధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।

- తృతీయావిధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) తృతీయావిధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ప్రకృత్యాభిరూపః। ప్రకృత్యా దర్శనీయః। ప్రాయేణ యాజ్ఞికాః।

ప్రాయేణ వైయాకరణాః। మాఠారోస్మి గోత్రేణ। గార్గ్యోస్మి గోత్రేణ। సమేన ధావతి। విషమేణ ధావతి। ద్విద్రోణేన ధాన్యం

క్రీణాతి త్రిద్రోణేన ధాన్యం క్రీణాతి। పఞ్చకేన పశూన్ క్రీణాతి। సాహస్రేణాశ్వాన్ క్రీణాతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। కర్తృకరణయోస్తృయీయా ఇత్యేవ సిద్ధమ్।। ఇహ తావత్--ప్రకృత్యాభిరూపః, ప్రకృత్యా దర్శనీయ ఇతి। ప్రకృతికృతం తస్యాభిరూప్యమ్।। ప్రాయేణ యాజ్ఞికాః ప్రాయేణ వైయాకరణా ఇతి। ఏష తత్ర ప్రాయః యేన తేఽధీయతే।। మాఠరోస్మి గోత్రేణ గార్గ్యోస్మి గోత్రేణేతి। ఏతేనాహం సంజ్ఞాయే।। సమేన ధావతి విషమేణ ధావతీతి। ఇదమత్ర ప్రయోక్తవ్యం సన్న

ప్రయుజ్యతే--సమేన పథేతి।। ద్విద్రోణేన ధాన్యం క్రీణాతీతి। అత్రాపి తార్ధధ్యాత్తాచ్చబ్ద్యమ్। ద్విద్రోణార్థం ద్విద్రోణమ్ ద్విద్రోణేన హిరణ్యేన ధాన్యం క్రీణాతీతి।। పఞ్చకేన పశూన్ క్రీణాతీతి। అత్రాపి తార్ధధ్యాత్తాచ్చబ్ద్యమ్ పఞ్చపశ్వర్ధః పఞ్చకః। పఞ్చకేన పశూన్ క్రీణాతీతి। సాహస్రేణాశ్వాన్ క్రీణాతీతి। సహస్రపరిమాణం సాహస్రం సాహస్రేణ హిరణ్యేనాశ్వాన్ క్రీణాతీతి।। కర్తృకరణ ।। 18 ।।

-2-3-19- సహయుక్తేఽప్రధానే 477

(307 ఉపపదతృతీయాసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ. 2)

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తిలైః సహ మాషాన్వపతీతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

తిలైర్మిశ్రీకృత్య మాషా ఉప్యన్తే। తత్ర కరణే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పుత్రేణ సహాగతో దేవదత్త ఇతి। అప్రధానే కర్తరి తృతీయా యథా స్యాత్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రధానే కర్తరి లాదయో భవన్తీతి ప్రధా1నకర్తా క్తేనాభిధీయతే। యశ్చాప్రధానం సిద్ధా తత్ర కర్తరి ఇత్యేవ తృతీయా।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పుత్రేణ సహాగమనం దేవదత్తస్యేతి।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

షష్ఠ్యత్ర బాధికా భవిష్యతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--పుత్రేణ సహ స్థూలః। పుత్రేణ సహ పిఙ్గల ఇతి।

(పూర్వోక్తోదాహరణాభ్యుపగమభాష్యమ్)

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్--తిలైః సహ మాషాన్వపతీతి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--తిలైర్మిశ్రీకృత్య మాషా ఉప్యన్తే తత్ర కరణ ఇత్యేవ సిద్ధమ్-ఇతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవేత్సిద్ధం యదా తిలైర్మిశ్రీకృత్యోప్యేరన్। యదా తు ఖలు కస్య చిన్మాషబీజావాప ఉపస్థితః తదర్థం చ క్షేత్రముపార్జితమ్ తత్రాన్యదపి కించిదుప్యతే--యది భవిష్యతి భవిష్యతీతి తదా న సిధ్యతి।।

(1493 సూత్రప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సహయుక్తేఽప్రధానవచనమనర్థకముపపదవిభక్తే: కారకవిభక్తిబలీయస్త్వాదన్యత్రాపి । ()।

(భాష్యమ్) సహ యుక్తేఽప్రధానవచనమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?। ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిబలీయస్త్వాత్। అన్యత్రాపి ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీఃథ్వ;తి ప్రథమా భవతి। ఏవమత్రాపి ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీ ఇతి ప్రథమా భవిష్యతి।। క్వాన్యత్ర?। గాః స్వామీ వ్రజతీతి।। సహ యుక్తే ।। 19 ।।

-2-3-20- యేనాఙ్గవికారః 478

(308 తృతీయానియమసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.3)

(అఙ్గశబ్దస్యావయవిపరత్వనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి -- అక్షి కాణమస్యేతి?।।

(1494 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అఙ్గాద్వికృతాత్తద్వికారశ్చేదఙ్గినో వచనమ్ -

(భాష్యమ్) అఙ్గాద్వికృతాత్తృతీయా వక్తవ్యా తేనైవ చేద్వికారేణాఙ్గీ ద్యోత్యత ఇతి తేనైవ చేద్వికారేణాఙ్గీ ద్యోత్యత ఇతి

వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్ । అఙ్గశబ్దోయం సముదాయశబ్దః । యేనేతి చ కరణే ఏషా తృతీయా । యేనావయవేన సముదాయోఙ్గీ

ద్యోత్యతే తస్మిన్ భవితవ్యమ్ । న చైతేనావయవేన సముదాయో ద్యోత్యతే ।। యేనాఙ్గ ।। 20 ।।

-2-3-21- ఇత్థంభూతలక్షణే 479

(309 తృతీయానియమసూత్రమ్ ।। 2 ।3 । 2 । ఆ.4)

(సమాసాన్తర్గతాత్తృతీయావారణాధికరణమ్ ।

(1495 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇత్థంభూతలక్షణే తత్స్థే ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఇత్థంభూతలక్షణే తత్స్థే ప్రతిషేధో వంక్తవ్యః । అపి భవాన్కమణ్డలుపాణిం ఛాత్రామద్రాక్షీదితి ।।

(1496 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వేత్థంభూతస్య లక్షణేనాపృథగ్భావాత్ -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్? । కిం కారణమ్ । ఇత్థం భూతస్య లక్షణేనాపృథగ్భావాత్ । యత్రేత్థం భూతస్య పృథగ్భూతం లక్షణం తత్ర భవితవ్యమ్ । న చాత్రేత్థంభూతస్య పృథగ్భూతం లక్షణమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం వక్తవ్యమేతత్? ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నహి ।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే? తథా త్వ్యయం ప్రాధాన్యేన లక్షణం ప్రతినిర్దిశతి-- ఇత్థంభూతస్య

లక్షణమిత్థంభూతలక్షణం తస్మిన్నిత్థంభూతలక్షణ ఇతి ।। ఇత్థంభూత ।। 21 ।।

-2-3-22- సంజ్ఞోన్యతరస్యాం కర్మణి 480

(310 తృతీయాసూత్రమ్ ।। 2 ।3 ।2 ఆ.5)

(విప్రతిషేధాధికరణమ్)

(1497 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సంజ్ఞః కృత్ప్రయోగే షష్ఠీ విప్రతిషేధేన-

(భాష్యమ్) సంజ్ఞోన్యతరస్యాం కర్మణి ఇత్యేతస్మాత్కృద్యోగే షష్ఠీ భవతి విప్రతిషేధేన। సంజ్ఞోన్యతరస్యామ్

ఇత్యస్యావకాశః--మాతరం సంజానీతే మాత్రా సంజానీతే। కృత్ప్రయోగే షష్ఠ్యా అవకాశః--ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః పలాశశాతనః।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--మాతుః సంజ్ఞాతా పితుః సంజ్ఞాతా ఇతి। షష్ఠీ భవతి విప్రతిషేధేన।।

(1498 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉపపదవిభక్తేశ్చోపపదవిభక్తిః -

(భాష్యమ్) ఉపపదవిభక్తేశ్చోపపదవిభక్తిర్భవతి విప్రతిషేధేన। అన్యారాదితరర్తేదిక్శబ్దాఞ్చూత్తరపదాజాహియుక్తే

ఇత్యస్యావకాశః--అన్యో దేవదత్తాత్। స్వామీశ్వరాధిపతిదాయాదసాక్షిప్రతిభూప్రసూతైశ్చ ఇత్యస్యావకాశః--గోషు స్వామీ గవాం స్వామీ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--అన్యో గోషు స్వామీ అన్యో గవాం స్వామీ। స్వామీశ్వరాధిపతిదాయాదసాక్షిప్రతిభూప్రసూతైశ్చ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।।

(బాధకభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః। నహ్యత్ర గావోఽన్యయుక్తాః।। కస్తర్హి?। స్వామీ।।

(వార్తికోదాహరణాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యాం తృతీయాన్యతరస్యామ్ ఇత్యస్యావకాశః--తుల్యో దేవదత్తస్య। తుల్యోదేవదత్తేన। స్వామీశ్వరాధిపతిదాయాదసాక్షిప్రతిభూప్రసూతైశ్చ ఇత్యస్యావకాశః--స ఏవ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--తుల్యో గోభిః స్వామీ

తుల్యో గవాం స్వామీ। తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యాం తృతీయాన్యతరస్యామ్ ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।। సంజ్ఞోన్య ।। 22 ।।

-2-3-23- హేతౌ 481

(311 ఉపపదతృతీయాసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.6)

(1499 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నిమిత్తకారణహేతుషు సర్వాసాం ప్రాయదర్శనమ్ -

(భాష్యమ్) నిమిత్తకారణహేతుషు సర్వాః ప్రాయేణ దృశ్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం నిమిత్తం వసతి। కేన నిమిత్తేన వసతి।

కస్మై నిమిత్తాయ వసతి। కస్మాన్నిమిత్తాద్వసతి। కస్య నిమిత్తస్య వసతి। కస్మిన్నిమిత్తే వసతి। కిం కారణం వసతి। కేన కారణేన వసతి। కస్మై కారణాయ వసతి। కస్మాత్కారణాద్వసతి। కస్య కారణస్య వసతి। కస్మిన్కారణే

వసతి। కో హేతుర్వసతి। కిం హేతుం వసతి। కేన హేతునా వసతి కస్మై హేతవే వసతి। కస్మాద్ధేతోర్వసతి। కస్య

హేతోర్వసతి। కస్మిన్హేతౌ వసతి।। హేతౌ ।। 23 ।।

-2-3-28- అపాదానే పఞ్చమీ 486

(312 కారకపఞ్చమీసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ. 7 ।।)

(న్యూనతావారణాధికరణమ్)

(1500 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।

- పఞ్చమీవిధానే ల్యబ్లోపే కర్మణ్యుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) పఞ్చమీవిధానే ల్యబ్లోపే కర్మణి పఞ్చమ్యా ఉపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। ప్రాసాదమారుహ్యప్రేక్షతే--ప్రాసాదాత్ప్రేక్షతే।।

(1501 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అధికరణే చ -

(భాష్యమ్) అధికరణే చోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। ఆసనాత్ప్రేక్షతే। శయనాత్ప్రేక్షతే।।

(1502 వార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రశ్నాఖ్యానయోశ్చ -

(భాష్యమ్) ప్రశ్నాఖ్యానయోశ్చ పఞ్చమీ వక్తవ్యా। కుతో భవాన్?। పాటలిపుత్రాత్।।

(1503 వార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- యతశ్చాధ్వకాలనిర్మాణమ్ -

(భాష్యమ్) యతశ్చాధ్వకాలనిర్మాణం తతః పఞ్చమీ వక్తవ్యా। గవీధుమతః సాంకాశ్యం చత్వారి యోజనాని।। కార్త్తిక్యా ఆగ్రహాయణీ మాసే।।

(1504 వార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- తద్యుక్తాత్కాలే సప్తమీ -

(భాష్యమ్) తద్యుక్తాత్కాలే సప్తమీ వక్తవ్యా। కార్త్తిక్యా ఆగ్రహాయణీ మాసే।।

(1505 వార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అధ్వనః ప్రథమా చ -

(భాష్యమ్) అధ్వనః ప్రథమా చ సప్తమీ చ వక్తవ్యా। గవీధుమతః సాంకాశ్యం చత్వారి యోజనాని। గవీధుమతః సాంకాశ్యం

చతుర్షు యోజనేషు।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్?।।

(ప్రథమద్వితీయవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

(భాష్యమ్) న వక్తవ్యమ్।ఆపాదానే ఇత్యేవ సిద్ధమ్। ఇహ తావత్ప్రాసాదాత్ప్రేక్షతే శయనాత్ప్రేక్షతే ఇతి, అపక్రామతి తత్తస్మాద్దర్శనమ్।। యద్యపక్రామతి కిం నాత్యన్తాయాపక్రామతి? సంతతత్వాత్।। అథ వాన్యాన్యప్రాదుర్భావాత్। అన్యా చాన్యా చ ప్రాదుర్భవతి।।

(తృతీయవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ప్రశ్నాఖ్యానయోశ్చ పఞ్చమీ వక్తవ్యేతి। ఇదమత్ర ప్రయోక్తవ్యం సన్న ప్రయుజ్యతే--కుతో భవానాగచ్ఛతీతి,

పాటలిపుత్రాదాగచ్ఛామీతి।।

(చతుర్థవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యతశ్చాధ్వకాలనిర్మాణం తత్ర పఞ్చమీ వక్తవ్యేతి। ఇదమత్ర ప్రయోక్తవ్యం సన్న ప్రయుజ్యతే--గవీధుమతో నిః-సృత్య

సాంకాశ్యం చత్వారి యోజనాని। కార్త్తిక్యా ఆగ్రహాయణీ మాసే ఇతి। ఇదమత్ర ప్రయోక్తవ్యం సన్న ప్రయుజ్యతే-- కార్త్తిక్యాః

ప్రభృత్యాగ్రహాయణీ మాస ఇతి।।

(పఞ్చమవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

తద్యుక్తాత్కాలే సప్తమీ వక్తవ్యేతి। ఇదమత్ర ప్రయోక్తవ్యం సన్న ప్రయుజ్యతే--కార్త్తిక్యాః ప్రభృతి ఆగ్రహాయణీ గతే మాస

ఇతి।।

(షష్ఠవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అధ్వనః ప్రథమా చ సప్తమీ చేతి। ఇదమత్ర ప్రయోక్తవ్యం సన్న ప్రయుజ్యతే--గవీధుమతో నిఃసృత్య యదా చత్వారి యోజనాని గతాని భవన్తి, తతః సాంకాశ్యమ్। చతుర్షు యోజనేషు గతేషు తతః సాంకాశ్యమితి।। అపాదానే ।। 28 ।।

-2-3-29- అన్యారాదితరర్తేదిక్శబ్దాఞ్చూత్తరపదాజాహియుక్తే 487

(313 ఉపపదపఞ్చమీసూత్రమ్ ।। 2।3। 2 ఆ.8 ।।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అఞ్చూత్తరపదగ్రహణం కిమర్థమ్। న దిక్శబ్దైర్యోగ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

షష్ఠ్యతసర్థప్రత్యయేన ఇతి వక్ష్యతి, తస్యాయం పురస్తాదపకర్షః।। అన్యారా ।। 29 ।।

-2-3-30- షష్ఠ్యతసర్థప్రత్యయేన 488

(314 ఉపపదవిభక్తిసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.9 ।।)

(పదకృత్యాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

షష్ఠ్యతస్ప్రత్యయేన ఇత్యుచ్యమానే ఇహైవ స్యాత్--దక్షిణతో గ్రామస్య ఉత్తరతో గ్రామస్యేతి, ఇహ న స్యాత్--ఉపరి గ్రామస్య ఉపరిష్టాద్ గ్రామస్యేతి। అర్థగ్రహణే పునః క్రియమాణే అతస్ప్రత్యయేన చ సిద్ధం భవతి--యశ్చాన్యస్తేన సమానార్థః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ మా భూత--ప్రాగ్గ్రామాత్, ప్రత్యగ్గ్రామాత్।।

(ఉపసంహారభాష్యమ్)

అఞ్చూత్తరపదస్యాప్యేతత్ప్రయోజనముక్తమ్। తత్రాన్యతరచ్ఛక్యమవక్తుమ్।। షష్ఠ్యతస ।। 30 ।।

-2-3-32- పృథగ్వినానానాభిస్తృతీయాऽన్యతరస్యామ్ 490

(315 ఉపపదతృతీయాపఞ్చమీసూత్రమ్ ॥ 2।3।2 ఆ.10)

(పఞ్చమీసాధనాధికరణమ్)

(1506 వార్తికప్రథమఖణ్డమ్ ॥ 1 ॥)

- పృథగాదిషు పఞ్చమీవిధానమ్ -

(భాష్యమ్) పృథగాదిషు పఞ్చమీ విధేయా--పృథగ్ దేవదత్తాత్ ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం న ప్రకృతం పఞ్చమీగ్రహణమనువర్తతే?। క్వ ప్రకృతమ్?। అపాదానే పఞ్చమీ ఇతి ॥

(1507 వార్తికద్వితీయఖణ్డమ్ ॥ 2 ॥)

- అనధికారాత్ -

అనధికారః సః ॥

(1508 వార్తికతృతీయఖణ్డమ్ ॥ 3 ॥)

- అధికారే హి ద్వితీయాషష్ఠీవిషయే ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అధికారే హి ద్వితీయాషష్ఠీవిషయే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః స్యాత్। దక్షిణేన గ్రామమ్, దక్షిణతో గ్రామస్యేతి ॥

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--అన్యతరస్యాంగ్రహణసామర్థ్యాత్పఞ్చమీ భవిష్యతి ॥

(సామర్థ్యనిరాకారణభాష్యమ్)

అస్త్యన్యదన్యతరస్యాంగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ॥ కిమ్?। యస్యాం నాప్రాప్తాయాం తృతీయారభ్యతే సా యథా స్యాత్ ॥ కస్యాం చ నాప్రాప్తాయామ్?। అన్తతః షష్ఠ్యామ్ ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్? ॥

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్?। అపాదానే పఞ్చమీ ఇతి ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను-చేక్తమ్ అనధికార: స: ()అధికారే హి ద్వితీయాషష్ఠీవిషయే ప్రతిషేధ:() ఇతి ప్ర్ప్

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సంబన్ధమనువర్తిష్యతే--అపాదానే పఞ్చమీ। అన్యారాదితరర్తేదిక్శబ్దాఞ్చూత్తరపదాజాహియుక్తే పఞ్చమీ।

షష్ఠ్యతసర్థప్రత్యయేన అన్యారాదిభిర్యోగే పఞ్చమీ। ఏనపాద్వితీయా అన్యారాదిభిర్యోగే పఞ్చమీ।

పృథగ్వినానానాభిస్తృతీయాన్యతరస్యామ్ పఞ్చమీగ్రహణమనువర్తతే, అన్యారాదిభిర్యోగే ఇతి నివృత్తమ్॥

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా మణ్డూకప్లుతయోధికారాః। తద్యథా--మణ్డూకా ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛన్తి తద్వదధికారాః॥

(భాష్యమ్) అథ వా---

(1509 వార్తికమ్ 4॥)

()అన్యవచనాచ్చకారాకరణాత్ప్రకృతస్యాపవాదో విజ్ఞాయతే యథోత్సర్గేణ ప్రసక్తస్య()

(భాష్యమ్) అన్యస్యా విభక్తేర్వచనాచ్చకారస్యానుకర్షణార్థస్యాకరణాత్ప్రకృతాయాః పఞ్చమ్యా ద్వితీయాషష్ఠ్యౌ బాధికే

భవిష్యతః। యథోత్సర్గేణ ప్రసక్తస్యాపవాదో బాధకో భవతి॥

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా వక్ష్యత్యేతత్--అనువర్తన్తే చ నామ విధయః। న చానువర్తనాదేవ భవన్తి। కిం తర్హి? యత్నాద్భవన్తి ఇతి పృథగ్వినా ॥ 32 ॥

-2-3-35- దూరాన్తికార్థేభ్యో ద్వితీయా చ 493

(316 ఉపపదసూత్రమ్ ॥ 2।3।2 ఆ.11)

(1510 ఆక్షేపవార్తికమ్ ॥ 1॥)

- దూరాన్తికార్థేభ్యః పఞ్చమీవిధానే తద్యుక్తాత్పఞ్చమీప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) దూరాన్తికార్థేభ్యః పఞ్చమీవిధానే తద్యుక్తాత్పఞ్చమ్యాః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దూరాద్గ్రామస్య॥

(1511 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా తత్రాపి దర్శనాదప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అనర్థకః ప్రతిషేధోఽప్రతిషేధః। న వా తత్రాపి దర్శనాత్పఞ్చమ్యాః ప్రతిషేధోనర్థకః। తత్రాపి హి పఞ్చమీ

దృశ్యతే--

దూరాదావసథాన్మూత్రం దూరాత్పాదావసేచనమ్।।

దూరాచ్చ భావ్యం దస్యుభ్యో దూరాచ్చ కుపితాద్ గురోః।।

దూరాన్తి ।। 35 ।।

-2-3-36- సప్తమ్యాధికరణే చ 494

(317 కారకసప్తమీసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.12)

(న్యూనతాపూరణాధికరణమ్)

(1512 సప్తమీవిధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। () । సప్తమీవిధానే క్తస్యేన్విషయస్య కర్మణ్యుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) సప్తమీవిధానే క్తస్యేన్విషయస్య కర్మణ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అధీతీ వ్యాకరణే। పరిగణితీ యాజ్ఞిక్యే।

ఆమ్నాతీ ఛన్దసి।।

(1513 సప్తమీవిధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సాధ్వసాధుప్రయోగే చ -

(భాష్యమ్) సాధ్వసాధుప్రయోగే చ సప్తమీ వక్తవ్యా। సాధుర్దేవదత్తో మాతరి। అసాధుః పితరి।।

(1514 సప్తమీవిధాయకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- కారకార్హాణాం చ కారకత్వే -

(భాష్యమ్) కారకార్హాణాం చ కారకత్వే సప్తమీ వక్తవ్యా। ఋద్ధేషు భుఞ్జానేషు దరిద్రా ఆసతే। బ్రాహ్మణేషు తరత్సు వృషలా ఆసతే।।

(1515 సప్తమీవిధాయకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అకారకార్హాణాం చాకారకత్వే -

(భాష్యమ్) అకారకార్థానాం చాకారకత్వే సప్తమీ వక్తవ్యా। మూర్ఖేష్వాసీనేషు ఋద్ధా భుఞ్జతే। వృషలేష్వాసీనేషు

బ్రాహ్మణాస్తరన్తి।।

(1516 సప్తమీవిధాయకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- తద్విపర్యాసే చ -

(భాష్యమ్) తద్విపర్యాసే చ సప్తమీ వక్తవ్యా। ఋద్ధేషు ఆసీనేషు మూర్ఖాః భుఞ్జతే । బ్రాహ్మణేష్వాసీనేషు వృషలాస్తరన్తి।।

(1517 సప్తమీవిధాయకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- నిమిత్తాత్కర్మసంయోగే -

(భాష్యమ్) నిమితాత్కర్మసంయోగే సప్తమీ వక్తవ్యా।। చర్మణి ద్వీపినం హన్తి దన్తయోర్హన్తి కుఞ్జరమ్।। కేశేషు చమరీం హన్తి

సీమ్ని పుష్కలకో హతః।। సప్తమ్యధి ।। 36 ।।

-2-3-37- యస్య చ భావేన భావలక్షణమ్ 495

(318 ఉపపదసప్తమీసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.13)

(భూయోదర్శనాభావేసప్తమీసాధనాధికరణమ్)

(1518 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భావలక్షణే సప్తమీవిధానే అభావలక్షణే ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) భావలక్షణే సప్తమీవిధానే అభావలక్షణ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అగ్నిషు హూయమానేషు గతః, హుతేష్వాగతః। గోషు దుహ్యమానాసు గతః, దుగ్ధాస్వాగతః।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?। లక్షణం నామ తద్భవతి యేన పునః పునర్లక్ష్యతే।

సకృచ్చాసౌ కథం చిదగ్నిషు హూయమానేషు ప్రస్థితః, హుతేష్వాగతః। గోషు దుహ్యమానాసు ప్రస్థితః, దుగ్ధాస్వాగతః।।

(1512 న్యాసాన్తరేణ సమాధానవార్తికమ్ 9)

- సిద్ధం తు భావప్రవృత్తౌ యస్య భావారమ్భవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। యస్య భావప్రవృత్తౌ ద్వితీయో భావ ఆరభ్యతే తత్ర సప్తమీ వక్తవ్యా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--()భావలక్షణే సప్తమీవిధానేఽభావలక్షణ ఉపసంఖ్యానమ్() ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। న ఖల్వవశ్యం తదేవ లక్షణం భవతి యేన పునఃపునర్లక్ష్యతే। సకృదపి యన్నిమిత్తత్వాయ కల్పతే తదపి

లక్షణం భవతి। తద్యథా--అపి భవాన్కమణ్డలుపాణిం ఛాత్రమద్రాక్షీదితి। సకృదసౌ కమణ్డలుపాణిర్దృష్టశ్ఛాత్రస్తస్య తదేవ

లక్షణం భవతి।। యస్య చ ।। 37 ।।

-2-3-42- పఞ్చమీ విభక్తే 500

(319 ఉపపదపఞ్చమీసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.14)

(విభక్తశబ్దార్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి--కృష్ణా గవాం సంపన్నక్షీరతమేతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

విభక్త ఇత్యుచ్యతే। న చైతద్విభక్తమ్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

విభక్తమేతత్। గోభ్యః కృష్ణా విభజ్యతే।।

(సమాధానాశయభాష్యమ్)

విభక్తమేవ యన్నిత్యం తత్ర భవితవ్యమ్। న చైతన్నిత్యం విభక్తమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం వక్తవ్యమేతత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నహి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?। విభక్తగ్రహణసార్మథ్యాత్। యది యద్విభక్తం చావిభక్తం చ తత్ర స్యాద్, విభక్తగ్రహణమనర్థకం స్యాత్। పఞ్చమీ ।। 42 ।।

-2-3-43- సాధునిపుణాభ్యామర్చాయాం సప్తమ్యప్రతేః 501

(320 ఉపపదసప్తమీసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.15)

(న్యూనతాపూర్త్యధికరణమ్)

(1520 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

(- అప్రత్యాదిభిః -)

(భాష్యమ్) అప్రత్యాదిభిరితి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--(సాధుర్దేవదత్తో మాతరం ప్రతి।) మాతరం పరి। మాతరమను। సాధు

।। 43 ।।

-2-3-44- ప్రసితోత్సుకాభ్యాం తృతీయా చ 502

(321 ఉపపదతృతీయాసప్తమీసూత్రమ్ ।। 2।3।2 ఆ.16)

(ప్రసితశబ్దార్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ప్రసిత ఇత్యుచ్యతే। కః ప్రసితో నామ?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యస్తత్ర నిత్యం ప్రతిబద్ధః।। కుత ఏతత్?। సినోతిరయం బధ్నాత్యర్థే వర్తతే--బద్ధ ఇవాసౌ తత్ర భవతి।। ప్రసితో

।। 44 ।।

-2-3-45- నక్షత్రే చ లుపి 503

(322 కారకసప్తమీసూత్రమ్ ।।2।3।2 ఆ.17 సూ.)

(అనిష్టాపత్తివారణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి--అద్య పుష్య: అద్య మఘా?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అధికరణ ఇతి వర్తతే।। నక్షత్రే ।। 45 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయపాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।।

-2-3-46- ప్రాతిపదికార్థలిఙ్గపరిమాణవచనమాత్రే ప్రథమా 504

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే తృతీయమాహ్నికమ్ ।।

(323 ప్రథమాసూత్రమ్ ।। 2।3।3 ఆ.1)

(ప్రాతిపదికపదప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ప్రాతిపదికగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉచ్చైః నీచైరిత్యత్రాపి యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరత్ర ప్రథమయా ప్రార్థ్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పదత్వమ్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। షష్ఠ్యాత్ర పదత్వం భవిష్యతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్-- గ్రామ ఉచ్చైస్తవ స్వమ్, గ్రామ ఉచ్చై స్తే స్వమ్ సపూర్వాయాః ప్రథమాయా విభాషా ఇత్యేష

విధిర్యథా స్యాత్।।

(లిఙ్గగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ లిఙ్గగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్త్రీ పుమాన్ నపుంసకమిత్యత్రాపి యథా స్యాత్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఏష ఏవ చాత్రాస్తి ప్రాతిపదికార్థః ।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--కుమారీ వృక్షః కుణ్డమితి।।

(ప్రరిమాణపదప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ పరిమాణగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ప్ర్ప

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్రోణః ఖారీ ఆఢకమిత్యత్రాపి యథా స్యాత్।।

(వచనపదప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ వచనగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిర్దృశ్యతే--గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామితి। అర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి, న

చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి। సత్యేతస్మిన్ దృష్టన్తే యత్రైతాని సర్వాణి సముదితాని భవన్తి తత్రైవ స్యాత్--ద్రోణః ఖారీ ఆఢకమితి। ఇహ న స్యాత్--కుమారీ వృక్షః కణ్డమితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రత్యేకమపి వాక్యపరిసమాప్తిర్దృశ్యతే। తద్యథా-గుణవృద్ధిసంజ్ఞే ప్రత్యేకం భవతః।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఉక్తేష్వప్యేకత్వాదిషు ప్రథమా యథా స్యాత్--ఏకో ద్వౌ బహవః।।

(మాత్రగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ మాత్రగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏతన్మాత్ర ఏవ ప్రథమా యథా స్యాత్। కర్మాదివిశిష్టే మా భూత్--కటం కరోతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। కర్మాదిషు ద్వితీయాద్యా విభక్తయః। తాః కర్మాదివిశిష్టే బాధికా భవిష్యన్తి।।

(సమాధానబాధకాన్తరభాష్యమ్)

అథ వాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--న కర్మాదివిశిష్టే ప్రథమా భవతీతి। యదయం సంబోధనే ప్రథమాం శాస్తి।।

(సమాధానసాధకజ్ఞాపకనిరసనభాష్యమ్)

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్త్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?। సామన్త్రితమ్ ఇతి వక్ష్యామీతి।।

(సమాధానబాధకజ్ఞాపకాన్తరభాష్యమ్)

యత్తర్హి యోగవిభాగం కరోతి।। ఇతరథా హి సంబోధేన ఆమన్త్రితమ్ ఇత్యేవ బ్రూయాత్।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--ఉక్తేష్వప్యేకత్వాదిషు ప్రథమా యథా స్యాత్--ఏకో ద్వౌ బహవ ఇతి।।

(అన్యతరప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

వచనగ్రహణస్యాప్యేతత్ప్రయోజనముక్తమ్। అన్యతరచ్ఛక్యమవక్తుమ్।।

(సామానాధికరణ్యే ప్రథమాసాధనాధికరణమ్)

(1521 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1)

- ప్రాతిపదికార్థలిఙ్గపరిమాణవచనమాత్రే ప్రథమాలక్షణే పదసామానాధికరణ్యే ఉపసంఖ్యానమధికత్వాత్ ।। ()

।।

(భాష్యమ్) ప్రాతిపదికార్థలిఙ్గపరిమాణవచనమాత్రే ప్రథమాలక్షణే పదసామానాధికరణ్యే ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వీరః

పురుష ఇతి।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?। అధికత్వాత్। వ్యతిరిక్తః ప్రాతిపదికార్థ ఇతి కృత్వా ప్రథమా న ప్రాప్నోతి।।

కథం వ్యతిరిక్తః?। పురుషే వీరత్వమ్।।

(1522 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2)

- న వా వాక్యార్థత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్?। వాక్యార్థత్వాత్। యదత్రాధిక్యం వాక్యార్థః సః ।।

(సమాధానాయ న్యాసాన్తరమ్)

అథ వా అభిహితే ప్రథమా ఇత్యేతల్లక్షణం కరిష్యతే ।।

(1523 న్యాసాన్తరదూషకవార్తికమ్ ।। 3)

- అభిహితలక్షణాయామనభిహితే ప్రథమావిధిః -

(భాష్యమ్) అభిహితలక్షణాయామనభిహితే ప్రథమా విధేయా। వృక్షః ప్లక్ష ఇతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

ఉక్తం వా। కిముక్తమ్? అస్తిర్భవన్తీపరః ప్రథమపురుషోఽప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి గమ్యతే। వృక్షః ప్లక్షః అస్తి ఇతి

గమ్యత ఇతి।।

(1524 దూషణాన్తరవార్తికమ్ ।। 4)

ప్ర్ప () ప్ర్ప అభిహితానభిహితే ప్రథమాభావ: ప్ర్ప () ప్ర్ప

(భాష్యమ్) అభిహితానభిహితే ప్రథమా ప్రాప్నోతి। క్వ?। ప్రాసాదే ఆస్తే శయన ఆస్త ఇతి।

సదిప్రత్యయేనాభిహితమధికరణమితి కృత్వా ప్రథమా ప్రాప్నోతి।।

(దూషణపరిహారాయా న్యాసాన్తరమ్)

ఏవం తర్హి తిఙ్సమానాధికరణే ప్రథమా ఇత్యేతల్లక్షణం కరిష్యతే।।

(1525 న్యాసాన్తరదూషణవార్తికమ్ ।। 5)

- తిఙ్సమానాధికరణ ఇతి చేత్తిఙోఽప్రయోగే ప్రథమావిధిః -

(భాష్యమ్) తిఙ్సమానాధికరణ ఇతి చేత్తిఙోఽప్రయోగే ప్రథమా విధేయా। వృక్షః ప్లక్షః।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

ఉక్తం పూర్వేణ। కిముక్తమ్?। అస్తిర్భవన్తీపరః ప్రథమపురుషోऽప్రయుజ్యమానోऽప్యస్తీతి గమ్యతే। వృక్షః ప్లక్షః అస్తి

ఇతి గమ్యత ఇతి।।

(1526 తిఙ్సాధనాధికరణ ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 6)

- శతృశానచోశ్చ నిమిత్త భావాత్తిఙోऽభావస్తయోరపవాదత్వాత్ -

(భాష్యమ్) శతృశానచోశ్చ నిమిత్తభావాత్తిఙోऽభావః।। క్వ?। పచత్యోదనం దేవదత్త ఇతి।। కిం కారణమ్?। తయోరపవాదత్వాత్। శతృశానచౌ తిఙపావాదౌ। తావత్ర బాధకౌ। న చాపవాదవిషయే ఉత్సర్గోऽభినివిశతే। పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః ప్ర తప్రకల్ప్య చాపవాదవిషయముత్సర్గోऽభినివిశతే। న తావదత్ర కదాచిత్తిఙాదేశో భవతి। అపవాదౌ తావచ్ఛతృశానచౌ ప్రతీక్షతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పాక్షిక ఏష దోషః। కతరస్మిన్పక్షే శతృశానచోర్ద్వైతం భవతి--అప్రథమా వా విధినాశ్రీయతే ప్రథమా వా

ప్రతిషేధేనేతి?।। విభక్తినియమే చాపి ద్వైతం భవతి--విభక్తినియమో వా స్యాదర్థనియమో వేతి।। తద్యదా తావదర్థనియమః

అప్రథమా చ విధినాశ్రీయతే, తదా ఏష దోషో భవతి।। యదా హి విభక్తినియమః, తదా యద్యేవమప్రథమా విధినాశ్రీయతే, అథాపి ప్రథమా ప్రతిషేధేన, తదా న దోషో భవతి।। ప్రాతిపదికార్థ।। 46 ।।

-2-3-50- షష్ఠీ శేషే 508

(అథ షష్ఠీప్రకారణమ్)

(324 శేషషష్ఠీసూత్రమ్ ।2।3।3। ఆ.2సూ.)

(శేషశబ్దార్థనిరూపణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

శేష ఇత్యుచ్యతే। కః శేషః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్మాదిభ్యో యే ऽన్యే ऽర్థాః స శేషః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం శేషో న ప్రకల్పతే। న హి కర్మాదిభ్యోన్యేర్థాః సన్తి।। ఇహ తావద్--రాజ్ఞః పరుషః ఇతి రాజా కర్తా,

పురుషః సంప్రదానమ్। వృక్షస్య శాఖా ఇతి వృక్షః శాఖాయా అధికరణమ్। తథా యదేతత్స్వం నామ

చతుర్భిరేతత్ప్రకారైర్భవతి--క్రయణాద్, అపహరణాద్, యాఞ్చాయాః, వినిమయాదితి। అత్ర చ సర్వత్ర కర్మాదయః సన్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి కర్మాదీనామవివక్షా శేషః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునః సతో నామావివక్షా స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సతోప్యవివక్షా భవతి। తద్యథా--అలోమికా ఏడకా, అనుదరా కన్యేతి।। అసతశ్చ వివక్షా భవతి।

తద్యథా--సముద్రః కుణ్డికా। విన్ధ్యో వర్ధితకమితి।।

(శేషగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పునః శేషగ్రహణమ్?।।

(1527 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1)

- ప్రత్యయావధారణాచ్ఛేషవచనమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రత్యయావధారణాచ్ఛేషగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రత్యయా నియతాః, అర్థా అనియతాః। తత్ర షష్ఠీ ప్రాప్నోతి। తత్ర శేషగ్రహణం కర్తవ్యం షష్ఠీనియమార్థమ్---శేష ఏవ షష్ఠీ భవతి, నాన్యత్రేతి ।।

(1528 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2)

- అర్థావధారణాద్వా -

(భాష్యమ్) అథ వా అర్థా నియతాః, ప్రత్యయా అనియతాః, తే శేషేఽపి ప్రాప్నువన్తి। తత్ర శేషగ్రహణం కర్తవ్యం

శేషనియమార్థమ్--శేషే షష్ఠ్యేవ భవతి నాన్యేతి।।

(శేషగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అర్థనియమే శేషగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్। కథమ్?। అర్థా నియతాః, ప్రత్యయా అనియతాః। తతో వక్ష్యామి--షష్ఠీ భవతీతి। తన్నియమార్థం భవిష్యతి--యత్ర షష్ఠీ చాన్యా చ ప్రాప్నోతి తత్ర షష్ఠ్యేవ భవతీతి।।

(1529 ఆక్షేపవార్తికప్రథమఖణ్డమ్ ।। 3)

- షష్ఠీ శేష ఇతి చేద్విశేష్యస్య ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) షష్ఠీ శేష ఇతి చేద్విశేష్యస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। రాజ్ఞః పురుష ఇత్యత్ర రాజా విశేషణమ్, పురుషో

విశేష్యః। తత్ర ప్రాతిపదికార్థో వ్యతిరిక్త ఇతి కృత్వా ప్రథమా న ప్రాప్నోతి। తత్ర షష్ఠీ స్యాత్ తస్యాః ప్రతిషేధో

వక్తవ్యః।।

(1530 ఆక్షేపవార్తికద్వితీయఖణ్డమ్ ।। 4)

- తత్ర ప్రథమావిధిః -

(భాష్యమ్) తత్ర షష్ఠీం ప్రతిషిధ్య ప్రథమా విధేయా। రాజ్ఞః పురుషః।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

ఉక్తం పుర్వేణ। కిముక్తమ్!। న వా వాక్యార్థత్వాద్ ఇతి । యదత్రాధిక్యం వక్యార్థః సః ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కుతో ను ఖల్వేతేతత్--పురుషే యదాధిక్యం స వాక్యార్థ ఇతి, న పునా రాజని యదాధిక్యం స వాక్యార్థః

స్యాత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్తరేణాపి పురుషశబ్దస్య ప్రయోగం రాజని సోర్థో గమ్యతే, న పునరన్తరేణ రాజశబ్దస్య ప్రయోగం పురుషే సోర్థో గమ్యతే।। అస్తి కారణం యేనైతదేవం భవతి।। కిం కారణమ్?। రాజశబ్దాద్ధి భవాన్ షష్ఠీముచ్చారయతి। అఘ్న హి భవాన్

పురుషశబ్దాదప్యుచ్చార్యతు గంస్యతే సోర్థః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ నైతేనైవం భవితవ్యమ్। న హి శబ్దకృతేన నామార్థేన భవితవ్యమ్। అర్థకృతేన నామ శబ్దేన భవితవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తదేతదేవం దృశ్యతామ్--అర్థరూపమేవైతదేవంజాతీయకం యేనాన్తరేణాపి పురుషశబ్దస్య ప్రయోగం రాజని సోర్థో గమ్యతే।।

కిం పునస్తత్?। స్వామిత్వమ్।। కిం కృతం పునస్తత్?। స్వకృతమ్।। తద్యథా--ప్రాతిపదికార్థానాం క్రియాకృతా విశేషా

ఉపజాయన్తే తత్కృతాశ్చాఖ్యాః ప్రాదుర్భవన్తి--కర్మ కరణమపాదానం సంప్రదానమధికరణమ్--ఇతి। తాశ్చ పునర్విభక్తీనాముత్పత్తౌ కదాచిన్నిమిత్తత్వేనోపాదీయన్తే కదాచిన్న।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కదా విభక్తీనాముత్పత్తౌ నిమిత్తత్వేన నోపాదీయన్తే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యదా వ్యభిచరన్తి ప్రాతిపదికార్థమ్। యదా హి న వ్యభిచరన్తి, ఆఖ్యాభూతా ఏవ తదా భవన్తి--కర్మ కరణమపాదానం సంప్రదానమధికరణమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యథైవ తర్హి రాజని స్వకృతం స్వామిత్వం తత్ర షష్ఠీ భవతి। ఏవం పురుషేఽపి స్వామికృతం స్వత్వం తత్ర షష్ఠీ ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

రాజశబ్దాదుత్పద్యమానయా షష్ఠ్యాభిహితః సోర్థ ఇతి కృత్వా పురుషశబ్దాత్షష్ఠీ న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--పురుషస్య రాజేతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి। రాజశబ్దాత్తు తదా ప్రథమా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--రాజ్ఞః పురుషస్యేతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి బాహ్యమర్థమభిసమీక్ష్య।। షష్ఠీ శేషే ।।50 ।।

-2-3-52- అధీగర్థదయేశాం కర్మణి 510

(325 ప్రతిపదషష్ఠీసూత్రమ్ ।। 2।3।3 ఆ.3 సూ.)

(భావే ప్రత్యయసాధనాధికరణమ్)

(1530 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1)

- కర్మాదిష్వకర్మకవద్వచనమ్ -

కర్మాదిష్వకర్మకవద్భావో వక్తవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?। అకర్మకాణాం భావే లో భవతీతి భావే లో యథా స్యాత్--మాతుః

స్మర్యతే, పితుః స్మర్యతే ఇతి।। అథ వత్కరణం కిమర్థమ్?। స్వాశ్రయమపి యథా స్యాత్--మాతా స్మర్యతే, పితా స్మర్యత

ఇతి।।

(1531 విపక్షబాధకం వార్తికప్రథమఖణ్డమ్ ।। 2)

- కర్మాభిధానేహి లిఙ్గవచనానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) కర్మాభిధానే హి లిఙ్గవచనయోరనుపపత్తిః స్యాత్। మాతుః స్మృతమ్। మాత్రోః స్మృతమ్। మాతౄణాం స్మృతమితి। మాతుర్యల్లిఙ్గం వచనం తత్స్మృతశబ్దస్యాపి ప్రాప్నోతి।।

(1532 విపక్షబాధకం వార్తికద్వితీయఖణ్డమ్ ।। 3)

- షష్ఠీప్రసఙ్గశ్చ -

(భాష్యమ్) షష్ఠీ చ ప్రాప్నోతి।। కుతః? స్మృతశబ్దాన్మాతుః సామానాధికరణ్యాత్షష్ఠీ ప్రాప్నోతి।।

(వ్యాఖ్యాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ--

- షష్ఠీప్రసఙ్గశ్చ -

షష్ఠీ చ ప్రసజ్యేత్సా। కుతః?। మాతృశబ్దాత్। స్మృతశబ్దేనాభిహితం కర్మేతి కృత్వా షష్ఠీ న ప్రాప్నోతి।।

(తృతీయాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। అవివక్షితే కర్మణి షష్ఠీ భవతీతి।। కిం వక్తవ్యమేతత్?। నహి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

శేష ఇతి వర్తతే।। శేషశ్చ కః?। కర్మాదీనామవివక్షా శేషః। యదా చ కర్మ వివక్షితం భవతి తదా షష్ఠీ న భవతి।

తద్యథా--స్మరామ్యహం మాతరమ్, స్మరామ్యహం పితరమితి।। అధీగర్థ ।। 52 ।।

-2-3-54- రుజార్థానాం భావవచనానామజ్వరేః 512

(326 ప్రతిపదషష్ఠీసూత్రమ్ ।। 2।3।3। ఆ.4 సూ.)

(1533 శేషపూరకవార్తికమ్ ।। 1)

- అజ్వరిసంతాప్యోః -

(భాష్యమ్) అజ్వరిసంతాప్యోరితి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--చోరం సన్తాపయతి, వృషలం సన్తాపయతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం భావవచనానామ్ ఇత్యుచ్యతే। యావతా రుజార్థా భావవచనా ఏవ భవన్తి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భావకర్తృకాద్యథా స్యాత్। ఇహ మా భూద్--నదీ కూలాని రుజతీతి।। రుజార్థానామ్ ।। 54 ।।

-2-3-60- ద్వితీయా బ్రాహ్మణే 518

(327 ద్వితీయాసూత్రమ్ ।। 2।3।3 ఆ.5)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

గాం నిఘ్నన్తి। గాం ప్రదీవ్యన్తి। గాం సభాసద్భ్య ఉపరహన్తి॥

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। పూర్వేణాప్యేతత్సిద్ధమ్॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి--గామస్య తదహః సభాయాం దీవ్యేయుః॥ ద్వితీయా ॥60 ॥

-2-3-61- ప్రేష్యబ్రువోర్హవిషో దేవతాసంప్రదానే 519

(328 షష్ఠీసూత్రమ్ ॥ 2।3।3। ఆ.6 సూ.)

(1534 శేషపూరకవార్త్తికమ్ ॥ 1)

- హవిషోఽప్రస్థితస్య -

(భాష్యమ్) హవిషః అప్రస్థితస్యేతి వక్తవ్యమ్। ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం ఛాగం హవిర్వపాం మేదః ప్రస్థితం ప్రేష్య॥ ప్రేష్య ॥61 ॥

-2-3-62- చతుర్థ్యర్థే బహులం ఛన్దసి 520

(329 షష్ఠీసూత్రమ్ ॥ 2।3।3 ఆ. 7 సూ.)

(1535 వార్త్తికమ్ ॥ 1)

- షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ -

(భాష్యమ్) షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ వక్తవ్యా। యా ఖర్వేణ పిబతి తస్యై ఖర్వో జాయతే యాం మలవద్వాససం సంభవన్తి యస్తతో జాయతే

సోఽభిశస్తో, యామరణ్యే తస్యై స్తేనో, యాం పరాచీం తస్యై హ్రీతముఖ్యపగల్భో, యా స్నాతి తస్యా అప్సు మారుకో, యాభ్యఙ్క్తే

తస్యై దుశ్చర్మా, యా ప్రలిఖతే తస్యై ఖలతిరపమారీ, యాఙ్క్తే తస్యై కాణో, యా దతో ధావతే తస్యై శ్యావదన్, యా

నఖాని నికృన్తతే తస్యై కునఖీ, యా కృణత్తి తస్యై క్లీబో, యా రజ్జుం సృజతి తస్యా ఉద్బన్ధుకో, యా పర్ణేన పిబతి తస్యా ఉన్మాదుకో జాయతే, అహల్యాయై జార మనాయ్యై తన్తుః॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।।

(1536 వార్త్తికమ్ 2)

- యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) చతుర్థీ। తతః అర్థే బహులం ఛన్దసి।। చతుర్థ్య ।।62 ।

-2-3-65- కర్తృకర్మణోః కృతి 523

330 కారకషష్ఠీసూత్రమ్ ।।2।3।3 ఆ.8)

(కృద్గ్రహమప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కృద్గ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ మా భూత్--పచత్యోదనం దేవదత్త ఇతి।।

(1537 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।।1)

- కర్తృకర్మణోః షష్ఠీవిధానే కృద్గ్రహణానర్థక్యం లప్రతిషేధాత్ -

(భాష్యమ్) కర్తృకర్మణోః షష్ఠీవిధానే కృద్గ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? లప్రతిషేధాత్। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర షష్ఠీ లప్రయోగే

న ఇతి।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

తస్య కర్మకర్త్రర్థం తర్హి కృద్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। కృతో యే కర్తృకర్మణీ తత్ర యథా స్యాదన్యస్య యే కర్తృకర్మణీ తత్ర మా భూదితి।।

(పరిహారబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ధాతోర్హి ద్వయే ప్రత్యయా విధీయన్తే తిఙశ్చ కృతశ్చ। తత్ర కృత్ప్రయోగ ఇష్యతే తిఙ్ప్రయోగే

ప్రతిషిధ్యతే।।

(పరిహారసాధకభాష్యమ్)

న బ్రూమః--ఇహార్థం తస్య కర్మకర్త్రర్థం కృద్గ్రహణం కర్తవ్యమితి। కిం తర్హి?। ఉత్తరార్థమ్--అవ్యయయోగే నఃధ్వ;తి

షష్ఠ్యాః ప్రతిషేధం వక్ష్యతి, స కృతోవ్యయస్య యే కర్తృకర్మణీ తత్ర యథా స్యాత్। అకృతోవ్యయస్య యే కర్తృకర్మణీ తత్ర మా

భూద్--ఉచ్చైః కటానాం స్రష్టేతి।।

(1538 ఆక్షేపసాధకవార్తికమ్।। 2)

- తస్య కర్మకర్త్రర్థమితి చేత్ప్రతిషేధేపి తదన్తకర్మకర్తృత్వాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) కృత ఏతే కర్తృకర్మణీ నావ్యయస్య। అధికరణమత్రావ్యయమ్।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి షష్ఠ్యాః ప్రతిషేధం వక్ష్యతి, స కృతో యే కర్తృకర్మణీ తత్ర యథా స్యాత్। కృతోర్యే కర్తృకర్మణీ తత్ర మా భూదితి। ఆశ్చర్యమిదం వృత్తమోదనస్య చ నామ పాకో బ్రాహ్మణానాం చ ప్రాదుర్భావ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేపి కృద్గ్రహణే కస్మాదేవాత్ర న భవతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉభయప్రాప్తౌ ఇతి నైవం విజ్ఞాయతే--ఉభయోః ప్రాప్తిరుభయప్రాప్తిః ఉభయప్రాప్తావితి।। కథం తర్హి?। ఉభయోః ప్రాప్తిర్యస్మిన్కృతి సోయముభయప్రాప్తిః కృద్ ఉభయప్రాప్తావితి।।

(సిద్ధాన్తసమాధానభాష్యమ్)

అథ వా కృతో యే కర్తృకర్మణీ తత్ర యథా స్యాత్। తద్ధితస్య యే కర్తృకర్మణీ తత్ర మా భూదితి। కృతపూర్వీ కట

భుక్తపూర్వో ఓదనమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ వాక్యేనైవానేన న భవితవ్యమ్ ।।

తత్ర ద్వితీయయా తావన్న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్?। క్తేనాభిహితం కర్మేతి కృత్వా।।

ఇనిప్రత్యయేన చాపి నోత్పత్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। అసామర్థ్యాత్।। కథమసామర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--ద్వితీయయా తావన్న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్?। క్తేనాభిహితం కర్మేతి కృత్వేతి।। యోసౌ

కృతకటయోరభిసంబన్ధః స ఉత్పన్నే ప్రత్యయే నివర్తతే। అస్తి చ కరోతేః కటేన సార్మర్థ్యమితి కృత్వా ద్వితీయా భవిష్యతి।।

యదప్యుచ్యతే--ఇనిప్రత్యయేన చాపి నోత్పత్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। అసార్మర్థ్యాత్। కథమసార్మర్థ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।। నేదముభయం యుగపద్భవతి వాక్యం చ ప్రత్యయశ్చ। యదా వాక్యమ్, న తదా ప్రత్యయః। యదా ప్రత్యయః, సామాన్యేన తదా వృత్తిః। తత్రావశ్యం విశేషార్థినా విశేషోనుప్రయోక్తవ్యః--కృతపూర్వీ కిమ?। కటమ్। భుక్తపూర్వీ కిమ్?। ఓదనమితి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ఇదం ప్రయోజనమ్--కర్తృభూతపూర్వమాత్రాదపి షష్ఠీ యథా స్యాత్--భేదికా దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య

కాష్ఠానామితి।। కర్తృక ।। 65 ।।

-2-3-66- ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి 524

(331 నియమసూత్రమ్ ।। 2।3।3 అ.9)

(నియమప్రతిషేధాధికరణమ్)

(1539 ప్రతిప్రసవవార్తికమ్ ।। 1)

- ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి షష్ఠ్యాః ప్రతిషేధేఽకాదిప్రయోగేఽప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణిషష్ఠ్యాః ప్రతిషేధేఽకాదిప్రయోగే ప్రతిషేధో న భవతీతి వక్తవ్యమ్। భేదికా దేవదత్తస్య

కాష్ఠానామ్; చికీర్షా విష్ణుమిత్రస్య కటస్య।।

(భాష్యమ్) అపర ఆహ--

(1540 వార్తికన్యాసాన్తరమ్ ।। 2)

- అకాకారయోః ప్రయోగే ప్రతిషేధో నేతి వక్తవ్యమ్ -

(1541 వార్తికమ్ ।। 3)

- శేషే విభాషా -

(భాష్యమ్) శోభనా ఖలు పాణినేః సూత్రస్య కృతిః, శోభనా ఖలు పాణినినా సూత్రస్య కృతిః। శోభనా ఖలు దాక్షాయణస్య

సంగ్రహస్య కృతిః, శోభనా ఖలు దాక్షాయణేన సంగ్రహస్య కృతిః ।। ఉభయ ।। 66 ।।

-2-3-67- క్తస్య చ వర్తమానే 525

(332 కరకషష్ఠీసూత్రమ్ ।। 2।3।3 ఆ.10)

(విశేషవివక్షాధికరణమ్)

(1542 శేషపూరకవార్తికమ్ ।। 1)

- క్తస్య చ వర్తమానే నపుంసకే భావ ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) క్తస్య చ వర్తమానే నపుంసకే భావ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఛాత్రస్య హసితమ్, నటస్య భుక్తమ్, మయూరస్య నృత్తమ్,

కోకిలస్య వ్యాహృతమితి।।

(తృతీయాక్షేపభాష్యమ్)

(తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।।)

(1543 అన్యథాసిద్ధివార్తికమ్ ।। 2)

- శేషేవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) శేషలక్షణాత్ర షష్ఠీ భవిష్యతి। శేష ఇత్యుచ్యతే। కః శేషః?। కర్మాదీనామవివక్షా శేషః।। కథం పునః సతో

నామావివక్షా స్యాత్, యదా ఛాత్రో హసతి, నటో భుఙ్క్తే, మయూరో నృత్యతి, కోకిలో వ్యాహరతి?।। సతోప్యవివక్షా భవతి।

తద్యథా--అలోమికా ఏడకా అనుదరా కన్యేతి। అసతశ్చ వివక్షా--సముద్రః కుణ్డికా విన్ధ్యో వర్ధితకమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవమ్, ఉత్తరత్ర చాతుఃశబ్ద్యం ప్రాప్నోతి--ఇదమహేః సృష్టమ్, ఇహాహినా సృష్టమ్, ఇహాహిః సృష్టః, ఇహాహేః సృష్టమ్ గ్రామస్య పార్శ్వే గ్రామస్య మధ్యే ఇతి।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

ఇష్యత ఏవ చాతుఃశబ్ద్యమ్।। క్తస్య చ ।। 67 ।।

-2-3-69- న లోకావ్యయనిష్ఠాఖలర్థతృనామ్ 527

(333 కారకషష్ఠీనిషేధసూత్రమ్ ।। 2।3।3 ఆ.11)

(ఇష్టోపపాదకాధికరణమ్)

- లాదేశే సల్లిఙ్గ్రహణం కికినోః ప్రతిషేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) లాదేశే సల్లిఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। సల్లిటోః ప్రయోగే నేతి వక్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?। కికినోః

ప్రతిషేధార్థమ్। కికినోరపి ప్రయోగే ప్రతిషేధో యథా స్యాత్--పపిః సోమమ్, దదిర్గాః।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।।

(1545 సాధకవార్తికద్వితీయఖణ్డమ్ ।। 2।।)

- తయోరలాదేశౌత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న హి తౌ లాదేశౌ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ తౌ లాదేశౌ స్యాతామ్। స్యాత్ప్రతిషేధః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బాధం స్యాత్।।

(లాదేశత్వసాధకభాష్యమ్)

లాదేశౌ తర్హి భవిష్యతః।। కథమ్?। ఆదృగమహనజనః కికినౌ లిట్ చ ఇతి లిడ్వదితి వక్ష్యామి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి వతినిర్దేశః కర్తవ్యః। నహ్యన్తరేణ వతిమతిదేశో గమ్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్తరేణాపి వతిమతిదేశో గమ్యతే। తద్యథా--ఏష బ్రహ్మదత్తః అబ్రహ్మదత్తం బ్రహ్మదత్త ఇత్యాహ, తే

మన్యామహే--బ్రహ్మదత్తవదయం భవతీతి। ఏవమిహాప్యలిటం లిడిత్యాహ లిడ్వదితి జ్ఞాస్యతే।।

(1546 శేషపూరకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

(- ఉకారప్రయోగే న -)

(భాష్యమ్) ఉకారప్రయోగే నేతి వక్తవ్యమ్। కటం చికీర్షుః, ఓదనం బుభుక్షుః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఉకారేప్యత్ర నిర్దిశ్యతే।। కథమ్?। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోయమ్--ఉ ఉక ఃఢ్ద్య;క, ల ఃఢ్ద్య;క లోకేతి।।

(1547 ప్రతిప్రసవవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఉకప్రతిషేధే కమేర్భాషాయామప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఉకప్రతిషేధే కమేర్భాషాయాం ప్రతిషేధో న భవతీతి వక్తవ్యమ్। దాస్యాః కాముకః, వృషల్యాః కాముకః ।।

(1548 ప్రతిప్రసవవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అవ్యయప్రతిషేధే తోసున్కసునోరప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అవ్యయప్రతిషేధే తోసున్కసునోః ప్రతిషేధో న భవతీతి వక్తవ్యమ్। పురా సూర్యస్యోదేతోరాధేయః। పురా

వత్సానామపాకర్తో:। పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్।।

(1549 శేషపూరకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- శానంశ్చానశ్శతౄణాముపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) శానశ్చానశ్శతౄణాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సోమం పవమానః। నటమాఘ్నానః। అధీయన్పారాయణమ్। లప్రయోగే నేతి

నిషేధో న ప్రాప్నోతి।।

(వార్తికవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

మా భూదేవమ్। తృన్నిత్యేవం భవిష్యతి।। కథమ్?। తృన్నితి నేదం ప్రత్యయగ్రహణమ్।। కిం తర్హి? ప్రత్యాహార గ్రహణమ్।। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహార?। లటశ్శతృ-- ఇత్యతః ప్రభృత్యా తృనో నకారాత్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది ప్రత్యాహారగ్రహణమ్, చోరస్య ద్విషన్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(1550 సమాధానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ద్విషః శతుర్వావచనమ్ -

(భాష్యమ్) ద్విషః శుతుర్వేతి వక్తవ్యమ్।। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। ప్రత్యయగ్రహణే సతి ప్రతిషేధార్థమ్। ప్రత్యాహారగ్రహణే సతి తదేవ విధ్యర్థ భవిష్యతి।। న లోకావ్య ।। 69 ।।

-2-3-70- అకేనోర్భవిష్యదాధర్మణ్యయోః 528

(334 కారకషష్ఠీనిషేధసూత్రమ్ ।। 2।3।3 ఆ.12)

(అర్థప్రత్యయయోరన్వయదర్శకాధికరణమ్)

(1551 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అకస్య భవిష్యతి -

(భాష్యమ్) అకస్య భవిష్యతీతి వక్తవ్యమ్। యవాన్ లావకో వ్రజతి। ఓదనం భోజకో వ్రజతి।।

(1552 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఇన ఆధర్మణ్యే చ -

(భాష్యమ్) తత ఇన ఆధర్మణ్యే భవిష్యతి చేతి వక్తవ్యమ్। శతం దాయీ సహస్రం దాయీ గ్రామం గమీ।। అకే ।। 70 ।।

-2-3-71- కృత్యానాం కర్తరి వా 529

(335 షష్ఠీవికల్పనసూత్రమ్ ।। 2।3।3। ఆ. 13)

(యోగవిభాగాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కర్తృగ్రహణం కిమర్థమ్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్మణి మా భూదితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। భావకర్మణోః కృత్యా విధీయన్తే। తత్ర కృత్యైరభిహితత్వాత్కర్మణి షష్ఠీ న భవిష్యతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి--

(1553 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- భవ్యాదీనాం కర్మణోనభిధానాత్కృత్యానాం కర్తృగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) భవ్యాదీనాం కర్మ కృత్యైరనభిహితం గేయో మాణవకః సామ్నామ్ భవ్యాదీనాం కర్మణోనభిధానాత్కృత్యానాం కర్తృగ్రహణం

క్రియతే ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే--భవ్యాదీనాం కర్మ కృత్యైరనభిహితమితి, నేహాప్యనభిహితం భవతి--ఆక్రష్టవ్యా గ్రామం శాఖేతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే--కృత్యనామ్ కృత్యానాం ప్రయోగే షష్ఠీ న భవతీతి। కిముదాహరణమ్?।

గ్రామమాక్రష్టవ్యా శాఖా।। తతః కర్తరి వా ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి--గేయో మాణవకః సామ్నామితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉభయప్రాప్తావితి వర్తతే।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నను చోభయప్రాప్తిరేవైషా। గేయో మాణవకః సామ్నామితి చ గేయాని మాణవకేన సామానీతి చ భవతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఉభయప్రాప్తిర్నామ సా భవతి, యత్రోభయస్య యుగపత్ప్రసఙ్గః। అత్ర చ యదా కర్మణి న తదా కర్తరి। యదా కర్తరి

న తదా కర్మణీతి॥ కృత్యానామ్ ॥ 71 ॥

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్॥ పాదశ్చ సమాప్తః॥

-9-9-999-

.

ద్వితీయోఽధ్యాయః-చతుర్థపాదః

[M.2.533]

-2-4-1-   ద్విగురేకవచనమ్ (532)

(336 అతిదేశసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ. 1 సూ.)

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

(1554 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రత్యధికరణం వచనోత్పత్తేః సంఖ్యాసామానాధికరణ్యాచ్చ ద్విగోరేకవచనవిధానమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రత్యధికరణం వచనోత్పత్తిర్భవతి।। కిమిదం ప్రత్యధికరణమితి? అధికరణమధికరణం ప్రతి ప్రత్యధికరణమ్।। సంఖ్యాసామానాధికరణ్యాచ్చ। సంఖ్యయా బహ్వర్థయా చాస్య సామానాధికరణ్యమ్। ప్రత్యధికరణం వచనోత్పత్తేః సంఖ్యాసామానాధికరణ్యాచ్చ బహుషు బహువచనమ్ ఇతి బహువచనం ప్రాప్నోతి। ఇష్యతే చైకవచనం స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి ద్విగోరేకవచనవిధానమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।।

(కాకుభాష్యమ్)

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి।।

(అనుప్రయోగేప్యేకవచనసాధనాధికరణమ్)

(1555 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తత్రానుప్రయోగస్యైకవచనాభావోఽద్విగుత్వాత్ -

(భాష్యమ్) తత్రానుప్రయోగస్యైకవచనం న ప్రాప్నోతి పఞ్చపూలీయమ్ ఇతి।। కిం కారణమ్? అద్విగుత్వాత్। ద్విగురేకవచనమ్ ఇత్యుచ్యతే। న చాత్రానుప్రయోగో ద్విగుసంజ్ఞః।।

(1556 సమాధానాయ న్యాసాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సిద్ధం తు ద్విగ్వర్థస్యైకవద్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్? ద్విగ్వర్థ ఏకవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। నేదం పారిభాషికస్య వచనస్య గ్రహణమ్। కిం తర్హి? అన్వర్థగ్రహణమ్ -- ఉచ్యతే వచనమ్, ఏకస్యార్థస్య వచనమేకవచనమితి।।

[M.2.534]

(ఏకశేషేబహువచనసాధనాధికరణమ్)

(1557 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఏకశేషప్రతిషేధశ్చ -

(భాష్యమ్) ఏకశేషే చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పఞ్చపూలీ చ పఞ్చపూలీ చ పఞ్చపూలీ చ పఞ్చపూల్యః।।

(1558 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- న వాన్యస్యానేకత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యః।। కిం కారణమ్? అన్యస్యానేకత్వాత్। నైతద్ద్విగోరనేకత్వమ్।। కస్య తర్హి? ద్విగ్వర్థసముదాయస్య।।

(తద్ధితార్థద్విగౌ ఏకవద్భావపరిహారాధికరణమ్)

(1559 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- సమాహారగ్రహణం చ తద్ధితార్థప్రతిషేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) సమాహారగ్రహణం చ కర్త్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? తద్ధితార్థప్రతిషేధార్థమ్। తద్ధితార్థే యో ద్విగుస్తస్య మా

భూత్ -- పఞ్చకపాలౌ పఞ్చకపాలా ఇతి।।

(సమాధానాయ ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరయం పఞ్చకపాలశబ్దః ప్రత్యేకం పరిసమాప్యతే, ఆహోస్విత్సముదాయే వర్తతే?

(సందేహబీజభాష్యమ్)

కిం చాతః?

(ప్రథమపక్షాఙ్గీకారేవిశేషప్రదర్శనభాష్యమ్)

యదితావత్ప్రత్యేకం పరిసమాప్యతే, పురస్తాదేవ చోదితం పరిహృతం చ।।

(ద్వితీయపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

అథ సముదాయే వర్తతే।।

(1560 ద్వితీయపక్షే విశేషప్రదర్శనవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- న వా సమాహారైకత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న వైతత్ సమాహారైకత్వాదపి సిధ్యతి।।

(ప్రథమపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ప్రత్యేకం పరిసమాప్యతే।। పురస్తాదేవ చోదితం పరిహృతం చ।।

(వ్యాఖ్యాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ --

న వా సమాహారైకత్వాత్ ।।

న వా యోగారమ్భైర్వార్థః। కిం కారణమ్? సమాహారైకత్వాదేకవచనం భవిష్యతి।। ద్విగురేక ।। 1 ।।

[M.2.535]

-2-4-2- ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానామ్ (533)

(337 ఏకవద్భావసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ 2)

(అనిష్టాపత్తివారణాధికరణమ్)

(1561 శేషపూర్తివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానాం తత్పూర్వపదోత్తరపదగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానాం తత్పూర్వపదోత్తరపదగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రాణ్యఙ్గానాం ప్రాణ్యఙ్గైరితి వక్తవ్యమ్। తూర్యాఙ్గానాం తూర్యాఙ్గౌరితి వక్తవ్యమ్। సేనాఙ్గానాం సేనాఙ్గేరితి వక్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్? వ్యతికరో మా భూదితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।।

(1562 సమాధానహేతువార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కరిష్యతే -- ప్రాణ్యఙ్గానామ్ తతః -- తూర్యాఙ్గానామ్। తతః సేనాఙ్గానామ్ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి యోగవిభాగః కర్తవ్యః?

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః। ప్రత్యేకమఙ్గశబ్దః పరిసమాప్యతే।। ద్వన్ద్వశ్చ ।। 2 ।।

[M.2.536]

-2-4-3- అనువాదే చరణానామ్ (534)

(338 ఏకవద్భావసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.3 ।।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి -- నన్దన్తు కఠకాలాపాః, వర్ధన్తాం కఠకౌథుమాః?

(1563 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్థేణోః -

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

స్థేణోరితి వక్తవ్యమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి తిష్ఠన్తు కఠకాలాపా ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(1564 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

(- అద్యతన్యాం చ -)

(భాష్యమ్) అద్యతన్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। ఉదగాత్కఠకాలాపమ్। ప్రత్యష్ఠాత్కఠకౌథుమమ్। ఉదగాత్కౌమోదపైప్పలాదమ్।। అనువాదే ।। 3 ।।

-2-4-7- విశిష్టలిఙ్గో నదీదేశోఽగ్రామాః (538)

339 ఏకవద్భావసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ 4)

(అనిష్టవారణాధికరణమ్)

(1565 ప్రతిప్రసవవార్త్తికమ్ ప్(ర్ప్ 1ప్(ర్ప్)

- గ్రామప్రతిషేధే నగరప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అగ్రామా ఇత్యత్రానగరాణామితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- మథురాపాటలిపుత్రమితి।।

(1566 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

(- ఉభయతశ్చ -)

(భాష్యమ్) ఉభయతశ్చ గ్రామాణాం ప్రతిషేధో వక్తవ్య। శౌర్యం చ కేతవతా చ శౌర్యకేతవతే। జామ్బవం చ శాలూకినీ చ జామ్బవశాలూకిన్యౌ।। విశిష్ట ।। 7 ।।

-2-4-8- క్షుద్రజన్తవః (539)

(340 ఏకవద్భావసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ. 5)

(క్షుద్రజన్తుత్వనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్షుద్రజన్తవ ఇత్యుచ్యతే। కే క్షుద్రజన్తవః?

(సమాధానభాష్యమ్)

క్షోత్తవ్యా జన్తవః క్షుద్రజన్తవః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం యూకాలిక్షం కీటపిపీలికం దంశమశకమితి న సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యనస్థికాః క్షుద్రజన్తవః।।

(లక్షణాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా యేషాం స్వం శోణితం నాస్తి తే క్షుద్రజన్తవః।।

[M.2.537]

(లక్షణాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా యేషామాసహస్రాదఞ్జలీర్న పూర్యతే తే క్షుద్రజాన్తవ: ।।

(లక్షణాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా యేషాం గోచర్మమాత్రం రాశిం హత్వా న పతతి తే క్షుద్రజన్తవః।।

(సిద్ధాన్తలక్షణమ్)

అథ వా నకులపర్యన్తాః క్షుద్రజన్తవః।। క్షుద్రజన్త ।। 8 ।।

-2-4-9- యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికః (540)

(341 ఏకవద్భావసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ. 6)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవకారార్థశ్చకారః -- యేషాం విరోధః శాశ్వతికస్తేషాం ద్వన్ద్వ ఏకవచనమేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి।। కిం చాన్యత్ప్రాప్నోతి? (ఠఠవిభాషా వృక్షమృగ -- ఇతి। తత్ర) పశుశకునిద్వన్ద్వే విరోధినాం పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ ఇత్యుక్తమ్, తన్న వక్తవ్యం భవతి।। యేషాం చ ।। 9 ।।

-2-4-10- శూద్రాణామనిరవసితానామ్ (541)

(342 ఏకవద్భావంసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ. 7)

(అనిరవసితశబ్దార్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అనిరవసితానామ్ ఇత్యుచ్యతే। కుతోఽనిరవసితానామ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆర్యావర్తాదనిరవసితానామ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః పునరార్యావర్తః?

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్రాగాదర్శాత్ప్రత్యక్కాలకవనాద్దక్షిణేన హిమవన్తముత్తరేణ పారియాత్రమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం కిష్కిన్ధగన్ధికం శకయవనం శౌర్యక్రౌఞ్చమితి న సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యార్యనివాసాదనిరవసితానామ్।। కః పునరార్యనివాసః? గ్రామో ఘోషో నగరం సంవాహ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి య ఏతే మహాన్తః సంస్త్యాయాస్తేష్వభ్యన్తరాశ్చణ్డాలా మృతపాశ్చ వసన్తి తత్ర చణ్డాలమృతపా ఇతి న సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యాజ్ఞాత్కర్మణోఽనిరవసితానామ్।।

[M.2.538]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి తక్షాజాయస్కారం రజకతన్తువాయమితి న సిధ్యతి।।

(సిద్ధాన్తసమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి పాత్రాదనిరవసితానామ్। యైర్భుక్తే పాత్రం సంస్కారేణ శుధ్యతి తేఽనిరవసితాః। యైర్భుక్తే పాత్రం సంస్కారేణాపి న శుధ్యతి తే నిరవసితా ఇతి।। శూద్రాణామ్ ।। 10 ।।

-2-4-11- గవాశ్వప్రభృతీని చ (542)

(343 ఏకవద్భావసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.8)

(గణపఠితరూపవివక్షాధికరణమ్)

1567 వార్తికమ్ ।।1 ।।)

- గవాశ్వప్రభృతిషు యథోచ్చారితం ద్వన్ద్వవృత్తమ్ -

(భాష్యమ్) గవాశ్వప్రభృతిషు యథోచ్చారితం ద్వన్ద్వవృత్తం ద్రష్టవ్యమ్। గవాశ్వమ్। గవావికమ్। గవైడకమ్।। గవాశ్వ ।।11 ।।

-2-4-12- విభాషా వృక్షమృగతృణధాన్యవ్యఞ్జనపశుశకున్యశ్వవడవపూర్వాపరాధరోత్తరాణామ్ (543)

(344 ఏకవద్భావసూత్రమ్ ।।2।4।1 ఆ.9)

(నియమాధికరణమ్)

(1568 నియమవార్తికమ్ ।।1 ।।)

- బహుప్రకృతిః ఫలసేనావనస్పతిమృగశకునిక్షుద్రజన్తుధాన్యతృణానామ్ -

(భాష్యమ్) ఫలసేనావనస్పతిమృగశకునిక్షుద్రజన్తుధాన్యతృణానాం ద్వన్ద్వః విభాషా ఏకవద్భవతి బహుప్రకృతిరితి వక్తవ్యమ్।। ఫల -- బదరామలకమ్। బదరామలకాని।। సేనా -- హరత్యశ్వత్థమ్ । హరత్యశ్వాః।। వనస్పతి -- ప్లక్షన్యగ్రోధమ్। ప్లక్షన్యగ్రోధాః।। మృగ -- రురుపృషతమ్। రురుపృషతాః।। శకుని -- హంసచక్రవాకమ్। హంసచక్రవాకాః।। క్షుద్రజన్తు -- యూకాలిక్షమ్। యూకాలిక్షాః।। ధాన్య -- వ్రీహియవమ్। వ్రీహియవాః। మాషతిలమ్। మాషతిలాః।। తృణ -- కుశకాశమ్। కుశకాశాః। శశరీర్షమ్ ప్ర్ శరశీర్షాః।। కిం ప్రయోజనమ్? బహుప్రకృతిరేవ యస్త్రత్ర యథా స్యాత్।। క్వ మాభూత్? బదరామలకే తిష్ఠతః।।

[M.2.539]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరనేన యా ప్రాప్తిః సా నియమ్యతే, ఆహోస్విద్ -- అవిశేషేణ?

(భాష్యమ్) కిఞ్చాతః?

(ప్రథమపక్షదూషణభాష్యమ్)

యద్యనేన యా ప్రాప్తిః సా నియమ్యతే, ప్లక్షన్యగ్రోధౌ జాతిరప్రాణినామ్ ఇతి నిత్యో ద్వన్ద్వైకవద్భావః ప్రాప్నోతి।।

అథావిశేషేణ, న దోషో భవతి।।

(ద్వితీయపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

యథా న దోషస్తథాస్తు ప్ర్ప్ర్

(1569 పూర్వవిప్రతి షేధవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పశుశకునిద్వన్ద్వే విరోధినాం పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) పశుశకునిద్వన్ద్వే విరోధినాం యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికః ఇత్యేతద్భవతి పూర్వవిప్రతి షేధేన। పశుశకునిద్వన్ద్వస్యావకాశః -- మహాజోరభ్రమ్। మహాజోరభ్రాః। హంసచక్రవాకమ్। హంసచక్రవాకాః।। యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికః ఇత్యస్యావకాశః -- శ్రమణబ్రాహ్మణమ్।। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి -- కాకోలూకం శ్వశృగాలమితి। యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికః ఇత్యేతద్భవతి పూర్వవిప్రతి షేధేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతి షేధో వక్తవ్యః?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। ఉక్తం చకారకరణస్య ప్రయోజనమ్ -- యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికస్తేషాం ద్వన్ద్వ ఏకవచనమేవ యథా స్యాద్ యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి।।

(1470 పూర్వప్రతి షేధవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।

- అశ్వవడవయోః పూర్వలిఙ్గత్వాత్పశుద్వన్ద్వనపుంసకమ్ -

(భాష్యమ్) అశ్వవడవయోః పూర్వలిఙ్గత్వాత్పశుద్వన్ద్వనపుంసకం భవతి పూర్వవిప్రతి షేధేన।। అశ్వవడవయోః పూర్వలిఙ్గత్వస్యావకాశః -- విభాషా పశుద్వన్ద్వనపుంసకమ్, యదా న పశుద్వన్ద్వనపుంసకం సోవకాశః -- అశ్వవడవౌ।। పశుద్వన్ద్వనపుంసకస్యావకాశః -- అన్యే పశుద్వన్ద్వాః -- మహాజోరభ్రం మహాజోరభ్రాః।। పశుద్వన్ద్వనపుంసకప్రసఙ్గ ఉభయం ప్రాప్నోతి

[M.2.540]

-- అశ్వవడవమ్ పశుద్వన్ద్వనపుంసకం భవతి పూర్వవిప్రతి షేధేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతి షేధో వక్తవ్యః?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః।।

(1571 సమాధానహేతువార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ప్రతిపదవిధానాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రతిపదమత్ర నపుంసకం విధీయతే -- అశ్వవడవపూర్వాపర -- ఇతి।।

(1572 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ఏకవచనమనర్థకం సమాహారైకత్వాత్ -

(భాష్యమ్) ఏకవద్భావోఽనర్థకః।। కిం కారణమ్? సమాహారైకత్వాత్। ఏకోయమర్థః సమాహారో నామ తస్యైకత్వాదేకవచనం భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ -- ఏవం విజ్ఞాస్యామి -- ఇహ నిత్యో విధిః, ఇహ విభాషేతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- సర్వో ద్వన్ద్వో విభాషైకవద్భవతి ఇతి। యదయం తిష్యపునర్వస్వోర్నక్షత్రద్వన్ద్వే బహువచనస్య ద్వివచనం నిత్యమ్ ఇత్యాహ।।

(ప్రత్యాఖ్యానబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ -- స నపుంసకమ్ ఇతి వక్ష్యామీతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

వక్తవ్యం చ। కిం ప్రయోజనమ్? పూర్వత్ర నిత్యార్థమ్, ఉత్తరత్ర వ్యభిచారార్థం విభాషా వృక్షమృగ ఇతి।। విభాషా వృదృ ।। 12 ।।

[M.2.541]

-2-4-16- విభాషా సమీపే (547)

(345 ఏకవద్భావసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.10)

(ప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉపదశం పాణిపాదమ్, ఉపదశాః పాణిపాదాః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ అయం ద్వన్ద్వైకవద్భావ ఆరభ్యతే తత్ర కః ప్రసఙ్గో యదనుప్రయోగస్య స్యాత్।।

(ప్రత్యాఖ్యానోపసంహారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యవ్యయస్య సంఖ్యయాఽవ్యయీభావోప్యారభ్యతే బహువ్రీహిరపి। తద్యదా తావదేకవచనం తదావ్యయీభావోనుప్రయుజ్యతే ఏకార్థస్యైకార్థ ఇతి। యదా బహువచనం తదా బహువ్రీహిరనుప్రయుజ్యతే బహ్వర్థస్య బహ్వర్థ ఇతి। విభాషా ।। 16 ।।

-2-4-19- తత్పురుషోఽనఞ్కర్మధారయః (550)

(అథ లిఙ్గానుశాసనప్రకరణమ్)

(346 నపుంసకత్వసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.11)

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

సంజ్ఞాయాం కన్థోశీనరేషు ఇతి వక్ష్యతి। తదతత్పురుషస్య నఞ్సమాసస్య కర్మధారయస్య వా మాభూదితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। నహి సంజ్ఞాయాం కన్థాత ఉశీనరేష్వతత్పురుషో నఞ్సమాసః కర్మధారయో వాస్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థం తర్హి -- ఉపజ్ఞోపక్రమం తదాద్యాచిఖ్యాసాయామ్ ఇతి వక్ష్యతి, తదతత్పురుషస్య నఞ్సమాసస్య కర్మధారయస్య వా మా భూదితి।।

[M.2.542]

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। నహి తదాద్యాచిఖ్యాసాయాముపజ్ఞోపక్రమాన్తోఽతత్పురుషో నఞ్సమాసః కర్మధారయో వాస్తి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉత్తరర్థమేవ తర్హి -- ఛాయా బాహుల్యే ఇతి వక్ష్యతి, తదతత్పురుషస్య నఞ్సమాసస్య కర్మధారయస్య వా మా భూదితి॥

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। నహి చ్ఛాయాన్తో బాహుల్యేఽతత్పురుషో నఞ్సమాసః కర్మధారయో వాస్తి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉత్తరర్థమేవ తర్హి సభా రాజాఽమనుష్యపూర్వా అశాలాచ ఇతి వక్ష్యతి। తదతత్పురుషస్య నఞ్సమాసస్య కర్మధారయస్య వా మా భూదితి॥

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। నహి సభాన్తోఽశాలాయామతత్పురుషో నఞ్సమాసః కర్మధారయో వాస్తి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి విభాషా సేనాసురా -- ఇతి వక్ష్యతి తదతత్పురుషస్య నఞ్సమాసస్య కర్మధారయస్య వా మా భూదితి॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్పురుష ఇతి కిమర్థమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

దృఢసేనో రాజా॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అనఞితి కిమర్థమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

అసేనా॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అకర్మధారయ ఇతి కిమర్థమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

పరమసేనా। ఉత్తమసేనా।। తత్పురుదృ।। 19 ।।

-2-4-26- పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోః (557)

(347 ద్వన్ద్వతత్పురుషలిఙ్గానుశాసనసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ. 12)

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్వన్ద్వోఽయముభయపదార్థప్రధానః। తత్ర కదాచిత్పూర్వస్య యల్లిఙ్గం తత్సమాసస్యాపి స్యాత్, కదాచిదుత్తరపదస్య ఇష్యతే చ పరస్య యల్లిఙ్గం తత్సమాసస్య యథా స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోః ఇత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।।

[M.2.543]

(సమాధానశేషభాష్యమ్)

తత్పురుషశ్చాపి కః ప్రయోజయతి? యః పూర్వపదార్థప్రధాన ఏకదేశిసమాసః -- అర్ధపిప్పలీతి।। యో

హ్యుత్తరపదార్థప్రధానః, దైవకృతం తస్య పరవల్లిఙ్గమ్ ।।

(అనిష్టాపత్తివారణాధికరణమ్)

(1573 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోరితి చేత్ప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషు ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోరితి చేత్ప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।। ప్రాప్తో జీవికాం ప్రాప్తజీవికః। ఆపన్నో జీవికామాపన్నజీవికః।। అలంపూర్వ -- అలం జీవికాయై అలంజీవికః।। గతిసమాస -- నిష్కౌశామ్బిః నిర్వారాణసిః।।

(1574 ప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పూర్వపదస్య చ -

(భాష్యమ్) పూర్వపదస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। మయూరీకుక్కుటౌ ।।

(ఆశయాన్తరేణ ప్రతిషేధనవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

యది పునర్యథాజాతీయకం పరస్య లిఙ్గం తథాజాతీయకం సమాసాదన్యదతిదిశ్యతే।।

(1575 ఆశయాన్తరదూషణవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సమాసాదన్యల్లిఙ్గమితి చేదశ్వవడవయోష్టాబ్లుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) సమాసాదన్యల్లిఙ్గమితి చేదశ్వవడవయోష్టాపో లుగ్వక్తవ్యః। అశ్వవడవౌ।।

(1576 దూషణబాధకవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- నిపాతనాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) నిపాతనాత్సిద్ధమేతత్।। కిం నిపాతనమ్? అశ్వవడవపూర్వాపరేతి।।

(1577 దూషణబాధకాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ఉపసర్జనహ్రస్వత్వం వా -

(భాష్యమ్) అథ వా ఉపసర్జనస్య ఇతి హ్రస్వత్వం భవిష్యతి।।

[M.2.544]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి -- కుక్కుటమయూర్యౌ ఇతి।।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

అస్తు।।

(1578 వ్యాఖ్యాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- పరవల్లిఙ్గమితి శబ్దశబ్దార్థౌ -

(భాష్యమ్) పరవల్లిఙ్గమితి శబ్దశబ్దార్థావతిదిశ్యేతే। తత్రౌపదేశికస్య హ్రస్వత్వమ్। ఆతిదేశికస్య శ్రవణం భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి -- దత్తా చ కారీషగన్ధ్యా చ దత్తాకారీషగన్ధ్యే। దత్తా చ గార్గ్యాయణీ చ దత్తాగార్గ్యాయణ్యౌ। ద్వౌ ష్యఙౌ ద్వౌ ష్ఫౌ చ ప్రాప్నుతః।।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

స్తామ్। పుంవద్భావేనైకస్య నివృత్తిర్భవిష్యతి।।

(ఆక్షేప్రభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి -- దత్తా చ యువతిశ్చ దత్తాయువతీ। ద్వౌ తిశబ్దౌ ప్రాప్నుతః।।

(ఉపసంహారభాష్యమ్)

తస్మాన్నైతచ్ఛక్యం వక్తుం శబ్దశబ్దార్థావతిదిశ్యేతే ఇతి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం సమాసాదన్యల్లిఙ్గమితి చేదశ్వవడవయోష్టాబ్లుగ్వచనమ్ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరిహృతమేతత్ -- నిపాతనాత్సిద్ధమ్ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అథ వా నైవం విజ్ఞాయతే -- పరస్యైవ పరవదితి। కథం తర్హి? పరస్యేవ పరవదితి। యథాజాతీయకం పరస్య లిఙ్గం తథాజాతీయకం సమాసస్యాతిదిశ్యతే। అథ పూర్వపదస్య న ప్రతిషిధ్యతే।।

[M.2.545]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ప్రాప్తాదిషు కథమ్?

(1579 సమాధానవార్తికదమ్ ।। 7 ।।)

- ప్రాప్తాదిషు చైకదేశిగ్రహణాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) ద్వన్ద్వైకదేశినోః ఇతి వక్ష్యామి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తదేకదేశిగ్రహణం కర్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ఏకదేశిసమాసో నారభ్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమర్ధపిప్పలీతి?

(సమాధానభాష్యమ్)

సమానాధికరణో భవిష్యతి -- అర్ధం చ సా పిప్పలీ చ అర్ధపిప్పలీతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। పరత్వాత్షష్ఠీసమాసః ప్రాప్నోతి।।

(షష్ఠీసమాసాసంభవభాష్యమ్)

అద్య పునరయమేకదేశిసమాస ఆరభ్యమాణః షష్ఠీసమాసం బాధతే।।

(షష్ఠీసమాసేష్టాపత్తిభాష్యమ్)

ఇష్యతే చ షష్ఠీసమాసోపి। తద్యథా -- అపూపార్ధం మయా భక్షితం గ్రామార్ధం మయా లబ్ధమితి। ఏవం పిప్పల్యర్ధమిత్యపి భవితవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమర్ధపిప్పలీతి?

(సమాధానభాష్యమ్)

సమానాధికరణో భవిష్యతి।। పరవల్లిఙ్గమ్ ।। 26 ।।

-2-4-29- రాత్రాహ్నాహాః పుంసి (460)

348 పుంలిఙ్గసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.13)

(శేషపూరణాధికరణమ్)

(1580 శేషవార్తికమ్ ప్ర్ప 1ప్ర్ప)

- అనువాకాదయః పుంసి -

(భాష్యమ్) అనువాకాదయః పుంసి భాష్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్। అనువాకః। శంయువాకః।। రాత్రా । 29 ।।

[M.2.546]

-2-4-30- అపథం నపుంసకమ్ (561)

(349 నపుంసకసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.14)

(శేషపూర్త్యధికరణమ్)

(1581 శేషవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః -

(భాష్యమ్) పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నో నపుంసకత్వం వక్తవ్యమ్। పుణ్యాహమ్। సుదినాహమ్।।

(1582 శేషవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పథః సంఖ్యావ్యయాదేః -

(భాష్యమ్) పథః సంఖ్యావ్యయాదేరితి వక్తవ్యమ్।। ద్విపథం త్రిపథం చతుష్పథమ్ ఉత్పథం విపథమ్ ।।

(1583 శేషవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ద్విగుశ్చ -

(భాష్యమ్) ద్విగుశ్చ సమాసో నపుంసకలిఙ్గో భవతీతి వక్తవ్యమ్। పఞ్చగవం దశగవమ్।।

(1584 శేషవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అకారాన్తోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియామ్ -

(భాష్యమ్) అకారాన్తోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియాం భాష్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। పఞ్చపూలీ దశపూలీ।।

(1585 శేషవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- వాబన్తః -

(భాష్యమ్) వా ఆబన్తః స్త్రియాం భాష్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। పఞ్చఖట్వీ పఞ్చఖట్వమ్। దశఖట్వీ దశఖట్వమ్ ।।

(1586 శేషవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అనో నలోపశ్చ -

(భాష్యమ్) అనో నలోపశ్చ వా చ స్త్రియాం భాష్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। పఞ్చతక్షీ పఞ్చతక్షమ్ ।।

[M.2.547]

(1587 శేషవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పఞ్చపాత్రం ద్విపాత్రమ్ ।। 30 ।।

-2-4-31- అర్ధర్చాః పుంసి చ (562)

(350 పుంనపుంసకలిఙ్గసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.15।।)

(బహువచనస్యాద్యర్థకత్వాధికరణమ్)

(1588 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అర్ధర్చాదయః -

(భాష్యమ్) అర్ధర్చాదయ ఇతి వక్తవ్యమ్। అర్ధర్చః అర్ధర్చమ్। కార్షాపణం కార్షాపణః। గోమయం గోమయః। సరకం సరకః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్ ।।

(1589 సమాధానసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।

- బహువచననిర్దేశాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) బహువచననిర్దేశాదాద్యర్థో గమ్యతే।। అర్ధర్చాః ।। 31 ।।

-2-4-32- ఇదమోఽన్వాదేశేఽశనుదాత్తస్తృతీయాదౌ (563)

(అథ విధిప్రకరణమ్)

(351 ఆదేశవిధిసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.16।।)

(అన్వాదేశలక్షణాధికరణమ్)

(1590 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అన్వాదేశే సమానాధికరణగ్రహణమ్ (ద్రైవదత్తం భోజయేమం చేత్యప్రసఙ్గార్థమ్)-

(భాష్యమ్) అన్వాదేశే సమానాధికరణగ్రహణం కర్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్? దేవదత్తం భోజయ ఇమం చేత్యప్రసఙ్గార్థమ్ ప్ర్ ఇహ మా భూత్ - దేవదత్తం భోజయ ఇమం చ యజ్ఞదత్తం భోజయేతి।।

(1591 అన్వాదేశలక్షణవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అన్వాదేశశ్చ కథితానుకథితమాత్రమ్ -

(భాష్యమ్) అన్వాదేశశ్చ కథితానుకథితమాత్రం ద్రష్టవ్యమ్। తద్ ద్వేష్యం విజానీయాద్- ఇదమా కథితమిదమైవ యదానుకథ్యేత ఇతి। తదాచార్యః సుహృద్భూత్వాన్వాచష్టే -- అన్వాదేశశ్చ కథితానుకథితమాత్రమితి।।

(ఆదేశశిత్కరణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థమశాదేశః క్రియతే, న తృతీయాదిషు ఇత్యేవోచ్యేత। తత్ర టాయామోసి చ ఏనేన భవితవ్యమ్। అన్యాః సర్వా హలాదయో విభక్తయః। తత్ర ఇద్రూపలోపే కృతే కేవలమిదమోనుదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి --

(1592 ప్రయోజనవార్తికమ్ ప్ర్ప్ 3 ప్ర్ప్)

- అశాదేశవచనం సాకచ్కార్థమ్ -

(భాష్యమ్) అశాదేశవచనం సాకచ్కార్థం క్రియతే। సాకచ్కస్యాయమాదేశో యథా స్యాత్ -- ఇమకాభ్యాం రాత్రిరధీతా అథో ఆభ్యామహరప్యధీతమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం శిత్కరణమ్?

(1593 సమాధానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- శిత్కరణం సర్వాదేశార్థమ్ -

(భాష్యమ్) శిత్కరణం క్రియతే సర్వాదేశార్థమ్। శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో యథా స్యాత్ -- ఇమకాభ్యాం ఛాత్రాభ్యాం రాత్రిరధీతా, అథో ఆభ్యామహరప్యధీతమితి। అక్రియమాణే హి శిత్కరణేఽలోన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత ।।

(1594 సమాధానబాధకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- న వాన్త్యవికారవచనానర్థక్యాత్ -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్? అన్త్యస్య వికారవచనానర్థక్యాత్। అకారస్యాకారవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వాన్తరేణాపి శకారం సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(1595 సమాధానసాధకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అర్థవత్త్వాదేశప్రతిషేధార్థమ్ (తస్మాచ్చిత్కరణమ్)-

(భాష్యమ్) అర్థవత్త్వకారస్యాకారవచనమ్ ।। కోర్థః ? ఆదేశప్రతిషేధార్థమ్। యేఽన్యే అకారస్యాదేశాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమ్। తద్యథా -- మో రాజి సమః క్వౌ ఇతి మకారస్య మకారవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా అనుస్వారాదయో బాధ్యన్తే। తస్మాచ్చిత్కరణమ్। తస్మాచ్చకారః కర్తవ్యః।।

(ఏకదేశిసమాధానబాధకభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోయమ్ -- అ అ అనేకాల్ శిత్సర్వస్య ఇతి సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

అథ వా విచిత్రాస్తద్ధితవృత్తయః। నాన్వాదేశేకజుత్పద్యతే।। ఇదమో ।। 32 ।।

-2-4-33- ఏతదస్త్రతసోస్త్రతసౌ చానుదాత్తౌ (564)

(352 ఆదేశసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ. 17)

(అనుదాత్తత్వకథనప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం త్రతసోరనుదాత్తత్వముచ్యతే?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉదాత్తౌ మా భూతామితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। లిత్స్వరే నిఘాతే ఏతదనుదాత్తత్వేన సిద్ధమ్।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ -- అనుదాత్తత్వం క్రియతామ్, లిత్స్వర ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాల్లిత్స్వరః।। నిత్యమనుదాత్తత్వమ్ -- కృతేపి లిత్స్వరే ప్రాప్నోతి, అకృతేపి। తత్ర నిత్యత్వాదనుదాత్తత్వే కృతే లితి పూర్వ ఉదాత్తభావీ నాస్తీతి కృత్వా యథాప్రాప్తః ప్రత్యయస్వరః ప్రసజ్యేత। తద్యథా -- గోష్పదప్రం వృష్టో దేవః ఊలోపే కృతే పూర్వ ఉదాత్తభావీ నాస్తీతి కృత్వా యథాప్రాప్తః ప్రత్యయస్వరో భవతి। తస్మాత్రతసోరనుదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్।। ఏతదః ।। 33 ।।

-2-4-34- ద్వితీయాటౌస్స్వేనః 565

(353 ఆదేశసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.18)

(ఇదమోపి స్థానిత్వాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్యాయమేనో విధీయతే। ఏతదః ప్రాప్నోతి। ఇదమోపి త్విష్యతే। తదిదమో గ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్?। ఇదమోఽన్వాదేశేశనుదాత్తస్తృతీయాదౌ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తదనువర్తతే, ఏతదస్త్రతసోస్త్రతసౌ చానుదాత్తావిదమశ్చ ఇతీదమోపి ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। సంబన్ధమనువర్తిష్యతే। ఇదమోఽన్వాదేశేశనుదాత్తస్తృతీయాదౌ। ఏతదస్త్రతసోస్త్రతసౌ చానుదాత్తౌ ఇదమోఽన్వాదేశేఽశనుదాత్తస్తృతీయాదావశూ భవతి। తతః ద్వితీయాటౌస్త్వేనః। ఇదమః ఏతదశ్చ। తృతీయాదౌ ఇతి నివృత్తమ్।।

అథ వా మణ్డూకగతయోఽధికారాః। తద్యథా -- మణ్డూకా ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛన్తి తద్వదధికారాః।।

(ఆక్షేపబాధకశేషభాష్యమ్)

అథ వా ఏకయోగః కరిష్యతే -- ఇదమోఽన్వాదేశేశనుదాత్తస్తృతీయాదావేతదస్త్రతసోస్త్రతసౌ చానుదాత్తౌ। తతః ద్వితీయాటౌస్స్వేనః ఇదమ ఏతదశ్చ। తృతీయాదావితి నివృత్తమ్ ।।

(ఆక్షేపబాధకశేషభాష్యమ్)

అథవోభయం నివృత్తం తదపేక్షిష్యామహే।।

(1596 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఏనదితి నపుంసకైకవచనే -

(భాష్యమ్) ఏనదితి నపుంసకైకవచనే వక్తవ్యమ్। ఇదం కుణ్డమానయ ప్రక్షాలయైనత్ పరివర్తయైనత్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేనత్రిక్రియతే ఏనో న వక్తవ్యః।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కా రూపసిద్ధిః -- అథో ఏనమ్, అథో ఏనే, అథో ఏనానీతి?।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

త్యదాద్యత్వేన సిద్ధమ్ ।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

యద్యేవమేనచ్ఛ్రితకో న సిధ్యతి। ఏనచ్ఛ్రితక ఇతి ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

యథాలక్షణమప్రయుక్తే।। ద్వితీయాటౌ ।। 34 ।।

-2-4-35- ఆర్ధధాతుకే (566)

(అథార్ధధాతుకాధికారప్రకరణమ్)

(354 అధికారసూత్రమ్ ।2।4।1 ఆ.19)

(సప్తమ్యా వైషయికత్వాధికరణమ్)

(1597 ఆక్షేపవార్తికప్రథమఖణ్డమ్ ।। 1 ।।)

- జగ్ధ్యాదిష్వార్ధధాతుకాశ్రయత్వాత్సతి తస్మిన్విధానమ్ -

(భాష్యమ్) జగ్ధయాదిష్వార్ధధాతుకాశ్రయత్వాత్సతి తస్మిన్నార్ధధాతుకే జగ్ధ్యాదిభిర్భవితవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమతో యత్సతి భవితవ్యమ్?

(1598 ఆక్షేపవార్తికద్వితీయఖణ్డమ్ ।। 2 ।।)

- తత్రోత్సర్గలక్షమప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) తత్రోత్సర్గలక్షణం కార్యం ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। భవ్యం ప్రవేయమ్ ఆఖ్యేయమ్। ణ్యత్యవస్థితేఽనిష్టే ప్రత్యయ ఆదేశః స్యాద్। ణ్యతః శ్రవణం ప్రసజ్యేత।।

(1599 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సామాన్యాశ్రయత్వాద్విశేషస్యానాశ్రయః -

(భాష్యమ్) సామాన్యే హ్యాశ్రీయమాణే విశేషో నాశ్రితో భవతి తత్రార్ధధాతుకసామాన్యే జగ్ధ్యాదిషు యో యతః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి స తతో భవిష్యతి।।

(1600 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సామాన్యాశ్రయత్వాద్విశేషస్యానాశ్రయ ఇతి చేదువర్ణాకారాన్తేభ్యో ణ్యద్విధిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) సామాన్యాశ్రయత్వాద్విశేషస్యానాశ్రయ ఇతి చేద్ ఉవర్ణాకారాన్తేభ్యో ణ్యత్ప్రాప్నోతి। లవ్యం పవ్యమితి ఆర్ధధాతుకసామాన్యే గుణే కృతే యి ప్రత్యయసామాన్యే చ వాన్తాదేశే హలన్తాద్ ఇతి ణ్యత్ప్రాప్నోతి। ఇహ చ దిత్స్యం ధిత్స్యమ్ ఆర్ధధాతుకసామాన్యే అకారలోపే కృతే హలన్తాద్ ఇతి ణ్యత్ప్రాప్నోతి।।

(1601 ఆక్షేపాన్తరవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- పౌర్వాపర్యాభావాచ్చ సామాన్యేనానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) పౌర్వాపర్యాభావాచ్చ సామాన్యేన జగ్ధ్యాదీనామనుపపత్తిః। న హి సామాన్యేన పౌర్వాపర్యమస్తి।।

(1602 న్యాసాన్తరేపసమాధానవార్తికమ్ ।। 6 ।।

- సిద్ధం తు సార్వధాతుకే ప్రతిషేధాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్? అవిశేషేణ జగ్ధ్యాదీనుక్త్వా సార్వధాతుకే న ఇతి ప్రతిషేధం వక్ష్యమి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

ననుచోక్తమ్ జగ్ధ్యాదిష్వార్ధధాతుకాశ్రయత్వాత్సతి తస్మిన్విధానమ్ ।। ఇతి।।

(సమాధానస్మారణభాష్యమ్)

పరిహృతమేతత్ సామాన్యాశ్రయత్వాద్విశేషస్యానాశ్రయ ఇతి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ సామాన్యాశ్రయత్వాద్విశేషస్యానాశ్రయ ఇతి చేదువర్ణాకారాన్తేభ్యో ణ్యద్విధిప్రసఙ్గ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। వక్ష్యతి తత్రాఙ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ -- అజన్తభూతపూర్వమాత్రాదపి యథా స్యాద్ ఇతి।।

(ద్వితీయాక్షేపపరిహారబాధకభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే -- పౌర్వాపర్యాభావాచ్చ సామాన్యేనానుపపత్తిః ఇతి।। అర్థసిద్ధిరేవైషా యత్సామాన్యేన పౌర్వాపర్యం నాస్తీతి। అసతి పౌర్వాపర్యే విషయసప్తమీ విజ్ఞాస్యతేఆర్ధధాతుకే విషయే ఇతి। తత్రార్ధధాతుకే విషయే జగ్ధ్యాదిషు కృతేషు యో యతః ప్రాప్నోతి స తతో భవిష్యతి।।

అథ వా ఆర్ధధాతుకాస్వితి వక్ష్యామి। కాసు ఆర్ధధాతుకాసు? ఉక్తిషు యుక్తిషు రూఢిషు ప్రతీతిషు శ్రుతిషు సంజ్ఞాసు।। ఆర్ధధాతుకే ।। 35 ।।

-2-4-36- అదో జగ్ధిర్ల్యప్తికితి (567)

(355 ఆదేశసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.20 సూ.)

(అన్తరఙ్గానపి నిధీన్ బహిరఙ్గో ల్యబ్ బాధత ఇతి పరిభాషాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ల్యగ్గ్రహణం కిమర్థమ్। న తి కితీత్యేవ సిద్ధమ్ ।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ల్యపి కృతే న ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

ఇదమిహ సంప్రధార్థమ్ -- ల్యప్ క్రియతామ్, ఆదేశః, కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాల్ల్యప్। అన్తరఙ్గ, ఆదేశః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యల్ల్యగ్గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- అన్తరఙ్గానపి విధీన్బహిరఙ్గో ల్యబ్ బాధతే ఇతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? ల్యబాదేశ ఉపదేశివద్వచనమనాదిష్టార్థం బహిరఙ్గలక్షణత్వాద్ ఇతి వక్ష్యతి, తన్న వక్తవ్యం భవతి।।

(సంవాదభాష్యమ్)

జగ్ధివిధిర్ల్యపి యత్తదకస్మా-

త్సిద్ధమదస్తి కితీతి విధానాత్॥

హిప్రభృతీంస్తు సదా బహిరఙ్గో

ల్యబ్బురతీతి కృతం తదు విద్ధి ॥1 ॥

(సంవాదభాష్యమ్)

ఏష ఏవార్థః --

జగ్ధౌ సిద్ధేఽన్తరఙ్గత్వాత్తి కితీతి ల్యబుచ్యతే॥

జ్ఞాపయత్యన్తరఙ్గాణాం ల్యపా భవతి బాధనమ్ ఇతి॥ అదోజగ్ధి ॥36 ॥

-2-4-37- లుఙ్సనోర్ఘస్లృ (568)

(356 ఆదేశసూత్రమ్ ।2।4।1 ఆ.21॥

(1603 శేషవార్తికమ్ ॥1 ॥)

॥ ।ఘస్లృభావేఽచ్యుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఘస్లృభావేఽచ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ప్రాత్తీతి ప్రఘసః॥ లుఙ్సనో ॥37 ॥

-2-4-42- హనో వధ లిఙి (573)

(357 ఆదేశసూత్రమ్ ॥2।4।1 ఆ.22)

(ఆదేశేఽదన్తత్వనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమయమదన్తః, ఆహోస్విద్వ్యఞ్జనాన్తః?

(భాష్యమ్) కిం చాతః?

(విశేషప్రదర్శకభాష్యమ్)

యది వ్యఞ్జనాన్తః వధౌ వ్యఞ్జనాన్త ఉక్తమ్ ।కిముక్తమ్? వధ్యాదేశే వృద్ధితత్వప్రతిషేధ ఇడ్వధిశ్చ ఇతి। అథాదన్తః। న దోషో భవతి॥

(సిద్ధాన్తిభాష్మయ్)

యథా న దోషస్తథాస్తు॥ హనో॥42॥

-2-4-43- లుఙి చ (574)

(358 ఆదేశసూత్రమ్ । 2।4।1 ఆ.23)

(ఆదేశేఽదన్తత్వనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమయమదన్తః, ఆహోస్విద్వ్యఞ్జనాన్తః?

(భాష్యమ్) కిం చాతః?

(విశేషప్రదర్శకభాష్యమ్)

యది వ్యఞ్జనాన్తః వధౌ వ్యఞ్జనాన్త ఉక్తమ్ । కిముక్తమ్? వధ్యాదేశే వృద్ధితత్వప్రతిషేధ ఇడ్విధిశ్చ ఇతి। అథాదన్తః। న దోషో భవతి।।

(సిద్ధాన్తిభాష్మయ్)

యథా న దోషస్తథాస్తు।। హనో।। 43।।

-2-4-45- ఇణో గా లుఙి (576)

(359 ఆదేశసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ. 24)

(1604 అతిదేశవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇణ్వదికః -

(భాష్యమ్) ఇణ్వదిక ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్ -- అధ్యగాత్। అధ్యగాతామ్। అధ్యగుః।। ఇణో గా ।। 45 ।।

-2-4-46- ణౌ గమిరబోధనే।

ఇణ్వదిక ఇత్యేవ। అధిగమయతి। అధిగమయతః। అధిగమయన్తి।। ణౌ గమి ।। 46 ।।

-2-4-47- సని చ

ఇణ్వదిక ఇత్యేవ। అధిజిగమిషతి। అధిజిగమిషతః। అధిజిగమిషన్తి।। సని చ ।। 47 ।।

-2-4-49- గాఙ్ ల్లిటి (580)

(362 ఆదేశసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.27)

(ఙిత్కరణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

జిత్కరణం కిమర్థమ్?

(1605 సిద్ధాన్తిసమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గాడ్యనుబన్ధకరణం విశేషణార్థమ్ -

(భాష్యమ్) గాజ్యనుబన్ధకరణం క్రియతే। విశేషణార్థమ్ ।। క్వ విశేషణార్థేనార్థః? గాఙ్కుటాదిభ్యోఽఞ్ణిన్ఙిద్ ఇతి। గాకుటాదిభ్యః ఇతి హ్యుచ్యమానే ఇణాదేశస్యాపి ప్రసజ్యేత।।

(1606 ఏకదేశిసమాధానాన్తరవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- జ్ఞాపకం వా సానుబన్ధకస్యాదేశవచన ఇత్కార్యాభావస్య -

(భాష్యమ్) అథ వైతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- సానుబన్ధకస్యాదేశ ఇత్కార్యం న భవతీతి।।

(భాష్యమ్) కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

(1607 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రయోజనం చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ -

(భాష్యమ్) (చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ప్రయోజనమ్ -- చఖ్యౌ ఖ్యాస్యతి) ఇతి ఙిత ఇత్యాత్మనేపదం నిత్యం న భవతి।।

(1608 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- లటః శతృశానచౌ -

(భాష్యమ్) (లటః శతృశానచౌ) ప్రయోజనమ్ పచమానో యజమాన ఇతి టిత ఇత్యేత్వం న భవతి।।

(1609 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- యువోరనాకౌ -

(భాష్యమ్) యువోరనాకౌ చ ప్రయోజనమ్। నన్దనః కారకః నన్దనా కారికేతి। ఉగిల్లక్షణౌ జీబ్నుమౌ న భవతః।।

(1610 దూషణవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- మేశ్చానను బన్ధకస్యామ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) మేశ్చాననుబన్ధకస్యామ్వక్తవ్యః। అచినవమ్। అసునవమ్। అకరవమ్।।

(వార్తికపూర్తిభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే -- మేరితి। తిప్సిమ్మిపామితి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్ -- వేద వేత్థ॥

(జ్ఞాపితప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అస్య జ్ఞాపకస్య సన్తి దోషాః॥

సన్తి ప్రయోజనాని॥

దోషాః సమాః భూయాంసో వా। తస్మాన్నార్థో జ్ఞాపకేన ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం యాని ప్రయోజనాని?

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతాని సన్తి। ఇహ తావత్ చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ ఇతి। ఞిత్కరణసామార్థ్యాద్విభాషాత్మనేపదం భవిధ్యతి॥

(ద్వితీయప్రయోజననిరాకరణమ్)

లటః శతృశానచౌ ఇతి। వక్ష్యత్యేతత్ -- ప్రకృతానామాత్మనేపదానాం టేరేత్వం భవతి ఇతి॥

(తృతీయప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

యువోరనాకౌ ఇతి। వక్ష్యత్యేతత్ -- సిద్ధం తు యువోరనునాసికత్వాద్ ఇతి గాజ్ ॥ 49 ॥

-2-4-54- చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ (585)

(ఆదేశనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమయం కశాదిః, ఆహోస్విత్ఖ్యాదిః॥

(1611 సమాధానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- చక్షిఙః కశాఞ్ఖ్యాఞౌ -

(భాష్యమ్) చక్షిఙః కశాఞ్ ఖ్యాఞ్ ఇతి కశాదిః ఖ్యాదిశ్చ॥

(1612 సిద్ధాన్తిసమాధానవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- ఖశాదిర్వా -

(భాష్యమ్) అథ వా ఖశాదిర్భవిష్యతి ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కేనేదానీం కశాదిర్భవతి?

(సమాధానభాష్యమ్)

ర్చత్వేన ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

(అథ) ఖ్యాదిః కథమ్ ।।

(1613 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అసిద్ధే శస్య యవచనం విభాషా -

(భాష్యమ్) అసిద్ధే శస్య విభాషా యత్వం వక్తవ్యమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం ప్రయోజనమ్?

(1614 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ప్రయోజనం సౌప్రఖ్యేవృఞ్వ్విధిః -

(భాష్యమ్) సౌప్రఖ్య ఇతి యోపధలక్షణో వృఞ్వ్విధిర్న భవతి।। సౌప్రఖ్యీయ ఇతి వృద్ధాచ్ఛ ఇతి ఛో భవతి।।

(1615 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- నిష్ఠానత్వమాఖ్యాతే -

(భాష్యమ్) ఆఖ్యాత ఇతి నిష్ఠానత్వం న భవతి।।

(1613 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- రువిధిః పుంఖ్యానే -

(భాష్యమ్) పుంఖ్యానమితి రువిఘిర్న భవతి।।

(1617 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ణత్వం పర్యాఖ్యానే -

(భాష్యమ్) పర్యాఖ్యానమితి ణత్వం న భవతి।।

(1618 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 8 ।।

- సస్థానత్వం నమః ఖ్యాత్రే -

(భాష్యమ్) నమః ఖ్యాత్ర ఇతి సస్థానత్వం న భవతి ।।

(1619 ఆదేశప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 9 ।।

- వర్జనే ప్రతిషేధః ।।

(భాష్యమ్) వర్జనే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అవసంచక్ష్యాః । పరిసంచక్ష్యాః ।।

(1620 ఆదేశప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- అసనయోశ్చ -

(భాష్యమ్) అసనయోశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । నృచక్షా రక్షః । విచక్షణ ఇతి ।।

(1621 వార్తకమ్ ।। 11 ।।)

- బహులం తణి -

(భాష్యమ్) బహులం తణీతి వక్తవ్యమ్ ।। కిమిదం తణీతి? సంజ్ఞాఛన్దసోర్గ్రహణమ్ ।।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

(1622 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 12 ।।)

- అన్నవధకగాత్రవిచక్షణాజిరాద్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) అన్న -- అన్నమ్ ।। వధక -- వధకమ్ ।। గాత్ర -- గాత్రం పశ్య ।। విచక్షణ -- విచక్షణః ।। అజిర అజిరే తిష్ఠతి । చక్షి ।। 54 ।।

-2-4-56- అజేర్వ్యఘఞపోః (587)

(364 ఆదేశసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.29)

(క్యపి ప్రతిషేధాధికరణమ్)

(1623 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఘఞపోః ప్రతిషేధే క్యప ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఘఞపోః ప్రతిషేధే క్యప ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ -- సమజనం సమజ్యేతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। అపీత్యేవ భవిష్యతి।। కథమ్? అపీతి నేదం ప్రత్యయగ్రహణమ్।। కిం తర్హి? ప్రత్యాహారగ్రహణమ్।। క్వ సన్నివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? అపో అకారాత్ప్రభృత్యా క్యపః పకారాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది ప్రత్యాహారగ్రహణమ్, సంవీతిర్న సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నార్థ ఉపసంఖ్యానేన నాపి ఘఞపోః ప్రతిషేధేన। ఇదమస్తి చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ వా లిటి ఇతి। తతో వక్ష్యామి అజేర్వీ అజేర్వీభావో భవతి వా। వ్యవస్థితవిభాషా వా ఇతి। తేనేహ చ భవిష్యతి -- ప్రవేతా, ప్రవేతుమ్, ప్రవీతోరథః, సవీతిః। ఇహ చ న భవిష్యతి -- సమాజః సమజః, ఉదాజః ఉదజః, సమజనమ్ ఉదజనం సమజ్యేతి। తత్రాయమప్యర్థః -- ఇదమపి సిద్ధం భవతి ప్రాజితేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కించ భో ఇష్యత ఏతద్రూపమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

బాఢమిష్యతే। ఏవం హి కశ్చిద్వైయాకరణ ఆహ -- కోస్య రథస్య ప్రవేతేతి।।

సూత ఆహ -- అహమాయుష్మన్నస్య రథస్య ప్రాజితేతి।।

వైయాకరణ ఆహ -- అపశబ్ద ఇతి।।

సూత ఆహ -- ప్రాప్తిజ్ఞో దేవానాంప్రియః, న త్విష్టిజ్ఞః ఇష్యత ఏతద్రూపమితి।।

వైయాకరణ ఆహ -- అహో ను ఖల్వనేన దురుతేన బాధ్యామహ ఇతి।।

సూత ఆహ -- న ఖలు వేఞః సూతః, సువతేరేవ సూతః। యది సువతేః కుత్సా ప్రయోక్తవ్యా, దుఃసూతేనేతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం వక్తవ్యమ్ వా యౌ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వక్తవ్యం చ।। కిం ప్రయోజనమ్? నేయం విభాషా। కిం తర్హి? ఆదేశో విధీయతే -- వా ఇత్యయమాదేశో భవత్యజేర్వ్యై పరతః। వాయురితి।। అజేర్వ్యై।। 56 ।।

-2-4-58- ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుగణిఞోః (589)

(అథ లుక్ప్రకరణమ్)

(365 లుగ్విధాయకసూత్రమ్ ।। 2।4।1 ఆ.30)

(1624 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అణిఞోర్లుకి తద్రాజాద్యువప్రత్యయస్యోపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అణిఞోర్లుకి తద్రాజాద్యువప్రత్యయస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। బౌధిః పితా బౌధిః పుత్రః। ఔదుమ్బరిః పితా ఔదుమ్బరిః పుత్రః।।

(న్యాసాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ --

(1625 వార్తికన్యాసాన్తరమ్ ।। 2 ।।)

- అణిఞోర్లుకి క్షత్రియగోత్రమాత్రాద్యువప్రత్యయస్యోపసంఖ్యానమ్ -

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అణిఞోర్లుకి క్షత్రియగోత్రమాత్రాద్యువప్రత్యయస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమితి। జాబాలిః పితా జాబాలిః పుత్రః।।

(న్యాసాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ --

(1626 అపరమతేనవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అబ్రాహ్మణగోత్రమాత్రాద్యువప్రత్యయస్యోపసంఖ్యానమ్ -

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అబ్రాహ్మణగోత్రమాత్రాద్యువప్రత్యయస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమితి। కింప్రయోజనమ్? ఇదమపి సిద్ధం భవతి -- భాణ్డిజఙ్ఘిః పితా భాణ్డిజఙ్ఘిః పుత్రః। కార్ణఖరకిః పితా కార్ణఖరకిః పుత్రః।।

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చచుర్థేపాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।।

-2-4-62- తద్రాజస్య బహుషు తేనైవా్స్త్రియామ్ (593)

(366 లుక్సూత్రమ్ ।। 2 ।4 ।2 ఆ.1 సూ.)

(ప్రత్యయపక్షదూషణాధికరణమ్)

(1627 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తద్రాజాదీనాం లుకి సమాసబహుత్వే ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) తద్రాజాదీనాం లుకి సమాసబహుత్వే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రియ ఆఙ్గ ఏషాం త ఇమే ప్రియాఙ్గాః। ప్రియో వాఙ్గ ఏషాం త ఇమే ప్రియవాఙ్గా ఇతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే సమాసబహుత్వే ప్రతిషేధ ఇతి। యదా తేనేవ చేత్కృతం బహుత్వమ్ ఇత్యుచ్యతే। న చాత్ర తేనైవ కృతం బహుత్వమ్?

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

భవతి వై కించిద్ -- ఆచార్యాః క్రియమాణమపి చోదయన్తి -- తద్వా కర్తవ్యమ్ -- తేనైవ చేద్బహుత్వమితి। సమాసబహుత్వే వా ప్రతిషేధ ఇతి।।

(1628 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అబహుత్వే లుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) అబహుత్వే చ లుగ్వక్తవ్యః। అతిక్రాన్తః అఙ్గానత్యఙ్గ ఇతి। బహువచనే పరతో యస్తద్రాజ ఇత్యేవం చ కృత్వా చోద్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం పునరిదమ్, న బహువచన ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ?

(సమాధానభాష్యమ)

న సిధ్యతి। బహువచన ఇత్యుచ్యతే। న చాత్ర బహువచనం పశ్యామః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయలక్షణేన।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

న లుమతా తస్మిన్ ఇతి ప్రత్యయలక్షణస్య ప్రతిషేధః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న లుమతాఙ్గస్య ఇతి వక్ష్యామి ।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి దోషః స్యాత్ -- పఞ్చభిర్గార్గీభిః క్రీతః పటః పఞ్చగార్గ్యో దశగార్గ్యః ।।

(1629 దూషణవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ద్వన్ద్వేఽబహుషు లుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) ద్వన్ద్వే అబహుషు లుగ్వక్తవ్యః। గర్గవత్సవాజా ఇతి। ఇహ చ లుగ్వక్తవ్యః -- గర్గేభ్య ఆగతం గర్గరూప్యం గర్గమయమితి। ఇహ చాత్రయ ఇతి ఉదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యయార్థబహుత్వస్థాపనాధికరణమ్)

(1630 సమాధానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సిద్ధం తు ప్రత్యయార్థబహుత్వే లుగ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్? ప్రత్యయార్థబహుత్వే లుగ్వక్తవ్యః।।

(ప్రత్యయార్థపక్షే గౌరవభాష్యమ్)

యది ప్రత్యయార్థబహుత్వే లుగుచ్యతే, తేనాపి, అస్త్రియామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత -- ఆఙ్గ్యః స్త్రియః వాఙ్గ్యః స్త్రియ ఇతి।। యస్య పునర్బహువచనే పరతో లుగుచ్యతే తస్య ఇర్కారేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి।

(ప్రత్యయపక్షేపి గౌరవభాష్యమ్)

యస్యాపి తు బహువచనే పరతో లుగుచ్యతే, తేనాపి అస్త్రియామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఆమ్బష్ఠ్యః స్త్రియః సౌవీర్యః స్త్రియ ఇత్యేవమర్థమ్।।

(బాధకభాష్యమ్)

అత్రాపి చాపా వ్యవధానమ్ ।।

(సాధకభాష్యమ్)

ఏకాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్।।

(బాధకభాష్యమ్)

ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ।।

(1631 అర్థపక్షే దూషణవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ద్వన్ద్వేఽబహుషు లుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) ద్వన్ద్వే అబహుషు లుగ్వక్తవ్యః। గర్గవత్సవాజా ఇతి।।

(1632 అర్థపక్షదూషణవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- గోత్రస్య బహుషు లోపినో బహువచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ ద్వ్యేకయోరలుక్ -

(భాష్యమ్) గోత్రస్య బహుషు లోపినో బహువచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ ద్వ్యేకయోరలుగ్వక్తవ్యః। బిదానామపత్యం మాణవకో బైదః। బైదౌ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదమ్। నాచీత్యేవాలుక్ సిద్ధః?

(సమాధానభాష్యమ్)

అచీత్యుచ్యతే। న చాత్రాజాదిం పశ్యామః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయలక్షణేన ।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్।।

(1633 వార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ఏకవచనద్వివచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ బహుషు లోపో యూని -

(భాష్యమ్) ఏకవచనద్వివచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ బహుషు లోపో యూని వక్తవ్యః। బైదస్యాపత్యం బహవో మాణవకా బిదాః। బైదయోర్వా బిదాః। అఞ్ యో బహుషు యఞ్యో బహుష్విత్యుచ్యమానో లుఙ్న ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

మా భూదేవమ్। అఞన్తం యద్బహుషు యఞన్తం యద్బహుష్విత్యేవం భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి దోషః స్యాత్ -- కాశ్యపప్రతికృతయః కాశ్యపా ఇతి।।

(ఆర్థబహుత్వపక్షే దూషణపరిహారభాష్యమ్)

తతోయమాహ -- యస్య ప్రత్యయార్థబహుత్వే లుక్। ద్వన్ద్వేఽబహుషు లుగ్వచనమిత్యస్య పరిహారః --

(1634 వార్త్తికమ్ ।। 8 ।।)

- న వా సర్వేషాం ద్వన్ద్వే బహ్వర్థత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? సర్వేషాం ద్వన్ద్వే బహ్వర్థత్వాత్। సర్వాణి ద్వన్ద్వే బహ్వర్థాని।। కథమ్? యుగపదధికరణవివక్షాయాం ద్వన్ద్వో భవతి।।

(బహువచనప్రత్యయపక్షే దూషణపరిహారభాష్యమ్)

తతోయమాహ -- యస్య బహువచనే పరతో లుక్, యది సర్వాణి ద్వన్ద్వే బహ్వర్థాని। అహమపీదమచోద్యం చోద్యే -- ద్వన్ద్వేఽబహుషు లుగ్వచనమితి।। మమాపి హ్యత్ర సర్వత్ర బహువచనం పరం భవతి।।

(బాధకభాష్యమ్)

లుకి కృతే న ప్రాప్నోతి।।

(పరిహారసాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయలక్షణేన భవిష్యతి।।

(పరిహారబాధకభాష్యమ్)

న లుమతా తస్మిన్ ఇతి ప్రత్యయలక్షమస్య ప్రతిషేధః।।

(పరిహారసాధకభాష్యమ్)

న లుమతాఙ్గస్య ఇతి వక్ష్యామి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ -- నైవం శక్యమ్। ఇహ హి దోషః స్యాత్ -- పఞ్చభిర్గార్గీభిః క్రీతః పటః పఞ్చగార్గ్యో దశగార్గ్య ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇష్టమేవైతత్సంగృహీతమ్ -- పఞ్చగర్గో దశగర్గ ఇత్యేవ భవితవ్యమ్।।

(దూషణాసంగతిభాష్యమ్)

తథేదమపరమచోద్యం చోద్యే -- గర్గరూప్యం గర్గమయమ్। అత్రాపి బహువచన ఇత్యేవ సిద్ధమ్।। కథమ్? సమర్థాత్తద్ధిత ఉత్పద్యతే। సార్మథ్యం చ సుబన్తేన।।

(పరిహారభాష్యమ్)

తతోయమాహ యస్య ప్రత్యయార్థబహుత్వే లుక్। యది సమర్థాత్తద్ధిత ఉత్పద్యతే। అహమపీదమచోద్యం చోద్యే -- గోత్రస్య బహుషు లోపినో బహువచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ ద్వ్యేకయోరలుగ్ ఇతి। కథమ్? యస్యాపి బహువచనే పరతో లుక్ తేనాప్యలుగ్వక్తవ్యః। తస్యాపి హ్యత్ర బహువచనం పరం భవతి।।

(అలుగ్వచనబాధకభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। అచీత్యేవాలుక్ సిద్ధః।।

(అలుగ్వచనసాధకభాష్యమ్)

అచీత్యుచ్యతే। న చాత్రాజాదిం పశ్యామః।।

(అలుగ్వచనబాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయలక్షణేన।।

(ప్రత్యయలక్షణనిషేధస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యది వా కాని చిద్వర్ణాశ్రయాణ్యపి ప్రత్యయలక్షణేన భవన్తి తథేదమపి భవిష్యతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వావిశేషేణాలుకముక్త్వా హలి న ఇతి వక్ష్యామి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవమవిశేషేణాలుకముక్త్వాహలి న ఇత్యుచ్యతే, బిదానామపత్యం బహవో మాణవకా బిదా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తు। పునరస్య యువబహుత్వే వర్తమానస్య లుగ్ భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

పునరలుక్కస్మాన్న భవతి?

(సమాధానభాష్యమ్)

సమర్థానాం ప్రథమస్య గోత్రప్రత్యయాన్తస్యాలుగుచ్యతే। న చైతత్సమర్థానాం ప్రథమం గోత్రప్రత్యయాన్తమ్। కిం తర్హి? ద్వితీయమర్థముపసంక్రాన్తమ్।। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। అత్రిభరద్వాజికా వసిష్ఠకశ్యపికా భృగ్వఙ్గిరసికా కుత్సకుశికికా ఇత్యేవమర్థమ్।।

(1635 సమాధానవార్తికమ్ 9)

- గర్గభార్గవికాగ్రహణం వా నియమార్థమ్ -

(భాష్యమ్) గర్గభార్గవికాగ్రహణం వా క్రియతే తన్నియమార్థం భవిష్యతి -- ఏతస్యైవ ద్వితీయమర్థముపసంక్రాన్తస్యాలుగ్భవతి నాన్యస్యేతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే -- ఏకవచనద్వివచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ బహుషు లోపో యూని వక్తవ్య ఇతి।। మా భూదేవమ్ -- అఞ్జ్యో బహుషు యఞ్జ్యో బహుష్వితి। అఞన్తం యద్బహుషు యఞన్తం యద్ బహుష్విత్యేవం భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ -- -నైవం శక్యమ్। ఇహ హి దోషః స్యాత్ -- కశ్యపప్రతికృతయః కాశ్యపాః -- ఇతి।।

(పరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। లౌకికస్య తత్ర గోత్రస్య గ్రహణమ్। న చైతల్లౌకికం గోత్రమ్।।

(దోషసామ్యభాష్యమ్)

యస్య బహువచనే పరతో లుక్। సమాసబహుత్వే తేన నేతి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। తేనైవ చేత్కృతం బహుత్వమితి వా వక్తవ్యమ్।। యస్య ప్రత్యయార్థబహుత్వే లుక్ తేనాస్త్రియామితి వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యస్య బహువచనే పరతో లుక్ తస్యాయమధికో దోషః। అత్రయ ఇతి ఉదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రాప్నోతి। తస్మాత్ప్రత్యయార్థబహుత్వే లుగిత్యేష పక్షో జ్యాయాన్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథేహ కథం భవితవ్యం గార్గ్యా చ వాత్స్యశ్చ వాజ్యశ్చేతి।।

(ఆక్షేపాశయభాష్యమ్)

యది తావదస్త్రీ విధినాశ్రీయతే అస్త్యత్రాస్త్రీతి కృత్వా భవితవ్యం లుకా। అథ స్త్రీ ప్రతిషేధేనాశ్రీయతే అస్త్యత్ర స్త్రీతి కృత్వా భవితవ్యం ప్రతిషేధేన।। కిం పునరర్థసత్తత్త్వమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

దేవా జ్ఞాతుమర్హన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యో లోప్యలోపినాం సమాసస్తత్ర కథం భవితవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉభయం హి దృశ్యతే -- శరద్వచ్ఛునకదర్భాద్ భృగువత్సాగ్రాయణేషు। నోదాత్తస్వరితోదయమగార్గ్యకాశ్యపగాలవానామ్ ఇతి।। తద్రాజస్య ।। 62 ।।

-2-4-64- యఞఞోశ్చ (595)

(367 లుక్సూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ.2)

(షష్ఠీతత్పురుషేద్వ్యేకయోర్వికల్పాధికరణమ్)

(1636 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యఞాదీనామేకద్వయోర్వా తత్పురుషే షష్ఠ్యా ఉపసంఖ్యానమ్ -

యఞాదీనామేకద్వయోర్వా తత్పురుషే షష్ఠ్యా ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। గార్గ్యస్య కులం గార్గ్యకులం గర్గకులం వా। గార్గ్యయోః కులం గార్గ్యకులం గర్గకులం వా। బైదస్య కులం బైదకులం బిదకులం వా। బైదయోః కులం బైదకులం బిదకులం వా।। యఞాదీనామితి కిమర్థమ్? ఆఙ్గస్య కులమ్ ఆఙ్గకులమ్। ఆఙ్గయోః కులమాఙ్గకులమ్।। ఏకద్వయోరితి కిమర్థమ్? గర్గాణాం కులం గర్గకులమ్।। తత్పురుష ఇతి కిమర్థమ్? గార్గ్యస్య సమీపముపగార్గ్యమ్।। షష్ఠ్యా ఇతి కిమర్థమ్? శోభనగార్గ్యః పరమగార్గ్యః।। యఞఞో ।। 64 ।।

-2-4-66- బహ్వచ ఇఞః ప్రాచ్యభరతేషు (597)

(368 లుక్సూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ.3)

(ప్రాచ్యభరతానాం సముచ్చయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమయం సముచ్చయః ప్రాక్షు చ భరతేషు చేతి। ఆహోస్విద్భరతవిశేషణం ప్రాగ్గ్రహణం ప్రాఞ్చో యే భరతా ఇతి।।

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిం చాతః?

(విశేషప్రదర్శనభాష్యమ్)

యది సముచ్చయః। భరతగ్రహణమనర్థకమ్। న హ్యన్యత్ర భరతాః సన్తి।।

అథ ప్రాగ్గ్రహణం భరతవిశేషణమ్। ప్రాగ్గ్రహణమనర్థకమ్। నహ్యప్రాఞ్చో భరతాః సన్తి।।

(ప్రథమపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సముచ్చయః।।

(దోషస్మరణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ -- భరతగ్రహణమనర్థకం నహ్యన్యత్ర భరతాః సన్తీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నానర్థకమ్। జ్ఞాపకార్థమ్।। కిం జ్ఞాప్యతే? ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- అన్యత్ర ప్రాగ్గ్రహణే భరతగ్రహణం న భవతి ఇతి।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? ఇఞః ప్రాచామ్ భరతగ్రహణం న భవతి। ఔద్దాలకిః పితా। ఔద్దాలకాయనః పుత్ర ఇతి।। బహ్వచః ।। 66 ।।

-2-4-67- న గోపవనాదిభ్యః (598)

(369 లుక్ప్రతిషేధసూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ. 4 సూ.)

(1637 వార్తికమ్ ।। 1)

- గోపవనాదిప్రతిషేధః ప్రాగ్హరితాదిభ్యః -

గోపవనాదిప్రతిషేధః ప్రాగ్హరితాదిభ్యో ద్రష్టవ్యః। హారితః హారితౌ। బహుషు -- హరితాః।। న గోపవ ।। 67 ।।

-2-4-69- ఉపకాదిభ్యోన్యతరస్యామద్వన్ద్వే (600)

(370 వికల్పసూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ. 5)

(అద్వన్ద్వగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమద్వన్ద్వ ఇత్యుచ్యతే?

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్వన్ద్వే మా భూదితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఇష్యతే ద్వన్ద్వే భ్రాష్టకకపిష్ఠలాః। భ్రాష్టకికాపిష్ఠలయ ఇతి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి --

(1638 సమాధానవార్తికమ్ ॥1 ॥)

- అద్వన్ద్వ ఇతి ద్వన్ద్వాధికారనివృత్త్యర్థమ్ -

అద్వన్ద్వ ఇత్యుచ్యతే ద్వన్ద్వాధికారనివృత్త్యర్థమ్। ద్వన్ద్వాధికారో నిర్వత్యతే తస్మిన్నివృత్తే అవిశేషేణ ద్వన్ద్వే చాద్వన్ద్వే చ భవిష్యతి॥ ఉపకాదిభ్యో ॥69 ॥

-2-4-70- ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోరగస్తికుణ్డినచ్ (601)

(371 ప్రకృత్యోరాదేశసూత్రమ్ ॥2।4।2 ఆ.6సూ.)

(ప్రకృత్యాదేశత్వనిర్ణయాధికరణమ్)

(1639 వార్తికమ్ ॥1 ॥)

- ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోః ప్రకృతినిపాతనమ్ -

(భాష్యమ్) ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోః ప్రకృతినిపాతనం కర్తవ్యమ్। అగస్తి -- కుణ్డినజిత్యేతౌ ప్రకృత్యాదేశౌ భవత ఇతి వక్తవ్యమ్॥

కిం ప్రయోజనమ్?

(1640 వార్తికద్వితీయఖణ్డమ్ ॥2॥)

- లుక్ప్రతిషేధే వృద్ధ్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) లుక్ప్రతిషేధే వృద్ధిర్యథా స్యాత్॥

(1641 వార్తికతృతీయఖణ్డమ్ ॥3 ॥)

- ప్రత్యయాన్తనిపాతనే హి వృద్ధ్యభావః -

(భాష్యమ్) ప్రత్యయాన్తనిపాతనే హి సతి వృద్ధ్యభావః స్యాత్। ఆగస్తీయాః కౌణ్డినా ఇతి॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది ప్రకృతినిపాతనం క్రియతే। కేనేదానీం ప్రత్యయస్య లోపో భవిష్యతి?

(1642 వార్తికమ్ ॥4 ॥)

- అధికారాత్ప్రత్యయలోపః -

(భాష్యమ్) అధికారాత్ర్పత్యయలోపో భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి ప్రకృతినిపాతనం కర్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్।।

(1643 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

(- యోగవిభాగాత్ సిద్ధమ్ -)

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కరిష్యతే -- (ఠఠఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోః) ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోర్బహుషు లుగ్భవతి। తతః(ఠఠఅగస్తి కుణ్డినచ్) అగస్తికుణ్డినజిత్యేతౌ చ ప్రకృత్యాదేశౌ భవిష్యతః ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోరితి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి ప్రత్యయాన్తయోరేవ ప్రాప్నోతి। ప్రత్యయాన్తాద్ధి భవాన్ షష్ఠీముచ్చారయతి -- ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోః ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। యథాపరిభాషితం ప్రత్యయస్య లుక్శ్లులుపో భవన్తీతి ప్రత్యయస్యైవ భవిష్యతి। అవశిష్టస్యాదేశో భవిష్యతః ।। ఆగస్త్య ।। 70 ।।

-2-4-74- యఙోచి చ।

ఊతోచి।

ఊతః అచీతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ -- సనీస్రసో దనీధ్వస ఇతి।।

అథ ఊత ఇత్యుచ్యతే। ఇహ కస్మాన్న భవతి -- యోయూయః। రోరూయః?

విహితవిశేషణమూకారగ్రహణమ్। ఊకారాన్తాద్యో విహిత ఇతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్। ఇష్టమేవైతత్సంగృహీతమ్ -- సనీస్రంసో దనీధ్వంస ఇత్యేవ భవితవ్యమ్ ।। యఙో ।। 74 ।।

-2-4-77- గాతిస్థాఘుపాభూభ్యః సిచః పరస్మైపదేషు (608)

(373 సిజ్లుక్సూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ.8)

(ధాతువిశేషనిర్ణయాధికరణమ్)

(1645 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గాపోర్గ్రహణే ఇణ్పిబత్యోర్గ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) గాపోర్గ్రహణే ఇణ్పిబత్యోర్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇణో యో గాశబ్దః పిబతేర్యః పాశబ్ద ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత -- అగాసీన్నటః, అపాసీద్ధనమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఇఙ్గ్రహణే తావద్వార్త్తమ్ -- నిర్దేశాదేవ వ్యక్తం లుగ్వికరణస్య గ్రహణమ్ఇతి।।

పాగ్రహణే చాపి వార్తత్తమ్ -- ఉక్తమేత్తత్ -- సర్వత్రైవ పాగ్రహణే అలుగ్వికరణస్య గ్రహణమ్ ఇతి।। గాతిస్థా ।। 77 ।।

-2-4-79- తనాదిభ్యస్థథాసోః (610)

(374 సిజ్లుక్సూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ.9)

(తప్రత్యయనిర్ణయాధికరణమ్)

(1646 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తథాసోరాత్మనేపదవచనమ్ -

(భాష్యమ్) తథాసోరాత్మనేపదస్య గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఆత్మనేపదం యౌ తథాసావితి వక్తవ్యమ్।।

(1647 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఏకవచనగ్రహణం వా -

(భాష్యమ్) అథ వా ఏకవచనం యే తథాసీ ఇతి వక్తవ్యమ్।। తచ్చావశ్యమన్యతరత్కర్తవ్యమ్।।

(1648 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అవచనే హ్యనిష్టప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అనుచ్యమానే హ్యేతస్మిన్ననిష్టం ప్రసజ్యేత -- అతనిష్టం యూయమ్ అసనిష్ట యూయమితి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। యద్యపి తావదయం తశబ్దో దృష్టాపచారోస్త్యాత్మనేపదమ్, అస్తి చ పరస్మైపదమ్, అస్త్యేకవచనమ్, అస్తి బహువచనమ్ అయం తు ఖలు థాస్శబ్దోఽదృష్టాపచార ఆత్మనేపదమేకవచనం చ। తస్యాస్య కోన్యః సహాయో భవితుమర్హతి అన్యదత ఆత్మనేపదాదేకవచనాచ్చ। తద్యథా -- అస్య గోర్ద్వితీయేనార్థ ఇతి గౌరేవానీయతే నాశ్వో న గర్దభ ఇతి। తనాది ।। 79 ।।

-2-4-81- ఆమః (612)

(375 లుక్సూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ.10)

(లుఙ్లోటోర్లుక్సాధనాధికరణమ్)

(1649 శేషవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆమో లేర్లోపే లుఙ్లోటోరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఆమః లేర్లోపే లుఙ్లోటోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తాం వైజవాపయో విదామక్రన్। అస్య భవన్తో విదాంకుర్వన్తు।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। లిగ్రహణం నివర్తిష్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది నివర్తతే। ప్రత్యయమాత్రస్య లుక్ ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇష్యత ఏవ ప్రత్యయమాత్రస్య।। ఆతశ్చేష్యతే। ఏవం హ్యాహ కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటిఃర్ధ్య;తి। యది చ ప్రత్యయమాత్రస్య లుగ్ భవతి తత ఏతదుపపన్నం భవతి।।

(ఆమ్గ్రహణనిర్ణయాధికరణమ్)

(1650 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఆమన్తేభ్యో ఞలః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఆమన్తేభ్యో ఞలః ప్రతోషేధో వక్తవ్యః। శశామ తతామ। వృద్ధౌ కృతాయమ్ఆమఃఇతి లుక్ ప్రాప్నోతి।।

(1651 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆమన్తేభ్యోర్థవద్గ్రహణాణ్ణలోఽప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఆమన్తేభ్యోర్థవద్గ్రహణాణ్ణలః। అప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధోఽప్రతిషేధః।। లుక్ కస్మాన్న భవతి -- శశామ తతామేతి? అర్థవద్గ్రహణాత్। అర్థవత ఆమ్శబ్దస్య గ్రహణమ్। న చైషోర్థవాన్।।

(1652 సమాధానబాధకవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఆమన్తేభ్యోర్థవద్గ్రహణాణ్ణలోప్రతిషేధ ఇతి చేదమః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఆమన్తేభ్యోఽర్థవద్గ్రహణాణ్ణలోఽప్రతిషేధ ఇతి చేత్ అమధాతోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఆమ ।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఉక్తం వా।। కిముక్తమ్? సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి।।

(లుకఆదేశాపవాదత్వాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునర్లుగాదేసాపవాదః, ఆహోస్విత్-కృతేష్వాదేశేషు భవతి।।

(1653 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- లుగాదేశాపవాదః -

(భాష్యమ్) లుగ్ ఆదేశానామపవాదః।।

(1654 సమాధానబాధకవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- తిఙ్కృతాభావస్తు -

(భాష్యమ్) తిఙ్కృతస్య తు అభావః।। కస్య? పదత్వస్య।।

(1655 సమాధానసాధకవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- సుబన్తత్వాత్సిద్ధమ్ -)

(భాష్యమ్) సుబన్తం పదమ్ ఇతి పదసంజ్ఞా భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం స్వాద్యుత్పత్తిః?

(1656 సమాధానవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- లకారస్య కృత్త్వాత్ ప్రాతిపదికత్వం తదాశ్రయం ప్రత్యయవిధానమ్ -

(భాష్యమ్) లకారః కృత్, కృత్ప్రాతిపదికమ్ ఇతి ప్రాతిపదికసంజ్ఞా, తదాశ్రయం ప్రత్యయవిధానమ్, ప్రాతిపదికాశ్రయత్వాత్స్వాద్యుత్పత్తిర్భవిష్యతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

(యద్యేవం) సుపః శ్రవణం ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

అవ్యయాదితి లుగ్ భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమవ్యయత్వమ్? ।।

(1657 సమాధానవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- అవ్యయత్వం మకారాన్తత్వాత్ ।। 8 ।।

(భాష్యమ్) కృదన్తం మాన్తమవ్యయసంజ్ఞం భవతీతి అవ్యయసంజ్ఞా భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స్వరః కథమ్ -- యత్ప్రకారయాంచకార?

(1658 సమాధానవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- స్వరః కృదన్తప్రకృతిస్వరత్వాత్ -

(భాష్యమ్) కృదన్తముత్తరపదం ప్రకృతిస్వరం భవతీత్యేష స్వరో భవిష్యతి।।

(1659 ఫలాన్తరవార్తికమ్ ।। 11 ।।)

- తథా చ నిఘాతానిఘాతసిద్ధిః -

(భాష్యమ్) తథా చ నిఘాతానిఘాతసిద్ధిర్భవతి। చక్షుష్కామం యాజయాంచకార తిఙ్ఙతిఙ ఇతి తస్య చానిఘాతః। తస్మాచ్చ నిఘాతః సిద్ధో భవతి।।

(1660 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 12 ।।)

- నఞ్తా తు సమాసప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) నఞ్తా తు సమాసః ప్రాప్నోతి -- నకారయామ్ నహారయామ్। నఞ్ సుబన్తేన సహ సమస్యత ఇతి సమాసః ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉక్తం వా ।। కిముక్తమ్? అసార్మథ్యాదితి। నాత్ర నఞ్ ఆమన్తేన సార్మథ్యమ్।। కేన తర్హి? లిడన్తేన న చకార కారయామ్ న జహార హారయామితి ।। ఆమః ।। 81 ।।

[M.2.572]

-2-4-82- అవ్యయాదాప్సుపః (613)

(376 లుక్సూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ.11)

(ఆబ్గ్రహణస్యాదృష్టార్థత్వాధికరణమ్)

(1661 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అవ్యయాదాపో లుగ్వచనానర్థక్యం లిఙ్గాభావాత్ -

(భాష్యమ్) అవ్యయాదాపః లుగ్వచనమనర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్? లిఙ్గాభావాత్। అలిఙ్గమవ్యయమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమిదం భవాన్ సుపో లుకం మృష్యతి, ఆపో లుకం న మృష్యతి। యథైవ హ్యలిఙ్గమవ్యయమ్, ఏవమసంఖ్యమపి?

(సమాధానభాష్యమ్)

సత్యమేవమేతత్। ప్రత్యయలక్షణమాచార్యః ప్రార్థయమానః సుపో లుకం మృష్యతి। ఆపః పునరస్య లుకి సతి న కించిదపి ప్రయోజనమస్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఉచ్యమానేప్యేతస్మిన్ స్వాద్యుత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్? ఏకత్వాదీనామభావాత్। ఏకత్వాదిష్వర్థేషు స్వాదయో విధీయన్తే। న చైషామేకత్వాదయః సన్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అవిశేషేణోత్పద్యన్తే। ఉత్పన్నానాం నియమః క్రియతే।।

అథ వా ప్రకృతానర్థానపేక్ష్య నియమః క్రియతే।। కే చ ప్రకృతాః? ఏకత్వాదయః। ఏకస్మిన్నేవైకవచనం న ద్వయోర్న బహుషు। ద్వయోరేవ ద్వివచనం నైకస్మిన్న బహుషు। బహుష్వేవ బహువచనం నైకస్మిన్న ద్వయోరితి।।

అథ వా ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి -- ఉత్పద్యన్తేఽవ్యయేభ్యః స్వాదయ ఇతి। యదయమ్ అవ్యయాదాప్సుప ఇతి లుకం శాస్తి।। అవ్యయాదా ।। 82 ।।

-2-4-83- నావ్యయీభావాదతోఽమ్త్వపఞ్చమ్యాః (614)

(377 లుక్ప్రతిషేధామ్విధిసూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆదృ 12)

(యోగవిభాగార్థసాధనాధికరణమ్)

(1662 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నావ్యయీభావాదత ఇతి యోగవ్యవసానమ్ -

(భాష్యమ్) నావ్యయీభావాదతః ఇతి యోగో వ్యవసేయః। నావ్యయీభావాదకారాన్తాత్సుపో లుగ్ భవతి। తతః -- అమ్ త్వపఞ్చమ్యాః ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థో యోగవిభాగః?

(1663 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పఞ్చమ్యా అమ్ప్రతిషేధార్థః -

(భాష్యమ్) పఞ్చమ్యా అమః ప్రతిషేధో యథా స్యాత్।।

[M.2.573]

(1664 వార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఏకయోగే హ్యుభయోః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఏకయోగే హ్యుభయోః ప్రతిషేధః స్యాత్। అమః అలుకశ్చ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి యోగవిభాగః కర్త్తవ్యః?

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్త్తవ్యః।।

(1665 వార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- తుర్నియామకః -

(భాష్యమ్) తుః క్రియతే। స నియామకో భవిష్యతి -- అమేవాపఞ్చమ్యా ఇతి।।

(అపాదానపఞ్చమీనిర్ణయాధికరణమ్)

(1666 శేషపూరకవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అమి పఞ్చమీప్రతిషేధేఽపాదానగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) అమి పఞ్చమీప్రతిషేధే అపాదానగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అపాదానపఞ్చమ్యా ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?

(1667 శేషపూర్త్తిప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- కర్మప్రవచనీయయుక్తేఽప్రతిషేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) కర్మప్రవచనీయయుక్తే మా భూద్ -- ఆపాటలిపుత్రం వృష్టో దేవః।।

(1668 శేషపూర్త్తివైర్యర్థ్యవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- న వోత్తరపదస్య కర్మప్రవచనీయయోగాత్ సమాసాత్ పఞ్చమ్యభావః -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్? ఉత్తరపదమత్ర కర్మప్రవచనీయయుక్తమ్। ఉత్తరపదస్య కర్మప్రవచనీయయోగాత్సమాసాత్పఞ్చమీ న భవిష్యతి। యదా చ సమాసః కర్మప్రవచనీయయుక్తః, భవతి తదా ప్రతిషేధః। తద్యథా -- ఆ ఉపకుమ్భాత్। ఆ ఉపమణికాత్ ఇతి।। నావ్యయీభావా ।। 83 ।।

-2-4-84- తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమ్ (615)

(378 అమ్వికల్పసూత్రమ్ ।। 2।4।2 ఆ. 13 ।।)

(1669 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సప్తమ్యా ఋద్ధినదీసమాససంఖ్యావయవేభ్యో నిత్యమ్ -

(భాష్యమ్) సప్తమ్యా ఋద్ధినదీసమాససంఖ్యావయవేభ్యో నిత్యమితి వక్తవ్యమ్। సుమద్రం సుమగధమ్। ఋద్ధి।। నదీసమాస -- ఉన్మత్తగఙ్గం లోహితగఙ్గమ్।। సంఖ్యావయవ -- ఏకవింశతిభారద్వాజం త్రిపఞ్చాశద్గౌతమమ్।। తృతీయాసప్త ।। 84 ।।

-2-4-85- లుటః ప్రథమస్య డారౌరసః (626)

(379 ఆదేశసూత్రమ్ ।। 2। 4। 2 ఆ.14 సూ.)

(డారౌరసాం టేరేత్వనివారణాధికరణమ్)

(1670 పూర్వవిప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- టితాం టేరేవిధేర్లుటో డారౌరసః పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) టితాం టేరేవిధేర్లుటో డారౌరసో భవన్తి పూర్వవిప్రతిషేధేన। టేరేత్వస్యావకాశః -- పచతే పచతే పచన్తే। డారౌరసామవకాశః -- శ్వః కర్తా శ్వః కర్తారౌ శ్వః కర్తారః ప్ర్ ఇహోభయం ప్రాప్నోతి -- శ్వః అధ్యేతా శ్వః అధ్యేతారౌ శ్వః అధ్యేతార ఇతి। డారౌ రసో భవన్తి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః।।

(1671 వార్తికమ్ ।। 2।।)

- ఆత్మనేపదానాం చేతి వచనాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) ఆత్మనేపదానాం చ డారౌరసో భవన్తీతి వక్తవ్యమ్।।

(1672 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- తచ్చ సమసంఖ్యార్థమ్ -

(భాష్యమ్) తచ్చావశ్యమాత్మనేపదగ్రహణం కర్తవ్యం సమసంఖ్యార్థం సంఖ్యాతానుదేశో యథా స్యాత్। అక్రియమాణే హ్యాత్మనేపదగ్రహణే

షట్ స్థానినస్త్రయ ఆదేశాః వైషమ్యాత్సంఖ్యాతానుదేశో న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రథమవార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

పూర్వవిప్రతిషేధార్థేన తావన్నార్థ ఆత్మనేపదగ్రహణేన। ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ -- డారౌరసః క్రియన్తామ్, ఏత్వమ్, ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాదేత్వమ్।। నిత్యా డారౌరసః కృతేప్యేత్వే ప్రాప్నువన్తి, అకృతేపి ప్రాప్నువన్తి।। టేరేత్వమపి నిత్యమ్ఉకృతేష్వపి డారౌరస్సు ప్రాప్నోతి, అకృతేష్వపి ప్రాప్నోతి।। అనిత్యమేత్వమ్ ఉ అన్యస్య కృతేషు డారౌరస్సు ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతేషు। శబ్దాన్తరస్య ప్రాప్నువ్విధిరనిత్యో భవతి।। డారౌరసోప్యనిత్యాః అన్యస్య కృతే ఏత్వే ప్రాప్నువన్తి, అన్యస్యాకృతే। శబ్దాన్తరస్య చ

ప్రాప్నువన్తో ఽనిత్యా భవన్తి। అభయోరనిత్యయోః పరత్వాదేత్వమ్। ఏత్వే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్ డారౌరసో భవిష్యన్తి।।

(ద్వితీయవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

సమసంఖ్యార్థేన చాపి నార్థ ఆత్మనేపదగ్రహణేన। స్థానేన్తరతమేన వ్యవస్థా భవిష్యతి। కుత ఆన్తర్యమ్? అర్థతః। ఏకార్థస్యైకార్థో ద్వ్యర్థస్య ద్వ్యర్థో బహ్వర్థస్య బహ్వర్థః।।

అథ వా ఆదేశా అపి షడేవ నిర్దిశ్యన్తే। కథమ్? ఏకశేషనిర్దేశోయమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథైతస్మిన్నేకశేషే సతి కిమయం కృతైకశేషాణాం ద్వన్ద్వః -- డా చ డా చ డా। రౌ చ రౌ చ రౌ। రశ్వ రశ్చ రః। డా చ రౌ చ రశ్చ డారౌరస ఇతి।। ఆహోస్విత్కృతద్వన్ద్వానామేకశేషః -- డా చ రౌ చ రశ్చ డారౌరసః। డారౌరసశ్చ డారౌరసశ్చ డారౌరస ఇతి।।

(భాష్యమ్) కిం చాతః।।

(ప్రథమపక్షదూషణభాష్యమ్)

యది కృతైకశేషాణాం ద్వన్ద్వః అనిష్టః సమసంఖ్యః ప్రాప్నోతి। ఏకవచనద్వివచనయోర్డా ప్రాప్నోతి బహువచనైకవచనయో రౌ ప్రాప్నోతి ద్వివచనబహువచనయో రస్ప్రాప్నోతి।।

అథ కృతద్వన్ద్వానామేకశేషః। న దోషో భవతి।।

(సిద్ధాన్తలక్షణమ్)

యథా న దోషస్తథాస్తు।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరత్ర జ్యాయః?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉభయం హి దృశ్యతే -- బహు శక్తికిటకం బహూని శక్తికిటకాని। బహు స్థాలీపిఠరం బహూని స్థాలీపిఠరాణి।।

(శ్లోకార్థోపసంహారభాష్యమ్)

డారౌరసః కృతే ఽరే యథా ద్విత్వం ప్రసారణే।।

సమసంఖ్యేన నార్థోస్తి సిద్ధం స్థానేర్థతోన్తరః।।

ఆన్తర్యతో వ్యవస్థా త్రయ ఏవేమే భవన్తు సర్వేషామ్।।

ఛేరేత్వం చ పరత్వాత్కృతేపి తస్మిన్నిమే సన్తు।।

(డాదేశేసర్వాదేశత్వాధికరణమ్)

(1673 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- డావికారస్య శిత్కరణం సర్వాదేశార్థమ్ -

(భాష్యమ్) డావికారః శిత్కర్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్? సర్వాదేశార్థమ్ శిత్సర్వస్య ఇతి సర్వాదేశో యథా స్యాత్। అక్రియమాణే హి శకారే అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తి ఇత్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత ।।

(1674 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- నిఘాతప్రసఙ్గస్తు -

(భాష్యమ్) నిఘాతస్తు ప్రాప్నోతి। శ్వః కర్తా। తాసేః పరం లసార్వధాతుకమనుదాత్తం భవతీత్యేష స్వరః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రథమవార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే -- డావికారస్య శిత్కరణం సర్వాదేశార్థమ్ ఇతి ।।

(1675 శిత్కరణప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 6 ।।

- సిద్ధమలోన్త్యవికారాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్? అలోన్త్యవికారాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్త్వయమలోన్త్యస్య। కా రూపసిద్ధిః -- కర్తా?

(1676 సమాధానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- డితి ఛేర్లోపాల్లోపః -

(భాష్యమ్) డితి ఛేర్లోపేన లోపో భవిష్యతి।।

(బాధకభాష్యమ్)

అభత్వాన్న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

డిత్కరణసార్మథ్యాద్భవిష్యతి।।

(1677 శిత్కరణప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- అనిత్త్వాద్వా -

(భాష్యమ్) అథ వా అనిత్త్వాదేతత్సిద్ధమ్।। కిమిదమనిత్త్వాదితి? అన్త్యస్యాయం స్థానే భవన్న ప్రత్యయః స్యాత్। అసత్యాం ప్రత్యయసంజ్ఞాయామిత్సంజ్ఞా న। అసత్యామిత్సంజ్ఞాయాం లోపో న। అసతి లోపేనేకాల్। యదానేకాల్ తదా సర్వాదేశః। యదా సర్వాదేశః తదా ప్రత్యయః। యదా ప్రత్యయస్తదేత్సంజ్ఞా। యదేత్సంజ్ఞా తదా లోపః।।

(1678 శిత్కరణప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- ప్రశ్లిష్టనిర్దేశాద్వా -

(భాష్యమ్) అథ వా ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్ -- డా ఆ డా। సః అనేకాల్శిత్సర్వస్య ఇతి సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యాననిరాకరణభాష్యమ్)

యదా తర్హ్యయమన్త్యస్య స్థానే భవతి తదా త్రిగ్రహణేన గ్రహణం న ప్రాప్నోతి।।

(1679 ప్రత్యాఖ్యానసాధకవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- త్రిగ్రహణమేకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ -

(భాష్యమ్)ఏకదేశవికృతమనన్యవద్భవతి ఇతి త్రిగ్రహణేన గ్రహణం భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స్వరః కథమ్?

(1680 వార్తికమ్।। 11 ।।)

- స్వరే విప్రతిషేధాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) (ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --) డారౌరసః క్రియన్తామనుదాత్తత్వమితి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాదనుదాత్తత్వమ్।। నిత్యా డారౌరసః కృతేఽప్యనుదాత్తత్వే ప్రాప్నువన్తి, అకృతేఽపి ప్రాప్నువన్తి।। అనుదాత్తత్వమపి నిత్యం కృతేష్వపి డారౌరస్సు ప్రాప్నోతి,

అకృతేష్వపి ప్రాప్నోతి।। అనిత్యమనుదాత్తత్వమ్। అన్యస్య కృతేషు డారౌరస్సు ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతేషు। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।। డారౌరసోఽప్యనిత్యాః। అన్యథాస్వరస్య కృతేఽనుదాత్తత్వే ప్రాప్నువన్తి। అన్యథాస్వరస్యాకృతే। స్వరభిన్నస్య చ ప్రాప్నువన్తోఽనిత్యా భవన్తి। ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాదనుదాత్తత్వమ్। అనుదాత్తత్వే కృతే పునఃప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్ డారౌరసః। టిలోపే ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ సిద్ధమ్।।

(బాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। కిం కారణమ్? అన్తరఙ్గత్వాద్ డారౌరసః। తత్రాన్తరఙ్గత్వాడ్డారౌరస్సు కృతేషు అనుదాత్తత్వం

క్రియతాం టిలోప ఇతి।। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాట్టిటలోపేన భవితవ్యమ్।।

(వార్తికతాత్పర్యాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి స్వరవిప్రతిషేధాత్ సిద్ధమ్ । న్యాయ్య ఏవాయం స్వరవిప్రతిషేధః। ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ -- అనుదాత్తత్వం క్రియతాముదాత్తనివృత్తిస్వర ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాదనుదాత్తత్వమ్। అనుదాత్తత్వే కృతే పునఃప్రసఙ్గవిజ్ఞానాదుదాత్తనివృత్తిస్వరో భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తదేతత్క్వ సిద్ధం భవతి యత్ పిద్వచనమ్। యదపిద్వచనం తత్ర న సిధ్యతి?

(సమాధానభాష్యమ్)

తత్రాపి సిద్ధమ్। కథమ్? ఇదమద్య లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వం ప్రతద్యయస్వరస్యాపవాదః। న చాపవాదవిషయే ఉత్సర్గోభినివిశతే పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః ప్రకల్ప్య వాపవాదవిషయం తత ఉత్సర్గోభినివిశతే। తన్న తావదత్ర కదాచిత్ప్రత్యయస్వరో భవతి అపవాదం లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వం ప్రతీక్షతే। తత్రానుదాత్తత్వం క్రియతాం లోప ఇతి। యద్యపి పరత్వాల్లోపః సోసావవిద్యమానోదాత్తత్వే అనుదాత్తే ఉదాత్తో లుప్యతే।।

ప్రత్యయస్వరాపవాదో లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వమ్।।

తేన తత్ర న ప్రసక్తః ప్రత్యయస్వరః కదాచిత్।।

ప్రత్యయస్వరశ్చ తాసేర్వృత్తిసంనియోగశిష్టః।

తేన చాప్యసావుదాత్తో లోప్స్యతే తథా న దోషః।।

లుటః ప్ర ।। 85 ।।

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే ద్వితీయ మాహ్నికమ్।। సమాప్తశ్చాయం పాదోఽధ్యాయశ్చ।।

.

తృతీయోఽధ్యాయః-ప్రథమపాదః

-3-1-1- ప్రత్యయః (617)

(380 అధికారసూత్రమ్।। 3 । 1। 1 ఆ. 1 సూత్రమ్)

(అధికారత్వస్థాపనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్।)

అధికారేణేయం ప్రత్యయసంజ్ఞా క్రియతే। సా ప్రకృత్యుపపదోపాధీనామపి ప్రాప్నోతి। తస్యాః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రకృతి గుప్తిజ్కితః। ఉపపద స్తమ్బకర్ణయోః। ఉపాధి హరతేర్దృతినాథయోః పశౌ। ఏతేషాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(తృతీయస్య ప్రత్యాక్షేపప్రశ్రభాష్యమ్)

కిం చ స్యాత్ యద్యేతేషామపి ప్రత్యయసంజ్ఞా స్యాత్?।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాభానభాష్యమ్)

పరత్వమాద్యుదాత్తత్వమఙ్గసంజ్ఞేత్యేతే విధయః ప్రసజ్యేరన్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(1।6।8।1 అధికారత్వే దూషణనిరాకరణవార్తికప్రథమఖణ్డమ్)

- ప్రత్యయాధికారే ప్రకృత్యుపపదోపాధీనామప్రతి షేధః-

(భాష్యమ్) అధికారేణాపి ప్రత్యయసంజ్ఞాయాం సత్యాం ప్రకృత్యుపపదోపాధీనామప్రతి షేధః। అనర్థకః ప్రతి షేధోఽప్రతి షేధః।।

ప్రత్యయసంజ్ఞా కస్మాన్న భవతి?।

(వార్తికద్వితీయఖణ్డమ్।। 1 ।।)

- నిమిత్తస్య నిమిత్తికార్యార్థత్వాదన్యత్రాపి-

(భాష్యమ్) నిమిత్తాని హి నిమిత్తికార్యార్థాని భవన్తి।

కిం పునర్నిమిత్తమ్। కో వా నిమిత్తీ?।।

ప్రకృత్యుపపదోపాధయో నిమిత్తమ్, ప్రత్యయో నిమిత్తీ।। అన్యత్రాపి చైష న్యాయో దృష్టః నావశ్యమిహైవ।

క్వాన్యత్ర?।।

లోకే। తద్యథా --- బహుష్వాసీనేషు కశ్చిత్కంచిత్పృచ్ఛతి --- కతరో దేవదత్తః, (కతమో యజ్ఞదత్త) ఇతి। స ఆహ --- యోశ్వే, యః పాఠే ఇతి। యోశ్వే యః పీఠ ఇత్యుక్తే నిమిత్తస్య నిమిత్తికార్యార్థత్వాదధ్యవస్యతి అయం దేవదత్తోఽయం యజ్ఞదత్త ఇతి। నేదానీమశ్వస్య పీఠస్య ధా దేవదత్త ఇతి సంజ్ఞా భవతి।।

కిం పునర్నిమిత్తమ్, కో వా నిమిత్తీ?।।

నిర్జ్ఞాతోఽర్థో నిమిత్తమ్। అనిర్జ్ఞాతోఽర్థో నిమిత్తీ। ఇహ చ ప్రత్యయోఽనిర్జ్ఞాతః, ప్రకృత్యుపపదోపాధయో నిర్జ్ఞాతాః।।

క్వ।

ధాతూపదేశే ప్రాతీపదికోపదేశే చ।। తే నిర్జ్ఞాతా నిమిత్త్వేనాశ్రీయన్తే।। (10)

(1।6।82 సమాధానాన్తరవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రధానే కార్యసంప్రత్యయాద్వా సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అథ వా ప్రధానే కార్యసంప్రత్యయో భవతి।।

కిం చ ప్రధానమ్?।

ప్రత్యయః। తద్యథా --- బహుషు యాత్సు కశ్చిత్కంచిత్ పృచ్ఛతి కో యాతీతి। స ఆహ --- రాజేతి। రాజేత్యుక్తే

ప్రధానే కార్యసంప్రత్యయాద్యః పృచ్ఛతి, యశ్చ కథయతి, ఉభయోః సంప్రత్యయో భవతి।।

కిం కృతం పునః ప్రాధాన్యమ్?।।

అర్థకృతమ్। యథా పునర్లోకేఽర్థకృతం ప్రాధాన్యమ్।।

శబ్దస్యేదానీం కిం కృతం ప్రాధాన్యమ్?। శబ్దస్యా పూర్వోపదేశః ప్రాధాన్యమ్। యస్యాపూర్వోపదేశః స ప్రధానమ్।। ప్రకృత్యుపపదోపాధయశ్చ నిర్దిష్టాః। క్వ ?। ధాతూపదేశే ప్రాతిపదికోపదేశే చ।।

(వికారాగమానాం ప్రత్యయసంజ్ఞాపాదనభాష్యమ్)

యద్యేవ నిమిత్తస్య నిమిత్తికార్యార్థత్వాత్ యద్వా తి। వికారాగమానాం తు ప్రాప్నోతి హనస్త చ త్రపుజతునోః షుకూ ఏతేషాం హ్యపూర్వోపదేశాత్ప్రాధాన్యమ్, నిమిత్తినశ్చైవైతే।।

(1683 వికారాగమానాం ప్రత్యయత్వాపత్తినిరాకరణవార్తికమ్।। 6 ।।)

- వికారాగమేషు చ పరవిజ్ఞానాత్ -

(భాష్యమ్) వికారాగమేషు చ పరవిజ్ఞానాత్ ప్రత్యయసంజ్ఞా న భవిష్యతి। ప్రత్యయః పరో భవతీత్యుచ్యతే। న చ వికారాగమాః పరే (సంభవన్తి)।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం సమానే అపూర్వోపదేశే ప్రత్యయః పరో, న వికారాగమాః పరే।।

- షష్ఠీనిర్దిష్టస్య చ తద్యుక్తత్వాత్-

(భష్యమ్ షష్ఠీనిర్దిష్ఠం వికారాగమయుక్తం భవతి। పఞ్చమీనిర్దిష్టాచ్చ ప్రత్యయో విధీయతే।।

(1685 బాధకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- ప్రత్యయవిధానానుపపత్తిస్తు-

(భాష్యమ్) ప్రత్యయవిధిస్తు నోపపద్యతే।। క్వ ?। యత్ర వికారాగమాః శిష్యన్తే హనస్త చ త్రపుజతునోః షుకూ ఇతి।।

(అనుపపత్తికారణప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి।

(అనుపపత్తికారణకథనభాష్యమ్)

వికారాగమయుక్తత్వాత్। అపఞ్చమీనిర్దిష్టత్వాచ్చ।।

(1685 పఞ్చమీకరణవార్తికమ్।। 6 ।।)

- తస్మాత్తత్ర పఞ్చమీనిర్దేశాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) తస్మాత్తత్ర పఞ్చమీనిర్దేశః కర్తవ్యః।।

(సూత్రవ్యత్యాసకరణప్రశ్నభాష్యమ్)

(స తర్హి పఞ్చమీనిర్దేశః కర్తవ్యః।।)

(యథాన్యాసస్థాపనభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః। ఇహ తావద్ హనస్త చ ఇతి ధాతోరితి వర్తతే। త్రపుజతునోః షుకూ ఇతి ప్రాతిపదికాదితి వర్తతే।।

(ఆపత్తిభాష్యమ్)

యద్యేవం హనస్త చ ధాతోః క్యప్ భవతీతి ధాతుమాత్రాత్ క్యప్ ప్రాప్నోతి।।

(ఆపత్తివారకభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- న ధాతు మాత్రాత్ క్యప్ భవతి ఇతి, యదయమ్ ఏతిస్తుశాస్వృదృజుషః క్యప్ ఇతి పరిగణనం కరోతి।।

అథ వా హన్తిరేవాత్ర ధాతు గ్రహణేనాభిసంభన్త్స్యతే హన్తేస్తో భవతి ధాతోః క్యప్ భవతీతి, కస్మాద్? హన్తేరితి।।

(1687 సమాధానాన్తరవార్తికమ్।। 7 ।।)

(భాష్యమ్) అథ వా అర్థాశ్రయః ప్రత్యయవిధిః, యః స్వమర్థే ప్రత్యాయయతి స ప్రత్యయః।।

కిం వక్తవ్యమేతత్?।

న హి।।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?।

ప్రత్యయ ఇతి మహతీ సంజ్ఞా క్రియతే। సంజ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్?। లఘ్వర్థే చహి సంజ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సంజ్ఞాయాః కరణ ఏతత్ప్రయోజనమ్ అన్వర్థసంజ్ఞా యథా విజ్ఞాయేన ప్రత్యాయయతీతి ప్రత్యయః।।

(అన్వర్థసంజ్ఞాఙ్గీకారదూషణభాష్యమ్)

యది ప్రత్యాయయతీతి ప్రత్యయః, అవికాదీనాం ప్రత్యయసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి। న హి తే కించిత్ప్రత్యాయయన్తి।।

(కర్మసాధనతాఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి --- ప్రత్యాయ్యత ఇతి ప్రత్యయః।।

(కర్మసాధనతాయాం దూషణభాష్యమ్)

ఏవమపి సన్నాదీనాం న ప్రాప్నోతి।।

(ఉభయసాధనాఙ్గీకారభాష్యమ్।)

ఏవం తర్హ్యుభయసాధనోయమ్ కర్తృసాధనః కర్మసాధనశ్చ।।

(అర్థప్రత్యాయనహేతుప్రశ్నభాష్యమ్)

ఏవమపి కుత ఏతత్ సమానే అపూర్వోపదేశే త్రాపుషం జాతుషమిత్యత్రాకారస్తమర్థే ప్రత్యాయయతి, న పునః షకార ఇతి।।

(అర్థప్రత్యాయనహేతుప్రతిపాదనభాష్యమ్)

అన్యత్రాప్యకారేణ తస్యార్థస్య ప్రత్యాయనాన్మన్యామహే --- అకారస్తమర్థే ప్రత్యాయయతి, న పునః షకార ఇతి।। క్వాన్యత్ర?। బిల్వాదిభ్యోఽణ్। బైల్వాః।। ప్రత్యయః।। 1 ।।

-3-1-2- పరశ్చ (319)

(681 అధికారసూత్రమ్।। 3.1.2 సూత్రమ్)

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరో యథా స్యాత్, పూర్వో మా భూదితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। యమిచ్ఛతి పూర్వమ్, ఆహ తం విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్ ఇతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

మధ్యే తర్హి మా భూదితి।

(సమాధానాన్తరబాధకభాష్యమ్)

మధ్యేపి యమిచ్ఛతి, ఆహ తమ్ --- అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ ప్రాక్ టే రితి।। య ఇదానీమతోన్యః ప్రత్యయః శేషః సోన్తరేణ వచనం పర ఏవ భవిష్యతీతి నార్థః పరవచనేన।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవమపి యేషామేవ ప్రత్యయానాం దేశో నియమ్యతే, త ఏవ నియతదేశాః స్యుః। య ఇదానీమనియతదేశః స కదాచిత్పరః కదాచిత్పూర్వః కదాచిన్మధ్యే స్యాత్। తద్యథా --- మాతుర్వత్సః కదాచిదగ్రతః కదాచిత్పృష్ఠతః, కదాచిత్పార్శ్వతో భవతి। పర ఏవ యథా స్యాదిత్యేవమర్థం పరవచనమ్।।

(1688 సూత్రప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పరవచనమనర్థకం పఞ్చమీనిర్దిష్టాద్ధి పరస్య (కార్యమ్)-

(భాష్యమ్) పరగ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్?। పఞ్చమీనిర్దిష్టాద్ధి పరస్య కార్యముచ్యతే। తద్యథా --- -ద్వ్యన్తరుపసర్గేభ్యోऽప ఇర్దితి।

(ప్రత్యాఖ్యానానుపపత్తిభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః। సతస్తత్ర పరస్య కార్యముచ్యతే।

ఇహేదానీం కస్య సతః పరస్య కార్యం భవితుమర్హతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానోపపాదకభాష్యమ్)

ఇహాపి సత ఏవ। కథమ్?। స్వాభావికం పరత్వమ్।

(అనుయోగభాష్యమ్)

అథ వాచనికే పరత్వే సతి పరగ్రహణేనార్థః కార్యమ్ --- యదసౌ పరతః స్యాత్।।

అథ వా --- యదస్య పరస్య సతః సంజ్ఞా స్యాత్।।

(సూత్రావశ్యకతాభాష్యమ్)

యత్ర తర్హి పఞ్చమీ నాస్తి తదర్థమయం యోగో వక్తవ్యః।।

క్వ (చ) పఞ్చమీ నాస్తి?।

యత్ర వికారాగమాః శిష్యన్తే।।

క్వ చ వికారాగమాః శిష్యన్తే?। హనస్త చ త్రపుజతునోః షుక్ ఇతి।।

(1689 సూత్రప్రత్యాఖ్యానసాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- వికారాగమేషు చోక్తమ్-

(భాష్యమ్) వికారాగమేషు చోక్తమ్।।

కిముక్తమ్?।

ప్రత్యయవిధానానుపపత్తిస్తు తస్మాత్తత్ర పఞ్చమీనిర్దేశాత్సిద్ధమ్।। ఇతి।।

- అత్యన్తాపరదృష్టానాం వా పరభూతలోపార్థమ్-

(భాష్యమ్) అత్యన్తాపరదృష్టానాం తర్హి పరభూతలోపార్థం పరగ్రహణం కర్తవ్యమ్। య ఏతేఽత్యన్తాపరదృష్టాః క్విబాదయో లుప్యన్తే తేషాం పరభూతానాం లోపో యథా స్యాత్। అపరభూతానాం మా భూదితి।।

కిం పునరత్యన్తాపరదృష్టానాం పరభూతలోపవచనే ప్రయోజనమ్?।

కితిణితీతి కార్యాణి యథా స్యురితి।।

(సూత్రావశ్యకతానిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- అత్యన్తాపరదృష్టాః పరభూతా ఏవ లుప్యన్తే ఇతి, యదయం తేషు కాదీననుబన్ధానాసజతి।।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?।

అనుబన్ధాసఙ్గ ఏతత్ప్రయోజనమ్ --- కితిణితీతి కార్యాణి యథా స్యురితి। యది చాత్యన్తాపరదృష్టాః పరభూతా లుప్యన్తే తతోనుబన్ధాసఙ్గనమర్థవద్ భవతి।।

(1691 సూత్రావశ్యకతావార్తికమ్।। 4 ।।)

- ప్రయోగనియమార్థం వా -

(భాష్యమ్) ప్రయోగనియమార్థం తర్హి పరగ్రహణం కర్తవ్యమ్। పరభూతానాం ప్రయోగో యథా స్యాత్। అపరభూతానాం మా భూదితి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

అస్తి పునః కించిదనిష్టం దృశ్యతే యదర్థో నియమః స్యాత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తీత్యాహ।।

(1692 అప్రత్యయప్రకృతిదర్శివార్తికమ్।। 5 ।।)

- ప్రకృతేరర్థాభిధానేఽప్రత్యయదర్శనాత్-

(భాష్యమ్) ప్రకృతిరర్థాభిధానే అప్రత్యయికా దృశ్యతే --- -క్వ స దేవదత్తః క్వ స యజ్ఞదత్తః బభ్రుః, మణ్డుః, లమక ఇతి। బాభ్రవ్యో మాణ్డవ్యో లామకాయన ఇతి ప్రయోక్తవ్యే బభ్రుర్మణ్డుర్లమక ఇతి ప్రయుజ్యతే।।

(1693 అప్రకృతికప్రత్యయదర్శివార్తికమ్।। 6 ।।)

- ద్వయసాదీనాం చ కేవలానాం ప్రయోగో దృశ్యతే --- కిమస్య ద్వయసమ్, కిమస్య మాత్రమ్, కాద్యతిథీతి।।

(ద్వయసాదీనాం ప్రాతిపదికత్వదర్శిభాష్యమ్)

ద్వయసాదయో వృత్తిజసదృశాః అవృత్తిజాః యథా బహుస్తథా।

(1694 సూత్రావశ్యకతాదర్శివార్తికమ్।। 7 ।।)

- వావచనే చానుత్పత్త్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) వావచనే చానుత్పత్త్యర్థం పరగ్రహణం కర్తవ్యమ్। వావచనే చానుత్పత్తిర్యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేపి వై తపరగ్రహణే కథమివ వావచనేనానుత్పత్తిర్లభ్యా?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

క్రియమాణే పరగ్రహణే వావచనే వా పర ఇత్యేతదభిసంబధ్యతే। అక్రియమాణే పరగ్రహణే వాచనేన కిమన్యచ్ఛక్యమభిసంబన్ధుమన్యదతః సంజ్ఞాయాః। న చ సంజ్ఞాయాః। న చ సంజ్ఞాయా భావాభావావిష్యేతే।।

(1698 ఉభయనియమాఙ్గీకారసిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 11 ।।

- సిద్ధం తూభయనియమాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। ఉభయనియమాత్। ఉభయనియమోయమ్ --- ప్రకృతిపర ఏవ ప్రత్యయః ప్రయోక్తవ్యః, ప్రత్యయపరైవ చ ప్రకృతిరితి।।

కిం వక్తవ్యమేతత్?।

పరగ్రహణసార్మథ్యాద్ అన్తరేణాపి పరగ్రహణం స్యాదేవాయం పరః। పర ఏవ స్యాదిత్యేవమర్థం పరగ్రహణమ్।। పరశ్చ।। 2 ।।

-3-1-3- ఆద్యుదాత్తశ్చ (619)

(382 అధికారసూత్రమ్।। 6।1।1 ఆ. 3 సూత్రమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?।

(సమాధానభాష్యమ్) ఆద్యుదాత్తో యథా స్యాత్। అన్తోదాత్తో మా భూదితి।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। యమిచ్ఛత్యన్తోదాత్తమ్, కరోతి తత్ర చకారమనుబన్ధమ్। ఆహ చ --- చితోన్తఉదాత్తః ఇతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

మధ్యోదాత్తస్తర్హి మా భూదితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

మధ్యోదాత్తమపి యమిచ్ఛతి, తత్ర రేఫమనుబన్ధం కరోతి। ఆహ చ --- ఉపోత్తమం రితి ఇతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

అనుదాత్తస్తర్హి మా భూదితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

అనుదాత్తమపి యమిచ్ఛతి, తత్ర పకారమనుబన్ధం కరోతి। ఆహ చ అనుదాత్తౌ సుప్పితౌ ఇతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

స్వరితస్తర్హి మా భూదితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

స్వరితమపి యమిచ్ఛతి, కరోతి తత్ర తకారమనుబన్ధమనుబన్ధమ్। ఆహ చ తిత్స్వరితమ్ ఇతి।।

(ప్రయోజననిరాకణోపసంహారభాష్యమ్)

ఏవమపి యేషామేవ ప్రత్యయానాం స్వరో నియమ్యతే త ఏవ నియతస్వరాః స్యుః య ఇదానీమనియతస్వరః స కదాచిదాద్యుదాత్తః కదాచిదన్తోదాత్తః కదాచిన్మధ్యోదాత్తః కదాచిదనుదాత్తః కదాచిత్స్వరితః స్యాత్। ఆద్యుదాత్త ఏవ యథా స్యాదిత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।।

(స్వరప్రకరణం వినాప్యత్ర ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేన స్వరవిధిప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేనాద్యుదాత్తత్వమనుదాత్తత్వం చోచ్యతే, న యత్రైవాన్యః స్వరః, తత్రైవాయ మప్యుచ్యేత --- ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్ --- ఠప్రత్యయస్య చ-- అదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తమ్ --- సుప్పితౌ చ ఇతి। తత్రాయమప్యర్థః --- ద్విరాద్యుదాత్తగ్రహణం ద్విశ్చానుదాత్తగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। ప్రకృతమనువర్తతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

- ఆద్యుదాత్తస్య ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగే ప్రయోజనం యస్య సంజ్ఞాకరణం తస్యాద్యుదాత్తార్థమ్-

(భాష్యమ్) ఆద్యుదాత్తస్య ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగకరణ ఏతత్ ప్రయోజనమ్ --- యస్య సంజ్ఞా క్రియతే తస్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్।।

(సమాధానవార్తికద్వితీయఖణ్డమ్।। 1 ।।)

- అసన్నియోగే హి యస్మాత్స విహితస్తదాదేరాద్యుదాత్తత్వం తదన్తస్య చానుదాత్తత్వమ్-

(భాష్యమ్) అక్రియమాణే హి ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగేనాద్యుదాత్తత్వే ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేస్తదన్తస్య గ్రహణం భవతిఃథ్వ;తి తదాదేరేవాద్యుదాత్తత్వం ప్రసజ్యేత, తదన్తస్య చానుదాత్తత్వమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేపి ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేనాద్యుదాత్తత్వే అనుదాత్తత్వే చ కస్మాదేవ తదాదేరాద్యుదాత్తత్వం న భవతి తదన్తస్య వానుదాత్తత్వమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉత్పన్న ప్రత్యయః ప్రత్యయాశ్రయాణాం కార్యాణాం నిమిత్తం భవతి నోత్పద్యమానః। తద్యథా --- -కృతో ఘటో ఘటాశ్రయాణాం కార్యాణాం నిమిత్తం భవతి, న క్రియమాణః।।

(1700 సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- న వా ప్రకృతేరాద్యుదాత్తవచనం జ్ఞాపకం తదాదేరగ్రహణస్య -

(భాష్యమ్) న వైష దోషః। కిం కారణమ్?। యదయం ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్ ఇతి ప్రకృతేరాద్యుదాత్తత్వం శాస్తి। తజ్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న తదాదేరాద్యుదాత్తత్వం భవతీతి।।

(ఆపత్తిభాష్యమ్)

తదన్తస్య తర్హ్యనుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి।।

(1701 ఆపత్తివారణవార్తికమ్।। 3 ।।

- ప్రకృతిస్వరవిధానసార్మథ్యాత్ ప్రత్యయస్వరాభావః-

(భాష్యమ్) యదయం ధాతోరన్తః ప్రాతిపదికస్య చాన్త ఇతి ప్రకృతేరన్తోదాత్తత్వం శాస్తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- -న తదన్తస్యానుదాత్తత్వం భవతీ తి।।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?।

యత్ర హ్యనుదాత్తః ప్రత్యయః ప్రకృతిస్వరస్తత్ర ప్రయోజయతి।

(1702 అత్రసూత్రప్రయోజనవార్తికమ్।। 4 ।।)

- ఆగమానుదాత్తార్థం వా -

(భాష్యమ్) ఆగమానుదాత్తార్థే తర్హి ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగేనాద్యుదాత్తత్వముచ్యతే। ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేనాద్యుదాత్తత్వే కృతే ఆగమా అనుదాత్తా యథా స్యురితి।।

(1703 ఆగమానుదాత్తత్వప్రయోజననిరాకరణవార్తికమ్।। 5 ।।

- న వాగమానుదాత్తవచనాత్-

(భాష్యమ్) న వా ఏతదపి ప్రయోజనమస్తి।। కిం కారణమ్?। ఆగమానుదాత్తవచనాత్। ఆగమా అనుదాత్తా భవన్తీతి వక్ష్యామి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కే పునరాగమా అనుదాత్తత్వం ప్రయోజయన్తి?।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

ఇట్ --- లవితా।

?B(ఇడాగమానుదాత్తత్వస్య ప్రయోజనత్వనిరాకరణభాష్యమ్)

ఇట్ తావన్న ప్రయోజయతి।।

(ఇడాగమే ప్రయోజనోపపాదకభాష్యమ్)

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ఇట్ క్రియతామాద్యుదాత్తత్వమితి।। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాదిట్।।

నిత్యమాద్యుదాత్తత్వమ్। కృతేపీటి ప్రాప్నోతి అకృతేపి ప్రాప్నోతి।।

ఇడపి నిత్యః। కృతేప్యాద్యుదాత్తత్వే ప్రాప్నోతి అకృతేపి।।

అనిత్య ఇట్। అన్యథా స్వరస్య కృతే ఆద్యుదాత్తత్వే ప్రాప్నోతి। అన్యథా స్వరస్యాకృతే ప్రాప్నోతి। స్వరభిన్నస్య ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।।

ఆద్యుదాత్తత్వమపి అనిత్యమ్। అన్యస్య కృతే ఇటి ప్రాప్నోతి। అన్యస్యాకృతే। శబ్దాన్తరస్య ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।। ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాదిడాగమః।।

(ఇడాగమే ప్రయోజననిరాకరణోపపాదనభాష్యమ్)

అన్తరఙ్గం తర్హి ఆద్యుదాత్తత్వమ్। కాऽన్తరఙ్గతా?। ఉత్పత్తిసన్నియోగేనాద్యుదాత్తత్వముచ్యతే। ఉత్పన్నే ప్రత్యయే ప్రకృతిప్రత్యయావాశ్రిత్యాఙ్గస్యేడాగమః।।

ఆద్యుదాత్తత్వమపి నాన్తరఙ్గమ్। యావతా ప్రత్యయ ఆశ్రితే ప్రకృతిరప్యాశ్రితా భవతి।।

అన్తరఙ్గమేవాద్యుదాత్తత్వమ్।। కథమ్?। ఇదానీమేవ హ్యుక్తం --- న ప్రత్యయస్వరవి ధౌ తదాదివిధిర్భవతీతి।।

(సీయుడాగమే ప్రయోజనభాష్యమ్)

సీయుట్ తర్హి ప్రయోజయతి।

(1704 సీయుడాగమే ప్రయోజనోపపాదనవార్తికమ్।। 6 ।।)

- అవచనే హి సీయుడాదేరాద్యుదాత్తత్వమ్-

(భాష్యమ్) అక్రియమాణే హి ఆగమానుదాత్తత్వే క్రియమాణేపి ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగేనాద్యుదాత్తత్వే సీయుడాదేర్లిజ ఆద్యుదాత్తత్వం ప్రసజ్యేత। లవిషీయ పవిషీయ।।

(వార్తికకరణానుయోగభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ --- ఆగమా అనుదాత్తా భవన్తీతి।।

(తద్వార్తికస్య జ్ఞాపకసిద్ధత్వకరణభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- -ఆగమా అనుదాత్తా భవన్తి ఇతి, యదయం యాసుట్ పరస్మైపదేషూదాత్తో ఙిచ్చేత్యాహ।।

(జ్ఞాపకత్వానుపపత్తిభాష్యమ్)

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। వక్ష్యత్యేతత్ యాసుటో ఙిద్వచనం పిదర్థముదాత్తవచనం చ ఇతి।

(జ్ఞాపకత్వమణ్డనభాష్యమ్)

శక్యమనేన వక్తుమ్ --- -యాసుట్ పరస్మైపదేషు భవతి, అపిచ్చ లిఙ్ భవతీతి। సోఽయమేవం లఘీయసా న్యాసేన సిద్ధే సతి యద్గరీయాంసం యత్నమారభతే తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- ఆగమా అవిద్యమానవద్భవన్తి ఇతి।

(1705 ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేనస్వరవిధిప్రయోజన వార్తికమ్।। 7 ।।)

- ఆద్యుదాత్తస్య వా లోపార్థమ్-

(భాష్యమ్) ఆద్యుదాత్తస్య తర్హి లోపార్థే ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగేనాద్యుదాత్తత్వముచ్యతే। ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేనాద్యుదాత్తత్వే కృతే లోపే ఉదాత్తనివృత్తిస్వరః సిద్ధో భవతి। స్రౌఘ్నీ। మాథురీ। అత్ర హి పరత్వాల్లోపః స్వరం బాధేత।।

(1706 ప్రయోజననిరాకరణవార్తికమ్।। 8 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్-

(భాష్యమ్) న వైతదపి ప్రయోజనమస్తి। కిం కారణమ్?। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్। బహిరఙ్గలక్షణో లోపః। అన్తరఙ్గః స్వరః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।। అవశ్యం చైషా పరిభాషా ఆశ్రయితవ్యా।

(17007 పరిభాషాభావే దూషణవార్తికమ్।। 9 ।।)

- అవచనే హి ఙ్నిత్కిత్స్వతిప్రసఙ్గః-

(వ్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అక్రియమాణాయాం హ్యస్యాం పరిభాషాయాం క్రియమాణేపి ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేనాద్యుదాత్తత్వే ఙ్నిత్కిత్సు అతిప్రసఙ్గః స్యాత్। ఔత్సీ కంసికీ ఆత్రేయీతి। అత్ర హి పరత్వాల్లోపో ఙ్నిన్నిత్కిత్స్వరాన్ బాధేత।।

(అన్తరఙ్గపరిభాషానఙ్గీకారేపి దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఙ్నిన్నిత్కిత్స్వరాః ప్రత్యయస్వరస్యాపవాదాః। న చాపవాదవిషయే ఉత్సర్గోభినివిశతే। పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః। ప్రకల్ప్య

చాపవాదవిషయం తత ఉత్సర్గోభినివిశతే। న తావదత్ర కదాచిత్ప్రత్యయస్వరో భవతి, అపవాదాన్ ఞ్నిత్కిత్స్వరాన్ ప్రతీక్షతే।।

కంసిక్యాం భూయాన్ పరిహారః --- -అన్యస్యాత్ర ఉదాత్తత్వమ్, అన్యస్య లోపః। ఆదేరుదాత్తత్వమ్ అన్త్యస్య లోపః।।

(పరిభాషాస్వీకారస్యావశ్యకత్వేన ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేనాద్యుదాత్తత్వస్వరవిధేరనావశ్యకత్వభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ఆత్రేయీ పరత్వాల్లోపః కిత్స్వరం బాధేత। తస్మాదేషా పరిభాషాశ్రయితవ్యా। ఏతస్యాం చ సత్యాం శక్యం ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగేనాద్యుదాత్తత్వమవక్తుమ్।

(1708 సంనియోగస్వరవిధౌ ప్రయోజనాన్తరవార్తికమ్।। 10 ।।)

- ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వాద్ ధాతోరన్తః-

(భాష్యమ్) ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వాద్ ధాతోరన్త ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన। ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వస్యావకాశః --- యత్రానుదాత్తా ప్రకృతిః --- సమత్వమ్ సిమత్వమ్। ధాతోరన్త ఇత్యేతస్యావకాశః --- యత్రానుదాత్తః ప్రత్యయః --- పచతి పఠతీతి। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- గోపాయతి ధూపాయతి। ధాతోరన్త ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।।

(1709 ప్రాసజ్గికం ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగేనస్వరాన్తరవిధి ప్రయోజనవార్తికమ్।। 11 ।।)

- పిత్స్వరాత్తిత్స్వరష్టాపి-

(భాష్యమ్) పిత్స్వరాత్తిత్స్వరష్టాపి భవతి విప్రతిషేధేన। పిత్స్వరస్యావకాశః --- పచతి పఠతి। తిత్స్వరస్యావకాశః --- కార్యం హార్యమ్। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- -కార్యా హార్యా। తిత్స్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(1710 ప్రత్యయసంజ్ఞాసంనియోగశిష్టస్వరవిధిప్రయోజన వార్తికమ్।। 12 ।।)

- చిత్స్వరశ్చాపి పిత్స్వరాత్-

(భాష్యమ్) పిత్స్వరాచ్చిత్స్వరశ్చాపి భవతి విప్రతిషేధేన। చిత్స్వరస్యావకాశః --- చలనః కమ్పనః। పిత్స్వరస్య --- స ఏవ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి ఆమ్బష్ఠ్యా సౌవీర్యా। చిత్స్వరో భవతి విప్రతిషేధేన।।

(1711 విప్రతిషేధరూపప్రయోజననిరాకరణవార్తికమ్।। 13 ।।)

- న వాద్యుదాత్తత్వస్య ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగాత్-

(భాష్యమ్) న వార్థో విప్రతిషేధేన ।। కిం కారణమ్?। ఆద్యుదాత్తత్వస్య ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగాత్। ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగేనాద్యుదాత్తత్వే కృతే సతి శిష్టత్వాద్ధాతుస్వరో భవిష్యతి।।

(విప్రతిషేధస్యాయుక్తత్వవర్ణనభాష్యమ్)

అయం చాప్యయుక్తో విప్రతిషేధః పిత్స్వరస్య తిత్స్వరస్య చ। కిం కారణమ్?।

(1712 విప్రతిషేధాయుక్తత్వహేతువార్తికమ్।। 14 ।।)

- టాపి స్వరితేనైకాదేశః-

(భాష్యమ్) టాప్యపి స్వరితేనైకాదేశో భవిష్యతి।। ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- స్వరితత్వం క్రియతామ్,ఏకాదేశ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాత్స్వరితత్వమ్।।

నిత్య ఏకాదేశః। కృతే స్వరితత్వే ప్రాప్నోతి అకృతేపి।।

స్వరితత్వమపి నిత్యమ్। కృతేప్యేకాదేశే ప్రాప్నోతి అకృతేపి।।

అనిత్యం స్వరితత్వమ్। అన్యస్య కృతే ఏకాదేశే ప్రాప్నోతి అన్యస్యాకృతే శబ్దాన్తరస్య ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।।

ఏకాదేశోప్యనిత్యః। అన్యథాస్వరస్య కృతే స్వరితత్వే ప్రాప్నోతి అన్యథాస్వరస్యాకృతే స్వరభిన్నస్య చ ప్రాప్నోతి అన్యథాస్వరస్యాకృతే స్వరభిన్నస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।। (ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాత్ స్వరితత్వమ్)।।

అన్తరఙ్గస్తర్హి ఏకాదేశః। కాన్తరఙ్గతా?। వర్ణావాశ్రిత్యైకాదేశః, పదస్య స్వరితత్వమ్।।

స్వరితత్వమప్యన్తరఙ్గమ్।। కథమ్?। వక్ష్యత్యేతత్ --- పదగ్రహణం పరిమాణార్థమ్ ఇతి। ఉభయోరన్తరఙ్గయోః పరత్వాత్ స్వరితత్వమ్। స్వరితత్వే కృతే ఆన్తర్యతః స్వరితానుదాత్తయోరేకాదేశః స్వరితో భవిష్యతి।।

(పిత్స్వరచిత్స్వరవిప్రతిషేధాయుక్తత్వభాష్యమ్)

అయం చాప్యయుక్తో విప్రతిషేధః పిత్స్వరస్య చిత్స్వరస్య చ।। కిం కారణమ్?।

(1713 హేతువార్తికమ్।। 14 ।।)

- చాపి చిత్కరణాత్-

(భాష్యమ్) చాపి చిత్కరణసార్మథ్యాదన్తోదాత్తత్వం భవిష్యతి।। ఆద్యుదాత్తశ్చ।। 6 ।।

-3-1-5- గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ (622)

(686 సన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.1 ఆ.4)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

గుప్తిజ్కితమానా అనుదాత్తేతః। గుపాదిష్వనుబన్ధకరణం కిమర్థమ్?।।

(1714 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

।। ।। గుపాదిష్వనుబన్ధకరణమాత్మనేపదార్థమ్-

(భాష్యమ్) గుపాదిష్వనుబన్ధాః క్రియన్తే। ఆత్మనేపదం యథా స్యాత్ ।।

(అనుబన్ధవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేష్వప్యనుబన్ధేషు ఆత్మనేపదం న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। సనా వ్యవహితత్వాత్ ।।

(ఆత్మనేపదార్థమనుబన్ధసార్థక్యభాష్యమ్)

పూర్వవత్సనః ఇత్యేవం భవిష్యతి ।।

(ఆత్మనేపదానుపపత్తిభాష్యమ్)

పూర్వవత్సనః ఇత్యుచ్యతే। న చైతేభ్యః ప్రాక్ సన ఆత్మనేపదమ్, నాపి పరస్మైపదం పశ్యామః।।

(ఆత్మనేపదోపపాదనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యనుబన్ధకరణసార్మథ్యాద్భవిష్యతి ।।

అథ వా అవయవే కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతి। తద్యథా --- -గోః సక్థని కర్ణే వా కృతం లిఙ్గం గోర్విశేషకం భవతి ।।

(అవయవలిఙ్గస్య సముదాయవిశేషకత్వే దూషణభాష్యమ్)

యది అవయవే కృతం లిఙ్గం సముదాయస్య విశేషకం భవతి। తదా జుగుప్సయతి మీమాంసయతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

అవయవే కృతం లిఙ్గం తస్య సముదాయస్య విశేషకం భవతి యం సముదాయం యోఽవయవో న వ్యభిచరతి। సన్నన్తమేవ చ న వ్యభిచరతి। ణిజన్తం పుర్నవ్యభిచరతి। తద్యథా। గోః సక్థని కర్ణే వా కృతం లిఙ్గం గోరేవ విశేషకం భవతి,న గోమణ్డలస్య ।। గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ ।। 5 ।।

-3-1-6- మాన్బధదాన్ శాన్భ్యో దీర్ఘశ్చాభ్యాసస్య (9623)

(684 సన్విధిసూత్రమ్ ।। 6.1.1. ఆ. 5 సూత్రమ్)

(అభ్యాసరూపసాధనాధికరణమ్)

(1715 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అభ్యాసదీర్ఘేఽవర్ణస్య దీర్ఘప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) అభ్యాసదీర్ఘత్వేఽవర్ణస్య దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి --- మీమాంసతే

(అభ్యాసరూపసాధనభాష్యమ్)

నను చ ఇత్వే కృతే దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।।

(అభ్యాసరూపసాధనానుపపత్తిభాష్యమ్)

కథం పునరుత్పత్తిసన్నియోగేన దీర్ఘత్వముచ్యమానమిత్వం ప్రతీక్షతే ।।

(ప్రతిబన్ధీభాష్యమ్)

అథ కథమభ్యాసం ప్రతీక్షతే ।।

అథ కథమితి । యథాభ్యాసస్యేతి వచనాద్దీర్ఘత్వమభ్యాసమపేక్షతే తథా వచనాన్తరవిహితమిత్వమపీతి భావః ।।

(ప్రతిబన్ధ్యుత్తరభాష్యమ్)

వచనాదభ్యాసం ప్రతీక్షతే । అభ్యాసస్య దీర్ఘత్వవిధానాత్ । ఇత్వం పునర్న ప్రతీక్షతే ।।

(1716 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వాభ్యాసవికారేషు అపవాదస్యోత్సర్గాబాధకత్వాత్-

(భాష్యమ్) న వైష దోషః । కిం కారణమ్? ।

అభ్యాసవికారేషు అపవాదస్యోత్సర్గాబాధకత్వాత్ । అభ్యాసవికారేషు అపవాదా ఉత్సర్గాన్న బాధన్తేఽథ్వ్య;త్యేవం దీర్ఘత్వముచ్యమానమిత్త్వం న బాధిష్యతే ।।

(న్యాసాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా మాన్బధదాన్శాన్భ్య ఇర్ చాభ్యాసస్య ఇతి వక్ష్యామి ।।

(న్యాసాన్తరదూషకభాష్యమ్)

ఏవమపి హలాదిః శేషాపవాద ఇర్కారః ప్రాప్నోతి ।।

(న్యాసాన్తరేణ సమాధానభాష్యమ్)

ఇర్ చాచ ఇతి వక్ష్యామి।।

(న్యాసాన్తరేణ సమాధానభాష్యమ్)

అథ వా మాన్బధదాన్శానోర్బ్య దీర్ఘశ్చేతోభ్యాసస్య ఇతి వక్ష్యామి।।

(న్యాసాన్తరదూషకభాష్యమ్)

సిద్ధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- అభ్యాసదీర్ఘత్వే అవర్ణస్య దీర్ఘత్వప్రసఙ్గః ఇతి।।

(పరిహారస్మారణభాష్యమ్)

పరిహృతమేతత్ --- న వాభ్యాసవికారేషు అపవాదస్యోత్సర్గాబాధకత్వాద్ ఇతి।।

(పరిహారాన్తరభాష్యమ్)

అథవా నైవం విజ్ఞాయతే --- దీర్ఘశ్చ అభ్యాసస్యేతి।।

కథం తర్హి?।

దీర్ఘశ్చ ఆభ్యాసస్యేతి।

కిమదమాభ్యాసస్యేతి?।

అభ్యాసస్య వికార ఆభ్యాసః తస్యేతి।। మానబధదాన్।। 6 ।।

-3-1-7- ధాతోః కర్మణః సమానకర్తృకాదిచ్ఛాయాం వా (623)

(685 సన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.1 ఆ. 6 సూత్రమ్)

(ధాతుగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ధాతోరితి కిమర్థమ్?।।

(ఆక్షేపవారణభాష్యమ్)

ప్రకర్తుమైచ్ఛత్ ప్రాచికీర్షత్। సోపసర్గాదుత్పత్తిర్మా భూదితి।।

(1717 ధాతుగ్రహణానర్థక్యవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కర్మగ్రహణాత్సన్విధౌ ధాతుగ్రహణానర్థక్యమ్-

(భాష్యమ్) కర్మగ్రహణాత్సన్విధౌ ధాతుగ్రహణమనర్థకమ్। కర్మణా సమానకర్తృకాదిచ్ఛాయాం వా సన్ భవతీత్యేవ ధాతోరుత్పత్తిర్భవిష్యతి।।

(1719 ఆనర్థక్యబాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

।। ।। సోపసర్గం వై కర్మ ।।

(భాష్యమ్) సోపసర్గకమిహ వై కర్మ। తత ఉత్పత్తిః ప్రాప్నోతి।।

(1719 ఆనర్థక్యసాధకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- సోపసర్గం కర్మేతి చేత్ కర్మవిశేషకత్వాత్ ఉపసర్గస్యానుపసర్గం కర్మ-

(భాష్యమ్) సోపసర్గే కర్మేతి చేత్ కర్మవిశేషక ఉపసర్గః అనుపసర్గమేవ హి కర్మ।।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్।

(1720 అనుపసర్గస్య కర్మత్వసాధకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- సోపసర్గస్య హి కర్మత్వే ధాత్వధికారేఽపి సనోఽవిధానమకర్మత్వాత్-

(భాష్యమ్) యో హి మన్యతే సోపసర్గం కర్మేతి క్రియమాణేఽపి తస్య ధాతుగ్రహణే సనోఽవిధిః స్యాత్। కిం కారణమ్?। అకర్మత్వాత్।।

(ఆనర్థక్యబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। సుబన్తాదుత్పత్తిర్మా భూత్।।

(1721 ఆనర్థక్యసాధకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- సుబన్తాచ్చాప్రసఙ్గః క్యజాదీనామపవాదత్వాత్-

(భాష్యమ్) సుబన్తాచ్చ సనోఽప్రసఙ్గః। కిం కారణమ్? క్యజాదీనామపవాదత్వాత్। సుబన్తాత్క్యజాదయో విధీయన్తే। తే అపవాదత్వాత్ బాధకా భవిష్యన్తి।।

(1722 ఆనర్థక్యసాధకవార్తికమ్।। 6 ।।)

- అనభిధానాద్వా -

(భాష్యమ్) అథవా అనభిధానాత్సుబన్తాదుత్పరత్తిర్న భవిష్యతి। న హి సుబన్తాదుత్పద్యమానేన సనా ఇచ్ఛాభిధానమస్తి।।

ఇయం తావదగతికా గతిః - యదుచ్యతే అనభిధానాదితి। యదప్యుచ్యతే సుబన్తాచ్చాప్రసఙ్గః క్యజదీనామపవాదత్వాద్ ఇతి, భవేత్కస్మాచ్చిదప్రసఙ్గః స్యాదితి ఆత్మేచ్ఛాయామ్। పరేచ్ఛాయాం తు ప్రాప్నోతి రాజ్ఞః పుత్రమిచ్ఛతీతి।

ఏవం తర్హి ఇదమిహ వ్యపదేశ్యమ్। సదాచార్యో న వ్యపదిశతి। కిం సమావనకర్తృకాదిచ్ఛాయాం వా ఇత్యుచ్యతే। న చ సుబన్తస్య సమానః కర్తాస్తి।

ఏవమపి భవేత్ కస్మాచ్చిదప్రసఙ్గః స్యాత్, యస్య కర్తా నాస్తి। ఇహ తు ప్రాప్నోతి - ఆసితుమిచ్ఛతి శయితుమిచ్ఛతీతి।

(ఆనర్థక్యబాధకభాష్యమ్)

ఇచ్ఛాయామర్థే సన్ విధీయతే ఇచ్ఛార్థేషు చ తుమున్। తత్ర తుమునోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య సన్ న భవిష్యతి।।

(ఆనర్థక్యబాధకభాష్యమ్)

ఏవమపీహ ప్రాప్నోతి --- ఆసనమిచ్ఛతి శయనమిచ్ఛతీతి।।

(ఆనర్థక్యసాధకభాష్యమ్)

ఇహ యో విశేష ఉపాదీయతే ఉపాధిర్వా ద్యోత్యే తస్మింస్తేన భవితవ్యమ్। యశ్చేహార్థో గమ్యతే --- ఆసితుమిచ్ఛతి శయితుమిచ్ఛతీతి --- స్వయం తాం క్రియాం కర్తుమిచ్ఛతీతి। నాసావిహ గమ్యతే --- ఆసనమిచ్ఛతి శయనమిచ్ఛతి శయనమిచ్ఛతీతి - అన్యస్యాప్యాసనమిచ్ఛతీత్యేషోఽర్థో గమ్యతే।।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। యో హి మన్యతే --- అద్యోత్యే తస్మింస్తేన భవితవ్యమితి। క్రియమాణేఽపి హి తస్య ధాతుగ్రహణ

ఇహ ప్రసజ్యేత --- సంగతమిచ్ఛతి యజ్ఞదత్తో దేవదత్తేనేతి।।

(కర్మ --- సమానకర్తృకపదప్రయోజనాధికరణమ్।)

(1723 కర్మ--సమానకర్తృకగ్రహణానర్థక్యవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- కర్మసమానకర్తృకగ్రహణానర్థక్యమిచ్ఛాభిధానే ప్రత్యయవిధానాత్-

(భాష్యమ్) కర్మసమానకర్తృకగ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? ఇచ్ఛాభిధానే ప్రత్యయవిధానాత్। ఇచ్ఛాయామభిధేయాయాం

సన్విధీయతే।।

(1724 ఆనర్థక్యసాధకవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- అకర్మణో హ్యసమానకర్తృకాద్వానభిధానాత్-

ఇచ్ఛాయామభిధేయాయాం సన్విధీయతే। న చాకర్మణోఽసమానకర్తృకాద్వా ఉత్పద్యమానేన సనా ఇచ్ఛాయా అభిధానం స్యాత్। అనభిధానాత్ తత ఉత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(1725 ధాతుగ్రహణానర్థక్యబాధకవార్తికమ్।। 9 ।।)

- అఙ్గపరిమాణార్థం తు -

(భాష్యమ్) అఙ్గపరిమాణార్థే తర్హ్యన్యతరత్కర్తవ్యం ధాతుగ్రహణం కర్మగ్రహణం వా। అఙ్గపరిమాణం జ్ఞాస్యామీతి।।

కిం పునరత్ర జ్యాయః?।

ధాతుగ్రహణమేవ జ్యాయః। అఙ్గపరిమాణం చైవ విజ్ఞాతం భవతి। అపి చ ధాతోర్విహితః ప్రత్యయః శేష ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞో భవతీతి సన ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞాపి సిద్ధా భవతి।।

(సిద్ధాన్తికర్తృకముపాలమ్భభాష్యమ్)

యచ్చాప్యేతదుక్తమ్ --- కర్మగ్రహణాత్ సన్విధౌ ధాతుగ్రహణానర్థక్యం సోపసర్గం కర్మేతి చేత్ కర్మవిశేషకత్వాదుపసర్గస్యానుపసర్గే కర్మ సోపసర్గస్య హి కర్మత్వే ధాత్వధికారేఽపి సనోఽవిధానమకర్మత్వాద్ --- -ఇతి।। స్వపక్షోఽనేన వర్ణితః. యుక్తమిహ ద్రష్టవ్యం - కిం న్యాయ్యం కర్మేతి।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

ఏతచ్చాత్ర యుక్తమ్ --- యత్సోపసర్గకం కర్మ స్యాత్।।

(పూర్వదత్తదూషణోద్ధారభాష్యమేకదేశినః)

నను చోక్తమ్ --- సోపసర్గస్య కర్మత్వే ధాత్వధికారేఽపి సనోఽవిధానమకర్మత్వాద్ --- ఇతి।। నైష దోషః। కర్మణ ఇతి నైషా ధాతుసమానాధికరణా పఞ్చమీ కర్మణో ధాతోరితి। కిం తర్హి? అవయవయోగే ఏషా షష్ఠీ --- కర్మణో యో ధాతురవయవ ఇతి।।

(అవయవయోగషష్ఠీదూషణభాష్యమ్)

యద్యవయవయోగా షష్ఠీ। కేవలాదుత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతి చికీర్షతి జిహీర్షతీతి।।

(అవయవయోగషష్ఠీసమర్థనభాష్యమ్)

ఏషోఽపి వ్యపదేశివద్భావేన కర్మణో ధాతురవయవో భవతి।।

(వ్యపదేశివద్భావదూషణభాష్యమ్)

కామం తర్హ్యనేనైవ హేతునా క్యజపి కర్తవ్యః --- మహాన్తం పుత్రమిచ్ఛతీతి కర్మణో యత్సుబన్తమవయవః ఇతి।।

(వ్యపదేశివద్భావదూషణభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః। అసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి।।

కథమసామర్థ్యమ్?।

సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।।

(1726 వావచనానర్థక్యవార్తికమ్।। 10 ।।)

- వా వచనాఽఽనర్థక్యం చ తత్ర నిత్యత్వాత్సనః-

(భాష్యమ్) వా వచనం చాఽనర్థకమ్। కిం కరణమ్? తత్ర నిత్యత్వాత్సనః। ఇహ ద్వౌ పక్షౌ వృత్తిపక్షశ్చావృత్తిపక్షశ్చ। స్వభావతశ్చైతద్భవతి వాక్యం చ ప్రత్యయశ్చ। తత్ర స్వాభావికే వృత్తివిషయే నిత్యే ప్రత్యయే ప్రాప్తే వావచనేన కిమన్యచ్ఛక్యమభిసంబన్ధుమన్యదతః సంజ్ఞాయాః। న చ సంజ్ఞాయా భావాభావావిష్యేతే। తస్మాన్నార్థో వావచనేన।।

(1727 లఘున్యాసప్రదర్శకపూర్తివార్తికమ్।। 11 ।।)

- తుమున్నన్తాద్వా తస్య చ లుగ్వచనమ్-

(భాష్యమ్) తుమున్నన్తాద్వా సన్ వక్తవ్యః తస్య చ తుమునో లుగ్వక్తవ్యః। కర్తుమిచ్ఛతి చికీర్షతీతి।।

(1728 లఘున్యాసప్రదర్శకపూర్తివార్తికమ్।। 12 ।।)

- లిఙుత్తమాద్వా -

(భాష్యమ్) లిఙుత్తమాద్వా సన్వక్తవ్యః। తస్య చ లిఙో లుక్ వక్తవ్యః। కుర్యామితీచ్ఛతి చికీర్షతి।।

(1729 న్యూనతాపూర్తివార్తికమ్।। 13 ।।)

- ఆశఙ్కాయామచేతనేషూపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) ఆశఙ్కాయామచేతనేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అశ్మా లులుఠిషతే। కూలం పిపతిషతి।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి।।

ఏవం మన్యతే చేతనావత ఏతద్భవతీచ్ఛేతి। కూలం చాచేతనమ్।।

(అచేతనగ్రహణఖణ్డనభాష్యమ్)

అచేతనగ్రహణేన నార్థః, ఆశఙ్కాయామ్ ఇత్యేవ। ఇదమపి సిద్ధం భవతి --- శ్వా ముమూర్షతీతి॥

(1730 ఆశఙ్కాయామితివార్త్తికప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్॥ 14 ॥)

- న వా తుల్యకారణత్వాదిచ్ఛాయా హి ప్రవృత్తిత ఉపలబ్ధిః-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్? తుల్యకారణత్వాత్। తుల్యం హి కారణం చేతనావతి దేవదత్తే కూలే చాచేతనే ॥ కిం కారణమ్?।

ఇచ్ఛాయా హి ప్రవృత్తిత ఉపలబ్ధిర్భవతి। యోఽప్యసౌ కటం చికీర్షుర్భవతి నాసావాఘోషయతి కటం కరిష్యామీతి। కిం తర్హి? సన్నద్ధం రజ్జుకీలపూలపాణిం దృష్ట్వా తతః ఇచ్ఛా గమ్యతే॥ కూలస్యాపి పిపతిషతో లోష్టాః శీర్యన్తే, భిదా ఉపజాయతే దేశాన్తరముపసంక్రామతి॥ శ్వానః ఖల్వపి ముమూర్షవః ఏకాన్తశీలాః శూనాక్షాశ్చ భవన్తి॥

(1731 ఆశఙ్కావార్త్తికవైర్యర్థ్యవార్త్తికమ్॥ 15 ॥)

- ఉపమానాద్వా సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ఉపమానాద్వాసిద్ధమేతత్। లులుఠిషత ఇవ లులుఠిషతే। పిపతిషతి ఇవ పిపతిషతి॥

(ఆశఙ్కావార్త్తికసార్థక్యభాష్యమ్)

న వై తిఙన్తేనోపమానమస్తి॥

(ఆశఙ్కావార్త్తికవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఇచ్ఛేవేచ్ఛా॥

(1732 ఆశఙ్కావార్త్తికవైర్యర్థ్యవార్త్తికమ్॥ 16 ॥)

- సర్వస్య వా చేతనావత్త్వాత్-

(భాష్యమ్) అథ వా సర్వే చేతనావత్॥ ఏవం హ్యాహ --- కంసకాః సర్పన్తి, శిరీషోయం స్వపితి, సువర్చలా ఆదిత్యమనుపర్యేతి। ఆస్కన్ద కపిల కేత్యుక్తే తృణమాస్కన్దతి। అయస్కాన్తమయః సంక్రామతి॥ ఋషిః పఠతి --- -శృణోత గ్రావాణః॥

(ఇష్ఠతునిర్ణయాధికరణమ్।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇమే ఇషయో బహవః పఠ్యన్తే। తత్ర న జ్ఞాయతే --- కస్యాయమర్థే సన్ విధీయతే ఇతి?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇషేశ్చత్వభావినః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం కర్తుమన్విచ్ఛతి కర్తుమన్వేషణా అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యస్య స్త్రియామిచ్ఛేత్యేతద్రూపం నిపాత్యతే।।

కస్య చైతన్నిపాత్యతే?।

కాన్తికర్మణః।।

(క్రియాప్రాధాన్యాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథేహ గ్రామం గన్తుమిచ్ఛతీతి కస్య కిం కర్మ?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇషేరుభే కర్మణీ।

(ఉభయోరిపికర్మత్వబాధకభాష్యమ్)

యద్యేవం గ్రామం గన్తుమిచ్ఛతి గ్రామాయ గన్తుమిచ్ఛతీతి। గత్యర్థకర్మణి ద్వితీయాచతుర్థ్యౌ న ప్రాప్నుతః।।

(గ్రామస్య గమికర్మత్వాఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి గమేర్గ్రామః కర్మ। ఇషేర్గమిః కర్మ।

(గ్రామస్య గమికర్మత్వే దూషణభాష్యమ్)

ఏవమపీష్యతే గ్రామో గన్తుమితి। పరసాధన ఉత్పద్యమానేన లేన గ్రామస్యాభిధానం న ప్రాప్నోతి।।

ఏవం తర్హి గమేర్గ్రామః కర్మ, ఇషేరుభే కర్మణీ।

(సన్నన్తాత్సన్వారణాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ సన్నన్తాత్సనా భవితవ్యమ్ --- చికీర్షితుమిచ్ఛతి జిహీర్షితుమిచ్ఛతీతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్?। అర్థగత్యర్థః శబ్దప్రయోగః అర్థే ప్రత్యాయిష్యామీతి శబ్దః ప్రయుజ్యతే। తత్రైకేనోక్తత్వాత్తస్యార్థస్యాఽపరస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్। ఉక్తార్థానామప్రయోగః ఇతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి --- -ఏషితుమిచ్ఛతి ఏషిషిషతీతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః --- ఏకస్యాత్ర ఇషేరిషిః సాధనం వర్తమానకాలశ్చ ప్రత్యయః। అపరస్య --- బాహ్యం సాధనం సర్వకాలశ్చ ప్రత్యయః।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హ్యేకస్యేషేః కరోతివిశిష్ట ఇషిః సాధనం వర్తమానకాలశ్చ ప్రత్యయః। అపరస్య బాహ్యం సాధనం సర్వకాలశ్చ ప్రత్యయః। యేనైవ ఖల్వపి హేతునా ఏతద్వాక్యం భవతి --- చికీర్షితుమిచ్ఛతీతి, తేనైవ హేతునా వృత్తిరపి ప్రాప్నోతి। తస్మాత్సన్నన్తాత్సనః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। తం చాపి బ్రువతా ఇషి సన ఇతి వక్తవ్యమ్। భవతి హి జుగుప్సిషతే మీమాంసిషతే ఇతి।।

(సమాధానభూతేష్టిభాష్యమ్)

శైషికాన్మతుబర్థీయాచ్ఛైషికో మతుబర్థికః।

సరూపః ప్రత్యయో నేష్టః సన్నన్తాన్న సనిష్యతే ఇతి।।

ధాతోః కర్మణః।। 7 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే మహాభాష్యే

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమాహ్నికమ్।।

-3-1-8- సుప ఆత్మనః క్యచ్ (625)

(386 క్యజ్విధిసూత్రమ్।। 3.1.2 ఆ. 1 సూత్రమ్)

(చకారానుబన్ధప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్వరార్థః। చితోఽన్తఉదాత్తో భవతీత్యన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఏకాజయం తత్ర నార్థః స్వరార్థేన చకారేణానుబన్ధేన। ప్రత్యయస్వరేణైవ సిద్ధమ్।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

విశేషణార్థస్తర్హి।

క్వ విశేషణార్థేనార్థః?।

అస్య చ్వౌ క్యచి చ ఇతి। క్య ఇతి హ్యుచ్యమానే అపి కాకః శ్యేనాయతే అత్రాపి ప్రసజ్యేత।।

(సమాధానాన్తరబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। తదనుబన్ధకగ్రహణే అతదనుబన్ధకస్య గ్రహణం న ఇత్యేవమేతస్య న భవిష్యతి।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థస్తర్హి।

క్వ చ సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థేనార్థః?।

నః క్య ఇతి।।

(ఆత్మగ్రహణప్రయోజనకథనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథాత్మగ్రహణం కిమర్థమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆత్మేచ్ఛాయాం యథా స్యాత్ పరేచ్ఛాయాం మా భూత్ రాజ్ఞః పుత్రమిచ్ఛతీతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

క్రియమాణేఽపి వై ఆత్మగ్రహణే పరేచ్ఛాయాం ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। ఆత్మన ఇతీయం కర్తరి షష్ఠీ। ఇచ్ఛేత్యకారో భావే। స యద్యేవాత్మన ఇచ్ఛతి। అథాపి పరస్య। ఆత్మన ఏవేచ్ఛాసౌ భవతి।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। నాత్మగ్రహణేనేచ్చాభిసంబధ్యతే।। కిం తర్హి?। సుబన్తమభిసంబధ్యతే --- ఆత్మనో యత్సుబన్తమ్ ఇతి।।

(అల్పగ్రహణప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

యద్యాత్మగ్రహణం క్రియతే, ఛన్దసి పరేచ్ఛాయాం న ప్రాప్నోతి --- మా త్వా వృకా అఘాయవో విదన్। తస్మాన్నార్థ ఆత్మగ్రహణేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్మాన్న భవతి రాజ్ఞః పుత్రమిచ్ఛతీతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

అసామర్థ్యాత్।

కథమసామర్థ్యమ్। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఛన్దస్యపి తర్హి న ప్రాప్నోతి --- మాత్వా వృకా అఘాయవో విదన్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః। అన్తరేణాప్యత్ర తృతీయస్య పదస్య ప్రయోగం పరేచ్ఛా గమ్యతే।।

కథం పునరన్తరేణాప్యత్ర తృతీయస్య పదస్య ప్రయోగం పరేచ్ఛా గమ్యతే?।

(ఆత్మగ్రహణాప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

తే చైవ హి వృకా ఏవమాత్మకా హింస్రాః। కశ్చాత్మనోఽఘమేషితుమర్హతి। అతోఽన్తరేణాపి తృతీయస్య పదస్య ప్రయోగం పరేచ్ఛా గమ్యతే।।

యద్యేవ తర్హి చ్ఛన్దస్యఘశబ్దాత్ పరేచ్ఛాయాం క్యజ్ భవతి। ఏవం భాషాయామపి ప్రాప్నోతి అఘమిచ్ఛతీతి। తస్మాదాత్మగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

ఛన్దసి కథమ్?

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- భవత్యఘశబ్దాత్ ఛన్దసి పరేచ్ఛాయాం క్యజితి। యదయమాహ అశ్వాఘస్యాత్ ఇతి, క్యచి ప్రకృతే ఈత్వబాధనార్థమాకారం శాస్తి।।

(సుబ్గ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ సుబ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

సుబన్తాదుత్పత్తిర్యథా స్యాత్ ప్రాతిపదికాన్మా భూదితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। విశేషః సుబన్తాదుత్పత్తౌ సత్యాం ప్రాతిపదీకాద్వా।।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

అయమస్తి విశేషః। సుబన్తాదుత్పత్తౌ సత్యాం పదసంజ్ఞా సిద్ధా భవతి।।
ప్రాతిపదికాత్పునరుత్పత్తౌ సత్యాం పదసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

నను చ ప్రాతిపదికాదప్యుత్పత్తౌ సత్యాం పదసంజ్ఞా సిద్ధా। కథమ్। ఆరభ్యతే నః క్యే ఇతి। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యం సుబన్తాదుత్పత్తౌ సత్యాం నియమార్థమ్। తదేవ ప్రాతిపదికాదుత్పత్తౌ సత్యాం విధ్యర్థే భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- సుబన్తాదుత్పత్తిర్యథా స్యాద్, ధాతోర్మా భూదితి।।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ధాతోః సన్విధీయతే, స బాధకో భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

అనవకాశా హి విధయో బాధకా భవన్తి న సావకాశాః। సావకాశశ్చ సన్।। కోఽవకాశః?। పరేచ్ఛా।।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

న పరేచ్ఛాయాం సనా భవితవ్యమ్।।

కిం కారణమ్?।

సమానకర్తృకాదిత్యుచ్యతే। యావచ్చేహాత్మగ్రహణమ్, తావచ్చ తత్ర సమానకర్తృకగ్రహణమ్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। సుబన్తాదుత్పత్తిర్యథా స్యాద్। వాక్యాన్మా భూదితి --- మహాన్తం పుత్రమిచ్ఛతి।।

(ఇష్టాపత్త్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నభాష్యమ్)

న వా భవతి --- మహాపుత్రీయతీతి।।

(ఇష్టాపత్తినిరాసాభిప్రాయేణ సమాధానభాష్యమ్)

భవతి, యద్వైతద్వాక్యం భవతి --- -మహాన్, పుత్రో మహాపుత్రః, మహాపుత్రమిచ్ఛతి మహాపుత్రీయతీతి।। యదా త్వేతద్వాక్యం

భవతి --- మహాన్తం పుత్రమిచ్ఛతీతి, తదా న భవితవ్యమ్।। తదా చ ప్రాప్నోతి। తదా మా భూదితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి సుబ్గ్రహణే కస్యాదేవాత్ర న భవతి। సుబన్తం హ్యేతద్ భవతి వాక్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతత్ సుబన్తమ్। కథమ్?। ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతిఃర్థ్య;తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యదత్ర సుబన్తం తస్మాదుత్పత్తిః కస్మాన్న భవతి?।

(1766 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సమానాధికరణానాం సర్వత్రావృత్తిరయోగాదేకేన-

(భాష్యమ్) సమానాధికరణానాం సర్వత్ర వృత్తిర్న భవతి।। క్వ సర్వత్ర?। సమాసవిధౌ ప్రత్యయవిధౌ చ। సమాసవిధౌ తావత్ --- ఋద్ధస్య రాజ్ఞః పురుషః, మహత్ కష్టం శ్రిత ఇతి। ప్రత్యయవిధౌ --- ఋద్ధస్యోపగోరపత్యమ్, మహాన్తం పుత్రమిచ్ఛతీతి।। కిం పునః కారణం సమానాధికరణానాం సర్వత్ర వృత్తిర్న భవతీతి?। అయోగాదేకేన। న హ్యత్ర ఏకేన పదేన యోగో భవతి। ఇహ తావత్ ఋద్ధస్య రాజ్ఞః పురుష ఇతి, షష్ఠ్యన్తస్య సుబన్తేన సార్మథ్యే సతి సమాసో విధీయతే। యచ్చాత్ర షష్ఠ్యన్తం న తస్య సుబన్తేన సార్మథ్యమ్। యస్య చ సార్మథ్యం న తత్ షష్ఠ్యన్తం వాక్యం తత్। ఋద్ధస్యోపగోరపత్యమితి షష్ఠీసమర్థాదపత్యేన యోగే ప్రత్యయో విధీయతే యచ్చాత్ర షష్ఠ్యన్తం, న తస్యాపత్యేన యోగః, యస్య చాపత్యేన యోగో, న తత్ షష్ఠీసమర్థం వాక్యం తత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సమానాధికరణానామిచ్యుచ్యతే। అథ కథం వ్యధికరణానామ్ --- రాజ్ఞః పుత్రమిచ్ఛతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఇదం పఠితవ్యమ్ సవిశేషణానాం సర్వత్రావృత్తిరయోగాదేకేన --- -ఇతి।।

(1734 వాక్యకర్మత్వే దూషణవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ద్వితీయానుపపత్తిస్తు-

(భాష్యమ్) ద్వితీయా తు నోపపద్యతే మహాన్తం పుత్రమిచ్ఛతీతి। కిం కారణమ్?। న పుత్ర ఇషికర్మ। యది పుత్రో నేషికర్మ, న చావశ్యం ద్వితీయైవ, కిం తర్హి సర్వా అత్ర ద్వితీయాదయో విభక్తయో న స్యుః। మహతా పుత్రేణ కృతం, మహతే పుత్రాయ దేహి, మహతః పుత్రాత్ ఆనయ, మహతః పుత్రస్య స్వం, మహతి పుత్రే నిధేహీతి। తస్మాన్నైతచ్ఛక్యం వక్తుం న పుత్ర ఇషికర్మేతి। పుత్ర ఏవేషికర్మ। తత్సామానాధికరణ్యాన్మహతోఽపి ద్వితీయాదయో భవిష్యన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

వృత్తిస్తర్హి కస్మాన్న భవతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

సవిశేషణానాం వృత్తిర్న, వృత్తస్య వా విశేషణం న ప్రయుజ్యతే ఇతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి సవిశేషణానాం వృత్తిర్న, వృత్తస్య వా విశేషణం న ప్రయుజ్యతే ఇతి ఉచ్యతే, ముణ్డయతి మాణవకమ్ అత్ర వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రతిప్రసవేన సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి అముణ్డాదీనామితి వక్తవ్యమ్।।

(తృతియస్యాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ --- సవిశేషణానాం వృత్తిర్న, వృత్తస్య వా విశేషణం న ప్రయుజ్యతే, అముణ్డాదీనామితి।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।

(పూర్వపక్షిభాష్యమ్)

వృత్తిస్తర్హి కస్మాన్న భవతి --- మహాన్తం పుత్రమిచ్ఛతీతి।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

అగమకత్వాత్। ఇహ సమానార్థేన వాక్యేన భవితవ్యం ప్రత్యయాన్తేన చ। యశ్చేహార్థో వాక్యేన గమ్యతే మహాన్తం పుత్రమిచ్ఛతీతి। నాసౌ జాతుచిత్ప్రత్యయాన్తేన గమ్యతే --- మహాన్తం

పుత్రీయతీతి। ఏతస్మాద్వేతోర్బ్రూమః అగమకత్వాదితి। న బ్రూమః --- అపశబ్దః స్యాదితి। యత్ర చ గమకం భవతి, తత్ర వృత్తిః, తద్యథా --- ముణ్డయతి మాణవకమితి।।

(కృజన్తకారకనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథాస్య కృజన్తస్య కాని సాధనాని భవన్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భావః కర్తా చ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

అథ కర్మ।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

నాస్తి కర్మ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చాయమిషిః సకర్మకః, యస్యాయమర్థే కృజ్విధీయతే।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

అభిహితం తత్కర్మాన్తర్భూతం ధాత్వర్థః సంపన్నః, న చేదానీమన్యత్కర్మాస్తి యేన సకర్మకః స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్।)

కథం తర్హ్యయం, సకర్మకో భవతి --- -అపుత్రం పుత్రమివాచరతి పుత్రీయతి మాణవకమితి।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః --- ద్వే హ్యత్ర కర్మణీ --- ఉపమానకర్మోపమేయకర్మ చ, ఉపమానకర్మాన్తర్భూతమ్, ఉపమేయేన కర్మణా సకర్మకో భవతి। తద్యథా --- అపి కాకః శ్యేనాయతే ఇతి। అత్ర ద్వౌ కర్తారౌ। ఉపమానకర్తా ఉపమేయకర్తా చ। ఉపమానకర్తాన్తర్భూతః, ఉపమేయకర్త్రా సకర్తృకో భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయం తర్హి కథం సకర్మకో భవతి --- -ముణ్డయతి మాణవకమితి?।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

అత్రాపి ద్వే కర్మణీ సామాన్యం, కర్మ, విశేషకర్మ చ। సామాన్యం కర్మాన్తర్భూతమ్, విశేషకర్మణా సకర్మకో భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ వృత్త్యైవాత్ర న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్?। అసార్మథ్యాత్। కథమసార్మథ్యమ్?। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। నాత్రోభౌ కరోతియుక్తౌ ముణ్డో మాణవకశ్చ। నహి మాణవకత్వం క్రియతే।। యదా చోభౌ కరోతియుక్తౌ భవతః, న భవతి తదా వృత్తిః। తద్యథా। బలీవర్దే కరోతి ముణ్డం చైనం కరోతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కామం తర్హ్యనేనైవ హేతునా క్యజపి కర్తవ్యః --- మాణవకం ముణ్డమిచ్ఛతీతి। నోభవిషియుక్తావితి।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః। ఉభావత్రేపియుక్తౌ ముణ్డో మాణవకశ్చ। కథమ్?। న హ్యసౌ మౌణ్డ్యమాత్రేణ సంతోషం కరోతి మాణవకస్థమసౌ మౌణ్డ్యమిచ్ఛతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి ముణ్డయతి మాణవకమితి। అత్రాపి హ్యుభౌ కరోతియుక్తౌ ముణ్డో మాణవకశ్చ। న హ్యసౌ

మౌణ్డ్యమాత్రేణ సంతోషం కరోతి। కిం తర్హి?। మాణవకస్థమసౌ మౌణ్డ్యం నిర్వర్తయతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ముణ్డాదయో గుణవచనాః। గుణవచనాశ్చ సాపేక్షాః। తత్ర వచనాత్సాపేక్షాణాం వృత్తిర్భవిష్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అథ వా ధాతవ ఏవ ముణ్డాదయః।

న చైవ హ్యర్థా ఆదిభ్యన్తే క్రియావచనతా చ గమ్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అథ వా నేదముభయం యుగపద్భవతి వాక్యం చ ప్రత్యయశ్చ। యదా వాక్యమ్, న తదా ప్రత్యయః। తదా ప్రత్యయః, సామాన్యేన తదా వృత్తిర్భవతి। తత్రావశ్యం విశేషార్థినా విశేషోఽనుప్రయోక్తవ్యః। ముణ్డయతి కమ్, మాణవకమితి।।

ముణ్డవిశిష్టేన వా కరోతినా తమాప్తుమిచ్ఛతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అథ వోక్తమేతత్ --- -నాత్ర వ్యాపారోఽనుగన్తవ్యః గమకత్వాదిహ వృత్తిర్భవిష్యతి ముణ్డయతి మాణవకమితి।।

సదపీచ్ఛాక్యచః కర్మ తదాచారక్యచా హృతమ్।

వాక్యవాచ్యమతోఽవ్యక్తేర్యథాభ్యాసః క్రమాదిష్వితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథేహ క్యచా భవితవ్యమ్ --- ఇష్టః పుత్రః ఇష్యతే పుత్రః?।।

(సమాధానే మతాన్తరభాష్యమ్)

కేచిత్తావదాహుః --- న భవితవ్యమితి। కిం కారణమ్?। స్వశబ్దేనోక్తత్వాత్।।

(మతాన్తరేణ సమాధానభాష్యమ్)

అపర ఆహుః --- -భవితవ్యమితి।। కిం కారణమ్?। ధాత్వర్థేయం క్యజ్విధీయతే। స చ ధాత్వర్థః కేనచిదేవ శబ్దేన నిర్దేష్టవ్య ఇతి।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

ఇహభవన్తస్తావదాహుః --- న భవితవ్యమితి। కిం కారణమ్?। సమానార్థేన వాక్యేన భవితవ్యం ప్రత్యయాన్తేన చ। యశ్చేహార్థో వాక్యేన గమ్యతే --- --ఇష్టః పుత్రః ఇష్యతే పుత్ర ఇతి। నాసౌ జాతుచిత్ప్రత్యయాన్తేన గమ్యతే।।

(1735 ఆపత్తినివారణవార్తికమ్।। 3 ।।)

- క్యచిమాన్తావ్యయప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) క్యచి మాన్తావ్యయానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ఇహ మా భూత్ --- ఇదమిచ్ఛతి। కిమిచ్ఛతి। ఉచ్చైరిచ్ఛతి। నీచైరిచ్ఛతీతి।।

(పరిగణనేనాపత్తివారణవార్తికమ్)

- గోసమానాక్షరనాన్తాత్-

ఇత్యేకే వక్తవ్యమిత్యాహుః। (గో) గామిచ్ఛతి గవ్యతి। సమానాక్షర --- ఘటీయతి దధీయతి మధూయతి కర్త్రీయతి। నాన్తాత్ --- --రాజీయతి తక్షీయతి।। సుప ఆత్మనః।। 8 ।।

-3-1-9- కామ్యచ్చ (626)

(687 కామ్యచ్ ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3.1.2 ఆ. 2 సూత్రమ్)

(కామ్యచశ్చిత్కరణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?।

(పరిహారభాష్యమ్)

స్వరార్థః। చితోన్త ఉదాత్తో భవతీత్యన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ధాతుస్వరేణాప్యేతత్సిద్ధమ్।।

(పరిహారాన్తరశఙ్కాభాష్యమ్)

కకారస్య తర్హీత్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థ ఆదితశ్చకారః కర్తవ్యః।

అత ఉత్తరం పఠతి।

(1736 చకారప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కామ్యచశ్చిత్కరణానర్థక్యం కస్యేదర్థాభావాత్-

(భాష్యమ్) కామ్యచశ్చిత్కరణమనర్థకం కకారస్యేత్సంజ్ఞా కస్మాన్న భవతి?। ఇదర్థాభావాత్। ఇత్కార్యాభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి।।

(హేత్వసిద్ధిప్రదర్శకభాష్యమ్)

నను చ లోప ఏవేత్కార్యమ్।।

(హేతూపపత్తిభాష్యమ్)

అకార్యే లోపః। ఇహ హి శబ్దస్య కార్యార్థో వా స్యాదుపదేశః శ్రవణార్థో వా। కార్యే చేహ నాస్తి। అసతి కార్యే యది శ్రవణమపి న స్యాత్। ఉపదేశోఽనర్థకః స్యాత్।

(కిత్కరణప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదమస్తి కార్యమ్ --- -అగ్నిచిత్కామ్యతి। కితీతి గుణప్రతిషేధో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరఙ్గస్య గుణ ఉచ్యతే। ధాతోశ్చ విహితః ప్రత్యయః శేష ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞాం లభతే। న చాయం ధాతోర్విధీయతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। ఉపయట్కామ్యతి। కితీతి సంప్రసారణం యథా స్యాత్।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్।)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। యజాదిభిరత్ర కితం విశేషయిష్యామః। యజాదీనాం యః కిదితి।। కశ్చ యజాదీనాం కిత్?। యజాదిభ్యో యో విహితః।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

అథాపి కథం చిదిత్కార్యం స్యాత్। ఏవమపి న దోషః। క్రియతే న్యాస ఏవ ద్విచకారో నిర్దేశః సుప ఆత్మనః క్యచ్ కామ్యచ్చేతి।। అథ వా ఛాన్దసమేతత్। దృష్టానువిధిః ఛన్దసి భవతి। న చాత్ర సంప్రసారణం దృశ్యతే।। కామ్యచ్చ।। 9 ।।

-3-1-10- ఉపమానాదాచారే (627)

(688 క్యచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 6।1।2 ఆ. 6 సూత్రమ్)

(1737 న్యూనతాపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అధికరణాచ్చ-

(భాష్యమ్) అధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్ --- -కుటీయతి ప్రాసాదే। ప్రాసాదీయతి కుట్యామ్।। ఉపమానాదాచారే।। 10 ।।

-3-1-11- కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చ (628)

(689 క్యఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6।1।2 ఆ. 11 సూత్రమ్)

(సలోపస్యాన్వాచయశిష్టత్వాధికరణమ్।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సలోపసన్నియోగేనాయం క్యఙ్ విధీయతే తేన యత్రైవ సలోపస్తత్రైవ క్యఙ్ స్యాత్ --- పయాయతే। ఇహ న స్యాత్ --- -అపి కాకః శ్యేనాయతే।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

నైతదస్తి। ప్రధానశిష్టః క్యఙ్, అన్వాచయశిష్టః సలోపః --- యత్ర చ సకారం పశ్యసీతి। తద్యథా --- కశ్చిదుక్తో గ్రామే భైక్షం చర దేవదత్తం చానయ ఇతి। స గ్రామే భైక్షం చరతి, యది చ దేవదత్తం పశ్యతి తమప్యానయతి।।

(1738 న్యూనతావార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- స లోపో వా -

(భాష్యమ్) సలోపో వేతి వక్తవ్యమ్। పయాయతే పయస్యతే।।

(1739 న్యూనతావార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ఓజసోప్సరసోర్నిత్యమ్-

(భాష్యమ్) ఓజసోప్సరసో నిత్యం సలోపో వక్తవ్యః। ఓజాయమానం యోఽర్హి జఘాన। అప్సరాయతే।।

(మతాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ --- --సలోపోఽప్సరస ఏవ। ఓజస్యతే ఇత్యేవ భవితవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమ్ --- -ఓజాయమానం యోఽహి జఘాన ఇతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఛాన్దసత్వాత్సిద్ధమ్।।

(1740 న్యూనతావార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆచారేఽవగల్భక్లీబహోడేభ్యః క్విబ్వా-

(భాష్యమ్) ఆచారేఽవగల్భక్లీబహోడేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః। అవగల్భతే। అవగల్భాయతే। విక్లీబతే। విక్లీబాయతే। వి హోడతే। వి హోడాయతే। కిం ప్రయోజనమ్?। క్రియావచనతా యథా గమ్యేత।।

(క్విబ్విధివైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ధాతవ ఏవావగల్భాదయః।।

(శఙ్కాభాష్యమ్)

న చైవ హ్యర్థా ఆదిశ్యన్తే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

క్రియావచనతా చ గమ్యతే।

(క్విబ్విధిప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అవగల్భ వికీబా వి హోడా। అప్రత్యయాత్ ఇత్యకారప్రత్యయో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

మా భూదేవమ్। గురోశ్చ హలః ఇత్యేవం భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అవగల్భాంచక్రే వికీబాంచక్రే। విహోడాంచక్రే। కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటి ఇత్యామ్ ప్రత్యయో యథా స్యాత్।।

అపర ఆహ --- -

(1741 క్విబ్విధిమతాన్తరవార్తికమ్।। 4 ।।)

- సర్వప్రాతిపదికేభ్య ఆచారే క్విబ్వా వక్తవ్యః। అశ్వతి గర్దభతీత్యేవమర్థమ్-

(అనుయోగభాష్యమ్)

న తర్హి ఇదానీం గల్భాద్యనుక్రమణం కర్తవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్తవ్యం చ। కిం ప్రయోజనమ్?। ఆత్మనేపదార్థానునుబన్ధానాసఙ్జ్యామీతి। గల్భ క్లీబ హోడ।।

కర్తుః క్యఙ్ ।। 11 ।।

-3-1-12- భృశాదిభ్యో భువ్యచ్వేర్లోపశ్చ హలః (629)

(690 క్యఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6।1।2 ఆ 5 సూత్రమ్।)

(హల్లోపస్యాన్వాచయశిష్టత్వాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

హలో లోపసన్నియోగేనాయం క్యఙ్ విధీయతే। తేన యత్రైవ హలో లోపః, తత్రైవ ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। ప్రధానశిష్టః క్యఙ్, అన్వాచయశిష్టో హలో లోపః యత్ర చ హలం పశ్యసీతి।।

(1742 న్యూనతావార్తికమ్।। 1 ।।)

- భృశాదిష్వభూతతద్భావగ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) భృశాదిష్వభూతతద్భావగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ --- క్వ దివా భృశా భవన్తీతి।।

(1743 అచ్విగ్రహణవైర్యర్థ్యవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- చ్విప్రతిషేధానర్థక్యం చ భవత్యర్థే క్యఙ్వచనాత్-

(భాష్యమ్) చ్విప్రతిషేధశ్చానర్థకః। కిం కారణమ్। భవత్యర్థే క్యఙ్వచనాత్। భవత్యర్థే క్యఙ్విధీయతే।।

(1744 వైర్యర్థ్యసాధకవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- భవతి యోగే చ్వివిధానమ్-

(భాష్యమ్) భవతినా యోగే చ్విర్విధీయతే। తత్ర చ్వినోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య క్యఙ్ న భవిష్యతి।।

(డాజన్తాత్క్యషోఽనుపపత్తిభాష్యమ్)

డాజన్తాదపి తర్హి న ప్రాప్నోతి --- పటపటాయతే। డాజపి హి భవతినా యోగే విధీయతే। భవిష్యత్యర్థే క్యష్ విధీయతే।।

(1745 డాజన్తాత్క్యషుపపత్తివార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- డాచి వచనప్రామాణ్యాత్-

(భాష్యమ్) డాచి వచనప్రామాణ్యాద్భవిష్యతి।। కిం వచనప్రామాణ్యమ్?। లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యష్ ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కించిదక్రియమాణాం చోద్యతే। కించిచ్చ క్రియమాణం ప్రత్యాఖ్యాయతే। సూత్రభేదః కృతో భవతి।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- ఇహ కస్మాన్న భవతి క్వ దివా భృశా భవన్తీతి।

(పరిహారభాష్యమ్)

నఞివయుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథా హ్యర్థగతిః। నఞ్యుక్తమివయుక్తం వా యత్ కించిదిహ దృశ్యతే తతః అన్యస్మింస్తత్సదృశే కార్యం విజ్ఞాయతే। తథా హ్యర్థో గమ్యతే। అబ్రాహ్మణమానయేత్యుక్తే బ్రాహ్మణసదృశ ఏవానీయతే నాసౌ లోష్టమానీయ కృతీ భవతి। ఏవమిహాప్యచ్వేరితి ప్రతిషేధాదన్యస్మిన్నచ్వ్యన్తే చ్విసదృశే కార్యం విజ్ఞాయతే। కిం చాన్యదతోఽచ్వ్యన్తం చ్విసదృశమ్। అభూతతద్భావః।।

(విప్రతిపత్తిభాష్యమ్)

ఇహ కాశ్చిత్ప్రకృతయః సోపసర్గాః పఠ్యన్తే --- అభిమనస్ సుమనస్ ఉన్మనస్ దుర్మనస్। తత్ర విచార్యతే --- భృశాదిషూపసర్గః ప్రత్యయార్థవిశేషణం వా స్యాత్ అభిభవతౌ సుభవతౌ ఉద్భవతౌ దుర్భవతావితి। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం వా అభిమనస్శబ్దాత్ సుమనస్శబ్దాత్ ఉన్మనస్శబ్దాత్ దుర్మనస్శబ్దాద్వేతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యుక్తం పునరిదం విచారయితుమ్।।

(ఆక్షేపోపపాదకభాష్యమ్)

నన్వనేనాసందిగ్ధేన ప్రకృత్యర్థవిశేషణేన భవితవ్యమ్। యావతా ప్రాక్ ప్రకృతేః పఠ్యన్తే, యది ప్రత్యయార్థవిశేషణం స్యుః

ప్రాగ్భవతేః పఠ్యేరన్।।

(విచారౌచిత్యసాధకభాష్యమ్)

నేమే శక్యాః ప్రాగ్భవతేః పఠితుమ్। ఏవం హి విశిష్టే ప్రత్యయార్థే భృశాదిమాత్రాదుత్పత్తిః ప్రసజ్యేత। తస్మాన్నైవం శక్యం వక్తుమ్। న చేదేవమ్ జాయతే విచారణా।।

(విశేషానుయోగభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః?।

(1746 ప్రత్యయార్థవిశేషణపక్షదూషణవార్తికమ్।। 5 ।।)

- భృశాదిషూపసర్గః ప్రత్యయార్థవిశేషణమితి చేత్స్వరే దోషః-

(భాష్యమ్) భృశాదిషూపసర్గః ప్రత్యయార్థవిశేషణమితి చేత్స్వరే దోషో భవతి। అభిమనాయతే --- తిఙ్ఙతిఙ ఇతి నిఘాతః ప్రసజ్యేత।।

(ప్రకృత్యర్థవిశేషణపక్షాశ్రయణభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ప్రకృత్యర్థవిశేషణమ్।

(1747 దూషణవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- సోపసర్గాదితి చేదటి దోషః-

(భాష్యమ్) సోపసర్గాదితి చేదటి దోషో భవతి। స్వమనాయతేతి।।

(వార్తికాన్తరావతరణభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే(అటి ఇతి)।

(వార్తికమ్)

- అట్ల్యప్ద్విర్వచనేషు-

(భాష్యమ్) అట్ల్యప్ద్విర్వచనేష్వితి వక్తవ్యమ్। అటి ఉదాహృతమ్। ల్యపి --- సుమనాయ్య। ద్విర్వచనే --- అభిమిమనాయిషతే।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। అవశ్యం సంగ్రామయతేః సోపసర్గాదుత్పత్తిర్వ్యక్తవ్యా -అసంగ్రామయత శూర ఇత్యేవమర్థమ్। తన్నియమార్థం భవిష్యతి సంగ్రామయతేరేవ సోపసర్గాన్నాన్యస్మాత్సోపసర్గాదితి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది నియమః క్రియేత। స్వరో న సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి భృశాదిషు ఉపసర్గస్య పరాఙ్గవద్భావం వక్ష్యామి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది పరాఙ్గవద్భావ ఉచ్యతే। అట్ల్యబ్ద్విర్వచనాని న సిధ్యన్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్వరవిధావితి వక్ష్యామి।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం చ కృత్వాస్తు ప్రత్యయార్థవిశేషణమితి।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం భృశాదిషూపసర్గః ప్రత్యయార్థవిశేషణమితి చేత్స్వరే దోష ఇతి।।

(పరిహారస్మారణభాష్యమ్)

స్వరే పరాఙ్గవద్భావేన పరిహృతమ్।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణపక్షదూషణభాష్యమ్)

అయం తర్హి ప్రత్యయార్థవిశేషణే సతి దోషః। క్యజో క్తత్వాత్తస్యార్థస్య ఉపసర్గస్య ప్రయోగో న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఇతి। తద్యథా --- అపి కాకః శ్యేనాయతే ఇత్యత్ర క్యజోక్తత్వాదాచారార్థస్య ఆఙ్ప్రయోగో న

భవతి।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణపక్షే దత్తదూషణపరిహారభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః। ఏకేనాత్ర విశిష్టే ప్రత్యయార్థే ప్రత్యయ ఉత్పద్యతే। ఇహ పునరనేకేన। తత్ర మనాయత ఇత్యుక్తే సందేహః స్యాత్ --- అభిభవతౌ సుభవతౌ దుర్భవతౌ ఉద్భవతావితి। తత్రాసందేహార్థముపసర్గః ప్రయుజ్యతే।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

యత్ర తర్హ్యేకేన ఉత్పుచ్ఛయతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత్రాప్యనేకేన --- పుచ్ఛాదుదసనే పుచ్ఛాద్వ్యసనే పుచ్ఛాత్పర్యసనే చేతి।। భృశాదిభ్యో భువ్యచ్వేః।। 12 ।।

-3-1-13- లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యష్ (630)

(691 క్యష్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.2 ఆ. 5. సూత్రమ్)

(కకారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థః కకారః?।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థః। క్ఙితి చ ఇతి గుణవృద్ధిప్రతిషేధో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సార్వధాతుకార్ద్ధధాతుకయోరఙ్గస్య గుణ ఉచ్యతే। ధాతోశ్చ విహితః ప్రత్యయః శేష ఆర్ద్ధధాతుకసంజ్ఞాం లభతే। న చాయం ధాతోర్విధీయతే। లోహితాదీని ప్రాతిపదికాని।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

సామాన్యగ్రహణార్థస్తర్హి। క్వ సామాన్యగ్రహణార్థేనార్థః?। నః క్యే ఇతి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నాయం నాన్తాద్విధీయతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి యస్య హలః క్యస్య విభాషా ఇతి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నాయం హలన్తాద్విధీయతే ।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి ఆపత్యస్య చ తద్ధితేఽనాతి, క్యచ్వ్యోశ్చ ఇతి ।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నాయమాపత్యాద్విధీయతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి క్యాచ్ఛన్దసి ఇతి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

యాచ్ఛన్దసీత్యేవ తద్వక్తవ్యమ్। చురణ్యుస్తురణ్యుర్భురణ్యురిత్యేవమర్థమ్।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। యత్తద్ -అకృద్యకార ఇతి దీర్ఘత్వమ్, తత్ర క్ఙిద్గ్రహణమనువర్తతే। తదిహాపి యథా స్యాత్ --- లోహితాయతీతి।

కిం పునః కారణం తత్ర క్ఙిద్గ్రహణమనువర్తతే?।

ఇహ మా భూత్ --- ఉరుయా ధృష్ణుయేతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తత్ర క్షిద్గ్రహణమనువర్తతే। పిత్ర్యమితి రీజభావో న ప్రాప్నోతి॥

(సమాధానభాష్యమ్)

రీఙ్భావం క్షిద్గ్రహణం నివర్తిష్యతే॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది నివర్తతే। కథమసూయా వసూయా చ యజామహ ఇతి?॥

(సమాధానభాష్యమ్)

అసూయతేరసూయా వసూయతేర్వసూయా।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ఛాన్దసమేతత్। దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి॥

(సిద్ధగ్రహణానువృత్తివైర్యర్థ్యమ్)

యది ఛ్ఛాన్దసత్వం హేతుః। నార్థః క్షిద్గ్రహణేనానువర్తమానేన॥

కస్మాన్న భవతి ఉరుయా ధృష్ణుయేతి?।

ఛాన్దసత్వాత్॥

అథ వాస్త్వత్ర దీర్ఘత్వం, ఛాన్దసం హ్రస్వత్వం భవిష్యతి। తద్యథా ఉపగాయన్తు మాం పత్నయో గర్భిణ్యో యువతయ ఇతి॥

(షకారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థః షకారః॥

(సమాధానభాష్యమ్)

విశేషణార్థః। క్వ విశేషణార్థేనార్థః?। వా క్యషః ఇతి వా యాద్ ఇతి హ్యుచ్యమానే పాశ్యా అత్రాపి ప్రసజ్యేత॥

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। పరస్మైపదమిత్యుచ్యతే। న చాత్ర పరస్మైపదం నాప్యాత్మనేపదం పశ్యామః॥

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థస్తర్హి।।

క్వ సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థేనార్థః।?।

క్యచ్ ఛన్దసి ఇతి।।

(కకారప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యాచ్ ఛన్దసి ఇత్యేవం చ తద్వక్తవ్యమ్। చురణ్యుః తురణ్యుర్భురణ్యురిత్యేవమర్థమ్।

(ఆదిశబ్దప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(1748 ఆదిశబ్దప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- లోహితడాజ్భ్యః క్యష్వచనమ్-

(భాష్యమ్) లోహితడాజ్భ్యః క్యష్ వక్తవ్యః। లోహితాయతి లోహితాయతే। (డాచ్) పటపటాయతి పటపటాయతే। (దమదమాయతి। దమదమాయతే మటమటాయతి మటమటాయతే)।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథాన్యాని లోహితాదీని।।

(1749 సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- భృశాదిష్వితరాణి-

(భాష్యమ్) భృశాదిష్వితరాణి పఠితవ్యాని। కిం ప్రయోజనమ్?। జిత ఇతి నిత్యమాత్మనేపదం యథా స్యాత్।। లోహితాది।। 13 ।।

-3-1-14- కష్టాయ క్రమణే (639)

(692 క్యఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.2 ఆ. 6 సూత్రమ్)

(నిపాత్యనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కష్టాయేతి కిం నిపాత్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కష్టశబ్దాచ్చతుర్థీసమర్థాత్క్రమణేఽనార్జవే క్యఙ్ నిపాత్యతే। కష్టాయ కర్మణే క్రామతి కష్టాయతే।।

(న్యూనతాప్రదర్శకభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే --- కష్టాయ క్రమణే ఇతి।।

(1750 వివక్షితవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

సత్రకక్షకష్టకృచ్ఛ్రగహనేభ్యః కణ్వచికీర్షాయామ్।

(భాష్యమ్) సత్రకక్షకష్టకృచ్ఛ్రగహనేభ్యః కణ్వచికీర్షాయామితి వక్తవ్యమ్। సత్ర --- సత్రాయతే --- సత్ర। కక్ష --- కక్షాయతే కక్ష। కష్ట --- కష్టాయతే కష్ట। కృచ్ఛ్ర --- కృచ్ఛ్రాయతే --- కృచ్ఛ్ర। గహన --- గహనాయతే --- గహన।।

(మతాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ --- -

(వార్త్తికరూపాన్తరమ్)

సత్రాదిభ్యశ్చతుర్థ్యన్తేభ్యః క్రమణేఽనార్జవే క్యఙ్ వక్తవ్యః ।

తాన్యేవోదాహరణాని।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సత్రాదిభ్య ఇతి కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

కుటిలాయ అనువాకాయ క్రామతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్క)

చతుర్థ్యన్తేభ్య ఇతి కిమర్థమ్?।

అజః కష్టం క్రమాతి।

(అనుయోగభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। నేదం ప్రత్యయాన్తనిపాతనమ్। కిం తర్హి?। తార్థ్యే ఏషా చతుర్థీ--కష్టాయ యత్ ప్రాతిపదికమ్ - కష్టార్థే యత్ప్రాతిపదికమితి।। కష్టాయ।। 14 ।।

-3-1-15- కర్మణో రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోః (632)

(393 క్యఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3।1।3 ఆ. 7. సూత్రమ్)

(రోమన్థపదార్థనిర్ణయాధికరణమ్।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

రోమన్థ ఇత్యుచ్యతే। కోऽయం రోమన్థో నామ?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉద్గీర్ణస్య వావగీర్ణస్య వా మన్థో రోమన్థః। యద్యేవం।

(1751 వార్త్తికమ్॥ 1 ॥)

- హనుచలనే-

(భాష్యమ్) హనుచలన ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ --- కీటో రోమన్థం వర్తయతీతి॥

(అనుయోగభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

(1752 సమాధానవార్త్తికమ్॥ 2 ॥)

- న వానభిధానాత్-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్॥ కస్మాన్న భవతి కీటో రోమన్థం వర్తయతీతి?। అనభిధానాత్॥

(1753 న్యూనతావార్త్తికమ్॥ 3 ॥)

- తపసః పరస్మైపదం చ-

(భాష్యమ్) తపసః పరస్మైపదం చేతి వక్తవ్యమ్। తపశ్చరతి తపస్యతి॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం తపస్యతే లోకజిగీషురగ్నేః॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఛాన్దసత్వాద్ భవిష్యతి॥ కర్మణో॥ 15 ॥

-3-1-16- బాష్పోష్మభ్యాముద్వమనే (633)

(314 క్యఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్॥ 6।1।2 ఆ. 8 సూత్రమ్)

(1754 న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్॥ 1 ॥)

- ఫేనాచ్చ-

(భాష్యమ్) ఫేనాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఫేనాయతే। బాష్పో॥ 16 ॥

-3-1-17- శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణే (634)

(695 కృద్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 6।1।2 ఆ. 9 సూత్రమ్)

(1755 న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అటాట్టాశీకాకోటాపోటాసోటాప్రుష్టప్లుష్టాగ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) అటాట్టాశీకాకోటాపోటాసోటాప్రుష్టాప్లుష్టాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అటా --- అటాయతే। అట్టా --- అట్టాయతే। శీకా --- -శీకాయతే। కోటా --- కోటాయతే। పోటా --- -పోటాయతే। సోటా --- సోటాయతే। ప్రుష్టా--ప్రుష్టాయతే। ప్లుష్టా --- ప్లుష్టాయతే।।

(1756 న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సుదినదుర్దినాభ్యాం చ-

(భాష్యమ్) సుదినదుర్దినాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। సుదినాయతే। దుర్దినాయతే।।

(1757 వార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- నీహారాచ్చ-

(భాష్యమ్) నీహారాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। నీహారాయతే।। శబ్దవైర।। 17 ।।

-3-1-18- సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయామ్ (635)

(393 కృద్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 6।1।2 ఆ. 9 సూత్రమ్।)

(కర్తృవేదనాపదార్థనిర్ణయాధికరణమ్।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కర్తృవేదనాయామితి కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ మా భూత్। సుఖం వేదయతే ప్రసాధకో దేవదత్తస్య।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

కర్తృవేదనాయామిత్యుచ్యమానేఽపి అత్ర ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। కర్తురితీయం కర్తరి షష్ఠీ। వేదనాయామితి చానో భావే। స యద్యేవాత్మనో వేదయతే। అథాపి పరస్య। కర్తృవేదనైవాసౌ భవతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

న కర్తృగ్రహణేన వేదనాభిసంబధ్యతే। కిం తర్హి?। సుఖాదీన్యభిసంబధ్యన్తే కర్తుర్యాని సుఖాదీనీతి।। సుఖాదిభ్యః।। 18 ।।

-3-1-19- నమోవరివశ్చిత్రజః క్యచ్ (636)

(397 కృచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.2 ఆ. 10 సూత్రమ్)

(వృత్తిఘటకనమః శబ్దయోగే ద్వితీయోపపత్త్యధికరణమ్।)

(1758 ద్వితీయానుపపత్తివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- నమసః క్యచి ద్వితీయానుపపత్తిః-

(భాష్యమ్) నమసః క్యచి ద్వితీయా నోపపద్యతే।

నమస్యతి దేవానితి।। కిం కారణమ్?। నమః శబ్దేన యోగే చతుర్థీ విధీయతే సా ప్రాప్నోతి।।

(1759 చతుర్థీప్రాప్త్యభావవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రకృత్యన్తరత్వాత్ సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) నమః శబ్దేన యోగే చతుర్థీ విధీయతే। నమస్యతిశబ్దశ్చాయమ్।।

(చతుర్థీప్రాప్తిసాధకభాష్యమ్)

నను చ నమస్యతిశబ్దే నమః శబ్దోఽస్తి। తేన యోగే ప్రాప్నోతి।।

(చతుర్థీప్రాప్తిబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। అర్థవతో నమః శబ్దస్య గ్రహణమ్। న చ నమస్యతిశబ్దే నమః శబ్దోర్థవాన్।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

అథ వా --- ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీ ఇతి ద్వితీయా విభక్తిర్భవిష్యతి।। అథ వేతి।।

(ప్రత్యయార్థనిర్దేశాధికరణమ్)

(1760 న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- క్యజాదిషు ప్రత్యయార్థనిర్దేశః-

(భాష్యమ్) క్యజాదిషు ప్రత్యయార్థనిర్దేశః కర్తవ్యః। నమసః పూజాయామ్। వరివసః సపర్యాయామ్। చిత్రజ ఆశ్చర్యే। భాణ్డాత్సమాచయనే। చీవరాదర్జనే పరిధానే చ। పుచ్ఛాదుదసనే వ్యసనే పర్యసనే చేతి। కిం ప్రయోజనమ్? । క్రియావచనతా యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- -క్రియావచనాః కృజాదయః ఇతి। యదయం సనాద్యన్తా ధాతవః ఇతి ధాతుసంజ్ఞాం శాస్తి।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?। ధాతుసంజ్ఞావచన ఏతత్ప్రయోజనం ధాతోః ఇతి తవ్యదాదీనాముత్పత్తిర్యథా స్యాత్। యది చాత్ర క్రియావచనతా న స్యాద్ ధాతుసంజ్ఞావచనమనర్థకం స్యాత్। సత్యామపి ధాతుసంజ్ఞాయాం తవ్యదాదయో న స్యుః। కిం కారణమ్?। సాధనే తవ్యదాదయో విధీయన్తే। సాధనం చ క్రియాయాః। క్రియాయా అభావాత్సాధనాభావః। సాధనాభావాత్సత్యామపి ధాతుసంజ్ఞాయాం తవ్యదాదయో న స్యుః। పశ్యతి త్వాచార్యః క్రియావచనాః కృజాదయః ఇతి, తతః సనాద్యన్తా ధాతవః ఇతి ధాతుసంజ్ఞాం శాస్తి।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

నను చేదం ప్రయోజనం స్యాత్ పరసాధనే తవ్యదాదీనాముత్పత్తిం వక్ష్యామీతి।।

(ప్రయోజనాన్తరనిరాకరణభాష్యమ్)

న పరసాధనే ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్?। సాధన ఇతి సంబన్ధిశబ్దోఽయమ్। సంబన్ధిశబ్దాశ్చ పునరేవమాత్మకా యదుత సంబన్ధినమాక్షిపన్తి। తద్యథా --- మాతరి వర్తితవ్యం పితరి శుశ్రూషితవ్యమితి। న చోచ్యతే --- స్వస్యాం మాతరి స్వస్మిన్ పితరీతి। సంబన్ధాచ్చైతద్ గమ్యతే --- -యా యస్య మాతా, యశ్చ యస్య పితేతి। ఏవమిహాపి సంబన్ధాదేతద్ గన్తవ్యమ్ --- యస్య ధాతోర్యత్ సాధనమితి।।

(ప్రత్యయార్థనిర్దేశవైయర్థ్యభాష్యమ్)

అథ వా ధాతవ ఏవ కృజాదయః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న చైవ హ్యర్థా ఆదిశ్యన్తే।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

క్రియావచనతా చ గమ్యతే। కః ఖల్వపి పచాదీనాం క్రియావచనత్వే యత్నం కరోతి యేనైవ ఖల్వపి హేతునా పచాదయః

క్రియావచనాః, తేనైవ కృజాదయోఽపి। ఏవమర్థే ఖల్వప్యాచార్యశ్చిత్రయతి క్వచిదర్థానాదిశతి, క్వచిన్నేతి।।

(అర్థాదేశావశ్యకతాభాష్యమ్)

ఏవమప్యర్థాదేశనం కర్తవ్యమ్। కథమిమే అబుధా బోధ్యేరన్నితి।।

(అర్థాదేశవైయర్థ్యభాష్యమ్)

అథ వా శక్యమేవార్థాదేశనమకర్తుమ్। కథమ్?। కరణే ఇతి వర్తతే। కరణం చ కరోతేరర్థః। కరోతిశ్చ క్రియాసామాన్యే వర్తతే।। నమో వరి।। 19 ।।

-3-1-21- ముణ్డమిశ్రశ్లక్ష్ణలవణవ్రతవస్త్రహలకలకృతతూస్తేభ్యో ణిచ్ (638)

(398 ణిచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3।1।2 ఆ. 11 సూత్రమ్)

(అనుయోగభాష్యమ్)

ఇమౌ హలికలీ స్తః ఇకారాన్తౌ --- (హలిః కలిః)। అస్తి హలశబ్దః కలశబ్దశ్చాకారాన్తః। కయోరిదం గ్రహణమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

యావికారాన్తౌ తయోరత్వం నిపాత్యతే।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం ప్రయోజనమ్?।

1761 అత్వనిపాతనప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- హలికల్యోరత్త్వనిపాతనం సన్వద్భావప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) హలికల్యోరత్త్వనిపాతనం క్రియతే సన్వద్భావో మా భూదితి। అజహలద్ అచకలత్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఇకారలోపే కృతే అగ్లోపినాం నేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

వృద్ధౌ కృతాయాం లోపః తన్నాగ్లోప్యఙ్గం భవతి। ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- వృద్ధిః క్రియతామ్, లోప ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాద్ వృద్ధిః।।

నిత్యో లోపః। కృతాయామపి వృద్ధౌ ప్రాప్నోతి, అకృతాయామపి (ప్రాప్నోతి)।।

వృద్ధిరపి నిత్యా। కృతేఽపి లోపే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి।।

అనిత్యో లోపః। అన్యస్య కృతాయాం వృద్ధౌ ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతాయామ్। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।।

వృద్ధిరప్యనిత్యా। అన్యస్య కృతే లోపే ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతే। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి। ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాద్ వృద్ధిః। వృద్ధౌ కృతాయాం లోపః, తన్నాగ్లోప్యఙ్గం భవతి।।

అత్త్వే పునః సతి వృద్ధిః క్రియతాం లోప ఇతి। యద్యపి పరత్వాద్ వృద్ధిః, వృద్ధావపి కృతాయామగేవ లుప్యతే। తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే --- -హలికల్యోరత్త్వనిపాతనం సన్వద్భావప్రతిషేధార్థమితి।। ముణ్డమిశ్ర।। 21 ।।

-3-1-22- ధాతోరేకాచో హలాదేః క్రియాసమభిహారే యఙ్ (639)

(699 యఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.2 ఆ. 12 సూత్రమ్)

(సమభిహారశబ్దార్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సమభిహార ఇతి కోఽయం శబ్దః?।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

సమభిపూర్వాద్ధరతేర్భావసాధనో ఘఞ్ --- సమభిహరణం సమభిహార ఇతి। తద్యథా --- -(పుష్పాభిహారః) ఉత్పలాభిహారః మాలాభిహారః (ఫలాభిహారః) ఇతి।।

(ఉత్తరబాధకభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః। బహ్వ్యో హీమాః సుమనసః తత్ర యుక్తః సమభిహార ఇతి। ఇహ పునరేకా క్రియా।।

(ఉత్తరసాధకభాష్యమ్)

యద్యప్యేకా సామాన్యక్రియా। అవయవక్రియాస్తు బహ్వ్యః। అధిశ్రయణోదకాసేచనతణ్డులావపనైధోపకర్షణక్రియాః। తాః కశ్చిత్ కార్త్స్న్యేన కరోతి। కశ్చిదకార్త్స్న్యేన। తత్ర యః కార్త్స్న్యేన కరోతి స ఉచ్యతే పాపచ్యత ఇతి। పునః పునర్వా పచతి పాపచ్యతే ఇతి।।

(ధాతుగ్రహణప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(పూర్వపక్షభాష్యమ్)

అథ ధాతుగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇహ మా భూత్ --- ప్రాటతి భృశమితి।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(1762 ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యఙ్విధౌ ధాతుగ్రహణ ఉక్తమ్-

(భాష్యమ్) యఙ్విధౌ ధాతుగ్రహణే ఉక్తమ్। కిముక్తమ్?। తత్ర తావదుక్తమ్ --- - కర్మగ్రహణాత్సన్విధౌ ధాతుగ్రహణానర్థక్యం సోపసర్గే కర్మేతి చేత్కర్మవిశేషకత్వాదుపసర్గస్యానుపసర్గే కర్మ। సోపసర్గస్య హి కర్మత్వే ధాత్వధికారేపి సనోఽవిధానమకర్మత్వాత్ ఇతి ఏవమిహాపి క్రియాసమభిహారగ్రహణాద్యఙ్విధౌ ధాతుగ్రహణానర్థక్యమ్। సోపసర్గః క్రియాసమభిహార ఇతి చేత్ క్రియాసమభిహారవిశేషకత్వాదుపసర్గస్యానుపసర్గః క్రియాసమభిహారః। సోపసర్గస్య హి క్రియా సమభిహారత్వే ధాత్వధికారేఽపి యఙోఽవిధానమక్రియాసమభిహారత్వాద్ ఇతి।।

(ఏకాజ్ఝలాదిగ్రహణప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(పూర్వపక్షభాష్యమ్)

అథైకాజ్ఝలాదిగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ మా భూత్ --- జాగర్త్తి భృశమ్। ఇర్క్షతే భృశమితి।।

(1763 ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఏకాజ్ఝలాదిగ్రహణే చోక్తమ్-

(భాష్యమ్) ఏకాజ్ఝలాదిగ్రహణే చోక్తమ్। కిముక్తమ్। తత్ర తావదుక్తమ్ --- కర్మసమానకర్తృగ్రహణానర్థక్యం చేచ్చాభిధానే ప్రత్యయవిధానాత్। అకర్మణో హ్యసమానకర్త్తృకాద్వా అనభిధానాద్ ఇతి। ఇహాపి ఏకాజ్ఝలాదిగ్రహణానర్థక్యం చ క్రియాసమభిహారే యఙ్వచనాద్ అనేకాచో హలాదేర్వ్యనభిధానమ్ ఇతి।। తచ్చావశ్యమనభిధానమాశ్రయితవ్యమ్। క్రియమాణేపి హ్యేకాజ్ఝలాదిగ్రహణే యత్రైకాచో హలాదేశ్చోత్పద్యమానేన యఙాఽర్థస్యాభిధానం న భవతి, న భవతి తత్రోత్పత్తిః తద్యథా --- - భృశం శోభతే భృశం రోచతే।। యత్ర చానేకాచోఽహలాదేర్వోత్పద్యమానేన యఙాఽర్థస్యాభిధానం భవతి, భవతి

తత్రోత్పత్తిః। తద్యథా --- అటాట్యతే అరార్యతే అశాశ్యతే సోసూచ్యతే సోసూత్ర్యతే మోమూత్ర్యతే।।

(1764 న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- ఊర్ణోతేశ్చోపసంఖ్యానమ్।

ఊర్ణోతేశ్చోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। ప్రోర్ణోనూయతే। అత్యల్పమిదముచ్యతే - ఊర్ణోతేరితి।

సూచిసూత్రిమూత్ర్యట్యర్త్యశూర్ణోతిగ్రహణం యఙ్విధావనేకాజహలాద్యర్థమ్।

(భాష్యమ్) సూచిసూత్రిమూత్ర్యటర్యత్యశూర్ణోతీనాం గ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?। యఙ్విధావనేకాజహలాద్యర్థమ్। సోసూచ్యతే। సోసూత్ర్యతే। మోమూత్ర్యతే। అటాట్యతే। అరార్యతే। అశాశ్యతే। ప్రోర్ణోనూయతే।।

(ఃఢ్ద్య;ర్ణుగ్రహణానావశ్యకతాభాష్యమ్)

ఊర్ణోతేర్న వక్తవ్యః।

వాచ్య ఊర్ణోర్ణువద్భావో యఙ్ ప్రసిద్ధిః ప్రయోజనమ్।

ఆమశ్చ ప్రతి షేధార్థమేకాచశ్చేడుపగ్రహాత్।।

(1766 లోటో యఙ్బాధకత్వవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- క్రియాసమభిహారే యఙో విప్రతి షేధేన లోడ్విధానమ్-

(భాష్యమ్) క్రియాసమభిహారే యఙో లోడ్భవతి విప్రతి షేధేన। క్రియాసమభిహారే యఙ్ భవతీత్యస్యావకాశాః --- ధాతుర్య ఏకాజ్ఝలాదిః క్రియాసమభిహారే వర్తతే, అధాతుసంబన్ధశ్చ లోలూయతే। పోపూయతే।। లోటోऽవకాశః --- - ధాతుర్యోనేకాజహలాదిః క్రియాసమభిహారే వర్త్తతే, ధాతుసంబన్ధశ్చ స భవాన్ జాగృహి జాగృహీత్యేవాయం జాగర్త్తి, స భవాన్ ఈహస్వ ఈహస్వ ఇత్యేవ అయమ్ ఇర్హతే ।। ధాతుర్య ఏకాజ్ఝలాదిః క్రియాసమభిహారే వర్త్తతే ధాతుసంబన్ధశ్చ, తస్మాద్ ఉభయం ప్రాప్నోతి --- స భవాన్ లునీహి లునీహి ఇత్యేవాయం లునాతి। లోడ్భవతి విప్రతి షేధేన ।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి --- స భవాన్ లోలూయస్వ లోలూయస్వేత్యేవాయం లోలూయత ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి చ।।

(1767 విప్రతి షైధవైర్యథ్యవార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- న వా నానార్థత్వాత్కర్తృకర్మణో హి లవిధానం క్రియావిశేషే స్వార్థే యఙ్-

(భాష్యమ్) న వార్థో విప్రతిషేధేన। కిం కారణమ్? నానార్థత్వాత్। కా నానార్థతా?। కర్తృకర్మణోర్హి లోడ్విధీయతే। క్రియావిశేషే స్వార్థే యఙ్। తత్రాన్తరఙ్గత్వాద్యఙా భవితవ్యమ్।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి --- స భవాన్ లునీహి లునీహీత్యేవాయం లునాతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి చ। విభాషా యఙ్। యదా న యఙ్ తదా లోట్।।

(వార్తికశేషభాష్యమ్)

-3-1-23- నిత్యం కౌటిల్యే గతౌ (2634)

లుపసదచరజపజభదహదశగృభ్యో భావగర్హాయామ్ 6.1.14 ।।

(1768 నిత్యగ్రహణానర్థక్యవార్తికమ్।। 7 ।।)

- ఉత్తరయోర్విగ్రహేణ విశేషాసంప్రత్యయాన్నిత్యగ్రహణానర్థక్యమ్-

(భాష్యమ్) ఉత్తరయోర్యోగయోర్విగ్రహేణ విశేషస్యాసంప్రత్యయాన్నిత్యగ్రహణమనర్థకమ్। నహి కుటిలం క్రామతి ఇతి చఙ్క్రమ్యత ఇతి గమ్యతే।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

అథైతేభ్యః క్రియాసమభిహారే యఙా భవితవ్యమ్।।

(1769 సమాధానవార్తికమ్।। 8 ।।)

- క్రియాసమభిహారే చ నైతేభ్యః-

(భాష్యమ్) క్రియాసమభిహారే చ నైతేభ్యో యఙా భవితవ్యమ్ భృశం జపతి బ్రాహ్మణః, భృశం సమిధో దహతీత్యేవ।।

ధాతోరేకాచో।। 22 ।।

-3-1-25- సత్యాపపాశరూపవీణాతూలశ్లోకసేనాలోమత్వచవర్మవర్ణచూర్ణచురాదిభ్యో ణిచ్ (642)

(400 ణిచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.2 ఆ. 15 సూత్రమ్)

(నిపాతనీయనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సత్యాపేతి కిం నిపాత్యతే।।

(1770 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సత్యస్య కృఞ్యాపుక్ చ-

(భాష్యమ్) సత్యస్య కృఞ్జి ఆపుక్ చ నిపాత్యతే ణిచ్చ। సత్సం కరోతి సత్యాపయతి।।

(న్యూనతాభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే సత్యస్య ఇతి।।

(1771 న్యూనతాపూరకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ణివిధావర్థవేదసత్యానామాపుక్చ-

(భాష్యమ్) ణివిధావర్థవేదసత్యానామాపుక్ చేతి వక్తవ్యమ్। అర్థాపయతి వేదాపయతి సత్యాపయతి।।

(ఆపుకి దూషణభాష్యమ్)

యద్యాపుక్ క్రియతే టిలోపః ప్రాప్నోతి।।

(పుగఙ్గీకారమతభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి పుక్కరిష్యతే।।

(పుకి దూషణభాష్యమ్)

ఏవమపి టిలోపః ప్రాప్నోతి।।

(ఆగఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యాట్కరిష్యతే।।

(ఆకి దూషణభాష్యమ్)

ఏవమపి టిలోపః ప్రాప్నోతి।।

(ఆగఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యక్ కరిష్యతే।।

(ఆటి దూషణభాష్యమ్)

ఏవమప్యనాకారాన్తత్వాత్ పుఙ్ప్రాప్నోతి।।

(ఆడఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యాట్ కరిష్యతే।।

(ఆటి దూషణభాష్యమ్)

ఏవమప్యనాఙ్గత్వాత్పుఙ్న ప్రాప్నోతి।।

(ఆపుడఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యాపుట్ కరిష్యతే।।

(సర్వమతానాం నిర్దోషతాభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్త్వాపుగేవ।।

ననుచోక్తం టిలోపః ప్రాప్నోతీతి।

ఆపుక్వచనసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి।।

అథ వా పునరస్తు పుగేవ।

నను చోక్తమేవమపి టిలోపః ప్రాప్నోతీతి।

పుగ్వచనసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి।।

అథ వా పునరస్త్వాగేవ।

నను చోక్తమేవమపి టిలోపః ప్రాప్నోతీతి।।

ఆగ్వచనసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి।। సత్యాపపాశ।। 25 ।।

-3-1-26- హేతుమతి చ (643)

(401 ణిచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.2 ఆ. 16 సూత్రమ్)

(హేతుమచ్ఛబ్దార్థవిశేష్యనిర్ణయాధికరణమ్)

(విప్రతిపత్తిభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే --- హేతుమత్యభిధేయే ణిజ్భవతీతి, ఆహోస్విత్ --- - హేతుమతి యో ధాతుర్వర్తతే ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యుక్తం పునరిదం విచారయితుమ్। నన్వనేనాసందిగ్ధేన ప్రత్యయార్థవిశేషణేన భవితవ్యమ్, యావతా హేతుమతి చ ఇత్యుచ్యతే। యది హి ప్రకృత్యర్థవిశేషణం స్యాద్; హేతుమతః ఇత్యేవ బ్రూయాత్।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। భవన్తి హి విషయసప్తమ్యోఽపి। తద్యథా --- ప్రమాణే యత్ప్రాతిపదికం వర్తతే స్త్రియాం యత్ ప్రాతిపదికం వర్తత ఇతి॥ ఏవమిహాపి హేతుమత్యభిధేయే ణిజ్భవతి ఇతి, హేతుమతి వా యో ధాతుర్వర్తతే ఇతి జాయతే విచారణా॥

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి --- -

(1770 ప్రత్యయార్థవిశేషణతావార్తికమ్॥ 1 ॥)

- హేతుమతీతి కారకోపాదానం ప్రత్యయార్థపరిగ్రహార్థమ్ యథా తనూకరణే తక్షః-

(భాష్యమ్) హేతుమతీతి కారకముపాదీయతే। కిం ప్రయోజనమ్?। ప్రత్యయార్థపరిగ్రహార్థమ్। ఏవం సతి ప్రత్యయార్థః సుపరిగృహీతో భవతి। యథా తనూకరణే తక్షః ఇతి తనూకరణముపాదీయతే॥

(ప్రకృత్యర్థవిశేషణతాసాధకభాష్యమ్)

యది తర్హి తద్వత్ప్రకృత్యర్థవిశేషణమిదం భవతి। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం హి తత్తత్ర విజ్ఞాయతే --- తనూకరణక్రియాయాం తక్షః ఇతి।

(ప్రకృత్యర్థవిశేషణత్వాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు ప్రకృత్యర్థవిశేషణమ్। కో దోషః?।

(ప్రకృత్యర్థవిశేషణపక్షదూషణప్రదర్శనభాష్యమ్)

ఇహ హి --- ఉక్తః కరోతి, ప్రేషితః కరోతీతి ణిచ్ ప్రాప్నోతి॥ ప్రత్యయార్థవిశేషణే సతి పునర్న దోషో భవతి। స్వశబ్దేనోక్తత్వాన్న భవిష్యతి॥

(ప్రకృత్యర్థవిశేషణపక్షేఽపి దోషాభావప్రతిపాదకభాష్యమ్)

ప్రకృత్యర్థవిశేణేఽపి సతి న దోషః। యత్ర నాన్తరేణ శబ్దమర్థస్య గతిర్భవతి,తత్ర శబ్దః ప్రయుజ్యతే। యత్ర హ్యన్తరేణాపి శబ్దమర్థస్య గతిర్భవతి న తత్ర శబ్దః ప్రయుజ్యతే॥

(ప్రకృత్యర్థవిశేషణపక్షే దూషణభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి పాచయత్యోదనం దేవదత్తో యజ్ఞదత్తేనేతి ఉభయోః కర్త్రోర్లేనాభిధానం ప్రాప్నోతి॥ ప్రత్యయార్థవిశేషణే సతి పునర్న దోషః। ప్రధానకర్తరి లాదయో భవన్తీతి ప్రధానకర్తా లేనాభిధీయతే। యశ్చాత్రాప్రధానం కర్తా, సిద్ధా తత్ర కర్తరీత్యేవ తృతీయా॥

(ప్రకృత్యర్థవిశేషణపక్షదూషణభాష్యమ్)

ఇహ చ గమితో గ్రామం దేవదత్తో యజ్ఞదత్తేనేతి అవ్యతిరిక్తో గత్యర్థ ఇతి కృత్వా గత్యర్థానాం క్తః కర్తరీతి కర్తరి క్తః ప్రాప్నోతి।।

ఇహ చ వ్యతిభేదయన్తే వ్యతిచ్ఛేదయన్త ఇతి అవ్యతిరిక్తో హింసార్థ ఇతి కృత్వా న గతిహింసార్థేభ్య ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణపక్షదూషణభాష్యమ్)

యది ప్రత్యయార్థవిశేషణం, పాచయత్యోదనం దేవదత్తో యజ్ఞదత్తేనేతి ప్రయోజ్యే కర్తరి కర్మసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి। భవతి హి తస్య

తస్మిన్నీప్సా।

ఇహ చ గ్రామం గమయతి గ్రామాయ గమయతీతి వ్యతిరిక్తో గత్యర్థ ఇతి కృత్వా గత్యర్థకర్మణీతి ద్వితీయాచతుర్థ్యౌ న ప్రాప్నుతః।।

ఇహ చైధోదకస్యోపస్కారయతీతి వ్యతిరిక్తః కరోత్యర్థ ఇతి కృత్వా కృఞః ప్రతియత్నే ఇతి షష్ఠీ న ప్రాప్నోతి।।

ఇహ చ భేదికా దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య కాష్ఠానామితి ప్రయోజ్యే కర్తరి షష్ఠీ న ప్రాప్నోతి।।

ఇహ చాభిషావయతి పరిషావయతీతి వ్యతిరిక్తః సునోత్యర్థ ఇతి కృత్వా ఉపసర్గాత్సునోతిసువతీత్యాదినా షత్వం న

ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణపక్షే ప్రథమదూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। యత్తావదుచ్యతే --- పాచయత్యోదనం దేవదత్తో యజ్ఞదత్తేనేతి ప్రయోజ్యే కర్తరి కర్మసంజ్ఞా ప్రాప్నోతీతి।। గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకాణామణీత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి --- ఏతేషామేవ ణ్యన్తానాం యః కర్తా స ణౌ కర్మసంజ్ఞో భవతి, నాన్యేషామ్ ఇతి।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణపక్షే ద్వితీయదూషణపరిహారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- ఇహ చ గ్రామం గమయతి గ్రామాయ గమయతి ఇతి వ్యతిరిక్తో గత్యర్థ ఇతి కృత్వా గత్యర్థకర్మణీ

ద్వితీయాచతుర్థ్యౌ న ప్రాప్నుత ఇతి।। నాసావేవం ప్రేష్యతే --- -గచ్ఛ గ్రామమితి। కథం తర్హి? సాధనవిశిష్టాం క్రియామసౌ ప్రేష్యతే గ్రామం గచ్ఛ గ్రామాయ గచ్ఛేతి।।

(తృతీయదూషణపరిహారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--ఇహ చ ఏధోదకస్యోపస్కారయతీతి వ్యతిరిక్తః కరోత్యర్థ ఇతి కృత్వా కృఞః ప్రతియత్నే ఇతి షష్ఠీ న ప్రాప్నోతీతి।। నాసావేవం ప్రేష్యతే --- -ఉపస్కురుష్వైధో దకస్యేతి। కథం తర్హి సాధనవిశిష్టాం క్రియామసౌ ప్రేష్యతే ఏధో దకస్యోపస్కురుష్వేతి।।

(చతుర్థదుషణపరిహారభష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- ఇహ భేదికా దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య కాష్ఠానామితి ప్రయోజ్యే కర్తరి షష్ఠీ న ప్రాప్నోతీతి।। ఉక్తం తత్ర కృద్గ్రహణస్య ప్రయోజనం కర్తృభూతపూర్వమాత్రేఽపి షష్ఠీ యథా స్యాదితి।

(పఞ్చమదూషణపరిహారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- ఇహ చాభిషావయతి పరిషావయతీతి వ్యతిరిక్తః సునోత్యర్థ ఇతి కృత్వా ఉపసర్గాత్సునోతీత్యాదినా షత్వం న ప్రాప్నోతీతి। నాసావేవం ప్రేష్యతే సును అభీతి। కథం తర్హి? ఉపసర్గవిశిష్టాం క్రియామసౌ ప్రేష్యతే అభిషుణ్వితి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

యుక్తం పునరిదం విచారయితుమ్। నన్వనేనాసందిగ్ధేన ప్రత్యయార్థవిశేషణేన భవితవ్యమ్। యావతా వ్యక్తమర్థాన్తరం గమ్యతే పచతి పాచయతీతి చ।।

(సమాధానభష్యమ్)

బాఢం యుక్తమ్।। ఇహ పచేః కః ప్రధానార్థః?। యాఽసౌ తణ్డులానాం విక్లిత్తిః।

అథేదానీం తదభిసంధిపూర్వకం ప్రేషణమధ్యేషణం వా। యుక్తం యత్సర్వం పచ్యర్థః స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ హేతుమతీతి కో మత్వర్థః।।

(సమాధానభష్యమ్)

హేతుః కర్తాస్య స హేతుమతీతి।

(1771 నిమిత్తమాత్రస్య హేతుశబ్దార్థత్వసమర్థకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- హేతునిర్దేశశ్చ నిమిత్తమాత్రే, భిక్షాదిషు దర్శనాత్-

(భాష్యమ్) హేతునిర్దేశశ్చ నిమిత్తమాత్రే ద్రష్టవ్యః। యావద్ బ్రూయాద్ --- నిమిత్తం కారణమ్, తావద్ --- హేతురితి। కిం ప్రయోజనమ్?। భిక్షాదిషు దర్శనాత్। భిక్షాదిషు హి ణిజ్ దృశ్యతే --- -భిక్షా వాసయతి కారీషోగ్నిరధ్యాపయతీతి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం పరిభాషికే హేతౌ న సిధ్యతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం మన్యతే చేతనావత ఏతద్భవతి --- ప్రేషణమధ్యేషణం చేతి। భిక్షాశ్చాచేతనాః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। నావశ్యం స ఏవ వాసం ప్రయోజయతి య ఇహోష్యతామ్ ఇతి బ్రవీతి కిం తర్హి? తూష్ణీమప్యాసీనో యస్తత్సమర్థాన్యాచరతి సోఽపి వాసం ప్రయోజయతి। భిక్షాశ్చాపి ప్రచురా వ్యఞ్జనవత్యో లభ్యమానా వాసం ప్రయోజయన్తి।।

తథా కారీషోఽగ్నిర్నివాతే ఏకాన్తే సుప్రజ్వలితోధ్యయనం ప్రయోజయతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కశ్చిత్కంచిదాహ పృచ్ఛతు మా భవాన్ అనుయుఙ్క్తాం మా భవాన్ ఇతి అత్ర ణిచ్ కస్మాన్న భవతి?

(సమాధానభాష్యమ్)

అకర్తృత్వాత్। న హ్యసౌ సంప్రతి పృచ్ఛతి। తూష్ణీమాస్తే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం చ భో వర్తమానకాలాయా ఏవ క్రియాయాః కర్త్రా భవితవ్యమ్, న భూతభవిష్యత్కాలాయాః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భూతభవిష్యత్కాలాయా అపి భవితవ్యమ్। (అభిసంబన్ధస్తత్ర క్రియతే --- ఇమాం క్రియామకార్షీద్, (ఇమాం క్రియాం) కరిష్యతీతి।।

(ప్రాగుక్తాకర్తృత్వోపపాదనభాష్యమ్)

ఇహ పునర్న కశ్చిదభిసంబన్ధః క్రియతే। న చాసౌ సంప్రతి పృచ్ఛతి, న చాసౌ ప్రక్ష్యతి తూష్ణీమాస్తే?।

(అకర్తృత్వబాధకభాష్యమ్)

యది తర్హి కర్తా నాస్తి। కథం తర్హి కర్తృప్రత్యయేన లోటాభిధీయతే?।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కథమస్మిన్నపృచ్ఛత్యయం పృచ్ఛతిర్వర్తతే?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అభిసంబన్ధస్తత్ర క్రియతే --- ఇమాం క్రియాం కుర్వితి।।

(అకర్తృత్వబాధకభాష్యమ్)

కర్త్రాపి తర్హ్యభిసంబన్ధః క్రియతే। కథమ్?। కర్తా అస్యా క్రియాయా భవేతి।।

(అకర్తృత్వసాధకభాష్యమ్)

ఏవం న చ కర్తా కర్తృప్రత్యయేన లోటాభిధీయతే।।

(కర్తృత్వసద్భావేఽపి సమాధానభాష్యమ్)

అథాపి కథంచిత్కర్తా స్యాత్, ఏవమపి న దోషః। లోటోక్తత్వాత్ ప్రైషస్య ణిజ్న భవిష్యతి। విధీయన్తే హ్యేతేష్వర్థేషు ప్రైషాదిషు లోడాదయః।। యత్ర చ ద్వితీయః ప్రయోజ్యోఽర్థో భవతి భవతి తత్ర ణిచ్। తద్యథా --- ఆసయ శాయయేతి।

(1772 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 3 ।।)

- కృష్యాదిషు చానుత్పత్తిః-

(భాష్యమ్) కృష్యాదిషు చానుత్పత్తిర్వక్తవ్యా। ఏకాన్తే తూష్ణీమాసీన ఉచ్యతే పఞ్చభిర్హలైః కృషతీతి। తత్ర భవితవ్యం పఞ్చభిర్హలైః కర్షయతీతి।

(1773 సమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- కృష్యాదిషు చానుత్పత్తిర్నానా క్రియాణాం కృష్యర్థత్వాత్-

(భాష్యమ్) కృష్యాదిషు చానుత్పత్తిః సిద్ధా। కుతః?। నానాక్రియాణాం కృష్యర్థత్వాత్। నానా క్రియాః కృషేరర్థాః। నావశ్యం కృషతిర్విలేఖన ఏవ వర్తతే। కిం తర్హి?। ప్రతివిధానం కరోతి, స కృష్యర్థః।। ఆతశ్చ ప్రతివిధానేఽపి వర్తతే యదహరేవాసౌ న ప్రతివిధత్తే, తదహరేవ తత్కర్మ న ప్రవర్తతే।।

(1774 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 5 ।।)

- యజ్యాదిషు చావిపర్యాసః-

(భాష్యమ్) యజ్యాదిషు చావిపర్యాసో వక్తవ్యః। పుష్యమిత్రో యజతే యాజకా యాజయన్తీతి। తత్ర భవితవ్యం పుష్యమిత్రో యాజయతే యాజకా యాజయన్తీతి।।

(1775 సమాధానవార్తికమ్।। 6 ।।)

- యజ్యాదిషు చావిపర్యాసో నానాక్రియాణాం యజ్యర్థత్వాత్-

(భాష్యమ్) యజ్యాదిషు చావిపర్యాసః సిద్ధః। కుతః। నానాక్రియాణాం యజ్యర్థత్వాత్। నానా క్రియా యజేరర్థాః। నావశ్యం

యజిర్హవిః ప్రక్షేపణ ఏవ వర్తతే। కిం తర్హి। త్యాగేఽపి వర్తతే। తద్యథా। అహో యజత ఇత్యుచ్యతే యః సుష్ఠు త్యాగం కరోతి। తం చ పుష్యమిత్రః కరోతి యాజకాః ప్రయోజయన్తీతి।।

(1776 ణిచ్ప్రత్యయవిధివార్తికమ్।। 7 ।।)

- తత్ కరోతీత్యుపసంఖ్యానం సూత్రయత్యాద్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) తత్ కరోతీత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। సూత్రయత్యాద్యర్థమ్। సూత్రం కరోతి సూత్రయతి (మూత్రయతీతి)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ వ్యాకరణస్య సూత్రం కరోతి వ్యాకరణం సూత్రయతీతి వాక్యే షష్ఠీ, ఉత్పన్నే చ ప్రత్యయే ద్వితీయా। కేనైతదేవం భవతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యోऽసౌ సూత్రవ్యాకరణయోరభిసంబన్ధః స ఉత్పన్నే ప్రత్యయే నివర్తతే అస్తి చ కరోతేర్వ్యాకరణేన సామర్థ్యమితి కృత్వా ద్వితీయా భవిష్యతి।।

(1777 ణిచ్ప్రత్యయవిధివార్తికమ్।। 8 ।।)

- ఆఖ్యానాత్కృతస్తదాచష్టే, కృల్లుక్, ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః, ప్రకృతివచ్చ కారకమ్-

(భాష్యమ్) ఆఖ్యానాత్కృదన్తాణ్ణిజ్వక్తవ్యః తదాచష్ట ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। కృల్లుక్, ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్చ కారకం భవతీతి వక్తవ్యమ్। కంసవధమాచష్టే కంసం ఘాతయతి। బలిబన్ధమాచష్టే బలిం బన్ధయతీతి।।

(1778 ణిచ్ప్రతిషేధవార్తికమ్।। 9 ।।)

- ఆఖ్యానాచ్చ ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) ఆఖ్యానశబ్దాచ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః --- ఆఖ్యానమాచష్ట ఇతి।।

(పూర్వవార్తికస్థాఖ్యానశబ్దగ్రాహ్యనిర్ణయాధికరణమ్)

(విప్రతిపత్తిభాష్యమ్)

కిం పునర్యాన్యేతాని సంజ్ఞాభూతాని ఆఖ్యానాని తేభ్య ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్। ఆహోస్విన్ క్రియాఖ్యానమాత్రాత్॥

(విశేషజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిం చాతః?।

(సంజ్ఞాభూతాఖ్యానగ్రహణపక్షదూషణభాష్యమ్)

యది సంజ్ఞాభూతేభ్యః। ఇహ న ప్రాప్నోతి --- రాజాగమనమాచష్టే రాజానమాగమయతీతి॥

(క్రియాఖ్యానమాత్రగ్రహణపక్షభాష్యమ్)

అథ క్రియాఖ్యానమాత్రమ్। న దోషో భవతి॥ యథా న దోషస్తథాస్తు॥

(1779 ణిచ్ప్రత్యయవార్తికమ్॥ 10 ॥)

- దృశ్యర్థాయాం చ ప్రవృత్తౌ-

(భాష్యమ్) దృశ్యర్థాయాం చ ప్రవృత్తౌ కృదన్తాణ్ణిజ్ వక్తవ్యః, తదాచష్టే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। కృల్లుక్ ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్చ కారకం భవతీతి వక్తవ్యమ్। మృగరమణమాచష్టే మృగాన్ రమయతి॥ దృశ్యర్థాయామితి కిమర్థమ్?। యదా హి గ్రామే మృగరమణమాచష్టే మృగరమణమాచష్ట ఇత్యేవ తదా భవతి॥

(1780 ణిచ్ప్రత్యయవిధివార్తికమ్॥ 11 ॥)

- ఆఙ్ లోపశ్చ కాలాత్యన్తసంయోగే మర్యాదాయామ్-

(భాష్యమ్) కాలాత్యన్తసంయోగే మర్యాదాయాం కృదన్తాణ్ణిజ్ వక్తవ్యః తదాచష్ట ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఆఙ్లోపశ్చ కృల్లుక్

ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్చ కారకం భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఆరాత్రివివాసమాచష్టే రాత్రిం వివాసయతీతి॥

(1781 ణిచ్ప్రత్యయవిధివార్తికమ్॥ 12 ॥)

- చిత్రీకరణే ప్రాపి -

(భాష్యమ్) చిత్రీకరణే ప్రాప్తావర్థే కృదన్తాణ్ణిజ్ వక్తవ్యః। కృల్లుక్ ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్చ కారకం భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఉజ్జయిన్యాః ప్రస్థితో మాహిష్మత్యాం సూర్యోద్గమనం సంభావయతే। సూర్యముద్గమయతీతి॥

(1782 ణిచ్ప్రత్యయవిధివార్తికమ్॥ 13 ॥)

- నక్షత్రయోగే జ్ఞి-

(భాష్యమ్) నక్షత్రయోగే జానాత్యర్థే కృదన్తాణ్ణిజ్ వక్తవ్యః కృల్లుక్ ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్చ కారకం భవతీతి వక్తవ్యమ్। పుష్యయోగం జానాతి పుష్యేణ యోజయతి మఘాభిర్యోజయతి ఇతి।

(అనుయోగభాష్యమ్)

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్?।

(1783 ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 14 ।।)

న వా సామాన్యకృతత్వాద్ధేతుతో హ్యవిశిష్టమ్।

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। సామాన్యకృతత్వాత్ సామాన్యేనైవాత్ర ణిజ్ భవిష్యతి హేతుమతీతి।। కిం కారణమ్?। హేతుతో హ్యవిశిష్టమ్। హేతుతో హ్యవిశిష్టమేతద్ భవతి। తుల్యా హి హేతుతా దేవదత్తే చాదిత్యే చ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। స్వతన్త్రస్య ప్రయోజకో హేతుసంజ్ఞో భవతీత్యుచ్యతే। న చాసావాదిత్యం ప్రయోజయతి।

(1783 సమాధానవార్త్తికప్రథమఖణ్డమ్ ।।)

- స్వతన్త్రప్రయోజకత్వాదప్రయోజక ఇతి చేన్ముక్తసంశయేన తుల్యమ్-

(భాష్యమ్) యం భవాన్ స్వతన్త్రప్రయోజకం ముక్తసంశయం న్యాయ్యం మన్యతే పాచయత్యోదనం దేవదత్తో యజ్ఞదత్తేనేతి, తేనైతత్తుల్యమ్।। కథమ్?।

(1784 సమాధానవార్త్తికద్వితీయఖణ్డమ్ ।। 15)

- ప్రవృత్తిర్హ్యుభయత్రానపేక్ష్య -

(భాష్యమ్) ప్రవృత్తిర్హ్యుభయత్రానపేక్ష్యైవ కించిద్భవతి దేవదత్తే చాదిత్యే చ।। నేహ కశ్చిత్పరోనుగ్రహీతవ్య ఇతి ప్రవర్త్తతే। సర్వ ఇమే స్వభూత్యర్థం ప్రవర్త్తన్తే।। యే తావదేతే గురుశుశ్రూషవో నామ తేఽపి స్వభూత్యర్థం ప్రవర్త్తన్తే - పారలౌకికం చ నో భవిష్యతి, ఇహ చ నః ప్రీతో గురురధ్యాపయిష్యతీతి।।

తథా --- య ఏతే దాసాః కర్మకరా నామ తేఽపి స్వభూత్యర్థం ప్రవర్త్తన్తే - భక్తం చైలం చ లప్స్యామహే। పరిభాషాశ్చ న నో భవిష్యన్తీతి।।

తథా --- య ఏతే శిల్పినో నామ ఏతేఽపి స్వభూత్యర్థే ప్రవర్తన్తే - వేతనం చ లప్స్యామహే। మిత్రాణి చ నో భవిష్యన్తీతి।

(వార్తికాదిశేషభాష్యమ్)

ఏవమేతేషు సర్వేషు స్వభూత్యర్థే ప్రవర్తమానేషు ---

(1885 దేవదత్తాదిత్యయోః ప్రయోజ్యత్వసాధకవార్తికమ్ ।। 16 ।।)

- కుర్వతః ప్రయోజకః ఇతి చేత్తుల్యమ్-

(భాష్యమ్) యది కశ్చిత్ప్రయోజకో నామ కుర్వతో భవతి తేనైతత్తుల్యమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి సర్వ ఇమే స్వభూత్యర్థే ప్రవర్తన్తే, కః ప్రయోజ్యార్థః?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యదభిప్రాయేషు సజ్జన్తే ఇర్ధృశౌ వర్ధ్యౌ కురు, ఇర్ధృశౌ పుటకౌ కురు ఇతి। ఆదిత్యశ్చాస్యాభిప్రాయే సజ్జతే। ఏష తస్యాభిప్రాయః ఉజ్జయిన్యాః ప్రస్థితో మాహిష్మత్యాం సూర్యోద్గమనం సంభావయేయ ఇతి।। తం చాస్యాదిత్యోభిప్రాయం నిర్వర్తయతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భవేదిహ వర్తమానకాలతా యుక్తా స్యాద్ ఉజ్జయిన్యాః ప్రస్థితో మాహిష్మత్యాం సూర్యోద్గమనం సంభావయతే సూర్యముద్గయతీతి,

తత్రస్థస్య హి తస్యాదిత్య ఉదేతి। ఇహ తు కథం వర్తమానకాలతా కంసే ఘాతయతి బలిం బన్ధయతీతి। చిరహతే చ కంసే, చిరబద్ధే చ బలౌ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత్రాపి యుక్తా।। కథమ్?। యే తావదేతే శౌభికా నామ ఏతే ప్రత్యక్షం కంసం ఘాతయన్తి ప్రత్యక్షం చ బలిం బన్ధయన్తీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

చిత్రేషు కథమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

చిత్రేష్వపి ఉద్గూర్ణా నిపతితాశ్చ ప్రాహారా దృశ్యన్తే కంసస్య కృష్ణస్య చ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

గ్రన్థికేషు కథమ్। యత్ర శబ్దగ్రన్థగడ్డమాత్రం లక్ష్యతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

తేఽపి హి తేషాముత్పత్తిప్రభృత్యావినాశాత్ తద్బుద్ధీర్వ్యాచక్షాణాః సతో బుద్ధివిషయాన్ ప్రకాశయన్తి।। అతశ్చ సతః। వ్యామిశ్రాశ్చ దృశ్యన్తే --- కేచిత్ కంసభక్తా భవన్తి, కేచిద్వాసుదేవభక్తాః। వర్ణాన్యత్వం ఖల్వపి పుష్యన్తి --- కేచిత్కాలముఖా భవన్తి కేచిద్ రక్తముఖాః। త్రైకాల్యం ఖల్వపి లోకే లక్ష్యతే --- గచ్ఛ హన్యతే కంసః, గచ్ఛ ఘానిష్యతే కంసః, కిం గతేన హతః కంస ఇతి। హేతుమతి చ ।। 26 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।।

-3-1-27- కణ్డ్వాదిభ్యో యక్ (644)

(402 యక్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 6.1.6 ఆ. 1)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థః కకారః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థః। క్ఙితీతి గుణవృద్ధిప్రతిషేధో యథా స్యాత్।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరఙ్గస్య గుణ ఉచ్యతే। ధాతోశ్చ విహితః ప్రత్యయః శేష ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞాం లభతే। న చాయం ధాతోర్విధీయతే। కణ్డ్వాదీని హి ప్రాతిపదికాని।।

(1786 యకోవైకల్పికత్వసాధకవార్తికప్రథమఖణ్డమ్।।)

- కణ్డ్వాదిభ్యో వావచనమ్-

(భాష్యమ్) కాణ్డ్వాదిభ్యో వేతి వక్తవ్యమ్।।

(1786 వార్తికద్వితీయఖణ్డమ్।। 1 ।।)

- అవచనే హి నిత్యప్రత్యయత్వమ్-

(భాష్యమ్) అక్రియమాణే హి వావచనే నిత్యః ప్రత్యయవిధిః ప్రసజ్యేత।।

(దోషప్రశ్నభాష్యమ్)

తత్ర కో దోషః?।।

(1787 దోషకథనవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తత్ర ధాతువిధితుక్ ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) తత్ర ధాతువిధేస్తుకశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః స్యాత్। కణ్ఢ్వౌ కణ్డ్వః
అచిశ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙౌ ఇత్యువఙాదేశః ప్రసజ్యేత।

ఇహ కణ్డ్వా కణ్డ్వే ఇతి నోఙ్ధాత్వోః ఇతి విభక్తేరుదాత్తత్వప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత।।

తుక్ చ ప్రతిషేధ్యః, వల్గుర్మన్తురితి హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ ఇతి తుక్ ప్రాప్నోతి।।

(1788 దోషకథనవార్తికమ్।। 3 ।।)

- హ్రస్వయలోపౌ చ-

(భాష్యమ్) హస్వయలోపౌ చ వక్తవ్యౌ స్యాతామ్।। హ్రస్వ --- వల్గుర్మన్తురితి।।

కిమర్థమిదం న హ్రస్వ ఏవాయమ్?।

అన్తరఙ్గత్వాద్ అకృద్యకార ఇతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి। హస్వః।।

యలోప --- యలోపశ్చ వక్తవ్యః। కణ్డూర్మన్తుర్వల్గురితి।

కిమర్థమిదమ్, న వలీత్యేవ సిద్ధమ్।

వలీత్యుచ్యతే, న చాత్ర వలం పశ్యామః।।

నను చ క్విబ్వలాదిః।।

క్విపో లోపే కృతే వలాద్యభావాన్న ప్రాప్నోతి। ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్। క్విబ్లోపః క్రియతాం వలి లోప ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాత్ క్విబ్లోపః।। నిత్యః ఖల్వపి క్విబ్లోపః కృతే యలోపే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి।। నిత్యత్వాత్ పరత్వాచ్చ క్విబ్లోపే కృతే వలాద్యభావాద్ న ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి ప్రత్యయలక్షణేన భవిష్యతి।।

వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి వావచనే యదా యగన్తాత్ క్విప్ తదైతే దోషాః కస్మాన్న భవన్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతేభ్యస్తదా క్విబుత్పద్యతే। కిం కారణమ్?। అన్యేభ్యోపి దృశ్యతే ఇత్యుచ్యతే। నైతేభ్యః తదా క్విబ్దృశ్యతే।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

యద్యేవ తర్హి క్రియమాణేఽపి వావచనే అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే ఇత్యత్ర క్విబ్ న భవతి। ఏవమక్రియమాణేఽపి వావచనే న భవిష్యతి।।

(క్విపీష్టాపత్తిభాష్యమ్)

అవశ్యమేతేభ్యః క్విబేషితవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్। ఏతాని రూపాణి యథా స్యురితి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

తత్తర్హి వావచనం కర్తవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ఉభయం కణ్డ్వాదీని ధాతవశ్చ ప్రాతిపదికాని చ।। ఆతశ్చోభయమ్। కణ్డూయతీతి హి క్రియాం కుర్వాణే ప్రయుజ్యతే। అస్తి మే కణ్డూరితి వేదనామాత్రస్య సాంనిధ్యే।।

అపర ఆహ --- -

ధాతుప్రకరణాద్ధాతుః కస్య చాసఞ్జనాదపి।

ఆహ చాయమిమం దీర్ఘే మన్యే ధాతుర్విభాషితః।।

ఇతి।। కణ్డ్వాదిభ్యో యక్।। 27 ।।

-3-1-30- కమేర్ణిఙ్ (647)

(403 ణిఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3।1।3 ఆ. 2)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థో ణకారః।

(సమాధానభాష్యమ్।)

వృద్ధ్యర్థః। ఙ్ణీతీతి వృద్ధిర్యథా స్యాదితి।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

క్రియమాణేపి వైణకారే వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। క్ఙితి చేతి ప్రతిషేధాత్।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ణిత్కరణసార్మథ్యాద్వృవిష్యతి।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి --- --

(1789 సమాధానబాధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ణిజి ణిత్కరణస్య సావకాశత్వాద్ వృద్ధిప్రతిషేధప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) ణిజి ణిత్కరణం సావకాశమ్। కోవకాశః?। సామాన్యగ్రహణార్థో ణకారః। క్వ సామాన్యగ్రహణార్థేన

ణకారేణార్థః?। ణేరనిటి ఇతి। ణిజిణిత్కరణస్య సావకాశత్వాద్ వృద్ధేః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రతిబన్దీభాష్యమ్)

ఞిత్కరణమపి సావకాశమ్। కోఽవకాశః?। సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థో ఞకారః। క్వ సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థేనార్థః?। అత్రైవ।।

(ఞిత్కరణవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

శక్యోఽత్రసామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థోఽన్యోఽనుబన్ధ ఆసఙ్క్తుమ్। తత్ర ఞకారానుబన్ధాద్ వృద్ధిప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

(ఞిత్కరణసార్థక్యభాష్యమ్)

అవశ్యమత్రాత్మనేపదార్థో ఞకారోనుబన్ధ ఆసఙ్క్తవ్యః। ఞిత ఇత్యాత్మనేపదం యథా స్యాత్।।

(ప్రతిబన్దీబాధకభాష్యమ్)

ఏవమప్యుభయోః సావకాశయోః ప్రతిషేధబలీయస్త్వాత్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రతిషేధాప్రాప్తిభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- న కమేర్వృద్ధి ప్రతిషేధో భవతీతి। యదయం న కమ్యమిచమామితి మిత్సంజ్ఞాయాః ప్రతిషేధం శాస్తి।।

(1790 జ్ఞాపకత్వబాధకం మిత్ప్రతిషేధసార్థక్యవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- మిత్ప్రతిషేధస్య చార్థవత్త్వాత్-

(భాష్యమ్) మిత్ప్రతిషేధస్య చార్థవత్త్వాద్వృద్ధిప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। అర్థవాన్ మిత్ప్రతిషేధః। కోర్థః?। ణిజన్తస్య ణిచి యా వృద్ధిస్తస్యా హ్రస్వత్వం మా భూదితి।

(జ్ఞాపకత్వసాధకభాష్యమ్)

నను తస్యా అపి క్ఙితిచేతి ప్రతి షేధేన భవితవ్యమ్।

(జ్ఞాపకత్వబాధకభాష్యమ్)

న భవితవ్యమ్। ఉక్తమేతత్ క్ఙితి ప్రతి షేధే తన్ని మిత్తగ్రహణముపధారోరవీత్యర్థమితి।

(జ్ఞాపకత్వసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ణిజన్తస్య ణిచి యా వృద్ధిస్తస్యా హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। ణిజా వ్యవహితత్వాత్।

(జ్ఞాపకత్వబాధకభాష్యమ్)

లోపే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్।

(జ్ఞాపకత్వబాధకభాష్యమ్)

స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ।

(జ్ఞాపకత్వబాధకభాష్యమ్)

ణిజ్యేవ తర్హి మా భూదితి।

(జ్ఞాపకత్వసాధకభాష్యమ్)

ణిజి చ న ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణే ఇతి।

(జ్ఞాపకత్వసాధకయుక్త్యన్తరభాష్యమ్)

నైవ వా పునర్ణిజన్తస్య ణిచి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। ణిజా వ్యవహితత్వాత్।।

లోపో కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్।।

స్థానివద్భావాద్ వ్యవధానమేవ।।

(జ్ఞాపకత్వబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। యత్తత్ చిణ్ణములోర్దీర్ఘోన్యతరస్యామ్ ఇతి దీర్ఘత్వం శాస్తి, తత్కమేర్ణిజి మా భూదితి।।

(హ్స్వఘటితన్యాసకరణే లాఘవభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం తత్ర దీర్ఘోన్యతరస్యామిత్యుచ్యతే, న హ్రస్వోన్యతరస్యామిత్యేవోచ్యేత। యథాప్రాప్తం కమేర్హ్రస్వత్వమేవ।। తత్రాయమప్యర్థః --- హ్రస్వగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్?। మితాం హ్రస్వః ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కా రూపసిద్ధిః। అశమి అశామి। శమంశమమ్। శామంశామమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వృద్ధ్యా సిద్ధమ్।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। నోదాత్తోపదేశస్య మాన్తస్యానాచమేరితి వృద్ధిప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। చిణ్కృతోః స వృద్ధిప్రతిషేధో, న ణిచి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి। అజని అజాని జనంజనమ్। జానంజానమ్। జనివధ్యోశ్చేతి వృద్ధిప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

సోపి చిణ్కృతోరేవ, న ణిచి।।

(హ్రస్వఘటితన్యాసే గౌరవభాష్యమ్)

ణిజ్వ్యవహితేషు తర్హి యఙ్లోపే చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యం స్యాత్। శమయన్తం ప్రయోజితవాన్ అశమి అశామి। శమంశామి। శంశమంశంశమమ్। శంశామంశంశామమ్।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।

చిణ్ణముల్పరే ణౌ మితామఙ్గానాం హ్రస్వో భవతీత్యుచ్యతే। యశ్చాత్ర ణిః చిణ్ణముల్పరః, తస్మిన్మిదఙ్గమ్। యస్మింశ్చమిదఙ్గమ్, నాసౌ ణిశ్చిణ్ణముల్పరః।।

ణిలోపే తర్హి కృతే చిణ్ణముల్పరః।।

స్థానివద్భావాన్న చిణ్ణముల్పరః।।

(దీర్ఘఘటితన్యాసేఽనుయోగభాష్యమ్)

అథ దీర్ఘోఽన్యతరస్యామిత్యుచ్యమానే యావతా స్థానివద్భావః కథమేవైతావతా సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏతదిదానీం దీర్ఘగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ --- దీర్ఘవిధిం ప్రత్యజాదేశో న స్థానివద్భవతీతి స్థానివత్త్వప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యదా ఖల్వప్యాయాదయ ఆర్ధధాతుకే వా భవన్తి తదా ణిచి ణిఙ్ నాస్తి తదర్థే చ మిత్ప్రతిషేధః స్యాత్। తస్మాత్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉక్తం వా। కిముక్తమ్। తద్ధితకామ్యోరిక్ప్రకరణాదిగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః ప్రతిషేధః నచైషాం ఇగ్లక్షణా వృద్ధిరితి।। కమేర్ణిఙ్ ।। 30 ।।

-3-1-31- ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వా (648)

(404 వికల్పసూత్రమ్।। 3।1।3 ఆ. 3)

(ఆర్ధధాతుక ఇతి సప్తమ్యర్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే --- ఆయాదిభ్యో యదార్ధధాతుకం తస్మిన్నవస్థితే వా ఆయాదీనాం నివృత్తిర్భవతీతి। ఆహో స్విద్ --- ఆయాదిప్రకృతేర్యదార్ధధాతుకం తస్మిన్నవస్థితే ఆయాదీనాముత్పత్తిర్భవతీతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కింగతమేతదియతా సూత్రేణ, ఆహోస్విదన్యతరస్మిన్పక్షే భూయః సూత్రం కర్తవ్యమ్?।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

గతమిత్యాహ। కథమ్?। యదా తావదాయాదిభ్యో యదార్ధధాతుకం తస్మిన్నవస్థితే వాయాదీనాం నివృత్తిర్భవతీతి తదాఽవిశేషేణ సర్వమాయాదిప్రకరణమనుక్రమ్య ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వా ఇత్యుచ్యతే।।

యదాప్యాయాదిప్రకృతేర్యదార్ధధాతుకం తస్మిన్నవస్థితే వా ఆయాదీనాముత్పత్తిర్భవతీతి తదైకం వాక్యం తచ్ఛేదం చ। గుపూధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్య ఆయః। ఆర్ధధాతుకే వా। ఋతేరీయఙ్। ఆర్ధధాతుకే వా। కమేర్ణిఙ్। ఆర్ధధాతుకే వా ఇతి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః?।

(1791 విశేషదర్శకవార్తిమ్।। 1 ।।)

- ఆయాదిభ్యో యదార్ధధాతుకమ్ ఆయాదిప్రకృతేర్యదార్ధధాతుకమితి చోభయథాఽనిష్టప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) ఆయాదిభ్యో యదార్ధధాతుకమ్ ఆయాదిప్రకృతేర్యదార్ధధాతుకమ్ ఇతి చోభయథాఽనిష్టం ప్రాప్నోతి।।

యది విజ్ఞాయతే ఆయాదిభ్యో యదార్ధధాతుకం తస్మిన్నవస్థితే వా ఆయాదీనాం నివృత్తిర్భవతీతి। గుప్తిః --- --జుగోపేతి చేష్టం న సిధ్యతి। ఇదం చానిష్టం ప్రాప్నోతి --- -గోపాంచకార గోపేతి। ఇదం త్విష్టం సిద్ధం భవతి --- -గోపాయాంచకార గోపాయేతి।।

(ద్వితీయపక్షదూషణభాష్యమ్)

అథ విజ్ఞాయతే --- ఆయాదిప్రకృతేర్యదార్ధధాతుకం తస్మిన్నవస్థితే వాఽఽయాదీనాముత్పత్తిర్భవతీతి। గుప్తిర్జుగోపేతి చేష్టం సిద్ధం భవతి। ఇదం చానిష్టం న ప్రాప్నోతి --- గోపాంచకార గోపేతి। ఇదం త్విష్టం న సిధ్యతి --- -గోపాయాంచకార గోపాయేతి।।

(సిద్ధ్యుపపత్తిభాష్యమ్)

ఇదం తావదిష్టం సిద్ధం భవతి గోపాయాంచకారేతి।। కథమ్?। అస్త్వత్రాయాదిప్రకృతేర్యదార్ధధాతుకం లిడ్తస్మిన్నవస్థితే వా ఆయాదయః ఆమ్మధ్యే పతిష్యతి యథా వికరణస్తద్వత్।।

(అనుపపత్తిభాష్యమ్)

ఇదం తర్హీష్టం న సిధ్యతి --- -గోపాయేతి।।

(1792 ఇష్టసాధకన్యాసాన్తరవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు సార్వధాతుకే నిత్యవచనాదనాశ్రిత్య వా విధానమ్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్?। అవిశేషేణాయాదీనాం వా విధిముక్త్వా సార్వధాతుకే నిత్యమ్ ఇతి వక్ష్యామి।।

(1793 స్యాదిబలీయస్త్వాపత్తివార్తికమ్।। 3 ।।)

- స్యాదిబలీయస్త్వం తు విప్రతిషేధేన తుల్యనిమిత్తత్వాత్-

(భాష్యమ్) స్యాదిభిస్త్వాయాదీనాం బాధనం ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?। విప్రతిషేధేన తుల్యనిమిత్తత్వాత్। తుల్యం హి నిమిత్తమాయాదీనాం స్యాదీనాం చ। స్యాదీనామవకాశః --- కరిష్యతి హరిష్యతి। ఆయాదీనామవకాశః --- -గోపాయతి ధూపాయతీతి। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- గోపాయిష్యతి ధూపాయిష్యతీతి। పరత్వాత్ స్యాదయః ప్రాప్నువన్తి।।

(1794 స్యాదీనామాయాదిబాధానాపత్తివార్తికమ్।। 4 ।।)

- న వాఽఽయాదివిధానస్యానవకాశత్వాత్-

(భాష్యమ్) న వైష దోషః। కిం కారణమ్?। ఆయాదివిధానస్యానవకాశత్వాత్। అనవకాశా ఆయాదయః ఉచ్యన్తే చ తే

వచనాద్భవిష్యన్తి।।

(అవకాశభాష్యమ్)

నను చేదానీమేవావకాశః ప్రక్ల్‌ప్తః --- గోపాయతి ధూపాయతీతి।।

(అవకాశాభావభాష్యమ్)

అత్రాపి శప్ స్యాదిర్భవతి।।

(అవకాశభాష్యమ్)

యద్యత్రాపి శప్ స్యాదిర్భవతి। న త్వత్రాస్తివిశేషః సతి వా శప్యసతి వా।।

అన్యదిదానీమేతద్ --- -యదుచ్యతే నాస్తి విశేషః ఇతి। యత్తు తదుక్తమ్ --- --ఆయాదీనాం స్యాదిభిరవ్యాప్తోఽవకాశః ఇతి, స నాస్త్యవకాశః। అవశ్యం ఖల్వప్యత్ర శప్స్యాదిరేషితవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్?। గోపాయన్తీ ధూపాయన్తీతి

శప్శ్యనోర్నిత్యమ్ ఇతి నిత్యో నుమ్ యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి అనవకాశా ఆయాదయః ఆయాదిభిః స్యాదీనాం బాధనం ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథా పునరయం సూత్రభేదేన పరిహారః యది పునః శపి నిత్యమ్ ఇత్యుచ్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(దోషస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- - ఆయాదిభ్యో యదార్ధధాతుకమాయాదిప్రకృతేర్యదార్ధధాతుకమితి చోభయథానిష్టప్రసఙ్గ ఇతి।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఆర్ధధాతుక ఇతి నైషా పరసప్తమీ। కా తర్హి?। విషయసప్తమీ। ఆర్ధధాతుకే విషయ ఇతి తత్రార్ధధాతుకవిషయే ఆయాదిప్రకృతేరాయాదిషు (వా) కృతేషు యో యతః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి స తతో భవిష్యతి।। ఆయాదయః।। 31 ।।

-3-1-32- సనాద్యన్తా ధాతవః (649)

(405 ధాతుసంజ్ఞాసూత్రమ్।। 3।1।3 ఆ.4)

(అతగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అన్తగ్రహణం కిమర్థమ్, న సనాదయో ధాతవః ఇత్యేవోచ్యేత?।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కేనేదానీం తదన్తానాం భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

తదన్తవిధినా।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి --- -

(1795 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సనాదిష్వన్తగ్రహణ ఉక్తమ్-

కిముక్తమ్। పదసంజ్ఞాయామన్తవచనమన్యత్ర సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తవిధిప్రతిషేధార్థమ్ ఇతి। ఇదం చాపి ప్రత్యయగ్రహణమ్। అయం చాపి సంజ్ఞావిధిః।।

(సూత్రారభ్యప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే। న భూవాదయో ధాతవ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(సూత్రారభ్యసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। పాఠేన ధాతుసంజ్ఞా క్రియతే। న చైతే తత్ర పఠ్యన్తే।।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానసాధకప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కథం తర్హ్యన్యేషామపఠ్యమానానాం ధాతుసంజ్ఞా భవతి --- అస్తేర్భూః బ్రువో వచిః చక్షిఙః ఖ్యాఞితి।।

(సూత్రారమ్భసాధకప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

యద్యప్యేతే తత్ర న పఠ్యన్తే। ప్రకృతయస్త్వేషాం పఠ్యన్తే। తత్ర స్థానివద్భావాత్సిద్ధమ్।।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఇమేఽపి తర్హి యద్యపి తత్ర న పఠ్యన్తే। యేషాం త్వర్థే ఆదిశ్యన్తేఽతే తత్ర పఠ్యన్తే। తత్ర స్థానివద్భావాత్సిద్ధమ్।।

(సూత్రారమ్భసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। ఆదేశాః స్థానివదిత్యుచ్యతే। న చేమే ఆదేశాః।।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

ఇమే అప్యాదేశాః।। కథమ్?। ఆదిశ్యతే యః స ఆదేశః। ఇమే చాప్యాదిశ్యన్తే।।

(స్థానివత్త్వానుపపత్తిభాష్యమ్)

ఏవమపి షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాదేశాః స్థానివద్భవన్తీత్యుచ్యతే। న చేమే షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాదిశ్యన్తే।।

(స్థానివత్త్వోపపాదనభాష్యమ్)

షష్ఠీగ్రహణం నివర్తిష్యతే।।

(నివృత్తిదూషణభాష్యమ్)

యది నివర్తతే। అపవాదే ఉత్సర్గకృతం ప్రాప్నోతి। కర్మణ్యణ్ ఆతోఽనుపసర్గే కః ఇతి కేఽప్యణ్కృతం ప్రాప్నోతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నాపవాదే ఉత్సర్గకృతం భవతీతి। యదయం శ్యన్నాదీన్ కాంశ్చిచ్చితః కరోతి శ్యన్శ్నుమ్శ్నుశ్నురితి।। సనాద్యన్తా ధాతవః।। 32 ।।

(విధిప్రకరణే ప్రత్యయప్రకరణే వికరణప్రకరణమ్)

-3-1-33- స్యతాసీ లృలుటోః (650)

(406 స్యతాస్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3।1।3 ఆ. 5)

(వికరణానాముత్సర్గాపవాదత్వనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇమే వికరణాః పర్యన్తే। తత్ర న జ్ఞాయతే --- క ఉత్సర్గః, కోఽపవాద ఇతి।। తత్ర వక్తవ్యమ్ --- అయముత్సర్గః, అయమపవాద ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇమే బ్రూమః --- యగుత్సర్గః, అపవాదాః శబాదయః స్యాదయశ్చ।।

(వార్తికశేషభాష్యమ్)

యది యగుత్సర్గః, అపవాదః శబాదిః స్యాదయశ్చ--

(1796 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అపవాదవిప్రతిషేధాచ్ఛబాదిబాధనమ్-

(భాష్యమ్) అపవాదవిప్రతిషేధాచ్ఛబాదిభిః స్యాదీనాం బాధనం ప్రాప్నోతి। శబాదీనామవకాశః --- పచతి పఠతి। స్యాదీనామవకాశః పక్ష్యతే యక్ష్యతే। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--పక్ష్యతి యక్ష్యతి। పరత్వాచ్ఛబాదయః ప్రాప్నువన్తి।।

(1797 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

(భాష్యమ్) అపవాదో నామ స భవతి యత్రానేకలక్షణప్రసఙ్గః।। అత్ర చ భావకర్మణోర్యగ్విధీయతే, కర్తరి శప్। కః ప్రసఙ్గో యద్భావకర్మణోర్యకం కర్తరి శబాదయో బాధేరన్।।

(1798 అన్యవిధేత్సర్గాపవాదత్వవిదూషణవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అపవాదవిప్రతిషేధాచ్ఛ్యన్నాదిబాధనమ్-

(భాష్యమ్) అపవాదవిప్రతిషేధాత్ శ్యన్నాదిభిః స్యాదీనాం బాధనం ప్రాప్నోతి। శ్యన్నాదీనామవకాశః --- -దీవ్యతి సీవ్యతి। స్యాదీనామవకాశః --- పక్ష్యతి యక్ష్యతి। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- దేవిష్యతి సేవిష్యతీతి। పరత్వాచ్ఛ్యన్నాదయః ప్రాప్నువన్తి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। శబాదేశాః శ్యనాదయః కరిష్యన్తే।। శప్ చ స్యాదిభిర్బాధ్యతే। తత్ర దివాదిభ్యః స్యాదివిషయే శబేవ నాస్తి కుతః శ్యన్నాదయః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి శపో గ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్?। కర్తరి శబ్ ఇతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। దివాదిభ్య ఇత్యేషా పఞ్చమీశబితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయవిధిరయం న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నాయం ప్రత్యయవిధిః। విహితః ప్రత్యయః ప్రకృతశ్చానువర్తతే।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా అనువృత్తిః కరిష్యతే --- సార్వధాతుకే యక్ స్యతాసీ లృలుటోః చ్లి లుఙి చ్లేః సిజ్భవతీతి। కర్తరి శప్ స్యతాసీ లృలుటోః చ్లి లుఙి చ్లేః సిజ్భవతి। దివాదిభ్యః శ్యన్ స్యతాసీ లృలుటోః చ్లి లుఙి చ్లే)

సిజ్భవతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వాన్తరఙ్గః స్యాదయః। కాఽన్తరఙ్గతా?। లావస్థాయామేవ స్యాదయః। సార్వధాతుకే శ్యనాదయః।। స్యతాసీ।। 33 ।।

-3-1-34- సిబ్బహులం లేటి (659)

(407 సిబ్వికరణవిధిసూత్రమ్।। 3।1।3 ఆ. 6)

(1799 ఛాన్దసత్వనియమవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సిబుత్సర్గః ఛన్దసి-

(భాష్యమ్) సిబుత్సర్గశ్ఛన్దసి కర్తవ్యః।।

(1800 సనాదిషు విధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సనాద్యన్తేనేషత్వాద్యర్థః-

(భాష్యమ్) సనాద్యన్తాధికారే చ కర్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్?। నేషత్వాద్యర్థః। ఇన్ద్రో నస్తేన నేషతు। గావో నేష్టాదితి।।

(1801 సనాదివర్గీయత్వవైర్యథ్యవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రకృత్యన్తరత్వాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ప్రకృత్యన్తరత్వాత్సిద్ధమేతత్।।

కథం ప్రకృత్యన్తరం నేషః?।।

(పిత్కరణప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థః పకారః?।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

స్వరార్థః అనుదాత్తౌ సుప్పితౌ ఇత్యేష స్వరో యథా స్యాదితి।।

(1803 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- పిత్కరణానర్థక్యం చానచ్కత్వాత్-

(భాష్యమ్) పిత్కరణం చానర్థకమ్। కుతః?। అనచ్కత్వాత్। అనచ్కోఽయమ్। తత్ర నార్థః స్వరార్థేనానుబన్ధేన పకారేణ।।

(ప్రత్యాఖ్యానబధకభాష్యమ్)

ఇటి కృతే సాచ్కో భవిష్యతి।।

(1804 ప్రత్యాఖ్యానసాధకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఇటోఽనుదాత్తార్థమితి చేదాగమానుదాత్తత్వాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ఆగమానుదాత్తత్వేనేటోఽనుదాత్తత్వం భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానబాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సబయం కర్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్?। యదవయాసిసీష్ఠాః ఏకాజ్లక్షణ ఇట్ప్రతిషేధో మా భూదితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్వాయమకారః శ్రూయతే?।

(సమాధానభాష్యమ్)

న క్వచిచ్ఛ్రూయతే। లోపోఽస్య భవిష్యతి। అతో లోపః ఆర్ధధాతుక ఇతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

యది న క్వచిచ్ఛ్రూయతే। నార్థః స్వరార్థేన పకారేణానుబన్ధేన।।

(పకారప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవమపి కర్తవ్యః?। కిం ప్రయోజనమ్। అనుదాత్తస్య లోపో యథా స్యాదుదాత్తస్య లోపో మా భూదితి। కిం చ స్యాత్?। ఉదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రసజ్యేత।।

(1805 సిపో ణిత్త్వవిధివార్తికమ్।। 7 ।।)

- సిబ్ బహులం ఛన్దసి ణిత్-

(భాష్యమ్) సిబ్ బహులం ఛన్దసి ణిద్ వక్తవ్యః సవితా ధర్మే సావిషత్। ప్ర ణ ఆయూంషి తారిషత్।। సిబ్బహులమ్।। 34 ।।

(ఆమ్వికరణప్రకరణమ్)

-3-1-35- కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటి (652)

(408 ఆమ్వికరణవిధిసూత్రమ్।। 3।1।3 ఆ. 7)

(1806 ఆమ్విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- కాస్గ్రహణే చకాస ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) కాస్గ్రహణే చకాస ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। చకాసాంచకార।।

(న్యాసాన్తరేణ వైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। చకాస్ప్రత్యయాదితి వక్ష్యామి।।

(1807 న్యాసాన్తరేపి వార్తికకరణమ్।। 2 ।।)

- చకాస్గ్రహణే కాస ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) చకాస్గ్రహణే కాస ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కాసాంచక్రే।।

(దూషణభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ కాస్గ్రహణే చకాస ఉపసంఖ్యానమ్ ఇతి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। చకాస్శబ్దే కాశ్శబ్దోఽస్తి తత్ర కాస్ప్రత్యయాదిత్యేవ సిద్ధమ్।।

(దూషణస్థైర్యభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। కిం కారణమ్। అర్థవతః కాస్శబ్దస్య గ్రహణమ్। న చ చకాస్శబ్దే కాశ్శబ్దోఽర్థవాన్।।

(సమాధానసిద్ధాన్తివార్తికశేషభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి।

(1808 సమాధానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- కాస్యనేకాచశ్చులుమ్పాద్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) కాస్యనేకాచః ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?। చులుమ్పాద్యర్థమ్। చులుమ్పాంచకార దరిద్రాంచకార।। కాస్ప్రత్యయా।। 35 ।।

-3-1-36- ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛః (653)

(409 ఆమ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3.1.3 ఆ. 8)

(1809 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- గురుమత ఆమ్విధానే లిణ్నిమిత్తాత్ ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) గురుమత ఆమ్విధానే లిణ్నిమిత్తాద్ గురుమతః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇయేష ఉవోష। గుణే కృతే ఇజాదేశ్చ గురుమతోనృచ్ఛ ఇత్యామ్ చప్రసజ్యేత।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

గురుమద్వచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?।

(1810 ప్రత్యాక్షేపబాధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- గురుమద్వచనం కిమర్థమితి చేద్ ణల్యుత్తమే యజాదిప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) గురుమద్వచనం కిమర్థమితి చేణ్ణలి ఉత్తమే యజాదీనాం మా భూదితి। ఇయజ అహమ్।। ఉవప అహమ్।।

(1811 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉపదేశవచనాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ఉపదేశే గురుమత ఇతి వక్తవ్యమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యుపదేశగ్రహణం క్రియతే ఉచ్చేరామ్ వక్తవ్యః। వ్యచ్చాంచకారేతి।

(1812 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఋచ్ఛిప్రతిషేధో జ్ఞాపక ఉచ్చేరామ్భావస్య -

(భాష్యమ్) యదయమ్ అనృచ్ఛః ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి తద్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- తుజీనిమిత్తా యస్య గురుమత్తా భవతి తస్మాదామ్ ఇతి।।

(గౌరవాపత్తిభాష్యమ్)

స తర్హి జ్ఞాపకార్థ ఋచ్ఛిప్రతిషేధో వక్తవ్యః?।।

(అనన్యాసిద్ధఫలసాధకత్వేన గౌరవాఙ్గీకారభాష్యమ్)

నను చావశ్యం ప్రాప్త్యర్థోఽపి వక్తవ్యః?।।

(ఫలస్యాన్యథాసిధ్యా గౌరవసాధకభాష్యమ్)

నార్థః ప్రాప్త్యర్థేన। ఋచ్ఛత్యౄతామ్ ఇతి ఋచ్ఛేర్లిటి గుణవచనం జ్ఞాపకమ్ --- ర్నచ్ఛేర్లిట్యామ్ భవతిఃధ్య;తి।।

(అన్యథాసిధ్యనుపపత్తిభాష్యమ్)

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అర్త్యర్థమేతస్యాత్।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కథం పునర్ఋచ్ఛేర్లిటి। గుణ ఉచ్యమానోఽర్త్యర్థః శక్యో విజ్ఞాతుమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

సార్మథ్యాత్। ఋచ్ఛిర్లిటి నాస్తీతి కృత్వా ప్రకృత్యర్థో విజ్ఞాస్యతే। తద్యథా --- తిష్ఠతేరిత్ జిఘ్రతేర్వే తి। చజీ తిష్ఠతిజిఘ్రతీ న స్త ఇతి కృత్వా ప్రకృత్యర్థో విజ్ఞాయతే।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కిం పునరర్తేర్లిటి గుణవచనే ప్రయోజనమ్?।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

ఆరతుః। ఆరుః । ఏతద్రూపం యథా స్యాత్।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।

(గుణవచనావశ్యకతాభాష్యమ్)

ద్విర్వచనే కృతే (సవర్ణదీర్ఘత్వమ్) సవర్ణదీర్ఘత్వే చ (కృతే) యది తావద్ధాతుగ్రహణేన గ్రహణమ్, ఋకారాన్తానాం లిటి గుణో

భవతీతి గుణే కృతే రపరత్వే చ అరతుః అరురిత్యేతద్రూపం ప్రసజ్యేత।। అథాభ్యాసగ్రహణేన గ్రహణమ్। ఉరదత్వే రపరత్వమ్ హలాదిశేషః। అత ఆదేరితి దీర్ఘత్వమ్ తత ఆతో లోప ఇటిచ ఇత్యాకారలోపే అతుః ఉరితి వచనమేవ శ్రూయేత।।

గుణే పునః సతి గుణే కృతే రపరత్వే చ ద్విర్వచనమ్ హలాదిః శేషః అత ఆదేరితి దీర్ఘత్వమ్ తతః సిద్ధం భవతి --- -ఆరతురారురితి। యథా ఆటతుః ఆటురితి।।

(అనుయోగపూర్వకమారతురిత్యాదిసిద్ధిభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం సవర్ణదీర్ఘత్వం తావద్భవతి న పునరుస్త్వమ్।। పరత్వాదుస్త్వేన భవితవ్యమ్।।

(గుణవిధానావశ్యకాభాష్యమ్)

అన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి। అన్తరఙ్గం సవర్ణదీర్ఘత్వం బహిరఙ్గమురత్వమ్। కాన్తరఙ్గతా। వర్ణావాశ్రిత్య సవర్ణదీర్ఘత్వమఙ్గస్యోరత్త్వమ్।।

(గుణానావశ్యకతాభాష్యమ్)

ఉస్త్వమప్యన్తరఙ్గమ్। కథమ్?। వక్ష్యత్యేతత్ప్రాగభ్యాసవికారేభ్యోఽఙ్గాధికారఃఇతి। ఉభయోరన్తరఙ్గయోః పరత్వాదుస్త్వమ్। ఉస్త్వే చ కృతే రపరత్వమ్ హలాదిః శేషః అత ఆదేరితి దీర్ఘత్వం పరస్య రూపస్య యణాదేశః సిద్ధం భవతి --- ఆరతుః ఆరురితి।

(గుణస్యాన్యథాసిద్ధిప్రతిపాదనభాష్యమ్)

అథాపి కథం చిదర్తేర్లిటి గుణేనార్థః స్యాత్। ఏవమపి న దోషః ఋచ్ఛత్యౄతామ్ ఇతి ఋకారోఽప్యత్ర నిర్దిశ్యతే। కథమ్। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్ --- -ఋచ్ఛతి ఋఋతామ్ --- ఋచ్ఛత్యౄతామితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- -చక్రతుశ్చకురితి।

(సమాధానభాష్యమ్)

సంయోగాదిగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి --- సంయోగాదేరేవాకేవలస్య నాన్యస్యాకేవలస్యేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తదేతదన్తరేణార్తేర్లిటి గుణవచనం, రూపం సిద్ధం భవతి। అన్తరేణ చ ఋచ్ఛిగ్రహణమ్ అర్తేర్లిటి గుణః సిద్ధః స ఏషోऽనన్యార్థ ఋచ్ఛిప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఉచ్చేర్వా ఆమ్ వక్తవ్యః।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఉభయం న వక్తవ్యమ్। ఉపదేశగ్రహణం న కరిష్యతే।।

కస్మాన్న భవతి --- ఇయేష ఉవోషేతి।।

(1893 వార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?। సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి।

(1894 ప్రతిషేధవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- ఃఢ్య;ర్ణోతేశ్చోపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) ఃఢ్య;ర్ణోతేశ్చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ప్రోర్ణునావ।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్,

వాచ్య ఃఢ్య;ర్ణోర్ణువద్భావే యఙ్ప్రసిద్ధిః ప్రయోజనమ్।

ఆమశ్చ ప్రతిషేధార్థమేకాచశ్చేడుపగ్రహాత్।।

అథ వా ఉకారోऽప్యత్ర నిర్దిశ్యతే। కథమ్?।

అవిభక్తికో నిర్దేశః --- అనృచ్ఛ ఉ అనృచ్ఛో దయా యాసశ్చేతి।। ఇజాదేశ్చ।। 36 ।।

-3-1-38- ఉషవిదజాగృభ్యోన్యతరస్యామ్ (655)

(410 ఆమ్విధికరణవిధిసూత్రమ్।। 3.1.3 ఆ. 9)

(1895 వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- విదేరామ్ కిత్ -

(భాష్యమ్) విదేరామ కిద్వక్తవ్యః। విదాంచకార।।

(వార్తికవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। విదిరకారాన్తః।।

(దూషణభాష్యమ్)

యద్యకారాన్తః, వేత్తీతి గుణో న సిధ్యతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

లిట్సన్నియోగేన।।

(దూషణభాష్యమ్)

ఏవమపి వివేదేతి న సిధ్యతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఆమ్ సన్నియోగేన।।

భారద్వాజీయాః పఠన్తి విదేరామ్ కిత ।।

నిపాతనాద్వా అగుణత్వమ్- ఇతి ।। ఉషవిద ।। 38 ।।

-3-1-39- భీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చ (656)

(411 ఆమ్విధికరణవిధిసూత్రమ్।। 3.1.3 ఆ. 10)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

శ్లువదతిదేశే కిం ప్రయోజనమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

శ్లువదతిదేశే ప్రయోజనం ద్విత్వేత్వే బిభరాంచకార।। భీహ్రీభృ।। 39 ।।

-3-1-40- కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటి (657)

(412 ఆమ్సంనియోగేనానుప్రయోగవిధిసూత్రమ్। 3.1.3 ఆ.11)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అనుప్రయోగో యథా స్యాత్।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఆమన్తమవ్యక్తపదార్థకం తేనాపరిసమాప్తోర్థ ఇతి కృత్వానుప్రయోగో భవిష్యతి।।

(సమాధానవార్త్తికశేషభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి --- -

(1816 ప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- కృఞ్ఞోఽనుప్రయోగవచనమస్తిభువోః ప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) కృఞ్ఞోఽనుప్రయోగవచనం క్రియతే (కిం ప్రయోజనమ్?। అస్తిభువోః ప్రతిషేధార్థమ్) అస్తిభువోరనుప్రయోగో మా భూదితి।।

(1817 ప్రయోజనాన్తరవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ఆత్మనేపదవిధ్యర్థం చ-

(భాష్యమ్) ఆత్మనేపదవిధ్యర్థం చ కృఞ్ఞోనుప్రయోగవచనం క్రియతే। ఆత్మనేపదం యథా స్యాత్।

(2 యప్రయోజనస్య యత్నాన్తరసాధ్యతాభాష్యమ్)

ఉచ్యమానేఽప్యేతస్మిన్నవశ్యమాత్మనేపదార్థో యత్నః కర్తవ్యః।

(ప్రథమప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

అస్తిభూప్రతిషేధార్థేన చాపి నార్థః।।

(1818 భ్వస్త్యనుప్రయోగే ఇష్టాపత్తివార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- ఇష్టః సర్వానుప్రయోగః-

(భాష్యమ్) సర్వేషామేవ కృభ్వస్తీనామనుప్రయోగ ఇష్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమిష్యత ఏవ ఆహోస్విత్ప్రాప్నోతి?।।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

ఇష్యతే చ, ప్రాప్నోతి చ। కథమ్?। కృఞితి నేదం ధాతుప్రగ్రహణమ్ కిం తర్హి?। ప్రత్యాహారగ్రహణమ్।। క్వ సన్నివిష్టానాం ప్రత్యాహారః।।

కృభ్వస్తియోగే ఇత్యతః ప్రభృత్యాకృఞో ఞకారాత్।।

(1819 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- సర్వానుప్రయోగ ఇతి చేదశిష్యమర్థాభావాత్-

(భాష్యమ్) సర్వానుప్రయోగ ఇతి చేదశిష్యం కృఞోఽనుప్రయోగవచనమ్। కిం కారణమ్?। అర్థాభావాత్। ఆమన్తమవ్యక్తపదార్థకం తేనాపరిసమాప్తోఽర్థ ఇతి కృత్వా అనుప్రయోగో భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- -కృభ్వస్తీనామేవానుప్రయోగో యథా స్యాత్ పచాదీనాం మా భూదితి।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

(1820 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 5 ।।)

- అర్థాభావాచ్చాన్యస్య సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) (అర్థాభావాచ్చాన్యస్య సిద్ధమేతత్ కుతః) కృభ్వస్తయః క్రియాసామాన్యవాచినః క్రియావిశేషవాచినః పచాదయః। న

చ సామాన్యవాచినోరేవ విశేషవాచినోరేవ వా ప్రయోగో భవతి। తత్ర విశేషవాచిన ఉత్పత్తిః। సామాన్యవాచినోఽనుప్రయోక్ష్యన్తే।।

(1821 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 6 ।।)

- లిట్ పరార్థం వా -

(భాష్యమ్) లిట్పరార్థం తర్హి కృఞోఽనుప్రయోగవచనం క్రియతే। లిట్పరస్యైవానుప్రయోగో యథా స్యాత్। అన్యపరస్య మా భూదితి।।

కిం పరస్య పునః ప్రాప్నోతి?। లట్పరస్య।।

(ప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

న లట్పరస్యానుప్రయోగేణ భూతకాలో విశేషితః స్యాత్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

నిష్ఠాపరస్య తర్హి మా భూత్।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న నిష్ఠాపరస్యానుప్రయోగేణ పురుషోపగ్రహౌ విశేషితౌ స్యాతామ్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

లుఙ్పరస్య తర్హి మా భూత్।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న లుఙ్పరస్యానుప్రయోగేణానద్యతనభూతకాలో విశేషితః స్యాత్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

అయం తర్హి భూతే పరోక్షానద్యతనే లఙ్ విధీయతే

హశశ్వతోర్లఙ్చ ఇతి, తత్--పరస్య మా భూదితి।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।। ఏకస్యా ఆకృతేశ్చరితః ప్రయోగో న ద్వితీయస్యాస్తృతీయస్యాశ్చ భవిష్యతి। తద్యథా --- గోషు స్వామీ అశ్వేషు చేతి। న హి భవతి గోషు వాశ్వానాం చ స్వామీతి।।

(1822 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 7 ।।)

- అర్థసమాప్తేర్వానుప్రయోగో న స్యాత్-

(భాష్యమ్) అర్థసమాప్తేస్తర్హ్యనుప్రయోగో న స్యాత్।

ఆమన్త్రేన చ పరిసమాప్తోఽర్థ ఇతి కృత్వా అనుప్రయోగో న స్యాత్।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఇదానీమేవ హ్యుక్తమామన్తమవ్యక్తపదార్థకం తేనాపరిసమాప్తోఽర్థ ఇతి కృత్వానుప్రయోగో భవిష్యతీతి।।

(1823 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 8 ।।)

- విపర్యాసనివృత్త్యర్థం వా -

(భాష్యమ్) విపర్యాసనివృత్త్యర్థం తర్హి కృఞ్ఞో ఽనుప్రయోగవచనం క్రియతే। ఇర్ఘాంచక్రే। చక్రే ఇర్ఘామితి మా భూత్।

(1842 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- వ్యవహితనివృత్త్యర్థం చ-

(భాష్యమ్) వ్యవహితనివృత్త్యర్థం చ కృఞ్ఞో ఽనుప్రయోగవచనం క్రియతే। అన్వేవ చ కృఞ్ఞో ఽనుప్రయోగో యథా స్యాత్ --- ఇర్ఘాంచక్రే ।। (వ్యవహితస్య మా భూదితి) ఇర్ఘాం దేవదత్తశ్చక్రే ఇతి ।। కృఞ్చాను ।। 40 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్ ।।

-3-1-43- చ్లి లుఙి (660)

(413 చ్లివికరణవిధిసూత్రమ్ ।। 3.1.4 ఆ .1)

(చ్లిగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్ ।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్వాఽయం చ్లిః శ్రూయతే ।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

న శ్రూయతే। ఏతస్య సిజాదయ ఆదేశా ఉచ్యన్తే ।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

యది న క్వచిచ్ఛ్రూయతే,కిమర్థం చ్లిరుత్సర్గః క్రియతే। న సిజుత్సర్గ ఏవ కర్త్తవ్యః తస్య క్సాదయోఽపవాదా భవిష్యన్తి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(1825 ప్రథమప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

-చ్ల్యుత్సర్గః సామాన్యగ్రహణార్థః-

(భాష్యమ్) చ్లిరుత్సర్గః క్రియతే। (కిం ప్రయోజనమ్?) సామాన్యగ్రహణార్థః ।। క్వం సామాన్యగ్రహణార్థేనార్థః? మన్త్రే ఘసహ్వరణశవృదహాద్వృచ్కృగమిజనిభ్యో లేః ఇతి। తత్రావరతస్త్రయాణాం గ్రహణం కర్త్తవ్యం స్యాత్ --- చజజోః, సిచశ్చేతి ।।

(1826 ద్వితీయప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- క్సవిధానే చానిడ్వచనే చ్లిసంప్రత్యయార్థః-

(భాష్యమ్) క్సవిధానే చానిడ్వచనే చ్లిసంప్రత్యయార్థః చిరుత్సర్గః క్రియతే చ్లేరనిటః ఇతి క్సః సిద్ధో భవతి।।

(1827 ప్రయోజనాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఘుస్లృభావే చ -

(భాష్యమ్) ఘుస్లృభావే చ చ్లావేవ కృతే లృదితః ఇత్యఙ్ సిద్ధో భవతి।।

(చకారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ చిత్కరణం కిమర్థమ్?

(1828 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- చ్లేః చిత్కరణం విశేషణార్థమ్ -

(భాష్యమ్) చ్లేశ్చిత్కరణం క్రియతే। కిమర్థమ్? విశేషణార్థమ్। క్వ విశేషణార్థేనార్థః? చ్లేః సిచ్ ఇతి। లేః సిచ్ ఇత్యుచ్యమానే లిఙ్సిటోరపి ప్రసజ్యేత।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। లుఙీత్యుచ్యతే। న చ లుఙి లిఙ్లటౌ స్తః।।

(ఇకారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథేదిత్కరణం కిమర్థమ్।।

(1829) ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ఇదిత్కరణం సామాన్యగ్రహణార్థమ్ -

(భాష్యమ్) ఇదిత్కరణం క్రియతే। (కిమర్థమ్?) సామాన్యగ్రహణార్థమ్। క్వ సామాన్యగ్రహణార్థేనార్థః? మన్త్రే ఘసహ్వరణశవృదహాద్వృచ్కృగమిజనిభ్యో లేః ఇతి, ఆమః ఇతి చ।

(చకారప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

ఇకారే చేదానీం సామాన్యగ్రహణార్థే క్రియమాణే అవశ్యం సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థశ్చకారః కర్తవ్యః।। క్వ సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థేనార్థశ్చకారేణ? అత్రైవ

(చ్లుృత్సర్గేపి ప్రథమప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే --- - చ్లిరుత్సర్గః సామాన్యగ్రహణార్థ ఇతి।।

క్రియమాణేఽపి వై చ్లుృత్సర్గే తాన్యేవ త్రీణి గ్రహణాని భవన్తి --- చ్లి లుఙి లేరితి।।

(చ్లుృత్సర్గే లాఘవభాష్యమ్)

యదేతత్ లేః ఇతి, తత్పరార్థే భవిష్యతి। కథమ్? యదేతద్ గాతిస్థాఘుపాభూభ్యః సిచః పరస్మైపదేషు ఇతి అత్ర సిచో గ్రహణమ్। ఏతద్ లేః ఇతి వక్ష్యామి।।

(దూషణభాష్యమ్)

యది లేరిత్యుచ్యతే ధేటశ్చాతుః శబ్ద్యం ప్రాప్నోతి --- --అదధద్ అధాద్ అధాసీద్। అదధాదిత్యేతదపి ప్రాప్నోతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యవార్తికమ్।।)

- న చఙో లుకి ద్విర్వచనమ్ -

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

న చఙో లుకి ద్విర్వచనేన భావ్యమ్। కిం కారణమ్? చఙి ఇత్యుచ్యతే న చాత్ర చఙం పశ్యామః।।

(దూషణసాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయలక్షణేన।

(దూణపబాధకభాష్యమ్)

న లుమతాతస్మిన్ ఇతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః ।।

(దూషణభాష్యమ్)

బహువచనే తర్హి చాతుః శబ్ద్యం ప్రాప్నోతి --- అదధత్ అధుః అధాసిషుః అధానిత్యపి ప్రాప్నోతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఆత ఇతి జుస్భావో భవిష్యతి।।

(దూషణసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। సిగ్రహణం తత్రానువర్తతే।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

సిగ్రహణం తత్ర నివర్తిష్యతే।।

(దూషణభాష్యమ్)

యది నివర్తతే అభూవన్నితి ప్రత్యయలక్షణేన జుస్భావః ప్రాప్నోతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి లుక్ సిజపవాదో విజ్ఞాస్యతే।।

(దూషణభాష్యమ్)

యది లుక్ సిజపవాదో విజ్ఞాయతే। మా హి దాతామిత్యత్ర ఆదిస్సిచో।?న్యతరస్యామ్ ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి। తస్మాన్నైతచ్ఛక్యం (వక్తుమ్) --- -లుక్సిజపవాద ఇతి।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

న చేదేవముచ్యతే అభూవన్నితి ప్రత్యయలక్షణేన జుస్భావః ప్రాప్నోతి। తస్మాద్ ఆతః ఇత్యత్ర సిగ్రహణమనువర్తతే। తస్మింశ్చానువర్తమానే ధేటశ్ఛాతుఃశబ్ద్యం ప్రాప్నోతి। తస్మాహ గాతిస్థాఘుపాభూభ్యః సిచః పరస్మైపదేషు ఇత్యత్ర సిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। తస్మింశ్చ క్రియమాణే తాన్యేవ త్రీణి గ్రహణాని భవన్తి --- చ్లి లుజి చ్లేః సిచ్ లేరితి।।

(ద్వితీయప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- క్సవిధానే చానిడ్వచనే చ్లిసంప్రత్యయార్థ ఇతి।। ధాతుమేవాత్రానిట్త్వేన విశేషయిష్యామః --- ధాతోరనిట ఇతి।।

కథం పునర్ధాతుర్నామానిట్ స్యాత్?

ధాతురేవానిట్।। కథమ్? అనిమిత్తం వా ఇటః అనిట్।। న వా తస్మాదిడస్తి సోఽయమనిట్ అనిడితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ ధాతో విశేష్యమాణే క్వ యోఽనిట్ ఇతి విశేషయిష్యతే? యది విజ్ఞాయతే --- -నిష్ఠాయామనిటః ఇతి। భూయిష్ఠేభ్యః ప్రాప్నోతి। భూయిష్ఠా హి శలన్తా ఇగుపధానిష్ఠాయామనిటః।।

అథ విజ్ఞాయతే లిటి యోఽనిడితి। న కుతశ్చిత్ప్రాప్నోతి। సర్వే హి శలన్తా ఇగుపధా లిటి సేటః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం ధాతౌ విశేష్యమాణ ఏతయోర్విశేషయోర్విశేషయిష్యతే। న పునర్యత్ర సామాన్యేనేటో విధిప్రతిషేధౌ? క్వ సామాన్యేన? వలాద్యార్ధధాతుకే।।

(తృతీయప్రయోజనప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే - ఘస్లృభావే చేతి। ఆర్ధధాతుకీయాః సామాన్యేన భవన్త్యనవస్థితేషు ప్రత్యయేషు। తత్రార్ధధాతుకసామాన్యే ఘస్లృభావే కృతే లృదిత ఇతి అజ్ భవిష్యతి।। ఛ్లిలుజి।। 43 ।।

-3-1-44- ఛ్లేః సిచ్ (661)

(414 ఛ్లేః సిజాదేశవిధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ. 2)

(చకారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?।

విశేషణార్థః। క్వ విశేషణార్థేనార్థః?। సిచివృద్ధిః పరస్మైపదేషు ఇతి। సౌ వృద్ధిః ఇతీయత్యుచ్యమానే అగ్నిర్వాయురిత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। పరస్మైపదేష్విత్యుచ్యతే। న చాత్ర పరస్మైపదం పశ్యామః।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

స్వరార్థస్తర్హి। చితోఽన్త ఉదాత్తో భవతీతి అన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అనచ్కోయమ్ తత్ర నార్థః స్వరార్థేన చకారేణానుబన్ధేన।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

ఇతి కృతే సాచ్కో భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

తత్ర ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వేనేట ఉదాత్తత్వం భివిష్యతి।।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। ఆగమా అనుదాత్తా భవన్తీతి అనుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి --- -

(1830 ప్రయోజనబాధకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అర్థవత్తు చిత్కరణసామర్థ్యాద్ధీట ఉదాత్తత్వమ్-

(భాష్యమ్) నైష దోషః। అర్థవత్తు సిచశ్చిత్కరణమ్। కోఽర్థః?। సిచః చిత్కరణసామర్థ్యాద్ధి ఇట ఉదాత్తత్వం భవిష్యతి।। (నాప్రాప్తే ప్రత్యయస్వరే ఆగమానుదాత్తత్వమారభ్యతే తద్యథైవ ప్రత్యయస్వరం బాధతే ఏవం స్థానివద్భావాదపి యా ప్రాప్తిస్తామపి బాధేత।।)

(1831 వార్త్తికద్వితీయఖణ్డమ్।।)

- తస్మాచ్చిత్కరణమ్-

(భాష్యమ్) తస్మాచ్చకారః కర్తవ్యః।।

(సిచ ఇకారోచ్చారణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథేదిత్కరణం కిమర్థమ్?।

(1832 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఇదిత్కరణం నకారలోపాభావార్థమ్-

(భాష్యమ్) ఇదిత్కరణం క్రియతే। నకారలోపో మా భూదితి। అమంస్త అమంస్థాః అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితి ఇతి।

(1833 ప్రయోజననిరాకరణవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

-న వా హన్తేః సిచః కిత్కరణం జ్ఞాపకం నకారలోపాభావస్య-

(భాష్యమ్) న చైతత్ప్రయోజనమస్తి। కిం కారణమ్?। యదయం హనః సిచ్ ఇతి హన్తేః సిచః కిత్త్వం శాస్తి తజ్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః న సిజన్తస్య నకారలోపో భవతి ఇతి।।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?। సిచ్యేవ నకారలోపో యథా స్యాత్, పరస్మిన్నిమిత్తే మాభూదితి।

(విశేషప్రశ్నభాష్యమ్)

కః పునరత్ర విశేషః। సిచి వా నలోపే సతి పరస్మిన్నిమిత్తే వా।

(విశేషప్రదర్శకోత్తరభాష్యమ్)

అయమస్తి విశేషః --- -సిచి నలోపే సతి నలోపస్యాసిద్ధత్వాదకారలోపో న భవతి। పరస్మిన్పునర్నిమిత్తే సతి నకారలోపే కృతే అకారలోపః ప్రసజ్యేత।। సమానాశ్రయమసిద్ధమ్। వ్యాశ్రయం తు సిద్ధమేవ। వ్యాశ్రయం చేదమ్।।

(విశేషాభావసాధకభాష్యమ్)

నను చ పరస్మిన్నపి నిమిత్తే నకారలోపే సతి అకారలోపో న భవతి। కథమ్?। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గ ఇతి।।

(ప్రాగుక్తప్రయోజననిరాకరణదార్ఢ్య భాష్యమ్)

తదేతద్ధన్తేః సిచః కిత్కరణం జ్ఞాపకమేవ న సిజన్తస్య నకారలోపో భవతి ఇతి।।

(1834 ఉపాయాన్తరవార్తికమ్।। 5 ।।)

-ఇదిద్వా స్థానివత్త్వాత్-

(భాష్యమ్) అథాఽప్యనేనేదితాఽర్థః స్యాత్। ఇదితోఽయమాదేశః స్థానివద్భావాదిదిద్భవిష్యతి।।

(1836 సిజ్విధివార్తికమ్।। 6 ।।)

-స్పృశమృశకృషతృపదృపాం సిజ్వా -

(భాష్యమ్) స్పృశమృశకృషతృపదృపాం సిజ్ వేతి వక్తవ్యమ్। స్పృశ --- -అస్పృక్షద్ అస్ప్రాక్షీత్। మృశ --- -తృప --- -అతృపద్ అత్రాప్సీత్ దృప --- అదృపద్ అద్రాప్సీత్।। కిం ప్రయోజనమ్। సిచ్ యథా స్యాత్।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

అథ క్సః సిద్ధః।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

కథమ్?। శల ఇగుపధాదనిటః క్సః ఇత్యేవ।।

(వార్తికవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

సిజపి సిద్ధః।। కథమ్?। చ్లేః చిత్కరణం ప్రత్యాఖ్యాయతే। తత్ర చ్లావేవ ఝల్లక్షణేఽమాగమే కృతే విహతనిమిత్తత్వాత్ క్సో న భవిష్యతి।।

(దూషణభాష్యమ్)

యద్యేవమ్ అన్త్యస్య సిజాదయః ప్రాప్నువన్తి।।

(1836 దూషణపరిహారవార్త్తికమ్।। 7 ।।)

- సిద్ధం తు సిచో యాదిత్వాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్? యాదిత్వాత్।। యాదిః సిచ్ కరిష్యతే। సః అనేకాల్ శిత్సర్వస్య ఇతి సర్వాదేశో భవిష్యతి।। కిం పునర్న శ్రూయతే యకారః?। లుప్తనిర్దిష్టో యకారః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

చజజోః కథమ్।

(1837 సమాధానభాష్యమ్।। 8 ।।)

- చజజోః ప్రశ్లిష్టనిర్దేశాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) చజజోరపిప్ సిద్ధమ్। కథమ్?। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశాత్।) ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్ --- --చ అజ్చంజ్। అ అజ్ అజ్। సః అనేకాల్ శిత్సర్వస్య ఇతి సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

చిణః కథమ్।

(1838 సమాధానవార్త్తికమ్।। 9 ।।)

।। చిణోఽనిత్త్వత్-

(భాష్యమ్) చిణః చకారస్య అనిత్త్వాత్సిద్ధమ్।। కిమిదమనిత్త్వాదితి?। అన్త్యస్యాయం స్థానే భవన్నప్రత్యయః స్యాత్। అసత్యాం ప్రత్యయసంజ్ఞాయామిత్సంజ్ఞా న। అసత్యామిత్సంజ్ఞాయాం లోపో న। అసతి లోపే అనేకాల్। యదాఽనేకాల్ తదా సర్వాదేశః। యదా సర్వాదేశస్తదా ప్రత్యయః। యదా ప్రత్యయః తదేత్సంజ్ఞా। యదేత్సంజ్ఞా తదా లోపః।।

(వార్త్తికసిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏష చ తత్ర వార్త్తికకారస్య నిర్ణయః సప్రయోజనం చిత్కరణమితి।।

(చకారస్యానిత్త్వే దూషణాన్తరభాష్యమ్)

అపి చ త్రైశబ్ద్యం న ప్రకల్ప్యతే। అస్పృక్షత్ అస్ప్రాక్షీత్ అస్పార్క్షాదితి। సిచి పునః సతి విభాషా సిచ్ సిధ్యతి ఝల్లక్షణోఽమాగమో విభాషా।।

(సిజ్విధేరావశ్యకతాభాష్యమ్)

యస్య ఖల్వపి అమా అజో నిమిత్తం న విహన్యతే స స్యాదేవ।। తస్మాత్ సుష్ఠూచ్యతే స్పృశమృశకృషతృపదృపాం సిజ్వేతి।। చ్లేః సిచ్।। 44 ।।

-3-1-45- శల ఇగుపధాదనిటః క్సః (662)

(415 చ్లేః క్సాదేశవిధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ. 3)

(1839 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- క్సవిధాన ఇగుపధాభావః చ్లేర్గుణనిమిత్తత్వాత్-

(భాష్యమ్) క్సవిధానే ఇగుపధత్వస్యాభావః। కిం కారణమ్?। చ్లేర్గుణనిమిత్తత్వాత్। చ్లిర్గుణస్య నిమిత్తమ్। తత్ర చ్లావేవ గుణే కృతే ఇగుపధాత్ --- ఇతి క్సో న ప్రాప్నోతి।।

(1840) సమాధానవార్తిమ్।। 2 ।।)

- న వా క్సస్యాఽనవకాశత్వాదపవాదో గుణస్య-

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్?। క్సస్యానవకాశత్వాత్। అనవకాసః క్సో గుణం బాధిష్యతే।।

(1841 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అనిడ్వచనమవిశేషణం చ్లేర్నిత్యాదిష్టత్వాత్-

(భాష్యమ్) అనిడ్వచనమవిశేషణమ్। కిం కారణమ్। చ్లేర్నిత్యాదిష్టత్వాత్। నిత్యాదిష్టః చ్లిః న క్వచిత్ శ్రూయతే। తత్ర చ్లేరనిట ఇతి క్సో న ప్రాప్నోతి।

(1842 దూషణపరిహారవార్తికప్రథమఖణ్డమ్।। 4 ।।)

- న వా క్సస్య సిజపవాదత్వాత్ తస్య చానిడాశ్రయత్వాదనిటి ప్రసిద్ధే క్సవిధిః-

(భాష్యమ్) న వైష దోషః। కిం కారణమ్?। క్సస్య సిజపవాదత్వాత్। సిజపవాదః క్సః। స చానిడాశ్రయః। నచాపవాదవిషయముత్సర్గోఽభినివిశతే। పూర్వం హ్యపవాదాః ప్రవర్తన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః ప్రకల్ప్య చాపవాదవిషయముత్సర్గో భినివిశతే। తన్న తావదత్ర కదాచిత్ సిజ్ భవతి క్సమపవాదం ప్రతీక్షతే। క్సస్య సిజపవాదత్వాత్।। తస్య చానిడాశ్రయత్వాద్ అనిట్ ప్రసిద్ధః। అనిటి ప్రసిద్ధే క్సవిధిః । అనిటి ప్రసిద్ధే క్సో భవిష్యతి।।

సిజిదానీం క్వ భవిష్యతి?।

(1842 వార్తికద్వితీయఖణ్డమ్।। 5 ।।)

- శేషే సిజ్విధానమ్-

(భాష్యమ్) శేషే సిజ్విధానం భవిష్యతి అకోషీద్ అమోషీద్ ఇతి।। శల ఇగుపధా।। 45 ।।

-3-1-46- శ్లిష ఆలిఙ్గనే (663)

(416 చ్లేః క్సాదేశనియమసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ.4)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

నియమార్థమ్। నియమార్థోఽయమారమ్భః --- శ్లిష ఆలిఙ్గన ఏవ క్సో యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్ --- ఉపాశ్లిషద్ జతు చ కాష్ఠం చ, సమాశ్లిషద్ బ్రాహ్మణకులమితి।।

అత ఉత్తరం పఠతి --- -

(1846 నియమానుపపత్తివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- శ్లిష ఆలిఙ్గనే నియమానుపపత్తిర్విధేయభావాత్-

(భాష్యమ్) శ్లిష ఆలిఙ్గన ఇతి నియమస్యానుపపత్తిః।। కిం కారణమ్?। విధేయభావాత్।।

కైమర్థక్యాన్నియమో భవతి। విధేయం నాస్తీతి కృత్వా।।

ఇహ చాస్తి విధేయమ్। కిమ్?। పుషాదిపాఠాదఙ్ప్రాప్తః తద్బాధనార్థః క్సో విధేయః।।

తత్రాపూర్వో విధిరస్తు నియమో వేతి।।

అపూర్వ ఏవ విధిః స్యాన్న నియమః।।

(దూషణప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం చ స్యాద్, యదాయం నియమో న స్యాత్?।

(దూషణభాష్యమ్)

ఆత్మనేపదేష్వాలిఙ్గనేఽనాలిఙ్గనే చ క్సః ప్రసజ్యేత।।

(దూషణాన్తరభాష్యమ్)

యథైవ క్సోఽఙం బాధతే, ఏవం చిణమపి బాధేత --- ఉపాశ్లేషి కన్యా దేవదత్తేనేతి।।

(1844 దూషణపరిహారిన్యాసాన్తరవార్తికప్రథమఖణ్డమ్।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు శ్లిష ఆలిఙ్గనేఽచిణ్విషయే-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। శ్లిష ఆలిఙ్గనే అచిణ్విషయే క్సో భవతీతి వక్తవ్యమ్।।(1845

న్యాసాన్తరవార్త్తికద్వితీయఖణ్డమ్।। 3 ।।)

- అజ్విధానే చ శ్లిషోఽనాలిఙ్గనే-

(భాష్యమ్) అజ్విధానే చ శ్లిషోఽనాలిఙ్గనే ఇతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ శ్లిష ఆలిఙ్గనే నియమానుపపత్తిర్విధేయభావాత్ ఇతి।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

నైష దోషః।

(1846 సిద్ధాన్తివార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కరిష్యతే। శ్లిషః శ్లిషః క్సో భవతి। కిమర్థమిదమ్?। పుషాదిపాఠాదఙ్ ప్రాప్నోతి తద్బాధనార్థమ్।।

తతః ఆలిఙ్గనే। ఆలిఙ్గనే చ శ్లిషః క్సో భవతి।। ఇదమిదానీం కిమర్థం స్యాత్? నియమార్థమ్। శ్లిష

ఆలిఙ్గనే ఏవ।। క్వ మా భూత్?। ఉపాశ్లిషజ్జతు చ కాష్ఠం చ, సమాశ్లిషద్ బ్రాహ్మణకులమితి।

(దూషణాన్తరపరిహారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- -యథైవ చ క్సోఽఙం బాధతే, ఏవం చిణమపి బాధేతేతి। పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్ బాధన్తే నోత్తరాన్ ఇత్యేవం క్సోఽఙం బాధిష్యతే న చిణమ్।। అథవా తత్ర వక్ష్యతి --- చిణిత్యనువర్తమానే పునశ్చిగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। చిణేవ యథా స్యాద్ యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి।। శ్లిష ఆలిఙ్గనే।। 46 ।।

-3-1-48- ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙ్ (665)

(417 చ్లేశ్చఙాదేశవిధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ. 5)

(1846 శేషపూర్తివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ణిశ్రిద్రుస్రుషు కమేరుపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) ణిశ్రిద్రుస్రుషు కమేరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।।

నాకమిష్టసుఖం యాన్తి సుయుక్తైర్వడవారథైః।

అథ పత్కాషిణో యాన్తి యేఽచీకమతభాషిణః ।।

(1847 న్యూనతాపూర్తివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కర్మకర్తరి చ-

(భాష్యమ్) కర్మకర్తరి చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కారయతి కటం దేవదత్తః అచీకరత కటః స్వయమేవ। ఉచ్ఛ్రాయతి కటం

దేవదత్తః ఉదశిశ్రియత కటః స్వయమేవేతి ।।

(1848 న్యూనతాఖణ్డనవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా కర్మణ్యవిధానాత్కర్తృత్వాచ్చ కర్మకర్తుః సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) న వా కర్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। కర్మణ్యవిధానాత్। నహి కశ్చిత్కర్మణి విధీయతే యశ్చజం బాధేత ।। కర్తృత్వాచ్చ కర్మకర్తుః సిద్ధమ్ ।। అస్తి చ కర్మకర్తరి కర్తృత్వమితి కృత్వా చఙ్ భవిష్యతి ।।

(ఖణ్డనయుక్తిబాధకభాష్యమ్)

నను చాయం కర్మణి విధీయతే చిణ్ భావకర్మణోః ఇతి ।।

(ఖణ్డనయుక్తిసాధకభాష్యమ్)

ప్రతిషిధ్యేతే తత్ర యక్చిణౌ --- యక్చిణోః ప్రతిషేధే హేతుమణ్ణిశ్రిబ్రూఞాముపసంఖ్యానమ్ ఇతి ।।

(ప్రతిషేధాయోగ్యస్థలదర్శకభాష్యమ్)

యస్తర్హి న హేతుమణ్ణిచ్ ఉదపుపుచ్ఛత గౌః స్వయమేవేతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత్రాపి యథా భారద్వాజీయాః పఠన్తి, తథా భవితవ్యం ప్రతిషేధేన --- - యక్చిణోః ప్రతిషేధే ణిశ్రన్థిగ్రన్థిబ్రూఞాత్మనేపదాకర్మకాణాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ఇతి ।। ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః ।। 48 ।।

-3-1-52- అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙ్ (669)

(418 చ్లేరజాదేశవిధిసూత్రమ్ ।। 6.1.4 ఆ. 6)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్యతిగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(1849 సిద్ధాన్తిసమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అస్యతిగ్రహణమాత్మనేపదార్థం పుషాదిత్వాత్-

(భాష్యమ్) అస్యతిగ్రహణమాత్మనేపదార్థం ద్రష్టవ్యమ్ ।। కిముచ్యతే ఆత్మనేపదార్థమితి, న పునః పరస్మైపదార్థమపి స్యాత్?।

పుషాదిత్వాత్ । పుషాదిపాఠాత్ పరస్మైపదేష్వఙ్భవిష్యతి ।।

(1850 న్యూనతాపూర్తివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కర్మకర్తరి చ-

(భాష్యమ్) కర్మకర్తరి చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పర్యాస్థేతాం కుణ్డలే స్వయమేవ ।।

(న్యూనతాపరిహారభాష్యమ్)

అత్రాపి ।

(1841 న్యూనతాపరిహారవార్తికమ్ ।। 3 ।।

- న వా కర్మణ్యవిధానాత్ కర్తృత్వాచ్చ కర్మకర్తుః సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ఇత్యేవ ।। అస్యతివక్తి ।। 52 ।।

-3-1-58- జౄస్తమ్భుమ్రుచుమ్లుచుగ్రుచుగ్లుచుగ్లుఞ్చుశ్విభ్యశ్చ (675)

(419 చ్లేరజాదేశవిధిసూత్రమ్ ।। 3.1.4 ఆ. 7)

(సూత్రపాఠవిచారభాష్యమ్)

ఇదం గ్లుచిగ్రహణం గ్లుఞ్చిగ్రహణం చ క్రియతే । అన్యతరచ్ఛక్యమకర్తుమ్ । యది తావద్గ్లుచిగ్రహణం క్రియతే । గ్లుఞ్చిగ్రహణం న కరిష్యతే । తేనైవ సిద్ధం న్యగ్లుచద్ న్యగ్లోచీత్ । ఇదమిదానీం గ్లుఞ్చేరూపం న్యగ్లుఞ్చీత్ ।।

అథ గ్లుఞ్చిగ్రహణం క్రియతే గ్లుచిగ్రహణం న కరిష్యతే తేనైవ సిద్ధం న్యగ్లుచద్ న్యగ్లుఞ్చీత్ । ఇదమిదానీం గ్లుచేరూపం న్యగ్లోచీదితి ।। జౄస్తమ్భుదృ ।। 58 ।।

-3-1-60- చిణ్తే పదః (677)

(420 చ్లేశ్చిణాదేశవిధిసూత్రమ్ ।। 3.1.4 ఆ. 8)

(తప్రత్యయనిర్ణయాధికరణమ్)

(అనుయోగభాష్యమ్)

అయం తశబ్దోస్త్యేవాత్మనేపదమ్, అస్తి పరస్మైపదమ్, అస్త్యేవైకవచనమ్, అస్తి బహువచనమ్। కస్యేదం గ్రహణమ్?।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

యః పదేరస్తి। కశ్చ పదేరస్తి?। పదిరయమాత్మనేపదీ।। చిణ్ తే।। 60 ।।

-3-1-66- చిణ్ భావకర్మణోః (683)

(421 చ్లేశ్చిణాదేశవిధిసూత్రమ్ । 3.1.4 ఆ .9)

(చిణ్గ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

చిణితి వర్తమానే పునశ్చిణ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

నేత్యేవం తదభూద్ విధ్యర్థమిదమ్।।

(భాష్యమ్) అథ వా చిణితి వర్తమానే పునశ్చిణ్గ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనం చిణేవ యథా స్యాద్ యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మాభూత్। చిణ్ భావ।। 66 ।।

-3-1-67- సార్వధాతుకే యక్ (684)

(422 యగ్వికరణవిధిసూత్రమ్ ।। 3.1.4 ఆ.10)

(భావకర్మణోర్వచనవ్యవస్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ పశ్యామః కర్మణి ద్వివచనబహువచనాన్యుదాహ్రియన్తే పచ్యేతే ఓదనౌ పచ్యన్తే ఓదనా ఇతి। భావే పునః ఏకవచనమేవ --- ఆస్యతే భవతా, ఆస్యతే భవద్భ్యామ్, ఆస్యతే భవద్భిరితి। కేనైతదేవం భవతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్మాఽనేకమ్, తస్యాఽనేకత్వాద్ ద్వివచనబహువచనాని భవన్తి। భావః పునరేక ఏవ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం తర్హి ఇహ ద్వివచనబహువచనాని భవన్తి పాకౌ పాకా ఇతి?।

(సామాధానభాష్యమ)

ఆశ్రయభేదాత్। యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి భావస్తస్య భేదాద్ ద్వివచనబహువచనాని భవన్తి।।

(దూషణభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి యావన్తస్తే తాం క్రియాం కుర్వన్తి, సర్వే తే తస్యా ఆశ్రయభూతా భవన్తి, తద్భేదాద్ ద్వివచనబహువచనాని ప్రాప్నువన్తి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః --- కిమభిసమీక్ష్యైతత్ ప్రయుజ్యతే - పాకౌ పాకా ఇతి।

యది తావత్పాకవిశేషానభిసమీక్ష్య యశ్చౌదనస్య పాకః, యశ్చ గుడస్య, యశ్చ తిలానాం బహవ స్తే శబ్దాః సరూపాశ్చ। తత్ర యుక్తం బహువచనమేకశేషశ్చ। తిఙభిహితే చాపి తథా భావే బహువచనం శ్రూయతే। తద్యథా - ఉష్ట్రాసికా ఆస్యన్తే, హతశాయికాః శయన్త ఇతి।

అథ కాలవిశేషానభిసమీక్ష్య యశ్చాద్యతనః పాకః, యశ్చ హ్యస్తనః, యశ్చ శ్వస్తనస్తేఽపి బహవః శబ్దాః సరూపాశ్చ। తత్ర యుక్తం బహువచనమేకశేషశ్చ। తిఙభిహితే చాపి తథా భావేఽసారూప్యాదేకశేషో న భవతి --- ఆసి ఆస్యతే ఆసిష్యతే ఇతి।।

అస్తి ఖల్వపి విశేషః తిఙభిహితస్య భావస్య కృదభిహితస్య చ। కృదభిహితో భావో ద్రవ్యవద్భవతి।। కిమిదం ద్రవ్యవదితి?। ద్రవ్యం క్రియయా సమవాయం గచ్ఛతి।। కం సమవాయం గచ్ఛతి? ద్రవ్యం క్రియాభినిర్వృత్తౌ సాధనత్వముపైతి।। తద్వచ్చాస్య భావస్య కృదభిహితస్య భవతి పాకో వర్తతే ఇతి।। క్రియావన్న భవతి।। కిమిదం క్రియావదితి?। క్రియా క్రియయా సమవాయం న గచ్ఛతి --- పచతి పఠతీతి।। తద్వచ్చాస్య కృదభిహితస్య న భవతి --- పాకో వర్తత ఇతి।।

(విశేషాన్తరభాష్యమ్)

అస్తి ఖల్వపి విశేషః కృదభిహితస్య భావస్య, తిఙభిహితస్య చ --- తిఙభిహితేన భావేన కాలపురుషోపగ్రహా వ్యజ్యన్తే, కృదభిహితేన పునర్న వ్యజ్యన్తే।।

(విశేషాన్తరభాష్యమ్)

అస్తి ఖల్వపి విశేషః --- తిఙభిహితస్య భావస్య, కృదభిహితస్య చ --- తిఙభిహితో భావః కర్త్రా సంప్రయుజ్యతే, కృదభిహితః పునర్న సంప్రయుజ్యతే।।

యావతా కించిచ్చ సామాన్యం కశ్చిచ్చ విశేషః।।

యుక్తం యదయమపి విశేషః స్యాద్ --- లిఙ్గకృతః సంఖ్యాకృతశ్చ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇదం విచార్యతే --- భావకర్మకర్తారః సార్వధాతుకార్థా వా స్యుః, వికరణార్థా వేతి।। కథం చ సార్వధాతుకార్థా స్యుః కథం వా వికరణార్థాః? భావకర్మవాచిని సార్వధాతుకే యక్ భవతి, కర్తృవాచిని సార్వధాతుకే శబ్ భవతీతి సార్వధాతుకార్థాః। భావకర్మణోర్యక్ భవతి సార్వధాతుకే కర్తరి శబ్ భవతి సార్వధాతుక ఇతి వికరణార్థాః।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః?।

(1852 సార్వధాతుకార్థపక్షే దూషణవార్తికమ్।। 1 ।।)

- భావకర్మకర్తారః సార్వధాతుకార్థా శ్చేదేకద్విబహుషు నియమానుపపత్తిరతదర్థత్వాత్-

(భాష్యమ్) భావకర్మకర్తారః సార్వధాతుకార్థాశ్చేద్ ఏకద్విబహుషు నియమస్యానుపపత్తిః।। కిం కారణమ్?। అతదర్థత్వాత్। న హీదానీమేకత్వాదయ ఏవ విభక్త్యర్థాః।। కిం తర్హి?। భావకర్మకర్తారోఽపి।।

(వికరణార్థపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

సన్తు తర్హి వికరణార్థాః।

(1853 వికరణార్థత్వపక్షదూషణవార్తికమ్।। 2 ।।)

- వికరణార్థా ఇతి చేత్ కృతాభిహితే వికరణాభావః-

(భాష్యమ్) వికరణార్థా ఇతి చేత్ కృతాభిహితే వికరణో న ప్రాప్నోతి --- ధారయః పారయః ఇతి।

(సార్వధాతుకార్థవాదిభాష్యమ్)

కిముచ్యతే --- కృతాభిహితే ఇతి, --- న లేనాప్యభిధానం భవతి?।

(వికరణార్థవాదిభాష్యమ్)

న శక్యం లేనాభిధానమాశ్రయితుమ్। పక్షాన్తరమిదమాస్థితమ్ --- భావకర్మకర్తారః సార్వధాతుకార్థా వా స్యుర్వికరణార్థా వేతి। యది చ లేనాప్యభిధానం స్యాద్ నేదం పక్షాన్తరం స్యాత్।।

(సార్వధాతుకార్థవాదిభాష్యమ్)

కథమశక్యమ్। యదా భవానేవాహ లః కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి?।

(వికరణార్థవాదిభాష్యమ్)

ఏవం వక్ష్యామి లః కర్మణో భావాచ్చాకర్మకేభ్య ఇతి।

(సార్వధాతుకార్థవాదిభాష్యమ్)

యస్మింస్తర్హి లే వికరణా న శ్రూయన్తే, కస్తత్ర భావకర్మకర్తౄనభిధాస్యతి? క్వ చ న శ్రూయన్తే। య ఏతే లుగ్వికరణాః శ్లువికరణాశ్చ।।

(వికరణార్థవాదిభాష్యమ్)

అత్రాప్యుక్తే కర్తృత్వే లుగ్భవిష్యతి।।

(సార్వధాతుకార్థసాధకభాష్యమ్)

యస్మింస్తర్హి లే వికరణా నైవోత్పద్యన్తే కస్తత్ర భావకర్మకర్తౄనభిధాస్యతి। క్వ చ నైవోత్పద్యన్తే?। లిఙ్లిటోః।। తస్మాన్నైవం శక్యం వక్తుం న లేనాప్యభిధానం భవతీతి। భవతి చేదభిహితే వికరణాభావ ఇత్యేవ।।

(వికరణార్థసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హీదం స్యాత్ --- యదా భావకర్మణోర్లః, తదా కర్తరి వికరణాః। యదా కర్తరి లః, తదా భావకర్మణోర్వికరణాః।।

(సార్వధాతుకార్థవాదిభాష్యమ్)

ఇదమస్య యద్యేవ స్వాభావికమ్, అథాపి వాచనికమ్ ప్రకృతిప్రత్యయౌ ప్రత్యయార్థం సహ బ్రూతః ఇతి। న చాస్తి సంభవో యదేకస్యాః ప్రకృతేర్ద్వయోర్నానార్థయోర్యుగపత్సహాయీభావః స్యాత్। ఏవం చ కృత్వా ఏకపక్షీ భూతమేవేదం భవతి సార్వధాతుకార్థా ఏవేతి।।

(సార్వధాతుకార్థపక్షదూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ భావకర్మకర్తారః సార్వధాతుకార్థా ఇతి చేదేకద్విబహుషు నియమానుపపత్తిరతదర్థత్వాద్ ఇతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః।

(1854 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సుపాం కర్మాదయోప్యర్థాః సంఖ్యా చైవ తథా తిఙామ్-

(భాష్యమ్) సుపాం తిఙాం చ సంఖ్యా చైవార్థః కర్మాదయశ్చ।।

(1855 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ప్రసిద్ధో నియమస్తత్ర -

(భాష్యమ్) ప్రసిద్ధస్తత్ర నియమః।।

(1856 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- నియమః ప్రకృతేషు వా-

(భాష్యమ్) అథ వా ప్రకృతానర్థానపేక్ష్య నియమః।। కే చ ప్రకృతాః?। ఏకత్వాదయః। ఏకస్మిన్నేవైకవచనం న ద్వయోర్న బహుషు। ద్వయోరేవ ద్వివచనం నైకస్మిన్న బహుషు। బహుష్వేవ బహువచనం నైకస్మిన్న ద్వయోరితి।।

(1857 యగ్విధివార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- భావకర్మణోర్యగ్విధానే కర్మకర్తర్యుపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) భావకర్మణోర్యగ్విధానే కర్మకర్తర్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పచ్యతే ఓదనః స్వయమేవ। పఠ్యతే విద్యా స్వయమేవ।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।

(1858 శపోబలీయస్త్వప్రతిపాదకం వార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- విప్రతిషేధాద్ధి శపో బలీయస్త్వమ్-

(భాష్యమ్) విప్రతిషేధాద్ధి శపో బలీయస్త్వం ప్రాప్నోతి। శపోఽవకాశః --- పచతి పఠతి। యకోఽవకాశః --- -పచ్యతే ఓదనో దేవదత్తేన, పఠ్యతే విద్యా దేవదత్తేనేతి। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- పచ్యతే ఓదనః స్వయమేవ, పఠ్యతే విద్యా స్వయమేవేతి। పరత్వాత్ శప్ ప్రాప్నోతి।।

(1859 కర్మకర్తరియగ్విధివార్తికవైర్యర్థ్యవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- యోగవిభాగాత్ సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కరిష్యతే --- చిణ్భావకర్మణోః। తతః సార్వధాతుకే యక్ భావకర్మణోః। తతః కర్తరి। కర్తరి చ యక్ భవతి, భావకర్మణోః।

(యోగవిభాగదూషణభాష్యమ్)

యథైవ తర్హి కర్మణి కర్తరి యక్ భవతి। ఏవం భావేఽపి కర్తరి యగ్ ప్రాప్నోతి ---

ఏతి జీవన్తమానన్దో నరం వర్షశతాదపి।

నాస్య కిం చిద్రుజతి రోగ ఇతి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

ద్వితీయో యోగవిభాగః కరిష్యతే --- చిణ్ భావే। తతః కర్మణి కర్మణి చ చిణ్ భవతీతి। తతః సార్వధాతుకే యక్। సార్వధాతుకే యక్ భవతి భావే కర్మణి చ। తతః కర్తరి కర్తరి చ యగ్భవతి। కర్మణీత్యనువర్తతే। భావ ఇతి నివృత్తమ్।।

తతః శప్। శప్ చ భవతి కర్తరీత్యేవ। కర్మణీతి నివృత్తమ్।।

(యగుపసంఖ్యానవాదిభాష్యమ్)

ఏవమప్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

(1860 ఉపసంఖ్యానహేతువార్తికమ్।।9 ।।)

- విప్రతిషేధాద్ధి శ్యనో బలీయస్త్వమ్-

(భాష్యమ్) విప్రతిషేధాద్ధి శ్యనో బలీయస్త్వం ప్రాప్నోతి। శ్యనోఽవకాశః --- దీవ్యతి సీవ్యతీతి। యకోఽవకాశః ---- పచ్యతే ఓదనో దేవదత్తేన, పఠ్యతే విద్యా దేవదత్తేనేతి। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- దీవ్యతే స్వయమేవ సీవ్యతే స్వయమేవేతి। పరత్వాత్ శ్యన్ ప్రాప్నోతి।।

(ఉపసంఖ్యానవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

నను చైతదపి యోగవిభాగేనైవ సిద్ధమ్।

(ఉపసంఖ్యానసార్థక్యభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। అనన్తరా యా ప్రాప్తిః సా యోగవిభాగేన శక్యా నివారయితుమ్। కుత ఏతత్?। అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వా ఇతి। పరా ప్రాప్తిరప్రతిషిద్ధా తయా శ్యన్ ప్రాప్నోతి।

(ఉపసంఖ్యానవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

నను చేయం ప్రాప్తిః పరాం ప్రాప్తిం బాధేత।।

(ఉపసంఖ్యానసార్థక్యభాష్యమ్)

నోత్సహతే ప్రతిషిద్ధా సతీ బాధితుమ్॥

(ఉపసంఖ్యానవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి శబాదేశాః శ్యన్నాదయః కరిష్యన్తే। శప్ చ యకా బాధ్యతే। తత్ర దివాదిభ్యో యగ్విషయే శబేవ నాస్తి కుతః శ్యన్నాదయః॥

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి శపో గ్రహణం కర్తవ్యమ్॥

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే॥ క్వ ప్రకృతమ్। కర్తరి శబితి॥

(ఆదేశత్వానుపపత్తిభాష్యమ్)

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః॥

(ఆదేశత్వోపపాదకభాష్యమ్)

దివాదిభ్యః ఇత్యేషా పఞ్చమీ శబితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి॥

(ఆదేశత్వానుపపత్తిభాష్యమ్)

ప్రత్యయవిధిరయమ్। న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి॥

(ఆదేశత్వోపపాదకభాష్యమ్)

నాయం ప్రత్యయవిధిః విహితః ప్రత్యయః ప్రకృతశ్చానువర్తతే॥

(ఉపసంఖ్యానవైయర్థ్యభాష్యమ్)

అథ వా భావకర్మణోరిత్యననువృత్త్యైవ సిద్ధే సత్యనువృత్తిర్యకో భావాయ। ఇహ సార్వధాతుకే యగితి అన్తరేణ భావకర్మణోరిత్యనువృత్తిం సిద్ధమ్। సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యద్భావకర్మగ్రహణమనువర్తయతి తస్యేతత్ప్రయోజనం కర్మకర్తర్యపి యగ్ యథా స్యాదితి॥

(1861 యోగవిభాగాన్తరవార్తికమ్ ॥ 10 ॥)

- కర్తరీతి చ యోగవిభాగః శ్యనః పూర్వవిప్రతిషేధావచనాయ-

(భాష్యమ్) కర్తరీతి చ యోగవిభాగః కర్తవ్యః శ్యనః పూర్వవిప్రతిషేధం మా వోచమితి।

(ఉపసంఖ్యానవైర్యర్థ్యయుక్త్యన్తరభాష్యమ్।)

అథ వా కర్మవద్భావవచనసార్మథ్యాద్యక్ భవిష్యతి।।

అస్త్యన్యత్ కర్మవద్భావవచనే ప్రయోజనం కిమ్। ఆత్మనేపదం యథా స్యాత్।

(యుక్త్యనుపపత్తిభాష్యమ్)

వచనాదాత్మనేపదం భవిష్యతి।।

(యుక్త్యనుపపత్తిభాష్యమ్)

చిణ్ తర్హి యథా స్యాత్।।

(సార్మథ్యోపపత్తిభాష్యమ్)

చిణపి వచనాద్భవిష్యతి।।

(సార్మథ్యానుపపత్తిభాష్యమ్)

చిణ్వద్భావస్తర్హి యథా స్యాత్।।

(సార్మథ్యోపపత్తిభాష్యమ్)

నైకం ప్రయోజనం యోగారమ్భం ప్రయోజయతి।। తత్ర కర్మవద్భావవచనసామర్థ్యాద్ యక్ భవిష్యతి।।

(ఉపసంఖ్యానవైర్యర్థ్యయుక్త్యన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ఆచార్యప్రవృతిర్జ్ఞాపయతి కర్మకర్తరి యగ్ భవతి ఇతి యదయం న దుహస్నునమాం యక్చిణౌ ఇతి యక్చిణోః ప్రతిషేధం శాస్తి।। సార్వధాతుకే।। 67 ।।

-3-1-71- యసోఽనుపసర్గాత్ (688)

(423 శ్యన్వికల్పవిధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ. 11)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అనుపసర్గాదితి కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆయస్యతి ప్రయస్యతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అనుపసర్గాదితి శక్యమకర్తుమ్।।

కథమాయస్యతి ప్రయస్యతీతి?।।

సంయసశ్చ ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి --- సంపూర్వాదేవ యసః, నాన్యపూర్వాత్ ఇతి।। యసోఽనుపసర్గాత్।। 71 ।।

-3-1-78- రుధాదిభ్యః శ్నమ్ (695)

(424 శ్నమ్విధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ. 12)

(శిత్వప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థః శకారః?

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

సార్వధాతుకార్థః। శిత్సార్వధాతుకమ్ ఇతి సార్వధాతుకసంజ్ఞా। సార్వధాతుకమపిద్ ఇతి జిత్త్వమ్। జితీతి గుణప్రతిషేధో యథా స్యాద్ --- భినత్తి ఛినత్తీతి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరఙ్గస్య గుణ ఉచ్యతే। యస్మాచ్చ ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయే పరతోఽఙ్గసంజ్ఞం భవతి। యస్మాచ్చ ప్రత్యయవిధిః న తత్ ప్రత్యయే పరతః। యచ్చ ప్రత్యయే పరతో న తస్మాత్ప్రత్యయవిధిః।।

(ప్రయోజనానన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ - ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞా మా భూదితి । కిఞ్చ స్యాత్ ? వలాదిలక్షణ ఇట్ ప్రసజ్యేత ।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వలాదేరార్ధధాతుకస్యాఙ్గస్యేడుచ్యతే। యస్మాచ్చ ప్రత్యయవిధిః తదాదిప్రత్యయే పరతోఙ్గసంజ్ఞం

భవతి। యస్మాచ్చాత్ర ప్రత్యయవిధిః న తత్ ప్రత్యయే పరతః। యచ్చ ప్రత్యయే పరతో న తస్మాత్ ప్రత్యయవిధిః।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(1862 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- శ్రమి శిత్కరణం ప్వాదిహ్రస్వార్థమ్ -

(భాష్యమ్) శ్రమి శిత్కరణం క్రియతే। ప్వాదిహ్రస్వార్థమ్। ప్వాదీనాం శితి హ్రస్వత్వం యథా స్యాత్ --- -పృణతి మృణతీతి।।

(1863 సమాధాననిరాసవార్తికమ్।। 2 ।।)

- న వా ధాత్వన్యత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న వా కర్తవ్యమ్। కిం కారణమ్। ధాత్వన్యత్వాత్। ధాత్వన్తరే పృణిమృణీ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యత్తర్హి న ధాత్వన్తరం, యత్ర భూమ్యాం వృణసే।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైష శ్నమ్। శ్న ఏవైతద్ధ్రస్వత్వమ్।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

యది శ్నే హ్రస్వత్వమ్, స్వరో న సిధ్యతి --- వృణసే - అదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తం భవతీతి ఏష స్వరో న ప్రాప్నోతి। తస్మాచ్ఛ్నమేషః।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

యది శ్నమ్ శ్నసోరల్లోపః ప్రసజ్యేత।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

ఉపధాయా ఇతి వర్తతే। అనుపధాత్వాన్న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేంపబాధకభాష్యమ్)

న శక్యముపధాయా ఇతి విజ్ఞాతుమ్। ఇహ హి దోషః స్యాత్। అజ్క్తే అఞ్జన్తీతి। తస్మాచ్ఛ్న ఏవైతద్ హ్రస్వత్వమ్।।

(స్వరానుపపత్తిభాష్యమ్)

యద్యేవమ్। స్వరః కథమ్?

(1864 స్వరోపపాదకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- బహులం పిత్సార్వధాతుకం ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) సార్వధాతుకస్య ఛన్దసి బహులం పిత్త్వం వక్తవ్యమ్। పితశ్చాపిత్త్వం దృశ్యతే। అపితశ్చ పిత్త్వమ్। పితస్తావదపిత్త్వమ్ --- మాతరం ప్రమిణీమి జనిత్రీమ్। అపితశ్చ పిత్త్వమ్-- శ్రృణోత గ్రావాణః।

(గౌరవభాష్యమ్)

తత్తర్హి శ్నే హ్రస్వత్వం వక్తవ్యమ్।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

అవశ్యం ఛన్దసి హ్రస్వత్వం వక్తవ్యమ్। ఉపగాయన్తు మాం పత్నయో గర్భిణయో యువతయ ఇత్యేవమర్థమ్।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

విశేషణార్థం తర్హి।। క్వ విశేషణార్థేనార్థః।। శ్నాన్నల్లోప ఇతి। నాన్నల్లోప ఇతీయత్యుచ్యమానే యజ్ఞానాం యత్నానామిత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత।।

(ప్రయోజనాన్తరబాధకభాష్యమ్)

దీర్ఘత్వే కృతే న భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనాన్తరసాధకభాష్యమ్)

ఇదమిహ సంప్రధార్యం దీర్ఘత్వం క్రియతాం నాన్నల్లోప ఇతి కిమత్ర కర్తవ్యమ్? పరత్వాన్నలోపః స్యాత్। తస్మాచ్ శకారః కర్తవ్యః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అత క్రియమాణేఽపి శకారే ఇహ కస్మాన్న భవతి? విశ్నానాం ప్రశ్నానామితి।

(సమాధానభాష్యమ్)

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి।। రుధాదిభ్యః।। 78 ।।

-3-1-79- తనాదికృఞ్భ్య ఉః (696)

(425 తనాదిగణే ఉవికరణవిధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ. 13)

(కృఞ్గ్రహణప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం కరోతేః పృథగ్గ్రహణం క్రియతే, న తనాదిభ్య ఇత్యేవోచ్యేత?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్యాని తనోత్యాదికార్యాణి మా భూవన్నితి। కాని?। అనునాసికలోపాదీని।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ద్రైవరక్తాః కింశుకాః। అనునాసికాభావాదేవానునాసికలోపో న భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి తనాదికార్యం మా భూత్ తనాదిభ్యస్తథాసోః ఇతి।।

(ప్రయోజనాన్తరనిరాసభాష్యమ్)

నను చ భవత్యేవాత్ర హ్రస్వాదఙ్గాది తి।।

(ప్రయోజనాన్తరసాధకభాష్యమ్)

తేనైవ యథా స్యాద్, అనేన మా భూదితి।।

(ప్రయోజనాన్తరబాధకభాష్యమ్)

కః పునరత్ర విశేషః --- -తేన వా సతి, అనేన వా?।

(ప్రయోజనాన్తరసాధకభాష్యమ్)

తేన సతి సిజ్లోపస్యాసిద్ధత్వాచ్చిణ్వద్భావః సిద్ధో భవతి। అనేన పునః సతి చిణ్వద్భావో న స్యాత్।।

(ప్రయోజనాన్తరబాధకభాష్యమ్)

అనేనాపి సతి సిద్ధశ్చిణ్వద్భావః। కథమ్?। విభాషా లుక్। యదా న లుక్, సిజ్లోపః। తత్ర సిజ్లోపస్యాసిద్ధత్వాచ్చిణ్వద్భావో వా భవిష్యతి।।

తనాదిత్వాత్కృఞః సిద్ధం, సిజ్లోపే చ న దుష్యతి। చిణ్వద్భావే న దోషః స్యాత్, సోపి ప్రోక్తో విభాషయా।। తనాదికృఞ్భ్యః।। 79 ।।

-3-1-80- ధిన్వికృణ్వ్యోరచ (697)

(426 ఉవికరణవిధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ. 14)

(అత్వవిధిప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్వాయమకారః శ్రూయతే?।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

న క్వచిచ్ఛ్రూయతే। లోపోస్య భవిష్యతిఉఅతో లోప ఆర్ధధాతుకే ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది న క్వచిచ్ఛ్రూయతే కిమర్థమయముచ్యతే। న లోపః ఇత్యేవోచ్యేత।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। లోపే సతి గుణః ప్రసజ్యేత। అత్వే పునః సతి అకారలోపస్య స్థానివద్భావాద్ గుణో న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నను చ లోపేఽపి సతి న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ఆర్ధధాతుకనిమిత్తే లోపే స ప్రతిషేధః। న చైష ఆర్ధధాతుకనిమిత్తో లోపః।। అపి చ ప్రత్యాఖ్యాయతే ఖల్వపి స యోగః। తస్మిన్ప్రత్యాఖ్యాతే గుణః స్యాదేవ। తస్మాదత్వం వక్తవ్యమ్।

(నకారోచ్చారణప్రత్యాఖ్యానాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం నుమనుషక్తయోర్ధిన్వికృణ్వ్యోర్గ్రహణం క్రియతే, న ధివికృవ్యోః ఇత్యేవోచ్యేత।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ధివికృవ్యోః ఇతీయత్యుచ్యమానే అత్వే కృతే అనిష్టే దేశే నుమ్ ప్రసజ్యేత।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- నుమ్ క్రియతామ్, అత్వమితి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాన్నుమాగమః।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అన్తరఙ్గమత్వమ్। కాన్తరఙ్గతా?। ప్రత్యయోత్పత్తిసంనియోగేనాత్వముచ్యతే। ఉత్పన్నే ప్రత్యయే ప్రకృతిప్రత్యయావాశ్రిత్యాఙ్గస్య నుమాగమః।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నుమప్యన్తరఙ్గః। కథమ్?। వక్ష్యత్యేతత్ నుమ్విధావుపదేశివద్వచనం ప్రత్యయవిధ్యర్థమ్ ఇతి। ఉభయోరన్తరఙ్గయోః పరత్వాన్నుమాగమః। తస్మాద్ ధివికృవ్యోరితి వక్తవ్యమ్।। ధిన్వికృణ్వ్యోః।। 80 ।।

-3-1-83- హలః శ్నః శానజ్ఝౌ (700)

(427శ్నా వికరణస్య శానజాదేశవిధిశూత్రమ్। 3.1.4 ఆ.15)

(శానచి శకారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థః శకారః?।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

శిత్సార్వధాతుకమ్ ఇతి సార్వధాతుకసంజ్ఞా, సార్వధాతుకమపిద్ ఇతి ఙిత్త్వమ్ క్ఙితి ఇతి గుణప్రతిషేధో యథాస్యాద్ --- కుషాణ పుషాణేతి।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి --- --

(1865 శానచి శకారవైర్యర్థ్యవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- శ్నా వికారస్య శిత్కరణానర్థక్యం స్థానివత్త్వాత్-

(భాష్యమ్) శ్నా వికారస్య శిత్కరణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్। స్థానివత్త్వాత్। శితోయమాదేశః స్థానివద్భావాత్ శిద్భవిష్యతి।।

(1866 శానచి శకారస్య ప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- అర్థవత్తు జ్ఞాపకం సార్వధాతుకాదేశే అనుబన్ధాస్థానివత్త్వస్య-

(భాష్యమ్) అర్థవత్తు శ్నా వికారస్య శిత్కరణమ్। కోర్థః?। జ్ఞాపనార్థః। కిం జ్ఞాప్యతే?ఏతజ్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- సార్వధాతుకాదేశే అనుబన్ధా న స్థానివద్భవన్తి ఇతి।।

(ప్రయోజనప్రశ్న భాష్యమ్।।)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।

(1867 ప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- ప్రయోజనం హి తాతఙోరపిత్త్వమ్-

(భాష్యమ్) హేః పిత్త్వం న ప్రతిషేధ్యమ్। పితోయమాదేశః స్థానివద్భావాత్పిత్స్యాత్। సార్వధాతుకాదేశే అనుబన్ధా న

స్థానివద్భవన్తీతి నాయం పిద్భవిష్యతి।।

తాతఙి చ ఙకారో నోచ్చార్యో భవతి। పితోయమాదేశః స్థానివద్భావాత్పిత్ స్యాత్। సార్వధాతుకాదేశే అనుబన్ధా న స్థానివద్భవన్తీతి నాయం పిద్భవిష్యతి।।

(1868 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- తబాదిషుచాజిత్త్వమ్-

(భాష్యమ్) తబాదిషు చ జిత్త్వం న ప్రతిషేధ్యమ్। శృణోత గ్రావాణః। జిత ఇమే ఆదేశా స్థానివద్భావద్భవన్తీతి నేమే జితో భవిష్యన్తి।।

(1869 జ్ఞాపనదూషణవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- తస్య దోషో మిప ఆదేశే పిదభావః-

(భాష్యమ్) తస్యైతస్య లక్షణస్య దోషో మిప ఆదేశే పితోఽభావః। ఆచినవమకరవమ్। పితోయమాదేశః స్థానివద్భావాత్ పిద్భవతి। సార్వధాతుకాదేశే అనుబన్ధా న స్థానివద్భవన్తీతి। నాయం పిత్స్యాత్।। అత్యల్పమిదముచ్యతే --- మిప ఆదేశః ఇతి। తిప్సిమ్మిపామాదేశా ఇతి వక్తవ్యమ్। వేద వేత్థ।।

(1870 దూషణవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- కిత్కరణాద్వా సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) అథ వా అవశ్యమత్ర సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థః కకారోనుబన్ధః క్వ సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థేనార్థః?। వసోః సంప్రసారణమ్ ఇతి। తేనైవ యత్నేన గుణో న భవిష్యతి।। అస్య జ్ఞాపకస్య సన్తి దోషాః, సన్తి చ ప్రయోజనాని।। సమాదోషా భూయాంసో వా। తస్మాన్నార్థోనేన జ్ఞాపకేన।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం యాని ప్రయోజనాని।

(సమాధానభాష్యమ్)

తాని క్రియన్తే న్యాస ఏవ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి భవేత్ పిత్కరణసార్మథ్యాత్ పిత్కృతం స్యాత్ జిత్కరణసార్మథ్యాద్ జిత్కృతమ్। యత్తు ఖలు పితి జిత్కృతం ప్రాప్నోతి జితి చ పిత్కృతమ్। కేన తన్న స్యాత్। తస్మాద్వక్తవ్యం పిన్న జిద్భవతి జిచ్చ పిన్న భవతీతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఏవం వక్ష్యామి --- సార్వధాతుకం జిద్భవతి, పిన్న ఏవం తావత్పితో జిత్త్వం ప్రతిషిద్ధమ్। తతః --- -అసంయోగాల్లిట్ కిద్భవతి జిచ్చ పిన్న భవతీతి। ఏవం జితః పిత్త్వం ప్రతిషిద్ధమ్।। హలః శ్నః।। 83 ।।

-3-1-84- ఛన్దసి శాయజపి (701)

(428 శ్నావికరణస్య శాయజాదేశవిధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ. 16)

(1872 అహౌశాయజ్విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- శాయచ్ ఛన్దసి సర్వత్ర-

(భాష్యమ్) శాయచ్ ఛన్దసి సర్వత్రేతి వక్తవ్యమ్।। క్వ సర్వత్ర?। హౌ చాహౌ చ కిం ప్రయోజనమ్?। మహీరస్కభాయద్, యో అస్కభాయద్ ఉద్గృభాయత ఉన్మథాయతేత్యేవమర్థమ్।। ఛన్దసి శాయజపి।। 84 ।।

-3-1-85- వ్యత్యయో బహులమ్ (702)

(429 ఛన్దసి వ్యత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3.1.4 ఆ.17)

(1873 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- యోగవిభాగః-

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కర్తవ్యః --- వ్యత్యయః। వ్యత్యయో భవతి స్యాదీనామితి। ఆణ్డా శుష్ణస్య భేదతి। భినత్తీత్యేవం ప్రాప్తే। స చ న మరతి। న మ్రియత ఇతి ప్రాప్తే।। తతో బహులమ్। బహులం ఛన్దసి విషయే సర్వే విధయో భవన్తీతి। సుపాం వ్యత్యయః, తిఙాం వ్యత్యయః, వర్ణవ్యత్యయః, లిఙ్గవ్యత్యయః, పురుషవ్యత్యయః, కాలవ్యత్యయః, ఆత్మనేపదవ్యత్యయః, పరస్మై

పదవ్యత్యయ ఇతి।। సుపాం వ్యత్యయః --- యుక్తా మాతాసీద్ధురి దక్షిణాయాః। దక్షిణాయామితి ప్రాప్తే।। తిఙాం వ్యత్యయః --- చాషాలం యే అశ్వయూపాయ తక్షతి। తక్షన్తీతి ప్రాప్తే।। వర్ణవ్యత్యయః --- త్రిష్టుభౌజః శుభితముగ్రవీరమ్। శుధితమితి ప్రాప్తే।। లిఙ్గవ్యత్యయః --- మధోస్తృప్తా ఇవాసతే। మధున ఇతి ప్రాప్తే।।పురుషవ్యత్యయః --- అధా స వీరైర్దశభిర్వియూయాః। వియూయాదితి ప్రాప్తే।। కాలవ్యత్యయః--శ్వోఽగ్నీనాధాస్యమానేన। శ్వః సోమేన యక్ష్యమాణేన। ఆధాతాయష్టేతి ప్రాప్తే।। ఆత్మనేపదవ్యత్యయః --- బ్రహ్మచారిణమిచ్ఛతే। ఇచ్ఛతీతి ప్రాప్తే।। పరస్మైపదవ్యత్యయః --- ప్రతీపమన్య ఃఢ్ద్య;ర్మిర్యుధ్యతి। యుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే।।

సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాం కాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాం చ।

వ్యత్యయమిచ్ఛతి శాస్త్రకృదేషాం సోపి చ సిధ్యతి బాహులకేన।। వ్యత్యయో।। 85 ।।

-3-1-86- లిఙ్యాశిష్యఙ్ (703)

(439 అఙ్విధిసూత్రమ్ ।। 3.1.4 ఆ. 18)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయమాశిషి అఙ్విధీయతే। తస్య కిం ప్రయోజనమ్?।

(1874 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆశిష్యఙః ప్రయోజనం స్థాగాగమివచివిదయః-

(భాష్యమ్) స్థా --- ఉపస్థేయం వృషభం తుగ్రియాణామ్ స్థా ।। గా --- -అఙ్గాసా సత్యముపగేయమ్। గా ।। గమి --- -యజ్ఞేన ప్రతిష్ఠాం గమేయమ్। గమి ।। వచి --- మన్త్రం వోచేమాగ్నయే। వచి ।। విది --- విదేయమేనాం మనసి ప్రవిష్టామ్। విది ।।

(1875 అఙ్విధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- శకిరుహ్యోశ్చ-

(భాష్యమ్) శకిరుహ్యోశ్చేతి వక్తవ్యమ్। శకేమ త్వా సమిధం (సాధయా ధియః)। అన్రవన్తీ మారుహేమాస్వస్తయే।

(1876 అగ్విధివార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- దృశేరక్ పితరం చ దృశేయం మాతరం చ దృశేయమ్-

(భాష్యమ్) దృశేరగ్వక్తవ్యః। పితరం చ దృశేయం మాతరం చ దృశేయమిత్యేవమర్థమ్ ।।

(ఆడాగమవిధ్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ ఉపస్థేయామేత్యత్ర ఆడపి వక్తవ్యః। న హ్యఙైవ సిధ్యతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। సార్వధాతుకత్వాత్ సలోపః, ఆర్ధధాకత్వాదేత్వమ్। తత్రోభయలిఙ్గత్వాత్ సిద్ధమ్ ।। లిఙ్యాశిష్యఙ్ ।। 86 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలీవిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే చతుర్థమాహ్నికమ్ ।।

-3-1-87- కర్మవత్కర్మణా తుల్యక్రియః (704)

(431 కర్మవద్భావసూత్రమ్ ।। 3.1.5 ఆ.1 సూ.)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

వత్కరణం కిమర్థమ్?। (సమాధానభాష్యమ్)

స్వాశ్రయమపి యథా స్యాద్ భిద్యతే కుసూలేనేతి। అకర్మకాణాం భావే లో యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కర్మణేతికిమర్థమ్?।

(భాష్యమ్) కరణాధికరణాభ్యాం తుల్యక్రియః కర్తా యః స కర్మవన్మా భూత్। సాధ్వసిశ్ఛినత్తి, సాధు స్థాలీ పచతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తుల్యక్రియ ఇతి కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

పచత్యోదనం దేవదత్తః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తుల్యక్రియ ఇత్యప్యుచ్యమానేఽత్ర పాప్నోతి। అత్రాపి హి కర్మణా తుల్యక్రియః కర్తా।

(సమాధానభాష్యమ్)

న తుల్యక్రియగ్రహణేన సమానక్రియత్వమభిధీయతే। కిం తర్హి। యస్మిన్కర్మణి కర్తృభూతేఽపి తద్వత్క్రియా లక్ష్యతే యథా కర్మణి। స కర్మణా తుల్యక్రియః కర్తా కర్మవద్భవతీతి।

(1877 పరిసంఖ్యావార్తికమ్।। 1 ।।)

- కర్మవదకర్మకస్య కర్తా-

(భాష్యమ్) అకర్మకస్య కర్తా కర్మవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?। సకర్మకస్య కర్తా కర్మవన్మాభూత్। భిద్యమానః కుసూలః పాత్రాణి భినత్తీతి।

(1878 పరిసంఖ్యావార్తికమ్।। 2 ।।)

- తథా కర్మదృష్టశ్చేత్సమానధాతౌ-

(భాష్యమ్) తథా కర్మదృష్టశ్చేత్సమానధాతావితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ --- పచత్యోదనం దేవదత్తః। రాధ్యత్యోదనః స్వయమేవేతి।।

(1879 పరిసంఖ్యావార్తికమ్।। 3 ।।)

- తథా కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం చ-

(భాష్యమ్) తథా కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం చ కర్తా కర్మవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। కర్తృస్థభావకానాం కర్తృస్థక్రియాణాం చ కర్తా కర్మవన్మా భూదితి। కర్మస్థభావకానామ్ --- ఆసయతి దేవదత్తమ్, శాయయతి దేవదత్తమ్, స్థాపయతి దేవదత్తమ్।। కర్మస్థక్రియాణామ్ --- గామవరుణద్ధి, కరోతి కటమ్। కర్తృస్థభావకానామ్ - చిన్తయతి, మన్త్రయతే।। కర్తృస్థక్రియాణామ్ --- గచ్ఛతి, ధావతి, హసతి।।

(ప్రథమపరిసంఖ్యావార్త్తికవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే --- అకర్మకస్య కర్తా కర్మవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ఇతి।। న వక్తవ్యమ్। వక్ష్యత్యేతత్ --- సకర్మకాణాం ప్రతిషేధోఽన్యోన్యమాశ్లిష్యత ఇతి।।

(ద్వితీయపరిసంఖ్యావార్త్తికవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- కర్మదృష్టశ్చేత్ సమానధాతావితి వక్తవ్యమితి ।। న వక్తవ్యమ్। ధాతోరితి వర్తతే। ధాతోః కర్మణః కర్తురయం కర్మవద్భావ ఉచ్యతే। తత్ర సంబన్ధాదేతద్ అగంతవ్యమ్ --- యస్య ధాతోర్యత్ కర్మ తస్య చేత్ కర్తా స్యాదితి। తద్యథా --- ధాతోః కర్మణ్యణ్ భవతీతి, తత్ర సమ్బన్ధాదేతద్ గమ్యతే యస్య ధాతోర్యత్కర్మేతి। ఇహ మా భూత్ --- ఆహర కుమ్భం కరోతి కటమితి।

(తృతీయపరిసంఖ్యావార్త్తికవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం చ కర్తా కర్మవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। కర్తృస్థభావకానాం

కర్తృస్థక్రియాణాం వా కర్తా కర్మవన్మా భూదితి।। న వక్తవ్యమ్। కర్మస్థయా క్రియయా యం కర్తారముపమిమీతే। న చ కర్తృస్థభావకానాం కర్తృస్థక్రియాణాం వా కర్మణి క్రియాయాః ప్రవృత్తిరస్తి।।

(కర్మవద్భావఫలవిచారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కర్మకర్తరి కర్మాశ్రయమేవ భవతి, ఆహోస్విత్ కర్త్రాశ్రయమపి?।। కిం చాతః?।

యది కర్మాశ్రయమేవ, చఙ్ఛప్కృద్విధయో న సిధ్యన్తి। చఙః --- అచీకరత కటః స్వయమేవ। చఙ్।। శప్ --- నమతే దణ్డః స్వయమేవ। శప్।। కృద్విధిః --- భిదురం కాష్ఠం స్వయమేవ।।

అథ కర్త్రాశ్రయమపి, సిద్ధమేతద్ భవతి।। (కిం తర్హీతి)।

(1880 కర్త్రాశ్రయత్వే దూషణవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- ఆత్మనేపదశబాదివిధిప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) ఆత్మనేపదం విధేయం శబాదీనాం చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

ఉభయం క్రియతే న్యాస ఏవ।

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?।

(1881 సమాధానవార్తికమ్। 5 ।।)

- కర్మకర్తరి కర్తృత్వం స్వాతన్త్ర్యస్య వివక్షితత్వాత్-

(భాష్యమ్) కర్మకర్తరి కర్తృత్వమస్తి। కుతః?। స్వాతన్త్ర్యేణైవాత్ర కర్తా వివక్షితః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః సతః స్వాతన్త్ర్యస్య వివక్షా, ఆహోస్విద్వివక్షామాత్రమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

సత ఇత్యాహ। కథం జ్ఞాయతే।। ఇహ భిద్యతే కుసూలేనేతి। న చాన్యః కర్తా దృశ్యతే, క్రియా చోపలభ్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం చ భో విగ్రహవతైవ క్రియాయాః కర్త్రా భవితవ్యమ్, న పునర్వాతాతపకాలా అపి కర్తారః స్యుః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవేత్సిద్ధం యది వాతాతపకాలానామన్యతమః కర్తా స్యాత్। యస్తు ఖలు నివాతే నిరభివర్షే అచిరకాలకృతః కుసూలః స్వయమేవ భిద్యతే తస్య నాన్యః కర్తా భవతి అన్యదతః కుసూలాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుం యత్రాన్యః కర్తా నాస్తి। ఇహ తు కథం స్యాల్లూయతే కేదారః స్వయమేవేతి। యత్రాసౌ దేవదత్తో దాత్రహస్తః సమన్తతో విపరిపతన్దృశ్యతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత్రాపి యాఽసౌ సుకరతా నామ తస్యా నాన్యః కర్తా భవతి అన్యదతః కేదారాత్।।

(భాష్యమ్) అస్తి ప్రయోజనమేతత్?। కిం తర్హీతి।

(1882 కర్మవద్భావవిషయపరిసంఖ్యావార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- తత్ర లాన్తస్య కర్మవదనుదేశః-

(భాష్యమ్) లాన్తస్య కర్మవదనుదేశః కర్తవ్యః। లాన్తస్య కర్తా కర్మవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। (1883 పరిసంఖ్యాపరిహేయదర్శకవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అన్యథా హి కృత్యక్తఖలర్థేషు ప్రతి షేధః-

(భాష్యమ్) అక్రియమాణే హి లగ్రహణే కృత్యక్తఖలర్థేషు ప్రతి షేధో వక్తవ్యః స్యాత్। కృత్య --- భేత్తవ్యః కుసూల ఇతి కర్మ। స యదా స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్షితస్తదాస్య కర్మవద్భావః స్యాత్, తస్య ప్రతి షేధో వక్తవ్యః తస్మిన్ ప్రతిషిద్ధే అకర్మకాణాం భావే కృత్యో భవతీతి భావే కృత్యో యథా స్యాద్ భేత్తవ్యం కుసూలస్య, భేత్తవ్యం కుసూలేనేతి। కృత్య।। క్త --- భిన్నః కుసూల ఇతి కర్మ। స యదా స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్షితో భవతి, తదాస్య కర్మవద్భావః స్యాత్, తస్య ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। తస్మిన్

ప్రతిషిద్ధే అకర్మకాణాం భావే క్తో భవతీతి భావే క్తో యథా స్యాద్ భిన్నం కుసూలేనేతి। క్త।। ఖలర్థ --- ఇర్షద్భేదః కుసూల ఇతి కర్మ। స యదా స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్షితో భవతి తదాऽస్య కర్మవద్భావః స్యాత్। తస్య ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। తస్మిన్ప్రతిషిద్ధే అకర్మకాణాం భావే ఖల్భవతీతి భావే ఖల్ యథా స్యాత్। ఇర్షద్భేదం కుసూలేనేతి। ఖలర్థ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి లగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ --- వ్యత్యయో బహులల్లిజ్యాశిష్యఙ్ ఇతి ద్విలకారకో నిర్దేశః।।

(1884 సూత్రవైర్యర్థ్యవార్త్తికమ్ ।। 8 ।।)

- సిద్ధం తు ప్రాకృతకర్మత్వాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్?। ప్రాకృతకర్మత్వాత్। ప్రాకృతమేవైతత్ కర్మ। తయా కటం కరోతి, శకటం కరోతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం ప్రనర్జ్ఞాయతే ప్రాకృతమేవైతత్కర్మేతి।।

(1885 వైర్యర్థ్యహేతువార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- ఆత్మసంయోగేऽకర్మకర్తుః కర్మదర్శనాత్-

(భాష్యమ్) ఆత్మసంయోగేऽకర్మకర్తుః కర్మ దృశ్యతే। క్వ?। హన్త్యాత్మానమ్। ఆత్మనా హన్యత ఇతి।

(వైషమ్యవిఘటకసూత్రసార్థక్యభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః। హన్త్యాత్మానమితి కర్మ దృశ్యతే, కర్తా న దృశ్యతే। ఆత్మనా హన్యత ఇతి చ కర్తా దృశ్యతే, న కర్మ దృశ్యతే।।

(1886 వైషమ్యోపపాదకవార్తికమ్।। 10 ।।)

- పదలోపశ్చ-

(భాష్యమ్) పదలోపశ్చాత్ర ద్రష్టవ్యః। హన్త్యాత్మానమాత్మా। ఆత్మనా హన్యత ఆత్మేతి।।

(శఙ్కాభాష్యమ్)

కః పునరాత్మానం హన్తి, కో వాత్మనా హన్యతే?।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

ద్వావాత్మానౌ --- శరీరాత్మా, అన్తరాత్మా చ। అన్తరాత్మా తత్కర్మ కరోతి యేన శరీరాత్మా సుఖదుః ఖే అనుభవతి। శరీరాత్మా తత్కర్మ కరోతి యేనాన్తరాత్మా సుఖదుః ఖే అనుభవతి।।

(1887 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 11 ।।)

- సకర్మకాణాం ప్రతిషేధోऽన్యోన్యమాశ్లిష్యత ఇతి-

(భాష్యమ్) సకర్మకాణాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్?। అన్యోన్యమాశ్లిష్యతః అన్యోన్యం సంస్పృశతః అన్యోన్యం సంగృహ్ణీత ఇతి।।

(1888 సకర్మకప్రతిషేధాయ నియమవార్తికమ్।। 12 ।।)

- తపేర్వా సకర్మకస్య వచనం నియమార్థమ్-

(భాష్యమ్) తపేర్వా పునః సకర్మకస్య వచనం నియమార్థం భవిష్యతి --- తపేరేవ సకర్మకస్య నాన్యస్య సకర్మకస్యేతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తస్య తర్హ్యన్యకర్మకస్యాపి ప్రాప్నోతి। ఉత్తపతి సువర్ణం సువర్ణకారః। ఉత్తప్యమానం సువర్ణం సువర్ణకారముత్తపతి।।

(1889 సమాధానవార్తికమ్।। 13 ।।)

- తస్య చ తపః కర్మకస్యైవ-

(భాష్యమ్) తస్య చ తపః కర్మకస్యైవ కర్తా కర్మవద్భవతి నాన్యకర్మకస్య।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమిదం తప ఇతి?।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

తపేరయమౌణాదికోఽస్కారో భావసాధనః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః ప్రకృత్యర్థః, కః ప్రత్యయార్థః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

స ఏవ సంతాపః।।

కథం పునః స ఏవ నామ ప్రకృత్యర్థః స్యాత్ స ఏవ చ ప్రత్యయార్థః?।

(భాష్యమ్) సామాన్యతపేరవయవతపిః కర్మ భవతి। తద్యథా --- స ఏతాన్ పోషానపుషత్ గోపోషమశ్వపోషం రైపోషమితి

సామాన్యపుషేరవయవపుషిః కర్మ భవతి। ఏవమిహాపి సామాన్యతపేరవయవతపిః కర్మ భవతి।।

(1890 కర్మవద్భావవికల్పవార్తికమ్।। 14 ।।)

- దుహిపచ్యోర్బహులం సకర్మకయోః-

(భాష్యమ్) దుహిపచ్యోః సకర్మకయోః కర్తా కర్మవద్బహులం భవతీతి వక్తవ్యమ్। దుగ్ధే గౌః పయః స్వయమేవ। తస్మాదుదుమ్బరః సలోహితం ఫలం పచ్యతే।।

బహులవచనం కిమర్థమ్?।

పరస్మైపదార్థమ్।

యద్యేవం నార్థో బహులవచనేన। న హి పరస్మైపదమిష్యతే।।

(1891 శ్యన్విధివార్తికమ్।। 15 ।।)

- సృజియుజ్యోః శ్యంస్తు-

(భాష్యమ్) సృజియుజ్యోః సకర్మకయోః కర్తా బహులం కర్మవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। శ్యంస్తు భవతి।

సృజేః శ్రద్ధోపపన్నే కర్తరి కర్మవద్భావో వాచ్యః చిణాత్మనేపదార్థః। సృజ్యతే మాలామ్, అసర్జి మాలామితి।।

యుజేస్తు న్యాయ్యే కర్మకర్తరి యకోఽభావాయ। యుజ్యతే బ్రహ్మచారీ యోగమ్।।

(1892 కర్మవద్భావవిధివార్తికమ్।। 16 ।।)

- కరణేన తుల్యక్రియః కర్తా బహులమ్-

(భాష్యమ్) కరణేన తుల్యక్రియః కర్తా బహులం కర్మవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। పరివారయతి కణ్టకైర్వృక్షః, పరివారయన్తే కణ్టకా వృక్షమ్।।

(1893 ప్రతిషేధవార్తికమ్।। 17 ।।)

- స్రవత్యాదీనాం ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) స్రవత్యాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। స్రవతి కుణ్డికా ఉదకమ్ స్రవతి కుణ్డికాయా ఉదకమ్। స్రవన్తి వలీకాన్యుదకమ్ స్రవతి వలీకేభ్య ఉదకమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। తుల్యక్రియ ఇత్యుచ్యతే। క్రియాన్తరం చాత్ర గమ్యతే। ఇహ తావత్స్రవతి కుణ్డికా ఉదకమితి విసృజతీతి గమ్యతే। స్రవతి కుణ్డికాయా ఉదకమితి నిష్క్రామతీతి గమ్యతే।। స్రవన్తి వలీకాన్యుదకమితి విసృజన్తీతి గమ్యతే। స్రవతి వలీకేభ్య ఉదకమితి పతతీతి గమ్యతే।।

(1894 యక్చిణ్ప్రతిషేధవార్తికమ్।। 18 ।।)

- భూషాకర్మకిరాదిసనాం చాన్యత్రాత్మనేపదాత్-

(భాష్యమ్) భూషాకర్మకిరాదిసనన్తాచ్చ అన్యత్రాత్మనేపదాత్ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। భూషయతే కన్యా స్వయమేవ। అబుభూషత అన్యా స్వయమేవ। మణ్డయతే కన్యా స్వయమేవ। అమమణ్డత కన్యా స్వయమేవ।। కిరాది --- అవకిరతే హస్తీ స్వయమేవ। అవాకీర్ష్ట హస్తీ స్వయమేవ। (గిరతే గ్రాసః స్వయమేవ। అగీర్ష్ట గ్రాసః స్వయమేవ)। సన్ --- చికీర్షతే కటః స్వయమేవ।

అచికీర్షిష్ట కటః స్వయమేవ।। కర్మవద్।। 87 ।।

-3-1-89- న దుహస్నునమాం యక్చిణౌ (706)

(432 యక్చిణ్ప్రతిషేధసూత్రమ్।। 3।1।5 ఆ.2)

(1895 యక్చిణ్ప్రతిషేధవార్తికమ్।। 1 ।।)

- యక్చిణోః ప్రతిషేధే హేతుమణ్ణిశ్రిబ్రూఞ్ఞాముపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) యక్చిణోః ప్రతిషేధే హేతుమణ్ణిశ్రిబ్రూఞ్ఞాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।। ణి --- కారయతే కటః స్వయమేవ। అచీకరత కటః స్వయమేవ। ణి।। శ్రి --- ఉచ్ఛ్రయతే దణ్డః స్వయమేవ। ఉదశిశ్రియత దణ్డః స్వయమేవ। శ్రి।। బ్రూఞ్ --- -బ్రూతే కథా స్వయమేవ। అవోచత కథా స్వయమేవ।।

భారద్వాజీయాః పఠన్తి --- -

(1896 భారద్వాజీయవార్తికమ్।। 2 ।।)

- యక్చిణోః ప్రతిషేధే-

(భాష్యమ్) ణిశ్రన్థిగ్రన్థిబ్రూఞ్ఞాత్మనేపదాకర్మకాణాముపసంఖ్యానమ్ ఇతి।। న దుహస్ను।। 89 ।।

-3-1-90- కుషిరజోః ప్రాచాం శ్యన్ పరస్మైపదం చ (707)

(433 కర్మవద్భావే శ్యన్పరస్మైపదవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 ।5 ఆ 3)

(1897 శ్యన్విషయపరిసంఖ్యావార్తికమ్।।1 ।।)

- కుషిరజోః శ్యన్విధానే సార్వధాతుకవచనమ్-

(భాష్యమ్)కుషిరజోః శ్యన్విధానే సార్వధాతుకగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(1898 అన్యథానుపపత్తివార్తికమ్।।2 ।।)

- అవచనే హి లిఙ్లిటోః ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) అక్రియమాణే హి సార్వధాతుకగ్రహణే లిఙ్లిటోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః స్యాత్। చుకుషే పాదః స్వయమేవ। రరఞ్జే వస్త్రం స్వయమేవ। కోషిషీష్ట పాదః స్వయమేవ రఙ్క్షీష్ట వస్త్రం స్వయమేవ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్రియమాణే చాపి సార్వధాతుకగ్రహణే కతీహ కుష్ణానాః పాదా ఇతి అత్రాపి ప్రాప్నోతి।। శ్యనా చ స్యాదీనాం బాధనం ప్రాప్నోతి। కోషిష్యతే పాదః స్వయమేవ। అకోషి పాదః స్వయమేవ। రఙ్క్ష్యతే వస్త్రం స్వయమేవ। అరఞ్జి వస్త్రం స్వయమేవ।।।

(పరిసంఖ్యావార్తికవైయర్థ్యభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే --- సార్వధాతుకగ్రహణం కర్తవ్యమితి। న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే।। క్వ ప్రకృతమ్?। సార్వధాతుకే యగితి।

(అనువర్తనేఽన్వయవిచారభాష్యమ్)

యది తదనువర్తతే పూర్వస్మిన్యోగే కిం సముచ్చయః --- లే చ, సార్వధాతుకే చేతి। ఆహోస్విత్ --- లగ్రహణం సార్వధాతుకవిశేషణమ్।। కిం చాతః?।

యది సముచ్చయః, కతీహ భిన్దానాః కుసూలా ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

అథ లగ్రహణం సార్వధాతుకవిశేషణమ్। లిఙ్లిటోర్న సిధ్యతి --- బిభిదే కుసూలః స్వయమేవ, భిత్సీష్ట కుసూలః స్వయమేవేతి।।

(సార్వధాతుకవిశేషణత్వస్వీకారభాష్యమ్)

అస్తు లగ్రహణం సార్వధాతుకవిశేషణమ్।।

(దూషణస్మారకభాష్యమ్)

నను చోక్తం లిఙ్లిటోర్న సిధ్యతీతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

లిఙ్లిడ్గ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్। కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటి లిఙ్యాశిష్యఙితి చ।।

ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి --- యదుక్తం కతీహ కుష్ణానాః పాదా ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతీతి। ఇహాపి లవిశిష్టం సార్వధాతుకగ్రహణమనువర్తతే।।

(దూషణాన్తరనిరాకరణభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- శ్యనా చ స్యాదీనాం బాధనం ప్రాప్నోతీతి।। యత్ప్రతిషేధసంబన్ధేన శ్యనం వక్ష్యామి --- -న దుహస్నునమాం యక్చిణౌ। తతః --- కుషిరజోః ప్రాచామ్। కుషిరజోః ప్రాచాం యక్చిణౌ న భవతః। తతః --- శ్యన్ పరస్మైపదం చేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యైవ తర్హి యకో విషయే శ్యన్ భవతి, ఏవం చిణోపి విషయే ప్రాప్నోతి --- -అకోషి పాదః స్వయమేవ। అరఞ్జి వస్త్రం స్వయమేవ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ద్వితీయో యోగవిభాగః --- కరిష్యతే --- న దుహస్నునమాం చిణ్ భవతి। తతో యక్ యక్ చ న భవతి దుహస్నునమామ్। తతః కుషిరజోః ప్రాచాం యక్ న భవతి। తతః శ్యన్ పరస్మైపదం చేతి।।

అథ వా --- అనువృత్తిః కరిష్యతే --- స్యతాసీ లృలుటోః చ్లి లుఙి చ్లేః సిజ్ భవతీతి। కర్తరి శప్ స్యతాసీ లృలుటోః చ్లి లుఙి చ్లేః సిజ్ భవతీతి। దివాదిభ్యః శ్యన్ స్యతాసీ లృలుటోః చ్లి లుఙి చ్లేః సిజ్ భవతీతి। కుషిరజోః ప్రాచాం శ్యన్పరస్మైపదం చ స్యతాసీ లృలుటోః చ్లి లుఙి చ్లేః సిజ్ భవతీతి।।

అథ వాన్తరఙ్గః స్యాదయః।। కాన్తరఙ్గతా?। లావస్థాయామేవ స్యాదయః। సార్వధాతుకే శ్యన్।। కుషిరజోః ప్రాచామ్।। 90 ।।

-3-1-91- ధాతోః (708)

(434 అధికారసూత్రమ్।। 3.1.5 ఆ.4)

(ఆధికారావధినిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఆకుతోయం ధాత్వధికారః। కిం ప్రాగ్లాదేశాత్। ఆహోస్విద్ ఆ తృతీయాధ్యాయపరిసమాప్తేః?।

(1899 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ధాత్వధికారః ప్రాగ్లాదేశాత్-

(భాష్యమ్) ప్రాగ్లాదేశాద్ధాత్వధికారః।।

(1891 హేతువార్తికమ్।।2 ।।)

- లాదేశే హివ్యవహితత్వాద్రప్రసిద్ధిః-

(భాష్యమ్) అనువర్తమానే హి లాదేశే ధాత్వధికారే వ్యవహితత్వాదప్రసిద్ధిః స్యాత్।। కించ స్యాత్?।

(1901 దోషదర్శకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఆద్యే యోగే న వ్యవాయే తిఙః స్యుః-

(భాష్యమ్) ఆద్యే యోగే వికరణైర్వ్యవహితత్వాత్తిజో న స్యుః। పచతి పఠతి।।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్। వికరణాః క్రియన్తామ్, ఆదేశా ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?।

పరత్వాదాదేశాః।।

నిత్యా వికరణాః। కృతేష్వప్యాదేశేషు ప్రాప్నువన్తి అకృతేష్వపి ప్రాప్నువన్తి।
నిత్యత్వాద్వికరణేషు కృతేషు వికరణైర్వ్యవహితత్వాదాదేశా న ప్రాప్నువన్తి।।

అనవకాశాస్తర్హ్యాదేశాః।।

సావకాశా ఆదేశాః। కోఽవకాశః। య ఏతే లుగ్వికరణాః శ్లువికరణా- లిఙ్లిటౌ చ।।

(1902 దూషణాన్తరవార్తికమ్।।4 ।।)

- న స్యాదేత్వం టేష్టితాం యద్విధత్తే-

(భాష్యమ్) యచ్చ టిత్సంజ్ఞకానాం టేరేత్వం విధత్తే, తచ్చ వికరణైర్వ్యవహితత్వాదాదేశానాం న స్యాత్।।

(1903 దూషణాన్తరవార్తికమ్।।5 ।।)

- ఏశః శిత్వమ్-

(భాష్యమ్) ఏకారశ్చ శిత్కర్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్?। సిత్సర్వస్యే తి సర్వస్యాదేశో యథా స్యాత్। అక్రియమాణే హి

శకారే తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేః పరస్య ఇతి తకారస్యైత్వే కృతే ద్వయోరేకారయోః శ్రవణం ప్రసజ్యేత। నివృత్తే పునర్లాదేశే ధాత్వధికారే అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యేకారస్య ఏకారవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా అన్తరేణాపి శకారం సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(1904 దూషణాన్తరవార్తికమ్।। 6 ।।)

- యచ్చ లోటో విధత్తే-

(భాష్యమ్) యచ్చ లోటో విధీయతే। తచ్చ వికరణైర్వ్యవహితత్వాన్న స్యాత్। కిం పునస్తత్?। లోటో లఙ్వత్। ఏరుః। సేర్హ్యపిచ్చ। వా ఛన్దసీ తి।

(1905 దూషణాన్తరవార్తికమ్।। 7 ।।)

- యచ్చాప్యుక్తం లఙ్లిఙ్జోస్తచ్చ న స్యాత్-

(భాష్యమ్) (యచ్చాప్యుక్తం లఙ్లిఙ్జోః, తచ్చ న స్యాత్।) కిం పునస్తత్?। నిత్యం ఙితః। ఇతశ్చ। తస్థస్థమిపాం తాంతంతామః। లిఙః సీయుట్। యాసుట్ పరస్మైపదేషూదాత్తో ఙిచ్చేతి।।
తస్మాత్ప్రాగ్లాదేశాద్ధాత్వధికారః।।

(ప్రాగ్లాదేశాద్ధాత్వధికారపక్షే దూషణోపక్రమభాష్యమ్)

యది ప్రాగ్లాదేశాద్ధాత్వధికారః।।

(1906 ప్రాగ్లాదేశాద్ధాత్వధికారే దూషణవార్త్తికమ్।। 8 ।।)

- అకారః -

(భాష్యమ్) అకారః శిత్కర్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్?। శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో యథా స్యాత్। అనువర్త్తమానే పునర్లాదేశే ధాత్వధికారే తస్సాదిత్యుత్తరస్య ఆదేః పరస్యే తి థకారస్యాత్వే కృతే ద్వయోరకారయోః పరరూపేణ సిద్ధం రూపం స్యాత్ --- పేచ యూయం చక్ర యూయమితి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నను చ నివృత్తేపి లాదేశే ధాత్వధికారే అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యకారస్యాకారవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వాఽన్తరేణాపి శకారం సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(దూషణస్థాపకాభాష్యమ్)

అస్త్యన్యదకారస్యాకారవచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్?। వక్ష్యత్యేతత్ --- -- అకారస్యాకారవచనం సమసంఖ్యార్థమితి।।

(1907 ప్రాగ్లాదేశాద్ ధాత్వధికారే దూషణాన్తరవార్త్తికమ్।। 9 ।।)

(- ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞాయాం ధాతుగ్రహణమ్-)

(భాష్యమ్) ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞాయాం ధాతుగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ధాతోః పరస్యార్ధధాతుకసంజ్ఞా యథా స్యాత్। ఇహ మా భూద్ వృక్షత్వం వృక్షతేతి।। తస్మాల్లాదేశే ధాత్వధికారోనుర్వత్త్యః।।

(ప్రథమదూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- ఆద్యే యోగే న వ్యవాయే తిజః స్యురితి।।

(దూషణోద్ధారవార్త్తికమ్)

నైష దోషః।

(1908 దూషణోద్ధారవార్త్తికమ్।। 10 ।।)

(- ఆనుపూర్వ్యాత్సిద్ధమేతత్। నాత్రాకృతేష్వాదేశేషు వికరణాః ప్రాప్నువన్తి। కిం కారణమ్?। సార్వధాతుకే వికరణా ఉచ్యన్తే। న చాకృతేష్వాదేశేషు సార్వధాతుకత్వం భవతి।।

(దూషణసాధకభాష్యమ్)

యే తర్హి నైతస్మిన్విశేషే విధీయన్తే। కే పునస్తే?।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

అత్రాపి ధాతుగ్రహణం విహితవిశేషణమ్ --- ధాతోర్విహితస్య లస్యేతి।।

(దూషణభాష్యమ్)

యద్యేవం విన్దతీతి ఇలాదయః ప్రాప్నువన్తి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

ధాతునాత్ర విహితం విశేషయిష్యామః। విదినా ఆనన్తర్యే, ధాతోర్విహితస్య లస్య విదేరనన్తరస్యేతి।।

(దూషణభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి అజక్షిష్యన్ అజాగరిష్యన్ ఇతి అభ్యస్తాద్ ఝేర్జుస్ భవతీతి జుస్భావః ప్రాప్నోతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

అత్రాపి ధాతునా విహితం విశేషయిష్యామః। అభ్యస్తేనానన్తర్యమ్। ధాతోర్విహితస్యాభ్యస్తాదనన్తరస్యేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఆత ఇత్యత్ర కథం విశేషయిష్యసి?।।

యది తావద్ధాతుగ్రహణం విహితవిశేషణమ్। ఆకారగ్రహణమానన్తర్యవిశేషణమ్। అలునన్ అపునన్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(భాష్యమ్) అథాకారగ్రహణం విహితవిశేషణం ధాతుగ్రహణమానన్తర్యవిశేషణమ్। అపిబన్ అజిఘ్రన్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(భాష్యమ్) అస్తు తర్హి ధాతుగ్రహణం విహితవిశేషణమాకారగ్రహణమానన్తర్యవిశేషణమ్।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమలునన్నపునన్నిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతీతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। లోపే కృతే న భవిష్యతి।।

(దూషణసాధకభాష్యమ్)

నాత్ర లోపః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। ఇర్త్వేన బాధ్యతే॥

(దూషణబాధకభాష్యమ్)

నాత్రేత్వం ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। అన్తిభావేన బాధ్యతే॥

(దూషణబాధకభాష్యమ్)

లోప ఇర్త్వేన। ఇర్త్వమన్తిభావేన। అన్తిభావో జుస్భావేన। జుస్భావో లోపేనేతి చక్రకమవ్యవస్థా ప్రసజ్యేత॥

(దూషణబాధకభాష్యమ్)

నాస్తి చక్రకప్రసఙ్గః। న చావ్యవస్థాకారిణాశాస్త్రేణ భావ్యమ్। శాస్త్రేణ నామ వ్యవస్థాకారిణా భవితవ్యమ్। న చాత్ర హలాదినా ముహూర్తమపి శక్యమవస్థాతుమ్। తావత్యేవాత్రాన్తిభావేన భవితవ్యమ్। అన్తిభావే కృతే లోపః। లోపేన వ్యవస్థా భవిష్యతి।

(తృతీయదూషణోద్ధారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- ఏశః శిత్త్వమితి। క్రియతే న్యస ఏవ॥

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని।

(1909 ప్రయోజనవార్త్తికమ్॥ 11 ॥)

- ప్రయోజనం ప్రాతిపదికప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) ప్రాతిపదికప్రతిషేధః ప్రయోజనమ్। ధాతోస్తవ్యదాదయో యథా స్యుః ప్రాతిపదికాన్మాభూవన్నితి॥

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సాధనే తవ్యదాదయో విధీయన్తే। సాధనం చ క్రియాయాః। క్రియాఽభావాత్ సాధనాఽభావాదసత్యపి ధాత్వధికారే ప్రాతిపదికాత్తవ్యదాదయో న భవిష్యన్తి॥

(1910 ప్రయోజనవార్త్తికమ్॥ 12 ॥)

(భాష్యమ్) స్వపాదిషు తర్హి ప్రయోజనమ్। స్వపితి। సుపితీతి మా భూత్॥

(1911 ప్రయోజనవార్త్తికమ్॥ 13 ॥)

- అఙ్గసంజ్ఞా చ-

(భాష్యమ్) అఙ్గసంజ్ఞా చ ప్రయోజనమ్। యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఙ్గమ్ ఇతి ధాతోరఙ్గసంజ్ఞా సిద్ధా భవతి।।

(1912 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 14 ।।)

- కృత్సంజ్ఞా చ-

(భాష్యమ్) కృత్సంజ్ఞా చ ప్రయోజనమ్। ధాతోర్విహితః ప్రత్యయః కృత్సంజ్ఞో భవతీతి కృత్సంజ్ఞా సిద్ధా భవతి।।

(1913 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 15 ।।)

- ఉపపదసంజ్ఞా చ-

(భాష్యమ్) ఉపపదసంజ్ఞా చ ప్రయోజనమ్। తత్రైతస్మిన్ ధాత్వధికారే యత్సప్తమీనిర్దిష్టం తదుపపదసంజ్ఞం భవతీతి

ఉపపదసంజ్ఞా సిద్ధా భవతి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

కృదుపపదసంజ్ఞే తావన్న ప్రయోజయతః। అధికారాదప్యేతే సిద్ధే।।

(అనిరాకృతప్రయోజనభాష్యమ్)

స్వపాదిషు తర్హి అఙ్గసంజ్ఞా చ ప్రయోజనమ్।

(1994 సూత్రవైర్యర్థ్యవార్త్తికమ్ ।। 16 ।।)

- ధాతుగ్రహణమనర్థకం యఙ్వధౌ ధాత్వధికారాత్-

(భాష్యమ్) ధాతుగ్రహణమనర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్? యఙ్వధౌ ధాత్వధికారాత్। యఙ్వధౌ ధాతుగ్రహణం ప్రకృతమనువర్తతే। తచ్చావశ్యమనుర్వత్యమ్।।

(1995 అధికారత్వ హేతువార్తికమ్ ।। 17 ।।)

- అనధికారే హ్యఙ్గసంజ్ఞాభావః-

(భాష్యమ్) అనిధాకరే హి సతి అఙ్గసంజ్ఞాయా అభావః స్యాత్ --- కరిష్యతి హరిష్యతి।।

(దూషణభాష్యమ్)

యది తదనువర్తతే। చూర్ణచురాదిభ్యో ణిజ్ భవతి ధాతోశ్చేతి ధాతుమాత్రాణ్ణిచ్ ప్రాప్నోతి।।

(1996 దూషణపరిహారవార్త్తికమ్ ।। 18 ।।)

- హేతుమద్వచనం తు జ్ఞాపకమన్యత్రాభావస్య-

(భాష్యమ్) యదయం హేతుమతి చేత్యాహ, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న ధాతుమాత్రాణ్ణిజ్భవతీ తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి కణ్డ్వాదిభ్యో యగ్ భవతీతి ధాతోశ్చేతి ధాతుమాత్రాద్యక్ ప్రాప్నోతి।

(1997 సమాధానవార్తికమ్।। 19 ।।)

- కణ్డ్వాదిషు చ వ్యపదేశివద్వచనాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) యదయం కణ్డ్వాదిభ్యో యగ్భవతీత్యాహ, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న ధాతుమాత్రాద్యగ్భవతీ తి।।

అథ వా కణ్డ్వాదీనేవ ధాతుగ్రహణేన సంభన్త్స్యామః --- కణ్డ్వాదిభ్యో ధాతుభ్యో యగితి।। ధాతోః।। 91 ।।

<M.3.131>

-3-1-92- తత్రోపపదం సప్తమీస్థమ్ (709)

(435 ఉపపదసంజ్ఞాధికరసూత్రమ్ ।। 3 । 1 । 5 ఆ. 5)

(స్థగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స్థగ్రహణం కిమర్థమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

తత్రోపపదం సప్తమీ ఇతీయత్యుచ్యమానే యత్రైవ సప్తమీ శ్రూయతే తత్రైవ స్యాత్-- స్తమ్బేరమః। కర్ణేజపః। యత్ర వైతేన శబ్దేన నిర్దేశః క్రియతే సప్తమ్యాం జనేర్డ ఇతి। ఇహ న స్యాత్ --- కుమ్భకారో నగరకారః।। స్థగ్రహణే పునః క్రియమాణే యత్ర సప్తమీ శ్రూయతే, యత్ర (చసప్తమీ) న శ్రూయతే యత్ర వైతేన శబ్దేన నిర్దేశః క్రియతే, యత్ర వాన్యేన శబ్దేన, సప్తమీస్థమాత్రే సిద్ధం భవతి।।

(తత్ర గ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ తత్రగ్రహణం కిమర్థమ్।

(1918 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తత్రగ్రహణం విషయార్థమ్-

(భాష్యమ్) (తత్రగ్రహణం క్రియతే। కిమర్థమ్?। విషయార్థమ్) విషయః ప్రతినిర్దిశ్యతే। తత్రైతస్మిన్ధాత్వధికారే

సప్తమీనిర్దిష్టముపపదసంజ్ఞం భవతీత్యుపపదసంజ్ఞా సిద్ధా భవతి।।

(సార్మథ్యవిచారాధికరణమ్)

(1919 సమర్థగ్రహణవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉపపదసంజ్ఞాయాం సమర్థవచనమ్-

(భాష్యమ్) ఉపపదసంజ్ఞాయాం సమర్థగ్రహణం కర్తవ్యమ్। సమర్థముపపదం ప్రత్యయస్యేతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ ఆహర కుమ్భమ్, కరోతి కటమ్ ఇతి।।

<M.3.132>

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణే చాపి సమర్థగ్రహణే మహాన్తం కుమ్భం కరోతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(కాక్వా ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

న వా భవితవ్యం మహాకుమ్భకార ఇతి।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

భవితవ్యం యదైతద్వాక్యం భవతి --- మహాన్కుమ్భో మహాకుమ్భః మహాకుమ్భం కరోతీతి మహాకుమ్భకారః। యదా త్వేతద్వాక్యం భవతి --- మహాన్తం కుమ్భం కరోతీతి తదా న భవితవ్యమ్। యదా చ ప్రాప్నోతి తదా మా భూదితి।।

(సమర్థగ్రహణవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే --- సమర్థగ్రహణం కర్తవ్యమితి।। న కర్తవ్యమ్। ధాతోరితి వర్తతే। ధాతోః కర్మణ్యణ్ భవతి। తత్ర సంబన్ధాదేతద్గన్తవ్యం యస్య ధాతోర్యత్కర్మేతి।।

(ఆక్షేపవారణభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- క్రియమాణే చాపి సమర్థగ్రహణే మహాన్తం కుమ్భం క్రియతే। సంజ్ఞా చ నామ యతో న లఘీయః। కుత ఏతత్?। లఘ్వర్థం హి సంజ్ఞాకరణమ్। తత్ర మహత్యాః సంజ్ఞాయాః కరణే ఏతత్ప్రయోజనమ్ --- అన్వర్థసంజ్ఞా యథా విజ్ఞాయేత ఉపోచ్చారితం

పదముపపదమితి। యచ్చాత్రోపోచ్చారితం న తత్పదమ్, యచ్చ పదం న తదుపోచ్చారితమ్।।

(భాష్యమ్) యావతా చేదానీం పదగన్ధోఽస్తి పదవిధిరయం భవతి। పదవిధిశ్చ సమర్థానాం భవతి। తత్రాసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి।।

<M.3.133>

(చ్వ్యన్తోపపదే ప్రత్యయోత్పత్తివిచారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ చ్వ్యన్త ఉపపదే కిమణా భవితవ్యమ్ అకుమ్భం కుమ్భం కరోతి కుమ్భీకరోతి మృదమితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్?। ప్రకృతివివక్షితత్వాత్। ప్రకృతివివక్షాయాం చ్విర్విధీయతే। తత్సాపేక్షమ్। సాపేక్షం చాసమర్థం భవతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

న తర్హి ఇదానీమిదం భవతి --- ఇచ్ఛామ్యహం కాశకటీకారమితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇష్టమేవైతద్గోనర్దీయస్య।।

(1921 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- నిమిత్తోపాదానం చ -

(భాష్యమ్) నిమిత్తోపాదానం చ కర్తవ్యమ్। నిమిత్తముపపదం ప్రత్యయస్యేతి వక్తవ్యమ్।।

(1922 హేతువార్తికమ్।। 4 ।।)

- అనుపాదానే హ్యనుపపదే ప్రత్యయప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) అక్రియమాణే హి నిమిత్తోపాదానే అనుపపదేఽపి ప్రత్యయః ప్రసజ్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నిర్దేశ ఇదానీం కిమర్థః స్యాత్?।

(1923 వార్తికమ్।। 5 ।।)

- నిర్దేశః సంజ్ఞాకరణార్థః-

(భాష్యమ్) (తకర్మణి ఇత్యాదీనాం నిర్దేశః క్రియతే। కిమర్థః? సంజ్ఞాకరణార్థః।
ప్రత్యయసంనియోగేన సంజ్ఞా యథా క్రియేత--) యదా ఉపపదే ప్రత్యయస్తదోపపదసంజ్ఞాం వక్ష్యామీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి నిమిత్తోపాదానం కర్తవ్యమ్?।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్।।

(1924 నిమిత్తోపాదానవైర్యర్థ్యవార్తికమ్।। 6 ।।)

- తత్ర వచనముపపదసంనియోగార్థమ్-

(భాష్యమ్) తత్ర వచనం క్రియతే తదుపపదసంజ్ఞాసంనియోగార్థం భవిష్యతి।
కర్మణ్యణ్విధీయతే తత్ర చ ప్రత్యయో భవతీతి।।

<M.3.134>

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చాన్యత్తత్రగ్రహణస్య ప్రయోజనముక్తమ్। కిమ్। తత్రగ్రహణం విషయార్థమితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అధికారాదప్యేతత్సిద్ధమ్।। తత్రోపపదమ్।। 92 ।।)

(కృత్ప్రకరణమ్)

-3-1-93- కృదతిఙ్ (710)

(436 కృత్సంజ్ఞాధికరసూత్రమ్।। 3 । 1 । 5 ఆ 6)

(అతిఙ్గ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అతిఙితి కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ)

పచతి పఠతి।।

(అతిఙ్గ్రహణవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

అతిజితి శక్యమకర్తుమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్మాన్న భవతి --- -పచతి పఠతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ధాతోః పరస్య కృత్సంజ్ఞా। ప్రాక్ చ లాదేశాద్ధాత్వధికారః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి స్థానివద్భావాత్ప్రాప్నోతి।।

(ప్రతిబన్దీభాష్యమ్)

అథాతిజిత్యుచ్యమానే యావతా స్థానివద్భావః। కథమివైతత్సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్రతిషేధవచనసార్మథ్యాత్।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా తిజ్భావినో లకారస్య కృత్సంజ్ఞాప్రతిషేధః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం చ స్యాత్। యద్యత్ర కృత్సంజ్ఞా స్యాత్?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కృత్త్రాపతిపదికమితి ప్రాతిపదికసంజ్ఞా స్యాత్। ప్రాతిపదికాత్ ఇతి స్వాద్యుత్పత్తిః ప్రసజ్యేత।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఏకత్వాదిషు అర్థేషు స్వాదయో విధీయన్తే। తే చాత్ర తిజోక్తా ఏకత్వాదయ ఇతి కృత్వా ఉక్తార్థత్వాన్న భవిష్యన్తి।।

(ప్రయోజనభష్యమ్)

టాబాదయస్తర్హి తిజన్తాద్ మా భూవన్నితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

స్త్రియాం టాబాదయో విధీయన్తే। న చ తిజన్తస్య స్త్రీత్వేన యోగోస్తి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

అణాదయస్తర్హి తిజన్తాన్మా భూవన్నితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

అపత్యాదిష్వణాదయో విధీయన్తే। న చ తిజన్తస్యాపత్యాదిభిర్యోగోస్తి।। అథాపి కథంచిద్యోగః స్యాత్। ఏవమపి న దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న తిజన్తాదణాదయో భవన్తీతి। యదయం క్వచిత్తద్ధితవిధౌ తిగ్రహణం కరోతి --- -అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ। తిజశ్చ ।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి పచతి పఠతీతి హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగ్భవతీ తి తుక్ ప్రాప్నోతి।।

(ప్రయోజననిరాకణభాష్యమ్)

ధాతోరి తి వర్తతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవమపి చికీర్షతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

అత్రాపి శపా వ్యవధానాత్।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

ఏకాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవేతి।। కృదతిఙ్ ।। 93 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదేపఞ్చమమాహ్నికమ్।।

-3-1-94- వాఽసరూపోఽస్త్రియామ్ (711)

(437 సూత్రమ్ ।। 3 । 1 । 6 ఆ. 1)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే --- స్త్రియామభిధేయాయాం వాఽసరూపో న భవతీతి। ఆహోస్విత్ స్త్రీప్రత్యయేష్వి తి?।। కిం చాతః?।

(అభిధేయపరత్వదూషణభాష్యమ్)

యది విజ్ఞాయతే --- -స్త్రియామభిధేయాయామ్ ఇతి --- లవ్యా లవితవ్యా అత్ర వాఽసరూపో న ప్రాప్నోతి।।

(స్త్రీప్రత్యయపరత్వదూషణభాష్యమ్)

అథ విజ్ఞాయతే --- స్త్రీప్రత్యయేషు ఇతి, వ్యావక్రోశీ వ్యావక్రుష్టిరితి న సిధ్యతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే --- స్త్రియామభిధేయాయామ్, నాపి స్త్రీప్రత్యయేష్వితి। కథం తర్హి? స్త్రీగ్రహణం స్వరయిష్యతే।। తత్ర

స్వరితేనాధికారగతిర్భవతీతి స్త్రియామ్ ఇత్యధికృత్య యే ప్రత్యయా విహితాస్తేషాం ప్రతిషేధో విజ్ఞాస్యతే।।

(సూత్రప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే?।।

(1925 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అసరూపస్య వావచనముత్సర్గస్య బాధకవిషయేఽనివృత్త్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) అసరూపస్య వావచనం క్రియతే। ఉత్సర్గస్య బాధకవిషయేఽనివృత్తిర్యథా స్యాత్। తవ్యత్తవ్యానీయర ఉత్సర్గాః తేషామజన్తాద్యదపవాదః --- -చేయమ్ చేతవ్యమిత్యపి యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। అజన్తాద్యద్విధీయతే। హలన్తాత్ ణ్యద్విధీయతే। ఏతావన్తశ్చ ధాతవో యదుతాజన్తా హలన్తాశ్చ। ఉచ్యన్తే చ తవ్యదాదయస్తే వచనాద్భవిష్యన్తి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ణ్వుల్తృచావుత్సర్గౌ, పచాదిభ్యోఽజపవాదః --- పచతీతి పచః। పక్తా పాచక ఇత్యపి యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్ --- -అజపి సర్వధాతుభ్యో వక్తవ్య ఇతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఋల్వ్లృజచ ఉత్సర్గాః। తేషామిగుపధాత్కోపవాదః --- విక్షిపః విలిఖః । విక్షేప్తా విక్షేపక ఇత్యపి యథా స్యాత్।।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి।

(1926 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తత్రోత్పత్తివాప్రసఙ్గో యథా తద్ధితే-

(భాష్యమ్) తత్రోత్పత్తిర్విభాషా ప్రాప్నోతి యథా తద్ధితే।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అస్తు, యదా విక్షిపో విలిఖ ఇత్యేతన్న, తదా విక్షేప్తా విక్షేపక ఇత్యేతద్భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

యద్యేతల్లభ్యేత కృతం స్యాత్। తత్తు న లభ్యమ్। కిం కారణమ్?। యథా తద్ధిత ఇత్యుచ్యతే।।

తద్ధితేషు చ సర్వమేవోత్సర్గాపవాదం విభాషా, ఉత్పద్యతే వా న వా।।

(1927 సమాధానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం త్వసరూపస్య బాధకస్య వావచనాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్?। అసరూపస్య బాధకస్య వావచనాత్ అసరూపో వా బాధకో భవతీతి ఇతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- - తత్రోత్పత్తివాప్రసఙ్గో యథా తద్ధితే ఇతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। అస్తి కారణం యేన తద్ధితేషు విభాషోత్పత్తిర్భవతి। కిం కారణమ్?। ప్రకృతిస్తత్ర ప్రకృత్యర్థే వర్తతే, అన్యేన చ శబ్దేన ప్రత్యయార్థోభిధీయతే। ఇహ పునర్న కేవలా ప్రకృతిః

ప్రకృత్యర్థే వర్తతే। నచాన్యః శబ్దోస్తి యస్తమర్థమభిదధీతేతి కృత్వా తేనానుత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

అథ వా సమయః --- కృతః --- న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా న చ కేవలః ప్రత్యయః ఇతి। ఏతస్మాత్సమయాదనుత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ య ఏవ తస్య సమయస్య కర్తా స ఏవేదమప్యాహ। యద్యసౌ తత్ర ప్రమాణమ్, ఇహాపి ప్రమాణం భవితుమర్హతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్రమాణమసౌ తత్ర చేహ చ। సామర్థ్యం త్విహ ద్రష్టవ్యం శబ్దానాం ప్రయోగే। న చానుత్పత్తౌ సామర్థ్యమస్తి। తతోనుత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం తర్హి తద్ధితేష్వనుత్పత్తౌ సామర్థ్యం భవతి?।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్యేన ప్రత్యయేన సామర్థ్యమ్। కేన?। షష్ఠ్యా।। అథ వా రూపవత్తామాశ్రిత్య వావిధిరుచ్యతే। న చానుత్పత్తీ రూపవతీ। తేనానుత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి కుత ఏతత్ --- అపవాదో విభాషా భవిష్యతి, న పునరుత్సర్గ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న చైవాస్తి విశేషో యదపవాదో విభాషా స్యాద్, ఉత్సర్గో వా।। అపి చ సాపేక్షోయం నిర్దేశః క్రియతే వాఽసరూప ఇతి। న చోత్సర్గవేలాయాం కించిదపేక్ష్యమస్తి। అపవాదవేలాయాం పునరుత్సర్గోపేక్ష్యతే। తేన యో రూపవానన్యపూర్వో బాధకః ప్రాప్నోతి, స వా బాధకో భవిష్యతి।। కః పునరసౌ?। అపవాదః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది యో రూపవానన్యపూర్వో బాధకః ప్రప్నోతి స వా బాధకో భవతీత్యుచ్యతే। క్విబాదిషు సమావేశో న ప్రాప్నోతి --- గ్రామణీః గ్రామనాయ ఇతి। న హ్యేతే రూపవన్తః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏతేపి రూపవన్తః। కస్యామవస్థాయామ్?। ఉపదేశావస్థాయామ్।।

(వార్త్తికశేషభాష్యమ్)

యద్యేవమ్।

(1928 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అనుబన్ధవిభిన్నేషు విభాషాప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) అనుబన్ధవిభిన్నేషు విభాషా ప్రాప్నోతి --- -కర్మణ్యణ్ ఆతోనుపసర్గే క ఇతి కవిషయేఽణపి ప్రాప్నోతి।

(1929 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- సిద్ధమనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్?। అనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాత్। అనేకాన్తా అనుబన్ధాః।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ప్రయోగేఽసరూపాణాం వావిధిర్న్యాయ్యః।।

(1930 దూషణవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ప్రయోగే లాదేశేషు ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) ప్రయోగే చేల్లాదేశేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। హ్యోఽపచత్ ఇత్యత్ర లుఙపి ప్రాప్నోతి। శ్వః పక్తేత్యత్ర లృడపి ప్రాప్నోతి।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- న లాదేశేషు వాసరూపో భవతి ఇతి। యదయం హశశ్వతోర్లఙ్ చ ఇత్యాహ।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ప్రయోగేఽసరూపాణాం వావిధౌ న సర్వమిష్టం సంగృహీతమితి కృత్వా ద్వితీయః ప్రయోగ ఉపాస్యతే।। కోసౌ?। ఉపదేశో నామ।। ఉపదేశే చైతేఽసరూపాః।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- - అనుబన్ధవిభిన్నేషు విభాషాప్రసఙ్గ ఇతి।।

(దూషణపరిహారస్మారణభాష్యమ్)

పరిహృతమేతత్ --- - సిద్ధమనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వాద్ ఇతి।।

(దూషణభాష్యమ్)

అథైకాన్తేషు దోష ఏవ।।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

ఏకాన్తేషు చ న దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- నానుబన్ధకృతమసారూప్యం భవతి ఇతి। యదయం దదాతిదధాత్యోర్విభాషాం శాస్తి।।

(పరిహారాన్తరభాష్యమ్)

అథవాఽసరూపో వా బాధకో భవతీత్యుచ్యతే। అపవాదశ్చ నామ అనుబన్ధభిన్నో వా భవతి రూపాన్యత్వేన వా। తేనానేనావశ్యం కించిత్త్యాజ్యం కించిచ్చ సంగృహీతవ్యమ్। తద్యదనుబన్ధకృతమసారూప్యమ్, తన్నాశ్రయిష్యామః, యత్తు రూపాన్యత్వేనాసారూప్యమ్, తదాశ్రయిష్యామః।।

(పరిహారాన్తరభాష్యమ్)

అథవా --- అసరూపో వా బాధకో భవతీ త్యుచ్యతే। సర్వశ్చాసరూపః తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే --- సాధీయో యోసరూపః ఇతి।। కశ్చ సాధీయాన్?। యః ప్రయోగే, ప్రాక్ చ ప్రయోగాత్।।

(పరిహారాన్తరభాష్యమ్)

అథవా --- అసరూపో వా బాధకో భవతీత్యుచ్యతే। న చైవం సతి కశ్చిదపి సరూపః। త ఏవం విజ్ఞాస్యామః --- క్వచిద్యేఽసరూపాః ఇతి। అనుబన్ధభిన్నాశ్చ ప్రయోగే సరూపాః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కథమిదం విజ్ఞాయతే అస్త్రియామితి --- కిం స్త్రియాం న భవతి ఇతి, ఆహోస్విత్ ప్రాక్ స్త్రియా భవతి ఇతి। కశ్చాత్ర విశేషః?।

(1939 దూషణవార్తికమ్।। 5 ।।)

- స్త్రియాం ప్రతిషేధే క్తల్యుట్తుమున్ఖలర్థేషు విభాషాప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) స్త్రియాం ప్రతిషేధే క్తల్యుట్తుమున్ఖలర్థేషు విభాషా ప్రాప్నోతి।। క్త --- -హసితం ఛాత్రస్య శోభనమ్। ఘఞపి ప్రాప్నోతి।। ల్యుట్ --- -హసనం ఛాత్రస్య శోభనమ్। ఘఞపి ప్రాప్నోతి।। తుమున్ --- ఇచ్ఛతి భోక్తుమ్। లిఙ్లోటావపి ప్రాప్నుతః।। ఖలర్థః --- -ఇర్షత్పానః సోమో భవతా। ఖలపి ప్రాప్నోతి।।

(స్త్రియాః ప్రాగ్ ఇతి పక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి స్త్రియాః ప్రాగితి వక్ష్యామి।

(1932 దూషణవార్తికమ్ ।।6 ।।)

- స్త్రియాః ప్రాగితి చేత్ క్త్వాయాం వావచనమ్-

(భాష్యమ్) స్త్రియాః ప్రాగితి చేత్క్త్వాయాం వావచనం కర్తవ్యమ్। ఆసిత్వా భుఙ్క్తే। ఆస్యతే భోక్తుమిత్యపి యథా స్యాత్।

(1933 దూషణవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- కాలాదిషు తుమున్విధానే వావచనమ్-

(భాష్యమ్) కాలాదిషు తుమున్విధానే వావచనం కర్తవ్యమ్। కాలో భోజనస్యేత్యపి యథా స్యాత్।।

(1934 వార్తికమ్।. 8 ।।)

- అర్హే తృజ్విధానమ్-

(భాష్యమ్) అర్హే తృజ్ విధేయః। ఇమే అర్హే కృత్యా విధీయన్తే తే విశేషవిహితాః సామాన్యవిహితం తృచం బాధేరన్।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః । భావకర్మణోః కృత్యా విధీయన్తే కర్తరితృచ్। కః ప్రసఙ్గో యద్భావకర్మణోః కృత్యాః కర్తరి తృచం బాధేరన్। (1935 వార్తికన్యాసాన్తరమ్ ।। 9 ।।)

- అర్హే కృత్యతృజ్విధానమ్-

(భాష్యమ్) అర్హే కృత్యతృచో విధేయాః।। అయమర్హే లిఙ్ విధీయతే। స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితాన్ కృత్యతృచో వా బాధేత।। వాసరూపోऽస్త్రియామ్।। 94 ।।

(అథ కృత్ప్రకరణే కృత్యప్రకరణమ్)

-3-1-96- తవ్యత్తవ్యానీయరః (713)

(439 ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 ।6 ఆ.3)

(1939 ప్రత్యయవిధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- కేలిమర ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) కేలిమర ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పచేలిమా మాషాః పక్తవ్యాః। భిదేలిమాః సరలాః భేత్తవ్యాః।

(1939 ప్రత్యయవిధివార్తికమ్।। 2 ।।)

- వసేస్తవ్యత్ కర్తరి ణిచ్చ-

(భాష్యమ్) తద్ధితో వా పునరేష భవిష్యతి। వాస్తుని భవో వాస్తవ్యః।। తవ్యత్తవ్యా।। 96 ।।

(అథ యత్ప్రత్యయప్రకరణమ్)

-3-1-97- అచో యత్ (714)

(440 యత్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ.4)

(అజ్గ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అజ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

అజన్తాద్యథా స్యాద్, హలన్తాన్మా భూదితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। హలన్తాణ్ణ్యద్విధీయతే, స బాధకో భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

యథైవ తర్హి ణ్యద్యతం బాధతే। ఏవం తవ్యదాదీనపి బాధేత। అజ్గ్రహణే పునః క్రియమాణే అజన్తాద్యద్విధీయతే, హలన్తాణ్ణ్యద్విధీయతే। ఏతావన్తశ్చ ధాతవో యదుతాజన్తా హలన్తాశ్చ। ఉచ్యన్తే చ తవ్యదాదయః। తే వచనాద్భవిష్యన్తి।।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। వాసరూపేణ తవ్యదాదయో భవిష్యన్తి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్। అజన్తభూతపూర్వమాత్రాదపి యథా స్యాత్ --- లవ్యమ్, పవ్యమ్। ఆర్ద్ధధాతుకసామాన్యే గుణే కృతేపి ప్రత్యయసామాన్యేపి చ వాన్తాదేశే కృతే హలన్తాదితిణ్యత్ ప్రాప్నోతి।। తథా దిత్స్యం ధిత్స్యమ్। ఆర్ద్ధధాతుకసామాన్యే అకారలోపే కృతే హలన్తాదితి ణ్యత్ ప్రాప్నోతి। అజ్గ్రహణసార్మథ్యాద్యదేవ భవతి।

(1941 యత్ప్రత్యయవార్తికమ్।। 1 ।।)

- యతి జనేరుపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) యతి జనేరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। జన్య వత్సేన।।

అత్యల్పమిదముచ్యతే(--జనేః ఇతి।)

(1942 వార్త్తికన్యాసాన్తరమ్।। 2 ।।)

- తకిశసిచతియతిజనీనాముపసంఖ్యానమితి వక్తవ్యమ్-

(భాష్యమ్) తకి--తక్యమ్। శసి --- శస్యమ్। చతిచత్యమ్। యతి --- -యత్యమ్। జని--జన్యమ్।।

(1942 కృత్యయత్ర్పత్యయవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- హనో వా వధ చ-

(భాష్యమ్) హన్తేర్వా యద్వక్తవ్యః। వధ ఇత్యయం చాదేశః। వధ్యః। ఘాత్యః।।

(1943 తద్ధితానుపపత్తిభాష్యమ్)

యది తద్ధితః, సమాసో న ప్రాప్నోతి --- -అసివధ్యో ముసలధ్య ఇతి। యతి పునః సతి సాధనం కృతేతి వా పాదహారకాద్యర్థమ్ ఇతి సమాసః సిద్ధో భవతి।।

(తద్ధితోపపత్తిభాష్యమ్)

యతి పునరసివధశబ్దాదేవోత్పత్తిః స్యాద్। అసివధమర్హతీతి।।

(తద్ధితానుపపత్తిభాష్యమ్)

నైవం శక్యం వక్తుమ్। స్వరే హి దోషః స్యాత్ --- అసివధ్యః ఏవం స్వరః ప్రసజ్యేత। అసివధ్య ఇతి చేష్యతే।। అచో।। 97 ।।

-3-1-100- గదమదచరయమశ్చానుపసర్గే (717)

(441 యత్ర్పత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 5)

(1944 యత్ర్పత్యయవిధివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అనుపసర్గాచ్చరేరాజి చాగురౌ -

(భాష్యమ్) అనుపసర్గాచ్చరేరిత్యత్రాజి చాగురావితి వక్తవ్యమ్। ఆచర్యో దేశః।।

అగురావితి కిమర్థమ్?।

ఆచార్య ఉపనయమానః।। గదమద।। 100 ।।

-3-1-103- అర్యః స్వామివైశ్యయోః (720)

(442 యత్ర్పత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1। 6 । ఆ. 6)

(1945 అన్తోదాత్తత్వవిధివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- స్వామిన్యన్తోదాత్తత్వం చ-

(భాష్యమ్) స్వామిన్యన్తోదాత్తత్వం చ వక్తవ్యమ్। అర్యః స్వామీతి।। అర్యః స్వామి ।। 103 ।।

-3-1-105- అజర్యం సఙ్గతమ్ (722)

(443 యత్రప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ.7)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సఙ్గతమితి। కిం ప్రత్యుదాహ్రియతే?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అజరః కమ్బలః, అజరితా కమ్బల ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం కర్తృసాధన ఏవ ప్రత్యుదాహ్రియతే, న భావసాధనః ప్రత్యుదాహార్యః।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి,

(1946 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- అజర్యం కర్తరి-

(భాష్యమ్) అజర్యం కర్తరీతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। గత్యర్థానాం క్తః కర్తరి విధీయతే తేన యోగాద్ అజర్యం కర్తరి భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

గత్యర్థానాం వై క్తః కర్మణ్యపి విధీయతే। తేన యోగాదజర్యం కర్మణ్యపి ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

జీర్యతిరకర్మకః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భావే తర్హి ప్రాప్నోతి।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

సంగతగ్రహణమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్తృవిశేషణం సంగతగ్రహణమ్। సంగతం కర్తృచేద్భవతీతి। తద్యథా --- హృషేర్లోమసు ఇతి లోమాని చేత్కర్తౄణి భవన్తీతి।। అజర్యమ్।। 105 ।।

(అథ కృత్ప్రత్యయప్రకరణమ్)

-3-1-106- వదః సుపి క్యప్ చ (726)

(444 ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ.8)

(1947 పరిసంఖ్యావార్తికమ్।। 1 ।।)

(భాష్యమ్) వదః సుప్యనుపసర్గగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ --- ప్రవాద్యం సంవాద్యమ్।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి కర్తవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। అనుపసర్గ ఇతి వర్తతే।।

(వార్తికసార్థక్యభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యన్వాచ ష్టే --- --అనుపసర్గ ఇత్యేవం వర్తతే ఇతి।।

(వార్తికవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

నైతదన్వాఖ్యేయమ్ --- అధికారా అనువర్తన్తేఃర్థ్య;తి। ఏష ఏవ చ న్యాయో యదుత అధికారా అనువర్తేరన్ ఇతి।। వదః సుపి।। 106 ।।

-3-1-107- భువో భావే (724)

(445 కృత్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ.8)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భావగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

కర్మణి మా భూదితి।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। భవతిరకర్మకః।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

అకర్మకా అపి ధాతవః సోపసర్గాః సకర్మకా భవన్తి। తేనానుభావ్యమామన్త్రణమిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అనుపసర్గే ఇతి వర్తతే।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థం తర్హి భావగ్రహణం కర్తవ్యమ్। హనస్త చ భావే యథా స్యాత్ --- -శ్వహత్యా వర్తతే। ఇహ మా భూత్ శ్వఘాత్యో వృషలః ఇతి।। భువో భావే।। 107 ।।

-3-1-108- హనస్త చ (725)

(446 కృత్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 3 ఆ .9)

(1948 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- హనస్తశ్చిత్స్త్రియాం ఛన్దసి-

(భాష్యమ్) హనస్త చేత్యత్ర చిత్స్త్రియాం ఛన్దసి ఇతి వక్తవ్యమ్। తాం భ్రూణహత్యాం నిగృహ్యానుచరణమ్। అస్యై త్వా భ్రూణహత్యాయై చతుర్థం ప్రతిగృహ్యతే।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స్త్రియామితి కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆఘ్నతే దస్యుహత్యాయ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఛన్దసీతి కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

శ్వహత్యా దస్యుహత్యా వర్తతే।। హనస్త చ।। 108 ।।

-3-1-109- ఏతిస్తుశాస్వృదృజుషః క్యప్ (726)

(447 క్యప్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 1 । 6 ఆ. 10)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్యబితి వర్తమానే పునః క్యబ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

క్యబేవ యథా స్యాత్। యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి?।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

ణ్యత్।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఓరావశ్యకే ణ్యతః స్తౌతేః క్యప్ పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ ఇతి వక్ష్యతి, స పూర్వవిప్రతిషేధో న పఠితవ్యో భవతి।। అథవా హనస్తశ్చిత్స్త్రియాం ఛన్దసి చోదితః, స న వక్తవ్యో భవతి।।

(1949 పరిసంఖ్యావార్తికమ్ ।। 1 ।।)

(భాష్యమ్) క్యబ్విధౌ వృఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ --- వార్యా ఋత్విజః ఇతి।।

(1950 క్యప్ప్రత్యయవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అఞ్జేశ్చోపసంఖ్యానం సంజ్ఞాయామ్-

(భాష్యమ్) అఞ్జేశ్చోపసంఖ్యానం సంజ్ఞాయాం కర్తవ్యమ్। ఆజ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది క్యప్। వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతి। తస్మాణ్ణ్యదేషః।।

(ణ్యదనుపపత్తిభాష్యమ్)

యదిణ్యత్। ఉపధాలోపో న ప్రాప్నోతి। తస్మాత్ క్యబేవైషః।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- -వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతీతి।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

ఆఙ్పూర్వస్య ప్రయోగో భవిష్యతి।

(దూషణభాష్యమ్)

యద్యేవమవగ్రహః ప్రాప్నోతి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

న లక్షణేన పదకారా అనుర్వత్యాః, పదకారైర్నామ లక్షణమనుర్వత్యమ్। యథాలక్షణం పదం కర్తవ్యమ్।। ఏతిస్తుశాస్।। 109 ।।

-3-1-111- ఇర్ చ ఖనః (728)

(448 కృత్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 11)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

దీర్ఘోచ్చారణం కిమర్థమ్। న ఇ చ ఖనః ఇత్యేవోచ్యేత।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కా రూపసిద్ధిః --- ఖేయమ్?।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

ఆద్గుణేన సిద్ధమ్।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। షత్వతుకోరసిద్ధః ఇతి ఏకాదేశస్యాసిద్ధత్వాత్తుక్ ప్రసజ్యేత।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి। పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశోఽసిద్ధః। నైష పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశః తస్మాద్ ఇ చ ఖనః ఇత్యేవ వక్తవ్యమ్।। ఇర్చ ఖనః।। 111 ।।

-3-1-112- భృఞోఽసంజ్ఞాయామ్ (729)

(449 కృత్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 6 ఆ.12)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అసంజ్ఞాయామితి కిమర్థమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

భార్యా।

(1951 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- భృఞః సంజ్ఞాప్రతిషేధే స్త్రియామప్రతిషేధోఽన్యేన విహితత్వాత్-

(భాష్యమ్) భృఞః సంజ్ఞాప్రతిషేధే స్త్రియామప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధః అప్రతిషేధః। కిం కారణమ్?। అన్యేన విహితత్వాత్। అన్యేన లక్షణేన స్త్రియాం క్యబ్విధీయతే సంజ్ఞాయాం సమజనిషదనిపదమనవిదషుఞ్శీఙ్భృఞిణః ఇతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ప్రతిషేధ ఇదానీం కిమర్థః స్యాత్?।

(1952 ప్రత్యాక్షేపసమాధానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రతిషేధః కిమర్థ ఇతి చేదస్త్రీసంజ్ఞాప్రతిషేధార్థః-

(భాష్యమ్) ప్రతిషేధః కిమర్థ ఇతి చేద్, అస్త్రీసంజ్ఞాఽస్తి। తదర్థః ప్రతిషేధః స్యాత్ --- భార్యా నామక్షత్రియాః।

(1953 సమాధానవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం తు స్త్రియాం సంజ్ఞాప్రతిషేధాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్?। స్త్రియాం సంజ్ఞాప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సంజ్ఞాయాం

సమజనిషదనిపతమనవిదషుఞ్శీఙ్భృఞిణః। తతో న స్త్రియాం భృఞః ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- - భృఞః సంజ్ఞాప్రతిషేధే స్త్రియామప్రతిషేధోఽన్యేన విహితత్వాద్ ఇతి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। భావే ఇతి తత్రానువర్తతే। కర్మసాధనశ్చాయమ్।।

(భాష్యమ్) అథ వా య ఏతే సంజ్ఞాయాం విధీయన్తే, తేషు నైవం విజ్ఞాయతే --- సంజ్ఞాయామభిధేయాయామితి। కిం తర్హి?। ప్రత్యయాన్తేన చేత్సంజ్ఞా గమ్యత ఇతి।।

(పక్షాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ --- -

(1954 ఆక్షేపశ్లోకవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- సంజ్ఞాయాం పుంసి దృష్టత్వాన్న తే భార్యా ప్రసిధ్యతి-

(1955 సమాధానశ్లోకవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- స్త్రియాం భావాధికారోస్తి తేన భార్యా ప్రసిధ్యతి -

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

భావ ఇతి తత్ర వర్తతే। కర్మసాధనశ్చాయమ్।

(1956 సమాధానాన్తరశ్లోకవార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- అథ వా బహులం కృత్యాః సంజ్ఞాయామితి తత్స్మృతమ్-

(వ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

అథ వా కృత్యల్యుటో బహులమితి ఏవమత్రాపి ణ్యద్భవిష్యతి।

(1957 దృష్టాన్తశ్లోకవార్త్తికమ్।। 7 ।।)

- యథా యత్యం యథా జన్యం యథా భిత్తిస్తథైవ సా -

(1958 వార్త్తికమ్।। 8 ।।)

- సమశ్చ బహులమ్-

(భాష్యమ్) సమశ్చ బహులముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సంభృత్యా ఏవ సంభారాః। సంభార్యా ఏవ సంభారాః।। భృఞోఽసంజ్ఞాయామ్।। 112 ।।

-3-1-114- రాజసూయసూర్యమృషోద్యరుచ్యకుప్యకృష్టపచ్యావ్యథ్యాః (731)

(450 క్యప్నిపాతనవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ . 13)

(1959 అర్థనిర్దేశవార్త్తికమ్।। 1।।)

- సూర్యరుచ్యావ్యథ్యాః కర్త్తరి-

(భాష్యమ్) సూర్యరుచ్య ఆవ్యథ్య ఇత్యేతే కర్తరి నిపాత్యన్తే। కిం నిపాత్యతే?। సూర్యః సూసర్తిభ్యామ్, సరతేరుత్త్వమ్, సువతేర్వా రుడాగమః।। సరణాద్వా సువతి కర్మణీతి వా సూర్యః।। రుచ్యః। రోచతేసౌ రుచ్యః। న వ్యథత ఇత్యవ్యథ్యః।।

(1960 వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

(భాష్యమ్) కుప్యం సంజ్ఞాయామితి వక్తవ్యమ్। గోప్యమన్యత్।

(1961 వార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- కృష్టపచ్యస్యాన్తోదాత్తత్వం చ కర్మకర్తరి చ-

(భాష్యమ్) కృష్టపచ్యస్యాన్తోదాత్తత్వం చ వక్తవ్యం సంజ్ఞాయాం కర్మకర్తరి చేతి వక్తవ్యమ్। కృష్టే పచ్యన్తే స్వయమేవ।

కృష్టపచ్యాశ్చ మే। యో హి కృష్టే పక్తవ్యః స కృష్టపాక్యో భవతి।। రాజసూయ।। 114 ।।

-3-1-118- ప్రత్యపిభ్యాం గ్రహేః (765)

(451 క్యప్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ.14)

(1962 పరిసంఖ్యావార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ప్రత్యపిభ్యాం గ్రహేశ్ఛన్దసి-

(భాష్యమ్) ప్రత్యపిభ్యాం గ్రహేః ఛన్దసీతి వక్తవ్యమ్। మత్తస్య న ప్రతిగృహ్యమ్। అనృతం హి మత్తో వదతి తస్మాన్నాపి గృహ్యమ్।। ప్రతిగ్రాహ్యమపి గ్రాహ్యమిత్యేవాన్యత్ర।। ప్రత్యపిభ్యామ్।। 118 ।।

-3-1-122- అమావస్యదన్యతరస్యామ్ (739)

(452 ణ్యత్ప్రత్యయవృద్ధివికల్పవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 15)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్యాయమనుబన్ధః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్రధానస్య।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

యది ప్రధానస్య। అమావస్యా ఇత్యేవం స్వరః ప్రసజ్యేత। అమావస్యా ఇతి చేష్యతే। తథా అమావాస్యాగ్రహణేనామావస్యాగ్రహణం న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నిపాతనస్య।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

యది తర్హి నిపాతనాన్యప్యేవంజాతీయకాని భవన్తి శ్రోత్రియంశ్ఛన్దోధీతే ఇతి వ్యపవర్గాభావాత్ ఞ్నిత్యాద్యుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి --- --

(1936 శ్లోకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అమావసోరహం ణ్యతోర్నిపాతయామ్యవృద్ధితామ్-

తథైకవృత్తితా తయోః స్వరశ్చ మే ప్రసిధ్యతి।।

(భాష్యమ్) అమా।। 122 ।।

-3-1-123- ఛన్దసి
నిష్టర్క్యదేవహూయప్రణీయోన్నీయోచ్ఛిష్యమర్యస్తర్యాధ్వర్యఖన్యఖాన్యదేవయజ్యాపృచ్ఛ్య ప్రతిషీవ్యబ్రహ్మవాద్యభావ్యస్తావ్యోపచాయ్యపృడాని (740)

(453 ఛాన్దసనిపాతనసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 16)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నిష్టర్క్య ఇతి కిం నిపాత్యతే।

(1934 నిపాతనప్రదర్శకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- నిష్టర్క్యే కృతేరాద్యన్తవిపర్యయశ్ఛన్దసి కృతాద్యర్థః-

(భాష్యమ్) యథా కృతేస్తర్కః, కసేః సికతాః, హింసేః సింహః।।

(మతాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ --- -

(1965 మతాన్తరవార్తికమ్।। 2 ।।)

- నిష్టర్క్యే వ్యత్యయం విద్యాన్నిసః షత్వం నిపాతనాత్। ణ్యదాయాదేశ ఇత్యేతావుపచాయ్యే నిపాతితౌ-

(భాష్యమ్) నిర్వక్యే చినీ్వత పశుకామః।

(1966 నిపాతనీయవార్తికమ్।)

- ణ్యదేకస్మాచ్చతుర్భ్యః క్యప్ చతుర్భ్యశ్చ యతో విధిః। ణ్యదేకస్మాద్యశబ్దశ్చ ద్వౌ క్యపౌ ణ్యద్విధిశ్చతుః-

(భాష్యమ్) ణ్యదేకస్మాత్ --- నిర్వక్యః। చతుర్భ్యః క్యప్ --- -దేవహూయః, ప్రణీయః, ఉన్నీయః, ఉచ్ఛిష్యః। చతుర్భ్యశ్చ యతో విధిః --- మర్యః, స్తర్యా, ధ్వర్యః, ఖన్యః। ణ్యదేకస్మాత్ --- -ఖాన్యః। యశబ్దశ్చ --- దేవయజ్యా। ద్వౌ క్యపౌ --- ఆపృచ్ఛ్యః, ప్రతిషీవ్యః। ణ్యద్విధిశ్చతుః --- బ్రహ్మవాద్యః, భావ్యః, స్తావ్యః ఉపచాయ్యపృడమ్। ఉపపూర్వాచ్చినోతేరాయాదేశోపి నిపాత్యతే। నహి ణ్యత్రైవ సిధ్యతి।

(1967 వార్తికమ్।। 4 ।।)

- హిరణ్య ఇతి చ-

(భాష్యమ్) హిరణ్య ఇతి చ వక్తవ్యమ్। ఉపచేయపృడమిత్యేవాన్యత్ర।। ఛన్దసి నిర్వక్య।। 123 ।।

(ఇతి క్యప్ ప్రకరణమ్)

-3-1-124- ఋహలోర్ణ్యత్ (741)

(454 ణ్యత్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 17)

(1968 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- పాణౌ సృజేర్ణ్యద్విధిః-

(భాష్యమ్) పాణౌ సృజేర్ణ్యద్విధేయః। పాణిర్సగ్యారజ్జుః।।

(1969 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- సమవపూర్వాచ్చ-

(భాష్యమ్) సమవపూర్వాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। సమవర్సగ్యా రజ్జుః।।

(1970 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- లపిదభిభ్యాం చ-

(భాష్యమ్) లపిదభిభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। అపలాప్యమ్। అపదాభ్యమ్।। ఋహలో ।। 124 ।।

-3-1-125- ఓరావశ్యకే (742)

(455 ణ్యత్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 18)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే --- ఆవశ్యకే ఉపపదే, ఆహోస్విద్ --- ద్యోత్యే ఇతి।

(1971 ఉపపదపక్షదూషణవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆవశ్యక ఉపపద ఇతి చేద్ ద్యోత్య ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) ఆవశ్యకే ఉపపదే ఇతి చేద్ ద్యోత్యే ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పావ్యం లావ్యమ్।।

(ద్యోత్యపక్షాభ్యుపగమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ద్యోత్యే।

(1972 ద్యోత్యపక్షదూషణవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ద్యోత్య ఇతి చేత్స్వరసమాసానుపపత్తిః-

(భాష్యమ్) ద్యోత్య ఇతి చేత్ స్వరసమాసానుపపత్తిః ప్రాప్నోతి। అవశ్యలావ్యమ్। అవశ్యపావ్యమ్।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్ సమాసః। విస్పష్టాదివత్ స్వరశ్చ।।

(1973 పూర్వవిప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఓరావశ్యకే ణ్యతః స్తౌతేః క్యప్ పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ఓరావశ్యకే ణ్యతః స్తౌతేః క్యప్ భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన। ఓరావశ్యకే ణ్యద్భవతీత్యస్యావకాశః --- అవశ్యలావ్యమ్। అవశ్యపావ్యమ్। క్యపోవకాశః --- స్తుత్యః। ఇహోభయం

ప్రాప్నోతి --- అవశ్యస్తుత్యః। క్యప్ భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। ఉక్తం తత్ర క్యబితి వర్తమానే పునః క్యగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ --- క్యబేవ యథా స్యాద్, యదన్యత్ ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి।। ఓరావశ్యకే 125 ।।

-3-1-127- ఆనాయ్యోఽనిత్యే (744)

(456 ణ్యత్ప్రత్యయాయాదేశనిపాతనసూత్రమ్ ।। 3 । 1 । 6 ఆ. 1)

(1974 పరిసంఖ్యావార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- దక్షిణాగ్నౌ-

(భాష్యమ్) దక్షిణాగ్నావితి వక్తవ్యమ్ । ఆనేయోఽన్యః ।।

(1975 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఆనాయ్యోఽనిత్య ఇతి చేద్ దక్షిణాగ్నౌ కృతం భవేత్-

(1976 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।

- ఏకయోనౌ తు తం విద్యాదానేయో హ్యన్యథా భవేత్-

(భాష్యమ్) ఆనాయ్యో ।। 127 ।।

-3-1-129- పాయ్యసాన్నాయ్యనికాయ్యధాయ్యామానహవిర్నివాససామిధేనీషు (743)

(457 ణ్యత్ప్రత్యయాదినిపాతనవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 1 । 6 ఆ.20)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

పాయ్యనికాయ్యయోః కిం నిపాత్యతే?।

(1977 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పాయ్యనికాయ్యయోరాదిపత్వకత్వనిపాతనమ్-

(భాష్యమ్) పాయ్యనికాయ్యయోరాదిపత్వమాదికత్వం చ నిపాత్యతే।। మేయం నిచేయమిత్యేవాన్యత్ర।। పాయ్యసా ।। 129 ।।

-3-1-130- క్రతౌ కుణ్డపాయ్యసంచాయ్యౌ (747)

(458 ణ్యత్ప్రత్యయాదినిపాతనసూత్రమ్ ।। 3 । 1 । 6 ఆ.21)

(1978 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కుణ్డపాయ్యే యద్విధిః-

(భాష్యమ్) కుణ్డపాయ్యే యద్విధేయః।। కుణ్డపాయ్యః క్రతుః।। క్రతౌ కుదృ।। 130 ।।

-3-1-131- అగ్నౌపరిచాయ్యోపచాయ్యసమూహ్యాః (748)

(459 ణ్యత్ప్రత్యయాయాదేశాదినిపాతనసూత్రమ్ ।। 3 । 1 । 6 ఆ.22)

(1979 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సమూహ్య ఇత్యనర్థకం వచనం సామాన్యకృతత్వాత్-

(భాష్యమ్) సమూహ్య ఇత్యనర్థకం వచనమ్ ।। కిం కారణమ్ ।। సామాన్యకృతత్వాత్।
సామాన్యేనైవాత్రణ్యద్భవిష్యతి ఋుహలోర్ణ్యద్ ఇతి।

(ఆనర్థక్యబాధకభాష్యమ్)

వహ్యర్థే తర్హి నిపాతనం కర్తవ్యమ్। వహేర్ణ్యద్యథా స్యాత్।।

(1980 ఆక్షేపసాధకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వహ్యర్థమితి చేద్ ః౯ద్య;హేస్తదర్థత్వాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ఉహిరతి వహ్యర్థే వర్తతే।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరన్యో నామాన్యస్యార్థే వర్తతే। కథమూహిర్వహ్యర్థే వర్తతే?।

(సమాధానభాష్యమ్)

బహ్వర్థా అపి ధాతవో భవన్తి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్తి పునః క్వచిదన్యత్రాపి ః౯ద్య;హిర్వహ్యర్థే వర్తతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తీత్యాహ।

(1981 ఆనర్థక్యసాధకాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ః౯ద్య;హివిగ్రహచ్చ బ్రాహ్మణే సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ః౯ద్య;హివిగ్రహాచ్చ బ్రహ్మణే సిద్ధమేతత్। సమూహ్యం చిన్వీత పశుకామః। పశవో
వై పురుషః పశూనేవాస్మై తత్సమూహతీతి।। అగ్నౌ షహి।। 131 ।।

-3-1-132- చిత్యాగ్నిచిత్యే చ (749)

(460 నిపాతనసూత్రమ్ ।। 3 । 1 । 6 ఆ. 23)

(1982 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అగ్నిచిత్యేత్యన్తోదాత్తో భావే -

(భాష్యమ్) అగ్నిచిత్యేతిభావేన్తోదాత్తో భవతి। అగ్నిచయనమేవాగ్నిచిత్యా।। చిత్యాగ్ని।। 132 ।।

(ఇతి కృత్యప్రకరణమ్)

-3-1-133- ణ్వుల్తృచౌ (750)

(461 ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 24)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్వరార్థః। చితోన్త ఉదాత్తో భవతీత్యన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఏకాజయమ్। తత్ర నార్థః స్వరార్థేన చకారేణానుబన్ధేన ప్రత్యయస్వరేణైవ సిద్ధమ్।.

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

విశేషణార్థస్తర్హి। క్వ విశేషణార్థేనార్థః?। అప్తృన్తృచ్ --- ఇతి। తృ ఇత్యుచ్యమానే మాతరౌ మాతరః పితరౌ పితర ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

స్వసృనప్తృగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి। ఏతయోరేవ యోనిసంబన్ధయోః, నాన్యేషాం యోనిసంబన్ధానామితి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థస్తర్హి। క్వ సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థేనార్థః?।। అత్రైవ।। యదేతత్తత్తృన్తృచోర్గ్రహణమ్, ఏతత్ తృ ఇతి వక్ష్యామి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

స్వసృనప్తృగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి --- -ఏతయోరేవ యోనిసంబన్ధయోః, నాన్యేషాం యోనిసంబన్ధానామితి।।

(సామాన్యగ్రహణావిధాతభాష్యమ్)

తుశ్ఛన్దసి తురిష్ఠేమేయః స్వితి చోభయోర్గ్రహణం యథా స్యాత్।।

(1983 ధాతుపరిసంఖ్యావార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ణ్వులి సకర్మకగ్రహణమ్-

(భాష్యమ్)ణ్వులి సకర్మకగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూద్ --- ఆసితా శయితా ఇతి।।

(1984 పరిసంఖ్యానిరాకరణవార్తికమ్।। 2 ।।)

- న వా ధాతుమాత్రాద్దర్శనాద్ణ్వులః-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యః। కిం కారణమ్?। ధాతుమాత్రాద్దర్శనాద్ ణ్వులః। ధాతుమాత్రాణ్ణ్వుల్ దృశ్యతే। ఇమే అస్య ఆసకాః। ఇమే అస్య శాయకాః। ఉత్థితా ఆసకా వైశ్రవణస్యేతి।।

(1985 కాలపరిసంఖ్యావార్తికమ్।। 3 ।।)

- తృజాదిషు వర్తమానకాలోపాదానమధ్యాపకవేదాధ్యాయాద్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) తృజాదిషు వర్తమానకాలోపాదానం కర్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। అధ్యాపకవేదాధ్యాయాద్యర్థమ్। అధ్యాపకః వేదాధ్యాయః। అధీతవత్యధ్యేష్యమాణే వా మా భూద్ ఇతి।।

(1986 పరిసంఖ్యానిరాకరణవార్తికమ్।। 4 ।।)

- న వా కాలమాత్రే దర్శనాదన్యేషామ్-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। కాలమాత్రే దర్శనాదన్యేషామ్। కాలమాత్రే హ్యన్యే ప్రత్యయా దృశ్యన్తే। చర్చాపారః శమనీపారః।। ణ్వుల్తృచౌ।। 133 ।।

-3-1-134- నన్దిగ్రహిపచాదిభ్యో ల్యుణినిన్యచః (751)

(432 ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 25)

(1987 ఇష్టసాధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అజపి సర్వధాతుభ్యః-

(భాష్యమ్) అజపి సర్వధాతుభ్యో వక్తవ్యః ఇహాపి యథా స్యాద్ --- భవః సవ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం పచాద్యనుక్రమణం కర్తవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్తవ్యం చ। కిం ప్రయోజనమ్?।

(1988 గణపాఠప్రయోజనవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పచాద్యనుక్రమణమనుబన్ధాసంజనార్థమపవాదబాధనార్థం చ-

(భాష్యమ్) అనుబన్ధాసంజానర్థం తావత్। నదట్ నదీ। చోరట్ చోరీ। అపవాదబాధనార్థమ్। జారభరా శ్వపచేతి। నన్ద్గ్రహి।। 134 ।।

-3-1-135- ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః (752)

(అథ కప్రత్యయప్రకరణమ్)

(436 కప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆ. 26)

(1989 వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఇగుపధేభ్య ఉపసర్గే కవిధిర్మేషాద్యర్థః-

(భాష్యమ్) ఇగుపధేభ్య ఉపసర్గే కో విధేయః। కిం ప్రయోజనమ్। మేషాద్యర్థః। మేషః దేవః సేవః।।

(1990 నిరాకరణవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- న వా బుధాదీనాం దర్శనాదనుపసర్గేఽపి-

(భాష్యమ్) న వా కో విధేయః। కిం కారణమ్। బుధాదీనాం దర్శనాదనుపసర్గేఽపి। బుధాదీనామనుపసర్గేఽపి కో దృశ్యతే బుధః యుధః భిద ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం మేషః దేవః సేవ ఇతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

పచాదిషు పాఠః కరిష్యతే।। ఇగుపధజ్ఞా।। 135 ।।

-3-1-137- పాఘ్రాధ్మాధేట్దృశః శః (754)

(434 శప్రత్యయవధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆదృ 27)

(1991 వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- జిఘ్రః సంజ్ఞాయాం ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) జిఘ్రః సంజ్ఞాయాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వ్యాజిఘ్రతీతి వ్యాఘ్రః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కేచిచ్ఛస్యైవ ప్రతిషేధమాహుః। కేచిజ్జిఘ్రభావస్య। కిం పునరత్ర న్యాయ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

శస్యైవ ప్రతిషేధో న్యాయ్యః। జిఘ్రభావే హి ప్రతిషేద్ధే కేన శే ఆకారలోపః స్యాత్।। పాఘ్రాధ్మా।। 137 ।।

-3-1-138- అనుపసర్గాల్లిమ్పవిన్దధారిపారివేద్యుదేజిచేతిసాతిసాహిభ్యశ్చ (755)

(435 శప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 6 ఆదృ 28)

(1992 అవ్యాప్తివారకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అనుపసర్గాన్నొ లిమ్పేః -

(భాష్యమ్) అనుపసర్గాన్నొ లిమ్పేరితి వక్తవ్యమ్। నిలిమ్పా నామ దేవాః।

(1993 పరిసంఖ్యావార్తికమ్।। 2 ।।)

- గవి చ విన్దేః సంజ్ఞాయాముపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) గవి చోపపదే విన్దేః సంజ్ఞాయాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। గోవిన్దః।।

(న్యూనతాపూరకభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే గవీతి।।

(1994 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- గవాదిష్వితి వక్తవ్యమ్-

(భాష్యమ్) గోవిన్దః। అరవిన్దః।। అనుపసర్గాల్లిమ్ప।। 138 ।।

-3-1-140- జ్వలితికసన్తేభ్యో ణః (757)

(466 ణప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆదృ 29)

(1995 న్యూనతాపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తనోతేర్ణ ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) తనోతేర్ణ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అవతనోతీత్యవతానః।। జ్వలితిక।। 140 ।।

-3-1-145- శిల్పిని ష్వున్ (732)

(467 ష్వున్ ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 1 । 6 ఆదృ 30)

(1996 పరిసంఖ్యావార్తికమ్।। 1 ।।)

- నృతిఖనిరఞ్జిభ్యః-

(భాష్యమ్) నృతిఖనిరఞ్జిభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహమా భూత్ --- వాయకః।। శిల్పిని ష్వున్।। 145 ।।

-3-1-149- ప్రుసృల్వః సమభిహారే వున్ (766)

(468 వున్ ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 6 ఆదృ 3)

- ప్రుసృల్వః సాధుకారిణి వున్విధానమ్-

(భాష్యమ్) ప్రుసృల్వః సాధుకారిణి వున్విధేయః। సకృదపి యః సుష్ఠు కరోతి తత్ర యథా స్యాత్।। బహుశోపి యో దుష్ఠు కరోతి తత్ర మా భూద్ ఇతి।। ప్రుసృల్వః।। 149 ।।

-9-9-999-

.

-3-2-1- కర్మణ్యణ్ (768)

(439 అణ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 ఆదృ 1)

(1997 పరిసంఖ్యావార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

(- కర్మణి నిర్వ్రత్యమానవిక్రియమాణ ఇతి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్----ఆదిత్యం పశ్యతి, హిమవన్తం శ్రృణోతి, గ్రామం గచ్ఛతీతి ।।

(1998 అప్రాప్తవిధాయకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కర్మణి నిర్వత్యమానవిక్రియమాణే ఇతి చేద్ వేదాధ్యాయాదీనాముపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) కర్మణి నిర్వ్రత్యమానవిక్రియమాణ ఇతి చేద్వేదాధ్యాయాదీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । వేదాధ్యాయః చర్చాపారః శమనీపారః ।।

(1999 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- యత్ర చ నియుక్తః-

(భాష్యమ్) యత్ర చ నియుక్తస్తత్ర చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఛత్రధారః ద్వారపాలః ।।

(2000 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- హృగ్రహినీవహిభ్యశ్చ-

(భాష్యమ్) హృగ్రహినీవహిభ్యశ్చ వక్తవ్యమ్ । దృ---భారహారః । హృ ।। గ్రహి---కమణ్డలుగ్రాహః । గ్రహి ।। నీ---ఉష్ట్రప్రణాయః । నీ ।। వహి---భారవాహః । వహి ।।

(2001 పరిగణనప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అపరిగణనం వా -

(భాష్యమ్) న వార్థః పరిగణనేన ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్మాన్న భవతి----ఆదిత్యం పశ్యతి, హిమవన్తం శ్రృణోతి, గ్రామం గచ్ఛతీతి?।

(2002 ప్రత్యాఖ్యానహేతువార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అనిభిధానాత్-

(భాష్యమ్) అనభిధానాదేవ న భవిష్యతి।

(2003 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అకారాదనుపపదాత్కర్మోపపదో విప్రతిషేధేన-

(భాష్యమ్) అకారాదనుపపదాత్కర్మోపపదో భవతి విప్రతిషేధేన। అనుపపదస్యావకాశః----పచతీతి పచః, కర్మోపపదస్యావకాశః----కుమ్భకారః నగరకారః। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---ఓదనపాచః। కర్మోపపదో భవతి విప్రతిషేధేన।।

అనుపపదస్యావకాశః---విక్షిపః విలిఖః। కర్మోపపదస్య స ఏవ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---కాష్ఠభేదః। కర్మోపపదో భవతి విప్రతిషేధేన।।

అనుపపదస్యావకాశః----జానాతీతి జ్ఞః। కర్మోపపదస్య స ఏవ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---అర్థజ్ఞః। కర్మోపపదో భవతి విప్రతిషేధేన।।

(విప్రతిషేధాయుక్తత్వభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతిషేధాః। అనుపపదస్తృతీయః। ణ్వుల్తృజచః। తేషాం ణః । తస్య కః। స యథైవ కో ణం బాధతే ఏవం కర్మోపపదమపి బాధేత।।

(విప్రతిషేధసాధకభాష్యమ్)

కర్మోపపదోపి తృతీయః। ణ్వుల్తృజచః। తేషామణ్। అణః కః। ఉభయోస్తృతీయయోర్యుక్తో విప్రతిషేధః।।

(విప్రతిషేధోదాహరణాన్తరభాష్యమ్)

అనుపపదస్యావకాశః---లిమ్పతీతి లిమ్పః। కర్మోపపదస్య ---స ఏవ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---కుడ్యలేప ఇతి। కర్మోపపదో భవతి విప్రతిషేధేన।।

(విప్రతిషేధబాధకభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః। అనుపపదస్తృతీయః। ణ్వుల్తృజచః। తేషాం కః। కస్య శః। స యథైవ శః కం బాధతే ఏవం కర్మోపపదమపి బాధేత।।

(సిధ్యుపాయప్రశ్నభాష్యమ్)

కా తర్హి గతిః?।

(సిధ్యుపాయభాష్యమ్)

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్బాధన్తే నోత్తరాని త్యేవం శః కం బాధిష్యతే, కర్మోపపదం న బాధిష్యతే।।

(విప్రతి షేధోదాహరణాన్తరభాష్యమ్)

అనుపపదస్యావకాశః సుగ్లః సుమ్లః। కర్మోపపదస్య స ఏవ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి। గోసందాయః బడవాసందాయః। కర్మోపపదో భవతి విప్రతి షేధేన।।

(విప్రతి షేధబాధకభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతి షేధః। అనుపపదస్తృతీయః। ఋవ్యల్తృజచః। తేషాం ణః। తస్య కః। స యథైవ కో ణం బాధతే ఏవం కర్మోపపదమపి బాధేత।।

(గతిప్రశ్న భాష్యమ్)

కా తర్హి గతిః?।

(గతిభాష్యమ్)

పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్బాధన్తే నోత్తరానిత్యేవమయం కో ణం బాధిష్యతే, కర్మోపపదం న బాధిష్యతే।।

(2004 ణప్రత్యయవిధివార్తికమ్।। 8 ।।)

- శీలికామిభక్ష్యాచరిభ్యో ణః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ-

(భాష్యమ్) శీలికామిభక్ష్యాచరిభ్యో ణో వక్తవ్యః, పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ వక్తవ్యమ్। శీలిమాంసశీలః। మాంసశీలా। కామి--- మాంసకామః మాంసకామా। భక్షి----మాంసభక్షః మాంసభక్షా। ఆచరీ---కల్యాణాచారః కల్యాణాచారా।।

(2005 ణప్రత్యయవార్తికమ్।। 9 ।।)

- ఇర్హిక్షమిభ్యాం చ-

(భాష్యమ్) ఇర్హిక్షమిభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। సుఖప్రతీక్షః సుఖప్రతీక్షా। కల్యాణక్షమః కల్యాణక్షమా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?।

(సమాధానభాష్యమ్)

పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం వక్ష్యామి। ఇర్కారశ్చ మాభూదితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నేతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఇహ యో మాంసం భక్షయతి మాంసం తస్య భక్షో భవతి। తత్ర యోసౌ భక్షయతేరచ్ తదన్తేన బహువ్రీహిః।।

(జ్ఞాపనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్కర్మోపపదం ణం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---సమానేర్థే కేవలం విగ్రహభేదాద్ యత్ర కర్మోపపదశ్చ ప్రాప్నోతి బహువ్రీహిశ్చ, కర్మోపదస్తత్ర భవతిఃర్థ్య;తి।।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।

కాణ్డలావః। కాణ్డాని లావోఽస్యేతి బహువ్రీహిర్న భవతి।।

(జ్ఞాపనవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

భవతి బహువ్రీహిరపి మాంసే కామోస్య మాంసకామః మాంసకాముక ఇతి వా।। (న త్వమ్బ్యాభిగమా।) న త్విదం భవతి అమ్బ్యోఽభిగామోఽస్యా అమ్బ్యాభిగమా ఇతి। కిం తర్హి?। అమ్బ్యాభిగామీఃర్థ్య;త్యేవ భవతి। కాణ్డలావేపి చ విగ్రహాభావాన్న జ్ఞాపకస్య ప్రయోజనం భవతీతి। నైషోస్తి విగ్రహః----కాణ్డానిలావోఽస్యేతి।।

(2006 వార్త్తికమ్।। 10 ।।)

- అన్నాదాయేతి చ కృతాం వ్యత్యయశ్ఛన్దసి-

(భాష్యమ్) అన్నాదాయేతి చ కృతాం వ్యత్యయశ్ఛన్దసిద్రష్టవ్యః। అన్నాదాయాన్నపతయే య ఆహుతిమన్నాదాం కృత్వా।। కర్మణ్యమ్।। 1 ।।

(అథ కప్రత్యయప్రకరణమ్)

-3-2-3- ఆతోఽనుపసర్గే కః (770)

(470 కప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ.2 సూ.)

(2006 కబాధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- కవిధౌ సర్వత్ర ప్రసారణిభ్యో డః-

(భాష్యమ్) కవిధౌ సర్వత్ర ప్రసారణిభ్యో డో వక్తవ్యః। బ్రహ్మజ్య ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే--సర్వత్రేతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్యత్రాపి। నావశ్యమిహైవ।

క్వాన్యత్ర?।

ఆహ్వః ప్రహ్వ ఇతి।।

(2008 హేతువార్తికమ్।। 2 ।।)

- కే హి సంప్రసారణప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) కే హి సతి సంప్రసారణం ప్రసజ్యేత। సంప్రసారణే కృతే సంప్రసారణస్య పూర్వత్వే చ ఉవఙాదేశః। ఆహువ ఇత్యేతద్రూపం ప్రసజ్యేత।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి వక్తవ్యః?।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। అస్త్వత్ర సంప్రసారణమ్। సంప్రసారణే కృతే ఆకారలోపః। తస్య స్థానివద్భావాదువఙాదేశో న భవిష్యతి।।

(వార్తికస్థాపనభాష్యమ్)

పూర్వత్వే కృతే ప్రాప్నోతి।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్----ఆకారలోపః క్రియతామ్, పూర్వత్వమితి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాద్ ఆకారలోపః।।

(వార్తికస్థాపనభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। అన్తరఙ్గత్వాత్పూర్వత్వం ప్రాప్నోతి।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి వార్ణాదాఙ్గం బలీయః ఇత్యాకారలోపో భవిష్యతి।।

(ప్రకారాన్తరేణ ఆకారలోపసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి---ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్। ఆకారలోపః క్రియతాం, సంప్రసారణమితి। కిమంత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాదకారలోపః।।

(వార్తికస్థాపనభాష్యమ్)

నిత్యం సంప్రసారణమ్ కృతేఽప్యాకారలోపే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానవాదిభాష్యమ్)

ఆకారలోపోపి నిత్యః। కృతేపి సంప్రసారణే ప్రాప్నోతి, అకృతేపి।।

(వార్తికావశ్యకతాసమర్థకభాష్యమ్)

అనిత్య ఆకారలోపః। న హి కృతే సంప్రసారణే ప్రాప్నోతి। అన్తరఙ్గం హి పూర్వత్వం బాధతే।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యస్య లక్షణాన్తరేణ నిమిత్తం విహన్యతే న తదనిత్యమ్। న చ సంప్రసారణమేవాకారలోపస్య నిమిత్తం విహన్తి। అవశ్యం లక్షణాన్తరం పూర్వత్వం ప్రతీక్ష్యమ్।।

(వార్తికాభావే లక్ష్యతీత్యుపసంహారభాష్యమ్)

ఉభయోర్నిత్యయోః పరత్వాదాకారలోపః। ఆకారలోపే కృతే సంప్రసారణే కృతే యణాదేశేన సిద్ధం రూపమ్ఆహ్వః ప్రహ్వ ఇతి।।

(వార్తికావశ్యకతాసాధకభాష్యమ్)

ఏవమపి న సిధ్యతి। యోఽనాదిష్టాదచః పూర్వస్తస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావః ఆదిష్టాచ్చైషోఽచః పూర్వో భవతి।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఆకారలోపస్యాసిద్ధత్వాదువజాదేశో న భవిష్యతి।।

(అనిష్టాపత్తిభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హ్యాకారలోపస్యాసిద్ధత్వాదువజాదేశో న స్యాద్ జుహువతుః జుహువురితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః। అకృతేఽత్రాత్త్వే పూర్వత్వం భవతి।। ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్---ఆత్వం క్రియతామ్, పూర్వత్వమితి। కిమిహ కర్తవ్యమ్?। పరత్వాత్పూర్వత్వమ్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। అన్తరఙ్గత్వాదాత్వం ప్రాప్నోతి।। ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్---ఆత్వం క్రియతామ్, సంప్రసారణమితి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాదాత్వమ్।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నిత్యం సంప్రసారణమ్, కృతేఽప్యాత్వే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఆత్వమపి నిత్యమ్। కృతేఽపి సంప్రసారణే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

అనిత్యమాత్వమ్। నహి కృతే సంప్రసారణే ప్రాప్నోతి। పరత్వాత్పూర్వత్వేన భవితవ్యమ్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

యస్య లక్షణాన్తరేణ నిమిత్తం విహన్యతే న తదనిత్యమ్। న చ సంప్రసారణమేవాత్త్వస్య నిమిత్తం విహన్తి। అవశ్యం లక్షణాన్తరం పూర్వత్వం ప్రతీక్ష్యమ్। ఉభయోర్నిత్యయోః పరత్వాదాత్వమ్। ఆత్వే కృతే సంప్రసారణమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి పూర్వత్వే యోగవిభాగః కరిష్యతే---సంప్రసారణాత్ సంప్రసారణాత్పరః పూర్వో భవతి।। తతః ఏఙ ఏఙశ్చ సంప్రసారణాత్పూర్వో భవతి।। కిమర్థమిదమ్?। అకృతే ఆత్వే పూర్వత్వం యథా స్యాత్।। తతః పదాన్తాదితి ఠఏఙః ఇత్యేవ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హ్యకృత ఆత్వే పూర్వత్వం స్యాద్ ఆహ్వః ప్రహ్వ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః। ఆకారాన్తలక్షణః కప్రత్యయవిధిః। తేనానేనావశ్యమాత్వం ప్రతీక్ష్యమ్। లిట్ పునరవిశేషేణ ధాతుమాత్రాద్విధీయతే। నిత్యం ప్రసారణం హ్వో యణ్ వార్ణాదాఙ్గం న పూర్వత్వం హి।

యోనాదిష్టాదచః। పూర్వస్తత్కార్యే స్థానివత్త్వం హి।।

ప్రోవాచ భగవాన్కాత్యస్తేనాసిద్ధిర్యణస్తు తే।

ఆతః కో లిణ్ణిజః పూర్వః సిద్ధ ఆహ్వస్తథా సతి।। ఆతోఽనుపసర్గే।। 3 ।।

-3-2-4- సుపి స్థః (771)

(471 కప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ I I 3 I 2 I 1 ఆ.3 సూత్రమ్)

(2009 భావార్థవిధివార్తికమ్ I I 1 I I)

- సుపి స్థో భావే చ-

(భాష్యమ్) సుపిస్థ ఇత్యత్ర భావే చేతి వక్తవ్యమ్ I ఇహాపి యథా స్యాత్---ఆఖూత్థో వర్తతే I శ్యేనోత్థః శలభోత్థః I I

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ I

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్ I

(2010 ప్రత్యాఖ్యానసాధకవార్తికమ్ I I 2 I I)

- యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కరిష్యతే----ఆతోऽనుపసర్గే కః ఆతోऽనుపసర్గే కో భవతి I తతః---సుపి సుపి చాతః కో భవతి I కచ్ఛేన పిబతి కచ్ఛపః I కటాహేన పిబతి కటాహపః I ద్వాభ్యాం పిబతి ద్విపః I తతః----స్థః స్థశ్చ సుపి కో భవతి I I కిమర్థమిదమ్? I భావే యథా స్యాత్ I I

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కుతో ను ఖల్వేతద్ భావే భవిష్యతి, న పునః కర్మాదిష్వపి కారకేష్వితి I

(సమాధానభాష్యమ్)

యోగవిభాగాదయం కర్తురపకృష్యతే I న చాన్యస్మిన్నర్థే ఆదిశ్యతే I అనిర్దిష్టార్థాశ్చ ప్రత్యయాః స్వార్థే భవన్తీతి I తద్యథా గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ యావాదిభ్యః కన్ ఇతి I సోऽసౌ స్వార్థే భవన్భావే భవిష్యతి I I సుపి స్థః I I 4 I I

-3-2-5- తున్దశోకయోః పరిమృజాపనుదోః (772)

(472 కప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ I 3 I 2 I 1 ఆ.4)

(2011 అర్థపరిసంఖ్యావార్తికమ్ I I 1 I I)

- తున్దశోకయోః పరిమృజాపనుదోరాలస్యసుఖాహరణయోః-

(భాష్యమ్) తున్దశోకయోః పరిమృజాపనుదోరిత్యత్ర ఆలస్యసుఖాహరణయోః ఇతి వక్తవ్యమ్। తున్దపరిమృజోఽలసః। శోకాపనుదః పుత్రో జాతః। యో హి తున్దం పరిమార్ష్టి తున్దపరిమార్జః స భవతి। యశ్చ శోకమపనుదతి శోకాపనోదః స భవతి।।

(2012 కప్రత్యయవిధివార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కప్రకరణే మూలవిభుజాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) కప్రకరణే మూలవిభుజాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। మూలవిభుజో రథః। నఖముచాని ధనూంషి। కాకగుహాస్తిలాః। సరసీరుహం కుముదమ్।। తున్దశోకయోః।। 5 ।।

-3-2-8- గాపోష్టక్ (775)

(473 టక్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 ఆ.5)

(2013 ఉపపదపరిసంఖ్యావార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సురాశీధ్వోః పిబతేః-

(భాష్యమ్) సురాశీధ్వోః (పిబతే) రితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్----క్షీరపా బ్రాహ్మణీతి।। పిబతేరితి చ వక్తవ్యమ్। యా హి సురాం పాతి సురాపా సా భవతి।।

(2014 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- బహులం తణి-

(భాష్యమ్) బహులం తణీతి వక్తవ్యమ్।

కిమిదం తణీతి?।

సంజ్ఞాఛన్దసోర్గ్రహణమ్। యా బ్రాహ్మణీ సురాపీ భవతి నైనాం దేవాః పతిలోకం నయన్తి। యా బ్రాహ్మణీ సురాపా భవతి నైనాం దేవాః పతిలోకం నయన్తి।। గాపోష్టక్।। 8 ।।

(అథ అచ్ప్రకరణమ్)

-3-2-9- హరతేరనుద్యమనేఽచ్ (776)

(474 అచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 ఆ.6)

(2015 అచ్ప్రత్యయవిధివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అచ్ప్రకరణే శక్తిలాఙ్గలాఙ్కుశయష్టితోమరఘటఘటీధనుష్షు గ్రహేరుపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) అచ్ప్రకరణే శక్తిలాఙ్గలాఙ్కుశయష్టితోమరఘటఘటీధనుష్షు గ్రహేరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। శక్తిగ్రహః। శక్తి।। లాఙ్గలః----లాఙ్గలగ్రహః। లాఙ్గల।। అఙ్కుశ---అఙ్కుశగ్రహః।

అఙ్కుశ।। యష్టి---యష్టిగ్రహః। యష్టి।। తోమర---తోమరగ్రహ। తోమర।। ఘట----ఘటగ్రహః। ఘట।। ఘటీ---ఘటీగ్రహః । ఘటీ।। ధనుష్---ధనుర్గ్రహః। ధనుష్।।

(2013 వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- సూత్రే చ ధార్యర్థే-

(భాష్యమ్ సూత్రే చ ధార్యర్థే గ్రహేరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సూత్రగ్రహః।। ధార్యర్థ ఇతి కిమర్థమ్?। యో హి సూత్రం గృహ్ణాతి సూత్రగ్రాహః స భవతి।। హరతేరనుద్యమనే ।।9 ।।

-3-2-13- స్తమ్బకర్ణయోరమిజపోః (780)

(475 అచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ।7)

(2017 అర్థపరిసంఖ్యావార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- స్తమ్బకర్ణయోర్హస్తిసూచకయోః-

(భాష్యమ్) స్తమ్బకర్ణయోరిత్యత్ర హస్తిసూచకయోరితి వక్తవ్యమ్। స్తమ్బేరమో హస్తీ। కర్ణేజపః సూచకః। స్తమ్బేరన్తా కర్ణే జపితేత్యేవాన్యత్ర।। స్తమ్బకర్ణయోః।।13 ।।

-3-2-14- శమి ధాతోః సంజ్ఞాయామ్ (789)

(476 అచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ.8)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ధాతుగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(2018 సమాధానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- శమి సంజ్ఞాయాం ధాతుగ్రహణం కృఞో హేత్వాదిషు టప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) శమి సంజ్ఞాయాం ధాతుగ్రహణం క్రియతే కృఞో హేత్వాదిషు టో మా భూదితి। శమి సంజ్ఞాయాం ధాతోరజ్భవతీత్యస్యావకాశః శంభవః శంవదః। టస్యావకాశః---శ్రాద్ధకరః పిణ్డకరః। శంకరా నామ పరివ్రాజికా శంకరా నామ శకునికా తచ్ఛీలా చ, తస్యాముభయం ప్రాప్నోతి। పరత్వాటః స్యాత్।। ధాతుగ్రహణసార్మథ్యాదజేవ భవతి।।

(వార్త్తికోక్తప్రయోజనప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

కురణవాడవస్త్వాహ---నైషా శంకరా। శంగరా ఏషా।। కుత ఏతత్?। గృణాతిః శబ్దకర్మా। తస్యైష ప్రయోగః।। శమి ధాతో।। 14 ।।

-3-2-15- అధికరణే శేతేః (782)

(477 అచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 । ఆ.9)

(2019 ఉపపదపరిసంఖ్యావార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అధికరణే శేతేః పార్శ్వాదిషూపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) అధికరణే శేతేః పార్శ్వాదిషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పార్శ్వశయః పృష్ఠశయః ఉదరశయః ।।

(2020 ఉపపదపరిసంఖ్యావార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- దిగ్ధసహపూర్వాచ్చ-

(భాష్యమ్) దిగ్ధసహపూర్వాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ । దిగ్ధసహశయః ।।

(2021 ఉపపదన్యూనతాపూరకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఉత్తానాదిషు కర్తృషు-

(భాష్యమ్) ఉత్తనాదిషు కర్తృష్వితి వక్తవ్యమ్ । ఉత్తానశయః । అవమూర్ధశయః ।

(2022 ఉపపదవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- గిరౌ డశ్ఛన్దసి-

(భాష్యమ్) గిరావుపపదే ఛన్దసి డో వక్తవ్యః । గిరౌ శేతే గిరిశః ।।

(2023 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- తద్ధితో వా -

(భాష్యమ్) తద్ధితో వా పునరేష భవిష్యతి । గిరౌశేతే గిరిరస్యాస్తీతి గిరిశః ।। అధికరణే ।। 15 ।।

(టప్రత్యయప్రకరణమ్)

-3-2-17- భిక్షాసేనాదాయేషు చ (784)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి---కురూంశ్చరతి పఞ్చాలాంశ్చరతీతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అధికరణ ఇతి వర్తతే ।।

నను చ కర్మణీత్యపి వర్తతే । తత్ర కుత ఏతద్ అధికరణే భవిష్యతి న పునః కర్మణీతి ।।

(2024 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చరేర్భిక్షాగ్రహణం జ్ఞాపకం కర్మణ్యప్రసఙ్గస్య-

(భాష్యమ్) యదయం భిక్షాసేనాదాయేషు చ ఇతి చరేర్భిక్షాగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న భవతి కర్మణీతి చరేష్టః।। 16 ।।

-3-2-21-
దివావిభానిశాప్రభాభాస్కరాన్తానన్తాదిబహునాన్దీకింలిపిలిబిబలిభక్తికర్తృచిత్రక్షేత్రసంఖ్యాజఙ్ఘాబాహ్వాహర్యత్తద్ధనురరుఃషు।(788)

(479 కృఙ్ఙష్టప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ. 11 సూత్రమ్)

(2025 అచ్ప్రత్యయవిధివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- కింయత్తద్బహుషు కృఞోఽజ్విధానమ్-

(భాష్యమ్) కింయత్తద్బహుషు కృఞోఽజ్విధానం కర్త్తవ్యమ్। కింకరా యత్కరా తత్కరా బహుకరా।। దివావిభా।। 21 ।।

-3-2-24- స్తమ్బశకృతోరిన్ (791)

(అథేన్ప్రత్యయప్రకరణమ్)

(2026 అర్థపరిసంఖ్యావార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- స్తమ్బశకృతోర్వ్రీహివత్సయోః-

(భాష్యమ్) స్తమ్బశకృతోరిత్యత్ర వ్రీహివత్సయోరితి వక్తవ్యమ్। స్తమ్బకరిర్వ్రీహిః శకృత్కరిర్వత్సః।। స్తమ్బశకృతో।। 24 ।।

-3-2-26- ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చ (793)

(481 ఇన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ.13)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఆత్మంభరిరితి కిం నిపాత్యతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆత్మనో ముమ్ భృఞశ్చేన్ప్రత్యయః।।

(న్యూనతాప్రదర్శకభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే ఆత్మనః ఇతి।

(2027 న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భృఞ్గః కుక్ష్యాత్మనోర్మ్మమ్ చ-

(భాష్యమ్) భృఞ్గః కుక్ష్యాత్మనోర్మ్మమ్ చేతి వక్తవ్యమ్ । కుక్షింభరిః । ఆత్మంభరిశ్చరతి యూథమసేవమానః ।। ఫలేగ్రహిరాత్మం ।।

26 ।।

-3-2-28- ఏజేః ఖశ్ (794)

(482 ఖశ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 ఆ. 14 సూ)

(2028 ఖశ్ప్రత్యయవిధివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఖశ్ప్రకరణే వాతశునీతిలశర్ద్ధేష్వజధేట్తుదజహాతిభ్యః-

(భాష్యమ్) ఖశ్ప్రకరణే వాతశునీతిలశర్ద్ధేషు అజధేట్తుదజహాతిభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్ । వాతమజాః మృగాః వాత ।। శునీ---శునింధయః । శునీ ।। తిల---తిలంతుదః । తిల ।। శర్ద ---- శర్ధంజహా మాషాః ।। శర్ధ ।। ఏజేః ।। ఖశ్ ।। 28 ।।

-3-2-28- ఏజేః ఖశ్ 794

(482 ఖశ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 ఆ. 14 సూ)

(2028 ఖశ్ప్రత్యయవిధివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఖశ్ప్రకరణే వాతశునీతిలశర్ద్ధేష్వజధేట్తుదజహాతిభ్యః -

(భాష్యమ్) ఖశ్ప్రకరణే వాతశునీతిలర్శర్ద్ధేషు అజధేట్తుదజహాతిభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్ । వాతమజాః మృగాః వాత ।। శునీ---శుర్నిధయః । శునీ ।। తిల---తిలంతుదః । తిల ।। శర్ద----శర్ద్ధేజహా మాషాః ।। శర్ధ ।। ఏజేః ఖశ్ ।। 28 ।।

-3-2-29- నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేటోః (796)

(473 ఖశ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 ఆ. 15 సూత్రమ్)

(2029 కరణీయసూత్రపాఠదర్శకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్తనే ధేటః-

(భాష్యమ్) స్తనే ధేట ఇతి వక్తవ్యమ్ । స్తనంధయః । తతో,

(2030 కరణీయసూత్రపాఠదర్శకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ముష్టౌ ధ్మశ్చ-

(భాష్యమ్) ముష్టౌ ధ్మశ్చ ధేటశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ముష్టింధమః ముష్టింధయః।

(2031 కరణీయసూత్రపాఠదర్శకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- నాసికాయాం ధ్మశ్చ ధేష్టశ్చ-

(భాష్యమ్) నాసికాయాం ధ్మశ్చ ధేటశ్చేతి వక్తవ్యమ్। నాసికంధమః। నాసికంధయః।।

(న్యూనతాప్రదర్శకభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే।

(2032 న్యూనతాపూరకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- నాసికా నాడీముష్టిఘటీఖారీషు-

(భాష్యమ్) నాసికానాడీముష్టిఘటీఖారీష్వితి వక్తవ్యమ్।

నాసికంధయః నాసికంధమః। నాసికా।। నాడింధయః నాడింధమః ఘటింధయః। ఘటీ।। ఖారింధయః ఖారింధమః। ఖారీ।। నాసికాస్తన।। 29 ।।

-3-2-30- నాడీముష్ట్యోశ్చ (797)

(2029 కరణీయసూత్రపాఠదర్శకవార్తికమ్।। 1।।)

- స్తనే ధేటః-

(భాష్యమ్) స్తనే ధేట ఇతి వక్తవ్యమ్। స్తనంధయః। తతో,

(2030 కరణీయసూత్రపాఠదర్శకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ముష్టౌ ధ్మశ్చ-

(భాష్యమ్) ముష్టౌ ధ్మశ్చ ధేటశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ముష్టింధమః ముష్టింధయః।

(2031 కరణీయసూత్రపాఠదర్శకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- నాసికాయాం ధ్మశ్చ ధేష్టశ్చ-

(భాష్యమ్) నాసికాయాం ధ్మశ్చ ధేటశ్చేతి వక్తవ్యమ్। నాసికంధమః। నాసికంధయః।।

(న్యూనతాప్రదర్శకభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే।

(2032 న్యూనతాపూరకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- నాసికా నాడీముష్టిఘటీఖారీషు-

(భాష్యమ్) నాసికానాడీముష్టిఘటీఖారీష్వితి వక్తవ్యమ్।

నాసికంధయః నాసికంధమః। నాసికా।। నాడింధయః నాడింధమః ఘటింధయః। ఘటీ।। ఖారింధయః ఖారింధమః। ఖారీ।। నాసికాస్తన।। 30 ।।-3-3-38- ప్రియవశే వదః ఖచ్ (805)

(484 ఖచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ.16 సూ.)

(2033 ఖచ్ప్రత్యయవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఖచ్ప్రకరణే గమేః సుపి ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) ఖచ్ప్రకరణే గమేః సుపి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। మితంగమో హస్తీ మితంగమా హస్తినీ।।

(2034 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఖచ్చ డిద్వా-

(భాష్యమ్) డే చ విహాయసో విహ ఇత్యయమాదేశో వక్తవ్యః విహగః।। ప్రియవశే।। 38 ।।

-3-2-48- అన్తాత్యన్తాధ్వదూరపారసర్వానన్తేషు డః (7815)

(485 గమేర్డప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 ।। 1 ।। ఆ.17 సూ.)

(2037 ఉపపదన్యూనతాపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- డప్రకరణే సర్వత్రపన్నయోరుపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) డప్రకరణే సర్వత్రపన్నయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సర్వత్రగః పన్నగః।।

(2038 న్యూనతాపూరకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉరసో లోపశ్చ-

(భాష్యమ్) ఉరసో లోపశ్చ వక్తవ్యః ఉరగః।।

(2039 న్యూనతాపూరకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- సుదురోరధికరణే-

(భాష్యమ్) సుదురోరధికరణే డో వక్తవ్యః। సుగః దుర్గః।।

(2040 న్యూనతాపూరకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- నిసో దేశే -

(భాష్యమ్) నిసో దేశే డో వక్తవ్యః। నిర్గో దేశః।। అపర ఆహ----

(2041 అపరిసంఖ్యాతోపపదవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- డప్రకరణే అన్యేష్వపి దృశ్యతే-

(భాష్యమ్) డప్రకరణే అన్యేష్వపి డో భవతీతి వక్తవ్యమ్। తత్ర స్త్ర్యగారగః అశ్నుతే యావదన్నాయ గ్రామగః ధ్వంసతే గురుతల్పగ ఇతి।। అన్తాత్యన్తా।। 48 ।।

-3-2-49- ఆశిషి హనః (816)

(486 డప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ.18 సూ.)

(2042 అన్ప్రత్యయాదివిధివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- దారావుపపదే ఆఙ్పూర్వాద్ధన్తేరణ్వక్తవ్యః। అన్త్యస్య చ టో వక్తవ్యః। దార్వాఘాటస్తే వనస్పతీనామ్।।

(2043 వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- చారౌ వా -

(భాష్యమ్) చారావుపపదే ఆఙ్పూర్వాద్ధన్తేరణ్వక్తవ్యః। అన్త్యస్య చ టో వా వక్తవ్యః। వర్ణసంఘాటః వర్ణసంఘాతః। పదసంఘాటః

పదసంఘాతః।। ఆశిషి।। 49 ।।

-3-2-52- లక్షణే జాయాపత్యోష్టక్ (819)

(487 టక్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ.19 సూత్రమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే---లక్షణే కర్త్తరి, ఆహోస్విత్ లక్షణవతి కర్త్తరీతి। కిం చాతః?। యది విజ్ఞాయతే----లక్షణే కర్త్తరీ తి। సిద్ధం జాయాఘ్నస్తిలకాలకః, పతిఘ్నీ పాణిరేఖేతి। ఇదం తు న సిధ్యతి---జాయాఘ్నో బ్రాహ్మణః, పతిఘ్నీ

వృషలీతి।।

అథ విజ్ఞాయతే---లక్షణవతి కర్త్తరీతి। సిద్ధం జాయాఘ్నో బ్రాహ్మణః పతిఘ్నీ వృషలీతి। జాయాఘ్నస్తిలకాలకః, పతిఘ్నీ పాణిరేఖేతి న సిధ్యతి।।

(ప్రథమకల్పస్వీకరణభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి లక్షణే కర్త్తరీతి।।

(దూషణభాష్యమ్)

కథం జాయాఘ్నో బ్రాహ్మణః పతిఘ్నీ వృషలీతి?।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

అకారో మత్వర్థీయః। జాయాఘ్నోఽస్మిన్నస్తి సోఽయం జాయాఘ్న ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

పతిఘ్నీ వృషలీతి న సిధ్యతి।।

(ద్వితీయకల్పస్వీకరణభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి లక్షణవతి కర్తరీతి।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

కథంజాయాఘ్నస్తిలకాలకః పతిఘ్నీ పాణిరేఖేతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అమనుష్యకర్తృకే చ ఇత్యేవం భవిష్యతి।। లక్షణే।। 52 ।।

-3-2-53- అమనుష్యకర్తృకే చ 820

(488 టక్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3।2।1।। ఆ. 20 సూ.)

(2045 న్యూనతాపరిహారవార్తికమ్)

- అప్రమాణికకర్తృకే -

(భాష్యమ్)

అప్రమాణికకర్తృక ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ - నగరఘాతో హస్తీ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యప్రాణికర్తృక ఇత్యుచ్యతే , శశఘ్నీ శకునీతి న సిధ్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి అమనుష్యకర్తృకే చ ఇత్యేవ ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం నగరఘాతో హస్తీ?

(సమాధానభాష్యమ్)

కృత్యల్యుటో బహులమ్ ఇత్యేవాత్రాణ్ భవిష్యతి

అమనుష్యకర్తృకే ।। 53 ।।

-3-2-55- పాణిఘతాడఘౌ శిల్పిని (822)

(489 టక్ప్రత్యయవత్త్వాదివిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 ఆ.21)

(2046 న్యూనతాపరిహారవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- రాజఘ ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) రాజఘ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । రాజఘః ।। పాణిఘతాడఘౌ ।। 55 ।।

-3-2-56- ఆఢ్యసుభగస్థూలపలితనగ్నాన్ధప్రియేషు చ్వ్యర్థేష్వచ్వౌ కృఞః కరణే ఖ్యున్ (823)

(490 ఖ్యున్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 ఆ.22)

(2047 చ్విప్రతిషేధవైర్యర్థ్యవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఖ్యుని చ్విప్రతిషేధానర్థక్యం ల్యుట్ఖ్యునోరవిశేషాత్-

(భాష్యమ్) ఖ్యుని చ్విప్రతిషేధో అనర్థకః । కిం కారణమ్? । ల్యుట్ఖ్యునోరవిశేషాత్ । ఖ్యునా ముక్తే ల్యుటా భవితవ్యమ్ । న చైవాస్తి విశేషః చ్వ్యన్త ఉపపదే ఖ్యునో వా ల్యుటో వా । తదేవ రూపమ్ స ఏవ చ స్వరః ।।

(విశేషదర్శకభాష్యమ్)

అయమస్తి విశేషః । ల్యుటి సతి ఇర్కారేణ భవితవ్యమ్ । ఖ్యుని సతి న భవితవ్యమ్ ।।

(అవిశేషదర్శకభాష్యమ్)

ఖ్యున్యపి సతి ఇర్కారేణ భవితవ్యమ్ । ఏవం హి సౌనాగాః పఠన్తి----
నఞ్స్నఞీక్ఖ్యుంస్తరుణతలునానాముపసంఖ్యానమ్ ఇతి ।।

(విశేషప్రదర్శనభాష్యమ్)

అయం తర్హి విశేషః----ఖ్యుని సతి నిత్యసమాసేన భవితవ్యమ్ । ఉపపదసమాసో హి నిత్యసమాస ఇతి । ల్యుటి సతి న భవితవ్యమ్ ।।

(అవిశేషప్రదర్శనభాష్యమ్)

ల్యుట్యపి సతి భవితవ్యమ్ । గతిసమాసోపి హి నిత్యసమాసః । చ్వ్యన్తం గతిసంజ్ఞం భవతి ।।

(2048 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ముమర్థం తు-

(భాష్యమ్) ముమర్థే తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఖ్యుని సతి ముమా భవితవ్యమ్, ల్యుటి సతి న భవితవ్యమ్।।

(2049 ప్రయోజననిరాసవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ముమర్థమితి చేన్నావ్యయత్వాత్-

(భాష్యమ్) ముమర్థమితి చేత్। తన్న। కిం కారణమ్?। అవ్యయత్వాత్। అనవ్యయస్య ముముచ్యతే। చ్వ్యన్తం చావ్యయసంజ్ఞం భవతి।।

(2050 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఉత్తరార్థం తు -

(భాష్యమ్) ఉత్తరార్థం తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కర్తరి భువః ఖిష్ణుచ్ఖుకఞౌ అచ్వావిత్యేవ। ఆఢ్యీభవితా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథేదానీమనేన ముక్తే తాచ్ఛీలిక ఇష్ణుజ్ విధీయతే సోऽత్ర కస్మాన్న భవతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

రూఢిశబ్దప్రకారాస్తాచ్ఛీలికాః। న చ రూఢిశబ్దాగతిభిర్విశేష్యన్తే। న హి భవతి----దేవదత్తఃఉప్రదేవదత్త ఇతి।। ఆఢ్య।। 56 ।।

-3-2-57- కర్తరి భువః ఖిష్ణుచ్ఖుకఞౌ (824)

(491 ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 1 । ఆ 19 సూ.)

(ఇకారాదిత్వనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం ఖిష్ణుజికారాదిః క్రియతే, న ఖ్స్నురిత్యేవోచ్యేత। తత్రాయమప్యర్థః---స్వరార్థశ్చకారో న కర్తవ్యో భవతి।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కేనేదానీమికారాదిత్వం క్రియతే?।

(2051 ప్రత్యాక్షేపసమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇష్ణుచ ఇకారాదిత్వముదాత్తత్వాత్ కృతం భువః-

(భాష్యమ్) భవతిరుదాత్తస్తస్యోదాత్తత్వాదిడ్భవిష్యతి।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనం ఖిదయం క్రియతే। తత్ర ర్చత్వే కృతే సందేహః స్యాత్----కిద్వా, ఖిద్వేతి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

సందేహమాత్రమేతద్భవతి। సర్వసందేహేషు చేదముపతిష్ఠతే---వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సందేహాదలక్షణమితి। ఖిదితి వ్యాఖ్యాస్యామః।।

(2052 ప్రత్యోజనవార్తికమ్।। 2 ।।)

- నఞ్స్తు స్వరసిద్ధ్యర్థమికారాదిత్వమిష్ణుచః-

(భాష్యమ్) ఇదం తర్హి ప్రయోజనం కృత్యోకేష్ణుచ్చార్వా దయశ్చ ఇత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అయమపి ఇటి కృతే షత్వే ణత్వే చేష్ణుజేవ భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి। అథ వా అసిద్ధం ఖల్వపి షత్వమ్। తస్యాసిద్ధత్వాదిష్ణుజేవ భవతి।।

ఇష్ణుచ ఇకారాదిత్వముదాత్తత్వాత్ కృతం భువః।

నఞ్స్తు స్వరసిద్ధ్యర్థమికారాదిత్వమిష్ణుచః।।

కర్తరి భువః।। 58 ।।

-3-2-59- ఋత్విగ్దధృక్స్రగ్దిగుష్ణిగఞ్చుయుజిక్రుఞ్చాం చ (826)

(493 ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 2 । 1 ఆ.21)

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

దధృగితి కిం నిపాత్యతే।

(2053 సమాధానవార్తికమ్।। 1।।)

- ధృషేర్ద్విర్వచనమన్తోదాత్తత్వం చ-

(భాష్యమ్) ధృషేర్ద్విర్వచనమన్తోదాత్తత్వం చ నిపాత్యతే।। ఋత్విగ్ద।। 59 ।।

-3-2-60- త్యాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ (827)

(494 కఞ్క్విన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ.22)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థో ఞకారః।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్వరార్థః జ్నితీత్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। భవిష్యతి। క్వ విశేషణార్థేనార్థః?। కఞ్క్వరబి తి।
కన్క్వరబిత్యుచ్యమానే యావికా ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత।।

(2054 ఉపపదాన్తరేఽపి ప్రత్యయవిధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- కృదర్థానుపపత్తిస్తు-

(భాష్యమ్) కృదర్థస్తు నోపపద్యతే। దృశేః కర్తరి ప్రాప్నోతి।।

(2056 తద్ధితవిధివార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఇవార్థే తు తద్ధితః-

(భాష్యమ్) ఇవార్థే త్వయం తద్ధితో ద్రష్టవ్యః। స ఇవాయం తాదృక్ తాదృశః। అన్య ఇవాయమన్యాదృక్ అన్యాదృశ ఇతి।

(కృదర్థోపపాదనభాష్యమ్)

అథ వా యుక్త ఏవాయం కృదర్థః। కర్మకర్తాఽయమ్। తమివేమం పశ్యన్తి జనాః। సోయం స ఇవ దృశ్యమానస్తమివాత్మానం పశ్యతి తాదృక్। అన్యమివేమం పశ్యన్తిజనాః సోయమన్య ఇవ దృశ్యమానోఽన్యమివాత్మానం పశ్యతి అన్యాదృగితి।। త్యదాదిషు।। 60 ।।

-3-2-61- సత్సూద్విషద్రుహదుహయుజవిదభిదచ్ఛిదజినీరాజాముపసర్గేఽపి క్విప్ (828)

(495 క్విప్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3। 2 । 1 ఆదృ 23)

(2057 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- సదాదిషు సుగ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) సదాదిషు సుబ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। హోతా వోదిషత। అతిథిర్దురోణసత్।।

(ప్రశ్రభాష్యమ్)

న తర్హీదానీముపసర్గేఽపీతి కవక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వక్తవ్యం చ। కిం ప్రయోజనమ్। కిం జ్ఞాప్యమ్?। ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః----అన్యత్ర సుబ్గ్రహణే ఉపసర్గగ్రహణం న భవతి ఇతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?। వదః సుప్యనుపసర్గగ్రహణం చోదితమ్।। తన్న వక్తవ్యం భవతి।। సత్సూద్విష।। 61 ।।

-3-2-68- ఆదోనన్నే (835)

(అథ విట్ప్రకరణమ్)

(496---497 విట్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆదౄ 24-25)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, న అదోనన్నే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। ఛన్దసీతి వర్తతే। భాషార్థోఽయమారమ్భః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

పూర్వస్మిన్నేవ యోగే ఛన్దోగ్రహణం నివృత్తమ్। తచ్చావశ్యం నిర్వత్యమ్। ఆమాదిత్యేవమర్థమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి।

(2058 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అదోనన్నేక్రవ్యగ్రహణం వాసరూపనివృత్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) అదోనన్నే క్రవ్యగ్రహణం క్రియతే వాసరూపో మా భూదితి।। అదోన।। క్రవ్యే చ ।। 68।।

-3-2-69- క్రవ్యే చ (836)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, న అదోనన్నే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। ఛన్దసీతి వర్తతే। భాషార్థోఽయమారమ్భః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

పూర్వస్మిన్నేవ యోగే ఛన్దోగ్రహణం నివృత్తమ్। తచ్చావశ్యం నిర్వత్యమ్।
ఆమాదిత్యేవమర్థమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి।

(2058 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అదోనన్నేక్రవ్యగ్రహణం వాసరూపనివృత్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) అదోనన్నే క్రవ్యగ్రహణం క్రియతే వాసరూపో మా భూదితి।। అదోన।। క్రవ్యే చ ।। 69।।

-3-2-71- మన్త్రే శ్వేతవహోక్థశస్పురోడాశో ణ్విన్ (838)

(అథ ణ్విన్ ప్రకరణమ్)

(498 ణ్విన్ ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆదృ 26)

(2059 ణ్విన్ బాధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- శ్వేతవహాదీనాం డస్-

(భాష్యమ్) శ్వేతవహాదీనాం డస్వక్తవ్యః।। శ్వేతవా ఇన్ద్రః।।

(2060 పూర్వశేషవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పదస్య చ-

(భాష్యమ్) పదస్యేతి చ వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్---శ్వేతవాహౌ శ్వేతవాహ ఇతి।।

(ప్రయోజనప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం ప్రయోజనమ్?।।

(2061 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ర్వర్థమ్-

(భాష్యమ్) రుర్యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

క్రియతే ర్వర్థే నిపాతనమ్----అవయాః శ్వేతవాః పురోడాశ్చ ఇతి। ఆతశ్చ ర్వర్థమ్। ఉక్థశః శబ్దస్య సామాన్యేన రుః సిద్ధః। న తస్య నిపాతనం క్రియతే।।

(నిపాతనానావశ్యకతాభాష్యమ్)

తన్న వక్తవ్యం భవతి।।

(నిపాతనావశ్యకతాభాష్యమ్)

అవశ్యం తద్వక్తవ్యమ్। దీర్ఘార్థమ్।।

(నిపాతనావశ్యకతాభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సిద్ధమత్ర దీర్ఘత్వమ్---అత్వసన్తస్య చాధాతోరి తి।।

(నిపాతనావశ్యకతాభాష్యమ్)

యత్ర తేన న సిధ్యతి తదర్థమ్।। క్వ చ తేన న సిధ్యతి?। సంబుద్ధౌ---హేశ్వేతవాః ఇతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

న తర్హీదానీం డస్వక్తవ్యః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

వక్తవ్యశ్చ। కిం ప్రయోజనమ్?। ఉత్వార్థమ్। శ్వేతవోభ్యాం శ్వేతవోభిః।। మన్త్రే శ్వేత।। 71 ।।

-3-2-77- స్థః క చ (744)

(499 కక్విప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆదృ 27)

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిమర్థం స్థః కక్విపావుచ్యేతే। ను క్విప్సిద్ధః అన్యేభ్యోపి దృశ్యతే ఇతి, కశ్చ ఆతోఽనుపసర్గే కః ఇతి?।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। విశేషవిహితః కః సామాన్యవిహితం క్విపం బాధేత।।

(అన్యథాసిద్ధిభాష్యమ్)

వాసరూపేణ క్విబపి భవిష్యతి।।

(అనన్యథాసిద్ధప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి శంస్థః శంస్థాః।।

(అన్యథాసిద్ధభాష్యమ్)

ఉక్తమేతత్---- శమిసంజ్ఞాయాం ధాతుగ్రహణం కృఞో హేత్వాదిషు టప్రతిషేధార్థమ్ ఇతి। స యథైవాచ్ టం బాధతే। ఏవం కక్విపావపి బాధేత।। స్థః క చ।। 77 ।।

-3-2-78- సుప్యజాతౌ ణినిస్తాచ్ఛీల్యే (845)

(500 ణినిప్రతయయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆదృ 28)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సుపీతి వర్తమానే పునః సుబ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అనుపసర్గ ఇత్యేవం తదభూత్। ఇదం సుమ్మాత్రే యథా స్యాత్---ఉదాసారిణ్యః ప్రత్యాసారిణ్య ఇతి।।

(2062 వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ణిన్విధౌ సాధుకారిణ్యుపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) ణిన్విధౌ సాధుకారిణ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సాధుకారీ సాధుదాయీ।।

(2063 వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- బ్రహ్మణి వదః-

(భాష్యమ్) బ్రహ్మణి వద ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। బ్రహ్మవాదినో వదన్తి।। సుప్యజా।। 78 ।।

-3-2-80- వ్రతే (847)

(501 ణినిప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆదృ 29)

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అశ్రాద్ధభోజీ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం యోఽశ్రాద్ధం భుఙ్క్తే సోఽశ్రాద్ధభోజీ?।। కిం చాతః?। యదాసావశ్రాద్ధం న భుఙ్క్తే తదాస్య వ్రతలోపః స్యాత్। తద్యథా స్థణ్డిలస్థాయీ యదా స్థణ్డిలే న తిష్ఠతి తదాస్య వ్రతలోపో భవతి।।

(పర్యుదాసేన సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ణిన్యన్తేన సమాసో భవిష్యతి। న శ్రాద్ధభోజ్యశ్రాద్ధభోజీతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। స్వరే హి దోషః స్యాత్। అశ్రాద్ధభోజీత్యేవం స్వరః ప్రసజ్యేత। అశ్రాద్ధభోజీత్యేవం చేష్యతే।।

(ప్రతిసజ్యప్రతిషేధాఙ్గీకారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నఞ్ ఏవాయం భుజిప్రతిషేధవాచినః శ్రాద్ధశబ్దేనాసమర్థసమర్థసమాసః---న భోజీ శ్రాద్ధస్యేతి।।

(ప్రసజ్యప్రతిషేధే గౌరవభాష్యమ్)

స తర్హ్యసమర్థసమాసో వక్తవ్యః।।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

యద్యపి వక్తవ్యః। అథ వై తర్హి బహూని ప్రయోజనాని।। కాని?। అసూర్యంపశ్యాని ముఖాని। అపునర్గేయాః శ్లోకాః। అశ్రాద్ధభోజీ బ్రాహ్మణః। సుడనపుంసకస్యేతి।। వ్రతే।। 80 ।।

-3-2-83- ఆత్మమానే ఖశ్చ (850)

(502 ఖశ్ణిని్రపత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 1 ఆ.30)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఆత్మగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరమానే మా భూదితి।।

(సమాధానానుపపత్తిభాష్యమ్)

క్రియమాణేపి వై ఆత్మగ్రహణే పరమానే ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?। ఆత్మన ఇతీయం కర్తరి షష్ఠీ। మాన ఇత్యకారో భావే । స యద్యేవాత్మానం మన్యతేఽథాపి పరమ్। ఆత్మన ఏవాసౌ మానో భవతి।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఆత్మన ఇతీయం కర్మణి షష్ఠీ। కథమ్?। కర్తృకర్మణోః కృతి ఇతి।।

(సమాధానబాధకాక్షేపభాష్యమ్)

నను చ కర్తర్యపి వై తేనైవ విధీయతే। తత్ర కుత ఏతత్---కర్మణి భవిష్యతి, న పునః కర్తరీతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి,

(2064 వార్తికమ్।। 1 ।।)

(- కర్మకర్తరి చ-)

(భాష్యమ్) కర్మకర్తరి ఖశ్ చేతి వక్తవ్యమ్।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఆత్మన ఇతీయం కర్మణి షష్ఠీ। కథమ్?। కర్తృకర్మణోః కృతి ఇతి।।

(సమాధానబాధకస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం కర్తర్యపి వై తేనైవ విధీయతే। తత్ర కుత ఏతత్। కర్మణి భవిష్యతి న పునః కర్తరీతి?।।

(ప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఆత్మగ్రహణసార్మథ్యాత్కర్మణి విజ్ఞాస్యతే।।

(ప్రత్యాఖ్యానబాధకభాష్యమ్)

ఏవమపి కర్మకర్తృగ్రహణం కర్తవ్యమ్। కర్మాపదిష్టో యగ్యథా స్యాత్, శ్యన్మాభూదితి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః యకో వా శ్యనో వా।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

యతి సత్యన్తోదాత్తత్వేన భవితవ్యమ్। శ్యని సపాద్యుదాత్తత్వేన।।

(విశేషాభావభాష్యమ్)

శ్యన్యపి సత్యన్తోదాత్తత్వేనైవ భవితవ్యమ్। కథమ్?। ఖశ్స్వరః శ్యన్స్వరం బాధిష్యతే।।

(విశేషబాధకభాష్యమ్)

సతిశిష్టత్వాత్ శ్యన్స్వరః ప్రాప్నోతి।।

(విశేషబాధకభాష్యమ్)

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి సతిశిష్టోఽపి వికరణస్వరః సార్వధాతుకస్వరం న బాధత ఇతి యదయం తాసేః పరస్య లసార్వధాతుకస్యానుదాత్తత్వం శాస్తి।।

(జ్ఞపనస్యవిశేషవిషయత్వభాష్యమ్)

లసార్వధాతుక ఏవైతజ్జ్ఞాపకం స్యాత్।।

(జ్ఞపకస్యసామాన్యవిషయత్వభాష్యమ్)

నేత్యాహ। అవిశేషేణ జ్ఞాపకమ్। ఆత్మమానే ।। 83 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-3-2-84- భూతే (851)

(506 అధికారసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.1)

(భూతపదార్థవిశేష్యభూతపదార్థనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భూత ఇత్యుచ్యతే। కస్మిన్ భూతే?।

(సమాధానభాష్యమ్)

కాలే।

(భాష్యమ్) న వై కాలాధికారోస్తి।।

(భాష్యమ్) ఏవం తర్హి ధాతోరితి వర్తతే। ధాతౌ భూతే।।

(భాష్యమ్) ధాతుర్వై శబ్దః। న చ శబ్దస్య భూత భవిష్యద్వర్తమానతాయాః సంభవోస్తి।।

(ఆక్షేపవార్తికశేషభాష్యమ్)

యద్యేవం।

(2065 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- నిష్ఠాయామితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః-

(భాష్యమ్) నిష్ఠాయామితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః స్యాత్।।

కా ఇతరేతరాశ్రయతా?।

భూతకాలేనాయం శబ్దేన నిర్దేశః। క్రియతే। నిర్దేశోత్తరకాలం చ భూతకాలతా। తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి।। ఇతరేతరాశ్రయాణి కార్యాణి చ న ప్రకల్పన్తే।।

(2066 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అవ్యయనిర్దేశాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్)

అవ్యయవతా శబ్దేన నిర్దేశః కరిష్యతే। అవర్త్తమానే అభవిష్యతీతి।

(అనుయోగభాష్యమ్)

స తర్హి అవ్యయవతా శబ్దేన నిర్దేశః కర్త్తవ్యః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్త్తవ్యః। అవ్యయమేష భూతేశబ్దః। నైషా భవతేర్నిష్ఠా।।

కథమవ్యయత్వమ్?।

ఉపసర్గవిభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ నిపాతా భవన్తీతి నిపాతసంజ్ఞా। నిపాతావ్యయమిత్యవ్యయసంజ్ఞా।।

(నిష్ఠాపక్షేపి సమాధానభాష్యమ్)

అథాపి భవతేర్నిష్ఠా। ఏవమప్యవ్యయమేవ। కథమ్?। నవ్యేతీత్యవ్యయమితి।

క్వ పునర్న వ్యేతి?।

ఏతౌ కాలవిశేషౌ భవిష్యద్వర్త్తమానౌ। స్వభావతో భూతే ఏవ వర్త్తతే।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

యది తర్హి న వ్యేతీత్యవ్యయమ్-----

(2037 అధికారవైయర్థ్యాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా తద్విధానస్యానన్యత్రాభావాత్-

(భాష్యమ్) న వా భూతాధికారేణార్థః। కిం కారణమ్?। తద్విధానస్యాన్యత్రాభావాత్। యేఽపి హ్యేతే ఇత ఉత్తరం ప్రత్యయాః శిష్యన్తే తేఽప్యేతౌ కాలవిశేషౌ న వియన్తి భవిష్యద్వర్తమానౌ। స్వభావతో భూత ఏవ వర్తన్తే।।

(సమాధానవార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి-----

(2038 సమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

(- ప్రయోజనం కుమారఘాతీ శీర్షఘాతీ ఆఖుహా బిడాలః సుత్వానః సున్వన్తః సుషుపుషోఽనేహాః అగ్నిమాదధానస్య-)

(భాష్యమ్) భూతాధికారస్య ప్రయోజనమ్। కుమారఘాతీ, శీర్షఘాతీ, ఆఖుహా బిడాలః, సుత్వానః సున్వన్తః సుషుపుషోఽనేహాః అగ్నిమాదధానస్య (భూతకాలనివృత్త్యర్థేభవిష్యద్వర్తమానకాలసంప్రత్యయార్థమ్?)।।

కుమారఘాతీ శీర్షఘాతీతి భవిష్యద్వర్తమానార్థో భూతనివృత్త్యర్థః।।

ఆఖుహా బిడాల ఇతి భవతిష్యద్వర్తమానార్థో భూతనివృత్త్యర్థః। ఇతరథా హి బ్రహ్మాదినియమస్త్రిషు కాలేషు నివర్తకః స్యాత్।।

సుత్వానః సున్వన్తః। యజ్ఞసంయోగే జ్వనిపస్త్రిషు కాలేషు శతాపవాదో మా భూత్।।

సుషుపుషః। నజిజ్ సర్వకాలాపవాదో మా భూత్।।

అనేహా ఇతి వర్తమానకాల ఏవ। అన్యత్ర అనహన్తా।।

ఆదధానస్య కానచశ్చానశ్ తాచ్ఛీల్యాదిషు సర్వకాలాపవాదో మా భూత్। అగ్నిమాదధానస్యేత్యేవాన్యత్ర భూతే।। 84 ।।

-3-2-87- బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషు క్విప్ (854)

(504 క్విప్ప్రత్యయనియమసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.2)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం బ్రహ్మాదిషు హన్తేః క్విబ్విధీయతే, న క్విప్చాన్యేభ్యోపి దృశ్యతే ఇత్యేవ సిద్ధమ్?।

(2069 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- బ్రహ్మాదిషు హన్తేః క్విబ్వచనం నియమార్థమ్-

(భాష్యమ్) నియమార్థోయమారమ్భః।। (బ్రహ్మాదిష్వేవ హన్తేర్భూతే క్విబ్యథా స్యాదితి।।)

కిమవిశేషేణ?।

(భాష్యమ్) నేత్యాహ। ఉపపదవిశేషే ఏతస్మింశ్చ విశేషే।।

(భాష్యమ్) అథ బ్రహ్మాదిషు హన్తేర్ణినినా భవితవ్యమ్?।

న భవితవ్యమ్। కిం కారణమ్?।

ఉభయతోనియమాత్।

(భాష్యమ్) ఉభయతో నియమోయమ్। బ్రహ్మాదిష్వేవ హన్తేర్భూతే క్విబ్భవతి। క్విబేవ హన్తేర్భూతే బ్రహ్మాదిష్వితి।।

(2070 దృష్టోపపత్తివార్తికమ్।। 2।।)

- తథా చోత్తరస్య వచనార్థః-

(భాష్యమ్) ఏవం చ కృత్వోత్తరస్య యోగస్య వచనార్థ ఉపపన్నో భవతి-----బహులం ఛన్దసి ఇతి। యో మాతృహా పితృహా భ్రాతృహా। న చ భవతి-----అమిత్రఘాత ఇతి।। బ్రహ్మభ్రూణ।। 87 ।।

-3-2-93- కర్మణీని విక్రియః (860)

(405 ఇనిప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.3)

(2079 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- కర్మణి కుత్సితే-

(భాష్యమ్) కర్మణి కుత్సితే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-----ధాన్యవిక్రాయ ఇతి।।

-3-2-101- అన్యేష్వపి దృశ్యతే (868)

(506 డప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ 4)

(2072 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)।

- అన్యేభ్యోపి దృశ్యతే-

(భాష్యమ్) అన్యేభ్యోపి దృశ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్----ఆఖా ఉఖా పరిఖా।। అన్యేష్వపి।। 101।।

-3-2-102- నిష్ఠా (869)

507 నిష్ఠాసంజ్ఞకప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 2 । 2 ఆ. 5)

(2073 అన్యోన్యాశ్రయదూషణవార్తికమ్।। 1 ।।)

- నిష్ఠాయామితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః-

(భాష్యమ్) నిష్ఠాయామితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః స్యాత్।।

కేతరేతరాశ్రయతా?।

సతోః క్తక్తవత్వోః సంజ్ఞయా భవితవ్యమ్। సంజ్ఞయా చ క్తక్తవతూ భావ్యేతే।
తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ కార్యాణి న ప్రకల్పన్తే।।

(2074 గౌరవాపత్తివార్తికమ్।। 2।।)

- ద్విర్వా క్తక్తవతుగ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) ద్విర్వా క్తక్తవతుగ్రహణం కర్తవ్యం భవతి---క్తక్తవతూ భూతే। క్తక్తవతూ నిష్ఠా ఇతి।।

(గౌరవవారణభాష్యమ్)

యది పునరిహైవ నిష్ఠాసంజ్ఞాప్యుచ్యేత---క్తక్తవతూ భూతే। తతో నిష్ఠా క్తక్తవతూ నిష్ఠాసంజ్ఞౌ భవత ఇతి।।

కిం కృతం భవతి?।

ద్విః క్తక్తవతుగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।।

(గౌరవస్యాపరిహార్యతాభాష్యమ్)

ఏవమపి తౌ ఇతి వక్తవ్యం స్యాత్। వక్ష్యతి హ్యేతత్---- తౌ సదితి వచనమసంసర్గార్థమ్ ఇతి। అసంసక్తయోర్భూతకాలేన క్తక్తవత్వోర్నిష్ఠా సంజ్ఞా యథా స్యాత---ఞీమిదా। మిన్నః। ఞిక్ష్విదా క్ష్విణ్ణః।।

(అన్యోన్యాశ్రయాద్విః కరణదూషణపరిహారభాష్యమ్)

యది పునరదృష్టశ్రుతావేవ క్తక్తవతూ గృహీత్వా నిష్ఠా సంజ్ఞోచ్యేత।

(పరిహారాశక్యత్వభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। దృష్టస్రుతయోర్హి న స్యాత్---ఞీమిదా---మిన్నః, ఞిక్ష్విదా-----క్ష్విణ్ణ ఇతి।
తస్మాన్నైవం శక్యమ్। న చేదేవం, ద్విః క్తక్తవతుగ్రహణం కర్తవ్యం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయం వా భవతి।।

(అన్యోన్యాశ్రయపరిహారస్మారణభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఇతరేతరాశ్రయమాత్రమేతద్భవతి। సర్వాణి చేతరేతరాశ్రయాణ్యేకత్వేన పరిహృతాని--- సిద్ధం తు

నిత్యశబ్దత్వాద్ ఇతి।।

(ఉక్తపరిహారాప్రాప్తిభాష్యమ్)

నేదం తుల్యమన్యైరితరేతరాశ్రయైః। న హి సంజ్ఞా నిత్యా।।

(పరిహారాన్తరస్మారణభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి భావినీ సంజ్ఞా విజ్ఞాస్యతే। తద్యథా కశ్చిత్కంచిత్తన్తువాయమాహ---అస్య సూత్రస్య శాటకం వయ ఇతి। స పశ్యతి---యది శాటకో న వాతవ్యః। అథ వాతవ్యో, న శాటకః। శాటకో వాతవ్యశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్। భావినీ ఖల్వస్య సంజ్ఞాభిప్రేతా। స మన్యే వాతవ్యః యస్మిన్నుతే శాటక ఇత్యేతద్భవతి ఇతి। ఏవమిహాపి తౌ భూతే కాలే భవతో యయోరభినిర్వృత్తయోర్నిష్ఠేత్యేషా సంజ్ఞా భవిష్యతి।।

(2075 నిష్ఠావిధివార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఆదికర్మణి నిష్ఠా-

(భాష్యమ్) ఆదికర్మణి నిష్ఠా వక్తవ్యా। ప్రకృతః కటం దేవదత్త ఇతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।

(2076 హేతువార్తికమ్।। 4 ।।)

- యద్వా భవన్త్యర్థే-

(భాష్యమ్) యద్వా భవన్త్యా అర్థే భాష్యతే। ప్రకృతః కటే దేవదత్తః ప్రకరోతి కటం దేవదత్త ఇతి।।

(2077 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 5 ।।)

- న్యాయ్యా త్వాద్యపవర్గాత్-

(భాష్యమ్) న్యాయ్యా త్వేషా భూతకాలతా। కుతః?। ఆద్యపవర్గాత్। అదిరత్రాపవృక్తః। ఏష చ నామ న్యాయ్యో భూతకాలః---యత్ర

కించిదపవృక్తం దృశ్యతే।।

(2078 (2076 వార్తిక) ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 6 ।।)

- వా చాద్యతన్యామ్-

(భాష్యమ్) వా చాద్యతన్యాం భాష్యతే। ప్రకృతః కటం దేవదత్తః, ప్రాకార్షీత్కటం దేవదత్త ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం శక్యన్త ఏతే శబ్దాః ప్రయోక్తుమిత్యతో న్యాయ్యైషా భూతకాలతా।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నావశ్యం ప్రయోగాదేవ। క్రియా నామేయమత్యన్తాపరదృష్టా అనుమానగమ్యా న శక్యా పిణ్డీభూతా నిదర్శయితుమ్। యథా గర్భో నిర్లురిత ఇతి। సాసా యేన యేన శబ్దేనాభిసంబధ్యతే తావతి తావతి పరిసమాప్యతే తద్యథా---కశ్చిత్పాటలిపుత్రం జిగమిషురేకమహర్గత్వాహ ఇదమద్య గతమ్ ఇతి। న చ తావతా తస్య వ్రజిక్రియా సమాప్తా భవతి। యత్తు గతం తదభిసమీక్ష్యైతత్ ప్రయుజ్యతే ఇదమద్య గతమ్ ఇతి। ఏవమిహాపి యత్కృతం తదభిసమీక్ష్యైతత్ప్రయుజ్యతే---ప్రకృతః కటం దేవదత్తః ఇతి। యదా హి వేణికాన్తః కటోభిసమీక్షితో భవతి। ప్రకరోతి కటమ్ ఇత్యేవ తదా భవితవ్యమ్।। నిష్ఠా।। 102 ।।

-3-2-106- లిటః కానజ్వా (873)

(508 లిటః కానజ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.6)

(వాగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం కానచ్క్వస్వోర్వావచనం క్రియతే।

- కానచ్క్వస్వోర్వావచనం ఛన్దసి తిఙో దర్శనాత్-

(భాష్యమ్) కానచ్క్వస్వోర్వావచనం క్రియతే। ఛన్దసి తిఙో దర్శనాత్। ఛన్దసి తిఙపి దృశ్యతే---అహం సూర్యముభయతో దదర్శ। అహం ద్యావాపృథివీ ఆతతానేతి।।

(2080 సమాధానాసంగతివార్తికమ్।। 2 ।।)

- న వానేన విహితస్యాదేశవచనాత్-

(భాష్యమ్) న వా ఏతత్ప్రయోజనమస్తి। కిం కారణమ్?। అనేన విహితస్యాదేశవచనాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్త్వనేన విహితస్యాదేశః। కేనేదానీం ఛన్దసివిహితస్య లిటః తిఙః శ్రవణం భవిష్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిటః ఇత్యనేన। తదేతద్వావచనం తిష్ఠతు తావత్ సాంన్యాసికమ్।।

(కిత్కరణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిత్కరణం కిమర్థమ్। న అసంయోగాల్లిట్కిత్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(2081 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 3 ।।)

- కిత్కరణం సంయోగాన్తార్థమ్-

(భాష్యమ్) కిత్కరణం క్రియతే। సంయోగాన్తార్థమ్। సంయోగాన్తాః ప్రయోజయన్తి। బన్ధే వృత్రస్య యద్బ్రుద్ధధానస్య రోదసీ। త్వమర్ణవాన్ బద్బ్రధానాఁ అరమ్ణాః। అఙ్క్షేః ఆజివానితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఛాన్దసౌ కానచ్క్వసూ। లిట్ చ ఛన్దసి సార్వధాతుకమపి భవతి। తత్ర సార్వధాతుకమపిద్ ఙిద్వద్భవతి। ఙిత్త్వాదుపధాలోపే భవిష్యతి।।

(2082 ప్రయోజనాన్తరవార్తికమ్।। 4 ।।)

- ఋకారాన్తగుణప్రతిషేధార్థం వా-

(భాష్యమ్) ఋకారాన్తానాం గుణప్రతిషేధార్థం తర్హి కిత్త్వం వక్తవ్యమ్। అయం హి లిటి ఋకారాన్తానాం ప్రతిషేధవిషయే గుణ

ఆరభ్యతే। స యథైవేహ ప్రతిషేధం బాధిత్వా గుణో భవతి----తేరతుః తేరురితి। ఏవమిహాపి స్యాత్---తితీర్వాన్, తితిరాణ ఇతి। పునః కిత్కరణాత్ ప్రతిషిధ్యతే। తస్మాత్కిత్త్వం కర్తవ్యమ్।। లిటః కానజ్వా।। 106 ।।

-3-2-107- క్వసుశ్చ (874)

(509 లిటః క్వసువిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.7)

(వాగ్రహణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం కానచ్క్వస్వోర్వావచనం క్రియతే।

- కానచ్క్వస్వోర్వావచనం ఛన్దసి తిఙో దర్శనాత్-

(భాష్యమ్) కానచ్క్వస్వోర్వావచనం క్రియతే। ఛన్దసి తిఙో దర్శనాత్। ఛన్దసి తిఙపి దృశ్యతే---అహం సూర్యముభయతో దదర్శ। అహం ద్యావాపృథివీ ఆతతానేతి।।

(2080 సమాధానాసంగతివార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వానేన విహితస్యాదేశవచనాత్-

(భాష్యమ్) న వా ఏతత్ప్రయోజనమస్తి। కిం కారణమ్?। అనేన విహితస్యాదేశవచనాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్త్వనేన విహితస్యాదేశః। కేనేదానీం ఛన్దసివిహితస్య లిటః తిజః శ్రవణం భవిష్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిటః ఇత్యనేన। తదేతద్వావచనం తిష్ఠతు తావత్ సాంన్యాసికమ్।।

(కిత్కరణప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిత్కరణం కిమర్థమ్। న అసంయోగాల్లిట్కిత్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(2081 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- కిత్కరణం సంయోగాన్తార్థమ్-

(భాష్యమ్) కిత్కరణం క్రియతే। సంయోగాన్తార్థమ్। సంయోగాన్తాః ప్రయోజయన్తి। బన్దే వృత్రస్య యద్బద్ధధానస్య రోదసీ। త్వమర్ణవాన్ బద్బధానాఁ అరమ్ణాః। అఞ్జ్చః ఆజివానితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఛాన్దసౌ కానచ్క్వసూ। లిట్ చ ఛన్దసి సార్వధాతుకమపి భవతి। తత్ర సార్వధాతుకమపిద్ జిద్వద్భవతి। జిత్త్వాదుపధాలోపే భవిష్యతి।।

(2082 ప్రయోజనాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఋకారాన్తగుణప్రతిషేధార్థం వా-

(భాష్యమ్) ఋకారాన్తానాం గుణప్రతిషేధార్థం తర్హి కిత్త్వం వక్తవ్యమ్। అయం హి లిటి ఋకారాన్తానాం ప్రతిషేధవిషయే గుణ ఆరభ్యతే। స యథైవేహ ప్రతిషేధం బాధిత్వా గుణో భవతి----తేరతుః తేరురితి। ఏవమిహాపి స్యాత్---తితీర్వాన్, తితిరాణ ఇతి। పునః కిత్కరణాత్ ప్రతిషిధ్యతే। తస్మాత్కిత్త్వం కర్తవ్యమ్।। లిటః కానజ్వా।। 107 ।।

-3-2-108- భాషాయాం సదవసశ్రువః (895)

(590 క్వసుః విధిసూత్రమ్ ।। 3। 2 । 2 ఆ.8)

(2083 లిడ్వికల్పవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భాషాయాం సదాదిభ్యో వా లిట్-

(భాష్యమ్) భాషాయాం సదాదిభ్యో వా లిడ్వక్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్?।।

(2084 లిడ్వికల్పవార్తికశేషవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తద్విషయే లుఙోఽనివృత్త్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) తస్య లిటో విషయే లుఙోఽనివృత్తిర్యథా స్యాత్। ఉపసేదివాన్ కౌత్సః పాణినిమ్। ఉపాసదత్।।

(2085 లఙ్సమావేశవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అనద్యతనపరోక్షయోశ్చ-

(భాష్యమ్) అనద్యతనపరోక్షయోశ్చ వా లిడ్వక్తవ్యః। ఉపసేదివాన్ కౌత్సః పాణినిమ్। ఉపాసీదత్। ఉపససాద।।

(2086 హేతువార్తికమ్।। 4 ।।)

- అపవాదవిప్రతిషేధాద్ధి తయోర్భావః-

(భాష్యమ్) అపవాదవిప్రతిషేధాద్ధి తౌ స్యాతామ్। కౌ?। లఙ్లిటౌ।।

(2087 వార్తికమ్।। 5 ।।)

- తస్య క్వసురపరోక్షే నిత్యమ్-

(భాష్యమ్) తస్య లిటో భాషాయాం క్వసురపరోక్షే నిత్యమితి వక్తవ్యమ్।।

(అపరోక్షగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అపరోక్షగ్రహణేన నార్థః। తస్య క్వసుర్నిత్యమిత్యేవ।।

కేనేదానీం లిటః పరోక్షే శ్రవణం భవిష్యతి?।।

పరోక్షే లిడిత్యనేన।।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।।

న వక్తవ్యమ్। అనువృత్తిః కరిష్యతే। భాషాయాం సదాదిభ్యో వా లిఙ్ భవతి। లిటశ్చ క్వసుర్భవతి।। తతో లుఙ్ లుఙ్ భూతే కాలే భవతి। భాషాయాం సదాదిభ్యో వా లిడ్ భవతి,లిటశ్చ క్వసుర్భవతి।। తతః----అనద్యతనే లఙ్ । అనద్యతనే భూతకాలే లఙ్ భవతి। భాషాయాం సదాదిభ్యో వా లిడ్ భవతి, లిటశ్చ క్వసుర్భవతి।। (తతః---) పరోక్షే లిట్। పరోక్షే

లిడ్ భవతి। భాషాయాం సదాదిభ్యో వా లిడ్భవతి లిటశ్చ క్వసుర్భవతి। తత్రాయమప్యర్థః----
తస్య క్వసురపరోక్షే నిత్యమ్ ఇత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి।। భాషాయాం సద।। 108 ।।

-3-2-109- ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చ (876)

(511 క్వసుప్రత్యయసంనియోగనిపాతనసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.9)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థముపేయివానితి నిపాతనం క్రియతే।।

(2088 నిపాతనప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఉపేయుషి నిపాతనమిడర్థమ్-

(భాష్యమ్) ఉపేయుషి నిపాతనం క్రియతే ఇడర్థమ్। ఇడ్యథా స్యాదితి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సిద్ధోఽత్రేడ్ వస్వేకాజాద్ఘసామ్ ఇత్యేవ।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

ద్విర్వచనే కృతేఽనేకాచ్త్వాన్న ప్రాప్నోతి।

(ప్రయోజనబాధకభాష్యమ్)

ఇదమిహ సంప్రధార్యం, ద్విర్వచనం క్రియతామిడితి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్। పరత్వాదిడాగమః।।

(సాధకభాష్యమ్)

నిత్యం ద్విర్వచనం కృతేఽపీటి ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి।।

(బాధకభాష్యమ్)

ఇడపి నిత్యః, కృతేఽపి ద్విర్వచనే ఏకాదేశే చ ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రప్నోతి।।

(సాధకభాష్యమ్)

నాత్రైకాదేశః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। దిర్ఘఃర్థ్య;ణః కితీతి ఇతి దీర్ఘత్వేన బాధ్యతే।
తదేతదుపేయుషి నిపాతనమిడర్థే క్రియతే।।

(2089 దూషణవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉపేయుషి నిపాతనమిడర్థమితి చేదజాదావతిప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) ఉపేయుషి నిపాతనమిడర్థమితి చేదజాదావిటోఽతిప్రసఙ్గో భవతి। ఉపేయుషా ఉపేయుషే ఉపేయుషః ఉపేయుషీతి।।

(2090 నిపాతనీయాన్తరవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఏకాదిష్టస్యేయ్ర్యావార్థం తు-

(భాష్యమ్) ఏకాదిష్టస్యేయ్ర్యావార్థం తు నిపాతనం క్రియతే। ఏకాదిష్టస్య ఇర్య ఇత్యేతద్రూపం నిపాత్యతే।।

(ఉక్తదూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం నాత్రైకాదేశః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। దిర్ఘ ఇణః కితి ఇతి దీర్ఘత్వేన బాధ్యత ఇతి।।

(తద్దూషణాసామఞ్జస్యభాష్యమ్)

తద్ధి న సుష్ఠూచ్యతే। న హి దీర్ఘత్వమేకాదేశం బాధతే। కస్తర్హి బాధతే?। యణాదేశః। స చాపి క్వ బాధతే?। యత్రాస్య నిమిత్తమస్తి। యత్ర హి నిమిత్తం నాస్తి నిష్ప్రతిద్వన్ద్వస్తత్రైకాదేశః।।

(2091 నిపాతనీయాన్తరవార్తికమ్।। 4 ।।)

- వ్యఞ్జనే యణాదేశార్థం వా-

(భాష్యమ్) అథ వా వ్యఞ్జన ఏవ యణాదేశో నిపాత్యతే। యణాదేశే కృతే ఏకాచ ఇతీట్ సిద్ధో భవతి।।

(ఋష్యన్తరమతభాష్యమ్)

అపర ఆహ----

(2092 వార్తికమ్।। 5 ।।)

- నోపేయివాన్నిపాత్యో ద్విర్వచనాదిడ్భవిష్యతి పరత్వాద్-

(భాష్యమ్) ద్విర్వచనం క్రియతామిడితి పరత్వాదిడ్ భవిష్యతి విప్రతిషేధేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి ద్విర్వచనాదిట్ స్యాద్ బిభిద్వాన్ చిచ్ఛిద్వానితి।।

(2093 వార్తికమ్।। 6 ।।)

- అన్యేషామేకాచాం ద్విర్వచనం నిత్యమిత్యాహుః-

(భాష్యమ్) అన్యేషామేకాచాం ద్విర్వచనం నిత్యమ్----కృతేఽపీటి ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి।

(2094 వార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అస్య పునరిట్ చ నిత్యో ద్విర్వచనం చ న విహన్యతే హ్యస్య-

(భాష్యమ్) అస్య పునరిట్ చైవం నిత్యోఽస్య హి ద్విర్వచనం చ న విహన్యతే।

(2095 వార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- ద్విర్వచనే చైకాచ్త్వాత్-

(భాష్యమ్) ద్విర్వచనే కృతే ఏకాదేశే చైకాజ్భవతి।

(2096 వార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- తస్మాదిడ్బాధతే ద్విత్వమ్-

(భాష్యమ్) తస్మాదిడ్ ద్విర్వచనం బాధతే।।

(2097 వార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- అనూచానః కర్తరి-

(భాష్యమ్) అనూచానః కర్తరీతి వక్తవ్యమ్। అనూక్తవాననూచానః। అనూక్తమిత్యేవాన్యత్ర।।

నోపేయివాన్నిపాత్యో ద్విర్వచనాదిడ్ భవిష్యతి పరత్వాత్।

అన్యేషామేకాచాం ద్విర్వచనం నిత్యమిత్యాహుః।।

అస్య పునరిట్ చ నిత్యో ద్విర్వచనం చ న విహన్యతే హ్యస్య। ద్విర్వచనే చైకాచ్త్వాత్తస్మాదిడ్బాధతే ద్విత్వమ్।।

ఉపేయి।। 109 ।।

-3-2-110- లుఙ్ (877)

(512 లుఙ్విధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 2 ఆ. 10)

(2098 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- లుఙ్లృటోరపవాదప్రసఙ్గో భూతభవిష్యతోరవిశేషవచనాత్-

(భాష్యమ్) లుఙ్లృటోరపవాదః ప్రాప్నోతి। అగమామఘోషాన్। అపామ పయః। అశయిష్మహి పూతీకతృణేషు। గమిష్యామో ఘోషాన్ పాస్యామః పయః శయిష్యామహే పూతీకతృణేషు। కిం కారణమ్। భూతభవిష్యతోరవిశేషవచనాత్। భూతభవిష్యతోర్హ్యవిశేషేణైతౌ విధీయేతే లుఙ్లృటౌ, తయోర్విశేషవిహితౌ లఙ్లుటావపవాదౌ ప్రాప్నుతః।।

(2099 ఆక్షేపోద్ధారవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వాపవాదస్య నిమిత్తాభావాదనద్యతనే హి తయోర్విధానమ్-

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః । కిం కారణమ్? । అపవాదస్య నిమిత్తాభావాత్ । నాత్రాపవాదస్య నిమిత్తమస్తి । కిం కారణమ్? । అనద్యతనే హి తయోర్విధానమ్ । అనద్యతనే హి తౌ లఙ్లుటౌ విధీయేతే । న చాత్రానద్యతనః కాలో వివక్షితః । కిం తర్హి? । భూతకాలసామాన్యం భవిష్యత్కాలసామాన్యం చ ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యపి తావదేతచ్ఛక్యతే వక్తుమ---గమిష్యామో ఘోషాన్పాస్యామః పయః । శయిష్యామహే పూతీకతృణేషు । యత్రైతన్న జ్ఞాయతే---కిం కదేతి । ఇహ తు కథమ్----అగమామ ఘోషాన్, అపామ పయః, అశయిష్మహి పూతీకతృణేష్వితి । యత్రైతన్నిర్జ్ఞాతం భవతి అముష్మిన్నహని గతమితి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత్రాపి నవాపవాదస్యనిమిత్తాభావాదనద్యతనే హి తయోర్విధానమిత్యేవ । కథం పునః సతో నామావివక్షా స్యాత్ । సతోఽప్యవివక్షా భవతి । తద్యథాఽలోమికా ఏడకా అనుదరా కన్యేతి । అసతశ్చ వివక్షా భవతి । తద్యథా సముద్రః కుణ్డికా విన్ధ్యోవర్ధితకమితి ।

(3000 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

(భాష్యమ్) వసేర్లుఙ్రాత్రిశేషే వక్తవ్యః । న్యాయ్యే ప్రత్యుత్థానే ప్రత్యుత్థితం కశ్చిత్ కంచిత్పృచ్ఛతి క్వ భవానుషిత ఇతి, స ఆహ అముత్రావాత్సమ్ ఇతి । అముత్రావసమితి ప్రాప్నోతి ।।

(3001 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- జాగరణసన్తతౌ-

(భాష్యమ్) జాగరణసంతతావితి వక్తవ్యమ్ । యో హి ముహూర్తమాత్రమపి స్వపితి తత్ర అముత్రావసమ్ ఇత్యేవ భవితవ్యమ్ ।। లుఙ్ ।। 110 ।।

-3-2-111- అనద్యతనే లఙ్ (878)

(593. లఙ్విధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । ఆదృ 11)

(3002 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అనద్యతన ఇతిబహువ్రీహినిర్దేశోఽద్య హ్యోఽముక్ష్మహీతి-

(భాష్యమ్) అనద్యతన ఇతి బహువ్రీహినిర్దేశః----కర్తవ్యః। అవిద్యమానాద్యతనోనద్యతన ఇతి।। కిం ప్రయోజనమ్?। అద్య హ్యోభుక్ష్మహీతి।। అద్య చ హ్యశ్చాభుక్ష్మహీతి వ్యామిశ్రే వ్యామిశ్రే లుఙేవ యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవమద్యతేనపి లఙ్ ప్రాప్నోతి। న హ్యద్యతనేద్యతనో విద్యతే।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అద్యతనేపి హి అద్యతనో విద్యతే। కథమ్?। వ్యపదేశివద్భావేన।

(3003 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- పరోక్షే చ లోకవిజ్ఞాతే ప్రయోక్తుర్దర్శనవిషయే-

(భాష్యమ్) పరోక్షే చ లోకవిజ్ఞాతే ప్రయోక్తుర్దర్శినవిషయే లఙ్వక్తవ్యః। అరుణద్యవనః సాకేతమ్। అరుణద్యవనో మధ్యమికామ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

పరోక్ష ఇతి కిమర్థమ్?।

ఉదగాదాదిత్యః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

లోకవిజ్ఞాత ఇతి కిమర్థమ్?।

(ప్రత్యుదాహరణభాష్యమ్)

చకార కటం దేవదత్తః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ప్రయోక్తుర్దర్శనవిషయ ఇతి కిమర్థమ్?।

(ప్రత్యుదాహరణభాష్యమ్)

జఘాన కంసం కిల వాసుదేవః।। అనద్యతనే।। 111 ।।

-3-2-114- విభాషా సాకాఙ్క్షే (881)

(514 లృడ్వికల్పసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆదృ 12)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముదాహరణమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అభిజానాసి దేవదత్త కశ్మీరాన్ గమిష్యామః। తత్ర సక్తూన్ పాస్యామః। అభిజానాసి దేవదత్త కశ్మీరానగచ్ఛామ। తత్ర సక్తూనపిబామ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భవేత్ పూర్వం పరమాకాఙ్క్షతీతి సాకాఙ్క్షం స్యాత్, పరం తు కథం సాకాఙ్క్షమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరమపి సాకాఙ్క్షమ్। కథమ్?। అస్త్యస్మిన్నాకాఙ్క్షేత్యతః సాకాఙ్క్షమ్।।

(3004 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- విభాషా సాకాఙ్క్షే సర్వత్ర-

(భాష్యమ్) విభాషా సాకాఙ్క్షే సర్వత్రేతి వక్తవ్యమ్। క్వ సర్వత్ర?। యది చాయది చ। యది తావత్------అభిజానాసి దేవదత్త యత్కశ్మీరాన్ గమిష్యామః, యత్కశ్మీరానగచ్ఛామ। యత్త్రౌదనం భోక్ష్మామహే, యత్త్రౌదనమభుఞ్జ్మహి। అయది----అభిజానాసి దేవదత్త కశ్మీరాన్ గమిష్యామః కశ్మీరానగచ్ఛామ। తత్రౌదనం భోక్ష్యామహే।। తత్రౌదనమభుఞ్జ్మహి।। విభాషా సాదృ ।। 114 ।।

-3-2-115- పరోక్షే లిట్ (882)

(515 లిడ్విధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 2 ఆదృ 16)

(పరోక్షశబ్దసిధ్యధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

పరోక్ష ఇత్యుచ్యతే। కిం పరోక్షం నామ?।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరమక్ష్ణః పరోక్షమ్।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

అక్షి పునః కిమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అశ్నోతేరయమౌణాదికః కరణసాధనః స్క్రప్రత్యయః। అశ్నుతేఽనేనేత్యక్షి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం పరోక్షమితి ప్రాప్నోతి।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః।।

(3005 నిపాతనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పరోభావః పరస్యాక్షే పరోక్షే లిటి దృశ్యతామ్-

(భాష్యమ్) పరశబ్దస్యాక్షశబ్దే ఉత్తరపదే పరోభావో వక్తవ్యః।।

(3006 నిపాతనాన్తరవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉత్వం వాదేః పారదక్షః -

(భాష్యమ్) అథ వా పరశబ్దాదుత్తరస్యాక్షిశబ్దస్యోత్వం వక్తవ్యమ్।।

(3007 నిపాతనాన్తరవార్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం వాస్మాన్నిపాతనాత్-

(భాష్యమ్) అథ వా నిపాతనాదేవ సిద్ధం పరోక్షే లిడ్ ఇతి।।

(పరోక్షార్థవిశేష్యవిచారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్మిన్పునః పరోక్షే లిడ్ భవతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

కాలే।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న వైకాలాధికారోస్తి।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ధాతోః ఇతి వర్తతే, ధాతౌ పరోక్షే।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ధాతుర్వై శబ్దః। న చ శబ్దస్య ప్రత్యక్షపరోక్షతాయాం సంభవోఽస్తి।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

శబ్దేఽసంభవాదర్థే కార్యం విజ్ఞాస్యతే---పరోక్షే ధాతౌఽపరోక్షే ధాత్వర్థ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః పునర్ధాత్వర్థః।

(సమాధానభాష్యమ్)

క్రియా క్రియాయాం పరోక్షాయామితి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

యద్యేవం హ్యోపచదిత్యత్ర లిట్ ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। క్రియా నామేయమత్యన్తాపరదృష్టా అనుమానగమ్యాఽశక్యా పిణ్డీభూతా నిర్దర్శయితుమ్। యథా గర్భో నిర్లుఠితః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సాధనేషు పరోక్షేషు।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సాధనేషు చ పరోక్షేషు భవతః కః సంప్రత్యయః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

యది తావద్ గుణసముదాయః సాధనమ్। సాధనమప్యనుమానగమ్యమ్।।

(భాష్యమ్) అథాన్యద్ గుణేభ్యః సాధనమ్, భవతి ప్రత్యక్షపరోక్షతాయాం సంభవః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యదానేన రథ్యాయాం తణ్డులోదకం దృష్టం కథం తత్ర భవితవ్యమ్,

(సమాధానభాష్యమ్)

యది తావత్సాధనేషు పరోక్షేషు?। పపాచేతి భవితవ్యమ్। భవన్తి హి తస్య సాధనాని పరోక్షాణి।

(భాష్యమ్) అత య ఏతే క్రియాకృతా విశేషాశ్చిత్కారాః ఫూత్కారాశ్చ తేషు పరోక్షేషు, ఏవమపి పపాచేతి భవితవ్యమ్।।

(పరోక్షకాలనిర్ణయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథంజాతీయకం పునః పరోక్షం నామ?।

(సమాధానభాష్యమ్)

కేచిత్తావదాహుః---వర్షశతవృత్తం పరోక్షమితి।।

అపర ఆహుః---వర్షసహస్రవృత్తం పరోక్షమితి।।

అపర ఆహుః----కుడ్యకటాన్తరితం పరోక్షమితి।।

అపర ఆహుః-----ద్వ్యహవృత్తం త్ర్యహవృత్తం చేతి।।

(ఉత్తమపురుషోపపాదనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సర్వథోత్తమో న సిధ్యతి।।

(3008 సమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- సుప్తమత్తయోరుత్తమః-

(భాష్యమ్) సుప్తమత్తయోరుత్తమ ఇతి వక్తవ్యమ్। సుప్తోహం కిల విలలాప। మత్తోహం కిల విలలాప। సుప్తోన్వహం కిల విలలాప। మత్తోన్వహం కిల విలలాప।।

(పరోక్షత్వాఙ్గీకారభాష్యమ్)

అథ వా భవతి వై కశ్చిజ్జాగ్రదపి వర్తమానం కాలం నోపలభతే। తద్యథా వైయాకరణానాం శాకటాయనో రథమార్గే ఆసీనః శకటసార్థం యాన్తం నోపలేభే।

కిం పునః కారణం కశ్చిజ్జాగ్రదపి వర్తమానకాలం నోపలభతే?.

మనసా ప్రయుక్తానీన్ద్రియాణ్యుపలబ్ధౌ కారణాని భవన్తి, మనసోఽసాంనిధ్యాత్।

(3009 లిడ్విధివార్తికమ్।। 5 ।।)

- పరోక్షే లిడత్యన్తాపహ్నవే చ-

(భాష్యమ్) పరోక్షే లిట్ ఇత్యత్ర అత్యన్తాపహ్నవే చ ఇతి వక్తవ్యమ్। నో ఖణ్డికాన్ జగామ। నోకలిఙ్గాఞ్జగామ।

న కారిసోమం ప్రపపావగ్నే, న దార్వ్జస్య ప్రతిజగ్రాహ, కో మే మనుష్యః ప్రహరేద్వధాయ।।

పరో భావః పరస్యాక్షే పరోక్షే లిటి దృశ్యతామ్।

ఉత్వం వాదేః పరాదక్షః సిద్ధం వాస్మాన్నిపాతనాత్। పరోక్షే లిట్।। 115 ।।

-3-2-118- లట్ స్మే (885)

(516 లద్రప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.14)

(3010 ---11 వార్తికద్వయమ్।। 1।।)

- స్మపురా భూతమాత్రే న స్మపురాద్యతనే -

(భాష్యమ్) స్మపురా భూతమాత్రే న స్మపురాద్యతనేతి వక్తవ్యమ్।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమయం స్మాదివిధిః పురాన్తోఽవిశేషేణ భూతమాత్రే భవతి। తత్ర వక్తవ్యం స్మలక్షణః పురాలక్షణశ్చాద్యతనే న భవత ఇతి।।

ఆహోస్విత్ స్మలక్షణః పురాలక్షణశ్చావిశేషేణ భూతమాత్రే భవతః ఇతి। తత్ర స్మాద్యర్థే న స్మపురాద్యతన ఇతి వక్తవ్యమ్?।

(3012 పూర్వవార్తికప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- స్మాదివిధిః పురాన్తో యద్యవిశేషేణ కిం కృతం భవతి న స్మపురాద్యతన ఇతి బ్రువతా కాత్యాయనేనేహ-

(భాష్యమ్) స్మాదివిధిః పురాన్తో యద్యవిశేషేణ భవతి, కిం వార్తికకారః ప్రతిషేధేన కరోతి---న స్మపురాద్యతన ఇతి।।

(3013 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- అనువృత్తిరనద్యతనస్య లట్ స్మ ఇతి తత్ర నాస్తి నఞ్కార్యమ్-

(భాష్యమ్) లట్ స్మే ఇత్యత్రానద్యతన ఇత్యేతదనువర్తిష్యతే।।

(3014 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- అపరోక్షానద్యతనౌ ననౌ చ నన్వోశ్చ వినివృత్తౌ।। న పురాద్యతన ఇతి భవేదేతద్వాచ్యమ్-

(భాష్యమ్)తత్రైతావద్వక్తవ్యం స్యాద్----- ఠన పురాద్యతన ఇతి।।

(3015 వార్తికమ్।। 4 ।।)

- తత్ర చాపి లుఙ్గ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) తత్ర చాపి లుఙ్గ్రహణం జ్ఞాపకమ్---న పురాలక్షణోద్యతనే భవతీతి।।

(భాష్యమ్) అథ బుద్ధిరియమ్ అవిశేషేణ స్మపురాహేతూ ఇతి తత్ర చాపి శృణుభూయః।।

అపరోక్షే చేత్యేష ప్రాక్ పురిసంశబ్దనాదవినివృత్తః। సర్వత్రానద్యతనస్తథాసతి నఞ్ఞా కిమిహ కార్యమ్।।

(అపరోక్షే చ ఇత్యస్య ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

స్మాదావపరోక్షే చేత్యకార్యమపి శక్యమేతదితివిద్ధి।

శక్యం హి నివర్తయితుం పరోక్ష ఇతి లట్ స్మ ఇత్యత్ర।।

(సూత్రసమర్థనభాష్యమ్)

స్యాదేషా తవ బుద్ధిః స్మలక్షణేప్యేవమేవ సిద్ధమితి।

లట్ స్మ ఇతి భవేన్నార్థస్తస్మాత్కార్యం పరార్థం తు। ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః----స్మలక్షణః పురాలక్షణశ్చానద్యతనే భవతః ఇతి।। లట్ స్మే।। 118 ।।

-3-2-120- ననౌ పృష్టప్రతివచనే (887)

(517 లడ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.15)

- ననౌ పృష్టప్రతివచన ఇత్యశిష్యం క్రియాసమాప్తేర్వివక్షితత్వాత్-

(భాష్యమ్) ననౌ పృష్టప్రతివచన ఇతి అశిష్యో లట్। కిం కారణమ్?। క్రియాసమాప్తేర్వివక్షితత్వాత్। క్రియాయా అత్ర అసమాప్తిర్వివక్షితా। ఏష ఏవ న్యాయ్యో వర్తమానః కాలః యత్ర క్రియాయా అసమాప్తిర్భవతి తత్ర వర్తమానే లట్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(దూషణభాష్యమ్)

యది వర్తమానే లట్ ఇత్యేవ లడ్ భవతి। శతృశానచౌ చ ప్రాప్నుతః।।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

ఇష్యేతే శతృశానచౌ---నను మాం కుర్వన్తం పశ్య, నను మాం కుర్వాణం పశ్యేతి।। ననౌ పృష్టదృ ।। 120 ।।

-3-2-122- పురి లుఙ్ చాస్మే (889)

(598 లుఙ్లడ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆదృ 16)

(3017 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- హశశ్వద్భ్యాం పురా-

(భాష్యమ్) హశశ్వల్లక్షణాత్పురాలక్షణో భవతి విప్రతి షేధేన। హశశ్వల్లక్షణస్యావకాశః---ఇతి హాకరోత్ ఇతి హ చకార, ----శశ్వదకరోత్ శశ్వచ్చకార పురాలక్షణస్యావకాశో----రథేనాయం పురా యాతి రథేనాయం పురాయాసీత్। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి-----రథేన హశస్వత్పురా యాతి రథేన హశశ్వత్పురాయాసీత్। పురాలక్షణో భవతి విప్రతి షేధేన।।

(3018 వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- స్మః సర్వేభ్యో విప్రతి షేధేన-

(భాష్యమ్) స్మలక్షణః సర్వేభ్యో భవతి విప్రతి షేధేన। హశస్వల్లక్షణాత్పురాలక్షణాచ్చ। హశశ్వల్లక్షణస్యావకాశః---ఇతి

హాకరోత్ఉఃధ్య;తి హ చకార। శశ్వదకరోత్శశ్వచ్చకార। పురాలక్షణస్యావకాశః----ణస్యావకాశః----ధర్మేణ స్మ కురవో యుధ్యన్తే। ఇహ సర్వే ప్రాప్నోతి---న హ స్మ వై పురా శశ్వదగ్నిరపరశువృక్ణం దహతి। స్మలక్షణో లడ్ భవతి విప్రతి షేధేన।। పురి లుఙ్।। 122 ।।

(ఇతి భూతాధికారః)

-3-2-123- వర్తమానే లట్ (890)

(అథ వర్తమానకాలాధికారః)

(519 లట్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 2 ఆ.17)

- ప్రవృత్తస్యావిరామే శిష్యా భవన్త్యవర్తమానత్వాత్।। -

(భాష్యమ్) ప్రవృత్తస్యావిరామే శాసితవ్యా భవన్తీ। ఇహాధీమహే, ఇహ వసామః, ఇహ పుష్యమిత్రం యాజయామ ఇతి।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?। అవర్తమానత్వాత్।।

(3020 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- నిత్యప్రవృత్తే చ కాలావిభాగాత్-

(భాష్యమ్) నిత్యప్రవృత్తే చ శాసితవ్యా భవన్తీ। తిష్ఠన్తి పర్వతాః స్రవన్తి నద్య ఇతి। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? కాలావిభాగాత్। ఇహ భూతభవిష్యత్ప్రతిద్వన్ద్వో వర్తమానః కాలః। న చాత్ర భూతభవిష్యన్తౌ కాలౌ స్తః।।

(3021 ప్రథమాక్షేపబాధకవార్త్తికమ్।। 3।।)

- న్యాయ్యా త్వారమ్భానపవర్గాత్-

(భాష్యమ్) న్యాయ్యా త్వేషా వర్తమానకాలతా। కుతః? న్యాయ్యం మన్యతే భుఙ్క్తే దేవదత్త ఇతి। ఆరమ్భానపవర్గాత్। ఆరమ్భోऽత్రానపవృక్తః। ఏష ఏవ చ నామ న్యాయ్యో వర్తమానకాలో యత్రారమ్భో నపవృక్తః।।

(3022 వార్తికగమ్।। 4 ।।)

- అస్తి చ ముక్తసంశయే విరామః-

(భాష్యమ్) యం ఖల్వపి భవాన్ముక్తసంశయం వర్తమానకాలం న్యాయం మన్యతే భుఙ్క్తే దేవదత్త

ఇతి। తేనైతత్తుల్యమ్। సోపి హ్యవశ్యం భుఞ్జానో హసతి వా జల్పతి వా పానీయం వా పిబతి। యద్యత్ర యుక్తా వర్తమానకాలతా దృశ్యతే। ఇహాపి యుక్తా దృశ్యతామ్।।

(2023 ద్వితీయాక్షేపబాధకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- సన్తి చ కాలవిభాగాః-

(భాష్యమ్) సన్తి చ ఖల్వపి కాలవిభాగాః తిష్ఠన్తి పర్వతాః, స్థాస్యన్తి పర్వతాః, తస్థుః పర్వతా ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం శక్యన్త ఏతే శబ్దాః ప్రయోక్తుమిత్యతః సన్తి కాలవిభాగాః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

నావశ్యం ప్రయోగాదేవ। ఇహ హి భూతభవిష్యద్వర్తమానానాం రాజ్ఞాం యాః క్రియాస్తాః తిష్ఠతేరధికరణమ్। ఇహ తావత్ తిష్ఠన్తి పర్వతాః ఇతి, సంప్రతి యే రాజానస్తేషాం యాః క్రియాస్తాసు వర్తమానాసు। స్థాస్యన్తి పర్వతాః ఇతి ఇత ఉత్తరం యే రాజానో భవిష్యన్తి పర్వతాః ఇతి। ఇత ఉత్తరం యే రాజానో భవిష్యన్తి తేషాం యాః క్రియాస్తాసు భవిష్యన్తీషు। తస్థుః పర్వతాః ఇతి, ఇహ హి యే రాజానో బభూవు స్తేషాం యాః క్రియాస్తాస్వతిక్రాన్తాసు।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అపర ఆహుః----నాస్తి వర్తమానః కాల ఇతి।। అపి చాత్ర శ్లోకానుదాహరన్తి---

(భాష్యమ్) న వర్తతే చక్రమిషుర్న పాత్యతే।

న స్యన్దన్తే సరితః సాగరాయ।

కూటస్థోయం లోకో న విచేష్టితాస్తి।

యో హ్యేవం పశ్యతి సోప్యనన్ధః।।

మీమాంసకో మన్యమానో యువా మేధావిసంమతః।

కాకం స్మేహానుపృచ్ఛతి కిం తే పతితలక్షణమ్।।

అనామతే న పతసి అతిక్రాన్తే చ కాక న।

యది సంప్రతి పతసి సర్వో లోకః పతత్యయమ్।।

హిమవానపి గచ్ఛతి।।

అనాగతమతిక్రాన్తం వర్తమానమితి త్రయమ్।

సర్వత్ర చ గతిర్నాస్తి గచ్ఛతీతి కిముచ్యతే।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

క్రియాప్రవృత్తౌ యో హేతుస్తదర్థం యద్విచేష్టితమ్। తత్సమీక్ష్య ప్రయుఞ్జీత గచ్ఛతీత్యవిచారయన్।।

(మతాన్తరేణాక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

అపర ఆహ---అస్తి వర్తమానః కాల ఇతి। ఆదిత్యగతివన్నోపలభ్యత ఇతి।। అపి చాత్రశ్లోకముదాహరన్తి---

విసస్య వాలా ఇవ దహ్యమానా।

న లక్ష్యతే వికృతిః సన్నిపాతే।

అస్తీతి తాం వేదయన్తే త్రిభావాః।

సూక్ష్మో హి భావోఽనుమితేన గమ్యః।। ఇతి।।

వర్తమానే లట్।। 123 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।।

-3-2-124- లటః శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే (819)

(520 లటః శతృశానజ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 ఆ.1)

(ఆదేశోపపాదనాధికరణమ్)

(3024 ఆదేశానుపపత్తివార్తికమ్।। 1 ।।)

- లస్యాప్రథమాసమానాధికరణేనాయోగాదాదేశానుపపత్తిర్యథాన్యత్ర-

(భాష్యమ్) లస్య అప్రథమాసమానాధికరణేనాయోగాదాదేశయోరనుపపత్తిర్యథాన్యత్ర। తద్యథా ----అన్యత్రాపి లస్యాప్రథమాసమానాధికరణేన యోగో న భవతి। క్వాన్యత్ర?। లజి---అపచదోదనం దేవదత్తం ఇతి।।

(3025 అన్యథా దూషణాపత్తివార్తికమ్।। 2 ।।)

- యోగ ఇతి చేదన్యత్రాపి యోగః స్యాత్-

(భాష్యమ్) అథ మతమేతత్----భవతి యోగ ఇతి। అన్యత్రాపి యోగః స్యాత్।। క్వాన్యత్ర?। లజి---అపచదోదనం దేవదత్త ఇతి।।

(అనుపపత్తిపరిహారభాష్యమ్)

న క్వచిద్యోగ ఇతి కృత్వాతః సర్వత్ర యోగేన భవితవ్యమ్। క్వచిద్వాఽయోగ ఇతి కృత్వా సర్వత్రాయోగేన।। తద్యథా---సమానమీహమానానాం చాధీయానానాం చ కేచిదర్థైర్యుజ్యన్తే, అపరే న। న చేదానీం కశ్చిదర్థవాన్ ఇతి కృత్వా సర్వైరర్థవద్భిః శక్యం భవితుమ్, కశ్చిద్వానర్థక ఇతి సర్వైరనర్థకైః। తత్ర కిమస్మాభిః శక్యం కర్తుం యల్లటోఽప్రథమాసమానాధికరణేన యోగో భవతి, లజో న భవతి, స్వాభావికమేతత్।।

(పరిహారాన్తరభాష్యమ్)

అథ వాఽఽదేశేన సామానాధికరణ్యం దృష్ట్వాఽనుమానాద్గన్తవ్యం ప్రకృతేరపి సామానాధికరణ్యం భవతి ఇతి। తద్యథా---ధూమం దృష్ట్వా అగ్నిరత్ర ఇతి గమ్యతే। త్రివిష్టబ్ధకం దృష్ట్వా పరివ్రాజక ఇతి।

(పరిహారాన్తరాసంభవభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః---ప్రత్యక్షస్తేనాగ్నిధూమయోరభిసంబన్ధః కృతో భవతి, త్రివిష్టబ్ధకపరివ్రాజకయోశ్చ నను తద్విదేశస్థమపి దృష్ట్వాధ్యవస్యతి అగ్నిరత్ర పరివ్రాజకోఽత్రేతి।

(ప్రత్యక్షస్యానుమానాబాధకతాభాష్యమ్)

భవతి వై ప్రత్యక్షాదప్యనుమానబలీయస్త్వమ్। తద్యథాఽలాతచక్రం ప్రత్యక్షం దృశ్యతే, అనుమానాచ్చ గమ్యతే నైతదస్తి ఇతి।।

(అనుమానసాధకవ్యాప్తిసాధకభాష్యమ్)

కస్యచిత్ఖల్వపి సకృత్కృతోభిసంబన్ధోఽత్యన్తాయ కృతో భవతి। తద్యథా---వృక్షపర్ణయోః---అయం వృక్షః ఇదం పర్ణమ్ ఇతి। స తద్విదేశస్థమపి దృష్ట్వా జానాతి వృక్షస్యేదం పర్ణమ్ ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరయం పర్యుదాసో యదన్యత్ప్రథమాసమానాధికరణాదితి, ఆహోస్విత్ ప్రసజ్యప్రతి షేధః ప్రథమాసమానాధికరణేనేతి।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః।

(3026 పర్యుదాసే దూషణవార్తికమ్।। 3 ।।)

- లటః శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే ఇతి చేత్ప్రత్యయోత్తరపదయోరుపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) లటః శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణ ఇతి చేత్ ప్రత్యయోత్తరపదయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కౌర్వతః పాచతః కుర్వద్భక్తిః, పచతభక్తిః, కుర్వాణభక్తిః, పచమానభక్తిరితి।

(ప్రసజ్యప్రతి షేధాఙ్గీకారవార్తికమ్)

అస్తు తర్హి ప్రసజ్యప్రతి షేధః ప్రథమాసమానాధికరణే నేతి।

(3027 ప్రసజ్యప్రతి షేధదూషణవార్తికమ్।। 4 ।।)

- ప్రథమాప్రతి షేధే ఉత్తరపదే ఆదేశానుపపత్తిః-

(భాష్యమ్) ప్రథమాప్రతి షేధే ఉత్తరపదే ఆదేశయోరనుపపత్తిః కుర్వతీ చాసౌ భక్తిశ్చ కుర్వద్భక్తిః పచద్భక్తిః, కుర్వాణభక్తిః,

పచమానభక్తిరితి। యే చాప్యేతే సమానాధికరణవృత్తయస్తద్ధితాస్తేషు శతృశానచౌ న ప్రాప్నుతః। కుర్వత్తరః, పచత్తరః, కుర్వాణతరః, పచమానతరః కుర్వద్రూపః పచద్రూపః, కుర్వాణరూపః, పచమానరూపః, కుర్వత్కల్పః, పచత్కల్పః, కుర్వాణకల్పః,

పచమానకల్ప ఇతి।

(3028 సమాధానవార్తికమ్।। 5 ।।)

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్?। ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ శతృశానచౌ భవతః ఇతి వక్తవ్యమ్।

(3029 సమాధానదూషణప్రత్యయాప్రసిద్ధివార్తికమ్।। 6 ।।)

- తత్ర ప్రత్యయస్యాదేశనిమిత్తత్వాదప్రసిద్ధిః-

(భాష్యమ్) తత్ర ప్రత్యయస్యాదేశనిమిత్తత్వాదప్రసిద్ధిః। ఆదేశనిమిత్తః ప్రత్యయః ప్రత్యయనిమిత్తశ్చాదేశః తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ న ప్రకల్పన్తే॥

(3030 సమాధానదూషణోత్తరపదాప్రసిద్ధివార్తికమ్॥ 7 ॥)

- ఉత్తరపదస్య చ సుబన్తనిమిత్తత్వాచ్ఛతృశానచోరప్రసిద్ధిః-

(భాష్యమ్) ఉత్తరపదస్య చ సుబన్తనిమిత్తత్వాచ్ఛతృశానచోరప్రసిద్ధిః। ఉత్తరపదనిమిత్తః సుప్సుబన్తనిమిత్తం చోత్తరపదమ్। తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ న ప్రకల్పన్తే।

(3031 ప్రత్యయప్రసిద్ధిసమాధానవార్తికమ్॥ 8 ॥

- న వా లకారస్య కృత్త్వాత్ ప్రాతిపదికత్వం తదాశ్రయం ప్రత్యయవిధానమ్-

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్?। లకారస్య కృత్త్వాత్ ప్రాతిపదికత్వమ్। లకారః కృత్। కృత్ ప్రాతిపదికమితి ప్రాతిపదికసంజ్ఞా। తదాశ్రయం ప్రత్యయవిధానమ్। ప్రాతిపదికాశ్రయా స్వాద్యుత్పత్తిర్భవిష్యతి॥

(3032 ఉత్తరపదప్రసిద్ధిసమాధానవార్తికమ్॥ 9 ॥)

- తిఙాదేశాత్ సుబుత్పత్తిః-

(భాష్యమ్) తిఙాదేశః క్రియతాం సుబుత్పత్తిరితి పరత్వాత్సుబుత్పత్తిర్భవిష్యతి।

(3033 వార్తికశేషవార్తికమ్॥ 10 ॥)

- తస్మాదుత్తరపదప్రసిద్ధిః-

(భాష్యమ్) తస్మాదుత్తరపదస్య ప్రసిద్ధిర్భవిష్యతి। ఉత్తరపదే ప్రసిద్ధే ఉత్తరపద ఇతి శతృశానచౌ భవిష్యతః॥

(సమాధానదూషణభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి తిఙాదేశాత్సుబుత్పత్తిః స్యాత్---పచతి పఠతీతి॥

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః నిత్యోఽత్ర తిఙాదేశః। ఉత్పన్నేఽపి సుపి ప్రాప్నోత్యనుత్పన్నేఽపి ప్రాప్నోతి। నిత్యత్వాత్ తిఙాదేశే కృతే సుబుత్పత్తిర్న భవిష్యతి॥

(దూషణభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి నిత్యత్వాత్తిఙాదేశః స్యాత్। కుర్వద్భక్తిః పచద్భక్తిః కుర్వాణభక్తిః పచమానభక్తిరితి।

(దూషణపరిహారభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః। శతృశానచౌ తిజపవాదౌ తౌ చాత్ర నిమిత్తవన్తౌ। న చాపవాదవిషయే ఉత్సర్గోఽభినివిశతే। పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః। ప్రకల్ప్య చాపవాదవిషయం తత ఉత్సర్గోభినివిశతే। న తావదత్ర కదాచిత్ తిజ్ భవతి। అపవాదౌ శతృశానచౌ ప్రతీక్షతే।।

(దూషణపరిహారదూషణభాష్యమ్)

తదేతత్ క్వ సిద్ధం భవతి। యత్ర సామాన్యాదుత్పత్తిః। యత్ర హి విశేషాద్ అత ఇఞ్ ఇతి ఇతరేతరాశ్రయమేవ తత్ర భవతి। వీక్షమాణస్యాపత్యం వైక్షమామణిరితి। ఇహ చ శతృశానచౌ ప్రాప్నుతః పచతితరాం జల్పతితరాం పచతిరూపం జల్పతిరూపం పచతికల్పం జల్పతికల్పం పచతి పఠతీతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తదేతత్కథం కృత్వా సిద్ధం భవతి?।

(3034 సమాధానవార్తికమ్।। 11 ।।)

- శతృశానచౌ యది లటో వా -

(భాష్యమ్) యది లటః శతృశానచౌ వా భవతః వ్యవస్థితవిభాషా చ। తేనేహ చ భవిష్యతః---- కౌర్వతః పాచతః కుర్వద్భక్తిః పచద్భక్తిః కుర్వాణభక్తిః పచమానభక్తిః కుర్వత్తరః పచత్తరః కుర్వాణతరః పచమానతరః కుర్వద్రూపః పచద్రూపః కుర్వాణరూపః పచమానరూపః కుర్వత్కల్పః పచత్కల్పః కుర్వాణకల్పః పచమానకల్పః పచన్పఠన్నితి చ లటః శతృశానచౌ। ఇహ చ న భవిష్యతః----పచతితరాం జల్పతితరాం పచతిరూపం జల్పతిరూపం పచతికల్పం జల్పతికల్పం పచతి పఠతీతి చ లటః శతృశానచౌ।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తత్తర్హి వావచనం కర్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్?। నన్వోర్విభాషా ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తదనువర్తతే వర్తమానే లట్ ఇతి లడపి విభాషా ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సంబన్ధమనువర్తిష్యతే। నన్వోర్విభాషా। పురిలుజ్చాస్మే విభాషా। లటః శతృశానచౌ విభాషా। పురి లుజ్ చాస్మ ఇతి నివృత్తిమ్।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమప్రథమాసమానాధికరణ ఇతి వక్తవ్యమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

వక్తవ్యం చ। కిం ప్రయోజనమ్?। నిత్యార్థమ్। అప్రథమాసమానాధికరణే నిత్యౌ శతృశానచౌ యథా స్యాతామ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్వ తర్హిదానీం విభాషా?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్రథమాసమానాధికరణే పచన్ పచతీతి పచమానః పచతే ఇతి।। లటః శతృ।। 124 ।।

-3-2-126- లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః (893)

(521 శతృశానజ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 ఆ. 2)

(3035 వార్తికమ్।।1 ।।)

- లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః గుణ ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) లక్షణహేత్వోః క్రియాయా గుణ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తిష్ఠన్మూత్రయతి గచ్ఛన్భక్షయతీతి।

(3036 శతృశానజ్విధివార్తికమ్।।2 ।।)

- కర్తుశ్చ లక్షణయోః పర్యాయేణాచ యోగే-

(భాష్యమ్) కర్తుశ్చ లక్షణయోః పర్యాయేణాచయోగఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। యోధీయాన ఆస్తే స దేవదత్త ఇతి। ఆసీనోధీతే స దేవదత్త ఇతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

అచయోగ ఇతి కిమర్థమ్?।

(ప్రత్యుదాహరణభాష్యమ్)

య ఆస్తే చాధీతే చ, స చైత్రః।

(3037 శతృశానజ్విధివార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- తత్త్వాఖ్యానే చ-

(భాష్యమ్) తత్త్వాఖ్యానే చోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। శయానా వర్ద్ధతే దూర్వా, ఆసీనం వర్ద్ధతే విసమితి।।

(3038 వికల్పవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- సదాదయశ్చ బహులమ్-

(భాష్యమ్) సదాదయశ్చ బహులమితి వక్తవ్యమ్। సన్ బ్రాహ్మణః। అస్తి బ్రాహ్మణః। విద్యతే బ్రాహ్మణ ఇతి।।

(3039 వికల్పవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- ఇఙ్జుహోత్యోర్వావచనమ్-

(భాష్యమ్) ఇఙ్జుహోత్యోర్వేతి వక్తవ్యమ్। అధీతే, అధీయానః। జుహోతి, జుహువత్।

(3040 శతృశానజ్విధివార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- మాఙ్యాక్రోశే-

(భాష్యమ్) మాఙ్యాక్రోశ ఇతి వక్తవ్యమ్। మాపచన్। మా పచమానః।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః ఇత్యేవ సిద్ధమ్। ఇహ తావత్తిష్ఠన్ మూత్రయతీతి, తిష్ఠతిక్రియా మూత్రయతిక్రియాయా లక్షణమ్। గచ్ఛన్భక్షయతీతి, గచ్ఛతిక్రియా భక్షయతిక్రియాయా లక్షణమ్। యోధీయాన ఆస్తే స దేవదత్త ఇతి, అధ్యయనక్రియా ఆసనక్రియాయా లక్షణమ్। య ఆసీనోధీతే స దేవదత్త ఇతి ఆసిక్రియాఽధ్యయనక్రియాయా లక్షణమ్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్----అచయోగ ఇతి వక్ష్యామీతి। ఇహ మా భూత్---య ఆస్తే చాధీతే చ స చైత్ర ఇతి।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। నైతత్ క్రియాలక్షణమ్। కిం తర్హి?। కర్తృలక్షణమేతత్--శయానా వర్ధతే దూర్వేతి శేతిక్రియా వృద్ధిక్రియాయా లక్షణం భవతి। ఆసీనం వర్ధతే విసమితి ఆసిక్రియా వృద్ధిక్రియాయా లక్షణమితి। సదాదయశ్చ బహులమ్ । ఇఙ్జుహోత్యోర్వా మాజ్యాక్రోశ ఇత్యేతద్వక్తవ్యమేవ।। లక్షణహేత్వోః।। 126 ।।

-3-2-127- తౌ సత్ (894)

(522 సత్సంజ్ఞాసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 ఆ.)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తౌగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

శతృశానచౌ ప్రతినిర్దిశ్యేతే।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రకృతౌ శతృశానచావనువర్తిష్యేతే। క్వ ప్రకృతౌ?। లటః శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే ఇతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి।

(3049 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తౌ సదితి వచనమసంసర్గార్థమ్-

(భాష్యమ్) తౌ గ్రహణం క్రియతే। (కిమర్థమ్?।) అసంసర్గార్థమ్। అసంసక్తయోరేతైర్విశేషైః శతృశానచోః సత్సంజ్ఞా యథా స్యాదితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చైతే విశేషా నివర్తన్తే।

(సమాధానభాష్యమ్)

యద్యప్యేతే విశేషా నివర్తన్తే। అయం తు ఖలు వర్తమానః కాలోఽవశ్యముత్తరార్థోనుర్వత్యః। తస్మిన్ననువర్తమానే వర్తమానకాలవిహితయోరేవ శతృశానచోః సత్సంజ్ఞా స్యాత్। భూతభవిష్యత్కాలవిహితయోర్న స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునర్భూతభవిష్యత్కాలవిహితయోః సత్సంజ్ఞావచనే ప్రయోజనమ్?।

(3042 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రయోజనం పూరణగుణసుహితార్థసదితి-

(భాష్యమ్) బ్రాహ్మణస్య పక్ష్యన్। బ్రాహ్మణస్య పక్ష్యమాణః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేపి తౌగ్రహణే కథమేవాసంసక్తయోరేతైర్విశేషైః సత్సంజ్ఞా లభ్యా?।

(సమాధానభాష్యమ్)

లభ్యేత్యాహ। కథమ్?। తావితి శబ్దతః। సద్ ఇతి యోగే క్రియమాణే తౌ గ్రహణం యోగాఙ్గముపజాయతే। సతి చ యోగాఙ్గే యోగవిభాగః కరిష్యతే। తౌ తావేతౌ శతృశానచౌ ధాతుమాత్రాత్పరస్య ప్రత్యయస్య భవతః। తతః సత్। సత్సంజ్ఞౌ భవతః శతృశానచావితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నుతః కారకో హారక ఇతి।

(3043 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- అవధారణం లృటి విధానమ్-

(భాష్యమ్) లృటః సద్వేత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి। లృట ఏవ ధాతుమాత్రాత్పరస్య నాన్యస్యేతి।।

(నియమార్థత్వానుపపత్తిభాష్యమ్)

క్రైమర్థక్యాన్నియమో భవతి। విధేయం నాస్తి ఇతి కృత్వా। ఇహ చాస్తి విధేయమ్।। కిమ్?। నిత్యౌ శతృశానచౌ ప్రాప్తౌ తౌ విభాషావిధేయౌ। తత్రాపూర్వో విధిరస్తు నియమోస్త్వితి అపూర్వ ఏవ విధిః స్యాన్న నియమః।।

(3044 నియమార్థత్వోపపత్తివార్తికమ్।। 4 ।।)

- యోగవిభాగతశ్చ విహితం సత్-

(భాష్యమ్) ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే----లృటః సత్। లృటః సత్సంజ్ఞకౌ భవతః। కిమర్థమిదమ్?। నియమార్థమ్। లృట ఏవ ధాతుమాత్రాత్పరస్య నాన్యస్యేతి।। తతో వా। వా చ లృటః శతృశానచౌ సత్సంజ్ఞౌ భవతః।। తత్రాయమప్యర్థః----
సద్విధిర్నిత్యమప్రథమాసమానాధికర

ణే ఇతి వక్ష్యతి, తన్న వక్తవ్యం భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యావేతావుత్తరౌ శత్రానౌ కిమేతౌ లాదేశౌ, ఆహోస్విదలాదేశౌ।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః?।।

(3045 లాదేశపక్షే దూషణవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- ఉత్తరయోర్లాదేశే వావచనమ్-

(భాష్యమ్) ఉత్తరయోర్లాదేశే వావచనం కర్తవ్యమ్। పచమానః యజమానః। పచతే యజత ఇత్యపి యథా స్యాత్।।

(3046 దూషణాన్తరవార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- సాధనాభిధానం చ-

(భాష్యమ్) సాధనాభిధానం చ ప్రాప్నోతి లః కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి భావకర్మణోరపి ప్రాప్నుతః।।

(3047 దూషణవార్త్తికమ్।। 7 ।।)

- స్వరః-

(భాష్యమ్) స్వరశ్చ సాధ్యః । కతీహ పచమానాః। అదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తం భవతీత్యేష స్వరః ప్రాప్నోతి।।

(3048 దూషణవార్త్తికమ్।। 8 ।।)

- ఉపగ్రహప్రతిషేధశ్చ-

(భాష్యమ్) ఉపగ్రహస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కతీహ నిఘ్నానాః తజానావాత్మనేపదమ్ ఇత్యాత్మనేపదసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి।।

(అలాదేశపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

స్తాం తర్హి అలాదేశౌ।

(3049 దూషణవార్త్తికమ్।। 9 ।।)

- అలాదేశే షష్ఠీప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) అలాదేశే షష్ఠీప్రతిషేధో వక్తవ్యః సోమం పవమానః। నడమాఘ్రానః। అధీయన్పారాయణమ్। లప్రయోగే నేతి ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి।।

(దూషణవారణభాష్యమ్)

మా భూదేవమ్ తృన్నిత్యేవం భవిష్యతి। కథమ్?। తృన్నితి నేదం ప్రత్యయగ్రహణమ్ కిం తర్హి?।। ప్రత్యాహారగ్రహణమ్।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

లటః శతృ ఇత్యత ఆరభ్యాతృనో నకారాత్।

(దూషణభాష్యమ్)

యది ప్రత్యాహారగ్రహణం చోరస్య ద్విషన్ వృషలస్య ద్విషన్ అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(3050 సమాధానవార్తికమ్।। 10 ।।)

- ద్విషః శతుర్వావచనమ్-

(భాష్యమ్) ద్విషః శతుర్వేతి వక్తవ్యమ్। తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। ప్రత్యయగ్రహణే సతి ప్రతిషేధార్థమ్। తదేవ ప్రత్యాహారగ్రహణే సతి విధ్యర్థం భవిష్యతీతి।। తౌ సత్।। 127 ।।

-3-2-135- తృన్ (902)

(అథ తాచ్ఛీలికప్రకరణమ్)

(523 తృన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 ।। ఆ.4)

(3051 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- తృన్విధావృత్విక్షు చానుపసర్గస్య-

(భాష్యమ్) తృన్విధౌ ఋత్విక్షు చానుపసర్గస్యేతి వక్తవ్యమ్। హోతా పోతా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అనుపసర్గస్యేతి కిమర్థమ్?।

(ప్రత్యుదాహరణభాష్యమ్)

ప్రశాస్తా ప్రతిహర్తా।।

(3052 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- నయతేః షుక్ చ-

(భాష్యమ్) నయతేః షుగ్వక్తవ్యః। తృంశ్చ ప్రత్యయో వక్తవ్యః। నేష్టా।

(3053 ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా ధాత్వన్యత్వాత్-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యః। కిం కారణమ్?। ధాత్వన్యత్వాత్। ధాత్వన్తరం నేషతిః।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కథం జ్ఞాయతే?।।

(3054 ప్రత్యాఖ్యానహేతువార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- నేషతునేష్టాదితి దర్శనాత్-

(భాష్యమ్) నేషతునేష్టాదితి హి ప్రయోగో దృశ్యతే ఇన్ద్రో వస్తేన నేషతు। గావో నేష్టాత్।।

(3055 వార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- త్విషేర్దేవతాయామకారశ్చోపధాయా అనిట్త్వం చ-

(భాష్యమ్) త్విషేర్దేవతాయాం తృన్వక్తవ్యః। అకారశ్చోపధాయాః। అనిట్త్వం చ వక్తవ్యమ్। త్వష్టా।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం పునరిదం త్విషేరేవానిట్త్వమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

నేత్యాహ। యచ్చానుక్రాన్తం యచ్చానుక్రంస్యతే సర్వస్యైష శేషోఽనిట్త్వం చేతి।।

(3056 వార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- క్షదేశ్చ యుక్తే-

(భాష్యమ్) క్షదేశ్చ యుక్తే తృన్వక్తవ్యః। క్షత్తా।।

(3057 వార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ఛన్దసి తృచ్చ-

(భాష్యమ్) ఛన్దసి తృచ్చ తృఞ్చ వక్తవ్యః।। క్షతృభ్యః సంగృహీతృభ్యః। క్షతృభ్యః సంగృహీతృభ్యః।। తృన్।। 135 ।।

-3-2-139- గ్లాజిస్థశ్చ క్స్నుః (906)

(524 క్స్నుప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 ఆ. 5)

(ప్రత్యయస్య గిత్త్వనిర్ణయాధికరణమ్)

(3058 కిత్త్వే దూషణవార్తికమ్।। 1 ।।)

- స్నోః కిత్త్వే స్థ ఇర్కారప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) స్నోః కిత్త్వే స్థ ఇర్కారస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। స్థాస్నురితి। ఘుమాస్థా---- ఇతీత్వం ప్రాప్నోతి।।

(అకిదఙ్గీకరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యకిత్కరిష్యతే।।

(3059 అకిదఙ్గీకారే దూషణవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అకితి గుణప్రతిషేధః।-

(భాష్యమ్) యద్యకిత్ క్రియతే, గుణప్రతిషేధో వక్తవ్యః। జిష్ణురితి।

(3060 దూషణాన్తరవార్తికమ్।। 3 ।।)

- భువ ఇట్ ప్రతిషేధశ్చ-

(భాష్యమ్) భువ ఇట్ప్రతిషేధశ్చ వక్తవ్యః।

కిం చాన్యత్?।

గుణప్రతిషేధశ్చ। భూష్ణురితి।।

(కిదఙ్గీకారభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి కిత్।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ స్నోః కిత్త్వే ఇర్కారప్రతిషేధ ఇతి।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః।

(3061 స్నువిధివార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- స్థాదంశిభ్యాం స్నుశ్ఛన్దసి-

(భాష్యమ్) స్థాదంశిభ్యాం స్నుశ్ఛన్దసి వక్తవ్యః। స్థాస్ను జఙ్గమం దఙ్క్ష్ణవః పశవః ఇతి। స ఇదానీం స్థః స్నురవిశేషేణ విధాస్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం స్నోః కిత్త్వే స్థ ఇర్మ్కారప్రతిషేధ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి గిత్కరిష్యతే।।

(3062 వార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- స్నోర్గిత్త్వాన్న స్థ ఇర్మ్కారః-

(భాష్యమ్) స్నోర్గిత్త్వాత్ స్థ ఇర్మ్కారో న భవిష్యతి। కిం కారణమ్?।

(3063 హేతువార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- క్ఙితోరీత్త్వశాసనాత్-

(భాష్యమ్) క్ఙితోరీత్త్వం శిష్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి జిష్ణురితి గుణః ప్రాప్నోతి।

(3064 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- గుణాభావస్త్రిషు స్మార్యః-

(భాష్యమ్) గుణాభావస్త్రిషు స్మర్తవ్యః। గితికితి జితి చేతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తద్గకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ। కకారే గకారశ్చత్వభూతౌ నిర్దిశ్యతే----క్క్ఙతి చేతి। (

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి భూష్ణురితి శ్ర్యుకః కితి ఇతీట్ ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి।।

(3065 సమాధానవార్తికమ్।। 8 ।।)

- శ్ర్యుకోనిత్త్వం గకోరితోః-

(భాష్యమ్) శ్ర్యుకోనిత్త్వం గకారకకారయోరితి వక్తవ్యమ్।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తద్గకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ। కకారే గకారశ్చత్వభూతో నిర్దిశ్యతే శ్ర్యుకః క్కితీ తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం ర్చత్వస్యాసిద్ధత్వాద్ హశి చ ఇత్యుత్వం ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సౌత్రో నిర్దేశః।। అథవాఽసంహితయా నిర్దేశః కరిష్యతే---శ్ర్యుకః క్కితీతి।।

-3-2-141- శమిత్యష్టాభ్యో ఘినుణ్ (908)

(525 ఘినుణ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 ఆ.6)

(ఆక్షేపభాష్యమా)

ఘినణయం వక్తవ్యః। ఘినుణి హి సతి శమినౌ శమినః తమినౌ తమిన ఇతి ఉగిదచాం సర్వనామస్థాన ఇతి నుమ్ప్రసజ్యేత।

(ఘినుణ్వాదిభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఝుల్గ్రహణం తత్ర చోదయిష్యతి।

(ఘినణ్వాద్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి శమినితరా శమినీతరా తమినితరా తమినీతరా। ఉగితో ఘాదిషు నద్యా అన్యతరస్యాం హ్రస్వో భవతీ ఇత్యన్యతరస్యాం హస్వత్వం ప్రసజ్యేత। తస్మాద్ ఘినణంయ వక్తవ్యః।

(ఘినుణ్వాదిభాష్యమ్)

ఇష్యత ఏవ హస్వత్వమ్।।

(3066 వార్తికమ్।। 1।।)

- ఘినుణకర్మకాణామ్-

(భాష్యమ్) ఘినుణకర్మకాణామితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్---సంపృణక్తి శాకమితి।।

(3067 వార్తికప్రత్యాఖ్యానమ్।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?। అనభిధానాదితి।। శమిత్యష్టా।। 141 ।।

-3-2-146- నిన్దహింసక్లిశఖాదవినాశపరిక్షిపపరిరటపరివాదివ్యాభాషాసూయో వుఞ్ (913)

(526 వు(ఞ్)ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 । ఆ. 7)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం నిన్దాదిభ్యో వుఞ్విధీయతే। న ణ్వులైవ సిద్ధమ్। నహ్యస్తి విశేషః। నిన్దాదిభ్యో ణ్వులో వా వుఞో వా। తదేవరూపం స ఏవ స్వరః।।

(3038 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- వుఞమనేకాచః-

(భాష్యమ్) వఞమనేకాచః ప్రయోజయన్తి। అసూయకః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యేఽత్రైకాచః పఠ్యన్తే। తేషాం గ్రహణం కిమర్థమ్। న తేషాం ణ్వులైవ సిద్ధమ్।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। అయం తచ్ఛీలాదిష్వర్థేషు తృన్విధీయతే స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితం ణ్వులం బాధేత।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

వాఽసరూపేణ న్యాయేన ణ్వులపి భవిష్యతి।

అత ఉత్తరం పఠతి----

(3069 సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- నిన్దాదిభ్యో వుఞ్వచనమన్యేభ్యోణ్వులః ప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) నిన్దాదిభ్యో వుఞ్వచనం క్రియతే (కిమర్థమ్?) జ్ఞాపకార్థమ్। కిం జ్ఞాప్యమ్?। ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః తచ్ఛీలాదిషు వాసరూపన్యాయేనాన్యేభ్యో ణ్వుల్ న భవతీతి।

(6070 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- తృజాదిప్రతిషేధార్థం వా ఏకే-

(భాష్యమ్) అథ వా ఏకే మన్యన్తే---ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః తాచ్ఛీలికేషు సర్వ ఏవ తృజాదయో వాసరూపేణ న భవన్తీతి నిన్దహింస।। 146 ।।

-3-2-150- జుచఙ్క్రమ్యదన్ద్రమ్యసృగృధిజ్వలశుచలషపతపదః (927)

(యుచ్ప్రత్యయప్రకరణమ్)

527 యుచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 ఆదృ 8)

(3071 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- పదిగ్రహణమనర్థకమనుదాత్తేతశ్చ హలాదేరితి సిద్ధత్వాత్-

(భాష్యమ్) పదిగ్రహణమనర్థమ్। కిం కారణమ్?। అనుదాత్తేతశ్చ హలాదేః। ఇతి సిద్ధత్వాత్। అనుదాత్తేతశ్చ హలాదేః ఇత్యేవాత్ర యుచ్ సిద్ధః।

(భాష్యమ్) న సిధ్యతి। అయం పదేరుకఞ్ విధీయతే---లషపతపదస్థాభూవృషహనకమగమశౄభ్య ఉకఞ్ ఇతి। స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితం యుచం బాధేత।।

వాసరూపన్యాయేన యుజపి భవిష్యతి।।

(3072 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- అసరూపనివృత్త్యర్థం తు-

(భాష్యమ్) అసరూపనివృత్త్యర్థం తర్హి పదిగ్రహణం క్రియతే।

ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః తాచ్ఛీలికేషు తాచ్ఛీలికా వాసరూపేణ న భవన్తీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే సూదదీపదీక్షశ్చ ఇతి దీపిగ్రహణమనర్థకమ్। అయం దీపే రో విధీయతే---నమికమ్పిస్మ్య జసకమహింసదీపో ర ఇతి స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితం యుచం బాధిష్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్ దీపిగ్రహణం కరోతి। తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః భవతి యుచో రేణ సమావేశ ఇతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

కమ్రా కన్యా కమనా కన్యేత్యేతత్సిద్ధం భవతి।। జుచంక్రమ్య।। 150 ।।

-3-2-158- స్పృహిగృహిపతిదయినిద్రాతన్ద్రాశ్రద్ధాభ్య ఆలుచ్ (935)

(528 ఆలుచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 2 । 3 ఆ.9)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమాలుజ్విధీయతే, న లుశేవోచ్యత।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కా రూపసిద్ధిః?। స్పృహయాలుః దయాలుః।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

శపి కృతే అతో దీర్ఘో యఞ్జీ తి దీర్ఘో భవిష్యతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి। సిద్ధే సతి యదాలుచం శాస్తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽన్యేభ్యోఽప్యయం భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।

ఆలుచి శీఙ్గ్రహణం చోదయిష్యతి। తన్న కర్తవ్యం భవతి।

(3073 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఆలుచి శీఙ్గ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) ఆలుచి శీఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। శయాలుః।। స్పహిగృహి।। 158 ।।

-3-2-171- ఆదృగమహనజనః కికినౌ లిట్ చ (948)

(529 కికిన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 3 ఆ.10)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం కికినోః కిత్త్వం క్రియతే। న అసంయోగాల్లిట్ కిత్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(3074 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కికినోః కిత్త్వమృకారగుణప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) కికినోః కిత్కరణం క్రియతే। (కిమర్థమ్?।) ఋకారస్య గుణప్రతిషేధార్థమ్। అయమృకారాన్తానాం లిటి గుణః

ప్రతిషేధవిషయే ఆరభ్యతే ఋచ్ఛత్యౄతామ్ ఇతి। స యథేహ భవతి ఆతస్తరతురాతస్తరురితి। ఏవమిహాపి ప్రసజ్యేత---మిత్రావరుణౌ తతురిః, దూరే అధ్వా జగురిరితి। స పునః కిత్త్వేన బాధ్యతే।

(6075 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। 8 ।। ఉత్సర్గశ్ఛన్దసి సదాదిభ్యో దర్శనాత్-

(భాష్యమ్) ఉత్సర్గశ్ఛన్దసి కికినౌ వక్తవ్యౌ। కిం ప్రయోజనమ్?। సదాదిభ్యో దర్శనాత్। సదాదిభ్య హి కికినౌ దృశ్యేతే। సదిరమినమిమనివిచీనాం సేదిః, రేమిః, మేనిః, నేమిశ్చక్రమివాభవత్। వివిచిం రత్నధాతమమ్।।

(6076 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- భాషాయాం ధాఞ్కృసృజనినమిభ్యః-

(భాష్యమ్) భాషాయాం దాఞ్కృసృజనినమిభ్యః కికినౌ వక్తవ్యౌ। ధాఞ్----దధిః। కృ---చక్రిః। సృ---సస్రిః। జని---జజ్ఞిః। నజ్ఞిః। నమి---నేమిః।

(3077 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సాసహివావహిచాచలిపాపతీనాం నిపాతనమ్-

(భాష్యమ్) సాసహివావహిచాచలిపాపతీనాం నిపాతనం కర్తవ్యమ్। వృషా సహమానం సాసహిః। వావహిః చాచలిః పాపతిః।।

అపర ఆహ----

(3078 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- సహివహిచలిపతిభ్యో యజన్తేభ్యః కికినౌ వక్తవ్యౌ-

(భాష్యమ్) తాన్యేవోదాహరణాని ।। ఆదృగమ ।। 171 ।।

-3-2-174- భియః క్రుక్లుకనౌ (951)

(530 క్రుక్లుకన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 3 ఆ.11)

(3079 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భియః క్రుకన్నపి-

(భాష్యమ్) భియః క్రుకన్నపి వక్తవ్యః। భీరుకః।। భియః క్రు ।। 174 ।।

-3-2-178- అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే (955)

(531 క్విప్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 3 ఆదృ 12)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే। న క్విప్ చాన్యేభ్యోపి దృశ్యతే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(3080 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- క్విబ్విధిరనుపపదార్థః-

(భాష్యమ్) అనుపపదార్థోయమారమ్భః। పచేః పక్। భిదేః భిత్। ఛిదేః ఛిత్।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యోత్ర సోపపదస్తస్య గ్రహణం కిమర్థమ్। న తేనైవ సిద్ధమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। ఇహ కేచిద్ ఆ క్వేః ఇతి సూత్రం పఠన్తి। కేచిత్ ప్రాక్ క్వేః ఇతి । తత్ర యే ఆక్వేః ఇతి పఠన్తి తైః క్విబప్యాక్షిప్తో భవతి। తత్ర తచ్ఛీలాదిష్వర్థేషు క్విబ్ యథా స్యాత్।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। య ఏవాసావిశేషవిహితః స తచ్ఛీలాదిషు భవిష్యతి। అన్యత్ర చ।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। అయం తచ్ఛీలాదిష్వర్థేషు తృన్విధీయతే స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితం క్విపం బాధేత।।

(బాధకభాష్యమ్)

వాసరూపేణ క్విబపి భవిష్యతి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। ఇదానీమేవహ్యుక్తమ్----తచ్ఛీలాదిష్వర్థేషు వాసరూపేణ తృజాదయో న భవన్తి ఇతి। క్విప్చాపి తృజాదిః।।

(3081 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- వచిప్రచ్ఛ్యాయతస్తుకటప్రుజుశ్రీణాం దీర్ఘశ్చ-

(భాష్యమ్) వచిప్రచ్ఛ్యాయతస్తుకటప్రుజుశ్రీణాం దీర్ఘత్వం చ వక్తవ్యమ్। క్విప్చ।। వచి---వాక్।। ప్రచ్ఛి శబ్దప్రాట్। ఆయతస్తు---ఆయతస్తూః। కటప్రు----కటప్రూః। జు---జూః। శ్రి---శ్రీః।।

(మున్యన్తరవాక్యమ్)

అపర ఆహ----

వచిప్రచ్ఛ్యోరసమ్ప్రసారణం చేతి వక్తవ్యమ్।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। దీర్ఘవచనసామర్థ్యాత్సమ్ప్రసారణం న భవిష్యతి। ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్। దీర్ఘత్వం క్రియతాం సమ్ప్రసారణమితి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాత్సమ్ప్రసారణమ్। అన్తరఙ్గం దీర్ఘత్వమ్। కా అన్తరఙ్గతా?। ప్రత్యయోత్పత్తిసన్నియోగేన దీర్ఘత్వముచ్యతే। ఉత్పన్నే ప్రత్యయే సమ్ప్రసారణమ్। తత్రాన్తరఙ్గత్వాద్దీర్ఘత్వే కృతే సమ్ప్రసారణమ్। సమ్ప్రసారణపూర్వత్వే కృతే కార్యకృతత్వాత్పునర్దీర్ఘత్వం న స్యాత్। తస్మాత్ సుష్ఠూచ్యతే। దీర్ఘవచనసామర్థ్యాత్ సమ్ప్రసారణం న భవతీతి।

(3082 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- ద్యుతిగమిజుహోతీనాం ద్వే చ-

(భాష్యమ్) ద్యుతిగమిజుహోతీనాం ద్వే చేతి వక్తవ్యమ్। దిద్యుత్। గమి। జగత్।। జుహోతేర్దీర్ఘశ్చ।। జుహూః।।

(3083 వార్తికమ్।। 4 ।।)

(- దృణాతేర్హ్రస్వశ్చ ద్వే చ క్విప్ చ-)

(భాష్యమ్) దృణాతేర్హ్రస్వశ్చ ద్వే చ క్విప్చేతి వక్తవ్యమ్। దదృత్।।

(ధాత్వన్తరసాధనభాష్యమ్)

జుహూర్జుహోతేర్హ్వాయతేర్వా। దదృత్ దృణాతేర్దీర్యతేర్వా।। జూః జ్వరతేర్జీర్యతేర్వా।

(3084 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ధ్యాయతేః సమ్ప్రసారణం చ-

(భాష్యమ్) ధ్యాయతేః సమ్ప్రసారణం చ క్విప్చ వక్తవ్యః ।। ధీః ।।

(ధాత్వన్తరసాధనభాష్యమ్)

ధీర్ధ్యాయతేర్దధాతేర్వా ।। అన్యేభ్యో ।। 178 ।।

-3-2-180- విప్రసంభ్యో డ్వసంజ్ఞాయామ్ (957)

(532 డుప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 3 ఆ.13)

(3085 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- డుప్రకరణే మితద్రావాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం ధాతువిధితుక్ప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) డుప్రకరణే మితద్రావాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్?। ధాతువిధితుక్ప్రతిషేధార్థమ్। ధాతువిధేస్తుకశ్చ ప్రతిషేధో యథా స్యాత్। మితద్రుః మితద్రూ మితద్రవః। అచిశ్నుధాతుభ్రువామ్ ఇత్యువజాదేశో భా భూత్। ఇహ చ మితద్రూవా। మితద్రవే----నోఙ్ధాత్వోః ఇతి ప్రతిషేధో మా భూత్।। తుగ్విధి---మితద్రుః। హస్వస్య పితి కృతి తుగ్ ఇతి తుక్ మా భూదితి।। విప్రసంభ్యోద్వ ।। 180 ।।

-3-2-188- మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చ (965)

(433 కర్తరి క్తప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 2 । 3 ।। ఆ.14)

శీలితో రక్షితః క్షాన్త ఆక్రుష్టో జుష్ట ఇత్యపి।

రుష్టః చ రుషితః చోభావభివ్యాహృత ఇత్యపి।।

హృష్టతుష్టౌ తథాక్రాన్తస్తథోభౌ సంయతోద్యతౌ।

కష్టం భవిష్యతీత్యాహురమృతాః పూర్వవత్స్మృతాః।।

న మ్రియన్తే అమృతాః।। మతిబుద్ధి ।। 188 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచతే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్ ।। పాదశ్చ సమాప్తః।।

పాదశ్చాయం ద్వితీయః సమాప్తః।।

-9-9-999-

.

తృతీయోఽధ్యాయః-తృతీయపాదః

-3-3-1- ఉణాదయో బహులమ్ (966)

(534 ఉణాదీనామపి తీవ్రకరసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆ.1)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

బహులవచనం కిమర్థమ్?

(3086 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- బాహులకం ప్రకృతేస్తనుదృష్టేః-

(భాష్యమ్) తన్వీభ్యః ప్రకృతిభ్య ఉణాదయో దృశ్యన్తే న సర్వాభ్యో దృశ్యన్తే ।।

(3087 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్రాయసముచ్చయనాదపి తేషామ్-

(భాష్యమ్) ప్రాయేణ ఖల్వపి తే సముచ్చితా న సర్వే సముచ్చితాః ।

(3088 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- కార్యసశేషవిధేశ్చ తదుక్తమ్-

(భాష్యమ్) కార్యాణి ఖల్వపి సశేషాణి కృతాని న సర్వాణి లక్షణేన పరిసమాప్తాని ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం తన్వీభ్యః ప్రకృతిభ్య ఉణాదయో దృశ్యన్తే న సర్వాభ్యః? కిం చ కారణం ప్రాయేణ సముచ్చితా న సర్వే సముచ్చితాః? కిం చ కారణం కార్యాణి సశేషాణి కృతాని న సర్వాణి లక్షణేన పరిసమాప్తాని?

(3089 సమాధానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- నైగమరూఢిభవం హి సుసాధు-

(భాష్యమ్) నైగమాశ్చ రూఢిభావాశ్చౌణాదికాః సుసాధవః కథం స్యుః ।

(3090 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- నామ చ ధాతుజమాహ నిరుక్తే -

(భాష్యమ్) నామ ఖల్వపి ధాతుజమేవమాహుర్నైరుక్తాః ।।

(3091 వార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- వ్యాకరణే శకటస్య చ తోకమ్-

(భాష్యమ్) వైయాకరణానాం చ శాకటాయన ఆహ ధాతుజం నామేతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యస్య విశేషపదార్థో న సముత్థితః కథం తత్ర భవితవ్యమ్।

(3092 సమాధానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- యన్న విశేషపదార్థసముత్థం ప్రత్యయతః ప్రకృతేశ్చ తదూహ్యమ్-

(భాష్యమ్) ప్రకృతిం దృష్ట్వా ప్రత్యయ ఊహితవ్యః। ప్రత్యయం చ దృష్ట్వా ప్రకృతిరూహితవ్యా।।

సంజ్ఞాసు ధాతురూపాణి ప్రత్యయాశ్చ తతః పరే।

కార్యాద్విద్యాదనూబన్ధమేతచ్ఛాస్త్రముణాదిషు ।। ఉణాదయో ।। 1 ।।

-3-3-3- భవిష్యతి గమ్యాదయః (968)

(భవిష్యత్కాలాధికారః)

(565 భవిష్యతి గమ్యాదీనాం సాధకసూత్రమ్ ।। 3। 3। 1 ఆదృ2)

(3093 దూషణవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భవిష్యతీత్యనద్యతన ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) భవిష్యతీత్యనద్యతన ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।శ్వో గ్రామం గమీ।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

లృటాయం నిర్దేశః క్రియతే। లృట్ చానద్యతనే లుటా బాధ్యతే। తేన లృట ఏవ విషయే ఏతే ప్రత్యయాః స్యుః లుటో విషయే న స్యుః।

(3094 దూషణాన్తరవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఇతరేతరాశ్రయం చ-

(భాష్యమ్) ఇతరేతరాశ్రయం చ భవతి। కా ఇతరే తరాశ్రయతా? భవిష్యత్కాలేన అయం నిర్దేశః క్రియతే, నిర్దేశోత్తరకాలా చ భవిష్యత్కాలతా। తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఇతరేతరాశ్రయాణి చ న ప్రకల్పన్తే।।

(3095 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్? ఏకం తావదుక్తమ్--- న వాఽపవాదస్య నిమిత్తాభావాదనద్యతనే హి తయోర్విధానమ్ ఇతి।।

(శేషభాష్యమ్)

అపరమప్యుక్తమ్------ అవ్యయనిర్దేశాత్సిద్ధమ్ ఇతి। అవ్యయవతా శబ్దేన నిర్దేశః కర్తవ్యః। అవర్తమానే భూత ఇతి।

స తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। అవ్యయమేష భవిష్యతిశబ్దః। నైష భవతేర్లృట్ ।।

కథమవ్యయసంజ్ఞా? విభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ నిపాతా భవన్తీతి నిపాతసంజ్ఞా ఠనిపాతోవ్యయమ్ ఇత్యవ్యయసంజ్ఞా। అథాపి భవతేర్లృట్, ఏవమప్యవ్యయమేవ। కథమ్? న వ్యేతీత్యవ్యయమితి। క్వ పునర్న వ్యేతి। ఏతౌ కాలవిశేషౌ భూతవర్తమానౌ స్వభావతో భవిష్యత్యేవ వర్తేతే।।

యది తర్హి నవ్యేతీత్యవ్యయమితి।

న వా తద్విధానస్యాన్యత్రాభావాత్ । న వా భవిష్యదధికారేణార్థః।। కిం కారణమ్? తద్విధానస్యాన్యత్రాభావాత్। యేఽపి హ్యేతే ఇత ఉత్తరం ప్రత్యయాః శిష్యన్తే, ఏతేఽప్యేతౌ కాలవిశేషౌ న వియన్తి భూతవర్తమానౌ స్వభావతో భవిష్యత్యేవ వర్తన్తే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి।

(3096 వార్తికమ్।। 4 ।।)

- భవిష్యదధికారస్య ప్రయోజనం యావత్పచతి పురాపచతీత్యనపశబ్దత్వాయ-

భవిష్యతిగ।। 6 ।।

-3-3-4- యావత్పురానిపాతయోర్లట్ (939)

(3097 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- యావత్పురాదిషు లడ్విధిర్లుటః పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) యావత్ పురాదిషు లడ్విధిర్భవతి లుటః పూర్వవిప్రతి షేధేన। యావత్పురానిపాతయోర్లడ్భవతీత్యస్యావకాశః-----యావద్భుఙ్క్తే। పురాభుఙ్క్తే। లుటోవకాశః శ్వః కర్తా శ్వోధ్యేతా। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి----యావత్ శ్వో। పురా శ్వో భుఙ్క్తే। లడ్ భవతి పూర్వవిప్రతి షేధేన।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్విప్రతి షేధో వక్తవ్యః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। అనద్యతనే లుడ్ ఇత్యత్ర యావత్పురానిపాతయోర్లడ్ ఇత్యేతదనువర్తిష్యతే।। యావత్పురా।। 4 ।।

-3-3-7- లిప్స్యమానసిద్ధౌ చ।। (972)

(536 లట్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆద్య 4)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే । న నిప్స్యమానసిద్ధిరపి లిప్సైవ। తత్ర కింవృత్తే లిప్సాయామిత్యేవ సిద్ధమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అకింవృత్తార్థాయమారమ్భః। యో భవతామోదనం దదాతి స స్వర్గే లోకం గచ్ఛతి। యో భవతామోదనం దాస్యతి స స్వర్గే లోకం గమిష్యతి।। లిప్స్యమాద్య।। 7 ।।

-3-3-10- తుమున్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామ్ (975)

(537 తుమున్ణ్వుల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1ఆ.5)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థే క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయాం ణ్వుల్విధీయతే, న అవిశేషేణ విహితః ణ్వుల్। స క్రియాయాం చోపపదే క్రియార్థాయామన్యత్ర చ భవిష్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ణ్వులి సకర్మకగ్రహణం చోదితమ్। అకర్మకార్థోయమారమ్భః। ఆసకో వ్రజతి। శాయకో వ్రజతీతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యాఖ్యాతం తత్ న వా ధాతుమాత్రాద్దర్శనాద్దర్శనాద్ ణ్వులః ఇతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి తృజాదిషు వర్తమానకాలోపాదానం చోదితమ్। అవర్తమానకాలార్థోయమారమ్భః।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

తదపి ప్రత్యాఖ్యాతమ్---- న వా కాలమాత్రే దర్శనాదన్యేషామ్ ఇతి।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్-----అకేనోర్భవిష్యదాధర్మణ్యయోః ఇత్యత్ర షష్ఠ్యాః ప్రతిషేధ ఉక్తః। స యథా స్యాత్।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। య ఏవాసావవిశేషేణ విహితః స యదా భవిష్యతి తదాస్య ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి భవిష్యదధికారవిహితస్య ప్రతిషేధో యథా స్యాత్। ఇహ మాభూత్---అఘ యజతాం లప్స్యన్తేఽస్య యాజకాఃఉయ ఏనం యాజయిష్యన్తీతి।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైష భవిష్యత్కాలః।। కస్తర్హి? భూతకాలః।।

కథం తర్హి భవిష్యత్కాలతా గమ్యతే?

ధాతుసంబన్ధే ప్రత్యయాః ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యస్తర్హి న ధాతుసంబన్ధః। ఇమేఽస్య యాజకాః। ఇమేఽస్య లావకా ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏషోపి భూతకాలః।।

కథం తర్హి భవిష్యత్కాలతా గమ్యతే?

సంబన్ధాత్। స చ తావత్తైరయాజితో భవతి। తస్య చ తావత్తైర్యవా అలూనా భవన్తి। ఉచ్యతే చ।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్---అయం క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయాం తుమున్ విధీయతే। స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితం ణ్వులం బాధేత।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। భావే తుమున్విధీయతే కర్తరి ణ్వుల్। తత్ర కః ప్రసఙ్గో యద్భావే విహితస్తుమున్కర్తరి విహితం ణ్వులం బాధేత।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

లృట్ తర్హి బాధేత।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

వాసరూపేణ ణ్వులపి భవిష్యతి।।

(3098 వార్తికావతరణసమాధానభాష్యమ్।। 1 ।।)

అత ఉత్తరం పఠతి---

(3099 సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ణ్వులః క్రియార్థోపపదస్య పునర్విధానం తృజాదిప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) ణ్వులః క్రియార్థోపపదస్య పునర్విధానం క్రియతే। (కిమర్థమ్?) జ్ఞాపకార్థమ్।। కిం జ్ఞాప్యమ్? ఏతజ్జా జ్ఞాపయత్యాచార్యః----క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయాం వాసరూపేణ తృజాదయో న భవన్తి ఇతి। ణ్వులపి తృజాదిః।। తుమన్ణ్వులౌ।। 10 ।।

?B-3-3-11- భావవచనాశ్చ (976)

(537 భావార్థకప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.6)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, న అవిశేషేణ భావే యే ప్రత్యయా విహితాస్తే క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయామ్ అన్యత్ర చ భవిష్యన్తి।।

(సమాధానవార్తికావతరణభాష్యమ్।।)

అత ఉత్తరం పఠతి----

(4000 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- భావవచనానాం యథావిహితానాం ప్రతిపదవిధ్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) భావవచనానాం చ యథావిహితానాం ప్రతిపదవిధ్యర్థోఽయమారమ్భః।

ఇదానీమేవ హ్యుక్తం క్రియార్థాయాం వాఽసరూపేణ తృజాదయో న భవన్తీతి। భవావవచనాశ్చాపి తృజాదయః।।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్।

కిం తర్హీతి।

(4001 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- యథావిహితా ఇతి తు -

(భాష్యమ్) యథావిహితా ఇతి తు వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? (ఇహ) యాభ్యః ప్రకృతిభ్యో యేన విశేషణ భావే ప్రత్యయా విహితాస్తాభ్యః ప్రకృతిభ్యస్తనైవ విశేషేణ క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయాం యథా స్యుః। వ్యతికరో మా భూదితి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(సామాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ఇహ భావే ప్రత్యయా భవన్తీతీయతా సిద్ధమ్। సోయమేవం సిద్ధే సతి యద్వచనగ్రహణం కరోతి। తస్యైతత్ప్రయోజనమ్। ---వాచకా యథా స్యురితి। యది చ యాభ్యః ప్రకృతిభ్యః యేన విశేషేణ భావే ప్రత్యయా విహితాస్తాభ్యః ప్రకృతిభ్యస్తేన విశేషేణ క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయామపి భవన్తి తతోమీ తతోమీ వాచకాః కృతాః స్యుః। అథ హి ధాతుమాత్రాద్ వా స్యుః ప్రత్యయమాత్రం వా స్యాత్, తతో నామీ వాచకాః కృతాః స్యుః।। భావవచనాశ్చ।। 11 ।।

-3-3-12- అణ్ కర్మణి చ (977)

(539 అణ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.7)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, న అవిశేషేణ కర్మణ్యణ్ ఇత్యణ్విహితః। స క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయామ్ అన్యత్ర చ భవిష్యతి।

(4002 సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అణః పునర్వచనమపవాదవిషయేఽనివృత్త్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) అణః పునర్వచనం క్రియతే అపవాదవిషయేఽనివృత్తిర్యథా స్యాత్। గోదాయో వ్రజతి కమ్బలదాయో వ్రజతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే---అపవాదవిషయే అనివృత్త్యర్థమితి, న పునరుత్సర్గవిషయే ప్రతిపదవిధ్యర్థే స్యాత్।।

ఇదానీమేవ హ్యుక్తమ్---క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయాం వాసరూపేణ తృజాదయో న భవన్తీతి। అణ్ చాపి తృజాదిః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యుభయమనేన క్రియతే। అపవాదవిషయే చానివృత్తిః। ఉత్సర్గవిషయే చ ప్రతిపదవిధిః।।

కథం పునరేనేన యత్నేనోభయం లభ్యమ్?

లభ్యమిత్యాహ। కథమ్? కర్మగ్రహణసార్మథ్యాత్।। కథం పునరన్తరేణ కర్మగ్రహణం కర్మణ్యణ్ లభ్యః?

(సమాధానభాష్యమ్)

వచనగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్।

కిం తర్హీతి।

(4003 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అపర్యాయేణేతి తు -

(భాష్యమ్) అపర్యాయేణేతి తు వక్తవ్యమ్। కదాచిద్ధి కర్మణి స్యాత్ కదాచిత్ క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయామితి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। చేన సంనియోగః కరిష్యతే---అణ్ కర్మణి చ।। కిం చ? అన్యత్ఉరక్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయామితి।।

(దూషణభాష్యమ్)

ఏవమపి ప్రత్యేకముపపదసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

చేనైవ సంనియోగః కరిష్యతే। ప్రత్యేకం చ వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి ప్రత్యేకముపపదసంజ్ఞా భవిష్యతి।। అణ్ కర్మణి 12 ।।

-3-3-13- లృట్ శేషే చ (978)

(540 లృడ్విధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆద్య 8)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

శేషగ్రహణం కిమర్థమ్?

(4004 వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- లృటి శేషవచనం క్రియాయాం ప్రతిపదవిధ్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) లృటి శేషవచనం క్రియతే క్రియాయాం ప్రతిపదవిధిర్యథా స్యాత్।।

(4005 హేతువార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- అవిశేషేణ విధానే లృటోఽభావః ప్రతిషిద్ధత్వాత్-

(భాష్యమ్) అవిశేషేణ హి విధానే సతి లృటోఽభావః స్యాత్। కరిష్యామీతి వ్రజతి।। కిం కారణమ్? ప్రతిషిద్ధత్వాత్। ఇదానీమేవ హ్యుక్తం క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయాం వాసరూపేణ తృజాదయో న భవన్తీతి। లృట్వాపి తృజాదిః।।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం తర్హీతి।

(పూర్వపక్షభాష్యమ్)

సాధీయస్తుఖలు శేషగ్రహణేన క్రియార్థోపపదాల్లృణ్నిర్భజ్యతే। కిం కారణమ్। అక్రియార్థోపపదత్వాత్। శేష ఇత్యుచ్యతే। శేషశ్చ కః। యదన్యత్ క్రియాయాః క్రియార్థాయాః।

(పూర్వోక్తసమాధానవార్త్తికాశయప్రదర్శకసమాధానభష్యమ్)

ఏవం తర్హి-----

(4006 వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- లృటి శేషవచనం క్రియాయాం ప్రతిపదవిధ్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) లృటి శేషవయనం క్రియతే క్రియాయాం ప్రతిపదవిధిర్యథా స్యాత్। లృట్ శేషే చ। కరిష్యతి హరిష్యతి ఇతి। క్వ చ।

క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయామితి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

స తర్హి చకారః కర్త్తవ్యః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్త్తవ్యః। కథమ్? ఇహ లృడ్ భవతి ఇతీయతా సిద్ధమ్। సోయమేవం సిద్ధే సతి యత్ శేషగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనమ్-----యోగాఙ్గం యథా విజ్ఞాయేత। సతి చ యౌగాఙ్గే

యోగవిభాగః కరిష్యతే-----లృట్ లృట్ భవతి క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయామితి। తతః శేషే। శేషే చ లృడ్ భవతి ఇతి।। లృట్ శేషే చ।। 13 ।।

-3-3-14- లృటః సద్వా (979)

(541 లృటః సదాదేశవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3। 1 ఆ.9)

(4007 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- సద్విధిర్నిత్యమప్రథమాసమానాధికరణే-

(భాష్యమ్) సద్విధిరప్రథమాసమానాధికరణే నిత్యమితి వక్తవ్యమ్। పక్ష్యన్తం పశ్య పక్ష్యమాణం పశ్య। క్వ తర్హీదానీం విభాషా?

ప్రథమాసమానాధికరణే। పక్ష్యన్పక్ష్యతి। పక్ష్యమాణః పక్ష్యతే।।

-3-3-15- అనద్యతనే లుట్ (990)

(542 లుడ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆద్య10)

(4008 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- యోగవిభాగః-

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కర్తవ్యః----అనద్యతనే। అనద్యతనే లృటః సత్సంజ్ఞౌ భవతః। శ్వోఽగ్నీనాధాస్యమానేన। శ్వః సోమేన యక్ష్యమాణేన। తతః లుట్। లుట్ చ భవత్యనద్యతనే। శ్వః కర్తా। శ్వోఽధ్యేతా।

కేన విహితస్యానద్యతనే లృటః సత్సంజ్ఞావుచ్యేతే।।

ఏతదేవ జ్ఞాపయతి----భవత్యనద్యతనే లృడ్ ఇతి। యదయమనద్యతనే లృటః సత్సంజ్ఞౌ శాస్తి।। ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి। యదుక్తం భవిష్యతదీత్యనద్యతన ఉపసంఖ్యానమ్ ఇతి।

(4009 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- పరిదేవనే శ్వస్తనీభవిష్యన్త్యర్థే-

(భాష్యమ్) పరిదేవనే శ్వస్తనీభవిష్యన్త్యా అర్థే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇయం తు కదా గన్తా యైవం పాదౌ నిదధాతి। అయం తు కదాధ్యేతా య ఏవమనభియుక్త ఇతి।

(4010 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- కాలప్రకర్షాత్తూపమానమ్-

(భాష్యమ్) కాలప్రకర్షాత్తూపమానం భవిష్యతి। గన్తేవేయం గన్తా నేయం గమిష్యతి।
అధ్యేతేవాయమధ్యేతా నాయమధ్యేష్యతే।।

న వై తిజన్తేనోపమానమస్తి।

(భాష్యమ్) ఏవం తర్హ్యనద్యతన ఇవానద్యతన ఇతి।। అనద్యతనే।। 15 ।।

(ఘఞ్ప్రత్యయాధికారః)

-3-3-16- పదరుజవిశస్పృశో ఘఞ్ (999)

(542 ఘఞ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.11)

(4011 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- స్పృశ ఉపతాపే-

(భాష్యమ్) స్పృశ ఉపతాపే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్---కమ్బలస్పర్శ ఇతి పదరు।। 16 ।।

-3-3-17- సృ స్థిరే (992)

(543 ఘఞ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.12)

(4012 వార్తికమ్।।1 ।।)

- వ్యాధిమత్స్యబలేషు-

(భాష్యమ్) వ్యాధిమత్స్యబలేష్వితి వక్తవ్యమ్। అతిసారో వ్యాధిః। విసారో మత్స్యః। బలే--
శాలసారః। ఖదిరసారః।। సృస్థిరే।। 17 ।।

-3-3-18- భావే (993)

(545 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భావే సర్వలిఙ్గో నిర్దేశః కర్తవ్యః భూతౌ, భవనే, భావే, ఇతి ।

కిం ప్రయోజనమ్?

సర్వ లిఙ్గే భావే ఏతే ప్రత్యయా యథా స్యురితి ।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

పుల్లిఙ్గేనాయం నిర్దేశః క్రియతే, ఏకవచనాన్తేన చ । తేన పుల్లిఙ్గే ఏవ భావే ఏకవచనే చైతే
ప్రత్యయాః స్యుః। స్త్రీనపుంసకయోర్ద్వివచనబహువచనయోశ్చ న స్యుః ।।

నాత్ర నిర్దేశస్తన్త్రమ్ ।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

కథం పునస్తేనైవ చ నామ నిర్దేశః క్రియతే । తచ్చాతన్త్రం స్యాత్ । తత్కారీ చ భవాంస్తద్ ద్వేషీ చ ।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నాన్తరీయకత్వాదత్ర పుల్లిఙ్గేన నిర్దేశః క్రియతే, ఏకవచనేన చ । అవశ్యం కయా చిద్విభక్త్యా కేన చిల్లిఙ్గేన నిర్దేశః కర్తవ్యః । తద్యథా కశ్చిదన్నార్థీ శాలికలాపం సతుషం సపలాలమాహరతి, నాన్తరీయకత్వాత్ । స యావదాదేయం తావదాదాయ తుషపలాలాన్యుత్సృజ్యతి । తథా కశ్చిన్మాంసార్థీ మత్స్యాన్సశకలాన్సకణ్టకానాహరతి, నాన్తరీయకత్వాత్ । స యావదాదేయం తావదాదాయ శకలకణ్టకాన్యుత్సృజతి । ఏవమిహాపి నాన్తరీయకత్వాత్పుల్లిఙ్గేన నిర్దేశః క్రియతే ఏకవచనాన్తేన చ । న హ్యత్ర నిర్దేశస్తన్త్రమ్ । కయా చిద్విభక్తయా కేనచిచ్చ లిఙ్గేన నిర్దేశః కర్తవ్యః ।।

(ఆక్షేపబాధకయుక్త్యన్తరభాష్యమ్)

అథ వా కృభ్వస్తయః క్రియాసామాన్యవాచినః, క్రియావిశేషవాచినః పచాదయః । యచ్చాత్ర పచతేర్భవతిర్భవతి, న తద్ భవతేః పచతిర్భవతి । యచ్చ భవతేః పచతిర్భవతి, న తత్ పచతేర్భవతిర్భవతి ।।

కించ పచతేర్భవతిర్భవతి ?

సామాన్యమ్ ।।

కిం చ భవతేః పచతిర్భవతి ?

విశేషః ।।

తద్యథా --- ఉపాధ్యాయస్య శిష్యో మాతులస్య భాగినేయం గత్వాహ --- ఠ ఉపాధ్యాయం భవానభివాదయతామ్ ఇతి । స గత్వా మాతులమభివాదయతే । తథా - మాతులస్య భాగినేయ ఉపాధ్యాయస్య శిష్యం గత్వాహ ---- ఠమాతులం భవానభివాదయతామ్ ఇతి । స గత్వా ఉపాధ్యాయమభివాదయతే ।। ఏవమిహాపి పచతేర్భవతౌ యత్తన్నిర్దిశ్యతే ।। భావే ।। 18 ।।

-3-3-19- అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామ్ (994)

(545 అధికారసూత్రమ్ ఘఞ్ప్రత్యయవిధిసూత్రం చ ।। 3 । 3 1 ఆ 14 ।।)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కారకగ్రహణం కిమర్థమ్?

(4013 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కారకగ్రహణమనాదేశే స్వార్థవిజ్ఞానాత్-

(భాష్యమ్) కారకగ్రహణం క్రియతే।। (కింకారణమ్?) అనాదేశే స్వార్థవిజ్ఞానాత్। అనాదేశే అనిర్దిష్టార్థాః ప్రత్యయాః స్వార్థే భవన్తీతి----తద్యథా, గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ యావాదిభ్యః కన్ ఇతి। ఏవమిమేఽపి ప్రత్యయాః స్వార్థే స్యుః। స్వార్థే మా

భూవన్కారకే యథా స్యురిత్యేవమర్థమిదముచ్యతే।।

(నియమార్థత్వప్రయోజనభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। విహితః ప్రత్యయః స్వార్థే భావే ఘఞితి।।

(నియమఖణ్డనభాష్యమ్)

తేనాతిప్రసక్తమితి కృత్వా నియమోయం విజ్ఞాయతే---అకర్తరి సంజ్ఞాయామేవేతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

అస్తి చేదానీం కశ్చిత్సంజ్ఞాభూతో భావో యదర్థో విధిః స్యాత్।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

అస్తీత్యాహ। ఆవాహో వివాహ ఇతి।।

(నియమఖణ్డనభాష్యమ్)

క్రైమర్థక్యాన్నియమో భవతి। విధేయం నాస్తీతి కృత్వా ఇహ చాస్తి విధేయమ్।। కిమ్? అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయాం ఘఞ్విధేయః। తత్రాపూర్వో విధిరస్తు నియమోస్త్వితి। అపూర్వ ఏవ విధిర్భవిష్యతి న నియమః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తదేవ తర్హి ప్రయోజనం స్వార్థే మా భూవన్నితి।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం విహితః ప్రత్యయః స్వార్థే భావే ఘఞితీతి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

అన్యః స భావో బాహ్యః ప్రకృత్యర్థాత్।। అనేనేదానీమభ్యన్తరే భావే స్యాత్।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కః పునరనయోర్భావయోర్విశేషః?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉక్తో భావభేదో భాష్యే।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। నఞివయుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథా హ్యర్థగతిః। నఞ్యుక్తమివయుక్తం చాన్యస్మింస్తత్సదృశే కార్యే విజ్ఞాయతే తథా హ్యర్థో గమ్యతే। తద్యథా---అబ్రాహ్మణమానయ ఇత్యుక్తే బ్రాహ్మణసదృశం పురుషమానయతి। నాసౌ లోష్టమానీయ కృతీ భవతి। ఏవమిహాపి అకర్తరి ఇతి కర్తృప్రతిషేధాదన్యస్మిన్నకర్తరి కర్తృసదృశే కార్యే విజ్ఞాస్యతే।

కిం చాన్యదకర్తృ కర్తృసదృశమ్?

కారకమ్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థే తర్హి కారకగ్రహణం కర్తవ్యమ్----పరిమాణాఖ్యాయాం సర్వేభ్యః కారకే యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్----ఏకా తిలోచ్ఛ్రితిః ద్వే శ్రుతీ ఇతి। ఘఞ్ నుక్రమణమజబ్విషయే అవచనే హి స్త్రీప్రత్యయానామప్యపవాదవిజ్ఞానమ్ ఇతి వక్ష్యతి। తన్న వక్తవ్యం భవతి।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అత్రాప్యకర్తరీత్యేవానువర్తిష్యతే।।

(4014 సంజ్ఞాగ్రహణప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సంజ్ఞాగ్రహణానర్థక్యం చ సర్వత్ర ఘఞో దర్శనాత్-

(భాష్యమ్) సంజ్ఞాగ్రహణం చానర్థకమ్। కిం కారణమ్? సర్వత్ర ఘఞో దర్శనాత్। అసంజ్ఞాయామపి ఘఞ్దృశ్యతే----కో భవతా లాభో లబ్ధః కో భవతా దాయో దత్తః ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది సంజ్ఞాగ్రహణం న క్రియతే, అతిప్రసఙ్గో భవతి----కృతః కట ఇత్యత్ర కారః కటః ఇతి ప్రాప్నోతి।।

(4015 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- అతిప్రతసఙ్గ ఇతి చేదభిధానలక్షణత్వాత్ ప్రత్యయస్య సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) అతిప్రసఙ్గ ఇతి చేత్। తన్న। కిం కారణమ్? అభిధానలక్షణత్వాత్ప్రత్యయస్య సిద్ధమ్। అభిధానలక్షణాః కృత్తద్ధితసమాసాః। అనభిధానాద్ న భవిష్యన్తి।। అకర్తరి చ।। 19 ।।

-3-3-20- పరిమాణాఖ్యాయాం సర్వేభ్యః (995)

(546 ఘఞ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆ.15)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సర్వగ్రహణం కిమర్థమ్ ।

(ఆక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

సర్వేభ్యో ధాతుభ్యో ఘఞ్ యథా స్యాత్। అజపోరపి విషయే----ఏకస్తణ్డులనిచాయః। ద్వౌ శూర్పనిష్పావౌ ।।

(3016 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సర్వగ్రహణమనర్థకం పరిమాణాఖ్యాయామితి సిద్ధత్వాత్-

(భాష్యమ్) సర్వగ్రహణమనర్థకమ్ । కిం కారణమ్? పరిమాణాఖ్యాయామితి సిద్ధత్వాత్। పరిమాణాఖ్యాయామిత్యేవ ఘఞ్ సిద్ధః అజపోరపి విషయే, నార్థః సర్వగ్రహణేన ।।

(ఆనర్థక్యనిరాకరణభాష్యమ్)

అస్త్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్ । కిమ్? ఏకః పాకో ద్వౌ పాకౌ త్రయః పాకా ఇతి।

(ఆనర్థక్యసాధకభాష్యమ్)

న పూర్వేణాప్యేతత్ సిద్ధమ్।

(ఆనర్థక్యపరిహారభాష్యమ్)

న సిధ్యతి ।। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి పూర్వో యోగః। న చైషా సంజ్ఞా ।।

(ఆనర్థక్యసాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యాఖ్యాయతే సంజ్ఞాగ్రహణమ్ । అథాపి క్రియతే। ఏవమపి న దోషః। అజపావపి సంజ్ఞాయామేవ। యథాజాదీయక ఉత్సర్గః తథాజాతీయకేనాపవాదేనాపి భవితవ్యమ్।

(ఆనర్థక్యపరిహారభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థే తర్హి----ఇజశ్చ। సర్వేభ్యోపి యథా స్యాత్ ।।

(ఆనర్థక్యభాష్యమ్)

నను చాయమిజ్ ఏక ఏవ వణ్డరణ్డాకల్పః। వణ్డో మృతభార్యః।

(ఆనర్థక్యపరిహారభాష్యమ్)

సర్వేషు సాధనేషు యథా స్యాత్। ఉపేత్యాధీయతే తస్మాదిత్యుపాధ్యాయః। అస్మిన్నధీయతే ఇత్యధ్యాయః। అధ్యాయన్యాయోద్యావసంహారాధారావాయాశ్చ ఇత్యేతన్నిపాతనం న కర్తవ్యం భవతి।।

(ఆనర్థక్యసాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ।।

(ఆనర్థక్యబాధకభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థమేవ తర్హి వక్తవ్యమ్---కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియామ్ ఇతి సర్వేభ్యో యథా స్యాత్।।

(ఆనర్థక్యసాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్---- కర్మవ్యతిహారే స్త్రీగ్రహణం వ్యతిపాకార్థమ్ । పృథక్తుగ్రహణం బాధక బాధనార్థమ్ । వ్యావచోరీ వ్యావర్చ్చర్థమ్ । తత్ర వ్యతీక్షాదిషు దోషః । సిద్ధం తు ప్రకృతే స్త్రీగ్రహణే ణఙ్గ్రహణం ణిఙ్గ్రహణం చేతి।।

ఉత్తరార్థమేవ తర్హి--అభివిధౌ భావ ఇనుణ సర్వేభ్యో యథా స్యాత్ । సాంరావిణమ్।

(ఆనర్థక్యబాధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్--అభివిధౌ భావగ్రహణం నపుసంకే క్తాదినివృత్త్యర్థమ్ । పృథక్ తు గ్రహణం బాధకబాధనార్థం న తు ల్యుట్ ఇతి ।

(ఆనర్థక్యబాధకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్---ప్రకృత్యాశ్రయో యోऽపవాదస్తస్య బాధనం యథా స్యాద్ అర్థాశ్రయో యోऽపవాదస్తస్య బాధనం మా

భూదితి। ఏకా తిలోచ్ఛితిః। ద్వే శ్రుతీ ఇతి।। ఘఞనుక్రమణమజబ్విషయే। అవచనే హి స్త్రీ ప్రత్యయానామప్యపవాదవిజ్ఞానమ్ ఇతి చోదయిష్యతి। తన్న వక్తవ్యం భవతి।

(4017 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఘఞనుక్రమణమజవ్విషయే-

(భాష్యమ్) ఘఞనుక్రమణమజబ్విషయ ఇతి వక్తవ్యమ్।

(4018 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- అవచనే హి స్త్రీప్రత్యయానామప్యపవాదవిజ్ఞానమ్-

(భాష్యమ్) అనుచ్యమానే హ్యేతస్మిన్ స్త్రీప్రత్యయానామప్యపవాదోऽయం విజ్ఞాయేత-----ఏకా తిలోచ్ఛితిః ద్వే శ్రుతీ ఇతి।

(4019 వార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- దారజారౌ కర్త్తరి ణిలుక్ చ-

(భాష్యమ్) దారజారౌ కర్త్తరి వక్తవ్యౌ। ణిలుక్ చ వక్తవ్యః। దారయన్తీతి దారాః। జరయన్తీతి జారాః।।

(4020 వార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- కరణే వా-

(భాష్యమ్) కరణే వా వక్తవ్యౌ। దీర్యన్తే తైర్దారాః। జీర్యన్తి తైర్జారాః।। పరిమాణా।। 20 ।।

-3-3-21- ఇజశ్చ (996)

(547 ఘఞ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆ.16)

(4021 వార్త్తికమ్ ।।1 ।।)

- ఇజశ్చేత్యత్రాపాదానే స్త్రియాముపసంఖ్యానం తదన్తాచ్చ వా జీష్-

(భాష్యమ్) ఇజశ్చేత్యత్రాపాదానే స్త్రియాముపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యం తదన్తాచ్చ వా జీష్ వక్తవ్యః। ఉపేత్యాధీయతేఽస్యా ఉపాధ్యాయీ ఉపాధ్యాయా।।

(4022 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- శౄవాయువర్ణనివృతేషు-

(భాష్యమ్) శౄ ఇత్యేతస్మాద్వాయువర్ణనివృతేషు ఘఞ్ వక్తవ్యః। శారో వాయుః। శారో వర్ణః। గౌరివాకృతనీశారః ప్రాయేణ శిశిరే కృశః।। ఇజశ్చ।। 21 ।।

-3-3-36- సమి ముష్టౌ (1011)

(548 గ్రహేర్ఘఞ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆ. 17)

- సమి ముష్టావిత్యనర్థకం వచనం పరిమాణాఖ్యాయామితి సిద్ధత్వాత్-

(భాష్యమ్) సమి ముష్టావితి వచనమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? పరిమాణాఖ్యాయామితి సిద్ధత్వాత్। పరిమాణాఖ్యాయామ్ ఇత్యేవాత్ర ఘఞ్ సిద్ధః।।

(4024 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అపరిమాణార్థం తు-

(భాష్యమ్) అపరిమాణార్థోఽయమారమ్భః। మల్లస్య సంగ్రాహః। ముష్టికస్య సంగ్రాహ ఇతి ।।

(4025 నిపాతనపరిసంఖ్యావార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఉద్గ్రాభనిగ్రాభౌ చ చ్ఛన్దసి స్రుగుద్యమననిపాతనయోరర్థయోః-

(భాష్యమ్) ఉద్గ్రాభో నిగ్రాభ ఇతి ఇమౌ శబ్దౌ ఛన్దసి వక్తవ్యౌ స్రుగుద్యమననిపాతనయోరర్థయోః। ఉద్గ్రాభం చ నిగ్రాభం చ బ్రహ్మదేవా అవీవృధన్।। సమిముష్టౌ ।। 36 ।।

-3-3-43- కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియామ్ (1018)

(549 ణచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆ.19)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స్త్రీగ్రహణం కిమర్థమ్।

(4023 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కర్మవ్యతిహారే స్త్రీగ్రహణం వ్యతిపాకార్థమ్-

(భాష్యమ్) కర్మవ్యతిహారే స్త్రీగ్రహణం క్రియతే వ్యతిపాకార్థమ్। ఇహ మా భూత్---వ్యతిపాకో వర్తతే।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం పృథగ్గ్రహణమ్।

(4027 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పృథగ్గ్రహణం బాధకబాధనార్థం వ్యావచోరీవ్యావర్చ్చ్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) పృథగ్గ్రహణం క్రియతే (కిం ప్రయోజనమ్?) బాధకబాధనార్థే, యే తస్యబాధకాస్తద్బాధనార్థమ్।

కిం ప్రయోజనమ్।

వ్యావచోరీ వ్యావర్చ్చ్యర్థమ్। వ్యావచోరీ వర్తతే। వ్యావచర్చీ వర్తతే।

(4028 దూషణవార్తికమ్ ।।3 ।।)

- తత్ర వ్యతీక్షాదిషు దోషః-

(భాష్యమ్) తత్ర వ్యతీక్షాదిషు దోషో భవతి। వ్యతీక్షా వర్తతే। వ్యతీహా వర్తతే।।

(4029 దూషణోద్ధారవార్తికమ్ ।।4 ।।)

- సిద్ధం తు ప్రకృతే స్త్రీగ్రహణే ణజ్గ్రహణం ణిజ్గ్రహణం చ-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్। ప్రకృత ఏవ స్త్రీగ్రహణేఽయం యోగః కర్తవ్యః---స్త్రియాం క్తిన్। తతః కర్మవ్యతిహారే ణచ్। తతో ణిచః।। కర్మవ్యతి।। 43 ।।

-3-3-44- అభివిధౌ భావ ఇనుణ్ (1019)

(550 ఇనుణ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.19)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భావగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(4030 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అభివిధౌ భావగ్రహణం నపుంసకే క్తాదినివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) అభివిధౌ భావగ్రహణం క్రియతే నపుంసకే క్తాదినివృత్త్యర్థమ్। నుపంసకలిఙ్గే భావే క్తాదయో మా భూవన్నితి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం పృథగ్గ్రహణం క్రియతే।

(4031 వార్తికశేషః ।। 2 ।।)

- పృథగ్గ్రహణం బాధకబాధనార్థమ్ -

(భాష్యమ్) పృథగ్గ్రహణం క్రియతే బాధకబాధనార్థమ్। యే తస్య బాధకాస్తద్బాధనార్థమ్।।

(4032 వార్తికశేషః।। 2 ।।)

- న తు ల్యుటః-

(భాష్యమ్) ల్యుటో బాధనం నేష్యతే, సంకూటనమిత్యేవ భవతి।। అభివిధౌ।। 44 ।।

-3-3-56- ఏరచ్ (1031)

(551 ఇవర్ణాన్తాదచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.20)

(4033 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- అజ్విధౌ భయస్యోపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అజ్విధౌ భయస్యోపఖ్యానం కర్తవ్యమ్। భయమ్।।

(ఉపాలమ్భభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే భయస్యేతి।

భయాదీనామితి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్--భయం,వర్షమ్॥

(ప్రశ్రభాష్యమ్)

కిం ప్రయోజనమ్?।

(4034 వార్తికశేషః॥ 2 ॥)

- నపుంసకే క్తాదినివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) నపుంసకలిఙ్గే భావే క్తాదయో మా భూవన్నితి॥

(4035 వార్తికమ్॥ 3 ॥)

- కల్ప్యాదిభ్యః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) కల్ప్యాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కల్పః అర్ఘః మన్త్ర ఇతి॥

(4036 వార్తికమ్॥ 4 ॥)

- జవసవౌ ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) జవసవౌ ఛన్దసి వక్తవ్యౌ ఊర్వోరస్తు మే జవః। అయం మే పఞ్చౌదనః సవః॥ ఏరచ్ ॥ 56 ॥

-3-3-58- గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చ (1033)

(552 అప్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్॥ 3 । 3 । 1 ఆ.21)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం నిష్పూర్వాచ్చినోతేరబ్ విధీయతే। నాచైవ సిద్ధమ్। న హ్యస్తి విశేషో నిష్పూర్వాచ్చినోతేరపో వా, అచో వా, తదేవ రూపమ్, స ఏవాస్య స్వరః॥

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। హస్తాదానే చౌరస్తేయే ఇతి ఘఞ్ ప్రాప్నోతి తద్బాధనార్థమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి----

(3037 ప్రయోజననిరాకరణవార్తికమ్॥ 1 ॥)

- అబ్విధౌ నిశ్చిగ్రహణమనర్థకం స్తేయస్య ఘఞ్విధౌ ప్రతిషేధాత్-

(భాష్యమ్) అబ్విధౌ నిశ్చిగ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? స్తేయస్య ఘఞ్విధౌ ప్రతిషేధాత్। స్తేయస్య ఘఞ్విధౌ ప్రతిషేధ ఉచ్యతే। నిష్పూర్వశ్చినోతిః స్తేయే వర్తతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

అస్తేయార్థం తర్హీదం వక్తవ్యం నిష్పూర్వాచ్చినోతేరస్తేయే అబ్ యథా స్యాత్।।

(4038 ప్రయోజననిరాసవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అస్తేయార్థిమితి చేన్నానిష్టత్వాత్-

(భాష్యమ్) అస్తేయార్థమితి చేత్ । తన్న। కిం కారణమ్? అనిష్టత్వాత్। నహి నిష్పూర్వాచ్చినోతేరస్తేయే అబిష్యతే। కిం తర్హి? ఘఞేవేష్యతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే స్తి యన్నిష్పూర్వాచ్చినోతేరపం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః యత్తద్ అన్తః థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ ఇతి, తన్నిష్పూర్వాచ్చినోతేర్న భవతీతి।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? నిశ్చయః। ఏష స్వరః సిద్ధో భవతి।।

(4039 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- వశిరణ్యోశ్చోపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) వశిరణ్యోశ్చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సవశం సైన్ధవమ్। ధనంజయం రణే రణే।।

(4040 కవిధివార్తికమ్।। 4 ।।)

- ఘఞర్థే కవిధానం స్థాస్నాపావ్యధిహనియుధ్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) ఘఞర్థే కో విధేయః। కిం ప్రయోజనమ్?

స్థాస్నాపవ్యధిహనియుధ్యర్థమ్। స్థా--ప్రతిష్ఠన్తేస్మిన్ధాన్యానీతి ప్రస్థః। హిమవతః శ్రృఙ్గే। స్థా। స్నా--ప్రస్నాన్తి అస్తిన్నితి ప్రస్నః। స్నా। పా---ప్రపిబన్త్యస్యామితి ప్రపా। పా। వ్యధి---ఆవిధ్యన్తి తేనావిధః। వ్యధి। హని--విఘ్నన్తి తస్మిన్మనాంసి విఘ్నః। హని। యుధి----ఆయుధ్యన్తే తేనాయుధమ్।। గ్రహవృదృ।। 58 ।।

-3-3-83- స్తమ్బే క చ (1058)

(553 హనేః కప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.22)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్మాదయం కో విధీయతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

హన్తేరిత్యాహ।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తద్ధన్తిగ్రహణం కర్తవ్యమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్?

ప్రకృతమనువర్తతే। క్వ ప్రకృతమ్? హనశ్చ వధః ఇతి।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

తద్వై అనేకేన నిపాతనేన వ్యవచ్ఛిన్నం న శక్యమనువర్తయితుమ్।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

యద్యాదేశాః। ఘనస్వరో న సిధ్యతి----ఘనః ఇతి।

(నిపాతనాఙ్గీకారభాష్యమ్)

సన్తు తర్హి నిపాతనాని।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ తద్వై అనేకేన నిపాతనేన వ్యవచ్ఛిన్నం న శక్యమనువర్తయితుమితి।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

సంబన్ధమనువర్తిష్యతే।

(ఆదేశపక్షస్వీకారభాష్యమ్)

అథ వా పునః సన్తు ఆదేశాః।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ స్వరో న సిధ్యతీతి।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నైష దోషః। అకారాన్తా ఆదేశాః।।

అకారాన్తా ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ యదా ఇషీకయా స్తమ్బో హన్యతే కథం తత్ర భవితవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

కేచిత్తావదాహుః----స్తమ్బఘ్నేతి భవితవ్యమ్।।

-3-3-90- యజయాచయతవిచ్ఛప్రచ్ఛరక్షో నఙ్ (1065)

(444 నప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.23 సూ.)

(4041 వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- యజాదిభ్యో నస్య ఙిత్త్వే సంప్రసారణప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) యజాదిభ్యో నస్య ఙిత్త్వే సంప్రసారణప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రశ్న ఇతి।।

(ఙ్కారప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి అఙిత్కరిష్యతే।

(4042 దూషణవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- అఙితి గుణప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) యద్యఙిద్ గుణస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః---విశ్న ఇతి।।

(దూషణభాష్యమ్)

సూత్రం చ భిద్యతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం యజాదిభ్యో నస్య ఙిత్త్వే సంప్రసారణప్రతిషేధ ఇతి।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। నిపాతనాదేతత్ సిద్ధమ్।। కిం నిపాతనమ్? ప్రశ్నే చాసన్నకాలే ఇతి।।
యజయాచ।। 90 ।।

(స్న్యధికారోక్తప్రత్యయాః)

-3-3-94- స్త్రియాం క్తిన్ (1079)

(555 క్తిన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆ.24)

(4043 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్త్రియా క్తిన్నాబాదిభ్యశ్చ-

(భాష్యమ్) స్త్రియాం క్తినిత్యత్ర ఆబాదిభ్యశ్చ ఇతి వక్తవ్యమ్ । ఆప్తిః । రాద్ధిః । దీప్తిః ।।

(4044 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- నిష్ఠాయాం వా సేటోఽకారవచనాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) అథ వా నిష్ఠాయాం సేటః అకారో భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది నిష్ఠాయాం సేటోఽకారో భవతీత్యుచ్యతే । స్రంసాధ్వంసేతి న సిధ్యతి । స్రస్తిః ధ్వస్తిరితి ప్రాప్నోతి ।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరిదం పరిగణనం త్రయ ఏవాబాదయః । ఆహో స్విదుదాహరణమాత్రమ్ । కిం చాతః ।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

యది పరిగణనమ్, భేదో భవతి । అథోదాహరణమాత్రమ్, నాస్తి భేదః ।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్రస్తిః ధ్వస్తిరిత్యేవ భవితవ్యమ్ ।। స్త్రియాం క్తిన్ ।। 94 ।।

-3-3-95- స్థాగాపాపచో భావే (1080)

(556 క్తిన్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆ. 25)

4045 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్థాదిభ్యః సర్వాపవాదప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) స్థాదిభ్యః సర్వాపవాదః క్తిన్ప్రాప్నోతి స యథైవాఙం బాధతే ఏవం ణ్వులిఙ్ఞావపి బాధేత---కాం త్వం స్థాయికాం కాం త్వం స్థాయిమ్ ।।

(4046 వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు అఙ్విధానే స్థాదిప్రతిషేధాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్। అజ్విధానే ఏవ స్థాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రతిషిద్ధే తస్మిన్ క్తినేవ భవిష్యతి।।

(దూషణభాష్యమ్)

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం స్థాదిభ్యః సర్వాపవాదప్రసఙ్గ ఇతి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్బాధన్తే నోత్తరాన్ ఇత్యేవమయం స్త్రియాం క్తిన్నజం బాధిష్యతే। ణ్యులిఞ్ఞౌ న బాధిష్యతే।।

(4047 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- శ్రుయజిషిస్తుభ్యః కరణే-

(భాష్యమ్) శ్రుయజిషిస్తుభ్యః కరణే క్తిన్వక్తవ్యః। శ్రూయతేఽనయేతి శ్రుతిః ఇజ్యతేఽనయేతి ఇష్టిః। ఇష్యతేఽనయేతి ఇష్టిః। స్తూయతేఽనయేతి స్తుతిః।।

(4048 వార్తికమ్।। 4 ।।)

- గ్లామ్లాజ్యాహాభ్యో నిః-

(భాష్యమ్) గ్లామ్లాజ్యాహాభ్యో నిర్వక్తవ్యః। గ్లానిః మ్లానిః। జ్యానిః। హానిః।। స్థాగాపా ।। 95 ।।

-3-3-98- వ్రజయజోర్భావే క్యప్ (1086)

(448 క్యప్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ. 26)

- క్యబ్విధిరధికరణే చ-

(భాష్యమ్) క్యబ్విధిరధిరకరణే చేతి వక్తవ్యమ్। సమజన్తి తస్యాం సమజ్యా।। వ్రజయజో।। 98।।

-3-3-100- కృఞః శ చ (1085)

(558 శక్యప్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 । ఆ. 27)

(4050 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- కృఞ్ః శ చేతి వావచనమ్-

(భాష్యమ్) కృఞ్ః శ చేతి వావచనం కర్తవ్యమ్ I I కిం ప్రయోజనమ్? క్రిన్నపి యథా స్యాత్ I కృతిః I I కృఞ్ః శ I I 100 I I

-3-3-101- ఇచ్ఛా (1086)

(559 శప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ I I 3 I 3 I 1 ఆ.28)

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం నిపాత్యతే?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇషేః శే యగభావః I

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే ఇచ్ఛేతి I

(4051 వార్తికమ్ I I 1 I I)

- ఇచ్ఛాపరిచర్యాపరిసర్యామృగయాటాట్యానాముపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఇచ్ఛాపరిచర్యాపరిసర్యామృగయాఽటాట్యానాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ I I

(4052 వార్తికమ్ I I 2 I I)

- జాగర్తేరకారో వా -

(భాష్యమ్) (జాగర్తేరకారో వా వక్తవ్యః) జాగర్యా I జాగరా I I ఇచ్ఛా I I 101 I I

-3-3-104- షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్ (1089)

(560 అఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ I I 3 I 3 I 1 ఆ.29)

(4053 వార్తికమ్ I I 1 I I)

- భిదా విదారణే-

(భాష్యమ్) భిదా విదారణ ఇతి వక్తవ్యమ్ I భిత్తిరన్యా I I

(4054 వార్తికమ్ I I 3 I I)

(- ఛిదా ద్వైధీకరణే-)

(భాష్యమ్) ఛిదా ద్వైధీకరణే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఛిత్తిరన్యా।

(4055 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆరా శస్త్ర్యామ్-

(భాష్యమ్) ఆరా శస్త్ర్యామితి వక్తవ్యమ్। ఆర్తిరన్యా।

(4056 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ధారా ప్రపాతే-

(భాష్యమ్) ధారా ప్రపాత ఇతి వక్తవ్యమ్। ధృతిరన్యా।

(4057 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- గుహా గిర్యోషధ్యోః-

(భాష్యమ్) గుహా గిర్యోషధ్యోరితి వక్తవ్యమ్। గూఢిరన్యా। షిదౌభదా ।। 104

-3-3-107- ణ్యాసశ్రన్థో యుచ్ (1092)

(561 యుచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 1 ఆద్య 30)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్వరార్థః। చితోన్త ఉదాత్తో భవతీత్యన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఉదాత్త ఇతి వర్తతే భువీరా ఉదాత్తః ఇతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యుదాత్త ఇతి వర్తతే----వ్రజయజోర్భావే క్యప్ కిమర్థః। పకారః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తుగర్థః। హ్రస్వస్య పితి కృతీతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఉదాత్త ఇత్యేవ హి వర్తతే ।।

ఏవమపి కుత ఏతత్తదన్తస్యోదాత్తత్వం భవిష్యతి,న పునరాదేరితి।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉదాత్త ఇత్యనువర్తనసామర్థ్యాత్ యస్య అప్రాప్తః స్వరస్తస్య భవతి। కస్య చాప్రాప్తః। అన్తస్య।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థస్తర్హి।

క్వ సమామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థేనార్థః?

యువోరనాకావితి।

(ప్రయోజనాన్తరనిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్-- సిద్ధం తు యువోరనునాసికవచనాదిది।।

(4058 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- యుచ్ప్రకరణే ఘటిటవన్దివిదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) యుచ్ప్రకరణే ఘటిట్వన్దివిదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఘట్టనా। వన్దనా। వేదనా।।

(4059 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఇషేరనిచ్ఛార్థస్య -

(భాష్యమ్) ఇషేరనిచ్ఛార్థస్యేతి వక్తవ్యమ్। అన్విష్యతే అన్వేషణా।।

(4060 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- పరేర్వా-

(భాష్యమ్) పరేర్వేతి వక్తవ్యమ్। అన్యాం పరీష్టిం చర। అన్యాం పర్యేషణాం చర।। ణ్యాసశ్రన్థో।। 107 ।।

-3-3-108- రోగాఖ్యాయాం ణ్వుల్బహులమ్ (1093)

(562 ణ్వుల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.31)

(4031 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ధాత్వర్థనిర్దేశే ణ్వుల్-

(భాష్యమ్) ధాత్వర్థనిర్దేశే ణ్వుల్ వక్తవ్యః। కా నామాసికా అన్యేష్వీహమానేషు। కా నామ శాయికా అన్యేష్వధీయానేషు।

(4062 వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఇక్శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే-

(భాష్యమ్) ఇక్శ్తిపావిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ ధాతునిర్దేశే వక్తవ్యౌ। పచేర్బ్రూహి పచతేర్బ్రూహి।

(4063 వార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వర్ణాత్కారః-

(భాష్యమ్) వర్ణాత్కారప్రత్యయో వక్తవ్యః। అకారః।।

(4064 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- రాదిఫః-

(భాష్యమ్) రాదిఫో వక్తవ్యః। రేఫః।।

(4065 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- మత్వర్థాచ్ఛః-

(భాష్యమ్) మత్వర్థాచ్ఛో వక్తవ్యః। ఏవం మత్వర్థీయః।।

(4066 వార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఇఞ్ వపాదిభ్యః-

(భాష్యమ్) ఇఞ్ వపాదిభ్యో వక్తవ్యః। వాపిః। ఆజిః। ఆతిః। ఆదిః।।

(4067 వార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ఇక్ వపాదిభ్యః-

(భాష్యమ్) ఇఞ్ వపాదిభ్యో వక్తవ్యః। వాపిః। వాసిః। వాదిః।।

(4068 వార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- ఇక్ కృష్యాదిభ్యః-

(భాష్యమ్) ఇక్ కృష్యాదిభ్యో వక్తవ్యః। కృషిః। కిరిః। గిరిః।।

(4069 వార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- సంపదాదిభ్యః క్విప్-

(భాష్యమ్) సంపదాదిభ్యః క్విబ్ వక్తవ్యః। సమ్పత్ । విపత్। ప్రతిపత్। ఆపత్। పరిషత్। రోగాఖ్యా।। 108 ।।

-3-3-113- కృత్యల్యుటో బహులమ్ (1098)

(536 ఇష్టార్థవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3। 1 । ఆ.32)

(4070 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- కృతో బహులం పాదహారకాద్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) కృతో బహులమితి వక్తవ్యమ్। (కిమర్థమ్?) పాదహారకాద్యర్థమ్। పాదాభ్యాం హియతే పదాహారకః। గలే చోప్యతే గలేచోపకః। శ్వోగ్నీనాధాస్యమానేన। శ్వః సోమేన యక్ష్యమాణేన।। కృత్యల్యుటో బహులమ్।। 113 ।।

-3-3-119- గోచరసంచరవహవ్రజవ్యజాపణనిగమాశ్చ (1104)

(64 ఘప్రత్యయాన్తనిపాతనసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆదృ33)

(4071 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- గోచరాదీనామగ్రహణం ప్రాయవచనాద్ యథా కషః నికష ఇతి-

(భాష్యమ్) గోచరాదీనాం గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।। ఘఙ్ కస్మాన్న భవతి?

ప్రాయవచనాద్ యథా కషః నికష ఇతి। ప్రాయవచనాద్ ఘఙ్ న భవతి।। గోచరసంచర।। 119 ।।

-3-3-121- హలశ్చ (1106)

(565 ఘప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 । ఆ.34)

(4072 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఘఙ్విధావవహారాధారావాయానాముపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) ఘఙ్విధౌ అవహారాధారావాయానాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అవహ్రియన్తే అస్మిన్నవహారః। ఆధ్రియన్తేఽస్మిన్నాధారః। ఏత్యైతస్మిన్వయన్త్యావావాయః।। హలశ్చ।। 121।।

-3-3-123- ఉదఙ్కోనుదకే (1108)

(566 ఘప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆదృ 35)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే। న హలశ్చ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

అనుదక ఇతి వక్ష్యామీతి। ఇహ మా భూత్---ఉదకోదఞ్చనః।।

(4076 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఉదఙ్కోనుదకగ్రహమానర్థక్యం చ ప్రాయవచనాద్యథా గోదోహనః ప్రసాధన ఇతి-

(భాష్యమ్) ఉదఙ్కోనుదకగ్రహణం చానర్థకమ్।। ఘఞ్ కస్మాన్న భవతి?

ప్రాయవచనాద్ ఘఞ్ న భవతి। యథా గోదోహనః ప్రసాధన ఇతి।। ఉదఙ్కోఽను।। 123 ।।

-3-3-125- ఖనో ఘ చ (1110)

(567 ఘప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.36)

(4074 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఖనో డడరేకేకవకాః-

డో వక్తవ్యః---ఆఖః। డరో వక్తవ్యః---ఆఖరః।। ఇకో వక్తవ్యః---ఆఖనికః।। ఇకవకో వక్తవ్యః ---ఆఖనికవకః ఖనో ఘ చ।। 125 ।।

-3-3-126- ఇర్షద్దుః సుషు కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రార్థేషు ఖల్ (1111)

(ఖలర్థప్రకరణమ్)

(568 ఖల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.37)

(4075 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- అజబ్భ్యాం స్త్రీఖలనాః-

(భాష్యమ్) అజబ్భ్యాం స్త్రీఖలనా భవన్తి విప్రతిషేధేన। అజపోరవకాశః----చయః। లవః।। స్త్రీప్రత్యయనానమవకాశః----కృతిః। హృతిః।। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---చితిః స్తుతిః।।

ఖలోవకాశః----ఇర్షద్భేదః। సుభేదః।। అజపోః స ఏవ।। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి----ఇర్షచ్చయః। సుచయః। ఇర్షల్లవః।

సులవః।।

అనస్యావకాశః-----ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః। అజపోః స ఏవ।। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---పలాశచయనః। అవిలవనః।। స్త్రీఖలనా భవన్తి విప్రతిషేధేన।।

(4076 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- స్త్రియాః ఖలనౌ విప్రతిషేధేన-

(భాష్యమ్) స్త్రియాః ఖలనౌ భవతో విప్రతిషేధేన। స్త్రీప్రత్యయానామవకాశః----కృతిః। హృతిః। ఖలోవకాశః---ఇర్షద్భేదః। సుభేదః। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి----ఇర్షద్భేదా। సుభేదా।।

అనస్యావకాశః----ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః।। స్త్రీప్రత్యయానాం స ఏవ।। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---సక్తుధానీ। తిలపీడనీ।। ఖలనౌ భవతో విప్రతిషేధేన।। ఇర్షద్దుః---సుషు।। 126 ।।

-3-3-127- కర్తృకర్మణోశ్చ భూకృఞోః (1112)

(569 ఖల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆ.38)

(4077 వార్తికమ్।। 1 ।।)

।। ఖల్ కర్తృకర్మణోశ్చ్వ్యర్థయోః-

(భాష్యమ్) ఖల్ కర్తృకర్మణోః చ్వ్యర్థయోరితి వక్తవ్యమ్। అనాఢ్యేన భవతా ఇర్షదాఢ్యేన శక్యం భవితుమ్ ఇర్షదాఢ్యంభవం భవతా। దురాఢ్యంభవమ్। స్వాఢ్యంభవమ్।।

(4078 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- కర్తృకర్మగ్రహణం చోపపదసంజ్ఞార్థమ్-

(భాష్యమ్) కర్తృకర్మగ్రహణం చోపపదసంజ్ఞార్థే ద్రష్టవ్యమ్। తద్ ద్వేష్యం విజానీయాద్ అభిధేయయోరితి। తదాచార్యః సుహృద్ భూత్వాన్వాచష్టే---కర్తృకర్మగ్రహణం చోపపదసంజ్ఞార్థమితి।। కర్తృకంర్మ।। 127 ।।

-3-3-130- అన్యేభ్యోపి దృశ్యతే (1115)

(570 యుచ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 1 ఆదృ 39)

(4079 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- భాషాయాం శాసియుధిదృశిధృషిభ్యో యుచ్-

(భాష్యమ్) భాషాయాం శాసియుధిదృశిధృషిభ్యో యుజ్వక్తవ్యః। దుః శాసనః। దుర్యోధనః। దుర్దర్శనః। దుర్ధర్షణః।।

(4080 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- మృషేశ్చ-

(భాష్యమ్) మృషేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। దుర్మర్షణః।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-3-3-131- వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా (1116)

తృతీయాధ్యాస్య తృతీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।।

(571 అతిదేశసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.1)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

వత్కరణం కిమర్థమ్?

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

వర్తమానసామీప్యే వర్తమానే వా ఇతీయత్యుచ్యమానే-వర్తమానే యే ప్రత్యయా విహితాస్తే వా వర్తమానసామీప్యే ధాతుమాత్రాత్స్యుః। వత్కరణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।।

భాష్యమ్--యది చ యాభ్యః ప్రకృతిభ్యో యేన విశేషణేన వర్తమానే ప్రత్యయా విహితాస్తాభ్యః ప్రకృతిభ్యస్తేనైవ విశేషణేన వర్తమానసామీప్యే భవన్తి। తతోమీ వర్తమానవత్కృతాః స్యుః। అథ హి ప్రకృతిమాత్రాద్వా స్యుః ప్రత్యయమాత్రం వా స్యాత్ । నామీ వర్తమానవత్కృతాః స్యుః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా ఇతి ఉక్త్వా లడేవోదాహ్రియతే। యది పునర్వా లడ్భవతీత్యేవోచ్యేత। (సమాధానవార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి---

(4081 సమాధానవార్తికమ్।। 1।।)

- వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వచనం శత్రాద్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వచనం క్రియతే।। (కిం ప్రయోజనమ్?) శత్రాద్యర్థమ్। శత్రాద్యర్థోయమారమ్భః। ఏషోస్మి పచన్। ఏషోస్మి పచమాన ఇతి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। లడాదేశౌ శతృశానచౌ। తత్ర వా లడ్భవతి ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

యౌ తర్హ్యలడాదేశౌ, ఏషోస్మి పవమానః ఏషోస్మి యజమాన ఇతి।।

యౌ చాపి లడాదేశౌ, తావపి ప్రయోజయతః।। వర్తమానవిహితస్య లటః శతృశానచావుచ్యేతే అవిశేషవిహితశ్చాయాం యోగః।।

శత్రాద్యర్థమితి ఖల్వప్యుచ్యతే బహవశ్చ శత్రాదయః। ఏషోస్మి అలంకరిష్ణుః। ఏషోస్మి ప్రజనిష్ణుః।। వర్తమానసా।। 131।।

-3-3-132- ఆశంసాయాం భూతవచ్చ (1117)

(572 అతిదేశసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.2)

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

ఆశంసా నామ భవిష్యత్కాలా।।

(4082 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఆశంసాయాం భూతవదతిదేశే లఙ్లిటోః ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) ఆశంసాయాం భూతవదతిదేశే లఙ్లిటోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(4083 సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- న వాపవాదస్య నిమిత్తాభావాదనద్యతనే హి తయోర్విధానమ్-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యః। కిం కారణమ్? అపవాదస్య నిమిత్తాభావాత్। నాత్రాపవాదస్య నిమిత్తమస్తి। కథమ్? అనద్యతనే హి తయోర్విధానమ్। అనద్యతనే హి తౌ విధీయేతే లఙ్లిటౌ। న చాత్రానద్యతనః కాలో వివక్షితః। కస్తర్హి? భూతకాలసామాన్యమ్।।

(4084 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఆశంసాసం భావనయోరవిశేషాత్తద్విధానస్యాప్రాప్తిః-

(భాష్యమ్) ఆశంసాసంభావనమిత్యవిశిష్టావేతావర్థౌ।।

ఆశంసాసంభావనయోరవిశేషాత్।। తద్విధానస్యాప్రాప్తిః।

ఆశంసాయాం యే విధీయన్తే, తే సంభావనేఽపి ప్రాప్నువన్తి। యే చ సంభావనే విధీయన్తే, తే ఆశంసాయామపి ప్రాప్నువన్తి।।

కిం తర్హ్యుచ్యతే---అప్రాప్తిరితి।

న సాధీయః ప్రాప్తిర్భవతి। ఇష్టా వ్యవస్థా న ప్రకల్పేన। న సర్వే సర్వత్రేష్యన్తే।।

(4085 సమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- న వా సంభావనావయవత్వాదాశంసాయాః-

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః। కిం కారణమ్? సంభావనావయవత్వాదాశంసాయాః। సంభావనావయవాత్మికా ఆశంసా నామ ప్రధారితోర్థః। అభినీతశ్చానభినీతశ్చ।। సంభావనం నామ ప్రధారితోర్థః। అభినీత ఏవ।।

(4076 సమాధానవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- అర్థాసందేహో వాలమర్థత్వాత్సంభావనస్య-

(భాష్యమ్) అథ వా అర్థాసందేహ ఏవ పునరస్య। కిం కారణమ్? అలమర్థత్వాత్సంభావనస్య। సంభావనే ఆలర్మథ్యే గమ్యతే। ఆశంసాయాం పునరనాలర్మథ్యమ్।।

(అర్థాసందేహభాష్యమ్)

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి---సంభావనేఽపి నాలర్మథ్యే గమ్యతే ఇతి। యదయం సంభావనేఽలమితి చేత్ ఇత్యాహ। తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే---- న వా సంభావనావయవత్వాదాశంసాయా ఇతి।। ఆశంసాయాం భూత్।। 132।।

-3-3-133- క్షిప్రవచనే లృట్ (1118)

(476 లృడ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.3)

(4087 వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- క్షిప్రవచనే లృట ఆశంసావచనే లిఙ్విప్రతిషేధేన-

(భాష్యమ్) క్షిప్రవచనే లృట ఆశంసావచనే లిఙ్భవతి విప్రతిషేధేన। క్షిప్రవచనే లృడ్ భవతీత్యస్య అవకాశః---ఉపాధ్యాయశ్చేదాగతః క్షిప్రమధ్యేష్యామహే। ఆశంసావచనే లిఙ్ భవతీత్యస్యావకాశః। ఉపాధ్యాశ్చేదాగతః ఆశంసే యుక్తోధీయీయ। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---ఉపాధ్యాయశ్చేదాగతః ఆశంసే క్షిప్రమధీయీయ। లిఙ్ భవతి విప్రతిషేధేన।।

(4088 వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- అనిష్పన్నే నిష్పన్నశబ్దః శిష్యోఽనిష్పన్నత్వాత్-

(భాష్యమ్) అనిష్పన్నే నిష్పన్నశబ్దః శిష్యః శాసితవ్యః। కిం కారణమ్? అనిష్పన్నత్వాత్। దేవశ్చేద్ వృష్టో నిష్పన్నాః శాలయః। తత్ర భవితవ్యం సంపత్స్యన్తే శాలయ ఇతి।।

(4089 వార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం తు భవిష్యత్ప్రతిషేధాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్? భవిష్యత్ప్రతిషేధాత్। యల్లోకో భవిష్యద్వాచినః శబ్దస్య ప్రయోగం న మృష్యతి।। కశ్చిదాహ----దేవశ్చేద్ వృష్టః సంపత్స్యన్తే శాలయ ఇతి। స ఉచ్యతే----మైవం వోచః, సంపన్నాః శాలయః ఇత్యేవం బ్రూహి।।

(4090 వార్తికమ్।। 4 ।।)

- హేతుభూతకాలసంప్రేక్షితత్వాద్వా-

(భాష్యమ్) హేతుభూతకాలసంప్రేక్షితత్వాద్వా పునః సిద్ధమేతత్। హేతుభూతకాలం వర్షమ్। వర్షకాలా చ క్రియా।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి నిష్పన్నోऽర్థః, కిం నిష్పన్నకార్యాణి న క్రియన్తే? కాని? భోజనాదీని।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్యదిదానీమేతదుచ్యతే----కిం నిష్పన్నకార్యాణి న క్రియన్తే ఇతి। యత్తు తన్నిష్పన్నోऽర్థో న నిష్పన్న ఇతి। స నిష్పన్నోऽర్థః, అవశ్యం ఖల్వపి కోష్ఠగతేష్వపి శాలిషు అవహననాదీని ప్రతీక్ష్యాణి।। ఏవమిహాపి నిష్పన్నోऽర్థః। అవశ్యం తు జననాదీని ప్రతీక్ష్యాణి।।

(4091 వార్తికమ్।। 5 ।।)

- అస్త్యర్థానాం భవన్త్యర్థే సర్వా విభక్తయః కర్తుర్విద్యమానత్వాత్-

(భాష్యమ్) అస్త్యర్థానాం భవన్త్యర్థే సర్వా విభక్తయః శాసితవ్యాః। కూపోऽస్తి కూపో భవిష్యతి కూపో భవితా కూపోऽభూత్ కూప ఆసీత్ కూపో బభూవేతి।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కథం పునర్జ్ఞాయతే భవన్త్యా ఏషోऽర్థ ఇతి? కర్తుర్విద్యమానత్వాత్ । కర్తాऽత్ర విద్యతే। కథం పున హి కథం పునర్జ్ఞాయతే కర్తాऽత్ర విద్యత ఇతి । కూపోऽనేన కాదచిద్ దృష్టః । న చాస్య కంచిదప్యపాయం పశ్యతి। స తు తత్ర బుద్ధ్యా నిత్యాం సత్తామధ్యవస్యతి కూపోऽత్రాస్తీతి।

(4-92 సమాధానవార్తికమ్)

సిద్ధం తు యథాస్వకాలం సముచ్చారణాత్।।

సిద్ధమేతత్ । కథమ్। యథాస్వకాలమేతా విభక్తయః స్వేషు స్వేషు కాలేషు ప్రయుజ్యన్త ఇతి ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునర్జ్ఞాయతే యథాస్వకాలమేతా విభక్తయః స్వేషు స్వేషు కాలేషు ప్రయుజ్యన్త ఇతి।

(4093 వార్తికమ్ ।।7।।)

అవాత్వాత్।।

యన్న వా భాష్యన్తే।

అసిద్ధవిపర్యాసశ్చ ।।

అసిద్ధ విపర్యాసః। న హీహ కశ్చిత్ కూపోస్తి ఇతి ప్రయోక్తవ్యే కూపోభూదితి ప్రయుజ్క్తే। కిం పునః కారణం న వా భాష్యన్తే

అసిద్ధ విపర్యాసః। ఇహ హి కించిదిన్ద్రియకర్మ కించిద్ బుద్ధికర్మ । ఇన్ద్రియకర్మ సమాసాదనమ్, బుద్ధికర్మ వ్యవసాయః। ఏహం హి కశ్చిత్పాటలిపుత్రం జిగమిషురాహ--యోయమధ్వా గన్తవ్యః ఆపాటలిపుత్రాత్। ఏతస్మిన్కూపో భవిష్యతి। అనద్యతనే

కూపో భవేతితి। సమాసాద్య కూపోస్తీతి సమాసాద్యాతిక్రమ్య కూపోభూదితి। సమాసాద్యాతిక్రమ్యోషిత్వా విస్మృత్య కూపో బభూవేతి। తద్యదేన్ద్రియకర్మ తద్రైతా విభక్తయః । యదా హి బుద్ధికర్మ తదా వర్తమానా భవిష్యతి ।। క్షిప్రవచనే।।133।।

-3-3-135- నానద్యతనవత్ క్రియాప్రబన్ధసామీప్యయోః (1119)

(574 లఙ్లుటోర్నిషేధవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.4)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిమౌ ద్వౌ ప్రతిషేధావుచ్యేతే। న అద్యతనవత్ ఇత్యేవోచ్యేత।

(4095 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- నానద్యతనవత్ప్రతిషేధే లఙ్లుటోః ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) నానద్యతనవత్ ప్రతిషేధే లఙ్లుటోః ప్రతిషేధో ద్రష్టవ్యః।

(4096 హేతువార్తికమ్।। 2 ।।)

- అద్యతనవద్వచనే హి విధానమ్-

(భాష్యమ్) అద్యతనవద్వచనే హి సతి విధానమిదం విజ్ఞాయేత।।

తత్ర కో దోషః?

(4097 దోషదర్శకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- తత్ర లఙ్విధిప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) తత్ర లఙ్విధిః ప్రసజ్యేత।।

(4098 దోషాన్తరవార్తికమ్।। 4 ।।)

- లుజ్లృటోశ్చాయథాకాలమ్-

(భాష్యమ్) లుజ్లృటోశ్చాయథాకాలం ప్రయోగః ప్రసజ్యేత। లుజోపి విషయే లృట్ స్యాత్। లృటశ్చ విషయే లుజ్ యథా స్యాత్। అద్య పునరయం ద్వౌ ప్రతిషేధావుక్త్వా తూష్ణీమాస్తే। యథాప్రాప్తమేవాద్యతనే భవిష్యతి।। నానద్యతన।। 135 ।।

-3-3-136- భవిష్యతి మర్యాదావచనేఽవరస్మిన్ (1120)

(575 లుటో నిషేధసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 । ఆ.5)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే। న నానద్యతనవద్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్?

(4099 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- భవిష్యతి మర్యాదావచనేవరస్మిన్నిత్యక్రియాప్రబన్ధార్థమ్-

(భాష్యమ్) అక్రియాప్రబన్ధార్థోయమారమ్భః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే అక్రియాప్రబన్ధార్థ ఇతి, న పునః క్రియాప్రబన్ధార్థోఽపి స్యాత్?

(5000 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- క్రియాప్రబన్ధార్థమితి చేద్ వచనానర్థక్యమ్-

(భాష్యమ్) క్రియాప్రబన్ధార్థమితి చేద వచనమనర్థకం భవతి। సిద్ధం క్రియాప్రబన్ధే పూర్వేణైవ।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్----అనహోరాత్రాణామ్ ఇతి వక్ష్యామి ఇతి। ఇహ మా భూద్----యోయం త్రింశద్రాత్ర ఆగామీ తస్య యోవరః పఞ్చదశరాత్ర ఇతి।

(5001 వార్తికమ్।। 3 ।।)

।। అహోరాత్రప్రతిషేధార్థమితి చేన్నానిష్టత్వాత్-

(భాష్యమ్) అహోరాత్రప్రతిషేధార్థమితి చేత్।। తన్న। కిం కారణమ్? అనిష్టత్వాత్। అత్రాపి నానద్యతనవత్ ఇత్యేవేష్యతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనం భవిష్యతీతి వక్ష్యామీతి। ఇహ మా భూత్----యోయమధ్వా గత ఆపాటాలిపుత్రాత్తస్య యదవరం సాకేతాదితి।

(సమాధానభాష్యమ్)

నానిష్టత్వాత్। అత్రాపి నానద్యతనవదిత్యేవేష్యతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనం మర్యాదావచన ఇతి వక్ష్యామీతి। ఇహ మా భూత---యోయమధ్వా అపరిమాణో గన్తవ్యః తస్యయదవరం సాకేతాదితి।

నానిష్టత్వాత్। అత్రాపి నానద్యతనవదిత్యేవేష్యతే।

-3-3-137- కాలవిభాగే చానహోరాత్రాణామ్ (1121)

(576 లుటోనిషేధవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 । ఆ. 6)

(5002 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అనహోరాత్రాణామితి తద్విభాగే ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) అనహోరాత్రాణామితి చేత్తద్విభాగే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యోయం త్రింశద్రాత్ర ఆగామీ తస్య యోవరోర్ధమాస ఇతి।

(5003 వార్త్తికమ్।।1 ।।)

- త్రైశ్చ విభాగే-

(భాష్యమ్)త్రైశ్చ విభాగే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యోయం మాస ఆగామీ తస్య యోవరః పఞ్చదశరాత్రః।।

తద్ ద్వేష్యం విజానీయాత్---అహోరాత్రాణామేవాహో రాత్రైర్విభాగే ప్రతిషేధో భవతీతి। తదాచార్యః సుహృద్భూత్వాన్వాచష్టే అనహోరాత్రాణామితి తేషాం విభాగే త్రైశ్చ విభాగ ఇతి।। కాలవి।। 137 ।।

-3-3-138- పరస్మిన్విభాషా (1122)

(577 లుటో వికల్పవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.7)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్మిన్పరస్మిన్?

(సమాధానభాష్యమ్)

కాలవిభాగే।

కుత ఏతత్?

యోగవిభాగకరణసామర్థ్యాత్। పరస్మై।। 138 ।।

-3-3-139- లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ క్రియాతిపత్తౌ (1124)

(578 లృఙ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.8)

(5004 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- సాధనాతిపత్తావపి-

(భాష్యమ్) సాధనాతిపత్తావిత్యపి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్। అభోక్ష్యత భవాన్మాంసేన యది మత్సమీప ఆసిష్యతేతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। నాన్తరేణ సాధనం క్రియాయాః ప్రవృత్తిరస్తీతి। సాధనాతిపత్తిశ్చేత్ క్రియాతిపత్తిరపి భవతి। తత్ర క్రియాతిపత్తావిత్యేవ సిద్ధమ్।। లిఙ్నిమిత్తే।। 139 ।।

-3-3-140- భూతే చ (1125)

(579 లృఙ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆద్య 9)

(5005 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- భూతే లృఙుతాప్యాదిషు-

(భాష్యమ్) భూతే లృఙ్ ఉతాప్యాదిషు ద్రష్టవ్యః। ఉతాధ్యైష్యత। అప్యధ్యైష్యత।। భూతే।। 140 ।।

-3-3-141- వోతాప్యోః (1126)

(580 లృఙ్వికల్పాధికారసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.10)

(5006 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- విభాషా గర్హాప్రభృతౌ ప్రాగుతాపిభ్యామ్-

(భాష్యమ్) విభాషా గర్హాప్రభృతౌ ప్రాగుతాపిభ్యామితి వక్తవ్యమ్। వోతాప్యోరి ఇతి హ్యుచ్యమానే సందేహః స్యాత్----ప్రాగ్వోతాపిభ్యాం, సహ వేతి। తదాచార్యః సుహృద్భూత్వాన్వాచ ష్టే----- విభాషా గర్హాప్రభృతౌ ప్రాగుతాపిభ్యామితి।। వోతాప్యోః।। 141 ।।

-3-3-142- గర్హాయాం లడపిజాత్వోః (1127)

(581 లడివధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 2 ఆ.11)

(4007 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గర్హాయాం లడివధానార్థక్యం క్రియాఽసమాప్తేర్వివక్షితత్వాత్-

(భాష్యమ్) గర్హాయాం లడివధానమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? క్రియాయా అసమాప్తేర్వివక్షితత్వాత్। క్రియాయా అత్రాసమాప్తిర్వివక్షితా। ఏష ఏవ చ నామ న్యాయ్యో వర్తమానః కాలః యత్ర క్రియా అపరిసమాప్తా భవతి। తత్ర వర్తమానే లడ్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది వర్తమానే లడ్ ఇత్యేవమత్ర లడ్ భవతి ।।

శతృశానచావపి తర్హి ప్రాప్నుతః।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

ఇష్యేతే చ శతృశానచౌ---అపి మాం యాజయన్తం పశ్య। అపి మాం యాజయమానం పశ్య ।। గర్హాయాం ల ।। 142 ।।

-3-3-145- అనవక్లృప్త్యమర్షయోరకింవృత్తేపి (1130)

582 లిజ్ లృటివధిసూత్రమ్ ।। 3 । 3 । 2 ఆ.12)

(5008 అకింవృత్తగ్రహణానర్థక్యవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కింవృత్తస్యానధికారాదుత్తరత్రాకింవృత్తగ్రహణానర్థక్యమ్-

(భాష్యమ్) కింవృత్తస్యానధికారాదుత్తరత్రాకింవృత్తగ్రహణమనర్థకమ్। నివృత్తం కింవృత్తే ఇతి, తస్మిన్నవృత్తే అవిశేషణ కింవృత్తే చాకింవృత్తే చ భవిష్యతి।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్---ఉపపదసంజ్ఞాం వక్ష్యామీతి।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

ఉపపదసంజ్ఞావచనే కిం ప్రయోజనమ్?

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉపపదమతిజ్ ఇతి సమాసో యథా స్యాత్।

(ప్రయోజనప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అతిజితిప్రతి షేధః ప్రాప్నోతి।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

యదా తర్హి లృటః సత్సంజ్ఞౌ తదోపపదసంజ్ఞా భవిష్యతి।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

భవిష్యదధికారవిహితస్య లృటః సత్సంజ్ఞావుచ్యేతే అవిశేషవిహితశ్చాయమ్।। అనవక్లృప్త్య।। 145 ।।

-3-3-147- జాతుయదోర్లిజ్ (1132)

(583 లిజ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.13)

(5009 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- జాతుయదోర్లిజ్విధానే యదాయద్యోరుపసంఖ్యానమ్-

(భాష్యమ్) జాతుయదోర్లిజ్విధానే యదాయద్యోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। యదా భవద్విధః క్షత్రియం యాజయేత్। యది భవద్విధః క్షత్రియం యాజయేత్।। జాతుయదోర్లి।। 147 ।।

-3-3-151- శేషే లృడయదౌ ,(1136)

(587 లృట్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.14)

- చిత్రీకరణే యదిప్రతి షేధానర్థక్యమర్థాన్యత్వాత్-

(భాష్యమ్) చిత్రీకరణే యది ప్రతి షేధోనర్థకః। కిం కారణమ్? అర్థాన్యత్వాత్, నహి యదావుపపదే చిత్రీకరణం గమ్యతే। కిం తర్హి? సంభావనమ్।। శేషే లృడ।। 151 ।।

-3-3-156- హేతుహేతుమతోర్లిజ్ (1141)

(585 లిఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.15)

(5011 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- హేతుహేతుమతోర్లిజ్ వా -

(భాష్యమ్) హేతుహేతుమతోర్లిజ్వేతి వక్తవ్యమ్। దక్షిణేన చేద్యాయాత్, న శకటం పర్యాభవేత్। దక్షిణేన చేద్యాస్యతి, న శకటం పర్యాభవిష్యతి।

(5012 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- భవిష్యదధికారే చ-

(భాష్యమ్) భవిష్యదధికారే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్---వర్షతీతి ధావతి। హన్తీతి పలాయత ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథేదానీం శతృశానచావత్ర కస్మాన్న భవతః?

(సమాధానభాష్యమ్)

దేవత్రాతో గలో గ్రాహ ఇతి యోగే చ సద్విధిః।

మిథస్తే న విభాష్యన్తే గవాక్షః సంశితవ్రతః।। హేతుహేతుమతో।। 156 ।।

-3-3-157- ఇచ్ఛార్థేషు లిఙ్లోటౌ (1142)

(586 లిఙ్లోట్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.16)

(5013 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఇచ్ఛార్థేషు లిఙ్ లోటౌ కామప్రవేదనే చేత్-

(భాష్యమ్) కామప్రవేదనం చేద్గమ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్----ఇచ్ఛన్ కటం కరోతీతి।। ఇచ్ఛార్థేషు।। 157 ।।

-3-3-161- విధినిమన్త్రణామన్త్రణాధీష్టసంప్రశ్నప్రార్థనేషు లిఙ్ (1146)

(587 లిఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.17)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

విధ్యధీష్టయోః కో విశేషః?

(సమాధానభాష్యమ్)

విధిర్నామ ప్రేషణమ్। అధీష్టం నామ సత్కారపూర్వికా వ్యాపారణా।।

(ఆక్షేపభషాష్యమ్)

అథ నిమన్త్రణామన్త్రణయోః కో విశేషః?

(సమాధానభాష్యమ్)

సంనిహితేన నిమన్త్రణం భవతి। అసంనిహితేనామన్త్రణమ్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైషోస్తి విశేషః। అసంనిహితేనాపి నిమన్త్రణం భవతి। సంనిహితేన చామన్త్రణమ్।।

(సిద్ధాన్తిసమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యన్నియోగతః కర్తవ్యం తన్నిమన్త్రణమ్।।

కిం పునస్తత్?

హవ్యం కవ్యం చ। బ్రాహ్మణేన సిద్ధం భుజ్యతామ్ ఇత్యుక్తే అధర్మః ప్రత్యాఖ్యాతుః।। ఆమన్త్రణే కామచారః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరిదం విజ్ఞాయతే, నిమన్త్రణాదీనామర్థ ఇతి। ఆహో స్విన్నిమన్త్రణాదిషు గమ్యమానేష్వితి। కశ్చాత్ర విశేషః?

(5014 ప్రథమాక్షేపవార్తికమ్।। 1।।)

- నిమన్త్రణాదీనామర్థే చేదామన్త్రయై నిమన్త్రయై భవన్తమితి ప్రత్యయానుపపత్తిః ప్రకృత్యభిహితత్వాత్-

(భాష్యమ్) నిమన్త్రణాదీనామర్థే చేదామన్త్రయై నిమన్త్రయై భవన్తమితి ప్రత్యయో నోపపద్యతే। కిం కారణమ్? ప్రకృత్యభిహితత్వాత్। ప్రకృత్యాऽభిహితః సోऽర్థ ఇతి కృత్వా ప్రత్యయో న ప్రాప్నోతి।।

(5015 ద్వితీయాక్షేపవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ద్వివచనబహువచనాప్రసిద్ధిశ్చైకార్థత్వాత్-

(భాష్యమ్) ద్వివచనబహువచనయోశ్చాప్రసిద్ధిః। కిం కారణమ్? ఏకార్థత్వాత్। ఏకోయమర్థో నిమన్త్రణం నామ తస్యైకత్వాదేకవచనమేవ ప్రాప్నోతి।।

(ద్యోత్యత్వపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి నిమన్త్రణాదిషు గమ్యమానేష్వితి।।

(ద్యోత్యత్వే దూషణభాష్యమ్)

ఇహాపి (తర్హి) ప్రాప్నోతి---దేవదత్తో భవన్తమామన్త్రయతే, దేవదత్తో భవన్తం నిమన్త్రయతే ఇతి।।

(5016 సమాధానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం తు ద్వితీయాకాఙ్క్షస్య ప్రకృతే ప్రత్యయార్థే ప్రత్యయవిధానాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్? ద్వితీయాకాఙ్క్షస్య ధాతోః ప్రకృతే ప్రత్యయార్థే ప్రత్యయో భవతి ఇతి వక్తవ్యమ్।। కే పునః ప్రకృతా అర్థాః? భావకర్మకర్తారః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి భవేత్సిద్ధమ్---ప్రాప్నోతు భవానామన్త్రణమ్ అనుభవతు భవానామన్త్రణమ్ ఇతి యత్ర ద్వితీయ ఆకాఙ్క్ష్యతే। ఇదం తు న సిధ్యతి---నిమన్త్రయై, ఆమన్త్రయై ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత్రాపి ద్వితీయ ఆకాఙ్క్ష్యతే। కః? నిమన్త్రిరేవ। నిమన్త్రయై నిమన్త్రణమ్, ఆమన్త్రయై ఆమన్త్రణమితి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కథం పునర్నిమన్త్రిర్నామ నిమన్త్రణమాకాఙ్క్షేత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

దృష్టశ్చ భావేన భావయోగః। తద్యథా। ఇషిరిషిణా యుజ్యతే, స్త్రీత్వం చ స్త్రీత్వేన। యావతా చాత్రాపి ద్వితీయ ఆకాఙ్క్ష్యతే।।

(వాచకత్వపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి నిమన్త్రణాదీనామర్థ ఇతి।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం నిమన్త్రణాదీనామర్థే చేదామన్త్రయై నిమన్త్రయై భవన్తమితి ప్రత్యయానుపపత్తిః ప్రకృత్యభిహితత్వాదితి।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

నైష దోషః। యోసౌ ద్వితీయ ఆకాఙ్క్ష్యతే స ఏవ మమ ప్రత్యయార్థో భవిష్యతి।।

(వాచకత్వపక్షే ద్వితీయదూషణస్మారణభాష్యమ్)

అయం తర్హి దోషః---ద్వివచనబహువచనాప్రసిద్ధిరేకార్థత్వాదితి।।

(దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

ఏషోప్యదోషః।

(5017 వార్తికమ్।। 4 ।।)

- సుపాం కర్మాదయోప్యర్థాః సంఖ్యా చైవ తథా తిఙామ్-

(భాష్యమ్) సుపాం సంఖ్యా చైవార్థః కర్మాదయశ్చ।।

(5018 వార్తికమ్।। 5 ।।)

- ప్రసిద్ధో నియమస్తత్ర-

(భాష్యమ్) ప్రసిద్ధస్తత్ర నియమః।

(5019 వార్తికమ్।। 6 ।।)

- నియమః ప్రకృతేషు వా-

(భాష్యమ్) అథవా ప్రకృతానర్థానపేక్ష్య నియమః।। కే చ ప్రకృతాః? ఏకత్వాదయః। ఏకస్మిన్నేవైకవచనం న ద్వయోర్న బహుషు। ద్వయోరేవ ద్వివచనం నైకస్మిన్న బహుషు। బహుష్వేవ బహువచనం నైకస్మిన్న ద్వయోరితి।। విధినిద్ఱ।। 161 ।।

-3-3-163- ప్రైషాతిసర్గప్రాప్తకాలేషు కృత్యాశ్చ (1148)

(588 కృత్యలిఙ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 3 । 2 ఆ.18)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం ప్రైషాదిష్వర్థేషు కృత్యా విధీయన్తే, న అవిశేషేణ విహితాః కృత్యాః తే ప్రైషాదిషు భవిష్యన్తి, అన్యత్ర చ।।

(5020 వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ప్రైషాదిషు కృత్యానాం వచనం నియమార్థమ్-

(భాష్యమ్) ప్రైషాదిషు కృత్యానాం వచనం క్రియేత।। కిం ప్రయోజనమ్? నియమార్థమ్। నియమార్థోయమారమ్భః। ప్రైషాదిష్వేవ కృత్యా యథా స్యురితి।।

(5021 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రైషాదిషు కృత్యానాం వచనం నియమార్థమితి చేత్తదనిష్టమ్-

(భాష్యమ్) ప్రైషాదిషు కృత్యానాం వచనం నియమార్థమితి చేత్తదనిష్టం ప్రాప్నోతి। న హి ప్రైషాదిష్వర్థేష్వేవ కృత్యా ఇష్యన్తే। కిం తర్హి? అవిశేషేణ। బుసోపేన్ద్యం తృణోపేన్ద్యమ్। ఘనఘాత్యమ్।।

(5022 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- విధ్యర్థం తు స్త్రియాః ప్రాగితి వచనాత్-

(భాష్యమ్) విధ్యర్థే తు ప్రైషాదిషు కృత్యానాం వచనమ్। అయం ప్రైషాదిష్వర్థేషు లఙ్విధీయతే స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితాన్ కృత్యాన్బాధేత్॥

(కృత్యసాధకభాష్యమ్)

వాసరూపేణ కృత్యా అపి భవిష్యన్తి॥

(కృత్యబాధకభాష్యమ్)

న స్యుః। కిం కారణమ్? స్త్రియాః ప్రాగితి వచనాత్। ప్రాక్ స్త్రియాం వాऽసరూపః॥ ప్రైషాతిసర్గ॥ 163 ॥

-3-3-167- కాలసమయవేలాసు తుమున్ (1152)

(589 తుమున్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్॥ 3 । 3 । 2 ఆ.19)

(5023 వార్త్తికమ్॥ 1 ॥)

- ప్రథమాన్తేషు-

(భాష్యమ్) ప్రథమాన్తేష్వితి వక్తవ్యమ్॥ కిం ప్రయోజనమ్? ఇహ మా భూత్----కాలే భుఙ్క్తే॥

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। ప్రైషాదిష్వితి వర్తతే। తచ్చావశ్యం ప్రైషాదిగ్రహణమనుర్వత్యమ్। ప్రథమాన్తేష్వితి హ్యుచ్యమానే ఇహాపి ప్రసజ్యేత

కాలః పచతి భూతాని కాలః సంహరతి ప్రజాః ఇతి॥ కాలసమయ॥ 167 ॥

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచతే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాస్య తృతీయే పదే ద్వితీయమాహ్నికమ్। పాదశ్చ తృతీయః సమాప్తః॥

-9-9-999-

.

తృతీయోఽధ్యాయః-చతుర్థపాదః

-3-4-1- ధాతుసంబన్ధే ప్రత్యయాః (1162)

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

(590 కాలాన్తరే ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.1)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ప్రత్యయ ఇతి వర్తమానే పునః ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

అధాతుప్రత్యయానామపి ధాతుసంబన్ధే సాధుత్వం యథా స్యాత్। గోమానాసీత్। గోమాన్భవితేతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

ఇహ పశ్యామః భూతకాలో భవిష్యత్కాలేనాభిసంబధ్యమానో భవిష్యత్కాలః సంపద్యతే। కస్మాన్న భవిష్యత్కాలో భూతకాలేనాభిసంబధ్యమానో భూతకాలః సంపద్యతే।

(5024 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ధాతుసంబన్ధే ప్రత్యయస్య యథాకాలవిధానాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ధాతుసంబన్ధే యథాకాలవిహితా ఏవైతే ప్రత్యయాః। స్వేషు స్వేషు కాలేషు ప్రయుజ్యన్తే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం తర్హి కాలాన్యత్వం గమ్యతే।।

(5025 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉపపదస్య తు కాలాన్యత్వమ్-

(భాష్యమ్) ఉపపదస్యైతత్కాలాన్యత్వమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కుతో ను ఖల్వేతత్----అగ్నిష్టోమయాజీత్యేతదుపపదం భవతి, న పునర్జనితేతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యస్త్యాదిభిర్యోగే। అస్త్యాదివిషయాః ప్రత్యయాః సాధవ ఇతి వక్ష్యామి।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కే పునరస్త్యాదయః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తిభూజనయః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి యదాస్త్యాదీనామేవాస్త్యాదిభిర్యోగస్తదా న జ్ఞాయతే కః కస్య కాలమనువర్తతే ఇతి। భావికృత్యమాసీత్। పుత్రో జనిష్యమాణ ఆసీత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి వాక్యమేవైతదేవం విషయం ప్రయుజ్యతే। అగ్నిష్టోమయాజీత్యేతత్తస్మిన్భవితా। కస్మిన్యోస్య పుత్రోజనితా। కదా। యదానేనాగ్నిష్టోమేనేష్టం భవతి।। ధాతుసంబన్ధే।। 1 ।।

-3-4-2- క్రియాసమభిహారే లోట్ లోటో హిస్వౌ వా చ తధ్వమోః (1163)

(591 కాలాన్తరే లోడ్విధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.2)

(5026 వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- హిస్వయోః పరస్మైపదాత్మనేపదగ్రహణం లాదేశప్రతిషేధార్థమ్-

(భాష్యమ్) హిస్వయోః పరస్మైపదాత్మనేపదగ్రహణ కర్త్తవ్యమ్। హిః పరస్మైపదానాం యథా స్యాత్స్వ ఆత్మనేపదానామితి।। కిం ప్రయోజనమ్?। లాదేశప్రతిషేధార్థమ్। లాదేశౌ హిస్వౌ మా భూతామితి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం చ స్యాత్----యది లాదేశౌ హిస్వౌ స్యాతామ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

తిఙన్తం పదమితి పదసంజ్ఞా న స్యాత్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

మా భూదేవమ్। సుబన్తం పదమితి పదసంజ్ఞా భవిష్యతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం స్వాద్యుత్పత్తిః।

(5027 సమాధానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- లకారస్య కృత్త్వాత్ప్రాతిపదికత్వం తదాశ్రయం ప్రత్యయవిధానమ్-

(భాష్యమ్) లకారః కృత్ తస్య కృత్త్వాత్ కృత్త్రాదిపదికమితి ప్రాతిపదికసంజ్ఞా తదాశ్రయా ప్రతిపదికాశ్రయా స్వాద్యుత్పత్తిరపి భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది స్వాద్యుత్పత్తిః, సుపాం శ్రవణం ప్రాప్నోతి।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

అవ్యయాదితి సుబ్లాలుక్ భవిష్యతి।।

కథమవ్యయత్వమ్?।

విభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ నిపాతా భవన్తీతి నిపాతసంజ్ఞా। నిపాతోఽవ్యయమితి అవ్యయసంజ్ఞా।।

(దూషణభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి స భవాన్ లునీహి లునీహీత్యేవాయం లునాతి తిజతిజః ఇతి నిఘాతో న ప్రాప్నోతి।

(5028 ప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- సమసంఖ్యార్థే చ-

(భాష్యమ్) సమసంఖ్యార్థే చ హిస్వయోః పరస్మైపదాత్మనేపదగ్రహణం కర్తవ్యమ్। హిః పరస్మైపదానాం యథా స్యాత్। స్వ ఆత్మనేపదానామ్। వ్యతికరో మాభూదితి।

(5029 ప్రథమవార్త్తికోక్తదూషణవారకవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- న వా తధ్వమోరాదేశవచనం జ్ఞాపకం పదాదేశస్య-

(భాష్యమ్) న వా హిస్వయోః పరస్మైపదాత్మనేపదగ్రహణం కర్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్?। తధ్వమోరాదేశవచనం జ్ఞాపకం పదాదేశస్య। యదయం వా చ తధ్వమోః ఇత్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః----పదాదేశౌ హిస్వౌ ఇతి।।

(5030 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- తత్ర పదాదేశే పిత్త్వాటోః ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) తత్ర పదాదేశే పిత్త్వస్యాటశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పిత్త్వస్య తావత్----స భవాన్లునీహి లునీహిత్యేవాయం లునాతి। ఆటః ఖల్వపి---సోహం తునీహి లునీహీత్యేవం లునామి।

(పిత్త్వప్రతిషేధానావశ్యకత్వభాష్యమ్)

పిత్త్వస్య తావన్న వక్తవ్యః। పిత్త్వప్రతిషేధే యోగవిభాగః కరిష్యతే। ఇహ సోర్హి సేర్హిర్భవతి। తతః అపిచ్చ అపిచ్చ

భవతి యావాన్ హిర్నామేతి।

(ఆట్ప్రతిషేధానావశ్యకత్వభాష్యమ్)

ఆటశ్చాపి ప్రతిషేధో న వక్తవ్యః। ఆటి కృతే సాట్కస్యాదేశో భవిష్యతి। ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్। ఆట్ క్రియతామ్, ఆదేశ ఇతి। కిమత్ర కర్తవ్యమ్?। పరత్వాదాడాగమః।।

నిత్య ఆదేశః। కృతేప్యాటి ప్రాప్నోత్యకృతేపి ప్రాప్నోతి।।

ఆడపి నిత్యః। కృతేప్యాదేశే ప్రాప్నోత్యకృతేపి।।

అనిత్య ఆట్। అన్యస్య కృతేప్యాదేశే ప్రాప్నోత్యన్యస్యాకృతేపి ప్రాప్నోతి శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।।

ఆదేశోప్యనిత్యః। అన్యస్య కృతే ఆటి ప్రాప్నోతి అన్యస్యాకృతే ప్రాప్నోతి। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో

భవతి। ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాదాడాగమః।। ఆటి కృతే సాట్కస్యాదేశో భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి భుఙ్క్ష్వ భుఙ్క్ష్వ ఇత్యేవం భునజై ఇతి శ్నసోరల్లోపః ఇత్యకారలోపో న ప్రాప్నోతి।

(ఆక్షేపపరిహారస్మారణభాష్యమ్)

సమసంఖ్యార్థత్వం చాప్యపరిహృతమేవ।

(5061 సమాధానవార్తికమ్।। 6 ।।)

- సిద్ధం తు లోణ్మధ్యమపురుషస్యైకవచనస్య క్రియాసమభిహారే ద్విర్వచనాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।। కథమ్?। లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనస్య క్రియాసమభిహారే ద్వే భవతః। ఇతి వక్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కేన విహితస్య క్రియాసమభిహారే లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనస్య ద్విర్వచనముచ్యతే?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏతదేవ జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతి క్రియాసమభిహారే లోట్ ఇతి। యదయం క్రియాసమభిహారే లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనస్య ద్విర్వచనం శాస్తి।।

(జ్ఞాపకత్వనిరాసభాష్యమ్)

కుతో న ఖల్వేతత్----జ్ఞాపకాదత్ర లోడ్ భవిష్యతి। న పునర్య ఏవాసావవిశేషవిహితః స యదా క్రియాసమభిహారే భవతి తదా తస్య ద్విర్వచనం భవతీతి।।

(దూషణాన్తరభాష్యమ్)

లోణ్మధ్యమపురుషైకవచన ఏవ ఖల్వపి సిద్ధం స్యాత్। ఇమౌ చాన్యౌ హిస్వౌ సర్వేషాం పురుషాణాం సర్వేషాం వచనానామిష్యేతే।

(దూషణభాష్యమ్)

సూత్రం చ భిద్యతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

(ఆక్షేపస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం హిస్వయోః పరస్మైపదాత్మనేపదగ్రహణం లాదేశప్రతిషేధార్థే సమసంఖ్యార్థే చేతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః।

(5032 వార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కరిష్యతే-----క్రియాసమభిహారే లోట్ క్రియాసమభిహారే లోడ్ భవతి। తతో లోటో హిస్వౌ లోటో హిస్వౌ భవతః। లోడిత్యేబానువర్తతే లోటౌ యౌ హిస్వావితి।। కథమ్ వా చ తధ్వమోః ఇతి?। వా చ తధ్వంభావినో లోట ఇత్యేవమేతద్ విజ్ఞాయతే।।
క్రియాసమభిహారే ।। 2 ।।

-3-4-4- యథావిధ్యనుప్రయోగః పూర్వస్మిన్ (1165)

(592 అనుప్రయోగవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 4 । 1 ఆ.3)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

అనుప్రయోగో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। హిస్వాన్తవమవ్యక్తపదార్థకమ్ తేనాపరిసమాప్తోర్థ ఇతి కృత్వా అనుప్రయోగో భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ యథావిధీతి వక్ష్యామీతి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। సముచ్చయే సామాన్యవచనస్య ఇతి వక్ష్యతి। తత్రాన్తరేణ వచనం యథా విధ్యనుప్రయోగో భవిష్యతి।। యథావిధ్య।। 4 ।।

-3-4-5- సముచ్చయే సామాన్యవచనస్య (1166)

(593 అనుప్రయోగవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 । ఆ.4)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

అనుప్రయోగో యథా స్యాత్।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। హిస్వాన్తమనభివ్యక్తపదార్థకం తేనాపరిసమాప్తోర్థ ఇతి కృత్వానుప్రయోగో భవిష్యతి।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనం సామాన్యవచనస్యేతి వక్ష్యామీతి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। సామాన్యవచనస్యానుప్రయోగోస్తు విశేషవచనస్యేతి। సామాన్యవచనస్యైవానుప్రయోగో భవిష్యతి। లఘుత్వాత్।। సముచ్చయే సా।। 5 ।।

-3-4-8- ఉపసంవాదాశఙ్కయోశ్చ (1169)

(594 లేడ్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.5)

(5033 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఉపసంవాదాశఙ్కయోర్వచనానర్థక్యం లిఙర్థత్వాత్-

(భాష్యమ్) ఉపసంవాదాశఙ్కయోర్వచనార్థకమ్। కిం కారణమ్?। లిఙర్థత్వాత్। లిఙర్థే లేట్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।। కః పునర్లిఙర్థః?। కేచిత్తావదాహుః---- హేతుహేతుమతోర్లిఙ్ ఇతి। అపర ఆహుః----వక్తవ్య ఏతైతస్మిన్విశేషే లిఙ్। ప్రయుజ్యతే హి లోకే యది మే భవానిదం కుర్యాద్ర, అహమపి త ఇదం దద్యామితి। ఉపసంవాదా।। 8 ।।

-3-4-9- తుమర్థే సేసేనసేఅసేన్క్సేకసేనధ్యైఅధ్యైన్కధ్యైకధ్యైన్శధ్యైశధ్యైన్తవైతవేఙ్తవేనః (1170)

(అథావ్యయసంజ్ఞకకృత్ప్రకరణమ్)

(595 సేప్రభృతిప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 4 । 1 ఆదృ6)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తుమర్థే ఇత్యుచ్యతే కస్తుమర్థో నామ।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్తా తుమర్థః।

(సమాధాననిరాసభాష్యమ్)

యద్యేవం నార్థస్తుమర్థగ్రహణేన యేనైవ ఖల్వపి హేతునా కర్తరి తుమున్భవతి తేనైవ హేతునా సయాదయోపి భవిష్యన్తి।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్తుమర్థగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః అస్త్యన్యః కర్తుస్తుమునోర్థః ఇతి।। కః పునరసౌ?। భావః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కుతో ను ఖల్వేతద్। భావే తుమున్ భవిష్యతి, న పునః కర్మాదిషు కారకేషు స్యాదితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

జ్ఞాపకాత్తావదయం కర్తురపకృష్యతే। న చాన్యస్మిన్నర్థే ఆదిశ్యతే। అనిర్దిష్టార్థాశ్చ ప్రత్యయాః స్వార్థే భవన్తీ తి స్వార్థే

భవిష్యతి। తద్యథా। గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ యావాదిభ్యః కన్ ఇతి। సోఽసౌ స్వార్థోభవన్ భావే భవిష్యతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్---అవ్యయకృతో భావే భవన్తి ఇత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి।। తుమర్థే సే।। 9 ।।

-3-4-19- ఉదీచాం మాఙో వ్యతీహారే (1180)

(596 క్త్వాప్రత్యయవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 4 । 1 ఆ.7)

(నానుబన్ధకృతమనేజన్తత్వమ్ ఇతి పరిభాషాజ్ఞాపనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం మేజః సానువన్ధకస్యాత్వభూతస్య గ్రహణం క్రియతే। న ఉదీచాం మేజః ఇత్యేవోచ్యేత్। తత్రాయమప్యర్థః----ఉదీచాం మేజః ఇతి వ్యతీహారగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। కిం కారణమ్। ద్విషయో హి సః। వ్యతీహారవిషయ ఏవ మయతిః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యన్మేజః సానుబన్ధకస్యాత్వభూతస్య గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః నానుబన్ధకృతమనేజన్తత్వం భవతి ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

తత్రాసరూపసర్వాదేశదాప్ప్రతిషేధేషు పృథక్త్వనిర్దేశోऽనాకారాన్తత్వాత్ ఇత్యుక్తమ్, తన్న వక్తవ్యం భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే, న సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

అపూర్వకాలార్థోయమారమ్భః। పూర్వే హ్యసౌ యాచతే పశ్చాదపమయతే।। ఉదీచాం మాఙో వ్యతీహారే।। 19 ।।

-3-4-21- సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే (1182)

(597 క్త్వాప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆద్య 8)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి పూర్వే భూఙ్క్తే పశ్చాద్ వ్రజతీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్వశబ్దేనోక్తత్వాన్న భవతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి---పూర్వే భుక్త్వా తతో వ్రజతీతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతత్ క్రియాపౌర్వకాల్యమ్। కిం తర్హి?। కర్తృపౌర్వకాల్యమేతత్। పూర్వే హ్యసౌ భుక్త్వాన్యేభ్యో భోక్తృభ్యః తతః పశ్చాద్ వ్రజతి అన్యేభ్యో వ్రజితృభ్యః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి। ఆస్యతే భోక్తుమితి। కుతః కస్మాన్న భవతి?। కిమాసేః ఆహో స్విద్ భుజేః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

భుజేః కస్మాన్న భవతి,

(సమాధానభాష్యమ్)

అపూర్వకాలత్వాత్।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఆసేస్తర్హి కస్మాన్న భవతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

యస్మాదత్ర లడ్ భవతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏతదత్ర ప్రష్టవ్యం లడత్ర కథం భవతీతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

లట్ చాత్ర వాసరూపేణ భవిష్యతి।

(5034 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సమానకర్తృకయోరితి బహుష్వప్రాప్తిః (ద్వివచననిర్దేశాత్)-

(భాష్యమ్) సమానకర్తృకయోరితి బహుషు క్త్వా న ప్రాప్నోతి। స్నాత్వా భుక్త్వా పీత్వా వ్రజతీతి।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।

ద్వివచననిర్దేశాత్।

ద్వివచనేనాయం నిర్దేశః క్రియతే। తేన ద్వయోరేవ పౌర్వకాల్యే స్యాద్ బహూనాం న స్యాత్।।

(5035 సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు క్రియాప్రధానత్వాత్-

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్?। క్రియాప్రధానత్వాత్। క్రియాప్రధానోయం నిర్దేశః। నాత్ర నిర్దేశస్తన్త్రమ్।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కథం పునస్తేనైవ నిర్దేశః క్రియతే తచ్చాతన్త్రం స్యాత్। తత్కారీ చ భవాన్ తద్ద్వేషీ చ।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

నాన్తరీయకత్వాదత్ర ద్వివచనేన నిర్దేశః క్రియతే। అవశ్యం కయాచిద్విభక్త్యా కేనచిద్వచనేన నిర్దేశః కర్తవ్యః। తద్యథా---కశ్చిదన్నార్థీశాలికలాపం సతుషం సపలాలమాహరతి నాన్తరీయకత్వాత్, స యావదాదేయం తావదాదాయ తుషపాలాలాన్యుత్సృజతి। తథా----కశ్చిత్ మాంసార్థీ మత్స్యాన్ సశకలాన్ సకణ్టకానాహరతి నాన్తరీయకత్వాత్స

యావదాదేయం తావదాదాయ శకలకణ్టకాన్యుత్సృజతి। ఏమిహాపి నాన్తరీయకత్వాద్ ద్వివచనేన నిర్దేశః క్రియతే। న హ్యత్ర నిర్దేశస్తన్త్రమ్।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ఏవమపి లోకవిజ్ఞానాన్న సిధ్యతి। తద్యథా----లోకే బ్రాహ్మణానాం పూర్వ ఆనీయతామిత్యుక్తే సర్వపూర్వ ఆనీయతే ఏవమిహాపి సర్వపూర్వాయాః క్రియాయాః ప్రాప్నోతి।।

(5063 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అనన్త్యవచనాత్తు సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) సమానకర్తృకయోరనన్త్యస్యేతి వక్తవ్యమ్-

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

సిధ్యతి సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు। (దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం సమానకర్తృకయోరితి బహుష్వప్రాప్తిః ఇతి।

(పరిహారస్మారణభాష్యమ్)

పరిహృతమేతత్--- సిద్ధం తు క్రియాప్రధానత్వాద్ ఇతి।।

(పరిహారాసంభావభాష్యమ్)

నైష దోషః। సర్వేషామత్ర వ్రజిక్రియాం ప్రతి పౌర్వకాల్యమ్। స్నాత్వా వ్రజతి భుక్త్వా వ్రజతి పీత్వా వ్రజతీతి। ఏవం చ కృత్వా ప్రయోగోఽప్యనియతో భవతి। స్నాత్వా భుక్త్వా పీత్వా వ్రజతి। పీత్వా భుక్త్వా స్నాత్వా వ్రజతి।।

(5037 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।।4 ।।)

- వ్యాదాయ స్వపితీత్యుపసంఖ్యానమపూర్వకాలత్వాత్-

(భాష్యమ్) వ్యాదాయ స్వపితీత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి। అపూర్వకాలత్వాత్। పూర్వే హ్యసౌ

స్వపితి పశ్చాద్వ్యాదదాతి।

(5038 సమాధానవార్త్తికమ్।।5 ।।)

- న వా స్వప్నస్యాపరకలాత్వాత్-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్। స్వప్నస్యాపరకాలత్వాత్। అపరకాలః స్వప్నః అవశ్యమసౌ వ్యాదాయ ముహూర్తమపి స్వపితి।। సమానకర్తృక।। 21 ।।

-3-4-24- విభాషాగ్రే ప్రథమపూర్వేషు (1185)

(597 క్త్వాణముల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.9)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమయం ప్రాప్తే విభాషా ఆహోస్విదప్రాప్తే।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కథం చ ప్రాప్తే, కథం చాప్రాప్తే।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

ఆభీక్ష్ణ్య ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే అన్యత్ర వా అప్రాప్తే।। కిం చాతః?।

(ప్రాప్తవిభాషాయాం దూషణమ్)

యది ప్రాప్తే।ఆభీక్ష్ణ్యేఽనిష్టా విభాషా ప్రాప్నోతి। అన్యత్ర చేష్టా న సిధ్యతి।

(అప్రాప్తవిభాషాయాం దూషణభాష్యమ్)

అథాప్రాప్తే-----

(5039 అప్రాప్తవిభాషాయాం దూషణవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అగ్రాదిష్వప్రాప్తవిధేః సమాసప్రతిషేధః-

అగ్రాదిషు అప్రాప్తవిధేః సమాసస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః।

(5040 భాష్యవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉక్తం చ-

(భాష్యమ్) ఉక్తమేతత్। అమైవావ్యయేనేత్యత్ర ఏవకారకరణస్య ప్రయోజనమ్----- అమైవావ్యయేన యత్తుల్యవిధానముపపదం తత్ర సమాసో యథా స్యాద్, అమా చాన్యేన చ యత్తుల్యవిధానముపపదం తత్ర మా భూదితి।। విభాషాగ్రే।। 24 ।।

-3-4-26- స్వాదుమి ణముల్ (1187)

(598 ణముల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 । ఆదృ 10)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం స్వాదుమి మకారాన్తనిపాతనం క్రియతే । న, ఖముఞ్ప్రకృతః సోఽనువర్తిష్యతే?।

(5041 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- స్వాదుమి మాన్తనిపాతనమీకారాభావార్థమ్-

(భాష్యమ్) స్వాదుమి మాన్తనిపాతనం క్రియతే ఇర్కారాభావార్థమ్। ఇర్కారో మా భూదితి। స్వాదీం కృత్వా యవాగూం భుఙ్క్తే। స్వాదుంకారం యవాగూం భుఙ్క్తే ఇతి।

(5042 ప్రయోజనాన్తరవార్తికమ్।। 2 ।।)

- చ్వ్యన్తస్య చ మకారాన్తర్థమ్-

(భాష్యమ్) చ్వ్యన్తస్య చ మకారాన్తత్వం యథా స్యాత్। అస్వాదు స్వాదు కృత్వా భుఙ్క్తే స్వాదుంకారం భుఙ్క్తే।।

(5043 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 3 ।।)

।। ఆచ తుమునః ప్రత్యయాః సమానాధికరణే।।

।। ।। ఆచ తుమునః ప్రత్యయాః సమానాధికరణే మవన్తీతి వక్తవ్యమ్।। కేన?। అనుప్రయోగేణ।। కిం ప్రయోజనమ్?। స్వాదుంకారం యవాగూర్భుజ్యతే దేవదత్తేనేతి దేవదత్తే తృతీయా యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం చ కారణం న స్యాత్?।

(కారణప్రదర్శనభాష్యమ్)

ణములాభిహితః కర్తేతి।।

(తృతీయాసాధకభాష్యమ్)

నను చ భుజిప్రత్యయేన అనభిహితః కర్తేతి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విదిర్భవిష్యతి తృతీయా।

(ద్వితీయాపత్తిభాష్యమ్)

యది సత్యభిధానే చానభిధానే చ కుతశ్చిదభిధానమితి కృత్వా అనభిహితాశ్యో విధిర్భవిష్యతి తృతీయా। యవాగ్వాం ద్వితీయా ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్। ణములానభిహితం కర్మేతి।।

(ద్వితీయాబాధకభాష్యమ్)

యది పునరయం కర్మణి విజ్ఞాయేత।

(ద్వితీయానుపపత్తిభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి స్వాదుకారం యవాగూం భుఙ్క్తే దేవదత్త ఇతి యవాగ్వం ద్వితీయా న స్యాత్। కిం కారణమ్। ణములాభిహితం కర్మేతి।

(ద్వితీయానుపపత్తిభాష్యమ్)

నను చ భుజిప్రత్యయేనానభిహితం కర్మేతి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి ద్వితీయా।

(తృతీయోపపత్తిభాష్యమ్)

యది సత్యభిధానే చానభిధానే చ కుతశ్చిదనభిధానమితి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి ద్వితీయా దేవదత్తే తృతీయా ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। ణములానభిహితః కర్తేతి।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

అథానేన క్త్వాయామర్థః। పక్త్వోదనో భుజ్యతే దేవదత్తేనేతి।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

బాఢమర్థః। దేవదత్తే తృతీయా యథా స్యాత్। కిం చ కారణం చ స్యాత్?। క్త్వయాభిహితః కర్తేతి।।

(తృతీయాసాధకభాష్యమ్)

నను చ భుజిప్రత్యయేనాఽనభిహితః కర్తేతి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి తృతీయా।।

(ద్వితీయాపత్తిభాష్యమ్)

యది సత్యభిధానే చానభిధానే చ కుతశ్చిదనభిధానమితి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి తృతీయా। ఓదనే ద్వితీయా ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?। క్త్వయానభిహితం కర్మేతి।।

(ద్వితీయాపత్తివారణభాష్యమ్)

యది పునరయం కర్మణి విజ్ఞాయేత।।

(ద్వితీయానుపపత్తిభాష్యమ్0

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి పక్త్వా ఓదనం భుఙ్క్తే దేవదత్త ఇతి ఓదనే ద్వితీయా న స్యాత్।।

కిం చ కారణం న స్యాత్?।

క్త్వయాఽభిహితం కర్మేతి।।

(ద్వితీయోపపత్తిభాష్యమ్)

నను చ భుజిప్రత్యయేన అనభిహితం కర్మేతి కృత్వా అనభిహితాశ్రయా విభక్తిర్భవిష్యతి ద్వితీయా।।

(తృతీయాపత్తిభాష్యమ్)

యది సత్యభిధానే చానభిధానే చ కుతశ్చిదనభిధానమితి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి తృతీయా। ఓదనే ద్వితీయా ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?। క్త్వయానభిహితః కర్తేతి।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

అథానేన తుమున్యర్థః। భోక్తుమోదనః పచ్యతే దేవదత్తేనేతి।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

బాఢమర్థః। దేవదత్తే తృతీయా యథా స్యాత్।।

కిం చ కారణం న స్యాత్?। తుమునాభిహితః కర్తేతి।।

(తృతీయోపపత్తిభాష్యమ్)

నను చ పచిప్రత్యయేనానభిహితః కర్తేతి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి తృతీయా।।

(ద్వితీయాపత్తిభాష్యమ్)

యది సత్యభిధానే చానభిధానే చ కుతశ్చిదనభిధానమితి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి తృతీయా। ఓదనే ద్వితీయా ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। తుమునానభిహితం కర్మేతి కృత్వా।।

(ద్వితీయావారణభాష్యమ్0

యది పునరయం కర్మణి విజ్ఞాయేత।।

(ద్వితీయానుపపత్తిభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్। ఇహ హి భోక్తుమోదనం పచతి దేవదత్త ఇతి ఓదనే ద్వితీయా న స్యాత్।

కిం చ కారణం న స్యాత్?। తుమునాభిహితం కర్మేతి।।

(ద్వితీయోపపత్తిభాష్యమ్)

నను చ పచిప్రత్యయేనానభిహితం కర్మేతి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవతి। ద్వితీయా।।

(తృతీయాపత్తిభాష్యమ్)

యది సత్యభిధానే చానభిధానే చ కృతశ్చిదనభిధానమితి కృత్వా అనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి ద్వితీయా। దేవదత్తే తృతీయా ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్?। తుమునానభిహితః కర్తేతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

అథ అనేనేహార్థః। పక్త్వోదనం గ్రామో గమ్యతే దేవదత్తేనేతి।

(అభ్యుపగమ భాష్యమ్)

బాఢమర్థః। దేవదత్తే తృతీయా యథా స్యాత్।

కిం చ కారణం న స్యాత్?।

క్త్వాయాభిహితః కర్తేతి।।

(తృతీయోపపత్తిభాష్యమ్)

నను చ గమిప్రత్యయేనానభిహితః కర్తేతి కృత్వాఽనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి తృతీయా।

(ద్వితీయాపత్తివారణభాష్యమ్)

యది సత్యభిధానే చానభిధానే చ కుతశ్చిదనభిధానమితి కృత్వాఽనభిహితాశ్రయో విధిర్భవిష్యతి తృతీయా।। యదుక్తమోదనే ద్వితీయా ప్రాప్నోతీతి స ఇహ దోషో న జాయతే।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ఆచ తుమునః సమానాధికరణే ఇతి।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। అవ్యయకృతో భావే భవన్తీతి భావే భవిష్యన్తి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కిం వక్తవ్యమేతత్।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

నహి। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే। తుమర్థే ఇతి వర్తతే।।

తుమర్థశ్చ కః।

భావః।। స్వాదుమి।। 26 ।।

-3-4-32- వర్షప్రమాణ ఃఢ్ద్య;లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ (1193)

(599 ణముల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆదృ 11)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఃఢ్ద్య;లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యాం గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కథం గోష్పదప్రం వృష్టో దేవ ఇతి।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

ప్రాతః పూరణకర్మా। తస్మాదేష కః।।

(అనిష్టాపత్తిభాష్యమ్)

యది కః, విభక్తీనాం శ్రవణం ప్రాప్నోతి।।

(ఇష్టాపత్తిభాష్యమ్)

శ్రూయన్త ఏవాత్ర విభక్తయః। తద్యథా---ఏకేన గోష్పదప్రేణేతి।। వర్షప్రమా।। 32 ।।

-3-4-37- కరణే హనః (1198)

(600 ణముల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.12)

- హనః కరణేఽనర్థకం వచనం హింసార్థేభ్యో ణముల్విధానాత్-

(భాష్యమ్) హనః కరణే వచనమనర్థకమ్। కిం కారణమ్?। హింసార్థేభ్యో ణముల్విధానాత్। హింసార్థేభ్యో ణముల్విధీయతే। తేనైవ సిద్ధమ్।।

(5045 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్।। 2।।)

- అర్థవత్త్వాహింసార్థస్య విధానాత్-

(భాష్యమ్) అర్థవత్తు హన్తేర్ణముల్వచనమ్। కోర్థః?। అహింసార్థస్య విధానాత్। అహింసార్థస్య హన్తేర్ణముల్ యథా స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్తి పునరయం క్వచిద్వన్తిరహింసార్థః యదర్థోవిధిః స్యాత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తీత్యాహ। పాణ్యుపఘాతం వేదిం హన్తి।।

(5046 ప్రత్యోజనాన్తరవార్తికమ్।। 3।।)

?B- నిత్యసమాసార్థం చ-

(భాష్యమ్) నిత్యసమాసార్థస్చ హింసార్థాదపి హన్తేరనేన విధిరేషితవ్యః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరిచ్ఛతాపి హింసార్థాద్ధన్తేరనేన విధిర్లభ్యః। అనేనాస్తు తేన వేతి తేన స్యాద్విప్రతిషేధేన।।

(సమాధానభాష్యమ్)

హన్తేః పూర్వవిప్రతిషేధో వార్త్తికేనైవ జ్ఞాపితః। యదయం నిత్యసమాసార్థే చేత్యాహ। తజ్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః----హింసార్థాదపి హన్తేరనేన విధిర్భవతీతి।। కరణే ఇనః।। 37 ।।

-3-4-41- అధికరణే బన్ధః (1202)

(601 ణముల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.13)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి గ్రామే బన్ధ ఇతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం వక్ష్యామి అధికరణే బన్ధః సంజ్ఞాయామ్ తతః కర్త్రోర్జీవపురషయోర్నశిబహోః ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమట్టాలికాబన్ధం బద్ధః। చణ్డాలికాబన్ధం బద్ధః?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉపమానే కర్మణి చ ఇత్యేవం భవిష్యతి।। అధికరణే।। 41 ।।

-3-4-60- తిర్యచ్యపవర్గే (1221)

(602 క్త్వాణముల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆదృ 14)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయుక్తోయం నిర్దేశః। తిరశ్చీతి భవితవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సౌత్రో నిర్దేశః।। తిర్యచ్య।। 60 ।।

-3-4-62- నాధార్థప్రత్యయే చ్వ్యర్థే (1223)

(603 క్త్వాణముల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.15)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

నాఘాప్రత్యయ ఇతీయత్యుచ్యమానే ఇహైవ స్యాత్----ద్విఘాకృత్య। ఇహ చ న స్యాత్----ద్వైధం కృత్య। అర్థగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి। నాధాప్రత్యయే చ సిద్ధం భవతి। యశ్చాన్యస్తేన సమానార్థః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్?।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇహ హి మా భూత్---హిరుక్ కృత్వా పృథక్ కృత్వా।। నాధార్థ।। 62 ।।

-3-4-64- అన్వచ్యానులోమ్యే (1225)

(604 క్త్వాణముల్ప్రత్యయవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 . 16)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయుక్తోయం నిర్దేశః। అనూచీతి భవితవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

సౌత్రోయం నిర్దేశః।। అన్వచ్యా।। 64 ।।

(అవ్యయకృతః సమాప్తాః)

-3-4-67- కర్తరి కృత్ (1228)

(అథ కృతాదీనాం శక్తిబోధకప్రకరణమ్)

(605 కృత్ప్రత్యయశక్తిబోధకసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.17)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే।

(5047 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కర్తరి కృద్వచనమనాదేశే స్వార్థవిజ్ఞానాత్-

(భాష్యమ్) కర్తరి కృతో భవన్తీత్యుచ్యతే। (కిం కారణమ్?) అనాదేశే స్వార్థవిజ్ఞానాత్। అనిర్దిష్టార్థాః ప్రత్యయాః స్వార్థే భవన్తి। తద్యథా----గుప్తిజ్కిద్భ్యః సన్ యావాదిభ్యః కన్నితి। ఏవమిమే ప్రత్యయాః కృతః స్వార్థే స్యుః। స్వార్థే మా భూవన్। కర్తరి యథా స్యుః।। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।। యమిచ్ఛతి స్వార్థే, ఆహ తం భావే ఘఞ్ భవతీతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

కర్మణి తర్హి మా భూవన్నితి।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

కర్మణ్యపి యమిచ్ఛత్యాహ తం ధః కర్మణి ష్ట్రన్ ఇతి।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

కరణాధికరణయోస్తర్హి మా భూవన్నితి।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

కరణాధికరణయోరపి యమిచ్ఛత్యాహ తం ల్యుట్ కరణాధికరణయోర్భవతి ఇతి।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

సంప్రదానాపాదానయోస్తర్హి మా భూవన్నితి।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

సంప్రదానాపాదానయోరపి యమిచ్ఛత్యాహ తం దాశగోఘ్నౌ సంప్రదానే భీమాదయోపాదానే ఇతి। య ఇదానీమతోన్యః ప్రత్యయః శేషః సోన్తరేణ వచనం కర్త్రేవ భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

తదేవ తర్హి ప్రయోజనమ్। స్వార్థే మా భూవన్నితి।

(ప్రయోజననిరాసస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం స్వార్థే యమిచ్ఛత్యాహ తం భావే ఘఞ్భవతీతి।

(ప్రయోజననిరాసాసంభవభాష్యమ్)

అన్యః స భావో బాహ్యః ప్రకృత్యర్థాత్। అనేనేదానీమాభ్యన్తరే భావే స్యుః। తత్ర మా భూవన్నితి కర్తృగ్రహణమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కః పునరేతయోర్భావయోర్విశేషః।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉక్తో భావభేదో భాష్యే।

(కాకుప్రశ్న భాష్యమ్)

అస్తి ప్రయోజనమేతత్।

(సమాధానభాష్యమ్)

కిం తర్హీతి।

(5048 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 2 ।।

- తత్ర ఖ్యునాదిప్రతిషేధో నానావాక్యత్వాత్-

(భాష్యమ్) తత్ర ఖ్యునాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఖ్యునాదయః కర్త్తరి మా భూవన్నితి।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ననుచ కరణే ఖ్యునాదయో విధీయన్తే తేన కర్త్తరి న భవిష్యన్తి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

తేన చ కరణే స్యురనేన చ కర్త్తరి।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

ననుచాపవాదత్వాత్ ఖ్యునాదయో బాధకాః స్యుః।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

న స్యుః।। కిం కారణమ్?। నానావాక్యత్వాద్। నానావాక్యం తచ్చేదం చ। సమానే వాక్యే చాపవాదైరుత్సర్గా బాధ్యన్తే। నానావాక్యత్వాద్బాధనం న ప్రాప్నోతి।

(5049 సమావేశవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- తద్వచ్చ కృత్యేష్వేవకారకరణమ్(తచ్చ భవ్యాద్యర్థమ్)-

(భాష్యమ్) ఏవం చ కృత్యేష్వేవకారః క్రియతే తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థా ఇతి భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి।

కిం ప్రయోజనమ్?।

తచ్చ భవ్యాద్యర్థమ్। భవ్యాదిషు సమావేశః సిద్ధో భవతి। గేయో మాణవకః సామ్నామ్।। గేయాని మాణవకేన సామానీతి।।

(5050 అసమావేశవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- ఋషిదేవతయోస్తు కృదిభిః సమావేశవచనం జ్ఞాపకమసమావేశస్య-

(భాష్యమ్) యదయం కర్తరి చర్షిదేవతయోః ఇతి సిద్ధే సతి సమావేశార్థే చకారం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః----న భవతి సమావేశః ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థే తర్హి కృత్యేష్వేవకారః క్రియతే?

(5051 వార్తికమ్।। 5 ।।)

- ఏవకారకరణం చ చార్థే తచ్చ భవ్యాద్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) ఏవకారకరణం చ చార్థే ద్రష్టవ్యమ్। తయోర్భావకర్మణోః కృత్యా భవన్తి భవ్యాదీనాం కర్తరి చ।।

కిం ప్రయోజనమ్।

తచ్చ భవ్యాద్యర్థం, భవ్యాదిషు సమావేశః సిద్ధో భవతి। గేయో మాణవకః సామ్నాం గేయాని మాణవకేన సామానీతి।

(అసమావేశవార్తికనిరాసభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--- ఋషిదేవతయోః కృద్భిః సమావేశవచనం జ్ఞాపకమసమావేశస్య ఇతి।। నైతజ్జ్ఞాపకసాధ్యమ్-----అపవాదైరుత్సర్గా బాధ్యన్తే ఇతి।। ఏష ఏవ న్యాయః---- యదుతాపవాదైరుత్సర్గా బాధ్యేరన్।।

(దూషణస్మారకభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్। నానావాక్యత్వాద్ బాధనం న ప్రాప్నోతి ఇతి।। న విదేశస్థమితి కృత్వాతో నానావాక్యం భవతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

విదేశస్థమపి సదేకం వాక్యం భవతి। తద్యథా ద్వితీయేఽధ్యాయే లుగుచ్యతే, తస్య చతుర్థషష్ఠ్యోరలుగుచ్యతేఽపవాదః।।

(పూర్వవార్తికదూషణభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే ఏవకారకరణం చ చార్థే ఇతి।। కథం పునరన్యో నామాన్యస్యార్థే విద్యతే। కథమేవకారశ్చార్థే వర్తతే। స ఏష ఏవకారః స్వార్థే వర్తతే।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం ప్రయోజనమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

జ్ఞాపకార్థమ్।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కిం జ్ఞాప్యతే?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏతజ్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః ఇత ఉత్తరం సమావేశో భవతి ఇతి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

తచ్చ భవ్యాద్యర్థమ్।

భవ్యాదిషు సమావేశః సిద్ధో భవతి। గేయో మాణవకః సామ్నాం గేయాని మాణవకేన సామానీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే ఇహాపి సమావేశః ప్రాప్నోతి---దాశగోఘ్నౌ సంప్రదానే భీమాదయోపాదాన ఇతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

అత్రాపి సిద్ధం భవతి। యదయమ్ ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చ ఇతి సిద్ధే సమావేశే, సమావేశార్థం చకారం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః ప్రాగముతః సమావేశో భవతి ఇతి।।

(అనుయోగభాష్యమ్)

కిం పునరయం ప్రత్యయనియమః ధాతోః పరః అకారః అకశబ్దో వా నియోగతః కర్తారం బ్రువన్ కృత్సంజ్ఞశ్చ ప్రత్యయసంజ్ఞశ్చేతి।।

(భాష్యమ్) ఆహోస్విత్సంజ్ఞానియమో ధాతోః పరః అకారః అకశబ్దో వా స్వభావతః కర్తారం బ్రువన్ కృత్సంజ్ఞశ్చ భవతి ప్రత్యయసంజ్ఞశ్చేతి।।

(తటస్థస్య విశేషజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః।

(5052 సంజ్ఞానియమవాదినః ప్రత్యయనియమే దూషణవార్తికమ్।। 6 ।।

- తత్ర ప్రత్యయనియమేఽనిష్టప్రసఙ్గః-

(భాష్యమ్) తత్ర ప్రత్యయనియమే సతి అనిష్టం ప్రాప్నోతి। కాష్ఠభిదబ్రాహ్మణః। వలభిదబ్రాహ్మణః ఏషోపి నియోగతః కర్తారం బ్రువన్ కృత్సంజ్ఞశ్చ స్యాత్ ప్రత్యయసంజ్ఞశ్చేతి।

(5053 వార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- సంజ్ఞానియమే సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) సంజ్ఞానియమే సతి సిద్ధం భవతి।

(ప్రత్యయనియమవాదిభాష్యమ్)

యది సంజ్ఞానియమః।

(5054 దూషణవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- విభక్తాదిషు దోషః-

(భాష్యమ్) విభక్తా భ్రాతరః పీతా గావ ఇతి న సిధ్యతి।। ప్రత్యయనియమే పునః సతి పరిగణితాభ్యః ప్రకృతిభ్యః పరః క్తో నియోగతః కర్తారమాహ। న చేమాస్తత్ర పరిగణ్యన్తే ప్రకృతయః।।

(5055 సంజ్ఞానియమవాదివార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- విభక్తాదిషు చాప్రాప్తిః ప్రకృతేః ప్రత్యయపరవచనాత్-

(భాష్యమ్) విభక్తాదిషు చ ప్రత్యయనియమస్యాప్రాప్తిః। కిం కారణమ్?। ప్రకృతేః ప్రత్యయపరవచనాత్। పరిగణితాభ్యః ప్రకృతిభ్యః పరః క్తః స్వభావతః కర్తారమాహ। న చేమాస్తత్ర పరిగణ్యన్తే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమయం సాధుర్భవతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి సాధుర్న తు కర్తరి।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

కథం తర్హి కర్తృత్వం గమ్యతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

అకారో మత్వర్థీయః। విభక్తమేషామస్తీతి విభక్తాః పీతమేషామస్తీతి పీతా ఇతి।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః----విభక్తధనాః విభక్తాః పీతోదకాః పీతా ఇతి।। కర్తరి కృత్।। 67 ।।

-3-4-69- లః కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్యః (1230)

(606 లకారశక్తిబోధకసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ. 18)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే।

(సమాధానభాష్యమ్)

ల ఏతేషు సాధనేషు యథా స్యాత్। కర్తరి కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। భావకర్మణోః ఆత్మనేపదం విధీయతే, శేషాత్కర్తరిపరస్మైపదమ్। ఏతావాంశ్చ లకారఃఉయదుత పరస్మైపదమ్, ఆత్మనేపదం చ। స చాయమేవం విహితః।।

(సమాధానవార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి----

(5056 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- లగ్రహణం సకర్మకనివృత్త్యర్థమ్-

(భాష్యమ్) లగ్రహణం క్రియతే (కిం ప్రయోజనమ్?) సకర్మకనివృత్త్యర్థమ్। సకర్మకాణాం భావే లో మా భూదితి।।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యది పునస్త్రత్రైవాకర్మకగ్రహణం క్రియతే।।

(సూత్రారమ్భభాష్యమ్)

తత్త్రత్రాకర్మకగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

నను చేహాపి క్రియతే భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి।।

(సూత్రారమ్భభాష్యమ్)

పరార్థమేతద్ భవిష్యతి తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థాః భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి।।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవమపి యావదిహ లగ్రహణం తావత్ తత్రాకర్మకగ్రహణమ్।। ఇహ వా లగ్రహణం క్రియతే। తత్ర వాఽకర్మకగ్రహణమ్। కోన్వత్ర విశేషః?।

(సూత్రారమ్భభాష్యమ్)

అయమస్తి విశేషః-----ఇహ లగ్రహణే క్రియమానే ఆనః కర్తరి సిద్ధో భవతి। తత్ర పునరకర్మకగ్రహణే క్రియమాణే ఆనః కర్తరి న ప్రాప్నోతి।।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

తత్రాప్యకర్మకగ్రహణే క్రియమాణే ఆనః కర్తరి సిద్ధో భవతి। కథమ్?। భావకర్మణోః ఇత్యతో యదన్యదాత్మనేపదానుక్రమణమ్, తత్సర్వం కర్త్రర్థమ్।।

(5057 ప్రత్యాఖ్యానవాదివార్తికమ్।। 2 ।।)

- విప్రతిషేధాద్వానః కర్తరి-

(భాష్యమ్) విప్రతిషేధాద్వా ఆనః కర్తరి భవిష్యతి।। తత్ర భావకర్మణోః ఇత్యేతదస్తు కర్తరి కృద్ ఇతి। కర్తరి కృద్ ఇత్యేతద్భవిష్యతి విప్రతిషేధేన।।

(5058 ఆరమ్భవాదివార్తికమ్।। 3 ।।)

- సర్వప్రసఙ్గస్తు-

(భాష్యమ్) సర్వేభ్యస్తు ధాతుభ్య ఆనః కర్తరి ప్రాప్నోతి। పరస్మైపదిభ్యోపి।।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

నైష దోషః। అనుదాత్తఙిత ఇత్యేష యోగో నియమార్థో భవిష్యతి।।

(ఆరమ్భవాదిభాష్యమ్)

యద్యేష యోగో నియమార్థః, విధిర్న ప్రకల్పతే---ఆస్తే శేతే ఇతి। అథ విధ్యర్థః, ఆనస్య నియమో న ప్రాప్నోతి---ఆసీనః శయాన ఇతి। అథ విధ్యర్థః, ఆనస్య నియమో న ప్రాప్నోతి---ఆసీనః శయాన ఇతి। తథా నేర్విశ ఇత్యేవమాద్యనుక్రమణం

యది నియమార్థమ్, ---విధిర్న ప్రకల్పతే। అథ విధ్యర్థమ్,---ఆనస్య నియమో న ప్రాప్నోతి।

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి నియమార్థమ్।

(దూషణస్మారణభాష్యమ)

నను చోక్తం విధిర్న ప్రకల్పతే ఇతి।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

విధిశ్చ ప్రక్లృప్తః। కథమ్?। భావకర్మణోః ఇత్యత్ర అనుదాత్తజితః ఇత్యేతదనువర్తిష్యతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యనువర్తతే। ఏవమపి అనుదాత్తజితః ఏవ భావకర్మణోరాత్మనేపదం ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే----అనుదాత్తజిత ఆత్మనేపదమ్ భవతి।। తతో భావకర్మణోః।। తతః కర్తరి కర్తరి చాత్మనేపదం భవతి। అనుదాత్తజిత ఇత్యేవ। ఆస్తే శేతే। భావకర్మణోరితి నివృత్తమ్। తతః కర్మవ్యతిహారే కర్తరీత్యేవానువర్తతే। అనుదాత్తజితః ఇత్యపి నివృత్తమ్।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే---తథా నేర్విశ ఇత్యేవమాద్యనుక్రమణం యది నియమార్థే, విధిర్న ప్రకల్పనే। అథ విధ్యర్థమానస్య నియమో న ప్రాప్నోతీతి।। అస్తు విధ్యర్థమ్।।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమానస్య నియమో న ప్రాప్నోతీతి।

(దూషణవారణభాష్యమ్)

నైష దోషః। యథైవాత్రాప్రాప్తస్తజో భవన్త్యేవమానోపి భవిష్యతి।

(5059 సూత్రారమ్భవాదివార్తికమ్।। 4 ।।)

- సర్వత్రాప్రసఙ్గస్తు-

(భాష్యమ్) సర్వేషు చ సాధనేష్వానో న ప్రాప్నోతి। విప్రతిషేధాద్యానః కర్తరి ఇతి భావకర్మణోర్న స్యాత్। కర్తర్యేవ స్యాత్।। ఇహ పునర్లగ్రహణే క్రియమాణే కర్తరి కృద్ ఇత్యేతదస్తు, లః కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి, లః కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్యః ఇత్యేతద్భవిష్యతి విప్రతిషేధేన।।

(5060 దూషణవార్తికమ్।। 5 ।।)

- సర్వప్రసఙ్గస్తు-

(భాష్యమ్) లాదేశః సర్వేషు సాధనేషు ప్రాప్నోతి। శతృక్వసూ చ భావకర్మణోరపి ప్రాప్నుతః।

(దూషణవారణభాష్యమ్)

నైష దోషః। శేషాత్పరస్మైపదం కర్తరి ఇత్యేవం తౌ కర్తారం హియేతే।। లః కర్మణి చ।। 69 ।।

-3-4-77- లస్య (1238)

(607 అధికారసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.19)

(5061 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- లాదేశే సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాత్-

(భాష్యమ్) లాదేశే సర్వస్య ప్రసఙ్గః। సర్వస్య లకారస్యాదేశః ప్రాప్నోతి। అస్యాపి ప్రాప్నోతి। లునాతి లభతే। కిం కారణమ్?। అవిశేషాత్। న హి కశ్చిద్విశేష ఉపాదీయతే---ఏవం జాతీయస్య లకారస్యాదేశో భవతీతి। అనుపాదీయమానే విశేషే సర్వప్రసఙ్గః।।

(5062 అక్షేపపరిహారవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అర్థవద్గ్రహణాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) అర్థవతో లకారస్య గ్రహణమ్। న చైషోర్థవాన్।।

(5063 ఆక్షేపపరిహారానుపపత్తివార్తికమ్।। 3 ।।)

- అర్థవద్గ్రహణాత్సిద్ధమితి చేన్న వర్ణగ్రహణేషు-

(భాష్యమ్) అర్థవద్గ్రహణాత్సిద్ధమితి చేత్।। తన్న। కిం కారణమ్?। వర్ణగ్రహణమిదమ్। న చైతద్వర్ణగ్రహణేషు భవతి అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య ఇతి।।

(5064 ఆక్షేపోపసంహారవార్తికమ్।। 4 ।।)

- తస్మాద్విశిష్టగ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) తస్మాద్విశిష్టస్య లకారస్య గ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ధాతోరితి వర్తతే।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి శాలా మాలా మల్ల ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి నన్దన ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

(పరిహారభాష్యమ్)

ఇత్సంజ్ఞాత్ర బాధికా భవిష్యతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి బాధేత---పచతి పఠతీతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇత్కార్యాభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ఇదమస్తీత్కార్యమ్। లితి ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తం భవతి ఇత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

లితీత్యుచ్యతే। న చాత్ర లితం పశ్యామః।।

అథాపి కథంచిద్వచనాదనువర్తనాద్వా ఇత్సంజ్ఞకానామాదేశః స్యాత్। ఏవమపి న దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న లాదేశేషు లిత్కృతం భవతీతి। యదయం ణలం లితం కరోతి।।

(పూర్వోక్తాక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

అథాప్యుణాదయో వ్యుత్పాద్యన్తే। ఏవమపి న దోషః। క్రియతే విశిష్టగ్రహణం లస్యేతి।।

(5065 వార్తికమ్।। 5 ।।)

- లాదేశో వర్ణవిధేః పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) లాదేశో వర్ణావిధేర్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన। లాదేశస్యావకాశః---పచతు పఠతు। వర్ణవిధేరవకాశః-----దధ్యత్ర మధ్వత్ర। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---పచత్వత్ర పఠత్వత్రేతి। లాదేశో భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। ఉక్తం వా । కిముక్తమ్?। లాదేశో వర్ణవిధేరన్తరఙ్గ ఇతి।। లస్య।। 77 ।।

-3-4-79- టిత ఆత్మనేపదానాం టేరే (1240)

(608 టేరేత్వాదేశవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.20 ।।)

(5067 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- టిత ఏత్వే ఆత్మనేపదేష్వాన ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) టిత ఏత్వే ఆత్మనేపదేష్వానస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పచమానః। యజమానః। టిత ఇత్యేత్వం ప్రాప్నోతి।।

(4068 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?। జ్ఞాపకం వా సానుబన్ధకస్యాదేశవచనమిత్కార్యాభావస్య ఇతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

నైతదస్త్యుక్తమ్। ఏవం కిల తదుక్తం స్యాత్।

(ఉక్తసమాధానసఙ్గమనార్థం సామానాధికరణ్యాన్వయప్రదర్శకభాష్యమ్)

యద్యేవం విజ్ఞాయతే---టిత్ ఆత్మనేపదం టిదాత్మనపదం టిదాత్మనేపదానామితి। తచ్చ న।

(వైయధికరణ్యాన్వయాఙ్గీకారభాష్యమ్)

టితో లకారస్య యాన్యాత్మనేపదానీత్యేవమేతద్విజ్ఞాయతే।।

(సామానాధికరణ్యాన్వయే దూషణభాష్యమ్)

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। టిత్ ఆత్మనేపదం టిదాత్మనేపదం టిదాత్నేపాదానామితి హి విజ్ఞాయమానే అకుర్వి ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత।।

(ప్రసక్త్యనుపపత్తిభాష్యమ్)

నైష టిత్। కస్తర్హి?। ఠిత్। స చావశ్యం ఠిత్ కర్తవ్యః। ఆదిర్మా భూదితి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథమ్ ఇటోత్ఇతి।।

(ఉత్తరభాష్యమ్)

ఇరోత్ ఇతి వక్ష్యామీతి।।

(ఠిత్కరణావశ్యకత్వభాష్యమ్)

తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్। పర్యవాపాద్యస్య మా భూత్---లవిషీష్ట।

(ఠిత్కరణదూషణభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి ఇషమూర్జమహమిత ఆదీతి ఆఽతో లోప ఇటి చ ఇత్యాకారలోపో న ప్రాప్నోతి। తస్మాటిటదేషః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఆదిస్తర్హి కస్మాన్న భవతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

సప్తదశాదేశాః స్థానేయోగత్వం ప్రయోజయన్తి తానేకో నోత్సహతే విహన్తుమితి కృత్వా ఆదిర్న భవిష్యతి।।

(ప్రశ్నభాష్యమ్)

పర్యవపాద్యస్య తర్హి కస్మాన్న భవతి--లవిషీష్టేతి?।

(సమాధానభాష్యమ్)

అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణ ఇతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇదం తర్హ్యుక్తమ్---ప్రకృతానామాత్మనేపదానామేత్వం భవతీతి। కే చ ప్రకృతాః?। తాదయః।।

(భాష్యమ్) ఆనే ముగ్జ్ఞాపకం త్వేత్వే, టిత్తజామిశిసీరిచః। డారౌరః సు, టిదటితః, ప్రకృతే తద్, గుణే కథమ్।। టిత ఆత్మనే।। 79 ।।

-3-4-82- పరస్మైపదానాం ణలతుసుస్థలథుసణల్వమాః (1243)

(609 లిటః పరస్మైపదానామాదేశవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.21)

(5039 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ణలః శిత్కరణం సర్వాదేశార్థమ్-

(భాష్యమ్) ణల్ శిత్కర్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్। సర్వాదేశార్థమ్?। శిత్సర్వస్య ఇతి సర్వాదేశో యథా స్యాత్।। అక్రియమాణే హి శకారే అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత।।

(5070 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?। అనిత్త్వాత్ సిద్ధమ్ ఇతి। ఞకారః క్రియతే। తస్య అనిత్త్వాత్సిద్ధమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క ఏష పరిహారోఽన్యాయ్యః?। శకారమసి చోదితః। ఞకారం కరిష్యామి శకారం న కరిష్యామీతి। ఞకారో వాత్ర క్రియేత శకారో వా। కోన్వత్ర విశేషః?।

(సమాధానభాష్యమ్)

(అయమస్తి విశేషః) అవశ్యమత్ర ఞకారో వృద్ధ్యర్థః కర్తవ్యః ఞితీతి వృద్ధిర్యథా స్యాత్।

(ఞకారవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

నార్థో వృద్ధ్యర్థేన ఞాకరేణ। ఞిత్త్వే యోగవిభాగః కరిష్యతే----ఇదమస్తి గోతో ణిత్। తతః అల్ అల్ చ ణిద్భవతి। తతః ఉత్తమో వా ఇతి।

(శిత్కరణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవమపి క ఏష పరిహారోఽన్యాయ్యః। శకారమసిచోదితః లకారం కరిష్యామి శకారం న కరిష్యామీతి। లకారో వా క్రియేత శకారో వా కోన్వత్ర విశేషః।

(లకారస్య న్యాయ్యతాభాష్యమ్)

అయమస్తి విశేషః। అవశ్యమత్ర స్వరార్థో లకార ఇత్కర్తవ్యః। లితి ప్రత్యయాత్ పూర్వముదాత్తం భవతీత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।

(లకారవైర్యర్థ్యభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ధాతుస్వరే కృతే ద్విర్వచనం తత్రాన్తర్యతోన్తోదాత్తస్యాన్తోదాత్త ఆదేశో భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరయమన్తోదాత్తః స్యాత్। యదైకాచ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

వ్యపదేశివద్భావేన।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యథైవ తర్హి వ్యపదేశివద్భావేనాన్తోదాత్తః। ఏవమాద్యుదాత్తోఽపి। తత్రాన్తర్యత ఆద్యుదాత్తస్య ఆద్యుదాత్త ఆదేశః ప్రసజ్యేత।

(సమాధానభాష్యమ్)

తస్యమేవమేతత్। న త్విదం లక్షణమస్తి----ధాతోరాదిరుదాత్తో భవతీతి। ఇదం పునరస్తి---ధాతోరన్త ఉదాత్తో భవతీతి। సోయం, లక్షణేనాన్తోదాత్తః, తత్రాన్తర్యతోఽన్తోదాత్తక్యాన్తోదాత్త ఆదేశో భవిష్యతి।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

ఏతదప్యాదేశే నాస్తి---ఆదేశస్యాన్త ఉదాత్తో భవతీతి। ప్రకృతితోఽనేన స్వరో లభ్యః। ప్రకృతిశ్చాస్య యథైవాన్తోదాత్తా, ఏవమాద్యుదాత్తాఽపి।।

(ద్విః ప్రయోగపక్షేఽపి శిత్కరణదూషణాపాదకభాష్యమ్)

ద్విః ప్రయోగే ఖల్వపి ద్విర్వచనే ఉభయోరన్తోదాత్తత్వం ప్రసజ్యేత।

(శిత్త్వవాదిమతేన దూషణోద్ధారభాష్యమ్)

అనుదాత్తం పదమేకవర్జమితి నాస్తి యౌగమపద్యేన సంభవః।

(శిత్త్వవాదిమతే దూషణస్థాపనపూర్వకం లకారసార్థక్యోపసంహారభాష్యమ్)

పర్యాయః ప్రసజ్యేత। తస్మాత్స్వరార్థో లకారః కర్తవ్యః।। లకారః క్రియతే, తస్యానిత్త్వాత్సిద్ధమ్।।

(5072 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అకారస్య శిత్కరణం సర్వాదేశార్థమ్-

(భాష్యమ్) అకారః శిత్కర్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్?। సర్వాదేశార్థమ్। శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో యథా స్యాత్। అక్రియమాణే

హి శకారే అలోఽన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత।।

(ఆక్షేపబాధకభాష్యమ్)

నను చ అకారస్య అకారవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా అన్తరేణ శకారం సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

అస్త్యన్యదకారస్య అకారవచనే ప్రయోజనమ్। కిమ్?।

(5072 వార్తికమ్।। 4 ।।)

- అకారవచనం సమసంఖ్యార్థమ్-

(భాష్యమ్) సంఖ్యాతానుదేశో యథా స్యత్।

(5073 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- తస్మాచ్ఛిత్కరణమ్-

(భాష్యమ్) తస్మాచ్ఛకారః కర్తవ్యః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి శకారః కర్తవ్యః।

(సిద్ధాన్తిభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః। క్రియతే న్యాస ఏవ। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్। అ అ ఇతి। సోఽసౌ అనేకాల్। అనేకాల్ శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో భవిష్యతి।। పరస్మైదృ।। 82 ।।

-3-4-85- లోటో లఙ్వత్ (1246)

(610 అతిదేశసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.22)

(5074 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- లఙ్వదతిదేశే జుస్భావప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) లఙ్వదతిదేశే జుస్భావస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యాన్తు వాన్తు। లఙః శాకటాయనస్యేతి జుస్భావః ప్రాప్నోతి।।

(5075 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఉత్వవచనాత్సిద్ధమ్-

(భాష్యమ్) ఉత్వమత్ర బాధకం భవిష్యతి।।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

అనవకాశా హి విధయో బాధకా భవన్తి। సావకాశం చోత్వమ్। కోఽవకాశః పచతు---పఠతు।।

(సమాధానసాధకభాష్యమ్)

అత్రాపీకారలోపః ప్రాప్నోతి। తద్యథైవోత్వమీకారలోపం బాధతే। ఏవం జుస్భావమపి బాధేత।

(సమాధానబాధకభాష్యమ్)

న బాధతే। కిం కారణమ్?। యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి। న చాప్రాప్తే ఇకారలోపే ఉత్వమారభ్యతే। జుస్భావే పునః ప్రాప్తే చాప్రాప్తే చ ।। అథ వా పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్బాధన్తే ఇత్యేవమిదముత్వమికారలోపం బాధతే జుస్భావం న బాధతే।।

(సమాధానాన్తరభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి వక్ష్యతి తత్ర లఙ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్। లజేవ యో లజ్ తత్ర యథా స్యాత్। లఙ్వద్భావేన యో లజ్ తత్ర మా భూదితి।। లోటో లఙ్వత్।। 85 ।।

-3-4-87- సేర్హ్యపిచ్చ (1238)

(611 ఆదేశవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆదృ 23)

-3-4-89- మేర్నిః (1250)

(612 ఆదేశవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ.24)

(5076 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- హిన్యోరుత్వప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) హిన్యోరుత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। లునీహి। లునాని। ఏరుః ఇత్యుత్వం ప్రాప్నోతి।।

(5077 ఆక్షేపపరిహారవార్తికమ్।।2 ।।)

- న వోచ్చారణసామర్థ్యాత్-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యః। కిం కారణమ్? ఉచ్చారణసామర్థ్యాత్। ఉచ్చారణసామర్థ్యాదత్రోత్వం న భవిష్యతి। అలఘీయశ్చైవ హి ఇకారోచ్చారణముకారోచ్చారణాత్। ఇకారం చోచ్చారయతి। ఉకారం చ నోచ్చారయతి। తస్యైతత్ప్రయోజనమ---ఉత్వం మా భూదితి।। సేర్హ్యపిచ్చ। మేర్నిః।। 89 ।।

-3-4-93- ఏత ఐ (1254)

(693 ఆదేశవిధిసూత్రమ్।। 3 । 4 । 1 ఆ. 25)

(5078 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1।।)

- ఏత ఐత్వే ఆడ్గుణప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) ఏత ఐత్వే ఆడ్గుణస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పచావేదమ్। పచామేదమ్। ఆడ్గుణే కృతే ఏత ఐ ఇత్యైత్వం ప్రాప్నోతి।।

(5079 ఆక్షేపబాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యః। కిం కారణమ్?। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్। బహిరఙ్గలక్షణ ఆడ్గుణః। అన్తరఙ్గమైత్వమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।। ఏత ఐ।। 93 ।।

-3-4-102- లిజః సీయుట్ (1263)

(614 ఆగమవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 4 । 1 । ఆ.26)

(5080 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యాసుడాదేః సీయుట్ ప్రతిషేధః-

(భాష్యమ్) యాసుడాదేః సీయుటః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చినుయుః। సునుయుః। లిజః సీయుట్ ఇతి సీయుట్ ప్రాప్నోతి।।

(5081 ఆక్షేపపరిహారవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా వాక్యాపకర్షాత్-

(భాష్యమ్) న వా వాక్తవ్యః। కిం కారణమ్?। వాక్యాపకర్షాత్। వాక్యాపకర్షాద్ యాసుట్ సీయుటం బాధిష్యతే।

(5082 వార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సుట్తిథోస్త్వపకర్షవిజ్ఞానమ్-

(భాష్యమ్) సుటోపీదానీం తిథోరపకర్షో విజ్ఞాయేత। కృషీష్ట। కృషీష్టః। హృషీష్ట। హృషీష్ఠాః।

(5083 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అనాదేశ్చ సుడ్వచనమ్-

(భాష్యమ్) అనాదేశ్చ సుడ్వక్తవ్యః। కృషీయాస్తాం కృషీయాస్థామ్। తకారథకారాదేర్లిజ ఇతి సుణ్ న ప్రాప్నోతి।

(5084 ఆక్షేపపరిహారవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- న వా తిథోః ప్రధానభావాత్తద్విశేషణం లిఙ్గ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। తిథోః ప్రధానభావాత్। తిథావత్ర ప్రధానం తయోర్విశేషణం లిఙ్గ్రహణమ్। నైవం విజ్ఞాయతే। తకారథకారాదేర్లిజ ఇతి। కథం తంర్హి? తకారథకారయోః సుడ్ భవతి। తౌ చేల్లిజ ఇతి।। లిజః సీయుట్।। 102 ।।

-3-4-103- యాసుట్ పరస్మైపదేషూదాత్తో ఙిచ్చ (1264)

(615 ఆగమవిధిసూత్రమ్ ।। 3 । 4 । 1 । ఆదృ 27)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం యాసుటో ఙిత్త్వముచ్యతే।

(5085 ఆక్షేపపరిహారవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యాసుటో జిద్వచనం పిదర్థమ్-

(భాష్యమ్) (యాసుటో జిత్త్వం క్రియతే। కిం ప్రయోజనమ్?। పిదర్థమ్) పితి వచనాని ప్రయోజయన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థముదాత్తవచనం క్రియతే।

(5086 పరిహారవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉదాత్తవచనం చ -

(భాష్యమ్) (ఉదాత్త ఇతి ఉచ్యతే। కిం ప్రయోజనమ్।) కిమ్। పిదర్థమేవ।

(5087 పరిహారాన్తరవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆగమానుదాత్తార్థే వా-

(భాష్యమ్) అథ వా ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః----ఆగమా అనుదాత్తా భవన్తీతి।।

(జ్ఞాపకత్వానుపపత్తిభాష్యమ్)

అసత్యన్యస్మిన్ప్రయోజనే జ్ఞాపకం భవతి। ఉక్తం చైతద్---యాసుటో జిద్వచనం పిదర్థముదాత్తవచనం చేతి।।

(జ్ఞాపకత్వానుపపత్తిభాష్యమ్)

శక్యమనేన వక్తుమ్। యాసుట్ పరస్మైపదేషు భవతి, అపిచ్చ లిజ్ భవతీతి। సోయఽమేవం లఘీయసా న్యాసేన సిద్ధే సతి యద్గరీయాంసం యత్నమారభతే తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః ఆగమా అనుదాత్తా భవన్తి ఇతి।। యాసుట్ పరస్మైపదేషూదాత్తో జిచ్చ ।। 103 ।।

-3-4-110- ఆతః (1271)

(616 నియమసూత్రమ్ ।। 3 । 4 । 1 ఆ.28)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమిదం జుస్యాకారగ్రహణం నియమార్థమ్। ఆహో స్విత్ప్రాపకమ్।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కథం చ నియమార్థం స్యాత్। కథం వా ప్రాపకమ్।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

యది సిజ్గ్రహణమనువర్తతే। తతో నియమార్థమ్।।

అథ నివృత్తమ్। తతః ప్రాపకమ్।।

(విశేషజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కశ్చాత్ర విశేషః।

(5088 నియమపక్షదూషణవార్తికమ్।। 1 ।।)

- జుస్యాకారగ్రహణం నియమార్థమితి చేత్ సిజ్లుగ్గ్రహణమ్-

(భాష్యమ్) జుసి ఆకారగ్రహణం నియమార్థమితి చేత్ సిజ్లుగ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఆతః సిజ్లుగన్తాదితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్----అకార్షుః। అహార్షుః।।

(5089 విధ్యర్థత్వపక్షాఙ్గీకారభాష్యమ్)

ప్రాపకమితి చేత్ప్రత్యయలక్షణస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అభూవన్నితి ప్రత్యయలక్షణేన జుస్భావః ప్రాప్నోతి।

(5090 దూషణాన్తరవార్తికమ్)

ఏవకారకరణం చ ।।

భాష్యమ్-- ఏవకారకరణం చ కర్తవ్యమ్। లజః శాకటాయనస్యైవేతి। నియమార్థే పునః సతి నార్థ ఏవకారకరణేన ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ ప్రాపకేఽపి సతి సిద్ధే విధిరారభ్యమాణోన్తరేణైవకారం నియమార్థో భవిష్యతి।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఇష్టతోఽవధారణార్థస్తర్హ్యేవకారః కర్తవ్యః--యథైవం విజ్ఞాయతే లజః శాకటాయనస్యైవ ఇతి। మైవం విజ్ఞాయి లజ ఏవ

శాకటాయనస్య ఇతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం చ స్యాత్।

(సమాధానభాష్యమ్)

లుజః శాకటాయనస్య న స్యాత్ । అదుః। అయుః। అధుః। అస్థుః।।

(5091 గౌరవవార్త్తికమ్)

భాష్యమ్--లఙ్గ్రహణం చ కర్త్తవ్యమ్-- లజః శాకటాయనస్యైవ ఇతి। నియమార్థే పునః సతి నార్థో లఙ్గ్రహణేన । ఆతో జిత ఇతి వర్త్తతే। న చాన్య ఆకారాదనన్తరో జిదస్తి అన్యదతో లజః।

(నిమార్థత్వపక్షాఙ్గీకరభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి నియమార్థమ్।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నను చోక్తం జుస్యాకారగ్రహణం నియమార్థమితి చేత్ సిజ్లుగ్గ్రహణమ్ ఇతి।

(దూషణస్మారణభాష్యమ్)

నైష దోషః। తుల్యజాతీయస్య నియమః। కశ్చ తుల్యజాతీయః। యో ద్వాభ్యామనన్తరః, ఆతశ్చ సిచశ్చ ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ తదేవకారకరణం నైవ కర్త్తవ్యమ్।

(సిద్ధాన్తసమాధానభాష్యమ్)

కర్త్తవ్యం చ । కిం ప్రయోజనమ్। ఉత్తరార్థమ్। లిట్ చ లిఙాశిషి ఆర్ధధాతుకమేవ యథా స్యాత్। ఇతరథా హి వచనాదార్ధధాతుకసంజ్ఞా స్యాత్। తిఙ్గ్రహణేన చ గ్రహణాత్సార్వధాతుకసంజ్ఞా।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ తల్లఙ్గ్రహణం నైవ కర్త్తవ్యమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

కర్త్తవ్యం చ కిం ప్రయోజనమ్ లజేవ యో లజ్ తత్ర యథా స్యాత్। లఙ్గవద్భావేన యో లజ్ తత్ర మా భూదితి।। ఆతః।।110।।

-3-4-114- ఆర్ధధాతుకం శేషః (1271)

(5092 ఆక్షేపవార్త్తికమ్)

।। ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞాయాం ధాతుగ్రహణమ్ ।।

(భాష్యమ్) ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞాయాం ధాతుగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్ । ధాతోః పరస్యార్ధధాతుకసంజ్ఞా యథా స్యాత్ ఇహ మా భూత్ ---- వృక్షత్వం వృక్షతేతి ।

(5093 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

।। క్రియమాణే చాపి ధాతుగ్రహణే, స్వాదిప్రతిషేధః ।।

(భాష్యమ్) స్వాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఇహ మా భూత్ లూభ్యాం లూభిః ఇతి ।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

అనుక్రాన్తాపేక్షం శేషగ్రహణమ్ ।

(పరిహారానుపపత్తిభాష్యమ్)

ఏవమపి అగ్నికామ్యతి వాయుకామ్యతీతి ప్రాప్నోతి । తస్మాద్ధాతుగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి ధాతుగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ?।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్ । ఆతృతీయపరిసమాప్తేర్ధాత్వధికారః ప్రకృతోఽనువర్తతే । క్వ ప్రకృతః ?।ధాతోరేకాచో హలాదేః ఇతి ।

(సమాధానాసంగతిభాష్యమ్)

ఏవమపి శ్రీకామ్యతి భూకామ్యతీతి ప్రాప్నోతి ।

(సమాధానసంగతిభాష్యమ్)

తద్విధానాత్ సిద్ధమ్ । విహితవిశేషణం ధాతుగ్రహణం ధాతోర్యో విహితః ఇతి । ధాతోరేష విహితః సంకీర్త్య ధాతోరిత్యేవం యో విహిత ఇతి । ఆర్ధధాతుకమ్ ।। 114 ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే తృతీయాధ్యాయశ్చ చతుర్థే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।। పాదశ్చాధ్యాయశ్చ సమాప్తస్తృతీయః ।।

.

చతుర్థోఽధ్యాయః-ప్రథమపాదః

4-1

-4-1-1- ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ (1275)

(అధికారప్రయోజనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఙ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణం కిమర్థమ్।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్స్వాదయో యథా స్యుః। ధాతోర్మా భూవన్నితి।।

((ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్))

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ధాతోస్తవ్యదాదయో విధీయన్తే, తేఽపవాదత్వాద్బాధకా భవిష్యన్తి।।

(ప్రయోజనపరభాష్యమ్)

తిజన్తాత్తర్హి మా భూవన్నితి।।

(ప్రయోజనపరిహారభాష్యమ్)

ఏకత్వాదిష్వర్థేషు స్వాదయో విధీయన్తే। తే చాత్ర తిజోక్తా ఏకత్వాదయ ఃథ్వ్య;తి కృత్వా, ఉక్తార్థత్వాన్న భవిష్యన్తి।।

(ప్రయోజనపరభాష్యమ్)

టాబాదయస్తర్హి తిజన్తాన్మా భూవన్నితి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

స్త్రియాం టాబాదయో విధీయన్తే। న చ తిజన్తస్య స్త్రీత్వేన యోగోఽస్తి।।

(ప్రయోజనపరభాష్యమ్)

అణాదయస్తర్హి తిజన్తాన్మా భూవన్నితి।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

అపత్యాదిష్వర్థేష్వణాదయో విధీయన్తే। న చ తిజన్తస్యాపత్యాదిభిర్యోగోఽస్తి।।

(అభ్యుపగమభాష్యమ్)

అథాపి కథంచిద్యోగః స్యాత్। ఏవమపి న దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--న తిజన్తాదణాదయో భవన్తీతి యదయం క్వచిత్తద్ధితవిధౌ తిగ్రహణం కరోతి--అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ, తిజశ్చేతి।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5094 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణమఙ్గభపదసంజ్ఞార్థమ్ -

(భాష్యమ్) జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణం క్రియతే, అఙ్గభపదసంజ్ఞార్థమ్। అఙ్గభపదసంజ్ఞా జ్యాప్ప్రాతిపదికస్య యథా స్యురితి।।

(వార్తికోక్తప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

క్వ పునరిహాఙ్ఘభపదసంజ్ఞార్థేన జ్యాప్రాతిపదికగ్రహణేనార్థః?।

టాబాదిషు।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

గ్రహణవద్భ్యష్టాబాదయో విధీయన్తే।

ఉగితో జీబ్భవతి।

అతష్టాబ్భవతీతి యత్తచ్ఛబ్దరూపం గృహ్యతే, తస్మాదుత్పత్తిస్తస్యైతాః సంజ్ఞా భవిష్యన్తి।।

(అభ్యుపగమవాదభాష్యమ్)

అథాపి కశ్చిదగ్రహణః।

ఏవమపి న దోషః।

స్త్రియాం టాబాదయో విధీయన్తే। యత్తచ్ఛబ్దరూపం స్త్రియాం వర్తతే, తస్మాదుత్పత్తిస్తస్యైతాః సంజ్ఞా భవిష్యన్తి।।

(ఆశంకానిరాకరణభాష్యమ్)

అణాదిషు తర్హి।

అణాదయోఽపి గ్రహణవద్భ్యో విధీయన్తే--గర్గాదిభ్యో యఞ్, నడాదిభ్యః ఫగితి। యత్తచ్ఛబ్దరూపం గృహ్యతే, తస్మాదుత్పత్తిస్తస్యైతాః సంజ్ఞా భవిష్యన్తి।।

(అభ్యుపగమవాదభాష్యమ్)

అథాపి కశ్చిదగ్రహణః।

ఏవమపి న దోషః। అపత్యాదిష్వర్థేష్వణాదయో విధీయన్తే। యత్తచ్ఛబ్దరూపమపత్యాదిష్వర్థేషు వర్తతే తస్మాదుత్పత్తిస్తస్యైతాః సంజ్ఞా భవిష్యన్తి।।

(ఆశంకానిరాకరణభాష్యమ్)

స్వార్థికేషు తర్హి।

స్వార్థికా అపి గ్రహణవద్భ్యో విధీయన్తే--యావాదిభ్యః కన్, ప్రజ్ఞాదిభ్యోఽణితి। యత్తచ్ఛబ్దరూపం గృహ్యతే తస్మాదుత్పత్తిస్తస్యైతాః సంజ్ఞా భవిష్యన్తి।।

(అభ్యుపగమవాదభాష్యమ్)

యస్తర్హ్యగ్రహణః। శుక్లతమః శుక్లతరః కృష్ణతమః కృష్ణతర ఃధ్య;తి।

అత్రాపి న యావచ్ఛుక్లఃఉతావచ్ఛుక్లతరః, ప్రకృష్టః శుక్లఃఉశుక్లతరః। యత్తచ్ఛబ్దరూపం ప్రకృష్టే వర్తతే తస్మాదుత్పత్తిస్తస్యైతాః సంజ్ఞా భవిష్యన్తి।

(ఆశంకానిరాకరణభాష్యమ్)

స్వాదిషు తర్హి।

ఏకత్వాదిష్వర్థేషు స్వాదయో విధీయన్తే। యత్తచ్ఛబ్దరూపమేకత్వాదిష్వర్థేషు వర్తతే। తస్మాదుత్పత్తిస్తస్యైతాః సంజ్ఞా భవిష్యన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరిహోచ్యమానాః స్వాదయ ఏకత్వాదిష్వర్థేషు శక్యా విజ్ఞాతుమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏకవాక్యత్వాత్। ఏకం వాక్యంతచ్చేదం చ।

యద్యేకం వాక్యం తచ్చేదం చ కిమర్థం నానాదేశస్థం క్రియతే? కౌశలమాత్రమేతదాచార్యో దర్శయతి--యదేకం వాక్యం సన్నానాదేశస్థం కరోతి, అన్యదపి కించిత్సంగ్రహీష్యామీతి।।

(5095 ద్వితీయప్రయోజనవార్తికమ్।। 2 ।।)

- యచ్చయోశ్చ లుగర్థమ్ -

(భాష్యమ్) యచ్చయోస్తర్హి లుగర్థం జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణం క్రియతే। కంసీయపరశవ్యయోర్యఞ్ఞౌ లుక్చ ఃర్థ్య;తి జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్పరస్య లుగ్యథా స్యాత్। అక్రియమాణే హి జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణే ప్రకృతేరపి లుక్ ప్రసజ్యేత।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। యథాపరిభాషితం ప్రత్యయస్య లుక్శ్లులుపో భవన్తీతి--ప్రత్యయస్య భవిష్యతి।।

(అనిష్టాపత్త్యుద్భావకభాష్యమ్)

ఏవమప్యుకారసకారయోః ప్రసజ్యేత। కమేః సః కంసః। పరాన్ శృణాతీతి పరశురితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని।।

(5096 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 3 ।।)

- వృద్ధావృద్ధావర్ణస్వరద్వ్యజ్లక్షణే చ ప్రత్యయవిధౌ తత్సమ్ప్రత్యయార్థమ్ -

(భాష్యమ్) వృద్ధావృద్ధావర్ణస్వరద్వ్యయజ్లక్షణే తర్హి ప్రత్యయవిధౌ తత్సమ్ప్రత్యయార్థం జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణం క్రియతే। వృద్ధాత్,

అవృద్ధాత్, అవర్ణాన్తాత్, అనుదాత్తాదేః, ద్వ్యచః, ఃథ్ద్య;త్యేతాని జ్యాప్ప్రాతిపదికవిశేషణాని యథా స్యురితి।।

(ఏకదేశ్యాక్షేపభాష్యమ్)

అథాక్రియమాణే జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణే కస్యైతాని విశేషణాని స్యుః।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

సమర్థవిశేషణాని।।

(దోషనిరూపకభాష్యమ్)

తత్ర కో దోషః।।

ఉదీచాం వృద్ధాదగోత్రాత్। ఃథ్ద్య;హ చ ప్రసజ్యేత। జ్ఞానాం బ్రాహ్మణానామపత్యమితి। ఏతద్ధి సమర్థం వృద్ధమ్।।

ఃథ్ద్య;హ చ న స్యాత్। జ్ఞయోర్బ్రాహ్మణ్యోరపత్యమితి। ఏతద్ధి సమర్థమవృద్ధమ్। వృద్ధ।।

(దోషప్రదర్శకభాష్యమ్)

।। అవృద్ధ, ప్రాచామవృద్ధాత్ఫిన్బహులమ్। ఃథ్ద్య;హ చ ప్రసజ్యేత--జ్ఞయోర్బ్రాహ్మణ్యోరపత్యమితి। ఏతద్ధి సమర్థమవృద్ధమ్। ఃథ్ద్య;హ చ న స్యాత్--జ్ఞానాం బ్రాహ్మణానామపత్యమితి। ఏతద్ధి సమర్థం వృద్ధమ్। అవృద్ధ।।

అవర్ణ, అత ఃథ్ద్య;ఇఞ్భవతీతి--ఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్--దక్షస్యాపత్యం దాక్షిరితి। ఏతద్ధి సమర్థమకారాన్తమ్। ఃథ్ద్య;హ చ న స్యాత్--దక్షయోరపత్యం దక్షాణామపత్యమితి। ఏతద్ధి సమర్థమనవర్ణాన్తమ్। అవర్ణ।।

స్వర, అనుదాత్తాదేరఞ్భవతి। ఃథ్ద్య;హ చ ప్రసజ్యేత--వాచో వికారస్త్వచో వికార ఃథ్ద్య;తి। ఏతద్ధి సమర్థమనుదాత్తాది। ఃథ్ద్య;హ చ న స్యాత్--సర్వేషాం వికార ఃథ్ద్య;తి। ఏతద్ధి సమర్థముదాత్తాది। స్వర।।

ద్వ్యజ్లక్షణ, ద్వ్యచష్ఠన్నితి। ఃథ్ద్య;హ చ ప్రసజ్యేత--వాచా తరతి త్వచా తరతీతి। ఏతద్ధి సమర్థం ద్వ్యచ్। ఃథ్ద్య;హ చ న స్యాత్--ఘటేన తరతీతి। ఏతద్ధి సమర్థమద్వ్యచ్।।

(సమర్థాధికారఫలప్రదర్శకభాష్యమ్)

అస్తి పునః సమర్థవిశేషణే సతి కించిదిష్టం సంగృహీతం భవతి। ఆహోస్విద్దోషాన్తమేవ। అస్తీత్యాహ। కిమ్? సామ్నా తరతి వేమ్నా తరతీతి। ఏతద్ధి సమర్థమపి ద్వ్యచ్ జ్యాప్ప్రాతిపదికమపి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ జ్యాబ్గ్రహణం కిమర్థమ్। న ప్రాతిపదికాదిత్యేవ సిద్ధమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న సిధ్యతి।

అప్రత్యయ ఃథ్ద్వ్య;తి ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేష జ్యాబ్గ్రహణే హేతుః। త్ఙ్యాబ్గ్రహణమపి కర్తవ్యమ్। తావపి హి ప్రత్యయౌ।।

(ప్రత్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

తిగ్రహణే తావద్వార్తమ్। తద్ధితః ప్రాతిపదికమితి ప్రాతిపదికసంజ్ఞా భవిష్యతి।।

ఃఢ్ద్య;గ్రహణే చాపి వార్తమ్। ఉవర్ణాన్తాదూఙ్విధీయతే తత్రైకాదేశః। ఏకాదేశే కృతేఽన్తాదివద్భావాత్ప్రాతిపదికసంజ్ఞా భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపసమర్థకభాష్యమ్)

యద్యేష ఃఢ్ద్య;జోఽగ్రహణే హేతుః। ఆబ్గ్రహణమపి న కర్తవ్యమ్। ఆబపి హ్యకారాన్తాద్విధీయతే। తత్రైకాదేశః। ఏకాదేశే కృతేఽన్తాదివద్భావాత్ప్రాతిపదికసంజ్ఞా భవిష్యతి।।

యస్తర్హ్యనకారాన్తాత్--కుఞ్చా, ఉష్ణిహా, దేవవిశేతి। అత్రాప్యకారాన్తాద్ వృత్తిర్లక్ష్యతే--క్రుఞ్చానాలభేత, ఉష్ణిహకకుభౌ, దేవవిశం చ మనుష్యవిశం చేతి।।

(ఆబ్గ్రహణవాదిభాష్యమ్)

ఃథ్ద్వ్య;హ తావదుష్ణిహకకుభావితి।

ఆప ఏవైతదౌత్తరపదికం హ్రస్వత్వమ్।।

ఃథ్ద్వ్య;హ ఖల్వపి దేవవిశం చ మనుష్యవిశం చేతి।

నాస్తి విశేషః। అకారాన్తాదమ్ ఉత్పత్తౌ సత్యాం వ్యఞ్జనాన్తాద్వేతి।।

(ప్రత్యాఖ్యానవాదిభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--

ః‍థ్ద్య;హ తావదుష్ణిహకకుభావిత్యాప ఏవైతదౌత్తరపదికం హ్రస్వత్వమితి।।

సంజ్ఞాఛన్దసోరిత్యేవం తత్।।

నైషా సంజ్ఞా, నాపీదం ఛన్దః।।

యదప్యుచ్యతే ః‍థ్ద్య;హ ఖల్వపి దేవవిశం చ మనుష్యవిశం చేతి।।

నాస్తి విశేషః--అకారాన్తాదమ్ ఉత్పత్తౌ సత్యాం వ్యఞ్జనాన్తాద్వేతి।।

స్వరే విశేషః--యద్యత్ర వ్యఞ్జనాన్తాదుత్పత్తిః స్యాద్ దేవవిశమిత్యేవం స్వరః ప్రసజ్యేత। దేవవిశమితి చేష్యతే। తస్మాత్క ఏష ఏవం విషయః।।

(ఆబ్గ్రహణవాదిభాష్యమ్)

ః‍థ్ద్య;దం తర్హి--పాదోఽన్యతరస్యామ్ టాబృచి ః‍థ్ద్య;తి।।

ఋచీత్యుచ్యతే।।

తత్ర చ్ఛాన్దసత్వాద్భవిష్యతి।।

ఋచీతి నేదం ఛన్దో వివక్షితమ్--కాఠకం కాలాపకం మౌదకం పైప్పలాదకం వా। కిం తర్హి--ప్రత్యయార్థవిశేషణమేతత్। ఋక్చేత్ప్రత్యయార్థో భవతీతి।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। పదశబ్దః పాదశబ్దసమానార్థోఽకారాన్తశ్ఛన్దసి దృశ్యతే--తస్యాః సప్తాక్షరమేకం పదమ్, ఏకః పాద ః‍థ్ద్య;త్యర్థః। తస్మాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి।।

ః‍థ్ద్య;దం తర్హి--డాబుభాభ్యామన్యతరస్యామ్ ః‍థ్ద్య;తి। బహురాజా బహురాజే బహురాజా ః‍థ్ద్య;తి।।

(5097 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- జ్యాబ్గ్రహణమనర్థకం ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణాత్ -

(భాష్యమ్) జ్యాబ్గ్రహణమనర్థకమ్।।

కిం కారణమ్?

ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణాత్।।

ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్త్తవ్యా।

కః పునరత్ర విశేషః?

ఏషా వా పరిభాషా క్రియేత, జ్యాగ్రహణం వా?

అవశ్యమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా। బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని।।

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కాని?

(5098 ప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- సర్వనామస్వరసమాసతద్ధితవిధిలుగలుగర్థమ్ -

(భాష్యమ్) సర్వనామవిధిః ప్రయోజనమ్। సర్వనామ్నః సుడిహైవ స్యాత్--యేషామ్, తేషామ్।।

యాసామ్, తాసామిత్యత్ర న స్యాత్।।

(ప్రయోజనఖణ్డనభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

అవర్ణాన్తాట్టాబ్విధీయతే। తత్రైకాదేశే కృతేఽన్తాదివద్భావాత్సుడ్ భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--సర్వనామ్నస్తృతీయా చ ఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్--భవతా హేతునా, భవతో హేతోరితి।

భవత్యా హేతునా, భవత్యా హేతోరిత్యత్ర న స్యాత్। సర్వనామ।।

(వ్యాఖ్యానభాష్యమ్)

స్వర, కుసూలకూపకుమ్భశాలం బిలే ఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్--కుసూలబిలమ్।

కుసూలీబిలమిత్యత్ర చ న స్యాత్। స్వర।।

(వ్యాఖ్యానభాష్యమ్)

సమాస ద్వితీయా శ్రితాదిభిః సహ సమస్యతే। ఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్--కష్టం శ్రితఃఉకష్టశ్రితః।

కష్టం శ్రితాఉకష్టశ్రితేత్యత్ర న స్యాత్।।

(వార్త్తికోక్తప్రయోజనఖణ్డనభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। శ్రితశబ్దోఽకారాన్తస్తత్రైకాదేశే కృతేఽన్తాదివద్భావాద్భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃర్థ్య;దం తర్హి--పూర్వసదృశేతి। ఃర్థ్య;హైవ స్యాత్--పిత్రా సదృశఃఉపితృసదృశః।।

పిత్రా సదృశీఉపితృసదృశీత్యత్ర న స్యాత్। సమాస।।

(వ్యాఖ్యానభాష్యమ్)

తద్ధితవిధి, అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్ ఃర్థ్య;హైవ స్యాత్-హస్తినాం సమూహో హాస్తికమ్।।

హస్తినీనాం సమూహో హాస్తికమిత్యత్ర న స్యాత్।।

(ప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। పుంవద్భావేనైతత్సిద్ధమ్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃర్థ్య;దం తర్హి--ప్రమాణే ద్వయసచ్। యథేహ భవతి--హస్తిద్వయసమ్, హస్తిమాత్రమ్। ఏవం హస్తినీద్వయసమ్, హస్తినీమాత్రమిత్యపి యథా స్యాత్। తద్ధితవిధి।।

(వ్యాఖ్యానభాష్యమ్)

లుక్, నేన్సిద్ధబధ్నాతిషు చ ఃర్థ్య;హైవ స్యాత్--స్థణ్డిలశాయీ।।

స్థణ్డిలశాయినీత్యత్ర న స్యాత్। లుక్।।

(వ్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అలుక్ శయవాసవాసిష్వకాలాత్ ఃర్థ్య;హైవ స్యాత్--గ్రామేవాసీ।।

గ్రామేవాసినీత్యత్ర న స్యాత్।।

(5099 పరిభాషాప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- మానిని చ విధిప్రతిషేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) మానిని చ విధిప్రతిషేధార్థం ప్రయోజనమ్--విధ్యర్థం తావత్ క్యఙ్మానినోశ్చ ఃర్థ్య;హైవ స్యాత్। దర్శనీయమానీ।।

దర్శనీయమానినీత్యత్ర న స్యాత్।।

ప్రతిషేధార్థమపి। వక్ష్యతి స్వాఙ్గాచ్చేతోఽమానిని తస్మిన్ క్రియమాణే ఃర్థ్య;హైవ స్యాత్--దీర్ఘముఖమానీ।।

దీర్ఘముఖమానినీత్యత్ర న స్యాత్।।

(5100 పరిభాషాప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 7 ।।)

- ప్రత్యయగ్రహణోపచారేషు చ -

(భాష్యమ్) ప్రత్యయగ్రహణోపచారేషు చ ప్రయోజనమ్। తృజకాభ్యాం కర్తరి ःర్థ్వ;హైవ స్యాత్--అపాం స్రష్టా।।

అపాం స్రష్టీత్యత్ర న స్యాత్। ప్రత్యయ।।

ఉపచార--అతః కృకమికంసకుమ్భ ःర్థ్వ;హైవ స్యాత్--అయస్కుమ్భః।।

అయస్కుమ్భీత్యత్ర న స్యాత్।।

(పరిభాషాఫలోపసంహారభాష్యమ్)

ఏతాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని। యదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా।।

ఏతస్యాం చ సత్యాం నార్థో జ్యాగ్రహణేన।।

(5101 పరిభాషాక్షేపవార్తికమ్।। 8 ।।)

- అతిప్రసఙ్గ ఉపపదవిధౌ -

(భాష్యమ్) ఉపపదవిధావతిప్రసఙ్గో భవతి ద్విషత్పరయోస్తాపేః యథేహ భవతి-ద్విషన్తప ःర్థ్వ;తి।।

ఏవం ద్విషతీతాప ःర్థ్వ;త్యత్రాపి స్యాత్।।

(5102 పరిభాషాక్షే పే ద్వితీయవార్తికమ్।। 9 ।।)

- యఞిఞోః ఫకి -

(భాష్యమ్) యఞిఞోః ఫక్యతిప్రసఙ్గో భవతి। యథేహ భవతి--గార్గ్యాయణః, దాక్షాయణః।।

ఏవం గార్గేయో దాక్షేయ ःర్థ్వ;త్యత్రాపి స్యాత్।।

నైష దోషః।।

ఢగత్ర బాధకో భవిష్యతి।।

(5103 పరిభాషాక్షే పే తృతీయవార్తికమ్।। 10 ।।)

- సమాసాన్తేషు చ -

(భాష్యమ్) సమాసాన్తేషు చాతిప్రసఙ్గో భవతి రాజాహః సఖిభ్యష్టచ్ యథేహ భవతి--మద్రరాజః, కశ్మీరరాజః।।

ఏవం మద్రరాజ్ఞీ కశ్మీరరాజ్ఞీత్యత్రాపి స్యాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న వా భవతి మద్రరాజీతి।।

(ఉపపాదకభాష్యమ్)

భవతి, యదా సమాసాన్తాదీకారః। లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణే తు ౹ఃథ్ద్వ;ర్కారాన్తాత్సమాసాన్తః ప్రసజ్యేత।।

తత్ర కో దోషః? పుంవద్భావష్టిలోపశ్చ। తత్ర మద్రరాజీత్యేవం రూపం స్యాత్ మద్రరాజ్ఞీతి చేష్యతే।।

(5104 పరిభాషాక్షే పే చతుర్థవార్తికమ్।। 11 ।।)

- మహదాత్వే ప్రియాదిషు -

(భాష్యమ్) మహదాత్వే ప్రియాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి। ఆన్మహతః సమానాధికరణజాతీయయోః ౹ఃథ్ద్వ;తి యథేహ భవతి మహాన్ ప్రియోఽస్య మహాప్రియః।।

ఏవం మహతీ ప్రియాఽస్య మహతీప్రియ ౹ఃథ్ద్వ;త్యత్రాపి స్యాత్।।

కిముచ్యతే ప్రియాదిష్వితి? యత్ర పుంవద్భావః ప్రతిషిధ్యతే।।

యత్ర తు న ప్రతిషిధ్యతే భవితవ్యమేవ తత్రాత్వేనేతి।।

(5105 పరిభాషాక్షే పే పఞ్చమవార్తికమ్।। 12 ।।)

- ఙ్నిత్స్వరే -

(భాష్యమ్) ఙ్నిత్స్వరేఽతిప్రసఙ్గో భవతి ఙ్నిత్యాదిః ఉదాత్తో భవతీతి। యథేహ భవతి--దాక్షిః, అహిచుమ్బకాయనిః।।

ఏవం దాక్షీ, అహిచుమ్బకాయనీత్యత్రాపి స్యాత్।।

(5106 పరిభాషాక్షే పే షష్ఠవార్తికమ్।। 13 ।।)

- రాజ్ఞః స్వరే బ్రాహ్మణకుమారయోః -

(భాష్యమ్) రాజ్ఞః స్వరే బ్రాహ్మణకుమారయోరతిప్రసఙ్గో భవతి రాజా చ బ్రాహ్మణకుమారయోరితి। యథేహ భవతి--రాజబ్రాహ్మణః, రాజకుమారః।।

ఏవం రాజబ్రాహ్మణీ, రాజకుమారీత్యత్రాపి స్యాత్।।

(5107 పరిభాషాక్షే పే సప్తమవార్తికమ్।। 14 ।।)

- సమాససంఘాతగ్రహణేషు చ -

(భాష్యమ్) సమాససంఘాతగ్రహణేషు చాతిప్రసఙ్గో భవతి బహోర్న ఞ్వదుత్తరపదభూమ్ని యథేహ భవతి-- బహుగోమాన్

బహుయవమాన్।।

ఏవం బహుగోమతీ బహుయవమతీత్యత్రాపి స్యాత్।

(సంఘాతపదాక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే సమాససంఘాతగ్రహణేష్వితి?।।

(సంఘాతపదప్రయోజనభాష్యమ్)

యదవయవగ్రహణం ప్రయోజనమేవైతస్యాః పరిభాషాయాః కుసూలకూపకుమ్భశాలం బిలే కుసూలీబిలమితి యథా।।

(5108 పరిభాషాక్షేపేఽమష్టేవార్తికమ్।। 15 ।।)

- విభక్తౌ చోక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్? న వా విభక్తౌ లిఙ్గవిశిష్టాగ్రహణాదితి।।

(పరిభాషోపసంహారభాష్యమ్)

ఏతేఽస్యాః పరిభాషాయా దోషాః, ఏతాని చ ప్రయోజనాని స్యుః।।

ఏతే దోషాః సమా భూయాంసో వా?

తస్మాన్నార్థోఽనయా పరిభాషయా।।

న హి దోషాః సన్తీతి పరిభాషా న కర్తవ్యా। లక్షణం వా న పరిణేయమ్।।

న హి భిక్షుకాః సన్తీతి స్థాల్యో నాధిశ్రీయన్తే। న చ మృగాః సన్తీతి యవా నోప్యన్తే।।

దోషాః ఖల్వపి సాకల్యేన పరిగణితాః। ప్రయోజనానాముదాహరణమాత్రమ్। కుత ఏతత్। న హి దోషాణాం లక్షణమస్తీతి।।

తస్మాద్యాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని తదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా, ప్రతివిధేయం చ దోషేషు।।

(5109 జ్యాప్ప్రయోజనవార్తికమ్।। 16 ।।)

- తద్ధితవిధానార్థం తు -

(భాష్యమ్) తద్ధితవిధానార్థం తు జ్యాబ్గ్రహణం కర్తవ్యం జ్యాబన్తాత్తద్ధితోత్పత్తిర్యథా స్యాత్-- కాలితరా, హరణితరా, ఖట్వాతరా, మాలాతరా।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

(5110 ఆక్షేపసాధకవార్త్తికమ్ ।। 17 ।।)

- విప్రతిషేధాద్ధి తద్ధితబలీయస్త్వమ్ -

(భాష్యమ్) విప్రతిషేధాద్ధి తద్ధితోత్పత్తిః ప్రాప్నోతి ।।

(5111 జ్యాబ్గ్రహణే దోషవార్త్తికమ్ ।। 18 ।।)

- తత్ర సమాసాన్తేషు దోషః -

(భాష్యమ్) తత్ర సమాసాన్తేషు దోషో భవతి--బహుగోమత్కా, బహుయవమత్కా ।।

సమాసాన్తా అపి జ్యాబన్తాత్స్యుః ।।

(5112 న్యూనతాపూరకవార్త్తికమ్ ।। 19 ।।)

- త్యూజోశ్చ గ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) త్యూజోశ్చాపి గ్రహణం కర్తవ్యం భవతి । యువతికా, బ్రహ్మబన్ధుకేతి ।।

(వార్త్తికాక్షేపభాష్యమ్)

ఃఢ్ద్య;గ్ఢ్రహణేన తావన్నార్థః । నాస్త్యత్ర విశేషః । ఉకారాన్తాదుత్పత్తౌ సత్యామూజన్తాద్వా ।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి--యువతితరా, బ్రహ్మబన్ధుతరా, ఃథ్ద్య;తి ।।

(5113 దోషపరిహారవార్త్తికమ్ ।। 20 ।।)

- తదన్తస్య చ ప్రత్యయార్థేనాయోగాత్తద్ధితానుత్పత్తిః -

(భాష్యమ్) తదన్తస్య చ జ్యాబన్తస్య ప్రత్యయార్థేనాయోగాత్తద్ధితోత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతి । కాలితరా, హరిణితరా, ఖట్వాతరా, మాలాతరేతి ।।

కిం కారణమ్?

జ్యాబన్తమేతత్ స్త్రీప్రధానమ్ । న చ స్త్రీత్వస్య ప్రకర్షాప్రకర్షౌ స్తః ।

నైష దోషః ।

న హి కించిదుచ్యతే--ఏవంజాతీయకాదుత్పత్తవ్యమేవం జాతీయకాన్నేతి ।

ఏతావదుచ్యతే--అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ తిజశ్చ ఃథ్ద్య;తి। యస్య చ ప్రకర్షోఽస్తి తస్య ప్రకర్షే ప్రత్యయో భవిష్యతి। అస్తి చాప్రధానస్య గుణస్య ప్రకర్షః।

ఃథ్ద్య;హ ఖల్వపి శుక్లతరః కృష్ణతర ఃథ్ద్య;తి।

ద్రవ్యం ప్రధానమ్। గుణస్య చ ప్రకర్షే ప్రత్యయ ఉత్పద్యతే।।

(5114 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 21 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్? సిద్ధం తు స్త్రియాః ప్రాతిపదికవిశేషణత్వాత్స్వార్థే టాబాదయః ఃథ్ద్య;తి। ప్రాతిపదికవిశేషణం స్త్రీగ్రహమ్, స్వార్థికాష్టాబాదయః।।

నైవం విజ్ఞాయతే--స్త్రియామభిధేయాయామితి।।

నాపి స్త్రీసమానాధికరణాత్ప్రాతిపదికాదితి।।

కథం తర్హి--యత్ప్రాతిపదికం స్త్రియాం వర్తతే తస్మాట్టాబాదయో భవన్తి।।

కస్మిన్నర్థే?

స్వార్థే ఃథ్ద్య;తి।।

(వార్తికోక్తదోషపరిహారభాష్యమ్)

నను చోక్తం తత్ర సమాసాన్తేషు దోష ఃథ్ద్య;తి।।

సమాసాన్తా అపి స్వార్థికాః।।

ఉభయోః స్వార్థికయోః పరత్వాత్సమాసాన్తా భవిష్యన్తి।।

(వార్తికోక్తదోషపరిహారభాష్యమ్)

కథం కాలికేతి?।।

ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేతీత్వం భవిష్యతి।।

(వార్తికోక్తదోషపరిహారభాష్యమ్)

కథం హరిణికా ఃథ్ద్య;తి?।।

హరిణశబ్దః ప్రకృత్యన్తరమస్తి।

(వార్తికోక్తదోషపరిహారభాష్యమ్)

కథం లోహినికేతి?

వక్ష్యత్యేతల్లోహితాల్లిఙ్గబాధనం వేతి ।। 1 ।।

-4-1-3- స్త్రియామ్ (1277)

(లిఙ్గాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

స్త్రియామిత్యుచ్యతే।

కా స్త్రీ నామ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

లోకత ఏతే శబ్దాః ప్రసిద్ధాః। స్త్రీ పుమాన్నపుంసకమితి।

యల్లోకే దృష్ట్వా ఏతదవసీయతే--

ఃథ్ద్య;యం స్త్రీ, అయం పుమాన్, ఃథ్ద్య;దం నపుంసకమితి।

సా స్త్రీ, స పుమాన్, తన్నపుంసకమితి।।

(స్త్రీత్వనిమిత్తజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిం పునర్లోకే దృష్ట్వా ఏతదవసీయతే--

ఃథ్ద్య;యం స్త్రీ, అయం పుమాన్, ఃథ్ద్య;దం నపుంసకమితి।।

(నిమిత్తకథనాభాష్యమ్)

లిఙ్గమ్।।

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిం పునస్తత్?

(లిఙ్గలక్షణభాష్యమ్)

స్తనకేశవతీ స్త్రీ స్యాల్లోమశః పురుషః స్మృతః।

ఉభయోరన్తరం యచ్చ తదభావే నపుంసకమ్।।

(లిఙ్గలక్షణదూషణభాష్యమ్)

లిఙ్గాత్రీస్_పుంసయోర్జ్ఞానే భ్రూకుంసే టాప్ప్రసజ్యతే।

లిఙ్గాత్స్త్రీపుంసయోర్జ్ఞానే సతి భ్రూకుంసే టాప్ప్రాప్నోతి। యద్ధి లోకే దృష్ట్వైతదవసీయతే--ఃథ్వ్య;యం స్త్రీ।

అస్తి తద్ భ్రూకుంసే॥

(ద్వితీయదూషణభాష్యమ్)

నత్వం ఖరకుటీః పశ్య॥

ఃథ్వ్య;హ చఞ్చాః పశ్య, వధ్రికాః పశ్య, ఖరకుటీః పశ్యేతి తస్మాచ్ఛసో నః పుంసీతి నత్వం ప్రాప్నోతి॥

యద్ధి లోకే దృష్ట్వైతదవసీయతే--అయం పుమానితి। అస్తి తద్వర్ధికాదిషు॥

(తృతీయదూషణభాష్యమ్)

ఖట్వావృక్షౌ న సిధ్యతః॥

ఖట్వావృక్షయోశ్చ లిఙ్గం న సిధ్యతి। యద్ధి లోకే దృష్ట్వైతదవసీయతే--ఃథ్వ్య;యం స్త్రీ, అయం పుమానితి। న తత్ఖట్వావృక్షయోరస్తి॥

కిం తర్హి తయోర్లిఙ్గం న్యాయ్యమ్?

(దూషణసాధకభాష్యమ్)

నాపుంసకం భవేత్తస్మిన్॥

నాపుంసకం ఖట్వావృక్షయోర్లిఙ్గం న్యాయ్యమ్। కిమిదం నాపుంసకమితి? న పుంసకే భవం నాపుంసకమ్॥

(దూషణసాధకభాష్యమ్)

తదభావే నపుంసకమ్॥

తదభావే స్త్రీపుంసలిఙ్గాభావే నపుంసకం లిఙ్గం న్యాయ్యమ్

(లిఙ్గసాధకభాష్యమ్)

అసత్తు మృగతృష్ణావత్॥

అసత్తు ఖట్వావృక్షయోర్లిఙ్గం ద్రష్టవ్యమ్। కథం పునరసన్నామ లిఙ్గం శక్యం ద్రష్టుమ్? మృగతృష్ణావత్। తద్యథా-మృగాస్తృషితా అపాం ధారాః పశ్యన్తి। న చ తాః సన్తి॥

(లిఙ్గసాధకభాష్యమ్)

గన్ధర్వనగరం యథా॥

యథా గన్ధర్వనగరాణి దూరతో దృశ్యన్తే, ఉపసృత్య చ నోపలభ్యన్తే।
తద్వత్ఖట్వావృక్షయోరసల్లిఙ్గం ద్రష్టవ్యమ్॥

(లిఙ్గసాధకభాష్యమ్)

ఆదిత్యగతివత్సన్న॥

అథ వా యథా--ఆదిత్యగతిః సతీ నోపలభ్యతే। తద్వత్ఖట్వావృక్షయోః సల్లిఙ్గం నోపలభ్యతే॥

(లిఙ్గసాధకభాష్యమ్)

వస్త్రాన్తర్హితవచ్చ తత్॥

యథా వస్త్రాన్తర్హితాని ద్రవ్యాణి నోపలభ్యన్తే। తద్వత్ఖట్వావృక్షయోః సల్లిఙ్గం నోపలభ్యతే॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః। వస్త్రాన్తర్హితాని ద్రవ్యాణి వస్త్రాపాయ ఉపలభ్యన్తే। ఖట్వావృక్షయోః పునర్యేఽప్యేతే రథకారా వాశీవృక్షాదనహస్తా మూలాత్ప్రభృతి--ఆఽగ్రాద్వృక్షాంస్తక్ష్ణువన్తి తేఽపి తయోర్లిఙ్గం నోపలభన్తే॥

(ఆక్షేపసాధకభాష్యమ్)

కేనైతదవసీయతే ఖట్వావృక్షయోః సల్లిఙ్గం నోపలభ్యత ఃథ్య;తి?

షడ్భిః ప్రకారైః సతాం భావానామనుపలబ్ధిర్భవతి--అతసన్నికర్షాత్, అతివిప్రకర్షాత్, మూర్త్యన్తరవ్యవధానాత్, తమసావృతత్వాద్, ఃథ్య;న్ద్రియదౌర్బల్యాత్, అతిప్రమాదాదితి॥

అతోఽత్ర కశ్చిద్ధేతుర్ద్రష్టవ్యో యేన ఖట్వావృక్షయోః సల్లిఙ్గం నోపలభ్యతే॥

(లిఙ్గసాధకభాష్యమ్)

కేనైతదవసీయతే ఖట్వావృక్షయోః సల్లిఙ్గం నోపలభ్యత ఃథ్య;తి?

తయోస్తు తత్కృతం దృష్ట్వా

స్త్రీకృతం శబ్దం దృష్ట్వా స్త్రీత్యవసీయతే। పుంస్కృతం శబ్దం దృష్ట్వా పుమానితి॥

(లిఙ్గసాధనే దృష్టాన్తభాష్యమ్)

యథాఽఽకాశేన జ్యోతిషః।

తద్యథా--ఆకాశం దృష్ట్వా జ్యోతిరత్రేతి గమ్యతే। జ్యోతిర్నిమిత్తం హ్యాకాశమ్॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అన్యోన్యసంశ్రయం త్వేతత్

అన్యోన్యసంశ్రయం త్వేతద్భవతి। స్త్రీకృతః శబ్దః, శబ్దకృతం చ స్త్రీత్వమ్। ఏతదితరేతరాశ్రయం భవతి। ఃథ్ద్వ్య;తరేతరాశ్రయాణి చ న ప్రకల్పన్తే।।

(దూషణభాష్యమ్)

ప్రత్యక్షేణ విరుధ్యతే।।

ప్రత్యక్షేణ ఖల్వపి స విరుధ్యతే--

య ఆహ ఖట్వావృక్షయోః సల్లిఙ్గం నోపలభ్యత ఃథ్ద్వ్య;తి। తత్ర స్వేన్ద్రియవిరోధః కృతో భవతి।

న చ నామ స్వేన్ద్రియవిరోధినా భవితవ్యమ్।।

(దూషణాన్తరభాష్యమ్)

తటే చ సర్వలిఙ్గాని దృష్ట్వా కోఽధ్యవసాస్యతి।।

తటే చ ఖల్వపి సర్వాణి లిఙ్గాని దృష్ట్వా--తటః, తటీ, తటమితి, కస్తదధ్యవసాతుమర్హతి--ఃథ్ద్వ్య;యం స్త్రీ, అయం పుమాన్, ఃథ్ద్వ్య;దం నపుంసకమితి।।

(పూర్వపక్షోపసంహారభాష్యమ్)

తస్మాన్న వైయాకరణైః శక్యం లౌకికం లిఙ్గమాస్థాతుమ్। అవశ్యం చ కశ్చిత్స్వకృతాన్త ఆస్థేయః।

కోఽసౌ స్వకృతాన్తః?

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

సంస్త్యానప్రసవౌ లిఙ్గమాస్థేయౌ స్వకృతాన్తతః।

సంస్త్యానప్రసవౌ లిఙ్గమాస్థేయౌ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమిదం సంస్త్యానప్రసవావితి?

(వ్యుత్పత్తిదర్శకభాష్యమ్)

సంస్త్యానే స్త్యాయతేర్డ్రట్ స్త్రీ, సూతేః సప్ ప్రసవే పుమాన్।। ఃథ్ద్వ్య;తి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ననుచ లోకేఽపి స్త్యాయతేరేవ స్త్రీ, సూతేశ్చ పుమానితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అధికరణసాధనా లోకే స్త్రీ-స్త్యాయత్యస్యాఙ్గర్భ ఃథ్ద్య;తి। కర్తృసాధనశ్చ పుమాన్-సూతే పుమానితి।

ఃథ్ద్య;హ పునరుభయం భావసాధనమ్। సంస్త్యానం స్త్రీ, ప్రవృత్తిశ్చ పుమాన్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కస్య పునః సంస్త్యానం స్త్రీ, ప్రవృత్తిర్వా పుమాన్? గుణానామ్।

కేషామ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధానామ్।

(సామాన్యప్రతిపత్తిభాష్యమ్)

సర్వాశ్చ పునర్మూర్తయ ఏవమాత్మికాః--సంస్త్యానప్రసవగుణాః, శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధవత్యః।।

యత్రాల్పీయాంసో గుణాస్తత్రావరతస్త్రయః--శబ్దః, స్పర్శః, రూపమితి।।

రసగన్ధౌ న సర్వత్ర।।

(సర్వపదార్థేషు లిఙ్గబోధకభాష్యమ్)

ప్రవృత్తిః ఖల్వపి నిత్యా। న హీహ కశ్చిదపి స్వస్మిన్నాత్మని ముహూర్తమప్యవతిష్ఠతే, వర్ద్ధతే వా యావదనేన వర్ద్ధితవ్యమ్, అపాయేన వా యుజ్యతే।।

తచ్చోభయం సర్వత్ర।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యుభయం సర్వత్ర,

కుతో వ్యవస్థా?

(సమాధనభాష్యమ్)

వివక్షాతః।

సంస్త్యానవివక్షాయాం స్త్రీ, ప్రసవవివక్షాయాం పుమాన్, ఉభయవివక్షాయాం నపుంసకమ్।।

(దోషపరిహారభాష్యమ్)

తస్యోక్తౌ లోకతో నామ

తస్యోక్తౌ వచనే లోకతో నామైతద్భవతి--స్త్రీ, పుమాన్, నపుంసకమితి।।

(ఃధ్ద్య;ర్థ్విశలిఙ్గాశ్రయణే లాఘవబోధకభాష్యమ్)

గుణో వా లుపి యుక్తవత్।।

వర్ధికాదిషు భూయాన్ పరిహారః।

లుపి యుక్తవద్వ్యక్తివచనే (1।2।51) ఃధ్ద్య;త్యేవమత్రగుణో భవతి।।

(ప్రమాణప్రదర్శకభాష్యమ్)

న చైతన్మన్తవ్యం స్వమనీషికయోచ్యత ఃధ్ద్య;తి।

పఠిష్యతి హ్యాచార్యః--లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్యేతి।

పున పఠిష్యతి--ఏకార్థే శబ్దాన్యత్వాత్ దృష్టం లిఙ్గాన్యత్వమ్, అవయవాన్యత్వాచ్చ, ఃధ్ద్య;తి।।

సంస్త్యానే స్త్యాయతేర్డ్రట్ స్త్రీ

సూతేః సప్ ప్రసవే పుమాన్।

తస్యోక్తౌ లోకతో నామ

గుణో వా లుపి యుక్తవత్।।

(స్త్రియామ్ పదాన్వయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరిదం విజ్ఞాయతే--స్త్రియామభిధేయాయాం టాబాదయో భవన్తీతి। ఆహోస్విత్ స్త్రీసమానాధికరణాత్ప్రాతిపదికాదితి।।

కశ్చాత్ర విశేషః?

(5115 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- స్త్రియామితి స్త్ర్యర్థాభిధానే చేట్టాబాదయో ద్వివచనబహువచనానేకప్రత్యయానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) స్త్రియామితి స్త్ర్యర్థాభిధానే చేట్టాబాదయో భవన్తి, ద్వివచనబహువచనయోరనుపపత్తిః--కుమార్యౌ, కుమార్యః, కిశోర్యౌ, కిశోర్యః।।

కిం కారణమ్?

ఏకత్వాత్ స్త్రీత్వస్య। ఏకోఽయమర్థః స్త్రీత్వం నామ। తస్యైకత్వాదేకవచనమేవ ప్రాప్నోతి।।

(ద్వితీయదోషప్రదర్శకభాష్యమ్)

అనేకప్రత్యయానుపపత్తిశ్చ।

అనేకశ్చ ప్రత్యయో నోపపద్యతే--గార్గ్యాయణీ, కారీషగన్ధ్యా, కాలితరా, ఃథ్ద్య;తి।

కిం కారణమ్?

ఏకత్వాత్ స్త్రీత్వస్య। ఏకోఽయమర్థః స్త్రీత్వం నామ తస్యైకేనోక్తత్వాద్ ద్వితీయస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్।

కిం కారణమ్?

ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఃథ్ద్య;తి॥

(5116 ఆక్షేపవార్తికమ్॥ 2 ॥)

- స్త్ర్యర్థస్య చ ప్రాతిపదికార్థత్వాత్ స్త్రియామితి లిఙ్గానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) స్త్ర్యర్థస్య చ ప్రాతిపదికార్థత్వాత్ స్త్రియామితి--ఃథ్ద్య;ర్కారో న ప్రాప్నోతి॥

(పక్షాన్తరోపపాదకభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి స్త్రీసమానాధికరణాత్ప్రాతిపదికాదితి॥

(5117 ఆక్షేపవార్తికమ్॥ 3 ॥)

- స్త్రీసమానాధికరణాదితి చేద్ భూతాదిష్వతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) స్త్రీసమానాధివారణాదితి చేద్ భూతాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి--భూతమియం బ్రాహ్మణీ, కారణమియం బ్రాహ్మణీ, ఆవపనమియముష్ట్రికేతి॥

(ప్రథమపక్షసమర్థకభాష్యమ్)

స్త్ర్యర్థాభిధానే పునష్టాబాదిషు సత్సు, ఃథ్ద్య;హ తావద్-భూతమియం బ్రాహ్మణీతి, నాత్ర స్త్రీత్వం వివక్షితమ్। కిం తర్హి? పౌతన్యమ్॥

కారణమియం బ్రాహ్మణీతి, నాత్ర స్త్రీత్వం వివక్షితమ్। కిం తర్హి? ప్రాధాన్యమ్॥

ఆవపనమియముష్ట్రికేతి, నాత్ర స్త్రీత్వం వివక్షితమ్। కిం తర్హి? సంభవనమ్॥

(5118 ఆక్షేపవార్తికమ్॥ 4 ॥)

- షట్సంజ్ఞకేభ్యశ్చ ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) షట్సంజ్ఞకేభ్యశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పఞ్చ బ్రాహ్మణ్యః, దశ బ్రాహ్మణ్యః॥

(ప్రథమపక్షసమర్థకభాష్యమ్)

స్త్ర్యర్థాభిధానే పునష్టాబాదిషు సత్సు, నాత్ర స్త్రీత్వం వివక్షితమ్। కిం తర్హి? భేదో వివక్షితః సంఖ్యా।।

(దోషప్రతిపాదకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ చ స్త్రీ ఃథ్ద్య;ర్కారో న ప్రాప్నోతి। న హి తేనైవ తస్య సామానాధికరణ్యమస్తి।।

(5119 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 5 ।।)

- సిద్ధం తు స్త్రియాః ప్రాతిపదికవిశేషణత్వాత్ స్వార్థే టాబాదయః -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

స్త్రియాః ప్రాతిపదికవిశేషణత్వాత్। ప్రాతిపదికవిశేషణం స్త్రీగ్రహణమ్, స్వార్థికాష్టాబాదయః।

నైవం విజ్ఞాయతే స్త్రియామభిధేయాయామితి।

నాపి స్త్రీసమానాధికరణాదితి।

కథం తర్హి?

స్త్రియాం యత్ ప్రాతిపదికం వర్తతే తస్మాట్టాబాదయో భవన్తి। కస్మిన్నర్థే? స్వార్థ ఃథ్ద్య;తి।।

(పూర్వపక్షోపపాదకభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు స్త్రియామభిధేయాయామితి।

ననుచోక్తం స్త్రియామితి స్త్ర్యర్థాభిధానే చేట్టాబాదయో ద్వివచనబహువచనానేకప్రత్యయానుపపత్తిః, స్త్ర్యర్థస్య చ ప్రాతిపదికార్థత్వాత్ స్త్రియామితి లిఙ్గానుపపత్తిరితి।।

(ప్రథమపక్షోక్తదోషపరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః।।

యత్తావదుచ్యతే ద్వివచనబహువచనయోరనుపపత్తిరితి।।

(5120 పూర్వపక్షోక్తదోషోద్ధారకవార్తికమ్।। 6 ।।)

- గుణవచనస్య చాశ్రయతో లిఙ్గవచనభావాత్ -

(భాష్యమ్) గుణవచనానాం హి శబ్దానామాశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవన్తి। తద్యథా--శుక్లం వస్త్రమ్, శుక్లా శాటీ, శుక్లః కమ్బలః, శుక్లౌ కమ్బలౌ, శుక్లాః కమ్బలా ఃథ్ద్య;తి।

యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి గుణస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్ గుణస్యాపి భవతి। ఏవమిహాపి యదదో ద్రవ్యం శ్రితం భవతి స్త్రీత్వం గుణః, తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తత్ స్త్రీత్వస్యాపి భవిష్యతి।।

(పూర్వపక్షోక్తదోషాక్షేపరభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే అనేకప్రత్యయానుపపత్తిరితి।।

(5121 పూర్వపక్షోక్తదోషోద్ధారకవార్తికమ్।। 7 ।।)

- భావస్య చ భావయుక్తత్వాత్ -

(భాష్యమ్) భావో భావేన యుజ్యతే। తద్యథా--ఃథ్ద్య;షిరిషిణా, నిమన్త్రిశ్చ నిమన్త్రిణా।।

(దృష్టాన్తవిఘటకభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః। యుక్తం తత్రాన్యత్వం సాధనభేదాత్, కాలభేదాచ్చ।

యుక్తం తత్రైకస్య బాహ్యం సాధనమ్, సర్వకాలశ్చ ప్రత్యయః।

అపరస్యాభ్యన్తరం సాధనమ్, వర్తమానకాలశ్చ ప్రత్యయ ఃథ్ద్య;తి।

ఃథ్ద్య;హ పునరేకం స్త్రీత్వమ్।।

(సమానప్రతిపత్తిభాష్యమ్)

అథైకమప్యుపలభ్యతే।

కిం చాతః?

యద్యేకముపలభ్యతే ద్వితీయమప్యుపలభ్యతామ్।

అథైకమప్యనుమానగమ్యం ద్వితీయమప్యనుమానాద్గమ్యతామ్।।

(సమాధానాన్తరప్రతిపాదకభాష్యమ్)

కస్య తావద్భవానేకం గుణం న్యాయ్యం మన్యతే స్త్రీత్వం నామ?

ద్రవ్యస్య।।

ద్రవ్యే చ భవతః కః సంప్రత్యయః?

(ద్రవ్యలక్షణభాష్యమ్)

యది తావద్ గుణసముదాయో ద్రవ్యమ్।।

(ద్రవ్యలక్షణఖణ్డనభాష్యమ్)

కా గతిర్య ఏతే భావాః కృదభిహితాస్తద్ధితాభిహితాశ్చ--చికీర్షా, గోతేతి।।

(ద్రవ్యలక్షణసాధకభాష్యమ్)

అథ మతమేతత్ కృదభిహితో భావో ద్రవ్యవద్భవతి ఃథ్ద్య;తి స్త్రీత్వమపి స్త్రీత్వేనాభిహితం ద్రవ్యవద్భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

క్వ చ తావద్ దోషః స్యాత్?

దృష్టస్య హి దోషస్య సుసుఖః పరిహారః--గార్గ్యాయణీ, కారీషగన్ధ్యా, కాలితరేతి।।

(దోషోద్ధారకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ తావద్-గార్గ్యాయణీతి। షిత్కరణసామర్థ్యాన్ఙీష్ భవిష్యిత।।

కారీషగన్ధ్యేతి। వచనాచ్చాబ్భవిష్యతి।।

కాలితరేతి। న యావత్కాలీ తావత్కాలితరేతి।

కిం తర్హి?

ప్రకృష్టా కాలీ కాలితరా। యత్తచ్ఛబ్దరూపం ప్రకర్షే వర్తతే తస్యానుక్తం స్త్రీత్వమితి కృత్వా టాబ్భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--ఃథ్ద్య;హ చ స్త్రీ ఃథ్ద్య;తీకారో న ప్రాప్నోతీతి।।

నిపాతనాదేతత్ సిద్ధమ్।

కిం నిపాతనమ్?

స్త్రియామవన్తికున్తికురుభ్యశ్చ (4।1।176) ఃథ్ద్య;తి।।

(5122 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 8 ।।)

- స్త్రీవిషయే జ్యాపోరప్రసిద్ధిరకారాన్తాదర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) స్త్రీవిషయే జ్యాపోరప్రసిద్ధిః। ఖట్వా, మాలా।

కిం కారణమ్?

అకారాన్తాదర్శనాత్। న హ్యకారాన్తతా దృశ్యతే।

నను చేయం దృశ్యతే--అతిఖట్వః, అతిమాల ఃఋ్ధ్య;తి।

నైషాఽకారాన్తతా। ఆప ఏవైతద్ హ్రస్వత్వమ్।।

(5123 సమాధానవార్తికమ్।। 9 ।।)

- సర్వేషాం తు స్వరవర్ణానుపూర్వీజ్ఞానార్థ ఉపదేశః -

(భాష్యమ్) సర్వేషామేవ తు ప్రాతిపదికానాం స్వరవర్ణానుపూర్వీజ్ఞానార్థ ఉపదేశః కర్తవ్యః--

శశః, షష ఃఋ్ధ్య;తి మా భూత్।

పలాశః, పలాష ఃఋ్ధ్య;తి మా భూత్।

మఞ్చకః, మఞ్జక ఃఋ్ధ్య;తి మా భూత్।।

(5124 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 10 ।।)

- తస్మాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) తస్మాసిద్ధమేతద్భవతి।।

అథ వా ఃఋ్ధ్య;యమకారాన్తతా దృశ్యతే--పఞ్చభిః ఖట్వాభిః క్రీతః పటః పఞ్చఖట్వః, దశఖట్వః।।

?B-4-1-4- అజాద్యతష్టాప్ (1278)

(5125 విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- శూద్రా చామహత్పూర్వా -

(భాష్యమ్) శూద్రా చామహత్పూర్వేతి వక్తవ్యమ్--శూద్రా।।

అమహత్పూర్వేతి కిమర్థమ్?

మహాశూద్రీ।।

(5126 విధ్యంశపూరకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- జాతిః -

(భాష్యమ్) జాతిరితి వక్తవ్యమ్। యా హి మహతీ శూద్రా మహాశూద్రా సా భవతి।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

శూద్రశబ్దోఽజాదిషు పఠ్యతే। తత్ర కః ప్రసఙ్గో యన్మహత్పూర్వాత్స్యాత్?

నైవ ప్రాప్నోతి నార్థః ప్రతిషేధేన।।

తదన్తవిధినా ప్రాప్నోతి।।

గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--భవతీహ తదన్తవిధిరితి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

భవతీ, అతిభవతీ, మహతీ, అతిమహతీ, అత్ర తదన్తవిధిః సిద్ధో భవతి।।

జాతిరితి చ వక్ష్యామీతి।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే--పఞ్చాజీ, దశాజీ, అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపఖణ్డనభాష్యమ్)

నైష దోషః।।

అజాదిభిరత్ర స్త్రియం విశేషయిష్యామః--అజాదీనాం యా స్త్రీతి।।

-4-1-6- ఉగితశ్చ (1280)

(తదన్తవిధ్యభావే దోషప్రతిపాదకం భాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే--

ఉగితః ప్రాతిపదికాదితి,

ఆహోస్విదుగిదన్తాత్ప్రాతిపదికాదితి?

కిం చాతః?

యది విజ్ఞాయతే ఉగితః ప్రాతిపదికాదితి,

సిద్ధమ్--భవతీ, మహతీతి।

అతిభవతీ, అతిమహతీతి న సిధ్యతి।।

తదన్తవిధినా భవిష్యతి।

గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే।।

(తదన్తవిధౌ దోషాధాయకభాష్యమ్)

అథ విజ్ఞాయతే ఉగిదన్తాత్ప్రాతిపదికాదితి,

సిద్ధమ్--అతిభవతీ, అతిమహతీతి।।

భవతీ, మహతీతి న సిధ్యతి।

వ్యపదేశివద్భావేనేహ భవిష్యతి।

వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేన।।

(పక్షద్వయే దోషప్రతిపాదకభాష్యమ్)

ఉభయథా చం నిర్గోమతీ, నిర్యవమతీతి న సిధ్యతి।।

కిం కారణమ్?

ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి।।

(ప్రథమపక్షే దోషాభావోపపాదకభాష్యమ్)

యథేచ్ఛసి తథాస్తు।।

అస్తు తావదుగితః ప్రాతిపదికాదితి।।

కథమ్--అతిభవతీ, అతిమహతీతి? తదన్తవిధినా భవిష్యతి।।

నను చోక్తం గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యత ఃథ్ద్య;తి।

నైతత్ప్రాతిపదికగ్రహణమ్। ప్రాతిపదికాప్రాతిపదికయోరేతద్ గ్రహణమ్।।

(ద్వితీయపక్షే దోషాభావోపపాదకభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు--ఉగిదన్తాత్ప్రాతిపదికాదితి।।

కథం--భవతీ, మహతీతి?

వ్యపదేశివద్భావేన భవిష్యతి।।

నను చోక్తం వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేనేతి।

నైతత్ప్రాతిపదికగ్రహణమ్। ప్రాతిపదికాప్రాతిపదికయోరేతద్ గ్రహణమ్।।

(పక్షద్వయే దోషాభావోపపాదకభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--ఉభయథా నిర్గౌమతీ, నిర్యవమతీతి న సిధ్యతీతి।

కిం కారణమ్?

ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి।।

నైతత్ప్రత్యయగ్రహణమ్। ప్రత్యయాప్రత్యయయోరేతద్ గ్రహణమ్।।

కథమ్?

వర్ణోప్యుగిత్, ప్రత్యయోప్యుగిత్, ప్రాతిపదికమప్యుగిత్।।

(5127 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ధాతోరుగితః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ధాతోరుగితః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఉఖాస్రద్ బ్రాహ్మణీ, పర్ణధ్వద్ బ్రాహ్మణీ।।

(5128 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అఞ్చతేశ్చోపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అఞ్చతేశ్చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ప్రాచీ, ప్రతీచీ।।

(5129 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఉగిత్యఞ్చతిగ్రహణాత్సిద్ధమధాతోః -

(భాష్యమ్) ఉగితి అఞ్చతిగ్రహణాదధాతోః సిద్ధమ్।।

అఞ్చతిగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి। అఞ్చతేరేవోగితో ధాతోర్నాన్యస్యోగితో ధాతోరితి।।

-4-1-7- వనో ర చ (1281)

(అతివ్యాప్తిపరిహారభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి--నిఃశునీ, అతియూనీతి?

అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేతి।

ఏవమపి మఘోనీ--అత్ర ప్రాప్నోతి।

మఘవన్శబ్దోఽవ్యుత్పన్నం ప్రాతిపదికమ్।।

(5130 సిద్ధాన్తపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వనో న హశః -

(భాష్యమ్) వనో ర చేత్యత్ర హశన్తాన్న భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్వ్య;హ మా భూత్--సహయుధ్వా బ్రాహ్మణీతి।।

యది న హశ ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే--శర్వరీతి న సిధ్యతి।

విహితవిశేషణం హగ్రహణమ్--హశన్తాద్యో విహిత ఃథ్ద్వ్య;తి।

ఏవమపి ప్రేర్త్వరీతి న సిధ్యతి।

కథం చాత్ర తుగాగమః? ఛాన్దసత్వాత్। జీబ్రావపి తర్హి ఛాన్దసత్వాదేవ భవిష్యతః।।

బహులం ఛన్దసి జీబ్రౌ వక్తవ్యౌ--యజ్వరీరిషః। యజ్వనీరిషః।।

(5131 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 2 ।।)

- రవిధానే బహువ్రీహేరుపసంఖ్యానం ప్రతిషిద్ధత్వాత్ -

(భాష్యమ్) రవిధానే బహువ్రీహేరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్--బహుధీవరీ, బహుపీవరీ।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ప్రతిషిద్ధత్వాత్। అనో బహువ్రీహేః (4।1।12) ఃథ్ద్వ్య;తి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(5232 పూర్వపక్షాయసమాధానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అనో బహువ్రీహిప్రతిషేధే వోపధాలోపినో వావచనమ్ -

(భాష్యమ్) అనో బహువ్రీహిప్రతిషేధే వోపధాలోపినో వేతి వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

అన్యథా కృత్వా చోదితమన్యథా కృత్వా పరిహారః।

యథోపసంఖ్యానం చోదితం తథా నిత్యాభ్యాం జీబ్రాభ్యాం భవితవ్యమ్।

యథా పరిహారః, తథా విభాషయా భవితవ్యమ్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యథోపసంఖ్యానం చోదితమేవమపి విభాషయా భవితవ్యమ్, న హ్యత్ర జీబ్ దుర్లభః। సిద్ధోఽత్ర జీప్--అన ఉపధాలోపినోన్యతరస్యామ్ (4।1।28) ఃథ్ద్వ్య;తి। జీప్సంనియోగేన ర ఉచ్యమానోఽన్యేన సతి న స్యాదిత్యేవమర్థముపసంఖ్యానం చోద్యతే।।

(సిద్ధాన్తాక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం జీప్సంనియోగేన ర ఉచ్యతే?

ఃథ్ద్వ;హ మా భూత్--సుపర్వా, చారుపర్వేతి।

తత్తర్హ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

వక్ష్యతి--డాబుభాభ్యామన్యతరస్యామిత్యత్రాన్యతరస్యాం గ్రహణస్య ప్రయోజనం డాప్ప్రతిషేధాభ్యాం ముక్తే జీబ్రావపియథా స్యాతామితి।।

-4-1-10- న షట్ఫూస్వస్రాదిభ్యః(1284)

(నిషేధాధికరణమ్)

(విషయోపన్యాసభాష్యమ్)

కస్యాయం ప్రతిషేధః?

జీబనన్తరస్య ప్రతిషేధః।।

(టాబాంపత్తివారకభాష్యమ్)

అథేదానీం జీపి ప్రతిషిద్ధే--

షట్సంజ్ఞానామన్తే లుప్తే టాబుత్పత్తిః

కస్మాన్న స్యాత్?

అత ఃథ్ద్వ;తి ప్రాప్నోతి।

అసిద్ధో నలోపస్తస్యాసిద్ధత్వాన్న భవిష్యతి।

పరిగణితేషు కార్యేషు నలోపోఽసిద్ధః। న చేదం తత్ర పరిగణ్యతే।।

ఃథ్ద్వ;దమపి తత్ర పరిగణ్యతే।

కథం?

ప్రత్యాహారాచ్చాపా సిద్ధమ్

సుబితి నేదం ప్రత్యయగ్రహణమ్।

కిం తర్హి?

ప్రత్యాహారగ్రహణమ్।

క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? ప్రథమైకవచనాత్ప్రభృత్యా చాపః పకారాత్।

(ఆపత్త్యుద్భావకభాష్యమ్)

యది ప్రత్యాహారగ్రహణమ్--

దోషస్త్విత్వే

ఃథ్ద్య;త్త్వే దోషో భవతి--బహుచర్మికా, బహువర్మికా। ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యాత (7।3।44) ఃథ్ద్య;తి--ఃథ్ద్య;త్వం న ప్రాప్నోతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తస్మాన్నోభౌ।।

తస్మాత్ షడ్సంజ్ఞకేభ్య ఉభౌ న భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్।

స్త్రియామ్ (4।1।3) ఃథ్ద్య;తి వర్తతే, స్త్రియాం యత్ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధః।।

షట్సంజ్ఞానామన్తే లుప్తే

టాబుత్పత్తిః కస్మాన్న స్యాత్।

ప్రత్యాహారాచ్చాపా సిద్ధం

దోషస్త్విత్వే తస్మాన్నోభౌ।।

-4-1-13- ఋభాభ్యామన్యతరస్యామ్ (1287)

(వికల్పాధికరణమ్)

(సూత్రైకదేశాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థముభాభ్యామిత్యుచ్యతే?

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉభాభ్యాం యోగాభ్యాం డాబ్యథా స్యాత్। మన్నన్తాదన్నన్తాచ్చ బహువ్రీహేః।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రకృతముభయమనువర్తతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథాన్యతరస్యాం గ్రహణం కిమర్థమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

అన్యతరస్యాం డాబ్యథా స్యాత్। డాపాముక్తే ప్రతిషేధోఽపి యథా స్యాదితి।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఃథ్ద్య;హ డాబుచ్యతే, ప్రతిషేధోఽపి। తావుభావపి వచనాద్భవిష్యతః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--

డాప్ప్రతిషేధాభ్యాం ముక్తే జీబపి యథా స్యాత్।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

సిద్ధోఽత్ర జీప్-అన ఉపధాలోపినోఽన్యతరస్యామ్ (4।1।28) ఃథ్ద్య;తి।।

(సూత్రాన్తరైకదేశాక్షేపభాష్యమ్)

అథ తదన్యతరస్యాం గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్?

బాఢం శక్యమ్।।

కథమ్?

ఃథ్ద్య;హ డాబప్యుచ్యతే, ప్రతిషేధోఽపి, జీబపి। తత్సర్వం వచనాద్భవిష్యతి।।

(ఆక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

నైవం శక్యం విజ్ఞాతుమ్। అక్రియమాణే హి తత్రాన్యతరస్యాం గ్రహణేఽనవకాశో జీబ్ డాప్ప్రతిషేధౌ బాధేత।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

డాప్ప్రతిషేధావప్యనవకాశౌ తౌ వచనాద్భవిష్యతః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సావకాశౌ డాప్ప్రతిషేధౌ। కోఽవకాశః?

సుపర్వా, చారుపర్వేతి।

తస్మాదన్యతరస్యాం గ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తు ఖల్వన్యతరస్యాం గ్రహణం శక్యమకర్తు_మ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దమప్యవశ్యం కర్తవ్యమ్।।

కిం ప్రయోజనమ్?

డాప్ప్రతిషేధాభ్యాం ముక్తే జీబ్రావపి యథా స్యాతామితి। రవిధానే బహువ్రీహేరుపసంఖ్యానం చోదితం తన్న వక్తవ్యం భవతి।।

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

అథేహ కథం భవితవ్యం--

బహవః శ్వానోఽస్యాం రథ్యాయామ్, బహవో యువానోఽస్యాం శాలాంయామితి?

(రూపాక్షేపభాష్యమ్)

బహూశూకా, బహుయూకా ఃథ్ద్య;తి భవితవ్యమ్।।

కా రూపసిద్ధిః--డాప్, టిలోపః, ప్రసారణమ్, ప్రసారణపరపూర్వత్వమ్, నద్యృతశ్చేతి కప్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

కపా తావన్న భవితవ్యమ్।।

కిం కారణమ్?

నద్యన్తానాం యో బహువ్రీహిరిత్యేవం తద్విజ్ఞాయతే, న చైష నద్యన్తానాం బహువ్రీహిః।।

ప్రసారణేనాపి న భవితవ్యమ్।

వక్ష్యత్యేతత్--శ్వాదీనాం ప్రసారణే నకారాన్తగ్రహణమనకారాన్తప్రతిషేధార్థమితి।।

పరపూర్వత్వేన చాపి న భవితవ్యమ్।

వక్ష్యత్యేతత్--సంప్రసారణపూర్వత్వే సమానాఙ్గగ్రహణమసమానాఙ్గప్రతిషేధార్థమితి।।

తస్మాద్బహుశ్వా, బహుయువేతి భవితవ్యమితి।।

-4-1-14- అనుపసర్జనాత్ (1288)

(తదన్తవిధిజ్ఞాపనాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అనుపసర్జనాదితి కిమర్థమ్?

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

బహుకురుచరా మథురా, ప్రియకురుచరా మథురా।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। కురుచరశబ్దాత్ప్రత్యయో విధీయతే। తత్ర కః ప్రసఙ్గో యద్బహుకురుచరశబ్దాత్స్యాత్?

నైవ ప్రాప్నోతి--నార్థః ప్రతిషేధేన।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తదన్తవిధినా ప్రాప్నోతి।।

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5133 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అనుపసర్జనగ్రహణమనర్థకం ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిప్రతిషేధాత్ -

(భాష్యమ్) అనుపసర్జనగ్రహణమనర్థకమ్।।

కిం కారణమ్?

ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిప్రతిషేధాత్। గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే।।

(5134 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- జ్ఞాపకం తు పూర్వత్ర తదన్తాప్రతిషేధస్య -

(భాష్యమ్) ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--పూర్వత్ర తదన్తవిధిప్రతిషేధో న భవతీతి।।

(జ్ఞాపనప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

భవతీ, అతిభవతీ, మహతీ, అతిమహతీత్యత్ర తదన్తవిధిః సిద్ధో భవతి।।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఉక్తమేతత్--వర్ణోప్యుగిత్, ప్రత్యయోఽప్యుగిత్, ప్రాతిపదికమప్యుగిదితి।।

(జ్ఞాపనప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి--బహుధీవరీ, బహుపీవరీతి।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। అత్రాప్యుక్తమ్--రవిధానే బహుప్రీహేరుపసంఖ్యానం ప్రతిషిద్ధత్వాత్ ఃథ్ద్య;తి।।

(జ్ఞాపనప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి--అతిధీవరీ, అతి పీవరీ।।

(5135 ఉపసర్జనపదార్థబోధకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- పూర్వసూత్రనిర్దేశో వాऽऽపిశలమధీత ఃథ్ద్య;తి -

(భాష్యమ్) పూర్వసూత్రనిర్దేశో వా పునరయం ద్రష్టవ్యః। పూర్వసూత్రేऽప్రధానస్యోపసర్జనమితి సంజ్ఞా క్రియతే। యావద్ బ్రూయాత్ప్రధానాదుత్పత్తవ్యమప్రధానాన్నేతి, తావదనుపసర్జనాదితి।।

కిం ప్రయోజనమ్?

ఆపిశలమధీతే బ్రాహ్మణీ--ఆపిశలా బ్రాహ్మణీ। అణన్తాదితీకారో మా భూదితి।।

(అన్వయబోధకభాష్యమ్)

అథానుపసర్జనాదిత్యుచ్యమానే కస్మాదేవాత్ర న భవతి?

అణన్తం హ్యేతదనుపసర్జనమ్। నానుపసర్జగ్రహణేనాణన్తం విశేష్యతే--అణన్తాదనుపసర్జనాదితి।।

కిం తర్హి? అణేవ విశేష్యతే। అణ్యోऽనుపసర్జనమితి।।

(5136 అనుపసర్జనస్య గృహ్యామాణవిశేషణత్వే దోషవార్తికమ్।। 4 ।।)

- జాతిశబ్దేభ్యస్త్వతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) జాతిశబ్దేభ్యస్త్వతిప్రసఙ్గో భవతి--అవన్తీ, కున్తీ, గాన్ధారీ।।

(5137 దోషాభావోపపాదకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- సిద్ధం తు జాతేరనుపసర్జనత్వాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్? అనుపసర్జనాదిత్యుచ్యతే। న చ జాతిరుపసర్జనమ్।।

(వార్తికాన్యథాసిద్ధిభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। స్త్రియామితి వర్తతే। తేనాణం విశేషయిష్యామః--స్త్రియాం యోఽణ్విహిత ఃథ్ద్వ;తి।।

(అభ్యుపేత్యవాదేన దోషభాష్యమ్)

ఏవమపి కాశకృత్స్నినా ప్రోక్తా మీమాంసా--కాశకృత్స్నీ, కాశకృత్స్నీమధీతే--కాశకృత్స్నా బ్రాహ్మణీ, అత్ర ప్రాప్నోతి।।

(దోషాభావోపపాదకభాష్యమ్)

నైష దోషః। అధ్యేత్ర్యామభిధేయాయామణ ఃథ్ద్వ;ర్కారేణ భవితవ్యమ్। యశ్చాత్రాధ్యేత్ర్యామభిధేయాయామణుక్తః, లుప్తః సః।

యశ్చ శ్రూయతే, ఉత్పన్నస్తస్మాదీకార ఃథ్ద్వ;తి కృత్వా పునర్న భవిష్యతి।।

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్వ;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--

ప్రధానేన తదన్తవిధిర్యథా స్యాత్--కుమ్భకారీ, నగరకారీ।

అత్ర హి ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి--అవయవాదుత్పత్తిః ప్రాప్నోతి।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణం భవతీతి--సంఘాతాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కృద్గ్రహణ ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే, న చైతత్కృద్గ్రహణమ్।

కృదకృద్గ్రహణమేతత్--కృదప్యయమణ్, తద్ధితోఽపి।।

(సూత్రానుపయోగప్రదర్శకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--ఃథ్ద్వ;ర్కారాన్తేన సమాసో భవిష్యతి।

(సూత్రోపయోగప్రదర్శకభాష్యమ్)

యద్యేవం లభ్యేత, కృతం స్యాత్। తత్తు న లభ్యతే।

కిం కారణమ్? అత్ర హి గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసో భవతీతి సమాస ఏవ తావద్భవతి। సమాసే చ కృతే, అవయవాదుత్పత్తిః ప్రాప్నోతి।।

అవయవాదుత్పత్తౌ సత్యాం కో దోషః?

కౌమ్భకారేయో న సిద్ధయతి--అవయవస్య వృద్ధిస్వరౌ స్యాతామ్।

తస్మాదనుపసర్జనాధికారః।।

(5138 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- అనుపసర్జనాధికారే జాతేర్ఙీష్విధానే సుర్పణ్యా ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అనుపసర్జనాధికారే జాతేర్ఙీష్విధానే సుర్పణ్యా ఉపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్--సుపర్ణీ।।

(5139 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 7 ।।)

- న వా సమాసస్యానుపసర్జనత్వాజ్జాతివాచకత్వాచ్చ శబ్దస్య సామాన్యేన జీష్విధానమ్ -

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః।

కిం కారణమ్? సమాసస్యానుపసర్జనత్వాత్। సమాసోఽత్రానుపసర్జనమ్। స చ జాతివాచకః। సమాసస్యానుపసర్జనత్వాత్తస్య చ జాతివాచకత్వాచ్ఛబ్దస్య సామాన్యేన జీష్ భవిష్యతి--జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్ (4।1।63) ఃథ్ద్య;తి।।

(వార్త్తికోపసంహారభాష్యమ్)

కథం కృత్వా చోదితమ్? కథం కృత్వా పరిహారః?

బహువ్రీహిరితి కృత్వా చోదితమ్।

తత్పురుష ఃథ్ద్య;తి కృత్వా పరిహారః।।

ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-4-1-15- టిడ్ఢాణఞ్ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ్తయప్ఠక్ఠఞ్కఞ్క్వరపః (1289)

(జీబధికరణమ్)

(5140 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఢగ్రహణే సానుబన్ధకస్యోపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఢగ్రహణే సానుబన్ధకస్యోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్--కారికేయీ, హారికేయీ।।

కిం పునః కారణం న సిద్ధ్యతి?

(5141 పూర్వపక్షసాధకవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్య -

(భాష్యమ్) అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్య గ్రహణం భవతి ఃధ్ద్య;త్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా।

కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని?

తవ్యగ్రహణే తవ్యద్గ్రహణం మా భూత్।

దిగ్గ్రహణే దివుగ్రహణం మా భూత్।।

(పరిభాషాక్షేపభాష్యమ్)

నను చేయమపి కర్తవ్యా--తదనుబన్ధకగ్రహణేఽతదనుబన్ధకగ్రహణం న ఃధ్ద్య;తి।

కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని?

యత్ గ్రహణే ణ్యత్ గ్రహణం మా భూత్।

అజ్ గ్రహణే చజ్ గ్రహణం మా భూత్

అచ్ గ్రహణే ణచ్ గ్రహణం మా భూత్।।

(పరిభాషాజ్ఞాపకభాష్యమ్)

తే ద్వే ఏతే పరిభాషే కర్తవ్యే?

న కర్తవ్యే।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి భవత ఏతే పరిభాషే ఃధ్ద్య;తి యదయం వామదేవాద్ డ్యడ్డ్యౌ (4।2।9) ఃధ్ద్య;తి యయతౌ డితౌ కరోతి।।

(ప్రథమవార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

తత్తర్హ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్।

అననుబన్ధకో ఢశబ్దః స్త్రియాం నాస్తీతి కృత్వా సానుబన్ధకస్య గ్రహణం విజ్ఞాస్యతే।

నను చాయమస్తి శిలాయా ఢః (5।3।102) ఃధ్ద్య;తి। నైష స్త్రియాం వర్తతే।

అయం తర్హి సభాయా యః (4।4।105) ఢశ్ఛన్దసి (4।4।106) ఃధ్ద్య;తి। ఏషోఽపి న స్త్రియాం వర్తతే।।

కిం కారణమ్? తత్ర సాధురితి వర్తతే। కథం చ స్త్రీ నామ సభాయాం సాధ్వీ స్యాత్?

(5142 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అగ్రహణమనర్థకం తదన్తాద్ధి ఙీన్విధానమ్ -

(భాష్యమ్) అగ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్? తదన్తాద్ధి ఙీన్విధానమ్--తదన్తాద్ధ్యఞన్తాద్ ఙీన్ విధీయతే--శార్ఙ్గరవాద్యఞో ఙీన్ (4।1।73) ఃధ్ద్య;తి।।

న చాస్తి విశేషః--అఞన్తాద్ ఙీపో వా ఙీనో వా, తదేవ రూపం స ఏవ స్వరః।।

(5143 సమాధానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- న వా జాత్యధికారాత్ -

(భాష్యమ్) న వాఽనర్థకమ్। కిం కారణమ్?

జాత్యధికారాత్। జాతేరితి తత్రానువర్తతే। అజాత్యర్థోఽయమారమ్భః--ఔదపానీ, ఔత్సీ।।

తచ్చావశ్యం జాతిగ్రహణమనుర్వత్యమ్।।

(5144 సిద్ధాన్తసాధకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అనధికారే హి పుంయోగాదాఖ్యాయాం ఙీన్ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అననువర్తమానే హి జాతిగ్రహణే పుంయోగాదాఖ్యాయాం ఙీన్ప్రసజ్యేత--బైదస్య స్త్రీ బైదీతి।।

(అగ్రహణద్వయస్య సాఫల్యబోధకభాష్యమ్)

యది తర్హ్యస్య నిబన్ధనమస్తి, ఃధ్ద్య;దమేవ వక్తవ్యమ్। తన్న వక్తవ్యమ్।

తదప్యవశ్యం వక్తవ్యమ్। అక్రియమాణే హి తస్మిన్ బైదస్య భగినీ--బైదీ, పరత్వాజ్జాతిలక్షణో ఙీష్ ఙీపం బాధేత। ఙీని

పునః సతి పరత్వాద్ ఙీన్ ఙీషం బాధతే।।

(5145 సూత్రాంశపూరకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఖ్యున ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఖ్యున ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్--ఆఢ్యఙ్కరణీ, సుభగఙ్కరణీ।

(సూత్రాంశపూరకభాష్యమ్)

అల్పమిదముచ్యతే ఖ్యునః ఃధ్ద్య;తి--

నఞ్స్నఞీకక్ఖ్యుంస్తరుణతలునానాముపసంఖ్యానమ్।

నఞ్స్నఞ్ఈకక్ఖ్యుంస్తరుణతలునానాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। నఞ్--స్త్రైణీ। స్నఞ్--పౌంస్నీ। ఃథ్ద్వ;ర్కక్--శాక్తీకీ, యాష్టీకీ। ఖ్యున్--ఆఢ్యఙ్కరణీ, సుభయఙ్కరణీ। తరుణ, తలున--తరుణీ, తలునీ।।

-4-1-16- యఞశ్చ (1290)

(జీబధికరణమ్)

(5146 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆపత్యగ్రహణం ద్వీపాద్యఞః ప్రతిషేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) ఆపత్యగ్రహణం కర్తవ్యమ్, ద్వీపాద్యఞః ప్రతిషేధార్థమ్।

ఃథ్ద్వ;హ మా భూత్--ద్వైప్యేతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। నైవం విజ్ఞాయతే--కఞ్వ్యకరపో యఞశ్చేతి।

కథం తర్హి?

కఞ్వ్యకరపోఽయఞశ్చేతి।।

-4-1-17- ప్రాచాం ష్ప తద్ధితః (1291)

(తద్ధితష్పాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

తద్ధితవచనం కిమర్థమ్?

(5146 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తద్ధితవచనం షితః ప్రాతిపదికాదీకారార్థమ్ -

(భాష్యమ్) తద్ధితవచనం క్రియతే, షితః ప్రాతిపదికాదితీకారో యథా స్యాత్।।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

షిత్కరణసార్మథ్యాదేవాత్ర--ఃథ్ద్వ;ర్కారో భవిష్యతి।

యథైవ తర్హి షిత్కరణసార్మథ్యాదప్రాతిపదికాదీకారో భవతి। ఏవం ప్రాతిపదికాదిత్యస్యానువర్తనసార్మథ్యాదషితోఽపి ప్రాతిపదికాదీకారః స్యాత్।।

అస్త్యన్యత్ ప్రాతిపదికాదిత్యనువృత్తౌ ప్రయోజనమ్।

కిమ్?

ఉత్తరార్థమ్। అత ఃధ్య;ఞ్--దాక్షిః, ప్లాక్షిః।।

-4-1-18-సర్వత్ర లోహితాదికతన్తేభ్యః (1292)

(సర్వత్ర పదకృత్యభాష్యమ్)

సర్వత్రగ్రహణం కిమర్థమ్?

ప్రాచామేవ హి స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, సిద్ధం ప్రాచాం పూర్వేణ।।

ఃధ్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్। సర్వేషామేవ యథా స్యాత్--ఆవట్యాయనీ, చాపం బాధిత్వా ష్ఫో యథా స్యాత్।

(5147 సూత్రాంశపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- లోహితాదిషు శాకల్యస్యోపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) లోహితాదిషు శాకల్యస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్--శాకల్యాయనీ।

యది పునరయం శకలశబ్దో లోహితాదిషు పఠ్యేత।

నైవం శక్యమ్।

ఃధ్య;హ హి శాకల్యస్య చ్ఛాత్రాః శాకలాః కణ్వాదిభ్యోగోత్రే(4।2।11) ఃధ్య;త్యణ్న స్యాత్।

(గణపాఠనిశ్చాయకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--

కణ్వాత్తు శకలః పూర్వః

కణ్వశబ్దాత్ శకలశబ్దః పూర్వః పఠితవ్యః।।

కతాదుత్తర ఃధ్య;ష్యతే।

కతశబ్దాత్ శకలశబ్ద ఉత్తరః పఠితవ్యః।।

పూర్వోత్తరౌ తదన్తాదీ

పూర్వోత్తరౌ గణౌ తదన్తాదీ ద్రష్టవ్యౌ। యే కణ్వాదయస్తే శకలాదయః। యే కతపర్యన్తాస్తే శకలపర్యన్తాః।।

కిం ప్రయోజనమ్?

ష్ఫాణౌ తత్ర ప్రయోజనమ్।

తత్రైవం సతి ష్ఫాణౌ సిద్ధౌ భవతః।।

కణ్వాత్తు శకలః పూర్వః

కతాదుత్తర ఃధ్ద్య;ష్యతే।

పూర్వోత్తరౌ తదన్తాదీ

ష్ఫాణౌ తత్ర ప్రయోజనమ్।।

-4-1-19- కౌరవ్యమాణ్డూకాభ్యాం చ (1293)

(5148 సూత్రాంశపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కౌరవ్యమాణ్డూకయోరాసురేరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) కౌరవ్యమాణ్డూకయోరాసురేరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్--ఆసురాయణీ।

(5149 సూత్రాంశపూరకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఛశ్చ -

(భాష్యమ్) ఛశ్చేతి వక్తవ్యమ్--ఆసురీయః కల్పః।।

-4-1-20- వయసి ప్రథమే (1294)

(5150 సూత్రార్థసాధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వయస్య చరమే -

(భాష్యమ) వయస్యచరమ ఃధ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। ఃధ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్--వధూటీ, చిరణ్టీతి।

(అతివ్యాప్తినిరాసభాష్యమ్)

ఃధ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి--ఉత్తానశయా, లోహితపాదికా, ద్వివర్షా, త్రివర్షేతి।

నైతాని వయోవాచీని।।

కథం తర్హి వయో గమ్యతే?

సంబన్ధాద్।।

(అవ్యాప్తినిరాసభాష్యమ్)

యది తర్హి యత్ర సమ్బన్ధాద్వయో గమ్యతే తత్ర న భవతి-ఃథ్ద్య;తి-ఃథ్ద్య;హాపి న ప్రాప్నోతి--కుమారీతి।।

అత్రాపి హి సమ్బన్ధాద్వయో గమ్యతే।

కోఽసౌ సమ్బన్ధః?

యోఽసౌ పుంసా సహాసంప్రయోగః।।

(వివరణభాష్యమ్)

సమ్బన్ధాదేవాత్ర వయో గమ్యతే।।

ఃథ్ద్య;హ పునః సమ్బన్ధసమ్బన్ధాత్।

ఃథ్ద్య;హ తావత్--ఉత్తానశయేతి--

యదా కర్తృత్వం విశేషితం భవతి తత ఉత్తరకాలం వయో గమ్యతే।।

లోహితపాదికేతి--

యదా బహువ్రీహ్యర్థో విశేషితః తత, ఉత్తరకాలవయో గమ్యతే।।

ద్వివర్షా త్రివర్షేతి--

యదా ద్విగ్వర్థో విశేషితః, తత ఉత్తరకాలం వయో గమ్యతే।।

(అతివ్యాప్తినిరాసభాష్యమ్)

యది తర్హి యత్ర సమ్బన్ధాదేవ వయో గమ్యతే తత్ర భవతి-ఃథ్ద్య;తి-ఃథ్ద్య;హాపి ప్రాప్నోతి--కన్యేతి।

నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్।।

కిం నిపాతనమ్?

కన్యాయాః కనీన చ (4।1।116) ఃథ్ద్య;తి।।

-4-1-22- అపరిమాణబిస్తాచితకమ్బల్యేభ్యో న తద్ధితలుకి (1294)

(నిషేధాధికరణమ్)

(యోగవిభాగేన సూత్రాంశప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;మౌ ద్వౌ ప్రతిషేధావుచ్యేతే, తత్రైకః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథమ్?

ఏవం వక్ష్యామి--పరిమాణాన్తాత్తద్ధితలుకి జీబ్భవతీతి।

తన్నియమార్థం భవిష్యతి--పరిమాణాన్తాదేవ తద్ధితలుకి జీబ్ భవతి, నాన్యత ఃథ్ద్య;తి।।

తతో బిస్తాచితకమ్బల్యేభ్యో నేతి। తద్ధితలుకీత్యేవ।।

-4-1-25- బహువ్రీహేరూధసో జీష్ (1295)

(జీషధికరణమ్)

(5151 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃఢ్ద్య;ధసో నకారో లిఙ్గాధికారే -

(భాష్యమ్) ఃఢ్ద్య;ధసో నకారో లిఙ్గాధికారే వక్తవ్యః। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--మహోధాః పర్జన్య ఃథ్ద్య;తి।।

(5152 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- న వా సమాసాన్తాధికారే స్త్రీగ్రహణాత్ -

(భాష్యమ్) న వా లిఙ్గాధికారే నకారః కర్తవ్యః। కిం కారణమ్?

సమాసాన్తాధికారే స్త్రీగ్రహణాత్--సమాసాన్తాధికార ఏవ స్త్రీగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(5153 సిద్ధాన్తసాధకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఃథ్ద్య;తరథా హి కబ్విధిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;తరథా హి కబ్విధిః ప్రసజ్యేత।।

కస్యాం పునరవస్థాయాం కప్ప్రాప్నోతి?

ప్రాక్ జీషుత్పత్తేః।।

ప్రాక్తావన్న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

న హి జీష్విభాషా।।

ఉత్పన్నే తర్హి జీషి ప్రాప్నోతి।।

ఉత్పన్నే చాపి న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

నద్యన్తానాం యో బహువ్రీహిరిత్యేవం తత్। న చైష నద్యన్తానాం బహువ్రీహిః।।

ప్రాగేవ తర్హి ప్రాప్నోతి।

నను చోక్తం న హి జీష్విభాషేతి।

యద్యపి న జీష్విభాషా, కప్ తు విభాషా।।

కపోఽవకాశః--అన్యో బహువ్రీహిః--అయవకః, అవ్రీహికః।

జీషోఽవకాశః--విభాషా కబ్, యదా న కప్ సోఽవకాశః--కుణ్డోధ్నీ, ఘటోధ్నీ।

కప్ప్రసఙ్గ ఉభయం ప్రాప్నోతి, పరత్వాత్కప్స్యాత్।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే--న వా సమాసాన్తాధికారే స్త్రీగ్రహణాదితరథా హి కబ్విధిప్రసఙ్గ ఃథ్ద్వ్య;తి।।

-4-1-27- దామహాయనాన్తాచ్చ (1296)

(జీబధికరణమ్)

(5154 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 1 ।।)

- దామహాయనాన్తాత్సంఖ్యాఽఽదేః -

(భాష్యమ్) దామహాయనాన్తాత్సఙ్ఖ్యాఽఽదేరితి వక్తవ్యమ్।

ఃథ్ద్వ్య;హ మా భూత్--ఉద్దామా వడవేతి।।

(5155 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తత్పురుషవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్ బహువ్రీహేరితి వర్తతే। తత్పురుషశ్చాయమ్--ఉత్క్రాన్తా దామ్న ఉద్దామేతి।।

భవేత్సిద్ధమ్--యదా తత్పురుషః।।

యదా తు ఖలు బహువ్రీహిస్తదా న సిధ్యతి--ఉత్క్రాన్తం దామ అస్యా ఃథ్ద్వ్య;తి।

(ఏకదేశ్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

నను చేతనావత ఏతద్భవతి--ఉత్క్రమణం వాఽపక్రమణం వా, దామ చాచేతనమ్।।

అచేతనేష్వపి చేతనవదుపచారో దృశ్యతే। తద్యథా--స్రస్తాన్యస్యా బన్ధనాని, స్రస్యన్తేఽస్యా బన్ధనానీతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తత్తర్హి సంఖ్యాదేరితి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్, ప్రకృతమనువర్తతే।।

క్వ ప్రకృతమ్?

సంఖ్యాఽవ్యయాదేర్ఙీప్ (4।1।26) ఽఃర్థ్వ;తి।।

యది తదనువర్తతే, అవ్యయాదేరపి ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః।

సంఖ్యాదేరిత్యనువర్తతే, అవ్యయాదేరితినివృత్తమ్।।

(పరిభాషాముఖేన సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

కథం పునరేకయోగనిర్దిష్టయోరేకదేశోఽనువర్తతే, ఏకదేశో న?

ఏకయోగనిర్దిష్టానామప్యేకదేశానువృత్తిర్భవతి।

తద్యథా--తస్య పాకమూలే పీల్వాదికర్ణాదిభ్యః కుణబ్జాహచౌ (5।2।24) పక్షాత్తిః (25) ఽఃర్థ్వ;త్యత్ర మూల ఽఃర్థ్వ;త్యనువర్తతే, పాక ఽఃర్థ్వ;తి నివృత్తమ్।।

(సిద్ధాన్తాంశకథనభాష్యమ్)

అథేహ కథం భవితవ్యమ్ ద్వౌ హాయనావస్యాః శాలాయాః?

ద్విహాయనా, త్రిహాయనేతి?

హాయనో వయసి స్మృతః।।

వయోవాచినో హాయనశబ్దస్య గ్రహణమ్। న చైష వయోవాచీ।

అథ ణత్వం కస్మాన్న భవతి?

ణత్వమపి వయోవాచిన ఏవ।।

-4-1-30- కేవలమామకభాగధేయపాపాపరసమానార్యకృతసుమఙ్గలభేషజాచ్చ (1297)

(జీబధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

మామకగ్రహణం కిమర్థమ్, నాణన్తాదిత్యేవ సిద్ధమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

నియమార్థోऽయమారమ్భః--మామకశబ్దాత్సంజ్ఞాఛన్దసోరేవ।।

(ప్రత్యుదాహరణభాష్యమ్)

క్వ మా భూత్?

మామికా బుద్ధిరితి।।

-4-1-31- రాత్రేశ్చాజసౌ (1298)

(జీబధికరణమ్)

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అజసాదిష్వితి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్--

రాత్రిం రాత్రిం స్మరిష్యన్తః।

రాత్రిం రాత్రిమజానతః।

సర్వాం రాత్రిం సహోషిత్వా।

వృత్యామేకాన్తరాత్రిమ్।।

-4-1-32- అన్తర్వత్పతివతోర్నుక్ (1299)

(నుగధికరణమ్)

(5156 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అన్తర్వత్పతివదితి గర్భభర్తృసంయోగే -

(భాష్యమ్) అన్తర్వత్పతివదితి గర్భభర్తృసంయోగ ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్।

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--

ప్రథతే త్వయా పతిమతీ పృథివీ ఃథ్ద్య;తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథాన్తః శబ్దస్యాగర్భసంయోగే కిం ప్రత్యుదాహ్రియతే? అన్తరస్యాం శాలాయామస్తీతి।।

కిం పునః కారణం వాక్యమేవోదాహ్రియతే, న పునర్మతుప్?

అస్తిసామానాధికరణ్యే మతుబ్ విధీయతే। న చాత్రాస్తిసామానాధికరణ్యమ్।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఃధ్వ్య;హాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి। అన్తర్వత్నీతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--

అన్తర్వత్పతివతోస్తు

మతుబ్వత్వే నిపాతనాత్।

అన్తర్వదితి మతుబ్ నిపాత్యతే, వత్వం సిద్ధమ్। పతివదితి వత్వం నిపాత్యతే, మతుప్ సిద్ధః।।

కిమవిశేషేణ? నేత్యాహ--

గర్భిణ్యాం జీవపత్యాం చ

ఏతస్మిన్ విషయే।।

వా చ చ్ఛన్దసి నుగ్భవేత్।।

వా చ ఛన్దసి నుగ్వక్తవ్యః--

సాఽన్తర్వతీ దేవానుపైత్, సాఽన్తర్వత్నీ దేవానుపైత్, పతివతీ తరుణవత్సా, పతివత్నీ తరుణవత్సా।।

అన్తర్వత్పతివతోస్తు

మతుబ్వత్వే నిపాతనాత్।

గర్భిణ్యాం జీవపత్యాం చ

వా చ చ్ఛన్దసి నుగ్భవేత్।।

-4-1-33- పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగే (1300)

(నాదేశాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యజ్ఞసంయోగ ఃధ్వ్య;త్యుచ్యతే, తత్రేదం న సిధ్యతి--ఃధ్వ్య;యమస్య పత్నీ।।

క్వ తర్హి స్యాత్?

పత్నీ సంయాజాః ఃధ్వ్య;తి యత్ర యజ్ఞసంయోగః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। పతిశబ్దోఽయమైశ్వర్యవాచీ। సర్వేణ చ గృహస్థేన పఞ్చ మహాయజ్ఞా నిర్వర్త్యాః, యచ్చాదః సాయంప్రాతర్హోమచరుపురోడాశాన్నిర్వపతి తస్యాసావీష్టే।।

(అవ్యాప్తివారకభాష్యమ్)

ఏవమపి తుషజకస్య పత్నీ న సిధ్యతి।

ఉపమానాత్సిద్ధమ్--పత్నీవ పత్నీతి।।

-4-1-34- విభాషా సపూర్వస్య (1301)

(వికల్పాధికరణమ్)

(5157 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పత్యుః సపూర్వాదుపసర్జనసమాస ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) పత్యుః సపూర్వాదుపసర్జనసమాస ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్--వృద్ధపతిః,వృద్ధపత్నీ, స్థూలపతిః, స్థూలపత్నీ।

వచనాద్భవిష్యతి।।

అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।

కిమ్?

ఆశాపతిః, ఆశాపత్నీ।।

(5158 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు పత్యుః ప్రాతిపదికవిశేషణత్వాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।।

కథమ్?

పత్యుః ప్రాతిపదికవిశేషణత్వాత్। నైవం విజ్ఞాయతే। అస్త్యస్మాత్పతిశబ్దాత్పూర్వః సోఽయం సపూర్వః, సపూర్వాత్పతిశబ్దాదనుపసర్జనాదితి।।

కథం తర్హి?

అస్త్యస్మిన్ ప్రాతిపదికే పూర్వం తదిదం సపూర్వమ్, సపూర్వాత్ప్రాతిపదికాత్పత్యన్తాదనుపసర్జనాదితి।।

-4-1-33- పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగే (1300)

(నాదేశాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యజ్ఞసంయోగ ః;ధ్వ;త్యుచ్యతే, తత్రేదం న సిధ్యతి--ః;ధ్వ;యమస్య పత్నీ।।

క్వ తర్హి స్యాత్?

పత్నీసంయాజాః ః;ధ్వ;తి యత్ర యజ్ఞసంయోగః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। పతిశబ్దోఽయమైశ్వర్యవాచీ। సర్వేణ చ గృహస్థేన పఞ్చ మహాయజ్ఞా నిర్వర్త్యాః, యచ్చాదః సాయంప్రాతర్హోమచరుపురోడాశాన్నిర్వపతి తస్యాసావీష్టే।।

(అవ్యాప్తివారకభాష్యమ్)

ఏవమపి తుషజకస్య పత్నీ న సిధ్యతి।

ఉపమానాత్సిద్ధమ్--పత్నీవ పత్నీతి।।

-4-1-36- పూతక్రతౌరై చ (1302)

(ఐకారాదేశాధికరణమ్)

(5159 విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- పూతక్రత్వాదీనాం పుంయోగప్రకరణే వచనమ్ -

(భాష్యమ్) పూతక్రత్వాదయః పుంయోగప్రకరణే వక్తవ్యాః--పూతక్రతోః స్త్రీ పూతక్రతాయీ।।

యయా హి పూతాః క్రతవః పూతక్రతుః సా భవతి।।

(5160 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 2 ।।)

- లిఙ్గసంనియోగేన సర్వత్రాగమాదేశానాం వచనే లిఙ్గలుకి తత్కృతప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) లిఙ్గసంనియోగేన సర్వత్రాగమాదేశానాం వచనే లిఙ్గలుకి తత్కృతం ప్రాప్నోతి--పఞ్చేన్ద్రాణ్యో దేవతా అస్య పఞ్చేన్ద్రః, పఞ్చాగ్నిః, దశామ్నిః।।

(పూర్వపక్షసాధకభాష్యమ్)

కిముచ్యతే సర్వత్రేతి? అన్యత్రాపి, నావశ్యమిహైవ।। క్వాన్యత్ర?

పఞ్చభిర్ధీవరీభిః క్రీతః--పఞ్చధీవా, దశధీవేతి।।

లిఙ్గగ్రహణేన నార్థః, సర్వత్రాగమాదేశానాం వచనే లుకి తత్కృతప్రసఙ్గ ఃథ్ద్య;త్యేవ।।

ఃథ్ద్య;దమపి సిద్ధం భవతి--పఞ్చమేన గృహ్ణాతి పఞ్చకః। నైతదస్తి। మయడయం పరాదిః స డటో గ్రహణేన గ్రహీష్యతే।।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనం--షష్ఠేన గృహ్ణాతి షట్క ఃథ్ద్య;తి।।

(5161 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం త్వాగమాదేశానామఙ్గతః స్త్రీప్రకరణే వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్। కథమ్?

ఆగమాదేశా య ఃథ్ద్య;హ స్త్రీప్రకరణ ఉచ్యన్తే తేఽఙ్గాధికారే వక్తవ్యాః।।

స్త్రీప్రకరణగ్రహణేన నార్థః। సిద్ధం త్వాగమాదేశానామఙ్గతో వచనాదిత్యేవ।

ఃథ్ద్య;దమపి సిద్ధం భవతి--షష్ఠేన గృహ్ణాతి షట్క ఃథ్ద్య;తి।।

(5162 ప్రకారాన్తరేణ సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 4 ।।)

- లిఙ్గలుకి వా ప్రకృతిప్రత్యాపత్తివచనమ్ -

(భాష్యమ్) అథ వా లిఙ్గలుక్యేవ ప్రకృతిప్రత్యాపత్తిర్వక్తవ్యా।।

లిఙ్గగ్రహణేన నార్థః। లుకి వా ప్రకృతిప్రత్యాపత్తివచనమిత్యేవ।।

ఃథ్ద్య;దమపి సిద్ధం భవతి--షష్ఠేన గృహ్ణాతి షట్క ఃథ్ద్య;తి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

కిం పునరత్ర జ్యాయః?

లుకి ప్రకృతిప్రత్యాపత్తివచనమిత్యేవ జ్యాయః। ఃథ్ద్య;దమపి సిద్ధం భవతి--పఞ్చభిః పట్వీభిః క్రీతః--పఞ్చపటుః, దశపటురితి।।

(పరిభాషాముఖేన సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్।

సంనియోగశిష్టానామన్యతరాపాయ ఉభయోరప్యపాయః।

తద్యథా--దేవదత్తయజ్ఞదత్తాభ్యామిదం కర్మ కర్తవ్యమ్। దేవదత్తాపాయే యజ్ఞదత్తోఽపి న కరోతి।।

-4-1-39- వర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తో నః (1303)

(జీప్సన్నియోగశిష్టనకారాదేశాధికరణమ్)

(5163 అతివ్యాప్తివారకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అసితపలితయోః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అసితపలితయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అసితా, పలితా।।

(5164 విధివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఛన్దసి క్నమేకే -

(భాష్యమ్) ఛన్దసి క్నమేక ఃథ్య;చ్ఛన్తి। అసిక్న్యస్యోషధే, పలిక్నీరిద్యువతయో భవన్తి।

(5165 అవ్యాప్తివారకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వర్ణాన్జీబ్విధానే పిశఙ్గాదుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) వర్ణాన్జీబ్విధానే పిశఙ్గాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్--పిశఙ్గీ।।

-4-1-42- జానపదకుణ్డగోణస్థలభాజనాగకాలనీలకుశకాముకకబరాద్ (1304)
వృత్త్యమత్రావపనాకృత్రిమాశ్రాణఆస్థౌల్యవర్ణానాచ్ఛాదనాయోవికారమైథునేచ్ఛాకేశవేశేషు

(5166 నియమవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నీలాదోషధౌ -

(భాష్యమ్) నీలాదోషధావితి వక్తవ్యమ్। నీలీ ఓషధిః।।

(5137 విధివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్రాణిని చ -

(భాష్యమ్) ప్రాణిని చేతి వక్తవ్యమ్। నీలీ గౌః, నీలీ వడవా।।

(5168 వికల్పవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వా సంజ్ఞాయామ్ -

(భాష్యమ్) వా సంజ్ఞాయామితి వక్తవ్యమ్। నీలీ, నీలా।।

-4-1-44- వోతో గుణవచనాత్ (1305)

(వికల్పాధికరణమ్)

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

గుణవచనాదిత్యుచ్యతే, కో గుణో నామ?

(గుణలక్షణభాష్యమ్)

సత్వే నివిశతేఽపైతి పృథగ్ జాతిషు దృశ్యతే।

ఆధేయశ్చాక్రియాజశ్చ సోఽసత్త్వప్రకృతిర్గుణః॥

(లక్షణాన్తరభాష్యమ్)

అపర ఆహ॥

ఉపైత్యన్యజ్జహాత్యన్యద్ దృష్టో ద్రవ్యాన్తరేష్వపి।

వాచకః సర్వలిఙ్గానాం ద్రవ్యాదన్యో గుణః స్మృతః॥

(5169 సిద్ధాన్తసాధకవార్త్తికమ్॥ 1 ॥)

- గుణవచనాన్ఙీబాద్యుదాత్తార్థమ్ -

(భాష్యమ్) గుణవచనాద్ ఙీబ్వక్తవ్యః।

కిం ప్రయోజనమ్? ఆద్యుదాత్తార్థః। ఆద్యుదాత్తాః ప్రయోజయన్తి--వస్వీ, పట్వీ॥

(5170 అతివ్యాప్తివారకవార్త్తికమ్॥ 2 ॥)

- ఖరుసంయోగపధప్రతిషేధశ్చ -

(భాష్యమ్) ఖరుసంయోగోపధానాం చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః--ఖరురియం బ్రాహ్మణీ, పాణ్డురియం బ్రాహ్మణీ॥

-4-1-48- పుంయోగాదాఖ్యాయామ్ (1306)

(ఙీషధికరణమ్)

(5171 అతివ్యాప్తివారకవార్త్తికమ్॥ 1 ॥)

- గోపాలికాదీనాం ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) గోపాలికాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః--గోపాలికా, పశుపాలికా॥

కిం పునరిహోదాహరణమ్?

ప్రష్ఠీ, ప్రచరీ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరయం ప్రష్ఠశబ్దో ఽకారాన్తః స్త్రియాం వర్తతే?।

(సమాధానభాష్యమ్)

తస్యేదమిత్యనేనాభిసంబన్ధేన। యథైవ హ్యసౌ తత్కృతాన్ స్నానోద్వర్తనపరిషేకాన్ లభతే, ఏవం ప్రష్ఠశబ్దమపి లభతే।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవం,

(5172 ఆక్షేపసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పుంయోగాదాఖ్యాయాం తద్ధితలుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) పుంయోగాదాఖ్యాయాం తద్ధితస్య లుగ్ వక్తవ్యః। తస్యేదమ్ (4।3।12) ఃధ్య;తి ప్రాప్నోతి।।

న తర్హీదానీమిదం భవతి--ప్రాష్ఠ్య ఃధ్య;మాః, ప్రాచర్య ఃధ్య;మా ఃధ్య;తి।

భవతి చ। విభాషా లుగ్ వక్తవ్యః।

యదా లుక్ తదా ప్రష్ఠీ, యదా న లుక్ తదా ప్రాష్ఠీ।।

(వార్తికాన్యథాసిద్ధిపరభాష్యమ్)

యద్యేవం నార్థో లుకా, విభాషా తద్ధితోత్పత్తిః।

యదా తద్ధితోత్పత్తిః--తదా-ప్రాష్ఠీ।

యదా న తద్ధితోత్పత్తిః--తదా--ప్రష్ఠీ।।

(వార్తికప్రయోజనబోధకభాష్యమ్)

ఏవమపి లుగ్ వక్తవ్యః। న హ్యన్తరేణ తద్ధితస్య లుకం పరార్థే శబ్దో వర్తతే।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యది పునస్తస్యామేవ ప్రష్ఠశబ్దో వర్తేత।

కథం పునస్తస్యామేవాప్రతిష్ఠమానాయాం ప్రష్ఠశబ్దో వర్తతే?

యథైవ హ్యసావకుర్వతీ కించిత్పాపం భర్తృకృతాన్ వధబన్ధనాదిక్లేశాన్ లభతే, ఏవం ప్రష్ఠశబ్దమపి లభతే।।

(5173 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సుబన్తసమాసవచనాచ్చాకారాన్తానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) సుబన్తసమాసవచనాచ్చాకారాన్తతా నోపపద్యతే। సుబన్తానాం సమాసస్తత్రాన్తరఙ్గత్వాట్టాప్। టాప్యుత్పన్నే సమాసః। స్థాశబ్దః సమస్యేత। తత్ర పుంయోగాదాఖ్యాయామకారాన్తాదితీకారో న ప్రాప్నోతి।।

(5174 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సిద్ధం తు స్త్రియాః పుంశబ్దేనాభిధానాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

స్త్రియాః పుంశబ్దేనాభిధానాత్। స్త్రీ పుంశబ్దేనాకారాన్తేనాభిధీయతే।।

(ప్రథమవార్త్తికోక్తాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

నను చోక్తం పుంయోగాదాఖ్యాయాం తద్ధితలుగ్ వచనమితి।।

నైష దోషః।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--నాతస్తద్ధితోత్పత్తిర్భవతీతి, యదయం పుంయోగాదాఖ్యాయామితి ఃథ్వ;ర్కారం శాస్తి।।

(జ్ఞాపకాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్। యేఽనీకారాస్తద్ధితాస్తదర్థమేతత్స్యాత్।।

(జ్ఞాపకసాధకభాష్యమ్)

యత్తర్హ్యాఖ్యాగ్రహణం కరోతి। న హి తద్ధితాన్తమాఖ్యా భవతి।।

(తృతీయపక్షోపస్థాపకం భాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు--తస్యేదమిత్యనేనాభిసంబన్ధేన।

నను చోక్తమ్--పుంయోగాదాఖ్యాయాం తద్ధితలుగ్వచనమితి।

నైష దోషః।

నావశ్యమయమేవాభిసంబన్ధో భవతి--తస్యేదమితి। అయమప్యభిసంబన్ధో భవతి--సోఽయమితి।

కథం పునరతస్మిన్ సః ఃర్థ్య;త్యేతద్భవతి?

చతుర్భిః ప్రకారైరతస్మిన్ సః ఃర్థ్య;త్యేతద్భవతి-- తాత్స్థ్యాత్, తార్ద్ధర్మ్యాత్, తత్సామీప్యాత్, తత్సాహచర్యాదితి।

తాత్స్థ్యాత్తావత్--మఞ్చాః హసన్తి, గిరిర్దహ్యతే॥

తార్ద్ధర్మ్యాత్--జటినం యాన్తం బ్రహ్మదత్త ఃర్థ్య;త్యాహ। బ్రహ్మదత్తే యాని కార్యాణి జటిన్యపి తాని క్రియన్త ఃర్థ్య;త్యతో జటీ బ్రహ్మదత్త ఃర్థ్య;త్యుచ్యతే॥

తత్సామీప్యాద్--గఙ్గాయాం ఘోషః, కూపే గర్గకులమ్॥

తత్సాహచర్యాత్--కున్తాన్ ప్రవేశయ, యష్టీః ప్రవేశయేతి॥

(ద్వితీయవార్త్తికఖణ్డనభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు తస్యామేవ ప్రష్ఠశబ్దః।

నను చోక్తమ్--సుబన్తసమాసవచనాచ్చాకారాన్తానుపపత్తిః ఃర్థ్య;తి।

నైష దోషః॥

(5175 పరిభాషావార్త్తికమ్॥ 5 ॥)

- గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసవచనమ్ -

(భాష్యమ్) గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసో భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్త్తవ్యా॥

(పరిభాషాప్రయోజనభాష్యమ్)

కాని పునరస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని?

(5176 ప్రయోజనవార్త్తికమ్॥ 6 ॥)

- ప్రయోజనం క్తాదల్పాఖ్యాయామ్ -

(భాష్యమ్) అభ్రవిలిప్తీ, సూపవిలిప్తీ।

సుబన్తానాం సమాసః। తత్రాన్తరఙ్గత్వాట్టాప్। టాప్యుత్పన్నే సమాసః। విలిప్తాశబ్దః సమస్యేత। తత్ర క్తాదల్పాఖ్యాయామ్,

(4।1।51) అకారాన్తాదితి జీష్ న ప్రాప్నోతి॥

(5177 ద్వితీయం ప్రయోజనవార్త్తికమ్॥ 7 ॥)

- జాతేర్ఙీష్విధానే -

(భాష్యమ్) జాతేర్ఙీష్విధానే ప్రయోజనమ్--వ్యాఘ్రీ, కచ్ఛపీ।

సుబన్తానాం సమాసః। తత్రాన్తరఙ్గత్వాట్టాప్యుత్పన్నే సమాసః। ఘ్రాశబ్దః సమస్యేత। తత్ర జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్ (4।1।63) అకారాన్తాదితి ఙీష్ న ప్రాప్నోతి।।

(5178 తృతీయం ప్రయోజనవార్తికమ్।। 8।।)

- సమాసాన్తస్య ణత్వే -

(భాష్యమ్) సమాసాన్తస్య ణత్వే ప్రయోజనమ్। వక్ష్యతి--ప్రాతిపదికాన్తస్య ణత్వే సమాసాన్తగ్రహణమసమాసాన్తప్రతిషేధార్థమితి। తస్మిన్ క్రియమాణే--మాషవాపిణీ, వ్రీహివాపిణీ। సుబన్తానాం సమాసః। తత్రాన్తరఙ్గత్వాన్నకారాన్తత్వాన్ఙీప్। ఙీప్యుత్పన్నే సమాసః।

వాపినీశబ్దః సమస్యేత। తత్ర సమాసాన్తస్యేతి ణత్వం న ప్రాప్నోతి।।

(5179 చతుర్థం ప్రయోజనవార్తికమ్।। 9 ।।)

- కృదన్తాత్తద్ధితే వృద్ధిస్వరౌ చ -

(భాష్యమ్) కృదన్తాత్తద్ధితే వృద్ధిస్వరౌ చ ప్రయోజనమ్। సాంకూటినమ్, వ్యావక్రోశీ। అత్రావయవాదుత్పత్తిః ప్రసజ్యేత।

గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసో భవతీతి న దోషో భవతి।।

(పరిభాషాఽఽక్షేపభాష్యమ్)

సత్యామప్యేతస్యాం పరిభాషాయామవయవాదుత్పత్తిః ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి।।

(పరిభాషాన్తరేణ సమాధానభాష్యమ్)

కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణం భవతీతి సంఘాతాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి।।

(పరిభాషాన్తరేణ పరిభాషాఖణ్డనభాష్యమ్)

యది తర్హ్యేషా పరిభాషాస్తి, నైతదస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనం భవతి, ఏతయైవ సిద్ధమ్।।

(పరిభాషోపపాదకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి।

కిం కారణమ్?

అప్రాతిపదికత్వాత్।

కృత్త్వాత్ ప్రాతిపదికసంజ్ఞా భవిష్యతి।।

నను చేదానీం ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయామప్యేతయా పరిభాషయా ఃథ్ద్వ్య;హ శక్యముపస్థాతుమ్।

నేత్యాహ।

ఃథ్ద్వ్య;హ హి మూలకేనోపదంశం భుఙ్క్తే ఃథ్ద్వ్య;తి వాక్యేఽపి లుక్ ప్రసజ్యేత్।।

స్వరే చ దోషః స్యాత్--ప్రకారకః, ప్రకరణమ్। గతికారకోపపదాత్ కృదన్తముత్తరపదం ప్రకృతిస్వరం భవతీత్యేష స్వరో న స్యాత్।।

నైష దోషః।

ద్వే అత్ర ప్రాతిపదికసంజ్ఞే, అవయవస్యాపి సముదాయస్యాపి। తత్రావయవస్య యా ప్రాతిపదికసంజ్ఞా తదాశ్రయః స్వరో

భవిష్యతి।।

(దోషాపాదకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్వ్య;హాపి తర్హి--సాంకూటినం, వ్యావక్రోశీతి ద్వే అత్రాపి ప్రాతిపదికసంజ్ఞే, అవయవస్యాపి సముదాయస్యాపి। తత్రావయవస్య యా ప్రాతిపదికసంజ్ఞా తదాశ్రయా అవయవాదుత్పత్తిః ప్రసజ్యేత।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అవయవాదుత్పత్తౌ సత్యాం కో దోషః?

కౌమ్భకారేయో న సిధ్యతి, అవయవస్య వృద్ధిస్వరౌ స్యాతామ్।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తస్మాత్ప్రయోజనమేవైతదస్యాః పరిభాషాయాః, ఉభాభ్యాం తు ఖలు సిధ్యతి।।

(5180 ప్రాసఙ్గికపూర్వపక్షవార్త్తికమ్।। 10 ।।)

అవదాతాయాం తు ఙీప్ప్రసఙ్గః।।

(భాష్యమ్) అవదాతాయాం ఙీప్ ప్రాప్నోతి। అవదాతా బ్రాహ్మణీ। వర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తో నః (4।1।39) ఃథ్ద్వ్య;తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష వర్ణవాచీ।

కిం తర్హి?

విశుద్ధవాచీ। ఆతశ్చ విశుద్ధవాచీ।।

ఏవం హ్యాహ--

త్రీణి యస్యావదాతాని

విద్యా యోనిశ్చ కర్మ చ।

ఏతచ్ఛివం విజానీహి

బ్రాహ్మణాగ్ర్యస్య లక్షణమ్।। ఇతి।

(అతివ్యాప్తిపరిహారభాష్యమ్)

సూర్యాద్దేవతాయాం చాబ్ వక్తవ్యః--సూర్యస్య స్త్రీ--సూర్యా।

దేవతాయామితి కిమర్థమ్?

సూరీ।।

-4-1-49-
ఇన్ద్రవరుణభవశర్వరుద్రమృడహిమారణ్యయవయవనమాతులాచార్యాణామానుక్
(1304)

(ఆనుగధికరణమ్)

(5181 అర్థనియామకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- హిమారణ్యయోర్మహత్త్వే -

(భాష్యమ్) హిమారణ్యయోర్మహత్త్వ ఇతి వక్తవ్యమ్। మహద్ధిమం హిమానీ,
మహదరణ్యమరణ్యానీ।।

(5182 అర్థనియామకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- యవాద్దోషే -

(భాష్యమ్) యవాద్దోష ఇతి వక్తవ్యమ్। దుష్టో యవో యవానీ।।

(5183 అర్థనియామకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- యవనాల్లిప్యామ్ -

(భాష్యమ్) యవనాల్లిప్యామితి వక్తవ్యమ్। యవనానీ లిపిః।।

(5174 ప్రాప్తాప్రాప్తవికల్పవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఉపాధ్యాయమాతులాభ్యాం వా -

(భాష్యమ్) ఉపాధ్యాయమాతులాభ్యాం వేతి వక్తవ్యమ్। ఉపాధ్యాయీ, ఉపాధ్యాయానీ, మాతులీ, మాతులానీ।।

(5185 విధివార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ముద్గలాచ్ఛన్దసి లిచ్చ -

(భాష్యమ్) ముద్గలాచ్ఛన్దసి లిచ్చేతి వక్తవ్యమ్। రథీరమూన్ముద్గలానీ।।

(5186 విధివార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఆచార్యాదణత్వం చ -

(భాష్యమ్) ఆచార్యాదణత్వం చేతి వక్తవ్యమ్। ఆచార్యానీ।।

(5187 వికల్పవిధాయకవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అర్యక్షత్రియాభ్యాం వా -

(భాష్యమ్) అర్యక్షత్రియాభ్యాం వేతి వక్తవ్యమ్। అర్యా, అర్యాణీ, క్షత్రియా, క్షత్రియాణీ।।

-4-1-50- క్రీతాత్ కరణపూర్వాత్ (1305)

(జీషధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కరణపూర్వాదితి కిమర్థమ్?

గవా క్రీతా, అశ్వేన క్రీతా।

కరణపూర్వాదిత్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి। ఏషోఽపి క్రీతశబ్దః కరణపూర్వః।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

విభక్త్యా వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి విభక్తిరపి వ్యవధాయికా భవిష్యతి। మనసా క్రీతీ ఃర్ధ్య;తి న సిధ్యతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే కరణం పూర్వమస్మాత్ క్రీతశబ్దాత్ సోఽయం కరణపూర్వస్తస్మాత్కరణపూర్వాత్ క్రీతశబ్దాదనుపసర్జనాదితి।

కథం తర్హి?

కరణమస్మిన్ ప్రాతిపదికే పూర్వం తదిదం కరణపూర్వమ్, తస్మాత్కరణపూర్వాత్ప్రాతిపదికాత్క్రీతాన్తాదనుపసర్జనాదితి।।

-4-1-52- బహుప్రీహేశ్చాన్తోదాత్తాత్ (1306)

(జీషధికరణమ్)

(5188 అతివ్యాప్తివారకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అన్తోదాత్తే జాతప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అన్తోదాత్తే జాతస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దన్తజాతా, స్తనజాతా।।

(5189 నియమవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పాణిగృహీత్యాదీనాం విశేషే -

(భాష్యమ్) పాణిగృహీత్యాదీనాం విశేష ఃర్థ్య;తి వక్తవ్యమ్। పాణిగృహీతీ భార్యా చేత్।

యస్యా హి యథాకథంచిత్పాణిర్గహ్యతే పాణిగృహీతా సా భవతి।।

(5190 అనియమవార్తికమ్।। 3 ।।)

- బహులం తణి -

(భాష్యమ్) బహులం తణీతి వక్తవ్యమ్।

కిమిదం తణీతి?

సంజ్ఞాచ్ఛన్దసోర్గ్రహణమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

(5191 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 4 ।।)

- ప్రబద్ధవిలూన్యాద్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రబద్ధవిలూనీ, ప్రబద్ధవిలూనా।।

(5192 అతివ్యాప్తివారకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- అన్తోదాత్తాదబహునఞ్సుకాలసుఖాదిపూర్వాత్ -

(భాష్యమ్) అన్తోదాత్తాదబహునఞ్సుకాలసుఖాదిపూర్వాదితి వక్తవ్యమ్।।

బహు--బహుకృతా।

నఞ్--అకృతా।

సు--సుకృతా।

కాల--మాసజాతా, సంవత్సరజాతా।

సుఖాది--సుఖజాతా, దుఃఖజాతా, క్షిప్రజాతా।।

(5193 అన్తోదాత్తేతివార్తికప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 6 ।।)

- జాతిపూర్వాద్వా -

(భాష్యమ్) అథ వా జాతిపూర్వాదితి వక్తవ్యమ్।।

-4-1-54- స్వాఙ్గాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాత్ (1307)

(స్వాఙ్గలక్షణాధికరణమ్)

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

స్వాఙ్గాచ్చోపసర్జనాదిత్యుచ్యతే,

కిం స్వాఙ్గం నామ?।।

(స్వాఙ్గలక్షణమ్)

అద్రవం మూర్తిమత్స్వాఙ్గం

ప్రాణిస్థమవికారజమ్।

అతత్స్థం తత్ర దృష్టం చ

తస్య చేత్తత్తథాయుతమ్।।

అప్రాణినోఽపి స్వాఙ్గమ్।।

(లక్షణపదకృత్యభాష్యమ్)

అద్రవమితి కిమర్థమ్?

బహులోహితా।

నైతదస్తి। బహ్వచో నేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

ఃర్ధ్య;దం తర్హి--బహుకఫా।।

మూర్తిమదితి కిమర్థమ్?

బహుబుద్ధిః, బహుమనాః।

నైతదస్తి। అత ఃర్ధ్య;తి వర్తతే।

ఃర్ధ్య;దం తర్హి--బహుజ్ఞానా।।

ప్రాణిస్థమితి కిమర్థమ్?

శ్లక్ష్ణముఖా శాలా।।

అవికారజమితి కిమర్థమ్?

బహుగడుః, బహుపిటకా।

నైతదస్తి। ఃర్ధ్య;హ తావద్బహుగడురితి, అత ఃర్ధ్య;త్యనువర్తతే, బహుపిటకేతి, బహ్వచో నేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।

ఃర్ధ్య;దం తర్హి--బహుశోఫా।।

(ద్వితీయం స్వాఙ్గలక్షణమ్)

అతత్స్థం తత్ర దృష్టం చ

అప్రాణిస్థం ప్రాణిని దృష్టం చ స్వాఙ్గసంజ్ఞం భవతి। దీర్ఘకేశీ రథ్యా-ఃర్ధ్య;తి।।

(తృతీయం స్వాఙ్గలక్షణమ్)

తస్య చేత్తత్థాయుతమ్।।

అప్రాణినోఽపి స్వాఙ్గసంజ్ఞం భవతీతి। దీర్ఘనాసికీ--అర్చా, తుఙ్గనాసికీ--అర్చేతి।।

(ఉపసర్జనపదకృత్యభాష్యమ్)

అథోపసర్జనగ్రహణం కిమర్థమ్?

ఃర్ధ్య;హ మా భూత్--అశిఖా।।

(5194 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉపసర్జనగ్రహణమనర్థకం బహువ్రీహ్యధికారాత్ -

(భాష్యమ్) ఉపసర్జనగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

బహువ్రీహ్యధికారాత్। బహువ్రీహేరితి ప్రకృతమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

బహువ్రీహేశ్చాన్తోదాత్తాత్ (4।1।52) ః ధ్య;తి।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

బహ్వజర్థం తర్హి ఉపసర్జనగ్రహణం కర్తవ్యమ్। బహ్వచో నేతి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి తద్బహ్వజ్గ్రహణముపసర్జనవిశేషణం యథా విజ్ఞాయేత--బహ్వచ ఉపసర్జనాన్నేతి।।

(ఏకదేశ్యాక్షేపభాష్యమ్)

అథాక్రియమాణే ఉపసర్జనగ్రహణే కస్య బహ్వజ్గ్రహణం విశేషణం స్యాత్?

బహువ్రీహేరితి వర్తతే। బహువ్రీహివిశేషణం విజ్ఞాయేత। అస్తి చేదానీం కశ్చిదబహ్వజ్ బహువ్రీహిః, యదర్థో విధిః స్యాత్--అస్తీత్యాహ--స్వడా, స్వడీతి।।

(5195 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- బహ్వజర్థమితి చేత్స్వాఙ్గగ్రహణాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) స్వాఙ్గగ్రహణం క్రియతే, తద్బహ్వజ్గ్రహణేన విశేషయిష్యామః--స్వాఙ్గాద్ బహ్వచో నేతి।।

ఏవం తర్హి అన్తోదాత్తాదితి వర్తతే। అనన్తోదాత్తార్థోఽయమారమ్భః।।

(5196 ఉపసర్జనగ్రహణస్య నిష్ఫలత్వబోధకం వార్తికమ్।। 3 ।।)

- అనన్తోదాత్తార్థమితి చేత్ సహాదికృతత్వాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) యదయమ్ సహనఞ్విద్యమానపూర్వాచ్చ (4।1।57) ః ధ్య;తి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--అనన్తోదాత్తాదపి భవతీతి।।

(5197 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 4 ।।)

- స్వాఙ్గసముదాయప్రతిషేధార్థం తు -

(భాష్యమ్) స్వాఙ్గసముదాయప్రతిషేధార్థం తర్హ్యుపసర్జనగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

స్వాఙ్గాద్యథా స్యాత్,

స్వాఙ్గసముదాయాన్మా భూత్--కల్యాణపాణిపాదా।।

అథ క్రియమాణేఽప్యుపసర్జనగ్రహణే కస్మాదేవాత్ర న భవతి? స్వాఙ్గం హ్యేతదుపసర్జనమ్।

న స్వాఙ్గసముదాయః స్వాఙ్గగ్రహణేన గృహ్యతే। యథా జనపదసముదాయో జనపదగ్రహణేన న గృహ్యతే--కాశికోశలీయా ःథ్ధ్య;తి, జనపదతదవధ్యోరితి వుఞ్ న భవతి।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

అస్వాఙ్గపూర్వాదితి వర్తతే, తేన స్వాఙ్గం విశేషయిష్యామః--అస్వాఙ్గపూర్వపదాత్పరం యత్స్వాఙ్గం తదన్తాద్ బహువ్రీహేరితి।

యచ్చాత్రాస్వాఙ్గపూర్వపదాత్పరం స్వాఙ్గమ్, న తదన్తో బహువ్రీహిః।

యదన్తశ్చ బహువ్రీహిః, న తదస్వాఙ్గపూర్వపదాత్పరం స్వాఙ్గమ్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చ తత్ పూర్వస్మిన్ యోగే బహువ్రీహివిశేషణమ్।

నేత్యాహ।

పూర్వపదవిశేషణం తత్। న స్వాఙ్గమస్వాఙ్గమ్, పూర్వం పదం పూర్వపదమ్, అస్వాఙ్గం పూర్వపదమస్వాఙ్గపూర్వపదమ్, అస్వాఙ్గపూర్వపదాదితి।

యద్యేవం పూర్వస్మిన్ యోగే బహువ్రీహిరవిశేషితో భవతి। బహువ్రీహిశ్చ విశేషితః।

కథమ్?

క్తాదితి వర్తతే తేన బహువ్రీహిం విశేషయిష్యామః।

అస్వాఙ్గాత్ పూర్వపదాత్పరం యత్ క్తాన్తం తదన్తాద్ బహువ్రీహేరితి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ःథ్ధ్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--

బహువ్రీహేరితి వర్తమాన ఉపసర్జనగ్రహణముపసర్జనమాత్రాద్యథా స్యాత్--నిష్కేశీ యూకా, అతికేశీమాలేతి।।

-4-1-55- నాసికోదరౌష్ఠజఙ్ఘాదన్తకర్ణశృఙ్గాచ్చ (1308)

(జీష్వికల్పాధికరణమ్)

(5198 విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- నాసికాదీనాం విభాషాయాం పుచ్చాచ్చ -

(భాష్యమ్) నాసికాదీనాం విభాషాయాం పుచ్ఛాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। కల్యాణపుచ్ఛీ, కల్యాణపుచ్ఛా।

(5199 విధివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కబరమణివిషశరేభ్యో నిత్యమ్ -

(భాష్యమ్) కబరమణివిషశరేభ్యో నిత్యమితి వక్తవ్యమ్। కబరపుచ్ఛీ, మణిపుచ్ఛీ, విషపుచ్ఛీ, శరపుచ్ఛీ।।

(5200 విధివార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఉపమానాత్పక్షాచ్చ పుచ్ఛాచ్చ -

(భాష్యమ్) ఉపమానాత్పక్షాత్, పుచ్ఛాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఉలూకపక్షీ శాలా, ఉలూకపుచ్ఛీ సేనేతి।

(5201 విధినిషేధయోర్విప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- నాసికాదిభ్యో విభాషాయాః సహనఞ్విద్యమానపూర్వేభ్యః ప్రతిషేధో విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) నాసికాదిభ్యో విభాషాయాః సహనఞ్విద్యమానపూర్వేభ్యః ప్రతిషేధో భవతి విప్రతిషేధేన।

నాసికాదిభ్యో విభాషాయా అవకాశః--కల్యాణనాసికీ, కల్యాణనాసికా।

సహనఞ్విద్యమానపూర్వలక్షణస్య ప్రతిషేధస్యావకాశః--సముఖా, అముఖా, విద్యమానముఖేతి।

ఃర్ధ్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--సనాసికా, అనాసికా, విద్యమాననాసికేతి।

సహనఞ్విద్యమానపూర్వేభ్యః ప్రతిషేధో భవతి విప్రతిషేధేన।

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః।

అయం విధిః।

స ప్రతిషేధః। విధిప్రతిషేధయోశ్చాయుక్తో విప్రతిషేధః।

అయమపి విధిః--న మృదూనామివ కార్పాసానాం కృతః, ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యతే। స యథైవ బహ్వజ్లక్షణం సంయోగోపధలక్షణం చ ప్రతిషేధం బాధతే, ఏవం హి సహనఞ్విద్యమానలక్షణమపి బాధేత।

కా తర్హి గతిః?।।

(విప్రతిషేధసమర్థకభాష్యమ్)

ఃర్ధ్య;హ తావన్నాసికోదర ఃర్ధ్య;తి--

బహ్వాజ్లక్షణశ్చ ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి, సహనఞ్విద్యమానపూర్వక్షలణశ్చ।

పురస్తాదపవాదా అన్తరాన్ విధీన్ బాధన్తే ఃర్ధ్య;త్యేవమియం విభాషా బహ్వాజ్లక్షణం ప్రతిషేధం బాధిష్యతే, సహనఞ్విద్యమానలక్షణం న బాధిష్యతే।

ఓష్ఠజఙ్ఘాదన్తకర్ణశృఙ్గాచ్చేతి--

సంయోగోపధలక్షణశ్చ ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి, సహనఞ్విద్యమానపూర్వలక్షణశ్చ।

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్తే ఃర్ధ్య;త్యేవమియం విభాషా సంయోగోపధలక్షణం ప్రతిషేధం బాధిష్యతే, సహనఞ్విద్యమానపూర్వలక్షణం న బాధిష్యతే।।

-4-1-60- దిక్పూర్వపదాన్ఙీప్ (1313)

(జీబాదేశాధికరణమ్)

(5202 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- దిక్పూర్వపదాన్ఙీషోఽనుదాత్తత్వమ్ -

(భాష్యమ్) దిక్పూర్వపదాన్ఙీషోఽనుదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్। ప్రాఙ్ముఖీ, ప్రత్యఙ్ముఖీ।

(5203 ద్వితీయాక్షేపవార్తికమ్।। 2 ।।)

- జీబ్విధానే హ్యన్యత్రాపి జీష్విషయాన్ఙీప్ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) జీబ్విధానే హి సతి అన్యత్రాపి జీష్విషయాన్ఙీప్ ప్రాప్నోతి। ప్రాగ్గుల్ఫా, ప్రత్యగ్లలాటా।

నను చైతే విశేషా అనువర్తన్తే--అసంయోగోపధాత్ బహ్వచో న ఃర్ధ్య;తి। యద్యప్యేతే విశేషా అనువర్తేరన్--సంయోగోపధాద్బహ్వచో నేతి। ఏవమపి దిక్పూర్వపదాత్ జీపా ముక్తే జీష్ ప్రసజ్యేత।

నైష దోషః।

ఉక్తమేతత్--యత్రోత్సర్గాపవాదం విభాషా తత్రాపవాదేన ముక్తే ఉత్సర్గో న భవతీతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అథ వా జీష ఆదేశో జీప్ కరిష్యతే।।

తత్తర్హి జీషోఽత్ర గ్రహణం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్।

ప్రకృతమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

అన్యతో జీషితి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

దిక్పూర్వపదాదిత్యేషా పఞ్చమీ జీషితి ప్రథమాయాః షష్ఠీమిహ ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్య (1।1।67) ఃర్ధ్య;తి।।

ప్రత్యయవిధిరయమ్, న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి।

నాయం ప్రత్యయవిధిః, విహితః ప్రత్యయః ప్రకృతశ్చానువర్తతే।।

-4-1-63- జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్ (1314)

(జాతిలక్షణాధికరణమ్)

(లక్షణభాష్యమ్)

జాతేరిత్యుచ్యతే, కా జాతిర్నామ?

ఆకృతిగ్రహణా జాతిర్లిఙ్గానాం చ న సర్వభాక్।

సకృదాఖ్యాతనిర్గ్రాహ్యా గోత్రం చ చరణైః సహ।।

అపర ఆహ--

ప్రాదుర్భావవినాశాభ్యాం

సత్త్వస్య యుగపద్ గుణైః।

అసర్వలిఙ్గాం బహ్వర్థాం

తాం జాతిం కవయో విదుః।।

గోత్రం చ చరణాని చ।।

(జాతిలక్షణవిశేషదర్శకభాష్యమ్)

కః పునరేతయోర్జాతిలక్షణయోర్విశేషః?

యథా పూర్వం జాతిలక్షణం తథా--కుమారీభార్యః ఃర్ధ్య;తి భవితవ్యమ్।

యథోత్తరం తథా--కుమారభార్యః ఃర్ధ్య;తి భవితవ్యమ్।।

(సూత్రార్థబోధకభాష్యమ్)

అథాస్త్రీవిషయాదితి కథమిదం విజ్ఞాయతే--సమానాయామాకృతౌ యదస్త్రీవిషయమితి?

ఆహో స్విత్ క్వచిదస్త్రీవిషయమితి?

కిం చాతః?

యది విజ్ఞాయతే సమానాయామాకృతౌ యదస్త్రీవిషయమితి--ద్రోణీ, కుటీ, పాత్రీతి న సిధ్యతి।।

అథ విజ్ఞాయతే క్వ చిదస్త్రీవిషయమితి--మాలా, బలాకా, అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అస్తు క్వ చిద్యదస్త్రీవిషయమితి।

కథం--మాలా, బలాకేతి?

అజాదిషు పాఠః కరిష్యతే।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అయోపధాదితి కిమర్థమ్? ఃర్థ్వ;భ్యా, క్షత్రియా।

అత్యల్పమిదముచ్యే--అయోపధాదితి, అకోపధాదిత్యపి వక్తవ్యమ్। ఃర్థ్వ;హాపి యథా స్యాత్--చటకా, మూషికేతి।

యద్యకోపధాదిత్యుచ్యతే--కాకీ, కోకీ, పికీ, శుకీ, ఉలూకీతి న సిధ్యతి।

అస్తు తర్హ్యయోపధాదిత్యేవ।

కథం--చటకా, మూషికేతి?

అజాదిషు పాఠః కర్తవ్యః।।

(5204 విధ్యంశపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- యోపధప్రతిషేధే హయగవయముకయమనుష్యమత్స్యానామప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) యోపధప్రతిషేధే గవయహయముకయమనుష్యమత్స్యానామప్రతిషేధో భవతీతి వక్తవ్యమ్। గవయ--గవయీ। హయ--హయీ। ముకయ--ముకయీ। మనుష్య--మనుషీ। మత్స్య--మత్సీ।।

-4-1-64- పాకకర్ణపర్ణపుష్పఫలమూలవాలోత్తరపదాచ్చ (1315)

(జీషధికరణమ్)

(5205 అతివ్యాప్తివారకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సదక్కాణ్డప్రాన్తశతైకేభ్యః పుష్పాత్ ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) సదక్కాణ్డప్రాన్తశతైకేభ్యః పుష్పాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః--సత్పుష్పా, ప్రాక్పుష్పా, ప్రత్యక్పుష్పా, కాణ్డపుష్పా, ప్రాన్తపుష్పా, శతపుష్పా, ఏకపుష్పా।।

(5206 అతివ్యాప్తివారకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సమ్భస్త్రాజినశణపిణ్డేభ్యః ఫలాత్ ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) సమ్భస్త్రాజినశణపిణ్డేభ్యః ఫలాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః--సమ్--సమ్ఫలా--సమ్। భస్త్రా--భస్త్రాఫలా-భస్త్రా। అజిన--అజినఫలా--అజిన। శణ--శణఫలా--శణ। పిణ్డ--పిణ్డఫలా।।

శ్వేతాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। శ్వేతఫలా।।

(5208 అతివ్యాప్తివారకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- త్రేశ్చ -

(భాష్యమ్) త్రేశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। త్రిఫలా।।

(5209 అతివ్యాప్తివారకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- మూలాన్న ఞః -

(భాష్యమ్) మూలాన్న ఞః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అమూలా।।

-4-1-65- ఃర్ధ్య;తో మనుష్యజాతేః (1315)

(జీషోఽధికరణమ్)

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

జాతేరితి వర్తమానే పునర్జాతిగ్రహణం కిమర్థమ్?

అయోపధాదితి వర్తతే, యోపధాదపి యథా స్యాత్। ఔదమేయీ।।

(5210 విధ్యంశపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃర్ధ్య;తో మనుష్యజాతేరిఞ ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఃర్ధ్య;తో మనుష్యజాతేరిఞ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సౌతఙ్గమీ, మౌనిచితీ।।

-4-1-66- ఃఢ్య;ఋతః (1316)

(ఃఢ్య;జోఽధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

కిమర్థో జకారః?

విశేషణార్థః।

క్వ విశేషణార్థేనార్థః?

నోఙ్ధాత్వోః (6।1।175) ఃథ్ద్వ;తి। నోధాత్వోరిత్యుచ్యమానే--యవాగ్వా, యవాగ్వై, ఃథ్ద్వ;త్యత్రాపి ప్రసజ్యేత।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ దీర్ఘోచ్చారణం కిమర్థమ్, న ఉఙుతః, ఃథ్ద్వ;త్యేవోచ్యేత?

కా రూపసిద్ధిః--బ్రహ్మబన్ధూః, వీరబన్ధూరితి?

సవర్ణదీర్ఘత్వేన సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి। గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య (1।2।48) ఃథ్ద్వ;తి హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత।।

ఃథ్ద్వ;హ చ బ్రహ్మబన్ధూఛత్రమ్, బ్రహ్మబన్ధూచ్ఛత్రమ్, షత్వతుకోరసిద్ధః (6।1।86) ఃథ్ద్వ;త్యేకాదేశస్యాసిద్ధత్వాన్నిత్యస్తుక్ ప్రసజ్యేత।।

ఃథ్ద్వ;హ చ బ్రహ్మబన్ధూః, వీరబన్ధూః నద్యృతశ్చ (5।4।153) ఃథ్ద్వ;తి కప్ ప్రసజ్యేత।।

నైష దోషః।

యత్తావదుచ్యతే--బ్రహ్మబన్ధూః, వీరబన్ధూరితి గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేతేతి,

ఉభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివత్।।

యదప్యుచ్యతే--బ్రహ్మబన్ధూఛత్రమ్, బ్రహ్మబన్ధూచ్ఛత్రమ్, షత్వతుకోరసిద్ధ ఃథ్ద్వ;త్యేకాదేశస్యాసిద్ధత్వాన్నిత్యస్తుక్ ప్రసజ్యేతేతి,

పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశోఽసిద్ధః। న చైష పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశః।।

యదప్యుచ్యతే--ఃథ్ద్వ;హ చ బ్రహ్మబన్ధూః, వీరబన్ధూరితి నద్యృతశ్చేతి కప్ప్రసజ్యేతేతి,

నద్యన్తానాం యో బహువ్రీహిరిత్యేవం తత్, న చైష పద్యన్తానాం బహువ్రీహిః।।

శేషలక్షణస్తర్హి కప్ ప్రాప్నోతి। తస్మాద్దీర్ఘోచ్చారణం కర్తవ్యమ్।।

(5211 విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃఢ్దయ్;ఙ్ప్రకరణేఽప్రాణిజాతేశ్చారజ్జ్వాదీనామ్ -

(భాష్యమ్) ఃఢ్దయ్;ఙ్ప్రకరణేఽప్రాణిజాతేశ్చారజ్జ్వాదీనామితి వక్తవ్యమ్। అలాబూః, కర్కన్ధూః।

అప్రాణిజాతేరితి కిమర్థమ్?

కృకవాకుః।।

అరజ్జ్వాదీనామితి కిమర్థమ్?

రజ్జుః, హనుః।।

-4-1-70- సంహితశఫలక్షణవామాదేశ్చ (1320)

(ఃఢ్దయ్;జోఽధికరణమ్)

(పూరకభాష్యమ్)

సహితసహాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। సహితోరూః, సహోరూః।।

-4-1-71- కద్రుకమణ్డల్వోశ్ఛన్దసి (1321)

(ఛన్దస్యూఙోఽధికరణమ్)

(సూత్రాంశపూరకభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే--కద్రుకమణ్డల్వోరితి,

కద్రుకమణ్డలుగుగ్గులుమధుజతుపతయాలూనామితి వక్తవ్యమ్। కద్రూః, కమణ్డలూః, గుగ్గులూః, మధూః, జతూః, పతయాలూః।।

-4-1-74- యఙశ్చాప్ (1324)

(చాపోఽధికరణమ్)

(5212 విధ్యంశపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- షాచ్చ యఞశ్చాప్ -

(భాష్యమ్) షాచ్చ యఞశ్చాబ్వక్తవ్యః। శార్కరాక్ష్యా, పౌతిమాష్యా।

తత్రాయమప్యర్థః--గౌకక్ష్యశబ్దః క్రౌడయాదిషు పఠ్యతే, స న పఠితవ్యో భవతి।

యది న పఠ్యతే, గౌకక్షీపుత్రః ఃథ్ద్య;తి సంప్రసారణం న ప్రాప్నోతి।

ఃథ్ద్య;ష్టమేవైతత్సంగృహీతమ్--గౌకక్ష్యాపుత్రః ఃథ్ద్య;త్యేవ భవితవ్యమ్।

ఏవం హి సౌనాగాః పఠన్తి--

ష్యఙః సంప్రసారణే

గౌకక్ష్యాయాః ప్రతిషేధః। ఃథ్ద్వ;తి।।

-4-1-75- ఆవట్యాచ్చ (1325)

(చాపోఽధికరణమ్)

(5213 పూర్వవిప్రతిషేధవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అన ఉపధాలోపిన ఃథ్ద్య;ధనో జీష్ పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అన ఉపధాలోపినోఽన్యతరస్యామ్ (4।1।28) ఃథ్ద్వ;త్యేతస్మాదూధనో జీష్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

అన ఉపధాలోపినోఽన్యతరస్యామిత్యస్యావకాశః--బహురాజ్ఞీ, బహుతక్ష్ణీ।

ఃథ్ద్య;ధనో జీష్భవతీత్యస్యావకాశః--విభాషా జీప్, యదా న జీప్ సోఽవకాశః।

జీప్ప్రసఙ్గే ఉభయం ప్రాప్నోతి, ఃథ్ద్య;ధనో జీష్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

అన ఉపధాలోపినోఽన్యతరస్యామిత్యత్ర ఃథ్ద్య;ధనో జీష్భవతి ఃథ్ద్వ;త్యేతదనువర్తిష్యతే।।

(5214 పూర్వవిప్రతిషేధే ద్వితీయం వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఆవట్యాద్యఞః ష్ఫశ్చాపః -

(భాష్యమ్) ఆవట్యాద్యఞః ష్ఫశ్చాపో భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

ఆవట్యాద్యఞశ్చాపోఽవకాశః--ఉదీచామ్--ఆవట్యా।

ష్ఫస్యావకాశః--అన్యాని యఞన్తాని--గార్గ్యాయణీ, వాత్స్యాయనీ।

ఆవట్యశబ్దాత్త్రాచాముభయం ప్రాప్నోతి--ఆవట్యాయనీ, ష్ఫో భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(సూత్రన్యాసేన సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఆవట్యగ్రహణేన నార్థః। యఞః ష్ఫశ్చాపః ఃథ్ద్వ;త్యేవ। ఃథ్ద్వ;దమపి సిద్ధం భవతి--శార్కరాక్ష్యాయణీ, పౌతిమాష్యాయణీ।।

యద్గ్రహణేనాపి నార్థః। ష్యశ్చాపః ఃథ్వ్య;త్యేవ। గౌకక్ష్యశబ్దః క్రౌడ్యాదిషు పఠ్యతే, ఃథ్వ్య;దమపి సిద్ధం భవతి--గౌకక్ష్యాయణీ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్। ఏవం వక్ష్యామి--ప్రాచాం ష్ఫ తద్ధితః సర్వత్ర।

క్వ సర్వత్ర?

యత్ర ష్యశ్చాన్యశ్చ ప్రాప్నోతి, ష్ఫ ఏవ తత్ర భవతీతి।।

తతో లోహితాదికతన్తేభ్యః సర్వత్ర।

క్వ సర్వత్ర?

ప్రాచాం చోదీచాం చ।।

-4-1-78- అణిఞోరనార్షయోర్గురూపోత్తమయోః ష్యఙ్ గోత్రే (1328)

(తద్ధితష్యఙధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఃథ్వ్య;హ కస్మాన్న భవతి--దాక్షీ, ప్లాక్షీతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆతిశాయికేనాయన్తమశబ్దేన నిర్దేశః క్రియతే, స చ త్రిప్రభృతిషు వర్తతే, త్రిప్రభృతీనామభావాత్।।

(ప్రత్యాక్షేపే శ్లోకభాష్యమ్)

యద్యేవమ్--

ప్రకర్షే చేత్తమం కృత్వా

దాక్ష్యా నోపోత్తమం గురు।

ఆమ్విధిః కేన తే న

స్యాత్? ప్రకర్షే యద్యయం తమః।।

ప్రకర్షే చేత్తమ కృత్వా దాక్ష్యా నోపోత్తమం గుర్విత్యుచ్యతే, ఆమ్విధిః కేన తవ న స్యాత్? అవ్యయఘాత్ ఃథ్వ్య;తి ప్రాప్నోతి। ప్రకర్షే యద్యయం తమఃఉయద్యయం తమః ప్రకర్షే వర్తతే।।

(ప్రత్యాక్షేపనిరాసే శ్లోకభాష్యమ్)

ఉద్గతస్య ప్రకర్షోఽయం

గతశబ్దోఽత్ర లుప్యతే।

ఉద్గతస్యాయం ప్రకర్షః। గతశబ్దస్యాత్ర లోపో భవతి।

నావ్యయార్థప్రకర్షోఽస్తి

ధాత్వర్థోఽత్ర ప్రకృష్యతే।

నాయమవ్యయార్థస్య ప్రకర్షః।

కస్య తర్హి?

ధాత్వర్థస్య।।

(వ్యుత్పత్త్యా తమప్స్వీకారే దోషశ్లోకభాష్యమ్)

ఉద్గతోఽపేక్ష్యతే కించిత్

త్రయాణాం ద్వౌ కిలోద్గతౌ।।

అనుద్గతమపేక్ష్యోద్గతమిత్యేతద్భవతి। త్రయాణాం ద్వౌ కిలోద్గతౌ త్రయాణాం కిల ద్వావుద్గతౌ భవతః।

చతుష్ప్రభృతికర్తవ్యో

వారాహ్యాయాం న సిధ్యతి।

చతుష్ప్రభృతిషు ష్యఙ్ వక్తవ్యః। వారాహ్యాయాం న సిధ్యతి వారాహ్యాయాం న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

చతుష్ప్రభృతీనామభావాత్।।

(వ్యుత్పత్తిపక్షే దూషణాన్తరబోధకం శ్లోకభాష్యమ్)

భిద్యతేఽస్య స్వరస్తేన

విధిశ్చామో న లక్ష్యతే।

భిద్యతే ఖల్వస్య స్వరః, తేనాతిశాయనికేన తమశబ్దేన ఉత్తమస్య విధిశ్చామో న లక్ష్యతే విధిశ్చామో న క్వచిదపి లక్ష్యతే।।

(సిద్ధాన్తే శ్లోకభాష్యమ్)

శబ్దాన్తరమిదం విద్యాద్

దృష్టమభ్యన్తరం త్రిషు।

ఏవం తర్హి--అన్యోఽయమాతిశాయనికేన సమానార్థః తమః త్రిప్రభృతిషు వర్తతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరయమణిఞ్గోరాదేశః, ఆహోస్విదణిఞ్భ్యాం పరః?

కశ్చాత్ర విశేషః?

(5215 అనాదేశే దోషవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ష్యఙ్యనాదేశే యలోపవచనమ్ -

(భాష్యమ్) ష్యఙి అనాదేశే యలోపో వక్తవ్యః। ఔదమేఘ్యాయాశ్చాత్రా ఔదమేఘాః।।

(5216 అనాదేశే దోషవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ద్విరణ్విధిః -

(భాష్యమ్) ద్విశ్చాణ్విధేయః। ఔదమేఘ్యాయాశ్చాత్రా ఔదమేఘాః। ఔదమేఘ్యానాం సంఘ ఔదమేఘః। ఃథ్ద్య;ఞః ఃథ్ద్య;త్యణ్ న ప్రాప్నోతి।।

(ఆదేశపక్షే భాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ఆదేశః।।

(5217 ఆదేశే దోషవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- ఆదేశేఽన్లోపవచనమ్ -

(భాష్యమ్) యద్యాదేశః, అనో లోపో వక్తవ్యః। ఔడులోమ్యా, శారలోమ్యేతి। యే చాభావకర్మణోః (6।4।168) ఃథ్ద్య;తి ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత।।

(5218 ఆదేశే దోషవారకం వార్త్తికమ్।। 4 ।।)

న వా ష్యఙో లోపనిమిత్తత్వాత్ ।।

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః।

కిం కారణమ్?

ష్యఙో లోపనిమిత్తత్వాత్। లోపనిమిత్తః ష్యఙ్, న చాకృతే లోపే ష్యఙ్ ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

గురూపోత్తమయోరిత్యుచ్యతే, న చాకృతే లోపే గురూపోత్తమతా భవతి।।

(పరత్వపక్షే దోషవారకం భాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు పరః। నను చోక్తం ష్యఙ్యనాదేశే యలోపవచనమ్, ద్విరణ్ విధిరితి।

నైష దోషః।

యత్తావదుచ్యతే--యలోపవచనమితి, అదోష ఏషః।

కిం కారణమ్?

పుంవద్భావాద్యజాదౌ తద్ధితే। యజాదౌ తద్ధితే పుంవద్భావో భవిష్యతి, భస్యాఢే తద్ధితే పుంవద్భవతీతి।।

అయం తర్హి దోషః--ద్విరణ్విధిరితి।

నైష దోషః।

సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధౌ, స చ సిద్ధః ప్రత్యయవిధౌ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఉభయమిదముక్తమ్--ఆదేశః, పర ఃథ్వ;తి చ।

కిమత్ర న్యాయ్యమ్?

ఆదేశ ఃథ్వ;త్యేతద్ న్యాయ్యమ్।

కుత ఏతత్?

ఏవం హ్యైవ హి కృత్వాఽఽచార్యేణ సూత్రం పఠితమ్, షష్ఠ్యా చ నిర్దేశః కృతః।

అత ఏష పక్షో నిర్దోషః।।

(ప్రత్యయపక్షే దోషప్రదర్శకభాష్యమ్)

నను చ పరస్మిన్నపి సతి యే దోషాస్తే పరిహృతాః, పుంవద్భావేన యలోపః పరిహృతః।

స చ పుంవద్భావోఽఢే భవతి, తత్ర తే ఔదమేఘియో న సిధ్యతి।।

(ఆదేశపక్షే దోషోద్భావకం శ్లోకభాష్యమ్)

అనుబన్ధౌ త్వయా కార్యౌ

యస్యాదేశః, అనుబన్ధౌ తేన క్రతవ్యౌ। ఏకః సామాన్యగ్రహణార్థః, అపరః సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థః।।

క్వ సామాన్యగ్రహణార్థేనార్థః?

యజశ్చాప్(4।1।74) ఃర్థ్వ;తి।।

అథ క్వ సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థేనార్థః?

అత్రైవ।।

కిం ప్రయోజనమ్?

చాబర్థమ్

చాబ్యథా స్యాత్।।

(ఆదేశవాదిన ఆక్షేపభాష్యమ్)

తవ కథం చాప్?

(ప్రత్యయవాదినః సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

టాబ్విధిర్మమ।

టాపా మమ సిద్ధమ్।।

(ఆదేశవాదినః ప్రతిబన్ధిభాష్యమ్)

నను చ మమాపి టాపా సిద్ధం స్యాత్।।

(ప్రత్యయవాదినః పరిహారభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। అణ ఃర్థ్వ;తి, ఃర్థ్వ;ఞ్ ఃర్థ్వ;తి చేకారః ప్రాప్నోతి।।

(ఆదేశవాదినః పరిహారభాష్యమ్)

నైష దోషః।

నైవం విజ్ఞాయతే--అణన్తాదకారాన్తాద్, ఃర్థ్వ;ఞన్తాదికారాన్తాదితి।

కథం తర్హి?

అణ్యోఽకారః, ఃర్థ్వ;ఞ్య ఃర్థ్వ;కార ఃర్థ్వ;తి।।

(ప్రత్యయవాదినో దోషభాష్యమ్)

స్వరార్థస్తర్హి త్వయా చాబ్వక్తవ్యః। ఞ్నితీత్యాద్యుదాత్తత్వం మా భూత్, చితోఽన్త ఉదాత్తో భవతీత్యన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాదితి।।

(ఆదేశవాదినః ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

తవాపి తర్హి ష్యఙా ఉక్తత్వాత్ స్త్రీత్వస్య టాబ్న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యయవాదినః శ్లోకభాష్యేణ సమాధానమ్)

నైష దోషః।

ఉక్తేఽపి హి భవన్త్యేతే।

ఉక్తేఽపి తు స్త్రీత్వే భవన్త్యేతే టాబాదయ ఃథ్ద్య;తి। ఉక్తమేతత్--స్వార్థికాష్టాబాదయ ఃథ్ద్య;తి।।

(ఆదేశవాదినో దోషవారకం భాష్యమ్)

సానుబన్ధకస్యాదేశో మమ।

మమాపి తర్హి సానుబన్ధకస్యాదేశ ఃథ్ద్య;త్కార్యం నేతి, తేన ఙీన్న భవిష్యతి।।

(ప్రత్యయవాదినో దోషదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

అస్థానివత్త్వే దోషస్తే వృద్ధిరత్ర న సిధ్యతి।

అస్థానివత్త్వే దోషః--వృద్ధిస్తే న ప్రాప్నోతి। ఔడులోమ్యా, శారలోమ్యేతి। న చేదానీమర్ధ్వజరతీయం లభ్యమ్--వృద్ధిర్మమ భవిష్యతి, స్వరో నేతి।

తద్యథా--అర్ధం జరత్యాః కామయన్తే, అర్ధం నేతి।।

(ఆదేశవాదినః ప్రతిబన్దిశ్లోకభాష్యమ్)

త్వయాఽప్యత్ర విశేషార్థం కర్తవ్యం స్యాద్ విశేషణమ్।

త్వయాఽప్యత్ర విశేషణార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః।।

క్వ విశేషణార్థేనార్థః?

ష్యఙః సమ్ప్రసారణమితి।।

(ప్రత్యయవాదినో దోషనివారకం శ్లోకభాష్యమ్)

అక్రియైవ విశేషోఽత్ర సానుబన్ధో విశేషవాన్।

అక్రియైవ మమ విశేషః, సానుబన్ధస్తు విశేషవాన్।।

(ఆదేశవాదినో దోషభాష్యమ్)

పాశ్యాయాం తే కథం న స్యాత్?

పాశ్యాపుత్ర ః్ధ్య;త్యత్ర కస్మాన్న భవతి?

(ప్రత్యయవాదిన ఉత్తరభాష్యమ్)

ఏకో మే స్యాద్విశేషణమ్

ఏకో మమ విశేషణార్థః। త్వయా పునర్ద్వౌ కర్తవ్యౌ।।

(ఆదేశవాదిన ఆక్షేపకం శ్లోకభాష్యమ్)

అత్రైకస్మిన్నపి సతి కః కరిష్యతే?

కిం చాతః?

అన్యస్మిన్ సూత్రభేదః స్యాత్

యద్యేతాభ్యామన్యః క్రియతే, సూత్రభేదః కృతో భవతి।

షితి లిఙ్గం ప్రసజ్యతే।

అథ షిత్ క్రియతే,షిత ః్ధ్య;తీకారః ప్రాప్నోతి।

జితి చేక్రీయితే దోషః।

అథ జిత్ క్రియతే, చేక్రీయితే దోషో భవతి। లోలూయాపుత్రః, లోలూయాపతి ః్ధ్య;తి।।

(ప్రత్యయవాదిన ఉత్తరం శ్లోకభాష్యమ్)

వ్యవధానాన్న దుష్యతి।।

అకారేణ వ్యవహితత్వాన్న దోషో భవతి।।

(ఆదేశవాదినః శ్లోకభాష్యమ్)

ధాతోరితి వర్తతే, యశ్చాత్రానన్తరో నాసౌ ధాతుః।

యో ధాతుః సోऽనననన్తరః

యశ్చ ధాతుర్నాసావనన్తరః।

న చేదుభయతః సామ్యముభయత్ర ప్రసజ్యతే।

న చేదుభయతః సామ్యమ్, ఉభయత్ర ప్రాప్నోతి।

(ప్రత్యయవాదినః సమర్థకం భాష్యమ్)

యది పునర్యఙా ధాతుర్విశేష్యేత?

(ఆదేశవాదిభాష్యమ్)

యజా విశేష్యేత యదీహ ధాతుర్యజ్ ధాతునా వా యది తుల్యమేతత్।

యద్యేవ యజా ధాతుర్విశేష్యతే, అథాపి ధాతునా యజ్, తుల్యమేతద్భవతి।

(ప్రత్యయవాదిభాష్యమ్)

ఉభౌ ప్రధానం యది నాత్ర దోషః।

అథోభౌ ప్రధానం భవతః, నాత్ర దోషో భవతి।।

(ఆదేశవాదిభాష్యమ్)

తథా ప్రసార్యేత తు వాక్పతి స్తే।

తథా సతి వాక్పతిః, వాక్పుత్ర ఃథ్ద్వ;త్యత్ర సమ్ప్రసారణం ప్రాప్నోతి।

(ప్రత్యయవాదిభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి?

ధాతుప్రకరణస్యేహ

న స్థానమితి నిశ్చయః।

ధాతుప్రకరణస్యేహ స్థానం నాస్తీతి కృత్వా ఏష నిశ్చయః క్రియతే।।

(ఆదేశవాదిభాష్యమ్)

అవస్యమాత్వార్థం ధాతుగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఃథ్ద్వ;హ మా భూత్--గోభ్యామ్, గోభిః, నౌభ్యామ్, నౌభిరితి।।

(ప్రత్యయవాదిభాష్యమ్)

ఆత్వార్థం యది కర్తవ్యం

తత్రైవైతత్కరిష్యతే।।

ఉపదేశే యదేజన్తం

తస్య చేదాత్వమిష్యతే।

ఉద్దేశో రూఢిశబ్దానాం

తేన గోర్న భవిష్యతి।।

ఏవం తర్హి ఉపదేశే ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే। ఉద్దేశశ్చ ప్రాతిపదికానాం నోపదేశః।।

-4-1-79- గోత్రావయవాత్ (1327)

(ష్యఙాదేశాధికరణమ్)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

గోత్రావయవాదగోత్రార్థమ్। గోత్రావయవాదిత్యుచ్యతే, అగోత్రార్థోఽయమారమ్భః।।

(5220 ఏకదేశ్యాక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- గోత్రావయవాదగోత్రార్థమితి చేత్తదనిష్టమ్ -

(భాష్యమ్) గోత్రావయవాదగోత్రార్థమితి చేత్తదనిష్టం ప్రాప్నోతి।

ఃథ్ద్య;హాపి ప్రాప్నోతి--ఆహిచ్ఛత్రీ, కాన్యకుబ్జీతి।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి గోత్రాదేవ గోత్రావయవాత్।।

(5121 సూత్రాక్షేపవార్తికమ్।। 2 ।।)

- గోత్రాదితి చేద్వచనానర్థక్యమ్ -

(భాష్యమ్) గోత్రాదితి చేద్వచనమనర్థకం భవతి। సిద్ధం గోత్రే పూర్వేణైవ।।

(సిద్ధాన్త్యేకదేశిభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--గురూపోత్తమయోరిత్యుచ్యతే, అగురూపోత్తమార్థోఽయమారమ్భః।।

(5222 సూత్రప్రత్యాఖ్యానే వార్తికమ్। 3 ।।)

- అగురూపోత్తమార్థమితి చేత్ సర్వేషామవయవత్వాత్సర్వప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అగురూపోత్తమార్థమితి చేత్ సర్వేషామవయవత్వాత్సర్వత్ర ప్రాప్నోతి। అష్టాశీతిసహస్రాణ్యూర్ధ్వరేతసామృషీణాం బభూవుస్తత్రాగస్త్యాష్టమైర్ఋషిభిః ప్రజనోఽభ్యుపగతః। తత్రభవతాం యదపత్యం తాని గౌత్రాణి, అతోఽన్యే గోత్రావయవాః, తత ఉత్పత్తిః ప్రాప్నోతి। తచ్చానిష్టమ్। తస్మాన్నార్థోఽనేన యోగేన।।

(ప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

కథం యేభ్యోఽగురూపోత్తమేభ్య ఃర్థ్వ;ష్యతే?

(5223 ప్రత్యాఖ్యానసాధకవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సిద్ధం తు రౌఢ్యాదిషూపసంఖ్యానాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత।

కథమ్?

రౌఢ్యాదిషూపసంఖ్యానాత్। రౌఢ్యాదిషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

కే పునా రౌఢ్యాదయః?

యే క్రౌడ్యాదయః।।

(భారద్వాజీయమతేన ఫలప్రదర్శకమ్భాష్యమ్)

భారద్వాజీయాః పఠన్తి--సిద్ధం తు కులాఖ్యాభ్యో లోకే గోత్రాభిమతాభ్య ఃర్థ్వ;తి।

సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

కులాఖ్యా లోకే గోత్రావయవా ఃర్థ్వ;త్యుచ్యన్తే।।

అథ వా గోత్రావయవః కో భవితుమర్హతి?

యో గోత్రాదవయుతః।

కశ్చ గోత్రాదవయుతః?

యోఽనన్తరః--దైవదత్త్యా, యాజ్ఞదత్త్యేతి।।

ఃర్థ్వ;తి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమ పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।।

-4-1-82- సమర్థానాం ప్రథమాద్వా (1328)

(అధికారాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

సమర్థవచనం కిమర్థమ్?

సమర్థాదుత్పత్తిర్యథా స్యాత్--ఉపగోరపత్యమ్।

అసమర్థాన్మా భూదితి--కమ్బల ఉపగోరపత్యం దేవ దత్తస్యేతి।।

(5224 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సమర్థవచనమనర్థకమ్, న హ్యసమర్థేనార్థాభిధానమ్ -

(భాష్యమ్) సమర్థవచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

నహ్యసమర్థేనార్థాభిధానమ్। నహ్యసమర్థాదుత్పద్యమానేన ప్రత్యయేనార్థాభిధానం స్యాత్। అనభిధానాత్తత ఉత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ ప్రథమవచనం కిమర్థ?

ప్రథమవచనం ప్రకృతివిశేషణార్థమ్। ప్రథమాత్ప్రత్యయోత్పత్తిర్యథా స్యాత్, అప్రథమాన్మా భూత్-ఉపగోరపత్యమితి అపత్యశబ్దాత్।।

(5225 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్రథమవచనమనర్థకం న హ్యప్రథమేనార్థాభిధానమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రథమవచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

న హ్యప్రథమేనార్థాభిధానమ్। న హ్యప్రథమాదుత్పద్యమానేన ప్రత్యయేనార్థస్యాభిధానం స్యాత్, అనభిధానాత్తత ఉత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ వావచనం కిమర్థమ్?

వాక్యమపి యథా స్యాత్-ఉపగోరపత్యమితి।।

(5226 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వావచనే చోక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

తత్ర తావదుక్తం వావచనానర్థక్యం చ, తత్ర నిత్యత్వాత్ సన ఃర్ధ్య;తి।

ఃథ్ద్య;హాపి వావచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

తత్ర నిత్యత్వాత్ప్రత్యయస్య।।

(వావచనప్రత్యాఖ్యానసమర్థకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ ద్వౌ పక్షౌ వృత్తిపక్షశ్చావృత్తిపక్షశ్చ। స్వభావతశ్చైతద్భవతి--వాక్యం చ వృత్తిశ్చ।

తత్ర స్వాభావికే వృత్తివిషయే నిత్యే ప్రత్యయే ప్రాప్తే వావచనేన కిమన్యచ్ఛక్యమభిసమ్బన్ధుమన్యదతః సంజ్ఞాయాః, న చ సంజ్ఞాయా భావాభావావిష్యేతే।

తస్మాన్నార్థో వావచనేన।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అథైతత్సమర్థగ్రహణం నైవ కర్తవ్యమ్।

కర్తవ్యం చ।

కిం ప్రయోజనమ్?

సమర్థాదుత్పత్తిర్యథా స్యాదసమర్థాన్మా భూదితి।

కిం పునః సమర్థమ్?

అర్థాభిధానే యత్సమర్థమ్।

కిం పునస్తత్? కృతవర్ణానుపూర్వీకం పదమ్--సౌత్థితిః, వైక్షమాణిరితి।।

(వావచనే సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అథ తద్వావచనం నైవ కర్తవ్యమ్।

కర్తవ్యం చ।

కిం ప్రయోజనమ్?

నిత్యాః శబ్దాః, నిత్యేషు శబ్దేషు వాక్యస్య సాధుత్వమనేనాన్వాఖ్యాయతే।।

-4-1-83- ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్ (1329)

(అణధికారాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః, న హి తత్ర కశ్చిద్ దీవ్యచ్ఛబ్దః పఠ్యతే।

కస్తర్హి?

దీవ్యతిశబ్దః।

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః?

ప్రాగ్దీవ్యతేరితి।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః--ప్రాగ్దీవ్యతేరితి?

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః।

దీవ్యతిశబ్దే దీవ్యచ్ఛబ్దోఽస్తి తస్మాదేషా పఞ్చమీ।।

(పరిభాషాజ్ఞాపకపరభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం వికృతనిర్దేశః క్రియతే?

ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా--ఏకదేశవికృతమనన్యవద్భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

ఏకదేశవికృతేషూపసంఖ్యానం చోదితం తన్న కర్తవ్యం భవతి।

అథ వా ప్రాక్శబ్దోఽయం దిక్శబ్దః, దిక్శబ్దైశ్చ యోగే పఞ్చమీ భవతి। తత్ర అప్రథమాసమానాధికరణే ःర్ధ్య;తి శతా భవిష్యతి।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ ప్రాగ్వచనం కిమర్థమ్?

(5227 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రాగ్వచనం సకృద్విధానార్థమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రాగ్వచనం క్రియతే, సకృద్విధానార్థమ్। సకృద్విహితః ప్రత్యయో విహితో యథా స్యాత్। యోగే యోగే తస్య గ్రహణం మా కార్షమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

అధికారాదప్యేతత్ సిద్ధమ్--అధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థ ఃధ్య;తి యోగే యోగ ఉపతిష్ఠతే।।

(5228 సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అధికారాత్సిద్ధమితి చేదపవాదవిషయేఽణ్ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అధికారాత్ సిద్ధమితి చేదపవాదవిషయేఽణ్ ప్రాప్నోతి--అత ఃధ్య;ఇఞ్ (4।1।95) అణ్చేత్యణపి ప్రాప్నోతి।।

(5229 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 3 ।।)

- తస్మాత్ ప్రాగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) తస్మాత్ప్రాగ్వచనం కర్తవ్యమ్।।

(సూత్రార్థవిషయే పక్షద్వయబోధకం భాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి ప్రాగ్వచనే కథమిదం విజ్ఞాయతే--ప్రాగ్దీవ్యతో యాః ప్రకృతయ ఃధ్య;తి, ఆహో స్విత్ప్రాగ్దీవ్యతో యేఽర్థా ఃధ్య;తి।

కిం చాతః?

యది విజ్ఞాయతే ప్రాగ్దీవ్యతో యాః ప్రకృతయ ఃధ్య;తి,

స ఏవ దోషః, అపవాదవిషయేఽణ్ప్రసఙ్గ ఃధ్య;తి।।

అథ విజ్ఞాయతే ప్రాగ్దీవ్యతో యేఽర్థా ఃధ్య;తి,

న దోషో భవతి। సమానేఽర్థే ప్రకృతివిశేషాదుత్పద్యమాన ఃధ్య;ఇఞణం బాధతే।

యథా న దోషస్తథాఽస్తు।।

(అన్యతరపక్షేఽభినివేశభాష్యమ్)

ప్రాగ్దీవ్యతో యేఽర్థా ఃధ్య;తి విజ్ఞాయతే।

కుత ఏతత్--

తథా హ్యయం ప్రాధాన్యేనార్థం ప్రతినిర్దిశతి। ఃధ్య;తరథా హి బహ్వ్యస్తత్ర ప్రకృతయః పఠ్యన్తే, తతో యాం కాం చిదేవ

నిమిత్తత్వేనోపాదదీత।।

అథ వా పునరస్తు ప్రాగ్దీవ్యతో యాః ప్రకృతయ ఃధ్య;తి।

నను చోక్తమపవాదవిషయేఽప్రసఙ్గ ః౯్వ;తి।।

(5230 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- న వా క్వ చిద్వావచనాత్ -

(భాష్యమ్) న వా ఏష దోషః।

కిం కారణమ్?

క్వ చిద్వావచనాత్। యదయం క్వ చిద్వావచనం కరోతి--పీలాయా వా (4।1।118), ఉదశ్వితోఽన్యతరస్యామ్ (4।2।19) ః౯్వ;తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో నాపవాదవిషయేఽణ్భవతీతి।।

(ఏకదేశిసిద్ధాన్తభాష్యమ్

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే నార్థః ప్రాగ్వచనేన। అధికారాత్సిద్ధమ్।

నను చోక్తమధికారాత్సిద్ధమితి చేదపవాదవిషయేఽప్రసఙ్గ ః౯్వ;తి।

నైష దోషః।

పరిహృతమేతత్--న వా క్వ చిద్వావచనాదితి।।

కిం పునః కారణమియానవధిర్గృహ్యతే, న ప్రాక్ ఠకః ః౯్వ;త్యేవోచ్యేత?

ఏతజ్జ్ఞాపయత్యర్థేష్వయమ్భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

ప్రకృతివిశేషాదుత్పద్యమాన ః౯్వ;ఞ్-అణం బాధతే।।

-4-1-85- దిత్యదిత్యాదిత్యపత్త్యుత్తరపదాణ్ణ్యః (1330)

(ణ్యప్రత్యయాధికరణమ్)

(5231 విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- (ణ్యప్రకరణే) వాజ్యతిపితృమతాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) (ణ్యప్రకరణే) వాజ్యతిపితృమతాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వాక్--వాచ్యః। వాక్।। మతి--మాత్యః। మతి।। పితృమత్--పైతృమత్యః।।

(5232 విధివార్తికమ్।। 2 ।।)

- పృథివ్యా ఞాఞౌ -

(భాష్యమ్ పృథివ్యా ఞాఞౌ వక్తవ్యౌ। పార్థివా, పార్థివీ।।

(5233 విధివార్తికమ్।। 3 ।।)

- దేవస్య యఞఞౌ -

(భాష్యమ్) దేవస్య యఞఞౌ వక్తవ్యౌ। దైవ్యమ్, దైవమ్।

(5234 విధివార్తికమ్।। 4 ।।)

- బహిషష్టిలోపశ్చ యఞ్ చ -

(భాష్యమ్) బహిషష్టిలోపశ్చ యఞ్ చ వక్తవ్యః। బహిర్భవో బాహ్యః।।

(5235 విధివార్తికమ్।। 5 ।।)

- ఃథ్ద్య;ర్కకచ్ -

(భాష్యమ్ ఃథ్ద్య;ర్కకచ్ వక్తవ్యః। బాహీకః।।

(5236 విధివార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఃథ్ద్య;ర్కఞ్ ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;ర్కఞ్ ఛన్దసి వక్తవ్యః। బాహీకమస్తు భద్రం వః।।

(5237 విధివార్తికమ్।। 7 ।।)

- స్థామ్నో౽కారః -

(భాష్యమ్) స్థామ్నో౽కారో వక్తవ్యః। అశ్వత్థామః।।

(5238 విధివార్తికమ్।। 8 ।।)

- లోనో౽పత్యేషు బహుషు -

(భాష్యమ్) లోమ్నో౽పత్యేషు బహుషు అకారో వక్తవ్యః। ఉడులోమాః, శారలోమాః।

బహుష్వితి కిమర్థమ్?

ఔడులోమిః, శారలోమిః।।

(5239 విధివార్తికమ్।। 9 ।।)

- సర్వత్ర గోరజాదిప్రసఙ్గే యత్ -

(భాష్యమ్) సర్వత్ర గోరజాదిప్రసఙ్గే యద్వక్తవ్యః। గవి భవం గవ్యమ్। గోః స్వం గవ్యమ్। గౌర్దేవతాఽస్య స్థాలీపాకస్య గవ్యః స్థాలీపాకః।।

(5240 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 10 ।।)

- ణ్యాదయోఽర్థవిశేషలక్షణాదణపవాదాత్పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) ణ్యాదయోఽర్థవిశేషలక్షణాదణపవాదాద్భవన్తి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

ణ్యాదీనామవకాశః--దితిర్దేవతాఽస్య దైత్యః, అదితిర్దేవతాఽస్య ఆదిత్యః।

అర్థవిశేషలక్షణస్యాణపవాదస్యావకాశః--దులేరపత్యం దౌలేయః, బాలేయః।

ఃర్థ్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--దితేరపత్యం దైత్యః, అదితేరాదిత్యః।।

అపరస్యార్థవిశేషలక్షణస్యాణపవాదస్యావకాశః--అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్ (4।2।47) ఆపూపికమ్, శాష్కులికమ్।

ణ్యాదీనామవకాశః--బార్హస్పత్యమ్, ప్రాజాపత్యమ్।

ఃర్థ్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--వనస్పతీనాం సమూహెూ వానస్పత్యమ్।

ణ్యాదయో భవన్తి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

ఃర్థ్య;ష్టవాచీ పరశబ్దః। విప్రతిషేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి।

దితివనస్పతిభ్యామపత్యసమూహయోః।।

-4-1-86- ఉత్సాదిభ్యోఽఞ్ (1331)

(అఞ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5241 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అఞ్ప్రకరణే గ్రీష్మాదచ్ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) అఞ్ప్రకరణే గ్రీష్మాదచ్ఛన్దసీతి వక్తవ్యమ్। గ్రైష్మమ్।

అచ్ఛన్దసీతి కిమ్?

త్రిష్టుబ్ గ్రైష్మీ।।

(ఛన్దఃపదార్థవివరణభాష్యమ్)

యద్యచ్ఛన్దసీత్యుచ్యతే, గ్రైష్మావేతౌ మాసౌ--అత్ర న ప్రాప్నోతి।

అచ్ఛన్దసీత్యుచ్యతే, నేదం ఛన్దో వివక్షితమ్--కాఠకం కాలాపకం మౌదకం పైప్పలాదకమితి।

కిం తర్హి?

ప్రత్యయార్థవిశేషణమేతద్। న చేచ్ఛన్దః ప్రత్యయార్థో భవతీతి।।

-4-1-87- స్త్రీపుంసాభ్యాం నఞ్స్నఞౌ భవనాత్ (1332)

(నఞ్స్నఞాధికరణమ్)

(ప్రత్యయభేదాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం నఞ్స్నఞావుచ్యేతే, న నఞేవోచ్యేత?

కా రూపసిద్ధిః?

పౌంస్నమ్। పుంస్ ఃథ్ద్వ;తి సకారాన్తః, నఞ్శబ్దశ్చ ప్రత్యయః।

న సిధ్యతి। సంయోగాన్తస్య లోపః(8।2।23) ఃథ్ద్వ;తి లోపః ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి నైవార్థో నఞా, నాపి స్నఞా। అఞ్ ప్రకృతః సోऽనువర్తిష్యతే, నకారశ్చాగమో వక్తవ్యః।

అథ నకారాగమే సతి కిం పూర్వాన్తః కరిష్యతే, ఆహోస్విత్పరాదిః?

కిం చాతః?

యది పూర్వాన్తః--

స్త్రైణాః, బహుషు లోపః ప్రాప్నోతి।

స్త్రైణానాం సఙ్ఘః, సఙ్ఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్యఞిఞామణ్ (4।3।127) ఃథ్ద్వ;త్యణ్ ప్రాప్నోతి।।

అథ పరాదిః--పౌంస్నమ్। స ఏవ దోషః--సంయోగాన్తలోపః ప్రాప్నోతి।।

అస్తు పూర్వాన్తః।

కథం స్త్రైణాః, స్త్రైణానాం సఙ్ఘ ఃథ్ద్వ;తి?

ఉభయత్ర లౌకికస్య గోత్రస్య గ్రహణమ్। న చేదం లౌకికం గోత్రమ్।।

ఃథ్ద్వ;ర్కారస్తర్హి ప్రాప్నోతి।

ఃథ్ద్వ;ష్టమేవైతత్సంగృహీతమ్--స్త్రైణీ, పౌంస్నీత్యేవ భవితవ్యమ్।

ఏవం హి సౌనాగాః పఠన్తి--నఞ్స్నఞ్భ్యాం స్త్రీకక్ష్యాంస్తరుణతలునానాముపసంఙ్ఖ్యానమ్ ః;తి।।

(ప్రయోజనముఖేన సమాధానభాష్యమ్)

టిలోపస్తర్హి ప్రాప్నోతి।

నుగ్వచనాన్న భవిష్యతి।

భవేదిహ నుగ్వచనాన్న స్యాత్స్త్రైణమితి।

ః;హ తు ఖలు పౌంస్నమితి, నుగ్వచనాదేవ ప్రాప్నోతి।

తస్మాన్న ఞ్స్నఞ్జౌ వక్తవ్యౌ।।

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

అథేమౌ నఞ్స్నఞ్జౌ ప్రాగ్భవనాదితి, ఆహో స్విత్ప్రాగ్వతేః?

కశ్చాత్ర విశేషః?

(5242 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 1 ।।)

- నఞ్స్నఞ్జౌ భవనాదితి చేద్వత్యర్థే ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) నఞ్స్నఞ్జౌ భవనాదితి చేద్వత్యర్థే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః--స్త్రీవత్, పుంవదితి।

కిం పునః కారణం న సిద్ధ్యతి?

ః;మౌ నఞ్స్నఞ్జౌ ప్రాగ్భవనాదిత్యుచ్యేతే, తౌ విశేషవిహితౌ సామాన్యవిహితం వతిం బాధేయాతామ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।

వతేః ప్రాగితి వక్ష్యామి।।

(5243 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 2 ।।)

- వతేః ప్రాగితి చేద్ భావ ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) వతేః ప్రాగితి చేద్ భావ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్--స్త్రీభావః స్త్రైణమ్, పుంభావఃపౌంస్నమితి। సూత్రం చ భిద్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

నను చోక్తం నఞ్స్నఞౌ భవనాదితి చేద్వ్యత్యర్థే ప్రతిషేధ ఃర్ధ్య;తి।

నైష దోషః।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--న వత్యర్థే నఞ్స్నఞౌ భవత ఃర్ధ్య;తి, యదయం స్త్రియాః పుంవదితి నిర్దేశం కరోతి।

ఏవమపి స్త్రీవదితి న సిధ్యతి।

యోగాపేక్షం జ్ఞాపకమ్।।

-4-1-88- ద్విగోర్లుగనపత్యే (1333)

(లుగధికరణమ్)

(సూత్రార్థోపపాదకభాష్యమ్)

ఃర్ధ్య;హ కస్మాన్న భవతి--త్రైవిద్యః, పాఞ్చనదః, షాట్కుల ఃర్ధ్య;తి?

ఃర్ధ్య;హ తావత్--త్రైవిద్య ఃర్ధ్య;తి--

నైవం విజ్ఞాయతే--తిస్రో విద్యా అధీతే త్రైవిద్య ఃర్ధ్య;తి।

కథం తర్హి?

త్ర్యవయవా విద్యా త్రివిద్యా, త్రివిద్యామధీతే త్రైవిద్య ఃర్ధ్య;తి।

ఃర్ధ్య;హాపి పాఞ్చనద ఃర్ధ్య;తి--

నైవం విజ్ఞాయతే--పఞ్చసు నదీషు భవః పాఞ్చనద ఃర్ధ్య;తి।

కథం తర్హి?

పఞ్చానాం నదీనాం సమాహారః పఞ్చనదమ్, పఞ్చనదే భవః పాఞ్చనద ఃర్ధ్య;తి।

షాట్కుల ఃర్ధ్య;తి--

నైవం విజ్ఞాయతే--షట్సు కులేషు భవః షాట్కుల ఃర్ధ్య;తి,

కథం తర్హి?

షణ్ణాం కులం షట్కులమ్, షట్కులే భవః షాట్కుల ఃర్ధ్య;తి।।

(సూత్రార్థసంగ్రాహకభాష్యమ్)

అజాదిగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఃర్ధ్య;హ మా భూత్--పఞ్చగర్గరూప్యమ్, పఞ్చగర్గమయమ్।।

(5244 పూరకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ద్విగోర్లుకి తన్నిమిత్తగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) ద్విగోర్లుకి తన్నిమిత్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్, ద్విగునిమిత్తం యస్తద్ధితః--తస్య లుగ్భవతీతి వక్తవ్యమ్।

ఃధ్ధ్య;హ మా భూత్--పఞ్చకపాలస్యేదం ఖణ్డం పాఞ్చకపాలమితి।।

(5245 పూరకవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- అర్థవిశేషాసంప్రత్యయేఽతన్నిమిత్తాదపి -

(భాష్యమ్) అర్థవిశేషాసంప్రత్యయేఽతన్నిమిత్తాదపీతి వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

పఞ్చషు కపాలేషు సంస్కృతః పఞ్చకపాలః, పఞ్చకపాల్యాం సంస్కృత ఃధ్ధ్య;త్యపి విగృహ్య పఞ్చకపాల ఃధ్ధ్య;త్యేవ యథా స్యాత్।।

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి తన్నిమితగ్రహణే కథమిదం విజ్ఞాయతే--

తస్య నిమిత్తం తన్నిమిత్తం తన్నిమిత్తాదితి,

ఆహోస్విత్ స నిమిత్తమస్య సోఽయం తన్నిమిత్తస్తన్నిమిత్తాదితి।

కిం చాతః?

యది విజ్ఞాయతే--తస్య నిమిత్తం తన్నిమిత్తం తన్నిమిత్తాదితి,

క్రియమాణేఽపి తన్నిమిత్తగ్రహణేఽత్ర ప్రాప్నోతి-- పఞ్చకపాలస్యేదం ఖణ్డమితి।।

అథ విజ్ఞాయతే స నిమిత్తమస్యసోఽయం తన్నిమిత్తస్తన్నిమిత్తాదితి,

న దోషో భవతి।

యథా న దోషస్తథాఽస్తు।।

స నిమిత్తమస్య సోఽయం తన్నిమిత్తః, తన్నిమిత్తాదితి విజ్ఞాయతే।

కుత ఏతత్।

యదయమాహ--అర్థవిశేషాఽసంప్రత్యయేఽతన్నిమిత్తాదపీతి।।

(ప్రథమవార్త్తికాన్యథాసిద్ధికరణభాష్యమ్)

తత్తర్హి నిమిత్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్।

ద్విగోరితి నైషా పఞ్చమీ,

కా తర్హి?

సంబన్ధే షష్ఠీ--ద్విగోస్తద్ధితస్య లుగ్భవతి।

కిఞ్చ ద్విగోస్తద్ధితః?

నిమిత్తమ్। యస్మిన్ ద్విగురిత్యేతద్భవతి।

కస్మింశ్చైతద్భవతి?

ప్రత్యయే।।

(ద్వితీయవార్త్తికాన్యథాసిద్ధిభాష్యమ్)

ఃథ్ద్వ్;దం తర్హి వక్తవ్యమ్--అర్థవిశేషాసంప్రత్యయేఽతన్నిమిత్తాదపీతి।

ఏతచ్చ న వక్తవ్యమ్।

ఃథ్ద్వ్;హాస్మాభిస్త్రైశబ్ద్యం సాధ్యం--పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృతః, పఞ్చకపాల్యాం సంస్కృతః, పఞ్చకపాలః। దశకపాల ఃథ్ద్వ్;తి।

తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయోరేకేన విగ్రహః, అపరస్మాదుత్పత్తిర్భవిష్యత్యవ్యవికన్యాయేన।

తద్యథా--అవేర్మాసమితి విగృహ్యావికశబ్దాదుత్పత్తిర్భవతి--ఆవికమితి।

ఏవం పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృత ఃథ్ద్వ్;తి విగృహ్య పఞ్చకపాల ఃథ్ద్వ్;తి భవిష్యతి।

పఞ్చకపాల్యాం సంస్కృత ఃథ్ద్వ్;తి విగృహ్య వాక్యమేవ భవిష్యతి।

త్రైశబ్ద్యం చేహ సాధ్యమ్, తచ్చైవం సతి సిద్ధం భవతి।।

-4-1-89- గోత్రేఽలుగచి (1334)

(అలుగధికరణమ్)

(5246 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- గోత్రేఽలుగచీతి చేదితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః -

(భాష్యమ్) గోత్రేఽలుగచీతి చేదితరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః।

కా ఃథ్ద్య;తరేతరాశ్రయతా?

అలుజ్గమిత్తోఽజాదిః, అజాదినిమిత్తశ్చాలుక్;

తదేతదితరేతరాశ్రయం భవతి।

ఃథ్ద్య;తరేతరాశ్రయాణి చ న ప్రకల్పన్తే।।

(5247 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 2 ।।)

- విప్రతిషేధాత్తు లుకశ్ఛవిధానమ్ -

(భాష్యమ్) విప్రతిషేధాత్తు లుకః ఛో భవిష్యతి। లుకోఽవకాశః--గర్గాః, వత్సాః, బిదాః, ఉర్వాః।

ఛస్యావకాశః--శాలీయః, మాలీయః, గార్గీయః, వాత్సీయః।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--గర్గాణాం ఛాత్రాః గార్గీయాః, వాత్సీయాః।

ఛో భవతి విప్రతిషేధేన।

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః।।

(సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

భూమ్నీతి చ లుక్ ప్రాప్తో

బాహ్యే చార్థే విధీయతేఽజాదిః।

బహిరఙ్గమన్తరఙ్గాద్

విప్రతిషేధాదయుక్తం స్యాత్।।

భూమ్ని ప్రాప్తస్య లుకో

యదజాదౌ తద్ధితేఽలుకం శాస్తి।

ఏతద్ బ్రవీతి కుర్వన్

సమానకాలావలుగ్లుక్ చ।।

యదయం భూమ్ని ప్రాప్తస్య లుకోఽజాదౌ తద్ధితేఽలుకం శాస్తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః సమానకాలావేతావలుగ్లుకావితి।।

(అజాదిప్రత్యయస్య బలవత్త్వోపపాదకభాష్యమ్)

యది వా లుకః ప్రసఙ్గే భవత్యలుక్ ఛస్తథా ప్రసిద్ధోఽస్య।

యది వా లుకః ప్రసఙ్గేఽలుగ్భవతి తథాఽస్య ఛః ప్రసిద్ధో భవతి।

పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః।।

(ప్రకారాన్తరోపపాదకభాష్యమ్)

లుగ్వాఽలుకః ప్రసఙ్గం

ప్రతీక్షతే ఛేఽలుగస్య తథా।।

లుగ్వా పునరలుకః ప్రసఙ్గం యది ప్రతీక్షతే, తథాఽస్య ఛేఽలుక్ సిద్ధో భవతి।

ప్రకల్ప్య చాపవాదవిషయం తత ఉత్సర్గోఽభినివిశతే।।

(5248 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- గోత్రస్య బహుషు లోపినో బహువచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ ద్వ్యేకయోరలుక్ -

(భాష్యమ్) గోత్రస్య బహుషు లోపినో బహువచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ ద్వ్యేకయోరలుగ్వక్తవ్యః। బిదానామపత్యం మాణవకో బైదః, బైదౌ।

కిమర్థమిదమ్, నాచీత్యేవాలుక్ సిద్ధః?

అచీత్యుచ్యతే, న చాత్రాజాదిమ్పశ్యామః।

ప్రత్యయలక్షణేన।

వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్।।

(5249 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఏకవచనద్వివచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ బహుషు లోపో యూని -

(భాష్యమ్) ఏకవచనద్వివచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ బహుషు లోపో యూని వక్తవ్యః। బైదస్యాపత్యం బహవో మాణవకా బిదాః, బైదయోర్బిదాః।

అఞ్యో బహుషు యఞ్యో బహుష్విత్యుచ్యమానో లుగ్న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్--అఞ్యో బహుషు యఞ్యో బహుష్వితి।

అఞన్తం యద్బహుషు యఞన్తం యద్బహుష్విత్యేవం భవిష్యతి।।

నైవం శక్యమ్।

ఃథ్ద్య;హ హి దోషః స్యాత్--కాశ్యపప్రతికృతయః కాశ్యపా ఃథ్ద్య;తి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైష దోషః।

యత్తావదుచ్యతే--గోత్రస్య బహుషు లోపినో బహువచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ ద్వ్యేకయోరలుగ్వక్తవ్యః ఃథ్ద్వ;తి।

న వక్తవ్యః।

అచీత్యేవాలుక్ సిద్ధః।

అచీత్యుచ్యతే, న చాత్రాజాదిం పశ్యామః।

ప్రత్యయలక్షణేన।।

నను చోక్తం వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమితి।

యది వా. కానిచిద్వర్ణాశ్రయాణ్యపి ప్రత్యయలక్షణేన భవన్తి, తథా చేదమపి భవిష్యతి।।

అథ వాऽవిశేషేణాలుకముక్త్వా హలి నేతి వక్ష్యామి।

యద్యవిశేషేణాలుకముక్త్వా హలి నేత్యుచ్యతే, బిదానామపత్యం బహవో మాణవకా బిదాః--అత్రాప్యలుక్ ప్రాప్నోతి।

అస్తు।

పునరస్య యువబహుత్వే వర్తమానస్య లుగ్భవిష్యతి।

పునరలుక్కస్మాన్న భవతి?

సమర్థానాం ప్రథమస్య గోత్రప్రత్యయాన్తస్యాలుగుచ్యతే, న చైతత్సమర్థానాం ప్రథమం గోత్రప్రత్యయాన్తమ్।

కిం తర్హి?

ద్వితీయమర్థముపసంక్రాన్తమ్।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్--అత్రిభరద్వాజికా, వసిష్ఠకశ్యపికా, భృగ్వఙ్గిరసికా, కుత్సకుశికికా--ఃథ్ద్వ;త్యేవమర్థమ్।।

(5250 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- గర్గభార్గవికాగ్రహణం వా నియమార్థమ్ -

(భాష్యమ్) అథ వా గర్గభార్గవికాగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి।

ఏతస్యైవ గోత్రప్రత్యయాన్తస్య ద్వితీయమర్థముపసంక్రాన్తస్యాలుగ్భవతి, నాన్యస్యేతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--ఏకవచనద్వివచనాన్తస్య చ ప్రవృత్తౌ బహుషు లోపో యూని వక్తవ్యః, అఞ్భ్యో బహుషు యఞ్భ్యో బహుష్విత్యుచ్యమానో లుఙ్ న ప్రాప్నోతీతి।

మా భూదేవమ్--అఞ్భ్యో బహుషు యఞ్భ్యో బహుష్వితి, అఞన్తం యద్బహుషు యఞన్తం యద్బహుష్విత్యేవం భవిష్యతి।

నను చోక్తం నైవం శక్యమిహ హి దోషః స్యాత్-- కాశ్యపప్రతికృతయః కాశ్యపా ః;థ్వ్య;తి।

నైష దోషః।

లౌకికస్య తత్ర గోత్రస్య గ్రహణమ్, న చైతల్లౌకికం గోత్రమ్।।

యద్యఞన్తం యద్బహుషు యఞన్తం యద్బహుష్విత్యేవముచ్యతే, బిదానామపత్యం మాణవకో బైదః, బైదౌ--అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

అలుగత్ర లుకం బాధిష్యతే। అలుకి చ కృతే పునర్లుకో నిమిత్తం నాస్తీతి కృత్వా పునర్లుగ్న భవిష్యతి।।

(5251 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

ఆపత్యం వా గోత్రమ్, పరమప్రకృతేశ్చాపత్యః, ఆపత్యాజ్జీవద్వంశ్యాత్స్వార్థే ద్వితీయో యువసంజ్ఞః స చాస్త్రియామ్ ఏకో గోత్రగ్రహణానర్థక్యం చ, బహువచనలోపిషు చ సిద్ధమ్ ః;థ్వ్య;తి।

తత్ర బిదానామపత్యం మాణవక ః;థ్వ్య;తి విగృహ్య బిదశబ్దాద్వ్యేకయోరుత్పత్తిర్భవిష్యతి--బైదః, బైదౌ।

బైదస్యాపత్యం బహవో మాణవక ః;థ్వ్య;తి విగృహ్య బిదశబ్దాద్బహుషూత్పత్తిర్భవిష్యతి--బిదా ః;థ్వ్య;తి, అవిరవికన్యాయేన।।

-4-1-90- యూని లుక్ (1336)

(లుగధికరణమ్)

(5252 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- యూని లుగచీతి చేత్ ప్రత్యయస్యాయథేష్టప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) యూని లుగచీతి చేత్ ప్రత్యయస్యాయథేష్టం ప్రాప్నోతి। అనిష్టే ప్రత్యయేऽవస్థితే లుక్। అనిష్టస్య ప్రత్యయస్య శ్రవణం ప్రసజ్యేత।।

(5253 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం త్వవిశేషేణ లుగ్వచనం హలి చ ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

అవిశేషేణ లుకముక్త్వా హలి నేతి వక్ష్యామి।

సిధ్యతి।

సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(వార్తికాన్యథాసిద్ధికరణభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమ్--యూని లుగచీతి చేత్ ప్రత్యయస్యాయథేష్టప్రసఙ్గః ిః్థ్య;తి।

నైష దోషః।

అచీతి నైషా పరసప్తమీ।

కా తర్హి?

విషయసప్తమీ--అజాదౌ విషయ ిః్థ్య;తి। తత్రాచి విషయే లుకి కృతే యో యతః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి స తతో భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనావతరణభాష్యమ్)

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని?

(5254 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రయోజనం సౌవీరగోత్రేభ్యో ణఠక్చ్ఛాః -

(భాష్యమ్) ణ, ఫాణ్టాహృతేరపత్యం మాణవకః--ఫాణ్టాహృతః, ఫాణ్టాహృతస్య యూనశ్ఛాత్రాః--ఫాణ్టాహృతాః। ణ।।

ఠక్, భాగవిత్తేరపత్యం మాణవకో భాగవిత్తికః। భాగవిత్తికస్య యూనశ్ఛాత్రాః--భాగవిత్తాః। ఠక్।।

ఛ, త్రైకాయనేరపత్యం మాణవకస్త్రైకాయనీయః। త్రైకాయనీయస్య యూనశ్ఛాత్రాః--త్రైకాయనీయాః।।

(5255 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఃద్ధ్య;ఞ్యౌ సర్వత్ర -

(భాష్యమ్) ఃద్ధ్య;ఞ్యౌ సర్వత్ర ప్రయోజనమ్। ఔపగవే ర్యూనశ్ఛాత్రాః--ఔపగవీయాః। వృద్ధవదతిదేశే సతి ఃద్ధ్య;ఞో గోత్ర ఃద్ధ్య;త్యఞ్ ప్రాప్నోతి।।

నైష దోషః।

ప్రత్యాఖ్యాయతేఽసావతిదేశః।

కథం యాని ప్రయోజనాని?

తాని జ్ఞాపకేన సిద్ధాని।।

(ప్రయోజనాన్తరభాష్యమ్)

యత్ఖచ్ఛాన్తాత్తర్హి--ఃద్ధ్య;ఞః ప్రయోజనమ్।

యత్--శ్వశురస్యాపత్యం శ్వశుర్యః, శ్వశుర్యస్యాపత్యం శ్వాశురిః। శ్వాశురేర్యూనశ్ఛాత్రాః శ్వాశురాః--యత్।।

ఖ--కులస్యాపత్యం కులీనః, కులీనస్యాపత్యం కౌలీనిః, కౌలీనేర్యూనశ్ఛాత్రాః కౌలీనాః--ఖ।।

ఛ--శ్వసురపత్యం స్వస్రీయః, స్వస్రీయస్యాపత్యం స్వాస్రీయిః, స్వాస్రీయేర్యూనః ఛాత్రాః స్వాస్రీయాః।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతాన్యపి హి న సన్తి ప్రయోజనాని। అత్రాపి యూని--శ్వశుర్యః, కులీనః, స్వస్రీయ ఃద్ధ్య;త్యేవ భవితవ్యమ్। ఉక్తమేతత్--అణిఞోర్లుకి--
అబ్రాహ్మణగోత్రమాత్రాద్యువప్రత్యయస్యోపసంఖ్యానమ్ ఃద్ధ్య;తి।

అబ్రాహ్మణగోత్రమాత్రాదిత్యుచ్యతే, న చైతదబ్రాహ్మణగోత్రమాత్రమ్।

అబ్రాహ్మణగోత్రమాత్రాదితి నాయం పర్యుదాసః--యదన్యద్ బ్రాహ్మణగోత్రమాణాదితి।

కిం తర్హి--

ప్రసజ్య ప్రతిషేధోఽయమ్--బ్రాహ్మణగోత్రమాత్రాన్నేతి।।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్। మాయూరిః, కాపోతిః, కాపిఞ్జలిరిత్యేవమర్థమ్।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--అణ్ఞ్యౌ సర్వత్ర ప్రయోజనమ్।।

అణ్--గ్లుచుకాయనేరపత్యం మాణవకో గ్లౌచుకాయనః, గ్లౌచుకాయనస్య యూనశ్ఛాత్రా గ్లౌచుకాయనాః।

ణ్యశ్చ కాపిఞ్జలాద్యర్థమ్। కాపిఞ్జలాదేరపత్యం మాణవకః కాపిఞ్జలాద్యః, కాపిఞ్జలాద్యస్య యూనశ్ఛాత్రాః కాపిఞ్జలాదాః।।

(5256 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 5 ।।)

- ప్రాగ్దీవ్యతోఽధికారే యూనో వృద్ధవదతిదేశః -

(భాష్యమ్) ప్రాగ్దీవ్యతోఽధికారే యూనో వృద్ధవదతిదేశః కర్తవ్యః। యువా వృద్ధవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

గార్గ్యాయణానాం సమూహో గార్గ్యాయణకమ్, గార్గ్యాయణానాం కించిద్ గార్గ్యాయణకమ్, గార్గ్యాయణో భక్తిరస్య గార్గ్యాయణకః। గోత్రాశ్రయో వుఞ్ యథా స్యాత్।

యది వృద్ధవదతిదేశః క్రియతే--ఔపగవేర్యూనశ్ఛాత్రా ఔపగవీయా ఃథ్ద్య;తీఞో గోత్ర ఃథ్ద్య;త్యణ్ ప్రాప్నోతి।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

యది పునర్యువా వృద్ధవదిత్యనేనానుత్పత్తిరతిదిశ్యేత।

కథం పునర్యువా వృద్ధవదిత్యనేనానుత్పత్తిః శక్యా నిర్దేష్టుమ్?

వతినిర్దేశోఽయమ్, కామచారశ్చ వతినిర్దేశే వాక్యశేషం సమర్థయితుమ్। తద్యథా--ఉశీనరవన్మద్రేషు యవాః, సన్తి--న సన్తీతి,

మాతృవదస్యాః కలాః,

సన్తి--న సన్తీతి।

ఏవమిహాపి యువా వృద్ధవద్భవతి, వృద్ధవన్న భవతీతి--ఏవం వాక్యశేషం సమర్థయిష్యామహే। యథా--గోత్రే యువప్రత్యయో న భవతి, ఏవం ప్రాగ్దీవ్యతోఽధికారే యూన్యపి న భవతీతి।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

తద్వక్తవ్యమ్? యద్యప్యేతదుచ్యతే।।

(ఏకదేశిసమాధానాన్తరభాష్యమ్)

అథ వైతర్హి యూని లుక్ ఃర్థ్య;త్యేతన్న క్రియతే।

కథం తర్హి---ఫక్ఫిఞోరన్యతరస్యామ్(4।1।91) ఃర్థ్య;తి?

ఫక్ఫిఞ్వర్తీ యువా వా వృద్ధవద్భవతీతి వక్ష్యామి।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

యదా తర్హి న వృద్ధవత్, తదా--

గార్గ్యాయణానాం సమూహో గార్గ్యాయణకమ్,

గార్గ్యాయణానాం కించిద్ గార్గ్యాయణకమ్,

గార్గ్యాయణో భక్తిరస్య గార్గ్యాయణకః,

గోత్రాశ్రయో వుఞ్ న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రకారాన్తరేణైకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

యది పునర్యువా వృద్ధవదిత్యనేనార్థోఽతిదిశ్యేత। ప్రాగ్దీవ్యతోఽధికారే యూనో వృద్ధవదర్థో భవతీతి।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

తద్వక్తవ్యమ్। యద్యప్యేతదుచ్యతే।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

అథ వైతర్హి యూని లుక్ ఃర్థ్య;త్యేతన్న కరిష్యతే।

కథం ఫక్ఫిఞోరన్యతరస్యామితి?

ఫక్ఫిఞ్వర్తీ యువార్థో వా వృద్ధవద్భవతీతి వక్ష్యామి। యదా తర్హి న వృద్ధవత్, తదా--

గార్గ్యాయణానాం సమూహో గార్గ్యాయణకమ్,

గార్గ్యాయణానాం కించిద్ గార్గ్యాయణకమ్,

గార్గ్యాయణో భక్తిరస్య గార్గ్యాయణకః,

గోత్రాశ్రయో వుఞ్ న ప్రాప్నోతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--

రాజన్యాద్ వృఞ్ మనుష్యాచ్చ

జ్ఞాపకం లౌకికం పరమ్।।

యదయం వృఞ్విధౌ రాజన్యమనుష్యయోర్గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--లౌకికం పరం గోత్రగ్రహణమితి। యువా చ లోకే గోత్రమిత్యుపచర్యతే।

కిం గోత్రోऽసి మాణవక?

గార్గ్యాయణః।

కిం గోత్రోऽసి మాణవక?

వాత్స్యాయనః।।

(ఆక్షేపవారకభాష్యమ్)

యద్యేతజ్ జ్ఞాప్యతే--

ఔపగవేర్యూనశ్ఛాత్రా ఔపగవీయాః, గోత్రాశ్రయ ః౭ఽ ;ఞో గోత్ర ః౭ఽ ;త్యణ్ప్రాప్నోతి।

సామూహికేషు జ్ఞాపకమ్।

యది సామూహికేషు జ్ఞాపకమ్, గార్గ్యాయణానాం కించిద్ గార్గ్యాయణకమ్, గార్గ్యాయణో భక్తిరస్య గార్గ్యాయణకః, గోత్రాశ్రయో వుఞ్న ప్రాప్నోతి।

వృఞ్విధౌ జ్ఞాపకమ్।

యది వృఞ్విధౌ జ్ఞాపకమ్, శాలఙ్కేర్యూనశ్ఛాత్రాః శాలఙ్కాః। ః౭ఽ ;ఞో గోత్ర ః౭ఽ ;త్యణ్న ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ।

కథమౌపగవేర్యూనశ్ఛాత్రా ఔపగవీయాః?

గోత్రేణేఞం విశేషయిష్యామః--గోత్రే య ః౭ఽ ;ఞ్ విహితః ః౭ఽ ;తి।।

-4-1-92- తస్యాపత్యమ్ (1338)

(అపత్యార్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

తస్యేదమిత్యపత్యేऽపి

(భాష్యమ్) తస్యేదమ్ (4।3।120) ఃర్ధ్వ;త్యపత్యేఽపి--అణ్ సిద్ధః। తస్యేదం విశేషా హ్యేతే--అపత్యమ్, సమూహః, వికారః, నివాస ఃర్ధ్వ;తి।

కిమర్థం తర్హీదముచ్యతే?

(సమాధానే శ్లోకవార్తికమ్)

బాధనార్థం కృతం భవేత్।

యే తస్య బాధకస్తద్బాధనార్థమ్ ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరశైషికః శైషికం బాధేత?

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానే శ్లోకవార్తికమ్)

ఉత్సర్గః శేష ఏవాసౌ

(భాష్యమ్) యో హ్యుత్సర్గః సోఽపి శేష ఏవ।।

(సూత్రఫలజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

అథైతస్మిన్బాధకబాధనార్థే సతి కిం ప్రయోజనమ్?

(ప్రయోజనే శ్లోకవార్తికమ్)

వృద్ధాన్యస్య ప్రయోజనమ్।।

(భాష్యమ్) వృద్ధాని ప్రయోజయన్తి--భానోరపత్యం భానవః, శ్యామగోరపత్యం శ్యామగవ ఃర్ధ్వ;తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరిచ్ఛతాఽపి--అపవాదః ప్రాప్నువన్ శక్యో బాధితుమ్?

(సమాధానభాష్యమ్)

తస్య గ్రహణసార్మథ్యాత్।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిమిదం భవానధ్యారుహ్య తస్య గ్రహణస్య ప్రయోజనమాహ, న పునః సర్వస్యైవ యోగస్య।

అవశ్యముత్తరార్థమర్థనిర్దేశః కర్తవ్యః।

సమర్థవిభక్తిరపి తర్హి అవశ్యముత్తరార్థా ప్రతినిర్దేష్టవ్యా।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యోగవిభాగకరణసార్మ్ధ్యాత్।

ఃథ్వ్;తరథా హి తస్యాపత్యమత ఃథ్వ్;ఇఞ్ భవతీత్యేవ బ్రూయాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

పుల్లిఙ్గేనాయం నిర్దేశః క్రియతే, ఏకవచనాన్తేన చ। తేన పుంల్లిఙ్గాదేవోత్పత్తిః స్యాత్, ఏకవచనాన్తాచ్చ।

స్త్రీనపుంసకలిఙ్గాద్, ద్వివచనబహువచనాన్తాచ్చేదం న స్యాత్।।

(5257 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తద్ధితార్థనిర్దేశే లిఙ్గవచనమప్రమాణం తస్యావివక్షితత్వాత్ -

(భాష్యమ్) తద్ధితార్థనిర్దేశే లిఙ్గవచనమప్రమాణమ్।

కిం కారణమ్?

తస్యావివక్షితత్వాద్। నాత్ర నిర్దేశస్తన్త్రమ్।

కథం పునస్తేనైవ చ నామనిర్దేశః క్రియతే, తచ్చాతన్త్రం స్యాత్। తత్కారీ చ భవాంస్తద్ద్వేషీ చ।

నాన్తరీయకత్వాదత్ర పుంల్లిఙ్గేన నిర్దేశః క్రియతే, ఏకవచనాన్తేన చ। అవశ్యం కయాచిద్విభక్త్యా కేనచిద్వచనేన నిర్దేశః కర్తవ్యః।

తద్యథా--కశ్చిదన్నార్థీ శాలికలాపం సతుషం సపలాలమాహరతి, నాన్తరీయకత్వాత్। స యావదాదేయం తావదాదాయ తుషపలాలాన్యుత్సృజతి।

తథా--కశ్చిన్మాంసార్థీ మత్స్యాన్ సశకలాన్ సకణ్టకానాహరతి, నాన్తరీయకత్వాత్। స యావదాదేయం తావదాదాయ శకలకణ్టకాన్యుత్సృజతి।

ఏవమిహాపి నాన్తరీయకత్వాత్పుంల్లిఙ్గేన నిర్దేశః క్రియతే, ఏకవచనాన్తేన చ। న హ్యత్ర నిర్దేశస్తన్త్రమ్।।

(5258 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సర్వనామనిర్దేశే విశేషాఽసంప్రత్యయః సామాన్యనిర్దేశాత్ -

(భాష్యమ్) సర్వనామనిర్దేశే విశేషాసంప్రత్యయః। కిం కారణమ్?

సామాన్యనిర్దేశాత్। సర్వనామ్నాఽయం నిర్దేశః క్రియతే। సర్వనామ చ సామాన్యవాచి। తేన సామాన్యవాచిన ఏవోత్పత్తిః స్యాద్, విశేషవాచినో న స్యాత్।।

(5259 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సామాన్యచోదనాస్తు విశేషేషు -

(భాష్యమ్) సామాన్యచోదనాస్తు విశేషేష్వవతిష్ఠన్తే।

తద్యథా--గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయ ఃథ్ద్య;తి। ఆకృతౌ చోదితాయాం ద్రవ్యే ఆరమ్భణాలమ్భనప్రోక్షణవిశసనాదీని క్రియన్తే।

విషమ ఉపన్యాసః।

అస్తి కారణం యేనైతదేవం భవతి।

కిం కారణమ్?

అసంభవాత్। ఆకృతావారమ్భణాదీనాం సంభవో నాస్తీతి కృత్వా--ఆకృతిసహచరితే ద్రవ్యే ఆరమ్భణాలమ్భనవిశసనాదీని క్రియన్తే।

ఃథ్ద్య;దమప్యేవంజాతీయకమేవ।

అసంభవాత్ సామాన్యవాచిన ఉత్పత్తౌ విశేషవాచిన ఉత్పత్తిర్భవిష్యతి।।

(5260 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అపత్యాభిధానే స్త్రీపుంల్లిఙ్గస్యాప్రసిద్ధిర్నపుంసకత్వాత్ -

(భాష్యమ్) అపత్యాభిధానే స్త్రీపుంల్లిఙ్గస్యాప్రసిద్ధిః।

కిం కారణమ్?

నపుంసకలిఙ్గత్వాత్। అపత్యం నపుంసకలిఙ్గమ్। తేన నపుంసకలిఙ్గస్యైవాభిధానం స్యాత్, స్త్రీపుంల్లిఙ్గస్య న స్యాత్।

నను చేదం పురస్తాదేవ చోదితం పరిహృతం చ।

ఉత్పత్తిస్తత్ర చాద్యతే।

ఃథ్ద్య;హ పునరుత్పన్నేనాభిధానం చోద్యతే।।

(5261 సమాధానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- సిద్ధం తు ప్రజనస్య వివక్షితత్వాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ప్రజనస్య వివక్షితత్వాత్। ప్రజనోऽత్ర వివక్షితః। స చ సర్వలిఙ్గః।

(ప్రజనశబ్దస్య సర్వలిఙ్గకాక్షేపేభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం సమానాయామ్ప్రవృత్తౌ--అపత్యం నపుంసకలిఙ్గమ్, ప్రజనః సర్వలిఙ్గః।।

(5262 సమాధానసాధకవార్తికమ్।। 6 ।।)

- ఏకార్థే శబ్దాన్యత్వాద్ దృష్టం లిఙ్గాన్యత్వమ్ -

(భాష్యమ్) ఏకార్థే శబ్దాన్యత్వాల్లిఙ్గాన్యత్వం దృశ్యతే।

తద్యథా--పుష్యః, తారకా, నక్షత్రమ్; గేహమ్, కుటీ, మఠ ఃధ్ద్య;తి।

(5263 సమాధానసాధకద్వితీయవార్తికమ్।। 7 ।।)

- అవయవాన్యత్వాచ్చ -

(భాష్యమ్) అవయవాన్యత్వాచ్చ లిఙ్గాన్యత్వం దృశ్యతే।

తద్యథా--కుటీ--కుటీరః, శమీ--శమీరః, శుణ్డా--శుణ్డారః।

అవయవాన్యత్వాత్కిల లిఙ్గానయ్త్వం స్యాత్, కిం పునర్యత్ర శబ్దాన్యత్వమపి?

-4-1-93- ఏకో గోత్రే (1339)

(ప్రత్యయనియమాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

(5264 ప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఉత్పాదయితారం ప్రత్యపత్యయోగాత్ తస్య చ వివక్షితత్వాదేకవచనం గోత్రే -

(భాష్యమ్) ఉత్పాదయితోత్పాదయితాऽపత్యేన యుజ్యతే। తస్య చ వివక్షితత్వాత్। ఉత్పాదయితుః స చాభిసమ్బన్ధో వివక్షితః।

ఉత్పాదయితారం ప్రత్యపత్యయోగాత్తస్య చాభిసమ్బన్ధస్య వివక్షితత్వాత్ ఉత్పాదయితురుత్పాదయితురపత్యాభిధానేऽనేకః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి। ఃధ్ద్య;ష్యతే చైక ఏవ స్యాదితి, తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీత్యేకవచనం గోత్రే।

ఏవమర్థమిదముచ్యతే।।

(వార్తికార్థసమర్థకభాష్యమ్)

కథం పునర్జ్ఞాయతే--ఉత్పాదయితోత్పాదయితాఽపత్యేన యుజ్యతే ః౧్ద్య;తి।

ఏవం హి దృశ్యతే లోకే--పితామహస్యోత్సఙ్గే దారకమాసీనం కశ్చిత్పృచ్ఛతి కస్యాయం దారక ః౧్ద్య;తి। స ఆహ--దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య వేతి।

ఉత్పాదయితారం వ్యపదిశతి నాత్మానమ్।।

(ప్రయోజనాన్తరప్రస్తావకభాష్యమ్)

అస్తి ప్రయోజనమేతత్।

కిం తర్హీతి?

(5265 సూత్రాక్షేవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- తత్ర ప్రత్యయాన్తాద్గోత్రే ప్రతిషేధో గోత్రే నియతత్వాత్ -

(భాష్యమ్) తత్ర ప్రత్యయాన్తాద్గోత్రే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఔపగవస్యాపత్యమితి।

కిం కారణమ్?

గోత్రే నియతత్వాత్। గోత్రే హ్యయం నియమః క్రియతే। తేన యశ్చాసౌ యథాజాతీయకశ్చ గోత్రే ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి స ఏకః స్యాత్।

కశ్చ ప్రాప్నోతి?

యః ప్రత్యయాన్తాత్।।

(5266 సూత్రాక్షేపవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- పరమప్రకృతేశ్చోత్పత్తిః -

(భాష్యమ్) పరమప్రకృతేశ్చోత్పత్తిర్వక్తవ్యా। అయోగాద్ధి న ప్రాప్నోతి।।

(ద్వితీయతృతీయపఞ్చమవార్త్తికాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతయోశ్చైవ పరిహారః, పఠిష్యతి హ్యాచార్యః-- యూని చాన్తర్హితేఽప్రాప్తిరితి తస్య చ--

యథా తత్రప్రత్యయాన్తమ్। యథా తదేవ వికారావయవప్రత్యయాన్తం ద్వితీయం చ తృతీయం చ వికారం సంక్రామతి, ఏవమిహాపి తదేవాపత్యప్రత్యయాన్తం ద్వితీయం చ తృతీయం చాపత్యం సంక్రమిష్యతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

భవేత్సిద్ధమ్--ఔపగవస్యాపత్యమౌపగవః, యత్ర స ఏవానన్తర ః౧్ద్య;ష్యతే స ఏవ గోత్రే।।

ఃద్ధ్య;దం తు ఖలు న సిధ్యతి--గర్గస్యాపత్యం గార్గ్య ఃద్ధ్య;తి। అత్ర హ్యాన్యోఽనన్తర ఃద్ధ్య;ష్యతే, అన్యో గోత్రే।।

(5267 సూత్రాక్షేపవార్తికమ్।। 4 ।।)

- స్త్రియాం చానియమః -

(భాష్యమ్) స్త్రియాం చ యువత్యాం నియమో న ప్రాప్నోతి--ఔపగవీ మాణవికా।

నియమాద్ధి స్త్రీ పర్యుదస్యతే, ఏకో గోత్రే గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామ్ ఃద్ధ్య;తి।।

(పక్షవిశేషేణ దోషోపపాదకం భాష్యమ్)

కతరస్మిన్ పక్షేఽయం దోషః?

ఉత్పాదయితర్యపత్యయుక్తే।।

ఉత్పాదయితరి తావత్ అపత్యయుక్తే న దోషః। ఉత్పాదయితరి హ్యాపత్యయుక్తే న సర్వత ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్। తత్ర నియమో నోపపద్యతే। అసతి నియమే నైష దోషః।।

సర్వేషు తర్హ్యపత్యయుక్తేష్వయం దోషః।

సర్వేషు తర్హ్యపత్యయుక్తేషు సర్వత ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్। తత్ర నియమ ఉపపన్నో భవతి। సతి చ నియమ ఏష దోషః।।

(ఉత్పాదయితర్యపత్యయుక్తే దోషాన్తరబోధకమ్భాష్యమ్)

ఉత్పాదయితరి చాపత్యయుక్తే స్త్రియా యువత్యా అభిధానం న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

గోత్రసంజ్ఞాం యువసంజ్ఞా బాధతే। గోత్రాద్ యూని చాస్త్రియాం ప్రత్యయో విధీయతే।।

(5268 సూత్రాక్షేపవార్తికమ్।। 5 ।।)

- యూని చాన్తర్హితేఽప్రాప్తిః -

(భాష్యమ్) యూని చాన్తర్హితే నియమస్యాప్రాప్తిః। గార్గ్యాయణస్యాపత్యమితి।।

(పక్షవిశేషాశ్రయేణ దోషోపపాదకం భాష్యమ్)

కతరస్మిన్ పక్షేఽయం దోషః?

సర్వేష్వపత్యయుక్తేషు।

సర్వేషు అపత్యయుక్తేషు తావన్న దోషః। సర్వేషు హ్యపత్యయుక్తేషు సర్వత ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్। తత్ర నియమ ఉపపన్నో భవతి। సతి నియమే నైష దోషః।।

ఉత్పాదయితరి తర్హ్యపత్యయుక్తేఽయం దోషః। ఉత్పాదయితరి తర్హ్యపత్యయుక్తే పరమప్రకృతేరనన్తరాద్ గోత్రాచ్చాయోగాన్న ప్రాప్నోతి।।

(దోషసముచ్చాయకమ్భాష్యమ్)

యూనశ్చ న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

గోత్రాదితి నియమాత్।।

(ద్వితీయపక్షోపపాదకభాష్యమ్)

సన్తు తర్హి సర్వేఽపత్యయుక్తా ః౷్య;తి।

కథం పునర్జ్ఞాయతే సర్వేఽపత్యయుక్తా ః౷్య;తి?

ఏవం హి యాజ్ఞికాః పఠన్తి--దశపురుషానూకం యస్య గృహే శూద్రా న విద్యేరన్ స సోమం పిబేదితి।

యది చ సర్వేఽపత్యయుక్తా భవన్తి, తత ఏతదుపపన్నం భవతి।।

(పూర్వపక్షోక్తదోషనిరాసభాష్యమ్)

కథమ్--యదుక్తమ్--పితామహస్యోత్సఙ్గే దారకమాసీనం కశ్చిత్పృచ్ఛతి కస్యాయమితి, స ఆహ దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య వేతి, ఉత్పాదయితారం వ్యపదిశతి నాత్మానమ్ ః౷్య;తి।

ఉత్పత్తిస్తస్య వివక్షితా।

సర్వేషాం న ః౷్య;దమపత్యమ్, దేవదత్తస్త్వస్యోత్పాదయితేతి।।

(ద్వితీయపక్షే సూత్రప్రయోజనావతరణభాష్యమ్)

అథ సర్వేష్వపత్యయుక్తేషు కిమనేన క్రియతే ఏకో గోత్ర ః౷్య;తి?

(5239 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- సర్వేషామపత్యయోగాత్ ప్రత్యయాన్తాద్ గోత్రే ప్రతిషేధార్థమేకో గోత్రే -

(భాష్యమ్) సర్వేషామప్యపత్యయోగాత్ ప్రత్యయాన్తాద్గోత్రే ప్రతిషేధార్థమేకో గోత్ర ః౷్య;త్యుచ్యతే।।

(సూత్రప్రయోజనాభావోపపాదకభాష్యమ్)

అస్తి ప్రయోజనమేతత్।

కిం తర్హీతి?

తత్ర న జ్ఞాయతే క ఏకో భవతి, యో వా పరమప్రకృతేర్యో వాऽనన్తరాదితి।।

(5270 నియామకత్వాభావబోధకవార్తికమ్।। 7 ।।)

- నియమానుపపత్తిశ్చ -

(భాష్యమ్) నియమశ్చ నోపపద్యతే।

కిం కారణమ్?

(5271 నియామకత్వాభావసాధకవార్తికమ్।। 8 ।।)

- న హ్యేకస్మిన్నపత్యేऽనేకప్రత్యయప్రాప్తిః -

(భాష్యమ్) న హ్యేకస్మిన్నపత్యేऽనేకః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి।

కిం తర్హి?

(5272 నియామకత్వాభావే దోషసాధకవార్తికమ్।। 9 ।।)

- అపత్యాన్తరే శబ్దాన్తరాత్ప్రత్యయాన్తరప్రాప్తిః -

(భాష్యమ్) అపత్యాన్తరేऽపత్యాన్తరే శబ్దాన్తరాచ్ఛబ్దాన్తరాత్ ప్రత్యయాన్తరమ్ప్రత్యయాన్తరం ప్రాప్నోతి। ఫగన్తాదిఞ్, ఃధ్వ;ఞన్తాత్ఫగితి ఫగిఞోర్ద్వాశతయీ ప్రత్యయమాలా ప్రాప్నోతి।।

(పక్షవిశేషాశ్రయేణ దోషోపపాదకభాష్యమ్)

కతరస్మిన్ పక్షేऽయం దోషః?

సర్వేష్వపత్యయుక్తేషు।

సర్వేష్వపత్యయుక్తేషు తావన్న దోషః। సర్వేషు హ్యపత్యయుక్తేషు సర్వత్ర ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్। తత్ర నియమ ఉపపన్నో భవతి। సతి నియమే నైష దోషః।।

ఉత్పాదయితరి తర్హ్యపత్యయుక్తేऽయం దోషః। ఉత్పాదయితరి తర్హ్యపత్యయుక్తే న సర్వత్ర ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్। తత్ర నియమో నోపపద్యతే। అసతి నియమే ఏష దోషః।।

(దోషనిరాసభాష్యమ్)

ఉత్పాదయితరి చాపత్యయుక్తే నాయం దోషః।

కథమ్?

(దోషనిరాసే శ్లోకభాష్యమ్)

అపత్యం సముదాయశ్చే-

న్నియమోఽత్ర సమీక్షితః।

తస్మిన్నున్బహవః ప్రాప్తా

నియమోఽస్య భవిష్యతి।।

అపత్యమిత్యనేన సర్వముపగ్వాదిపితృకమపత్యం సమీక్షితమ్। తస్మింస్తు బహవః ప్రత్యయాః ప్రాప్తాః। నియమోఽస్య భవిష్యతి--ఏకో గోత్ర ిఃథ్ద్య;తి।

(చతుర్థవార్తికోక్తదోషనిరాసభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే స్త్రియాం చానియమః ిఃథ్ద్య;తి।

ఏవం వక్ష్యామి--గౌత్రాద్యూని ప్రత్యయో భవతి, స్త్రియాం నేతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి స్త్రియా యువత్యా అభిధానం న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--ఏవం వక్ష్యామి--గౌత్రాద్యూని ప్రత్యయో భవతి, తతః--స్త్రియాం లుక్।।

(పక్షద్వయదోషసంకలనభాష్యమ్)

ిఃథ్ద్య;హౌత్రాదయితర్యపత్యయుక్తే ప్రత్యయాన్తాత్రప్రతిషేధో వక్తవ్యః, పరమప్రకృతేశ్చోత్పత్తిర్వక్తవ్యా।

సర్వేష్వపత్యయుక్తేషు ప్రత్యయాన్తాత్రప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(5273 దోషవారణవార్తికమ్।। 10 ।।)

(భాష్యమ్) తస్మాత్రప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(5274 ప్రకారాన్తరేణ దోషవారణే ద్వితీయవార్తికమ్।। 11 ।।)

- సంజ్ఞాకారిభ్యో వా ప్రత్యయోత్పత్తిః -

(భాష్యమ్) అథవా సంజ్ఞాకారిభ్యః ప్రత్యయోత్పత్తిర్వక్తవ్యా।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానే దోషభాష్యమ్)

ఏవమప్యౌపగవీ మాణవికా, అనుపసర్జనాదితీకారో న ప్రాప్నోతి। మా భూదేవమ్--
అణ్యోఽనుపసర్జనమితి।

అణన్తాదనుపసర్జనాదిత్యేవం భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్।

ఃథ్వ్య;హ హి దోషః స్యాత్--కాశకృత్స్నినా ప్రోక్తా మీమాంసా కాశకృత్స్నీ, తామధీతే కాశకృత్స్నా బ్రాహ్మణీ। అణన్తాదితీకారః ప్రసజ్యేత।

నైష దోషః।

అధ్యేత్ర్యామభిధేయాయామణ ఃథ్వ్య;ర్కారేణ భవితవ్యమ్।

యశ్చాత్రాధ్యేత్ర్యామభిధేయాయామణ్, లుప్తః సః। యశ్చ శ్రూయతే, ఉత్పన్నస్తస్మాదీకార ఃథ్వ్య;తి కృత్వా పునర్న భవిష్యతి।।

ఃథ్వ్య;హ తర్హి--ఔపగవీ మాణవికా భార్యాఽస్య ఔపగవీభార్యః, జాతిలక్షణః పుంవద్భావప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్, వృద్ధినిమిత్తస్య ఃథ్వ్య;త్యేవం భవిష్యతి। యస్తర్హి న వృద్ధినిమిత్తమ్--
గ్లుచుకాయనీ మాణవికా భార్యాఽస్య గ్లుచుకాయనీభార్యః।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తస్మాత్స్త్రియా యువత్యా యువసంజ్ఞైవ పర్యుదసితవ్యా। తస్యాఞ్చ పర్యుదస్తాయాం గోత్రప్రత్యయాన్తమేతద్యూని వర్తతే।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది సంజ్ఞాకారిభ్యః ప్రత్యయోత్పత్తిరుచ్యతే, కథం గార్గ్యాయణః, వాత్స్యాయన ఃథ్వ్య;తి?

(5275 సమాధానవార్తికమ్ ।। 12 ।।)

- గోత్రాద్యూనీతి చ -

(భాష్యమ్) గోత్రాద్యూనీత్యేతద్వక్తవ్యమ్।।

(5276 దోషవారణద్వితీయవార్తికోపష్టమ్భకవార్తికమ్ ।। 13 ।।)

- తచ్చ జాత్యాదినివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) తచ్చావశ్యం సంజ్ఞాకారిగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

జాత్యాదినివృత్త్యర్థమ్। జాత్యాదిభ్య ఉత్పత్తిర్మా భూదితి।।

(ఉపష్టమ్భసాధకభాష్యమ్)

జాతిర్న వర్తతే, సంఖ్యా న వర్తతే, సర్వనామ న వర్తతే।

జాతిర్న వర్తతే--కాకస్యాపత్యమ్, కురరస్యాపత్యమితి।

సంఖ్యా న వర్తతే--నవానామపత్యమ్, దశానామపత్యమితి।

సర్వనామ న వర్తతే--సర్వేషామపత్యమ్, విశ్వేషామపత్యమితి।।

(సంజ్ఞాకారిగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--

జాతిర్న వర్తతే--కాకస్యాపత్యమ్, కురరస్యాపత్యమితి।

యేనైవ హేతునా ఏకః కాకస్తేనైవ హేతునా ద్వితీయశ్చ తృతీయశ్చ కాకో భవిష్యతి।।

యదప్యుచ్యతే--

సంఖ్యా న వర్తతే--నవానామపత్యమ్, దశానామపత్యమితి।

సంఖ్యేయమపేక్ష్య సంఖ్యా ప్రవర్తతే। తత్ సాపేక్షమ్। సాపేక్షం చాసమర్థం భవతీతి--అసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి।।

యదప్యుచ్యతే--

సర్వనామ న వర్తతే--సర్వేషామపత్యమ్, విశ్వేషామపత్యమితి।

నిర్దేశ్యమపేక్ష్య నిర్దేశః ప్రవర్తతే। తత్సాపేక్షమ్। సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి--అసమర్థత్వాన్న భవిష్యతి।।

(నిరాకరణప్రతీకారభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--

యేనైవ హేతునా ఏకః కాకస్తేనైవ హేతునా ద్వితీయశ్చ తృతీయశ్చ కాకో భవిష్యతీతి।

నైతద్వివదామహే--కాకో న కాక ఃర్థ్య;తి।

కిం తర్హి?

యేనైవ హేతునా ఏతద్వాక్యం భవతి కాకస్యాపత్యమ్, కురరస్యాపత్యమితి, తేనైవ హేతునా వృత్తిరపి ప్రాప్నోతి।।

యదప్యుచ్యతే--

సంఖ్యేయమపేక్ష్య సంఖ్యా ప్రవర్తతే తత్సాపేక్షమ్, సాపేక్షం చాసమర్థం భవతీతి।

భవతి వై కస్య చిదర్థాత్ ప్రకరణాద్వా అపేక్ష్యం నిర్జ్ఞాతమ్, యదా నిర్జ్ఞాతమ్, తదా వృత్తిః ప్రాప్నోతి।

యదప్యుచ్యతే--

సర్వేషామపత్యమ్, విశ్వేషామపత్యమితి నిర్దేశ్యమపేక్ష్య నిర్దేశః ప్రవర్తతే, తత్సాపేక్షమ్, సాపేక్షం చాసమర్థం భవతీతి।

భవతి వై కస్య చిదర్థాత్ ప్రకరణాద్వా అపేక్ష్యం నిర్జ్ఞాతమ్, యదా నిర్జ్ఞాతమ్, తదా వృత్తిః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రతీకారపరిహారభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--అనభిధానాజ్జాత్యాదిభ్య ఉత్పత్తిర్న భవిష్యతి।

తచ్చావశ్యమనభిధానమాశ్రయితవ్యమ్।

క్రియమాణేఽపి హి సంజ్ఞాకారిగ్రహణే యత్ర జాత్యాదిభ్య ఉత్పద్యమానేన ప్రత్యయేనార్థస్యాభిధానం భవతి, భవతి తత్ర ఉత్పత్తిః। తద్యథా--

కుతశ్చరతి మాయూరిః

కేన కాపిఞ్జలిః కృశః।

ఆహేయేన చ దష్టస్య

పాఙ్క్తేః సుతసమో మతః।।

తాదాయనిః, యాదాయనిః, కైమాయనిరితి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తదేతదనన్యార్థం సంజ్ఞాకారిగ్రహణం కర్తవ్యమ్, ప్రత్యయాన్తాద్వా ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

ఉభయం న కర్తవ్యమ్।

గోత్రగ్రహణం న కరిష్యతే। ఏకోఽపత్యే ప్రత్యయో భవతీత్యేవ।।

యది చేదానీం ప్రత్యయాన్తాదపి ప్రత్యయః స్యాన్నైకోఽపత్యే ప్రత్యయః కృతః స్యాత్।।

యది గోత్రగ్రహణం న క్రియతే, కథం గార్గ్యాయణః, వాత్స్యాయన ఃర్ధ్య;తి?

వక్తవ్యమేవైతత్--గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామితి।।

అథాపి గోత్రగ్రహణం క్రియతే।

ఏవమపి న దోషః। నైకగ్రహణేన ప్రత్యయోఽభిసమ్బధ్యతే--ఏకో గోత్రే ప్రత్యయో భవతీతి।

కిం తర్హి?

ప్రకృతిరభిసమ్బధ్యతే। ఏకా ప్రకృతిర్గోత్రప్రత్యయముత్పాదయతీతి।

యది చేదానీం ప్రత్యయాన్తాదపి ప్రత్యయః స్యాద్, నైకా ప్రకృతిర్గౌత్రే ప్రత్యయముత్పాదయేత్।

అథ వా అస్థానేఽయం యత్నః క్రియతే। న హీదం లోకాదిభద్యతే। లోకే హి సంఖ్యాం ప్రవర్తమానాముపాచరన్తి ఏక ఃథ్ద్య;తి వా ప్రథమ ఃథ్ద్య;తి వా।

యావద్ బ్రూయాత్ ప్రథమో గోత్రే ప్రత్యయముత్పాదయతీతి తావదేకో గోత్రే ఃథ్ద్య;తి।।

ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్।।

-4-1-95- అత ఃథ్ద్య;ఞ్ (1341)

(ఃథ్ద్య;ఞ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5277 సిద్ధాన్తసాధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃథ్ద్య;ఞౌ వృద్ధావృద్ధాభ్యాం ఫిఞ్ఫినౌ విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;ఞో వృద్ధావృద్ధాభ్యాం ఫిఞ్ఫినౌ భవతో విప్రతిషేధేన।

ఃథ్ద్య;ఞోఽవకాశః--దాక్షిః, ప్లాక్షిః।

ఫిఞోఽవకాశః--తాదాయనిః, యాదాయనిః।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--తాపసాయనిః, సాంమితికాయనిః।

ఫినోఽవకాశః--త్వచాయనిః, స్రుచాయనిః।

ఃథ్ద్య;ఞః స ఏవ।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--గ్లుచుకాయనిః, మ్లుచుకాయనిః।

ఫిఞ్ఫినౌ భవతో విప్రతిషేధేన।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఃర్థ్య;హ కస్మాన్న భవతి--దాక్షిః, ప్లాక్షిః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

బహులవచనాత్।।

(5278 ద్వితీయం సిద్ధాన్తసాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తద్రాజశ్చ -

(భాష్యమ్) తద్రాజశ్చేఞో భవతి విప్రతిషేధేన। తద్రాజస్యావకాశః--ఐక్ష్వాకః।

ఃర్థ్య;ఞః స ఏవ।

ఃర్థ్య;హోరుభయం ప్రాప్నోతి---పాఞ్చాలః, వైదేహః, వైదర్భః,

తద్రాజో భవతి విప్రతిషేధేన।।

-4-1-96- బాహ్వాదిభ్యశ్చ (1342)

(ఃర్థ్య;(ఞ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5279 సిద్ధాన్తబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- బాహ్వాదిప్రభృతిషు యేషాం దర్శనం గోత్రభావే లౌకికే తతోఽన్యత్ర తేషాం ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) బాహ్వాదిప్రభృతిషు యేషాం దర్శనం గోత్రభావే లౌకికే తతోఽన్యత్ర తేషాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

బాహోరపత్యం బాహవిః। యో హి బాహుర్నామ బాహవస్తస్య భవతి।।

నడస్యాపత్యం నాడాయనః యో హి నడో నామ నాడిస్తస్య భవతి।।

(5280 సిద్ధాన్తబోధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సమ్బన్ధిశబ్దప్రత్యయానాం చ తత్సదృశాత్ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) సమ్బన్ధిశబ్దప్రత్యయానాం చ తత్సదృశాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। శ్వశురస్యాపత్యం శ్వశుర్యః। యో హి శ్వశురో నామ

శ్వాశురిస్తస్య భవతి।।

(వార్తికాంశప్రత్యాఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

ప్రత్యయగ్రహణేన నార్థః। సమ్బన్ధిశబ్దానాం తత్సదృశాత్ప్రతిషేధ ఃర్థ్య;త్యేవ।

ఃథ్ద్య;దమపి సిద్ధం భవతి--మాతృపితృభ్యాం స్వసా (8।3।84) మాతృష్వసా, పితృష్వసా। అన్యా మాతృస్వసేతి।।

-4-1-97- సుధాతురకఙ్చ (1343)

(5281 ఏకదేశివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- సుధాతృవ్యాసయోః -

(భాష్యమ్) సుధాతృవ్యాసయోరితి వక్తవ్యమ్। సౌధాతకిః, వైయాసకిః శుకః।

అత్యల్పమిదముచ్యతే।

సుధాతృవ్యాసవరుడనిషాదచణ్డాలబిమ్బానామితి వక్తవ్యమ్। సౌధాతకిః, వైయాసకిః శుకః, వారుడకిః, నైషాదకిః, చాణ్డాలకిః, బైమ్బకిః।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్।

ప్రకృత్యన్తరాణ్యేవైతాని।।

-4-1-98- గోత్రే కుఞ్జాదిభ్యశ్చ్ఫఞ్ (1344)

(చ్ఫఞోఽధికరణమ్)

(ప్రత్యయానుబన్ధానామ్ఫలదర్శకమ్భాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?

స్వరార్థః। చితోఽన్త ఉదాత్తో భవతీత్యన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్।।

అథ ఞకారః కిమర్థః?

ఞకారో వృద్ధ్యర్థః। ఞ్ణీతి వృద్ధిర్యథా స్యాత్।।

ఏకేన కకారేణోభయం సిద్ధమ్।

అవశ్యమత్ర విశేషణార్థోఽన్యోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః।

క్వ విశేషణార్థేనార్థః? వ్రాతచ్ఫఞోరస్త్రియామ్ (1।3।113) ఃథ్ద్య;తి। ఫక ఃథ్ద్య;తి హ్యుచ్యమాన్ నాడాయనః, అత్రాపి ప్రసజ్యేత।

అథాపి ఫఞ ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే। ఏవమప్యాశ్వాయనః, అత్రాపి ప్రసజ్యేత।

తస్మాచ్చకార ఏవ కర్తవ్యః, అన్తోదాత్తత్వమపి యథా స్యాత్। చకారే చేదానీం విశేషణార్థే క్రియమాణేఽవశ్యం వృధ్ద్యర్థోఽన్యోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః। స చ ఞ్కార ఏవ కర్తవ్యః, సూత్రభేదో మా భూదితి।।

(స్వరార్థానుబన్ధాక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి వై చకారే--అన్తోదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

పరత్వాత్ ఞ్నితి ఃథ్ద్య;త్యాద్యుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి।

చిత్కరణసార్మథ్యాదన్తోదాత్తత్వమ్భవిష్యతి।

ఞిత్కరణసార్మథ్యాదాద్యుదాత్తత్వమ్ప్రాప్నోతి।

అస్త్యన్యఞ్ఞ్ఞిత్కరణే ప్రయోజనమ్।

కిమ్?

వృద్ధ్యర్థో ఞ్కారః।

చిత్కరణేఽపి తర్హి అన్యత్రప్రయోజనమ్।

కిమ్?

విశేషణార్థశ్చకారః।

శక్యోఽత్ర విశేషణార్థోఽన్యోఽనుబన్ధ ఆసఙ్క్తుమ్, తత్ర చకారానురోధాదన్తోదాత్తత్వమ్భవతి।

వృద్ధ్యర్థోఽపి తర్హి అన్యః శక్యోఽనుబన్ధ ఆసఙ్క్తుమ్। తత్ర ఞ్కారానురోధాదాద్యుదాత్తత్వమ్ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభష్యమ్)

ఏవం తర్హి స్వరే యోగవిభాగః కరిష్యతే। ఃథ్ద్య;దమస్తి--చితః (6।1।163)--చితోఽన్త ఉదాత్తో భవతీతి। తతః--తద్ధితస్య--తద్ధితస్య చ చితోఽన్తఉదాత్తో భవతీతి।

కిమర్థమిదమ్?

పరత్వాత్ ఞ్నితి ఃథ్ద్య;త్యాద్యుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి, తద్బాధనార్థమ్।

తతః--కితః--కితస్తద్ధితస్యాన్త ఉదాత్తో భవతీతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కిం పునరత్ర స్వరార్థేన చకారేణానుబన్ధేన? యావతాచ్ఫఞ్న్తాఞ్ఞ్యో విధీయతే, తత్ర ఞ్నితీత్యాద్యుదాత్తత్వేన భవితవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతదస్తి।

బహుషు లోపే కృతే అన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్--కౌఞ్జాయనా ఽఽఇతి।

(ప్రాచీనవైయ్యాకరణమతఖణ్డనభాష్యమ్)

ఽఽహ కేచిత్--ద్వ్యేకయోః ఫ్యఞం విదధతి, బహుషు చ ఫకమ్, కేచిత్--చ్ఫఞన్తాఞ్ఞ్యమ్।

కిమత్ర న్యాయ్యమ్?

ఞ్యవచనమేవ న్యాయ్యమ్। ద్వ్యేకయోర్హి ఫ్యఞి సతి బహుషు చ ఫకి కౌఞ్జాయనానామపత్యం మాణవకః--కౌఞ్జాయన్యః, కౌఞ్జాయన్తౌ, కేన యశబ్దః శ్రూయేత? ద్వ్యేకయోరిత్యుచ్యమానో న ప్రాప్నోతి।

ఽఽహ కౌఞ్జాయన్యస్యాపత్యం బహవో మాణవకాః కౌఞ్జాయనాః। కేన యశబ్దో న శ్రూయేత। ద్వ్యేకయోరిత్యుచ్యమానః ప్రాప్నోతి।।

(పాణినిమతపురస్కరణభాష్యమ్)

తదేతత్కథం కృత్వా ఞ్యవచనం జ్యాయో భవతి?

యది తన్నాస్తి--ఆపత్యం వా గోత్రమ్, పరమప్రకృతేశ్చాపత్యః, ఆపత్యాజ్జీవద్వంశ్యాత్స్వార్థే ద్వితీయో యువసంజ్ఞః, స చాస్త్రియామ్, ఏకో గోత్రగ్రహణానర్థక్యం చ, బహువచనలోపిషు చ సిద్ధమితి।।

(ప్రాచీనవైయ్యాకరణమతఖణ్డననిరాకరణభాష్యమ్)

సతి హి తస్మిన్--ద్వ్యేకయోరపి ఫ్యఞి సతి బహుషు చ ఫకి సతి న దోషో భవతి।।

తత్ర కౌఞ్జాయనానామపత్యం మాణవక ఽఽఇతి విగృహ్య కుఞ్జశబ్దాద్ ద్వ్యేకయోరుత్పత్తిర్భవిష్యతి--కౌఞ్జాయన్యః, కౌఞ్జాయన్యౌ।

కౌఞ్జాయన్యస్యాపత్యం మాణవకా ఽఽఇతి విగృహ్య కుఞ్జశబ్దాద్బహుషూత్పత్తిర్భవిష్యతి--కౌఞ్జాయనా ఽఽఇతి।।

-4-1-104- అనృష్యానన్తర్యే బిదాదిభ్యోఽఞ్ (1350)

(అఞోఽధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అనృష్యానన్తర్య ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి-- కౌశికో విశ్వామిత్ర ఃథ్ద్వ;తి।

కిం కారణమ్?

విశ్వామిత్రస్తపస్తేపే నానృషిః స్యామితి।

తత్రభవానృషిః సంపన్నః।

స పునస్తపస్తేపే నానృషేః పుత్రః స్యామితి।

తత్రభవాన్ గాధిరపి ఋుషిః సంపన్నః।

స పునస్తపస్తేపే నానృషేః పౌత్రః స్యామితి।

తత్రభవాన్ కుశికోఽపి ఋుషిః సంపన్నః।

తదేతదృష్యానన్తర్యం భవతి। తత్రానృష్యానన్తర్య ఃథ్ద్వ;తి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః।

నైవం విజ్ఞాయతే--ఋుష్యానన్తర్యే న భవతీతి।

కథం తర్హి?

ఋుషావనన్తరే నేతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవమ్--

(5282 ప్రత్యాక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అనృష్యానన్తర్యవచనమనర్థకం సంజ్ఞాగోత్రాధికారాత్ -

(భాష్యమ్) అనృష్యానన్తర్యవచనమనర్థమ్।

కిం కారణమ్?

సంజ్ఞాగోత్రాధికారాత్। సంజ్ఞాగోత్ర ఃథ్ద్వ;తి వర్తతే, కః ప్రసఙ్గో యదనన్తరే స్యాత్।

నైవ ప్రాప్నోతి, నార్థః ప్రతిషేధేన।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదనృష్టానన్తర్య ఃథ్ద్వ;తి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో బిదాదిషు యేఽనృషయః పర్యన్తే తేషామనన్తరేఽపి వృత్తిర్భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్।

నానాన్ద్రః, పౌత్రః, దౌహిత్ర ఃథ్ద్వ;త్యేతత్ సిద్ధమ్భవతి।।

-4-1-108- వతణ్డాచ్చ (1354)

(యఞోఽధికరణమ్)

(సూత్రఫలప్రదర్శకభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

న గర్గాదిభ్యో యఞ్ (4।1।105) ఃథ్ద్వ;త్యేవ సిద్ధమ్।

లుక్ స్త్రియామ్ (109) ఃథ్ద్వ;తి వక్ష్యామీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది పునస్తత్రైవోచ్యేత।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్, ఆఙ్గిరసగ్రహణం హి విచ్ఛిద్యేత।।

-4-1-112- శివాదిభ్యోఽణ్ (1358)

(అణోఽధికరణమ్)

(అణ్ప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థం శివాదిభ్యోఽణ్ విధీయతే, న యథావిహితమిత్యేవోచ్యేత?

శివాదిభ్యో యథా విహితమితీయత్యుచ్యమానే--ఃథ్ద్వ;ఞ్ ప్రసజ్యేత। ఃథ్ద్వ;ఞ్--అతో యథావిహితః।

పునర్వచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?

యే తస్య బాధకాస్తద్బాధనార్థమ్।।

(అణ్ప్రయోజనఖణ్డనభాష్యమ్)

స వై నాస్తి యస్తం బాధేత, తత్రారమ్భసామర్థ్యాత్--యో విహితః, న చ ప్రాప్నోతి, స భవిష్యతి।

కశ్చాసౌ?

అణేవ।।

(అణ్ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థమేవ తర్హి। అవృద్ధాభ్యో నదీమానుషీభ్యస్తన్నామికాభ్యః (4।1।113) ఃథ్ద్య;తి। అత్ర యథావిహితమితీయత్యుచ్యమానే--ఢక్ ప్రసజ్యేత, ఢక్--అతో యథావిహితః।

పునర్వచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?

యే తస్య బాధకాస్తద్బాధనార్థమ్।।

(అణ్ప్రయోజనఖణ్డనభాష్యమ్)

స వై నాస్తి యస్తం బాధేత, తత్రారమ్భసామర్థ్యాద్యో విహితః, న చ ప్రాప్నోతి, స భవిష్యతి।

కః పునరసౌ?

అణేవ।।

(అణ్ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థమేవ హి తర్హి। ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చ (114) ఃథ్ద్య;తి। అత్ర యథావిహితమితీయత్యుచ్యమానే-- ఃథ్ద్య;ఞ్ప్రసజ్యేత।

ఃథ్ద్య;ఞ్-అతో యథావిహితః।

పునర్వచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?

యే తస్య బాధకాస్తద్బాధనార్థమ్।।

(ఖణ్డనభాష్యమ్)

స వై నాస్తి యస్తం బాధేత, తత్రారమ్భసామర్థ్యాద్యో విహితః, న ప్రాప్నోతి, స భవిష్యతి।

కశ్చాసౌ?

అణేవ।।

(అణ్ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థమేవ తర్హి। మాతురుత్సంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయాః, కన్యాయాః కనీన చ (115,116) ఃథ్ద్య;తి। అత్ర యథావిహితమితీయత్యుచ్యమానే-ఢక్ ప్రసజ్యేత। ఢక్--అతో యథావిహితః।

పునర్వచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్?

మాతురుకారం వక్ష్యామి, కన్యాయాః కనీనభావమితి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యాత్--తత్రైవాయం బ్రూయాత్--స్త్రీభయో ఢక్ (120) మాతురుకారః, కన్యాయాశ్చ కనీన ఃథ్ద్య;తి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--అయమృష్టిషేణశబ్దః శివాదిషు పఠ్యతే। అత్ర యథావిహితమితీయత్యుచ్యమానే--ఃథ్ద్య;ఇఞ్ప్రసజ్యేత। తం పరత్వాత్సేనాన్తాణ్ణ్యో బాధేత। తత్రారమ్భసామర్థ్యాత్--ఃథ్ద్య;ఇఞ్ ప్రసజ్యేత। పునరగ్రహణాదణేవ భవతి।।

-4-1-114- ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చ (1360)

(అణోఽధికరణమ్)

(5283 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఋషిస్త్ర్యణో ఢగ్ఢకౌ విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) ఋష్యణస్త్ర్యణశ్చ ఢగ్ఢకౌ భవతో విప్రతిషేధేన।

ఋష్యణోఽవకాశః--వాసిష్ఠః, వైశ్వామిత్రః। ఢకోఽవకాశః--దులి--దౌలేయః బలి--బాలేయః।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--అత్రి--ఆత్రేయః।

స్త్ర్యణోఽవకాశః--మకన్దికా--మాకన్దికః। ఢ్రకోఽవకాశః--కాణికేరః।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--పాణికేరః, మౌద్గలికేరః।

ఢగ్ఢకౌ భవతో విప్రతిషేధేన।।

(5284 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ద్వ్యచో ఢకో ఢ్రగ్ఢఞౌ -

(భాష్యమ్) ద్వ్యచో ఢగ్భవతీత్యేతస్మాడ్ఢగ్ఢఞౌ భవతో విప్రతిషేధేన। ద్వ్యచో ఢగ్భవతీత్యస్యావకాశః--దాత్తేయః, గౌప్తేయః। ఢ్రకః స ఏవ। ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--నటీ--నాటేరః, దాసీ--దాసేరః।

ఢఞోఽవకాశః--కామణ్డలేయః, హైరణ్యబాహేయః । మాద్రవాహేయయః । ఢకః స ఏవ। ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--జమ్బూ--జామ్బేయః। ఢ్రగ్ఢఞౌ భవతో విప్రతిషేధేన।।

(5285 పూర్వపక్షాక్షేపవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న ర్వ్యష్యణః పునర్వ్చనమన్యనివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) న వా ఏష యుక్తో విప్రతిషేధః, యోఽయమృష్యణో ఢకశ్చ।

కిం కారణమ్?

ఋష్యణః పునర్వచనమన్యనివృత్త్యర్థమ్। సిద్ధోఽత్రాణుత్సర్గేణైవ, తస్య పునర్వచనే ఏతత్ప్రయోజనం యేఽన్యే తదపవాదాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమ్। స యథైవ తదపవాదమిఞం బాధతే, ఏవం ఢకమపి బాధేత।।

(5286 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- తస్మాదృషిభ్యోఽణ్విధానేఽత్ర్యాదిప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) తస్మాదృషిభ్యోఽణ్విధానేఽత్ర్యాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(సమాధానాన్యథాసిద్ధిభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః।

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్తే ఃథ్ద్వ్య;త్యేవమృష్యణ్--ఃథ్ద్వ్య;ఞం తదపవాదం బాధిష్యతే, ఢకం న బాధిష్యతే।।

(పూర్వపక్షాక్షేపభాష్యమ్)

అయం చాప్యయుక్తో విప్రతిషేధో యోఽయం ఢకః--ద్రగ్ఢఞోశ్చ।

కిం కారణమ్?।।

(5287 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 5 ।।)

- ఢకః పునర్వచనమన్యనివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధోఽత్ర ఢక్ స్త్రీభ్యో ఢక్ (4।1।120) ఃథ్ద్వ్య;త్యేవ। తస్య పునర్వచన ఏతత్ప్రయోజనం యేఽన్యే తదపవాదాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమ్। స యథైవ తదవాదన్తన్నామికాణం బాధతే, ఏవం ద్రగ్ఢఞావపి బాధేత।।

(5288 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్।। 6 ।।)

- తస్మాత్తన్నామికాణ్యద్వ్యచః -

(భాష్యమ్) తస్మాత్తన్నామికాణి--అద్వ్యచ ఃథ్ద్వ్య;తి వక్తవ్యమ్।

(సమాధానాన్యథాసిద్ధిభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్తే ఃథ్వ్;త్యేవమయం ఢక్ తన్నామికాణం తదపవాదం బాధిష్యతే, డ్రగ్ఢఞౌ న బాధిష్యతే।।

(5289 సిద్ధాన్తసామాన్యవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- ఋష్యన్ధకవృష్ణికుర్వణః సేనాన్తాణ్ణ్యః -

(భాష్యమ్) ఋష్యన్ధకవృష్ణికుర్వణః సేనాన్తాణ్ణ్యో భవతి విప్రతిషేధేన।

ఋష్యణోఽవకాశః--వాసిష్ఠః, వైశ్వామిత్రః।

ణ్యస్యావకాశః--పారిషేణ్యః, వారిషేణ్యః।

జాతసేనో నామ ఋషిస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, ణ్యో భవతి విప్రతిషేధేన। జాతసేన్యః।।

అన్ధకాణోఽవకాశః--శ్వాఫల్కః, చైత్రకః, రాన్ధసః।

ణ్యస్య స ఏవ।

ఉగ్రసేనో నామాన్ధకస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, ణ్యో భవతి విప్రతిషేధేన। ఔగ్రసేన్యః।।

వృష్ణ్యణోఽవకాశః--వాసుదేవః, బాలదేవః।

ణ్యస్య స ఏవ।

విశ్వక్సేనో నామ వృష్ణిస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, ణ్యో భవతి విప్రతిషేధేన। వైష్వక్సేన్యః।।

కుర్వణోఽవకాశః--నాకులః, సాహదేవః।

ణ్యస్య స ఏవ।

భీమసేనో నామ కురుస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, ణ్యో భవతి విప్రతిషేధేన। భైమసేన్యః।।

(సామాన్యవార్తికస్య విశేషే సంకోచకభాష్యమ్)

సేనాన్తాణ్ణ్యో భవతి విప్రతిషేధేన జాతోగ్రవిష్వగ్భీమేభ్య ఃథ్వ్;తి వక్తవ్యమ్।।

-4-1-115- మాతురుత్సంఖ్యాసమ్భద్రపూర్వాయాః (1361)

(స్త్రీలింగనిర్దేశసమర్థకభాష్యమ్)

కిమర్థం స్త్రీలిఙ్గేన నిర్దేశః క్రియతే, న సంఖ్యాసంభద్రపూర్వస్యేత్యేవముచ్యతే?

స్త్రీలిఙ్గో యో మాతృశబ్దస్తస్మాద్యథా స్యాత్।

ఃథ్వ్;హ మా భూత్--సంమిమీతే సంమాతా--సంమాతురపత్యం సాంమాత్ర ఃథ్వ్;తి।।

-4-1-116- కన్యాయాః కనీన చ (1362)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం విప్రతిషిద్ధమ్।

కో విప్రతిషేధః?

అపత్యమితి వర్తతే। యది చ కన్యా, నాపత్యమ్।

అథాపత్యమ్, న కన్యా।

కన్యా చాపత్యం చేతి విప్రతిషిద్ధమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతద్విప్రతిషిద్ధమ్।

కథమ్?

కన్యాశబ్దోఽయం పుంసాఽభిసమ్బన్ధపూర్వకే సంప్రయోగే నివర్తతే।

యా చేదానీం ప్రాగభిసమ్బన్ధాత్ పుంసా సహ సంప్రయోగం గచ్ఛతి తస్యాం కన్యాశబ్దో వర్తత ఏవ।

కన్యాయాః కన్యోక్తాయాః కన్యాభిమతాయాః సుదర్శనాయా యదపత్యం స కానీన ఃథ్ద్య;తి।।

-4-1-120- స్త్రీభ్యో ఢక్ (1366)

(ఢగధికరణమ్)

(స్త్రీశబ్దార్థప్రత్యాయకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం సర్వేష్వేవ స్త్రీగ్రహణేషు విచార్యతే--స్త్రీగ్రహణే స్త్రీప్రత్యయగ్రహణం వా స్యాత్, స్త్రీశబ్దగ్రహణం వా, స్త్ర్యర్థగ్రహణం వా।।

కిం చాతః?

యది స్త్రీశబ్దగ్రహణమర్థగ్రహణం వా--ఃథ్ద్య;డబిడ్--ఐడబిడః। పృథ్--పార్థః। ఉశిక్--ఔశిజ। దరద్--దారదః।

అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అథ ప్రత్యయగ్రహణమ్--లైఖాభ్రేయః, వైమాత్రేయః, ఃథ్ద్య;తి న సిధ్యతి।।

అస్తు ప్రత్యయగ్రహణమ్।

కథం లైఖాభ్రేయః, వైమాత్రేయ ః్ధ్య;తి?

శుభ్రాదిషు పాఠః కరిష్యతే।।

(అర్థవిశేషే ప్రత్యయబోధకభాష్యవార్తికమ్)

వడవాయా వృషే వాచ్యే।

వడవాయా వృషే వాచ్యే ఢగ్ వక్తవ్యః--వడవాయా వృషో వాడవేయః।।

(ఢక్ప్రాధకప్రత్యయబోధకభాష్యవార్తికమ్)

అణ్ క్రుఞ్చాకోకిలాత్స్మృతః।

క్రౌఞ్చః, కౌకిల ః్ధ్య;తి।।

(ఢక్ప్రాధకప్రత్యయబోధకభాష్యవార్తికమ్)

ఆరక్ పుంసి తతోఽన్యత్ర।

తతోఽన్యత్ర ఆరక్పుంసి వక్తవ్యః। మూషికాయా అపత్యం పుమాన్ మౌషికారః, మృగ్యాః పుమాన్మార్గారః।।

(ఢ్రకి పుమర్థవిధాయకభాష్యవార్తికమ్)

గోధాయా ఢ్రక్విధౌ స్మృతః।।

గోధాయాః పుమాన్ గౌధేరః।।

-4-1-128- చటకాయా ఐరక్ (1374)

(ఐరగధికరణమ్)

(5290 సూత్రే స్త్రీలింగనిర్దేశస్యావివక్షితత్వబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- చటకాయాః పుంల్లిఙ్గనిర్దేశః -

(భాష్యమ్) చటకాయాః పుంల్లిఙ్గేన నిర్దేశః కర్తవ్యః। ః్ధ్య;హాపి యథా స్యాత్-చటకస్యాపత్యం చాటకైరః।

యది పుంల్లిఙ్గేన నిర్దేశః క్రియతే, చటకాయా అపత్యం చాటకైర ః్ధ్య;తి న సిధ్యతి।

ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతీత్యేవం భవిష్యతి।।

(5291 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- స్త్రియామపత్యే లుగ్వక్తవ్యః -

(భాష్యమ్) చటకాయా ఆపత్యం చటకా।।

-4-1-130- ఆరగుదీచామ్ (1376)

(5292 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఆరగ్వచనమనర్థకం రకా సిద్ధత్వాత్ -

(భాష్యమ్) ఆరగ్వచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

రకా సిద్ధత్వాత్। గోధా--ఆకారాన్తా రక్ చ ప్రత్యయః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్థి సిద్ధే సతి యదారకం శాస్తి తజ్ఞ్జాపయత్యాచార్యోఽన్యేభ్యోఽప్యయం భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

మౌణ్డారః, జాణ్డారః, పాణ్డార--ఃథ్ద్వ;త్యేతత్సిద్ధం భవతి।।

-4-1-131- క్షుద్రాభ్యో వా (1377)

(క్షుద్రాశబ్దార్థబోధకభాష్యమ్)

క్షుద్రాభ్య ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే,

కా క్షుద్రా నామ్?

అనియతపుంస్కా, అఙ్గహీనా వా।।

-4-1-133- ఢకి లోపః (1379)

(ఢకస్సమర్థకభాష్యమ్)

కేన విహితే పితృష్వసుః-ఢకి లోప ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే? ఏతదేవ జ్ఞాపయతి పితృష్వసుర్ఢగితి, యదయం ఢకి లోపం శాస్తి।।

-4-1-134- మాతృష్వసుశ్చ (1380)

(ఛణ్సాధకభాష్యమ్)

ఢకి లోప ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి--మాతృష్వస్రీయః।

నైష దోషః।

ఏవం వక్ష్యామి--పితృష్వసుశ్ఛణ్, ఢకి లోపః। తతో మాతృష్వసుశ్చ।

పితృష్వసుర్యదుక్తం తన్మాతృష్వసుర్భవతీతి।

కిం పునస్తత్?

ఛణ్ ఢకి లోపశ్చ।।

-4-1-137- రాజశ్వశురాద్యత్ (1383)

(యతోఽధికరణమ్)

(5293 అర్థవిశేషే ప్రత్యయనియామకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- రాజ్ఞోఽపత్యే జాతిగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) రాజ్ఞోఽపత్యే జాతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। రాజన్యో నామ జాతిః।

క్వ మా భూత్?

రాజనః ఃర్థ్య;తి।।

-4-1-145- వ్యన్సపత్నే (1384)

(వ్యన్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5294 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వ్యన్వచనమనర్థకం ప్రత్యయార్థాభావాత్ -

(భాష్యమ్) వ్యన్వచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

ప్రత్యయార్థాభావాత్।

కిమిదం ప్రత్యయార్థాభావాదితి?

అపత్యార్థాభావాత్। అపత్యమితి వర్తతే, అనపత్యే చాపి సపత్నే భ్రాతృవ్యశబ్దో వర్తతే--పాప్మనా భ్రాతవ్యేణేతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తు తావద్యదపత్యం సపత్నశ్చ తత్ర--భ్రాతృవ్య ఃర్థ్య;తి।

కథం పాప్మనా భ్రాతృవ్యేణేతి?

ఉపమానాత్సిద్ధమ్, భ్రాతృవ్య ఃర్ధ్వ;వ భ్రాతృవ్య ఃర్ధ్వ;తి।।

-4-1-147- గోత్రస్త్రియాః కుత్సనే ణ చ (1393)

(ణ ఠక్ ప్రత్యయాధికరణమ్)

(ణిత్వాక్షేపే భాష్యమ్)

కిమర్థో ణకారః?

వృద్ధ్యర్థః, ఞ్ణితీతి వృద్ధిర్యథా స్యాత్, గార్గో జాల్మః।।

(5295 ణిత్వాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గోత్రస్త్రియాః ప్రత్యయస్య ణిత్కరణానర్థక్యం వృద్ధత్వాత్ప్రాతిపదికస్య -

(భాష్యమ్) గోత్రస్త్రియాః ప్రత్యయస్య ణిత్కరణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

వృద్ధత్వాత్ప్రాతిపదికస్య। వృద్ధమేవేదం ప్రాతిపదికమ్।।

(ణిత్వఫలప్రదర్శకభాష్యమ్)

లుగర్థం తర్హి ణకారః కర్తవ్యః। యల్లుగన్తమవృద్ధం తత్ర వృద్ధిర్యథా స్యాత్--వాతణ్డో జాల్మః।।

(5296 ఫలే ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- లుగర్థమితి చేన్న లుక్ప్రతిషేధాత్ -

(భాష్యమ్) లుగర్థమితి చేత్తన్న।

కిం కారణమ్?

లుక్ప్రతిషేధాత్, ప్రతిషిధ్యతే తత్ర లుక్--గోత్రేఽలుగచి(గ।1।89) ఃర్ధ్వ;తి।।

(ప్రత్యాక్షేపే భాష్యమ్)

వ్యవహితత్వాదప్రతిషేధః। ఃర్ధ్వ;ర్కారేణ వ్యవహితత్వాత్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి।।

(5297 ప్రత్యాక్షేపనిరాసవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వ్యవహితత్వాదప్రతిషేధ ఃర్ధ్వ;తి చేన్న పుంవద్భావాత్ -

(భాష్యమ్) వ్యవహితత్వాదప్రతిషేధ ఃర్ధ్వ;తి చేత్తన్న।

కిం కారణమ్?

పుంవద్భావాత్, పుంవద్భావోఽత్ర భవతి--భస్యాఢే తద్ధితే పుంవద్భావో భవతీతి।।

(5298 ణిత్వఫలప్రదర్శకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- ఫినర్థం తు -

(భాష్యమ్) ఫినర్థం తు ణకారః కర్తవ్యః। యత్ఫినన్తమవృద్ధం తత్ర వృద్ధిర్యథా స్యాత్--
గ్లౌచుకాయనో జాల్మ ఃథ్ద్య;తి।।

(5299 ణిత్వఫలసంగ్రాహకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- పుంవద్భావప్రతిషేధార్థం చ -

(భాష్యమ్) పుంవద్భావప్రతిషేధార్థం చ ణకారః కర్తవ్యః। గార్గీ భార్యా అస్య గార్గీభార్యః।
వృద్ధినిమిత్తస్యేతి పుంవద్భావప్రతిషేధో యథా స్యాత్।।

(5300 పుంవద్భావప్రతిషేధార్థరూపఫలఖణ్డనవార్తికమ్।। 6 ।।)

- గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామితి వచనాదప్రయోజనమ్ -

(భాష్యమ్) గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామ్ (4।1।94) ఃథ్ద్య;తి వచనాదప్రయోజనమేతద్భవతి। నాస్తి
గార్గీ।।

(5301 మతాన్తరప్రదర్శకవార్తికమ్।। 7 ।।)

- అవంశ్యత్వాద్వా స్త్రియాః ప్రయోజనమ్ -

(భాష్యమ్) అవంశ్యత్వాద్వా స్త్రియాః ప్రయోజనమేతద్భవతి। న చ స్త్రీ వంశ్యా। అస్తి గార్గీ స్త్రీ।।

(మతాన్తరప్రదర్శకభాష్యమ్)

అపర ఆహ--

ద్వావేవం వంశౌ। మాతృవంశః, పితృవంశశ్చ। యావతా మాతృవంశోఽప్యస్తి, నాస్తి గార్గీ।।

-4-1-148- ఢ్థట్ఠక్ సౌవీరేషు బహులమ్ (1394)

(విషయవిభాగప్రదర్శకభాష్యమ్)

గోత్రస్త్రియాః, వృద్ధాట్ఠక్, ఫేశ్చశ్చ, ఫాణ్టాహృతి (147-150) ఃథ్ద్య;మే చత్వారో యోగాః।

తత్ర త్రయః కుత్సనే, త్రయః సౌవీరగోత్రే।

ఆద్యో యోగః కుత్సన ఏవ, అన్త్యః సౌవీరగోత్ర ఏవ।।

-4-1-150- ఫాణ్టాహృతిమిమతాభ్యాం ణఫిఞౌ (1396)

(ణిత్వాక్షేపే భాష్యమ్)

కిమర్థో ణకారః?

వృద్ధ్యర్థః। ఞ్ణితీతి వృద్ధిర్యథా స్యాత్--ఫాణ్టాహృతః।।

(5302 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఫాణ్టాహృతేః ప్రత్యయస్య ణిత్కరణానర్థక్యం వృద్ధత్వాత్ప్రాతిపదికస్య -

(భాష్యమ్) ఫాణ్టాహృతేః ప్రత్యయస్య ణిత్కరణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

వృద్ధత్వాత్ ప్రాతిపదికస్య। వృద్ధమేవైతత్ప్రాతిపదికమ్।।

(5303 ణిత్వఫలవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- పుంవద్భావప్రతిషేధార్థం తు -

(భాష్యమ్) పుంవద్భావస్య ప్రతిషేధార్థో ణకారః కర్తవ్యః। ఫాణ్టాహృతా భార్యా అస్య ఫాణ్టాహృతభార్యః। వృద్ధినిమిత్తస్య ఃర్ధ్య;తి పుంవద్భావప్రతిషేధో యథా స్యాత్--ఃర్ధ్య;తి।।

(5304 ణిత్వప్రయోజనాప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామితి వచనాదప్రయోజనమ్,

అవంశ్యత్వాద్వా స్త్రియాః ప్రయోజనమితి।।

-4-1-151- కుర్వాదిభ్యో ణ్యః (1397)

(ణ్యప్రత్యయాధికరణమ్)

(5305 అతిదేశవిధివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- వామరథస్య కణ్వాదివత్స్వరవర్జమ్ -

(భాష్యమ్) వామరథస్య కణ్వాదివద్భావో వక్తవ్యః।

కిమవిశేషేణ?

నేత్యాహ--

స్వరవర్జమ్, స్వరం వర్జయిత్వా।

కిం ప్రయోజనమ్?

వామరథ్యస్య ఛాత్రా వామరథాః। కణ్వాదిభ్యో గోత్రే (4।2।111) ఃథ్ద్య;త్యణ్యథా స్యాత్।।

(పక్షద్వయేఽప్యాక్షేపకభాష్యమ్)

యది కణ్వాదివదిత్యుచ్యతే, ప్రత్యయాశ్రయమనతిదిష్టం భవతి।

తత్ర కో దోషః?

వామరథాః, బహుషు లోపో న ప్రాప్నోతి। వామరథానాం సంఘః--వామరథః--
సంఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్యఞిఞామణ్ (4।3।127) ఃథ్ద్య;త్యణ్ న ప్రాప్నోతి।

యది పునర్యఞ్వదిత్యుచ్యతే। ఏవమపి ప్రకృత్యాశ్రితమనతిదిష్టం భవతి।

తత్ర కో దోషః?

వామరథ్యస్య ఛాత్రా వామరథాః। కణ్వాదిభ్యోగోత్రే ఃథ్ద్య;త్యణ్ న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి కణ్వాదివదిత్యేవ।

కథం వామరథాః, వామరథానాం సంఘ ఃథ్ద్య;తి చ?

యదయం స్వరవర్జమిత్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః ప్రత్యయాశ్రయమప్యతిదిష్టం భవతీతి।।

-4-1-153- ఉదీచామిఞ్ (1399)

(ఃథ్ద్య;ఞోఽధికరణమ్)

(5306 వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉదీచామిఞ్విధౌ తక్ష్ణోఽణ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) ఉదీచామిఞ్విధౌ తక్ష్ణోఽణ్ వక్తవ్యః--తాక్ష్ణః।।

(లాఘవప్రదర్శకభాష్యమ్)

యది పునరయం తక్షన్శబ్దః శివాదిషు పఠ్యేత।।

(5307 లాఘవాభావబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- శివాదిరితి చేణ్ణ్యవిధిః -

(భాష్యమ్) శివాదిరితి చేద్ ణ్యో విధేయః। తాక్షణ్య ఃథ్వ్య;తి।।

(5308 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం తూదీచాం వా ణ్యవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ఉదీచాం వా ణ్యవచనాత్। ఉదీచాం వా ణ్యో భవతీతి వక్తవ్యమ్। ణ్యేన ముక్తే యో యతః ప్రాప్నోతి స తతో భవిష్యతి।।

-4-1-155- కౌసల్యకార్మార్యాభ్యాం చ (1401)

(ఫిఞ్ఞోఽధికరణమ్)

(వికృతనిర్దేశస్య వివక్షితత్వబోధకభాష్యమ్)

కిమిదం కౌసల్యకార్మార్యయోర్వికృతయోర్గ్రహణం క్రియతే?

ఏవం వికృతాభ్యాం యథా స్యాత్।

అత్యల్పమిదముచ్యతే--కౌసల్యకార్మార్యాభ్యాం చేతి।।

(5309 సూత్రాంశపూరకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఫిఞ్ప్రకరణే దగుకోసలకర్మారచ్ఛాగవృషాణాం యుట్ చ -

(భాష్యమ్) ఫిఞ్ప్రకరణే దగుకోసలకర్మారచ్ఛాగవృషాణాం యుట్ చేతి వక్తవ్యమ్। దగు--దాగవ్యాయనిః। కోసల--కౌసల్యాయనిః। కర్మార--కార్మార్యాయణిః। ఛాగ--ఛాగ్యాయనిః। వృష--వార్ష్యాయణిః।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది యుట్ క్రియతే యుటి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతి।

ఃథ్వ్య;దమిహ సంప్రధార్యమ్--ఆదేశః క్రియతాం యుడితి కిమత్ర కర్తవ్యమ్?

పరత్వాదాదేశః।

నిత్యో యుట్--కృతేఽప్యాదేశే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి।

యుడప్యనిత్యః--అన్యస్య కృత ఆదేశే ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతే। శబ్దాన్తరస్య ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి।

అన్తరఙ్గస్తర్హి యుట్।

కాఽన్తరఙ్గతా?

ఉత్పత్తిసంనియోగేన యుడుచ్యతే, ఉత్పన్నే ప్రత్యయే ప్రకృతిప్రత్యయావాశ్రిత్యాఙ్గస్యాదేశ ఉచ్యతే।

ఆదేశోఽప్యన్తరఙ్గః।

కథమ్?

వక్ష్యత్యేతత్--ఆయనాదిషూపదేశివద్వచనం స్వరసిద్ధ్యర్థమితి।

అనవకాశస్తర్హి యుట్।।

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।

యది పూర్వాన్తః క్రియతే--దాగవ్యాయనిః, ఒర్గుణో న ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి పరాదిరేవ।

నను చోక్తమ్--యుటి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతీతి।

నైష దోషః।

సిద్ధం త్వాదిష్టస్య యుడ్వచనాత్, సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ఆదిష్టస్య యుడ్వచనాత్। యుట్చాదిష్టస్యేతి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్। చేన సంనియోగః కరిష్యతే--యుట్ చ। కిం చ?

యచ్చాన్యత్ప్రాప్నోతి।

కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి?

ఆదేశ ఃధ్య;తి।।

-4-1-158- వాకినాదీనాం కుక్ చ (1404)

(లాఘవమూలం భాష్యమ్)

యది పునరయం కుట్ పరాదిః క్రియతే।।

(5310 కుడాగమాక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- కుటి ప్రత్యయాదేరాదేశానుపపత్తిరనాదిత్వాత్ -

(భాష్యమ్) కుటి సతి ప్రత్యయాదేరాదేశో నోపపద్యతే।

కిం కారణమ్?

అనాదిత్వాత్, కుటి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతి।।

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।।

(5311 కుగాగమేఽప్యాక్షేపవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- పూర్వాన్తే నలోపవచనమ్ -

(భాష్యమ్) యది పూర్వాన్తః క్రియతే, నలోపో వక్తవ్యః--చార్మికాయణిః, వార్మికాయణిః। నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య ఃర్థ్య;తి నలోపో న ప్రాప్నోతి। పరాదౌ తు పునః సతి నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య ఃర్థ్య;తి నలోపః సిధ్యతి।।

అస్తు తర్హి పరాదిరేవ।

నను చోక్తమ్--కుటి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతీతి।।

(5312 కుడాగమసమర్థకవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం త్వాదిష్టస్య కుడ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

కుట్చాదిష్టస్యేతి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్, చేన సంనియోగః కరిష్యతే--కుట్చ, కిం చ? యచ్చాన్యత్ ప్రాప్నోతి।

కిం చాన్యత్ప్రాప్నోతి?

ఆదేశః।

సిధ్యతి, సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(కుగాగమసమర్థకభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తం పూర్వాన్తే నలోపవచనమితి।

నైష దోషః।

క్రియతే ఏతన్న్యాస ఏవ చర్మివర్మిణోర్న్నలోపశ్చ ః౯్ధ్య;తి।।

(5313 విప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- కారిభ్య ః౯్ధ్య;ఞ్ఞో ఽగోత్రాత్ఫిఞ్ఞ్ విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) కారిభ్య ః౯్ధ్య;ఞ్ఞ్ భవతీత్యేతస్మాదగోత్రాత్ ఫిఞ్ఞ్ భవతి విప్రతిషేధేన। కారిభ్య ః౯్ధ్య;ఞ్ఞ్ భవతీత్యస్యావకాశః--అయస్కారిః, లౌహకారిః। ఫిఞ్ఞో ఽవకాశః--తాపసాయనిః, సామ్మితికాయనిః।

ః౯్ధ్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--నాపితాయనిః। ఫిఞ్ఞ్భవతి విప్రతిషేధేన।।

-4-1-161- మనోర్జాతావఞ్యతౌ షుక్ చ (1407)

(అఞ్యతోరధికరణమ్)

(మాణవశబ్దసిధ్యర్థం భాష్యవార్తికమ్)

అపత్యే కుత్సితే మూఢే

మనోరౌత్సర్గికః స్మృతః।

నకారస్య చ మూర్ధన్య--

స్తేన సిధ్యతి మాణవః।।

(షుకః పూర్వాన్తత్వే ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది షుక్ పూర్వాన్తః క్రియతే--మానుషాః, బహుషు లోపః ప్రాప్నోతి। మానుషాణాం సంఘః సంఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్యఞిఞామణ్ (4।2।127) ః౯్ధ్య;త్యణ్ ప్రాప్నోతి।।

(పరాదిత్వే ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి పరాదిః।

యది పరాదిః క్రియతే--మానుషీ, అఞ్ఞన్తాదితీకారో న ప్రాప్నోతి।।

(పూర్వాన్తత్వస్థాపకభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి పూర్వాన్త ఏవ।

కథం మానుషాః, మానుషాణాం సంఘ ఃథ్ద్య;తి?

ఉభయత్ర లౌకికస్య గోత్రస్య గ్రహణమ్, న చైతల్లౌకికం గోత్రమ్।

కిం తర్హి?

జాతిః।।

ఃథ్ద్య;హ తర్హి మానుష్యకమితి హలస్తద్ధితస్య ఃథ్ద్య;తి యలోపః ప్రాప్నోతి।

పరాదావప్యేష దోషః।

యద్వి తద్ధలస్తద్ధితస్యేతి హల్గ్రహణం న తదఙ్గవిశేషణం శక్యం విజ్ఞాతుమ్।

ఃథ్ద్య;హ హి దోషః స్యాత్--వృకాట్టేణ్యణ్ (5।3।115) వార్కేణీతి । తస్మాదుభాభ్యామేవ తద్వక్తవ్యమ్ --ప్రకృత్యాఽకేరాజన్యమనుష్యయువాన ఃథ్ద్య;తి।

-4-1-162- అపత్యం పౌత్రప్రభృతి గోత్రమ్ (1408)

(గోత్రసంజ్ఞాధికరణమ్)

(5314 సూత్రస్య న్యూనతాక్షేపే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- పౌత్రప్రభృతేర్గోత్రసంజ్ఞాయాం యస్యాపత్యం తస్య పౌత్రప్రభృతిసంజ్ఞాకరణమ్ -

(భాష్యమ్) పౌత్రప్రభృతేర్గోత్రసంజ్ఞాయాం యస్యాపత్యవివక్షా తస్య పౌత్రప్రభృతేర్గోత్రసంజ్ఞా భవతీతి వక్తవ్యమ్। గర్గోఽపి హి కంచిత్ప్రతి పౌత్రః, కుశికోఽపి, తత్ర మా భూదితి।।

(వార్తికాన్యథాసిద్ధిపరం భాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। సమర్థానాం ప్రథమాద్వా (4।1।82) ఃథ్ద్య;తి వర్తతే। సమర్థానాం ప్రథమస్య యదపత్యం పౌత్రప్రభృతీతి విజ్ఞాయతే।।

(5315 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- జీవద్వంశ్యఞ్చ కుత్సితమ్ -

(భాష్యమ్) జీవద్వంశ్యం చ కుత్సితం గోత్రసంజ్ఞం భవతీతి వక్తవ్యమ్। గార్గ్యస్త్వమసి జాల్మ, వాత్స్యస్త్వమసి జాల్మ ఃథ్ద్య;తి।

కా పునరిహ కుత్సా?

పితృతో లోకే వ్యపదేశవతాఽస్వతన్త్రేణ భవితవ్యమ్।

య ఃథ్ద్య;దానీం పితృమాన స్వతన్త్రో భవతి స ఉచ్యతే గార్గ్యస్త్వమసి జాల్మ, వాత్స్యస్త్వమసి జాల్మ। న త్వం పితృతో

వ్యపదేశమర్హసీతి।।

-4-1-163- జీవతి తు వంశ్యే యువా (1409)

(యువసంజ్ఞాధికరణమ్)

(5316 అనువృత్తిసూచకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- జీవతి తు వంశ్యే యువేతి పౌత్రప్రభృత్యపేక్షం చ -

(భాష్యమ్) జీవతి తు వంశ్యే యువేతి పౌత్రప్రభృత్యపేక్షం చేతి వక్తవ్యమ్।।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్, పౌత్రప్రభృతీతి వర్తతే।

ఏవం తర్హి అన్వాచష్టే పౌత్రప్రభృతీతి వర్తత ఃథ్ద్య;తి।

కిమేతస్యాన్వాఖ్యానే ప్రయోజనమ్?

(5317 అనువృత్తిఫలప్రదర్శకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తచ్చ దైవదత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) దేవదత్తస్యాపత్యం దైవదత్తిరితి, అనన్తరం యదపత్యం తత్ర యువసంజ్ఞా మా భూదితి।

(అనువృత్తౌ దోషనిరాసభాష్యమ్)

దేవదత్తస్య తర్హి పౌత్రే యువసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి, ఏతదపి పౌత్రప్రభృతి భవతి।

న పౌత్రప్రభృతీత్యనేనాపత్యమభిసంబధ్యతే--పౌత్రప్రభృతి యదపత్యమితి।

కిం తర్హి?

వంశ్యోఽభిసంబధ్యతే--పౌత్రప్రభృతి వంశ్యే జీవతి యదపత్యమితి।

ఏవమపి దేవదత్తస్య ద్వౌ పుత్రౌ, తయోః కనీయసి యువసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి--భ్రాతరి చ జ్యాయసి (4।1।164) ఃథ్ద్య;తి।

ఏవం తర్హ్యపత్యమేవాభిసంబధ్యతే న తు పౌత్రప్రభృతిసమానాధికరణమపత్యమ్।

నైవం విజ్ఞాయతే--పౌత్రప్రభృతి యదపత్యమితి।

కథం తర్హి?

పౌత్రప్రభృతేర్యదపత్యమితి।।

(5318 యువసంజ్ఞావిధివార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- వృద్ధస్య చ పూజాయామ్ -

(భాష్యమ్) వృద్ధస్య చ పూజాయాం యువసంజ్ఞా వక్తవ్యా। తత్ర భవన్తో గార్గ్యాయణాః, తత్రభవన్తో వాత్స్యాయనాః।

కా పునరిహ పూజా?

యువత్వం లోకే ఃర్థ్య;ర్ప్సితం పూజేత్యుపచర్యతే। తత్రభవన్తశ్చ యువత్వేనోపచర్యమాణాః పూజితా భవన్తి।।

(5319 పూర్వవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానే వార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- ఆపత్యో వా గోత్రమ్ -

(భాష్యమ్) అథవా--ఆపత్యో గోత్రసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

(5320 ప్రత్యాఖ్యానోపయోగివార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- పరమప్రకృతేశ్చాపత్యః -

(భాష్యమ్) పరమప్రకృతేశ్చాపత్యో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

(5321 ప్రత్యాఖ్యానోపయోగివార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- ఆపత్యాజ్జీవద్వంశ్యాత్స్వార్థే ద్వితీయో యువసంజ్ఞః -

(భాష్యమ్) ఆపత్యాజ్జీవద్వంశ్యాత్స్వార్థే ద్వితీయః ప్రత్యయః స చ యువసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

(5322 ప్రత్యాఖ్యానోపయోగివార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- స చాస్త్రియామ్ -

(భాష్యమ్) స చాస్త్రియాం భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

(5323 లాఘవబోధకవార్త్తికమ్।। 7 ।।)

- ఏకో గోత్రగ్రహణానర్థక్యం చ -

(భాష్యమ్) ఏవం చ కృత్వా ఏకో గోత్రగ్రహణమనర్థకం భవతి।।

(5324 ప్రత్యాఖ్యానేనేష్టసాధకం వార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- బహువచనలోపిషు చ సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) బహువచనలోపిషు చ సిద్ధం భవతి। తత్ర బిదానామపత్యం మాణవక ఃధ్ద్య;తి విగృహ్య బిదశబ్దాద్ ద్వ్యేకయోరుత్పత్తిర్భవిష్యతి--బైదః, బైదౌ ।।

బైదస్యాపత్యాని బహవో మాణవకా ఃధ్ద్య;తి విగృహ్య బిదశబ్దాద్బహుషూత్పత్తిర్భవిష్యతి--బిదా ఃధ్ద్య;తి ।।

-4-1-165- వాఽన్యస్మిన్ సపిణ్డే స్థవిరతరే జీవతి (1411)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అన్యగ్రహణం కిమర్థమ్?

భ్రాతరీతి వర్తతే, సపిణ్డమాత్రే యథా స్యాత్।

అథ స్థవిరతరగ్రహణం కిమర్థమ్?

ఉభయతో విశిష్టే యథా స్యాత్, స్థానతో వయస్తశ్చ।

అథ జీవతీతి వర్తమానే పునర్జీవతిగ్రహణం కిమర్థమ్?

జీవతో జీవతి యథా స్యాత్, మృతే మా భూత్। మృతే హి గార్గ్యో మృతః ఃధ్ద్య;త్యేవ భవితవ్యమ్ ।।

(గోత్రయువసంజ్ఞయోః సమావేశే దోషాపాదకభాష్యమ్)

అథ గోత్రయూనోః సమావేశో భవతి, ఉతాహో న।

కిం చ ప్రాప్నోతి?

బాధం ప్రాప్నోతి, న హ్యయమేకసంజ్ఞాధికారః।

కిం చాతః?

(దోషే శ్లోకవార్తికమ్)

గోత్రయూనోః సమావేశే

కో దోషస్తత్కృతం భవేత్ ।।

(భాష్యమ్) గోత్రయూనోః సమావేశే కో దోషః?

తత్కృతం ప్రాప్నోతి, గోత్రాశ్రయా విధయో యూన్యపి ప్రాప్నువన్తి--యాస్కాయనయః, లాహ్యాయనయః। యస్కాదిభ్యోగోత్రే (2।4।63) ఃథ్ద్వ;తి లుక్ ప్రాప్నోతి।।

(ఏకేదేశే దోషవారకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

యస్కాదిషు న దోషోఽస్తి

న యూనీత్యనువర్త్తనాత్।

(భాష్యమ్) యస్కాదిషు న దోషః।

కిం కారణమ్?

న యూనీత్యనువర్త్తనాత్, న యూనీతి తత్రానువర్త్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్? న తౌల్వలిభ్యః (2।4।61) ఃథ్ద్వ;తి।।

(దోషాపాదకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

దోషోఽత్రిబిదపఞ్చాలా

న యూనీత్యనువర్త్తనాత్।।

(భాష్యమ్) యది న యూనీత్యనువర్త్తతే--అత్రయః, బిదాః, పఞ్చాలా, మాణవకా ఃథ్ద్వ;తి న సిధ్యతి।

నైష దోషః।

సంబన్ధమనువర్త్తిష్యతే। న తౌల్వలిభ్యః తద్రాజస్య బహుషు తేనైవాస్త్రియాం లుగ్ భవతి, తౌల్వలిభ్యో యూని న। యస్కాదిభ్యో

గోత్రే లుగ్ భవతి, యూని న। తౌల్వలిభ్య ఃథ్ద్వ;తి నివృత్తమ్।

యఞఞోశ్చ అత్రిభృగుకుత్సవసిష్ఠగోతమాఙ్గిరోభ్యశ్చ లుగ్ భవతి। యూని నేత్యపి నివృత్తమ్।

ఃథ్ద్వ;హ తర్హి--కాణ్వాయనస్య ఛాత్రాః కాణ్వాయనీయాః। కణ్వాదిభ్యో గోత్రే (4।2।111) ఃథ్ద్వ;త్యణ్ ప్రాప్నోతి।।

(దోషోద్ధారకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

కణ్వాదిషు న దోషోఽస్తి

న యూన్యస్తి తతః పరమ్।।

(భాష్యమ్) కణ్వాదిషు దోషో నాస్తి

కిం కారణమ్?

న యూన్యస్తి తతః పరమ్। కణ్వాదిభ్యో యో విహితస్తదన్తాత్ప్రాతిపదికాదిత్యుచ్యతే। యశ్చాత్ర కణ్వాదిభ్యో విహితః, న తదన్తం ప్రాతిపదికమ్। యదన్తం చ ప్రాతిపదికమ్, నాసౌ కణ్వాదిభ్యః।।

(దోషాపాదకభాష్యమ్)

ఃర్థ్వ;హ తర్ర్యుపగవస్యాపత్యమౌపగవిరితి ఏకో గోత్రే (4।1।93)
ఃర్థ్వ;త్యేతస్మాన్నియమాత్ప్రత్యయో న ప్రాప్నోతి।।

(దోషోద్ధారకం శ్లోకవార్తికమ్)

ఏకో గోత్రే ప్రాతిపదమ్।

(భాష్యమ్) ప్రతిపదమత్ర ప్రత్యయా విధీయన్తే। గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామ్ (4।1।94) ఃర్థ్వ;తి।।

(దోషాపాదకం భాష్యమ్)

తదన్తాత్తర్హ్యనేకః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి।।

(దోషోద్ధారకం శ్లోకవార్తికమ్)

గోత్రాద్యూని చ తత్స్మరేత్।

(భాష్యమ్) గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామ్ ఃర్థ్వ;తి తత్ స్మరేత్।।

కిమ్?

ఏక ఃర్థ్వ;త్యేవ।।

(సంజ్ఞయోః సమావేశే దోషాపాదనభాష్యమ్)

గోత్రే తర్హ్యలుగుక్తః స యూన్యపి ప్రాప్నోతి।

అస్తు।

పునర్యూని లుగ్ భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్।

ఫక్ఫిఞోర్దోషః స్యాత్-శాలఙ్కేర్యూనశ్చాత్రాః శాలఙ్కాః, పైలశ్య పైలీయాః।
ఫక్ఫిఞోరన్యతరస్యామ్(4।1।91) ఃర్థ్వ;త్యన్యతరస్యాం శ్రవణం ప్రసజ్యేత।।

(ప్రకారాన్తరేణ దోషనివారకభాష్యమ్)

తస్మాద్యువసంజ్ఞాయాం గోత్రసంజ్ఞాయాః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

న వక్తవ్యః।

తుర్నియామకః, తుః క్రియతే స నియామకో భవిష్యతి--జీవతి వంశ్యే అపత్యం యువసంజ్ఞమేవ భవతీతి।।

(పూర్వోక్తదోషనివారణేఽప్యన్యదోషాపాదకం భాష్యమ్)

యది తర్హి యువసంజ్ఞాయాం గోత్రసంజ్ఞా న భవతి, య ః\ద్ధ్య;ష్యన్తే యూని గోత్రాశ్రయా విధయస్తే న సిధ్యన్తి--గార్గ్యాయణానాం సమూహో గార్గ్యాయణకమ్, గార్గ్యాయణానాం కించిద్ గార్గ్యాయణకమ్, గార్గ్యాయణో భక్తిరస్య గార్గ్యాయణకః। గోత్రాశ్రయో వుఞ్న ప్రాప్నోతి।।

ఏవం తర్హి--

(దోషోద్ధారకం శ్లోకవార్తికమ్)

రాజన్యాద్వుఞ్ మనుష్యాచ్చ

జ్ఞాపకం లౌకికం పరమ్।

(భాష్యమ్) యదయం వుఞ్విధౌ రాజన్యమనుష్యయోర్గ్రహణం కరోతి, తజ్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః--లౌకికం పరం గోత్రగ్రహణమితి।

యువా చ లోకే గోత్రమిత్యుపచర్యతే--కిం గోత్రోఽసి మాణవక? గార్గ్యాయణః। కిం గోత్రోఽసి మాణవక? వాత్స్యాయనః।।

(సూత్రార్థోపసంహారభాష్యమ్)

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే--ఔపగవేర్యూనశ్ఛాత్రా ఔపగవీయాః। ః\ద్ధ్య;ఞో గోత్ర ః\ద్ధ్య;త్యణ్ ప్రాప్నోతి।

సాముహికేషు జ్ఞాపకమ్।

యది సాముహికేషు జ్ఞాపకమ్--గార్గ్యాయణానాం కించిద్ గార్గ్యాయణకమ్, గార్గ్యాయణో భక్తిరస్య గార్గ్యాయణకః, గోత్రాశ్రయో వుఞ్న ప్రాప్నోతి।

వుఞ్విధౌ జ్ఞాపకమ్।

వుఞ్విధావేతజ్జ్ఞాపకమ్।

యది వుఞ్విధౌ జ్ఞాపకమ్--శాలఙ్కేర్యూనశ్ఛాత్రాః శాలఙ్కాః।

ః\ద్ధ్య;ఞో గోత్ర ః\ద్ధ్య;త్యణ్న ప్రాప్నోతి।

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ।

కథమౌపగవేర్యూనశ్చాత్రా ఔపగవీయాః, ః౯్ధ్య;ఞ్గో గోత్ర ః౯్ధ్య;త్యణ్ ప్రాప్నోతి?

నైష దోషః। గోత్రేణాత్రేఞ్ఞం విశేషయిష్యామః--గోత్రే య ః౯్ధ్య;ఞ్విహిత ః౯్ధ్య;తి।।

-4-1-168- జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్ (1414)

(అఞో౾ధికరణమ్)

(5325 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- క్షత్రియాదేకరాజాత్సఙ్ఘప్రతిషేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) క్షత్రియాదేకరాజాదితి వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

సఙ్ఘప్రతిషేధార్థమ్। సఙ్ఘాన్మా భూత్--పఞ్చాలానామపత్యమ్, విదేహానామపత్యమితి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। న హ్యన్తరేణ బహుషు లుకం పఞ్చాలా ః౯్ధ్య;త్యేతద్భవతి।

యస్తస్మాదుత్పద్యతే యువప్రత్యయః స స్యాత్। యువప్రత్యయశ్చేత్తస్య లుక్, తస్మింశ్చాలుగ్ భవిష్యతి।।

ః౯్ధ్య;దం తర్హి--క్షౌద్రకాణామపత్యమ్, మాలవానామపత్యమితి।

అత్రాపి క్షౌద్రక్యో మాలవ్య ః౯్ధ్య;తి నైతత్తేషాం దాసే వా భవతి కర్మకరే వా।

కిం తర్హి?

తేషామేవ కస్మింశ్చిత్। యావతా తేషామేవ కస్మింశ్చిత్, యస్తస్మాదుత్పద్యతే స యువప్రత్యయః స్యాత్। యువప్రత్యయశ్చేత్తస్య లుక్, తస్మింశ్చాలుగ్భవిష్యతి।।

(క్షత్రియపదాక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్షత్రియగ్రహణం కిమర్థమ్?

ః౯్ధ్య;హ మా భూత్--విదేహో నామ బ్రాహ్మణస్తస్యాపత్యం వైదేహిః।।

(5326 క్షత్రియపదప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- క్షత్రియగ్రహణానర్థక్యే చోక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

ఏకం తావదుక్తమ్--బాహ్వాదిప్రభృతిషు యేషాం దర్శనం గోత్రభావే లౌకికే తతోఽన్యత్ర తేషాం ప్రతిషేధ ఃథ్ద్య;తి।

అపరముక్తమ్--అనభిధానాదితి।।

(5327 అతిదేశవార్తికమ్।। 3 ।।)

- క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజన్యపత్యవత్ -

(భాష్యమ్) క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజన్యపత్యవత్ప్రత్యయా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్। పఞ్చాలానాం రాజా పాఞ్చాలః।।

పూరోరణ్ వక్తవ్యః--పౌరవః।।

పాణ్డోడర్యణ్ వక్తవ్యః--పాణ్డ్యః।।

-4-1-170- ద్వ్యఞ్మగధకలిఙ్గసూరమసాదణ్ (1416)

(అణోఽధికరణమ్)

(5328 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అణో ఞ్యఙ్ణ్యేఞో విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) అణో ఞ్యఙ్-ణ్య--ఃథ్ద్య;ఞ్--ఃథ్ద్య;త్యేతే భవన్తి విప్రతిషేధేన।

అణోఽవకాశః--ఆఙ్గః, వాఙ్గః।

ఞ్యఙోఽవకాశః--ఆమ్బష్ఠ్యః, సౌవీర్యః।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--దార్వ్యః।।

ణ్యస్యావకాశః--నిచక--నైచక్యః।

అణః స ఏవ।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--నీప--నైప్యః।।

ఃథ్ద్య;ఞోఽవకాశః--ఆజమీఢిః, ఆజక్రన్దిః।

అణః స ఏవ।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--బుధ--బౌధిః।

ఞ్యఙ్ణ్యేఞో భవన్తి విప్రతిషేధేన।।

(5329 విప్రతిషేధే ద్వితీయవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఞ్యఙః కురునాదిభ్యో ణ్యః -

(భాష్యమ్) ఞ్యఙః కురునాదిభ్యో ణ్యో భవతి విప్రతిషేధేన। ఞ్యఙోఽవకాశః--ఆవన్త్యః, కౌన్త్యః।

ణ్యస్య స ఏవ।

నైశో నామ జనపదస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి।

ణ్యో భవతి విప్రతిషేధేన--నైశ్యః।।

-4-1-175- కమ్బోజాల్లుక్ (1421)

(లుగధికరణమ్)

(5330 సూత్రపూరకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।)

- కమ్బోజాదిభ్యో లుగ్వచనం చోడాద్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) కమ్బోజాదిభ్యో లుగ్వక్తవ్యః।

కిం ప్రయోజనమ్?

చోడాద్యర్థభ్--చోడః, కడేరః, కేరలః।।

4-1-4- ఆ. 115 (719 లుగ్విధిసూత్రమ్

-4-1-177- 1423 అతశ్చ

(అలక్ష్యవారణపరభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి--ఆమ్బష్ఠ్యా, సౌవీర్యా? అత ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, నైషోఽకారః।

తదన్తవిధినా ప్రాప్నోతి।

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5331 తదన్తాగ్రహణవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అత ఃథ్ద్య;తి తదన్తాగ్రహణమవన్త్యాదిభ్యో లుగ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) అత ఃథ్ద్య;తి తదన్తస్యాగ్రహణమ్।

కిం కారణమ్?

అవన్త్యాదిభ్యో లుగ్వచనాత్। యదయమవన్త్యాదిభ్యో లుకం శాస్తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--నాత్ర తదన్తవిధిర్భవతీతి।।

(సూత్రాంశపూరకభాష్యమ్)

పర్శ్వాదిభ్యో లుగ్వక్తవ్యః। పర్శ్వః,రక్షాః, అసురీ।।

(5332 అన్యథాసిద్ధిసాధకవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- యౌధేయాదిప్రతిషేధో జ్ఞాపకః పర్శ్వాదిలుకః -

(భాష్యమ్) యదయం న ప్రాచ్యభర్గాదియౌధేయాదిభ్యః (4।1।178) ఃథ్ద్య;తి ప్రతిషేధం శాస్తి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--భవతి పర్శ్వాదిభ్యో లుగితి।।

ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే చతుర్థమాహ్నికమ్।। పాదశ్చ సమాప్తః।।

-9-9-999-

.

చతుర్థోఽధ్యాయః-ద్వితీయపాదః

-4-2-1- తేన రక్తం రాగాత్ (1424)

(రక్తార్థాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

రాగాదితి కిమర్థమ్?

దేవదత్తేన రక్తం వస్త్రమ్।।

(5328 రాగాత్ పదానర్థక్యబోధకం వార్తికమ్।। 1 ।।)

- రక్తాదీనామర్థాభిధానే ప్రత్యయవిధానాదుపాధ్యానర్థక్యమ్ -

(భాష్యమ్) రక్తాదీనామర్థాభిధానే ప్రత్యయవిధానాదుపాధిగ్రహణమనర్థకమ్। న హ్యరాగాదుత్పద్యమానేన ప్రత్యయేనార్థాభిధానం స్యాత్।

అనభిధానాత్తత ఉత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

-4-2-2- లాక్షారోచనాట్ఠక్ (1425)

(ఠగధికరణమ్)

(5329 సూత్రాంశపూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఠక్ప్రకరణే శకలకర్దమాభ్యాముపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఠక్ప్రకరణే శకలకర్దమాభ్యాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। శాకలికమ్, కార్దమికమ్।।

(5330 బాధకప్రత్యయోపపాదకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- నీల్యా అన్ -

(భాష్యమ్) నీల్యా అన్ వక్తవ్యః। నీల్యా రక్తం నీలమ్।।

(5331 బాధకప్రత్యయోపపాదకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- పీతాత్కన్ -

(భాష్యమ్) పీతాత్కన్వక్తవ్యః। పీతేన రక్తం పీతకమ్।

పీతకశబ్దో వా ప్రకృత్యన్తరమ్, తస్మాల్లుగ్వక్తవ్యః।।

(5332 బాధకప్రత్యయోపపాదకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- హరిద్రామహారజనాభ్యామఞ్ -

(భాష్యమ్) హరిద్రామహారజనాభ్యామఞ్ వక్తవ్యః। హారిద్రమ్, మాహారజనమ్।

(ప్రయోగసాధకభాష్యమ్)

రాగాదిత్యుచ్యతే, తత్రేదం న సిధ్యతి--హారిద్రౌ కుక్కుటస్య పాదౌ, కాషాయౌ గర్దభస్య కర్ణావితి।

ఉపమానాత్సిద్ధమ్। హారిద్రావివ హారిద్రౌ, కాషాయావివ కాషాయౌ।।

-4-2-3- నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః (1426)

(యుక్తాథాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః। యోగో హి నామ స భవతి యయోః సంనికర్షవిప్రకర్షౌ స్తః। న చ కాలనక్షత్రయోః సంనికర్షవిప్రకర్షౌ స్తః, నిత్యే హి కాలనక్షత్రే।

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః?

(5333 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నక్షత్రేణ చన్ద్రమసో యోగాత్తద్యుక్తాత్కాలే ప్రత్యయవిధానమ్ -

(భాష్యమ్) నక్షత్రేణ చన్ద్రమసో యోగాత్తద్యుక్తాత్కాలే ప్రత్యయవిధానం భవతీతి వక్తవ్యమ్। పుష్యేణ యుక్తః పుష్యయుక్తః, పుష్యయుక్తశ్చన్ద్రమా అస్మిన్ కాలే పౌషమహః, పౌషీ రాత్రిః।।

(5334 ఆక్షేపసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తత్రోత్తరపదలోపః -

(భాష్యమ్) తత్రైవం సతి ఉత్తరపదలోపో వక్తవ్యః। పుష్యయుక్తశబ్దాద్ధి ప్రత్యయో విధీయతే।।

(5335 ఆక్షేపసాధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- లిఙ్గవచనానుపపత్తిశ్చ -

(భాష్యమ్) లిఙ్గవచనయోశ్చానుపపత్తిః। చన్ద్ర మసో యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్యుక్తవద్భావేన ప్రాప్నోతి।।

(5336 సమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- కాలయోగాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) కాలయోగాత్సిద్ధమేతత్।।

అస్తు నక్షత్రేణ యుక్తః కాల ఇత్యేవ।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--అయుక్తోఽయం నిర్దేశః, యోగో హి నామ స భవతి యయోః సంనికర్షవిప్రకర్షౌ స్తః, న చ కాలనక్షత్రయోః సంనికర్షవిప్రకర్షౌ స్తః, నిత్యే హి కాలనక్షత్రే ఇతి।

నైష దోషః।

పుష్యసమీపగతే చన్ద్రమసి పుష్యశబ్దో వర్తతే, తేన తత్సంజ్ఞకేన కాలో విశేష్యతే।।

(5337 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 5 ।।)

- తథా చ సంప్రత్యయః -

(భాష్యమ్) ఏవం చ కృత్వా లోకే సంప్రత్యయో భవతి। పుష్యసమీపగతే చన్ద్రమసి వక్తారో భవన్తి--పుష్యేణాద్య, మఘాభిరద్యేతి।।

-4-2-4- లుబవిశేషే (1427)

(లుబధికరణమ్)

(పూర్వసూత్రాననువృత్తౌ దోషదర్శకభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి--పౌషీ రాత్రిః, పౌషమహః?

అవిశేష ఇత్యుచ్యతే, విశేషశ్చాత్ర గమ్యతే--రాత్రిరిత్యుక్తేఽహర్నేతి గమ్యతే, అహరిత్యుకే రాత్రిర్నేతి గమ్యతే।

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--అద్య పుష్య ఇతి। అత్రాపి హి విశేషో గమ్యతే--అద్యేత్యుక్తే న హ్యో న శ్వ ఇతి గమ్యతే।

యద్యప్యత్ర విశేషో గమ్యతే, అవిశేషోఽపి తు గమ్యతే।। అద్యేత్యుక్తే న జ్ఞాయతే రాత్రౌ దివా వేతి। యతోఽవిశేషస్తదాశ్రయో లుబ్భవిష్యతి।।

ఇహాపి తర్హి--యద్యపి విశేషో గమ్యతే, అవిశేషోఽపి తు గమ్యతే। రాత్రిరిత్యుక్తే న జ్ఞాయతే కదేతి। దివేత్యుక్తే న జ్ఞాయతే కదేతి। యతోఽవిశేషస్తదాశ్రయో లుప్ప్రాప్నోతి।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః ఇత్యనువర్తతే, నక్షత్రేణ యుక్తస్య కాలస్యావిశేషే।

కః పునః కాలో నక్షత్రేణ యుజ్యతే?

-4-2-5- సంజ్ఞాయాం శ్రవణాశ్వత్థాభ్యామ్(1428)

(శ్రవణాశబ్దసాధకం భాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న యుక్తవద్భావో భవతి--శ్రవణా రాత్రిః?

నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్।

కిం నిపాతనమ్?

విభాషా ఫాల్గునీశ్రవణాకార్తికీచైత్రీభ్యః (4।2।23) ఇతి।।

-4-2-7- దృష్టం సామ (1430)

(అర్థాధికరణమ్)

(5338 కలిశబ్దవిషయం వార్తికమ్।। 1 ।।)

- దృష్టం సామ కలేర్ఢక్ -

(భాష్యమ్) దృష్టం సామేత్యత్ర కలేర్ఢగ్వక్తవ్యః। కలినా దృష్టం సామ కాలేయం సామ గీయతే।।

అపర ఆహ--

(5339 వ్యాపకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సర్వత్రాగ్నికలిభ్యాం ఢక్ -

(భాష్యమ్) సర్వత్రాగ్నికలిభ్యాం ఢగ్వక్తవ్యః। అగ్నినా దృష్టం సామాగ్నేయమ్, అగ్నౌ భవమాగ్నేయమ్, అగ్నేరాగతమాగ్నేయమ్, అగ్నేః స్వమాగ్నేయమ్, అగ్నిర్దేవతాఽస్యాగ్నేయః। కలినా దృష్టం కాలేయమ్, కలౌ భవం కాలేయమ్, కలేరాగతం కాలేయమ్, కలేః స్వం కాలేయమ్, కలిర్దేవతాఽస్య కాలేయశ్చరుః।।

(విధాయకం శ్లోకవార్తికమ్।।)

దృష్టేసామని జాతే

చాప్యణ్ డిదీద్వర్వా విధీయతే।।

(భాష్యమ్) దృష్టే సామని జాతే చాప్యణ్ డిదీద్వర్వా వక్తవ్యః। ఉశనసా దృష్టం సామ ఔశనమ్, ఔశనసమ్। సతభిషజః జాతః శాతభిషజః, శాతభిషః।।

(విధాయకం శ్లోకవార్త్తికమ్।।)

తీయాదీకక్।।

(భాష్యమ్) తీయాదీకక్ వక్తవ్యః। ద్వైతీయీకః, తార్తీయీకః।।

(నిషేధే శ్లోకవార్త్తికమ్।।)

న విద్యాయాః।।

(భాష్యమ్) విద్యాయా న భవతీతి వక్తవ్యమ్। ద్వితీయా విద్యా, తృతీయా విద్యేత్యేవ।।

(అతిదేశే శ్లోకవార్త్తికమ్।।)

గోత్రాదఙ్కవదిష్యతే।।

(భాష్యమ్) ఔపగవకమ్, కాపటవకమ్।।

దృష్టే సామని జాతే

చాప్యణ్ డిదీద్వర్వా విధీయతే।

తీయాదీకగ్న విద్యాయా

గోత్రాదఙ్కవదిష్యతే।।

-4-2-9- వామదేవాడ్డ్యడ్డ్యౌ (1432)

(డ్యడ్డ్యయోరధికరణమ్)

(డిత్త్వఫలబోధకభాష్యమ్)

కిమర్థో డకారః?

డితీతి లోపో యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। యస్యేతి లోపేనాప్యేతత్సిద్ధమ్।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్యయతౌ డితౌ కరోతి తజ్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః--భవత ఏతే పరిభాషే-- అననుబన్ధకగ్రహణే న సానుబన్ధకస్య గ్రహణమ్, తదనుబన్ధకగ్రహణే నాతదనుబన్ధకస్య గ్రహణమితి।।

(జ్ఞాపనఫలబోధకభాష్యమ్)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

అవామదేవ్యమిత్యేతత్సిద్ధం భవతి।

సిద్ధే యస్యేతి లోపేన

కిమర్థం యయతౌ డితౌ।

గ్రహణం మాఽతదర్థే భూ-

ద్వామదేవ్యస్య నఞ్స్వరే।।

-4-2-10- పరివృతో రథః (1433)

(అర్థాధికరణమ్)

(5340 పరివృతపదార్థబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పరివృతో రథ ఇతి తదేకాన్తగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) పరివృతో రథ ఇత్యత్ర తదేకాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। యేన పరివృతో రథో రథైకాన్తశ్చేత్ స భవతీతి వక్తవ్యమ్।

ఇహ మా భూత్-పుత్రైః పరివృతో రథః, ఛాత్రైః పరివృతో రథ ఇతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్।

కస్మాన్న భవతి--పుత్రైః పరివృతో రథః, ఛాత్రైః పరివృతో రథ ఇతి।

అనభిధానాత్।।

-4-2-11- పాణ్డుకలాదినిః (1434)

(ఇనిప్రత్యయాధికరణమ్)

(ఫలాభావబోధకభాష్యమ్)

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథమ్--పాణ్డుకమ్బలీ, పాణ్డుకమ్బలినౌ, పాణ్డుకమ్బలిన ఇతి।

ఇనినైతన్మత్వర్థీయేన సిద్ధమ్। పాణ్డుకమ్బలోఽస్యాస్తీతి--పాణ్డుకమ్బలీ।।

-4-2-13- కౌమారాపూర్వవచనే (1436)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(5341 అపూర్వవచనార్థబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కౌమారాపూర్వవచన ఇత్యుభయతః స్త్రియా అపూర్వత్వే -

(భాష్యమ్) కౌమారాపూర్వవచన ఇత్యత్రోభయతః స్త్రియా అపూర్వత్వ ఇతి వక్తవ్యమ్। అపూర్వపతిం కుమారీముపపన్నః కౌమారో భర్తా। కుమారీ--అపూర్వపతిః--పతిముపపన్నా కౌమారీ భార్యా।।

(భాష్యవార్తికమ్)

కౌమారాపూర్వవచనే

కుమార్యా అణ్విధీయతే।

అపూర్వత్వం యదా తస్యాః

కుమార్యాం భవతీతి వా।।

(భాష్యమ్) అథ వా కుమార్యాం భవః కౌమారః।। యద్యేవం కౌమారీభార్యేతి న సిధ్యతి।।

(5342 అన్యథాసిద్ధిసాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పుంయోగాత్ స్త్ర్యభిధానమ్ -

(భాష్యమ్) పుంయోగాత్ స్త్ర్యభిధానం భవిష్యతి। కౌమారస్య భార్యా కౌమారీతి।।

-4-2-21- సాస్మిన్ పౌర్ణమాసీతి (1444)

(అర్థబోధనాధికరణమ్)

(5342 ఉపసఙ్ఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సాస్మిన్ పౌర్ణమాసీతి సంజ్ఞాగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) సాస్మిన్ పౌర్ణమాసీత్యత్ర సంజ్ఞాగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(5344 ఉపసఙ్ఖ్యానాభావే గౌరవబోధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అసంజ్ఞాయాం హి గరీయానుపసంయోగః -

(భాష్యమ్) అక్రియమాణే హి సంజ్ఞాగ్రహణే గరీయానుపసంయోగః కర్తవ్యః స్యాత్--మాసార్ధమాసయోరితి వక్తవ్యం స్యాత్।

ఇహ మా భూత్-పౌషీ పౌర్ణమాస్యస్మిన్--పఞ్చదశరాత్రే, దశరాత్ర ఇతి।

సంవత్సరపర్వణీతి చ వక్తవ్యం స్యాత్। భృతకమాసే మా భూదితి।।

(ఉపసఙ్ఖ్యానాన్యథాసిద్ధిభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। ఇతికరణః క్రియతే, తతశ్చేద్వివక్షా।।

-4-2-25- కస్యేత్ (1448)

(ఆదేశాధికరణమ్)

(భాష్యమ్)

యస్యేతి లోపః కస్మాన్న భవతి?

ఇకారోచ్చారణసామర్థ్యాత్।

అథ యత్కాయం హవిః, కథం తస్య సంప్రైషః కర్తవ్యః?

యది తావత్కిమః కాదేశః, కస్మా అనుబ్రూహీతి భవితవ్యమ్।

అథ న కిమః, కాయానుబ్రూహీతి భవితవ్యమ్।

యద్యపి కిమః, అథాపి న కిమః, ఉభయథా కస్మానను బ్రూహీతి భవితవ్యమ్। సర్వస్య హి సర్వనామసంజ్ఞా క్రియతే, సర్వశ్చ ప్రజాపతిః, ప్రజాపతిశ్చ కః।।

అపర ఆహ--

యద్యేవ కిమః,

అథాపి న కిమః,

ఉభయథా కాయానుబ్రూహీతి భవితవ్యమ్। సంజ్ఞోపసర్జనయోర్హి సర్వనామసంజ్ఞా ప్రతిషిధ్యతే, సంజ్ఞా చైషా తత్ర భవతః।।

-4-2-27- అపోనప్త్రపాంనప్తృభ్యాం ఘః (1450)

(ఘప్రత్యయాధికరణమ్)

(ప్రైషవిచారకభాష్యమ్)

అథ యదపోనప్త్రియమ్, అపాంనప్త్రియం హవిః, కథం తస్య సంప్రైషః కర్తవ్యః?

అపోనపాతేఽనుబ్రూహి, అపాంనపాతేఽనుబ్రూహి।

అపోనప్త్రపాంనప్తృభావః కస్మాన్న భవతి?

ప్రత్యయసన్నియోగేన ఋకారాన్తత్వముచ్యతే, తేనాసతి ప్రత్యయే న భవితవ్యమ్।।

-4-2-28- ఛ చ (1451)

(ఛాధికరణమ్)

(5345 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఛప్రకరణే పైఙ్గాక్షీపుత్రాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఛప్రకరణే పైఙ్గాక్షీపుత్రాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పైఙ్గాక్షీపుత్రీయమ్, తార్ణబిన్దవీయమ్।।

(5346 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- శతరుద్రాద్ ఘ చ -

(భాష్యమ్) శతరుద్రాద్ ఘప్రత్యయో వక్తవ్యః, ఛశ్చ వక్తవ్యః। శతరుద్రియమ్, శతరుద్రీయమ్।।

-4-2-35- మహారాజప్రోష్ఠపదాట్ఠఞ్ (1458)

(ఠఞోఽధికరణమ్)

(5350 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఠఞ్ప్రకరణే తదస్మిన్ వర్తత ఇతి నవయజ్ఞాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఠఞ్ప్రకరణే తదస్మిన్ వర్తత ఇతి నవయజ్ఞాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। నవయజ్ఞో వర్తతేఽస్మిన్ కాలే--నావయజ్ఞికః, పాకయజ్ఞికః।।

(5351 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పూర్ణమాసాదణ్ -

(భాష్యమ్) పూర్ణమాసాదణ్వక్తవ్యః। పూర్ణమాసో వర్తతేఽస్మిన్ కాలే--పౌర్ణమాసీ తిథిః।।

-4-2-36- పితృవ్యమాతులమాతామహపితామహాః (1459)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(నిపాతనవ్యుత్పాదకం భాష్యమ్)

పితృవ్యమాతులేతి కిం నిపాత్యతే?

(5352 వ్యుత్పాదకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పితృమాతృభ్యాం భ్రాతరి వ్యడ్డులచౌ -

(భాష్యమ్) పితృమాతృభ్యాం భ్రాతరి వ్యడ్డులచౌ ప్రత్యయౌ నిపాత్యేతే। పితుర్భ్రాతా--పితృవ్యః, మాతుర్భ్రాతా--మాతులః।

మాతామహపితామహేతి కిం నిపాత్యతే?

(5353 వ్యుత్పాదకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- మాతృపితృభ్యాం పితరి డామహచ్ -

(భాష్యమ్) మాతృపితృభ్యాం పితరి డామహచ్ప్రత్యయో నిపాత్యతే। మాతుః పితా--మాతామహః, పితుః పితా--పితామహః।।

(5354 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- మాతరి షిచ్చ -

(భాష్యమ్) షిచ్చ వక్తవ్యః। పితామహీ, మాతామహీ।।

(5355 అవగ్రహే రూపసాధకం వార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- మహెూ వా ఛన్దస్యానజోఽవగ్రహదర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) మహెూ వా పునరేష భవిష్యతి, ఛన్దస్యానజోఽవగ్రహదర్శనాత్। ఛన్దస్యానజోఽవగ్రహెూ దృశ్యతే--పితా--మహ ఇతి।।

(5356 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అవేర్దుగ్ధే సోఢదూసమరీసచః -

(భాష్యమ్) అవేర్దుగ్ధే సోఢదూసమరీసచ ఇత్యేతే ప్రత్యయా వక్తవ్యాః। అవిసోఢమ్, అవిదూసమ్, అవిమరీసమ్।।

(5357 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- తిలాన్నిష్ఫలాత్పిఞ్జపేజౌ -

(భాష్యమ్) తిలాన్నిష్ఫలాత్పిఞ్జపేజౌ వక్తవ్యౌ। తిలపిఞ్జః, తిలపేజః।।

(5358 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- పిఞ్జశ్ఛన్దసి డిచ్చ -

(భాష్యమ్) పిఞ్జశ్ఛన్దసి డిచ్చ వక్తవ్యః। తిల్పిఞ్జం దణ్డానతమ్।।

-4-2-38- భిక్షాదిభ్యోఽణ్ (1461)

(అణోఽధికరణమ్)

(యువతిశబ్దపాఠఫలబోధకం భాష్యమ్)

కిమర్థం భిక్షాదిషు యువతిశబ్దః పఠ్యతే,న తస్య సమూహః (4-2-37) ఇత్యేవ సిద్ధమ్। న సిద్ధ్యతి. అనుదాత్తాదిలక్షణోఽఞ్ప్రాప్తః, తద్బాధనార్థమ్। అత ఉత్తరం పఠతి--

(5359 యువతిపాఠానర్థక్యబోధకం వార్తికమ్।।1।।)

భిక్షాదిషు యువతిగ్రహణానర్థక్యం పుంవద్భావస్య సిద్ధత్వాత్।।

భిక్షాదిషు యువతిగ్రహణానర్థకమ్। కిం కారణమ్? పుంవద్భావస్య సిద్ధత్వాత్। ప్రత్యయవిధౌ పుంవద్భావోఽత్ర భవిష్యతి। భస్యాఢే తద్ధితే పుంవద్భవతీతి। సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధౌ । స చ సిద్ధః ప్రత్యయవిధౌ ।।

-4-2-39- గోత్రోక్షోష్ట్రోరభ్రరాజరాజన్యరాజపుత్రవత్సమనుష్యాజాద్వుఞ్ (1462)

(వుఞోఽధికరణమ్)

(5360 పూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వృద్ధాచ్చ -

(భాష్యమ్) వృద్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। వృద్ధానాం సమూహో వార్ద్ధకమ్।।

(5361 ఏకదేశివార్తికమ్।। 2 ।।)

- అఞో వుఞ్పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అఞో వుఞ్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన। అఞోఽవకాశః--కపోత--కాపోతమ్। వుఞోఽవకాశః--గ్లుచకాయని--గ్లౌచుకాయనకమ్।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--ఔపగవకమ్, కాపటవకమ్।

వుఞ్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

వక్ష్యత్యేతత్--పూర్వోఽపి వుఞ్ పరమఞం బాధత ఇతి।।

అథ వా--ఇష్టవాచీ పరశబ్దః, విప్రతిషేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి।।

(5362 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఠక్తు విప్రతిషేధాత్ -

(భాష్యమ్) ఠక్తు భవతి విప్రతిషేధేన।

ఠకోఽవకాశః--సక్తు--సాక్తుకమ్।

అఞః స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--ఆపూపికమ్, శాష్కులికమ్, మౌదకికమ్। ఠగ్భవతి విప్రతిషేధేన।।

-4-2-40- కేదారాద్యఞ్చ (1463)

(5363 పూరకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గణికాయాశ్చ -

(భాష్యమ్) గణికాయాశ్చేతి వక్తవ్యమ్। గణికానాం సమూహో గాణిక్యమ్।।

-4-2-42- బ్రాహ్మణమాణవవాడవాద్యన్ (1465)

(యన్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(నిత్యఫలబోధకం భాష్యమ్)

కిమర్థం బ్రాహ్మణాదిభ్యో యన్విధీయతే, న యఞ్ప్రకృతసోనువర్త్తిష్యతే?

న హ్యస్తి విశేషో బ్రాహ్మణాదిభ్యో యనో వా యఞో వా, తదేవ రూపం స ఏవ స్వరః।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్ బ్రాహ్మణాదిభ్యో యనం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--
అన్యేభ్యోఽప్యయం భవతీతి।।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

యన్ప్రకరణే పృష్ఠాదుపసంఖ్యానమితి చోదయిష్యతి తన్న కర్తవ్యం భవతి।।

(5364 సిద్ధార్థకథనపరం వార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యన్ప్రకరణే పృష్ఠాదుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) యన్ప్రకరణే పృష్ఠాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పృష్ఠానాం సమూహః--పృష్ఠయః--
షడహః।।

-4-2-43- గ్రామజనబన్ధుభ్యస్తల్ (1466)

(తల్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5365 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గజసహాయాభ్యాం చ -

(భాష్యమ్) గజసహాయాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। గజతా, సహాయతా।।

(5366 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అహ్నః ఖః -

(భాష్యమ్) ఖో వక్తవ్యః। అహ్నాం సమూహో౭హీనః।।

(5367 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- క్రతౌ -

(భాష్యమ్) క్రతావితి వక్తవ్యమ్।

ఇహ మా భూత్--

ఆహ్నాయ ధూతపాప్మానో భాస్కరాజితమృత్యవః।।

(5368 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- పర్శ్వాః సణ్ -

(భాష్యమ్) పర్శ్వాః సణ్ వక్తవ్యః పర్శూనాం సమూహః పార్శ్వమ్।

యది సణ్ క్రియతే, ఇత్సంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి।।

ఏవం తర్హి ణస్వక్తవ్యః।

-4-2-45- ఖణ్డికాదిభ్యశ్చ (1468)

(అఞ్శో౭ధికరణమ్)

(గణే ఉలూకశబ్దపాఠప్రయోజనభాష్యమ్)

ఖణ్డికశుకోలూక। కిమర్థం ఖణ్డికాదిషూలూకశబ్దః పఠ్యతే, న అనుదాత్తాదేః ఇత్యేవ సిద్ధమ్?

న సిధ్యతి।

చాషోలూకయోశ్ఛన్దస్యాద్యుదాత్తః ప్రయోగో దృశ్యతే--చాషేణ కికిదీవినా, యదులూకో వదతి।

నైతయోశ్ఛన్దసి సామూహికో దృశ్యతే। యత్ర చ దృశ్యతే, తత్రైతావనుదాత్తాదీ।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--అయమౌలూక్యో గోత్రమ్, తత్ర గోత్రాశ్రయో వృఞ్ప్రాప్తస్తద్బాధనార్థమ్।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

బహువచనాన్తానాం హి సామూహికః, బహుషు చ లుక్। తత్ర లుకి కృతే అనుదాత్తాదేః ఇత్యేవ సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి।

గోత్రేఽలుగచి (4।1।89) ఇత్యలుక్ ప్రాప్నోతి।।

(క్షుద్రకమాలవపాఠప్రయోజనే భాష్యవార్తికమ్)

అఞ్సిద్ధిరనుదాత్తాదేః కోఽర్థః క్షుద్రకమాలవాత్।

(భాష్యమ్) అనుదాత్తాదేః ఇత్యేవాఞ్సిద్ధః, కిమర్థం క్షుద్రకమాలవశబ్దః ఖణ్డికాదిషు పఠ్యతే।

గోత్రాశ్రయో వృఞ్ప్రాప్తస్తద్బాధనార్థమ్।।

(పాఠప్రయోజనఖణ్డనే భాష్యవార్తికమ్)

గోత్రాద్వుఞ్ న చ తద్గోత్రమ్।।

(భాష్యమ్) గోత్రాద్ వుఞ్ భవతీత్యుచ్యతే, న చ క్షుద్రకమాలవశబ్దో గోత్రమ్--న చ గోత్రసముదాయో గోత్రగ్రహణేన గృహ్యతే। తద్యథా--జనపదసముదాయో జనపదశబ్దేన న గృహ్యతే, కాశికోసలీయా ఇతి వుఞ్న భవతి।।

(ప్రయోజనసమర్థకం భాష్యమ్)

తదన్తవిధినా ప్రాప్నోతి।।

(తదన్తవిధిఖణ్డనే భాష్యవార్తికమ్)

తదన్తాన్న స సర్వతః।।

(భాష్యమ్) పరిగణితేషు కార్యేషు తదన్తవిధిః। న చేదం తత్ర పరిగణ్యతే।।

(తదన్తవిధిసాధనేన ఫలసమర్థనే భాష్యవార్తికమ్)

జ్ఞాపకం స్యాత్తదన్తత్వే

(భాష్యమ్) ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతీహ తదన్తవిధిరితి।।

(తదన్తవిధిజ్ఞాపనేన ఇష్టబోధకభాష్యవార్తికమ్)

తథా చాపిశలేర్విధిః।

(భాష్యమ్) ఏవఞ్చ కృత్వాఽఽపిశలేరాచార్యస్య విధిరుపపన్నో భవతి--ధేనురనఞ్ఞి కముత్పాదయతి--ధేనూనాం సమూహో ధైనుకమ్।।

ఞ్ఞితి కిమర్థమ్?

అధేనూనాం సమూహః--ఆధేనవమ్।।

(సిద్ధాన్తఖ్యాపకం భాష్యవార్తికమ్)

సేనాయాం నియమార్థం వా

(భాష్యమ్) అథవా నియమార్థోఽయమారమ్భః--క్షుద్రకమాలవశబ్దాత్సేనాయామేవ।

క్వ మా భూత్?

క్షౌద్రకమాలవకమన్యదితి।।

(మతాన్తరేణ సిద్ధాన్తభాష్యవార్తికమ్)

యథా బాధ్యేత వాఽఞ్ వుఞ్ఞా।।

(భాష్యమ్) అథవా జ్ఞాపయత్యాచార్యః పూర్వోఽపి వుఞ్ పరమఞ్ఞం బాధత ఇతి।।

(అనుపపత్తిపరిహారభాష్యమ్)

నను చోక్తం గోత్రాద్ వుఞ్ న చ తద్గోత్రమితి।

తదన్తవిధినా ప్రాప్నోతి।

నను చోక్తమ్--

తదన్తాన్న స సర్వతః ఇతి।

జ్ఞాపకం స్యాత్తదన్తత్వే।

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతీహ తదన్తవిధిరితి।।

కథం పునరేతదుభయం శక్యం జ్ఞాపయితుమ్--భవతి చ తదన్తవిధిః, పూర్వశ్చ వుఞ్ పరమఞ్ఞం బాధత ఇతి।

ఉభయం జ్ఞాప్యతే।।

(5369 సిద్ధార్థకం వార్తికమ్।। 1 ।।)

- అఞ్ప్రకరణే క్షుద్రకమాలవాత్సేనాసంజ్ఞాయామ్ -

(భాష్యమ్) అగ్నిష్వకరణే క్షుద్రకమాలవాత్సేనాసంజ్ఞాయామితి వక్తవ్యమ్। క్షౌద్రకమాలవీ సేనా చేత్।

క్వ మా భూత్?

క్షౌద్రకమాలవకమన్యదితి।।

-4-2-49- పాశాదిభ్యో యః(1472)

(యప్రత్యయాధికరణమ్)

(గణపఠితశబ్దేభ్యః సమూహార్థే ప్రత్యయోపపాదకభాష్యమ్)

పాశతృణధూమవాత్।

(5370 గణే వాతశబ్దపాఠక్షే పే వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- పృథగ్వాతాదర్శనాదసమూహః -

(భాష్యమ్) పృథగ్వాతాదర్శనాదయుక్తోఽయం వాతశబ్దస్య సామూహికే పాఠః। న హి పృథగ్వాతా దృశ్యన్తే।

న తర్హీదానీమిదం భవతి--వాత్యేతి?

భవతి।।

(5371 గణే వాతశబ్దపాఠోపపాదకం వార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- శీఘ్రత్వే తు -

(భాష్యమ్) శీఘ్రో వాతో వాత్యా।

అథ వా పృథగ్వాతా అపి దృశ్యన్తే।

తద్యథా--పూర్వో వాతః, ఉత్తరో వాతః, సర్వతో వాతః, వాతా వాన్తు దిశో దశ।।

-4-2-50- ఖలగోరథాత్ (1473)

-4-2-51- ఇనిత్రకట్యచశ్చ (1474)

(5372 యథాసఙ్ఖ్యబోధకం వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఖలాదిభ్య ఇనిః -

(భాష్యమ్) ఖలాదిభ్య ఇనిర్వక్తవ్యః। ఖలినీ, డాకినీ, కుణ్డమినీ, కుటుమ్బినీతి।।

-4-2-52- విషయో దేశే (1475)

(అర్థాధికరణమ్)

(5373 ఏకదేశివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- విషయాభిధానే జనపదే లుబ్ బహువచనవిషయాత్ -

(భాష్యమ్) విషయాభిధానే జనపదే లుబ్ బహువచనవిషయాద్వక్తవ్యః। అఙ్గానాం విషయో దేశః--అఙ్గాః, వఙ్గాః, సుహ్మాః, పుణ్డ్రాః।।

(5374 ఏకదేశివార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- గాన్ధార్యాదిభ్యో వా -

(భాష్యమ్) గాన్ధార్యాదిభ్యో వేతి వక్తవ్యమ్। గాన్ధారః, గాన్ధారయః। వాసాతః, వసాతయః। శైబః, శిబయః।।

(5275 ఏకదేశివార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- రాజన్యాదిభ్యో వా వుఞ్ -

(భాష్యమ్) రాజన్యాదిభ్యో వా వుఞ్ వక్తవ్యః। రాజన్యకః, రాజన్యాః దైవయాతవకః, దైవయాతవాః।।

(5376 ఏకదేశివార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- బైల్వవనాదిభ్యో నిత్యమ్ -

(భాష్యమ్) బైల్వవనాదిభ్యో వుఞ్ నిత్యమితి వక్తవ్యమ్। బైల్వవనకః, ఆమ్బరీషపుత్రకః, ఆత్మకామేయకః।

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్।।

(5377 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- న వాఽభిధేయస్య నివాసవిషయత్వాద్నివాసవివక్షాయాం లుబ్విషయవివక్షాయాం ప్రత్యయః -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్।

కిం కారణమ్? అభిధేయస్య నివాసవిషయత్వాత్। యదభిధేయం స నివాసశ్చ విషయశ్చ। అభిధేయస్య నివాసవిషయత్వాన్నివాసవివక్షాయాం లుప్, విషయవివక్షాయాం ప్రత్యయో భవిష్యతి।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఏతజ్జ్ఞాస్యామి--ఇహ నిత్యో విధిః, ఇహ విభాషేతి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

యావతా యదభిధేయం స నివాసశ్చ విషయశ్చ। అభిధేయస్య నివాసవిషయత్వాత్--నివాసవివక్షాయాం లుప్, విషయవివక్షాయాం ప్రత్యయ ఇత్యేవ।।

-4-2-55- సోఽస్యాదిరితి చ్ఛన్దసః ప్రగాథేషు (1478)

(అర్థాధికరణమ్)

(5378 సిద్ధాన్తసాధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఛన్దసః ప్రత్యయవిధానే నపుంసకాత్స్వార్థ ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఛన్దసః ప్రత్యయవిధానే నపుంసకాత్స్వార్థ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। త్రిష్టుబేవ త్రైష్టుభమ్, అనుష్టుబేవానుష్టుభమ్, జగత్యేవ జాగతమ్।।

-4-2-59- తదధీతే తద్వేద (1482)

(అర్థాధికరణమ్)

(అర్థద్వయకథనప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థమిమావుభావప్యర్థౌ నిర్దిశ్యేతే, న యోఽధీతే వేత్త్యప్యసౌ, యస్తు వేత్త్యధీతేఽప్యసౌ।

నైతయోరావశ్యకః సమావేశః।

భవతి హి కశ్చిత్సంపాఠం పఠతి, న చ వేత్తి; కశ్చిచ్చ వేత్తి, న చ సంపాఠం పఠతి।।

-4-2-60- క్రతూక్థాదిసూత్రాన్తాట్ఠక్ (1483)

(ఠకోఽధికరణమ్)

(సూత్రార్థబోధకభాష్యమ్)

ఉక్థాదీత్యుచ్యతే, కాని పునరుక్థాని?

సామాని। యద్యేవం సామగమాత్రే ఔక్థిక ఇతి ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః।

తార్ధ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। ఉక్థార్థముక్థమ్।

ఇహ--ఉక్థాన్యధీతే--ఔక్థికః, యజ్ఞమధీతే--యాజ్ఞికః।

య ఇదానీమౌక్థిక్యం యాజ్ఞిక్యం చాధీతే, కథం తత్ర భవితవ్యమ్?

ఔక్థికః, యాజ్ఞిక ఇత్యేవ భవితవ్యమ్।

కథమ్?

(5379 ఏకదేశివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తస్యేదమ్ప్రత్యయాల్లుక్ -

(భాష్యమ్) తస్యేదమ్ప్రత్యయాల్లుగ్వక్తవ్యః, తస్యేదం ప్రత్యయస్య చ ।।

స తర్హి వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।

ఇహాస్మాభిస్త్రైశబ్ద్యం సాధ్యమ్--ఉక్థాన్యధీతే, ఔక్థిక్యమధీతే, ఔక్థిక ఇతి । తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయోరేకేన విగ్రహః, అపరస్మాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి--అవిరవికన్యాయేన।

తద్యథా--అవేర్మాంసమితి విగృహ్యావికశబ్దాదుత్పత్తిర్భవతి ఆవికమితి। ఏవముక్థాన్యధీత ఇతి విగృహ్య ఔక్థిక ఇతి భవిష్యతి, ఔక్థిక్యమితి విగృహ్య వాక్యమేవ।।

(ఇకగ్విధాయకం భాష్యమ్)

విద్యాలక్షణకల్పసూత్రా-

న్తాదకల్పాదేరికక్ స్మృతః।।

విద్యా--వాయసవిద్యికః, సార్పవిద్యికః। విద్యా।

లక్షణః--గౌలక్షణికః, ఆశ్వలక్షణికః। లక్షణ।

కల్పః--పారాశరకల్పికః। పారకల్పికః। కల్ప।

సూత్రః--వార్త్తికసూత్రికః, సాంగ్రహసూత్రికః।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అకల్పాదేరితి కిమర్థమ్?

కాల్పసూత్రః।

(ఇర్కకస్సంకోచకభాష్యమ్)

విద్యాచానఙ్గక్షత్రధర్మత్రిపూర్వా।

విద్యాచానఙ్గక్షత్రధర్మత్రిపూర్వేతి వక్తవ్యమ్। ఆఙ్గవిద్యః, క్షాత్రవిద్యః, ధార్మవిద్యః, త్రైవిద్యః।

(ఠగ్విధాయకం భాష్యమ్)

ఆఖ్యానాఖ్యాయికేతి-

హాసపురాణేభ్యశ్చ ఠగ్వక్తవ్యః।

యావక్రీతికః, ప్రైయఙ్గవికః, యాయాతికః, ఆఖ్యాన।।

ఆఖ్యాయికా--వాసవదత్తికః, సౌమనోత్తరికః।।

ఐతిహాసికః।। పౌరాణికః।।

(లుగ్విధిభాష్యమ్)

సర్వసాదేర్ద్విగోశ్చ లః।

సర్వసాదేర్ద్విగోశ్చ లో వక్తవ్యః। సర్వవేదః, సర్వతన్త్రః। సవార్త్తికః, ససంగ్రహః। పఞ్చకల్పః, ద్వితన్త్రః, ద్వివేదః।।

(సంగ్రహభాష్యమ్)

అనుసూర్లక్ష్యలక్షణే

సర్వసాదేర్ద్విగోశ్చ లః।

ఇకన్పదోత్తరపదాత్

శతషష్టేః షికన్పథః।।

-4-2-62- అనుబ్రాహ్మణాదినిః (1485)

(ఇనిప్రత్యయాధికరణమ్)

(ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథమనుబ్రాహ్మణీ, అనుబ్రాహ్మణినౌ, అనుబ్రాహ్మణిన ఇతి?

ఇనినైతన్మత్వర్థీయేన సిద్ధమ్।।

-4-2-63- వసన్తాదిభ్యష్ఠక్ (486)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః। అధీతే--వేదేతి వర్తతే, న చ వసన్తో నామాధ్యయనమస్తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః।

సాహచర్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। వసన్తసహచరితమధ్యయనమ్--వసన్తోఽధ్యయనమితి।।

-4-2-64- ప్రోక్తాల్లుక్ (1485)

(లుకోఽధికరణమ్)

(సూత్రస్వరూపసాధకం భాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః। ప్రోక్తాదితి భవితవ్యమ్।

సౌత్రో నిర్దేశః।।

-4-2-65- సూత్రాచ్చ కోపధాత్ (1486)

(సూత్రపూరకభాష్యమ్)

సంఖ్యాప్రకృతేరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--మాహావార్త్తికః, చాన్ద్రనగన్దికః, కాలాపకః।।

-4-2-66- ఛన్దోబ్రాహ్మణాని చ తద్విషయాణి (1487)

(ఛన్దోబ్రాహ్మణానాం తద్విషయాధికరణమ్)

(ఇష్టసిద్ధివిషయకజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

(5380 సూత్రవిషయప్రదర్శకం వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అన్యత్రాభిధేయస్యానిత్యత్వాత్ ఛన్దోబ్రాహ్మణానాం తద్విషయవచనమ్ -

(భాష్యమ్) అన్యత్రాభిధేయమనిత్యం భవతి।

పాణినీయమితి వా భవతి, పాణినీయా ఇతి వా।

అన్యత్రాభిధేయస్యానిత్యత్వాచ్ఛన్దోబ్రాహ్మణానామప్యనిత్యతా ప్రాప్నోతి। ఇష్యతే చ తద్విషయతైవ స్యాదితి।

తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి చ్ఛన్దోబ్రాహ్మణానాం తద్విషయవచనమ్।।

(ప్రయోజనాన్తరావతారకం భాష్యమ్)

ఏవమర్థమిదముచ్యతే?

అస్తి ప్రయోజనమేతత్।

కిం తర్హీతి?

(5381 పూర్వోక్తవిషయసంగ్రహాభావప్రదర్శకం వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తత్ర యథాధికారం తద్విషయప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) తత్ర యథాఽధికారం తద్విషయతా ప్రాప్నోతి।

అధీతే--వేదేతి వర్తతే, తేనాధ్యేతృవేదిత్రోరేవ తద్విషయతా స్యాత్; యేఽన్య ఉపచారాస్తత్ర న స్యాత్।

యథేహ భవతి--పాణినీయం మహత్సువిహితమితి,

ఏవమిహాపి స్యాత్--కఠం మహత్సువిహితమితి।।

(5382 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సిద్ధం తు ప్రోక్తాధికారే తద్విషయవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ప్రోక్తాధికార ఏవ తద్విషయతా వక్తవ్యా। తేన ప్రోక్తమ్ (4।3।101) ఛన్దోబ్రాహ్మణాన్యధ్యేతృవేదిత్రోః ఇతి।।

తత్తర్హ్యధ్యేతృవేదితృగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

నను చేహాపి క్రియతే।

పరార్థమేతద్భవతి--తదధీతే--తద్వేదేతి।

ఏవం తర్హి--యావదిహ--చ్ఛన్దోబ్రాహ్మణగ్రహణమ్, తావత్తత్రాధ్యేతృవేదితృగ్రహణమ్।

నను చ తత్రాపి క్రియతే।

పరార్థం తద్భవిష్యతి--పురాణప్రోక్తేషు బ్రాహ్మణకల్పేషు (4।3।105) శౌనకాదిభ్యశ్ఛన్దసి (106) ఇతి।

ఇహ వా ఛన్దోబ్రాహ్మణగ్రహణం క్రియతే, తత్ర వాఽధ్యేతృవేదితృగ్రహణమ్, కోన్వత్ర విశేషః।।

(5383 అనిష్టనిరాసే వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- యాజ్ఞవల్క్యాదిభ్యః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) యాజ్ఞవల్క్యాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యాజ్ఞవల్కాని బ్రాహ్మణాని, సౌలభాని।

కిం ప్రోక్తాధికారే తద్విషయతా క్రియత ఇత్యతో యాజ్ఞవల్క్యాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః?

నేత్యాహ।

సర్వథా యాజ్ఞవల్క్యాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(5384 పూర్వవార్తికప్రత్యాఖ్యానే వార్తికమ్।। 5 ।।)

- ఇనిర్వా ప్రోక్తే తద్విషయః -

(భాష్యమ్) అథవా ఇనిః ప్రోక్తే తద్విషయో భవతీతి వక్తవ్యమ్।।

(వార్తికాక్షేపభాష్యమ్)

యది--ఇనిః ప్రోక్తే తద్విషయో భవతీత్యుచ్యతే, ఏవమపి పైఙ్గీ కల్పః, అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(5385 సమాధానవార్తికమ్।। 6 ।।)

- కాశ్యపకౌశికగ్రహణం చ కల్పే నియమార్థమ్ -

(భాష్యమ్) కాశ్యపకౌశికగ్రహణం కల్పే నియమార్థం ద్రష్టవ్యమ్।

కాశ్యపకౌశికాభ్యామేవేనిః కల్పే తద్విషయో భవతి, నాన్యేభ్య ఇతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి ఛణాదీనాం తద్విషయతా న ప్రాప్నోతి--తైత్తిరీయాః, వారతన్తవీయాః।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యది పునశ్ఛణాదయః ప్రోక్తే తద్విషయా భవన్తీత్యుచ్యేత।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి పైఙ్గీకల్పః, అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యాక్షేపే సమాధానభాష్యమ్)

కాశ్యపకౌశికగ్రహణం చ కల్పే నియమార్థమిత్యేవ।।

(పునః ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమప్యౌత్సర్గికాణాం తద్విషయతా న ప్రాప్నోతి--క్రౌడాః, కాఙ్కతాః, మౌదాః, పైప్పలాదాః।।

(దోషాన్తరదర్శనేన ప్రత్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

ఛణాదయశ్చాప్యౌత్సర్గికానధ్యేతృవేదిత్రోరేవ బాధేరన్, యేఽన్యే ఉపచారాస్తత్ర న బాధేరన్--తిత్తిరిణా ప్రోక్తాః శ్లోకా ఇతి।।

(వార్త్తికాన్యథాసిద్ధికరణేనోపసంహారభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ।

నను చోక్తం యాజ్ఞవల్క్యాదిభ్యః ప్రతిషేధ ఇతి।

వక్ష్యత్యేతత్--యాజ్ఞవల్క్యాదిభ్యః ప్రతిషేధస్తుల్యకాలత్వాదితి, తత్రైవ వక్తవ్యమ్--తద్విషయతా చ న భవతీతి।।

కథం కాశ్యపినః, కౌశికిన ఇతి?

ఇనిః ప్రోక్తే తద్విషయౌ భవతీత్యుచ్యమానే--అవశ్యమత్ర కాశ్యపకౌశికగ్రహణం కల్పే నియమార్థం ద్రష్టవ్యమ్।

తదేవేదానీం విధ్యర్థం భవిష్యతి।।

కథం పారాశరిణో భిక్షవః, శైలాలినో నటాః?

అత్రాపి తద్విషయతా చేత్యనువర్తిష్యతే।।

-4-2-67- తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని (1488)

-4-2-68- తేన నిర్వృత్తమ్ (9489)

-4-2-69- తస్య నివాసః (1490)

-4-2-70- అదూరభవశ్చ (1491)

(చాతురర్థికాధికరణమ్)

(ఏకానేకవాక్యతోపక్షేపే భాష్యమ్)

కిం పునరయమేకో యోగ ఆహోస్విన్నానా యోగాః।

కిం చాతః?

(ఏకవాక్యతాయాం దోషదర్శకం భాష్యమ్)

యద్యేకో యోగః,

ఉత్తరేష్వర్థాదేశనేషు దేశే తన్నామ్ని దేశే తన్నామ్ని ఇత్యనువృత్తిః కర్తవ్యా, న హ్యేకయోగేఽనువృత్తిర్భవతి।

కథం జ్ఞాయతే?

యదయం తదధీతే తద్వేద (4।2।59) ఇతి ద్విస్తద్గ్రహణం కరోతి।।

(భిన్నవాక్యతాయాం దోషదర్శకం భాష్యమ్)

అథ నానా యోగాః,

ఓరఞ్ (4।2।71) ఇత్యేవమాద్యనుక్రమణం యదేవ సర్వాన్త్యమర్థాదేశనం తస్యైవ విషయే స్యాత్।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు।।

(ఏకవాక్యతాయాం దోషాభావబోధకం భాష్యమ్)

అస్తు తావదేకో యోగః।

నను చోక్తముత్తరేష్వర్థాదేశనేషు దేశే తన్నామ్ని దేశే తన్నామ్ని ఇత్యస్యానువృత్తిః కర్తవ్యా, న హ్యేకయోగేఽనువృత్తిర్భవతీతి।

ఏకయోగేఽప్యనువృత్తిర్భవతి।

కథం జ్ఞాయతే?

యదయం తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి మతుప్ (5।2।94) ఇతి ద్విస్తద్గ్రహణం న కరోతి।।

కథం తదధీతే తద్వేద ఇతి?

ప్రమాదకృతమాచార్యస్య, శక్యమకర్తుమ్।

(భిన్నవాక్యతాయాం దోషాభావబోధకం భాష్యమ్)

అథ వా సన్తు పునర్నానా యోగాః।

నను చోక్తమ్--ఓరఞిత్యేవమాద్యనుక్రమణం యదేవ సర్వాన్త్యమర్థాదేశనం తస్యైవ విషయే స్యాదితి।

నైష దోషః।

గోయూథవదధికారాః।

తద్యథా--గోయూథమేకదణ్డప్రఘట్టితం సర్వం సమం ఘోషం గచ్ఛతి, తద్వదధికారాః।।

-4-2-71- ఓరఞ్ (1492)

(అఞోఽధికరణమ్)

(5386 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 1 .।)

- ఓరఞ్విధేర్నద్యాం మతుబ్విప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) ఒరఙ్ఞ్విధేర్నద్యాం మతుబ్భవతి విప్రతిషేధేన।

ఒరఙ్ఞ్విధేరవకాశః--కక్షతు--కాక్షతవమ్, కాకపేలవమ్।

మతుపోఽవకాశః--ఉదుమ్బరావతీ, మశకావతీ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--ఇక్షుమతీ, ద్రుమతీ।

మతుబ్భవతి విప్రతిషేధేన।।

-4-2-72- మతోశ్చ బహ్వజఙ్గాత్ (1493)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అఙ్గగ్రహణం కిమర్థమ్?

యథా బహ్వచ్గ్రహణమఙ్గవిశేషణం విజ్ఞాయేత। బహ్వచోఙ్గాదితి।।

(అఙ్గగ్రహణస్య ఫలబోధకం భాష్యమ్)

అథాక్రియమాణేఽఙ్గగ్రహణే బహ్వచ్గ్రహణం కస్య విశేషణం స్యాత్?

మత్వన్తవిశేషణమ్।

తత్ర కో దోషః?

ఇహాపి ప్రసజ్యేత--మాలావతామయం నివాసో మాలావతమ్।

అస్తి చేదానీం కశ్చిదబహ్వజ్మత్వన్తో యదర్థో విధిః స్యాత్।

అస్తీత్యాహ--శ్వవాన్, స్వవాన్।।

-4-2-85- నద్యాం మతుప్ (1506)

(మతుబధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం నద్యాం మతుబ్విధీయతే, న తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి మతుప్ (5।2।94) ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।

(5387 సమాధానే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- నద్యాం మతుబ్వచనం మత్వర్థేఽణ్విధానాత్ -

(భాష్యమ్) నద్యాం మతుబ్వచనం క్రియతే మత్వర్థేఽణ్విధానాత్।

అయం మత్వర్థేఽణ్విధీయతే, స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితం మతుపం బాధేత।।

(5388 సమాధానాన్తరబోధకం వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- నిర్వృత్తాద్యర్థం చ -

(భాష్యమ్) నిర్వృత్తాద్యర్థం చ నద్యాం మతుబ్వచనం క్రియతే।

నిర్వృత్తాద్యర్థేషు మతుబ్యథా స్యాత్।।

-4-2-87- కుముదనడవేతసేభ్యో డ్మతుప్ (1508)

(విధాయకం భాష్యమ్)

మహిషాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। మహిష్మాన్।।

-4-2-91- నడాదీనాం కుక్చ (1412)

(ఛాధికరణమ్)

(కుగాక్షేపభాష్యమ్)

యది పునరయం కుట్ పరాదిః క్రియేత।।

(5389 కుడాగమే దోషవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- కుటి ప్రత్యయాదేరాదేశానుపపత్తిరనాదిత్వాత్ -

(భాష్యమ్) కుటి సతి ప్రత్యయాదేరిత్యాదేశస్యానుపపత్తిః।

కుటి కృతే అనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతి।।

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।।

(5390 కుగాగమే దోషవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- పూర్వాన్తే హ్రస్వత్వమ్ -

(భాష్యమ్) యది పూర్వాన్తః, హ్రస్వత్వం వక్తవ్యమ్--క్రుఞ్చకీయాః।

పరాదౌ పునః సతి కేఽణః (7।4।13) ఇతి హ్రస్వత్వం సిద్ధం భవతి।

అస్తు తర్హి పరాదిః। నను చోక్తం కుటి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతీతి।।

(5391 కుడాగమే దోషాభావవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం త్వాదిష్టస్య కుడ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ఆదిష్టస్య కుడ్వచనాత్, కుట్చాదిష్టస్యేతి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్।।

(5392 ఆదిష్టస్యేతి న్యాసాభావేఽపి దోషాభావబోధకం వార్తికమ్।। 4 ।।)

- సంనియోగాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) సంనియోగః కరిష్యతే।

క ఏష యత్నశ్చోద్యతే--సంనియోగో నామ?

చకారః కర్తవ్యః, కుట్చ।

కిం చ ?

యచ్చాన్యత్ప్రాప్నోతి।

కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి?

ఆదేశః।

సిధ్యతి।

సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తం పూర్వాన్తే హ్రస్వత్వమితి।

నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్।

కిం నిపాతనమ్?

క్రుఙ్ఙ్చ హ్రస్వత్వం చేతి।

తత్తర్హి పూర్వాన్తే సతి నిపాతనం కర్తవ్యమ్।

పరాదావప్యేష దోషః--యద్ధి తత్కేఽణ ఇతి హ్రస్వత్వమ్, న తత్కాదిమాత్రే శక్యం విజ్ఞాతుమ్।

ఇహాపి ప్రసజ్యేత--నదీకల్పః పరీవాహః, కుమారీకామ్యతీతి।

తస్మాదుభాభ్యామేతద్వక్తవ్యమ్--క్రుఞ్చా హ్రస్వత్వఞ్చేతి।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-4-2-92-శేషే (1513)

(శేషార్థాధికరణమ్)

(శేషార్థవివక్షాభాష్యమ్)

శేష ఇత్యుచ్యతే, కః శేషో నామ?

అపత్యాదిభ్యశ్చాతురర్థపర్యన్తేభ్యో యేఽన్యేఽర్థాః స శేషః।।

(శేషపదాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పునః శేషగ్రహణం క్రియతే?

శేషే ఘాదయో యథా స్యుః స్వార్థే మా భూవన్నితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః--అణాదయః స్వార్థే కస్మాన్న భవన్తీతి?

అపత్యాదిష్వర్థేష్వణాదయో విధీయన్తే, తేన స్వార్థే న భవిష్యన్తి।

ఇమేఽపి తర్హి జాతాదిష్వర్థేషు విధీయన్తే, తేన స్వార్థే న భవిష్యన్తి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరిహోచ్యమానా ఘాదయో జాతాదిషు శక్యా విజ్ఞాతుమ్?

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

అనువర్తిష్యన్తే తత్ర ఘాదయః।

యద్యనువర్తన్తే ఘాదయః, యా యా పరా ప్రకృతిస్తస్యాస్తస్యాః పూర్వే పూర్వే ప్రత్యయాః ప్రాప్నువన్తి।

ఏవం తర్హి జాతాదిష్వర్థేషు ఘాదీనపేక్షిష్యామహే।

అయుక్తైవం బహునోఽపేక్షా। అపేక్షమాణోఽయమనన్తరం యోగమపేక్షేత।

బహునోఽప్యపేక్షా భవతి।

తద్యథా--కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగః (3।4।46) ఇతి ససామాన్యకం సవిశేషకం సర్వమపేక్ష్యతే।

అథ వా పునరస్త్వనువృత్తిః।

నను చోక్తం యా యా పరా ప్రకృతిస్తస్యాస్తస్యాః పూర్వే పూర్వే ప్రత్యయాః ప్రాప్నువన్తీతి।

నైష దోషః।

సంబన్ధమనువర్తిష్యతే। రాష్ట్రావారపారాద్ధఖౌ(4।2।93)। గ్రామాద్యఖఞౌ (94)

రాష్ట్రావారపారాద్ధఖౌ। కత్ర్యాదిభ్యో ఢకఞ్ (95)

రాష్ట్రావారపారాద్ధఖౌ గ్రామాద్యఖఞావితి।

(శేషపదాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి।

(5393 శేషపదాక్షేపసమాధానే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- శేషవచనం ఘాదీనామపత్యాదిష్వప్రసఙ్గార్థమ్ -

(భాష్యమ్) శేషవచనం క్రియతే శేషే ఘాదయో యథా స్యుః, అపత్యాదిషు మా భూవన్నితి।

కథం చ ప్రాప్నువన్తి?

(5394 సమాధానసమర్థకం వార్తికమ్।। 2 ।।)

- తస్యేదంవచనాత్ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) తస్యేదంవిశేషా హ్యేతే--అపత్యమ్, సమూహః, నివాసః, వికార ఇతి।।

(5395 సమాధానాక్షేపవార్తికమ్।। 3 ।।)

- విప్రతిషేధాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అణాదయః క్రియన్తాం ఘాదయ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్?

అణాదయో భవన్తి విప్రతిషేధేన।।

(5396 ఆక్షేపనిరాసవార్తికమ్।। 4 ।।)

- న వా పరత్వాద్ఘాదీనామ్ -

(భాష్యమ్) న వా ఏష యుక్తో విప్రతిషేధః।

కిం కారణమ్?

పరత్వాద్ ఘాదీనామ్। విప్రతిషేధే పరమిత్యుచ్యతే, పూర్వే చాణాదయః పరే ఘాదయః।।

పరేఽణాదయః కరిష్యన్తే।

సూత్రవిపర్యాసశ్చైవం కృతో భవతి।।

(5397 శేషపదప్రయోజనే వార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- అణపవాదత్వాచ్చాణ్విషయే ఘాదిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అణపవాదత్వాచ్చ ఘాదీనామణ్విషయే ఘాదయః ప్రాప్నువన్తి।।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

నైష దోషః।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--నాణ్విషయే ఘాదయో భవన్తీతి, యదయం ఫేశ్చ చ (4।1।149) ఇతి ఫిఙ్న్తాచ్ఛం శాస్తి।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్।

ఫినర్థమేతత్ స్యాత్।

సౌవీరగోత్రేష్వితి వర్త్తతే, న చ ఫినన్తం సౌవీరగోత్రమస్తి।।

గోత్రగ్రహణం సాముహికేషు జ్ఞాపకమ్, దైవయాతవగ్రహణం వైషయికేషు, భాస్త్రాయణగ్రహణం నైవాసికేషు।।

-4-2-93- రాష్ట్రావారపారాద్ధఖౌ (1514)

(ఘఖాధికరణమ్)

(5398 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అవారపారాద్విగృహీతాదపి -

(భాష్యమ్) అవారపారాద్విగృహీతాదపీతి వక్తవ్యమ్। అవారీణః, పారీణః, అవారపారీణః।।

(5399 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- విపరీతాచ్చ -

(భాష్యమ్) విపరీతాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। పారావారీణః।।

-4-2-93- రాష్ట్రావారపారాద్ధఖౌ (1514)

(ఘఖాధికరణమ్)

(5398 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అవారపారాద్విగృహీతాదపి -

(భాష్యమ్) అవారపారాద్విగృహీతాదపీతి వక్తవ్యమ్। అవారీణః, పారీణః, అవారపారీణః।।

(5399 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- విపరీతాచ్చ -

(భాష్యమ్) విపరీతాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। పారావారీణః।।

-4-2-95- కత్ర్ర్యాదిభ్యో ఢకఞ్ (1516)

(ఢకఞ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(గ్రామపదవిషయకశఙ్కాసమాధానభాష్యమ్)

గ్రామాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। గ్రామేయకః।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్। కత్ర్ర్యాదీభ్యో ఢకఞిత్యత్ర గ్రామాదిత్యేతదనువర్తిష్యతే।।

-4-2-96- కులకుక్షిగ్రీవాభ్యః శ్వాఽస్యలఙ్కారేషు (1417)

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానే భాష్యమ్)

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథం కౌలేయకః?

కులస్యాపత్యమ్।

కుక్షిగ్రీవాత్తు కన్ ఢఞః।

కులస్యాపత్యం కౌలేయక ఇతి భవిష్యతి।

కుక్షిగ్రీవాదపి ఢఞన్తాత్కన్భవిష్యతి।।

-4-2-99- కాపిశ్యాః ష్ఫక్ (1520)

(ష్ఫక్ప్రత్యయాధికరణమ్)

బాహ్ల్యుర్దిపర్దిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । బాహ్లాయనీ, ఔర్దాయనీ, పార్దాయనీ।

-4-2-100- రజ్కోరమనుష్యేఽణ్చ (1521)

(అమనుష్యగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

అమనుష్య ఇతి కిమర్థమ్?

రాజ్కవకః మనుష్యః।।

(5400 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- రజ్కోరమనుష్యగ్రహణానర్థక్యం మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞ్విధానాత్ -

(భాష్యమ్) రజ్కోరమనుష్యగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞ్విధానాత్। అయం మనుష్యే మనుష్యస్థే చ వుఞ్విధీయతే స బాధకో భవిష్యతి।।

(ఏకదేశిభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--అమనుష్యే మనుష్యస్థే ష్ఫగణౌ భవత ఇతి।।

(5401 ప్రత్యాఖ్యానసమర్థకం వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అమనుష్యే మనుష్యస్థే ష్ఫగణోర్జ్ఞాపకమితి చేన్నానిష్టత్వాత్ -

(భాష్యమ్) అమనుష్యే మనుష్యస్థే ష్ఫగణోర్జ్ఞాపకమితి చేత్తన్న।

కిం కారణమ్?

అనిష్టత్వాత్। న హ్యమనుష్యే మనుష్యస్థే ష్ఫగణావిష్యేతే।

కిం తర్హి?

వుఞేవేష్యతే।।

(5402 అగ్రహణప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అగ్రహణం చ కచ్ఛాదిభ్యోఽణ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) అగ్రహణం చానర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

కచ్ఛాదిభ్యోఽణ్వచనాత్। కచ్ఛాదిపాఠాదత్రాణ్భవిష్యతి।।

-4-2-104- అవ్యయాత్త్యప్ (1525)

(త్యప్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(అవ్యయపరిగణనభాష్యమ్)

పరిగణనం కర్తవ్యమ్।

అమేహ క్వతసిత్రేభ్యస్త్య-

బ్విధిర్యోఽవ్యయాత్స్మృతః।।

అమా--అమాత్యః। అమా।

ఇహ--ఇహత్యః। ఇహ।

క్వ--క్వత్యః। క్వ।

తసి--తతస్త్యః, యతస్త్యః। తసి।

త్ర। తత్రత్యః, యత్రత్యః।

ఇతరథా హ్యౌత్తరాహౌపరిష్టపారతానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః స్యాత్। ఔత్తరాహః, ఔపరిష్టః, పారతః।।

త్యబ్నేర్ధ్రువే। త్యబ్నేర్ధ్రువే వక్తవ్యః। నిత్యః।।

నిసో గతే। త్యబ్వక్తవ్య ఇతి। నిష్ట్యః।।

అరణ్యాణ్ణః। అరణ్యాణ్ణో వక్తవ్యః। ఆరణ్యాః సుమనసః।।

దూరాదేత్యః। దూరాదేత్యో వక్తవ్యః। దూరేత్యః।।

ఉత్తరాదాహఞ్। ఉత్తరాదాహఞ్ వక్తవ్యః। ఔత్తరాహః।।

(5403 సంగ్రహవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అవ్యయాత్త్యప్యావిష్ట్యస్యోపసంఖ్యానం ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) అవ్యయాత్త్యబిత్యత్రావిష్ట్యస్య ఛన్దస్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఆవిష్ట్యో వర్ధతే చారురాసు।।

(5404 విప్రతిషేధేన ఛవిధిబోధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అవ్యయతీరరూప్యోత్తరపదోదీచ్యగ్రామకోపధవిధేర్వృద్ధాచ్ఛ విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) అవ్యయతీరరూప్యోత్తరపదోదీచ్యగ్రామకోపధవిధేర్వృద్ధాచ్ఛో భవతి విప్రతిషేధేన।

అవ్యయాత్త్యబ్భవతీత్యస్యావకాశః--అమాత్యః।

వృద్ధాచ్ఛస్యావకాశః--శాలీయః, మాలీయః।

ఆరాదుభయం ప్రాప్నోతి, ఆరాతీయః।

తీరోత్తరపదాదఞ్ భవతీత్యస్యావకాశః--కఖతీర--కాఖతీరీ।

ఛస్య స ఏవ।

వాయసతీరాదుభయం ప్రాప్నోతి, వాయసతీరీయః॥

రూప్యోత్తరపదాఞ్ఞో భవతీత్యస్యావకాశః--చణారరూప్య--చాణారరూప్యా।

ఛస్య స ఏవ।

మాణిరూప్యాదుభయం ప్రాప్నోతి। తం చాపి ఛం పరత్వాద్యోపధలక్షణో వుఞ్బాధతే।
మాణిరూప్యకః॥

ఉదీచ్యగ్రామాచ్చ బహ్వచోఽన్తోదాత్తాదఞ్భవతీత్యస్యావకాశః--శివపుర--శైవపురః।

ఛస్య స ఏవ।

వాడవకర్ణాదుభయం ప్రాప్నోతి, వాడవకర్ణీయః।

కోపధాదణ్ భవతీత్యస్యావకాశః--నిలీనక--నైలీనకః।

ఛస్య స ఏవ।

ఔలూకాదుభయం ప్రాప్నోతి, ఔలూకీయః॥

(5405 ఠఞ్ఞఠోర్విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- తేభ్యష్ఠఞ్ఞఠౌ -

(భాష్యమ్) తేభ్యస్త్యబాదిభ్యష్ఠఞ్ఞఠౌ భవతో విప్రతిషేధేన।

అవ్యయాత్త్యబ్భవతీత్యస్యావకాశః--అమాత్యః।

ఠఞ్ఞఠయోరవకాశః--కారతన్తవికీ, కారతన్తవికా।

ఆరాన్నామ వాహీకగ్రామస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి--ఆరాత్కీ, ఆరాత్కా॥

తీరోత్తరపదాదఞ్భవతీత్యస్యావకాశః--కరవతీర కారవతీరీ।

ఠఞ్ఞఠయోః స ఏవ।

కాస్తీరో నామ వాహీకగ్రామస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతికాస్తీరికీ, కాస్తీరికా।।

రూప్యోత్తరపదాఞ్ఞో భవతీత్యస్యావకాశః--చణారరూప్య--చాణారరూప్యా।

ఠఞ్ఞ్ఠయోః స ఏవ।

దాసరూప్యం నామ వాహీకగ్రామస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి। తౌ చాపి ఠఞ్ఞ్ఠౌ
పరత్వాద్యోపధలక్షణో వుఞ్ బాధతే। దాసరూప్యకః।।

ఉదీచ్యగ్రామాచ్చ బహ్వచోఽన్తోదాత్తాదఞ్భవతీత్యస్యావకాశః--శివపుర--శైవపురః।

ఠఞ్ఞ్ఠయోః స ఏవ।

శాకలం నామ వాహీకగ్రామస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి। శాకలికీ, శాకలికా।

కోపధాదణ్భవతీత్యస్యావకాశః--నిలీనక--నైలీనకః।

ఠఞ్ఞ్ఠయోః స ఏవ।

సౌసుకం నామ వాహీకగ్రామస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి। తౌ చాపి ఠఞ్ఞ్ఠౌ
పరత్వాత్కోపధలక్షణశ్ఛో బాధతే। సౌసుకీయః।।

(5406 విప్రతిషేధవైఫల్యబోధకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- న వా ఠఞాదీనాం ఛాపవాదత్వాత్తద్విషయే చాభావాదితరేషామ్ -

(భాష్యమ్) న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన।

కిం కారణమ్?

ఠఞాదీనాం ఛాపవాదత్వాత్। ఠఞాదయశ్ఛాపవాదాః, తద్విషయే చాభావాదితరేషామ్।
తద్విషయే--ఛవిషయే త్యబాదీనామభావః।।

(5407 విప్రతిషేధవైఫల్యబోధకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- కోపధాదణః పునర్వచనమన్యనివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) అయం చాప్యయుక్తో విప్రతిషేధః--యోఽయం కోపధాదణః, ఛస్య చ।।

కిం కారణమ్?

కోపధాదణః పునర్వచనమన్యనివృత్త్యర్థమ్। సిద్ధోఽత్రాణ్ ఉత్సర్గేణైవ, తస్య పునర్వచన
ఏతత్ప్రయోజనం యోఽన్యే తదపవాదాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమ్। స యథైవ
తదపవాదమఞం బాధతే, ఏవం ఛమపి బాధేత।।

(5408 విప్రతిషేధాభావసమర్థకం వార్తికమ్।। 6 ।।)

- తస్మాదన్త్యోదాత్తే కోపధప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) తస్మాదన్త్యోదాత్తే కోపధాదఞః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(విప్రతిషేధసమర్థకం భాష్యమ్)

న వక్తవ్యః।

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్త ఇత్యేవం కోపధాదణ అఞం బాధిష్యతే, ఛం న బాధిష్యతే।।

(5409 విప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్।। 7 ।।)

- ఛాదోర్దేశే కాలాఠ్ఞ్ -

(భాష్యమ్) ఛాత్ ఓర్దేశే ఠఞ్ (4।2।119) కాలాఠ్ఞ్ (4।3।11) ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।

ఛస్యావకాశః--శాలీయః, మాలీయః।

ఓర్దేశే ఠఞ్భవతీత్యస్యావకాశః--నిషాహకర్షూర్నామదేశః--నైషాద్కర్షుకః।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--దాక్షికర్షుకః।।

కాలాఠ్ఞ్భవతీత్యస్యావకాశః--ఆర్ద్ధమాసికమ్, సాంవత్సరికమ్।

ఛస్య స ఏవ।

మాసాదుభయం ప్రాప్నోతి, మాసికమ్।।

(5410 విప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్।। 8 ।।)

- నక్షత్రాదణ్ -

(భాష్యమ్) నత్రక్షాదణ్ ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

అణోఽవకాశః--తైషః, పౌషః।

ఛస్య స ఏవ।

స్వాతేరుభయం ప్రాప్నోతి, సౌవాతః।।

(5411 విప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్।। 9 ।।)

- అవ్యయాట్ట్యుట్యులౌ -

(భాష్యమ్) అవ్యయాట్ట్యుట్యులౌ ఛాద్భవతో విప్రతిషేధేన।

ట్యుట్యులోరవకాశః--దోషాతనమ్, దివాతనమ్।

ఛస్య స ఏవ।

ప్రాతఃశబ్దాదుభయం ప్రాప్నోతి, ప్రాతస్తనమ్॥

(5412 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్॥ 10 ॥)

- శరీరావయవాద్యత్ -

(భాష్యమ్) శరీరావయవాద్యచ్ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

యతోऽవకాశః--దన్త్యమ్, ఓష్ఠ్యమ్।

ఛస్య స ఏవ।

పాదశబ్దాదుభయం ప్రాప్నోతి, పద్యమ్॥

(5513 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్॥ 11 ॥)

- వర్గాన్తాచ్చాశబ్దే యత్ఖౌ -

(భాష్యమ్) వర్గాన్తాచ్చాశబ్దే యత్ఖౌ ఛాద్భవతో విప్రతిషేధేన।

యత్ఖయోరవకాశః--అక్రూరర్వగ్యః, అక్రూరవర్గీణః।

ఛస్య స ఏవ।

వాసుదేవవర్గాదుభయం ప్రాప్నోతి, వాసుదేవర్వగ్యః, వాసుదేవవర్గీణః॥

(5414 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్॥ 12 ॥)

- బహ్వచోऽన్తోదాత్తాట్ఠఞ్ -

(భాష్యమ్) బహ్వచోऽన్తోదాత్తాట్ఠఞ్ (4।3।67) ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన। ఠఞోऽవకాశః--నతానత--నాతానతికః।

ఛస్య స ఏవ।

సామస్తశబ్దాదుభయం ప్రాప్నోతి, సామస్తికః॥

(5415 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్॥ 13 ॥)

- ఆయస్థానేభ్యష్ఠక్ -

(భాష్యమ్) ఆయస్థానేభ్యష్ఠక్ ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

ఠకోఽవకాశః--శౌల్కికమ్, గౌల్మికమ్।

ఛస్య స ఏవ।

ఆపణాదుభయం ప్రాప్నోతి, ఆపణికమ్।।

(5416 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్।। 14 ।।)

- విద్యాయోనిసంబన్ధేభ్యో వుఞ్ -

(భాష్యమ్) విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యో వుఞ్(4।3।77) ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

వుఞోఽవకాశః--ఔపాధ్యాయకమ్, పైతామహకమ్।

ఛస్య స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, ఆచార్యకమ్, మాతులకమ్।।

(5417 విప్రతిషేధోపపాదకవార్త్తికమ్।। 15 ।।)

- ఋతష్ఠఞ్ -

(భాష్యమ్) ఋతష్ఠఞ్ (4।3।78) ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

ఠఞోఽవకాశః--హౌతృకమ్, స్వాసృకమ్।

ఛస్య స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, శాస్తృకమ్, భ్రాతృకమ్।।

(5418 విప్రతిషేధవార్త్తికమ్।। 16 ।।)

- రూప్యమయటౌ -

(భాష్యమ్) రూప్యమయటౌ ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

రూప్యమయటోరవకాశః--దేవదత్తరూప్యమ్, దేవదత్తమయమ్।

ఛస్య స ఏవ।

వాయుదత్తాదుభయం ప్రాప్నోతి, వాయుదత్తరూప్యమ్, వాయుదత్తమయమ్।।

(5419 విప్రతిషేధవార్త్తికమ్।। 17 ।।)

- అచిత్తాట్ఠక్ -

(భాష్యమ్) అచిత్తాట్ఠక్ ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

ఠకోఽవకాశః--ఆపూపికః, శాష్కులికః, మౌదకికః।

ఛస్య స ఏవ।

పాయసాదుభయం ప్రాప్నోతి, పాయసికః॥

(5420 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ॥ 18 ॥)

- గోత్రక్షత్రియాఖ్యేభ్యో బహులం వుఞ్ -

(భాష్యమ్) గోత్రక్షత్రియాఖ్యేభ్యో బహులం వుఞ్ (4।3।99) ఛాద్ భవతి విప్రతిషేధేన।

వుఞోఽవకాశః--గ్లౌచుకాయనకః, త్రైగర్తకః।

ఛస్య స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, గార్గకః, వాత్సకః, మాలవకః॥

(5421 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ॥ 19 ॥)

- ణినిరన్తేవాసిబ్రాహ్మణేభ్యః -

(భాష్యమ్) ణినిరన్తేవాసిబ్రాహ్మణేభ్యశ్ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

ణినేరవకాశః--హారిద్రవిణః, తౌమ్బురవిణః, భాల్లవినః।

ఛస్య స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, ఆరుణినః, శాట్యాయనినః॥

(5422 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ॥ 20 ॥)

- పత్త్రపూర్వాదఞ్ -

(భాష్యమ్) పత్త్రపూర్వాదఞ్ (4।3।122) ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

అఞోఽవకాశః--ఉష్ట్ర-ఔష్ట్రమ్, ఔష్ట్రరథమ్।

ఛస్య స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, వామీ--వామమ్, వామీరథమ్॥

(5423 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ॥ 21 ॥)

- ద్వన్ద్వాద్ వున్ వైరమైథునికయోః -

(భాష్యమ్) ద్వన్ద్వాద్వున్వైరమైథునికయోః (4।3।125) ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

వునోఽవకాశః--అహినకులికా।

ఛస్య స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, కాకోలూకికా, శ్వావరాహికా।।

(5424 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 22 ।।)

- గోత్రచరణాద్ వుఞ్ -

(భాష్యమ్) గోత్రచరణాద్వుఞ్ (4।3।126) ఛాద్భవతి విప్రతిషేధేన।

వుఞోఽవకాశః--గ్లౌచుకాయనకమ్, మ్లౌచుకాయనకమ్। కాఠకమ్, కాలాపకమ్।

ఛస్య స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, గార్గకమ్, వాత్సకమ్। మౌదకమ్, పైప్పలాదకమ్।।

(5425 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 23 ।।)

- కణ్వాదీఞోఽణ్విధేః -

(భాష్యమ్) కణ్వాదిభ్యోఽణ్ భవతి ఇఞోఽణ్ భవతి ఇత్యేతస్మాద్ వుఞ్ భవతి విప్రతిషేధేన। కణ్వాదిభ్యోఽణ్ భవతి ఇఞోఽణ్ భవతీత్యస్యావకాశః--కాణ్వాః--దణ్డమాణవాః, దాక్షాః--దణ్డమాణవాః।

వుఞః స ఏవ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, కాణ్వకమ్, దాక్షకమ్।।

(5426 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 24 ।।)

- ఠఞ్ఞిఠాభ్యామోర్దశే ఠఞ్ -

(భాష్యమ్) ఠఞ్ఞిఠాభ్యామ్ ఓర్దేశే ఠఞ్ (4।2।119) ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।

ఠఞ్ఞిఠయోరవకాశః--కారతన్తవికీ, కారతన్తవికా।

ఓర్దేశే ఠఞ్ భవతీత్యస్యావకాశః--నిషాదకర్షూః--నైషాదకర్షుకః।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, నాపితవాస్తుకః। ఠఞ్ భవతి విప్రతిషేధేన।।

(5427 విప్రతిషేధాభావోపపాదకం వార్తికమ్।। 25 ।।)

- న వా ఠఞోఽనవకాశత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన।

కిం కారణమ్?

ఠఞో౽నవకాశత్వాత్। అనవకాశష్ఠఞ్ ఠఞ్ఛాఠౌ బాధిష్యతే।

నను చేదానీమవకాశః ప్రక్లృప్తః--యద్వృద్ధమనువర్ణాన్తం వాహీకగ్రామః స ఠఞ్ఛాఠయోరవకాశః।

యదవృద్ధమువర్ణాన్తమవాహీకగ్రామః స ఠఞో౽వకాశః।

యద్వృద్ధమువర్ణాన్తం వాహీకగ్రామశ్చ తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి।।

ఏవం తర్హి నాయమస్య విప్రతిషేధస్యోపాలమ్భః।

కస్య తర్హి?

ఛాదోర్దేశే కాలాట్ఠఞ్ ఇత్యేతస్య।

నను చ తత్రాప్యవకాశః ప్రక్లృప్తః।

యద్వృద్ధమనువర్ణాన్తం స ఛస్యావకాశః।

యదవృద్ధమువర్ణాన్తం స ఠఞో౽వకాశః।

యద్వృద్ధమువర్ణాన్తం దేశశ్చ తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి।।

ఏవం తర్హి వృద్ధాత్ ప్రాచామ్ (4।2।120) ఇత్యనేన వృద్ధగ్రహణేన కిం క్రియతే?

యావద్ బ్రూయాత్పూర్వస్మిన్ యోగే వృద్ధాచ్చావృద్ధాచ్చేతి।

యదేతస్మిన్ యోగే వృద్ధగ్రహణం తదనవకాశం తస్యానవకాశత్వాదయుక్తో విప్రతిషేధః।।

(5428 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 26 ।।)

- యోపధప్రస్థాదీనాం వుఞ్ -

(భాష్యమ్) యోపధప్రస్థాదీనాం వుఞ్ ఠఞ్ఛాఠాభ్యాం భవతి విప్రతిషేధేన।

యోపధాద్వుఞ్ భవతీత్యస్యావకాశః--సాఙ్కాశ్యః--సాఙ్కాశ్యకః, కాపిల్యకః।

ఠఞ్ఛాఠయోః స ఏవ।

దాసరూప్యం నామ వాహీకగ్రామః, తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, దాసరూప్యకః।।

ప్రస్థాన్తాద్వుఞ్ భవతీత్యస్యావకాశః--మాలాప్రస్థకః।

ఠఞ్ఛాఠయోః స ఏవ।

పాతానప్రస్థం నామ వాహీకగ్రామస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, పాతానప్రస్థకః।।

పురాన్తాద్ వుఞ్ భవతీత్యస్యావకాశః--కాఞ్చీపుర--కాఞ్చీపురకః।

ఠఞ్ఞ్ఠయోః స ఏవ

నాన్దీపురం నామ వాహీకగ్రామస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, నాన్దీపురకః।।

వహాన్తాద్వుఞ్భవతీత్యస్యావకాశః--వాతవహ--వాతవహకః।

ఠఞ్ఞ్ఠయోః స ఏవ।

కౌక్కుడీవహం నామ వాహీకగ్రామస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, కౌక్కుడీవహకః।।

(5429 విప్రతిషేధవార్త్తికమ్।। 27 ।।)

- ఓశ్చ ఠఞః -

(భాష్యమ్) ఓశ్చ ఠఞో వుఞ్ భవతి విప్రతిషేధేన।

ఓష్ఠఞోఽవకాశః--నైషాదకర్షుకః।

వుఞః స ఏవ।

ఆప్రీతమాయోరుభయం ప్రాప్నోతి, ఆప్రీతమాయవకః।।

(5430 విప్రతిషేధవార్త్తికమ్।। 28 ।।)

- జనపదానామకాణౌ -

(భాష్యమ్) జనపదానామకాణావోష్ఠ్ఞ భవతో విప్రతిషేధేన।

అకస్యావకాశః--అఙ్గాః--ఆఙ్గకః।

ఓష్ఠఞః స ఏవ।

జిహ్నవో నామ జనపదస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, జైహ్నవకః।

అణోఽవకాశః--ఋషిక--ఆర్షికః।

ఓష్ఠఞః స ఏవ।

ఇక్ష్వాకవో నామ జనపదస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, ఐక్ష్వాకః।।

(5431 విప్రతిషేధాభావవార్త్తికమ్।। 29 ।।)

- న వా వుఞపవాదత్వాదణః -

(భాష్యమ్) న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన।

కిం కారణమ్?

వుఞపవాదత్వాదణః। వుఞపవాదోఽణ్, వుఞ్--ఒఫ్ఞఞం బాధిష్యతే।।

(5432 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 30 ।।)

- కోపధాదణోఽకేకాన్తాచ్ఛః -

(భాష్యమ్) కోపధాదణ్ భవతీత్యేతస్మాదకాన్తాచ్ఛో భవతి విప్రతిషేధేన।

కోపధాదణ్భవతీత్యస్యావకాశః--నిలీనక-నైలీనకః।

అకేకాన్తాచ్ఛో భవతీత్యస్యావకాశః--ఆరీహణకమ్--ఆరీహణకీయః।

బ్రాహ్మణకో నామ జనపదస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, బ్రాహ్మణకీయః।।

(5433 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 31 ।।)

- ధన్వవుఞశ్చ -

(భాష్యమ్) ధన్వవుఞశ్చ ఛో భవతి విప్రతిషేధేన।

ధన్వనో వుఞ్ భవతీత్యస్యావకాశః--పారేధన్వ పారేధన్వకః।

ఛస్య స ఏవ।

ఆష్టకం నామ ధన్వ తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి, ఆష్టకీయః।।

(5434 విప్రతిషేధాభావోపపాదకవార్తికమ్।। 32 ।।)

- న వా ఛస్య పునర్వచనం ఛాపవాదనివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన।

కిం కారణమ్?

ఛస్య పునర్వచనం ఛాపవాదనివృత్త్యర్థమ్। సిద్ధోఽత్ర ఛః వృద్ధాచ్ఛః (4।2।114) ఇత్యేవ।

తస్య పునర్వచన ఏతత్ప్రయోజనమ్--యేఽన్యే తదపవాదాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమ్।

స యథైవాన్యాంస్తదపవాదాన్ బాధత ఏవమిమమపి బాధిష్యతే।।

-4-2-124- జనపదతదవధ్యోశ్చ (1545)

(వుఞోఽధికరణమ్)

(5435 సూత్రాతివ్యాప్తిప్రదర్శకవార్తికమ్।। 1 .।)

- జనపదతదవధ్యోర్వుఙ్విధానేఽవయవమాత్రాత్ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) జనపదతదవధ్యోర్వుఙ్ో విధానేఽవయవమాత్రాత్ప్రాప్నోతి। మౌఞ్జీ నామ వాహీకేషు గ్రామస్తస్మిన్ భవో మౌఞ్జీయః।।

ఏవం తర్హి జనపదాదేవ జనపదావధేః।।

(5436 సూత్రాంశవైర్యర్థ్యప్రదర్శకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- జనపదాదితి చేద్వచనానర్థక్యమ్ -

(భాష్యమ్) జనపదాదితి చేదవధిగ్రహణమనర్థకమ్। సిద్ధం జనపదాదిత్యేవ।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--జనపదావధేర్వుఞేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి।

కిం చాన్యత్ప్రాప్నోతి?

ఛః।

గర్తోత్తరపదాచ్ఛవిధేర్జనపదాద్వుఞ్ పూర్వవిప్రతిషిద్ధమితి వక్ష్యతి స పూర్వవిప్రతిషేధో న పఠితవ్యో భవతి।।

-4-2-129- అరణ్యాన్మనుష్యే (1550)

(సంగ్రాహకభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే--మనుష్య ఇతి, పథ్యధ్యాయన్యాయవిహారమనుష్యహస్తిష్వితి వక్తవ్యమ్। ఆరణ్యకః పన్థాః, ఆరణ్యకోఽధ్యాయః, ఆరణ్యకో న్యాయః, ఆరణ్యకో విహారః, ఆరణ్యకో మనుష్యః, ఆరణ్యకో హస్తీ।

వా గోమయేష్వితి వక్తవ్యమ్। ఆరణ్యకా గోమయాః। ఆరణ్యా గోమయాః।।

-4-2-130- విభాషా కురుయుగన్ధరాభ్యామ్ (1551)

(5437 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కురుయుగన్ధరేభ్యో వావచనాన్మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞ్విధానమ్ -

(భాష్యమ్) కురుయుగన్ధరేభ్యో వావచనాత్ మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞ్ (4।2।134) ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।

కురుయుగన్ధరేభ్యో వా వచనస్యావకాశః--కౌరవః, కౌరవకః; యౌగన్ధరః, యోగన్ధరకః।

మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞ్ భవతీత్యస్యావకాశః--అన్యే కచ్ఛాదయః--కాచ్ఛకో మనుష్యః, కాచ్ఛకమస్యేక్షితమ్, హసితమ్, జల్పితమ్, స్మితమ్।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, కౌరవకో మనుష్యః, కౌరవకమస్యేక్షితమ్, హసితమ్, జల్పితమ్, స్మితమ్। వుఞ్ భవతి విప్రతిషేధేన।।

(కురుశబ్దస్య విప్రతిషేధానర్థక్యే భాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః।

న హి కురుశబ్దస్యాన్యే కచ్ఛాదయోఽవకాశః। కురుశబ్దస్య యః కచ్ఛాదిషు పాఠః సోఽనవకాశః।।

న ఖల్వపి కురుశబ్దో విభాషాం ప్రయోజయతి। అనేన వుఞ్, కచ్ఛాదిపాఠాదణ్భవిష్యతి।

సైషా యుగన్ధరార్థా విభాషా।।

-4-2-133- కచ్ఛాదిభ్యశ్చ (1554)

(అణోఽధికరణమ్)

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిమర్థం సాల్వానాం కచ్ఛాదిషు పాఠః క్రియతే?

(5438 పాఠప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సాల్వానాం కచ్ఛాదిషు పాఠోఽణ్విధానార్థః -

(భాష్యమ్) సాల్వానాం కచ్ఛాదిషు పాఠోఽణ్విధానార్థః క్రియతే। అణ్యథా స్యాద్, వుఞ్ మా భూదితి।।

(5439 పాఠప్రయోజనాభావబోధకం వార్తికమ్।। 2 ।।)

- న వాఽపదాతిగోయవాగూగ్రహణమవధారణార్థమ్ -

(భాష్యమ్) న వైతత్ప్రయోజనమస్తి।

కిం కారణమ్?

అపదాతిగోయవాగూగ్రహణమవధారణార్థం భవిష్యతి। అపదాతావేవ సాల్వాత్। గోయవాగ్వోరేవ చ సాల్వాదితి।।

-4-2-137- గర్తోత్తరపదాచ్ఛః (1558)

(ఛాధికరణమ్)

(5440 పూర్వవిప్రతిషేధే వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గర్త్తోత్తరపదాచ్ఛవిధేర్జనపదాద్వుఞ్ విప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) గర్త్తోత్తరపదాచ్ఛవిధేర్జనపదాద్ వుఞ్ భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

గర్త్తోత్తరపదాచ్ఛో భవతీత్యస్యావకాశః--శ్వావిద్ధగర్త్త--శ్వావిద్ధగర్త్తీయః।

వుఞో౾వకాశః--అఙ్గాః--ఆఙ్గకః।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి, త్రైగర్త్తకః।

వుఞ్ భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానే భాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః?

న వక్తవ్యః।

ఉక్తమేవావధిగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్--జనపదాజ్జనపదావధేర్వుఞేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి।।

-4-2-138- గహాదిభ్యశ్చ (1559)

(5441 మధ్యమశబ్దస్య ఆదేశినిశ్చాయకం వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గహాదిషు పృథివీమధ్యస్య మధ్యమభావః -

(భాష్యమ్) గహాదిషు పృథివీమధ్యస్య మధ్యమభావో వక్తవ్యః। పృథివీమధ్యే భవో మధ్యమీయః।।

(5442 అర్థనిర్ణయవిషయే వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- చరణసమ్బన్ధేన నివాసలక్షణో౾ణ్ -

(భాష్యమ్) చరణసమ్బన్ధేన నివాసలక్షణో౾ణ్వక్తవ్యః। త్రయః ప్రాచ్యాః। త్రయ ఉదీచ్యాః। త్రయో మాధ్యమాః। సర్వే నివాసలక్షణాః।।

-4-2-141- వృద్ధాదకేకాన్తఖోపధాత్ (1562)

(సూత్రోపసంఖ్యానే భాష్యమ్)

ఇర్కాన్తాదపీతి వక్తవ్యమ్।

ఇహాపి యథా స్యాత్--ఐణీకీయః।।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్।।

(5443 లఘూపసఙ్ఖ్యానబోధకం వార్తికమ్।। 1 ।।)

- అకేకాన్తగ్రహణే కోపధగ్రహణం సౌసుకాద్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) అకేకాన్తగ్రహణే కోపధగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

సౌసుకాద్యర్థమ్, సౌసుకీయః।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।।

పాదశ్చ సమాప్తః।।

-9-9-999-

.

చతుర్థోఽధ్యాయః-తృతీయపాదః

-4-3-1- యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చ (1571)

(ఖఞోఽధికరణమ్)

(5444 యోగవిభాగబోధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- యుష్మదస్మద్భ్యాం ప్రత్యయవిధానే యోగవిభాగః -

(భాష్యమ్) యుష్మదస్మద్భ్యాం ప్రత్యయవిధానే యోగవిభాగః కర్త్తవ్యః।

యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యామ్। ఛో భవతి। యుష్మదీయః, అస్మదీయః।

తతః--ఖఞ్చ।

ఖఞ్చ భవతి యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యామ్। యౌష్మాకీణః, ఆస్మాకీనః।।

కిమర్థో యోగవిభాగః?

(5445 యోగవిభాగఫలబోధకవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- సమసంఖ్యాప్రతిషేధార్థః -

(భాష్యమ్) సంఖ్యాతానుదేశో మా భూదితి।।

-4-3-2- తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకౌ (1572)

(ఆదేశాధికరణమ్)

(5446 యోగవిభాగే వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆదేశవచనే చ -

(భాష్యమ్) కిమ్?

యోగవిభాగః కర్తవ్యః। తస్మిన్నణి యుష్మాకాస్మాకౌ భవతః। యౌష్మాకః, ఆస్మాకః।

తతః--ఖఞ్ని। ఖఞ్ని చ యుష్మాకాస్మాకౌ భవతః। యౌష్మాకీణః, ఆస్మాకీనః।

కిమర్థో యోగవిభాగః?

సమసంఖ్యాప్రతిషేధార్థ ఃథ్ద్య;త్యేవ।।

(5447 యోగవిభాగసాధనే వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తత్ర పునః ఖఞ్గ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) తత్ర పునః ఖఞ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। న హ్యన్తరేణ ఖఞ్గ్రహణం యోగాఙ్గముపజాయతే।।

(యోగవిభాగవాధనప్రత్యాఖ్యానే భాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।

ఏవం వక్ష్యామి--తస్మిన్ ఖఞ్ని యుష్మాకాస్మాకౌ భవతః।

తతః--అణి చ యుష్మాకాస్మాకౌ భవత ఃథ్ద్య;తి।।

4-3-1- ఆ. 3 (763 విధిసూత్రమ్

-4-3-3- 1573 తవకమమకావేకవచనే

(5448 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఏకార్థగ్రహణం చ -

(భాష్యమ్) ఏకార్థగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఏకార్థయోర్యుష్మదస్మదోరితి వక్తవ్యమ్।

కిమర్థమ్?

న ఏకవచన ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్?

న సిధ్యతి।

కిం కారణమ్?

ఏకవచనాభావాత్। ఏకవచన ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, న చాత్రైకవచనం పశ్యామః।।

(వార్త్తికాన్యథాసిద్ధిబోధకం భాష్యమ్)

యది పునరేకవచనపరత్వేనాణ్ఖఞౌ విశేష్యేయాతామ్।

నైవం శక్యమ్, ఃథ్ద్య;హ హి ప్రసజ్యేయాతామ్--యుష్మాకం ఛాత్రో యౌష్మాకీణః। ఆస్మాకీనః।

ఃథ్ద్య;హ చ న స్యాతామ్। తవ ఛాత్రాస్తావకీనాః। మామకీనాః।

తస్మాన్నైవం శక్యమ్।

న చేదేవమేకార్థగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్।।

న కర్త్తవ్యమ్।

నేదం పారిభాషికస్యైకవచనస్య గ్రహణమ్।

కిం తర్హి?

అన్వర్థగ్రహణమ్। ఉచ్యతే వచనమ్, ఏకస్యార్థస్య వచనమేకవచనమితి।।

4-3-1- ఆ. 4 (764 విధిసూత్రమ్

-4-3-4- 1574 అర్ధాద్యత్

(యతోऽధికరణమ్)

(5449 విధివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అర్ధాద్యద్విధానే సపూర్వాట్ఠఞ్ -

(భాష్యమ్) అర్ధాద్యద్విధానే సపూర్వాట్ఠఞ్ వక్తవ్యః। బాలేయార్ధికః। గౌతమార్ధికః।।

(5450 విధివార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- దిక్పూర్వపదాద్యచ్చ -

(భాష్యమ్) దిక్పూర్వపదాద్యచ్చ ఠఞ్చ వక్తవ్యః। పూర్వార్ధ్యః, పౌర్వార్ధికః; దక్షిణార్ధ్యః, దాక్షిణార్ధికః, ఉత్తరార్ధ్యః, ఔత్తరార్ధికః।।

(వార్త్తికాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, యథాన్యాస ఏవ దిక్పూర్వపదాదర్ధాదుభయముచ్యతే।

ఃర్థ్య;దమద్యాపూర్వం క్రియతే--అర్థాద్యద్విధానే సపూర్వాత్కఇణ్శితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తద్ ద్వేష్యం విజానీయాత్--సర్వమేవ వికల్పత ఃర్థ్య;తి।

తదాచార్యః సుహృదభూత్వాఽన్వాచష్టే దిక్పూర్వపదాదర్థాద్యథాన్యాసమేవ భవతీతి।।

-4-3-15- శ్వసస్తుట్ చ (1585)

(ఠఞ్శోఽధికరణమ్)

(5451 ఆగమస్య టిత్వకరణే ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- శ్వసస్తుత్యాదేశానుపపత్తిరనాదిత్వాత్ -

(భాష్యమ్) శ్వసస్తుటి కృతే ఆదేశానుపపత్తిః।

కిం కారణమ్?

అనాదిత్వాత్। తుటి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతి।।

(తుడాగమస్య పూర్వాన్తత్వబోధకం భాష్యమ్)

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।।

(5452 పూర్వాన్తత్వే దోషవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పూర్వాన్తే కప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) యది పూర్వాన్తః, కాదేశస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। శౌవస్తికమ్।

తాన్తాదితి కాదేశః ప్రాప్నోతి।

(పరాదిత్వాభ్యుపగభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి పరాదిః।

నను చోక్తం శ్వసస్తుత్యాదేశానుపపత్తిరనాదిత్వాదితి।।

(5453 పరాదిత్వాభ్యుపగతదోషనిరాకరణవార్తికమ్।। 3 ।।)

- సిద్ధం త్వాదిష్టస్య తుడ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

తుడాదిష్టస్యేతి వక్తవ్యమ్।।

(5454 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- సంనియోగాద్వా -

(భాష్యమ్) అథ వా చేన సంనియోగః కరిష్యతే। తుట్ చ।

కిం చ?

యచ్చాన్యత్రాప్నోతి।

కిం చాన్యత్రాప్నోతి?

ఆదేశః।।

-4-3-22- సర్వత్రాణ్చ తలోపశ్చ (1592)

(అణోఽధికరణమ్)

(5455 సూత్రైకదేశప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- హేమన్తస్యాణి తలోపవచనానర్థక్యం హేమ్నః ప్రకృత్యన్తరత్వాత్ -

(భాష్యమ్) హేమన్తస్యాణి తలోపవచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

హేమ్నః ప్రకృత్యన్తరత్వాత్। ప్రకృత్యన్తరం హేమన్శబ్దః। ఆతశ్చ ప్రకృత్యన్తరమ్, ఏవం హ్యాహ-- హేమన్ హేమన్నాగనీగన్తి కర్ణౌ తస్మాద్రైతౌ హేమన్నశుష్యత ఃధ్య;తి।।

(5456 ప్రత్యాఖ్యానోపష్టమ్భకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అలోపదర్శనాచ్చ -

(భాష్యమ్) అలోపః ఖల్వపి దృశ్యతే-- పజీక్తః హైమన్తీతి।

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అపర ఆహ-- హేమన్తస్యాణ్వచనమ్, అణి చ తలోపవచనమనర్థమ్।

కిం కారణమ్?

హేమ్నః ప్రకృత్యన్తరత్వాత్ అలోపదర్శనాచ్చేత్యేవ।

తత్ర ఋతుభ్య ఃధ్య;త్యేవ సిద్ధమ్।।

-4-3-23- సాయంచిరంప్రాహ్ణేప్రగేఽవ్యయేభ్యష్ట్యుట్యులౌ తుట్ చ (1593)

(ట్యుట్యులోరధికరణమ్)

(విధ్యుపష్టమ్భకభాష్యమ్)

చిరపరుత్పరారిభ్యస్త్నో వక్తవ్యః।

చిరత్నమ్, పరుత్నమ్, పరారిత్నమ్।

ప్రగస్యచ్ఛన్దసి గలోపః--

పశ్చ త్నశ్చ వక్తవ్యః।

ప్రత్నమాత్మానమ్।

అగ్రాదిపశ్చాడ్డిమచ్ స్మృతః।

అగ్రిమమ్, ఆదిమమ్, పశ్చిమమ్।

అన్తాచ్చేతి వక్తవ్యమ్।

అన్తిమమ్।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ సాయచిరయోః కిం నిపాత్యతే?

(5457 నిపాతనబోధకం వార్తికమ్।। 1 ।।)

- సాయచిరయోర్మకారాన్తత్వం ప్రత్యయసాంనయుక్తమ్ -

(భాష్యమ్) సాయచిరయోర్మకారాన్తత్వం ప్రత్యయసంనియోగేన నిపాత్యతే। సాయన్తనమ్, చిరన్తనమ్।।

(వార్తికాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, మకారాన్తః సాయంశబ్దః।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యది మకారాన్తః,

కథం సాయాహ్నః?

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

సాయమోఽహ్నో మలోపః।

సాయమోఽహ్నో మలోపో వక్తవ్యః।

కథం సాయతరే?

తరే చేతి వక్తవ్యమ్।

కథం సాయమ్ సాయే?

వా సప్తమ్యామితి వక్తవ్యమ్।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ ప్రాహ్ణప్రగయోః కిం నిపాత్యతే?

(5458 నిపాతనబోధకం వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రాహ్ణప్రగయోరేదన్తత్వమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రాహ్ణప్రగయోరేకారాన్తత్వం నిపాత్యతే। ప్రాహ్ణేతనమ్, ప్రగేతనమ్।।

(వార్తికాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, సప్తమ్యా అలుకాఽపి సిద్ధమ్।।

(ఆక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

భవేత్సిద్ధమ్, యదా సప్తమీ। యదా త్వన్యా విభక్తయః, తదా న సిధ్యతి।।

(5459 టిత్త్వకరణాక్షేపవార్తికమ్।। 3 ।।)

- తుట్యుక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

తుట్యాదేశానుపపత్తిరనాదిత్వాదితి। తుటి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతి।।

(పూర్వాన్తత్వబోధకం భాష్యమ్)

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే।।

(5460 పూర్వాన్తత్వే దోషవార్తికమ్।। 4 ।।)

- పూర్వాన్తే విసర్జనీయః -

(భాష్యమ్) యది పూర్వాన్తః, విసర్జనీయో వక్తవ్యః। ప్రాతస్తనమ్, పునస్తనమ్।

పరాదౌ పునః సతి ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః (8।3।15) ఃర్ధ్య;తి విసర్జనీయః సిద్ధో భవతి।।

(సిద్ధాన్తోపక్రమభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి పరాదిః।

నను చోక్తం తుటి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న ప్రాప్నోతీతి।

(5461 ఏకదేశివార్తికమ్।। 5 ।।)

- సిద్ధం త్వాదిష్టస్య తుడ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ఆదిష్టస్య తుడ్వచనాత్। తుడాదిష్టస్యేతి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।।

(5462 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 6 ।।)

- సంనియోగాద్వా -

(భాష్యమ్) అథ వా చేన సంనియోగః కరిష్యతే। తుట్ చ।

కిం చ?

యచ్చాన్యత్ప్రాప్నోతి।

కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి?

ఆదేశః।।

-4-3-24- విభాషా పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాభ్యామ్ (1594)

(5463 ఏదన్తత్వసాధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాభ్యాం సుబన్తవచనం సప్తమీశ్రవణార్థమ్ -

(భాష్యమ్) పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాభ్యాం సుబన్తత్వం వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

సప్తమీశ్రవణార్థమ్। సప్తమ్యాః శ్రవణం యథా స్యాత్। పూర్వాహ్ణేతనమ్, అపరాహ్ణేతనమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(పూర్వవార్త్తికస్యాన్యథాసిద్ధత్వబోధకం భాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--భవత్యత్ర సప్తమీతి, యదయం ఘకాలతనేషు కాలనామ్నః (6।3।17) ఃథ్ద్య;తి సప్తమ్యా అలుకం శాస్తి।।

(5464 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- అలుగ్వచనం జ్ఞాపకమితి చేదవ్యయాత్సప్తమీప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అలుగ్వచనం జ్ఞాపకమితి చేదవ్యయాత్సప్తమీ ప్రాప్నోతి। దోషాతనమ్, దివాతనమ్।।

(ప్రత్యాక్షేపపరం భాష్యమ్)

అస్తు। అవ్యయాత్ ఃథ్ద్య;తి లుగ్భవిష్యతి।

ఃథ్ద్య;హాపి లుక్ప్రాప్నోతి--పూర్వాహ్ణేతనమ్, అపరాహ్ణేతనమ్।

అలుగత్ర లుకం బాధిష్యతే।

ఃథ్ద్య;హాపి తర్హి బాధేత--దోషాతనమ్, దివాతనమ్।

సమానాశ్రయో లుగలుకా బాధ్యతే।

కశ్చ సమానాశ్రయః?

యః ప్రత్యయాశ్రయః, అత్ర చ ప్రాగేవ ప్రత్యయోత్పత్తేర్లుగ్భవతి।।

న సిధ్యతి। ఃథ్ద్య;హ హి సతి ప్రత్యయే లుకా భవితవ్యమ్, సతి లుక్యలుకా భవితవ్యమ్। తత్ర చ ప్రత్యయ ఏవ నాస్తి కుతో లుగ్భవిష్యతి।।

సైషా జ్ఞాపకేనాసతీ విభక్తిరాకృష్యతే। సా యథైవేహ బాధికా భవతి--పూర్వాహ్ణేతనమ్, అపరాహ్ణేతనమితి, ఏవమిహాపి

స్యాత్--దోషాతనమ్, దివాతనమ్।।

(ఏదన్తత్వే సాధకాన్తరబోధకం భాష్యమ్)

ఏవం తర్హి న బ్రూమః--అలుగ్వచనం జ్ఞాపకమ్--భవత్యత్ర సప్తమీ ఃథ్ద్య;తి।

కిం తర్హి?

భవతి సుబన్తాదుత్పత్తిరితి।

కిం పునర్జ్ఞాప్యమేతద్, యావతా సమర్థానాం ప్రథమాదితి వర్తతే సామర్థ్యం చ సుబన్తేన?

జ్ఞాప్యమిత్యాహ।

కథమ్?

జ్యాప్ప్రాతిపదికాదిత్యపి వర్తతే, తత్ర కుత ఏవత్--సుబన్తాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి, న పునర్జ్యాప్ప్రాతిపదికాదితి।।

(సాధకాన్తరాక్షేపభాష్యమ్)

కథం యత్తదుక్తమ్--వృద్ధావృద్ధావర్ణస్వరద్వ్యజ్లక్షణే చ ప్రత్యయవిధౌ తత్సంప్రత్యయార్థమ్ ఃథ్ద్య;తి?

(ఆక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

సమర్థస్య యద్ వృద్ధం జ్యాప్ప్రాతిపదికమిత్యేవమేతద్విజ్ఞాయతే।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే, కథం ద్విపద ఆగతం ద్విపాద్రూప్యమ్, ప్రష్ఠౌహ ఆగతం ప్రష్ఠవాడ్రూప్యమ్, కీలాలప ఆగతం కీలాలపారూప్యమ్, పపుష ఆగతం పపివద్రూప్యమ్?

పద్భావః, ఃఢద్య;ర్, ఆకారలోపః, ప్రసారణమిత్యేతే విధేయః ప్రాప్నువన్తి।।

(ప్రత్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

లుకి కృతే న భవిష్యన్తి।।

(పునః ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ తర్హి సామసు సాధు సామన్యః, వేమన్యః। న లోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య (8।2।7) ఃథ్ద్య;తి నలోపః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

లుకి కృతే భత్వాన్న భవిష్యతి।

ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యమ్--లుక్ క్రియతాం నలోప ఃథ్ద్య;తి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్?

పరత్వాన్నలోపః।

ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్--నలోపః క్రియతాం తద్ధితోత్పత్తిరితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్?

పరత్వాన్నలోపః।

అసిద్ధో నలోపః, తస్యాసిద్ధత్వాత్తద్ధితోత్పత్తిర్భవిష్యతి।

పరిగణితేషు కార్యేషు నలోపోఽసిద్ధః, న చేదం తత్ర పరిగణ్యతే।

ఃర్థ్వ్య;దమపి తత్ర పరిగణ్యతే।

కథమ్?

సుబ్విధిరితి సర్వవిభక్త్యన్తః సమాసః--సుపో విధిః సుబ్విధిః, సుబన్తాద్విధిః సుబ్విధిరితి।।

-4-3-25- తత్ర జాతః (1595)

(జాతార్థాధికరణమ్)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం జాతాదయోఽర్థా నిర్దిశ్యన్తే?

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

జాతాదిష్వర్థేషు ఘాదయో యథా స్యుః, స్వార్థే మా భూవన్నితి।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

శేషే (4।2।92) ఃర్థ్వ్య;త్యనువర్తతే, తేన స్వార్థే న భవిష్యన్తి।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5465 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తత్ర జాతాదిషు వచనం నియమార్థమ్ -

(భాష్యమ్) నియమార్థోఽయమారమ్భః। జాతాదిష్వేవ ఘాదయో యథా స్యురిహ మా భూవన్--తత్రాస్తే, తత్ర శేత ఃర్థ్వ్య;తి।।

(నియమానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

యది నియమః క్రియతే, దార్షదాః సక్తవః, ఔలూఖలో యావక ఃర్థ్వ్య;తి న సిధ్యతి।

సంస్కృతమిత్యేవం భవిష్యతి।

భవేత్ సిద్ధమ్--దార్షదాః సక్తవ ఃిత్యు;తి।

ఃిత్యు;దం తు న సిధ్యతి--ఔలూఖలో యావక ఃిత్యు;తి। సంస్కృతం నామ తద్భవతి యత్తత ఏవాపకృష్యాభ్యవహ్రియతే, న చ యావక ఉలూఖలాదేవాపకృష్యాభ్యవహ్రియతే। అవశ్యం రన్థనాదీని ప్రతీక్ష్యాణి।

తస్మాన్నార్థోఽనేన నియమేన।।

(నియమఫలసాధకభాష్యమ్)

కస్మాన్న భవతి--తత్రాస్తే, తత్ర శేత ఃిత్యు;తి।

అనభిధానాత్।।

తచ్చావశ్యమనభిధానమాశ్రయితవ్యమ్। క్రియమాణేష్వపి హ్యర్థనిర్దేశేషు యత్ర జాతాదిషూత్పద్యమానేన ప్రత్యయేనార్థస్యాభిధానం న భవతి, న భవతి తత్ర ప్రత్యయోత్పత్తిః। తద్యథా--అఙ్గుల్యా ఖనతి, వృక్షమూలాదాగత ఃిత్యు;తి।।

(సూత్రఫలబోధకభాష్యమ్)

న తర్హీదానీం జాతాదయోఽర్థా నిర్దేష్టవ్యాః।

నిర్దేష్టవ్యాశ్చ।

కిం ప్రయోజనమ్?

అపవాదవిధానార్థమ్। ప్రావృషష్ఠప్ (4।3।26) ప్రావృషి జాతః ప్రావృషికః।

క్వ మా భూత్?

ప్రావృషి భవాః ప్రావృషేణ్యా బలాహకాః।

యాని త్వేతాని నిరపవాదాన్యర్థాదేశనాని తాని శక్యాన్యకర్తుమ్। కృతలబ్ధక్రీతకుశలాః (4।3।38) స్రౌఘ్నో దేవదత్త ఃిత్యు;తి।।

-4-3-34- శ్రవిష్ఠాఫల్గున్యనురాధాస్వాతితిష్యపునర్వసుహస్తవిశాఖాషాఢాబహులాల్లుక్ (1604)

(లుకోఽధికరణమ్)

(5466 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- లుక్ప్రకరణే చిత్రారేవతీరోహిణీభ్యః స్త్రియాముపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) లుక్ప్రకరణే చిత్రారేవతీరోహిణీభ్యః స్త్రియాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। చిత్రాయాం జాతా--చిత్రా స్త్రీ। చిత్రా।।

రేవతీ। రేవతీ స్త్రీ। రేవతీ।।

రోహిణీ। రోహిణీ స్త్రీ।।

(5467 విధివార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఫల్గున్యషాఢాభ్యాం టానౌ -

(భాష్యమ్) ఫల్గున్యషాఢాభ్యాం టానౌ వక్తవ్యౌ। ఫల్గునీ, అషాఢా ఉపదధాతి।।

(5468 విధివార్తికమ్।। 3 ।।)

- శ్రవిష్ఠాషాఢాభ్యాం ఛణ్ -

(భాష్యమ్) శ్రవిష్ఠాషాఢాభ్యాం ఛణ్వక్తవ్యః। శ్రావిష్ఠీయాః, ఆషాఢీయాః।

స తర్హి వక్తవ్యః?

(5369 ప్రథమవార్తికఖణ్డనవార్తికమ్।। 4 ।।)

- న వా నక్షత్రేభ్యో బహులం లుగ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యః।

కిం కారణమ్?

నక్షత్రేభ్యో బహులం లుగ్వచనాత్। నక్షత్రేభ్యో బహులం లుగిత్యేవమత్ర లుగ్భవిష్యతి।।

-4-3-39- ప్రాయభవః (1609)

(ప్రాయభవార్థాధికరణమ్)

(5470 సూత్రప్రత్యాఖ్యానే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ప్రాయభవగ్రహణమనర్థకం తత్ర భవేన కృతత్వాత్ -

(భాష్యమ్) ప్రాయభవగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

తత్ర భవేన కృతత్వాత్। యో హి రాష్ట్రే ప్రాయేణ భవతి తత్ర భవోఽసౌ భవతి। తత్ర తత్ర భవః (4।3।53) ఃర్థ్య;త్యేవ సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి।

అనిత్యభవః ప్రాయభవః। నిత్యభవస్తత్ర భవః।।

(5471 ప్రత్యాఖ్యానోపష్టమ్భకం వార్తికమ్।। 2 ।।)

- అనిత్య భవః ప్రాయభవ ఃథ్ద్య;తి చేన్ముక్తసంశయేన తుల్యమ్ -

(భాష్యమ్) యద్భవాన్ ముక్తసంశయం తత్ర భవ ఉదాహరణం న్యాయ్యం మన్యతే--స్రౌఘ్నో దేవదత్త ఃథ్ద్య;తి, తేనైతత్తుల్యమ్। సోఽపి హ్యవశ్యముదకదేశాదీన్యభినిష్క్రామతి।

అథైతద్భవాన్ ప్రాయభవే ఉదాహరణం న్యాయ్యం మన్యతే, తత్ర భవే కిముదాహరణమ్?

యత్తత్ర నిత్యం భవతి-స్రౌఘ్నాః ప్రాసాదాః, స్రౌఘ్నాః ప్రాకారా ఃథ్ద్య;తి।

ఏవం తర్హి తత్ర భవ ఃథ్ద్య;తి ప్రకృత్య జిహ్వామూలాఙ్గులేశ్ఛో విధీయతే। స యథా తస్మిన్ దృష్టాపచారే--అఙ్గులీయమ్। ఃథ్ద్య;తి భవతి, ఏవం ప్రాయభవేఽపి భవిష్యతి।।

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ప్రాయభవ ఃథ్ద్య;తి ప్రకృత్య ఉపజానూపకర్ణోపనీవేష్ఠకం వక్ష్యతి స ప్రాయభవ ఏవ యథా స్యాత్, తత్ర భవే మా భూత్। ఉపజానుభవం గడీవతి।।

(సూత్రప్రయోజననాన్యథాసిద్ధిప్రదర్శకం భాష్యమ్)

అథేదానీం తత్ర భవ ఃథ్ద్య;తి ప్రకృత్య శరీరావయవాద్యద్విధీయతే సోఽత్ర కస్మాన్న భవతి?

అనభిధానాత్।

యథైవ తర్హ్యనభిధానాద్యన్న భవతి, ఏవం ఠగపి న భవిష్యతి।।

-4-3-42- కోశాడ్ఢఞ్ (1612)

(సమ్భూతాధికరణే ఢఞ్ప్రత్యయః)

(5472 ప్రత్యయస్యార్థబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వికారే కోశాడ్ఢఞ్ -

(భాష్యమ్) వికారే కోశాడ్ఢఞ్వక్తవ్యః। కోశస్య వికారః కౌశేయమ్।।

(5473 ఉత్తరసూత్రానుపపత్తిదర్శకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సంభూతే హ్యర్థానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) సంభూత ఃథ్ద్య;తి హ్యుచ్యమానేఽర్థస్యానుపపత్తిః స్యాత్। న హ్యదః కోశే సంభవతి।

కిం తర్హి?

కోశస్యాదో వికారః।।

(ప్రథమవార్త్తికాతివ్యాప్తిదర్శకం భాష్యమ్)

యది వికార ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, భస్మన్యపి ప్రాప్నోతి। భస్మాపి కోశస్య వికారః।।

(అతివ్యాప్తినివారకభాష్యమ్)

అథ సమ్భూత ఃథ్ద్య;త్యుచ్యమానే క్రిమౌ కస్మాన్న భవతి? క్రిమిరపి కోశే సమ్భవతి।

అనభిధానాత్।

యథైవ తర్హ్యనభిధానాత్క్రిమౌ న భవత్యేవం భస్మన్యపి న భవిష్యతి। అర్థశ్చోపపన్నో భవతి।।

-4-3-48- కలాప్యశ్వత్థయవబుసాద్వున్ (1618)

(దేయమృణాధికరణే వున్ప్రత్యయః)

(సూత్రార్థోపపాదకభాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః। కాలాదితి వర్తతే, న చ కలాపీ నామ కాలోఽస్తి।।

నైష దోషః।

సాహచర్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। కలాపిసహచరితః కాలః కలాపీ కాల ఃథ్ద్య;తి।।

-4-3-53- తత్ర భవః (1623)

(తత్ర భవార్థాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

తత్రేతి వర్తమానే పునస్తత్రగ్రహణం కిమర్థమ్?

(5474 తత్రగ్రహణప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- తత్రప్రకరణే పునస్తత్రవచనం కాలనివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) తత్రప్రకరణే తత్రేతి పునర్వచనం క్రియతే కాలనివృత్త్యర్థమ్। కాలాధికారో నిర్వత్యతే।।

(వార్త్తికార్థోపష్టమ్భకభాష్యమ్)

న హి కాకో వాశ్యత ఃథ్ద్య;త్యేవాధికారా నివర్తన్తే, కో వాఽభిసమ్బన్ధో యత్తత్రగ్రహణం కాలాధికారం నివర్తయేత్।

ఏషోఽభిసమ్బన్ధః--

కాలాభిసమ్బద్ధం తత్రగ్రహణమనువర్తతే, తత్రగ్రహణం చ తత్రగ్రహణస్య నివర్తకం భవతి, తస్మిన్నివృత్తే

కాలాధికారోఽపి నివర్తతే।।

-4-3-58- గమ్భీరాఞ్ఞ్యః (1628)

(తత్రభవాధికరణే ఞ్యప్రత్యయః)

-4-3-59- అవ్యయీభావాచ్చ (1629)

(5475 ఉపసఙ్ఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఞ్యప్రకరణే పరిముఖాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఞ్యప్రకరణే పరిముఖాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పారిముఖ్యమ్, పారోష్ఠ్యమ్, పారిహనవ్యమ్।।

(5476 ఉత్తరసూత్రాతివ్యాప్తినివారకం వార్తికమ్।। 2 ।।)

- అవ్యయీభావాద్విధానే ఉపకూలాదిభ్యః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అవ్యయీభావాద్విధానే ఉపకూలాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఔపకూలః, ఔపమూలః, ఔపశాలః।।

-4-3-60- అన్తః పూర్వపదాట్ఠఞ్ (1630)

(తత్రభవాధికరణే ఠఞ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే।

(5477 సంగ్రాహకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సమానస్య తదాదేశ్చ అధ్యాత్మాదిషు చేష్యతే -

(భాష్యమ్) సమానస్య--సామానికః।

తదాదేః--సామానగ్రామికః, సామానదేశికః।

అధ్యాత్మాదిషు చేష్యతే--ఆధ్యాత్మికః, ఆధిదైవికః, ఆధిభౌతికః।।

(5478 వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఃఢ్య;ర్వ్ందమాచ్చ దేహాచ్చ -

(భాష్యమ్) ఠఞ్వక్తవ్యః--ఔర్ధ్వన్దమికమ్, ఔర్ధ్వదేహికమ్।।

(5479 వార్తికమ్।। 3 ।।)

- లోకోత్తరపదస్య చ -

(భాష్యమ్) ఠఞ్ వక్తవ్యః। ఐహలౌకికమ్, పారలౌకికమ్।।

(5480 వార్తికమ్।। 4 ।।)

- ముఖపార్శ్వతసోరీయః -

(భాష్యమ్) ముఖ పార్శ్వ ఃథ్ద్య;తేయతాభ్యాం తసన్తాభ్యామీయప్రత్యయో వక్తవ్యః। ముఖతీయమ్, పార్శ్వతీయమ్।।

(5481 వార్తికమ్।। 5 ।।)

- కుగ్జనస్య పరస్య చ -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;రోయ వక్తవ్యః, కుక్చాగమః। జనకీయమ్, పరకీయమ్।।

(5482 వార్తికమ్।। 6 ।।)

- ఃథ్ద్య;ర్యః కార్యోఽథ మధ్యస్య -

(భాష్యమ్) మధ్యీయః।।

(5483 వార్తికమ్ 7)

- మణ్మీయౌ చాపి ప్రత్యయౌ -

(భాష్యమ్) మణ్మీయౌ చాపి ప్రత్యయౌ వక్తవ్యౌ। మాధ్యమః, మధ్యమీయః।।

(5484 వార్తికమ్।। 8 ।।)

- మధ్యో మధ్యం దినణ్ చాస్మాత్ -

(భాష్యమ్) మధ్యశబ్దో మధ్యంశబ్దమాపద్యతే, దినణ్ చాస్మాత్ప్రత్యయో వక్తవ్యః। మాధ్యన్దిన ఉద్గాయతి।।

(5485 వార్తికమ్।। 9 ।।)

- స్థామ్నో లుగజినాత్తథా -

(భాష్యమ్) స్థామ్నో లుగ్వక్తవ్యః। అశ్వత్థామా। అజినాత్తథా। అజినాన్తాచ్చ లుగ్వక్తవ్యః। కృష్ణాజినః, ఉలాజినః, సింహాజినః, వ్యాఘ్రాజినః।।

(5486 వార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- బాహ్యో ద్రైవ్యః పాఞ్చజన్యో గామ్భీర్యం చ ఞ్య ః;ధ్య;ష్యతే -

-4-3-66- తస్య వ్యాఖ్యాన ః;ధ్య;తి చ వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నః (1636)

(వ్యాఖ్యానార్థాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిమర్థం భవవ్యాఖ్యానయోర్యుగపదధికారః క్రియతే?

(5487 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భవవ్యాఖ్యానయోర్యుగపదధికారోఽపవాదవిధానార్థః -

(భాష్యమ్) భవవ్యాఖ్యానయోర్యుగపదధికారః క్రియతే, అపవాదవిధానార్థః। యుగపదపవాదాన్ వక్ష్యామీతి।

(వార్తికాక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతేఽపవాదవిధానార్థ ః;ధ్య;తి, న పునర్నిర్దేశార్థోఽపి స్యాత్?

(5488 ఆక్షేపనిరాసవార్తికమ్।। 2 ।।)

- కృతనిర్దేశౌ హి తౌ -

(భాష్యమ్) కృతనిర్దేశౌ హ్యేతావర్థౌ। ఏకః తత్ర భవః (4।3।53) ః;ధ్య;తి, అపరః తస్యేదమ్ (120) ః;ధ్య;తి।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నో గ్రహణం కిమర్థమ్?

(5489 పదప్రయోజనవార్తికమ్।। 3 ।।)

- తత్ర వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నో గ్రహణం భవార్థమ్ -

(భాష్యమ్) తత్ర వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నో గ్రహణం క్రియతే భవార్థమ్।

కిముచ్యతే భవార్థమితి న పున్వ్యాఖ్యానార్థమపి స్యాత్?

(5490 పదప్రయోజనసమర్థకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- వ్యాఖ్యానే హ్యవచనాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) వ్యాఖ్యానే హి సతి అన్తరేణ వచనం సిద్ధమ్। యత్రప్రతి వ్యాఖ్యానమిత్యేతద్భవతి, తస్మాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి।

కిం ప్రత్యేతద్భవతి?

వ్యాఖ్యాతవ్య నామ।।

(అన్యదపి ప్రయోజనప్రదర్శనపరం భాష్యమ్)

యదుచ్యతే భవార్థమితి, తన్న। వ్యాఖ్యానార్థమపి వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నో గ్రహణం క్రియతే। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--పాటలిపుత్రస్య వ్యాఖ్యానీ సుకోసలేతి।

అథ క్రియమాణేఽపి వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నో గ్రహణే కస్మాదేవాత్ర న భవతి? అవయవశో హ్యాఖ్యానం వ్యాఖ్యానమ్, పాటలిపుత్రం చాప్యవయవశ ఆచ ష్టే--ఃథ్ద్య;ర్దృశా అస్య ప్రాకారాః, ఃథ్ద్య;ర్దృశా అస్య ప్రాసాదా ఃథ్ద్య;తి।

సత్యమేవమేతత్।

క్వచిత్తు కాచిత్ప్రసృతతరా గతిర్భవతి। శబ్దగ్రన్థేషు చైషా ప్రసృతతరా గతిర్భవతి--నిరుక్తం వ్యాఖ్యాయతే, వ్యాకరణం వ్యాఖ్యాయత ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, న కశ్చిదాహ--పాటలిపుత్రం వ్యాఖ్యాయత ఃథ్ద్య;తి।।

(5491 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- భవే మన్త్రేషు లుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) భవే మన్త్రేషు లుగ్వక్తవ్యః। అగ్నిష్టోమే భవో మన్త్రః--అగ్నిష్టోమః, రాజసూయః, వాజపేయః।।

(5492 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- కల్పే చ వ్యాఖ్యానే -

(భాష్యమ్) కల్పే చ వ్యాఖ్యానే లుగ్వక్తవ్యః। అగ్నిష్టోమస్య వ్యాఖ్యానః కల్పః--అగ్నిష్టోమః, రాజసూయః, వాజపేయః।

స తర్హి వక్తవ్యః।।

(5493 వార్త్తికప్రత్యాఖ్యానే వార్త్తికమ్।। 7 ।।)

- న వా తార్దర్థ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యమ్ -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యః।

కిం కారణమ్?

తార్ధ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యమ్।

తార్ధ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। అగ్నిష్టోమార్థః--అగ్నిష్టోమః, రాజసూయః వాజపేయః।।

-4-3-68- క్రతుయజ్ఞేభ్యశ్చ (1638)

(ఠఞో౭ధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

క్రతుగ్రహణం కిమర్థమ్?

యజ్ఞేభ్య ఃథ్ద్వ;తీయత్యుచ్యమానే య ఏవ సంజ్ఞీభూతకా యజ్ఞాస్తత ఏవోత్పత్తిః స్యాద్। ఆగ్నిష్టోమికః, రాజసూయికః, వాజపేయికః।

యత్ర వా యజ్ఞశబ్దో౭స్తి--నావయజ్ఞికః, పాకయజ్ఞికః।

ఃథ్ద్వ;హ న స్యాత్--పాఞ్చౌదనికః, దాశౌదనికః, శాతౌదనికః, సాప్తౌదనికః। క్రతుగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।।

అథ యజ్ఞగ్రహణం కిమర్థమ్?

క్రతుభ్య ఃథ్ద్వ;తీయత్యుచ్యమానే య ఏవ సంజ్ఞీభూతకాః క్రతవస్తత ఉత్పత్తిః స్యాత్। అగ్నిష్టోమికః, రాజసూయికః, వాజపేయికః।

ఃథ్ద్వ;హ న స్యాత్--పాఞ్చౌదనికః, శాతౌదనికః, సాప్తౌదనిక ఃథ్ద్వ;తి।

యజ్ఞగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।।

-4-3-72- ద్వ్యజృద్బ్రాహ్మర్క్ప్రథమాధ్వరపురశ్చరణనామాఖ్యాతాట్ఠక్ (1642)

(ఠకో౭ధికరణమ్)

(5494 నామగ్రహణవైర్యర్థ్యనివారకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- నామాఖ్యాతగ్రహణం సంఘాతవిగృహీతార్థమ్ -

(భాష్యమ్) నామాఖ్యాతగ్రహణం సంఘాతవిగృహీతార్థం ద్రష్టవ్యమ్। నామికః, ఆఖ్యాతికః, నామాఖ్యాతికః।।

-4-3-84- విదూరాఞ్ఞ్యః (1654)

(ఞ్యప్రత్యయాధికరణమ్)

(సూత్రానుపపత్తిదర్శకభాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః, న హ్యసౌ విదూరాత్ప్రభవతి।

కిం తర్హి?

వాలవాయాత్ప్రభవతి, విదూరే సంస్క్రియతే।

ఏవం తర్హి--

(సూత్రోపపత్తిప్రదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

వాలవాయో విదూరం చ ప్రకృత్యన్తరమేవ వా।

వాలవాయశబ్దో విదూరశబ్దమాపద్యతే ఞ్యశ్చాస్మాత్ప్రత్యయో వక్తవ్యః।।

అథవా ప్రకృత్యన్తరం విదూరశబ్దోఽస్తి వాలవాయస్య। న వై తత్ర వాలవాయం విదూర ః॑ద్ధ్య;త్యుపాచరన్తి।।

న వై తత్రేతి చేద్బ్రూయా-

జ్జిత్వరీవదుపాచరేత్।

తద్యథా--వణిజో వారాణసీం జిత్వరీత్యుపాచరన్తి।

ఏవం వైయాకరణా వాలవాయం విదూర ః॑ద్ధ్య;త్యుపాచరన్తి।।

వాలవాయో విదూరం చ

ప్రకృత్యన్తరమేవ వా।

న వై తత్రేతి చేయాద్బ్రూ-

జ్జిత్వరీవదుపాచరేత్।।

-4-3-86- అభినిష్క్రామతి ద్వారమ్ (1656)

(అభినిష్క్రామతిద్వారమిత్యర్థాధికరణమ్)

(సూత్రానుపపత్తిదర్శకం భాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః, చేతనావత ఏతద్భవతి--నిష్క్రమణమపక్రమణం వా, ద్వారం చాచేతనమ్।

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః?

అభినిష్క్రమణం ద్వారమితి। స తర్హి తథా నిర్దేశః న కర్తవ్యః।

(సూత్రోపపత్తిప్రదర్శకం భాష్యమ్)

అచేతనేష్వపి చేతనవదుపచారో దృశ్యతే।

తద్యథా--అయమస్య కోణోఽభినిస్సృతః, అయమభిప్రవిష్ట ఃథ్ద్య;తి।।

-4-3-87- అధికృత్య కృతే గ్రన్థే (1657)

(అర్థాధికరణమ్)

(5495 లక్ష్యవిశేషసాధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అధికృత్య కృతే గ్రన్థే లుబాఖ్యాయికాభ్యో బహులమ్ -

(భాష్యమ్) అధికృత్య కృతే గ్రన్థ ఃథ్ద్య;త్యత్రాఖ్యాయికాభ్యో బహులం లుబ్వక్తవ్యః।
వాసవదత్తా, సుమనోత్తరా।।

(బహులఫలబోధకం భాష్యమ్)

న చ భవతి--భైమరథీ।।

-4-3-88- శిశుక్రన్దయమసభద్వన్ద్వేన్ద్రజననాదిభ్యశ్ఛః (1658)

(5496 ద్వన్ద్వే విశేషబోధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ద్వన్ద్వే దేవాసురాదిభ్యః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ద్వన్ద్వే దేవాసురాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దైవాసురమ్, రాక్షోఽసురమ్। దైవాసురీ, రాక్షోఽసురీ।।

-4-3-89- సోఽస్య నివాసః (1659)

-4-3-90- అభిజనశ్చ (1660)

(అర్థాధికరణమ్)

(నివాసాభిజనవిశేషే భాష్యమ్)

నివాసాభిజనయోః కో విశేషః?

నివాసో నామ యత్ర సంప్రత్యుష్యతే।

అభిజనో నామ యత్ర పూర్వైరుషితమ్।।

-4-3-98- వాసుదేవార్జునాభ్యాం వున్ (1668)

(వునోఽధికరణమ్)

(పుని--ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం వాసుదేవశబ్దాద్వున్ విధీయతే, న గోత్రక్షత్రియాఖ్యేభ్యో బహులం వుఞ్ (4।3।99)
ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్? న హ్యస్తి విశేషో వాసుదేవశబ్దాద్ వునో వా వుఞో వా। తదేవ రూపం స ఏవ స్వరః।।

(ఆక్షేపనిరాకరణభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--వాసుదేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతం వక్ష్యామీతి।

అథ వా నైషా క్షత్రియాఖ్యా। సంజ్ఞైషా తత్ర భవతః।।

-4-3-100- జనపదినాం జనపదవత్సర్వం జనపదేన సమానశబ్దానాం బహువచనే (1670)

(ప్రత్యయాతిదేశాధికరణమ్)

(సర్వశబ్దాక్షే పే భాష్యమ్)

సర్వవచనం కిమర్థమ్?

(5497 ఆక్షేపనిరాకరణవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సర్వవచనం ప్రకృతినిర్హ్రాసార్థమ్ -

(భాష్యమ్) సర్వవచనం క్రియతే ప్రకృతినిర్హ్రాసార్థమ్। ప్రకృతినిర్హ్రాసో యథా స్యాత్।।

(5498 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

(భాష్యమ్) తచ్చ మద్రవృజ్యర్థం ద్రష్టవ్యమ్। మాద్రో భక్తిరస్య మాద్రౌ వా భక్తిరస్య--మద్రక ఃథ్ద్య;త్యేవ యథా

స్యాత్। వార్జ్యో భక్తిరస్య వార్జ్యౌ వా భక్తిరస్య--వృజిక ఃథ్ద్య;త్యేవ యథా స్యాత్।।

-4-3-101- తేన ప్రోక్తమ్ (1671)

(ప్రోక్తార్థాధికరణమ్)

(5499 ప్రోక్తగ్రహణాక్షే పే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ప్రోక్తగ్రహణమనర్థకం తత్రాదర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) ప్రోక్తగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

తత్రాదర్శనాత్। గ్రామే గ్రామే కాలాపకం కాఠకం చ ప్రోచ్యతే। తత్రాదర్శనాత్, న చ తత్ర ప్రత్యయో దృశ్యతే।।

(5500 ఆక్షేపసాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

గ్రన్థే చ దర్శనాత్।।

(భాష్యమ్) యత్ర చ దృశ్యతే గ్రన్థః సః, తత్ర కృతే గ్రన్థే (4।3।116) ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్।।

(ఆక్షేపనివారకభాష్యమ్)

ఛన్దోఽర్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్। న హి ఛన్దాంసి క్రియన్తే, నిత్యాని చ్ఛన్దాంసి।।

(5501 ప్రత్యాక్షేపే వార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఛన్దోఽర్థమితి చేత్తుల్యమ్ -

(భాష్యమ్) ఛన్దోఽర్థమితి చేత్తుల్యమేతద్భవతి। గ్రామే గ్రామే కాఠకం కాలాపకం చ ప్రోచ్యతే తత్రాదర్శనాత్। న చ తత్ర ప్రత్యయో దృశ్యతే। గ్రన్థే చ దర్శనాత్। యత్ర దృశ్యతే గ్రన్థః సః, తత్ర కృతే గ్రన్థ ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్।

నను చోక్తమ్--న హి చ్ఛన్దాంసి క్రియన్తే నిత్యాని చ్ఛన్దాంసీతి।

యద్యప్యర్థో నిత్యః, యా త్వసౌ వర్ణానుపూర్వీ సాఽనిత్యా। తద్భేదాచ్చైతద్భవతి--కాఠకమ్, కాలాపకమ్, మౌదకమ్, పైప్పలాదకమితి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం వక్తవ్యమ్।

వక్తవ్యం చ।

కిం ప్రయోజనమ్?

యత్తేన ప్రోక్తం న చ తేన కృతమ్। మాధురీ వృత్తిః।

యది తర్హి అస్య నిబన్ధనమస్తి, ఃథ్ద్య;దమేవ వక్తవ్యమ్,

తన్న వక్తవ్యమ్।

తదప్యవశ్యం వక్తవ్యమ్। యత్తేన కృతం న చ తేన ప్రోక్తమ్--వారరుచం కావ్యమ్, జాలూకాః శ్లోకాః।।

-4-3-104- కలాపివైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యశ్చ (1674)

(ణినిప్రత్యయాధికరణమ్)

(5502 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ll 1 ll)

- ప్రత్యక్షకారిగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రత్యక్షకారిగ్రహణం కర్తవ్యమ్, అన్తేవాస్యన్తేవాసిభ్యో మా భూదితి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్ ।।

(5503 పూర్వపక్షనిరాకరణే వార్తికమ్ ll 2 ll)

- కలాపిఖాడాయనగ్రహణం జ్ఞాపకం వైశమ్పాయనాన్తేవాసిషు ప్రత్యక్షకారిగ్రహణస్య -

(భాష్యమ్) యదయం కలాపిఖాడాయనగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో నాన్తేవాస్యన్తేవాసిభ్యో భవతీతి।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్? వైశమ్పాయనాన్తేవాసీ కఠః, కఠాన్తేవాసీ ఖాడాయనః। వైశమ్పాయనాన్తేవాసీ కలాపీ।

యది చాన్తేవాస్యన్తేవాసిభ్యోఽపి స్యాత్కలాపిఖాడాయనగ్రహణమనర్థకం స్యాత్। పశ్యతి త్వాచార్యో నాన్తేవాస్యన్తేవాసిభ్యో భవతీతి, తతః కలాపిఖాడాయనగ్రహణం కరోతి ।।

(5504 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ll 3 ll)

- ఛన్దోగ్రహణం చేతరథా హ్యతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) ఛన్దోగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఁః;ధ్ద్య;తరథా హ్యతిప్రసఙ్గః। ఁః;ధ్ద్య;తరథా హ్యతిప్రసఙ్గః స్యాత్।

ఁః;ధ్ద్య;హాపి ప్రసజ్యేత--తిత్తిరిణా ప్రోక్తాః శ్లోకా ఁః;ధ్ద్య;తి ।।

-4-3-105- పురాణప్రోక్తేషు బ్రాహ్మణకల్పేషు (1675)

(5505 ప్రతిషేధవార్తికమ్ ll 1 ll)

- పురాణప్రోక్తేషు బ్రాహ్మణకల్పేషు యాజ్ఞవల్క్యాదిభ్యః ప్రతిషేధస్తుల్యకాలత్వాత్ -

(భాష్యమ్) పురాణప్రోక్తేష్విత్యత్ర యాజ్ఞవల్క్యాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। యాజ్ఞవల్కాని బ్రాహ్మణాని, సౌలభాని ఁః;ధ్ద్య;తి।

కిం కారణమ్?

తుల్యకాలత్వాత్। ఏతాన్యపి తుల్యకాలానీతి ।।

-4-3-116- కృతే గ్రన్థే (1686)

(అర్థాధికరణమ్)

(5506 గ్రన్థాభావేఽపి ప్రత్యయవిధివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కృతే గ్రన్థే మక్షికాదిభ్యోఽణ్ -

(భాష్యమ్) కృతే గ్రన్థ ః్ధ్య;త్యత్ర మక్షికాదిభ్యోఽణ్వక్తవ్యః। మక్షికాభిః కృతం మాక్షికమ్।।

(5507 ప్రత్యయవిధివార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తద్విశేషేభ్యశ్చ -

(భాష్యమ్) తద్విశేషేభ్యశ్చాణ్వక్తవ్యః। సరఘాభిః కృతం సారఘమ్, గార్మతమ్, పౌత్తికమ్।

స తర్హి వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।।

(5508 వార్త్తికద్వయాన్యథాసిద్ధివార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) యోగవిభాగః కరిష్యతే। కృతే గ్రన్థే। తతః--సంజ్ఞాయామ్, సంజ్ఞాయాం చ తేన కృత ః్ధ్య;త్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। సరఘాభిః కృతం సారఘమ్, గార్మతమ్, పౌత్తికమ్।

తతః కులాలాదిభ్యో వుఞ్। సంజ్ఞాయామిత్యేవ।।

ః్ధ్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే

ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-4-3-120- తస్యేదమ్ (1690)

(ః్ధ్య;దమర్థాధికరణమ్)

(5509 పూర్వపక్షవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తస్యేదమిత్యసంనిహితేఽప్రాప్తిరిదమః ప్రత్యక్షవాచిత్వాత్ -

(భాష్యమ్) తస్యేదమిత్యసంనిహితేఽప్రాప్తిః।

కిం కారణమ్?

ఃథ్ద్య;దమః ప్రత్యక్షవాచిత్వాత్। ఃథ్ద్య;దమిత్యేతత్ర్ప్రత్యక్షే వర్తతే, తేనేహైవ స్యాత్-- తస్యేదమితి, తస్యాద ఃథ్ద్య;తి। తస్య తదిత్యత్ర న స్యాత్।।

(5510 న్యాసాన్తరేణ సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు యద్యోగా షష్ఠీ తత్ర -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

యద్యోగా షష్ఠీ ప్రవర్తతే తత్రేతి వక్తవ్యమ్।।

(5511 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అనన్తరాదిషు చ ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అనన్తరాదిషు చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। తస్యానన్తరః, తస్య సమీప ఃథ్ద్య;తి।

కిం యద్యోగా షష్ఠీ ప్రవర్తత ఃథ్ద్య;త్యతోఽనన్తరాదిషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః?

నేత్యాహ।

సర్వథాఽనన్తరాదిషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(5512 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- సిద్ధం తు పరిగణనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

పరిగణనం కర్తవ్యమ్।।

(5513 పరిగణనవార్తికమ్।। 5 ।।)

- స్వే గ్రామజనపదమనుష్యేభ్యః -

(భాష్యమ్) స్వే గ్రామజనపదమనుష్యేభ్య ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। స్రౌఘ్నః, మాథురః। గ్రామ।।

జనపద। ఆఙ్గకః, వాఙ్గకః। జనపద।।

మనుష్య। దైవదత్తః, యాజ్ఞదత్తః।।

(5514 పరిగణనవార్తికమ్।। 6 ।।)

- పత్త్రాద్వాహ్యే -

(భాష్యమ్) పత్త్రాద్వాహ్య ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। ఆశ్వమ్, ఔష్ట్రమ్, గార్దభమ్।।

(5515 పరిగణనవార్తికమ్।। 7 ।।)

- రథాద్రథాఙ్గే -

(భాష్యమ్) రథాద్రథాఙ్గ ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। ఆశ్వరథమ్, ఔష్ట్రరథమ్, గార్దభరథమ్।।

(5516 పరిగణనవార్తికమ్।। 8 ।।)

- వహేస్తురణిట్ చ -

(భాష్యమ్) వహేస్త్రస్తాదణ్వక్తవ్య ఃథ్ద్య;ట్చ వక్తవ్యః। సంవోఢుః స్వం సాంవహిత్రమ్।।

(5517 పరిగణనవార్తికమ్।। 9 ।।)

- అగ్నీధః శరణే రఞ్భం చ -

(భాష్యమ్) అగ్నీధః శరణే రఞ్వక్తవ్యో భసంజ్ఞా చ వక్తవ్యా। అగ్నీధః శరణమాగ్నీధ్రమ్।।

(5598 పరిగణనవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- సమిధామాధానే షేణ్యణ్ -

(భాష్యమ్) సమిధామాధానే షేణ్యణ్ వక్తవ్యః। సమిధామాధానో మన్త్రః సామిధేన్యో మన్త్రః। సామి ధేనీ ఋక్।।

(5519 పరిగణనవార్తికమ్।। 11 ।।)

- చరణాద్ధర్మామ్నాయయోః -

(భాష్యమ్) చరణాద్ధర్మామ్నాయయోరితి వక్తవ్యమ్। కఠానాం ధర్మ ఆమ్నాయో వా--కాఠకమ్। కాలాపకమ్। మౌదకమ్। పైప్పలాదకమ్--ఃథ్ద్య;తి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్, సూత్రం చ భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు। నను చోక్తం తస్యేదమిత్యసంనిహితేఽప్రాప్తిరితి। కిమిదం భవాన్ ప్రత్యయార్థమేవోపాలభతే, న పునః ప్రకృత్యర్థమపి। యథైవ హి--ఃథ్ద్య;దమిత్యేతత్ ప్రత్యక్షే వర్తతే, ఏవం తదిత్యేతత్పరోక్షే వర్తతే। తేనేహైవ స్యాత్తస్యేదమితి, అస్యాముష్య ఃథ్ద్య;త్యత్ర న స్యాత్।

అస్త్యత్ర విశేషః, ఏకశేషనిర్దేశోఽత్ర భవిష్యతి--తస్య చాస్య చ అముష్య చ తస్యేతి భవతి।

ఃథ్ద్య;హాపి తర్హ్యేకశేషనిర్దేశో భవిష్యతి--తచ్ఛాదశ్ఛేదం చ--ఃథ్ద్య;దమిత్యేవ।

యదప్యుచ్యతే--అనన్తరాదిషు చ ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఃథ్ద్య;తి।

న వక్తవ్యః। అనభిధానాదనన్తరాదిషూత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

-4-3-125- ద్వన్ద్వాద్వున్ వైరమైథునికయోః (1695)

(వునోఽధికరణమ్)

(5520 సూత్రార్థపర్యుదాసే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- వైరే దేవాసురాదిభ్యః ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) వైరే దేవాసురాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దైవాసురమ్, రాక్షోఽసురమ్।।

-4-3-127- సఙ్ఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్యఞిఞామణ్ (1697)

(అణ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5521 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సఙ్ఘాదిషు ఘోషగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) సఙ్ఘాదిషు ఘోషగ్రహణం కర్తవ్యమ్। గార్గో ఘోషః, వాత్సో ఘోషః।

(ఏకదేశినో ణకారప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థో ణకారః?

వృద్ధ్యర్థః, ఞ్ణితి ఃథ్ద్య;తి వృద్ధిర్యథా స్యాత్।।

(5522 పూర్వపక్షవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సఙ్ఘాదిషు ప్రత్యయస్య ణిత్కరణానర్థక్యం వృద్ధత్వాత్ప్రాతిపదికస్య -

(భాష్యమ్) సఙ్ఘాదిషు ప్రత్యయస్య ణిత్కరణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

వృద్ధత్వాత్ ప్రాతిపదికస్య। వృద్ధమేవైతత్ ప్రాతిపదికమ్।।

(5526 సమాధానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- లిఙ్గపుంవద్భావప్రతిషేధార్థం తు -

(భాష్యమ్) లిఙ్గపుంవద్భావప్రతిషేధార్థం తు ణకారః కర్తవ్యః।

లిఙ్గార్థమ్--వైదీ। పుంవద్భావప్రతిషేధార్థమ్--వైదీ స్థూణాఽస్య వైదీస్థూణః। వృద్ధినిమిత్తస్య ః‌థ్ద్య;తి పుంవద్భావప్రతిషేధో యథా స్యాత్।।

-4-3-131- రైవతికాదిభ్యశ్ఛః (1701)

(ఛప్రత్యయాధికరణమ్)

(5524 అణ్విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- కౌపిఞ్జలహాస్తిపదాదణ్ -

(భాష్యమ్) కౌపిఞ్జలహాస్తిపదాదణ్ వక్తవ్యః। కౌపిఞ్జలాః, హాస్తిపదాః।।

-4-3-133- ఆథర్వణికస్యేకలోపశ్చ (1702)

(అణోఽధికరణమ్)

(చకారార్థబోధకభాష్యమ్)

ఆథర్వణికస్యేకలోపశ్చాణ్చ వక్తవ్యః। ఆథర్వణః--ధర్మః, ఆథర్వణః--ఆమ్నాయః।

(అథర్వణశబ్దవ్యవస్థాభాష్యమ్)

ః‌థ్ద్య;దమాథర్వణార్థమాథర్వణికార్థం చ చతుర్గ్రహణం క్రియతే। వసన్తాదిషు--అర్థవన్శబ్ద ఆథర్వణశబ్దశ్చ పఠ్యతే। షష్ఠేఽధ్యాయే ప్రకృతిభావార్థం గ్రహణం క్రియతే। ః‌థ్ద్య;దం చతుర్థమికలోపార్థమ్।

ద్విర్గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।

కథమ్?

తేన ప్రోక్తమ్ (4।3।101) ః‌థ్ద్య;తి ప్రకృత్య ఋషిభ్యో లుగ్వక్తవ్యః--వసిష్ఠోఽనువాకః, విశ్వామిత్రోఽనువాక ః‌థ్ద్య;త్యేవమర్థమ్।

తతో వక్తవ్యమ్--అథర్వణో వేతి। తేన సిద్ధమథర్వా--ః‌థ్ద్య;తి ఆథర్వణ, ః‌థ్ద్య;తి చ।

అథ వసన్తాదిష్వాథర్వణశబ్దః పఠితవ్యః, తత్ర నైవార్థః ప్రకృతిభావార్థేన, నాపి--ః‌థ్ద్య;కలోపార్థేన।।

(అవ్యవికన్యాయేన ప్రయోగవ్యవస్థాభాష్యమ్)

యది వసన్తాదిష్వాథర్వణశబ్దః పఠ్యతే--అథర్వాణమధీతే ఆథర్వణిక ః‌థ్ద్య;తి న సిధ్యతి।

నైష దోషః। ః‌థ్ద్య;హాస్మాభిస్త్రైశబ్ద్యం సాధ్యమ్--అథర్వాణమధీతే, ఆథర్వణమధీతే, ఆథర్వణిక ః‌థ్ద్య;తి।

తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయోరేకేన విగ్రహోఽపరస్మాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి--అవిరవికన్యాయేన।

తద్యథా--అవేర్మాంసమితి విగృహ్యావికశబ్దాదుత్పత్తిర్భవతి--ఆవికమితి। ఏవమాథర్వణమధీత ःధ్య;తి

విగృహ్య--ఆథర్వణిక ःధ్య;తి భవిష్యతి। అథర్వాణమధీత ःధ్య;తి విగృహ్య--వాక్యమేవ భవిష్యతి। తత్రాభిసంబన్ధమాత్రం కర్తవ్యమ్--ఆథర్వణికానామిదమితి।

న చేదానీమన్యదాథర్వణికానాం స్వం భవితుమర్హతి, అన్యదతో ధర్మాదామ్నాయాద్వా।।

-4-3-134- తస్య వికారః (1703)

(వికారార్థప్రత్యయాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

తస్యేతి వర్తమానే పునస్తస్యగ్రహణం కిమర్థమ్?

(5525 తస్యపదప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 .।)

- తస్యప్రకరణే తస్యపునర్వచనం శైషికనివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) తస్యప్రకరణే తస్యపునర్వచనం క్రియతే శైషికనివృత్త్యర్థమ్। శైషికా నిర్వర్త్యన్తే।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కథం చ ప్రాప్నువన్తి?

(5526 ప్రయోజనసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తస్యేదంవచనాత్ ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) తస్యేదంవిశేషా హ్యేతే--అపత్యమ్, సమూహః, నివాసః, వికార ःధ్య;తి ।।

(సూత్రాక్షేపసమాధానభాష్యవార్తికమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

బాధనార్థం కృతం భవేత్।

యే తస్ బాధకాస్తద్బాధనార్థమ్।

కథం పునరశైషికః శైషికం బాధతే?

ఉత్సర్గః శేష ఏవాసౌ।।

యోహ్యుత్సర్గః సోఽపి శేష ఏవ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కే పునః శైషికాణాం వికారావయవయోః ప్రాప్నువన్తి, యావతా సర్వమద్యాపవాదైర్వ్యాప్తమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఃథ్ద్వ్;హ న కించిదుచ్యతే--హలసీరాట్ఠక్ (4।3।124) ఃథ్ద్వ్;తి।।

కథం పునరిచ్ఛతాఽప్యపవాదః ప్రాప్నువన్ శక్యో బాధితుమ్।

తస్యగ్రహణసామర్థ్యాత్। కిమిదం భవానధ్యారుహ్య తస్యగ్రహణస్యైవ ప్రయోజనమాహ, న పునః సర్వస్యైవ యోగస్య।

అవశ్యముత్తరార్థోఽర్థనిర్దేశః కర్తవ్యః। సమర్థవిభక్తిరపి తర్హ్యవశ్యముత్తరార్థా నిర్దేష్టవ్యా। ప్రకృతా సమర్థా విభక్తిరనువర్తతే--తస్యేదమ్ ఃథ్ద్వ్;తి।।

(5527 సూత్రేణేష్టసాధనత్వాభావబోధకం వార్తికమ్।। 3 ।।)

- న వా సంప్రత్యయః -

(భాష్యమ్) న వా సంప్రత్యయ ఃథ్ద్వ్;యతా సూత్రేణ, శైషికాణాం నివృత్తేః।

న హి కాకో వాశ్యత ఃథ్ద్వ్;త్యేవాధికారా నివర్తన్తే।

యది ఖల్వపి వికారావయవయోః శైషికా నేష్యన్తే, మహతా సూత్రేణ నివృత్తిర్వక్తవ్యా।।

(5528 సూత్రాక్షే పే వార్తికమ్।। 4 ।।)

- అవయవే చాప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యోఽనివృత్తిః -

(భాష్యమ్) అవయవే చాప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యోఽనివృత్తిరిష్టా, తత్ర చ నివృత్తిః ప్రాప్నోతి। పాటలిపుత్రకాః ప్రాకారాః, పాటలిపుత్రకాః ప్రాసాదా ఃథ్ద్వ్;తి।।

(5529 సూత్రాక్షే పే వార్తికమ్।। 5 ।।)

- అణ్మయటోశ్చ విప్రతిషేధానుపపత్తిర్మయడుత్సర్గాత్ -

(భాష్యమ్) అణ్మయటోశ్చ విప్రతిషేధో నోపపద్యతే। పఠిష్యతి హి విప్రతిషేధమ్--అణో వృద్ధాన్మయట్ ఃథ్ద్వ్;తి స విప్రతిషేధో నోపపద్యతే।

కిం కారణమ్?

మయడుత్సర్గాత్। నివర్తమానేషు శైషికేషు వృద్ధాన్మయడుత్సర్గస్తస్యాణపవాదః, ఉత్సర్గాపవాదయోశ్చాయుక్తో విప్రతిషేధః।।

(5530 తస్యగ్రహణాభావే ఃథ్ద్వ;ష్టసిద్ధిబోధకమేకదేశివార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అనువృత్తౌ హి ఛోత్సర్గాపవాదవిప్రతిషేధాన్మయట్ -

(భాష్యమ్) అనువర్తమానేషు శైషికేషు వృద్ధాచ్ఛ ఉత్సర్గః। తస్యాణ్మయటావపవాదౌ। అపవాదవిప్రతిషేధాన్మయడ్ భవిష్యతి।।

(తృతీయవార్తికోక్తాక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--న వా సంప్రత్యయ ఃథ్ద్వ;యతా సూత్రేణ శైషికాణాం నివృత్తేః ఃథ్ద్వ;తి,

సంప్రత్యయ ఏవ। న హ్యత్రాణ్ దుర్లభః। సిద్ధోఽత్రాణ్ తస్యేదమిత్యేవ। సోఽయం పునస్తస్యగ్రహణేన--తస్య సాపవాదస్యాణః ప్రసఙ్గే ఃథ్ద్వ;మం నిరపవాదకమణం ప్రతిపాదయతి। తత్ర యే తావత్ ద్వితీయాస్తానయమపవాదత్వాద్బాధిష్యతే।

యే తృతీయాస్తాన్ పరత్వాత్। యే చతుర్థాస్తత్ర కేచిత్పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్ బాధన్తే ఃథ్ద్వ;త్యేవమిమం న బాధిష్యన్తే। కేచిన్మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్త ఃథ్ద్వ;తి। ఏతావన్తశ్చైతే స్యుర్యదుత ద్వితీయాస్తృతీయాశ్చతుర్థా వా। న పఞ్చమాః సన్తి న షష్ఠాః।।

(చతుర్థవార్తికోక్తాక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యో నివృత్తిః ఃథ్ద్వ;తి, ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యో నివృత్తిరుచ్యతే। తత్ర కః ప్రసఙ్గో యదప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యో నివృత్తిః స్యాత్।।

(పఞ్చమవార్తికోక్తాక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--అణ్మయటోశ్చ విప్రతిషేధానుపపత్తిర్మయడుత్సర్గాత్ ఃథ్ద్వ;తి, మా భూద్విప్రతిషేధః। పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ బాధన్తే ఃథ్ద్వ;త్యేవమణఞం బాధిష్యతే, మయటం న బాధిష్యతే।।

-4-3-135- అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యః (1704)

(అవయవార్థాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం వికారావయవయోర్యుగపదధికారః?

(5531 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వికారావయవయోరుక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

తత్ర తావదుక్తమ్--భవవ్యాఖ్యానయోర్యుగపదధికారోఽపవాదవిధానార్థః, కృతనిర్దేశౌ హి తావితి।

ఃథ్ద్య;హాపి--వికారావయవయోర్యుగపదధికారోఽపవాదవిధానార్థః, కృతనిర్దేశౌ హ్యేతావర్థౌ--తస్యేదమ్ (4।3।120) ఃథ్ద్య;తి।।

-4-3-136- బిల్వాదిభ్యోఽణ్ (1705)

(అణ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం బిల్వాదిషు గవీధుకాశబ్దః పఠ్యతే, న కోపధాదణిత్యేవ సిద్ధమ్?

(5532 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- బిల్వాదిషు గవీధుకాగ్రహణం మయట్ప్రతిషేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) బిల్వాదిషు గవీధుకాగ్రహణం క్రియతే మయట్ప్రతిషేధార్థమ్। మయడతో మా భూదితి।।

-4-3-140- అనుదాత్తాదేశ్చ (1709)

(అఞోఽధికరణమ్)

(5533 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అనుదాత్తాదేరఞో విధానే ఆద్యుదాత్తాన్ఙీష ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అనుదాత్తాదేరఞో విధానే ఆద్యుదాత్తాన్ఙీష ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కువలీ-కౌవలమ్,బదరీ--బాదరమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। నిఘాతే కృతేఽనుదాత్తాదేరిత్యేవ సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి।

కిం కారణమ్?

(5534 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పదస్య హ్యనుదాత్తాదిత్వమ్ -

(భాష్యమ్) పదస్య హి నిఘాతః, సుబన్తం చ పదమ్, జ్యాప్ప్రాతిపదికాచ్చ ప్రత్యయో విధీయతే।।

(5535 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా సమర్థస్యానుదాత్తాదిత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్।

కిం కారణమ్?

సమర్థస్యానుదాత్తాదిత్వాత్। సమర్థమనుదాత్తాదిత్వేన విశేషయిష్యామః।।

నైవం శక్యమ్। ఃథ్ద్య;హ చ ప్రసజ్యేత--వాచో వికారః, త్వచో వికార ఃథ్ద్య;తి। ఏతద్ధి సమర్థమనుదాత్తాది।

ఃథ్ద్య;హ చ న స్యాత్--సర్వేషాం వికారః సర్వ ఃథ్ద్య;తి। తస్మాన్నైవం శక్యమ్।।

న చేదేవముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--యావత్యేవ ద్వితీయస్య స్వరస్య ప్రాదుర్భావస్తావత్యేవ పూర్వస్య నిఘాత ఃథ్ద్య;తి, యదయం భిక్షాదిషు గర్భిణీశబ్దస్య పాఠం కరోతి।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?

భిక్షాదిషు గర్భిణీశబ్దస్య పాఠే ఏతత్ప్రయోజనమ్అనుదాత్తాదిలక్షణోఽఞ్ మా భూదితి।

యది చ పదస్య నిఘాతః, గర్భశబ్దోఽయమాద్యుదాత్తస్తస్మాదినిః। ఃథ్ద్య;న్నన్తాద్యః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి స తావత్స్యాత్। తస్మిన్నవస్థితే నిఘాతః। తత్ర కోఽనుదాత్తాదిలక్షణస్యాఞః ప్రసఙ్గః?

పశ్యతి త్వాచార్యః--యావత్యేవ ద్వితీయస్య స్వరస్య ప్రాదుర్భావస్తావత్యేవ పూర్వస్య నిఘాత ఃథ్ద్య;తి। అతో భిక్షాదిషు గర్భిణీశబ్దం పఠతి।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

పదగ్రహణం కిమర్థమ్?

(5536 సమాధానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- పదగ్రహణం పరిమాణార్థమ్ -

(భాష్యమ్) పదగ్రహణం క్రియతే, పరిమాణార్థమ్। పదావధేర్యథా స్యాత్, వాక్యస్య మా భూత్--అనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్ (6।1।154) ఃథ్ద్య;తి।।

-4-3-143- మయడ్వైతయోర్భాషాయామభక్ష్యాచ్ఛాదనయోః (1712)

(మయటోఽధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం మయడ్వైతయోరిత్యుచ్యతే?

(5537 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- మయడ్వైతయోర్వచనమపవాదవిషయేఽనివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) మయడ్వైతయోరిత్యుచ్యతే, అపవాదవిషయేఽనివృత్తిర్యథా స్యాదితి। బిల్వమయమ్, బైల్వమ్।।

(5538 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఏతయోరిత్యర్థనిర్దేశః -

(భాష్యమ్) ఏతయోరిత్యర్థనిర్దేశో ద్రష్టవ్యః। ద్వేష్యం విజానీయాత్--యోగయోర్వా ప్రత్యయయోర్వేతి।

తదాచార్యః సుహృద్భూత్వాఽన్వాచష్టే--ఏతయోరిత్యర్థనిర్దేశ ఃధ్య;తి।।

-4-3-155- ఞితశ్చ తత్ప్రత్యయాత్ (1724)

(అఞోఽధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే?

(5539 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వికారావయవయోర్వికారావయవయుక్తత్వాన్మయట్ప్రతిషేధార్థం ఞితశ్చ తత్ప్రత్యయాదఞో విధానమ్ -

(భాష్యమ్) వికారో వికారేణ యుజ్యతే, అవయవేనావయవః। వికారావయవయోర్వికారావయవయుక్తత్వాన్మయట్ ప్రాప్నోతి। ఃధ్య;ష్యతే చాఞేవ స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి మయట్ప్రతిషేధార్థం ఞితశ్చ తత్ప్రత్యయాదఞో విధానమ్। ఏవమర్థమిదముచ్యతే।।

(5540 సమాధానాక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా దృష్టో హ్యవయవే సముదాయశబ్దో వికారే చ ప్రకృతిశబ్దస్తస్మాన్మయడభావః -

(భాష్యమ్) న వైతత్ప్రయోజనమస్తి।

కిం కారణమ్?

దృష్టో హ్యవయవే సముదాయశబ్దః, తద్యథా--పూర్వే పఞ్చాలాః। ఉత్తరే పఞ్చాలాః। తైలం భుక్తమ్। ఘృతం భుక్తమ్। శుక్లః, నీలః, కృష్ణ ఃథ్ద్య;తి।

వికారే చ ప్రకృతిశబ్దః। వికారే చ ప్రకృతిశబ్దో దృశ్యతే। తద్యథా--శాలీన్ భుఙ్క్ష్వ ముద్గైః, శాలివికారం ముద్గవికారేణేతి।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

నైతద్వివదామహే--అవయవే సముదాయశబ్దోఽస్తి నాస్తీతి, వికారే వా ప్రకృతిశబ్ద ఃథ్ద్య;తి।

కిం తర్హి?

వికారావయవశబ్దోఽపి త్వస్తి, తత ఉత్పత్తిః ప్రాప్నోతి।।

(5541 ప్రత్యాక్షేపనిరాకరణవార్తికమ్।। 3 ।।)

- వికారావయవశబ్దాత్ప్రసఙ్గ ఃథ్ద్య;తి చేన్న తేనానభిధానాత్ -

(భాష్యమ్) వికారావయవశబ్దాత్ ప్రసఙ్గ ఃథ్ద్య;తి చేత్తన్న।

కిం కారణమ్?

తేనానభిధానాత్। న హి వికారావయవశబ్దాదుత్పద్యమానేన ప్రత్యయేనార్థస్యాభిధానం స్యాత్। అనభిధానాత్తత ఉత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

తచ్చావశ్యమనభిధానమాశ్రయితవ్యమ్।।

(5542 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 4 ।।)

- అభిధానే హ్యన్యతోఽపి మయట్ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అభిధానే సత్యన్యతోఽపి మయట్ ప్రసజ్యేత। బైల్వస్య వికార ఃథ్ద్య;తి।।

(5543 సిద్ధాన్త్యేకదేశివార్తికమ్।। 5 ।।)

- తస్మాత్తత్ప్రత్యయాన్తాల్లుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) తస్మాత్తత్ప్రత్యయాన్తాల్లుగ్వక్తవ్యః।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యది లుగుచ్యతే, కథం గౌమయం భస్మ, ద్రౌవయం మానమ్, కాపిత్థో రసః? ఃథ్ద్య;తి।

అన్యత్ర గోమయాద్ ద్రువయాత్ ఫలాచ్చ లుగ్వక్తవ్యః।।

ఃథ్ద్య;హ తర్హి--ఔష్ట్రకీ, అఞన్తాదితీకారో న ప్రాప్నోతి।

ఃథ్ద్య;ష్టమేవైతత్సంగృహీతమ్, ఔష్ట్రికేత్యేవ భవితవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ హి సౌనాగాః పఠన్తి--వుఞ్శాచ్ఞ్కృతప్రసఙ్గ ఃథ్ద్య;తి।।

ఃథ్ద్య;హ తర్హి--పాలాశీ సమిదిత్యనుపసర్జనలక్షణ ఃథ్ద్య;ఙ్కారో న ప్రాప్నోతి।

మా భూదేవమ్--అఞ్ యోఽనుపసర్జనమితి, అఞన్తాదనుపసర్జనాదిత్యేవం భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। ఃథ్ద్య;హ హి దోషః స్యాత్--కాశకృత్స్నినా ప్రోక్తా మీమాంసా కాశకృత్స్నీ తామధీతే కాశకృత్స్నా బ్రాహ్మణీతి, అణన్తాదితీకారః ప్రసజ్యేత।

తస్మాదస్తు న తేనానభిధానాదిత్యేవ।।

ఃథ్ద్య;హ తర్హి కాపోతో రస ఃథ్ద్య;తి--ప్రాణిశబ్దో నోపపద్యతే।

నైష దోషః। ఃథ్ద్య;దం తావదయం ప్రష్టవ్యః--యోఽసావాద్యః కపోతః సలోమకః సపక్షః, న సంప్రతి ప్రాణితి, కథం

తత్ర ప్రాణిశబ్దో వర్తతే? ఃథ్ద్య;తి।

అథ మతమేతత్--ప్రకృత్యన్వయా వికారా భవన్తీతి।

ఃథ్ద్య;హాపి న దోషో భవతి।।

-4-3-156- క్రీతవత్పరిమాణాత్ (1725)

(ప్రత్యయాతిదేశాధికరణమ్)

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే--క్రీతే యే ప్రత్యయా విహితాస్తే భవన్తి పరిమాణాద్వికారావయవయోరితి,

ఆహోస్విత్పరిమాణాత్ క్రీతే యే ప్రత్యయా విహితాస్తే భవన్తి వికారావయవయోరితి?

కిం చాతః?

యది విజ్ఞాయతే--క్రీతే యే ప్రత్యయా విహితాస్తే భవన్తి పరిమాణాద్వికారావయవయోరితి,

ప్రత్యయమాత్రం ప్రాప్నోతి।

అథ విజ్ఞాయతే--పరిమాణాత్ క్రీతే యే ప్రత్యయా విహితాస్తే భవన్తి వికారావయవయోరితి, ప్రకృతిమాత్రాత్ ప్రాప్నువన్తి।

తస్మాత్--

(5544 సూత్రార్థసమ్పాదనే ఏకదేశివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- క్రీతవత్పరిమాణాదఙ్గం చ -

(భాష్యమ్) అఙ్గం చ క్రీతవదితి వక్తవ్యమ్। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్ ।।

(వార్త్తికోక్తార్థసాధనే భాష్యమ్)

క్రీతవదితి వతినిర్దేశోఽయమ్। యది చ యాభ్యః ప్రకృతిభ్యో యేన విశేషణేన క్రీతే ప్రత్యయా విహితాస్తాభ్యః ప్రకృతిభ్యస్తేనైవ విశేషణేన పరిమాణాద్విద్వకారావయవయోర్భవన్తి, తతోఽమీ క్రీతవత్ కృతాః స్యుః।

అథ హి ప్రకృతిమాత్రాద్వా స్యుః ప్రత్యయమాత్రం వా స్యాత్, నామీ క్రీతవత్ కృతాః స్యుః।।

(5545 విప్రతిషేధవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అణో వృద్ధాన్మయట్ -

(భాష్యమ్) అణో వృద్ధాన్మయడిత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।

అణోఽవకాశః--తిత్తిడీక--తైత్తిడీకమ్।

మయటోఽవకాశః--కాష్ఠమయమ్।

ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--శాకమయమ్।।

(5546 విప్రతిషేధవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఓరఞోఽనుదాత్తాదేరఞశ్చ -

(భాష్యమ్) ఓరఞోఽనుదాత్తాదేరఞశ్చ మయడ్ భవతి విప్రతిషేధేన।

ఓరఞోఽవకాశః--అరడు--ఆరడవమ్।

మయటః స ఏవ।

ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--దారు--దారుమయమ్। అనుదాత్తాదేరఞ్భవతీత్యస్యావకాశః--కౌవలమ్। జరద్వృక్ష--జారద్వృక్షమ్।

మయటః స ఏవ।

ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--ఆమ్రమయమ్।।

(5547 విప్రతిషేధవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- మయటః ప్రాణ్యఙ్గ్విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) మయటః ప్రాణ్యఙ్గ్భవతి విప్రతిషేధేన। ప్రాణ్యఙ్గో ఽవకాశః--గార్ద్ధమ్।

మయటః స ఏవ।

ఃర్ధ్య; హెూభయం ప్రాప్నోతి--చాపమ్। భాసమ్।

ప్రాణ్యఙ్గ్భవతి విప్రతిషేధేన।।

(5547 విప్రతిషేధఖణ్డనవార్తికమ్ ।।5।।)

- న వాఽనవకాశత్వాదపవాదో మయట్ -

(భాష్యమ్) న వైష యుక్తో విప్రతిషేధః, యోఽయమఙ్గో మయటశ్చ।

కిం కారణమ్?

అనవకాశత్వాదపవాదో మయట్।

అనవకాశో మయట్ సావకాశమఙ్గం బాధిష్యతే।

స కథమనవకాశః?

యద్యనువర్తన్తే శైషికాః।

అథ నివృత్తాః శైషికాః,

వృద్ధమాద్యుదాత్తం మయటోఽవకాశః।।

(5549 విప్రతిషేధఖణ్డనవార్తికమ్।। 6 ।।)

- ప్రాణ్యఙ్గశ్చ -

(భాష్యమ్) అయం చాప్యయుక్తో విప్రతిషేధః--యోఽయం మయటః ప్రాణ్యఙ్గశ్చ।

కిం కారణమ్?

అనవకాశత్వాదపవాదో మయడిత్యేవ।

అనవకాశో మయట్, స యథైవ ఓరఙ్గమనుదాత్తాదేరఙ్గం చ బాధతే, ఏవం ప్రాణ్యఙ్గమపి బాధేత।।

(5550 ఏకదేశివార్తికమ్।। 7 ।।)

- తస్మాన్మయడ్విధానే ప్రాణిప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) తస్మాన్మయడ్విధానే ప్రాణిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

స తర్హి వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్త ఃథ్ద్వ;త్యేవమయం మయట్
ఓరఞమనుదాత్తాదేరఞం చ బాధిష్యతే, ప్రాణ్యఞం న బాధిష్యతే।।

యద్యేతదస్తి--మధ్యేఽపవాదాః పురస్తాదపవాదాః ఃథ్ద్వ;తి, మాఽనువృతఞ్శౌషికాః।

పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ బాధన్త ఃథ్ద్వ;త్యేవమయమణ్ అఞం బాధిష్యతే,
మయటం న బాధిష్యతే।।

(5551 విప్రతిషేధవార్తికమ్।। 8 ।।)

- అనుదాత్తాదేరఞః ప్రాణ్యఞ్విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) అనుదాత్తాదేరఞః ప్రాణ్యఞ్భవతి విప్రతిషేధేన।

అనుదాత్తాదేరఞ్భవతీత్యస్యావకాశః--జరద్వృక్షః--జారద్వృక్షమ్।

ప్రాణ్యఞః స ఏవ।

ఃథ్ద్వ;హొభయం ప్రాప్నోతి--కపోత--కాపోతమ్।

ప్రాణ్యఞ్భవతి విప్రతిషేధేన।।

(విప్రతిషేధోపపాదకం భాష్యమ్)

కః పునరత్ర విశేషః, తేన వా సతి, అనేన వా?

సాపవాదః స విధిః, అయం పునర్నిరపవాదః।

యది తేన స్యాద్, ఃథ్ద్వ;హ న స్యాత్--శ్వావిధో వికారః శౌవావిధమ్।।

-4-3-163- ఫలే లుక్ (1733)

(లుగధికరణమ్)

(5552 సూత్రాక్షేపే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఫలే లుగ్వచనానర్థక్యం ప్రకృత్యన్తరత్వాత్ -

(భాష్యమ్) ఫలే లుగ్వచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

ప్రకృత్యన్తరత్వాత్, ప్రకృత్యన్తరమామలకశబ్దః ఫలే వర్తతే।

ఏకాన్తదర్శనాత్ ప్రాప్నోతి।।

(5553 సూత్రాక్షేపే వార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఏకాన్తదర్శనాత్ప్రసఙ్గ ఇతి చేద్వృక్షే లుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) ఏకాన్తదర్శనాత్ప్రసఙ్గ ఇతి చేత్, వృక్షే లుగ్వక్తవ్యః।

వృక్షోఽపి హి ఫలైకాన్తః।।

4-3-2- ఆ. 14 (806 విధిసూత్రమ్

-4-3-166- లుప్ చ (1736)

(లుపోఽధికరణమ్)

(5554 సంగ్రహవార్తికమ్।। 1 ।।)

- లుప్ప్రకరణే ఫలపాకశుషాముపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) లుప్ప్రకరణే ఫలపాకశుషాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వ్రీహయః, యవాః, మాషాః, ముద్గాః, తిలాః।।

(5555 సంగ్రహవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పుష్పమూలేషు చ బహులమ్ -

(భాష్యమ్) పుష్పమూలేషు బహులం లుబ్వక్తవ్యః। మల్లికా, కరవీరమ్, బిసమ్, మృణాలమ్।

న చ భవతి--పాటలాని మూలాని।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।।

పాదశ్చ సమాప్తః।।

-9-9-999-

.

చతుర్థోఽధ్యాయః-చతుర్థపాదః

-4-4-1- ప్రాగ్వ్యహతేష్ఠక్ (1739)

(ఠకోఽధికరణమ్)

(5556 సంగ్రహవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- ఠక్ప్రకరణే తదాహేతి మాశబ్దాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఠక్ప్రకరణే తదాహేతి మాశబ్దాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। మాశబ్దికః, నైత్యశబ్దికః, కార్యశబ్దికః।।

(5557 సంగ్రహవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ఆహౌ ప్రభూతాదిభ్యః -

(భాష్యమ్) ఆహౌ ప్రభూతాదిభ్యష్ఠగ్వక్తవ్యః। ప్రభూతమాహ--ప్రాభూతికః, పార్యాప్తికః।।

(5558 సంగ్రహవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- పృచ్ఛతౌ సుస్నాతాదిభ్యః -

(భాష్యమ్) పృచ్ఛతౌ సుస్నాతాదిభ్యష్ఠగ్వక్తవ్యః। సౌస్నాతికః, సౌఖరాత్రికః, సౌఖశాయనికః।।

(5559 సంగ్రహవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- గచ్ఛతౌ పరదారాదిభ్యః -

(భాష్యమ్) గచ్ఛతౌ పరదారాదిభ్యష్ఠగ్వక్తవ్యః। పారదారికః, గౌరుతల్పికః।।

-4-4-9 ఆకర్షాత్ ష్ఠల్ (1747)

(ష్ఠల్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(ప్రత్యయానాం షిత్త్వనిర్ధారణే భాష్యమ్)

ఃథ్య;హ కేషాంచిత్సాంహితికం షత్వమ్, కేషాంచిత్షిదర్థమ్।

తత్ర న జ్ఞాయతే కేషాం సాంహితికం షత్వమ్, కేషాం షిదర్థమితి?

తత్ర కిం న్యాయ్యమ్?

పరిగణనం కర్తవ్యమ్।।

(5560 పరిగణనవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఆకర్షాత్పర్పాదేర్భస్త్రాదిభ్యః కుసీదసూత్రాచ్చ। ఆవసథాత్కిసరాదేః షితః షడేతే ఠగధికారే -

-4-4-17- విభాషా వివధాత్ (1755)

(ష్ఠనో విభాషాధికరణమ్)

(5561 పూరకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- వీవధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ -

వైవధికః।।

-4-4-23- చూర్ణాదినిః (1761)

(ఃథ్ద్య;నిప్రత్యయాధికరణమ్)

(సూత్రప్రత్యాఖ్యాయకభాష్యమ్)

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథం చూర్ణీ, చూర్ణినౌ, చూర్ణిన ఃథ్ద్య;తి?

ఃథ్ద్య;నినైతన్మత్వర్థీయేన సిద్ధమ్।।

-4-4-24- లవణాల్లుక్ (1762)

(లుకోఽధికరణమ్)

(5564 సూత్రప్రత్యాఖ్యానే వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- లవణాల్లుగ్వచనానర్థక్యం రసవాచిత్వాత్ -

(భాష్యమ్) లవణాల్లుగ్వచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

రసవాచిత్వాత్। రసవాచ్యేష లవణశబ్దః, నైష సంసృష్టినిమిత్తః।

ఆతశ్చ రసవాచీ।।

(5565 లవణశబ్దస్య రసవాచకత్వబోధకవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- అసంసృష్టే చ దర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) అసంసృష్టేఽపి హి లవణశబ్దో వర్తతే।

తద్యథా--లవణం క్షీరమ్, లవణం పానీయమితి।।

(5566 రసవాచకత్వబోధకవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- సంసృష్టే చాదర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) సంసృష్టేఽపి చ యదా నోపలభ్యతే, తదాహ--అలవణః సూపః, అలవణా యవాగూః, అలవణం శాకమితి।।

-4-4-30- ప్రయచ్ఛతి గర్హ్యమ్ (1768)

(ఠకోఽధికరణమ్)

(సూత్రనిర్దేశాక్షేపభాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః, యదసావల్పం దత్వా బహు గృహ్ణాతి తద్గర్హ్యమ్।

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః?

(5567 నిర్దేశసాధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రయచ్ఛతి గర్హ్యాయ -

(భాష్యమ్) ఃర్ధ్య;తి। స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః।

తార్దర్థ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి--గర్హ్యార్థం గర్హ్యమ్ ।।

(5568 నిర్దేశోపపాదకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- మేస్యాల్లోపో వా -

(భాష్యమ్) మేస్యాచ్ఛబ్దలోపో వా ద్రష్టవ్యః। ద్విగుణం మే స్యాదితి ప్రయచ్ఛతి--ద్వైగుణికః, త్రైగుణికః ।।

(5569 లక్ష్యసాధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వృద్ధేర్వృధుషిభావః -

(భాష్యమ్) వృద్ధేర్వృధుషిభావో వక్తవ్యః। వార్ధుషికః ।।

-4-4-41- ధర్మం చరతి (1789)

(ఠకోఽధికరణమ్)

(5570 పూరకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అధర్మాచ్చ -

(భాష్యమ్) అధర్మాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఆధర్మికః ।।

-4-4-49- ఋతోఽఞ్ (1787)

(అఞోఽధికరణమ్)

(5571 పూరకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నృనరాభ్యామఞ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) నృనరాభ్యామఞ్చేతి వక్తవ్యమ్। నుర్ధమ్యా-నారీ। నరస్యాపి--నారీ।।

(5572 పూరకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- విశసితురిడ్లోపశ్చ -

(భాష్యమ్) విశసితురిడ్లోపశ్చాఞ్చ వక్తవ్యః। విశసితుర్ధమ్యం వైశస్త్రమ్।।

(5573 పూరకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- విభాజయితుర్ణిలోపశ్చ -

(భాష్యమ్) విభాజయితుర్ణిలోపశ్చాఞ్చ వక్తవ్యః। విభాజయితుర్ధమ్యం--వైభాజిత్రమ్।।

-4-4-55- శిల్పమ్ (1793)

(ఠఞో౽ధికరణమ్)

(అనిష్టనివారకం భాష్యమ్)

కిం యస్య మృదఙ్గః శిల్పం స మార్దఙ్గికః?

కిం చాతః?

కుమ్భకారే ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హ్యుత్తరపదలోపో ద్రష్టవ్యః। శిల్పమివ--శిల్పమ్। మృదఙ్గవాదనం శిల్పమస్య--మార్దఙ్గికః, మౌరజికః, పాణవికః, పైఠరికః।।

-4-4-59- శక్తియష్ట్యోరీకక్ (1797)

(ఃథ్ద్య;ర్కకో౽ధికరణమ్)

(సూత్రన్యాససమర్థకం భాష్యమ్)

కిమర్థమీకగుచ్యతే, న కగేవోచ్యేత?

కారూపసిద్ధిః--శాక్తీకః, యాష్టీక ఃథ్ద్య;తి?

శక్తియష్ట్యోరీకారో౽న్తే, కశబ్దశ్చ ప్రత్యయః।।

న సిధ్యతి।

విభాషా చైవ హి శక్తియష్ట్యోరీకారః, అపి చ కేఽణః (7।4।13) ఃథ్ద్వ;తి హ్రస్వత్వమ్ ప్రసజ్యేత।

ఏవం తర్హి--ఃథ్ద్వ;కగుచ్యతే।

కా రూపసిద్ధిః--శాక్తీకో యాష్టీక ఃథ్ద్వ;తి।

సవర్ణదీర్ఘత్వేన సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి, యస్యేతి లోపః ప్రాప్నోతి।।

ఃథ్ద్వ;కారోచ్చారణసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి।।

యది తర్హి ప్రాప్నువన్ విధిరికారోచ్చారణసార్మథ్యాద్బాధ్యతే, సవర్ణదీర్ఘత్వమపి న ప్రాప్నోతి।

యం విధిం ప్రత్యుపదేశోఽనర్థకః స విధిర్బాధ్యతే। యస్య తు విధేర్నిమిత్తమేవ, నాసౌ బాధ్యతే।

యస్యేతి లోపం చ ప్రతీకారోచ్చారణమనర్థకమ్, సవర్ణదీర్ఘస్య తు నిమిత్తమేవ।।

4-4-1- ఆ. 12 (818 విధిసూత్రమ్

-4-4-60- 1798 అస్తినాస్తిదిష్టం మతిః

(ఠకోఽధికరణమ్)

(సూత్రార్థోపపాదకభాష్యమ్)

కిం యస్యాస్తి మతిః స ఆస్తికః?

కిం చాతః?

చౌరఽపి ప్రాప్నోతి।।

ఏవం తర్హి--ఃథ్ద్వ;తిలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। అస్తీత్యస్య మతిః--ఆస్తికః। నాస్తీత్యస్య మతిః--నాస్తికః। దిష్టమిత్యస్య మతిః--దైష్టికః।।

-4-4-62- ఛత్రాదిభ్యో ణః (1800)

(ణప్రత్యయాధికరణమ్)

(సూత్రార్థబోధకభాష్యమ్)

కిం యస్య చ్ఛత్రధారణం శీలం స చ్ఛాత్రః?

కిం చాతః?

రాజపురుషే ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి--ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః--ఛత్రమివచ్ఛత్రమ్। గురుశ్ఛత్రమ్। గురుణా శిష్యశ్ఛత్రవత్ ఛాద్యః। శిష్యేణ గురుశ్ఛత్రమివ పరిపాల్యః।।

-4-4-65- హితం భక్షాః (1803)

(5574 ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- హితం భక్షా ఃథ్ద్య;తి చతుర్థీనిర్దేశః -

(భాష్యమ్) హితం భక్షా ఃథ్ద్య;తి చతుర్థీనిర్దేశః కర్తవ్యః।।

(5575 ఆక్షేపసమర్థకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఃథ్ద్య;తరథా హ్యనిర్దేశః -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;తరథా హి నిర్దేశో న భవతి। హితశబ్దేన చ యోగే చతుర్థీ విధీయతే, సా ప్రాప్నోతి।

స తర్హి చతుర్థీనిర్దేశః కర్తవ్యః?

న కర్తవ్యః।

ఏవం వక్ష్యామి--హితం భక్షాస్తదస్మై। తతః--దీయతే నియుక్తమ్। తదస్మా ఃథ్ద్య;తి।।

-4-4-76- తద్వహతి రథయుగప్రాసఙ్గమ్ (1814)

(యతోఽధికరణమ్)

(5576 సూత్రాక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వహత్యభిధానే రథశకటహలసీరేభ్యః ప్రత్యయవిధానానర్థక్యం విహితత్వాత్ -

(భాష్యమ్) వహత్యభిధానే రథశకటహలసీరేభ్యః ప్రత్యయవిధానమనర్థకమ్।।

కిం కారణమ్?

విహితత్వాత్। విహితోఽత్ర ప్రత్యయః తస్యేదమ్ (4।3।120) ఃథ్ద్య;తి।।

శబ్దభేదాదవిధానమ్। శబ్దభేదాదవిధిః స భవతి--అన్యో హి శబ్దో రథం వహతి, అన్యో హి రథస్య వోఢేతి।।

(5577 ఆక్షేపసమర్థకం వార్తికమ్।। 2 ।।)

- శబ్దభేదాదవిధానమితి చేదర్థాశ్రయత్వాత్ ప్రత్యయవిధానస్యార్థసామాన్యాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) శబ్దభేదాదవిధానమితి చేదర్థాశ్రయః ప్రత్యయవిధిః। య ఏవార్థో రథం వహతి, స ఏవ రథస్య వోఢేతి।

తత్రార్థసామాన్యాత్సిద్ధమ్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--యో ద్వౌ రథౌ వహతి స ద్విరథ్యః। యో ద్వయో రథయోర్వోఢా స ద్విరథః। తేన సతి లుగ్భవతి।।

అనేన సతి కస్మాన్న భవతి?

ప్రాగ్దీవ్యత ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే।।

-4-4-82- సంజ్ఞాయాం జన్యాః(1820)

(సూత్రార్థోపపాదకభాష్యమ్)

కిం నిపాత్యతే?

జనన్యా జనీభావో నిపాత్యతే యచ్చ ప్రత్యయః।।

(5578 సూత్రాక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- జన్యా ఃథ్ద్య;తి నిపాతనానర్థక్యం పఞ్చమీనిర్దేశాత్ -

(భాష్యమ్) జన్యా ఃథ్ద్య;తి నిపాతనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

పఞ్చమీనిర్దేశాత్। జనీశబ్దాదేషా పఞ్చమీ।।

(సూత్రఫలబోధకం భాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--సర్వకాలః ప్రత్యయవిధిర్యథా విజ్ఞాయేత।

జనీం వహన్తి జన్యాః। జనీం వోఢారో జన్యాః। జనీమవాక్షుర్జన్యా ఃథ్ద్య;తి।।

-4-4-83- విధ్యత్యధనుషా (1821)

(5579 ఆక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- విధ్యత్యకరణేన -

(భాష్యమ్) విధ్యత్యకరణేనేతి వక్తవ్యమ్।।

(5580 ఆక్షేపసమర్థకం వార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ఃర్థ్య;తరథా హ్యనిష్టప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అధనుషేతి హ్యుచ్యమానేఽతిప్రసఙ్గో భవతి।

ఃర్థ్య;హాపి ప్రసజ్యేత--శర్కరాభిర్విధ్యతి, కణ్టకైర్విధ్యతీతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

కస్మాన్న భవతి--కణ్టకైర్విధ్యతి, శర్కరాభిర్విధ్యతీతి।

అనభిధానాత్।।

-4-4-90- గృహపతినా సంయుక్తే ఞ్యః (1828)

(ఞ్యప్రత్యయాధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

గృహపతినా సంయుక్త ఃర్థ్య;త్యుచ్యతే, తత్రదక్షిణాగ్నావపి ప్రాప్నోతి। దక్షిణాగ్నిరపి గృహపతినా సంయుజ్యతే।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--గృహపతినా సంయుక్త ఃర్థ్య;త్యుచ్యతే, సర్వశ్చ గృహపతినా సంయుక్తః।

తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే--సాధీయో యో గృహపతినా సంయుక్త ఃర్థ్య;తి।

కశ్చ సాధీయః?

యస్మిన్ పత్నీసంయాజాః క్రియన్తే।।

అథ వా గృహపతిర్నామ మన్త్రః స యస్మిన్నుచ్యతే।।

అథ వా సంజ్ఞాయామితి వర్తతే।।

-4-4-128- మత్వర్థే మాసతన్వోః (1866)

(5581 పూరకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- మాసతన్వోరనన్తరార్థే వా -

(భాష్యమ్) మాసతన్వోరనన్తరార్థే వేతి వక్తవ్యమ్। మధ్వస్మిన్నస్తి మధ్వనన్తరమితి వా మధవ్యః। మాధవః।।

(5582 పూరకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- లుగకారేకారరేఫాశ్చ -

(భాష్యమ్) లుగకారేకారరేఫాశ్చ ప్రత్యయా వక్తవ్యాః। లుక్--మధుః, నభః, తపః।

అకారః--ఃర్థ్వ;షః, ఃఢ్దవ్య;ర్జః।

ఃర్థ్వ;కారః--శుచిః।

రేఫశ్చ--శుక్రః।।

4-4-1- ఆ. 20 (826 విధిసూత్రమ్

-4-4-140- 1878 వసోః సమూహే చ

(5583 పూరకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అక్షరసమూహే ఛన్దస ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అక్షరసమూహే ఛన్దస ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఓ శ్రావయేతి చతురక్షరమ్। అస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షరమ్, యే యజామహ ఃర్థ్వ;తి పఞ్చాక్షరమ్, యజేతి ద్వ్యక్షరమ్, ద్వ్యక్షరో వషట్కారః। ఏష వై సప్తదశాక్షరః--ఛన్దస్యః

ప్రజాపతిర్యజ్ఞమనువిహితః।।

(5584 ఏకదేశివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఛన్దసి బహుభిర్వసవ్యైరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఛన్దసి బహుభిర్వసవ్యైరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। హస్తౌ పృణస్వ బహుభిర్వసవ్యైః।।

(5585 ఏకదేశివార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అగ్నిరీశే వసవ్యస్య -

(భాష్యమ్) అగ్నిరీశే వసవ్యస్యేత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

తత్తర్హి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్।।

(5586 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- స్వార్థవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) స్వార్థవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమేతత్। వసవ ఏవ వసవ్యాః పాన్తు।।

ఃర్థ్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

పాదోఽధ్యాయశ్చ చతుర్థః సమాప్తః।।

-9-9-999-

.

పఞ్చమోఽధ్యాయః-ప్రథమపాదః

-5-1-1- ప్రాక్ క్రీతాచ్ఛః (1883)

(ఛప్రత్యయాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

ప్రాగ్వచనం కిమర్థమ్?

(5587 ప్రాక్పదప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రాగ్వచన ఉక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

తత్ర తావదుక్తమ్-- ప్రాగ్వచనం సకృద్విధానార్థమ్, అధికారాత్సిద్ధమితి చేదపవాదవిషయేఽప్రసఙ్గః ఃర్థ్వ్య;తి।

ఃర్థ్వ్య;హాపి ప్రాగ్వచనం క్రియతే సకృద్విధానార్థమ్। సకృద్విహితః ప్రత్యయో విహితో యథా స్యాత్, యోగే యోగే తస్య గ్రహణం మా కార్షమితి।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, అధికారాదప్యేతత్సిద్ధమ్। అధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థ ఃర్థ్వ్య;తి యోగే యోగ ఉపతిష్ఠతే।।

(సమాధానవార్త్తికస్మారకభాష్యమ్)

అధికారాత్సిద్ధమితి చేదపవాదవిషయే ఛప్రసఙ్గః

అధికారాత్ సిద్ధమితి చేదపవాదవిషయే ఛః ప్రాప్నోతి। ఉగవాదిభ్యో యత్ (5।1।2) ఛశ్చ, ఃర్థ్వ్య;తి ఛోఽపి ప్రాప్నోతి।

తస్మాత్ ప్రాగ్వచనం కర్తవ్యమ్।।

(ప్రాక్పదార్థనిరూపకభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి ప్రాగ్వచనే కథమిదం విజ్ఞాయతే--ప్రాక్ క్రీతాద్యాః ప్రకృతయః, ఆహోస్విత్ప్రాక్క్రీతాద్యేఽర్థా ఃర్థ్వ్య;తి।

కిం చాతః?

యది విజ్ఞాయతే--ప్రాక్క్రీతాద్యాః ప్రకృతయ ఃర్ధ్వ;తి,

స ఏవ దోషః--అపవాదవిషయే ఛప్రసఙ్గ ఃర్ధ్వ;తి।

అథ విజ్ఞాయతే ప్రాక్ క్రీతాద్యేఽర్థా ఃర్ధ్వ;తి

న దోషో భవతి। సమానేఽర్థే ప్రకృతివిశేషాదుత్పద్యమానో యత్ ఛం బాధిష్యతే।।

యథా న దోషస్తథాఽస్తు।

ప్రాక్ క్రీతాద్యేఽర్థా ఃర్ధ్వ;తి విజ్ఞాయతే।

కుత ఏతత్?

తథా హ్యయం ప్రాధాన్యేనార్థం ప్రతినిర్దిశతి। ఃర్ధ్వ;తరథా హి బహ్వ్యస్తత్ర ప్రకృతయః పఠ్యన్తే, తతో యాం కాంచిదేవ ప్రకృతిమవధిత్వేనోపాదదీత।

అథ వా పునరస్తు--ప్రాక్ క్రీతాద్యాః ప్రకృతయ ఃర్ధ్వ;తి। నను చోక్తమపవాదవిషయేఽపి ఛప్రసఙ్గ ఃర్ధ్వ;తి।।

(ఆక్షేపనివారకవార్తికస్మారకభాష్యమ్)

న వా క్వచిద్వావచనాత్

న వా ఏష దోషః।

కిం కారణమ్?

క్వచిద్వావచనాత్। యదయం క్వచిద్వావచనం కరోతి--విభాషా హవిరపూపాదిభ్యః (5।1।4) ఃర్ధ్వ;తి, తజ్జ్ఞాపయతి--నాపవాదవిషయే ఛో భవతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవమ్, నార్థః ప్రాగ్వచనేన, అధికారాత్సిద్ధమ్।

నను చోక్తమధికారాత్సిద్ధమితి చేదపవాదవిషయే ఛప్రసఙ్గ ఃర్ధ్వ;తి।

పరిహృతమేతత్--న వా క్వచిద్వావచనాత్ ఃర్ధ్వ;తి।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అథ కిమర్థమియానవధిర్గృహ్యతే, న ప్రాక్ ఠఞ ఃర్ధ్వ;త్యేవోచ్యేత। ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--అర్థేష్వయం భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

సమానేऽర్థే ప్రకృతివిశేషాదుత్పద్యమానో యత్ ఛం బాధతే।।

-5-1-2- ఉగవాదిభ్యో యత్ (1884)

(యతోऽధికరణమ్)

(5588 పూర్వవిప్రతిషేధబోధకమేకదేశివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- యఞ్ఞౌ ఞ్యఽఞః పూర్వవిప్రతిషిద్ధం సనఙ్గూపానహౌ ప్రయోజనమ్ -

(భాష్యమ్) యఞ్ఞౌ ఞ్య భవతోऽఞః పూర్వవిప్రతిషేధేన।

కిం ప్రయోజనమ్?

సనఙ్గూపానహౌ ప్రయోజనమ్।

యతోऽవకాశః -- శఙ్కవ్యం దారు, పిచవ్యః కార్పాసః।

అఞోऽవకాశః--వార్ధ్రమ్, వారత్రమ్।

సనఙ్గుర్నామ చర్మవికారః, తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి -- సనఙ్గవ్యం చర్మ।।

ఞ్యస్యావకాశః--ఔపానహ్యం దారు।

అఞః స ఏవ।

ఉపానన్నామ చర్మవికారస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి--ఔపానహ్యం చర్మ।।

(5589 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ఢఞ్చ -

(భాష్యమ్) ఢఞ్చ భవత్యఞః పూర్వవిప్రతిషేధేన।

ఢఞోऽవకాశః--ఛాదిషేయం తృణమ్।

అఞః స ఏవ।

ఛదిర్నామ చర్మవికారస్తస్మాదుభయం ప్రాప్నోతి--ఛాదిషేయం చర్మ।

ఢఞ్ భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(5590 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- హవిరపూపాదిభ్యో విభాషాయా యత్ -

(భాష్యమ్) హవిరపూపాదిభ్యో విభాషాయా యద్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

హవిరపూపాదిభ్యో విభాషాయా అవకాశః--ఆమిక్ష్యమ్--ఆమిక్షీయమ్। పురోడాశ్యమ్--పురోడాశీయమ్।

యతః స ఏవ।

ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--చరవ్యాస్తణ్డులాః।

యద్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(5591 విప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అన్నవికారేభ్యశ్చ -

(భాష్యమ్) అన్నవికారేభ్యశ్చ విభాషాయా యద్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

అన్నవికారేభ్యశ్చ విభాషాయా అవకాశః--సుర్యాః, సురీయాః।

యతః స ఏవ।

ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--సక్తవ్యా ధానా ఃథ్ద్య;తి।

యద్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(విప్రతిషేధానర్థక్యబోధకమేకదేశిభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః। ఃథ్ద్య;ష్టవాచీ పరశబ్దః--విప్రతిషేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అయం నాభిశబ్దో గవాదిషు పఠ్యతే। తత్రైవోచ్యతే--నాభి నభం చేతి। తత్ర చోద్యతే--

(5592 నాభేః ప్రత్యయానుపపాదకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- నాభేర్నభభావే ప్రత్యయానుపపత్తిః ప్రకృత్యభావాత్ -

(భాష్యమ్) నాభేర్నభభావే ప్రత్యయస్యానుపపత్తిః।

కిం కారణమ్?

ప్రకృత్యభావాత్।

వికృతేః ప్రకృతావభిధేయాయాం ప్రత్యయేన భవితవ్యమ్, న చ నాభిసంజ్ఞికాయా వికృతేః ప్రకృతిరస్తి। యదేవ హి తన్మణ్డలచక్రాణాం మణ్డలచక్రం తన్నభ్యమిత్యుచ్యతే।।

(5593 రూపసాధకం వార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- సిద్ధం తు శాఖాదిషు వచనాత్ హ్రస్వత్వం చ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

శాఖాదిషు నాభిశబ్దః పఠితవ్యః, హ్రస్వత్వం చ వక్తవ్యమ్। నాభిరివ--నభ్యమితి।

కః పునరిహోపమార్థః?

యత్తదక్షధారణం పరివర్తనం వా।।

అపర ఆహ--యత్తదఞ్జనోపాఞ్జనమితి।

(గవాదిగణపాఠప్రయోజనభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం వక్తవ్యమ్--నాభి నభం చేతి।

వక్తవ్యం చ।

కిం ప్రయోజనమ్?

యాన్యేతాన్యరవన్తి చక్రాణి తదర్థమ్। తత్ర నాభిసంజ్ఞికాయా వికృతేః ప్రకృతిరస్తి।

యాని చాప్యనరవన్తి చక్రాణి తదర్థమపీదం వక్తవ్యమ్। దృశ్యతే హి సముదాయాదవవస్య పృథక్త్వమ్।

తద్యథా--వార్క్షీ శాఖేతి।।

గుణాన్తరయోగాచ్చ వికారశబ్దో దృశ్యతే।

తద్యథా--బౌభీతకో యూపః, ఖాదిరం చషాలమితి।

తత్రావయవాత్సముదాయే వృత్తిర్భవిష్యతి।।

(వృక్షే నభ్యశబ్దోపపాదకవార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ యో నభ్యార్థో వృక్షః కథం తత్ర భవితవ్యమ్--నభ్యో వృక్షః, నభ్యా శింశపేతి?

(5594 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- నభ్యాత్తు లుగ్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) నభ్యాత్తు లుగ్వక్తవ్యః।

స తర్హి లుగ్వక్తవ్యః।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। తార్ధర్థ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। నభ్యార్థో నభ్య ఃథ్ద్య;తి।।

-5-1-3- కమ్బలాచ్చ సంజ్ఞాయామ్ (1885)

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానపరం భాష్యమ్)

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్।

కథమశీతిశతం కమ్బల్యమితి?

నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్।

కిం నిపాతనమ్?

అపరిమాణవిస్తాచితకమ్బల్యేభ్యో న తద్ధితలుకి (4।1।22) ఃథ్ద్య;తి।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--సంజ్ఞాయామితి వక్ష్యామీతి।

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--కమ్బలీయా ఃఢద్య;ర్ణాః।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। పరిమాణపర్యుదాసేన పర్యుదాసే ప్రాప్తే తత్ర కమ్బల్యగ్రహణం క్రియతే--పరిమాణార్థమ్, పరిమాణం చ సంజ్ఞైవ।।

-5-1-4- విభాషా హవిరపూపాదిభ్యః (1886)

(అప్రాప్తవిభాషానిశ్చాయకం భాష్యమ్)

కిమియం ప్రాప్తే విభాషా, ఆహోస్విదప్రాప్తే।

అథం చ ప్రాప్తే? కథం వాఽప్రాప్తే?

ఃఢద్య;ర్ణాన్తాదితి వా నిత్యే ప్రాప్తే, అన్యత్ర వాఽప్రాప్తే।।

(5595 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- హవిరపూపాదిభ్యోఽప్రాప్తే -

(భాష్యమ్) హవిరపూపాదిభ్యోఽప్రాప్తే విభాషా, ప్రాప్తే నిత్యో విధిః। చరవ్యాస్తణ్డులాః।।

-5-1-6- శరీరావయవాద్యత్ (1888)

(5596 సంగ్రాహకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- యత్ర్ప్రకరణే రథాచ్చ -

(భాష్యమ్) యత్ర్ప్రకరణే రథాచ్చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। రథాయ హితా-రథ్యా।।

-5-1-7- ఖలయవమాషతిలవృషబ్రహ్మణశ్చ (1889)

(అనిష్టరూపనివారకం భాష్యమ్)

వృషశబ్దోఽయమకారాన్తో గృహ్యతే।

వృషన్శబ్దోఽపి నకారాన్తోఽస్తి తస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్, వృషశబ్దశ్చాదేశో వక్తవ్యః। వృష్ణే హితమితి విగృహ్య--వృష్యమిత్యేవ యథా స్యాత్।

తథా బ్రహ్మన్శబ్దో నకారాన్తో గృహ్యతే।

బ్రాహ్మణశబ్దశ్చాకారాన్తోఽప్యస్తి తస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్, బ్రహ్మన్శబ్దశ్చాదేశో వక్తవ్యః। బ్రాహ్మణేభ్యో హితమితి విగృహ్య--బ్రహ్మణ్యమిత్యేవ యథా స్యాత్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్। సమానార్థావేతౌ--వృషశబ్దో వృషన్శబ్దశ్చ, బ్రహ్మన్శబ్దో బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ। ఆతశ్చ సమానార్థౌ, ఏవం హ్యాహ--కుతో ను చరసి బ్రహ్మన్ కుతో నుచరసిబ్రాహ్మణ--ఃర్ధ్య;తి।

తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయోరేకేన విగ్రహః, అపరస్మాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి--అవిరవికన్యాయేన।

తద్యథా--అవేర్మాంసమితి విగృహ్య అవికశబ్దాదుత్పత్తిర్భవతి--ఆవికమితి।

ఏవమిహాపి వృషాయ హితమితి విగృహ్య--వృష్యమితి భవిష్యతి। వృష్ణే హితమితి విగృహ్య వాక్యమేవ।

తథా బ్రహ్మణే హితమితి విగృహ్య బ్రహ్మణ్యమితి భవిష్యతి, బ్రాహ్మణేభ్యో హితమితి--విగృహ్య వాక్యమేవ భవిష్యతి।

త్రైశబ్ద్యం చేహ సాధ్యమ్, తచ్చైవం సతి సిద్ధం భవతి।।

5-1-1- ఆ. 7 (833 విధిసూత్రమ్)

-5-1-9- ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖః   1891

(ఖాధికరణమ్)

(5597 భోగోత్తరపదాత్ఖవిధానే పూర్వపక్షే ఆక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- భోగోత్తరపదాత్ఖవిధానేఽనిర్దేశః పూర్వపదార్థహితత్వాత్ -

(భాష్యమ్) భోగోత్తరపదాత్ఖవిధానేఽనిర్దేశః। అగమకో నిర్దేశోఽనిర్దేశః।

కిం కారణమ్?

పూర్వపదార్థహితత్వాత్। ఉత్తరపదార్థప్రధానస్తత్పురుషః పూర్వపదార్థప్రధానే చ ప్రత్యయ ఃథ్ద్వ్య;ష్యతే। పితృభోగాయ హితే ప్రాప్నోతి, పిత్రే చైవ హిత ఃథ్ద్వ్య;ష్యతే।

ఏవం తర్హి భోగీనప్రత్యయో విధాస్యతే।।

(5598 న్యాసాన్తరవిధానే దోషవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

భోగీనరితి చేద్వావచనమ్।।

(భాష్యమ్) భోగీనరితి యది ప్రత్యయో విధీయతే వావచనం కర్తవ్యమ్, మాత్రీయః పిత్రీయ ఃథ్ద్వ్య;త్యపి యథా స్యాదితి।।

(5599 ఏకదేశివార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- రాజాచార్యాభ్యాం నిత్యమ్ -

(భాష్యమ్) రాజాచార్యాభ్యాం నిత్యమితి వక్తవ్యమ్। రాజభోగీనః।

ఆచార్యాదణత్వం చ। ఆచార్యభోగీనః।।

కిం భోగీనప్రత్యయో విధీయత ఃథ్ద్వ్య;త్యతః రాజాచార్యాభ్యాం నిత్యమితి వక్తవ్యమ్?

నేత్యాహ--సర్వథా రాజాచార్యాభ్యాం నిత్యమితి వక్తవ్యమ్।।

ఃథ్ద్వ్య;హ చ గ్రామణిభోగీనః, సేనానిభోగీన ఃథ్ద్వ్య;తి ఉత్తరపదే ఃథ్ద్వ్య;తి హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి।

ఃథ్ద్వ్య;హ చాబ్భోగీన ఃథ్ద్వ్య;తి అపోభి (7।4।48) ఃథ్ద్వ్య;తి తత్వం ప్రాప్నోతి। సూత్రం చ భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమ్--భోగోత్తరపదాత్ఖవిధానేఽనిర్దేశః పూర్వపదార్థహితత్వాత్--ఃథ్ద్వ్య;తి।

నైష దోషః। అయం భోగశబ్దోఽస్త్యేవ ద్రవ్యపదార్థకః। తద్యథా--భోగవానయం దేశ ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే యస్మిన్గావః సస్యాని చ వర్తన్తే।

అస్తి క్రియాపదార్థకః। తద్యథా--భోగవానయం బ్రాహ్మణ ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే। యః సమ్యక్ స్నానాదీః క్రియా అనుభవతి।

తదృః క్రియాపదార్థకస్తస్యేదం గ్రహణమ్।

యశ్చ పితృస్థాభ్యః క్రియాభ్యో హితః, సంబన్ధాదసౌ పిత్రేఽపి హితో భవతి।।

యది సంబన్ధాత్, అస్తు ద్రవ్యపదార్థకస్యాపి గ్రహణమ్। యోఽపి హి పితృద్రవ్యాయ హితః, సంబన్ధాదసౌ పిత్రే హితో భవతి।।

అథ వా భోగశబ్దః శరీరవాచ్యపి దృశ్యతే। తద్యథా--అహిరివ భోగైః పర్యేతి బాహుమ్। అహిరివ శరీరైరితి గమ్యతే।

ఏవం పితృశరీరాయ హితః-పితృభోగీణ ఃథ్ద్య;తి।।

(5600 ఉపసఙ్ఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- ఖవిధానే పఞ్చజనాదుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఖవిధానే పఞ్చజనాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పఞ్చజనాయ హితః--పఞ్చజనీనః।

సమానాధికరణ ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। యో హి పఞ్చానాం జనాయ హితః--పఞ్చజనీయః స భవతి।।

(5601 విధివార్తికమ్।। 5 ।।)

- సర్వజనాట్ఠఞ్చ -

(భాష్యమ్) సర్వజనాట్ఠఞ్చ వక్తవ్యః, ఖశ్చ। సర్వజనాయ--హితః సార్వజనికః, సర్వజనీనః।

సమానాధికరణ ఃథ్ద్య;తి చ వక్తవ్యమ్। యో హి సర్వేషాం జనాయ హితః--సర్వజనీయః స భవతి।।

(5602 నిత్యత్వబోధకవార్తికమ్।। 6 ।।)

- మహాజనాన్నిత్యమ్ -

(భాష్యమ్) మహాజనాన్నిత్యం ఠఞ్వక్తవ్యః। మహాజనాయ హితో మాహాజనికః।

తత్పురుష ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్, బహువ్రీహౌ మా భూదితి। మహాన్ జనోఽస్య--మహాజనః, మహాజనాయ హితః--మహాజనీయః।

(సమానాధికరణాద్యుపాధిప్రత్యాఖ్యానే భాష్యమ్)

యది తర్హ్యతిప్రసఙ్గాః సన్తీత్యుపాధిః క్రియతే, ఆద్యన్యాసేఽప్యుపాధిః కర్తవ్యః--ఆత్మన్విశ్వజన సమానాధికరణ ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। యో హి విశ్వేషాం జనాయ హితః--విశ్వజనీయః స భవతి।

అథ మతమేతత్--అనభిధానాదాద్యన్యాసే న భవిష్యతీతి, ఃథ్ద్య;హాపి నార్ధ ఉపాధిగ్రహణేన।

ఃథ్ద్య;హాప్యనభిధానాన్న భవిష్యతి।।

-5-1-10- సర్వపురుషాభ్యాం ణఢఞౌ (1892)

(ఛప్రత్యయాపవాదణఢఞోరధికరణమ్)

(5603 వికల్పవార్త్తికమ్।।1।।)

సర్వాణ్ణస్య వేతి వక్తవ్యమ్। సార్వః, సర్వీయః।

(5604 అర్థవిధాయకవార్త్తికమ్।।2।।)

పురుషాద్వధే।।

పురుషాద్వధ ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। పౌరుషేయో వధః। అత్యల్పమిదముచ్యతే--పురుషాద్వధ ఃథ్ద్య;తి । పురుషాద్వధవికారసమూహతేనకృతేష్వితి వక్తవ్యమ్। పౌరుషేయో వధః। పౌరుషేయో వికారః। పౌరుషేయస్సమూహః। తేన కృతం పౌరుషేయమ్।

-5-1-12- తదర్థం వికృతేః ప్రకృతౌ (1894)

(తదర్థే ప్రత్యయవిధ్యధికరణమ్)

(5605 సంగ్రహవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- తదర్థమితి కృత్యనామభ్యష్ఠఞ్ -

(భాష్యమ్) తదర్థమితి కృత్యనామభ్యష్ఠఞ్వక్తవ్యః। ఃథ్ద్య;న్ద్రమహార్థమైన్ద్రమహికమ్। గాఙ్గామహికమ్। కాశేరుయజ్ఞికమ్।।

(5606 ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- న వా ప్రయోజనేన కృతత్వాత్ -

(భాష్యమ్) న వా వక్తవ్యమ్।

కిం కారణమ్?

ప్రయోజనేన కృతత్వాత్। యద్దీన్ద్రమహార్థమ్, ఃథ్ద్య;న్ద్రమహస్తస్య ప్రయోజనం భవతి; తత్ర ప్రయోజనమ్ (5।1।109) ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్।।

-5-1-13- ఛదిరుపధిబలేర్ఢఞ్ (1895)

(ఢఞోఽధికరణమ్)

(5607 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉపధ్యర్థమితి ప్రత్యయానుపపత్తిరుపధ్య భావాత్ -

(భాష్యమ్) ఉపధ్యర్థమితి ప్రత్యయస్యానుపపత్తిః।

కిం కారణమ్?

ఉపధ్యభావాద్। వికృతేః ప్రకృతావభిధేయాయాం ప్రత్యయేన భవితవ్యమ్, న చోపధిసంజ్ఞికాయా వికృతేః ప్రకృతిరస్తి।

యద్ధి తత్రద్రథాఙ్గం తదౌపధేయమిత్యుచ్యతే।।

(5608 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు కృదన్తస్య స్వార్థేఽఞ్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

కృదన్తస్య స్వార్థే అఞ్వక్తవ్యః। ఉపధీయతే--ఉపధేయమ్, ఉపధేయమేవౌపధేయమ్।

సిద్ధ్యతి।

సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమ్--ఉపధ్యర్థమితి ప్రత్యయానుపపత్తిరుపధ్యభావాత్ ఃథ్య;తి।

నైతదస్తి। అయముపధిశబ్దోఽస్త్యేవ కర్మసాధనః--ఉపధీయతే--ఉపధిరితి। అస్తి భావసాధనః--ఉపధానముపధిరితి। తద్యో

భావసాధనస్తస్యేదం గ్రహణమ్।

ఏవమపి న సిధ్యతి।

కిం కారణమ్?

వికృతేః ప్రకృతావితి వర్తతే।

ప్రకృతివికృతిగ్రహణం నివర్తిష్యతే। తచ్చావశ్యం నిర్వత్యమ్, ఃథ్ద్య;హార్ధముత్తరార్ధం చ। ఃథ్ద్య;హార్ధం తావత్--బాలేయాస్తణ్డులాః। ఉత్తరార్ధమ్--ఋషభోపానహోర్జ్ఞ్యః (5।1।14) ఆర్షభ్యో వత్స ఃథ్ద్య;తి।।

(అనువృత్తినిశ్చాయకభాష్యమ్)

అథ తదర్థమిత్యనువర్తతే, ఉతాహో న।

కిం చార్థోఽనువృత్త్యా?

బాధమర్థః--తదస్య తదస్మిన్ స్యాదితి (5।1।16) తదర్థే యథా స్యాత్, ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--ప్రాసాదో దేవదత్తస్య స్యాదితి, ప్రాకారో నగరస్య స్యాదితి।

యది తదర్థమిత్యనువర్తతే ఋషభోపానహోర్జ్ఞ్యః ఋషభార్థః ఘాసః, ఉపానదర్థస్తిలకల్క ఃథ్ద్య;త్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి--అనువర్తతే ప్రకృతివికృతిగ్రహణమ్।

నను చోక్తం బల్యృషభయోర్న సిధ్యతీతి।

కం పునర్భవాన్ వికారం మత్వాఽఽహ--వల్యృషభయోర్న సిధ్యతీతి?

(వికారపదార్థబోధకం భాష్యమ్)

యది తావద్యః ప్రకృత్యుపమర్దేన భవతి స వికారః,

వైభీతికో యూపః, ఖాదిరం చషాలమితి న సిధ్యతి।

అథ మతమేతత్తదేవ గుణాన్తరయుక్తం వికార ఃథ్ద్య;తి,

బల్యృషభయోరపి సిద్ధం భవతి। గుణాన్తరయుక్తా హి తణ్డులా బాలేయాః, గుణాన్తరయుక్తశ్చ వత్స ఆర్షభ్యః।

ఔపధేయం తు న సిధ్యతి।

వచనాత్స్వార్థికో భవిష్యతి।।

-5-1-16- తదస్య తదస్మిన్త్స్యాదితి (1898)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

(షష్ఠీ సప్తమ్యర్థే ప్రత్యయాధికరణమ్)

స్యాద్గ్రహణం కిమర్థమ్?

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--ప్రాసాదో దేవదత్తస్య, ప్రాకారో నగరస్యేతి।

(స్యాగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి స్యాగ్రహణ ఃథ్ద్వ్య;హ కస్మాన్న భవతి--ప్రాసాదో దేవదత్తస్య స్యాత్, ప్రాకారో నగరస్య స్యాదితి।

శక్యార్థే లిజితి వక్తవ్యమ్।

నైవం శక్యమ్, ఃథ్ద్వ్య;దానీమేవ హ్యుక్తమ్--న హ్యుపాధేరుపాధిర్భవతి విశేషణస్య వా విశేషణమితి।

ఏవం తర్హి--ఃథ్ద్వ్య;తికరణః క్రియతే। తతశ్చేద్వివక్షా భవతి। వివక్షా చ ద్వయీ। అస్త్యేవ ప్రాయోక్త్రీ వివక్షా, అస్తి లౌకికీ।

ప్రాయోక్త్రీ వివక్షా--ప్రయోక్తా హి మృద్వ్యా స్నిగ్ధయా శ్లక్ష్ణయా జిహ్వయా మృదూన్ స్నిగ్ధాన్ శ్లక్ష్ణాన్ శబ్దాన్ ప్రయుఙ్క్తే।

లౌకికీ వివక్షా--యత్ర ప్రాయస్య సంప్రత్యయః, ప్రాయ ఃథ్ద్వ్య;తి లోకో వ్యపదిశ్యతే। న చ ప్రాసాదో దేవదత్తస్య స్యాత్

ప్రాకారో నగరస్య స్యాదిత్యత్రోత్పద్యమానేన ప్రత్యయేన ప్రాయస్య సంప్రత్యయః స్యాత్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యద్యేవమ్, నార్థః స్యాగ్రహణేన। న హి ప్రాసాదో దేవదత్తస్య ప్రాకారో నగరస్యేత్యత్రోత్పద్యమానేన ప్రత్యయేన ప్రాయస్య సంప్రత్యయః స్యాత్।।

-5-1-19- ఆర్హాదగోపుచ్ఛసంఖ్యాపరిమాణాట్ఠక్ (1901)

(ఠగధికరణమ్)

(పరిమాణతః సంఖ్యాయాః పృథగ్గ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థం సంఖ్యాయాః పృథగ్గ్రహణం క్రియతే? న సంఖ్యాఽపి పరిమాణమేవ, తత్ర పరిమాణపర్యుదాసేన పర్యుదాసో భవిష్యతి।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్సంఖ్యాయాః పృథగ్గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--అన్యా సంఖ్యా, అన్యత్పరిమాణమితి।।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

అపరిమాణబిస్తాచితకమ్బలేభ్యో న తద్ధితలుకి (4।1।22) ఃథ్ద్వ్య;తి--ద్వాభ్యాం శతాభ్యాం క్రీతా ద్విశతా, త్రిశతా। పరిమాణపర్యుదాసేన పర్యుదాసో న భవతీతి।।

(పరిమాణతః సంఖ్యాభేదే దోషభాష్యమ్)

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే, తదస్య పరిమాణమ్ సంఖ్యాయాః సంజ్ఞాసఙ్ఘసూత్రాధ్యయనేషు (5।1।57-58) ఃథ్ద్య;తి విశేషణం న ప్రకల్పతే--పరిమాణం యా సంఖ్యేతి। ఃథ్ద్య;హ చ క్రీతవత్పరిమాణాత్ (4।3।196) ఃథ్ద్య;తి సంఖ్యావిహితస్య ప్రత్యయస్యాతిదేశో న ప్రకల్పతే। శతస్య వికారః--శత్యః, శతికః, సాహస్ర ఃథ్ద్య;తి।।

(జ్ఞాపకాసమ్భవప్రదర్శనభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--అన్యా సంఖ్యా, అన్యత్పరిమాణమితి।

నైతజ్జ్ఞాపకసాధ్యమ్--అన్యా సంఖ్యా, అన్యత్పరిమాణమితి।

న్యాయసిద్ధమేవైతత్।

భేదమాత్రం సంఖ్యాఽఽహ। యచ్చేషీకాన్తం యచ్చాపరిమాణం తస్య సర్వస్య సంఖ్యా భేదమాత్రం బ్రవీతి।

పరిమాణం తు సర్వతః। సర్వతో మానమితి చాతః పరిమాణమితి। ప్రస్థస్య చ సమానాకృతేర్న కుతశ్చిద్విశేషో గమ్యతే--న చోన్మానతః, న పరిమాణతః, న ప్రమాణతః।।

(ఉన్మానాదిలక్షణైః సంఖ్యాయాః పరిమాణతో భేదబోధకం భాష్యమ్)

కిం పునరున్మానమ్? కిం పరిమాణమ్? కిం ప్రమాణమ్?

ఃఢ్ద్య;ర్ధ్వమానం కిలోన్మానమ్

ఃఢ్ద్య;ర్ధ్వం యన్మీయతే తదున్మానమ్।।

పరిమాణం తు సర్వతః।

సర్వతో మానమితి చాతః పరిమాణమ్।

కుత ఏతత్?

పరిః సర్వతోభావే వర్తతే।

ఆయామస్తు ప్రమాణం స్యాత్

ఆయామవివక్షాయాం ప్రమాణమిత్యేతద్భవతి।।

సంఖ్యా బాహ్యా తు సర్వతః।।

ఆతశ్చ సర్వతః సంఖ్యా బాహ్యా--

భేదమాత్రం బ్రవీత్యేషా

నైషా మానం కుతశ్చ న।।

ఏవం చ కృత్వా సంఖ్యాయాః పృథగ్గ్రహణం క్రియతే।।

(సంఖ్యాయా భేదే పూర్వోక్తదోషనిరాసభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--తదస్య పరిమాణం సంఖ్యాయాః సంజ్ఞాసఙ్ఘసూత్రాధ్యయనేష్వితి విశేషణం న ప్రకల్పత ఃథ్ద్య;తి

ఆహాయమ్--పరిమాణం యా సంఖ్యేతి, న చాస్తి సంఖ్యా పరిమాణమ్, తత్ర వచనాదియతీ వివక్షా భవిష్యతి।

యదప్యుచ్యతే--క్రీతవత్పరిమాణాదితి చ సంఖ్యావిహితస్య ప్రత్యయస్యాతిదేశో న ప్రకల్పతే ఃథ్ద్య;తి

సంఖ్యాయా ఃథ్ద్య;తి చ తత్ర వక్తవ్యమ్।।

(ఠగాద్యధికారమర్యాదాసమ్భవభాష్యమ్)

కిం పునరిమే ఠగాదయః ప్రాగర్హాద్భవన్తి, ఆహో స్విత్సహార్హేణ।

కశ్చాత్ర విశేషః?

(5609 ప్రథమమర్యాదాఽఽక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఠగాదయః ప్రాగర్హాచ్చేదర్హే తద్విధిః -

(భాష్యమ్) ఠగాదయః ప్రాగర్హాచ్చేదర్హే తద్విధిః। అర్హే ఠగాదయో విధేయాః। శతమర్హతి--శత్యః--శతికః, సాహస్ర ఃథ్ద్య;తి।

వస్నే వచనాత్సిద్ధమ్।

ఃథ్ద్య;హ యః శతమర్హతి శతం తస్య వస్నో భవతి। తత్ర సోఽస్యాంశవస్నభృతయః (5।1।56) ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్।।

(5610 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వస్నే వచనాత్సిద్ధమితి చేన్మాంసౌదనికాదిష్వప్రాప్తిః -

(భాష్యమ్) వస్నే వచనాత్సిద్ధమితి చేన్మాంసౌదనికాదిష్వప్రాప్తిః। మాంసౌదనికోఽతిథిః, శ్వైతచ్ఛత్రికః, కాలాయసూపికః।।

తథా గుణానాం పరిప్రశ్నో భవతి--కిమయం బ్రాహ్మణోఽర్హతి।

శతమర్హతి--శత్యః, శతికః, సాహస్రః, నైష్కిక ఃథ్ద్య;సి న సిధ్యతి।।

(ద్వితీయమర్యాదాక్షేపవార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

సన్తు తర్హి సహార్థేణ।।

(5611 ద్వితీయమర్యాదాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆర్హాచ్ఛేదో్భజనాదిష్వతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) ఆర్హాచ్ఛేదో్భజనాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి--భోజనమర్హతి, పానమర్హతీతి।

కిముచ్యతే భోజనాదిష్వతిప్రసఙ్గ ఃథ్ద్య;తి, యదా ఛేదాదిభ్య ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే। అవశ్యం మాంసౌదనికాద్యర్థం యోగవిభాగః కర్తవ్యః--తదర్హతి, తతః--ఛేదాదిభ్యో నిత్యమితి। తస్మిన్ క్రియమాణే భోజనాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి।।

(5612 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

అనభిధానాదితి।

అనభిధానాద్భోజనాదిష్వతిప్రసఙ్గో న భవతి।

అథ వా యోగవిభాగో న కరిష్యతే।

కథం మాంసౌదనికోఽతిథిః, శ్వైతచ్ఛత్రికః, కాలాయసూపికః?

అస్మిన్ దీయతే, అస్మై ఃథ్ద్య;తి చ, ఏవమేతత్సిద్ధమ్।

అథ వా పునః సన్తు ప్రాగర్హాత్।

నను చోక్తం ఠగాదయః ప్రాగర్హాచ్ఛేదర్థే తద్విధిరితి। పరిహృతమేతద్--వస్నే వచనాత్సిద్ధమితి।

నను చోక్తం వస్నే వచనాత్సిద్ధమితి చేన్మాంసోదనికాదిష్వప్రాప్తిరితి, తథా గుణానాం పరిప్రశ్నో భవతి--కిమయం బ్రాహ్మణోర్హతి, శతమర్హతి శత్యః, శతికః, సాహస్రః, నైష్కిక ఃథ్ద్య;తి న సిధ్యతీతి।

అస్మిన్ దీయతే, అస్మై ఃథ్ద్య;తి చ--ఏవమేతత్ సిద్ధమ్।।

-5-1-20- అసమాసే నిష్కాదిభ్యః (1902)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అసమాస ఃథ్ద్య;తి కిమర్థమ్?

పరమనిష్కేణ క్రీతమ్-పరమనైష్కికమ్।

నైతదస్తి। నిష్కశబ్దాత్ప్రత్యయో విధీయతే, తత్ర కః ప్రసఙ్గో యత్పరమనిష్కశబ్దాత్స్యాత్। నైవ ప్రాప్నోతి, నార్థః ప్రతిషేధేన।

తదన్తవిధినా ప్రాప్నోతి।

గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే।।

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5613 అసమాసపదప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- నిష్కాదిష్వసమాసగ్రహణం జ్ఞాపకం పూర్వత్ర తదన్తాప్రతిషేధస్య -

(భాష్యమ్) నిష్కాదిష్వసమాసగ్రహణం క్రియతే జ్ఞాపకార్థమ్।

కిం జ్ఞాప్యమ్?

ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--పూర్వత్ర తదన్తవిధేః ప్రతిషేధో న భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

ప్రాగ్వతేష్ఠఞ్ (5।1।18) ఃర్ధ్వ;త్యత్ర తదన్తవిధిః సిద్ధో భవతి।।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే, న చ ఠఞ్విధౌ కాచిత్ప్రకృతిర్గృహ్యతే।

ఃర్ధ్వ;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఆర్హాదగోపుచ్ఛసంఖ్యాపరిమాణాట్ఠక్ (5।1।19)--పరమగోపుచ్ఛేన క్రీతం పారమగోపుచ్ఛికమ్। అత్ర తదన్తవిధిః సిద్ధో భవతి।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

విధౌ ప్రతిషేధః, ప్రతిషేధశ్చాయమ్।

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--ఃర్ధ్వ;త ఉత్తరం తదన్తవిధేః ప్రతిషేధో న భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

పారాయణతురాయణచాన్ద్రాయణం వర్తయతి (5।1।72) ద్వైపారాయణికః, త్రైపారాయణికః। అత్ర తదన్తవిధిః సిద్ధో భవతి।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। వక్ష్యత్యేతత్--ప్రాగ్వతేః సంఖ్యాపూర్వంపదానాం తదన్తగ్రహణమలుకీతి।

పూర్వత్రైవ తర్హి ప్రయోజనమ్। ఖలయవమాషతిలవృషబ్రహ్మణశ్చ (5।1।7) ఃర్ధ్వ;తి। కృష్ణతిలేభ్యో హితః- కృష్ణతిల్యః, రాజమాషేభ్యో హితం--రాజమాష్యమ్।।

(5614 ఉపసఙ్ఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్రాగ్వతేః సంఖ్యాపూర్వపదానాం తదన్తగ్రహణమలుకి -

(భాష్యమ్) ప్రాగ్వతేః సంఖ్యాపూర్వపదానాం తదన్తగ్రహణమలుకి కర్తవ్యమ్ । పారాయణతురాయణచాన్ద్రాయణం వర్తయతి । ద్వైపారాయణికః । త్రైపారాయణికః ।

అలుకీతి కిమర్థమ్?

ద్వాభ్యాం శూర్పాభ్యాం క్రీతమ్--ద్విశూర్పమ్, త్రిశూర్పమ్ । ద్విశూర్పేణ క్రీతమ్--ద్విశౌర్పికమ్, త్రిశౌర్పికమ్ ।।

-5-1-21- శతాచ్చ ఠన్యతావశతే (1903)

(ఠన్యతోరధికరణమ్)

(5615 అర్థవిశేషబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- శతప్రతిషేధేఽన్యశతత్వేఽప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) శతప్రతిషేధేఽన్యశతత్వే ప్రతిషేధో న భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--శతేన క్రీతం శత్యం శాకటశతమితి ।

అన్యశతత్వ ఃథ్ద్య;తి కిమ్? శతకం నిదానమితి ।।

-5-1-22- సంఖ్యాయా అతిశదన్తాయాః కన్ (1904)

(కనోఽధికరణమ్)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

డతేశ్చేతి వక్తవ్యమ్ ।

ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్--కతిభిః క్రీతం కతికమ్ ।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

త్యన్తాయా నేతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।।

(5616 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకం వార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తిప్రతిషేధాడ్డుతిగ్రహణమితి చేదర్థవద్గ్రహణాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అర్థవతస్తిశబ్దస్య గ్రహణమ్, న చ డతేస్తిశబ్దోఽర్థవాన్ ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైషా పరిభాషా ఃర్ధ్య;హ శక్యా విజ్ఞాతుమ్, న హి కేవలేన ప్రత్యయేనార్థో గమ్యతే।

కిం తర్హి?

సప్రకృతికేన।

క్వ తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా భవతి?

యాన్యేతాని శబ్దసంఘాతగ్రహణాని।।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్, అర్థవద్గ్రహణాత్సిద్ధమ్।

నను చోక్తమ్--నైషా పరిభాషేహ శక్యా విజ్ఞాతుం న హి కేవలేన ప్రత్యయేనార్థో గమ్యతే కేన తర్హి సప్రకృతికేన--ఃర్ధ్య;తి।

కేవలేనాపి ప్రత్యయేనార్థో గమ్యతే।

కథమ్।

ఉక్తమ్--అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్।।

-5-1-23- వతోరిడ్వా (1905)

(ఃర్ధ్య;డాగమాధికరణమ్)

(ఏకదేశ్యాక్షేపభాష్యమ్)

కస్యాయమిడ్విధీయతే?

కన ఃర్ధ్య;త్యాహ।

తత్కనో గ్రహణం కర్తవ్యమ్, అక్రియమాణే హి ప్రత్యయాధికారాత్ ప్రత్యయోఽయం విజ్ఞార్యతే।

టిత్కరణసార్మథ్యాదాదిర్భవిష్యతి।

అస్త్యన్యట్టిత్కరణస్య ప్రయోజనమ్--టిత ఃర్ధ్య;తి ఃర్ధ్య;ర్కారో యథా స్యాత్।

అకారాన్తప్రకరణే ఃర్ధ్య;ర్కారః, న చైషోఽకారాన్తః।

ఏవమపి కుత ఏతత్--టిత్కరణసార్మథ్యాదాదిర్భవిష్యతి, న పునరకారాన్తప్రకరణే అనకారాన్తాదపి ఃర్ధ్య;ర్కారః స్యాత్?

తత్సాకనో గ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

సంఖ్యాయా అతిశదన్తాయాః కన్(5।1।22) ఃథ్ద్య;తి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టమ్, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

వతోరిత్యేషా పఞ్చమీ కన్నితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి--తస్మాదిత్యుత్తరస్య ఃథ్ద్య;తి।

ప్రత్యయవిధిరయమ్, న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి।

నాయం ప్రత్యయవిధిః, విహితః ప్రత్యయః ప్రకృతశ్చానువర్తతే।।

-5-1-24- వింశతిత్రిశద్భ్యాం డ్వునసంజ్ఞాయామ్ (1906)

(కన్డ్వునోరధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అసంజ్ఞాయామితి కిమర్థమ్? త్రింశత్కః, వింశతికః।

కథం చాత్ర కన్ భవతి?

సంఖ్యాయాః కన్ భవతీతి।

అతిశదన్తాయా ఃథ్ద్య;తి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--భవత్యత్ర కన్నితి, యదయం వింశతికాత్ఖః (5।1।32) ఃథ్ద్య;తి ప్రత్యయాన్తనిపాతనం కరోతి।

వింశతేరేతజ్జ్ఞాపకం స్యాత్।

నేత్యాహ, యోగాపేక్షం జ్ఞాపకమ్।

అథ వా యోగవిభాగః కరిష్యతే--వింశతిత్రింశద్భ్యాం కన్ భవతీతి।

తతః డ్వునసంజ్ఞాయామితి।।

-5-1-25- కంసాట్టిటఠన్ (1907)

(టిఠన్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5617 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- టిఠనర్ధాచ్చ -

(భాష్యమ్) టిఠన్నర్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। అర్ధికః, అర్ధికీ।।

(8618 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- కార్షాపణాద్వా ప్రతిశ్చ -

(భాష్యమ్) కార్షాపణాద్వా టిఠన్వక్తవ్యః, వా చ ప్రతిరాదేశో వక్తవ్యః। కార్షాపణికః, కార్షాపణికీ। ప్రతికః, ప్రతికీ।।

-5-1-28- అధ్యర్ధపూర్వద్విగోర్లుగసంజ్ఞాయామ్ (1910)

(5619 నిమిత్తగ్రహణావశ్యకత్వబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ద్విగోర్లుక్యుక్తమ్ -

(లుకోఽధికరణమ్)

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

తత్ర తావదుక్తమ్-- ద్విగోర్లుకి తన్నిమిత్తగ్రహణమ్ అర్థవిశేషాసంప్రత్యయేఽతన్నిమిత్తాదపి ఃథ్ద్య;తి।

ఃథ్ద్య;హాపి ద్విగోర్లుకి తన్నిమిత్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ద్విగోర్నిమిత్తం యస్తద్ధితస్తస్య లుగ్భవతీతి వక్తవ్యమ్।

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్-- ద్వాభ్యాం శూర్పాభ్యాం క్రీతం ద్విశూర్పమ్। ద్విశూర్పేణ క్రీతం ద్విశౌర్పికమ్। త్రిశౌర్పికమ్।

అర్థవిశేషాసంప్రత్యయేఽతన్నిమిత్తాదపి ।

అర్థవిశేషస్యాసంప్రత్యయేఽతన్నిమిత్తాదపీతి వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్? ద్వయోః శూర్పయోః సమాహారః--ద్విశూర్పీ। ద్విశూర్ప్యా క్రీతమితి విగృహ్య ద్విశూర్పమిత్యేవ యథా స్యాత్।।

(తన్నిమిత్తపదార్థబోధకభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి తన్నిమిత్తగ్రహణే కథమిదం విజ్ఞాయతే--తస్య నిమిత్తం-తన్నిమిత్తమ్, తన్నిమిత్తాదితి, ఆహోస్విత్స నిమిత్తం యస్య సోఽయం తన్నిమిత్తః, తన్నిమిత్తాదితి।

కిం చాతః?

యది విజ్ఞాయతే--తస్య నిమిత్తం తన్నిమిత్తమ్, తన్నిమిత్తాదితి।

క్రియమాణేऽపి హి తన్నిమిత్తగ్రహణేऽత్ర ప్రాప్నోతి--ద్వాభ్యాం శూర్పాభ్యాం క్రీతం ద్విశూర్పమ్, ద్విశూర్పేణ క్రీతం ద్విశౌర్పికమ్। త్రిశౌర్పికమ్।

అథ విజ్ఞాయతే--స నిమిత్తమస్య సోऽయం తన్నిమిత్తః, తన్నిమిత్తాదితి।

న దోషో భవతి।

యథా న దోషస్తథాऽస్తు।

స నిమిత్తమస్య సోऽయం తన్నిమిత్తః, తన్నిమిత్తాదితి విజ్ఞాయతే।

కుత ఏతత్?

యదయమాహ--అర్థవిశేషాసంప్రత్యయేऽతన్నిమిత్తాదపీతి।

(నిమిత్తగ్రహణానావశ్యకత్వబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి తన్నిమిత్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్।

ద్విగోరితి నైషా పఞ్చమీ।

కా తర్హి?

సంబన్ధషష్ఠీ। ద్విగోస్తద్ధితస్య లుగ్భవతి। ద్విగోర్యస్తద్ధితః।

కిం చ ద్విగోస్తద్ధితః?

నిమిత్తమ్। యస్మిన్ ద్విగురిత్యేతద్భవతి।

కస్మింశ్చైతద్భవతి?

ప్రత్యయే।

ఃథ్య;దం తర్హి వక్తవ్యమ్--అర్థవిశేషాసంప్రత్యయేऽతన్నిమిత్తాదపీతి।

ఏతచ్చ న వక్తవ్యమ్। ఃథ్య;హాస్మాభిస్త్రైశబ్ద్యం సాధ్యమ్--ద్వాభ్యాం శూర్పాభ్యాం క్రీతమ్, ద్విశూర్ప్యా క్రీతమ్, ద్విశూర్పమ్। త్రిశూర్పమితి।

తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయోరేకేన విగ్రహః కరిష్యతే, అపరస్మాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి--అవిరవికన్యాయేన।

తద్యథా--అవేర్మాంసమితి విగృహ్య అవికశబ్దాదుత్పత్తిర్భవతి--ఆవికమితి।

ఏవమిహాపి--ద్వాభ్యాం శూర్పాభ్యాం క్రీతమితి విగృహ్య--ద్విశూర్పమితి భవిష్యతి।

ద్విశూర్పాభ్యాం క్రీతమితి విగృహ్య--వాక్యమేవ భవిష్యతి।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అసంజ్ఞాయామితి కిమర్థమ్?

పాఞ్చలోహితికమ్, పాఞ్చకలాపికమ్।।

(5620 అసంజ్ఞాగ్రహణానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- సంజ్ఞాప్రతిషేధానర్థక్యం చ తన్నిమిత్తత్వాల్లోపస్య -

(భాష్యమ్) సంజ్ఞాప్రతిషేధశ్చానర్థకః

కిం కారణమ్?

తన్నిమిత్తత్వాల్లోపస్య। నాన్తరేణ తద్ధితం తద్ధితస్య చ లుకం ద్విగుః సంజ్ఞాఽస్తి, యస్తస్మాదుత్పద్యతే నాసౌ తన్నిమిత్తం స్యాత్। ఏవం తర్హి ఃర్థ్వ;దం స్యాత్--పఞ్చానాం లోహితానాం సమాహారః పఞ్చలోహితీ, పఞ్చలోహిత్యా క్రీతమితి।

అత్రాపి పఞ్చలోహితమిత్యేవ భవితవ్యమ్। కథమ్?

ఉక్తం హ్యేతత్--అర్థవిశేషాసంప్రత్యయేఽతన్నిమిత్తాదపీతి।।

(5621 అధ్యర్ధగ్రహణానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- ఉక్తం సంఖ్యాత్వే ప్రయోజనం తస్మాదిహాధ్యర్ధగ్రహణానర్థక్యమ్ -

(భాష్యమ్) ఉక్తం సంఖ్యాత్వేఽధ్యర్ధగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్।

కిముక్తమ్?

అధ్యర్ధగ్రహణం చ సమాసకన్విధ్యర్థం లుకి చాగ్రహణమితి।

తస్మాదిహాధ్యర్ధగ్రహణానర్థక్యమ్।

తస్మాదిహాధ్యర్ధగ్రహణమనర్థకమ్, ద్విగోరిత్యేవ లుక్ సిద్ధః।।

-5-1-29- విభాషా కార్షాపణసహస్రాభ్యామ్ (1911)

(746 విధిసూత్రమ్ ।। 5 । 1 । 1 ఆ. 20)

(5622 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- కార్షాపణసహస్రాభ్యాం సువర్ణశతమానయోరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) కార్షాపణసహస్రాభ్యాం సువర్ణశతమానయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అధ్యర్ధసువర్ణమ్, అధ్యర్ధసౌవర్ణికమ్। అధ్యర్ధశతమానమ్, అధ్యర్ధశాతమానమ్। ద్విశతమానమ్, ద్విశాతమానమ్॥

-5-1-30- ద్విత్రిపూర్వాన్నిష్కాత్ (1912)

(5623 సూత్రవిషయనిర్ధారకవార్తికమ్॥ 1 ॥)

- ద్విత్రిభ్యాం ద్వైయోగ్యమ్ -

(భాష్యమ్) ద్విత్రిభ్యామితి యదుచ్యతే ద్వైయోగ్యమేతద్ద్రష్టవ్యమ్।

కిమిదం ద్వైయోగ్యమితి?

ద్వయోర్యోగయోర్భవం--ద్వియోగమ్, ద్వియోగస్య భావో ద్వైయోగ్యమితి॥

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానే భాష్యమ్)

ద్వేష్యం విజానీయాదవిశేషేణేత ఉత్తరం ద్విత్రిభ్యామితి।

తదాచార్యః సుహృద్ భూత్వాఽన్వాచష్టే ద్విత్రిభ్యాం ద్వైయోగ్యమితి॥

(5624 సంగ్రహవార్తికమ్॥ 2 ॥)

- తత్ర చ బహుగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) తత్ర చ బహుగ్రహణం కర్తవ్యమ్। బహునిష్కమ్, బహునైష్కికమ్। బహుబిస్తమ్, బహుబైస్తికమ్॥

-5-1-31- బిస్తాచ్చ (1913)

(5623 సూత్రవిషయనిర్ధారకవార్తికమ్॥ 1 ॥)

- ద్విత్రిభ్యాం ద్వైయోగ్యమ్ -

(భాష్యమ్) ద్విత్రిభ్యామితి యదుచ్యతే ద్వైయోగ్యమేతద్ద్రష్టవ్యమ్।

కిమిదం ద్వైయోగ్యమితి?

ద్వయోర్యోగయోర్భవం--ద్వియోగమ్, ద్వియోగస్య భావో ద్వైయోగ్యమితి॥

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానే భాష్యమ్)

ద్వేష్యం విజానీయాదవిశేషేణేత ఉత్తరం ద్విత్రిభ్యామితి।

తదాచార్యః సుహృద్ భూత్వాఽన్వాచష్టే ద్విత్రిభ్యాం ద్వైయోగ్యమితి॥

(5624 సంగ్రహవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- తత్ర చ బహుగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) తత్ర చ బహుగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। బహునిష్కమ్, బహునైష్కికమ్। బహుబిస్తమ్, బహుబైస్తికమ్।।

-5-1-33- ఖార్యా ःథ్ద్య;ర్కన్ (1915)

(ःథ్ద్య;ర్కన్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5625 ःథ్ద్య;ష్టాఖ్యానే వార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఖార్యా ःథ్ద్య;ర్కన్ కేవలాయాశ్చ -

(భాష్యమ్) ఖార్యా ःథ్ద్య;ర్కన్ కేవలాయాశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఖారీకమ్।।

(5626 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- కాకిణ్యాశ్చోపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) కాకిణ్యాశ్చోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। అధ్యర్ద్ధకాకిణీకమ్, ద్వికాకిణీకమ్।।

(5627 ःథ్ద్య;ష్టాఖ్యానే వార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- కేవలాయాశ్చ -

(భాష్యమ్) కేవలాయాశ్చేతి వక్తవ్యమ్। కాకిణీకమ్।।

-5-1-35- శాణాద్వా (1917)

(యతోఽధికరణమ్)

(5628 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- శతశాణాభ్యాం వా -

(భాష్యమ్) శతశాణాభ్యాం వేతి వక్తవ్యమ్। అధ్యర్ద్ధశతమ్, అధ్యర్ద్ధశత్యమ్। పఞ్చశతమ్, పఞ్చశత్యమ్। అధ్యర్ద్ధశాణమ్, అధ్యర్ద్ధశాణ్యమ్। పఞ్చశాణమ్, పఞ్చశాణ్యమ్।।

(5629 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ద్విత్రిపూర్వాదణ్చ -

(భాష్యమ్) ద్విత్రిపూర్వాదణ్చేతి వక్తవ్యమ్। ద్విశాణమ్, త్రిశాణమ్। ద్వైశాణమ్, త్రైశాణమ్। ద్విశాణ్యమ్, త్రిశాణ్యమ్।।

-5-1-37- తేన క్రీతమ్ (1919)

(క్రీతార్థాధికరణమ్)

(5630 ఏకదేశ్యుపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- తేన క్రీతమితి కరణాత్ -

(భాష్యమ్) తేన క్రీతమిత్యత్ర కరణాదితి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూద్--దేవదత్తేన క్రీతమ్, యజ్ఞదత్తేన క్రీతమితి।।

(5631 ఏకదేశ్యుపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అకర్త్రేకాన్తాత్ -

(భాష్యమ్) అకర్త్రేకాన్తాదితి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--దేవదత్తేన పాణినా క్రీతమితి।।

(5632 ఏకదేశ్యుపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సంఖ్యైకవచనాద్ ద్విగోశ్చోపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) సంఖ్యాయా ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్- పఞ్చభిః క్రీతం పఞ్చకమ్।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఏకవచనాన్తాదితి వక్ష్యతి, తస్యాయం పరస్తాదపకర్షః।

ఏకవచనాత్।

ఏకవచనాన్తాదితి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--శూర్పాభ్యాం క్రీతమ్, శూర్పైః క్రీతమితి।

ద్విగోశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్--ద్వాభ్యాం శూర్పాభ్యాం క్రీతం--ద్విశూర్పమ్, త్రిశూర్పమితి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేకవచనాన్తాదిత్యుచ్యతే, ముద్గైః క్రీతం మౌద్గికమ్, మాషైః క్రీతం మాషికమితి న సిధ్యతి।

పరిమాణస్య సంఖ్యాయా యదేకవచనం తదన్తాదితి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హ్యేకవచనాన్తాదితి వక్తవ్యమ్। తస్మింశ్చ క్రియమాణే బహు వక్తవ్యం భవతి।

న వక్తవ్యమ్।

కస్మాన్న భవతి శూర్పాభ్యాం క్రీతం శూర్పైః క్రీతమితి?

(5633 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

అనభిధానాదితి ।।

యద్యేవమ్, కరణాత్ అకర్త్రేకాన్తాత్ ఃథ్ద్య;త్యపి న వక్తవ్యమ్ ।।

కర్తుః కర్త్రేకాన్తాద్వా కస్మాన్న భవతి?

అనభిధానాత్ ।।

-5-1-38- తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ (1920)

(సంయోగోత్పాతయోరర్థనిశ్చాయకభాష్యమ్)

సంయోగోత్పాతయోః కో విశేషః?

సంయోగో నామ స భవతి--ఃథ్ద్య;దం కృత్వేదమవాప్యత ఃథ్ద్య;తి ।

ఉత్పాతో నామ స భవతి--యాదృచ్ఛికో భేదో వా ఛేదో వా పద్మ వా పర్ణం వా ।।

(5634 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తస్యనిమిత్తప్రకరణే వాతపిత్తశ్లేష్మభ్యః శమనకోపనయోరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) తస్యనిమిత్తప్రకరణే వాతపిత్తశ్లేష్మభ్యః శమనకోపనయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । వాతస్య శమనం కోపనం వా--వాతికమ్, పైత్తికమ్, శ్లైష్మికమ్ ।।

(5635 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సంనిపాతాచ్చ -

(భాష్యమ్) సన్నిపాతాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ । సాన్నిపాతికమ్ ।।

-5-1-47- తదస్మిన్ వృద్ధ్యాయలాభశుల్కోపాదా దీయతే (1929)

(అర్థాధికరణమ్)

(5637 ఏకదేశ్యుపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తదస్మిన్ దీయతేఽస్మా ఃథ్ద్య;తి చ -

(భాష్యమ్) తదస్మిన్ దీయతేఽస్మా ఃర్థ్య;తి చేతి వక్తవ్యమ్। పఞ్చ వృద్ధిర్వా ఆయో వా లాభో వా శుల్కో వా ఉపదా వా దీయతే అస్మై--పఞ్చకః, సప్తకః, అష్టకః, నవకః, దశకః॥

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తత్తర్హి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్।

యద్ధి యస్మై దీయతే తస్మిన్నపి తద్దీయతే, తత్ర తదస్మిన్ దీయతే ఃర్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్॥

-5-1-48- పూరణార్ధాట్ఠన్ (1930)

(ఠనోఽధికరణమ్)

(5638 ఏకదేశివార్తికమ్॥ 1 ॥)

- ఠన్ప్రకరణేఽనన్తాదుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఠన్ప్రకరణేఽనన్తాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ద్వితీయికః। తృతీయికః।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

పూరణాదిత్యుచ్యతే। న చైతత్పూరణాన్తమ్। అనైతత్పర్యవపన్నమ్॥

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

పూరణం నామార్థః, తమర్థమాహ తీయశబ్దః, పూరణం సోఽసౌ భవతి।

పూరణాన్తాత్స్వార్థే భాగే అన్, సోఽపి పూరణం భవత్యేవ॥

-5-1-52- సమ్భవత్యవహరతి పచతి (1934)

(అర్థాధికరణమ్)

(5639 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్॥ 1 ॥)

- తత్పచతీతి ద్రోణాదణ్చ -

(భాష్యమ్) తత్పచతీతి ద్రోణాదణ్ చేతి వక్తవ్యమ్। ద్రోణం పచతి ద్రౌణీ, ద్రౌణికీ॥

-5-1-55- కులిజాల్లుక్ఖౌ చ (1937)

(లుక్ఖాధికరణమ్)

(5640 లుక్ఖగ్రహణానర్థక్యబోధకవార్తికమ్॥ 1 ॥)

- కులిజాచ్చేతి సిద్ధే లుక్ఖ్గ్రహణానర్థక్యం పూర్వస్మిన్ త్రికభావాత్ -

(భాష్యమ్) కులిజాచ్చేత్యేవ సిద్ధం నార్థో లుక్ఖ్గ్రహణేన।

కిం కారణమ్?

పూర్వస్మింస్త్రికభావాత్। పూర్వస్మిన్ యోగే సర్వ ఏష త్రికో నిర్దిశ్యతే--ద్వ్యాఢకీ, ద్వ్యాఢకికీ, ద్వ్యాఢకీనా।।

-5-1-57- తదస్య పరిమాణమ్ (1939)

-5-1-58- సంఖ్యాయాః సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేషు (1940)

(అర్థాధికరణమ్)

(5641 సంఖ్యేయమాత్రార్థకత్వేనాఽప్రాప్తౌ ప్రత్యయబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సంజ్ఞాయాం స్వార్థే -

(భాష్యమ్) సంజ్ఞాయాం స్వార్థే ప్రత్యయ ఉత్పాద్యః। పఞ్చైవ పఞ్చకాః శకునయః। త్రికాః శాలఙ్కాయనాః। సప్తకా బ్రహ్మవృక్షాః।।

(5642 సంఘాదిషు ప్రత్యయబోధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తతః పరిమాణిని -

(భాష్యమ్) తతః పరః ప్రత్యయః పరిమాణినీతి వక్తవ్యమ్। పఞ్చకః సంఘః। దశకః సంఘః।।

(5643 ప్రథమవార్తికాక్షేపయైకదేశివార్తికమ్।। 3 ।।)

- జీవితపరిమాణే చోపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) జీవితపరిమాణే చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। షష్టిర్జీవితపరిమాణమస్య--షాష్టికః, సాప్తతికః।।

(5644 ఏకదేశినిరాసవార్తికమ్।। 4 ।।)

- జీవితపరిమాణే చేత్యనర్థకం వచనం కాలాదితి సిద్ధత్వాత్ -

(భాష్యమ్) జీవితపరిమాణే చేత్యనర్థకం వచనమ్।।

కిం కారణమ్?

కాలాదితి సిద్ధత్వాత్। కాలాత్ (5।1।78) ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్। ఃథ్ద్య;హ యస్య షష్టిర్జీవితపరిమాణం షష్టిమసౌ భూతో భవతి। తత్ర తమధీష్టో భృతో భూతో భావీత్యేవ సిద్ధమ్।।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్।।

(5645 ఏకదేశివార్తికే దోషప్రదర్శకం వార్తికమ్।। 5 ।।)

- ఃథ్ద్య;హ వచనే హి లుక్ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;హ హి క్రియమాణే లుక్ ప్రసజ్యేత--ద్విషాష్టికః, త్రిషాష్టికః।

అనేన సతి లుగ్భవతి।

తేన సతి కస్మాన్న భవతి?

ఆర్థాదిత్యుచ్యతే।

న సిధ్యతి।

కిం కారణమ్?

న హీమే కాలశబ్దాః।

కిం తర్హి?

సంఖ్యాశబ్దా ఃథ్ద్య;మే।

ఃథ్ద్య;మేఽపి కాలశబ్దాః।

కథమ్?

సంఖ్యా సంఖ్యేయే వర్తతే।

యది తర్హి యో యః కాలే వర్తతే స స కాలశబ్దః, రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి। రమణీయం కాలం భూతః, శోభనం కాలం భూతః। అథ మతమేతత్--కాలే దృష్టః శబ్దః కాలశబ్దః, కాలం యో న వ్యభిచరతి--ఃథ్ద్య;తి। న రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి, జీవితపరిమాణే తూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

ఃథ్ద్య;హ చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్--వార్షశతికః, వార్షసహస్రిక ఃథ్ద్య;తి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

న హి వర్షశతశబ్దః సంఖ్యా।

కిం తర్హి?

సంఖ్యేయే వర్తతే వర్షశతశబ్దః।

ఏవం తర్హి--

(5646 యోగవిభాగబోధకవార్తికమ్।। 6 ।।)

- అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే ఖారశతాద్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

ఖారశతాద్యర్థమ్। ఖారశతికో రాశిః। ఖారసహస్రికో రాశిః।।

(సిద్ధాన్తాభిప్రాయకం భాష్యమ్)

అయం తర్హి దోషః--ఃథ్ద్య;హ వచనే హి లుక్ప్రసజ్గ ఃథ్ద్య;తి।

న బ్రూమో యత్ర క్రియమాణే దోషస్తత్ర కర్తవ్యమితి।

కిం తర్హి?

యత్ర క్రియమాణే న దోషస్తత్ర కర్తవ్యమ్।

క్వ చ క్రియమాణే న దోషః? పరమార్థాత్।

తత్తర్హి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

న కర్తవ్యమ్।

కాలాదిత్యేవ సిద్ధమ్।

నను చోక్తం నేమే కాలశబ్దాః, కిం తర్హి, సంఖ్యాశబ్దా ఃథ్ద్య;తి।

నను చోక్తమిమేఽపి కాలశబ్దాః। కథం? సంఖ్యా సంఖ్యేయే వర్తతే।

నను చోక్తం యది తర్హి యో యః శబ్దః కాలే వర్తతే స స కాలశబ్దః, రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతీతి।।

(5647 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 7 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

అనభిధానాదితి। అనభిధానాద్రమణీయాదిషూత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(5648 ఉపసఙ్ఖ్యానవార్తికమ్।। 8 ।।)

- స్తోమే డవిధిః పఞ్చదశాద్యర్థః -

(భాష్యమ్) స్తోమే డో విధేయః।

కిం ప్రయోజనమ్?

పఞ్చదశాద్యర్థః। పఞ్చదశః స్తోమః। సప్తదశః స్తోమ ఃథ్ధ్య;తి।।

ఃథ్ధ్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే పఞ్చమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-5-1-59- పఙ్క్తివింశతిత్రింశచ్చత్వారింశత్పఞ్చాశత్షష్టిసప్తత్యశీతినవతిశతమ్ (1941)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఃథ్ధ్య;మే వింశత్యాదయః సప్రకృతికాః సప్రత్యయకాశ్చ నిపాత్యన్తే, తత్ర న జ్ఞాయతే--కా ప్రకృతిః, కః ప్రత్యయః, కః ప్రత్యయార్థ ఃథ్ధ్య;తి। తత్ర వక్తవ్యమ్--ఃథ్ధ్య;యం ప్రకృతిః, అయం ప్రత్యయః, అయం ప్రత్యయార్థ ఃథ్ధ్య;తి।

ఃథ్ధ్య;మే బ్రూమః--ద్విశబ్దాదయం దశదర్థాభిధాయినః స్వార్థే శతిచ్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే, విన్భావశ్చ। ద్వౌ దశతౌ వింశతిః।।

(5649 వింశత్యాదీనాం దశదాద్యర్థే సమాసవచనానుపపత్తిరూపాక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వింశత్యాదయో దశదర్థే చేత్సమాసవచనానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) వింశత్యాదయో దశదర్థే చేత్సమాసో నోపపద్యతే--వింశతిగవమితి।

కిం కారణమ్? ద్రవ్యమనభిహితమ్, తస్యానభిహితత్వాత్ షష్ఠీ ప్రాప్నోతి, షష్ఠ్యన్తం చ సమాసే పూర్వం నిపతతి। తత్ర గోవింశతిరితి ప్రాప్నోతి।।

న చైవం భవితవ్యమ్--గోవింశతిరితి?

భవితవ్యమ్ చ, వింశతిగవం తు న సిధ్యతి।।

ఃథ్ధ్య;హ చ త్రింశత్పూలీ చత్వారింశత్పూలీ సమానాధికరణలక్షణః సమాసో న ప్రాప్నోతి।।

వచనం చ విధేయమ్।। వింశతిః।

ద్విత్వాద్దశతోర్ద్వయోర్ద్వివచనమితి ద్వివచనం ప్రాప్నోతి।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--పరిమాణిని వింశత్యాదయో భవిష్యన్తి।।

(5650 పరిమాణ్యర్థస్వీకారే దోషోద్భావకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పరిమాణిని చేత్ పునః స్వార్థే ప్రత్యయవిధానమ్ -

(భాష్యమ్) పరిమాణిని చేత్ పునః స్వార్థే ప్రత్యయో విధేయః। వింశకః సంఘః।।

(5651 పరిమాణ్యర్థే ద్వితీయదోషోద్భావకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- షష్ఠీవచనవిధిశ్చ -

(భాష్యమ్) షష్ఠీ చ విధేయా। గవాం వింశతిః। ద్రవ్యమభిహితం తస్యాభిహితత్వాత్ షష్ఠీ న ప్రాప్నోతి।।

ఏకవచనం చ విధేయమ్। వింశతిర్గావః।

గోభిః సామానాధికరణ్యాత్ బహుషు బహువచనమ్(1।4।21) ఃథ్ద్య;తి బహువచనం ప్రాప్నోతి।।

(5652 దృష్టాన్తనిదర్శనేనాక్షేపవారకవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అనారమ్భో వా ప్రాతిపదికవిజ్ఞానాద్యథా సహస్రాదిషు -

(భాష్యమ్) అనారమ్భో వా పునర్వింశత్యాదీనాం న్యాయ్యః।

కథం సిధ్యతి?

ప్రాతిపదికవిజ్ఞానాత్।

కథం ప్రాతిపదికవిజ్ఞానమ్?

వింశత్యాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని। యథా సహస్రాదిషు।

తద్యథా--సహస్రమ్---అయుతమ్--అర్బుదమ్--ఃథ్ద్య;తి, న చానుగమః క్రియతే, భవతి చాభిధానమ్।।

(సహస్రాదిష్వాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

యథా సహస్రాదిష్విత్యుచ్యతే,

అథ సహస్రాదిష్వపి కథం భవితవ్యమ్--సహస్రం గవామ్। సహస్రం గావః। సహస్రగవమ్। గోసహస్రమితి।

యావతాఽత్రాపి సంహేహః, నాసూయా కర్తవ్యా యత్రానుగమః క్రియతే।।

(వింశత్యాదీనాం సముదాయబోధకత్వస్వీకారేణ వార్త్తికాక్షిప్తదోషవారణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్--వింశత్యాదయో దశదర్థే చేత్--సమాసవచనానుపపత్తిః, పరిమాణిని చేత్--పునః స్వార్థే ప్రత్యయవిధానమ్,

షష్ఠీవచనవిధిశ్చేతి।।

నైష దోషః।

సముదాయే వింశత్యాదయో భవిష్యన్తి।

కిం వక్తవ్యమేతత్?

న హి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

సఙ్ఘ ఃధ్య;తి వర్తతే, సఙ్ఘః సమూహః సముదాయ ఃధ్య;త్యనర్థాన్తరమ్।।

(వింశత్యాదీనాం గుణవచనత్వబోధకభాష్యమ్)

త ఏతే వింశత్యాదయః సముదాయే సన్తో భావవచనా భవన్తి, భావవచనాః సన్తో గుణవచనా భవన్తి, గుణవచనాః సన్తోఽవిశిష్టా భవన్త్యన్యైర్గుణవచనైః।।

(గుణానాం గుణివిశేషకత్వబోధకభాష్యమ్)

అన్యేషు చ గుణవచనేషు కదాచిద్గుణో గుణివిశేషకో భవతి, తద్యథా--శుక్లః పట ఃధ్య;తి।।

(గుణినాం గుణవ్యపదేశదర్శకభాష్యమ్)

కదాచిద్గుణినా గుణో వ్యపదిశ్యతే, తద్యథా--పటస్య శుక్ల ఃధ్య;తి।।

(ఆక్షేపపరిహారదర్శకభాష్యమ్)

తద్యదా తావదుచ్యతే--వింశత్యాదయో దశదర్థే చేత్-- సమాసవచనానుపపత్తిరితి, సామానాధికరణ్యం తదా గుణగుణినోః।

వచనపరిహారస్తిష్ఠతు తావత్।

పరిమాణిని చేత్పునః స్వార్థే ప్రత్యయవిధానమితి, సంహననే వృత్తః సంహననే వర్తిష్యతే, సంఖ్యాసంహననే వృత్తో ద్రవ్యసంహననే వర్తిష్యతే।।

అథ షష్ఠీ తదా గుణినా గుణో విశేష్యతే।।

(వచనదోషపరిహారభాష్యమ్)

వచనపరిహార ఉభయోరేవమ్।

ఉభయోరపి పక్షయోరేవం కృత్వా వచనపరిహారః--

(వింశత్యాదీనాం గుణవచనత్వసాధనే ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి--ఃర్ధ్వ;మే వింశత్యాదయో గుణవచనాః స్యుః, సధర్మభిరన్యైర్గుణవచనైర్భవితవ్యమ్।

అన్యే చ గుణవచనా ద్రవ్యస్య లిఙ్గసఙ్ఖ్యే అనువర్తన్తే, తద్యథా--శుక్లం వస్త్రమ్, శుక్లా శాటీ, శుక్లః కమ్బలః, శుక్లౌ కమ్బలౌ, శుక్లాః కమ్బలా ఃర్ధ్వ;తి। యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో గుణస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్గుణస్యాపి భవతి।।

(వింశత్యాదీనాం గుణవచనానాం లిఙ్గసంఖ్యాఽననువర్తనేన దోషాభావబోధకభాష్యమ్)

వింశత్యాదయః పునర్నానువర్తన్తే।

అన్యేఽపి వై గుణవచనా నావశ్యం ద్రవ్యస్య లిఙ్గసంఖ్యే అనువర్తన్తే, తద్యథా--గావో ధనమ్। పుత్రా అపత్యమ్। ఃర్ధ్వ;న్ద్రాగ్నీ దేవతా। విశ్వేదేవా దేవతా। యావన్తస్తే తాం వాశితామనుయన్తి సర్వే తే దక్షిణా సమృద్ధ్యా ఃర్ధ్వ;తి।।

(లిఙ్గసంఖ్యాననువర్తనహేతుబోధకభాష్యమ్)

అథాత్రాననువృత్తౌ హేతుః శక్యో వక్తుమ్?

బాఢం శక్యో వక్తుమ్।

కామం తర్హ్యుచ్యతామ్। ఃర్ధ్వ;హ--కదాచిద్గుణః ప్రాధాన్యేన వివక్షితో భవతి, తద్యథా--పఞ్చోడుపశతాని తీర్ణాని। పఞ్చవధ్రీశతాని తీర్ణాని। అశ్వైర్యుద్ధమ్। అసిభిర్యుద్ధమితి। న చాసయో యుధ్యన్తే, అసిగుణాః పురుషా యుధ్యన్తే, గుణస్తు ఖలు ప్రాధాన్యేన వివక్షితో భవతి।।

ఃర్ధ్వ;హ తావద్గావో ధనమితి, ధినోతేర్ధనమ్, ఏకో గుణః స చ ప్రాధాన్యేన వివక్షితః।।

పుత్రా అపత్యమితి, అపతనాదపత్యమ్, ఏకో గుణస్స ప్రాధాన్యేన వివక్షితః।।

ఃర్ధ్వ;న్ద్రాగ్నీ దేవతా--విశ్వేదేవా దేవతా ఃర్ధ్వ;తి, దివేరైశ్వర్యకర్మణో దేవః, తస్మాత్స్వార్థే తల్, ఏకో గుణః స ప్రాధాన్యేన వివక్షితః।

యావన్తస్తే తాం వాశితామనుయన్తి సర్వే తే దక్షిణా సమృద్ధ్యా ఃర్ధ్వ;తి, దక్షతేర్వృద్ధికర్మణో దక్షిణా ఏకో గుణః స ప్రాధాన్యేన వివక్షితః, తస్యైకత్వాదేకవచనం భవిష్యతి।।

వింశత్యాదిషు చాప్యేకో గుణః స ప్రాధాన్యేన వివక్షితః, తస్యైకత్వాదేకవచనం భవిష్యతి।।

(వింశత్యాదీనాం గుణవచనత్వే ఆక్షేపభాష్యమ్)

అయం తర్హి వింశత్యాదిషు భావవచనేషు దోషః--గోవింశతిరానీయతామితి, భావానయనే చోదితే ద్రవ్యానయనం న ప్రాప్నోతి।।

(దృష్టాన్తప్రదర్శనపూర్వకం సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః।

ఃథ్ద్వ;దం తావదయం ప్రష్టవ్యః--అథేహ--గౌరనుబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయ ఃథ్ద్వ;తి కథమాకృతౌ చోదితాయాం ద్రవ్యే ఆరమ్భణాలమ్భనప్రోక్షణవిశసనాదీని క్రియన్తే ఃథ్ద్వ;తి।

అసంభవాత్।

ఆకృతావారమ్భణాదీనాం సంభవో నాస్తీతి కృత్వా ఆకృతిసహచరితే ద్రవ్యే ఆరమ్భణాదీని క్రియన్తే।

ఃథ్ద్వ;దమప్యేవంజాతీయకమేవ। అసంభవాద్భావానయనస్య ద్రవ్యానయనం భవిష్యతి।।

(ప్రకారాన్తరేణ సమాధానభాష్యమ్)

అథ వా అవ్యతిరేకాత్।।

-5-1-64- ఛేదాదిభ్యో నిత్యమ్ (1946)

-5-1-76- పన్థో ణ నిత్యమ్ (1958)

(ణప్రత్యయాధికరణమ్)

(5653 సూత్రద్వయేఽపి నిత్యగ్రహణాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఛేదాదిపథిభ్యో విగ్రహదర్శనాన్నిత్యగ్రహణానర్థక్యమ్ -

(భాష్యమ్) ఛేదాదిపథిభ్యో నిత్యగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

విగ్రహదర్శనాత్। విగ్రహో దృశ్యతే--ఛేదమర్హతి, పన్థానం గచ్ఛతీతి।।

(నిత్యగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

వికారార్థం తర్హీదం నిత్యగ్రహణం క్రియతే, వికారేణ విగ్రహో మా భూదితి।

విరాగ విరఙ్గం చ। పన్థో ణ నిత్యమితి।।

(5654 నిత్యగ్రహణవైఫల్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వికారార్థమితి చేదకజాదిభిస్తుల్యమ్ -

(భాష్యమ్) వికారార్థమితి చేదకజాదిభిస్తుల్యమేతత్। యథాఽకజాదిభిర్వికారైర్విగ్రహో న భవతి, ఏవమాభ్యామపి న భవిష్యతి।

(సన్నియోగశిష్టన్యాయేన నిత్యగ్రహణవైఫల్యబోధకభాష్యమ్)

కిం పునరిహాకర్తవ్యం నిత్యగ్రహణం క్రియతే, ఆహోస్విదన్యత్ర కర్తవ్యం న క్రియతే?

ఃథ్ద్వ;హాకర్తవ్యం క్రియతే। ఏష ఏవ న్యాయో యదుత-సంనియోగశిష్టానామన్యతరాపాయే ఉభయోరప్యభావః। తద్యథా--దేవదత్తయజ్ఞదత్తాభ్యామిదం కర్తవ్యమితి దేవదత్తాపాయే యజ్ఞదత్తోఽపి న కరోతి।।

-5-1-71- యజ్ఞర్త్విగ్భ్యాం ఘఖఞౌ (1953)

(ఘఖఞ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5655 ఉపసఙ్ఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- యజ్ఞర్త్విగ్భ్యాం తత్కర్మార్హతీత్యుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) యజ్ఞర్త్విగ్భ్యాం తత్కర్మార్హతీత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

యజ్ఞకర్మార్హతీతి యజ్ఞియో దేశః।

ఋత్విక్కర్మార్హతీత్యార్త్విజీనం బ్రాహ్మణకులమితి।।

-5-1-72- పారాయణతురాయణచాన్ద్రాయణం వర్తయతి (1954)

(ఠఞోఽధికరణమ్)

(5656 వర్తయతి నిర్ద్దేశస్యానుపపత్తిబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తద్వర్తయతీత్యనిర్దేశస్తత్రాదర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) తద్వర్తయతీత్యనిర్దేశః। అగమకో నిర్దేశోఽనిర్దేశః।

పారాయణం కో వర్తయతి?

యః పరస్య కరోతి।

తురాయణం కో వర్తయతి?

యశ్చరుపురోడాశాన్నిర్వర్తయతి।

తత్రాదర్శనాత్। న చ తత్ర ప్రత్యయో దృశ్యతే।।

(5657 అన్యత్రప్రత్యయోత్పత్తిరూపదోషబోధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఃథ్ద్వ;ఙ్యజ్యోశ్చ దర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్వ;ఙ్యజ్యోశ్చ ప్రత్యయో దృశ్యతే।

యః పారాయణమధీతే స పారాయణిక ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే।

యస్తురాయణేన యజతే స తౌరాయణిక ఃధ్వ;త్యుచ్యతే।।

(వార్తికాక్షిప్తదోషనివారకం సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యశ్చైవాధీతే యశ్చ పరస్య కరోతి, ఉభౌ తౌ వర్తయతః।

యశ్చ యజతే యశ్చ పురోడాశాన్నిర్వర్తయతి, ఉభౌ తౌ వర్తయతః।।

ఉభయత్ర కస్మాన్న భవతి?

అనభిధానాత్।।

-5-1-74- యోజనం గచ్ఛతి (1956)

(5658 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- యోజనం గచ్ఛతీతి క్రోశశతయోజనశతయోరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) యోజనం గచ్ఛతీత్యత్ర క్రోశశతయోజనశతయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

క్రోశశతం గచ్ఛతి--ఃధ్వ;తి--క్రౌశశతికః।

యోజనశతం గచ్ఛతి--ఃధ్వ;తి--యౌజనశతిక ఃధ్వ;తి।।

(5659 అర్థోపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తతోఽభిగమనమర్హతీతి చ -

(భాష్యమ్) తతోఽభిగమనమర్హతీతి చ క్రోశశతయోజనశతయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

క్రోశశతాదభిగమనమర్హతి--క్రౌశశతికో భిక్షుః। యోజనశతాదభిగమనమర్హతి--యౌజనశతికో గురుః।।

-5-1-77- ఉత్తరపథేనాహృతం చ (1959)

(5660 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఆహృతప్రకరణే వారిజఙ్గలస్థలకాన్తారపూర్వపదాదుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఆహృతప్రకరణే వారిజఙ్గలస్థలకాన్తారపూర్వపదాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

వారిపథేన గచ్ఛతి--వారిపథికః। వారిపథేనాహృతమ్--వారిపథికమ్--వారి।।

జఙ్గల--జఙ్గలపథేన గచ్ఛతి--జాఙ్గలపథికః। జఙ్గలపథేనాహృతం--జాఙ్గలపథికమ్--జఙ్గల।।

స్థల--స్థలపథేన గచ్ఛతి--స్థాలపథికః। స్థలపథేనాహృతం--స్థాలపథికమ్--స్థల।

కాన్తార--కాన్తారపథేన గచ్ఛతి--కాన్తారపథికః। కాన్తరాపథేనాహృతం--కాన్తారపథికమ్।।

(5661 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- అజపథశఙ్కుపథాభ్యాం చ -

(భాష్యమ్) అజపథశఙ్కుపథాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్।

అజపథేన గచ్ఛతి--ఆజపథికః। అజపథేనాహృతమ్--ఆజపథికమ్। శఙ్కుపథేన గచ్ఛతి--శాఙ్కుపథికః। శఙ్కుపథేనాహృతం--శాఙ్కుపథికమ్।।

(5662 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- మధుకమరిచయోరణ్ స్థలాత్ -

(భాష్యమ్) మధుకమరిచయోరణ్ స్థలాద్వక్తవ్యః। స్థాలపథం మధుకమ్। స్థాలపథం మరిచమ్।।

-5-1-80- తమధీష్టో భృతో భూతో భావీ (1962)

(5663 తమ్ ఃర్థ్య;తి ద్వితీయాన్తనిర్దేశాక్షేపవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అధీష్టభృతయోర్ద్వితీయానిర్దేశోఽనర్థకస్తత్రాదర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) అధీష్టభృతయోర్ద్వితీయానిర్దేశోఽనర్థకః।

కిం కారణమ్?

తత్రాదర్శనాత్। న హ్యసౌ మాసమధీష్యతే।

కిం తర్హి?

ముహూర్తమసావధీష్టో మాసం తత్కర్మ కరోతి।

(5664 చతుర్థీనిర్దేశేనాక్షేపనిరాసవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు చతుర్థీనిర్దేశాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

చతుర్థీనిర్దేశః కర్తవ్యః। తస్మా అధీష్ట ఃర్థ్య;తి।

(వార్త్తికానుపయోగప్రదర్శనపూర్వకం సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

స తర్హి చతుర్థీనిర్దేశః కర్తవ్యః?

న కర్తవ్యః। తార్ధధ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। మాసార్ధో ముహూర్తః--మాసః।।

-5-1-84- అవయసి ఠంశ్చ (1966)

(ఠనోఽధికరణమ్)

(5665 అనుకర్షణనిర్ధారకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అవయసి ఠంశ్చేత్యనన్తరస్యానుకర్షః -

(భాష్యమ్) అవయసి ఠంశ్చేత్యనన్తరస్యానుకర్షో ద్రష్టవ్యః। ద్వేష్యం విజానీయాత్ యబప్యనువర్తత ఃథ్య;తి।

తదాచార్యః సుహృద్ భూత్వాఽన్వాచ ష్టే--అవయసి ఠంశ్చేత్యనన్తరస్యానుకర్ష ఃథ్య;తి।।

-5-1-90- షష్టికాః షష్టిరాత్రేణ పచ్యన్తే (1972)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(5666 షష్టికశబ్దమర్యాదాకరణవార్తికమ్।। 1 ।।)

- షష్టికే సంజ్ఞాగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) షష్టికే సంజ్ఞాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ముద్గా అపి హి షష్టిరాత్రేణ పచ్యన్తే తత్ర మా భూదితి।।

(5667 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

అనభిధానాదితి।।

-5-1-94- తదస్య బ్రహ్మచర్యమ్ (1976)

(బ్రహ్మచర్యార్థాధికరణమ్)

(5668 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తదస్య బ్రహ్మచర్యమితి మహానామ్న్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) తదస్య బ్రహ్మచర్యమితి మహానామ్న్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। మహానామ్నీనాం బ్రహ్మచర్యం మాహానామ్నికమ్। ఆదిత్యవ్రతికమ్।।

(5669 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తచ్చరతీతి చ -

(భాష్యమ్) తచ్చరతీతి చ మహానామ్న్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। మహానామ్నీశ్చరతి మాహానామ్నికః।

ఆదిత్యవ్రతికః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నైష యుక్తో నిర్దేశస్తచ్చరతీతి। మహానామ్న్యో నార్మచ్చః, న చ తాశ్చర్యన్తే, వ్రతం తాసాం చర్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః।

సాహచర్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి। మహానామ్నీసహచరితం వ్రతం మహానామ్న్య వ్రతమితి।।

(5670 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అవాన్తరదీక్షాభ్యో డినిః -

(భాష్యమ్) అవాన్తరదీక్షాభ్యో డినిర్వక్తవ్యః। అవాన్తరదీక్షీ, తిలవ్రతీ।।

(5671 ఉరసంఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- అష్టాచత్వారింశతో డ్వ్వంశ్చ -

(భాష్యమ్) అష్టాచత్వారింశతో డ్వ్వంశ్చ డినిశ్చవక్తవ్యః। అష్టాచత్వారింశకః, అష్టాచత్వారింశీ।।

(5672 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 5 ।।)

- చాతుర్మాస్యానాం యలోపశ్చ -

(భాష్యమ్) చాతుర్మాస్యానాం యలోపశ్చ డ్వ్వంశ్చ డినిశ్చ వక్తవ్యః। చాతుర్మాసకః। చాతుర్మాసీ।

అథ కిమిదం చాతుర్మాస్యానామితి?

(5673 చాతుర్మాస్యసిద్ధిసాధకం వార్తికమ్।। 6 ।।)

- చతుర్మాసాణ్ణ్యో యజ్ఞే తత్ర భవే -

(భాష్యమ్) చతుర్మాసాణ్ణ్యో వక్తవ్యః, యజ్ఞే తత్ర భవ ఃద్ధ్య;త్యేతస్మిన్నర్థే। చతుర్షు మాసేషు భవాని చాతుర్మాస్యాని యజ్ఞాః।।

(5674 విధివార్తికమ్ ॥ 7 ॥)

- సంజ్ఞాయామణ్ -

(భాష్యమ్) సంజ్ఞాయామణ్ వక్తవ్యః। చతుర్షు మాసేషు భవా చాతుర్మాసీ పౌర్ణమాసీ॥

-5-1-95- తస్య దక్షిణా యజ్ఞాఖ్యేభ్యః (1977)

(ఆఖ్యాపదాక్షేపభాష్యమ్)

ఆఖ్యాగ్రహణం కిమర్థమ్?

ఆఖ్యాపదప్రయోజనభాష్యమ్

తస్య దక్షిణా యజ్ఞేభ్యః ఃధ్వ;తీత్యుచ్యమానే య ఏవ సంజ్ఞీభూతకా యజ్ఞాస్తత ఉత్పత్తిః స్యాత్---ఆగ్నిష్టోమిక్యః,రాజసూయిక్యః,వాజపేయిక్యః। యత్ర వా యజ్ఞశబ్దోఽస్తి---నావయజ్ఞిక్యః,

పాకయజ్ఞిక్యః। ఃధ్వ;హ న స్యాత్--పాఞ్చౌదనిక్యః,దాశౌదనిక్యః। ఆఖ్యాగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి। యే చ సంజ్ఞీభూతకా యజ్ఞాః, యే చ న సంజ్ఞీభూతకాః,యత్ర చ యజ్ఞశబ్దోఽస్తి, యత్ర చ నాస్తి, తదాఖ్యామాత్రాత్సిద్ధం భవతి॥

-5-1-96- తత్ర చ దీయతే కార్యం భవవత్ (1978)

(అతిదేశాధికరణమ్)

(5675 కార్యగ్రహణాక్షేపవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

?B- కార్యగ్రహణమనర్థకం తత్రభవేన కృతత్వాత్ -

(భాష్యమ్) కార్యగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

తత్రభవేన కృతత్వాత్। యద్ధి మాసే కార్యం మాసే భవం తద్భవతి, తత్ర తత్ర భవః (4।3।53) ఃధ్వ;త్యేవ సిద్ధమ్।

(దీయతే గ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

కిమిదం భవాన్ కార్యగ్రహణమేవ ప్రత్యాచష్టే, న పునర్దీయతేగ్రహణమపి।

యథైవ హి యన్మాసే కార్యం తన్మాసే భవం భవతి, ఏవం యదపి మాసే దీయతే తదపి మాసే భవం భవతి। తత్ర తత్ర భవః

ఃధ్వ;త్యేవ సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి। న తన్మాసే దీయతే।

కిం తర్హి?

మాసే గతే।

ఏవం తంర్హి--ఔపశ్లేషికమధికరణం విజ్ఞాస్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యోగవిభాగోత్తరకాలమిదం పఠితవ్యమ్--

తస్య దక్షిణా యజ్ఞాఖ్యేభ్యః।

తత్ర చ దీయతే।

తతః--కార్యం భవవత్ కాలాత్ ఃథ్ద్య;తి।।

-5-1-97- వ్యుష్టాదిభ్యోఽణ్ (1979)

(అణ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5676 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అణ్ప్రకరణేఽగ్నిపదాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అణ్ప్రకరణేఽగ్నిపదాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।।

(అగ్నిపదాదిభ్య ఉపసంఖ్యానస్య స్థలసమ్భవబోధకం భాష్యమ్)

త్రీణీమాన్యణ్గ్రహణాని--వ్యుష్టాదిభ్యోఽణ్, సమయస్తదస్య ప్రాప్తమ్ ఋతోరణ్ (5।1।104,105)। ప్రయోజనమ్ విశాఖాషాఢాదణ్ మన్థదణ్డయోః (109,110) ఃథ్ద్య;తి।

తత్ర న జ్ఞాయతే కతరస్మిన్నణ్ప్రకరణే అగ్నిపదాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్।।

(ఉపసంఖ్యానస్థలనిశ్చాయకభాష్యమ్)

అవిశేషాత్సర్వత్ర।

వ్యుష్టాదిభ్యోఽణ్ భవతీత్యుక్త్వాఽగ్నిపదాదిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్। అగ్నిపదే దీయతే కార్యం వా--ఆగ్నిపదమ్, పైలుమూలమ్।

సమయస్తదస్య ప్రాప్తమృతోరణ్, అగ్నిపదాదిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఉపబస్తా ప్రాప్తోఽస్యాపవస్త్రమ్, ప్రాశితా ప్రాప్తోఽస్య ప్రాశిత్రమ్।

ప్రయోజనం విశాఖాషాఢాదణ్ మన్థదణ్డయోః, అగ్నిపదాదిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్। చూడా ప్రయోజనమస్య--చౌడమ్, శ్రద్ధా ప్రయోజనమస్య--శ్రాద్ధమ్।।

-5-1-111- అనుప్రవచనాదిభ్యశ్ఛః (1993)

(ఛప్రత్యయాధికరణమ్)

(5677 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఛప్రకరణే విశిపూరిపదిరుహిప్రకృతేరనాత్స్పూర్వపదాదుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఛప్రకరణే విశిపూరిపదిరుహిప్రకృతేరనాత్స్పూర్వపదాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। విశి--గేహానుప్రవేశనీయమ్। పూరి--ప్రపాపూరణీయమ్। పది--గోప్రపదనీయమ్, అశ్వప్రపదనీయమ్। రుహి--ప్రాసాదారోహణీయమ్।।

(5678 విధివార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- స్వర్గాదిభ్యో యత్ -

(భాష్యమ్) స్వర్గాదిభ్యో యత్ప్రత్యయో భవతి। ర్స్వాగ్యమ్। ధన్యమ్। యశస్యమ్। ఆయుష్యమ్।

(5678 లుగ్విధివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- పుణ్యాహవాచనాదిభ్యో లుక్ -

(భాష్యమ్) పుణ్యాహవాచనాదిభ్యో లుగ్వక్తవ్యః। పుణ్యాహవాచనమ్। శాన్తివాచనమ్। స్వస్తివాచనమ్।।

-5-1-113- ఐకాగారికట్ చౌరే (1995)

(5679 సూత్రప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఏకాగారాన్నిపాతనానర్థక్యం ఠఞ్ప్రకరణాత్ -

(భాష్యమ్) ఏకాగారాన్నిపాతనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

ఠఞ్ప్రకరణాత్। ఠఞ్ ప్రకృతః సోఽనువర్త్తిష్యతే।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--చోర ఃథ్ద్య;తి వక్ష్యామీతి।

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--ఏకాగారం ప్రయోజనమస్య భిక్షోరితి।

యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యాత్ ఏకాగారాచ్చోరే ఃథ్ద్య;త్యేవ బ్రూయాత్।।

-5-1-114- ఆకాలికడాద్యన్తవచనే (1996)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(5680 నిపాతనానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆకాలాన్నిపాతనానర్థక్యం ఠఞ్ ప్రకరణాత్ -

(భాష్యమ్) ఆకాలాన్నిపాతనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

ఠఞ్ప్రకరణాత్। ఠఞ్ ప్రకృతః సోఽనువర్తిష్యతే।।

(నిపాతనస్య ఫలాన్తరబోధకం భాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఏతస్మిన్ విశేషే నిపాతనం కరిష్యామి సమానకాలస్యాద్యన్తవివక్షాయామితి।।

(5689 విధివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఆకాలాట్ఠంశ్చ -

(భాష్యమ్) ఆకాలాట్ఠంశ్చ వక్తవ్యః। ఆకాలికీ। ఆకాలికా।।

-5-1-115- తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః (1997)

(వతిప్రత్యయాధికరణమ్)

(నిర్దేశాక్షేపభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దమయుక్తం వర్తతే।

కిమత్రాయుక్తమ్?

యత్తత్తృతీయాసమర్థం క్రియా చేత్సా భవతి-ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే,

కథం చ తృతీయాసమర్థం నామ క్రియా స్యాత్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః। సర్వ ఏతే శబ్దా గుణసముదాయేషు వర్తన్తే--బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యః శూద్ర ఃథ్ద్య;తి।

ఆతశ్చ గుణసముదాయే,

ఏవం హ్యాహ--

తపః శ్రుతం చ యోనిశ్చ ఏతద్ బ్రాహ్మణకారకమ్।

తపః శ్రుతాభ్యాం యో హీనో జాతిబ్రాహ్మణ ఏవ సః ।। 1 ।।

తథా గౌరః శుచ్యాచారః పిఙ్గలః కపిలకేశ ఃధ్ద్య;త్యేతానప్యభ్యన్తరాన్ బ్రాహ్మణ్యే గుణాన్ కుర్వన్తి। సముదాయేషు చ శబ్దా వృత్తా అవయవేష్వపి వర్తన్తే।

తద్యథా--పూర్వే పఞ్చాలాః, ఉత్తరే పఞ్చాలాః। తైలం భుక్తమ్, ఘృతం భుక్తమ్। శుక్లః, నీలః, కృష్ణ ఃధ్ద్య;తి।

ఏవమయం బ్రాహ్మణశబ్దః సముదాయే వృత్తోऽవయవేష్వపి వర్తతే।।

(తృతీయాసమర్థవిశేషణే దోషదర్శకభాష్యమ్)

యది తర్హి తృతీయాసమర్థం విశేష్యతే, ప్రత్యయార్థోऽవిశేషితో భవతి।

తత్ర కో దోషః? తృతీయాసమర్థాత్ క్రియావాచినో గుణతుల్యేऽపి ప్రత్యయః స్యాత్। పుత్రేణ తుల్యః స్థూలః। పుత్రేణ తుల్యః పిఙ్గల ఃధ్ద్య;తి।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణే దోషభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్--యత్తత్తుల్యం క్రియా చేత్సా భవతీతి।

ఏవమపి తృతీయాసమర్థమవిశేషితం భవతి।

తత్ర కో దోషః?

తృతీయాసమర్థాదక్రియావాచినః క్రియాతుల్యేऽపి ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణే దోషాభావబోధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। యత్తత్తుల్యం క్రియా చేత్సా భవతీత్యుచ్యతే। తులయా చ సంమితం తుల్యమ్, యది చ తృతీయాసమర్థమపి క్రియా, ప్రత్యయార్థోऽపి క్రియా, తతస్తుల్యం భవతి।।

(తృతీయాసమర్థస్య విశేషణే దోషాభావబోధకభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు--యత్తత్తృతీయాసమర్థం క్రియా చేత్సా భవతి--ఃధ్ద్య;త్యేవ।

నను చోక్తం ప్రత్యయార్థోऽవిశేషిత ఃధ్ద్య;తి।

తత్ర కో దోషః?

తృతీయాసమర్థాత్ క్రియావాచినో గుణతుల్యేऽపి ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి--పుత్రేణ తుల్యః స్థూలః, పుత్రేణ తుల్యః పిఙ్గల ఃధ్ద్య;తి।

నైష దోషః। యత్తత్తృతీయాసమర్థం క్రియా చేత్సా భవతీత్యుచ్యతే, తులయా చ సంమితం తుల్యమ్। యది చ తృతీయాసమర్థమపి క్రియా, ప్రత్యయార్థోఽపి క్రియా, తతస్తుల్యం భవతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

కిం పునరత్ర జ్యాయః?

ప్రత్యయార్థవిశేషణమేవ జ్యాయః।

కుత ఏతత్?

ఏవం చైవ హి కృత్వాఽఽచార్యేణ సూత్రం పఠితమ్। వతినా సామానాధికరణ్యం కృతమ్।।

(ప్రత్యయార్థవిశేషణే ఫలాన్తరకథనభాష్యమ్)

అపి చ వతేరవ్యయేషు పాఠో న కర్తవ్యో భవతి। క్రియాయామయం భవన్ లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం న యోక్ష్యతే।।

-5-1-116- తత్ర తస్యేవ (1998)

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే? న తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః (115) ఃథ్య;త్యేవ సిద్ధమ్?

(సూత్రప్రయోజనబోధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి।

తృతీయాసమర్థాత్తత్ర ప్రత్యయః--యదాఽన్యేన కర్తవ్యం క్రియామన్యః కరోతి తదా ప్రత్యయ ఉత్పాద్యతే।

న చ కాచిదివశబ్దేన యోగే తృతీయా విధీయతే।

నను చ సప్తమ్యపి న విధీయతే। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదివశబ్దేన యోగే సప్తమీసమర్థాద్వతిం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--భవతి--ఃథ్య;వశబ్దేన యోగే సప్తమీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

దేవేష్వివ నామ, బ్రాహ్మణేష్వివ నామ ఏష ప్రయోగ ఉపపన్నో భవతి।।

-5-1-117- తదర్హమ్ (1999)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే న తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః (115) ఃథ్య;త్యేవ సిద్ధమ్?

(ఫలసమర్థకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి।

తృతీయాసమర్థాత్త్ర యదాఽన్యేన కర్తవ్యాం క్రియామన్యః కరోతి తదా ప్రత్యయ ఉత్పాద్యతే।

ఃథ్ద్వ్య;హ పునర్ద్వితీయాసమర్థాదాత్మార్హాయాం క్రియాయామర్హతికర్తరి నిశ్చితబలాధానే ప్రత్యయ ఉత్పాద్యతే--బ్రాహ్మణవద్వృవాన్

వర్తతే। ఏతద్వృత్తం బ్రాహ్మణమర్హతీతి।।

-5-1-118- ఉపసర్గాచ్ఛన్దసి ధాత్వర్థే (2000)

(అర్థగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

అర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?

న ఉపసర్గాచ్ఛన్దసి ధాతౌ ఃథ్ద్వ్య;త్యేవోచ్యేత।।

ధాతుర్వై శబ్దః, శబ్దే కార్యస్యాసంభవాదర్థే కార్యం విజ్ఞాస్యతే।

కః పునర్ధాత్వర్థః?

క్రియా।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఃథ్ద్వ్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఉత్తరపదలోపో యయా విజ్ఞాయేత్, ధాతుకృతోఽర్థో ధాత్వర్థ ఃథ్ద్వ్య;తి।

కః పునర్ధాతుకృతోఽర్థః?

సాధనమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

సాధనేఽయం భవన్ లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం యోక్ష్యతే। ఉద్గతాని ఉద్వతః, నిగతాని నివత ఃథ్ద్వ్య;తి।।

(5682 ఏకదేశివార్తికమ్।। 1 ।।)

- స్త్రీపుంసాభ్యాం వత్యుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) స్త్రీపుంసాభ్యాం వత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। స్త్రీవత్, పుంవదితి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఃథ్ద్య;మౌ నఞ్స్నఞౌ ప్రాగ్భవనాదిత్యుచ్యేతే తౌ విశేషవిహితౌ సామాన్యవిహితం వతిం బాధేయాతామ్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--న వత్యర్థే నఞ్స్నఞౌ భవత ఃథ్ద్య;తి, యదయం స్త్రియాః పుంవత్ ఃథ్ద్య;తి నిర్దేశం కరోతి।। ఏవమపి స్త్రీవత్ ఃథ్ద్య;తి న సిధ్యతి। యోగాపేక్షం జ్ఞాపకమ్।।

-5-1-119- తస్య భావస్త్వతలౌ (2001)

(త్వతల్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5683 ఏకదేశిపూర్వపక్షవార్తికమ్।। 1 ।।)

- స్త్రీపుంసాభ్యాం త్వతలోరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) స్త్రీపుంసాభ్యాం త్వతలోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। స్త్రీభావః--స్త్రీత్వమ్, స్త్రీతా। పుంభావః--పుంస్త్వమ్, పుంస్తేతి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఃథ్ద్య;మౌ నఞ్స్నఞౌ ప్రాగ్భవనాదిత్యుచ్యేతే, తౌ విశేషవిహితౌ సామాన్యవిహితౌ త్వతలౌ బాధేయాతామ్।।

(5684 ఏకదేశిపూర్వపక్షవార్తికమ్।। 2 ।।)

- వావచనం చ -

(భాష్యమ్) వావచనం చ కర్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

నఞ్స్నఞావపి యథా స్యాతామ్। స్త్రీభావః--స్త్రైణమ్, పుంభావః--పౌంస్నమితి।।

(5684 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అపవాదసమావేశాద్వా సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అపవాదసమావేశాద్వా సిద్ధమేతత్।

తద్యథా--ఃథ్ద్య;మనిచ్ప్రభృతిభిరపవాదైః సమావేశో భవతి, ఏవమాభ్యామపి భవిష్యతి।।

(వార్తికోక్తార్థసాధకసిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైవేశ్వర ఆజ్ఞాపయతి నాపి ధర్మసూత్రకారాః పఠన్తి--ః థ్ద్య;మనిగ్చ్ప్రభృతిభిరపవాదైః సమావేశో భవతీతి।

కిం తర్హి? ఆ చ త్వాత్ ః థ్ద్య;త్యస్మాద్యత్నాదిమనిగ్చ్ప్రభృతిభిరపవాదైః సమావేశో భవతి, న చైతావత్రాభ్యన్తరౌ।

ఏతావప్యత్రాభ్యన్తరౌ।

కథమ్?

అపవాదసదేశా అపవాదా భవన్తీతి।

ఏతచ్చైవ న జానీమోఽపవాదసదేశా అపవాదా భవన్తీతి।

అపి చ కుత ఏతద్--ఏతావప్యత్రాభ్యన్తరావితి, న పునః పూర్వౌ వా స్యాతాం పరౌ వా।

ఏవం తర్హి వక్ష్యతి--ఆ చత్వాత్ ః థ్ద్య;త్యత్ర చకారకరణస్య ప్రయోజనం నఞ్స్నఞ్భ్యామపి సమావేశో భవతీతి।।

(5686 అతివ్యాప్త్యాశఙ్కవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- తస్య భావ ః థ్ద్య;త్యభిప్రాయాదిష్వతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) తస్య భావ ః థ్ద్య;త్యభిప్రాయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి। ః థ్ద్య;హాపి ప్రాప్నోతి--అభిప్రాయో దేవదత్తస్య మోదకేషు భోజనే। యే నో భావాస్తే నో భావాః పుత్రాః పుత్రైశ్చేష్టన్త ః థ్ద్య;తి।।

(5687 అతివ్యాప్తినివారకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- సిద్ధం తు యస్య గుణస్య భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశస్తదభిధానే త్వతలౌ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

యస్య గుణస్య భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశస్తదభిధానే--తస్మిన్ గుణే వక్తవ్యే ప్రత్యయేన భవితవ్యమ్, న చాభిప్రాయాదీనాం భావాద్ ద్రవ్యే దేవదత్తశబ్దో వర్తతే।।

(ద్రవ్యగుణనిర్వచనభాష్యమ్)

కిం పునర్ద్రవ్యం? కే పునర్గుణాః?

శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధా గుణాః, తతోఽన్యద్ ద్రవ్యమ్।।

(ద్రవ్యనిర్వచనోపక్రమభాష్యమ్)

కిం పునరన్యచ్ఛబ్దాదిభ్యో ద్రవ్యమ్, ఆహోస్విదనన్యత్?

గుణస్యాయం భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశం కుర్వన్ ఖ్యాపయతి--అన్యచ్ఛబ్దాదిభ్యో ద్రవ్యమితి।

అనన్యచ్ఛబ్దాదిభ్యో ద్రవ్యమ్, న హ్యన్యదుపలభ్యతే। పశోః ఖల్వపి విశసితస్య పర్ణశతే వ్యస్తస్య నాన్యచ్ఛబ్దాదిభ్య ఉపలభ్యతే।।

(ద్రవ్యనిర్వచనభాష్యమ్)

అన్యచ్ఛబ్దాదిభ్యో ద్రవ్యమ్, తత్త్వనుమానగమ్యమ్। తద్యథా--ఓషధివనస్పతీనాం వృద్ధిహ్రాసౌ, జ్యోతిషాం గతిరితి।

కోఽసావనుమానః?

ఃథ్ద్య;హ సమానే ర్వష్మణి పరిణాహే చ అన్యత్తులాగ్రం భవతి లోహస్య, అన్యత్కార్పాసానామ్। యత్కృతో విశేషస్తద్ ద్రవ్యమ్।।

తథా కశ్చిత్స్పృశన్నేవ చ్ఛినత్తి, కశ్చిల్లమ్బమానోఽపి న చ్ఛినత్తి, యత్కృతో విశేషస్తద్ ద్రవ్యమ్।।

తథా కశ్చిదేకేనైవ ప్రహారేణ వ్యపవర్గం కరోతి, కశ్చిద్ ద్వాభ్యామపి న కరోతి, యత్కృతో విశేషస్తద్ ద్రవ్యమ్।।

(ద్రవ్యపరిచాయకలక్షణభాష్యమ్)

అథ వా యస్య గుణాన్తరేష్వపి ప్రాదుర్భవత్సు తత్త్వం న విహన్యతే తద్ ద్రవ్యమ్।

కిం పునస్తత్త్వమ్?

తద్భావస్తత్త్వమ్। తద్యథా--ఆమలకాదీనాం ఫలానాం రక్తాదయః పీతాదయశ్చ గుణాః ప్రాదుర్భవన్తి, ఆమలకం బదరమిత్యేవ భవతి।।

(ద్రవ్యస్యాన్వర్థలక్షణభాష్యమ్)

అన్వర్థం ఖల్వపి నిర్వచనం--గుణసంద్రావో ద్రవ్యమితి।।

(సిద్ధం తు యస్యేత్యాదిన్యాసాక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి షష్ఠీసమర్థాద్ గుణే ప్రత్యయా ఉత్పద్యన్తే, కిమియతా సూత్రేణ?

ఏతావద్వక్తవ్యమ్--షష్ఠీసమర్థాద్ గుణ ఃథ్ద్య;తి।।

(ఏతాదృశన్యాసే దోషభాష్యమ్)

షష్ఠీసమర్థాద్ గుణ ఃథ్ద్య;తీయత్యుచ్యమానే ద్విగుణా రజ్జుస్త్రిగుణా రజ్జుః, అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(అవయవానామపి గుణత్వబోధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। గుణశబ్దోఽయం బహ్వర్థః। అస్త్యేవ సమేష్వవయవేషు వర్తతే। తద్యథా--ద్విగుణా రజ్జుః, త్రిగుణా రజ్జురితి।

అస్తి ద్రవ్యపదార్థకః। తద్యథా--గుణవానయం దేశ ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే, యస్మిన్ గావః సస్యాని చ వర్తన్తే।

అస్త్యప్రాధాన్యే వర్తతే। తద్యథా--యో యత్రాప్రధానం భవతి స ఆహ--గుణభూతా వయమత్రేతి।

అస్త్యాచారే వర్తతే। తద్యథా--గుణవానయం బ్రాహ్మణ ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే, యః సమ్యగాచారం కరోతి।

అస్తి సంస్కారే వర్తతే। తద్యథా--సంస్కృతమన్నం గుణవదిత్యుచ్యతే।।

(షష్ఠీసమర్థాద్గుణ ఃథ్ద్వ;తి న్యాసే అతివ్యాప్తిదర్శకభాష్యమ్)

అథవా సర్వత్రైవాయం గుణశబ్దః సమేషు అవయవేషు వర్తతే। తద్యథా--ద్విగుణమధ్యయనం త్రిగుణమధ్యయనమిత్యుచ్యతే।

చర్చాగుణాన్ క్రమగుణాంశ్చాపేక్ష్య భవతి, న సంహితాగుణాంశ్చర్చాగుణాంశ్చ।

యద్యేవం గుణవదన్నమితి గుణశబ్దో నోపపద్యతే। నహ్యన్నస్య సూపాదయో గుణాః సమా భవన్తి।

నావశ్యం ర్వష్మతః పరిమాణత ఏవ వా సామ్యం భవతి।

కిం తర్హి?

యుక్తితోఽపి। ఆతశ్చ యుక్తితః, యో హి ముద్గప్రస్థే లవణప్రస్థం ప్రక్షిపేన్నాదో యుక్తం స్యాత్।

యది తావదదేరన్నం నాదోఽత్తవ్యం స్యాత్।

అథానితేరన్నం నాదో జగ్ధ్వా ప్రాణ్యాత్।।

(యస్య గుణస్యేతి న్యాసస్యావ్యాప్తిప్రదర్శకం భాష్యమ్)

శుక్లాదిషు తర్హి ర్వత్యభావాద్ వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి। శుక్లత్వమ్, శుక్లతేతి।

కిం పునః కారణం శుక్లాదయ ఏవోదాహ్రియన్తే, న పునర్వృక్షాదయోఽపి--వృక్షత్వమ్, వృక్షతేతి।

అస్త్యత్ర విశేషః,

ఉభయవచనా హ్యేతే ద్రవ్యం చాహుర్గుణం చ, యతో ద్రవ్యవచనాస్తతో వృత్తిర్భవిష్యతి।।

(అవ్యాప్త్యభావోపపాదకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;మేఽపి తర్హి--ఉభయవచనాః।

కథమ్?

ఆరభ్యతే మతుబ్లోపః--గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్భవతీతి।

యతో ద్రవ్యవచనాస్తతో వృత్తిర్భవిష్యతి।।

(అవ్యాప్తిదర్శకం భాష్యమ్)

డిత్థాదిషు తర్హి ర్వత్యభావాద వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి। డిత్థత్వమ్, డిత్థతా, డామ్భిట్టతా, డామ్భిట్టత్వమితి।

అత్రాపి--కశ్చిత్ ప్రాథమకల్పికో డిత్థో డామ్భిట్టశ్చేతి। తేన కృతాం క్రియాం గుణం వా యః కశ్చిత్కరోతి స ఉచ్యతే--డిత్థత్వం త ఏతత్, డామ్భిట్టత్వం త ఏతత్। ఏవం డిత్థాః కుర్వన్తి, ఏవ డామ్భిట్టాః కుర్వన్తి।

యస్తర్హి ప్రాథమకల్పికో డిత్థో డామ్భిట్టశ్చ, తస్య ర్వత్యభావాద్ వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః।

యథైవ తస్య కాథంచిత్కః ప్రయోగః, ఏవం వృత్తిరపి భవిష్యతి।।

(5688 సిద్ధం తు యస్యేతి న్యాసం పరిత్యజ్య అన్యన్యాసే వార్త్తికమ్।। 6 ।।)

- యద్వా సర్వే భావాః స్వేన భావేన భవన్తి స తేషాం భావస్తదభిధానే -

(వార్త్తికవ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కిమేభిస్త్రిభిర్భావగ్రహణైః క్రియతే?

ఏకేన శబ్దః ప్రతినిర్దిశ్యతే ద్వాభ్యామర్థః। యద్వా--సర్వే శబ్దాః స్వేనార్థేన భవన్తి స తేషామర్థ ఃథ్ద్య;తి, తదభిధానే వా

త్వతలౌ భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్।।

నైవమన్యత్ర భవతి। న హి తేన రక్తం రాగాత్(4।2।1) ఃథ్ద్య;త్యత్ర శబ్దేన రక్తే ప్రత్యయా ఉత్పద్యన్తే।

శబ్దేఽసంభవాదర్థేన రక్తే ప్రత్యయా భవిష్యన్తి।।

(న్యాసప్రత్యాఖ్యానకవార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

తత్తర్హ్యన్యతరత్కర్తవ్యమ్। సూత్రం చ భిద్యతే।।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తం--తస్య భావ ః;త్వ;త్యభిప్రాయాదిష్వతిప్రసఙ్గః ః;త్వ;తి।।

(5689 న్యాసప్రత్యాఖ్యానకసిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 7 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

అనభిధానాదితి। అనభిధానాదభిప్రాయాదిషూత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(5690 పూర్వవిప్రతిషేధవార్తికమ్।। 8 ।।)

- త్వతల్భ్యాం నఞ్సమాసః పూర్వవిప్రతిషిద్ధం త్వతలోః స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) త్వతల్భ్యాం నఞ్సమాసో భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

కిం ప్రయోజనమ్?

త్వతలోః స్వరసిద్ధ్యర్థమ్। త్వతలోః స్వరసిద్ధిర్యథా స్యాత్।

త్వతలోరవకాశః--భావస్య వచనం ప్రతిషేధస్యావచనమ్--బ్రాహ్మణత్వమ్, బ్రాహ్మణతా।

నఞ్సమాసస్యావకాశః--ప్రతిషేధస్య వచనం భావస్యావచనమ్--అబ్రాహ్మణః, అవృషలః।

ఉభయవచనే ఉభయం ప్రాప్నోతి--అబ్రాహ్మణత్వమ్, అబ్రాహ్మణతా।

నఞ్సమాసో భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః।।

(పూర్వవిప్రతిషేధాభావోపపాదకం భాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। నాత్ర త్వతలౌ ప్రాప్నుతః।

కిం కారణమ్?

అసామర్థ్యాత్।

కథమసామర్థ్యమ్?

సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। యావతా బ్రాహ్మణశబ్దః ప్రతిషేధమపేక్షతే।।

నఞ్సమాసోఽపి తర్హి న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

అసార్మ్థ్యాదేవ।

కథమసార్మ్థ్యమ్?

సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। యావతా బ్రాహ్మణశబ్దో భావమపేక్షతే।।

ప్రధానమత్ర తదా బ్రాహ్మణశబ్దః, భవతి చ ప్రధానస్య సాపేక్షస్యాపి సమాసః।।

(పూర్వవిప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్వ్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--నఞ్సమాసాదన్యో భావవచనః స్వరోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమితి వక్ష్యతి, తత్ర వ్యవస్థార్థమిదం వక్తవ్యమ్।।

(5691 నఞ్సమాసవికల్పబోధకవార్తికమ్।। 9 ।।)

- వా ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) వా ఛన్దసి నఞ్సమాసో వక్తవ్యః। నిర్వీర్యతాం వై యజమాన ఆశాస్తే అపశుతాం। అయోనిత్వాయ। అశిథిలత్వాయ। అగోతామనపత్యతామ్।

భవేదిదం యుక్తముదాహరణమ్--అయోనిత్వాయ, అశిథిలత్వాయేతి।

ఃథ్వ్య;దం త్వయుక్తమ్--అపశుతామితి। నహ్యసౌ సమాసభావమాశాస్తే।

కిం తర్హి?

ఉత్తరపదాభావమాశాస్తే--న పశోర్భావ ఃథ్వ్య;తి।।

(5692 ప్రత్యయసమావేశే వార్తికమ్।। 10 ।।)

- నఞ్సమాసాదన్యో భావవచనః స్వరోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) నఞ్సమాసాదన్యో భావవచనో భవతి విప్రతిషేధేన।

కిం ప్రయోజనమ్?

స్వరోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్।

స్వరార్థముత్తరపదవృద్ధ్యర్థం చ।

స్వరార్థం తావత్--అప్రథిమా, --అమ్రదిమా।

ఉత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్--అశౌక్ల్యమ్, అకార్ష్ణ్యమ్।।

-5-1-118- ఉపసర్గాచ్ఛన్దసి ధాత్వర్థే (2000)

(అర్థగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

అర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?

న ఉపసర్గాచ్ఛన్దసి ధాతౌ ఃథ్ద్య;త్యేవోచ్యేత।।

ధాతుర్వై శబ్దః, శబ్దే కార్యస్యాసంభవాదర్థే కార్యం విజ్ఞాస్యతే।

కః పునర్ధాత్వర్థః?

క్రియా।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఉత్తరపదలోపో యయా విజ్ఞాయేత్, ధాతుకృతోఽర్థో ధాత్వర్థ ఃథ్ద్య;తి।

కః పునర్ధాతుకృతోఽర్థః?

సాధనమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

సాధనేఽయం భవన్ లిఙ్గసంఖ్యాభ్యాం యోక్ష్యతే। ఉద్గతాని ఉద్వతః, నిగతాని నివత ఃథ్ద్య;తి।।

(5682 ఏకదేశివార్తికమ్।। 1 ।।)

- స్త్రీపుంసాభ్యాం వత్యుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) స్త్రీపుంసాభ్యాం వత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। స్త్రీవత్, పుంవదితి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఃథ్ద్య;మౌ నఞ్స్నఞౌ ప్రాగ్భవనాదిత్యుచ్యేతే తౌ విశేషవిహితౌ సామాన్యవిహితం వతిం బాధేయాతామ్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--న వత్యర్థే నఞ్స్నఞౌ భవత ఃథ్ద్య;తి, యదయం స్త్రియాః పుంవత్ ఃథ్ద్య;తి నిర్దేశం కరోతి।। ఏవమపి స్త్రీవత్ ఃథ్ద్య;తి న సిధ్యతి। యోగాపేక్షం జ్ఞాపకమ్।।

-5-1-119- తస్య భావస్త్వతలౌ (2001)

(త్వతల్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5683 ఏకదేశిపూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్త్రీపుంసాభ్యాం త్వతలోరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) స్త్రీపుంసాభ్యాం త్వతలోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। స్త్రీభావః--స్త్రీత్వమ్, స్త్రీతా। పుంభావః--పుంస్త్వమ్, పుంస్తేతి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఃథ్ద్య;మౌ నఞ్స్నఞౌ ప్రాగ్భవనాదిత్యుచ్యేతే, తౌ విశేషవిహితౌ సామాన్యవిహితౌ త్వతలౌ బాధేయాతామ్।।

(5684 ఏకదేశిపూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వావచనం చ -

(భాష్యమ్) వావచనం చ కర్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

నఞ్స్నఞావపి యథా స్యాతామ్। స్త్రీభావః--స్త్రైణమ్, పుంభావః--పౌంస్నమితి।।

(5684 ఏకదేశిసమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అపవాదసమావేశాద్వా సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అపవాదసమావేశాద్వా సిద్ధమేతత్।

తద్యథా--ఃథ్ద్య;మనిచ్ప్రభృతిభిరపవాదైః సమావేశో భవతి, ఏవమాభ్యామపి భవిష్యతి।।

(వార్తికోక్తార్థసాధకసిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైవేశ్వర ఆజ్ఞాపయతి నాపి ధర్మసూత్రకారాః పఠన్తి--ఃథ్ద్య;మనిచ్ప్రభృతిభిరపవాదైః సమావేశో భవతీతి।

కిం తర్హి? ఆ చ త్వాత్ ఃథ్ద్య;త్యస్మాద్యత్నాదిమనిచ్ప్రభృతిభిరపవాదైః సమావేశో భవతి, న చైతావత్రాభ్యన్తరౌ।

ఏతావప్యత్రాభ్యన్తరౌ।

కథమ్?

అపవాదసదేశా అపవాదా భవన్తీతి।

ఏతచ్చైవ న జానీమోఽపవాదసదేశా అపవాదా భవన్తీతి।

అపి చ కుత ఏతద్--ఏతావప్యత్రాభ్యన్తరావితి, న పునః పూర్వౌ వా స్యాతాం పరౌ వా।

ఏవం తర్హి వక్ష్యతి--ఆ చత్వాత్ ःథ్ద్వ;త్యత్ర చకారకరణస్య ప్రయోజనం నఞ్స్నఞ్భ్యామపి సమావేశో భవతీతి।।

(5686 అతివ్యాప్త్యాశఙ్కకవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- తస్య భావ ःథ్ద్వ;త్యభిప్రాయాదిష్వతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) తస్య భావ ःథ్ద్వ;త్యభిప్రాయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి। ःథ్ద్వ;హాపి ప్రాప్నోతి--అభిప్రాయో దేవదత్తస్య మోదకేషు భోజనే। యే నో భావాస్తే నో భావాః పుత్రాః పుత్రైశ్చేష్టన్త ःథ్ద్వ;తి।।

(5687 అతివ్యాప్తినివారకవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- సిద్ధం తు యస్య గుణస్య భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశస్తదభిధానే త్వతలౌ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

యస్య గుణస్య భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశస్తదభిధానే--తస్మిన్ గుణే వక్తవ్యే ప్రత్యయేన భవితవ్యమ్, న చాభిప్రాయాదీనాం భావాద్ ద్రవ్యే దేవదత్తశబ్దో వర్తతే।।

(ద్రవ్యగుణనిర్వచనభాష్యమ్)

కిం పునర్ద్రవ్యం? కే పునర్గుణాః?

శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధా గుణాః, తతోఽన్యద్ ద్రవ్యమ్।।

(ద్రవ్యనిర్వచనోపక్రమభాష్యమ్)

కిం పునరన్యచ్ఛబ్దాదిభ్యో ద్రవ్యమ్, ఆహోస్విదనన్యత్?

గుణస్యాయం భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశం కుర్వన్ ఖ్యాపయతి--అన్యచ్ఛబ్దాదిభ్యో ద్రవ్యమితి।

అనన్యచ్ఛబ్దాదిభ్యో ద్రవ్యమ్, న హ్యన్యదుపలభ్యతే। పశోః ఖల్వపి విశసితస్య పర్ణశతే న్యస్తస్య నాన్యచ్ఛబ్దాదిభ్య ఉపలభ్యతే।।

(ద్రవ్యనిర్వచనభాష్యమ్)

అన్యచ్ఛబ్దాదిభ్యో ద్రవ్యమ్, తత్త్వనుమానగమ్యమ్। తద్యథా--ఓషధివనస్పతీనాం వృద్ధిహ్రాసౌ, జ్యోతిషాం గతిరితి।

కోఽసావనుమానః?

ః‌ద్ధ్య;హ సమానే ర్వష్మణి పరిణాహే చ అన్యత్తులాగ్రం భవతి లోహస్య, అన్యత్కార్పాసానామ్। యత్కృతో విశేషస్తద్ ద్రవ్యమ్॥

తథా కశ్చిత్స్పృశన్నేవ చ్చినత్తి, కశ్చిల్లమ్బమానోఽపి న చ్చినతి, యత్కృతో విశేషస్తద్ ద్రవ్యమ్॥

తథా కశ్చిదేకేనైవ ప్రహారేణ వ్యపవర్గం కరోతి, కశ్చిద్ ద్వాభ్యామపి న కరోతి, యత్కృతో విశేషస్తద్ ద్రవ్యమ్॥

(ద్రవ్యపరిచాయకలక్షణభాష్యమ్)

అథ వా యస్య గుణాన్తరేష్వపి ప్రాదుర్భవత్సు తత్త్వం న విహన్యతే తద్ ద్రవ్యమ్।

కిం పునస్తత్త్వమ్?

తద్భావస్తత్త్వమ్। తద్యథా--ఆమలకాదీనాం ఫలానాం రక్తాదయః పీతాదయశ్చ గుణాః ప్రాదుర్భవన్తి, ఆమలకం బదరమిత్యేవ భవతి॥

(ద్రవ్యస్యాన్వర్థలక్షణభాష్యమ్)

అన్వర్థం ఖల్వపి నిర్వచనం--గుణసంద్రావో ద్రవ్యమితి॥

(సిద్ధం తు యస్యేత్యాదిన్యాసాక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి షష్ఠీసమర్థాద్ గుణే ప్రత్యయా ఉత్పద్యన్తే, కిమియతా సూత్రేణ?

ఏతావద్వక్తవ్యమ్--షష్ఠీసమర్థాద్ గుణ ః‌ద్ధ్య;తి॥

(ఏతాదృశన్యాసే దోషభాష్యమ్)

షష్ఠీసమర్థాద్ గుణ ః‌ద్ధ్య;తీయత్యుచ్యమానే ద్విగుణా రజ్జుస్త్రిగుణా రజ్జుః, అత్రాపి ప్రాప్నోతి॥

(అవయవానామపి గుణత్వబోధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। గుణశబ్దోఽయం బహ్వర్థః। అస్త్యేవ సమేష్వవయవేషు వర్తతే। తద్యథా--ద్విగుణా రజ్జుః, త్రిగుణా రజ్జురితి।

అస్తి ద్రవ్యపదార్థకః। తద్యథా--గుణవానయం దేశ ః‌ద్ధ్య;త్యుచ్యతే, యస్మిన్ గావః సస్యాని చ వర్తన్తే।

అస్త్యప్రాధాన్యే వర్తతే। తద్యథా--యో యత్రాప్రధానం భవతి స ఆహ--గుణభూతా వయమత్రేతి।

అస్త్యాచారే వర్తతే। తద్యథా--గుణవానయం బ్రాహ్మణ ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, యః సమ్యగాచారం కరోతి।

అస్తి సంస్కారే వర్తతే। తద్యథా--సంస్కృతమన్నం గుణవదిత్యుచ్యతే।।

(షష్ఠీసమర్థాద్గుణ ఃథ్ద్య;తి న్యాసే అతివ్యాప్తిదర్శకభాష్యమ్)

అథవా సర్వత్రైవాయం గుణశబ్దః సమేషు అవయవేషు వర్తతే। తద్యథా--ద్విగుణమధ్యయనం త్రిగుణమధ్యయనమిత్యుచ్యతే। చర్చాగుణాన్ క్రమగుణాంశ్చాపేక్ష్య భవతి, న సంహితాగుణాంశ్చర్చాగుణాంశ్చ।

యద్యేవం గుణవదన్నమితి గుణశబ్దో నోపపద్యతే। నహ్యన్నస్య సూపాదయో గుణాః సమా భవన్తి।

నావశ్యం ర్వష్మతః పరిమాణత ఏవ వా సామ్యం భవతి।

కిం తర్హి?

యుక్తితోఽపి। ఆతశ్చ యుక్తితః, యో హి ముద్గప్రస్థే లవణప్రస్థం ప్రక్షిపేన్నాదో యుక్తం స్యాత్।

యది తావదదేరన్నం నాదోఽత్తవ్యం స్యాత్।

అథానితేరన్నం నాదో జగ్ధ్వా ప్రాణ్యాత్।।

(యస్య గుణస్యేతి న్యాసస్యావ్యాప్తిప్రదర్శకం భాష్యమ్)

శుక్లాదిషు తర్హి ర్వత్యభావాద్ వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి। శుక్లత్వమ్, శుక్లతేతి।

కిం పునః కారణం శుక్లాదయ ఏవోదాహ్రియన్తే, న పునర్వృక్షాదయోఽపి--వృక్షత్వమ్, వృక్షతేతి।

అస్త్యత్ర విశేషః,

ఉభయవచనా హ్యేతే ద్రవ్యం చాహుర్గుణం చ, యతో ద్రవ్యవచనాస్తతో వృత్తిర్భవిష్యతి।।

(అవ్యాప్త్యభావోపపాదకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;మేఽపి తర్హి--ఉభయవచనాః।

కథమ్?

ఆరభ్యతే మతుబ్లోపః--గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్భవతీతి।

యతో ద్రవ్యవచనాస్తతో వృత్తిర్భవిష్యతి।।

(అవ్యాప్తిదర్శకం భాష్యమ్)

డిత్థాదిషు తర్హి ర్వత్యభావాద వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి। డిత్థత్వమ్, డిత్థతా, డామ్బిట్టతా, డామ్బిట్టత్వమితి।

అత్రాపి--కశ్చిత్ ప్రాథమకల్పికో డిత్థో డామ్బిట్టశ్చేతి। తేన కృతాం క్రియాం గుణం వా యః కశ్చిత్కరోతి స ఉచ్యతే--డిత్థత్వం త ఏతత్, డామ్బిట్టత్వం త ఏతత్। ఏవం డిత్థాః కుర్వన్తి, ఏవ డామ్బిట్టాః కుర్వన్తి।

యస్తర్హి ప్రాథమకల్పికో డిత్థో డామ్బిట్టశ్చ, తస్య ర్వత్యభావాద్ వృత్తిర్న ప్రాప్నోతి।

నైష దోషః।

యథైవ తస్య కాథంచిత్కః ప్రయోగః, ఏవం వృత్తిరపి భవిష్యతి।।

(5688 సిద్ధం తు యస్యేతి న్యాసం పరిత్యజ్య అన్యన్యాసే వార్తికమ్।। 6 ।।)

- యద్వా సర్వే భావాః స్వేన భావేన భవన్తి స తేషాం భావస్తదభిధానే -

(వార్తికవ్యాఖ్యాభాష్యమ్)

కిమేభిస్త్రిభిర్భావగ్రహణైః క్రియతే?

ఏకేన శబ్దః ప్రతినిర్దిశ్యతే ద్వాభ్యామర్థః। యద్వా--సర్వే శబ్దాః స్వేనార్థేన భవన్తి స తేషామర్థ ఃథ్య;తి, తదభిధానే వా

త్వతలౌ భవత ఃథ్య;తి వక్తవ్యమ్।।

నైవమన్యత్ర భవతి। న హి తేన రక్తం రాగాత్(4।2।1) ఃథ్య;త్యత్ర శబ్దేన రక్తే ప్రత్యయా ఉత్పద్యన్తే।

శబ్దేఽసంభవాదర్థేన రక్తే ప్రత్యయా భవిష్యన్తి।।

(న్యాసప్రత్యాఖ్యానకవార్తికావతరణభాష్యమ్)

తత్తర్హ్యన్యతరత్కర్తవ్యమ్। సూత్రం చ భిద్యతే।।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తం--తస్య భావ ఃథ్య;త్యభిప్రాయాదిష్వతిప్రసఙ్గః ఃథ్య;తి।।

(5689 న్యాసప్రత్యాఖ్యానకసిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 7 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

అనభిధానాదితి। అనభిధానాదభిప్రాయాదిషూత్పత్తిర్న భవిష్యతి।।

(5690 పూర్వవిప్రతి షేధవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- త్వతల్భ్యాం నఞ్సమాసః పూర్వవిప్రతిషిద్ధం త్వతలోః స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) త్వతల్భ్యాం నఞ్సమాసో భవతి పూర్వవిప్రతి షేధేన।

కిం ప్రయోజనమ్?

త్వతలోః స్వరసిద్ధ్యర్థమ్। త్వతలోః స్వరసిద్ధిర్యథా స్యాత్।

త్వతలోరవకాశః--భావస్య వచనం ప్రతి షేధస్యావచనమ్--బ్రాహ్మణత్వమ్, బ్రాహ్మణతా।

నఞ్సమాసస్యావకాశః--ప్రతి షేధస్య వచనం భావస్యావచనమ్--అబ్రాహ్మణః, అవృషలః।

ఉభయవచనే ఉభయం ప్రాప్నోతి--అబ్రాహ్మణత్వమ్, అబ్రాహ్మణతా।

నఞ్సమాసో భవతి పూర్వవిప్రతి షేధేన।

స తర్హి పూర్వవిప్రతి షేధో వక్తవ్యః।।

(పూర్వవిప్రతి షేధాభావోపపాదకం భాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। నాత్ర త్వతలౌ ప్రాప్నుతః।

కిం కారణమ్?

అసామర్థ్యాత్।

కథమసామర్థ్యమ్?

సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। యావతా బ్రాహ్మణశబ్దః ప్రతి షేధమపేక్షతే।।

నఞ్సమాసోఽపి తర్హి న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

అసామర్థ్యాదేవ।

కథమసామర్థ్యమ్?

సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి। యావతా బ్రాహ్మణశబ్దో భావమపేక్షతే।।

ప్రధానమత్ర తదా బ్రాహ్మణశబ్దః, భవతి చ ప్రధానస్య సాపేక్షస్యాపి సమాసః।।

(పూర్వవిప్రతి షేధప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--నఞ్సమాసాదన్యో భావవచనః స్వరోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమితి వక్ష్యతి, తత్ర వ్యవస్థార్థమిదం వక్తవ్యమ్।।

(5691 నఞ్సమాసవికల్పబోధకవార్త్తికమ్।। 9 ।।)

- వా ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) వా ఛన్దసి నఞ్సమాసో వక్తవ్యః। నిర్వీర్యతాం వై యజమాన ఆశాస్తే అపశుతాం। అయోనిత్వాయ। అశిథిలత్వాయ। అగోతామనపత్యతామ్।

భవేదిదం యుక్తముదాహరణమ్--అయోనిత్వాయ, అశిథిలత్వాయేతి।

ఃథ్ద్య;దం త్వయుక్తమ్--అపశుతామితి। నహ్యసౌ సమాసభావమాశాస్తే।

కిం తర్హి?

ఉత్తరపదాభావమాశాస్తే--న పశోర్భావ ఃథ్ద్య;తి।।

(5692 ప్రత్యయసమావేశే వార్త్తికమ్।। 10 ।।)

- నఞ్సమాసాదన్యో భావవచనః స్వరోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) నఞ్సమాసాదన్యో భావవచనో భవతి విప్రతిషేధేన।

కిం ప్రయోజనమ్?

స్వరోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్।

స్వరార్థముత్తరపదవృద్ధ్యర్థం చ।

స్వరార్థం తావత్--అప్రథిమా, --అమ్రదిమా।

ఉత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్--అశౌక్ల్యమ్, అకార్ష్ణ్యమ్।।

-5-1-120- ఆ చ త్వాత్ (2002)

(చకారాక్షేపప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?

అనుకర్షణార్థః, త్వతలావనుకృష్యేతే।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, ప్రకృతౌ త్వతాలవనువర్తిష్యేతే।।

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5693 చకారప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఆ చ త్వాదితి చకారకరణమపవాదసమావేశార్థమ్ -

(భాష్యమ్) ఆ చ త్వాదితి చకారకారణం క్రియతే, అపవాదసమావేశార్థమ్।
ఃథ్ద్య;మనిచ్ప్రభృతిభిరపవాదైః సమావేశో యథా స్యాత్।।

(వార్తికోక్తప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఆ త్వాత్ ఃథ్ద్య;త్యేవేమనిచ్ప్రభృతిభిరపబాదైః సమావేశో భవిష్యతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఆ త్వాద్యాః ప్రకృతయః--తాభ్యశ్చ త్వతలౌ యథా స్యాతాం యతశ్చోద్యేతే।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆ త్వాత్ ఃథ్ద్య;త్యేవ ఆత్వాద్యాః ప్రకృతయః తాభ్యస్త్వతలౌ భవిష్యతః, యతశ్చోద్యేతే।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఆ త్వాద్యేఽర్థాస్తత్ర త్వతలౌ యథా స్యాతాం, యత్ర చోద్యేతే।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆ త్వాత్ ఃథ్ద్య;త్యేవ ఆ త్వాద్యేఽర్థాస్తత్ర త్వతలౌ భవిష్యతః, యత్ర చోద్యేతే।।

(సిద్ధాన్తప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఆ త్వాద్యాః ప్రకృతయస్తాభ్యశ్చ త్వతలౌ యథా స్యాతామ్, యస్యాశ్చ ప్రకృతేరేతస్మిన్ విశేషేఽన్యః ప్రత్యయ ఉత్పద్యతే।

కిం కృతం భవతి?

స్త్రీపుంసాభ్యాం త్వతలోరుపసంఖ్యానం చోదితం తన్న వక్తవ్యం భవతి।।

-5-1-121- న నఞ్పూర్వాత్తత్పురుషాదచతురసంగతలవణవటయుధకతరసలసేభ్యః (2003)

(నిషేధాధికరణమ్)

(నిషేధప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

కస్యాయం ప్రతిషేధః?

త్వతలోరిత్యాహ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

ఃథ్ద్య;ష్యేతే నఞ్పూర్వాత్తత్పురుషాత్త్వతలౌ--అబ్రాహ్మణత్వమ్, అబ్రాహ్మణతేతి।

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5694 నిషేధ్యకథనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- న నఞ్పూర్వాదిత్యుత్తరస్య ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) న నఞ్పూర్వాత్ ఃథ్ద్య;త్యుత్తరస్య భావప్రత్యయస్య ప్రతిషేధః క్రియతే।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

పరిగణితాభ్యః ప్రకృతిభ్య ఉత్తరో భావప్రత్యయో విధీయతే, న చ తత్ర కాచిన్నఞ్పూర్వా ప్రకృతిర్గృహ్యతే।

తదన్తవిధినా ప్రాప్నోతి।

గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే।

యత్ర తర్హి తదన్తవిధిరస్తి--పత్యన్తపురోహితాదిభ్యో యక్(5।1।128) ఃథ్ద్య;తి।

యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యాత్తత్రైవాయం బ్రూయాత్--పత్యన్తాద్యగ్భవతి, నఞ్పూర్వాత్తత్పురుషాన్నేతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--ఉత్తరో భావప్రత్యయో నఞ్పూర్వాద్బహువ్రీహేర్భవతీతి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నేష్యతే। త్వతలావేవేష్యేతే। అవిద్యమానాః పృథవోఽస్యాపృథుః, అపృథోర్భావః--అపృథుత్వమ్, అపృథుతేతి।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--ఉత్తరో భావప్రత్యయోఽన్యపూర్వాత్తత్పురుషాద్భవతీతి।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నైవేష్యతే। త్వతలావేవేష్యేతే। పరమః పృథుః--పరమపృథుః, పరమపృథోర్భావః--పరమపృథుత్వమ్, పరమపృథుతా।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--ఉత్తరో భావప్రత్యయః సాపేక్షాద్భవతీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? నఞ్సమాసాదన్యో భావవచనః స్వరోత్తరపదవృద్ధ్యర్థమ్ ఃథ్ద్య;త్యుక్తం తదుపపన్నం భవతి।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--సర్వ ఏతే తద్ధితాః సాపేక్షాద్భవన్తీతి యదయం నఞో గుణప్రతిషేధే సంపాద్యర్హహితాలమర్థాస్తద్ధితాః (6।2।155) ఃథ్ద్య;త్యాహ।।

-5-1-122- పృథ్వాదిభ్య ఃథ్ద్య;మనిజ్వా (2004)

(వికల్పాధికరణమ్)

(వాప్రయోజనజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

వావచనం కిమర్థమ్?

వాక్యమపి యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రకృతా మహావిభాషా (4।1।82) తయా వాక్యమపి భవిష్యతి।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--త్వతలావపి యథా స్యాతామ్।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆ చ త్వాత్ ఃథ్ద్య;త్యేతస్మాద్యత్నాత్ త్వతలావపి భవిష్యతః।।

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5695 వాప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పృథ్వాదిభ్యో వావచనమణ్సమావేశార్థమ్ -

(భాష్యమ్) పృథ్వాదిభ్యో వావచనం క్రియతే, అణ్సమావేశో యథా స్యాత్। పార్థవమ్, ప్రథిమా।।

-5-1-124- గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చ (2006)

(ష్యఙ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5696 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- బ్రాహ్మణాదిషు చాతుర్వర్ణ్యాదీనాముపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) బ్రాహ్మణాదిషు చాతుర్వర్ణ్యాదీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। చాతుర్వర్ణ్యమ్। చాతుర్వైద్యమ్। చాతురాశ్రమ్యమ్॥

(5697 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్॥ 2 ॥)

- అర్హతో నుమ్చ -

(భాష్యమ్) అర్హతో నుమ్చ ష్యఞ్చ వక్తవ్యః। అర్హతో భావః--ఆర్హన్త్యమ్। ఆర్హన్తీ॥

-5-1-125- స్తేనాద్యన్నలోపశ్చ (2007)

(యత్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(నేతి సంఘాతగ్రహణసమర్థకం భాష్యమ్)

కిమిదం నలోపే వర్ణగ్రహణమ్, ఆహోస్విత్ సంఘాతగ్రహణమ్।

కిం చాతః?

యది వర్ణగ్రహణమ్, స్తేయమ్, నలోపే కృతే అయాదేశః ప్రాప్నోతి।

అథ సంఘాతగ్రహణమ్, అన్త్యస్య లోపః కస్మాన్న భవతి।

సిద్ధోఽన్త్యలోపః యస్య 6।4।148 ఃర్థ్య;త్యేవ। తత్రారమ్భసామర్థ్యాత్సర్వస్య భవిష్యతి॥

-5-1-130- హాయనాన్తయువాదిభ్యోఽణ్ (2012)

(అణోఽధికరణమ్)

(5698 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్॥ 1 ॥)

- అణ్ప్రకరణే శ్రోత్రియస్య ఘలోపశ్చ -

(భాష్యమ్) అణ్ప్రకరణే శ్రోత్రియస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్, ఘలోపశ్చ వక్తవ్యః। శ్రోత్రియస్య భావః శ్రౌత్రమ్॥

ఃర్థ్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే పఞ్చమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్॥

॥ పాదశ్చ సమాప్తః ॥

-9-9-999-

.

పఞ్చమోఽధ్యాయః-ద్వితీయపాదః

-5-2-4- విభాషా తిలమాషోమాభఙ్గాణుభ్యః (2022)

(యతోఽధికరణమ్)

(5699 పూర్వపక్షివిధివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తిలాదిభ్యః ఖఞ్చ -

(భాష్యమ్) తిలాదిభ్యః ఖఞ్చేతి వక్తవ్యమ్। తిల్యమ్। తైలీనమ్।

కిమర్థంమిదముచ్యతే, న యతా ముక్తే ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్ (5।2।1) ఃర్ధ్వ;త్యేవ సిద్ధమ్।

న సిధ్యతి।

కిం కారణమ్?

(5701 సమర్థకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉమాభఙ్గయోరధాన్యత్వాత్ -

(భాష్యమ్) ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్ ఃర్ధ్వ;త్యుచ్యతే, న చోమాభఙ్గే ధాన్యే।

చమేషు యత్ప్రర్యతే తద్ధాన్యమ్, న చైతే తత్ర పర్యేతే।।

(ఖగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి కగ్రహణం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్।

ప్రకృతమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

ధాన్యాయాం భవనే క్షేత్రే ఖఞితి।।

(అనువర్తనాక్షేపభాష్యమ్)

యది తదనువర్తతే, వ్రీహిశాల్యోర్ఢక్ (2) యవయవకషష్టికాద్యత్ (3) ఃర్ధ్వ;తి ఖఞ్చేతి ఖఞపి ప్రాప్నోతి।।

(ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే--ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్।

వ్రీహిశాల్యోర్ఢగ్భవతి, ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్।

యవయవకషష్టికాద్యద్భవతి, ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్భవతి।

విభాషాతిలమాషోమాభఙ్గాణుభ్యః, భవనే క్షేత్రే ఖగ్రహణమనువర్తతే। ధాన్యానామితి నివృత్తమ్।।

(పరిహారాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా మణ్డూకప్లుతయోఽధికారాః।

యథా--మణ్డూకా ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛన్తి, తద్వదధికారాః।।

(పరిహారాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా అన్యవచనాచ్చకారాకరణాత్ ప్రకృతస్యాపవాదో విజ్ఞాయతే, యథోత్సర్గేణ ప్రసక్తస్యాపవాదః। అన్యస్య ప్రత్యయస్య వచనాచ్చకారస్య చానుకషణార్థస్యాకరణాత్ప్రకృతస్య ఖఞ్ఞో రగ్యతౌ బాధకౌ భవిష్యతః, యథోత్సర్గేణ ప్రసక్తస్యాపవాదో బాధకో భవతి।।

(పరిహారాన్తరభాష్యమ్)

అథ వా ఏతజ్జ్ఞాపయతి--అనువర్తన్తే నామ విధయో న చానువర్తనాదేవ భవన్తి।

కిం తర్హి?

యత్నాద్భవన్తి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అథ వా యతా ముక్తే ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్ ః ధ్వ్య;త్యేవ సిద్ధమ్।

నను చోక్తం న సిధ్యతి।

కిం కారణమ్?

ఉమాభఙ్గయోరధాన్యత్వాదితి।

నైష దోషః।

ధినోతేర్ధాన్యమ్, ఏతే చాపి ధినుతః।

అథ వా శణసప్తదశాని ధాన్యాని।।

-5-2-6- యథాముఖసంముఖస్య దర్శనః ఖః (2024)

(ఖప్రత్యయాధికరణమ్)

(నిపాతనాభిప్రాయశఙ్కాభాష్యమ్)

సమముఖేతి కిం నిపాత్యతే?

(5702 నిపాతనార్థబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- సంముఖేతి సమస్యాన్తలోపః -

(భాష్యమ్) సంముఖేతి సమస్యాన్తలోపో నిపాత్యతే। సమముఖస్య దర్శనః--సంముఖీనః।।

-5-2-9- అనుపదసర్వాన్నాయానయం బద్ధాభక్షయతినేయేషు (2027)

(అయానయపదార్థబోధకం భాష్యమ్)

అయానయం నేయ ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, తత్ర న జ్ఞాయతే కః--అయః, కః--అనయ ఃథ్ద్య;తి।।

అయః ప్రదక్షిణమ్। అనయః ప్రసవ్యమ్। ప్రదక్షిణప్రసవ్యగమినాం శారాణాం యస్మిన్ పరైః పదానామసమావేశః సః--అయానయః। అయానయం నేయః--అయానయీనః, శారః।।

-5-2-10- పరోవరపరమ్పరపుత్రపౌత్రమనుభవతి (2028)

(నిపాతనజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

పరోవరేతి కిం నిపాత్యతే?

(5503 నిపాతనార్థబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పరోవరే పరస్యోత్త్వవచనమ్ -

(భాష్యమ్) పరోవరేతి పరస్యోత్వం నిపాత్యతే।।

(సూత్రనిర్దేశోపపాదకం భాష్యమ్)

యద్యేవం పరస్యోత్వవచనమితి ప్రాప్నోతి।

శకన్ధున్యాయేన నిర్దేశః।

అథ వా నైవం విజ్ఞాయతే పరస్యోత్వం నిపాత్యత ఃథ్ద్య;తి।

కథం తర్హి?

పరస్య శబ్దరూపస్యాదేరుత్వం నిపాత్యత ఃథ్ద్య;తి। పరాంశ్చావరాంశ్చానుభవతి--పరోవరీణః।

(నిపాతనజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

అథ పరమ్పరేతి కిం నిపాత్యతే?

(5704 నిపాతనార్థబోధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పరపరతరాణాం పరమ్పరభావః -

(భాష్యమ్) పరపరతరాణాం పరమ్పరభావో నిపాత్యతే। పరాంశ్చ పరతరాంశ్చానుభవతి--పరమ్పరీణః।।

-5-2-12- సమాం సమాం విజాయతే (2030)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ --సమాంసమీనా గౌః సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః(2-4-71) ఃథ్ద్య;తి సుబ్లుక్ ప్రాప్నోతి।

।। సమాం సమాం విజాయతే ఃథ్ద్య;తి యలోపవచనాదలుగ్విజ్ఞానమ్।।

సమాం సమాం విజాయతే ఃథ్ద్య;తి యలోపవచనాదలుగ్విజ్ఞానం భవిష్యతి। యదయం యలోపం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః ---నాత్ర లుగ్భవతీతి।

(5706 ప్రత్యాక్షేపవార్త్తికమ్।।2।।)

- సమాం సమాం విజాయత ఃథ్ద్య;తి యలోపవచనాదలుగ్విజ్ఞానమితి చేదుత్తరపదస్య లుగ్వచనమ్।।

సమాం సమాం విజాయత ఃథ్ద్య;తి యలోపవచనాదలుగ్విజ్ఞానమితి చేదుత్తరపదస్య లుగ్వక్తవ్యః।

(5707 సమాధానవార్త్తికమ్।।3।।)

సిద్ధం తు పూర్వపదస్య యలోపవచనాత్ ।।

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్? పూర్వపదస్య యలోపో వక్తవ్యః।

(5708) పక్షాన్తరేణ సమాధానవార్త్తికమ్।।4।।)

అనుత్పత్తావుత్తరపదస్య వాచనమ్।।

అనుత్పత్తౌ పూర్వపదస్య ఉత్తరపదస్య చ యలోపో వా వక్తవ్యః।

సమాం సమాం విజాయతే, సమాయాం సమాయాం విజాయత ఃథ్ద్య;తి।

-5-2-14- ఆగవీనః (2032)

(నిపాతనజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

ఆగవీన ఃథ్ద్య;తి కిం నిపాత్యతే?

(5709 నిపాతనార్థబోధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- గోరాఙ్పూర్వాదా తస్య గోః ప్రతిదానాత్కారిణి ఖః -

(భాష్యమ్) గోరాఙ్పూర్వాత్ ఆ తస్య గోః ప్రతిదానాత్ కారిణి ఖో నిపాత్యతే। ఆ తస్య గోః ప్రతిదానాత్కర్మకారీ--ఆగవీనః కర్మకరః।।

-5-2-20- శాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్యయోః (2038)

(శాలీనకౌపీనార్థబోధకభాష్యమ్)

కిం యః శాలాయామధృష్టః స శాలీనః, కూపే వా యదకార్యం తత్కౌపీనమ్।

నేత్యాహ। ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। శాలాప్రవేశనమర్హత్యధృష్టః సః--శాలీనః। కూపావతరణమర్హత్యకార్యం తత్కౌపీనమ్।।

-5-2-21- వ్రాతేన జీవతి (2039)

(వ్రాతపదార్థబోధకభాష్యమ్)

వ్రాతేన జీవతీత్యుచ్యతే,కిం వ్రాతం నామ? నానాజాతీయా అనియతవృత్తయ ఉత్సేధజీవినః సంఘా వ్రాతాః,తేషాం కర్మ-వ్రాతమ్। వ్రాతకర్మణా జీవతీతి--వ్రాతీనః।

-5-2-23- హైయఙ్గవీనం సంజ్ఞాయామ్ (2040)

(నిపాతనార్థజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

హైయఙ్గవీనమ్ ఃర్థ్య;తి కిం నిపాత్యతే?

(5910 నిపాతనార్థబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- హ్యోగోదోహస్య హియఙ్గ్వాదేశః సంజ్ఞాయాం తస్య వికారే -

(భాష్యమ్) హ్యోగోదోహస్య హియఙ్గ్వాదేశో నిపాత్యతే సంజ్ఞాయాం విషయే తస్య వికారః ఃర్థ్య;త్యేతస్మిన్నర్థే। హ్యోగోదోహస్య వికారః -- హైయఙ్గవీనం ఘృతమ్।

సంజ్ఞాయామితి కిమర్థమ్?

హ్యోగోదోహస్య వికార--ఉదశ్విత్--అత్ర మా భూదితి।।

-5-2-25- పక్షాత్తిః (2043)

(తిప్రత్యయాధికరణమ్)

(ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

మూలే ఃర్థ్య;తి వక్తవ్యమ్। పక్షస్య మూలం పక్షతిః। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। మూలే ఃధ్ద్య;తి వర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

తస్య పాకమూలే పీల్వాదికర్ణాదిభ్యః కుణబ్జాహచౌ (5।2।24) ఃధ్ద్య;తి।

యది తదనువర్తతే, పాకేఽపి ప్రాప్నోతి।

మూల ఃధ్ద్య;త్యనువర్తతే, పాక ఃధ్ద్య;తి నివృత్తమ్।

కథం పునరేకయోగనిర్దిష్టయోరేకదేశోఽనువర్తేత, ఏకదేశో వా నివర్తేత।

ఏకయోగనిర్దిష్టానామప్యేకదేశానువృత్తిర్భవతి।

తద్యథా--సంఖ్యావ్యయాదేర్ఙీప్ (4।1।26) దామహాయనాన్తాచ్చ (27) సంఖ్యాదేరిత్యనువర్తతే, అవ్యయాదేరితి నివృత్తమ్।।

-5-2-27- వినఞ్భ్యాం నానాఞౌ న సహ (2045)

(నానాఞ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(ప్రత్యయార్థనిర్ణాయకభాష్యమ్)

ఃధ్ద్య;హ నానేతి సహార్థో గమ్యేత, ద్వౌ హి ప్రతిషేధౌ ప్రకృతమర్థం గమయతః। న న సహ--సహైవేతి।

నైష దోషః।

నాయం ప్రత్యయార్థః।

కిం తర్హి?

ప్రకృతివిశేషణమేతత్। వి--నఞ్ ఃధ్ద్య;త్యేతాభ్యామసహవాచిభ్యాం నానాఞౌ భవతః।

కస్మిన్నర్థే?

స్వార్థే।।

-5-2-28- వేః శాలచ్ఛఙ్కటచౌ (2046)

(శాలచ్ఛఙ్కటచ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(ప్రత్యయార్థనిర్ణయభాష్యమ్)

కస్మిన్నర్థే శాలజాదయో భవన్తి?

న సహ ఃధ్ద్య;త్యనువర్తతే।

భవేత్సిద్ధమ్--విశాలే శృఙ్గే, విశఙ్కటే శ్రృఙ్గే ःథ్ద్య;తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ःథ్ద్య;హ ఖలు సంకటమ్ ःథ్ద్య;తి సంగతార్థో గమ్యతే, ప్రకటమితి ప్రగతార్థో గమ్యతే, ఉత్కటమితి ఉద్గతార్థో గమ్యతే।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సాధనే శాలజాదయో భవన్తి।

కిం వక్తవ్యమేతత్?

న హి।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?

ఉపసర్గేభ్య ःథ్ద్య;మే విధీయన్తే, ఉపసర్గాశ్చ పునరేవమాత్మకాః--యత్ర కశ్చిత్ క్రియావాచీ శబ్దః ప్రయుజ్యతే తత్ర క్రియావిశేషమాహుః, యత్ర హి న ప్రయుజ్యతే ససాధనాం తత్ర క్రియామాహుః। త ఏతే ఉపసర్గేభ్యో విధీయమానాః ససాధనాయాం క్రియాయాం భవిష్యన్తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి భవేత్సిద్ధం--విశాలే శ్రృఙ్గే ःథ్ద్య;తి।

ःథ్ద్య;దం తు న సిధ్యతి--విశాలః, విశఙ్కటః--ःథ్ద్య;తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏతదపి సిద్ధమ్।

కథమ్?

అకారో మత్వర్థీయః। విశాలే అస్య స్తో విశాలః। విశఙ్కటే అస్య స్తో విశఙ్కట ःథ్ద్య;తి।।

-5-2-29- సంప్రోదశ్చ కటచ్ (2042)

(కటచ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5711 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కటచ్ప్రకరణే అలాబూతిలోమాభ్యో రజస్యుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) కటచ్ప్రకరణే అలాబూతిలోమాభ్యో రజస్యభిధేయే ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అలాబూకటః, తిలకటః, ఉమాకటః।।

(5712 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- భఙ్గాయాశ్చ -

(భాష్యమ్) భఙ్గాయాశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । భఙ్గాకటః ।।

(5713 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- గోష్ఠాదయః స్థానాదిషు పశునామాదిభ్యః -

(భాష్యమ్) గోష్ఠాదయః ప్రత్యయాః స్థానాదిష్వర్థేషు పశునామాదిభ్యో వక్తవ్యాః । గవాం స్థానం--గోగోష్ఠమ్ । అవిగోష్ఠమ్ ।

సంఘాతే కటచ్చ వక్తవ్యః ।

అవికటః ఉష్ట్రకటః ।

విస్తారే పటచ్చ వక్తవ్యః ।

అవిపటః । ఉష్ట్రపటః ।

గోయుగశబ్దశ్చ ప్రత్యయో వక్తవ్యః ।

ఉష్ట్రగోయుగమ్ । ఖరగోయుగమ్ ।

త్రైలశబ్దశ్చ ప్రత్యయో వక్తవ్యః ।

ః‌ధ్ద్య;ఙ్గుదత్రైలమ్ । సర్షపత్రైలమ్ ।

శాకటశబ్దశ్చ ప్రత్యయో వక్తవ్యః ।

ః‌ధ్ద్య;క్షుశాకటమ్ । మూలశాకటమ్ ।

శాకినశబ్దశ్చ ప్రత్యయో వక్తవ్యః ।

ః‌ధ్ద్య;క్షుశాకినమ్ । మూలశాకినమ్ ।।

(5714 గోష్ఠాదయః స్థానాదిష్విత్యాదేః ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఉపమానాద్వా సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) ఉపమానాద్వా సిద్ధమేతత్ । గవాం స్థానం--గోష్ఠమ్ । యథా గవాం తద్వదుష్ట్రాణామ్ ।

కటజ్ వక్తవ్య ః‌ధ్ద్య;తి । యథా నానాద్రవ్యాణాం సంఘాతః కటః, ఏవమవయః సంహతాః--అవికటః ।

పటచ్చ వక్తవ్య ః‌ధ్ద్య;తి । ప్రస్తీర్ణః పటో యథా, ఏవమవయః ప్రస్తీర్ణాః--అవిపటః ।

గోయుగశబ్దశ్చ ప్రత్యయో వక్తవ్య ఃథ్ద్వ;తి। గోర్యుగంగోయుగమ్। యథా గోస్తద్వదుష్ట్రస్య--ఉష్ట్రగోయుగమ్।

తైలశబ్దశ్చ ప్రత్యయో వక్త్వయ ఃథ్ద్వ;తి। ప్రకృత్యన్తరం తైలశబ్దో వికారే వర్తతే, ఏవం చ కృత్వా తిలతైలమిత్యపి సిద్ధం భవతి।

శాకటశబ్దశ్చ ప్రత్యయో వక్తవ్య ఏవ।

శాకినశబ్దశ్చ ప్రత్యయో వక్తవ్య ఏవ।।

-5-2-33- ఃథ్ద్వ;నచ్పిటచ్చికచిచ (2046)

(ఃథ్ద్వ;నచ్పిటజధికరణమ్)

(5715 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃథ్ద్వ;నచ్పిటచ్చాః చికచిచికాదేశాశ్చ -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్వ;నచ్పిటచ్చాః ప్రత్యయాః వక్తవ్యాః, చిక చి చిక్-ఃథ్ద్వ;త్యేతే చ ప్రకృత్యాదేశా వక్తవ్యాః। చికినః। చిపిటః। చిక్కః।।

(5716 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- క్లిన్నస్య చిల్పిల్లశ్చాస్య చక్షుషీ -

(భాష్యమ్) క్లిన్నస్య చిల్పిల్ ఃథ్ద్వ;త్యేతౌ ప్రకృత్యాదేశౌ వక్తవ్యౌ లశ్చ ప్రత్యయః, అస్య చక్షుషీ ఃథ్ద్వ;త్యస్మిన్నర్థే। క్లిన్నే అస్య చక్షుషీ--చిల్లః, పిల్లః।

చుల్ చ వక్తవ్యః। చుల్లః।

యద్యస్యేత్యుచ్యతే, చిల్లే చక్షుషీ పిల్లే చక్షుషీ--ఃథ్ద్వ;తి న సిధ్యతి తస్మాన్నార్థోఽస్య గ్రహణేన।

కథం చిల్లః పిల్ల ఃథ్ద్వ;తి?

అకారో మత్వర్థీయః। చిల్లే అస్య స్తః--చిల్లః। పిల్లే అస్య స్తః--పిల్ల ఃథ్ద్వ;తి।।

-5-2-35- పుష్కరాదిభ్యో దేశే (2153)

(5792 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃథ్ద్వ;ని ప్రకారణే బలాద్బాహూరూపూర్వపదాదుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్వ;ని ప్రకరణే బలాద్వాహూరుపూర్వపదాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। బాహుబలీ। ఃఢద్వ;రుబలీ।।

(5793 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సర్వాదేశ్చ -

(భాష్యమ్) సర్వాదేశ్చేనిర్వక్తవ్యః । సర్వధనీ । సర్వబీజీ । సర్వకేశీ ।।

(5794 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అర్థాచ్చాసంనిహితే -

(భాష్యమ్) అర్థాచ్చాసన్నిహితే ఃథ్ద్య;నిర్వక్తవ్యః । అర్థీ ।।

అసంనిహిత ఃథ్ద్య;తి కిమర్థమ్?

అర్థవాన్ ।।

(5795 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- తదన్తాచ్చ -

(భాష్యమ్) తదన్తాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ । ధాన్యార్థీ । హిరణ్యార్థీ ।।

(ఏకదేశినః తదన్తాచ్చ ఃథ్ద్య;తి వార్త్తికాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

కిమర్థం తదన్తాదిత్యుచ్యతే న తదన్తవిధినా సిద్ధమ్? ।

గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే ।

ఏవం తర్హి--ఃథ్ద్య;నన్తేన సహ సమాసో భవిష్యతి । ధాన్యేనార్థీ--ధాన్యార్థీ ।

స హి సమాసో న ప్రాప్నోతి ।।

యది పునరయమర్థయతేర్ణినిః స్యాత్, ఏవమపి క్రియామేవ కుర్వాణే స్యాత్ । తూష్ణీమప్యాసీనో యస్తత్సమర్థాన్యాచరతి సోఽభిప్రాయేణ గమ్యతే--అర్థీ--అయమనేనేతి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి అయమర్థశబ్దోఽస్త్యేవ ద్రవ్యపదార్థకః ।

తద్యథా--అర్థవానయం దేశ ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, యస్మిన్ గావః సస్యాని చ వర్తన్తే ।

అస్తి క్రియాపదార్థకో భావసాధనః--అర్థనమర్థ ఃథ్ద్య;తి ।

తద్యః క్రియాపదార్థకస్తస్యేదం గ్రహణమ్ । ఏవం చ కృత్వాఽర్థికప్రత్యర్థికావపి సిద్ధౌ భవతః ।।

ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే పఞ్చమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।।

।। పాదశ్చ సమాప్తః।।

-5-2-37- ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచః (2055)

(ద్వజసజాదిప్రత్యయాధికరణమ్)

(ప్రమాణే ఃథ్ద్య;తి ప్రకృత్యర్థవిశేషణం ప్రత్యయార్థవిశేషణం వేతి నిర్ధారణే శ్లోకవార్తికమ్)

ప్రమాణ ఃథ్ద్య;తి కిమయం ప్రత్యయార్థః?

ప్రమాణం ప్రత్యయార్థో న ।

ప్రమాణే ఃథ్ద్య;తి నాయం ప్రత్యయార్థః।

క్వ తర్హి ప్రత్యయా భవన్తి?

తద్వతి।

కుత ఏతత్?

అస్యేత్యనువర్తనాత్।

క్వ ప్రకృతమ్?

తదస్య సంజాతం, తారకాదిభ్య ఃథ్ద్య;తజ్ (5।2।36) ఃథ్ద్య;తి।।

(ప్రత్యయార్థనిర్ధారకం శ్లోకవార్తికమ్)

ప్రథమశ్చ ద్వితీయశ్చ ఃఢ్దయ;ర్ధ్వమానే మతౌ మమ।।

ఃఢ్దయ;రుద్వయసమ్। ఃఢ్దయ;రుదఘ్నమ్।

ప్రమాణే లః।

ప్రమాణే లో వక్తవ్యః। శమః, దిష్టిః, వితస్తిః।

ద్విగోర్నిత్యమ్।

ద్విగోర్నిత్యం లో వక్తవ్యః। ద్విశమమ్, త్రిశమమ్। ద్విదిష్టిః, త్రిదిష్టిః। ద్వివితస్తిః, త్రివితస్తిః।

కిమర్థమిదముచ్యతే?

సంశయే శ్రావిణం వక్ష్యతి తస్యాయం పురస్తాదపకర్షః।

డట్ స్తోమే।

డట్ర స్తోమే వక్తవ్యః। పఞ్చదశః స్తోమః।

శచ్చనోర్డినిః।

శచ్చనోర్డినిర్వక్తవ్యః। త్రింశినో మాసాః। పఞ్చదశినోఽర్ధమాసాః।

వింశతేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। వింశినోఽఙ్గిరసః।।

(సంశయే మాత్రచ్ప్రత్యయవిధాయకం శ్లోకవార్తికమ్)

ప్రమాణపరిమాణాభ్యాం

సంఖ్యాయాశ్చాపి సంశయే।।

మాత్రజ్వక్తవ్యః। శమమాత్రమ్। దిష్టిమాత్రమ్। కుడవమాత్రమ్। పఞ్చమాత్రాః। దశమాత్రాః।।

(5717 స్వార్థే ప్రత్యయవిధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- వత్వన్తాత్స్వార్థే ద్వయసజ్మాత్రచౌ బహులమ్ -

(భాష్యమ్) వత్వన్తాత్స్వార్థే ద్వయసజ్మాత్రచౌ బహులం వక్తవ్యౌ। తావదేవ--తావద్ద్వయసమ్, తావన్మాత్రమ్। యావదేవ--యావద్ద్వయసమ్, యావన్మాత్రమ్।।

ప్రమాణం ప్రత్యయార్థో న

తద్వత్యస్యేతి వర్తనాత్।

ప్రథమశ్చ ద్వితీయశ్చ

ఃఢద్య;ర్ధ్వమానే మతౌ మమ।।

ప్రమాణే లో ద్విగోర్నిత్యం

డట్స్తోమే శచ్చనోర్డినిః।

ప్రమాణపరిమాణాభ్యాం

సంఖ్యాయాశ్చాపి సంశయే।।

-5-2-39- యత్తదేతేభ్యః పరిమాణే వతుప్ (2057)

(వతుప్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(పరిమాణగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పరిమాణ ఃధ్య;త్యుచ్యతే, న ప్రమాణ ఃధ్య;తి వర్తతే?

(ఏకదేశినః ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్పరిమాణగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--అన్యత్ ప్రమాణమ్, అన్యత్పరిమాణమితి।।

(జ్ఞాపకాసంభవప్రదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

డావతావర్థవైశేష్యాన్నిర్దేశః పృథగుచ్యతే।

నైతజ్ జ్ఞాపకసాధ్యమన్యత్ప్రమాణమన్యత్పరిమాణమితి। ఉక్తోఽత్ర విశేషః।।

మాత్రాద్యప్రతిఘాతాయ।

ఏవం చ కృత్వా మాత్రాదీనాం ప్రతిఘాతో న భవతి।।

భావః సిద్ధశ్చ డావతోః।

డావత్వాత్వాచ్చ మాత్రజాదీనాం భావః సిద్ధో భవతి।।

(5718 సాదృశ్యే వతుబ్విధివార్తికమ్।। 1 ।।)

- వతుప్ప్రకరణే యుష్మదస్మద్భ్యాం ఛన్దసి సాదృశ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) వతుప్ప్రకరణే యుష్మదస్మద్భ్యాం ఛన్దసి సాదృశ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। న త్వావాఽ అన్యో దివ్యో న పార్థివో న జాతో న జనిష్యతే। త్వావతః పురువసో। యజ్ఞం విప్రస్య మావతః। త్వత్సదృశస్య మత్సదృశస్యేతి।।

డావతావర్థవైశేష్యా-

న్నిర్దేశః పృథగుచ్యతే।

మాత్రాద్యప్రతిఘాతాయ

భావః సిద్ధశ్చ డావతోః।।

--5-2-40- కిమిదంభ్యాం వో ఘః (2058)

(కిమిదంభ్యాం వతుజ్జ్ఞాపకభాష్యమ్)

కేన విహితస్య కిమిదంభ్యాం వతుపో వో ఘత్వముచ్యతే?

ఏతదేవ జ్ఞాపయత్యాచార్యః--భవతి కిమిదంభ్యాం వతుప్ ఃర్ధ్య;తి, యదయం కిమిదంభ్యాముత్తరస్య వతుపో వో ఘత్వం శాస్తి।।

(యోగవిభాగేన వతుప్సాధకభాష్యమ్)

అథవా యోగవిభాగః కరిష్యతే--

కిమిదంభ్యామ్।

వతుబ్ భవతి। తతః--

వో ఘః। ఃధ్ద్య;తి।

వశ్చాస్య ఘో భవతీతి।।

-5-2-41- కిమః సంఖ్యాపరిమాణే డతి చ (2059)

(పూర్వపక్షిణ ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

బహుష్వితి వక్తవ్యమ్। ఃధ్ద్య;హ మా భూత్--కియాన్, కియన్తౌ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। కిమిత్యేతత్పరిప్రశ్నే వర్తతే, పరిప్రశ్నశ్చానిర్జ్ఞాతే, అనిర్జ్ఞాతం చ బహుషు। ద్వ్యేకయోః పునర్నిర్జ్ఞాతమ్। నిర్జ్ఞాతత్వాద్ ద్వయేకయోః పరిప్రశ్నో న భవతి। పరిప్రశ్నాభావాత్ కిమేవ తావన్నాస్తి కుతః ప్రత్యయః।।

-5-2-42- సంఖ్యాయా అవయవే తయప్ (2060)

(తయప్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(సంఖ్యాశబ్దేన కస్యాగ్రహణమితినిర్ణయభాష్యమ్)

ఃధ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి--బహవోऽవయవా అస్యాః సంఖ్యాయా ఃధ్ద్య;తి?

అవయవే యా సంఖ్యా ఃధ్ద్య;త్యుచ్యతే, న చ కాచిత్సంఖ్యాऽస్తి యస్యా బహుశబ్దోऽవయవః స్యాత్।

నను చేయమస్తి--సంఖ్యేత్యేవ।

నైషా సంఖ్యా, సంజ్ఞైషా।।

(5719 అవయవిని తయబ్విధివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అవయవవిధానేऽవయవిని ప్రత్యయః -

(భాష్యమ్) అవయవవిధానేऽవయవిని ప్రత్యయో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

ఃధ్ద్య;హ మా భూత్--పఞ్చావయవాః, దశావయవాః--ఃధ్ద్య;తి।।

(ఆక్షేపపూర్వకం వార్త్తికాన్యథాసిద్ధిసాధకం భాష్యమ్)

అథ అవయవినీత్యుచ్యమానేఽవయవస్వామిని కస్మాన్న భవతి--పఞ్చ పశ్వవయవా దేవదత్తస్యేతి?

అవయవశబ్దోఽయం గుణశబ్దః, అస్యేతి చ వర్తతే। తేన యం ప్రత్యవయవో గుణస్తస్మిన్నవయవిని ప్రత్యయేన భవితవ్యమ్।

కం చ ప్రత్యవయవో గుణః?

సముదాయమ్।।

యద్యేవమవయవినీత్యపి న వక్తవ్యమ్।

అవయవేషు కస్మాన్న భవతి?

అస్యేతి వర్తతే।।

-5-2-44- ఉభాదుదాత్తో నిత్యమ్ (1062)

(ఉదాత్తపదాక్షేపప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థముదాత్త ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే?

ఉదాత్తో యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, ప్రత్యయస్వరేణాప్యేష స్వరః సిద్ధః।

న సిధ్యతి। చితోఽన్త ఉదాత్తో భవతీతి అన్తోదాత్తత్వం ప్రసజ్యేత।

(ఉదాత్తపదసార్మథ్యాదిష్టార్థబోధకభాష్యమ్)

అథ ఉదాత్త ఃథ్ద్య;త్యుచ్యమానే కుత ఏతత్--ఆదేరుదాత్తత్వం భవిష్యతి న పునరన్తస్యేతి।

ఉదాత్తవచనసార్మథ్యాత్ యస్యాప్రాప్తః స్వరస్తస్య భవిష్యతి।

కస్య చాప్రాప్తః?

ఆదేః।

అన్తస్య పునశ్చిత్స్వరేణైవ సిద్ధమ్।।

-5-2-45- తదస్మిన్నధికమితి దశాన్తాడ్డః (2063)

(డప్రత్యయాధికరణమ్)

(అధికపదాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి--ఏకాదశ మాషా అధికా అస్మిన్ కార్షాపణశత ఃథ్ద్య;తి?

అధికే సమానజాతౌ

సమానజాతావధిక ఃర్ధ్వ;ష్యతే।

అథేహ కస్మాన్న భవతి--ఏకాదశ కార్షాపణా అధికా అస్యాం కార్షాపణత్రింశతి--ఃర్ధ్వ;తి?

ఃర్ధ్వ;ష్టం శతసహస్రయోః।

శతసహస్రయోరధిక ఃర్ధ్వ;ష్యతే।

అథేహైకాదశం శతసహస్రమితి కస్యాధిక్యే భవితవ్యమ్?

యస్య సంఖ్యా తదాధిక్యే

డః కర్తవ్యో మతో మమ ।।

యది తావచ్ఛతాని సంఖ్యాయన్తే శతాధిక్యే భవితవ్యమ్, అథ సహస్రాణి సంఖ్యాయన్తే సహస్రాధిక్యే భవితవ్యమ్।।

(5720 ఃర్ధ్వ;ష్టసిద్ధౌ సూత్రస్యాసార్మ్థ్యబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- డవిధానే పరిమాణశబ్దానామాధిక్యస్యాధికరణాభావాదనిర్దేశః -

(భాష్యమ్) డవిధానే పరిమాణశబ్దానామాధిక్యస్యాధికరణాభావాదనిర్దేశః। అగమకో నిర్దేశోఽనిర్దేశః। నహ్యేకాదశానాం శతమధికరణమ్।।

(5721 అన్యథానిర్దేశేన సమాధానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు పఞ్చమీనిర్దేశాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్? పఞ్చమీనిర్దేశః కర్తవ్యః--తదస్మాదధికమితి।।

(వార్తికద్వయాన్యథాసిద్ధిసాధకభాష్యమ్)

స తర్హి పఞ్చమీనిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః। యద్యపి తావద్వైషయికే వ్యాపకే వాఽధికరణత్వే సంభవో నాస్తి, ఔపశ్లేషికమధికరణం విజ్ఞాస్యతే--ఏకాదశ కార్షాపణా ఉపశ్లిష్టా అస్మిఞ్ఛతే--ఏకాదశం శతమ్।।

అధికే సమానజాతావిష్టం శతసహస్రయోః.

యస్య సంఖ్యా తదాధిక్యే డః కర్తవ్యో మతో మమ ।। 1 ।।

-5-2-46- శదన్తవింశతేశ్చ (2064)

(908 విధిసూత్రమ్ ।। 5 । 2 । 1 ఆ. 22)

(అన్తగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం శద్గ్రహణేఽన్తగ్రహణమ్?

(5722 అన్తగ్రహణప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- శద్గ్రహణేఽన్తగ్రహణం ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేరధికార్థమ్ -

(భాష్యమ్) శద్గ్రహణేఽన్తగ్రహణం క్రియతే ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేస్తదన్తస్య గ్రహణం భవతీతి ఃథ్ద్య;హ న ప్రాప్నోతి--ఏకత్రింశం శతమ్। ఃథ్ద్య;ష్యతే చాత్రాపి స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి-అన్తగ్రహణమేవమర్థమిదముచ్యతే।

అస్తి ప్రయోజనమేతమ్।

కిం తర్హీతి?

(5723 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సంఖ్యాగ్రహణం చ -

(భాష్యమ్) సంఖ్యాగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--గౌత్రింశదధికా అస్మిఞ్ శత ఃథ్ద్య;తి।।

(5724 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వింశతేశ్చ -

(భాష్యమ్) వింశతేశ్చాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్--ఏకవింశం శతమ్।

చకారాత్సంఖ్యాగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్-గోవింశతిరధికా అస్మిఞ్ఛత ఃథ్ద్య;తి।।

-5-2-47- సంఖ్యాయా గుణస్య నిమానే మయట్ (2065)

(మయట్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5725 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నిమానే గుణిని -

(భాష్యమ్) నిమానే గుణినీతి వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

గుణేషు మా భూత్।।

(5726 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- భూయసః -

(భాష్యమ్) భూయస ఃథ్ద్య;తి చ వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

భూయసో వాచికాయాః సంఖ్యాయా ఉత్పత్తిర్యథా స్యాత్, అల్పీయసో వాచికాయాః సంఖ్యాయా ఉత్పత్తిర్మా భూదితి।।

(5727 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఏకోఽన్యతరః -

(భాష్యమ్) ఏకశ్చేదన్యతరో భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్-ద్వౌ యవానాం త్రయ ఉదశ్విత ఃథ్ద్య;తి।।

(5728 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- సమానానామ్ -

(భాష్యమ్) సమానానాం చేతి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--ఏకో యవానామధ్యర్ధముదశ్విత ఃథ్ద్య;తి।

తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।

(ప్రథమవార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే--గుణినీతి వక్తవ్యమితి,

న వక్తవ్యమ్।

గుణేషు కస్మాన్న భవతి?

అస్యేతి వర్తతే।।

(ద్వితీయవార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యదుక్తం--భూయస ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ ఃథ్ద్య;తి,

న వక్తవ్యమ్।

అలీప్యయసో వాచికాయాః సంఖ్యాయా ఉత్పత్తిః కస్మాన్న భవతి?

అనభిధానాత్।।

(తృతీయవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యదుక్తమ్--కశ్చేదన్యతరో భవతీతి వక్తవ్యమ్ ఃథ్ద్వ;తి,

న వక్తవ్యమ్।

కస్మాన్న భవతి--ద్వౌ యవానాం త్రయ ఉదశ్విత ఃథ్ద్వ;తి?

తన్త్రం విభక్తినిర్దేశః।।

(చతుర్థవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--సమానానామితి వక్తవ్యమితి,

న వక్తవ్యమ్।

కస్మాన్న భవతి--ఏకో యవానామధ్యర్ద్ధముదశ్విత ఃథ్ద్వ;తి?

అనభిధానాత్।।

(5729 అతివ్యాప్తిదర్శకం వార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- నిమేయే చాపి దృశ్యతే -

(భాష్యమ్) నిమేయే చాపి ప్రత్యయో దృశ్యతే--ద్విమయా యవాః। త్రిమయాః।

(నిమాననిమేయపదార్థబోధకం భాష్యమ్)

కిం పునరిహ నిమానమ్, కిం నిమేయమ్?

యావతా ఉభయం త్యజ్యతే।

సత్యమేవమేతత్। క్వచిత్తుకాచిత్ప్రసృతతరా గతిర్భవతి। తద్యథా--సమానే త్యాగే ధాన్యం విక్రీణీతే యవాన్ విక్రీణీతే ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే, న కశ్చిదాహ కార్షాపణం విక్రీణీత ఃథ్ద్వ;తి।

అథవా యేనాధిగమ్యతే తన్నిమానమ్, యదధిగమ్యతే తన్నిమేయమ్।।

-5-2-48- తస్య పూరణే డట్ (2066)

(డటోఽధికరణమ్)

(5730 అతిప్రసఙ్గాపాదకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- తస్య పూరణ ఇత్యతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) తస్య పూరణ ఇత్యతిప్రసఙ్గో భవతి। ఇహాపి ప్రాప్నోతి--
పఞ్చానాముష్ట్రికాణాం పూరణో ఘట ఇతి।।

(5731 అతిప్రసఙ్గనిరాసవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు సంఖ్యాపూరణ ఇతి వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

సంఖ్యాపూరణ ఇతి వక్తవ్యమ్।

ఏవమపి ఘటే ప్రాప్నోతి, సంఖ్యేయం హ్యసావదీభః పూరయతి।

సంఖ్యాపూరణ ఇతి బ్రూమః, న బ్రూమః సంఖ్యేయపూరణ ఇతి।।

(5732 ప్రకారాన్తరేణాతిప్రసఙ్గనిరాసవార్తికమ్।। 3 ।।)

- యస్య వా భావాదన్యసంఖ్యత్వం తత్ర -

(భాష్యమ్) అథ వా యస్య భావాదన్యా సంఖ్యా ప్రవర్తతే తత్రేతి వక్తవ్యమ్। ఏవమపి
ద్వితీయేఽధ్యాయే అష్టమ ఇతి ప్రాప్నోతి, సర్వేషాం హి తేషాం భావాత్సంఖ్యా ప్రవర్తతే।

చరమోపజాతే పూర్వస్మింశ్చానపగతే ఇతి వక్తవ్యమ్।

ఏవమపి ఏకాదశీద్వాదశ్యౌ సౌవిష్టకృతీ, ఇదం ద్వితీయమిదం తృతీయం, దశ దశమాని-
-ఇతి న సిధ్యతి, సూత్రం చ భిద్యతే।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు। నను చోక్తం తస్య పూరణ ఇత్యతిప్రసఙ్గః ఇతి।

పరిహృతమేతత్--సిద్ధం తు సంఖ్యాపూరణ ఇతి వచనాదితి।

తత్తర్హి సంఖ్యాగ్రహణం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

సంఖ్యాయా గుణస్య నిమానే మయట్ (47) ఇతి।

ఏవం తర్హి నేయం వృత్తిరుపాలభ్యతే।

కిం తర్హి?

వృత్తిస్థానముపాలభ్యతే।।

వృత్తిరేవాత్ర న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

ప్రత్యయార్థాభావాత్।

నైష దోషః।

వచనాత్స్వార్థికో భవిష్యతి।

అథవా పూర్వస్యాః సంఖ్యాయాః పరాపేక్షయోత్పత్తిర్వక్తవ్యా। ఉత్తరా చ సంఖ్యా ఆదేశో వక్తవ్యః।।

అథవా న్యూనేఽయం కృత్స్నశబ్దో ద్రష్టవ్యః। చతుర్షు పఞ్చశబ్దః।।

అథవా సర్వ ఏవ ద్వ్యాదయోఽన్యోన్యమపేక్షన్తే।

యద్యేవం ద్వితీయేఽధ్యాయే అష్టమ ఃధ్ద్వ;తి ప్రాప్నోతి।

భవత్యేవ।।

(వృత్త్యుంపాలమ్భమారభ్యార్థస్య సంగ్రహశ్లోకాః)

ప్రకృత్యర్థాద్వహిః సర్వా వృత్తిః ప్రాయేణ లక్ష్యతే।

పూరణే స్యాత్కథం వృత్తిర్వచనాదితి లక్ష్యతామ్।। 1 ।।

తస్యాః పూర్వా తు యా సంఖ్యా తస్యాం భవతు తద్ధితః।

ఆదేశశ్చోత్తరా సంఖ్యా తథా న్యాయ్యా భవిష్యతి।। 2 ।।

న్యూనే వా కృత్స్నశబ్దోఽయమ్పూర్వస్యాముత్తరా యది।

సార్మథ్యం చ తయా తస్యాస్తథా న్యాయ్యం భవిష్యతి।। 3 ।।

అన్యోన్యం వా వ్యపాశ్రిత్య సర్వస్మిన్ ద్వ్యాదయో యది।

ప్రవర్తన్తే తథా న్యాయ్యా వృత్తిర్భవతి పూరణే।। 4 ।।

బహూనాం వాచికా సంఖ్యా పూరణశ్చైక ఃధ్ద్వ;ష్యతే।

అన్యత్వాదుభయోర్న్యాయ్యా వార్క్షీ శాఖా నిదర్శనమ్।। 5 ।।

-5-2-49- నాన్తాదసంఖ్యాదేర్మట్ (2067)

(5736 నిర్దేశానుపపత్తిబోధకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- మడాదిషు యస్యాదిస్తన్నిర్దేశః -

(భాష్యమ్) మడాదిషు యస్యాదిః క్రియతే తన్నిర్దేశః కర్తవ్యః। అస్యాదిర్భవతీతి వక్తవ్యమ్।

అక్రియమాణే ప్రత్యయాధికారాత్ప్రత్యయోఽయం విజ్ఞాయతే।

తత్ర కో దోషః?

(5734 తాదృశే నిర్దేశే దోషవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్రత్యయాన్తరే హి సతి స్వరే దోషః -

(భాష్యమ్) ప్రత్యయాన్తరే హి సతి స్వరే దోషః స్యాత్। వింశతితమః--ఏష స్వరః ప్రసజ్యేత। వింశతితమ ఃర్థ్వ;తి చేష్యతే।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః ।।

(వార్త్తికద్వయప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః। ప్రకృతం డడ్గ్రహణమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

తస్య పూరణే డట్ (48) ఃర్థ్వ;తి ।।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టమ్, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।।

నాన్తాదిత్యేపా పఞ్చమీ డడితిప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్య (1।1।67) ఃర్థ్వ;తి ।।

ప్రత్యయవిధిరయమ్। న చ ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమ్యః ప్రకల్పికా భవన్తి।

నాయం ప్రత్యయవిధిః విహితః ప్రత్యయః ప్రకృతశ్చానువర్తతే ।।

-5-2-51- షట్కతికతిపయచతురాం థుక్ (2069)

(5735 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చతురశ్ఛయతావాద్యక్షరలోపశ్చ -

(భాష్యమ్) చతురశ్ఛయతౌ వక్తవ్యౌ, ఆద్యక్షరలోపశ్చ వక్తవ్యః। తురీయమ్। తుర్యమ్ ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం థట్థుకౌ పృథక్ క్రియేతే। న సర్వం థడేవ వా స్యాత్ థుగేవ వా ।।

(5736 పృథగనుబన్ధప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- థట్ఘుకోః పృథక్కరణం పదాన్తవిధిప్రతి షేధార్థమ్ -

(భాష్యమ్) థట్ఘుకోః పృథగ్గ్రహణం క్రియతే పదాన్తవిధిప్రతి షేధార్థమ్। పదాన్తవిధ్యర్థమ్, పదాన్తప్రతి షేధార్థం చ।

పదాన్తవిధ్యర్థం తావత్--పర్ణమయాని పఞ్చథాని భవన్తి, రథః సప్తథః। పదాన్తస్యేతి నలోపో యథా స్యాత్।

పదాన్తప్రతి షేధార్థమ్--షష్ఠః। పదాన్తస్యేతి జశ్త్వం మా భూత్।

ఃర్ధ్య;హ--చతుర్థ ఃర్ధ్య;తి, పదాన్తస్యేతి విసర్జనీయో మా భూదితి।।

-5-2-52- బహుపూగగణసఙ్ఘస్య తిథుక్ (2070)

(5737 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- బహుకతిపయవతూనాం లిఙ్గవిశిష్టాదుత్పత్తిః -

(భాష్యమ్) బహుకతిపయవతూనాం లిఙ్గవిశిష్టాదుత్పత్తిర్వక్తవ్యా। ఃర్ధ్య;హాపి యథా స్యాత్--బహ్వీనాం పూరణీ బహుతిథీ। కతిపయానాం పూరణీ కతిపయతిథీ। తావతీనాం పూరణీ తావతిథీ।।

(వార్త్తికాన్యథాసిద్ధిసాధకభాష్యమ్)

బహుకతిపయవతూనాం లిఙ్గవిశిష్టాదుత్పత్తిః సిద్ధా।

కథమ్?

ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతీతి।।

(5738 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పుంవద్వచనం చ -

(భాష్యమ్) పుంవద్భావశ్చ వక్తవ్యః। బహ్వీనాం పూరణీ బహుతిథీ।

కిమర్థమ్? న భస్యాఢే తద్ధితే పుంవద్భవతీతి సిద్ధమ్।

భస్యేత్యుచ్యతే, యజాదౌ చ భం భవతి। న చాత్ర యజాదిం పశ్యామః।

కిం కారణమ్? తిథుకా వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।।

(వార్త్తికాన్యథాసిద్ధౌ సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యమ్--తిథుక్ క్రియతాం పుంవద్భావ ఃథ్ద్య;తి।

కిమత్ర కర్తవ్యమ్?

పరత్వాత్పుంవద్భావః।

నిత్యస్తిథుక్, కృతేఽపి పుంవద్భావే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి ప్రాప్నోతి।

తిథుగప్యనిత్యః। అన్యస్య కృతే పుంవద్భావే ప్రాప్నోత్యన్యస్యాకృతే, శబ్దాన్తరస్య ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి।

అన్తరఙ్గస్తర్హి తిథుక్।

కాఽన్తరఙ్గతా?

ఉత్పత్తిసంనియోగేన తిథుగుచ్యతే, ఉత్పన్నే ప్రత్యయే ప్రకృతిప్రత్యయావాశ్రిత్య పుంవద్భావః।

పుంవద్భావోఽప్యన్తరఙ్గః।

కథమ్?

ఉక్తమేతత్ సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధౌ ఃథ్ద్య;తి।

ఉభయోరన్తరఙ్గయోః పరత్వాత్పుంవద్భావః, పుంవద్భావే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ తిథుక్ సిద్ధః। బహుతిథీ।।

-5-2-58- షష్టదేశ్చాసంఖ్యాదేః (2076)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అసంఖ్యాదేరితి కిమర్థమ్?

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--ఏకషష్టః, ద్విషష్టః।।

(అసఙ్ఖ్యాదిపదస్య వైర్యర్థ్యబోధకభాష్యమ్)

అసంఖ్యాదేరితి శక్యమవక్తుమ్।

కస్మాన్న భవతి--ఏకషష్టః, ద్విషష్ట ఃథ్ద్య;తి?

షష్టిశబ్దాత్ప్రత్యయో విధీయతే, కః ప్రసఙ్గో యదేకషష్టిశబ్దాత్స్యాత్। నైవ ప్రాప్నోతి నార్థః ప్రతిషేధేన।

తదన్తవిధినా ప్రాప్నోతి।

గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే।।

(అసఙ్ఖ్యాదిపదస్య జ్ఞాపకత్వబోధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః--భవతీహ తదన్తవిధిరితి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

ఏకవింశతితమః-ఏతత్సిద్ధం భవతి।।

-5-2-59- మతౌ ఛః సూక్తసామ్నోః (2077)

(ఛప్రత్యయాధికరణమ్)

(5739 ఏకదేశివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఛప్రకరణే అనేకపదాదపి -

(భాష్యమ్) ఛప్రకరణేఽనేకపదాదపీతి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్వ;హాపి యథా స్యాత్--అస్యవామీయమ్। కయాశుభీయమ్।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

అప్రాతిపదికత్వాత్।।

(5740 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు ప్రాతిపదికవిజ్ఞానాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ప్రాతిపదికవిజ్ఞానాత్।

కథం ప్రాతిపదికవిజ్ఞానమ్?

(5741 సిద్ధాన్తోపపాదకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి వచనాత్ -

(భాష్యమ్) స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞా భవతీతి। ఏవం యోఽసావామ్నాయే అస్యవామశబ్దః పఠ్యతే సోఽస్య పదార్థః।।

(ఆమ్నాయశబ్దానాం ఆన్యభావ్యావతరణభాష్యమ్)

కిం పునరన్యే ఆమ్నాయశబ్దాః, అన్య ఃథ్ద్వ;మే।

ఓమిత్యాహ।

కుత ఏతత్?

(5742 ఆమ్నాయశబ్దానాం భేదోపపాదకవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఆమ్నాయశబ్దానామాన్యభావ్యం స్వరవర్ణానుపూర్వీదేశకాలనియతత్వాత్-

(భాష్యమ్) ఆమ్నాయశబ్దానామాన్యభావ్యమ్--అన్యభావః సిద్ధః।

కథమ్?

స్వరవర్ణానుపూర్వీదేశకాలనియతత్వాత్।

స్వర--స్వరో నియత ఆమ్నాయే--అస్యవామశబ్దస్య।

వర్ణానుపూర్వీ--వర్ణానుపూర్వీ ఖల్వప్యామ్నాయే నియతా--అస్యవామశబ్దస్య।

దేశః--దేశః ఖల్వప్యామ్నాయే నియతః, శ్మశానే నాధ్యేయమ్, చతుష్పథే నాధ్యేయమితి।

కాలః--కాలః ఖల్వప్యామ్నాయే నియతః, నామావాస్యాయామధీయీత, న చతుర్దశ్యామితి।।

(5643 ఆమ్నాయే భేదోపపాదకవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- పద్రైకదేశసుబలోపదర్శనాచ్చ -

(భాష్యమ్) పద్రైకదేశః ఖల్వప్యామ్నాయే దృశ్యతే--అస్యవామీయమ్।

నను చైష సుబ్లోపః స్యాత్।

సుబలోపదర్శనాచ్చ। సుబలోపః ఖల్వపి దృశ్యతే--అస్యవామీయమితి।

(తస్మాదన్యే ఆమ్నాయశబ్దా అన్య ుఃథ్ద్య;మే।)

యది తర్హి అన్య ఆమ్నాయశబ్దా అన్య ుఃథ్ద్య;మే, మత్వర్థో నోపపద్యతే--
అస్యవామశబ్దోఽస్మిన్నస్తీతి।

న సంజ్ఞా సంజ్ఞినం వ్యభిచరతి।।

-5-2-60- అధ్యాయానువాకయోర్లుక్ (2078)

(లుగధికరణమ్)

(5644 వికల్పోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అధ్యాయానువాకాభ్యాం వా లుక్ -

(భాష్యమ్) అధ్యాయానువాకాభ్యాం వా లుగ్వక్తవ్యః। స్తమ్బః, స్తమ్బీయః। గర్దభాణ్డః, గర్దభాణ్డీయః। అనుకః, అనుకీయః।।

-5-2-65- ధనహిరణ్యాత్కామే (2083)

(కన్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5645 ఏకదేశ్యుపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ధనహిరణ్యాత్కామాభిధానే -

(భాష్యమ్) ధనహిరణ్యాత్కామాభిధాన ఃఽ;తి వక్తవ్యమ్।।

(5646 అనిష్టోపత్తిప్రదర్శకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- షష్ఠ్యర్థే హ్యనిష్టప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) షష్ఠ్యర్థే హి సతి అనిష్టం ప్రాప్నోతి। ధనే కామోఽస్యేతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।

కస్మాన్న భవతి--ధనే కామోఽస్యేతి।

అనభిధానాత్।।

-5-2-72- శీతోష్ణాభ్యాం కారిణి (2090)

(శీతోష్ణశబ్దయోర్ముఖ్యార్థేఽనిష్టాపత్తిదర్శకభాష్యమ్)

కిం యః శీతం కరోతి స శీతకః, యో వా ఉష్ణం కరోతి స ఉష్ణకః?

కిం చాతః?

తుషారే ఆదిత్యే చ ప్రాప్నోతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--ఉత్తరపదాలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। శీతమివ శీతమ్। ఉష్ణమివోష్ణమ్। య ఆశు కర్తవ్యానర్థాంశ్చిరేణ కరోతి స ఉచ్యతే--శీతక ఃఽ;తి। యః పునరాంశు కర్తవ్యానర్థానాశ్వేవ కరోతి స ఉచ్యతే--ఉష్ణక ఃఽ;తి।।

-5-2-73- అధికమ్ (2091)

(ఏకదేశిన ఆక్షేపభాష్యమ్)

అధికమితి కిం నిపాత్యతే?

(సమాధానభాష్యమ్)

అధ్యారూఢస్యోత్తరపదలోపః కంశ్చ ప్రత్యయః। అధ్యారూఢమ్--అధికమ్--ఃథ్ద్య;తి।

భవేత్సిద్ధమ్--అధ్యారూఢో ద్రోణః ఖార్యామ్, అధికో ద్రోణః ఖార్యామితి।

ఃథ్ద్య;దం తు న సిధ్యతి--అధ్యారూఢా ద్రోణేన ఖారీ, అధికా ద్రోణేన ఖారీతి। గత్యర్థానాం హి క్తః కర్తరి విధీయతే।

గత్యర్థానాం వై క్తః కర్మణ్యపి విధీయతే।।

-5-2-75- పార్శ్వేనాన్విచ్ఛతి (2093)

(ఏకదేశిభాష్యమ్)

కిం యః పార్శ్వేనాన్విచ్ఛతి స పార్శ్వకః?

కి చాతః?

రాజపురుషే ప్రాప్నోతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। పార్శ్వమివ పార్శ్వమ్। య
ఋజునోపాయేనాన్వేష్టవ్యానర్థాననృజునోపాయేనాన్విచ్ఛతి స ఉచ్యతే--పార్శ్వక ఃథ్ద్య;తి।।

-5-2-76- అయఃశూలదణ్డాజినాభ్యాం ఠక్ఠఞౌ (2094)

(ఠక్ఠఞోరధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిం యోఽయఃశూలేనాన్విచ్ఛతి స ఆయఃశూలికః?

కిం చాతః?

శివభాగవతే ప్రాప్నోతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఉత్తరపదలోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః। అయః శూలమివ--అయఃశూలం। యో
మృదునోపాయేనాన్వేష్టవ్యానర్థాన్ రభసేనాన్విచ్ఛతి స ఉచ్యతే--ఆయఃశూలికః।।

-5-2-77- తావతిథం గ్రహణమితి లుగ్వా (2095)

(కనోఽధికరణమ్)

(5747 లుగ్గ్రహణాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తావతిథం గ్రహణమితి లుగ్వావచనానర్థక్యం విభాషాప్రకరణాత్ -

(భాష్యమ్) తావతిథం గ్రహణమితి లుగ్వావచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

విభాషాప్రకరణాత్। ప్రకృతా మహావిభాషా, తయైతత్సిద్ధమ్।।

(5748 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- తావతిథేన గృహ్ణాతీతి లుక్ చ -

(భాష్యమ్) తావతిథేన గృహ్ణాతీత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యం లుక్ చ వక్తవ్యః। షష్ఠేన గృహ్ణాతి షట్కః।।

-5-2-79- శ్రృఙ్ఖలమస్య బన్ధనం కరభే (2095)

(5749 నిర్దేశాక్షేపవార్త్తికమ్।।1।।)

శృఙ్ఖలమస్య బన్ధనం కరభ ఃథ్ద్య;త్యనిర్దేశః।।

శృఙ్ఖలమస్య బన్ధనం కరభే ఃథ్ద్య;త్యనిర్దేశః। అగమకో నిర్దేశోఽనిర్దేశః । న హి తస్య శృఙ్ఖలం బన్ధనమ్, శృఙ్ఖవత్యాఽసౌ రజ్జ్వా బధ్యతే।।

(5750 సమాధానవార్త్తికమ్।।2।।)

సిద్ధం తు తద్వన్నిర్దేశాల్లుక్ చ ।।

సిద్ధమేతత్। కథమ్ ? తద్వన్నిర్దేశః కర్తవ్యః, లుక్ చ వక్తవ్యః--శృఙ్ఖలవద్బన్ధనమితి। తద్వన్నిర్దేశః కర్తవ్యః, లుక్ చ వక్తవ్యః--శృఙ్ఖలవద్వన్ధనమితి। స తర్హి తద్వన్నిర్దేశః కర్తవ్యః।

న కర్తవ్యః । ఃథ్ద్య;హ యన్నాన్తరేణ యస్య ప్రవృత్తిర్భవతి తత్తస్య నిమిత్తత్వాయ కల్పతే। న చాన్తరేణ శృఙ్ఖలం

బన్ధనం ప్రవర్తతే। అథవా సాహచర్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి--శృఙ్ఖలసహచరితం బన్ధనం శృఙ్ఖలం బన్ధనమితి।।

-5-2-82- తదస్మిన్నన్నం ప్రాయే సంజ్ఞాయామ్ (2100)

(5751 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ప్రాయే సంజ్ఞాయాం వటకేభ్య ఃథ్ద్య;నిః -

(భాష్యమ్) ప్రాయే సంజ్ఞాయాం వటకేభ్య ఃథ్ద్య;నిర్వక్తవ్యః। వటకినీ పౌర్ణమాసీ।।

-5-2-84- శ్రోత్రియంశ్ఛన్దోఽధీతే (2102)

(ఘప్రత్యయనిపాతనాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిం నిపాత్యతే?

(5752 సూత్రార్థోపోద్బలకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- శ్రోత్రియంశ్ఛన్దోఽధీత ఃథ్ద్య;తి వాక్యార్థే పదవచనమ్ -

(భాష్యమ్) ఛన్దోఽధీత ఃథ్ద్య;త్యస్య వాక్యస్యార్థే శ్రోత్రియన్ ఃథ్ద్య;త్యేతత్పదం నిపాత్యతే।।

(5753 ప్రకారాన్తరవర్ణనవార్తికమ్।। 2 ।।।)

- ఛన్దసో వా శ్రోత్రభావః, తదధీత ఃథ్ద్య;తి ఘంశ్చ -

(భాష్యమ్) ఛన్దసో వా శ్రోత్రభావో నిపాత్యతే, తదధీతే ఃథ్ద్య;త్యస్మిన్నర్థే ఘంశ్చ ప్రత్యయః। ఛన్దోఽధీతే--శ్రోత్రియః।।

-5-2-85- శ్రాద్ధమనేన భుక్తమినిఠనౌ (2103)

(ఃథ్ద్య;నిఠనోరధికరణమ్)

(5754 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃథ్ద్య;నిఠనోః సమానకాలగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;నిఠనోః సమానకాలగ్రహణం కర్తవ్యమ్। అద్య భుక్తే శ్వః శ్రాద్ధిక ఃథ్ద్య;తి మా భూత్।।

(5755 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

అనభిధానాదితి।।

-5-2-91- సాక్షాద్ ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామ్ (2109)

(సూత్రార్థనిశ్చాయకభాష్యమ్)

సంజ్ఞాయామితి కిమర్థమ్?

త్రిభిః సాక్షాద్ ద్రష్టవ్యం భవతి--యశ్చ దదాతి, యస్మై చ దీయతే, యశ్చోపద్రష్టా, తత్ర సర్వత్ర ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి।

సంజ్ఞాగ్రహణసార్మథ్యాద్ధనికాన్తేవాసినోర్న భవతి।।

-5-2-92- క్షేత్రియచ్పరక్షేత్రే చికిత్స్యః(2110)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిం నిపాత్యతే?

(5756 సూత్రార్థజ్ఞాపకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- క్షేత్రియః శ్రోత్రియవత్ -

(భాష్యమ్) క్షేత్రియః శ్రోత్రియవన్నిపాత్యతే। పరక్షేత్రే చికిత్స్య ఃథ్ద్య;త్యేతస్య వాక్యస్యార్థే క్షేత్రియచ్ ఃథ్ద్య;త్యేతత్పదం నిపాత్యతే।।

(5757 ప్రకారాన్తరేణ సూత్రార్థజ్ఞాపకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పరక్షేత్రాద్వా తత్ర చికిత్స్య ఃథ్ద్య;తి పరలోపో ఘచ్చ -

(భాష్యమ్) పరక్షేత్రాద్వా తత్ర చికిత్స్య ఃథ్ద్య;త్యేతస్మిన్నర్థే పరలోపో నిపాత్యతే ఘచ్చ ప్రత్యయః। పరక్షేత్రే చికిత్స్యః--క్షేత్రియః।।

ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే పఞ్చమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-5-2-94- తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి మతుప్ (2112)

(మతుప్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

కిమర్థమిమావర్థావుభౌ నిర్దిశ్యేతే--అస్య అస్మిన్నితి, న యద్యస్య భవతి తస్మిన్నపి తద్ భవతి, యచ్చ యస్మిన్ భవతి తత్తస్యాపి భవతి?

నైతయోరావశ్యకః సమావేశః। భవన్తి హి దేవదత్తస్య గావః, న చ తాస్తస్మిన్నాధృతా భవన్తి। భవన్తి చ పర్వతే వృక్షా న

చ తే తస్య భవన్తి। తస్మాత్ అస్యాస్మిన్ గ్రహణమ్।।

(అస్తిగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

అథాస్తిగ్రహణం కిమర్థమ్?

(అస్తిగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

సత్తాయామర్థే ప్రత్యయో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। న సత్తాం పదార్థో వ్యభిచరతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--సంప్రతి సత్తాయాం యథా స్యాత్, భూతభవిష్యత్సత్తాయాం మా భూత్। గావోఽస్యాసన్ గావోఽస్య భవితారః ఃథ్ద్య;తి।।

(అనిష్టనివారకభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--గోమానాసీత్, గోమాన్ భవితేతి।।

భవతి, న త్వేతస్మిన్ వాక్యే।

యద్యేతస్మిన్ వాక్యే స్యాత్--యథేహాస్తేః ప్రయోగో న భవతి గోమాన్ యవమాన్ ఃథ్ద్య;తి, ఏవమిహాపి న స్యాత్--గోమానాసీత్, గోమాన్ భవితేతి।

సతి చాప్యస్తేః ప్రయోగే యథేహ బహువచనం శ్రూయతే--గావోఽస్యాసన్, గావోస్య భవితార ఃథ్ద్య;తి, ఏవమిహాపి స్యాత్--గోమానాసీత్, గోమాన్ భవితేతి।

కా తర్హీయం వాచోయుక్తిః--గోమానాసీత్ గోమాన్ భవితేతి।

ఏషైషా వాచో యుక్తిః--నైషా గవాం సత్తా కథ్యతే।

కిం తర్హి?

గోమత్సత్తైషా కథ్యతే। అస్త్యత్ర వర్తమానకాలోఽస్తిః।

కథం తర్హి భూతభవిష్యత్సత్తా గమ్యతే?

ధాతుసమ్బన్ధే ప్రత్యయాః ఃథ్ద్య;తి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--అస్తియుక్తాద్యథా స్యాత్, అనన్తరాదియుక్తాన్మా భూదితి। గావోఽస్యానన్తరాః, గావోఽస్య సమీప ఃథ్ద్య;తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽప్యస్తిగ్రహణం ఃర్థ్య;హ కస్మాన్న భవతి--గావోఽస్య సన్త్యనన్తరాః, గావోఽస్య సన్తి సమీప ఃర్థ్య;తి?

(సమాధానభాష్యమ్)

అసార్మ్థ్యాత్।

కథమసార్మ్థ్యమ్?

సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యథైవ తర్హి క్రియమాణేఽస్తిగ్రహణేఽసార్మ్థ్యాదనన్తరాదిషు న భవతి, ఏవమక్రియమాణేఽపి న భవిష్యతి।।

(ప్రత్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

అస్త్యత్ర విశేషః। క్రియమాణేఽస్తిగ్రహణే నాన్తరేణ తృతీయస్య పదస్య ప్రయోగమనన్తరాదయోఽర్థా గమ్యన్తే। అక్రియమాణే

పునరస్తిగ్రహణే అన్తరేణాపి తృతీయస్య పదస్య ప్రయోగమనన్తరాదయోఽర్థా గమ్యన్తే।।

(మతుప్ప్రత్యయాతివ్యాప్తినివారకభాష్యమ్)

అథేహ కస్మాన్న భవతి--చిత్రగుః శబలగురితి?

బహువ్రీహిణోక్తత్వాన్మత్వర్థస్య।।

(ప్రత్యయాతివ్యాప్తినివారకభాష్యమ్)

అథేహ కస్మాన్న భవతి--చిత్రా గావో యస్య సన్తీతి?

కుతః కస్మాన్న భవతి? కిమవయవాత్, ఆహోస్విత్యసముదాయాత్?

అవయవాత్కస్మాన్న భవతి?

అసార్మ్థ్యాత్।

కథమసార్మ్థ్యమ్?

సాపేక్షమసమర్థం భవతీతి।।

సముదాయాత్తర్హి కస్మాన్న భవతి?

అప్రాతిపదికత్వాత్।

నను చ భో ఆకృతౌ శాస్త్రాణి ప్రవర్తన్తే। తద్యథా--సుప్సుపేతి వర్తమానే అన్యస్య చాన్యస్య చ సమాసో భవతి।

సత్యమేవమేతత్। ఆకృతిస్తు ప్రత్యేకం పరిసమాప్యతే। యావత్యేతత్పరిసమాప్యతే జ్యాప్ప్రాతిపదికాదితి తావత ఉత్పత్త్యా భవితవ్యమ్। అవయవే చైతత్పరిసమాప్యతే న సముదాయే।।

(ప్రత్యయాతివ్యాప్తినివారకభాష్యమ్)

అథేహ కస్మాన్న భవతి--పఞ్చ గావః సన్త్యస్య--పఞ్చగుర్దశగురితి?

ప్రత్యేకమసామర్థ్యాత్, సముదాయాత్--అప్రాతిపదికత్వాత్, సమాసాత్--సమాసేనోక్తత్వాత్।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నైతత్సారమ్। ఉక్తేఽపి హి ప్రత్యయార్థే ఉత్పద్యతే ద్విగోస్తద్ధితః। తద్యథా--ద్వైమాతురః పాఞ్చనాపితిరితి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైష ద్విగుః।

కస్తర్హి?

బహువ్రీహిః।

అపవాదత్వాద్ ద్విగుః ప్రాప్నోతి।

అన్తరఙ్గత్వాద్బహువ్రీహిర్భవిష్యతి।

కాఽన్తరఙ్గతా?

అన్యపదార్థే బహువ్రీహిర్వర్తతే, విశిష్టేఽన్యపదార్థే తద్ధితార్థే ద్విగుస్తస్మింశ్చాస్య తద్ధితేఽస్తిగ్రహణం క్రియతే।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి అతిప్రసఙ్గాః సన్తీతి తద్ధితవిధావస్తిగ్రహణం క్రియతే, బహువ్రీహావప్యస్తిగ్రహణం కర్తవ్యమస్తియుక్తాద్యథా స్యాదనన్తరాదియుక్తాన్మా భూదితి।

అథ న సన్తి, తద్ధితవిధావపి నార్థోఽస్తి గ్రహణేన।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

సత్యమేవమేతత్। క్రియతే త్విదానీం తద్ధితవిధావస్తిగ్రహణమ్। తద్ద్వై క్రియమాణమపి ప్రత్యయవిధ్యర్థం, నోపాధ్యర్థమ్। అస్తిమానితి ముతబ్ యథా స్యాత్।

కిం చ కారణం న స్యాత్?

అప్రాతిపదికత్వాత్।

నైష దోషః। అవ్యయమేషోఽస్తిశబ్దః, నైషోఽస్తేర్లట్।

కథమవ్యయత్వమ్?

విభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ నిపాతా భవన్తీతి నిపాతసంజ్ఞా, నిపాతోఽవ్యయమిత్యవ్యయసంజ్ఞా।

ఏవమపి న సిధ్యతి।

కిం కారణమ్?

అస్తినా సామానాధికరణ్యే మతుబ్ విధీయతే, న చాస్తేరస్తినా సామానాధికరణ్యమ్।।

తదేతత్ క్రియమాణమపి ప్రత్యయవిధ్యర్థం నోపాధ్యర్థమ్। తస్మాద్ ద్విగోస్తద్ధితస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః, యది తన్నాస్తి సర్వత్ర మత్వర్థే ప్రతిషేధః ఃథ్ద్య;తి। సతి హి తస్మింస్తేనైతత్సిద్ధమ్।।

(మతుబన్తాన్మతుప్ప్రత్యయాభావోపపాదకభాష్యమ్)

అథ మత్వర్థీయాన్మత్వర్థీయేన భవితవ్యమ్?

న భవితవ్యమ్।

కిం కారణమ్?

అర్థగత్యర్థః శబ్దప్రయోగః। అర్థం సంప్రత్యాయయిష్యామీతి శబ్దః ప్రయుజ్యతే। తత్రైకేనోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య ద్వితీయస్య ప్రయోగేణ న భవితవ్యమ్।।

కిం కారణమ్?

ఉక్తార్థానామప్రయోగ ఃథ్ద్య;తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--దణ్డిమతీ శాలా, హస్తిమతీ ఉపత్యకా ఃథ్ద్య;తి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

భవతి, అర్థాన్తరే వృత్తాదర్థాన్తరే వృత్తిః। షష్ఠ్యర్థే వా వృత్తం సప్తమ్యర్థే వర్తతే, సప్తమ్యర్థే వా వృత్తం షష్ఠ్యర్థే వర్తతే।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

అథ మత్వన్తాన్మతుపా భవితవ్యమ్--గోమన్తో ఽస్య సన్తి యవమన్తో ఽస్య సన్తీతి?

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానే భాష్యమ్)

న భవితవ్యమ్।

కిం కారణమ్?

యస్య గోమన్తః సన్తి, గావో ఽపి తస్య సన్తి, తత్రోక్తో గోభిరభిసమ్బన్ధే ప్రత్యయ ఃధ్య;తి కృత్వా తద్ధితో న భవిష్యతి।

న తర్హీదానీమిదం భవతి--దణ్డిమతీ శాలా, హస్తిమత్యుపత్యకేతి।

భవతి, అర్థాన్తరే వృత్తాద్ అర్థాన్తరే వృత్తిర్భవిష్యతి। షష్ఠ్యర్థే వా వృత్తం సప్తమ్యర్థే వర్తతే, సప్తమ్యర్థే వా వృత్తం షష్ఠ్యర్థే వర్తతే।।

(సమానన్యాయేనాక్షేపభాష్యమ్)

ఃధ్య;హాపి--సప్తమ్యర్థే వా వృత్తం షష్ఠ్యర్థే వర్తతే, షష్ఠ్యర్థే వా వృత్తం సప్తమ్యర్థే వర్తతే। అన్యథాజాతీయకః ఖల్వపి గోభిరభిసమ్బన్ధే ప్రత్యయః, అన్యథాజాతీయకస్తద్వతా। యేనైవ ఖల్వపి హేతునా ఏతద్వాక్యం భవతిగోమన్తో ఽస్య సన్తి యవమన్తో ఽస్య సన్తీతి తేనైవ హేతునా వృత్తిరపి ప్రాప్నోతి।।

(ప్రతిషేధేన సమాధానభాష్యమ్)

తస్మాన్మత్వర్థీయాన్మతుబాదేః ప్రతిషేధో వక్త్వయః।

తం చాపి బ్రువతా సమానవృత్తౌ సరూప ఃధ్య;తి వక్తవ్యమ్। భవతి హి--దణ్డిమతీ శాలా, హస్తిమత్యుపత్యకేతి।

శైషికాన్మతుబర్థీయాచ్ఛైషికో మతుబర్థికః।

సరూపః ప్రత్యయో నేష్టః సన్నన్తాన్న సనిష్యతే।।

(ప్రత్యయోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకనిర్ధారణోపక్రమభాష్యమ్)

కిం పునరిమే మతుప్ప్రభృతయః సన్మాత్రే భవన్తి?

ఏవం భవితుమర్హతి।।

(5758 అతిప్రసంగాపాదకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- మతుప్ప్రభృతయః సన్మాత్రే ఃధ్య;తి చేదతిప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) మతుప్ప్రభృతయః సన్మాత్ర ఃథ్ద్య;తి చేదతిప్రసఙ్గో భవతి।

ఃథ్ద్య;హాపి ప్రాప్నోతి--వ్రీహిరస్య, యవోఽస్యేతి।।

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

తస్మాద్ భూమాదిగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(భూమాదినిర్వచనభాష్యమ్)

కే పునర్భూమాదయః?

భూమనిన్దాప్రశంసాసు

నిత్యయోగేఽతిశాయనే।

సంబన్ధేఽస్తివివక్షాయాం

భవన్తి మతుబాదయః।।

భూమ్ని--గోమాన్ యవమాన్।

నిన్దాయామ్--కకుదావర్తీ। సంఖాదకీ।

ప్రశంసాయామ్--రూపవాన్। వర్ణవాన్।

నిత్యయోగే--క్షీరిణో వృక్షాః। కణ్టకినో వృక్షా ఃథ్ద్య;తి।

అతిశాయనే--ఉదరిణీ కన్యా।

సంసర్గే--దణ్డీ। ఛత్రీ।

తత్తర్హి భూమాదిగ్రహణం కర్తవ్యమ్?

న కర్తవ్యమ్।

కస్మాన్న భవతి--వ్రీహిరస్య, యవోఽస్యేతి।।

(5759 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

అనభిధానాదితి।

ఃథ్ద్య;తికరణః ఖల్వపి క్రియతే తతశ్చేద్వివక్షా, భూమాదియుక్తస్యైవ చ వివక్షా।

గోమాన్--యవమాన్--భూమాదియుక్తస్యైవ సత్తా కథ్యతే, న హి కస్యచిద్యవో నాస్తి।

సంఖాదకీ--కకుదావర్తీ--నిన్దాయుక్తస్యైవ సత్తా కథ్యతే, న హి కశ్చిన్న సంఖాదకీ।

రూపవాన్--వర్ణవాన్--ప్రశంసాయుక్తస్యైవ సత్తా కథ్యతే, న హి కస్యచిద్రూపం నాస్తి।

క్షీరిణో వృక్షాః--కణ్టకినో వృక్షా ఃథ్ద్య;తి--నిత్యయుక్తస్యైవ సత్తా కథ్యతే, న హి కస్యచిత్ క్షీరం నాస్తి।

ఉదరిణీ కన్యేతి--అతిశాయనయుక్తస్యైవ సత్తా కథ్యతే, న హి కస్యచిదుదరం నాస్తి।

దణ్డీ--ఛత్రీ--సంసర్గయుక్తస్యైవ సత్తా కథ్యతే, న హి కస్యచిద్దణ్డో నాస్తి।

యావతీభిః ఖల్వపి గోభిర్వాహదోహప్రసవాః కల్పన్తే తావతీషు సత్తా కథ్యతే। కస్యచిచ్ఛతసృభిః కల్పన్తే। కస్యచిచ్ఛతేనాపి న ప్రకల్పన్తే।।

సన్మాత్రే చర్షిదర్శనాత్।

సన్మాత్రే చ పునః ఋషిర్దర్శయతి మతుపమ్--యవమతీభిరద్భిర్యూపం ప్రోక్షతీతి।।

(5760 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- గుణవచనేభ్యో మతుపో లుక్ -

(భాష్యమ్) గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్వక్తవ్యః। శుక్లః। కృష్ణ ఃథ్ద్య;తి।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

అవ్యతిరేకాత్సిద్ధమ్। న గుణో గుణినం వ్యభిచరతీతి।।

(5761 సమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- అవ్యతిరేకాత్సిద్ధమితి చేద్ దృష్టో వ్యతిరేకః -

(భాష్యమ్) అవ్యతిరేకాత్సిద్ధమితి చేత్ దృశ్యతే వ్యతిరేకః। తద్యథా--పటస్య శుక్ల ఃథ్ద్య;తి।।

(5762 సిద్ధాన్తసాధకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- తథా చ లిఙ్గవచనసిద్ధిః -

(భాష్యమ్) ఏవం చ కృత్వా లిఙ్గవచనాని సిద్ధాని భవన్తి--శుక్లం వస్త్రమ్। శుక్లా శాటీ। శుక్లః కమ్బలః। శుక్లౌ కమ్బలౌ। శుక్లాః కమ్బలా ఃథ్ద్య;తి।

యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి గుణస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్ గుణస్యాపి భవతి।।

-5-2-95- రసాదిభ్యశ్చ (2113)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే న తదస్యాస్త్యస్మిన్- ః్థ్య;త్యేవ మతుప్సిద్ధః?

(5763 ఏకదేశివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- రసాదిభ్యః పునర్వచనమన్యనివృత్త్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) రసాదిభ్యః పునర్వచనం క్రియతే--అన్యేషాం మత్వర్థీయానాం ప్రతి షేధార్థమ్। మతుబేవ యథా స్యాత్, యేఽన్యే మత్వర్థీయాః ప్రాప్నువన్తి తే మా భూవన్నితి।

(సిద్ధాన్తప్రత్యాయకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। దృశ్యన్తే హ్యన్యే రసాదిభ్యో మత్వర్థీయాః -- రసికో నటః। ఉర్వశీ వై రూపిణీ అప్సరసామ్। స్పర్శికో వాయురితి।।

-5-2-96- ప్రాణిస్థాదాతో లజన్యతరస్యామ్ (2114)

(అతివ్యాప్త్యాశంకాభాష్యమ్)

ః్థ్య;హ కస్మాన్న భవతి--చికీర్షాఽస్యాస్తి, జిహీర్షాఽస్యాస్తీతి?

(ఏకదేశిసమాధానభాష్యమ్)

ప్రాణ్యఙ్గాదితి వక్తవ్యమ్।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

కస్మాన్న భవతి--జిహీర్షాఽస్యాస్తి, చికీర్షాఽస్యాస్తీతి?

అనభిధానాత్।।

-5-2-97- సిధ్మాదిభ్యశ్చ (2115)

(వికల్పేన లజ్విధాయకత్వే శంకాభాష్యమ్)

సిధ్మాదిషు యాన్యకారాన్తాని తేభ్యో లచా ముక్తే ః్థ్య;నిఠనౌ ప్రాప్నుతః। ః్థ్య;నిఠనౌ చ నేష్యేతే। కథం తౌ న భవిష్యతః?

(5764 సముచ్చయబోధకత్వేనోత్తరవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- లజన్యతరస్యామితి సముచ్చయః -

(భాష్యమ్) లజన్యతరస్యామితి సముచ్చయోఽయం, న విభాషా। లచ్చ మతుప్ చ।

కథం పునరేతజ్జ్ఞాయతే--లజన్యతరస్యామితి సముచ్చయో న విభాషేతి?।

(5765 సముచ్చయసమర్థకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పిచ్ఛాదిభ్యస్తున్దాదీనాం నానాయోగకరణం జ్ఞాపకమసమావేశస్య -

(భాష్యమ్) యదయం పిచ్ఛాదిభ్యస్తున్దాదీనాం నానాయోగం కరోతి తజ్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః--సముచ్చయోఽయం న విభాషేతి।

యది విభాషా స్యాత్ నానాయోగకరణమనర్థకం స్యాత్, తున్దాదీన్యపి పిచ్ఛాదిష్వేవ పఠేత్।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యన్నానాయోగకరణే ప్రయోజనమ్।

కిమ్?

తున్దాదిషు యాని అనకారాన్తాని తేభ్య ఃథ్ద్య;నిఠనౌ యథా స్యాతామ్ ।।

యాని తర్హ్యకారాన్తాని తేషాం పాఠః కిమర్థః?

జ్ఞాపకార్థ ఏవ ।।

(ప్రకారాన్తరేణ జ్ఞాపకసాధకభాష్యమ్)

అపర ఆహ--తున్దాదిభ్యః పిచ్ఛాదీనాం నానాయోగకరణం జ్ఞాపకమ్--అసమావేశస్య।

యదయం తున్దాదిభ్యః పిచ్ఛాదీనాం నానాయోగం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--సముచ్చయః, న విభాషేతి।

యది విభాషా స్యాన్నానాయోగకరణమనర్థకే స్యాత్। పిచ్ఛాదీన్యపి తున్దాదిష్వేవ పఠేత్ ।।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। అస్తి హ్యన్యన్నానాయోగకరణే ప్రయోజనమ్।

కిమ్?

పిచ్ఛాదిషు యాన్యనకారాన్తాని తేభ్య ఃథ్ద్య;నిఠనౌ మా భూతామితి।

యాని తర్హ్యకారాన్తాని తేషాం పాఠః కిమర్థః।

జ్ఞాపకార్థ ఏవ ।।

(5766 సముచ్చయబోధకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వస్య చ పునర్వచనం సర్వవిభాషార్థమ్ -

(భాష్యమ్) వస్య ఖల్వపి పునర్వచనం క్రియతే సర్వవిభాషార్థమ్--కేశాద్వోఽన్యతరస్యామ్ (5।2।109) ఃర్ధ్య;తి। ఏతదేవ జ్ఞాపయత్యాచార్యః--సముచ్చయోఽయం, న విభాషేతి।।

(అన్యతరస్యాంగ్రహణస్య జ్ఞాపకాభావబోధకం భాష్యమ్)

ద్యుద్రుభ్యాం నిత్యార్థమేకేఽన్యతరస్యాంగ్రహణమిచ్ఛన్తి।

కథమ్?

విభాషామధ్యేఽయం యోగః క్రియతే। విభాషామధ్యే యే విధయో నిత్యాస్తే భవన్తీతి।।

-5-2-100- లోమాదిపామాదిపిచ్ఛాదిభ్యః శనేలచః (2118)

(5767 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- నప్రకరణే దద్రవా హ్రస్వత్వం చ -

(భాష్యమ్) నప్రకరణే దద్రవా ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్, హ్రస్వత్వం చ వక్తవ్యమ్। దద్రుణః।

అత్యల్పమిదముచ్యతే।

శాకీపలాలీదద్రూణాం హ్రస్వత్వం చేతి వక్తవ్యమ్। శాకినమ్। పలాలినమ్। దద్రుణమ్।।

(5768 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- విష్వగిత్యుత్తరపదలోపశ్చాకృతసన్ధేః -

(భాష్యమ్) విష్వగిత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్, ఉత్తరపదలోపశ్చాకృతసన్ధేర్వక్తవ్యః। విష్వగ్గతాన్యస్య విషుణః।।

-5-2-101- ప్రజ్ఞాశ్రద్ధార్చాభ్యో ణః (2119)

(ణప్రత్యయాధికరణమ్)

(5769 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వృత్తేశ్చ -

(భాష్యమ్) వృత్తేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। వార్తమ్।।

-5-2-102- తపః సహస్రాభ్యాం వినీనీ (2120)

-5-2-103- అణ్చ (2121)

(అణ్ప్రత్యయాధికరణమ్

(తపఃశబ్దాక్షేపే భాష్యమ్)

కిమర్థం తపః శ్బదాద్విన్ విధీయతే। నాసన్తాదిత్యేవ సిద్ధమ్?

(5770 సమాధానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తపసో విన్వచనమణ్విధానాత్ -

(భాష్యమ్) తపసో విన్వచనం క్రియతే।

కిం ప్రయోజనమ్?

అణ్విధానాత్। తపఃశబ్దాదణ్ విధీయతే, స విశేషవిహితః సామాన్యవిహితం వినం బాధేత।।

(5771 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అణ్ప్రకరణే జ్యోత్స్నాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అణ్ప్రకరణే జ్యోత్స్నాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। జ్యౌత్స్నః। తామిస్నమ్। కౌణ్డలః। కౌతపః। వైపాదికః।।

-5-2-107- ఃఢ్ద్య;షసుషిముష్కమధో రః (2125)

(రప్రత్యయాధికరణమ్)

(మధుశబ్దప్రత్యాయకభాష్యమ్)

అయం మధుశబ్దోఽస్త్యేవ ద్రవ్యపదార్థకః, అస్తి రసవాచీ। ఆతశ్చ రసవాచీ అపి, మధున్యేవ హి మధు--ఃధ్ద్య;దమ్--మధురమ్ ఃధ్ద్య;తి ప్రయుజ్యతే। తద్యో రసవాచీ తస్యేదం గ్రహణమ్।।

యది హి ద్రవ్యపదార్థకస్య గ్రహణం స్యాదిహాపి ప్రసజ్యేత--మధు అస్మిన్ ఘటేఽస్తి।।

(5772 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- రప్రకరణే ఖముఖకుఞ్జేభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) రప్రకరణే ఖముఖకుఞ్జేభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఖరః। ముఖరః। కుఞ్జరః।।

(5773 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- నగాచ్చ -

(భాష్యమ్) నగాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। నగరమ్।।

-5-2-109- కేశాద్వోఽన్యతరస్యామ్ (2127)

(వప్రత్యయాధికరణమ్)

(5774 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వప్రకరణే మణిహిరణ్యాభ్యాముపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) వప్రకరణే మణిహిరణ్యాభ్యాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। మణివః। హిరణ్యవః।।

(5775 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఛన్దసీవనిపౌ చ -

(భాష్యమ్) ఛన్దసి ఃథ్ద్వ్య;ర్వనిపౌ చ వక్తవ్యౌ వశ్చమతుప్ చ। రథీః అభూన్ముద్గలానీ గవిష్టౌ। సుమఙ్గలీరియం వధూః। ఋతావానమ్। మఘవానమీమహే। ఉద్వా చ ఉద్వతీ చ।।

(5776 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- మేధారథాభ్యామిరనిరచౌ -

(భాష్యమ్) మేధారథాభ్యామిరనిరచౌ వక్తవ్యౌ। మేధిరః। రథిరః।

(ప్రకారాన్తరబోధకభాష్యమ్)

అపర ఆహ--వప్రకరణే అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే ఃథ్ద్వ్య;తి వక్తవ్యమ్। బిమ్బావమ్। కురరావమ్। ఃథ్ద్వ్య;ష్టకావమ్।।

-5-2-112- రజఃకృష్యాసుతిపరిషదో వలచ్ (2130)

(వలచ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5777 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- వలచ్ప్రకరణేఽన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే -

(భాష్యమ్) వలచ్ప్రకరణే అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత ఃథ్ద్వ్య;తి వక్తవ్యమ్। భ్రాతృవలః। పుత్రవలః। ఉత్సఙ్గవలః।।

-5-2-115- అత ఃథ్ద్వ్య;నిఠనౌ (2132)

(ఃథ్ద్వ్య;నిఠనోరధికరణమ్)

(5778 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃథ్ద్వ్య;నిఠనోరేకాక్షరాత్ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్వ్య;నిఠనోరేకాక్షరాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।। స్వవాన్, ఖవాన్।

అత్యల్పమిదముచ్యతే।।

(ఉపసంఖ్యానే శ్లోకభాష్యమ్)

ఏకాక్షరాత్కృతో జాతేః సప్తమ్యాం చ న తౌ స్మృతౌ।।

ఏకాక్షరాత్--స్వవాన్। ఖవాన్।

కృతః--కారకవాన్। హారకవాన్।

జాతేః--వృక్షవాన్। ప్లక్షవాన్। వ్యాఘ్రవాన్। సింహవాన్।

సప్తమ్యాం చ న తౌ--దణ్డా అస్యాం శాలాయాం సన్తీతి।।

(ఏకాక్షరాదిత్యాదేః ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యది కృతో నేత్యుచ్యతే, కార్యీ--కార్యిక ఃథ్ద్య;తి న సిధ్యతి।

తథా జాతేర్నేత్యుచ్యతే, తణ్డులీ--తణ్డులిక ఃథ్ద్య;తి న సిధ్యతి।।

ఏవం తర్హి నాయం సముచ్చయః--కృతశ్చ జాతేశ్చేతి।

కిం తర్హి?

జాతివిశేషణం కృద్గ్రహణమ్--కృద్యా జాతిరితి।

కథం కారకవాన్, హారకవాన్?

అనభిధానాన్న భవిష్యతి।।

యద్యేవం, నార్థోఽనేన

కథం--స్వవాన్, ఖవాన్, వృక్షవాన్, సింహవాన్, వ్యాఘ్రవాన్, ప్లక్షవాన్, దణ్డా అస్యాం శాలాయాం సన్తీతి?

అనభిధానాన్న భవిష్యతి।।

5-2-116- వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చ (2134)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

శిఖాదిభ్య ఃథ్ద్య;నిర్వాచ్య

ఃథ్ద్య;కన్ యవఖదాదిషు।।

కిం ప్రయోజనమ్?

నియమార్థమ్। ఃథ్ద్య;నిరేవ శిఖాదిభ్యః, ఃథ్ద్య;కన్నేవ యవఖదాదిభ్యః।।

(5779 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- శిఖాయవఖదాదిభ్యో నియమస్యావచనం నివర్తకత్వాత్ -

(భాష్యమ్) శిఖాయవఖదాదిభ్యో నియమస్యావచనమ్।

కిం కారణమ్?

నివర్తకత్వాత్।

కిం నివర్తకమ్?

అనభిధానమ్।।

-5-2-118- ఏకగోపూర్వాట్ఠఞ్ నిత్యమ్ (2136)

(ఠఞ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(నిత్యపదప్రయోజనభాష్యమ్)

నిత్యగ్రహణం కిమర్థమ్?

విభాషా మా భూత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

పూర్వస్మిన్నేవ యోగే విభాషాగ్రహణం నివృత్తమ్।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యన్నిత్యగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--ప్రాగేతస్మాద్యోగాత్ విభాషా ఃథ్ద్వ;త్యనువర్తత ఃథ్ద్వ;తి।।

(అనువృత్తినిశ్చాయకభాష్యమ్)

అథ అతః ఃథ్ద్వ;త్యనువర్తతే, ఉతాహో న।

కిం చాతః?

యద్యనువర్తతే, ఐకగవికో న సిధ్యతి।

సమాసాన్తే కృతే భవిష్యతి।

ఏవమపి గౌశకటికో న సిధ్యతి।।

అథ నివృత్తమ్।

ఃథ్ద్వ;హాపి ప్రాప్నోతి--గోవింశతిరస్యాస్తీతి।

నివృత్తమ్।।

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి--గోవింశతిరస్యాస్తీతి?

అనభిధానాన్న భవిష్యతి।।

-5-2-120- రూపాదాహతప్రశంసయోర్యప్ (2138)

(యప్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5780 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- యప్ప్రకరణేఽన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే -

(భాష్యమ్) యప్ప్రకరణేఽన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। హిమ్యాః పర్వతాః। గుణ్యా బ్రాహ్మణాః।।

-5-2-122- బహులం ఛన్దసి (2140)

(వినిప్రత్యయాధికరణమ్)

(5781 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఛన్దోవిన్ప్రకరణేఽష్ట్రామేఖలాద్వయోభయరుజాహృదయానాం దీర్ఘశ్చ -

(భాష్యమ్) ఛన్దోవిన్ప్రకరణేఽష్ట్రామేఖలాద్వయోభయరుజాహృదయానాం దీర్ఘశ్చేతి వక్తవ్యమ్। అష్ట్రావీ। మేఖలావీ। ద్వయావీ। ఉభయావీ। రుజావీ। హృదయావీ।।

మర్మణశ్చేతి వక్తవ్యమ్।

మర్మావీ।।

(5782 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- సర్వత్రామయస్య -

(భాష్యమ్) సర్వత్రామయస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఆమయావీ।।

(5783 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- శృఙ్గవృన్దాభ్యామారకన్ -

(భాష్యమ్) శృఙ్గవృన్దాభ్యామారకన్ వక్తవ్యః। శృఙ్గారకః। వృన్దారకః।।

(5784 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- ఫలబర్హాభ్యామినచ్ -

(భాష్యమ్) ఫలబర్హాభ్యామినచ్ వక్తవ్యః। ఫలినః। బర్హిణః।।

(5785 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- హృదయాచ్చాలురన్యతరస్యామ్ -

(భాష్యమ్) హృదయాచ్చాలుర్వక్తవ్యోఽన్యతరస్యామ్ । హృదయాలుః । హృదయీ । హృదయికః । హృదయవాన్ ।।

(5786 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- శీతోష్ణతృప్రేభ్యస్తన్న సహతే -

(భాష్యమ్) శీతోష్ణతృప్రేభ్యస్తన్న సహత ఃథ్ద్వ;తి చాలుర్వక్తవ్యః । శీతాలుః । ఉష్ణాలుః । తృప్రాలుః ।।

(5787 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- హిమాచ్చేలుః -

(భాష్యమ్) హిమాచ్చేలుర్వక్తవ్యః, తన్న సహత ఃథ్ద్వ;త్యేతస్మిన్నర్థే । హిమేలుః ।।

(5588 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 8 ।।)

- బలాచ్చోలః -

(భాష్యమ్) బలాచ్చ ఃఢ్ద్వ;లో వక్తవ్యస్తన్న సహత ఃథ్ద్వ;త్యేతస్మిన్నర్థే । బలూలః ।।

(5789 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- వాతాత్సమూహే చ -

(భాష్యమ్) వాతాత్సమూహే చ తన్న సహతే ఃథ్ద్వ;త్యేతస్మిన్నర్థే చ ఃఢ్ద్వ;లో వక్తవ్యః । వాతూలః ।।

(5790 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 10 ।।)

- పర్వమరుద్భ్యాం తప్ -

(భాష్యమ్) పర్వమరుద్భ్యాం తప్ వక్తవ్యః । పర్వతః మరుత్తః ।।

(5791 తత్ప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 11 ।।)

- దదాతివృత్తం వా -

(భాష్యమ్) దదాతివృత్తం వా పునరేతద్భవిష్యతి । మరుద్భిర్దత్తో మరుత్తః ।।

-5-2-125- ఆలజాటచౌ బహుభాషిణి(2143)

(ఆలజాటచ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(ఏకదేశిభాష్యమ్)

కుత్సిత ఃర్ధ్వ;తి వక్తవ్యమ్।

యో హి సమ్యగ్బహు భాషతే వాగ్మ్యేవ స భవతి।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్।

నానాయోగకరణసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి।।

-5-2-126- స్వామిన్నైశ్వర్యే (2144)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(అతివ్యాప్త్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

ఃర్ధ్వ;హ కస్మాన్న భవతి -- స్వమ్ అస్య అస్తి ఇతి ?

నైష దోషః।

నాయం ప్రత్యయార్థః।

కిం తర్హి?।

ప్రకృతివిశేషణమేతత్--స్వామిన్నైశ్వర్యే నిపాత్యతే ఃర్ధ్వ;తి।।

-5-2-129- వాతాతీసారాభ్యాం కుక్చ (2147)

(ఃర్ధ్వ;నిప్రత్యయాధికరణమ్)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

పిశాచాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। పిశాచకీ వైశ్రవణః।।

-5-2-135- పుష్కరాదిభ్యో దేశే (2153)

(948 విధిసూత్రమ్ ।। 5 । 2 । 2 ఆ. 62)

(5792 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃర్ధ్వ;ని ప్రకారణే బలాద్బాహూరూపూర్వపదాదుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఃథ్వ;ని ప్రకరణే బలాద్వాహూరుపూర్వపదాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। బాహుబలీ। ఃఢద్వ;రుబలీ।।

(5793 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- సర్వాదేశ్చ -

(భాష్యమ్) సర్వాదేశ్చేనిర్వక్తవ్యః। సర్వధనీ। సర్వబీజీ। సర్వకేశీ।।

(5794 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- అర్థాచ్చాసన్నిహితే -

(భాష్యమ్) అర్థాచ్చాసన్నిహితే ఃథ్వ;నిర్వక్తవ్యః। అర్థీ।।

అసంనిహిత ఃథ్వ;తి కిమర్థమ్?

అర్థవాన్।।

(5795 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- తదన్తాచ్చ -

(భాష్యమ్) తదన్తాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ధాన్యార్థీ। హిరణ్యార్థీ।।

(ఏకదేశినః తదన్తాచ్చ ఃథ్వ;తి వార్త్తికాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

కిమర్థం తదన్తాదిత్యుచ్యతే న తదన్తవిధినా సిద్ధమ్?।

గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే।

ఏవం తర్హి--ఃథ్వ;నన్తేన సహ సమాసో భవిష్యతి। ధాన్యేనార్థీ--ధాన్యార్థీ।

స హి సమాసో న ప్రాప్నోతి।।

యది పునరయమర్థయతేర్థినిః స్యాత్, ఏవమపి క్రియామేవ కుర్వాణే స్యాత్। తూష్ణీమప్యాసీనో యస్తత్సమర్థాన్యాచరతి సోఽభిప్రాయేణ గమ్యతే--అర్థీ--అయమనేనేతి।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి అయమర్థశబ్దోఽస్త్యేవ ద్రవ్యపదార్థకః।

తద్యథా--అర్థవానయం దేశ ఃథ్వ;త్యుచ్యతే, యస్మిన్ గావః సస్యాని చ వర్తన్తే।

అస్తి క్రియాపదార్థకో భావసాధనః--అర్థనమర్థ ఃథ్వ;తి।

తద్యః క్రియాపదార్థకస్తస్యేదం గ్రహణమ్। ఏవం చ కృత్వాఽర్థికప్రత్యర్థికావపి సిద్ధౌ భవతః।।

ఃర్ధ్య;తి శ్రీమదృగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే పఞ్చమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।।

।। పాదశ్చ సమాప్తః।।

-9-9-999-

.

పఞ్చమోఽధ్యాయః-తృతీయపాదః

-5-3-1- ప్రాగ్దిశో విభక్తిః (2159)

(విభక్తిసంజ్ఞాఽధికరణమ్)

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

విభక్తిత్వే కిం ప్రయోజనమ్?

(5796 విభక్తిసంజ్ఞాప్రయోజనబోధకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- విభక్తిత్వే ప్రయోజనమిత్ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;దానీమ్, న విభక్తౌ తుస్మాః 1।3।4 ఃథ్ద్య;తీత్వప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి।

యద్యేవం కిమోత్ 5।3।12 క్వ ప్రేపప్సన్ దీవ్యసే, క్వర్ద్ధమాసాః అత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(5797 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తౌ చోక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

విభక్తౌ తవర్గప్రతిషేధః అతద్ధితే ఃథ్ద్య;తి।।

(5798 సూత్రప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఃథ్ద్య;దమో విభక్తిస్వరశ్చ -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;దమో విభక్తిస్వరశ్చ ప్రయోజనమ్। ఃథ్ద్య;దః। ఃథ్ద్య;హ। ఃథ్ద్య;దమస్తృతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా భవతి ఃథ్ద్య;త్యేష స్వరః సిద్ధో భవతి।।

(5799 సూత్రప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- త్యదాదివిధయశ్చ -

(భాష్యమ్) త్యదాదివిధయశ్చ ప్రయోజనమ్। యతః, యత్ర। కుతః, కుత్ర। విభక్తౌ ఃథ్ద్య;తి త్యదాదివిధయః సిద్ధా భవన్తి।।

-5-3-2- కింసర్వనామబహుభ్యోఽద్వ్యాదిభ్యః (2160)

(5800 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- బహుగ్రహణే సంఖ్యాగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) బహుగ్రహణే సంఖ్యాగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--బహౌ, బహోః--ఃథ్ద్య;తి।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం కిమ ఉపసంఖ్యానం క్రియతే న సర్వనామ్న ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్?

(5801 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ద్వ్యాదిప్రతిషేధాత్కిమ ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ద్వ్యాదిప్రతిషేధాత్కిమ ఉపసంఖ్యానం క్రియతే। అద్వ్యాదిభ్యః ఃథ్ద్య;తి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే కిమ ఉపసంఖ్యానం క్రియతే।।

-5-3-5- ఏతదోఽన్ (2163)

(ఆదేశాధికరణమ్)

(నకారప్రయోజనభాష్యమ్)

క్వాయం నకారః శ్రూయతే?

న క్వచిత్ శ్రూయతే, లోపోఽస్య భవతి నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య 8।2।7 ఃథ్ద్య;తి।

యది న క్వచిత్ శ్రూయతే, కిమర్థముచ్చార్యతే?

అనేకాల్శిత్సర్వస్య 1।1।55 ఃథ్ద్య;తి సర్వాదేశో యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

క్రియమాణేఽపి వై నకారే సర్వాదేశో న ప్రాప్నోతి।

కిం కారణమ్?

నలోపే కృతే ఏకాల్త్వాత్।

ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యమ్--నలోపః క్రియతామ్, సర్వాదేశ ఃథ్ద్య;తి।

కిమత్ర కర్త్తవ్యమ్?

పరత్వాన్నలోపః।

అసిద్ధో నలోపః, తస్యాసిద్ధత్వాత్సర్వాదేశో భవతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

పరిగణితేషు కార్యేషు నలోపోఽసిద్ధః, న చేదం తత్ర పరిగణ్యతే।

ఏవం తర్హ్యానుపూర్వ్యా సిద్ధమేతత్। నాత్రాకృతే సర్వాదేశే ప్రాతిపదికసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి, న చాకృతాయాం ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాం నలోపః ప్రాప్నోతి।

తదానుపూర్వ్యా సిద్ధమేతత్।।

(ఏకదేశినో నకారాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। అలోఽన్త్యస్య విధయో భవన్తీతి--అకారస్యాకారవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వాఽన్తరేణ నకారం సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్త్యన్యదకారస్యాకారవచనే ప్రయోజనమ్।

కిమ్?

యేఽన్యేఽకారాదేశాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమ్।

తద్యథా--మో రాజి సమః క్వౌ 8।3।25 ఃథ్ద్య;తి మకారస్య మకారవచనసార్మథ్యాదనుస్వారాదయో న భవన్తి।

తస్మాన్నకారః కర్తవ్యః।।

(సిద్ధాన్తినో నకారప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః।

క్రియతే న్యాస ఏవ। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్--అ--అ--అ ఃథ్ద్య;తి। సః అనేకాల్శిత్సర్వస్య ఃథ్ద్య;తి సర్వాదేశో భవిష్యతి।।

(5802 యోగవిభాగే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఏతద ఃథ్ద్య;తి యోగవిభాగః -

(భాష్యమ్) ఏతద ఃథ్ద్య;తి యోగవిభాగః కర్తవ్యః। ఏతదః ఏత ఃథ్ద్య;త్ ఃథ్ద్య;త్యేతావాదేశౌ భవతో రథోః।

తతః--అన్। అంశ్చ భవతి ఏతద ఃథ్ద్య;తి।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కేన విహితే థకారే ఏతదద ఆదేశ ఉచ్యతే।।

(5803 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఏతదశ్చ థమ ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఏతదశ్చ థమ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఏతత్ప్రకారమిత్థమ్।।

తత్తర్హి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్?

(ఉపసంఖ్యానానుపయోగే భాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్। ఏతజ్జ్ఞాపయతి--భవత్యత్ర థమురితి యదయం థకారాదావాదేశం శాస్తి।

కుతో ను ఖల్వేతత్--జ్ఞాపకాదత్ర థముర్భవిష్యతి, న పునర్య
ఏవాసావవిశేషవిహితస్థకారాదిస్తస్మిన్నాదేశః స్యాత్। ఃథ్వ్య;దమా థకారాదిం విశేషయిష్యామః।
ఃథ్వ్య;దమో యస్థకారాదిరితి।।

-5-3-7- పఞ్చమ్యాస్తసిల్ (2165)

-5-3-8- తసేశ్చ (2166)

(తసిలాదేశాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిమర్థం తసేస్తసిలుచ్యతే?

(5807 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తసేస్తసిల్వచనం స్వరార్థమ్ -

(భాష్యమ్) తసేస్తసిల్వచనం క్రియతే।

కిం ప్రయోజనమ్?

స్వరార్థమ్। లితి 6।1।193 ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తం భవతీత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।।

(సూత్రాక్షేపే సమాధానభాష్యమ్)

నను చాయం తసిల్ తసిం బాధిష్యతే।

న సిద్ధ్యతి।

పరత్వాత్తసిః ప్రాప్నోతి।

తసిలోఽవకాశః--తతో హీయతే, తతోఽవరోహతి।

తసేరవకాశః--గ్రామత ఆగచ్ఛతి, నగరత ఆగచ్ఛతి।

ఃథ్ద్య;హొభయం ప్రాప్నోతి--తత ఆగచ్ఛతి, యత ఆగచ్ఛతీతి। పరత్వాత్తసిః ప్రాప్నోతి।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే తసేస్తసిల్వచనం స్వరార్థమితి।।

-5-3-9- పర్యభిభ్యాం చ (2167)

(తసిలోఽధికరణమ్)

(5808 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పర్యభిభ్యాం చ సర్వోభయార్థే -

(భాష్యమ్) పర్యభిభ్యాం చేతి యదుచ్యతే తత్సర్వోభయార్థే ద్రష్టవ్యమ్।
యావత్సర్వతస్తావత్పరితః। యావదుభయతస్తావదభితః।।

-5-3-10- సప్తమ్యాస్త్రల్ (2168)

(త్రల్తసిలోరధికరణమ్)

(త్రల్తసిలోః ప్రత్యయత్వాదేశత్వవిచారకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం విచార్యతే--ఃథ్ద్య;మే తసిలాదయో విభక్త్యాదేశా వా స్యుః పరే వేతి।

కథం చ ఆదేశాః స్యుః, కథం వా పరే?

యది పఞ్చమ్యాః సప్తమ్యాః ఃథ్ద్య;తి షష్ఠీ, తదా--ఆదేశాః।

అథ పఞ్చమీ, తతః--పరే।

కుతః సందేహః?

సమానో నిర్దేశః।

కశ్చాత్ర విశేషః?

(5804 ఆదేశపక్షే దోషవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తసిలాదయో విభక్త్యాదేశాశ్చేత్ సుబ్లుక్స్వరగుణదీర్ఘైత్త్వోత్త్వస్మాయాదివిధిప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) తసిలాదయో విభక్త్యాదేశాశ్చేత్ సువ్లుక్స్వరగుణదీర్ఘైత్త్వోత్త్వస్మాయాదివిధీనాం
ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

సుబ్లుక్-తతస్త్యః, యతస్త్యః। తత్రత్యః, యత్రత్యః। సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః 2।4।71
ఃథ్ద్య;తి సుబ్లుక్ ప్రాప్నోతి। సుబ్లుక్।।

స్వర--యదా। తదా। అనుదాత్తౌ సుప్పితౌ 3।1।4 ఃర్థ్వ;త్యేష స్వరః ప్రాప్నోతి। స్వర।।

గుణ--కస్మాత్, కుతః। ఘేర్ఙితి 7।3।111 ఃర్థ్వ;తి గుణః ప్రాప్నోతి। గుణ।।

దీర్ఘ--తస్మిన్, తర్హి। అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చ 7।3।101,102 ఃర్థ్వ;తి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి। దీర్ఘ।।

ఏత్వ--తేషు, తత్ర। బహువచనే ఝల్యేత్ 7।3।103 ఃర్థ్వ;త్యేవం ప్రాప్నోతి। ఏత్వ।।

ఔత్త్వ--కస్మిన్, కుత్ర। ఃర్థ్వ;దుద్భ్యామౌత్ అచ్చ ఘేః 7।3।117,119 ఃర్థ్వ;త్యౌత్వం ప్రాప్నోతి। ఔత్త్వ।

స్మాయాదివిధిః--తస్మాత్--తతః, తస్మిన్--తత్ర। జసిజ్యోః స్మాత్స్మినౌ 7।1।15 ఃర్థ్వ;తి స్మాయాదయః ప్రాప్నువన్తి।।

(5805 ప్రత్యయత్వపక్షోపపాదకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- పఞ్చమీనిర్దేశాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) సన్తు పరే।।

(ప్రత్యయత్వాక్షేపే భాష్యమ్)

యది పరే సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। తస్మాత్తస్యతి। యస్మాత్తస్యతి। పఞ్చమ్యన్తాత్పరస్య తసేస్తసిల్భవతీతి తసిల్ ప్రాప్నోతి।।

(5806 సమాధానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అనాదేశే స్వార్థవిజ్ఞానాత్సమానశబ్దాప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) అనాదేశే స్వార్థవిజ్ఞానాత్సమానశబ్దానామప్రతిషేధః। అనర్థకః ప్రతిషేధోఽప్రతిషేధః।

తసిల్కస్మాన్న భవతి?

స్వార్థవిజ్ఞానాత్। పఞ్చమ్యన్తాత్పరస్య తసేః స్వార్థే వర్తమానస్య తసిలా భవితవ్యమ్। న చాత్ర పఞ్చమ్యన్తాత్పరస్తసిః స్వార్థే వర్తతే।।

-5-3-14- ఃర్థ్వ;తరాభ్యోఽపి దృశ్యన్తే (2172)

(అతివ్యాప్త్యాశంకాభాష్యమ్)

ఃర్థ్వ;హ కస్మాన్న భవతి--సః, తౌ, తే।।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

భవదాదిభిర్యోగే ఃర్థ్వ;తి వక్తవ్యమ్।

కే పునర్భవదాదయః?

భవాన్, దీర్ఘాయుః, దేవానాంప్రియః, ఆయుష్మానితి।

స భవాన్, తత్ర భవాన్, తతో భవాన్।

తం భవన్తమ్, తతో భవన్తమ్, తత్ర భవన్తమ్।

తేన భవతా, తత్ర భవతా, తతో భవతా।

తస్మై భవతే, తత్ర భవతే, తతో భవతే।

తస్మాద్భవతః, తత్ర భవతః, తతో భవతః।

తస్య భవతః, తత్ర భవతః తతో భవతః।

తస్మిన్ భవతి, తత్ర భవతి, తతో భవతి।।

స దీర్ఘాయుః, తత్ర దీర్ఘాయుః, తతో దీర్ఘాయుః।

తం దీర్ఘాయుషమ్, తత్ర దీర్ఘాయుషమ్, తతో దీర్ఘాయుషమ్।।

స దేవానాంప్రియః, తత్ర దేవానాంప్రియః, తతో దేవానాంప్రియః।

తం దేవానాంప్రియమ్, తత్ర దేవానాంప్రియమ్, తతో దేవానాంప్రియమ్।।

స ఆయుష్మాన్, తత్రాయుష్మాన్, తత ఆయుష్మాన్।

తమాయుష్మన్తమ్, తత్రాయుష్మన్తమ్, తత ఆయుష్మన్తమ్।।

-5-3-17- అధునా (2175)

(అధునాఽధికరణమ్)

(వ్యుత్పాదకభాష్యమ్)

అధునేతి కిం నిపాత్యతే?

ఃధ్వ్;దమోఽశ్చావో ధునా చ ప్రత్యయః,

ఃధ్వ్;దమో వా లోపః, అధునా చ ప్రత్యయః। అస్మిన్ కాలే--అధునా।।

-5-3-18- దానీం చ (2176)

(దానీంప్రత్యయాధికరణమ్)

(అతివ్యాప్త్యాశఙ్కాభాష్యమ్)

ః;దానీమ్। ః;దమస్తృతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా భవతీత్యేష స్వరః ప్రాప్నోతి।।

(5809 అతివ్యాప్తినిరాసవార్తికమ్।। 1 ।।)

- దానీమితి నిపాతనాత్స్వరసిద్ధిః -

(భాష్యమ్) దానీమితి నిపాతనాత్స్వరసిద్ధిర్భవిష్యతి। ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే స నిపాతనస్వరో విభక్తిస్వరస్య బాధకో భవిష్యతి।।

(5810 ప్రకారాన్తరేణ సిద్ధిసాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్?

ఆదౌ సిద్ధమితి।।

-5-3-19- తదో దా చ (2177)

(దాప్రత్యయాధికరణమ్)

(5811 సూత్రప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తదో దావచనమనర్థకం విహితత్వాత్ -

(భాష్యమ్) తదో దావచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

విహితత్వాత్।

విహితోఽత్ర దాప్రత్యయః--సర్వైకాన్యకింయత్తదః కాలే దా 5।3।15 ః;తి।।

-5-3-20- తయోర్దార్హిలౌ చ చ్ఛన్దసి (2178)

(5812 తయోః ః;త్యస్యార్థనిర్దేశవార్తికమ్।। 1 ।।)

- తయోరితి ప్రాతిపదికనిర్దేశః -

(భాష్యమ్) తయోరితి ప్రాతిపదికనిర్దేశో ద్రష్టవ్యః।।

ద్వేష్యం విజానీయాత్--తయోః--యోగయోర్వా ప్రత్యయయోర్వేతి।

తదాచార్యః సుహృద్ భూత్వాఽన్వాచష్టే--తయోరితి ప్రాతిపదికనిర్దేశ ః;తి।।

-5-3-22- సద్యః పరుత్పరార్యైషమః పరేద్యవ్యద్య పూర్వేద్యురన్యేద్యురన్యతరేద్యురితరేద్యురపరేద్యురధరేద్యురుభయేద్యురుత్తరేద్యుః (2180)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

సద్య ఃథ్ద్వ;తి కిం నిపాత్యతే?

(5813 నిపాతనే ప్రకృతిప్రత్యయబోధకవార్తికమ్ I I 1 I I)

- సమానస్య సభావో ద్యశ్చాహని -

(భాష్యమ్) సమానస్య సభావో నిపాత్యతే ద్యశ్చ ప్రత్యయోఽహన్యభిధేయే I సమానేఽహని సద్యః I I

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

పరుత్పరారీతి కిం నిపాత్యతే?

(5814 నిపాతనే ప్రకృతిప్రత్యయబోధకవార్తికమ్ I I 2 I I)

- పూర్వపూర్వతరయోః పరభావ ఉదారీ చ సంవత్సరే -

(భాష్యమ్) పూర్వపూర్వతరయోః పరభావో నిపాత్యతే, ఉదారీ చ ప్రత్యయౌ సంవత్సరేఽభిధేయే I పూర్వస్మిన్ సంవత్సరే పరుత్ I పూర్వతరే సంవత్సరే పరారి I I

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఐషమ ఃథ్ద్వ;తి కిం నిపాత్యతే?

(5815 నిపాతనే ప్రకృతిప్రత్యయబోధకవార్తికమ్ I I 3 I I)

- ఃథ్ద్వ;దమః సమసణ్ -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్వ;దమః సమసణ్ప్రత్యయో నిపాత్యతే సంవత్సరేఽభిధేయే I అస్మిన్ సంవత్సరే--ఐషమః I I

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

పరేద్యవీతి కిం నిపాత్యతే?

(5816 నిపాతనే ప్రకృతిప్రత్యయబోధకవార్తికమ్ I I 4 I I)

- పరస్మాదేద్యవ్యహని -

(భాష్యమ్) పరస్మాదేద్యవిప్రత్యయో నిపాత్యతేఽహన్యభిధయే I పరస్మిన్నహని--పరద్యేవి I I

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అద్యేతి కిం నిపాత్యతే?

(5817 నిపాతనే ప్రకృతిప్రత్యయబోధకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ఃథ్ద్వ;దమోఽశ్భావో ద్యశ్చ -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్వ;దమోఽశ్భావో నిపాత్యతే ద్యశ్చ ప్రత్యయోఽహన్యభిధేయే। అస్మిన్నహని--అద్య।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

పూర్వేద్యురన్యేద్యురన్యతరేద్యురితరేద్యురపరేద్యురధరేద్యురుభయేద్యురుత్తరేద్యురితి కిం నిపాత్యతే?

(5818 నిపాతనే ప్రకృతిప్రత్యయబోధకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- పూర్వాన్యాన్యతరేతరాపరాధరోభయోత్తరేభ్య ఏద్యుసుచ్ -

(భాష్యమ్) పూర్వాన్యాన్యతరేతరాపరాధరోభయోత్తరేభ్య ఏద్యుసుచ్ప్రత్యయో నిపాత్యతేఽహన్యభిధేయే। పూర్వస్మిన్నహని--పూర్వేద్యుః। అన్యస్మిన్నహని--అన్యేద్యుః। అన్యతరస్మిన్నహని--అన్యతరేద్యుః। ఃథ్ద్వ;తరస్మిన్నహని--ఃథ్ద్వ;తరేద్యుః। అపరస్మిన్నహని--అపరేద్యుః। అధరస్మిన్నహని--అధరేద్యుః। ఉభయోరహ్నోః--ఉభయేద్యుః। ఉత్తరస్మిన్నహని--ఉత్తరేద్యుః।।

(8819 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ద్యుశ్చోభయాత్ -

(భాష్యమ్) ఉభయశబ్దాద్ ద్యుశ్చ వక్తవ్యః। తస్మాన్మనుష్యేభ్య ఉభయద్యుః।।

-5-3-27- దిక్శబ్దేభ్యః సప్తమీపఞ్చమీప్రథమాభ్యో దిగ్దేశకాలేష్వస్తాతిః (2185)

(అస్తాతిప్రత్యయాధికరణమ్)

(అతివ్యాప్త్యాశఙ్కాభాష్యమ్)

ఃథ్ద్వ;హ కస్మాన్న భవతి--పూర్వస్మిన్ దేశే వసతీతి?

(అతివ్యాప్తినిరాసభాష్యమ్)

నైష దేశః, దేశవిశేషణమేతత్।।

-5-3-28- దక్షిణోత్తరాభ్యామతసుచ్ (2186)

(అతసుచ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(న్యాసాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమతసుచ్ క్రియతే, న తసుజేవ క్రియేత?

తత్రాయమప్యర్థః--స్వరార్థశ్చకారో న కర్తవ్యో భవతి, ప్రత్యయస్వరేణైవ సిద్ధమ్।

కా రూపసిద్ధిః--దక్షిణతో గ్రామస్య, ఉత్తరతో గ్రామస్య?

దక్షిణోత్తరశబ్దావకారాన్తౌ తసుశబ్దః ప్రత్యయః।।

(ఏకదేశినః ప్రయోజనభాష్యమ్)

భవేత్సిద్ధమ్--యదా అకారాన్తౌ।।

యదా తు ఖలు ఆకారాన్తౌ తదా న సిధ్యతి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

తదాఽపి సిద్ధమ్।

కథమ్?

పుంవద్భావేన।

కథం పుంవద్భావః?

తసిలాదిష్వాకృత్వసుచః 6|3|35 ఃధ్ద్య;తి।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

న సిధ్యతి। భాషితపుంస్కస్య పుంవద్భావః, న చైతౌ భాషితపుంస్కౌ।।

(దక్షిణోత్తరాశబ్దయోర్భాషితపుంస్కత్వాభావబోధకభాష్యమ్)

నను చ భోః దక్షిణశబ్ద ఉత్తరశబ్దశ్చ పుంసి భాష్యేతే।

సమానాయామాకృతౌ యద్భాషితపుంస్కమిత్యుచ్యతే, ఆకృత్యన్తరే చైతౌ భాషితపుంస్కౌ--

దక్షిణోత్తరేతి దిక్శబ్దౌ,

దక్షిణ ఉత్తర ఃధ్ద్య;తి వ్యవస్థాశబ్దౌ।।

(వ్యవస్థావాచిత్వేఽపి దిగ్వాచకత్వవ్యవస్థాభాష్యమ్)

యది పునర్దిక్శబ్దా అపి వ్యవస్థాశబ్దాః స్యుః, కథం యాని దిగపదిష్టాని కార్యాణి?

దిశో యదా వ్యవస్థాం వక్ష్యన్తి।।

(వ్యవస్థావాచిత్వేఽతిప్రసఙ్గాపాదకభాష్యమ్)

యది తర్హి యో యో దిశి వర్తతే స స దిక్శబ్దః। రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి--రమణీయా దిక్, శోభనా దిగితి।।

(అతిప్రసఙ్గనిరాసభాష్యమ్)

అథ మతమేతత్--దిశి దృష్టో దిగ్దృష్టః, దిగ్దృష్టః శబ్దో దిక్శబ్ద ఃథ్ద్వ్య;తి దిశం యో న వ్యభిచరతి న రమణీయాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి।

పుంవద్భావస్తు న ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావో వక్తవ్యః--దక్షిణోత్తరపూర్వాణామిత్యేవమర్థమ్।।

(న్యాసప్రయోజనభాష్యమ్)

విశేషణార్థం తర్హి।

క్వ విశేషణార్థేనార్థః?

షష్ఠ్యతసర్థప్రత్యయేన 2।3।30 ఃథ్ద్వ్య;తి। షష్ఠీ తసర్థప్రత్యయేనేత్యుచ్యమానే ఃథ్ద్వ్య;హాపి స్యాత్--తతో గ్రామాత్, యతో గ్రామాదితి।।

-5-3-31- ఉపర్యుపరిష్టాత్ (2189)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఉపర్యుపరిష్టాదితి కిం నిపాత్యతే?

(5820 సూత్రార్థనిర్దేశవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃఢద్య;ర్ధ్వస్యోపభావో రిల్రిష్టాతిలౌ చ -

(భాష్యమ్) ఃఢద్య;ర్ధ్వస్యోపభావో రిల్రిష్టాతిలౌ చ ప్రత్యయౌ నిపాత్యేతే। ఉపరి, ఉపరిష్టాత్।।

-5-3-32- పశ్చాత్ (2190)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

పశ్చాదితి కిం నిపాత్యతే?

(5821 సూత్రార్థప్రత్యాయకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అపరస్య పశ్చభావ ఆతిశ్చ ప్రత్యయః -

(భాష్యమ్) అపరస్య పశ్చభావో నిపాత్యతే, ఆతిశ్చ ప్రత్యయః। పశ్చాత్।।

(5822 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- దిక్పూర్వపదస్య చ -

(భాష్యమ్) దిక్పూర్వపదస్య చాపరస్య పశ్చభావో వక్తవ్యః, ఆతిశ్చ ప్రత్యయః। దక్షిణపశ్చాత్, ఉత్తరపశ్చాత్।।

(5823 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- అర్ధోత్తరపదస్య చ సమాసే -

(భాష్యమ్) అర్ధోత్తరపదస్య చ సమాసే అపరస్య పశ్చభావో వక్తవ్యః। దక్షిణపశ్చార్ధః, ఉత్తరపశ్చార్ధః।।

(5824 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- అర్ధే చ -

(భాష్యమ్) అర్ధే చ పరతోఽపరస్య పశ్చభావో వక్తవ్యః। పశ్చార్ధః।।

-5-3-35- ఏనబన్యతరస్యామదూరేఽపఞ్చమ్యాః (2193)

(ఏనప్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5825 అనువృత్తినిర్ద్ధారకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అపఞ్చమ్యా ఃధ్ద్వ;తి ప్రాగసః -

(భాష్యమ్) అపఞ్చమ్యా ఃధ్ద్వ;తి యదుచ్యతే ప్రాగసస్తద్ ద్రష్టవ్యమ్।

ద్వేష్యం విజానీయాత్ అవిశేషేణ ఃధ్ద్వ;త ఉత్తరమపఞ్చమ్యా ఃధ్ద్వ;తి। తదాచార్యః సుహృద్ భూత్వాఽన్వాచష్టే--అపఞ్చమ్యా ఃధ్ద్వ;తి ప్రాగసః ఃధ్ద్వ;తి।।

-5-3-36- దక్షిణాదాచ్ (2194)

(ఆచ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(చకారప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?

స్వరార్థః,

చితోఽన్త ఉదాత్తో భవతీతి అన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఏకాజయం, తత్ర నార్థః స్వరార్థేన చకారేణానుబన్ధేన। ప్రత్యయస్వరేణైవ సిద్ధమ్।।

(సిద్ధాన్తినః సమాధానభాష్యమ్)

విశేషణార్థస్తర్హి।

క్వ విశేషణార్థేనార్థః?

అన్యారాదితరర్తేదిక్శబ్దాఞ్చూత్తరపదాజాహియుక్తే 2।3।39।।

-5-3-42- సంఖ్యాయా విధార్థే ధా (2200)

(ధాప్రత్యయాధికరణమ్)

(విధార్థజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

విధార్థ ఃధ్ద్య;త్యుచ్యతే, కో విధార్థో నామ?

విధాయా అర్థో విధార్థః।।

యద్యేవమ్--ఏకా గోవిధా, ఏకా హస్తివిధా--అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి--

(5826 విధార్థనిర్ధారకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ధావిధానం ధాత్వర్థపృథగ్భావే -

(భాష్యమ్) ధావిధానం ధాత్వర్థపృథగ్భావ ఃధ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్।

(ధాత్వర్థపృథగ్భావజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కః పునర్ధాత్వర్థపృథగ్భావః?

కిం యత్తద్దేవదత్తః కంసపాత్ర్యాం పాణినా ఓదనం భుఙ్క్ ఃధ్ద్య;తి।

నేత్యాహ।

కారకపృథక్త్వమేతత్।।

యత్తర్హి తత్--కల్యే భుఙ్క్తే, సాయం భుఙ్క్ ఃధ్ద్య;తి।

నేత్యాహ।

కాలపృథక్త్వమేతత్।।

యత్తర్హి శీతం భుఙ్క్తే, ఉష్ణం భుఙ్క్తే ఃథ్య;తి।

నేత్యాహ।

గుణపృథక్త్వమేతత్।।

(ధాత్వర్థపృథగ్భావనిర్ధారకభాష్యమ్)

కస్తర్హి ధాత్వర్థపృథగ్భావః?

కారకాణాం ప్రవృత్తివిశేషః--క్రియా।।

యద్యేవం క్రియాప్రకారేఽయం భవతి। విధయుక్తగతాశ్చ ప్రకారే భవన్తి। ఏవంవిధమ్, ఏవంయుక్తమ్, ఏవంగతమ్--ఏవంప్రకారమితి।।

-5-3-44- ఏకాద్ధో ధ్యముఞన్యతరస్యామ్ (2202)

(ధ్యముఞోఽధికరణమ్)

(5827 పూర్వపక్షివార్తికమ్।। 1 ।।)

- సహభావే ధ్యముఞ్ -

(భాష్యమ్) సహభావే ధ్యముఞ్ వక్తవ్యః। ఐకధ్యం రాశిం కురు।

స తర్హి వక్తవ్యః?

(సమాధానభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః। అధికరణవిచాలే ఃథ్య;త్యుచ్యతే, న చావశ్యం స ఏవాధికరణవిచాలః--యదేకమనేకం క్రియతే, యదప్యనేకమేకం క్రియతే సోఽప్యధికరణవిచాలః।।

-5-3-45- ద్విత్ర్యోశ్చ ధముఞ్ (2203)

(ధముఞోఽధికరణమ్)

(5828 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ధముఞన్తాత్ స్వార్థే డదర్శనమ్ -

(భాష్యమ్) ధముఞన్తాత్స్వార్థే డో దృశ్యతే, స చ విధేయః। పథి ద్వైధాని। సంశయే ద్వైధాని।।

-5-3-47- యాప్యే పాశప్ (2205)

(పాశపోఽధికరణమ్)

(5829 యాప్యార్థబోధకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పాశపి కుత్సితగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) పాశపి కుత్సితగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। వైయాకరణపాశః। యాజ్ఞికపాశః।

యో హి యాపయితవ్యో యాప్యః తత్ర మా భూదితి।।

(అతిప్రసక్తినివారకభాష్యమ్)

అథ వైయాకరణః శరీరేణ కృశో వ్యాకరణేన చ శోభనః, కర్త్తవ్యో వైయాకరణపాశ ః;ద్ధ్య;తి।

న కర్త్తవ్యః।

కథమ్?

యస్య భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశస్తదభిధానే--తద్గుణే వక్తవ్యే ప్రత్యయేన భవితవ్యమ్। న చ కార్శ్యస్య భావాత్ ద్రవ్యే వైయాకరణశబ్దః।।

-5-3-48- పూరణాద్భాగే తీయాదన్ (2206)

(అన్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(పూరణగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

పూరణగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్, న హ్యపూరణస్తీయశబ్దోఽస్తి యత్ర దోషః స్యాత్।

నను చాయమస్తి--ముఖతీయః, పార్శ్వతీయ ః;ద్ధ్య;తి।

అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య--ః;ద్ధ్య;త్యేవమస్య న భవిష్యతి।

ఉత్తరార్థం తర్హి పూరణగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్--ప్రాగేకాదశభ్యోఽచ్ఛన్దసి(49) ః;ద్ధ్య;తి పూరణాద్యథా స్యాత్।।

-5-3-52- ఏకాదాకినిచ్చాసహాయే (2210)

(ఆకినిచోఽధికరణమ్)

(5830 పూర్వపక్షిణ ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఏకాదాకినిచి ద్విబహ్వర్థే ప్రత్యయవిధానమ్ -

(భాష్యమ్) ఏకాదాకినిచి ద్విబహ్వర్థే ప్రత్యయో విధేయః। ఏకాకినౌ। ఏకాకిన ః;ద్ధ్య;తి।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

ఏకశబ్దోఽయం సంఖ్యాపదమ్, సంఖ్యాయాశ్చ సంఖ్యేయమర్థః।।

(5831 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు సంఖ్యాదేశవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ద్విబహ్వర్థాయాః సంఖ్యాయా ఏకశబ్ద ఆదేశో వక్తవ్యః।।

(5832 ప్రకారాన్తరేణ సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అసహాయస్య వా -

(భాష్యమ్) అసహాయస్య వా ఏకశబ్ద ఆదేశో వక్తవ్యః। అసహాయః-ఏకాకీ। అసహాయౌ-ఏకాకినౌ। అసహాయాః-ఏకాకినః।

సిద్ధ్యతి।

సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమేకాదాకినిచి ద్విబహ్వర్థే ప్రత్యయవిధానమితి।

నైష దోషః।

అయమేకశబ్దోఽస్త్యేవ సంఖ్యాపదమ్। తద్యథా--ఏకః, ద్వౌ, బహవ ఃథ్ద్య;తి।

అస్త్యన్యార్థే వర్తతే। తద్యథా--సధమాదో ద్యుమ్న ఏకాస్తాః। అన్యా ఃథ్ద్య;త్యర్థః।

అస్త్యసహాయవాచీ। తద్యథా--ఏకాగ్నయః, ఏకహలాని, ఏకాకిభిః క్షుద్రైర్జితమితి।

తద్యోఽసహాయవాచీ తస్యైష ప్రయోగః।।

ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే పఞ్చమస్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

-5-3-55- అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ (2213)

(తమపోఽధికరణమ్)

(అతిశయనార్థబోధకభాష్యమ్)

అతిశాయన ఃధ్ద్య;త్యుచ్యతే--కిమిదమతిశాయన ఃధ్ద్య;తి?

దేశ్యాః సూత్రనిబన్ధాః క్రియన్తే। యావద్ బ్రూయాత్ప్రకర్షే అతిశయ ఃధ్ద్య;తి తావదతిశాయన ఃధ్ద్య;తి।।

(ప్రకర్షాన్వయబోధకభాష్యమ్)

కస్య పునః ప్రకర్షే ప్రత్యయ ఉత్పద్యతే?

ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్(4।1।1) ఃధ్ద్య;తి వర్తతే, ఙ్యాప్ప్రాతిపదికస్య ప్రకర్షే।

ఙ్యాప్ప్రాతిపదికం వై శబ్దః, న చ శబ్దస్య ప్రకర్షాపకర్షౌ స్తః।

శబ్దేఽసంభవాదర్థే కార్యం విజ్ఞాస్యతే।।

(ప్రాతిపదికార్థప్రదర్శకభాష్యమ్)

కః పున్న ఙ్యాప్ప్రాతిపదికార్థః?

ద్రవ్యమ్। న వై ద్రవ్యస్య ప్రకర్ష ఃధ్ద్య;ష్యతే।

ఏవం తర్హి--గుణః।।

(ఏకదేశిన గుణోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవమపి గుణగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ద్రవ్యమపి ఙ్యాప్ప్రాతిపదికార్థో గుణోఽపి। తత్ర కుత ఏతత్--గుణస్య ప్రకర్షే భవిష్యతి, న పునర్ద్రవ్యస్య ప్రకర్ష ఃధ్ద్య;తి।।

(ఏకదేశినః సమానోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

క్రియమాణే చాపి గుణగ్రహణే సమానగుణగ్రహణం కర్తవ్యమ్, శుక్లాత్కృష్ణే మా భూదితి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--అధ్వర్యుర్వై శ్రేయాన్, పాపీయాన్ప్రతిప్రస్థాతా, అన్ధానాం కాణతమ ఃధ్ద్య;తి?

(ప్రత్యాక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

సమానగుణే ఏషా స్పర్ధా భవతి--అధ్వర్యుర్వై శ్రేయాన్ అన్యేభ్యః ప్రశస్యేభ్యః। పాపీయాన్ ప్రతిప్రస్థాతా అన్యేభ్యః పాపేభ్యః। అన్ధానాం కాణతమ ఃధ్ద్య;తి కణిరయం సౌక్ష్మ్యే వర్తతే। సర్వ ఃధ్ద్య;మే కించిత్పశ్యన్తి, అయమేషాం కాణతమ ఃధ్ద్య;తి।।

(ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అదూరవిప్రకర్ష ఃధ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్।

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--మహాన్ సర్షపః, మహాన్ హిమవానితి।।

(ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

జాతేర్నేతి వక్తవ్యమ్।

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--వృక్షోఽయమ్, ప్లక్షోఽయమితి।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

న తర్హీదానీమిదం భవతి--గోతరః, గోతరా, అశ్వతరః, అశ్వతరా--ఃథ్ద్య;తి।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

నైష జాతేః ప్రకర్షః।

కస్య తర్హి?

గుణస్య।

గౌరయం యః శకటం వహతి, గోతరోఽయం యః శకటం వహతి సీరం చ।

గౌరియం యా సమాం సమాం విజాయతే, గోతరేయం యా సమాం సమాం విజాయతే స్త్రీవత్సా చ।

అశ్వోఽయం యశ్చాత్వారి యోజనాని గచ్ఛతి, అశ్వతరోఽయం యోఽష్టౌ యోజనాని గచ్ఛతి।।

(ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

తథా తిజశ్చ 5।3।56 ఃథ్ద్య;త్యత్ర క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమ్, సాధనప్రకర్షే మా భూత్।।

(ఏకదేశిమతానాం సమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః।

యత్తావదుచ్యతే--గుణగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ఃథ్ద్య;తి।

న కర్తవ్యమ్। యస్య ప్రకర్షోఽస్తి తస్య ప్రకర్షే భవిష్యతి। గుణస్య చైవ ప్రకర్షో న ద్రవ్యస్య।

కథం జ్ఞాయతే?

ఏవం హి దృశ్యతే లోకే--ఃథ్ద్య;హ సమానే ఆయామే విస్తారే పటస్యాన్యోఽర్ఘో భవతి కాశికస్య, అన్యో మాథురస్య।

గుణాన్తరం చ ఖల్వపి శిల్పిన ఉత్పాదయమానా ద్రవ్యాన్తరేణ ప్రక్షాలయన్తి। అన్యేన శుద్ధం ధౌతకం కుర్వన్తి, అన్యేన శైఫాలికమ్, అన్యేన మాధ్యమికమ్।।

(ఏకదేశ్యాక్షేపస్య సమాధానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--క్రియమాణే చాపి గుణగ్రహణే సమానగుణగ్రహణం కర్తవ్యమ్, శుక్లాత్కృష్ణే మా భూత్ ఃథ్ద్య;తి।

న కర్తవ్యమ్।

సమానగుణ ఏవ స్పర్ధా భవతి, న హ్యాఢ్యాభిరూపా స్పర్ధేతే।

వాచకేన ఖల్వప్యుత్పత్తవ్యమ్, న చ శుక్లాత్కృష్ణే ప్రత్యయ ఉత్పద్యమానో వాచకః స్యాత్।।

(ఏకదేశ్యాక్షేపస్య సమాధానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--అదూరవిప్రకర్షే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ ఃథ్ద్య;తి।

న వక్తవ్యమ్।

అదూరవిప్రకర్షే ఏవ స్పర్ధా భవతి, న హి నిష్కధనః శతనిష్కధనేన స్పర్ధతే।।

(ఏకదేశ్యాక్షేపస్య సమాధానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--జాతేర్నేతి వక్తవ్యమ్ ఃథ్ద్య;తి।

న వక్తవ్యమ్।

జననేన యా ప్రాప్యతే సా జాతిః, న చైతస్యార్థస్య ప్రకర్షాపకర్షౌ స్తః।।

(ఏకదేశ్యాక్షేపస్య సమాధానభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--తిజశ్చ ఃథ్ద్య;త్యత్ర క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమ్, సాధనప్రకర్షే మా భూత్-- ఃథ్ద్య;తి।

న కర్తవ్యమ్।

సాధనం వై ద్రవ్యం, న చ ద్రవ్యస్య ప్రకర్షాపకర్షౌ స్తః।।

(శౌక్ల్యగుణస్యైకత్వప్రస్థాపకభాష్యమ్)

కిం పునరేకం శౌక్ల్యమాహోస్విన్నానా?

కిం చాతః?

యద్యేకం, ప్రకర్షో నోపపద్యతే। న హి తేనైవ తస్య ప్రకర్షో భవతి।

అథ నానా, సమానగుణగ్రహణం కర్తవ్యమ్--శుక్లాత్ కృష్ణే మా భూదితి।

అస్త్వేకం శౌక్లయం, తత్తు విశేషవత్।।

(గుణే విశేషప్రతిపాదకభాష్యమ్)

కిం కృతో విశేషః?

అల్పత్వమహత్త్వకృతః।

అథవా పునరస్త్వేకం నిర్విశేషం చ।

నను చోక్తం ప్రకర్షో నోపపద్యతే న హి తేనైవ తస్య ప్రకర్షో భవతి ఃథ్ద్య;తి।

గుణాన్తరేణ ప్రచ్ఛాదనాత్ ప్రకర్షో భవిష్యతి।।

(నానాత్వేఽపి దోషాభావప్రతిపాదకభాష్యమ్)

అథవా పునరస్తు నానా। నను చోక్తం--సమానగుణగ్రహణం కర్తవ్యమ్, శుక్లాత్ కృష్ణే మా భూత్ ఃథ్ద్య;తి।

న కర్తవ్యమ్। సమానగుణ ఏవ స్పర్ధా భవతి। న హ్యాఢ్యాభిరూపౌ స్పర్ధేతే।।

వాచకేన ఖల్వప్యుత్పత్తవ్యమ్, న చ శుక్లాత్కృష్ణే ఉత్పద్యమానో వాచకః స్యాత్।।

(అతిశాయనార్థస్య ప్రత్యయార్థత్వం ప్రకృతివిశేషణత్వం వేతివిచారభాష్యమ్)

కిమన్తాత్పునరుత్పత్త్యా భవితవ్యమ్?

(అతిశాయనార్థస్యప్రత్యయార్థత్వప్రస్థాపకభాష్యమ్)

ద్వితీయాఽన్తాత్ అతిశయ్యమానాత్। శుక్లమతిశేతే--శుక్లతరః। కృష్ణమతిశేతే--కృష్ణతరః।।

(ప్రత్యయార్థత్వే దోషదర్శకభాష్యమ్)

యది ద్వితీయాన్తాదతిశయ్యమానాత్--

కాలోఽతిశేతే కాలీమ్--కాలితర ఃథ్ద్య;తి ప్రాప్నోతి, కాలతర ఃథ్ద్య;తి చేష్యతే।

తథా కాలీ అతిశేతే కాలమ్--

కాలతరా ఃథ్ద్య;తి ప్రాప్నోతి, కాలితరేతి చేష్యతే।

తథా గార్గ్యోఽతిశేతే గర్గాన్--

గర్గతర ఃథ్ద్య;తి ప్రాప్నోతి, గార్గ్యతర ఃథ్ద్య;తి చేష్యతే।

తథా గర్గా అతిశేరతే గార్గ్యం--గార్గ్యతరా ఃర్ధ్య;తి ప్రాప్నోతి, గర్గతరా ఃర్ధ్య;తి చేష్యతే।।

(అతిశాయనార్థస్య ప్రకృత్యవిశేషణత్వాభిప్రాయకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ప్రథమాన్తాత్స్వార్థికో భవిష్యతి--కాలోఽతిశేతే--కాలతరః। కాలీ అతిశేతే--కాలితరా। గార్గ్యోఽతిశేతే--గార్గ్యతరః। గర్గా అతిశేరతే--గర్గతరాః।।

(ప్రకృత్యర్థవిశేషణత్వే దోషదర్శకభాష్యమ్)

యది ప్రథమాన్తాత్స్వార్థికః--కుమారితరా, కిశోరితరా--అవ్యతిరిక్తం వయ ఃర్ధ్య;తి కృత్వా వయసి ప్రథమే 4।1।20 ఃర్ధ్య;తి జీప్ ప్రాప్నోతి।

తరపోక్తత్వాత్ స్త్రీత్వస్య ప్రత్యయో న భవిష్యతి।

టాబపి తర్హి న ప్రాప్నోతి।

ఉక్తేఽపి హి భవన్త్యేతే టాబాదయః। ఉక్తమేతత్--స్వార్థికాష్టాబాదయ ఃర్ధ్య;తి।

జీబపి తర్హి ప్రాప్నోతి।।

(అతిశాయనశబ్దేన ప్రకృత్యర్థగతగుణాభిధానప్రస్తావభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి గుణోఽభిధీయతే।।

(గుణాభిధానే దోషదర్శనపూర్వకం తన్నిరాకరణభాష్యమ్)

ఏవమపి లిఙ్గవచనాని న సిధ్యన్తి--శుక్లతరమ్। శుక్లతరా। శుక్లతరః। శుక్లతరౌ। శుక్లతరా ఃర్ధ్య;తి।

ఆశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవన్తి। గుణవచనానాం హి శబ్దానామాశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవన్తి। తద్యథా--శుక్లం వస్త్రం, శుక్లా శాటీ, శుక్లః కమ్బలః, శుక్లౌ కమ్బలౌ, శుక్లాః కమ్బలా ఃర్ధ్య;తి।

యదసౌ ద్రవ్యం శ్రితో భవతి గుణస్తస్య యల్లిఙ్గం వచనం చ తద్గుణస్యాపి భవిష్యతి।।

(అతిశాయనశబ్దేన ప్రకృత్యర్థగతక్రియాఽభిధానప్రస్తావభాష్యమ్)

అథవా క్రియాఽభిధీయతే।।

(క్రియాఽభిధానే దోషదర్శనపూర్వకం తన్నిరాకరణభాష్యమ్)

ఏవమపి లిఙ్గవచనాని న సిధ్యన్తి।

ఆశ్రయతో లిఙ్గవచనాని భవిష్యన్తి।

ఏవమపి ద్వివచనం ప్రాప్నోతి--యశ్చ హి అతిశేతే యశ్చాతిశయ్యతే ఉభౌ తౌ తస్యాశ్రయౌ భవతః।

నైష దోషః।

కథమ్?

శేతిరకర్మకః।

అకర్మకా అపి ధాతవః సోపసర్గాః సకర్మకా భవన్తి।

కర్మోపదిష్టా విధయః కర్మస్థభావకానాం కర్మస్థక్రియాణాం వా భవన్తి, కర్తృస్థభావకశ్చ శేతిః।।

(ఏకేనైవ న్యాసేన పక్షద్వయస్యాప్యుపపాదనపరం భాష్యమ్)

అథ యద్యేవ ద్వితీయాన్తాదుత్పత్తిః, ప్రథమాన్తాద్వా స్వార్థికః, అథాపి గుణోఽభిధీయతే, అథాపి క్రియా, కిం గతమేతదియతా సూత్రేణ ఆహో స్విదన్యతరస్మిన్ పక్షే భూయః సూత్రం కర్తవ్యమ్?

గతమింత్యాహ।

కథమ్? యదా తావద్ ద్వితీయాన్తాదుత్పత్తిః ప్రథమాన్తాద్వా స్వార్థికః, తదా కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3।3।113

ఃథ్ద్య;త్యేవమత్ర ల్యుట్ భవిష్యతి।।

యద గుణోఽభిధీయతే తదా న్యాయసిద్ధమేవ।।

యదాఽపి క్రియా తదాఽపి న్యాయసిద్ధమేవ।।

అథవాఽతిశాయయతీత్యతిశాయనమ్।

కః ప్రయోజ్యార్థః?

గుణా గుణినం ప్రయోజయన్తి,గుణీ వా గుణాన్ప్రయోజయతి।

కః పునరిహ శేత్యర్థః?

ఃథ్ద్య;హ యో యత్ర భవతి శేతేఽసౌ తత్ర గుణాశ్చ గుణిని శేరతే।।

శేత్యర్థః కారితార్థో వా నిర్దేశోఽయం సమీక్షితః।

శేత్యర్థే నాస్తి వక్తవ్యం కారితార్థం బ్రవీమి తే।।

గుణీ వా గుణసంయోగాద్ గుణో వా గుణినా యది।

అభివ్యజ్యేత సంయోగాత్కారితార్థో భవిష్యతి।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హాస్యాపి సూక్ష్మాణి వస్త్రాణి, అస్యాపి సూక్ష్మాణి వస్త్రాణీతి పరత్వాదాతిశాయికః ప్రాప్నోతి।।

(5833 అతివ్యాప్తిప్రత్యాక్షేపే వార్తికమ్।। 1 ।।)

- అతిశాయనే బహువ్రీహావుక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

ఠ పూర్వపదాతిశయే ఆతిశాయికాద్బహువ్రీహిః సూక్ష్మవస్త్రతరాద్యర్థః ఉత్తరపదాతిశయే ఆతిశాయికో బహువ్రీహేర్బహ్వాఢ్యతరాద్యర్థః ఃథ్ద్య;తి।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ త్రీణి శుక్లాని వస్త్రాణి ప్రకర్షాపకర్షయుక్తాని। తత్ర పూర్వమపేక్ష్య ఉత్తరే ద్వే తరబన్తే। తత్ర ద్వయోస్తరబన్తయోరేకస్మాత్ప్రకర్షయుక్తాచ్ఛుక్లతరశబ్దాదుత్పత్తిః ప్రాప్నోతి, శుక్లశబ్దాదేవేష్యతే।।

(5834 అతివ్యాప్తినిరాసవార్తికమ్।। 2 ।।)

- శుక్లతరస్య శుక్లభావాత్ప్రకృతేః ప్రత్యయవిజ్ఞానమ్ -

(భాష్యమ్) శుక్లతరస్య శుక్లభావాత్ప్రకృతేః ప్రత్యయో విజ్ఞాయతే। శుక్లతరశబ్దే శుక్లశబ్దోఽస్తి తస్మాదుత్పత్తిర్భవిష్యతి।

నైతద్వివదామహే శుక్లతరశబ్దే శుక్లశబ్దోఽస్తి నాస్తీతి।

కిం తర్హి?

శుక్లతరశబ్దోఽప్యస్తి తత ఉత్పత్తిః ప్రాప్నోతి।।

(5835 అతివ్యాప్తినిరాసవార్తికమ్।। 3 ।।)

- తదన్తాచ్చ స్వార్థే ఛన్దసి దర్శనం శ్రేష్ఠతమాయేతి -

(భాష్యమ్) తదన్తాదాతిశాయికాన్తాత్స్వార్థే ఛన్దసి ఆతిశాయికో దృశ్యతే--దేవో వః సవితా ప్రార్పయతు శ్రేష్ఠతమాయ కర్మణే।।

(అతివ్యాప్తినిరాసభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--మధ్యమాత్ శుక్లశబ్దాత్పూర్వపరాపేక్షాదుత్పత్తిర్వక్తవ్యా। మధ్యమశ్చ శుక్లశబ్దః పూర్వమపేక్ష్య ప్రకృష్టః, పరమపేక్ష్య న్యూనః। న చ

న్యూనః ప్రవర్తతే।।

అథ వా ఉత్పద్యతామ్, లుగ్భవిష్యతి।।

వాచకేన ఖల్వప్యుత్పత్తవ్యమ్,

న చ శుక్లతరశబ్దాదుత్పద్యమానో వాచకః స్యాత్।।

న ఖల్వపి బహూనాం ప్రకర్షే తరపా భవితవ్యమ్।

కేన తర్హి?

తమపా।

పూర్వేణ స్పర్ధనామోఽయం మధ్యమో లభతే సితః।

పరస్మిన్ న్యూనతామేతి న చ న్యూనః ప్రవర్తతే।।

అపేక్ష్య మధ్యమఃపూర్వమాధిక్యం లభతే సితః।

పరస్మిన్న్యూనతామేతి యథాఽమాత్యః స్థితే నృపే।।

అస్తు వాఽపి తరస్తాస్మాన్నాపశబ్దో భవిష్యతి।

వాచకశ్చేత్ప్రయోక్తవ్యో వాచకశ్చేత్ప్రయుజ్యతామ్।।

-5-3-57- ద్వివచనవిభజ్యోపపదే తరబీయసునౌ (2215)

(తరప్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(న్యాసాక్షేపభాష్యమ్)

ద్వివచన ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, తత్రేదం న సిధ్యతి--దన్తోష్ఠస్య దన్తాః స్నిగ్ధతరాః పాణిపాదస్య పాదౌ సుకుమారతరౌ అస్మాకం చ దేవదత్తస్య చ దేవదత్తోఽభిరూపతరః ఃథ్ద్య;తి।।

(న్యాసాన్తరోపపాదకభాష్యమ్)

యది పునర్ ద్వ్యర్థోపపదే ఃథ్ద్య;త్యుచ్యేత, తత్రాయమప్యర్థః--విభజ్యోపపదగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। ఃథ్ద్య;హాపి--సాంకాశ్యకేభ్యః పాటలిపుత్రకా అభిరూపతరాః ఃథ్ద్య;తి ద్వ్యర్థోపపదే ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్।।

(న్యాసాన్తరాక్షేపభాష్యమ్)

నైవంజాతీయికా ద్వ్యర్థతా శక్యా విజ్ఞాతుమ్।

ఃథ్ద్య;హాపి ప్రసజ్యేత--సాంకాశ్యకానాం పాటలిపుత్రకాణాం చ పాటలిపుత్రకా అభిరూపతమాః ఃథ్ద్య;తి।।

అవశ్యం ఖల్వపి విభజ్యోపపదగ్రహణం కర్తవ్యమ్। యో హి బహూనాం విభాగస్తదర్థమ్--సాంకాశ్యకేభ్యశ్చ పాటలిపుత్రకేభ్యశ్చ మాథురా అభిరూపతరాః ఃథ్ద్య;తి।

తత్తర్హి ద్వ్యర్థోపపద ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్।।

(న్యాసాన్తరనిరాకరణభాష్యమ్)

న వక్తవ్యమ్। నేదం పారిభాషికస్య ద్వివచనస్య గ్రహణమ్।

కిం తర్హి?

అన్వర్థగ్రహణమ్--ఉచ్యతే ఃథ్ద్య;తి వచనమ్, ద్వయోరర్థయోర్వచనం ద్వివచనమితి।

ఏవమపి--

(5836 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- తరబీయసునోరేకద్రవ్యస్యోత్కర్షాపకర్షయోరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) తరబీయసునోరేకద్రవ్యస్యోత్కర్షాపకర్షయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పరుద్భవాన్ పటురాసీత్, పటుతరశ్చైషమః ఃథ్ద్య;తి।।

(5837 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 5 ।।)

- సిద్ధం తు గుణప్రధానత్వాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

గుణప్రధానత్వాత్। గుణప్రధానోఽయం నిర్దేశః క్రియతే, గుణాన్తరయోగాచ్చాన్యత్వం భవతి। తద్యథా--తమేవ గుణాన్తరయుక్తం వక్తారో భవన్తి--అన్యో భవాన్ సంవృత్త ఃథ్ద్య;తి।।

-5-3-58- అజాదీ గుణవచనాదేవ (2216)

(నియమాధికరణమ్)

(ఏవకారప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవకారః కిమర్థః?

నియమార్థః।

నేతదస్తి ప్రయోజనమ్,

సిద్ధే విధిరారభ్యమాణోఽన్తరేణైవకారం నియమార్థో భవిష్యతి।।

ఃర్థ్య;ష్టతోఽవధారణార్థస్తర్హి। యద్యేవం విజ్ఞాయేత--అజాదీ గుణవచనాదేవేతి।

మైవం విజ్ఞాయి--అజాదీ ఏవ గుణవచనాదితి।

కిం చ స్యాత్?

న వ్యఞ్జనాదీ గుణవచనాత్స్యాతామ్।।

-5-3-60- ప్రశస్యస్య శ్రః(2218)

(శ్రాదేశాధికరణమ్)

(సూత్రార్థోపపాదకభాష్యమ్)

ఃర్థ్య;దమయుక్తం వర్తతే।

కిమత్రాయుక్తమ్?

అజాదీ గుణవచనాదేవ 58 ఃర్థ్య;త్యుక్త్వా అగుణవచనానామపి అజాద్యోరాదేశా ఉచ్యన్తే।

నైష దోషః। ఏతదేవ జ్ఞాపయతి--భవత ఏతేభ్యో।?గుణవచనేభ్యోఽపి అజాదీ ఃర్థ్య;తి, యదయమజాద్యోః పరత ఆదేశాన్ శాస్తి।

ఏవమపి తయోః ఃర్థ్య;తి వక్తవ్యం స్యాత్, తయోః పరత ఃర్థ్య;తి।।

యది పునరయం విధిర్జ్ఞాయేత।

నైవం శక్యమ్, వ్యఞ్జనాదీ హి న స్యాతామ్, ఉపాధీనాం చ సంకరః స్యాత్ పునర్విధానాదజాద్యోః।

నను చైతే విశేషా అనువర్తేరన్।

యద్యప్యేతే అనువర్తేరన్ వ్యఞ్జనాదీ తర్హి న స్యాతామ్।

ఏవం తర్హి ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--భవత ఏతేభ్యోఽగుణవచనేభ్యోఽప్యజాదీ ఃర్థ్య;తి--యదయమజాద్యోరాదేశం శాస్తి।

నను చోక్తం తయోరితి వక్తవ్యమితి।

న వక్తవ్యమ్। ప్రకృతమజాదిగ్రహణమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

అజాదీ గుణవచనాదేవేతి।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టమ్, సప్తమీనిర్దిష్టేన చేహార్థః।

అర్థాద్విభక్తివిపరిణామో భవిష్యతి। తద్యథా--ఉచ్చాని దేవదత్తస్య గృహాణి, ఆమన్త్రయస్వైనమ్; దేవదత్తమితి గమ్యతే।

దేవదత్తస్య గావోఽశ్వా హిరణ్యమ్, ఆఢ్యో వైధవేయః; దేవదత్త ఃథ్వ;తి గమ్యతే।

పురస్తాత్షష్ఠీనిర్దిష్టం సదర్థాత్ప్రథమానిర్దిష్టం ద్వితీయానిర్దిష్టం చ భవతి।

ఏవమిహాపి--పురస్తాత్ప్రథమానిర్దిష్టం సదర్థాత్సప్తమీనిర్దిష్టం భవిష్యతి।।

-5-3-66- ప్రశంసాయాం రూపప్ (2224)

(రూపప్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(ప్రశంసాయామిత్యస్య ప్రకృత్యర్థవిశేషణబోధకం భాష్యమ్)

స్త్రీలిఙ్గేనాయం నిర్దేశః క్రియతే, ఏకవచనాన్తేన చ। తేన స్త్రీలిఙ్గాదేవోత్పత్తిః స్యాదేకవచనాన్తాచ్చ। పుంనపుంసకలిఙ్గాత్ ద్వివచనబహువచనాన్తాచ్చ న స్యాత్।

నైష దోషః। నాయం ప్రత్యయార్థః।

కిం తర్హి?

ప్రకృత్యర్థవిశేషణమేతత్--ప్రశంసాయాం యత్ప్రాతిపదికం వర్తతే తస్మాద్రూపబ్భవతి।

కస్మిన్నర్థే?

స్వార్థ ఃథ్వ;తి। స్వార్థికాశ్చ ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యనువర్తన్తే।।

(5838 పూర్వపక్షిణ ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ప్రకృతేర్లిఙ్గవచనాభావాత్ తిఙ్ప్రకృతేరమ్భావవచనమ్ -

(భాష్యమ్) ప్రకృతేర్లిఙ్గవచనాభావాత్తిఙ్ప్రకృతే రూపపోఽమ్భావో వక్తవ్యః। పచతిరూపమ్, పచతోరూపమ్, పచన్తిరూపమితి।।

(5839 సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు క్రియాప్రధానత్వాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

క్రియాప్రధానత్వాత్।

క్రియాప్రధానమాఖ్యాతం భవతి, ఏకా చ క్రియా। ద్రవ్యప్రధానం నామ।।

(ఆఖ్యాతస్య క్రియాప్రాధాన్యసాధకం భాష్యమ్)

కథం పునర్జ్ఞాయతే క్రియాప్రధానమాఖ్యాతం భవతి, ద్రవ్యప్రధానం నామేతి?

యత్క్రియాం పృష్టస్తిఙాఽఽచష్టే--కిం దేవదత్తః కరోతి? పచతీతి।

ద్రవ్యం పృష్టః కృతాఽఽచష్టే--కతరో దేవదత్తః? యః కారకో హారక ःద్ధ్య;తి।।

(క్రియాప్రాధాన్యేఽపి ద్వివచనబహువచనసాధకభాష్యమ్)

యది తర్హ్యేకా క్రియా ద్వివచనబహువచనాని న సిద్ధ్యన్తి--పచతః, పచన్తీతి।

నైతాని క్రియాఽపేక్షాణి,

కిం తర్హి?

సాధనాపేక్షాణి।

ःద్ధ్య;హాపి తర్హి ప్రాప్నువన్తి--పచతిరూపమ్, పచతోరూపమ్, పచన్తిరూపమితి।

తిఙోక్తత్వాత్తస్యాభిసంబన్ధస్య న భవిష్యతి।

ఏకవచనామపి తర్హి న ప్రాప్నోతి?

సమయాత్ భవిష్యతి।

ద్వివచనబహువచనాన్యపి తర్హి సమయాత్ప్రాప్నువన్తి।

ఏవం తర్హి--ఏకవచనముత్సర్గతః కరిష్యతే, తస్య ద్విబహ్వోరర్థయోర్ద్వివచనబహువచనే అపవాదౌ భవిష్యతః।

ఏవమపి నపుంసకత్వం వక్తవ్యమ్।

న వక్తవ్యమ్।

లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య।।

(5849 పూర్వపక్షిణ ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- వృషలాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) వృషలాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। వృషలరూపః, దస్యురూపః, చోరరూప ःద్ధ్య;తి।।

(5841 సమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- సిద్ధం తు ప్రకృత్యర్థవైస్పష్ట్యవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ప్రకృత్యర్థస్య వైస్పష్ట్య ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। వృషలరూపోఽయమ్, అప్యయం పలాణ్డునా సురాం పిబేత్। చోరరూపోఽయమ్, అప్యయమక్ష్ణోరఞ్జనం హరేత్। దస్యురూపోఽయమ్, అప్యయం ధావతో లోహితం పిబేత్।।

-5-3-67- ఃథ్ద్య;ర్షదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయరః (2225)

(కల్పప్రప్రత్యయాధికరణమ్)

(5842 ఏకదేశివార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ఃథ్ద్య;ర్షదసమాప్తౌ క్రియాప్రధానత్వాల్లిఙ్గవచనానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) ఃథ్ద్య;ర్షదసమాప్తౌ క్రియాప్రధానత్వాల్లిఙ్గవచనయోరనుపపత్తిః। పటుకల్పః, పటుకల్పౌ, పటుకల్పా ఃథ్ద్య;తి।

ఏకోఽయమర్థ ఃథ్ద్య;ర్షదసమాప్తిర్నామ, తస్యైకత్వాదేకవచనం ప్రాప్నోతి।।

(5843 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రకృత్యర్థవిశేషణత్వాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

నాయం ప్రత్యయార్థః।

కిం తర్హి?

ప్రకృత్యర్థవిశేషణమేతత్--ఃథ్ద్య;ర్షదసమాప్తౌ యత్ప్రాతిపదికం వర్తతే తస్మాత్కల్పబాదయో భవన్తి।

కస్మిన్నర్థే?

స్వార్థ ఃథ్ద్య;తి। స్వార్థికాశ్చ ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యనువర్తన్తే।।

(5844 ప్రకృత్యర్థాక్షేపవార్త్తికమ్।। 3 ।।)

- ప్రకృత్యర్థే చేల్లిఙ్గవచనానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) ప్రకృత్యర్థే చేల్లిఙ్గవచనయోరనుపపత్తిః। గుడకల్పా ద్రాక్షా। తైలకల్పా ప్రసన్నా। పయస్కల్పా యవాగూరితి।।

(5845 సమాధానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- సిద్ధం తు తత్సంబన్ధ ఉత్తరపదార్థే ప్రత్యయవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

తత్సంబన్ధేఉఃథ్ద్వ;ర్థదసమాప్తిసంబన్ధే ఉత్తరపదార్థే ప్రత్యయో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।

యథాన్యాసమేవాస్తు।।

(యథాన్యాసే సమీహితార్థసాధకభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ ఃథ్ద్వ;ర్థదసమాప్తౌ క్రియాప్రధానత్వాల్లిఙ్గవచనానుపపత్తిః ఃథ్ద్వ;తి। పరిహృతమేతత్-- ప్రకృత్యర్థవిశేషణత్వాత్సిద్ధమ్ ఃథ్ద్వ;తి।

నను చోక్తం-- ప్రకృత్యర్థే చేల్లిఙ్గవచనానుపపత్తిః ఃథ్ద్వ;తి।

నైష దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--స్వార్థికా అతివర్తన్తే అపి లిఙ్గవచనానీతి యదయం ణచః స్త్రియామఞ్ (5।4।14) ఃథ్ద్వ;తి స్త్రీగ్రహణం కరోతి।

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే--బహుగుడో ద్రాక్షా, బహుతైలం ప్రసన్నా, బహుపయో యవాగూరితి, అత్రాపి ప్రాప్నోతి।

నాప్యతివర్తన్తే।।

(సూత్రోదాహరణసంపాదకభాష్యమ్)

కిం పునరిహోదాహరణమ్?

పటుకల్పో మృదుకల్ప ఃథ్ద్వ;తి।

నైతదస్తి। నిర్జ్ఞాతస్యార్థస్య సమాప్తిర్వా భవతి, విసమాప్తిర్వా, గుణశ్చానిర్జ్ఞాతః।

ఃథ్ద్వ;దం తర్హి--గుడకల్పా ద్రాక్షా, తైలకల్పా ప్రసన్నా, పయస్కల్పా యవాగూరితి।

ద్రవ్యమప్యనిర్జ్ఞాతమ్।

ఃథ్ద్వ;దం తర్హి--కృతకల్పమ్, భుక్తకల్పమ్, పీతకల్పమ్--ఃథ్ద్వ;తి।।

(5846 కృతకల్పస్యోదాహరణత్వాభావబోధకం వార్తికమ్।।5।।)

- క్తాన్తాత్ప్రత్యయవిధానానుపపత్తిః, క్తస్య భూతకాలలక్షణత్వాత్కల్పాదీనాం చాసమాప్తివచనాత్ -

(భాష్యమ్) క్తాన్తాత్ప్రత్యయవిధేరనుపపత్తిః।

కిం కారణమ్?

క్తస్య భూతకాలలక్షణత్వాత్ భూతకాలలక్షణః క్తః। కల్పాదీనాం చాసమాప్తివచనాత్ విసమాప్తివచనాశ్చ కల్పాదయః। న చాస్తిసంభవో యద్భూతకాలశ్చ స్యాదసమాప్తిశ్చేతి।।

(5847 కృతకల్పస్యోదాహరణత్వసంపాదకవార్తికమ్।। 6 ।।)

- సిద్ధం తు ఆశంసాయాం భూతవద్వచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ఆశంసాయాం భూతవచ్చ (3।3।132) ఃథ్ద్య;త్యేవమత్ర క్తో భవిష్యతి।।

(ఉదాహరణసంపాదకం భాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దం చాప్యుదాహరణం--పటుకల్పః, మృదుకల్ప ఃథ్ద్య;తి।

నను చోక్తం నిర్జ్ఞాతస్యార్థస్య సమాప్తిర్వా భవతి విసమాప్తిర్వా గుణశ్చానిర్జ్ఞాతః ఃథ్ద్య;తి।

లోకతో వ్యవహారం దృష్ట్వా గుణస్య నిర్జ్ఞానమ్। తద్యథా-పటురయం బ్రాహ్మణ ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే--యో లఘునోపాయేనార్థాన్ సాధయతి। పటుకల్పోఽయమిత్యుచ్యతే--యో న తథా సాధయతి।

ఃథ్ద్య;దం చాప్యుదాహరణమ్--గుడకల్పా ద్రాక్షా, తైలకల్పా ప్రసన్నా, పయస్కల్పా యవాగూరితి।

నను చోక్తం ద్రవ్యమప్యనిర్జ్ఞాతమ్ ఃథ్ద్య;తి।

లోకతో ద్రవ్యమపి నిర్జ్ఞాతమ్।।

-5-3-68- విభాషా సుపో బహుచ్పురస్తాత్తు (2226)

(బహుజధికరణమ్)

(విభాషాపదప్రయోజనభాష్యమ్)

విభాషాగ్రహణం కిమర్థమ్?

విభాషా బహుజ్యథా స్యాద్, బహుచా ముక్తే వాక్యమపి యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రకృతా మహావిభాషా, తయా వాక్యమపి భవిష్యతి।।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--కల్పాదయోఽపి యథా స్యుః ఃథ్ద్య;తి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్, బహుజప్యుచ్యతే కల్పాదయోఽపి, తదుభ్యం వచనాద్భవిష్యతి।

నైవం శక్యమ్। అక్రియమాణే హి విభాషాగ్రహణేఽనవకాశో బహుచ్ కల్పాదీన్ బాధేత।

కల్పాదయోఽప్యనవకాశాః, తే వచనాద్భవిష్యన్తి।

సావకాశాః కల్పాదయః।

కోఽవకాశః?

తిజన్తాన్యవకాశః।।

(సుప్పదప్రయోజనఖణ్డనభాష్యమ్)

అథ సుబ్గ్రహణం కిమర్థమ్?

సుబన్తాదుత్పత్తిర్యథా స్యాత్, ప్రాతిపాదికాన్మా భూదితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। నాస్త్యత్ర విశేషః సుబన్తాదుత్పత్తౌ సత్యాం ప్రాతిపదికాద్వా।।

యద్యేవమ్--ఃథ్ద్య;హాపి నార్థః సుబ్గ్రహణేన--సుప ఆత్మనః క్యజ్ 3।1।8 ఃథ్ద్య;తి। ఃథ్ద్య;హాపి నాస్తి విశేషః సుబన్తాదుత్పత్తౌ సత్యాం ప్రాతిపదికాద్వా। అయమస్తి విశేషః--సుబన్తాదుత్పత్తౌ సత్యాం పదసంజ్ఞా సిద్ధా భవతి। ప్రాతిపదికాదుత్పత్తౌ సత్యాం పదసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి। నను చ ప్రాతిపదికాదుత్పత్తౌ సత్యాం పదసంజ్ఞా సిద్ధా।

కథమ్?

ఆరభ్యతే నః క్యే 1।4।15 ఃథ్ద్య;తి।

తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్--సుబన్తాదుత్పత్తౌ సత్యాం నియమార్థమ్, తదేవ ప్రాతిపదికాదుత్పత్తౌ సత్యాం విధ్యర్థం భవిష్యతి।।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--సుబన్తాదుత్పత్తిర్యథా స్యాత్, తిజన్తాన్మా భూదితి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్(4।1।1) ఃథ్ద్య;తి వర్తతే।

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5848 సుప్ప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- బహుచి సుబ్గ్రహణాత్పూర్వత్ర తిజో విధానమ్ -

(భాష్యమ్) బహుచి సుబ్గ్రహణం క్రియతే, పూర్వత్ర తిఙో విధిర్యథా విజ్ఞాయేత।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రకృతం తిఙ్గ్రహణమనువర్తతే।

క్వ ప్రకృతమ్?

అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ 5।3।55 తిఙశ్చ 56 ఃథ్ద్య;తి।।

(వార్తికే న్యాసాన్తరబోధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి--బహుచి సుబ్గ్రహణం పూర్వత్ర తిఙో విధానాత్ బహుచి సుబ్గ్రహణం క్రియతే।

కిం కారణమ్?

పూర్వత్ర తిఙో విధానాత్। పూర్వత్ర తిఙశ్చేత్యనువర్తతే, తదిహాపి ప్రాప్నోతి।

నను చ తిఙ్గ్రహణం నివర్తతే। అవశ్యముత్తరార్థమనుర్వత్యన్తే--
అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్ టేః 5।3।71 ఃథ్ద్య;తి। పచతకి, జల్పతకీత్యేవమర్థమ్।। యది సుబ్గ్రహణం క్రియతే, స్వరో న సిధ్యతి। బహుపటవః ఏవం స్వరః ప్రసజ్యేత, బహుప్టవ ఃథ్ద్య;తి చేష్యతే।

పఠిష్యతి హ్యాచార్యః-- చితః సప్రకృతేర్బహ్వకజర్థమ్ ఃథ్ద్య;తి స్వరః కథమ్?

(5849 స్వరసాధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- స్వరః ప్రాతిపదికత్వాత్ -

(భాష్యమ్) సుబ్లుకి కృతే ప్రాతిపదికత్వాత్స్వరో భవిష్యతి।।

(తుపదాక్షేపభాష్యమ్)

అథ తుగ్రహణం కిమర్థమ్।।

(5650 తుపదప్రయోజనవార్తికమ్।। 3 ।।)

- తుగ్రహణం నిత్యపూర్వార్థమ్ -

(భాష్యమ్) తుగ్రహణం క్రియతే--నిత్యం పూర్వో యథా స్యాత్, విభాషా మా భూదితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। న విభాషాగ్రహణేన పూర్వమభిసంబధ్యతే।

కిం తర్హి?

బహుజభిసంబధ్యతే--విభాషా బహుజ్భవతీతి। యదా చ భవతి తదా నిత్యం పూర్వో భవతీతి।।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ప్రాగుత్పత్తేర్యల్లిఙ్గం వచనం చ తదుత్పన్నేఽపి ప్రత్యయే యథా స్యాత్। బహుగుడో ద్రాక్షా, బహుతైలం ప్రసన్నా, బహుపయో యవాగూరితి।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

స్వార్థికోఽయమ్, స్వార్థికాశ్చ ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యనువర్తన్తే।।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్తుగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--స్వార్థికా అతివర్తన్తే అపి లిఙ్గవచనానీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

గుడకల్పా ద్రాక్షా, తైలకల్పా ప్రసన్నా, పయస్కల్పా యవాగూరిత్యేతత్సిద్ధం భవతి।।

(5851 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 4 ।।)

- తమాదిభ్యః కల్పాదయో విప్రతిషేధేన -

(భాష్యమ్) తమాదిభ్యః కల్పాదయో భవన్తి విప్రతిషేధేన।

తమాదీనామవకాశః--ప్రకర్షస్య వచనమ్, ఃథ్ద్య;ర్షదసమాప్తేరవచనమ్। పటుతరః, పటుతమః।

కల్పాదీనామవకాశః--ఃథ్ద్య;ర్షదసమాప్తేర్వచనం, ప్రకర్షస్యావచనమ్। పటుకల్పః, మృదుకల్పః।

ఉభయవచనే ఉభయం ప్రాప్నోతి--పటుకల్పతరః, మృదుకల్పతరః। కల్పాదయో భవన్తి విప్రతిషేధేన।।

(వార్త్తికోక్తవిప్రతిషేధాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవమీషదసమాప్తేః ప్రకర్షే తమాదిః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి, ప్రకృతేరేవ చ ప్రకర్ష ఃథ్ద్య;ష్యతే।।

(5852 సమాధానవార్త్తికమ్।। 5 ।।)

- తమాదిరీషత్ప్రధానత్వాత్ -

(భాష్యమ్) తమాదిరీషత్ప్రధానాదపి భవన్ యస్య ప్రకర్షోఽస్తి తస్య ప్రకర్షే భవిష్యతి।

కస్య చ ప్రకర్షోఽస్తి?

ప్రకృతేరేవ।।

-5-3-71- అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్ టేః (2229)

-5-3-72- కస్య చ దః (2230)

(అకజధికరణమ్)

(అకచ్ప్రకృతినిర్ధారకభాష్యమ్)

కిమయం సుబన్తస్య ప్రాక్ టేర్భవతి, ఆహోస్విత్ ప్రాతిపదికస్య?

కుతః సందేహః?

ఉభయం ప్రకృతమ్, అన్యతరచ్చక్యం విశేషయితుమ్।

కిం చాతః?

యది సుబన్తస్య--యుష్మకాభిః, అస్మకాభిః, యుష్మకాసు, అస్మకాసు, యువకయోః, ఆవకయోరితి న సిధ్యతి।

అథ ప్రాతిపదికస్య--త్వయకా, మయకా, త్వయకి, మయకి--ః;త్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।

అస్తు సుబన్తస్య।

కథం--యుష్మకాభిః, అస్మకాభిః, యుష్మకాసు, అస్మకాసు, యువకయోః, ఆవకయోరితి?

అనోకారసకారభకారాదావితి వక్తవ్యమ్।।

(5853 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అకచ్ప్రకరణే తూష్ణీమః కామ్ -

(భాష్యమ్ అకచ్ప్రకరణే తూష్ణీమః కామ్వక్తవ్యః।

ఆసితవ్యం కిల తూష్ణీకామేతత్పశ్యత చిన్తితమ్।।

(5854 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- శీలే కో మలోపశ్చ -

(భాష్యమ్) శీలే కో మలోపశ్చ వక్తవ్యః। తూష్ణీం శీలః--తూష్ణీకః।।

(నానాదేశప్రత్యయానాం బాధ్యబాధకభావబోధకభాష్యమ్

ః;హ--భినత్తి, ఛినత్తీతి శ్నమి కృతే శప్ ప్రాప్నోతి।

బహుకృతమ్, బహుభుక్తం, బహుపీతం--బహుచి కృతే కల్పాదయః ప్రాప్నువన్తి।

ఉచ్చకైః, నీచకైః--అకచికృతే కాదయః ప్రాప్నువన్తి।

నను చ శ్నమ్బహుజకచోఽపవాదాస్తే బాధకా భవిష్యన్తి।।

(5855 నానాదేశానాం బాధకత్వబోధకవార్తికమ్।। 3 ।।)

- శ్నమబ్బుజకక్షు నానాదేశత్వాదుత్సర్గప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్0 శ్నమ్బహుజకక్షు నానాదేశత్వాదుత్సర్గస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।
సమానదేశైరపవాదైరుత్సర్గాణాం బాధనం భవతి, నానాదేశత్వాన్న ప్రాప్నోతి।।

(5856 పూర్వవిప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్।। 4 ।।)

- కవిధేస్తమాదయః పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) కవిధేస్తమాదయో భవన్తి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

కవిధేరవకాశః--కుత్సాదీనాం వచనం ప్రకర్షస్యావచనమ్--పటుకః, మృదుకః।

తమాదీనామవకాశః--ప్రకర్షస్య వచనం కుత్సాదీనామవచనమ్--పటుతరః, పటుతమః।
ఉభయవచనే ఉభయం ప్రాప్నోతి--పటుతరకః, పటుతమకః।

తమాదయో భవన్తి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(5857 విప్రతిషేధ బోధకవార్తికమ్।। 5 ।।)

- కదాచిత్ ఛిన్నకతరాదయః -

(భాష్యమ్) కదాచిత్ ఛిన్నకతరాదయో భవన్తి విప్రతిషేధేన। ఛిన్నకతరం, ఛిన్నకతమమ్।।

(5858 పూర్వవిప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్।। 6 ।।)

- ఏకదేశిప్రధానశ్చ సమాసః -

(భాష్యమ్) ఏకదేశిప్రధానశ్చ సమాసః కవిధేర్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన। అర్ధపిప్పలికా,
అర్ధకోశాతకికా।।

(5879 పూర్వవిప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్।। 7 ।।)

- ఉత్తరపదార్థప్రధానశ్చ సంజ్ఞాయాం కన్విధ్యర్థమ్ -

(భాష్యమ్) ఉత్తరపదార్థప్రధానశ్చ సమాసో భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

కిం ప్రయోజనమ్?

సంజ్ఞాయాం కన్విధ్యర్థమ్। సంజ్ఞాయాం కన్ యథా స్యాత్। నవగ్రామకమ్, నవరాష్ట్రకం,
నవనగరకమ్।।

(5880 పూర్వవిప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్।। 8 ।।)

- కదాచిద్ద్వన్ద్వః -

(భాష్యమ్) కదాచిద్ద్వన్ద్వః కవిధేర్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన। ప్లక్షకన్యగ్రోధకౌ, ప్లక్షన్యగ్రోధకావితి వా।।

-5-3-74- కుత్సితే (2232)

(ప్రత్యయానుపపత్తిప్రతిపాదకభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హ--కుత్సితకః, అనుకమ్పితక ఃథ్ద్య;తి స్వశబ్దేనోక్తత్వాత్తస్యార్థస్య ప్రత్యయో న ప్రాప్నోతి।।

(ప్రత్యయోపపాదకం భాష్యమ్)

నైష దోషః।

కుత్సితస్యానుకమ్పాయాం భవిష్యత్యనుకమ్పితస్య కుత్సాయామ్।।

(ప్రకారాన్తరేణాపి ప్రత్యయోపపాదకం భాష్యమ్)

అథ వా--

స్వార్థమభిధాయ శబ్దో నిర-

పేక్షో ద్రవ్యమాహ సమవేతమ్।

సమవేతస్య చ వచనే

లిఙ్గం వచనం విభక్తిం చ ।।

అభిధాయ తాన్ విశేషాన్-

పేక్షమాణశ్చ కృత్స్నమాత్మానమ్।

ప్రియకుత్సనాదిషు పునః

ప్రవర్తతేఽసౌ విభక్త్యన్తః।।

(కుత్సితస్య ప్రకృతిప్రత్యయవిశేషణత్వాక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరిదం విజ్ఞాయతే--కుత్సితాదీనామర్థ ఃథ్ద్య;తి, ఆహోస్విత్ కుత్సితాదిసమానాధికరణాత్ప్రాతిపదికాదితి।

కశ్చాత్ర విశేషః?

(5881 ప్రత్యయావిశేషణత్వాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కుత్సితాదీనామర్థే చేల్లిఙ్గవచనానుపపత్తిః -

(భాష్యమ్) కుత్సితాదీనామర్థే చేల్లిఙ్గవచనయోరనుపపత్తిః। పటుకమ్, పటుకా, పటుకః, పటుకౌ, పటుకాః--ఃథ్ద్వ;తి। ఏకోఽయమర్థః కుత్సితం నామ తస్యైకత్వాదేకవచనమేవ ప్రాప్నోతి।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి కుత్సితాదిసమానాధికరణాత్ ప్రాతిపదికాదితి।।

(5882 ప్రకృతివిశేషణత్వాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కుత్సితాదిసమానాధికరణాదితి చేదతిప్రసఙ్గో యథా టాబాదిషు -

(భాష్యమ్) కుత్సితాదిసమానాధికరణాదితి చేదతిప్రసఙ్గో భవతి, యథా--టాబాదిషు।

కథం చ టాబాదిషు?

ఉక్తం తత్ర-- స్త్రీసమానాధికరణాదితి చేద్ భూతాదిష్వతిప్రసఙ్గః ఃథ్ద్వ;తి। ఏవమిహాపి కుత్సితాదిసమానాధికరణాదితి చేదతిప్రసఙ్గో భవతి--ఃథ్ద్వ;దం ఘృతకమ్, ఃథ్ద్వ;దం తైలకమ్--ఃథ్ద్వ;దం శబ్దాదపి ప్రాప్నోతి।।

(5883 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సిద్ధం తు యేన కుత్సితాదివచనం తద్యుక్తాత్స్వార్థే ప్రత్యయవిధానాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

యేన కుత్సితాదయోఽర్థా గమ్యన్తే తద్యుక్తాత్స్వార్థే ప్రత్యయో భవతీతి వక్తవ్యమ్।

సిద్ధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।।

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తం--కుత్సితాదీనామర్థే చేల్లిఙ్గవచనానుపపత్తిరితి।

నైష దోషః। నాయం ప్రత్యయార్థః।

కిం తర్హి?

ప్రకృత్యర్థవిశేషణమేతత్। కుత్సితాదిషు యత్ప్రాతిపదికం వర్తతే తస్మాత్కాదయో భవన్తి।

కస్మిన్నర్థే?

స్వార్థ ఃథ్ద్య;తి। స్వార్థికాశ్చ ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యనువర్తన్తే।।

-5-3-83- ఠాజాదావూర్ధ్వం ద్వితీయాదచః (2241)

(ప్రకృతివికారాధికరణమ్)

(పూర్వాచార్యాణాం కారికావ్యాఖ్యానభాష్యమ్)

చతుర్థాత్--

చతుర్థాల్లోపో వక్తవ్యః బృహస్పతిదత్తకః, బృహస్పతికః। ప్రజాపతిదత్తకః, ప్రజాపతికః।

అనజాదౌ చ

అనజాదౌ చ లోపో వక్తవ్యః। దేవదత్తకః, దేవకః। యజ్ఞదత్తకః, యజ్ఞకః।

లోపః పూర్వపదస్య చ।

పూర్వపదస్య చ లోపో వక్తవ్యః। దేవదత్తకః, దత్తకః। యజ్ఞదత్తకః, దత్తకః।

అప్రత్యయే తథైవేష్టః

దేవదత్తః, దత్తః। యజ్ఞదత్తః, దత్తః।

ఉవర్ణాల్ల ఃథ్ద్య;లస్య చ।।

ఉవర్ణాదిలస్య చ లోపో వక్తవ్యః। భానుదత్తకః, భానులః। వసుదత్తకః, వసులః।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ ఠగ్రహణం కిమర్థమ్, న ఃథ్ద్య;కే కృతే అజాదావిత్యేవ సిద్ధమ్?

(5784 ఠగ్రహణప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఠగ్రహణముకో ద్వితీయత్వే కవిధానార్థమ్ -

(భాష్యమ్) ఠగ్రహణం క్రియతే, ఉకో ద్వితీయత్వే కవిధిర్యథా స్యాత్। వాయుదత్తకః, వాయుకః। పితృదత్తకః, పితృకః।।

(5885 ఠగ్రహణాభావే దోషవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అజాదిలక్షణే హి మాథితికాదివత్ ప్రసఙ్గః -

(భాష్యమ్) అజాదిలక్షణే హి మాథితికాదివత్ప్రసజ్యేత। తద్యథా--మథితం పణ్యమస్య మాథితిక ఃథ్ద్య;తి అకారలోపే కృతే తాన్తాదితి కాదేశో న భవతి।

ఏవమిహాపి న స్యాత్।।

(5886 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ద్వితీయాదచో లోపే సన్ధ్యక్షరద్వితీయత్వే తదాదేర్లోపవచనమ్ -

(భాష్యమ్) ద్వితీయాదయో లోపే సంధ్యక్షరద్వితీయత్వే తదాదేర్లోపో వక్తవ్యః। లహోడః, లహికః। కహోడః, కహికః।।

-5-3-84- శేవలసుపరివిశాలవరుణార్యమాదీనాం తృతీయాత్ (2242)

(5887 ఉపంసఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- వరుణాదీనాం చ తృతీయాత్ స చాకృతసంధీనామ్ -

(భాష్యమ్) వరుణాదీనాం చ తృతీయాల్లోప ఉచ్యతే, స చాకృతసంధీనాం వక్తవ్యః। సుపర్యాశీర్దత్తః--సుపరికః, సుపరియః, సుపరిలః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ః‌ద్ధ్య;హ షడఙ్గులిః షడిక ః‌ద్ధ్య;త్యజాదిలోపే కృతే పదసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి।

తత్ర కో దోషః?

జశ్త్వం న స్యాత్।।

(5888 సమాధానవార్తికమ్।। 5 ।।)

- షడికే జశ్త్వే ఉక్తమ్ -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

సిద్ధమచః స్థానివత్త్వాత్ ః‌ద్ధ్య;తి। యద్యేవం,

(5889 ప్రత్యాక్షేపవార్తికమ్।। 6 ।।)

- వాచికాదిషు పదవృత్త్రప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) వాచికాదిషు పదవృత్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వాగాశీర్దత్తః, వాచిక ః‌ద్ధ్య;తి।।

(5890 ప్రత్యాక్షేపనిరాసవార్తికమ్।। 7 ।।)

- సిద్ధమేకాక్షరపూర్వపదానాముత్తరపదలోపవచనాత్ -

(భాష్యమ్) సిద్ధమేతత్।

కథమ్?

ఏకాక్షరపూర్వపదానాముత్తరపదస్య లోపో వక్తవ్యః। వాచికః।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;హాపి తర్హి ప్రాప్నోతి--షడఙ్గులిః, షడిక ఃథ్ద్య;తి।।

(5891 సమాధానవార్తికమ్।। 8 ।।)

- షషష్ఠాజాదివచనాత్ సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) షషష్ఠాజాదివచనాత్సిద్ధమేతత్।।

-5-3-85- అల్పే (2243)

-5-3-86- హ్రస్వే (2244)

(కనోఽధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిమావుభావర్థౌ నిర్దిశ్యేతే, న యదల్పం హ్రస్వమపి తద్భవతి, యచ్చ హ్రస్వమల్పమపి తద్భవతి?

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతయోరావశ్యకః సమావేశః। అల్పం ఘృతమ్, అల్పం తైలమిత్యుచ్యతే। న కశ్చిదాహ--హ్రస్వం వృతమ్, హ్రస్వం తైలమితి।

తథా హ్రస్వః పటః, హ్రస్వః శాటక ఉచ్యతే, న కశ్చిదాహ--అల్పః పటః, అల్పః శాటక ఃథ్ద్య;తి।।

-5-3-88- కుటీశమీశుణ్డాభ్యో రః (2246)

(రప్రత్యయాధికరణమ్)

(5892 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కుటీశమీశుణ్డాభ్యః ప్రత్యయసంనియోగేన పుంవద్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) కుటీశమీశుణ్డాభ్యః ప్రత్యయసంనియోగేన పుంవద్భావో వక్తవ్యః। కుటీ--కుటీరః। శమీ--శమీరః। శుణ్డా--శుణ్డార ఃథ్ద్య;తి।।

(వార్తికప్రయోజనభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

స్వార్థికోఽయం, స్వార్థికాశ్చ ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యనువర్తన్తే।।

(5893 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

స్వార్థికా అతివర్తన్తేఽపి లిఙ్గవచనానీతి।।

-5-3-91- వత్సోక్షాశ్వర్షభేభ్యశ్చ తనుత్వే (2249)

(ష్టరచ్ప్రత్యయాధికరణమ్)

(5894 పూర్వపక్షివార్తికమ్।। 1 ।।)

- వత్సాదిభ్యస్తనుత్వే కార్శ్యే ప్రతిషేధః -

(భాష్యమ్) వత్సాదిభ్యస్తనుత్వే కార్శ్యే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కృశో వత్సో వత్సర ఃథ్వ్య;తి మా భూదితి।।

(వార్తికాన్యథాసిద్ధిప్రదర్శకభాష్యమ్)

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

న వక్తవ్యః। యస్య గుణస్య హి భావాత్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశస్తదభిధానే తస్మిన్ గుణే వక్తవ్యే ప్రత్యయేన భవితవ్యమ్। న చ కార్శ్యస్య భావాత్ ద్రవ్యే వత్సశబ్దః।।

-5-3-92- కింయత్తదో నిర్ధారణే ద్వయోరేకస్య డతరచ్ (2250)

-5-3-93- వా బహూనాం జాతిపరిప్రశ్నే డతమచ్ (2251)

(డతరచ్డతమచోరధికరణమ్)

(5895 సూత్రాంశాక్షేపవార్తికమ్।। 1 ।।)

- కిమాదీనాం ద్విబహ్వర్థే ప్రత్యయవిధానాదుపాధ్యానర్థక్యమ్ -

(భాష్యమ్) కిమాదీనాం ద్విబహ్వర్థే ప్రత్యయవిధానాదుపాధిగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

బహిర్ధారణం నిర్ధారణమితి। యావతా ద్వయోరేకస్యైవ బహిర్ధారణం భవతి।।

(వా బహూనామితి సూత్రాంశాక్షేపభాష్యమ్)

అపర ఆహ--బహూనాం జాతిపరిప్రశ్నే డతమచ్ ఃథ్వ్య;త్యత్ర బహుగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

కిమిత్యేతత్పరిప్రశ్నే వర్తతే, పరిప్రశ్నశ్చానిర్జ్ఞాతే, అనిర్జ్ఞాతం చ బహుషు। ద్వయేకయోః పునర్నిర్జ్ఞాతమ్। నిర్జ్ఞాతత్వాత్ ద్వ్యేకయోః పరిప్రశ్నో న, పరిప్రశ్నాభావాత్ కిమేవ నాస్తి కుతః ప్రత్యయః।।

-5-3-94- ఏకాచ్చ ప్రాచామ్ (2252)

(ప్రాగ్గ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

ప్రాగ్వచనం కిమర్థమ్?

విభాషా యథా స్యాత్।

(5896 ప్రాగ్గ్రహణానర్థక్యబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ప్రాగ్వచనానర్థక్యం చ విభాషాప్రకరణాత్ -

(భాష్యమ్) ప్రాగ్వచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

విభాషాప్రకరణాత్। ప్రకృతా మహావిభాషా తయైవ సిద్ధమ్।।

-5-3-95- అవక్షేపణే కన్ (2253)

(కనోఽధికరణమ్)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

అవక్షేపణే కన్ విధీయతే, కుత్సితే కః, క ఏతయోరర్థయోర్విశేషః?

అవక్షేపణం కరణమ్, కుత్సితం కర్మ।

అవక్షేపణం వై కుత్సితం కరణం తేన యత్కుత్స్యతే తదపి కుత్సితం భవతి। తత్ర కుత్సితమిత్యేవ సిద్ధం భవతి।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యత్పరస్య కుత్సార్థముపాదీయతే తదిహోదాహరణమ్। వ్యాకరణకేన నామాయం గర్వితః। యాజ్ఞిక్యకేన నామాయం గర్వితః।

యత్స్వకుత్సార్థముపాదీయతే తత్తత్రోదాహరణమ్। దేవదత్తకః, యజ్ఞదత్తకః।।

-5-3-98- లుమ్మనుష్యే (2256)

(కనో లుబధికరణమ్)

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం మనుష్యే లుబుచ్యతే, న లుగేవోచ్యేత?

(5897 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- లిఙ్గసిద్ధ్యర్థమ్ లుబ్మనుష్యే -

(భాష్యమ్) లిఙ్గసిద్ధ్యర్థం మనుష్యే లుబుచ్యతే। చఞ్చేవ చఞ్చా। వద్ధ్రికేవ వద్ధ్రికా। ఖరకుటీవ ఖరకుటీ।।

-5-3-99- జీవికార్థే చాపణ్యే (2257)

(సూత్రోదాహరణప్రదర్శకభాష్యమ్)

అపణ్యే ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, తత్రేదం న సిధ్యతి--శివః, స్కన్దః, విశాఖ ఃథ్ద్య;తి।

కిం కారణమ్?

మౌర్యైర్హిరణ్యార్థిభిరర్చాః ప్రకల్పితాః।

భవేత్తాసు న స్యాత్।

యాస్త్వేతాః సంప్రతిపూజార్థాస్తాసు భవిష్యతి।।

-5-3-106- సమాసాచ్చ తద్విషయాత్ (2264)

(ఛప్రత్యయాధికరణమ్)

(తత్పదార్థప్రతిపాదకభాష్యమ్)

తదిత్యనేన కిం ప్రతినిర్దిశ్యతే?

ఛః।।

(సూత్రార్థోపపాదకభాష్యమ్)

కథం పునః సమాసో నామ ఛవిషయః స్యాత్।

ఏవం తర్హివార్థః।

యది తర్హి సమాసోఽపీవార్థే, ప్రత్యయోఽపి, సమాసేనోక్తత్వాత్ప్రత్యయో న ప్రాప్నోతి।

ఏవం తర్హి ద్వావివార్థౌ।

కథమ్?

కాకాగమనమివ తాలపతనమివ కాకతాలమ్, కాకతాలమివ కాకతాలీయమ్।।

-5-3-118- అభిజిద్విదభృచ్ఛాలావచ్ఛిఖావచ్ఛమీవదూర్ణావచ్ఛ్రుమదణో యఞ్ (2276)

(యఞోఽధికరణమ్)

(5898 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అణో గోత్రాద్గోత్రవచనమ్ -

(భాష్యమ్) అణో గోత్రాత్ గోత్రగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

గోత్రాదితి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్వ;హ మా భూత్--ఆభిజితో ముహూర్తః, ఆభిజితః స్థాలీపాక ఃథ్ద్వ;తి।

గోత్రమితి చ వక్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

ఆభిజితకః। గోత్రాశ్రయో వుఞ్ యథా స్యాత్।

గోత్రమితి శక్యమకర్తుమ్।

కథమాభిజితకః?

గోత్రాదయం స్వార్థికో గోత్రమేవ భవతి।।

ఃథ్ద్వ;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే పఞ్చమస్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।।

।। పాదశ్చ సమాప్తః ।।

-9-9-999-

.

పఞ్చమోఽధ్యాయః-చతుర్థపాదః

-5-4-1- పాదశతస్య సంఖ్యాదేర్వీప్సాయాం వున్ లోపశ్చ (2278)

(వునోఽధికరణమ్)

(5899 సూత్రైకదేశానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పాదశతగ్రహణమనర్థకమన్యత్రాపి దర్శనాత్ -

(భాష్యమ్) పాదశతగ్రహణమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

అన్యత్రాపి దర్శనాత్। అన్యత్రాపి హి వున్ దృశ్యతే--ద్విమోదకికాం దదాతి।।

-5-4-3- స్థూలాదిభ్యః ప్రకారవచనే కన్ (2280)

(కనోఽధికరణమ్)

(5900 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- కన్ప్రకరణే చఞ్చద్బృహతోరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) కన్ప్రకరణే చఞ్చద్బృహతోరుపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। చఞ్చత్కః, బృహత్కః।।

-5-4-4- అనత్యన్తగతౌ క్తాత్ (2281)

(4901 పూర్వవిప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అనత్యన్తగతౌ క్తాన్తాత్తమాదయః పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) అనత్యన్తగతౌ క్తాన్తాత్తమాదయో భవన్తి పూర్వవిప్రతిషేధేన।

అత్యన్తగతౌ క్తాన్తాత్కన్ భవతీత్యస్యావకాశః--అనత్యన్తగతేర్వచనం ప్రకర్షస్యావచనమ్--భిన్నకమ్ ఛిన్నకమ్।

తమాదీనామవకాశః--ప్రకర్షస్య వచనమనత్యన్తగతే రవచనమ్--పటుతరః, పటుతమః।

ఉభయవచనే ఉభయం ప్రాప్నోతి--భిన్నతరకమ్, ఛిన్నతరకమ్।

తమాదయో భవన్తి పూర్వవిప్రతిషేధేన।।

(5902 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- తదన్తాచ్చ స్వార్థే కన్వచనమ్ -

(భాష్యమ్) తదన్తాచ్చ స్వార్థే కన్వక్తవ్యః। భిన్నతరకమ్, ఛిన్నతరకమ్।।

-5-4-5- న సామివచనే (2282)

(5903 సూత్రానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- సామివచనే ప్రతిషేధానర్థక్యం ప్రకృత్యభిహితత్వాత్ -

(భాష్యమ్) సామివచనే ప్రతిషేధోఽనర్థకః।

కిం కారణమ్?

ప్రకృత్యభిహితత్వాత్। ప్రకృత్యాఽభిహితః సోఽర్థ ఇతి కృత్వా కన్న భవిష్యతి।।

-5-4-7- అషడక్షాశితఙ్గ్వలంకర్మాలంపురుషాధ్యుత్తరపదాత్ఖః (2284)

(ఖప్రత్యయాధికరణమ్)

(5904 ప్రత్యయానుపపత్తిప్రదర్శకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అధ్యుత్తరపదాత్ ప్రత్యయవిధానానుపపత్తిర్విగ్రహాభావాత్ -

(భాష్యమ్) అధ్యుత్తరపదాత్ప్రత్యయవిధేరనుపపత్తిః।

కిం కారణమ్?

విగ్రహాభావాత్। విగ్రహపూర్వికా తద్ధితోత్పత్తిః, న చాధ్యుత్తరపదేన విగ్రహో దృశ్యతే।।

(5905 న్యాసాన్తరేణ ప్రత్యయోపపాదకవార్తికమ్।। 2 ।।)

- తస్మాత్తత్రేదమితి సధీనర్ -

(భాష్యమ్) తస్మాత్తత్రేదమితి సధీనర్ప్రత్యయో వక్తవ్యః। రాజనీదమ్, రాజాధీనమ్।

(న్యాసాన్తరాక్షేపభాష్యమ్)

యది సధీనర్ క్రియతే సకారస్యేత్సంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి।

ఇహ చ శ్ర్యధీనః, భ్రువధీన ఇత్యఙ్గస్యేతి ఇయఙువఙౌ స్యాతామ్।

సూత్రం చ భిద్యతే।।

(అనుపపత్తినిరాసభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు।

నను చోక్తమ్ ।అధ్యుత్తరపదాత్ ప్రత్యయవిధానానుపపత్తిర్విగ్రహాభావాత్ ఇతి।

నైష దోషః। అస్తి కారణం యేనాత్ర విగ్రహో న భవతి।

కిం కారణమ్?

నిత్యప్రత్యయోఽయమ్।

(నిత్యప్రత్యయప్రతిపాదకభాష్యమ్)

కే పునర్నిత్యప్రత్యయాః। తమాదయః ప్రాక్కనః, ఇ్ఠ్యాదయః ప్రాగ్వనః, ఆమాదయః ప్రాఙ్మయటః, బృహతీజాత్యన్తాః, సమాసాన్తాశ్చేతి।

(అధ్యుత్తరపదాదితి వార్తికస్య ప్రకృత్యనుపపత్తిప్రదర్శకపరం భాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నాయం ప్రత్యయవిధిరుపాలభ్యతే।

కిం తర్హి?

ప్రకృతిరుపాలభ్యతే, అధ్యుత్తరపదా ప్రకృతిర్నాస్తి।

కిం కారణమ్?

విగ్రహాభావాత్। విగ్రహపూర్వికా సమాసప్రవృత్తిః, న చాధినా విగ్రహో దృశ్యతే।।

(అనుపపత్తినిరాసభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి బహువ్రీహిర్భవిష్యతి।

కిం కృతం భవతి?

భవతి వై కశ్చిదస్వపదవిగ్రహోఽపి బహువ్రీహిః తద్యథా--శోభనం ముఖమస్యాః సుముఖీతి।

నైవం శక్యమ్।

ఇహ హి మహదధీనమిత్యాత్వకపౌ ప్రసజ్యేయాతామ్।

ఏవం తర్హ్యవ్యయీభావో భవిష్యతి।

ఏవమప్యధేః పూర్వనిపాతః ప్రాప్నోతి।

రాజదన్తాదిషు పాఠః కరిష్యతే।

అథవా సప్తమీసమాసోఽయమ్। అధిః శౌణ్డాదిషు పఠ్యతే।।

-5-4-8- విభాషాఽఞ్చేరదిక్ స్త్రియామ్ (2285)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

దిగ్గ్రహణం కిమర్థమ్?

అస్త్రియామితీయత్యుచ్యమానే ప్రాచీనా బ్రాహ్మణీ అవాచీనా శిఖా ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత। దిగ్గ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ స్త్రీగ్రహణం కిమర్థమ్, న యావతా దిక్శబ్దః స్త్రీవిషయ ఏవ।

భవతి వై కశ్చిద్దిక్శబ్దోఽస్త్రీవిషయోఽపి।

తద్యథా,--ప్రాక్, ప్రాచీనమ్। ప్రత్యక్, ప్రతీచీనమ్। ఉదక్, ఉదీచీనమ్।।

-5-4-14- ణచః స్త్రియామఞ్ (2291)

(అఞోఽధికరణమ్)

(స్త్రీగ్రహణస్య జ్ఞాపకత్వోపపాదకభాష్యమ్)

స్త్రీగ్రహణం కిమర్థమ్, న స్వార్థికోఽయమ్?

స్వార్థికాశ్చ ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యనువర్తన్తే।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్ స్త్రీగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--స్వార్థికా అతివర్తన్తేఽపి లిఙ్గవచనానీతి।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?

గుడకల్పా ద్రాక్షా, తైలకల్పా ప్రసన్నా, పయస్కల్పా యవాగూరిత్యేతత్సిద్ధం భవతి।।

-5-4-19- ఏకస్య సకృచ్చ (2296)

(సుచోఽధికరణమ్)

(అభ్యావృత్తిపదార్థబోధకభాష్యమ్)

సకృదాదేశేఽభ్యావృత్తిగ్రహణం నిర్వత్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

పునః పునరావృత్తిరభ్యావృత్తిః, న చైకస్య పునః పునరావృత్తిర్భవతి।।

(ఏకదేశినః క్రియాగ్రహణానువృత్తౌ ఫలభాష్యమ్)

అథ క్రియాగ్రహణమనువర్తత ఉతాహో న?

కిం చార్థోఽనువృత్త్యా?

బాధమర్థః। ఇహ మా భూత్--ఏకో భుఙ్క్తే ఇతి।।

(క్రియాగ్రహణానువృత్తావాక్షేపభాష్యమ్)

అథానువర్తమానేఽపి క్రియాగ్రహణ ఇహ కస్మాన్న భవతి--ఏకః పాక ఇతి।।

(ప్రతిబన్ద్యుత్తరభాష్యమ్)

పూర్వయోశ్చాపి యోగయోః కస్మాన్న భవతి--ద్వౌ పాకౌ, త్రయః పాకాః, చత్వారః పాకాః, పఞ్చ పాకాః, దశ పాకా ఇతి?

నైతత్ క్రియాగణనమ్।

కిం తర్హి?

ద్రవ్యగణనమేతత్।

కథమ్?

కృదభిహితో భావో ద్రవ్యవద్భవతీతి।।

ఇహాపి తర్హి ద్రవ్యగణనాన్న ప్రాప్నోతి--సకృద్భుక్త్వా--సకృద్భోక్తుమితి।

పూర్వయోశ్చాపి యోగయోః--ద్విర్భుక్త్వా--ద్విర్భోక్తుమ్, త్రిర్భుక్త్వా--త్రిర్భోక్తుమ్, పఞ్చకృత్వో భుక్త్వా--పఞ్చకృత్వో భోక్తుమ్, దశకృత్వో భుక్త్వా--దశకృత్వో భోక్తుమితి ద్రవ్యగణనాన్న ప్రాప్నోతి।।

(పునః పునరావృత్తావిత్యర్థే దోషభాష్యమ్)

యది ఖల్వపి పునః పునరావృత్తిరభ్యావృత్తిర్ద్విరావృత్తే సకృదితి స్యాత్, త్రిరావృత్తే ద్విరితి।।

(అభ్యావృత్తిపదార్థబోధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యనువర్తతే--అభ్యావృత్తిగ్రహణమ్। న తు పునః పునరావృత్తిరభ్యావృత్తిః।

కిం తర్హి?

అభిముఖీ ప్రవృత్తిరభ్యావృత్తిః। పూర్వా చ పరే ప్రత్యభిముఖీ, పరే చ పూర్వాం ప్రత్యభిముఖ్యౌ।।

(క్రియాగ్రహణానువృత్తావపి దోషాభావోపపాదకభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే--అనువర్తమానేఽపి క్రియాగ్రహణ ఇహ కస్మాన్న భవతి--ఏకః పాక ఇతి, పూర్వయోశ్చాపి యోగయోః--ద్వౌ పాకౌ, త్రయః పాకాః, చత్వారః పాకాః, పఞ్చ పాకాః, దశ పాకా ఇతి।

పరిహృతమేతత్--నైతత్ క్రియాగణనమ్।

కిం తర్హి?

ద్రవ్యగణనమేతత్। కృదభిహితో భావో ద్రవ్యవద్భవతీతి।

నను చోక్తమిహాపి తర్హి ద్రవ్యగణనాన్న ప్రాప్నోతి-సకృద్భుక్త్వా, సకృద్భోక్తమితి--పూర్వయోశ్చాపి

యోగయోః--ద్విర్భుక్త్వా--ద్విర్భోక్తుమ్, త్రిర్భుక్త్వా--త్రిర్భోక్తుమ్, పఞ్చకృత్వో భుక్త్వా--పఞ్చకృత్వో భోక్తమ్, దశకృత్వో భుక్త్వా--దశకృత్వో భోక్తుమితి--ద్రవ్యగణనాన్న ప్రాప్నోతీతి।

నైష దోషః।

క్రియాగణనాద్భవిష్యతి।

కథమ్?

కృదభిహితో భావో ద్రవ్యవదపి క్రియావదపి యద్యపి।।

-5-4-24- దేవతాన్తాత్తార్ధ్యే యత్ (2301)

(యతోఽధికరణమ్)

(దేవతాశబ్దస్య జాతివాచిత్వే దోషభాష్యమ్)

దేవతాన్తాదిత్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి--పితృదేవత్యమితి।

కిం కారణమ్?

న హి పితరో దేవతా।।

(దేవతాశబ్దస్య క్రియావాచిత్వమాశ్రిత్య దోషభావబోధకభాష్యమ్)

నైష దోషః। దివేరైశ్వర్యకర్మణో దేవః, తస్మాత్స్వార్థే తల్। ఏవం చ కృత్వా దేవదేవత్యమపి సిద్ధం భవతి।।

-5-4-27- దేవాత్తల్ (2304)

(తలోఽధికరణమ్)

(5906 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తలి స్త్రీలిఙ్గవచనమ్ -

(భాష్యమ్) తలి స్త్రీలిఙ్గం వక్తవ్యమ్। దేవతా।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

దేవశబ్దోఽయం పుంల్లిఙ్గః స్వార్థికశ్చాయమ్, స్వార్థికాశ్చ ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యనువర్తన్తే।।

(5907 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

స్వార్థికా అతివర్తన్తేఽపి లిఙ్గవచనానీతి।।

-5-4-30- లోహితాన్మణౌ (2307)

(కనోఽధికరణమ్)

(5908 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- లోహితాల్లిఙ్గబాధనం వా -

(భాష్యమ్) లోహితాల్లిఙ్గబాధనం వేతి వక్తవ్యమ్।

లోహితికా, లోహినికా।।

(5909 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- అక్షరసమూహే ఛన్దస ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) అక్షరసమూహే ఛన్దస ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఓ శ్రావయేతి చతురక్షరమ్। అస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షరమ్। యే యజామహ ఇతి పఞ్చాక్షరమ్। యజేతి ద్వ్యక్షరమ్। ద్వ్యక్షరో వషట్కారః। ఏష వై సప్తదశాక్షరశ్ఛన్దస్యః ప్రజాపతిర్యజ్ఞమనువిహితః।।

(5910 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఛన్దసి బహుభిర్వసవ్యైరుపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) ఛన్దసి బహుభిర్వసవ్యైరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। హస్తౌ పృణస్వ బహుభిర్వసవ్యైః।।

(5911 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- అగ్నిరీశే వసవ్యస్యేతి -

(భాష్యమ్) అగ్నిరీశే వసవ్యస్యేత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।।

(5912 ఏకదేశిప్రత్యాఖ్యానే సిద్ధాన్తవార్తికమ్।। 5 ।।)

- ఉక్తం వా -

(భాష్యమ్) కిముక్తమ్?

।స్వార్థవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ ఇతి। అపస్యో వసానాః। అపో వసానాః।। స్వ ఒక్యే। స్వ ఓకే।। కవ్యోఽసి హవ్యసూదన। కవిరసి।। రౌద్రేణానీకేన కవ్యతాయై। కవితాయై।। ఆముష్యాయణస్య। అముష్యపుత్రస్య।। క్షైమ్యస్యేశే। క్షేమస్యేశే।। క్షైమ్యమధ్యవస్యతి। క్షేమమధ్యవస్యతి।। ఆయుర్వర్చస్యమ్। వర్చ ఏవ వర్చస్యమ్।। నిష్కైవల్యమ్। నిష్కేవలమ్।। ఉక్థ్యమ్। ఉక్థమ్।। జన్యం తాభిః। సజన్యం తాభిః। జనం తాభిః సజనం తాభిః।। స్తోమైర్జనయామి నవ్యమ్। నవమ్।। ప్రణో నవ్యేభిః। నవైః।। బ్రహ్మ పూర్వ్యమ్। పాథః పూర్వ్యమ్। తనుషు పూర్వ్యమ్। పూర్వమ్।। పూర్వ్యాహః। పూర్వాహః।। పూర్వ్యా విశః। పూర్వా విశః।। పూర్వ్యాసః। పూర్వాసః।। స ప్ర పూర్వ్యః। స ప్ర పూర్వః।। అగ్నిం వః పూర్వ్యమ్। పూర్వమ్।। తం జుషస్వ యవిష్ఠయ। యవిష్ఠ।। హోత్రవాహం యవిష్ఠయమ్। యవిష్ఠమ్।। త్వం హ యద్యవిష్ఠ్య। యవిష్ఠ।। సమావద్వసతి సమావద్గృహ్ణాతి। సమం వసతి సమం గృహ్ణాతి।। సమావద్దేవయజ్ఞే హస్తా। సమమ్।। సమావద్వీర్యావహాని। సమాని।। సమావద్వీర్యాణి కరోతి। సమాని।। య ఇర్వత ఉలోకమ్। య ఇర్వతే బ్రహ్మణే। య ఇర్యతే।।

(5913 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 6 ।।)

- నవస్య నూ త్నప్తనఖాశ్చ -

(భాష్యమ్) నవస్య నూ ఇత్యయమాదేశో వక్తవ్యః, త్నప్తనఖాశ్చ ప్రత్యయా వక్తవ్యాః। నూత్నం, నూతనం, నవీనమ్।।

(5914 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 7 ।।)

- నశ్చ పురాణే ప్రాత్ -

(భాష్యమ్) నశ్చ పురాణే ప్రాద్ వక్తవ్యః। త్నప్తనఖాశ్చ ప్రత్యయా వక్తవ్యాః। ప్రణమ్, ప్రత్నమ్, ప్రతనమ్, ప్రీణమ్।।

-5-4-36- తద్యుక్తాత్కర్మణోఽణ్ (2312)

(అణోఽధికరణమ్)

(తత్పదార్థప్రకాశకభాష్యమ్)

తదిత్యనేన కిం ప్రతినిర్దిశ్యతే?

వాగేవ। యదేవ వాచా వ్యాహ్రియతే తత్కర్మణా క్రియతే।।

(5915 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అణ్ప్రకరణే కులాలవరుడనిషాదచణ్డాలామిత్రేభ్యచ్ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) అణ్ప్రకరణే కులాలవరుడనిషాదచణ్డాలామిత్రేభ్యశ్ఛన్దస్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। కౌలాలః। వారుడః। నైషాదః। చాణ్డాలః। ఆమిత్రః।।

(5916 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- భాగరూపనామభ్యో ధేయః -

(భాష్యమ్) భాగరూపనామభ్యో ధేయో వక్తవ్యః। భాగధేయమ్। రూపధేయమ్। నామధేయమ్।।

(5917 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- మిత్రాచ్ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) మిత్రాచ్ఛన్దసి ధేయో వక్తవ్యః। మిత్రధేయే యతస్వ।।

(5918 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- అణమిత్రాచ్చ -

(భాష్యమ్) అణమిత్రాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। మైత్రః। ఆమిత్రః।।

(సాన్నాయ్యాదీనాం నిపాతనభాష్యమ్)

సాన్నాయ్యానుజావరానుషూకచాతుర్ప్రాశ్యరాక్షోఘ్నవైయాతవైకృతవారివస్కృతాగ్రాయణాగ్రహాయణసాన్తపనాని నిపాత్యన్తే। సాంనాయ్యమ్।

ఆనుజావరః। ఆనుషూకః। చాతుర్ప్రాశ్యః। రాక్షోఘ్నః। వైయాతః। వైకృతః। వారివస్కృతః। ఆగ్రాయణః। ఆగ్రహాయణః। సాన్తపనః।।

(5919 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 5 ।।)

- ఆగ్నీధ్రసాధారణాదఞ్ -

(భాష్యమ్) ఆగ్నీధ్రసాధారణాదఞ్ వక్తవ్యః। ఆగ్నీధ్రమ్, సాధారణమ్।।

(5920 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అయవసమరుద్భ్యాం ఛన్దసి -

(భాష్యమ్) అయవసమరుద్భ్యాం ఛన్దస్యఞ్వక్తవ్యః। ఆయవసే వర్ధన్తే। మారుతం శర్ధః।।

(5921 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 7 ।।)

- నవసూరమర్తయవిష్ఠేభ్యో యత్ -

(భాష్యమ్) నవసూరమర్తయవిష్ఠేభ్యో యద్వక్తవ్యః। నవ్యః। సూర్యః। ర్మత్యః। యవిష్ఠ్యః।।

(5922 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 8 ।।)

- క్షేమాద్యః -

(భాష్యమ్) క్షేమాద్యో వక్తవ్యః। క్షేమ్యస్తిష్ఠన్ ప్రతరణః సువీరః।।

-5-4-42- బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామ్ (2319)

(శసోఽధికరణమ్)

(5923 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- బహ్వల్పార్థాన్మఙ్గలామఙ్గలవచనమ్ -

(భాష్యమ్) బహ్వల్పార్థాన్మఙ్గలామఙ్గలవచనం కర్తవ్యమ్। బహుశో దేహి। అనిష్టేషు శ్రాద్ధాదిషు మా భూత్, ఇష్టేషు ప్రాశిత్రాదిషు యథా స్యాత్। అల్పశో దేహి। ఇష్టేషు ప్రాశిత్రాదిషు మా భూత్, అనిష్టేషు శ్రాద్ధాదిషు యథా స్యాత్।।

-5-4-44- ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్తసిః (2321)

(తసిప్రత్యయాధికరణమ్)

(5924 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।।1।।)

తసిప్రకరణ ఆద్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్।।

తసిప్రకరణ ఆద్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।। ఆదితః । అధ్యతః । అన్తతః।

-5-4-50- కృభ్వస్తియోగే సంపద్యకర్తరి చ్విః (2327)

(చ్విప్రత్యయాధికరణ్)

(5925 సూత్రపూరకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- చ్వివిధావభూతతద్భావగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) చ్వివిధావభూతతద్భావగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--సంపద్యన్తే యవాః, సంపద్యన్తే శాలయ ఇతి।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి వై అభూతతద్భావగ్రహణ ఇహ కస్మాన్న భవతి--సంపద్యన్తేఽస్మిన్ క్షేత్రే శాలయ ఇతి?

(5926 సూత్రాంశపూరకవార్త్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రకృతివివక్షాగ్రహణం చ -

(భాష్యమ్) ప్రకృతివివక్షాగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్।।

(5927 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- సమీపాదిభ్య ఉపంసఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) సమీపాదిభ్య ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। సమీపీభవతి। అభ్యాశీభవతి।
అన్తికీభవతి।।

(సమీపాదిభ్యః ఇతి వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?

న హ్యసమీపం సమీపం భవతి। కిం తర్హి?

అసమీపస్థం సమీపస్థం భవతి।।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?

న వక్తవ్యమ్। తాతాస్థ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి।।

-5-4-57- అవ్యక్తానుకరణాద్ధ్వ్యజవరార్ధాదనితౌ డాచ్ (2334

(డాచోఽధికరణమ్)

(చిత్కరణప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః?

స్వరార్థః। చితోఽన్త ఉదాత్తో భవతీత్యన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్।।

(చిత్కరణస్య నిష్ఫలత్వద్యోతకభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఏకాజయం తత్ర నార్థః స్వరార్థేన చకారేణానుబన్ధేన।
ప్రత్యయస్వరేణైవ సిద్ధమ్।।

[M.4.415]

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5928 చిత్కరణప్రయోజనవార్తికమ్।। 1 ।।)

- డాచి చిత్కరణం విశేషణార్థమ్ -

(భాష్యమ్) డాచి చిత్కరణం క్రియతే విశేషణార్థమ్।

క్వ విశేషణార్థేనార్థః?

లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యష్ 3।1।13 ఇతి। డా ఇతి హ్యుచ్యమాన ఇడా అతోఽపి ప్రసజ్యేత।

అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేతీత్యేవమేతస్య న భవిష్యతి।

ఇదం తర్హి ప్రాప్నోతి--నాభా పృథివ్యా నిహితో దవిద్యుతత్। తస్మాచ్చకారః కర్తవ్యః।।

-5-4-67- మద్రాత్ పరివాపణే (2344)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

భద్రాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। భద్రాకరోతి।।

-5-4-68- సమాసాన్తాః (2345)

(అధికారాధికరణమ్)

(అన్తగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

అన్తగ్రహణం కిమర్థమ్?

అన్తో యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ప్రత్యయపరత్వేనాప్యేతత్సిద్ధమ్।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--తద్గ్రహణేన గ్రహణం యథా స్యాత్।

కాని పునస్తద్గ్రహణస్య ప్రయోజనాని?

[M.4.416]

(5929 తద్గ్రహణప్రయోజనవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- ప్రయోజనమవ్యయీభావద్విగుద్వన్ద్వతత్పురుషబహువ్రీహిసంజ్ఞాః -

(భాష్యమ్) అవ్యయీభావః ప్రయోజనమ్। ప్రతిరాజమ్, ఉపరాజమ్। అవ్యయీభావశ్చ సమాసో నపుంసకలిఙ్గో భవతీతి నపుంసకలిఙ్గతా యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--నావ్యయీభావాదతోఽమ్త్వపఞ్చమ్యాః (2।4।83) ఇత్యేష విధిర్యథా స్యాత్। అవ్యయీభావ।।

ద్విగు। ద్విగుసంజ్ఞా చ ప్రయోజనమ్। పఞ్చగవమ్, దశగవమ్। ద్విగుశ్చ సమాసో నపుంసకలిఙ్గో భవతీతి నపుంసకలిఙ్గతా యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--ద్విపురీ, త్రిపురీ--ద్విగోరకారాన్తాదితి ఇర్కారో యథా స్యాత్।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్।

పురశబ్దోఽయమకారాన్తస్తేన సమాసో భవిష్యతి। ఆతశ్చాకారాన్తః।

ఏవం హ్యాహ--

క్షేమే సుభిక్షే కృతసఞ్చయాని

పురాణి రాజ్ఞాం వినయన్తి కోపమ్। ఇతి।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--ద్విధురీ, త్రిధురీ--ద్విగోరకారాన్తాదితి జీబ్ యథా స్యాత్। ద్విగు।।

ద్వన్ద్వ। ద్వన్ద్వసంజ్ఞా చ ప్రయోజనమ్। వాక్త్వచమ్, స్రక్త్వచమ్ । ద్వన్ద్వశ్చ సమాసో నపుంసకలిఙ్గో భవతీతి నపుంసకలిఙ్గతా యథా స్యాత్।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--కోశశ్చ నిషచ్చ కోశనిషదమ్--కోశనిషదినీ ద్వన్ద్వోపతాపగర్హ్యాత్ ప్రాణిస్థాదినిః (5।2।128) ఇతీనిర్యథా స్యాత్। ద్వన్ద్వ।।

తత్పురుష। తత్పురుషసంజ్ఞా చ ప్రయోజనమ్। పరమధురా, ఉత్తమధురా--పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోః (2।4।26) ఇతి పరవల్లిఙ్గతా యథా స్యాత్।

నైతదస్తిప్రయోజనమ్। ఉత్తరపదార్థప్రధానస్తత్పురుషః।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్--అర్ధధురా।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య।।

ఇదం తర్హి--నిర్ధురః। అవ్యయం తత్పురుషే ప్రకృతిస్వరం భవతీత్యేష స్వరో యథా స్యాత్। తత్పురుష।।

బహువ్రీహి। బహువ్రీహిసంజ్ఞా చ ప్రయోజనమ్। ఉచ్చ ధురః, నీచధురః। బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదం భవతీత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।।

-5-4-69- న పూజనాత్ (2346)

(నిషేధాధికరణమ్)

(సూత్రార్థోపపాదకభాష్యమ్)

ఇదం విప్రతిషిద్ధమ్।

కో విప్రతి షేధః?

పరిగణితాభ్యః ప్రకృతిభ్యః సమాసాన్తో విధీయతే, న చ తత్ర కాచిత్ పూజనాన్తా ప్రకృతిర్నిర్దిశ్యతే।।

నైతద్విప్రతిషిద్ధమ్। నైవం విజ్ఞాయతే యాభ్యః ప్రకృతిభ్యః సమాసాన్తో విధీయతే న చేత్తాః పూజనాన్తా భవన్తీతి।

కథం తర్హి?

న చేత్తాః పూజనాత్పరా భవన్తీతి।।

(5930 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- పూజాయాం స్వతిగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) పూజాయాం స్వతిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। సురాజా, అతిరాజా।

[M.4.417]

క్వ మా భూత్?

పరమగవః, ఉత్తమగవః।।

(5931 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- ప్రాగ్బహువ్రీహిగ్రహణం చ -

(భాష్యమ్) ప్రాగ్ బహువ్రీహిగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--స్వక్షః, అత్యక్ష ఇతి।।

-5-4-70- కిమః క్షేపే (2347)

(క్షేపేగ్రహణానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

క్షేప ఇతి కిమర్థమ్?

కస్య రాజా కింరాజః।।

క్షేప ఇతి శక్యమకర్తుమ్।

కస్మాన్న భవతి--కస్య రాజా కింరాజ ఇతి?

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి।।

-5-4-73- బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డచబహుగణాత్ (2350)

(సమాసాన్తాధికరణమ్)

(5932 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- డచ్ప్రకరణే సంఖ్యాయాస్తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానం నిస్త్రింశద్యార్థమ్ -

(భాష్యమ్) డచ్ప్రకరణే సంఖ్యాయాస్తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్।

కిం ప్రయోజనమ్?

నిస్త్రింశాద్యర్థమ్। నిస్త్రింశాని వర్షాణి, నిశ్చత్వారింశాని వర్షాణి।।

(5933 సూత్రపర్యుదాసవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అన్యత్రాధికలోపాత్ -

(భాష్యమ్) అన్యత్రాధికలోపాదితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--ఏకాధికా వింశతిరేకవింశతిః। ద్వ్యధికా వింశతిర్ద్వావింశతిః।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అవ్యయాదేరితి చ వక్తవ్యమ్।

ఇహ మా భూత్--గోత్రింశత్, గోచత్వారింశదితి। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్।

యద్యప్యేతదుచ్యతే, అథ వై తర్హి--అన్యత్రాధికలోపాదిత్యేతన్న క్రియతే।।

-5-4-74- ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే (351)

(అనక్షే ఇత్యత్ర పక్షద్వయేఽపి దోషోపపాదకభాష్యమ్)

అనక్ష ఇతి కథమిదం విజ్ఞాయతే--న చేదక్షధూరన్తః సమాస ఇతి, ఆహోస్విన్న చేదక్షః సమాసార్థ ఇతి।

కిం చాతః?

యది విజ్ఞాయతే--న చేదక్షధూరన్తః సమాస ఇతి। సిద్ధమక్షస్య ధూః--అక్షధూరితి।

ఇదం తు న సిధ్యతి--దృఢధూరయమక్షః।

అస్తు తర్హి--న చేదక్షః సమాసార్థ ఇతి।

సిద్ధం దృఢధూరక్ష ఇతి।

ఇదం తు న సిధ్యతి--అక్షస్య ధూః--అక్షధూరితి।

(అనక్షే పదార్థబోధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే--న చేదక్షధూరన్తః సమాస ఇతి, నాపి--న చేదక్షః సమాసార్థ ఇతి।

కథం తర్హి?

[M.4.418]

న చేదక్షస్య ధూరితి। ఏవం చ కృత్వా నాపి న చేదక్షధూరన్తః సమాస ఇతి విజ్ఞాయతే, నాపి న చేదక్షః సమాసార్థ ఇతి--అథ చోభయోర్న భవతి॥

-5-4-76- అక్ష్ణోఽదర్శనాత్ (2353)

(అదర్శనాత్ ఇత్యస్య నిష్ఫలత్వబోధకభాష్యమ్)

అదర్శనాదిత్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి--కబరాక్షమ్।

అదర్శనాదితి శక్యమకర్తుమ్।

కథం--బ్రాహ్మణాక్షి, క్షత్రియాక్షి?

అప్రాణ్యఙ్గాదితి వక్తవ్యమ్॥

-5-4-77-
అచతురవిచతురసుచతురస్త్రీపుంసధేన్వనడుహర్క్సామవాఙ్మనసాక్షిభ్రువదారగవోర్వష్ఠీవపదష్ఠీవనక్తన్దివరాత్రిన్దివాహర్దివసరజసనిః
శ్రేయసపురుషాయుషద్వ్యాయుషత్ర్యాయుషర్గ్యజుషజాతోక్షమహోక్షవృద్ధోక్షోపశునగోష్ఠశ్వాః (2354)

(సూత్రఘటకపదోపపాదకభాష్యమ్)

ఆద్యాస్త్రయో బహువ్రీహయః--అద్రష్టా చతుర్ణామచతురః, విద్రష్టా చతుర్ణాం విచతురః, సుద్రష్టా చతుర్ణాం సుచతురః॥

తతః పరే ఏకాదశ ద్వన్ద్వాః--స్త్రీపుంస, ధేన్వనడుహ, ఋక్సామ, వాఙ్మనస, అక్షిభ్రువ, దారగవ, ఊర్వష్ఠీవ, పదష్ఠీవ, నక్తన్దివ, రాత్రిన్దివ, అహర్దివ॥

తతోఽవ్యయీభావః--సహ రజసా సరజసమ్॥

తతస్తత్పురుషః--నిశ్చితం శ్రేయో నిఃశ్రేయసమ్॥

తతః షష్ఠీసమాసః--పురుషస్యాయుః పురుషాయుషమ్॥

తతో ద్విగూ--ద్వే ఆయుషీ ద్వ్యాయుషమ్, త్రీణ్యాయూంషి త్ర్యాయుషమ్॥

తతో ద్వన్ద్వః--ఋక్ చ యజుశ్చ ఋగ్యజుషమ్॥

జాతాదయ ఉక్షాన్తాః సమానాధికరణాః--జాత ఉక్షా జాతోక్షః, మహానుక్షా మహోక్షః, వృద్ధ ఉక్షా వృద్ధోక్షః॥

తతోఽవ్యయీభావః--శునః సమీపముపశునమ్।।

తతః సప్తమీసమాసః--గోష్ఠే శ్వా గోష్ఠశ్వః।।

(5934 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- చతురోఽచ్ప్రకరణే త్ర్యుపాభ్యాముపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) చతురోఽచ్ప్రకరణే త్ర్యుపాభ్యాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। త్రిచతురాః, ఉపచతురాః।।

-5-4-78- బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చసః (2355)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

పల్యరాజభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। పల్యవర్చసమ్, రాజవర్చసమ్।।

-5-4-87- అహః సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేః (2364)

(5935 అహర్గ్రహణే విశేషార్థబోధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అహర్గ్రహణం ద్వన్ద్వార్థమ్ -

(భాష్యమ్) అహర్గ్రహణం ద్వన్ద్వార్థం ద్రష్టవ్యమ్।।

[M.4.419]

కిముచ్యతే ద్వన్ద్వార్థమితి, న పునస్తత్పురుషార్థమపి స్యాత్?

తత్పురుషాభావాత్। న హి రాత్ర్యన్తోఽహరాదిస్తత్పురుషోఽస్తి।।

-5-4-88- అహ్నోఽహ్న ఏతేభ్యః (2365)

(5936 సూత్రానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్।। 1 ।।)

- అహ్నోఽహ్నవచనానర్థక్యం చాహ్నష్టఖోర్నియమవచనాత్ -

(భాష్యమ్) అహ్నోఽహ్నవచనమనర్థకమ్।

కిం కారణమ్?

అహ్నష్టఖోర్నియమవచనాత్। అహ్నష్టఖోరేవ (6।4।145) ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి।।

-5-4-103- అనసన్తాన్నపుంసకాచ్ఛన్దసి (2380)

5-4-1 ఆ. 27 (1025 విధిసూత్రమ్

(వికల్పోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అనసన్తాన్నపుంసకాచ్ఛన్దసి వేతి వక్తవ్యమ్। బ్రహ్మసామమ్, బ్రహ్మసామ। దేవచ్ఛన్దసమ్, దేవచ్ఛన్దః।।

-5-4-113- బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గాత్షచ్ (2390)

(షచాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం షచ్ ప్రత్యయాన్తరం విధీయతే, న టచ్ప్రకృతః సోఽనువర్తిష్యతే।।

అత ఉత్తరం పఠతి--

(5937 షచ్కరణస్య సార్థక్యబోధకవార్తికమ్।। 1 ।।)

- షచి ప్రత్యయాన్తరకరణమనన్తోదాత్తార్థమ్ -

(భాష్యమ్) షచి ప్రత్యయాన్తరం క్రియతే।

కిం ప్రయోజనమ్?

అనన్తోదాత్తార్థమ్। అనన్తోదాత్తాః ప్రయోజయన్తి--చక్రసక్థమ్, చక్రసక్థీ।।

-5-4-115- ద్విత్రిభ్యాం ష మూర్ధ్నః (2392)

(షప్రత్యయాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం మూర్ధ్నః షః ప్రత్యయాన్తరం క్రియతే న షచ్ప్రకృతః సోఽనువర్తిష్యతే।।

[M.4.420]

(5938 షప్రత్యయస్య ఫలబోధకం వార్తికమ్।। 1 ।।)

- మూర్ధ్నశ్చ షవచనమ్ -

(భాష్యమ్) కిమ్?

అనన్తోదాత్తార్థమిత్యేవ। ద్విమూర్ధః, త్రిమూర్ధః।।

-5-4-116- అప్పూరణీప్రమాణ్యోః (2393)

(5939 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- అపి ప్రధానపూరణీగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) అపి ప్రధానపూరణీగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రధానం యా పూరణీతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--కల్యాణీ పఞ్చమీ అస్య పక్షస్య కల్యాణపఞ్చమీకః పక్షః।।

అథేహ కథం భవితవ్యమ్--కల్యాణీ పఞ్చమీ యాసాం రాత్రీణామితి?

కల్యాణీపఞ్చమా రాత్రయ ఇతి భవితవ్యమ్। రాత్రయోఽత్ర ప్రధానమ్।।

(5940 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- నేతుర్నక్షత్రే ఉపసంఖ్యానమ్ -

(భాష్యమ్) నేతుర్నక్షత్రే ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పుష్యనేత్రాః, మృగనేత్రాః।।

(4941 ఉపంసఖ్యానవార్తికమ్।। 3 ।।)

- ఛన్దసి చ -

(భాష్యమ్) ఛన్దసి చ నేతురుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్। బృహస్పతినేత్రాః, సోమనేత్రాః।।

(5942 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 4 ।।)

- మాసాత్ భృతిప్రత్యయపూర్వపదాట్ఠజ్విధిః -

(భాష్యమ్) మాసాత్ భృతిప్రత్యయపూర్వపదాత్ ఠచ్ విధేయః, పఞ్చకమాసికః, షట్కమాసికః, దశకమాసికః।।

-5-4-118- అఙ్నాసికాయాః సంజ్ఞాయాం నసం చాస్థూలాత్ (2395)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

ఖరఖురాభ్యాం చ నస్ వక్తవ్యః। ఖరణాః, ఖురణాః।

శితినా అర్చనా అహినా ఇతి నైగమాః। శితినాః, అర్చనాః, అహినాః।।

-5-4-119- ఉపసర్గాచ్చ (2396)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

వేర్గ్రో వక్తవ్యః। విగ్రః।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

(ఖ్యశ్చ వక్తవ్యః। విఖ్యః।।)

[M.4.421]

-5-4-131- ఊధసోఽనఙ్ (2408)

(5943 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఊధసోఽనజి స్త్రీగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) ఊధసోఽనజి స్త్రీగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్--మహోధాః పర్జన్య ఇతి।।

-5-4-135- గన్ధస్యేదుత్పూతిసుసురభిభ్యః (2412)

(5944 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్।। 2 ।।)

- గన్ధస్యేత్త్వే తదేకాన్తగ్రహణమ్ -

(భాష్యమ్) గన్ధస్యేత్త్వే తదేకాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్।

ఇహ మా భూత్--శోభనా గన్ధా అస్య సుగన్ధ ఆపణిక ఇతి।।

అథానులిప్తే కథం భవితవ్యమ్?

యది తావద్యదనుగతం తదభిసమీక్షితమ్ సుగన్ధిః ఇతి భవితవ్యమ్। అథ యత్ప్రవిశీర్ణమ్ సుగన్ధః ఇతి భవితవ్యమ్।।

-5-4-154- శేషాద్విభాషా (2431)

(శేషపదార్థబోధకభాష్యమ్)

శేషాదిత్యుచ్యతే కః శేషో నామ?

యాభ్యః ప్రకృతిభ్యః సమాసాన్తో న విధీయతే స శేషః।।

(శేషపదస్య ఫలబోధకభాష్యమ్)

కిమర్థం పునః శేషగ్రహణం క్రియతే?

యాభ్యః ప్రకృతిభ్యః సమాసాన్తో విధీయతే తాభ్యః కబ్మా భూదితి।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్।

యే ప్రతిపదం విధీయన్తే తే తత్ర బాధకా భవిష్యన్తి।

అనవకాశా హి విధయో బాధకా భవన్తి సావకాశాశ్చ సమాసాన్తాః।

కోఽవకాశః?

విభాషా కప్ యదా న కప్ సోఽవకాశః। కపః ప్రసఙ్గే ఉభయం ప్రాప్నోతి। పరత్వాత్కప్ ప్రాప్నోతి। తస్మాచ్ఛేషగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

(శేషగ్రహణే పక్షద్వయోపపాదకభాష్యమ్)

కిం పునిరదం శేషగ్రహణం కబపేక్షమ్--యస్మాద్బహువ్రీహేః కబ్న విహిత ఇతి, ఆహోస్విత్సమాసాన్తాపేక్షమ్--యస్మాద్ బహువ్రీహేః సమాసాన్తో న విహిత ఇతి?

కిం చాతః?

[M.4.422]

(ప్రథమపక్షే దోషోపపాదకభాష్యమ్)

యది విజ్ఞాయతే--కబపేక్షమ్,

అనృచః--బహ్వృచ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

(ద్వితీయపక్షే దోషోపపాదకభాష్యమ్)

అథ సమాసాన్తాపేక్షమ్।

అనృక్కం సామ--బహ్వృక్కం సూక్తమితి న సిధ్యతి।।

(ప్రథమపక్షే దోషాన్తరోపపాదకభాష్యమ్)

అస్తు కబపేక్షమ్।

కథమనృచో బహ్వృచ ఇతి?

విశేష ఏతద్ వక్తవ్యమ్--అనృచో, మాణవే బహ్వృచశ్చరణాఖ్యాయామ్ ఇతి।

ఇదం తర్హి--ఊధసోఽనఙి స్త్రీగ్రహణం చోదితం తస్మిన్ క్రియమాణేఽపి ప్రాప్నోతి।।

(శేషగ్రహణస్యాపేక్ష్యనిర్ధారకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నైవ కబపేక్షం శేషగ్రహణమ్, నాపి సమాసాన్తాపేక్షమ్।

కిన్తర్హి?

అనన్తరో యో బహువ్రీహ్యధికారః సోఽపేక్ష్యతే। అనన్తరే బహువ్రీహ్యధికారే యస్మాద్ బహువ్రీహేః సమాసాన్తో న విహిత ఇతి।

కథమనృచః--బహ్వృచ ఇతి?

వక్తవ్యమేవైతత్--అనృచో మాణవే, బహ్వృచశ్చరణాఖ్యాయామ్ ఇతి।।

-5-4-156- ఇర్యసశ్చ (2433)

(5945 పూర్వపక్షివార్తికమ్।। 1 ।।)

- ఇర్యస ఉపసర్జనదీర్ఘత్వం చ -

(భాష్యమ్) ఇర్యస ఉపసర్జనదీర్ఘత్వం చేతి వక్తవ్యమ్। బహ్వ్యః శ్రేయస్యోఽస్య బహుశ్రేయసీ, విద్యమానశ్రేయసీ।।

[M.4.423]

(5946 పూర్వపక్షివార్తికమ్।। 1 ।।)

- పుంవద్వచనాత్సిద్ధమ్ -

(భాష్యమ్) పుంవద్వచనాత్సిద్ధమేతత్। పుంవద్భావోఽత్ర భవతి--ఇర్యసో బహువ్రీహౌ పుంవద్వచనమితి।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే పఞ్చమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।।

।। పాదశ్చ సమాప్తః ।।

పఞ్చమోఽధ్యాయః సమాప్తః ।। -5-4-1- ఆ. 27 (1025 విధిసూత్రమ్ -5-4-103- 2380 అనసన్తాన్నపుంసకాచ్ఛన్దసి

(వికల్పోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అనసన్తాన్నపుంసకాచ్ఛన్దసి వేతి వక్తవ్యమ్। బ్రహ్మసామమ్, బ్రహ్మసామ। దేవచ్ఛన్దసమ్, దేవచ్ఛన్దః।।

.

షష్ఠోఽధ్యాయః-ప్రథమపాదః

-6-1-1- ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్య (2438)

(ద్విత్వాధికరణమ్)

(ఏకాచ్పదార్థబోధకవార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఏకాచ ఇతి కిమయం బహువ్రీహిః --- ఏకోఽచ్ యస్మిన్ స ఏకాచ్ --- ఏకాచః --- ఇతి,

ఆహోస్విత్ తత్పురుషోఽయం సమానాధికరణః --- ఏకోఽచ్ --- ఏకాచ్ --- ఏకాచ ఇతి ?

కిం చాతః ?

యది బహువ్రీహిః, సిద్ధమ్ --- పపాచ, పపాఠ । ఇయాయ, ఆర --- ఇతి న సిద్ధ్యతి ।

అథ తత్పురుషః సమానాధికరణః, సిద్ధమ్ --- ఇయాయ, ఆర --- ఇతి । పపాచ, పపాఠ --- ఇతి న సిద్ధ్యతి ।।

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(5947 ఏకాచ్పదార్థబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్యేతి బహువ్రీహినిర్దేశః -

ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్యేతి బహువ్రీహినిర్దేశోఽయమ్ ।।

ఏకవర్ణేషు చ కథమ్ ?

(5948 అనుపపత్తిపరిహారకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఏకవర్ణేషు చ వ్యపదేశివద్వచనాత్ -

వ్యపదేశివదేకస్మిన్ కార్యం భవతీతి వక్తవ్యమ్ । ఏవమేకవర్ణేషు ద్వివ్వచనం భవిష్యతి ।।

(అధికారత్వనిర్ణాయకభాష్యమ్)

ఏకాచో ద్వే భవత ఇత్యుచ్యతే, తత్ర న జ్ఞాయతే --- కస్యైకాచో ద్వే భవత ఇతి ।

వక్ష్యతి లిటి ధాతోరనభ్యాసస్య (6-1-8) ఇతి, తేన ధాతోరేకాచ ఇతి విజ్ఞాయతే ।

యది ధాతోరేకాచ ఇతి, సిద్ధమ్ --- పపాచ, పపాఠ । జజాగార, పుపుత్రీయిషతి --- ఇతి న సిధ్యతి ।

ధాతోరితి నైషైకాచ్సమానాధికరణా షష్ఠీ --- ధాతోరేకాచ ఇతి ।

కిం తర్హి ?

అవయవయోగైషా షష్ఠీ --- ధాతోర్య ఏకాజవయవ ఇతి ।।

అవయవయోగైషా షష్ఠీ చేత్సిద్ధమ్ --- జజాగార --- పుపుత్రీయిషతీతి । పపాచ --- పపాఠేతి న సిధ్యతి ।

ఏషోఽపి వ్యపదేశివద్భావేన ధాతోరేకాజవయవ ఇతి భవిష్యతి ।।

(ప్రథమాక్షేపభాష్యమ్)

ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్యేత్యుచ్యతే తేన యత్రైవ ప్రథమశ్చాప్రథమశ్చాస్తి తత్ర ద్వివ్వచనం స్యాత్ --- జజాగార, పుపుత్రీయిష్యతీతి ।

పపాచ --- పపాఠేత్యత్ర న స్యాత్ ।।

(5949 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రథమత్వే చ -

ప్రథమత్వే చ ।

కిమ్ ?

వ్యపదేశివద్భావాత్సిద్ధమిత్యేవ ।।

స తర్హి వ్యపదేశివద్భావో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః ।।

(5950 సమాధానసాధకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్ ?

తత్ర వ్యపదేశివద్వచనమ్ ఏకాచో ద్వే ప్రథమార్థమ్ షత్వే చాదేశసంప్రత్యయార్థమ్ ।

నైషః దోషః ।

అవచనాల్లోకవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ ఇత్యేవ ।।

(5951 సమాధానసాధకాన్తరవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- యోగవిభాగో వా -

అథవా యోగవిభాగః కరిష్యతే --- ఏకాచో ద్వే భవతః ।।

కిమర్థో యోగవిభాగః ?

(5952 సాధకాన్తరసమర్థకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఏకాజ్మాత్రస్య ద్విర్వచనార్థః -

ఏకాజ్మాత్రస్య ద్విర్వచనం యథా స్యాత్ । ఇయాయం, పపాచ ।

తతః ---

ప్రథమస్య ।

ప్రథమస్యైకాచో ద్వే భవతః ।

ఇదమిదానీం కిమర్థమ్ ?

నియమార్థమ్ । యత్ర ప్రథమశ్చాప్రథమశ్చాస్తి తత్ర ప్రథమస్యైకాచో ద్విర్వచనం యథా స్యాత్, అప్రథమస్య మా భూదితి । జజాగార --- పుపుత్రీయిషతీతి ।।

(5953 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ఏకాచోఽవయవైకాచ్త్వాదవయవానాం ద్విర్వచనప్రసఙ్గః -

ఏకాచోఽవయవైకాచ్త్వాదవయవానాం ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి । నేనిజతీత్యత్ర నిజ్శబ్దోఽప్యేకాచ్, ఇజ్శబ్దోఽప్యేకాచ్, ఇకారోఽప్యేకాచ్, నిశబ్దోఽపి ।

తత్ర నిజ్శబ్దస్య ద్విర్వచనే రూపం సిద్ధమ్, దోషాశ్చ న సన్తి ।

ఇజ్శబ్దస్య ద్విర్వచనే రూపం న సిధ్యతి, దోషా అపి న సన్తి ।

ఇకారస్య ద్విర్వచనే రూపం న సిద్ధ్యతి, దోషాశ్చ సన్తి ।

నిశబ్దస్య ద్విర్వచనే రూపం సిద్ధమ్, దోషాస్తు సన్తి ॥

తత్ర కో దోషః ?

(5954 ఆక్షేపసమర్థకవార్తికమ్ ॥ 8 ॥)

- తత్ర జుస్భావవచనమ్ -

తత్ర జుస్భావో వక్తవ్యః । అనేనిజుః, పర్యవేవిషుః । అభ్యస్తాత్ ఝేర్జుస్భావో భవతీతి జుస్భావో న ప్రాప్నోతి, జకారేణ వ్యవధానాత్ ॥

(5955 ఆక్షేపసమర్థకవార్తికమ్ ॥ 9 ॥)

- స్వరశ్చ -

స్వరశ్చ న సిధ్యతి । నేనిజతి --- యత్పరివేవిషతీతి । అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో భవత్యజాదౌ లసార్వధాతుక ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి ॥

(5956 ఆక్షేపసమర్థకవార్తికమ్ ॥ 10 ॥)

- అద్భావశ్చ -

అద్భావశ్చ న సిధ్యతి । నేనిజతి, పరివేవిషతీతి । అదభ్యస్తాత్ (6-1-4) ఇత్యద్భావో న ప్రాప్నోతి ॥

(5957 ఆక్షేపసమర్థకవార్తికమ్ ॥ 11 ॥)

- నుమ్ప్రతిషేధశ్చ -

నుమ్ప్రతిషేధశ్చ న సిద్ధ్యతి । నేనిజత్, పరివేవిషత్ । నాభ్యస్తాచ్ఛతుః (7-1-78) ఇతి నుమ్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి, జకారణే వ్యవధానాత్ ॥

(5958 సమర్థకవార్తికమ్ ॥ 12 ॥)

- శాస్త్రహానిశ్చ -

శాస్త్రహానిశ్చ భవతి । సముదాయైకాచః శాస్త్రం హీయతే ॥

(5959 ఆక్షేపవారకవార్తికమ్ ॥ 13 ॥)

- సిద్ధం తు తత్సముదాయైకాచ్త్వాత్ శాస్త్రాహానేః -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

తత్సముదాయైకాచ్త్వాత్ ।

కిమిదం తత్సముదాయైకాచ్త్వాదితి ?

తస్య సముదాయస్తత్సముదాయః । ఏకాజ్భావ ఏకాచ్త్వమ్ । తత్సముదాయస్యైకాచ్త్వం తత్సముదాయైకాచ్త్వమ్, తత్సముదాయైకాచ్త్వాత్ । తత్సముదాయైకాచో ద్విర్వచనం భవిష్యతి ।।

కుత ఏతత్ ?

శాస్త్రాహానేః, ఏవం హి శాస్త్రమహీనం భవతి ।।

నను చ సముదాయైకాచోఽపి ద్విర్వచనే క్రియమాణేఽవయవైకాచః శాస్త్రం హీయతే ।

న హీయతే ।

కిం కారణమ్ ?

అవయవాత్మకత్వాత్సముదాయస్య । అవయవాత్మకః సముదాయః । అభ్యన్తరో హి సముదాయేఽవయవః । తద్యథా --- వృక్షః ప్రచలన్ సహావయవైః ప్రచలతి ।।

(5960 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 14 ।।)

- తత్ర బహువ్రీహినిర్దేశే అనచ్కస్య ద్విర్వచనమన్యపదార్థత్వాత్ -

తత్ర బహువ్రీహినిర్దేశేఽనచ్కస్య ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి । ఆటతుః, ఆటుః ।

కిం కారణమ్ ?

అన్యపదార్థత్వాద్ బహువ్రీహేః । అన్యపదార్థే బహువ్రీహిర్వర్తతే, తేన యదన్యదచస్తస్య ద్విర్వచనం స్యాత్ ।

తద్యథా --- చిత్రగురానీయతామిత్యుక్తే యస్యతా గావః సన్తి స ఆనీయతే, న గావః ।।

(5961 సమాధానవార్తికమ్ ।। 15 ।।)

- సిద్ధం తు తద్గుణసంవిజ్ఞానాత్పాణినేర్యథా లోకే -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

తద్గుణసంవిజ్ఞానాద్భగవతః పాణినేరాచార్యస్య, యథా లోకే । తద్యథా --- లోకే శుక్లవాససమానాయ లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీతి తద్గుణ ఆనీయతే, తద్గుణాశ్చ ప్రచరన్తి । ఏవమిహాపి ॥

(స్థానే ద్విర్వచనపక్షోపపాదకభాష్యమ్)

అథ యస్య ద్విర్వచనమారభ్యతే కిం తస్య స్థానే భవతి, ఆహోస్విద్ ద్విః ప్రయోగ ఇతి ।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(5962 స్థానే ద్విర్వచనపక్షే ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ॥ 16 ॥)

- స్థానే ద్విర్వచనే ణిలోపవచనం సముదాయాదేశత్వాత్ -

స్థానే ద్విర్వచనే ణిలోపో వక్తవ్యః । ఆటిటత్, ఆశిశత్ ।

కిం కారణమ్ ?

సముదాయాదేశత్వాత్ । సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశః, తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయస్య నష్టో ణిర్భవతీతి ణేరనిటి (6-4-51) ఇతి ణిలోపో న ప్రాప్నోతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ద్విర్వచనం క్రియతాం ణిలోప ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాణ్ణిలోపః ।

నిత్యం ద్విర్వచనమ్ । కృతేఽపి ణిలోపే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

అనిత్యం ద్విర్వచనమ్ । అన్యస్య కృతే ణిలోపే ప్రాప్నోత్యన్యస్యాకృతే, శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి ।

నిత్యమేవ ద్విర్వచనమ్ ।

కథమ్ ?

రూపస్య స్థానివత్త్వాత్ ॥

(5963 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ॥ 17 ॥)

- యచ్చ సన్యజన్తస్య ద్విర్వచనే -

యచ్చ సన్యజన్తస్య ద్విర్వచనే చోద్యం తదిహాపి చోద్యమ్ ।

కిం పునస్తత్ ?

సన్యఙన్తస్యేతి చేదశేః సన్యనిటః దీర్ఘకుత్వప్రసారణషత్వమధికస్య ద్విర్వచనాత్ ఆవృద్ధ్యోశ్చాభ్యస్తవిధిప్రతిషేధః సన్యఙాశ్రయే చ సముదాయస్య సముదాయాదేశత్వాత్ ఝలాశ్రయే చావ్యపదేశ ఆమిశ్రత్వాత్ ఇతి ।।

(సిద్ధాన్తోపపాదకభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ద్విః ప్రయోగో ద్విర్వచనమ్ ।

(5964 సిద్ధాన్తాక్షేపవార్తికమ్ ।। 18 ।।)

- ద్విః ప్రయోగ ఇతి చేణ్ణకారషకారాదేశాదేరేత్త్వవచనం లిటి -

ద్విః ప్రయోగ ఇతి చేణ్ణకారషకారాదేశాదేరేత్త్వం లిటి వక్తవ్యమ్ । నేమతుః, నేముః । సేహే, సేహాతే, సేహిరే । అనాదేశాదేరితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।

స్థానే పునర్ద్విర్వచనే సతి సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశః, తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టః స ఆదేశాదిర్భవతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్విః ప్రయోగేఽపి ద్విర్వచనే సతి న దోషః । వక్ష్యతి తత్ర లిడ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ --- లిటియ ఆదేశాదిస్తదాదేర్న ఇతి ।।

(5965 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 19 ।।)

- ఇడ్వచనం చ యఙ్లోపే -

ఇట్ చ యఙ్లోపే వక్తవ్యః । బేభిదితా, బేభిదితుమ్ । ఏకాచ ఉపదేశేనుదాత్తాత్ (7-2-10) ఇతీట్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।

స్థానే పునర్ద్విర్వచనే సతి సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశస్తత్ర సమ్ప్రముగ్ధత్వాత్ ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టః స భవతి య ఏకాజుపదేశేఽనుదాత్తః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్విః ప్రయోగే చాపి ద్విర్వచనే న దోషః । ఏకాజ్గ్రహణేనాఙ్గం విశేషయిష్యామః --- ఏకాచోఽఙ్గాదితి ।

నను చైకైకమత్రాఙ్గమ్ ।

సముదాయే యా వాక్యపరిసమాప్తిస్తయాఽఙ్గసంజ్ఞా భవిష్యతి ।

కుత ఏతత్ ?

శాస్త్రాహానేః । ఏవం హి శాస్త్రమహీనం భవతి ।।

(5966 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 20 ।।)

- ఇడ్దీర్ఘప్రతిషేధశ్చ -

ఇటో దీర్ఘత్వస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । జరీగృహితా, జరీగృహితుమ్ । గ్రహోఽలిటి దీర్ఘః (7-2-37)

ఇతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి । స్థానే పునర్ద్విర్వచనే సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశస్తత్ర సమ్ప్రముగ్ధత్వాత్ ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టో

గ్రహిః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్విః ప్రయోగే చాపి ద్విర్వచనే న దోషః । గ్రహిణాఽఙ్గం విశేషయిష్యామః --- గ్రహేరఙ్గాదితి । నను చైకైకమప్యత్రాఙ్గమ్ । సముదాయే యా వాక్యపరిసమాప్తిస్తయాఽఙ్గసంజ్ఞా భవిష్యతి ।

కుత ఏతత్ ?

శాస్త్రహానేః । ఏవం హి శాస్త్రమహీనం భవతి ।।

(5967 దోషవార్త్తికమ్ ।। 21 ।।)

- పదాదివిధిప్రతిషేధశ్చ -

పదాదిలక్షణవిధేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । సిషేచ, సుష్వాప । సాత్పదాద్యోః (8-3-111) ఇతి షత్వప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి । స్థానే పునర్ద్విర్వచనే సతి న దోషః । సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశస్తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టః స పదాదిర్భవతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ద్విః ప్రయోగే చాపి ద్విర్వచనే న దోషః । సుప్తిఙ్భ్యాం పదం విశేషయిష్యామః --- సుప్తిఙన్తం పదమ్ --- యస్మాత్సుప్తిఙ్విధిస్తదాది సుబన్తం తిఙన్తం చ ।

నను చైకైకస్మాదప్యత్ర సుప్తిఙ్విధిః । సముదాయే యా వాక్యపరిసమాప్తిస్తయా పదసంజ్ఞా భవిష్యతి ।

కుత ఏతత్ ?

శాస్త్రహానేః । ఏవం హి శాస్త్రమహీనం భవతి ।।

తావేవ సుప్తిఙౌ యౌ

తతః పరౌ సైవ చ ప్రకృతిరాద్యా ।

ఆదిగ్రహణం చ కృతం

సముదాయపదత్వమేతేన ।।

-6-1-2- అజాదేర్ద్వితీయస్య (2439)

(5968 ద్వితీయస్యేతి పదాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ద్వితీయస్యేత్యవచనమజాదేరితి కర్మధారయాత్పఞ్చమీ -

ద్వితీయస్యేతి శక్యమవక్తుమ్ ।

కథమ్ ?

అజాదేరితి నైషా బహువ్రీహేః షష్ఠీ --- అజ్ ఆదిర్యస్య సోఽయమజాదిః --- అజాదేరితి ।

కిం తర్హి ?

కర్మధారయాత్పఞ్చమీ --- అచ్ ఆదిః --- అజాదిః, అజాదేః పరస్యేతి । తత్రాన్తరేణ ద్వితీయగ్రహణం ద్వితీయస్యైవ భవిష్యతి ।।

(5969 ప్రత్యాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ద్వితీయద్విర్వచనే ప్రథమనివృత్తిః ప్రాప్తత్వాత్ -

ద్వితీయద్విర్వచనే ప్రథమస్య నివృత్తిర్వక్తవ్యా । అటిటిషతి, అశిశిషతీతి ।

కిం కారణమ్ ?

ప్రాప్తత్వాత్ । ప్రాప్నోతి ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్య (6-1-1) ఇతి ।।

నను చ ద్వితీయద్విర్వచనం ప్రథమద్విర్వచనం బాధిష్యతే ।

కథమన్యస్యోచ్యమానమన్యస్య బాధకం స్యాత్ ?

అసతి ఖల్వపి సంభవే బాధనం భవతి, అస్తి చ సంభవో యదుభయం స్యాత్ ।।

(5970 ప్రత్యాక్షేపసమాధానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా ప్రథమవిజ్ఞానే హి ద్వితీయాప్రాప్తిరద్వితీయత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

ప్రథమవిజ్ఞానే హి సతి ద్వితీయస్యాప్రాప్తిః స్యాత్ ।

కిం కారణమ్ ?

అద్వితీయత్వాత్ । న హీదానీం ప్రథమద్విర్వచనే కృతే ద్వితీయో ద్వితీయో భవతి ।

కస్తర్హి ?

తృతీయః । తద్యథా --- ద్వయోరాసీనయోస్తృతీయ ఉపజాయమానే న ద్వితీయో భవతి ।

కస్తర్హి ?

తృతీయః ।।

న హి కించిదుచ్యతే --- అకృతే ద్విర్వచనే యో ద్వితీయస్తస్య భవితవ్యమితి ।

కిం తర్హి ?

కృతే ద్విర్వచనే యో ద్వితీయస్తస్య ద్విర్వచనం భవిష్యతి ।।

అనారమ్భసమమేవం స్యాత్ । అటేః ప్రథమస్య ద్విర్వచనం స్యాత్, హలాదిః శేషః; ద్వితీయస్య ద్విర్వచనమ్, హలాదిః శేషః । త్రయాణామకారాణాం పరరూపత్వే --- అటిషతీత్యేవం రూపం స్యాత్ ।।

నానారమ్భసమమ్ । అటేః ప్రథమస్య ద్విర్వచనమ్, హలాదిః శేషః, ఇత్వమ్, ద్వితీయస్య ద్విర్వచనమ్, హలాదిః శేషః, ఇత్వమ్, ద్వయోరికారయోః సవర్ణదీర్ఘత్వమ్, అభ్యాసస్యాసవర్ణే (6-4-78) ఇతీయజాదేశః, ఇయటిషతీత్యేతద్రూపం యథా స్యాత్, ఓణేశ్చోవోణిషతీతి ।।

నానిష్టార్థా శాస్త్రప్రవృత్తిర్భవితుమర్హతి ।।

(5971 ప్రత్యాక్షేపసమాధానే దృష్టాన్తవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- యథా వాऽऽదివికారేऽలోన్త్యవికారాభావః -

యథా వా ఆదివిధావలోన్త్యవిధిర్న భవతి, ఏవం ద్వితీయద్విర్వచనే ప్రథమద్విర్వచనం న భవిష్యతి ।।

విషమ ఉపన్యాసః । నాప్రాప్తేऽలోన్త్యవిధావాదివిధిరారభ్యతే స తస్య బాధకో భవిష్యతి ।।

ఇదమప్యేవంజాతీయకమ్ । నాప్రాప్తే ప్రథమద్విర్వచనే ద్వితీయద్విర్వచనమారభ్యతే తద్బాధకం భవిష్యతి ।।

యదప్యుచ్యతే --- అసతి ఖల్వపి సంభవే బాధనం భవతి, అస్తి చ సంభవో యదుభయం స్యాదితి, నైతదస్తి ।

సత్యపి సంభవే బాధనం భవతి । తద్యథా --- దధి బ్రాహ్మణేభ్యో దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి సత్యపి దధిదానస్య సంభవే తక్రదానం నివర్తకం భవతి । ఏవమిహాపి సత్యపి సంభవే ప్రథమద్విర్వచనస్య ద్వితీయద్విర్వచనం బాధిష్యతే ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

తత్ర పూర్వస్యాచో నివృత్తౌ వ్యఞ్జనస్యానివృత్తిర్వక్తవ్యా । అటిటిషతి --- ఇతి । యథైవాచో నివృత్తిర్భవత్యేవం వ్యఞ్జనస్యాపి ప్రాప్నోతి ।।

(5972 ఆక్షేపవారకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- తత్ర పూర్వస్యాచో నివృత్తౌ వ్యఞ్జనస్యానివృత్తిరశాసనాత్పూర్వస్య -

తత్ర పూర్వస్యాచో నివృత్తౌ వ్యఞ్జనస్యానివృత్తిః సిద్ధా ।

కుతః ?

అశాసనాత్పూర్వస్య । నేహ వయం పూర్వస్య ప్రతిషేధం శిష్మః ।

కిం తర్హి ?

ద్వితీయస్య ద్విర్వచనమారభామహే । వ్యఞ్జనాని పునర్నటభార్యావద్భవన్తి । తద్యథా --- నటానాం స్త్రియో రఙ్గగతా యో యః పృచ్ఛతి కస్య యూయం కస్య యూయమితి తం తం తవ తవేత్యాహుః । ఏవం వ్యఞ్జనాన్యపి యస్య యస్యాచః కార్యముచ్యతే తం తం భజన్తే ।।

(5973 వ్యఞ్జనానివృత్తౌ హేతువార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- న్ద్రాదిప్రతిషేధాచ్చ -

యదయం న న్ద్రాః సంయోగాదయః (6-1-3) ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- పూర్వనివృత్తౌ వ్యఞ్జనస్యానివృత్తిరితి ।।

(5974 పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- తత్ర ద్వితీయాభావే ప్రథమాద్విర్వచనం ప్రతిషిద్ధత్వాత్ -

తత్ర ద్వితీయస్యైకాచోఽభావే ప్రథమస్య ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి । ఆటతుః, ఆటుః ।

కిం కారణమ్ ?

ప్రతిషిద్ధత్వాత్ । అజాదేర్ద్వితీయస్యేతి ప్రతిషేధాత్ ।।

(పూర్వపక్షసమాధానభాష్యమ్)

నైష దోషః । సతి తస్మిన్ప్రతిషేధః । సతి ద్వితీయద్విర్వచనే ప్రథమస్య ప్రతిషేధః ।।

(5975 ప్రత్యాక్షేపవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- సతి తస్మిన్ ప్రతిషేధ ఇతి చేద్ధలాదిశేషే దోషః -

సతి తస్మిన్ ప్రతిషేధ ఇతి చేద్ధలాదిశేషే దోషో భవతి । హలాదిశేషే సత్యాద్యే హల్యనాద్యస్య హలో లోపః స్యాత్ ।

ఇహైవ స్యాత్ --- పపాచ పపాఠేతి ।

ఇహ న స్యాత్ --- ఆటతుః, ఆటురితి ।।

(5976 ప్రత్యాక్షేపవారకవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- లోకవద్ధలాదిశేషే -

లోకవద్ధలాదిశేషే సిద్ధమ్ । తద్యథా --- లోకే ఇర్శ్వర ఆజ్ఞాపయతి --- గ్రామాద్గ్రామాన్మనుష్యా ఆనీయన్తామ్, ప్రాగాఙ్గం గ్రామేభ్యో బ్రాహ్మణా ఆనీయన్తామితి । యేషు తత్ర గ్రామేషు బ్రాహ్మణా న సన్తి న తర్హీదానీం తతోఽన్యస్యానయనం భవతి । యథా తత్ర క్వచిదపి బ్రాహ్మణస్య సత్తా సర్వత్రాఽబ్రాహ్మణస్య నివర్తికా భవతి, ఏవమిహాపి క్వచిదపి

హలాద్యః సన్ సర్వస్యానాద్యస్య హలో నివర్తకో భవతి ।।

(5977 ప్రత్యాక్షేపవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- క్వచిదన్యత్ర లోప ఇతి చేత్ ద్వివ్రచనమ్ -

క్వచిదన్యత్ర లోప ఇతి చేద్ ద్వివ్రచనమప్యేవం ప్రాప్నోతి । క్వచిదపి ద్వితీయః సన్ సర్వస్య ప్రథమస్య నివర్తకః స్యాత్ ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తస్మాదస్తు సతి తస్మిన్ ప్రతిషేధ ఇత్యేవ ।

నను చోక్తం సతి తస్మిన్ ప్రతిషేధ ఇతి చేద్ధలాదిశేషే దోష ఇతి ।

ప్రతివిధాస్యతే హలాదిశేషే ।।

-6-1-3- న న్ద్రాః సంయోగాదయః (2440)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

(5978 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- న్ద్రాదేర్ద్వివ్రచనప్రసఙ్గస్తత్ర న్ద్రాణాం ప్రతిషేధః -

గ్న్థాదేరేకాచో ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి । తత్ర గ్న్థాణాం సంయోగాదీనాం ప్రతి షేధ ఉచ్యతే ॥

(5979 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- ఇర్జ్యతేస్తృతీయస్య ద్వే భావతః -

ఇర్జ్యతేస్తృతీయస్య ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

కేచిదాహుః --- ఏకాచ ఇతి । ఇర్ర్జ్యిషిషతి ।

అపర ఆహ ---

వ్యఞ్జనస్యేతి । ఇర్ర్జ్యియిషతి ॥

(5980 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- కణ్డ్వాదీనాం చ -

కణ్డ్వాదీనాం చ తృతీయస్య ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ । కణ్డూయియిషతి । అసూయియిషతి ॥

(5981 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ॥ 4 ॥)

- వా నామధాతూనామ్ -

వా నామధాతూనాం తృతీయస్య ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ । అశ్వీయియిషతి । అశిశ్వీయిషతి ॥

అపర ఆహ ---

యథేష్టం వా ।

యథేష్టం వా నామధాతూనామితి । పుపుత్రీయిషతి, పుతిత్రీయిషతి, పుత్రీయియిషతి॥

-6-1-4- పూర్వోఽభ్యాసః (2441)

?B(అభ్యాససంజ్ఞాధికరణమ్)

(సూత్రార్థసంయోజకభాష్యమ్)

పూర్వోఽభ్యాస ఇత్యుచ్యతే, కస్య పూర్వోఽభ్యాససంజ్ఞో భవతి ?

ద్వే ఇతి వర్తతే । ద్వయోరితి వక్తవ్యమ్ ॥

స తర్హి తథానిర్దేశః కర్తవ్యః । న కర్తవ్యః । అర్థాద్విభక్తివిపరిణామో భవిష్యతి ।

తద్యథా --- -ఉచ్చాని దేవదత్తస్య గృహాణి, ఆమన్త్రయస్వైనమ్ । దేవదత్తమితి గమ్యతే ।

దేవదత్తస్య గావోఽశ్వా హిరణ్యమ్, ఆఢ్యో వైధవేయః । దేవదత్త ఇతి గమ్యతే ।

పురస్తాత్షష్ఠీనిర్దిష్టం సదర్థాత్ప్రథమానిర్దిష్టం ద్వితీయానిర్దిష్టం చ భవతి ।

ఏవమిహాపి పురస్తాత్ ప్రథమానిర్దిష్టం సదర్థాత్షష్ఠీనిర్దిష్టం భవిష్యతి ।।

-6-1-5- ఉభే అభ్యస్తమ్ (2442)

(అభ్యస్తసంజ్ఞాధికరణమ్)

(5982 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అభ్యస్తసంజ్ఞాయాం సహగ్రహణమ్ -

ఉభే అభ్యస్తం సహేతి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ?

(5983 సహపదప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఆద్యుదాత్తత్వే పృథగప్రసఙ్గార్థమ్ -

ఆద్యుదాత్తత్వం సహభూతయోర్యథా స్యాత్, ఏకైకస్య మా భూదితి ।

యస్మిన్నేవాభ్యస్తకార్యేఽదోషస్తదేవ పఠితమ్ । అనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్ (6-1-158) ఇతి నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః ।

పర్యాయస్తర్హి ప్రసజ్యేత । పర్యాయశ్చ పూర్వస్య తావత్ పరేణ రూపేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి ।

పరస్య తర్హి స్యాత్ । తత్రాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- న పరస్య భవతీతి, యదయం బిభేత్యాదీనాం పితి ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తం భవతీత్యాహ । ఏవం వ్యవధానాన్న పూర్వస్య, జ్ఞాపకాన్న పరస్య ।

ఉచ్యతే చేదం --- అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో భవతీతి । తత్ర స ఏవ దోషః --- పర్యాయః ప్రసజ్యేత ।

తస్మాత్సహగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

(సహగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్ । ఉభేగ్రహణం క్రియతే తత్సహార్థం విజ్ఞాస్యతే । అస్త్యన్యదుభేగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

ఉభేగ్రహణం సంజ్ఞినిర్దేశార్థమ్ ।

అన్తరేణాప్యుభేగ్రహణం ప్రక్లృప్తః సంజ్ఞినిర్దేశః ।

కథమ్ ?

ద్వే ఇతి వర్తతే ।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- యత్రోభే శబ్దరూపే శ్రూయేతే తత్రాభ్యస్తసంజ్ఞా యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్ --- ఇర్ర్తస్తి --- ఇరప్సన్తీతి, ఇర్ర్తసన్ --- ఇరప్సన్, ఐర్తసన్ --- ఐప్సన్ ।

కించ స్యాత్ ?

అద్భావో నుమ్ప్రతిషేధో జుస్భావ ఇత్యేతే విధయః ప్రసజ్యేరన్ ।।

అద్భావే తావన్న దోషః । సప్తమే యోగవిభాగః కరిష్యతే --- ఇదమస్తి అదభ్యస్తాత్ (7-1-4) ఇతి । తత ఆత్మనేపదేషు । ఆత్మనేపదేషు చాద్భవతి । అనత ఇత్యుభయోః శేషః ।।

యదప్యుచ్యతే --- నుమ్ప్రతిషేధ ఇతి ।

ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాభావాన్న భవిష్యతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యం --- నుమ్ప్రతిషేధః క్రియతామేకాదేశ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాన్నుమ్ప్రతిషేధః । నిత్య ఏకాదేశః, కృతేఽపి నుమ్ప్రతిషేధే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి । ఏకాదేశోఽప్యనిత్యః । అన్యస్య కృతే నుమ్ప్రతిషేధే ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతే; శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి ।

అన్తరఙ్గస్తర్హ్యేకాదేశః ।

కాఽన్తరఙ్గతా ?

వర్ణావాశ్రిత్యైకాదేశః, విధివిషయే నుమ్ప్రతిషేధః । విధిశ్చ నుమః సర్వనామస్థానే, ప్రాక్తు సర్వనామస్థానోత్పత్తేరేకాదేశః । తత్ర నిత్యత్వాచ్చాన్తరఙ్గత్వాచ్చైకాదేశః, ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాభావాన్నుమ్ప్రతిషేధో న భవిష్యతి ।।

యదప్యుచ్యతే --- జుస్భావ ఇతి ।

ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాభావాన్న భవిష్యతి ।

ఏకాదేశ ఇత్యుచ్యతే, కేన చాత్రైకాదేశః ?

అన్తినా ।

నాత్రాన్తిభావః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

జుస్భావేన బాధ్యతే ।

నాత్ర జుస్భావః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

శపా వ్యవహితత్వాత్ ।

ఏకాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।

ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి వ్యవధానమేవ ।।

కిం పునః కారణమ్ నిమిత్తవానన్తిరేకాదేశం తావత్ప్రతీక్షతే, న పునస్తావత్యేవ నిమిత్తమస్తీత్యన్తిభావేన భవితవ్యమ్ ?

ఇహాపి తర్హి తావత్యేవ నిమిత్తమస్తీత్యన్తిభావః స్యాత్ --- అనేనిజుః, పర్యవేవిషుః । అస్తు, అన్తిభావే కృతే స్థానివద్భావాజ్ఝిగ్రహణేన గ్రహణాజ్జుస్భావో భవిష్యతి ।।

అథవా యద్యపి నిమిత్తివానన్తిరయం తస్య జుస్భావోఽపవాదః, న చాపవాదవిషయే ఉత్సర్గోఽభినిమవిశతే । పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః । ప్రకల్ప్య చాపవాదవిషయముత్సర్గః ప్రవర్తతే । న తావదత్ర కదాచిదప్యన్తిభావో భవతి । అపవాదం జుస్భావం ప్రతీక్షతే ।।

నఖల్వపి క్వచిదభ్యస్తానాం ఝేశ్చానన్తర్యమ్, సర్వత్ర వికరణైర్వ్యవధానమ్ । తేనావశ్యం వికరణనాశః ప్రతీక్ష్యః

క్వచిల్లుకా, క్వచిత్ శ్లునా, క్వచిదేకాదేశేన । స యథైవ శ్లులుకౌ ప్రతీక్షతే తథైకాదేశమపి ప్రతీక్షతే ।

ఏవం తర్హీదమిహ వ్యపదేశ్యం సత్ ఆచార్యో న వ్యపదిశతి ।

కిమ్ ?

స్థానివద్భావమ్ । స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమ్, వ్యవధానాన్న భవిష్యతి ।

పూర్వవిధౌ స్థానివద్భావో న చాయం పూర్వస్య విధిః ।

పూర్వస్మాదపి విధిః పూర్వవిధిః ।।

తదేతదసతి ప్రయోజనే ఉభేగ్రహణం సహార్థం విజ్ఞాస్యతే ।।

(పక్షభేదేన సహపదప్రయోజనభాష్యమ్)

కథం కృత్త్వైకైకస్యాప్యభ్యస్తసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి ?

ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి । తద్యథా --- ప్రత్యేకం వృద్ధిగుణసంజ్ఞే భవతః ।

నను చాయమప్యస్తి దృష్టాన్తః --- సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిరితి । తద్యథా --- గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామితి । అర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి న చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి ।

సత్యేతస్మిన్ దృష్టాన్తే తత్ర యది ప్రత్యేకమిత్యుచ్యత ఇహాపి సహగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

అథ తత్రాన్తరేణ ప్రత్యేకమితి వచనం ప్రత్యేకం గుణవృద్ధిసంజ్ఞే భవత ఇహాపి నార్థః సహగ్రహణేన ।।

-6-1-6- జక్షిత్యాదయః షట్ (2443)

(5984 షట్పదాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- జక్షిత్యాదిషు సప్తగ్రహణం వేవీత్యర్థమ్ -

జక్షిత్యాదిషు సప్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । సప్త జక్షిత్యాదయోఽభ్యస్తసంజ్ఞకా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

వేవీత్యర్థమ్ । వేవీతేరభ్యస్తసంజ్ఞా యథా స్యాత్ । వేవ్యతే । అభ్యస్తానామాదిః ఇత్యాద్యుదాత్తత్వం భవతి ।।

(5985 షట్పదప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అపరిగణనం వా గణాన్తత్వాత్ -

న వాఽర్థః పరిగణనేన । అస్త్వాగణాన్తమభ్యస్తసంజ్ఞా ।।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- ఆజః శాసు ।

అస్తు ।

అభ్యస్తకార్యాణి కస్మాన్న భవన్తి ?

భూయిష్ఠాని కార్యాణి పరస్మైపదేషు, ఆత్మనేపదీ చాయమ్ ।

స్వరస్తర్హి ప్రాప్నోతి । యత్రాప్యస్యాత్మనేపదేష్వభ్యస్తకార్యం స్వరస్తత్రాప్యనుదాత్తేతః పరం లసార్వధాతుకమనుదాత్తం భవతీత్యనుదాత్తత్వే కృతే నాస్తి విశేషో ధాతుస్వరేణోదాత్తత్వే సత్యభ్యస్తస్వరేణ వా ।।

షసివశీ ఛాన్దసౌ । దృష్టానువిధయశ్ఛన్దసి భవన్తి ।।

చర్కరీతమభ్యస్తసంజ్ఞమేవ ।।

హ్నుజస్తర్హి ప్రాప్నోతి ।

అస్తు ।

అభ్యస్తకార్యాణి కస్మాన్న భవన్తి ?

భూయిష్ఠాని పరస్మైపదేషు, ఆత్మనేపదీ చాయమ్ ।

స్వరస్తర్హి ప్రాప్నోతి ।

అభ్యస్తకార్యాణి కస్మాన్న భవన్తి ?

(షట్పదార్థకథనపరభాష్యమ్)

అథవా సప్తైవేమే ధాతవః పఠ్యన్తే । జక్ష్ --- అభ్యస్తసంజ్ఞో భవతి । ఇత్యాదయశ్చ షట్, జక్షిత్యాదయః షడితి ।।

-6-1-7- తుజాదీనాం దీర్ఘోఽభ్యాసస్య (2444)

- తుజాదిషు చ్ఛన్దః ప్రత్యయగ్రహణమ్ -

తుజాదిషు చ్ఛన్దః ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ఛన్దసి తుజాదీనాం దీర్ఘో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । అస్మింశ్చాస్మింశ్చ ప్రత్యయ ఇతి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్తుతోజ శబలాన్ హరీన్ ।।

(5986 ఉపసంఖ్యానానుపయోగకథనే వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అనారమ్భో వాఽపరిగణితత్వాత్ -

అనారమ్భో వా పునశ్ఛన్దసి దీర్ఘత్వస్య నాయ్యః ।

కుతః ?

అపరిగణితత్వాత్ । న హి చ్ఛన్దసి దీర్ఘస్య పరిగణనం కర్తుం శక్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

(5987 ఉపసంఖ్యానానుపయోగసాధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అన్యేషాం చ దర్శనాత్ -

యేషామపి దీర్ఘత్వం నారభ్యతే తేషామపి చ్ఛన్దసి దీర్ఘత్వం దృశ్యతే । తద్యథా --- పూరుషః, నారక ఇతి ।।

(5988 ఉపసంఖ్యానానుపయోగసాధకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అనేకాన్తత్వాచ్చ -

యేషాం చాప్యారభ్యతే తేషామప్యనేకాన్తః । యస్మిన్నేవ చ ప్రత్యయే దీర్ఘత్వం దృశ్యతే తస్మిన్నేవ చ ప్రత్యయే న దృశ్యతే --- మామహాన ఉక్థపాత్రమ్, మమహాన ఇతి చ ।।

-6-1-8- లిటి ధాతోరనభ్యాసస్య (2445)

(ద్విత్వాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

ధాతోరితి కిమర్థమ్ ?

ఇర్ఘ్యాఞ్చక్రే ।

నైతదస్తి । లిటీత్యుచ్యతే, న చాత్ర లిటం పశ్యామః ।

ప్రత్యయలక్షణేన ।

న లుమతా తస్మిన్ (1-1-63) ఇతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః ।

ఇదం తర్హి --- సస్రువాంసో విశృణ్విరే ।।

(5989 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- లిటి ద్విర్వచనే జాగర్తేర్వావచనమ్ -

లిటి ద్విర్వచనే జాగర్తేర్వేతి వక్తవ్యమ్ । యో జాగార తమృచః కామయన్తే । యో జజాగార తమృచః కామయన్తే ।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అనభ్యాసస్యేతి కిమ్ ?

కృష్ణో నోనావ వృషభో యదీదమ్ । నోనూయతేర్ణోనావ ।।

(5990 అభ్యాసప్రతిషేధానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అభ్యాసప్రతిషేధానర్థక్యం చ ఛన్దసి వావచనాత్ -

అభ్యాసప్రతిషేధశ్చానర్థకః ।

కిం కారణమ్ ?

ఛన్దసి వావచనాత్ । అవశ్యం ఛన్దసి వా ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

(5991 వికల్పప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రయోజనమాదిత్యాన్యాచిషామహే -

యియాచిషామహ ఇతి ప్రాప్తే । దేవతా నో దాతి ప్రియాణి, దదాతి ప్రియాణి । మఘవా దాతు, మఘవా దదాతు । స న స్తుతో వీరవద్ధాతు । వీరవద్దధాతు ॥

(ధాతుగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యావతేదానీం ఛన్దసి వా ద్వే భవత ఇత్యుచ్యతే ధాతుగ్రహణేనాపి నార్థః ।

కస్మాన్న భవతి --- ససృవాంసో విశృణ్విర ఇతి ?

ఛన్దసి వావచనాత్ ॥

తదేతద్ధాతుగ్రహణం సాన్యాసికం తిష్ఠతు తావత్ ॥

-6-1-9- సన్యఙోః (2446)

(విభక్తిసన్దేహభాష్యమ్)

కిమియం షష్ఠీ, ఆహోస్విత్సప్తమీ ?

కుతః సన్దేహః ?

సమానో నిర్దేశః ।

కిం చాతః ?

యది షష్ఠీ, సన్యఙన్తస్య ద్విర్వచనేన భవితవ్యమ్ ।

అథ సప్తమీ, సన్యఙోః పరతః పూర్వస్య ద్విర్వచనేన భవితవ్యమ్ ।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(5992 సప్తమీపక్షే దోషవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- సన్యఙోః పరత ఇతి చేదిటో ద్విర్వచనం పరాదిత్వాత్ -

సన్యఙోః పరత ఇతి చేదిటో ద్విర్వచనం కర్తవ్యమ్ । అటిటిషతి, అశిశిషతి ।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

పరాదిత్వాత్ । ఇట్ పరాదిః ॥

(5993 సప్తమీపక్షే దోషవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- హన్తేశ్చేటః -

హన్తేశ్చటో ద్విర్వచనం కర్తవ్యమ్ । జేఘ్నీయతే ।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

నను చ యస్యాపి సన్యజన్తస్య ద్విర్వచనం తస్యాపి స్థానివద్భావప్రసఙ్గః । ఇర్ట్హి స్థానివద్భావాదీటో ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః ।

ద్విర్వచననిమిత్తేఽచి స్థానివదిత్యుచ్యతే, న చాసౌ ద్విర్వచననిమిత్తమ్ । యస్మిన్నపి ద్విర్వచనం యస్యాపి ద్విర్వచనం సర్వోఽసౌ ద్విర్వచననిమిత్తమ్ ।

తస్మాదీటో ద్విర్వచనమ్ । తస్మాదుభాభ్యామేవ ఇర్ట్హో ద్విర్వచనం కర్తవ్యమ్, యశ్చోభయోర్దోషో న తమేకశ్చోద్యో భవతి ।।

(5994 సప్తమీపక్షే దోషవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాదిత్యుపదేశవచనమనుదాత్తవిశేషణం చేత్సన ఇట్ప్రతిషేధః -

ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాత్ (7-2-10) ఇత్యుపదేశవచనమనుదాత్తవిశేషణం చేత్సన ఇట్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । విభిత్సతి, చిచ్ఛిత్సతి । ద్విర్వచనే కృతే ఉపదేశేఽనుదాత్తాదేకాచః శ్రూయమాణాదితీట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।।

(షష్ఠీపక్షావతరణభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి సన్యజన్తస్య ।।

(5995 షష్ఠీపక్షే దోషవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సన్యజన్తస్యేతి చేదశేః సన్యనిటః -

సన్యజన్తస్యేతి చేదశేః సన్యనిటో ద్విర్వచనం వక్తవ్యమ్ । ఇయక్షమాణా భృగుభిః సజోషాః ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యస్యాపి సన్యజోః పరతో ద్విర్వచనం తేనాప్యత్రావశ్యమిడభావే యత్నః కర్తవ్యః ।

కిం కారణమ్ ?

అశేర్హి ప్రతిపదమిడ్విధీయతే --- స్మిపూఙ్రఞ్జ్వశాం సని (7-2-74) ఇతి । తేనైవ ద్వితీయద్విర్వచనమపి న భవిష్యతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

అథ వా నైతదశే రూపమ్ । యజేరేష చ్ఛాన్దసో వర్ణలోపః ।

తద్యథా --- తుభ్యేదమగ్నే, తుభ్యమిదమగ్న ఇతి ప్రాప్తే ।

అమ్నానాం చరుమ్, నామ్నానాం చరుమితి ప్రాప్తే ।

ఆవ్యాధినీరుగణాః, సుగణా ఇతి ప్రాప్తే ।

ఇష్కర్తారమధ్వరస్య, నిష్కర్తారమధ్వరస్యేతి ప్రాప్తే ।

శివా ఉద్రస్య భేషజీ, శివా రుద్రస్య భేషజీతి ప్రాప్తే ।।

అశ్యర్థో వై గమ్యతే ।

కః పునరశేరర్థః ?

అశ్రోతిర్వ్యాప్తికర్మా । ఏవన్తర్హి --- యజిరప్యశ్యర్థే వర్తతే ।

కథం పునరన్యో నామాన్యస్యార్థే వర్తతే ?

బహ్వర్థా అపి ధాతవో భవన్తి । తద్యథా --- వపిః ప్రకిరణే దృష్టశ్ఛేదనేఽపి వర్తతే --- కేశాన్ వపతి ।

ఇర్డిః స్తుతిచోదనాయాచ్ఞాసు దృష్ట ఇర్రణే చాపి వర్తతే --- అగ్నిర్వా ఇతో వృష్టిమీట్టే మరుతోఽముతశ్చావయన్తి ।

కరోతిరయమభూతప్రాదుర్భావే దృష్టో నిర్మలీకరణే చాపి వర్తతే --- పృష్ఠం కురు --- పాదౌ కురు, ఉన్మృదానేతి గమ్యతే । నిక్షేపణే చాపి దృశ్యతే --- కటే కురు --- ఘటే కురు --- అశ్మానమితః కురు, స్థాపయేతి గమ్యతే ।।

ఏవం తర్హి ---

(5996 షష్ఠీపక్షే దోషవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- దీర్ఘకుత్వప్రసారణషత్వమధికస్య ద్విర్వచనాత్ -

దీర్ఘత్వం ద్విర్వచనాధికస్య న సిధ్యతి । చిచీషతి, తుష్టూషతి । సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశస్తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టః సన్ భవతి । తత్రాజన్తానాం సనీతి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- దీర్ఘత్వం క్రియతాం ద్విర్వచనమితి ।

కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాద్దీర్ఘత్వమ్ ।

నిత్యం ద్విర్వచనమ్, కృతేఽపి దీర్ఘత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి ।

దీర్ఘత్వమపి నిత్యమ్ । కృతేఽపి ద్విర్వచనే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి।

అనిత్యం దీర్ఘత్వమ్ । న హి కృతే ద్విర్వచనే ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశస్తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ప్రకృతిప్రత్యయస్యాజన్తతా నాస్తీతి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి ।

ద్విర్వచనమప్యనిత్యమ్ । అన్యస్య కృతే దీర్ఘత్వే ప్రాప్నోత్యన్యస్యాకృతే, శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి ।

ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాద్దీర్ఘత్వమ్ ।।

యత్తర్హి నాకృతే ద్విర్వచనే దీర్ఘత్వం తన్న సిధ్యతి । జుహూషతి ।।

కుత్వం ద్విర్వచనాధికస్య న సిధ్యతి --- జిఘాంసతి, జఙ్ఘన్యతే ।

కిం కారణమ్ ?

సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశస్తత్ర సంప్రముముగ్ధత్వాత్ ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టో హన్తిర్భవతి । తత్రాభ్యాసాద్ధన్తిహకారస్యేతి కుత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

సంప్రసారణం చ ద్విర్వచనాధికస్య న సిద్ధ్యతి --- జుహూషతి, జోహూయతే । సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశస్తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టో హ్వయతిర్భవతి । తత్ర హ్వోఽభ్యస్తస్యేతి సంప్రసారణం న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । వక్ష్యత్యేతత్ --- హ్వోఽభ్యస్తనిమిత్తస్యేతి । యావతా చేదానీం హ్వోఽభ్యస్తనిమిత్తస్యేత్యుచ్యతే సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తమ్ --- యత్తర్హి నాకృతే ద్విర్వచనే దీర్ఘత్వం తన్న సిద్ధ్యతీతి ।।

షత్వం చ ద్విర్వచనాధికస్య న సిద్ధ్యతి --- పిపక్షతి, యియక్షతి । సముదాయస్య సముదాయ ఆదేశస్తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టః సన్ భవతి । తత్రేణ్కుభ్యాముత్తరస్య ప్రత్యయసకారస్యేతి షత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ద్విర్వచనం క్రియతాం షత్వమితి ।

కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాత్షత్వమ్ । పూర్వత్రాసిద్ధే షత్వమ్, సిద్ధాసిద్ధయోశ్చ నాస్తి సంప్రధారణా ।।

(5997 షష్ఠీపక్షే దోషవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఆబృధ్ధ్యోశ్చాభ్యస్తవిధిప్రతిషేధః -

ఆబృధ్ధ్యోశ్చాభ్యస్తాశ్రయో విధిః ప్రాప్నోతి స ప్రతిషేధ్యః । ఇర్ప్సన్తి, ఇర్త్సన్తి । ఇర్ప్సన్, ఇర్త్సన్ । ఐప్సన్, ఐర్త్సన్ ।

కిం చ స్యాత్ ?

అద్భావో నుమ్ప్రతిషేధో జుస్భావ ఇత్యేతే విధయః ప్రసజ్యేరన్ ।।

నైష దోషః । ఉక్తా అత్ర పరిహారాః ।।

(5998 షష్ఠీపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- సజాశ్రయే చ సముదాయస్య సముదాయాదేశత్వాత్ ఝలాశ్రయే చావ్యపదేశ ఆమిశ్రత్వాత్ -

సజాశ్రయే చ కార్యే సముదాయస్య సముదాయాదేశత్వాత్ ఝలాశ్రయే చావ్యపదేశః ।

కిం కారణమ్ ?

ఆమిశ్రత్వాత్ । ఆమిశ్రీభూతమివేదం భవతి । తద్యథా --- క్షీరోదకే సంపృక్తే ఆమిశ్రత్వాన్న జ్ఞాయతే కియత్ క్షీరం కియదుదకమితి, కస్మిన్ వా అవకాశే క్షీరం కస్మిన్నవకాశే ఉదకమితి । ఏవమిహాప్యామిశ్రత్వాన్న జ్ఞాయతే --- కా ప్రకృతిః, కః ప్రత్యయః, కస్మిన్నవకాశే ప్రకృతిః, కస్మిన్నవకాశే ప్రత్యయ ఇతి ।

తత్ర కో దోషః ?

సజి ఝలీతి కుత్వాదీని న సిద్ధ్యన్తి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ద్విర్వచనం క్రియతామ్, కుత్వాదీనీతి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాత్కుత్వాదీని । పూర్వత్రాసిద్ధే కుత్వాదీని, సిద్ధాసిద్ధయోశ్చ నాస్తి సంప్రధారణా ।।

ఏవం తర్హి పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచన ఇతి వక్తవ్యమ్ । తచ్చావశ్యం వక్తవ్యమ్ । విభాషితాః ప్రయోజయన్తి । దోగ్ధా --- దోగ్ధా । ద్రోఢా --- ద్రోఢా ।।

యావతా చేదానీం పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచన ఇత్యుచ్యతే సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తం షత్వం న సిద్ధ్యతి ఇతి ।।

(సిద్ధాన్తకథనభాష్యమ్)

ఇహ స్థానే ద్విర్వచనే ణిలోపోఽపరిహృతః । సన్యఙోః పరతో ద్విర్వచనే ఇటో ద్విర్వచనం వక్తవ్యమ్ । సన్యఙన్తస్య ద్విర్వచనే హన్తేః కుత్వమపరిహృతమ్ ।

తత్ర సన్యఙన్తస్య ద్విర్వచనం ద్విః ప్రయోగశ్చేత్యేష పక్షో నిర్దోషః ।

తత్రేదమపరిహృతమ్ --- సన ఇట్ప్రతిషేధ ఇతి ।

ఏతస్యాపి సప్తమే పరిహారం వక్ష్యతి --- ఉభయవిశేషణత్వాత్సిద్ధమితి ।

కథం జేఘ్నీయతే ?

వక్ష్యత్యేతత్ --- యఙ్ప్రకరణే హన్తేర్హింసాయాం ఘ్నీతి ।।

-6-1-12- దాశ్వాన్ సాహ్వాన్మీఢ్వాంశ్చ (2449)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

దాశ్వానితి కిం నిపాత్యతే ?

(5999 నిపాతనదర్శకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- దాశేర్వసౌ ద్విత్వేట్ప్రతిషేధౌ -

దాశేర్వసౌ ద్విత్వేట్ప్రతిషేధౌ నిపాత్యేతే । దాశ్వాంసో దాశుషః సుతమ్ ।।

దాశ్వాన్ ।

సాహ్వానితి కిం నిపాత్యతే ?

(6000 నిపాతనదర్శకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సహేర్దీర్ఘత్వం చ -

కిం చ ?

ద్విత్వేట్ప్రతిషేధౌ చ । సాహ్వాన్ బలాహకః ।।

సాహ్వాన్ ।

మీఢ్వానితి కిం నిపాత్యతే ?

(6001 నిపాతనదర్శకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- మిహేర్ఢత్వం చ -

యచ్చ పూర్వయోః ।

కిఞ్చ పూర్వయోః ?

ద్విత్వేట్ప్రతిషేధౌ దీర్ఘత్వం చ । మీఢ్వస్తోకాయ తనయాయ మృడయ । యథేయమిన్ద్రమీఢ్వః ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

మహ్యర్థో వై గమ్యతే ।

కః పునర్మహ్యర్థః ?

మహిర్దానకర్మా ।

అతః కిమ్ ?

ఇత్వమపి నిపాత్యమ్ ।।

(6002 ఆక్షేపనిరాంసవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- మహ్యర్థ ఇతి చేన్మిహేస్తదర్థత్వాత్సిద్ధమ్ -

మహ్యర్థ ఇతి చేన్మిహిరపి మహ్యర్థే వర్తతే । కథం పునరన్యోనామాన్యస్యార్థే వర్తతే । బహ్వర్థా అపి ధాతవో భవన్తీతి ।।

అస్తి పునరన్యత్రాపి క్వచిన్మిహిర్మహ్యర్థే వర్తతే ? అస్తీత్యాహ --- మిహేర్మేఘః ।

మేఘశ్చ కస్మాద్భవతి ?

అపో దదాతీతి ।।

(6003 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ద్విర్వచనప్రకరణే కృఞాదీనాం కే -

ద్విర్వచనప్రకరణే కృఞాదీనాం కే ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । చక్రమ్, చిక్లిదమ్, చక్నసమితి ।।

కాదిష్వితి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహాపి యథా స్యాత్ --- బభ్రుః, యయురితి ।।

(6004 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- చరిచలిపతివదీనామచ్యాక్ చాభ్యాసస్య -

చరిచలిపతివదీనామచి ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్, ఆక్చాభ్యాసస్య । చరాచరః, చలాచలః, పతాపతః,

వదావదః ।।

(6005 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- హన్తేర్ఘశ్చ -

హన్తేర్ఘశ్చ వక్తవ్యః । అచి ద్వే భవతః, ఆక్చాభ్యాసస్య । ఘనాఘనః ।।

(6006 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- పాటేర్ణిలుక్చ దీర్ఘశ్చాభ్యాసస్యోక్చ -

పాటయతేర్ణిలుగ్ వక్తవ్యః । అచి ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్, దీర్ఘశ్చాభ్యాసస్య, ఃఢ్ద్య;క్చాగమః । పాటూపటః ।।

(6007 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- ద్విర్వచనం యణయవాయావాదేశాల్లోపోపధాలోపణిలోపకికినోరుత్వేభ్యః -

యణ్ --- అయవాయావాదేశ --- ఆల్లోప --- ఉపధాలోప --- ణిలోప --- కికినోరుత్వేభ్యో ద్విర్వచనం భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।।

ద్విర్వచనస్యావకాశః --- బిభిదతుః, బిభిదుః ।

యణాదేశస్యావకాశః --- దధ్యత్ర, మధ్వత్ర । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చక్రతుః, చక్రురితి ।

అయవాయావాదేశానామవకాశః --- చయనమ్, చాయకః, లవనమ్, లావకః । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చిచాయ, చిచయిథ, లులావ, లులవిథ ।

ఆల్లోపస్యావకాశః --- గోదః, కమ్బలదః । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- యయతుః, యయుః, తస్థతుః, తస్థుః ।

ఉపధాలోపస్యావకాశః --- శ్లేష్మఘ్నం మధు, పిత్తఘ్నం ఘృతమ్ । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- జగ్మతుః, జగ్మః, జఘ్నతుః, జఘ్నుః ।

ణిలోపస్యావకాశః --- కారణా, హారణా । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ఆటిటత్, ఆశిశత్ ।

ఉత్వస్యావకాశః --- నిపూర్తాః పిణ్డాః । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- మిత్రావరుణౌ తతురిః, దూరే హ్యధ్వా జగురిః ।।

ద్విర్వచనం భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః । న వక్తవ్యః । ఇష్టవాచీ పరశబ్దః । విప్రతిషేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి ।।

(6008 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- ద్విర్వచనాత్ ప్రసారణాత్వధాత్వాదివికారరీత్వేత్త్వేత్త్వోత్త్వగుణవృద్ధివిధయః -

ద్విర్వచనాత్ ప్రసారణ --- ఆత్వ --- ధాత్వాదివికార --- రీత్వ --- ఇర్త్వ --- ఇత్త్వోత్త్వ --- గుణవృద్ధివిధయో భవన్తి విప్రతిషేధేన ।

ద్విర్వచనస్యావకాశః --- బిభిదతుః, బిభిదుః ।

సంప్రసారణస్యావకాశః--ఇష్టమ్, సుప్తమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ఇర్జతుః, ఇర్జురితి ।

నైతదస్తి ।

అస్త్వత్ర ద్విర్వచనమ్, ద్విర్వచనే కృతే పరస్య రూపస్య కితీతి భవిష్యతి, పూర్వస్య లిట్యభ్యాసస్యోభయేషామ్ (6-1-17) ఇతి ।

ఇదం తర్హి --- సోషుప్యతే ।

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్ --- ఇర్జతుః, ఇర్జుః .

నను చోక్తమస్త్వత్ర ద్విర్వచనమ్, ద్విర్వచనే కృతే పరస్య రూపస్య కితీతి భవిష్యతి, పూర్వస్య

లిట్యభ్యాసస్యోభయేషామితి ।

న సిద్ధ్యతి । న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్ (37) ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి । అకారేణ వ్యవహితత్వాన్న

భవిష్యతి । (ఏకాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ । ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।)

ఏవం తర్హి సమానాఙ్గగ్రహణం తత్ర చోదయిష్యతి ।।

ఆత్వస్యావకాశః --- గ్లాతా, మ్లాతా । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- జగ్లే, మమ్లే ।।

ధాత్వాదివికారాణామవకాశః --- నమతి, సిఞ్చతి । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ననామ, సిషేచ, సస్నౌ ।।

రీత్వస్యావకాశః --- మాత్రీయతి, పిత్రీయతి । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చేక్రీయతే, జేహ్రీయతే ।।

ఇర్త్వస్యావకాశః --- పీయతే, గీయతే । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- పేపీయతే, జేగీయతే ।।

ఇత్వోత్వయోరవకాశః --- ఆస్తీర్ణమ్, నిపూర్తాః । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ఆతేస్తీర్యతే, నిపోపూర్యతే ।।

గుణవృద్ధ్యోరవకాశః --- చేతా, గౌః । ద్విర్వచనస్య స ఏవ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చిచాయ, చిచయిథ, లులావ, లులవిథ ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । అస్త్వత్ర ద్విర్వచనమ్, ద్విర్వచనే కృతే పరస్య రూపస్య గుణవృద్ధీ భవిష్యతః ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ఇయాయ, ఇయయిథ ।

నను చాత్రాప్యస్తు ద్విర్వచనమ్, ద్విర్వచనే కృతే పరస్య రూపస్య గుణవృద్ధీ భవిష్యతః ।

న సిద్ధ్యతి । అన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి । వార్ణాదాఙ్గం బలీయ ఇతి గుణవృద్ధీ భవిష్యతః ।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

న హి ।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- వార్ణాదాఙ్గం బలీయో భవతీతి యదయం అభ్యాసస్యాసవర్ణే (6-4-78) ఇత్యసవర్ణగ్రహణం కరోతి ।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

న హ్యన్తరేణ గుణవృద్ధీ అసవర్ణపరోఽభ్యాసో భవతి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । అర్త్యర్థమేతత్స్యాత్ । ఇయృతః, ఇయృథః, ఉవోణ, ఉవోణిథ ।

యత్తర్హి దీర్ఘ ఇణః కితి (7-4-69) ఇతి దీర్ఘత్వం శాస్తి ।

ఏతస్యాప్యస్తి వచనే ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

సవర్ణదీర్ఘబాధనార్థమేతత్స్యాత్ । స యథైవ తర్హి సవర్ణదీర్ఘత్వం బాధతే, ఏవం యణాదేశమపి బాధేత ।

ఏవం తర్హి యణాదేశే యోగవిభాగః కరిష్యతే । ఇదమస్తి --- ఇణో యణ్ భవతి ।

తతః --- ఏరనేకాచః । ఏశ్చానేకాచ ఇణో యణ్భవతి ।

తతః --- అసంయోగపూర్వస్య, ఏరనేకాచ ఇత్యేవ ।।

అసవర్ణగ్రహణమేవ తర్హి జ్ఞాపకమ్ ।

నను చోక్తర్మత్యర్థమేతత్స్యాదితి ।

నైకముదాహరణమసవర్ణగ్రహణం ప్రయోజయతి ॥

ఏవమపి స్థానివద్భావాదియఙ్ ప్రాప్నోతి ।

అథ సత్యపి విప్రతిషేధే యావతా స్థానివద్భావః కథమివైతత్సిధ్యతి --- కస్మాదేవాత్ర న భవతి ?

యోఽనాదిష్టాదచః పూర్వస్తస్య విధిం ప్రతి స్థానివద్భావః । ఆదిష్టాచ్చైషోఽచః పూర్వ ఇతి ॥

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ॥

-6-1-13- ష్యఙః సంప్రసారణం పుత్రపత్యోస్తత్పురుషే (2450)

(సమ్ప్రసారణాధికరణమ్)

(6009 అతిప్రసఙ్గాపాదకవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- ష్యఙః సంప్రసారణే పుత్రపత్యోస్తదాదావతిప్రసఙ్గః -

ష్యఙః సంప్రసారణే పుత్రపత్యోస్తదాదావతిప్రసఙ్గో భవతి । పుత్రపత్యాదౌ సంప్రసారణం ప్రాప్నోతి । కారీషగన్ధ్యాపుత్రకులమ్, కారీషగన్ధ్యాపతికులమ్ ॥

(6010 అతిప్రసఙ్గాక్షేపవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- వర్ణగ్రహణాత్సిద్ధమ్ -

వర్ణగ్రహణ ఏతద్భవతి --- యస్మిన్ విధిస్తదాదావితి, న చేదం వర్ణగ్రహణమ్ ॥

(6011 ప్రత్యాక్షేపవార్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- వర్ణగ్రహణ ఇతి చేత్తదన్తప్రతిషేధః -

వర్ణగ్రహణ ఇతి చేత్తదన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । పుత్రపత్యన్తే సంప్రసారణం ప్రాప్నోతి । కారీషగన్ధ్యాపరమపుత్రః, కారీషగన్ధ్యాపరమపతిః, కౌముదగన్ధ్యాపరమపుత్రః, కౌముదగన్ధ్యాపరమపతిః ।

కిం కారణమ్ ?

యత్ర హి తదాదివిధిర్నాస్తి తదన్తవిధినా తత్ర భవితవ్యమ్ ॥

(6012 ప్రత్యాక్షేపనిరాసవార్తికమ్ ॥ 4 ॥)

- సిద్ధం తూత్తరపదవచనాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

ఉత్తరపదవచనాత్ । పుత్రపత్యోరుత్తరపదయోరితి వక్తవ్యమ్ ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్ ।

పూర్వపదముత్తరపదమితి సంబన్ధిశబ్దావేతౌ । సతి పూర్వపద ఉత్తరపదం భవతి, సతి చోత్తరపదే పూర్వపదమితి, న చాత్ర పుత్రపతీ ఉత్తరపదే ।।

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--కారీషగన్ధీపుత్రః, కారీషగన్ధీపతిరితి ।

కిం కారణమ్ ?

పూర్వపదమిత్యుచ్యతే, న హ్యత్ర ష్యఙ్ పూర్వపదమస్తి, ష్యఙన్తమేతత్పూర్వపదమ్ ।

కథమ్ ?

ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి ।।

యది ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీత్యుచ్యతే, పరమకారీషగన్ధీపుత్రః --- పరమకారీషగన్ధీపతిరితి న సిద్ధ్యతి ।

ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవత్యస్త్రీప్రత్యయేనేతి ।।

యద్యస్త్రీప్రత్యయేనేత్యుచ్యతే, అతిక్రాన్తః కారీషగన్ధ్యామతికారీషగన్ధ్యః, తస్య పుత్రః --- అతికారీషగన్ధ్యపుత్రః, అతికారీషగన్ధ్యపతిః --- ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అస్త్రీప్రత్యయేనానుపసర్జనేన । యో హ్యుపసర్జనం స్త్రీప్రత్యయో భవత్యేషా తత్ర పరిభాషా --- ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి ।।

(అతిప్రసఙ్గాపాదకభాష్యమ్)

ష్యఙన్తే యావన్తో యణస్తేషాం సర్వేషాం సంప్రసారణం ప్రాప్నోతి । వారాహీపుత్రః, తార్క్ష్ణకర్ణీపుత్రః । తత్రాప్రత్యయస్థస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।।

(6013 అతిప్రసఙ్గాపోహవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- యథాగృహీతస్యాదేశవచనాదప్రత్యయస్థే సిద్ధమ్ -

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవమప్రత్యయస్థస్య న భవిష్యతి ।।

(6014 అతిప్రసఙ్గాపోహే సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య వా -

అథవా --- అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।।

కః పునరత్ర విశేషః --- ఏషా వా పరిభాషా క్రియేత, అప్రత్యయస్థస్య వా ప్రతిషేధ ఉచ్యేత ?

అవశ్యమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా, బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ।

కాని ?

(6015 పరిభాషాప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ప్రయోజనం న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్ -

న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్ (6-1-37) ఇత్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి ।

కథం వ్యధేర్వ్విద్ధ ఇతి ?

అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవతీతి న దోషో భవతి ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । క్రియతే న్యాస ఏవ ।।

(6016 పరిభాషాప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- సాన్తమహతో దీర్ఘత్వే -

సాన్తమహతో దీర్ఘత్వే ప్రయోజనమ్ । పయాంసి, యశాంసి । ప ఇత్యస్యాపి ప్రాప్నోతి । అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవతీతి దోషో న భవతి ।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । నోపధాయాః (6-4-7) ఇతి తత్ర వర్తతే ।।

ఏవమప్యనాంసి మనాంసీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

సాన్తసంయోగేనోపధాం విశేషయిష్యామః --- సాన్తసంయోగస్య నోపధాయా ఇతి ।।

ఏవమపి హంసశిరాంసి --- ధ్వంసశిరాంసి --- అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । హమ్మతే: హంసః ।

కః పునరాహ --- హమ్మతేర్హంస ఇతి ?

కిం తర్హి ?

హన్తేర్హంసః, హన్త్యధ్వానమితి ।।

ఏవం తర్హి సర్వనామస్థాన ఇతి వర్తతే । సర్వనామస్థానపరతయా సాన్తసంయోగం విశేషయిష్యామః, సాన్తసంయోగేన నోపధామ్ --- సర్వనామస్థానపరస్య సాన్తసంయోగస్య నోపధాయా ఇతి ॥

(6017 ప్రయోజనవార్తికమ్ ॥ 9 ॥)

- అన్కారాన్తస్యాల్లోపే -

అన్కారాన్తస్యాల్లోపే ప్రయోజనమ్ । తక్ష్ణా, తక్ష్ణే --- ఇతి త ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి । అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవతీతి న దోషో భవతి ॥

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । అనాఽకారం విశేషయిష్యామః --- అనో యోఽకార ఇతి ॥

ఏవమప్యనసా, అనసే --- ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అన్కారేణాఙ్గం విశేషయిష్యామః, అనా అకారమ్ --- అన్కారాన్తస్యాఙ్గస్యానో యోఽకార ఇతి ॥

ఏవమప్యనస్తక్ష్ణా, అనస్తక్ష్ణే --- ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమ్ యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్ । భస్యేతి తత్రోపస్థితమిదం భవతి యచి భమ్ (1-4-18) ఇతి తత్ర యజాదిపరతయాఽన్కారం విశేషయిష్యామః, అనాఽకారమ్ --- యజాదిపరస్యానో యోఽకార ఇతి ॥

(6018 ప్రయోజనవార్తికమ్ ॥ 10 ॥)

- మృజేర్వృద్ధివిధౌ -

మృజేర్వృద్ధివిధౌ ప్రయోజనమ్ । న్యమార్ట్ । అటోఽపి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి । అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం

భవతీతి న దోషో భవతి ॥

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । యథాపరిభాషితం ఇకో గుణవృద్ధీ (1-1-3) ఇతి, ఇక ఏవ వృద్ధిర్భవిష్యతి ॥

ఏవమపి మిమార్జిషతీత్యత్ర ప్రాప్నోతి ।

అస్తు ।

అభ్యాసనిర్హ్రాసేన హ్రస్వో భవిష్యతి ॥

(6019 ప్రయోజనవార్తికమ్ ॥ 11 ॥)

- వసోః సంప్రసారణే చ -

వసోః సంప్రసారణే చ ప్రయోజనమ్ । విదుషః పశ్య । విదివకారస్యాపి ప్రాప్నోతి । అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్యేతి న దోషో భవతి ।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్ (6-1-37) ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।

ఇద్కారేణ వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి నిర్దేశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న భవిష్యతి ।।

(6020 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 12 ।।)

- యువాదీనాఞ్చ -

యువాదీనాం చ సంప్రసారణే ప్రయోజనమ్ । యూనః, యూనా, యూనే । యకారస్యాపి ప్రాప్నోతి । అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్యేతి న దోషో భవతి ।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్ ఇతి న భవిష్యతి ।

ఉకారేణ వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి ।

ఏకాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।

ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।

ఏవం తర్హి సమానాఙ్గగ్రహణం తత్ర చోదయిష్యతి ।।

(6021 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 13 ।।)

- ర్వోరుపధాగ్రహణం చ -

ర్వోశ్చోపధాగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి --- ర్వోరుపధాయా దీర్ఘ ఇకః (8-2-76) ఇతి ।

ఇహ కస్మాన్న భవతి --- అబిభర్భవాన్ ?

అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్యేతి న దోషో భవతి ।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । క్రియతే న్యాస ఏవ ।।

(6022 అనన్త్యవికారేతిస్వీకారే దోషాపాదకవార్త్తికమ్ ।। 14 ।।)

- ఆదిత్యదాదివిధిసంయోగాదిలోపకుత్వఢత్వభష్భావషత్వణత్వేష్వతిప్రసఙ్గః -

ఆదివిధావతిప్రసఙ్గో భవతి । ధాత్వాదేః షః సః (6-1-14) ణో నః (65) ఇహైవ స్యాత్ --- నేతా, సోతా । ఇహ న స్యాత్ --- నమతి, సిఞ్చతీతి । ఆది ।।

త్యదాదివిధి । ఇహైవ స్యాత్ --- తద్, సః । త్యద్, స్యః --- ఇత్యత్ర న స్యాత్ । త్యదాదివిధి ।।

సంయోగాదిలోప । ఇహైవ స్యాత్ --- మఙ్క్తా । మఙ్క్తవ్యమిత్యత్ర న స్యాత్ । సంయోగాదిలోప ।।

కుత్వ । ఇహైవ స్యాత్ --- పక్తా । పక్తవ్యమిత్యత్ర న స్యాత్ । కుత్వ ।।

ఢత్వ । ఇహైవ స్యాత్ --- లేఢా । లేఢవ్యమిత్యత్ర న స్యాత్ । ఢత్వ ।।

భష్భావ । ఇహైవ స్యాత్ --- అభుత్స్వి । అభుత్సాతామిత్యత్ర న స్యాత్ । భష్భావ ।।

షత్వ । ఇహైవ స్యాత్ --- ద్రష్టా । ద్రష్టవ్యమిత్యత్ర న స్యాత్ । షత్వ ।।

ణత్వ । ఇహైవ స్యాత్ --- మాషవాపేణ । మాషవాపాణామిత్యత్ర న స్యాత్ । ణత్వ ।।

(పరిభాషావిషయే సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏతే దోషాః సమా భూయాంసో వా, తస్మాన్నార్థోఽనయా పరిభాషయా ।।

న హి దోషాః సన్తీతి పరిభాషా న వక్తవ్యా, లక్షణం వా న ప్రణేయమ్ । న హి భిక్షుకాః సన్తీతి స్థాల్యో నాధిశ్రీయన్తే । న చ మృగాః సన్తీతి యవా నోప్యన్తే । దోషాః ఖల్వపి సాకల్యేన పరిగణితాః । ప్రయోజనానాముదాహరణమాత్రమ్ ।

కుత ఏతత్ ?

న హి దోషాణాం లక్షణమస్తి ।

తస్మాద్యాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని తదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా, ప్రతివిధేయం దోషేషు ।

ఇదం ప్రతివిధీయతే ---

(6023 పరిభాషాదోషనిరాసవార్తికమ్ ।। 15 ।।)

- ఉదాత్తనిర్దేశాత్ సిద్ధమ్ -

యత్రైషా పరిభాష్యతే తత్రోదాత్తనిర్దేశః కర్తవ్యః । తతో వక్తవ్యమ్ --- అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవత్యుదాత్తనిర్దేశ ఇతి ।।

(పరిభాషాఽర్థబోధకభాష్యమ్)

స తర్హ్యుదాత్తనిర్దేశః కర్తవ్యః ।

న కర్తవ్యః । యత్రైవాన్త్యసదేశశ్చానన్త్యసదేశశ్చ యుగపత్సమవస్థితౌ తత్రైషా పరిభాషా భవతి, దోషేషు చ --- అన్యత్రాన్త్యసదేశః, అన్యత్రానన్త్యసదేశః । ప్రయోజనేషు పునస్తత్రైవాన్త్యసదేశశ్చానన్త్యసదేశశ్చ ।।

తథాజాతీయకాని ఖల్వత్యాచార్యేణ ప్రయోజనాని పఠితాని, యాన్యుభయవన్తి భవన్తి ।

ఇదమేకం యథా దోషాస్తథా ర్వోరుపధాగ్రహణమితి । అవిభర్భవాన్ । తచ్చాపి క్రియతే న్యాస ఏవ ।।

-6-1-14- బన్ధుని బహువ్రీహౌ (245)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

మాతజ్మాతృకమాతృషు ష్యఙ్ ప్రసార్యో విభాషయా ।।

మాతచ్ --- కారీషగన్ధ్యా మాతాఽస్య కారీషగన్ధీమాతః, కారీషగన్ధ్యామాతః । మాతచ్ ।।

మాతృక --- కారీషగన్ధీమాతృకః, కారీషగన్ధ్యామాతృకః । మాతృక ।।

మాతృ --- కారీషగన్ధీమాతా, కారీషగన్ధ్యామాతా ।।

-6-1-16- గ్రహిజ్యావయివ్యధివష్టివిచతివృశ్చతిపృచ్ఛతిభృజ్జతీనాం జితి చ (245)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

వయిగ్రహణం కిమర్థం న వేఞ్ యజాదిషు పఠ్యతే, వేఞశ్చ వయిరాదేశః క్రియతే ?

తత్ర యజాదీనాం కితీత్యేవ సిద్ధమ్ ।

తత్రైతత్స్యాత్ --- జిదర్థోఽయమారమ్భ ఇతి । తచ్చ న । లిట్యమాదేశః, లిట్ చ కిదేవ ।।

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(6024 పదకృత్యవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వయిగ్రహణం వేఞః ప్రతిషేధాత్ -

వయిగ్రహణం క్రియతే, వేఞః ప్రతిషేధాత్ । వేఞో లిటి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి, స వయేర్మా భూదితి ।।

యథైవ హి వేఞ్గ్రహణాద్విధిః ప్రార్థ్యతే ఏవం ప్రతిషేధోఽపి ప్రాప్నోతి ।।

(6025 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా యకారప్రతిషేధో జ్ఞాపకోఽప్రతిషేధస్య -

న వా ఏష దోషః ।

కిం కారణమ్ ?

యదయం లిటి వయో యః (6-1-38) ఇతి వయేర్యకారస్య సంప్రసారణస్య ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న వేఞ్గ్రహణాద్వయేః సంప్రసారణప్రతిషేధో భవతీతి ।।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్, పిత్యభ్యాసార్థమేతత్స్యాత్ । వయేః పిత్సు వచనేష్వభ్యాసయకారస్య సంప్రసారణం మా భూదితి ।

నను చ వేఞ్గ్రహణాదేవ వయేః పిత్స్వపి వచనేష్వభ్యాసయకారస్య సంప్రసారణప్రతిషేధః సిద్ధః ।

న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

కితీతి తత్రానువర్తతే ।।

ఏవమపి వయేః పిత్సు వచనేష్వభ్యాసస్య యకారస్య సంప్రసారణం న ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

హలాదిః శేషేణ బాధ్యతే । నాత్ర హలాదిః శేషః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

వక్ష్యతి హ్యేతత్ --- అభ్యాససంప్రసారణం హలాదిశేషాద్విప్రతిషేధేనేతి ।।

స ఏష వయేర్యకారస్య సంప్రసారణప్రతిషేధః పిత్యభ్యాసార్థః, న జ్ఞాపకార్థో భవతి ।।

(6026 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- పిత్యభ్యాసార్థమితి చేన్నావిశిష్టత్వాత్ -

పిత్యభ్యాసార్థమితి చేత్ తన్న ।

కిం కారణమ్ ?

అవిశిష్టత్వాత్ । అవిశేషేణ ప్రతిషేధః, నివృత్తం తత్ర కితీతి ।

ఆతశ్చావిశేషేణ వేఞోఽపి హి పిత్సు వచనేష్వభ్యాసస్య సంప్రసారణం నేష్యతే --- వవౌ, వవిథేతి ।

వికృతిగ్రహణం ఖల్వపి ప్రతిషేధే క్రియతే, న చ వికృతిః ప్రకృతిం గృహ్ణాతి ।।

-6-1-17- లిట్యభ్యాసస్యోభయేషామ్ (2454)

(6027 గ్రహ్యాదీనాం ఫలే విశేషాభావబోధకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గ్రహివృశ్చతిపృచ్ఛతిభృజ్జతీనామవిశేషః -

(వార్త్తికాశయఖణ్డనభాష్యమ్)

యదుచ్యతే వృశ్చేరవిశేష ఇతి । తన్న । యద్యత్ర రేఫస్య సంప్రసారణం న స్యాద్వకారస్య ప్రసజ్యేత । రేఫస్య పునః సంప్రసారణే సతి ఉరదత్వస్య స్థానివద్భావాత్ న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్ (6-1-37) ఇతి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి ।

తస్మాద్వక్తవ్యమ్ --- గ్రహేరవిశేషః పృచ్ఛతిభృజ్జత్యోరవిశేష ఇతి ।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథోభయేషాం గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఉభయేషామభ్యాసస్య సంప్రసారణం యథా స్యాత్ --- వచిస్వపియజాదీనామ్, గ్రహాదీనాం చ ।।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ ।

ప్రకృతముభయేషాం గ్రహణమనువర్తతే ।

?B యద్యనువర్తతే, గ్రహిజ్యావయివ్యధివష్టివిచతివృశ్చతిపృచ్ఛతిభృజ్జతీనాం ఙితి చేతి యజాదీనాం ఙిత్యపి ప్రాప్నోతి ।।

నైష దోషః ।

సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే --- వచిస్వపియజాదీనాం కితి, గ్రహాదీనాం ఙితి, వచిస్వపియజాదీనాం కితి । తతః --- లిట్యభ్యాసస్యోభయేషామ్, కితి ఙితి --- ఇతి నివృత్తమ్ ।।

అథవా మణ్డూకగతయోఽధికారాః । యథా మణ్డూకా ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛన్తి తద్వదధికారాః ।।

అథవైకయోగః కరిష్యతే --- వచిస్వపియజాదీనాం కితి గ్రహాదీనాం ఙితి చ --- ఇతి । తతో లిట్యభ్యాసస్యేతి । న చైకయోగేఽనువృత్తిర్భవతి ।।

అథవోభయం నివృత్తం తదపేక్షిష్యామహే ।।

ఇదం తర్హి ఉభయేషాం గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ --- ఉభయేషామభ్యాసస్య సంప్రసారణమేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి ।

కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి ?

హలాదిశేషః । అభ్యాససంప్రసారణం హలాదిశేషాద్విప్రతిషేధేన ఇతి వక్ష్యతి స పూర్వవిప్రతిషేధో న పఠితవ్యో భవతి ।।

(6028 విప్రతిషేధబోధకమేకదేశివార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అభ్యాససంప్రసారణం హలాదిశేషాద్విప్రతిషేధేన -

అభ్యాసస్య సంప్రసారణం భవతి హలాదిశేషాద్విప్రతిషేధేన । అభ్యాససంప్రసారణస్యావకాశః --- ఇయాజ, ఉవాప । హలాదిశేషస్యావకాశః --- బిభిదతుః, బిభిదుః ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- వివ్యాధ, వివ్యధిథ । అభ్యాససంప్రసారణం భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।।

(6029 విప్రతిషేధఖణ్డకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా సంప్రసారణాశ్రయబలీయస్త్వాదన్యత్రాపి -

న వా వక్తవ్యః ।

కిం కారణమ్ ?

సంప్రసారణాశ్రయస్య బలీయస్త్వాదన్యత్రాపి । సంప్రసారణం సంప్రసారణాశ్రయం చ బలీయో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । అన్యత్రాపి, నావశ్యమిహైవ వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

(6030 సంప్రసారణాశ్రయస్య బలీయస్త్వప్రదర్శకవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ప్రయోజనం రమాల్లోపేయజ్యణః -

రమ్ ---

భృష్టః, భృష్టవాన్ । సంప్రసారణం చ ప్రాప్నోతి రమ్భావశ్చ । పరత్వాద్రమ్భావః స్యాత్ । సంప్రసారణం బలీయో భవతీతి వక్తవ్యమ్, సంప్రసారణం యథా స్యాత్ ।।

ఆల్లోపః ---

జుహువతుః, జుహువుః । సంప్రసారణం చ ప్రాప్నోత్యాల్లోపశ్చ । పరత్వాదాకారలోపః స్యాత్ । సంప్రసారణం బలీయో భవతీతి వక్తవ్యం సంప్రసారణం యథా స్యాత్ ।।

సంప్రసారణే కృతే పూర్వత్వం చ ప్రాప్నోత్యాకారలోపశ్చ । పరత్వాదాల్లోపః స్యాత్ । సంప్రసారణాశ్రయం చ బలీయో భవతీతి వక్తవ్యం పూర్వత్వం యథా స్యాత్ ।।

ఇయఙ్ ---

శుశువతుః, శుశువుః । సంప్రసారణం చ ప్రాప్నోతి, ఇయఙాదేశశ్చ । పరత్వాదియఙాదేశః స్యాత్ । సంప్రసారణం బలీయో భవతీతి వక్తవ్యం సంప్రసారణం యథా స్యాత్ ।।

యణ్ ---

సంప్రసారణే కృతే పూర్వత్వం చ ప్రాప్నోతి, యణాదేశశ్చ । పరత్వాద్యణాదేశః స్యాత్ । సంప్రసారణాశ్రయం చ బలీయో భవతీతి వక్తవ్యం పూర్వత్వం యథా స్యాత్ ।।

(బలీయస్త్వప్రదర్శకఖణ్డకభాష్యమ్)

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని ।

యత్తావదుచ్యతే --- రమ్ --- ఇతి । ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- రమ్భావః క్రియతాం సంప్రసారణమితి । కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాద్రమ్భావః । నిత్యం సంప్రసారణమ్, కృతేఽపి రమ్భావే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

రమ్భావోఽపి నిత్యః, కృతేఽపి సంప్రసారణే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

కథమ్ ?

యోఽసావృకారే రేఫస్తస్య చోపధాయాశ్చ ప్రాప్నోతి ।

అనిత్యో రమ్భావః న హి కృతే సంప్రసారణే ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

న హి వర్ణైకదేశా వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్తే ।

అథాపి గృహ్యన్తే, ఏవమప్యనిత్యః । ఉపదేశే ఇతి వర్తతే । తచ్చావశ్యముపదేశగ్రహణమనుర్వత్యమ్, బరీభృజ్యత ఇత్యేవమర్థమ్ ।।

ఆల్లోపేయఙ్యణః --- ఇతి । నిత్యం సంప్రసారణమ్ । అన్తరఙ్గం పూర్వత్వమ్ ।।

తదనన్యార్థం సంప్రసారణం తదాశ్రయఞ్చ బలీయో భవతీతి వక్తవ్యమ్, పూర్వవిప్రతిషేధో వా వక్తవ్యః ।।

ఉభయం న వక్తవ్యమ్ । ఉక్తమత్రోభయేషాం గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ --- ఉభయేషామభ్యాసస్య సంప్రసారణమేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి ।।

(6031 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- వ్యచేః కుటాదిత్వమనస్యిఙ్ణీతి సంప్రసారణార్థమ్ -

వ్యచేః కుటాదిత్వమనసీతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

అఙ్క్ష్ణీతి సంప్రసారణార్థమ్ । అఙ్క్ష్ణీతి సంప్రసారణం యథా స్యాత్ । అద్విచితా, ఉద్విచితుమ్, ఉద్విచితవ్యమ్ ।।

అనసీతి కిమర్థమ్ ?

ఉరువ్యచాః కణ్టకః ।।

-6-1-18- స్వాపేశ్చఙి (2455)

చఙ్గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ ।

కథమ్ ?

ఙితీతి వర్తతే । న చాన్యః స్వాపేర్ఙిదస్తి, అన్యదతశ్చఙః ।।

-6-1-20- న వశః (2457)

(6032 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వశేర్యఙి ప్రతిషేధః -

వశేర్యఙి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః సంప్రసారణస్య । వావశ్యతే ।

క్వ మా భూత్ ?

ఉష్టః ఉశన్తి --- ఇతి । స తర్హి తథా ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । యఙీతి వర్తతే ।

ఏవం తర్హ్యన్వాచష్టే --- యఙీతి వర్తత ఇతి ।

నైతదన్వాఖ్యేయమ్ --- అధికారా అనువర్తన్త ఇతి । ఏష ఏవ న్యాయో యదుతాధికారా అనువర్తేరన్నితి ।।

-6-1-27- శృతం పాకే (2464)

(నిపాతనాకాంక్షాభాష్యమ్)

కిం నిపాత్యతే ?

(6033 నిపాతనబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- శ్రాశ్రప్యోః శృభావః -

శ్రాశ్రప్యోః శృభావో నిపాత్యతే ॥

క్షీరహవిషోరితి వక్తవ్యమ్ ।

శృతం క్షీరమ్, శృతం హవిః ।

క్వ మా భూత్ ?

శ్రాణా యవాగూః, శ్రపితా యవాగూరితి ॥

(6034 నిపాతననియమవార్త్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- శ్రపేః శృతమన్యత్ర హేతోః -

శ్రపేః శృతమన్యత్ర హేతోరితి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్ --- శ్రపితం క్షీరం దేవదత్తేన యజ్ఞదత్తేనేతి ॥

-6-1-28- ప్యాయః పీ (2465)

(6035 నిపాతననియామకవార్త్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- ఆఙ్పూర్వాదన్ధూధసోః -

ఆఙ్పూర్వాదన్ధూధసోరితి వక్తవ్యమ్ । ఆపీనోఽన్ధుః, ఆపీనమూధః ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

నియమార్థమ్ । ఆఙ్పూర్వాదన్ధూధసోరేవ ।

క్వ మా భూత్ ?

ఆప్యానశ్చన్ద్రమా ఇతి ॥

ఉభయతో నియమశ్చాయం ద్రష్టవ్యః --- ఆఙ్పూర్వాదేవాన్ధూధసోః, అన్ధూధసోరేవాఙ్పూర్వాదితి ।

క్వ మా భూత్ ? ప్రప్యానోఽన్ధుః, ప్రప్యానమూధః ॥

ఆఙ్పూర్వాచ్చైష నియమో ద్రష్టవ్యః । భవతి హి--పీనం పుణ్యమ్, పీనాః శంబట్యః, శ్లక్ష్ణపీనముఖీ కన్యేతి ॥

-6-1-30- విభాషా శ్వేః (2467)

(6036 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- శ్వేర్లిట్యభ్యాసలక్షణప్రతిషేధః -

శ్వేర్లిట్యభ్యాసలక్షణం సంప్రసారణం నిత్యం ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । శిశ్వియతుః, శిశ్వియుః ।।

కిముచ్యతేఽభ్యాసలక్షణస్యేతి, న పునః కిల్లక్షణస్యాపి । కిల్లక్షణమపి హి నిత్యమత్ర ప్రాప్నోతి ।

కిల్లక్షణం శ్వయతిలక్షణం బాధిష్యతే ।

యథైవ తర్హి కిల్లక్షణం శ్వయతిలక్షణం బాధతే, ఏవమభ్యాసలక్షణమపి బాధేత ।।

న బ్రూమోఽపవాదత్వాత్ శ్వయతిలక్షణం కిల్లక్షణం బాధిష్యత ఇతి ।

కిం తర్హి ?

పరత్వాత్ ।

శ్వయతిలక్షణస్యావకాశః పితి వచనాని --- శుశావ, శుశవిథ, శిశ్వాయ, శిశ్వయిథ ।

కిల్లక్షణస్యావకాశోఽన్యే కితః --- శూనః, శూనవాన్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- శిశ్వియతుః, శిశ్వియురితి ।

శ్వయతిలక్షణం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అభ్యాసలక్షణాదపి తర్హి శ్వయతిలక్షణం భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।

అభ్యాసలక్షణస్యావకాశోఽన్యే యజాదయః --- ఇయాజ, ఉవాయ ।

శ్వయతిలక్షణస్యావకాశః పరం ధాతురూపమ్ --- శుశువతుః, శుశువుః, శుశవిథ ।

శ్వయతేరభ్యాసస్యోభయం ప్రాప్నోతి --- శిశ్వియుః ।

శ్వయతిలక్షణం భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।।

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః । న హి శ్వయతేరభ్యాసస్యాన్యే యజాదయోఽవకాశః । శ్వయతేర్యజాదిషు యః పాఠః సోఽనవకాశః, తస్యానవకాశత్వాదయుక్తో విప్రతిషేధః ।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే --- శ్వయతేర్లిట్యభ్యాసలక్షణప్రతిషేధ ఇతి ।।

-6-1-32-33- హ్వః సంప్రసారణమ్-అభ్యస్తస్య చ (2469-70)

-6-1-33- హ్వః సంప్రసారణమ్-అభ్యస్తస్య చ (2469-70)

6037 యోగవిభాగదర్శకవార్తికమ్ ।।1।।

హ్వః సంప్రసారణే యోగవిభాగః

హ్వః సంప్రసారణే యోగవిభాగః కర్తవ్యః। హ్వః సంప్రసారణమ్ --- భవతి ణౌ చ సంశ్చఙోః। తతః--అభ్యస్తస్య చ ।

అభ్యస్తస్య చ సంప్రసారణం భవతీతి। కిమర్థో యోగవిభాగః?

6038 యోగవిభాగఫలబోధకవార్తికమ్ ।।2।।

ణౌ చ సంశ్చఙ్విషయార్థః

ణౌ చ సంశ్చఙివిషయే హ్వః సంప్రసారణం యథా స్యాత్। జుహావయిషతి,అజూహవత్।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి? హ్వోఽభ్యస్తస్యేత్యుచ్యతే। న చైతద్ హ్వోఽభ్యస్తమ్। కస్య తర్హి? హ్వాయయతేః। హ్వ ఏతదభ్యస్తమ్। కథమ్? ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్య (6-1-1) ఇతి। ఏవం తర్హి హ్వాయతేరభ్యస్తస్యేత్యుచ్యతే। న చాత్ర హ్వాయతిరభ్యస్తమ్। కస్తర్హి? హ్వాయయతిః। హ్వాయతిరేవాత్రాభ్యస్తమ్। కథమ్? ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్యేతి। ఏవమపి-

6039 యోగవిభాగఫలోపష్టమ్భకవార్తికమ్ ।।3।।

అభ్యస్తనిమిత్తేఽనభ్యస్తప్రసారణార్థమ్

అభ్యస్తనిమిత్త ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? అనభ్యస్తప్రసారణార్థమ్। అనభ్యస్తస్య ప్రసారణం యథా స్యాత్। జుహూషతి,జోహూయతే।

6040 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।।4।।

అభ్యస్తప్రసారణే హ్యభ్యాసప్రసారణాప్రాప్తిః

అభ్యస్తప్రసారణే హి అభ్యాసప్రసారణస్యాప్రాప్తిః స్యాత్। న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్(6-1-37) ఇతి ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత। నైష దోషః । వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి।

6041 ఆక్షేపసాధకవార్తికమ్ ।।5।।

సమానాఙ్గే ప్రసారణప్రతిషేధాత్ ప్రతిషేధః

సమానాఙ్గే ప్రసారణప్రతిషేధాత్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। సమానాఙ్గగ్రహణం తత్ర చోదయిష్యతి।

6042 యోగవిభాగఫలోపష్టమ్భసంపాదకవార్తికమ్ ।। 6।।

కృదన్తప్రతిషేధార్థం చ

కృదన్తప్రతిషేధార్థం చాభ్యస్తనిమిత్త ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? హ్వాయకమిచ్ఛతి హ్వాయకీయతి,హ్వాకీయతేః సన్ జిహ్వాయకీయిషతి।

(సమాధానపూర్వకసిద్ధాన్తభాష్యమ్)

స తర్హి నిమిత్తశబ్ద ఉపాదేయః, న హ్యన్తరేణ నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థో గమ్యతే। అన్తరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థోఽవగమ్యతే। తద్యథా -- దధిత్రపుసం ప్రత్యక్షో జ్వరః,జ్వరనిమిత్తమితి గమ్యతే। నడ్వలోదకం పాదరోగః, పాదరోగనిమిత్తమితి గమ్యతే। ఆయుర్వై ఘృతమ్, ఆయుషో నిమిత్తమితి గమ్యతే। అథవాఽకారో మత్వర్థీయః। అభ్యస్తమస్త్యస్మిన్ సోఽయమభ్యస్తః,అభ్యస్తస్యేతి। అథవాఽభ్యస్తస్యేతి నైషా హ్వాయతిసమానాధికరణా షష్ఠీ।

కా తర్హి? సంబన్ధషష్ఠీ । అభ్యస్తస్య యో హ్వాయతిః। కిం చాభ్యస్తస్య హ్వాయతిః। ప్రకృతిః। హ్వోఽభ్యస్తస్య ప్రకృతేరితి। యోగవిభాగస్తు కర్తవ్య ఏవ। నాత్ర హ్వాయతిరభ్యస్తప్రకృతిః। కిం తర్హి? హ్వయయతిః।

-6-1-36- అపస్పృధేథామానృచురానృహుశ్చిచ్యుషే తిత్యాజ శ్రాతాః శ్రితమాశీరాశీర్తాః (2473)

(నిపాతనోపదర్శకభాష్యమ్)

అపస్పృధేథామితి కిం నిపాత్యతే ?

స్పర్ధేర్లఙ్యాత్మనేపదానాం మధ్యమపురుషస్య ద్వివచనే ఆథామి ద్విర్వచనం సంప్రసారణమకారలోపశ్చ నిపాత్యతే । ఇన్ద్రశ్చ విష్ణో యదపస్పృధేథామ్, అస్పర్ధేథామితి భాషాయామ్ ।।

అపర ఆహ ---

అపపూర్వాత్స్పర్ధేర్లఙ్యాత్మనేపదానాం మధ్యమపురుషస్య ద్వివచనే ఆథామి సంప్రసారణమకారలోపశ్చ నిపాత్యతే ।

ఇన్ద్రశ్చ విష్ణో యదపస్పృధేథామ్, అపాస్పర్ధేథామితి భాషాయామ్ ।।

శ్రాతాః శ్రితమితి కిం నిపాత్యతే ?

శ్రీణాతేః క్తే శ్రాభావశ్రిభావౌ నిపాత్యేతే ।

క్వ పునః శ్రాభావః, క్వ వా శ్రిభావః ?

సోమే శ్రాభావః, అన్యత్ర శ్రిభావః । న తర్హీదానీమిదం భవతి --- శ్రితః సోమ ఇతి ।

బహువచనే శ్రాభావః ।।

న తర్హీదానీమిదం భవతి --- శ్రితా నో గ్రహాః ।

సోమబహుత్వే శ్రాభావః, అన్యత్ర శ్రిభావః ।।

-6-1-37- న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్ (2474)

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

వచిస్వపియజాదీనాం చ గ్రహాదీనాం చ సంప్రసారణముక్తమ్ । తత్ర యావన్తో యణః సర్వేషాం సంప్రసారణం ప్రాప్నోతి । ఇష్యతే చ పరస్య యథా స్యాన్న పూర్వస్య --- ఇతి । తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి ---

న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్ ।

ఏవమర్థమిదముచ్యతే ।।

కిమన్యేఽప్యేవం విధయో న భవన్తి --- అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చ (7-3-101;102) ఇతి, ఘటాభ్యామ్ । అకారమాత్రస్య దీర్ఘత్వం కస్మాన్న భవతి ?

అస్త్యత్ర విశేషః । ఇయమత్ర పరిభాషోపతిష్ఠతే --- అలోఽన్త్యస్య (1-1-52) ఇతి ।

నను చేదానీమేతయా పరిభాషయేహాపి శక్యముపస్థాతుమ్ ।

నేత్యాహ । న హి వచిస్వపియజాదీనాం గ్రహాదీనాం చాన్త్యో యణస్తి ।

ఏవం తర్హ్యనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవతీత్యన్త్యసదేశో యో యణ్ తస్య కార్యం భవిష్యతి ।

నైతస్యాః పరిభాషాయాః సన్తి ప్రయోజనాని ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- న సర్వస్య యణః సంప్రసారణం భవతీతి యదయం ప్యాయః పీభావం శాస్తి ।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

పీభావవచన ఏతత్ప్రయోజనమ్ --- ఆపీనోఽన్ధుః, ఆపీనమూధః --- ఏతద్ రూపం యథా స్యాదితి । యది చాత్ర సర్వస్య యణః సంప్రసారణం స్యాత్ పీభావవచనమనర్థకం స్యాత్ । సంప్రసారణే కృతే సంప్రసారణపరపూర్వత్వే ద్వయోరికారయోరేకాదేశే సిద్ధం రూపం స్యాత్ --- ఆపీనోఽన్ధుః, ఆపీనమూధ ఇతి ।

పశ్యతి త్వాచార్యః --- న సర్వస్య యణః సంప్రసారణం భవతీతి తతః ప్యాయః పీభావం శాస్తి ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । సిద్ధే హి విధిరారభ్యమాణో జ్ఞాపకో భవతి, న చ ప్యాయః సంప్రసారణేన సిధ్యతి । సంప్రసారణే హి సత్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత ॥

(ప్రత్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

ఏవమపి జ్ఞాపకమేవ ।

కథమ్ ? ప్యాయ ఇతి నైషా స్థానషష్ఠీ ।

కా తర్హి ?

విశేషణషష్ఠీ । ప్యాయో యో యణితి । తదేతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న సర్వస్య యణః సంప్రసారణం భవతీతి యదయం ప్యాయః పీభావం శాస్తి ॥

(ఆక్షేపసమర్థకభాష్యమ్)

ఏవమప్యనైకాన్తికమేతత్ । ఏతావజ్జ్ఞాప్యతే --- న సర్వస్య యణః సంప్రసారణం భవతీతి । తత్ర కుత ఏతత్ పరస్య

భవిష్యతి న పూర్వస్యేతి ॥

ఉచ్యమానేఽప్యేతస్మిన్ సూత్రే కుత ఏతత్పరస్య భవిష్యతి న పునః పూర్వస్యేతి ।

ఏకయోగలక్షణం ఖల్వపి సంప్రసారణమ్, తద్యది తావత్పరమభినిర్వృత్తం పూర్వమప్యభినిర్వృత్తమేవ । ప్రసక్తస్య చానభినిర్వృత్తస్య ప్రతిషేధేన నివృత్తిః శక్యా కర్తుం నాభినిర్వృత్తస్య । యో హి భుక్తవన్తం బ్రూయాన్మా భుఙ్క్థా ఇతి, కిం తేన

కృతం స్యాత్ ।

అథాపి పూర్వమనభినిర్వృత్తం పరమప్యనభినిర్వృత్తమేవ । తత్ర నిమిత్తసంశ్రయోఽనుపపన్నో న సంప్రసారణే సంప్రసారణమితి ॥

(ఆక్షేపనివారకభాష్యమ్)

నైష దోషః । యత్తావదుచ్యతే --- ఉచ్యమానేఽప్యేతస్మిన్ కుత ఏతత్పరస్య భవిష్యతి న పూర్వస్యేతి । ఇహేఙ్గితేన చేష్టితేన నిమిషితేన మహతా వా సూత్రప్రబన్ధేనాచార్యాణామభిప్రాయో గమ్యతే । ఏతదేవ జ్ఞాపయతి --- పరస్య భవిష్యతి న పూర్వస్యేతి యదయం న సంప్రసారణే సంప్రసారణమితి ప్రతిషేధం శాస్తి ॥

యదప్యుచ్యతే --- ఏకయోగలక్షణం ఖల్వపి సంప్రసారణం తద్యది తావత్పరమభినిర్వృత్తం పూర్వమప్యభినిర్వృత్తమేవ ప్రసక్తస్య చానభినిర్వృత్తస్య ప్రతిషేధేన నివృత్తిః శక్యా కర్తుమితి । అస్తూభయోరభినిర్వృత్తిః । న వయం పూర్వస్య ప్రతిషేధం శిష్మః ।

కిం తర్హి ?

సంప్రసారణాశ్రయం యత్ ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధమ్ । తతః పూర్వత్వే ప్రతిషిద్ధే యణాదేశేన సిద్ధమ్ ॥

యదప్యుచ్యతే --- అథాపి పూర్వమనభినిర్వృత్తం పరమప్యనభినిర్వృత్తమేవ తత్ర నిమిత్తసంశ్రయోఽనుపపన్న ఇతి । తాదర్థ్యాత్తాచ్ఛబ్ద్యం భవిష్యతి । తద్యథా --- ఇన్ద్రార్థా స్థూణా --- ఇన్ద్ర ఇతి ।

ఏవమిహాపి సంప్రసారణార్థం సంప్రసారణమ్ । తద్యత్ప్రసారణార్థం ప్రసారణం తస్మిన్ ప్రతిషేధో భవిష్యతి ॥

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ సంప్రసారణమితి వర్తమానే పునః సంప్రసారణగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

(6043 పదకృత్యవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- ప్రసారణప్రకరణే పునః ప్రసారణగ్రహణమతోఽన్యత్ర ప్రసారణప్రతిషేధార్థమ్ -

ప్రసారణమితి వర్తమానే పునః సంప్రసారణగ్రహణ ఏతత్ ప్రయోజనం విదేశస్థమపి యత్ సంప్రసారణం తస్యాపి ప్రతిషేధో యథా స్యాత్ --- వ్యథో లిటి (7-4-68) వివ్యథే ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । హలాదిశేషాపవాదోఽత్ర సంప్రసారణమ్ ॥

ఇదం తర్హి --- శ్వయువమఘోనామతద్ధితే (6-4-133) యూనా, యూనే ।

ఉచ్యమానేఽప్యేతస్మిన్న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

ఉకారేణ వ్యవధానాత్ । ఏకాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ । ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।

ఏవం తర్హి ---

(6044 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- సమానాఙ్గగ్రహణం చ -

సమానాఙ్గగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్ । న సంప్రసారణే సంప్రసారణం సమానాఙ్గే ఇతి వక్తవ్యమ్ ॥

(6045 ఉపసంఖ్యానే దోషవార్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- తత్రోపోషుషి దోషః -

తత్రోపోషుషి దోషో భవతి । ఉపోషుషా, ఉపోషుషే, ఉపోపుషి --- ఇతి ।।

(6046 దోషనిరాసవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- న వా యస్యాఙ్గస్య ప్రసారణప్రాప్తిస్తస్మిన్ ప్రాప్తిప్రతి షేధాత్ -

న వా ఏష దోషః ।

కిం కారణమ్ ?

యస్యాఙ్గస్య ప్రసారణప్రాప్తిస్తస్మిన్ ద్వితీయా యా ప్రాప్తిః సా ప్రతిషిధ్యతే । అత్ర చ వసిః క్వసావఙ్గమ్, క్వస్వన్తం పునర్విభక్తౌ ।।

అథవా --- యస్యాఙ్గస్య ప్రసారణప్రాప్తిరిత్యనేన కిం క్రియతే ?

యావద్బ్రూయాత్ ప్రసక్తస్యానభినిర్వృత్తస్య ప్రతి షేధేన నివృత్తిః శక్యా కర్తుమితి । అత్ర చ యదా వసేః, న తదా క్వసోః । యదా చ క్వసోః, అభినిర్వృత్తం తదా వసేర్భవతి ।।

అథవా --- యస్యాఙ్గస్య ప్రసారణప్రాప్తిరిత్యనేన కిం క్రియతే ?

యావద్బ్రూయాదసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గ ఇతి । అసిద్ధత్వాద్బహిరఙ్గలక్షణస్య వసుసంప్రసారణస్యాన్తరఙ్గలక్షణః ప్రతి షేధో న భవిష్యతి ।।

(6047 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ఋచి త్రేరుత్తరపదాదిలోపశ్ఛన్దసి -

ఋచి త్రేః సంప్రసారణం వక్తవ్యమ్, ఉత్తరపదాదిలోపశ్ఛన్దసి వక్తవ్యః । తృచం సూక్తమ్, తృచం సామ ।

ఛన్దసీతి కిమ్ ?

త్యృచాని ।।

(6048 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- రయేర్మతౌ బహులమ్ -

రయేర్మతౌ సంప్రసారణం బహులం వక్తవ్యమ్ । ఆరేవానేతు నో విశః । న చ భవతి --- రయిమాన్ పుష్టివర్ధనః ।।

(6049 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- కక్ష్యాయాః సంజ్ఞాయామ్ -

కక్ష్యాయాః సంజ్ఞాయాం మతౌ సంప్రసారణం కర్తవ్యమ్ I కక్షీవన్తం య ఔశిజః I కణ్వః --- కక్షీవాన్ I

సంజ్ఞాయామితి కిమర్థమ్ ?

కక్ష్యావాన్ హస్తీ I I

-6-1-39- వశ్చాస్యాన్యతరస్యాం కితి (2476)

(వశ్చాస్యగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

వశ్చాస్యగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ I అన్యతరస్యాం కితి వేఞో న సంప్రసారణం భవతీత్యేవ సిద్ధమ్ I

కథమ్ ?

ప్రసారణే కృత ఉవజాదేశే చ ద్విర్వచనం సవర్ణదీర్ఘత్వమ్ I తేన సిద్ధమ్ --- వవతుః, వవుః, ఃఢ్య;వతుః, ఃఢ్య;వుః I వయేరపి నిత్యం యకారస్య ప్రతిషేధః సంప్రసారణస్య, ఃఢ్య;యతుః, ఃఢ్య;యుః I

త్రైశబ్దం చేహ సాధ్యమ్, తచ్చైవం సతి సిద్ధం భవతి I I

యద్యేవం --- వవౌ, వవిథేతి న సిద్ధ్యతి I

ల్యపి చ (6-1-41) ఇత్యనేన చకారేణ లిడప్యనుకృష్యతే I తస్మిన్నిత్యే ప్రసారణప్రతిషేధే ప్రాప్తే ఇయం కితి విభాషాఽఽరభ్యతే I I

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ I I

-6-1-45- ఆదేచ ఉపదేశేఽశితి (2482)

(ఆత్వాధికరణమ్)

(ఉపదేశపదార్థే పక్షద్వయదర్శకం భాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే --- ఏజ్య ఉపదేశ ఇతి, ఆహోస్విదేజన్తం యదుపదేశ ఇతి ?

కిం చాతః ?

(ఉపదేశశబ్దస్య కరణసాధనత్వే దోషోపపాదకం భాష్యమ్)

యది విజ్ఞాయతే--ఏజ్య ఉపదేశ ఇతి, ఢౌకితాత్రౌకితా --- అత్రాపి ప్రాప్నోతి I

అథ విజ్ఞాయతే --- ఏజన్తం యదుపదేశ ఇతి, న దోషో భవతి I I

నను చైజన్తం యదుపదేశ ఇత్యపి విజ్ఞాయమానే --- అత్రాపి ప్రాప్నోతి, ఏతదపి హి వ్యపదేశివద్భావేనైజన్తం భవత్యుపదేశే ।

అర్థవతా వ్యపదేశివద్భావః ।।

నను చైజ్య ఉపదేశ ఇత్యపి విజ్ఞాయమానే న దోషో భవతి । అశితీత్యుచ్యతే, న చాత్రాశితం పశ్యామః ।

నను చ కకార ఏవాత్రాశిత్ ।

న కకారే భవితవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

నఞివయుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథా

హ్యర్థగతిః ।

నఞ్యుక్తమివయుక్తం చాన్యస్మింస్తత్సదృశే కార్యం విజ్ఞాయతే తథా హ్యర్థో గమ్యతే । తద్యథా --- లోకే అబ్రాహ్మణమానయేత్యుక్తే బ్రాహ్మణసదృశమానయతి, నాసౌ లోష్ఠమానీయ కృతీ భవతి । ఏవమిహాప్యశితి ప్రతిషేధాదన్యస్మిన్నశితి --- శిత్సదృశే కార్యం విజ్ఞాస్యతే ।

కిం చాన్యదశిత్ --- శిత్సదృశమ్ ?

ప్రత్యయః ।।

ఇదం తర్హి --- గ్లై గ్లానీయమ్, మ్లై మ్లానీయమ్, వేఞ్ వానీయమ్, శో నిశానీయమ్ --- పరత్వాదాయాదయః ప్రాప్నువన్తి ।।

(ఉపదేశశబ్దస్య కర్మసాధనత్వే దోషనివారకభాష్యమ్)

నను చైజన్తం యదుపదేశ ఇత్యపి విజ్ఞాయమానే పరత్వాదాయాదయః ప్రాప్నువన్తి ।

సన్తు ।

ఆయాదిషు కృతేషు స్థానివద్భావాదేగ్గ్రహణేన గ్రహణాత్పునరాత్వం భవిష్యతి ।

నను చైజ్య ఉపదేశే ఇత్యపి విజ్ఞాయమానే పరత్వాదాయాదిషు కృతేషు స్థానివద్భావాదేగ్గ్రహణేన గ్రహణాదాత్వం భవిష్యతి ।

న భవిష్యతి । అనల్విధౌ స్థానివద్భావః, అల్విధిశ్చాయమ్ ।।

(ఉపదేశశబ్దస్య కర్మసాధనత్వే దోషవారకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ---

ఏజన్తం యదుపదేశ ఇత్యపి విజ్ఞాయమానే హూతః --- హూతవాన్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

భవత్యేవాత్రాత్వమ్ ।

శ్రవణం కస్మాన్న భవతి ?

పూర్వత్వమస్య భవతి ।

న సిధ్యతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ఆత్వం క్రియతాం పూర్వత్వమితి ।

కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాత్పూర్వత్వమ్ ।

ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ఆత్వం క్రియతాం సంప్రసారణమితి ।

కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదాత్వమ్ ।

నిత్యం సంప్రసారణమ్, కృతేఽప్యాత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

ఆత్వమపి నిత్యమ్, కృతేఽపి సంప్రసారణే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

అనిత్యమాత్వమ్, న హి కృతే సంప్రసారణే ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

అన్తరఙ్గం పూర్వత్వం తేన బాధ్యతే ।

యస్య చ లక్షణాన్తరేణ నిమిత్తం విహన్యతే న తదనిత్యమ్ । న చ సంప్రసారణమేవాత్వస్య నిమిత్తం విహన్తి, అవశ్యం లక్షణాన్తరం పూర్వత్వం ప్రతీక్ష్యమ్ । ఉభయోర్నిత్యయోః పరత్వాదాత్వే కృతే సంప్రసారణమ్, సంప్రసారణపూర్వత్వమ్ । కార్యకృతత్వాత్పునరాత్వం న భవిష్యతి ।

అథాపి కథం చిదాత్వమనిత్యం స్యాత్, ఏవమపి న దోషః । ఉపదేశగ్రహణం న కరిష్యతే।।

(ఉపదేశగ్రహణవైయర్థ్యబోధకభాష్యమ్)

యది తన్న క్రియతే, చేతా స్తోతేత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- న పరనిమిత్తకస్యాత్త్వం భవతీతి, యదయం క్రీఙ్జీనాం ణావాత్వం శాస్తి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । నియమార్థమేతత్స్యాత్ --- క్రీఙ్జీనాం ణావేవేతి ।

యత్తర్హి మీనాతిమినోతిదీఙాం ల్యపి చ (6-1-50) ఇత్యత్రైజ్గ్రహణమనువర్తయతి ।।

ఇహ తర్హి --- గ్లై గ్లానీయమ్, మ్లై మ్లానీయమ్, శో నిశానీయమ్ --- పరత్వాదాయాదయః ప్రాప్నువన్తి ।

అత్రాప్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- నాయాదయ ఆత్వం బాధన్త ఇతి, యదయమశితీతి ప్రతిషేధం శాస్తి । యది హి బాధేరన్, శిత్యపి బాధేరన్ ।।

(కరణసాధనపక్షోపపాదకభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు ఏజ్య ఉపదేశ ఇతి । నను చోక్తం --- గ్లై గ్లానీయమ్, మ్లై మ్లానీయమ్, వేఞ్ వానీయమ్, శో నిశానీయమ్ --- పరత్వాదాయాదయః ప్రాప్నువన్తి ।

అత్రాపి శిత్ప్రతిషేధో జ్ఞాపకః --- నాయాదయ ఆత్వం బాధన్త ఇతి ।।

(6050 కరణసాధనత్వే దోషోపపాదకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆత్వ ఏశ్యుపసంఖ్యానమ్ -

ఆత్వే ఏశ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । జగ్లే, మమ్లే । అశితీతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । నైవం విజ్ఞాయతే --- శకార ఇత్ యస్య సోఽయం శిత్, న శిత్ అశిదశితీతి ।

కథం తర్హి ?

శకార ఇత్ --- శిత్, న శిత్ --- అశిత్ --- అశితీతి ।।

యద్యేవమ్, స్తనన్ధయ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అత్రాపి శప్ శిద్భవతి ।।

(అశితి పదే పక్షద్వయోపస్థాపకభాష్యమ్)

కిం పునరయం పర్యుదాసః --- యదన్యచ్ఛిత ఇతి । ఆహోస్విత్ ప్రసజ్యాయం ప్రతిషేధః --- శితి నేతి ।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6051 పర్యుదాసస్వీకారే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అశిత్యేకాదేశే ప్రతిషేధ ఆదివత్త్వాత్ -

అశిత్యేకాదేశే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః --- గ్లాయన్తి, మ్లాయన్తి ।

కిం కారణమ్ ?

ఆదివత్త్వాత్ । శిదశితోరేకాదేశోఽశిత ఆదివత్స్యాత్, అస్త్యన్యచ్ఛిత ఇతి కృత్వాఽఽత్త్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6052 పర్యుదాసపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రత్యయవిధిః -

ప్రత్యయవిధిశ్చ న సిద్ధ్యతి --- సుగ్లః, సుమ్లః । ఆకారాన్తలక్షణః ప్రత్యయవిధిర్న ప్రాప్నోతి । అనిష్టే ప్రత్యయేఽవస్థితే ఆత్వమ్ । అనిష్టస్య ప్రత్యయస్య శ్రవణం ప్రసజ్యేత ।।

(6053 పర్యుదాసపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అభ్యాసరూపం చ -

అభ్యాసరూపం చ న సిద్ధ్యతి --- జగ్లే, మమ్లే । ఇవర్ణాభ్యాసతా ప్రాప్నోతి ।।

(6054 పర్యుదాసపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అయవాయావాం ప్రతిషేధశ్చ -

అయాదీనాం చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । గ్లై గ్లానీయమ్, మ్లై మ్లానీయమ్, శో నిశానీయమ్, వేఞ్ వానీయమ్ । పరత్వాదాయాదయః ప్రాప్నువన్తి ।।

అస్తు తర్హి ప్రసజ్యప్రతిషేధః --- శితి నేతి ।।

(6055 ప్రసజ్యప్రతిషేధే దోషవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- శితి ప్రతిషేధే శ్లులుకోరుపసంఖ్యానమ్ --- రరీధ్వమ్, త్రాధ్వమ్, శిశీతే -

శితి ప్రతిషేధే శ్లులుకోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । దివో నో వృష్టిం మరుతో రరీధ్వమ్ । లుత్రాధ్వం నో దేవా నిజురో వృకస్య । శిశీతే శృఙ్గే రక్షసే వినిక్షే ।

నైష దోషః । ఇహ తావత్ --- దివో నో వృష్టిం మరుతో రరీధ్వమితి, నైతత్ రై ఇత్యస్య రూపమ్ ।

కస్య తర్హి ?

రాతేర్దానకర్మణః ।

శిశీతే శృఙ్గే ఇతి నైతత్ శ్యతే రూపమ్ ।

కస్య తర్హి ?

శీఙః ।

శ్యత్యర్థో వై గమ్యతే ।

కః పునః శ్యతేరర్థః ?

శ్యతిర్నిశానే వర్తతే ।

శీఙపి శ్యత్యర్థే వర్తతే ।

కథం పునరన్యో నామాన్యస్యార్థే వర్తతే ?

బహ్వర్థా అపి ధాతవో భవన్తి । తద్యథా --- వపిః ప్రకిరణే దృష్టశ్ఛేదనే చాపి వర్తతే --- కేశాన్ వపతి ఇతి ।

ఇర్డిః స్తుతిచోదనాయాచ్ఞాసు దృష్టః ప్రేరణే చాపి వర్తతే --- అగ్నిర్వా ఇతో వృష్టిమీట్టే, మరుతోఽముతశ్చ్యావయన్తి ।

కరోతిరభూతప్రాదుర్భావే దృష్టో నిర్మలీకరణే చాపి వర్తతే --- పృష్ఠం కురు, పాదౌ కురు --- ఉన్మృదానేతి గమ్యతే । నిః క్షేపణే చాపి వర్తతే । ఘటే కురు, కటే కురు, అశ్మానమితః కురు --- స్థాపయేతి గమ్యతే ।।

(ప్రసజ్యప్రతిషేధే దోషోద్ధారకభాష్యమ్)

సర్వేషామేష పరిహారః --- శితీత్యుచ్యతే న చాత్ర శితం పశ్యామః ।

ప్రత్యయలక్షణేన ।

న లుమతా తస్మిన్నితి ప్రత్యయలక్షణాప్రతిషేధః ।।

త్రాధ్వమితి లుఙేష వ్యత్యయేన భవిష్యతి ।।

(పర్యుదాసపక్షే దోషోద్ధారకభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు పర్యుదాసః । నను చోక్తమ్ అశిత్యేకాదేశే ప్రతిషేధ ఆదివత్త్వాత్ ఇతి ।

నైష దోషః ।

ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమ్ ।।

యదపి ప్రత్యయవిధిః ఇతి, ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- భవత్యేజన్తేభ్య ఆకారాన్తలక్షణః ప్రత్యయవిధిరితి, యదయం హ్వావామశ్చ (3-2-2) ఇత్యణం కబాధనార్థం శాస్తి ।।

యదపి అభ్యాసరూపమ్ ఇతి, ప్రత్యాఖ్యాయతే స యోగః । అథాపి క్రియతే, ఏవమపి న దోషః ।

కథమ్ ?

లిటీత్యనువర్తతే ద్విలకారకశ్చాయం నిర్దేశః । లిటి లకారాదావితి । ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తమ్ --- ఆత్వ ఏశ్యుపసంఖ్యానమ్ ఇతి ।।

యదప్యుక్తమ్ --- అయవాయావాం ప్రతిషేధశ్చ ఇతి, శితి ప్రతిషేధో జ్ఞాపకో నాయాదయ ఆత్వం బాధన్త ఇతి ।।

(6056 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ప్రాతిపదికప్రతిషేధః -

ప్రాతిపదికానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । గోభ్యామ్, గోభిః, నౌభ్యామ్, నౌభిః ।।   స తర్హి వక్తవ్యః ।

న వా వక్తవ్యః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- న ప్రాతిపదికానామాత్వం భవతీతి, యదయం రాయో హలి (7-2-85)

ఇత్యాత్వం శాస్తి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । నియమార్థమేతత్స్యాత్ --- రాయో హల్యేవేతి ।

యత్తర్హి ఔతోమ్ శసోః (6-1-93) ఇత్యాత్వం శాస్తి ।

ఏతస్యాప్యస్తి వచనే ప్రయోజనమ్ --- అమి వృద్ధిబాధనార్థమేతత్స్యాత్, శసిప్రతిషేధార్థం చ । తస్మాత్ ప్రాతిపదికానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।।

న వక్తవ్యః ।।

(6057 ఉపసంఖ్యానవైర్యథ్యబోధకవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- ధాత్వధికారాత్ప్రాతిపదికస్యాప్రాప్తిః -

ధాత్వధికారాత్ప్రాతిపదికస్యాత్వం న భవిష్యతి । ధాతోరితి వర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

లిటి ధాతోరనభ్యాసస్య (6-1-8) ఇతి ।।

అథాపి నివృత్తమ్ ।

ఏవమప్యదోషః । ఉపదేశే ఇత్యుచ్యతే, ఉద్దేశశ్చ ప్రాతిపదికానాం నోపదేశః ।।

-6-1-48- క్రీఙ్జీనాం ణౌ (2485)

(6058 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆత్వే ణౌ లీయతేరుపసంఖ్యానం ప్రలమ్భనశాలీనీకరణయోః -

ఆత్వే ణౌ లీయతేరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యం ప్రలమ్భనశాలీనీకరణయోః ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రలమ్భనే చార్థే శాలీనీకరణే చ నిత్యమాత్వం యథా స్యాత్ ।

ప్రలమ్భనే తావత్ --- జటాభిరాలాపయతే, శ్మశ్రుభిరాలాపయతే ।

శాలీనీకరణే --- శ్యేనీ వర్తికాముల్లాపయతే, రథీ రథినమపలాపయతే ।।

-6-1-49- సిధ్యతేరపారలౌకికే (2486)

(6059 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సిధ్యతేరజ్ఞానార్థస్య -

సిధ్యతేరజ్ఞానార్థస్యేతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6060 ఉపసంఖ్యానఫలబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఇతరథా హ్యనిష్టప్రసఙ్గః -

అపారలౌకికే ఇత్యుచ్యమానేఽనిష్టం ప్రసజ్యేత । అన్నం సాధయతి, బ్రాహ్మణేభ్యో దాస్యామీతి ।।

అస్తి పునరయం సిధ్యతిః క్వచిదన్యత్రాపి జ్ఞానార్థే వర్తతే ।

అస్తీత్యాహ --- తపస్తాపసం సేధయతి, జ్ఞానమస్య ప్రకాశయతి ।

స్వాన్యేవైనం కర్మాణి సేధయన్తి, జ్ఞానమస్య ప్రకాశయన్తీత్యర్థః ।।

-6-1-50- మీనాతిమినోతిదీఙాం ల్యపి చ (2487)

(6061 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- మీనాత్యాదీనామాత్వ ఉపదేశవచనం ప్రత్యయవిధ్యర్థమ్ -

మీనాత్యాదీనామాత్వ ఉపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । ఉపదేశావస్థాయామాత్వం భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ప్రత్యయవిధ్యర్థమ్ । ఉపదేశావస్థాయామాత్వే కృత ఇష్టః ప్రత్యయవిధిర్యథా స్యాత్ ।।

(వార్తికఫలబోధకభాష్యమ్)

కే పునః ప్రత్యయా ఉపదేశివద్భావం ప్రయోజయన్తి ?

కాః ।

కాస్తావన్న ప్రయోజయన్తి ।

కిం కారణమ్ ?

ఏచ ఇత్యుచ్యతే, న చ కేష్వేజస్తి ।

ణఘుఞ్యుజ్విధయస్తర్హి ప్రయోజయన్తి ।

ణ, అవదాయః । ఆత ఇతి ణః సిద్ధో భవతి । ణ ।।

ఘఞ్, అవదాయో వర్తతే । ఆత ఇతి ఘఞ్ సిద్ధో భవతి ।

కిం చ భో ఆత ఇతి ఘఞ్నుచ్యతే ?

న ఖల్వప్యాత ఇత్యుచ్యతే, ఆతస్తు విజ్ఞాయతే ।

కథమ్ ?

అవిశేషేణ ఘఞ్నుత్సర్గః, తస్య ఇవర్ణాన్తాదువర్ణాన్తాచ్చాజపావపవాదౌ । తత్రోపదేశావస్థాయామాత్వే కృతే అపవాదస్య నిమిత్తం నాస్తీతి కృత్వా, ఉత్సర్గేణ ఘఞ్ సిద్ధో భవతి । ఏవం చ కృత్వా న చ ఆతః ఇత్యుచ్యతే, ఆతస్తు విజ్ఞాయతే ।।

యుచ్, ఇర్ష్దవదానమ్, స్వవదానమ్ । ఆత ఇతి యుచ్ సిద్ధో భవతి ।।

(ఉపదేశపదాన్వయబోధకభాష్యమ్)

ఇదం విప్రతిషిద్ధమ్ --- ఏచ ఉపదేశ ఇతి । యద్యేచః, నోపదేశే । అథోపదేశే, నైచః । ఏచశ్చోపదేశే చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ ।

నైతద్విప్రతిషిద్ధమ్ । ఆహాయమ్ --- ఏచ ఉపదేశ ఇతి । యద్యేచో నోపదేశే --- అతోపదేశే నైచః, తే వయం విషయం విజ్ఞాస్యామః --- ఏజ్విషయ ఇతి ।।

(ఉపదేశపదానువృత్తిబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి ఉపదేశగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

న కర్తవ్యమ్, ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

ఆదేచ ఉపదేశేఽశితి (45) ఇతి ।

తద్వై ప్రకృతివిశేషణమ్, విషయవిశేషణేన చేహార్థః ।

న చాన్యార్థం ప్రకృతమన్యార్థం భవతి ।

న ఖల్వప్యన్యత్ప్రకృతమనువర్తనాదన్యద్భవతి --- న హి గోధా సర్పన్తీ సర్పణాదహిర్భవతి ।।

(ఉపదేశపదస్య యథేష్టమభిసంబన్ధబోధకభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే --- న చాన్యార్థం ప్రకృతమన్యార్థం భవతీతి ।

అన్యార్థమపి ప్రకృతమన్యార్థం భవతి । తద్యథా --- శాల్యర్థం కుల్యాః ప్రణీయన్తే, తాభ్యశ్చ పానీయం పీయతే, ఉపస్పృశ్యతే చ, శాలయశ్చ భావ్యన్తే ।।

యదప్యుచ్యతే --- న ఖల్వప్యన్యత్ప్రకృతమనువర్తనాదన్యద్భవతి --- న హి గోధా సర్పన్తీ సర్పణాదహిర్భవతీతి ।

భవేత్, ద్రవ్యేష్వేతదేవం స్యాత్ । శబ్దస్తు ఖలు యేన యేనాభిసంబధ్యతే తస్య తస్య విశేషకో భవతి । తద్యథా ---

గౌః శుక్లః, అశ్వశ్చ । శుక్ల ఇతి గమ్యతే ।।

(6062 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- నిమిమీలియాం ఖలచోః ప్రతిషేధః -

నిమిమీలియాం ఖలచోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

ఇర్షన్నిమయమ్, సునిమయమ్, నిమయో వర్తతే, నియమః । మి ।।

మీ । ఇర్షత్ప్రమయమ్, సుప్రమయమ్ ప్రమయో వర్తతే, ప్రమయః । మీ ।।

లీ । ఇర్షద్విలయమ్, సువిలయమ్, విలయో వర్తతే, విలయః ।।

-6-1-51- విభాషా లీయతేః (2488)

(లీయతేః ఇతి నిర్దేశార్థబోధకభాష్యమ్)

కిమిదం లీయతేరితి ?

లినాతిలీయత్యోర్యకా నిర్దేశః ।।

-6-1-56- బిభేతేర్హేతుభయే (2493)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

హేతుభయ ఇతి కిమర్థమ్ ?

కుఞ్చికయైనం భాయయతి, అహినైనం భాయయతి ॥

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

హేతుభయే ఇత్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి । ఏతదపి హేతుభయమ్ ॥

(సమాధానభాష్యమ్)

హేతుభయ ఇతి నైవం విజ్ఞాయతే --- హేతోర్భయమ్ --- హేతుభయమ్, హేతుభయ ఇతి ।

కథం తర్హి ?

హేతురేవ భయమ్ --- హేతుభయమ్, హేతుభయ ఇతి । యది స ఏవ హేతుర్భయం భవతీతి ॥

-6-1-58- సృజిదృశోర్ఝల్యమకితి (2495)

(అమాగమాధికరణమ్)

(6063 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- అమి సగ్రహణమ్ -

అమి సగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కిమిదం సజీతి ?

ప్రత్యాహారగ్రహణమ్ ।

క్వ సన్నివిష్టానాం ప్రత్యాహారః ?

సనః ప్రభృతి ఆమహిజో జకారాత్ ॥

కిం ప్రయోజనమ్ ?

(6064 ఉపసంఖ్యానఫలబోధకవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- క్విప్రతిషేధార్థమ్ -

క్విబన్తస్య మా భూత్ । రజ్జుసృడ్భ్యామ్, రజ్జుసృడ్భిః, దేవదృగ్భ్యామ్, దేవదృగ్భిః ॥

(6065 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్ ?

ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయవిజ్ఞానాత్సిద్ధమితి ।।

-6-1-60- శీర్షం శ్ఛన్దసి (2497)

(ప్రకృత్యన్తరబోధనాధికరణమ్)

(6066 సూత్రార్థబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- శీర్షన్ ఛన్దసి ప్రకృత్యన్తరమ్ -

శీర్షన్ ఛన్దసి ప్రకృత్యన్తరం ద్రష్టవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ?

ఆదేశప్రతి షేధార్థమ్ । ఆదేశో మా విజ్ఞాయి, ప్రకృత్యన్తరం యథా విజ్ఞాయేత ।

కిం చ స్యాత్ ?

అస్కారాన్తస్య చ్ఛన్దసి శ్రవణం న స్యాత్ --- శిరో మే శీర్యతే ముఖే, ఇదం తే శిరో భినద్మీతి, తద్వా అథర్వణః శిరః ।।

-6-1-61- యే చ తద్ధితే (2498)

(6067 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యే చ తద్ధితే శిరస ఆదేశార్థమ్ -

యే చ తద్ధితే ఇత్యత్ర శిరసో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ఆదేశార్థమ్ । ఆదేశో యథా విజ్ఞాయేత, ప్రకృత్యన్తరం మా విజ్ఞాయి ।

కిం చ స్యాత్ ?

యకారాదౌ తద్ధితేఽస్కారాన్తస్య శ్రవణం ప్రసజ్యేత--శీర్షణ్యో హి ముఖ్యో భవతి, శీర్షణ్యః స్వరః ।।

(6068 వికల్పోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వా కేశేషు -

వా కేశేషు శిరసః శీర్షన్భావో వక్తవ్యః । శీర్షణ్యాః కేశాః, శిరస్యాః ।।

(6069 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అచి శీర్షః -

అచి పరతః శిరసః శీర్షభావో వక్తవ్యః । హాస్తిశీర్షిః, పైలుశీర్షిః ।।

(6070 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఛన్దసి చ -

శిరసః శీర్షభావో వక్తవ్యః । ద్వే శీర్షే ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ --- హాస్తిశీర్ష్యా, పైలుశీర్ష్యా --- ఇతి, శిరసో గ్రహణేన గ్రహణాత్ శీర్షన్భావః ప్రాప్నోతి ।

అస్తు । నస్తద్ధితే (6-4-144) ఇతి టిలోపో భవిష్యతి ।

న సిధ్యతి ।

యే చాభావకర్మణోః (6-4-167) ఇతి ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత ।

(న్యాసాన్తరేణ దోషనివారకభాష్యమ్)

యది పునః యేఽచి తద్ధితే ఇత్యుచ్యతే ।

కిం కృతం భవతి ?

ఇఞి శీర్షన్భావే కృతే టిలోపేన సిద్ధమ్ ।।

(న్యాసాన్తరే దోషభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్ । ఇహ హి --- స్థూలశిరస ఇదం స్థౌలశీర్షమితి --- అన్ (6-4-167) అణి --- ఇతి ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత ।

తస్మాన్నైవం శక్యమ్ । న చేదేవం శిరసో గ్రహణేన గ్రహణాచ్ఛీర్షన్భావః ప్రాప్నోతి ।

(ప్రథమాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

పాక్షిక ఏష దోషః ।

కతరస్మిన్ పక్షే ?

ష్యఙ్విధౌ ద్వైతం భవతి --- అణిఞోర్వాఽఽదేశః ష్యఙ్, అణిఞ్భ్యాం వా పర ఇతి ।

తద్యదా తావదణిఞోరాదేశః, తదైష దోషః ।

యదా హ్యణిఞ్భ్యాం పరః, న తదా దోషో భవతి, అణిఞ్భ్యాం వ్యవహితత్వాత్ ।।

-6-1-63- పద్దన్నోమాస్హృన్నిశసన్యూషన్దోషన్యకఞ్ఛకన్నుదనాసఞ్ఛస్ప్రభృతిషు (2500)

(ప్రకృతిగ్రహణస్య ప్రకారార్థత్వబోధకభాష్యమ్)

శస్త్రప్రభృతిష్విత్యుచ్యతే, అశస్త్రప్రభృతిష్వపి దృశ్యతే --- శలాదోషణీ, కకుద్దోషణీ యాచతే మహాదేవః ।।

(6071 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పదాదిషు మాంస్పృత్స్నూనాముపసంఖ్యానమ్ -

పదాదిషు మాంస్పృత్స్నూనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।

యన్నీక్షణం మాంస్పచన్యాః, మాంసపచన్యా ఇతి ప్రాప్తే । మాంస్ ।।

పృత్ । పృత్సు ర్మత్యమ్, పృతనాసు ర్మత్యమితి ప్రాప్తే । పృత్ ।।

స్ను । న తే దివో న పృథివ్యా అధి స్నుషు, అధి సానుష్వితి ప్రాప్తే ।।

(6072 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- నస్నాసికాయా యత్తస్క్షుద్రేషు -

యత్తస్క్షుద్రేషు పరతో నాసికాయా నస్భావో వక్తవ్యః । యత్ । నస్యమ్ । యత్ ।।

తస్ । నస్తః । తస్ ।।

క్షుద్ర । నః క్షుద్రః ।।

(ఉపసంఖ్యానే శఙ్కాసమాధానభాష్యమ్)

అవర్ణనగరయోరితి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్ --- నాసిక్యో వర్ణః, నాసిక్యం నగరమ్ ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్యమ్ । ఇహ తావత్ --- నాసిక్యో వర్ణ ఇతి, పరిముఖాదిషు పాఠః కరిష్యతే ।

నాసిక్యం నగరమితి, సంకాశాదిషు పాఠః కరిష్యతే ।।

-6-1-64- ధాత్వాదేః షః సః (2501)

(సత్వాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

ధాతుగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఇహ మా భూత్ --- షోడన్, షణ్డః, షడికః ।।

అథాదిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఇహ మా భూత్ --- పేష్టా, పేష్టుమ్ ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । అస్త్వత్ర సత్వమ్, సత్వే కృతే ఇణ ఉత్తరస్యాదేశసకారస్యేతి షత్వం భవిష్యతి ।

ఇదం తర్హి --- లషితా, లషితుమ్ ।।

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్ --- షేష్టా, పేష్టుమ్ ।

నను చోక్తమ్ --- అస్త్వత్ర సత్వం సత్వే కృతే ఇణ ఉత్తరస్యాదేశసకారస్యేతి షత్వం భవిష్యతీతి ।

నైవం శక్యమ్ । ఇహ హి --- పేక్ష్యతీతి, షత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ షఢోః కః సి (8-2-41) ఇతి కత్వం న స్యాత్ ।।

(6073 ప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సాదేశే సుబ్ధాతుష్ఠివుష్వష్కతీనాం ప్రతిషేధః -

సాదేశే సుబ్ధాతుష్ఠివుష్వష్కతీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । సుబ్ధాతు --- షోడీయతి, షణ్ఢీయతి ।। ష్ఠివు --- ష్ఠీవతి ।। ష్వష్క, ష్వష్కతే ।।

(వార్తికాన్యథాసిద్ధిబోధకభాష్యమ్)

సుబ్ధాతూనాం తావన్న వక్తవ్యః । ఉపదేశ ఇతి వర్తతే, ఉద్దేశశ్చ ప్రాతిపదికానాం నోపదేశః ।।

యద్యేవమ్, నార్థో ధాతుగ్రహణేన ।

కస్మాన్న భవతి --- షోడన్, షణ్ఢః, షడిక ఇతి ?

ఉపదేశ ఇతి వర్తతే, ఉద్దేశశ్చ ప్రాతిపదికానాం నోపదేశః ।।

ష్ఠివేరపి ద్వితీయో వర్ణష్ఠకారః ।

యది ఠకారః, తేష్ఠీవ్యత ఇతి న సిధ్యతి ।

ఏవం తర్హి థకారః ।

యది థకారః, టుష్ఠ్యూషతి --- టేష్ఠీవ్యతే ఇతి న సిధ్యతి ।

ఏవం తర్హి ద్వావిమౌ ష్ఠివూ । ఏకస్య ద్వితీయో వర్ణష్ఠకారః, అపరస్య థకారః ।

యస్య థకారస్తస్య సత్వం ప్రాప్నోతి ।।

ఏవం తర్హి ద్వావిమౌ ద్విషకారకౌ ష్ఠివుష్వష్కతీ ।

కిం కృతం భవతి ?

పూర్వస్య షకారస్య సత్త్వే కృతే పరేణ సన్నిపాతే ష్టుత్వం భవిష్యతి ।

నైవం శక్యమ్, ఇహ హి --- శ్వలిట్ ష్ఠీవతి, మధులిట్ ష్వష్కతే --- ష్టుత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ డః సి ధుట్ (8-3-29) ఇతి ధుట్ ప్రసజ్యేత ।।

ఏవం తర్హి యకారాదీ ష్ఠివుష్వష్కతీ ।

కిం యకారో న శ్రూయతే ?

లుప్తనిర్దిష్టో యకారః ।।

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం షకారముపదిశ్య తస్య స ఆదేశః క్రియతే, న సకార ఏవోపదిశ్యేత ।

లఘ్వర్థమిత్యాహ ।

కథమ్ ?

అవిశేషేణాయం షకారముపదిశ్య సకారమాదేశముక్త్వా లఘునోపాయేన షత్వం నిర్వర్తయతి --- ఆదేశప్రత్యయయోః (8-3-59) ఇతి । ఇతరథా హి యేషాం షత్వమిష్యతే తేషాం తత్ర గ్రహణం కర్తవ్యం స్యాత్ ।।

(షోపదేశప్రదర్శకభాష్యమ్)

కే పునః షోపదేశా ధాతవః పఠితవ్యాః ?

అథ కోఽత్ర భవతః పురుషకారః ? యద్యన్తరేణ పాఠం కించిచ్ఛక్యతే వక్తుం తదుచ్యతామ్ ।

అన్తరేణాపి పాఠం కించిచ్ఛక్యతే వక్తుమ్ ।

కథమ్ ?

అజ్దన్త్యపరాః సాదయః షోపదేశాః, స్మిఙ్స్వదిస్విదిస్వఞ్జిస్వపశ్చ, సృపిసృజిస్తృస్త్యాసేకృసృవర్జమ్ ।।

-6-1-65- ణో నః (2502)

(నత్వాధికరణమ్)

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం ణకారముపదిశ్య తస్య నకార ఆదేశః క్రియతే, న నకార ఏవోపదిశ్యతే ?

లఘ్వర్థమిత్యాహ ।

కథమ్ ?

అవిశేషేణాయం ణకారముపదిశ్య తస్య నకారమాదేశముక్త్వా తస్య లఘునోపాయేన ణత్వం నిర్వర్త్యతి --- ఉపసర్గాదసమాసేఽపి ణోపదేశస్య (8-4-14) ఇతి ।

ఇతరథా హి యేషాం ణత్వమిష్యతే తేషాం తత్ర గ్రహణం కర్తవ్యం స్యాత్ ।

(ణోపదేశపరిగణనభాష్యమ్)

కే పునర్ణోపదేశా ధాతవః పఠితవ్యాః ?

కోఽత్ర భవతః పురుషకారః ?

యద్యన్తరేణ పాఠం కించిచ్ఛక్యతే వక్తుం తదుచ్యతామ్ ।

అన్తరేణాపి పాఠం కించిచ్ఛక్యతే వక్తుమ్ ।

కథమ్ ?

సర్వే నాదయో ణోపదేశాః, నృతినన్దినర్దినక్కినాటినాథృనాధృనౄవర్జమ్ ।।

-6-1-66- లోపో వ్యోర్వలి (2503)

(లోపాధికరణమ్)

(6074 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వ్యోర్లోపే క్వావుపసంఖ్యానమ్ -

వ్యోర్లోపే క్వావుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ --- కణ్డూయతేరప్రత్యయః --- కణ్డూరితి ।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

వలీత్యుచ్యతే, న చాత్ర వలాదిం పశ్యామః ।

నను చాయం క్విబేవ వలాదిః ।

క్విబ్లోపే కృతే వలాద్యభావాన్న ప్రాప్నోతి ।।

ఏవం తర్హి --- ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- క్విబ్లోపః క్రియతామ్ --- యలోప ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాత్ క్విబ్లోపః, నిత్యత్వాచ్చ ।

నిత్యః ఖల్వపి క్విబ్లోపః । కృతేఽపి యలోపే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి । నిత్యత్వాత్పరత్వాచ్చ క్విబ్లోపః । క్విబ్లోపే కృతే వలాద్యభావాద్యలోపో న ప్రాప్నోతి ॥

(ఉపసంఖ్యానప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ప్రత్యయలక్షణేన భవిష్యతి ।

వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్ । యది వా కానిచిదన్యాన్యపి వర్ణాశ్రయాణి ప్రత్యయలక్షణేన భవన్తి తథేదమపి భవిష్యతి ॥

అథవైవం వక్ష్యామి --- లోపో వ్యోర్వలి ।

తతః --- వేః । వ్యన్తయోశ్చ వ్యోర్లోపో భవతి ।

తతః --- అపృక్తస్య । అపృక్తస్య చ లోపో భవతి । వేరిత్యేవ ॥

(6075 వ్యోర్వకారాక్షేపవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- వలోపాప్రసిద్ధిరూఠ్భావవచనాత్ -

వలోపస్యాప్రసిద్ధిః --- ఆస్రేమాణమ్, జీరదానురితి ।

కిం కారణమ్ ?

ఃఢద్య;ఠ్భావవచనాత్ । చ్ఛ్వోః శూడనునాసికే చ (6-4-19) ఇత్యూఠ్ ప్రాప్నోతి ॥

(6076 వకారగ్రహణేఽతిప్రసఙ్గాపాదకవార్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- అతిప్రసఙ్గో వ్రశ్చాదిషు -

వ్రశ్చాదిషు చాతిప్రసఙ్గో భవతి । ఇహాపి ప్రాప్నోతి --- వ్రశ్చనః, వ్రీహయః, వ్రణ ఇతి ॥

(అతిప్రసఙ్గనిరాసే వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఉపదేశసార్మథ్యాత్సిద్ధమ్ । ఉపదేశసార్మథ్యాత్ వ్రశ్చాదిషు లోపో న భవిష్యతి ॥

(6077 ఆక్షేపవార్తికమ్ ॥ 4 ॥)

- ఉపదేశసార్మథ్యాత్సిద్ధమితి చేత్సంప్రసారణహలాదిశేషేషు సార్మథ్యమ్ -

ఉపదేశసార్మథ్యాత్సిద్ధమితి చేత్, అస్త్యన్యదుపదేశవచనే ప్రయోజనమ్ । సంప్రసారణహలాదిశేషేషు కృతేషు వకారస్య శ్రవణం యథా స్యాత్ --- వృక్ణః, వృక్ణవాన్, వృశ్చతి, వివ్రశ్చిషతీతి ॥

(6078 సమాధానవార్తికమ్ ॥ 5 ॥)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా ఏతత్ప్రయోజనమస్తి ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గాః సంప్రసారణహలాదిశేషాః, అన్తరఙ్గో లోపః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

(6079 వ్యోర్వకారప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అనారమ్భో వా -

అనారమ్భో వా పునర్వలోపస్య న్యాయ్యః । కథమ్ --- ఆస్రేమాణమ్, జీరదానురితి ?

(6080 అనుపపత్తిపరిహారవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ఆస్రేమాణం జీరదానురితి వర్ణలోపాత్ -

ఆస్రేమాణం జీరదానురితి చ్ఛాన్దసాద్వర్ణలోపాత్సిద్ధమ్ ।।

(6081 అనుపపత్తిపరిహారే దృష్టాన్తవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- యథా సంస్పానో గయస్పానః -

తద్యథా --- సంస్పాయనః --- సంస్పానః, గయస్పాయనః --- గయస్పాన ఇతి ।।

-6-1-67- వేరపృక్తస్య (2504)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

దర్విజాగృవ్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । దర్విః, జాగృవిః ।।

కిముచ్యతే --- దర్విజాగృవ్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి యదాఽపృక్తస్యేత్యుచ్యతే ।

భవతి వై కించిత్, ఆచార్యాః క్రియమాణమపి చోదయన్తి ।

తద్వా కర్తవ్యమ్, దర్విజాగృవ్యోః ప్రతిషేధో వా వక్తవ్యః ।।

(6082 ప్రతిషేధానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వేర్లోపే దర్విజాగృవ్యోరప్రతిషేధోఽనునాసికపరత్వాత్ -

వేర్లోపే దర్విజాగృవ్యోరప్రతిషేధః । అనర్థకః ప్రతిషేధః --- అప్రతిషేధః ।

లోపః కస్మాన్న భవతి ?

అనునాసికపరత్వాత్, అనునాసికపరస్య విశబ్దస్య గ్రహణమ్ । న చాత్రానునాసికపరో విశబ్దః, శుద్ధపరశ్చాత్ర విశబ్దః ।।

(వార్త్తికాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యనునాసికపరస్య విశబ్దస్య గ్రహణమిత్యుచ్యతే, ఘృతస్పృక్ --- దలస్పృక్ --- అత్ర న ప్రాప్నోతి, న హ్యేతస్మాద్విశబ్దాదనునాసికం పరం పశ్యామః ।

అనునాసికపరత్వాత్ ఇతి నైవం విజ్ఞాయతే --- అనునాసికః పరో యస్మాత్సోఽయమనునాసికపరః, అనునాసికపరత్వాదితి ।

కథం తర్హి ?

అనునాసికః పరోఽస్మిన్ సోఽయమనునాసికపరః, అనునాసికపరత్వాదితి ।।

ఏవమపి ప్రియదర్వి --- అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అసిద్ధోఽత్రానునాసికః ।।

ఏవమపి ధాత్వన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఇవి, దివి, ధివి ।।

(6083 ప్రతిషేధానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ధాత్వన్తస్య చార్థవద్గ్రహణాత్ -

అర్థవతో విశబ్దస్య గ్రహణమ్, న ధాత్వన్తోఽర్థవాన్ ।।

(6084 ప్రకారాన్తరబోధకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- వస్య వాఽనునాసికత్వాత్సిద్ధమ్ -

అథవా వకారస్యైవేదమనునాసికస్య గ్రహణమ్ । సన్తి హి యణః సానునాసికా నిరనునాసికాశ్చ ।।

-6-1-68- హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హల్ (2505)

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

యది పునరయమపృక్తలోపః సంయోగాన్తలోపో విజ్ఞాయేత ।

కిం కృతం భవతి ?

ద్విహలపృక్తగ్రహణం తిస్యోశ్చ గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి ।।

(6085 సూత్రప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- హలన్తాదపృక్తలోపః సంయోగాన్తలోపశ్చేన్నలోపాభావో యథా పచన్నితి -

హలన్తాదపృక్తలోపః సంయోగాన్తలోపశ్చేన్నలోపాభావః --- రాజా, తక్షా । సంయోగాన్తలోపస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపో న ప్రాప్నోతి ।

యథా --- పచన్ --- ఇతి । తద్యథా --- పచన్, యజన్ --- ఇత్యత్ర సంయోగాన్తలోపస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపో న భవతి ।।

(వార్తికోక్తప్రయోజనాన్యథాసిద్ధబోధకభాష్యమ్)

నైష దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- సిద్ధః సంయోగాన్తలోపో నలోపే --- ఇతి, యదయం న జిసంబుద్ధ్యోః (8-2-8) ఇతి సంబుద్ధౌ ప్రతిషేధం శాస్తి ।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- పచన్, యజన్ ।

తుల్యజాతీయస్య జ్ఞాపకం భవతి ।

కశ్చ తుల్యజాతీయః ?

యః సంబుద్ధావనన్తరః ।।

(6086 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వస్వాదిషు దత్వం సంయోగాదిలోపబలీయస్త్వాత్ -

వస్వాదిషు దత్వం చ న సిధ్యతి । ఉఖాస్రత్, పర్ణధ్వత్ ।

కిం కారణమ్ ?

సంయోగాదిలోపబలీయస్త్వాత్ । సంయోగాన్తలోపాత్సంయోగాదిలోపో బలీయానితి ।।

(6087 సంయోగాదిలోపబలీయస్త్వబోధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- యథా కూటతడితి -

తద్యథా --- కూటతట్, కాష్ఠతట్ --- ఇత్యత్ర సంయోగాన్తలోపాత్సంయోగాదిలోపో బలీయాన్ భవతి ।।

నను చ దత్వే కృతే న భవిష్యతి ।

అసిద్ధం దత్వమ్, తస్యాసిద్ధత్వాత్ ప్రాప్నోతి ।

సిద్ధకాణ్డే పఠితం వస్వాదిషు దత్వం సౌ దీర్ఘత్వ ఇతి । తత్రసౌ దీర్ఘత్వగ్రహణం న కరిష్యతే । వస్వాదిషు దత్వం సిద్ధమిత్యేవ ।।

ఏవమప్యపదాన్తత్వాన్న ప్రాప్నోతి ।

అథ సావపి పదం భవతి ।

రాజా, తక్షా --- నలోపే కృతే విభక్తేః శ్రవణం ప్రాప్నోతి ।

సైషోభయతస్పాశా రజ్జుర్భవతి ।।

(6088 ఏకదేశ్యుపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- రాత్తలోపో నియమవచనాత్ -

రాత్తస్య లోపో వక్తవ్యః । అబిభర్భవాన్, అజాగర్భవాన్ ।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

నియమవచనాత్ । రాత్సస్య (8-2-24) ఇత్యేతస్మాన్నియమాన్న ప్రాప్నోతి ।।

నైష దోషః । రాత్సస్య ఇత్యత్ర తకారోఽపి నిర్దిశ్యతే ।

యద్యేవమ్, కీర్తయతేరప్రత్యయః --- కీః ఇతి ప్రాప్నోతి, కీర్త్ ఇతి చేష్యతే ।

యథా లక్షణమప్రయుక్తే ।।

(6089 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- రోరుత్వం చ -

రోశ్చోత్త్వం వక్తవ్యమ్ । అభినోఽత్ర, అచ్ఛినోఽత్ర । సంయోగాన్తలోపస్యాసిద్ధత్వాత్ । అతోఽతి ఇత్యుత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

(6090 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- న వా సంయోగాన్తలోపస్యోత్వే సిద్ధత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ । కిం కారణమ్ । సంయోగాన్తలోపస్యోత్త్వే సిద్ధత్వాత్ । సంయోగాన్తలోప ఉత్త్వే సిద్ధో భవతి ।।

(6091 ఆనర్థక్యే దృష్టాన్తవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- యథా హరివో మేదినమితి -

తద్యథా --- హరివో మేదినం త్వా --- ఇత్యత్ర సంయోగాన్తలోప ఉత్వే సిద్ధో భవతి ।।

(సూత్రప్రయోజనే సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

స ఏవ తర్హి దోషః --- సైషోభయతస్పాశేతి ।

తస్మాదశక్యో హలపృక్తలోపః సంయోగాన్తలోపో విజ్ఞాతుమ్ । న చేద్విజ్ఞాయతే, ద్విహలపృక్తగ్రహణం తిస్యోశ్చ గ్రహణం కర్తవ్యమేవ ।।

-6-1-69- ఏఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేః (2506)

(6092 ఏకదేశ్యుపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సంబుద్ధిలోపే డతరాదిభ్యః ప్రతిషేధః -

సంబుద్ధిలోపే డతరాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । హే కతరత్, హే కతమత్ ।

కిముచ్యతే --- డతరాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి యదాఽపృక్తస్యేత్యనువర్తతే ?

(6093 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అపృక్తాధికారస్య నివృత్తత్వాత్ -

నివృత్తోఽపృక్తాధికారః ।।

కిం డతరాదిభ్యః ప్రతిషేధం వక్ష్యామీత్యతోఽపృక్తాధికారో నివర్తతే ?

నేత్యాహ ।।

(6094 పూర్వోక్తార్థసమర్థకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- తచ్చామర్థమ్ -

స చావశ్యమపృక్తాధికారో నిర్వత్యః ।

కిమర్థమ్ ?

అమర్థమ్ । అమో లోపో యథా స్యాత్ । హే కుణ్డ, హే పీఠ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నివృత్తేఽపి వై అపృక్తాధికారే అమో లోపో న ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

మా భూత్సర్వస్య లోపః । అలోఽన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యన్త్యస్య లోపే కృతే ద్వయోరకారయోః పరరూపేణ సిద్ధం రూపం స్యాత్ --- హే కుణ్డ, హే పీఠేతి ।।

యద్యేతల్లభ్యేత కృతం స్యాత్ । తత్తు న లభ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అత్ర హి తస్మాదిత్యుత్తరస్య ఆదేః పరస్య (1-1-67,54) ఇత్యకారస్య లోపః ప్రాప్నోతి ।
అకారలోపే చ సతి మకారే అతో దీర్ఘో యఞి సుపి చ (7-3-101;102) ఇతి దీర్ఘత్వే --- హే
కుణ్డామ్, హే పీఠామ్ --- ఇత్యేతద్రూపం ప్రసజ్యేత ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి హలో లోపః సంబుద్ధిలోపః ।

తద్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

న కర్తవ్యమ్ । ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హల్ (68) ఇతి ।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టమ్, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।

నైష దోషః । ఏఙ్హ్రస్వాదిత్యేషా పఞ్చమీ హలిత్యస్యాః ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి
తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి ।।

ఏమవపి ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణదీర్ఘత్వే కృతే --- హే కుణ్డా, హే పీఠా --- ఇత్యేతద్రూపం
ప్రసజ్యేత ।

అమి పూర్వత్వమత్ర బాధకం భవిష్యతి ।

అమీత్యుచ్యతే, న చాత్రామం పశ్యామః ।

ఏకదేశవికృతమనన్యవద్భవతీతి ।।

అథ వేదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- సంబుద్ధిలోపః క్రియతామ్, ఏకాదేశ ఇతి; కిమత్ర
కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదేకాదేశః ।

ఏవమప్యేకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాభావాత్సంబుద్ధిలోపో న ప్రాప్నోతి ।

అన్తాదివద్భావేన వ్యపవర్గో భవిష్యతి ।

ఉభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివత్ ।

నోభయత ఆశ్రయః కరిష్యతే ।

కథమ్ ?

నైవం విజ్ఞాయతే --- హ్రస్వాదుత్తరస్యాః సంబుద్ధేర్లోపో భవతీతి ।

కథం తర్హి ?

హ్రస్వాదుత్తరస్య హలో లోపో భవతీతి, స చేత్సంబుద్ధేరితి ।।

డతరాదిభ్యః స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః ।।

(6095 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్ ?

సిద్ధమనునాసికోపధత్వాత్ ఇతి ।।

ఏవమపి దలోపః సాధీయః ప్రాప్నోతి ।

దుక్కరణాద్వా । అథవా దుక్డతరాదీనామితి వక్ష్యామి ।।

డిత్కరణాద్వా । అథవా డిదచ్ఛబ్దః కరిష్యతే ।

స తర్హి డకారః కర్తవ్యః ।

క్రియతే న్యాస ఏవ, ద్విడకారకో నిర్దేశః --- అడ్డ్డతరాదిభ్య ఇతి ।।

ఏవమపి లోపః ప్రాప్నోతి ।

విహితవిశేషణం హ్రస్వగ్రహణమ్ । యస్మాద్ధ్రస్వాత్సంబుద్ధిర్విహితేతి ।।

(6096 ఏకదేశినో విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అపృక్తసంబుద్ధిలోపాభ్యాం లుక్ -

అపృక్తసంబుద్ధిలోపాభ్యాం లుగ్భవతి విప్రతిషేధేన ।

అపృక్తలోపస్యావకాశః --- గోమాన్, యవమాన్ ।

లుకోఽవకాశః --- త్రపు, జతు ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- తత్ బ్రాహ్మణకులమ్, యత్ బ్రాహ్మణకులమ్ ।

సంబుద్ధిలోపస్యావకాశః --- అగ్నే, వాయో ।

లుకః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- హే త్రపు, హే జతు ।

లుగ్భవతి విప్రతిషేధేన ।

స తర్హి విప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః ।।

(6097 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- న వా లోపలుకోర్లుగవధారణాద్యథాఽనడుహ్యత ఇతి -

న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన ।

కిం కారణమ్ ?

లోపలుకోర్లుగవధారణాత్ । లోపలుకోర్హి లుగ్వ్యధార్యతే --- లుగ్లోపయణయవాయావేకాదేశేభ్యః ।

యథా --- అనడుహ్యత ఇతి । తద్యథా --- అనడ్వానివాచరతి --- అనుడుహ్యత ఇత్యత్ర లోపలుకోర్లుగవధార్యతే ।

ఏవమిహాపి ।।

-6-1-70- శేశ్ఛన్దసి బహులమ్ (2507)

(యోగానుపయోగప్రఖ్యాపనభాష్యమ్)

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ ।

కథమ్ --- అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా, తా తా పిణ్డానామ్ --- ఇతి ?

పూర్వసవర్ణేనాప్యేతత్సిద్ధమ్ ।।

న సిధ్యతి । నుమా వ్యవహితత్వాత్పూర్వసవర్ణో న ప్రాప్నోతి ।।

ఛన్దసి నపుంసకస్య పుంవద్భావో వక్తవ్యః --- మధోర్గృష్ణీతి, మధోస్తృప్తా ఇవాసతే, ఇత్యేవమర్థమ్ । తత్ర పుంవద్భావేన నుమో నివృత్తిః । నుమి నివృత్తే పూర్వసవర్ణేన సిద్ధమ్ ।।

భవేత్సిద్ధమ్ --- అగ్నే త్రీ తే వాజినా త్రీ షధస్థా ।

ఇదం తు న సిధ్యతి --- తా తా పిణ్డానామితి ।

ఇదమపి సిద్ధమ్ ।

కథమ్ ?

సాప్తమికే పూర్వసవర్ణే కృతే పునః షాష్ఠికో భవిష్యతి ।।

ఏవమపి జసి గుణః ప్రాప్నోతి ।

వక్ష్యత్యేతత్ --- జసాదిషు ఛన్దో వావచనం ప్రాఙ్ ణౌ చఙ్యుపధాయాః ।।

-6-1-71- హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ (2508)

(తుగధికరణమ్)

(6098 తుకః పూర్వాన్తత్వే దోషవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తుకి పూర్వాన్తే నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం ద్విగుస్వరశ్చ -

తుకి పూర్వాన్తే నపుంసకోపసర్జనహ్రస్వత్వం ద్విగుస్వరశ్చ న సిధ్యతి । ఆరాశస్త్రిచ్ఛత్రమ్ । ధానాశష్కులిచ్ఛత్రమ్ । నిష్కౌశామ్బిచ్ఛత్రమ్ । నిర్వారాణసిచ్ఛత్రమ్ ।

ద్విగుస్వరః --- పఞ్చారత్నిచ్ఛత్రమ్, దశారత్నిచ్ఛత్రమ్ ।

తుకి కృతేఽనన్త్యత్వాదేతే విధయో న ప్రాప్నువన్తి ।।

(6099 పూర్వాన్తత్వే దోషాభావోపపాదకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా ఏష దోషః ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గలక్షణస్తుక్, అన్తరఙ్గా ఏతే విధయః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

ఇహ తర్హి --- గ్రామణిపుత్రః, సేనానిపుత్రః, హ్రస్వత్వే కృతే తుక్ ప్రాప్నోతి ।।

(6100 దోషాభావోపపాదకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- గ్రామణిపుత్రాదిషు చాప్రాప్తిః -

గ్రామణిపుత్రాదిషు చాప్రాప్తిః ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాదేవ ।।

అథవా పరాదిః కరిష్యతే ।

(6101 తుకః పరాదిత్వే దోషవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- పరాదౌ సంయోగాదేరిత్యతిప్రసఙ్గః -

పరాదౌ సంయోగాదేరిత్యతిప్రసఙ్గో భవతి । అపచ్చాయాత్ । వాఽన్యస్య సంయోగాదేః(6-4-68) ఇత్యేత్వమ్ప్రసజ్యేత ॥

(6102 దోషవార్త్తికమ్ ॥ 5 ॥)

- విలోపవచనం చ -

వేశ్చ లోపో వక్తవ్యః । అగ్నిచిత్, సోమసుత్ । అపృక్తస్య ఇతి వేర్లోపో న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । అపృక్తగ్రహణం న కరిష్యతే ।

యది న క్రియతే, దర్విః --- జాగృవిః అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అనునాసికపరస్య విశబ్దస్య గ్రహణమ్, శుద్ధపరశ్చాత్ర విశబ్దః ।

ఏవమపి సతుక్కస్య లోపః ప్రాప్నోతి ।

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవం న భవిష్యతి ॥

(6103 దోషవార్త్తికమ్ ॥ 6 ॥)

- ఇట్ప్రతిషేధశ్చ -

ఇట్ప్రతిషేధశ్చ వక్తవ్యః । పరీతత్ । సతుక్కస్య వలాదిలక్షణ ఇట్ ప్రసజ్యేత ॥

ఏవం తర్హ్యభక్తః కరిష్యతే ॥

(6104 అభక్తత్వే దోషవార్త్తికమ్ ॥ 7 ॥)

- అభక్తే స్వరః -

యద్యభక్తస్తర్హి స్వరభేదో భవతి --- దధిచ్చాదయతి, మధుచ్చాదయతి తిఙ్ఙతిఙః (8-1-28) ఇతి నిఘాతో న ప్రాప్నోతి ।

నను చ తుగేవాతిఙ్ ।

న తుకః పరస్య నిఘాతః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

నఞివయుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథా హ్యర్థగతిః । నఞ్యుక్తే ఇవయుక్తే వాఽన్యస్మిన్ తత్సదృశే కార్యం విజ్ఞాయతే, తథా హ్యర్థో గమ్యతే । తద్యథా --- అబ్రాహ్మణమానయేత్యుక్తే బ్రాహ్మణసదృశమేవానయతి, నాసౌ లోష్టమానీయ కృతీ భవతి । ఏవమిహాపి అతిఙ్ ఇతి ప్రతిషేధాదన్యస్మింస్తిఙ్సదృశే కార్యం విజ్ఞాస్యతే ।

కిం చాన్యదతిఙ్ --- తిఙ్సదృశమ్ ?

పదమ్ ।।

-6-1-72- సంహితాయామ్ (2509)

(యోగానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

అయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ ।

కథమ్ ?

అధికరణం నామ త్రిః ప్రకారమ్ --- వ్యాపకమ్, ఔపశ్లేషికమ్, వైషయికమ్ --- ఇతి ।

శబ్దస్య చ శబ్దేన కోఽన్యోఽభిసంబన్ధో భవితుమర్హత్యన్యదత ఉపశ్లేషాత్ । ఇకో యణచి (6-1-77) అచి ఉపశ్లిష్టస్యేతి ।

తత్రాన్తరేణ సంహితాగ్రహణం సంహితాయామేవ భవిష్యతి ।।

-6-1-74- ఆఙ్మాఙోశ్చ (2511)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ కిమర్థమాఙ్మాఙోః సానుబన్ధకయోర్నిర్దేశః ?

(6105 అనుబన్ధఫలబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆఙ్మాఙోః సానుబన్ధకయోర్నిర్దేశో గతికర్మప్రవచనీయప్రతిషేధసంప్రత్యయార్థః -

ఆఙ్మాఙోః సానుబన్ధకయోర్నిర్దేశః క్రియతే --- ఆఙో గతికర్మప్రవచనీయసంప్రత్యయార్థః, మాఙః ప్రతిషేధసంప్రత్యయార్థః ।

-6-1-75- దీర్ఘాత్ (2512)

-6-1-76- పదాన్తాద్వా (2513)

(6106 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- దీర్ఘాత్పదాన్తాద్వా విశ్వజనాదీనాం ఛన్దసి -

దీర్ఘాత్పదాన్తాద్వేత్యత్ర విశ్వజనాదీనాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । విశ్వజనస్య ఛత్రమ్, విశ్వజనస్య చ్ఛత్రమ్, న ఛాయాం కురవోఽపరామ్, న చ్ఛాయాం కురవోఽపరామ్ ।।

-6-1-77- ఇకో యణచి (2514)

(యణోఽధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

ఇగ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఇహ మా భూత్ --- అగ్నిచిదత్ర, సోమసుదత్ర ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । జశ్త్వమత్ర బాధకం భవిష్యతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపకశ్లోకభాష్యమ్)

జశ్త్వం న సిద్ధం యణమత్ర పశ్య

అసిద్ధమత్ర జశ్త్వం తస్యాసిద్ధత్వాద్యణాదేశః ప్రాప్నోతి ।।

(అతివ్యాప్తిదర్శకశ్లోకభాష్యమ్)

యశ్చాపదాన్తో హలచశ్చ పూర్వః ।

యశ్చాపదాన్తో హల్ అచశ్చ పూర్వస్తస్య ప్రాప్నోతి । పచతీతి ।।

ఏవం తర్హి ---

(అతివ్యాప్తివారకశ్లోకభాష్యమ్)

దీర్ఘస్య యణ్

దీర్ఘస్య యణాదేశం వక్ష్యామి ।

తద్దీర్ఘగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

న కర్తవ్యమ్ । ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

దీర్ఘాత్ --- పదాన్తాద్వా (75;76) ఇతి ।

తద్వై పఞ్చమీనిర్దిష్టమ్, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।

అచీత్యేషా సప్తమీ దీర్ఘాదితి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య (1-1-66) ఇతి ।।

భవేత్సిద్ధమ్ --- కుమార్యత్ర, బ్రహ్మబన్ధ్వర్థమితి ।

ఇదం తు న సిధ్యతి --- దధ్యత్ర, మధ్వత్రేతి ।।

(అతివ్యాప్తివారకశ్లోకభాష్యమ్)

హ్రస్వ ఇతి ప్రవృత్తం

హ్రస్వగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

హ్రస్వస్య పితి కృతి (71) ఇతి ।

యది తదనువర్తతే దీర్ఘాత్పదాన్తాద్వా హ్రస్వస్య --- ఇతి హ్రస్వాదపి పదాన్తాద్వికల్పేన ప్రాప్నోతి ।।

(దోషవారకశ్లోకభాష్యమ్)

సంబన్ధవృత్త్యా

సంబన్ధమనువర్తిష్యతే ---

హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ (71) ।

సంహితాయామ్ (72) హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ ।

ఛే చ (73) హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ ।

ఆఙ్మాఙోశ్చ (74) హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ ।

దీర్ఘాత్పదాన్తాద్వా (75-76) హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ ।

తతః ఇకో యణచి హ్రస్వస్యేతి వర్తతే, పితి కృతి తుగితి నివృత్తమ్ ।।

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి --- చయనమ్, చాయకః, లవనమ్, లావకః ।

అయాదయోఽత్ర బాధకా భవిష్యన్తి ।।

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి --- ఖట్వేన్ద్రః, మాలేన్ద్రః, ఖట్వైలకా, మాలైలకా ।

(అతివ్యాప్తివారకశ్లోకభాష్యమ్)

గుణవృద్ధిబాధ్యమ్ ।।

గుణవృద్ధీ అత్ర బాధికే భవిష్యతః ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ఇకోఽచి యణేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి ।

కిం చాన్యత్ప్రాప్నోతి ?

శాకలమ్ । సిన్నిత్యసమాసయోః శాకలప్రతిషేధం చోదయిష్యతి స న వక్తవ్యో భవతి ।।

(6107 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యణాదేశః ప్లుతపూర్వస్య చ -

యణాదేశః ప్లుతపూర్వస్య చేతి వక్తవ్యమ్ I అగ్నా3ఇ ఇన్ద్రమ్ --- అగ్నా3యిన్ద్రమ్ I పటా3ఉ ఉదకమ్--పటా3వుదకమ్ I అగ్నా3ఇ ఆశా--అగ్నా3యాశా I పటా3ఉ ఆశా --- పటా3వాశా II

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

అసిద్ధః ప్లుతః, ప్లుతవికారావిమౌ II

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు I

కథం జ్ఞాయతే ?

యదయం ప్లుతప్రగృహ్యా అచి --- (6-1-125) ఇతి ప్లుతస్య ప్రకృతిభావం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- సిద్ధః

ప్లుతః స్వరసన్ధిష్వితి I

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

సతో హి కార్యిణః కార్యేణ భవితవ్యమ్ II

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ ---

(6108 ఉపసంఖ్యానప్రయోజనవార్తికమ్ II 2 II)

- దీర్ఘశాకలప్రతిషేధార్థమ్ -

దీర్ఘత్వం శాకలం చ మా భూదితి II

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ I ఆరభ్యతే ప్లుతపూర్వస్య యణాదేశః --- తయోర్య్వావచి సంహితాయామ్ (8-2-108)

ఇతి, తదేవ దీర్ఘశాకలప్రతిషేధార్థం భవిష్యతి II

తన్న వక్తవ్యం భవతి II

నను చ చ తస్మిన్నప్యుచ్యమానే ఇదం న వక్తవ్యం భవతి I

అవశ్యమిదం వక్తవ్యం యౌ ప్లుతపూర్వావిదుతావప్లుతవికారౌ తదర్థమ్ I భో3 ఇ ఇన్ద్రమ్ --- భో3 యిన్ద్రమ్ I భో3 ఇ ఇహ --- భో3 యిహేతి II

యది తర్హ్యస్య నిబన్ధనమస్తి, ఇదమేవ వక్తవ్యమ్ । తన్న వక్తవ్యమ్ ।

తదప్యవశ్యం స్వరార్థం వక్తవ్యమ్ । అనేన హి సతి ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః --- (8-2-4) ఇత్యేష స్వరః ప్రసజ్యేత । తే పునః సత్యసిద్ధత్వాన్న భవిష్యతి ।।

యది తర్హి తస్య నిబన్ధనమస్తి తదేవ వక్తవ్యమ్, ఇదం న వక్తవ్యమ్ ।

నను చోక్తమ్ --- ఇదమప్యవశ్యం వక్తవ్యమ్, యౌ ప్లుతపూర్వావిదుతావప్లుతవికారౌ తదర్థమ్ --- భో3 యిన్ద్రమ్, భో3 యిహేతి ।

ఛాన్దసమేతత్ । దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి ।

యత్తర్హి న ఛాన్దసమ్ --- భో3యిన్ద్ర భో3యిహేతి సామ గాయతి ।

ఏషోఽపి ఛన్దసి దృష్టస్యానుప్రయోగః క్రియతే ।।

జశ్త్వం న సిద్ధం యణమత్ర పశ్య యశ్చాపదాన్తో హలచశ్చ పూర్వః ।

దీర్ఘస్య యణ్ హ్రస్వ ఇతి ప్రవృత్తం సంబన్ధవృత్త్యా గుణవృద్ధిబాధ్యమ్।। 1 ।।

నిత్యే చ యః శాకలభాక్సమాసే తదర్థమేతద్భగవాంశ్చకార ।

సార్మథ్యయోగాన్నహి కించిదస్మిన్ పశ్యామి శాస్త్రే యదనర్థకం స్యాత్ ।। 2 ।।

-6-1-79- వాన్తో యి ప్రత్యయే (2516)

(ఆయాద్యాదేశాధికరణమ్)

(6109 పూర్వపక్షివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వాన్తాదేశే స్థానినిర్దేశః -

వాన్తాదేశే స్థానినిర్దేశః కర్తవ్యః । ఓకారౌకారయోరితి వక్తవ్యమ్ । ఏకారైకారయోర్మా భూదితి ।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

స తర్హి వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । వాన్తగ్రహణం న కరిష్యతే । ఏచో యి ప్రత్యయేఽయాదయో భవన్తీత్యేవ సిద్ధమ్ ।

యది వాన్తగ్రహణం న క్రియతే --- చేయమ్ జేయమ్ --- ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే (6-1-81) ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి --- క్షిజ్యోరేవైచ ఇతి ।

తయోస్తర్హి శక్యార్థాదన్యత్రాపి ప్రాప్నోతి --- క్షేయం పాపమ్, జేయో వృషల ఇతి ।

ఉభయతో నియమో విజ్ఞాస్యతే --- క్షిజ్యోరేవైచః, తయోశ్చ శక్యార్థ ఏవ --- ఇతి ।

ఇహాపి తర్హి నియమాన్న ప్రాప్నోతి --- లవ్యమ్, పవ్యమ్, అవశ్యలావ్యమ్, అవశ్యపావ్యమ్ ।

తుల్యజాతీయస్య నియమః ।

కశ్చ తుల్యజాతీయః ?

యథాజాతీయకః క్షిజ్యోరేచ్ ।

కథం జాతీయకః క్షిజ్యోరేచ్ ?

ఏకారః ।

ఏవమపి రాయమిచ్ఛతి--రైయతి, అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

రాయిశ్ఛాన్దసః, దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి ।।

(6110 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- గోర్యూతౌ ఛన్దసి -

గోర్యూతౌ ఛన్దస్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఆ నో మిత్రావరుణా ఘృతైర్గవ్యూతిముక్షతమ్ । గోయూతిమిత్యేవాన్యత్ర ।।

(6111 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అధ్వపరిమాణే చ -

అధ్వపరిమాణే చ గోర్యూతావుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । గవ్యూతిమధ్వానం గతః । గోయూతిమిత్యేవాన్యత్ర ।।

-6-1-80- ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవ (2517)

(ఏవకారప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవకారః కిమర్థః ?

నియమార్థః ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । సిద్ధే విధిరారభ్యమాణోఽన్తరేణైవకారం నియమార్థో భవిష్యతి ।।

ఇష్టతోఽవధారణార్థస్తర్హి । యథైవం విజ్ఞాయేత --- ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవేతి, మైవం విజ్ఞాయి --- ధాతోరేవ తన్నిమిత్తస్యేతి ।

కిం చ స్యాత్ ?

అధాతోస్తన్నిమిత్తస్య న స్యాత్ । శజ్కవ్యం దారు, పిచవ్యః కార్పాస ఇతి ।।

-6-1-82- క్రయ్యస్తదర్థే (2519)

(తత్పదార్థోపదర్శకభాష్యమ్)

తత్ --- ఇత్యనేన కిం ప్రతినిర్దిశ్యతే ?

స ఏవ క్రీణాత్యర్థః । ఇహ మా భూత్ --- క్రేయం నో ధాన్యమ్, న చాస్తి క్రయ్యమితి ।।

-6-1-83- భయ్యప్రవయ్యే చ చ్ఛన్దసి (2520)

(6112 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భయ్యాదిప్రకరణే హ్రదయ్యా ఉపసంఖ్యానమ్ -

భయ్యాదిప్రకరణే హ్రదయ్యా ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । హ్రదయ్యా ఆపః ।।

(6113 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అవ్ శరస్య చ -

అవాదేశో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । శరస్య చ హ్రదస్య చాతోఽవ్వక్తవ్యః । హ్రదవ్యా ఆపః । శరవ్యా వై తేజనమ్ । శరవ్యస్య పశూనభిఘాతకః స్యాత్ ।।

(6114 శరబ్యశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధికథనవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- శరువృత్తాద్వా సిద్ధమ్ -

శరువృత్తాద్వా పునః సిద్ధమేతత్ ।।

(6115 వార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఋజ్వీ శరుః ఇత్యపి దృశ్యతే -

ఋజ్వీ శరురిత్యపి శరుశబ్దప్రవృత్తిర్దృశ్యతే ।।

(6116 వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- శరుహస్త ఇతి చ లోకే -

శరుహస్త ఇతి చ లోకే శరహస్తముపాచరన్తి ।।

-6-1-84- ఏకః పూర్వపరయోః (2521)

(ఏకాదేశాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఏకవచనం కిమర్థమ్ ?

(6117 పదకృత్యవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఏకవచనం పృథగాదేశప్రతిషేధార్థమ్ -

ఏకవచనం క్రియతే, ఏక ఆదేశో యథా స్యాత్, పృథగాదేశో మా భూదితి ।।

(6118 ఏకపదానుపయోగప్రకథనవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా ద్రవ్యవత్కర్మచోదనాయాం ద్వయోరేకస్యాభినిర్వృత్తేః -

న వా ఏతత్ప్రయోజనమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

ద్రవ్యవత్కర్మచోదనాయాం ద్వయోరేకస్యాభినిర్వృత్తేరేక ఆదేశో భవిష్యతి । తద్యథా --- ద్రవ్యేషు కర్మచోదనాయాం ద్వయోరేకస్యాభినిర్వృత్తిర్భవతి । అనయోః పూలయోః కటం కురు, అనయోర్మృత్పిణ్డయోర్ఘటం కురు --- ఇతి । న చోచ్యతే ఏకమితి, ఏకం చాసౌ కరోతి ।।

కిం పునః కారణం ద్రవ్యేషు కర్మచోదనాయాం ద్వయోరేకస్యాభినిర్వృత్తిర్భవతి ?

(6119 ఏకపదానుపయోగసమర్థకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- తచ్చైకవాక్యభావాత్ -

ఏకవాక్యభావాద్ద్రవ్యేషు కర్మచోదనాయాం ద్వయోరేకస్యాభినిర్వృత్తిర్భవతి । ఆతశ్చైకవాక్యభావాద్వ్యాకరణేఽపి హ్యన్యత్ర ద్వయోః స్థానినోరేక ఆదేశో భవతి --- జ్వరత్వరస్రివ్యవిమవాముపధాయాశ్చ (6-4-20) భ్రస్జో రోపధయోరమన్యతరస్యామ్ (6-4-47) ఇతి ।।

(లౌకికదృష్టాన్తేనాక్షేపభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే --- ఏకవాక్యభావాన్ --- ఇతి ।

తన్న ।

అర్థాత్ ప్రకరణాద్వా లోకే ద్వయోరేకస్యాభినిర్వృత్తిర్భవతి । అర్థో వాఽస్యైకేన భవతి, ప్రకృతం వా తత్ర భవతి --- ఇదమేకమేవ కర్తవ్యమితి । ఆతశ్చార్థాద్వా ప్రకరణాద్వా వ్యాకరణేఽపి హ్యన్యత్ర ద్వయోః స్థానినోర్ద్వావాదేశౌ భవతః --- రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ దః (8-2-42) ఉభౌ సాభ్యాసస్య (8-2-21) ఇతి ।।

కథం యత్తదుక్తం --- వ్యాకరణేఽపి హి అన్యత్ర ద్వయోః స్థానినోరేక ఆదేశో భవతి --- జ్వరత్వరస్రివ్యవిమవాముపధాయాశ్చ భ్రస్జో రోపధయోరమన్యతరస్యామ్ ఇతి ?

ఇహ తావత్ --- జ్వరత్వరస్రివ్యవిమవాముపధాయశ్చ ఇతి, స్త్రాం ద్వావూఠౌ నాస్తి దోషః, సవర్ణదీర్ఘత్వేన సిద్ధమ్ ।

ఇహ --- భ్రస్జో రోపధయోరమన్యతరస్యామ్ ఇతి, వక్ష్యతి హ్యేతత్ --- భ్రస్జో రోపధయోర్లోప ఆగమో రమ్విధీయత ఇతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యదుచ్యతే --- అర్థాత్ ప్రకరణాద్వేతి,

తన్న ।

కిం కారణమ్ ?

ఏకవాక్యభావాదేవ లోకే ద్వయోరేకస్యాభినిర్వృత్తిర్భవతి ।

అతశ్చైకవాక్యభావాత్ । అఙ్గ హి భవాన్ గ్రామ్యం పాంసురపాదమప్రకరణజ్ఞమాగతం బ్రవీతు --- అనయోః పూలయోః

కటం కురు, అనయోర్మృత్పిణ్డయోర్ఘటం కురు --- ఇతి । ఏకమేవాసౌ కరిష్యతి ।।

కథం యదుక్తం --- వ్యాకరణేఽపి హ్యన్యత్ర ద్వయోః స్థానినోర్ద్వావాదేశౌ భవతః --- రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ

దః ఉభౌ సాభ్యాసస్య ఇతి ?

ఇహ తావత్ --- రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః, పూర్వస్య చ దః --- ఇతి ద్వే వాక్యే ।

కథమ్ ?

యోగవిభాగః కరిష్యతే --- రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః తతః పూర్వస్య చ దః ఇతి ।

ఇహాపి --- ఉభౌ సాభ్యాసస్య ఇతి, ఉభౌగ్రహణసామర్థ్యాద్ ద్వావాదేశౌ భవిష్యతః ।।

(6120 లౌకికదృష్టాన్తేనాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- తత్రావయవే శాస్త్రార్థసమ్ప్రత్యయో యథా లోకే -

తత్రావయవే శాస్త్రార్థసమ్ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి, యథా లోకే ।

తద్యథా లోకే ---

వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత ఇతి సకృదాధాయ కృతః శాస్త్రార్థ ఇతి కృత్వా పునః ప్రవృత్తిర్న భవతి ।

గర్భాష్టమే బ్రాహ్మణ ఉపనేయః ఇతి సకృదుపనీయ కృతః శాస్త్రార్థ ఇతి కృత్వా పునః ప్రవృత్తిర్న భవతి ।

తథా త్రిర్హృదయఙ్గమాభిరద్భిరశబ్దాభిరుపస్పృశేత్ ఇతి సకృదుపస్పృశ్య కృతః శాస్త్రార్థ ఇతి కృత్వా పునః ప్రవృత్తిర్న భవతి ।

ఏవమిహాపి ఖల్వేన్ద్రే కృతః శాస్త్రార్థ ఇతి కృత్వా మాలేన్ద్రాదిషు న స్యాత్ ।।

(6121 లౌకికదృష్టాన్తేన సమాధానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- సిద్ధం తు ధర్మోపదేశనేఽనవయవవిజ్ఞానాద్ యథా లౌకికవైదికేషు -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

ధర్మోపదేశనమిదం శాస్త్రమ్, ధర్మోపదేశనే చాస్మిఙ్శాస్త్రేఽనవయవేన శాస్త్రార్థః సంప్రతీయతే, యథా లౌకికవైదికేషు చ కృతాన్తేషు ।।

లోకే తావత్ --- బ్రాహ్మణో న హన్తవ్యః, సురా న పేయా --- ఇతి,

బ్రాహ్మణమాత్రం న హన్యతే, సురామాత్రం చ న పీయతే ।

యది చావయవేన శాస్త్రార్థసంప్రత్యయః స్యాత్, ఏకం చ బ్రాహ్మణమహత్వైకాం చ సురామపీత్వాఽన్యత్ర కామచారః స్యాత్ ।

తథా --- పూర్వవయా బ్రాహ్మణః ప్రత్యుత్థేయః ఇతి,

పూర్వవయోమాత్రం ప్రత్యుత్థీయతే ।

యది చావయవేన శాస్త్రార్థసంప్రత్యయః స్యాత్, ఏకం పూర్వవయసం ప్రత్యుత్థాయాన్యత్ర కామచారః స్యాత్ ।।

తథా --- వేదే ఖల్వపి వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నిష్టోమాదిభిః క్రతుభిర్యజేతేతి,

అగ్న్యాధాననిమిత్తం వసన్తే వసన్తే ఇజ్యతే ।

యది చావయవేన శాస్త్రార్థసంప్రత్యయః స్యాత్, సకృదిష్ట్వా పునరిజ్యాయాం న ప్రవర్తేత ।।

(ద్వివిధదృష్టాన్తవ్యవస్థాపకభాష్యమ్)

ఉభయథేహ లోకే దృశ్యతే --- అవయవేనాపి శాస్త్రార్థసంప్రత్యయః, అనవయవేనాపి ।

కథం పునరిదముభయం లభ్యతే ?

లభ్యమిత్యాహ ।

కథమ్ ?

ఇహ తావత్ --- వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీతేతి,

అగ్న్యాధానం యజ్ఞముఖప్రతిపత్త్యర్థమ్ । సకృదాధాయ కృతః శాస్త్రార్థఃఉప్రతిపన్నం యజ్ఞముఖమితి కృత్వా పునః ప్రవృత్తిర్న భవతి । అతోఽత్రావయవేన శాస్త్రార్థః సంప్రతీయతే ।

తథా --- గర్భాష్టమే బ్రాహ్మణ ఉపనేయ ఇతి,

ఉపనయనం సంస్కారార్థమ్ । సకృచ్చాసావుపనీతః సంస్కృతో భవతి ।
అతోఽత్రాప్యవయవేన శాస్త్రార్థః సంప్రతీయతే

।

తథా --- త్రిర్హృదయఙ్గమాభిరదిభిరశబ్దాభిరుపస్పృశేదితి,

ఉపస్పర్శనం శౌచార్థమ్ । సకృచ్చాసావుపస్పృశ్య శుచిర్భవతి । అతోఽత్రాప్యవయవేన శాస్త్రార్థః సంప్రతీయతే ।।

ఇహేదానీమ్ --- బ్రాహ్మణో న హన్తవ్యః --- సురా న పేయేతి,

బ్రాహ్మణవధే సురాపానే చ మహాన్ దోష ఉక్తః । స బ్రాహ్మణవధమాత్రే సురాపానమాత్రే చ ప్రసక్తః । అతోఽత్రానవయవేన శాస్త్రార్థః సంప్రతీయతే ।

తథా --- పూర్వవయా బ్రాహ్మణః ప్రత్యుత్థేయ ఇతి,

పూర్వవయసోఽప్రత్యుత్థానే దోష ఉక్తః, ప్రత్యుత్థానే చ గుణః ।

కథమ్ ?

ఃఢద్య;ర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామన్తి యూనః స్థవిర ఆయతి ।

ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిపద్యతే ।। ఇతి ।

స చ పూర్వవయోమాత్రే ప్రసక్తః । అతోఽత్రాప్యనవయవేన శాస్త్రార్థః సంప్రతీయతే ।

తథా --- వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నిష్టోమాదిభిః క్రితుభిర్యజేతేతి,

ఇజ్యాయాః కించిత్ప్రయోజనముక్తమ్ ।

కిమ్ ?

స్వర్గే లోకేఽప్సరస ఏనం జాయా భూత్వోపశేరతే ఇతి । తచ్చ ద్వితీయస్యాశ్చ తృతీయస్యాశ్చేజ్యాయాః ఫలం భవితుమర్హతి । అతోఽత్రాప్యనవయేన శాస్త్రార్థః సంప్రతీయతే ।

తథా --- శబ్దస్యాపి జ్ఞానే ప్రయోజనముక్తమ్ ।

కిమ్ ?

ఏకః శబ్దః సమ్యగ్జ్ఞాతః శాస్త్రాన్వితః

సుప్రయుక్తః స్వర్గే లోకే కామధుగ్భవతి --- ఇతి ।

యద్యేకః శబ్దః శాస్త్రాన్వితః సుప్రయుక్తః స్వర్గే లోకే కామధుగ్భవతి, కిమర్థం ద్వితీయస్తృతీయశ్చ ప్రయుజ్యతే ?

న వై కామానాం తృప్తిరస్తి ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ పూర్వపరగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

(6122 పదకృత్యవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- పూర్వపరగ్రహణం పరస్యాదేశప్రతిషేధార్థమ్ -

పూర్వపరగ్రహణం క్రియతే పరస్యాదేశప్రతిషేధార్థమ్ । పరస్యాదేశో మా భూత్ --- ఆద్ గుణః (6-1-87) ఇతి ।।

కథం చ ప్రాప్నోతి ?

(6123 పదకృత్యసమర్థకవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- పఞ్చమీనిర్దిష్టాద్ధి పరస్య -

పఞ్చమీనిర్దిష్టాద్ధి పరస్య కార్యముచ్యతే । తద్యథా --- ద్వ్యన్తరుపసర్గేభ్యోఽప ఇర్త్ (6-3-97) ఇతి ।।

(6124 పదకృత్యసమర్థకవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- షష్ఠీనిర్దిష్టార్థం తు -

షష్ఠీనిర్దేశార్థం చ పూర్వపరగ్రహణం క్రియతే । షష్ఠీనిర్దేశో యథా ప్రకల్ప్యేత ।।

(6125 పదకృత్యసమర్థకవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- అనిర్దిష్టే హి షష్ఠ్యర్థాప్రసిద్ధిః -

అక్రియమాణే హి పూర్వపరగ్రహణే షష్ఠ్యర్థస్యాప్రసిద్ధిః స్యాత్ I

కస్య ?

స్థానేయోగత్వస్య II

నైష దోషః I ఆదిత్యేషా పఞ్చమీ అచీతి సప్తమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్య (1-1-67) ఇతి I

తథా --- అచీత్యేషా సప్తమీ ఆదితి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య (1-1-68) ఇతి II

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్పూర్వపరగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- నోభే యుగపత్ప్రకల్పికే భవత ఇతి I

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

యదుక్తం --- సప్తమీపఞ్చమ్యోశ్చ భావాదుభయత్ర షష్ఠీప్రక్లృప్తిస్తత్రోభయకార్యప్రసఙ్గ ఇతి, స న దోషో భవతి II

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్ II

-6-1-85- అన్తాదివచ్చ (2522)

(అతిదేశాధికరణమ్)

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

(6126 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ II 1 II)

- అన్తాదివద్వచనమామిశ్రస్యాదేశవచనాత్ -

అన్తాదివద్వచనం క్రియతే, ఆమిశ్రస్యాదేశవచనాత్ I ఆమిశ్రస్యాయమాదేశ ఉచ్యతే స నైవ పూర్వగ్రహణేన గృహ్యతే, నాపి పరగ్రహణేన I తద్యథా --- క్షీరోదకే సంపృక్తే ఆమిశ్రత్వాన్నైవ క్షీరగ్రహణేన గృహ్యేతే నాప్యుదకగ్రహణేన, ఇష్యతే చ గ్రహణం స్యాదితి I తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీత్యన్తాదివద్వచనమ్ I

ఏవమర్థమిదముచ్యతే II

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

అస్తి ప్రయోజనమేతత్ I

కిం తర్హీతి ?

(6127 పూర్వపక్షివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తత్ర యస్యాన్తాదివత్తన్నిర్దేశః -

తత్ర యస్యాన్తాదివద్భావ ఇష్యతే తన్నిర్దేశః కర్తవ్యః । అస్యాన్తవద్భవతి, అస్యాదివద్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6128 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సిద్ధం తు పూర్వపరాధికారాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

పూర్వపరాధికారాత్ । పూర్వపరయోరితి వర్తతే । పూర్వస్య కార్యం ప్రత్యన్తవద్భవతి । పరస్య కార్యం ప్రత్యాదివద్భవతి ।।

(సూత్రస్యాప్రవృత్తిస్థలబోధకభాష్యమ్)

అథ యత్రోభయమాశ్రీయతే, కిం తత్ర పూర్వస్యాన్తవద్భవతి --- ఆహోస్విత్పరస్యాదివద్భవతి ?

ఉభయత ఆశ్రయే నాన్తాదివత్ ।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

న హి ।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

లౌకికోఽయం దృష్టాన్తః । తద్యథా --- లోకే ద్వయోస్తుల్యబలయోరేకః ప్రేష్యో భవతి, స తయోః పర్యాయేణ కార్యం కరోతి । యదా తు తముభౌ యుగపత్ ప్రేషయతః, నానాదిక్షు చ కార్యే భవతః, తత్ర యద్యసావవిరోధార్థీ భవతి ఉభయోర్న కరోతి

।

కిం పునః కారణముభయోర్న కరోతి ?

యౌగపద్యాసంభవాత్ । నాస్తి యౌగపద్యేన సంభవః ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథాన్తవత్త్వే కాని ప్రయోజనాని ?

(6129 అన్తవత్త్వప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అన్తవత్త్వే ప్రయోజనం బహ్వచ్పూర్వపదాట్ఠజ్విధానే -

అన్తవత్త్వే బహ్వచ్పూర్వపదాట్ఠజ్విధానే ప్రయోజనమ్ । ద్వాదశాన్యికః । పూర్వపదోత్తరపదయోరేకాదేశః పూర్వస్యాన్తవద్భవతి, యథా శక్యతే కర్తుం --- బహ్వచ్పూర్వపదాట్ఠజ్భవతీతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్ర కృతేఽప్యేకాదేశే బహ్వచ్పూర్వపదం భవతి --- త్రయోదశాన్యికః ।।

(6130 అన్తవత్త్వప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ప్రత్యయైకాదేశః పూర్వవిధౌ -

ప్రత్యయైకాదేశః పూర్వవిధౌ ప్రయోజనమ్ । మధు పిబన్తి । శిదశితోరేకాదేశః శితోఽన్తవద్భవతి, యథా శక్యేత కర్తుం --- శితీతి పిబాదేశః ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న భవతి --- పిబతి ।।

(6131 అన్తవత్త్వప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- వైభక్తస్య ణత్వే -

వైభక్తస్య ణత్వే ప్రయోజనమ్ । క్షీరపేణ, సురాపేణ । ఉత్తరపదవిభక్త్యోరేకాదేశ ఉత్తరపదస్యాన్తవద్భవతి, యథా శక్యేత కర్తుమ్ --- ఏకాజుత్తరపదే ణో భవతీతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న భవతి --- క్షీరపాణామ్, సురాపాణామ్ ।।

(6132 అన్తవత్త్వప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అదస ఇర్త్వోత్వే -

అదస ఇర్త్వోత్వే ప్రయోజనమ్ । అమీ అత్ర, అమీ ఆసతే । అమూ అత్ర, అమూ ఆసాతే । అదస్విభక్త్యోరేకాదేశోఽదసోఽన్తవద్భవతి, యథా శక్యేత కర్తుం --- అదసోసేర్దాదుదోమః ఏత ఇర్ద్బహువచనే (8-2-80;81) ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న భవతి --- అమీభిః, అమూభ్యామ్ ।।

(వార్త్తికావతరణే ప్రయోజనభాష్యమ్)

స్వరితత్వే ప్రయోజనమ్ --- కార్యా, హార్యా । తిదతితోరేకాదేశస్తితోఽన్తవద్భవతి, యథా శక్యేత కర్తుం --- తిత్స్వరితమ్ (6-1-185) ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న భవతి --- కార్యః, హార్యః ।।

(6133 భాష్యోక్తప్రయోజనఖణ్డనవార్త్తికమ్ ।। 8 ।।)

- స్వరితత్వం విప్రతిషేధాత్ -

స్వరితత్వం క్రియతామ్ --- ఏకాదేశ ఇతి, కిమత్ర కర్త్తవ్యమ్ ?

పరత్వాత్స్వరితత్వం భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।।

(విప్రతిషేధాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః, నిత్య ఏకాదేశః, కృతేఽపి స్వరితత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

అనిత్య ఏకాదేశః । అన్యథాస్వరస్య కృతే స్వరితత్వే ప్రాప్నోతి, అన్యథాస్వరస్యాకృతే స్వరితత్వే ప్రాప్నోతి । స్వరభిన్నస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి ।।

అన్తరఙ్గస్తర్హ్యేకాదేశః ।

కాఽన్తరఙ్గతా ?

వర్ణావాశ్రిత్యైకాదేశః, పదస్య స్వరితత్వమ్ ।

స్వరితత్వమప్యన్తరఙ్గమ్ ।

కథమ్ ?

ఉక్తమేతత్ --- పదగ్రహణం పరిమాణార్థమితి ।

ఉభయోరన్తరఙ్గయోః పరత్వాత్స్వరితత్వమ్, స్వరితత్వే కృతే ఆర్న్యాయ్యతః స్వరితానుదాత్తయోరేకాదేశః స్వరితో

భవిష్యతి ।।

(6134 ఖణ్డనోపష్టమ్భకవార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణాద్వా -

అథవా ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతీత్యేవమత్ర స్వరితత్వం భవిష్యతి ।।

(వార్త్తికావతరణే ప్రయోజనభాష్యమ్)

పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం చ ప్రయోజనమ్ --- గుడోదకమ్, మథితోదకమ్ । పూర్వపదోత్తరపదయోరేకాదేశః పూర్వపదస్యాన్తవద్భవతి, యథా శక్యేత కర్తుమ్ --- ఉదకేఽకేవలే పూర్వపదస్యాన్త ఉదాత్తో భవతీతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో నాస్తి --- ఉదశ్విదుదకమ్ ।।

(6135 అవతరణోక్తప్రయోజనఖణ్డనవార్త్తికమ్ ।। 10 ।।)

- పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం చ -

పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం చ విప్రతిషేధాత్ । పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం క్రియతామేకాదేశ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాత్పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వమ్ । పూర్వపదాన్తోదాత్తస్యావకాశః --- ఉదశ్విదుదకమ్ । ఏకాదేశస్యావకాశః --- దణ్డాగ్రమ్, క్షుపాగ్రమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- మథితోదకమ్, గుడోదకమ్ ।

పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

స చావశ్యం విప్రతిషేధ ఆశ్రయితవ్యః ।

(6136 విప్రతిషేధప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 11 ।।)

- ఏకాదేశే హి స్వరితాప్రసిద్ధిః -

ఏకాదేశే హి స్వరితస్యాప్రసిద్ధిః స్యాత్ । యో హి మన్యతే --- అస్త్వత్రైకాదేశః, ఏకాదేశే కృతే పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం భవిష్యతి --- ఇతి, స్వరితత్వం తస్య న సిధ్యతి --- స్వరితో వాఽనుదాత్తే పదాదౌ (8-2-6) ఇతి । గుడోదకమ్, మథితోదకమ్ ।।

(వార్త్తికావతరణేఽన్తవత్త్వప్రయోజనభాష్యమ్)

కృదన్తప్రకృతిస్వరత్వం చ ప్రయోజనమ్ । ప్రాటితా ప్రాశితా । కృద్గత్యోరేకాదేశో గతేరన్తవద్భవతి । యథా శక్యతే కర్తుమ్ --- గతికారకోపపదాత్కృదన్తముత్తరపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి --- ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్ర నైకాదేశః --- ప్రకారకః, ప్రకరణమ్ ।।

(6137 భాష్యోక్తప్రయోజనాన్యథాసిద్ధివార్తికమ్ ।। 12 ।।)

- కృదన్తప్రకృతిస్వరత్వం చ -

కృదన్తప్రకృతిస్వరత్వం విప్రతిషేధాత్ ।

కృదన్తప్రకృతిస్వరత్వం క్రియతామేకాదేశ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

కృదన్తప్రకృతిస్వరస్యావకాశః --- ప్రకారకః, ప్రకరణమ్ ।

ఏకాదేశస్యావకాశః --- దణ్డాగ్రమ్, క్షుపాగ్రమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ప్రాటితా, ప్రాశితా ।

కృదన్తప్రకృతిస్వరత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

స చావశ్యం విప్రతిషేధ ఆశ్రయితవ్యః ।

(6138 అన్తవత్త్వేనాసిద్ధిబోధకవార్తికమ్ ।। 13 ।।)

- ఏకాదేశే హ్యప్రసిద్ధిరుత్తరపదస్యాపరత్వాత్ -

యో హి మన్యతే --- అస్త్వత్రైకాదేశః, ఏకాదేశే కృతే కృదన్తప్రకృతిస్వరత్వం భవిష్యతీతి, కృదన్తప్రకృతిస్వరత్వం

తస్య న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

ఉత్తరపదస్యాపరత్వాత్ ।

న హీదానీమేకాదేశే కృత ఉత్తరపదం పరం భవతి ।

నను చాన్తాదివద్భావేన పరమ్ ।

ఉభయత ఆశ్రయే నాన్తాదివత్ ।।

(6139 విప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్ ।। 14 ।।)

- ఉత్తరపదవృద్ధిశ్చైకాదేశాత్ -

ఉత్తరపదవృద్ధఃర్ధ్య;శ్చైకాదేశాద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

ఉత్తరపదవృద్ధేరవకాశః --- పూర్వత్రైగర్తకః, అపరత్రైగర్తకః ।

ఏకాదేశస్యావకాశః --- దణ్డాగ్రమ్, క్షుపాగ్రమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- పూర్వైషుకామశమః, అపరైషుకామశమః ।

ఉత్తరపదవృద్ధిర్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(6140 ఏకాదేశస్యాన్తరఙ్గత్వబోధకవార్తికమ్ ।। 15 ।।)

- ఏకాదేశప్రసఙ్గస్త్వన్తరఙ్గబలీయస్త్వాత్ -

ఏకాదేశస్తు ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

అన్తరఙ్గబలీయస్త్వాత్ । అన్తరఙ్గం బలీయో భవతి ।

తత్ర కో దోషః ?

(6141 ఏకాదేశస్యాన్తరఙ్గత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 16 ।।)

- తత్ర వృద్ధివిధానమ్ -

తత్ర వృద్ధిర్విధేయా ।।

(ఏకాదేశసాధకభాష్యమ్)

నైష దోషః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- పూర్వోత్తరపదయోస్తావత్కార్యం భవతి, నైకాదేశః --- ఇతి, యదయమ్ నేన్ద్రస్య పరస్య (7-3-22) ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

ఇన్ద్రే ద్వావచౌ । తత్రైకః యస్య --- ఇతి లోపేన హ్రియతే, అపర ఏకాదేశేన । అనచ్క ఇన్ద్రః సంపన్నః । తత్ర కో వృద్ధేః ప్రసఙ్గః ? పశ్యతి త్వాచార్యః --- పూర్వపదోత్తరపదయోస్తావత్కార్యం భవతి నైకాదేశ ఇతి, తతో నేన్ద్రస్య పరస్య ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథాదివత్త్వే కాని ప్రయోజనాని ?

(6142 ఆదివత్త్వే ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 17 ।।)

- ఆదివత్త్వే ప్రయోజనం ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయామ్ -

ఆదివత్త్వే ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయాం ప్రయోజనమ్ । అగ్నీ ఇతి, వాయూ ఇతి । ద్వివచనాద్వివచనయోరేకాదేశో ద్వివచనస్యాదివద్భవతి । యథా శక్యేత కర్తుమ్ --- ఇర్దూదేదిద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్ (1-1-11) ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న భవతి --- త్రపుణీ ఇతి, జతునీ ఇతి ।।

(6143 ఆదివత్త్వే ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 18 ।।)

- సుప్తిఙాబ్విధిషు -

సుప్తిఙాబ్విధిషు ప్రయోజనమ్ ।

సుప్ --- వృక్షే తిష్ఠతి, ప్లక్షే తిష్ఠతి । సుబ్సుపోరేకాదేశః సుప ఆదివద్భవతి । యథా శక్యతే కర్తుమ్-సుబన్తం

పదమ్ --- ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న భవతి --- వృక్షస్తిష్ఠతి, ప్లక్షస్తిష్ఠతి । సుప్ ।।

తిఙ్ --- పచే, యజే --- ఇతి । తిఙతిఙోరేకాదేశస్తిఙ ఆదివద్భవతి । యథా శక్యతే కర్తుమ్ --- తిఙన్తం పదమ్ --- ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న భవతి --- పచతి, యజతి । తిఙ్ ।।

ఆప్ --- ఖట్వా, మాలా । ఆబనాపోరేకాదేశ ఆప ఆదివద్భవతి । యథా శక్యతే కర్తుమ్ --- ఆబన్తాత్సోర్లోపో భవతి --- ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న --- కుఞ్చా, ఉష్ణిహా, దేవవిశా ।।

(6144 ఆదివత్త్వే ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 19 ।।)

ఆఙ్గ్రహణే పదవిధౌ ప్రయోజనమ్ । అద్యాహతే, కదాహతే । ఆఙనాఙోరేకాదేశ ఆఙ ఆదివద్భవతి । యథా శక్యేత కర్తుమ్ --- ఆఙో యమహనః (1-3-28) ఇత్యాత్మనేపదం భవతి --- ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న --- ఆహతే ।।

(6145 ఆదివత్త్వే ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 20 ।।)

- ఆటశ్చ వృద్ధివిధౌ -

ఆటశ్చ వృద్ధివిధౌ ప్రయోజనమ్ । అద్ర్యైహిష్ట, కద్రైహిష్ట । ఆటోఽద్యశబ్దస్య చైకాదేశ ఆట ఆదివద్భవతి । యథా శక్యేత కర్తుమ్ --- ఆటశ్చ అచి వృద్ధిర్భవతి --- ఇతి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న --- ఐహిష్ట, ఐక్షిష్ట ।।

(6146 ఆదివత్త్వే ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 21 ।।)

- కృదన్తప్రాతిపదికత్వే చ -

కృదన్తప్రాతిపదికత్వే చ ప్రయోజనమ్ । ధారయః, పారయః । కృదకృతోరేకాదేశః కృత ఆదివద్భవతి । యథా శక్యేత కర్తుమ్ --- కృదన్తం ప్రాతిపదికమితి ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

యత్రైకాదేశో న --- కారకః, హారకః ।।

(6147 అన్తాదివద్భావనిషేధవార్త్తికమ్ ।। 22 ।।)

- నాభ్యాసాదీనాం హ్రస్వత్వే -

అభ్యాసాదీనాం హ్రస్వత్వే నాన్తాదివద్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

కే పునరభ్యాసాదయః ?

అభ్యాసోహామ్బార్థనదీనపుంసకోపర్జనహ్రస్వత్వాని ।

అభ్యాసహ్రస్వత్వమ్ --- ఉపేయాజ, ఉపోవాప ।

ఃఢద్య;హేర్హ్రస్వత్వమ్ --- ఉపోహ్యతే, ప్రోహ్యతే, పరోహ్యతే ।

అమ్బార్థ --- నదీ --- నపుంసక --- ఉపసర్జనహ్రస్వత్వాని --- అమ్బాత్ర, అక్కాత్ర । కుమారీదమ్, కిశోరీదమ్ । ఆరాశస్త్రీదమ్, ధానాశష్కులీదమ్ । నిష్కౌశామ్బీదమ్, నిర్వారాణసీదమ్ । అభ్యాసోహామ్బార్థనదీనపుంసకోపసర్జనగ్రహణేన గ్రహణాద్ధ్రస్వత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6148 నిషేధానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 23 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా ఏతద్వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । అన్తరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్, బహిరఙ్గా ఏతే విధయః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

(6149 అన్తాదివద్భావనిషేధవార్త్తికమ్ ।। 24 ।।)

- వర్ణాశ్రయవిధౌ చ -

వర్ణాశ్రయవిధౌ చ నాన్తాదివద్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

(6150 అన్తాదివద్భావనిషేధప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 25 ।।)

- ప్రయోజనం ఖట్వాభిర్జుహావాస్యా అశ్వ ఇతి -

ఇహ --- ఖట్వాభిః, మాలాభిః --- అతో భిస ఐస్భవతీత్యైస్భావః ప్రాప్నోతి । నైష దోషః । తపరకరణసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి ।

అస్త్యన్యత్ తపరకరణే ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

కీలాలపాభిః, శుభంయాభిః ।।

జుహావ --- ఆత ఔ ణలః (7-1-34) ఇత్యౌత్వం ప్రాప్నోతి ।।

అస్యా అశ్వ ఇతి --- ఏఙః పదాన్తాదతి (6-1-109) ఇతి పూర్వత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6151 నిషేధప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 26 ।।)

- న వాఽతాద్రూప్యాతిదేశాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అతాద్రూప్యాతిదేశాత్ । న హి తాద్రూప్యమతిదిశ్యతే । రూపాశ్రయా వా ఏతే విధయః, అతాద్రూప్యాన్న భవిష్యన్తి ।।

-6-1-86- షత్వతుకోరసిద్ధః (2523)

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

(6152 సూత్రప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- షత్వతుకోరసిద్ధవచనమాదేశలక్షణప్రతిషేధార్థముత్సర్గలక్షణభావార్థం చ -

షత్వతుకోరసిద్ధత్వముచ్యతే, ఆదేశలక్షణప్రతిషేధార్థముత్సర్గలక్షణభావార్థం చ ।

ఆదేశలక్షణప్రతిషేధార్థం తావత్ --- కోఽసిఞ్చత్, సోఽసిఞ్చత్ । ఏకాదేశే కృతే ఇణ ఇతి షత్వం ప్రాప్నోతి, అసిద్ధత్వాన్న భవతి ।

ఉత్సర్గలక్షణభావార్థం చ --- అధీత్య, ప్రేత్య । ఏకాదేశే కృతే హ్రస్వస్య --- ఇతి తుగ్న ప్రాప్నోతి,

అసిద్ధత్వాద్భవతి ।।

అస్తి ప్రయోజనమేతత్ ।

కిం తర్హీతి ?

(6153 సూత్రాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తత్రోత్సర్గలక్షణాప్రసిద్ధిరుత్సర్గాభావాత్ -

తత్రోత్సర్గలక్షణస్య కార్యస్యాప్రసిద్ధిః । అధీత్య, ప్రేత్య ।

కిం కారణమ్ ?

ఉత్సర్గాభావాత్ । హ్రస్వస్యేతి । ఉచ్యతే, న చాత్ర హ్రస్వం పశ్యామః ।।

నను చాత్రాప్యసిద్ధవచనాత్సిద్ధమ్ ।।

(6154 ఆక్షేపసమర్థకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అసిద్ధవచనాత్సిద్ధమితి చేన్నాన్యస్యాసిద్ధవచనాదన్యస్య భావః -

అసిద్ధవచనాత్సిద్ధమితి చేత్, తన్న ।

కిం కారణమ్ ?

నాన్యస్యాసిద్ధవచనాదన్యస్య భావః । న హ్యన్యస్యాసిద్ధవచనాదన్యస్య ప్రాదుర్భావో భవతి । న హి దేవదత్తస్య హన్తరి హతే దేవదత్తస్య ప్రాదుర్భావో భవతి ।।

(6155 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- తస్మాత్స్థానివద్వచనమసిద్ధత్వం చ -

తస్మాత్స్థానివద్భావో వక్తవ్యః, అసిద్ధత్వం చ ।

అధీత్యే, ప్రేత్యేతి స్థానివద్భావః ।

కోఽసిఞ్చత్, సోఽసిఞ్చదిత్యత్రాసిద్ధత్వమ్ ।।

(6156 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- స్థానివద్వచనానర్థక్యం శాస్త్రాసిద్ధత్వాత్ -

స్థానివద్వచనమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

శాస్త్రాసిద్ధత్వాత్ । నానేన కార్యస్యాసిద్ధత్వం క్రియతే ।

కిం తర్హి ?

శాస్త్రాసిద్ధత్వమనేన క్రియతే । ఏకాదేశశాస్త్రం తుక్శాస్త్రేఽసిద్ధం భవతీతి ।।

(వార్తికావతరణే --- ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

సంప్రసారణఙీట్సు సిద్ధః । సంప్రసారణఙీట్సు సిద్ధ ఏకాదేశ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

శకహూషు, పరివీషు । సంప్రసారణ ।

ఙి --- వృక్షే ఛత్రం, వృక్షే చ్ఛత్రం, ప్లక్షే ఛత్రం, ప్లక్షే చ్ఛత్రమ్ । ఙి ।

ఇట్ --- అపచే ఛత్రమ్, అపచే చ్ఛత్రమ్, అయజే ఛత్రమ్, అయజే చ్ఛత్రమ్ ।।

(6157 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- సంప్రసారణఙీట్సు సిద్ధః పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశస్యాసిద్ధవచనాత్ -

సంప్రసారణఙీట్సు సిద్ధ ఏకాదేశః । కుతః ?

పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశస్యాసిద్ధవచనాత్ । పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశోఽసిద్ధో భవతీత్యుచ్యతే, న చైష పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశః ।।

యది పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశోఽసిద్ధః --- సుసస్యా ఓషధీస్కృధి, సుపిప్పలా ఓషధీస్కృధి --- అత్ర షత్వం ప్రాప్నోతి ।

తుగ్విధిం ప్రతి పదాన్తపదాద్యోరేకాదేశోఽసిద్ధః, షత్వం ప్రత్యేకాదేశమాత్రమసిద్ధం భవతి ।।

యది షత్వం ప్రత్యేకమాత్రదేశామసిద్ధమ్ --- శకహూషు, పరివీషు --- అత్ర షత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

అస్తు తర్హ్యవిశేషేణ ।

కథం --- సుసస్యా ఓషధీస్కృధి, సుపిప్పలా ఓషధీస్కృధి ?

నైష దోషః । భ్రాతుష్పుత్రగ్రహణం జ్ఞాపకమ్ --- ఏకాదేశనిమిత్తాత్ షత్వప్రతిషేధస్య । యదయం కస్కాదిషు భ్రాతుష్పుత్రగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- నైకాదేశనిమిత్తాత్షత్వం భవతీతి ।

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే, శకహూషు, పరివీషు --- అత్ర షత్వం న ప్రాప్నోతి ।

తుల్యజాతీయస్య జ్ఞాపకమ్ ।

కిం చ తుల్యజాతీయమ్ ?

యః కుప్వోః ।।

యద్యేవం, వేఞ్‌ఽప్రత్యయే పరత ఉరితి ప్రాప్నోతి, ఉదితి చేష్యతే ।

యథా లక్షణమప్రయుక్తే ।

అథవా --- నైవం విజ్ఞాయతే --- పూర్వస్య చ పదాదేః పరస్య చ పదాన్తస్యేతి ।

కథం తర్హి ?

పరస్య చ పదాదేః పూర్వస్య పదాన్తస్యేతి ।।

-6-1-87- ఆద్గుణః (2524)

(గుణాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

గుణగ్రహణం కిమర్థమ్, న ఆదేకో భవతీత్యుచ్యేత ?

(గుణపదాభావే ఆక్షేపశ్లోకభాష్యమ్)

ఆదేకశ్చేద్గుణః కేన

ఆదేకశ్చేత్, గుణః కేనేదానీం భవిష్యతి --- ఖట్వేన్ద్రః, మాలేన్ద్రః । ఖట్వోదకమ్, మాలోదకమ్ ।

(సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

స్థానేఽన్తరతమో హి సః ।

స్థానే ప్రాప్యమాణానామన్తరతమ ఆదేశో భవతి ।।

ఐదౌతావపి తర్హి ప్రాప్నుతః ।

(సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

ఐదౌతౌ నైచి తావుక్తౌ

ఐదౌతౌ న భవిష్యతః ।

కిం కారణమ్ ?

ఏచి హ్యైదౌతావుచ్యేతే ॥

ఇహ తర్హి --- ఖర్ట్వశ్యః, మార్లశ్యః --- ఋకారస్తర్హి ప్రాప్నోతి ।

(సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

ఋకారో నోభయాన్తరః ॥ 1 ॥

ఉభయోర్యోఽన్తరతమస్తేన భవితవ్యమ్, న చ ఋకార ఉభయోరన్తరతమః ॥

ఆకారస్తర్హి ప్రాప్నోతి ।

(సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

ఆకారో నర్తిధాతౌ సః

ఆకారో న భవిష్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

ఋతిధాతావాకార ఉచ్యతే తన్నియమార్థం భవిష్యతి --- ఋకారాదౌ ధాతావేవ, నాన్యత్రేతి ॥

ప్లుతస్తర్హి ప్రాప్నోతి ।

(సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

ప్లుతశ్చ విషయే స్మృతః ।

విషయే ప్లుత ఇత్యుచ్యతే । యదా చ స విషయః, భవితవ్యమేవ తదా ప్లుతేన ॥

(గుణపదప్రయోజనశ్లోకభాష్యమ్)

ఆన్తర్యాత్ త్రిచతుర్మాత్రాః

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ఆన్తర్యతస్త్రిమాత్రచతుర్మాత్రాణాం స్థానినాం త్రిమాత్రచతుర్మాత్రా ఆదేశా మా భూవన్నితి । ఖట్వా --- ఇన్ద్రః --- ఖట్వేన్ద్రః । ఖట్వా ---

ఉదకం --- ఖట్వోదకమ్ । ఖట్వా --- ఇర్షా --- ఖట్వేషా । ఖట్వా --- ఃఢ్దర్య;ఢా --- ఖట్వోఢా । ఖట్వా --- ఏలకా --- ఖట్వైలకా । ఖట్వా --- ఓదనః --- ఖట్వౌదనః । ఖట్వా --- ఐతికాయనః --- ఖట్వైతికాయనః । ఖట్వా --- ఔపగవః --- ఖట్వౌపగవః ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి గుణగ్రహణే కస్మాదేవాత్ర త్రిమాత్రచతుర్మాత్రాణాం స్థానినాం త్రిమాత్రచతుర్మాత్రా ఆదేశా న భవన్తి ?

(సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

తపరత్వాన్న తే స్మృతాః ।। 2 ।।

తపరే చ గుణవృద్ధీ ।।

(తపరపదార్థబోధకభాష్యమ్)

నను చ తః పరో యస్మాత్సోఽయం తపరః । నేత్యాహ ।

తాదపి పరస్తపరః । యది తాదపి పరస్తపరః, ఋదోరప్ (3-3-57) ఇహైవ స్యాత్ --- యవః, స్తవః ।

లవః, పవః --- ఇత్యత్ర న స్యాత్ ।

నైష తకారః ।

కస్తర్హి ?

దకారః ।

కిం దకారే ప్రయోజనమ్ ?

అథ కిం తకారే ?

అసందేహార్థస్తకారః ।

యద్యసందేహార్థస్తకారః, దకారోఽపి । అథ ముఖసుఖార్థస్తకారః, దకారోఽపి ।।

(6158 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- గుణే జిశీటాముపసంఖ్యానం దీర్ఘత్వబాధనార్థమ్ -

గుణే జిశీటాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । జి --- వృక్ష ఇన్ద్రః, ప్లక్ష ఇన్ద్రః ।

శీ --- య ఇన్ద్రమ్, త ఇన్ద్రమ్ ।

ఇట్ --- అపచ ఇన్ద్రమ్, అయజ ఇన్ద్రమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

దీర్ఘత్వబాధనార్థమ్ । సవర్ణదీర్ఘత్వం మా భూదితి ॥

(6159 ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 8 ॥)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా కర్తవ్యమ్ ।

కిం కారణం ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గలక్షణం సవర్ణదీర్ఘత్వమ్, అన్తరఙ్గో గుణః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ॥

ఆదేకశ్చేద్గుణః కేన స్థానేఽన్తరతమో హి సః ।

ఐదౌతౌ నైచి తావుక్తౌ ఋకారో నోభయాన్తరః ॥ 1 ॥

ఆకారో నర్తిధాతౌ సః ప్లుతశ్చ విషయే స్మృతః ।

ఆన్తర్యాత్ త్రిచతుర్మాత్రాస్ తపరత్వాన్న తే స్మృతాః ॥ 2 ॥

-6-1-89- ఏత్యేధత్యూఠ్సు (2526)

(వృద్ధ్యధికరణమ్)

(ఏత్యేధత్యోర్విషయే పక్షద్వయోపస్థాపకం భాష్యమ్)

కిమిదమేత్యేధత్యో రూపగ్రహణమ్, ఆహోస్విద్ధాతుగ్రహణమ్ ?

కిం చాతః ?

యది రూపగ్రహణమ్, సిద్ధమ్ --- ఉపైతి, ప్రైతి । ఉపైషి, ఉపైమి, ప్రైమీతి న సిద్ధ్యతి ।

అథ ధాతుగ్రహణమ్, సిద్ధమేతద్భవతి ॥

కిం తర్హీతి ?

(6160 ధాతుగ్రహణపక్షే దోషవార్తికమ్ ॥ 9 ॥)

- ఇణీకారాదౌ ప్రతిషేధః -

ఇణీకారాదౌ వృద్ధేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఉపేతః, ప్రేతః --- ఇతి ॥

(6161 దోషనిరాసవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్

యోగవిభాగః కరిష్యతే । వృద్ధిరేచి (88) । తతః --- ఏత్యేధత్యోః । ఏత్యేధత్యోశ్చైచి వృద్ధిర్భవతి । తతః --- ఃఢ్ద్య;ఠి । ఃఢ్ద్య;ఠి చ వృద్ధిర్భవతీతి ।।

(యోగవిభాగే ఆక్షేపసమాధానవిషయకం భాష్యమ్)

ఏవమపి ఆ ఇతః --- ఏతః; ఉపేతః, ప్రేతః --- ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

ఆజి పరరూపమత్ర బాధకం భవిష్యతి ।

న భవిష్యతి । నాప్రాప్తే పరరూప ఇయం వృద్ధిరారభ్యతే, సా యథైవ ఏజి పరరూపమ్ బాధతే, ఏవమాజిపరరూపం బాధేత ।

న బాధతే ।

కిం కారణమ్ ?

యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి న చాప్రాప్త ఏజి పరరూప ఇయం వృద్ధిరారభ్యతే, ఆజి పరరూపే పునః ప్రాప్తే చాప్రాప్తే చ ।

అథ వా --- పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ బాధన్త ఇతీయం వృద్ధిరేజి పరరూపం బాధిష్యతే, నాజి పరరూపమ్ ।।

(6162 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 11 ।।)

- అక్షాదూహిన్యామ్ -

అక్షాదూహిన్యాం వృద్ధిర్వక్తవ్యా । అక్షౌహిణీ ।।

(6163 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 12 ।।)

- ప్రాదూహోఢోఢ్యేషైష్యేషు -

ప్రాత్ --- ఃఢ్ద్య;హ-ఃఢ్ద్య;ఢ-ఃఢ్ద్య;ఢి-ఏష-ఏష్య-ఇత్యేతేషు వృద్ధిర్వక్తవ్యా । ప్రౌహః, ప్రౌఢః, ప్రౌఢిః, ప్రైషః, ప్రైష్యః ।।

(6164 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 13 ।।)

- స్వాదీరేరిణోః -

స్వాత్ --- ఇర --- ఇరిన్ --- ఇత్యేతయోర్వృద్ధిర్వక్తవ్యా । స్వైరః, స్వైరీ ।।

(ఇరిగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఇర్రిగ్గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ ।

కథం స్వైరీతి ?

ఇనినైతన్మత్వర్థీయేన సిద్ధమ్ --- స్వైరోఽస్యాస్తీతి స్వైరీ ।।

(6165 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 14 ।।)

- ఋతే చ తృతీయాసమాసే -

ఋతే చ తృతీయాసమాసే వృద్ధిర్వక్తవ్యా । సుఖార్తః, దుఃఖార్తః ।

ఋత ఇతి కిమ్ ?

సుఖేతః, దుఃఖేతః ।

తృతీయాగ్రహణం కిమ్ ?

పరమర్తః ।

సమాస ఇతి కిమ్ ?

సుఖేనర్తః ।।

(6166 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 15 ।।)

- ప్రబత్సతరకమ్బలవసనానాం చర్ణే -

ప్రవత్సతరకమ్బలవసనానాం చ ఋణే వృద్ధిర్వక్తవ్యా । ప్రార్ణమ్, వత్సతరార్ణమ్, కమ్బలార్ణమ్, వసనార్ణమ్ ।।

(6167 ఉపసంఖ్యావార్తికమ్ ।। 16 ।।)

- ఋణదశాభ్యాం చ -

ఋణదశాభ్యాం చ వృద్ధిర్వక్తవ్యా । ఋణార్ణమ్, దశార్ణమ్ ।।

-6-1-90- ఆటశ్చ (2527)

(చకారప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః ?

వృద్ధేరనుకర్షణార్థః ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, ప్రకృతా వృద్ధిరనువర్తిష్యతే ।।

ఇదం తర్హి --- ఆటోఽచి వృద్ధిరేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి ।

కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి ?

పరరూపమ్ ।

ఉస్యోమాఙ్క్ష్వాటః పరరూపప్రతిషేధం చోదయిష్యతి స న వక్తవ్యో భవతి ।।

-6-1-91- ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ(2528)

(ధాతుగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

ధాతావితి కిమర్థమ్ ?

ఇహ మా భూత్ । ప్రర్షభం వనమ్ ।।

(6168 ధాతుగ్రహణానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉపసర్గాద్వృద్ధివిధౌ ధాతుగ్రహణే ఉక్తమ్ -

కిముక్తమ్ ?

గత్యుపసర్గసంజ్ఞాః క్రియాయోగే యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయస్తం ప్రతీతి వచనమితి ।।

క్రియమాణేఽపి ధాతుగ్రహణే ప్రర్చ్ఛక ఇతి ప్రాప్నోతి ।

యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయస్తం ప్రతీతి వచనాన్న భవతి ।।

(ధాతుగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ వృద్ధిరేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి ।

కిం చాన్యత్ ప్రాప్నోతి ?

హ్రస్వత్వమ్ ఋత్యకః (6-1-128) ఇతి ।

ఋతి హ్రస్వాదుపసర్గాద్వృద్ధిః పూర్వవిప్రతిషేధేన ఇతి చోదయిష్యతి స న వక్తవ్యో భవతి ।।

(6169 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఛే తుకః సంబుద్ధిగుణః -

ఛే తుగ్భవతీత్యస్మాత్సంబుద్ధిగుణో భవతి విప్రతిషేధేన ।

ఛే తుగ్భవతీత్యస్యావకాశః --- ఇచ్ఛతి, గచ్ఛతి ।

సంబుద్ధిగుణస్యావకాశః --- అగ్నే, వాయో ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అగ్నేచ్ఛత్రమ్ --- అగ్నే ఛత్రమ్, వాయోచ్ఛత్రమ్--వాయో ఛత్రమ్ ।

సంబుద్ధిగుణో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

స తర్హి విప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

(6170 విప్రతిషేధఖణ్డనవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యః ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గలక్షణస్తుక్ । అన్తరఙ్గలక్షణః సమ్బుద్ధిగుణః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

(ఆక్షేప --- సమాధానపరభాష్యమ్)

అన్తరేణాపి విప్రతిషేధమన్తరేణాపి చైతాం పరిభాషాం సిద్ధమ్ ।

కథమ్ ?

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- సంబుద్ధిలోపః క్రియతాం గుణ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాద్ గుణః ।

నిత్యః సంబుద్ధిలోపః । కృతేఽపి గుణే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

గుణోఽపి నిత్యః। కృతేఽపి సంబుద్ధిలోపే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి।

అనిత్యో గుణః । న హి సంబుద్ధిలోపే కృతే ప్రాప్నోతి । తావత్యేవ ఛేనానన్తర్యమ్, తత్ర తుకా భవితవ్యమ్ ।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే --- ఛే తుకః సంబుద్ధిగుణే న వా, బహిరఙ్గలక్షణత్వాదితి ।।

(6171 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సమ్ప్రసారణదీర్ఘత్వణ్యల్లోపాభ్యాసగుణాదయశ్చ -

సంప్రసారణదీర్ఘత్వణ్యల్లోపాభ్యాసగుణాదయశ్చ తుకో భవన్తి విప్రతిషేధేన ।।

సంప్రసారణదీర్ఘత్వస్యావకాశః --- హూతః, జీనః, సంవీతః, శూనః ।

తుకోఽవకాశః --- అగ్నిచిత్, సోమసుత్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- పరివీషు, శకహూషు ॥

ణిలోపస్యావకాశః --- కారణా, హారణా ।

తుకః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ప్రకార్య గతః, ప్రహార్య గతః ॥

అల్లోపస్యావకాశః --- ప్రచికీర్షితా, ప్రజిహీర్షితా ।

తుకః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ప్రచికీర్ష్య గతః, ప్రజిహీర్ష్య గతః ॥

అభ్యాసగుణాదయశ్చ తుకో భవన్తి విప్రతిషేధేన ।

కే పునరభ్యాసగుణాదయః ?

హ్రస్వత్వాత్త్వేత్త్వగుణాః ।

హ్రస్వత్వస్యావకాశః --- యయతుః --- యయుః, తస్థతుః --- తస్థుః ।

తుకః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అపచచ్చతుః, అపచచ్చుః ॥

అత్వస్యావకాశః --- చక్రతుః, చక్రుః ।

తుకః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అపచచ్ఛృదతుః, అపచచ్ఛృదుః ॥

ఇత్వస్యావకాశః --- యియక్షతి, పిపక్షతి ।

తుకః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చిచ్ఛాదయిషతి, చిచ్ఛర్దయిషతి ॥

గుణస్యావకాశః --- లోలూయతే, బేభిద్యతే ।

తుకః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చేచ్ఛిద్యతే, చోచ్ఛుప్యతే ॥

(6172 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ॥ 5 ॥)

- యణాదేశాదాద్గుణః -

యణాదేశాదాద్గుణో భవతి విప్రతిషేధేన ।

యణాదేశస్యావకాశః --- దధ్యత్ర, మధ్వత్ర ।

ఆద్గుణస్యావకాశః --- ఖట్వేన్ద్రః, ఖట్వోదకమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- వృక్షోఽత్ర, ప్లక్షోఽత్ర ।।

(6173 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఇరుర్గుణవృద్ధివిధయశ్చ -

ఇరుర్గుణవృద్ధివిధయశ్చ యణాదేశాద్భవన్తి విప్రతిషేధేన ।।

ఇరురోరవకాశః --- ఆస్తీర్ణమ్, నిపూర్తాః పిణ్డాః ।

యణాదేశస్యావకాశః --- చక్రతుః, చక్రుః ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- దూరే హ్యధ్వా జగురిః, మిత్రావరుణౌ తతురిః, కిరతి, గిరతి ।।

గుణవృద్ధ్యోరవకాశః --- చేతా, గౌః ।

యణాదేశస్య స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చయనమ్ --- చాయకః, లవనమ్--లావకః ।।

(6174 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- భలోపధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయసమాసాన్తోదాత్తోదాత్తనివృత్తిస్వరా ఏకాదేశాచ్చ -

భలోపధాతుప్రాతిపదికప్రత్యయసమాసాన్తోదాత్తోదాత్తనివృత్తిస్వరా ఏకాదేశాచ్చ యణాదేశాచ్చ భవన్తి విప్రతిషేధేన ।।

భలోపస్యావకాశః --- గార్గ్యః, వాత్స్యః ।

ఏకాదేశయణాదేశయోరవకాశః --- దధీన్ద్రః మధూదకమ్, దధ్యత్ర --- మధ్వత్ర ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- దాక్షీ --- దాక్షాయణః, ప్లాక్షీ ప్లాక్షాయణః ।।

(అచి భలోప ఏకాదేశాద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

అచి భలోపస్యావకాశః --- దాక్షీ --- దాక్షాయణః, ప్లాక్షీ --- ప్లాక్షాయణః ।

ఏకాదేశస్యావకాశః --- దణ్డాగ్రమ్, క్షుపాగ్రహమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- గాఙ్గేయః, గాఙ్గః ।।)

ధాతుస్వరస్యావకాశః --- పచతి, పఠతి ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- శ్ర్యర్థమ్, శ్రీషా ।।

ప్రాతిపదికస్వరస్యావకాశః --- ఆమ్రః, శాలః ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అగ్న్యుదకమ్, వృక్షార్థమ్ ।।

ప్రత్యయస్వరస్యావకాశః --- చికీర్షుః, ఔపగవః ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చికీర్ష్వర్థమ్, ఔపగవార్థమ్ ।।

సమాసాన్తోదాత్తస్యావకాశః --- రాజపురుషః, బ్రాహ్మణకమ్బలః ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- రాజవైద్యర్థమ్, రాజవైదీహతే ।।

ఉదాత్తనివృత్తిస్వరస్యావకాశః --- నదీ, కుమారీ ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- కుమార్యర్థమ్, కుమారీహతే ।।

(6175 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- అల్లోపాల్లోపౌ చార్ధధాతుకే -

అల్లోపాల్లోపౌ చార్ధధాతుకే ఏకాదేశాద్భవతో విప్రతిషేధేన ।।

అల్లోపస్యావకాశః --- చికీర్షితా, జిహీర్షితా ।

ఏకాదేశస్యావకాశః --- పచన్తి, పఠన్తి ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చికీర్షకః, జిహీర్షకః ।।

ఆల్లోపస్యావకాశః --- పపిః సోమమ్, దదిర్గాః ।

ఏకాదేశస్యావకాశః --- యాన్తి, వాన్తి ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- యయతుః, యయుః ।।

(6176 విప్రతిషేధవార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- ఇయఙువఙ్గుణవృద్ధిటిత్కిన్మిత్పూర్వపదవికారాశ్చ -

ఇయఙువఙ్గుణవృద్ధిటిత్కిన్మిత్పూర్వపదవికారాశ్చైకాదేశయణాదేశాభ్యాం భవన్తి విప్రతిషేధేన ।

ఇయఙువఙోరవకాశః --- శ్రియౌ --- శ్రియః, భ్రువౌ --- భ్రువః ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- చిక్షియివ --- చిక్షియిమ, లులువతుః --- లులువుః, పుపువతుః --- పుపువుః ।।

గుణవృద్ధ్యోరవకాశః --- చేతా, గౌః ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- సాధుచాయీ, సుచాయీ, నగ్నంభావుకోఽధ్వర్యుః, శయితా, శయితుమ్ ।।

టితోఽవకాశః --- షణ్ణామ్, సప్తానామ్, పఞ్చానామ్ ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- వృక్షాణామ్, ప్లక్షాణామ్ ।।

కితోఽవకాశః --- సాధుదాయీ, సుష్ఠుదాయీ ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- దాయకః, ధాయకః ।।

మితోఽవకాశః --- త్రపుణీ, జతునీ ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అస్థీని, దధీని, అతిసఖీని బ్రాహ్మణకులాని ।।

పూర్వపదవికారాణామవకాశః --- హోతాపోతారౌ ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- నేష్టోద్గాతారౌ, ఆగ్నేన్ద్రమ్ ।।

(6177 విప్రతిషేధబోధకవార్త్తికమ్ ।। 10 ।।)

- ఉత్తరపదవికారాశ్చ -

ఉత్తరపదవికారాశ్చేతి వక్తవ్యమ్ ।।

ఉత్తరవికారాణామవకాశః --- సమీపమ్, దురీపమ్ ।

ఏకాదేశయణాదేశయోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- నీపమ్, వీపమ్, ప్రేపమ్, పరేపమ్ ।।

-6-1-93- ఔతోమ్శసోః (2530)

(6178 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఓతస్తిజి ప్రతిషేధః -

ఓతస్తిజి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అచినవమ్, అసునవమ్ ।।

(వార్త్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । గోగ్రహణం కరిష్యతే, ఆ గోతః --- ఇతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6179 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- గోగ్రహణే ద్యోరుపసంఖ్యానమ్ -

గోగ్రహణే ద్యోరుపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । ద్యాం గచ్ఛ ।।

(6180 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సమాసాచ్చ ప్రతిషేధః -

సమాసాచ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । చిత్రగుం పశ్య, శబలగుం పశ్య ।।

నను చ ఆ-ఓతః ఇత్యుచ్యమానేఽపి సమాసాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । హ్రస్వత్వే కృతే న భవిష్యతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ఆత్వం క్రియతాం హ్రస్వత్వమితి, కిమత్ర కర్త్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదాత్వమ్ ।।

(6181 పూర్వవార్త్తికప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గలక్షణమాత్వమ్, అన్తరఙ్గం హ్రస్వత్వమ్ । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

నను చ --- ఆ గోతః --- ఇత్యుచ్యమానేఽపి సమాసాన్తప్రతిషేధో న వక్తవ్యః ।

కథమ్ ?

హ్రస్వత్వే కృతే న భవిష్యతి ।

స్థానివద్భావాత్ప్రాప్నోతి ।

నను చ ఓతః ఇత్యుచ్యమానేఽపి స్థానివద్భావాత్ ప్రాప్నోతి ।

నేత్యాహ । అనల్విధౌ స్థానివద్భావః ।

ఆ గోతః ఇత్యుచ్యమానేఽపి న దోషః । ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావః --- గోః పూర్వణిత్త్వాత్త్వస్వరేషు స్థానివన్న భవతీతి ।।

స ఏవ తర్హి దోషః --- గోగ్రహణే ద్యోరుపసంఖ్యానమితి । సూత్రఞ్చ భిద్యతే ।

యథాన్యాసమేవాస్తు ।

నను చోక్తమ్ --- ఓతస్తిజి ప్రతిషేధ ఇతి ।।

(6182 ప్రథమవార్తికప్రత్యాఖ్యానే వార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- సుబధికారాత్సిద్ధమ్ -

సుపీతి ప్రకృతం వర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

వా సుప్యాపిశలేః (92) ఇతి ।।

యద్యనువర్తతే, ఇహాపి విభాషా ప్రాప్నోతి ।

సుబ్గ్రహణమనువర్తతే, వాగ్రహణం నివృత్తమ్ ।।

కథం పునరేకయోగనిర్దిష్టయోరేకదేశోఽనువర్తతే, ఏకదేశో న ? ।

(6183 ప్రత్యాఖ్యానోపష్టమ్భకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఏకయోగే చైకదేశానువృత్తిరన్యత్రాపి -

ఏకయోగనిర్దిష్టానామప్యేకదేశానువృత్తిర్భవతి । అన్యత్రాపి, నావశ్యమిహైవ ।

క్వాన్యత్ర ?

అలుగధికారః ప్రాగానఙః, ఉత్తరపదాధికారః ప్రాగఙ్గాధికారాత్ ।।

ఏవమపి--

(6184 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అమ్యుపసంఖ్యానం వృద్ధిబలీయస్త్వాత్ -

అమ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । గాం పశ్య । కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

వృద్ధిబలీయస్త్వాత్ । పరత్వాద్ వృద్ధిః ప్రాప్నోతి ।।

(6185 సమాధానవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- న వాఽనవకాశత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అనవకాశత్వాత్ । అనవకాశమాత్వం వృద్ధిం బాధిష్యతే ।।

సావకాశమాత్వమ్ ।

కోఽవకాశః ? ద్యాం గచ్ఛ ।।

(6186 సమాధానసాధకవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- ద్యోశ్చ సర్వనామస్థానే వృద్ధివిధిః -

ద్యోశ్చ సర్వనామస్థానే వృద్ధిర్విధేయా । కిం ప్రయోజనమ్ ?

(6187 సమాధానసాధకప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- యద్ద్యావ ఇన్ద్రేతి దర్శనాత్ -

యద్ద్యావ ఇన్ద్ర తే శతం శతం భూమీరుత స్యుః ।

యావతా చేదానీం ద్యోరపి సర్వనామస్థానే వృద్ధిరుచ్యతే, అనవకాశమాత్వం వృద్ధిం బాధిష్యతే ।।

-6-1-94- ఏఙి పరరూపమ్ (2531)

(పరరూపాధికరణమ్)

(6188 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పరరూపప్రకరణే తున్వోర్వి నిపాత ఉపసంఖ్యానమ్ -

పరరూపప్రకరణే తు ను ఇత్యేతయోర్వకారాదౌ నిపాత ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తు వై-త్వై, వై-న్వై ।

వకారాదావితి కిమర్థమ్ ?

త్వావత్, న్వావత్ ।।

నిపాత ఇతి కిమర్థమ్ ?

తు వాని, ను వాని ।।

(6189 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా నిపాతైకత్వాత్ -

న వా కర్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

నిపాతైకత్వాత్ । ఏక ఏవాయం నిపాతః --- త్వై, న్వై ।।

(6190 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఏవే చానియోగే -

పరరూపం వక్తవ్యమ్ । ఇహ ఏవ --- ఇహేవ, అద్యేవ ।

అనియోగ ఇతి కిమర్థమ్ ?

ఇహైవ భవ మా స్మ గాః, అత్రైవ త్వమిహ వయం సుశేవాః ।।

(6191 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- శకన్ధ్వాదిషు చ -

శకన్ధ్వాదిషు పరరూపం వక్తవ్యమ్ I శక అన్ధుః --- శకన్ధుః, కుల అటా --- కులటా, సీమ అన్తః --- సీమన్తః I

కేశేష్వితి వక్తవ్యమ్ I యో హి సీమ్నోఽన్తః, సీమాన్తః స భవతి II

(6192 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ II 5 II)

- ఓత్వోష్ఠయోః సమాసే వా -

ఓత్వోష్ఠయోః సమాసే వా పరరూపం వక్తవ్యమ్ I స్థూలోతుః --- స్థూలౌతుః, బిమ్బోష్ఠీ --- బిమ్బౌష్ఠీ II

(6193 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ II 6 II)

- ఏమనాదిషు చ్ఛన్దసి -

ఏమనాదిషు చ్ఛన్దసి పరరూపం వక్తవ్యమ్ I అపాం త్వేమన్సాదయామ్యపాం త్వోద్మన్సాదయామి II

-6-1-95- ఓమాఙోశ్చ (2532)

(చకారానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః ? I

ఏఙీత్యనుకృష్యతే I

కిం ప్రయోజనమ్ ? I

ఇహ మా భూత్ --- అద్య ఆ ఋశ్యాత్ --- అద్యార్శ్యాత్, కదా అర్శ్యాత్ --- కదార్శ్యాత్ I

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ I అర్ద్యశ్యాదిత్యేవ భవితవ్యమ్ I

ఏవం హి సౌనాగాః పఠన్తి --- చోఽనర్థకోఽనధికారాదేఙః II

(6194 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ II 1 II)

- ఉస్యోమాఙ్క్వాటః ప్రతిషేధః -

ఉసి పరరూపే ఓమాఙోశ్చాటః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః I ఔస్రీయత్, ఔఢీయత్, ఔఙ్కారీయత్ II

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః I

న వక్తవ్యః I ఉక్తమ్ ఆటశ్చ (90) ఇత్యత్ర చకారస్య ప్రయోజనమ్ --- ఆటోఽచి వృద్ధిరేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి II

-6-1-96- ఉస్యపదాన్తాత్(2533)

(అపదాన్తాత్పదప్రయోజనభాష్యమ్)

అపదాన్తాదితి కిమర్థమ్ ?

కా ఉస్రా --- కోస్రా ।

అపదాన్తాదితి శక్యమకర్తుమ్ ।

కస్మాన్న భవతి --- కా ఉస్రా --- కోస్రా ?

అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేతి ।

నైషా పరిభాషేహ శక్యా విజ్ఞాతుమ్, ఇహ హి దోషః స్యాత్ --- భిన్ద్వా ఉస్ --- భిన్ద్వ్యుః, ఛిన్ద్వా ఉస్ --- ఛిన్ద్వ్యుః ।।

ఏవం తర్హి లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేత్యేవం న భవిష్యతి ।।

ఉత్తరార్థం తర్హ్యపదాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । అతో గుణే (97) అపదాన్తాద్యథా స్యాదితి ।

ఇహ మా భూత్ --- దణ్డాగ్రమ్, క్షుపాగ్రమితి ।।

-6-1-98- అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ (2535)

(6195 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇతావనేకాజ్గ్రహణం శ్రదర్థమ్ -

ఇతావనేకాజ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

శ్రదర్థమ్ । ఇహ మా భూత్ --- శ్రదితి ।।

-6-1-99- నామ్రేడితస్యాన్త్యస్య తు వా (2536)

(6196 ఏకదేశినో నిత్యత్వబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నిత్యమామ్రేడితే డాచి -

నిత్యమామ్రేడితే డాచి పరరూపం కర్తవ్యమ్ । పటపటాయతి ।।

(6197 నిత్యత్వబోధనప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అకారాన్తానుకరణాద్వా -

అథవా --- అకారాన్తమేతదనుకరణమ్ ।

భవేత్సిద్ధం యదాఽకారాన్తమ్ ।

యదా తు ఖలు అచ్ఛబ్దాన్తం తదా న సిధ్యతి ।

విచిత్రాస్తద్ధితవృత్తయః, నాతస్తద్ధిత ఉత్పద్యతే ।।

-6-1-101- అకః సవర్ణే దీర్ఘః (2538)

(దీర్ఘాధికరణమ్)

(6198 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సవర్ణదీర్ఘత్వే ఋతి ఋ వావచనమ్ -

సవర్ణదీర్ఘత్వే ఋతి ఋ వా భవతీతి వక్తవ్యమ్ । హోతృ ఋకారః --- హోతృకారః ।।

(6199 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఌతి ఌ వా -

ఌతి ఌ వా భవతీతి వక్తవ్యమ్ । హోతృ ఌకారః --- హోతౣకారః ।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే చతుర్థమాహ్నికమ్ ।।

-6-1-102- ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః (2539)

(దీర్ఘాధికరణమ్)

(ప్రథమపదార్థే పక్షద్వయోపస్థాపకమ్భాష్యమ్)

ప్రథమయోరిత్యుచ్యతే, కయోరిదం ప్రథమయోర్గ్రహణమ్ ?

కిం విభక్త్యోః ఆహోస్విత్ ప్రత్యయోః ?

(సిద్ధాన్తదర్శనభాష్యమ్)

విభక్త్యోరిత్యాహ ।

కథం జ్ఞాయతే ?

అచీతి వర్తతే । న చాజాదీ ప్రథమౌ ప్రత్యయౌ స్తః ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నను చైవం విజ్ఞాయతే --- అజాదీ యౌ ప్రథమౌ, అజాదీనాం వా యౌ ప్రథమౌ --- ఇతి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యత్తర్హి తస్మాచ్ఛసో నః పుంసి (103) ఇత్యనుక్రాన్తం పూర్వసవర్ణం ప్రతినిర్దిశతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః విభక్త్యోర్గ్రహణమితి ।।

అథవా --- సుపీతి వర్తతే ।।

(అమిపూర్వః ఇతి సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం పూర్వసవర్ణదీర్ఘః, అమిపూర్వత్వం చోచ్యతే, న ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ?

న సిధ్యతి ।

ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణ ఇత్యుచ్యమానేఽమ్యపి దీర్ఘః ప్రాప్నోతి --- వృక్షమ్, ప్లక్షమ్ ।

నైష దోషః ।

యత్ పూర్వస్మిన్ యోగే దీర్ఘగ్రహణం తదుత్తరత్ర నివృత్తమ్ ।

ఏవమపి ఇదమపి పూర్వసవర్ణగ్రహణం క్రియతే తేనామ్యపి పూర్వసవర్ణః ప్రసజ్యేత --- వృక్షమ్, ప్లక్షమ్, ద్విమాత్రః ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః ।

సవర్ణగ్రహణం న కరిష్యతే ।

యది సవర్ణగ్రహణం న క్రియతే, కుతో వ్యవస్థా ?

ఆన్తర్యతః ।

యద్యేవమ్ --- అగ్నీ, వాయూ --- త్రిమాత్రః ప్రాప్నోతి । వృక్షమ్, ప్లక్షమ్ --- ద్విమాత్రః ।

తస్మాత్సవర్ణగ్రహణం కర్తవ్యమ్, తస్మింశ్చ క్రియమాణే దీర్ఘగ్రహణమనుర్వత్యమ్, తస్మిన్ననువర్తమానే అమి పూర్వః ఇత్యపి వక్తవ్యమ్ ।।

(యోగవిభాగప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం పృథగుచ్యతే, నేహైవోచ్యేత --- ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణోఽమి చ ఇతి ?

యది ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణదీర్ఘో భవతి, అమి చేత్యుచ్యతే, తేనామ్యపి దీర్ఘః ప్రసజ్యేత --- వృక్షమ్, ప్లక్షమ్ ।

నైష దోషః ।

దీర్ఘగ్రహణం నివర్తయిష్యతే ।

ఏవమపి పూర్వసవర్ణః ప్రసజ్యేత ।

సవర్ణగ్రహణం న కరిష్యతే ।

యది సవర్ణగ్రహణం న క్రియతే, పూర్వస్మిన్ యోగే విప్రతిషిద్ధమ్ --- యది పూర్వః, న దీర్ఘః । అథ దీర్ఘః, న పూర్వః । పూర్వో దీర్ఘశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ ।

తస్మాదుభయమారబ్ధవ్యమ్, పృథక్ చ వక్తవ్యమ్ ।।

(6200 యోగవిభాగే పూర్వపక్షవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రథమయోరితి యోగవిభాగః సవర్ణదీర్ఘార్థః -

ప్రథమయోః ఇతి యోగవిభాగః కర్తవ్యః ప్రథమయోరకః సవర్ణదీర్ఘో భవతి ।

తతః పూర్వసవర్ణః, పూర్వసవర్ణదీర్ఘో భవత్యకః ప్రథమయోరితి ।।

కిమర్థో యోగవిభాగః ?

సవర్ణదీర్ఘార్థః । సవర్ణదీర్ఘత్వం యథా స్యాత్ --- వృక్షాః, ప్లక్షాః, వృక్షాన్, ప్లక్షాన్ ।।

(6201 యోగవిభాగసమర్థకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఏకయోగే హి జశ్శసోః పరరూపప్రసఙ్గః -

ఏకయోగే హి సతి జశ్శసోః పరరూప్రసజ్యేత --- వృక్షాః, ప్లక్షాః, వృక్షాన్, ప్లక్షాన్ ।।

నను చ పూర్వసవర్ణదీర్ఘత్వం పరరూపం బాధిష్యతే ।

నోత్సహతే బాధితుమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

(6202 యోగవిభాగఫలసమర్థకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆద్గుణయణాదేశయోరపవాదా వృద్ధిసవర్ణదీర్ఘపూర్వసవర్ణాదేశాస్తేషాం పరరూపం స్వరసన్ధిషు -

ఆద్గుణయణాదేశావుత్సర్గౌ । తయోరపవాదా వృద్ధిసవర్ణదీర్ఘపూర్వసవర్ణాదేశాః । తేషాం సర్వేషాం పరరూపమపవాదః । తత్సర్వబాధకమ్, సర్వబాధకత్వాత్ ప్రాప్నోతి ।।

(యోగవిభాగసార్మథ్యబోధకభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి యోగవిభాగే యావతా పరరూపమపవాదః కస్మాదేవ న బాధతే ?

యోగవిభాగోఽన్యశాస్త్రనివృత్త్యర్థః । యోగవిభాగోఽన్యశాస్త్రనివృత్త్యర్థో విజ్ఞాయతే ॥

(6203 యోగవిభాగేఽతిప్రసఙ్గాపాదనవార్త్తికమ్ ॥ 4 ॥)

- యోగవిభాగోఽన్యశాస్త్రనివృత్త్యర్థశ్చేదమ్యతిప్రసఙ్గః -

యోగవిభాగోఽన్యశాస్త్రనివృత్త్యర్థశ్చేదమ్యతిప్రసఙ్గో భవతి --- వృక్షమ్, ప్లక్షమ్ ।

యథైవ హి యోగవిభాగః పరరూపం బాధతే, ఏవమమిపూర్వత్వమపి బాధేత ॥

(6204 యోగవిభాగేఽతిప్రసఙ్గాపాదకవార్త్తికమ్ ॥ 5 ॥)

- నకారాభావశ్చ తస్మాదిత్యనన్తరనిర్దేశాత్ -

నత్వస్య చాభావః --- వృక్షాన్, ప్లక్షాన్ । కిం కారణమ్ ?

తస్మాదిత్యనన్తరనిర్దేశాత్ । తస్మాదిత్యనేనానన్తరో యోగః ప్రతినిర్దిశ్యతే --- ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః తస్మాచ్ఛసో నః పుంసి ।

కిం పునః కారణం తస్మాదిత్యనన్తరో యోగో నిర్దిశ్యతే ?

ఇహ మా భూత్ --- ఏతాన్ గాశ్చతురో బలీవర్దాన్ పశ్య ॥

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యేకయోగ ఏవ ।

నను చోక్తమ్ --- ఏకయోగే హి జశ్శసోః పరరూపప్రసఙ్గః ఇతి ।

నైష దోషః ।

(6205 ఏకయోగత్వసమర్థకవార్త్తికమ్ ॥ 6 ॥)

- ఇడ్గ్రహణం తు జ్ఞాపకం పరరూపాభావస్య -

యదయం నాదిచి (104) ఇతీడ్గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న జశ్శసోః పరరూపం భవతీతి ।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

ఇడ్గ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనమ్ --- ఇహ మా భూత్ --- వృక్షాః, ప్లక్షాః, వృక్షాన్, ప్లక్షాన్ । యది చ జశ్శసోః పరరూపం స్యాత్, ఇడ్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్ । పశ్యతి త్వాచార్యః --- న జశ్శసోః పరరూపం భవతి --- ఇతి, తత ఇడ్గ్రహణం కరోతి

॥

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ ।

ఉత్తరార్థమేతత్స్యాత్ --- దీర్ఘాజ్జసి చ (105) ఇతి చేతి ।

యద్యుత్తరార్థమేతత్స్యాత్తత్రైవాయమిగ్గ్రహణం కుర్వీత । ఇహాపి తర్హి క్రియమాణం యద్యుత్తరార్థమ్, న జ్ఞాపకం భవతి ।

ఏవం తర్హి యద్యుత్తరార్థమేతత్స్యాన్నైవాయమిగ్గ్రహణం కుర్వీత, నాపి జస్గ్రహణమ్ । ఏతావదయం బ్రూయాత్ --- దీర్ఘాచ్ఛసి పూర్వసవర్ణో భవతి --- ఇతి తన్నియమార్థం భవిష్యతి --- దీర్ఘాచ్ఛస్యేవ, నాన్యత్రేతి ।

సోఽయమేవం లఘీయసా న్యాసేన సిద్ధే యదిగ్గ్రహణం కరోతి, తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న జశ్శసోః పరరూపం భవతీతి ।।

(యోగవిభాగసమర్థకభాష్యమ్)

అథవా పునరస్తు యోగవిభాగః ।

నను చోక్తమ్ --- యోగవిభాగోఽన్యశాస్త్రనివృత్త్యర్థశ్చేదమ్యతిప్రసఙ్గః --- ఇతి ।

నైష దోషః ।

అమ్యపి యోగవిభాగః కరిష్యతే --- అమి । అమి యదుక్తం తన్న భవతీతి । తతః --- పూర్వః । పూర్వశ్చ భవత్యమితి ।।

యదప్యుచ్యతే --- నకారాభావశ్చ తస్మాదిత్యనన్తరనిర్దేశాత్ --- ఇతి ।

కః పునరర్హతి తస్మాదిత్యనేనానన్తరం యోగం నిర్దేష్టుమ్ ?

ఏవం కిల ప్రతినిర్దిశ్యతే --- తస్మాత్ఉపూర్వసవర్ణదీర్ఘాదితి ।

తచ్చ న ।

ఏవం ప్రతినిర్దిశ్యతే --- తస్మాత్ఉఅకో దీర్ఘాదితి ।

అథవా --- తస్మాత్ఉప్రథమయోర్దీర్ఘాదితి ।।

(ఏకయోగత్వే సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అథవా --- పునరస్తు అమ్యేకయోగః ।

నను చోక్తమ్ --- యోగవిభాగోఽన్యశాస్త్రనివృత్త్యర్థశ్చేదమ్యతిప్రసఙ్గః --- ఇతి ।

నైష దోషః ।

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్త ఇత్యేవమయం యోగవిభాగః పరరూపం బాధిష్యతే, అమి పూర్వత్వం న బాధిష్యతే ।

యద్యేతదస్తి --- మధ్యేఽపవాదాః --- పురస్తాదపవాదాః --- ఇతి, నార్థ ఏకేనాపి యోగవిభాగేన ।

పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ బాధన్త ఇత్యేవం పరరూపమకః సవర్ణదీర్ఘత్వం బాధిష్యతే, ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణదీర్ఘత్వం న బాధిష్యతే ।।

(ప్రకారాన్తరేణ సిద్ధాన్తసాధకభాష్యమ్)

అథవా --- సప్తమే యోగవిభాగః కరిష్యతే ।

ఇదమస్తి --- అతో దీర్ఘో యఞి (7-3-101) సుపి చ (102) ఇతి । తతో వక్ష్యామి --- బహువచనే । బహువచనే చ అతో దీర్ఘో భవతి । తతః --- ఝల్యేత్ । ఏకారశ్చ భవతి బహువచనే ఝలీతి ।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- వృక్షాణామ్, ప్లక్షాణామ్ ।

తత్ర కో దోషః ?

దీర్ఘత్వే కృతే హ్రస్వాశ్రయో నుణ్న ప్రాప్నోతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- దీర్ఘత్వం క్రియతాం నుడితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాద్దీర్ఘత్వమ్ ।

నిత్యం ఖల్వపి దీర్ఘత్వమ్ । కృతేఽపి నుటి ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి । నిత్యత్వాత్పరత్వాచ్చ దీర్ఘత్వే కృతే హ్రస్వాశ్రయో నుణ్న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి ఆత్ గ్రహణమిహాపి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

ఆజ్జసేరసుక్ (7-1-50) ఇతి । తేన కృతేఽపి దీర్ఘత్వే నుట్ భవిష్యతి ।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- కీలాలపామ్, శుభయామ్ ।

ఆతో లోపోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- లోపః క్రియతాం నుడితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాన్నుట్ ।

ఏవం తర్హి హ్రస్వనద్యాపో నుట్ ఇత్యత్ర ఆతో ధాతోః (6-4-140) ఇత్యాతో లోపః సంబన్ధమనువర్తిష్యతే ।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- కీలాలపానామ్ బ్రాహ్మణకులానామ్ ।

నపుంసకస్య నేత్యప్యనువర్తిష్యతే ।।

-6-1-103- తస్మాచ్ఛసో నః పుంసి (2540)

(నత్వాధికరణమ్)

(పుంసాంబహుత్వే--పుంశబ్దాద్బహుషు --- ఇతి పక్షద్వయోపస్థాపకభాష్యమ్)

కిమదం నత్వం పుంసాం బహుత్వే భవతి, ఆహోస్విత్పుంశబ్దాద్బహుషు ।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(ప్రథమే పక్షే దోషదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

నత్వం పుంసాం బహుత్వే చేత్ పుంశబ్దాదిష్యతే స్త్రియామ్ ।

తన్న సిద్ధ్యతి । భ్రూకుంసాన్ పశ్యేతి ।।

(ప్రథమే దోషదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

నపుంసకే తథైవేష్టమ్

తచ్చ న సిద్ధ్యతి । షణ్ఢాన్ పశ్య, పణ్డకాన్ పశ్యేతి ।।

(ప్రథమాశ్రయణేఽతివ్యాప్తిదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

స్త్రీశబ్దాచ్చ ప్రసజ్యతే ।। 1 ।।

స్త్రీశబ్దాచ్చ ప్రాప్నోతి । చఞ్చాః పశ్య, వధ్రికాః పశ్య, ఖరకుటీః పశ్య ।।

అస్తు తర్హి పుంశబ్దాద్బహుషు ।

(ద్వితీయే పక్షే దోషదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

పుంశబ్దాదితి చేదిష్టం స్థూరాపత్యే న సిద్ధ్యతి ।

స్థూరాన్ పశ్యేతి ।।

(ద్వితీయే దోషదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

కుణ్డిన్యా అరరకాయాః

అపత్యం చ న సిధ్యతి । కుణ్డినాన్ పశ్య, అరరకాన్ పశ్య ।।

(దోషవారకం శ్లోకభాష్యమ్)

పుంస్ప్రాధాన్యాత్త్వసిధ్యతి ।। 2 ।।

పుంస్ప్రధానా ఏతే శబ్దాః తతో నత్వం భవిష్యతి ।।

(విశిష్టార్థే దోషదర్శకం శ్లోకభాష్యమ్)

పుంస్ప్రాధాన్యే త ఏవ స్యుర్యే దోషాః పూర్వచోదితాః ।

భ్రూకుంసాన్ పశ్య, షణ్డాన్ పశ్య, పణ్డకాన్ పశ్య, చఞ్చాః పశ్య, వధ్రికాః పశ్య, ఖరకుటీః పశ్యేతి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

తస్మాద్యస్మిన్ పక్షేఽల్పీయాంసో దోషాస్తమాస్థాయ ప్రతివిధేయం దోషేషు ।।

(సంగ్రహః)

న త్వం పుంసాం బహుత్వే చేత్ పుంశబ్దాదిష్యతే స్త్రియామ్ ।।

నపుంసకే తథైవేష్టం స్త్రీశబ్దాచ్చ ప్రసజ్యేత ।। 1 ।।

పుంశబ్దాదితి చేదిష్టం స్థూరాపత్యే న సిధ్యతి ।।

కుణ్డిన్యా అరరకాయాః పుంస్ప్రాధాన్యాత్ ప్రసిధ్యతి ।। 2 ।।

పుంస్ప్రాధాన్యే త ఏవ స్యుర్ యే దోషాః పూర్వచోదితాః ।।

తస్మాదర్థే భవేన్నత్వం వధ్రికాదిషు యుక్తవత్ ।। 3 ।।

-6-1-107- అమి పూర్వః (2544)

(పూర్వరూపాధికరణమ్)

(ఛన్దసి వికల్పబోధకం భాష్యమ్)

వా చ్ఛన్దసీత్యేవ । యమీం చ యమ్యం చ, శమీం చ శమ్యం చ, గౌరీం చ గౌర్యం చ, కిశోరీం చ కిశోర్యం చ ।।

-6-1-108- సంప్రసారణాచ్చ (2545)

(ఛన్దసి వేత్యస్య సమ్బన్ధబోధకం భాష్యమ్)

వాచ్ఛన్దసీత్యేవ । మిత్రావరుణౌ యజ్యమానః, మిత్రావరుణౌ ఇజ్యమానః ।।

(6206 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సంప్రసారణాత్పరపూర్వత్వే సమానాఙ్గగ్రహణసమానాఙ్గప్రతిషేధార్థమ్ -

సంప్రసారణాత్పరపూర్వత్వే సమానాఙ్గగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

అసమానాఙ్గప్రతిషేధార్థమ్ । అసమానాఙ్గస్య మా భూదితి --- శకహ్వార్థమ్, పరివ్యర్థమ్ ।।

(6207 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధమసంప్రసారణాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

అసంప్రసారణాత్ ।

కథమసంప్రసారణమ్ ?

వాక్యస్య సంప్రసారణసంజ్ఞా, న వర్ణస్య ।।

అథ వర్ణస్య సంప్రసారణసంజ్ఞాయాం దోష ఏవ ।

వర్ణస్య చ సంప్రసారణసంజ్ఞాయాం న దోషః ।

కథమ్ ?

అన్యోఽయం సంప్రసారణాసంప్రసారణయోః స్థానే ఏక ఆదిశ్యతే ।।

(6208 ఏకదేశినః సమాధానాన్తరవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- కార్యకృతత్వాద్వా -

అథవా సకృత్ కృతం పూర్వత్వమితి కృత్వా పునర్న భవిష్యతి । తద్యథా --- వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీతేతి సకృదాధాయ కృతః శాస్త్రార్థ ఇతి కృత్వా పునః ప్రవృత్తిర్న భవతి ।।

(ఏకదేశిసమాధానాసఙ్గతిబోధకభాష్యమ్)

విషమ ఉపన్యాసః । యుక్తం యత్తత్రైవ పునః ప్రవృత్తిర్న భవతి ।

యత్తు తదాశ్రయం ప్రాప్నోతి న తచ్ఛక్యం బాధితుమ్ । తద్యథా --- వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నిష్టోమాదిభిః క్రతుభిర్యజేత --- ఇతి అగ్న్యాధాననిమిత్తం వసన్తే వసన్త ఇజ్యతే ।

తస్మాత్పూర్వోక్త ఏవ పరిహారః --- సిద్ధమసంప్రసారణాత్ --- ఇతి ।।

(అసంప్రసారణత్వే ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి నేదం సంప్రసారణమ్, హూత ఇతి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

(6209 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- దీర్ఘత్వం వచనప్రామాణ్యాత్ -

అనవకాశం దీర్ఘత్వం తద్వచనప్రామాణ్యాద్భవిష్యతి ।।

(6210 సమాధానాన్తరవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అన్తవత్త్వాద్వా -

అథవా పూర్వస్య కార్యం ప్రత్యన్తవద్భవతీతి దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।।

(6211 ఏకాదేశప్రకరణశేషే విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఆటో వృద్ధేరియఙ్ -

ఆటో వృద్ధిర్భవతీత్యేతస్మాదియఙ్ భవతి విప్రతిషేధేన ।

ఆటో వృద్ధిర్భవతీత్యస్యావకాశః --- ఐక్షిష్ట, ఐహిష్ట ।

ఇయఙోఽవకాశః --- అధీయాతే, అధీయతే ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అధ్యైయాతామ్, అధ్యైయత ।

ఇయఙాదేశో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః,

అన్తరఙ్గాఽఽటో వృద్ధిః ।

కాఽన్తరఙ్గతా ?

వర్ణావాశ్రిత్యాటో వృద్ధిః, అఙ్గస్యేయఙాదేశః ।

ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ఆట్ క్రియతామ్ ఇయఙాదేశ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదియఙ్ ।

నిత్య ఆడాగమః, కృతేఽపీయఙి ప్రాప్నోతి --- అకృతేఽపి ।

ఇయఙపి నిత్యః,కృతేఽప్యాటి ప్రాప్నోతి --అకృతేఽపి।

అనిత్య ఇయఙ్, న హి కృత ఆటి ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

అన్తరఙ్గాఽఽటో వృద్ధిః ।

యస్య చ లక్షణాన్తరేణ నిమిత్తం విహన్యతే న తదనిత్యమ్ । న చాత్రాడేవేయజో నిమిత్తం విహన్తి, అవశ్యం లక్షణాన్తరమాటో వృద్ధిః ప్రతీక్ష్య । ఉభయోర్నిత్యయోః పరత్వాదియజాదేశః ।।

(6212 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- ఆద్గుణాత్సవర్ణదీర్ఘత్వమాజభ్యాసయోః -

ఆద్గుణాత్సవర్ణదీర్ఘత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।

క్వ ?

ఆజభ్యాసయోః ।

ఆద్గుణస్యావకాశః --- ఖట్వా --- ఇన్ద్రః --- ఖట్వేన్ద్రః, ఖట్వోదకమ్ ।

సవర్ణదీర్ఘత్వస్యావకాశః --- దణ్డాగ్రమ్, క్షుపాగ్రమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అద్య-ఆ-ఃఢ్య;ఢా-అద్యోఢా, కదా-ఆ-ఃఢ్య;ఢా-కదోఢా, ఉప-ఇ-ఇజతుః-ఉపేజతుః, ఉప-ఉ-ఉపతుః-ఉపోపతుః ।

సవర్ణదీర్ఘత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(ఉదాహరణాన్యథాసిద్ధిసాధకభాష్యమ్)

అభ్యాసార్థేన తావన్నార్థః ।

అస్త్వత్రాద్గుణః, ఆద్గుణే కృతే అయవౌ చ, హలాదిః శేషః, పునరాద్గుణో భవిష్యతి ।

భవేత్సిద్ధమ్ --- ఉపేజతుః, ఉపేజురితి ।

ఇదం తు న సిద్ధ్యతి --- ఉపోపతుః, ఉపోపురితి ।

అత్ర హ్యాద్గుణే కృత ఓదన్తో నిపాత ఇతి ప్రగృహ్యసంజ్ఞా, ప్రగృహ్యః ప్రకృత్యేతి ప్రగృహ్యాశ్రయః ప్రకృతిభావః ప్రాప్నోతి ।

పదాన్తప్రకరణే ప్రకృతిభావః న చైష పదాన్తః ।

పదాన్తభక్తః పదాన్తగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।

ఏవం తర్హ్యేతదేవాత్ర నాస్తి --- ఓదన్తో నిపాత ఇతి ।

కిం కారణమ్ ?

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి ।।

ఇహాపి తర్హి --- యద్యోఢా, కదోఢేతి ।

భవేద్రూపం సిద్ధం స్యాత్ ।।

(6213 విప్రతిషేధాభావే దోషదర్శకవార్త్తికమ్ ।। 8 ।।)

- స్వరదోషస్తు -

స్వరే తు దోషో భవతి । అద్యోఢా --- ఏవం స్వరః ప్రసజ్యేత, అద్యోఢా --- సతి చేష్యతే ।।

(విప్రతిషేధాభావే పరరూపానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

ఆఙి పరరూపవచనం చేదానీమనర్థకం స్యాత్ ।

నానర్థకమ్, జ్ఞాపనార్థమ్ ।

కిం జ్ఞాప్యమ్ ?

(6214 పరరూపవచనజ్ఞాపనవార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- ఆఙి పరరూపం తు జ్ఞాపకమన్తరఙ్గబలీయస్త్వస్య -

ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- అన్తరఙ్గం బలీయో భవతీతి ।

కిం పునరిహాన్తరఙ్గం కిం బహిరఙ్గమ్, యావతా ద్వే పదే ఆశ్రిత్య సవర్ణదీర్ఘత్వమపి భవత్యాద్గుణోఽపి ।

ధాతూపసర్గయోర్యత్కార్యం తదన్తరఙ్గమ్ ।

కుత ఏతత్ ।

పూర్వముపసర్గస్య హి ధాతునా యోగో భవతి, నాద్యశబ్దేన ।

కిమర్థం తర్హ్యద్యశబ్దః ప్రయుజ్యతే ?

అద్యశబ్దస్యాపి సముదాయేన యోగో భవతి ।।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

(6215 జ్ఞాపనప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 10 ।।)

- ప్రయోజనం పూర్వసవర్ణపూర్వత్వతహిలోపఙేనజేర్యఙిస్మిన్ఙిణలౌత్వమన్తరఙ్గం బహిరఙ్గలక్షణాద్వర్ణవికారాత్ -

పూర్వసవర్ణః ప్రయోజనమ్ । అగ్నీ అత్ర, వాయూ అత్ర । పూర్వసవర్ణశ్చ ప్రాప్నోతి, బహిరఙ్గలక్షణశ్చ వర్ణవికార ఆవాదేశః ।

పూర్వసవర్ణదీర్ఘత్వం భవత్యన్తరఙ్గతః । పూర్వసవర్ణ ।।

పూర్వత్వ । శకహ్వార్థమ్, పరివ్యర్థమ్ । పూర్వత్వం చ ప్రాప్నోతి, బహిరఙ్గలక్షణశ్చ వర్ణవికారః సవర్ణదీర్ఘత్వమ్ ।

పూర్వత్వం భవత్యన్తరఙ్గతః । పూర్వత్వ ।।

తహిలోప । అకార్యత్ర, అహార్యత్ర, పచేదమ్ । తహిలోపౌ చ ప్రాప్నుతః, బహిరఙ్గలక్షణశ్చ వర్ణవికారః సవర్ణదీర్ఘత్వమ్ ।

తహిలోపౌ భవతోఽన్తరఙ్గతః । తహిలోప ।।

తేన । వృక్షేణాత్ర, ప్లక్షేణాత్ర । ఇనాదేశశ్చ ప్రాప్నోతి, బహిరఙ్గలక్షణశ్చ వర్ణవికారః సవర్ణదీర్ఘత్వమ్ ।

ఇనాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । తేన ।।

ఙేర్య । వృక్షాయాత్ర, ప్లక్షాయాత్ర । ఙేర్యాదేశశ్చ ప్రాప్నోతి, బహిరఙ్గలక్షణశ్చ వర్ణవికారః --- ఏఙః పదాన్తాదతి (6-1-109) ఇతి పరపూర్వత్వమ్ ।

ఙేర్యాదేశో భవత్యన్తరఙ్గతః । ఙేర్య ।।

ఙిస్మిన్ । యస్మిన్నిదమ్, తస్మిన్నిదమ్ । స్మిన్భావశ్చ ప్రాప్నోతి, బహిరఙ్గలక్షణశ్చ వర్ణవికారః సవర్ణదీర్ఘత్వమ్ ।

స్మిన్భావో భవత్యన్తరఙ్గతః । ఙిస్మిన్ ।।

ఙిణలౌత్వమ్ । అగ్నావిదమ్, యయావత్ర । ఙిణలౌత్వం ప్రాప్నోతి, బహిరఙ్గలక్షణశ్చ వర్ణవికారః సవర్ణదీర్ఘత్వమ్

।

ఔత్వం భవత్యన్తరఙ్గతః ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని । విప్రతిషేధేనాప్యేతాని సిద్ధాని ।

(జ్ఞాపనప్రయోజనసమర్థకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- వృక్షా అత్ర, ప్లక్షా అత్ర । పూర్వసవర్ణశ్చ ప్రాప్నోతి బహిరఙ్గలక్షణశ్చ వర్ణవికారః --- అతో రోరప్లుతాదప్లుతే (6-1-113) ఇత్యుత్వమ్ ।

పూర్వసవర్ణో భవత్యన్తరఙ్గతః ।

న చావశ్యమిదమేవ ప్రయోజనమ్ । ఆద్యయోగే బహూని ప్రయోజనాని సన్తి యదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా । ప్రతివిధేయం దోషేషు ॥

-6-1-112- ఖ్యత్యాత్పరస్య (2549)

(ఖ్యత్యాత్పదార్థబోధకభాష్యమ్)

కిమిదం ఖ్యత్యాదితి ?

సఖిపత్యోర్వికృతగ్రహణమ్ ।

కిం పునః కారణం వికృతయోః సఖిపత్యోర్గ్రహణం క్రియతే, న సఖిపతిభ్యామిత్యేవోచ్యేత ?

(వికృతనిర్దేశప్రయోజనభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్ । గరీయాంశ్చైవ నిర్దేశః స్యాత్ ।

ఇహ చ ప్రసజ్యేత --- అతిసఖేరాగచ్ఛతి, అతిసఖేః స్వమ్ ।

ఇహ చ న స్యాత్ --- సఖీయతేరప్రత్యయః --- సఖ్యుః, పత్యుః । లూనీయతేరప్రత్యయః --- లూన్యుః, పూన్యుః ॥

-6-1-113- అతో రోరప్లుతాదప్లుతే (2550)

(రుత్వాధికరణమ్)

(పదాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమప్లుతాదప్లుత ఇత్యుచ్యతే ?

(సమాధానభాష్యమ్)

ప్లుతాత్పరస్య ప్లుతే వా పరతో మా భూత్ --- ఇతి ।

ప్లుత్పతారస్య --- సుస్రోతా 3 అత్ర న్వసి ।

ప్లుతే పరతః --- తిష్ఠతు పయ ఆ3గ్నిదత్త ।

అతః --- అతి ఇత్యుచ్యతే, కః ప్రసఙ్గః ప్లుతాత్పరస్య ప్లుతే వా పరతః స్యాత్ ?

అసిద్ధః ప్లుతః, తస్యాసిద్ధత్వాత్ ప్రాప్నోతి ॥

(అప్లుతాప్లుతపదార్థనిర్ణయే ఏకదేశిభాష్యమ్)

అథ అప్లుతాత్ --- అప్లుతే ఇత్యుచ్యమానేఽపి యావతాఽసిద్ధః ప్లుతః, కస్మాదేవాత్ర న ప్రాప్నోతి ?

అప్లుతభావినోఽప్లుతభావినీత్యేవమేతద్విజ్ఞాయతే ।।

(ఏకదేశినోజ్ఞాపకాశ్రయేణ సమాధానభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। సిద్ధః ప్లుతః స్వరసంధిషు। కథం జ్ఞాయతే? యదయం ప్లుతః ప్రకృత్యేతి ప్లుతస్య ప్రకృతిభావం శాస్తి, సతో హి కార్యిణః కార్యేణ భవితవ్యమ్।।

(6216 ఏకదేశివార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అప్లుతాదప్లుతవచనేఽకారహశోః సమానపదే ప్రతిషేధః -

అప్లుతాదప్లుతవచనేఽకారహశోః సమానపదే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । పయో3ట్, పయో3ద ।।

(6217 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గః ప్లుతః, అన్తరఙ్గముత్వమ్ । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- సుస్రోతా3 అత్ర న్వసి ।

అన్తరఙ్గోఽత్ర ప్లుతః బహిరఙ్గముత్వమ్ ।।

(ప్లుతోత్వయోరన్తరఙ్గత్వబహిరఙ్గత్వవ్యవస్థాపకభాష్యమ్)

క్వ పునరిహాన్తరఙ్గః ప్లుతః క్వ వా బహిరఙ్గముత్వమ్, ఉత్వం వాఽన్తరఙ్గమ్ --- ప్లుతో వా బహిరఙ్గః ?

వాక్యాన్తస్య వాక్యాదావన్తరఙ్గః ప్లుతః, బహిరఙ్గముత్వమ్ ।

సమానవాక్యే పదాన్తస్య పదాదావుత్వమన్తరఙ్గమ్, బహిరఙ్గః ప్లుతః ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం బహిరఙ్గత్వముత్వే హేతుర్వ్యపదిశ్యతే, న పునరసిద్ధత్వమపి ?

యథైవ హ్యయం బహిరఙ్గ ఏవమసిద్ధోఽపి ।

ఏవం మన్యతే --- అసిద్ధః ప్లుత ఆశ్రయాత్సిద్ధో భవతి ।।

అథవా యస్యాం నాప్రాప్తాయాం పరిభాషాయాముత్వమారభ్యతే, సాఽఽశ్రయాత్సిద్ధా స్యాత్ ।

కస్యాం చ నాప్రాప్తాయామ్ ?

అసిద్ధపరిభాషాయామ్ ।

బహిరఙ్గపరిభాషాయాం పునః ప్రాప్తాయామప్రాప్తాయాం చ ।।

-6-1-115- నాన్తః పాదమవ్యపరే (2552)

(ప్రకృతిభావాధికరణమ్)

(ప్రతిషేధ్యబోధకభాష్యమ్)

కస్యాయం ప్రతిషేధః ?

నాన్తః పాదమితి సర్వప్రతిషేధః ।

నాన్తః పాదమితి సర్వస్యాయం ప్రతిషేధః ।

కథమ్ ?

అచీతి వర్తతే, అచి యత్ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధః ।।

(6218 అతిప్రసఙ్గాపాదకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నాన్తః పాదమితి సర్వప్రతిషేధశ్చేదతిప్రసఙ్గః -

నాన్తః పదమితి సర్వప్రతిషేధశ్చేదతిప్రసఙ్గో భవతి । ఇహాపి ప్రాప్నోతి --- అన్వగ్నిరుషసామగ్రమఖ్యత్, ప్రత్యగ్నిరుషసామగ్రమఖ్యాత్ ।।

(ప్రతిషేధ్యాన్తరబోధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి అతి ఇతి వర్తతే । అకారాశ్రయం యత్ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధః ।।

(6219 ద్వితీయస్మిన్ ప్రతిషేధ్యే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అకారాశ్రయమితి చేదుత్వవచనమ్ -

అకారాశ్రయమితి చేదుత్వం వక్తవ్యమ్ । కాలో అశ్వః, శతధారో అయం మణిః ।।

(6220 ద్వితీయే దోషవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అయవోః ప్రతిషేధశ్చ -

అయవోశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । సుజాతే అశ్వసూనృతే, అధ్వర్యో అద్రిభిః సుతమ్, శుక్రం తే అన్యత్ ।।

(దోషద్వయనిరాకరణభాష్యమ్)

ఏఙ్ప్రకరణాత్సిద్ధమ్ । ఏఙః-అతి ఇతి వర్తతే । ఏఙో$ఽ$తి యత్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధః ।।

(6221 ఏఙ్గ్రహణానువర్తనే దోషవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఏఙ్ప్రకరణాత్సిద్ధమితి చేదుత్వప్రతిషేధః -

ఏఙ్ప్రకరణాత్సిద్ధమితి చేదుత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అగ్నేరత్ర, వాయోరత్ర । అతో రోరప్లుతాదప్లుతే (113) ఏఙశ్చ --- ఇత్యుత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6222 సమాధానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- పునరేఙ్గ్రహణాత్సిద్ధమ్ -

పునరేఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్, ప్రకృతమనువర్తతే ।

నను చోక్తమ్ --- ఏఙ్ప్రకరణాత్సిద్ధమితి చేదుత్వప్రతిషేధ ఇతి ।

నైష దోషః । పదాన్తాభిసంబద్ధమేఙ్గ్రహణమనువర్తతే, న చైఙః పదాన్తాత్పరోరురస్తి ।।

-6-1-123- అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య (2560)

(6223 న్యాసాన్తరబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గోరగ్వచనం గవాగ్రే స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ -

గోరగ్వక్తవ్యః ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

గవాగ్రే స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ । గవాగ్రే స్వరసిద్ధిర్యథా స్యాత్ । గవాగ్రమ్ ।।

(6224 ప్రథమన్యాసే దోషోపపాదకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అవఙాదేశే హి స్వరే దోషః -

అవఙాదేశే హి స్వరే దోషః స్యాత్ ।

అన్తోదాత్తస్యాన్తర్యతో$ఽ$న్తోదాత్త ఆదేశః ప్రసజ్యేత ।।

(దోషసమర్థకభాష్యమ్)

కథం పునరయమన్తోదాత్తో యదైకాచ్ ?

వ్యపదేశివద్భావేన ।

యథైవ తర్హి వ్యపదేశివద్భావేనాన్తోదాత్తః, ఏవమాద్యుదాత్తోఽపి । తత్రాన్తర్యత ఆద్యుదాత్తస్యాద్యుదాత్త ఆదేశః ప్రసజ్యేత ।

సత్యమేవమేతత్ ।

న త్విదం లక్షణమస్తి --- ప్రాతిపదికస్యాదిరుదాత్తో భవతీతి ।

ఇదం పునరస్తి --- ప్రాతిపదికస్యాన్త ఉదాత్తో భవతీతి ।

సోఽసౌ లక్షణేనాన్తోదాత్తః, తత్రాన్తర్యతోఽన్తోదాత్తస్యాన్తోదాత్త ఆదేశః ప్రసజ్యేత ।।

(వ్యుత్పత్తిపక్షాశ్రయేణ అవఙ్న్యాసస్థాపనపరభాష్యమ్)

యది పునర్గమేర్డో విధీయేత ।

కిం కృతం భవతి ?

ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వే కృత ఆనన్తర్యత ఆద్యుదాత్తస్యాద్యుదాత్త ఆదేశో భవిష్యతి ।

కథం పునరయమాద్యుదాత్తో యదైకాచ్ ?

వ్యపదేశివద్భావేన ।

యథైవ తర్హి వ్యపదేశివద్భావేనాద్యుదాత్తః, ఏవమన్తోదాత్తోఽపి । తత్రాన్తర్యతోఽన్తోదాత్తస్యాన్తోదాత్త ఆదేశః ప్రసజ్యేత ।

సత్యమేవమేతత్ ।

న త్విదం లక్షణమస్తి --- ప్రత్యయస్యాన్త ఉదాత్తో భవతీతి ।

ఇదం పునరస్తి --- ప్రత్యయస్యాదిరుదాత్తో భవతీతి ।

సోఽసౌ లక్షణేనాద్యుదాత్తః, తత్రాన్తర్యత ఆద్యుదాత్తస్యాద్యుదాత్త ఆదేశో భవిష్యతి ।।

(ద్విధాసమర్థనేఽప్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతదప్యాదేశే నాస్తి --- ఆదేశస్యాదిరుదాత్తో భవతీతి । ప్రకృతితోఽనేన స్వరో లభ్యః । ప్రకృతిశ్చాస్య యథైవాద్యుదాత్తా, ఏవమన్తోదాత్తాఽపి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే, స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరస్య బాధకో భవిష్యతి ।

ఏవమపి --- ఉపదేశివద్భావో వక్తవ్యః ।

యథైవ నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరస్య బాధక ఏవం సమాసస్వరస్యాపి । గవాస్థి, గవాక్షి ॥

-6-1-124- ఇన్ద్రే చ (2561)

(న్యాసాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

ఇన్ద్రాదావితి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహాపి యథా స్యాత్ --- గవేన్ద్రయజ్ఞే వీహీతి ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్ ।

నైవం విజ్ఞాయతే --- ఇన్ద్రేఽచీతి ।

కథం తర్హి ?

అచి భవతి,

కతరస్మిన్ ?

ఇన్ద్రేఽచీతి ॥

-6-1-125- ప్లుతప్రగృహ్యా అచి నిత్యమ్ (2562)

(నిత్యగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

నిత్యగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

విభాషా మా భూదితి ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । పూర్వస్మిన్నేవ యోగే విభాషాగ్రహణం నివృత్తమ్ ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ప్లుతప్రగృహ్యాణామచి ప్రకృతిభావ ఏవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి ।

కిం చాన్యత్ప్రాప్నోతి ?

శాకలమ్ ।

(సిన్నిత్యసమాసయోః శాకలప్రతిషేధం వక్ష్యతి స న వక్తవ్యో భవతి) ॥

(అజ్గ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

అథాజ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

అచి ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్ ।।

(6225 అజ్గ్రహణాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్లుతప్రగృహ్యేష్వజ్గ్రహణమనర్థకమధికారాత్సిద్ధమ్ -

ప్లుతప్రగృహ్యేషు అజ్గ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అధికారాదేవ సిద్ధమ్ । అచి ఇతి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

ఇకో యణచి (6-1-77) ఇతి ।।

(6226 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- తత్తు తస్మిన్ ప్రకృతిభావార్థమ్ -

తత్తు ద్వితీయమజ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్, ప్రకృతిభావార్థమ్ ।

తస్మిన్నచి పూర్వస్య ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్ ।

ఇహ మా భూత్--జాను ఉ అస్య రుజతి, జానూ అస్య రుజతి, జాన్వస్య రుజతీతి ।।

(ప్లుతస్య ప్రకృతిభావాక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం ప్లుతస్య ప్రకృతిభావ ఉచ్యతే ?

స్వరసన్ధిర్మా భూదితి ।

ఉచ్యమానేఽప్యేతస్మిన్ స్వరసన్ధిః ప్రాప్నోతి ।

ప్లుతే కృతే న భవిష్యతి ।

అసిద్ధః ప్లుతస్తస్యాసిద్ధత్వాత్ప్రాప్నోతి ।।

(6227 సమాధానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్లుతప్రకృతి భావవచనం తు జ్ఞాపకమేకాదేశాత్ ప్లుతో విప్రతి షేధేనేతి -

యదయం ప్లుతః ప్రకృత్యేతి ప్రకృతిభావం శాస్తి తజ్ఙ్ఞాపయత్యాచార్యః --- ఏకాదేశాత్ప్లుతో భవతి విప్రతి షేధేనేతి ।।

(6228 సమాధానాక్షేపవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఏకాదేశాత్ ప్లుతో విప్రతి షేధేనేతి చేచ్చాలేన్ద్రేఽతిప్రసఙ్గః -

ఏకాదేశాత్ప్లుతో విప్రతి షేధేనేతి చేత్ శాలేన్ద్రేఽతిప్రసఙ్గో భవతి । శాలాయామిన్ద్ర--శాలేన్ద్రః ।।

(6229 సమాధానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వాఽతిప్రసఙ్గః ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గః ప్లుతః, అన్తరఙ్గ ఏకాదేశః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

-6-1-126- ఆఙోఽనునాసికశ్ఛన్దసి (2563)

(6230 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆఙోఽనర్థకస్య -

ఆఙోనర్థకస్యేతి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్ --- ఇన్ద్రో బాహుభ్యామాతరత్ ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్యమ్ ।

బహువచనాన్న భవిష్యతి । ఆఙోఽనునాసికశ్ఛన్దసి బహులమ్ ।।

-6-1-127- ఇకోఽసవర్ణే శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ (2564)

(చకారప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

కిమర్థశ్చకారః ?

ప్రకృత్యేత్యేతదనుకృష్యతే ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

స్వరసన్ధిర్మా భూదితి ।।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । హ్రస్వవచనసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి ॥

భవేత్ --- దీర్ఘాణాం హ్రస్వవచనసార్మథ్యాత్స్వరసన్ధిర్న స్యాత్, హ్రస్వానాం తు ఖలు స్వరసన్ధిః ప్రాప్నోతి ।

హ్రస్వానామపి హ్రస్వవచనసార్మథ్యాత్స్వరసన్ధిర్న భవిష్యతి ।

న హ్రస్వానాం హ్రస్వాః ప్రాప్నువన్తి । న హి భుక్తవాన్ పునర్భుఙ్క్తే, న వా కృతశ్మశ్రుః పునః శ్మశ్రూణి కారయతి ।

నను చ పునః ప్రవృత్తిరపి దృష్టా । భుక్తవానపి పునర్భుఙ్క్తే, కృతశ్మశ్రురపి పునః శ్మశ్రూణి కారయతి ।

సార్మథ్యాత్తత్ర పునః ప్రవృత్తిర్భవతి --- భోజనవిశేషాత్, శిల్పివిశేషాద్వా ।

హ్రస్వానాం పునర్హ్రస్వవచనే న కించిత్ ప్రయోజనమస్తి ।

అకృతకారి ఖల్వపి శాస్త్రమగ్నివత్ । తద్యథా --- అగ్నిర్యదదగ్ధం తద్దహతి ॥

హ్రస్వానామపి హ్రస్వవచన ఏతత్ ప్రయోజనమ్ --- స్వరసన్ధిర్మా భూదితి ।

కృతకారి ఖల్వపి శాస్త్రం పర్జన్యవత్ । తద్యథా --- పర్జన్యో యావదూనం పూర్ణం చ సర్వమభివర్షతి ॥

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ప్లుతప్రగృహ్యా అనుకృష్యన్తే । ఇకోఽసవర్ణే శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ ప్లుతప్రగృహ్యాశ్చ ప్రకృత్యా ।

నిత్యగ్రహణస్యాప్యేతత్ ప్రయోజనముక్తమ్ ।

అన్యతరచ్ఛక్యమవక్తుమ్ ॥

(6231 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- సిన్నిత్యసమాసయోః శాకలప్రతిషేధః -

సిన్నిత్యసమాసయోః శాకలప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అయం తే యోనిర్ఋత్వియః, ప్రజాం విదామ ఋత్వియామ్, వైయాకరణః, సౌవశ్వః ॥

(వార్తికస్థనిత్యగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

నిత్యగ్రహణేన నార్థః । సిత్సమాసయోః శాకలం న భవతీత్యేవ । ఇదమపి సిద్ధం భవతి --- వాప్యామశ్వో వాప్యశ్వః, నద్యామాతిర్నద్యాతిః ॥

(6232 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- ఇర్వా అక్షాదిషు ఛన్దసి ప్రకృతిభావమాత్రమ్ -

ఇర్వా అక్షాదిషు చ ఛన్దసి ప్రకృతిభావమాత్రం ద్రష్టవ్యమ్ । ఇర్వా అక్షః, కా ఇర్మిరే పిశఙ్గిలా, యథా అఙ్గదః ।।

-6-1-128- ఋత్యకః (2565)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

(6233 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఋత్యకః సవర్ణార్థః -

సవర్ణార్థోఽయమారమ్భః । హోతౄ ఋశ్యః ।।

(6234 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అనిగన్తార్థం చ -

ఖట్వ ఋశ్యః । మాల ఋశ్యః ।।

(6235 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఋతి హ్రస్వాదుపసర్గాద్వృద్ధిర్విప్రతిషేధేన -

ఋతి హ్రస్వో భవతీత్యేతస్మాదుపసర్గాద్వృద్ధిర్భవతి విప్రతిషేధేన ।

ఋతి హ్రస్వో భవతీత్యేతస్యావకాశః --- ఖట్వ ఋశ్యః, మాల ఋశ్యః ।

ఉపసర్గాద్వృద్ధేరవకాశః --- విభాషా హ్రస్వత్వమ్, యదా న హ్రస్వత్వం సోఽవకాశః ।

హ్రస్వప్రసఙ్గే ఉభయం ప్రాప్నోతి --- ప్రార్ఛ్నోతి, ఉపార్ఛ్నోతి ।

ఉపసర్గాద్వృద్ధిర్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(విప్రతిషేధానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

స తర్హి విప్రతిషేధో వక్తవ్యః ?

న వక్తవ్యః ।

ఉక్తం తత్ర ధాతుగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ --- ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ వృద్ధిరేవ యథా స్యాత్, యదన్యత్ప్రాప్నోతి తన్మా భూదితి ।।

-6-1-129- అప్లుతవదుపస్థితే (2566)

(ఉపస్థితపదార్థబోధకభాష్యమ్)

ఉపస్థితే ఇత్యుచ్యతే, కిమిదముపస్థితం నామ ?

అనార్ష ఇతికరణః । సుశ్లోకా 3 ఇతి, సుశ్లోకేతి ।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ వద్వచనం కిమర్థమ్ ?

(6236 వద్వచనప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వద్వచనం ప్లుతకార్యప్రతి షేధార్థమ్ -

వద్వచనం క్రియతే ప్లుతకార్యప్రతి షేధార్థమ్ । ప్లుతకార్యం ప్రతిషిధ్యతే, త్రిమాత్రతా న ప్రతిషిధ్యతే ।

కిం చేదానీం త్రిమాత్రతాయా అప్రతి షేధే ప్రయోజనమ్, యావతా ప్లుతకార్యే ప్రతిషిద్ధే స్వరసన్ధినా భవితవ్యమ్ ?

(6237 త్రిమాత్రతాయా అప్రతి షేధే ఫలబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్లుతప్రతి షేధే హి ప్రగృహ్యాప్లుతప్రతి షేధప్రసఙ్గోఽన్యేన విహితత్వాత్ -

ప్లుతప్రతి షేధే హి సతి ప్రగృహ్యస్యాపి ప్లుతస్య త్రిమాత్రతాయాః ప్రతి షేధః ప్రసజ్యేత । అగ్నీ3ఇతి । వాయూ3ఇతి ।

కిం చేదానీం తస్యా అపి త్రిమాత్రతాయా అప్రతి షేధే ప్రయోజనమ్ ?

యావతా ప్లుతకార్యే ప్రతిషిద్ధే స్వరసన్ధినా భవితవ్యమ్ ।

న భవితవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అన్యేన విహితత్వాత్ । అన్యేన హి లక్షణేన ప్లుతప్రగృహ్యస్య ప్రకృతిభావ ఉచ్యతే । ప్రగృహ్యః ప్రకృత్యేతి ।।

-6-1-130- ఇర్3చాక్రవర్మణస్య (2567)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

(6238 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇర్3 చాక్రవర్మణస్యేత్యనుపస్థితార్థమ్ -

అనుపస్థితార్థోఽయమారమ్భః । చిను హీ3 ఇదమ్ --- చిను హీదమ్, సును హీ3 ఇదమ్-సును హీదమ్ ।।

(ఇర్కారప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఇర్కారగ్రహణేన నార్థః, అవిశేషేణ చాక్రవర్మణస్యాచార్యస్యాప్లుతవద్భవతీత్యేవ ।

ఇదమపి సిద్ధం భవతి --- వశా 3 ఇయమ్, వశేయమ్ ।।

-6-1-131- ఇర్3చాక్రవర్మణస్య (256)

(ఉకారాదేశాధికరణమ్)

(తపరప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థస్తకారః ?

తపరస్తత్కాలస్య (1-1-70) ఇతి తత్కాలో యథా స్యాత్ ।।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ ।

ఆన్తర్యతోఽర్ద్ధమాత్రికస్య వ్యఞ్జనస్య స్థానే మాత్రిక ఉకారః సిద్ధ్యతి ।

న సిద్ధ్యతి । ఃఢ్ద్య;ఠి కృతే ఆన్తర్యతో దీర్ఘస్య దీర్ఘః ప్రాప్నోతి ।।

శ్లోకభాష్యమ్ ---

తదర్థం తపరః కృతః ।

ఏవమర్థం తపరః క్రియతే ।।

-6-1-135- సుట్ కాత్పూర్వః (2572)

(సుటోఽధికరణమ్)

(కాత్పూర్వప్రయోజనభాష్యమ్)

కాత్పూర్వగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

కాత్పూర్వో యథా స్యాత్ --- సంస్కర్తా, సంస్కర్తుమ్ ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ ।

సుడితి ఆదిలిఙ్గోఽయం క్రియతే, కరోతిశ్చ కకారాదిః, తత్రాన్తరేణ కాత్పూర్వగ్రహణం కాత్పూర్వ ఏవ భవిష్యతి ।

అత ఉత్తరం పఠతి --- సుటి కాత్పూర్వ్యగ్రహణమకకారాదౌ కాత్పూర్వ్యార్థమ్ ।

సుటి కాత్పూర్వవచనం క్రియతే, అకకారాదౌ కరోతౌ కాత్పూర్వో యథా స్యాత్ । సంచస్కరతుః, సంచస్కరుః ।।

(6239 కాత్పూర్వ్యప్రయోజనాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సుటి కాత్పూర్వవచనమకకారాదౌ కాత్పూర్వ్యార్థమితి చేదన్తరేణాపి తత్సిద్ధమ్ -

సుటి కాత్పూర్వవచనమకకారాదౌ కాత్పూర్వ్యార్థమితి చేదన్తరేణాపి కాత్పూర్వ్యగ్రహణం సిద్ధమ్ ।

కథమ్ ?

ద్విర్వచనాత్సుడ్విప్రతిషేధేన । ద్విర్వచనం క్రియతాం సుడితి, సుడ్ భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।

తత్ర ద్విర్వచనం భవతీత్యస్యావకాశః --- బిభిదతుః, బిభిదుః ।

సుటోఽవకాశః --- సంస్కర్తా, సంస్కర్తుమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- సంచస్కరతుః, సంచస్కరురితి ।

సుట్ భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(6240 ఏకదేశినో విప్రతిషేధస్వీకారే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ద్విర్వచనాత్సుడ్విప్రతిషేధేనేతి చేత్ ద్విర్భూతే శబ్దాన్తరభావాత్పునః ప్రసఙ్గః -

ద్విర్వచనాత్సుడ్విప్రతిషేధేనేతి చేద్ద్విర్భూతే శబ్దాన్తరస్యాకృతః సుడితి పునః సుట్ స్యాత్ ।।

(6241 శబ్దాన్తరత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ద్విర్భూతే శబ్దాన్తరభావాత్పునః ప్రసఙ్గ ఇతి చేత్ ద్విర్వచనమ్ -

సుటి కృతే శబ్దాన్తరస్యాకృతం ద్విర్వచనమితి పునర్ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి ।।

(6242 విప్రతిషేధస్వీకారేఽనవస్థాఖ్యాపకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- తథా చానవస్థా -

పునః సుట్ పునర్ద్విర్వచనమితి చక్రకమవ్యవస్థా ప్రసజ్యేత ।।

(చక్రకదోషనివారకభాష్యమ్)

నాస్తి చక్రకప్రసఙ్గః । న హ్యవ్యవస్థాకారిణా శాస్త్రేణ భవితవ్యమ్ । శాస్త్రతో హి నామ వ్యవస్థా । తత్ర సుటి కృతే ద్విర్వచనమ్, ద్విర్వచనేనావస్థానం భవిష్యతి ।।

(6243 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అడ్వ్యవాయ ఉపసంఖ్యానమ్ -

అడ్వ్యవాయే ఉపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । సమస్కరోత్, సమస్కార్షీత్ ।।

(6244 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అభ్యాసవ్యవాయే చ -

అభ్యాసవ్యవాయే చోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । సంచస్కరతుః, సంచస్కరుః ।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే అభ్యాసవ్యవాయ ఇతి, యదిదానీమేవోక్తమ్ --- ద్విర్వచనాత్సుడ్విప్రతిషేధేనేతి ।।

(6245 విప్రతిషేధాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అవిప్రతిషేధో వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ సుటః -

అవిప్రతిషేధో వా పునః సుటః ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గలక్షణః సుట్, అన్తరఙ్గం ద్విర్వచనమ్ । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

(కాత్పూర్వప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవమర్థమేవ తర్హి కాత్పూర్వగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్ --- కాత్పూర్వో యథా స్యాత్ ।।

(కాత్పూర్వగ్రహణేఽప్యాక్షేపభాష్యమ్)

క్రియమాణేఽపి వై కాత్పూర్వగ్రహణేఽత్ర న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

న హ్యయం కాత్పూర్వగ్రహణేన శక్యో మధ్యే ప్రవేశయితుమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

ఆదిలిఙ్గోఽయం క్రియతే, కరోతిశ్చ కకారాదిః, దృష్టశ్చ పునరాతిదేశికః కరోతిరకకారాదిః ।।

(దోషస్థలదర్శకభాష్యమ్)

పాక్షిక ఏష దోషః ।

కతరస్మిన్ పక్షే ?

సుడివధౌ ద్వైతం భవతి --- అవిశేషేణ వా విహితస్య సుటః కాత్పూర్వగ్రహణం కకారాదిదేశప్రక్లృప్త్యర్థం స్యాత్, విశేషేణ వా విధిరితి ।

ద్విర్వచనవిధౌ చాపి ద్వైతం భవతి --- స్థానే వా ద్విర్వచనం స్యాత్, ద్విః ప్రయోగో వా ద్విర్వచనమితి ।

తద్యదా ద్విః ప్రయోగో ద్విర్వచనమ్, అవిశేషేణ విహితస్య చ సుటః కాత్పూర్వగ్రహణం దేశప్రక్లృప్త్యర్థం తదైష దోషః ।

యదా హి స్థానే ద్విర్వచనం తదా యద్యేవావిశేషేణ విహితస్య సుటః కాత్పూర్వగ్రహణం దేశప్రక్లృప్త్యర్థమ్ --- అథాపి విశేషవిధిః, న తదా దోషో భవతి ।।

(ఆక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

ద్విః ప్రయోగే చాపి ద్విర్వచనే న దోషః ।

సంపరిభ్యామితి నైషా పఞ్చమీ ।

కా తర్హి ?

తృతీయా । సంపరిభ్యాముపసృష్టస్యేతి । వ్యవహితశ్చాప్యుపసృష్టో భవతి ।।

(6246 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- ఉపదేశివద్వచనం చ -

ఉపదేశివద్భావశ్చ వక్తవ్యః ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

(6247 ఉపసంఖ్యానప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- లిటిగుణచజిదీర్ఘప్రతిషేధార్థమ్ -

లిటి గుణార్థం చజి దీర్ఘప్రతిషేధార్థమ్ ।

లిటిగుణార్థం తావత్ --- సంచస్కరతుః, సంచస్కరుః ।

చజి దీర్ఘప్రతిషేధార్థం చ --- సమచిస్కరత్ ।।

(ఉపసంఖ్యానప్రయోజనాన్యథాసిద్ధిసాధకభాష్యమ్)

లిటి గుణార్థేన తావన్నార్థః ।

వక్ష్యత్యేతత్ --- సంయోగాదేర్గుణవిధానే సంయోగోపధగ్రహణం కృఞర్థమ్ ఇతి ।।

చజీ దీర్ఘప్రతిషేధార్థేనాపి నార్థః ।

పదమితీయం భగవతః కృత్రిమా సంజ్ఞా ।

యుక్తమిహ ద్రష్టవ్యమ్ --- కిమన్తరఙ్గం కిం బహిరఙ్గమితి ।

ధాతూపసర్గయోః కార్యం యత్తదన్తరఙ్గమ్ ।

కుత ఏతత్ ?

పూర్వం హి ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే, పశ్చాత్సాధనేనేతి ।

నైతత్సారమ్ ।

పూర్వం ధాతుః సాధనేన యుజ్యతే, పశ్చాదుపసర్గేణ । సాధనం హి క్రియాం నిర్వర్తయతి, తాముపసర్గో విశినష్టి । అభినిర్వృత్తస్య చార్థస్యోపసర్గేణ విశేషః శక్యో వక్తుమ్ ।

సత్యమేవమేతత్ ।

యస్త్వసౌ ధాతూపసర్గయోరభిసంబన్ధస్తమభ్యన్తరం కృత్వా ధాతుః సాధనేన యుజ్యతే ।

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్, యో హి మన్యతే పూర్వం ధాతుః సాధనేన యుజ్యతే పశ్చాదుపసర్గేణేతి తస్య ఆస్యతే గురుణా ఇత్యకర్మకః ఉపాస్యతే గురుః ఇతి కేన సకర్మకః స్యాత్ ।

ఏవం చ కృత్వా సుట్ సర్వతోఽన్తరఙ్గతరకో భవతి ।

కాత్పూర్వగ్రహణం చాపి శక్యమకర్తుమ్ ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

యది పునరయం సుట్ కాత్పూర్వాన్తః క్రియతే ।

(6248 పూర్వాన్తత్వాక్షేపవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- కాత్పూర్వాన్త ఇతి చేద్రువిధిప్రతిషేధః -

కాత్పూర్వాన్త ఇతి చేత్ రుః కశ్చిద్విధేయః, కశ్చిత్ప్రతిషేధ్యః । సంస్కర్తా । సమో విధేయః, సుటః ప్రతిషేధ్యః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

సమస్తావన్న విధేయః ।

వక్ష్యత్యేతత్ --- సంపుంకానాం సత్వమ్ రుత్వవిధౌ హ్యనిష్టప్రసఙ్గః ఇతి ।।

సుటశ్చాపి న ప్రతిషేధ్యః ।

సమః సుటి (8-3-5) ఇతి ద్విసకారకో నిర్దేశః । సుటి సకారాదావితి ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

అథవా పరాదిః కరిష్యతే ।

(6249 పరాదిత్వాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 11 ।।)

- పరాదావిడ్గుణప్రసఙ్గః -

యది పరాదిః, ఇడ్గుణౌ ప్రాప్నుతః ।

సంస్కృషీష్ట, ఋతశ్చ సంయోగాదేః (7-2-43) ఇతీట్ ప్రాప్నోతి ।

సంస్క్రియతే, గుణోర్తిసంయోగాద్యోః (7-4-29) ఇతి గుణః ప్రాప్నోతి ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యభక్తః కరిష్యతే ।

[M.5.140]

(6250 అభక్తత్వాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 12 ।।)

- అభక్తే స్వరే దోషః -

యద్యభక్తః స్వరో న సిధ్యతి । సంస్కరోతి, తిఙ్ఙతిఙః (8-1-28) ఇతి నిఘాతో న ప్రాప్నోతి ।

నను చాత్ర సుడేవాతిఙ్ ।

న సుటః పరస్య నిఘాతేన భవితవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

నఞివయుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథా హ్యర్థగతిః । నఞ్యుక్తమివ యుక్తం చాన్యస్మిన్ సదృశే కార్యం విజ్ఞాయతే, తథా హ్యర్థో గమ్యతే ।

తద్యథా --- అబ్రాహ్మణమానయేత్యుక్తే బ్రాహ్మణసదృశం క్షత్రియమానయతి, నాసౌ లోష్టమానీయ కృతీ భవతి ।

ఏవమిహాపి అతిజ్ ఇతి ప్రతిషేధాదన్యస్మాదతిజస్తిఙ్సదృశాత్కార్యం విజ్ఞాస్యతే ।

కిం చాన్యదతిజ్ తిఙసదృశమ్ ?

పదమ్ ।।

-6-1-142- అపాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖనే (2579)

(6251 అర్థోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కిరతేర్హర్షజీవికాకులాయకరణేషు -

కిరతేర్హర్షంజీవికాకులాయకరణేష్వితి వక్తవ్యమ్ । అపస్కిరతే వృషో హృష్టః । అపస్కిరతే కుక్కుటో భక్షార్థీ । అపస్కిరతే శ్వాఽఽశ్రయార్థీ ।।

-6-1-144- అపరస్పరాః క్రియాసాతత్యే (2581)

(సాతత్యపదార్థబోధకభాష్యమ్)

కిమిదం సాతత్య ఇతి ?

సన్తతస్య భావః సాతత్యమ్ ।

యద్యేవం సాంతత్యే ఇతి భవితవ్యమ్ ।।

[M.5.141]

(6252 సాతత్యరూపసాధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

?B- సమో హితతతయోర్వా లోపః -

సమో హితతతయోర్వా లోపో వక్తవ్యః । సంహితమ్, సహితమ్ । సంతతమ్, సతతమ్ ।।

(6253 మలోపసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సమ్తుమునోః కామే -

సమ్తుమునోః కామే లోపో వక్తవ్యః । సకామః । భోక్తుకామః ।।

(మలోపసాధకభాష్యమ్)

మనసి చేతి వక్తవ్యమ్ । సమనాః । భోక్తుమనాః ।।

(6254 మలోపసాధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అవశ్యమః కృత్యే -

అవశ్యమః కృత్యే లోపో వక్తవ్యః । అవశ్యభావ్యమ్ ।।

-6-1-145- గోష్పదం సేవితాసేవితప్రమాణేషు (2581)

(అసేవితపదప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదమతిబహు క్రియతే --- సేవితే --- అసేవితే --- ప్రమాణ ఇతి, సేవితప్రమాణయోరిత్యేవ సిద్ధమ్ ।

కేనేదానీమసేవితే భవిష్యతి ?

నఞ్సా సేవితప్రతిషేధం విజ్ఞాస్యామః ।।

నైవం శక్యమ్ ।

సేవితప్రసఙ్గ ఏవ స్యాత్, అసేవితే న స్యాత్ । అసేవితగ్రహణే పునః క్రియమాణే బహుప్రీహిరయం విజ్ఞాస్యతే --- అవిద్యమానసేవితే --- అసేవిత ఇతి ।

తస్మాదసేవితగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

[M.5.142]

-6-1-147- ఆశ్చర్యమనిత్యే (2584)

(6256 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆశ్చర్యమద్భుతే -

ఆశ్చర్యమద్భుత ఇతి వక్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ --- ఆశ్చర్యముచ్చతా వృక్షస్య, ఆశ్చర్యం నీలా ద్యౌః, ఆశ్చర్యమన్తరిక్షేఽబన్ధనాని నక్షత్రాణి న పతన్తీతి ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్యమ్ । అనిత్యే ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

ఇహ తావత్ --- ఆశ్చర్యముచ్చతా వృక్షస్యేతి, ఆశ్చర్యగ్రహణేన వృక్షోఽభిసంబధ్యతే ।

కిం తర్హి ?

ఉచ్చతా । సా చానిత్యా ।।

ఆశ్చర్యం నీలా ద్యౌరితి, నాశ్చర్యగ్రహణేన ద్యౌరభిసమ్బధ్యతే ।

కిం తర్హి ?

నీలతా । సా చానిత్యా ।।

ఆశ్చర్యమన్తరిక్షేఽబన్ధనాని నక్షత్రాణి న పతన్తీతి, నాశ్చర్యగ్రహణేన నక్షత్రాణ్యభిసమ్బధ్యన్తే ।

కిం తర్హి ?

పతనక్రియా । సా చానిత్యా ।

తత్రానిత్య ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।।

-6-1-150- విష్కిరః శకునౌ వా (2583)

(6255 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- విష్కిరః శకునౌ వికిరో వా -

విష్కిరః శకునౌ వికిరో వేతి వక్తవ్యమ్ । శకునౌ వేత్యుచ్యమానే శకునౌ వా స్యాదన్యత్రాపి నిత్యమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్యమ్ । న వావచనేన శకునిరభిసంబధ్యతే ।

కిం తర్హి ?

నిపాతనమభిసంబధ్యతే --- విష్కిర ఇత్యేతన్నిపాతనం శకునౌ వా నిపాత్యత ఇతి ।।

-6-1-154- మస్కరమస్కరిణౌ వేణుపరివ్రాజకయోః (2591)

(మస్కరిగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

మస్కరిగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ ।

కథం మస్కరీ పరివ్రాజక ఇతి ?

ఇనినైతన్మత్వర్థీయేన సిద్ధమ్ । మస్కరోస్యాస్తీతి ।

న వై మస్కరీ మస్కరోఽస్యాస్తీతి --- పరివ్రాజకః ।

కిం తర్హి ?

మా కృత కర్మాణి మా కృత కర్మాణి శాన్తిర్వః శ్రేయసీత్యాహ, అతో మస్కరీ --- పరివ్రాజకః ।।

[M.5.143]

-6-1-157- పారస్కరప్రభృతీని చ సంజ్ఞాయామ్ (2594)

(గణస్వరూపసాధకభాష్యమ్)

అవిహితలక్షణః సుట్ పారస్కరప్రభృతిషు ద్రష్టవ్యః ।

పారస్కరో దేశః । కారస్కరో వృక్షః । రథస్పా నదీ । కిష్కిన్ధా గుహా । కిష్కుః ।।

తద్బృహతోః కరపత్యోశ్చోరదేవతయోః సుట్తలోపశ్చ ।

తస్కరః, బృహస్పతిః ।।

ప్రాయస్య చిత్తిచిత్తయోః సుడస్కారో వా ।

ప్రాయశ్చిత్తిః । ప్రాయశ్చిత్తమ్ ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే పఞ్చమమాహ్నికమ్ ।।

-6-1-159- కర్షాత్వతో ఘఞోఽన్త ఉదాత్తః (2596)

(వికృతగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థం కృషేర్వికృతస్య గ్రహణం క్రియతే న కృషాత్వతః ఇత్యేవోచ్యేత ?

యస్య కృషేర్వికరణ ఏతద్రూపం తస్య యథా స్యాత్ ।

ఇహ మా భూత్ --- హలస్య కర్షః ఇతి ।।

(మతుబన్తగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం మతుపా నిర్దేశః క్రియతే, న కర్షాతః ఇత్యేవోచ్యేత ?

కర్షాతః ఇతీయత్యుచ్యమానే యత్రైవాకారాదనన్తరో ఘఞస్తి తత్రైవ యథా స్యాత్ । దాయః, ధాయః ।

ఇహ న స్యాత్ --- పాకః, పారః ।।

న క్వచిదాకారాదనన్తరో ఘఞస్తి । ఇహాపిదాయః, ధాయః --- ఇతి యుకా వ్యధానమ్ ।।

ఏవమపి విహితవిశేషణమాకారగ్రహణం విజ్ఞాయేత-- ఆకారాద్యో విహిత ఇతి ।

మతుబ్గ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।।

-6-1-161- అనుదాత్తస్య చ యత్రోదాత్తలోపః (2598)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అనుదాత్తస్యేతి కిమర్థమ్ ?

ప్రాసఙ్గం వహతి ప్రాసఙ్గ్యః ।।

(6272 అనుదాత్తస్యేతి పదస్య ప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉదాత్తలోపే స్వరితోదాత్తయోరభావాదనుదాత్తగ్రహణానర్థక్యమ్ -

ఉదాత్తలోపే స్వరితోదాత్తయోరభావాదనుదాత్తగ్రహణమనర్థకమ్ । న హి కశ్చిదుదాత్త ఉదాత్తే స్వరితే వా లుప్యతే, సర్వోఽనుదాత్త ఏవ ।

నను చాయముదాత్తః స్వరితే లుప్యతే --- ప్రాసఙ్గం వహతి --- ప్రాసఙ్గ్య ఇతి ।

ఏషోఽపి నిఘాతే కృతేఽనుదాత్త ఏవ లుప్యతే ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- నిఘాతః క్రియతామ్, లోప ఇతి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాల్లోపః ।

ఏవం తర్హ్యయమద్య నిఘాతస్వరః సర్వస్వరాణామపవాదః । న చాపవాదవిషయ ఉత్సర్గోఽభినివిశతే । పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః । ప్రకల్ప్య వాఽపవాదవిషయం తత ఉత్సర్గోఽభినివిశతే ।

తన్న తావదత్ర కదాచిదన్తోదాత్తస్థాథాదిస్వరో భవతి, అపవాదం నిఘాతం ప్రతీక్షతే ।

తత్ర --- నిఘాతః క్రియతాం లోప ఇతి, యద్యపి పరత్వాల్లోపః సోఽసావవిద్యమానోదాత్తః --- అనుదాత్తే లుప్యతే ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిం పునరనుదాత్తస్యాన్త ఉదాత్తో భవతి, ఆహోస్విదాదిః ?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6273 అన్తోదాత్తత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అన్త ఇతి చేత్ ర్నంమ్క్సయుష్మదస్మదిదంకింలోపేషు స్వరః -

అన్త ఇతి చేత్ ర్నంమ్క్సయుష్మదస్మదిదంకింలోపేషు స్వరో న సిధ్యతి ।

ర్నంమ్ --- విన్దాతే, ఖిన్దాతే । ర్నంమ్ ।।

క్స --- మా హి ధుక్షాతామ్, మా హి ధుక్షాథామ్ । క్స ।।

యుష్మదస్మద్ --- యుష్మభ్యమ్, అస్మభ్యమ్ ।।

ఇదమ్కిమ్లోపః --- ఇయాన్, కియాన్ ।।

అస్తు తర్హ్యాదిః ।

(6274 ఆదేరుదాత్తత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆదిరితి చేదిన్ధీత ద్వయమిత్యన్తః -

ఆదిరితి చేదిన్ధీత ద్వయమిత్యన్తోదాత్తత్వం విధేయమ్ । ఇన్ధీత్, ద్వయమ్ --- త్రయమ్ ।।

(6275 ఆద్యుదాత్తత్వస్థాపకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

ఆదౌ సిద్ధమ్

అస్తు తర్హ్యాదిరుదాత్తో భవతీతి ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- ఆదిరితి చేదిన్ధీత ద్వయమిత్యన్త ఇతి ।।

(6276 ఆద్యుదాత్తత్వే దోషవారకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- విదీన్ధిఖిదిభ్యశ్చ లసార్వధాతుకానుదాత్తప్రతిషేధాల్లిజి సిద్ధమ్ -

విదీన్ధిఖిదిభ్యశ్చ లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వం లిజి నేతి వక్తవ్యమ్ ।।

లిఙ్గ్రహణేన నార్థః, అవిశేషేణ విదీన్ధిఖిదిభ్యశ్చ లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వం నేత్యేవ ।

ఇదమపి సిద్ధం భవతి --- విన్దాతే, ఖిన్దాతే ।।

అయచి కథమ్ ?

(6277 దోషవారకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- అయచి చిత్కరణాత్ -

అయచి చిత్కరణసార్మథ్యాదన్తోదాత్తత్వం భవిష్యతి ।।ే

-6-1-162- ధాతోః - (2599)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిం ధాతోరన్త ఉదాత్తో భవతి, ఆహోస్విదాదిరితి ?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6278 అన్తోదాత్తత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ధాతోరన్త ఇతి చేదనుదాత్తేచబగ్రహణమ్ -

ధాతోరన్త ఇతి చేదనుదాత్తేచబగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

అభ్యస్తానామాదిః అనుదాత్తే చ (6-1-189;190) ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

బగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్ । బాన్తశ్చ పిబతిరాద్యుదాత్తో భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6279 అన్తోదాత్తత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సంశ్చ నిత్ -

సంశ్చ నిత్కర్తవ్యః ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

చికీర్షతి, జిహీర్షతి --- నితీత్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్ ।।

అస్తు తర్హ్యాదిః ।

(6280 ఆద్యుదాత్తత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆదావూర్ణుప్రత్యయధాతుష్వన్తోదాత్తత్వమ్ -

ఆదావూర్ణుప్రత్యయధాతుష్వన్తోదాత్తత్వం న సిధ్యతి ।

ఃఢ్దృ;ర్ణోతి । ఃఢ్దృ;ర్ణు ।।

ప్రత్యయధాతు --- గోపాయతి, ధూపాయతి, ఋతీయతే ।।

(6281 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అన్తోదాత్తవచనాత్సిద్ధమ్ -

అస్తు తర్హ్యన్తోదాత్తో భవతీతి ।।

నను చోక్తమ్ --- ధాతోరన్త ఇతి చేదనుదాత్తేచబగ్రహణం కర్తవ్యమితి ।

యత్తావదుచ్యతే --- అనుదాత్తే చ గ్రహణం కర్తవ్యమితి ।

క్రియతే న్యాస ఏవ --- అభ్యస్తానామాదిః, అనుదాత్తే చ ఇతి ।।

బగ్రహణం కర్తవ్యమితి ।

(6282 సిద్ధాన్తసాధకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- పిబౌ నిపాతనాత్ -

పిబావాద్యుదాత్తనిపాతనం క్రియతే, స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరస్య బాధకో భవిష్యతి ।।

సంశ్చ నిత్కర్తవ్య ఇతి ।

అవశ్యం సనో విశేషణార్థో నకారః కర్తవ్యః ।

క్వ విశేషణార్థేనార్థః ?

సన్యఙోః (6-1-9) ఇతి ।

సయఙోరితీయత్యుచ్యమానే --- హంసః, వత్సః --- అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అర్థవద్గ్రహణేనానర్థకస్య ఇత్యేవం న భవిష్యతి ।

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి --- జుగుప్సతే, మీమాంసత ఇతి ।

అర్థవానేషః ।

న వై కశ్చిదర్థ ఆదిశ్యతే ।

యద్యపి కశ్చిదర్థో నాదిశ్యతే, అనిర్దిష్టార్థాః ప్రత్యయాః స్వార్థే భవన్తి --- ఇతి --- అన్తతః స్వార్థే భవిష్యతి

।

కశ్చాస్య స్వార్థః ?

ప్రకృత్యర్థః ।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- హంసః, వత్సః --- ఇతి ।

ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని ।।

స ఏషోఽనన్యార్థో నకారః కర్తవ్యః ।

న కర్తవ్యః ।

క్రియతే న్యాస ఏవ ।।

అథవా ధాతోరితి వర్తతే । ధాతోః సశబ్దాన్తస్య ద్వే భవతి ఇతి ।।

-6-1-163- చితః (2600)

(6283 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చితః సప్రకృతేర్బహ్వకజర్థమ్ -

చితః సప్రకృతేరితి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

బహ్వకజర్థమ్ । బహుజర్థమకజర్థం చ ।

బహుజర్థం తావత్ --- బహుభుక్తమ్, బహుకృతమ్ ।

అకజర్థమ్ --- సర్వకైః, విశ్వకైః, ఉచ్చకైః, నీచకైః, సర్వకే, విశ్వకే ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్యమ్ । మతుబ్లోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః ।

తద్యథా --- పుష్పకా ఏషాం తే పుష్పకాః, కాలకా ఏషాం తే కాలకాః ।।

అథవాఽకారో మత్వర్థీయః ।

తద్యథా --- తున్దః, ఘాట ఇతి ।

పూర్వసూత్రనిర్దేశశ్చ --- చిత్వాన్ --- చిత ఇతి ।।

-6-1-167-చతురః శసి (2604)

(ప్రతిషేధోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

శసి స్త్రియాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । చతస్రః పశ్య ।।

(6285 ప్రతిషేధాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చతురః శసి స్త్రియామప్రతిషేధ ఆద్యుదాత్తనిపాతనాత్ -

చతురః శసి స్త్రియామప్రతిషేధః । అనర్థకః ప్రతిషేధః --- అప్రతిషేధః ।

శసి స్వరః కస్మాన్న భవతి ?

ఆద్యుదాత్తనిపాతనాత్ । ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే, స నిపాతనస్వరః శసి స్వరస్య బాధకో భవిష్యతి ।।

(ఉపదేశివద్భావోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవమప్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । యథైవ హి నిపాతనస్వరః శసి స్వరం బాధతే, ఏవం విభక్తిస్వరమపి బాధేత --- చతసృణామితి ।।

(6286 ఉపదేశివద్భావాక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- విభక్తిస్వరభావశ్చ హలాదిగ్రహణాత్ -

విభక్తిస్వరస్య చ భావః సిద్ధః ।

కుతః ?

హలాదిగ్రహణాత్ । యదయం షట్త్రిచతుర్భ్యో హలాదిః (6-1-179) ఇతి హలాదిగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న నిపాతనస్వరో విభక్తిస్వరం బాధత ఇతి ।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

(6287 ఆక్షేపసాధనే జ్ఞాపనసాధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఆద్యుదాత్తనిపాతనే హి హలాదిగ్రహణానర్థక్యమ్ -

ఆద్యుదాత్తనిపాతనే హి సతి హలాదిగ్రహణమనర్థకం స్యాత్ । న హ్యన్యద్ధలాదిగ్రహణం ప్రయోజయతి --- అన్యదతశ్చతసృశబ్దాత్ ।।

షట్సంజ్ఞాస్తావన్న ప్రయోజయన్తి ।

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయత్వాత్ । తేన ద్వివచనైకవచనే న స్తః ।

జసిశసీ చాతో లుప్యేతే ।

అన్యాః సర్వా హలాదయో విభక్తయః ।।

త్రిశబ్దశ్చాపి న ప్రయోజయతి ।

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయత్వాత్ । తేన ద్వివచనైకవచనే న స్తః ।

అసర్వనామస్థానమితి వచనాజ్జసి న భవితవ్యమ్।

శసి భవితవ్యమ్ --- ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్తః ఇతి ।

అన్యా --- సర్వా హలాదయో విభక్తయః ।।

తిసృశబ్దోఽపి న ప్రయోజయతి ।

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయత్వాత్ । తేన ద్వివచనైకవచనే న స్తః ।

అసర్వనామస్థానమితి వచనాజ్జసి న భవితవ్యమ్ ।

శసి భవితవ్యమ్ --- ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ (6-1-174) ఇతి ।

అన్యాః సర్వా హలాదయో విభక్తయః ।।

చతుః శబ్దశ్చాపి న ప్రయోజయతి ।

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయత్వాత్ । తేన ద్వివచనైకవచనే న స్తః ।

అసర్వానామస్థానమితి వచనాజ్జసి న భవితవ్యమ్ ।

శసి భవితవ్యమ్ --- చతురః శసి ఇతి ।

?B అన్యాః సర్వా హలాదయో విభక్తయః ।।

తత్ర చతసృశబ్దాదేకస్మాచ్ఛస్ --- అసర్వనామస్థానమజాదిర్విభక్తిరస్తి । యది చాత్ర నిపాతనస్వరః స్యాత్ హలాదిగ్రహణమనర్థకం స్యాత్ ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైవ వా పునరత్ర శసి స్వరః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

యణాదేశే కృతే శసః పూర్వ ఉదాత్తభావీ నాస్తీతి కృత్వా ।

అవశిష్టస్య తర్హి ప్రాప్నోతి ।

ఋకారేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి ।

యణాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।

స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।

ప్రతిషిధ్యతే తత్ర స్థానివద్భావః --- స్వరవిధిం ప్రతి న స్థానివద్భవతీతి ।

నైషోఽస్తి ప్రతిషేధః । ఉక్తమేతత్ప్రతిషేధే --- స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాజాదేశో న స్థానివదితి ।।

-6-1-166- తిసృభ్యో జసః (2603)

(విభక్త్యుదాత్తాధికరణమ్)

(జస్గ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

జస ఇతి కిమర్థమ్ ?

తిసృకా ।।

(6284 ప్రయోజనాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తిసృభ్యో జస్గ్రహణానర్థక్యమన్యత్రాభావాత్ -

తిసృభ్యో జస్గ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అన్యత్రాభావాత్ । న హ్యన్యత్ తిసృశబ్దాదన్తోదాత్తత్వం ప్రయోజయతి, అన్యదతో జసః ।

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయ ఏవ తిసృశబ్దః , తేనైకవచనద్వివచనే న స్తః ।

శసి భవితవ్యమ్ --- ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ (6-1-174) ఇతి ।

అన్యాః సర్వా హలాదయో విభక్తయః, తత్ర షట్త్రిచతుర్భ్యో హలాదిః ఝల్యుపోత్తమమ్ (6-1-179;80) ఇత్యనేన స్వరేణ భవితవ్యమ్ ।

తత్రాన్తరేణ జసో గ్రహణం జస ఏవ భవిష్యతి ।।

నను చేదానీమేవోదాహృతమ్ --- తిసృకా --- ఇతి ।

నిత్స్వరోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి । నాప్రాప్తేఽన్యస్వరే తిసృస్వర ఆరభ్యతే, స యథైవ అనుదాత్తౌ సుప్తితౌ (3-1-4) ఇత్యేతం స్వరం బాధతే, ఏవం నిత్స్వరమపి బాధేత ।।

నైష దోషః । యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి । న చాప్రాప్తేఽనుదాత్తౌ సుప్తితావిత్యేతస్మింస్తిసృస్వర ఆరభ్యతే, నిత్స్వరే పునః ప్రాప్తే చాప్రాప్తే చ ।

అథవా మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్త ఇత్యేవం తిసృస్వరోఽనుదాత్తౌ సుప్పితావితి స్వరం బాధిష్యతే, నిత్స్వరం న బాధిష్యతే ।।

(జస్ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉపసమస్తార్థమేకే జసో గ్రహణమిచ్ఛన్తి । అతితిస్రౌ, అతితిస్రః ।।

-6-1-167-చతురః శసి (2604)

(ప్రతిషేధోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

శసి స్త్రియాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । చతస్రః పశ్య ।।

(6285 ప్రతిషేధాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చతురః శసి స్త్రియామప్రతిషేధ ఆద్యుదాత్తనిపాతనాత్ -

చతురః శసి స్త్రియామప్రతిషేధః । అనర్థకః ప్రతిషేధః --- అప్రతిషేధః ।

శసి స్వరః కస్మాన్న భవతి ?

ఆద్యుదాత్తనిపాతనాత్ I ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే, స నిపాతనస్వరః శసి స్వరస్య బాధకో భవిష్యతి II

(ఉపదేశివద్భావోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవమప్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః I యథైవ హి నిపాతనస్వరః శసి స్వరం బాధతే, ఏవం విభక్తిస్వరమపి బాధేత --- చతసృణామితి II

(6286 ఉపదేశివద్భావాక్షేపవార్తికమ్ II 2 II)

- విభక్తిస్వరభావశ్చ హలాదిగ్రహణాత్ -

విభక్తిస్వరస్య చ భావః సిద్ధః I

కుతః ?

హలాదిగ్రహణాత్ I యదయం షట్త్రిచతుర్భ్యో హలాదిః (6-1-179) ఇతి హలాదిగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న నిపాతనస్వరో విభక్తిస్వరం బాధత ఇతి I

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

(6287 ఆక్షేపసాధనే జ్ఞాపనసాధకవార్తికమ్ II 3 II)

- ఆద్యుదాత్తనిపాతనే హి హలాదిగ్రహణానర్థక్యమ్ -

ఆద్యుదాత్తనిపాతనే హి సతి హలాదిగ్రహణమనర్థకం స్యాత్ I న హ్యన్యద్ధలాదిగ్రహణం ప్రయోజయతి --- అన్యదతశ్చతసృశబ్దాత్ II

షట్సంజ్ఞాస్తావన్న ప్రయోజయన్తి I

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయత్వాత్ I తేన ద్వివచనైకవచనే న స్తః I

జసిశసీ చాతో లుప్యేతే I

అన్యాః సర్వా హలాదయో విభక్తయః II

త్రిశబ్దశ్చాపి న ప్రయోజయతి I

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయత్వాత్ I తేన ద్వివచనైకవచనే న స్తః I

అసర్వనామస్థానమితి వచనాజ్జసి న భవితవ్యమ్।

శసి భవితవ్యమ్ --- ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్తః ఇతి ।

అన్యా --- సర్వా హలాదయో విభక్తయః ।।

తిసృశబ్దోఽపి న ప్రయోజయతి ।

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయత్వాత్ । తేన ద్వివచనైకవచనే న స్తః ।

అసర్వనామస్థానమితి వచనాజ్జసి న భవితవ్యమ్ ।

శసి భవితవ్యమ్ --- ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ (6-1-174) ఇతి ।

అన్యాః సర్వా హలాదయో విభక్తయః ।।

చతుః శబ్దశ్చాపి న ప్రయోజయతి ।

కిం కారణమ్ ?

బహువచనవిషయత్వాత్ । తేన ద్వివచనైకవచనే న స్తః ।

అసర్వానామస్థానమితి వచనాజ్జసి న భవితవ్యమ్ ।

శసి భవితవ్యమ్ --- చతురః శసి ఇతి ।

అన్యాః సర్వా హలాదయో విభక్తయః ।।

తత్ర చతసృశబ్దాదేకస్మాచ్ఛస్ --- అసర్వనామస్థానమజాదిర్విభక్తిరస్తి । యది చాత్ర నిపాతనస్వరః స్యాత్ హలాదిగ్రహణమనర్థకం స్యాత్ ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైవ వా పునరత్ర శసి స్వరః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

యణాదేశే కృతే శసః పూర్వ ఉదాత్తభావీ నాస్తీతి కృత్వా ।

అవశిష్టస్య తర్హి ప్రాప్నోతి ।

ఋకారేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి ।

యణాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।

స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।

ప్రతిషిధ్యతే తత్ర స్థానివద్భావః --- స్వరవిధిం ప్రతి న స్థానివద్భవతీతి ।

నైషోఽస్తి ప్రతిషేధః । ఉక్తమేతత్ప్రతిషేధే --- స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాజాదేశో న స్థానివదితి ।।

-6-1-168- సావేకాచస్తృతీయాదిర్విభక్తిః (2605)

(సుపదార్థనిర్ణాయకభాష్యమ్)

సావితి కిమిదం ప్రథమైకవచనస్య గ్రహణమ్, ఆహోస్విత్సప్తమీబహువచనస్య ?

కుతః సన్దేహః ?

సమానో నిర్దేశః ।

సప్తమీబహువచనస్య గ్రహణమ్ ।

కథం జ్ఞాయతే ?

యదయం న గోశ్వన్సావవర్ణ --- (6-1-182) ఇతి గోశునోః ప్రతిషేధం శాస్తి ।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

యది ప్రథమైకవచనస్య గ్రహణం స్యాత్ గోశునోః ప్రతిషేధవచనమనర్థకం స్యాత్ ।

నను చార్థసిద్ధిరేవైషా ।

అనుగృహీతాః స్మః । యైరస్మాభిః ప్రథమైకవచనమాస్థాయ గోశునోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ఇతి స న వక్తవ్యో భవతి ।

భవేత్ప్రతిషేధో న వక్తవ్యః ।

దోషాస్తు భవన్తి ।

తత్ర కో దోషః ?

స్వినా, ఖినా । అన్తోదాత్తత్వన్న ప్రాప్నోతి ।

స్విఖినౌ న స్తః । ఉక్తమేతత్ ---

ఏకాక్షరాత్కృతో జాతేః సప్తమ్యాం చ న తౌ స్మృతౌ ।।

స్వవాన్ ఖవాన్ ఇత్యేవ భవితవ్యమ్ ।।

ఇహ తర్హి --- యాద్భ్యామ్ --- యాద్భిః --- ఇతి న సిధ్యతి ।

తస్మాత్సప్తమీబహువచనస్య గ్రహణమ్ ।।

(6288 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సావేకాచ ఉదాత్తత్వే త్వన్మదోః ప్రతిషేధః -

సావేకాచ ఉదాత్తత్వే త్వన్మదోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । త్వయా, మయా ।।

(6289 ఉపసంఖ్యానాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు యస్మాత్తృతీయాదిస్తస్యాభావాత్సౌ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

యస్మాదత్ర తృతీయాదిర్న తత్సావస్తి ।।

యద్యపి తత్ సౌ నాస్తి, ప్రకృతిస్తస్య సావస్తి ।।

(6290 ఆక్షేపసాధకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రకృతేస్త్వనేకాచ్త్వాత్ -

యద్యపి తస్య ప్రకృతిరస్తి సావనేకాచ్తు సా భవతి ।।

-6-1-169- అన్తోదాత్తాదుత్తరపదాదన్యతరస్యామనిత్యమాసే (2606)

(ఉత్తరపదగ్రహణజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

ఉత్తరపదగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

(ఉత్తరపదప్రయోజనభాష్యమ్)

యథైకాగ్గ్రహణముత్తరపదవిశేషణం విజ్ఞాయేత --- ఏకాజుత్తరపదాదితి ।

అథాక్రియమాణ ఉత్తరపదగ్రహణే కస్యైకాగ్గ్రహణం విశేషణం స్యాత్ ?

సమాసవిశేషణమ్ ।

అస్తి చేదానీం కశ్చిదేకాచ్సమాసః, యదర్థమేకాగ్గ్రహణం స్యాత్ ?

అస్తీత్యాహ । శునః ఃఢద్య;ర్క్ --- శ్వోర్క్, శ్వోర్జా, శ్వోర్జ ఇతి ।।

-6-1-171- ఃఢద్య;డిదంపదాద్యప్పుమ్రైద్యుభ్యః (2608)

(పదాదివిషయే విశేషబోధకభాష్యమ్)

పదాదిషు నిశ్ప్రభృత్యన్తాని ప్రయోజయన్తి । అన్యాని పదాదీని ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ సిద్ధాని ।।

(6291 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఃఢ్ద్య;ర్యుపధాగ్రహణమ్ -

ఃఢ్ద్య;ర్యుపధాగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

అన్త్యప్రతిషేధార్థమ్ । అన్త్యస్య మా భూదితి । అక్షద్యువా, అక్షద్యువే ।।

-6-1-172- అష్టనో దీర్ఘాత్ (2609)

(దీర్ఘాత్పదవైర్య్యర్థ్యబోధకభాష్యమ్)

దీర్ఘగ్రహణం కిమర్థమ్

అష్టసు ప్రక్రమేషు బ్రాహ్మణ ఆదధీత।। దీర్ఘాదితి శక్యమకర్తుమ్। కస్మాన్న భవతి--అష్టసు ప్రక్రమేషు బ్రాహ్మణ ఆదధీతేతి ? షట్స్వరోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి। నాప్రాప్తే షట్స్వరే అష్టనః స్వర ఆరభ్యతే స యథైవ దీర్ఘాద్బాధతే,ఏవం హ్రస్వాదపి బాధేత। న దీర్ఘాత్షట్స్వరః ప్రాప్నోతి। కిం కారణమ్ ? ఆత్వే కృతే షట్సంజ్ఞాఽభావాత్ । అత ఉత్తరం పఠతి--

(6292 దీర్ఘాత్పదస్య జ్ఞాపకత్వస్థాపకవార్తికమ్)

అష్టనో దీర్ఘగ్రహణం షట్సంజ్ఞాజ్ఞాపకమాకారాన్తస్య నుడర్థమ్।।1।।

అష్టనో దీర్ఘగ్రహణం క్రియతే జ్ఞాపకార్థమ్। కిం జ్ఞాప్యమ్? ఏతజ్జ్ఞాపత్యాచార్యః--భవత్యాత్వే కృతే షట్సంజ్ఞేతి। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్? ఆకారాన్తస్య నుడర్థమ్ । ఆకారన్తస్య నుట్ సిద్ధో భవతి --అష్టానామితి।। నను చ నిత్యమాత్వమ్ ఏతదేవ జ్ఞాపయతి--విభాషా ఆత్వమితి, యదయం దీర్ఘగ్రహణం కరోతి। ఇతరథా హి అష్టనః ఇత్యేవ బ్రూయాత్।।

-6-1-173- శతురనుమో నద్యజాదీ (2610)

(6293 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నద్యజాద్యుదాత్తత్వే బృహన్మహతోరుపసంఖ్యానమ్ -

నద్యజాద్యుదాత్తత్వే బృహన్మహతోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । బృహతీ, బృహతా । మహతీ, మహతా ।।

-6-1-174- ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ (2611)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

హల్పూర్వాదితి కిమర్థమ్ ?

అగ్నయే, వాయవే ।।

(6294 న్యాసాన్తరేణ లక్ష్యసిద్ధిబోధకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉదాత్తయణి హల్గ్రహణం నకారాన్తార్థమ్ -

ఉదాత్తయణి హల్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

నకారాన్తార్థమ్ । నకారాన్తాదపి యథా స్యాత్ । వాక్పత్నీ, చిత్పత్నీ ।।

(6295 హల్పూర్వగ్రహణానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- హల్పూర్వగ్రహణానర్థక్యం చ సముదాయాదేశత్వాత్ -

హల్పూర్వగ్రహణం చానర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

సముదాయాదేశత్వాత్ । సముదాయోఽత్రాదేశః ।।

(6296 ఆనర్థక్యోపష్టమ్భకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- స్వరితత్వే వావచనాత్ -

స్వరితత్వే చ హల్పూర్వగ్రహణస్యావచనాత్ మన్యామహే --- హల్పూర్వగ్రహణమనర్థకమితి ।।

(వార్త్తికత్రయప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే --- ఉదాత్తయణి హల్గ్రహణం నకారాన్తార్థమితి, క్రియతే న్యాస ఏవ । ద్వినకారకో నిర్దేశః --- ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాన్నోఙ్జాత్వోరితి ।।

యదప్యుచ్యతే --- హల్పూర్వగ్రహణానర్థక్యం చ సముదాయాదేశత్వాదితి, అయమస్తి కేవల ఆదేశః --- బహుతితవా, బహుతితవే --- ఇతి ।।

-6-1-176- హ్రస్వనుడ్భ్యాం మతుప్ (2613)

(6297 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- మతుబుదాత్తత్వే రేగ్రహణమ్ -

మతుబుదాత్తత్వే రేగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ఆరేవానేతు నో విశః ।।

(6298 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- త్రిప్రతిషేధశ్చ -

త్రేశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । త్రివతీర్యాజ్యానువాక్యా భవన్తి ।।

-6-1-177- నామన్యతరస్యామ్ (2614)

(ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకనిర్ణాయకభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి --- కిశోరీణామ్, కుమారీణామ్ ?

హ్రస్వాదితి వర్తతే ।

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి --- అగ్నీనామ్, వాయూనామ్ ।

కిం కారణమ్ ?

దీర్ఘత్వే కృతే హ్రస్వాభావాత్ ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- దీర్ఘత్వం క్రియతాం స్వర ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాద్దీర్ఘత్వమ్ ।

ఏవం తర్హి ---

(6299 హ్రస్వోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నామ్స్వరే మతౌ హ్రస్వగ్రహణమ్ -

నామ్స్వరే మతౌ హ్రస్వగ్రహణం కర్తవ్యమ్ --- మతౌ హ్రస్వాన్తాత్ ఇతి ।।

(హ్రస్వగ్రహణే ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్యమ్ । ఆహాయమ్ --- హ్రస్వాన్తాదితి, న చ నామి హ్రస్వాన్తోఽస్తి, తత్ర భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాస్యతే --- హ్రస్వాన్తం భూతపూర్వమితి ।।

సాంప్రతికాభావే భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాయతే ।

అయం చాస్తి సాంప్రతికః --- తిసృణామ్, చతసృణామితి ।

నైతదస్తి । షట్త్రిచతుర్భ్యో హలాదిః (6-1-179) ఇత్యనేనాత్ర భవితవ్యమ్ । తస్మిన్నిత్యే ప్రాప్తే ఇయం విభాషాఽఽరభ్యతే ।

ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే --- షట్త్రిచతుర్భ్యః, నాముదాత్తో భవతి ।

తతః --- హలాదిః, హలాదిశ్చ విభక్తిరుదాత్తా భవతి షట్త్రిచతుర్భ్య ఇతి ।।

ఇదం తర్హి --- త్వం నృణాం నృపతే జాయసే శుచిః ।

నను చాత్రాపి నృ చాన్యతరస్యామ్ (6-1-184) ఇత్యేష స్వరోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।

న సిద్ధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

ఝల్గ్రహణం తత్రానువర్తతే ।

కిం పునః కారణం ఝల్గ్రహణం తత్రానువర్తతే ?

ఇహ మా భూత్ --- న్రా. న్రే । ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ (6-1-174) ఇత్యేష స్వరోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।।

ఇదం తర్హి --- నరి ।

నైకముదాహరణం హ్రస్వగ్రహణం ప్రయోజయతి । యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యాత్ నామ్ ఇత్యేవ బ్రూయాత్ । తత్ర వచనాత్ భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాస్యతే --- హ్రస్వాన్తం యద్భూతపూర్వమితి ।।

అథవా నైవం విజ్ఞాయతే --- నామ్స్వరే మతౌ హ్రస్వగ్రహణం కర్తవ్యమితి ।

కథం తర్హి ?

నామ్స్వరే మతౌ హ్రస్వాదితి వర్తత ఇతి ।।

-6-1-182- న గోశ్వన్సావవర్ణరాడఙ్క్రుఙ్కృద్భ్యః (2619)

(ఏకదేశినః సౌ ఇతి సప్తమీబహువచననిర్ణయభాష్యమ్)

సావితి కిమిదం ప్రథమైకవచనస్య గ్రహణమ్, ఆహోస్విత్సప్తమీబహువచనస్య ?

కుతః సన్దేహః ?

సమానో నిర్దేశః ।

పురస్తాదేష నిర్ణయః --- సప్తమీబహువచనస్య గ్రహణమితి, ఇహాపి తదేవ భవితుమర్హతి ।।

(సప్తమీగ్రహణే ఆక్షేపభాష్యమ్)

యది సప్తమీబహువచనస్య గ్రహణమ్, తాభ్యాం బ్రాహ్మణాభ్యామ్ --- యాభ్యాం బ్రాహ్మణాభ్యామ్ --- అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

విధిరప్యత్ర న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

న హ్యేతద్భవతి --- యత్రౌ రూపమ్ ।

ఇదం తర్హి --- తేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః, యేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః ।

విధిశ్చ సిద్ధో భవతి ।

ప్రతిషేధస్తు న ప్రాప్నోతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

అస్తి పునః సప్తమీబహువచనస్య గ్రహణే కించిదిష్టం సంగృహీతం భవతి, ఆహోస్విద్దోషాన్తమేవ ।

అస్తీత్యాహ ।

ఇహ --- యాభ్యో బ్రాహ్మణీభ్యః తాభ్యో బ్రాహ్మణీభ్యః ఇతి । విధిశ్చ సిద్ధో భవతి ప్రతిషేధశ్చ ।

(సావితి ప్రథమైకవచనకగ్రహణే దోషభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ప్రథమైకవచనస్య గ్రహణమ్ ।

యది ప్రథమైకవచనస్య గ్రహణమ్, తేన ఇతి స్వరః పుంసి న సిద్ధ్యతి ।

న చావశ్యం పుంస్యేవ, స్త్రియాం పుంసి నపుంసకే చ । తేన బ్రాహ్మణేన, తయా బ్రాహ్మణ్యా, తేన కుణ్డేన --- ఇతి ।

సప్తమీబహువచనస్యాపి గ్రహణే ఏష దోషః ।।

(యత్తదోర్గ్రహణేన ప్రథమైకవచనస్థాపనభాష్యమ్)

తస్మాదుభాభ్యామపి ప్రతిషేధే యత్తదోశ్చ గ్రహణం కర్తవ్యమ్ --- ఇతి । న గోశ్వన్సావవర్ణరాడఙ్క్రుడ్కృద్భ్యః యత్తదోశ్చ ఇతి ।।

తేనేతి యదుపన్యస్తం ప్రాప్తస్తత్ర కథం స్వరః ।

ఏకారాన్తం యదేకాచ్ సౌ తస్మాదత్ర పరో న టా ।।

న చాద్గుణే కృతే ప్రాప్తిర్నిషేధాదుభయాశ్రయే ।

విధావన్తాదివత్త్వస్య చిన్త్యం తస్మాదిదం బుధైః ।।

-6-1-185- తిత్స్వరితమ్ (2622)

(స్వరితాధికరణమ్)

(6300 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తితి ప్రత్యయగ్రహణమ్ -

తితి ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- ఋత ఇద్ధాతోః (7-1-100) కిరతి, గిరతి ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్యమ్ ।

నైష తకారః ।

కస్తర్హి ?

దకారః ।।

(దకారకరణే దోషనివారకభాష్యమ్)

యది దకార ఆన్తర్యతో దీర్ఘస్య దీర్ఘః ప్రాప్నోతి ।

భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేత్యేవం న భవిష్యతి ।।

(భావ్యమానోఽప్యుకార ఇతి పరిభాషాసాధకభాష్యమ్)

యది భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేత్యుచ్యతే అదసోసేర్దాదుదోమః (8-2-80) అమూభ్యామిత్యత్ర న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- భవత్యుకారేణ భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణమ్ --- ఇతి, యదయం దివ ఉత్ (6-1-131) ఇతి ఉకారం తపరం కరోతి ।।

(ఉపసంఖ్యానోపష్టమ్భకభాష్యమ్)

ఏవమర్థమేవ తర్హి ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమ్, అత్ర మా భూదితి ।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

నైష తకారః ।

కస్తర్హి ?

దకారః ।

యది దకారః, న జ్ఞాపకం భవతి ।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి తపరస్తత్కాలస్య (1-1-70) ఇతి దకారోఽపి ఋత్వభూతో నిర్దిశ్యతే ।

యద్యేవం ఋత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ హశి చ (6-1-114) ఇత్యుత్వం ప్రాప్నోతి ।

సౌత్రో నిర్దేశః ।

అథవా --- అసంహితయా నిర్దేశః కరిష్యతే --- అణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయః త్తపరస్తత్కాలస్య ఇతి ।।

-6-1-186- తాస్యనుదాత్తేన్ఙిదదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తమహ్న్విఙోః (2623)

(అనుదాత్తాధికరణమ్)

(అకారాన్తం యదుపదేశ ఇత్యర్థకరణపరభాష్యమ్)

అదుపదేశాదితి కథమిదం విజ్ఞాయతే --- అకారో య ఉపదేశ ఇతి, ఆహోస్విదకారాన్తం యదుపదేశ ఇతి ?

కిం చాతః ?

యది విజ్ఞాయతే --- అకారో య ఉపదేశ ఇతి, హతః, హథః ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అథ విజ్ఞాయతే --- అకారాన్తం యదుపదేశ ఇతి, న దోషో భవతి ।

నను చాకారాన్తం యదుపదేశ ఇత్యపి విజ్ఞాయమానేఽత్రాపి ప్రాప్నోతి । ఏతదపి హి వ్యపదేశివద్భావేనాకారాన్తం భవత్యుపదేశే ।

అర్థవతా వ్యపదేశివద్భావః ।।

(అకారాన్తం యదుపదేశ ఇత్యర్థస్వీకారే దోషనివారకభాష్యమ్)

యది తర్హి అకారాన్తం యదుపదేశ ఇతి విజ్ఞాయతే, మా హి ధుక్షాతామ్ --- మా హి ధుక్షాథామ్ --- అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అస్తు, అనుదాత్తత్వే కృతే లోపః, ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ సిద్ధమ్ ।

న సిధ్యతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- అనుదాత్తత్వం క్రియతామ్, లోప ఇతి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాల్లోపః ।

ఏవం తర్హి --- ఇదమద్య లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వం ప్రత్యయస్వరస్యాపవాదః । న చాపవాదవిషయ ఉత్సర్గోఽభినివిశతే । పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః । ప్రకల్ప్య వాపవాదవిషయం తత ఉత్సర్గోఽభినివిశతే ।

తన్న తావదత్ర కదాచిత్ప్రత్యయస్వరో భవతి, అపవాదం లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వం ప్రతీక్షతే ।

తత్రానుదాత్తత్వం క్రియతామ్, లోప ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాల్లోపః ।

యద్యపి పరత్వాల్లోపః సోఽసావవిద్యమానోదాత్తేఽనుదాత్తే ఉదాత్తో లుప్యతే ॥

(6301 సప్తమీనిర్దేశోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- తాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వే సప్తమీనిర్దేశోఽభ్యస్తసిజర్థః -

తాస్యాదిభ్యశ్చానుదాత్తత్వే సప్తమీనిర్దేశః కర్తవ్యః, లసార్వధాతుకే ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

అభ్యస్తసిజర్థమ్ । అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో భవతి లసార్వధాతుకే, సిజన్తస్యాదిరుదాత్తో భవతి లసార్వధాతుకే ।

లసార్వధాతుకమ్ ఇత్యుచ్యమానే తస్యైవాద్యుదాత్తత్వం స్యాత్ ॥

యది సప్తమీనిర్దేశః క్రియతే, తాస్యాదీనామేవానుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । తస్మాదిభ్యః ఇత్యేషా పఞ్చమీ లసార్వధాతుకే ఇతి సప్తమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్య (1-1-67) ఇతి ॥

(6302 విప్రతిషేధబోధకవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- చిత్స్వరాత్తాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వం విప్రతిషేధేన -

చిత్స్వరాత్తాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।

చిత్స్వరస్యావకాశః --- చలనః, చోపనః ।

తాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వస్యావకాశః --- ఆస్తే, శేతే ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ఆసీనః, శయానః ।

తాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః ।

కిం కారణమ్ ?

ద్వికార్యయోగో హి విప్రతిషేధః, న చాత్రైకో ద్వికార్యయుక్తః । ఆదేరనుదాత్తత్వమ్, అన్తస్యోదాత్తత్వమ్ ।

నావశ్యం ద్వికార్యయోగ ఏవ విప్రతిషేధః ।

కిం తర్హి ?

అసంభవోఽపి ।

నను చాత్రాప్యస్తి సంభవో యదుభయం స్యాత్ --- ఆదేరనుదాత్తత్వమన్తస్య చోదాత్తత్వమితి, అస్తి చ సంభవో యదుభయం స్యాత్ ।

నైషోఽస్తి సంభవః --- ఆదేరనుదాత్తత్వమన్త్యస్య చోదాత్తత్వమితి ।

కథమ్ ?

వక్ష్యత్యేతత్ --- స్వరవిధౌ సఙ్ఘాతః కార్యీ భవతి --- ఇతి ।।

(6303 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ముకశ్చోపసంఖ్యానమ్ -

ముకశ్చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పచమానః, యజమానః । ముకా వ్యవహితత్వాదదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తం భవతీత్యనుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి ।

నను చాయం ముగదుపదేశభక్తోఽదుపదేశగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।

న సిధ్యతి ।

అఙ్గస్య ముగుచ్యతే, వికరణాన్తం చాఙ్గం సోఽసౌ సఙ్ఘాతభక్తోఽశక్యో ముక్ అదుపదేశగ్రహణేన గ్రహీతుమ్ ।।

(అదృక్తత్వేనోపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

అథాయమతో భక్తః స్యాత్, గృహ్యేతాయమదుపదేశగ్రహణేన ।

బాఢం గృహ్యేత ।

అద్భక్తస్తర్హి భవిష్యతి ।

తత్కథమ్ ?

వక్ష్యత్యేతస్య పరిహారమ్ ।।

(6304 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఇతశ్చోపసంఖ్యానమ్ -

ఇతశ్చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఇడీభశ్చ వ్యవహితత్వాదనుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి । పచతః, పఠతః ।।

(6305 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ఇతశ్చానేకాన్తత్వాత్ -

అనేకాన్తా అనుబన్ధాః ।।

(అనేకాన్తత్వే దోషభాష్యమ్)

యద్యనేకాన్తా అనుబన్ధా అదిప్రభృతిజుహోత్యాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అత్తః, జుహుత ఇతి । అదుపదేశాత్ ఇత్యనుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6306 దోషనివారకవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- తత్రాదిప్రభృతిభ్యో జుహోత్యాదిభ్యోఽప్రతిషేధః స్థాన్యాదేశాభావాత్ -

తత్రాదిప్రభృతిభ్యో జుహోత్యాదిభ్యోఽప్రతిషేధః । అనర్థకః ప్రతిషేధః --- అప్రతిషేధః ।

అనుదాత్తత్వం కస్మాన్న భవతి ?

స్థాన్యాదేశాభావాత్ । నైవాత్ర స్థానినం నైవాదేశం పశ్యామః ।।

(6307 జ్ఞాపకేన దోషనివారకవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అనుదాత్తఙిద్గ్రహణాద్వా -

అథవా యదయమనుదాత్తఙిద్గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న లుప్తవికరణేభ్యోఽనుదాత్తత్వం భవతీతి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ ।

శ్నమర్థమేతత్స్యాత్ --- విన్దాతే, ఖిన్దాతే ।।

యత్తర్హి ఙిద్గ్రహణం కరోతి, న హి శ్నమ్వికరణో ఙిదస్తి ।।

(ప్రతిషేధోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

ఙితోఽనుదాత్తత్వే వికరణేభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । చినుతః, సునుతః, లునీతః, పునీతః । ఙిత ఇత్యనుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6308 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- జితోఽనుదాత్తత్వే వికరణేభ్యోఽప్రతిషేధః సర్వస్యోపదేశవిశేషణత్వాత్ -

జితోఽనుదాత్తత్వే వికరణేభ్యోఽప్రతిషేధః, అనర్థకః ప్రతిషేధః --- అప్రతిషేధః।

అనుదాత్తత్వం కస్మాన్న భవతి ?

సర్వస్యోపదేశవిశేషణత్వాత్ । సర్వముపదేశగ్రహణేన విశేషయిష్యామః ---

ఉపదేశేఽనుదాత్తేతః,

ఉపదేశే జితః,

ఉపదేశేఽకారాన్తాదితి ।।

-6-1-187- ఆదిః సిచోఽన్యతరస్యామ్ (2624)

(ఆద్యుదాత్తాధికరణమ్)

(6309 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సిచ ఆద్యుదాత్తత్వేఽనిటః పిత ఉపసంఖ్యానమ్ -

సిచ ఆద్యుదాత్తత్వేఽనిటః పిత ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । మా హి కార్షమ్ ।

అనిట ఇతి కిమర్థమ్ ?

మా హి లావిషమ్ ।।

-6-1-188- స్వపాదిహింసామచ్యనిటి (2625)

(6310 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్వపాదీనాం వావచనాదభ్యస్తస్వరో విప్రతిషేధేన -

స్వపాదీనాం వావచనాదభ్యస్తస్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।

స్వపాదీనాం వావచనస్యావకాశః --- స్వపన్తి, శ్వసన్తి ।

అభ్యస్తస్వరస్యావకాశః --- దదతి, దధతి ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- జాగ్రతి ।

అభ్యస్తస్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

-6-1-190- అనుదాత్తే చ (2627)

(6311 అనుదాత్తే ఇత్యత్ర బహుబ్రీహిబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అనుదాత్తే చేతి బహుబ్రీహినిర్దేశో లోపయణాదేశార్థః -

అనుదాత్తే చేతి బహుబ్రీహినిర్దేశః కర్తవ్యః । అవిద్యమానోదాత్తే --- అనుదాత్త ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

లోపయణాదేశార్థమ్ । లోపయణాదేశయోః కృతయోరాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్ । మా హి స్మ దధాత్, దధాత్యత్ర ।।

-6-1-191- సర్వస్య సుపి (2628)

(6312 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సర్వస్వరోఽనకచ్కస్య -

సర్వస్వరోఽనకచ్కస్యేతి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్ --- సర్వకే ।।

-6-1-192- భీహ్రీభృహుమదజనధనదరిద్రాజాగరాం ప్రత్యయాత్పూర్వం పితి (2629)

(భ్యాదిప్రయోజనభాష్యమ్)

భ్యాదిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఇహ మా భూత్ --- దదాతి, దధాతి ।

(ఏకదేశ్యాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । అభ్యస్తస్వరోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అన్తత ఉభయం స్యాత్ ।

అనవకాశాః ఖల్వపి విధయో బాధకా భవన్తి, సావకాశశ్చాభ్యస్తస్వరః ।

కోఽవకాశః ?

మిమీతే ।।

(ప్రత్యయాత్పదప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ప్రత్యయాత్పూర్వస్యోదాత్తత్వం యథా స్యాత్, ఆటః పూర్వస్య మా భూదితి । బిభయాని ।

న చైవాస్తి విశేషః --- ప్రత్యయాద్వా పూర్వస్యోదాత్తత్వే సతి, ఆటో వా । అపి చ పిద్భక్తః పిద్గ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ప్రత్యయాత్పూర్వస్యోదాత్తత్వం యథా స్యాత్, ఆట ఏవ మా భూదితి ।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ ।

పిద్భక్తః పిద్గ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్ప్రత్యయగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- స్వరవిధౌ సఙ్ఘాతః కార్యీ భవతీతి ।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

చిత్స్వరాత్థాస్యాదిభ్యోఽనుదాత్తత్వం విప్రతిషేధేన ఇతి యదుక్తం తదుపపన్నం భవతి ।।

(పూర్వగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ పూర్వగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

న తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య (1-1-66) ఇతి పూర్వస్యైవ భవిష్యతి ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్పూర్వగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- స్వరవిధౌ సప్తమ్యస్తదన్తసప్తమ్యో భవన్తి --- ఇతి ।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

ఉపోత్తమం రితి (6-1-217) రిదన్తస్య । చఙ్యన్యతరస్యామ్ (218) చఙన్తస్య ।।

యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే, చతురః శసి (167) ఇతి శసన్తస్యాపి ప్రాప్నోతి ।

శస్గ్రహణసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి । ఇతరథా హి తత్రైవాయం బ్రూయాత్ --- ఃఢ్య;డిదం పదాద్యప్పుమ్రైద్యుభ్యః ---

చతుర్భ్యశ్చ --- ఇతి ।।

(పిద్గ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ పిద్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఇహ మా భూత్ --- జాగ్రతి ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, భవత్యేవాత్ర పూర్వేణ ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- దరిద్రతి ।

ఆకారేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి ।

లోపే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।

స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।

ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావః --- స్వరవిధిం ప్రతి న స్థానివద్భవతి ఇతి ।।

-6-1-195- అచః కర్తృయకి (2632)

(6313 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యకి రపర ఉపసంఖ్యానమ్ -

యకి రపర ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । స్తీర్యతే స్వయమేవ ।।

(6314 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉపదేశవచనాత్సిద్ధమ్ -

ఉపదేశ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6315 ఆనర్థక్యప్రకారే ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఉపదేశవచనే జనాదీనామ్ -

ఉపదేశవచనే జనాదీనాం స్వరో న సిధ్యతి । జాయతే స్వయమేవ । జాయతే స్వయమేవ ।।

(6316 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్ -

యోగవిభాగః కరిష్యతే --- అజన్తానాం కర్తృయకి, వాఽఽదిరుదాత్తో భవతి । చీయతే స్వయమేవ --- చీయతే స్వయమేవ । జాయతే స్వయమేవ --- జాయతే స్వయమేవ ।

తతః ఉపదేశే, ఉపదేశే చాజన్తానాం కర్తృయకి వా ఆదిరుదాత్తో భవతి । స్తీర్యతే స్వయమేవ --- స్తీర్యతే స్వయమేవ ।।

(ఉపదేశపదానువర్తనబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హ్యుపదేశగ్రహణం కర్తవ్యమ్, న హ్యన్తరేణోపదేశగ్రహణం యోగాఙ్గం జాయతే ।

న కర్తవ్యమ్, ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

తాస్యనుదాత్తేన్ఙిదదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తమహ్న్విఙోః (6-1-186) ఇతి ।

నను చోక్తమ్ --- ఉపదేశే జనాదీనాం స్వరో న సిద్ధ్యతీతి ।

నైష దోషః । నైవం విజ్ఞాయతే --- ఉపదేశవచనే జనాదీనాం స్వరో న సిధ్యతీతి ।

కథం తర్హి ?

జనాదీనామప్యాత్వే ఉపదేశవచనం కర్తవ్యమితి ।

తత్తర్హి తత్రోపదేశగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

న కర్తవ్యమ్, ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామనునాసికలోపో ఝలి క్ఙితి (6-4-37) ఇతి ।।

-6-1-196- థలి చ సేటీడన్తో వా (2633)

(సేడ్గ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

సేడ్గ్రహణం కిమర్థమ్, న థలీడన్తో వేత్యుచ్యేత ?

ఇడన్తో వా ఇత్యుచ్యమాన ఇహాపి ప్రసజ్యేత --- పపక్థ ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, అచ ఇతి వర్తతే ।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- యయాథేతి ।।

-6-1-204- సంజ్ఞాయాముపమానమ్ (2641)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, న ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్ (6-1-197) ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ?

ఞ్నితీత్యుచ్యతే, న చాత్ర ఞ్నితం పశ్యామః ।

ప్రత్యయలక్షణేన ।

న లుమతా తస్మిన్నితి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః ।

అఙ్గాధికారోక్తస్య స ప్రతిషేధః న లుమతాఙ్గస్య (1-1-63) ఇతి ।

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(6317 సూత్రప్రయోజనబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉపమానస్యాద్యుదాత్తవచనం జ్ఞాపకమనుబన్ధలక్షణే స్వరే ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధస్య -

ఉపమానస్యాద్యుదాత్తవచనం జ్ఞాపకార్థం క్రియతే ।

కిం జ్ఞాప్యమ్ ?

ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- అనుబన్ధలక్షణే స్వరే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి ।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

గర్గాః, వత్సాః, విదాః, ఉర్వాః । ఉష్ట్రగ్రీవా వామరజ్జుః । ఇష్నీతీత్యాద్యుదాత్తత్వం న భవతి ।

ఇహ చ --- అత్రయ ఇతి తద్ధితస్య కితః (6-1-164;165) ఇత్యన్తోదాత్తత్వం న భవతి ॥

(జ్ఞాప్యాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యనుబన్ధలక్షణ ఇత్యుచ్యతే, పథిప్రియః --- మథిప్రియ ఇతి, పథిమథోః సర్వనామస్థానే (199) ఇత్యాద్యుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి ॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యాచార్యో జ్ఞాపయతి --- స్వరే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి ॥

(జ్ఞాప్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి సర్పిరాగచ్ఛ --- సప్తాగచ్ఛతేతి ఆమన్త్రితస్య చ (198) ఇత్యాద్యుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి ।

ఇహ చ --- మా హి దాతామ్, మా హి ధాతామ్ ఆదిః సిచోఽన్యతరస్యామ్ (187) ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి ॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- సప్తమీనిర్దిష్టే స్వరే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి ॥

(జ్ఞాప్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి సర్వస్తోమః --- సర్వపృష్ఠః సర్వస్య సుపి (191) ఇత్యాద్యుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి ॥

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి అనుబన్ధలక్షణే ఇత్యేవ । కథం పథిప్రియః, మథిప్రియః ?

వక్తవ్యమేవైతత్ --- పథిమథోః సర్వనామస్థానే లుకి లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి ॥

-6-1-205- నిష్ఠా చ ద్వ్యజనాత్ (2642)

(6318 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నిష్ఠాయాం యఙ్ఙి దీర్ఘత్వే ప్రతిషేధః -

నిష్ఠాయాం యఙ్ఙి దీర్ఘత్వే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । దత్త్వాభ్యామ్, గుప్త్వాభ్యామ్ ।।

(6319 ఉపసంఖ్యానానుపయోగవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గోఽత్ర దీర్ఘః, అన్తరఙ్గః స్వరః, అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

(ఆక్షేపసమాధానావశ్యకత్వబోధకభాష్యమ్)

అన్తరేణ ప్రతిషేధమన్తరేణ చైతాం పరిభాషాం సిద్ధమ్ ।

కథమ్ ?

నైవం విజ్ఞాయతే --- న చేదకారాన్తా నిష్ఠేతి ।

కథం తర్హి ?

న చేదాకారాత్పరా నిష్ఠేతి ।।

యద్యేవం నిర్దేశశ్చైవ నోపపద్యతే, న హ్యేషా ఆకారాత్పరా పఞ్చమీ యుక్తా । ఇహ చ ప్రాప్నోతి --- ఆప్తః, రాద్ధ ఇతి ।।

ఏవం తర్హి --- న చేదవర్ణాత్పరా నిష్ఠేతి ।

భవేన్నిర్దేశ ఉపపన్నః, ఇహ తు ప్రాప్నోతి --- ఆప్తః, రాద్ధ ఇతి, ఇహ చ న ప్రాప్నోతి --- యతః, రత ఇతి ।।

ఏవం తర్హి విహితవిశేషణమకారాన్తగ్రహణమ్ --- న చేదకారాన్తాద్విహితా నిష్ఠేతి ।

ఏవమపి --- దత్తః --- అత్ర న ప్రాప్నోతి, ఇహ చ ప్రాప్నోతి --- ఆప్తః, రాద్ధ ఇతి ।।

ఏవం తర్హి కార్యివిశేషణమాకారగ్రహణమ్ --- న చేదాకారః కార్యీ భవతి ।

ఏవమపి --- అద్యాప్తః, కదాప్తః --- అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే --- నిష్ఠాయాం యఙ్ఙి దీర్ఘత్వే ప్రతిషేధః న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ ఇతి ।।

-6-1-207- ఆశితః కర్తా (2644)

(జిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిం నిపాత్యతే ?

(6320 నిపాతనబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆశితే కర్తరి నిపాతనముపధాదీర్ఘత్వమాద్యుదాత్తత్వం చ -

ఆశిత ఇతి కర్తరి నిపాత్యతే । ఆశితవాన్ --- ఆశితః । ఉపధాదీర్ఘత్వమాద్యుదాత్తత్వం చ నిపాత్యతే ।।

(వార్తికైకదేశప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఆద్యుదాత్తత్వమనిపాత్యమ్, అధికారాత్ సిద్ధమ్ ।

ఉపధాదీర్ఘత్వమనిపాత్యమ్, ఆఙ్పూర్వస్య ప్రయోగః ।

యద్యేవమవగ్రహః ప్రాప్నోతి ।

న లక్షణేన పదకారా అనుర్వత్యాః, పదకారైర్నామ లక్షణమనుర్వత్యమ్ ।

యథాలక్షణం పదం కర్తవ్యమ్ ।।

-6-1-208- రిక్తే విభాషా (2645)

విభాషా వేణ్విన్ధానయోః

(విభాషానిర్ధారకభాష్యమ్)

కిమియం ప్రాప్తే విభాషా, ఆహోస్విదప్రాప్తే ?

కథం చ ప్రాప్తే, కథం చాప్రాప్తే ?

యది సంజ్ఞాయాముపమానమ్ నిష్ఠా చ ద్వ్యజనాత్ (6-1-204;205) ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే ఆరమ్భస్తతః ప్రాప్తే, అన్యథా త్వప్రాప్తే ।।

వేణురిక్తయోరప్రాప్తే విభాషా, ప్రాప్తే నిత్యో విధిః । వేణురివ వేణుః । రిక్తో నామ కశ్చిత్ ।।

-6-1-215- విభాషా వేణ్విన్ధానయోః (2652)

(విభాషానిర్ధాకరకభాష్యమ్)

కిమియం ప్రాప్తే విభాషా,ఆహోస్విదప్రాప్తే? కథం చ ప్రాప్తే, కథం చాప్రాప్తే?

యది సంజ్ఞాయాముపమానమ్ నిష్ఠా చ ద్వ్యజనాత్ (6-1-204,205) ఇతి వా నిత్యే ప్రాప్తే ఆరమ్భస్తతః ప్రాప్తే, అన్యథా త్వప్రాప్తే। వేణురిక్తయోరప్రాప్తే విభాషా, ప్రాప్తే నిత్యో విధిః। వేణురివ వేణుః। రిక్తో నామ కశ్చిత్।।

-6-1-217- ఉపోత్తమం రితి (2654)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

ఉపోత్తమగ్రహణం కిమర్థమ్, న రితి పూర్వమ్ ఇత్యేవోచ్యతే ?

తత్రాయమప్యర్థః --- మతోః పూర్వమాత్సంజ్ఞాయాం స్త్రియామ్ (219) ఇత్యత్ర పూర్వగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి ।।

ఏవం తర్హి --- ఉపోత్తమగ్రహణముత్తరార్థమ్ । చజ్యన్యతరస్యామ్ (218) ఉపోత్తమమిత్యేవ ।

ఇహ మా భూత్ --- మా హి స్మ దధత్ ।।

-6-1-220- అన్తోఽవత్యాః (2657)

-6-1-221- ఇర్వత్యాః (2658)

(సూత్రద్వయప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముభయముచ్యతే, న వత్యాః ఇత్యేవోచ్యేత ?

వత్యాః ఇతీయత్యుచ్యమానే రాజవతీ --- అత్రాపి ప్రసజ్యేత ।

అథ అవత్యాః ఇత్యుచ్యమానే కస్మాదేవాత్ర న భవతి ?

అసిద్ధో నలోపః, తస్యాసిద్ధత్వాన్నైషోఽవతీశబ్దః ।

కస్తర్హి ?

అన్వతీశబ్దః ।

యథైవ తర్హి నలోపస్యాసిద్ధత్వాన్నావతీశబ్దః, ఏవం వత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నావతీశబ్దః ।

ఆశ్రయాత్సిద్ధత్వం స్యాత్ ।।

-6-1-222- చౌ (2659)

(6321 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చౌరతద్ధితే -

చుస్వరః అతద్ధితే ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- దాధీచః, మాధూచ ఇతి ।।

(వార్త్తికాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్ ।

ప్రత్యయస్వరోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

స్థానాన్తరప్రాప్తశ్చుస్వరః । ప్రత్యయస్వరస్యాపవాదః అనుదాత్తౌ సుప్తితౌ (3-1-4) ఇతి । అనుదాత్తౌ సుప్తితావేతస్యోదాత్తనివృత్తిస్వరః । ఉదాత్తనివృత్తిస్వరస్య చుస్వరః ।

స యథైవోదాత్తనివృత్తిస్వరం బాధతే, ఏవం ప్రత్యయస్వరమపి బాధేత ।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

నాత్రోదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

న గోశ్వన్సావవర్ణ --- (6-1-182) ఇతి ప్రతిషేధాత్ ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

నైష ఉదాత్తనివృత్తిస్వరస్య ప్రతిషేధః ।

కస్య తర్హి ?

తృతీయాదిస్వరస్య ।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

యత్ర తర్హి తృతీయాదిస్వరో నాస్తి --- దధీచః పశ్యేతి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి న తృతీయాదిలక్షణస్య ప్రతిషేధం శిష్మః ।

కిం తర్హి ?

యేన కేన చిల్లక్షణేన ప్రాప్తస్య విభక్తిస్వరస్య ప్రతిషేధమ్ ।

యది విభక్తిస్వరస్య ప్రతిషేధః, వృక్షవాన్ --- ప్లక్షవాన్ --- అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

మతుబ్గ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

హ్రస్వనుడ్భ్యాం మతుప్ (176) ఇతి ।

యది తదనువర్తతే, వేతస్వాన్ --- అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

మతుబ్గ్రహణమనువర్తతే, డ్మతుశ్చైషః ।

యది తర్హి మతుపో గ్రహణే డ్మతుపో గ్రహణం న భవతి, వేతస్వానితి వత్వం న ప్రాప్నోతి ।

సామాన్యగ్రహణం వత్వే, ఇహ పునర్విశిష్టస్య గ్రహణమ్ ।

యత్ర తర్హి విభక్తిర్నాస్తి --- దధీచీ --- ఇతి ।

యది పునరయముదాత్తనివృత్తిస్వరస్యాపి ప్రతిషేధో విజ్ఞాయేత ।

నైవం శక్యమ్ ।

ఇహాపి ప్రసజ్యేత --- కుమారీతి ।।

సతి శిష్టః ఖల్వపి చుస్వరః ।

కథమ్ ?

చౌ ఇత్యుచ్యతే । యత్రాస్యైతద్రూపమ్ ।

క్వ చాస్యైతద్రూపమ్ ?

యజాదావసర్వనామస్థానేఽభినిర్వృత్తే నకారలోపేఽకారలోపే చ ।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే --- చౌరతద్ధిత ఇతి ।।

-6-1-223- సమాసస్య (2660)

(6322 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సమాసాన్తోదాత్తత్వే వ్యఞ్జనాన్తేషూపసంఖ్యానమ్ -

సమాసాన్తోదాత్తత్వే వ్యఞ్జనాన్తేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । రాజదృషత్, బ్రాహ్మణసమిత్ ।।

(6323 పరిభాషోపస్థాపకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- హల్స్వరప్రాప్తౌ వా వ్యఞ్జనమవిద్యమానవత్ -

అథవా హల్స్వరప్రాప్తౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవత్ భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।।

(ఉభయకరణాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముభయముచ్యతే, న హల్స్వరప్రాప్తావవిద్యమానవదిత్యేవోచ్యేత, స్వరప్రాప్తౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతి --- ఇతి వా ।

ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి ।।

(పరిభాషాస్వరూపాక్షేపభాష్యమ్)

యది హల్స్వరప్రాప్తౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతీత్యుచ్యతే, దధి ---
ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః (8-4-66)

ఇతి స్వరితత్వం న ప్రాప్నోతి ।

ఉదాత్తాచ్చ స్వరితవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।।

(పరిభాషాప్రయోజనజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ?

(6324 ప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రయోజనం లిదాద్యుదాత్తాన్తోదాత్తవిధయః -

లిత్యతి ప్రయాత్పూర్వముదాత్తం భవతి --- ఇతి, ఇహైవ స్యాత్ --- భౌరికివిధమ్, భౌలికివిధమ్ । చికీర్షకః, జిహీర్షక ఇత్యత్ర న స్యాత్ ।।

ఞ్నిత్యాదిరుదాత్తో భవతి --- ఇతి, ఇహైవ స్యాత్ --- అహిచుమ్బకాయనిః, ఆగ్నివేశ్యః, గార్గ్యః । కృతిః --- ఇత్యత్ర న స్యాత్ ।।

ధాతోరన్త ఉదాత్తో భవతి --- ఇతి, ఇహైవ స్యాత్ --- ః ఢ్ద్య;ర్ణౌతి । పచతి --- ఇత్యత్ర న స్యాత్ ।।

(పరిభాషాస్వరూపాక్షేపభాష్యమ్)

ఇదం తావదయుక్తమ్ --- యదుచ్యతే --- హల్స్వరప్రాప్తౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతీతి ।

కథం హి హలో నామ స్వరప్రాప్తిః స్యాత్ ?

తచ్చాపి బ్రువతా ఉదాత్తాచ్చ స్వరితవిధౌ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

తథాఽనుదాత్తాదేరన్తోదాత్తాచ్చ యదుచ్యతే తద్వ్యఞ్జనాదేర్వ్యఞ్జనాన్తాచ్చ న ప్రాప్నోతి ।।

(ఏకదేశినః పరిభాషాస్వరూపోపస్థాపకభాష్యమ్)

యది పునః స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతీత్యుచ్యతే ।

అథ స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతీత్యుచ్యమానేఽనుదాత్తాదేరన్తోదాత్తాచ్చ యదుచ్యతే తత్కిం సిద్ధం భవతి వ్యఞ్జనాదేర్వ్యఞ్జనాన్తాచ్చ ?

బాఢం సిద్ధమ్ ।

కథమ్ ?

స్వరవిధిరితి సర్వవిభక్త్యన్తః సమాసః । స్వరేణ విధిః --- స్వరవిధిః, స్వరస్య విధిః --- స్వరతో విధిః --- స్వరవిధిరితి ।

నైవం శక్యమ్ ।

ఇహ హి దోషః స్యాత్ --- ఉదశ్విత్వాన్ ఘోషః, విద్యుత్వాన్ బలాహక ఇతి, హ్రస్వనుడ్భ్యాం మతుప్ (6-1-176) ఇత్యేష స్వరః ప్రసజ్యేత ।।

(పరిభాషాస్వరూపస్థాపకభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి హల్స్వరప్రాప్తౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవద్భవతి --- ఇతి ।

నను చోక్తమ్ --- కథం హి హలో నామ స్వరప్రాప్తిః స్యాత్ --- ఇతి ।

ఉచ్చైరుదాత్తః (1-2-29) నీచైరనుదాత్తః (30) ఇత్యత్ర షష్ఠీనిర్దిష్టమగ్రహణం నివృత్తమ్, తస్మిన్నివృత్తే హలోఽపి స్వరప్రాప్తిర్భవతి ।।

యదప్యుచ్యతే --- ఉదాత్తాచ్చ స్వరితవిధావితి వక్తవ్యమితి ।

న వక్తవ్యమ్ ।

నేదం పారిభాషికస్యానుదాత్తస్య గ్రహణమ్ ।

కిం తర్హి ?

అన్వర్థగ్రహణమ్ । అవిద్యమానోదాత్తమనుదాత్తం భవతి । ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరిత ఇతి ।।

యదప్యుచ్యతే --- అనుదాత్తాదేరన్తోదాత్తాచ్చ యదుచ్యతే తద్వ్యఞ్జనాదేర్వ్యఞ్జనాన్తాచ్చ న ప్రాప్నోతి --- ఇతి ।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- తత్ర సిద్ధం తద్భవతి వ్యఞ్జనాదేర్వ్యఞ్జనాన్తాచ్చేతి, యదయం నోత్తరపదేఽనుదాత్తాదావిత్యుక్త్వా అపృథివీరుద్రపూషమన్థిషు ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।।

(పరిభాషాజ్ఞాపకోపపాదకభాష్యమ్)

సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।

న కర్తవ్యా ।

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --- భవత్యేషా పరిభాషేతి, యదయం యతోఽనావః (6-1-213) ఇతి నావః ప్రతిషేధం శాస్తి ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠస్యాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే షష్ఠమాహ్నికమ్ ।।

పాదశ్చ సమాప్తః ।।

-6-1-158- అనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్ (2595)

(సూత్రార్థనిర్ణాయకభాష్యమ్)

కిమనుదాత్తాని పదాని భవన్తి ఏకం పదం వర్జయిత్వా ?

నేత్యాహ ।

పదే యేషాముదాత్తప్రసఙ్గస్తేఽనుదాత్తా భవన్తి ఏకమచం వర్జయిత్వా ।।

(న్యాసే న్యూనత్వాక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః --- అనుదాత్తాః పదే, అనుదాత్తాః పదస్యేతి వా ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః ।

అనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

కథమ్ ?

మతుబ్లోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః । తద్యథా --- పుష్పకా ఏషాం తే పుష్పకాః, కాలకా ఏషాం తే కాలకా ఇతి ।

అథవా --- అకారో మత్వర్థీయః । తద్యథా --- తున్దః, ఘాట ఇతి ।।

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం పునరిదముచ్యతే ?

(సూత్రప్రయోజనే శ్లోకభాష్యమ్)

ఆగమస్య వికారస్య ప్రకృతేః ప్రత్యయస్య చ ।

పృథక్స్వరనివృత్త్యర్థమేకవర్జ పదస్వరః ।।

ఆగమస్య --- చతురనడుహోరాముదాత్తః (7-1-98) । చత్వారః, అనడ్వాహః ।

వికారస్య --- అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్తః (7-1-75) । అస్థ్నా, దధ్నా ।

ప్రకృతేః --- గోపాయతి, ధూపాయతి ।

ప్రత్యయస్య చ --- -కర్తవ్యమ్, తైత్తిరీయః ।

ఏతేషాం పదే యుగపత్స్వరః ప్రాప్నోతి । ఇష్యతే చైక ఏవ స్యాదితి । తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీత్యనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్ । ఏవమర్థమిదముచ్యతే ॥

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ ।

(సూత్రప్రయోజనసాధకజ్ఞాపకశ్లోకభాష్యమ్)

యౌగపద్యం తవై సిద్ధమ్

యదయం తవై చాన్తశ్చ యుగపత్ (6-2-51) ఇతి సిద్ధే యౌగపద్యే యౌగపద్యం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న యుగపత్స్వరో భవతీతి ॥

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

పర్యాయస్తర్హి ప్రాప్నోతి ।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

పర్యాయో రిక్తశాసనాత్ ।

యదయం రిక్తే విభాషా (6-1-208) ఇతి సిద్ధే పర్యాయే పర్యాయం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న పర్యాయో భవతీతి ॥

(ప్రయోజనాక్షేపశ్లోకభాష్యమ్)

ఉదాత్తే జ్ఞాపకం త్వేతత్

ఏతదుదాత్తే జ్ఞాపకం స్యాత్ ॥

(ప్రయోజనసాధకశ్లోకభాష్యమ్)

స్వరితేన సమావిశేత్ ॥

స్వరితేన సమావేశః ప్రాప్నోతి । స్వరితేఽప్యుదాత్తోఽస్తి । తస్మాన్నార్థోఽనేన యోగేన ॥

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఆరభ్యమాణేఽప్యేతస్మిన్యోగే ---

(6257 సూత్రస్యానుదాత్తత్వవిధాయకత్వే దోషవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అనుదాత్తే విప్రతి షేధానుపపత్తిరేకస్మిన్ యుగపత్సంభవాత్ -

అనుదాత్తే విప్రతి షేధో నోపపద్యతే । పఠిష్యతి హ్యాచార్యో విప్రతి షేధమ్ --- జే దీర్ఘాద్వహ్వచః ఇతి, స విప్రతి షేధో నోపపద్యతే ।

కిం కారణమ్ ?

ఏకస్మిన్ యుగపత్సంభవాత్ । అసతి ఖలు సమ్భవే విప్రతి షేధో భవతి, అస్తి చ సమ్భవో యదుభయం స్యాత్ ।

కథం సమ్భవః ?

యదాఽనుదాత్తం పదమేకవర్జమిత్యుచ్యతే। తదిహ నాస్తి। కిం కారణమ్?

నానేనోదాత్తత్వం ప్రతిషిధ్యతే ।

కిం తర్హి ?

అనుదాత్తత్వమనేన క్రియతే, అస్తి చ సమ్భవో యదుభయోశ్చోదాత్తత్వం స్యాత్, అన్యేషాం చానుదాత్తత్వమ్ ।।

(అస్యాధికారత్వమాశ్రిత్య దోషనివారకభాష్యమ్)

యది పునరయమధికారో విజ్ఞాయతే ।

కిం కృతం భవతి ?

అధికారః ప్రతియోగం తస్యానిర్దేశార్థ ఇతి యోగే యోగ ఉపతిష్ఠతే ।

జే దీర్ఘాన్తస్యాదిరుదాత్తో భవతి, ఉపస్థితమిదం భవతి --- అనుదాత్తం పదమేకవర్జమితి ।

అన్త్యాత్పూర్వం బహ్వచః (6-2-83), ఉపస్థితమిదం భవతి --- అనుదాత్తం పదమేకవర్జమితి ।

తత్ర పూర్వేణాస్తు ర్వజ్యమానతా పరేణ వేతి పరేణ భవిష్యతి, పరత్వాత్ ।।

(అధికారత్వే దోషభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్ । ఏవమపి షాష్ఠిక ఏవ స్వరః సంగృహీతః స్యాత్, యేఽన్యే సప్తాధ్యాయ్యాం స్వరాస్తే న సంగృహీతాః స్యుః --- సమానోదరే శయిత ఓ చోదాత్తః (4-4-108) అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్తః (7-1-75) ఇతి ।।

(6258 న్యాసాన్తరేణ దోషనివారకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం త్వేకాననుదాత్తత్వాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

ఏకాననుదాత్తత్వాత్ ।

ఏకాననుదాత్తం పదం భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

కిమిదమేకాననుదాత్తత్వాదితి ?

న ఉదాత్తః --- అనుదాత్తః, న అనుదాత్తః --- అననుదాత్తః । ఏకః --- అననుదాత్తోఽస్మింస్తదిదమేకాననుదాత్తమ్

। ఏకాననుదాత్తత్వాదితి ।

సిద్ధ్యతి । సూత్రం తర్హి భిద్యతే ।।

(పరిభాషాత్వస్వీకారేణ న్యాసాన్తరనివారకభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు ।

నను చోక్తమ్ --- అనుదాత్తే విప్రతిషేధానుపపత్తిరేకస్మిన్ యుగపత్సంభవాత్ ఇతి ।

నైష దోషః ।

పరిభాషేయమ్ ।

కిం కృతం భవతి ?

కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమ్ । యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితమిదం ద్రష్టవ్యమ్ ।

జే దీర్ఘాన్తస్యాదిరుదాత్తో భవతీత్యుపస్థితమిదం భవతి --- అనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్ ఇతి ।

అన్త్యాత్పూర్వం బహ్వచః ఇత్యుపస్థితమిదం భవతి --- అనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్ ఇతి ।

తత్ర పూర్వేణాస్తు ర్వ్యజ్యమానతా పరేణ వేతి --- పరేణ భవిష్యతి, పరత్వాత్ ।।

అథవా నేదం పారిభాషికానుదాత్తస్య గ్రహణమ్ ।

కిం తర్హి ?

అన్వర్థగ్రహణమ్ । అవిద్యమానోదాత్తమ్ --- అనుదాత్తమితి ।।

(6259 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఏకవర్జమితి చాప్రసిద్ధిః సన్దేహాత్ -

ఏకవర్జమితి చాప్రసిద్ధిః ।

కుతః ?

సన్దేహాత్ । న జ్ఞాయతే క ఏకో వర్జయితవ్య ఇతి ।।

(6260 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సిద్ధం తు యస్మిన్ననుదాత్త ఉదాత్తవచనానర్థక్యం తద్వర్జమ్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

యస్మిన్ననుదాత్తే ఉదాత్తవచనమనర్థకం స్యాత్స ఏకో వర్జయితవ్యః ।।

(6261 సమాధానాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ప్రకృతిప్రత్యయయోః స్వరస్య సావకాశత్వాదప్రసిద్ధిః -

ప్రకృతిప్రత్యయయోః స్వరస్య సావకాశత్వాదప్రసిద్ధిః స్యాత్ ।

ప్రకృతిస్వరస్యావకాశః --- యత్రానుదాత్తః ప్రత్యయః । పచతి, పఠతి ।

ప్రత్యయస్వరస్యావకాశః --- యత్రానుదాత్తా ప్రకృతిః । సమత్వమ్, సిమత్వమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- కర్తవ్యమ్, తైత్తిరీయః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

విప్రతిషేధాత్ప్రత్యయస్వరః । విప్రతిషేధాత్ప్రత్యయస్వరో భవిష్యతి ।

నైవమ్ । విప్రతిషేధే పరమిత్యుచ్యతే । న పరః ప్రత్యయస్వరః ।

నైష దోషః । ఇష్టవాచీ పరశబ్దః । విప్రతిషేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి ।।

(6262 భాష్యోక్తసమాధానాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- విప్రతిషేధాత్ప్రత్యయస్వర ఇతి చేత్కామ్యాయాదిషు చిత్కరణమ్ -

విప్రతిషేధాత్ ప్రత్యయస్వర ఇతి చేత్కామ్యాయాదయశ్చితః కర్తవ్యాః । పుత్రకామ్యతి, గోపాయతి, ఋతీయతే ।

నైష దోషః ।

ప్రకృతిస్వరోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ప్రకృతిస్వరే ప్రత్యయస్వరాభావః । కర్తవ్యమ్ । తైత్తిరీయమ్ ।।

(6263 సమాధానవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- సిద్ధం తు ప్రకృతిస్వరబలీయస్త్వాత్ప్రత్యయస్వరభావః -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

ప్రకృతిస్వరాద్బలీయస్త్వాత్ ప్రత్యయస్వరస్య భావః సిద్ధః ।

కథమ్ ?

ప్రకృతిస్వరాత్ ప్రత్యయస్వరో బలీయాన్ భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6264 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- సతి శిష్టస్వరబలీయస్త్వం చ -

సతి శిష్టస్వరో బలీయాన్ భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6265 ఉపసంఖ్యానప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 9 ।।)

- తచ్చానేకప్రత్యయసమాసార్థమ్ -

తచ్చావశ్యం సతి శిష్టస్వరబలీయస్త్వం వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

అనేకప్రత్యయార్థమనేకసమాసార్థం చ ।

అనేకప్రత్యయార్థం తావత్ --- ఔపగవః, ప్రకృతిస్వరమణ్స్వరో బాధతే । ఔపగవత్వమ్, త్వస్వరోఽణ్స్వరం బాధతే । ఔపగవత్వకమ్, త్వస్వరం కస్వరో బాధతే ।

అనేకసమాసార్థమ్ --- రాజపురుషః, రాజపురుషపుత్రః, రాజపురుషపుత్రపురుషః ।।

(సతి శిష్టబలీయస్త్వాక్షేపభాష్యమ్)

యది సతి శిష్టస్వరబలీయస్త్వముచ్యతే, స్యాదిస్వరః సార్వధాతుకస్వరం బాధేత । సునుతః, ధినుతః, చినుతః ।।

(6266 సమాధానవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- స్యాదిస్వరాప్రసఙ్గశ్చ తాసేః పరస్యానుదాత్తవచనాత్ -

స్యాదిస్వరస్య చాప్రసఙ్గః ।

కుతః ?

తాసేః పరస్యానుదాత్తవచనాత్ । యదయం తాసేః పరస్య లసార్వధాతుకస్యానుదాత్తత్వం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః సతి శిష్టోఽపి వికరణస్వరో లసార్వధాతుకస్వరం న బాధత ఇతి ।।

(6267 ప్రకారాన్తరేణ సమాధానవార్తికమ్ ।। 11 ।।)

- శాస్త్రపరవిప్రతిషేధానియమాద్వా శబ్దపరవిప్రతిషేధాత్సిద్ధమ్ -

అథవా శాస్త్రపరవిప్రతిషేధే న సర్వమిష్టం సంగృహీతం భవతీతి కృత్వా శబ్దపరవిప్రతిషేధో విజ్ఞాస్యతే ।

యది శబ్దపరవిప్రతిషేధో భవతి, కామ్యాదయశ్చితః కర్తవ్యాః । పుత్ర కామ్యతి । గోపాయతి । ఋతీయతే ।

నైష దోషః ।

శబ్దపరవిప్రతిషేధో నామ స భవతి యత్రోభయోర్యుగపత్ప్రసఙ్గః, న చ కామ్యాదిషు యుగపత్ప్రసఙ్గః ।।

(6268 బలీయస్త్వబోధకవార్తికమ్ ।। 12 ।।)

- విభక్తిస్వరాన్నఞ్స్వరో బలీయాన్ -

విభక్తిస్వరాన్నఞ్స్వరో బలీయాన్ భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

విభక్తిస్వరస్యావకాశః --- తిస్రస్తిష్ఠన్తి ।

నఞ్స్వరస్యావకాశః --- అబ్రాహ్మణః, అవృషలః ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అతిస్రః ।

నఞ్స్వరో భవతి ।।

(6269 బలీయస్త్వబోధకవార్తికమ్ ।। 13 ।।)

- విభక్తినిమిత్తస్వరాచ్చ -

విభక్తినిమిత్తస్వరాచ్చ నఞ్స్వరో బలీయానితి వక్తవ్యమ్ ।

విభక్తినిమిత్తస్వరస్యావకాశః --- చత్వారః, అనడ్వాహః ।

నఞ్స్వరస్య స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- అచత్వారః, అనడ్వాహః ।।

(6270 బలీయస్త్వబోధకవార్తికమ్ ।। 14 ।।)

- యచ్చోపపదం కృతి నఞ్ -

యచ్చోపపదం కృతి నఞ్_స్య చ స్వరో బలీయానితి వక్తవ్యమ్ । అకరణిర్వ తే వృషల ।।

(6271 బలీయస్త్వబోధకవార్తికమ్ ।। 15 ।।)

- సహనిర్దిష్టస్య చ -

సహనిర్దిష్టస్య చ నఞః స్వరో బలీయానితి వక్తవ్యమ్ । అవ్యథీ ।।

-9-9-999-

.

షష్ఠోఽధ్యాయః-ద్వితీయపాదః

-6-2-29- ఃర్థ్వ;గన్తకాలకపాలభగాలశరావేషు ద్విగౌ (2689)

(6332 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఃర్థ్వ;గన్తప్రకృతిస్వరత్వే యణ్గుణయోరుపసంఖ్యానమ్ -

ఃర్థ్వ;గన్తప్రకృతిస్వరత్వే యణ్గుణయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పఞ్చారత్న్యః, దశారత్న్యః । పఞ్చారత్నయః, దశారత్నయః । యణ్గుణయోః కృతయోరిగన్తే ద్విగావిత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి ।।

(6333 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గౌ యణ్గుణౌ । అన్తరఙ్గః స్వరః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

-6-2-148- కారకాద్దత్తశ్రుతయోరేవాశిషి (2808)

(6375 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కారకాద్దత్తశ్రుతయోరనాశిషి ప్రతిషేధః -

కారకాద్దత్తశ్రుతయోరనాశిషి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అనాహతో నదతి దేవదత్తః ।।

(6376 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తూభయనియమాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

ఉభయనియమాత్ । ఉభయతో నియమః కరిష్యతే---కారకాద్దత్తశ్రుతయోరేవాశిషి, ఆశిష్యేవ కారకాద్దత్తశ్రుతయోరితి ।।

-6-2-1- బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదమ్ (2661)

(పూర్వపదప్రకృతిస్వరాధికరణమ్)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే ?

(సూత్రప్రయోజనే శ్లోకవార్తికమ్)

బహువ్రీహిస్వరం శాస్తి సమాసాన్తవిధేః సుకృత్ ।

సుకృత్---ఆచార్యః సమాసాన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే బహువ్రీహిస్వరమపవాదం శాస్తి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ ।।

(సూత్రప్రయోజనాభావబోధకం శ్లోకవార్తికమ్)

నఞ్సుభ్యాం నియమార్థం తు

నఞ్సుభ్యామ్ (6-2-172) ఃర్ధ్వ;త్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి । నఞ్సుభ్యామేవ బహువ్రీహేరన్త ఉదాత్తో భవతి, నాన్యతః---ఃర్ధ్వ;తి ।।

(ఆక్షేపసమర్థకభాష్యమ్)

ఏవమపి కుత ఏతత్---పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం భవిష్యతి, న పునః పరస్యేతి ।।

పరస్య శితి శాసనాత్ ।। 1 ।।

శితేర్నిత్యాబహ్వచ్- (138) ఃర్ధ్వ;త్యేతన్నియమార్థం---భవిష్యతి శితేరేవ, నాన్యత ఃర్ధ్వ;తి ।।

(ఆక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే---నఞ్స్నఞ్భ్యామిత్యేతన్నియమార్థమితి ।

(నియమాక్షేపే శ్లోకవార్తికమ్)

క్షేపే విధిర్నఞ్సోఽసిద్ధః

ఉదరాశ్వేషుషు క్షేపే (107-108) ఃర్థ్య;త్యేతస్మిన్ ప్రాప్తే తత ఏతదుచ్యతే ॥

(ఆక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే---పరస్య శితి శాసనాదితి ।

(నియమాక్షేపే శ్లోకవార్తికమ్)

పరస్య నియమో భవేత్ ।

పరస్యైష నియమః స్యాత్---శితేర్నిత్యాబహ్వాజేవ, నాన్యదితి ॥

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం సమాసాన్తోదాత్తత్వం బాధతే, చప్రియః---వాప్రియః అత్రాపి బాధేత ।

(సమాధానే శ్లోకవార్తికమ్)

అన్తశ్చ వా ప్రియే సిద్ధమ్

అన్తోదాత్తత్వం చ వా ప్రియే సిద్ధమ్ ।

(సమాధానజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కుతః ?

(సమాధానసాధకం శ్లోకవార్తికమ్)

సంభవాత్

అసతి ఖల్వపి సంభవే బాధనం భవతి, అస్తి చ సంభవో యదుభయం స్యాత్ ॥

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

సత్యపి సంభవే బాధనం భవతి । తద్యథా---దధి బ్రాహ్మణేభ్యో దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి సత్యపి సంభవే దధిదానస్య తక్రదానం నివర్తకం భవతి । ఏవమిహాపి సత్యపి సంభవే పూర్వపదకృతిస్వరత్వం సమాసాన్తోదాత్తత్వం

బాధిష్యతే ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి---

(సమాధానే శ్లోకవార్త్తికమ్)

ప్రకృతాద్విధేః ।। 2 ।।

బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతీతి ।

కిం చ ప్రకృతమ్ ?

ఉదాత్త ఃథ్ద్వ్య;తి వర్త్తతే ।।

ఏవమపి కార్యప్రియః--- హార్యప్రియః ఃథ్ద్వ్య;త్యత్ర న ప్రాప్నోతి ।

స్వరితేఽప్యుదాత్తోఽస్తి ।

అథవా స్వరితగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్త్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

తిత్స్వరితమ్ (6-1-185) ఃథ్ద్వ్య;తి ।।

(పదకృత్యే శ్లోకవార్త్తికమ్)

బహువ్రీహావృతే సిద్ధమ్

అన్తరేణాపి బహువ్రీహిగ్రహణం సిద్ధమ్ ।

తత్పురుషే కస్మాన్న భవతి ?

తత్పురుషే తుల్యార్థతృతీయాసప్తమ్యుపమానావ్యవద్వితీయాకృత్యాః (6-2-2) ఃథ్ద్వ్య;త్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి ।

ద్విగౌ తర్హి కస్మాన్న భవతి ?

ఃథ్ద్వ్య;గన్తే ద్విగావిత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి ।

ద్వన్ద్వే తర్హి ప్రాప్నోతి ।

రాజన్యబహువచనద్వన్ద్వేఽన్ధకవృష్ణిషు (6-2-34) ఃథ్ద్వ్య;తి నియమార్థం భవిష్యతి ।

అవ్యయీభావే తర్హి ప్రాప్నోతి ।

పరిప్రత్యుపాపా ర్వజ్యమానా హోరాత్రావయవేషు (6-2-33) ఃథ్ద్య;త్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి ।।

(ఃథ్ద్య;ష్టనియమసమ్భవబోధకం భాష్యమ్)

ఏవమపి కుత ఏతత్---ఏవం నియమో భవిష్యతి---ఏతేషామేవ తత్పురుషాదిషు---ఃథ్ద్య;తి, న పునరేవం నియమః స్యాత్---ఏతేషాం తత్పురుషాదిష్వేవ---ఃథ్ద్య;తి ।।

(ఃథ్ద్య;ష్టనియమే శ్లోకవార్తికమ్)

ఃథ్ద్య;ష్టతశ్చావధారణమ్ ।

ఃథ్ద్య;ష్టతశ్చావధారణం భవిష్యతి ।

(ఃథ్ద్య;ష్టనియమాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతేషాం తర్హి బహువ్రీహేశ్చ పర్యాయః ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానే శ్లోకవార్తికమ్)

ద్విపాద్దిష్టేర్వితస్తేశ్చ పర్యాయో న ప్రకల్పతే ।। 3 ।।

యదయం ద్విత్రిభ్యాం పాద్దన్మూర్ధసు బహువ్రీహౌ దిష్టివితస్త్యోశ్చ (6-2-197, 31) ఃథ్ద్య;తి సిద్ధే పర్యాయే పర్యాయం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---పర్యాయో న భవతీతి ।।

(జ్ఞాపనసమర్థకం శ్లోకవార్తికమ్)

ఉదాత్తే జ్ఞాపకం త్వేతత్ ।

ఉదాత్త ఏతజ్జ్ఞాపకం స్యాత్ ।।

(జ్ఞాపకసమర్థకం శ్లోకవార్తికమ్)

స్వరితేన సమావిశేత్ ।।

స్వరితేన చ సమావేశః ప్రాప్నోతి । స్వరితేఽప్యుదాత్తోఽస్తి ।।

(సంగ్రహః)

బహువ్రీహిస్వరం శాస్తి సమాసాన్తవిధేః సుకృత్ ।

నఞ్సుభ్యాం నియమార్థం తు పరస్య శితి శాసనాత్ ।। 1 ।।

క్షేపే విధిర్నఞో ఽసిద్ధః పరస్య నియమో భవేత్ ।

అన్తశ్చ వా ప్రియే సిద్ధం సంభవాత్ప్రకృతాద్విధేః ।। 2 ।।

బహువ్రీహౌవృతే సిద్ధమిష్టతశ్చావధారణమ్ ।

ద్విపాద్ధిష్టేర్విత స్తేశ్చ పర్యాయో న ప్రకల్పతే ।। 3 ।।

ఉదాత్తే జ్ఞాపకం త్వేతత్స్వరితేన సమావిశేత్ ।।

-6-2-2- తత్పురుషే తుల్యార్థతృతీయాసప్తమ్యుపమానావ్యయద్వితీయాకృత్యాః (2662)

(6325 ఏకదేశినః ప్రతి షేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తత్పురుషే విభక్తిప్రకృతిస్వరత్వే కర్మధారయే ప్రతి షేధః -

తత్పురుషే విభక్తిప్రకృతిస్వరత్వే కర్మధారయే ప్రతి షేధో వక్తవ్యః । పరమం కారకమ్---పరమకారకమ్ । పరమేణ కారకేణ---పరమకారకేణ । పరమే కారకే---పరమకారకే ఃర్థ్య;తి ।।

(6326 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకం వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి ప్రతిపదం యో ద్వితీయాసప్తమీతృతీయాసమాసస్తస్య గ్రహణమ్,

లక్షణోక్తశ్చాయమ్ ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అవ్యయే పరిగణనం కర్తవ్యమ్ ।।

(6327 పరిగణనోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అవ్యయే నఞ్కునిపాతానామ్ -

అవ్యయే నఞ్కునిపాతానామితి వక్తవ్యమ్ ।

నఞ్--అబ్రాహ్మణః, అవృషలః । నఞ్ ।।

కు---కుబ్రాహ్మణః, కువృషలః । కు ।।

నిపాత---నిష్కౌశామ్బిః, నిర్వారాణసిః ।

క్వ మా భూత్ ?

స్నాత్వాకాలకః, పీత్వాస్థిరకః ।

(6328 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- క్త్వాయాం వా ప్రతిషేధః -

క్త్వాయాం వా ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । స్నాత్వాకాలకః, పీత్వాస్థిరకః ।।

ఉభయం న వక్తవ్యమ్ ।।

(6329 సిద్ధాన్తవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- నిపాతనాత్సిద్ధమ్ -

నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

అవశ్యమత్ర సమాసార్థం ల్యబభావార్థం చ నిపాతనం కర్తవ్యమ్, తేనైవ యత్నేన స్వరో న భవిష్యతి ।।

-6-2-11- సదృశప్రతిరూపయోః సాదృశ్యే (2671)

(6330 సదృశపదాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సదృశగ్రహణమనర్థకం తృతీయాసమాసవచనాత్ -

సదృశగ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

తృతీయాసమాసవచనాత్ । సదృశశబ్దేన తృతీయాసమాస ఉచ్యతే, తత్ర తృతీయాపూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతీత్యేవం సిద్ధమ్ ।।

(పదసమర్థకభాష్యమ్)

షష్ఠ్యర్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్, పితుః సదృశః---పితృసదృశ ఃథ్య;తి ।।

(6331 పదసమర్థనాక్షేపవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- షష్ఠ్యర్థమితి చేత్తృతీయాసమాసవచనానర్థక్యమ్ -

షష్ఠ్యర్థమితి చేత్ తృతీయాసమాసవచనమనర్థకం స్యాత్ ।

కిం కారణమ్ ?

ఃథ్య;హాస్మాభిస్త్రైశబ్ద్యం సాధ్యమ్---పిత్రా సదృశః, పితుః సదృశః, పితృసదృశ ఃథ్య;తి । తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయోరేకేన విగ్రహః, అపరేణ వృత్తిర్భవిష్యతి

అవిరవికన్యాయేన । తద్యథా---అవేర్మాంసమితి విగృహ్యావికశబ్దాదుత్పత్తిర్భవతి---ఆవికమితి
।

ఏవం పితుః సదృశ ఃథ్ద్వ్య;తి విగృహ్య పితృసదృశ ఃథ్ద్వ్య;తి భవిష్యతి ।

పిత్రా సదృశ ఃథ్ద్వ్య;తి విగృహ్య వాక్యమేవ భవిష్యతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అవశ్యం తృతీయాసమాసో వక్తవ్యః । యత్ర షష్ఠ్యర్థో నాస్తి తదర్థమ్---భోజనసదృశః, అధ్యయనసదృశ ఃథ్ద్వ్య;తి

।

యది తర్హి తస్య నిబన్ధనమస్తి తదేవ వక్తవ్యమ్, ఃథ్ద్వ్య;దం న వక్తవ్యమ్ ।

ఃథ్ద్వ్య;దమప్యవశ్యం వక్తవ్యమ్, యత్ర షష్ఠీ శ్రూయతే తదర్థమ్---దాస్యాః సదృశః, వృషల్యాః సదృశ ఃథ్ద్వ్య;తి ।।

-6-2-33- పరిప్రత్యుపాపా ర్వజ్యమానాహోరాత్రావయవేషు (2693)

(6334 ఏకదేశినో విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పరిప్రత్యుపాపేభ్యో వనం సమాసే విప్రతిషేధేన -

పరిప్రత్యుపాపేభ్యః నవం సమాసే (6-2-178) ఃథ్ద్వ్య;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

పరిప్రత్యుపాపా ర్వజ్యమానాహోరాత్రావయవేష్విత్యస్యావకాశః---పరిత్రిగర్తమ్, పరిసౌవీరమ్ ।

వనం సమాస ఃథ్ద్వ్య;త్యస్యావకాశః---ప్రవణే యష్టవ్యమ్ ।

ఃథ్ద్వ్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---పరివనమ్, అపవనమ్ ।

వనం సమాసే ఃథ్ద్వ్య;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(6335 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా వనస్యాన్తోదాత్తవచనం తదపవాదనివృత్త్యర్థమ్ -

న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన ।

కిం కారణమ్ ?

వనస్యాన్తోదాత్తవచనం తదపవాదనివృత్త్యర్థమ్ ।

సిద్ధమన్త్రాన్తోదాత్తత్వముత్సర్గేణైవ । తస్య పునర్వచన ఏతత్ ప్రయోజనం---యేఽన్యే తదపవాదాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమ్ ।

స యథైవ తదపవాదమవ్యయస్వరం బాధతే, ఏవమిమమపి బాధిష్యతే ।।

-6-2-36- ఆచార్యోపసర్జనశ్చాన్తేవాసీ (2696)

(6336 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆచార్యోపసర్జనేఽనేకస్యాపి పూర్వపదత్వాత్సందేహః -

ఆచార్యోపసర్జనేఽనేకస్యాపి పదస్య పూర్వపదత్వాత్సందేహో భవతి---ఆపిశలపాణినీయవ్యాడీయగౌతమీయాః ।

ఏవం పదం వర్జయిత్వా సర్వాణి పూర్వపదాని, తత్ర న జ్ఞాయతే---కస్య పూర్వపదస్య స్వరేణ భవితవ్యమితి ।।

(6337 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- లోకవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ -

తద్యథా---లోకేఽమీషాం బ్రాహ్మణానాం పూర్వమానయేతి యః సర్వపూర్వః స ఆనీయతే । ఏవమిహాపి యత్సర్వపూర్వపదం తస్య ప్రకృతిస్వరత్వం భవిష్యతి ।।

-6-2-38- మహాన్ వ్రీహ్యపరాహ్ణగృష్టీష్వాసజాబాలభారభారతహైలిహిలరౌరవప్రవృద్ధేషు (2699)

(ప్రవృద్ధశబ్దాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

కిమర్థం మహతః ప్రవృద్ధశబ్ద ఉత్తరపదే పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వముచ్యతే, న కర్మధారయేఽనిష్ఠా (6-2-46) ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్ ?

న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

శ్రేణ్యాదిసమాస ఃథ్ద్య;త్యేవం తత్ ।

కిం పునః కారణం శ్రేణ్యాదిసమాస ఃథ్ద్య;త్యేవం తత్ ?

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్---మహానిరష్టో దక్షిణా దీయతే ।।

-6-2-42- కురుగార్హపతరిక్తగుర్వసూతజరత్యశ్లీలదృఢరూపా పారేవడవా తైతిలకద్రూః పణ్యకమ్బలో దాసీభారాణాం చ (2702)

(6338 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కురువృజ్యోర్గార్హ్వపతే -

కురువృజ్యోర్గార్హ్వపతే ఃథ్ద్వ్య;తి వక్తవ్యమ్ । కురుగార్హ్వపతమ్, వృజిగార్హ్వపతమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

కురుగార్హ్వపతరిక్తగుర్వసూతజరత్యశ్లీలదృఢరూపాపారేవడవాతైతిలకద్రూః పణ్యకమ్బలోదాసీభారాదీనామితి వక్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్వ్య;హాపి యథా స్యాత్---దేవహూతిః, దేవనీతిః, వసునీతిః, ఓషధిశ్చన్ద్రమాః ।।

(యోగవిభామేనోపసంఖ్యానార్థసాధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్య ।

యోగవిభాగః కరిష్యతే---కురుగార్హ్వపతరిక్తగుర్వసూతజరత్యశ్లీలదృఢరూపా పారేవడవా తైతిలకద్రూః పణ్యకమ్బలః ఃథ్ద్వ్య;తి ।

తతః---దాసీభారాణాం చ---ఃథ్ద్వ్య;తి । తత్ర బహువచననిర్దేశాత్ దాసీభారాదీనాం చ---ఃథ్ద్వ్య;తి విజ్ఞాస్యతే ।।

(6339 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పణ్యకమ్బలః సంజ్ఞాయమ్ -

పణ్యకమ్బలః సంజ్ఞాయామితి వక్తవ్యమ్ ।

యో హి పణితవ్యః కమ్బలః, పణ్యకమ్బల ఏవాసౌ స్యాత్ ।।

అపర ఆహ--పణ్యకమ్బల ఏవ యథా స్యాత్ ।

క్వ మా భూత్ ?

పణ్యగవః, పణ్యహస్తీ ।।

-6-2-47- అహీనే ద్వితీయా (2707)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అహీన ఃథ్ద్వ్య;తి కిమర్థమ్ ?

కాన్తారాతీతః, యోజనాతీతః ।।

(6340 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అహీనే ద్వితీయాऽనుపసర్గే -

అహీనే ద్వితీయాऽనుపసర్గే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ ।

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్---సుఖం ప్రాప్తః---సుఖప్రాప్తః । దుఃఖం ప్రాప్తః---దుఃఖప్రాప్త ఃథ్ద్య;తి ।।

(అహీనపదాభావే ఉపసంఖ్యానబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ । యద్యప్యేతదుచ్యతే, అత వై తర్హ్యహీనగ్రహణం న కరిష్యతే । ఃథ్ద్య;హాపి--కాన్తారాతీతః, యోజనాతీత ఃథ్ద్య;తి---అనుపసర్గే ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్ ।।

-6-2-50- తాదౌ చ నితి కృత్యతౌ (2710)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

కృద్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

యథా తకారాదిగ్రహణం కృద్విశేషణం విజ్ఞాయేత---తకారాదౌ నితి కృతీతి ।

అథాక్రియమాణే కృద్గ్రహణే తకారాదిగ్రహణం కస్య విశేషణం స్యాత్ ?

ఉత్తరపదవిశేషణమ్ ।

తత్ర కో దోషః ?

ఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్---ప్రతరితా, ప్రతరితుమ్ ।

ఃథ్ద్య;హ న స్యాత్---ప్రకర్తా, ప్రకర్తుమ్ ।

(6348 కృద్గ్రహణానర్థక్యమ్ ।। 1 ।।)

- తాదౌ నితి కృద్గ్రహణానర్థక్యమ్ -

తాదౌ నితి కృద్గ్రహణమనర్థకమ్ । క్రియమాణేऽపి వై కృద్గ్రహణేऽనిష్టం శక్యం విజ్ఞాతుమ్---తకారాదౌ ఉత్తరపదే

నితి కృతి---ఃథ్ద్య;తి ।

అక్రియమాణేऽపి చేష్టమ్---నిద్యస్తకారాదిస్తదన్త ఉత్తరపద ఃథ్ద్య;తి ।

యావతా క్రియమాణే చానిష్టం విజ్ఞాయతే, అక్రియమాణే చేష్టమ్ ।

అక్రియమాణ ఏవేష్టం విజ్ఞాస్యామః ।।

(6349 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కృదుపదేశే వా తాద్యర్థమిడర్థమ్ -

కృదుపదేశే తర్హి తాద్యర్థమిడర్థం కృద్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ I కృదుపదేశే యస్తకారాదిః---ఃథ్ద్య;త్యేవం యథా విజ్ఞాయేత I

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ఃథ్ద్య;డర్థమ్ I ఃథ్ద్య;డాదావపి సిద్ధం భవతి---ప్రలపితా, ప్రలపితుమ్ II

-6-2-52- అనిగన్తోఽఞ్చతౌ వప్రత్యయే (2712)

(6350 అతిప్రసఙ్గాపాదకవార్తికమ్ II 1 II)

- అనిగన్తప్రకృతిస్వరత్వే యణాదేశే ప్రకృతిస్వరభావప్రసఙ్గః -

అనిగన్తప్రకృతిస్వరత్వే యణాదేశే ప్రకృతి స్వరభావః, ప్రాప్నోతి I ప్రత్యఙ్, ప్రత్యఞ్చౌ, ప్రత్యఞ్చః II

(అనిగన్తపదాక్షేపభాష్యమ్)

అనిగన్తవచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్ ?

(6351 అనిగన్తపదప్రయోజనవార్తికమ్ II 2 II)

- అనిగన్తవచనం కిమర్థమితి చేదయణాదిష్టార్థమ్ -

అయణాదేశార్థమేతత్ స్యాత్ I యదా యణాదేశో న I

కదా చ యణాదేశో న ?

యదా శాకలమ్ II

(6352 ఆక్షేపవార్తికమ్ II 3 II)

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్ ?

సమాసే శాకలం న భవతి---ఃథ్ద్య;తి II

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

యత్ర తర్హ్యఞ్చేతరకారో లుప్యతే I ప్రతీచః, ప్రతీచా I

చుస్వరస్తత్ర బాధకో భవిష్యతి I

అయమేవేష్యతే I

వక్ష్యతి హ్యేతత్---చోరనిగన్తో௨ఞ్చతావప్రత్యయ ఃథ్ద్వ;తి ।।

యత్తర్హి--న్యధ్యోః ప్రకృతిస్వరం శాస్తి ।

ఏష హి యణాదిష్టార్థమారమ్భః ।

ఏతదప్యయణాదిష్టార్థమేవ, యదా యణాదేశో న ।

కదా చ యణాదేశో న ?

యదా శాకలమ్ ।

ఉక్తం వా ।

కిముక్తమ్ ?

సమాసే శాకలం న భవతీతి ।।

యత్ర తర్హ్యఞ్చతేరకారో లుప్యతే---అధీచః, అధీచా ।

చుస్వరస్తత్ర బాధకో భవిష్యతి ।

అయమేవేష్యతే ।

వక్ష్యతి హ్యేతత్---చోరనిగన్తో௨ఞ్చతావప్రత్యయ ఃథ్ద్వ;తి ।।

యత్తర్హి నేరేవ ప్రకృతిస్వరం శాస్తి ।

ఏష హి యణాదిష్టార్థ ఆరమ్భః ।

ఏతదప్యయణాదిష్టార్థమేవ ।

కథమ్ ?

అకృతే యణాదేశే పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వే కృతే ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితో௨నుదాత్తస్య (8-2-4) ఃథ్ద్వ;త్యేష స్వరః సిద్ధో భవతి । న్యఙ్ ।।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే---అనిగన్తప్రకృతిస్వరత్వే యణాదేశే ప్రకృతిస్వరభావప్రసఙ్గ ఃథ్ద్వ;తి ।।

(6353 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- చోరనిగన్తో௨ఞ్చతావప్రత్యయే -

చుస్వరాదనిగన్తో௨ఞ్చతావప్రత్యయ ఃథ్ద్వ;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

చుస్వరస్యావకాశః---దధీచః పశ్య, దధీచా, దధీచే ।

అనిగన్తోఽఞ్చతావప్రత్యయ ః‌ద్ధ్య;త్యస్యావకాశః---పరాఙ్, పరాఞ్చౌ, పరాఞ్చః ।

ః‌ద్ధ్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి---అవాచా, అవాచే ।

అనిగన్తోఽఞ్చతావప్రత్యయ ః‌ద్ధ్య;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(6354 విప్రతిషేధాసంభవబోధకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- న వా చుస్వరస్య పూర్వపదప్రకృతిస్వరభావిని ప్రతిషేధాదితరథా హి సర్వాపవాదః -

న వా ఏతద్విప్రతిషేధేనాపి సిధ్యతి ।

కథం తర్హి సిధ్యతి ?

చుస్వరస్య పూర్వపదప్రకృతిస్వరభావిని ప్రతిషేధాత్ । చుస్వరః పూర్వపదప్రకృతిస్వరభావినః ప్రతిషేధ్యః । ః‌ద్ధ్య;తరథా హి సర్వాపవాదశ్చుస్వరః । అక్రియమాణే హి ప్రతిషేధే సర్వాపవాదోఽయం చుస్వరః ।

కథమ్ ?

ప్రత్యయస్వరస్యాపవాదః---అనుదాత్తౌ సుప్పితౌ (3-1-4) । అనుదాత్తౌ సుప్పితావిత్యస్యోదాత్తనివృత్తిస్వరః । ఉదాత్తనివృత్తిస్వరస్య చుస్వరః ।

స యథైవోదాత్తనివృత్తిస్వరం బాధత ఏవమనిగన్తస్వరమపి బాధేత ।।

యది తావత్సంఖ్యాతః సామ్యమ్, అయమపి చతుర్థః ।

సమాసాన్తోదాత్తత్వస్యాపవాదోఽవ్యయస్వరః ।

అవ్యయస్వరస్య కృత్స్వరః ।

కృత్స్వరస్యాయమ్ ।

ఉభయోశ్చతుర్థయోర్యుక్తో విప్రతిషేధః ।।

సతి శిష్టస్తర్హి చుస్వరః ।

కథమ్ ?

చావిత్యుచ్యతే, యత్రాస్యైతద్రూపం భవతి ।

క్వచాస్యైతద్రూపమ్ ?

యజాదావసర్వనామస్థానేఽభినిర్వృత్తే అకారలోపే నకారలోపే చ కృతే ।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే---న వా చుస్వరస్య పూర్వపదప్రకృతిస్వరభావిని ప్రతిషేధాదితరథా హి సర్వాపవాద ఃథ్ద్య;తి ॥

(6355 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 6 ॥)

- విభక్తీషత్స్వరాత్కృత్స్వరః -

విభక్తిస్వరాత్---ఃథ్ద్య;ర్షత్స్వరాచ్చ కృత్స్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।

విభక్తిస్వరస్యావకాశః---అక్షశౌణ్డః, స్త్రీశౌణ్డః ।

కృత్స్వరస్యావకాశః---ఃథ్ద్య;ధ్మప్రవ్రశ్చనః, పలాశశాతనః ।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---పూర్వాహ్ణే స్ఫోటకః, అపరాహ్ణే స్ఫోటకః ।

కృత్స్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ॥

ఃథ్ద్య;ర్షత్స్వరస్యావకాశః---ఃథ్ద్య;ర్షత్కడారః, ఃథ్ద్య;ర్షత్పిఙ్గలః ।

కృత్స్వరస్య స ఏవ ।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---ఃథ్ద్య;ర్షద్భేదః ।

కృత్స్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ॥

(6356 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 7 ॥)

- చిత్స్వరాద్ధారిస్వరః -

చిత్స్వరాద్ధారిస్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।

చిత్స్వరస్యావకాశః---చలనః, చోపనః ।

హారిస్వరస్యావకాశః---యాజ్ఞికాశ్వః, వైయాకరణహస్తీ ।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---పితృగవః, మాతృగవః ।

హారిస్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ॥

(విప్రతిషేధోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

కృత్స్వరాద్ధారిస్వరో విప్రతిషేధేన ।

కృత్స్వరస్యావకాశః---ఃథ్ద్య;ధ్మవ్రశ్చనః, పలాశశాతనః ।

హారిస్వరస్య స ఏవ ।

ఃథ్ద్వ;హోభయం ప్రాప్నోతి---అక్షహృతః, వాడవహార్యః ।

హారిస్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(6357 కృత్స్వరవిప్రతిషేధానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- న వా హరణప్రతిషేధో జ్ఞాపకః కృత్స్వరాబాధకత్వస్య -

న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన ।

కిం కారణమ్ ?

హరణప్రతిషేధో జ్ఞాపకః కృత్స్వరాబాధకత్వస్య । యదయం అహరణే ఃథ్ద్వ;తి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---న కృత్స్వరో హారిస్వరం బాధత ఃథ్ద్వ;తి ।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । అనో భావకర్మవచనః (6-2-150) ఃథ్ద్వ;త్యేతస్మిన్ ప్రాప్తే తత ఏతదుచ్యతే ।।

యద్యేవం సాధీయో జ్ఞాపకమ్ । కృత్స్వరస్యాపవాదః---అనో భావకర్మవచనః ఃథ్ద్వ;తి । బాధకం కిలాయం బాధతే, కిం పునస్తన్న బాధిష్యతే ?

(విప్రతిషేధబోధకభాష్యమ్)

యుక్తస్వరశ్చ కృత్స్వరాద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

యుక్తస్వరస్యావకాశః---గోబల్లవః, అశ్వబల్లవః ।

కృత్స్వరస్య స ఏవ ।

ఃథ్ద్వ;హోభయం ప్రాప్నోతి---గోసంఖ్యః, పశుసంఖ్యః, అశ్వసంఖ్యః ।

యుక్తస్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

-6-2-49- గతిరనన్తరః (2709)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అనన్తర ఃథ్ద్వ;తి కిమర్థమ్ ?

ఃథ్ద్వ;హ మా భూత్---అభ్యుద్ధృతమ్, ఉపసమాహృతమ్ ।।

(6341 అనన్తరగ్రహణాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గతేరనన్తరగ్రహణమనర్థకం గతిర్గతావితి వచనాత్ -

గతేరనన్తరగ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

గతిర్గతౌ ఃర్థ్య;తి వచనాత్ I గతౌ పరతో గతేరనుదాత్తత్వముచ్యతే, తద్బాధకం భవిష్యతి II

(6342 అనన్తరపదసత్త్వేఽపి దోషవార్తికమ్ II 2 II)

- తత్ర యస్యాప్రకృతిస్వరత్వం తస్మాదన్తోదాత్తత్వప్రసఙ్గః -

తత్ర యస్య గతేరప్రకృతిస్వరత్వం తస్మాదన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి---అన్తః థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ (6-2-143;144) ఃర్థ్య;తి II

(6343 అనన్తరపదసత్త్వే దోషాపోహవార్తికమ్ II 3 II)

- ప్రకృతిస్వరవచనాద్ధ్యనన్తోదాత్తత్వమ్ -

ప్రకృతిస్వరవచనసార్మథ్యాదన్తోదాత్తత్వం న భవిష్యతి I

యది హి స్యాత్, ప్రకృతిస్వరవచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్ ?

(6344 ప్రకృతిస్వరఫలబోధకవార్తికమ్ II 4 II)

- ప్రకృతిస్వరవచనం కిమర్థమితి చేత్ ఏకగత్యర్థమ్ -

ప్రకృతిస్వరవచనం కిమర్థమితి చేదేకగత్యర్థమ్ I య ఏకో గతిస్తదర్థమేతత్ స్యాత్ I ప్రకృతమ్, ప్రహృతమ్ II

(అనన్తరగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవమర్థమేవ తర్హ్యనన్తరగ్రహణం కర్తవ్యమ్, అత్ర యథా స్యాత్ I

క్రియమాణేఽపి వై అనన్తరగ్రహణేఽత్ర న సిధ్యతి I

కిం కారణమ్ ?

గతిరనన్తరం పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతీత్యుచ్యతే I యశ్చాత్ర గతిరనన్తరః నాసౌ పూర్వపదమ్ I యచ్చ పూర్వపదమ్, నాసావనన్తరః II

అపూర్వపదార్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్ I అపూర్వపదస్యాపి గతేః ప్రకృతిస్వరత్వం యథా స్యాత్ II

(6345 అనన్తరపదస్యాపూర్వపదార్థత్వే ఆక్షేపవార్తికమ్ II 5 II)

- అపూర్వపదార్థమితి చేత్ కారకేఽతిప్రసఙ్గః -

అపూర్వపదార్థమితి చేత్కారకేఽతిప్రసఙ్గో భవతి I ఆగతః, దూరాదాగతః I స యథైవ గతిపూర్వపదస్య భవతి, ఏవం కారకపూర్వపదస్యాపి ప్రాప్నోతి II

(6346 సమాధానవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- సిద్ధం తు గతేరన్తోదాత్తాప్రసఙ్గాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

యత్తత్ అన్తః థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ ఃథ్ద్వ్య;త్యేతద్గతేర్న ప్రసఙ్క్తవ్యమ్ ।

కిం కృతం భవతి ?

కృత్స్వరాపవాదోఽయం భవతి ।

తత్ర గతిరనన్తర ఃథ్ద్వ్య;త్యస్యావకాశః---ప్రకృతమ్, ప్రహృతమ్ ।

అన్తః థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ ఃథ్ద్వ్య;త్యస్యావకాశః---దూరాద్గతః, దూరాద్యాతః ।

ఃథ్ద్వ్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---ఆగతః, దూరాదాగతః ।

అన్తః థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ ఃథ్ద్వ్య;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(థాథాదిసూత్రే గతిగ్రహణాననువర్తనే దోషభాష్యమ్)

అవశ్యం గతేస్తత్ ప్రసఙ్క్తవ్యమ్, భేదః---ప్రభేద ఃథ్ద్వ్య;త్యేవమర్థమ్ ।।

(దోషాపోహభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే---అన్తః, థాథఘఞ్జబిత్రకాణామ్ । తతః---క్తః, క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి । అత్ర కారకోపపదగ్రహణమనువర్తతే, గతిగ్రహణం నివృత్తమ్ ।।

అథ వోపరిష్టాద్యోగవిభాగః కరిష్యతే । ఃథ్ద్వ్య;దమస్తి--సూపమానాత్ క్తః సంజ్ఞాయామనాచితాదీనామ్ ప్రవృద్ధాదీనాం చ (6-2-145,146,147) ఃథ్ద్వ్య;తి ।

తతో వక్ష్యామి---కారకాత్ । కారకాచ్చ క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి---ఃథ్ద్వ్య;తి ।।

తతః---దత్తశ్రుతయోరేవాశిషి, కారకాదితి ।।

(అనన్తరగ్రహణవైర్యర్థ్యబోధకభాష్యమ్)

ఏవఞ్చ కృత్వా నార్థోఽనన్తరగ్రహణేన ।।

కథమభ్యుద్ధృతమ్ ?

ఉత్ హరతిక్రియాం విశినష్టి । ఉదా విశిష్టామభిర్విశినష్టి । తత్ర గతిరనన్తరః ఃథ్ద్వ;తి చ ప్రాప్నోతి, గతిర్గతౌ (8-1-70) ఃథ్ద్వ;తి చ ।

గతిరనన్తర ఃథ్ద్వ;త్యస్యావకాశః---ప్రకృతమ్, ప్రహృతమ్ ।

గతిర్గతావిత్యస్యావకాశః---అభ్యుద్ధరతి, ఉపసమాదధాతి ।

ఃథ్ద్వ;హెూభయం ప్రాప్నోతి---అభ్యుద్ధృతమ్, ఉపసంహృతమ్, ఉపసమాహితమ్ ।

గతిర్గతావిత్యేతత్ భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదనన్తరగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---భవత్యేషా పరిభాషా కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి---ఃథ్ద్వ;తి ।

(పరిభాషాఫలబోధకభాష్యమ్)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

అవత ప్తే నకులస్థితం త ఏతత్, ఉదకే విశీర్ణం త ఏతత్ । సగతికేన సనకులేన చ సమాసః సిద్ధో భవతి ।।

-6-2-80- ఉపమానం శబ్దార్థప్రకృతావేవ (2740)

(ఉపమానపదప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉపమానమితి కిమర్థమ్ ?

శబ్దార్థప్రకృతావేవేతీయత్యుచ్యమానే పూర్వేణాతిప్రసక్తమితి కృత్వా నియమోఽయం విజ్ఞాయేత ।

తత్ర కో దోషః ?

ఃథ్ద్వ;హ న స్యాత్---పుష్పహారీ, ఫలహారీ ।

ఉపమానగ్రహణేన పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।।

(శబ్దార్థపదప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ శబ్దార్థగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఉపమానం ప్రకృతావేవేతీయత్యుచ్యమానే ఃథ్ద్వ;హాపి ప్రసజ్యేత---వృకవఞ్చీ, వృకప్రేక్షీ ।

శబ్దార్థగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।।

(ప్రకృతిగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ ప్రకృతిగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

శబ్దార్థప్రకృతిరేవ యో నిత్యం తత్ర యథా స్యాత్ ।

ః౧్ధ్య;హ మా భూత్---కోకిలాభివ్యాహారీ, గర్దభోచ్చారీ ।

(ఏవపదప్రయోజనభాష్యమ్)

అథైవకారః కిమర్థః ?

నియమార్థః ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । సిద్ధే విధిరారభ్యమాణో ఽన్తరేణైవకారం నియమార్థో భవిష్యతి ।

ః౧్ధ్య;ష్టతో ఽవధారణార్థస్తర్హి । యథైవం విజ్ఞాయేత---ఉపమానం శబ్దార్థప్రకృతావేవేతి ।

మైవం విజ్ఞాయి--ఉపమానమేవ శబ్దార్థప్రకృతావితి ।

శబ్దార్థప్రకృతౌ హ్యుపమానం చానుపమానం చాద్యుదాత్తమిష్యతే । సాధ్వధ్యాయీ, బిలమ్బితాధ్యాయీ ।।

-6-2-82- దీర్ఘకాశతుషభ్రాష్టవటం జే (2742)

(విప్రతి షేధబోధకభాష్యమ్)

జే దీర్ఘాన్తస్యాదిరుదాత్తో భవతీత్యేతస్మాత్ అన్త్యాత్పూర్వం బహ్వచః ః౧్ధ్య;త్యేతద్భవతి విప్రతి షేధేన ।

జే దీర్ఘాన్తస్యాదిరుదాత్తో భవతీత్యస్యావకాశః---కుటీజః, శమీజః ।

అన్త్యాత్పూర్వం బహ్వచ ః౧్ధ్య;త్యస్యావకాశః---ఉపసరజః, మన్దురజః ।

ః౧్ధ్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---ఆమలకీజః, వలభీజః ।

అన్త్యాత్పూర్వం బహ్వచ ః౧్ధ్య;త్యేతద్భవతి విప్రతి షేధేన ।।

-6-2-91- న భూతాధికసఞ్జీవమద్రాశ్మకజ్జలమ్ (2751)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

ఆద్యుదాత్తప్రకరణే దివోదాసాదీనాం ఛన్దసి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । దివోదాసాయ గాయత వధ్ర్యశ్వాయ దాశుషే ।।

-6-2-92- అన్తః (2752)

-6-2-93- సర్వం గుణకార్త్స్న్యే (2753)

(సర్వపదప్రయోజనభాష్యమ్)

సర్వగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

గుణకాత్స్న్యే ఽఇత్యుచ్యమానే ఽపి ప్రసజ్యేత--పరమశుక్లః, పరమకృష్ణ ఽఇతి ।

సర్వగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।।

(గుణపదప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ గుణగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

సర్వం కార్త్స్న్యే ఽఇత్యుచ్యమానే ఽపి ప్రసజ్యేత---సర్వసౌవర్ణః, సర్వరాజత ఽఇతి ।

గుణగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।।

(కార్త్స్న్యగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ కార్త్స్న్యగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

సర్వం గుణే ఽఇత్యుచ్యమానే ఽపి ప్రసజ్యేత సర్వేషాం శ్వేతః---సర్వశ్వేత ఽఇతి ।

కథం చాత్ర సమాసః ?

షష్ఠీ సుబన్తేన సమస్యతే ఽఇతి ।

గుణేన నేతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి---

(6358 సమాసోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గుణాత్తరేణ సమాసస్తరలోపశ్చ -

గుణాత్తరేణ సమాసో వక్తవ్యః, తరలోపశ్చ । సర్వేషాం శ్వేతతరః--సర్వశ్వేతః ।।

-6-2-105- ఉత్తరపదవృద్ధౌ సర్వం చ (2765)

(ఉత్తరపదవృద్ధిపదార్థబోధకభాష్యమ్)

అయుక్తోఽయం నిర్దేశః, న హ్యుత్తరపదం నామ వృద్ధిరస్తి ।

కథం తర్హి నిర్దేశః కర్తవ్యః ?

వృద్ధిమత్యుత్తరపద ఃథ్ద్య;తి ।

స తర్హి తథా నిర్దేశః కర్తవ్యః ।

న కర్తవ్యః । నైవం విజ్ఞాయతే---ఉత్తరపదం వృద్ధిః--ఉత్తరపదవృద్ధిః, ఉత్తరపదవృద్ధావితి ।

కథం తర్హి ?

ఉత్తరపదస్య వృద్ధిరస్మిన్ సోఽయమ్---ఉత్తరపదవృద్ధిః,

ఉత్తరపదవృద్ధావితి ।।

-6-2-106- బహువ్రీహౌ విశ్వం సంజ్ఞాయామ్ (2766)

(6359 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- బహువ్రీహౌ విశ్వస్యాన్తోదాత్తాత్సంజ్ఞాయాం మిత్రాజినయోరన్తః -

బహువ్రీహౌ విశ్వస్యాన్తోదాత్తాత్సంజ్ఞాయాం మిత్రాజినయోరన్త ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

బహువ్రీహౌ విశ్వం సంజ్ఞాయామ్ ఃథ్ద్య;త్యస్యావకాశః---విశ్వదేవః, విశ్వయశాః ।

మిత్రాజినయోరన్త ఃథ్ద్య;త్యస్యావకాశః---కులమిత్రమ్, కులాజినమ్ ।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---విశ్వమిత్రః, విశ్వాజినః ।

మిత్రాజినయోరన్త ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అన్తోదాత్తప్రకరణే మరుద్వృధాదీనాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । మరుద్వృధః సువయా ఉపత స్థే ।।

-6-2-107- ఉదరాశ్వేషుషు న (2767)

-6-2-108- క్షేపే (2768)

(6360 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉదరాదిభ్యో నఞ్సుభ్యామ్ -

ఉదరాశ్వేషుషు క్షేపే ఃథ్ద్య;త్యేతస్మాత్ నఞ్సుభ్యామ్ (172) ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

ఉదరాశ్వేషుషు క్షేపే ఃథ్ద్వ;త్యస్యావకాశః---కుణ్డోదరః, ఘటోదరః ।

నఞ్సుభ్యామిత్యస్యావకాశః---అయవః, అతిలః, అమాషః, సుయవః, సుతిలః, సుమాషః ।

ఃథ్ద్వ;హెూభయం ప్రాప్నోతి---అనుదరః, సూదరః ।

నఞ్సుభ్యామిత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

-6-2-117- సోర్మనసీ అలోమోషసీ(2777)

(6361 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సోర్మనసోః కపి -

సోర్మనసీ అలోమోషసీ ఃథ్ద్వ;త్యేతస్మాత్ కపి పూర్వమ్ (173) ఃథ్ద్వ;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।

సోర్మనసీ అలోమోషసీ ఃథ్ద్వ;త్యేతస్యావకాశః---సుశర్మాణమధినావం రుహేమ, సుశర్మాసి సుప్రతిష్ఠానః, సుస్రోతాః, సుపయాః, సువర్చాః ।

కపి పూర్వమ్ ఃథ్ద్వ;త్యస్యావకాశః---అయవకః, అతిలకః ।

ఃథ్ద్వ;హెూభయం ప్రాప్నోతి---సుశర్మకః, సుస్రోతస్కః ।

కపి పూర్వమ్ ఃథ్ద్వ;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

-6-2-121- కూలతీరతూలమూలశాలాక్షసమమవ్యయీభావే (2781)

(6362 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పర్యాదిభ్యః కూలాదీనామాద్యుదాత్తత్వమ్ -

పర్యాదిభ్యః కూలాదీనామాద్యుదాత్తత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।

పరిప్రత్యుపాపా ర్వజ్యమానాహెూరాత్రావయవేషు ఃథ్ద్వ;త్యస్యావకాశః---పరిత్రిగర్తమ్, పరిసౌవీరమ్ ।

కూలాదీనామాద్యుదాత్తత్వస్యావకాశః---అనుకూలమ్, అతికూలమ్ ।

ఃథ్ద్వ;హెూభయం ప్రాప్నోతి---పరికూలమ్ ।

కూలాదీనామాద్యుదాత్తత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

-6-2-126- చేలఖేటకటుకకాణ్డం గర్హాయామ్ (2786)

-6-2-130- అకర్మధారయే రాజ్యమ్ (2790)

(6363 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చేలరాజ్యాదిభ్యోఽవ్యయమ్ -

చేలరాజ్యాదిస్వరాదవ్యయస్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।

చేలరాజ్యాదిస్వరస్యావకాశః---భార్యాచేలమ్, పితృచేలమ్, బ్రాహ్మణరాజ్యమ్ ।

అవ్యయస్వరస్యావకాశః---నిష్కౌశామ్బిః, నిర్వారాణసిః ।

ఃథ్ద్వ్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---కుచేలమ్, కురాజ్యమ్ ।

అవ్యయవస్వరో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః ।

ఃథ్ద్వ్య;ష్టవాచీ పరశబ్దః । విప్రతిషేధే పరం యదిష్టం తద్భవతి ।

-6-2-136- కుణ్డం వనమ్ (2796)

(6364 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కుణ్డాద్యుదాత్తత్వే తత్సముదాయగ్రహణమ్ -

కుణ్డాద్యుదాత్తత్వే తత్సముదాయగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । వనసముదాయవాచీ చేత్స కుణ్డశబ్దో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్వ్య;హ మా భూత్---మృత్కుణ్డమ్ ।।

ఃథ్ద్వ్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।।

-6-2-139- గతికారకోపపదాత్కృత్ (2799)

(గతికారకపదప్రయోజనభాష్యమ్)

గతికారకోపపదాదితి కిమర్థమ్ ?

ఃథ్ద్వ్య;హ మా భూత్---పరమం కారకం---పరమకారకమ్ ।

గతికారకోపపదాదిత్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి । ఏతదపి హి కారకమ్ ।

ఃథ్ద్వ్య;దం తర్హి---దేవదత్తస్య కారకం---దేవదత్తకారకమ్ ।।

ఃథ్ద్వ్య;దం చాప్యుదాహరణమ్---పరమం కారకం---పరమకారకమితి ।

నను చోక్తం---గతికారకోపపదాదిత్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి, ఏతదపి హి కారకమితి ।

నైతత్కారకమ్ । కారకవిశేషణమేతత్ । యావద్ బ్రూయాత్---ప్రకృష్టం కారకం శోభనం కారకమితి, తావదేతత్పరమకారకమితి ।।

(కృద్గ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ కృద్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఃథ్ద్య;హ మా భూత్---నిష్కౌశామ్బిః, నిర్వారాణసిరితి । అత ఉత్తరం పఠతి---

(6369 కృద్గ్రహణానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గత్యాదిభ్యః ప్రకృతిస్వరత్వే కృద్గ్రహణానర్థక్యమన్యస్యోత్తరపదస్యాభావాత్ -

గత్యాదిభ్యః ప్రకృతిస్వరత్వే కృద్గ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అన్యస్యోత్తరపదస్యాభావాత్ । న హ్యన్యద్గత్యాదిభ్య ఉత్తరపదమస్తి, అన్యదతః కృతః ।

కిం కారణమ్ ?

ధాతోర్హి ద్వయే ప్రత్యయా విధీయన్తే---తిఙః, కృతశ్చ । తత్ర కృతా సహ సమాసో భవతి, తిఙా చ న భవతి । తత్రాన్తరేణ కృద్గ్రహణం కృత ఏవ భవిష్యతి ।।

నను చేదానీమేవోదాహృతమ్---నిష్కౌశామ్బిః, నిర్వారాణసిరితి ।

యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతః, న చ నిసః కౌశామ్బీశబ్దం ప్రతి క్రియాయోగః ।।

(6370 కృద్గ్రహణప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కృత్ప్రకృతౌ వా గతిత్వాదధికార్థం కృద్గ్రహణమ్ -

కృత్ప్రకృతౌ తర్హి గతిత్వాదధికార్థం కృద్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కృత్ప్రకృతిర్ధాతుః । ధాతుం చ ప్రతి క్రియాయోగః । తత్ర యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి---ఃథ్ద్య;తి ఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్---ప్రణీః, ఉన్నీః---ఃథ్ద్య;తి ।

ఃథ్ద్య;హ న స్యాత్---ప్రణాయకః, ఉన్నాయకః ।।

(వార్తికప్రయోజననిరాసభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । యత్క్రియాయుక్తా ఃథ్ద్య;తి నైవం విజ్ఞాయతే---యస్య క్రియా---యత్క్రియా, యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవత ఃథ్ద్య;తి ।

కథం తర్హి ?

యా క్రియా---యత్క్రియా, యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవత ఃథ్వ్;తి ।

న చ కశ్చిత్కేవలః శబ్దోఽస్తి యస్తస్యార్థస్య వాచకః స్యాత్ । కేవలస్తస్యార్థస్య వాచకో నాస్తీతి కృత్వా కృదధికస్య భవిష్యతి ।।

(కృద్గ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

నను చాయం తస్యైవార్థస్య వాచకః---ప్రణీః, ఉన్నీరితి ।

ఏషోఽపి హి కర్తృవిశిష్టస్యైవ ।।

అయం తర్హి తస్యైవార్థస్య వాచకః---ప్రభవనమితి ।

తస్మాత్కృద్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

(కృద్గ్రహణేఽతివ్యాప్త్యవ్యాప్తినిరాసభాష్యమ్)

యది కృద్గ్రహణం క్రియతే, ఆమన్తే స్వరో న ప్రాప్నోతి---ప్రపచతితరామ్, ప్రజల్పతితరామ్, ప్రజల్పతితమామ్ ।।

అసతి పునః కృద్గ్రహణే క్రియాప్రధానమాఖ్యాతమ్, తస్యాతిశయే తరబుత్పద్యతే । తరబన్తాత్ స్వార్థే ఆమ్, తత్ర యత్క్రియాయుక్తా ఃథ్వ్;తి భవత్యేవ సంఘాతం ప్రతి క్రియాయోగః ।

న చ కశ్చిత్ కేవలః శబ్దోఽస్తి యస్తస్యార్థస్య వాచకః స్యాత్, కేవలస్తస్యార్థస్య వాచకో నాస్తీతి కృత్వాఽధికస్య భవిష్యతి ।

నను చాయం తస్యార్థస్య వాచకః---ప్రభవనమితి ।

ఏషోఽపి హి ద్రవ్యవిశిష్టస్య వాచకః ।

కథమ్ ?

కృదభిహితో భావో ద్రవ్యవద్భవతి క్రియావదపీతి ।।

-6-2-143- అన్తః (2803)

(అన్తశబ్దస్య విశేషణద్వయాక్షేపకభాష్యమ్)

కిం సమాసస్యాన్త ఉదాత్తో భవతి, ఆహోస్విదుత్తరపదస్య ?

కుతః సందేహః ?

ఉభయం ప్రకృతమ్, తత్రాన్యతరచ్ఛక్యం విశేషయితుమ్ ।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6371 సమాసస్యాన్తస్వీకారే దోషవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అన్తోదాత్తత్వం సమాసస్యేతి చేత్కప్యుపసంఖ్యానమ్ -

అన్తోదాత్తత్వం సమాసస్యేతి చేత్ కప్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।

ఃథ్ద్య;దమేతత్తద్వ్యః ప్రథమపూరణయోః క్రియాగణనే కపి చేతి వక్తవ్యమ్ ।

ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్---ఃథ్ద్య;దంప్రథమకాః ।

అస్తు తర్హ్యుత్తరపదస్య ।।

(6372 ఉత్తరపదస్యాన్తస్వీకారే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉత్తరపదాన్తోదాత్తత్వే నఞ్సుభ్యాం సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్ -

ఉత్తరపదస్యాన్తోదాత్తత్వే నఞ్సుభ్యాం సమాసాన్తోదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్ । అనృచః బహ్వృచః ।।

(ఉత్తరపదస్యాన్తస్వీకారే దోషభాష్యమ్)

అపర ఆహ---ఉత్తరపదాన్తోదాత్తత్వే నఞ్సుభ్యాం సమాసాన్తోదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్ । అజ్ఞకః, అస్వకః । కపి పూర్వమ్ (6-2-173) ఃథ్ద్య;త్యస్యాపవాదః---హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్పూర్వమ్ (174) ఃథ్ద్య;తి ।

తత్ర హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్పూర్వ ఉదాత్తభావీ నాస్తీతి కృత్వోత్సర్గేణాన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6373 అపరమతప్రాప్తదోషవారకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా కపి పూర్వవచనం జ్ఞాపకముత్తరపదానన్తోదాత్తత్వస్య -

న వా ఏష దోషః ।

కిం కారణమ్ ?

యదయం కపి పూర్వమిత్యాహ, తత్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః---ఉత్తరపదస్యాన్తోదాత్తత్వం న భవతీతి ।।

ఏవమపి కుత ఏతత్---సమాసస్యాన్త ఉదాత్తో భవతీతి ?

(6374 దోషవారణసమర్థకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ప్రకరణాచ్చ సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్ -

ప్రకృతం సమాసగ్రహణమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

చౌ సమాసస్య (6-1-222;223) ఃథ్ద్య;తి ।।

(ప్రథమదోషనివారకభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్---అన్తోదాత్తత్వం సమాసస్యేతి చేత్ కపి ఉపసంఖ్యానమితి ।

నైష దోషః । ఉత్తరపదగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

ఉత్తరపదాదిః (6-2-111) ఃథ్ద్య;తి ।

తత్రైవమభిసంబన్ధః కరిష్యతే---నఞ్సుభ్యాం సమాసస్యాన్త ఉదాత్తో భవతీతి ।

ఃథ్ద్య;దమేతత్తద్వ్యః ప్రథమపూరణయోః క్రియాగణనే, ఉత్తరపదస్యేతి ।।

-6-2-165- సంజ్ఞాయాం మిత్రాజినయోః (2819)

(6377 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఋషిప్రతిషేధో మిత్రే -

ఋషిప్రతిషేధో మిత్రే వక్తవ్యః । విశ్వామిత్ర ఋషిః ।।

-6-2-175- బహోర్నఞ్వదుత్తరపదభూమ్ని (2835)

(సూత్రప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

కిమర్థం బహోర్నఞ్వదతిదేశః క్రియతే, న నఞ్సుబహుభ్యః ఃథ్ద్య;త్యేవోచ్యేత ?

నైవం శక్యమ్ । ఉత్తరపదభూమ్ని ఃథ్ద్య;తి వక్ష్యతి తద్బహోరేవ యథా స్యాత్, నఞ్సుభ్యాం మా భూదితి ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । ఏకయోగేఽపి హి సతి యస్యోత్తరపదభూమాఽస్తి తస్య భవిష్యతి ।

కస్య చాస్తి ?

బహోరేవ ।।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్---న గుణాదయోఽవయవాః (176) ఃథ్ద్య;తి వక్ష్యతి తత్ బహోరేవ యథా స్యాత్, నఞ్సుభ్యాం మా భూదితి ।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । ఏకయోగేఽపి హి సతి యస్య గుణాదయోఽవయవాః సన్తి తస్య భవిష్యతి ।

కస్య చ సన్తి ?

బహోరేవ ।।

అత ఉత్తరం పఠతి---

(6378 సూత్రప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- బహోర్న్ఞ్ఞ్వదుత్తరపదాద్యుదాత్తార్థమ్ -

బహోర్న్ఞ్ఞ్వదతిదేశః క్రియతే, ఉత్తరపదస్యాద్యుదాత్తార్థమ్ । ఉత్తరపదస్యాద్యుదాత్తత్వం యథా స్యాత్ ।

విదేశస్థమపి యన్న్ఞః కార్యం తదపి బహోర్యథా స్యాత్---నఞ్ఞో జరమరమిత్రమృతాః (6-2-116) । అజరః, అమరః, బహుజరః, బహుమిత్రః, బహుమృతః ।।

-6-2-177- ఉపసర్గాత్స్వాఙ్గం ధ్రువమపర్శు (2837)

(6379 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ముఖస్యాన్తోదాత్తత్వాదుపసర్గాత్స్వాఙ్గం ధ్రువమ్ -

ముఖస్యాన్తోదాత్తత్వాదుపసర్గాత్స్వాఙ్గం ధ్రువం భవతి విప్రతిషేధేన ।

ముఖస్యాన్తోదాత్తత్వస్యావకాశః---గౌరముఖః, శ్లక్ష్ణముఖః ।

ఉపసర్గాత్స్వాఙ్గం ధ్రువమ్ ఃథ్ద్య;త్యస్యావకాశః---ప్రస్ఫిక్, ప్రోదరః ।

ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి---ప్రముఖః ।

ఉపసర్గాత్స్వాఙ్గం ధ్రువమ్ ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(విప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

కః పునరత్ర విశేషః, తేన వా సత్యనేన వా ?

సాపవాదః స విధిః, అయం పునర్నిరపవాదః ।

అవ్యయాత్తస్య ప్రతిషేధోఽపవాదః ।।

-6-2-185- అభేర్ముఖమ్ (2845)

-6-2-186- అపాచ్చ (2846)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, న ఉపసర్గాత్స్వాఙ్గం ధ్రువమ్---ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్ ?

(6380 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అభేర్ముఖమపాచ్చాధ్రువార్థమ్ -

అధ్రువార్థోఽయమారమ్భః ।।

(6381 ప్రయోజనాన్తరవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అబహువ్రీహ్యర్థో వా -

అథవా బహువ్రీహేరితి వర్తతే । అబహువ్రీహ్యర్థోఽయమారమ్భః ।।

-6-2-187- స్ఫిగపూతవీణాఽఞ్జోఽధ్వకుక్షిసీరనామ నామ చ (2847)

(సూత్రప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

స్ఫిగపూతగ్రహణం కిమర్థమ్, న ఉపసర్గాత్స్వాఙ్గం ధ్రువమ్ ః;త్యేవ సిద్ధమ్ ?

(6377 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్ఫిగపూతగ్రహణం చ -

కిమ్ ?

అధ్రువార్థమబహువ్రీహ్యర్థమేవ వా ।।

-6-2-191- అతేరకృత్పదే (2851)

(6378 న్యాసాన్తరబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అతేర్ధాతులోపే -

అతేర్ధాతులోప ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ ।

అకృత్పదే ఃథ్ద్య;తి హ్యుచ్యమానే ఃథ్ద్య;హ చ ప్రసజ్యేత---శోభనో గార్గ్యః---అతిగార్గ్య ఃథ్ద్య;తి ।

ఃథ్ద్య;హ చ న స్యాత్---అతికారకః, అతిపదా శక్వరీ ।।

-6-2-197- ద్విత్రిభ్యాం పాద్దన్మూర్ధసు బహువ్రీహౌ (2857)

(పక్షద్వయోపస్థాపకభాష్యమ్)

కిమిదం ద్విత్రిభ్యాం మూర్ధన్యకారాన్తగ్రహణమ్, ఆహోస్విన్నకారాన్తగ్రహణమ్ ?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6379 ప్రథమపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ద్విత్రిభ్యాం మూర్ధన్యకారాన్తగ్రహణం చేన్నకారాన్తస్యోపసంఖ్యానమ్ -

ద్విత్రిభ్యాం మూర్ధన్యకారాన్తగ్రహణం చేన్నకారాన్తస్యోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । ద్విమూర్ధా, త్రిమూర్ధా ।।

అస్తు తర్హి నకారాన్తగ్రహణమ్ ।

(6380 ద్వితీయపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- నకారాన్తేఽకారాన్తస్య -

నకారాన్తే సత్యకారాన్తస్యోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । ద్విమూర్ధః, త్రిమూర్ధః ।।

(6381 ద్వితీయపక్షే దోషోద్ధారవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఉదాత్తలోపాత్సిద్ధమ్ -

అస్తు తర్హి నకారాన్తగ్రహణమ్, అన్తోదాత్తత్వే కృతే లోపః, ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ సిద్ధమ్ ।।

(దోషోద్ధారాక్షేపభాష్యమ్)

ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యమ్---అన్తోదాత్తత్వం క్రియతాం లోప ఃథ్ద్య;తి, కిమత్ర కర్త్తవ్యమ్ ?

పరత్వాల్లోపః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యమ్---అన్తోదాత్తత్వం క్రియతాం సమాసాన్త ఃథ్ద్య;తి, కిమత్ర కర్త్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదన్తోదాత్తత్వమ్ ।

నిత్యః సమాసాన్తః । కృతేఽప్యన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి ।

అన్తోదాత్తత్వమపి నిత్యమ్ । కృతేఽపి సమాసాన్తే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి ।

అనిత్యమన్తోదాత్తత్వమ్, న హి కృతే సమాసాన్తే ప్రాప్నోతి । పరత్వాల్లోపేన భవితవ్యమ్ ।

భవత్యేవ లోపః ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యస్య చ లక్షణాన్తరేణ నిమిత్తం విహన్యతే న తదనిత్యమ్ । న చ సమాసాన్త ఏవాన్తోదాత్తత్వస్య నిమిత్తం విహన్తి, అవశ్యం లక్షణాన్తరం లోపః ప్రతీక్ష్యః ।

ఉభయోర్నిత్యయోః పరత్వాదన్తోదాత్తత్వమ్, అన్తోదాత్తత్వే కృతే సమాసాన్తః, టిలోపః, టిలోపే కృతే ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ సిద్ధమ్ ।।

(సిద్ధాన్తపక్షస్య యుక్తత్వోపపాదనభాష్యమ్)

యుక్తం పునరిదం విచారయితుమ్---నన్వనేనాసన్దిగ్ధేన నకారాన్తగ్రహణేన భవితవ్యమ్, యావతా మూర్ధస్విత్యుచ్యతే ।

యద్యకారాన్తగ్రహణం స్యాత్ మూర్ధేష్వితి బ్రూయాత్ । సైషా సమాసాన్తార్థా విచారణా ।।

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః---విభాషా సమాసాన్తో భవతీతి ।।

-6-2-199- పరాదిశ్ఛన్దసి బహులమ్ (2859)

(సూత్రపూరకభాష్యమ్)

అత్యల్పమిదముచ్యతే ।

పరాదిశ్చ పరాన్తశ్చ పూర్వాన్తశ్చాపి దృశ్యతే ।

పూర్వాదయశ్చ దృశ్యన్తే వ్యత్యయో బహులం స్మృతః ।।

(6382 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అన్తోదాత్తప్రకరణే త్రిచక్రాదీనాం ఛన్దసి -

అన్తోదాత్తప్రకరణే త్రిచక్రాదీనాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । త్రిచక్రేణ, త్రిబన్ధురేణ, త్రివృతా రథేన ।।

ఃధ్ధ్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।।

పాదశ్చ సమాప్తః ।।

-9-9-999-

.

షష్ఠోఽధ్యాయః-తృతీయపాదః

[M.5.212]

-6-3-1- అలుగుత్తరపదే (2860)

(అలుగధికరణమ్)

(అధికారమర్యాదానిర్ణయభాష్యమ్)

ఆ కుతోఽయమధికారః ?

అలుగధికారః ప్రాగానజః ।

ఉత్తరపదాధికారః ప్రాగఙ్గాధికారాత్ ।।

(అధికారప్రయోజనజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కాని పునరుత్తరపదాధికారస్య ప్రయోజనాని ?

(6383 అధికారప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉత్తరపదాధికారస్య ప్రయోజనం స్తోకాదిభ్యోఽలుగానజికోహ్రస్వనలోపాః -

పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః (6-3-2) స్తోకాన్ముక్తః, అల్పాన్ముక్తః, కతిపయాన్ముక్తః ।

ఉత్తరపద ఇతి కిమర్థమ్ ?

నిష్క్రాన్తః స్తోకాత్ --- నిః స్తోకః ।।

ఆనజికోహ్రస్వనలోపాః ప్రయోజనమ్ ।

ఆనఙ్ --- హోతాపోతారౌ ।

ఉత్తరపద ఇతి కిమర్థమ్ ?

హోతాపోతృభ్యామ్ ।।

ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్య (61) ప్రయోజనమ్ । గ్రామణికులమ్, సేనానికులమ్ ।

ఉత్తరపద ఇతి కిమర్థమ్ ?

గ్రామణీః, సేనానీః ।

ఉత్తరపద ఇతి కిమర్థమ్ ?

పరమన ।

నైషోఽస్తి ప్రయోగః ।

ఇదం తర్హి --- నతరాం గమనమ్ ।।

[M.5.213]

(6384 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఏకవచ్చ -

ఏకవచ్చాలుగ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

స్తోకాభ్యాం ముక్తః స్తోకేభ్యో ముక్త ఇతి విగృహ్య స్తోకాన్ముక్త ఇత్యేవ యథా స్యాత్ ।।

(6385 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఏకవద్వచనమనర్థకమ్ -

ఏకవద్భావశ్చానర్థకః ।।

ద్విబహ్వోర్లుక్కస్మాన్న భవతి ?

(6386 అనిష్టనిరాసవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ద్విబహుష్వసమాసః -

ద్వివచనబహువచనాన్తానామసమాసః ।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

న హి ।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

(6387 అనిష్టనిరాససాధకవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్ ?

అనభిధానాదితి ।।

తచ్చావశ్యమనభిధానమాశ్రయితవ్యమ్ ।।

(6388 అనభిధానప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- ఏకవద్వచనే హి గోషుచరేఽతిప్రసఙ్గః -

ఏకవద్వచనే హి గోషుచరేఽతిప్రసఙ్గః స్యాత్ । గోషుచరః ।।

[M.5.214]

(6389 అనభిధానప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- వర్షాభ్యశ్చ జే -

వర్షాభ్యశ్చ జేఽతిప్రసఙ్గో భవతి । వర్షాసుజః ॥

(6390 అనభిధానే దోషవార్తికమ్ ॥ 8 ॥)

- అపో యోనియన్మతిషు చోపసంఖ్యానమ్ -

అపో యోనియన్మతిషు చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్, జే చరే చ తత్రాతిప్రసఙ్గో భవతి ।

యోని --- అప్సుయోనిః । యోని ॥

యత్ --- అప్సవ్యమ్ । యత్ ॥

మతి --- అప్సుమతిః । మతి ॥

జే --- అప్సుజః । జే ॥

చరే --- అప్సు చరో గహ్వరేష్ఠాః ॥

-6-3-2- పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః (2861)

(6391 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- పఞ్చమీప్రకరణే బ్రాహ్మణాచ్ఛంసిన ఉపసంఖ్యానమ్ -

పఞ్చమీప్రకరణే బ్రాహ్మణాచ్ఛంసిన ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ ॥

(6392 పఞ్చమ్యర్థకథనవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- అన్యార్థే చ -

అన్యార్థే చైషా పఞ్చమీ ద్రష్టవ్యా । బ్రాహ్మణాని శంసతీతి బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ ॥

అథవా యుక్త ఏవాత్ర పఞ్చమ్యర్థః । బ్రాహ్మణేభ్యో గృహీత్వా --- ఆహృత్యాహృత్య శంసతీతి బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ ॥

-6-3-3- ఓజః సహోఽమ్భస్తమసస్తృతీయాయాః (2862)

(6393 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- తృతీయాయా అఞ్జస ఉపసంఖ్యానమ్ -

తృతీయాయా అఞ్జస ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అఞ్జసాకృతమ్ ॥

[M.5.215]

(6394 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- పుంసానుజో జనుషాన్ధో వికృతాక్ష ఇతి చ -

పుంసానుజో జనుషాన్ధో వికృతాక్ష ఇతి చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ I పుంసానుజః, జనుషాన్ధః, వికృతాక్షః II

-6-3-5- ఆజ్ఞాయిని చ (2864)

(6395 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ II 1 II)

- ఆత్మనశ్చ పూరణే -

ఆత్మనశ్చ పూరణ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ I ఆత్మనాపఞ్చమః, ఆత్మనాదశమః II

(6396 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ II 2 II)

- అన్యార్థే చ -

అన్యార్థే చైషా తృతీయా ద్రష్టవ్యా I ఆత్మా పఞ్చమోఽస్య ఆత్మనాపఞ్చమః, ఆత్మనాదశమః II

అథవా యుక్త ఏవాత్ర తృతీయార్థః I ఆత్మనా కృతం తస్య తత్ యేనాసౌ పఞ్చమః I

కథం --- జనార్ధనస్త్వాత్మచతుర్థ ఏవ --- ఇతి ? I

బహువ్రీహిరయమ్ I ఆత్మా చతుర్థోఽస్యేతి II

-6-3-7- వైయాకరణాఖ్యాయాం చతుర్థ్యాః (2866)

(6397 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ II 1 II)

- ఆత్మనేభాషపరస్మైభాషయోరుపసంఖ్యానమ్ -

ఆత్మనేభాషపరస్మైభాషయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ I ఆత్మనేభాషః, పరస్మైభాషః II

(ఉపసంఖ్యానప్రయోజనభాష్యమ్)

తత్కథం కర్తవ్యమ్ ?

యది వ్యాకరణే భవా --- వైయాకరణీ, వైయాకరణీ ఆఖ్యా --- వైయాకరణాఖ్యా, వైయాకరణాఖ్యాయామితి II

అథ హి వైయాకరణానామాఖ్యా --- వైయాకరణాఖ్యా, వైయాకరణాఖ్యాయామితి, నార్థ ఉపసంఖ్యానేన II

(ఉపసంఖ్యానస్య నిష్ప్రయోజనత్వబోధకభాష్యమ్)

యద్యపి వ్యాకరణే భవా --- వైయాకరణీ, వైయాకరణీ ఆఖ్యా --- వైయాకరణాఖ్యా, వైయాకరణాఖ్యాయామితి, ఏవమపి నార్థ ఉపసంఖ్యానేన ।

వచనాద్భవిష్యతి ।

అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్-

ఆత్మనేపదమ్, పరస్మైపదమితి ।

నిపాతనాదేతత్ సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమ్ (1-3-12;78) ఇతి ।।

-6-3-8- పరస్య చ (2867)

(6397 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆత్మనేభాషపరస్మైభాషయోరుపసంఖ్యానమ్ -

ఆత్మనేభాషపరస్మైభాషయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఆత్మనేభాషః, పరస్మైభాషః ।।

(ఉపసంఖ్యానప్రయోజనభాష్యమ్)

తత్కథం కర్తవ్యమ్ ?

యది వ్యాకరణే భవా --- వైయాకరణీ, వైయాకరణీ ఆఖ్యా --- వైయాకరణాఖ్యా, వైయాకరణాఖ్యాయామితి ।।

అథ హి వైయాకరణానామాఖ్యా --- వైయాకరణాఖ్యా, వైయాకరణాఖ్యాయామితి, నార్థ ఉపసంఖ్యానేన ।।

(ఉపసంఖ్యానస్య నిష్ప్రయోజనత్వబోధకభాష్యమ్)

యద్యపి వ్యాకరణే భవా --- వైయాకరణీ, వైయాకరణీ ఆఖ్యా --- వైయాకరణాఖ్యా, వైయాకరణాఖ్యాయామితి, ఏవమపి నార్థ ఉపసంఖ్యానేన ।

[M.5.216]

వచనాద్భవిష్యతి ।

అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్-

ఆత్మనేపదమ్, పరస్మైపదమితి ।

నిపాతనాదేతత్ సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమ్ (1-3-12;78) ఇతి ।।

-6-3-9- హలదన్తాత్సప్తమ్యాః సంజ్ఞాయామ్ (2868)

(6398 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- హృద్ద్యుభ్యాం ఙేరుపసంఖ్యానమ్ -

హృద్ద్యుభ్యాం ఙేరుపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । హృదిస్పృక్, దివిస్పృక్ ।।

(6399 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అన్యార్థే చ -

అన్యార్థే చైషా సప్తమీ ద్రష్టవ్యా --- హృదయం స్పృశతీతి హృదిస్పృక్, దివం స్పృశతీతి దివిస్పృక్ ।।

(6400 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- హలదన్తాధికారే గోరుపసంఖ్యానమ్ -

హలదన్తాధికారే గోరుపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । గవిష్ఠిరః ।।

న కర్త్తవ్యమ్ ।

లుకోఽవాదేశో విప్రతిషేధేన । లుక్క్రియతామవాదేశ ఇతి --- అవాదేశో భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।

అవాదేశే కృతే హలదన్తాదిత్యేవ సిద్ధమ్ ।।

(6401 విప్రతిషేధాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- లుకోఽవాదేశో విప్రతిషేధేనేతి చేత్ భూమిపాశేఽతిప్రసఙ్గః -

లుకోఽవాదేశో విప్రతిషేధేనేతి చేత్ భూమిపాశేఽతిప్రసఙ్గో భవతి । భూమ్యాం పాశో భూమిపాశః ।।

[M.5.217]

(6402 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అకోఽత ఇతి వా తత్సన్ద్యక్షరార్థమ్ -

ఏవం తర్హి అవిశేషేణ సప్తమ్యా అలుకముక్త్వా అకోఽతః ఇతి వక్ష్యామి, తన్నియమార్థం భవిష్యతి --- అకోఽత ఏవ

భవతి నాన్యత ఇతి ।

తతస్సర్వ్యక్షరార్థమ్, తేన సర్వ్యక్షరాణాం సిద్ధం భవతి ।

సిధ్యతి । సూత్రం తర్హి భిద్యతే ।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు ।

నను చోక్తం హలదన్తాధికారే గోరుపసంఖ్యానమితి ।

నైష దోషః ।

నిపాతనాత్సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

గవిష్ఠిరశబ్దో బిదాదిషు పఠ్యతే । అసకృత్ఖల్వపి నిపాతనం క్రియతే --- గవియుధిభ్యాం స్థిరః (8-3-95) ఇతి ।।

-6-3-10- కారనామ్ని చ ప్రాచాం హలాదౌ (2869)

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

కిమియం ప్రాప్తే విభాషా, ఆహోస్విదప్రాప్తే ? ।

కథం చ ప్రాప్తే, కథం చాప్రాప్తే ?

యది సంజ్ఞాయామితి వర్తతే తతః --- ప్రాప్తే । అథ నివృత్తం తతః --- అప్రాప్తే ।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6403 ప్రాప్తవిభాషాయాం దోషవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కారనామ్ని వావచనార్థం చేదజాదావతిప్రసఙ్గః -

కారనామ్ని వావచనార్థం చేదజాదావతిప్రసఙ్గో భవతి ।

ఇహాపి ప్రాప్నోతి --- అవికటే ఉరణో దాతవ్యః --- అవికటోరణః ।।

అస్తు తర్హ్యప్రాప్తే ।

[M.5.218]

(6404 అప్రాప్తవిభాషాయాం దోషవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అప్రాప్తే సమాసవిధానమ్ -

యద్యప్రాప్తే సమాసో విధేయః । ప్రాప్తే పునః సతి సంజ్ఞాయామ్ (2-1-44) ఇత్యేవ సమాసః సిద్ధః ।।

(అప్రాప్తవిభాషాదోషానివారకభాష్యమ్)

నైష దోషః । ఏతదేవ జ్ఞాపయతి --- భవత్యత్ర సమాస ఇతి, యదయం కారనామ్ని సప్తమ్యా అలుకం శాస్తి ।।

యద్యపి తావత్ --- జ్ఞాపకాత్సమాసః స్యాత్, స్వరస్తు న సిధ్యతి ।

యద్ధి తత్సప్తమీపూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతీతి, లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యేత్యేవం తత్ ।

నైవాత్రానేన స్వరేణ భవితవ్యమ్ ।

కిన్తర్హి ?

సప్తమీహారిణౌ ర్ధమ్యేఽహరణే (6-2-65) ఇత్యనేనాత్ర స్వరేణ భవితవ్యమ్ ।।

కిం చ భోః సంజ్ఞా అపి లోకే క్రియన్తే, న లోకః సంజ్ఞాసు ప్రమాణమ్ । లోకే చ కారనామ సంజ్ఞా ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

నను చోక్తం కారనామ్ని వావచనార్థం చేదజాదావతిప్రసఙ్గ ఇతి ।

నైష దోషః ।।

(6405 ప్రాప్తవిభాషాదోషనివారకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్ -

యోగవిభాగః కరిష్యతే --- కారనామ్ని చ ప్రాచామ్ । తతః--హలాదౌ । హలాదౌ చ కారనామ్ని సప్తమ్యా అలుక్ భవతి ।

ఇదమిదానీం కిమర్థమ్ ?

నియమార్థమ్ --- హలాదావేవ కారనామ్ని సప్తమ్యా అలుక్ భవతి నాన్యత్ర ।

క్వ మా భూత్ ?

అవికటే ఉరణో దాతవ్యః --- అవికటోరణః ।।

[M.5.219]

-6-3-11- మధ్యాద్గురౌ (2870)

(6406 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

గురావన్తాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ । అన్తేగురుః ।।

-6-3-13- బన్ధే చ విభాషా (2872)

(విషయనిర్ధారణే పూర్వపక్షిభాష్యమ్)

స్వాఙ్గగ్రహణమనువర్తతే, ఉతాహో న ।

కిం చాతః ?

యద్యనువర్త్తతే, సిద్ధమ్ --- హస్తేబన్ధః, హస్తబన్ధః ।

చక్రేబన్ధః, చక్రబన్ధ ఇతి న సిధ్యతి ।

అథ నివృత్తమ్, సిద్ధమ్ --- చక్రేబన్ధః, చక్రబన్ధః ।

హస్తే బన్ధః, హస్తబన్ధ ఇతి న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

నేన్సిద్ధబధ్నాతిషు చ (6-3-39) ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।।

(విషయనిర్ధారణే సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైష దోషః ।

సర్వత్రైవోత్తరపదాధికారే తత్పురుషే కృతి బహులమ్ (14) ఇతి ప్రాప్తే నేన్సిద్ధబధ్నాతిషు ఇతి ప్రతిషేధ ఉచ్యతే, తస్మిన్నిత్యే ప్రాప్తే ఇయం విభాషా ఆరభ్యతే ।।

ఏవమపి న జ్ఞాయతే --- కస్మిన్ విషయే విభాషా కస్మిన్ విషయే ప్రతిషేధ ఇతి ।

ఘఞన్తస్యేదం బన్ధశబ్దస్య గ్రహణమ్, ప్రతిషేధేషు చ ధాతుగ్రహణమ్ । తేన ఘఞన్తే విభాషా, అన్యత్ర ప్రతిషేధః ।।

-6-3-14- తత్పురుషే కృతి బహులమ్ (2873)

(6407 ఏకదేశిన ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తత్పురుషే కృతి బహులమకర్మధారయే -

తత్పురుషే కృతి బహులమిత్యత్రాకర్మధారయ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- పరమే కారకే --- పరమకారక ఇతి ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్ । బహులవచనాన్న భవిష్యతి ॥

[M.5.220]

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం లుగలుగనుక్రమణం క్రియతే, న తత్పురుషే కృతి బహులమ్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ॥

(6408 అనుక్రమణప్రయోజనవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- లుగలుగనుక్రమణం బహులవచనస్యాకృత్స్నత్వాత్ -

లుగలుగనుక్రమణం క్రియతే, అకృత్స్నం బహులవచనమితి ॥

యద్యకృత్స్నం బహులవచనమ్, యదనేన కృతమకృతం తత్ ।

ఏవం తర్హి న బ్రూమః --- అకృత్స్నమితి, కృత్స్నం చ --- కారకం చ, సాధకం చ, నిర్వర్తకం చ, యదనేన కృతం సుకృతం తత్ ।

కిమర్థం తర్హి లుగలుగనుక్రమణం క్రియతే ?

ఉదారణభూయస్త్వాత్ ।

తే వై ఖల్వపి విధయః సుపరిగృహీతా భవన్తి యేషాం లక్షణం ప్రపఞ్చశ్చ । కేవలం లక్షణం కేవలః ప్రపఞ్చో వా న తథా కారకం భవతి ॥

అవశ్యం ఖల్వప్యస్మాభిరిదం వక్తవ్యమ్ --- బహులమ్, అన్యతరస్యామ్, ఉభయథా, ఏకేషామితి । సర్వవేదపారిషదం హీదం శాస్త్రమ్, తత్ర నైకః పన్థాః శక్య ఆస్థాతుమ్ ॥

[M.5.221]

-6-3-21- షష్ఠ్యా ఆక్రోశే (2880)

(6409 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- షష్ఠీప్రకరణే వాక్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదణ్డహరేషూపసంఖ్యానమ్ -

షష్ఠీప్రకరణే వాక్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదణ్డహరేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । వాచోయుక్తిః, దిశోదణ్డః, పశ్యతోహరః ॥

(6410 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- ఆముష్యాయణాముష్యపుత్రికా -

ఆముష్యాయణాముష్యపుత్రికేత్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఆముష్యాయణః, అముష్యపుత్రికా ।।

అముష్యకులికేతి చ వక్తవ్యమ్ । అముష్యకులికా ।।

(6411 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- దేవానాంప్రియ ఇతి చ -

దేవానాం ప్రియ ఇతి చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । దేవానాంప్రియః ।।

(6412 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- శేపపుచ్ఛలాఙ్గూలేషు శునః సంజ్ఞాయాముపసంఖ్యానమ్ -

శేపపుచ్ఛలాఙ్గూలేషు శునః సంజ్ఞాయాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । శునః శేపః, శునః పుచ్ఛః, శునోలాఙ్గూలః ।।

(6413 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- దివశ్చ దాసే -

దివశ్చ దాసే ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । దివోదాసాయ గాయత ।।

-6-3-23- ఋతో విద్యాయోనిసంబన్ధేభ్యః (2882)

(6414 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- విద్యాయోనిసంబన్ధేభ్యస్తత్పూర్వపదోత్తరపదగ్రహణమ్ -

విద్యాయోనిసంబన్ధేభ్యస్తత్పూర్వపదోత్తరపదగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । విద్యాసంబన్ధేభ్యో విద్యాసంబన్ధేషు యథా స్యాత్ । యోనిసంబన్ధేభ్యో యోనిసంబన్ధేషు యథా స్యాత్ ।

వ్యతికరో మా భూత్ ।।

అథైషాం వ్యతిరేకేణ భవితవ్యమ్ ?

బాఢం భవితవ్యమ్ । హోతుఃపుత్రః, పితురన్తేవాసీ ।।

-6-3-25- ఆనఙ్ ఋతో ద్వన్ద్వే (2884)

(ఆనఙోఽధికరణమ్)

(నకారప్రయోజనభాష్యమ్)

క్వాయం నకారః శ్రూయతే ?

న క్వచిచ్ఛ్రూయతే, లోపోఽస్య భవతి నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య (8-2-7) ఇతి ।

యది న క్వచిచ్ఛ్రూయతే, కిమర్థముచ్చార్యతే ?

రపరత్వం మా భూదితి ।।

క్రియమాణేఽపి వై నకారే రపరత్వం ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

నలోపే కృతే ఏషోఽపి హి ఉః స్థానే అణ్ శిష్యతే ।

నైష దోషః ।

ఉః స్థానే అణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో భవతీత్యుచ్యతే, న చాయముః స్థానే అణేవ శిష్యతే ।

కిం తర్హి ?

అణ్ చానణ్ చ ।।

[M.5.222]

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కథం పునరిదం విజ్ఞాయతే --- కిమృకారాన్తానాం యో ద్వన్ద్వ ఇతి, ఆహోస్విత్ ద్వన్ద్వే ఋకారాన్తస్యేతి ?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6415 పూర్వస్మిన్ పక్షే ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఋకారాన్తానాం ద్వన్ద్వే పుత్ర ఉపసంఖ్యానమ్ -

ఋకారాన్తానాం ద్వన్ద్వే పుత్ర ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పితాపుత్రౌ ।।

(6416 పూర్వస్మిన్ పక్షే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కార్యీ చానిర్దిష్టః -

కార్యీ చానిర్దిష్టో భవతి । ఋకారాన్తానాం ద్వన్ద్వే న జ్ఞాయతే--కస్యానఙా భవితవ్యమితి ।।

(ద్వితీయపక్షోపస్థాపకభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ద్వన్ద్వే ఋకారాన్తస్యేతి ।।

(6417 ద్వితీయపక్షే దోషవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అవిశేషేణ పితృపితామహాదిష్వతిప్రసఙ్గః -

అవిశేషేణ పితృపితామహాదిష్వతిప్రసఙ్గో భవతి । పితృపితామహావితి ।।

(ప్రథమపక్షే దోషోద్ధారభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి ఋకారాన్తానాం యో ద్వన్ద్వ ఇతి ।

నను చోక్తమ్ ఋకారాన్తానాం ద్వన్ద్వే పుత్ర ఉపసంఖ్యానమ్ ఇతి ।

నైష దోషః ।

పుత్రగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

పుత్రేఽన్యతరస్యామ్ (22) ఇతి ।

యది తదనువర్తతే, విభాషా స్వసృపత్యోః (24) పుత్రే చ --- ఇతి పుత్రేఽపి విభాషా ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః ।

సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే । షష్ఠ్యా ఆక్రోశే (21) । పుత్రేఽన్యతరస్యామ్ (22), షష్ఠ్యా ఆక్రోశే ।। ఋతో విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యః (23), పుత్రేఽన్యతరస్యామ్, షష్ఠ్యా ఆక్రోశే ।। విభాషా స్వసృపత్యోః (24), పుత్రేఽన్యతరస్యామ్, షష్ఠ్యా ఆక్రోశే ।। ఆనఙ్ ఋతో ద్వన్ద్వే । పుత్రగ్రహణమనువర్తతే, షష్ఠ్యా ఆక్రోశ ఇతి నివృత్తమ్

।।

(ద్వితీయదోషనివారకభాష్యమ్)

యదప్యుచ్యతే --- కార్యీ చానిర్దిష్టః ఇతి, కార్యీ చ నిర్దిష్టః ।

కథమ్ ?

ఉత్తరపద ఇతి వర్తతే । జిచ్చాయం క్రియతే । సోఽన్తరేణాపి కార్యినిర్దేశమృకారాన్తస్యైవ భవిష్యతి ।।

పుత్రే తర్హి కార్యీ అనిర్దిష్టః ।

పుత్రే చ కార్యీ నిర్దిష్టః ।

కథమ్ ?

ఋకారగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

ఋతో విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యః ఇతి ।

తద్వై పఞ్చమీనిర్దిష్టం, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।

పుత్ర ఇత్యేషా సప్తమీ ఋత ఇతి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి --- తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య ఇతి ।।

-6-3-26- దేవతాద్వన్ద్వే చ (2885)

(6418 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- దేవతాద్వన్ద్వ ఉభయత్ర వాయోః ప్రతిషేధః -

దేవతాద్వన్ద్వే ఉభయత్ర వాయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అగ్నివాయూ, వాయ్వగ్నీ ।।

[M.5.223]

(6419 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- బ్రహ్మప్రజాపత్యాదీనాం చ -

బ్రహ్మప్రజాపత్యాదీనాం చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । బ్రహ్మప్రజాపతీ, శివవైశ్రవణౌ, స్కన్దవిశాఖౌ ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

స తర్హి వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । ద్వన్ద్వ ఇతి వర్తమానే పునర్ద్వన్ద్వగ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనమ్ --- లోకవేదయోర్యో ద్వన్ద్వస్తత్ర యథా స్యాత్ ।

కశ్చ లోకవేదయోర్ద్వన్ద్వః ?

వేదే యే సహనిర్వాపనిర్దిష్టాః । న చైతే వేదే సహ నిర్వాపనిర్దిష్టాః ।।

-6-3-28- ఇద్వృద్ధౌ (2887)

(6420 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇద్వృద్ధౌ విష్ణోః ప్రతిషేధః -

ఇద్వృద్ధౌ విష్ణోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఆగ్నావైష్ణవం చరుం నిర్వపేత్ ।।

-6-3-32- మాతరపితరావుదీచామ్ (2891)

(నిపాతనబోధకభాష్యమ్)

కిం నిపాత్యతే ?

పూర్వోత్తరపదయోర్ఋకారస్యారారౌ నిపాత్యేతే । మాతరపితరౌ భోజయ, మాతరపితరావానయ, ఆ మా గన్తాం పితరామాతరా చా మా సోమో అమృతత్వాయ గమ్యాత్ ।।

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలిప్రణీతే మహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।।

-6-3-33- పితరామాతరా చ చ్ఛన్దసి (2892)

(నిపాతనబోధకభాష్యమ్)

కిం నిపాత్యతే ?

పూర్వోత్తరపదయోర్ఋకారస్యారారౌ నిపాత్యేతే । మాతరపితరౌ భోజయ, మాతరపితరావానయ, ఆ మా గన్తాం పితరామాతరా చా మా సోమో అమృతత్వాయ గమ్యాత్ ।।

ఇతి శ్రీభగవత్పతఞ్జలిప్రణీతే మహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।।

[M.5.224]

-6-3-34- స్త్రియాః పుంవద్భాషితపుంస్కాదనూఙ్ సమానాధికరణే స్త్రియామపూరణీప్రియాదిషు (2893)

(పుంవద్భావాధికరణమ్)

(భాషితపుంస్కపదార్థే పక్షద్వయోపస్థాపకభాష్యమ్)

భాషితపుంస్కాదితి కథమిదం విజ్ఞాయతే--సమానాయామాకృతౌ యద్భాషితపుంస్కమ్, ఆహోస్విత్ క్వచిద్యద్భాషితపుంస్కమితి ?

కిం చాతః ?

(ప్రథమపక్షే దోషభాష్యమ్)

యది విజ్ఞాయతే--సమానాయామాకృతౌ యద్భాషితపుంస్కమితి, గర్భిభార్యః --- ప్రసూతభార్యః --- ప్రజాతభార్యః --- అత్ర న ప్రాప్నోతి ।।

(ద్వితీయపక్షే దోషభాష్యమ్)

అథ విజ్ఞాయతే--క్వచిద్యద్భాషితపుంస్కమితి, ద్రోణీభార్యః --- కుటీభార్యః --- పాత్రీభార్యః-- అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।।

(సిద్ధాన్తపక్షోపస్థాపకభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి సమానాయామాకృతౌ యద్భాషితపుంస్కమితి ।

కథం తర్హి గర్భిభార్యః--ప్రజాతభార్యః --- ప్రసూతభార్య ఇతి ?

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః ।।

[M.5.225]

(ఊఙో నిషేధప్రకరణే పాఠోపస్థాపకభాష్యమ్)

అథ కిమర్థమూఙః పృథక్ ప్రతిషేధ ఉచ్యతే న యత్రైవాన్యః ప్రతిషేధస్తత్రైవాయమప్యుచ్యేత --- న కోపధాయాః (37) ఇత్యుక్త్వా తతః ఊఙశ్చ ఇత్యేవోచ్యేత । తత్రాయమప్యర్థః --- ద్విః ప్రతిషేధో న వక్తవ్యో భవతి ।।

(నిషేధప్రకరణే పాఠే దోషభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్ । వక్ష్యతి హ్యాచార్యః --- పుంవత్కర్మధారయే ప్రతిషేధార్థమితి । స పుంవద్భావో యథేహ భవతి --- కారికా వృన్దారికా--కారకవృన్దారికా, ఏవమిహాపి స్యాత్ --- బ్రహ్మబన్ధూర్వృన్దారికా --- బ్రహ్మబన్ధువృన్దారికేతి ।।

(పృథక్ప్రతిషేధే దోషనివారకభాష్యమ్)

అథ పృథక్ప్రతిషేధేఽప్యుచ్యమానే యస్మాదేవ స ప్రతిషిద్ధార్థ ఆరమ్భః కస్మాదేవాత్ర న భవతి ?

పృథక్ప్రతిషేధవచనసామర్థ్యాత్ ।

అథవా --- అనూఙితి తత్రానువర్తిష్యతే ।।

అథవా --- నాయం ప్రసజ్యప్రతిషేధః ।

కిం తర్హి ?

పర్యుదాసోఽయం యదన్యదూఙ ఇతి । స చ ప్రతిషేధార్థ ఆరమ్భః ।।

(స్త్రీగ్రహణే పక్షత్రయోపస్థాపకభాష్యమ్)

కిం పునరిదమ్పుంవద్భావే స్త్రీగ్రహణం --- స్త్రీప్రత్యయగ్రహణమ్, ఉత స్త్రీశబ్దస్య గ్రహణమ్, ఆహోస్విత్ స్త్ర్యర్థస్య గ్రహణమ్ ।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

[M.5.226]

(6421 ప్రథమపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- పుంవద్భావే స్త్రీగ్రహణం స్త్రీప్రత్యయగ్రహణం చేత్ తత్ర పుంవదిత్యుత్తరపదే తత్ప్రతిషేధవిజ్ఞానమ్ -

పుంవద్భావే స్త్రీగ్రహణం స్త్రీప్రత్యయగ్రహణం చేత్ తత్ర పుంవదిత్యుత్తరపదే తత్ప్రతిషేధోఽయం విజ్ఞాయేత ।

కస్య ?

స్త్రీప్రత్యయస్య ॥

(ప్రథమపక్షదోషసంభవాక్షేపభాష్యమ్)

కిముచ్యతే స్త్రీప్రత్యయస్య ప్రతిషేధ ఇతి, న పునరన్యదపి కించిత్ పుంసః ప్రతిపదం కార్యముచ్యతే

యత్సమానాధికరణ ఉత్తరపదే భాషితపుంస్కస్యాతిదిశ్యేత ?

(సమాధానభాష్యమ్)

అనారమ్భాత్ పుంసి । న కించిత్ పుంసః ప్రతిపదం కార్యముచ్యతే యత్సమానాధికరణే ఉత్తరపదే భాషితపుంస్కస్యాతిదిశ్యేత । తత్ర కిమన్యచ్ఛక్యం విజ్ఞాతుమన్యదతః స్త్రీప్రత్యయప్రతిషేధాత్ ॥

(దోషోపపాదకభాష్యమ్)

కథం పునః పుంవత్ ఇత్యనేన స్త్రీప్రత్యయస్య ప్రతిషేధః శక్యో విజ్ఞాతుమ్ ?

వతినిర్దేశోఽయమ్ । కామచారశ్చ వతినిర్దేశే వాక్యశేషం సమర్థయితుమ్ ।

తద్యథా --- ఉశీనరవన్మద్రేషు యవాః సన్తి, న సన్తీతి । మాతృవదస్యాః కలాః సన్తి, న సన్తీతి ।

ఏవమిహాపి పుంవన్న భవతి ఇత్యేవం వాక్యశేషం సమర్థయిష్యామహే ।

యథా పుంసః స్త్రీప్రత్యయో న భవతి, ఏవం సమానాధికరణే ఉత్తరపదే భాషితపుంస్కస్యాపి న భవతీతి ॥

(6422 ప్రథమపక్షస్వీకారే దోషవార్త్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- ప్రాతిపదికస్య చ ప్రత్యాపత్తిః -

ప్రాతిపదికస్య చ ప్రత్యాపత్తిర్వక్తవ్యా । ఏనీ భార్యా అస్య --- ఏతభార్యః, శ్యేనీ భార్యా అస్యశ్యేతభార్యః ।।

పుంవద్భావేన కిం క్రియతే ?

స్త్రీప్రత్యయస్య నివృత్తిః । అర్థోఽనివృత్తః --- స్త్రీత్వమ్, తస్యానివృత్తత్వాత్ కేన నశబ్దో న శ్రూయేత ?

స్త్రియామిత్యుచ్యమానః ప్రాప్నోతి ।।

(6423 ప్రథమపక్షస్వీకారే దోషవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- స్థానివత్ప్రసఙ్గశ్చ -

స్థానివద్భావశ్చ ప్రాప్నోతి । పట్వీ భార్యా అస్య --- పటుభార్యః ।

పుంవద్భావేన కిం క్రియతే ?

స్త్రీప్రత్యయస్య నివృత్తిః । తస్య స్థానివద్భావాద్యణాదేశః ప్రాప్నోతి ।।

[M.5.227]

(దోషద్వయోపసంఖ్యానతాత్పర్యభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముభయముచ్యతే, న ప్రాతిపదికస్య ప్రత్యాపత్తిరిత్యేవ స్థానివద్భావోఽపి చోదితః స్యాత్ ?

పురస్తాదిదమాచార్యేణ దృష్టమ్ --- స్థానివత్ప్రసఙ్గశ్చేతి, తత్పఠితమ్ । తత ఉత్తరకాలమిదం దృష్టమ్ --- ప్రాతిపదికస్య ప్రత్యాపత్తిరితి, తదపి పఠితమ్ ।

న చేదానీమాచార్యాః సూత్రాణి కృత్వా నివర్తయన్తి ।।

(6424 దోషోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- వతణ్డ్యాదిషు పుంవద్వచనమ్ -

వతణ్డ్యాదిషు పుంవద్భావో వక్తవ్యః ।

కే పునర్వతణ్డ్యాదయః ?

లుగలుగ్స్త్రీవిషయద్విస్త్రీప్రత్యయాః ।

లుక్ --- గార్గ్యో వృన్దారికాః --- గర్గవృన్దారికాః ।

పుంవద్భావేన కిం క్రియతే ?

స్త్రీప్రత్యయస్య నివృత్తిః । అర్థోఽనివృత్తః స్త్రీత్వమ్, తస్యానివృత్తత్వాత్ కేన యశబ్దో న శ్రూయేత । అస్త్రియామితి హి లుగుచ్యతే । లుక్ ।।

అలుక్ --- వతణ్డీ వృన్దారికా --- వాతణ్డ్యవృన్దారికా ।

పుంవద్భావేన కిం క్రియతే ?

స్త్రీప్రత్యయస్య నివృత్తిః । అర్థోఽనివృత్తః స్త్రీత్వమ్, తస్యానివృత్తత్వాత్ లుక్ స్త్రియాం వతణ్డాచ్చ ఇతి యకారస్య లుక్ ప్రాప్నోతి ।

(ఏతద్దోషనివారకభాష్యమ్)

యది పునరయమీకార ఏవ లుగుచ్యేత ।

తదీకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

న కర్తవ్యమ్ ।

క్రియతే న్యాస ఏవ । ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్ --- స్త్రీ ఇర్ స్త్రీ, స్త్రియామితి ।। ఇర్కారవిధావప్రత్యయకస్య పాఠః క్రియతే --- వతణ్డేతి । శార్ఙ్గరవాదౌ వై సప్రత్యయకస్య పాఠః కరిష్యతే ।

స వై తత్ర సప్రత్యయకస్య పాఠః కర్తవ్యః । అన్తరఙ్గత్వాచ్చ లుక్ ప్రాప్నోతి । అలుక్ ।।

అస్త్రీవిషయ --- కౌణ్డీవృసీ వృన్దారికా --- కౌణ్డీవృస్యవృన్దారికా ।

పుంవద్భావేన కిం క్రియతే ?

స్త్రీప్రత్యయస్య నివృత్తిః ।

అర్థోఽనివృత్తః స్త్రీత్వమ్, తస్యానివృత్తత్వాత్ కేన యశబ్దః శ్రూయేత ?

అస్త్రియామితి హి ఞ్యో విధీయతే । అస్త్రీవిషయ ।।

ద్విస్త్రీప్రత్యయ --- గార్గ్యాయణీ వృన్దారికా --- గార్గ్యవృన్దారికా ।

అత్ర పుంవద్భావో న ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

భాషితపుంస్కాదనూఙః సమానాధికరణే ఉత్తరపదే పుంవద్భావో భవతీత్యుచ్యతే । యచ్చాత్ర భాషితపుంస్కాత్ పరం నైతదుత్తరపదే, యచ్చోత్తరపదే, న తద్భాషితపుంస్కాత్ పరమితి ।।

[M.5.228]

(ద్వితీయపక్షోపస్థాపకభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి స్త్రీశబ్దగ్రహణమ్ ।।

(6425 ద్వితీయపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- స్త్రీశబ్దస్య పుంశబ్దాతిదేశ ఇతి చేత్ సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాత్ -

స్త్రీశబ్దస్య పుంశబ్దాతిదేశ ఇతి చేత్ సర్వస్య స్త్రీశబ్దస్య పుంశబ్దాతిదేశః ప్రాప్నోతి । అస్యాపి ప్రాప్నోతి --- అఙ్గారకా నామ శకునయః, తేషాం కాలికాః స్త్రియః । కాలికా వృన్దారికాః --- అఙ్గారకవృన్దారికాః ప్రాప్నువన్తి ।

క్షేమవృద్ధయః క్షత్రియాః, తేషాం తనుకేశ్యః స్త్రియః । తనుకేశ్యో వృన్దారికాః --- క్షేమవృద్ధివృన్దారికాః ప్రాప్నువన్తి ।

హంసస్య వరటా । కచ్ఛపస్య దులీ । ఋశ్యస్య రోహిత్ । అశ్వస్య వడవా । పురుషస్య యోషిత్ ।

కిం కారణమ్ ?

అవిశేషాత్ । న హి కశ్చిత్ విశేష ఉపాదీయతే ఏవం జాతీయకస్య స్త్రీశబ్దస్య పుంశబ్దాతిదేశో భవతీతి ।

అనుపాదీయమానే హి విశేషే సర్వప్రసఙ్గః ।।

(ద్వితీయదోషోద్భావకవార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

కథం చ నామ నోపాదీయతే యావతా భాషితపుంస్కాదిత్యుచ్యతే ? ।।

(6426 ద్వితీయపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- భాషితపుంస్కానుపపత్తిశ్చ -

హ్యర్థే చాయం చః పఠితః ।

సర్వో హి శబ్దో భాషితపుంస్కాత్పరః శక్యః కర్తుమ్ ।।

[M.5.229]

(తృతీయపక్షోద్భావకం భాష్యమ్)

అస్తు తర్హి అర్థగ్రహణమ్ ।

(6427 తృతీయపక్షే దోషవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- అర్థాతిదేశే విప్రతిషేధానుపపత్తిః -

అర్థాతిదేశే విప్రతిషేధో నోపపద్యతే । పఠిష్యతి హ్యాచార్యో విప్రతిషేధం --- పుంవద్భావాద్ధ్రస్వత్వం ఖిద్ఘాదికేషు

ఇతి స విప్రతిషేధో నోపపద్యతే ।

కిం కారణమ్ ?

ద్వికార్యయోగో హి నామ విప్రతిషేధః । న చాత్రైకో ద్వికార్యయుక్తః, శబ్దస్య హ్రస్వత్వమ్ --- అర్థస్య పుంవద్భావః ।।

(తృతీయపక్షే ద్వితీయోక్తదోషప్రాప్తిబోధకభాష్యమ్)

కిం చ --- సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాదితి । సర్వస్య స్త్ర్యర్థస్య పుంవదర్థః ప్రాప్నోతి ।

అస్యాపి ప్రాప్నోతి --- అఙ్గారకా నామ శకునయః, తేషాం కలికాః స్త్రియః । కాలికా వృన్దారికాః --- అఙ్గారకవృన్దారికాః ప్రాప్నువన్తి ।।

క్షేమవృద్ధయః క్షత్రియాః । తేషాం తనుకేశ్యః స్త్రియః । తనుకేశ్యో వృన్దారికాః --- క్షేమవృద్ధివృన్దారికాః ప్రాప్నువన్తి ।।

హంసస్య వరటా । కచ్ఛపస్య దులీ । ఋశ్యస్య రోహిత్ । అశ్వస్య వడవా । పురుషస్య యోషిత్ ।

కిం కారణమ్ ?

అవిశేషాత్ । న హి కశ్చిత్ విశేష ఉపాదీయతే ఏవం జాతీయకస్య స్త్ర్యర్థస్య పుంవదర్థో భవతీతి । అనుపాదీయమానే హి విశేషే సర్వప్రసఙ్గః ।

కథం నామ నోపాదీయతే యావతా భాషితపుంస్కాదిత్యుచ్యతే ?

భాషితపుంస్కానుపపత్తిశ్చ భవతి । న హ్యర్థేన పౌర్వాపర్యమస్తి ।।

(విప్రతిషేధానుపపత్తిరూపప్రథమదోషనివారకమేకదేశిభాష్యమ్)

అయం తావదదోషః --- యదుచ్యతే అర్థాతిదేశే విప్రతిషేధానుపపత్తిః ఇతి ।

నావశ్యం ద్వికార్యయోగ ఏవ విప్రతిషేధః ।

కిం తర్హి ?

అసంభవోఽపి । స చాత్రాస్త్యసంభవః ।

కోసావసమ్భవః ?

పుంవద్భావోఽభినిర్వర్తమానో హ్రస్వత్వస్య నిమిత్తం విహన్తి, హ్రస్వత్వమభినిర్వర్తమానం పుంవద్భావం బాధతే ---

ఏషోఽసంభవః । సత్యసంభవే యుక్తో విప్రతిషేధః ।।

(ఏకదేశినో ద్వితీయపక్షస్థాపకభాష్యమ్)

అయం తర్హి దోషః --- సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాదితి ।

తస్మాదస్తు స ఏవ మధ్యమః పక్షః ।

[M.5.230]

(ద్వితీయపక్షే దోషవారకభాష్యమ్)

నను చోక్తమ్ --- స్త్రీశబ్దస్య పుంశబ్దాతిదేశ ఇతి చేత్సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాదితి ।

నైష దోషః ।

సమాసనిర్దేశోఽయమ్, భాషితపుంస్కాదనూఙ్యస్మిన్ సోఽయమ్ --- భాషితపుంస్కాదనూఙితి ।

యద్యేవం లుక్ ప్రాప్నోతి ।

నిపాతనాన్న భవిష్యతి ।

అథవా --- అలుక్ ప్రకృతః సోఽనువర్తిష్యతే ।।

(ప్రథమపక్షోపస్థాపకభాష్యమ్)

కథం పునః అనూఙ్ ఇత్యనేన స్త్రీప్రత్యయస్య గ్రహణం శక్యం విజ్ఞాతుమ్ ?

నఞివయుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథా హ్యర్థగతిః । నఞ్యుక్తే చాన్యస్మింస్తత్సదృశే కార్యం విజ్ఞాయతే తథాహ్యర్థో గమ్యతే ।

తద్యథా --- అబ్రాహ్మణమానయేత్యుక్తే బ్రాహ్మణసదృశ ఆనీయతే నాసౌ లోష్టమానీయ కృతీ భవతి ।

ఏవమిహాపి అనూఙ్ ఇతి ఊఙ్ప్రతిషేధాదన్యస్మిన్ ఊఙ్సదృశే కార్యం విజ్ఞాస్యతే ।

కిం చాన్యత్ అనూఙ్ ఊఙ్సదృశమ్ ?

స్త్రీప్రత్యయః ఇతి ।।

(ప్రథమే ప్రాప్తదోషవారకభాష్యమ్)

ఏవమపి ఇడబిడ్ వృన్దారికా --- ఐడబిడవృన్దారికా, పృథ్వృన్దారికా --- పార్థవృన్దారికా, ఉశిక్ వృన్దారికా --- ఔశిజవృన్దారికా, దరద్ వృన్దారికా --- దారద్వృన్దారికా --- అత్ర పుంవద్భావో న ప్రాప్నోతి ।।

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః ।।

[M.5.231]

(సన్దేహస్థలనిర్ణయభాష్యమ్)

అథేహ కథం భవితవ్యమ్ ---

పట్వీమృద్వ్యౌ భార్యే అస్య --- పట్వీమృదుభార్యః, ఆహోస్విత్ పటుమృదుభార్యః ?

పట్వీమృదుభార్య ఇతి భవితవ్యమ్ ।

పుంవద్భావః కస్మాన్న భవతి ?

భాషితపుంస్కాదిత్యుచ్యతే ।

నను చ భోః పటుశబ్దో మృదుశబ్దశ్చ పుంసి భాష్యేతే ।

సమానాయామాకృతౌ యద్భాషితపుంస్కమ్, ఆకృత్యన్తరే చైతౌ భాషితపుంస్కౌ ।

సమానాయామాకృతావపి భాషితపుంస్కౌ ।

కథమ్ ?

ఆరభ్యతేఽత్ర మతుబ్లోపః ।

ఏవం తర్హి భాషితపుంస్కాదనూఙః సమానాధికరణ ఉత్తరపదే పుంవద్భవతి --- ఇత్యుచ్యతే । యశ్చాత్ర భాషితపుంస్కాదనూఙ్ సమానాధికరణ ఉత్తరపదే, కృతస్తస్య పుంవద్భావః । యస్య చాకృతః, నాసౌ భాషితపుంస్కాదనూఙ్ సమానాధికరణ ఉత్తరపదే ।।

(6428 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- పూరణ్యాం ప్రధానపూరణీగ్రహణమ్ -

పూరణ్యాం ప్రధానపూరణీగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ప్రధానం యా పూరణీ తత్రేతి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- కల్యాణీ పఞ్చమీ అస్య పక్షస్యకల్యాణపఞ్చమీకః పక్ష ఇతి ।।

అథేహ కథం భవితవ్యమ్ --- కల్యాణీ పఞ్చమీ ఆసాం రాత్రీణామితి ?

కల్యాణీపఞ్చమా రాత్రయ ఇతి భవితవ్యమ్ । రాత్రయోఽత్ర ప్రధానమ్ ।।

-6-3-35- తసిలాదిష్వా కృత్వసుచః (2894)

(పరిగణనబోధకభాష్యమ్)

ఇహ కేచిత్ తసిలాదయ ఆ కృత్వసుచః పఠ్యన్తే యేషు పుంవద్భావో నేష్యతే । కేచిచ్చాన్యత్ర పఠ్యన్తే యేషు పుంవద్భావ ఇష్యతే ।

తత్ర కిం న్యాయ్యమ్ ?

పరిగణనం కర్తవ్యమ్ ॥

[M.5.232]

(6429 పరిగణనవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- తసిలాదీ త్రతసౌ -

త్రతసౌ తసిలాదీ ద్రష్టవ్యౌ । తస్యాం శాలాయాం వసతి-తత్ర వసతి । తస్యాః-తతః । యస్యాః--యతః ॥

(6430 పరిగణనవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- తరప్తమపౌ -

తరప్తమపౌ తసిలాదీ ద్రష్టవ్యౌ । దర్శనీయతరా । దర్శనీయతమా ॥

(6431 పరిగణనవార్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- చరడ్జాతీయరౌ -

చరడ్జాతీయరౌ తసిలాదీ ద్రష్టవ్యౌ । పటుచరీ । పటుజాతీయా ॥

(6432 పరిగణనవార్తికమ్ ॥ 4 ॥)

- కల్ప ప్దేశీయరౌ -

కల్ప ప్దేశీయరౌ తసిలాదీ ద్రష్టవ్యౌ । దర్శనీయకల్పా । దర్శనీయదేశీయా ॥

(6433 పరిగణనవార్తికమ్ ॥ 5 ॥)

- రూపప్పాశపౌ -

రూపప్పాశపౌ తసిలాదీ ద్రష్టవ్యౌ । దర్శనీయరూపా । దర్శనీయపాశా ॥

(6434 పరిగణనవార్తికమ్ ॥ 6 ॥)

- థమ్థాలౌ -

థమ్థాలౌ తసిలాదీ ద్రష్టవ్యౌ । కయా ఆకృత్యా--కథమ్ । యయా ఆకృత్యా--యథా ।।

(6435 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- దార్హిలౌ -

దార్హిలౌ తసిలాదీ ద్రష్టవ్యౌ । తస్యాం వేలాయాం--తదా । తస్యాం వేలాయాం-తర్హి ।।

(6436 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 8 ।।)

- తిల్థ్యనౌ -

తిల్థ్యనౌ తసిలాదీ ద్రష్టవ్యౌ । వృకీవృకతిః । అజథ్యా యూథిః ।।

(6437 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- శసి బహ్వల్పార్థస్య -

బహ్వల్పార్థస్య శసి పుంవద్భావో వక్తవ్యః । బహ్వీభ్యో దేహి--బహుశో దేహి । అల్పశో దేహి ।।

(6438 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 10 ।।)

- త్వతలోర్గుణవచనస్య -

త్వతలోర్గుణవచనస్య పుంవద్భావో వక్తవ్యః । పట్వీభావః--పటుత్వమ్ । మృద్వీభావః--మృదుత్వమ్ । పటుతా । మృదుతా ।

గుణవచనస్యేతి కిమర్థమ్ ? కఠీభావః--కఠీత్వమ్, కఠీతా ।।

(6439 పరిగణనవార్త్తికమ్ ।। 11 ।।)

- భస్యాఢే తద్ధితే -

భస్యాఢే తద్ధితే పుంవద్భావో వక్తవ్యః । హస్తినీనాం సమూహో హాస్తికమ్ ।।

అఢ ఇతి కిమర్థమ్ ?

శ్యైనేయః, రౌహిణేయః ।।

[M.5.233]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

యద్యఢ ఇత్యుచ్యతే, అగ్నాయీ దేవతా అస్య స్థాలీపాకస్య --- ఆగ్నేయః స్థాలీపాకః, అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

ఇహ చ ప్రాప్నోతి --- కౌణ్డిన్యః, సాపత్న ఇతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యది పునరనపత్య ఇత్యుచ్యతే ।

నైవం శక్యమ్ ।

ఇహ హి న స్యాత్--గార్గ్యాయణ్యా అపత్యం మాణవకః--గార్గో జాల్మః ।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి అఢ ఇత్యేవ ।

కథం కౌణ్డిన్యః సాపత్న ఇతి ?

కౌణ్డిన్యే నిపాతనాత్ సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోః --- ఇతి ।

సాపత్నః ప్రకృత్యన్తరత్వాత్ ।

సపత్నశబ్దః ప్రకృత్యన్తరమస్తి ।

కథమగ్నాయీ దేవతా అస్య స్థాలీపాకస్య --- ఆగ్నేయః స్థాలీపాక ఇతి ?

అస్తు తర్హ్యనపత్య ఇత్యేవ ।

కథం గార్గో జాల్మః ?

గార్గాగ్నేయౌ న సంవదేతే ।

కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః ।।

[M.5.234]

(6440 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 12 ।।)

- ఠక్ఛసోశ్చ -

ఠక్ఛసోశ్చ పుంవద్భావో వక్తవ్యః । భవత్యాః ఛాత్రాః --- భావత్కాః, భవదీయాః ।

ఠగ్గ్రహణం కిమర్థమ్, న ఇకే కృతే అజాదౌ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ?

నైవం శక్యమ్ ।

అజాదిలక్షణే హి మాథితికాదివత్ప్రసఙ్గః అజాదిలక్షణే హి మాథితికాదివత్ప్రసజ్యేత ।

తద్యథా --- మథితం పణ్యమస్య మాథితిక ఇత్యకారలోపే కృతే తాన్తాదితి కాదేశో న భవతి, ఏవమిహాపి న

స్యాత్ । తసిలాది ।।

-6-3-36- క్యఙ్మానినోశ్చ (2895)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

మానిన్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

(6441 పదప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- మానిన్గ్రహణమస్త్ర్యర్థమసమానాధికరణార్థం చ -

మానిన్గ్రహణం క్రియతేఽస్త్ర్యర్థమసమానాధికరణార్థం చ ।

అస్త్ర్యర్థం తవాత్ --- దర్శనీయాం మన్యతే దేవదత్తో యజ్ఞదత్తాం --- దర్శనీయమానీ అయమస్యాః ।

అసమానాధికరణార్థమ్ --- దర్శనీయాం మన్యతే దేవదత్తాం యజ్ఞదత్తా --- దర్శనీయమానినీ ఇయమస్యాః ।।

-6-3-37- న కోపధాయాః (2896)

(నిషేధవిషయే పక్షద్వయోపస్థాపకం భాష్యమ్)

కిమిదమేవమాద్యనుక్రమణం--ఆద్యస్య యోగస్య విషయే, ఆహోస్విత్ పుంవద్భావమాత్రస్య ?

కిం చాతః ?

(ప్రథమపక్షే దోషభాష్యమ్)

యద్యాద్యస్య యోగస్య విషయే, మాధ్యమికీయాః --- శాలూకికీయాః --- అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

విధిరప్యత్ర న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

భాషితపుంస్కాదనూజిత్యుచ్యతే, న హ్యేతద్భాషితపుంస్కాదనూజ్ ।

ఇహ తర్హి విలేపికాయా ర్ధమ్యమ్ --- వైలేపికమ్, విధిశ్చ సిద్ధో భవతి, ప్రతిషేధశ్చ న ప్రాప్నోతి ।।

[M.5.235]

(ద్వితీయపక్షే దోషభాష్యమ్)

అథ పుంవద్భావమాత్రస్య విషయే, హస్తినీనాం సమూహః --- హాస్తికమ్ । జాతిలక్షణః పుంవద్భావప్రతి షేధః ప్రాప్నోతి ।।

(సిద్ధాన్తపక్షోంపపాదకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి న కోపధాయాః ఇత్యయం యోగః పుంవద్భావమాత్రస్య విషయే । తత ఉక్తమ్ --- ఏవమాద్యనుక్రమణమాద్యస్య యోగస్య విషయే ।।

(6442 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- కోపధప్రతి షేధే తద్ధితవుగ్రహణమ్ -

కోపధప్రతి షేధే తద్ధితస్య యః కకారో వోశ్చ యః, తస్య గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- పాకభార్యః, భేకభార్యః ।।

-6-3-40- స్వాఙ్గాచ్చేతః (2899)

(6443 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- స్వాఙ్గాచ్చేతోఽమానిని -

స్వాఙ్గాచ్చేతోఽమానినీతి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహాపి యథా స్యాత్ --- దీర్ఘముఖమానీ, శ్లక్ష్ణముఖమానీ ।।

యద్యమానినీత్యుచ్యతే, దీర్ఘముఖమానినీ --- శ్లక్ష్ణముఖమానినీ --- ఇతి న సిధ్యతి ।

ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతీత్యేవం భవిష్యతి ।।

-6-3-42- పుంవత్కర్మధారయజాతీయదేశీయేషు (2901)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, న సామాన్యేన సిద్ధమ్ ?

(6444 సూత్రప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పుంవత్కర్మధారయే ప్రతిషిద్ధార్థమ్ -

ప్రతిషిద్ధార్థోఽయమారమ్భః । న కోపధాయాః (37) ఇత్యుక్తం తత్రాపి పుంవద్భావో భవతి । కారికా వృన్దారికా --- కారకవృన్దారికా, కారకజాతీయా, కారకదేశీయా ।।

[M.5.236]

సంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చ (38) ఇత్యుక్తం తత్రాపి పుంవద్భవతి । దత్తా వృన్దారికా --- దత్తవృన్దారికా, దత్తజాతీయా, దత్తదేశీయా । పఞ్చమీ వృన్దారికా --- పఞ్చమవృన్దారికా, పఞ్చమజాతీయా, పఞ్చమదేశీయా ।।

వృద్ధినిమిత్తస్య --- (39) ఇత్యుక్తం తత్రాపి పుంవద్భావో భవతి । స్రౌఘ్నీ వృన్దారికా --- స్రౌఘ్నవృన్దారికా, స్రౌఘ్నజాతీయా, స్రౌఘ్నదేశీయా ।।

స్వాఙ్గాచ్చేతోఽమానిని (40) ఇత్యుక్తం తత్రాపి పుంవద్భావో భవతి । శ్లక్ష్ణముఖీ వృన్దారికా --- శ్లక్ష్ణముఖవృన్దారికా, శ్లక్ష్ణముఖజాతీయా, శ్లక్ష్ణముఖదేశీయా ।।

జాతేశ్చ (41) ఇత్యుక్తం తత్రాపి పుంవద్భవతి । కఠీ వృన్దారికా --- కఠవృన్దారికా, కఠజాతీయా, కఠదేశీయా ।।

(6445 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- కుక్కుట్యాదీనామణ్డాదిషు పుంవద్వచనమ్ -

కుక్కుట్యాదీనామణ్డాదిషు పుంవద్భావో వక్తవ్యః । కుక్కుట్యా అణ్డం --- కుక్కుటాణ్డమ్ । మృగ్యాః పదం--మృగపదమ్ । కాక్యాః శావః --- కాకశావః ।।

(6446 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వాఽస్త్రీపూర్వపదవివక్షితత్వాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అస్త్రీపూర్వపదవివక్షితత్వాత్ ।

నాత్ర స్త్రీపూర్వపదం వివక్షితమ్ ।

కిం తర్హి ?

అస్త్రీపూర్వపదం వివక్షితమ్ । ఉభయోరణ్డమ్, ఉభయోః పదమ్, ఉభయోః శావః ।।

యద్యపి తావదత్రైతచ్ఛక్యతే వక్తుమ్ । ఇహ తు కథం-మృగ్యాః క్షీరం --- మృగక్షీరమ్ ?

అత్రాపి న వాఽస్త్రీపూర్వపదవివక్షితత్వాదిత్యేవ ।

కథం పునః సతో నామావివక్షా స్యాత్ ?

సతోఽప్యవివక్షా భవతి । తద్యథా --- అలోమికా ఏడకా, అనుదరా కన్యా ।

అసతశ్చ వివక్షా భవతి । తద్యథా --- సముద్రః కుణ్డికా, విన్ధ్యో వర్ద్ధితకమితి ।।

(6447 విప్రతి షేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అగ్నే రీత్వాద్వరుణవృద్ధిర్విప్రతి షేధేన -

అగ్నే రీత్వాద్వరుణస్య వృద్ధిర్భవతి విప్రతి షేధేన । అగ్నే రీత్వస్యావకాశః --- అగ్నీషోమౌ ।

వరుణస్య వృద్ధేరవకాశః --- వాయువారుణమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- ఆగ్నివారుణీమనడ్వాహీమాలభేత ।

వరుణస్య వృద్ధిర్భవతి విప్రతి షేధేన ।।

[M.5.237]

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతి షేధః ।

ద్వికార్యయోగో హి విప్రతి షేధః, నాత్రైకో ద్వికార్యయుక్తః ।

కథమ్ ?

అగ్నే రీత్వమ్, వరుణస్య వృద్ధిః --- ఇతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నావశ్యం ద్వికార్యయోగ ఏవ విప్రతి షేధః ।

కిం తర్హి ?

అసంభవోఽపి, స చాత్రాస్త్యసమ్భవః ।

కోఽసావసంభవః ?

అగ్నే రీత్వమభినిర్వర్త్తమానం వరుణస్య వృద్ధిం బాధతే । వరుణస్య వృద్ధిరభినిర్వర్త్తమానా అగ్నే రీత్వం బాధతే । ఏషోఽసంభవః ।

సత్యసంభవే యుక్తో విప్రతి షేధః ।।

(6448 విప్రతి షేధవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- పుంవద్భావాత్ హ్రస్వత్వం ఖిద్ధాదికేషు -

పుంవద్భావాద్ హ్రస్వత్వం భవతి విప్రతి షేధేన ।

పుంవద్భావస్యావకాశః --- పటుభార్యః, మృదుభార్యః ।

ఖితి హ్రస్వత్వం భవతీత్యస్యావకాశః --- కాలిమ్మన్యః, హరిణిమ్మన్యః ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- కాలిమ్మన్యా, హరిణిమ్మన్యా ।

హ్రస్వో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

ఘాదిషు నద్యా హ్రస్వో భవతీత్యస్యావకాశః --- నర్తకితరా, నర్తకితమా ।

పుంవద్భావస్యావకాశః --- దర్శనీయతరా, దర్శనీయతమా ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- పట్వీతరా, పట్వీతమా ।

హ్రస్వో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

కే హ్రస్వో భవతీత్యస్యావకాశః --- నర్తకికా ।

పుంవద్భావస్యావకాశః--దారదికా ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి --- పట్వీకా, మృద్వీకా ।

హ్రస్వత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

అథేదానీం హ్రస్వత్వే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్పుంవద్భావః కస్మాన్న భవతి ?

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవేతి ।।

-6-3-43- ఘరూపకల్పచేలడ్బ్రువగోత్రమతహతేషు ఙ్యోఽనేకాచో హ్రస్వః (2902)

(హ్రస్వాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

ఙీగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

అనేకాచో హ్రస్వ ఇతీయత్యుచ్యమానే ఖట్వాతరా --- మాలాతరా --- అత్రాపి ప్రసజ్యేత ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । భాషితపుంస్కాదిత్యుచ్యతే ।।

ఏవమపి దత్తాతరా--గుప్తాతరా--అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

ఇర్త ఇతి వర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

[M.5.238]

స్వాఙ్గాచ్చేతోఽమానిని (6-3-40) ఇతి ।।

ఏమవపి గ్రామణీతరః-- సేనానీతరః--అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

స్త్రియామితి వర్తతే ।।

ఏవమపి గ్రామణీతరా-- సేనానీతరా--అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

స్త్రియాః స్త్రియామితి వర్తతే ।।

శేషప్రక్లృప్త్యర్థం తర్హి జీగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । నద్యాః శేషస్యాన్యతరస్యామ్ (6-3-44) ఇతి ।

కశ్చ శేషః ?

అజీ చ యా నదీ, ఙ్యన్తం చ యదేకాచ్ ।।

(జీగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అన్తరేణాపి జీగ్రహణం ప్రక్లృప్తః శేషః ।

కథమ్ ?

ఇర్త ఇతి వర్తతే । అనీచ్చ యా నదీ, ఇర్దన్తం చాపి యదేకాచ్ ।।

(శేషగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

శేషగ్రహణం చాపి శక్యమకర్తుమ్ ।

కథమ్ ?

అవిశేషేణ ఘాదిషు నద్యా అన్యతరస్యాం హ్రస్వత్వముత్సర్గః, తస్య అనేకాచః ఇతి నిత్యం హ్రస్వత్వమపవాదః ।

తస్మిన్నిత్యే ప్రాప్తే ఉగితో విభాషేయమారభ్యతే ।।

యద్యేవం లక్ష్మితరా--తన్త్రితరా--ఇతి న సిధ్యతి, లక్ష్మీతరా--తన్త్రీతరా--ఇతి ప్రాప్నోతి ।

ఇష్టమేవైతత్సంగృహీతమ్, లక్ష్మీతరా--తన్త్రీతరా--ఇత్యేవ భవితవ్యమ్ ।

ఏవం హి సౌనాగాః పఠన్తి --- ఘాదిషు నద్యా హ్రస్వత్వే కృన్నద్యాః ప్రతిషేధ ఇతి ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠస్యాధ్యాయస్య తృతీయపాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।।

[M.5.239]

-6-3-46- ఆన్మహతః సమానాధికరణజాతీయయోః (2905)

(ఆత్వాధికరణమ్)

(మహద్విషయాక్షేపభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి --- అమహాన్ మహాన్ సంపన్నో మహద్భూతశ్చన్ద్రమా ఇతి ।।

(మహద్భూతే ఆత్వాభావసాధకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

అన్యప్రకృతిరమహాన్ భూతప్రకృతౌ మహాన్ మహత్యేవ ।

అన్యః --- మహాన్ । అన్యః --- అమహాన్ భూతప్రకృతౌ వర్తతే । మహాన్ --- మహత్యేవ ।।

(ఆత్వాభావసాధకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

తస్మాదాత్వం న స్యాత్

తస్మాదాత్వం న భవిష్యతి ।।

(పుంవద్భావాక్షేపభాష్యమ్)

పుంవత్తు కథం భవేదత్ర ।। 1 ।।

పుంవద్భావోఽపి తర్హి న ప్రాప్నోతి । అమహతీ మహతీ సంపన్నా మహద్భూతా బ్రాహ్మణీ ।।

ఏవం తర్హి ---

[M.5.240]

(ఆక్షేపబాధకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

అమహతి మహాన్ హి వృత్తస్తద్వాచీ చాత్ర భూతశబ్దోఽయమ్ ।

అమహతి హి మహచ్ఛబ్దో వర్తతే, తద్వాచీ భూతశబ్దోఽయం ప్రయుజ్యతే ।

కిం వాచీ ?

మహద్వాచీ ।।

జహద్ధర్మాన్తరం పూర్వముపాదత్తే యదా పరమ్ ।

తత్త్వాదప్రచ్యుతో ధర్మీ పరిణామః స ఉచ్యతే ।। ఇతి ।

పూర్వావస్థామవిజహత్సంస్పృశన్ ధర్మముత్తరమ్ ।

సంమూర్చ్ఛిత ఇవార్థాత్మా జాయమానోఽభిధీయతే ।। ఇతి ।

(పుంవద్భావసాధకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

తస్మాత్ సిధ్యతి పుంవత్

తస్మాత్ సిధ్యతి పుంవద్భావః ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

యద్యేవమాత్వమపి ప్రాప్నోతి --- మహద్భూతశ్చన్ద్రమా ఇతి ।।

(ఆక్షేపసాధకం శ్లోకభాష్యమ్)

నిర్వృత్యమాత్వన్తు మన్యన్తే ।। 2 ।।

ఆత్వమపి ప్రాప్నోతి ।।

నైష దోషః ।

కథమ్ ?

[M.5.241]

(ఆత్వబాధకం శ్లోకభాష్యమ్)

యస్తు మహతః ప్రతిపదం సమాస ఉక్తస్తదాశ్రయం హ్యాత్వమ్ ।

కర్తవ్యం మన్యన్తే న లక్షణేన లక్షణోక్తశ్చాయమ్ ।। 3 ।।

ఏవం తర్హి లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి ప్రతిపదం యః సమాసో విహితస్తస్య గ్రహణమ్, లక్షణోక్తశ్చాయమ్ ।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి --- మహాన్ బాహురస్య --- మహాబాహురితి ।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

శేషవచనాత్తు యోఽసౌ ప్రత్యారమ్భాత్కృతో బహువ్రీహిః ।

తస్మాత్సిద్ధ్యతి తస్మిన్

యస్మాత్ శేషో బహువ్రీహిః (2-2-3) ఇతి సిద్ధే అనేకమన్యపదార్థే (24) ఇత్యాహ, తేన ప్రతిపదోక్తం తత్ర భవతి ।।

(ప్రకారాన్తరణే సమాధానశ్లోకభాష్యమ్)

ప్రధానతో వా యతో వృత్తిః ।। 4 ।।

అథవా గౌణముఖ్యయోర్ముఖ్యే సంప్రత్యయః । తద్యథా --- గౌరనూబన్ధ్యోఽజోఽగ్నీషోమీయ ఇతి న వాహీకోఽనుబధ్యతే ?

కథం తర్హి వాహీకే వృద్ధ్యాత్వే భవతః --- గౌస్తిష్ఠతి, గామానయేతి ।

అర్థాశ్రయ ఏవదేవం భవతి, యద్ధి శబ్దాశ్రయం శబ్దమాత్రే తద్భవతి । శబ్దాశ్రయే చ వృద్ధ్యాత్వే ।।

[M.5.243]

(6449 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- మహదాత్వే ఘాసకరవిశిష్టేషూపసంఖ్యానం పుంవద్వచనం చాసమానాధికరణార్థమ్ -

మహదాత్వే ఘాసకరవిశిష్టేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్, పుంవద్భావశ్చాసమానాధికరణార్థో ద్రష్టవ్యః । మహత్యా ఘాసః--మహాఘాసః । మహత్యాః కరః --- మహాకరః । మహత్యా విశిష్టః --- మహావిశిష్టః ।।

(6450 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అష్టనః కపాలే హవిషి -

అష్టనః కపాలే హవిషి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అష్టాకపాలః ।

హవిషీతి కిమర్థమ్ ?

అష్టకపాలం బ్రాహ్మణస్య ।।

(6451 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- గవి చ యుక్తే -

గవి చ యుక్త ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అష్టాగవేన శకటేన ।

యుక్త ఇతి కిమర్థమ్ ?

అష్టగవం బ్రాహ్మణస్య ।।

(శ్లోకసంగ్రహః)

అన్యప్రకృతిరమహాన్ భూతప్రకృతౌ మహాన్ మహత్యేవ ।।

తస్మాదాత్వం న స్యాత్పుంవత్తు కథం భవేత్తత్ర ।। 1 ।।

అమహతి మహాన్ హి వృత్తస్తద్వాచీ చాత్ర భూతశబ్దోఽయమ్ ।।

తస్మాత్సిధ్యతి పుంవన్నిర్వర్త్యమాత్వం తు మన్యన్తే ।। 2 ।।

యస్తు మహతః ప్రతిపదం సమాస ఉక్తస్తదాశ్రయం హ్యాత్వమ్ ।।

కర్తవ్యం మన్యన్తే న లక్షణేన లక్షణోక్తశ్చాయమ్ ।। 3 ।।

శేషవచనాత్తు యోఽసౌ ప్రత్యారమ్భాత్కృతో బహువ్రీహిః ।।

తస్మాత్ సిధ్యతి తస్మిన్ ప్రధానతో వా యతో వృత్తిః ।। 4 ।।

[M.5.244]

-6-3-47- ద్వ్యష్టనః సంఖ్యాయామబహువ్రీహ్యశీత్యోః (2906)

(మర్యాదాకరణభాష్యమ్)

ప్రాకృతాదితి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- ద్విశతమ్, అష్టశతమ్, ద్విసహస్రమ్, అష్టసహస్రమ్ ।।

-6-3-49- విభాషా చత్వారింశత్ప్రభృతౌ సర్వేషామ్ (2908)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

సర్వేషాం గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

చత్వారింశత్ప్రభృతౌ సర్వేషాం గ్రహణం సర్వేషాం విభాషా యథా స్యాత్, ద్వ్యష్టనః --- త్రేశ్చ ।।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । ప్రకృతం ద్వ్యష్టనోర్గ్రహణమనువర్తిష్యతే ।

యది తదనువర్తతే, త్రేస్త్రయస్ --- ద్వ్యష్టనోశ్చేతి ద్వ్యష్టనోరపి త్రయశ్చాదేశః ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । మణ్డూకగతయోఽధికారాః ।

తద్యథా --- మణ్డూకా ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛన్తి తద్వదధికారాః ।

(ప్రకారాన్తరబోధకభాష్యమ్)

అథవా ఏకయోగః కరిష్యతే --- ద్వ్యష్టనః సంఖ్యాయామబహువ్రీహ్యశీత్యోః, త్రేస్త్రయః । తతః --- విభాషా చత్వారింశత్ప్రభృతౌ సర్వేషామితి । నైకయోగేఽనువృత్తిర్భవతి ।

అథవా ఉభయం నివృత్తం తదపేక్షిష్యామహే ।।

-6-3-50- హృదయస్య హృల్లేఖయదణ్లాసేషు - (2909)

(హృదాదేశాధికరణమ్)

(అగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

యదగ్రహణమిదం ప్రత్యయగ్రహణమ్, తత్ర ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి యదణన్తే ప్రాప్నోతి ।।

(6452 సమాధానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యదగ్రహణే రూపగ్రహణం లేఖగ్రహణాత్ -

యదగ్రహణే రూపగ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్ ।

కుతః ?

లేఖగ్రహణాత్ । యదయం లేఖగ్రహణం కరోతి తత్ జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న యదణన్తే భవతీతి ।।

[M.5.245]

(సామాన్యాపేక్షజ్ఞాపకభాష్యమ్)

అపర ఆహ --- అత్యల్పమిదం జ్ఞాప్యతే, సర్వత్రైవోత్తరపదాధికారే ప్రత్యయగ్రహణే రూపగ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్ ।

కుతః ?

లేఖగ్రహణాదేవ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

కుమారీగౌరితరా । ఘాదిషు నద్యా హ్రస్వో భవతీతి హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత ।।

(జ్ఞాపకాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేతత్ జ్ఞాప్యతే, ఖిత్యనవ్యయస్య (6-3-66) ఇతి ఖిత్యేవానన్తరస్యానవ్యయస్య హ్రస్వత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఖిత్యనన్తరో హ్రస్వభావీ నాస్తీతి కృత్వా ఖిదన్తే ఉత్తరపదే భవిష్యతి ।

నను చాయమస్తి --- స్తనన్ధయ ఇతి ।

అత్రాపి శపా వ్యవధానమ్ ।

ఏకాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।

ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।

అథవైతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- ఖిత్యనన్తరస్య న భవతీతి యదయమనవ్యయస్యేతి ప్రతిషేధం శాస్తి । న హి ఖిత్యనన్తరమవ్యయమస్తి ।।

-6-3-52- పాదస్య పదాజ్యాతిగోపహతేషు (2911)

(పదాదేశాధికరణమ్)

(6453 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పదాదేశేఽన్తోదాత్తనిపాతనం పదోపహతార్థమ్ -

పదాదేశేఽన్తోదాత్తనిపాతనం కర్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

పదోపహతార్థమ్ । పాదేనోపహతం --- పదోపహతమ్ । తృతీయా కర్మణి (6-2-48) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వే పూర్వపదాన్తోదాత్త్వం యథా స్యాత్ ।।

[M.5.246]

(6454 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉపదేశివద్వచనం చ స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ -

ఉపదేశివద్భావశ్చ వక్తవ్యః ।।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ । ఉపదేశావస్థాయామన్తోదాత్తనిపాతనే కృతే సమాసస్వరేణ బాధనం యథా స్యాత్ । పదాజిః, పదాతిః ।।

-6-3-53- పద్యత్యతదర్థే (2912)

(6455 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- పద్భావే ఇకే చరతావుపసంఖ్యానమ్ -

పద్భావే ఇకే చరతావుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పాదేన చరతి--పదికః ।।

-6-3-56- వా ఘోషమిశ్రశబ్దేషు (2915)

(6456 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నిష్కే చోపసంఖ్యానమ్ -

నిష్కే చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । పన్నిష్కేణ । పాదనిష్కేణ ।।

-6-3-57- ఉదకస్యోదః సంజ్ఞాయామ్ (2913)

(ఉదాదేశాఽధికరణమ్)

(6457 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సంజ్ఞాయాముత్తరపదస్య చ -

సంజ్ఞాయాముత్తరపదస్యేతి వక్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ --- లోహితోదః । క్షీరోద ఇతి ।।

-6-3-59- ఏకహలాదౌ పూరయితవ్యేఽన్యతరస్యామ్ (2918)

(ఏకహలాదిపదాక్షేపభాష్యమ్)

ఏకహలాదావితి కిమర్థమ్ ?

ఉదకస్థానమ్ ।।

ఉచ్యమానేఽప్యేతస్మిన్ వచనేఽత్ర ప్రాప్నోతి, ఏతదప్యేకహలాది ।

కిం కారణమ్ ?

ఏకైకవర్ణవర్తిత్వాద్వాచః, ఉచ్చరితప్రధ్వంసిత్వాచ్చ వర్ణానామ్ । ఏకైకవర్ణవర్తినీ వాక్ న ద్వౌ యుగపదుచ్చారయతి [M.5.247]।

తద్యథా --- గౌరిత్యుక్తే యావద్గకారే వాక్ ప్రవర్తతే, న తావదౌకారే న విసర్జనీయే । యావదౌకారే, న తావద్గకారే న విసర్జనీయే । యావద్విసర్జనీయే, న తావద్గకారే నాపి ఔకారే । ఉచ్చరితప్రధ్వంసిత్వాచ్చ వర్ణానామ్ । ఉచ్చరితో వర్ణః ప్రధ్వస్త ఇతి ।

అథాపరః ప్రయుజ్యతే, న వర్ణో వర్ణాన్తరస్య సహాయః ।।

(ఏకహలాదిపదప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఏకహలాదౌ ఇత్యుచ్యతే, సర్వశ్చైవైకహలాదిః । తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే --- సాధీయో య ఏకహలాదిరితి ।

కశ్చ సాధీయః ?

యత్రైకం హలముచ్చార్యాజుచ్యతే ।।

-6-3-61- ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్య (2920)

(హ్రస్వాధికరణమ్)

(6458 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- ఇకో హ్రస్వత్వముత్తరపదమాత్రే -

ఇకో హ్రస్వత్వముత్తరపదమాత్రే వక్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ --- అలాబుకర్కన్ధుదృన్భుఫలమ్ --- ఇతి ।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

(6459 ఉపసంఖ్యానఫలబోధకవార్త్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- సర్వాన్తే లోకవిజ్ఞానమ్ -

లోకవిజ్ఞానాద్ధి యదేతత్ సర్వాన్త్యం పదం తస్మిన్ పూర్వపదస్య హ్రస్వత్వం స్యాత్ ॥

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

అథవా ఏవం విగ్రహః కరిష్యతే --- అలాబూశ్చ కర్కన్ధూశ్చ --- అలాబుకర్కన్ధ్వౌ, అలాబుకర్కన్ధ్వౌ చ దృన్భూశ్చ --- అలాబుకర్కన్ధుదృన్భ్వః, అలాబుకర్కన్ధుదృన్భూనాం ఫలం --- అలాబుకర్కన్ధుదృన్భుఫలమ్ --- ఇతి ।

యద్యేవం దృన్భ్వాః పూర్వనిపాతః ప్రాప్నోతి ।

రాజదన్తాదిషు పాఠః కరిష్యతే ॥

[M.5.248]

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యే ప్రకారాన్తరబోధకభాష్యమ్)

అథవా ఏవం విగ్రహః కరిష్యతే --- దృన్భ్వాః ఫలం --- దృన్భుఫలం, కర్కన్ధూశ్చ దృన్భుఫలం చ --- కర్కన్ధుదృన్భుఫలమ్, అలాబూశ్చ కర్కన్ధుదృన్భుఫలం చ --- అలాబుకర్కన్ధుదృన్భుఫలమితి ।

ఏవమపి ఫలేనాకృతోఽభిసంబన్ధో భవతి ।

నైష దోషః ।

ప్రత్యేకం ఫలశబ్దః పరిసమాప్యతే ॥

(6460 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ॥ 3 ॥)

?B- ఇయఙువఙవ్యయప్రతిషేధః -

ఇయఙువఙ్భావినామవ్యయానాం చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । శ్రీకులమ్, భ్రూకులమ్ । కాణ్డీభూతమ్, కుడ్యీభూతమ్ --- వృషలకులమ్ ॥

(పర్యుదాసభాష్యమ్)

అభ్రూకుంసాదీనామితి వక్తవ్యమ్ । భ్రరుకుంసః,భ్రరుకుంసః। భ్రరుకుటిః, భ్రరుకుటిః।

అపర ఆహ --- అకారో భ్రూకుంసాదీనామితి వక్తవ్యమ్ । భ్రకుంసః । భ్రకుటిః ।।

-6-3-62- ఏకతద్ధితే చ (2921)

(ఏకతద్ధితేపదప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏకతద్ధితే కిముదాహరణమ్ ?

ఏకత్వమ్, ఏకతా --- ఇతి ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । పుంవద్భావేనాప్యేతత్ సిద్ధమ్ ।

కథమ్ ?

తసిలాదిష్వా కృత్వసుచః (6-3-35) ఇతి ।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ఏకస్యా ఆగతం --- ఏకరూప్యమ్, ఏకమయమ్ ।

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్ --- ఏకత్వమ్, ఏకతా ।

నను చోక్తం పుంవద్భావేనాప్యేతత్సిద్ధమితి ।

న సిద్ధ్యతి ।

ఉక్తమేతత్ --- త్వతలోర్గుణవచనస్య ఇతి ।।

(ఉత్తరపదే పదప్రయోజనభాష్యమ్)

అథోత్తరపదే కిముదాహరణమ్ ?

ఏకశాటీ ।

నైతదస్తి । పుంవద్భావేనాప్యేతత్సిద్ధమ్ ।

కథం పుంవద్భావః ?

సమానాధికరణలక్షణః పుంవద్భావః ।

ఇదం తర్హి --- ఏకస్యాః క్షీరం --- ఏకక్షీరమ్ ।

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్ --- ఏకశాటీ ।

నను చోక్తం పుంవద్భావేనాప్యేతత్సిద్ధమితి ।

న సిద్ధ్యతి । న కోపధాయాః (6-3-37) ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।

నైషోఽస్తి ప్రతిషేధః ।

ఉక్తమేతత్ కోపధప్రతిషేధే తద్ధితవుగ్రహణమ్ ఇతి ।।

[M.5.249]

-6-3-66- ఖిత్యనవ్యయస్య (2925)

(6461 సూత్రార్థానుపపత్తివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఖితి హ్రస్వాప్రసిద్ధిరనజన్తత్వాత్ -

ఖితి హ్రస్వస్యాప్రసిద్ధిః । కాలిమ్మన్యా । హరిణిమ్మన్యా ।

కిం కారణమ్ ?

అనజన్తత్వాత్ । ముమి కృతేఽనజన్తత్వాత్ హ్రస్వత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

(6462 ఉపపత్తివార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు హ్రస్వాన్తస్య ముమ్వచనాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

హ్రస్వాన్తస్య ముమ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6463 ప్రకారాన్తరేణోపపత్తివార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సన్నియోగాద్వా -

అథవా సన్నియోగః కరిష్యతే ।

క ఏష యత్నశ్చోద్యతే సన్నియోగో నామ ?

చకారః కర్తవ్యః --- ముమ్ చ ।

కించ ?

యచ్చాన్యత్ప్రాప్నోతి ।

కిఞ్చాన్యత్ ప్రాప్నోతి ? హ్రస్వత్వమ్ ।

సిద్ధ్యతి । సూత్రం తర్హి భిద్యతే ।।

యథాన్యాసమేవాస్తు ।

నను చోక్తం ఖితి హ్రస్వాప్రసిద్ధిరనజన్తత్వాత్ ఇతి ।

పరిహృతమేతత్ --- సిద్ధన్తు హ్రస్వాన్తస్య ముమ్వచనాత్ ఇతి ।

తత్తర్హి హ్రస్వగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

న కర్తవ్యమ్ । ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్య (61) ఇతి ।

తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టమ్, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।

ఖితి ఇత్యేషా సప్తమీ హ్రస్వః ఇతి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య (1-1-66) ఇతి ।।

[M.5.250]

(ఏకదేశిన ఉపపత్తిభాష్యమ్)

అథవా ఖితి హ్రస్వో భవతీత్యుచ్యతే । ఖిత్యనన్తరో హ్రస్వభావీ నాస్తీతి కృత్వా భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాస్యతే --- అజన్తం యద్భూతపూర్వమితి ।।

(పూర్వపక్షిణ ఉపపత్తిభాష్యమ్)

అథవా కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమ్ యత్ర కార్యం తత్ర ద్రష్టవ్యమ్ ఖితి హ్రస్వో భవతీత్యుపస్థితమిదం

భవతి --- అచ ఇతి । తత్ర వచనాదనజన్తస్యాపి భవిష్యతి ।

ఇహాపి తర్హి వచనాత్ప్రాప్నోతి --- వాక్మన్య ఇతి ।

నైతదస్తి । ఇక ఇతి వర్తతే ।

ఏవమపి ఖట్వంమన్యః, అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । ఆద్గ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

జ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసోర్బహులమ్ (63) ఇతి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

ఏవమపి కీలాలపంమన్యః, శుభంయంమన్యః --- అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

తస్మాత్ పూర్వోక్తావేవ పరిహారౌ ।।

-6-3-68- ఇచ ఏకాచోఽమ్ప్రత్యయవచ్చ (2927)

(ముమోఽధికరణమ్)

(సూత్రప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

అమః ప్రత్యయవదనుదేశే కిం ప్రయోజనమ్ ?

(6464 సూత్రప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అమః ప్రత్యయవదనుదేశే ప్రయోజనమాత్వపూర్వసవర్ణగుణేయఙువఙాదేశాః -

అమః ప్రత్యయవదనుదేశే ఆత్వపూర్వసవర్ణగుణేయఙువఙాదేశాః --- ప్రయోజనమ్ ।

ఆత్వం ప్రయోజనమ్ --- గాంమన్యః ।

పూర్వసవర్ణః ప్రయోజనమ్ --- స్త్రీంమన్యః ।

గుణః ప్రయోజనమ్ --- నరంమన్యః ।

ఇయఙువఙౌ ప్రయోజనమ్ --- శ్రియంమన్యః, భువంమన్యః ।।

(6465 ప్రయోజనాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అమః ప్రత్యయవదనుదేశే ఆత్వపూర్వసవర్ణాప్రసిద్ధిరప్రథమాత్వాత్ -

అమః ప్రత్యయవదనుదేశే ఆత్వపూర్వసవర్ణయోరప్రసిద్ధిః ।

కిం కారణమ్ ?

అప్రథమాత్వాత్ । ప్రథమయోరిత్యుచ్యతే, న చాత్ర ప్రథమాం పశ్యామః ।

కిం చ భోః ఆత్వం ప్రథమయోః ఇత్యుచ్యతే ?

న ఖలు ప్రథమయోరిత్యుచ్యతే, ప్రథమయోరితి విజ్ఞాయతే ।

కథమ్ ?

అమ్శసోరిత్యుచ్యతే, త ఏవం విజ్ఞాస్యామః --- శస్సహచరితో యోఽమ్శబ్దః ।

కశ్చ శస్సహచరితః ?

ప్రథమైవ ।।

నను చ ప్రత్యయవదనుదేశాద్భవిష్యతి ।

న సిద్ధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

[M.5.251]

(6466 ఆక్షేపసాధకవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సామాన్యాతిదేశే హి విశేషానతిదేశః -

సామాన్యే హ్యతిదిశ్యమానే విశేషోఽనతిదిష్టో భవతి ।

తద్యథా --- బ్రాహ్మణవదస్మిన్ క్షత్రియే వర్త్తితవ్యమితి సామాన్యం యత్ బ్రాహ్మణకార్యం తత్ క్షత్రియేఽతిదిశ్యతే । యద్విశిష్టం మాఠరే కౌణ్డిన్యే వా, న తదతిదిశ్యతే ।

ఏవమిహాపి సామాన్యం యత్ప్రత్యయకార్యం తదతిదిశ్యతే । యద్విశిష్టం ద్వితీయైకవచనే భవతి --- ప్రథమయోరితి, న తదతిదిశ్యతే ।।

(6467 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సిద్ధం తు ద్వితీయైకవచనవద్వచనాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

ద్వితీయైకవచనవద్వచనాత్ । ద్వితీయైకవచనవద్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

(6468 ప్రకారాన్తరేణ సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- ఏకశేషనిర్దేశాద్వా -

అథవైకశేషనిర్దేశోఽయమ్ । అమ్ చ అమ్ చ --- అమ్ । ఇచ ఏకాచోఽమ్ భవతి,

అమ్ప్రత్యయవచ్చాస్మిన్ కార్యం భవతి ।।

(ప్రయోగసాధనాక్షేపభాష్యమ్)

అథేహ కథం భవితవ్యమ్ --- శ్రియం మన్యతే బ్రాహ్మణకులమ్ --- శ్రియంమన్యం బ్రాహ్మణకులమ్, ఆహోస్విచ్ఛ్రిమన్యమితి ?

శ్రియంమన్యమితి భవితవ్యమ్ ।

స్వమోర్నపుంసకాత్ (7-1-23) ఇతి లుక్కస్మాన్న భవతి ?

(బాధ్యసామాన్యచిన్తయా ప్రయోగసాధకభాష్యమ్)

నాప్రాప్తే లుక్యమ్ --- ఆరభ్యతే । స యథైవ సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః (2-4-71) ఇత్యేతం బాధత ఏవం స్వమోర్నపుంసకాత్ ఇత్యేతమపి లుకం బాధేత ।।

[M.5.252]

(బాధ్యవిశేషచిన్తయాऽऽక్షేపభాష్యమ్)

న బాధతే ।

కిం కారణమ్ ?

యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి । న చాప్రాప్తే సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః ఇత్యేతస్మిన్నేతదారభ్యతే, స్వమోర్నపుంసకాత్ ఇత్యేతస్మిన్ పునః ప్రాప్తే చాప్రాప్తే చ ।।

అథవా మధ్యేऽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్త ఇత్యేవమయమమాగమః సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః ఇత్యేతం బాధతే, స్వమోర్నపుంసకాత్ ఇత్యేతన్న బాధతే ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ఇత్యసిద్ధత్వాద్బహిరఙ్గలక్షణస్యామోऽన్తరఙ్గలక్షణో లుక్ న భవిష్యతి ।।

(పూర్వపక్షిణః సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైషా పరిభాషేహోత్తరపదాధికారే శక్యా విజ్ఞాతుమ్ ।

ఇహ హి దోషః స్యాత్ --- ద్విషన్తపః, పరన్తపః --- ఇతి ।।

తస్మాచ్ఛిమన్యమిత్యేవ భవితవ్యమ్ ।।

-6-3-70- కారే సత్యాగదస్య (2929)

(6469 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అస్తుసత్యాగదస్య కార ఉపసంఖ్యానమ్ -

అస్తుసత్యాగదస్య కార ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అస్తుంకారః, సత్యఙ్కారః, అగదంకారః ।।

[M.5.253]

(6470 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- భక్షస్య ఛన్దసి -

భక్షస్య చ్ఛన్దస్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తస్యతే భక్షఙ్కారస్య ।

ఛన్దసీతి కిమర్థమ్ ?

భక్షకారస్య తన్మతమితి ॥

(6471 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- ధేనోర్భవ్యాయామ్ -

ధేనోర్భవ్యాయాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ధేనుమ్భవ్యా ॥

(6472 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 4 ॥)

- లోకస్య పృణే -

లోకస్య పృణ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । లోకమ్పృణస్య ధన్వినః ॥

(6473 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 5 ॥)

- ఇత్యేఽనభ్యాశస్య -

ఇత్యేఽనభ్యాశస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అనభ్యాశమిత్యమ్ ॥

(6474 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 6 ॥)

- భ్రాష్ట్రాగ్న్యోరిన్ధే -

భ్రాష్ట్రాగ్న్యోరిన్ధ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । భ్రాష్ట్రమిన్ధః । అగ్నిమిన్ధః ॥

(6475 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 7 ॥)

- గిలేఽగిలస్య -

గిలేఽగిలస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తిమింగిలః ।

అగిలస్యేతి కిమర్థమ్ ?

గిలగిలః ॥

(6476 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 8 ॥)

- గిలగిలే చ -

గిలగిలే చేతి వక్తవ్యమ్ । తిమింగిలగిలః ॥

(6477 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 9 ॥)

- ఉష్ణభద్రయోః కరణే -

ఉష్ణభద్రయోః కరణ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఉష్ణంకరణమ్, భద్రంకరణమ్ ।।

(6478 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- సూతోగ్రరాజ భోజకులమేరుభ్యో దుహితుః పుత్రడ్వా -

సూతోగ్రరాజభోజకులమేరుభ్యో దుహితుః పుత్రట్ వా భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।

సూతపుత్రీ, సూతదుహితా --- సూత ।

ఉగ్రపుత్రీ, ఉగ్రదుహితా --- ఉగ్ర ।

రాజపుత్రీ, రాజదుహితా --- రాజ ।

భోజపుత్రీ, భోజదుహితా --- భోజ ।

కులపుత్రీ, కులదుహితా --- కుల ।

మేరుపుత్రీ, మేరుదుహితా --- మేరు ।।

[M.5.254]

-6-3-72- రాత్రేః కృతి విభాషా (2931)

(విభాషాస్వరూపజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిమియం ప్రాప్తే విభాషా, ఆహోస్విదప్రాప్తే ?

కథం చ ప్రాప్తే కథం వాఽప్రాప్తే ?

యది ఖితీత్యనువర్తతే, తతో నిత్యం ప్రాప్తే ।

అథ నానువర్తతే, తదాఽప్రాప్తే ।।

(విభాషానిర్ణయభాష్యమ్)

రాత్రేరప్రాప్తే విభాషా । ప్రాప్తే నిత్యో విధిః --- రాత్రిమ్మన్యః । అప్రాప్తే విభాషా --- రాత్ర్యటః, రాత్రిమటః ।।

-6-3-73- నలోపో నఞః (2932)

(నలోపాధికరణమ్)

(అనుబన్ధప్రయోజనభాష్యమ్)

కిమర్థం నఞః సానుబన్ధకస్య గ్రహణం క్రియతే, న నస్య ఇత్యేవోచ్యేత ?

నస్య ఇతీయత్యుచ్యమానే కర్ణపుత్రః --- పర్ణపుత్రః ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత ।

నైష దోషః । అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య ఇత్యేవమత్ర న భవిష్యతి ।

ఏవమపి ప్రశ్నపుత్ర --- విశ్నపుత్రః ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । అననుబన్ధకగ్రహణే న సానుబన్ధకస్య ఇత్యేవమస్య న భవిష్యతి ।

ఏవమపి వామనపుత్ర --- పామానపుత్రః ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

తస్మాత్ సానుబన్ధకగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ॥

(6479 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- నఞో నలోపే అవక్షేపే తిఙ్యుపసంఖ్యానమ్ -

నఞో నలోపేఽవక్షేపే తిఙ్యుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అపచసి వై త్వం జాల్మ । అకరోషి వై త్వం జాల్మ ॥

-6-3-74- తస్మాన్నుడచి (2933)

(తస్మాత్పదాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం తస్మాదిత్యుచ్యతే, న నుడచి ఇత్యేవోచ్యేత ?

నుడచి ఇతీయత్యుచ్యమానే నఞ ఏవ నుట్ ప్రసజ్యేత ॥

[M.5.255]

(నుటః పూర్వాన్తత్వేన సామాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే, తత్రాయమప్యర్థః --- తదోః సః సావనన్త్యయోః (7-2-106) ఇతి తదోర్గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి । తత్ర హి తవర్గానిర్దేశ ఏతత్ప్రయోజనమ్ --- ఇహ మా భూత్ --- అనేషః కరోతి --- ఇతి ।

యావతా పూర్వాన్తోఽయమ్, న దోషో భవతి ॥

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్ । ఇహ హి --- అనుష్ణ ఇతి నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య (8-2-7) ఇతి నలోపః ప్రసజ్యేత ।

నుగ్వచనాన్న భవిష్యతి ।

జముట్ తర్హి ప్రాప్నోతి ।

తస్మాత్పరాదిః కర్తవ్యః । పరాదౌ చ క్రియమాణే తస్మాత్ ఇతి చ వక్తవ్యమ్ ।।

-6-3-76- ఏకాదిశ్చైకస్య చాదుక్ (2935)

(ఆదుస్థాపకభాష్యమ్)

కిమర్థమాదుగుచ్యతే న అదుగేవోచ్యేత ?

కా రూపసిద్ధిః ?

ఏకాన్నవింశతిః --- ఏకాన్నత్రింశత్ సవర్ణదీర్ఘత్వేన సిద్ధమ్ ।

న సిధ్యతి । అతో గుణే (6-1-97) ఇతి పరరూపత్వం ప్రాప్నోతి ।।

ఏవం తర్హ్యదుట్ కరిష్యతే ।

అదుట్ చాశక్యః కర్తుమ్ । ఆనునాసిక్యం హి న స్యాత్ ।

యద్ధి తత్ యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా (8-4-45) ఇతి, పదాన్తస్యైత్యేవం తత్ ।

కిం పునః కారణం పదాన్తస్యైత్యేవం తత్ ఇతి ?

ఇహ మా భూత్ --- బ్రధ్నః,బుధ్నః, బధ్నాతి, గృభ్ణాతి ఇతి ।।

ఏవన్తర్హ్యనుట్ కరిష్యతే ।

అనుట్ చాశక్యః కర్తుమ్ ।

విభాషయాఽఽనునాసిక్యమ్ । తేనేదమేవ రూపం స్యాత్ --- ఏకాన్నవింశతిరితి । ఇదం న స్యాత్ --- ఏకాద్నవింశతిరితి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

అస్తు తర్హ్యదుగేవ ।

ననుచోక్తం అతో గుణ ఇతి పరరూపత్వం ప్రాప్నోతి ఇతి ।

నైష దోషః । అకారోచ్చారణసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి ।

యది తర్హి ప్రాప్నువన్ విధిరకారోచ్చారణసార్మథ్యాత్ బాధ్యతే, సవర్ణదీర్ఘత్వమపి తర్హి న ప్రాప్నోతి ।

యం విధిం ప్రత్యకారోచ్చారణమనర్థకం భవతి స విధిర్బాధ్యతే, యస్య తు విధేర్నిమిత్తమేవ నాసౌ బాధ్యతే । పరరూపం చ ప్రత్యకారోచ్చారణమనర్థకమ్, సవర్ణదీర్ఘత్వస్య పునర్నిమిత్తమేవ ।।

[M.5.256]

-6-3-78- సహస్య సః సంజ్ఞాయామ్ (2937)

(సాదేశాధికరణమ్)

(6480 పూర్వపక్షివార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సహస్య హలోపవచనమ్ -

సహస్య హలోపో వక్తవ్యః ।।

సాదేశే హి సతి స్వరే దోషః । ఆన్తర్యత ఉదాత్తానుదాత్తయోః స్థానే స్వరిత ఆదేశః ప్రసజ్యేత । సపుత్రః । సభార్యః ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

స తర్హి లోపో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే, స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరస్య బాధకో భవిష్యతి ।

ఏవమప్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । స యథైవ నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరం బాధతే, ఏవం సమాసస్వరమపి బాధేత --- సేష్టి, సపశుబన్ధమ్ --- ఇతి ।।

-6-3-79- గ్రన్థాన్తాధికే చ (2938)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

గ్రన్థాన్తే వచనానర్థక్యమవ్యయీభావేన కృతత్వాత్ ।

అవ్యయీభావే చాకాలే ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యస్తర్హి కాలోత్తరపదో గ్రన్థాన్తస్తదర్థమిదం వక్తవ్యమ్ । సకాష్ఠం జ్యోతిషమధీతే । సకలమ్, సముహూర్తమ్ ।।

-6-3-82- వోపసర్జనస్య (2941)

(6481 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఉపసర్జనస్య వావచనే సర్వప్రసఙ్గోఽవిశేషాత్ -

ఉపసర్జనస్య వావచనే సర్వప్రసఙ్గః, సర్వస్యోపసర్జనస్య సాదేశః ప్రాప్నోతి ।

అస్యాపి ప్రాప్నోతి --- సహయుధ్వా, సహకృత్వా ।

కిం కారణమ్ ?

అవిశేషాత్ । న హి కశ్చిద్విశేష ఉపాదీయతే --- ఏవం జాతీయకస్య సహశబ్దస్యోపసర్జనస్య సాదేశో భవతీతి ।

అనుపాదీయమానే విశేషే సర్వప్రసఙ్గః ।।

(6482 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధం తు బహువ్రీహినిర్దేశాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

బహువ్రీహినిర్దేశాత్ ।

బహువ్రీహినిర్దేశః కర్తవ్యః ।।

[M.5.257]

(సూత్రార్థసంపాదకభాష్యమ్)

ఏవమపి సహయుధ్వప్రియః సహకృత్వప్రియః --- అత్ర ప్రాప్నోతి, బహువ్రీహౌ యదుత్తరపదమిత్యేవం విజ్ఞాస్యతే ।

నన్వేతదపి బహువ్రీహావుత్తరపదమ్ ।

ఏవన్తర్హి బహువ్రీహౌ యదుపసర్జనమిత్యేవం విజ్ఞాస్యతే ।

(నన్వేతదపి బహువ్రీహావుపసర్జనమ్ ।

ఏవం తర్హి నైవం విజ్ఞాయతే --- బహువ్రీహౌ యదుపసర్జనమితి ।

కిం తర్హి ?)

బహువ్రీహౌ చ యదుపసర్జనమ్, బహువ్రీహిం ప్రతి చ యదుపసర్జనమ్ ।।

(సూత్రేణ సిద్ధార్థత్వబోధకభాష్యమ్)

స తర్హి బహువ్రీహినిర్దేశః కర్తవ్యః ।

న కర్తవ్యః ।

ఇహ కశ్చిత్ప్రధానానామేవ సమాసః, కశ్చిదుపసర్జనానామేవ, కశ్చిత్ప్రధానోపసర్జనానామేవ ।

తద్య ఉపసర్జనానామేవ సమాసస్తదుపసర్జనస్యేదం గ్రహణమ్ ।।

అథవా --- అకారో మత్వర్థీయః । తద్యథా --- తున్దః, ఘాట ఇతి ।।

అథవా --- మతుబ్లోపోఽత్ర ద్రష్టవ్యః । తద్యథా --- పుష్యకా యేషాం త ఇమే పుష్యకాః, కాలకా యేషాం త ఇమే కాలకా ఇతి ।।

-6-3-83- ప్రకృత్యాశిషి (2942)

(6483 పర్యుదాసోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రకృత్యాశిష్యగవాదిషు -

ప్రకృత్యాశిష్యగవాదిష్వితి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్ --- స్వస్తి భవతే సగవే సవత్సాయ సహలాయేతి ।।

-6-3-86- చరణే బ్రహ్మచారిణి (2945)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత్ర కిం నిపాత్యతే ?

[M.5.258]

(6484 నిపాతనబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- బ్రహ్మణ్యుపపదే సమానపూర్వే వ్రతే కర్మణి చరేర్ణినిర్వ్రతలోపశ్చ -

బ్రహ్మణ్యుపపదే సమానపూర్వే వ్రత కర్మణి చరేర్ణినిః ప్రత్యయో వ్రతలోపశ్చ నిపాత్యతే । సమానే బ్రహ్మణి వ్రతచారీతి --- సబ్రహ్మచారీ ।।

-6-3-89- దృగ్దృశవతుషు (2948)

(6485 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- దృగ్దృశవతుషు దృక్ష ఉపసంఖ్యానమ్ -

దృగ్దృశవతుషు దృక్ష ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । సదృక్షాసః, ప్రతిసదృక్షాసః ।।

-6-3-92- విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్ర్యఞ్చతౌ వప్రత్యయే (2951)

(6487 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అద్రిసధ్ర్యోరన్తోదాత్తవచనం కృత్స్వరనివృత్త్యర్థమ్ -

అద్రిసధ్ర్యోరన్తోదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

కృత్స్వరనివృత్త్యర్థమ్ । కృత్స్వరో మా భూదితి । విష్వద్ర్యఙ్, విష్వద్ర్యఞ్చౌ, విష్వద్ర్యఞ్చః । సధ్ర్యఙ్, సధ్ర్యఞ్చౌ, సధ్ర్యఞ్చః ।।

(ప్రతిషేధభాష్యమ్)

తత్ర ఛన్దసి స్త్రియాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । విశ్వాచీ, ఘృతాచీ ।

యది ఛన్దసి స్త్రియాం ప్రతిషేధ ఉచ్యతే కథం --- సా కద్రీచీ ?

ఏవన్తర్హి ఛన్దసి స్త్రియాం బహులమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।।

-6-3-93- సమః సమి (2952)

(పూర్వపదాదేశాధికరణమ్)

(క్విగ్రహణానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

కిమర్థమఞ్చతినహ్యాదిషు క్విగ్రహణం క్రియతే ।

ఇహ మా భూత్ --- సమఞ్చనమ్, ఉపనహనమ్ ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । ఉత్తరపదే ఇతి వర్తతే । న చాన్తరేణ క్విపమఞ్చతినహ్యాదయ ఉత్తరపదాని భవన్తి ।

తత్రాన్తరేణ క్విగ్గ్రహణం క్విబన్త ఏవ భవిష్యతి ।

తదాదివిధినా ప్రాప్నోతి ।

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(6486 క్విగ్గ్రహణస్య జ్ఞాపకత్వబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అఞ్చతినహ్యాదిషు క్విగ్గ్రహణానర్థక్యం యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే -

అఞ్చతినహ్యాదిషు క్విగ్గ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే । అల్గ్రహణేష్వేతద్భవతి । న చేదమల్గ్రహణమ్ ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదఞ్చతినహ్యాదిషు క్విగ్గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- అన్యత్ర ధాతుగ్రహణే తదావిధిర్భవతీతి ।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య ఇత్యత్ర అయస్కృత్ అయస్కార ఇత్యపి సిద్ధం భవతి ।।

[M.5.259]

-6-3-95- సహస్య సధ్రిః (2954)

(6487 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అద్రిసధ్ర్యోరన్తోదాత్తవచనం కృత్స్వరనివృత్త్యర్థమ్ -

అద్రిసధ్ర్యోరన్తోదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

కృత్స్వరనివృత్త్యర్థమ్ । కృత్స్వరో మా భూదితి । విష్వద్ర్యఙ్, విష్వద్ర్యఞ్చౌ, విష్వద్ర్యఞ్చః । సధ్ర్యఙ్, సధ్ర్యఞ్చౌ, సధ్ర్యఞ్చః ।।

(ప్రతిషేధభాష్యమ్)

తత్ర ఛన్దసి స్త్రియాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । విశ్వాచీ, ఘృతాచీ ।

యది ఛన్దసి స్త్రియాం ప్రతిషేధ ఉచ్యతే కథం --- సా కద్రీచీ ?

ఏవన్తర్హి ఛన్దసి స్త్రియాం బహులమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।।

-6-3-97- ద్వ్యన్తరుపసర్గేభ్యోఽప ఈత్ (2956)

(6488 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సమాప ఈత్వప్రతిషేధః -

సమాప ఈత్వప్రతిషేధో వక్తవ్యః । సమాపం నామ దేవయజనమ్ ।।

అపర ఆహ --- ఈత్వమనవర్ణాదితి వక్తవ్యమ్ । సమీపమ్, అన్తరీపమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- ప్రాపమ్, పరాపమ్ ।।

-6-3-98- ఊదనోర్దేశే (2957)

(దీర్ఘోచ్చారణప్రయోజనభాష్యమ్)

దీర్ఘోచ్చారణం కిమర్థమ్ ?

[M.5.260]

న ఉదనోర్దేశే ఇత్యేవోచ్యతే ?

కా రూపసిద్ధిః ?

అనూపమ్, సవర్ణదీర్ఘత్వేన సిద్ధమ్ ।

న సిద్ధ్యతి । అవగ్రహే హి దోషః స్యాత్ ॥

-6-3-99- అషష్ఠ్యతృతీయాస్థస్యాన్యస్య దుగాశీరాశాస్థాస్థితోత్సుకోతికారకరాగచ్ఛేషు (2958)

(లక్ష్యసిద్ధిసాధకభాష్యమ్)

అషష్ఠ్యతృతీయాస్థస్యేత్యుచ్యతే, తత్రేదం న సిధ్యతిఅన్యస్యేదం --- అన్యదీయమ్ । అన్యస్య కారకః --- అన్యత్కారక ఇతి ॥

ఏవం తర్హ్యవిశేషేణ అన్యస్య దుక్ ఛకారకయోః ఇత్యుక్త్వా తతో వక్ష్యామి --- అషష్ఠ్యతృతీయాస్థస్యాశీరాశాస్థాస్థితోత్సుకోతిరాగేషు ఇతి ॥

-6-3-101- కోః కత్తత్పురుషేఽచి (2960)

(6489 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

కద్భావే త్రావుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । కత్ర్త్రయః ।

కిమిదం కత్ర్త్రయ ఇతి ?

కుత్సితాస్త్రయః --- కత్ర్త్రయః । కే వా త్రయః, న బిభృయుః --- కత్ర్త్రయ ఇతి ॥

-6-3-109- పృషోదరాదీని యథోపదిష్టమ్ (2968)

(నిపాతనాధికరణమ్)

(ఆదిపదార్థబోధకభాష్యమ్)

పృషోదరాదీనీత్యుచ్యతే, కాని పృషోదరాదీని ?

పృషోదరప్రకారాణి ।

కాని పునః పృషోదరప్రకారాణి ?

యేషు లోపాగమవర్ణవికారాః శ్రూయన్తే, న చోచ్యన్తే ॥

(యథాశబ్దార్థబోధకభాష్యమ్)

అథ యథా ఇతి కిమిదమ్ ?

ప్రకారవచనే థాల్ (5-3-23) ।।

(ఉపదిష్టార్థబోధకభాష్యమ్)

అథ కిమిదముపదిష్టానీతి ?

ఉచ్చారితాని ।

కుత ఏతత్ ?

దిశిరుచ్చారణక్రియః । ఉచ్చార్య హి వర్ణానాహ --- ఉపదిష్టా ఇమే వర్ణాః ఇతి ।

కైః పునరుపదిష్టాని ?

శిష్టైః ।।

[M.5.261]

(శిష్టలక్షణభాష్యమ్)

కే పునః శిష్టాః ?

వైయాకరణాః ।

కుత ఏతత్ ?

శాస్త్రపూర్వికా హి శిష్టిః, వైయాకరణాశ్చ శాస్త్రజ్ఞాః ।

యది తర్హి శాస్త్రపూర్వికా శిష్టిః శిష్టిపూర్వకం చ శాస్త్రమ్, తదితరేతరాశ్రయం భవతి । ఇతరేతరాశ్రయాణి చ న ప్రకల్పన్తే ।

ఏవం తర్హి నివాసతశ్చాచారతశ్చ ।

స చాచార ఆర్యావర్తే ఏవ ।

(ఆర్యావర్తలక్షణభాష్యమ్)

కః పునరార్యావర్తః ?

ప్రాగాదర్శాత్ --- ప్రత్యక్ కాలకవనాత్ --- దక్షిణేన హిమవన్తమ్ --- ఉత్తరేణ పారియాత్రమ్ । ఏతస్మిన్ ఆర్యావర్తే ఆర్యనివాసే యే బ్రాహ్మణాః కుమ్భీధాన్యా అలోలుపా అగృహ్యమాణకారణాః కించిదన్తరేణ కస్యాశ్చిద్విద్యాయాః పారం గతాస్తత్ర భవన్తః శిష్టాః ।।

ఆవిర్భూతప్రకాశానామనుపప్లుతచేతసామ్ ।

అతీతానాగతజ్ఞానం ప్రత్యక్షాన్న విశేష్యతే ।।

అతీన్ద్రియానసంవేద్యాన్ పశ్యన్త్యార్షేణ చక్షుషా ।

యే భావాన్ వచనం తేషాం నానుమానేన బాధ్యతే ।। ఇతి ।।

(శాస్త్రప్రయోజనభాష్యమ్)

యది తర్హి శిష్టాః శబ్దేషు ప్రమాణమ్, కిమష్టాధ్యాయ్యా క్రియతే ?

శిష్టపరిజ్ఞానార్థాఽష్టాధ్యాయీ ।

కథం పునరష్టాధ్యాయ్యా శిష్టాః శక్యా విజ్ఞాతుమ్ ?

అష్టాధ్యాయీమధీయానోఽన్యం పశ్యత్యనధీయానం యే వాఽస్యాం విహితాః శబ్దాస్తాన్ ప్రయుఞ్జానమ్ । స పశ్యతి --- నూనమస్య దేవానుగ్రహః స్వభావో వా, యోఽయం న చాష్టాధ్యాయీమధీతే, యే చాస్యాం విహితాః శబ్దాస్తాంశ్చ ప్రయుఙ్క్తే । నూనమయమన్యానపి జానాతి --- ఇతి ।

ఏవమేషా శిష్టజ్ఞానార్థాఽష్టాధ్యాయీ --- ఇతి ।।

[M.5.262]

(6490 వికల్పవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- దిక్శబ్దేభ్యస్తీరస్య తారభావో వా -

దిక్శబ్దేభ్యస్తీరస్య తారభావో వా వక్తవ్యః । దక్షిణతీరమ్, దక్షిణతారమ్ । ఉత్తరతీరమ్, ఉత్తరతారమ్ ।।

(6491 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వాచో వాదేర్డత్వం వల్భావశ్చోత్తరపదస్యేఞి -

వాచో వాదేర్డత్వం వక్తవ్యం వల్భావశ్చోత్తరపదస్య ఇఞి వక్తవ్యః । వాగ్వాదస్యాపత్యం --- వాడ్వలిః ।।

(6492 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- షష ఉత్వం దతృదశసూత్తరపదాదేః ష్టుత్వం చ -

షష ఉత్వం వక్తవ్యమ్, ఉత్తరపదాదేః ష్టుత్వం చ వక్తవ్యమ్ । షోడన్, షోడశ ।।

(6493 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ధాసు వా -

ధాసు వేతి వక్తవ్యమ్, ఉత్తరపదాదేః ష్టుత్వం చ వక్తవ్యమ్ । షోఢా, షడ్ధా కురు ।।

అథ కిమర్థం బహువచననిర్దేశః క్రియతే, న పునర్ధాయామిత్యేవోచ్యేత ?

నానాధికరణవాచీ యో ధాశబ్దస్తస్య గ్రహణం యథా విజ్ఞాయేత ।

ఇహ మా భూత్ --- షట్ దధాతీతి షడ్ధా --- ఇతి ।।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

దురో దాశనాశదభధ్యేషూత్వం వక్తవ్యమ్, ఉత్తరపదాదేశ్చ ష్టుత్వమ్ । దూడాశః, దూణాశః, దూడభః, దూఢ్యః ।।

(6494 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- స్వరో రోహతౌ ఛన్దస్యుత్వమ్ -

స్వరో రోహతౌ ఛన్దస్యుత్వం వక్తవ్యమ్ । ఏహి త్వం జాయే స్వరో రోహావ --- ఇతి ।।

[M.5.263]

(6495 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- పీవోపవసనాదీనాం ఛన్దసి లోపః -

పీవోపవసనాదీనాం ఛన్దసి లోపో వక్తవ్యః । పీవోపవసనానామ్ । పయోపవసనానామ్ । శ్రియేదమ్ ।।

-6-3-111- ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః (2970)

(దీర్ఘాధికరణమ్)

(పూర్వగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

పూర్వగ్రహణం కిమర్థమ్, న తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య (1-1-66) ఇతి పూర్వస్య భవిష్యతి ?

న సిధ్యతి । న హి ఢ్రలోపేనానన్తర్యమస్తి ।।

అథేహ కస్మాన్న భవతి --- కరణీయమ్ --- హరణీయమ్ --- ఇతి ।

నైష దోషః । నైవం విజ్ఞాయతే --- ఢ్రోర్లోపః --- ఢ్రలోపః, ఢ్రలోప ఇతి ।

కథం తర్హి ?

ఢ్రోర్లోపోఽస్మిన్ సోఽయం --- ఢ్రలోప ఇతి ।

యద్యేవం, నార్థః పూర్వగ్రహణేన । భవతి హి ఢ్రలోపేనానన్తర్యమ్ ।।

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ --- ఉత్తరపదే ఇతి వర్తతే, తేనానన్తర్యమాత్రే యథా స్యాత్ । ఔదుమ్బరీ రాజా । ధూమాకీ రథేన । పునా రూపాణి ప్రకల్పయన్ ।।

-6-3-112- సహివహోరోదవర్ణస్య (2971)

(వర్ణగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

వర్ణగ్రహణం కిమర్థమ్, న సహివహోరోదస్య ఇత్యేవోచ్యేత ?

వృద్ధావపి కృతాయామోత్త్వం యథా స్యాత్ । ఉదవోఢామ్, ఉదవోఢమ్, ఉదవోఢేతి ।।

(అవర్ణప్రయోజనభాష్యమ్)

అథావర్ణగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

ఇహ మా భూత్ --- ఊఢః, ఊఢవానితి ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । భవత్యేవాత్రౌత్త్వమ్ ।

శ్రవణం కస్మాన్న భవతి ?

పూర్వత్వమస్య భవిష్యతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ఓత్త్వం క్రియతాం పూర్వత్వమితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదోత్త్వమ్, అన్తరఙ్గం పూర్వత్వమ్ ।।

[M.5.264]

ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్ --- ఓత్త్వం క్రియతాం సంప్రసారణమితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదోత్త్వమ్ ।

నిత్యం సంప్రసారణమ్, కృతేఽప్యోత్త్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

ఓత్త్వమపి నిత్యమ్ ।

కథమ్ ?

కృతేఽపి సంప్రసారణే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

అనిత్యమోత్త్వమ్ । న హి కృతే సంప్రసారణే ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

అన్తరఙ్గం పూర్వత్వమ్ I యస్య చ లక్షణాన్తరేణ నిమిత్తం విహన్యతే న తదనిత్యమ్ I న చ సంప్రసారణమేవౌత్త్వస్య నిమిత్తం విహన్తి, అవశ్యం లక్షణాన్తరం పూర్వత్వం ప్రతీక్ష్యమ్ I ఉభయోర్నిత్యయోః పరత్వాదౌత్త్వమ్ I ఓత్త్వే కృతే సమ్ప్రసారణే కృతే సంప్రసారణపరపూర్వత్వమ్ I తత్ర కార్యకృతత్వాత్ పునరోత్త్వం న భవిష్యతి II

-6-3-116- నహివృతివృషివ్యధిరుచిసహితనిషు క్వౌ (2975)

(పూర్వపదాదేశాధికరణమ్)

(క్విగ్రహణానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

కిమర్థమఞ్చతినహ్యాదిషు క్విగ్రహణం క్రియతే I

ఇహ మా భూత్ --- సమఞ్చనమ్, ఉపనహనమ్ I

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ I ఉత్తరపదే ఇతి వర్తతే I న చాన్తరేణ క్విపమఞ్చతినహ్యాదయ ఉత్తరపదాని భవన్తి I

తత్రాన్తరేణ క్విగ్రహణం క్విబన్త ఏవ భవిష్యతి I

తదాదివిధినా ప్రాప్నోతి I

అత ఉత్తరం పఠతి ---

(6486 క్విగ్రహణస్య జ్ఞాపకత్వబోధకవార్తికమ్ II 1 II)

- అఞ్చతినహ్యాదిషు క్విగ్రహణానర్థక్యం యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే -

అఞ్చతినహ్యాదిషు క్విగ్రహణమనర్థకమ్ I

కిం కారణమ్ ?

యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే I అల్గ్రహణేష్వేతద్భవతి I న చేదమల్గ్రహణమ్ I

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదఞ్చతినహ్యాదిషు క్విగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- అన్యత్ర ధాతుగ్రహణే తదాదివిధిర్భవతీతి I

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య ఇత్యత్ర అయస్కృత్ అయస్కార ఇత్యపి సిద్ధం భవతి II

-6-3-121- ఇకో వహేఽపీలోః (2980)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అపీల్వాదీనామితి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- రుచివహమ్, చారువహమ్ ।।

-6-3-122- ఉపసర్గస్య ఘఞ్యమనుష్యే బహులమ్ (2981)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అమనుష్యాదిష్వితి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్ --- ప్రసేవః, ప్రసారః, ప్రహారః ।।

(6496 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సాదకారయోః కృత్రిమే -

సాదకారయోః కృత్రిమ ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహైవ యథా స్యాత్ --- ఏషోఽస్య ప్రాసాదః । ఏషోఽస్య ప్రాకారః ।

కృత్రిమ ఇతి కిమర్థమ్ ?

ఏషోఽస్య ప్రకారః । ఏషోఽస్య ప్రసాద ఇతి ।।

(6497 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్రతివేశాదీనాం విభాషా -

ప్రతివేశాదీనాం విభాషా దీర్ఘత్వం వక్తవ్యమ్ । ప్రతివేశః, ప్రతీవేశః । ప్రతికారః, ప్రతీకారః ।।

[M.5.265]

-6-3-124- దస్తి (2983)

(పక్షద్వయోపస్థాపకం భాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే--దా ఇత్యేతస్య--తకారాదావితి, ఆహోస్విత్తకారాన్త ఇతి ।

కిఞ్చాతః ?

యది విజ్ఞాయతే--తకారాదావితి, నీత్తా--వీత్తా--అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

అథ విజ్ఞాయతే--తకారాన్త ఇతి, సుదత్తం--ప్రతిదత్తం--అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యథేచ్ఛసి తథాఽస్తు ।

అస్తు తావత్తకారాదావితి ।

కథం నీత్తా వీత్తా ?

ఋత్వే కృతే భవిష్యతి ।

అసిద్ధం ఋత్వం తస్యాసిద్ధత్వాన్న ప్రాప్నోతి ।

ఆశ్రయాత్సిద్ధత్వం భవిష్యతి ।।

అథవా పునరస్తు తకారాన్త ఇతి ।

కథం సుదత్తం ప్రతిదత్తమ్ ?

నైతత్తకారాన్తం

కిం తర్హి ?

థకారాన్తమేతత్ ।।

-6-3-138- చౌ (2997)

(జ్ఞాపకత్వసంపాదకభాష్యమ్)

ఇహాన్యే ఆచార్యాః --- చౌ ప్రత్యఙ్గస్య ప్రతిషేధమాహుః, తదిహాపి సాధ్యమ్ ।

నైష దోషః ।

ఏతదేవ జ్ఞాపయత్యాచార్యః --- న చౌ ప్రత్యఙ్గం భవతీతి, యదయం చౌ దీర్ఘత్వం శాస్తి ।।

[M.5.266]

-6-3-139- సమ్ప్రసారణస్య (2998)

(6498 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇకో హ్రస్వాత్సమ్ప్రసారణదీర్ఘత్వం విప్రతిషేధేన -

ఇకో హ్రస్వాత్సమ్ప్రసారణదీర్ఘత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।

ఇకో హ్రస్వస్యావకాశః --- గ్రామణికులమ్, సేనానికులమ్ ।

సమ్ప్రసారణదీర్ఘత్వస్యావకాశః --- విభాషా హ్రస్వత్వమ్, యదా న హ్రస్వత్వం సోఽవకాశః ।

హ్రస్వప్రసఙ్గ ఉభయం ప్రాప్నోతి --- కారీషగన్ధీపుత్రః, కౌముదగన్ధీపుత్రః ।

సమ్ప్రసారణదీర్ఘత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

అథేదానీం దీర్ఘత్వే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ హ్రస్వత్వం కస్మాన్న భవతి ?

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవ --- ఇతి ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్ ।।

ఇతి పాదశ్చ తృతీయః ।।

-9-9-999-

.

షష్ఠోఽధ్యాయః-చతుర్థపాదః

-6-4-1- అఙ్గస్య (2999)

(అధికారావధినిర్ణయాధికరణమ్)

(అధికారమర్యాదాభాష్యమ్)

ఆ కుతోఽయమధికారః ?

ఆ సప్తమాధ్యాయపరిసమాప్తేరఙ్గాధికారః ।।

(మర్యాదాయాం పక్షాన్తరోపస్థాపకభాష్యమ్)

యది తర్హ్యాసప్తమాధ్యాయపరిసమాప్తేరఙ్గాధికారః, గుణో యఙ్లుకోః (7-4-82) ఇతి యఙ్లుగ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ప్రాగభ్యాసవికారేభ్యః పునరఙ్గాధికారే సతి ప్రత్యయలక్షణేన సిద్ధమ్ ।

అస్తు తర్హి ప్రాగభ్యాసవికారేభ్యోఽఙ్గాధికారః ।।

(పక్షాన్తరే దూషణపూర్వకం సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

యది ప్రాగభ్యాసవికారేభ్యోఽఙ్గాధికారః, వవ్రశ్చ వకారస్య సమ్ప్రసారణం ప్రాప్నోతి । ఆ సప్తమాధ్యాయపరిసమాప్తేః పునరఙ్గాధికారే సతి ఉరదత్వస్య స్థానివద్భావాత్ న సమ్ప్రసారణే సమ్ప్రసారణమ్ (6-1-37) ఇతి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి । స చేదానీమపరిహారో భవతి యత్తదుక్తమ్---।అఙ్గాన్యత్వాచ్చ సిద్ధమ్ ఇతి ।

అస్తు తర్హ్యా సప్తమాధ్యాయపరిసమాప్తేరఙ్గాధికారః ।

నను చోక్తమిదానీం గుణో యఙ్లుకో--- ఇతి యఙ్లుగ్గ్రహణం కర్తవ్యమితి ।

క్రియతే న్యాస ఏవ ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

కిం పునరియం స్థానషష్ఠీ---అఙ్గస్య స్థాన ఇతి ?

ఏవం భవితుమర్హతి ।।

(6419 స్థానషష్ఠ్యాం దోషవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అఙ్గస్యేతి స్థానషష్ఠీ చేత్పఞ్చమ్యన్తస్య చాధికారః -

అఙ్గస్యేతి స్థానషష్ఠీ చేత్పఞ్చమ్యన్తస్య చాధికారః కర్తవ్యః । అఙ్గాత్ ఇత్యపి వక్తవ్యమ్ ।

అనుచ్యమానే హి---అతో భిస ఐస్భవతీతి అత ఇతి పఞ్చమీ, అఙ్గస్యేతి స్థానషష్ఠీ, తత్రాశక్యం వివిభక్తికత్వాదత ఇతి పఞ్చమ్యాఽఙ్గం విశేషయితుమ్ ।

తత్ర కో దోషః ?

అతో భిస ఐస్ ఇతి అకారాన్తాత్పరస్య భిస్మాత్రస్యైస్భావో భవతి--ఇతి--ఇహాపి ప్రసజ్యేత బ్రాహ్మణభిస్సా, ఓదనభిస్సటా--ఇతి ।।

(6500 స్థానషష్ఠ్యాం దోషవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అవయవషష్ఠ్యాదీనాం చాప్రతిపత్తిః -

అవయవషష్ఠ్యాదయశ్చ న సిధ్యన్తి ।

తత్ర కో దోషః ?

శాస ఇదఙ్హలోః (6-4-34) ఇతి శాసేశ్చాన్త్యస్య స్యాదుపధామాత్రస్య చ । ఊదుపధాయా గోహః (6-4-89) ఇతి గోహేశ్చాన్త్యస్య స్యాదుపధామాత్రస్య చ ।।

(6501 దోషాపోహవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- సిద్ధం తు పరస్పరం ప్రత్యఙ్గప్రత్యయసంజ్ఞాభావాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

పరస్పరం ప్రత్యఙ్గప్రత్యయసంజ్ఞే భవతః । అఙ్గసంజ్ఞాం ప్రతి ప్రత్యయసంజ్ఞా, ప్రత్యయసంజ్ఞాం ప్రత్యఙ్గసంజ్ఞా ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

కిమతో యత్పరస్పరం ప్రత్యఙ్గప్రత్యయసంజ్ఞే భవతః ?

(6502 స్థానషష్ఠ్యాం సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సమ్బన్ధషష్ఠీనిర్దేశశ్చ -

సమ్బన్ధషష్ఠీనిర్దేశశ్చాయం కృతో భవతి--అఙ్గస్య యో భిస్సఙ్బద్ధ ఇతి ।

కిఙ్చాఙ్గస్య భిస్సఙ్బద్ధః ?

నిమిత్తమ్ । యస్మిన్నఙ్గమిత్యేతద్భవతి ।

కస్మింశ్చైతద్భవతి ?

ప్రత్యయే ।।

(దోషాక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

ఏవమప్యవయవషష్ఠ్యాదయోఽవిశేషితా భవన్తి ।

అవయవషష్ఠ్యాదయోఽపి సమ్బన్ధ ఏవ ।।

ఏవమపి స్థానమవిశేషితం భవతి ।

స్థానమపి సమ్బన్ధ ఏవ ।।

ఏవమపి న జ్ఞాయతే---క్వ స్థానషష్ఠీ, క్వ విశేషణషష్ఠీతి ?

యత్ర షష్ఠీ అన్యం యోగం నాపేక్షతే సా స్థానషష్ఠీ ।

యత్ర హ్యన్యయోగమపేక్షతే సా విశేషణషష్ఠీ ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

కాని పునరఙ్గాధికారస్య ప్రయోజనాని ?

అఙ్గాధికారస్య ప్రయోజనమ్---

(6503 అధికారప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- సమ్ప్రసారణదీర్ఘత్వే -

హల ఉత్తరస్య సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘత్వం భవతి---హూతః, జీనః, సంవీతః శూనః ।

అఙ్గస్యేతి కిమ్ ?

నిరుతమ్, దురుతమ్ ।।

(6504 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- నామ్నోర్దీర్ఘత్వే -

ప్రయోజనమ్ । నామి దీర్ఘో భవతి---అగ్నీనామ్, ఇన్ద్రూనామ్ ।

అఙ్గస్యేతి కిమ్ ?

కిమిణాం పశ్య, పామనాం పశ్య ।।

సని దీర్ఘో భవతి---చిచీషతి, తుష్టూషతి ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

దధి సనోతి, మధు సనోతి ।।

(6505 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 7 ।।)

- లిఙ్యేత్వే -

ప్రయోజనమ్ । గ్లేయాత్, మ్లేయాత్ ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

నిర్వ్యాయాత్, నిర్వ్యాయాత్ ।।

(6506 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 8 ।।)

- అతో భిస ఐస్త్వే -

ప్రయోజనమ్ । వృక్షైః । ప్లక్షైః ।

అఙ్గస్యేతి కిమ్ ?

బ్రాహ్మణభిస్సా, ఓదనభిస్సటా ।।

(6507 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- లుఙాదిష్వడాటౌ -

ప్రయోజనమ్ । అకార్షీత్, ఐహిష్ట ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

ప్రాకరోత్, అవైహిష్ట ।।

(6508 ప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 10 ।।)

- ఇయువఙ్యుష్మదస్మత్తాతఙామినుడానేముక్కేహ్రస్వయిదీర్ఘభితత్వాని -

ఇయఙువఙౌ ప్రయోజనమ్ । శ్రియౌ, శ్రియః । భ్రువౌ, భ్రువః ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

శ్ర్యర్థమ్, భ్ర్వర్థమ్ ॥

యుష్మదస్మదోః ప్రయోజనమ్ । సామ ఆకమ్ (7-1-33) యుష్మాకమ్, అస్మాకమ్ ।

అఙ్గస్యేతి కిమ్ ?

యుష్మత్సామ, అస్మత్సామ ॥

తాతఙ్ ప్రయోజనమ్ । జీవతు జీవతాద్ భవాన్ ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

పచ హి తావత్త్వం, పచ తు తావత్త్వమ్ । జల్ప హి తావత్త్వమ్, జల్ప తు తావత్త్వమ్ ॥

ఆమి నుట్ ప్రయోజనమ్ । కిశోరీణామ్, కుమారీణామ్ ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

కుమారీ ఆమిత్యాహ, కిశోరీ ఆమిత్యాహ ॥

ఆనే ముక్ (7-2-82) ప్రయోజనమ్ । యజమానః, పచమానః ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

ప్రాణః ॥

కే హ్రస్వః ప్రయోజనమ్ । కుమారికా, కిశోరికా ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

కుమారీం కాయతి---కుమారీకః ॥

యి దీర్ఘః ప్రయోజనమ్ । చీయతే, స్తూయతే ।

అఙ్గస్యేతి కిమ్ ?

దధియానమ్, మధుయానమ్ ॥

భి తత్వం ప్రయోజనమ్ । అద్భిః, అద్భ్యః ।

అఙ్గస్యేతి కిమర్థమ్ ?

అబ్భారః, అబ్భక్షః ॥

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని ।

కథమ్ ?

(6509 ప్రయోజనాన్యథాసిద్ధిసాధకం వార్తికమ్ ।। 11 ।।)

- అర్థవద్గ్రహణప్రత్యయగ్రహణాభ్యాం సిద్ధమ్ -

అర్థవద్గ్రహణప్రత్యయగ్రహణాభ్యామేవైతాని సిద్ధాని । క్వచిత్ అర్థవద్గ్రహణేనానర్థకస్య ఇత్యేవం న భవిష్యతి, క్వచిత్ ప్రత్యయాప్రత్యయయోర్గ్రహణే ప్రత్యయస్యైవ గ్రహణం భవతి ఇతి ।।

అథవా ప్రత్యయ ఇతి ప్రకృత్యాఙ్గకార్యమధ్యేష్యే ।

యది ప్రత్యయ ఇతి ప్రకృత్యాఙ్గకార్యమధీషే---ప్రాకరోత్, ఉపైహిష్ట---ఉపసర్గాత్పూర్వమడాటౌ ప్రాప్నుతః ।

।సిద్ధం తు ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదితదన్తవిజ్ఞానాత్ ।

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేస్తదన్తస్య చ గ్రహణం భవతీతి, ఏవముపసర్గాత్పూర్వమడాటౌ న భవిష్యతః ।।

-6-4-2- హలః (3000)

(దీర్ఘాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి---తృతీయః ?

(6510 అతివ్యాప్తినివారకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అణ్ప్రకరణాదృకారస్యాప్రాప్తిః -

అణ్ప్రకరణాదృకారస్య దీర్ఘత్వం న భవిష్యతి । అణ ఇతి వర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః (6-3-111) ఇతి ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

తద్ద్వి ఇకః కాశే (6-3-123) ఇత్యనేనేగ్గ్రహణేన వ్యవచ్ఛిన్నం న శక్యమనువర్తయితుమ్ ।।

(6511 అగ్గ్రహణానువృత్తిసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఇగ్గ్రహణస్య చాణ్విశేషణత్వాత్ -

అణ్విశేషణమిగ్గ్రహణమ్--అణ ఇక ఇతి ।।

(అగ్గ్రహణానువృత్తౌ దోషనివారకభాష్యమ్)

యది తర్హ్యణ్విశేషణమిగ్గ్రహణం, చౌ దీర్ఘో భవతి--ఇతీహ న ప్రాప్నోతి---అవాచా, అవాచే ।

నైష దోషః । అగ్గ్రహణమనువర్తతే, ఇగ్గ్రహణం నివృత్తమ్ ।।

ఏవమపి కర్తృచః, కర్త్రాచా, కర్త్రాచే---అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

యథాలక్షణమప్రయుక్తే ।।

(వార్తికాన్యథాసిద్ధిసాధకభాష్యమ్)

అథవా---ఉభయం నివృత్తమ్ । కస్మాన్న భవతి---తృతీయ ఇతి ?

నిపాతనాత్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

ద్వితీయతృతీయచతుర్థతుర్యాణ్యన్యతరస్యామ్ (2-2-3) ఇతి ।।

-6-4-3- నామి (3001)

(సనకారగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమామః సనకారస్య గ్రహణం క్రియతే, న ఆమి దీర్ఘః ఇత్యేవోచ్యతే ?

కేనేదానీం సనకారస్య భవిష్యతి ?

నుడయమామ్భక్త ఆగ్గ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।।

అత ఉత్తరం పఠతి---

(నుట్ప్రయోజనశ్లోకవార్తికమ్)

నామి దీర్ఘ ఆమి చేత్స్యాత్కృతే దీర్ఘే న నుడ్ భవేత్ ।

నామి దీర్ఘ ఆమి చేత్స్యాత్కృతే దీర్ఘే న నుట్ స్యాత్ । అగ్నీనామ్, ఇన్ద్రూనామ్ ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్---దీర్ఘత్వం క్రియతాం నుడితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాన్నుట్ ।

నిత్యం దీర్ఘత్వమ్ । కృతేఽపి నుటి ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి । నిత్యత్వాద్దీర్ఘే కృతే హ్రస్వాశ్రయో నుట్ న ప్రాప్నోతి ।।

(శ్లోకవార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యాహాయం---హ్రస్వాన్తాన్నుడితి, న చ హ్రస్వాన్తోఽస్తి । తత్ర వచనాద్భవిష్యతి ।।

(సార్మథ్యాభావోపపాదకశ్లోకవార్త్తికమ్)

వచనాద్యత్ర తన్నాస్తి ।

నేదం వచనాల్లభ్యమ్ । అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

యత్ర దీర్ఘత్వం ప్రతిషిధ్యతే---తిసృణామ్, చతసృణామితి ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । ఇహ తావచ్చతసృణామితి, షట్చతుర్భ్యశ్చ (7-1-55) ఇత్యేవం భవిష్యతి ।

తిసృణామితి, త్రిగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్త్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

త్రేస్త్రయః (7-1-53) ఇతి ।

ఇదం తర్హి---త్వం నృణాం నృపతే జాయసే శుచిః ।

నైకముదాహరణం హ్రస్వగ్రహణం ప్రయోజయతి । తత్ర వచనాత్ భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాస్యతే---హ్రస్వాన్తం యద్భూతపూర్వమితి ।।

(శ్లోకవార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థం తర్హి సనకారగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్ ।।

(నుట్ప్రయోజనశ్లోకవార్త్తికమ్)

నోపధాయాశ్చ చర్మణామ్ ।

నోపధాయాః నామి యథా స్యాత్ । ఇహ మా భూత్---వర్మణామ్, చర్మణామ్ ।।

(సంగ్రహః)

నామి దీర్ఘ ఆమి చేత్స్యాత్కృతే దీర్ఘే న నుట్ భవేత్ ।

వచనాద్యత్ర తన్నాస్తి నోపధాయాశ్చ చర్మణామ్ ।। 1 ।।

-6-4-12- ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాం శౌ (3010)

-6-4-13- సౌ చ (3011)

(6512 దోషాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- హనః క్వావుపధాదీర్ఘత్వప్రసఙ్గః -

హనః క్వావుపధాలక్షణం దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి---అనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితి (15) ఇతి, తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।।

(ఆక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

వృత్రహణౌ, వృత్రహణ ఇతి---నియమవచనాత్సిద్ధమ్ । ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాం శౌ సౌ చ ఇత్యేతస్మాన్నియమవచనాద్దీర్ఘత్వం న భవిష్యతి ।।

(6513 నియమాక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- నియమవచనాత్సిద్ధమితి చేత్సర్వనామస్థానప్రకరణే నియమవచనాదన్యత్రానియమః -

నియమవచనాత్సిద్ధమితి చేత్సర్వనామస్థానప్రకరణే నియమవచనాదన్యత్ర నియమో న ప్రాప్నోతి ।

క్వాన్యత్ర ?

బ్రహ్మహణి, భ్రూణహని ।

నియమవచనాత్సిద్ధమితి చేదితి ।।

ఏవం తర్హి---

(నియమస్వరూపదర్శకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

దీర్ఘవిధిర్య ఇహేన్ప్రభృతీనాం తం వినియమ్య సుటీతి సువిద్వాన్ ।

దీర్ఘవిధిర్య ఇహేన్ప్రభృతీనాం తం సర్వనామస్థానే వినియమ్య । ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాం సర్వనామస్థానే దీర్ఘో భవతి ।

కిమర్థమిదమ్ ?

నియమార్థమ్ । ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాం సర్వనామస్థాన ఏవ, నాన్యత్ర ।।

(నియమస్వరూపదర్శకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

శౌ నియమం పునరేవ విదధ్యాత్

తతః--శౌ । శావేవ సర్వనామస్థానే నాన్యత్ర । తతః---సౌ । సావేవ సర్వనామస్థానే నాన్యత్ర ।।

(నియమసాధకం శ్లోకవార్తికమ్)

భ్రూణహనీతి తథాఽస్య న దుష్యేత్ ।। 1 ।।

తథాఽస్య భ్రూణహనీతి న దోషో భవతి ।।

(నియమే ప్రకారాన్తరదర్శకం శ్లోకవార్తికమ్)

శాస్మి నిర్వృత్య సుటీత్యవిశేషే శౌ నియమం కురు వాఽప్యసమీక్ష్య ।

అథవా నివృత్తే సర్వనామస్థానప్రకరణే అవిశేషేణ శౌ నియమం వక్ష్యామి---ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాం శావేవ । తతః---సౌ, సావేవ ।।

(నియమాక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి నియమాన్న ప్రాప్నోతి---ఇన్ద్రో వృత్రహాయతే ।।

(ఆక్షేపనిరాసే శ్లోకవార్తికమ్)

దీర్ఘవిధేరుపధానియమాన్మే హన్తియి దీర్ఘవిధౌ చ న దోషః ।। 2 ।।

ఉపధాలక్షణదీర్ఘత్వస్య నియమః, నచైతదుపధాలక్షణం దీర్ఘత్వమ్ ।।

(ప్రకారాన్తరేణాక్షేపనిరాసే శ్లోకవార్తికమ్)

సుట్యపి వా ప్రకృతేఽనవకాశః శౌ నియమోఽప్రకృతప్రతిషేధే ।

అథవాఽనువర్తమానే సర్వనామస్థానప్రకరణేఽనవకాశః శౌ నియమోఽప్రకృతస్యాపి దీర్ఘత్వస్య నియామకో భవిష్యతి ।

కథమ్ ?

(నియమసంపాదకం శ్లోకవార్తికమ్)

యస్య హి శౌ నియమః సుటి నైతత్తేన న తత్ర భవేద్వినియమ్యమ్ ।। 3 ।।

యస్య హి శిసర్వనామస్థానం, న తస్య సుట్ । యస్య చ సుట్సర్వనామస్థానం, న చ తస్య శిః । తత్ర సర్వనామస్థానప్రకరణే నియమ్యం నాస్తీతి కృత్వాఽవిశేషేణ శౌ నియమో విజ్ఞాస్యతే ।।

(సంగ్రహః)

దీర్ఘవిధిర్య ఇహేన్ప్రభృతీనాం తం వినియమ్య సుటీతి సువిద్వాన్ ।

శౌ నియమం పునరేవ విదధ్యాత్ భ్రూణహనీతి తథాऽస్య న దుష్యేత్ ।। 1 ।।

శాస్మి నిర్వత్య సుటీత్యవిశేషే శౌ నియమం కురు వాऽప్యసమీక్ష్య ।

దీర్ఘవిధేరుపధానియమాన్మే హన్తియి దీర్ఘవిధౌ చ న దోషః ।। 2 ।।

సుట్యపి వా ప్రకృతేऽనవకాశః శౌ నియమోऽప్రకృతప్రతిషేధే ।

యస్య హి శౌ నియమః సుటి నైతత్తేన న తత్ర భవేద్వినియమ్యమ్ ।। 3 ।।

-6-4-14- అత్వసన్తస్య చాధాతోః (3012)

(6514 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అత్వసన్తస్య దీర్ఘత్వే పిత ఉపసంఖ్యానమ్ -

అత్వసన్తస్య దీర్ఘత్వే పిత ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । గోమాన్, యవమాన్ ।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

।అననుబంధకగ్రహణే న సానుబన్ధకస్య గ్రహణమ్ అననుబన్ధకగ్రహణే సానుబన్ధకస్య గ్రహణం నేత్యేవం పితో న

ప్రాప్నోతి ।।

అననుబన్ధకగ్రహణ ఇత్యుచ్యతే, సానుబన్ధకస్యేదం గ్రహణమ్ ।

ఏవం తర్హి తదనుబన్ధకస్య గ్రహణే అతదనుబన్ధకస్య గ్రహణం న ఇత్యేవం పితో న ప్రాప్నోతి ।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్ ।

పకారలోపే కృతే నాతుబన్తం భవతి, అత్వన్తమేవ ।

యద్యేవ తర్హి పకారలోపే కృతే నాతుబన్తమేవముకారలోపే కృతే నాత్వన్తమ్ ।

నను చ భూతపూర్వగత్యా భవిష్యతి అత్వన్తమ్ ।

యద్యేవ తర్హి భూతపూర్వగత్యాऽత్వన్తమ్, ఏవమతుబన్తమపి ।

ఏవం తర్హి---ఆశ్రీయమాణే భూతపూర్వగతిః, అత్వన్తం చాశ్రీయతే నాతుబన్తమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

న సిధ్యతి । ఇహ హి వ్యాకరణే సర్వేష్వేవ సానుబన్ధకగ్రహణేషు రూపమాశ్రీయతే---అత్రాస్యైతద్రూపమితి । రూపనిర్గ్రహణం శబ్దస్య నాన్తరేణ లౌకికం ప్రయోగమ్ । తస్మింశ్చ లౌకికే ప్రయోగే సానుబన్ధకానాం ప్రయోగో నాస్తీతి కృత్వా ద్వితీయః ప్రయోగ ఉపాస్యతే ।

కోఽసౌ ?

ఉపదేశః । ఉపదేశే చైతదతుబన్తం నాత్వన్తమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

యది పునరచ్ఛబ్దం గృహీత్వా దీర్ఘత్వముచ్యేత ।

నైవం శక్యమ్ ।

ఇహాపి ప్రసజ్యేత---జగత్, జనగత్ ।

అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య ఇత్యేవమేతస్య న భవిష్యతి ।

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి---కృతవాన్, భుక్తవాన్ ।

క్వ తర్హి స్యాత్ ?

పచన్, యజన్ । న వై అత్రేష్యతే ।।

అనిష్టం చ ప్రాప్నోతి, ఇష్టం చ న సిధ్యతి ।

తస్మాదుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।।

-6-4-16- అజ్ఝనగమాం సని (3014)

(6515 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- గమేర్దీర్ఘత్వే ఇఙ్గ్రహణమ్ -

గమేర్దీర్ఘత్వే ఇఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ఇఙో గమేరితి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్---సఞ్జిగంసతే వత్సో మాత్రేతి ।।

(6516 ఉపసంఖ్యానసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అగ్రహణే హ్యనాదేశస్యాపి దీర్ఘప్రసఙ్గః -

అక్రియమాణే హీఙ్గ్రహణేఽనాదేశస్యాపి దీర్ఘత్వం ప్రసజ్యేత । సఞ్జిగంసతే వత్సో మాత్రేతి ।।

(6517 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- న వా ఛన్దస్యనాదేశస్యాపి దీర్ఘత్వదర్శనాత్ -

న వా ఇగ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

ఛన్దస్యనాదేశస్యాపి దీర్ఘత్వదర్శనాత్ । ఛన్దస్యనాదేశస్యాపి గమేర్దీర్ఘత్వం దృశ్యతే---స్వర్గం లోకం సఞ్జిగాంసత్ । ఛన్దస్యనాదేశస్యాపి గమేర్దీర్ఘత్వదర్శనాదిగ్గ్రహణమనర్థకమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

యథైవ తర్హి ఛన్దస్యనాదేశస్యాపి గమేర్దీర్ఘత్వం భవతి, ఏవం భాషాయామపి ప్రాప్నోతి । తస్మాదిగ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్ । యోగవిభాగః కరిష్యతే---

అచః సని ।

అజన్తానాం సని దీర్ఘో భవతి ।

తతః---

హనిగమ్యోః ।

హనిగమ్యోశ్చ సని దీర్ఘో భవతి । అచ ఇత్యేవ । అచః స్థానే యౌ హనిగమీ ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథోపధాగ్రహణమనువర్తతే, ఉతాహో న ?

కిఞ్చాతః ?

(6518 ఉపధాపదానువర్తనే దోషవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- సని దీర్ఘ ఉపధాధికారశ్చేత్ వ్యఞ్జనప్రతిషేధః -

సని దీర్ఘ ఉపధాధికారశ్చేత్ వ్యఞ్జనస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । చిచీషతి---తుష్టూషతీత్యేవమర్థమ్ ।

ఏవం తర్హి నివృత్తమ్ ।।

(6519 ఉపధాపదాననువర్తనే దోషవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అనధికారే ఉక్తమ్ -

కిముక్తమ్ ?

హనిగమిదీర్ఘేష్వగ్రహణమ్ ఇతి ।

(సిద్ధాన్తభాష్యమ్)

నైష దోషః ।

ఉక్తమేతత్---హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి యత్ర బ్రూయాత్ అచః ఇత్యేతత్తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్ ।।

-6-4-19- చ్ఛ్వోః శూడనునాసికే చ (3017)

(ఊఠోఽధికరణమ్)

(ఊఠష్ఠిత్వసాధకభాష్యమ్)

అథ ఊడాదిః కస్మాన్న భవతి, ఆదిష్టిత్ భవతీతి ప్రాప్నోతి ।

కస్య పునరాదిః ?

వకారస్య । అస్తు ।

వకారస్య కా ప్రతిపత్తిః ?

లోపో వ్యోర్వలి (6-1-66) ఇతి లోపో భవిష్యతి ।

నైవం శక్యమ్ । జ్వరత్వరస్రివ్యవిమవాముపధాయాశ్చ (6-4-20) ఇతి ద్వావూఠౌ స్యాతామ్ ।

ఏవం తర్హి నైష టిత్ ।

కస్తర్హి ?

ఠిత్ ।

(ఠిత్వే ఆక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

యది తర్హి ఠతి, ధౌతః పట ఇతి ఏత్యేధత్యూఠ్సు (6-1-89) ఇతి వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతి ।

ఠ్చత్వే కృతే భవిష్యతి ।

అసిద్ధం ఠ్చత్వం తస్యాసిద్ధత్వాన్న ప్రాప్నోతి ।

ఆశ్రయాత్సిద్ధత్వం భవిష్యతి ।

అసత్యన్యస్మిన్నాశ్రయాత్సిద్ధత్వం స్యాత్, అస్తి చాన్యః వాహ ఊఠ్ ఇతి ।

ఏషోఽపి ఠిత్కరిష్యతే । తత్రోభయోర్ఠ్చత్వే కృతే ఆశ్రయాత్సిద్ధత్వం భవిష్యతి ।।

(క్ఙిదనువర్తనవిచారభాష్యమ్)

అథ క్ఙిద్గ్రహణమనువర్తతే, ఉతాహో న ?

కిఞ్చాతః ?

(క్ఙిదనువర్తనాక్షేపే శ్లోకవార్తికమ్)

శూట్త్వే క్ఙిదధికారశ్చేచ్ఛః షత్వమ్

శూట్త్వే క్ఙిదధఃధ్వ;కారశ్చేత్ ఛః షత్వం వక్తవ్యమ్ । ప్రష్టా, ప్రష్టుం, ప్రష్టవ్యమ్ ।

(క్ఙిదనువర్తనాక్షేపే శ్లోకవార్తికమ్)

తుక్ప్రసఙ్గశ్చ ।

తుక్ చ ప్రసజ్యేత ।।

నివృత్తేఽపి వై క్ఙిద్గ్రహణేఽవశ్యమత్ర తుగభావార్థో యత్నః కర్తవ్యః । అన్తరఙ్గత్వాద్ధి తుక్ ప్రాప్నోతి ।

చ్ఛ్వోః ఇతి తుకా సహ సన్నిపాతగ్రహణం విజ్ఞాయతే ।

నను చైవమపి అన్త్యస్య ప్రాప్నోతి ।

సన్నిపాతగ్రహణసామర్థ్యాత్సర్వస్య భవిష్యతి ।

ఏవమప్యఙ్గస్య ప్రాప్నోతి ।

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి---ఏవమఙ్గస్య న భవిష్యతి ।।

యద్యేవముత్పుచ్ఛయతేరప్రత్యయః ఉత్పుడ్ ఇతి ప్రాప్నోతి, ఉత్పుదితి చేష్యతే ।

తథా వాఞ్ఛతేరప్రత్యయః--వాన్, వాంశౌ, వాంశ ఇతి న సిధ్యతి ।

యథాలక్షణమప్రయుక్తే ।।

తత్ర త్వేతావాన్ విశేషః---అనువర్తమానే క్ఙిద్గ్రహణే ఛః షత్వం వక్తవ్యమ్, తత్ర చాపి సన్నిపాతగ్రహణం విజ్ఞేయమ్ ।।

(క్ఙిద్గ్రహణాననువర్తనాక్షేపే శ్లోకవార్తికమ్)

నివృత్తే దివ ఊఠ్భావః

అథ నివృత్తం దివ ఊఠ్భావః ప్రాప్నోతి । ద్యుభ్యాం ద్యుభిః ।

అస్తు ।

కథం ద్యుభ్యాం---ద్యుభిః ఇతి ?

ఊఠి కృతే దివ ఉత్ (6-1-131) ఇత్యుత్వం భవిష్యతి ।

న సిధ్యతి । ఆన్తర్యతో దీర్ఘస్య దీర్ఘః ప్రాప్నోతి ।।

(క్ఙిద్గ్రహణాననువర్తనే దోషనివారకం శ్లోకవార్తికమ్)

తదర్థం తపరః కృతః ।।

తదర్థం తపరః క్రియతే ।।

(సంగ్రహః)

శుక్త్వే క్ఙిదధికారశ్చేచ్ఛ్వః షత్వం తుక్ప్రసజ్యతే ।

నివృత్తే దివ ఊఠ్భావస్తదర్థం తపరః కృతః ।।

(క్ఙిద్గ్రహణానువర్తనే దోషనివారకం భాష్యమ్)

క్వ పునః క్ఙిద్గ్రహణం ప్రకృతమ్ ?

అనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితి (15) ఇతి ।

యది తదనువర్తతే, అజ్ఝనగమాం సని (16) క్విఝలోశ్చేతి క్విఝలోరపి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి ।

ఝలి తావన్న దోషః । సనమత్ర ఝల్గ్రహణేన విశేషయిష్యామః--సని ఝలాదావితి ।

క్వావప్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి---నానేన క్వౌ దీర్ఘత్వం భవతీతి, యదయం క్విబ్వచిప్రచ్ఛ్యాయతస్తుకటప్రుజుశ్రీణాం

దీర్ఘోఽసంప్రసారణం చ ఇతి దీర్ఘత్వం శాస్తి ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।।

-6-4-22- అసిద్ధవదత్రాభాత్ (3020)

(అధికారమర్యాదాధికరణమ్)

(అసిద్ధవచనాక్షేపభాష్యమ్)

అసిద్ధవచనం కిమర్థమ్ ?

(6520 అసిద్ధవచనప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అసిద్ధవచనే ఉక్తమ్ -

కిముక్తమ్ । తత్ర తావదుక్తమ్---
।షత్వతుకోరసిద్ధవచనమాదేశలక్షణప్రతిషేధార్థముత్సర్గలక్షణభావార్థం ఇతి ।

ఇహాపి---అసిద్ధవచనమాదేశలక్షణప్రతిషేధార్థముత్సర్గలక్షణభావార్థం చ ।

తత్ర---ఆదేశలక్షణప్రతిషేధార్థం తావత్---ఆగహి, జహి । గతం, గతవానితి । అనునాసికలోపే జభావే చ కృతే అతో లోపః (6-4-48) అతో హేః (105) ఇతి చ ప్రాప్నోతి । అసిద్ధత్వాన్న భవతి ।

ఉత్సర్గలక్షణభావార్థం చ---ఏధి, శాధీతి । అస్తిశాస్త్యోరేత్వశాభావయోః కృతయోర్ఝల్లక్షణం ధిత్వం న ప్రాప్నోతి । అసిద్ధత్వాద్భవతి ।।

(అత్రగ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

అథ అత్ర గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

(6521 అత్రగ్రహణప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అత్రగ్రహణం విషయార్థమ్ -

విషయః ప్రతినిర్దిశ్యతే । అత్ర---ఏతస్మిన్నాభాచ్ఛాస్త్రే ఆభాచ్ఛాస్త్రమసిద్ధం యథా స్యాత్ । ఇహ మా భూత్---అభాజి, రాగః, ఉపబర్హణమితి ।।

(సూత్రప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

(6522 సూత్రప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రయోజనం శైత్వం ధిత్వే -

శాభావ ఏత్వం చ ధిత్వే ప్రయోజనమ్ । ఏధి, శాధీతి । అస్తిశాస్త్యోరేత్వశాభావయోః కృతయోర్ఝల్లక్షణం ధిత్వం న ప్రాప్నోతి ।

అసిద్ధత్వాద్భవతి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

శాభావస్తావన్న ప్రయోజయతి ।

ఏవం వక్ష్యామి--శాస్ హౌ--శా హావితి । యత్వభూతః సకారః, తత్ర సాత్ ధిత్వమ్, ధి చ (8-2-25) ఇతి సకారస్య లోపః ।

అథవా---ఆ హౌ ఇతి వక్ష్యామి ।

ఏవమపి సకారస్య ప్రాప్నోతి ।

ఉపధాయా ఇతి వర్తతే । తత్రోపధాయా ఆత్వే కృతే సాత్ ధిత్వమ్, ధి చ ఇతి సకారలోపః ।

అథవా న హౌ ఇతి వక్ష్యామి । తత్రేత్వే ప్రతిషిద్ధే సాత్ ధిత్వమ్, ధి చ ఇతి సకారలోపః ।।

ఏత్వమపి లోపాపవాదో విజ్ఞాస్యతే, న చ సకారస్య లోపః ప్రాప్నోతి ।।

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

కరోతేర్హిలోప ఉత్వే ప్రయోజనమ్ ।

కుర్విత్యత్ర హిలోపే కృతే సార్వధాతుకే పరే ఉకార ఇతి ఉత్వం న ప్రాప్నోతి ।

అసిద్ధత్వాద్భవతి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । వక్ష్యతి తత్ర సార్వధాతుకగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్---సార్వధాతుకే భూతపూర్వమాత్రేఽపి

యథా స్యాదుత్వమ్ ।।

(6523 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- తాస్తిలోపేణ్యణాదేశా అడాడీవధౌ -

తలోప---అస్తిలోప---ఇణశ్చ యణాదేశః---అడాడీవధౌ ప్రయోజనమ్ ।

అకారి, ఐహి--ఇతి । తలోపే కృతే లుజీతి అడాటౌ న ప్రాప్నుతః ।

అస్తిలోప---ఇణశ్చ యణాదేశః ప్రయోజనమ్ । ఆసన్, ఆయన్---ఇతి । ఇణస్త్యోర్యణ్లోపయోరనజాదిత్వాదాట్ న ప్రాప్నోతి ।

అసిద్ధత్వాద్భవతి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

అస్తిలోపస్తావన్న ప్రయోజయతి । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి---లోపాదాట్ బలీయానితి, యదయం శ్నసోరల్లోపః (6-4-111) ఇతి తపరకరణం కరోతి ।।

ఇణ్యణాదేశశ్చాపి న ప్రయోజయతి । యణాదేశే యోగవిభాగః కరిష్యతే---ఇణో యణ్ భవతి । తతః---ఏరనేకాచః, ఏరనేకాచ ఇణో యణ్ భవతి । తతః---అసంయోగపూర్వస్య అసంయోగపూర్వస్య యణ్భవతి, ఏరనేకాచ ఇత్యేవ ।।

(ప్రకారాన్తరేణ ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

సర్వేషామేవ పరిహారః---ఉపదేశ ఇతి వర్తతే । తత్రోపదేశావస్థాయామేవాడాటౌ భవతః ।

అథవా---

ఆర్ధధాతుక ఇతి వర్తతే ।

అథవా---

లుఙ్లఙ్లృఙ్క్ష్వడితి ద్విలకారకో నిర్దేశః । లుఙాదిషు లకారాదిష్వితి ।।

సర్వథా ఐజ్యత---ఔప్యత ఇతి న సిధ్యతి ।

వక్ష్యత్యేతత్---।అజాదీనామటా సిద్ధమ్ ఇతి ।।

(6524 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- అనునాసికలోపో హిలోపాల్లోపయోర్జ్జభావశ్చ -

అనునాసికలోపో హిలోపాల్లోపయోర్జ్జభావశ్చ ప్రయోజనమ్ । ఆగహి, జహి । గతః, గతవానితి । అనునాసికలోపే కృతే జభావే చ అతో హేః అతో లోపః ఇతి చ లోపః ప్రాప్నోతి ।

అసిద్ధత్వాన్న భవతి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

అనునాసికలోపస్తావన్న ప్రయోజయతి । అల్లోపే ఉపదేశే ఇతి వర్తతే ।

యద్యుపదేశ ఇతి వర్తతే, ధినుతః---కృణుతః---అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । నోపదేశగ్రహణేన ప్రకృతిరభిసంబధ్యతే ।

కిం తర్హి ?

ఆర్ధధాతుకమభిసంబధ్యతే । ఆర్ధధాతుకోపదేశే యదకారాన్తమితి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

జభావశ్చాపి న ప్రయోజయతి । హిలోపే యోగవిభాగః కరిష్యతే---అతో హేః । తతః---ఉతశ్చ, హేర్లుగ్భవతీతి । తతః---ప్రత్యయాత్ । ప్రత్యయాదిత్యుభయోః శేషః ।।

(వార్తికరచనాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

అథ కిమర్థమ్ అనునాసికలోపో హిలోపాల్లోపయోర్జ్జభావశ్చ ఇత్యుచ్యతే, న అనునాసికలోపజభావావల్లోపహిలోపయోః ఇత్యేవోచ్యేత ?

సంఖ్యాతానుదేశో మా భూదితి । అనునాసికలోపో హిలోపే ప్రయోజయతి---మణ్డూకి
తాభిరాగహి, రోహిదశ్వ

ఇహాగహి, మరుద్భిరగ్న ఆగహి ।।

(6525 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- సంప్రసారణమవర్ణలోపే ప్రయోజనమ్ -

మఘోనః పశ్య, మఘోనా, మఘోనే । సంప్రసారణే కృతే యస్య--- ఇతి లోపః ప్రాప్నోతి ।

అసిద్ధత్వాన్న భవతి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । వక్ష్యత్యేతత్---మఘవన్శబ్దోఽవ్యుత్పన్నం ప్రాతిపదికమితి ।।

(6526 సూత్రప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- రేభావ ఆల్లోపే ప్రయోజనమ్ -

కింస్విద్ గర్భం ప్రథమం దధ్ర ఆపః । రేభావే కృతే ఆతో లోప ఇటి చ (6-4-64)
ఇత్యాకారలోపో న ప్రాప్నోతి ।

అసిద్ధత్వాద్భవతి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । ఛాన్దసో రేభావః, లిట్ చ ఛన్దసి సార్వధాతుకమపి భవతి ।
తత్ర సార్వధాతుకమపిత్ (1-2-4) ఙిద్భవతి ఇతి ఙిత్త్వమ్, శ్నాభ్యస్తయోరాతః (6-4-112)
ఇత్యాకారలోపో భవతి ।।

(అధికారప్రయోజనాధికరణమ్)

(సూత్రాభావే దోషోపక్రమభాష్యమ్)

యది తర్హి అయం యోగో నాస్తి---

(సూత్రాసత్త్వే దోషప్రతిపాదకం శ్లోకవార్తికమ్)

ఉత్తు కృఞః కథమోర్వినివృత్తౌ

ఇహ---కుర్వః, కుర్మః, కుర్యాత్---ఇతి, ఉకారలోపే కృతే సార్వధాతుకపర ఉకార ఇతి
ఉత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

(సూత్రాసత్త్వే దోషప్రతిపాదకం శ్లోకవార్తికమ్)

ణేరపి చేటి కథం వినివృత్తిః ।

ఇహ చ---కారయతేః కారిష్యతే ణేరనిటీ (6-4-51) ఇతి ణిలోపో న ప్రాప్నోతి ।।

(సూత్రాసత్త్వే దోషప్రతిపాదకం శ్లోకవార్తికమ్)

అబ్రువతస్తవ యోగమిమం స్యాత్

లుక్ చ చిణో ను కథం న తరస్య ।। 1 ।।

ఇహ చ---అకారితరామ్---అహారితరామ్--ఇతి చిణ ఉత్తరస్య తరస్య లుక్ కథం న స్యాత్ ।।

(దోషవారకం శ్లోకవార్తికమ్)

చం భగవాన్తకృతవాంస్తు తదర్థం

తేన భవేదిటి ణేర్వినివృత్తిః ।

ఇహ---స్యసిచ్సీయుట్తాసిషు భావకర్మణోరుపదేశేఽజ్ఝనగ్రహదృశాం వా చిణ్వదిట్ చ (6-4-62) ।

కిఞ్చ ?

ణిలోపశ్చ ।।

(దోషవారకం శ్లోకవార్తికమ్)

మ్వోరపి యే చ తథాఽప్యనువృత్తౌ

ఇహాపి---కుర్వః, కుర్మః, కుర్యాత్---ఇతి మ్వోర్యే చేతి, తదప్యనువర్తిష్యతే ।।

(దోషవారకం శ్లోకవార్తికమ్)

చిణ్లుకి చ క్ఙిత ఏవ హి లుక్ స్యాత్ ।। 2 ।।

చిణ్లుక్యపి ప్రకృతం క్ఙిద్గ్రహణమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

గమహనజనఖనఘసాం లోపః క్ఙిత్యనజి (6-4-98) ఇతి ।

తద్వై సప్తమీనిర్దిష్టమ్, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః । చిణ ఇత్యేషా పఞ్చమీ క్ఙితీతి సప్తమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్య (1-1-67) ఇతి ।।

(సంగ్రహః)

ఉత్తు కృఞః కథమోర్వినివృత్తౌ ణేరపి చేటి కథం వినివృత్తిః ।

అబ్రువతస్తవ యోగమిమం స్యాత్ లుక్ చ చిణో ను కథం న తరస్య ।। 1 ।।

చం భగవాన్ కృతవాంస్తు తదర్థం తేన భవేదిటి ణేర్వినివృత్తిః ।

మ్వోరపి యే చ తథాఽప్యనువృత్తౌ చిణ్లుకి చ క్ఙిత ఏవ హి లుక్ స్యాత్ ।। 2 ।।

(6527 సూత్రారమ్భే ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 8 ।।)

- ఆరభ్యమాణేఽప్యేతస్మిన్యోగే సిద్ధం వసుసంప్రసారణమజ్విధౌ -

ఆరభ్యమాణేఽప్యేతస్మిన్ యోగే వసు సంప్రసారణమజ్విధౌ సిద్ధం వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

పపుషః పశ్య, తస్థుషః పశ్య, నిన్యుషః పశ్య, చిచ్యుషః పశ్య, లులువుషః పశ్య, పుపువుషః పశ్య---ఇతి । వసోః సంప్రసారణే కృతే అచి ఇత్యాకారలోపాదీని యథా స్యురితి ।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యన్తి ?

(6528 ఉపసంఖ్యానకారణవార్త్తికమ్ ।। 9 ।।)

- బహిరఙ్గలక్షణత్వాదసిద్ధత్వాచ్చ -

బహిరఙ్గలక్షణం చైవ హి వసుసంప్రసారణమసిద్ధం చ ।।

(6529 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 10 ।।)

- ఆత్వం యలోపాల్లోపయోః పశుషో న వాజాన్ చాఖాయితా చాఖాయితుమ్ -

ఆత్వం యలోపాల్లోపయోః సిద్ధం వక్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

పశుషో న వాజాన్ । పశుష ఇత్యాత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ ఆతో ధాతోః (6-4-140) ఇత్యాకారలోపో న ప్రాప్నోతి ।

చాఖాయితా---చాఖాయితుమితి ఆత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ యస్య హలః (6-4-49) ఇతి యలోపః ప్రాప్నోతి ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

సమానాశ్రయవచనాత్సిద్ధమ్ ।

సమానాశ్రయమసిద్ధం భవతి, వ్యాశ్రయం చైతత్ ।

ఇహ తావత్---పపుషః పశ్య, తస్థుషః పశ్య, నిన్యుషః పశ్య, చిచ్యుషః పశ్య, యుయువుషః పశ్య, లులువుషః

పశ్య---ఇతి---వసావాకారలోపాదీని, వస్వన్తస్య విభక్తౌ సంప్రసారణమ్ ।

పశుష ఇతి---విటి ఆత్వం, విడన్తస్య విభక్తావాకారలోపః ।

చాఖాయితా---చాఖాయితుమితి---యజ్యాత్వమ్, యజన్తస్య చార్ధధాతుకే లోప ఇతి ।।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

న హి ।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

అత్ర గ్రహణసార్మథ్యాత్ ।

నను చాన్యదత్రగ్రహణస్య ప్రయోజనముక్తమ్ ।

కిముక్తమ్ ?

అత్ర గ్రహణం విషయార్థమితి ।

అధికారాదప్యేతత్సిద్ధమ్---ఇతి ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యసాధకభాష్యమ్)

ఇహ---పపుషః, చిచ్యుషః, లులువుషః, ద్వౌ హేతూ ఉపదిష్టౌ---బహిరఙ్గలక్షణత్వాఞ్చాసిద్ధత్వం చేతి ।

తత్ర భవేదసిద్ధత్వం ప్రయుక్తమ్, బహిరఙ్గలక్షణం తు నైవ ప్రత్యుక్తమ్ ।

నైష దోషః । బహిరఙ్గమన్తరఙ్గమితి చ ప్రతిద్వన్ద్విభావినావేతావర్థౌ ।

కథమ్ ?

సత్యన్తరఙ్గే బహిరఙ్గమ్, సతి చ బహిరఙ్గేఽన్తరఙ్గమ్ । న చాత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గయోర్యుగపత్సమవస్థానమస్తి । నానభినిర్వృత్తే బహిరఙ్గేఽన్తరఙ్గం ప్రాప్నోతి । తత్ర నిమిత్తమేవ బహిరఙ్గమన్తరఙ్గస్య ।।

(6530 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 10 ।।)

- హ్రస్వయలోపాల్లోపాశ్చాయాదేశే ల్యపి సిద్ధా వక్తవ్యాః -

ప్రశమయ్య గతః, ప్రతమయ్య గతః, ప్రబేభిదయ్య గతః, ప్రచేచ్ఛిదయ్య గతః, ప్రస్తనయ్య గతః, ప్రగదయ్య గతః । హ్రస్వయలోపాల్లోపానామసిద్ధత్వాత్ ల్యపి లఘుపూర్వాత్ (6-4-56) ఇత్యయాదేశో న ప్రాప్నోతి ॥

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

అత్రాప్యేష పరిహారః---సమానాశ్రయవచనాత్సిద్ధమితి ।

కథమ్ ?

ణావేతి విధయః, ణేర్ల్యప్యయాదేశః ॥

(6531 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 11 ॥)

- వుగ్యుటావువఙ్యణోః సిద్ధౌ వక్తవ్యౌ -

బభూవతుః, బభూవుః । వుకోఽసిద్ధత్వాదువఙాదేశః ప్రాప్నోతి ।

ఉపదిదీయే, ఉపదిదీయాతే । యుటోఽసిద్ధత్వాద్యణాదేశః ప్రాప్నోతి ॥

(వుకః సిద్ధత్వోపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

వుకస్తావన్న వక్తవ్యమ్ । వుకం న వక్ష్యామి । ఏవం వక్ష్యామి---భువో లుఙ్లిటోరూదుధాయాః ఇతి । అత్రోవఙాదేశే కృతే యా ఉపధా తస్యాః స్యాత్ ॥

(ప్రత్యాక్షేప---సమాధానభాష్యమ్)

ఏవమపి కుతో ను ఖల్వేతత్---ఉవఙాదేశే కృతే యా ఉపధా తస్యా ఊత్వం భవిష్యతి, న పునః సాంప్రతికీ యోపధా తస్యాః స్యాత్---భకారస్యేతి ।

నైష దోషః । ఓరితి వర్తతే, తేనోవర్ణస్య భవిష్యతి ॥

(పునః ప్రత్యాక్షేప---సమాధానభాష్యమ్)

భవేత్సిద్ధం---బభూవతుః, బభూవుః ।

ఇదం తు న సిద్ధ్యతి---బభూవ, బభూవిథేతి ।

కిం కారణమ్ ?

గుణవృద్ధ్యోః కృతయోరువర్ణాభావాత్ ।

నాత్ర గుణవృద్ధీ ప్రాప్నుతః ।

కిం కారణమ్ ?

క్ఙితి చ (1-1-5) ఇతి ప్రతిషేధాత్ ।

కథం కిత్త్వమ్ ?

ఇన్ధిభవతిభ్యాం చ (1-2-6) ఇతి ।

తద్వై కిత్త్వం వయం ప్రత్యాచక్ష్మహే వుకా । ఇహ తు కిత్త్వేన వుక్ ప్రత్యాఖ్యాయతే ।

కిం పునరత్ర న్యాయ్యమ్ ?

వుగ్వచనమేవ న్యాయ్యమ్ । సతి హి కిత్త్వే స్యాతామేవాత్ర గుణవృద్ధీ ।

కిం కారణమ్ ?

ఇగ్లక్షణయోర్గుణవృద్ధ్యోః స ప్రతిషేధః, న చైషా ఇగ్లక్షణా వృద్ధిః ।

ఏవం తర్హి నార్థో వుకా నాపి కిత్త్వేన । స్తామత్ర గుణవృద్ధీ । గుణవృద్ధ్యోః కృతయోరవావోశ్చ కృతయోర్యా ఉపధా తస్యా ఊత్వం భవిష్యతి ।

కథమ్ ?

ఓరిత్యత్రావర్ణమపి ప్రతినిర్దిశ్యతే ।

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి---కీలాలపః పశ్య, శుభంయః పశ్యేతి ।

లోపోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి---కీలాలపౌ, కీలాలపా ఇతి ।

ఏవం తర్హి వ్యోరితి వర్తతే, తేనోవర్ణం విశేషయిష్యామః---వ్యోః-ఓః-ఇరితి । ఇహేదానీమోరిత్యనువర్తతే, వ్యోరితి నివృత్తమ్ ।।

(యుటః సిద్ధత్వోపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

యుటశ్చాపి న వక్తవ్యమ్ । యుడ్వచనసామర్థ్యాన్న భవిష్యతి ।

అస్త్యన్యత్ యుడ్వచనే ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

ద్వయోర్యకారయోః శ్రవణం యథా స్యాత్ ।

న వ్యఞ్జనపరస్యానేకస్యైకస్య వా యకారస్య శ్రవణం ప్రతి విశేషోఽస్తి ।।

(అసిద్ధత్వమర్యాదాజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిం పునః ప్రాగ్భాదసిద్ధమ్, ఆహోస్విత్సహ తేన ?

కుతః పునరయం సన్దేహః ?

ఆఙాఽయం నిర్దేశః క్రియతే, ఆఙ్ చ పునః సన్దేహం జనయతి । తద్యథా---ఆ పాటలిపుత్రాత్ వృష్టో దేవ ఇతి సన్దేహః---కిం ప్రాక్ పాటలిపుత్రాత్---సహ తేనేతి ।

ఏవమిహాపి సన్దేహః---ప్రాగ్భాత్---సహ తేనేతి ।

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6532 ఆఙో మర్యాదార్థకత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 12 ।।)

- ప్రాగ్భాదితి చేచ్ఛ్వనామఘోనాభాగుణేషూపసంఖ్యానమ్ -

ప్రాగ్భాదితి చేచ్ఛ్వనామఘోనాభాగుణేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।

శునః పశ్య, శునా, శునే । సంప్రసారణే కృతే అల్లోపోఽనః (6-4-134) ఇతి ప్రాప్నోతి । యస్య పునః సహ తేనాసిద్ధత్వమ్, అసిద్ధత్వాత్తస్య న సంయోగాద్వమన్తాత్ (137) ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।।

(దోషభాష్యమ్)

యస్యాపి ప్రాగ్భాదసిద్ధత్వం తస్యాప్యేష న దోషః ।

కథమ్ ?

నాస్త్యత్ర విశేషః---అల్లోపేన నివృత్తౌ సత్యామ్, పూర్వత్వేన వా నివృత్తౌ ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

అయమస్తి విశేషః---అల్లోపేన నివృత్తౌ సత్యాముదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రసజ్యేత ।।

(ప్రత్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

నాత్రోదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

న గోశ్వన్సావవర్ణ--- (6-1-182) ఇతి ప్రతిషేధాత్ ।।

(నిరాసనిరసనభాష్యమ్)

నైష ఉదాత్తనివృత్తిస్వరస్య ప్రతిషేధః ।

కస్య తర్హి ?

తృతీయాదిస్వరస్య ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యత్ర తర్హి తృతీయాదిస్వరో నాస్తి---శునః పశ్యేతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి న వయం లక్షణస్య ప్రతిషేధం శిష్మః ।

కిం తర్హి ?

యేన కేనచిల్లక్షణేన ప్రాప్తస్య విభక్తిస్వరస్యాయం ప్రతిషేధః ।।

(ఆక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

యత్ర తర్హి విభక్తిస్వరో నాస్తి---బహుశునీతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

యది పునరయముదాత్తనివృత్తిస్వరస్యాపి ప్రతిషేధో విజ్ఞాయేత ।

(ప్రత్యాక్షేపాపోహభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్ । ఇహాపి ప్రసజ్యేత---కుమారీతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి---నోదాత్తనివృత్తిస్వరః శున్యవతరతీతి, యదయం శ్వన్శబ్దం గౌరాదిషు పఠతి । అన్తోదాత్తార్థం యత్నం కరోతి । సిద్ధం హి స్యాత్ జీపైవ ।।

(దోషాక్షేపభాష్యమ్)

మఘోనః పశ్య, మఘోనా, మఘోనే, సంప్రసారణే కృతే యస్య--- ఇతి లోపః ప్రాప్నోతి । యస్య పునః సహ తేనాసిద్ధత్వం, అసిద్ధత్వాత్తస్య న భవిష్యతి ।।

యస్యాపి హి ప్రాగ్భాదసిద్ధత్వం తస్యాప్యేష న దోషః ।

కథమ్ ?

వక్ష్యత్యేతత్---మఘవన్శబ్దో ఽవ్యుత్పన్నం ప్రాతిపదికమితి ।।

(దోషాక్షేపభాష్యమ్)

భూగుణః---భూయాన్ । భూభావే కృతే ఓర్గుణః ప్రాప్నోతి । యస్య పునః సహ తేనాసిద్ధత్వమసిద్ధత్వాత్తస్య న భవిష్యతి ।।

యస్యాపి ప్రాగ్భాదసిద్ధత్వం తస్యాప్యేష న దోషః ।

కథమ్ ?

దీర్ఘోచ్చారణసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి ।

అస్త్యన్యద్దీర్ఘోచ్చారణస్య ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

భూమేతి ।

నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ? బహ్వోర్న ఞ్వదుత్తరపదభూమ్ని (6-2-175) ఇతి ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు సహ తేన---ఇతి ।

(6533 ఆజో$\circ$భివిధ్యర్థత్వే దోషవార్తికమ్ ।। 13 ।।)

- ఆ భాదితి చేద్వసుసంప్రసారణయలోపప్రస్థాదీనాం ప్రతిషేధః -

ఆ భాదితి చేద్వసుసమ్ప్రసారణయలోపప్రస్థాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

పపుషః పశ్య, తస్థుషః, నిన్యుషః, చిచ్యుషః, లులువుషః, యుయువుష ఇతి । చసుసమ్ప్రసారణే కృతే తస్యాసిద్ధత్వాదచీత్యాకారలోపాదీని న సిద్ధ్యన్తి ।

నైష దోషః ।

ఉక్తమేతత్---సమానాశ్రయవచనాత్సిద్ధమితి ।

కథమ్ ?

వసావాకారలోపాదీని, వస్వన్తస్య విభక్తౌ సమ్ప్రసారణమ్---ఇతి ।।

(దోషాక్షేపభాష్యమ్)

యలోపః । సౌరీ బలాకా । యో$\circ$సావణ్యకారో లుప్యతే తస్యాసిద్ధత్వాత్---ఇర్తీతి యలోపో న ప్రాప్నోతి ।

అత్రాప్యేష పరిహారః---సమానాశ్రయవచనాత్సిద్ధమితి ।

కథమ్ ?

అణి అకారలోపః, అణన్తస్య---ఇర్తి యలోపః ।।

ప్రస్థాదిషు । ప్రేయాన్, స్థేయాన్ । ప్రస్థాదీనామసిద్ధత్వాత్ ప్రకృత్యైకాచ్ (6-4-163) ఇతి ప్రకృతిభావో న ప్రాప్నోతి ।।

నైష దోషః । యథైవ ప్రస్థాదీనామసిద్ధత్వాత్ప్రకృతిభావో న భవతి, ఏవం టిలోపోఽపి న భవిష్యతి ।।

-6-4-23- శ్నాన్నలోపః (3021)

(లోపాధికరణమ్)

(శకారప్రయోజనభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం శ్నమః శకారస్య గ్రహణం క్రియతే, న నాన్నలోప ఇత్యేవోచ్యేత ?

నాన్నలోప ఇతీయత్యుచ్యమానే---నన్దితా, నన్దకః---ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత ।

ఏవం తర్హి ఏవం వక్ష్యామి---నాన్నలోపోఽనిదితామ్ । తతః---హల ఉపధాయాః క్ఙితి ఇతి, అనిదితామితి ।

నైవం శక్యమ్ । ఇహ హి న స్యాత్---హినస్తి ।।

తస్మాన్నైవం శక్యమ్ ।

న చేదేవమ్--నన్దితా--నన్దకః--ఇత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత ।।

ఏవం తర్హి క్ఙితీతి వర్తతే ।

ఏవమపి హినస్తి---ఇత్యత్ర న ప్రాప్నోతి ।

నైషా పరసప్తమీ ।

కా తర్హి ?

సత్సప్తమీ---క్ఙితి సతి ।

ఏవమపి---నన్దమానః---ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి నశబ్ద ఏవాత్ర క్ఙిత్త్వేన విశేష్యతేక్ఙిచ్చేన్నశబ్దో భవతీతి ।

ఏవమపి---యజ్ఞానాం---యత్నానామ్---ఇత్యత్ర ప్రాప్నోతి ।

దీర్ఘత్వమత్ర బాధకం భవిష్యతి ।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యం---దీర్ఘత్వం క్రియతాం---నలోప ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాన్నలోపః ।

తస్మాత్ శకారస్య గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

(శకారగ్రహణే దోషనివారకభాష్యమ్)

అథ క్రియమాణేఽపి శకారగ్రహణే ఇహ కస్మాన్న భవతి---విశ్నానాం---ప్రశ్నానామ్---ఇతి ?

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేత్యేవం న భవిష్యతి ।।

-6-4-24- అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితి (3022)

(6534 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అనిదితాం నలోపే లఙ్గికమ్ప్యోరుపతాపశరీరవికారయోరుపసంఖ్యానమ్ -

అనిదితాం నలోపే లఙ్గికమ్ప్యోరుపతాపశరీరవికారయోరుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । విలగితః, వికపితః ।

ఉపతాపశరీరవికారయోరితి కిమర్థమ్ ?

విలఙ్గితః । వికమ్పితః ।।

(6535 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- బృంహేరచ్యనిటి -

బృంహేరచ్యనిటి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । నిబర్హకః ।

అచీతి కిమర్థమ్ ?

నిబృంహ్యతే ।

అనిటీతి కిమర్థమ్ ?

నిబృంహితా, నిబృంహితుమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్ । బృహిః ప్రకృత్యన్తరమ్ ।

కథం విజ్ఞాయతే ?

అచీతి లోప ఉచ్యతే, అనజాదావపి దృశ్యతే---నిబృహ్యతే ।

అనిటీత్యుచ్యతే । ఇడాదావపి దృశ్యతే---నిబర్హితా, నిబర్హితుమ్ ।

అజాదావపి న దృశ్యతే---నిబృంహయతి, నిబృంహకః ।।

(6536 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- రఞ్జేర్ణౌ మృగరమణే -

రఞ్జేర్ణౌ మృగరమణే ఉపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । రజయతి మృగాన్ ।

మృగరమణ ఇతి కిమర్థమ్ ?

రఞ్జయతి వస్త్రాణి ।।

(6537 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ఘినుణి చ -

ఘినుణి చోపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । రాగీ ।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

ఘినుణి నిపాతనాత్సిద్ధమ్ ।।

కిం నిపాతనమ్ ?

త్యజరజేతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

అశక్యం ధాతునిర్దేశే నిపాతనం తన్త్రమాశ్రయితుమ్ । ఇహ హి దోషః స్యాత్---దశనహః కరణే । దంష్ట్రా ।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైతద్ధాతునిపాతనమ్ ।

కిం తర్హి ?

ప్రత్యయాన్తస్యైతద్రూపమ్ । తస్మింశ్చ ప్రత్యయే లోపో భవతి దంశసఞ్జస్వఞ్జాం శపి (6-4-25) ఇతి ।।

(6538 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- రజకరజనరజః సూపసంఖ్యానమ్ -

రజకరజనరజః సూపంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । రజకః, రజనమ్, రజ ఇతి ।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

రజకరజనరజః సు కిత్త్వాత్సిద్ధమ్ ।।

కిత ఏవైతే ఔణాదికాః । తద్యథా---రుచకః, భువనమ్, శిర ఇతి ।।

-6-4-34- శాస ఇదఙ్హలోః (3032)

(6539 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- శాస ఇత్త్వే ఆశాసః క్వావుపసంఖ్యానమ్ -

శాస ఇత్త్వే ఆశాసః క్వావుపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఆశీరితి ।।

(నియమార్థత్వోపపాదకభాష్యమ్)

కిం పునరిదం నియమార్థమ్, ఆహోస్విద్విధ్యర్థమ్ ?

కథం నియమార్థం స్యాత్, కథం వా విధ్యర్థమ్ ?

యది తావచ్ఛాసిమాత్రస్య గ్రహణమ్, తతో నియమార్థమ్ ।

అథ హి యస్మాచ్ఛాసేరజీవహితస్తస్య గ్రహణమ్, తతో విధ్యర్థమ్ ।।

(నియమాసమ్భవదర్శకం భాష్యమ్)

యద్యపి శాసిమాత్రగ్రహణమ్, ఏవమపి విధ్యర్థమేవ ।

కథమ్ ? ।

అజి హలాదావుచ్యతే, న చాత్ర హలాదిం పశ్యామః ।

నను చ క్విబేవ హలాదిః ।

క్విపో లోపే కృతే హలాద్యభావాన్న ప్రాప్నోతి ।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్---క్విలోపః క్రియతామ్, అఙ్హలోరిత్త్వమితి ।

కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదఙ్హలోరిత్త్వమ్ ।

నిత్యః క్విలోపః, కృతేఽప్యఙ్హలోరిత్త్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి । నిత్యత్వాత్ క్విపో లోపే కృతే హలాద్యభావాన్న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి ప్రత్యయలక్షణేన భవిష్యతి ।

వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్ ।।

(నియామకత్వోపపాదకభాష్యమ్)

యది వా కాని చిద్వర్ణాశ్రయాణ్యపి లక్షణేన భవన్తి, తథా చేదమపి భవిష్యతి ।

అథవైవం వక్ష్యామి---

శాస ఇదఙ్హలోః ।

తతః---

క్వౌ ।

క్వౌ చ శాస ఇద్భవతి । ఆర్యశీః, మిత్రశీః ।

తతః--

ఆఙః ।

ఆఙ్పూర్వాచ్చ క్వౌ శాస ఇద్భవతి । ఆశీరితి ।

ఇదమిదానీం కిమర్థమ్ ?

నియమార్థమ్ । ఆఙ్పూర్వాచ్ఛాసేః క్వావేవ ।

క్వ మా భూత్ ?

ఆశాస్తే, ఆశాస్యతే, ఆశాస్యమానే---ఇతి ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్ । అవిశేషేణ శాస ఇద్భవతీత్యుక్త్వా తతోఽజీతి వక్ష్యామి । తన్నియమార్థం భవిష్యతి---అజ్యేవాఙాదౌ, నాన్యస్మిన్నఙాదౌ ।।

(అనిష్టాక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి నియమాదిత్వం ప్రాప్నోతి---ఆశాస్తే, ఆశాస్యతే, ఆశాస్యమాన ఇతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

యస్మాచ్ఛాసేరఙ్విహితస్తస్య గ్రహణమ్, న చైతస్మాచ్ఛాసేరఙ్విహితః ।

కథమాశీరితి ?

నిపాతనాత్సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

క్షియాశీః ప్రైషేషు తిఙాకాఙ్క్షమ్ (8-2-104) ఇతి ।।

-6-4-37- అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామనునాసికలోపో ఝలి క్ఙితి (3035)

(6540 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అనుదాత్తోపదేశేఽనునాసికలోపో ల్యపి చ -

అనుదాత్తోపదేశేఽనునాసికలోపో ల్యపి చేతి వక్తవ్యమ్ । ప్రమత్య । ప్రతత్య ।।

(6541 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వాఽమః -

వాఽమ ఇతి వక్తవ్యమ్ । ప్రయత్య, ప్రయమ్య । ప్రరత్య, ప్రరమ్య । ప్రణత్య, ప్రణమ్య ।।

-6-4-40- గమః క్వౌ (3038)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

గమాదీనామితి వక్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్--- పరీతత్సహ కణ్ఠికా । సంయత్, సునదితి ।।

(6542 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఊఙ్ చ -

ఊఙ్ చ గమాదీనామితి వక్తవ్యమ్ । అగ్రేగూః, అగ్రేభ్రూః ।।

-6-4-42- జనసనఖనాం సఞ్ఝలోః (3040)

(సఞ్ఝలోరన్వయాక్షేపభాష్యమ్)

అథ కిమయం సముచ్చయః---సని చ ఝలాదౌ చేతి, ఆహోస్విత్ సన్విశేషణం ఝల్గ్రహణం---సని ఝలాదావితి ?

కిం చాతః ?

(సముచ్చయే దోషభాష్యమ్)

యది సముచ్చయః, సన్యఝలాదావపి ప్రాప్నోతి । సిసనిషతి, జిజనిషతే, చిఖనిషతి ।

(విశేషణపక్షే దోషభాష్యమ్)

అథ సన్విశేషణం ఝల్గ్రహణమ్, జాతః---జాతవానిత్యత్ర న ప్రాప్నోతి ।

యథేచ్ఛసి తథాఽస్తు ।।

(సముచ్చయే దోషనివారకభాష్యమ్)

అస్తు తావత్సముచ్చయః ।

నను చోక్తం---సన్యర్ఝలాదావపి ప్రాప్నోతి ।

నైష దోషః । ప్రకృతం ఝల్గ్రహణమనువర్తతే, తేన సనం విశేషయిష్యామః---సని ఝలాదావితి ।

(విశేషణపక్షే దోషనివారకభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు సన్విశేషణమ్ ।

కథం జాతః---జాతవానితి ?

ప్రకృతం ఝలి క్ఙితీత్యనువర్తతే ।।

(ఝల్గ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యద్యేవం నార్థో ఝల్గ్రహణేన । యోగవిభాగః కరిష్యతే---

జనసనఖనామ్ ।

అనునాసికస్యాకారో భవతి ఝలి క్ఙితి ।

తతః---

సని చ ।

సని చ జనసనఖనామనునాసికస్యాకారో భవతి, ఝలీత్యేవ ।

తస్మాన్నార్థో ఝల్గ్రహణేన ।।

(6543 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సనోతేరనునాసికలోపాదాత్వం విప్రతిషేధేన -

సనోతేరనునాసికలోపాదాత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।

సనోతేరనునాసికలోపస్యావకాశః---అన్యే తనోత్యాదయః ।

ఆత్వస్యావకాశః---అన్యే జనాదయః ।

సనోతేరనునాసికస్యోభయం ప్రాప్నోతి---సాతః, సాతవాన్---ఇతి ।

ఆత్వం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(విప్రతిషేధాక్షేపభాష్యమ్)

నైష యుక్తో విప్రతిషేధః । న హి సనోతేరనునాసికలోపస్యాన్యే తనోత్యాదయోఽవకాశః । సనోతేర్యస్తనోత్యాదిషు పాఠః సోఽనవకాశః ।

న ఖల్వప్యాత్వస్యాన్యే జనాదయోఽవకాశః । సనోతేర్యదాత్వే గ్రహణం తదనవకాశమ్, తస్యానవకాశత్వాదయుక్తో విప్రతిషేధః ।।

(సకారాకారయోర్విప్రతిషేధోపపాదనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి తనోత్యాదిషు పాఠస్తావత్సావకాశః। కోఽవకాశః।

అన్యాని తనోత్యాదికార్యాణి---తనాదిభ్యస్తథాసోః (2-4-79) ఇతి ।

ఆత్వేఽపి గ్రహణం సావకాశమ్ ।

కోఽవకాశః ?

సని చ । యే విభాషా (6-4-43) చ । ఉభయోః సావకాశయోర్యుక్తో విప్రతిషేధః ।।

(విప్రతిషేధాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమప్యయుక్తో విప్రతిషేధః । పఠిష్యతి హ్యాచార్యః---।పూర్వత్రాసిద్ధే నాస్తి విప్రతిషేధోఽభావాదుత్తరస్య ఇతి । ఏకస్య హి నామాభావే విప్రతిషేధో న స్యాత్, కిం పునర్యత్రోభయం నాస్తి ।।

(జ్ఞాపకేన విప్రతిషేధస్థాపనభాష్యమ్)

నైష దోషః । భవతీహ విప్రతిషేధః ।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

న హి ।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి---భవతీహ విప్రతిషేధ ఇతి, యదయం ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి (6-4-66) ఇతి హల్గ్రహణం కరోతి ।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ?

హల్గ్రహణస్యైతత్ప్రయోజనం---హలాదావీత్వం యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్---గోదః---కమ్బలద ఇతి । యది చాత్ర విప్రతిషేధో న స్యాదిహ హల్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్ ।

అస్త్వత్ర ఇర్త్వమ్ । ఇర్త్వస్యాసిద్ధత్వాల్లోపో భవిష్యతి । పశ్యతి త్వాచార్యః---భవతీహ విప్రతి షేధః, తతో హల్గ్రహణం కరోతి ।।

(ఇర్త్వస్య వ్యవస్థార్థత్వబోధనేన జ్ఞాపకనిరాకరణభాష్యమ్)

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్, వ్యవస్థార్థమేతత్స్యాత్---హలాదావీత్వం యథా స్యాదజాతౌ మా భూదితి ।

కిఞ్చ స్యాత్ ?

యద్యజాదావపీత్వం స్యాత్, ఇయజాదేశః ప్రసజ్యేత ।।

(వ్యవస్థార్థత్వాక్షేపభాష్యమ్)

నను చాసిద్ధత్వాదేవేయజాదేశో న భవిష్యతి ।।

(వ్యవస్థార్థత్వసాధకభాష్యమ్)

న శక్యమీత్వమియజాదేశేఽసిద్ధం విజ్ఞాతుమ్ । ఇహ హి దోషః స్యాత్---ధియౌ, ధియః । పియౌ, పియ ఇతి ।।

(వ్యవస్థార్థత్వాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదీత్త్వమ్ ।

కిం తర్హి ?

ధ్యాప్యోః సమ్ప్రసారణమేతత్ ।।

సమానాశ్రయం ఖల్వసిద్ధం భవతి, వ్యాశ్రయం చైతత్ ।

కథమ్ ?

క్వావీత్వమ్, క్విబన్తస్య విభక్తావియజాదేశః ।।

(వ్యవస్థావాచిత్వస్థాపనభాష్యమ్)

వ్యవస్థార్థమేవ తర్హి హల్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కుతో హ్యేతత్---ఇర్త్వస్యాసిద్ధత్వాల్లోపః స్యాత్, న పునర్లోపస్యాసిద్ధత్వాదీత్వమితి । తత్ర చక్రకమవ్యవస్థా ప్రసజ్యేత ।।

(జ్ఞాపకత్వపక్షోపపాదకభాష్యమ్)

నాస్తి చక్రకప్రసఙ్గః । న హ్యవ్యవస్థాకారిణా శాస్త్రేణ భవితవ్యమ్ । శాస్త్రతో నామ వ్యవస్థా । తత్ర

ఇర్త్వస్యాసిద్ధత్వాల్లోపః, లోపేనావస్థానం భవిష్యతి । న ఖల్వపి తస్మింస్తదేవాసిద్ధం భవతి ।।

(జ్ఞాపకత్వాక్షేపభాష్యమ్)

వ్యవస్థార్థమేవ తర్హి హల్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ । హలాదావీత్వం యథా స్యాత్, అజాదౌ మా భూదితి ।

కుతో హ్యేతత్-- ఇర్త్వస్యాసిద్ధత్వాల్లోపః, లోపేనావస్థానం భవిష్యతి । న పునర్లోపస్యాసిద్ధత్వాదీత్వమీత్వేన వ్యవస్థానం స్యాత్ ?

తదేవ ఖల్వపి తస్మిన్నసిద్ధం భవతి ।

కథమ్ ?

పఠిష్యతి హ్యాచార్యః---।చిణో లుకి తగ్రహణానర్థక్యం సఙ్ఘాతస్యాప్రత్యయత్వాత్, తలోపస్య చాసిద్ధత్వాత్ ఇతి ।

చిణో లుక్ చిణో లుక్యేవాసిద్ధో భవతి ।।

(జ్ఞాపకత్వసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి---యది వ్యవస్థార్థమేతత్స్యాత్ నైవాయం హల్గ్రహణం కుర్వీత । అవిశేషేణాయమీత్వముక్త్వా తస్యాజాదావాల్లోపమపవాదం విదధీత ।

తదేతత్కథమ్ ?

ఇదమస్తి---ఆతో లోప ఇటి చ ఇతి ।

తతః---ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం । లోపో భవతి ఇటి చ అజాదౌ క్ఙితీతి ।

కిమర్థం పునరిదమ్ ?

ఇర్త్వం వక్ష్యతి తద్బాధనార్థమ్ ।

తతః---ఇర్త్ । ఇర్చ్చ భవతి ఘ్వాదీనామ్ । తతః--- ఏర్లిఙి । వాన్యస్య సంయోగాదేః । న ల్యపి । మయతేరిదన్యతరస్యామ్ । తతః---యతి । యతి చ ఇర్ద్భవతి । సోఽయమేవం లఘీయసా న్యాసేన సిద్ధే సతి యద్ధల్గ్రహణం

కరోతి---గరీయాంసం యత్నమారభతే తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---భవతీహ విప్రతిషేధ ఇతి ।।

-6-4-45- సనః క్తిచి లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ (3043)

(అన్యతరస్యాంగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఇహాన్యతరస్యాం గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ ।

కథమ్ ?

సనః క్తిచి లోపశ్చ ఆత్వం చ విభాషేతి ।।

(లోపపదస్యాపి ప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అపర ఆహ---సర్వ ఏవాయం యోగః శక్యోఽవక్తుమ్ ।

కథమ్ ?

ఇహ లోపోఽపి ప్రకృతః, ఆత్వమపి ప్రకృతమ్, విభాషాగ్రహణమపి ప్రకృతమ్ । తత్ర కేవలమభిసమ్బన్ధమాత్రం కర్తవ్యమ్---సనః క్తిచి లోపశ్చ ఆత్వం చ విభాషా ।।

-6-4-46- ఆర్ధధాతుకే (3044)

(అధికారప్రయోజనాధికరణమ్)

(అధికారాక్షేపభాష్యమ్)

కాని పునరార్ధధాతుకాధికారస్య ప్రయోజనాని ?

(అధికారప్రయోజనే శ్లోకవార్తికమ్)

అతో లోపో యలోపశ్చ ణిలోపశ్చ ప్రయోజనమ్ ।

ఆల్లోప ఇర్త్వమేత్వం చ చిణ్వద్భావశ్చ సీయుటి ।। 1 ।।

అతో లోపః---చికీర్షితా, చికీర్షితుమ్ ।

ఆర్ధ్దధాతుక ఇతి కిమర్థమ్ ?

చికీర్షతి ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । అస్త్వత్ర సనోఽకారలోపః, శపోఽకారస్య శ్రవణం భవిష్యతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

శప ఏవ తర్హి మా భూదితి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి---నానేన శపోఽకారస్య లోపో భవతీతి, యదయమదిప్రభృతిభ్యః శపో లుకం శాస్తి ।।

(జ్ఞాపకాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । కార్యార్థమేతత్స్యాత్ । విత్తః, మృష్ట ఇతి ॥

(ప్రకారాన్తరేణ సమాధానభాష్యమ్)

యత్తర్హి ఆకారాన్తేభ్యో లుకం శాస్తి---యాతి, వాతి ।

అస్తేశ్చ । అస్తేశ్చ శపో లుకం శాస్తి । అస్తి ॥

(అధికారప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్---వృక్షస్య । అతో లోపః ప్రాప్నోతి ॥

(అధికారప్రయోజనభాష్యమ్)

యలోపోఽపి ప్రయోజనమ్---బేభిదితా, చేఛిదితా ।

ఆర్ధధాతుక ఇతి కిమర్థమ్ ?

బేభిద్యతే । చేఛిద్యతే ॥

(అధికారప్రయోజనభాష్యమ్)

ణిలోపః ప్రయోజనమ్---యాజ్యతే, పాచ్యతే ।

ఆర్ధధాతుక ఇతి కిమర్థమ్ ?

పాచయతి, యాజయతి ॥

(అధికారప్రయోజనభాష్యమ్)

ఆల్లోపః---యయతుః, యయుః వవతుః, వవుః ।

ఆర్ధధాతుక ఇతి కిమర్థమ్ ?

యాన్తి, వాన్తి ॥

(అధికారప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇర్త్వమ్---ధీయతే, దీయతే ।

ఆర్ధధాతుక ఇతి కిమర్థమ్ ?

అదాతామ్ । అధాతామ్ ॥

(అధికారప్రయోజనభాష్యమ్)

ఏత్వమ్---గ్లేయాత్, మ్లేయాత్ ।

ఆర్ధధాతుక ఇతి కిమర్థమ్ ?

స్నాయాత్ । స్నాయాతామ్ ।।

(అధికారప్రయోజనభాష్యమ్)

చిణ్వద్భావశ్చ సీయుటి ।

చిణ్వద్భావే సీయుటి కిముదాహరణమ్ ?

కారిషీష్ట, హారిషీష్ట ।

ఆర్ధధాతుక ఇతి కిమర్థమ్ ?

క్రియేత, హ్రియేత ।

నైతదుదాహరణమ్ । యకా వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి ।

ఇదం తర్హ్యుదాహరణమ్---ప్రస్తువీత ।

ఇదం చాప్యుదాహరణమ్---క్రియేత, హ్రియేత ।

నను చోక్తం---యకా వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతీతి ।

యక ఏవ తర్హి మా భూదితి ।

కిఞ్చ స్యాత్ ?

వృద్ధిః, వృద్ధౌ కృతాయాం యుక్ ప్రసజ్యేత ।।

-6-4-47- భ్రస్జో రోపధయోరమన్యతరస్యామ్ (3045)

(రమాగమాధికరణమ్)

(రమాగమస్థాననిర్ధారణభాష్యమ్)

అయం రమ్ రేఫస్య స్థానే కస్మాన్న భవతి ?

మిదచోऽన్త్యాత్పరః (1-1-47) ఇత్యనేనాచామన్త్యాత్పరః క్రియతే ।

రేఫస్య తర్హి శ్రవణం కస్మాన్న భవతి ?

షష్ఠ్యుచ్చారణసామర్థ్యాత్ ।

భారద్వాజీయాః పఠన్తి---

భ్రస్జో రోపధయోర్లోప ఆగమో రమ్ విధీయతే । ఇతి ।।

(6544 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భ్రస్జాదేశాత్సమ్ప్రసారణం విప్రతిషేధేన -

భ్రస్జాదేశాత్సమ్ప్రసారణం విప్రతిషేధేన భవతి ।

భ్రస్జాదేశస్యావకాశః---ర్భష్టా, ర్భష్టుమ్ ।

సమ్ప్రసారణస్యావకాశః---భృజ్జతి ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---భృష్టః, భృష్టవానితి ।

సమ్ప్రసారణం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(విప్రతిషేధాక్షేపే వార్తికావతరణభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః ।

(6545 విప్రతిషేధాభావోపపాదకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- రసోర్వ్వర్వచనాత్సిద్ధమ్ -

రసోర్వా ఋ భవతీతి వక్ష్యామి ।।

(న్యాసాన్తరేఽపి విప్రతిషేధావశ్యకత్వప్రతిపాదకభాష్యమ్)

రసోర్వ్వర్వచనే సిచి వృద్ధేర్భ్రష్టాదేశో వక్తవ్యః । వృద్ధౌ కృతాయామిదమేవ రూపం స్యాత్---అభ్రాక్షీత్ । ఇదం న స్యాత్---అభార్క్షీత్---ఇతి ।

సర్వథా వయం పూర్వవిప్రతిషేధాన్న ముచ్యామహే । సూత్రం చ భిద్యతే ।।

(విప్రతిషేధప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యథాన్యాసమేవాస్తు ।

నను చోక్తం---।భ్రస్జాదేశాత్సమ్ప్రసారణం పూర్వవిప్రతిషేధేన ఇతి ।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్---భ్రస్జాదేశః క్రియతాం సమ్ప్రసారణమితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్?

పరత్వాత్ భ్రస్జాదేశః । నిత్యత్వాత్సమ్ప్రసారణమ్, కృతేఽపి భ్రస్జాదేశే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

భ్రస్జాదేశోఽపి నిత్యః । కృతే సమ్ప్రసారణే ప్రాప్నోతి, అకృతేఽపి ప్రాప్నోతి ।

కథమ్ ?

యో సావృకారే రేఫస్తస్య చోపధాయాశ్చ కృతేఽపి ప్రాప్నోతి ।।

అనిత్యో భ్రస్జాదేశః । న హి కృతే సమ్ప్రసారణే ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

న హి వర్ణైకదేశా వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్తే ।

అథాపి కథంచిద్గృహ్యన్తే, ఏవమప్యనిత్యః ।

కథమ్ ?

ఉపదేశ ఇతి వర్తతే । తచ్చావశ్యముపదేశగ్రహణమనుర్వత్యమ్---బరీభృజ్యత ఇత్యేవమర్థమ్ ।।

-6-4-48- అతో లోపః(3046)

(లోపాధికరణమ్)

(6546 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ణ్యల్లోపావియఙ్యణ్గుణవృద్ధిదీర్ఘత్వేభ్యః పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -

ణ్యల్లోపావియఙ్యణ్వృద్ధిగుణదీర్ఘత్వేభ్యో భవతో విప్రతిషేధేన ।।

(ణిలోపేయఙాదేశయోర్విప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

ణిలోపస్యావకాశః---కార్యతే, హార్యతే ।

ఇయఙాదేశస్యావకాశః---శ్రియౌ, శ్రియః ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---ఆటిటత్, ఆశిశత్ ।।

నను చాత్ర యణాదేశేన భవితవ్యమ్ ।

ఇదం తర్హి---అతతక్షత్, అరరక్షత్ ।।

(ణిలోపయణోర్విప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

యణాదేశస్యావకాశః---నిన్యతుః, నిన్యుః ।

ణిలోపస్య స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---ఆటిటత్, ఆశిశత్ ।।

(ణిలోపవృద్ధ్యోర్విప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

వృద్ధేరవకాశః---సఖాయౌ, సఖాయః ।

ణిలోపస్యావకాశః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---కారయతేః---కారకః, హారయతేః---హారకః ।।

(ణిలోపగుణయోర్విప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

గుణస్యావకాశః--చేతా, స్తోతా ।

ణిలోపస్యావకాశః---ఆటిటత్, ఆశిశత్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---కారణా, హారణా ।।

(ణిలోపదీర్ఘయోర్విప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

దీర్ఘత్వస్యావకాశః--చీయతే, స్తూయతే ।

ణిలోపస్య స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---కార్యతే, హార్యతే ।

ణిలోపో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(ణిలోపే పూర్వవిప్రతిషేధాక్షేపభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । సన్త్వత్రైతే విధయః । ఏతేషు విధిషు కృతేషు స్థానివద్భావాణ్ణిగ్రహణేన గ్రహణాల్లోపో భవిష్యతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్ । ఇయజాదేశే హి దోషః స్యాత్ ।

కిమ్ ?

అన్త్యలోపః ప్రసజ్యేత ।।

(పూర్వవిప్రతిషేధేఽల్లోపేయజ్యణుదాహరణాభావభాష్యమ్)

అల్లోపస్యేయజ్యణోశ్చ నాస్తి సమ్ప్రధారణా ।।

(అల్లోపవృద్ధ్యోర్విప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

వృద్ధేరవకాశః--ప్రియమాచష్టే ప్రాపయతి ।

అల్లోపస్యావకాశః---చికీర్షితా, చికీర్షితుమ్ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---చికీర్షకః, జిహీర్షకః ।।

గుణస్యాల్లోపస్య చ నాస్తి సమ్ప్రధారణా ।।

(అల్లోపదీర్ఘత్వయోర్విప్రతిషేధప్రయోజనభాష్యమ్)

దీర్ఘత్వస్యావకాశః---అపి కాకః శ్యేనాయతే ।

అల్లోపస్య స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---చికీర్ష్యతే, జిహీర్ష్యతే ।

అల్లోపో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(విప్రతిషేధాన్యథాసిద్ధిసాధకభాష్యమ్)

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । ఇష్టవాచీ పరశబ్దః । విప్రతిషేధే పరం---యదిష్టం తద్భవతి---ఇతి ।।

-6-4-49- యస్య హలః (3047)

(వార్తికావతరణే పక్షద్వయోపస్థాపకం భాష్యమ్)

కిమిదం యలోపే వర్ణగ్రహణమాహో స్విత్సఙ్ఘాతగ్రహణమ్ ?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6547 వర్ణగ్రహణే దోషవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యలోపే వర్ణగ్రహణం చేద్ధాత్వన్తస్య ప్రతిషేధః -

యలోపే వర్ణగ్రహణం చేద్ధాత్వన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । శుచ్యితా । మవ్యితా ।।

(సంఘాతగ్రహణోపస్థాపకభాష్యమ్)

అస్తు తర్హి సఙ్ఘాతగ్రహణమ్ । యది సఙ్ఘాతగ్రహణమ్, అన్త్యస్య లోపః ప్రాప్నోతి ।

సిద్ధోఽన్త్యస్య పూర్వేణైవ । తత్రారమ్భసామర్థ్యాత్సర్వస్య భవిష్యతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి తేనాతిప్రసక్తమితి కృత్వా నియమో విజ్ఞాస్యతే --- యస్య హల ఏవ, నాన్యతః ।

క్వ మా భూత్ ?

లోలూయితా, యోయూయితా ।

కైమర్థక్యాన్నియమో భవతి ?

విధేయం నాస్తీతి కృత్వా ।।

ఇహ చాస్తి విధేయమ్ ।

కిమ్ ?

అన్త్యస్య లోపః ప్రాప్తః, సర్వస్య విధేయః ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

తత్రాపూర్వో విధిరస్తు నియమో వా---ఇతి

అపూర్వ ఏవ విధిర్భవిష్యతి ।

ఏవమప్యన్త్యస్య లోపః ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

న హి లోపః సర్వాపహారీ ।

నను చ సఙ్ఘాతగ్రహణసార్మ్థ్యాత్సర్వస్య భవిష్యతి ।।

(6548 సంఘాతగ్రహణే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సఙ్ఘాతగ్రహణం చేత్ క్యస్య విభాషాయాం దోషః -

సఙ్ఘాతగ్రహణం చేత్ క్యస్య విభాషాయాం దోషో భవతి । సమిధితా । సమిధ్యితా । యదా లోపస్తదా సర్వస్య లోపః । యదాఽలోపస్తదా సర్వస్యాలోపః ప్రాప్నోతి ।।

(సంఘాతగ్రహణే దోషనివారకం భాష్యవార్తికమ్)

ఆదేః పరవచనాత్సిద్ధమ్ ।।

హల ఇతి పఞ్చమీ తస్మాదిత్యుత్తరస్య ఆదేః పరస్య (1-1-67,54) ఇతి యకారస్యైవ భవిష్యతి ।।

(వర్ణగ్రహణేఽపి దోషనివారకభాష్యమ్)

అథ వా పునరస్తు వర్ణగ్రహణమ్ ।

నను చోక్తం । యలోపే వర్ణగ్రహణం చేత్ ధాత్వన్తస్య ప్రతిషేధః ఇతి ।

నైష దోషః । అఙ్గాదితి హి వర్తతే ।

న వై అఙ్గాదితి పఞ్చమ్యస్తి ।

ఏవం తర్హ్యఙ్గస్యేతి సమ్బన్ధషష్ఠీ విజ్ఞాస్యతే । అఙ్గస్య యో యకారః ।

కిఞ్చాఙ్గస్య యకారః ?

యస్మిన్నఙ్గమిత్యేతద్భవతి ।

కస్మింశ్చైతద్భవతి ?

ప్రత్యయే ।।

-6-4-51- ణేరనిటి (3049)

(అనిటిగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

అనిటీతి కిమర్థమ్ ?

కారయితా । కారయితుమ్ ।

అనిటీతి శక్యమవక్తుమ్ ।

కస్మాన్న భవతి---కారయితా, కారయితుమ్ ?

నిష్ఠాయాం సేటి (6-4-52) ఇత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి---నిష్ఠాయామేవ సేటి ణేర్లోపో భవతి నాన్యత్రేతి ।

క్వ మా భూత్ ?

కారయితా, కారయితుమ్ ।

అథవా--ఉపరిష్టాద్యోగవిభాగః కరిష్యతే---ఇదమస్తి నిష్ఠాయాం సేటి జనితా మన్త్రే శమితా యజ్ఞే । తతః--- అయ్ । అయాదేశో భవతి ణేః సేటి । తతః---ఆమన్తాల్వాయ్యేత్న్విష్ణుషు । అయ్ భవతీత్యేవ ।।

-6-4-52- నిష్ఠాయాం సేటి (3050)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథ సేడ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

నిష్ఠాయాం సేడ్గ్రహణమనిటి ప్రతిషేధార్థమ్ । నిష్ఠాయాం సేడ్గ్రహణం క్రియతే అనిటి ప్రతిషేధో యథా స్యాదితి । సంజ్ఞపితః పశురితి ।।

(6549 సేడ్గ్రహణానర్థక్యబోధకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నిష్ఠాయాం సేడ్గ్రహణమనిటి ప్రతిషేధార్థమితి చేత్తత్సిద్ధమ్ -

నిష్ఠాయాం సేడ్గ్రహణమనిటి ప్రతిషేధార్థమితి చేదన్తరేణాపి సేడ్గ్రహణం తత్సిద్ధమ్ ।

కథమ్ ?

అనిడభావాత్ ।।

(అనిడభావాక్షేపే వార్తికావతరణభాష్యమ్)

నను చ యస్య విభాషా (7-2-15) ఇతి జ్ఞపేరిట్ప్రతిషేధః ।।

(6550 అనిడభావసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఏకాచో హి ప్రతిషేధః -

ఏకాచో హి స ప్రతిషేధః । జ్ఞపిశ్చానేకాచ్

(6551 సేట్గ్రహణప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఇడ్భావార్థం తు తన్నిమిత్తత్వాల్లోపస్య -

ఇడ్భావార్థం తర్హి సేడ్గ్రహణం క్రియతే । కథం పునః సేటీత్యనే నేట్ శక్యో భావయితుమ్ ?

తన్నిమిత్తత్వాల్లోపస్య । నాత్రాకృతే ఇటి ణిలోపేన భవితవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

సేటీత్యుచ్యతే ।।

(6552 సేట్గ్రహణాభావే దోషవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అవచనే హి ణిలోప ఇట్ప్రతిషేధప్రసఙ్గః -

అక్రియమాణే హి సేడ్గ్రహణే ణిలోపే కృతే ఏకాచః ఇతీట్ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత । కారితమ్, హారితమ్ ।।

(యోగవిభాగేన సూత్రప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి నార్థః సేడ్గ్రహణేన, నాపి సూత్రేణ ।

కథమ్ ?

సప్తమే యోగవిభాగః కరిష్యతే । ఇదమస్తి----నిష్ఠాయామ్ (7-2-14), నేట్ భవతి ।

తతః---ణేః। ణ్యన్తస్య నిష్ఠాయాం నేట్ భవతి ।

కారితమ్ I హారితమ్ I

తతః---వృత్తమ్ I వృత్తమితి చ నిపాత్యతే I

(కిం నిపాత్యతే ?

ణేర్నిష్ఠాయాం లోపో నిపాత్యతే I)

కిం ప్రయోజనమ్ ?

నియమార్థమ్ I అత్రైవ నిష్ఠాయాం ణేర్లోపో భవతి నాన్యత్ర I

క్వ మా భూత్ ?

కారితమ్ I హారితమ్ I

ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి --- వర్తితమ్ అన్నమ్, వర్తితా భిక్షా I

తతః---అధ్యయనే I అధ్యయనే చేత్ వృతిర్వర్తతే ఇతి II

(6553 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ II 5 II)

- వృధిరమిశృధీనాముపసంఖ్యానం సార్వధాతుకత్వాత్ -

వృధిరమిశృధీనాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ I

కిం కారణమ్ ?

సార్వధాతుకత్వాత్ I వర్ధన్తు త్వా సుష్టుతయో గిరో మే, వర్ధయన్తు ఇత్యేవం ప్రాప్తే I బృహస్పతిష్ట్వా సుమ్నే రమ్ణాతు, రమయతు ఇత్యేవం ప్రాప్తే I అగ్నే శర్ధ మహతే సౌభగాయ, శర్ధయేతి ప్రాప్తే II

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ I న వక్తవ్యమ్ I వృధిరమిశృధీనామార్ధధాతుకత్వాత్సిద్ధమ్ I

కథమార్ధధాతుకత్వమ్ ?

అన్యేఽపి హి ధాతుప్రత్యయా ఉభయథా ఛన్దసి దృశ్యన్తే II

-6-4-55- అయామన్తాల్వాయ్యేత్న్విష్ణుషు (3053)

(ణేరయాదేశాధికరణమ్)

(పక్షద్వయోపస్థాపకభాష్యమ్)

కిం పునరయం క్స్నుః, ఆహోస్విదిత్నుః ?

కశ్చాత్ర విశేషః ?

(6554 ప్రథమపక్షే దోషవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- క్త్వావిటి ణేర్గుణవచనమ్ -

క్త్వౌ సతి ఇటి ణేర్గుణో వక్తవ్యః । గదయిత్నుః । స్తనయిత్నుః ।।

అస్తు తర్హి ఇత్నుః ।।

(6555 ద్వితీయపక్షే దోషవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఇత్నౌ ప్రత్యయాన్తరకరణమ్ -

యది హి ఇత్నుః, ప్రత్యయాన్తరం కర్తవ్యమ్ ।। అయాదేశే చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।।

(దోషద్వయనిరాకరణభాష్యమ్)

ఉభయం క్రియతే న్యాసే ఏవ ।।

-6-4-56- ల్యపి లఘుపూర్వాత్ (3054)

(6556 షష్ఠ్యన్తన్యాసే దోషవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ల్యపి లఘుపూర్వస్యేతి చేత్ వ్యఞ్జనాన్తేషూపసంఖ్యానమ్ -

ల్యపి లఘుపూర్వస్యేతి చేత్ వ్యఞ్జనాన్తేషూపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ప్రశమయ్య గతః । ప్రతమయ్య గతః ।।

(షష్ఠ్యన్తన్యాసే ద్వితీయదోషదర్శకభాష్యమ్)

అల్లోపే చ గురుపూర్వాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ప్రతిచికీర్ష్య గతః ।।

(6557 పఞ్చమ్యన్తన్యాసస్థాపకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ల్యపి లఘుపూర్వాదితి వచనాత్ సిద్ధమ్ -

ల్యపి లఘుపూర్వాదితి వక్తవ్యమ్ ।।

(దోషోపస్థాపకభాష్యమ్)

ఏవమపి హ్రస్వయల్లోపాల్లోపానామసిద్ధత్వాత్ ల్యపి లఘుపూర్వాత్ ఇత్యయాదేశో న ప్రాప్నోతి । ప్రశమయ్య గతః । ప్రతమయ్య గతః । ప్రచేఛిదయ్య గతః । ప్రబేభిదయ్య గతః । ప్రగదయ్య గతః । ప్రస్తనయ్య గతః ।।

(6558 దోషవారకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- హ్రస్వాదిషు చోక్తమ్ -

కిముక్తమ్ ? ।సమానాశ్రయవచనాత్సిద్ధమ్ ఇతి ।।

కథమ్ ?

ణావేతే విధయః, ణేర్ల్యప్యయాదేశః ।।

-6-4-57- విభాషాఽఽపః (3055)

(అతివ్యాప్తివారకభాష్యమ్)

ఇజాదేశస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । అధ్యాప్య గతః ।।

(6559 అతివ్యాప్తివారణసాధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆపః సానుబన్ధకస్య నిర్దేశాదిజి సిద్ధమ్ -

ఆపః సానుబన్ధకనిర్దేశః కరిష్యతేఆప్లృ ఇతి । తేన ఇజాదేశస్య న భవిష్యతి ।।

(లక్షణప్రతిపదోక్తపరిభాషయా దోషనివారకభాష్యమ్)

(స తర్హి సానుబన్ధకస్య నిర్దేశః కర్తవ్యః ।

న కర్తవ్యః । కథమధ్యాప్య గతః ?)

అథవా---లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేత్యేవం న భవిష్యతి ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।।

-6-4-62- స్యసిచ్సీయుట్తాసిషు భావకర్మణోరుపదేశేఽజ్ఝనగ్రహదృశాం వా చిణ్వదిట్ చ (3060)

(భావకర్మణోర్విషయే పక్షద్వయోపస్థాపకం భాష్యమ్)

(చిణ్వద్భావాధికరణమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే భావకర్మణోర్యే స్యాదయ ఇతి, ఆహోస్విద్భావకర్మవాచిని పరతో యే స్యాదయ ఇతి ?

కిఞ్చాతః ?

యది విజ్ఞాయతే---భావకర్మణోర్యే స్యాదయ ఇతి, సీయుట్ విశేషితః, స్యసిచూతాసయోఽవిశేషితాః ।

అథ విజ్ఞాయతే---భావకర్మవాచిని పరతో యే స్యాదయ ఇతి, స్యసిచ్తాసయో విశేషితాః, సీయుడవిశేషితః ।

ఉభయథా చిణ్వద్భావోఽవిశేషితః ।।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు ।

(ప్రథమపక్షే దోషవారకభాష్యమ్)

అస్తు---భావకర్మణోర్యే స్యాదయ ఇతి ।

నను చోక్తం---సీయుట్ విశేషితః, స్యసిచ్తాసయోఽవిశేషితా ఇతి ।

స్యసిచ్తాసయశ్చ విశేషితాః ।

కథమ్ ?

భావకర్మణోర్యగ్భవతీత్యత్ర స్యాదయోఽప్యనువర్తిష్యన్తే ।।

(ద్వితీయపక్షే దోషవారకభాష్యమ్)

అథవా పునరస్తు---భావకర్మవాచిని పరతో యే స్యాదయ ఇతి ।

నను చోక్తం---స్యసిచ్తాసయో విశేషితాః, సీయుడవిశేషిత ఇతి ।

సీయుట్ చ విశేషితః ।

కథమ్ ?

భావకర్మవాచిని పరతః సీయుట్ నాస్తీతి కృత్వా భావకర్మవాచిని సీయుటి కార్యం విజ్ఞాస్యతే ।।

(ఇట్సంబన్ధినిర్ణయోపక్రమభాష్యమ్)

అథ ఇట్ చ ఇత్యుచ్యతే, కస్యాయమిట్ భవతి ?

అఙ్గస్యేతి వర్తతే ।

యద్యేవమఙ్గస్యాదిత ఇట్ ప్రాప్నోతి, అడాడ్వత్ । తద్యథా---అడాటౌ టిత్త్వాదాదితో భవతః ।।

(ఇట్సంబన్ధ్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి స్యాదీనాం భవిష్యతి ।

ఏవమపి షష్ఠ్యభావాన్న ప్రాప్నోతి ।

ననుచ భావకర్మణోః ఇత్యేషా షష్ఠీ ।

నైషా షష్ఠీ ।

కిం తర్హి ?

అర్థనిర్దేశ ఏవాసౌ సప్తమీ---భావే చార్థే కర్మణి చేతి ।।

(ఇట్సంబన్ధిసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి భావకర్మణోః ఇత్యేషా సప్తమీ స్యాదిష్వితి సప్తమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య (1-1-66) ఇతి ।

ఏవమపి న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

న హ్యర్థేన పౌర్వాపర్యమస్తి ।

అర్థేఽసమ్భవాద్భావకర్మవాచిని శబ్దే కార్యం విజ్ఞాస్యతే ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవమపి సీయుటో న ప్రాప్నోతి ।।

(యోగవిభాగేనాక్షేపనివారకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సప్తమే యోగవిభాగః కరిష్యతే---ఆర్ధధాతుకస్యేట్ యావానిణ్ నామ స సర్వ ఆర్ధధాతుకస్య భవతీతి విజ్ఞేయమ్ । తతః---వలాదేః, వలాదేరార్ధధాతుకస్యేట్ భవతీతి ।।

(యోగవిభాగాక్షేపభాష్యమ్)

యద్యేవమ్, స్యసిచ్సీయుట్తాసిష్విట్ భవతి, చిణ్వద్భావశ్చావిశేషితో భవతి ।

తత్ర కో దోషః ?

స్యసిచ్సీయుట్తాసిష్విట్ భవతి, అజ్ఝనగ్రహదృశాం వా చిణ్వదితి క్వచిదేవ చిణ్వద్భావః స్యాత్ ।।

(అనువృత్త్యాఽఽక్షేపనిరాసభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి స్యాదీనేవాత్రాపేక్షిష్యామహే । స్యసిచ్సీయుట్తాసిష్విట్ భవతి, అజ్ఝనగ్రహదృశాం వా చిణ్వత్స్యాదిష్వితి ।।

(ఇడుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్షేపభాష్యమ్)

కే పునరిమమిటం ప్రయోజయన్తి ?

యేఽనుదాత్తాః ।

అథ యే ఉదాత్తాస్తేషాం కథమ్ ?

సిద్ధం తేనైవ పరత్వాత్ ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఉదాత్తేభ్యోఽపి అనేనైవేడేషితవ్యః ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

కారయతేః కారిష్యతే । హారిష్యతే । ఇటోఽసిద్ధత్వాత్ ణేరనిటి (6-4-51) ఇతి ణిలోపో యథా స్యాత్ ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కథం పునరిచ్ఛతా భవతా ఉదాత్తేభ్యోఽనేనైవేట్ లభ్యః, న పునరనేనాస్తు తేనేతి---తేనైవ స్యాద్విప్రతిషేధేన ।

(సమాధానభాష్యమ్)

నిత్యోఽయమ్ । కృతేఽపి తస్మిన్ ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

న త్వస్మిన్ కృతే స ప్రాప్నోతి ।

కిం కారణమ్ ?

అవలాదిత్వాత్ ।

తస్మాదనేనైవేడేషితవ్యః ।।

(సూత్రప్రయోజనోపన్యాసభాష్యమ్)

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని ?

(ప్రయోజనే శ్లోకవార్తికమ్)

వృద్ధిశ్చిణ్వద్యుక్వ హన్తేశ్చ ఘత్వం

దీర్ఘశ్చోక్తో యో మితాం వా చిణీతి ।।

వృద్ధిః ప్రయోజనమ్ । చేష్యతే, చాయిష్యతే ।।

యుక్ ప్రయోజనమ్ । గ్లాస్యతే, గ్లాయిష్యతే ।।

హన్తేశ్చ ఘత్వం ప్రయోజనమ్ । హనిష్యతే । ఘానిష్యతే ।।

దీర్ఘశ్చోక్తో యో మితాం వా చిణీతి, స చ ప్రయోజనమ్ ।

శమిష్యతే । శామిష్యతే । తమిష్యతే । తామిష్యతే ।।

(ప్రయోజనే శ్లోకవార్తికమ్)

ఇట్ చాసిద్ధస్తేన మే లుప్యతే ణిర్నిత్యశ్చాయం వల్నిమిత్తో విఘాతీ ।।

ఇటోఽసిద్ధత్వాత్ ణేరనిటి (6-4-51) ఇతి ణిలోపో యథా స్యాత్ ।

కథమయం నిత్యః ?

కృతాకృతప్రసఙ్గిత్వాత్ । కృతాకృతప్రసఙ్గీ హ్యయమ్ । కృతేఽపి తస్మిన్నిటి సాప్తమికే ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేః (7-2-35) ఇతి, పునరనేనాయం భవతి । అస్మింస్తు విహితే వలాదిత్వస్య నిమిత్తస్య విహతత్వాత్సాప్తమికో న భవతి । నిమిత్తం విహితం భవతి । అయం తస్య నిమిత్తం విహన్తి తస్మాదయం నిత్యః । స తు అస్య నిమిత్తం న విహన్తి ।।

(పదకృత్యభాష్యమ్)

అథోపదేశగ్రహణం కిమర్థమ్ ?

(6560 ఉపదేశపదప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చిణ్వద్భావ ఉపదేశవచనమృకారగుణబలీయస్త్వాత్ -

చిణ్వద్భావే ఉపదేశవచనం క్రియతే, ఋకారగుణస్య బలీయస్త్వాత్ । కారిష్యతే । పరత్వాత్ గుణే రపరత్వే చానజన్తత్వాత్ చిణ్వద్భావో న ప్రాప్నోతి, ఉపదేశగ్రహణాద్భవతి ।।

(6561 విప్రతిషేధవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- వధిభావాత్సీయుటి చిణ్వద్భావో విప్రతిషేధేన -

వధిభావాత్సీయుటి చిణ్వద్భావో భవతి విప్రతిషేధేన ।

వధిభావస్యావకాశః---వధ్యాత్, వధ్యాస్తామ్, వధ్యాసుః ।

చిణ్వద్భావస్యావకాశః--ఘానిష్యతే, అఘానిష్యత ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---ఘానిషీష్ట, ఘానిషీయాస్తామ్ ।

చిణ్వద్భావో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

అథేదానీం చిణ్వద్భావే కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్వధిభావః కస్మాన్న భవతి ?

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవేతి కృత్వా ।।

(6562 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- హనిణిజాదేశప్రతిషేధశ్చ -

హనిణిజాదేశానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । హనిష్యతే, ఘానిష్యతే । ఏష్యతే, ఆయిష్యతే । అధ్యేష్యతే, అధ్యాయిష్యతే । లుజీతి హనిణిజాదేశాః ప్రాప్నువన్తి ।।

(6563 సమాధానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- అఙ్గస్యేతి తు ప్రకరణాదాఙ్గశాస్త్రాతిదేశాత్సిద్ధమ్ -

అఙ్గస్య యత్కార్యం తత్ర్పతినిర్దిశ్యతే । న చ హనిణిజాదేశా ఆఙ్గా భవన్తి తే ।।

-6-4-64- ఆతో లోప ఇటి చ (3062)

(లోపాధికరణమ్)

(ఇడ్గ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

ఇడ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

(6564 ఇడ్గ్రహణప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇడ్గ్రహణమక్ఙిదర్థమ్ -

ఇడ్గ్రహణం క్రియతే, అక్ఙితి లోపో యథా స్యాత్ । పపిథ, తస్థిథేతి ।।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

సార్వధాతుకే చాదీత్యార్ధధాతుకాధికారాదుపసంఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్ । ఇషమూర్జమహమిత ఆదీతి ।।

(ఉపసంఖ్యానసమర్థకభాష్యమ్)

నను చ యథైవ క్ఙితి ఇతి వర్తమానే ఇడ్గ్రహణమక్ఙిదర్థమ్, ఏవం ఆర్ధధాతుకే ఇత్యపి వర్తమానే ఇడ్గ్రహణం సార్వధాతుకార్థం భవిష్యతి ।

న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

నహి క్ఙితా అజ్ విశేష్యతే---అచి భవతి, కతరస్మిన్ ? అచీతి ।

కిం పునః కారణమచా క్ఙిద్విశేష్యతే ?

యథా ఇడప్యగ్రహణేన విశేష్యేత ।

అస్తి చేదానీం క్వచిదిడనజాదిః, యదర్థో విధిః స్యాత్ ।

అస్తీత్యాహ । దాసీయ, ధాసీయ---ఇతి ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ?

న కర్తవ్యమ్ । ఆర్ధధాతుకత్వాత్ సిద్ధమ్ ।

కథమార్ధధాతుకత్వమ్ ?

ఉభయథా ఛన్దసీతి వచనాత్ । అన్యేఽపి హి ధాతుప్రత్యయా ఉభయథా ఛన్దసి దృశ్యన్తే ।।

-6-4-66- ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి (3064)

(6565 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇర్త్వే వకారప్రతిషేధో ఘృతం ఘృతపావాన ఇతి దర్శనాత్ -

ఇర్త్వే వకారప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

ఘృతం ఘృతపావాన ఇతి దర్శనాత్ ।

ఇహ మా భూత్---ఘృతం ఘృతపావానః పిబత వసాం వసపావానః పిబత---ఇతి ।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

యది తర్హి వకారే ప్రతిషేధ ఉచ్యతే కథం ధీవరీ పీవరీ ?

(6566 సమాధానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ధీవరీ పీవరీతి చోక్తమ్ -

కిముక్తమ్ ?

నైతదీత్వమ్ ।

కిం తర్హి ?

ధ్యాప్యోరేతత్సమ్ప్రసారణమితి ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ?

న వక్తవ్యః । వనిబేష భవిష్యతి, న క్వనిబితి ।।

-6-4-74- న మాఙ్యోగే (3072)

(అడాట్ప్రతిషేధాధికరణమ్)

(ప్రతిషేధప్రతియోగిజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కస్యాం ప్రతిషేధః ?

ఆటః ప్రాప్నోతి ।।

అటోఽపి త్విష్యతే । తత్త్రర్హ్యటో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

(అట్సాధకభాష్యమ్)

న కర్తవ్యమ్ । ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

లుఙ్లఙ్లృఙ్క్ష్వడుదాత్తః (6-4-71) ఇతి ।।

(అడనువర్తనాక్షేపభాష్యమ్)

యది తదనువర్తతే, ఆడజాదీనామ్ (72) అట్ చేత్యడపి ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అస్తు, అటి కృతే పునరాట్ భవిష్యతి ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి అటి కృతే పునరాట్ ప్రాప్నోతి---అకార్షీత్, అహార్షీత్ ।।

(ప్రత్యాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

అడ్వచనాన్న భవిష్యతి ।।

(పునః ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి అడ్వచనాన్న స్యాత్---ఐహిష్ట, ఐక్షిష్ట ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఆడ్వచనాద్భవిష్యతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఇహాపి తర్హి ఆడ్వచనాత్ ప్రాప్నోతి---అకార్షీత్, అహార్షీత్ ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

అకృతేఽటి యోఽజాదిరిత్యేవమేతద్విజ్ఞాస్యతే ।

కిం వక్తవ్యమేతత్ ?

న హి ।

కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?

అడ్వచనసామర్థ్యాత్ । యది హి కృతేఽటి యోఽజాదిస్తత్ర స్యాత్, అడ్వచనమనర్థకం స్యాత్ ।।

(ప్రకారాన్తరేణ సమాధానభాష్యమ్)

అథవా---ఉపదేశ ఇతి వర్తతే ।

అథవా---ఆర్ధధాతుక ఇతి వర్తతే ।

అథవా---లుఙ్లఙితి ద్విలకారకో నిర్దేశః । లుఙాదిషు లకారాదిషు యోఽజాదిరితి ।।

(సమాధానాక్షేపభాష్యమ్)

సర్వథా---ఐజ్యత---ఔప్యత ఇతి న సిధ్యతి ।

ఏవం తర్హి---

(సమాధానే శ్లోకవార్తికమ్)

అజాదీనామటా సిద్ధమ్

అజాదీనామటైవ సిద్ధం నార్థ ఆటా ।।

(వార్తికాక్షేపభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి వృద్ధ్యర్థమాట్ వక్తవ్యః ।।

(సమాధానే శ్లోకవార్తికమ్)

వృద్ధ్యర్థమితి చేదటః ।

అటో వృద్ధిం వక్ష్యామి ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

యది తర్హ్యటో వృద్ధిరిత్యుచ్యతే---

(సమాధానాక్షే పే శ్లోకవార్త్తికమ్)

అస్వపో హసతీత్యత్ర

అస్వపో హసతీత్యత్రాపి రోరుత్వే కృతే వృద్ధిః ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానే శ్లోకవార్త్తికమ్)

ధాతౌ వృద్ధిమటః స్మరేత్ ।।

ధాతావటో వృద్ధిం వక్ష్యామి ।।

తత్తర్హి ధాతుగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్ ।

న కర్త్తవ్యమ్ । యోగవిభాగః కరిష్యతే---అటః, అచి వృద్ధిర్భవతి । తతః---ఉపసర్గాదృతి---వృద్ధిర్భవతి ।

తతః---ధాతౌ ఇత్యుభయోః శేషః ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి---ఆటీత్, ఆశీత్---అతో గుణే (6-1-97) ఇతి పరరూపం ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానే శ్లోకవార్త్తికమ్)

పరరూపం గుణే నాటః

ఆటో నేతి వక్ష్యామి ।

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్ ।।

(ప్రకారాన్తరేణ సమాధానశ్లోకవార్త్తికమ్ ।।)

ఓమాఙోరుసి తత్సమమ్ ।

యద్య ప్యేతదుచ్యతే, అథ వై తర్హి ఉస్యోమఙ్క్ష్వాటః ప్రతి షేధశ్చోదితః, స న వక్తవ్యో భవతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఛన్దోఽర్థం తర్హ్యాట్ వక్తవ్యః---ఆరైగు కృష్ణా, త్రిత ఏవమాయునక్, బ్రహ్మజజ్ఞానం ప్రథమం పురస్తాద్విసీమతః సురుచో వేన ఆవః ।।

(సమాధానే శ్లోకవార్త్తికమ్)

ఛన్దోఽర్థం బహులం దీర్ఘః

ఛన్దసి దీర్ఘో బహులం దృశ్యతే । తద్యథా---పూరుషః, నారక ఇతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి---ఆయన్, ఆసన్---ఇణస్త్యోర్యణ్లోపయోః కృతయోరనజాదిత్వాద్వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతి ।।

(సమాధానే శ్లోకవార్త్తికమ్)

ఇణస్త్యోరన్తరఙ్గతః ।।

అన్తరఙ్గత్వాత్ వృద్ధిర్భవిష్యతి ।

తస్మాన్నార్థ ఆడ్గ్రహణేన ।।

(సంగ్రహః)

అజాదీనామటా సిద్ధం వృద్ధ్యర్థమితి చేదటః ।

అస్వపో హసతీత్యత్ర ధాతౌ వృద్ధిమటః స్మరేత్ ।। 1 ।।

పరరూపం గుణే నాట ఓమాఙోరుసి తత్సమమ్ ।

ఛన్దోఽర్థం బహులం దీర్ఘ ఇణస్త్యోరన్తరఙ్గతః ।। 2 ।।

-6-4-77- అచి శ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙౌ (3074)

(ఇయఙాద్యధికరణమ్)

(6567 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఇయఙాదిప్రకరణే తన్వాదీనాం ఛన్దసి బహులమ్ -

ఇయఙాదిప్రకరణే తన్వాదీనాం ఛన్దసి బహులముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తన్వం పుషేమ । తనువం పుషేమ । విష్వం పశ్య । విషువం పశ్య । స్వర్గం లోకమ్ । సువర్గం లోకమ్ । త్ర్యమ్బకం యజామహే । త్రియమ్బకం యజామహే ।।

-6-4-82- ఏరనేకాచోఽసంయోగపూర్వస్య (3080)

(సూత్రార్థదర్శకభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి---బ్రాహ్మణస్య నియౌ, బ్రాహ్మణస్య నియః ?

అజాగాధికారాత్ । అఙ్గస్యేతి వర్తతే ।।

ఏమవపి---పరమనియౌ, పరమనియ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

గతికారకపూర్వస్యైవేష్యతే ।।

(6568 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యణాదేశః స్వరపదపూర్వోపధస్య చ -

యణాదేశః స్వరపూర్వోపధస్య పదపూర్వోపధస్యేతి వక్తవ్యమ్ । స్వరపూర్వా చ యస్యోపధా పదపూర్వా చ ।

స్వరపూర్వా---నిన్యతుః, నిన్యుః ।

పదపూర్వా---ఉన్న్యౌ, ఉన్నయః । ఉద్ధ్యౌ, ఉద్ధ్యః ।

ఉభయపూర్వా---గ్రామణ్యౌ, గ్రామణ్యః । సేనాన్యౌ, సేనాన్య ఇతి ।।

(6569 ఉపసంఖ్యానప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అసంయోగపూర్వే హ్యనిష్టప్రసఙ్గః -

అసంయోగపూర్వస్యేత్యుచ్యమానే, అనిష్టం ప్రసజ్యేత---ఉన్న్యౌ, ఉన్న్యః । ఉద్ధ్యౌ, ఉద్ధ్యః ।

అసంయోగపూర్వస్యేతి ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత ।।

(వార్తికార్థసాధకభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

న వక్తవ్యమ్ । ధాతోః ఇతి వర్తతే, ధాతునా సంయోగం విశేషయిష్యామః---ధాతోర్యః సంయోగస్తత్పూర్వస్య నేతి ।

ఉపసర్జనం వై సంయోగః, న చోపసర్జనస్య విశేషణమస్తి ।

ధాతోరిత్యనువర్తనసార్మథ్యాదుపసర్జనస్యాపి విశేషణం భవిష్యతి ।

అస్త్యన్యత్ ధాతోరిత్యనువృత్తౌ ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

ఇవర్ణం విశేష్యతే ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । యద్ధ్యధాతోరివర్ణం, భవితవ్యమేవ తస్య యణాదేశేన ఇకో యణచి (6-1-77) ఇతి ।।

-6-4-84- వర్షాభ్వశ్చ (3082)

(6570 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వర్షాభూపుర్నభ్వశ్చ -

వర్షాభూ ఇత్యత్ర పుర్నభ్వశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । పుర్నభ్వౌ, పుర్నభ్వః---ఇతి ।

అత్యల్పమిదముచ్యతే ।

వర్షాదృన్కారపునః పూర్వస్య భువ ఇతి వక్తవ్యమ్ । వర్షాభ్వౌ, వర్షాభ్వః । దృన్భ్వౌ, దృన్భ్వః । కారభ్వౌ, కారభ్వః । పుర్నభ్వౌ, పుర్నభ్వః ।।

-6-4-87- హుశ్నువోః సార్వధాతుకే (3085)

(6571 హుశ్నుగ్రహణప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- హుశ్నుగ్రహణానర్థక్యమన్యస్యాభావాత్ -

హుశ్నుగ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అన్యస్యాభావాత్ । న హ్యన్యత్సార్వధాతుకేఽస్తి, యస్య యణాదేశః స్యాత్ ।।

నను చాయమస్తి---యాతి, వాతీతి ।

క్ఙితీత్యనువర్తతే ।।

ఇదం తర్హి---యాతః, వాత ఇతి ।

అచీతి వర్తతే ।।

ఇహ తర్హి---యాన్తి, వాన్తీతి ।

య్వోరితి వర్తతే ।।

ఏవమపి---ధియన్తి, పియన్తి---అత్ర ప్రాప్నోతి ।

ఓరితి వర్తతే ।।

ఏవమపి--సువన్తి, రువన్తి---ఇత్యత్ర ప్రాప్నోతి ।

అనేకాజితి వర్తతే ।।

ఏవమపి---అయువన్, అరువన్--ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

ఏతదప్యటోఽసిద్ధత్వాదేకాజ్భవతి ।।

ఏవమపి---ప్రోర్ణువన్తి---ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

అసంయోగపూర్వస్యేత్యనువర్తతే ।।

యఙ్లుగర్థం తర్హి హుశ్నుగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।
యఙ్లుగన్తమనేకాజసంయోగపూర్వముపర్ణాన్తమస్తి, తదర్థమిదమ్ । యువం యోయువతీనాం వృషభమ్ । భవతు రోరువతీనామ్ ।।

యఙ్లుగర్థమితి చేత్, తన్న ।

కిం కారణమ్ ?

ఆర్ధధాతుకత్వాత్సిద్ధమ్ ।

కథమార్ధధాతుకత్వమ్ ?

ఉభయథా ఛన్దసీతి వచనాత్ । అన్యేఽపి హి ధాతుప్రత్యయాశ్ఛన్దస్యుభయథా దృశ్యన్త ఇతి ।।

(హుశ్నుగ్రహణజ్ఞాపనభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్ హుశ్నుగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--భాషాయామపి యఙ్లుగ్భవతీతి ।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

బేభిదీతి, చేచ్ఛిదీతి---ఇత్యేతత్సిద్ధం భవతి భాషాయామపి---ఇతి ।।

-6-4-89- ఊదుపధాయా గోహః (3087)

(ఉపధాకార్యాధికరణమ్)

(వికృతనిర్దేశాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం గుహేర్వికృతస్య గ్రహణం క్రియతే, న గుహ ఇత్యేవోచ్యేత?

(6572 వికృతనిర్దేశప్రయోజనవార్తికమ్ ।।1।।)

గోహిగ్రహణం విషయార్థమ్ ।।

గోహిగ్రహణం క్రియతే విషయార్థమ్ । విషయః ప్రతినిర్దిశ్యతే । యత్రాస్యైతద్రూపం తత్ర యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్-- నిజుగుహతుః, నిజుగుహురితి ।।

(వికృతనిర్దేశప్రయోజనభాష్యమ్)

అయాదేశప్రతిషేధార్థం చ వికృతగ్రహణం క్రియతే।।

(6573 ప్రయోజనసమర్థకవార్తికమ్।।2।।)

హ్రస్వాదేశే హ్యయాదేశప్రసఙ్గ ఊత్వస్యాసిద్ధత్వాత్।।

హ్రస్వాదేశే హి సతి అయాదేశః ప్రసజ్యేత। ప్రగూహ్య గతః, ఉపగూహ్య గత ఇతి। కిం కారణమ్?

ఊత్వస్యాసిద్ధత్వాత్। అసిద్ధమూత్వమ్, తస్యాసిద్ధత్వాత్ ల్యపి లఘుపూర్వాత్ (6-4-56) ఇత్యయాదేశః ప్రసజ్యేత।

(ప్రథమప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

విషయార్థేన తావన్నార్థో గోహిగ్రహణేన। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశాత్సిద్ధమ్। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్--ఉ-ఊత్-ఊదితి। తత్ర హ్రస్వస్యావకాశః--నిజుగుహతుః, నిజుగుహుః। గుణస్యావకాశః--నిగోఢా, నిగోఢుమ్। ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--నిగూహయతి, నిగూహతి, నిగూహకః, సాధు నిగూహీ। పరత్వాత్ గుణే కృతే ఆన్తర్యతో దీర్ఘో భవతి।

(ద్వితీయప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

అయాదేశప్రతిషేధేన చాపి నార్థః। సమానాశ్రయవచనాత్సిద్ధమ్। సమానాశ్రయమసిద్ధం భవతి। వ్యాశ్రయం చైతత్। ణావూత్వమ్, ణేర్ల్యప్యయాదేశః।।

-6-4-90- దోషో ణౌ (3088)

(వికృతనిర్దేశాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థం దుషేర్వికృతస్య గ్రహణం క్రియతే, న దుష ఇత్యేవోచ్యేత ?

(6574 వికృతనిర్దేశప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- దోషిగ్రహణే చ -

కిమ్ ?

అయాదేశప్రతిషేధార్థం వికృతగ్రహణం క్రియతే ।

హ్రస్వాదేశే హ్యయాదేశప్రసఙ్గః, ఊత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ ।

హ్రస్వాదేశే హి సతి అయాదేశః ప్రసజ్యేత । ప్రదూష్య గతః । ఉపదూష్య గతః ।

కిం కారణమ్ ?

ఊత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ ।

అసిద్ధమూత్వం తస్యాసిద్ధత్వాత్ ల్యపి లఘుపూర్వాత్ ఇత్యయాదేశః ప్రసజ్యేత ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

సమానాశ్రయవచనాత్సిద్ధమిత్యేవ । సమానాశ్రయమసిద్ధమ్ । వ్యాశ్రయం చైతత్ । ణావూత్వమ్, ణేర్ల్యప్యయాదేశ ఇతి ।।

-6-4-93- చిణ్ణములోర్దీర్ఘోఽన్యతరస్యామ్ (3091)

(6575 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చిణ్ణములోర్ణిజ్వ్యవేతానాం యఙ్లోపే చ -

చిణ్ణములోర్ణిజ్వ్యవేతానాం యఙ్లోపే చోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । శమయన్తం ప్రయోజితవాన్---అశమి, అశామి । శమం శమమ్, శామం శామమ్ । శంశమయతేః---అశంశమి, అశంశామి । శంశమం శంశమమ్, శంశామం శంశామమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానప్రయోజనజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

చిణ్ణముల్పరే ణౌ మితామఙ్గానాం దీర్ఘో భవతీత్యుచ్యతే, యశ్చాత్ర ణిశ్చిణ్ణముల్పరో న తస్మిన్ మిదఙ్గమ్, యస్మింశ్చ మిదఙ్గం నాసౌ చిణ్ణముల్పర ఇతి ।।

లోపే కృతే చిణ్ణముల్పరో భవతి ।

స్థానివద్భావాన్న చిణ్ణముల్పరః ।।

నను చ ప్రతిషిధ్యతే తత్ర స్థానివద్భావః---దీర్ఘవిధిం ప్రతి న స్థానివదితి ।

ఏవమప్యసిద్ధత్వాన్న ప్రాప్నోతి ।।

ఏవం తర్హి---

(ప్రయోజనానర్థక్యబోధభాష్యమ్)

చిణ్ణములోర్ణిజ్వ్యవేతానాం యఙ్లోపే చాన్తరఙ్గలక్షణత్వాత్సిద్ధమ్ ।

కిమదమన్తరఙ్గలక్షణత్వాదితి ?

యావద్బ్రూయాత్సమానాశ్రయవచనాత్సిద్ధమితి ।

వ్యాశ్రయం చైతత్ ।

కథమ్ ?

ణౌ ణిలోపః, ణౌ చిణ్ణముల్పరే మితామఙ్గానాం దీర్ఘత్వమ్ । తస్మాన్నార్థ ఉపసంఖ్యానేనేతి ।।

-6-4-96- ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్య (3094)

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అద్విప్రభృత్యుపసర్గస్యేతి వక్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్---సముపాభిఛాదః ।।

(ఉపసంఖ్యానాక్షేపభాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్ । యత్ర త్రిప్రభృతయః సన్తి ద్వావపి తత్ర స్తః, తత్రాద్వ్యుపసర్గస్యేత్యేవ సిద్ధమ్ ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

న వా ఏష లోకే సంప్రత్యయః । న హి ద్విపుత్ర ఆనీయతామిత్యుక్తే త్రిపుత్ర ఆనీయతే ।

తస్మాదద్విప్రభృత్యుపసర్గస్యేతి వక్తవ్యమ్ ।।

-6-4-100- ఘసిభసోర్హలి (3098)

(6576 హలిగ్రహణప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- హల్గ్రహణానర్థక్యమన్యత్రాపి దర్శనాత్ -

హల్గ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అన్యత్రాపి దర్శనాత్ । అన్యత్రాపి హి లోపో దృశ్యతే---అగ్నిర్వనాని వప్సతి, శరావే వప్సతి---ఇతి ।।

-6-4-101- హుఝల్భ్యో హేర్ధిః (3099)

(ధ్యాదేశాధికరణమ్)

(వార్తికావతరణే ప్రతిషేధోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

ఇటః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । రుదిహి, స్వపిహి । ఝల ఇతి ధిత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6577 ప్రతిషేధానర్థక్యే బోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- హేర్ధిత్వే హలధికారాదిటోఽప్రతిషేధః -

హేర్ధిత్వే హలధికారాదిటోఽప్రతిషేధః । అనర్థకః ప్రతిషేధోఽప్రతిషేధః ।

ధిత్వం కస్మాన్న భవతి ?

హలధికారాత్ । ప్రకృతం హల్గ్రహణమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

ఘసిభసోర్హలి (100) ఇతి ।

తద్వై సప్తమీనిర్దిష్టమ్, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।

తద్వై తత్ర ప్రత్యాఖ్యాయతే, ప్రత్యాఖ్యాతం సద్యయా విభక్త్యా నిర్దిశ్యమానమర్థవద్భవతి తయా నిర్దిష్టమిహానువర్తతే ।।

(ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిషేధానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

అథవా---హుఝల్భ్యః ఇత్యేషా పఞ్చమీ హలి ఇతి సప్తమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్య (1-1-67) ఇతి ।।

(ప్రకారాన్తరబోధకభాష్యమ్)

అథవా---నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తి ఇత్యేవం న భవిష్యతి ।

యస్తర్హి నిర్దిశ్యతే తస్య కస్మాన్న భవతి ?

ఇటా వ్యవహితత్వాత్ ।।

(ప్రకారాన్తరాక్షేపపరిహారభాష్యమ్)

యద్యేవం భిన్ధకి ఛిన్ధకీత్యత్ర ధిత్వం న ప్రాప్నోతి ।

ఏవం తర్హి ధిత్వే కృతేఽకజ్భవిష్యతి ।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్---ధిత్వం క్రియతామకజితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాద్ధిత్వమ్ ।

నిత్యోఽకచ్ । కృతేఽపి ధిత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।

అకజప్యనిత్యః । అన్యస్య కృతే ధిత్వే ప్రాప్నోతి, అన్యస్యాకృతే । శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి ఇతి । ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాద్ధిత్వమ్, ధిత్వే కృతేఽకజ్భవిష్యతి ।।

(ప్రకారాన్తరబోధకభాష్యమ్)

అథవా---హకారస్యైవైతదశక్తిజేనేకారేణ గ్రహణమితి ।।

-6-4-104- చిణో లుక్ (3102)

(లుకోఽధికరణమ్)

(6578 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- చిణో లుకి తగ్రహణమ్ -

చిణో లుకి తగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్ ।

ఇహ మా భూత్---అకారితరామ్, అహారితరామ్---ఇతి ।।

(6579 ఏకదేశివార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- చిణో లుకి తగ్రహణానర్థక్యం సఙ్ఘాతస్యాప్రత్యయత్వాత్ -

చిణో లుకి తగ్రహణమనర్థకమ్ ।

సఙ్ఘాతస్య లుక్ కస్మాన్న భవతి ?

సఙ్ఘాతస్యాప్రత్యయత్వాత్ । ప్రత్యయస్య లుక్శ్లులుపో భవన్తీత్యుచ్యతే, న చ సఙ్ఘాతః ప్రత్యయః ।।

తలోపే తర్హి కృతే పరస్య ప్రాప్నోతి ।

(6580 సిద్ధాన్తవార్త్తికమ్ ।। 3 ।।)

- తలోపస్య చాసిద్ధత్వాత్ -

అసిద్ధస్తలోపస్తస్యాసిద్ధత్వాన్న భవిష్యతి ।।

(6581 ప్రకారాన్తరేణ తకారానర్థక్యే వార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- కార్యకృతత్వాద్వా -

అథవా కృతశ్చిణో లుగితి కృత్వా పునర్న భవిష్యతి । తద్యథా---వసన్తే బ్రాహ్మణోऽగ్నీనాదధీతేతి సకృదాధాయ కృతః శాస్త్రార్థ ఇతి కృత్వా పునః ప్రవృత్తిర్న భవతి ।

విషమ ఉపన్యాసః । యుక్తం యత్తస్యైవ పునః ప్రవృత్తిర్న స్యాత్, యత్తు తదాశ్రయం ప్రాప్నోతి న తచ్ఛక్యం బాధితుమ్ । తద్యథా---వసన్తే బ్రాహ్మణోऽగ్నిష్టోమాదిభిః క్రతుభిర్యజేత---ఇతి అగ్న్యాధాననిమిత్తం వసన్తే వసన్త ఇజ్యతే ।

తస్మాత్పూర్వోక్తావేవ పరిహారౌ ।।

(ప్రకారాన్తరబోధకభాష్యమ్)

అథవా క్ఙితీతి వర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

గమహనజనఖనఘసాం లోపః క్ఙిత్యనఙి (6-4-98) ఇతి ।

తద్వై తత్ర సప్తమీనిర్దిష్టమ్, షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।

చిణ ఇత్యేషా పఞ్చమీ క్ఙితీతి సప్తమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి తస్మాదిత్యుత్తరస్య (1-1-67) ఇతి ।।

-6-4-106- ఉతశ్చ ప్రత్యయాదసంయోగపూర్వాత్ (3104)

(విశేషణవిశేష్యభావే పక్షద్వయప్రదర్శకభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే---ఉకారాత్ ప్రత్యయాదితి, ఆహోస్విదుకారాన్తాత్ ప్రత్యయాదితి ?

కిఞ్చాతః ?

యది విజ్ఞాయతే---ఉకారాత్ప్రత్యయాదితి సిద్ధం తను---కురు । చిను---సును---ఇతి న సిద్ధ్యతి ।

అథ విజ్ఞాయతే---ఉకారాన్తాత్ప్రత్యయాదితి సిద్ధం చిను--సును । తను---కుర్వితి న సిధ్యతి ।

తథా---అసంయోగపూర్వగ్రహణేన ఇహైవ పర్యుదాసః స్యాత్---అక్ష్ణుహి, తక్ష్ణుహి । ఆప్నుహి, శక్నుహీత్యత్ర న స్యాత్ ।।

ఉకారస్య విశేష్యత్వాత్ తేన నాస్తి తదన్తతా ।

న సమ్భవతి చోకారః ప్రత్యయాన్తో యదా పునః ।।

విశేష్యత ఉకారేణ ప్రత్యయోఽతస్తదన్తతా ।

ఆశ్రీయతే ప్రత్యయస్య తస్మాత్పక్షద్వయోద్భవః ।।

(పక్షద్వయే దోషాభావోపపాదకభాష్యమ్)

యథేచ్ఛసి తథాఽస్తు ।

అస్తు తావదుకారాత్ప్రత్యయాదితి ।

కథం చిను---సున్వితి ?

తదన్తవిధినా భవిష్యతి ।।

అథవా---పునరస్తూకారాన్తాత్ప్రత్యయాదితి ।

కథం తను కురు ?

వ్యపదేశివద్భావేన భవిష్యతి ॥

యదప్యుచ్యతే---తథాఽసంయోగపూర్వగ్రహణేనైహైవ పర్యుదాసః స్యాత్---అక్ష్ణుహి--తక్ష్ణుహి ।
ఆప్నుహి---శక్నుహీత్యత్ర న స్యాత్ ఇతి ।

నాస్మాభిరసంయోగపూర్వగ్రహణేనోకారాన్తం విశేష్యతే ।

కిం తర్హి ?

ఉకారో విశేష్యతే । ఉకారో యోఽసంయోగపూర్వస్తదన్తాత్ప్రత్యయాదితి ॥

(6582 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- ఉతశ్చ ప్రత్యయాచ్ఛన్దో వావచనమ్ -

ఉతశ్చ ప్రత్యయాత్--- ఇత్యత్ర ఛన్దసి వా ఇతి వక్తవ్యమ్ । అవ స్థిరా తనుహి యాతుజూనామ్
। ధినుహి యజ్ఞం ధినుహి యజ్ఞపతిమ్ । తే న మా భాగినం కృణుహి ॥

(6583 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- ఉత్తరార్థం చ -

కేచిత్తావదాహుః---ఛన్దోగ్రహణం కర్తవ్యమితి ।

అపర ఆహుః---వావచనం కర్తవ్యమితి । లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యాంమ్వోః (107)
ఇత్యత్రాన్యతరస్యాం గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి ॥

-6-4-110- అత ఉత్ సార్వధాతుకే (3108)

(ఉదాదేశాధికరణమ్)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

సార్వధాతుక ఇతి కిమర్థమ్ ?

ఇహ మా భూత్---సఞ్చస్కరతుః, సఞ్చస్కరుః ఇతి ॥

(ప్రతిషేధోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

స్యాన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । కరిష్యతి । కరిష్యతే ॥

(6584 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- కృఞ్ ఉత్వ ఉకారాన్తనిర్దేశాత్స్యాన్తస్యాప్రతిషేధః -

కృఞ్ ఉత్వే ఉకారాన్తనిర్దేశాత్స్యాన్తస్యాప్రతిషేధః । అనర్థకః ప్రతిషేధోఽప్రతిషేధః ।

ఉత్వం కస్మాన్న భవతి ?

ఉకారాన్తనిర్దేశాత్ ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అశక్యః కరోతావుకారాన్తనిర్దేశస్తత్రాశ్రయితుమ్ । ఇహ సమ్పరిభ్యాం భూషణసమవాయయోః కరోతావితీహైవ

స్యాత్---సంస్కరోతి,

సంస్కర్తా --- సంస్కర్తుమిత్యత్ర న స్యాత్ ।।

(ఆక్షేపసమర్థకభాష్యమ్)

న బ్రూమోఽస్మాదుకారాన్తనిర్దేశాద్యోఽయం కరోతేరితి ।

కిం తర్హి ?

ఉకారాన్తప్రకరణాదుకారాన్తమఙ్గమభిసంబధ్యతే । ఉత ఇతి వర్తతే ।

యద్యేవమ్, నార్థః సార్వధాతుకగ్రహణేన ।

కస్మాన్న భవతి---సంచస్కరతుః, సంచస్కరురితి ?

ఉత ఇతి వర్తతే ।।

(సార్వధాతుకపదప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉత్తరార్థం తర్హి సార్వధాతుగ్రహణం కర్తవ్యమ్---శ్నసోరల్లోపః (111) ఇతి ।

శ్నః సార్వధాతుక ఏవ, అస్తేరప్యార్ధధాతుకే భూభావేన భవితవ్యమ్ ।

ఉత్తరార్థమేవ తర్హి---శ్నాఽభ్యస్తయోరాతః (112) ఇతి ।

శ్నా సార్వధాతుక ఏవ । అభ్యస్తమప్యాకారాన్తమార్ధధాతుకే నాస్తి ।

నను చేదమస్తి---అప్స యాయావరః ప్రవపేత పిణ్డానితి ।

నైతదాకారాన్తమ్ ।

కిం తర్హి ?

యకారాన్తమేతత్ ।।

ఉత్తరార్థమేవ తర్హి---ఇర్ హల్యఘోః (113) ఇతి ।

తత్రాపి శ్నాఽభ్యస్తయోరిత్యేవ ॥

అతోఽప్యుత్తరార్థమేవ తర్హి---ఇద్దరిద్రస్య (114) ఇతి ।

వక్ష్యత్యేతత్ దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే లోపః సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధౌ ఇతి ॥

అతోఽప్యుత్తరార్థం---భియోఽన్యతరస్యామ్ (115) । అభ్యస్తస్యేత్యేవ ॥

అతోఽప్యుత్తరార్థమేవ తర్హి---జహాతేశ్చ (116) ।

అభ్యస్తస్యేత్యేవ ॥

అతోఽప్యుత్తరార్థమ్---ఆ చ హౌ (117) ।

హావిత్యుచ్యతే, అభ్యస్తస్యేత్యేవ ॥

అతోఽప్యుత్తరార్థమేవ---లోపో యి (118) ।

అభ్యస్తస్యేత్యేవ ॥

అతోఽప్యుత్తరార్థమేవ తర్హి---ఘ్వసోరేద్ధావభ్యాసలోపశ్చ (119) ।

హావిత్యుచ్యతే ॥

(ప్రథమప్రయోజనస్థాపకభాష్యమ్)

తదేవ తర్హి ప్రయోజనమ్---శ్నసోరల్లోపః ఇతి । నను చోక్తం శ్నః సార్వధాతుక ఏవ, అస్తేరప్యార్ధధాతుకే భూభావేన భవితవ్యమ్ ఇతి ॥

(ప్రయోజనసమర్థకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

అనుప్రయోగే తు భువాఽస్త్యబాధనం

స్మరన్తి కర్తుర్వచనాన్మనీషిణః ॥

అనుప్రయోగే తు భూభావేనాస్తేరబాధనమిష్యతే---ఇర్ష్వామాసతుః, ఇర్ష్వామాసుః ॥

కిం చ స్యాద్యద్యత్ర లోపః స్యాత్ ॥

(సార్వధాతుకపరాభావే దోషప్రతిపాదకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

లోపే ద్విర్వచనాసిద్ధిః

లోపే కృతేఽనచ్కత్వాదిద్విర్వచనం న స్యాత్ ॥

స్థానివద్భావాద్భవిష్యతి ।

(దోషప్రాపకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

స్థానివదితి చేత్కృతే భవేత్ ద్విత్వే ।।

స్థానివదితి చేత్ కృతే ద్విత్వే లోపః ప్రాప్నోతి ।।

అస్తు తర్హి పరస్య లోపః । అభ్యాసస్య యోఽకారస్తస్య దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।।

(దోషప్రతిపాదకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

నైవం సిధ్యతి కస్మాత్

ప్రత్యఙ్గత్వాద్భవేద్ధి పరరూపమ్ ।।

నైవం సిధ్యతి ।

కస్మాత్ ?

ప్రత్యఙ్గత్వాత్పరరూపం ప్రాప్నోతి ।।

(దోషే శ్లోకవార్త్తికమ్)

తస్మింశ్చ కృతే లోపః

పరరూపే చ కృతే లోపః ప్రాప్నోతి ।।

(దోషసమర్థకం శ్లోకవార్త్తికమ్)

దీర్ఘత్వం బాధకం భవేత్తత్ర ।।

అత ఆదేః (7-4-70) ఇతి దీర్ఘత్వం బాధకం భవిష్యతి ।।

(దోషప్రతిపాదకం భాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనం---సార్వధాతుకే భూతపూర్వమాత్రేఽపి యథా స్యాత్ । కురు-ఇతి ।।

-6-4-114- ఇద్దరిద్రస్య (3111)

(6585 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే లోపః -

దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే లోపో వక్తవ్యః ।।

(6586 సిద్ధత్వోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధౌ -

స చ సిద్ధః ప్రత్యయవిధౌ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

దరిద్రాతి---ఇతి దరిద్రః ఆకారాన్తలక్షణః ప్రత్యయవిధిర్మా భూదితి ।।

న దరిద్రాయకే లోపో దరిద్రాణే చ నేష్యతే ।

దిదరిద్రాసతీత్యేకే దిదరిద్రియతీతి వా ।।

(6587 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- అద్యతన్యాం వా -

అద్యతన్యాం వేతి వక్తవ్యమ్ । అదరిద్రీత్, అదరిద్రాసీత్ ।।

-6-4-120- అత ఏకహల్మధ్యేఽనాదేశాదేర్లిటి (3118)

(ఏత్వాధికరణమ్)

(6588 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ణకారషకారాదేరేత్వవచనం లిటి -

ణకారషకారాదేరేత్వం లిటి వక్తవ్యమ్ । నేమతుః । నేముః । సేహే । సేహాతే । సేహిరే ।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

అనాదేశాదేరితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।।

(విశేష్యవిశేషణభావేనేష్టసాధకం భాష్యమ్)

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ?

న వక్తవ్యమ్ । లిటాఽత్రాదేశాదిం విశేషయిష్యామః, లిటి య ఆదేశస్తదాదేర్నేతి ।।

(విశేషణవిశేష్యభావాక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

అస్త్యన్యల్లిడ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

ఇహ మా భూత్---పక్తా, పక్తుమ్ ।

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । క్ఙితీతి వర్తతే ।

ఏవమపి పక్వః పక్వవానిత్యత్ర ప్రాప్నోతి । అభ్యాసలోపసన్నియోగేనైత్వముచ్యతే । న చాత్రాభ్యాసలోపం పశ్యామః ।

ఏవమపి పాపచ్యతే---అత్ర ప్రాప్నోతి । దీర్ఘత్వమత్ర బాధకం భవిష్యతి । నాప్రాప్తేఽభ్యాసవికార ఏత్వమారభ్యతే, తద్యథాఽసావన్యానభ్యాసవికారాన్ బాధత ఏవం దీర్ఘత్వమపి బాధేత ।

సత్యమేవమేతత్ ।

అభ్యాసవికారేష్వపి తు జ్యేష్ఠమధ్యమకనీయాంసః ప్రకారా భవన్తి । తత్ర హ్రస్వహలాదిశేషావుత్సర్గౌ తయోర్దీర్ఘత్వమపవాద ఏత్వం చ । అపవాదవిప్రతిషేధాద్దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

ఇహ తర్హి---బభణతుః---బభణురిత్యభ్యాసాదేశస్యాసిద్ధత్వాదేత్వం ప్రాప్నోతి ।।

(6589 సిద్ధత్వజ్ఞాపకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఫలిభజిగ్రహణం తు జ్ఞాపకమభ్యాసాదేశసిద్ధత్వస్య -

యదయం ఫలిభజ్యోర్గ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---అభ్యాసాదేశః సిద్ధ ఏత్త్వ ఇతి ।

యద్యేవం---

(6590 ఆక్షేపవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ప్రథమతృతీయాదీనామాదేశాదిత్వాదేత్వాభావః -

ప్రథమతృతీయాదీనామపి తర్హ్యాదేశాదిత్వాదేత్వం న ప్రాప్నోతి । పేచతుః । పేచుః । దేభతుః । దేభుః ।।

(6591 సమాధానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- న వా శసిదద్యోః ప్రతిషేధో జ్ఞాపకో రూపాభేదే ఏత్త్వవిజ్ఞానస్య -

న వా ఏష దోషః ।

కిం కారణమ్ ?

శసిదద్యోః ప్రతిషేధో జ్ఞాపకో రూపాభేదే ఏత్త్వవిజ్ఞానస్య । యదయం శసిదద్యోః ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---రూపాభేదేన యే ఆదేశాదయో న తేభ్యః ప్రతిషేధో భవతీతి ।।

(6592 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- దమ్భ ఏత్వమ్ -

దమ్భ ఏత్వం వక్తవ్యమ్ । దేభతుః । దేభుః । కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ?

(6593 ఉపసంఖ్యానసమర్థకవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- నలోపస్యాసిద్ధత్వాత్ -

అసిద్ధో నలోపస్తస్యాసిద్ధత్వాదేత్వం న ప్రాప్నోతి ।।

(ఉపసంఖ్యానే శ్లోకవార్తికమ్)

నశిమన్యోరలిట్యేత్వమ్ ।

నశిమన్యోరలిటి ఏత్త్వం వక్తవ్యమ్ ।।

(ఉపసంఖ్యానే శ్లోకవార్తికమ్)

ఛన్దస్యమిపచోరపి ।।

ఛన్దసి అమిపచోరపీతి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ?

(ప్రయోజనే శ్లోకవార్తికమ్)

అనేశం మేనకేత్యేతద్ వ్యేమానం లిజి పేచిరన్ ।।

యజాయేజే వపావేపే

యజః---ఆయేజే, వపః---ఆవేపే ।।

(శ్లోకవార్తికమ్)

దమ్భ ఏత్వమలక్షణమ్ ।।

అసిద్ధత్వాన్నలోపస్య దమ్భ ఏత్త్వం న సిధ్యతి ।।

(జ్ఞాపకేనోపసంఖ్యానసాధకం శ్లోకవార్తికమ్)

శ్నసోరత్త్వే తకారేణ జ్ఞాయతే త్వేత్త్వశాసనమ్ ।।

అనిత్యోఽయంవిధిరితి ।।

-6-4-121- థలి చ సేటి (3119)

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

థల్గ్రహణం కిమర్థమ్ ?

(6594 థల్గ్రహణప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- థల్గ్రహణమక్షిదర్థమ్ -

థల్గ్రహణం క్రియతేఽక్షిదర్థమ్ । అక్షితి ఏత్వం యథా స్యాత్ । పేచిథ । శేకిథ ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । సేడ్గ్రహణమేవాత్రాక్షిదర్థం భవిష్యతి ।।

(ప్రయోజనాన్తరదర్శకభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్---సముచ్చయో యథా స్యాత్ థలి చ సేటి క్షితి చ సేటి---ఇతి ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

పేచివ । పేచిమ । తత్ర పచాదిభ్య ఇడ్వచనమ్ ఇతి వక్ష్యతి తన్న వక్తవ్యం భవతి ।।

(అతివ్యాప్త్యవ్యాప్తిదర్శనేనేష్టసాధకభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి---లులవిథ ?

గుణస్య నేతి ప్రతిషేధాత్ ।

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--- పేచిథ, శేకిథ ।

గుణస్య యోఽకార ఇత్యేవమేతద్విజ్ఞాయతే ।

ఏవమపి శశరిథ---అత్ర ప్రాప్నోతి ।

గుణస్యైషోఽకారః ।

కథమ్ ?

వృద్ధిర్భవతి గుణో భవతి---ఇతి రేఫశిరా గుణవృద్ధిసంజ్ఞకో నిర్వర్తతే ।

అథవా---

ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నైవంజాతీయకానామేత్త్వం భవతీతి యదయం తౄఫలభజత్రపశ్చ (6-4-122) ఇతి తౄగ్రహణం కరోతి ।।

-6-4-123- రాధో హింసాయామ్ (1321)

(6595 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- రాధాదిషు స్థానినిర్దేశః -

రాధాదిషు స్థానినిర్దేశః కర్తవ్యః ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

న కర్తవ్యః । ఏకహల్మధ్యే ఇతి వర్తతే ।

యద్యేవం త్రేసతుః త్రేసుః రశబ్దస్యైత్వం ప్రాప్నోతి ।

అస్తు ।

అలోఽన్త్యస్య విధయో భవన్తీతి అకారస్య భవిష్యతి ।

అనర్థకేఽలోఽన్త్యవిధిర్నేత్యేవం న ప్రాప్నోతి ।

నైతస్యాః సన్తి పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ।।

అథవా---

అత ఇతి వర్తతే ।

ఏవమపి రాధేర్న ప్రాప్నోతి ।

ఆకారగ్రహణమపి ప్రకృతమనువర్తతే ।

క్వ ప్రకృతమ్ ?

శ్నాఽభ్యస్తయోరాతః (6-4-112) ఇతి ।।

అథవా---

శ్నసోరల్లోపః (111) ఇత్యత్ర తపరకరణం ప్రత్యాఖ్యాయతే తత్ప్రకృతమిహానువర్తిష్యతే ।

యది తదనువర్తతే అత ఏకహల్మధ్యే నాదేశాదేర్లిటి (120) అస్య చేతి అవర్ణమాత్రస్యైత్త్వం ప్రాప్నోతి । బబాధే ।

అకారేణ తపరేణాఽవర్ణం విశేషయిష్యామః---అస్యాత ఇతి । ఇహేదానీమస్యేత్యనువర్తతే, అత ఇతి నివృత్తమ్ ।।

-6-4-127- అర్వణస్త్రసావనఞః (3125)

-6-4-128- మఘవా బహులమ్ (3126)

(త్రాదేశాధికరణమ్)

(సూత్రప్రత్యాఖ్యానే శ్లోకవార్తికమ్)

అర్వణస్తృ మఘోనశ్చ

న శిష్యశ్ఛాన్దసం హి తత్ ।

అర్వణస్తృ మఘోనశ్చ న శిష్యః ।

కిం కారణమ్ ?

ఛాన్దసం హి తత్ । దృష్టానువిధిఛన్దసి భవతీతి ॥

(ప్రత్యాఖ్యానే శ్లోకవార్తికమ్)

మతుబ్వన్యోర్విధానాచ్చ

మతుబ్వనీ ఖల్వపి ఛన్దసి విధీయేతే ॥

(ప్రత్యాఖ్యానే శ్లోకవార్తికమ్)

ఛన్దస్యుభయదర్శనాత్ ॥

ఉభయం ఖల్వపి ఛన్దసి దృశ్యతే ॥

ఇమాన్యర్వణః పదాని । అనర్వాణం వృషభం మన్ద్రజిహ్వమ్ ॥

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే తృతీయమాహ్నికమ్ ॥

-6-4-130- పాదః పత్ (3128)

(పాదేశాధికరణమ్)

(6596 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ॥ 1 ॥)

- పాద ఉపధాహ్రస్వత్వమ్ -

పాద ఉపధాహ్రస్వత్వం వక్తవ్యమ్ । ద్విపదః పశ్య ॥

(6597 ఆదేశే దోషవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- ఆదేశే హి సర్వాదేశప్రసఙ్గః -

ఆదేశే హి సతి సర్వాదేశః ప్రసజ్యేత । సర్వస్య ద్విపాచ్ఛబ్దస్య త్రిపాచ్ఛబ్దస్య చ పచ్ఛబ్ద ఆదేశః ప్రసజ్యేత యేన విధిస్తదన్తస్య (1-1-72) ఇతి ॥

తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।

(6598 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- న వా నిర్దిశ్యమానస్యాదేశాత్ -

న వా వక్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।।

కః పునరత్ర విశేషః--ఏషా వా పరిభాషా క్రియతే, ఉపధాహ్రస్వత్వం వోచ్యతే ।

అవశ్యమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా, బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ।

కాని పునస్తాని ప్రయోజనాని ?

(6599 పరిభాషాప్రయోజనవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- ప్రయోజనం సుప్తిఙాదేశేషు -

సుప్---కుమార్యామ్, కిశోర్యామ్, ఖట్వాయామ్, మాలాయామ్, తస్యామ్, యస్యామ్ । ఆడ్యాట్స్యాట్సు కృతేషు సాడ్యాట్స్యాట్కస్య ఆమ్ ప్రాప్నోతి ।

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్---ఆడ్యాట్స్యాటః క్రియన్తామామితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదామ్ ।

నిత్యా ఆడ్యాట్స్యాటః । కృతేఽప్యామి ప్రాప్నువన్త్యకృతేఽపి ।

అనిత్యా ఆడ్యాట్స్యాటః ।

కథమ్ ?

అన్యస్య కృతే ఆమి ప్రాప్నువన్త్యన్యస్యాకృతే । శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి । ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాదామ్ ।।

ఇదం తర్హి---యస్యై---తస్యై, స్యాటి కృతే సస్యాట్కస్య స్మైభావః ప్రాప్నోతి ।

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతి ।

యస్తర్హి నిర్దిశ్యతే తస్య కస్మాన్న భవతి ?

స్యాటా వ్యవహితత్వాత్ । సుప్ ।।

తిఙ్---అరుదితామ్, అరుదితమ్, అరుదిత---ఇతి ।

ఇటి కృతే సేట్కస్య తాంతంతామాదేశాః ప్రాప్నువన్తి ।

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతి ।

ఇదమిహ సంప్రధార్యమ్---ఇట్ క్రియతామ్, తాంతంతామ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాదిడాగమః, అన్తరఙ్గాస్తాంతన్తామః ॥

ఇదం తర్హి---క్రియాస్తామ్, క్రియాస్తమ్, క్రియాస్త, క్రియాసమ్ । యాసుటి కృతే సయాసుట్కస్య తాంతన్తామః ప్రాప్నువన్తి ।

నిర్ధిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతీతి ॥

(6600 పరిభాషాప్రయోజనవార్తికమ్ ॥ 5 ॥)

- ల్యబ్భావే చ -

ల్యబ్భావే చ ప్రయోజనమ్ । ప్రకృత్య । ప్రహృత్య । క్త్వాన్తస్య ల్యప్ప్రాప్నోతి ।

నిర్ధిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతి ॥

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

త్రిచతుర్యుష్మదస్మాత్త్యదాదివికారేషు చ ప్రయోజనమ్ ।

అతిత్రిస్రః, అతిచతస్రః । త్రిచతురన్తస్య తిసృచతసృభావః ప్రాప్నోతి ।

నిర్ధిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతి ॥

యుష్మద్---అస్మద్---అతియూయమ్, అతివయమ్ । యుష్మదస్మదన్తస్య యూయవయౌ ప్రాప్నుతః ।

నిర్ధిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతి ॥

త్యదాదివికారః---అతిస్యః, ఉత్తమస్యః, అత్యసౌ, ఉత్తమాసౌ । త్యదాద్యన్తస్య త్యదాదివికారాః ప్రాప్నువన్తి ।

కిమన్తస్య కాదేశః ప్రాప్నోతి । అతికః, పరమకః ।

నిర్ధిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతి ॥

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఉదః స్థాస్తమ్భోః పూర్వత్వే ప్రయోజనమ్ । ఉదస్థాత్, ఉదస్థాతామ్ । అటి కృతే సాట్కస్య పూర్వసవర్ణః ప్రాప్నోతి ఉదః స్థాస్తమ్భోః--- ఇతి ।

నిర్ధిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న దోషో భవతి ॥

యస్తర్హి నిర్ధిశ్యతే తస్య కస్మాన్న భవతి ?

అటా వ్యవహితత్వాత్ ।।

సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।

న కర్తవ్యా । ఉక్తం షష్ఠీ స్థానేయోగా (1-1-49) ఇత్యేతస్య యోగస్య వచనే ప్రయోజనమ్--- షష్ఠ్యన్తం స్థానేన

యథా యుజ్యతే, యతః షష్ఠీ ఉచ్చారితేతి ।।

-6-4-132- వాహ ఊఠ్ (3130)

(సంప్రసారణాధికరణమ్)

(ఊఢః స్థాననిర్ణయభాష్యమ్)

ఊఢాదిః కస్మాన్న భవతి, ఆదిష్టిద్భవతీత్యాదిః ప్రాప్నోతి ?

సంప్రసారణమిత్యనేన యణః స్థానే క్రియతే ।

యద్యేవమ్---

(6601 ఊఠ్విధానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- వాహ ఊఠ్వచనార్థక్యం సంప్రసారణేన కృతత్వాత్ -

వాహ ఊఠ్వచనమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

సంప్రసారణేన కృతత్వాత్ । సంప్రసారణేనైవ సిద్ధమ్ ।

కా రూపసిద్ధిః ? ప్రష్ఠౌహః పశ్య ।।

(6602 సంప్రసారణవిధానే సిద్ధసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- గుణః ప్రత్యయలక్షణత్వాత్ -

ప్రత్యయలక్షణేన గుణో భవిష్యతి ।।

(6603 సంప్రసారణే వృద్ధిసాధకవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఏజ్గ్రహణా వృద్ధిః -

ఏజ్గ్రహణా వృద్ధిర్భవిష్యతి ।।

(అన్తరఙ్గపరిభాషాజ్ఞాపకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్వాహ ఊఠం శాస్తి తజ్ఞ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా---అసిద్ధం

బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణ ఇతి ।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

పచావేదమ్ । పచామేదమ్ । అసిద్ధత్వాత్ బహిరఙ్గలక్షణస్యాద్గుణస్యాన్తరఙ్గలక్షణమైత్వం న భవతి---ఇతి ।।

-6-4-133- శ్వయువమఘోనామతద్ధితే (3131)

(6604 పూర్వపక్షిణ ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- శ్వాదీనాం సంప్రసారణే నకారాన్తగ్రహణమనకారాన్తప్రతి షేధార్థమ్ -

శ్వాదీనాం సంప్రసారణే నకారాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అనకారాన్తస్య మా భూత్ । మఘవతా, మఘవతే ।।

తథా ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతీతి యథేహ భవతి---యూనః పశ్యేతి, ఏవం యువతీః పశ్యేత్యత్రాపి స్యాదితి ।।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే---నకారాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమితి ।

న కర్తవ్యమ్ ।।

(6605 ఆనర్థక్యసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఉక్తం వా -

కిముక్తమ్ ?

ఉక్తమేతత్ అర్వణస్తృ మఘోనశ్చ న శిష్యం ఛాన్దసం హి తత్ । ఇతి ।

యదప్యుచ్యతే---తథా ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతి యథేహ భవతి యూనః పశ్యతి, ఏవం

యువతీః పశ్యేత్యత్రాపి స్యాత్ ఇతి ।

లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణే చోక్తమ్ ।

।న వా విభక్తౌ లిఙ్గవిశిష్టాగ్రహణాత్ ఇతి ।।

అథవా---

ఉపరిష్టాద్యోగవిభాగః కరిష్యతే---శ్వయువమఘోనామతద్ధితే అల్లోపః, అకారస్య చ లోపో భవతి । తతః---అనః ఇత్యుభయోః శేషః ।।

-6-4-135- షపూర్వహన్ధృతరాజ్ఞామణి (3133)

(లోపాధికరణమ్)

(షపూర్వాదిగ్రహణే పక్షద్వయోపస్థాపకం భాష్యమ్)

అథ కిమిదం షపూర్వాదీనాం పునర్వచనమల్లోపార్థమాహోస్విన్నియమార్థమ్ ।

కథం వా అల్లోపార్థమ్, కథం వా నియమార్థమ్ ?

యద్యవిశేషేణాల్లోపటిలోపయోః ప్రకృతిభావస్తతో విధ్యర్థమ్ ।

అథ హి అణి టిలోపస్యైవ ప్రకృతిభావస్తతో నియమార్థమ్ ।

అత ఉత్తరం పఠతి---

(6606 అల్లోపపక్షస్థాపకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- షపూర్వాదీనాం పునర్వచనమల్లోపార్థమ్ -

షపూర్వాదీనాం పునర్వచనం క్రియతే అల్లోపార్థమ్ । అవిశేషేణాల్లోపటిలోపయోః ప్రకృతిభావః ।।

(6607 నియమపక్షే దోషదర్శకం వార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- అవధారణే హ్యన్యత్ర ప్రకృతిభావ ఉపధాలోపప్రసఙ్గః -

అవధారణే హి అన్యత్ర ప్రకృతిభావే ఉపధాలోపః ప్రసజ్యేత ।

కథమ్ ?

యది తావదేవం నియమః స్యాత్---షపూర్వాదీనామేవాణీతి ।

ఏవమపి భవేదిహ నియమాన్న స్యాత్---సామనః వైమన ఇతి । తాక్షణ్య ఇత్యత్ర ప్రాప్నోతి ।

అథాప్యేవం నియమః స్యాత్---షపూర్వాదీనామణ్యేవేతి ।

ఏవమపి భవేదిహ నియమాన్న స్యాత్---తాక్షణ్య ఇతి । సామనో వైమన ఇత్యత్ర తు ప్రాప్నోతి ।

అథాప్యుభయతో నియమః స్యాత్---షపూర్వాదీనామేవాణి, అణ్యేవ షపూర్వాదీనామితి ।

ఏవమపి సామన్యో వేమన్య ఇతి ప్రాప్నోతి ।

తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే---షపూర్వాదీనాం పునర్వచనమల్లోపార్థమ్ అవధారణే హ్యన్యత్ర ప్రకృతిభావ ఉపధాలోపప్రసఙ్గః ఇతి ।।

-6-4-140- ఆతో ధాతోః (3138)

(6608 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆతోఽనాపః -

ఆతోఽనాప ఇతి వక్తవ్యమ్ ।

ఇహాపి యథా స్యాత్---సమాసేఽనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్ (7-1-37) ఇతి ।।

అనాప ఇతి కిమ్ ?

ఖట్వాయామ్, మాలాయామ్ ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

శ్లో యద్యనాప ఇత్యుచ్యతే కథం క్త్వాయామ్ ?

(6609 ప్రయోగసాధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- నిపాతనాదితి -

నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

ఠ।క్త్వాయాం వా ప్రతిషేధః। ఇతి ।।

(వార్తికప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

యద్యేవం నార్థః అనాపః ఇత్యనేన ।

కథమ్ ?

సమాసేఽనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్ ఇతి నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్ ।

కథం హలః శ్నః శానజ్ఝౌ (3-1-83) ఇతి ?

ఏతదపి నిపాతనాత్సిద్ధమ్ ।।

అథవా---

యోగవిభాగః కరిష్యతే---ఆతః, ఆకారలోపో భవతి । తతః---ధాతోః, ధాతోశ్చాకారస్య లోపో భవతీతి ।।

-6-4-141- మన్త్రేష్వాఙ్యాదేరాత్మనః (3139)

(అతివ్యాప్త్యాపాదకభాష్యమ్)

మన్త్రేష్వాత్మనః ప్రత్యయమాత్రే లోపః ప్రసజ్యేత ।

ఇహాపి యథా స్యాత్---త్మన్యా సమఞ్జన్ । త్మనోరన్తరస్థ ఇతి ।।

(అతివ్యాప్తినిరాసభాష్యమ్)

యది ప్రత్యయమాత్రే లోప ఉచ్యతే కథం ఆత్మన ఏవ నిర్మిమీష్వ ఇతి ?

తస్మాన్నార్థః ప్రత్యయమాత్రలోపేన ।

కథం---త్మన్యా సమఞ్జన్, త్మనోరన్తరస్థ ఇతి ?

ఛాన్దసత్వాత్సిద్ధమ్ । దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి ।।

(6610 సూత్రాంశప్రత్యాఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ఆదిగ్రహణానర్థక్యమాకారప్రకరణాత్ -

ఆదిగ్రహణం చానర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

ఆకారప్రకరణాత్ । ఆతః ఇతి వర్తతే ।।

[M.5.354]

-6-4-142- తి వింశతేర్డితి (3140)

(పదకృత్యభాష్యమ్)

తిగ్రహణం కిమర్థమ్, న వింశతేర్డితి లోప ఇత్యేవోచ్యేత ?

నైవం శక్యమ్ । వింశతేర్డితి లోపః ఇతీయత్యుచ్యమానేఽన్త్యస్య ప్రసజ్యేత ।।

(తిగ్రహణాభావేఽపి నియమార్థత్వబోధకభాష్యమ్)

సిద్ధోఽన్త్యస్య యస్య--- ఇతి లోపేనైవ । తత్రారమ్భసామర్థ్యాత్తిశబ్దస్య భవిష్యతి ।।

(తిగ్రహణప్రయోజనభాష్యమ్)

కుతో ను ఖల్వేతత్---అనన్త్యార్థే ఆరమ్భే తిశబ్దస్య భవిష్యతి న పునరఙ్గస్యేతి ?

తస్మాత్తిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

అథ క్రియమాణేఽపి తిగ్రహణేఽన్త్యస్య కస్మాన్న భవతి ?

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి న భవిష్యతి ।।

-6-4-143- టేః (3141)

(అభస్యాపి టిలోపసాధకభాష్యమ్)

అభస్యోపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్ ఉపసరజః, మన్దురజ ఇతి ।

డిత్యభస్యాప్యనుబన్ధకరణసామర్థ్యాద్భవిష్యతి ।।

-6-4-144- నస్తద్ధితే (3142)

(6611 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- నాన్తస్య టిలోపే
సబ్రహ్మచారిపీఠసర్పికలాపికుథుమితైతిలిజాజలిలాఙ్గలిశిలాలిశిఖణ్డిసూకరసద్మసుపర్వణా
ముపసంఖ్యానమ్ -

నకారాన్తస్య టిలోపే సబ్రహ్మచారిన్
పీఠసర్పిన్కలాపిన్కుథుమిన్తైతిలిన్జాజలిన్లాఙ్గలిన్శిలాలిన్శిఖణ్డిన్సూకరసద్మన్సుపర్వన్---
ఇత్యేతేషాముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।

సబ్రహ్మచారిన్---సబ్రహ్మచారిణ ఇమే---సాబ్రహ్మచారాః । సబ్రహ్మచారిన్ ।।

పీఠసర్పిన్---పైఠసర్పాః । పీఠసర్పిన్ ।।

కలాపిన్---కాలాపాః । కలాపిన్ ।।

కుథుమిన్---కౌథుమాః । కుథుమిన్ ।।

తైతిలిన్---తైతిలాః । తైతిలిన్ ।।

జాజలిన్---జాజలాః । జాజలిన్ ।।

లాఙ్గలిన్---లాఙ్గలాః । లాఙ్గలిన్ ।।

శిలాలిన్---శైలాలాః । శిలాలిన్ ।।

శిఖణ్డిన్---శైఖణ్డాః । శిఖణ్డిన్ ।।

సూకరసద్మన్---సౌకరసద్మాః । సూకరసద్మన్ ।।

సుపర్వన్---సౌపర్వాః । సుపర్వన్ ।।

[M.5.355]

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

చర్మణః కోశ ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । చార్మః కోశః ।।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

అశ్మనో వికార ఉపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । అశ్మనో వికార ఆశ్మః ।।

శునః సంకోచే । శౌవః సఙ్కోచః ।।

(6612 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- అవ్యయానాం చ సాయమ్ప్రాతికాద్యర్థమ్ -

అవ్యయానాం చ సాయమ్ప్రాతికాద్యర్థముపసంఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

సాయమ్ప్రాతికాద్యర్థమ్ ।

సాయమ్ప్రాతికః, పౌనః పునికః ।।

(అతిప్రసక్తినిరాసభాష్యమ్)

శాంశ్వతికే ప్రతి షేధో వక్తవ్యః ।

న వక్తవ్యః । నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్ ।

కిం నిపాతనమ్ ?

యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికః (2-4-9) ఇతి ।

ఏవం తర్హి---శాశ్వతే ప్రతి షేధో వక్తవ్యః । శాశ్వతమ్ ।।

-6-4-148- యస్యేతి చ (3146)

(సూత్రప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇవర్ణస్య-ఇర్తి కిముదాహరణమ్ ?

హే దాక్షి, దాక్ష్యా, దాక్షేయః ।

హే దాక్షి--ఇర్తి---యది లోపో న స్యాత్పరస్య హ్రస్వత్వే కృతే సవర్ణదీర్ఘత్వం ప్రసజ్యేత ।

దాక్ష్యా ఇతి---యది లోపో న స్యాత్పరస్య యణాదేశే కృతే పూర్వస్య శ్రవణం ప్రసజ్యేత ।

దాక్షేయ ఇతి---యది లోపో న స్యాత్పరస్య లోపే కృతే పూర్వస్య శ్రవణం ప్రసజ్యేత ।।

(ప్రయోజననిరాకరణభాష్యమ్)

నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని । సవర్ణదీర్ఘత్వేనాప్యేతాని సిద్ధాని ।।

(ప్రయోజనభాష్యమ్)

ఇదం తర్హి---అతిసఖేరాగచ్ఛతి, అతిసఖేః స్వమ్ ।

యది లోపో న స్యాదుపసర్జనహ్రస్వత్వే కృతే అసఖి ఇతి ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత ।।

(6613 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- యస్యేత్యాదౌ శ్యాం ప్రతిషేధః -

యస్యేత్యాదౌ శ్యాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । కాణ్డే, కుడ్యే, సౌర్యే నామ హిమవతః శృఙ్గే ।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

(ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః ।

ఇహ శ్యామిత్యపి ప్రకృతం నేత్యపి । తత్రాభిసమ్బన్ధమాత్రం కర్తవ్యమ్---యస్యేత్యాదౌ లోపో భవతి, శ్యాం న ।।

(6614 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ఇయఙువఙ్భ్యాం లోపో విప్రతిషేధేన -

ఇయఙువఙ్భ్యాం లోపో భవతి విప్రతిషేధేన । ఇయఙువఙోరవకాశః---శ్రియౌ, శ్రియః । భ్రువౌ, భ్రువః ।

లోపస్యావకాశః---కామణ్డలేయః, భాద్రవాహేయః ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---వాత్సప్రేయః, లైఖాభ్రేయః ।

లోపో భవతి విప్రతిషేధేన ।।

(6615 విప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- గుణవృద్ధీ చ -

గుణవృద్ధీ చేయఙువఙ్భ్యాం భవతో విప్రతిషేధేన ।

గుణవృద్ధ్యోరవకాశః---చేతా, గౌః ।

ఇయఙువఙోః స ఏవ ।

ఇహోభయం ప్రాప్నోతి---చయనమ్, చాయకః । లవనమ్, లావకః ।

గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన ।।

(6616 విప్రతిషేధప్రత్యాఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 4 ।।)

- న వేయఙువఙాదేశస్యాన్యవిషయవచనాత్ -

న వాఽర్థో విప్రతిషేధేన ।।

కిం కారణమ్ ?

ఇయఙువఙాదేశస్యాన్యవిషయే వచనాత్ । ఇయఙువఙాదేశోఽన్యవిషయే ఆరభ్యతే ।

కిం విషయే ?

యణాదేశవిషయే । స యథైవ యణాదేశం బాధతే, ఏవం గుణవృద్ధీ అపి బాధేత ।।

(6617 ప్రతిషేధోపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- తస్మాత్తత్ర గుణవృద్ధివిషయే ప్రతిషేధః -

తస్మాత్తత్ర గుణవృద్ధివిషయే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।

(ప్రతిషేధానర్థక్యబోధకభాష్యమ్)

న వక్తవ్యః ।

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్త ఇత్యేవమియఙువఙాదేశో యణాదేశం బాధిష్యతే, గుణవృద్ధీ న బాధిష్యతే ।।

-6-4-149- సూర్యతిష్యాగస్త్యమత్స్యానాం య ఉపధాయాః (3147)

(6618 ఆక్షేపవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సూర్యాదీనామణన్తేఽప్రసిద్ధిరఙ్గాన్యత్వాత్ -

సూర్యాదీనామణన్తేఽప్రసిద్ధిః । సౌరీ బలాకా ।

కిం కారణమ్ ?

అఙ్గాన్యత్వాత్ । అణన్తమేతదఙ్గమన్యద్భవతి ॥

లోపే కృతే నాఙ్గాన్యత్వమ్ ।

స్థానివద్భావాదఙ్గాన్యత్వం భవతి ॥

(6619 సమాధానవార్తికమ్ ॥ 2 ॥)

- సిద్ధం తు స్థానివత్ప్రతిషేధాత్ -

సిద్ధమేతత్ ।

కథమ్ ?

స్థానివత్ప్రతిషేధాత్ । ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావః---యలోపవిధిం ప్రతి న స్థానివద్భవతీతి ।

ఏవమపి న సిధ్యతి ।

కిం కారణమ్ ?

అఙ్గాన్యత్వాత్ । అన్యో హి సూర్యశబ్దః, అన్యః సౌర్యశబ్దః ।

నైష దోషః । ఏకదేశవికృతమనన్యవద్భవతీత్యేవం భవిష్యతి ॥

(6620 ప్రత్యాక్షేపవార్తికమ్ ॥ 3 ॥)

- ఉపధాగ్రహణానర్థక్యం చ -

స్థానివద్భావే చేదానీం ప్రతిషిద్ధే ఉపధాగ్రహణమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

అన్త్య ఏవ హి సూర్యాదీనాం యకారః ।

కిం యాతమేతద్భవతి ?

సుష్ఠు యాతమ్, సాధు చ యాతమ్, యది ప్రాగ్భాదసిద్ధత్వమ్ । అథ సహ తేనాసిద్ధత్వమ్, అసిద్ధత్వాల్లోపస్యాన్త్యో యకారో భవతి ॥

(సమాధానభాష్యమ్)

యద్యపి సహ తేనాసిద్ధత్వమ్, ఏవమపి న దోషః ।

నైవం విజ్ఞాయతే---సూర్యాదీనామఙ్గానాం యకారలోప ఇతి ।

కథం తర్హి ?

అఙ్గస్య యలోపో భవతి స చేత్సూర్యాదీనాం యకార ఇతి ।

ఏవమపి సూర్యచరీ అత్ర ప్రాప్నోతి ।

తస్మాదుపధాగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

(6621 పరిగణనోపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- విషయపరిగణనం చ -

విషయపరిగణనం చ కర్తవ్యమ్ ।।

(6622 పరిగణనవార్తికమ్ ।। 5 ।।)

- సూర్యమత్స్యయోర్ఙ్యామ్ -

సూర్యమత్స్యయోర్ఙ్యామితి వక్తవ్యమ్ । సౌరీ, మత్సీ ।।

(6623 పరిగణనవార్తికమ్ ।। 6 ।।)

- సూర్యాగస్త్యయోశ్ఛే చ -

సూర్యాగస్త్యయోశ్ఛే చ ఙ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్ । సౌరీ, సౌరీయః । ఆగస్తీ, ఆగస్తీయః ।।

(6624 పరిగణనవార్తికమ్ ।। 7 ।।)

- తిష్యపుష్యయోర్నక్షత్రాణి -

తిష్యపుష్యయోర్నక్షత్రాణి యలోపో వక్తవ్యః । తైషమ్, పౌషః ।।

(6625 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 8 ।।)

- అన్తికస్య తసి కాదిలోప ఆద్యుదాత్తత్వం చ -

అన్తికస్య తసి కాదిలోపో వక్తవ్యః, ఆద్యుదాత్తత్వం చ వక్తవ్యమ్ । అన్తితో న దూరాత్ ।।

(ఉపసంఖ్యానభాష్యమ్)

తమే తాదేశ్చ కాదేశ్చ లోపో వక్తవ్యః । అగ్నే త్వం నో అన్తమః । అన్తితమే అవరోహతి ।।

(ఉపసంఖ్యానే శ్లోకవార్తికమ్)

తసీత్యేష న వక్తవ్యో

దృష్టో దాశతయేఽపి హి ।

ద్యౌ లోపోఽన్తిషదిత్యత్ర

అన్తిషత్ ।।

(ఉపసంఖ్యానే శ్లోకవార్తికమ్)

తథాఽద్యౌ యేఽన్త్యథర్వసు ।। 1 ।।

అన్తి యే చ దూరకే ।।

-6-4-153- బిల్వకాదిభ్యశ్ఛస్య లుక్ (3151)

(ఛగ్రహణప్రత్యాఖ్యానభాష్యమ్)

ఛగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ ।

ఇహ కస్మాన్న భవతి---బిల్వకేభ్యః ?

భస్యేతి వర్తతే ।।

ఏవమపి బిల్వకాయేత్యత్ర ప్రాప్నోతి ।

తద్ధితస్యేతి వర్తతే ।।

ఏవమపి బిల్వకస్య వికారః---అవయవో వా---బైల్వకః, అత్ర ప్రాప్నోతి ।

తద్ధితే తద్ధితస్య ఇతి వర్తతే ।।

ఏవమపి బిల్వకీయాయాం భవో బైల్వకః, బైల్వకస్య కిఞ్చిత్---బైల్వకీయమ్, అత్ర ప్రాప్నోతి ।

న స బిల్వకాత్ ।

బిల్వకాదిభ్యో యో విహిత ఇత్యుచ్యతే, న చాసౌ బిల్వకశబ్దాద్విహితః ।

కిం తర్హి ?

బిల్వకీయశబ్దాత్ ।।

(జ్ఞాపనేన ఛగ్రహణప్రయోజనసాధకభాష్యమ్)

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యచ్ఛగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---భవత్యేషా పరిభాషా సన్నియోగశిష్టానామన్యతరాభావే ఉభయోరప్యభావ ఇతి । తస్మాచ్ఛగ్రహణం కర్తవ్యమ్, ఛస్యైవ లుగ్యథా స్యాత్ కుకో మా భూదితి ।।

-6-4-154- తురిష్ఠేమేయఃసు (3151)

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

తుః సర్వస్య లోపో వక్తవ్యః, అన్త్యస్య మా భూదితి ।

స తర్హి వక్తవ్యః ?

న వక్తవ్యః ।।

(6626 ఉపసంఖ్యానసాధకవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- సర్వలోపవిజ్ఞానమన్త్యస్య వచనానర్థక్యాత్ -

తుః సర్వలోపో విజ్ఞాయతే ।

కుతః ?

అన్త్యస్య వచనానర్థక్యాత్ । అన్త్యస్య లోపవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా సర్వస్య భవిష్యతి ।।

అథవా---

లుక్ ప్రకృతః సోఽనువర్త్తిష్యతే ।।

అశక్యో లుగనువర్త్తయితుమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

విజయిష్ఠకరిష్ఠయోర్గుణదర్శనాత్ । విజయిష్ఠకరిష్ఠయోర్గుణో దృశ్యతే । విజయిష్ఠః । ఆసుతిఙ్కరిష్ఠః ।।

-6-4-155- టేః (3153)

(6627 ఉపసంఖ్యానవార్త్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ణావిష్ఠవత్ప్రాతిపదికస్య -

ణౌ ప్రాతిపదికస్యేష్ఠవద్భావో వక్తవ్యః ।

కిం ప్రయోజనమ్ ?

(6628 ఉపసంఖ్యానప్రయోజనవార్త్తికమ్ ।। 2 ।।)

- పుంవద్భావరభావటిలోపయణాదిపరార్థమ్ -

పుంవద్భావార్థమ్---ఏనీమాచష్టే---ఏతయతి, శ్యేతయతి ।

రభావార్థమ్---పృథుమాచష్టే---ప్రథయతి, మ్రదయతి ।

టిలోపః---పటుమాచష్టే---పటయతి ।

యణాదిపరార్థమ్---దూరమాచష్టే---దవయతి ।

కిం పునరిదం పరిగణనమాహోస్విదుదాహరణమాత్రమ్ ?

ఉదారణమాత్రమిత్యాహ । ప్రాదయోఽపి హీష్యన్తేప్రియమాచష్టే ప్రాపయతి---ఇతి ।।

(మతాన్తరప్రదర్శకభాష్యమ్)

భారద్వాజీయాః పఠన్తి---ణావిష్ఠవత్ ప్రాతిపదికస్య పుంవద్భావరభావటిలోపయణాదిపరప్రాదివిన్మతోర్లుక్కన్విధ్యర్థమ్ ఇతి ।।

-6-4-159- ఇష్ఠస్య యిట్ చ (3157)

(యిశబ్దే ప్రకారద్వయదర్శకం భాష్యమ్)

కిమయం యిశబ్ద ఆహోస్విద్యాకారః ?

కిఞ్చాతః ?

యదిలోపోఽప్యనువర్తతే, తతో యిశబ్దః । అథ నివృత్తం, తతో యకారః ।।

-6-4-160- జ్యాదాదీయసః (3158)

(లోపానువర్తనాభావేన పరిభాషాజ్ఞాపకభాష్యమ్)

కిమర్థం జ్యాత్పరస్యేయస ఆత్వముచ్యతే, న లోపః ప్రకృతః సోఽనువర్తతే ?

కా రూపసిద్ధిః ?

జ్యాయాన్ । అకృద్యకార ఇతి దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్ జ్యాత్పరస్యేయస ఆత్వం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా---అఙ్గవృత్తే పునర్వృత్తావవిధిరితి ।।

(జ్ఞాపకఫలభాష్యమ్)

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

పిబేర్గుణప్రతిషేధశ్చోదితః స న వక్తవ్యో భవతి ।।

(ఆత్వకరణేన పరిభాషాజ్ఞాపకభాష్యమ్)

అథ కిమర్థం జ్యాత్పరస్యేయసో దీర్ఘ ఉచ్యతే, న అకార ఏవోచ్యేత ?

కా రూపసిద్ధిః ?

జ్యాయాన్ । ఆన్తర్యతో దీర్ఘస్య దీర్ఘో భవిష్యతి ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్దీర్ఘగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా---భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేతి ।।

-6-4-161- ర ఋతో హలాదేర్లఘోః (3159)

(అన్వయజిజ్ఞాసాభాష్యమ్)

కథమిదం విజ్ఞాయతే---హలాదేరఙ్గస్యేతి, ఆహోస్విద్ధలాదేర్ఋకారస్యేతి ?

యుక్తం పునరిదం విచారయితుమ్ ।।

(అఙ్గవిశేషణపక్షోపస్థాపకభాష్యమ్)

నన్వనేనాసన్దిగ్ధేనాఙ్గవిశేషణేన భవితవ్యమ్ ।

కథం ఋకారస్య నామ హల్ ఆదిః స్యాత్---అన్యస్యాన్యః ?

(పక్షద్వయసమ్భవానాసమర్థకభాష్యమ్)

అయమాదిశబ్దోఽస్త్యేవావయవవాచీ । తద్యథా---ఋగాదిః, అర్ధర్చాదిః, శ్లోకాదిరితి ।

అస్తి సామీప్యే వర్తతే । తద్యథా---దధిభోజనమర్థసిద్ధేరాదిః, దధిభోజనసమీపే ।

ఘృతభోజనమారోగ్యస్యాదిః, ఘృతభోజనసమీపే । యావతా సామీప్యేఽపి వర్తతే జాయతే విచారణా హల్సమీపస్య ఋకారస్య---ఇతి, అథవా హలాదేరఙ్గస్యేతి ।।

(పక్షద్వయేఽపి దోషప్రదర్శకం భాష్యమ్)

కిఞ్చాతః ?

యది విజ్ఞాయతే---హలాదేరఙ్గస్యేతి, అప్రథీయాన్---అమ్రదీయాన్---అత్ర న ప్రాప్నోతి ।

అథ విజ్ఞాయతే---హలాదేర్ఋకారస్యేతి, అనృచీయాన్---అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

ఉభయథా స్వృచీయానిత్యత్ర ప్రాప్నోతి । యథేచ్ఛసి తథాఽస్తు ।।

(అఙ్గవిశేషణపక్షే దోషవారకభాష్యమ్)

అస్తు తావత్---హలాదేరఙ్గస్యేతి ।

కథమప్రథీయాన్---ఇతి ?

తద్ధితాన్తేన సమాసో భవిష్యతి । న ప్రథీయాన్ అప్రథీయానితి ।

భవేత్సిద్ధం యదా తద్ధితాన్తేన సమాసః ।

యదా తు ఖలు సమాసాత్తద్ధితోత్పత్తిస్తదా న సిధ్యతి ।

న వై సమాసాత్తద్ధితోత్పత్త్యా భవితవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

బహుర్వీహిణోక్తార్థత్వాన్మత్వర్థస్య ।।

(అఙ్గవిశేషణపక్షే దోషభాష్యమ్)

భవేద్యదా బహుర్వీహిస్తదా న స్యాత్ ।

యదా తు ఖలు తత్పురుషస్తదా ప్రాప్నోతి---న పృథుః---అపృథుః । అయమపృథుః, అయమప్యపృథుః, అయమనయోరతిశయేనాపృథుః---అప్రథీయానితి ।

(దోషవారకభాష్యమ్)

న సమాసాదజాదిభ్యాం భవితవ్యమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

గుణవచనాదిత్యుచ్యతే, న చ సమాసో గుణవచన ఇతి ।।

(ప్రకారాన్తరప్రాప్తదోషవారకభాష్యమ్)

యదా తర్హి సమాసాద్విన్మతుపౌ, విన్మతుబన్తాదజాదీ తదా ప్రాప్నుతః । అవిద్యమానాః పృథవోఽపృథవః, అపృథవోఽస్య సన్తి---అపృథుమాన్ । అయమపృథుమాన్, అయమప్యపృథుమాన్ । అయమనయోరతిశయేనాపృథుమాన్---అప్రథీయానితి ।

నైష దోషః । అపృథవ ఏవ న సన్తి, కుతో యస్యాపృథవ ఇతి ।।

(సిద్ధాన్తపక్షస్థాపకభాష్యమ్)

ఇహ కస్మాన్న భవతి---మాతయతి, భ్రాతయతి ।

లోపోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।

ఇదమిహ సమ్ప్రధార్యమ్---లోపః క్రియతాం రభావ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ?

పరత్వాద్రభావః ।।

యది పునరవశిష్టస్య రభావ ఉచ్యతే ।

నైవం శక్యమ్, ఇహాపి ప్రసజ్యేత---కృతమాచష్టే కృతయతి ।

ఏవం తర్హి పరిగణనం క్రియతే---

పృథుమృదుభృశకృశదృఢపరి-

వృఢానామితి వక్తవ్యమ్ ।।

-6-4-163- ప్రకృత్యైకాచ్ (3161)

(ప్రకృతిభావాధికరణమ్)

(విషయనిర్ధారణోపక్రమభాష్యమ్)

ప్రకృత్యైకాజితి కిమిష్ఠేమయస్సు, ఆహోస్విదవిశేషేణ ?

కిఞ్చాతః ?

(అవిశేషేణ ఇతి పక్షే దోషవారకభాష్యమ్)

యద్యవిశేషేణ; స్వీ, ఖీ, శౌవమ్, అధునా---అత్రాపి ప్రాప్నోతి ।

స్విఖినావేన న స్తః ।

కథమ్ ?

ఉక్తమేతత్---

ఏకాక్షరాత్కృతో జాతేః

సప్తమ్యాం చ న తౌ స్మృతౌ ।

స్వవాన్, ఖవానిత్యేవ భవితవ్యమ్ ।

శౌవమితి, పరత్వాద్వైజాగమే కృతే టిలోపేన భవితవ్యమ్ ।

అధునా---ఇతి, సప్రకృతికస్య సప్రత్యయకస్య స్థానే నిపాతనం క్రియతే ।।

(విషయవిశేషనిగమకం భాష్యమ్)

ఇహ తర్హి ప్రాప్నోతి---ద్రవ్యమ్ ।

యస్య--- ఇత్యాదౌ ప్రకృతిభావః । యస్య--- ఇతి యస్య లోపప్రాప్తిస్తస్య ప్రకృతిభావః, న చైతాని యస్య--- ఇత్యాదౌ ।।

(ఇష్ఠేమేయఃసు ప్రకృతిభావస్థాపకభాష్యమ్)

ఏవమపి శ్రియై హితః---శ్రీయః, జ్ఞా దేవతాఽస్య స్థాలీపాకస్య---జ్ఞః స్థాలీపాక ఇత్యత్ర ప్రాప్నోతి । తస్మాదిష్ఠేమేయస్సు ప్రకృతిభావః ।।

(వార్త్తికావతరణే ఉదారహణదర్శకభాష్యమ్)

అథేష్ఠేమేయస్సు ప్రకృతిభావే కిముదాహరణమ్ ?

ప్రేయాన్, ప్రేష్ఠః ।

నైతదస్తి । ప్రాదీనామసిద్ధత్వాన్న భవిష్యతి ।

ఇదం తర్హి---శ్రేయాన్, శ్రేష్ఠః ।।

(6629 ఇష్ఠేమేయః సు ప్రకృతిభావాక్షేపవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- ప్రకృత్యైకాజిష్ఠేమేయస్సు చేదేకాచ ఉచ్చారణసార్మథ్యాదవచనాత్ప్రకృతిభావః -

ప్రకృత్యైకాజిష్ఠేమేయః సు చేత్తన్న ।

కిం కారణమ్ ?

ఏకాచ ఉచ్చారణసామర్థ్యాదన్తరేణాపి వచనం ప్రకృతిభావో భవిష్యతి ।।

(ప్రకృతిభావప్రయోజనభాష్యమ్)

విన్మతోస్తు లుగర్థం ప్రకృతిభావో వక్తవ్యః । స్రగ్వితరః---స్రజీయాన్ । స్రగ్వితమః---స్రజిష్ఠః । స్రగ్వత్తరః---స్రుచీయాన్ । స్రగ్వత్తమః---స్రుచిష్ఠః ।।

(ప్రయోజనాక్షేపభాష్యమ్)

నను చ విన్మతోర్లుక్ టిలోపం బాధిష్యతే ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

కథమన్యస్యోచ్యమానమన్యస్య బాధకం స్యాత్ ?

అసతి ఖల్వపి సమ్భవే బాధనం భవతి, అస్తి చ సమ్భవో యదుభయం స్యాత్ ।

యథైవ ఖల్వపి విన్మతోర్లుక్ టిలోపం బాధతే, ఏవం నస్తద్ధితే (144) ఇత్యేతమపి బాధేత । యతరో నౌ బ్రహ్మీయాన్---బ్రహ్మవత్తర ఇతి ।।

(ఆక్షేపప్రత్యాక్షేపయోః సమాధానభాష్యమ్)

యత్తావదుచ్యతే---కథమన్యస్యోచ్యమానమన్యస్య బాధకం స్యాత్---ఇతి ।

ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః---యది తర్హి విన్మతోర్లుజ్నోచ్యేత కిమిహ స్యాత్---ఇతి ।

టిలోప ఇత్యాహ ।

టిలోపశ్చేత్, నాప్రాప్తే టిలోపే విన్మతోర్లుగారభ్యతే స బాధకో భవిష్యతి ।।

యదప్యుచ్యతే---అసతి ఖల్వపి సమ్భవే బాధనం భవతి, అస్తి చ సమ్భవో యదుభయం స్యాత్---ఇతి ।

సత్యపి సమ్భవే బాధనం భవతి । తద్యథా---బ్రాహ్మణేభ్యో దధి దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయ---ఇతి సత్యపి సమ్భవే దధిదానస్య తక్రదానం నివర్తకం భవతి । ఏవమిహాపి సత్యపి సమ్భవే విన్మతోర్లుక్ టిలోపం బాధిష్యతే ।

యదప్యుచ్యతే---యథైవ ఖల్వపి విన్మతోర్లుక్టిలోపం బాధతే, ఏవం నస్తద్ధితే ఇత్యేతమపి బాధేత ।

న బాధతే ।

కిం కారణమ్ ?

యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనమ్ । నాప్రాప్తే టిలోపే విన్మతోర్లుగారభ్యతే, నస్తద్ధితే ఇత్యేతస్మిన్ పునః ప్రాప్తే చాప్రాప్తే చ ।।

అథవా---

పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ బాధన్తే-ఇత్యేవం విన్మతోర్లుక్ టిలోపం బాధిష్యతే, నస్తద్ధితే ఇత్యేతన్న బాధిష్యతే ।।

(ఆక్షేపసమాధానభాష్యమ్)

యది తర్హి విన్మతోర్లుక్ టిలోపం బాధతే, పయిష్ఠ ఇతి న సిధ్యతి; పయసిష్ఠ ఇతి ప్రాప్నోతి ।

యథాలక్షణమప్రయుక్తే---ఇతి ।।

(6630 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- ప్రకృత్యాఽకే రాజన్యమనుష్యయువానః -

రాజన్యమనుష్యయువానోఽకే ప్రకృత్యా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ । రాజన్యకమ్, మానుష్యకమ్, యౌవనికా ।।

-6-4-170- న మపూర్వోఽపత్యేఽవర్మణః (3168)

(వికల్పోపసంఖ్యానభాష్యమ్)

మపూర్వాత్ప్రతిషేధే వా హితనామ్న ఇతి వక్తవ్యమ్ । హైతనామః, హైతనామనః । ఆరోహితో వై హైతనామః । ఆరోహితో వై హైతనామనః । సమానో హైతనామః । సమానో హైతనామన ఇతి ।।

-6-4-171- బ్రాహ్మోఽజాతౌ (3169)

(సూత్రే పక్షద్వయోపస్థాపకం భాష్యమ్)

అథ కిమిదం బ్రాహ్మస్యాజాతావనో లోపార్థం వచనమాహోస్విన్నియమార్థమ్ ?

కథం వాఽనో లోపార్థం స్యాత్కథం చ నియమార్థమ్ ?

యది తావత్ అపత్యే ఇతి వర్తతే తతో నియమార్థమ్ ।

అథ నివృత్తం తతో లోపార్థమ్ ।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత ఉత్తరం పఠతి---

బ్రాహ్మస్యాజాతౌ లోపార్థం వచనం క్రియతే । అపత్యే ఇతి నివృత్తమ్ ।।

(6631 విధావుపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- తత్రాప్రాప్తవిధానే ప్రాప్తప్రతిషేధః -

తత్రాప్రాప్తస్య టిలోపస్య విధానే ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । బ్రాహ్మణః ।।

(6632 ఉపసంఖ్యానానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- న వా పర్యుదాససామర్థ్యాత్ -

న వా వక్తవ్యః ।

కిం కారణమ్ ?

పర్యుదాససామర్థ్యాత్, పర్యుదాసోఽత్ర భవిష్యతి ।।

(ఆక్షేపభాష్యమ్)

అస్త్యన్యత్పర్యుదాసే ప్రయోజనమ్ ।

కిమ్ ?

యా జాతిశ్చ నాపత్యమ్---బ్రాహ్మీ ఓషధిరితి ।।

(ప్రత్యాక్షేపభాష్యమ్)

న వై అత్రేష్యతే ।

అనిష్టం చ ప్రాప్నోతి, ఇష్టం చ న సిధ్యతి ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

ఏవం తర్హ్యనువర్తతే అపత్యే ఇతి । నాత్ర అపత్యే ఇత్యనేన నిపాతనమభిసమ్బధ్యతే---బ్రాహ్మ ఇతి నిపాత్యతే అపత్యేఽజాతావితి ।

కిం తర్హి ?

ప్రతిషేధోఽభిసమ్బధ్యతే---బ్రాహ్మ ఇతి నిపాత్యతే, అపత్యే జాతౌ నేతి ।।

-6-4-172- కార్మస్తాచ్ఛీల్యే (3170)

(సూత్రాక్షేపభాష్యమ్)

కిమర్థమిదముచ్యతే, న నస్తద్ధితే (144) ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ?

న సిధ్యతి । అన్ అణీతి ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత ।।

(జ్ఞాపనేన సమాధానభాష్యమ్)

అణీత్యుచ్యతే, ణశ్చాయమ్ ।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యన్నిపాతనం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః---తాచ్ఛీలికేఽణ్కృతాని భవన్తి---ఇతి ।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

చౌరీ, తాపసీ---ఇతి అణన్తాదితీకారః సిద్ధో భవతి ।।

-6-4-174-
దాణ్డినాయనహాస్తినాయనాథర్వణికజైహ్మాశినేయవాసినాయనిభ్రౌణహత్యధైవత్యసారవైక్ష్వాకమైత్రేయహిరణ్మయాని (3172) (వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అత్ర భ్రౌణహత్యేతి కిం నిపాత్యతే ?

యకారాదౌ తద్ధితే తత్వం నిపాత్యతే ।।

(6633 నిపాతనానర్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 1 ।।)

- భ్రౌణహత్యే తత్వనిపాతనానర్థక్యం సామాన్యేన కృతత్వాత్ -

భ్రౌణహత్యే తత్వనిపాతనమనర్థకమ్ ।

కిం కారణమ్ ?

సామాన్యేన కృతత్వాత్ । సామాన్యేనైవాత్ర తత్వం భవిష్యతి---హనస్తోఽచిణ్ణలోః (7-3-32) ఇతి ।।

(6634 జ్ఞాపనేన నిపాతనసార్థక్యబోధకవార్తికమ్ ।। 2 ।।)

- జ్ఞాపకం తు తద్ధితే తత్వప్రతిషేధస్య -

ఏవం తర్హి జ్ఞాపయత్యాచార్యః---తద్ధితే తత్వం న భవతీతి ।।

కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ?

భ్రౌణఘ్నో వార్త్రఘ్న ఇత్యత్ర తత్వం న భవతి ।।

(6635 ఉపసంఖ్యానవార్తికమ్ ।। 3 ।।)

- ఐక్ష్వాకస్య స్వరభేదాన్నిపాతనం పృథక్త్వేన -

ఐక్ష్వాకస్య స్వరభేదాన్నిపాతనం పృథక్త్వేన కర్తవ్యమ్ । ఐక్ష్వాకః, ఐక్ష్వాకః ।।

(ఉపసంఖ్యానసాధకభాష్యమ్)

ఏకశ్రుతినిర్దేశాత్సిద్ధమ్ ।

ఏకశ్రుతిః---స్వరసర్వనామ, యథా నపుంసకం లిఙ్గసర్వనామ ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ మైత్రేయే కిం నిపాత్యతే ।।

(6636 మైత్రేయనిపాతనబోధకవార్తికమ్ ।। 4 ।।)

- మైత్రేయ యాదిలోపనిపాతనమ్ -

మైత్రేయే ఢఞి యాదిలోపో నిపాత్యతే ।।

(మిత్రయుశబ్దస్య చతుర్గ్రహణాక్షేపభాష్యమ్)

ఇదం మిత్రయుశబ్దస్య చతుర్గ్రహణం క్రియతే---గృష్ట్యాదిషు ప్రత్యయవిధ్యర్థం పాఠః క్రియతే, ద్వితీయేఽధ్యాయే---యస్కాదిషు లుగర్థం క్రియతే, సప్తమేఽధ్యాయే---ఇయాదేశార్థమ్, ఇదం చతుర్థం---యాదిలోపార్థమ్ ।

ద్విర్గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ । బిదాదిష్వఞి ప్రత్యయవిధ్యర్థం పాఠః కర్తవ్యః । తత్ర నైవార్థో లుకా నాపి యాదిలోపేన । ఇయాదేశేనైవ సిద్ధమ్ ।।

(సమాధానభాష్యమ్)

నైవం శక్యమ్ । ఇహ హి---మైత్రేయకః సఙ్ఘ ఇతి సఙ్ఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్యఞిఞామణ్ (4-3-127) ఇత్యణ్ ప్రసజ్యేత ।।

(వార్తికావతరణభాష్యమ్)

హిరణ్మయే కిం నిపాత్యతే ?

(6637 నిపాతనబోధకవార్త్తికమ్ ।। 5 ।।)

- హిరణ్మయే యలోపవచనమ్ -

హిరణ్మయే యలోపో నిపాత్యతే । హిరణ్మయం కలశం బిభర్త్తి ।।

(వార్త్తికావతరణభాష్యమ్)

అథ హిరణ్యయే కిం నిపాత్యతే ?

(6638 నిపాతనబోధకవార్త్తికమ్ ।। 6 ।।)

- హిరణ్యయే ఛన్దసి మలోపవచనాత్సిద్ధమ్ -

హిరణ్యయే ఛన్దసి మలోపో నిపాత్యతే । హిరణ్యయీ నౌరభవత్ । హిరణ్యయాః పన్థాన ఆసన్ । హిరణ్యయమాసనమ్ ।।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే చతుర్థమాహ్నికమ్ ।।

-9-9-999-

.

సప్తమోఽధ్యాయః-ప్రథమపాదః

7-1

-7-1-1- యువోరనాకౌ

యువోరనాకావిత్యుచ్యతే కయోర్యువోరనాకౌ భవతః ? ।। ప్రత్యయయోః ।। కథం పునరఙ్గస్యేత్యనుర్త్తమానే ప్రత్యయయోః స్యాతామ్ ? ।। యుశబ్దవుశబ్దాన్తమేతద్విభక్తావఙ్గం భవతి ।। యది యుశబ్దవుశబ్దాన్తస్యాఽఙ్గస్యానాకౌ భవతః, సర్వాదేశౌ ప్రాప్నుతః ।। నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవం న భవిష్యితః ।। యత్ర తర్హి విభక్తిర్నాస్తి-నన్దనా(1) కారికేతి ? ।। అత్రాపి ప్రత్యయలక్షణేన విభక్తిః ।। యత్ర తర్హి ప్రత్యయలక్షణం నాస్తి-నన్దనప్రియః కారకప్రియ ఃథ్ద్య;తి ।।

మా భూతాం యాసౌ సామాసికీ విభక్తిస్తస్యామ్(2), యాసౌ సమాసద్విభక్తిస్తస్యాం(3) భవిష్యతః ।। న(4) వైతస్యాం యుశబ్దవుశబ్దాన్తమఙ్గం భవతి ।। భవేద్యో(5) యుశబ్దవుశబ్దాభ్యామఙ్గం విశేషయేత్తస్యానన్త్యయోర్న స్యాతాం, వయం ఖల్వఙ్గేన యుశబ్దవుశబ్దౌ విశేషయిష్యామః, -అఙ్గస్య యువారనాకౌ భవతో యత్ర తత్రస్థయోరితి ।।

యత్ర తర్హి సమాసద్విభక్తిర్నాస్తి-నన్దనదధి కారకదధి ? ।। ఏవం తర్హి ।। నవా(1) పరం నిమిత్తం సఞ్జ్ఞా చ ప్రత్యయలక్షణేన(2) ।। న చేహ(3)పరం నిమిత్తమాశ్రీయతే- అస్మిన్పరతో యువోరనాకౌ భవత ఃథ్ద్య;తి ।కిం తర్హి?।। అఙ్గస్య యువోరనాకౌ భవతఃథ్ద్య;తి। అఙ్గసఞ్జ్ఞా చ(4) భవతి ప్రత్యయలక్షణేన ।

అథ వా తయోరేవ యదఙ్గం తన్నిమిత్తత్వేనాశ్రయిష్యామః ॥ కథమ్ ? ॥ అఙ్గస్యేతి సంబన్ధసామాన్యే షష్ఠీ విజ్ఞాస్యతే, -అఙ్గస్య యౌ యువౌ ॥ కిం చాఙ్గస్య యువౌ ? ॥ నిమిత్తమ్ । యయోర్యువోరఙ్గమిత్యేతద్భవతి ॥ కయోశ్చైతద్భవతి ? ॥ ప్రత్యయయోః ।

॥ యువోరనాకావితి చేద్ధాతుప్రతిషేధః ॥ యువోరనాకావితి చేద్ధాతుప్రతిషేధో వక్తవ్యః । యుత్వా । యుతః । యుతవాన్(1) । ॥ భుజ్యాదీనాం(2) చ ॥ భుజ్యవాదీనాఞ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । భుజ్యః । కంయుః । శంయుః । ॥ అనునాసికపరత్వాత్సిద్ధమ్ । ॥ (అనునాసికపరత్వాత్సిద్ధమేతత్(3) ॥ కథమ్(1) ? ॥) అనునాసికపరయోర్యువోర్గ్రహణం, న చైతావనునాసికపరౌ ॥ యద్యనునాసికపరయోర్గ్రహణం-నన్దనః కారకః, అత్ర న ప్రాప్నుతః, నహ్యేతాభ్యాం యుశబ్దవుశబ్దాభ్యామనునాసికం పరం పశ్యామః ॥ అనునాసికపరత్వాదితి నైవం విజ్ఞాయతేఽనునాసికః పర ఆభ్యాం తావిమావనునాసికపరౌ, అనునాసికపరత్వాదితి ॥ కథం తర్హి ? ॥ అనునాసికః పరోఽనయోస్తావిమావనునాసికపరౌ, అనునాసికపరత్వాదితి ॥ యద్యనునాసికపరయోర్గ్రహణమిత్సంజ్ఞా ప్రాప్నోతి ॥ తత్ర కో దోషః ? ॥ ॥ తత్ర జీమ్మునోః ప్రతిషేధః । ॥ (తత్ర(2)) జీమ్మునోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । నన్దనః కారకః । నన్దనా కారికా । ఉగిల్లక్షణౌ జీమ్మునౌ ప్రాప్నుతః ॥ ధాత్వన్తస్య చ (ప్రతిషేధః(2)) ॥ ధాత్వన్తస్య చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । దివు సివు ॥ షిట్టిత్కరణం తు జ్ఞాపకముగిత్కార్యాఽభావస్య ॥ యదయం యుశబ్దవుశబ్దౌ షిట్టితౌ కరోతి శిల్పిని ష్వున్ ట్యుట్యులౌ తుట్చేతి. తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న యువోరుగిత్కార్యం భవతీతి ॥ కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ॥ షిట్టిత్కరణే ఏతత్ప్రయోజనం షిట్టితి ఃర్ధ్వ;తీకారో యథా స్యాత్ । యది చాత్రోగిత్కార్యం స్యాత్ షిట్టిత్కరణమనర్థకం స్యాత్ । పశ్యతి త్వాచార్యో, -న యువోరుగిత్కార్యం భవతీతి, తతో యుశబ్దవుశబ్దౌ షిట్టితౌ కరోతి ॥ న వా-షిత్కరణం జీష్విధానార్థమ్ ॥ నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్ । అస్తి హ్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్ ॥ కిమ్ ? ॥ (షిత్కరణం జీష్విధానార్థమ్(1)) । షిత్కరణం క్రియతే జీష్విధానార్థమ్ । షిత ఃర్ధ్వ;తి జీష్యథా స్యాత్ ॥ టిత్కరణమనుపసర్జనార్థమ్ ॥ టిత్కరణేఽప్యన్యత్ప్రయోజనమస్తి ॥ కిమ్ ? ॥ అనుపసర్జనాట్టిత ఃర్ధ్వ;తీకారో యథా స్యాత్ ॥ టితోఽనుపసర్జనాద్భవతి, ఉగిత ఉపసర్జనాచ్చానుపసర్జనాచ్చ । ఏవం తర్హి,॥ విప్రతిషేధాట్టాపో(1) బలీయస్త్వమ్ ॥ విప్రతిషేధాట్టాపో బలీయస్త్వం భవిష్యతి । టాపోఽవకాశః-ఖట్వా మాలా । జీపోఽవకాశః-గోమతీ యవమతీ । ఃర్ధ్వ;హోభయం ప్రాప్నోతి నన్దనా కారికా । టాబ్భవతి విప్రతిషేధేన ॥ నైష యుక్తో విప్రతిషేధః, విప్రతిషేధే పరమిత్యుచ్యతే పూర్వశ్చ టాప్ పరో జీప్ ॥ జీపః పరష్టాప్ కరిష్యతే ॥ సూత్రవిపర్యాసః కృతో భవతి ॥ ఏవం తర్హి ఉగితో జీబ్భవతీత్యత్రాత్యతష్టాబిత్యనువర్తిష్యతే ॥ ఏవమప్యకారాన్తాదుగిత ఃర్ధ్వ;హైవ స్యాత్ నన్దనా కారికా । గోమతీ యవమతీత్యత్ర న స్యాత్ ॥ ఏవం తర్హి సంబన్ధాఽనువృత్తిః కరిష్యతే---అజాద్యతష్టాప్ । ఋన్నేభ్యోజీప్ । అతష్టాప్ ॥ ఉగితశ్చ । జీబ్భవతి(2) । అతష్టాప్ । వనో ర చ । (వనో జీబ్భవతి । ఉగితోఽతష్టాప్) పాదోన్యతరస్యాం । జీబ్భవతి(1) । ఉగితః,

అతష్టాప్ I తతః ఋచి I ఋచి (చ) టాబ్భవతి I ఉగితో౽త ః్ధ్య;తి నివృత్తమ్ I త్రాయమప్యర్థో ద్విష్టాగ్గ్రహణం న

కర్తవ్యం భవతి ప్రకృతమనువర్తతే II సిధ్యత్యేవం యత్త్విదం వార్తికకారః పఠతి--విప్రతి షేధాట్టాపో(2) బలీయస్త్వమితి, ఏతదసఙ్గృహీతం భవతి II ఏతచ్చ సఙ్గృహీతం భవతి II కథమ్ ? II ః్ధ్య;ష్టవాచీ పరశబ్దో విప్రతి షేధే పరం యదిష్టం తద్భవతీతి II ధాత్వన్తస్య చార్థవద్గ్రహణాత్ II అర్థవతోర్యువోర్గ్రహణం I న చ ధాత్వన్తో౽ర్థవాన్ I

II నుమ్విధౌ ఝల్గ్రహణమ్ II నుమ్విధౌ ఝల్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ I ఝలన్తస్య ఉగిత ః్ధ్య;ష్యతే I ఉగిదచాం సర్వనామస్థానే౽ధాతోర్ఝల ః్ధ్య;తి I తచ్చావశ్యం కర్తవ్యమ్ II లిఙ్గవిశిష్టప్రతి షేధార్థమ్ II ప్రతిపదికగ్రహణేలిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణం భవతీతి యథేహ భవతి గోమాన్ యవమాన్ ఏవం గోమతీ యవమతీత్యత్రాపి స్యాత్ II న వా విభక్తౌ లిఙ్గవిశిష్టాగ్రహణాత్(3) II న వా వక్త్వ్యమ్ II కిం కారణమ్ ? II (ఠవిభక్తౌ లిఙ్గవిశిష్టా౽గ్రహణాత్) ఠవిభక్తౌ లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణం నేత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా II కః పునరత్ర విశేషః--ఏషా వా పరిభాషా క్రియేత, ఝల్గ్రహణం వేతి ? II అవశ్యమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా, బహూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని II కాని ? II

II ప్రయోజనం శునః స్వరే II (శునః(1) స్వరే ప్రయోజనమ్) I యథేహ భవతి శునా శునే ఏవం శున్యా శున్యా ః్ధ్య;త్యత్రాపి స్యాత్ II యూనః సంప్రసారణే II యూనః(2) సమ్ప్రసారణే ప్రయోజనమ్ I యథేహ భవతి యూనః పశ్యేతి, ఏవం యువతీః పశ్యేత్యత్రాపి స్యాత్ IIఉగిదచాం నుమ్విధౌIIIII ఉగిదచాం నుమ్విధౌ ప్రయోజనమ్I యథేహ భవతి--గోమాన్,యవమాన్,ఏవం గోమతీ యవమతీత్యత్రాపి స్యాత్IIIII అనడుహశ్చామ్విధౌ(3) II అనడుహశ్చామ్విధౌ ప్రయోజనమ్ I యథేహ భవతి--అనడ్వానిత్యేవమనడుహీత్యత్రాపి స్యాత్ II న వా భవత్యనడ్వాహీతి ? II భవత్యన్యేన యత్నేన ఆమనడుహః స్త్రియాం వేతి I లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణాదీకారాన్తస్య ప్రాప్నోతి II పథిమథోరాత్త్వే II పథిమథోరాత్త్వే ప్రయోజనమ్ I యథేహ భవతి పన్థాః మన్థాః--ఏవం పథీ మథీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి II న కేవలః పథిశబ్దః స్త్రియాం వర్తతే ? II ఉపసమస్తస్తర్హి వర్తతే సుపథీతి II పుంసో౽సుఙ్విధౌ II పుంసో౽సుఙ్విధౌ ప్రయోజనమ్ I యథేహ భవతి పుమాన్, ఏవం పుంసీత్యత్రాపి స్యాత్ II న కేవలః పుంశబ్దః స్రియాం వర్తతే II ఉపసమస్తస్తర్హి వర్తతే--సుపుంసీతి II సఖ్యుర్ణిత్త్వానఙౌ II సఖ్యుర్ణిత్త్వానఙౌ ప్రయోజనమ్ I యథేహ భవతి సఖా సఖాయౌ సఖాయః I ఏవం సఖీ సఖ్యౌ ః్ధ్య;త్యత్రాపి ప్రాప్నోతి II

II భవద్భగవదఘవతామోద్వావే II భవద్భగవదఘవతామోద్వావే ప్రయోజనమ్ I యథేహ భవతి భోః భగోః అఘోరితి; ఏవం భవతి భగవతి అఘవతీత్యత్రాపి స్యాత్ II ఏతాన్యస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని యదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా, ఏతస్యాం (చ సత్యాం(2)) నార్థో ఝల్గ్రహణేన II

తదేతదనన్యార్థం ఝల్గ్రహణం కర్తవ్యం నుమ్ప్రతిషేధో వా వక్తవ్యః ? ।। ఉభయం న వక్తవ్యమ్ । ఉపరిష్టాజ్ఝల్గ్రహణం క్రియతే తత్పురస్తాదపక్రక్ష్యతే(3) ।। ఏవమపి సూత్రవిపర్యాసః కృతో భవతి ।। ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే ఉగిదచాం సర్వనామస్థానేఽధాతోః । యుజేరసమాసే । తతో--నపుంసకస్య । నపుంసకస్య (చ(2)) నుమ్ భవతి । ఝల ః్ధ్వ;త్యుభయోః శేషః । తతోఽచః । అజన్తస్య చ నపుంసక (లిఙ్గ(2))స్య నుమ్భవతి ।।

యద్యపి తావదేతదుగిత్కార్యం పరిహృతమిదమపరం ప్రాప్నోతి--శాతనితరా పాతనితరా । ఉగితో నద్యా ఘాదిషు హ్రస్వో భవతీత్యన్యతరస్యాం హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత, నిత్యం చేష్యతే ।। ఉగితో యా నదీ--ఏవమేతద్విజ్ఞాయతే ।। ఉగిత ఏషా నదీ ।। ఉగితో యా పరా ।। అత్ర చైవ దోషో భవతి, ఉగితో హ్యేషా పరా నదీ, ఐషుమతితరాయాం చ ప్రాప్నోతి ।। ఉగితో యా పరా విహితా ।। ఉగిత ఏషా విహితా ।।ఉగితః్ధ్వ;త్యేవం యా విహితా।। ఏవమపి భోగవతితరాయాం దోషో భవతి--భోగవతితరా । భోగవతీతరా ।। తస్మాదుగితో యా నద్యుగితో యా విహితేత్యేవమేతద్విజ్ఞాస్యతే ।। ఏవం విజ్ఞాయమానే శాతనితరాయాం దోష ఏవ ।। సిద్ధం తు య్వోరననునాసికత్వాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। యకారవకారయోరేవేదమననునాసికయోరిహ గ్రహణమ్ । సన్తి హి యణః సానునాసికా నిరనునాసికాశ్చ ।। (య్వోరనాకౌ) ।।

-7-1-2- ఆయనేయీనీయియః ఫఢఖఛఘాం ప్రత్యయాదీనామ్

।। ఆయనాదిషు(1) ఉపదేశివద్వచనం స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ ।। ఆయన్నాదిషూపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । ఉపదేశావస్థాయామాయన్నాదయో భవన్తీతి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ । ఉపదేశావస్థాయామాయన్నాదిషు ః్ధ్వ;ష్టః స్వరో యథా స్యాదితి । శిలేయమ్ । తైత్తిరీయః । అక్రియమాణే హ్యుపదేశివద్భావే

ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగేనాద్యుదాత్తత్వే కృతే ఆన్తర్యత ఆదేశా అస్వరకాణామస్వరకాః స్యుః ।। న వా క్వచిచ్చిత్కరణాత్ (ఉపదేశివద్వచనానర్థక్యమ్(2)) ।। న వా వక్తవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। క్వచిచ్చిత్కరణాత్ । యదయం క్వచిద్ధాదీంశ్చితః కరోతి, అగ్రాహద్యర్ధచ్చౌ చ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః, -- ఉపదేశావస్థాయామాయన్నాదయో భవన్తీతి(1) ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। చిత్కరణే ఏతత్ప్రయోజనం చిత ః్ధ్వ;త్యన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాదితి । యది చోపదేశావస్థాయామాయన్నాదయో భవన్తి తతశ్చిత్కరణమర్థవద్భవతి ।।

।। తత్రోణాదిప్రతిషేధః ।। తత్రోణాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । శఙ్ఖః షణ్ఢః ్ధ్వ;తి ।। ధాతోర్వేయజ్వచనాత్ ।। అథ వా యదయమృతేరీయజితి ధాతోరీయజం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న ధాతుప్రత్యయానామాయన్నాదయో భవన్తీతి । యది హి స్యుః ఋతేశ్ఛజిత్యేవ బ్రూయాత్ । సిద్ధే విధిరారభ్యమాణో జ్ఞాపకార్థో భవతి న చ ఋతేశ్ఛజా సిధ్యతి । ఛజి సతి వలాదిలక్షణ ః్ధ్వ;ట్ ప్రసజ్యేత, ః్ధ్వ;టి కృతేఽనాదిత్వాదాదేశో న స్యాత్ ।

ః్ధ్వ;దమిహ సంప్రధార్యమ్ I ః్ధ్వ;ట క్రియతామాదేశ ః్ధ్వ;తి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? I పరత్వాదిడాగమః II నిత్య ఆదేశః I కృతేऽపీటి ప్రాప్నోత్యకృతేऽపి II అనిత్య ఆదేశో నహి కృత ః్ధ్వ;టి ప్రాప్నోతి II కిం కారణమ్ ? II అనాదిత్వాత్ II అన్తరఙ్గస్తర్హ్యాదేశః II కాऽన్తరఙ్గతా ? ః్ధ్వ;దానీమేవహ్యుక్తమాయన్నాదిషూపదేశివద్వచనం స్వరసిద్ధ్యర్థమితి I తదేతదృతేరీయఙచనం జ్ఞాపకమేవ న ధాతుప్రత్యయానామాయన్నాదయో భవన్తీతి II

II ప్రాతిపదికవిజ్ఞానాచ్చ పాణినేః సిద్ధమ్ II ప్రాతిపదికవిజ్ఞానాచ్చ భగవతః పాణినేరాచార్యస్య సిద్ధమ్ II ఉణాదయోऽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని II (ఆయనేయీనీయియః) II

-7-1-3- ఝోऽన్తః

II 8 II ఝాదేశే ధాత్వన్తప్రతిషేధః II ఝాదేశే ధాత్వన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః I ఉజ్ఝితా I ఉజ్ఝితుమితి II ప్రత్యయాధికారాత్సిద్ధమ్ II (ప్రత్యయాధికారాత్సిద్ధమేతత్(1) II కథమ్ ? II) ప్రత్యయగ్రహణం ప్రకృతమనువర్తతే II క్వ ప్రకృతమ్ ? II ఆయనేయీనీయియః ఫఢఖఛఘాం ప్రత్యయాదీనామితి II ప్రత్యయాధికారాత్సిద్ధమితి చేదనాదేరాదేశవచనమ్ II ప్రత్యయాధికారాత్సిద్ధమితి చేదనాదేరాదేశో వక్తవ్యః I అపి నః శ్వో (వా(2)) విజనిష్యమాణాః పతిభిః సహ శయాన్తై II ఏవం తర్హి ప్రత్యయగ్రహణమనువర్తతే ఆదిగ్రహణం నివృత్తమ్ II కథం పునః సమాసనిర్దిష్టానామేకదేశోऽనువర్తతే ఏకదేశో వా నివర్తతే II అసమాసనిర్దేశాత్సిద్ధమ్ II (అసమాసనిర్దేశాత్సిద్ధమేతత్(1) I) అసమాసనిర్దేశః కరిష్యతే--ప్రత్యయస్యాదీనామితి II స తర్హ్యసమాసనిర్దేశః కర్తవ్యః ? II న కర్తవ్యః I క్రియతే న్యాస ఏవ II కథమ్ ? II అవిభక్తికో నిర్దేశః, ప్రత్యయ ఆదీనామితి II తత్ర శయాన్తా ః్ధ్వ;త్యనకారాన్తత్వాద్ఝస్యాద్భావప్రతతిషేధః II తత్రైతస్మిన్ప్రత్యయగ్రహణేऽనువర్తమానే ఆదిగ్రహణే నివృత్తేశయాన్తై ః్ధ్వ;త్యనకారాన్తత్వాదఝస్యాऽద్భావః ప్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః II సిద్ధమనానన్తర్యాదనకారాన్తేనాऽద్భావనివృత్తిః II సిద్ధమేతత్ II కథమ్ ? II (ఠఅనానన్తర్యాత్) I అనానన్తర్యాదనకారాన్తేనాద్భావో న భవిష్యతి I కథం కృత్వా చోదితం కథం కృత్వా పరిభారః II అనకారాన్తగ్రహణం ప్రత్యయవిశేషణమితి కృత్వా చోదితమ్, ఝకారవిశేషణమితి కృత్వా పరిహారః II యద్యనకారాన్తగ్రహణం ఝకారవిశేషణం, శేరతే అత్ర న ప్రాప్నోతి II తత్ర రుటి సన్నియోగవచనాత్సిద్ధమ్ II తత్ర రుటి సన్నియోగః కరిష్యతే II క ఏష యత్నశ్చోద్యతే సన్నియోగో నామ ? II చకారః కర్తవ్యః, రుట్చ II కిం చ ? II యచ్చాన్యత్ప్రాప్నోతి II కిం చాన్యత్ప్రాప్నోతి ? II అద్భావః II స తర్హి చకారః కర్తవ్యః ? II న కర్తవ్యః I యోగవిభాగః కరిష్యతే--శీఙః I శీఙ ఉత్తరస్య ఝస్యాద్భావో భవతి I తతో-రుట్ I రుట్ చ భవతి శీఙ ః్ధ్వ;తి II ఏవమపి పర్యాయః ప్రసజ్యేత II ఏవం తర్హి అచ్ఛబ్దస్య రుటం వక్ష్యామి II తదచ్ఛబ్దగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ? II న కర్తవ్యమ్ I ప్రకృతమనువర్తతే ? II క్వ

ప్రకృతమ్ ? ।। అదభ్యస్తాదితి ।। తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ! ।। శీఙ ఃథ్ద్వ;త్యేషా పఞ్చమీ అదితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి, తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి ।।

-7-1-6- శీఙో రుట్

।। రుటి దృశిగుణప్రతిషేధః ।। రుటి దృశిగుణః ప్రాప్నోతి । అదృశన్నస్య కేతవ ఃథ్ద్వ;తి, -తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।। న వక్తవ్యః, పరస్మిన్నితి క్ఙితిచేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।। ఏవమదృశ్రమస్య కేతవ ఃథ్ద్వ;త్యత్రాపి

ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్హి పూర్వాన్తః కరిష్యతే ।। పూర్వాన్తే శీఙో గుణవిధిః ।। పూర్వాన్తే శీఙో గుణో విధేయః శేరతే ।।

(సిధ్యత్యేవం(1)) సూత్రం చ భిద్యతే ।। యథాన్యాసమేవాస్తు ।। నను చోక్తం రుటి దృశిగుణప్రతిషేధ ఃథ్ద్వ;తి ।। పూర్వాన్తేప్యేష దోషః ।। కథమ్ ? ।। అయం దృశిగుణః ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యతే స యథా క్ఙితి చేత్యేతం ప్రతిషేధం బాధతే ఏవమనుపధాయా అపి ప్రసజ్యేత । తస్మాదుభాభ్యామేవ దృశోరక్ప్రత్యయాన్తరం వక్తవ్యం, పితరం చ దృశేయం మాతరం చ దృశేయమిత్యేవమర్థమ్ ।। ఝాదేశాదాడ్లేటి ।। ఝాదేశాదాడ్ లేటి భవతి విప్రతిషేధేన । ఝాదేశస్యావకాశః --లునతే । లునతామ్ । అలునత । ఆటోఽవకాశః --పతాతి దిద్యుత్ । ఉదధిం చ్యావయాతి । ఃథ్ద్వ;హోభయం ప్రాప్నోతి- అపి నః శ్వో విజనిష్యమాణాః పతిభిః సహ శయాన్తై । ఆడ్ లేటి భవతి విప్రతిషేధేన ।। స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? ।। న వా నిత్యత్వాదాటః ।। న వా వక్తవ్యః ।। కిం కారణమ్ ? ।। నిత్యత్వాదాటః । నిత్య ఆడాగమః ।। స కథం నిత్యః ? ।। యద్యనకారాన్తగ్రహణం ఝకారవిశేషణమ్ ।। అథ హి ప్రత్యయవిశేషణమ్ ? ।। ఝాదేశోపి నిత్యః ।। అన్తరఙ్గలక్షణత్వాచ్చ ।। అన్తరఙ్గః ఖల్వపి ఆడాగమః ।। కథమన్తరఙ్గః ? ।। యది ప్రాగ్లాదేశాద్ధాత్వధికారః ।। అథ హి లాదేశే ధాత్వధికారోఽనువర్తతే ఉభయం సమానాశ్రయమ్ ।। యద్యేవ అనకారాన్తగ్రహణం ప్రత్యయవిశేషణమ్, అథాపి లాదేశే ధాత్వధికారోఽనువర్తతే ఉభయథాపి పూర్వవిప్రతిషేధేన నార్థః ।। కథమ్ ? ।। బహులం ఛన్దసీత్యేవమత్ర శపో లుఙ్గ భవిష్యతి । తత్రాఽనత ఃథ్ద్వ;తి ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।। (శీఙో రుట్) ।

-7-1-7- వేత్తేర్విభాషా

బహులం ఛన్దసి।। అతో భిస ఐస్ ।। బహులం ఛన్దసి

।। ఃథ్ద్వ;దం(1) ద్విఃక్రియతే ఏకం శక్యమకర్తు్మ్ ।। ఃథ్ద్వ;దం బహులం ఛన్దసీతి ద్విఃక్రియతే ఏకం శక్యమకర్తుమ్ ।। కథమ్ ? ।। యది తావత్పూర్వం క్రియతే పరం న కరిష్యతే, అతో భిస ఐసిత్యత్ర బహులం ఛన్దసీత్యేతదనువర్తిష్యతే । అథ పరం క్రియతే పూర్వం న(2) కరిష్యతే, బహులం ఛన్దసీత్యత్ర రుడప్యనువర్తి్ష్యతే ।। అపర ఆహ -- (।। ఉమే(1) బహులగ్రహణే ఏకం ఛన్దోగ్రహణం శక్యమకర్తు్మ్ ।।) ఉభే బహులగ్రహణే ఏకం ఛన్దోగ్రహణం

శక్యమకర్తుమ్ ।। కథమ్ ? ।। ఃథ్వ్య;దమస్తి వేత్తేర్విభాషా । తతః ఛన్దసి । ఛన్దసి చ విభాషా ।
తతః (ఠఅతో భిస(3) ఐస్ ।) అతో భిస ఐస్ భవతి । ఛన్దసి విభాషేతి ।।

-7-1-8- బహులం ఛన్దసి

వేత్తేర్విభాషా ।। అతో భిస ఐస్ ।। బహులం ఛన్దసి

।। ఃథ్వ్య;దం(1) ద్విఃక్రియతే ఏకం శక్యమకర్తు్మ్ ।। ఃథ్వ్య;దం బహులం ఛన్దసీతి ద్విఃక్రియతే ఏకం శక్యమకర్తుమ్ ।। కథమ్ ? ।। యది తావత్పూర్వం క్రియతే పరం న కరిష్యతే, అతో భిస ఐసిత్యత్ర బహులం ఛన్దసీత్యేతదనువర్తిష్యతే । అథ పరం క్రియతే పూర్వం న(2) కరిష్యతే, బహులం ఛన్దసీత్యత్ర రుడప్యనువర్తి్ష్యతే ।। అపర ఆహ -- (।। ఉమే(1) బహులగ్రహణే ఏకం ఛన్దోగ్రహణం శక్యమకర్తు్మ్ ।।) ఉభే బహులగ్రహణే ఏకం ఛన్దోగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ ।। కథమ్ ? ।। ఃథ్వ్య;దమస్తి వేత్తేర్విభాషా । తతః ఛన్దసి । ఛన్దసి చ విభాషా ।
తతః (ఠఅతో భిస(3) ఐస్ ।) అతో భిస ఐస్ భవతి । ఛన్దసి విభాషేతి ।।

-7-1-9- అతో భిస ఐస్

ఃథ్వ్య;హ వృక్షైః ల్పక్షైరితి పరత్వాదేత్త్వం ప్రాప్నోతి । (ఏత్వే కృతే(3) విహతనిమిత్తత్వాదైస్త్వం న భవిష్యతి । ।। ఏత్వం(1) భిసి పరత్వాచ్చేదతఐస్ క్వ భవిష్యతి ? ।।)

ఐస్భావ ఃథ్వ్య;దానీం క్వ భవిష్యతి ? ।। కృతే ఏత్వే భౌతపూర్వ్యాత్ ।। కృతే ఏత్వే భూతపూర్వమకారాన్తమితి ఐస్ భవిష్యతి ।। ఐస్తు నిత్యస్తథా సతి ।। ఏవం సతి నిత్య ఐస్భావః, కృతేఽప్యేత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి । నిత్యత్వాదైస్త్వే కృతే విహతనిమిత్తత్వాదేత్వం న భవిష్యతి ।।

।। ఏత్వం భిసి పరత్వాచ్చేదత ఐస్ క్వ భవిష్యతి ?

కృతే ఏత్వే భౌతపూర్వ్యాదైస్తు నిత్యస్తథా సతి ।।

7-1-10- బహులం ఛన్దసి

వేత్తేర్విభాషా ।। బహులం ఛన్దసి ।। అతో భిస ఐస్

।। ఃథ్వ్య;దం(1) ద్విఃక్రియతే ఏకం శక్యమకర్తు్మ్ ।। ఃథ్వ్య;దం బహులం ఛన్దసీతి ద్విఃక్రియతే ఏకం శక్యమకర్తుమ్ ।। కథమ్ ? ।। యది తావత్పూర్వం క్రియతే పరం న కరిష్యతే, అతో భిస ఐసిత్యత్ర బహులం ఛన్దసీత్యేతదనువర్తిష్యతే ।

అథ పరం క్రియతే పూర్వం న(2) కరిష్యతే, బహులం ఛన్దసీత్యత్ర రుడప్యనువర్తి్ష్యతే ।। అపర ఆహ -- (।। ఉమే(1) బహులగ్రహణే ఏకం ఛన్దోగ్రహణం శక్యమకర్తు్మ్ ।।) ఉభే బహులగ్రహణే ఏకం ఛన్దోగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ ।। కథమ్ ? ।। ఃథ్వ్య;దమస్తి వేత్తేర్విభాషా ।

తతః ఛన్దసి I ఛన్దసి చ విభాషా I తతః (ఠఅతో భిస(3) ఐస్ I) అతో భిస ఐస్ భవతి I ఛన్దసి విభాషేతి II

-7-1-11- నేదమదసోరకోః

ఃథ్ద్య;మౌ ద్వౌ ప్రతిషేధావుచ్యేతే ఉభౌ శక్యావవక్తుమ్ II కథమ్ ? II ఏవం వక్ష్యామి-- ఃథ్ద్య;దమదసోః(2) కాదితి; తన్నియమార్థం భవిష్యతి- ఃథ్ద్య;దమదసోః కాదేవ నాన్యత ఃథ్ద్య;తి II (నేదమదసోరకోః) II

-7-1-12-టాఙసిఙసామినాత్స్యాః

కిమర్థమినాదేశ ఉచ్యతే న నాదేశ ఏవోచ్యేత ? II కా రూపసిద్ధిః --వృక్షేణ ప్లక్షేణ ? II ఏత్వే యోగవిభాగః కరిష్యతే II కథమ్ ? II ఃథ్ద్య;దమస్తి బహువచనే ఝల్యేత్ I ఓసి చ I తతః--ఆఙి చ I ఆఙి చ పరతోఽత ఏత్వం భవతి -- వృక్షేణ ప్లక్షేణ I తత ఆపః సంబుద్ధౌ చ I ఆపః (సమ్బుద్ధౌ(3) చ--) ఆఙి చ ఓసి చేతి II నైవం శక్యమ్---ఃథ్ద్య;హ హి అనేనేతి ఃథ్ద్య;ద్రూపలోపః ప్రసజ్యేత II ఝలి లోపః కరిష్యతే II న శక్యో ఝలి లోపః కర్తుమ్--ఃథ్ద్య;హ హి దోషః స్యాత్--అయా విఘ్నేతి II ఏవం తర్హి అన్ లోపాపవాదో విజ్ఞాస్యతే II కథమ్ ? ఏవం వక్ష్యామి- అన్ నే చ ఆపి చేతి I తన్నకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ? II న కర్తవ్యమ్ I క్రియతే న్యాస ఏవ-లుప్తనిర్దిష్టో నకారః II యద్యేవం నోపధాయా ఃథ్ద్య;తి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి II సౌత్రో నిర్దేశః II అథ వా నపుంసకనిర్దేశః కరిష్యతే II

అథ కిమర్థమాదత్యుచ్యతే, న అదేవోచ్యేత II కా రూపసిద్ధిః-వృక్షాత్ప్లక్షాత్ ?II సవర్ణదీర్ఘత్వేన సిద్ధమ్ II న సిధ్యతి I అతో గుణే పరరూపమితి పరరూపత్వం ప్రాప్నోతి II అకారోచ్చారణసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి II యది ప్రాప్నువన్విధిరుచ్చారణసార్మథ్యాద్బాధ్యతే సవర్ణదీర్ఘత్వమపి న ప్రాప్నోతి II నైషః దోషః(1) I యం విధిం ప్రత్యుపదేశోఽనర్థకః స విధిర్బాధ్యతే యస్య తు విధేర్నిమిత్తమేవ నాసౌ బాధ్యతే I పరరూపం ప్రత్యకారోచ్చారణమనర్థకం, సవర్ణదీర్ఘస్య పునర్నిమిత్తమేవ II

-7-1-13- ఙేర్యః

కిమిదం చతుర్థ్యేకవచనస్య గ్రహణమాహోస్విత్సప్తమ్యేకవచనస్య గ్రహణమ్ ? II కుతః సన్దేహః ? II సమానో(1) నిర్దేశః II చతుర్థ్యేకవచనస్య గ్రహణమ్ II కథం జ్ఞాయతే ? II లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి II ఃథ్ద్య;హాపి తర్హి చతుర్థ్యేకవచనస్య గ్రహణం స్యాత్, -- ఙేరామ్నద్యామ్నీభ్యః II ఏవం తర్హి వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సన్దేహాదలక్షణమితీహ చతుర్థ్యేకవచనస్య గ్రహణం వ్యాఖ్యాస్యామస్తత్ర సప్తమ్యేకవచనస్యేతి II (ఙేర్యః) II

-7-1-14- సర్వనామ్నః స్మై

 ।। అశ ఏకాదిష్టత్వాత్స్మాయాదీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్ ।। అశ ఏకాదిష్టత్వాత్స్మాయాదీనాముపసఙ్ఖ్యానం(2) కర్తవ్యమ్--అథో అత్రాస్మై, అథో అత్రాస్మాత్, అథో అత్రాస్మిన్నితి; ఏకాదేశే కృతే అత ఃథ్ద్వ;తి స్మాయాదయో న ప్రాప్నువన్తి ।। కిం పునః కారణమేకాదేశస్తావద్భవతి న పునః స్మాయాదయో, న పరత్వాత్స్మాయాదిభిర్భవితవ్యమ్ ? ।। న భవితవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। ।। నిత్యత్వాదేకాదేశః ।। నిత్య ఏకాదేశః కృతేష్వపి స్మాయాదిషు ప్రాప్నోత్యకృతేష్వపి । నిత్యత్వాదేకాదేశే కృతేఽత ఃథ్ద్వ;తి స్మాయాదయో న ప్రాప్నువన్తి ।।

 కిముచ్యతే అశ ఃథ్ద్వ;తి, నేహాపి కర్తవ్యమ్--అత్రాస్మై అత్రాస్మాత్ అత్రాస్మిన్నితి; ఏకాదేశే కృతే అత ఃథ్ద్వ;తి స్మాయాదయో న ప్రాప్నువన్తి ।। ఆనుపూర్వ్యా సిద్ధమేతత్(1) ।। నాత్రాఽకృతేషు స్మాయాదిషు హలాదిర్విభక్తిరస్తి, హలాదౌ చ ఃథ్ద్వ;ద్రూపలోపో న చాఽకృతే ఃథ్ద్వ;ద్రూపలోపే ఏకాదేశః ప్రాప్నోతితదానుపూర్వ్యా(1) సిద్ధమ్ ।। తత్తర్హ్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ? ।। న వా బహిఙ్గలక్షణత్వాత్ ।। న వా కర్తవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గలక్షణ ఏకాదేశోఽన్తరఙ్గాః స్మాయాదయః ।। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।।

-7-1-17- జసః శీ

 జశ్శసోః శిః

 కిమర్థం శీభావః శిభావశ్చోచ్యతే, న శిభావ ఏవోచ్యేత ? ।। కా రూపసిద్ధిః -- తే యే కే ।। ఆద్గుణేన సిద్ధమ్ ।। నైవం శక్యమ్---ఃథ్ద్వ;హ హి త్రపుణీ జతునీ, దీర్ఘశ్రవణం న స్యాత్ ।। ఏవం తర్హి శీభావ ఏవోచ్యేత(2) ।।

నైవం శక్యమ్ । ఃథ్ద్వ;హ హి కుణ్డాని వనాని ఃథ్ద్వ;తి హ్రస్వస్య శ్రవణం(3) న ప్రసజ్యేత । తస్మాచ్ఛీభావః శిభావశ్చ ।। (జసః శీ) ।।

-7-1-18- ఔఙ ఆపః

 కిమర్థో ఙకారః ? ।। సామాన్యగ్రహణార్థః(5) । ఔ ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యమానే ప్రథమా ద్వివచనస్యైవ స్యాత్ ।। అథాపి ఔఙిత్యుచ్యతే ఏవమపి ద్వితీయాద్వివచనస్యైవ స్యాత్ ।। అస్తి ప్రయోజనమేతత్ ? ।। కిం తర్హీతి ।। ఙిత్కార్యం తు ప్రాప్నోతి--ఖట్వే । మాలే । యాడాప ఃథ్ద్వ;తి యాట్ ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః । నైవం విజ్ఞాయతే ఙకార ఃథ్ద్వ;దస్య సోఽయం ఙిత్ ఙితీతి ।। కథం తర్హి ? ।। ఙ(1) ఏవ ఃథ్ద్వ;త్ ఙిత్ ఙితీతి ।। ఏవం సతి వర్ణగ్రహణమిదం భవతి, వర్ణగ్రహణేషు చైతద్భవతి--యస్మిన్విధిస్తదాదావల్గ్రహణ ఃథ్ద్వ;తి, --న దోషో భవతి ।।

 అథ వా వర్ణగ్రహణమిదం భవతి న చైతద్వర్ణగ్రహణేషు భవతి అననుబన్ధకగ్రహణే న సానుబన్ధకస్యేతి ।। అథ వా పూర్వసూత్రనిర్దేశోఽయం, పూర్వసూత్రేషు చ యేఽనుబన్ధా న తైరిహేత్కార్యాణి క్రియన్తే ।।

।। ఔకారోఽయం శీవిధౌ జిద్గృహీతో జిచ్చాస్మాకం నాస్తి కోఽయం ప్రకారః ? ।

సామాన్యార్థస్తస్య చాసఞ్జనే స్మిన్నిత్కార్యం తే శ్యాం ప్రసక్తం స దోషః ।।1।।

జిత్త్వే విద్యాద్వర్ణనిర్దేశమాత్రం వర్ణే యత్స్యాత్తచ్చ విద్యాత్తదాదౌ ।

వర్ణశ్చాయం తేన జిత్త్వేఽప్యదోషో నిర్దేశోఽయం పూర్వసూత్రేణ వా స్యాత్ ।।2।। ।।

-7-1-20- జశ్శసోః శిః

జసః శీ ।।

కిమర్థం శీభావః శిభావశ్చోచ్యతే, న శిభావ ఏవోచ్యేత ? ।। కా రూపసిద్ధిః -- తే యే కే ।। ఆద్గుణేన సిద్ధమ్ ।। నైవం శక్యమ్---ఃథ్ద్య;హ హి త్రపుణీ జతునీ, దీర్ఘశ్రవణం న స్యాత్ ।। ఏవం తర్హి శీభావ ఏవోచ్యేత(2) ।। నైవం శక్యమ్ । ఃథ్ద్య;హ హి కుణ్డాని వనాని ఃథ్ద్య;తి హ్రస్వస్య శ్రవణం(3) న ప్రసజ్యేత । తస్మాచ్ఛీభావః శిభావశ్చ ।। (జసః శీ) ।।

-7-1-21- అష్టాభ్య ఔశ్

ఔశఘౌ ।। ఔశఘావితి వక్తవ్యమ్ ।। కిమిదమఘావితి? ।। అనుత్తరపద ఃథ్ద్య;తి ।। కిం ప్రయోజనమ్? ।। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్ ---అష్టపుత్రః అష్టభార్య ఃథ్ద్య;తి । అస్తు లుక్తత్ర ।। అస్త్వత్రౌశ్త్వం,లుగ్భవిష్యతి ।। షడ్భ్యోఽప్యేవం ప్రసజ్యతే ।। (షడ్భ్యోఽప్యేవం ప్రసజ్యతే) ఃథ్ద్య;హాపి తర్హి ప్రాప్నోతి--అష్టౌ తిష్ఠన్తి అష్టౌ పశ్యేతి ।। అపవాదః ।। అపవాదత్వాదత్రౌశ్త్వం లుకం బాధిష్యతే ।। ఃథ్ద్య;హాపి తర్హి బాధేత--అష్టపుత్రః అష్టభార్యః ।। యస్య విషయే ।। యస్య లుకో విషయే ఔశ్త్వం తస్యాపవాదః ।। యో వా తస్మాదనన్తరః ।। అథ వాఽనన్తరస్య లుకో బాధకం భవిష్యతి ।। కుత ఏతత్? ।। అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వేతి ।। అథేహ కస్మాన్న భవత్యౌశ్త్వమ్---అష్ట తిష్ఠన్తి అష్ట పశ్యేతి? ।। ఆత్వం యత్ర తు తత్రౌశ్త్వమ్ ।। యత్రైవాత్త్వం తత్రైవౌశ్త్వేన భవితవ్యమ్ ।। కుత ఏతత్ ? ।। తథా హ్యస్య గ్రహః కృతః ।। తథా హ్యస్యాత్వభూతస్య గ్రహణం క్రియతే--అష్టాభ్య ఃథ్ద్య;తి ।। నను చ నిత్యమాత్వమ్ ।। ఏతదేవ జ్ఞాపత్యాచార్యో విభాషా ఆత్వమితి యదయమాత్వభూతస్య గ్రహణం కరోతి--అష్టాభ్యఃథ్ద్య;తి । ఃథ్ద్య;తరథా హి అష్టన ఃథ్ద్య;త్యేవ బ్రూయాత్ ।।

।। ఔశఘావస్తు లుక్తత్ర షడ్భ్యోఽప్యేవం ప్రసజ్యతే ।

అపవాదో యస్య విషయే యో వా తస్మాదనన్తరః ।।1।।

।। ఆత్వం యత్ర తు తత్రౌశ్త్వం తథా హ్యస్య గ్రహః కృతః ।

స్వమోర్లుక్ చ త్యదాదీనాం కృతే హ్యాత్వే న లుగ్భవేత్ ।।2 ।।

-7-1-23- స్వమోర్నపుంసకాత్

స్వమోర్లుత్త్యదాదిభ్యశ్చ ॥ స్వమోర్లుత్త్యదాదిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్ ---

తద్బ్రాహ్మణకులమితి ॥ కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? । కృతే హ్యత్వే న లుగ్భవేత్ ॥ అత్వే కృతే లుఙ్న ప్రాప్నోతి । ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యమత్వం క్రియతాం లుగితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ॥ పరత్వాదత్వమ్ ॥ నిత్యో లుక్, కృతేఽప్యత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ॥ అనిత్యో లుక్, నహి కృతేఽత్వే ప్రాప్నోతి । అతోఽమిత్యమ్భావేన భవితవ్యమ్ ।

తస్మాత్త్యదాదిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్ ॥

ఃథ్ద్య;దం విచార్యతే---శిశీలుఙ్నుమ్విధిషు నపుంసకగ్రహణం శబ్దగ్రహణం వా స్యాదర్థగ్రహణం వేతి ? ॥

కశ్చాత్ర విశేషః ? ॥ శిశీలుఙ్నుమ్విధిషు నపుంసకగ్రహణం శబ్దగ్రహణం చేదన్యపదార్థే ప్రతిషేధః ॥ శిశీలుఙ్నుమ్విధిషు నపుంసకగ్రహణం శబ్దగ్రహణం చేదన్యపదార్థే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । బహుత్రపుః బహుత్రపూ బహుత్రపవ ఃథ్ద్య;తి ॥

అస్తు తర్హ్యర్థగ్రహణమ్ ॥ యద్యార్థగ్రహణం-ప్రియసక్థ్నా బ్రాహ్మణేనేత్యత్రానఙ్ప్రాప్నోతి ॥ అస్తు తర్హి శబ్దగ్రహణమేవ ॥ నను చోక్తం---శిశీలుజనుమ్విధిషు నపుంసకగ్రహణం శబ్దగ్రహణం చేదన్యపదార్థే ప్రతిషేధః ॥ ఃథ్ద్య;తి ।

॥ సిద్ధం తు ప్రకృతార్థవిశేషణత్వాత్ ॥ సిద్ధమేతత్ ॥ కథమ్ ? ॥ (ఠప్రకృతార్థవిశేషణత్వాత్(1)) । ప్రకృతస్యార్థో విశేష్యతే ॥ కిం చ ప్రకృతమ్ ? ॥ అఙ్గమ్ । అఙ్గస్య శిశీలుజనుమో భవన్తి నపుంసకే వర్తమానస్య ॥ కథం--ప్రియసక్థ్నా బ్రాహ్మణేన ? । ॥ అస్థ్యాదిషు శబ్దగ్రహణమ్ ॥ అస్థ్యాదిషు నపుంసకగ్రహణం శబ్దగ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ యుక్తం పునరిదం విచారయితుమ్ । నన్వనేనాఽసన్దిగ్ధేనార్థగ్రహణేన భవితవ్యం, నహి నపుంసకం నామ శబ్దోఽస్తి ॥ కిం తర్హ్యుచ్యతేఽస్థ్యాదిషు శబ్దగ్రహణమితి, అత్రాప్యర్థగ్రహణమేవ ॥

అత్రైతావాన్ సన్దేహః--క్వ ప్రకృతస్యార్థో విశేష్యతే, క్వ గృహ్యమాణస్యేతి ? ॥ శిశీలుఙ్నుమ్విధిషు ప్రకృతస్యార్థో విశేష్యతేఽస్థ్యాదిషు గృహ్యమాణస్య ॥

-7-1-25- అడ్డ్తరాదిభ్యః పఞ్చభ్యః

॥ అద్భావే పూర్వసవర్ణప్రతిషేధః ॥ అద్భావే పూర్వసవర్ణస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః కతరత్తిష్ఠతి । కరతత్పరశ్య(1) ॥. సిద్ధమనునాసికోపధత్వాత్ ॥ సిద్ధమేతత్ ॥ కథమ్ ? ॥ (ఠఅనునాసికోపధత్వాత్(2)) అనునాసికోపధోఽచ్ఛబ్దః కరిష్యతే ॥ దుక్కరణాద్వా ॥ అథవా దుగ్ డతరాదీనామితి వక్ష్యామి ॥ డిత్కరణాద్వా ॥ । అథవా డిదచ్ఛబ్దః కరిష్యతే ॥ స తర్హి డకారః కర్తవ్యః ? ॥ న కర్తవ్యః । క్రియతే న్యాస ఏవ । ద్విడకారకో నిర్దేశః, --అడ్డ్తరాదిభ్య ఃథ్ద్య;తి । (అడ్డ్తరాదిభ్యః) ॥

-7-1-26- నేతరాచ్ఛన్దసి

 ।। ఃర్థ్వ;తరాచ్ఛన్దసి ప్రతిషేధే ఏకతరాత్సర్వత్ర ।। ఃర్థ్వ;తరాచ్ఛన్దసి ప్రతిషేధే ఏకతరాత్సర్వత్రేతి వక్తవ్యమ్ । ఏకతరం తిష్ఠతి । ఏకతరం పశ్య ।। ।। నపుంసకాదేశేభ్యో యుష్మదస్మదోర్విభక్త్యాదేశా విప్రతిషేధేన ।। నపుంసకాదేశేభ్యో యుష్మదస్మదోర్విభక్త్యాదేశా భవన్తి విప్రతిషేధేన । నపుంసకాదేశానామవకాశః---త్రపు త్రపుణీ త్రపూణి। యుష్మదస్మదోర్విభక్త్యాదేశానామవకాశః --త్వం బ్రాహ్మణః, అహం బ్రాహ్మణః, యువాం బ్రాహ్మణౌ, యూయం బ్రాహ్మణాః, వయం బ్రాహ్మణాః । ఃర్థ్వ; హెూభయం ప్రాప్నోతి---త్వం బ్రాహ్మణకులమ్ అహం బ్రాహ్మణకులమ్ । యువాం బ్రాహ్మణకులే ఆవాం బ్రాహ్మణకులే । యూయం బ్రాహ్మణకులాని, వయం బ్రాహ్మణకులాని । యుష్మదస్మదోర్విభక్త్యాదేశా భవన్తి విప్రతిషేధేన ।।

 అథేదానీం యుష్మదస్మదోర్విభక్త్యాదేశేషు కృతేషు పునః ప్రసఙ్గాచ్ఛీలుజనుమ్విధయః కస్మాన్న భవన్తి ? ।। సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవ ।। --ఃర్థ్వ;తి(1) ।।

-7-1-27- యుష్మదస్మద్భ్యాం ఙసోఽశ్

 కిమర్థః శకారః ? ।। సర్వాదేశార్థః(2) । శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో యథా స్యాత్ ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్--అక్రియమాణేఽపి శకారేఽలోన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యన్త్యస్యాఽకారే కృతే త్రయాణామకారాణామతో గుణే పరరూపత్వే సిద్ధం రూపం స్యాత్---తవ స్వమ్ మమ స్వమ్ ।। యద్యేతల్లభ్యేత కృతం స్యాత్తత్తు న లభ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। అత్ర హి తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేః పరస్యేత్యకారస్య ప్రసజ్యేత ।।

అత ఉత్తరం పఠతి---।। ఙస ఆదేశే శిత్కరణానర్థక్యమకారస్యాకారవచనానర్థక్యాత్ ।। ఙస ఆదేశే శిత్కరణమనర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। అకారస్యాకారవచనానర్థక్యాత్ । అకారస్యాఽకారవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వాఽన్తరేణాపి శకారం సర్వాదేశో భవిష్యతి । ।।।।. అర్థవత్త్వాదేశే లోపార్థమ్ ।। అర్థవత్త్వకారస్యాఽఽకారవచనమ్ ।। కోఽర్థః ? ।। ఆదేశే లోపార్థమ్ । యః స శేషే లోపః ఆదేశే స విజ్ఞాయతే

।। నను చాదేశో యా విభక్తిరిత్యేవమేతద్విజ్ఞాయతే ।। ఆదేశ ఏషా విభక్తిః ।। కథమ్ ? ।।

 । సర్వే సర్వపదాదేశా దాక్షీపుత్రస్య పాణినేః ।

 ఏకదేశవికారే హి నిత్యత్వం నోపపద్యతే ।। 1 ।। ।

 ।। తస్మాచ్ఛిత్కరణమ్ ।। తస్మాచ్ఛకారః కర్తవ్యః ।। న కర్తవ్యః ।। క్రియతే న్యాస ఏవ ।। కథమ్ ? ।। ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్---అ అ అ ఃర్థ్వ;తి । సోఽనేకాల్శిత్సర్వస్యేతి సర్వస్య భవిష్యతి ।। (యుష్మదస్మద్భ్యామ్) ।।

-7-1-28- ఙే ప్రథమయోరమ్

ప్రథమయోరిత్యుచ్యతే కయోరిదం ప్రథమయోర్గ్రహణం, కిం విభక్త్యోరాహో స్విత్ప్రత్యయయోః ? ।। విభక్త్యోరిత్యాహ ।। కథం జ్ఞాయతే ? ।। అన్యత్రాపి హి ప్రథమయోర్గ్రహణే విభక్త్యోర్గ్రహణం విజ్ఞాయతే న ప్రత్యయోః ।। క్వాన్యత్ర ? ।। ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణ ःథ్య;తి ।। అస్తి కారణం యేన తత్ర విభక్తియోర్గ్రహణం విజ్ఞాయతే ।। కిం కారణమ్ ? ।। అచీతి తత్ర వర్తతే న చాజాదీ ప్రథమౌ ప్రత్యయౌ స్తః । నను చైవం విజ్ఞాయతే--అజాదీ యౌ ప్రథమావజాదీనాం వా యౌ ప్రథమావితి ।। యత్తర్హి తస్మాచ్ఛసో నః పుంసీత్యనుక్రాన్తం పూర్వసవర్ణం ప్రతినిర్దిశతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో---విభక్త్యోర్గ్రహణమితి ।। ःథ్య;హాప్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --విభక్త్యోర్గ్రహణమితి యదయం శసో నేతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।। నైష ప్రతిషేధో. నత్వమేతద్విధీయతే ।। సిద్ధమత్ర నత్వం తస్మాచ్ఛసో నః పుంసీతి ।। యత్ర తేన న సిధ్యతి తదర్థమ్ ।। క్వ చ తేన న సిధ్యతి(1) ? ।। స్త్రియాం నపుంసకే చ । యుష్మాన్బ్రాహ్మణకులాని పశ్య అస్మాన్ బ్రాహ్మణకులాని పశ్యేతి ।। యత్తర్హి యుష్మదస్మదోరనాదేశే ద్వితీయాయాం చేత్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో--విభక్త్యోర్గ్రహణమితి ।। (జే ప్రథమయోరమ్) ।।

-7-1-30- భ్యసోభ్యమ్

కిమయం భ్యమ్శబ్ద ఆహో స్విదభ్యమ్శబ్దః ? ।। కుతః సన్దేహః ? ।। ।।। ।। సమానో(1) నిర్దేశః ।। 8 ।। కిం చాతః ।। యది తావద్భ్యమ్శబ్దః శేషే లోపశ్చాన్త్యస్య,--ఏవం ప్రాప్నోతి । అథాఽభ్యమ్శబ్దః శేషే లోపశ్చ టిలోపః, ఉదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రాప్నోతి ।। యథేచ్ఛసి తథాస్తు ।। అస్తు తావద్భ్యమ్శబ్దః శేషే లోపశ్చాన్త్యస్య ।। నను చోక్తమేత్వం ప్రాప్నోతీతి ।। నైషః దోషః, అఙ్గవృత్తే(1) పునర్వృత్తావవిధిర్నిష్ఠితస్యేతి న భవిష్యతి ।।

అథ వా పునరస్త్వభ్యమ్శబ్దః శేషే లోపశ్చ టిలోపః ।। నను చోక్తముదాత్తనివృత్తిస్వరః ప్రాప్నోతీతి ।। నైషః దోషః--ఉక్తమేతత్--ఆదౌ(1) సిద్ధమితి ।।

-7-1-33- సామ ఆకమ్

కిమర్థం సామః(2) ససకారస్య గ్రహణం క్రియతే న ఆమ ఆకమిత్యేవోచ్యేత(2) ? ।। కేనేదానీం ససకారస్య భవిష్యతి ? ।। ఆమోఽయం(4) సుడ్భక్త ఆగ్గ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।। అత ఉత్తరం పఠతి--।। సాగ్గ్రహణం యథాగృహీతస్యాదేశవచనాత్ ।। సాగ్గ్రహణం క్రియతే ।। (కిమర్థమ్ ? ।। యథాగృహీతస్యాదేశవచనాత్ ।) ఠనిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవం ససకారస్య న ప్రాప్నోతి, ःథ్య;ష్యతే చ స్యాదితి తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీతి--సామ ఆకమ్--, ఏవమర్థమిదముచ్యతే ।। న వా ద్విపర్యన్తానామకారవచనాదామి సకారాఽభావః ।। న వైతత్ప్రయోజనమస్తి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ద్విపర్యన్తానామకారవచనాత్ । ద్విపర్యన్తానాం హి త్యదాదీనామత్వముచ్యతే । తేనామి సకారో న భవిష్యతి ।। సుట్ప్రతిషేధస్త్వాదేశే లోపవిజ్ఞానాత్ ।। సుట్ప్రతిషేధస్తు వక్తవ్యః ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఆదేశే లోపవిజ్ఞానాత్ । యః స శేషే లోప ఆదేశే స విజ్ఞాయతే ।। న వా టిలోపవచనాదాదేశే టాప్ప్రతిషేధార్థమ్ ।। న వా

సుట్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।। కిం కారణమ్ ? ।। టిలోపవచనాత్ । ఆదేశే యః స శేషే లోపష్టిలోపః(1) స వక్తవ్యః ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। టాప్ప్రతిషేధార్థమ్ । టాప్మా భూదితి ।। స తర్హి టిలోపో వక్తవ్యః(2) ? ।। (న వక్తవ్యః(3)) ।। న వా లిఙ్గాభావాట్టిలోపవచనానర్థక్యమ్ ।। 8 ।। న వా వక్తవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। లిఙ్గాఽభావాత్ । అలిఙ్గే యుష్మదస్మదీ ।। కిం వక్తవ్యమేతత్ ? ।। న హి ।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ।। న హ్యస్తివిశేషో యుష్మదస్మదోః స్త్రియాం పుంసి నపుంసకే వా ।। అస్తి కారణం యేనైతదేవం భవతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। యోఽసౌ విశేషవాచీ శబ్ద(స్త్రీప్రత్యయష్టాప్శబ్ద(3))స్తదసాంనిధ్యాత్ । అఙ్గ ! హి భవాంస్తముచ్చారయతు(4) గస్యంతే స విశేషః ।।

నను చ నైతేనైవం భవితవ్యమ్, న హి శబ్దనిమిత్తకేన నామాఽర్థేన భవితవ్యమ్ ।। కిం తర్హి ? ।। అర్థనిమిత్తకేన నామ శబ్దేన భవితవ్యమ్ ।। తదేతదేవం(5) దృశ్యతామ్-- అర్థరూపమేవైతదేవంజాతీయకం, యేనాత్ర విశేషో న గమ్యత ఃథ్ద్య;తి ।। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్ । యో హి మన్యతే--, యోఽసౌ విశేషవాచీ శబ్దః (స్త్రీప్రత్యయష్టాప్శబ్ద)స్తదసాంనిధ్యాదత్ర విశేషో న గమ్యత ఃథ్ద్య;తి--, ఃథ్ద్య;హాపి తస్య విశేషో న గమ్యేత-దృషత్

సమిత్ ఃథ్ద్య;తి ।। తస్మాత్సుట్ప్రతిషేధః ।। తస్మాత్సుట్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।। ససకారగ్రహణం వా కర్తవ్యమ్ ।।

అథ క్రియమాణేఽపి ససకారగ్రహణే కస్మాదేవాన్న సుణ్న భవతి ? ।। ససకారగ్రహణసార్మథ్యాద్భావినః సుట ఆదేశో విజ్ఞాయతే ।। (సామ ఆకమ్) ।

-7-1-34- ఆత ఔ ణలః

ఃథ్ద్య;హ పపౌ తస్థావితి త్రీణి కార్యాణి యుగపత్ప్రాప్నువన్తి--ద్విర్వచనమేకాదేశ ఔత్వమితి। తద్యది సర్వత ఔత్వం లభ్యేత కృతం స్యాత్। అథాపి ద్విర్వచనం లభ్యేత ఏవమపి కృతం స్యాత్ । తత్తు న లభ్యమ్।। కిం కారణమ్?।। అత్ర హి పరత్వాదేకాదేశో ద్విర్వచనం బాధతే।। పరత్వాదౌత్వమ్।। నిత్య ఏకాదేశ ఔత్వం బాధేత।। కం పునర్భవానౌత్వస్యావకాశం మత్వాహ-- నిత్య ఏకాదేశ ఃథ్ద్య;తి,--అనవకాశమౌత్వమేకాదేశం బాధిష్యతే। ఔత్వే కృతే ద్విర్వచనమేకాదేశ ఃథ్ద్య;తి; యద్యపి పరత్వాదేకాదేశః స్థానివద్భావాద్విర్వచనం భవిష్యతి।। (ఆత ఔ)।।

-7-1-36- విదేః శతుర్వసుః

।। విదేర్వసోః కిత్త్వమ్ (-వసుగ్రహణే లిడాదేశగ్రహణార్థమ్) ।। విదేర్వసోః కిత్త్వం వక్తవ్యమ్ ।। కిం ప్రయోజనమ్(1) ? ।। (తవసుగ్రహణేషు(2) లిడాదేశగ్రహణార్థమ్) । వసుగ్రహణేషు లిడాదేశస్యాపి గ్రహణం యథా స్యాత్ ।। కిం చ కారణం న స్యాత్ ? ।। అననుబన్ధకగ్రహణే హి సానుబన్ధకస్య గ్రహణం నేత్యేవం లిడాదేశస్య న ప్రాప్నోతి, సానుబన్ధకో హి స క్రియతే ।। కిం

పునః కారణం స(1) సానుబన్ధకః క్రియతే ? ।। అయమృకారాన్తానాం లిటి గుణః ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యతే స పునః కిత్కరణాద్బాధ్యతే । ఆతీస్తీర్వాన్(1) నిపుపూర్వానితి ।। స తర్హ్యస్యైవమర్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ? ।। న కర్తవ్యః । క్రియతే న్యాస ఏవ--ద్విసకారకో నిర్దేశః । విదేః శతుర్వసుస్సమాసేఽనఞ్పూర్వే త్క్వో ల్యప్ ।। (విదేః శతుర్వసుః) ।।

-7-1-37- సమాసేఽనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప

।। ల్యబాదేశ ఉపదేశివద్వచనమ్ (-అనాదిష్టార్థమ్) ।। ల్యబాదేశే ఉపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । ఉపదేశావస్థాయాం ల్యబ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।। కిం ప్రయోజనమ్ ।। అనాదిష్టార్థమ్ । అకృతేష్వాదేశేషు ల్యబ్యథా స్యాత్ ।।

కే పునరాదేశా ఉపదేశివద్వచనం ప్రయోజయన్తి ? ।। హిత్వదత్త్వాత్త్వేత్వేత్త్వదీర్ఘత్వశూడిటః । హిత్వం--హిత్వా । ప్రధాయ । హిత్వమ్ ।। దత్త్వం--దత్వా । ప్రదాయ । దత్త్వమ్ ।। ఆత్త్వం--ఖాత్వా । ప్రఖన్య । ఆత్త్వమ్ ।। ःథ్ద్య;త్వం--స్థిత్వా । ప్రస్థాయ । ःథ్ద్య;త్వమ్ ।। ःథ్ద్య;ర్త్_వమ్--పీత్వా । ప్రపాయ । ःథ్ద్య;ర్త్_వమ్ ।। దీర్ఘత్వం--శాన్త్వా । ప్రశమ్య । దీర్ఘత్వమ్ ।। శ్(1)--పృష్ట్వా । ఆపృచ్ఛ్య । శ్(1) ।। ःఢద్య;ర్--ద్యూత్వా । ప్రదీవ్య । ःఢద్య;ర్ ।। ःథ్ద్య;ట్--దేవిత్వా । ప్రదీవ్య (ःథ్ద్య;ట్(2)) ।।

కిం పునః కారణమాదేశాస్తావద్భవన్తి న పుర్నల్యప్, నను(3) పరత్వాల్ల్యపా భవితవ్యమ్ ।। సన్తి చైవాఽత్ర కేచిత్పరే ఆదేశాః । అపి చ-- ।। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ ।। బహిరఙ్గో ల్యప్, అన్తరఙ్గా ఆదేశాః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।। స తర్హ్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి --అన్తరఙ్గానపి విధీన్ బహిరఙ్గో ల్యబ్బాధతే ःథ్ద్య;తి, యదయమదో జగ్ధిర్ల్యప్తి కితీతితి కితీత్యేవ సిద్ధే ల్యగ్భగ్రహణం కరోతి ।। ।। స్నాత్వాకాలకాదిషు చ(1) ప్రతిషేధః ।। స్నాత్వాకాలకాదిషు చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।స్నాత్వాకాలకః । పీత్వాస్థిరకః । భుక్త్వాసుహితక ःథ్ద్య;తి ।। ।। తదన్తనిర్దేశాత్సిద్ధమ్ ।। తదన్తనిర్దేశాత్సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్(2) ।। క్త్వాన్తస్య ల్యపా భవితవ్యం న చైతత్క్త్వాన్తమ్ ।। సమాసనిపాతనాద్వా ।। అథ వాఽశ్యమత్ర సమాసార్థం నిపాతనం కర్తవ్యన్తేనైవ యత్నేన ల్యబపి న భవిష్యతి । ।। అనఞ్ఞో వా పరస్య ।। అథ వాఽనఞః పరస్య ల్యపా భవితవ్యం, న చాత్రాఽనఞం పశ్యామః ।। నను చ ధాతురేవాఽనఞ్ ।। న ధాతోః పరస్య భవితవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। నఞివయుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథా హ్యర్థగతిః ।।

నఞ్యుక్తమివయుక్తం చాన్యస్మింస్తత్సదృశే(1) కార్యం విజ్ఞాయతే(2) ।। కుత ఏతత్ ? ।। (తతథా హ్యర్థగతిః(2)) । తథా హ్యర్థో గమ్యతే । తద్యథా--అబ్రాహ్మణమానయేత్యుక్తే బ్రాహ్మణసదృశం పురుషమానయతి, నాఽసౌ లోష్టమానీయ కృతీ భవతి । ఏవమిహాప్యనఞితి నఞ్ప్రతిషేధాదన్యస్మాదనఞో(4) నఞ్సదృశాత్కార్యం విజ్ఞాస్యతే ।। కిం చాన్యదనఞ్నఞ్సదృశమ్ ? ।। పద మిత్యాహ । అథ వా ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీత్యేవం ధాతురపి క్త్వాగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।। నను చేయమపి

పరిభాషాస్తి-- కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణం భవతీతి సాఽపీహోపతిష్ఠతే ।। తత్ర కో దోషః ?

।। ఃధ్ద్వ్య;హ న స్యాత్ -- ప్రకృత్య । ప్రహృత్య(1) । ఃధ్ద్వ్య;హ(2) తర్హి స్యాత్---పరమమకృత్వా । ఉత్తమకృత్వా(3) । న వా అత్రేష్యతే ।। అనిష్టం చ ప్రాప్నోతి, ఃధ్ద్వ్య;ష్టం చ న సిధ్యతి ।। గతికారకపూర్వస్యైవేష్యతే ।। కుతో ను ఖల్వేతద్వయోః పరిభాషయోః సావకాశయోః సమవస్థితయోః ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స (విహిత)స్తదాదేర్గ్రహణం భవతి కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యేతి చ; ఃధ్ద్వ్య;యమిహ పరిభాషా భవతి--ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి, ఃధ్ద్వ్య;యం న భవతి -- కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపీతి ? ।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి---ఃధ్ద్వ్య;యమిహ పరిభాషా భవతి ప్రత్యయగ్రహణమ్ఃధ్ద్వ్య;తి, ఃధ్ద్వ్య;యం న భవతి---కృద్గ్రహణఃధ్ద్వ్య;తి, యదయమనఞ్ఞితి ప్రతిషేధం శాస్తి ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। అయం హి నఞ్న గతిర్న చ కారకమ్, తత్ర కః ప్రసఙ్గో యన్న ఞ్పూర్వస్య స్యాత్ ? । పశ్యతి త్వాచార్య ఃధ్ద్వ్య;యమిహ పరిభాషా భవతి---ప్రత్యయగ్రహణ ఃధ్ద్వ్య;తి,ఃధ్ద్వ్య;యం న భవతి కృద్గ్రహణఃధ్ద్వ్య;తి---తతోఽనఞ్ఞితి ప్రతిషేధం శాస్తి ।।

।। కిం నఞః ప్రతిషేధేన న గతిర్న చ కారకమ్ ।

యావతా నఞ్ పూర్వే తు ల్యబ్భావో న భవిష్యతి ।। 1 ।।

ప్రతిషేధాత్తు జానీమస్తత్పూర్వం నేహ గృహ్యతే ।

ప్రత్యయగ్రహణే యావత్తావద్భవితుమర్హతి ।। 2 ।। ।।

-7-1-40- అమో మశ్

కిమర్థః శకారః ? ।। (।। శకారః(2) సర్వాదేశార్థః ।।) రశిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో యథా స్యాత్ । అక్రియమాణే హి శకారేఽలోన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత ।। అత ఉత్తరం పఠతి-- ।। అమో(3) మశ్ న మకారస్య ।। 8 ।। మకారస్య మకారవచనే(4) ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా తత్రాఽన్తరేణ శకారం సర్వాదేశో భవిష్యతి ।। వచనాదన్యబాధనమ్ ।। 8 ।। అస్త్యన్యన్మకారస్య మకారవచనే ప్రయోజనమ్ ।। (కిమ్(2) ? ।। అన్యబాధనమ్ ।) యేఽన్యే మకారాదేశాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమ్ । తద్యథా--మో రాజి సమః క్వావితి మకారస్య మకారవచనసామర్థ్యాదనుస్వారాదయో బాధ్యన్తే ।। ఏవం తర్హి (।। ద్విమకారకో(2) నిర్దేశః ।।) ద్విమకారకో నిర్దేశః కరిష్యతే ।। ద్విమకార ఃధ్ద్వ్య;ర్థపృక్తే ।। యది ద్విమకారకః---అపృక్తాశ్రయ ఃధ్ద్వ్య;ర్థ్న ప్రాప్నోతి, -- వధీం వృత్రం మరుత ఃధ్ద్వ్య;న్ద్రియేణ । ।। యకారాదౌ(1) న దుష్యతి ।। కిం యకారో న శ్రూయతే ? ।। లుప్తనిర్దిష్టో యకారః ।।

।। అమో మశ్న మకారస్య వచనాదన్యబాధనమ్ ।

ద్విమకార ఃధ్ద్వ్య;ర్థపృక్తే యకారాదౌ న దుష్యతి ।। 1 ।। ।।

-7-1-50- ఆజ్జసేరసుక్

ఃర్థ్య;హ---యే పూర్వాసో య ఉ పరాసః I ఆజ్జసేరసుగిత్యసుకి కృతే జసిగ్రహణేన(2) గ్రహణాచ్ఛీభావః ప్రాప్నోతి II ఏవం తర్హి జసి పూర్వాన్తః కరిష్యతే II యది పూర్వాన్తః క్రియతే కా రూపసిద్ధిః-బ్రాహ్మణా సః పితరః సోమ్యాసః ? II సవర్ణదీర్ఘత్వేన సిద్ధమ్ II న సిద్ధ్యతి---అతో గుణ ఃర్థ్య;తి పరరూపత్వం ప్రాప్నోతి II అకారోచ్చారణసార్మర్థ్యాన్న భవిష్యతి II యది తర్హి ప్రాప్నువన్విధిరుచ్చారణసార్మర్థ్యాద్బాధ్యతే సవర్ణదీర్ఘత్వమపి న ప్రాప్నోతి II నైషః(3) దోషః--యం విధిం ప్రత్యుపదేశోఽనర్థకః స విధిర్బాధ్యతే---యస్య తు విధేర్నిమిత్తమేవ నాసౌ బాధ్యతే II పరరూపం చ ప్రత్యకారోచ్చారణమనర్థకం, సవర్ణదీర్ఘత్వస్య పునర్నిమిత్తమేవ I

అథ వాఽసుట్కరిష్యతే I ఏవమపి-యే పూర్వాసో య ఉ పరాస ఃర్థ్య;త్యసుటి కృతే జయో గ్రహణోన గ్రహణాచ్ఛీభావః I ప్రాప్నోతి II నైషః(3) దోషః ---నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యేవమస్య న భవిష్యతి II యస్తర్హి నిర్దిశ్యతే తస్య కస్మాన్న భవతి ? II అసుటా వ్యవహితత్వాత్ II సిద్ధ్యతి సూత్రం తర్హి భిద్యతే II యథాన్యాసమేవాఽస్తు I నను చోక్తం యే పూర్వాసో య ఉ పరాసః. అసుకి కృతే జసిగ్రహణేన గ్రహణాచ్ఛీభావః ప్రాప్నోతీ(1)తి II నైషః దోషః, --- ఃర్థ్య;దమిహ

సంప్రధార్యం---శీభావః క్రియతామసుగితి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్ II పరత్వాదసుక్ II అథేదానీమసుకి కృతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాచ్ఛీభావః కస్మాన్న భవతి ? II సకృద్గతౌ విప్రవిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవేతి II (ఆజ్జసేరసుక్) II

-7-1-51- అశ్వక్షీరవృషలవణానామాత్మప్రీతౌ క్యచి

II అశ్వవృషయోర్మైథునేచ్ఛాయామ్ II అశ్వవృషయోర్మైథునేచ్ఛాయామితి వక్తవ్యమ్ I అశ్వస్యతి వడవా I వృషస్యతి(2)

గౌః II మైథునేచ్ఛాయామితి కిమర్థమ్ ? II అశ్వీయతి వృషీయతి II 8 II క్షీరలవణయోర్లాలసాయామ్ II క్షీరలవణయోర్లాలసాయామితి వక్తవ్యమ్ I క్షీరస్యతి మాణవకః I లవణస్యతి ఉష్ట్ర ఇతి II అపర ఆహ--- II (సర్వప్రాతిపదికేభ్యో(3) లాలసాయామ్ II) సర్వప్రాతిపదికేభ్యో లాలసాయామితి వక్తవ్యమ్ I దధ్యస్యతి మధ్వస్యతీత్యేవమర్థమ్ II అపర ఆహ (II సర్వప్రాతిపదికేభ్యో(2) లాలసాయాం సుక్ II సర్వప్రాతిపదికేభ్యో లాలసాయాం) సుగ్వక్తవ్యో దధిస్యతి మధుస్యతీత్యేవమర్థమ్ I (అశ్వక్షీరవృష) II

-7-1-52- ఆమి సర్వనామ్నః సుట్

త్రేస్త్రయః II హ్రస్వనద్యాపో నుట్ II

ఃథ్ద్య;మే బహవ ఆమ్మభ్వాః(4)---కాౢస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటి I జసోసామ్ కిమేత్తిజవ్యయఘాదామ్వ్రద్రవ్యప్రకర్షే I జేరామ్నద్యామ్నీభ్య ఃథ్ద్య;తి, కస్యేదం గ్రహణమ్ ? II షష్ఠీబహువచనస్య గ్రహణమ్(1) II

అథాస్య కస్మాన్న భవతి --- కాౢస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటీతి ? II అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్యేతి II స తర్హ్యస్యైవమర్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్య ఃథ్ద్య;హాస్య గ్రహణం మా భూదితి ? II నను చావశ్యం మకారస్యేత్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః II నార్థ ఃథ్ద్య;త్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థేన, ఃథ్ద్య;త్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి II ఃథ్ద్య;దమస్తీత్కార్యం-- మిదచోఽన్త్యాత్పర ఃథ్ద్య;త్యచామన్త్యాత్పరో యథా స్యాత్ II ప్రత్యయాన్తాదయం విధీయతే, తత్ర నాస్తి విశేషోమిదచోన్త్యాత్పరఃథ్ద్య;తి వా పరత్వే, ప్రత్యయః పర ఃథ్ద్య;తి వా (పరత్వే(2)) II యస్తర్హి న ప్రత్యయాన్తాత్--ఃథ్ద్య;జాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఃథ్ద్య;తి ? II అత్రాపి ఆస్కారసోరామ్వచనం జ్ఞాపకం--- నాయమచామన్త్యాత్పరో భవతీతి II కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? II హ్యస్తి విశేషః --- ఆమ్యచామన్త్యాత్పరే సత్యసతి వా II అయమస్తి విశేషోఽసత్యామి ద్విర్వచనేన భవితవ్యం, సతి న భవితవ్యమ్ II సత్యపి భవితవ్యమ్ II కథమ్ ? II ఆమస్తన్మధ్యపతితత్వాద్ధాతుగ్రహణేన గ్రహణాత్ I తదేతత్కాసాసోరామ్వచనం జ్ఞాపకమేవ--- నాయమచామన్త్యాత్పరో(1) భవతీతి II

అథాపి కథం చిదిత్కార్యం స్యాదేవమపి న దోషః,--క్రియతే న్యాస ఏవ--ఆమఅమన్త్రే(2) ఃథ్ద్య;తి I యద్యేవమామాఽమన్త్ర ఃథ్ద్య;తి ప్రాప్నోతి II శకన్ధున్యాయేన నిర్దేశః II

అథ వాఽస్త్వస్య గ్రహణం కో దోషః ? II ఃథ్ద్య;హ కారయాంచకార హారయాంచకార చికీర్షాంచకార జిహీర్షాంచకార, హ్రస్వనద్యాపో నుడితి నుట్ప్రసజ్యేత II

లోపాఽయాదేశయోః కృతయోర్న భవిష్యతి II ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యం--లోపాయాదేశౌ క్రియేతాం(2) నుడితి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? II పరత్వాన్నుట్ II నిత్యౌ లోపాఽయాదేశౌ, కృతేఽపి నుటి ప్రాప్నుతోఽకృతేపి I తత్ర నిత్యత్వాల్లోపాఽయాదేశయోః కృతయోర్విహతనిమిత్తత్వాన్నుగ్న భవిష్యతి II

అథాస్య కస్మాన్న భవతి---కిమేత్తిజవ్యయఘాదామ్వ్రద్రవ్యప్రకర్షఃథ్ద్య;తి ? II అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్యేతి II స తర్హ్యేవమర్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ? II నను చావశ్యముగిత్కార్యార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః II నార్థ ఉగిత్కార్యార్థేనాఽనుబన్ధేన I లిఙ్గవిభక్తిప్రకరణే సర్వముగిత్కార్యాం, న చామో లిఙ్గవిభక్తీ స్తః I అవ్యయమేషః II మకారస్య తర్హీత్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః II ఃథ్ద్య;త్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి II ఃథ్ద్య;దమస్తీత్కార్యం---మిదచోన్త్యాత్పర ఃథ్ద్య;త్యచామన్త్యాత్పరో యథా స్యాత్ II నైతదస్తి I ఘాన్తాదయం విధీయతే తత్ర నాస్తి విశేషః---మిదచోన్త్యాత్పర ఃథ్ద్య;తి వా(1) పరత్వే ప్రత్యయః పర ఃథ్ద్య;తి వా పరత్వే II

అథాపి కథం చిదిత్కార్యం స్యాదేవమపి న దోషః---క్రియతే న్యాస ఏవ ।। అథ వాఽస్త్వస్య గ్రహణం కో దోషః ? ।। ఃథ్ద్వ;హ-పచతితరాం జల్పతితరాం,--హ్రస్వనద్యాపో నుడితి, నుట్ప్రసజ్యేత ।। లోపే కృతే న భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ;దమిహ సంప్రధార్థం లోపః క్రియతాం నుడితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాన్నుట్ ।। ఏవం తర్హి హ్రస్వనద్యాపో నుడిత్యత్ర యస్యేతి లోపోఽనువర్తిష్యతే ।।

అథాస్య కస్మాన్న భవతి జేరామ్నద్యామ్నీభ్యఃథ్ద్వ;తి ? ।। కిం చ స్యాత్ ? ।। కుమార్యాం కిశోర్యాం ఖట్వాయాం మాలాయాం తస్యాం యస్యామితి,---హ్రస్వనద్యాప నుడితి నుట్ప్రసజ్యేత ।। ఆడ్యాట్స్యాటోఽత్ర బాధకా భవిష్యన్తి ।। ఃథ్ద్వ;దమిహ సంప్రధార్యమ్--ఆడ్యాట్స్యాటః క్రియన్తాం, నుడిచి,--కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదాడ్యాట్స్యాటః ।। అథేదానీమాడ్యాట్స్యాట్సు కృతేషు పునః ప్రసఙ్గాన్నుట్కస్మాన్న భవతి ? ।। సకృద్గతౌ విప్రతి షేధే యద్బాధితం

తద్బాధితమేవేతి ।। (హ్రస్వనద్యాపో) ।।

-7-1-53- త్రేస్త్రయః

ఆమి సర్వనామ్నః సుట్ ।। హ్రస్వనద్యాపో నుట్ ।।

ఃథ్ద్వ;మే బహవ ఆమ్శబ్దాః(4)---కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటి । జసోసామ్ కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షే । జేరామ్నద్యామ్నీభ్య ఃథ్ద్వ;తి, కస్యేదం గ్రహణమ్ ? ।। షష్ఠీబహువచనస్య గ్రహణమ్(1) ।।

అథాస్య కస్మాన్న భవతి --- కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటీతి ? ।। అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్యేతి ।। స తర్హ్యస్యైవమర్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్య ఃథ్ద్వ;హాస్య గ్రహణం మా భూదితి ? ।। నను చావశ్యం మకారస్యేత్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ।। నార్థ ఃథ్ద్వ;త్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థేన, ఃథ్ద్వ;త్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ;దమస్తీత్కార్యం-- మిదచోఽన్త్యాత్పర ఃథ్ద్వ;త్యచామన్త్యాత్పరో యథా స్యాత్ ।। ప్రత్యయాన్తాదయం విధీయతే, తత్ర నాస్తి విశేషోమిదచోన్త్యాత్పరఃథ్ద్వ;తి వా పరత్వే, ప్రత్యయః పర ఃథ్ద్వ;తి వా (పరత్వే(2)) ।। యస్తర్హి న ప్రత్యయాన్తాత్--ఃథ్ద్వ;జాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఃథ్ద్వ;తి ? ।। అత్రాపి ఆస్కారసోరామ్వచనం జ్ఞాపకం---నాయమచామన్త్యాత్పరో భవతీతి ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। హ్యస్తి విశేషః ---ఆమ్యచామన్త్యాత్పరే సత్యసతి వా ।। అయమస్తి విశేషోఽసత్యామి ద్విర్వచనేన భవితవ్యం, సతి న భవితవ్యమ్ ।। సత్యపి భవితవ్యమ్ ।। కథమ్ ? ।। ఆమస్తన్మధ్యపతితత్వాద్ధాతుగ్రహణేన గ్రహణాత్ । తదేతత్కాసాసోరామ్వచనం జ్ఞాపకమేవ---నాయమచామన్త్యాత్పరో(1) భవతీతి ।।

అథాపి కథం చిదిత్కార్యం స్యాదేవమపి న దోషః,--క్రియతే న్యాస ఏవ--ఆమఅమన్త్రే(2) ఃథ్ద్వ్;తి । యద్యేవమామాఽమన్త్ర ఃథ్ద్వ్;తి ప్రాప్నోతి ।। శకన్ధున్యాయేన నిర్దేశః ।।

అథ వాఽస్త్వస్య గ్రహణం కో దోషః ? ।। ఃథ్ద్వ్;హ కారయాంచకార హారయాంచకార చికీర్షాంచకార జిహీర్షాంచకార, హ్రస్వనద్యాపో నుడితి నుట్ప్రసజ్యేత ।।

లోపాఽయాదేశయోః కృతయోర్న భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ్;దమిహ సంప్రధార్యం--లోపాయాదేశౌ క్రియేతాం(2) నుడితి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాన్నుట్ ।। నిత్యౌ లోపాఽయాదేశౌ, కృతేఽపి నుటి ప్రాప్నుతోఽకృతేపి । తత్ర నిత్యత్వాల్లోపాఽయాదేశయోః కృతయోర్విహతనిమిత్తత్వాన్నుగ్న భవిష్యతి ।।

అథాస్య కస్మాన్న భవతి---కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షఃథ్ద్వ్;తి ? ।। అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్యేతి ।। స తర్హ్యేవమర్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ? ।। నను చావశ్యముగిత్కార్యార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ।। నార్థ ఉగిత్కార్యార్థేనాఽనుబన్ధేన । లిఙ్గవిభక్తిప్రకరణే సర్వముగిత్కార్యాం, న చామో లిఙ్గవిభక్తీ స్తః । అవ్యయమేషః ।। మకారస్య తర్హీత్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ।। ఃథ్ద్వ్;త్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ్;దమస్తీత్కార్యం---మిదచోన్త్యాత్పర ఃథ్ద్వ్;త్యచామన్త్యాత్పరో యథా స్యాత్ ।। నైతదస్తి । ఘాన్తాదయం విధీయతే తత్ర నాస్తి విశేషః---మిదచోన్త్యాత్పర ఃథ్ద్వ్;తి వా(1) పరత్వే ప్రత్యయః పర ఃథ్ద్వ్;తి వా పరత్వే ।।

అథాపి కథం చిదిత్కార్యం స్యాదేవమపి న దోషః---క్రియతే న్యాస ఏవ ।। అథ వాఽస్త్వస్య గ్రహణం కో దోషః ? ।। ఃథ్ద్వ్;హ-పచతితరాం జల్పతితరాం,--హ్రస్వనద్యాపో నుడితి, నుట్ప్రసజ్యేత ।। లోపే కృతే న భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ్;దమిహ సంప్రధార్థం లోపః క్రియతాం నుడితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాన్నుట్ ।। ఏవం తర్హి హ్రస్వనద్యాపో నుడిత్యత్ర యస్యేతి లోపోఽనువర్తిష్యతే ।।

అథాస్య కస్మాన్న భవతి జేరామ్నద్యామ్నీభ్యఃథ్ద్వ్;తి ? ।। కిం చ స్యాత్ ? ।। కుమార్యాం కిశోర్యాం ఖట్వాయాం మాలాయాం తస్యాం యస్యామితి,---హ్రస్వనద్యాప నుడితి నుట్ప్రసజ్యేత ।। ఆడ్యాట్స్యాటోఽత్ర బాధకా భవిష్యన్తి ।। ఃథ్ద్వ్;దమిహ సంప్రధార్యమ్--ఆడ్యాట్స్యాటః క్రియన్తాం, నుడిచి,--కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదాడ్యాట్స్యాటః ।। అథేదానీమాడ్యాట్స్యాట్సు కృతేషు పునః ప్రసఙ్గాన్నుట్కస్మాన్న భవతి ? ।। సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవేతి ।। (హ్రస్వనద్యాపో) ।।

-7-1-54- హ్రస్వనద్యాపో నుట్

ఆమి సర్వనామ్నః సుట్ ।। త్రేస్త్రయః ।।

ఃథ్ద్వ్;మే బహవ ఆమ్యబ్ధాః(4)---కామ్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటి । జసోసామ్ కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షే ।

జేరామ్నద్యామ్నీభ్య ః౦థ్య;తి, కస్యేదం గ్రహణమ్ ? ।। షష్ఠీబహువచనస్య గ్రహణమ్(1) ।।

అథాస్య కస్మాన్న భవతి --- కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటీతి ? ।। అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్యేతి ।। స తర్హ్యస్యైవమర్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్య ః౦థ్య;హాస్య గ్రహణం మా భూదితి ? ।। నను చావశ్యం మకారస్యేత్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ।। నార్థ ః౦థ్య;త్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థేన, ః౦థ్య;త్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి ।। ః౦థ్య;దమస్తీత్కార్యం-- మిదచోఽన్త్యాత్పర ః౦థ్య;త్యచామన్త్యాత్పరో యథా స్యాత్ ।। ప్రత్యయాన్తాదయం విధీయతే, తత్ర నాస్తి విశేషోమిదచోన్త్యాత్పరః౦థ్య;తి వా పరత్వే, ప్రత్యయః పర ః౦థ్య;తి వా (పరత్వే(2)) ।। యస్తర్హి న ప్రత్యయాన్తాత్--ః౦థ్య;జాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ః౦థ్య;తి ? ।। అత్రాపి ఆస్కారసోరామ్వచనం జ్ఞాపకం--- నాయమచామన్త్యాత్పరో భవతీతి ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। హ్యాస్తి విశేషః --- ఆమ్యచామన్త్యాత్పరే సత్యసతి వా ।। అయమస్తి విశేషోఽసత్యామి ద్విర్వచనేన భవితవ్యం, సతి న భవితవ్యమ్ ।। సత్యపి భవితవ్యమ్ ।। కథమ్ ? ।। ఆమస్తన్మధ్యపతితత్వాద్ధాతుగ్రహణేన గ్రహణాత్ । తదేతత్కాసాసోరామ్వచనం జ్ఞాపకమేవ--- నాయమచామన్త్యాత్పరో(1) భవతీతి ।।

అథాపి కథం చిదిత్కార్యం స్యాదేవమపి న దోషః,--క్రియతే న్యాస ఏవ--ఆమఅమన్త్రే(2) ః౦థ్య;తి । యద్యేవమామాఽమన్త్ర ః౦థ్య;తి ప్రాప్నోతి ।। శకన్ధున్యాయేన నిర్దేశః ।।

అథ వాఽస్త్వస్య గ్రహణం కో దోషః ? ।। ః౦థ్య;హ కారయాంచకార హారయాంచకార చికీర్షాంచకార జిహీర్షాంచకార, హ్రస్వనద్యాపో నుడితి నుట్ప్రసజ్యేత ।।

లోపాఽయాదేశయోః కృతయోర్న భవిష్యతి ।। ః౦థ్య;దమిహ సంప్రధార్యం--లోపాయాదేశౌ క్రియేతాం(2) నుడితి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాన్నుట్ ।। నిత్యౌ లోపాఽయాదేశౌ, కృతేఽపి నుటి ప్రాప్నుతోఽకృతేపి । తత్ర నిత్యత్వాల్లోపాఽయాదేశయోః కృతయోర్విహతనిమిత్తత్వాన్నుగ్న భవిష్యతి ।।

అథాస్య కస్మాన్న భవతి---కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షః౦థ్య;తి ?   ।। అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్యేతి ।। స తర్హ్యేవమర్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ? ।। నను చావశ్యముగిత్కార్యార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ।। నార్థ ఉగిత్కార్యార్థేనాఽనుబన్ధేన । లిఙ్గవిభక్తిప్రకరణే సర్వముగిత్కార్యాం, న చామో లిఙ్గవిభక్తీ స్తః । అవ్యయమేషః ।। మకారస్య తర్హీత్సంజ్ఞాపరిత్రాణార్థోఽనుబన్ధః కర్తవ్యః ।। ః౦థ్య;త్కార్యాఽభావాదత్రేత్సంజ్ఞా న భవిష్యతి ।। ః౦థ్య;దమస్తీత్కార్యం---మిదచోన్త్యాత్పర ః౦థ్య;త్యచామన్త్యాత్పరో యథా స్యాత్ ।। నైతదస్తి । ఘాన్తాదయం విధీయతే తత్ర నాస్తి విశేషః---మిదచోన్త్యాత్పర ః౦థ్య;తి వా(1) పరత్వే ప్రత్యయః పర ః౦థ్య;తి వా పరత్వే ।।

అథాపి కథం చిదిత్కార్యం స్యాదేవమపి న దోషః---క్రియతే న్యాస ఏవ ।। అథ వాఽస్త్వస్య గ్రహణం కో దోషః ? ।। ః౦థ్య;హ-పచతితరాం జల్పతితరాం,--హ్రస్వనద్యాపో నుడితి,

నుట్ప్రసజ్యేత ।। లోపే కృతే న భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ్;దమిహ సంప్రధార్థం లోపః క్రియతాం నుడితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాన్నుట్ ।। ఏవం తర్హి హ్రస్వనద్యాపో నుడిత్యత్ర యస్యేతి లోపోఽనువర్తిష్యతే ।।

అథాస్య కస్మాన్న భవతి జేరామ్నద్యామ్నీభ్యః థ్ద్వ్;తి ? ।। కిం చ స్యాత్ ? ।। కుమార్యాం కిశోర్యాం ఖట్వాయాం మాలాయాం తస్యాం యస్యామితి,---హ్రస్వనద్యాప నుడితి నుట్ప్రసజ్యేత ।। ఆడ్యాట్స్యాటోఽత్ర బాధకా భవిష్యన్తి ।। ఃథ్ద్వ్;దమిహ సంప్రధార్యమ్--ఆడ్యాట్స్యాటః క్రియన్తాం, నుడిచి,--కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదాడ్యాట్స్యాటః ।। అథేదానీమాడ్యాట్స్యాట్సు కృతేషు పునః ప్రసఙ్గాన్నుట్కస్మాన్న భవతి ? ।। సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవేతి ।। (హ్రస్వనద్యాపో) ।।

-7-1-56- శ్రీగ్రామణ్యోశ్ఛన్దసి

అయం యోగః(1) శక్యోఽవక్తుమ్ ।। కథం శ్రీణాముదారహెూ ధరుణో రయీణామ్ । అపి తత్ర సూతగ్రామణీనామ్ ? ।। ఃథ్ద్వ్;హ తావచ్ఛ్రీణాముదారో ధరుణో రయీణాం, విభాషాఽఽమి నదీసంజ్ఞా, సా ఛన్దసి వ్యవస్థితవిభాషా భవిష్యతి । అపి తత్ర సూతగ్రామణీనామితి, సూతాశ్చ గ్రామణ్యశ్చ సూతగ్రామణి । తత్ర హ్రస్వనద్యాపో నుడిత్యేవ సిద్ధమ్ ।।

-7-1-58- ఃథ్ద్వ్;దితో నుమ్ ధాతోః

అథ ధాతోరితి కిమర్థమ్ ? ।। అభైత్సీత్ । అచ్చైత్సీత్(2) ।। నుమ్విధావుపదేశివద్వచనం ప్రత్యయవిధ్యర్థమ్ ।। నుమ్విధావుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । ఉపదేశావస్థాయాం నుమ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। ప్రత్యయవిధ్యర్థమ్

। ఉపదేశావస్థాయాం నుమి కృతే ఃథ్ద్వ్;ష్టః ప్రత్యయవిధిర్యథా స్యాత్---కుణ్డా హుణ్డా ఃథ్ద్వ్;తి ।। ఃథ్ద్వ్;తరథా హ్యనకారే ప్రత్యయః ।। అక్రియమాణే హి ఉపదేశివద్భావేఽనకారే యః(1) ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి స తావత్స్యాత్తస్మిన్నవస్థితే నుమ్ ।। తత్ర కో దోషః ? ।। తత్రాఽయథేష్టప్రసఙ్గః ।। తత్రాఽయథేష్టం ప్రసజ్యేత । అనిష్టే ప్రత్యయేఽవస్థితే నుమ్ । అనిష్టస్య ప్రత్యయస్య శ్రవణం ప్రసజ్యతే ।। ధాతుగ్రహణసామర్థ్యాద్వా తదుపదేశే నుమ్విధానమ్ ।। 8 ।। ధాతుగ్రహణసామర్థ్యాద్వా తదుపదేశే--ధాతూపదేశే--నుమ్ భవిష్యతి ।। నను చ అన్యద్ధాతుగ్రహణస్య ప్రయోజనముక్తమ్ ? ।। కిం (తత్) ? ।। అభైత్సీత్ । అచ్చైత్సీదితి(2) ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । ప్రయోజనం నామ తద్వక్తవ్యం యన్నియోగతః స్యాత్ । యచ్చాఽత్రేకారేణ క్రియతేఽకారేణాపి తచ్ఛక్యం కర్తుమ్ ।। (ఃథ్ద్వ్;దితో) ।।

-7-1-59- శే ముచాదీనామ్

।। శే తృమ్ఫాదీనామ్(1) ।। శే తృమ్ఫాదీనాముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తృమ్ఫతి(2) । తృమ్ఫతి ।। కిమర్థమిదం, న నుమనుషక్తా ఏవైతే పఠ్యన్తే ? ।। ।। లుప్తనకారత్వాత్ ।। లుప్యతేఽత్ర నకారః---అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితీతి ।। యది పునరిమే ఃథ్ద్వ్;దితః

పఠ్యేరన్ ? ।। నైవం శక్యమ్, ఃథ్ద్య;హ హి లోపో న స్యాత్--తృపితో(1) దృపిత ఃథ్ద్య;తి ।। యది పునరిమే ముచాదిష్వేవ(2) పఠ్యేరన్ ? ।। న దోషః స్యాత్ । అథవా నైవం విజ్ఞాయతే--ఃథ్ద్య;దితో నుమ్ధాతోరితి ।। కథం తర్హి ? ।। ఃథ్ద్య;దితో నుమ్ । తతో ధాతోరితి ।। (శే ముచాదీనామ్) ।।

-7-1-62- నేట్యలిటి రధేః

ఃథ్ద్య;మౌ ద్వౌ ప్రతిషేధావుచ్యేతే--ఉభౌ శక్యావవక్తుమ్(3) ।। కథమ్ ? ।। ఏవం వక్ష్యామి ఃథ్ద్య;టి లిటి రధేర్నుమ్ । (ఃథ్ద్య;టి లిటి రధేర్నుమ్---) భవతీతి । తన్నియమార్థం భవిష్యతి---లిఙ్యేవేడాదౌ నాన్యస్మిన్నిడాదావితి ।। (నేట్యలిటి)

-7-1-65- ఆఙో యి

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి--ఆలభ్యతే ।। అస్తు, అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితీతి లోపో భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్య;హ తర్హి--ఆలమ్భ్య(1) గౌః । పోరదుపధాదితి యత్యవస్థితే నుమ్ ।। తత్ర కో దోషః ? ।। ఆలమ్భ్యేత్యేష(2) స్వరః ప్రసజ్యేత । ఆలమ్భ్యేతి చేష్యతే ।। నైషః దోషః । ఉక్తమేతత్(3) ।। ధాతుగ్రహణసార్మథ్యాదుపదేశే నుమ్విధానమ్ ।। ఃథ్ద్య;తి ।। (ఆఙో యి)

-7-1-68- న సుదుర్భ్యాం కేవలాభ్యామ్

అథ కేవలగ్రహణం కిమర్థమ్ న సుదుర్భ్యా మిత్యేవోచ్యేత ?।। సుదురోః కేవలగ్రహణమన్యోపసర్గప్రతిషేధార్థమ్ ।। సుదురోః కేవలగ్రహణం క్రియతే ।। (కిమర్థమ్ ? ।। అన్యోపసర్గప్రతిషేధార్థమ్(1)) । అన్యోపసృష్టాన్మా భూదితి,--ప్రసులమ్భమ్ ।। నైషోఽస్తి ప్రయోగః ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి--సుప్రలమ్భమ్ ।। ప్రేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి(2) ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి అతిసులమ్భమ్ ।। కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాఽత్ర బాధికా భవిష్యతి---సుః పూజాయామతిరతిక్రమణే చేతి ।। యదా తర్హి నాతిక్రమణం న పూజా ।

ఃథ్ద్య;దం చాప్యుదాహరణం--సుప్రలమ్భమ్ । నను చోక్తం ప్రేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతీతి ? ।। నైషః దోషః । సుదుర్భ్యామితి నైషా పఞ్చమీ ।। కా తర్హి ? ।। తృతీయా । సుదుర్భ్యాముపసృష్టస్యేతి । వ్యవహితశ్చాప్యుపసృష్టో భవతి ।। (న సుదుర్భ్యామ్) ।।

-7-1-69- విభాషా చిణ్ణములోః

।। 8 ।। చిణ్ణములోరనుపసర్గస్య(1) ।। చిణ్ణములోరనుపసర్గస్యేతి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్ - ప్రాలమ్భి । ప్రలమ్భం-ప్రలమ్భమ్ ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్? ।। న వక్తవ్యమ్ । ఇహోపసర్గాదిత్యపి ప్రకృతం, నేత్యపి । తత్రాఽభిసంబన్ధమాత్రం కర్తవ్యం విభాషా చిణ్ణములోః--ఉపసర్గాన్నేతి ।। (విభాషా చిణ్ణములోః) ।।

-7-1-70- ఉగిదచాం సర్వనామస్థానేఽధాతోః

అధాతోరితి కిమర్థమ్ ? ।। ఉఖాస్రత్ పర్ణధ్వత్ ।। ।। అధాతోరితి శక్యమవక్తుమ్(1) ।।

కస్మాన్న భవతి--ఉఖాస్రత్ పర్ణధ్వదితి(2) ।। ఉగిత్యఞ్చతిగ్రహణాత్సిద్ధమధాతోః ।। ఉగిత్యఞ్చతిగ్రహణాదధాతోః సిద్ధమ్ । అఞ్చతిగ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి--అఞ్చతేరేవోగితో ధాతోర్నాన్యస్యోగితో(3) ధాతోరితి ।। ఃథ్ద్వ్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--అధాతుభూతపూర్వస్యాపి(4) యథా స్యాత్--గోమన్తమిచ్ఛతి గోమత్యతి, గోమత్యతేరప్రత్యయః--గోమానితి ।। (

ఉగిదచామ్) ।।

-7-1-72- నపుంసకస్య ఝలచః

।। ఝలచో నుమ్విధావుగిత్ప్రతిషేధః ।। ఝలచో(5) నుమ్విధావుగిల్లక్షణస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । గోమన్తి బ్రాహ్మణకులాని, శ్రేయాంసి, భూయాంసి । నను చ ఝల్లక్షణ ఉగిల్లక్షణం బాధిష్యతే ।। కథమన్యస్యోచ్యమానమన్యస్య బాధకం స్యాత్ ? ।। అసతి ఖల్వపి సంభవే బాధనం భవతి, అస్తి చ సంభవో యదుభయం స్యాత్ ।। కిం చ స్యాద్యద్యత్రోగిల్లక్షణోఽపి స్యాత్ ? ।। ద్వయోర్నకారయోః శ్రవణం ప్రసజ్యేత ।। న వ్యఞ్జనపరస్యైకస్య (1) వాఽనేకస్య వా శ్రవణం ప్రతి విశేషోఽస్తి ।। నను చ ప్రతిజ్ఞాభేదో భవతి ।। శ్రుతిభేదేఽసతి కిం ప్రతిజ్ఞాభేదః కరిష్యతి(2)?।। నను చ శ్రుతికృతోఽపి భేదోఽస్తి। ఃథ్ద్వ్య;హ తావత్--శ్రేయాంసి భూయాంసీతి(4) । పరస్యానుస్వారే కృతే పూర్వస్య శ్రవణం ప్రాప్నోతి । తథా కుర్వన్తి కృషన్తీతి(5), పరస్యాఽనుస్వారపరసవర్ణయోః కృతయోః పూర్వస్య ణత్వం ప్రాప్నోతి ।। అథైకస్మిన్నపి నుమి ణత్వం కస్మాన్న భవతి ? ।। అనుస్వారీభూతో ణత్వమతిక్రామతి।। కృతే తర్హి పరసవర్ణే కస్మాన్న భవతి?।। అసిద్ధే చ పరసవర్ణః(1) ।।

।। విప్రతిషేధాత్సిద్ధమ్ ।। విప్రతిషేధాత్సిద్ధమేతత్ । ఝల్లక్షణః క్రియతాముగిల్లక్షణ ఃథ్ద్వ్య;తి ఝల్లక్షణో భవిష్యతి విప్రతిషేధేన । ఝల్లక్షణస్యావకాశః -- సర్పీంషి ధనూంషి । ఉగిల్లక్షణస్యావకాశః-- గోమాన్ యవమాన్ । ఃథ్ద్వ్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--గోమన్తి బ్రాహ్మణకులాని, యవమన్తి బ్రాహ్మణకులాని, శ్రేయాంసి భూయాంసీతి(2) ? ।। ఝల్లక్షణో భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।।

నను చ పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాదుగిల్లక్షణః ప్రాప్నోతి ।। పునః ప్రసఙ్గ ఃథ్ద్వ్య;తి చేదమాదిభిస్తుల్యమ్ ।।।।। పునః ప్రసఙ్గ ఃథ్ద్వ్య;తి చేదమాదిభిస్తుల్యమేతద్భవతి। తద్యథా--యుష్మదస్మదోరమాదిషు కృతేషు పునః ప్రసఙ్గచ్ఛిశీలుఙ్ను మో న భవన్తి । ఏవం ఝల్లక్షణే కృతే పునః ప్రసఙ్గాదుగిల్లక్షణో న భవిష్యతి । యదప్యుచ్యతే అసతి ఖల్వపి సంభవే బాధనం భవతి, అస్తి చ సంభవో యదుభయం స్యాదితి । సత్యపి సంభవే బాధనం భవతి। తద్యథా--దధి బ్రాహ్మణేభ్యో దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి సత్యపి సంభవే దధిదానస్య తక్రదానం నివర్తకం భవతి। ఏవమిహాపి సత్యపి సంభవే ఝల్లక్షణ ఉగిల్లక్షణం బాధిష్యతే । అథవాఽస్త్వత్ర ఉగిల్లక్షణోపి ।। నను చోక్తం ద్వయోర్నకారయోఃశ్రవణం ప్రసజ్యేతేతి ।। పరహృతమేతత్ న వ్యఞ్జనపరస్యైకస్య వాఽనేకస్య వా శ్రవణం ప్రతి విశేషోస్తీతి(2) ? ।। నను

చోక్తం ప్రతిజ్ఞాభేదో భవతీతి ।। శ్రుతిభేదేఽసతి ప్రతిజ్ఞాభేదః కిం కరిష్యతి(1) ? ।। నను చ శ్రుతికృతోపి భేద ఉక్తః,--ఃథ్ద్య;హ తావచ్ఛ్రేయాంసి భూయాంసీతి, పరస్యానుస్వారే కృతే పూర్వస్య శ్రవణం ప్రసజ్యేత । కుర్వన్తి కృష(2)న్తీతి--పరస్యానుస్వారపరసవర్ణయోః కృతయోః పూర్వస్య ణత్వం ప్రాప్నోతీతి ।। నైషః దోషః । అయోగవాహానామవిశేషేణోపదేశోఽపదితః । తత్రేహ తావత్--శ్రేయాంసి భూయాంసీతి । పరస్యానుస్వారే కృతే తస్య ఝుల్గ్రహణేన(3) గ్రహణాత్పూర్వస్యానుస్వారో భవిష్యతి । కుర్వన్తి కృష(2)న్తీతి । పరస్యానుస్వారపరసరర్ణయోః(4) కృతయోస్తస్య ఝుల్గ్రహణేన గ్రహణాత్పూర్వస్యానుస్వారపరసవర్ణౌ భవిష్యతః ।।

నైవ వా పునరత్రోగిల్లక్షణః ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। మిదచోన్త్యాత్పర ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే న చ ద్వయోర్మితోరచామన్త్యాత్పరత్వే సంభవోఽస్తి ।। కథం తర్హీమౌ ద్వౌ మితావచామన్త్యాత్పరౌ స్తో--బహ్వనజ్వంహి బ్రాహ్మణకులానీతి ? ।। వినిమిత్తావేతౌ ।। ।। తత్ర బహూర్జి ప్రతిషేధః ।। తత్ర బహూర్జి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । బహూర్జి బ్రాహ్మణకులానీతి ।। అన్త్యాత్పూర్వం నుమమేకే ।। అన్త్యాత్పూర్వం నుమమేకే ఃథ్ద్య;చ్ఛన్తి ।। కిమవిశేషేణ ఆహో స్విద్బహూర్జావేవ ? ।। కిం చాతః ? ।।

యద్యవిశేషేణ, కాష్ఠతకంషీతి భవితవ్యమ్ । అథ బహూర్జావేవ, కాష్ఠతక్షీతి భవితవ్యమ్ ।। ఏవం తర్హి బహూర్జావేవ । బహూర్ఞ్జి(1) ।।

స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । అచ ఃథ్ద్య;త్యేషా పఞ్చమీ । అచ ఉత్తరో యో ఝల్ తదన్తస్య నపుంసకస్య నుమా భవితవ్యమ్ । యశ్చాఽత్ర అచ ఉత్తరో నాఽసౌ ఝల్, నాఽపి తదన్తం నపుంసకమ్ । యదన్తం చ(2)

నపుంసకం నాసావచ ఉత్తరః ।। ఃథ్ద్య;హాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--కాష్ఠాతక్షీతి । అత్ర యోఽచ ఉత్తరో ఝల్ న(3) తదన్తం నపుంసకం, యదన్తం చ నపుంసకం నాసావచ ఉత్తరః ।। నైతదస్తి, --ఝల్జాతిః ప్రతినిర్దిశ్యతే, --అచ ఉత్తరా యా ఝల్జాతిరితి ।। యది పఞ్చమీ, కుణ్డాని వనానీ త్యత్ర న ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్హి ఃథ్ద్య;కోఽచి

విభక్తావిత్యత్రాఽచః సర్వనామస్థానేఃథ్ద్య;త్యేతదనువర్తిష్యతే । ఏవమపి షష్ఠ్యభావాన్న ప్రాప్నోతి ।। సర్వనామస్థానే

ఃథ్ద్య;త్యేషా సప్తమీ అచ ఃథ్ద్య;తి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి--తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి ।। (నపుంసకస్య ఝలచః) ।।

-7-1-73- ఃథ్ద్య;కోఽచి విభక్తౌ

అజ్గ్రహణం కిమర్థమ్ / ।। ఃథ్ద్య;కోచి వ్యఞ్జనే(5) మాభూత్ ।। ఃథ్ద్య;కోఽచీత్యుచ్యతే వ్యఞ్జనాదౌ మా భూత్--త్రపుభ్యాం త్రపుభిః ।। అస్తు, లోపః ।। అస్త్వత్ర నుమ్ న లోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యేతి నలోపో భవిష్యతి ।। స్వరః కథమ్ ।। (కథం స్వరః ?) ।। పఞ్చత్రపుభ్యామ్

పఞ్చత్రపుభ్యః । ఃథ్ద్య;గన్తే ద్విగావిత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి ।। స్వరో వై శ్రూయమాణేఽపి(5) ।। శ్రూయమాణేఽపి నుమి స్వరో భవతి-పఞ్చత్రపుణా పఞ్చత్రపుణే ఃథ్ద్య;తి ।। లుప్తే కిం న భవిష్యతి ।। లుప్తే ఃథ్ద్య;దానీం కిం న భవిష్యతి ? ।। కిం పునః కారణం శ్రూయమాణేఽపి నుమి స్వరో భవతి ? ।। సఞ్జాతభక్తోఽసౌ నోత్సహతేఽవయవస్యేగన్తతాం విహన్తుమితి కృత్వా తతః శ్రూయమాణేఽపి నుమి స్వరో భవతి ।।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి(1)--అతిరాభ్యామ్ అతిరాభిః । నుమి కృతే రాయో హలీత్యాత్వం న ప్రాప్నోతి ।। ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యం--నుమ్ క్రియతామాత్వమితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదాత్వమ్ ।। ఃథ్ద్య;హ తర్హి ప్రియతిసృభ్యామ్ ప్రియతిసృభిః । నుమి కృతే తిసృభావో న ప్రాప్నోతి ।। ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యం--నుమ్క్రియతాం తిసృభావ ఃథ్ద్య;తి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాత్తిసృభావః ।।

అత అత్తరం పఠతి-- ।। ఃథ్ద్య;కోఽచివిభక్తావగ్రహణంనుమ్నుటోర్విప్రతిషేధార్థమ్ ।। ఃథ్ద్య;కోఽచివిభక్తావగ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్(2) ? ।। నుమ్నుటోర్విప్రతిషేధార్థమ్ ।) నుమో నుడివప్రతిషేధేన యథా స్యాత్--త్రపూణాం జతూనామ్ ।। ఃథ్ద్య;తరథా హి నుమో నిత్యనిమిత్తత్వాన్నుడభావః ।। అగ్రియమాణే హ్యగ్రహణే నిత్యనిమిత్తో నుమ్, కృతేఽపి నుటి ప్రాప్నోత్యకృతేపి । నిత్యనిమిత్తత్వాన్నుమి కృతే నుటోఽభావః స్యాత్ ।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ । క్రియమాణేఽపి వై అగ్రహణేఽవశ్యమత్ర నుడర్థో యత్నః కర్తవ్యః । పూర్వవిప్రతిషేధౌ వక్తవ్యః ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనం--నుటి కృతే నుమ్మా భూదితి(1) ।। కిం చ స్యాత్ ? ।। త్రపూణాం జతూనాం,--నామీతి దీర్ఘత్వం న స్యాత్ ।। మా భూదేవం నోపధాయా ఃథ్ద్య;త్యేవం భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్య;హ తర్హి--శుచీనామ్ ఃథ్ద్య;న్వన్వాపార్యమ్ణాం శౌ సౌ చేత్యస్మాన్నియమాన్న ప్రాప్నోతి దీర్ఘత్వమ్ । అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్యేత్యేవం న భవిష్యతి ।। నైషా పరిభాషేహ శక్యా విజ్ఞాతుమ్, ఃథ్ద్య;హ హి దోషః స్యాత్ --వాగ్మీతి ।। ఏవం తర్హి లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవైతి ।। ।। ఉత్తరార్థం చ ।। ఉత్తరార్థం తర్హ్యగ్రహణం కర్తవ్యమ్ అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్తః--అజాదౌ యథా స్యాదిహ మా భూత్--అస్థిభ్యామ్ అస్థిభిరితి ।। యద్యుత్తరార్థం స్యాత్తత్రైవాయమగ్రహణం కుర్వీత, ఃథ్ద్య;హ హి క్రియమాణే యది కిం చిత్ప్రయోజనమస్తి తదుచ్యతామ్ ? ।। ఃథ్ద్య;హాపి క్రియమాణే ప్రయోజనమస్తి ।। కిమ్ ? ।। అజాదౌ యథా స్యాదిహ మా భూత్--త్రపు జతు ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం, విభక్తావిత్యుచ్యతే న చాఽత్ర విభక్తిం పశ్యామః ।। ప్రత్యయలక్షణేన ।। న లుమతాఙ్గస్యేతి ప్రత్యాచార్యోభవతీహ కశ్చిదన్యోఽపి ప్రకారః ప్రత్యయలక్షణం నామేతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। హే త్రపు హే త్రపో । అత్ర గుణః సిద్ధో భవతి(1) ।।

।। ఃథ్ద్య;కోఽచి వ్యఞ్జనే మా భూదస్తు లోపః స్వరః కథమ్ ? ।

స్వరో వై శ్రూయమాణేఽపి లుప్తే కిం న భవిష్యతి ? ।। 1 ।।

రాయాత్వం తిసృభావశ్చ వ్యవధానాన్నుమా అపి ।

నుడ్వాచ్య ఉత్తరార్ధం తు ఃర్ధ్వ;హ కిచిత్ర్రపో ఃర్ధ్వ;తి ॥ 2 ॥॥ (ఃర్ధ్వ;కోచివిభక్తౌ)

-7-1-74- తృతీయాదిషు భాషితపుంస్క పుంవద్గాలవస్య

కిమిహ పుంవద్భావేనాతిదిశ్యతే ? ॥ నుమ్ప్రతిషేధః(2) ॥ కథం పునః పుంవదిత్యనేన నుమ్ప్రతిషేధః శక్యో విజ్ఞాతుమ్ ? ॥ వతినిర్దేశోఽయం,కామచారశ్చ వతినిర్దేశే వాక్యశేషం సమర్థయితుమ్ । తద్యథా ఉశీనరవన్మద్రేషు

యవాః । సన్తి న సన్తీతి । మాతృవదస్యాః కలాః । సన్తి న సన్తీతి । ఏవమిహాపి పుంవత్--భవతి, పుంవత్న భవతీతి వాక్యశేషం సమర్థయిష్యామహే । యథా పుంసో న నుమ్భవత్యేవం తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కస్యాపి న భవతీతి ॥

కిముచ్యతే నుమ్ప్రతిషేధఃర్ధ్వ;తి, న పునరన్యదపి పుంసః(1) ప్రతిపదం కార్యముచ్యతే యత్తృతీయాదిష్వజాదిషు విభక్తిషు(2) భాషితపుంస్కస్యాతిదిశ్యేత ? ॥ ॥ అనారమ్భాత్పుంసి(3) ॥ న హి కిం చిత్పుంసి ప్రతిపదం కార్యముచ్యతే

యత్తృతీయాదిష్వజాదిషు విభక్తిషు(2) భాషితపుంస్కస్యాతిదిశ్యేత । నుమ్ప్రకృతస్తత్ర కిమన్యచ్ఛక్యం విజ్ఞాతుమన్యదతో నుమ్ప్రతిషేధాత్ ? ॥ పుంవదితి నుమ్ప్రతిషేధశ్చేద్గుణనాభావనుడౌత్త్వప్రతిషేధః ॥ పుంవదితి నుమ్ప్రతిషేధశ్చేద్గుణనాభావనుడౌత్త్వానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । గుణః(5)--గ్రామణ్యే బ్రాహ్మణకులాయ । గుణః(5) ॥ నాభావః --గ్రామణ్యా బ్రాహ్మణకులేన । నాభావః ॥ నుట్ -- గ్రామణ్యాం బ్రాహ్మణకులానామ్ । నుట్ ॥ ఔత్వం--గ్రామణ్యాం బ్రాహ్మకులే । హ్రస్వత్వమప్రతిషిద్ధం హ్రస్వాశ్రయాశ్చైతే విధయః ప్రాప్నుస్తి ॥ హ్రస్వాఽభావార్థఞ్చ ॥ (హ్రస్వాభావార్థఞ్చ) (1)॥ కిం చ ? ॥ నుమ్ప్రతిషేధార్థం (చ) । కథం పునరత్రాఽప్రకృతస్యాఽసంశబ్దితస్య(2) హ్రస్వత్వస్య ప్రతిషేధః శక్యో విజ్ఞాతుమ్ ? ॥ అర్థాతిదేశాత్సిద్ధమ్ ॥ (అర్థాతిదేశాత్సిద్ధమేతత్(3)) ॥ నైవం విజ్ఞాయతే--భాష్యతే పుమాననేన శబ్దేన సోఽయం భాషితపుంస్కః, భాషితపుంస్కస్య శబ్దస్య పుంశబ్దో భవతీతి ॥ కథం తర్హి ? ॥ భాష్యతే పుమానస్మిన్నర్థే సోఽయం భాషితపుంస్కః, భాషితపుంస్కస్యాఽర్థస్య పుంవదర్థో భవతీతి ॥ తద్వితలుక్ప్రతిషేధశ్చ ॥ తద్ధితలుకశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । పీలుర్వృక్షః । పీలు ఫలమ్ । పీలునా పీలునే ఃర్ధ్వ;తి ॥ న వా సమానాయామాకృతౌ భాషితపుంస్కవిజ్ఞానాత్ ॥ న(1) వా వక్తవ్యమ్ ॥ కిం కారణమ్ ॥ ? సామానాయామాకృతౌ భాషితపుంస్కవిజ్ఞానాత్ । సమానాయామాకృతౌ యద్భాషితపుంస్కమ్ (ఃర్ధ్వ;తి విజ్ఞాయతే) । ఆకృత్యన్తరే చైతద్భాషితపుంస్కమ్ ॥ కిం వక్తవ్యమేతత్ ? ॥ నహి ॥ కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ? ॥ ఏతదపి అర్థనిర్దేశాత్సిద్ధమ్(2) ॥ (తృతీయాదిషు)

-7-1-77- ఃర్ధ్వ;ర్ చ ద్వివచనే

కిముదాహరణమ్ ? ।। అక్షీ తే ఃథ్ద్య;ఙ్గ పిఙ్గలే ।। నైతదస్తి, పూర్వసవర్ణేనాప్యేతత్సిద్ధమ్ ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి--అక్షీభ్యాం తే నాసికాభ్యామ్ ।। ఃథ్ద్య;దం చాప్యుదాహరణమ్--అక్షీ తే ఃథ్ద్య;ఙ్గ పిఙ్గలే ।। నను చోక్తం పూర్వసవర్ణేనాప్యేతత్సిద్ధ(3)మితి ।। న(4) సిద్ధ్యతి । నుమా వ్యవహితత్వాత్పూర్వసవర్ణో న ప్రాప్నోతి ।। ఛన్దసి(5) నపుంసకస్య పుంవద్భావః (మధోర్గృహ్ణామి మధోస్తృప్తా(1) ఃథ్ద్య;వాసతే) ।। ఛన్దసి నపుంసకస్య పుంవద్భావో వక్తవ్యః ।। (కిం ప్రయోజనమ్(1) ।।) తమధోర్గృహ్ణామి మధోస్తృప్తా ఃథ్ద్య;వాసతే ఃథ్ద్య;త్యేవమర్థమ్ ।। పుంవద్భావేన నుమో నివృత్తిర్నుమి నివృత్తే పూర్వసవర్ణేనైవ సిద్ధమ్ ।। (।। స్వరార్థ(2) ఃథ్ద్య;ర్కారః ।।)స్వరార్థస్తర్హీకారో వక్తవ్యః । ఉదాత్తస్వరో(3) యథా స్యాన్నపుంసకస్వరో మా భూదితి ।। నను చ పుంవద్భావాతిదేశాదేవ స్వరో భవిష్యతి ।। అశక్యః పుంవద్భావాతిదేశః(4) స్వరే తన్త్రం శ్రయితుమ్ । ఃథ్ద్య;హ హి దోషః స్యాత్--మధ్యవస్మిన్నస్తి మధుర్మాస ఃథ్ద్య;తి ।। స తర్హి పుంవద్భావో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ప్రకృతం పువందితి వర్తతే ।। (ఃథ్ద్య;ర్ చ ద్వివచనే) ।।

-7-1-78- నాభ్యస్తాచ్ఛతుః

కస్యాఽయం ప్రతిషేధః ? ।। నుమ ఃథ్ద్య;త్యాహ(1) ।। తన్నుమో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యం, ప్రకృతమనువర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। ఃథ్ద్య;దితో నుమ్ధాతోరితి ।। తద్వై అనేకగ్రహణేన(2) వ్యవచ్ఛిన్నమశక్యమనువర్తయితుమ్ ।। ఏవం తర్హి సర్వనామస్థాన ఃథ్ద్య;తి వర్తతే, సర్వనామస్థానే యత్రాప్నోతి తస్య ప్రతిషేధః ।। తద్వై బహుతరకేణ(3) గ్రహణేన వ్యవచ్ఛిన్నమశక్యమనువర్తయితుమ్ । అథేదానీం వ్యవహితమపి శక్యతేఽనువర్తయితుం, --నుమేవానుర్వత్యః--ఃథ్ద్య;హార్థముత్తరార్థం చ । ఃథ్ద్య;హ(4) చైవ ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి, ఃథ్ద్య;హ చ ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి నుమ్గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి ।। (నాభ్యస్తా) ।

-7-1-80- ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమ్

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి--అదతీ ఘ్నతీ లునతీ పునతీతి(5) ।। లోపే కృతేఽవర్ణాఽభావాత్(1) ।। కిం తర్హ్యస్మిన్యోగే ఉదాహరణమ్ ? ।। యాతీ--యాన్తీ ।। ।। ఏకాదేశే వ్యపవర్గాఽభావాత్(1) ।। అత్రాప్యేకాదేశే వ్యపర్గాఽభావాన్న ప్రాప్నోతి । అన్తాదివద్భావేన వ్యపవర్గః) ।। ఉభయత ఆశ్రయే నాఽన్తాదివత్(1) (భావః(2)) ।। నోభయత ఆశ్రయః కరిష్యతే । నైవం విజ్ఞాయతే--అవర్ణాన్తాచ్ఛతుర్నుమ్భవతీతి ।। కథం తర్హి ? ।।

అవర్ణాన్నుమ్భవతి తచ్చేదవర్ణం శతురనన్తరమితి ।। (ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమ్) ।।

-7-1-81- శప్శ్యనోర్నిత్యమ్

నిత్యగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। విభాషా మాభూత్ ।। నైతదస్తి ప్రయోజనం సిద్ధోఽత్ర పూర్వేణైవ, తత్రారమ్భసామర్థ్యాన్నిత్యో విధిర్భవిష్యతి ।। తదేతన్నిత్యగ్రహణం సాంన్యాసికం(3)--తిష్ఠతు తావత్ ।। (శప్శ్యనోర్నిత్యమ్) ।।

-7-1-82- సావనడుహః

।। అనడుహః సావామ్ప్రతిషేధో నుమోఽనవకాశత్వాత్ ।। అనడుహః సావామ్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। నుమోఽనవకాశత్వాత్ । అనవకాశో నుమామం బాధతే ।। న వాఽవర్ణోపధస్య నుమ్వచనాత్ ।। న వైష దోషః ।। కిం కారణమ్ ? ।। అవర్ణోపధస్య నుమ్వచనాత్ ।। అవర్ణోపధస్య నుమం వక్ష్యామి ।। తదవర్ణగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యం, ప్రకృతమనువర్తతే ।।క్వ ప్రకృతమ్(1) ? ।। ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి ।। యది తదనువర్తతేఽనడుహి యావన్త్యవర్ణాని సర్వేభ్యః పరో నుమ్ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః మిదచోఽన్త్యాత్పర ఃథ్య;త్యనేన యత్సర్వాన్త్యమవర్ణం తస్మాత్పరో భవిష్యతి ।। ।। పునఃప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమ్ ।। అథ వా పునః ప్రసఙ్గాన్నుమి కృతే ఆమ్భవిష్యతి ।। యథాఽఽత్త్వాదిషు ద్విర్వచనమ్ ।। తద్యథా--జగ్లే మమ్లే ఃథ్య;ర్జతురీజురిత్యాత్త్వాదిషు కృతేషు పునః ప్రసఙ్గాద్ద్విర్వచనం భవత్యేవమత్రాపి(3) నుమి కృతే ఆమ్భవిష్యతి ।। నైష యుక్తః పరిహారః । విప్రతిషేధే పునఃప్రసఙ్గో । విప్రతిషేధశ్చ ద్వయోః సావకాశయోర్భవతి, ఃథ్య;హ పునరనవకాశో నుమామం బాధతే ।। ఏవం తర్హి వృత్తాన్తాదేష(1) పరిహారః ప్రస్థితః ।। కస్మాద్వృత్తాన్తాత్ ? ।। ఃథ్య;దమయం చోద్యో భవతి--అనడుహః సావామ్ప్రతిషేధో నుమోఽనవకాశత్వాదితి, తస్య పరిహారో న వాఽవర్ణోపధస్య నుమ్వచనాదితి । తతోఽయం చోద్యో భవతి--యత్ర తర్హ్యవర్ణప్రకరణం నాస్తి తత్ర తే ఆమా నుమో బాధనం ప్రాప్నోతి బహ్వనడ్వాంహి బ్రాహ్మణకులానీతి ।। తత(3) ఉత్తరకాలమిదం పఠితం--పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమితి ।। (సావనడుహః) ।।

-7-1-84- దివ ఔత్

।। దివ ఔత్త్వే ధాతుప్రతిషేధః(4) ।। దివ ఔత్త్వే ధాతోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః, అక్షద్యూరితి ।। అధాత్వధికారాత్సిద్ధమ్ ।। అధాతోరితి వర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। ఉగిదచాం సర్వనామస్థానేఽధాతోరితి వర్తతే।।।।। । అధాత్వధికారాత్సిద్ధమితి చేన్నపుంసకే దోషో భవతి । కాష్ఠతడిక్ష కూటతడిక్ష । నపుంసకస్య ఝలచః--అధాతోరితి, ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।। ఉక్తం వా ।। కిముక్తమ్ ? ।। అననుబన్ధకగ్రహణే హి న సానుబన్ధకస్యే తి ।। అథ వా సంబన్ధమనువర్తిష్యతే (ఃథ్య;తి(5)) ।। (దివఔత్) ।।

-7-1-86- ఃథ్య;తోఽత్సర్వనామస్థానే (మహాభాష్యే అస్య సూత్రస్య సంఖ్యా అస్తి 7-1-85)

।। ఃథ్య;తోఽద్వచనమనర్థకమాకారప్రకరణాత్ ।। ఃథ్య;తోఽద్వచనమర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఆకారప్రకరణాత్ । ఆదితి వర్తతే । ।। షపూర్వార్థం తు(1) ।। షపూర్వార్థం తర్హ్యద్వక్తవ్యః । ఋభుక్షాణమిన్ద్రమ్ । ఋభుక్షణమిన్ద్రమ్ ।।

-7-1-89- పుంసోఽసుఙ్

 ।। అసుఙ్యుపదేశివద్వచనం స్వరసిద్ధ్యర్థం బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ ।। అసుఙ్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । ఉపదేశావస్థాయామేవాసుఙ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ ఉపదేశావస్థాయామసుఙి కృతే ఃథ్ద్య;ష్టః స్వరో యథా స్యాత్-- పరమపుమానితి । అక్రియమాణే హ్యుపదేశివద్భావే సమాసాన్తోదాత్తత్వేఽసుఙ్ ఆన్తర్యతోఽస్వరకస్యాఽస్వరకః(2) స్యాత్ । కిం పునః కారణం సమాసాన్తోదాత్తత్వం తావద్భవతి న పునరసుఙ్ । న పరత్వాదసుఙా భవితవ్యమ్?।బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గలక్షణోఽసుఙ్, అన్తరఙ్గః స్వరః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।। స తర్హి ఉపదేశివద్భావో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । అసుఙ(3) ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే । స నిపాతనస్వరః సమాసస్వరస్య బాధకో భవిష్యతి ।। ఏవమప్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః, స యథైవ హి నిపాతనస్వరః సమాసస్వరం బాధతే ఏవం ప్రకృతిస్వరమపి బాధేత,--పుమాన్ । తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే--- అసుఙ్యుపదేశివద్వచనం స్వరసిద్ధ్యర్థం బహిరఙ్గలక్షణత్వాదితి(1) ।। (పుంసోఽసుఙ్) ।।

-7-1-90- గోతో ణిత్

 కిమిదం గోతః పరస్య సర్వనామస్థానస్య ణిత్త్వముచ్యతే, ఆహోస్విత్సర్వనామస్థానే పరతో ణిత్కార్యమతిదిశ్యతే

? ।। కశ్చాత్ర విశేషః ? ।। గోతః సర్వనామస్థానే ణిత్కార్యాతిదేశః ।। గోతః సర్వనామస్థానే ణిత్కార్యమతిదిశ్యతే । ।। సర్వనామస్థానే ణిద్వచనే(2) హ్యసంప్రత్యయః షష్ఠ్యనిర్దేశాత్ (3)।। సర్వనామస్థానస్య ణిద్వచనే(2) హ్యసంప్రత్యయః స్యాత్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। షష్ఠ్యనిర్దేశాత్ । షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాదేశా ఉచ్యన్తే, న చాత్ర షష్ఠీం పశ్యామః ।। ఏవం తర్హి వతినిర్దేశోఽయం గోతో ణిద్వద్భవతీ తి ।। స తర్హి వతినిర్దేశః కర్తవ్యో, న హ్యన్తరేణ వతిమతిదేశో గమ్యతే ।।

 అన్తరేణాపి వతిమతిదేశో గమ్యతే । తద్యథా--ఏష(1) బ్రహ్మదత్తః । అబ్రహ్మదత్తం బ్రహ్మదత్త ఃథ్ద్య;త్యాహ(2) తే

మన్యామహే బ్రహ్మదత్తవదయం భవతీతి । ఏవమిహాఽప్యణితం ణిదిత్యాహ । ణిద్వ దితి గమ్యతే ।। అథవా పునరస్తు గోతః పరస్య సర్వనామస్థానస్య ణిత్త్వమ్ ।। నను చోక్తం సర్వనామస్థానే ణిద్వచనే(3) హ్యసంప్రత్యయః షష్ఠ్యనిర్దేశాదితి ।। నైషః దోషః । గోత ఃథ్ద్య;త్యేషా పఞ్చమీ సర్వనామస్థాన ఃథ్ద్య;తి సప్తమ్యాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి-- తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి ।।

 అథ తపరకరణం కిమర్థమ్ ? ।। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--చిత్రగుః శబలగురితి ।। నైతదస్తి । హ్రస్వత్వే కృతే న భవిష్యతి ।। స్థానివద్భావాత్ప్రాప్నోతి ।।

 అత ఉత్తరం పఠతి ।। తపరకరణమనర్థకం స్థానివత్ప్రతిషేధాత్(4) ।। తపరకరణమనర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। స్థానివత్ప్రతిషేధాత్ ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర

స్థానివద్భావో--గోః పూర్వణిత్వాత్త్వస్వరేషు(5) స్థానిద్భావో న భవతీతి । స చావశ్యం ప్రతి షేధః ఆశ్రయితవ్యః ।। ఃథ్ద్య;తరథా హి సంబుద్ధిజసోః ప్రతి షేధః ।। యో హి మన్యతే తపరకరణసార్మథ్యాదత్ర న భవిష్యతీతి సంబుద్ధిజసోస్తేన ప్రతి షేధో వక్తవ్యః స్యాత్,-- హే చిత్రగో (హే) చిత్రగవ ఃథ్ద్య;తి ।।

అథేదానీం సత్యపి స్థానివద్భావప్రతి షేధే(7) గుణే కృతే కస్మాదేవాత్ర న భవతి(1) ? ।। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి ।। నను చేదానీమసత్యపి(2) స్థానివద్భావప్రతి షేధే ఏతయా పరిభాషయా శక్యముపస్థాతుమ్ ? ।। నేత్యాహ । న హీదానీం క్వ చిదపి స్థానివత్స్యాత్ ।। (గోతో ణిత్) ।।

-7-1-95- తృజ్వత్క్రోష్టుః

స్త్రియాం చ ।।

అథాత్ర విభక్తావిత్యనువర్తతే ఉతాహో న ? ।। కిం చాతః ? ।। ।। తృజ్వత్స్త్రియాం(3) విభక్తౌ చేత్క్రోష్టీభక్తిర్న సిధ్యతి ।। తృజ్వత్స్త్రియాం విభక్తౌ చేత్క్రోష్టీభక్తిరితి న సిధ్యతి ।। ఏవం తర్హి ఃథ్ద్య;ర్కార ఏవ తృజ్వద్భావం వక్ష్యామి ।। తదీకార గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యమ్ । క్రియతే న్యాసే ఏవ । ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయం--స్త్రీ ఃథ్ద్య;ర్--స్త్రీ, స్త్రియామితి । ।। ఃథ్ద్య;ర్కారే తన్నిమిత్తః సః ।। ఃథ్ద్య;ర్కారే చేత్ । తన్న ।। కిం కారణమ్ ? ।। తన్నిమిత్తః సః । తృజ్వద్భావనిమిత్తః స ఃథ్ద్య;ర్కారః, నాఽకృతే తృజ్వద్భావే ఃథ్ద్య;ర్కారః ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఋన్నేభ్యో జీబిత్యుచ్యతే । ఃథ్ద్య;ర్కారే చ తృజ్వద్భావస్తదిదమితరేతరాశ్రయం(1) భవతి । ఃథ్ద్య;తరేతరాశ్రయాణి చ న ప్రకల్పన్తే ।। ఏవం తర్హి గౌరాదిషు పాఠాదీకారో భవిష్యతి । ।। గౌరాదిషు న పఠ్యతే ।। నహి కిం చిత్తున్నన్తం గౌరాదిషు పఠ్యతే ! ।। ఏవం తర్హి ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో---భవత్యత్ర ఃథ్ద్య;ర్కార ఃథ్ద్య;తి యదయమీకారే తృజ్వద్భావం శాస్తి ।। ।। తేనైవ భావనం చేత్స్యాదనిష్టోపి ప్రసజ్యతే ।। యద్యపి నాస్తి విశేషో జీపో వా(1) జీషో వా, జీనపి తు ప్రాప్నోతి । ఃథ్ద్య;హ చ న ప్రాప్నోతి-- పఞ్చభిః క్రోష్టీభిః క్రీతై రథైః--పఞ్చక్రోష్టుభీ రథైరితి ।। ఏవం తర్హి---

।। నచాఽపరం(2) నిమిత్తం సంజ్ఞా చ ప్రత్యయలక్షణేన(3) ।। న చాపరం నిమిత్తమాశ్రీయతే, అస్మిన్పరతః క్రోష్టుస్తృజ్వద్భవతీతి ।। (కిం తర్హి ?) ।। అఙ్గస్య క్రోష్టుస్తృజ్వద్భవత్యఙ్గసంజ్ఞా చ భవతి ప్రత్యయలక్షణేన ।।

కిం పునరయం శాస్త్రాతిదేశః-- తృచో యచ్ఛాస్త్రం తదతిదిశ్యతే, ఆహో స్విద్రూపాతిదేశః, తృచో యద్రూపం తదతిదిశ్యతే ఃథ్ద్య;తి ? ।। కశ్చాత్ర విశేషః ? ।।

।। తృజ్వదితి శాస్త్రాఽతిదేశశ్చేద్యథా చిణి తద్వత్ ।। తృజ్వదితి శాస్త్రాతిదేశశ్చేద్యథా చిణి తద్వత్ప్రాప్నోతి ।। కథం చ చిణి ? ।। ఉక్తమ్(1)--అఙ్గస్యేతి తు ప్రకరణాదాఙ్గశాస్త్రాతిదేశాత్సిద్ధమితి ।

ఆఙ్గం యత్కార్యం తదతిదిశ్యతే ।। ఏవమిహాప్యనఙ్గుణదీర్ఘత్వాన్యతిదిష్టాని రపరత్వమనతిదిష్టమ్ ।। తత్ర కో దోషః ? ।। ।। తత్ర రపరవచనమ్(2) ।। తత్ర రపరత్వం న సిధ్యతి, తద్వక్తవ్యమ్ ।। నైషః దోషః । గుణేఽతిదిష్టే రపరత్వమప్యతిదిష్టం భవతి ।। కథమ్ ? ।। కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషం యత్ర కార్యం తత్ర ద్రష్టవ్యమ్, ఋతో ఙిసర్వనామస్థానయోర్గుణో భవతి ఉపస్థితమిదం భవతి-- ఉరణ్రపర ఃథ్ద్య;తి ।। ఏవం తర్హి అయమన్యో దోషో జాయతే-- ఆహత్య తృచో యచ్ఛాస్త్రం తదతిదిశ్యేతాఽనాహత్య(2) వేతి ? ।। కిం చాతః ? ।। యద్యాహత్య, -- దీర్ఘత్వమతిదిష్టమ్, అనఙ్గుణరపరత్వాన్యనతిదిష్టాని ।। అథానాహత్య, అనఙ్గుణరపరత్వాన్యతిదిష్టాని, దీర్ఘత్వమనతిదిష్టమ్ ।। అస్త్వాహత్య ।। నను చోక్తం దీర్ఘత్వమతిదిష్టమనఙ్గుణరపరత్వాన్యనతిదిష్టానీతి । నైష దోషః-- దీర్ఘత్వేఽతిదిష్టేఽనఙ్గుణరపరత్వాన్యనయతిదిష్టాని భవన్తి ।। కథమ్ ?।। ఉపధాయా ఃథ్ద్య;తి వర్తతే, న చాఽకృతేష్వేతేషు దీర్ఘత్వభావిన్యుపధా(1) భవతి ।। కుతో ను ఖల్వేతదేతేషు విధిషు కృతేషు యా ఉపధా తస్యా ఉపధాయాః

దీర్ఘత్వం భవిష్యతి న పునః క్రోష్టోర్యోఽన్తరతమో(3) గుణస్తస్మిన్కృతేఽవాదేశే చ యోపధా తస్యా దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ? ।। నైకముదాహరణం యోగారమ్భం ప్రయోజయతీతి (4)। తత్ర తృజ్వద్వచనసార్మథ్యాదేతేషు విధిషు కృతేషు యోపధా తస్యా దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।। అథ వా కిం న ఏతేన--- ఆహత్యాఽనాహత్య వేతి । ఆహత్యాఽనాహత్య చ తృచో యచ్ఛాస్త్రం తదతిదిశ్యతే ।।

అథ వా పునరస్తు రూపాతిదేశః ।। అథైతస్మిన్రూపాతిదేశే సతి కిం ప్రాగాదేశేభ్యో యద్రూపం తదతిశ్యతే, ఆహో స్విత్కృతేష్వాదేశేషు ? ।। కిం చాతః ? ।। యది ప్రాగాదేశేభ్యో యద్రూపం తదతిదిశ్యతే, ఋకార ఏకోఽతిదిష్టోఽనఙ్గుణరపరత్వదీర్ఘత్వాన్యనతిదిష్టాని । అథ కృతేష్వాదేశేషు, -- ఋకారోఽనతిదిష్టోఽనఙ్గుణరపరత్వదీర్ఘత్వాన్యతిదిష్టాని ।। ఉభయథా చ(1) స్వరోఽనతిదిష్టో న హి స్వరో రూపవాన్(2) ।। (ఉభయథా(1) చ స్వరోఽనతిదిష్టః ।। కిం కారణమ్ ? ।। న హి స్వరో రూపవాన్ ।।)

అస్తు ప్రాగాదేశేభ్యో యద్రూపం తదతిదిశ్యతే ।। నను చోక్తమ్ఋకారోతిదిష్టోఽనఙ్గుణరపరత్వదీర్ఘత్వాన్యనతిదిష్టానీతి ।। నైషః దోషః-- ఋకారేఽతిదిష్టే స్వాశ్రయా అత్రైతే విధయో భవిష్యన్తి ।। యదప్యుచ్యతే-- ఉభయథా చ(1) స్వరోఽనతిదిష్టో నహి స్వరో రూపవానితి । సచకారగ్రహణసార్మథ్యాత్స్వరో భవిష్యతి ।।

।। రూపాతిదేశ(2) ఃథ్ద్య;తి చేత్సర్వాదేశప్రసఙ్గః(3) ।। రూపాతిదేశ ఃథ్ద్య;తి చేత్సర్వాదేశః ప్రాప్నోతి । సర్వస్యతున్నన్తస్య తృశబ్ద ఆదేశః ప్రాప్నోతి ।। సిద్ధన్తు రూపాతిదేశాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। రూపాతిదేశాత్ । రూపాతిదేశోఽయమ్ ।। నను చైవమేవ కృత్వా చోద్యతే--రూపాతిదేశ ఃథ్ద్య;తి చేత్సర్వాదేశప్రసఙ్గ ఃథ్ద్య;తి ? ।। సిద్ధం తు ప్రత్యయగ్రహణే

యస్మాత్స తదాదితదన్తవిజ్ఞానాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేస్తదన్తస్య చ గ్రహణం భవతీ-త్యేవం తున్నన్తస్య తృజన్త ఆదేశో భవిష్యతి ।। ఏవమపి కిం చిదేవ తృజన్తం ప్రాప్నోతి, ఃథ్ద్య;దమపి ప్రాప్నోతి--పక్తేతి ।। ఆన్తరతమ్యాచ్చ(4) సిద్ధమ్ ।। క్రోష్టోర్యదన్తరతమం(5) తద్భవిష్యతి ।। కిం పునస్తత్ ? ।। కుశేర్యస్తృజ్విహితస్తదన్తమ్ ।। తృజ్వద్వచనమనర్థకమ్(6) (కిం కారణమ్ ?) ।। తృజ్విషయే తృచో మృగవాచిత్వాత్ ట ।। తృజ్విషయే ఏతత్తృజన్తం మృగవాచి (।। తునో నివృత్త్యర్థమ్ ।।) ।। తునో నివృత్త్యర్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్ । తునః సర్వనామస్థానే నివృత్తిర్యథా స్యాత్ ।। తునో నివృత్త్యర్థమితి చేత్సిద్ధం యథాన్యత్రాపి(7) ।। తునో నివృత్త్యర్థమితి చేత్తదన్తరేణ వచనం సిద్ధం, --యథాన్యత్రాప్యవిశేషవిహితాః శబ్దాః నియతవిషయా దృశ్యన్తే ।। క్వాఽన్యత్ర ? ।। తద్యథా ఘరతిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టః స ఘృతం ఘృణా ఘర్మ ఃథ్ద్య;త్యేవం(1) విషయః । రశిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టః స రాశిః రశ్మిః రశనా ఃథ్ద్య;త్యేవం విషయః । లుశిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టః స లోష్ట ఃథ్ద్య;త్యేవం విషయః ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనం--విభాషాం (2)వక్ష్యామీతి విభాషా తృతీయాదిష్వచీతి ।। వావచనానర్థక్యం చ స్వభావసిద్ధత్వాత్ ।। వావచనం చానర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। స్వభావసిద్ధత్వాత్ । స్వభావత(3) ఏతత్తృతీయాదిష్వజాదిషు విభక్తిషు తృజన్తం చ తున్నన్తం చ మృగవాచీతి ।। గుణవృద్ధ్యౌత్వతృజ్వద్భావేభ్యో నుమ్పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ (4)।। ।।। గుణవృద్ధ్యౌత్వతృజ్వద్భావేభ్యో నుమ్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।। తత్ర గుణస్యావకాశః--అగ్నయే వాయవే ।

నుమోఽవకాశః--త్రపుణీ । జతునీ । ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి త్రపుణే । జతునే ।। వృద్ధేరవకాశః--సఖాయౌ సఖాయః। నుమః స ఏవ । ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--అతిసఖీని బ్రాహ్మణకులానీతి । ఔత్వస్యావకాశః--అగ్నౌ । వాయౌ । నుమః స ఏవ । ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి-త్రపూణి । జతూనీతి । తృజ్వద్భావస్యావకాశః--క్రోష్టా । క్రోష్టునా । నుమః స ఏవ । ఃథ్ద్య;హోభయ ప్రాప్నోతి--కృశ-క్రోష్టునే అరణ్యాయ । హితక్రోష్టునే వృషలకులాయ । నుమ్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ఃథ్ద్య;ష్టవాచీ పరశబ్దో విప్రతిషేధే పరం-యదిష్టం తద్భవతీతి ।। నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యో నుట్(5) (పూర్వవిప్రతిషేధేన) ।। నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యో నుట్ పూర్వవిప్రతిషేధేన వక్తవ్యః । నుమోఽవకాశః--త్రపూణి జతూని । నుటోఽవకాశః--అగ్నీనాం వాయూనామ్ । ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--త్రపూణాం జతూనామ్ ।। అచి రాదేశస్యావకాశః--తిస్రస్తిష్ఠన్తి । చతస్రస్తిష్ఠన్తి । నుటః స ఏవ । ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--తిసృణాం చతసృణామ్ ।। తృజ్వద్భావస్యావకాశః-క్రోష్టా క్రోష్టునా । నుటః స ఏవ । ఃథ్ద్య;హోభయం

ప్రాప్నోతి--క్రోష్టూనాం । నుడ్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః(1) ।। న వా నుడ్విషయే రప్రతిషేధాత్ ।। న వైతద్విప్రతిషేధేనాపి సిధ్యతి--తిసృణాం చతసృణామితి ।। కథం తర్హి సిధ్యతి ? ।। నుడ్విషయే రప్రతిషేధాత్ । నుడ్విషయే రప్రతిషేధో వక్తవ్యః । (స చావశ్యం వక్తవ్యః(1)) ।। ఃథ్ద్య;తరథా హి సర్వాపవాదః ।। ఃథ్ద్య;తరథా హి సర్వాపవాదో రాదేశః స యథైవ గుణపూర్వసవర్ణౌ బాధతే ఏవం నుటమపి బాధేత ।।। తస్మాన్నుడ్విషయే రప్రతిషేధః ।। తస్మాన్నుడ్విషయే రాదేశస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।। న వక్తవ్యః(1)। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న రాదేశో నుటం బాధత ఃథ్ద్య;తి, యదయం న తిసృచతసృ ఃథ్ద్య;తి ప్రతిషేధం శాస్తి-నామి దీర్ఘత్వస్య (తృజ్వత్క్రోష్టుః) ।।

-7-1-96- స్త్రియాం చ

తృజ్వత్క్రోష్టుః ।।

అథాత్ర విభక్తావిత్యనువర్తతే ఉతాహో న ? ।। కిం చాతః ? ।। ।। తృజ్వత్స్త్రియాం(3) విభక్తౌ చేత్క్రోష్టీభక్తిర్న సిధ్యతి ।। తృజ్వత్స్త్రియాం విభక్తౌ చేత్క్రోష్టీభక్తిరితి న సిధ్యతి ।। ఏవం తర్హి ఃథ్ద్య;ర్కార ఏవ తృజ్వద్భావం వక్ష్యామి ।। తదీకార గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యమ్ । క్రియతే న్యాసే ఏవ । ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయం--స్త్రీ ఃథ్ద్య;ర్--స్త్రీ, స్త్రియామితి ।।। ఃథ్ద్య;ర్కారే తన్నిమిత్తః సః ।। ఃథ్ద్య;ర్కారే చేత్ । తన్న ।। కిం కారణమ్ ? ।। తన్నిమిత్తః సః । తృజ్వద్భావనిమిత్తః స ఃథ్ద్య;ర్కారః, నాఽకృతే తృజ్వద్భావే ఃథ్ద్య;ర్కారః ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఋన్నేభ్యో జీబిత్యుచ్యతే । ఃథ్ద్య;ర్కారే చ తృజ్వద్భావస్తదిదమితరేతరాశ్రయం(1) భవతి । ఃథ్ద్య;తరేతరాశ్రయాణి చ న ప్రకల్పన్తే ।। ఏవం తర్హి గౌరాదిషు పాఠాదీకారో భవిష్యతి ।।। గౌరాదిషు న పఠ్యతే ।। నహి కిం చిత్తున్నన్తం గౌరాదిషు పఠ్యతే ! ।। ఏవం తర్హి ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో---భవత్యత్ర ఃథ్ద్య;ర్కార ఃథ్ద్య;తి యదయమీకారే తృజ్వద్భావం శాస్తి ।। ।। తేనైవ భావనం చేత్స్యాదనిష్టోపి ప్రసజ్యతే ।। యద్యపి నాస్తి విశేషో జీపో వా(1) జీషో వా, జీనపి తు ప్రాప్నోతి । ఃథ్ద్య;హ చ న ప్రాప్నోతి--పఞ్చభిః క్రోష్టీభిః క్రీతై రథైః--పఞ్చక్రోష్టృభీ రథైరితి ।। ఏవం తర్హి---

।। నచాఽపరం(2) నిమిత్తం సంజ్ఞా చ ప్రత్యయలక్షణేన(3) ।। న చాపరం నిమిత్తమాశ్రీయతే, అస్మిన్పరతః క్రోష్టుస్తృజ్వద్భవతీతి ।। (కిం తర్హి ?) ।। అఙ్గస్య క్రోష్టుస్తృజ్వద్భవత్యఙ్గసంజ్ఞా చ భవతి ప్రత్యయలక్షణేన ।।

కిం పునరయం శాస్త్రాతిదేశః-- తృచో యచ్ఛాస్త్రం తదతిదిశ్యతే, ఆహో స్విద్రూపాతిదేశః, తృచో యద్రూపం తదతిదిశ్యతే ఃథ్ద్య;తి ? ।। కశ్చాత్ర విశేషః ? ।।

।। తృజ్వదితి శాస్త్రాఽతిదేశశ్చేద్యథా చిణి తద్వత్ ।। తృజ్వదితి శాస్త్రాతిదేశశ్చేద్యథా చిణి తద్వత్ప్రాప్నోతి ।। కథం చ చిణి ? ।। ఉక్తమ్(1)--అఙ్గస్యేతి తు ప్రకరణాదాఙ్గశాస్త్రాతిదేశాత్సిద్ధమితి । ఆఙ్గం యత్కార్యం తదతిదిశ్యతే ।। ఏవమిహాప్యనఙ్గుణదీర్ఘత్వాన్యతిదిష్టాని రపరత్వమనతిదిష్టమ్ ।। తత్ర కో దోషః ? ।। ।। తత్ర

రపరవచనమ్(2) ।। తత్ర రపరత్వం న సిధ్యతి, తద్వక్తవ్యమ్ ।। నైషః దోషః । గుణేఽతిదిష్టే రపరత్వమప్యతిదిష్టం భవతి ।। కథమ్ ? ।। కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషం యత్ర కార్యం తత్ర ద్రష్టవ్యమ్, ఋతో ఙిసర్వనామస్థానయోర్గుణో భవతి ఉపస్థితమిదం భవతి-- ఉరణ్రపర ఃర్ధ్వ;తి ।। ఏవం తర్హి అయమన్యో దోషో జాయతే--

ఆహత్య తృచో యచ్ఛాస్త్రం తదతిదిశ్యేతాఽనాహత్య(2) వేతి ? ।। కిం చాతః ? ।। యద్యాహత్య, -- దీర్ఘత్వమతిదిష్టమ్, అనఙ్గుణరపరత్వాన్యనతిదిష్టాని ।। అథానాహత్య, అనఙ్గుణరపరత్వాన్యతిదిష్టాని, దీర్ఘత్వమనతిదిష్టమ్ ।। అస్త్వాహత్య ।। నను చోక్తం దీర్ఘత్వమతిదిష్టమనఙ్గుణరపరత్వాన్యనతిదిష్టానీతి । నైష దోషః-- దీర్ఘత్వేఽతిదిష్టేఽనఙ్గుణరపరత్వాన్యనయతిదిష్టాని భవన్తి ।। కథమ్ ?।। ఉపధాయా ఃర్ధ్వ;తి వర్తతే, న చాఽకృతేష్వేతేషు దీర్ఘత్వభావిన్యుపధా(1) భవతి ।। కుతో ను ఖల్వేతదేతేషు విధిషు కృతేషు యా ఉపధా తస్యా ఉపధాయాః దీర్ఘత్వం భవిష్యతి న పునః క్రోష్టోర్యోఽన్తరతమో(3) గుణస్తస్మిన్కృతేఽవాదేశే చ యోపధా తస్యా దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ? ।। నైకముదాహరణం యోగారమ్భం ప్రయోజయతీతి (4)। తత్ర తృజ్వద్వచనసార్మథ్యాదేతేషు విధిషు కృతేషు యోపధా తస్యా దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।। అథ వా కిం న ఏతేన--- ఆహత్యాఽనాహత్య వేతి । ఆహత్యాఽనాహత్య చ తృచో యచ్ఛాస్త్రం తదతిదిశ్యతే ।।

అథ వా పునరస్తు రూపాతిదేశః ।। అథైతస్మిన్రూపాతిదేశే సతి కిం ప్రాగాదేశేభ్యో యద్రూపం తదతిశ్యతే, ఆహో స్విత్కృతేష్వాదేశేషు ? ।। కిం చాతః ? ।। యది ప్రాగాదేశేభ్యో యద్రూపం తదతిదిశ్యతే, ఋకార

ఏకోఽతిదిష్టోఽనఙ్గుణరపరత్వదీర్ఘత్వాన్యనతిదిష్టాని । అథ కృతేష్వాదేశేషు, -- ఋకారోఽనతిదిష్టోఽనఙ్గుణరపరత్వదీర్ఘత్వాన్యతిదిష్టాని ।। ఉభయథా చ(1) స్వరోఽనతిదిష్టో న హి స్వరో రూపవాన్(2) ।। (ఉభయథా(1) చ స్వరోఽనతిదిష్టః ।। కిం కారణమ్ ? ।। న హి స్వరో రూపవాన్ ।।)

అస్తు ప్రాగాదేశేభ్యో యద్రూపం తదతిదిశ్యతే ।। నను చోక్తమ్ఋకారోతిదిష్టోఽనఙ్గుణరపరత్వదీర్ఘత్వాన్యనతిదిష్టానీతి ।। నైషః దోషః-- ఋకారేఽతిదిష్టే స్వాశ్రయా అత్రైతే విధయో భవిష్యన్తి ।। యదప్యుచ్యతే-- ఉభయథా చ(1) స్వరోఽనతిదిష్టో నహి స్వరో రూపవానితి । సచకారగ్రహణసార్మథ్యాత్స్వరో భవిష్యతి ।।

।। రూపాతిదేశ(2) ఃర్ధ్వ;తి చేత్సర్వాదేశప్రసఙ్గః(3) ।। రూపాతిదేశ ఃర్ధ్వ;తి చేత్సర్వాదేశః ప్రాప్నోతి । సర్వస్యతున్నన్తస్య తృశబ్ద ఆదేశః ప్రాప్నోతి ।। సిద్ధన్తు రూపాతిదేశాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। రూపాతిదేశాత్ । రూపాతిదేశోఽయమ్ ।। నను చైవమేవ కృత్వా చోద్యతే--రూపాతిదేశ ఃర్ధ్వ;తి చేత్సర్వాదేశప్రసఙ్గ ఃర్ధ్వ;తి ? ।। సిద్ధం తు ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదితదన్తవిజ్ఞానాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స

విహితస్తదాదేస్తదన్తస్య చ గ్రహణం భవతీ-త్యేవం తున్నన్తస్య తృజన్త ఆదేశో భవిష్యతి ।।
ఏవమపి కిం చిదేవ తృజన్తం ప్రాప్నోతి, ఃథ్ద్య;దమపి ప్రాప్నోతి--పక్తేతి ।। ఆన్తరతమ్యాచ్చ(4)
సిద్ధమ్ ।। క్రోష్టోర్యదన్తరతమం(5) తద్భవిష్యతి ।। కిం పునస్తత్ ? ।।
కుశేర్యస్తృజ్విహితస్తదన్తమ్ ।। తృజ్వద్వచనమనర్థకమ్(6) (కిం కారణమ్ ?) ।। తృజ్విషయే
తృచో మృగవాచిత్వాత్ ట ।। తృజ్విషయే ఏతత్తజన్తం మృగవాచి (।। తునో నివృత్త్యర్థమ్ ।।)
।। తునో నివృత్త్యర్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్ । తునః సర్వనామస్థానే నివృత్తిర్యథా స్యాత్ ।। తునో
నివృత్త్యర్థమితి చేత్సిద్ధం యథాన్యత్రాపి(7) ।। తునో నివృత్త్యర్థమితి చేత్తదన్తరేణ వచనం
సిద్ధం, --యథాన్యత్రాప్యవిశేషవిహితాః శబ్దాః నియతవిషయా దృశ్యన్తే ।। క్వాఽన్యత్ర ? ।।
తద్యథా ఘరతిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టః స ఘృతం ఘృణా ఘర్మ ఃథ్ద్య;త్యేవం(1) విషయః ।
రశిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టః స రాశిః రశ్మిః రశనేత్యేవం విషయః ।
లుశిరస్మాయవిశేషేణోపదిష్టః స లోష్ట ఃథ్ద్య;త్యేవం విషయః ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనం--
విభాషాం (2)వక్ష్యామీతి విభాషా తృతీయాదిష్వచీతి ।। వావచనానర్థక్యం చ స్వభావసిద్ధత్వాత్
।। వావచనం చానర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। స్వభావసిద్ధత్వాత్ । స్వభావత(3)
ఏతత్తృతీయాదిష్వజాదిషు విభక్తిషు తృజన్తం చ తున్నన్తం చ మృగవాచీతి ।।
గుణవృద్ధ్యౌత్వతృజ్వద్భావేభ్యో నుమ్పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ (4)।। ।।।
గుణవృద్ధ్యౌత్వతృజ్వద్భావేభ్యో నుమ్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।। తత్ర గుణస్యావకాశః--
అగ్నయే వాయవే । నుమోఽవకాశః--త్రపుణీ । జతునీ । ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి త్రపుణే ।
జతునే।। వృద్ధేరవకాశః--సఖాయౌ సఖాయః। నుమః స ఏవ । ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--
అతిసఖీని బ్రాహ్మణకులానీతి । ఔత్వస్యావకాశః--అగ్నౌ । వాయౌ । నుమః స ఏవ ।
ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి-త్రపూణి । జతూనీతి । తృజ్వద్భావస్యావకాశః--క్రోష్టా । క్రోష్టునా ।
నుమః స ఏవ । ఃథ్ద్య;హెూభయ ప్రాప్నోతి--కృశ-క్రోష్టునే అరణ్యాయ । హితక్రోష్టునే
వృషలకులాయ । నుమ్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ఃథ్ద్య;ష్టవాచీ పరశబ్దో విప్రతిషేధే పరం-
యదిష్టం తద్భవతీతి ।। నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యో నుట్(5) (పూర్వవిప్రతిషేధేన) ।।
నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యో నుట్ పూర్వవిప్రతిషేధేన వక్తవ్యః । నుమోఽవకాశః--త్రపూణి
జతూని । నుటోఽవకాశః--అగ్నీనాం వాయూనామ్ । ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--త్రపూణాం
జతూనామ్ ।। అచి రాదేశస్యావకాశః--తిస్రస్తిష్ఠన్తి । చతస్రస్తిష్ఠన్తి । నుటః స ఏవ ।
ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--తిసృణాం చతసృణామ్ ।। తృజ్వద్భావస్యావకాశః-క్రోష్టా
క్రోష్టునా । నుటః స ఏవ । ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--క్రోష్టూనాం । నుడ్భవతి
పూర్వవిప్రతిషేధేన ।।

స తర్హి పూర్వవిప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః(1) ।। న వా నుడ్విషయే రప్రతిషేధాత్ ।। న
వైతద్విప్రతిషేధేనాపి సిధ్యతి--తిసృణాం చతసృణామితి ।। కథం తర్హి సిధ్యతి ? ।।
నుడ్విషయే రప్రతిషేధాత్ । నుడ్విషయే రప్రతిషేధో వక్తవ్యః । (స చావశ్యం వక్తవ్యః(1)) ।।

ఃర్ధ్వ;తరథా హి సర్వాపవాదః ।। ఃర్ధ్వ;తరథా హి సర్వాపవాదో రాదేశః స యథైవ గుణపూర్వసవర్ణౌ బాధతే ఏవం నుటమపి బాధేత ।।। తస్మాన్నుడివిషయే రప్రతిషేధః ।। తస్మాన్నుడివిషయే రాదేశస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ।। న వక్తవ్యః(1)। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న రాదేశో నుటం బాధత ఃర్ధ్వ;తి, యదయం న తిసృచతసృ ఃర్ధ్వ;తి ప్రతిషేధం శాస్తి- నామి దీర్ఘత్వస్య (తృజ్వత్క్రోష్టుః) ।।

-7-1-98- చతురనడిహోరాముదాత్తః

।। ఆమనడుహః స్త్రియాం వా ।। ఆమనడుహః స్త్రియాం వేతి వక్తవ్యమ్ । అనడుహీ । అనడ్వాహీ ।। (చతురనడుహోరామ్) ।।

-7-1-100- ఋూత ఃర్ధ్వ;ద్ధాతోః

ఉపధాయాశ్చ ।। ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య ।।

।। ఃర్ధ్వ;త్త్వోత్త్వాభ్యాం(1) గుణవృద్ధీ విప్రతిషేధేన ।। ఃర్ధ్వ;త్వోత్వాభ్యాం గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన । ఃర్ధ్వ;త్త్వోత్త్వయోరవకాశః--ఆస్తీర్ణమ్(2) । నిపూర్తాః పిణ్డాః । గుణవృద్ధ్యోరవకాశః--చయనం చాయకః । లవనం లావకః । ఃర్ధ్వ;హోభయం ప్రాప్నోతి ఆస్తరణమ్, ఆస్తారకః(2) । నిపరణం నిపారకః । -- గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన ।। అయుక్తోఽయం విప్రతిషేధో యోఽయం గుణస్యేత్త్వోత్త్వయోశ్చ ।। కథమ్ ? ।। నిత్యో గుణః ।। ఃర్ధ్వ;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే మహాభాష్యే (శబ్దానుశాసనే) సప్తమస్య ప్రథమే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।। పాదశ్చ సమాప్తః ।। 7।1।1 ।।

-7-1-101- ఉపధాయాశ్చ

ఋూత ఃర్ధ్వ;ద్ధాతోః ।। ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య ।।

।। ఃర్ధ్వ;త్త్వోత్త్వాభ్యాం(1) గుణవృద్ధీ విప్రతిషేధేన ।। ఃర్ధ్వ;త్వోత్వాభ్యాం గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన । ఃర్ధ్వ;త్త్వోత్త్వయోరవకాశః--ఆస్తీర్ణమ్(2) । నిపూర్తాః పిణ్డాః । గుణవృద్ధ్యోరవకాశః--చయనం చాయకః । లవనం లావకః । ఃర్ధ్వ;హోభయం ప్రాప్నోతి ఆస్తరణమ్, ఆస్తారకః(2) । నిపరణం నిపారకః । -- గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన ।। అయుక్తోఽయం విప్రతిషేధో యోఽయం గుణస్యేత్త్వోత్త్వయోశ్చ ।। కథమ్ ? ।। నిత్యో గుణః ।। ఃర్ధ్వ;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే మహాభాష్యే (శబ్దానుశాసనే) సప్తమస్య ప్రథమే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।। పాదశ్చ సమాప్తః ।। 7।1।1 ।।

-7-1-102- ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య

ఉపధాయాశ్చ ।। ఋూత ఃర్ధ్వ;ద్ధాతోః ।।

॥ ిఃర్ధ్య;త్త్వేత్త్వాభ్యాం(1) గుణవృద్ధీ విప్రతిషేధేన ॥ ిఃర్ధ్య;త్వేత్వాభ్యాం గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన । ిఃర్ధ్య;త్త్వేత్త్వయోరవకాశః--ఆస్తీర్ణమ్(2) । నిపూర్తాః పిణ్డాః । గుణవృద్ధ్యోరవకాశః--చయనం చాయకః । లవనం లావకః । ిఃర్ధ్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి ఆస్తరణమ్, ఆస్తారకః(2) । నిపరణం నిపారకః । -- గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన ॥ అయుక్తోఽయం విప్రతిషేధో యోఽయం గుణస్యేత్త్వేత్త్వయోశ్చ ॥ కథమ్ ? ॥ నిత్యో గుణః ॥ ిఃర్ధ్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే మహాభాష్యే (శబ్దానుశాసనే) సప్తమస్య ప్రథమే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ॥ పాదశ్చ సమాప్తః ॥ 7।1।1 ॥

-9-9-999-

.

7-2

-7-2-1- సిచి వృద్ధిః పరస్మైపదేషు

 ।। సిచి వృద్ధావోకారప్రతిషేధః ।। సిచి వృద్ధావోకారస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఉదవోఢమ్ (1)। ఉదవోఢమ్(1) । ఉదవోఢేతి(1) ।। స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ।। ఓకారాద్వృద్ధిర్విప్రతిషేధేన ।। (ఓకారాద్వృద్ధిర్భవతి(2) విప్రతిషేధేన) । ఓత్వం క్రియతాం వృద్ధిరితి । (కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।।) వృద్ధిర్భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।। ఓకారాద్వృద్ధిర్విప్రతిషేధేనేతి చేదోత్వాఽభావః ।। ఓకారాద్వృర్విప్రతిషేధేనేతి చేదోత్త్వస్యాఽభావః । ఉదవోఢామ్ ఉవోఢమ్(1) ఉదవోఢేతి ।। నైషః దోషః । ఉక్తం తత్ర వర్ణగ్రహణస్య ప్రయోజనం వృద్ధావపి కృతాయామోత్త్వం యథా స్యాత్ ।। పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమ్ ।। అథ వా పునః ప్రసఙ్గాదత్ర వృద్ధౌ కృతాయామోత్వం భవిష్యతి ।। యథా ప్రసారణాదిషు(4) ద్విర్వచనమ్ ।। తద్యథా--జగ్లే మమ్లే ఃథ్ద్వ;ర్జతుః ఃథ్ద్వ;ర్జురితి ప్రసారణాదిషు(4) పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్విర్వచనం భవతి ।।

 ఃథ్ద్వ;హాపి తర్హి పునఃప్రసఙ్గవిజ్ఞానాదోత్వం స్యాత్--సౌఢామిత్రిరితి ।। సౌఢామిత్రౌ బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్సిద్ధమ్ ।। (సౌఢామిత్రౌ(1) బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్సిద్ధమ్ ।) ।। బహిరఙ్గలక్షణా వృద్ధిరన్తరఙ్గమోత్త్వమ్ । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

-7-2-2- అతో ర్లాన్తస్య(1)

 అన్తగ్రహణం కిమర్థం నాఽతో ర్ల(2) ఃథ్ద్వ;త్యేవోచ్యేత ? ।। కేనేదానీం తదన్తస్య భవిష్యతి ? ।। తదన్తవిధినా ।। ఃథ్ద్వ;దం తర్హి ప్రయోజనమ్---అయమన్తశబ్దోస్త్యేవాఽవయవవాచీ । తద్యథా---వస్త్రాన్తో వసనాన్తః । అస్తి సామీప్యే వర్త్తతే । తద్యథా---ఉదకాన్తం గతః । ఉదకసమీపం గత ఃథ్ద్వ;తి గమ్యతే । తద్యః సామీప్యే వర్త్తతే తస్యేదం గ్రహణం యథా విజ్ఞాయేత్(3) । అఙ్గాన్తౌ యౌ రేఫలకారౌ తయోః సమీపే యోఽకారస్తస్య(4) యథా స్యాత్ । ఃథ్ద్వ;హ మాభూత్--అశ్వల్లీత్ అవభ్రీత్ । (అతోర్లా) ।।

-7-2-3- వదవ్రజహలన్తస్యాచః

హ॒ల్గ్రహణం కిమర్థమ్ ।। సముచ్చయో యథా విజ్ఞాయేత -- వదివ్రజ్యోశ్చ హలన్తస్య(1) చాఽచఃథ్ద్య;తి । నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, అజ్గ్రహణాదేవాఽత్ర సముచ్చయో భవిష్యతి--- వదివ్రజ్యోశ్చాఽచశ్చేతి ।। అస్త్యన్యదజ్గ్రహణే ప్రయోజనమ్ ।। (కిమ్(2) ?) ।। వదివ్రజివిశేషణం యథా విజ్ఞాయేత--వదివ్రజ్యోరచ ఃథ్ద్య;తి ।। యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యాద్వదివ్రజ్యోరత ఃథ్ద్య;త్యేవ(3) బ్రూయాత్ । అథ వైతదపి న బ్రూయాత్ । అత ఃథ్ద్య;తి వర్తతే ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనం---హలన్తస్య యథా స్యాదజన్తస్య మా భూత్ ।। కస్య పునరజన్తస్య ప్రాప్నోతి ? ।। అకారస్య । అచీకీర్షీత్ । అజిహీర్షీత్ ।। లోపోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।। ఆకారస్య తర్హి ప్రాప్నోతి--- అయాసీత్ అవాసీత్ ।। నాస్త్యత్ర విశేషః--సత్యాం వా వృద్ధావసత్యాం వా ।। సన్ధ్యక్షరస్య తర్హి ప్రాప్నోతి ।। నవై సన్ధ్యక్షరమన్త్యమస్తి ।। నను చేదమస్తి ఢలోపే కృతే ఉదవోఢాముదవోఢముదవోఢేతి(1) ? ।। అసిద్ధో ఢలోపస్తస్యాఽసిద్ధత్వాన్నైతదన్త్యం భవతి ।।

అత ఉత్తరం పఠతి--- ।। హ॒ల్గ్రహణమిటి ప్రతిషేధార్థమ్ ।। హ॒ల్గ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్ ?) ।। ఃథ్ద్య;టిప్రతిషేధార్థమ్ । నేటీతి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి స హలన్తస్య యథా స్యాదజన్తస్య మా భూత్, ---అలావీత్ అయావీత్(4) । ।। న వాఽనన్తరప్రతిషేధాత్ ।। న వైతత్ప్రయోజనమస్తి ।। కిం కారణమ్ ।।అనన్తరస్య(5) ప్రతిషేధాత్ । అనన్తరం యద్వృద్ధివిధానం తత్ప్రతిషిధ్యతే ।।

కుత ఏతత్ ? ।। అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వేతి ।। తచ్చానన్త్యార్థమ్ ।। తచ్చాఽనన్తరం వృద్ధివిధానమనన్త్యార్థం విజ్ఞాయతే ।। కథం పునర్జ్ఞాయతేఽనన్తరం వృద్ధివిధానమనన్త్యార్థమితి ।। అన్త్యస్య(7) వచనార్థక్యాత్ ।। అన్త్యస్య వృద్ధివిధానే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వాఽనన్తరం వృద్ధివిధానమనన్త్యార్థం విజ్ఞాయతే ।। (।। అతో విభాషార్థన్తు (1)।।) అతో విభాషార్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్ । అతో హలాదేర్లఘోరితి విభాషా వృద్ధిం వక్ష్యతి సా హలన్తస్య యథా స్యాదజన్తస్య మా భూత్---అచికీర్షీత్ అజిర్హీషీత్ -- (ఃథ్ద్య;తి(1))।।

।। అతో విభాషార్థమితి చేత్తత్సిద్ధం (2)వృద్ధేర్లోపబలీయస్త్వాత్ ।। అతో విభాషార్థమితి చేత్తదన్తరేణాపి హ॒ల్గ్రహణం సిద్ధమ్ ।। కథమ్ ? ।। వృద్ధేర్లోపబలీయస్త్వాత్ । వృద్ధేర్లోపో బలీయాన్భవతీతి । ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యం--వృద్ధిః క్రియతాం లోప ఃథ్ద్య;తి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాద్వృద్ధిః ।। నిత్యో లోపః --- కృతాయామపి వృద్ధౌ

ప్రాప్నోత్యకృతాయామపి ।। అనిత్యో లోపో, న(3) హి కృతాయాం వృద్ధౌ ప్రాప్నోతి, పరత్వాత్సగిడ్భయాం

భవితవ్యమ్ ।। నాత్ర సగిటౌ ప్రాప్నుతః ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఏకాచస్తౌ వలీతి వా ।। ఏకాచః సగిటావుచ్యేతే ।। అథ వా వలీతి తత్రానువర్తతే ।। కిం పునః కారణమేకాచస్తౌ వలీతి వా(1) ? ।। దరిద్రాతేర్మా భూతామితి (2)। దరిద్రాతేర్న సగిడ్భయాం భవితవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్(3) ? ।। ఉక్తమేతత్(4)--దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే లోపః, సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధావితి । యశ్చేదానీం ప్రత్యయవిధౌ సిద్ధః సిద్ధోఽసౌ సగిడివధౌ(5) ।। ఏవమర్థమేవ తర్హ్యేకాజ్గ్రహణమనుర్వత్యమ్--

అత్ర సగిటౌ మా భూతామితి । స ఏష నిత్యో లోపో వృద్ధిం బాధిష్యతే ।। కిం పునర్వాన్ వృద్ధేరవకాశం మత్వాహ--నిత్యో లోప ఃధ్వ్య;తి ?, అనవకాశా వృద్ధిర్లోపం బాధిష్యతే ।। సావకాశా వృద్ధిః ।। కోఽవకాశః ।। అనన్త్యః---అకణీత్ అకాణీత్ ।। కథం పునః సత్యన్త్యేఽనన్త్యస్య వృద్ధిః స్యాత్(2) ? ।। భవేద్యోఽతాఙ్గం విశేషయేత్తస్యాఽనన్త్యస్య న స్యాత్ । వయం తు ఖల్వఙ్గేనాఽకారం విశేషయిష్యామస్తత్రాఽనన్త్యో న స్యాత్ । వయం తు ఖల్వఙ్గేవనాఽకారం విశేషయిష్యామస్తత్రాఽనన్త్యో వృద్ధేరవకాశోఽన్త్యస్య లోపో బాధకో భవిష్యతి । ఏవం వృద్ధేర్లోపబలీయస్త్వమ్(7) ।। (ఏవం వృద్ధేర్లోపో బలీయాన్ భవతి) ।।

అథ వాఽఽరభ్యతే పూర్వవిప్రతిషేధో- ఙ్యల్లోపావియఙ్యణ్గుణవృద్ధిదీర్ఘత్వేభ్యః పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -- ఃధ్వ్య;తి(9) ।। సా తర్హ్యేషాఽనన్త్యార్థా వృద్ధిః--హలన్తస్య యథా స్యాదజన్త్యస్య మా భూత్---అపిపఠిషీత్ ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ ।। కథమ్ ? ।। హలాదేరితినైషా బహువ్రీహిః షష్ఠీ-హల్ ఆదిర్యస్య సోఽయం హలాదిః, హలాదేరితి ।। కా తర్హి(1) ? ।। కర్మధారయాత్పఞ్చమీ--హల్ ఆదిర్హలాదిః, హలాదేః పరస్యేతి ।। యది కర్మధారయాత్పఞ్చమీ--అచకాసీత్, --అత్ర ప్రాప్నోతి ।। సిచా ఆనన్తర్యం విశేషయిష్యామః---హలాదేః పరస్య

సిచ్యనన్తరస్యేతి ।। యది సిచాఽఽనన్తర్యం విశేష్యతే--అకణీత్ అకాణీత్,--అత్ర న ప్రాప్నోతి ।। వచనాద్భవిష్యతి ।। ఃధ్వ్య;హాపి తర్హి వచనాత్ప్రాప్నోతి--అచకాసీత్ ।। యేన నావ్యవధానం తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాత్ ।। యేన చ నావ్యవధానమ్ ? ।। వర్ణేనైకేన । సఙ్ఘాతేన పున్నవ్యవధానం భవతి, న చ భవతి ।। యది సిచాఽఽనన్తర్యం విశేష్యతే---అస్తు బహువ్రీహిః షష్ఠీ ।। కస్మాన్న భవతి--అపిపఠిషీదితి ? ।। వ్యవహితత్వాత్ ।।

ఏవ తర్హి--అతిదూరమేవేదం హల్గ్రహణమనుసృతమ్---హల్గ్రహణమనన్త్యార్థమఙ్గ్రహణమనిగర్థమ్ ।। (వదవ్రజహలన్తస్యాచః) ।।

-7-2-5- హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్ర్వ్యేదితామ్

కిమర్థం జాగర్తేర్వృద్ధిప్రతిషేధ ఉచ్యతే ? ।। సిచి వృద్ధిర్మా భూదితి ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । జాగర్తేర్గుణ ఉచ్యతే, వృద్ధివిషయే ప్రతిషేధవిషయే చ స బాధకో భవిష్యతి ।। గుణే తర్హి కృతే రపరత్వే చ హలన్తలక్షణా వృద్ధిః ప్రాప్నోతి ।। నేటీతి తస్యాః ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।।

ఃధ్వ్య;యం తర్హి---ప్రతిషేధోత్తరకాలా వృద్ధిరారభ్యతేఽతో ల్రాన్తస్యేతి ।।

అపర ఆహ--కక్ష్యయా కక్ష్యా నిమాతవ్యా । సిచి వృద్ధిశ్చ ప్రాప్నోతి గుణశ్చ । గుణో భవతి । గుణే కృతే రపరత్వే చ హలన్తలక్షణా వృద్ధిః ప్రాప్నోతి । నేటీతి చ(1) తస్యాః ప్రతిషేధో భవతి । ప్రతిషేధోత్తరకాలమతో హలాదేర్లఘోరితి విభాషా వృద్ధిః ప్రాప్నోతి । న చ కిం చిత్ । అతో ల్రాన్తస్యేతి చ(1) వృద్ధిః ప్రాప్నోతి । న చ(2) కించిత్ ।।
(హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్ర్వ్యేదితామ్) ।।

-7-2-8- నేడ్వశి కృతి

కిమర్థం పురస్తాత్ప్రతిషేధ ఉచ్యతే న విధ్యుత్తరకాలః ప్రతిషేధః క్రియతే(3) I తద్యథా--- అన్యత్రాపి విధ్యుత్తరకాలాః ప్రతిషేధా భవన్తి II క్వాఽన్యత్ర ? II కర్తరి కర్మవ్యతిహారే న గతిహింసార్థేభ్య ఃథ్ద్య;తి I దేవతాద్వన్ద్వే చ నేన్ద్రస్య పరస్య (ఃథ్ద్య;తి(4)) II తత్రాయమప్యర్థో-- ద్విర్ద్గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి, ప్రకృతమనువర్తతే II నైవం శక్యమ్, ఃథ్ద్య;డర్థం సార్వధాతుకగ్రహణం లిజః సలోపే సంనిహితం తద్విచ్ఛిద్యేత II యది పునర్న్న వృధ్ద్యశ్చతుర్భ్య ఃథ్ద్య;త్యత్రైవోచ్యేత ? II కిం కృతం భవతి ? II విధ్యుత్తరకాలశ్చైవ ప్రతిషేధః కృతో భవతి I ద్విశ్చ్ద్గ్రహణం న కర్తవ్యమ్భవతి (5)I ఃథ్ద్య;డర్థం చ స సార్వధాతుకగ్రహణం లిజః సలోపే సన్నిహితం భవతి I తత్రాఽయమప్యర్థః-- ద్విఃప్రతిషేధో(6) న కర్తవ్యో భవతి II నైవం శక్యమ్, ఃథ్ద్య;హ హి తుష్టోథ దుద్రోథేతి,---ఋతో భారద్వాజస్యేత్యేతస్మాన్నియమాదిట్ప్రసజ్యేత II కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో(1) లిటీత్యేష యోగః ప్రతిషేధార్థో భవిష్యతి II యద్యేష యోగః ప్రతిషేధార్థో య

ఏతస్మాద్యోగాదిట్పరిప్రాప్యతే నియమాత్స న సిధ్యతి, -- పేచివ పేచిమ I శేకివ శేకిమ

II ఏవం తర్హి---(II కృసృభృగ్రహణం నియమార్థం(2), స్తుద్రుస్రుశ్రువాం ప్రతిషేధార్థం, వృజ్వృఞ్జో జ్ఞాపకార్థమ్ II) II కృసృభృ ఃథ్ద్య;త్యేషాం(3) గ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి, స్తుద్రుస్రుశ్రువాం ప్రతిషేధార్థం, వృజ్వృఞ్జోర్జ్ఞాపకార్థమ్ II

ఏవమపి సామాన్యవిహితస్యైవేటః ప్రతిషేధో విజ్ఞాయేత(4), విశేషవిహితశ్చాయం--థలీతి(1) II పురస్తాత్పునః(2) ప్రతిషేధే సత్యనారభ్యాపవాదోఽయం భవతి I తేన యావానిణ్నామ తస్య సర్వస్యైవ(4) ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి II యది ఖల్వప్యేషోఽభిప్రాయస్తన్న క్రియత(5) ఃథ్ద్య;తి, పురస్తాదపి ప్రతిషేధే సతి తన్న కరిష్యతే II

కథమ్ ? II ఃథ్ద్య;దమస్తి నేడ్వశి కృతీతి I తతో వక్ష్యామి--ఆర్ధధాతుకస్య వలాదేరితి I ఃథ్ద్య;డిత్యనువర్తతే I నేతి నివృత్తమ్ II

అథ కృద్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? II ఃథ్ద్య;హ మా భూత్ -- బిభిదివ బిభిదిమేతి II నైతదస్తి ప్రయోజనం---కృసృభృవృస్తుద్రుశ్రుస్రువో లిటీత్యేతస్మాన్నియమాదత్రేడ్భవిష్యతి II నాఽత్ర తేన పరిప్రాపణం ప్రాప్నోతి II కిం కారణమ్ ? II ప్రకృతిలక్షణస్య ప్రతిషేధస్య స ప్రత్యారమ్భః ప్రత్యయలక్షణశ్చాఽయం ప్రతిషేధః II ఉభయోః(6) స ప్రత్యారమ్భః II కథం జ్ఞాయతే ? II వృజ్వృఞ్జోర్గ్రహణాత్ II కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? II ఃథ్ద్య;మౌ వృజ్వృఞ్జావుదాత్తౌ, తయోః ప్రకృతిలక్షణః ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి I పశ్యతి త్వాచార్య-- ఉభయోః స ప్రత్యారమ్భఃథ్ద్య;తి, తతో వృజ్వృఞ్జోర్గ్రహణం కరోతి I (కిం చ)-- న ఖల్వపి కశ్చిదుభయవాన్ప్రతిషేధః ప్రకృతిలక్షణః ప్రత్యయలక్షణశ్చ II తతః కిమ్ ? II తుల్యజాతీయేఽసతి యథైవ ప్రకృతిలక్షణస్య నియామకో భవత్యేవం ప్రత్యయలక్షణస్యాపి నియామకో భవిష్యతి II ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్---ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--రుదివః రుదిమః

।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్, --- ఉపరిష్టాద్యోగవిభాగః కరిష్యతే, -- ఆర్ధధాతుకస్య । యదేతదనుక్రాన్తం ఏతదార్ధాతుకస్యైవ(1) ద్రష్టవ్యమ్ । తతఃథ్ద్వ్య;డ్వలాదేరితి । తత్ర(2) త్వేతావద్ద్రష్టవ్యం యది కించిత్తత్రాన్యదప్యార్ధధాతుకగ్రహణస్య ప్రయోజనమస్తి । అథ న కిం చిత్--ఃథ్ద్వ్య;హ వా కృద్గ్రహణం క్రియేత(3), తత్ర వార్ధధాతుకగ్రహణం, కో న్వత్ర విశేషః ! ।।

।। 8 ।। నేడ్వ్వరరమనాదౌ(4) కృతి ।। వరరమనాదౌ కృతీట్ప్రతిషేధం ప్రయోజయతి । (వర--) ఃథ్ద్వ్య;ర్శితా ఃథ్ద్వ్య;ర్శితుమ్ ఃథ్ద్వ్య;ర్శ్వరః । వర ।। ర--దీపితా దీపితుమ్ దీప్రమ్(6) । ర ।। మ -- భసితా భసితుమ్ భస్మ । మ ।। న--యతితా । యతితుమ్ యత్నః ।। అథాన్యే యే వశాదయస్తత్ర కథమ్ ? ।। ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని ।।

-7-2-9- తితుత్రతథసిసుసరకసేషు చ

।। తితుత్రేష్వగ్రహాదీనామ్ ।। తితుత్రేష్వగ్రహాదీనామితి వక్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్వ్య;హ మా భూత్ । నిగృహీతిః । ఉపస్నిహితిః నికుచితిః । నిపఠితిరితి ।।

-7-2-10- ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాత్

ఏకాజ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। ఏకాజ్గ్రహణం జార్గత్యర్థమ్ ।। ఏకాజ్గ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। జార్గత్త్యర్థమ్ ।) జాగర్తేరిట్ప్రతిషేధో మా భూదితి(7) । జాగరితా జాగారతుమ్ ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్--ఉపదేశేఽనుదాత్తాదిత్యుచ్యతే జాగర్తిశ్చోపదేశే ఉదాత్తః ।। న బ్రూమ ఃథ్ద్వ్య;హార్థం జార్గత్త్యర్థమేకాజ్గ్రహణం కర్తవ్యమితి ।। కిం తర్హి ? ।। ఉత్తరార్థమ్ । ।। శ్ర్యుకః కితీతీట్ప్రతిషేధం వక్ష్యతి స జాగర్తేర్మా భూదితి,--జాగరితః జాగరితవానితి ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం--జాగర్తేర్గుణ ఉచ్యతే(1) వృద్ధివిషయే ప్రతిషేధవిషయే చ స బాధకో భవిష్యతి । తత్ర గుణే కృతే రపరత్వే(2) చ కృతేఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న భవిష్యతి ।। నను చోపదేశాధికారాత్ప్రాప్నోతి ।। ఉపదేశగ్రహణం నివర్తయిష్యతే ।। యది నిర్వత్త్యతే(3) -- స్తీర్త్వా పూర్త్వా--ఃథ్ద్వ్య;త్త్వోత్త్వయోః కృతయో రపరత్వే చాఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః--ఆనుపూర్వ్యా సిద్ధమేతత్(4) ।। నాత్రాఽకృత ఃథ్ద్వ్య;ట్ప్రతిషేధే ఃథ్ద్వ్య;త్త్వోత్త్వే ప్రాప్నుతః ।। కిం కారణమ్ ? ।। న క్త్వా సేడితి కిత్త్వప్రతిషేధాత్ ।। ఃథ్ద్వ్య;దం తర్హి --- ఆతిస్తీర్ణతి నిపుపూర్ణతి । ఃథ్ద్వ్య;త్త్వోత్వయోః కృతయో రపరత్వే చాఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। మా భూదేవం--శ్ర్యుకః కితీతి, ఃథ్ద్వ్య;ట్సని వేత్యేవం భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్(1)--ఆస్తీర్ణం నిపూర్తాః పిణ్డాః । ఃథ్ద్వ్య;త్త్వోత్త్వయోః కృతయోః రపరత్వే చాఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। మా భూదేవమ్, ఃథ్ద్వ్య;ట్సని వేతి సని విభాషా, యస్య విభాషేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।।

ఃథ్ద్వ్య;హార్థమేవ తర్హి--।। వధ్యర్థమేకాజ్గ్రహణమ్(1) ।। (వధ్యర్థమేకాజ్గ్రహణం కర్త్తవ్యమ్) ।। వధ

ఃర్ధ్య;ట్ప్రతిషేధో మా భూదితి -- వధిషీష్టేతి ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం, క్రియమాణేఽపి ఏకాఙ్గ్రహణే వధ ఃర్ధ్య;ట్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి,--వధిషీష్టేతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। వధ ఃర్ధ్య;టప్రతిషేధః సన్నిపాత ఏకాచ్త్వాత్ప్రకృతేశ్చానుదాత్తత్వాత్ ।। సంనిపాతే చైవ హి వధిరేకాచ్చ్ఛ్రూయతే ప్రకృతిశ్చాస్యాఽనుదాత్తా ।।

కిం పునః కారణమేవం విజ్ఞాయతే--ఉపదేశేఽనుదాత్తాదేకాచః శ్రూయమాణాదితి ।। యఙ్లోపార్థమ్ ।। యఙ్లోపే మా భూదితి । బేభిదితా బేభిదితుమ్ । చేచ్ఛిదితా చేచ్ఛిదితుమ్ । ।। ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాదిత్యుపదేశవచనమనుదాత్తవిశేషణం చేత్కృఞాదిభ్యోలిటి నియమాఽనుపపత్తిరప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్య ।। ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాదిత్యుపదేశవచనమనుదాత్తవిశేషణం చేత్కృఞాదిభ్యో లిటి నియమస్యాఽనుపపత్తిః ।। కిం కారణమ్ ? ।। అప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్య । ద్విర్వచనే కృతే ఉపదేశేఽనుదాత్తాదేకాచః శ్రూయమాణాదితీట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । అసతీట్ప్రతిషేధే నియమో నోపపద్యతే ।। అసతి నియమే కో దోషః ? ।। తత్ర పచాదిభ్య ఃర్ధ్య;డ్వచనమ్ ।। తత్ర పచాదిభ్య ఃర్ధ్య;డ్వక్తవ్యః । పేచివ । శేకిమ ।। సనశ్చేట్ప్రతిషేధః ।। సనశ్చేట్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః బిభిత్సతి చిచ్ఛిత్సతి । ద్విర్వచనే కృతే ఉపదేశేఽనుదాత్తాదేకాచః శ్రూయమాణాదితీట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । ఃర్ధ్య;హ చ నీత్తః -- తత్వే కృతేఽనచ్కత్వాదిట్ప్రతిషేధో(1) న ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః । ఆనుపూర్వ్యా సిద్ధమేతత్ । నాత్రాఽకృతే ఃర్ధ్య;ట్ప్రతిషేధే తత్వం ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్(1) ।। తి కితీత్యుచ్యతే ।। యదప్యుచ్యతే---ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాదిత్యుపదేశవచనమనుదాత్తవిశేషణం చేత్కృఞాదిభ్యో లిటి నియమానుపపత్తిరప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్యేతి, మా భూన్నియమః నను చోక్తం--తత్ర పచాదిభ్య ఃర్ధ్య;డ్వచనమితి ।। నైషః దోషః--ఉక్తం తత్ర ధగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ।। (కిమ్(1) ?) ।। సముచ్చయో యథా విజ్ఞాయేత(2)--ధలి చ సేటి, క్షితి చ సేటీతి ।।

యదప్యుచ్యతే సనశ్చేట్ప్రతిషేధ ఃర్ధ్య;తి ।। ఉభయవిశేషణత్వాత్సిద్ధమ్ ।। ఉభయముపదేశగ్రహణేన విశేషయిష్యామః--ఉపదేశేఽనుదాత్తాదుపదేశే ఏకాచ ఃర్ధ్య;తి ।। యఙ్లోపే కథమ్(2) ? ।। యఙ్లోపే చ(3) తదన్తద్విర్వచనాత్ ।। సన్యఙన్తస్య స్థానే ద్విర్వచనం తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టః స భవతి యః స ఏకాజుపదేశేఽనుదాత్తః ।। అథాపి ద్విఃప్రయోగో ద్విర్వచనమేవమపి న దోషః ।। న హ్యస్య భిద్యుపదేశ ఉపదేశః ।। కిం తర్హి ? ।। బేభిద్యుపదేశ ఉపదేశః ।।

అథాపి భిద్యుపదేశ ఉపదేశ ఏవమపి న దోషః---అకారేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి ।। నను చ లోపే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ? ।। స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।। న సిధ్యతి । పూర్వవిధౌ స్థానివద్భావో న చాఽయం

పూర్వవిధిః ? ।। ఏవం తర్హి(1)--పూర్వస్మాదపి విధిః పూర్వవిధిః ।।

కః పునరుపదేశో న్యాయ్యః ? ।। యః కృత్స్నః ।। కశ్చ కృత్స్నః ? ।। య ఉభయోః ।। యది తర్హి య ఉభయోః స కృత్స్నః స చ న్యాయ్యో వధ ః్థ్వ;ట్ప్రతి షేధః ప్రాప్నోతి---ఆవధిషీష్టేతి ।। నైషః దోషః---ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరస్య బాధకో భవిష్యతి(2) ।। ఏవమపి ఉపదేశివద్భావో వక్తవ్యో యథైవ హి స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరం బాధతే ఏవం ప్రత్యయస్వరమపి బాధేత---ఆవధిషీష్టేతి ।। నైషః దోషః---ఆర్ధధాతుకీయాః సామాన్యేన భవన్త్యనవస్థితేషు ప్రత్యయేషు । తత్రార్ధధాతుకసామాన్యే వధిభావే కృతే సతి శిష్టత్వాత్ప్రత్యయస్వరో భవిష్యతి ।।

అథ కే పునరనుదాత్తాః ? ।। ఆదన్తాః--అదరిద్రాః । ః్థ్వ;వర్ణాన్తాశ్చాऽశ్రిశ్విడీశీదీధీవేవీజః(3) । ఉవర్ణాన్తాః---యురుణుక్షుక్ష్ణుస్నూర్ణువర్జమ్(4) । ఋదన్తాశ్చాऽజాగృవృజవృఙ్ః(5) శకిః--కవర్గాన్తానామ్ । పచివచిసిచిముచిరిచివిచిప్రచ్ఛియజిభజిసృజిత్యజిభుజిభ్రస్జిమస్జిరుజియుజిణిజివిజిసఞ్జి స్వఞ్జ్యయశ్చవర్గాన్తానామ్। అ(6)దిసదిశదిహ(7)దిఛిదితుదిను(6)దిస్విదిభిదిస్కన్దిక్షుదిఖిద్యతివిన్ది(7)(విన్తి(8))విద్యతిరాధియుధి(8)బుధిశుధి(8)క్రుధిరుధిసాధివ్యధిబన్ధిసిధ్యతిహనిమన్యతయస్తవర్గాన్తానామ్ । తపితిపివపిశపిచు(1)పిలుపిలిపిస్వప్యాపిక్షిపిసృపితృపిదృపియభిరభిలభియమిరమినమిగమయః--పవర్గాన్తానామ్ । రుశిరిశిదిశివిశిలిశిస్పృశిదృశిక్రుశిమృశిదంశిత్విషిమృషికృషిశ్లిషివిషిపిషితుషిదుషిద్విషిఘసివసిదహిదిహివహిదుహినహిరుహి(వహి(2))లిహిమిహయశ్చోప్మాన్తానామ్(3) । వసిః ప్రసారణీ ।। (ఏకాచ ఉపదేశే) ।

-7-2-13- కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో లిటి

।। కృఞ్ఞోऽసుటః ।। కృఞ్ఞోऽసుట ః్థ్వ;తి వక్తవ్యమ్ । ః్థ్వ;హ మాభూత్ -- సంచస్కరివ । సంచస్కరిమ ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యమ్---గుణే కృతే రపరత్వే చాऽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతి షేధో న భవిష్యతి ।। ఏవమప్యుపదేశాధికారాత్ప్రాప్నోతి తస్మాదసుట ః్థ్వ;తి వక్తవ్యమ్ ।। (కృసృభృవృ)

-7-2-14- శ్వీదితో నిష్ఠాయామ్

శ్విగ్రహణం కిమర్థం, న ప్రసారణే కృతే ప్రసారణపూర్వత్వే(4) చోగన్తాదిత్యేవ సిద్ధమ్ ? ।। అత ఉత్తరమ్పఠతి---।। శ్విగ్రహణమిదన్తత్వాదుపదేశస్య ।। శ్విగ్రహణం క్రియతే (కిఙ్కారణమ్ ? ।।) ః్థ్వ;దన్తత్వాదుపదేశస్య । ఉపదేశే ఉగన్తాదిత్యుచ్యతే । శ్వయతిశ్చోపదేశే ః్థ్వ;దన్తః ।। (శ్వీదితో నిష్ఠాయామ్) ।।

-7-2-15- యస్య విభాషా

II యస్య విభాషాఽవిదేః II యస్య విభాషాఽవిదేరితి వక్తవ్యమ్ I ఃథ్ద్య;హ మా భూత్---విదితః విదితవానితి II తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? II న వక్తవ్యమ్ I యదుపాధేర్విభాషా తదుపాధేః ప్రతిషేధః I శవికరణస్య(1) విభాషా, లుగ్వికరణశ్చాయమ్ II

-7-2-16- ఆదితశ్చ

విభాషా భావాదికర్మణోః II

కిమర్థో యోగవిభాగో న(2) ఆదితో విభాషా భావాదికర్మణోరిత్యేవోచ్యేత II కేనేదానీం కర్తరి ప్రతిషేధో భవిష్యతి ? II యస్య విభాషేత్యనేన II ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్యోగవిభాగం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- యదుపాధేర్విభాషా తదుపాధేః ప్రతిషేధ ఃథ్ద్య;తి II కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? II యస్య విభాషాఽవిదేరిత్యుక్తం తన్న వక్తవ్యం భవతి II

-7-2-17- విభాషా భావాదికర్మణోః

ఆదితశ్చ II

కిమర్థో యోగవిభాగో న(2) ఆదితో విభాషా భావాదికర్మణోరిత్యేవోచ్యేత II కేనేదానీం కర్తరి ప్రతిషేధో భవిష్యతి ? II యస్య విభాషేత్యనేన II ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్యోగవిభాగం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- యదుపాధేర్విభాషా తదుపాధేః ప్రతిషేధ ఃథ్ద్య;తి II కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? II యస్య విభాషాఽవిదేరిత్యుక్తం తన్న వక్తవ్యం భవతి II

-7-2-18- క్షుబ్ధస్వాన్తధ్వాన్తలగ్నమ్లిష్టవిరిబ్ధఫాణ్టవాఢాని మన్థమనస్తమస్సక్తాఽవిస్పష్టస్వరాఽనాయాసభృశేషు

II క్షుబ్ధం మన్థాఽభిధానే(1) II క్షుబ్ధం మన్థాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ I క్షుభితం మన్థేనేత్యేవాన్యత్ర I క్షుబ్ధ II స్వాన్త- II స్వాన్తం(1) మనోభిధానే II స్వాన్తం మనోభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ I స్వనితం మనసేత్యేవాన్యత్ర I స్వాన్త II ధ్వాన్త-- II ధ్వాన్తం(1) తమోఽభిధానే II ధ్వాన్తం తమోభిధాన ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ I ధ్వనితం తమసేత్యేవాన్యత్రా ధ్వాన్త II (లగ్న(2)--II లగ్నం సక్తాభిధానే(1) II లగ్నంసక్తాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ II లగితం సక్తేనేత్యేవాన్యత్ర I లగ్న II మ్లిష్ట--II మ్లిష్టం విస్పష్టాఽభిధానే(1) II II మ్లిష్టం విస్పష్టాఽభిధాన ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ I మ్లేచ్ఛితం విస్పష్టేనేత్యేవాన్యత్ర I మ్లిష్ట II విరిబ్ధ--II విరిబ్ధం స్వరాభిధానే(1) II విరిబ్ధం స్వరాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ I విరేభితం స్వరేణేత్యేవాన్యత్ర I విరిబ్ధ II -- ఫాణ్ట---II ఫాణ్టమ్ అనాయాసాభిధానే(1) II ఫాణ్టమనాయాసాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ I ఫాణితమేవాన్యత్ర I ఫాణ్ట II బాఢ---II బాఢం భృశాభిధానే II బాఢం భృశాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ II 8 II బాహితమేవాన్యత్ర(2)) II (క్షుబ్ధస్వాన్త)II

-7-2-19- ధృషిశసీ వైయాత్యే

కిమిదం వైయాత్య ఃర్థ్వ;తి ? ।। వియాతభావో(1) వైయాత్యమ్ ।।

-7-2-20- దృఢః స్థూలబలయోః

దృఢ (ఃర్థ్వ;తి(2)) నిపాతనం కిమర్థం, న దృహేర్న్రిడ్భవతీత్యేవోచ్యేత ।। దృఢనిపాతనం నకారహకారలోపార్థం పరస్య చ ఢత్వార్థమ్(2) ।। దృఢనిపాతనం క్రియతే, (కిమర్థమ్ ? ।।) ఠనకారహకారలోపార్థమ్ । నకారహకారలోపో యథా స్యాత్ । (పరస్య చ ఢత్వార్థమ్(2)) పరస్య చ ఢత్వం యథా స్యాత్ । ।। అనిడ్వచనే హి

రభావాఽప్రసిద్ధిరలఘుత్వాత్ ।। అనిడ్వచనే హి రభావస్యాఽప్రసిద్ధిః స్యాత్(2) । ద్రఢీయాన్ ।। కిం కారణమ్ ? ।।

అలఘుత్వాత్ ।। నలోపవచనే చ ।। నలోపశ్చ వక్తవ్యః । ఃర్థ్వ;హ పరిద్రఢయ్య గతః -- ల్యపి లఘుపూర్వస్యేత్యయాదేశో న స్యాత్ । ఃర్థ్వ;హ చ పారిదృఢీ కన్యేతి--గురూపోత్తమలక్షణః ష్యఙ్ప్రసజ్యేత ।।

-7-2-21- ప్రభౌ పరివృఢః

పరివృఢ ఃర్థ్వ;తి కిమర్థం నిపాత్యతే, న పరిపూర్వాద్వృహేర్న్రిడ్భవతీత్యేవోచ్యేత । ।। పరివృఢనిపాతనం చ ।। (పరివృఢ ఃర్థ్వ;తి నిపాతనం చ) ।। కిమ్ ? ।। నకారహకారలోపార్థం పరస్య చ ఢత్వార్థమ్, ఆనిడ్వచనే హి రభావాఽప్రసిద్ధిరలఘుత్వాత్, నలోపవచనం చేత్యేవ ।। పరివ్రఢీయానితి ర ఋతో హలాదేర్లఘోరితి రభావో న స్యాత్ । ఃర్థ్వ;హ చ పరివ్రఢయ్య గతఃర్థ్వ;తి, ల్యపి లఘుపూర్వస్యేత్యయాదేశో న స్యాత్ । ఃర్థ్వ;హ చ పరివృఢీ కన్యేతి గురూపోత్తమలక్షణః ష్యఙ్ప్రసజ్యేత ।।

-7-2-29- హృషేర్లోమసు

।। 8 ।। హృషేర్లోమకేశకర్తృకస్య ।। హృషేలోమకేశకర్తృకస్యేతి వక్తవ్యమ్ । హృష్టాని లోమాని హృషితాని లోమాని । హృష్టం లోమభిః హృషితం లోమభిః । హృష్టాః కేశాః హృషితాః కేశాః । హృష్టం కేశైః హృషితం కేశైః ।। (।। విస్మితప్రతిఘాతయోః(1) ।।) ।। విస్మితప్రతిఘాతయోరితి వక్తవ్యమ్ । హృష్టో దేవదత్తః । హృషితో దేవదత్తః। హృష్టా దన్తాః । హృషితా దన్తాః ।। (హృషేర్లోమసు) ।।

-7-2-23- ఘుషిరవిశబ్దనే

కిమర్థమవిశబ్దన ఃర్థ్వ;త్యుచ్యతే, న విశబ్దనే చురాదిణిచా భవితవ్యమ్ ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదయమవిశబ్దన ఃర్థ్వ;త్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో--విశబ్దనే ఘుషేర్విభాషా ణిజ్భవతీతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। మహీపాలవచః శ్రుత్వా జుఘుషః పుష్యమాణవాః(3)--ఏష ప్రయోగ ఉపపన్నో భవతి ।।

-7-2-26- ణేరధ్యయనే వృత్తమ్

కిం పున(1)రిదమధ్యయనాఽభిధాయికాయాం నిష్ఠాయాం నిపాతనం క్రియతే ఆహోస్విదధ్యయనే చేద్వృతిర్వర్త్_త ఃర్ధ్య;తి ? ।। కిం చాతః ? ।। యద్యధ్యయనాభిధాయికాయాం నిష్ఠాయాం(2) నిపాతనం క్రియతే, సిద్ధం వృత్తో గుణః వృత్తం పారాయణమ్ । వృత్తం(3) గుణస్య వృత్తం పారాయణస్యేతి న సిధ్యతి ।। అథ విజ్ఞాయతే-- అధ్యయనే చేద్వృతిర్వర్త్_తఃర్ధ్య;తి న దోషో భవతి ।। యథా న దోషస్తథాస్తు ।। అధ్యయనే చేద్వృతిర్వర్త్_తఃర్ధ్య;త్యపి వై విజ్ఞాయమానే న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। వృత్తిరయమకర్మకః ।। అకర్మకాశ్చాపి ణ్యన్తాః సకర్మకా భవన్తి, అకర్మకశ్చాత్ర వృతిః ।।

కథం పునర్జ్ఞాయతేఽకర్మకోఽత్ర వృతిరితి ? ।। అకర్మకాణాం భావే క్తో భవతీ(1)త్యేవమత్ర భావే క్తో భవతి । తత్ర ఉదితః క్త్వ విభాషా(2), యస్య విభాషేతి ఃర్ధ్య;ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।। అథ ణిగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।।

।। వృత్తనిపాతనే ణిగ్రహణ(3)మణ్యన్తస్యాఽవధారణప్రతిషేధార్థమ్ ।। వృత్తనిపాతనే ణిగ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్(4) ? ।। అణ్యన్తస్యాఽవధారణప్రతిషేధార్థమ్) । అణ్యన్తస్యాఽవధారణం మాభూదితి ।। కైమర్థక్యాన్నియమో భవతి ? ।। విధేయం నాస్తీతి కృత్వా ।। ఃర్ధ్య;హ చాస్తి విధేయం ।। కిమ్(4) ? ।। ణ్యధికాద్వృతే రిట్ప్రతిషేధో విధేయః తత్రాఽపూర్వో విధిరస్తు నియమోఽస్త్విత్యపూర్వ ఏవ విధిర్భవిష్యతి న నియమః ।। కుతో ను ఖల్వేతదధికార్థ ఆరమ్భే సతి ణ్యధికస్య భవిష్యతి న పునః(5) సనధికస్య వా స్యాద్యఙ్ధికస్య వేతి ? ।। తస్మాణ్ణిగ్రహణం(6) కర్తవ్యమ్ ।। అథ కిమర్థం నిపాతనం క్రియతే ? ।। నిపాతనం ణిలోపేడ్గుణప్రతిషేధార్థమ్ ।। నిపాతనం క్రియతే । (కిమర్థమ్ ? ।। ణిలోపేడ్గుణప్రతిషేధార్థమ్) । ణిలోపార్థమిడ్గుణప్రతిషేధార్థం చ ।। (ణేరధ్యయనే వృత్తమ్) ।।

-7-2-27- వా దాన్తశాన్తపూర్ణదస్తస్పష్టచ్ఛన్నజ్ఞప్తాః

అథ(1) దాన్తశాన్తయోః కిం నిపాత్యతే ? ।। దాన్తశాన్తయోరుపధాదీర్ఘత్వం చ ।। (దాన్తశాన్తయోరుపధాదీర్ఘత్వఞ్చ) ।। కిం చ ? ।। ణిలోపేట్ప్రతిషేధౌ చ ।। ఉపధాదీర్ఘత్వమనిపాత్యం, వృద్ధ్యా సిద్ధమ్ ।। న సిధ్యతి, మితాం హ్రస్వ ఃర్ధ్య;తి హ్రస్వత్వేన భవితవ్యమ్ ।। ఏవం తర్హ్యనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితీత్యేవాత్ర (2)దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ణిచా వ్యవహితత్వాత్ ।। ణిలోపే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।। స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావో దీర్ఘవిధి ప్రతి న స్థానివదితి

।।

అథ స్పష్టచ్ఛన్నయోః కిం నిపాత్యతే ? ।। స్పష్టచ్ఛన్నయోరుపధాహ్రస్వత్వం చ ।। (స్పష్టచ్ఛన్నయోరుపధాహ్రస్వత్వం చ

) ।। కిం చ ? ।। ణిలోపేఽ్ట్రప్రతిషేధౌ చ ।।

-7-2-28- రుష్యమత్వరసంఘుషాస్వనామ్

।। ఘుషిస్వనోర్వావచనమిట్ప్రతిషేధాద్విప్రతిషేధేన ।।
ఘుషిస్వనోర్వానచనమిట్ప్రతిషేధాద్భవతి విప్రతిషేధేన । ఘుషేరిట్ప్రతిషేధస్యాఽవకాశః -- అసంపూర్వాదవిశబ్దనమ్---ఘుష్టా రజ్జుః ఘుష్టో మాథః(4) । వావచనస్యావకాశః --- సంపూర్వాద్విషబ్దనమ్ --- సఙ్ఘుష్టం వాక్యం సఙ్ఘుషితం వాక్యమ్ । సంపూర్వాదవిశబ్దనే ఉభయం ప్రాప్నోతి --- సఙ్ఘుష్టా రజ్జుః సఙ్ఘుషితా రజ్జుః । వావచనం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

స్వన ఃథ్వ్య;ట్ప్రతిషేధస్యావకాశః అనాఙ్పూర్వాన్మనోఽభిధానం--స్వాన్తం మనః । వావచనస్యావకాశః--ఆఙ్పూర్వాదమనోఽభిధానమ్--ఆస్వాన్తో దేవదత్తః ఆస్వనితో దేవదత్తః । ఆఙ్పూర్వాన్మనోభిధాన ఉభయం ప్రాప్నోతి--ఆస్వాన్తం మనః ఆస్వనితం మనః । వావచనం భవతి విప్రతిషేధేన ।। (రుష్యమత్వరసంఘుషాస్వనామ్) ।।

-7-2-30- అపచితశ్చ

అపచితఃథ్వ్య;తి కిం నిపాత్యతే ? ।। (।। చాయేశ్చిభావశ్చ(2) ।।) చాయేశ్చిభావో (2)నిపాత్యతే । అపచితః । (।। క్తిని నిత్యమ్(3) ।।) ।। క్తిని నిత్యమితి వక్తవ్యమ్ । అపచితిః ।। (అపచితశ్చ) ।।

-7-2-35- ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేః

ఆర్ధధాతుకగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। వలాదిగ్రహణమార్ధధాతుకవిశేషణం(4) యథా విజ్ఞాయేత-- వలాదేరార్ధధాతుకస్యేతి ।। అథాఽక్రియమాణే ఆర్ధధాతుకగ్రహణే కస్య వలాదిగ్రహణం విశేషణం స్యాత్ ? ।। అఙ్గస్యేతి వర్తతేఽఙ్గవిశేషణమ్ ।।

తత్ర కో దోషః ? ।। అఙ్గస్య వలాదేరాదిత ఃథ్వ్య;ట్ప్రసజ్యేత--అడాడ్వత్ । తద్యథా-- అడాటావఙ్గస్యాదితో భవతస్తద్వత్ ।। క్రియమాణేఽప్యార్ధధాతుకగ్రహణేఽనిష్టం శక్యం(5) విజ్ఞాతుం --- వలాదేరార్ధధాతుకస్య యదఙ్గమితి । అక్రియమాణే చేష్టమ్--అఙ్గస్య యోవలాదిరితి ।। కిం చాఙ్గస్య వలాదిః ? ।। నిమిత్తం, -- యస్మిన్నఙ్గమిత్యేతద్భవతి ।। కస్మిన్నఙ్గమిత్యేతద్భవతి ? ।। ప్రత్యయే ।। యావతా క్రియమాణేఽపి చాఽనిష్టం విజ్ఞాయతే, అక్రియమాణే చేష్టం. తత్రాఽక్రియమాణే ఏవేష్టం విజ్ఞాస్యామః ।। ఃథ్వ్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఃథ్వ్య;హ మా భూత్--ఆస్తే శేతే ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం--రుదాదిభ్యః సార్వధాతుక ఃథ్వ్య;త్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి -- రుదాదిభ్య ఏవ సార్వధాతుక ఃథ్వ్య;డ్భవతి నాన్యేభ్య ఃథ్వ్య;తి ।। ఏవమపి వృక్షత్వం వృక్షతా -- అత్ర ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్హి విహితవిశేషణం ధాతుగ్రహణం---ధాతోర్యో విహితః ।। నను చ(3) ధాతోరేవాఽయం విహితః ।। న చాయం ధాతోరిత్యేవం విహితః ।। క్వ పునర్ధాతుగ్రహణం ప్రకృతమ్ ? ।। ఋుత ఃథ్వ్య;ద్ధాతోరితి ।। తద్వై షష్ఠీనిర్దిష్టం పఞ్చమీనిర్దిష్టేన చేహ విహితః(4) శక్యతే విశేషయితుమ్ ।। అథేదానీం షష్ఠీనిర్దిష్టేనచాపి విహితః(4)శక్యతే విశేషయితుమ్ । శక్యమార్ధధాతుకగ్రహణమకర్తుమితి ।।

-7-2-36- స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే

। । స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తేచేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్ । ।
స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే చేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ప్రస్నవితా ప్రస్నవితుమ్ ప్రస్నవితవ్యమ్ । ప్రక్రమితా ప్రక్రమితుమ్ ప్రక్రమితవ్యమ్ । । తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? । ।

న వక్తవ్యమ్ । అవిశేషేణ స్నుక్రమోరిడాగమముక్త్వా ఆత్మనేపదపరే నేతి వక్ష్యామి । । ।
ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేషు ప్రతిషేధః । ।
ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే(చ)తత్పరపరసీయుడేకాదేశేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । తత్పరపరే తావత్--ప్రసుస్నూషిష్యతే । ప్రచిక్రంసిష్యతే । । సీయుటి--ప్రస్నోషీ౽ట ప్రక్రంసీష్ట । ఏకాదేశే--ప్రస్నోష్యన్తే । ప్రక్రంస్యన్తే । ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గా౽భావాన్న ప్రాప్నోతి । । అన్తాదివద్భావేన వ్యపవర్గః । । ఉభయత ఆశ్రయే నాన్తాదివత్ । ।

ఏవం తర్హ్యేకాదేశః పూర్వవిధౌ(1) స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యపవర్గః । ।
తత్పరపరసీయుటోస్తర్హి

ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । । సిద్ధంతు స్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థాస్యేట్ప్రతిషేధాత్ । ।
సిద్ధమేతత్ । । కథమ్ ? । । (ఠస్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేట్ప్రతిషేధాత్ ।) ।
స్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్య నేడ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ । యది స్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేణ్న భవతీత్యుచ్యతే--ప్రస్నవితేవాచరతి ప్రస్నవిత్రీయతే--అత్ర న ప్రాప్నోతి । ।

। । బహిరఙ్గత్వాచ్చ(3) । । బహిరఙ్గలక్షణమత్రాత్మనేపదమ్ । ।

। । క్రమేశ్చ(4) । । క్రమేశ్చాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేణ్న(5) భవతీతి వక్తవ్యమ్ । । అథ కిమర్థం క్రమేః

పృథగ్గ్రహణం క్రియతే న స్నుక్రమిభ్యామిత్యేవోచ్యేత ? । । కర్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతి నేతి వక్ష్యతి తత్క్రమేరేవ(6) యథా స్యాత్స్నోర్మా భూత్ । వ్యతిప్రస్నవితా(1) । వ్యతిప్రస్నవితారౌ । వ్యతిప్రస్నవితారః । । కర్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతి ప్రతిషేధః(1) । । కర్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ప్రక్రన్తా । ఉపక్రన్తా । । తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్ -- స్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేణ్న భవతీతి వక్తవ్యమ్ । క్రమేశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । కర్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతీతి వక్తవ్యమ్ । సూత్రం చ భిద్యతే । ।

యథాన్యాసమేవా౽స్తు । నను చోక్తం-- స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే చేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానమితి । । నైషః దోషః । స్నుక్రమీ ఏవాత్మనేపదనిమిత్తత్వేన విశేషయిష్యామః, --న చేత్స్నుక్రమీ ఆత్మనేపదస్య నిమిత్తే ఃథ్వ్య;తి । । కథం పునర్ధాతుర్నామా౽౽త్మనేపదస్య నిమిత్తం స్యాత్ ? । । ధాతురేవ నిమిత్తమ్ । ఆహ హి భగవాన్(2)--అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ శేషాత్కర్త్_రి పరస్మైపదమితి । ।

యత్ర తర్హి ధాతుర్నాశ్రీయతే--భావకర్మణోరితి ? ।। అత్రాపి ధాతురేవాశ్రీయతే---భావకర్మవృత్తాద్ధాతోరితి ।। కథం ప్రక్రమితవ్యమ్ ఉపక్రమితవ్యమ్ (1)? ।। సత్యాత్మనేపదే నిమిత్తశబ్దో వర్తతే ।। కథం ప్రక్రన్తా ఉపక్రన్తా ।। తస్మాదసత్యపి ।।

కథం ప్రక్రమితవ్యమ్ । ఉపక్రమితవ్యమ్(4) । తస్మాత్సత్యేవ ।। కథం ప్రక్రన్తా ఉపక్రన్తా ? ।। వక్తవ్యమేవైతత్ -- కర్త్రరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతీతి ।।

అథ వా కృతీతి వర్తతే (స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే) ।।

-7-2-37- గ్రహోఽలిటి దీర్ఘః

।। గ్రహేర్దీర్ఘత్వే ఃథ్ద్య;గ్ధహణమ్(2) ।। గ్రహేర్దీర్ఘత్వే ఃథ్ద్య;గ్ధహణం కర్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్య;టో దీర్ఘ ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ ।। న వక్తవ్యమ్--ప్రకృతమనువర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేరితి ।। ఏవమపి కర్త్తవ్యమేవ(3) ।। అకరణే(4) హ్యసంప్రత్యయః షష్ఠ్యభావాత్ ।। అక్రియమాణే హీగ్ధహణేఽసంప్రత్యయః స్యాత్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। షష్ఠ్యభావాత్ । షష్ఠీనిర్దిష్టస్య ఆదేశా ఉచ్యన్తే న చాత్ర షష్ఠీం పశ్యామః ।। క్రియమాణే చాపి ఃథ్ద్య;గ్ధహణే(1)-- ।। చిణ్వదిటః ప్రతిషేధః ।। చిణ్వదిటః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । గ్రహిష్యతే ।। యఙ్లోపే చ ।। యఙ్లోపే చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । జరీగృహితా జరీగృహితుమ్ జరీగృహితవ్యమ్ ।।

యది పునరిడ్ దీర్ఘ ఆగమాన్తరం విజ్ఞాయేత ? ।। ఃథ్ద్య;డ్దీర్ఘ ఃథ్ద్య;తి చేద్విప్రతిషిద్ధమ్ ।। ఃథ్ద్య;డదీర్ఘ ఃథ్ద్య;తి చేద్విప్రతిషిద్ధం భవతి(3) । యది ఃథ్ద్య;ణ్న దీర్ఘః, అథ దీర్ఘో నేట్, ఃథ్ద్య;డ్ దీర్ఘశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ ।। ప్రతిషిద్ధస్య చ పునర్విధానే దీర్ఘత్వాఽభావః(1) ।। ప్రతిషిద్ధస్య చ (2)పునర్విధానే దీర్ఘత్వస్యాఽభావః । వువూర్షతే వివరిషతే వివరీషతే ।। అత్రాపీడ్ దీర్ఘ ఃథ్ద్య;త్యనువర్తిష్యతే ।।

యత్తర్హి విదేశస్థం ప్రతిషిధ్య పునర్విధానం తన్న సిధ్యతి । జ్యాప్రశ్చ్వోః క్విశ్ర్యుకః కితీత్యనేన ప్రతిషిద్ధే దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి । జరిత్వా జరీత్వా । ఃథ్ద్య;ర్ట్వో విధిరిటః ప్రతిషేధః । యథాప్రాప్త(3) ఃథ్ద్య;డ్ దీర్ఘో భవిష్యతి ।।

యది తర్హీటో గ్రహణే ఃథ్ద్య;ర్ట్వో గ్రహణం న భవతి,--జరీత్వా--న క్త్వా సేడితి కిత్త్వప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । ఃథ్ద్య;హ చాఽగ్రహీదితి-- ఃథ్ద్య;ట ఃథ్ద్య;ర్టీతి సిజ్లోపో న ప్రాప్నోతి । ఃథ్ద్య;హ చాఽగ్రహీత్--నేటీతి వృద్ధిప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। మా భూదేవం హ్మయన్తానామిత్యేవం భవిష్యతి ।। అత్రాపి నేటీత్యేవానువర్తతే । తచ్చావశ్యమిగ్ధహణమనుర్వత్యమ్-అధాక్షీదిత్యేవమర్థమ్(4) । తథా--అగ్రహీఢ్వమ్(5) అగ్రహీఢ్వం -- విభాషేట ఃథ్ద్య;తి మూర్ధన్యో న ప్రాప్నోతి । తస్మాన్నైతచ్ఛక్యం(1) వక్తుమ్--ఃథ్ద్య;టోగ్రహణే ఃథ్ద్య;ర్ట్వో గ్రహణం న భవతీతి ।। భవతి చేత్ప్రతిషిద్ధస్య చ(2) పునర్విధానే దీర్ఘాఽభావ (ఃథ్ద్య;త్యేవ) ।

తస్మాదశక్య ఃథ్వ్య;డ్ దీర్ఘ ఆగమాన్తరం విజ్ఞాతుమ్ I న చేద్విజ్ఞాయతే ఃథ్వ్య;టో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ II న కర్తవ్యమ్ I

ఆర్ధధాతుకస్యేతి వర్తతే I గ్రహః పరస్యార్ధధాతుకస్య దీర్ఘత్వం వక్ష్యామి II ఃథ్వ్య;హాపి తర్హి ప్రాప్నోతి -- గ్రహణమ్ గ్రహణీయమ్ IIవలాదేరితి వర్తతే II ఏవమపి గ్రహీతా గ్రహీతుమ్ అత్ర న ప్రాప్నోతి II భూతపూర్వగత్యా భవిష్యతి I ఏవమపి గ్రాహకః-అత్ర ప్రాప్నోతి II కిం చేట్ప్రతిఘాతేన ఖల్వపి దీర్ఘత్వముచ్యమానమిటం బాధేత(3) I తస్మాదిటో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ II న కర్తవ్యమ్ I ప్రకృతమనువర్తతే II క్వ ప్రకృతమ్ ? II ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేరితి II

నను చోక్తమ్--ఏవమపి కర్తవ్యమేవ(5), అగ్రహణే హ్యసంప్రత్యయః షష్ఠ్యనిర్దేశా--దితి II నైషః దోషః I గ్రహ ఃథ్వ్య;త్యేషా పఞ్చమీ ఃథ్వ్య;డితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి--- తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి II ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తం చిణ్వదిటః ప్రతిషధఃథ్వ్య;తి II కథమ్ ? II ప్రకృత స్యేట(6) ఃథ్వ్య;దం దీర్ఘత్వం, న చ చిణ్వదిట్ప్రకృతః II యఙ్లోపే చ(7) కథమ్ ? II ప్రకృత స్యేట(6) ఃథ్వ్య;దం దీర్ఘత్వం, న చ చిణ్వదిట్ప్రకృతః II యఙ్లోపే చ(7)కథమ్ ? II యఙ్లోపే చోక్తమ్-- ఃథ్వ్య;టి సర్వత్ర II క్వ సర్వత్ర ? II యద్యేవ(1) ప్రకృత స్యేటో దీర్ఘత్వమథాపి ఃథ్వ్య;ర్దీర్ఘ(2) ఆగమాన్తరం విజ్ఞాయేత (2)II యఙ్లోపే చోక్తమ్(4) II కిముక్తమ్ ? II తదన్తద్విర్వచనాదితి II

-7-2-44- స్వరతిసూతిసూయతిధూఞ్నూదితో వా

అథ వేతి వర్తమానే పునర్వావచనం కిమర్థమ్ ? II పువర్వావచనం లిజ్సిచోర్నివృత్త్యర్థమ్ II పునర్వావచనం క్రియతే II (కిమర్థమ్(5) ?) II లిజ్సిచోర్నివృత్త్యర్థమ్ ? II (లిజ్సిచోర్నివృత్తిర్యథా స్యాత్(5)) II

అథ కిమర్థం సూతిసూయత్యోః పృథగ్గ్రహణం క్రియతే ? II సువతేర్మా భూత్ II

అథ కిమర్థం ధూఞః సానుబన్ధకస్య గ్రహణం క్రియతే ? II ధువతేర్మా భూదితి II

కిం పునరియం ప్రాప్తే విభాషా, ఆహోస్విదప్రాప్తే ? II కథం చ ప్రాప్తే కథం చాఽప్రాప్తే(1) ? II యది స్వరతిరుదాత్తస్తతః ప్రాప్తే, అథాఽనుదాత్తస్తతోఽప్రాప్తే I II స్వరతిరుదాత్తః II స్వరతిరుదాత్తః పఠ్యతే II కిమర్థం తర్హి వావచనమ్ ? II వావచనం నివృత్త్యర్థమ్ II వావచనం క్రియతే II (కిం ప్రయోజనమ్ ?) II నివృత్త్యర్థమ్ II అనుదాత్తే హి కితి వాప్రసఙ్గః ప్రతిషిధ్య పునర్విధానాత్ II అనుదాత్తే హి సతి కితి విభాషా ప్రసజ్యేత I స్వృత్వా II కిం కారణమ్ ? II ప్రతిషిధ్య పునర్విధానాత్ I ప్రతిషిధ్య కిలాఽయం పునర్విధీయతే I స యథైవైకాజ్లక్షణం ప్రతిషేధం బాధతే ఏవం శ్ర్యుకః కితీత్యేతమపి బాధేత II

యది తర్హ్యుదాత్తః స్వరతిః, పఠిష్యతి(1) విప్రతిషేధం-- స్వరతేర్వేట్త్వాదృతః స్యే విప్రతిషేధేనేతి స(2) విప్రతిషేధో నోపపద్యతే II కిం కారణమ్ II ? స విధిరయం ప్రతిషేధో,

విధిప్రతిషేధయోశ్చాఽయుక్తో విప్రతిషేధః ।। సోఽపి విధిర్న మృదూనామివ కార్పాసానాం కృతః, ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యతే, స యథైవైకాజ్లక్షణం ప్రతిషేధం బాధతే ఏవమిమమపి బాధిష్యతే ।। అథ వా యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి । న చాఽప్రాప్తేవలాదిక్షణే ఃథ్ద్య;యం విభాషా ఆరభ్యతే, స్వలక్షణే పునః ప్రాప్తే చాఽప్రాప్తే చ ।।

అథ వా-మధ్యేపవాదాః పూర్వాన్విధీన్బాధన్తే ఃథ్ద్య;త్యేవమియం విభాషా వలాదిలక్షణమిటం బాధిష్యతే, స్వలక్షణం న బాధిష్యతే ।।

అథ వా పునరస్త్వనుదాత్తః ।। నను చోక్తమ్- అనుదాత్తే హి కితి వా ప్రసఙ్గః ప్రతిషిధ్య పునర్విధానాదితి ।। నైషః దోషః । యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి, న చాఽప్రాప్తే ఏకాజ్లక్షణే ప్రతిషేధే ఃథ్ద్య;యం విభాషా ఆరభ్యతే । శ్ర్యుకః కితీత్యేతస్మిన్పునః ప్రాప్తే చాఽప్రాప్తే చ ।। అథ వా శ్ర్యుకః కితీత్యేష(1) యోగ ఉదాత్తార్థశ్చ, యేభ్యశ్చాఽనుదాత్తేభ్య ఃథ్ద్య;ట్ప్రాప్యతే తద్బాధనార్థశ్చ ।। అథ వా(2) శ్ర్యుకః కితీతీహాఽనువర్తిష్యతే ।। అథ వాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--నేయం విభాషా ఉగ్లక్షణస్య(2) ప్రతిషేధస్య విషయే భవతీతి--యదయం సనీవన్తర్ధభ్రస్జదమ్భుశ్రిస్వృయూర్ణుభరజ్ఞపిసనామితి స్వృగ్రహణం కరోతి ।। (స్వరతిసూతిసూయతి) ।।

-7-2-47- ఃథ్ద్య;ణ్నిష్ఠాయామ్

ఃథ్ద్య;డితి వర్తమానే పునరిడ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। ఃథ్ద్య;డ్గ్రహణం నిత్యార్థమ్ ।। (ఃథ్ద్య;డితివర్త్మానే(4) పునరిడ్గ్రహణం క్రియతే ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। నిత్యార్థమ్) । నిత్యార్థోయమారమ్భః ।। నైతదస్తి ప్రయోజనం సిద్ధాఽత్ర విభాషా పూర్వేణైవ, తత్రారమ్భసార్మథ్యాన్నిత్యో విధిర్భవిష్యతి ।। నాత్ర పూర్వేణ విభాషా ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। యస్య విభాషేతి ప్రతిషేధాత్ । తత్రారమ్భసార్మథ్యాద్విభాషా లభ్యేత । పునరిడ్గ్రహణాదిడేవ(1) భవతి ।। (ఃథ్ద్య;ణ్నిష్ఠాయామ్) ।।

-7-2-48- తీషసహలుభరుషరిషః(2)

।। ఃథ్ద్య; షేస్తకారే శ్యన్ప్రత్యయాత్ప్రతిషేధః ।। ఃథ్ద్య; షేస్తకారే శ్యన్ప్రత్యయాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఃథ్ద్య;హ మా భూత్---ప్రేషితా ప్రేషితుమ్ ప్రేషితవ్యమ్ ।। (తీషసహలుభ) ।।

-7-2-52- వసతిక్షుధోరిట్

ఃథ్ద్య;డితి వర్తమానే పునరిడగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। పునరిడ్గ్రహణం నిత్యార్థమ్ ।। ఃథ్ద్య;డితి వర్తమానే పునరిడ్గ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్ ? ।।) థనిత్యార్థమ్ । నిత్యార్థోఽయమారమ్భః ।। (వసతిక్షుధోరిట్) ।।

-7-2-58- గమేరిట్ పరస్మైపదేషు

 ।। గమేరిట్పరస్మైపదేషు చేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్(3) ।। గమేరిట్ పరస్మైపదేషు(4) చేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । జిగమిషితా జిగమిషితుమ్ జిగమిషితవ్యమ్ ।। తత్తర్హ్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యమ్ । అవిశేషేణ గమేరిడాగమముక్త్వా ఆత్మనేపదపరే నేతి వక్ష్యామి ।। ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే ఉక్తమ్ ।। కిముక్తమ్ ? ।। ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేషు ప్రతిషేధ ఃథ్ద్య;తి । ఃథ్ద్య;హోపి-- ।। ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేషుప్రతిషేధోవక్తవ్యః ।। తత్పరపరే తావత్---సంజిగంసిష్యతే । సీయుటి--సంగంసీష్ట । ఏకాదేశే--సంగంస్యన్తే । ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాఽభావాన్న(1) ప్రాప్నోతి ।। సిద్ధం తు గమేరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేట్ప్రతిషేధాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। గమేరాత్మనేపదేన సమానపరస్థస్య (ఃథ్ద్య;ట్ప్రతిషేధాత్ । గమేరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్య(2)) ఃథ్ద్య;ణ్న భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।। (గమేరిట్పరస్మైపదేషు) ।।

-7-2-59- న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః

 ।। వృతాదిప్రతిషేధే చ ।। కిమ్ ? ।। కృత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్ ।। (కృత్యుపసఙ్ఖ్యానం(3)) కర్తవ్యమ్ । వివృత్సితా । వివృత్సితుమ్ । వివృత్సితవ్యమ్ ।। తత్తర్హ్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యమ్ ? ।। అవిశేషేణ వృతాదిభ్య ఃథ్ద్య;ట్ప్రతిషేధముక్త్వా ఆత్మనేపదపర ఃథ్ద్య;డ్భవతీతి వక్ష్యామి ।। ఆత్మనేపదపర(4) ఃథ్ద్య;డ్వచనే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేష్విడ్వచనమ్(5) ।। ఆత్మనేపదపర ఃథ్ద్య;డ్వచనే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేష్విడ్వక్తవ్యః । తత్పరపరే తావత్--వివర్తిషిష్యతే । సీయుటి--వర్తిషీష్ట । ఏకాదేశే-వర్తిష్యన్తే వర్ద్ధిష్యన్తే(6) ।। సిద్ధం తు వృతాదీనామాత్మనేపదేన సమానపరస్థస్యేడ్వచనాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। వృతాదీనామాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యే (డ్వచనాత్ । వృతాదీనామాత్మనేపదేన(1) సమానపదస్థస్యే--) డ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।। చతుస్తాసిక్లృపిగ్రహణానర్థక్యం చ ।। చతుర్గ్రహణం చానర్థకమ్ । సర్వేభ్యో (2)హి వృతాదిభ్యః ప్రతిషేధ ఃథ్ద్య;ష్యతే ।। తాసిగ్రహణం చానర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। నివృత్తత్వాత్సకారస్య ।। నివృత్తం సకారాదావితి । తాగ్రహణే చేదానీమక్రియమాణే క్లృపిగ్రహణేనాపి నార్థః । ఏషోఽపి హి వృతాదిః పఞ్చమః ।।

 భవేత్క్లృపిగ్రహణం న కర్తవ్యం, తాగ్రహణన్తు కర్తవ్యమ్ । యద్ధి తత్సకారదావితి న తచ్ఛక్యం నివర్తయితుం, తృచ్యపి హి ప్రసజ్యేత--వర్తితా వర్ధితా ।। తాగ్రహణే చేదానీం క్రియమాణే క్లృపిగ్రహణమపి కర్తవ్యమన్యేభ్యోఽపి వృతాదిభ్యస్తాసౌ మా భూదితి । భవేత్తాసిగ్రహణం కర్తవ్యం, క్లృపిగ్రహణం తు నైవ కర్తవ్యమ్ ।। అన్యేభ్యోపి(4) వృతాదిభ్యః తాసౌ కస్మాన్న భవతి ? ।। పరరమైపదేష్వితి వర్తతే, క్లృపేరేవ చ తాస్పరస్మైపదపరో నాన్యేభ్యో వృతాదిభ్యః (5)।। యద్యేవం తాగ్రహణేనాపి నార్థః ।। తృచి కస్మాన్న భవతి ? ।। పరస్మైపదేష్వితి వర్తతే ।।

-7-2-62- ఉదేశేఽత్వతః

తాసావత్వాత్ప్రతిషేధే ఘసేః ప్రతిషేధప్రసఙ్గోఽకారవత్త్వాత్।। తాసావత్వాత్ప్రతిషేధే ఘసేః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి--జఘసిథ ।। కిం కారణమ్?।। అకారవత్త్వాత్। సోఽపి హ్యకారవాన్।। సిద్ధం తు హలాదిగ్రహణాత్।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్?।। హలాదిగ్రహణాత్ । హలాదిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। తచ్చావశ్యం కర్తవ్యమ్--అత్యశీ ప్రయోజయతః ।। అత్యశీ తావన్న ప్రయోజయతః।। కిం కారణమ్?।। తాసావనిట ఃథ్ద్య;త్యుజ్యతే సేటౌ చేమౌ తాసౌ।। అఞ్జ్వశూ తర్హి ప్రయోజయతః।। అఞ్జ్వశూ చాపి న ప్రయోజయతః।। కిం కారణమ్?।। తాసౌనిత్యాఽనిటఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే,విభాషితేటావేతౌ ।। అదిస్తర్హి ప్రయోజయతి। ఆదిథ ।। క్రియమాణేఽపి వై హలాదిగ్రహణేఽత్ర ప్రాప్నోతి--జఘసిథ। ఏషోఽపి హి హలాదిః ।। తస్య చాభావాత్తాసౌ ।। తాసావనిట ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే న చ ఘసిస్తాసావస్తి।। నను చ యస్తాసౌ నాత్యనిడప్యసౌ తాసౌ భవతి।। నైవం విజ్ఞాయతే--యస్తాసావనిడితి ।। కథం తర్హి?।। యస్తాసావస్త్యనిట్ చేతి।। కిం వక్తవ్యమేతత్

?।। న హి ।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?।। సప్తమ్యర్థే వతిః।। సప్తమ్యర్థేఽపి వై వతిర్భవతి। తద్యథా మథురాయామివ మథురావత్। పాటలిపుత్ర ఃథ్ద్య;వ పాటలిపుత్రవత్ । ఏవం తాసావివ తాస్వత్।। ఉపదేశేత్వతః।।

-7-2-63- ఋతో భారద్వాజస్య

కిమర్థమిదముచ్యతే న అచస్తాస్వత్థల్యనిటో నిత్యమిత్యేవ సిద్ధమ్ ।। ఏవం తర్హి నియమార్థోయమారమ్భః--ఋత ఏవ భారద్వాజస్య నాన్యతో భారద్వాజస్యేతి ।। క్వ మా భూత్ ? ।। యయిథ(1) వవిథేతి ।। ఋతో భారద్వాజస్యేతి నియమానుపపత్తిరప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్య(2)।। ఋతో భారద్వాజస్యేతి నియమానుపపత్తిః ।। కిం కారణమ్ ? ।। అప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్య। గుణే కృతే రపరత్వే చాఽనజన్తత్వాత్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। అసతి నియమే కో దోషః ? ।। తత్ర పచాదిభ్య ఃథ్ద్య;డ్వచనమ్ ।। తత్ర పచాదిభ్య ఃథ్ద్య;డ్వక్తవ్యః-- పేచిథ శేకిథేతి ।।

యది పునరయం(3) భారద్వాజః పురస్తాదపకృష్యేత(4)---అచస్తాస్వత్థల్యనిటో నిత్యం భారద్వాజస్య । ఉపదేశేఽత్వతః । తత ఋతః । భారద్వాజస్యేతి నివృత్తమ్ ? ।। సిధ్యత్యేవమయం తు భారద్వాజః స్వస్మాన్మతాత్ప్రచ్యావితో భవతి ।। ఏవం తర్హి,---।। యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్(1) ।। యోగవిభాగః కరిష్యతే । అచస్తాస్వత్థల్యనిటో నిత్యముపదేశే । తతః--అత్వతః । అత్వతశ్చోపదేశ ఃథ్ద్య;తి ।। (ఋతో భారద్వాజస్య) ।।

-7-2-64- బభూథాతతన్థజగృమ్భవవర్థేతి నిగమే

వృగ్రహణం కిమర్థం న కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో(2) లిటీత్యేవ సిద్ధమ్ ।। ఏవం తర్హి ।। నియమార్థోయమారమ్భః ।। నిగమ ఏవ యథా స్యాత్ ।। క్వ మా భూత్ ? ।। వవరిథ ।।

-7-2-67- వస్వేకాజాద్వసామ్

కిమర్థమిదముచ్యతే ? ।। వస్వేకాజాద్ఘసాంవచనం నియమార్థమ్ ।। నియమార్థోఽయమారమ్భః -- వసావేకాజాద్ఘసామేవ ।।క్వ మా భూత్ ? ।। బిభిద్వాన్ ।। కిముచ్యతే-- నియమార్థమితి, న పునర్విధ్యర్థమపి(1) స్యాత్ । ప్రతిషేధోఽపి హ్యత్ర ప్రాప్నోతి --- నేడ్వశి కృతీతి, కృచ్చైవాఽయం(2) వశాదిశ్చ ।। ఏవం తర్హి---కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో లిటీత్యేతస్మాన్నియమాదత్రేడ్భవిష్యతి ।। నాత్ర తేన పరిప్రాపణం ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ప్రకృతిలక్షణస్య ప్రతిషేధస్య స(3) ప్రత్యారమ్భః, ప్రత్యయలక్షణశ్చాఽయం ప్రతిషేధః ।। ఉభయోః(4) స ప్రత్యారమ్భః । ।। కథం జ్ఞాయతే ? ।। వృఙ్వృఞ్జోర్గ్రహణాత్ ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। ఃర్ధ్వ;మౌ వృఙ్వృఞ్జావుదాత్తౌ, తయోః ప్రకృతిలక్షణః ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । పశ్యతి త్వాచార్యః-ఉభయోః స ప్రత్యారమ్భ ఃర్ధ్వ;తి, తతోవృఙ్వృఞ్జోర్గ్రహణం కరోతి । న ఖల్వపి కశ్చిదుభయవాన్ప్రతిషేధః ప్రకృతిలక్షణః ప్రత్యయలక్షణశ్చ। తుల్యజాతీయేఽసతి యథైవ ప్రకృతిలక్షణస్య నియామకో భవత్యేవం ప్రత్యయలక్షణస్యాపి నియామకో భవిష్యతి ।।

అథ యావతా వసావేకాజాద్ఘసిభ్య(5) ఃర్ధ్వ;టా భవితవ్యం కో న్వత్ర విశేషో నియమార్థే వా సతి విధ్యర్థే వా ? ।। న ఖలు కశ్చిద్విశేషః, ఆహోపురుషికామాత్రం తు,--భవానాహ విధ్యర్థమితి, వయం తు బ్రూమో--నియమార్థమితి ।।

అథైకాగ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। ఃర్ధ్వ;హ మా భూత్--బిభిద్వాన్ చిచ్ఛిద్వానితి ।। క్రియమాణేఽపి వై ఏకాగ్గ్రహణేఽత్ర ప్రాప్నోతి, ఏషోఽపి హ్యేకాచ్ ।। ఏవం తర్హి కృతే ద్విర్వ్యజనే య(1) ఏకాచ్ ।। కిం వక్తవ్యమేతత్ ? ।। న హి ।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ? ।। ఏకాగ్గ్రహణసామర్థ్యాత్ । న హి కశ్చిదకృతే ద్విర్వచనేఽనేకాజస్తి యదర్థమేకాగ్గ్రహణం క్రియతే ।। నను చాయమస్తి జాగర్తిః---జాగృవాంసోఽనుగ్మన్(2) ।। యత్తర్హ్యాకారగ్రహణం కరోతి । న హి కశ్చిదకృతే ద్విర్వచనే ఆకారాన్తోఽనేకాజస్తి ।। నను చాయమస్తి,--దరిద్రాతిః ।। న దరిద్రాతేరిటా భవితవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఉక్తమేతత్(1)--దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే లోపః, సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధావితి । యశ్చేదానీం ప్రత్యయవిధౌ సిద్ధః సిద్ధోఽసావిడ్విధౌ । ఏవమపి భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాయేత--ఆకారాన్తో యో భూతపూర్వఃర్ధ్వ;తి ।। ఏకాగ్గ్రహణమేవ తర్హి జ్ఞాపకమ్ ।। నను చోక్తం--జార్గత్యర్థమేతత్స్యాత్ ।। నైకముదాహరణమేకాగ్గ్రహణం ప్రయోజయతి । యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యా జ్జార్తేర్నేత్యేవ బ్రూయాత్ ।।

అథ ఘసిగ్రహణం కిమర్థం, న ఏకాజిత్యేవ సిద్ధమ్ ।। ఘసిగ్రహణమనచ్కత్వాత్ ।। ఘసిగ్రహణం క్రియతే, లోపే కృతేఽనచ్కత్వాదిణ్న(1) ప్రాప్నోతి ।। ఃర్ధ్వ;దమిహ సంప్రాధార్యమిట్ క్రియతాం లోప ఃర్ధ్వ;తి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదిడాగమః ।। నిత్యో లోపః । కృతేఽపీటి ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।। ఃర్ధ్వ;డపి నిత్యః । కృతేఽపి లోపే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।। అనిత్య ఃర్ధ్వ;ట్ । న హి కృతే లోపే ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అనచ్కత్వాత్ ।। ఏవం తర్హి

ద్విర్వచనే కృతేఽభ్యాసే యోఽకారస్తదాశ్రయ ఃథ్ద్వ;డ్భవిష్యతి ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ద్విత్వాల్లోపస్య పరత్వాత్ । ద్విర్వచనం క్రియతాం లోప ఃథ్ద్వ;తి కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాల్లోపః । లోపే కృతేఽనచ్కత్వాద్విర్వచనం న

ప్రాప్నోతి । ఘసిగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।। కథమ్ ? ।। వచనాదిడ్భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ;టి కృతే ద్విర్వచనం క్రియతాం లోప ఃథ్ద్వ;తి యద్యపి పరత్వాల్లోపః, స్థానివద్భావాద్విర్వచనం భవిష్యతి ।। (వస్వేకాజాద్ఘసామ్) ।।

-7-2-68- విభాషా గమహనవిదవిశామ్

।। దృశేశ్చ(2) ।। దృశేశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । దదృశ్వాన్ । దదృశివాన్ ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।। న వక్తవ్యమ్ । దృశేరితి వర్తతే ।। (విభాషా గమహన)

-7-2-70- ఋద్ధనోః స్యే

।। స్వరతేర్వేట్త్వాదృతః(1) స్యే (ఃథ్ద్వ;తి(2)) విప్రతిషేధేన ।। స్వరతిలక్షణాద్వావచనాదృతః స్య ఃథ్ద్వ;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన । స్వరతిలక్షణస్య వావచవనస్యావకాశః స్వర్తా స్వరితా । ఋతః స్య ఃథ్ద్వ;త్యస్యావకాశః --కరిష్యతే హరిష్యతే । ఃథ్ద్వ;హోభయం ప్రాప్నోతి--స్వరిష్యతి । అస్వరిష్యత్ । ఋతః స్యే ఃథ్ద్వ;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

-7-2-73- యమరమనమాతాం సక్చ

కిముదాహరణమ్ ? ।। అయంసీత్ అనంసీత్ అయాసీత్ అవాసీత్ ।। నైతదస్తి, నాస్త్యత్ర విశేషః సతి వా ఃథ్ద్వ;ట్యసతి వా ।। ఃథ్ద్వ;దం తర్హి--అయంసిష్టామ్ అయంసిషుః । వ్యరంసిష్టాం వ్యరంసిషుః । అనంసిష్టామ్ అనంసిషుః । అయాసిష్టామ్ అయాసిషుః । అవాసిష్టామ్ అవాసిషుః ।। ఃథ్ద్వ;దం చాప్యుదాహరణమ్--అయంసీత్ వ్యరంసీత్ అనంసీత్ అయాసీత్ అవాసీత్ ।। నను చోక్తం--నాస్త్యత్ర విశేషః సతి వేట్యసతి వేతి ।। అయమస్తి విశేషః--యద్యత్రేణ్న స్యాద్వృద్ధిః ప్రసజ్యేత । ఃథ్ద్వ;టి పునః సతి నేటీతి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి ।। మా భూదేవం హ్యన్తానామిత్యేవం భవిష్యతి ।। అత్రాపి(3) నేటీత్యనువర్తతే । తచ్చాఽవశ్యమిడ్గ్రహణమనుర్వత్యమ్--అధాక్షీదిత్యేవమర్థమ్ ।

ఆకారాన్తశ్చాపి(4) పదపూర్వ ఏకవచన ఉదాహరణం--మా హి యాసీత్ । యద్యత్రేణ్న స్యాదనుదాత్తస్య ఃథ్ద్వ;ర్టః శ్రవణం ప్రసజ్యేత । ఃథ్ద్వ;టి పునః సత్యుక్తమేతత్---అర్థవత్తు సిచశ్చిత్కరణసార్మథ్యాద్ధీట ఉదాత్తత్వ మితి । తత్రైకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్వ;త్యుదాత్తత్వం సిద్ధం భవతి ।। (యమరమనమాతాం సక్చ) ।।

-7-2-77- ఃథ్ద్వ;ర్శః సే

ఃథ్ద్వ;ర్డ్జనోర్ద్వే చ (1) ।।

కిమర్థో యోగవిభాగో న -- ః౮ద్వ్య;ర్శ్ఢనాం ‌స్ద్వే ః౮ద్వ్య;త్యేవోచ్యేత ।। ః౮ద్వ్య;ర్శో ధ్వే మా భూదితి ।। ః౮ద్వ్య;ష్యత ఏవ(2) ః౮ద్వ్య;ర్శిధ్వే ః౮ద్వ్య;తి ।। ః౮ద్వ్య;ర్ఢ్జనోస్తర్థి సే మా భూదితి(3) । ః౮ద్వ్య;ష్యతే ఏవ -- ః౮ద్వ్య;ర్థిషే జని షే ః౮ద్వ్య;తి(3) ।। ః౮ద్వ్య;ర్శస్తర్థి(4) మా భూదితి(3) ।। ః౮ద్వ్య;ష్యతే ఏవ ః౮ద్వ్య;ర్శిష్వేతి ।। సే తర్థి యః స్వశబ్దస్తత్ర యథా స్యాత్, క్రియాసమభిహారే యః స్వశబ్దస్తత్ర మా భూదితి ।। అత్రాపీష్యతే--స భవీనీశిష్వేత్యేవాయమీష్ట ః౮ద్వ్య;తి । ఆతశ్చేష్యతే -- ఏవం హ్యాహ -- సిద్ధం తు లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనస్య క్రియాసమభిహారే ద్విర్వచనాదితి ।। (ః౮ద్వ్య;ర్ఢ్జనోర్ధ్వే) ।।

-7-2-78- ః౮ద్వ్య;ర్ఢ్జనోర్ధ్వే చ (1)

ః౮ద్వ్య;ర్శః సే ।।

కిమర్థో యోగవిభాగో న -- ః౮ద్వ్య;ర్శ్ఢనాం ‌స్ద్వే ః౮ద్వ్య;త్యేవోచ్యేత ।। ః౮ద్వ్య;ర్శో ధ్వే మా భూదితి ।। ః౮ద్వ్య;ష్యత ఏవ(2) ః౮ద్వ్య;ర్శిధ్వే ః౮ద్వ్య;తి ।। ః౮ద్వ్య;ర్ఢ్జనోస్తర్థి సే మా భూదితి(3) । ః౮ద్వ్య;ష్యతే ఏవ -- ః౮ద్వ్య;ర్థిషే జని షే ః౮ద్వ్య;తి(3) ।। ః౮ద్వ్య;ర్శస్తర్థి(4) మా భూదితి(3) ।। ః౮ద్వ్య;ష్యతే ఏవ ః౮ద్వ్య;ర్శిష్వేతి ।। సే తర్థి యః స్వశబ్దస్తత్ర యథా స్యాత్, క్రియాసమభిహారే యః స్వశబ్దస్తత్ర మా భూదితి ।। అత్రాపీష్యతే--స భవీనీశిష్వేత్యేవాయమీష్ట ః౮ద్వ్య;తి । ఆతశ్చేష్యతే -- ఏవం హ్యాహ -- సిద్ధం తు లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనస్య క్రియాసమభిహారే ద్విర్వచనాదితి ।। (ః౮ద్వ్య;ర్ఢ్జనోర్ధ్వే) ।।

-7-2-80- అతోయేయః(2)

కిం సార్వధాతుకగ్రహణమనువర్తత ఉతాహో న ? ।। కిం చార్థోఽనువృత్త్యా ? ।। బాఢమర్థః(3) ।। యద్యకారాత్పరో యాశబ్ద(4)--ఆర్ధధాతుకమస్తి ।। నను చాయమస్తి చికీర్ష్యాత్ జిహీష్యాత్(1) ।। లోపోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।। కిం తర్హ్యస్మిన్యోగ ఉదాహరణమ్ ? ।। పచేత్(2) యజేత్ ।। అత్రాప్యతో దీర్ఘో యఞీతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి । స యథైవేయాదేశో

దీర్ఘత్వం బాధతే ఏవం లోపమపి బాధేత । తస్మాత్సార్వధాతుకగ్రహణమనుర్వత్యమ్ ।। (అతో యేయః) ।।

-7-2-82- ఆనే ముక్

।। ముకి స్వరే దోషః(3) ।। ముకి సతి స్వరే దోషో భవతి---పచమానః యజమానః । ముకా వ్యవహితత్వాదనుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి ।। నను చాయం ముగదుపదేశభక్తోఽదుపదేశగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।। న సిద్ధ్యతి--అఙ్గస్య ముగుచ్యతే, వికారణాన్తం చాఽఙ్గమ్ । సోఽయం(1) సఙ్ఘాతభక్తోఽశక్యోఽదుపదేశగ్రహణేన గ్రహీతుమ్ ।। ఏవం తర్హ్యభక్తః కరిష్యతే । ।। అభక్తే చ (2)।। కిమ్ ? ।। స్వరే దోషో భవతి పచమానో యజమానః । ముకా వ్యవహితత్వాదనుదాత్త్వం న ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్థి పరాదిః కరిష్యతే ।। పరాదౌ దీర్ఘప్రసఙ్గః ।। యది పరాదిః క్రియతే, అతో దీర్ఘో యఞీతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః।

తిజీత్యేవం తత్ l సిధ్యతి l సూత్రం తర్హి భిద్యతే l l యథాన్యాసమేవాఽస్తు l l నను చోక్తం ముకి స్వరే దోష ిఃర్థ్య;తి l l పరిహృతమేతత్--అదుపదేశభక్తోఽదుపదేశగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే l l నను చోక్తమ్అఙ్గస్య ముగుచ్యతే వికరణాన్తం చాఙ్గం సోఽయం సజ్ఞాతభక్తోఽశక్యోఽదుపదేశగ్రహణేన(5)గ్రహీతు మితి l అథా(3)ఽయమదృక్తః(4) స్యాద్గృహ్యేతాఽదుపదేశగ్రహణేన(5) ? l l బాఢం గృహ్యేత l l అదృక్తస్తర్హి భవిష్యతి l l తత్కథమ్ ? l l అతో యేయ(6) ిఃర్థ్య;త్యత్ర అకారగ్రహణం పఞ్చమీనిర్దిష్టం, అఙ్గస్యేతి చ షష్ఠీనిర్దిష్టం, తత్రాఽశక్యం వివిభక్తిత్వాదత ిఃర్థ్య;తి పఞ్చమ్యా అఙ్గం విశేషయితుం, తత్ప్రకృతమిహాఽనువర్తిష్యతే l l ఏవమపి షష్ఠ్యభావాన్న ప్రాప్నోతి l l ఆనే ిఃర్థ్య;త్యేషా సప్తమ్యత ిఃర్థ్య;తి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీ ప్రకల్పయిష్యతి--తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి l l (ఆనే ముక్) l l

-7-2-84- అష్టన ఆ విభక్తౌ

l l అష్టన్హనాదిపథిమథ్యాత్వేష్వాన్తరతమ్యాదనునాసికప్రసఙ్గః l l అష్టన్హనాదిపథిమథ్యాత్వేష్వాన్తరతమ్యాదనునాసికః ప్రాప్నోతి l అష్టాభిః అష్టాభ్యః l జాతః జాతవాన్ l పన్థాః మన్థాః l l 8 l l సిద్ధమనణ్త్వాత్ l l సిద్ధమేతత్ l l కథమ్ ? l l అనణ్త్వాత్ l l కథమనణ్త్వమ్ ? l l అణ్సవర్ణాన్గృహ్ణాతీత్యుచ్యతే న చాఽఽకారోఽణ్ l l l ఉచ్చారణసార్మథ్యాద్వా l l అథ వా శుద్ధ ఉచ్చారమసార్మథ్యాద్భవిష్యతి l l నైతౌ స్తః పరిహారౌ l యత్తావదుచ్యతే---అనణ్త్వాదితి l న బ్రూమోఽణ్సర్వాన్గృహ్ణాతీతి l l కథం తర్హి ? l l తపరస్తత్కాలస్యేతి l యదప్యుచ్యతే ఉచ్చారణసార్మథ్యాద్వేతి l అస్త్యన్యదుచ్చారణే ప్రయోజనమ్ l l కిమ్ ? l l ఉత్తరార్థం రాయో హలీతి l l ఏవం తర్హి నేమౌ పృథక్ పరిహారౌ l (l l l ఏకపరిహారః l l) l l ఏకః(1) పరిహారోఽయం --సిద్ధమనణ్త్వాదుచ్చారణసార్మత్యాద్వేతి l l ిఃర్థ్య;హ తావదష్టాభిః అష్టాభ్య ిఃర్థ్య;తి --- అనణ్త్వాత్సిద్ధమ్ l జాతః జాతవాన్ l పన్థాః మన్థాః,--ఉచ్చారణసార్మథ్యాత్సిద్ధమ్l l యద్యేవం పృథక్పరిహారయోరపి న దోషో యో యత్ర పరిహారః స తత్ర భవిష్యతి l l (అష్టన ఆ విభక్తౌ) l l

-7-2-86- యుష్మదస్మదోరనాదేశే

అనాదేశగ్రహణం(2) శక్యమకర్తుమ్ l l కథమ్ ? l l హలీత్యనువర్తతే(3) l న చాదేశో హలాదిరస్తి l l తదేతదనాదేశగ్రహణం తిష్ఠతు తావత్సాంన్యాసికమ్ l l (యుష్మద) l

-7-2-89 యోఽచి

అజ్గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్(1) l l కథమ్ ? l l అవిశేషేణ యత్వముత్సర్గస్తస్య హలాదావాత్వమపవాదః l (యోఽచి) l l

-7-2-90- శేషే లోపః

శేషగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్(1) ।। కథమ్ ?।। అవిశేషేణ లోప ఉత్సర్గస్తస్యాఽజాదౌ(2) యత్వమపవాదో హలాదావాత్వమపవాదః(3) ।। (శేషే లోపః) ।।

-7-2-91- మపర్యన్తస్య

పరిగ్రహణం శక్యమకర్తుం(1), మాన్తస్యేత్యేవ సిద్ధమ్ ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అన్తశబ్దస్యోభయార్థత్వాత్ ।। కథమ్ ? ।। అయమన్తశబ్దోఽస్త్యేవ సహ తేన వర్తతే । తద్యథా-- మర్యాదాన్తం దేవదత్తస్య క్షేత్రమ్ । సహ మర్యాదయేతి గమ్యతే । అస్తి ప్రాక్తస్మాద్వర్తతే । తద్యథా--నద్యన్తం దేవదత్తస్య క్షేత్రమితి । ప్రాఙ్నద్యా ఃథ్ద్య;తి గమ్యతే ।। తద్యః సహ తేన వర్తతే తస్యేదం గ్రహణం యథా విజ్ఞాయేత(1) ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ ।

సర్వత్రైవాఽన్తశబ్దః సహ తేన వర్తతే ।। అథ కథం నద్యన్తం దేవదత్తస్య క్షేత్రమితి ।। నద్యాః(2) క్షేత్రత్వే సంభవో

నాస్తీతి కృత్వా ప్రాఙ్నద్యా ఃథ్ద్య;తి గమ్యతే ।। (। ।। అవధిద్యోతనార్థం తు పరిగ్రహణమ్ ।।) ।। అవధిద్యోతనార్థం తర్హి పరిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । మాన్తస్యేత్యుచ్యమానే యత్రైవ మాన్తే యుష్మదస్మదీ తత్రైవాదేశాః స్యుః ।। క్వ చ మాన్తే యుష్మదస్మదీ ?।। యుష్మానాచష్టే అస్మానాచష్టే ఃథ్ద్య;తి (ణిచి--యుష్మయతి అస్మయతి(1) ।) యుష్మయతేరస్మయతేశ్చాషప్రత్యయః(2) ।। (మపర్యన్తస్య) ।।

-7-2-98- ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ

కిమర్థమిదముచ్యతే న త్వమావేకవచన ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్ ? ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఏకవచనాఽభావాత్ । ఏకవచన ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే న చాత్రైకవచనం పశ్యామః ।। ప్రత్యయలక్షణేన ।। న లుమతాఙ్గస్యేతి ప్రత్యయలక్షణస్య ప్రతిషేధః ।। ఏవం తర్హి ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యం--లుక్క్రియతామాదేశావితి(1), కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదాదేశౌ(2) ।। నిత్యో లుక్ । కృతయోరప్యాదేశయోః(2) ప్రాప్నోత్యకృతయోరపి ।। --- అన్తరఙ్గావాదేశౌ ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్ప్రత్యయోత్తరపదయోస్త్వమౌ శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽన్తరఙ్గానపి విధీన్బాధిత్వా బహిరఙ్గో లుగ్భవతీతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। గోమాన్ ప్రియో యస్య గోమత్ప్రియః యవమత్ప్రియః గోమానివాచరతి గోమత్యతే యవమత్యతే । అన్తరఙ్గానపి నుమాదీన్బహిరఙ్గో లుగ్బాధత ఃథ్ద్య;తి ।। నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్, అస్త్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్ ।। కిమ్ ? ।। యేఽన్యే ఏకవచనాదేశాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమేతత్స్యాత్ । తద్యథా--తవ పుత్రః త్వత్పుత్రః, మమ పుత్రో మత్పుత్రః । తుభ్యం హితం త్వద్ధితం, మహ్యం హితం మద్ధితమితి ।। యత్తర్హి మపర్యన్తగ్రహణమనువర్తయతి ।। యద్యత్రాఽన్యే ఏకవచనాదేశాః స్యుర్మపర్యన్తానువృత్తిరనర్థికా స్యాత్ ।। త్రిచతుర్యుష్మదస్మద్గ్రహణేష్వర్థగ్రహణం శబ్దవిశేషణమ్(1) ।। త్రిచతుర్యుష్మదస్మద్గ్రహణేష్వర్థగ్రహణం శబ్దవిశేషణం ద్రష్టవ్యమ్ ।

త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ(2) II యద్యపి సమాసః పుంసి నపుంసకే వా వర్తతే త్రిచతురౌ చ స్త్రియాం వర్తేతే, భవత్యేవ తిసృచతసృభావః, ప్రియాస్తిస్రో బ్రాహ్మణ్యోఽస్య బ్రాహ్మణస్య,--ప్రియతిసా ప్రియతిస్రౌ ప్రియతిస్రః I ప్రియచతసా ప్రియచతస్రౌ ప్రియచతస్రః II ప్రియాస్తిస్రో బ్రాహ్మణ్యోఽస్థ బ్రాహ్మణకులస్య--ప్రియతిసృ ప్రియతిసృణీ ప్రియతిసౄణి I ప్రియచతసృ ప్రియచతసృణీ ప్రియచతసౄణి II యదా హి సమాసః స్త్రియాం వర్తతే త్రిచతురౌ చ(1) పుంసి నపుంసకే వా తదా మా భూతామితి, ప్రియాస్త్రియో బ్రాహ్మణా అస్యా బ్రాహ్మణ్యాః ప్రియత్రి బ్రాహ్మణీ(2) ప్రియత్రీ ప్రియత్రయః I ప్రియచత్వాః ప్రియచత్వారౌ ప్రియచత్వారః I ప్రియాణి త్రీణి బ్రాహ్మణకులాని అస్యా బ్రాహ్మణ్యాః- ప్రియత్రిః ప్రియత్రీ ప్రియత్రయః I ప్రియచత్వాః ప్రియచత్వారౌ ప్రియచత్వారః II

యువావౌ ద్వివచనే I యద్యపి చ(1) సమాస ఏకార్థో వా భవతి బహ్వర్థో వా భవతి, ద్వ్యర్థే చ యుష్మదస్మదీ, భవత ఏవ యువావౌ II కిమవిశేషేణ ? II నేత్యాహ I యూయవయౌ జసి త్వాహౌ సౌ తుభ్యమహ్యౌ జయి తవమమౌ జసి ఃథ్థ్య;త్యేతాన్విధీన్వర్జయిత్వా(4) I అతిక్రాన్తో యువామతిత్వమ్, అత్యహమ్ I అతిక్రాన్తౌ యువామ్ అతియువామ్ అత్యావామ్ I అతిక్రాన్తా యువామ్ అతియూయమ్ అతివయమ్ I అతిక్రాన్తం యువామ్ అతియువామ్ అత్యావామ్ I అతిక్రాన్తౌ యువామ్ అతియువామ్ అత్యావామ్ I అతిక్రాన్తాన్యువామ్(5) అతియువాన్ అత్యావాన్ I అతియువయాఽత్యావయా I అతియువాభ్యామ్--అత్యావాభ్యామ్ I అతియువాభిః. అత్యావాభిః I అతితుభ్యమ్ అతిమహ్యమ్ II అతియువాభ్యామ్ అత్యావా భ్యామ్ I అతియువభ్యమ్ అత్యావభ్యమ్ I అతియువత్ అత్యావత్ I అతియువాభ్యామ్ అత్యావాభ్యామ్ I అతియువత్ అత్యావత్ I అతితవ అతిమమ I అతియువయోః అత్యావయోః అతియువాకమ్---అత్యావాకమ I అతియువయి అత్యావయి I అతియువయోః, అత్యావయోః,I అతియువాసు అత్యావాసు I

త్వమావేకవచనే--యద్యపి సమాసో వ్యర్థో భవతి బహ్వర్థో వా, ఏకార్థే చ యుష్మదస్మదీ, భవత ఏవ త్వమౌ II కిమ్ విశేషేణ ? II నేత్యాహI తానేవ విధీన్వర్జయిత్వా I అతిక్రాన్తస్త్వామ్ అతిత్వమ్ అత్యహమ్ I అతిక్రాన్తౌ త్వామతిత్వామ్ అతిమామ్ I అతిక్రాన్తాస్త్వామ్ అతియూయమ్ అతివయమ్ I అతిక్రాన్తం త్వామ్ అతిత్వామ్ అతిమామ్ I అతిక్రాన్తౌ త్వామ్ అతిత్వామ్ అతిమామ్ I అతిక్రాన్తాన్ త్వామ్--అతిత్వాన్ అతిమాన్ I అతిత్వయాఽతిమయా I అతిత్వాభ్యామ్ అతిమాభ్యామ్ I అతిత్వాభిః, అతిమాభిః I అతితుభ్యమ్, అతిమహ్యమ్ I అతిత్వాభ్యామ్ I అతిమాభ్యామ్ I అతిత్వభ్యమ్ అతిమభ్యమ్(1) I అతిత్వత్ I అతిమత్ I అతిత్వాభ్యామ్ అతిమాభ్యమ్ I అతిత్వత్ అతిమత్ I అతితవ అతిమమ I అతిత్వయోః అతిమయోః I అతిత్వాకమ్ అతిమాకమ్ I అతిత్వయి అతిమయి I అతిత్వయోః అతిమయోః I అతిత్వాసు అతిమాసు II

యద్యేవం యూయవయౌ జసి త్వాహౌ సౌ తుభ్యమహ్యౌ జయి తవమమౌ జసీత్యేతేభ్యో విధిభ్యః

పరత్వాత్త్వమావేకవచన ఃర్థ్వ;తి ప్రాప్నోతి, సావకాశా హ్యేతే విధయ ఃర్థ్వ;దానీం భవన్తి ।। కోఽవకాశః ? ।। అనేకార్థే యుష్మదస్మదీ(2) ।। త్వమావేకవచన ఃర్థ్వ;త్యస్యావకాశః-అన్యాని వచనాని । ఏకార్థయోర్యుష్మదస్మదోరేతేషు వచనేషూభయం ప్రాప్నోతి । పరత్వాత్త్వమావేకవచన ఃర్థ్వ;తి ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః । శేష ఃర్థ్వ;తి వర్తతే ।। కశ్చ శేషః ? ।। జసాదిభిరవ్యాప్తం యదేకవచనం, తస్మిన్ శేషే । అశేషత్వాన్న(3) భవిష్యతి ।। అథ వా(4)

త్వమావేకవచనఃర్థ్వ;త్యత్ర యూయవయౌ జసి త్వాహౌ సౌ తుభ్యమహ్యౌ జయి తవమమౌ జసీత్యేతదనువర్తిష్యతే ।।

-7-2-99- త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ

।। తిసృభావే సంజ్ఞాయాం కన్యుపసఙ్ఖ్యానమ్(1) ।। తిసృభావే సంజ్ఞాయాం కన్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తిసృకా నామ గ్రామః ।। చతసర్యాద్యుదాత్తనిపాతనం చ ।। చతసర్యాద్యుదాత్తనిపాతనం కర్తవ్యమ్ ।। త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృ చతసృ ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। చతస్రః పశ్య । శసి స్వరో మా భూతిది ।। కిం చాన్యత్ ? ।। ఉపదేశివద్వచనం చ ।। ఉపదేశివద్భావశ్చ వక్తవ్యః ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ ।। ఉపదేశావస్థాయామేవాద్యుదాత్తనిపాతనే కృతే విభక్తిస్వరేణ బాధనం యథా స్యాత్-- చతసృణామితి(2) ।। స తర్హ్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ।। ఉక్తం వా(3) ।। కిముక్తమ్ ? ।। విభక్తిస్వరభావశ్చ హలాదిగ్రహణాత్ । ఆద్యుదాత్తనిపాతనే హి హలాదిగ్రహణానర్థక్యమ్ ।। ఃర్థ్వ;తి । (త్రిచతురోః స్త్రియామ్) ।।

-7-2-100- అచి ర ఋతః

।। అచి రాదేశే జస్యుపసఙ్ఖ్యానం గుణపరత్వాత్ ।। అచిరాదేశే జస్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తిస్రస్తిష్ఠన్తి చతస్రస్తిష్ఠన్తి ।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? ।। గుణపరత్వాత్ । పరత్వాద్గుణః ప్రాప్నోతి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్(1) ? ।। న వాఽనవకాశత్వాద్రస్య ।। న వా వక్తవ్యమ్(2) ।। కిం కారణమ్ ? ।। అనవకాశత్వాద్రస్య అనవాకాశో రాదేశో గుణం బాధిష్యతే ।। సావకాశో రాదేశః ।। కోఽవకాశః ? ।। తిస్రః పశ్య చతస్రః పశ్య ।। నైషోఽస్త్యవకాశః, అత్రాపి పూర్వసవర్ణదీర్ఘః ప్రాప్నోతి । స యథైవ పూర్వసవర్ణం బాధతే ఏవం గుణమపి బాధిష్యతే ।। గుణోఽప్యనవకాశః ।। సావకాశో గుణః ।। కోఽవకాశః ? ।। హే కర్తః నైష సర్వనామస్థానే గుణః ।। కస్తర్హి ? ।। సంబుద్ధిగుణః ।। అయం తర్హి-- హే మాతః ! ।। ఏషోఽపి సంబుద్ధిగుణ ఏవ ।। నాఽత్ర సంబుద్ధిగుణః ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వ ఃర్థ్వ;తి హ్రస్వత్వేన భవితవ్యమ్ ।। భవేదీర్ఘాణాం హ్రస్వవచనసామర్థ్యాన్న స్యాత్, హ్రస్వానాం తు ఖలు(1) హ్రస్వత్వం క్రియతాం సంబుద్ధిగుణ ఃర్థ్వ;తి పరత్వాత్సంబుద్ధిగుణేన భవితవ్యమ్ ।। అథాపి కథం చిత్సావకాశో గుణః స్యాదేవమపి న(1) దోషః, పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్బాధన్త ఃర్థ్వ;త్యేవమయం రాదేశో జసి గుణం బాధతే సర్వనామస్థానగుణం న బాధిష్యతే । తస్మాత్సూచ్యతే-- అచి రాదేశే జస్యుపసఙ్ఖ్యానం గుణపరత్వాదితి ।। (అచి ర ఋతః) ।।

-7-2-101- జరాయా జరసన్యతరస్యామ్

(।। నుమోఽనజ్జరసౌ (2)।।) నుమోఽనజ్జరసౌ భవతో విప్రతిషేధేన । నుమోఽవకాశః-త్రపుణీ జతునీ తుమ్బురుణీ । అనజోఽవకాశః--ప్రియసక్థ్నా బ్రాహ్మణేన । ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--దధ్నా(1) సక్థ్నా(2) । జరసోఽవకాశః --- జరసా జరసే । నుమోఽవకాశః--కుణ్డాని వనాని ।। ఃథ్ద్య;హెూభయం ప్రాప్నోతి--అతిజరాంసి బ్రాహ్మణకులాని ।। అనజ్జరసౌ నుమో భవతో విప్రతిషేధేన ।।

అథేహ లుక్కస్మాన్న భవతి--అతిజరసం పశ్యేతి ?।। కిం పునః కారణం ద్వితీయైకవచనమేవోదాహ్రియతే న పునః ప్రథమైకవచనమపి---అతిజరసం తిష్ఠతీతి ? ।। అస్త్యత్ర విశేషో--నాఽత్రాఽకృతేఽమ్భావే జరస్భావః ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అచీత్యుచ్యతే । యదా(3) చ జరస్భావః కృతస్తదా లుఙ్న భవిష్యతి సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి యద్యేవమతిజరసమతిజరసైరిత్యత్ర న ప్రాప్నోతి, అతిజరమతిజరైరితి భవితవ్యమ్ ।। గోనర్దీయ ఆహ-- ఃథ్ద్య;ష్టమేవైతత్సఙ్గృహీతం భవతి । అతిజరమతిజరైరితి భవితవ్యం సత్యామేతస్యాం(1) పరిభాషాయాం--సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి ।। (జరాయాజరస్) ।।

-7-2-102- త్యదాదీనామః

।। త్యదాదీనాం ద్విపర్యన్తానామకారవచనమ్ ।। త్యదాదీనాం ద్విపర్యన్తానామత్వం వక్తవ్యమ్ ।। కిం

ప్రయోజనమ్ ? ।। యుష్మదస్మదన్తానాం భవదన్తానాం వా మా భూదితి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యమ్ ।।

।। త్యదాదీనామకారేణ(1) సిద్ధత్వాద్యుష్మదస్మదోః ।

శేషే లోపస్య లోపేన జ్ఞాయతే ప్రాక్తతోఽదితి ।।

యదయం త్యదాదీనామత్వేన(2) సిద్ధే యుష్మదస్మదోః శేషే లోపం శాస్తి(3) తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--ప్రాక్తతోఽత్వం భవతీతి, న సర్వేషామితి ।

।। అపి వోపసమస్తార్థమత్వాఽభావాత్కృతం భవేత్ ।।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్, ఉపసమస్తార్థమేతత్స్యాత్--అతియూయమ్ అతివయమ్ । ఉపసమస్తానాం హి త్యదాదీనామత్వం నేష్యతే, ---అతితత్ అతితదౌ అతితదః ।।

।। టిలోపష్టాబభావాఽర్థః కర్తవ్య ఃథ్ద్య;తి తత్స్మృతమ్ ।।

యస్తు శేషే లోపష్టిలోపః స వక్తవ్యః కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। టాప్ప్రతిషేధార్థమ్ । టాప్మా భూదితి ।। స తర్హి టిలోపో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః ।

।। అథ వా శేషసప్తమ్యా శేషే లోపో విధీయతే ।।

ఃర్థ్వ;హ యుష్మదస్మదోర్లోప ఃర్థ్వ;తీయతాऽన్త్యస్య లోపః సిద్ధః, సోऽయమేవం సిద్ధే సతియచ్ఛేషగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనమ్--అవశిష్టస్య లోపో యథా స్యాదితి ।

।। లుప్తశిష్టే హి తస్యాహుః కార్యసిద్ధిం మనీషిణః ।।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--న సర్వేషాం త్యదాదీనామత్త్వం భవతీతి యదయం--కిమః కః ఃర్థ్వ;తి కాదేశం శాస్తి । ఃర్థ్వ;తరథా హి కిమోऽద్భవతీత్యేవ బ్రూయాత్ ।। సిద్ధే విధిరారభ్యమాణో జ్ఞాపకార్థో భవతి, న చ కిమోऽత్వేన సిధ్యతి । అత్వే హి సత్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత ।। సిద్ధమన్త్యస్య పూర్వేణైవ, తత్రారమ్భసార్మథ్యాదికారస్య భవిష్యతి ।। కుతో ను ఖల్వేతత్--అనన్త్యార్థ ఆరమ్భే సతీకారస్య భవిష్యతి న పునః కకారస్య స్యాత్ ? ।। యత్తర్హి కిమో గ్రహణం కరోతి । ఃర్థ్వ;తరథా హి కాదద్భవతీత్యేవ బ్రూయాత్ ।। ఏవమపి కకారమాత్రాత్పరస్య ప్రాప్నోతి ।। త్యదాదీనామితి వర్తతే, న చాऽన్యత్కిమస్త్యదాదిషు కకారవదస్తి ।। ఏవమప్యనైకాన్తికం జ్ఞాపకమ్ । ఏతావన్ను(1) జ్ఞాప్యతే--న సర్వేషాం త్యదాదీనామత్వం భవతీతి ; తత్ర కుత ఏతద్--ద్విపర్యన్తానాం భవిష్యతి న పునర్యుష్మదస్మదదన్తానాం వా స్యాద్భవదన్తానాం వా ! ।। కిఞ్చాऽవశ్యం ఖల్వప్యుత్తరార్థం కిమో గ్రహణం కర్తవ్యం--కు తిహోః క్వాతీతి ।। కాదేశః ఖల్వప్యవశ్యం సాకచ్కార్థో వక్తవ్యః --కః కౌ కే ఃర్థ్వ;త్యేవమర్థమ్ । తస్మాద్విపర్యన్తానామత్త్వం(2) వక్తవ్యమ్ ।।

।। త్యదాదీనామకారేణ సిద్ధత్వాద్యుష్మదస్మదోః ।

శేషే లోపస్య లోపేన జ్ఞాయతే ప్రాక్తతోऽదితి ।। 1 ।।

అపి వోపసమస్తార్థమత్వాऽభావాత్కృతం(3) భవేత్ ।

టిలోపష్టాబభావార్థః కర్తవ్య ఃర్థ్వ;తి తత్స్మృతమ్ ।। 2 ।।

అథ వా శేషసప్తమ్యా శేషే లోపో విధీయతే ।।

లుప్తశిష్టే హి తస్యాహుః కార్యసిద్ధిం మనీషిణః ।। 3 ।।

-7-2-105- క్వాऽతి

కిమర్థం క్వాదేశ ఉచ్యతే న కుతిహోత్విత్యేవోచ్యేత ।। కా రూపసిద్ధిః క్వ ? ।। యణాదేశేన సిద్ధమ్ ।। న సిధ్యతి--ఓర్గుణః ప్రసజ్యేత ।। (క్వాతి) ।।

-7-2-106- తదోః సః సావనన్త్యయోః

కిమర్థమనన్త్యయోరిత్యుచ్యతే ? ।। అన్త్యయోర్మా(2) భూదితి ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, అత్వమన్త్యయోర్బాధకం భవిష్యతి ।। అనవకాశా విధయో బాధకా భవన్తి, సావకాశం చాऽత్వమ్ ।। కోऽవకాశః ? ।। ద్విశబ్దః ।।

సత్వమపి సావకాశమ్ ।। కోఽవకాశః ? ।। అనన్త్యః(3) ।

కథం పునః సత్యన్త్యేఽనన్త్యస్య(1) సత్వం స్యాత్ ? ।। భవేద్యస్తకారదకారాభ్యామఙ్గం విశేషయేత్తస్యాఽనన్త్యయోర్న స్యాద్వయం తు ఖల్వఙ్గేన తకారదకారౌ విశేషయిష్యామః(2) ।। ఏవమప్యుభయోః సావకాశయోః పరత్వాత్సత్వం ప్రాప్నోతి ।। కిం చ స్యాద్యద్యన్తయోః(3) సత్వం స్యాత్ ? ।। ఃథ్ద్వ్య;హ హే స ఃథ్ద్వ్య;తి; ఏఙ్హ్రస్వాదితి సంబుద్ధిలోపో న స్యాత్ । ఃథ్ద్వ్య;హ

చ

యా సా ; అత ఃథ్ద్వ్య;తి డాబ్న స్యాత్ । తస్మాదనన్త్యయోరితి వక్తవ్యమ్ ।। న వక్తవ్యమ్ ।। ఏవం వక్ష్యామి(4)--తదోః సః సౌ । తతో ఽదసః । అదసశ్చ దకారస్య సో భవతీతి ।। ఃథ్ద్వ్య;దమిదానీం కిమర్థమ్ ? ।। నియమార్థమ్--అదస ఏవ దకారస్య నాన్యస్య దకారస్యేతి ।। యది నియమః క్రియతే--ద్వీయతేరప్రత్యయో(5) ద్వ ఃథ్ద్వ్య;తి ప్రాప్నోతి స్వ ఃథ్ద్వ్య;తి చేష్యతే ।। యథాలక్షణమప్రయుక్తే ।। (తదోః స సౌ) ।

-7-2-107- అదస ఔ సులోపశ్చ

అదసః(1) సోర్భవేదౌత్వం కిం సులోపో విధీయతే ? ।। అదస ఏవ సోర్భవేదౌత్వం, కిమర్థం సులోపో విధీయతే ? ।। హ్రస్వాల్లుప్యేత(1) సంబుద్ధిః ।। ఃథ్ద్వ్య;హ హే అసా వితి ఏఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరితి లోపః ప్రసజ్యేత ।। న హలః(1) ।। హలో లోపః సంబుద్ధిలోపః ।। తద్ధ్రగ్లహణం కర్తవ్యమ్ ।। న కర్తవ్యమ్ ? ।। ప్రకృతం(1) హి తత్ ।। ప్రకృతం హ్ల్రగహణమ్ ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి ।। తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।। హ్రస్వాదిత్యేషా పఞ్చమీ హలితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి--తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి ।। ఆప ఏత్వం(1) భవేత్తస్మిన్ ।। ఃథ్ద్వ్య;హ హే అసౌ బ్రాహ్మణి ! । ఆఙి చాపః -- సంబుద్ధౌ చేత్యేత్వం ప్రసజ్యేత ।। న ఝలీత్యనువర్త్నాత్ ।। (నైష దోషః(2)) । ఝలీతి తత్రానువర్త్తతే ।।క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। సుపి చ బహువచనే ఝల్యేదితి । ।। ప్రత్యయస్థాచ్చ(1) కాదిత్త్వమ్ ।। ఃథ్ద్వ్య;ర్థ చ అసకౌ బ్రాహ్మణీతి ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేతీత్త్వం ప్రసజ్యేత ।। నైష దోషః । ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్ --- ఆ-ఆప్--ఆబితి ।। ఃథ్ద్వ్య;హపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--కారికే హారికే(3) ఃథ్ద్వ్య;తి ।।

।। శీభావశ్చ ప్రసజ్యతే(1) ।। ఃథ్ద్వ్య;హ చ శీభావః ప్రాప్నోతి--అసౌ బ్రాహ్మణీ ।। ఆప ఉత్తరస్యాఙః శీ భవతీతి శీభావః ప్రాప్నోతి । తస్మాత్సోర్లోపో వక్తవ్యః ।। సావౌత్వప్రతిషేధః(3) సాకచ్కాద్వా సాదుత్వం చ ।। సావౌత్వప్రతిషేధః సాకచ్కాద్వా వక్తవ్యః । సాచ్చ పరస్య ఉత్వం వక్తవ్యమ్ । అసకౌ అసుకః । ।। ఉత్తరపదభూతానామాదేశ ఉపదేశివద్వచనమ్ (అనాదిష్టార్థమ్) ।। ఉత్తరపదభూతానాంత్యదాదీనామాదేశ ఉపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । పరమాహం పరమాయం పరమానేన ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। అనాదిష్టార్థమ్ । అకృతే ఏకాదేశే ఆదేశా యథా స్యురితి । కిం పునః కారణమ్--ఏకాదేశస్తావద్భవతి న పునరాదేశాః ?, న పరత్వాదాదేశైర్భవితవ్యమ్ ? ।। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ ।। బహిరఙ్గా ఆదేశాః, అన్తరఙ్గ ఏకాదేశః--

అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।। స తర్హ్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--పూర్వపదోత్తరపదయోస్తావత్కార్యం భవతి నైకాదేశ ః‌ధ్ద్య;తి,--యదయం నేన్ద్రస్య పరస్యేతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। ః‌ధ్ద్య;న్ద్రే ద్వావచౌ, తత్రైకో యస్యేతి లోపేనాపహ్రియతేఽపర ఏకాదేశేన, అనచ్క ః‌ధ్ద్య;న్ద్రః సంవృత్తస్తత్ర(4) కో వృద్ధేః ప్రసఙ్గః(5) ? । పశ్యతి త్వాచార్యః-పూర్వపదోత్తరపదయోస్తావత్కార్యం భవతి నైకాదేశఃధ్ద్య;తి,--తతో నేన్ద్రస్య పరస్యేతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।।

।। అదసః(6) సోర్భవేదౌత్వం కి సులోపో విధీయతే ? ।।

హ్రస్వాల్లుప్యేత సంబుద్ధిర్న హలః ప్రకృతం హి తత్ ।।

ఆప ఏత్వం భవేత్తస్మిన్న ఝలీత్యనువర్తనాత్ ।

ప్రత్యయస్థాచ్చ కాదిత్త్వం శీభావశ్చ ప్రసజ్యతే ।।

-7-2-114- మృజేర్వృద్ధిః

।। మృజేర్వృద్ధివిధౌ క్విప్రతిషేధః(1) ।। మృజేర్వృద్ధివిధౌ క్వ్యన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । కంశపరిమృడ్భ్యాం కంశపరిమృడ్భిః । ।। ధాతౌః స్వరూపగ్రహణే వా తత్ప్రత్యయవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ ।। అథ వా ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ । ధాతుప్రత్యయే కార్యం భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।।

కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ? ।। ప్రయోజనం(3) సృజిదృశిమస్జినశిహన్తిగిరత్యర్థమ్ ।। సృజి-రజ్జుసృడ్భ్యామ్ రజ్జుసృడ్భిః । సృజి ।। దృశిదేవదృగ్భ్యామ్ దేవదృగ్భిః । దృశి ।। మస్జి ---ఉదకమగ్భ్యామ్ । ఉదకమగ్భిః । మస్జి ।। నశి-ప్రణడ్భ్యాం(4) ప్రణడ్భిః । నశి ।। హన్తి--వార్త్రఘ్నః । భ్రౌణఘ్నః । హన్తి ।। గిరతి(5)--దేవగిరౌ దేవగిరః । (గిరతి) ।। యది స్వరూపగ్రహణ ః‌ధ్ద్య;త్యుచ్యతే--ప్రసృగ్భ్యాం(6) ప్రసృగ్భిః । అనుదాత్తస్య చర్దుపధస్యాన్యతరస్యామిత్యమ్ ప్రాప్నోతి । ఏవం తర్హీయం పరిభాషా కర్తవ్యా--ధాతోః కార్యముచ్యమానం తత్ప్రత్యయే భవతీ(7)తి ।। సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ? ।। న కర్తవ్యా । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--భవత్యేషా పరిభాషా

యదయం భ్రౌణహత్యే తత్వం శాస్తి ।। (మృజేర్వృద్ధిః) ।।

-7-2-115- అచో ఞ్ణితి

అజ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। వృద్ధావజ్గ్రహణం గోఽర్థమ్ ।। వృద్ధావజ్గ్రహణం క్రియతే (కిం ప్రయోజనమ్(1) ? ।। గోఽర్థమ్ ।) గోతో వృద్ధిర్యథా స్యాత్--గౌరితి ।।

నైతదస్తి ప్రయోజనం, ణిత్కరణసార్మథ్యాదేవాత్ర వృద్ధిర్భవిష్యతి ।।

(అస్త్యన్యణ్ణిత్కరణస్య(1) ప్రయోజనమ్ ।। కిమ్ ? ।। గావౌ గావ ఃధ్ద్య;త్యత్రాఽత ఉపధాయా ఃధ్ద్య;తి వృద్ధిర్యథా స్యాత్ ।।) ।।

అథ యోగవిభాగః కిమర్థో న ఞ్ణిత్యత ఉపధాయా ఃధ్ద్య;త్యేవోచ్యేత ।। కా రూపసిద్ధిః-చాయకో లావకః కారకః హారకః(2) ? ।। గుణే కృతేఽయవో రపరత్వే చాఽత ఉపధాయా ఃధ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్ ।। (న సిద్ధ్యతి) । ।। యోగవిభాగః సఖివ్యఞ్జనాద్యర్థః ।। యోగవిభాగః క్రియతే ।। (కిమర్థః ? ।। సఖివ్యఞ్జనార్థః ।) సఖ్యర్థో వ్యఞ్జనాద్యర్థశ్చ । సఖ్యర్థస్తావత్--సఖాయౌ సఖాయః । వ్యఞ్జనాద్యర్థః--జైత్రం యౌత్రం చ్యౌత్రమ్ ।।

యోగవిభాగే చేదానీం సఖివ్యఞ్జనాద్యర్థే క్రియమాణేఽజ్గ్రహణమపి కర్తవ్యం భవతి ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। గోర్థమ్ ।। నను చోక్తం ణిత్కరణసామర్థ్యాదేవాత్ర వృద్ధిర్భవిష్యతి ।। అస్త్యన్యణ్ణిత్కరణే ప్రయోజనమ్ ।। కిమ్ ? ।। గావౌ గావః । అవాదేశే కృతేఽత ఉపధాయా ఃధ్ద్య;తి వృద్ధిర్యథా స్యాత్ ।। యత్తు(3) సౌ ణిత్కరణం తదనవకాశం, తస్యాఽనవకాశత్వాదేవ వృద్ధిర్భవిష్యతి ।। యథైవ ఖల్వపి ణిత్కరణసామర్థ్యాదనికోఽపి వృద్ధిః ప్రార్థ్యతే ఏవం తత్వమపి ప్రాప్నోతి । తత్వమపి హి ఞ్ణితీత్యుచ్యతే । తస్మాదజ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్(1) ।। (అచో ఞ్ణితి) ।।

-7-2-117- తద్ధితేష్వచామాదేః

అజ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। నను చ క్రియత ఏవ(2) ।। ద్వితీయం కర్తవ్యం,--యథాఽచామాదిగ్రహణమజ్విశేషణం విజ్ఞాయేత--అచామాదేరచఃధ్ద్య;తి ।। అథాఽక్రియమాణేఽజ్గ్రహణే కస్యాఽచామాదిగ్రహణం విశేషణం స్యాత్ ? ।। ఃధ్ద్య;గ్విశేషణమిత్యాహ, ---అచామాదేరిక ఃధ్ద్య;తి ।। తత్ర కో దోషః ? ।। ఃధ్ద్య;హైవ స్యాత్--ఐతికాయనః ఔపగవః । ఃధ్ద్య;హ న స్యాత్ --గార్గ్యో వాత్స్య ఃధ్ద్య;తి ।। తత్తర్హ్యజ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యమ్ । ప్రకృతమనువర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। అచో ఞ్ణితీతి ।। యది తదనువర్తతేఽత ఉపధాయా అచశ్చేతి అజ్మాత్రస్య ఉపధాయా వృద్ధిః ప్రసజ్యేత--భేదకః(3) ఛేదక ఃధ్ద్య;తి ।। అకారేణ తపరేణాఽచం విశేషయిష్యామః --అచోఽతఃధ్ద్య;తి ।। ఃధ్ద్య;హేదానీమచ ఃధ్ద్య;త్యనువర్తతే అతఃధ్ద్య;తి నివృత్తమ్ । అథవా--।। మణ్డూకగతయోఽధికారాః(4) ।। తద్యథా మణ్డూకా ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛన్తి తద్వదధికారాః ।। అథ వైకయోగః కరిష్యతే అచో ఞ్ణిత్యత ఉపధాయాః (ఃధ్ద్య;తి(1)) । తతః--తద్ధితేష్వచామాదేరితి । న చైకయోగేఽనువృత్తిర్భవతి ।।
తద్ధితేష్వచామాదివృద్ధావన్త్యోపధలక్షణప్రతిషేధః ।।
తద్ధితేష్వచామాదివృద్ధావన్త్యోపధలక్షణాయా వృద్ధేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । క్రౌష్టః । జాగత ఃధ్ద్య;తి ।। నను చాఽచామాదివృద్ధిరన్త్యోపధాలక్షణాం వృద్ధిం బాధిష్యతే ।। కథమన్యస్యోచ్యమానాఽన్యస్య బాధికా స్యాత్ ? ।। అసతి ఖల్వపి సంభవే బాధనం భవతి,అస్తి చ సంభవో యదుభయం స్యాత్ ।। లోకవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ ।। సత్యపి సంభవే బాధనం భవతి ।

తద్యథా- దధి బ్రాహ్మణేభ్యో(3) దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి సత్యపి సంభవే దధిదానస్య తక్రదానం నివర్తకం భవతి, ఏవమిహాపి సత్యపి సంభవేఽచామాదివృద్ధిరన్త్యోపధలక్షణాం(2) వృద్ధిం బాధిష్యతే ।। విషమ ఉపన్యాసః । నాప్రాప్తే దధిదానే తక్రదానమారభ్యతే తత్ప్రాప్తే ఆరభ్యమాణం బాధకం భవిష్యతి, ఃథ్ద్య;హ పునరప్రాప్తాయామన్త్యోపధాలక్షణాయాం(2) వృద్ధావచామాదివృద్ధిరాభ్యతే--సుశ్రుతౌస్రశుత ఃథ్ద్య;తి ।। పుష్కరసద్గ్రహణాద్వా ।। అథ వా యదయమనుశతికాదిషు పుష్కరసచ్ఛబ్దం పఠతి
తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽచామాదివృద్ధావన్త్యోపధాలక్షణా వృద్ధిర్న భవతీతి ।। ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభష్యే సప్తమాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।। పాదశ్చ సమాప్తః ।।

-9-9-999-

.

సప్తమోఽధ్యాయః-తృతీయపాదః

7-2

-7-2-1- సిచి వృద్ధిః పరస్మైపదేషు

।। సిచి వృద్ధావోకారప్రతిషేధః ।। సిచి వృద్ధావోకారస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఉదవోఢమ్ (1)। ఉదవోఢమ్(1) । ఉదవోఢేతి(1) ।। స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ।। ఓకారాద్వృద్ధిర్విప్రతిషేధేన ।। (ఓకారాద్వృద్ధిర్భవతి(2) విప్రతిషేధేన) । ఓత్వం క్రియతాం వృద్ధిరితి । (కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।।) వృద్ధిర్భవిష్యతి విప్రతిషేధేన ।। ఓకారాద్వృద్ధిర్విప్రతిషేధేనేతి చేదోత్వాఽభావః ।। ఓకారాద్వృర్విప్రతిషేధేనేతి చేదోత్త్వస్యాఽభావః । ఉదవోఢామ్ ఉవోఢమ్(1) ఉదవోఢేతి ।। నైషః దోషః । ఉక్తం తత్ర వర్ణగ్రహణస్య ప్రయోజనం వృద్ధావపి కృతాయామోత్త్వం యథా స్యాత్ ।। పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమ్ ।। అథ వా పునః ప్రసఙ్గాదత్ర వృద్ధౌ కృతాయామోత్వం భవిష్యతి ।। యథా ప్రసారణాదిషు(4) ద్విర్వచనమ్ ।। తద్యథా--జగ్లే మమ్లే ఃధ్ద్వ;ర్జతుః ఃధ్ద్వ;ర్జురితి ప్రసారణాదిషు(4) పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్విర్వచనం భవతి ।।

ఃధ్ద్వ;హాపి తర్హి పునఃప్రసఙ్గవిజ్ఞానాదోత్వం స్యాత్--సౌఢామిత్రిరితి ।। సౌఢామిత్రౌ బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్సిద్ధమ్ ।। (సౌఢామిత్రౌ(1) బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్సిద్ధమ్ ।) ।। బహిరఙ్గలక్షణా వృద్ధిరన్తరఙ్గమోత్త్వమ్ । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।।

-7-2-2- అతో ర్లాన్తస్య(1)

అన్తగ్రహణం కిమర్థం నాఽతో ర్ల(2) ఃధ్ద్వ;త్యేవోచ్యత ? ।। కేనేదానీం తదన్తస్య భవిష్యతి ? ।। తదన్తవిధినా ।। ఃధ్ద్వ;దం తర్హి ప్రయోజనమ్---అయమన్తశబ్దోఽస్త్యేవాఽవయవవాచీ । తద్యథా---వస్త్రాన్తో వసనాన్తః । అస్తి సామీప్యే వర్త్తతే । తద్యథా---ఉదకాన్తం గతః । ఉదకసమీపం గత ఃధ్ద్వ;తి గమ్యతే । తద్యః సామీప్యే వర్త్తతే తస్యేదం గ్రహణం యథా విజ్ఞాయేత్(3) । అఙ్గాన్తౌ యౌ రేఫలకారౌ తయోః సమీపే యోఽకారస్తస్య(4) యథా స్యాత్ । ఃధ్ద్వ;హ మాభూత్--అశ్వల్లీత్ అవభ్రీత్ । (అతోర్లా) ।।

-7-2-3- వదవ్రజహలన్తస్యాచః

హల్గ్రహణం కిమర్థమ్ ।। సముచ్చయో యథా విజ్ఞాయేత -- వదివ్రజ్యోశ్చ హలన్తస్య(1) చాఽచః౯్ధ్య;తి । నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, అల్గ్రహణాదేవాఽత్ర సముచ్చయో భవిష్యతి--- వదివ్రజ్యోశ్చాఽచశ్చేతి ।। అస్త్యన్యదల్గ్రహణే ప్రయోజనమ్ ।। (కిమ్(2) ?) ।। వదివ్రజివిశేషణం యథా విజ్ఞాయేత--వదివ్రజ్యోరచ ః౯్ధ్య;తి ।। యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యాద్వదివ్రజ్యోరత ః౯్ధ్య;త్యేవ(3) బ్రూయాత్ । అథ వైతదపి న బ్రూయాత్ । అత ః౯్ధ్య;తి వర్తతే ।। ః౯్ధ్య;దం తర్హి ప్రయోజనం---హలన్తస్య యథా స్యాదజన్తస్య మా భూత్ ।। కస్య పునరజన్తస్య ప్రాప్నోతి ? ।। అకారస్య । అచీకీర్షీత్ । అజిహీర్షీత్ ।। లోపోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।। ఆకారస్య తర్హి ప్రాప్నోతి--- అయాసీత్ అవాసీత్ ।। నాస్త్యత్ర విశేషః--సత్యాం వా వృద్ధావసత్యాం వా ।। సన్ధ్యక్షరస్య తర్హి ప్రాప్నోతి ।। నవై సన్ధ్యక్షరమన్త్యమస్తి ।। నను చేదమస్తి ఢలోపే కృతే ఉదవోఢాముదవోఢముదవోఢేతి(1) ? ।। అసిద్ధో ఢలోపస్తస్యాఽసిద్ధత్వాన్నైతదన్త్యం భవతి ।।

అత ఉత్తరం పఠతి---।। హల్గ్రహణమిటి ప్రతిషేధార్థమ్ ।। హల్గ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్ ?) ।। ః౯్ధ్య;టిప్రతిషేధార్థమ్ । నేటీతి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి స హలన్తస్య యథా స్యాదజన్తస్య మా భూత్, ---అలావీత్ అయావీత్(4) । ।। న వాఽనన్తరప్రతిషేధాత్ ।। న వైతత్ప్రయోజనమస్తి ।। కిం కారణమ్ ।।అనన్తరస్య(5) ప్రతిషేధాత్ । అనన్తరం యద్వృద్ధివిధానం తత్ప్రతిషిధ్యతే ।।

కుత ఏతత్ ? ।। అనన్తరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వేతి ।। తచ్చానన్త్యార్థమ్ ।। తచ్చాఽనన్తరం వృద్ధివిధానమనన్త్యార్థం విజ్ఞాయతే ।। కథం పునర్జ్ఞాయతేఽనన్తరం వృద్ధివిధానమనన్త్యార్థమితి ।। అన్త్యస్య(7) వచనార్థక్యాత్ ।। అన్త్యస్య వృద్ధివిధానే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వాఽనన్తరం వృద్ధివిధానమనన్త్యార్థం విజ్ఞాయతే ।। (।। అతో విభాషార్థన్తు (1)।।) అతో విభాషార్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్ । అతో హలాదేర్లఘోరితి విభాషా వృద్ధిం వక్ష్యతి సా హలన్తస్య యథా స్యాదజన్తస్య మా భూత్---అచికీర్షీత్ అజిర్హీషీత్ -- (ః౯్ధ్య;తి(1))।।

।। అతో విభాషార్థమితి చేత్తత్సిద్ధం (2)వృద్ధేర్లోపబలీయస్త్వాత్ ।। అతో విభాషార్థమితి చేత్తదన్తరేణాపి హల్గ్రహణం సిద్ధమ్ ।। కథమ్ ? ।। వృద్ధేర్లోపబలీయస్త్వాత్ । వృద్ధేర్లోపో బలీయాన్భవతీతి । ః౯్ధ్య;దమిహ సంప్రధార్యం--వృద్ధిః క్రియతాం లోప ః౯్ధ్య;తి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాద్వృద్ధిః ।। నిత్యో లోపః --- కృతాయామపి వృద్ధౌ

ప్రాప్నోత్యకృతాయామపి ।। అనిత్యో లోపో, న(3) హి కృతాయాం వృద్ధౌ ప్రాప్నోతి, పరత్వాత్సగిడ్భయాం

భవితవ్యమ్ ।। నాత్ర సగిటౌ ప్రాప్నుతః ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఏకాచస్తౌ వలీతి వా ।। ఏకాచః సగిటావుచ్యేతే ।। అథ వా వలీతి తత్రానువర్తతే ।। కిం పునః కారణమేకాచస్తౌ వలీతి వా(1) ? ।। దరిద్రాతేర్మా భూతామితి (2)। దరిద్రాతేర్హ్న సగిడ్భయాం భవితవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్(3) ? ।। ఉక్తమేతత్(4)--దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే లోపః, సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధావితి । యశ్చేదానీం

ప్రత్యయవిధౌ సిద్ధః సిద్ధోఽసౌ సగిడివధౌ(5) ।। ఏవమర్థమేవ తర్హ్యేకాగ్గ్రహణమనుర్వత్యమ్--అత్ర సగిటౌ మా భూతామితి । స ఏష నిత్యో లోపో వృద్ధిం బాధిష్యతే ।। కిం పునర్భవాన్ వృద్ధేరవకాశం మత్వాహ--నిత్యో లోప ఃథ్ర్య;తి ?, అనవకాశా వృద్ధిర్లోపం బాధిష్యతే ।। సావకాశా వృద్ధిః ।। కోఽవకాశః ।। అనన్త్యః---అకణీత్ అకాణీత్ ।। కథం పునః సత్యన్త్యేఽనన్త్యస్య వృద్ధిః స్యాత్(2) ? ।। భవేద్యోఽతాఙ్గం విశేషయేత్తస్యాఽనన్త్యస్య న స్యాత్ । వయం తు ఖల్వఙ్గేనాఽకారం విశేషయిష్యామస్తత్రాఽనన్త్యో న స్యాత్ । వయం తు ఖల్వఙ్గేవనాఽకారం విశేషయిష్యామస్తత్రాఽనన్త్యో వృద్ధేరవకాశోఽన్త్యస్య లోపో బాధకో భవిష్యతి । ఏవం వృద్ధేర్లోపబలీయస్త్వమ్(7) ।। (ఏవం వృద్ధేర్లోపో బలీయాన్ భవతి) ।।

అథ వాఽఽరభ్యతే పూర్వవిప్రతి షేధో- ఇ్యల్లోపావియడు్యణ్ణవృద్ధిదీర్ఘత్వేభ్యః పూర్వవిప్రతిషిద్ధమ్ -- ఃథ్ర్య;తి(9) ।। సా తర్హ్యేషాఽనన్త్యార్థా వృద్ధిః--హలన్తస్య యథా స్యాదజన్త్యస్య మా భూత్---అపిపఠిషీత్ ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్ ।। కథమ్ ? ।। హలాదేరితినైషా బహువ్రీహేః షష్ఠీ-హల్ ఆదిర్యస్య సోఽయం హలాదిః, హలాదేరితి ।। కా తర్హి(1) ? ।। కర్మధారయాత్పఞ్చమీ--హల్ ఆదిర్హలాదిః, హలాదేః పరస్యేతి ।। యది కర్మధారయాత్పఞ్చమీ--అచకాసీత్, --అత్ర ప్రాప్నోతి ।। సిచా ఆనన్తర్యం విశేషయిష్యామః---హలాదేః పరస్య

సిచ్యనన్తరస్యేతి ।। యది సిచాఽఽనన్తర్యం విశేష్యతే--అకణీత్ అకాణీత్,--అత్ర న ప్రాప్నోతి ।। వచనాద్భవిష్యతి ।। ఃథ్ర్య;హాపి తర్హి వచనాత్ప్రాప్నోతి--అచకాసీత్ ।। యేన నావ్యవధానం తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాత్ ।। యేన చ నావ్యవధానమ్ ? ।। వర్ణేనైకేన । సఙ్ఘాతేన పుర్న్వ్యవధానం భవతి, న చ భవతి ।। యది సిచాఽఽనన్తర్యం విశేష్యతే---అస్తు బహువ్రీహేః షష్ఠీ ।। కస్మాన్న భవతి--అపిపఠిషీదితి ? ।। వ్యవహితత్వాత్ ।।

ఏవ తర్హి--అతిదూరమేవేదం హగ్గ్రహణమనుసృతమ్---హగ్గ్రహణమనన్త్యార్థమగ్గ్రహణమనిగర్థమ్ ।। (వదవ్రజహలన్తస్యాచః) ।।

-7-2-5- హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్ర్వ్యేదితామ్

కిమర్థం జాగర్తేర్వృద్ధిప్రతి షేధ ఉచ్యతే ? ।। సిచి వృద్ధిర్మా భూదితి ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । జాగర్తేర్గుణ ఉచ్యతే, వృద్ధివిషయే ప్రతి షేధవిషయే చ స బాధకో భవిష్యతి ।। గుణే తర్హి కృతే రపరత్వే చ హలన్తలక్షణా వృద్ధిః ప్రాప్నోతి ।। నేటీతి తస్యాః ప్రతి షేధో భవిష్యతి ।।

ఃథ్ర్య;యం తర్హి---ప్రతి షేధోత్తరకాలా వృద్ధిరారభ్యతేఽతో ల్రాన్తస్యేతి ।।

అపర ఆహ--కక్ష్యయా కక్ష్యా నిమాతవ్యా । సిచి వృద్ధిశ్చ ప్రాప్నోతి గుణశ్చ । గుణో భవతి । గుణే కృతే రపరత్వే చ హలన్తలక్షణా వృద్ధిః ప్రాప్నోతి । నేటీతి చ(1) తస్యాః ప్రతి షేధో భవతి । ప్రతి షేధోత్తరకాలమతో హలాదేర్లఘోరితి విభాషా వృద్ధిః ప్రాప్నోతి । న చ కిం చిత్ । అతో

గ్లాన్తస్యేతి చ(1) వృద్ధిః ప్రాప్నోతి । న చ(2) కించిత్ ॥
(హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్ర్వ్యేదితామ్) ॥

-7-2-8- నేడ్వశి కృతి

కిమర్థం పురస్తాత్ప్రతిషేధ ఉచ్యతే న విధ్యుత్తరకాలః ప్రతిషేధః క్రియతే(3) । తద్యథా---అన్యత్రాపి విధ్యుత్తరకాలాః ప్రతిషేధా భవన్తి ॥ క్వాఽన్యత్ర ? ॥ కర్తరి కర్మవ్యతిహారే న గతిహింసార్థేభ్య ఃథ్ద్వ్య;తి । దేవతాద్వన్ద్వే చ నేన్ద్రస్య పరస్య (ఃథ్ద్వ్య;తి(4)) ॥ తత్రాయమప్యర్థో--ద్విరిడ్గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి, ప్రకృతమనువర్తతే ॥ నైవం శక్యమ్, ఃథ్ద్వ్య;డర్థం సార్వధాతుకగ్రహణం లిజః సలోపే సంనిహితం తద్విచ్ఛిద్యేత ॥ యది పునర్న వృధ్యశ్చతుర్భ్య ఃథ్ద్వ్య;త్యత్రైవోచ్యేత ? ॥ కిం కృతం భవతి ? ॥ విధ్యుత్తరకాలశ్చైవ ప్రతిషేధః కృతో భవతి । ద్విశ్చేడ్గ్రహణం న కర్తవ్యమ్భవతి (5)। ఃథ్ద్వ్య;డర్థం చ స సార్వధాతుకగ్రహణం లిజః సలోపే సన్నిహితం భవతి । తత్రాఽయమప్యర్థః--ద్విఃప్రతిషేధో(6) న కర్తవ్యో భవతి ॥ నైవం శక్యమ్, ఃథ్ద్వ్య;హ హి తుష్టోథ దుద్రోథేతి,---ఋతో భారద్వాజస్యేత్యేతస్మాన్నియమాదిట్ప్రసజ్యేత ॥ కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో(1) లిటీత్యేష యోగః ప్రతిషేధార్థో భవిష్యతి ॥ యద్యేష యోగః ప్రతిషేధార్థో య

ఏతస్మాద్యోగాదిట్పరిప్రాప్యతే నియమాత్స న సిధ్యతి, -- పేచివ పేచిమ । శేకివ శేకిమ

॥ ఏవం తర్హి---(॥ కృసృభృగ్రహణం నియమార్థం(2), స్తుద్రుస్రుశ్రువాం ప్రతిషేధార్థం, వృజ్వృఙ్భో జ్ఞాపకార్థమ్ ॥) ॥ కృసృభృ ఃథ్ద్వ్య;త్యేషాం(3) గ్రహణం నియమార్థం భవిష్యతి, స్తుద్రుస్రుశ్రువాం ప్రతిషేధార్థం, వృజ్వృఙ్భోర్జ్ఞాపకార్థమ్ ॥

ఏవమపి సామాన్యవిహితస్యైవేటః ప్రతిషేధో విజ్ఞాయేత(4), విశేషవిహితశ్చాయం--థలీతి(1) ॥ పురస్తాత్పునః(2) ప్రతిషేధే సత్యనారభ్యాపవాదోఽయం భవతి । తేన యావానిణ్నామ తస్య సర్వస్యైవ(4) ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి ॥ యది ఖల్వప్యేషోఽభిప్రాయస్తన్న క్రియత(5) ఃథ్ద్వ్య;తి, పురస్తాదపి ప్రతిషేధే సతి తన్న కరిష్యతే ॥

కథమ్ ? ॥ ఃథ్ద్వ్య;దమస్తి నేడ్వశి కృతీతి । తతో వక్ష్యామి--ఆర్ధధాతుకస్య వలాదేరితి । ఃథ్ద్వ్య;డిత్యనువర్తతే । నేతి నివృత్తమ్ ॥

అథ కృద్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ॥ ఃథ్ద్వ్య;హ మా భూత్ -- బిభిదివ బిభిదిమేతి ॥ నైతదస్తి ప్రయోజనం---కృసృభృవృస్తుద్రుశ్రుస్రువో లిటీత్యేతస్మాన్నియమాదత్రేడ్భవిష్యతి ॥ నాఽత్ర తేన పరిప్రాపణం ప్రాప్నోతి ॥ కిం కారణమ్ ? ॥ ప్రకృతిలక్షణస్య ప్రతిషేధస్య స ప్రత్యారమ్భః ప్రత్యయలక్షణశ్చాఽయం ప్రతిషేధః ॥ ఉభయోః(6) స ప్రత్యారమ్భః ॥ కథం జ్ఞాయతే ? ॥ వృజ్వృఙ్భోర్గ్రహణాత్ ॥ కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ॥ ఃథ్ద్వ్య;మౌ వృజ్వృఙావుదాత్తౌ, తయోః ప్రకృతిలక్షణః ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । పశ్యతి త్వాచార్య--ఉభయోః స ప్రత్యారమ్భఃథ్ద్వ్య;తి, తతో వృజ్వృఙ్భోర్గ్రహణం కరోతి । (కిం చ)-- న ఖల్వపి

కశ్చిదుభయవాన్ప్రతిషేధః ప్రకృతిలక్షణః ప్రత్యయలక్షణశ్చ ।। తతః కిమ్ ? ।। తుల్యజాతీయేఽసతి యథైవ ప్రకృతిలక్షణస్య నియామకో భవత్యేవం ప్రత్యయలక్షణస్యాపి నియామకో భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్---ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--రుదివః రుదిమః ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్, --- ఉపరిష్టాద్యోగవిభాగః కరిష్యతే, -- ఆర్ధధాతుకస్య । యదేతదనుక్రాన్తం ఏతదార్ధాతుకస్యైవ(1) ద్రష్టవ్యమ్ । తతఃథ్ద్య;డ్వలాదేరితి । తత్ర(2) త్వేతావద్ధష్టవ్యం యది కించిత్త్రాన్యదప్యార్ధధాతుకగ్రహణస్య ప్రయోజనమస్తి । అథ న కించిత్--ఃథ్ద్య;హ వా కృద్గ్రహణం క్రియేత(3), తత్ర వార్ధధాతుకగ్రహణం, కో న్వత్ర విశేషః ! ।।

।। 8 ।। నేడ్వరరమనాదౌ(4) కృతి ।। వరరమనాదౌ కృతీట్ప్రతిషేధం ప్రయోజయతి । (వర--) ఃథ్ద్య;ర్శితా ఃథ్ద్య;ర్శితుమ్ ఃథ్ద్య;ర్శ్వరః । వర ।। ర--దీపితా దీపితుమ్ దీప్రమ్(6) । ర ।। మ -- భసితా భసితుమ్ భస్మ । మ ।। న--యతితా । యతితుమ్ యత్నః ।। అథాన్యే యే వశాదయస్తత్ర కథమ్ ? ।। ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని ।।

-7-2-9- తితుత్రతథసిసుసరకసేషు చ

।। తితుత్రేష్వగ్రహాదీనామ్ ।। తితుత్రేష్వగ్రహాదీనామితి వక్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్య;హ మా భూత్ । నిగృహీతిః । ఉపస్నిహితిః నికుచితిః । నిపఠితిరితి ।।

-7-2-10- ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాత్

ఏకాగ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। ఏకాగ్గ్రహణం జార్గత్యర్థమ్ ।। ఏకాగ్గ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। జార్గత్త్యర్థమ్ ।) జాగర్తేరిట్ప్రతిషేధో మా భూదితి(7) । జాగరితా జాగారతుమ్ ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్--ఉపదేశేఽనుదాత్తాదిత్యుచ్యతే జాగర్తిశ్చోపదేశే ఉదాత్తః ।। న బ్రూమ ఃథ్ద్య;హార్థం జార్గత్త్యర్థమేకాగ్గ్రహణం కర్తవ్యమితి ।। కిం తర్హి ? ।। ఉత్తరార్థమ్ । ।। శ్ర్యుకః కితీతీట్ప్రతిషేధం వక్ష్యతి స జాగర్తేర్మా భూదితి,--జాగరితః జాగరితవానితి ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం--జాగర్తేర్గుణ ఉచ్యతే(1) వృద్ధివిషయే ప్రతిషేధవిషయే చ స బాధకో భవిష్యతి । తత్ర గుణే కృతే రపరత్వే(2) చ కృతేఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న భవిష్యతి ।। నను చోపదేశాధికారాత్ప్రాప్నోతి ।। ఉపదేశగ్రహణం నివర్తయిష్యతే ।। యది నిర్వత్త్యతే(3) -- స్తీర్త్వా పూర్త్వా--ఃథ్ద్య;త్త్వోత్త్వయోః కృతయో రపరత్వే చాఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః--ఆనుపూర్వ్యా సిద్ధమేతత్(4) ।। నాత్రాఽకృత ఃథ్ద్య;ట్ప్రతిషేధే ఃథ్ద్య;త్త్వోత్త్వే ప్రాప్నుతః ।। కిం కారణమ్ ? ।। న క్త్వా సేడితి కిత్త్వప్రతిషేధాత్ ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి --- ఆతిస్తీర్ణతి నిపుపూర్ణతి । ఃథ్ద్య;త్త్వోత్త్వయోః కృతయో రపరత్వే చాఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। మా భూదేవం--శ్ర్యుకః కితీతి, ఃథ్ద్య;ట్సని వేత్యేవం భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్(1)--ఆస్తీర్ణం నిపూర్తాః పిణ్డాః । ఃథ్ద్య;త్త్వోత్త్వయోః కృతయోః రపరత్వే చాఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। మా భూదేవమ్, ఃథ్ద్య;ట్సని వేతి సని విభాషా, యస్య విభాషేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।।

ః;థ్ద్య;హార్థమేవ తర్హి-- ।। వధ్యర్థమేకాజ్గ్రహణమ్(1) ।। (వధ్యర్థమేకాజ్గ్రహణం కర్త్_వ్యమ్) ।। వధ

ః;థ్ద్య;ట్ర్పతిషేధో మా భూదితి -- వధిషీష్టేతి ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం, క్రియమాణేऽపి ఏకాజ్గ్రహణే వధ ః;థ్ద్య;ట్ర్పతిషేధః ప్రాప్నోతి,--వధిషీష్టేతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। వధ ః;థ్ద్య;టప్రతిషేధః సన్నిపాత ఏకాచ్త్వాత్ప్రకృతేశ్చానుదాత్తత్వాత్ ।। సంనిపాతే చైవ హి వధిరేకాచ్ఛ్రూయతే ప్రకృతిశ్చాస్యాऽనుదాత్తా ।।

కిం పునః కారణమేవం విజ్ఞాయతే--ఉపదేశేऽనుదాత్తాదేకాచః శ్రూయమాణాదితి ।। యజ్లోపార్థమ్ ।। యజ్లోపే మా భూదితి । బేభిదితా బేభిదితుమ్ । చేచ్ఛిదితా చేచ్ఛిదితుమ్ । ।। ఏకాచ ఉపదేశేऽనుదాత్తాదిత్యుపదేశవచనమనుదాత్తవిశేషణం చేత్కృఞాదిభ్యోలిటి నియమాऽనుపపత్తిరప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్య ।। ఏకాచ ఉపదేశేऽనుదాత్తాదిత్యుపదేశవచనమనుదాత్తవిశేషణం చేత్కృఞాదిభ్యో లిటి నియమస్యాऽనుపపత్తిః ।। కిం కారణమ్ ? ।। అప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్య । ద్విర్వచనే కృతే ఉపదేశేऽనుదాత్తాదేకాచః శ్రూయమాణాదితీట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । అసతీట్ప్రతిషేధే నియమో నోపపద్యతే ।। అసతి నియమే కో దోషః ? ।। తత్ర పచాదిభ్య ః;థ్ద్య;డ్వచనమ్ ।। తత్ర పచాదిభ్య ః;థ్ద్య;డ్వక్తవ్యః । పేచివ । శేకిమ ।। సనశ్చేట్ప్రతిషేధః ।। సనశ్చేట్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః బిభిత్సతి చిచ్ఛిత్సతి । ద్విర్వచనే కృతే ఉపదేశేऽనుదాత్తాదేకాచః శ్రూయమాణాదితీట్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । ః;థ్ద్య;హ చ నీత్తః -- తత్వే కృతేऽనచ్కత్వాదిట్ప్రతిషేధో(1) న ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః । ఆనుపూర్వ్యా సిద్ధమేతత్ । నాత్రాऽకృతే ః;థ్ద్య;ట్ప్రతిషేధే తత్వం ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్(1) ।। తి కితీత్యుచ్యతే ।। యదప్యుచ్యతే---ఏకాచ ఉపదేశేऽనుదాత్తాదిత్యుపదేశవచనమనుదాత్తవిశేషణం చేత్కృఞాదిభ్యో లిటి నియమానుపపత్తిరప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్యేతి, మా భూన్నియమః నను చోక్తం--తత్ర పచాదిభ్య ః;థ్ద్య;డ్వచనమితి ।। నైషః దోషః--ఉక్తం తత్ర ధల్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్ ।। (కిమ్(1) ?) ।। సముచ్చయో యథా విజ్ఞాయేత(2)--ధలి చ సేటి, క్థితి చ సేటీతి ।।

యదప్యుచ్యతే సనశ్చేట్ప్రతిషేధ ః;థ్ద్య;తి ।। ఉభయవిశేషణత్వాత్సిద్ధమ్ ।। ఉభయముపదేశగ్రహణేన విశేషయిష్యామః--ఉపదేశేऽనుదాత్తాదుపదేశే ఏకాచ ః;థ్ద్య;తి ।। యజ్లోపే కథమ్(2) ? ।। యజ్లోపే చ(3) తదన్తద్విర్వచనాత్ ।। సన్యజన్తస్య స్థానే ద్విర్వచనం తత్ర సంప్రముగ్ధత్వాత్ప్రకృతిప్రత్యయస్య నష్టః స భవతి యః స ఏకాజుపదేశేऽనుదాత్తః ।। అథాపి ద్విఃప్రయోగో ద్విర్వచనమేవమపి న దోషః ।। న హ్యస్య భిద్యుపదేశ ఉపదేశః ।। కిం తర్హి ? ।। బేభిద్యుపదేశ ఉపదేశః ।।

అథాపి భిద్యుపదేశ ఉపదేశ ఏవమపి న దోషః---అకారేణ వ్యవహితత్వాన్న భవిష్యతి ।। నను చ లోపే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ? ।। స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।। న సిధ్యతి । పూర్వవిధౌ స్థానివద్భావో న చాऽయం

పూర్వవిధిః ? ।। ఏవం తర్హి(1)--పూర్వస్మాదపి విధిః పూర్వవిధిః ।।

కః పునరుపదేశో న్యాయ్యః ? ।। యః కృత్స్నః ।। కశ్చ కృత్స్నః ? ।। య ఉభయోః ।। యది తర్హి య ఉభయోః స కృత్స్నః స చ న్యాయ్యో వధ ఃథ్ద్వ;ట్ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి---ఆవధిషీష్టేతి ।। నైషః దోషః---ఆద్యుదాత్తనిపాతనం కరిష్యతే స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరస్య బాధకో భవిష్యతి(2) ।। ఏవమపి ఉపదేశివద్భావో వక్తవ్యో యథైవ హి స నిపాతనస్వరః ప్రకృతిస్వరం బాధతే ఏవం ప్రత్యయస్వరమపి బాధేత---ఆవధిషీష్టేతి ।। నైషః దోషః---ఆర్ధధాతుకీయాః సామాన్యేన భవన్త్యనవస్థితేషు ప్రత్యయేషు । తత్రార్ధధాతుకసామాన్యే వధిభావే కృతే సతి శిష్టత్వాత్ప్రత్యయస్వరో భవిష్యతి ।।

అథ కే పునరనుదాత్తాః ? ।। ఆదన్తాః--అదరిద్రాః । ఃథ్ద్వ;వర్ణాన్తాశ్చాఽశ్విడీశీదీధీవేవీజః(3) । ఉవర్ణాన్తాః---యురుణుక్షుక్ష్ణుస్నూర్ణువర్జమ్(4) । ఋదన్తాశ్చాఽజాగృవృఙవృఞః(5) శకిః--కవర్గాన్తానామ్ ।
పచివచిసిచిముచిరిచివిచిప్రచ్ఛియజిభజిసృజిత్యజిభుజిభ్రస్జిమస్జిరుజియుజిణిజివిజిసఞ్జిస్వఞ్జయశ్చవర్గాన్తానామ్।
అ(6)దిసదిశదిహ(7)దిఛిదితుదిను(6)దిస్విదిభిదిస్కన్దిక్షుదిఖిద్యతివిన్ది(7)(విన్తి(8))విద్యతిరాధియుధి(8)బుధిశుధి(8)క్రుధిరుధిసాధివ్యధిబన్ధిసిధ్యతిహనిమన్యతయస్తవర్గాన్తానామ్ ।
తపితిపివపిశపిఛు(1)పిలుపిలిపిస్వప్యాపిక్షిపిసృపితృపిదృపియభిరభిలభియమిరమినమిగమయః--పవర్గాన్తానామ్ ।
రుశిరిశిదిశివిశిలిశిస్పృశిదృశిక్రుశిమృశిదంశిత్విషిమృషికృషిశ్లిషివిషిపిషితుషిదుషిద్విషిఘసివసిదహిదిహివహిదుహినహిరుహి(వహి(2))లిహిమిహయశ్చోష్మాన్తానామ్(3) । వసిః ప్రసారణీ ।। (ఏకాచ ఉపదేశే) ।

-7-2-13- కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో లిటి

।। కృఞోఽసుటః ।। కృఞోఽసుట ఃథ్ద్వ;తి వక్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్వ;హ మాభూత్ -- సంచస్కరివ । సంచస్కరిమ ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యమ్---గుణే కృతే రపరత్వే చాఽనుగన్తత్వాదిట్ప్రతిషేధో న భవిష్యతి ।। ఏవమప్యుపదేశాధికారాత్ప్రాప్నోతి తస్మాదసుట ఃథ్ద్వ;తి వక్తవ్యమ్ ।। (కృసృభృవృ)

-7-2-14- శ్వీదితో నిష్ఠాయామ్

శ్విగ్రహణం కిమర్థం, న ప్రసారణే కృతే ప్రసారణపూర్వత్వే(4) చోగన్తాదిత్యేవ సిద్ధమ్ ? ।। అత ఉత్తరమ్పఠతి---।। శ్విగ్రహణమిదన్తత్వాదుపదేశస్య ।। శ్విగ్రహణం క్రియతే (కిఙ్కారణమ్ ? ।।) ఃథ్ద్వ;దన్తత్వాదుపదేశస్య । ఉపదేశే ఉగన్తాదిత్యుచ్యతే । శ్వయతిశ్చోపదేశే ఃథ్ద్వ;దన్తః ।। (శ్వీదితో నిష్ఠాయామ్) ।।

-7-2-15- యస్య విభాషా

 ।। యస్య విభాషాఽవిదేః ।। యస్య విభాషాఽవిదేరితి వక్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్య;హ మా భూత్---విదితః విదితవానితి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యమ్ । యదుపాధేర్విభాషా తదుపాధేః ప్రతి షేధః । శవికరణస్య(1) విభాషా, లుగ్వికరణశ్చాయమ్ ।।

-7-2-16- ఆదితశ్చ

విభాషా భావాదికర్మణోః ।।

 కిమర్థో యోగవిభాగో న(2) ఆదితో విభాషా భావాదికర్మణోరిత్యేవోచ్యేత ।। కేనేదానీం కర్తరి ప్రతి షేధో భవిష్యతి ? ।। యస్య విభాషేత్యనేన ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్యోగవిభాగం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- యదుపాధేర్విభాషా తదుపాధేః ప్రతి షేధ ఃథ్ద్య;తి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। యస్య విభాషాఽవిదేరిత్యుక్తం తన్న వక్తవ్యం భవతి ।।

-7-2-17- విభాషా భావాదికర్మణోః

ఆదితశ్చ ।।

 కిమర్థో యోగవిభాగో న(2) ఆదితో విభాషా భావాదికర్మణోరిత్యేవోచ్యేత ।। కేనేదానీం కర్తరి ప్రతి షేధో భవిష్యతి ? ।। యస్య విభాషేత్యనేన ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్యోగవిభాగం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః -- యదుపాధేర్విభాషా తదుపాధేః ప్రతి షేధ ఃథ్ద్య;తి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। యస్య విభాషాఽవిదేరిత్యుక్తం తన్న వక్తవ్యం భవతి ।।

-7-2-18- క్షుబ్ధస్వాన్తధ్వాన్తలగ్నమ్లిష్టవిరిబ్ధఫాణ్టవాఢాని మన్థమనస్తమస్సక్తాఽవిస్పష్టస్వరాఽనాయాసభృశేషు

 ।। క్షుబ్ధం మన్థాఽభిధానే(1) ।। క్షుబ్ధం మన్థాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ । క్షుభితం మన్థేనేత్యేవాన్యత్ర । క్షుబ్ధ ।। స్వాన్త- ।। స్వాన్తం(1) మనోభిధానే ।। స్వాన్తం మనోభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ । స్వనితం మనసేత్యేవాన్యత్ర । స్వాన్త ।। ధ్వాన్త-- ।। ధ్వాన్తం(1) తమోఽభిధానే ।। ధ్వాన్తం తమోభిధాన ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ । ధ్వనితం తమసేత్యేవాన్యత్రా ధ్వాన్త ।। (లగ్న(2)--।। లగ్నం సక్తాభిధానే(1) ।। లగ్నంసక్తాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ ।। లగితం సక్తేనేత్యేవాన్యత్ర । లగ్న ।। మ్లిష్ట--।। మ్లిష్టం విస్పష్టాఽభిధానే(1) ।। ।। మ్లిష్టం విస్పష్టాఽభిధాన ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ । మ్లేచ్ఛితం విస్ప ష్టేనేత్యేవాన్యత్ర । మ్లిష్ట ।। విరిబ్ధ--।। విరిబ్ధం స్వరాభిధానే(1) ।। విరిబ్ధం స్వరాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ । విరేభితం స్వరేణేత్యేవాన్యత్ర । విరిబ్ధ ।। -- ఫాణ్ట---।। ఫాణ్టమ్ అనాయాసాభిధానే(1) ।। ఫాణ్టమనాయాసాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ । ఫాణితమేవాన్యత్ర । ఫాణ్ట ।। బాఢ---।। బాఢం భృశాభిధానే ।। బాఢం భృశాభిధానే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ ।।8 ।। బాహితమేవాన్యత్ర(2)) ।। (క్షుబ్ధస్వాన్త)।।

-7-2-19- ధృషిశసీ వైయాత్యే

కిమిదం వైయాత్య ఃధ్వ్య;తి ? ।। వియాతభావో(1) వైయాత్యమ్ ।।

-7-2-20- దృఢః స్థూలబలయోః

దృఢ (ఃధ్వ్య;తి(2)) నిపాతనం కిమర్థం, న దృహేర్హ్నేడ్భవతీత్యేవోచ్యేత ।। దృఢనిపాతనం నకారహకారలోపార్థం పరస్య చ ఢత్వార్థమ్(2) ।। దృఢనిపాతనం క్రియతే, (కిమర్థమ్ ? ।।) తనకారహకారలోపార్థమ్ । నకారహకారలోపో యథా స్యాత్ । (పరస్య చ ఢత్వార్థమ్(2)) పరస్య చ ఢత్వం యథా స్యాత్ । ।। అనిడ్వచనే హి

రభావాఽప్రసిద్ధిరలఘుత్వాత్ ।। అనిడ్వచనే హి రభావస్యాఽప్రసిద్ధిః స్యాత్(2) । ద్రఢీయాన్ ।। కిం కారణమ్ ? ।।

అలఘుత్వాత్ ।। నలోపవచనే చ ।। నలోపశ్చ వక్తవ్యః । ఃధ్వ్య;హ పరిద్రఢయ్య గతః -- ల్యపి లఘుపూర్వస్యేత్యయాదేశో న స్యాత్ । ఃధ్వ్య;హ చ పారిదృఢీ కన్యేతి--గురూపోత్తమలక్షణః ష్యఙ్ప్రసజ్యేత ।।

-7-2-21- ప్రభౌ పరివృఢః

పరివృఢ ఃధ్వ్య;తి కిమర్థం నిపాత్యతే, న పరిపూర్వాద్వృహేర్హ్నేడ్భవతీత్యేవోచ్యేత । ।। పరివృఢనిపాతనం చ ।। (పరివృఢ ఃధ్వ్య;తి నిపాతనం చ) ।। కిమ్ ? ।। నకారహకారలోపార్థం పరస్య చ ఢత్వార్థమ్, ఆనిడ్వచనే హి రభావాఽప్రసిద్ధిరలఘుత్వాత్, నలోపవచనం చేత్యేవ ।। పరివ్రఢీయానితి ర ఋతో హలాదేర్లఘోరితి రభావో న స్యాత్ । ఃధ్వ్య;హ చ పరివ్రఢయ్య గతఃధ్వ్య;తి, ల్యపి లఘుపూర్వస్యేత్యయాదేశో న స్యాత్ । ఃధ్వ్య;హ చ పరివృఢీ కన్యేతి గురూపోత్తమలక్షణః ష్యఙ్ప్రసజ్యేత ।।

-7-2-29- హృషేర్లోమసు

।। 8 ।। హృషేర్లోమకేశకర్తృకస్య ।। హృషేలోమకేశకర్తృకస్యేతి వక్తవ్యమ్ । హృష్టాని లోమాని హృషితాని లోమాని । హృష్టం లోమభిః హృషితం లోమభిః । హృష్టాః కేశాః హృషితాః కేశాః । హృష్టం కేశైః హృషితం కేశైః ।। (।। విస్మితప్రతిఘాతయోః(1) ।।) ।। విస్మితప్రతిఘాతయోరితి వక్తవ్యమ్ । హృష్టో దేవదత్తః । హృషితో దేవదత్తః। హృష్టా దన్తాః । హృషితా దన్తాః ।। (హృషేర్లోమసు) ।।

-7-2-23- ఘుషిరవిశబ్దనే

కిమర్థమవిశబ్దన ఃధ్వ్య;త్యుచ్యతే, న విశబ్దనే చురాదిణిచా భవితవ్యమ్ ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదయమవిశబ్దన ఃధ్వ్య;త్యాహ తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో--విశబ్దనే ఘుషేర్విభాషా ణిజ్భవతీతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। మహీపాలవచః శ్రుత్వా జుఘుషుః పుష్యమాణవాః(3)--ఏష ప్రయోగ ఉపపన్నో భవతి ।।

-7-2-26- ణేరధ్యయనే వృత్తమ్

కిం పున(1)రిదమధ్యయనాఽభిధాయికాయాం నిష్ఠాయాం నిపాతనం క్రియతే ఆహోస్విదధ్యయనే చేద్వృతిర్వర్త్_త ఃర్ధ్య;తి ? ।। కిం చాతః ? ।। యద్యధ్యయనాభిధాయికాయాం నిష్ఠాయాం(2) నిపాతనం క్రియతే, సిద్ధం వృత్తో గుణః వృత్తం పారాయణమ్ । వృత్తం(3) గుణస్య వృత్తం పారాయణస్యేతి న సిధ్యతి ।। అథ విజ్ఞాయతే-- అధ్యయనే చేద్వృతిర్వర్త్_తఃర్ధ్య;తి న దోషో భవతి ।। యథా న దోషస్తథాస్తు ।। అధ్యయనే చేద్వృతిర్వర్త్_తఃర్ధ్య;త్యపి వై విజ్ఞాయమానే న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। వృత్తిరయమకర్మకః ।। అకర్మకాశ్చాపి ణ్యన్తాః సకర్మకా భవన్తి, అకర్మకశ్చాత్ర వృతిః ।।

కథం పునర్జ్ఞాయతేఽకర్మకోఽత్ర వృతిరితి ? ।। అకర్మకాణాం భావే క్తో భవతీ(1)త్యేవమత్ర భావే క్తో భవతి । తత్ర ఉదితః క్త్వ విభాషా(2), యస్య విభాషేతి ఃర్ధ్య;ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।। అథ ణిగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।।

।। వృత్తనిపాతనే ణిగ్రహణ(3)మణ్యన్తస్యాఽవధారణప్రతిషేధార్థమ్ ।। వృత్తనిపాతనే ణిగ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్(4) ? ।। అణ్యన్తస్యాఽవధారణప్రతిషేధార్థమ్) । అణ్యన్తస్యాఽవధారణం మాభూదితి ।। కైమర్థక్యాన్నియమో భవతి ? ।। విధేయం నాస్తీతి కృత్వా ।। ఃర్ధ్య;హ చాస్తి విధేయం ।। కిమ్(4) ? ।। ణ్యధికాద్వృతే రిట్ప్రతిషేధో విధేయః తత్రాఽపూర్వో విధిరస్తు నియమోఽస్త్విత్యపూర్వ ఏవ విధిర్భవిష్యతి న నియమః ।। కుతో ను ఖల్వేతదధికార్థ ఆరమ్భే సతి ణ్యధికస్య భవిష్యతి న పునః(5) సనధికస్య వా స్యాద్యఙ్ధికస్య వేతి ? ।। తస్మాణ్ణిగ్రహణం(6) కర్తవ్యమ్ ।। అథ కిమర్థం నిపాతనం క్రియతే ? ।। నిపాతనం ణిలోపేణ్గుణప్రతిషేధార్థమ్ ।। నిపాతనం క్రియతే । (కిమర్థమ్ ? ।। ణిలోపేణ్గుణప్రతిషేధార్థమ్) । ణిలోపార్థమిణ్గుణప్రతిషేధార్థం చ ।। (ణేరధ్యయనే వృత్తమ్) ।।

-7-2-27- వా దాన్తశాన్తపూర్ణదస్తస్పష్టచ్ఛన్నజ్ఞప్తాః

అథ(1) దాన్తశాన్తయోః కిం నిపాత్యతే ? ।। దాన్తశాన్తయోరుపధాదీర్ఘత్వం చ ।। (దాన్తశాన్తయోరుపధాదీర్ఘత్వఞ్చ) ।। కిం చ ? ।। ణిలోపేట్ప్రతిషేధౌ చ ।। ఉపధాదీర్ఘత్వమనిపాత్యం, వృద్ధ్యా సిద్ధమ్ ।। న సిధ్యతి, మితాం హ్రస్వ ఃర్ధ్య;తి హ్రస్వత్వేన భవితవ్యమ్ ।। ఏవం తర్హ్యనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితీత్యేవాత్ర (2)దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ణిచా వ్యవహితత్వాత్ ।। ణిలోపే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।। స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావో దీర్ఘవిధి ప్రతి న స్థానివదితి

।।

అథ స్పష్టచ్ఛన్నయోః కిం నిపాత్యతే ? ।। స్పష్టచ్ఛన్నయోరుపధాహ్రస్వత్వం చ ।। (స్పష్టచ్ఛన్నయోరుపధాహ్రస్వత్వం చ

) ।। కిం చ ? ।। ణిలోపేఽప్రతిషేధౌ చ ।।

-7-2-28- రుష్యమత్వరసంఘుషాస్వనామ్

।। ఘుషిస్వనోర్వావచనమిట్ప్రతిషేధాద్విప్రతిషేధేన ।।
ఘుషిస్వనోర్వానచనమిట్ప్రతిషేధాద్భవతి విప్రతిషేధేన । ఘుషేరిట్ప్రతిషేధస్యాఽవకాశః -- అసంపూర్వాదవిశబ్దనమ్---ఘుష్టా రజ్జుః ఘుష్టో మాథః(4) । వావచనస్యావకాశః --- సంపూర్వాద్విషబ్దనమ్ --- సఙ్ఘుష్టం వాక్యం సఙ్ఘుషితం వాక్యమ్ । సంపూర్వాదవిశబ్దనే ఉభయం ప్రాప్నోతి --- సఙ్ఘుష్టా రజ్జుః సఙ్ఘుషితా రజ్జుః । వావచనం భవతి విప్రతిషేధేన ।।

స్వన ఃథ్ద్య;ట్ప్రతిషేధస్యావకాశః అనాఙ్పూర్వాన్మనోఽభిధానం--స్వాన్తం మనః । వావచనస్యావకాశః--ఆఙ్పూర్వాదమనోఽభిధానమ్--ఆస్వాన్తో దేవదత్తః ఆస్వనితో దేవదత్తః । ఆఙ్పూర్వాన్మనోభిధాన ఉభయం ప్రాప్నోతి--ఆస్వాన్తం మనః ఆస్వనితం మనః । వావచనం భవతి విప్రతిషేధేన ।। (రుష్యమత్వరసంఘుషాస్వనామ్) ।।

-7-2-30- అపచితశ్చ

అపచితఃథ్ద్య;తి కిం నిపాత్యతే ? ।। (।। చాయేశ్చిభావశ్చ(2) ।।) చాయేశ్చిభావో (2)నిపాత్యతే । అపచితః । (।। క్తిని నిత్యమ్(3) ।।) ।। క్తిని నిత్యమితి వక్తవ్యమ్ । అపచితిః ।। (అపచితశ్చ) ।।

-7-2-35- ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేః

ఆర్ధధాతుకగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। వలాదిగ్రహణమార్ధధాతుకవిశేషణం(4) యథా విజ్ఞాయేత--- వలాదేరార్ధధాతుకస్యేతి ।। అథాఽక్రియమాణే ఆర్ధధాతుకగ్రహణే కస్య వలాదిగ్రహణం విశేషణం స్యాత్ ? ।। అఙ్గస్యేతి వర్తతేఽఙ్గవిశేషణమ్ ।।

తత్ర కో దోషః ? ।। అఙ్గస్య వలాదేరాదిత ఃథ్ద్య;ట్ప్రసజ్యేత--అడాడ్వత్ । తద్యథా--అడాటావఙ్గస్యాదితో భవతస్తద్వత్ ।। క్రియమాణేఽప్యార్ధధాతుకగ్రహణేఽనిష్టం శక్యం(5) విజ్ఞాతుం --- వలాదేరార్ధధాతుకస్య యదఙ్గమితి । అక్రియమాణే చేష్టమ్--అఙ్గస్య యోవలాదిరితి ।। కిం చాఙ్గస్య వలాదిః ? ।। నిమిత్తం, -- యస్మిన్నఙ్గమిత్యేతద్భవతి ।। కస్మిన్నఙ్గమిత్యేతద్భవతి ? ।। ప్రత్యయే ।। యావతా క్రియమాణేఽపి చాఽనిష్టం విజ్ఞాయతే, అక్రియమాణే చేష్టం. తత్రాఽక్రియమాణే ఏవేష్టం విజ్ఞాస్యామః ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్--ఃథ్ద్య;హ మా భూత్--ఆస్తే శేతే ।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం--రుదాదిభ్యః సార్వధాతుక ఃథ్ద్య;త్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి -- రుదాదిభ్య ఏవ సార్వధాతుక ఃథ్ద్య;డ్భవతి నాన్యేభ్య ఃథ్ద్య;తి ।। ఏవమపి వృక్షత్వం వృక్షతా -- అత్ర ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్హి విహితవిశేషణం ధాతుగ్రహణం---ధాతోర్యో విహితః ।। నను చ(3) ధాతోరేవాఽయం విహితః ।। న చాయం ధాతోరిత్యేవం విహితః ।। క్వ పునర్ధాతుగ్రహణం ప్రకృతమ్ ? ।। ఋుత ఃథ్ద్య;ద్ధాతోరితి ।। తద్వై షష్ఠీనిర్దిష్టం పఞ్చమీనిర్దిష్టేన చేహ విహితః(4) శక్యతే విశేషయితుమ్ ।। అథేదానీం షష్ఠీనిర్దిష్టేనచాపి విహితః(4)శక్యతే విశేషయితుమ్ । శక్యమార్ధధాతుకగ్రహణమకర్తుమితి ।।

-7-2-36- స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే

॥ స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తేచేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్ ॥
స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే చేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । ప్రస్నవితా ప్రస్నవితుమ్ ప్రస్నవితవ్యమ్ । ప్రక్రమితా ప్రక్రమితుమ్ ప్రక్రమితవ్యమ్ ॥ తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ॥

న వక్తవ్యమ్ । అవిశేషేణ స్నుక్రమోరిడాగమముక్త్వా ఆత్మనేపదపరే నేతి వక్ష్యామి । ॥
ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేషు ప్రతిషేధః ॥
ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే(చ)తత్పరపరసీయుడేకాదేశేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । తత్పరపరే తావత్--ప్రసుస్నూషిష్యతే । ప్రచిక్రంసిష్యతే ॥ సీయుటి--ప్రస్నోషీఽట ప్రక్రంసీష్ట । ఏకాదేశే--ప్రస్నోష్యన్తే । ప్రక్రంస్యన్తే । ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాఽభావాన్న ప్రాప్నోతి ॥ అన్తాదివద్భావేన వ్యపవర్గః ॥ ఉభయత ఆశ్రయే నాన్తాదివత్ ॥

ఏవం తర్హ్యేకాదేశః పూర్వవిధౌ(1) స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యపవర్గః ॥
తత్పరపరసీయుటోస్తర్హి

ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ॥ సిద్ధంతు స్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థాస్యేట్ప్రతిషేధాత్ ॥
సిద్ధమేతత్ ॥ కథమ్ ? ॥ (ఠస్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేట్ప్రతిషేధాత్ ।) ।
స్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్య నేడ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ । యది స్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేణ్న భవతీత్యుచ్యతే--ప్రస్నవితేవాచరతి ప్రస్నవిత్రీయతే--అత్ర న ప్రాప్నోతి ॥

॥ బహిరఙ్గత్వాచ్చ(3) ॥ బహిరఙ్గలక్షణమత్రాత్మనేపదమ్ ॥

॥ క్రమేశ్చ(4) ॥ క్రమేశ్చాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేణ్న(5) భవతీతి వక్తవ్యమ్ ॥ అథ కిమర్థం క్రమేః

పృథగ్గ్రహణం క్రియతే న స్నుక్రమిభ్యామిత్యేవోచ్యేత ? ॥ కర్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతి నేతి వక్ష్యతి తత్రక్రమేరేవ(6) యథా స్యాత్స్నోర్మా భూత్ । వ్యతిప్రస్నవితా(1) । వ్యతిప్రస్నవితారౌ । వ్యతిప్రస్నవితారః ॥ కర్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతి ప్రతిషేధః(1) ॥ కర్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ప్రక్రన్తా । ఉపక్రన్తా ॥ తత్తర్హీదం బహు వక్తవ్యమ్ -- స్నోరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేణ్న భవతీతి వక్తవ్యమ్ । క్రమేశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । కర్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతీతి వక్తవ్యమ్ । సూత్రం చ భిద్యతే ॥

యథాన్యాసమేవాఽస్తు । నను చోక్తం-- స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే చేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానమితి ॥ నైషః దోషః । స్నుక్రమీ ఏవాత్మనేపదనిమిత్తత్వేన విశేషయిష్యామః, --న చేత్స్నుక్రమీ ఆత్మనేపదస్య నిమిత్తే ఃర్ధ్వ;తి ॥ కథం పునర్ధాతుర్నామాఽఽత్మనేపదస్య నిమిత్తం స్యాత్ ? ॥ ధాతురేవ నిమిత్తమ్ । ఆహ హి భగవాన్(2)--అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్ శేషాత్కర్త్ౄరి పరస్మైపదమితి ॥

యత్ర తర్హి ధాతుర్నాశ్రీయతే--భావకర్మణోరితి ? ।। అత్రాపి ధాతురేవాశ్రీయతే---భావకర్మవృత్తార్ధాతోరితి ।। కథం ప్రక్రమితవ్యమ్ ఉపక్రమితవ్యమ్ (1)? ।। సత్యాత్మనేపదే నిమిత్తశబ్దో వర్తతే ।। కథం ప్రక్రన్తా ఉపక్రన్తా ।। తస్మాదసత్యపి ।।

కథం ప్రక్రమితవ్యమ్ । ఉపక్రమితవ్యమ్(4) । తస్మాత్సత్యేవ ।। కథం ప్రక్రన్తా ఉపక్రన్తా ? ।। వక్తవ్యమేవైతత్ -- కర్త్తరి చాత్మనేపదవిషయాత్కృతీతి ।।

అథ వా కృతీతి వర్తతే (స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్తే) ।।

-7-2-37- గ్రహోఽలిటి దీర్ఘః

।। గ్రహేర్దీర్ఘత్వే ఃథ్ద్య;గ్ఢ్గహణమ్(2) ।। గ్రహేర్దీర్ఘత్వే ఃథ్ద్య;గ్ఢ్గహణం కర్తవ్యమ్ । ఃథ్ద్య;టో దీర్ఘ ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్ ।। న వక్తవ్యమ్--ప్రకృతమనువర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేరితి ।। ఏవమపి కర్త్తవ్యమేవ(3) ।। అకరణే(4) హ్యసంప్రత్యయః షష్ఠ్యభావాత్ ।। అక్రియమాణే హీడ్గ్ఢ్గహణేఽసంప్రత్యయః స్యాత్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। షష్ఠ్యభావాత్ । షష్ఠీనిర్దిష్టస్య ఆదేశా ఉచ్యన్తే న చాత్ర షష్ఠీం పశ్యామః ।। క్రియమాణే చాపి ఃథ్ద్య;గ్ఢ్గహణే(1)-- ।। చిణ్వదిటః ప్రతిషేధః ।। చిణ్వదిటః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । గ్రహిష్యతే ।। యఙ్లోపే చ ।। యఙ్లోపే చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । జరీగృహితా జరీగృహితుమ్ జరీగృహితవ్యమ్ ।।

యది పునరిడ్ దీర్ఘ ఆగమాన్తరం విజ్ఞాయేత ? ।। ఃథ్ద్య;డ్దీర్ఘ ఃథ్ద్య;తి చేద్విప్రతిషిద్ధమ్ ।। ఃథ్ద్య;డదీర్ఘ ఃథ్ద్య;తి చేద్విప్రతిషిద్ధం భవతి(3) । యది ఃథ్ద్య;ణ్న దీర్ఘః, అథ దీర్ఘో నేట్, ఃథ్ద్య;డ్ దీర్ఘశ్చేతి విప్రతిషిద్ధమ్ ।। ప్రతిషిద్ధస్య చ పునర్విధానే దీర్ఘత్వాఽభావః(1) ।। ప్రతిషిద్ధస్య చ (2)పునర్విధానే దీర్ఘత్వస్యాఽభావః । వువూర్షతే వివరిషతే వివరీషతే ।। అత్రాపీడ్ దీర్ఘ ఃథ్ద్య;త్యనువర్తిష్యతే ।।

యత్తర్హి విదేశస్థం ప్రతిషిధ్య పునర్విధానం తన్న సిధ్యతి । జ్యాప్రశ్చ్యోః క్త్విశ్ర్యుకః కితీత్యనేన ప్రతిషిద్ధే దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి । జరిత్వా జరీత్వా । ఃథ్ద్య;ట్లో విధిరిటః ప్రతిషేధః । యథాప్రాప్త(3) ఃథ్ద్య;డ్ దీర్ఘో భవిష్యతి ।।

యది తర్హీటో గ్రహణే ఃథ్ద్య;ట్లో గ్రహణం న భవతి,--జరీత్వా--న క్త్వా సేడితి కిత్త్వప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । ఃథ్ద్య;హ చాఽగ్రహీదితి-- ఃథ్ద్య;ట ఃథ్ద్య;ర్టీతి సిజ్లోపో న ప్రాప్నోతి । ఃథ్ద్య;హ చాఽగ్రహీత్--నేటీతి వృద్ధిప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। మా భూదేవం హ్మయన్తానామిత్యేవం భవిష్యతి ।। అత్రాపి నేటీత్యేవానువర్తతే । తచ్చావశ్యమిడ్గ్ఢ్గహణమనుర్వత్యమ్-అధాక్షీదిత్యేవమర్థమ్(4) । తథా--అగ్రహీధ్వమ్(5) అగ్రహీఢ్వం -- విభాషేట ఃథ్ద్య;తి మూర్ధన్యో న ప్రాప్నోతి । తస్మాన్నైతచ్ఛక్యం(1) వక్తుమ్--ఃథ్ద్య;టోగ్రహణే ఃథ్ద్య;ట్లో గ్రహణం న భవతీతి ।। భవతి చేత్ప్రతిషిద్ధస్య చ(2) పునర్విధానే దీర్ఘాఽభావ (ఃథ్ద్య;త్యేవ) ।

తస్మాదశక్య ఃర్థ్వ;డ్ దీర్ఘ ఆగమాన్తరం విజ్ఞాతుమ్ । న చేద్విజ్ఞాయతే ఃర్థ్వ;టో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। న కర్తవ్యమ్ ।

ఆర్ధధాతుకస్యేతి వర్తతే । గ్రహః పరస్యార్ధధాతుకస్య దీర్ఘత్వం వక్ష్యామి ।। ఃర్థ్వ;హాపి తర్హి ప్రాప్నోతి -- గ్రహణమ్ గ్రహణీయమ్ ।।వలాదేరితి వర్తతే ।। ఏవమపి గ్రహీతా గ్రహీతుమ్ అత్ర న ప్రాప్నోతి ।। భూతపూర్వగత్యా భవిష్యతి । ఏవమపి గ్రాహకః-అత్ర ప్రాప్నోతి ।। కిం చేత్ప్రతిఘాతేన ఖల్వపి దీర్ఘత్వముచ్యమానమిటం బాధేత(3) । తస్మాదిటో గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। న కర్తవ్యమ్ । ప్రకృతమనువర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేరితి ।।

ననుచోక్తమ్--ఏవమపి కర్తవ్యమేవ(5), అగ్రహణే హ్యసంప్రత్యయః షష్ఠ్యనిర్దేశా--దితి ।। నైషః దోషః । గ్రహ ఃర్థ్వ;త్యేషా పఞ్చమీ ఃర్థ్వ;డితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి---తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి ।। ఏవం చ కృత్వా సోఽప్యదోషో భవతి యదుక్తం చిణ్వదిటః ప్రతిషధఃర్థ్వ;తి ।। కథమ్ ? ।। ప్రకృత స్యేట(6) ఃర్థ్వ;దం దీర్ఘత్వం, న చ చిణ్వదిట్ప్రకృతః ।। యఙ్లోపే చ(7) కథమ్ ? ।। ప్రకృత స్యేట(6) ఃర్థ్వ;దం దీర్ఘత్వం, న చ చిణ్వదిట్ప్రకృతః ।। యఙ్లోపే చ(7)కథమ్ ? ।। యఙ్లోపే చోక్తమ్-- ఃర్థ్వ;టి సర్వత్ర ।। క్వ సర్వత్ర ? ।। యద్యేవ(1) ప్రకృత స్యేటో దీర్ఘత్వమథాపి ఃర్థ్వ;ర్దీర్ఘ(2) ఆగమాన్తరం విజ్ఞాయేత (2)।। యఙ్లోపే చోక్తమ్(4) ।। కిముక్తమ్ ? ।। తదన్తద్విర్వచనాదితి ।।

-7-2-44- స్వరతిసూతిసూయతిధూఞ్దితో వా

అథ వేతి వర్తమానే పునర్వావచనం కిమర్థమ్ ? ।। పువర్వావచనం లిఙ్సిచోర్నివృత్త్యర్థమ్ ।। పునర్వావచనం క్రియతే ।। (కిమర్థమ్(5) ?) ।। లిఙ్సిచోర్నివృత్త్యర్థమ్ ? ।। (లిఙ్సిచోర్నివృత్తిర్యథా స్యాత్(5)) ।।

అథ కిమర్థం సూతిసూయత్యోః పృథగ్గ్రహణం క్రియతే ? ।। సువతేర్మా భూత్ ।।

అథ కిమర్థం ధూఞః సానుబన్ధకస్య గ్రహణం క్రియతే ? ।। ధువతేర్మా భూదితి ।।

కిం పునరియం ప్రాప్తే విభాషా, ఆహోస్విదప్రాప్తే ? ।। కథం చ ప్రాప్తే కథం చాఽప్రాప్తే(1) ? ।। యది స్వరతిరుదాత్తస్తతః ప్రాప్తే, అథాఽనుదాత్తస్తతోఽప్రాప్తే । ।। స్వరతిరుదాత్తః ।। స్వరతిరుదాత్తః పఠ్యతే ।। కిమర్థం తర్హి వావచనమ్ ? ।। వావచనం నివృత్త్యర్థమ్ ।। వావచనం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్ ?) ।। నివృత్త్యర్థమ్ ।। అనుదాత్తే హి కితి వాప్రసఙ్గః ప్రతిషిధ్య పునర్విధానాత్ ।। అనుదాత్తే హి సతి కితి విభాషా ప్రసజ్యేత । స్వృత్వా ।। కిం కారణమ్ ? ।। ప్రతిషిధ్య పునర్విధానాత్ । ప్రతిషిధ్య కిలాఽయం పునర్విధీయతే । స యథైవైకాజ్లక్షణం ప్రతిషేధం బాధతే ఏవం శ్ర్యుకః కితీత్యేతమపి బాధేత ।।

యది తర్హ్యుదాత్తః స్వరతిః, పఠిష్యతి(1) విప్రతిషేధం-- స్వరతేర్వేట్త్వాదృతః స్యే విప్రతిషేధేనేతి స(2) విప్రతిషేధో నోపపద్యతే ।। కిం కారణమ్ ।। ? స విధిరయం ప్రతిషేధో,

విధిప్రతిషేధయోశ్చాఽయుక్తో విప్రతిషేధః ।। సోఽపి విధిర్న మృదూనామివ కార్పాసానాం కృతః, ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యతే, స యథైవైకాజ్లక్షణం ప్రతిషేధం బాధతే ఏవమిమమపి బాధిష్యతే ।। అథ వా యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి । న చాఽప్రాప్తేవలాదిక్షణే ఃథ్ద్వ్య;యం విభాషా ఆరభ్యతే, స్వలక్షణే పునః ప్రాప్తే చాఽప్రాప్తే చ ।।

అథ వా-మధ్యేపవాదాః పూర్వాన్విధీన్బాధన్తే ఃథ్ద్వ్య;త్యేవమియం విభాషా వలాదిలక్షణమిటం బాధిష్యతే, స్వలక్షణం న బాధిష్యతే ।।

అథ వా పునరస్త్వనుదాత్తః ।। నను చోక్తమ్- అనుదాత్తే హి కితి వా ప్రసఙ్గః ప్రతిషిధ్య పునర్విధానాదితి ।। నైషః దోషః । యేన నాప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి, న చాఽప్రాప్తే ఏకాజ్లక్షణే ప్రతిషేధే ఃథ్ద్వ్య;యం విభాషా ఆరభ్యతే । శ్ర్యుకః కితీత్యేతస్మిన్పునః ప్రాప్తే చాఽప్రాప్తే చ ।। అథ వా శ్ర్యుకః కితీత్యేష(1) యోగ ఉదాత్తార్థశ్చ, యేభ్యశ్చాఽనుదాత్తేభ్య ఃథ్ద్వ్య;ట్ప్రాప్యతే తద్బాధనార్థశ్చ ।। అథ వా(2) శ్ర్యుకః కితీతీహాఽనువర్తిష్యతే ।। అథ వాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--నేయం విభాషా ఉగ్లక్షణస్య(2) ప్రతిషేధస్య విషయే భవతీతి--యదయం సనీవన్తర్ధభ్రస్జదమ్భుశ్రిస్వృయూర్ణుభరజ్ఞపిసనామితి స్వృగ్రహణం కరోతి ।। (స్వరతిసూతిసూయతి) ।।

-7-2-47- ఃథ్ద్వ్య;ణ్నిష్ఠాయామ్

ఃథ్ద్వ్య;డితి వర్తమానే పునరిడ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। ఃథ్ద్వ్య;డ్గ్రహణం నిత్యార్థమ్ ।। (ఃథ్ద్వ్య;డితివర్త్మానే(4) పునరిడ్గ్రహణం క్రియతే ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। నిత్యార్థమ్) । నిత్యార్థోయమారమ్భః ।। నైతదస్తి ప్రయోజనం సిద్ధాఽత్ర విభాషా పూర్వేణైవ, తత్రారమ్భసామర్థ్యాన్నిత్యో విధిర్భవిష్యతి ।। నాత్ర పూర్వేణ విభాషా ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। యస్య విభాషేతి ప్రతిషేధాత్ । తత్రారమ్భసామర్థ్యాద్విభాషా లభ్యేత । పునరిడ్గ్రహణాదిడేవ(1) భవతి ।। (ఃథ్ద్వ్య;ణ్నిష్ఠాయామ్) ।।

-7-2-48- తీషసహలుభరుషరిషః(2)

।। ఃథ్ద్వ్య; షేస్తకారే శ్యన్ప్రత్యయాత్ప్రతిషేధః ।। ఃథ్ద్వ్య; షేస్తకారే శ్యన్ప్రత్యయాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ఃథ్ద్వ్య;హ మా భూత్---ప్రేషితా ప్రేషితుమ్ ప్రేషితవ్యమ్ ।। (తీషసహలుభ) ।।

-7-2-52- వసతిక్షుధోరిట్

ఃథ్ద్వ్య;డితి వర్తమానే పునరిడగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। పునరిడ్గ్రహణం నిత్యార్థమ్ ।। ఃథ్ద్వ్య;డితి వర్తమానే పునరిడ్గ్రహణం క్రియతే ।। (కిం ప్రయోజనమ్ ? ।।) ఠనిత్యార్థమ్ । నిత్యార్థోఽయమారమ్భః ।। (వసతిక్షుధోరిట్) ।।

-7-2-58- గమేరిట్ పరస్మైపదేషు

।। గమేరిట్పరస్మైపదేషు చేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్(3) ।। గమేరిట్ పరస్మైపదేషు(4) చేత్కృత్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । జిగమిషితా జిగమిషితుమ్ జిగమిషితవ్యమ్ ।। తత్తర్హ్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యమ్ । అవిశేషేణ గమేరిడాగమముక్త్వా ఆత్మనేపదపరే నేతి వక్ష్యామి ।। ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే ఉక్తమ్ ।। కిముక్తమ్ ? ।। ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేషు ప్రతిషేధ ఃథ్ద్య;తి । ఃథ్ద్య;హాపి-- ।। ఆత్మనేపదపరప్రతిషేధే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేషుప్రతిషేధోవక్తవ్యః ।। తత్పరపరే తావత్---సంజిగంసిష్యతే । సీయుటి--సంగంసీష్ట । ఏకాదేశే--సంగంస్యన్తే । ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాఽభావాన్న(1) ప్రాప్నోతి ।। సిద్ధం తు గమేరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యేట్ప్రతిషేధాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। గమేరాత్మనేపదేన సమానపరస్థస్య (ఃథ్ద్య;ట్ప్రతిషేధాత్ । గమేరాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్య(2)) ఃథ్ద్య;ణ్న భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।। (గమేరిట్పరస్మైపదేషు) ।।

-7-2-59- న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః

।। వృతాదిప్రతిషేధే చ ।। కిమ్ ? ।। కృత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్ ।। (కృత్యుపసఙ్ఖ్యానం(3)) కర్తవ్యమ్ । వివృత్సితా । వివృత్సితుమ్ । వివృత్సితవ్యమ్ ।। తత్తర్హ్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యమ్ ? ।। అవిశేషేణ వృతాదిభ్య ఃథ్ద్య;ట్ప్రతిషేధముక్త్వా ఆత్మనేపదపర ఃథ్ద్య;డ్భవతీతి వక్ష్యామి ।। ఆత్మనేపదపర(4) ఃథ్ద్య;డ్వచనే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేష్విడ్వచనమ్(5) ।। ఆత్మనేపదపర ఃథ్ద్య;డ్వచనే తత్పరపరసీయుడేకాదేశేష్విడ్వక్తవ్యః । తత్పరపరే తావత్--వివర్తిషిష్యతే । సీయుటి--వర్తిషీష్ట । ఏకాదేశే-వర్తిష్యన్తే వర్ధిష్యన్తే(6) ।। సిద్ధం తు వృతాదీనామాత్మనేపదేన సమానపరస్థస్యేడ్వచనాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। వృతాదీనామాత్మనేపదేన సమానపదస్థస్యే (డ్వచనాత్ । వృతాదీనామాత్మనేపదేన(1) సమానపదస్థస్యే--) డ్భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।। చతుస్తాసిక్లృపిగ్రహణార్థక్యం చ ।। చతుర్గ్రహణం చానర్థకమ్ । సర్వేభ్యో (2)హి వృతాదిభ్యః ప్రతిషేధ ఃథ్ద్య;ష్యతే ।। తాసిగ్రహణం చానర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। నివృత్తత్వాత్సకారస్య ।। నివృత్తం సకారాదావితి । తాహ్గ్రహణే చేదానీమక్రియమాణే క్లృపిగ్రహణేనాపి నార్థః । ఏషోఽపి హి వృతాదిః పఞ్చమః ।।

భవేత్క్లృపిగ్రహణం న కర్తవ్యం, తాహ్గ్రహణన్తు కర్తవ్యమ్ । యద్ధి తత్సకారదావితి న తచ్ఛక్యం నివర్తయితుం, తృచ్యపి హి ప్రసజ్యేత--వర్తితా వర్ధితా ।। తాహ్గ్రహణే చేదానీం క్రియమాణే క్లృపిగ్రహణమపి కర్తవ్యమన్యేభ్యోఽపి వృతాదిభ్యస్తాసా మా భూదితి । భవేత్తాసిగ్రహణం కర్తవ్యం, క్లృపిగ్రహణం తు నైవ కర్తవ్యమ్ ।। అన్యేభ్యోపి(4) వృతాదిభ్యః తాసా కస్మాన్న భవతి ? ।। పరరమైపదేష్వితి వర్తతే, క్లృపేరేవ చ తాసప్పరస్మైపదపరో నాన్యేభ్యో వృతాదిభ్యః (5)।। యద్యేవం తాహ్గ్రహణేనాపి నార్థః ।। తృచి కస్మాన్న భవతి ? ।। పరస్మైపదేష్వితి వర్తతే ।।

-7-2-62- ఉదేశేఽత్వతః

తాసావత్వ్రత్ప్రతిషేధే ఘసేః ప్రతిషేధప్రసఙ్గోఽకారవత్త్వాత్ ।। తాసావత్వ్రత్ప్రతిషేధే ఘసేః ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి--జఘసిథ ।। కిం కారణమ్?।। అకారవత్త్వాత్ । సోఽపి హ్యకారవాన్ ।। సిద్ధం తు హలాదిగ్రహణాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్?।। హలాదిగ్రహణాత్ । హలాదిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । తచ్చావశ్యం కర్తవ్యమ్--అత్యశీ ప్రయోజయతః ।। అత్యశీ తావన్న ప్రయోజయతః ।। కిం కారణమ్?।। తాసావనిట ఃథ్ద్వ్య;త్యుజ్యతే సేటౌ చేమౌ తాసౌ ।। అఙ్ఖ్వశూ తర్హి ప్రయోజయతః ।। అఙ్ఖ్వశూ చాపి న ప్రయోజయతః ।। కిం కారణమ్?।। తాసౌనిత్యాఽనిటఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే,విభాషితేటావేతౌ ।। అదిస్తర్హి ప్రయోజయతి । ఆదిథ ।। క్రియమాణేఽపి వై హలాదిగ్రహణేఽత్ర ప్రాప్నోతి--జఘసిథ । ఏషోఽపి హి హలాదిః ।। తస్య చాభావాత్తాసౌ ।। తాసావనిట ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే న చ ఘసిస్తాసావస్తి ।। నను చ యస్తాసౌ నాత్యనిడప్యసౌ తాసౌ భవతి ।। నైవం విజ్ఞాయతే--యస్తాసావనిడితి ।। కథం తర్హి?।। యస్తాసావస్త్యనిట్ చేతి ।। కిం వక్తవ్యమేతత్

?।। న హి ।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ?।। సప్త్యమ్యర్థే వతిః ।। సప్తమ్యర్థేఽపి వై వతిర్భవతి । తద్యథా మథురాయామివ మథురావత్ । పాటలిపుత్ర ఃథ్ద్వ్య;వ పాటలిపుత్రవత్ । ఏవం తాసావివ తాస్వత్ ।। ఉపదేశేత్వతః ।।

-7-2-63- ఋతో భారద్వాజస్య

కిమర్థమిదముచ్యతే న అచస్తాస్వత్థల్యనిటో నిత్యమిత్యేవ సిద్ధమ్ ।। ఏవం తర్హి నియమార్థోయమారమ్భః--ఋత ఏవ భారద్వాజస్య నాన్యతో భారద్వాజస్యేతి ।। క్వ మా భూత్ ? ।। యయిథ(1) వవిథేతి ।। ఋతో భారద్వాజస్యేతి నియమానుపపత్తిరప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్య(2) ।। ఋతో భారద్వాజస్యేతి నియమానుపపత్తిః ।। కిం కారణమ్ ? ।। అప్రాప్తత్వాత్ప్రతిషేధస్య । గుణే కృతే రపరత్వే చాఽనజన్తత్వాత్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। అసతి నియమే కో దోషః ? ।। తత్ర పచాదిభ్య ఃథ్ద్వ్య;డ్వచనమ్ ।। తత్ర పచాదిభ్య ఃథ్ద్వ్య;డ్వక్తవ్యః-- పేచిథ శేకిథేతి ।।

యది పునరయం(3) భారద్వాజః పురస్తాదపకృష్యేత(4)---అచస్తాస్వత్థల్యనిటో నిత్యం భారద్వాజస్య । ఉపదేశేఽత్వతః । తత ఋతః । భారద్వాజస్యేతి నివృత్తమ్ ? ।। సిధ్యత్యేవమయం తు భారద్వాజః స్వస్మాన్మతాత్ప్రచ్యావితో భవతి ।। ఏవం తర్హి,---।। యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్(1) ।। యోగవిభాగః కరిష్యతే । అచస్తాస్వత్థల్యనిటో నిత్యముపదేశే । తతః--అత్వతః । అత్వతశ్చోపదేశ ఃథ్ద్వ్య;తి ।। (ఋతో భారద్వాజస్య) ।।

-7-2-64- బభూథాతతన్థజగృమ్భవవర్థేతి నిగమే

వృగ్రహణం కిమర్థం న కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో(2) లిటీత్యేవ సిద్ధమ్ ।। ఏవం తర్హి ।। నియమార్థోయమారమ్భః ।। నిగమ ఏవ యథా స్యాత్ ।। క్వ మా భూత్ ? ।। వవరిథ ।।

-7-2-67- వస్వేకాజాద్ఘసామ్

కిమర్థమిదముచ్యతే ? ।। వస్వేకాజాద్ఘసాంవచనం నియమార్థమ్ ।। నియమార్థోఽయమారమ్భః -- వసావేకాజాద్ఘసామేవ ।।క్వ మా భూత్ ? ।। బిభిద్వాన్ ।। కిముచ్యతే-- నియమార్థమితి, న పునర్విధ్యర్థమపి(1) స్యాత్ । ప్రతిషేధోఽపి హ్యత్ర ప్రాప్నోతి --- నేడ్వశి కృతీతి, కృచ్చైవాఽయం(2) వశాదిశ్చ ।। ఏవం తర్హి---కృసృభృవృస్తుద్రుస్రుశ్రువో లిటీత్యేతస్మాన్నియమాదత్రేడ్భవిష్యతి ।। నాత్ర తేన పరిప్రాపణం ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ప్రకృతిలక్షణస్య ప్రతిషేధస్య స(3) ప్రత్యారమ్భః, ప్రత్యయలక్షణశ్చాఽయం ప్రతిషేధః ।। ఉభయోః(4) స ప్రత్యారమ్భః । ।। కథం జ్ఞాయతే ? ।। వృఙ్వృఞ్గ్రహణాత్ ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। ఃర్ధ్వ;మౌ వృఙ్వృఞావుదాత్తౌ, తయోః ప్రకృతిలక్షణః ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి । పశ్యతి త్వాచార్యః-ఉభయోః స ప్రత్యారమ్భ ఃర్ధ్వ;తి, తతోవృఙ్వృఞ్గ్రహణం కరోతి । న ఖల్వపి కశ్చిదుభయవాన్ప్రతిషేధః ప్రకృతిలక్షణః ప్రత్యయలక్షణశ్చ । తుల్యజాతీయేఽసతి యథైవ ప్రకృతిలక్షణస్య నియామకో భవత్యేవం ప్రత్యయలక్షణస్యాపి నియామకో భవిష్యతి ।।

అథ యావతా వసావేకాజాద్ఘసిభ్య(5) ఃర్ధ్వ;టా భవితవ్యం కో న్వత్ర విశేషో నియమార్థే వా సతి విధ్యర్థే వా ? ।। న ఖలు కశ్చిద్విశేషః, ఆహొపురుషికామాత్రం తు,--భవానాహ విధ్యర్థమితి, వయం తు బ్రూమో--నియమార్థమితి ।।

అథైకాజ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। ఃర్ధ్వ;హ మా భూత్--బిభిద్వాన్ చిచ్ఛిద్వానితి ।। క్రియమాణేఽపి వై ఏకాజ్గ్రహణేఽత్ర ప్రాప్నోతి, ఏషోఽపి హ్యేకాచ్ ।। ఏవం తర్హి కృతే ద్విర్వ్యజనే య(1) ఏకాచ్ ।। కిం వక్తవ్యమేతత్ ? ।। న హి ।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే ? ।। ఏకాజ్గ్రహణసామర్థ్యాత్ । న హి కశ్చిదకృతే ద్విర్వచనేఽనేకాజస్తి యదర్థమేకాజ్గ్రహణం క్రియతే ।। నను చాయమస్తి జాగర్తిః---జాగృవాంసోఽనుగ్మన్(2) ।। యత్తర్హ్యాకారగ్రహణం కరోతి । న హి కశ్చిదకృతే ద్విర్వచనే ఆకారాన్తోఽనేకాజస్తి ।। నను చాయమస్తి,--దరిద్రాతిః ।। న దరిద్రాతేరిటా భవితవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఉక్తమేతత్(1)--దరిద్రాతేరార్ధధాతుకే లోపః, సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధావితి । యశ్చేదానీం ప్రత్యయవిధౌ సిద్ధః సిద్ధోఽసావిడ్విధౌ । ఏవమపి భూతపూర్వగతిర్విజ్ఞాయేత--ఆకారాన్తో యో భూతపూర్వఃర్ధ్వ;తి ।। ఏకాజ్గ్రహణమేవ తర్హి జ్ఞాపకమ్ ।। నను చోక్తం--జార్గత్యర్థమేతత్స్యాత్ ।। నైకముదాహరణమేకాజ్గ్రహణం ప్రయోజయతి । యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యా జ్జార్తేరేన్త్యేవ బ్రూయాత్ ।।

అథ ఘసిగ్రహణం కిమర్థం, న ఏకాజిత్యేవ సిద్ధమ్ ।। ఘసిగ్రహణమనచ్కత్వాత్ ।। ఘసిగ్రహణం క్రియతే, లోపే కృతేఽనచ్కత్వాదిణ్న(1) ప్రాప్నోతి ।। ఃర్ధ్వ;దమిహ సంప్రాధార్యమిట్ క్రియతాం లోప ఃర్ధ్వ;తి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదిడాగమః ।। నిత్యో లోపః । కృతేఽపీటి ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।। ఃర్ధ్వ;డపి నిత్యః । కృతేఽపి లోపే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।। అనిత్య ఃర్ధ్వ;ట్ । న హి కృతే లోపే ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అనచ్కత్వాత్ ।। ఏవం తర్హి

ద్విర్వచనే కృతేఽభ్యాసే యోఽకారస్తదాశ్రయ ఃథ్ద్వ;డ్భవిష్యతి ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ద్విత్వాల్లోపస్య పరత్వాత్ । ద్విర్వచనం క్రియతాం లోప ఃథ్ద్వ;తి కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాల్లోపః । లోపే కృతేఽనచ్కత్వాద్విర్వచనం న

ప్రాప్నోతి । ఘసిగ్రహణే పునః క్రియమాణే న దోషో భవతి ।। కథమ్ ? ।। వచనాదిడ్భవిష్యతి ।। ఃథ్ద్వ;టి కృతే ద్విర్వచనం క్రియతాం లోప ఃథ్ద్వ;తి యద్యపి పరత్వాల్లోపః, స్థానివద్భావాద్విర్వచనం భవిష్యతి ।। (వస్వేకాజాద్ఘసామ్) ।।

-7-2-68- విభాషా గమహనవిదవిశామ్

।। దృశేశ్చ(2) ।। దృశేశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । దదృశ్వాన్ । దదృశివాన్ ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ।। న వక్తవ్యమ్ । దృశేరితి వర్తతే ।। (విభాషా గమహన)

-7-2-70- ఋద్ధనోః స్యే

।। స్వరతేర్వేట్త్వాదృతః(1) స్యే (ఃథ్ద్వ;తి(2)) విప్రతిషేధేన ।। స్వరతిలక్షణాద్వావచనాదృతః స్య ఃథ్ద్వ;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన । స్వరతిలక్షణస్య వావచవనస్యావకాశః స్వర్తా స్వరితా । ఋతః స్య ఃథ్ద్వ;త్యస్యావకాశః --కరిష్యతే హరిష్యతే । ఃథ్ద్వ;హోభయం ప్రాప్నోతి--స్వరిష్యతి । అస్వరిష్యత్ । ఋతః స్యే ఃథ్ద్వ;త్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।।

-7-2-73- యమరమనమాతాం సక్చ

కిముదాహరణమ్ ? ।। అయంసీత్ అనంసీత్ అయాసీత్ అవాసీత్ ।। నైతదస్తి, నాస్త్యత్ర విశేషః సతి వా ఃథ్ద్వ;ట్యసతి వా ।। ఃథ్ద్వ;దం తర్హి--అయంసిష్టామ్ అయంసిషుః । వ్యరంసిష్టాం వ్యరంసిషుః । అనంసిష్టామ్ అనంసిషుః । అయాసిష్టామ్ అయాసిషుః । అవాసిష్టామ్ అవాసిషుః ।। ఃథ్ద్వ;దం చాప్యుదాహరణమ్--అయంసీత్ వ్యరంసీత్ అనంసీత్ అయాసీత్ అవాసీత్ ।। నను చోక్తం--నాస్త్యత్ర విశేషః సతి వేట్యసతి వేతి ।। అయమస్తి విశేషః--యద్యత్రేణ్ణ స్యాద్వృద్ధిః ప్రసజ్యేత । ఃథ్ద్వ;టి పునః సతి నేటీతి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి ।। మా భూదేవం హ్యన్తానామిత్యేవం భవిష్యతి ।। అత్రాపి(3) నేటీత్యనువర్తతే । తచ్చాఽవశ్యమిడ్గ్రహణమనుర్వత్యమ్--అధాక్షీదిత్యేవమర్థమ్ ।

ఆకారాన్తశ్చాపి(4) పదపూర్వ ఏకవచన ఉదాహరణం--మా హి యాసీత్ । యద్యత్రేణ్ణ స్యాదనుదాత్తస్య ఃథ్ద్వ;ర్ఞః శ్రవణం ప్రసజ్యేత । ఃథ్ద్వ;టి పునః సత్యుక్తమేతత్---అర్థవత్తు సిచశ్చిత్కరణసార్మథ్యాద్ధీట ఉదాత్తత్వ మితి । తత్రైకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్వ;త్యుదాత్తత్వం సిద్ధం భవతి ।। (యమరమనమాతాం సక్చ) ।।

-7-2-77- ఃథ్ద్వ;ర్శః సే

ఃథ్ద్వ;ర్జ్ఞనోర్ద్వే చ (1) ।।

కిమర్థో యోగవిభాగో న -- ఃధ్ద్య;ర్శ్డ్జనాం స్ద్వే ఃధ్ద్య;త్యేవోచ్యేత ।। ఃధ్ద్య;ర్శో ధ్వే మా భూదితి ।। ఃధ్ద్య;ష్యత ఏవ(2) ఃధ్ద్య;ర్శిధ్వే ఃధ్ద్య;తి ।। ఃధ్ద్య;ర్డ్జనోస్తర్హి సే మా భూదితి(3) । ఃధ్ద్య;ష్యతే ఏవ -- ఃధ్ద్య;ర్డిషే జనిషే ఃధ్ద్య;తి(3) ।। ఃధ్ద్య;ర్శస్తర్హి(4) మా భూదితి(3) ।। ఃధ్ద్య;ష్యతే ఏవ ఃధ్ద్య;ర్శిష్వేతి ।। సే తర్హి యః స్వశబ్దస్తత్ర యథా స్యాత్, క్రియాసమభిహారే యః స్వశబ్దస్తత్ర మా భూదితి ।। అత్రాపీష్యతే--స భవీనీశిష్వేత్యేవాయమీష్ట ఃధ్ద్య;తి । ఆతశ్చేష్యతే -- ఏవం హ్యాహ -- సిద్ధం తు లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనస్య క్రియాసమభిహారే ద్విర్వచనాదితి ।। (ఃధ్ద్య;ర్డ్జనోర్ధ్వే) ।।

-7-2-78- ఃధ్ద్య;ర్డ్జనోర్ధ్వే చ (1)

ఃధ్ద్య;ర్శః సే ।।

కిమర్థో యోగవిభాగో న -- ఃధ్ద్య;ర్శ్డ్జనాం స్ద్వే ఃధ్ద్య;త్యేవోచ్యేత ।। ఃధ్ద్య;ర్శో ధ్వే మా భూదితి ।। ఃధ్ద్య;ష్యత ఏవ(2) ఃధ్ద్య;ర్శిధ్వే ఃధ్ద్య;తి ।। ఃధ్ద్య;ర్డ్జనోస్తర్హి సే మా భూదితి(3) । ఃధ్ద్య;ష్యతే ఏవ -- ఃధ్ద్య;ర్డిషే జనిషే ఃధ్ద్య;తి(3) ।। ఃధ్ద్య;ర్శస్తర్హి(4) మా భూదితి(3) ।। ఃధ్ద్య;ష్యతే ఏవ ఃధ్ద్య;ర్శిష్వేతి ।। సే తర్హి యః స్వశబ్దస్తత్ర యథా స్యాత్, క్రియాసమభిహారే యః స్వశబ్దస్తత్ర మా భూదితి ।। అత్రాపీష్యతే--స భవీనీశిష్వేత్యేవాయమీష్ట ఃధ్ద్య;తి । ఆతశ్చేష్యతే -- ఏవం హ్యాహ -- సిద్ధం తు లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనస్య క్రియాసమభిహారే ద్విర్వచనాదితి ।। (ఃధ్ద్య;ర్డ్జనోర్ధ్వే) ।।

-7-2-80- అతోయేయః(2)

కిం సార్వధాతుకగ్రహణమనువర్తత ఉతాహో న ? ।। కిం చార్థోఽనువృత్త్యా ? ।। బాధమర్థః(3) ।। యద్యకారాత్పరో యాశబ్ద(4)--ఆర్ధధాతుకమస్తి ।। నను చాయమస్తి చికీర్ష్యాత్ జిహీష్యాత్(1) ।। లోపోఽత్ర బాధకో భవిష్యతి ।। కిం తర్హ్యస్మిన్యోగ ఉదాహరణమ్ ? ।। పచేత్(2) యజేత్ ।। అత్రాప్యతో దీర్ఘో యఞీతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి । స యథైవేయాదేశో

దీర్ఘత్వం బాధతే ఏవం లోపమపి బాధేత । తస్మాత్సార్వధాతుకగ్రహణమనుర్వత్యమ్ ।। (అతో యేయః) ।।

-7-2-82- ఆనే ముక్

।। ముకి స్వరే దోషః(3) ।। ముకి సతి స్వరే దోషో భవతి---పచమానః యజమానః । ముకా వ్యవహితత్వాదనుదాత్తత్వం న ప్రాప్నోతి ।। నను చాయం ముగదుపదేశభక్తోఽదుపదేశగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే ।। న సిద్ధ్యతి--అఙ్గస్య ముగుచ్యతే, వికారణాన్తం చాఽఙ్గమ్ । సోఽయం(1) సఙ్ఘాతభక్తోఽశక్యోఽదుపదేశగ్రహణేన గ్రహీతుమ్ ।। ఏవం తర్హ్యభక్తః కరిష్యతే । ।। అభక్తే చ (2)।। కిమ్ ? ।। స్వరే దోషో భవతి పచమానో యజమానః । ముకా వ్యవహితత్వాదనుదాత్త్వం న ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్హి పరాదిః కరిష్యతే ।। పరాదౌ దీర్ఘప్రసఙ్గః ।। యది పరాదిః క్రియతే, అతో దీర్ఘో యఞీతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః।

తిజీత్యేవం తత్ I సిధ్యతి I సూత్రం తర్హి భిద్యతే II యథాన్యాసమేవాఽస్తు II నను చోక్తం ముకి స్వరే దోష ఃథ్ద్య;తి II పరిహృతమేతత్--అదుపదేశభక్తోఽదుపదేశగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే II నను చోక్తమ్అఙ్గస్య ముగుచ్యతే వికరణాన్తం చాఙ్గం సోఽయం సఙ్ఘాతభక్తోఽశక్యోఽదుపదేశగ్రహణేన(5)గ్రహీతు మితి I అథా(3)ఽయమదృక్తః(4) స్యాద్గృహ్యేతాఽదుపదేశగ్రహణేన(5) ? II బాఢం గృహ్యేత II అదృక్తస్తర్హి భవిష్యతి II తత్కథమ్ ? II అతో యేయ(6) ఃథ్ద్య;త్యత్ర అకారగ్రహణం పఞ్చమీనిర్దిష్టం, అఙ్గస్యేతి చ షష్ఠీనిర్దిష్టం, తత్రాఽశక్యం వివిభక్తిత్వాదత ఃథ్ద్య;తి పఞ్చమ్యా అఙ్గం విశేషయితుం, తత్ప్రకృతమిహాఽనువర్తిష్యతే II ఏవమపి షష్ఠ్యభావాన్న ప్రాప్నోతి II ఆనే ఃథ్ద్య;త్యేషా సప్తమ్యత ఃథ్ద్య;తి పఞ్చమ్యాః షష్ఠీ ప్రకల్పయిష్యతి--తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యతి II (ఆనే ముక్) II

-7-2-84- అష్టన ఆ విభక్తౌ

II అష్టన్ఙనాదిపథిమథ్యాత్వేష్వాన్తరతమ్యాదనునాసికప్రసఙ్గః II అష్టన్ఙనాదిపథిమథ్యాత్వేష్వాన్తరతమ్యాదనునాసికః ప్రాప్నోతి I అష్టాభిః అష్టాభ్యః I జాతః జాతవాన్ I పన్థాః మన్థాః II 8 II సిద్ధమనణ్త్వాత్ II సిద్ధమేతత్ II కథమ్ ? II అనణ్త్వాత్ II కథమనణ్త్వమ్ ? II అణ్సవర్ణాన్గృహ్ణాతీత్యుచ్యతే న చాఽఽకారోఽణ్ I II ఉచ్చారణసార్మథ్యాద్వా II అథ వా శుద్ధ ఉచ్చారమసార్మథ్యాద్భవిష్యతి II నైతౌ స్తః పరిహారౌ I యత్తావదుచ్యతే---అనణ్త్వాదితి I న బ్రూమోఽణ్సర్వాన్గృహ్ణాతీతి II కథం తర్హి ? II తపరస్తత్కాలస్యేతి I యదప్యుచ్యతే ఉచ్చారణసార్మథ్యాద్వేతి I అస్త్యన్యదుచ్చారణే ప్రయోజనమ్ II కిమ్ ? II ఉత్తరార్థం రాయో హలీతి II ఏవం తర్హి నేమౌ పృథక్ పరిహారౌ I (I II ఏకపరిహారః II) II ఏకః(1) పరిహారోఽయం --సిద్ధమనణ్త్వాదుచ్చారణసార్మత్యాద్వేతి II ఃథ్ద్య;హ తావదష్టాభిః అష్టాభ్య ఃథ్ద్య;తి --- అనణ్త్వాత్సిద్ధమ్ I జాతః జాతవాన్ I పన్థాః మన్థాః,--ఉచ్చారణసార్మథ్యాత్సిద్ధమ్II యద్యేవం పృథక్పరిహారయోరపి న దోషో యో యత్ర పరిహారః స తత్ర భవిష్యతి II (అష్టన ఆ విభక్తౌ)II

-7-2-86- యుష్మదస్మదోరనాదేశే

అనాదేశగ్రహణం(2) శక్యమకర్తుమ్ II కథమ్ ? II హలీత్యనువర్తతే(3) I న చాదేశో హలాదిరస్తి II తదేతదనాదేశగ్రహణం తిష్ఠతు తావత్సాంన్యాసికమ్ II (యుష్మద) I

-7-2-89 యోఽచి

అజ్గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్(1) II కథమ్ ? II అవిశేషేణ యత్వముత్సర్గస్తస్య హలాదావాత్వమపవాదః I (యోఽచి) II

-7-2-90- శేషే లోపః

శేషగ్రహణం శక్యమకర్తుమ్(1) ।। కథమ్ ?।। అవిశేషేణ లోప ఉత్సర్గస్తస్యాఽజాదౌ(2) యత్వమపవాదో హలాదావాత్వమపవాదః(3) ।। (శేషే లోపః) ।।

-7-2-91- మపర్యన్తస్య

పరిగ్రహణం శక్యమకర్తుం(1), మాన్తస్యేత్యేవ సిద్ధమ్ ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అన్తశబ్దస్యోభయార్థత్వాత్ ।। కథమ్ ? ।। అయమన్తశబ్దోఽస్త్యేవ సహ తేన వర్తతే । తద్యథా--మర్యాదాన్తం దేవదత్తస్య క్షేత్రమ్ । సహ మర్యాదయేతి గమ్యతే । అస్తి ప్రాక్తస్మాద్వర్తతే । తద్యథా--నద్యన్తం దేవదత్తస్య క్షేత్రమితి । ప్రాఙ్నద్యా ఃథ్ద్య;తి గమ్యతే ।। తద్యః సహ తేన వర్తతే తస్యేదం గ్రహణం యథా విజ్ఞాయేత(1) ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ ।

సర్వత్రైవాఽన్తశబ్దః సహ తేన వర్తతే ।। అథ కథం నద్యన్తం దేవదత్తస్య క్షేత్రమితి ।। నద్యాః(2) క్షేత్రత్వే సంభవో

నాస్తీతి కృత్వా ప్రాఙ్నద్యా ఃథ్ద్య;తి గమ్యతే ।। (। ।। అవధిద్యోతనార్థం తు పరిగ్రహణమ్ ।।) ।। అవధిద్యోతనార్థం తర్హి పరిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । మాన్తస్యేత్యుచ్యమానే యత్రైవ మాన్తే యుష్మదస్మదీ తత్రైవాదేశాః స్యుః ।। క్వ చ మాన్తే యుష్మదస్మదీ ?।। యుష్మానాచష్టే అస్మానాచష్టే ఃథ్ద్య;తి (ణిచి--యుష్మయతి అస్మయతి(1) ।) యుష్మయతేరస్మయతేశ్చాపప్రత్యయః(2) ।। (మపర్యన్తస్య) ।।

-7-2-98- ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ

కిమర్థమిదముచ్యతే న త్వమావేకవచన ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్ ? ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఏకవచనాఽభావాత్ । ఏకవచన ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే న చాత్రైకవచనం పశ్యామః ।। ప్రత్యయలక్షణేన ।। న లుమతాఙ్గస్యేతి ప్రత్యయలక్షణస్య ప్రతిషేధః ।। ఏవం తర్హి ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యం--లుక్క్రియతామాదేశావితి(1), కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదాదేశౌ(2) ।। నిత్యో లుక్ । కృతయోరప్యాదేశయోః(2) ప్రాప్నోత్యకృతయోరపి ।। ---అన్తరఙ్గావాదేశౌ ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్ప్రత్యయోత్తరపదయోస్త్వమౌ శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽన్తరఙ్గానపి విధీన్బాధిత్వా బహిరఙ్గో లుగ్భవతీతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। గోమాన్ ప్రియో యస్య గోమత్ప్రియః యవమత్ప్రియః గోమానివాచరతి గోమత్యతే యవమత్యతే । అన్తరఙ్గానపి నుమాదీన్బహిరఙ్గో లుగ్బాధత ఃథ్ద్య;తి ।। నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్, అస్త్యన్యదేతస్య వచనే ప్రయోజనమ్ ।। కిమ్ ? ।। యేఽన్యే ఏకవచనాదేశాః ప్రాప్నువన్తి తద్బాధనార్థమేతత్స్యాత్ । తద్యథా--తవ పుత్రః త్వత్పుత్రః, మమ పుత్రో మత్పుత్రః । తుభ్యం హితం త్వద్ధితం, మహ్యం హితం మద్ధితమితి ।। యత్తర్హి మపర్యన్తగ్రహణమనువర్తయతి ।। యద్యత్రాఽన్యే ఏకవచనాదేశాః స్యుర్మపర్యన్తానువృత్తిరనర్థికా స్యాత్ ।। త్రిచతుర్యుష్మదస్మద్గ్రహణేష్వర్థగ్రహణం శబ్దవిశేషణమ్(1) ।। త్రిచతుర్యుష్మదస్మద్గ్రహణేష్వర్థగ్రహణం శబ్దవిశేషణం ద్రష్టవ్యమ్ ।

త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ(2) ।। యద్యపి సమాసః పుంసి నపుంసకే వా వర్తతే త్రిచతురౌ చ స్త్రియాం వర్తేతే, భవత్యేవ తిసృచతసృభావః, ప్రియాస్తిస్రో బ్రాహ్మణ్యోఽస్య బ్రాహ్మణస్య,--ప్రియతిసా ప్రియతిస్రౌ ప్రియతిస్రః । ప్రియచతసా ప్రియచతస్రౌ ప్రియచతస్రః ।। ప్రియాస్తిస్రో బ్రాహ్మణ్యోఽస్థ బ్రాహ్మణకులస్య--ప్రియతిసృ ప్రియతిసృణీ ప్రియతిసౄణి । ప్రియచతసృ ప్రియచతసృణీ ప్రియచతసౄణి ।। యదా హి సమాసః స్త్రియాం వర్తతే త్రిచతురౌ చ(1) పుంసి నపుంసకే వా తదా మా భూతామితి, ప్రియాస్త్రియో బ్రాహ్మణా అస్యా బ్రాహ్మణ్యాః ప్రియత్రి బ్రాహ్మణీ(2) ప్రియత్రీ ప్రియత్రయః । ప్రియచత్వాః ప్రియచత్వారౌ ప్రియచత్వారః । ప్రియాణి త్రీణి బ్రాహ్మణకులాని అస్యా బ్రాహ్మణ్యాః- ప్రియత్రిః ప్రియత్రీ ప్రియత్రయః । ప్రియచత్వాః ప్రియచత్వారౌ ప్రియచత్వారః ।।

యువావౌ ద్వివచనే । యద్యపి చ(1) సమాస ఏకార్థో వా భవతి బహ్వర్థో వా భవతి, ద్వ్యర్థే చ యుష్మదస్మదీ, భవత ఏవ యువావౌ ।। కిమవిశేషేణ ? ।। నేత్యాహ । యూయవయౌ జసి త్వాహౌ సౌ తుభ్యమహ్యౌ జయి తవమమౌ జసి ఃధ్య;త్యేతాన్విధీన్వర్జయిత్వా(4) । అతిక్రాన్తో యువామతిత్వమ్, అత్యహమ్ । అతిక్రాన్తౌ యువామ్ అతియువామ్ అత్యావామ్ । అతిక్రాన్తా యువామ్ అతియూయమ్ అతివయమ్ । అతిక్రాన్తం యువామ్ అతియువామ్ అత్యావామ్ । అతిక్రాన్తౌ యువామ్ అతియువామ్ అత్యావామ్ । అతిక్రాన్తాన్యువామ్(5) అతియువాన్ అత్యావాన్ । అతియువయాఽత్యావయా । అతియువాభ్యామ్--అత్యావాభ్యామ్ । అతియువాభిః. అత్యావాభిః । అతితుభ్యమ్ అతిమహ్యమ్ ।। అతియువాభ్యామ్ అత్యావా భ్యామ్ । అతియువభ్యమ్ అత్యావభ్యమ్ । అతియువత్ అత్యావత్ । అతియువాభ్యామ్ అత్యావాభ్యామ్ । అతియువత్ అత్యావత్ । అతితవ అతిమమ । అతియువయోః అత్యావయోః అతియువాకమ్---అత్యావాకమ । అతియువయి అత్యావయి । అతియువయోః, అత్యావయోః,। అతియువాసు అత్యావాసు ।

త్వమావేకవచనే--యద్యపి సమాసో వ్యర్థో భవతి బహ్వర్థో వా, ఏకార్థే చ యుష్మదస్మదీ, భవత ఏవ త్వమౌ ।। కిమ్ విశేషేణ ? ।। నేత్యాహ। తానేవ విధీన్వర్జయిత్వా । అతిక్రాన్తస్త్వామ్ అతిత్వమ్ అత్యహమ్ । అతిక్రాన్తౌ త్వామతిత్వామ్ అతిమామ్ । అతిక్రాన్తాస్త్వామ్ అతియూయమ్ అతివయమ్ । అతిక్రాన్తం త్వామ్ అతిత్వామ్ అతిమామ్ । అతిక్రాన్తౌ త్వామ్ అతిత్వామ్ అతిమామ్ । అతిక్రాన్తాన్ త్వామ్--అతిత్వాన్ అతిమాన్ । అతిత్వయాఽతిమయా । అతిత్వాభ్యామ్ అతిమాభ్యామ్ । అతిత్వాభిః, అతిమాభిః । అతితుభ్యమ్, అతిమహ్యమ్ । అతిత్వాభ్యామ్ । అతిమాభ్యామ్ । అతిత్వభ్యమ్ అతిమభ్యమ్(1) । అతిత్వత్ । అతిమత్ । అతిత్వాభ్యామ్ అతిమాభ్యమ్ । అతిత్వత్ అతిమత్ । అతితవ అతిమమ । అతిత్వయోః అతిమయోః । అతిత్వాకమ్ అతిమాకమ్ । అతిత్వయి అతిమయి । అతిత్వయోః అతిమయోః । అతిత్వాసు అతిమాసు ।।

యద్యేవం యూయవయౌ జసి త్వాహౌ సౌ తుభ్యమహ్యౌ జయి తవమమౌ జసీత్యేతేభ్యో విధిభ్యః

పరత్వాత్త్వమావేకవచన ఃర్థ్వ;తి ప్రాప్నోతి, సావకాశా హ్యేతే విధయ ఃర్థ్వ;దానీం భవన్తి ।। కోఽవకాశః ? ।। అనేకార్థే యుష్మదస్మదీ(2) ।। త్వమావేకవచన ఃర్థ్వ;త్యస్యావకాశః-అన్యాని వచనాని । ఏకార్థయోర్యుష్మదస్మదోరేతేషు వచనేషూభయం ప్రాప్నోతి । పరత్వాత్త్వమావేకవచన ఃర్థ్వ;తి ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః । శేష ఃర్థ్వ;తి వర్తతే ।। కశ్చ శేషః ? ।। జసాదిభిరవ్యాప్తం యదేకవచనం, తస్మిన్ శేషే । అశేషత్వాన్న(3) భవిష్యతి ।। అథ వా(4)

త్వమావేకవచనఃర్థ్వ;త్యత్ర యూయవయౌ జసి త్వాహౌ సౌ తుభ్యమహ్యౌ జయి తవమమౌ జసీత్యేతదనువర్తిష్యతే ।।

-7-2-99- త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ

।। తిసృభావే సంజ్ఞాయాం కన్యుపసఙ్ఖ్యానమ్(1) ।। తిసృభావే సంజ్ఞాయాం కన్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తిసృకా నామ గ్రామః ।। చతసర్యాద్యుదాత్తనిపాతనం చ ।। చతసర్యాద్యుదాత్తనిపాతనం కర్తవ్యమ్ ।। త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృ చతసృ ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। చతస్రః పశ్య । శసి స్వరో మా భూతిది ।। కిం చాన్యత్ ? ।। ఉపదేశివద్వచనం చ ।। ఉపదేశివద్భావశ్చ వక్తవ్యః ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ ।। ఉపదేశావస్థాయామేవాద్యుదాత్తనిపాతనే కృతే విభక్తిస్వరేణ బాధనం యథా స్యాత్--చతసృణామితి(2) ।। స తర్హ్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ।। ఉక్తం వా(3) ।। కిముక్తమ్ ? ।। విభక్తిస్వరభావశ్చ హలాదిగ్రహణాత్ । ఆద్యుదాత్తనిపాతనే హి హలాదిగ్రహణానర్థకమ్ ।। ఃర్థ్వ;తి । (త్రిచతురోః స్త్రియామ్) ।।

-7-2-100- అచి ర ఋతః

।। అచి రాదేశే జస్యుపసఙ్ఖ్యానం గుణపరత్వాత్ ।। అచిరాదేశే జస్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । తిస్రస్తిష్ఠన్తి చతస్రస్తిష్ఠన్తి ।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? ।। గుణపరత్వాత్ । పరత్వాద్గుణః ప్రాప్నోతి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్(1) ? ।। న వాఽనవకాశత్వాద్రస్య ।। న వా వక్తవ్యమ్(2) ।। కిం కారణమ్ ? ।। అనవకాశత్వాద్రస్య అనవాకాశో రాదేశో గుణం బాధిష్యతే ।। సావకాశో రాదేశః ।। కోఽవకాశః ? ।। తిస్రః పశ్య చతస్రః పశ్య ।। నైషోఽస్త్యవకాశః, అత్రాపి పూర్వసవర్ణదీర్ఘః ప్రాప్నోతి । స యథైవ పూర్వసవర్ణం బాధతే ఏవం గుణమపి బాధిష్యతే ।। గుణోఽప్యనవకాశః ।। సావకాశో గుణః ।। కోఽవకాశః ? ।। హే కర్తః నైష సర్వనామస్థానే గుణః ।। కస్తర్హి ? ।। సంబుద్ధిగుణః ।। అయం తర్హి--హే మాతః ! ।। ఏషోఽపి సంబుద్ధిగుణ ఏవ ।। నాఽత్ర సంబుద్ధిగుణః ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వ ఃర్థ్వ;తి హ్రస్వత్వేన భవితవ్యమ్ ।। భవేదీర్ఘాణాం హ్రస్వవచనసామర్థ్యాన్న స్యాత్, హ్రస్వానాం తు ఖలు(1) హ్రస్వత్వం క్రియతాం సంబుద్ధిగుణ ఃర్థ్వ;తి పరత్వాత్సంబుద్ధిగుణేన భవితవ్యమ్ ।। అథాపి కథం చిత్సావకాశో గుణః స్యాదేవమపి న(1) దోషః, పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్బాధన్త ఃర్థ్వ;త్యేవమయం రాదేశో జసి గుణం బాధతే సర్వనామస్థానగుణం న బాధిష్యతే । తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే-- అచి రాదేశే జస్యుపసఙ్ఖ్యానం గుణపరత్వాదితి ।। (అచి ర ఋతః) ।।

-7-2-101- జరాయా జరసన్యతరస్యామ్

(।। నుమోఽనఙ్జరసౌ (2)।।) నుమోఽనఙ్జరసౌ భవతో విప్రతి షేధేన । నుమోఽవకాశః-త్రపుణీ జతునీ తుమ్బురుణీ । అనజోఽవకాశః--ప్రియసక్థ్నా బ్రాహ్మణేన । ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--దధ్నా(1) సక్థ్నా(2) । జరసోఽవకాశః --- జరసా జరసే । నుమోఽవకాశః--కుణ్డాని వనాని ।। ఃథ్ద్య;హోభయం ప్రాప్నోతి--అతిజరాంసి బ్రాహ్మణకులాని ।। అనఙ్జరసౌ నుమో భవతో విప్రతి షేధేన ।।

అథేహ లుక్కస్మాన్న భవతి--అతిజరసం పశ్యేతి ?।। కిం పునః కారణం ద్వితీయైకవచనమేవోదాహ్రియతే న పునః ప్రథమైకవచనమపి---అతిజరసం తిష్ఠతీతి ? ।। అస్త్యత్ర విశేషో--నాఽత్రాఽకృతేఽమ్భావే జరస్భావః ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అచీత్యుచ్యతే । యదా(3) చ జరస్భావః కృతస్తదా లుఙ్న భవిష్యతి సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి యద్యేవమతిజరసమతిజరసైరిత్యత్ర న ప్రాప్నోతి, అతిజరమతిజరైరితి భవితవ్యమ్ ।। గోనర్దీయ ఆహ-- ఃథ్ద్య;ష్టమేవైతత్సఙ్గృహీతం భవతి । అతిజరమతిజరైరితి భవితవ్యం సత్యామేతస్యాం(1) పరిభాషాయాం--సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి ।। (జరాయాజరస్) ।।

-7-2-102- త్యదాదీనామః

।। త్యదాదీనాం ద్విపర్యన్తానామకారవచనమ్ ।। త్యదాదీనాం ద్విపర్యన్తానామత్వం వక్తవ్యమ్ ।। కిం

ప్రయోజనమ్ ? ।। యుష్మదస్మదన్తానాం భవదన్తానాం వా మా భూదితి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యమ్ ।।

।। త్యదాదీనామకారేణ(1) సిద్ధత్వాద్యుష్మదస్మదోః ।

శేషే లోపస్య లోపేన జ్ఞాయతే ప్రాక్తతోఽదితి ।।

యదయం త్యదాదీనామత్వేన(2) సిద్ధే యుష్మదస్మదోః శేషే లోపం శాస్తి(3) తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః--ప్రాక్తతోఽత్వం భవతీతి, న సర్వేషామితి ।

।। అపి వోపసమస్తార్థమత్వాఽభావాత్కృతం భవేత్ ।।

నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్, ఉపసమస్తార్థమేతత్స్యాత్--అతియూయమ్ అతివయమ్ । ఉపసమస్తానాం హి త్యదాదీనామత్వం నేష్యతే, ---అతితత్ అతితదౌ అతితదః ।।

।। టిలోపష్టాబభావాఽర్థః కర్తవ్య ఃథ్ద్య;తి తత్స్మృతమ్ ।।

యస్తు శేషే లోపష్టిలోపః స వక్తవ్యః కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। టాప్ప్రతి షేధార్థమ్ । టామ్మా భూదితి ।। స తర్హి టిలోపో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః ।

॥ అథ వా శేషసప్తమ్యా శేషే లోపో విధీయతే ॥

ఃర్ధ్వ;హ యుష్మదస్మదోర్లోప ఃర్ధ్వ;తీయతాऽన్త్యస్య లోపః సిద్ధః, సోऽయమేవం సిద్ధే సతియచ్ఛేషగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనమ్--అవశిష్టస్య లోపో యథా స్యాదితి ।

॥ లుప్తశిష్టే హి తస్యాహుః కార్యసిద్ధిం మనీషిణః ॥

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--న సర్వేషాం త్యదాదీనామత్త్వం భవతీతి యదయం--కిమః కః ఃర్ధ్వ;తి కాదేశం శాస్తి ।ఃర్ధ్వ;తరథా హి కిమోऽద్భవతీత్యేవ బ్రూయాత్ ॥ సిద్ధే విధిరారభ్యమాణో జ్ఞాపకార్థో భవతి, న చ కిమోऽత్వేన సిధ్యతి । అత్వే హి సత్యన్త్యస్య ప్రసజ్యేత ॥ సిద్ధమన్త్యస్య పూర్వేణైవ, తత్రారమ్భసామర్థ్యాదికారస్య భవిష్యతి ॥ కుతో ను ఖల్వేతత్--అనన్త్యార్థ ఆరమ్భే సతీకారస్య భవిష్యతి న పునః కకారస్య స్యాత్ ? ॥ యత్తర్హి కిమో గ్రహణం కరోతి ।ఃర్ధ్వ;తరథా హి కాదద్భవతీత్యేవ బ్రూయాత్ ॥ ఏవమపి కకారమాత్రాత్పరస్య ప్రాప్నోతి ॥ త్యదాదీనామితి వర్తతే, న చాऽన్యత్కిమస్త్యదాదిషు కకారవదస్తి ॥ ఏవమప్యనైకాన్తికం జ్ఞాపకమ్ । ఏతావన్ను(1) జ్ఞాప్యతే--న సర్వేషాం త్యదాదీనామత్వం భవతీతి ; తత్ర కుత ఏతద్--ద్విపర్యన్తానాం భవిష్యతి న పునర్యుష్మదస్మదదన్తానాం వా స్యాద్భవదన్తానాం వా ! ॥ కిఞ్చాऽవశ్యం ఖల్వప్యుత్తరార్థం కిమో గ్రహణం కర్తవ్యం--కు తిహోః క్వాతీతి ॥ కాదేశః ఖల్వప్యవశ్యం సాకచ్కార్థో వక్తవ్యః --కః కౌ కే ఃర్ధ్వ;త్యేవమర్థమ్ । తస్మాద్విపర్యన్తానామత్త్వం(2) వక్తవ్యమ్ ॥

॥ త్యదాదీనామకారేణ సిద్ధత్వాద్యుష్మదస్మదోః ।

శేషే లోపస్య లోపేన జ్ఞాయతే ప్రాక్తతోऽదితి ॥ 1 ॥

అపి వోపసమస్తార్థమత్వాऽభావాత్కృతం(3) భవేత్ ।

టిలోపష్టాబభావార్థః కర్తవ్య ఃర్ధ్వ;తి తత్స్మృతమ్ ॥ 2 ॥

అథ వా శేషసప్తమ్యా శేషే లోపో విధీయతే ॥

లుప్తశిష్టే హి తస్యాహుః కార్యసిద్ధిం మనీషిణః ॥ 3 ॥

-7-2-105- క్వాऽతి

కిమర్థం క్వాదేశ ఉచ్యతే న కుతిహోత్విత్యేవోచ్యేత ॥ కా రూపసిద్ధిః క్వ ? ॥ యణాదేశేన సిద్ధమ్ ॥ న సిధ్యతి--ఓర్గుణః ప్రసజ్యేత ॥ (క్వాతి) ॥

-7-2-106- తదోః సః సావనన్త్యయోః

కిమర్థమనన్త్యయోరిత్యుచ్యతే ? ॥ అన్త్యయోర్మా(2) భూదితి ॥ నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, అత్వమన్త్యయోర్బాధకం భవిష్యతి ॥ అనవకాశా విధయో బాధకా భవన్తి, సావకాశం చాऽత్వమ్ ॥ కోऽవకాశః ? ॥ ద్విశబ్దః ॥

సత్వమపి సావకాశమ్ ।। కోఽవకాశః ? ।। అనన్త్యః(3) ।

కథం పునః సత్యన్త్యేఽనన్త్యస్య(1) సత్వం స్యాత్ ? ।। భవేద్యస్తకారదకారాభ్యామఙ్గం విశేషయేత్తస్యాఽనన్త్యయోర్న స్యాద్వయం తు ఖల్వఙ్గేన తకారదకారౌ విశేషయిష్యామః(2) ।। ఏవమప్యుభయోః సావకాశయోః పరత్వాత్సత్వం ప్రాప్నోతి ।। కిం చ స్యాద్యద్యన్తయోః(3) సత్వం స్యాత్ ? ।। ఃథ్ద్వ్య;హ హే స ఃథ్ద్వ్య;తి; ఏఙ్హ్రస్వాదితి సంబుద్ధిలోపో న స్యాత్ । ఃథ్ద్వ్య;హ

చ

యా సా ; అత ఃథ్ద్వ్య;తి డాబ్న స్యాత్ । తస్మాదనన్త్యయోరితి వక్తవ్యమ్ ।। న వక్తవ్యమ్ ।। ఏవం వక్ష్యామి(4)--తదోః సః సౌ । తతో ఽదసః । అదసశ్చ దకారస్య సో భవతీతి ।। ఃథ్ద్వ్య;దమిదానీం కిమర్థమ్ ? ।। నియమార్థమ్--అదస ఏవ దకారస్య నాన్యస్య దకారస్యేతి ।। యది నియమః క్రియతే--ద్వియతేరప్రత్యయో(5) ద్వ ఃథ్ద్వ్య;తి ప్రాప్నోతి స్వ ఃథ్ద్వ్య;తి చేష్యతే ।। యథాలక్షణమప్రయుక్తే ।। (తదోః స సౌ) ।

-7-2-107- అదస ఔ సులోపశ్చ

అదసః(1) సోర్భవేదౌత్వం కిం సులోపో విధీయతే ? ।। అదస ఏవ సోర్భవేదౌత్వం, కిమర్థం సులోపో విధీయతే ? ।। హ్రస్వాల్లుప్యేత(1) సంబుద్ధిః ।। ఃథ్ద్వ్య;హ హే అసా వితి ఏఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరితి లోపః ప్రసజ్యేత ।। న హలః(1) ।। హలో లోపః సంబుద్ధిలోపః ।। తద్ధల్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। న కర్తవ్యమ్ ? ।। ప్రకృతం(1) హి తత్ ।। ప్రకృతం హల్గ్రహణమ్ ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి ।। తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన చేహార్థః ।। హ్రస్వాదిత్యేషా పఞ్చమీ హలితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి--తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతి ।। ఆప ఏత్వం(1) భవేత్తస్మిన్ ।। ఃథ్ద్వ్య;హ హే అసౌ బ్రాహ్మణి ! । ఆఙి చాపః -- సంబుద్ధౌ చేత్యేత్వం ప్రసజ్యేత ।। న ఝలీత్యనువర్తనాత్ ।। (నైష దోషః(2)) । ఝలీతి తత్రానువర్తతే ।।క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। సుపి చ బహువచనే ఝల్యేదితి । ।। ప్రత్యయస్థాచ్చ(1) కాదిత్త్వమ్ ।। ఃథ్ద్వ్య;ర్థ చ అసకౌ బ్రాహ్మణీతి ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేతీత్త్వం ప్రసజ్యేత ।। నైష దోషః । ప్రశ్లిష్టనిర్దేశోఽయమ్ --- ఆ-ఆప్-- ఆబితి ।। ఃథ్ద్వ్య;హాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--కారికే హారికే(3) ఃథ్ద్వ్య;తి ।।

।। శీభావశ్చ ప్రసజ్యతే(1) ।। ఃథ్ద్వ్య;హ చ శీభావః ప్రాప్నోతి--అసౌ బ్రాహ్మణీ ।। ఆప ఉత్తరస్యాఽజః శీ భవతీతి శీభావః ప్రాప్నోతి । తస్మాత్సోర్లోపో వక్తవ్యః ।। సావౌత్వప్రతిషేధః(3) సాకచ్కాద్వా సాదుత్వం చ ।। సావౌత్వప్రతిషేధః సాకచ్కాద్వా వక్తవ్యః । సాచ్చ పరస్య ఉత్వం వక్తవ్యమ్ । అసకౌ అసుకః । ।। ఉత్తరపదభూతానామాదేశ ఉపదేశివద్వచనమ్ (అనాదిష్టార్థమ్) ।। ఉత్తరపదభూతానాంత్యదాదీనామాదేశ ఉపదేశివద్భావో వక్తవ్యః । పరమాహం పరమాయం పరమానేన ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। అనాదిష్టార్థమ్ । అకృతే ఏకాదేశే ఆదేశా యథా స్యురితి । కిం పునః కారణమ్--ఏకాదేశస్తావద్భవతి న పునరాదేశాః ?, న పరత్వాదాదేశైర్భవితవ్యమ్ ? ।। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ ।। బహిరఙ్గా ఆదేశాః, అన్తరఙ్గ ఏకాదేశః--

అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ।। స తర్హ్యుపదేశివద్భావో వక్తవ్యః ? ।। న వక్తవ్యః । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--పూర్వపదోత్తరపదయోస్తావత్కార్యం భవతి నైకాదేశ ఃథ్ద్వ;తి,-- యదయం నేన్ద్రస్య పరస్యేతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। ఃథ్ద్వ;న్ద్రే ద్వావచౌ, తత్రైకో యస్యేతి లోపేనాపహ్రియతేఽపర ఏకాదేశేన, అనచ్క ఃథ్ద్వ;న్ద్రః సంవృత్తస్తత్ర(4) కో వృద్ధేః ప్రసఙ్గః(5) ? । పశ్యతి త్వాచార్యః- పూర్వపదోత్తరపదయోస్తావత్కార్యం భవతి నైకాదేశఃథ్ద్వ;తి,--తతో నేన్ద్రస్య పరస్యేతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।।

।। అదసః(6) సోర్భవేదౌత్వం కి సులోపో విధీయతే ? ।।

హ్రస్వాల్లుప్యేత సంబుద్ధిర్న హలః ప్రకృతం హి తత్ ।।

ఆప ఏత్వం భవేత్తస్మిన్న ఝలీత్యనువర్తనాత్ ।

ప్రత్యయస్థాచ్చ కాదిత్త్వం శీభావశ్చ ప్రసజ్యతే ।।

-7-2-114- మృజేర్వృద్ధిః

।। మృజేర్వృద్ధివిధౌ క్విప్రతిషేధః(1) ।। మృజేర్వృద్ధివిధౌ క్వ్యన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । కంశపరిమృడ్భ్యాం కంశపరిమృడ్భిః । ।। ధాతౌః స్వరూపగ్రహణే వా తత్ప్రత్యయవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ ।। అథ వా ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ । ధాతుప్రత్యయే కార్యం భవతీత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।।

కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ? ।। ప్రయోజనం(3) సృజిదృశిమస్జినశిహన్తిగిరత్యర్థమ్ ।। సృజి-రజ్జుసృడ్భ్యామ్ రజ్జుసృడ్భిః । సృజి ।। దృశిదేవదృగ్భ్యామ్ దేవదృగ్భిః । దృశి ।। మస్జి ---ఉదకమగ్భ్యామ్ । ఉదకమగ్భిః । మస్జి ।। నశి-ప్రణడ్భ్యాం(4) ప్రణడ్భిః । నశి ।। హన్తి--వార్త్రఘ్నః । భ్రౌణఘ్నః । హన్తి ।। గిరతి(5)-- దేవగిరౌ దేవగిరః । (గిరతి) ।। యది స్వరూపగ్రహణ ఃథ్ద్వ;త్యుచ్యతే--ప్రసృగ్భ్యాం(6) ప్రసృగ్భిః । అనుదాత్తస్య చర్దుపధస్యాన్యతరస్యామిత్యమ్ ప్రాప్నోతి । ఏవం తర్హీయం పరిభాషా కర్తవ్యా--ధాతోః కార్యముచ్యమానం తత్ప్రత్యయే భవతీ(7)తి ।। సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ? ।। న కర్తవ్యా । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--భవత్యేషా పరిభాషా

యదయం భ్రౌణహత్యే తత్వం శాస్తి ।। (మృజేర్వృద్ధిః) ।।

-7-2-115- అచో ఞ్ణితి

అజ్గ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। వృద్ధావజ్గ్రహణం గోఽర్థమ్ ।। వృద్ధావజ్గ్రహణం క్రియతే (కిం ప్రయోజనమ్(1) ? ।। గోఽర్థమ్ ।) గోతో వృద్ధిర్యథా స్యాత్--గౌరితి ।।

నైతదస్తి ప్రయోజనం, ణిత్కరణసార్మథ్యాదేవాత్ర వృద్ధిర్భవిష్యతి ।।

(అస్త్యన్యణ్ణిత్కరణస్య(1) ప్రయోజనమ్ ।। కిమ్ ? ।। గావౌ గావ ః‌ధ్ద్వ;త్యత్రాఽత ఉపధాయా ః‌ధ్ద్వ;తి వృద్ధిర్యథా స్యాత్ ।।) ।।

అథ యోగవిభాగః కిమర్థో న ఞ్ణిత్యత ఉపధాయా ః‌ధ్ద్వ;త్యేవోచ్యేత ।। కా రూపసిద్ధిః-చాయకో లావకః కారకః హారకః(2) ? ।। గుణే కృతేఽయవో రపరత్వే చాఽత ఉపధాయా ః‌ధ్ద్వ;త్యేవ సిద్ధమ్ ।। (న సిద్ధ్యతి) । ।। యోగవిభాగః సఖివ్యఞ్జనాద్యర్థః ।। యోగవిభాగః క్రియతే ।। (కిమర్థః ? ।। సఖివ్యఞ్జనార్థః ।) సఖ్యర్థో వ్యఞ్జనాద్యర్థశ్చ । సఖ్యర్థస్తావత్--సఖాయౌ సఖాయః । వ్యఞ్జనాద్యర్థః--జైత్రం యౌత్రం చ్యౌత్రమ్ ।।

యోగవిభాగే చేదానీం సఖివ్యఞ్జనాద్యర్థే క్రియమాణేఽఙ్గ్రహణమపి కర్తవ్యం భవతి ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। గోర్థమ్ ।। నను చోక్తం ణిత్కరణసార్మథ్యాదేవాత్ర వృద్ధిర్భవిష్యతి ।। అస్త్యన్యణ్ణిత్కరణే ప్రయోజనమ్ ।। కిమ్ ? ।। గావౌ గావః । అవాదేశే కృతేఽత ఉపధాయా ః‌ధ్ద్వ;తి వృద్ధిర్యథా స్యాత్ ।। యత్తు(3) సౌ ణిత్కరణం తదనవకాశం, తస్యాఽనవకాశత్వాదేవ వృద్ధిర్భవిష్యతి ।। యథైవ ఖల్వపి ణిత్కరణసార్మథ్యాదనికోఽపి వృద్ధిః ప్రార్థ్యతే ఏవం తత్వమపి ప్రాప్నోతి । తత్వమపి హి ఞ్ణితీత్యుచ్యతే । తస్మాదఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్(1) ।। (అచో ఞ్ణితి) ।।

-7-2-117- తద్ధితేష్వచామాదేః

అఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। నను చ క్రియత ఏవ(2) ।। ద్వితీయం కర్తవ్యం,--యథాఽచామాదిగ్రహణమజ్విశేషణం విజ్ఞాయేత--అచామాదేరచః‌ధ్ద్వ;తి ।। అథాఽక్రియమాణేఽఙ్గ్రహణే కస్యాఽచామాదిగ్రహణం విశేషణం స్యాత్ ? ।। ః‌ధ్ద్వ;గ్విశేషణమిత్యాహ, ---అచామాదేరిక ః‌ధ్ద్వ;తి ।। తత్ర కో దోషః ? ।। ః‌ధ్ద్వ;హైవ స్యాత్--ఐతికాయనః ఔపగవః । ః‌ధ్ద్వ;హ న స్యాత్ --గార్గ్యో వాత్స్య ః‌ధ్ద్వ;తి ।। తత్తర్హ్యఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ? ।। న కర్తవ్యమ్ । ప్రకృతమనువవర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। అచో ఞ్ణితీతి ।। యది తదనువర్తతేఽత ఉపధాయా అచశ్చేతి అజ్మాత్రస్య ఉపధాయా వృద్ధిః ప్రసజ్యేత--భేదకః(3) ఛేదక ః‌ధ్ద్వ;తి ।। అకారేణ తపరేణాఽచం విశేషయిష్యామః --అచోఽతః‌ధ్ద్వ;తి ।। ః‌ధ్ద్వ;హేదానీమచ ః‌ధ్ద్వ;త్యనువర్తతే అతః‌ధ్ద్వ;తి నివృత్తమ్ । అథవా--।। మణ్డూకగతయోఽధికారాః(4) ।। తద్యథా మణ్డూకా ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య గచ్ఛన్తి తద్వదధికారాః ।। అథ వైకయోగః కరిష్యతే అచో ఞ్ణిత్యత ఉపధాయాః (ః‌ధ్ద్వ;తి(1)) । తతః--తద్ధితేష్వచామాదేరితి । న చైకయోగేఽనువృత్తిర్భవతి ।। తద్ధితేష్వచామాదివృద్ధావన్త్యోపధలక్షణప్రతిషేధః ।। తద్ధితేష్వచామాదివృద్ధావన్త్యోపధలక్షణాయా వృద్ధేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । క్రౌష్టః । జాగత ః‌ధ్ద్వ;తి ।। నను చాఽచామాదివృద్ధిరన్త్యోపధాలక్షణాం వృద్ధిం బాధిష్యతే ।। కథమన్యస్యోచ్యమానాఽన్యస్య బాధికా స్యాత్ ? ।। అసతి ఖల్వపి సంభవే బాధనం భవతి,అస్తి చ సంభవో యదుభయం స్యాత్ ।। లోకవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ ।। సత్యపి సంభవే బాధనం భవతి ।

తద్యథా- దధి బ్రాహ్మణేభ్యో(3) దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి సత్యపి సంభవే దధిదానస్య తక్రదానం నివర్తకం భవతి, ఏవమిహాపి సత్యపి సంభవేఽచామాదివృద్ధిరన్త్యోపధలక్షణాం(2) వృద్ధిం బాధిష్యతే ।। విషమ ఉపన్యాసః । నాప్రాప్తే దధిదానే తక్రదానమారభ్యతే తత్ప్రాప్తే ఆరభ్యమాణం బాధకం భవిష్యతి, ఃధ్ద్య;హ పునరప్రాప్తాయామన్త్యోపధాలక్షణాయాం(2) వృద్ధావచామాదివృద్ధిరాభ్యతే--సుశ్రుతౌస్రశుత ఃధ్ద్య;తి ।। పుష్కరసద్గ్రహణాద్వా ।। అథ వా యదయమనుశతికాదిషు పుష్కరసచ్ఛబ్దం పఠతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽచామాదివృద్ధావన్త్యోపధాలక్షణా వృద్ధిర్న భవతీతి ।। ఃధ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభష్యే సప్తమాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్ ।। పాదశ్చ సమాప్తః ।।

-9-9-999-

.

సప్తమోఽధ్యాయః-చతుర్థపాదః

-7-4-1- ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః

అథ ణిగ్రహణం కిమర్థం న చఙ్యుపధాయాః హ్రస్వ ఇత్యేవోచ్యేత ? ।। చఙ్యుపధాయా హ్రస్వ ఇతీయత్యుచ్యమానే--అలీలవత్ అపీపవత్--ఊకారస్యైవ హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్(1), వృద్ధిరత్ర బాధికా భవిష్యతి ।।

వృద్ధౌ తర్హి కృతాయామౌకారస్యైవ హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత ।। నైతదస్తి--అన్తరఙ్గత్వాదత్రాఽఽవాదేశో భవిష్యతి । న హీదానీం హ్రస్వభావిన్యుపధా భవతి । తస్మాణ్ణిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

అథ చఙ్గ్రహణం కిమర్థం న ణావుపధాయా ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ।। ణావుపధాయా హ్రస్వ ఇతీయత్యుచ్యమానే కారయతి హారయత్యత్రాపి ప్రసజ్యేత ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్ । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న ణావేవ హ్రస్వత్వం భవతీతి యదయం మితాం హ్రస్వత్వం శాస్తి ।। ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--అచీకరత్ అజీహరత్ ।। వచనాద్భవిష్యతి ।। ఇహాపి తర్హి వచనాత్ప్రాప్నోతి--కారయతి హారయతి । తస్మాచ్చఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।।

అథోపధాగ్రహణం కిమర్థమ్ ? ।। ణౌ చఙ్యుపధాగ్రహణమన్త్యప్రతిషేధార్థమ్ ।। ణౌ చఙ్యుపధాగ్రహణం క్రియతే ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।।

అన్త్యప్రతిషేధార్థమ్ । అన్త్యస్య హ్రస్వత్వం మా భూత్(1) ।

ణౌ చఙి హ్రస్వఃథ్వ;తీయత్యుచ్యమానే అలీలవత్ అపీపవత్--అన్త్యస్యైవ హ్రస్వత్వం ప్రసజ్యేత ।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్-అన్తరఙ్గత్వాదత్రాఽవాదేశో భవిష్యతి । న తర్హీదానీం(1) హ్రస్వభావ్యన్త్యోస్తి, అన్త్యో హ్రస్వభావీ నాస్తీతి కృత్వా వచనాదనన్త్యస్య(2) భవిష్యతి ।। ఇహాపి తర్హి వచనాత్ప్రాప్నోతి--అచకాఙ్క్షత్, అవవాఞ్ఛత్(4) ।। యేన నావ్యవధానం తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాత్ ।। కేన చ నావ్యవధానమ్ ? ।। వర్ణేన(5) । ఏతేన పునః(6) సఙ్ఘాతేన వ్యవధానం భవతి (చ(6)) న భవతి చ । (।। ఉత్తరార్థన్తు(6) ।।) ఉత్తరార్థం తర్హ్యుపధాగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । లోపః పిబతేరీచ్చాఽభ్యాసస్య ఉపధాయా యథా స్యాత్ । అపీప్యత్, అపీప్యతామ్,

అపీప్యన్ ।। అథేహ కథం భవితవ్యమ్--మా భవానటిటదితి, ఆహోస్విన్మాభవానాటిటదితి ।। మా భవానాటిటదితి(ఏవం(2)) భవితవ్యమ్ ।। హ్రస్వత్వం కస్మాన్న భవతి ? ।। ద్విర్వచనే కృతే పరేణ రూపేణ వ్యవహితమితి కృత్వా ।। ఇహమిహ సంప్రధార్యం,--ద్విర్వచనం క్రియతాం హ్రస్వత్వమితి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాద్ధ్రస్వత్వమ్ ।। నిత్యం ద్విర్వచనమ్(1) । కృతేఽపి(2) హ్రస్వత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ।। ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--ద్విర్వచనాద్ధ్రస్వత్వం బలీయ ఇతి యదయమోణిమృదితం కరోతి ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। ఋదిత్కరణ ఏతత్ప్రయోజనమ్--ఋదితాం నేతి ప్రతిషేధో యథా స్యాత్ । యది చాఽత్ర పూర్వం ద్విర్వచనం స్యాదృదిత్కరణమనర్థకం స్యాత్, ద్విర్వచనే కృతే పరేణ రూపేణ(2) వ్యవహితత్వాద్ధ్రస్వత్వం న భవిష్యతి । పశ్యతి త్వాచార్యో-- ద్విర్వచనాద్ధ్రస్వత్వం బలీయ ఇతి తత ఓణిమృదితం కరోతి । తస్మాన్మాభవానటిటదిత్యేవ(4) భవితవ్యమ్ ।।

।। ఉపధాహ్రస్వత్వే ణేర్ణిచ్యుపసఙ్ఖ్యానమ్ (ణిచా వ్యవహితత్వాత్(3)) ।। ఉపధాహ్రస్వత్వే(5) ణేర్ణిచ్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । వాదితవన్తం ప్రయోజితవాన్ అవీవదద్వీణాం పరివాదకేన ।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? ।। ణిచా వ్యవహితత్వాత్ ।। ణిలోపే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్ ।। స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ ।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావః చఙ్పరనిర్హ్రాసే న స్థానివదితి ।। ఏవమప్యగ్లోపినాం నేతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।। వృద్ధౌ కృతాయాం లోపస్తన్నాఽగ్లోప్యఙ్గం భవతి ।। ఇదమిహ సంప్రధార్యం--వృద్ధిః క్రియతాం లోప ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాద్వృద్ధిః ।। నిత్యో లోపః । కృతాయామపి వృద్ధౌ ప్రాప్నోత్యకృతాయామపి ।। అనిత్యో లోపః, --అన్యస్య కృతాయాం వృద్ధౌ ప్రాప్నోద్యన్యస్యాఽకృతాయాం । శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి । ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాద్వృద్ధిః, వృద్ధౌ కృతాయాం లోపః, తన్నాఽగ్లోప్యఙ్గం భవతి ।। ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి--వృద్ధేర్లోపో బలీయానితి,--యదయమగ్లోపినాం నేతి నిషేధం శాస్తి ।। నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్(1) । అస్త్యన్యదేతస్య(2) వచనే ప్రయోజనమ్ ।। కిమ్ ? ।। యత్ర వృద్ధావపి కృతాయామగేవ లుప్యతే--అత్యరరాజత్ ।। యత్తర్హి ప్రత్యాహారగ్రహణం కరోతి । ఇతరథా హ్యలోపినాం నేతి బ్రూయాత్ । ఏవం వా(3) వృద్ధేర్లోపో బలీయానితి ।। అథ వాఽఽరభ్యతే పూర్వవిప్రతిషేధో ణ్యల్లోపావియఙ్యణ్గుణవృద్ధిదీర్ఘత్వేభ్య పూర్వవిప్రతిషిద్ధమితి । తస్మాదుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమితి ।।

-7-4-2- నాగ్లోపిశాస్వృదితామ్

।। అగ్లోపిప్రతిషేధానర్థక్యం చ స్థానివద్భావాత్ ।। అగ్లోపిప్రతిషేధశ్చాఽనర్థకః ।। కిం కారణమ్ ? ।।

స్థానివద్భావాత్ । స్థానివద్భావాదత్ర హ్రస్వత్వం న భవిష్యతి । యత్ర తర్హి స్థానివద్భావో నాస్తి తదర్థమయం యోగో వక్తవ్యః ।। క్వ చ(1) స్థానివద్భావో నాస్తి ? ।। యో హలచోరాదేశః--

అత్యరరాజత్ ।। కిం పునః కారణం హలచోరాదేశో న స్థానివదితి ? ।। ఉచ్యతే । అజాదేశః స్థానివదిత్యుచ్యతే, న చాఽయమచ ఏవాదేశః ।। కిం తర్హి ? ।। అచశ్చాఽన్యస్య చ ।। అగ్లోపినాం నే-త్యపి తర్హి ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। అగ్లోపినాం నేత్యుచ్యతే న చాఽత్రాఽగేవ లుప్యతే ।। కిం తర్హి ? ।। అక్చాఽన్యశ్చ ।। యోఽత్రాఽగ్లుప్యతే, తదాశ్రయః ప్రతిషేధో భవిష్యతి ।। యథైవ(2) తర్హి యోఽత్రాఽగ్లుప్యతే తదాశ్రయః ప్రతిషేధో భవత్యేవం యోఽత్రాఽజ్లుప్యతే తదాశ్రయః స్థానివద్భావో భవిష్యతి ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదగ్లోపినా నేతి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యః-- ఇత ఉత్తరం స్థానివద్భావో న భవతీతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదిత్యుక్తన్తన్న వక్తవ్యం భవతి ।। యద్యేతజ్జ్ఞాప్యతే ఆదీధయతేః--ఆదీధకః । ఆవేవయతేః ఆవేవకః -- యీవర్ణయోర్దీధీవేవ్యోరితి లోపో న ప్రాప్నోతి । ఇహ చ యత్ర్వలునీహ్యత్రేతి(1) తిజి చోదాత్తవతీత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః । యత్తావదుచ్యతే--ఆదీధయతేః ఆదీధకః । ఆవేవయతేః--ఆవేవకః । యీవర్ణయోరితి లోపో న ప్రాప్నోతీతి ।। యీవర్ణయోరిత్యత్రవర్ణగ్రహణసార్మథ్యాద్భవిష్యతి । యదప్యుచ్యతే--యత్ర్వలునీహ్యత్ర(2) తిజి చోదాత్తవతీత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతీతి ।। బహిరఙ్గో యణాదేశోఽన్తరఙ్గః స్వరః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే । (నాగ్లోపిశాస్వృదితామ్ ।)

-7-4-3- భ్రాజభాసభాషదీపజీవమీలపీడామన్యతరస్యామ్

।। కాణ్యాదీనాం(1) వా ।। కాణ్యాదీనాం(2) వేతి వక్తవ్యమ్ ।। కే పునః కాణ్యాదయః ? ।। కాణిరాణిశ్రాణిభాణిహేఠిలోపయః । అచకాణత్ అచీకణత్ । అరరాణత్ అరీరణత్ । అశశ్రాణత్ । అశిశ్రణత్ । అబభాణత్ అబీభణత్ । అజిహేఠత్ అజీహిఠత్ । అలులోపత్ అలూలుపత్ ।। (భ్రాజభాసభాష) ।।

-7-4-9- దయతేర్దిగి లిటి

ఇహ(4) అవదిగ్యే అవదిగ్యాతే అవదిగ్యిరే । దిగ్యాదేశే కృతే ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి ।

(।। తత్ర(1) సాభ్యాసస్య) ।। తత్ర సాభ్యాసస్యేతి వక్తవ్యమ్ । నను చ ద్విర్వచనే కృతే సాభ్యాసస్య దిగ్యాదేశో భవిష్యతి ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। దిగ్యాదేశస్య పరత్వాత్సాభ్యాసస్యాదేశవచనమ్ ।। దిగ్యాదేశః క్రియతాం ద్విర్వచనమితి । పరత్వాద్దిగ్యాదేశేన భవితవ్యం, తత్ర సాభ్యాసస్యేతి వక్తవ్యమ్ ।। ఏవం తర్హి దిగ్యాదేశో ద్విర్వచనం బాధిష్యతే ।। పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి ।। పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాదితి(2) చేదమాదిభిస్తుల్యమ్ ।। పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాదితి(2) చేదమాదిభిస్తుల్యమేతద్భవతి । తద్యథా అమాదిషు కృతేషు పునః ప్రసఙ్గాచ్ఛీలుజనుమో న భవన్త్యేవం దిగ్యాదేశే కృతే పునః ప్రసఙ్గాద్ద్విర్వచనం న భవిష్యతి ।। అథ వా విప్రతిషేధే(3) పునః ప్రసఙ్గ ఇత్యుచ్యతే । విప్రతిషేధశ్చ ద్వయోః సావకాశయోః । ఇహ పునరనవకాశో దిగ్యాదేశో ద్విర్వచనం బాధిష్యతే ।। యది తర్హ్యనవకాశా విధయో బాధకా భవన్తి--బభూవ,-- భూభావో(1) ద్విర్వచనం బాధేత ।। సావకాశో భూభావః(1) ।। కోఽవకాశః ? ।। భవితా భవితుమ్ ।।

ఇహ తర్హి చక్షిఙః ఖ్యాఙ్ వా లిటీతి ఖ్యాఞ్ద్విర్వచనం బాధేత ।। ఇహ చాపి బభూవేతి, యది తావత్స్థానే ద్విర్వచనం, భూభావః సర్వాదేశః ప్రాప్నోతి, అథ ద్విఃప్రయోగో ద్విర్వచనం, పరస్య భూభావే కృతే పూర్వస్య శ్రవణం ప్రాప్నోతి ।। నైష దోషః, ఆర్ధధాతుకీయాః సామాన్యేన భవన్త్యనవస్థితేషు ప్రత్యయేషు(2) । తత్రార్ధధాతుకసామాన్యే భూభావే కృతే యో యతః ప్రత్యయః ప్రాప్నోతి స తతో భవిష్యతి ।।

-7-4-10- ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణః

 ।। సంయోగాదేర్గుణవిధానే సంయోగోపధగ్రహణం కృఞర్థమ్ ।। సంయోగాదేర్గుణవిధానే సంయోగోపధగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। కిమర్థమ్ ? ।। కృఞర్థమ్ । ఇహాపి యథా స్యాత్-- సంచస్కరతుః సంచస్కరుః ।। యది సంయోగోపధగ్రహణం క్రియతే నాఽర్థః సంయోగాదిగ్రహణేన, ఇహాపి సస్వరుతుః సస్వరుః -- సంయోగోపధస్యేత్యేవ సిద్ధమ్ ।। భవేత్సిద్ధం సస్వరతుః సస్వరురితి, ఇదం తు న సిధ్యతి--సంచస్కరతుః సంచస్కరురితి।। కిం కారణమ్?।। సుటో (1) బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ । బహిరఙ్గః సుడన్తరఙ్గో గుణః । అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే । సంయోగాదిగ్రహణే తు క్రియమాణే సంయోగోపధగ్రహణమనన్యార్థం విజ్ఞాయతే ।। ఋతో లిటి గుణాఞ్ఞిణ్ణతివృద్ధిర్విప్రతిషేధేన(1) ।। ఋూతో లిటి గుణాఞ్ఞిణ్ణ(తీ(2))తి వృద్ధిర్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన । ఋూతో లిటి గుణస్యాఽవకాశః-- సస్వరతుః సస్వరుః । ఞ్ణితి

వృద్ధరవకాశః--స్వారకః ధ్వారకః(2) । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--సస్వార దధ్వార । ఞ్ణితి వృద్ధిర్భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన ।।

పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాద్వా సిద్ధమ్ ।। అథ వా పునః ప్రసఙ్గాద్గుణే కృతే రపరత్వే చాఽత ఉపధాయా ఇతి వృద్ధిర్భవిష్యతి।। నైష యుక్తః పరిహారః । పునః ప్రసఙ్గో నామ స(2) భవతి యత్ర తేనైవ కృతే ప్రాప్నోతి తేనైవ చాఽకృతే । అత్ర ఖలు గుణే కృతే రపరత్వే చాఽత ఉపధాయా ఇతి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి, అకృతే చాఽచోఞ్ణితీతి । తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే ఋతో లిటి గుణాఞ్ఞిణ్ణతి వృద్ధిః(3) పూర్వవిప్రతిషేధేనేతి(4) ।।

[M.6.245]

-7-4-12- శౄదౄప్రాం హ్రస్వో వా

 కిమర్థం హ్రస్వో వేత్యుచ్యతే, న గుణో వేత్యుచ్యేత, తత్రాయమప్యర్థో గుణగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి ప్రకృతమనువర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణః ఇతి ।। ఋూతాం హ్రస్వత్వమిత్త్వప్రతిషేధార్థమ్ ।। ఋూతో హ్రస్వత్వముచ్యతే । (కిం ప్రయోజనమ్ ?) ।। ఇత్త్వప్రతిషేధార్థమ్ । ఇత్త్వం మా భూదితి । గుణో వేతీయత్యుచ్యమానే గుణేన ముక్తే ఇత్త్వం ప్రసజ్యేత । హ్రస్వో వేతి పునరుచ్యమానే(3) హ్రస్వేన ముక్తే యథాప్రాప్తో గుణో భవిష్యతి ।। (శౄదౄపరాం హ్రస్వో వా) ।।

-7-4-13- కేఽణః

 ।। కేఽణో హ్రస్వత్వే తద్ధితగ్రహణం కృన్నివృత్త్యర్థమ్।। కేఽణో హ్రస్వత్వే తద్ధితగ్రహణం కర్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?।। కృన్నివృత్త్యర్థమ్। కృతి మా భూత్ రాకా ధాకేతి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్।। ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని ।। (కేఽణః)।।

-7-4-23- ఉపసర్గాద్ధ్రస్వ ఊహతేః

 ఇహ కస్మాన్న భవతి ఉపోహ్యతే ప్రోహ్యతే ? ।। ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాఽభావాత్ ।। ఏవమపి ఆ ఊహ్యతే ఓహ్యతే సమోహ్యతే ఇత్యత్ర ప్రాప్నోతి ।। అణ(1) ఇతి వర్తతే ।।

-7-4-24- ఏతేర్లిఙి

 ।। ఏతేర్లిఙ్యుపసర్గాత్ ।। ఏతేర్లిఙ్యుపసర్గాదితి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్ ఇర్యాత్(2) ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యమ్ । ఉపసర్గాదితి వర్తతే ।। ఏవం తర్హ్యాచార్యోఽన్వాచష్టే ఉపసర్గాదిత్యనువర్తత ఇతి । నైతదన్వాఖ్యేయమధికారా అనువర్తన్త ఇతి । ఏష ఏవ న్యాయో యదుతాఽధికారా అనువర్తేరన్ ।।

-7-4-27- రీఙృతః

 దీర్ఘోచ్చారణం కిమర్థం న రిఙృత ఇత్యేవోచ్యేత ?।। కా రూపసిద్ధిః - మాత్రీయతి , పిత్రీయతి ? అకృత్సార్వధాతుకయోః ఇతి దీర్ఘత్వం భవిష్యతి।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్దీర్ఘోచ్చారణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా అఙ్గవృత్తేపునర్వృత్తావిధిర్నిష్ఠితస్యేతి।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? పిబేర్గుణప్రతిషేధశ్చోదితః స న వక్తవ్యో భవతి।। (రీఙృతః)।।

-7-4-30- యఙి చ

 ।। యఙ్ప్రకరణే హన్తేర్హింసాయామీట్ ।। యఙ్ప్రకరణే హన్తేర్హింసాయామీడ్వక్తవ్యః । జేఘ్నీయతే । యదీట,అభ్యాసరూపం న సిధ్యతి ।। ఏవం తర్హి ।। యఙ్ప్రకరణే హన్తోర్హింసాయామీక్ ।। ఏవమప్యుపధాలోపో న ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్హి ।। యఙ్ప్రకరణే హన్తేర్హింసాయాం(1) ఘ్నీ ।। (యఙి చ) ।।

-7-4-35- న చ్ఛన్దస్యపుత్రస్య

 అత్యల్పమిదముచ్యతే--అపుత్రస్యేతి ।। అపుత్రాదీనామితి(2) వక్తవ్యమ్ ।। ఇహాపి యథా స్యాత్ జనీయన్తో న్వగ్రవః । పుత్రీయన్తః సుదానవః ।। ఛన్దసి ప్రతిషేధే దీర్ఘప్రతిషేధః ।। ఛన్దసి ప్రతిషేధే దీర్ఘత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । సంస్వేదయుః మిత్రయుః ।। న వాఽశ్వాఘస్యాద్వచమనధారణార్థమ్ ।। న వా వక్తవ్యమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।।

(అశ్వాఘస్యాద్వచనమవధారణార్థమ్(1)) ।। అశ్వాఘస్యాద్వచనమవధారణార్థం భవిష్యతి-- అశ్వాఘయోరేవ చ్ఛన్దసి దీర్ఘో భవతి(2) నాన్యస్యేతి ।। (న ఛన్దస్యపుత్రస్య)

-7-4-37- రీజృతః

దీర్ఘోచ్చారణం కిమర్థం న రిజృత ఇత్యేవోచ్యేత ? ।। కా రుపసిద్ధిః--మాత్రీయతి పిత్రీయతి ? ।। అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘత్వం భవిష్యతి ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యద్దీర్ఘోచ్చారణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేషా పరిభాషా అఙ్గవృత్తే పునర్వృత్తావవిధిర్నిష్ఠితస్యేతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।।

పిబేర్గుణప్రతిషేధశ్చోదితః స న వక్తవ్యో భవతి ।। (రీజృతః)

-7-4-41- శాచ్ఛోరన్యతరస్యామ్

।। శ్యతేరిత్త్వం వ్రతే నిత్యమ్(3) ।। శ్యతేరిత్త్వం వ్రతే నిత్యమితి వక్తవ్యమ్ । సంశితవ్రతః ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యమ్ ।।

।। దేవత్రాతౌ(3) గలో గ్రాహ ఇతి యోగే చ సద్విధిః ।

మిథస్తే న విభాష్యన్తే గవాక్షః సంశితవ్రతః ।।

-7-4-46- దో దద్ఘోః

।। అవదత్తం విదత్తం చ ప్రదత్తం చాఽఽదికర్మణి ।

సుదత్తమనుదత్తం చ నిదత్తమితి చేష్యతే ।।

కిం పునరయం తకారాన్త ఆహో స్విద్ధకారాన్త ఉత ధకారాన్తోఽథ వా థకారాన్తః ? ।। కశ్చాత్ర విశేషః ? ।। తాన్తే దోషో దీర్ఘత్వం స్యాత్(2) ।। యది తకారాన్తో దస్తీతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి ।। దాన్తే దోషో నిష్ఠానత్వమ్(2) ।। అథ దకారాన్తో రదాభ్యాం నిష్ఠా తో న ఇతి నత్వం ప్రాప్నోతి । ।। ధాన్తే(2) దోషో ధత్వప్రాప్తిః ।। అథ ధాన్తో ఝుషస్తథోర్ధోఽధఃధ్వ;తి ధత్వం ప్రాప్నోతి ।। థాన్తేఽదోషస్తస్మాత్థాన్తః ।। అథ థకారాన్తో న దోషో భవతి ।। (దో దద్ఘోః) ।

-7-4-47- అచ ఉపసర్గాత్తః

।। అచ ఉపసర్గాత్తత్వే ఆకారగ్రహణమ్ ।। అచ ఉపసర్గాత్తత్వే ఆకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। న కర్తవ్యమ్ ।। అలోఽన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యాకారస్య(1) భవిష్యతి ।। న సిధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। ఆదేర్హి పరస్య ।। అత్ర హి తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేః పరస్యేతి దకారస్య ప్రాప్నోతి ।। నైషః దోషః ।। అవర్ణప్రకరణాత్సిద్ధమ్ ।। (అవర్ణప్రకరణాత్సిద్ధమేతత్) ।। అస్యేతి వర్తతే ।। క్వ ప్రకృతమ్ ? ।। అస్య చ్వావితి ।।

యద్యవర్ణగ్రహణమనువర్తతే తద్భావే దోషో భవతి ।। ఏవం తర్హ్యేవం వక్ష్యామి--దోఽద్ధోరితి(2) । దో య ఆకారస్తస్యాఽద్భవతి ।। తతః అచ ఉపసర్గాత్తః। అస్యేత్యేవ।। ఏవమపి సూత్రభేదః కృతో భవతి।। నాఽసౌ(3) సూత్రభేదః । సూత్రభేదం తముపాచరన్తి(4) యత్ర తదేవాఽన్యత్సూత్రం క్రియతే భూయో వా, యద్ధి(5) తదేవోపసహృత్య క్రియతే నాసౌ సూత్రభేదః । అథ వా ద్వితకారకో నిర్దేశః క్రియతే సోఽనేకాల్శిత్సర్వస్యేతి సర్వస్య భవిష్యతి ।। ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి--అదీభః, అద్ప్య ఇతి ।। అచ ఇతి వర్తతే । తచ్చాఽవశ్యమఙ్గ్రహణమనుర్వత్యం--లవాభ్యామిత్యేవర్థమ్ ।। అథ వా త్రితకారకో నిర్దేశః కరిష్యతేః-ఇహాఽర్థౌ ద్వావుత్తరార్ధశ్చైవః ।। ద్యతేరిత్త్వాదచస్తః ।। ద్యతేరిత్త్వాదచస్త ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన । ద్యతేరిత్త్వస్యాఽవకాశః నిర్దితం నిర్దితవాన్ । అచస్త ఇత్యస్యాఽవకాశః--ప్రత్తమ్ అవత్తమ్ । ఇహోభయం ప్రాప్నోతి--నీత్తం, వీత్తమ్ । అచస్త ఇత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన ।। (అచ ఉప) ।।

-7-4-48- అపో భి

।। అపో భి మాసశ్ఛన్దసి(1) ।। అపో భీత్యత్ర మాసశ్ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । మాదీభరిష్ట్వా ఇన్ద్రో వృత్రహా ।। అత్యల్పమిదముచ్యతే ।। స్వవస్స్వతవసోర్మాస ఉషసశ్చ త ఇష్యతే ।। స్వవదీభః., స్వతవదీభః, సముషదీభరజాయథాః । మాదీభరిష్టావా ఇన్ద్రో వృత్రహా ।। (అపో భి)

-7-4-54- సని మీమాఘురభలభశకపతపదామచ ఇస్

।। ఇస్త్వం సని రాధో హింసాయామ్ ।। ఇస్త్వం సని రాధో హింసాయామితి వక్తవ్యమ్ । ప్రతిరిత్సతి ।। హింసాయామితి కిమర్థమ్ ? ।। ఆరిరాత్సతి ।।

-7-4-55- ఆప్జ్ఞప్యృధామీత్

।। జ్ఞపేరీత్త్వమనన్త్యస్య ।। జ్ఞపేరీత్త్వమనన్త్యస్యేతి వక్తవ్యమ్ । జ్ఞీప్సతి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యమ్ । లోపోఽన్త్యస్య బాధకో భవిష్యతి ।। అనవకాశా హి(1) విధయో బాధకా భవన్తి సావకాశశ్చ ణిలోపః ।। కోఽవకాశః ? ।। కారణా హారణా ।। ఏవమపీత్త్వమన్త్యస్య లోపస్య బాధకం స్యాత్ । అనవకాశా హి విధయో బాధకా భవన్తి ।। ఈత్వమపి సావకాశమ్ ।। కోఽవకాశః ? ।। అనన్త్యః ।। కథం పునః సత్యన్త్యేఽనన్త్యస్యేత్త్వం స్యాత్ ? ।। భవేద్యోఽచాఽఙ్గం విశేషయేత్తస్యాఽనన్త్యస్య న స్యాద్వయం తు ఖల్వఙ్గేనాఽచం విశేషయిష్యామః--అఙ్గస్యాఽచో యత్ర తత్రాస్థస్యేతి ।। ఏవమప్యుభయోః సావకాశయోః పరత్వాదీత్త్వం ప్రాప్నోతి తస్మాదనన్త్యస్యేతి వక్తవ్యమ్ ।। (ఆప్జ్ఞప్యృధామీత్) ।

-7-4-58- అత్ర లోపోఽభ్యాసస్య

 ।। అభ్యాసస్యాఽనచి ।। అభ్యాసస్యేతి యదుచ్యతే తదనచి ద్రష్టవ్యమ్ । పతాపతః చరాచరః । చలాచలః(1) వదావదః । (అత్ర లోపోఽభ్యాసస్య) ।

-7-4-60- హలాదిః శేషః

 కిమయం షష్ఠీసమాసః హలామాదిర్హలాదిః, హలాదిః శిష్యత ఇతి । ఆహోస్విత్కర్మధారయః--హల్ఆదిర్హలాదిః, హలాదిః శిష్యత ఇతి ? ।। కశ్చాత్ర విశేషః ? ।। హలాదిఃశేషే షష్ఠీసమాస ఇతి చేదజాదిషు శేషప్రసఙ్గః ।। హలాదిఃశేషే షష్ఠీసమాస ఇతి చేదజాదిషు శేషః ప్రాప్నోతి । ఆనక్ష ఆనక్షతుః ఆనక్షుః । అస్తు తర్హి కర్మధారయః ।। కర్మధారయ ఇతి చేదాదిశేషనిమిత్తత్వాల్లోపస్య తదభావేఽన్త్యలోపవచనమ్(1) ।। కర్మధారయ ఇతి చేదాదిశేషనిమిత్తత్వాల్లోపస్య(2) తదభావే--ఆద్యస్య హలోఽభావే--ఽన్త్యలోపో(1) వక్తవ్యః । ఆటతుః ఆటుః । ।। తస్మాదనాదిలోపః(3) ।। తస్మాదానాదిర్హల్లుప్యత(4) ఇతి వక్తవ్యమ్ ।। ఉక్తం వా ।। (ఉక్తం వా) । కిముక్తమ్ ? ।। ప్రతివిధాస్యతే హలాదిశేష ఇతి ।। అయమిదానీం స ప్రతివిధానకాలః ।। ఇదం ప్రతివిధీయతే, ఇదం ప్రకృతమ్ అత్ర లోపోభ్యాసస్యేతి । తతో వక్ష్యామి హ్రస్వః । హ్రస్వో భవత్యాదేశః । అభ్యాసస్య లోప ఇత్యనువర్తతే । (అభ్యాసస్య(1) చ లోపో భవతి) । తత్ర హ్రస్వభావినాం హ్రస్వో, లోపభావినాం లోపో భవిష్యతి । తతో హలాదిః శేషశ్చేతి(2) ।। అథ వైవం వక్ష్యామి--హ్రస్వోఽహల్ । (ఠహ్రస్వః) హ్రస్వో భవత్యభ్యాసస్యేతి । తతోఽహల । అహల్ చ భవత్యభ్యాసః । తత ఆదిః(2) శేషః(7) । ఆదిఃశేషశ్చ(31) భవత్యభ్యాసస్యేతి। అథ వా యోగవిభాగః కరిష్యతే । హ్రస్వః (1)। హ్రస్వాదేశో భవత్యభ్యాసస్య। తతో హల్। హల్ చ లుప్యతేఽభ్యాసస్య । తత ఆదిః శేషః । ఆదిఃశేషశ్చ(3) భవత్యభ్యాసస్య ।।

-7-4-61- శర్పూర్వాః ఖయః

 ।। శర్పూర్వశేషే ఖర్పూర్వగ్రహణమ్ ।। శర్పూర్వశేషే ఖర్పూర్వగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । ఖర్పూర్వాః ఖయః శిష్యన్తే ఖరో లుప్యన్త ఇతి వక్తవ్యమ్ ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। ఉచిచ్ఛిషతి । వ్యుచిచ్ఛిషతి(5) । తుకః శ్రవణం మా భూదితి ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్ ? ।। న వక్తవ్యం, ఛత్వే కృతే తుగ్న భవిష్యతి ।। అసిద్ధం ఛత్వం తస్యాఽసిద్ధత్వాత్తుక్ప్రాప్నోతి ।। సిద్ధకాణ్డే పఠితమ్-- ।। అభ్యాసజశ్త్వచర్త్వమేత్వతుకోః ।। ఇతి ।।

ఏవమప్యన్తరఙ్గత్వాత్ప్రాప్నోతి ।। తస్మాత్థపూర్వగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ।। న కర్తవ్యమ్ । ఏత్వతుగ్గ్రహణం న కరిష్యతే అభ్యాసజశ్త్వచర్త్వం సిద్ధమిత్యేవ ।। ఆదిశేషప్రసఙ్గస్తు ।। ఆదిశేషస్తు ప్రాప్నోతి । తిష్ఠాసతి ।। నను చాఽనాదిశేష ఆదిశేషం బాధిష్యతే ।। కథమన్యస్యోచ్యమానమన్యస్య బాధకం స్యాత్ ? ।। అసతి ఖల్వపి సమ్భవే బాధనం భవతీతి, అస్తి చ సమ్భవో యదుభయం స్యాత్ (ఇతి) ।।

యద్యాదిశేషోఽపి భవతి శర్పూర్వచనమిదానీం కిమర్థం స్యాత్ ? ।। శర్పూర్వవచనం కిమర్థమితి చేత్ఖయాం లోపప్రతిషేధార్థమ్ ।। శర్పూర్వచనం కిమర్థమితి చేత్ఖయాం (లోపప్రతిషేధార్థం, ఖయాం) లోపో మా భూదితి ।। వ్యపకర్షవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ ।।

వ్యపకర్షవిజ్ఞానాత్సిద్ధమేతత్ ।। కిమిదం వ్యవకర్షవిజ్ఞానాదితి ? ।। అపవాద విజ్ఞానాత్ ।
అపవాదత్వాదత్రాఽనాదిశేష ఆదిశేషం బాధిష్యతే ।। నను చోక్తం--
కథమన్యస్యోచ్యమానమన్యస్య బాధకం స్యాదితి ।। ఇదం తావదయం ప్రష్టవ్యః--యది
తన్నోచ్యతే కిమిహ స్యాత్ ? ।। హలాదిశేషః ।। హలాదిశేషశ్చేన్నాఽప్రాప్తే హలాదిశేష
ఇదముచ్యతే తద్బాధకం భవిష్యతి ।। యదప్యుచ్యతే--అసతి ఖల్వపి సమ్భవే బాధనం
భవత్యస్తి చ సమ్భవో యదుభయం స్యాదితి(1) । సత్యపి సమ్భవే బాధనం భవతి, తద్యథా
దధి బ్రాహ్మణేభ్యో దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి, సత్యపి సమ్భవే దధిదానస్య తక్రదానం
బాధకం భవతి । ఏవమిహాపి సత్యపి సమ్భవే అనాదిశేష ఆదిశేషం బాధిష్యతే ।। (శర్పూర్వాః
ఖయః) ।।

-7-4-65-

దాధర్తిదర్ధర్తిదర్ధర్షిబోభూతుతేతిక్తేఽర్లష్యాఽఽపనీఫణత్సంనిష్యదత్కరిక్రత్కనిక్రదద్భరిభ్రద్ధ
విధ్వతోదవిద్యుతత్తరిత్రతతఃసరీసృపతంవరివృజన్మర్మృజ్యాగనీగన్తీతి చ

దాధర్తీ_తి కిం నిపాత్యతే ? ।। ధారయతేః(2) శ్లావభ్యాసస్య దీర్ఘత్వం ణిలుక్చ ।। (ధారయతేః
శ్లావభ్యాసస్య దీర్ఘత్వం ణిలుక్చ నిపాత్యతే) ।। అనిపాత్యం, తూతుజానవదభ్యాసదీర్ఘత్వం
పర్ణశుషివణ్ణిలుగ్భవిష్యతి ।। ధృజో వా

శ్లావభ్యాసస్య(1) దీర్ఘత్వం పరస్మైపదం చ ।। (ధృజో వా(2) శ్లావభ్యాసస్యదీర్ఘత్వం
పరస్మైపదఞ్చ

నిపాత్యతే ।) ।। అనిపాత్యం, తూతుజానవదభ్యాసస్య దీర్ఘత్వం
యుధ్యతివత్పరస్మైపదం(చ(3)) భవిష్యతి ।। దర్ధర్తీతి కిం నిపాత్యతే ? ।। ధారయతేః
శ్లావభ్యాసస్య రుగ్ణిలుక్చ(4) ।। (ధారయతేః(3) శ్ర్లావభ్యాసస్య రుక్(2) ణిలుక్చ నిపాత్యతే ।) ।।
అనిపాత్యమ్ । దేవా అదుప్రహవద్రుదుట్పర్ణశుషివణ్ణిలుక్చ భవిష్యతి ।। ధృజో వాఽభ్యాసస్య
రుక్పరస్మైపదఞ్చ ।। (ధృజో వాఽభ్యాసస్య రుక్పరస్మైపదఞ్చ నిపాత్యతే ।) । అనిపాత్యమ్,
దేవా అదుగ్రవద్రుదుద్యుధ్యతివత్పరస్మైపదఞ్చ భవిష్యతి ।। దర్ధర్షీతి కిం నిపాత్యతే ? ।।
ధారయతేః శ్ర్లావమ్యాసస్య రుగ్లిలుక్చ ।। (ధారయతేః శ్ర్లావభ్యాసస్య(3) రుగ్ణిలుక్చ నిపాత్యతే)
।। అనిపాత్యమ్, దేవా అదుప్రహవద్రుదుట్పర్ణశుషివణ్ణిలుక్చ భవిష్యతి ।। ధుజో వాఽభ్యాసస్యరుక్
పరస్మైపదం చ ।। (ధృజో వాఽభ్యాసస్య రుక్పరస్మైపదఞ్చ(5) నిపాత్యతే) ।। అనిపాత్యమ్,
దేవా అద్రప్రహవద్రుదుద్యుధ్యతివత్పరస్మైపదం చ భవిష్యతి ।।

బోభూత్వితి కిం నిపాత్యతే ? ।। భవతేర్యఙ్లుగన్తస్యాఽగుణత్వమ్ ।।
(భవతేర్యఙ్లుగన్తస్యాఽగుణత్వం) నిపాత్యతే ।। నైతదస్తి ప్రయోజనం, సిద్ధమత్రాఽగుణత్వం
భూసువోస్తిఙీతి ।। ఏవం తర్హి నియమార్థం భవిష్యతి--అత్రైవ యఙ్లుగన్తస్య గుణో న భవతి
నాన్యత్రేతి ।। క్వ మా భూత్ ? ।। బోభవతీతి(6) ।

తేతిక్తే ఇతి కిం నిపాత్యతే ? ।। తిజేర్యఙ్లుగన్తస్యాత్మనేపదమ్ ।।
(తిజేర్యఙ్లుగన్తస్యాత్మనేపదం) నిపాత్యతే ।। నైతదస్తి ప్రయోజనం,
సిద్ధమత్రాత్మనేపదమనుదాత్తజిత ఆత్మనేపదమితి ।। ఏతన్నియమార్థం(7) తర్హి భవిష్యతి
అత్రైవ యఙ్లుగన్తస్యాత్మనేపదం భవతి నాన్యత్రేతి ।। క్వ మా భూత్ ? ।। బేభిదీతి చేచ్ఛిదితి ।।

-7-4-67- ద్యుతిస్వాప్యోః సంప్రసారణమ్

కిమర్థం స్వపేరభ్యాసస్య సంప్రసారణముచ్యతే యదా సర్వేష్వభ్యాసస్థానేషు స్వపేః
సంప్రసారణముక్తమ్ ? ।। స్వాపిగ్రహణం వ్యపేతార్థమ్(1) ।। స్వాపిగ్రహణం క్రియతే ।। (కిం
ప్రయోజనమ్(4) ?) ।। వ్యపేతార్థమ్ । వ్యపేతార్థో‌ऽయమారమ్భః । సుష్వాపయిషతీతి ।। అస్తి
ప్రయోజనమేతత్ ? ।। కిం తర్హీతి ।। తత్ర క్యజన్తేऽతిప్రసఙ్గః(2) ।। తత్ర క్యజన్తేऽతిప్రసఙ్గో(2)
భవతి । ఇహాపి--ప్రాప్నోతి స్వాపకమిచ్ఛతి స్వాపకీయతి । స్వాపకీయతేః సన్
సిష్వాపకీయిషతీతి ।। సిద్ధం తు ణిగ్రహణాత్(3) ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।।
(ఠణిగ్రహ(3)ణాత్(4) ।।) ణిగ్రహణం(3) కర్తవ్యమ్ । (తత్తర్హి ణిగ్జహణం(4) కర్త్వ్యమ్ ? ।।) ।। న
కర్తవ్యమ్ । నిర్దేశాదేవ హి వ్యక్తం ణ్యన్తస్య గ్రహణమితి ।। నాత్ర నిర్దేశః ప్రమాణం శక్యం కర్తుమ్ ।
యథా హి నిర్దేశస్తథేహాపి ప్రసజ్యేత--స్వాపం కరోతి స్వాపయతి । స్వాపయతేః సన్--
సిష్వాపయిష్యతీతి । తస్మాణ్ణిగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । (ద్యుతిస్వాప్యోః సమ్ప్రసారణమ్) ।।

-7-4-75- నిజాం త్రయాణాం గుణః శ్లౌ

।। త్రిగ్రహణానర్థక్యం గణాన్తత్వాత్ ।। త్రిగ్రహణమనర్థకమ్ ।। కిం కారణమ్ ? ।। గణాన్తత్వాత్
। త్రయ ఏవ నిజాదయః ।। ఉత్తరార్థం తు ।। ఉత్తరార్థం తర్హి త్రిగ్రహణం కర్తవ్యమ్--
భృఞామిత్--త్రయాణాం(3) యథా స్యాత్--ఇహ మా భూత్--జహాతి ।। (నిజాం త్రయాణాం
గుణః శ్లౌ) ।।

-7-4-77- అర్తిపిపర్త్యోశ్చ

అర్తిగ్రహణం కిమర్థం న బహులం ఛన్దసీత్యేవ సిద్ధం, న హ్యన్తరేణ ఛన్దోऽర్తేః శ్లుర్లభ్యః ? ।।
ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదర్తిగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భాషాయామర్తేః శ్లుర్భవతీతి
।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। ఇయర్తీత్యేతత్సిద్ధం భవతి ।। (అర్త్తిపిపర్త్యోశ్చ) ।।

-7-4-82- గుణో యఙ్లుకోః

।। ఐచోర్యఙి దీర్ఘప్రసఙ్గో హ్రస్వాద్ధి(1) పరం దీర్ఘత్వమ్ ।। ఐచోర్యఙి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి
డోఢౌక్యతే తోత్రౌక్యత ఇతి ।। నను చ హ్రస్వత్వే కృతే (గుణో(1) భవిష్యతి) దీర్ఘత్వం న
భవిష్యతి ।। న సిద్ధ్యతి ।। కిం కారణమ్ ? ।। హ్రస్వాద్ధి పరం దీర్ఘత్వమ్ । హ్రస్వత్వం క్రియతాం
దీర్ఘత్వమితి(2) కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాదీర్ఘత్వేన భవితవ్యమ్ ।। న
వాऽభ్యాసవికారేష్వపవాదస్యోత్సర్గాऽబాధకత్వాత్ ।। న వైష దోషః ।। కిం కారణమ్ ? ।।
అభ్యాసవికారేష్వపవాదస్యోత్సర్గాऽబాధకత్వాత్ । అభ్యాసవికారేష్వపవాదా ఉత్సర్గాన్న

బాధన్త ఇత్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ।। కాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని ? ।। ప్రయోజనం సన్వద్భావస్య దీర్ఘత్వమ్(3) ।। (సన్వద్భావస్య(1) దీర్ఘత్వం ప్రయోజనమ్) ।। అచీకరత్ అజీహరత్ ।। సన్వద్భావమపవాదత్వాద్దీర్ఘత్వం న బాధతే ।। మాన్ప్రభృతీనాం దీర్ఘత్వమిత్త్వస్య ।।

మాన్ప్రభృతీనాం దీర్ఘత్వమపవాదత్వాదిత్త్వన్న బాధతే।।। గణేరీత్వం హలాదిశేషస్య।। గణేరీత్వమపవాదత్వాద్ధలాదిశేషం న బాధతే ।।

ఇదమయుక్తం వర్తతే ।। కిమత్రాఽయుక్తమ్ ? ।। ఐచోర్యజి దీర్ఘప్రసఙ్గో హ్రస్వాద్ధి పరం దీర్ఘత్వమిత్యుక్త్వా తత ఉచ్యతే--న వాభ్యాసవికారేష్వపవాదస్యోత్సర్గాఽబాధకత్వాదితి । తస్యాశ్చ పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని నామోచ్యన్తే--ప్రయోజనం సన్వద్భావస్య దీర్ఘత్వం, మాన్ప్రభృతీనాన్దీర్ఘత్వమిత్త్వస్య(5), గణేరీత్వం హలాదిశేషస్యేతి చ । న(1) ఖలు సన్వద్భావమపవాదత్వాద్దీర్ఘత్వం బాధతే ।। కిం తర్హి ? ।। పరత్వాత్ । న ఖల్వపి మాన్ప్రభృతీనాం దీర్ఘత్వమపవాదత్వాదిత్త్వం బాధతే ।। కిం తర్హి ? ।। అన్తరఙ్గత్వాత్ । న ఖల్వపి గణేరీత్వమపవాద్ధలాదిశేషం బాధతే ।। కిం తర్హి ? ।। అనవకాశత్వాత్ ।। ఏవం తర్హీయం పరిభాషా కర్తవ్యా--అభ్యాసవికారేషు బాధకా న బాధన్త ఇతి(2) ।। సా తర్హ్యేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ? ।। న కర్తవ్యా । ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి భవత్యేషా పరిభాషేతి యదయమకిత ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి ।।

-7-4-83- దీర్ఘోఽకితః

అకిత ఇతి కిమర్థమ్ ? ।। యంయమ్యతే రంరమ్యతే ।। అకిత(1) ఇతి శక్యమకర్తుమ్ ।। కస్మాన్న భవతి--యంయమ్యతే రంరమ్యతే ఇతి ? ।। నుకి కృతేఽనజన్తత్వాత్ ।। అత ఉత్తరం పఠతి ।। అకిద్వచనమన్యత్ర కిదన్తస్యాఽలోఽన్త్యనివృత్త్యర్థమ్ ।। అకిద్వచనం క్రియతే జ్ఞాపకార్థమ్ ।। కిం జ్ఞాప్యమ్(2) ? ।। ఏతజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽన్యత్ర కిదన్తస్యాఽభ్యాసస్యాలోఽన్త్యవిధిర్న(3) భవతీతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। ప్రయోజనం హ్రస్వత్వాత్వేత్త్వగుణేషు ।। (హ్రస్వత్వాఽత్వేత్త్వగుణేషు ప్రయోజనమ్) ।। హ్రస్వత్వమ్--అవచచ్ఛతుః అవచచ్ఛుః । అత్వం -- చచ్ఛృదతుః చచ్ఛృదుః ।। ఇత్త్వం--చిచ్ఛాదయిషతి చిచర్ధయిషతి । గుణః--చేచ్ఛిద్యతే చోచ్ఛుప్యతే । తుకి కృతేఽనన్త్యత్వాదేతే విధయో న ప్రాప్నువన్తి ।। విప్రతిషేధాత్సిద్ధమ్ ।। నైతాని సన్తి ప్రయోజనాని । విప్రతిషేధేనాఽప్యేతాని సిద్ధాని । తుక్ క్రియతామేతే విధయ ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యం, పరత్వాదేతే విధయ ఇతి ।। తదన్తాఽగ్రహణాద్వా ।। అథ వా నైవం విజ్ఞాయతే--అభ్యాసస్యాఽజన్తస్య ఋకారాన్తస్యాఽకారాన్తస్యేగన్తస్యేతి ।। కథం తర్హి ? ।। అభ్యాసే యోఽచ్, అభ్యాసే య ఋకారః, అభ్యాసే యోఽకారః,అభ్యాసే య ఇగితి । ఏవం చ కృత్వా దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్హీదమిహ వ్యపదేశ్యం సదాచార్యో న వ్యపదిశతి ।। కిమ్ ? ।। అపవాదో నుగ్దీర్ఘత్వస్యేతి ।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదకిత ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో

భవత్యేషా పరిభాషా--అభ్యాసవికారేషు బాధకా న బాధన్త ఇతి ।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్ ? ।। ఐచోర్యజి దీర్ఘప్రసఙ్గో హ్రస్వాద్ధి పరం దీర్ఘత్వమిత్యుక్తం స న దోషో భవతి ।। (దీర్ఘోఽకితః) ।।

-7-4-85- నుగతోఽనునాసికాన్తస్య

।। నుకి యంయమ్యతే రంరమ్యత ఇతి రూపాఽసిద్ధిః ।। నుకి సతి యంయమ్యతే రంరమ్యత ఇతి రూపం న సిధ్యతి ।। అనుస్వారాగమవచనాత్తు(1) సిద్ధమ్ ।। (అనుస్వారాగమవచనాత్సిద్ధమేతత్) ।(2) అనుస్వారాగమో వక్తవ్యః । ఏవమపీదమేవ రూపం స్యాత్--యయ్యఁమ్యతే,(3) ఇదం న స్యాత్(4) యంయమ్యతే(5) ।। పదాన్తవచ్చ(6) ।। పదాన్తవచ్చేతి వక్తవ్యమ్ । వా పదాన్తస్యేతి ।। (నుగతోఽనునాసికాన్తస్య) ।।

-7-4-90- రీగృదుపధస్య చ

।। రీగృత్వతః సంయోగార్థమ్ ।। రీగృత్వత ఇతి వక్తవ్యమ్ ।। కిం ప్రయోజనమ్ ? ।। సంయోగార్థమ్ । సంయోగాన్తాః ప్రయోజయన్తి । వరీవృశ్చ్యతే పరీపృచ్ఛ్యతే వరీభృజ్యతే ।। (రీగృదుపధస్య చ) ।।

-7-4-91- రుగ్రికౌ చ లుకి

।। మర్మృజ్యతే మర్మృజ్యమానాస ఇతి చోపసఙ్ఖ్యానమ్ ।। మర్మృజ్యతే మర్మృజ్యమానాస ఇతి చోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । మర్మృజ్యతే మర్మృజ్యమానాసః ।।

-7-4-92- ఋతశ్చ

కిమిదమృకారగ్రహణమఙ్గవిశేషణమృకారాన్తస్యాఙ్గస్యేతి, ఆహోస్విదభ్యాసవిశేషణమృకారాన్తస్యాభ్యాసస్యేతి

? అఙ్గవిశేషణమిత్యాహ ।। కథం జ్ఞాయతే ? ।। యదయం తపరకరణం కరోతి ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్ ? ।। నహి కశ్చిదభ్యాసే దీర్ఘోఽస్తి యదర్థం తపరకరణం క్రియతే ।। అథాఽఙ్గవిశేషణే ఋకారగ్రహణే సతి తపరకరణే కిం

ప్రయోజనమ్ ? ।। ఇహ మా భూత్--చాకర్తి చాకీర్తః చాకిరతి ।।

।। కిరతిం చర్కరీతాఽన్తం పచతీత్యత్ర యో నయేత్ ।

ప్రాప్తిజ్ఞం తమహం మన్యే ప్రారబ్ధస్తేన సఙ్గ్రహః ।।

-7-4-93- సన్వల్లఘుని చఙ్పరేఽనగ్లోపే

ఇహ కస్మాన్న భవతి--అజజాగరత్ ? ।। లఘుని చఙ్పర ఇత్యుచ్యతే వ్యవహితం చాఽత్ర లఘు చఙ్పరమ్ ।। ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి--అచీకరత్ అజీహరత్ ।। వచనాద్భవిష్యతి ।।

ఇహాపి వచనాత్ప్రాప్నోతి--అజజాగరత్ ।। యేన నావ్యవధానం తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాత్ ।। కేన చ నాఽవ్యవధానమ్ ? ।। వర్ణేన । ఏతేన పునః సఙ్ఘాతేన వ్యవధానం భవతి న భవతి చ ।। ఏవమపి అచిక్షణత్--అత్ర న ప్రాప్నోతి ।। ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి భవత్యేవంజాతీయకానామిత్త్వమితి యదయమత్స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తృస్పశామితీత్త్వబాధనార్థమత్త్వంశాస్తి ।

।। సన్వద్భావదీర్ఘత్వే ణేర్ణిచ్యుపసఙ్ఖ్యానమ్ (ణిచా వ్యవహితత్వాత్(2)) ।। సన్వద్భావదీర్ఘత్వే ణేర్ణిత్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్ । వాదితవన్తం ప్రయోజితవాన్ అవీవదద్వీణాం పరివాదకేన ।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి ? ।। ణిచా వ్యవహితత్వాత్ ।। లోపే కృతే నాఽస్తి వ్యవధానమ్ ।। స్థానివద్భావవ్వ్యవధానమేవ ।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావో దీర్ఘవిధిం ప్రతి న స్థానివదితి ।। ఏవమప్యనగ్లోప ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి ।। వృద్ధౌ కృతాయాం లోపస్తన్నాఽగ్లోప్యఙ్గం భవతి ।। ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యం--వృద్ధిః క్రియతాం లోప ఇతి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్ ? ।। పరత్వాద్వృద్ధిః ।। నిత్యో లోపః । కృతాయామపి వృద్ధౌ ప్రాప్నోత్యన్యస్యాఽకృతాయామ్ । శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి । ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాద్వృద్ధిర్వృద్ధౌ కృతాయాం లోపస్తన్నాఽగ్లోప్యఙ్గం భవతి ।। మీమాదీనాం తు లోపప్రసఙ్గః ।। మీమాదీనాం తు లోపాః ప్రాప్నోతి । అమీమపత్ ।। సిద్ధం తు రూపాతిదేశాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్ ? ।। (ఠరూపాతిదేశాత్(2)) ।। రూపాతిదేశోఽయం--సని యాదృశమభ్యాసరూపం తత్సన్వద్భావేనాఽతిదిశ్యతే, న చ మీమాదీనాం సన్యభ్యాసరూపమస్తి ।। అఙ్గాన్యత్వాద్వా సిద్ధమ్ ।। అథ వా ణ్యన్తమేతదఙ్గమన్యత్ ।। లోపే కృతే నాఽఙ్గన్యత్వమ్ ।। స్థానివద్భావాదఙ్గమన్యత్ ।। కథమజిజ్ఞపత్ ? ।। అత్ర సన్యపి ణ్యన్తస్యైవోపాదానమాప్జ్ఞప్యృధామీదితి । అత్రాఽఙ్గన్యత్వాఽభావాదభ్యాసలోపః స్యాత్ । తస్మాత్పూర్వ ఏవ పరిహారః -సిద్ధం తు రూపాతిదేశాదితి ।।

।। ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే సప్తమాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్ ।। చతుర్థః పాదశ్చ సమాప్తః ।।

.

అష్టమోఽధ్యాయః-ప్రథమపాదః

-8-1-1- సర్వస్య ద్వే

సర్వవచనం కిమర్థమ్।। సర్వవచనమలోఽన్త్యనివృత్త్యర్థమ్।। సర్వగ్రహణం క్రియతే।। (కిం ప్రయోజనమ్?)।। అలోఽన్త్యనివృత్త్యర్థమ్। అలోఽన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యన్త్యస్య ద్విర్వచనం మా భూదితి।। క్వ పునరలోన్త్యనివృత్త్యర్థేనాఽర్థః సర్వగ్రహణేన ?।। నిత్యవీప్సయోరితి।। నిత్యవీప్సయోరిత్యుచ్యతే, న చాఽన్త్యస్య ద్విర్వచనేన(1) నిత్యతా వీప్సా వా గమ్యేతే।। ఃర్థ్వ;హ తర్హి-పరేర్వర్జనే ఃర్థ్వ;త్యన్త్యస్యాఽపి(2) ద్విర్వచనేన(1) ర్వజ్యమానతా గమ్యేత।।। షష్ఠీనిర్ద్వేశార్థఇ్చ(3)।। షష్ఠీనిర్దేశార్థం చ సర్వగ్రహణం కర్తవ్యమ్। షష్ఠీనిర్దేశో యథా ప్రకల్పేత।। అనిర్దేశే హి షష్ఠ్యర్థాఽప్రసిద్ధిః।। అక్రియమాణే హి సర్వగ్రహణే షష్ఠ్యర్థస్యాఽప్రసిద్ధిః స్యాత్।। కస్య ?।। స్థానేయోగత్వస్య।। క్వ పునరిహ షష్ఠీనిదేశాఽర్థేనార్థః సర్వగ్రహణేన యావతా సర్వత్రైవ షష్ఠ్యుచ్చార్యతే-పరేర్వర్జనే ప్రసముపోదః పాదపూరణే ఉపర్యధ్యధసః సామీప్యే వాక్యాదేరామన్త్రితస్యేతి।।

ఃర్థ్య;హ న కాచిత్ షష్ఠీ-నిత్యవీప్సయో(1)రితి?।। నను చైషైవ షష్ఠీ।। నైషా షష్ఠీ।। కిం తర్హి?।। అర్థనిర్దేశ ఏషః-నిత్యే చాऽర్థే వీప్సాయాం చేతి।।

అలోऽన్త్యనివృత్త్యర్థేన తావన్నార్థః సర్వగ్రహణేన। ఃర్థ్య;దం తావదయం ప్రష్టవ్యః--నిత్యవీప్సర్యోర్ద్వే భవత ఃర్థ్య;త్యుచ్యతే, ద్విశబ్ద ఆదేశః కస్మాన్న భవతి?।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-న ద్విశబ్ద ఆదేశో భవతీతి-యదయం తస్య పరమామ్రేడితమ్అనుదాత్తం చేత్యాహ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?।। ద్విశబ్దోऽయమేకాచ్, తస్యైకాచ్త్వాత్తస్య పరమామ్రేడితమనుదాత్తం చేత్యేతన్నాస్తి। పశ్యతి త్వాచార్యో-న ద్విశబ్ద ఆదేశో భవతీతి, తతస్తస్య పరమామ్రేడితమనుదాత్తం చేత్యాహ।। యది తర్హి న ద్విశబ్ద ఆదేశో భవతి కే తర్హీదానీం ద్వే భవతః?।। ద్విశబ్దేన యదుచ్యతే।। కిం పునస్తత్?।। ద్విశబ్దోऽయం సఙ్ఖ్యాపదం, సఙ్ఖ్యాయాశ్చ సఙ్ఖ్యేయమర్థః। (1)సఙ్ఖ్యేయే ద్వే భవిష్యతః।। కే పునస్తే?।। పదే వాక్యే మాత్రే (వా5)।।

తద్యదా తావత్పదే వాక్యే వా తదాऽనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః(2) సిద్ధః। యదాతావన్మాత్రే(3) అపి తదాऽనేకాల్శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో (4)భవిష్యతి।।

యదా తర్హ్యర్ద్ధమాత్రే తదా సర్వాదేశో న సిధ్యతి।। నైషః దోషః। (తదాపి సిద్ధః(5))। న చార్ద్ధమాత్రే ద్విరుచ్యేతే।। కిం కారణమ్?।। ఃర్థ్య;హ వ్యాకరణే యత్సర్వాऽల్పీయాన్(6) స్వరవ్యవహారః స మాత్రయా భవతి। నాऽర్ద్ధమాత్రయా వ్యవహారోऽస్తి, తేనాऽర్ద్ధమాత్రే న భవిష్యతః।। ఏవమపి కుత ఏతత్-పదే ద్వే భవిష్యతఃర్థ్య;తి, న పునర్వాక్యే స్యాతాం మాత్రే వా?।। నిత్యవీప్సయోర్ద్వే భవత ఃర్థ్య;త్యుచ్యతే న చ వాక్యద్విర్వచనేన(7) మాత్రాద్విర్వచనేన(7) వా నిత్యతా వీప్సా వా గమ్యతే।।

షష్ఠీనిర్దేశార్థమేవ తర్హి సర్వగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్।।

।। న వా పదాధికారాత్।। న వా వక్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్?।। పదాధికారాత్। పదస్యేతి ప్రకృత్య(1) ద్విర్వచనం వక్ష్యామి।। తచ్చ సమాసతద్ధితవాక్యనివృత్త్యర్థమ్।। తచ్చావశ్యం పదగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్।। (కిం కారణమ్?।। సమాసతద్ధితవాక్యనివృత్త్యర్థమ్(1)) సమాసనివృత్త్యర్థం తద్ధితనివృత్త్యర్థం వాక్యనివృత్త్యర్థఞ్చ।। సమాసనివృత్త్యర్థం తావత్-సప్తపర్ణః। అష్టాపదమ్(2)। తద్ధితనివృత్త్యర్థం-ద్విపదికా త్రిపదికా। మాషశః కార్షాపణశః। వాక్యనివృత్త్యర్థం గ్రామే గ్రామే పానీయమ్। మాషం మాషం దేహి (ఃర్థ్య;తి(1))।।

అథ క్రియమాణేऽపి వై పదగ్రహణే సమాసనివృత్త్యర్థమితి కథమిదం విజ్ఞాయతే-సమాసస్య నివృత్త్యర్థం సమాసనివృత్త్యర్థమాహోస్విత్సమాసే నివృత్త్యర్థం సమాసనివృత్త్యర్థమితి?।। కిం చాతః?।। యది విజ్ఞాయతే సమాసస్య నివృత్త్యర్థం సమాసనివృత్త్యర్థమితి, సిద్ధం-సప్తపర్ణః సప్తపర్ణౌ సప్తపర్ణా ఃర్థ్య;తి। సప్తపర్ణాభ్యాం సప్తపర్ణేభ్య ఃర్థ్య;త్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।। అథ

విజ్ఞాయతే-సమాసే నివృత్త్యర్థం సమాసనివృత్త్యర్థమితి,-సప్తపర్ణః సప్తపర్ణౌ సప్తపర్ణా ఃర్థ్య;త్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।।

తథా-తద్ధితనివృత్త్యర్థమితి,-కథమిదం విజ్ఞాయతే-తద్ధితస్య నివృత్త్యర్థం తద్ధితనివృత్త్యర్థమితి, ఆహో స్విత్తద్ధితే నివృత్త్యర్థం తద్ధితనివృత్త్యర్థమితి?।। కిం చాతః?।। యది విజ్ఞాయతే తద్ధితస్య నివృత్త్యర్థం

తద్ధితనివృత్త్యర్థమితి, సిద్ధం ద్విపదికా(1) త్రిపదికా(2)(ఃర్థ్య;తి(2)), ద్విపదికాభ్యాం త్రిపదికాభ్యాం మాషశః కార్షాపణశ ఃర్థ్య;త్యత్ర ప్రాప్నోతి।। అథ విజ్ఞాయతే-తద్ధితే నివృత్త్యర్థం తద్ధితనివృత్త్యర్థమితి, ద్విపదికా(:)త్రిపదికా

ఃర్థ్య;త్యత్రాపి

ప్రాప్నోతి।।

తథా వాక్యనివృత్త్యర్థమితి కథమిదం విజ్ఞాయతే వాక్యస్య నివృత్త్యర్థం వాక్యనివృత్త్యర్థమితి। ఆహో స్విద్వాక్యే నివృత్త్యర్థం వాక్యనివృత్త్యర్థమితి?।।

కిం చాతః?।। యది విజ్ఞాయతే-వాక్యస్య నివృత్త్యర్థం వాక్యనివృత్త్యర్థమితి,- యది వాక్యం వీప్సాయుక్తం; భవితవ్యమేవ ద్విర్వచనేన। అథాఽప్యవయవః,-భవత్యేవ। తదేతత్క్రియమాణేఽపి పదగ్రహణే ఆలూనవిశీర్ణం(1) భవతి, కిం చిత్సఙ్గృహీతం కిం చిదఙ్గృహీతం(చ)(2)। ।। సగతిగ్రహణం(2) చ ।। సగతిగ్రహణఞ్చ కర్త్తవ్యమ్। ప్రపచతి-ప్రపచతి, ప్రకరోతి-ప్రకరోతీతి(4)।।

కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।। న హి సగతికం పదం భవతి।।

సమాసనివృత్త్యర్థేన తావన్నార్థః పదగ్రహణేన। సమాసేనోక్తత్వాద్వీప్సాయా ద్విర్వచనం న భవిష్యతి।। కిం చ భోః సమాసో వీప్సాయామిత్యుచ్యతే?।। న ఖలు వీప్సాయామిత్యుచ్యతే గమ్యతే తు సోఽర్థః।। తతః కిమ్(1)?।। ఉక్తః(2) సమాసేనేతి కృత్వా ద్విర్వచనం న భవిష్యతి। యత్ర చ(3) సమాసేనాఽనుక్తా వీప్సా భవతి తత్ర ద్విర్వచనమ్। తద్యథా-ఏకైకవిచితాః అన్యోన్యసహాయా ఃర్థ్య;తి।

అథ వా యదత్ర వీప్సాయుక్తం నాఽదః ప్రయుజ్యతే।। కిం పునస్తత్?।। పర్వణి పర్వణి సప్త పర్ణాన్యస్య, పఙ్క్తౌ పఙ్క్తావష్టౌ పదాన్యస్యేతి।।

తద్ధితనివృత్త్యర్థేన చాఽపి నార్థః పదగ్రహణేన। తద్ధితేనోక్తత్వాద్వీప్సాయా ద్విర్వచనం న భవిష్యతి। తద్ధితః ఖల్వపి వీప్సాయామిత్యుచ్యతే। యత్ర చ తద్ధితేనాఽనుక్తా వీప్సా భవతి తత్ర ద్విర్వచనమ్। తద్యథా-ఏకైకశో దదాతీతి।।

వాక్యనివృత్త్యర్థేన చాఽపి నార్థః పదగ్రహణేన। పదద్విర్వచనేనోక్తత్వాద్వీప్సాయా వాక్యద్విర్వచనం న భవిష్యతి। యత్ర చ పదద్విర్వచనేనాఽనుక్తా వీప్సా భవతి తత్ర ద్విర్వచనమ్। తద్యథా-ప్రపచతి-ప్రపచతి, ప్రకరోతి-ప్రకరోతీతి॥

(॥ ఉత్తరార్థన్తు(2)॥) ఉత్తరార్థం తర్హి పదగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। తస్య పరమామ్రేడితమ్ అనుదాత్తం చేతి వక్ష్యతి(3)। తత్పదద్విర్వచనే(4) యథా స్యాద్వాక్యద్విర్వచనే మాభూత్-మహ్యం గ్రహీష్యతి-మహ్యం గ్రహీష్యతి, మామభివ్యాహరిష్యతిమామభివ్యాహరిష్య(తీ)తి॥

కథం చాఽత్ర ద్విర్వచనమ్?॥ ఛాన్దసత్వాత్ ॥

స్వరోఽపి తర్హి చ్ఛాన్దసత్వాదేవ న భవిష్యతి॥ ఉత్తరార్థమేవ తర్హి పదగ్రహణం కర్త్తవ్యం,పదస్య పదాదితి వక్ష్యతి, తత్పదగ్రహణం న కర్త్తవ్యం భవతి॥

సర్వగ్రహణమపి తర్హ్యుత్తరార్థమ్। అనుదాత్తం సర్వమపాదాదావితి వక్ష్యతి తత్సర్వగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి॥ ఉభయం క్రియతే తత్రైవ॥

ఃథ్ద్వ్య;హార్థమేవ తర్హి షష్ఠీనిర్దేశార్థమన్యతరత్కర్త్తవ్యం, షష్ఠీనిర్దిష్టస్య స్థానే ద్విర్వచనం యథా స్యాద్విఃప్రయోగో మా భూదితి॥ కిం చ స్యాత్?॥ ఆమ్ పచసి పచసి దేవదత్తా3। ఆమ ఏకాన్తరమామన్త్రితమనన్తిక ఃథ్ద్వ్య;త్యేకాన్తరతా న స్యాత్। ఃథ్ద్వ్య;హ చ పౌనఃపున్యమ్ ,పౌనఃపునిక ఃథ్ద్వ్య;తి,(1)-అప్రాతిపదికత్వాత్తద్ధితోత్పత్తిర్న స్యాత్॥

యది తర్హి స్థానే ద్విర్వచనం-రాజా-రాజా వాగ్వాక్,-పదస్యేతి నలోపాదీని న సిధ్యన్తి॥ ఃథ్ద్వ్య;దమిహ సంప్రధార్యం-ద్విర్వచనం క్రియతాం నలోపాదీనీతి, కిమత్ర కర్త్తవ్యమ్?॥ పరత్వాన్నలోపాదీని॥ పూర్వత్రాఽసిద్ధే నలోపాదీని। సిద్ధాఽసిద్ధయోశ్చ నాస్తి సంప్రధారణా॥ ఏవం తర్హి-పూర్వత్రాఽసిద్ధీయమద్విర్వచన ఃథ్ద్వ్య;తి (వక్ష్యామి(1)। తచ్చావశ్యం-) వక్తవ్యమ్॥ కిం ప్రయోజనమ్?॥ విభాషితాః ప్రయోజయన్తి-ద్రోగ్ధా- ద్రోగ్ధా। ద్రోఢా-ద్రోఢేతి॥ ఃథ్ద్వ్య;హ తర్హి -బిసంబిసమ్ ముసలంముసలమ్ , -ఆదేశప్రత్యయయోరితి షత్వం ప్రాప్నోతి॥ ఆదేశో యః సకారః ప్రత్యయో యః సకార ఃథ్ద్వ్య;త్యేవమేతద్విజ్ఞాయతే॥ ఃథ్ద్వ్య;హ తర్హి-నృభిర్నృభిః,-రషాభ్యాం నో ణః సమానపద ఃథ్ద్వ్య;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి॥ సమానపద ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే, సమానపదమేవ(2) యన్నిత్యం, న చైతన్నిత్యం సమానపదమేవ॥ కిం వక్తవ్యమేతత్?॥ న హి॥ కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?॥ సమానగ్రహణసామర్థ్యాత్। యది హి యత్సమానం చాఽసమానం చ తత్ర స్యాత్సమానగ్రహణమనర్థకం స్యాత్॥

అథ వా పునరస్తు ద్విఃప్రయోగో ద్విర్వచనమ్॥ నను చోక్తమ్ - ఆమ్ పచసి పచసి దేవదత్తా 3 1-ఆమ

ఏకాన్తరమామన్త్రితమనన్తిక ఃథ్ద్వ్య;త్యేకాన్తరతా న ప్రాప్నోతీతి॥ నైష దోషః-సుప్తిఙ్భ్యాం పదం విశేషయిష్యామః।

సుప్తిఙన్తం పదం। యస్మాత్సుప్తిఙ్విధిస్తదాది సుప్తిఙన్తం చ (పదమ్(1))।। నను చైకైకస్మాదేవాత్ర సుప్తిఙ్విధిః।। సముదాయే యా వాక్యపరిసమాప్తిస్తయా పదసంజ్ఞా।। కుత ఏతత్?।। శాస్త్రాఽహానేః(1)।। ఏవం హి(2) శాస్త్రమహీనం భవతి।। యదప్యుచ్యతే-ఃథ్ద్య;హ పౌనఃపున్యం పౌనఃపునికమితి,-అప్రాతిపదికత్వాత్తద్ధితోత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతి (ఃథ్ద్య;తి)। మా భూదేవం సమర్థాదిత్యేవం భవిష్యతి।

అథ వాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-భవత్యేవంజాతీయకేభ్యస్తద్ధితోత్పత్తిరితి, యదయం కస్కాదిషు కౌతస్కుతశబ్దం పఠతి।। (సర్వస్య ద్వే)।।

-8-1-4- నిత్యవీప్సయోః

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి-హిమవాన్, వాడవః,(2) పారియాత్రః,(2) సముద్ర ఃథ్ద్య;తి। నిత్యే ద్వే భవతఃథ్ద్య;తి ప్రాప్నోతి।। నైషః దోషః-అయం నిత్యశబ్దోఽస్త్యేవ కూటస్థేష్వవిచాలిషు భావేషు వర్త్తతే। తద్యథా-నిత్యా(1)। ద్యౌః నిత్యా పృథివీ నిత్యమ్ ఆకాశమ్ ఃథ్ద్య;తి। అస్త్యాభీక్ష్ణ్యే వర్తతే। తద్యథా - నిత్యప్రహసితః నిత్యప్రజల్పిత ఃథ్ద్య;తి। తద్య ఆభీక్ష్ణ్యే వర్తతే తస్యేదం గ్రహణమ్।।

అథ కిమిదం వీప్సేతి?।। ఆప్నోతేరయం విపూర్వాదిచ్ఛాయామర్థే సన్ విధీయతే।। యద్యేవం - చికీర్షతి జిహీర్షతి ఃథ్ద్య;త్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।। నైష దోషః - నైవం విజ్ఞాయతే - వీప్సాయామభిధేయాయామితి?।। కథం తర్హి?।। కర్తృవిశేషణమేతత్। (వీప్సతీతి వీప్సః। (1)) వీప్సశ్చేత్కర్త్తా(2) భవతీతి।

కః పునర్వీప్సార్థః?। ।। అనవయవాభిధానం వీప్సార్థః(1)।। అనవయవేన ద్రవ్యాణామభిధానమేవ(2) వీప్సార్థః। ।। అనవయవాభిధానం వీప్సార్థ ఃథ్ద్య;తి చేజ్జాత్యాఖ్యాయాం ద్విర్వచనప్రసఙ్గః।। అనవయవాభిధానం వీప్సార్థ ఃథ్ద్య;తి చేజ్జాత్యాఖ్యాయాం ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి। వ్రీహిః యవః (3) ఃథ్ద్య;తి।।న వైకార్థత్వాజ్జాతేః।। న వైష దోషః।। కిం కారణమ్?।। ఏకార్థత్వాజ్జాతేః। ఏకార్థో(4) హి జాతిః। ఏకమర్థం ప్రత్యాయయిష్యామీతి జాతిశబ్దః ప్రయుజ్యతే।। అనేకార్థాశ్రయత్వాచ్చ వీప్సాయాః।। అనేకార్థాశ్రయా చ పునర్వీప్సా। అనేకమర్థం సంప్రత్యాయయిష్యామీతి వీప్సా ప్రయుజ్యతే। ఏకార్థత్వాజ్జాతేరనేకార్థాశ్రయత్వాచ్చ(2) వీప్సాయా జాత్యాఖ్యాయాం ద్విర్వచన న భవిష్యతి।। నివర్త్తకత్వాద్వా।। అథ వా నాఽనేన ద్విర్వచనం నిర్వ్యత్యతే(1)కిం తర్హి?।। అద్విర్వచనమనేన నిర్వత్యతే। యావన్తస్తేఽర్థాస్తావతాం శబ్దానాం ప్రయోగః ప్రాప్నోతి, తత్రాఽనేన నివృత్తిః క్రియతే-నిత్యవీప్సయోరర్థయోర్ద్వే ఏవ శబ్దరూపే ప్రయోక్తవ్యే నాతిబహు ప్రయోక్తవ్యమితి।।

।। సర్వపదసగతిగ్రహణానర్థక్యం(2) చార్థాభిధానే ద్విర్వచనవిధానాత్।। సర్వగ్రహణం చానర్థకమ్।। కిం కారణమ్?।। (అర్థాభిధానే(3) ద్విర్వచనవిధానాత్)। సర్వస్యైవ హి ద్విర్వచనేనాఽర్థో గమ్యతే నావయవస్య।। పదగ్రహణం చానర్థకమ్। పదస్యైవ హి

ద్విర్వచనేనాఽర్థో గమ్యతే నావయవస్య। పదగ్రహణం చానర్థకమ్। పదస్యైవ హి ద్విర్వచనేనాఽర్థో గమ్యతే(4) నాఽపదస్య। సగతిగ్రహణం చానర్థకమ్। సగతికస్యైవ హి ద్విర్వచనేనాఽర్థో గమ్యతే(4) నాఽగతికస్య।।

కిం పునరిదం వీప్సాయాం సర్వమభిధీయతే ఆహో స్విదేకమ్?।। కశ్చాఽత్ర విశేషః।। వీప్సాయాం సర్వాభిధానే వచనాఽప్రసిద్ధిః।। వీప్సాయాం సర్వాఽభిధానే వచనం న సిధ్యతి-గ్రామో-గ్రామః జనపదో జనపదః (ఃథ్ద్య;తి)।। బహవస్తేఽర్థాస్తత్ర బహుషు బహువచన మితి బహువచనం ప్రాప్నోతి।। అస్తు తర్హ్యేకమ్।। ఏకాఽభిధానేఽసర్వద్రవ్యగతిః(1)।। ఏకాఽభిధానే సర్వద్రవ్యగతిర్న సిధ్యతి।। అస్తు తర్హి సర్వాభిధానమ్(2)।। నను చోక్తం-వీప్సాయాం సర్వాభిధానే వచనాఽప్రసిద్ధిరితి।। న వా పదార్థత్వాత్।। న వైష దోషః।। కిం కారణమ్?।। పదార్థత్వాత్। పదస్యాఽర్థో వీప్సా, సుబన్తం చ(3) పదం, జ్యాప్ప్రాతిపదికాచ్చైకత్వాదిష్వర్థేషు స్వాదయో విధీయన్తే, న చైతత్ప్రాతిపదికమ్।। యత్తర్హి ప్రాతిపదికం దృషద్-దృషత్ సమిత్ సమిత్।। ఏతదపి ప్రత్యయలక్షణేన సుబన్తం న(4) ప్రాతిపదికమ్।। అపర ఆహ-।। న వా పదార్థత్వాత్।। న వైష దోషః।। కిం కారణమ్?।। పదార్థత్వాత్। పదాస్యాఽర్థో వీప్సా। సుబన్తం చ(1) పదమ్। జ్యాప్ప్రాతిపదికాచ్చైకత్వాదిష్వర్థేషు స్వాదయో విధీయన్తే న చైతత్ప్రాతిపదికమ్।। యత్తర్హి ప్రాతిపదికం దృషద్-దృషత్ సమిత్ సమిత్ ఃథ్ద్య;తి।। ఏతదపి ప్రత్యయలక్షణేన సుబన్తం న ప్రాతిపదికమ్।।

అథేహ కథం భవితవ్యం-పచతి-పచతితరాం తిష్ఠతి, ఆహో స్విత్ పచతితరాం-పచతితరాం తిష్ఠతీతి?।। పచతిపచతితరాం తిష్ఠతీతి భవితవ్యమ్।। కథమ్?।। ద్విర్వచనం క్రియతామాతిశాయిక ఃథ్ద్య;తి ద్విర్వచనం భవిష్యతి

విప్రతిషేధేన।। ఃథ్ద్య;హాపి తర్హ్యాతిశాయికాద్విర్వచనం స్యాత్-ఆఢ్యతరమాఢ్యతరమానయేతి।। అస్త్యత్ర

విశేషః-అన్తరఙ్గ ఆతిశాయికః।। కాఽన్తరఙ్గతా?।। జ్యాప్ప్రాతిపదికాదాతిశాయికః, పదస్య ద్విర్వచనమ్।। ఆతిశాయికోఽపి నాఽన్తరఙ్గః।। కథమ్?।। సమర్థాత్తద్ధితోఽసావుత్పద్యతే, సామర్థ్యం చ సుబన్తేన। అథ వా స్పర్ధాయామాతిశాయికో విధీయతే నం చాఽన్తరేణ ప్రతియోగినం స్పర్ధా గమ్యతే।।

ఏవం తర్హీహ ద్వావర్థౌ వక్తవ్యౌ నిత్యవీప్సే చాఽతిశయశ్చ, న చైకస్య ప్రయోక్తురనేకమర్థం(1) యుగపద్వక్తుం

సంభవోఽస్తి। తదేతత్ప్రయోక్త్రధీనం భవతి, ఏతస్మింశ్చ(2) ప్రయోక్త్రధీనే క్వ చిత్కా చిత్ప్రసృతతరా గతిర్భవతి। ఃథ్ద్య;హ తావత్-పచతిపచతితరాం తిష్ఠతీత్యేషా ప్రసృతతరా గతిర్యన్నిత్యముక్త్వాఽతిశయ ఉచ్యతే।

ఃథ్ద్య;హేదానీమాఢ్యతరమాఢ్యతరమానయేత్యేషా ప్రస్కృతతరా గతిర్యదతిశయముక్త్వా వీప్సాద్విర్వచనముచ్యతే।। (నిత్యవీప్సయోః)।।

-8-1-5- పరేర్వర్జనే

।। పరేరసమాసే।। పరేరసమాసే ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్పరిత్రిగర్తం వృష్టో దేవః।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యం। (తపరేర్వర్జన(1)ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్।।)। పరేర్వర్జనఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే న చాఽత్ర పరిర్వర్జనే వర్తతే।। కస్తర్హి?।। సమాసః। ।। పరేర్వర్జనే వావచనమ్।। (పరేర్వర్జనే వావచనజ్కర్త్_వ్యమ్(1))। పరేర్వర్జనే వేతి వక్తవ్యమ్। పరి త్రిగర్తేభ్యో వృష్టో దేవః। పరి-పరి త్రిగర్తేభ్యో వృష్టో దేవః।। (పరేర్వర్జనే)

-8-1-9- ఏకం బహువ్రీహివత్

ఃథ్ద్య;హ కస్మాద్బహువ్రీహివద్భావో న భవతి-ఏక ఃథ్ద్య;తి?।। ఏకస్య ద్విర్వచనసమ్బన్ధేన(3) బహువ్రీహివద్భావ ఉచ్యతే న చాఽత్ర ద్విర్వచనం పశ్యామః।। ఏకస్య ద్విర్వచనసంబన్ధేనేతి చేదర్థనిర్దేశః(1)।। ఏకస్య ద్విర్వచనసంబన్ధేనేతి చేదర్థనిర్దేశః కర్తవ్యః। ద్విర్వచనసంబన్ధేనేతి చేదర్థనిర్దేశః కర్తవ్యః। ద్విర్వచనమపి హ్యత్ర కస్మాన్న భవతి తస్మాద్వాచ్యమ్-అస్మిన్నర్థే ద్వే భవతో బహువ్రీహివచ్చేతి।। న వా వీప్సాధికారాత్।। న వా వక్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్?।। వీప్సాధికారాత్। నిత్యవీప్సయోరితి వర్తతే।।

అథ బహువ్రీహివత్త్వే కిం ప్రయోజనమ్?।। బహువ్రీహివత్త్వే ప్రయోజనం సుబ్లోపపుంవద్భావౌ।। (బహువ్రీహివత్త్వే సుబ్లోపపుంవద్భావౌ ప్రయోజనమ్(2))। సుబ్లోపః-ఏకైకమ్(1)। పుంవద్భావః-గతగతా।। యద్యేవమ్-।। సర్వనామస్వరసమాసాన్తేషు దోషః।। సర్వనామస్వరసమాసాన్తేషు దోషో భవతి। (సర్వనామ-)సర్వనామవిధౌ దోషో భవతి-ఏకైకస్మై। న బహువ్రీహావితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। సర్వనామ। స్వర-నన(2) సుసు। నఞ్సుభ్యామిత్యేష స్వరః ప్రాప్నోతి। స్వర।। సమాసాన్త ఋుగృక్। పూః పూః। ఋుక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే ఃథ్ద్య;తి సమాసాన్తః ప్రాప్నోతి।।

సర్వనామవిధౌ తావన్న దోషః। ఉక్తం తత్ర బహువ్రీహిగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్-బహువ్రీహిరేవ యో బహువ్రీహిస్తత్ర ప్రతిషేధో యథా స్యాద్బహువ్రీహివద్భావేన యో బహువ్రీహిస్తత్ర మా భూదితి। స్వరసమాసాన్తయోరపి-ప్రకృతం సమాసగ్రహణమనువర్తతే, తేన(1) బహువ్రీహిం విశేషయిష్యామః-సమాసో యో బహువ్రీహి(2)రితి।।

-8-1-11- కర్మధారయవదుత్తరేషు

కర్మధారయవత్త్వే కాని ప్రయోజనాని?।। కర్మధారయవత్త్వే ప్రయోజనం(1) సుబ్లోపపుంవద్భావాన్తోదాత్తత్వాని।। (కర్మధారయత్త్వే సుబ్లోపపుంవద్భావాఽన్తోదాత్తత్వాని) ? ।। ప్రయోజనం(1) సుబ్లోపః-పటుపటుః। (సుబ్లోపః)।। పుంవద్భావః-- పటుపట్వీ (పుంవద్భావః)।। అన్తోదాత్తత్వమ్-పటుపటుః (కర్మధారయవదుత్తరేషు)।।

-8-1-12- ప్రకారే గుణవచనస్య

గుణవచనస్యేతి కిమర్థమ్?।। అగ్నిర్మాణవకః గౌర్వాహీకః। ।। ప్రకారే సర్వేషాం గుణవచనత్వాత్సర్వప్రసఙ్గః(1)।। (ప్రకారే సర్వేషాం గుణవచనత్వాత్సర్వప్రసఙ్గః)। సర్వే హి శబ్దాః ప్రకారే వర్తమానా గుణవచనాః సమ్పద్యన్తే। తేనేహాపి ప్రాప్నోతి-అగ్నిర్మాణవకః। గౌర్వాహీక ఃథ్ద్య;తి।। సిద్ధన్తు ప్రకృత్యర్థవిశేషణత్వాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। ప్రకృత్యర్థవిశేషణత్వాత్। ప్రకృత్యర్థో విశేష్యతే। నైవం విజ్ఞాయతే-ప్రకారే వర్తమానస్య గుణవచనస్యే(2)తి।। కథం తర్హి?।। గుణవచనస్య శబ్దస్య ద్వే భవతః ప్రకారే వర్తమానస్యేతి। అథవా-ప్రకారే గుణవచనస్యేత్యుచ్యతే, సర్వశ్చ శబ్దః ప్రకారే వర్తమానో గుణవచనః సమ్పద్యతే। తత్ర ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే-సాధీయో యో గుణవచనఃథ్ద్య;తి।। కశ్చ సాధీయః?।। యః(1) ప్రకారే చ ప్రాక్చ(2) ప్రకారాత్।।

అథవా ప్రకారే గుణవచనస్యేత్యుచ్యతే, సర్వశ్చ శబ్దః ప్రకారే వర్త్ మానో గుణవచనః సంపద్యతే త(3) ఏవం

విజ్ఞాస్యామః--ప్రాక్ప్రకారాద్యో గుణవచనఃథ్ద్య;తి।। ఆనుపూర్వ్యే(4) ద్వే భవతః।। ఆనుపూర్వ్యే ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। మూలేమూలే స్థూలాః। అగ్రేఽగ్రే(5) సూక్ష్మాః।। స్వార్థేఽవధార్యమాణేఽనేకస్మిన్ ద్వే భవతః।। స్వార్థేఽవధార్యమాణేఽనేకస్మిన్ ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। అస్మాత్కార్షాపణాదిహ భవద్భ్యాం మాషం మాషం దేహి।। అవధార్యమాణ ఃథ్ద్య;తి కిమర్థమ్?।। అస్మాత్కార్షాపణాదిహ భవద్భ్యాం మాషం దేహి ద్వౌ దేహి త్రీన్ దేహి।। అనేకస్మిన్నితి కిమర్థమ్?।। అస్మాత్కార్షాపణాదిహ భవద్భ్యాం మాషం దేహి। మాషమేవ దేహి।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।। అనవయవాభిధానం వీప్సార్థ ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, అవయవాభిధానం చాఽత్ర గమ్యతే। ఆతశ్చావయవాభిధానం,(1) యో హ్యుచ్యతే-అస్మాత్కార్షాపణాదిహ భవద్భ్యాం(2) మాషం మాషం దేహీతి। మాషం మాషమసౌ దత్త్వా పునః శేషం పృచ్ఛతి-కిమనేన క్రియతామితి।। యః పునరుచ్యతే-ఃథ్ద్య;మం కార్షాపణమిహ భవద్భ్యాం(2) మాషం మాషం దేహీతి మాషం మాషమసౌ(3) దత్త్వా తూష్ణీమాస్తే।। చాపలే(4) ద్వే భవతః।। చాపలే ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। అహిరహిర్బుధ్యస్వ బుధ్యస్వ।। న చావశ్యం ద్వే ఏవ, యావద్భిః శబ్దైః సోఽర్థో గమ్యతే తావన్తః ప్రయోక్తవ్యాః। అహిరహిరహిబుధ్యస్వ(5) బుధ్యస్వ బుధ్యస్వేతి।।

।।క్రియాసమభిహారే ద్వే భవతః(6)।। క్రియాసమభిహారే ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। స భవాన్ లునీహిలునీహిత్యేవాయం లునాతి। పునీహి(6) పునీహీత్యేవాఽయం పునాతి।। ఆభీక్ష్ణ్యే(7) ద్వే భవతః।। ఆభీక్ష్ణ్యే ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। భుక్త్వా భుక్త్వా వ్రజతి। భోజం భోజం వ్రజతి। ।। డాచిచ ద్వే భవతః(1)।। డాచి చ ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్।। పటపటాయతి ఘటఘటాయతి(2) శరశరాయతి(3)।। పూర్వప్రథమయోరర్థాతిశయవివక్షాయాం ద్వే భవతః(1) ।।।

పూర్వప్రథమయోరర్థాతిశయవివక్షాయాం ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। పూర్వం పూర్వం పుష్ప్యన్తి। ప్రథమం ప్రథమం పచ్యన్తే।। డతరడతమయోః సమసంప్రధారణాయాం స్త్రీనిగదభావే(2) ద్వే భవతః।। డతరడతమయోః సమసమ్ప్రధారణాయాం స్త్రీనిగదే భావే ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। ఉభావిమావాఢ్యౌ, కతరాకతరాఽనయోరాఢ్యతా(3)। సర్వ ఃథ్ద్య;మే ఆఢ్యాః, కతమా కతమైషామాఢ్యతేతి(4)। ।। కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో (ద్వే భవతః) సమాసవచ్చ బహులం, యదా న సమాసవత్ప్రథమైకవచనం తదా పూర్వపదస్య।। కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో(ద్వే భవతః) సమాసవచ్చ బహులం, యదా న సమాసవత్ప్రథమైకవచనం తదా పూర్వపదస్య।। కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో ద్వే భవత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। సమాసవచ్చ బహులమ్। యదా న సమాసవత్ప్రథమైకవచనం భవతి తదా పూర్వపదస్య। అన్యోన్యమిమే బ్రాహ్మణా భోజయన్తి। అన్యోఽన్యస్య భోజయన్తి। ఃథ్ద్య;తరేతరం భోజయన్తి। ఃథ్ద్య;తరేతరస్య భోజయన్తి। ।। స్త్రీనపుంసకయోరుత్తరపదస్య వాఽమ్భావః।। స్త్రీనపుంసకయోరుత్తరపదస్య వాఽమ్భావో వక్తవ్యః। అన్యోన్యమిమే బ్రాహ్మణ్యౌ భోజయతః। అన్యోన్యాం (చ(1)) భోజయతః। ఃథ్ద్య;తరేతరమ్ (ఃథ్ద్య;మే బ్రాహ్మణ్యౌ(1)) భోజయతః। ఃథ్ద్య;తరేతరాం భోజయతః। అన్యోన్యమిమే బ్రాహ్మణకులే భోజయతః। అన్యోన్యాం భోజయతః। ఃథ్ద్య;తరేతరమ్ (ఃథ్ద్య;మే బ్రాహ్మణకులే(1)) భోజయతః। ఃథ్ద్య;తరేతరాం భోజయతః।। (ప్రకారే గుణవచనస్య)।।

-8-1-15- ద్వన్ద్వం రహస్యమర్యాదావచనవ్యుత్క్రమణయజ్ఞపాత్రప్రయోగాఽభివ్యక్తిషు

।। అత్యన్తసహచరితే లోకవిజ్ఞాతే ద్వన్ద్వమిత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్।। అత్యన్తసహచరితే లోకవిజ్ఞాతే ద్వన్ద్వమిత్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ద్వన్ద్వం స్కన్దవిశాఖౌ। ద్వన్ద్వం-నారదపర్వతౌ। అత్యన్తసహచరిత ఃథ్ద్య;తి కిమర్థమ్?।। ద్వౌ యుధిష్ఠిరార్జునౌ।। లోకవిజ్ఞాత ఃథ్ద్య;తి కిమర్థమ్?।। ద్వౌ దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ। అథ ద్వన్ద్వమితి కిం నిపాత్యతే।। ద్వన్ద్వమితి పూర్వపదస్య చాఽమ్భావ ఉత్తరపదస్య(1) చాఽత్వం నపుసంకత్వం చ(2)।। ద్వన్ద్వమితి పూర్వపదస్య చాఽమ్భావో నిపాత్యతే ఉత్తరపదస్య చాత్వం నపుంసకత్వం చ।। ఉక్తం వా।। (ఉక్తంవా)।। కిముక్తమ్?।। లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్యేతి, తత్ర నపుంసకత్వమనిపాత్యమ్।। (ద్వన్ద్వం రహస్యమర్యాదావచనవ్యుత్క్రమణయజ్ఞపాత్ర)।।

-8-1-16- పదస్య

పదాత్ ।।

ఆ కుతః పదాధికారః?।। పదాధికారః ప్రాగపదాన్తాధికారాత్।। అపదాన్తస్య మూర్ద్ధన్య ఃథ్ద్య;త్యతః(1) ప్రాక్ పదాధికారః।।

అథ పదాదిత్యధికార ఆ కుతః?।। పదాత్ప్రాక్(2) సుపి కుత్సనాత్।। పదాదిత్యధికారః ప్రాక్సుపి

కుత్సనాత్। కుత్సనే చ సుప్యగోత్రాదా(3) వితి వక్ష్యతి ప్రాగేతస్మాత్।। యణేకాదేశస్వరస్తూర్ధ్వం పదాధికారాత్।। యణేకాదేశస్వరస్తూర్ధ్వం పదాధికారాత్కర్తవ్యః।। ిఃథ్ద్య;హ వచనే హ్యపదాన్తస్యాఽప్రాప్తిః।। ిఃథ్ద్య;హ

క్రియమాణేఽపదాన్తస్యాఽప్రాప్తిః స్యాత్। ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోనుదాత్త స్యేతి। ిఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్-కుమార్యౌ కిశోర్యౌ(1)। ిఃథ్ద్య;హ న స్యాత్ కుమార్యః కిశోర్యః।। ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్తః-ిఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్-వృక్షౌ ప్లక్షౌ। ిఃథ్ద్య;హ న స్యాత్-వృక్షాః ప్లక్షాః।। న వా పదాధికారస్య విశేషణత్వాత్।। న వోర్ధ్వం పదాధికారాత్ కర్తవ్యో యణేకాదేశస్వరః।। కిం కారణమ్?।। పదాధికారస్య విశేషణత్వాత్। పదస్యేతి నైషా స్థానషష్ఠీ।। కా తర్హి?।। విశేషణషష్ఠీ।। కిం వక్తవ్యమేతత్?।। న హి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?।। ప్రత్యాఖ్యాయతే స్థానషష్ఠీ। ।। అన్తగ్రహణాద్వా నలోపే।। అథవా యదయం నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యేత్యన్తగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోవిశేషణషష్ఠ్యేషా న స్థానషష్ఠీతి।। (పదస్య పదాత్)

-8-1-17- పదాత్

పదస్య ।।

ఆ కుతః పదాధికారః?।। పదాధికారః ప్రాగపదాన్తాధికారాత్।। అపదాన్తస్య మూర్ద్ధన్య ిఃథ్ద్య;త్యతః(1) ప్రాక్ పదాధికారః।।

అథ పదాదిత్యధికార ఆ కుతః?।। పదాత్ప్రాక్(2) సుపి కుత్సనాత్।। పదాదిత్యధికారః ప్రాక్సుపి కుత్సనాత్। కుత్సనే చ సుప్యగోత్రాదా(3) వితి వక్ష్యతి ప్రాగేతస్మాత్।। యణేకాదేశస్వరస్తూర్ధ్వం పదాధికారాత్।। యణేకాదేశస్వరస్తూర్ధ్వం పదాధికారాత్కర్తవ్యః।। ిఃథ్ద్య;హ వచనే హ్యపదాన్తస్యాఽప్రాప్తిః।। ిఃథ్ద్య;హ క్రియమాణేఽపదాన్తస్యాఽప్రాప్తిః స్యాత్। ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోనుదాత్త స్యేతి। ిఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్-కుమార్యౌ కిశోర్యౌ(1)। ిఃథ్ద్య;హ న స్యాత్ కుమార్యః కిశోర్యః।। ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్తః-ిఃథ్ద్య;హైవ స్యాత్-వృక్షౌ ప్లక్షౌ। ిఃథ్ద్య;హ న స్యాత్-వృక్షాః ప్లక్షాః।। న వా పదాధికారస్య విశేషణత్వాత్।। న వోర్ధ్వం పదాధికారాత్ కర్తవ్యో యణేకాదేశస్వరః।। కిం కారణమ్?।। పదాధికారస్య విశేషణత్వాత్। పదస్యేతి నైషా స్థానషష్ఠీ।। కా తర్హి?।। విశేషణషష్ఠీ।। కిం వక్తవ్యమేతత్?।। న హి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?।। ప్రత్యాఖ్యాయతే స్థానషష్ఠీ। ।। అన్తగ్రహణాద్వా నలోపే।। అథవా యదయం నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యేత్యన్తగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోవిశేషణషష్ఠ్యేషా న స్థానషష్ఠీతి।। (పదస్య పదాత్)

-8-1-18- అనుదాత్తం సర్వమపదాదౌ

సర్వవచనం కిమర్థమ్?।। సర్వవచనమనాదేరనుదాత్తార్థమ్।। సర్వవచనం(1) క్రియతే।। (కిం ప్రయోజనమ్(2)? ।। అనాదేరనుదాత్తార్థమ్)। అనాదేరప్యనుదాత్తత్వం యథా స్యాదితి।

తిజ్ఙతిజ ఃర్థ్వ;తి, ఃర్థ్వ;హైవ స్యాత్ దేవదత్తః పచతీతి। ఃర్థ్వ;హ న స్యాత్-దేవదత్తః కరోతీతి॥

॥ సర్వవచనమనాదేరనుదాత్తార్థమితి చేల్లుటి ప్రతిషేధాత్సిద్ధమ్॥ సర్వవచనమనాదేరనుదాత్తార్థమితి చేత్తన్న। కిం కారణమ్?॥ లుటి ప్రతిషేధాత్సిద్ధమ్। యదయం లుటి ప్రతిషేధం శాస్తి నలుడితి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽనాదేరప్యనుదాత్తత్వం భవతీతి॥ కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?॥ న హి లుడన్తమాద్యుదాత్తమస్తి। ॥ అలోన్త్యవిధిప్రసఙ్గస్తు(1)॥ అలోన్త్యస్య విధయో భవన్తీత్యన్త్యస్యవిధిః ప్రాప్నోతి। యత్ర హ్యాదివిధిర్నాస్తి(2) అలోనత్య(స్య(3)) విధినా తత్ర భవితవ్యమ్॥ తత్ర కో దోషః?॥ తిఙ్ఙతిజఃర్థ్వ;తీ హైవ స్యాత్-దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ కురుతః। ఃర్థ్వ;హ న స్యాత్-దేవదత్తః కరోతీతి।

॥ లృటి ప్రతిషేధాత్సిద్ధమ్॥ (లృటి ప్రతిషేధాత్సిద్ధమేతత్(3)) యదయం లృటి(4) ప్రతిషేధం శాస్తి యజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽనన్త్యస్యాప్యనుదాత్తత్వం భవతీతి॥ కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?॥ న హి లృడన్తమన్తోదాత్తమస్తి॥ నను చేదమస్తి భోక్ష్యే ఃర్థ్వ;తి? ॥ ఉక్తం వా॥ కిముక్తమ్?॥ న వా పదాధికారస్య విశేషణత్వా(5) దితి॥ ఃర్థ్వ;దం తర్హి ప్రయోజనమ్-యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వావ్మ్నావావితి(వక్ష్యతి తే)(3) వామ్నావాదయః సవిభక్తికస్య యథా స్యురితి॥ ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। పదస్యేతి హి వర్తతే(6)। విభక్త్యన్తం చ పదమ్। తత్రాఽన్తరేణ సర్వగ్రహణం సవిభక్తికస్య(1) భవిష్యతి॥ భవేత్సిద్ధం యత్ర విభక్త్యన్తం పదం, యత్ర తు ఖలు విభక్తౌ పదం తత్ర న సిధ్యతి-గ్రామో వాం దీయతే, గ్రామో నౌ దీయతే। జనపదౌ వాం దీయతే, జనపదో నౌ దీయతే॥

నను చ స్థగ్రహణం క్రియతే తేన సవిభక్తికస్యైవ భవతి॥ అస్త్యన్యత్స్థగ్రహణస్య ప్రయోజనమ్॥ కిమ్?॥ శ్రూయమాణవిభక్తివిశేషణం(2) యథా విజ్ఞాయేత-యత్ర విభక్తిః శ్రూయతే తత్ర యథా స్యుః। ఃర్థ్వ;హ మా(3) భూవన్ ఃర్థ్వ;తి యుష్మత్పుత్రో దదాతి ఃర్థ్వ;త్యస్మత్పుత్రో దదాతీతి॥ సమానవాక్యే నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశాః॥ సమానవాక్య ఃర్థ్వ;తి

ప్రకృత్య నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశా వక్తవ్యాః॥ కిం ప్రయోజనమ్?॥ నానావాక్యే మా భూవన్నితి। అయం దణ్డో, హరాఽనేన। ఓదనం పచ, తవ భవిష్యతి, మమ భవిష్యతి॥

॥ పశ్యార్థైశ్చ ప్రతిషేధః॥ పశ్యార్థైశ్చ ప్రతిషేధః సమానవాక్య ఃర్థ్వ;తి ప్రకృత్య వక్తవ్యః। ఃర్థ్వ;తరథా హి యత్రైవ పశ్యార్థానాం(1) యుష్మదస్మదీ సాధనం తత్ర ప్రతిషేధః స్యాత్--గ్రామస్త్వాం సంప్రేక్ష్య సందృశ్య సమీక్ష్య గతః॥ గ్రామో మాం సంప్రేక్ష్య సందృశ్య(1) సమీక్ష్య గతః। ఃర్థ్వ;హ న స్యాత్-గ్రామస్తవ స్వం సంప్రేక్ష్య సందృశ్య(1) సమీక్ష్య గతః॥ గ్రామో(1) మమ స్వం సంప్రేక్ష్య సందృశ్య సమీక్ష్య గతః(1)॥

-8-1-26- సపూర్వాయాః ప్రథమాయా విభాషా

।। యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యామనన్వాదేశే।। యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యామనన్వాదేశ ః్థ్య;తి వక్తవ్యమ్। గ్రామే కమ్బలస్తే స్వమ్(2), గ్రామే కమ్బలస్తవ స్వమ్। గ్రామే కమ్బలో మే స్వమ్, గ్రామే కమ్బలో మమ స్వమ్।। అనన్వాదేశ ః్థ్య;తి కిమర్థమ్?।। అథో గ్రామే కమ్బలస్తే స్వమ్। అథో గ్రామే కమ్బలో మే స్వమ్।।

అపర ఆహ।। సర్వ ఏవ వాన్నావాదయోఽనన్వాదేశే విభాషా వక్తవ్యాః।। కమ్బలస్తే స్వమ్ కమ్బలస్తవ స్వమ్। కమ్బలో మే స్వమ్ కమ్బలో మమ స్వమ్।। అనన్వాదేశ ః్థ్య;తి కిమర్థమ్?।। అథో కమ్బలస్తే స్వమ్ అథో కమ్బలో మే స్వమ్।। న తర్హీదానీమిదం వక్తవ్యం,-సపూర్వాయాః ప్రథమాయా(3) విభాషేతి?।। వక్తవ్యఞ్చ।। కిం ప్రయోజనమ్?।। అన్వాదేశార్థమ్। అన్వాదేశే విభాషా యథా స్యాత్। అథో గ్రామే కమ్బలస్తే స్వమ్। అథో గ్రామే కమ్బలస్తవ స్వమ్। అథో గ్రామే కమ్బలో మే స్వమ్। అథో గ్రామే కమ్బలో మమ స్వమ్।। (సపూర్వాయాః ప్రథమాయాః)

-8-1-27- తిఙో గోత్రాదీని కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోః

కిమిదం తిఙో గోత్రాదిషు కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణం పాఠవిశేషణం-కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోరర్థయోర్గోత్రాదీని భవన్తి తిఙః పరాణ్యనుదాత్తానీతి, ఆహో స్విదనుదాత్తవిశేషణం-తిఙః పరాణి గోత్రాదీని కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోరర్థయోరనుదాత్తాని భవన్తీతి?।। తిఙో గోత్రాదిషు కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణం పాఠవిశేషణమ్।। తిఙో గోత్రాదిషు కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణం క్రియతే।।(కిం ప్రయోజనమ్?(1))।। పాఠవిశేషణమ్। పాఠో విశేష్యతే।। అనుదాత్తవిశేషణే హ్యన్యత్ర గోత్రాదిగ్రహణే కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణమ్।। అనుదాత్తవిశేషణే హి సత్యన్యత్ర గోత్రాదిగ్రహణే కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణం కర్తవ్యం స్యాత్-చనచిదివగోత్రాదితద్ధితామ్రేడితేష్వగతేరితి। కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోరితి వక్తవ్యం స్యాత్।।అనుదాత్తగ్రహణం వా।। అథ వా యాన్యనుదాత్తానీతి వక్తవ్యం స్యాత్। తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే-తిఙో గోత్రాదిషు కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణం పాఠవిశేషణమనుదాత్తవిశేషణేహ్యన్యత్ర గోత్రాదిగ్రహణే కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణమనుదాత్తగ్రహణం వేతి।।

-8-1-28- తిఙ్ఙతిఙః

అతిఙ ః్థ్య;తి కిమర్థమ్?।। పచతి కరోతి।। అతిఙ్వచనమనర్థకం సమానవాక్యాధికారాత్।। అతిఙ్వచనమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?।। సమానవాక్యాధికారాత్। సమానవాక్య ః్థ్య;తి వర్త్తతే, న చ సమానవాక్యే ద్వే తిఙన్తే స్తః।। (తిఙ్ఙతిఙః)।।

-8-1-30- నిపాతైర్యద్యదిహన్తకువిన్నేచ్చేచ్చణ్కచ్చిద్యత్రయుక్తమ్

నిపాతైరితి కిమర్థమ్(1)?।। యత్కూజతి శకటమ్। యతీ(2) కూజతి శకటీ। యన్ రథః(3) కూజతి।। నిపాతైరితి శక్యమవక్తుమ్। కస్మాన్న భవతి-యత్కూజతి శకటమ్, యతీ(2) కూజతీ

శకటీ, యన్త్రధః(3) కూజతీతి?।। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి।। నైషా పరిభాషేహ(4) శక్యా విజ్ఞాతుమ్, ఃథ్ద్య;హ హి దోషః స్యాద్యావద్యథాభ్యామ్। ఃథ్ద్య;హ న స్యాత్-యావదస్త్యత్రైషః(5) సరో జనేభ్యః కృణాత్(6)।।। చణ్విద్విశిష్టశ్చేదర్థే।। చణ్విద్విశిష్టశ్చేదర్థే ద్రష్టవ్యః। అయం చ వై మరిష్యతి। అయం చేన్మరిష్యతి న చ పితృభ్యః పూర్వేభ్యో దాస్యతి। అప్రాయశ్చిత్తికృతౌ చ స్యాతామ్।। (తిఙ్ఙతిఙః)।।

-8-1-35- ఛన్దస్యనేకమపి సాకాఙ్క్షమ్

అనేక(1)మితి కిముదాహరణమ్?।। యదాహ్యసౌ మత్తో భవతి అథ యత్తపతి।। నైతదస్తి। ఏకమత్ర(2)

హియుక్తమపరం యద్యుక్తస్తత ఉభయోరప్యనిఘాతః।।

ఃథ్ద్య;దం తర్హి అనృతం హి మత్తో వదతి పాప్మా ఏనం విపునాతి(3)।। ఏకం ఖల్వపి అగ్నిర్హి పూర్వముదజయత్తమిన్ద్రోఽనూదజయదితి।। (ఛన్దస్యనేకమపి సాకాఙ్క్షమ్)।।

-8-1-39- తుపశ్యపశ్యతాఽహైః పూజాయామ్

పూజాయామితి వర్త్తమానే పునః పూజాగ్రహణం కిమర్థమ్?।। అనిఘాతప్రతిషేధాఽభిసంబద్ధం తత్(1)। యది తదనువర్త్తేత(2) ఃథ్ద్య;హాఽప్యనిఘాతప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత। ఃథ్ద్య;ష్యతే చాఽత్ర నిఘాతప్రతిషేధః।। యథా పునస్తత్ర యావద్యథేత్యేతాభ్యామనిఘాతే ప్రాప్తేఽనిపాతప్రతిషేధ ఉచ్యతే ఃథ్ద్య;హేదానీం కేనాఽనిఘాతే ప్రాప్తేఽనిఘాతప్రతిషేధ ఉచ్యేత(7)?।। ఃథ్ద్య;హాపి యద్వృత్తాన్నిత్యమిత్యేవమాదిభిః।। (తుపశ్యపశ్య)

-8-1-46- ఏహి మన్యే ప్రహాసే లృట్

కిమర్థమిదముచ్యతే, న గత్యర్థలోటా లృడిత్యేవ సిద్ధమ్?।। (।। నియమాఽర్థోఽయమారమ్భః।।) నియమార్థోయమారమ్భః-ఏహి మన్యే ప్రహాస ఏవ యథా స్యాత్।। క్వ మా భూత్?।। ఏహి మన్యే రథేన యాస్యసీతి।। (ఏహి మన్యే ప్రహాసే లృట్)।।

8-1-47- జాత్వపూర్వమ్

కిమిదమపూర్వగ్రహణం జాతువిశేషణం-----జాతుశబ్దాదపూర్వాత్తిఙ్న్తమితి,ఆహో స్విత్తిఙ్న్తవిశేషణం జాతుశబ్దాత్తిఙ్న్తమపూర్వమితి?।। జాతువిశేషణమిత్యాహ।। కథం జ్ఞాయతే?।। యదయం కింవృత్తం చ చిదుత్తరమిత్యాహ।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?।। అత్రాఽప్యపూర్వమిత్యేతదనువర్తతే న చాఽస్తి సంంభవో యత్కించవృత్తం చ చిదుత్తరం స్యాత్తిఙ్న్తం చాఽపూర్వమ్। అత్రాపి తిఙ్న్తవిశేషణమేవ స్యాత్।। కథమ్?।। కింవృత్తాచ్చిదుత్తరాత్తిఙ్న్తమపూర్వమితి।। యత్తర్హిఆహో ఉతాహో చానన్తరమిత్యనన్తరగ్రహణం కరోతి।। ఏతస్యాప్యస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్ ?।।

శేషప్రక్లృప్త్యర్థమేతత్స్యాత్--- శేషే విభాషా ।। కశ్చ శేషః ?।। సాన్తరం శేష ఃథ్ద్య;తి అన్తరేణాఽప్యనన్తరగ్రహణం ప్రక్లృప్తః శేషః ।। కథమ్ ?।। అపూర్వ ఃథ్ద్య;తి వర్తతే।।

-8-1-50- శేషే విభాషా

కశ్చ శేషః?।। సపూర్వః శేషః ।। ఃథ్ద్య;తి।। (శేషే విభాషా)।।

-8-1-51- గత్యర్థలోటా లృణ్న చేత్కారకం సర్వాన్యత్

।। లృటః ప్రకృతిభావే కర్త్రన్యత్వ ఉపసఙ్ఖ్యానం కారకాఽన్యత్వాత్।। లృటః ప్రకృతిభావే కర్తు్ర్యత్కారకమన్యత్తస్యాఽన్యత్వ(2) ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్త్వ్యమ్। ఆగచ్ఛ దేవదత్త గ్రామమోదనం భోక్ష్యసే।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।। కారకాన్యత్వాత్। న చేత్కారకం సర్వాన్యదిత్యుచ్యతే సర్వాన్యచ్చాఽత్ర కారకమ్।। కిం పునః కారణం సర్వాన్యత్ప్రతిషేధేనాశ్రీయతే న పునరసర్వాఽన్యద్విధానేనాశ్రీయేత(3)?।। కర్త్రా్ చాఽత్రాఽసర్వాన్యస్తతః(1) కర్తృసామాన్యాత్సిద్ధమ్।। కర్తృసామాన్యాత్సిద్ధమితి చేత్తద్భేదేఽన్యసామాన్యే ప్రకృతిభావప్రసఙ్గః ।। కర్తృసామాన్యాత్సిద్ధమితి చేత్తద్భేదే-కర్తృభేదే-అన్యస్మిన్కారకసామాన్యే(3) ప్రకృతిభావః ప్రాప్నోతి। ఆహర దేవదత్త శాలీన్యజ్ఞదత్త ఏనాన్భోక్ష్యతే।। ఏవం తర్హి-వ్యక్తమేవ పఠితవ్యం న చేత్కర్త్రా్ సర్వాఽన్య(4) ఃథ్ద్య;తీతి।। న చేత్కర్తా సర్వాన్య ఃథ్ద్య;తి చేదన్యాఽభిధానే ప్రతిషేధమేకే।। న చేత్కర్త్రా్ సర్వాన్య ఃథ్ద్య;తి చేదన్యాభిధానే ప్రతిషేధమేకే ఃథ్ద్య;చ్ఛన్తి। ఉహ్యన్తాం దేవదత్తేన శాలయో యజ్ఞదత్తేన(5) భోక్ష్యన్తే ఃథ్ద్య;తి ప్రాప్నోతి। భోక్ష్యన్తఃథ్ద్య;తి చేష్యతే।। సిద్ధం తు తిఙోరేకద్రవ్యాఽభిధానాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। తిఙోరేకద్రవ్యాభిధానాత్। యత్ర తిఙ్భ్యామేకం ద్రవ్యమభిధీయతే(6)తత్రేతి వక్తవ్యమ్।। (గత్యర్థలోటా)

-8-1-55- ఆమ ఏకాన్తరమామన్త్రితమనన్తికే

కస్యాయం ప్రతిషేధః?।। ఆమ ఏకాన్తర ఐకశ్రుత్యప్రతిషేధః ।। ఆమ ఏకాన్తర ఐకశ్రుత్యస్యాఽయం ప్రతిషేధః।। కథం పునరప్రకృతస్యాఽసంశబ్దితస్యైకశ్రుత్యస్య ప్రతిషేధః శక్యో విజ్ఞాతుమ్?।। అనన్తిక ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే। అనన్తిక చ కిమ్?।। దూరమ్ ।। దూరాత్సంబుద్ధౌ చైకశ్రుతిరుచ్యతే(1)।। అస్తి ప్రయోజనమేతత్?।। కిం తర్హీతి।। నిఘాతప్రసఙ్గస్తు।। నిఘాతస్తు ప్రాప్నోతి-- ఆమ్ భో దేవదత్తా3। ఆమన్త్రితస్యా(2)ఽనుదాత్తత్వం ప్రాప్నోతి సిద్ధం తు ప్రతిషేధాధికారే ప్రతిషేధవచనాత్। ।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। ప్రతిషేధాధికారే(ప్రతిషేధవచనాత్(2))।

।। ప్రతిషేధాధికారేట ప్రతిషేధవచనసార్మథ్యాన్నిఘాతో న భవిష్యతి ।। నైవ వా పునరత్రైకశ్రుత్యం ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?।। అనన్తిక ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, అన్యచ్చ దూరమన్యదనన్తికమ్।। యద్యేవం ప్లుతోఽపి తర్హి న ప్రాప్నోతి, ప్లుతోఽపి హి

దూరాదిత్యుమచ్యతే?।। ఃధ్వ;ష్టమేవైతత్సంగృహీతమ్, ఆమ్ భో దేవదత్తా ఃధ్వ;త్యేవ భవితవ్యమ్।।

-8-1-56- యద్ధితుపరం ఛన్దసి

కిమర్థమిదముచ్యతే యదాద్యైరేవ(1) సర్వైరేతైరనిఘాతకారణైర్యోగేఽనిఘాత(2) ఉచ్యతే, యథైవ పూర్వైర్యోగే ఏవం పరైరపి?।। అత ఉత్తరం పఠతి।। యద్ధితుపరస్య చ్ఛన్దస్యనిఘాతోఽన్యపరప్రతిషేధార్థః(3)।। యద్ధితుపరస్య చ్ఛన్దస్యనిఘాత ఉచ్యతే।। (కిం ప్రయోజనమ్?।।)ఠఅన్యపరప్రతిషేధార్థః। అన్యపరస్య ప్రతిషేధో మా భూదితి। జాయే స్వో రోహావేహి(1)।। అథేదానీం రోహావేత్యనేన యుక్తేఏహీ త్యస్య కస్మాన్న భవతి?, లోట్చగత్యర్థలోటా యుక్త ఃధ్వ;తి ప్రాప్నోతి।। న హిరుహిర్గత్యర్థః।।కథం జ్ఞాయతే?।। యదయం గత్యర్థాకర్మకశ్లిషశీఙ్స్థాసవసజనరుహజీర్యతిభ్యశ్చే(1)తి పృథగ్రుహిగ్రహణం కరోతి।। యది న గత్యర్థః,-ఆరోహన్తి హస్తినం మనుష్యాః, ఆరోహయతి హస్తీ స్థలం మనుష్యాన్,- గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాఽకర్మకాణామణి కర్తా స ణావితి కర్మసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి। తస్మాన్నైతచ్ఛక్యం వక్తుం న రుహిర్గత్యర్థఃధ్వ;తి।। కస్మాత్తర్హి రోహావేత్యనేన యుక్తే ఏహీత్యేతస్య న భవతి?।। ఛాన్దసత్వాత్।। (యద్ధితుపరం ఛన్దసి)।।

-8-1-57- చనచిదివగోత్రాదితద్ధితామ్రేడితేష్వగతేః

।। ఆమ్రేడితేష్వగతేః(1) సగతిరపి తిఙితీత్యత్ర గతిగ్రహణే ఉపసర్గగ్రహణమ్।। ఆమ్రేడితేష్వగతేః సగతిరపి తిఙిత్యత్ర గతిగ్రహణే ఉపసర్గగ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్(2)। ఃధ్వ;హ మా భూత్। శుక్లీకరోతి చన కృష్ణీకరోతి చన । యత్కాష్ఠం(3) శుక్లీకరోతి యత్కాష్ఠం(3) కృష్ణీకరోతి।। అపర ఆహ - సర్వత్రైవాష్టమికే గతిగ్రహణే ఉపసర్గగ్రహణం ద్రష్టవ్యం(2)- గతిర్గతౌతిఙి చోదాత్తవతివర్జమితి।। (చనచిది)

-8-1-66- యద్వృత్తాన్నిత్యమ్

యద్వృత్తాదిత్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి-యః పచతి యం పచతి యేన పచతీతి(2)।। (।। వృత్తగ్రహణేన తద్విభక్తయన్తమ్।।) వృత్తగ్రహణేన తద్విభక్త్యన్తం ప్రతీయాత్।। కథం యతరః పచతి యతమః పచతీతి।। (।। డతరడతమౌ చ।।) డతరడతమౌ చ ప్రతీయాత్।। కథం యదా దదాతీతి?।। ఏషోఽపి విభక్తిసంజ్ఞః।। కథం యావదస్యస్త్యత్రైషః(2) సరో జనేభ్యః కృణవత్।। యావద్యథాభ్యామిత్యేవం భవిష్యతి।। కథం యద్ర్యఙ్వాయుః పవతేయత్కామాస్తే జుహుమః।। ఏవం తర్హి యదస్మిన్ వర్తతే యద్వృత్తం, యద్వృత్తాదిత్యేవం భవిష్యతి।। వా యాథాకామ్యే।। వా యాథాకామ్య ఃధ్వ;తి వక్తవ్యమ్। యత్ర క్వ చ న యజతే తద్దేవయజన(3) ఏవ యజతే।।

-8-1-67- పూజనాత్పూజితమనుదాత్తం కాష్ఠాదిభ్యః(4)

।।పూజితస్యాఽనుదాత్తత్వే కాష్ఠాదిగ్రహణమ్।। పూజితస్యానుదాత్తత్వే కాష్ఠాదిగ్రహణం కర్తవ్యమ్। కాష్ఠాదిభ్యః పూజనాదితి వక్తవ్యమ్।। ఃర్థ్వ;హ మా భూత్-శోభనోఽధ్యాపకః। ।। మలోపవచనం చ।। మలోపశ్చ వక్తవ్యః। దారుణాధ్యాపకః(1)। దారుణాభిరూపః(2)।। (పూజనాత్పూజితమనుదాత్తమ్)।

-8-1-68- సగతిరపి తిఙ్

సగతిగ్రహణం కిమర్థమ్?।। సగతిగ్రహణమపదత్వాత్(3)।। సగతిగ్రహణం క్రియతే।। (కిం కారణమ్?)।। అపదత్వాత్। పదస్యేతి వర్తతే చ(1) సగతికం పదం భవతి।। ఉత్తరార్థఞ్చ।। ఉత్తరార్థం చాపి(2) సగతిగ్రహణం క్రియతే-కుత్సనే చ సుప్యగోత్రాదౌ। సగతిరపి పచతి(3)। ప్రపచతి పూతి।।

అథాఽపిగ్రహణం కిమర్థమ్?।। అగతికస్యాపి యథా స్యాత్-యత్కాష్ఠా పచతీతి। నైతదస్తి ప్రయోజనం సిద్ధం, పూర్వేణాఽగతికస్య।। న సిధ్యతి। మలో పాభిసమ్బద్ధం తత్। యది తదనువర్తతే(4) ఃర్థ్వ;హాపి మలోపః ప్రసజ్యేత-దారుణం పచతీతి(।। ఉత్తరార్థఞ్చ(3)।।) ఉత్తరార్థం చాపి గ్రహణం క్రియతే-కుత్సనే చ సుప్యగోత్రాదౌ। అగతిరపీతి। పచతి పూతీతి।। తిఙ్నిఘాతాత్పూజనాత్పూజితమనుదాత్తం విప్రతిషేధేన।। తిఙ్నిఘాతాత్పూజనాత్పూజితమిత్యేతద్భవతి(5) విప్రతిషేధేన। తిఙ్నిఘాతస్యాఽవకాశః-- దేవదత్తః పచతి। పూజనాత్పూజితమిత్యస్యావకాశః-కాష్ఠాధ్యాపకః। (కాష్ఠాభిరూపకః) । ఃర్థ్వ;హోభయం ప్రాప్నోతికాష్ఠా పచతి। పూజనాత్పూజితమిత్యేతద్భవతి విప్రతిషేధేన।। కః పునరత్ర విశేషస్తేన వా సత్యనేన వా?।। అయమస్తి విశేషః।

సాఽపవాదకః స విధిః; అయం ర్నిరపవాదకః। యది హి తేన స్యాదిహ న స్యాత్-యత్కాష్ఠా పచతి।।(సగతి)

-8-1-69- కుత్సనే చ సుప్యగోత్రాదౌ

।। సుపి కుత్సనే క్రియాయాః।। క్రియాయాః కుత్సన ఃర్థ్వ;తి వక్తవ్యమ్। కర్తుః(1) కుత్సనే మా భూత్। పచతి

పూతిః (గిరతి(2) పూతిః(3))।। పూతిశ్చ(4) చానుబన్ధః।। పూతిశ్చ చానుబన్ధో ద్రష్టవ్యః। పచతి పూతి।।

।। విభాషితం చాపి(4) బహ్వర్థమ్।। విభాషితం చాపి బహ్వర్థం ద్రష్టవ్యమ్। పచ్ని్త(5) పూతి। పచన్తి(6) పూతిః।।

-8-1-70- గతిర్గతౌ

గతావితి కిమర్థమ్?।। ప్రపచతి। ప్రకరోతి।। గతేరనుదాత్తత్వే గతిగ్రహణానర్థక్యం తిఙ్యవధారణాత్।। గతేరనుదాత్తత్వే గతిగ్రహణమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?।।

తిఙ్యవధారణాత్। తిఙి చోదాత్తవతీత్యేతన్నియమార్థం భవిష్యతి।తిఙ్ఱ్యుదాత్తవత్యేవ గతిరనుదాత్తో భవతీ(1)తి।।(।। ఛన్దోర్థన్తు(2)।।)।। ఛన్దోఽర్థం తర్హి గతిగ్రహణం కర్త్వ్యమ్। ఛన్దసి గతౌ పరతోఽనుదాత్తత్వం(1) యథా స్యాన్మన్త్రశబ్దే మా భూత్। ఆ మన్త్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి మయూరః(2) రోమభిః।। ఛన్దోఽర్థమితి చేన్నాఽగతిత్వాత్।। ఛన్దోఽర్థమితి చేత్తన్న।। కిం కారణమ్?।। అగతిత్వాత్-। యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతః। న చాత్రాఽఽఙో మన్త్రశబ్దం ప్రతి క్రియాయోగః।। కిం తర్హి?।। యాహిశబ్దం ప్రతి।। ఃథ్ద్య;హ్పి తర్హి న ప్రాప్నోతి-అభ్యుద్ధరతి సముదానయతి(3) ఉపసమాదధాతి ఃథ్ద్య;తి (4)।। అత్రాపి నాఽభేరుదం ప్రతి క్రియాయోగః।। కిం తర్హి?।। హరతిం ప్రతి క్రియాయోగః।। నైషః దోషః। ఉదం ప్రతి(1) క్రియాయోగః।। కథమ్?।। ఉత్-హరతిక్రియాం విశినష్టి। ఉదా విశిష్టామ్ అభిర్విశినష్టి। తత్ర యత్క్రియాయుక్తాఃథ్ద్య;తి భవత్యేవ సఙ్ఘాతం ప్రతి క్రియాయోగః।। ఃథ్ద్య;హ్పి తర్హి మన్త్రసాధనా క్రియాఽఽఙాఽభివ్యజ్యతే(2)-ఆయాహి మన్త్రైరితి।। నను(3)పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే పశ్చాత్సాధనేనేతి ?।। సాధనం హి క్రియాం నిర్వర్తయతి తాముపసర్గో విశినష్టి, అభినిర్వృత్తస్య చోపసర్గేణ(4) విశేషః శవయో వక్తుమ్।। సత్యమేవమేతత్। యస్త్వసౌ ధాతూపసర్గయోరభిసమ్బన్ధస్తమభ్యన్తరీకృత్య(1) ధాతుః సాధనేన యుజ్యతే। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయం, యో హి మన్యతే-పూర్వం ధాతుః సాధనేన యుజ్యతే పశ్చాదుపసర్గేణేతి। ఆస్యతే గురుణేత్యకర్మకః ఉపాస్యతే గురురితి కేన సకర్మకః స్యాత్?।।

గతినా తు(3) విశిష్టస్య గతిరేవ విశేషకః।

సాధనే కేన తే న స్యాద్బాహ్యామాభ్యన్తరో హి సః।।1।।

-8-1-71- తిఙి చోదాత్తవతి

తిగ్ఙ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।। తిగ్ఙ్గ్రహణముదాత్తవతః పరిమాణార్థమ్।। తిఙ్గ్రహణం క్రియతే।। (కిం ప్రయోజనమ్(1)?)। ఉదాత్తవతః పరిమాణార్థమ్। తిఙ్ఱ్యుదాత్తవతి యథా స్యాన్మన్త్రశబ్దే మా భూత్-ఆ మన్త్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి।।। యద్యోగాద్గతిః(2)।। యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతో న చాఙో మన్త్రశబ్దం ప్రతి క్రియాయోగః।। కిం తర్హి?।। యద్యోగాద్గతిరితి చేత్ప్రత్యయోదాత్తత్వేఽప్రసిద్ధిః స్యాత్। యత్ప్రకరోతి। తస్మాత్తిగ్ఙ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

యది తిగ్ఙ్గ్రహణం క్రియతే ఆమన్తే న ప్రాప్నోతి,- ప్రపచతితరామ్ ,ప్రజల్పతితరామ్। అసతి పునస్తిగ్ఙ్గ్రహణే క్రియాప్రధానమాఖ్యాతం తస్మాదతిశయే తరబుత్పద్యతే,(1) తరబన్తాత్స్వార్థే ఆమ్, తత్ర యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవత ఃథ్ద్య;తి భవత్యేతం(2) సఙ్ఘాతం ప్రతి క్రియాయోగః। తస్మాన్నార్థస్తిగ్ఙ్గ్రహణేన।। కస్మాన్న భవతి-ఆ మన్త్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి మయూరరోమభిః?।। యద్యోగాద్గతి(3)రితి। (యద్యోగాద్గతిస్తం(4) ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతో న చాఙో మన్త్రశబ్దం ప్రతి క్రియాయోగః)।। నను చోక్తం-

యద్యోగాద్గతిరితి చేత్ప్రత్యయోదాత్తత్వేఽప్రసిద్ధిరితి ।। నైషః దోషః । యత్క్రియాయుక్తా ిః్థ్య;తి నైవం విజ్ఞాయతే యస్య క్రియా యత్క్రియా, యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవత ిః్థ్య;తి ।। కథం తర్హి? ।। యా క్రియా యత్క్రియా యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవత ిః్థ్య;తి ।।

-8-1-72- ఆమన్త్రితం పూర్వమవిద్యమానవత్

వత్కారణం కిమర్థమ్? ।। స్వాశ్రయమపి యథా స్యాత్ । ఆమ్ భో దేవదత్తేత్యత్ర(1) ఆమ ఏకాన్తరమామన్త్రితమనన్తిక ిః్థ్య;త్యేకాన్తరతా యథా స్యాత్ । ।।పూర్వం ప్రతి విద్యమానత్వాదుత్తరత్రానన్తర్యాప్రసిద్ధిః ।।

పూర్వం ప్రతి విద్యమానత్వాదుత్తరత్రానన్తర్యస్యాఽప్రసిద్ధిః(2) స్యాత్ । ిః్థ్య;మం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి శుతుద్రి(3) । గఙ్గేశబ్దోఽయం(4) యమునేశబ్దం(5) ప్రత్యవిద్యమానవద్భవతి । (న తు(3) మేశబ్దం ప్రతి) । తత్రామన్త్రితస్య పదాత్పరస్యేత్యనుదాత్తత్వం న స్యాత్ ।। సిద్ధం తు పదపూర్వస్యేతి వచనాత్ ।। సిద్ధమేతత్ ।। కథమ్? ।। పదపూర్వస్యేతి వచనాత్ । పదపూర్వస్య చామన్త్రితస్యాఽవిద్యమానవద్భావో భవతీతి వక్తవ్యమ్ ।।

కాని పునరస్య యోగస్య ప్రయోజనాని? ।। అవిద్యమానవత్త్వే ప్రయోజనమామన్త్రితయుష్మదస్మత్తిఙ్నిఘాతాః(6) ।। (అవిద్యమానవత్త్వే(3) ఆమన్త్రితయుష్మదస్మత్తిఙ్నఘాతాః ప్రయోజనమ్) ।। ఆమన్త్రితస్య పదాత్పరస్యానుదాత్తో భవతీతీహైవ

భవతిపచసి దేవదత్త । దేవదత్త యజ్ఞదత్తేత్యత్ర న భవత్యవిద్యమానవత్త్వాదామన్త్రితస్య । యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాంనావౌ ిః్థ్య;తీహైవ భవతి-గ్రామో వాం స్వమ్ జనపదో నౌ స్వమ్ । దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ యువయోః స్వమిత్యత్ర న భవత్యవిద్యమానవత్త్వాదామన్త్రితస్య । తిఙ్ఙతిఙ ిః్థ్య;తీహైవ భవతి-దేవదత్తః పచతీతి(1) । దేవదత్త పచసీత్యత్ర న భవత్యవిద్యమానవత్త్వాదామన్త్రితస్య ।। పూజాయామనన్తరప్రతిషేధః(1) ।। పూజాయామనన్తరప్రతిషేధః ప్రయోజనమ్ । యావత్పచతి శోభనమ్ । యావదేవదత్త పచసీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి ।। జాత్వపూర్వమ్ ।। జాత్వపూర్వం ప్రయోజనమ్ । జాతు పచతి । దేవదత్త జాతు పచసీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి ।। ఆహో ఉతాహో చానన్తరవిధౌ(1) ।। ఆహో ఉతాహో చానన్తరవిధౌ ప్రయోజనమ్ । ఆహో(2) పచసి, ఉతాహో పచసి । ఆహో దేవదత్త పచసి ఉతాహో దేవదత్త పచసీత్యత్రాపి సిద్ధం భవతి । ।। ఆమ ఏకాన్తరవిధౌ ।। ఆమ ఏకాన్తరవిధౌ ప్రయోజనమ్ । ఆమ్ పచసి దేవదత్త । ఆమ్ భోః పచసి దేవదత్తేత్యత్రాపి(1) సిద్ధం భవతి । అవిద్యమానవత్త్వాదామన్త్రితస్య(1) ।। (ఆమన్త్రితం పూర్వమవిద్యమానవత్) ।।

-8-1-73- నామన్త్రితే సమానాధికరణే సామాన్యవచనమ్

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి-అఘ్న్యే దేవి సరస్వతి ఃథ్ద్య;డే కావ్యే విహవ్యే ఏతాని తే అఘ్న్యే నామాని?।। యోగవిభాగః కరిష్యతే-నామన్త్రితే సమానాధికరణే సామాన్యవచనమ్। తతో విభాషితం విశేషవచన ఃథ్ద్య;తి।। (నామన్త్రితే సమానాధికరణే)।।

-8-1-74- విభాషితం విశేషవచనే

ఃథ్ద్య;హ కస్మాన్న భవతి-బ్రాహ్మణ వైయాకరణ?।। బహువచనమితి వక్ష్యామి।। సామాన్యవచనమితి శక్యమవక్తుమ్।। కథమ్?।। విభాషితం విశేషవచన ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, తేన యత్రాప్తి విశేషవచనమిత్యేతద్భవతి తస్య భవిష్యతి।। కిం చ ప్రత్యేతద్భవతి?।। సామాన్యవచనమ్। అపర ఆహ-విశేషవచన ఃథ్ద్య;తి శక్యమవక్తుమ్।। కథమ్?।। సామాన్యవచనం విభాషితమిత్యుచ్యతే తేన యత్రాప్తి సామాన్యవచనమిత్యేతద్భవతి(తస్య భవిష్యతి(1))।। కిం చ ప్రత్యేతద్భవతి?।। విశేషవచనమ్। సామాన్యవచనం(1) విభాషితం విశేషవచన ఃథ్ద్య;తి।।

।। ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలిమునివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యే అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్।। పాదశ్చ సమాప్తః।।

-9-9-999-

.

అష్టమోఽధ్యాయః-ద్వితీయపాదః

8-2

-8-2-1- పూర్వత్రాఽసిద్ధమ్

యేయం సపాదసప్తాధ్యాయ్యనుక్రాన్తా ఏతస్యామయం పాదోనోఽధ్యాయోఽసిద్ధో వేదితవ్యః।। యది సపాదాయాం సప్తాధ్యాయ్యామయం పాదోనోఽధ్యాయోఽసిద్ధ ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే య(1) ఃథ్ద్య;హ సప్తమీనిర్దేశాః పఞ్చమీనిర్దేశాః షష్ఠీనిర్దేశాశ్చోచ్యన్తే తేఽప్యసిద్ధాః స్యుః।। తత్ర కో దోషః?।। ఝలో ఝలి హ్రస్వాదఙ్గాత్ సంయోగాన్తస్య లోపఃథ్ద్య;త్యేతేషాం నిర్దేశానామసిద్ధత్వాత్తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య తస్మాదిత్యుత్తరస్య షష్ఠీ స్థానేయోగా ఃథ్ద్య;త్యేతాః పరిభాషా న ప్రకల్పేరన్।। నైషః దోషః, యద్యపీదం తత్రాఽసిద్ధం తత్త్విహ సిద్ధమ్।। కథమ్?।। కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమ్।। యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। ఝలో ఝలి హ్రస్వాదఙ్గాత్ సంయోగాన్తస్య లోపః। ఉపస్థితమిదం భవతి,-తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య తస్మాదిత్యుత్తరస్య షష్ఠీ స్థానేయోగేతి।। యది కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమిత్యుచ్యతే ఃథ్ద్య;యమపి పరిభాషాఽస్తి విప్రతిషేధే పరమితి। సాఽపీహోపతిష్ఠేత।। తత్ర కో దోషః?।। విస్పార్యమ్ అవగోర్యమితి। గుణాదీర్ఘత్వం స్యాద్విప్రతిషేధేన।। అత ఉత్తరం పఠతి-।। పూర్వత్రాఽసిద్ధే నాస్తి విప్రతిషేధోఽభావాదుత్తరస్య।। పూర్వత్రాసిద్ధే నాస్తి విప్రతిషేధః।। కిం కారణమ్?।। అభావాదుత్తరస్య। ద్వయోర్హి సావకాశయోః సమవస్థితయోర్విప్రతిషేధో భవతి న చ పూర్వత్రాఽసిద్ధే పరం పూర్వం ప్రతి భవతి।। యద్యేవం దోగ్ధా దోగ్ధుం,- ఘత్వస్యాఽసిద్ధత్వాద్ఢత్వం ప్రాప్నోతి।। కాష్ఠతట్ కూటతట్। సంయోగాదిలోపస్యాఽసిద్ధత్వాత్సంయోగాన్తలోపః ప్రాప్నోతి। ।। అపవాదో

వచనప్రామాణ్యాత్।। గ్ఝిఅపవాదో వచనప్రామాణ్యాత్(1)ట। అనవకాశావేతౌ(2) వచనప్రామాణ్యాద్భవిష్యతః। తస్మాత్కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమితి న దోషః।। పూర్వత్రాసిద్ధమధికారః।। పూర్వత్రాఽసిద్ధమిత్యధికారోఽయం ద్రష్టవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?।। పరస్య(3) పరస్య పూర్వత్ర పూర్వత్రాఽసిద్ధవిజ్ఞానార్థమ్(4)।। గ్ఝిపరస్య పరస్య పూర్వత్ర పూర్వత్రాఽసిద్ధవిజ్ఞానార్థష్ట। పరః పరో యోగః పూర్వం పూర్వం యోగం ప్రత్యసిద్ధో యథా స్యాత్। ।। అనధికారే హి సముదాయస్య సముదాయేఽసిద్ధ(త్వ5)విజ్ఞానమ్।। అనధికారే హి సతి సముదాయస్య సముదాయేఽసిద్ధత్వం విజ్ఞాయేత।। తత్ర కో దోషః?।। తత్రాఽయథేష్టప్రసఙ్గః।। తత్రాఽయథేష్టం ప్రసజ్యేత। గోధుఙ్మాన్ గుడలిణ్మానితి,- ఘత్వఢత్వయోః కృతయోర్ఝయ ఃథ్ద్వ;తి వత్వం ప్రసజ్యేత।।

।। తస్మాదధికారః।। తస్మాదధికారోఽయం ద్రష్టవ్యః।

అథాఽసిద్ధవచనం(1) కిమర్థమ్।। అసిద్ధవచనమ్ ఉక్తమ్।। గ్ఝిఅసిద్ధవచనే(2) ఉక్తష్ట।। కిముక్తమ్(3)।। తత్ర(4) తావదుక్తం-
షత్వతుకోరసిద్ధవచనమాదేశలక్షణప్రతిషేధార్థముత్సర్గలక్షణభావార్థం చేతి। ఏవమిహాఽపి పూర్వత్రాఽసిద్ధవచనమాదేశలక్షణప్రతిషేధార్థముత్సర్గలక్షణావార్థం(5) చ। ఆదేశలక్షణప్రతిషేధార్థం తావత్--రాజభిః తక్షభిః రాజభ్యాం తక్షభ్యామ్ రాజసు తక్షసు ఃథ్ద్వ;తి। నలోపే కృతేఽత ఃథ్ద్వ;త్ర్యైస్భ్వాదయః ప్రాప్నువన్తి। అసిద్ధత్వాన్న భవన్తి। ఉత్సర్గలక్షణభావార్థం చ-అముష్మై అముష్మాత్ అముష్య అముష్మిన్ ఃథ్ద్వ;తి। అత్ర ముభావేఽత ఃథ్ద్వ;తి స్మాయాదయో న ప్రాప్నువన్తి, అసిద్ధత్వాద్భవన్తి। సుపర్వాణౌ। సుపర్వాణః। ణత్వే కృతే నోపధాయా ఃథ్ద్వ;తి దీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి। అసిద్ధత్వాద్భవతి।

-8-2-2- నలోపః సుప్స్వరసంజ్ఞాతుగ్విధిషు కృతి

సుబ్విధిం ప్రతి నలోపోఽసిద్ధో భవతీత్యుచ్యతే భవేదిహ రాజభిః తక్షభిః ఃథ్ద్వ;తి, నలోపే కృతేఽతఃథ్ద్వ;త్ర్యైస్భావో న స్యాత్। ఃథ్ద్వ;హ తు ఖలు రాజభ్యాం తక్షభ్యాం రాజసు తక్షసు ఃథ్ద్వ;తి,-నలోపే కృతే దీర్ఘత్వైత్త్వే ప్రాప్నుతః।। నైషః దోషః। ।। సుబ్విధిరితి(1) సర్వవిభక్త్యన్తః సమాసః।। గ్ఝిర్సుబ్విధిరితి సర్వవిభక్త్యన్తః(2) సమాసఃట। సుపో విధిః సుబ్విధిః, సుపి విధిః సుబ్విధిరితి।

అథ సంజ్ఞావిధౌ కిముదాహరణమ్?। పఞ్చ సప్త।। పఞ్చ సప్తేత్యత్ర నలోపే కృతే ష్ణాన్తా షడితి షట్సంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి। అసిద్ధత్వాద్భవతి।। సంజ్ఞాగ్రహణానర్థక్యం చ తన్నిమిత్తత్వాల్లోపస్య।। సంజ్ఞాగ్రహణం చాఽనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?।। తన్నిమిత్తత్వాల్లోపస్య। నాఽకృతాయాం షట్సంజ్ఞాయాం జశ్శసోర్లుక్,న చాఽకృతే లుకి పదసంజ్ఞా, న చాఽకృతాయాం పదసంజ్ఞాయాం నలోపః ప్రాప్నోతి। తదేతదానుపూర్వ్యా సిద్ధం భవతి।। ఃథ్ద్వ;దం తర్హి ప్రయోజనం పఞ్చభిః సప్తభిః ఃథ్ద్వ;తి। షట్త్రిచతుర్భ్యో హలాదిః ఝల్యుపోత్తమమిత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।।

।। స్వరేఽవధారణాచ్చ(1)।। స్వరేఽవధారణాచ్చ సఞ్జ్ఞాగ్రహణమనర్థకమ్। స్వరేఽవధారణం క్రియతే-స్వరవిధిం ప్రతీతి। క్రియతే-స్వరవిధిం ప్రతీతి।। ఃథ్ద్వ్య;దం(1) తర్హి--దణ్డిదత్తౌ దత్తదణ్డినౌ(1)।

తుగ్విధౌ కిముదాహరణమ్?।। వృత్రహభ్యామ్ వృత్రహభిః। నలోపే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ ప్రాప్నోత్యసిద్ధత్వాన్న భవతి।। తుగ్విధౌ చోక్తమ్(2)।। (తుగ్విధౌ చోక్తమ్(3))।। కిముక్తమ్?।। సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి।। ఃథ్ద్వ్య;దం తర్హి ప్రయోజనంకృతీతి వక్ష్యామీతి। ఃథ్ద్వ్య;హ మా భూత్-బ్రహ్మహచ్ఛత్రమ్। భ్రూణహచ్ఛాయా(1)। న హ్యేషే సంనిపాతలక్షణో నలోపః।।

-8-2-3- న ము నే

ఃథ్ద్వ్య;హ నే యత్కార్యం ప్రాప్నోతి తత్రప్రతి ముభావో నాఽసిద్ధ ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే నాభావశ్చైవ తావన్న ప్రాప్నోతి।। ఏవం తర్హి,-।। న ము టాదేశే।। న ము టాదేశ ఃథ్ద్వ్య;తి వక్తవ్యమ్।। కిమిదం టాదేశ ఃథ్ద్వ్య;తి?।। టాయా ఆదేశః టాదేశః।। యది తర్హి టాయా ఆదేశ ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే టాయామాదేశేఽప్రతిషిద్ధం(4) భవతి।। తత్ర కో దోషః?।। అమునా ఃథ్ద్వ్య;త్యత్ర ముభావస్యాఽసిద్ధత్వాదతో దీర్ఘో యఞ్జి సుపి చేతి దీర్ఘత్వం ప్రసజ్యేత।। నైషః దోషః ఙ్ఘటాదేశ ఃథ్ద్వ్య;తి(3)ట సర్వవిభక్త్యన్తోఽయం సమాసః-టాయా ఆదేశః టాదేశః, టాయామాదేశః టాదేశ ఃథ్ద్వ్య;తి।। సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।। యథాన్యాసమేవాఽస్తు।। నను చోక్తం నే యత్కార్యం ప్రాప్నోతి తస్మిన్ముభావో నాసిద్ధ ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే నాభావశ్చైవ తావన్న ప్రాప్నోతీతి।। నైషః దోషః। ఃథ్ద్వ్య;హేఙ్గితేన చేష్టితేన నిమిషితేన మహతా వా(1) సూత్రనిబన్ధేనాచార్యాణామభిప్రాయో లక్ష్యతే। ఏతదేవ(2) జ్ఞాపయత్యాచార్యో(3) భవత్యత్ర నాభావఃథ్ద్వ్య;తి యదయం నే పరతోఽసిద్ధత్వప్రతిషేధం శాస్తి।। అథ వా ద్విగతా(4) అపి హేతవో భవన్తి। తద్యథా-ఆమ్రాశ్చ సిక్తాః పితరశ్చ ప్రీణితా భవన్తి। తథా వాక్యాన్యపి ద్విగతాని దృశ్యన్తే,-శ్వేతో ధావతి, అలంబుసానాం యాతేతి,(5) అథ వా వృద్ధకుమారీవాక్యవ(4)దిదం ద్రష్టవ్యమ్। తద్యథా-వృద్ధకుమారీన్ద్రేణోక్తా వరం వృణీష్వేతి, సా వరమవృణీత-పుత్రా మే బహుక్షీరఘృతమోదనం కాంస్యపాత్ర్యాం భుఞ్జీరన్నితి। న చ తావదస్యాః పతిర్భవతి కుతః పుత్రాః, కుతో వా గావః, కుతో ధాన్యమ్?।। తత్రాఽనయైకేన వాక్యేన పతిః పుత్రా గావో ధాన్యమితి సర్వం సఙ్గృహీతం భవతి। ఏవమిహాపి నేఽసిద్ధత్వప్రతిషేధం బ్రువతా నాభావోఽపి సఙ్గృహీతో భవతి।।ఙ్ఘ్న ము నేట

-8-2-4- ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య

।। యణ్స్వరో యణాదేశే స్వరితయణః స్వరితార్థమ్।। యణ్స్వరో యణాదేశే సిద్ధో వక్తవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?।। స్వరితయణః స్వరితార్థమ్ । స్వరితయణః స్వరితత్వం యథా స్యాత్, -ఖలప్వ్యటతి ఖలప్వ్యశ్నాతి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। ఆహాఽయ-స్వరితయణఃథ్ద్వ్య;తి, న చాఽస్తి సిద్ధః(1) స్వరితః, తత్రాశ్రయాత్సిద్ధత్వం భవిష్యతి(2)।।

ఆశ్రయాత్సిద్ధత్వమితి(3) చేదుదాత్తాత్స్వరితే దోషః।। ఆశ్రయాత్సిద్ధత్వమితి చేదుదాత్తాత్స్వరితే దోషో భవతి-దధ్యాశా(4) మధ్వాశా।। ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే। ర్ఘ్రుఉదాత్తయణః(5)ట ఉదాత్తయణః పరస్యాఽనుదాత్తస్య స్వరితో భవతి। తతః స్వరితయణః। స్వరితయణశ్చ(6) పరస్యానుదాత్తస్య స్వరితో భవతి। ఉదాత్తయణ ఃథ్ద్య;త్యేవ।। అథ వా స్వరితగ్రహణం న కరిష్యతే।। కేనేదానీం స్వరితయణః పరస్యాఽనుదాత్తస్య స్వరితో భవిష్యతి?।। ఉదాత్తయణ ఃథ్ద్య;త్యేవ।। నను చ స్వరితయణా వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।। స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవదితి నాస్తి వ్యవధానమ్।। అథ వా నైవం విజ్ఞాయతే- స్వరితస్య యణ్, స్వరితయణ్,స్వరితయణ ఃథ్ద్య;తి।। కథం తర్హి?।। స్వరితే యణ్ స్వరితయణ్,స్వరితయణ ఃథ్ద్య;తి।।

-8-2-6- స్వరితో వాఽనుదాత్తే పదాదౌ

స్వరితగ్రహణం(1)-శక్యమకర్తు్తమ్।। కథమ్?।। అనుదాత్తే పరతః పదాదౌవా(2) ఉదాత్త ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్।। కేనేదానీం స్వరితో భవిష్యతి-గాఙ్గేఽనూపే(2) ఃథ్ద్య;తి?।। ఆన్తర్యత ఉదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశః స్వరితో భవిష్యతి।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనం తేన ర్వ్యజ్యమానతా మా భూదితి(3)।। అథ క్రియమాణేఽపి స్వరితగ్రహణే యః సిద్ధః స్వరిత స్తేన ర్వ్యజ్యమానతా కస్మాన్న భవతి - కన్యాఽనూపే ఃథ్ద్య;తి?।। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గ ఃథ్ద్య;త్యేవం న భవిష్యతి।। యథైవ తర్హి క్రియమాణే స్వరితగ్రహణే(1) యః సిద్ధః స్వరిత స్తేన ర్వ్యజ్యమానతా న భవత్యేవమక్రియమాణేఽపి న భవిష్యతి। తస్మాన్నార్థః స్వరితగ్రహణేన। అసిద్ధం బహిరఙ్గలక్షణమన్తరఙ్గలక్షణ ఃథ్ద్య;త్యేవ సిద్ధమ్।। ఏకాదేశస్వరోఽన్తరఙ్గః(అయవాయావేకాదశశతృస్వరైకాననుదాత్తసర్వానుదాత్తార్థమ్(2))।। ర్ఘ్రుఏకాదేశస్వరోఽన్తరఙ్గః సిద్ధో వక్తవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?।। అయవాయావేకాదేశశతృస్వరైకాననుదాత్తసర్వానుదాత్తార్థమ్(3)।।ట ।। అయ్-వృక్ష ఃథ్ద్య;దమ్ ప్లక్ష ఃథ్ద్య;దమ్।

ఉదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశస్తస్యైకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి। తస్య సిద్ధత్వం వక్తవ్యమ్। ఆన్తర్యత ఉదాత్తస్య ఉదాత్తోఽయాదేశో యథా స్యాత్।। ర్ఘ్రుఅయ్(1)ట।। అవాదేశో నాస్తి। ఆయ్-కుమార్యా ఃథ్ద్య;దమ్

కిశోర్యా ఃథ్ద్య;దమ్(1)। ఉదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశస్తస్యైకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి, తస్య సిద్ధత్వం వక్తవ్యమ్। ఆన్తర్యత ఉదాత్తస్య ఉదాత్త ఆయాదేశో యథా స్యాత్।। నైతదస్తి ప్రయోజనం, ఏకాదేశే కృతే ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాదిత్యుదాత్తో భవిష్యతి।। ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యమ్-ఉదాత్తత్వం క్రియతామేకాదేశ ఃథ్ద్య;తి, కిమత్ర కర్త్తవ్యమ్?। పరత్వాదుదాత్తత్వమ్।। నిత్య ఏకాదేశః। కృతేఽప్యుదాత్తత్వే(1) ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి।। ఏకాదేశోఽప్యనిత్యః(2)। అన్యథా--స్వరస్య కృతే ఉదాత్తత్వే ప్రాప్నోత్యన్యథాస్వరస్యాఽకృతే, స్వరభిన్నస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।।

అన్తరఙ్గస్త్వేకాదేశః।। కాఽన్తరఙ్గతా?।। వర్ణావాశ్రిత్త్వేకాదేశః పదస్యోదాత్తత్వమ్।। ఏవం తర్హీదమిహ సంప్రధార్యమ్-ఆట్ క్రియతాముదాత్తత్వమితి; కిమత్ర కర్త్తవ్యమ్?।। పరత్వాదాడాగమః।। నిత్యముదాత్తత్వమ్, కృతేఽప్యాటి ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి।। ఆడపి నిత్యః,-కృతేప్యుదాత్తత్వే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి।। అనిత్య ఆట్। అన్యథా స్వరస్య కృతే ఉదాత్తత్వే ప్రాప్నోత్యన్యథా స్వరస్యాఽకృతే। స్వరభిన్నస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।। ఉదాత్తత్వమప్యనిత్యమ్-అన్యస్య కృతే ఆటి ప్రాప్నోత్యన్యస్యాఽకృతే ప్రాప్నోతి। శబ్దాన్తరస్య చ ప్రాప్నువన్ విధిరనిత్యో భవతి। ఉభయోరనిత్యయోః పరత్వాదాడాగమః। ఆటి కృతేఽన్తరఙ్గ ఏకాదేశః।(ఝిఆయ్(1)ట।

అవ్-వృక్షావిదమ్। ప్లక్షావిదమ్(1)।। ఉదాత్తనుదాత్తయోరేకాదేశః। తస్యైకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి, తస్య సిద్ధత్వం వక్తవ్యమ్। ఆన్తర్యత ఉదాత్తస్యోదాత్త ఆవాదేశో యథా స్యాత్। (ఝిఆవ్(1)ట।।

ఏకాదేశస్వరః-గాఙ్గేఽనూప ఃథ్ద్య;తి। ఉదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశః। తస్యైకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి, తస్య సిద్ధత్వం వక్తవ్యం, స్వరితో వానుదాత్తే పదాదావిత్యేష(2) స్వరో యథా స్యాత్। (ఝిఏకాదేశస్వరఃట।। శతృస్వరః--తుదతీ నుదతీ। ఉదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశః, తస్యైకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి తస్య సిద్ధత్వ వక్తవ్యమ్। శతురనుమోఽనద్యజాదిరన్తోదాత్తా(3)దిత్యేష స్వరో యథా స్యాత్।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్-ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి సిద్ధ ఏకాదేశస్వరః శతృస్వరే ఃథ్ద్య;తి, యదయమనుమ ఃథ్ద్య;తి ప్రతిషేధం శాస్తి।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?।। న హ్యన్తరేణోదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశం శాత్రన్తం సనుమ్కమన్తోదాత్తమస్తి।।

నను చేదమస్తి యాన్తీ వాన్తీతి।। ఏతదపి నిఘాతే కృతే నాఽన్తరేణోదాత్తానుత్తదాయోరేకాదేశం శత్రన్తం సనుమ్కమన్తోదాత్తం(1) భవతి।। ఃథ్ద్య;దమిహ సంప్రధార్యం-నిఘాతః క్రియతామేకాదేశ ఃథ్ద్య;తి, కిమత్ర కర్తవ్యమ్?।। పరత్వాన్నిఘాతః।। నిత్య ఏకాదేశః,-- కృతేఽపి నిఘాతే ప్రాప్నోత్యకృతేఽపి ప్రాప్నోతి।। ఏకాదేశోఽప్యనిత్యః। అన్యథాస్వరస్య కృతే నిఘాతే ప్రాప్నోత్యన్యథాస్వరస్యాఽకృతే నిఘాతే। స్వరభిన్నస్య చ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి।। అన్తరఙ్గస్త్వేకాదేశః।। కాఽన్తరఙ్గతా?।। వర్ణావాశ్రిత్త్వేకాదేశః పదస్య నిఘాతః।। నిఘాతోఽప్యన్తరఙ్గః।। కథమ్?।। ఉక్తమేతత్,(2)-పదగ్రహణం పరిమాణార్థమితి। ఉభయోరన్తరఙ్గయోః పరత్వాన్నిఘాతో, నిఘాతే కృతే ఏతదపి నాఽన్తరేణోదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశమన్తోదాత్తం భవతి। శతృస్వర।।

ఏకానుదాత్త-తుదన్తి లిఖన్తి। ఉదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశస్తస్య ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి, తస్య సిద్ధత్వం వక్తవ్యం, తేన వ్యజ్యమానతా యథా స్యాత్। (ఏకానుదాత్త(3))।। సర్వానుదాత్త-బ్రాహ్మణాస్తుదన్తి బ్రాహ్మణా

లిఖన్తి। ఉదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశస్తస్య ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్తఃథ్ద్య;త్యేతద్భవతి, తస్య సిద్ధత్వం వక్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?।। తిఙ్ఙతిఙ ఃథ్ద్య;తి నిఘాతో యథా స్యాత్।. కిముచ్యతేఽన్తరఙ్గ ఃథ్ద్య;తి?।। యో హి బహిరఙ్గోఽసిద్ధ ఏవాసౌ భవతి ప్రపచతి ఃథ్ద్య;తి, సోమసుత్ పచతి ఃథ్ద్య;తి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। సర్వత్రైవ నుమ్ప్రతిషేధో జ్ఞాపకః-సిద్ధ ఏకాదేశస్వరోఽన్తరఙ్గ ఃథ్ద్య;తి।।

।। సంయోగాన్తలోపో రోరుత్వే హరివో(1) మేదినం త్వా।। సంయోగాన్తలోపో రోరుత్వే సిద్ధో వక్తవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?।। హరివో మేదినం త్వా। సంయోగాన్తలోపస్యాఽసిద్ధత్వాద్ధశీత్యుత్వం న ప్రాప్నోతి।। ప్లుతిశ్చ।। ప్లుతిశ్చోత్వే సిద్ధా వక్తవ్యా। సుస్రోతా3 అత్ర న్వసీ(2)త్యత్ర ప్లుతేరసిద్ధత్వాదతోఽతీత్యుత్వం ప్రాప్నోతి। అప్లుతాదప్లుత ఃథ్ద్య;త్యేతన్న వక్తవ్యం భవతి।। నైతదస్తి ప్రయోజనం, క్రియతే న్యాస ఏవ।। సిజ్ లోప ఏకాదేశే(1)(సిద్ధః(2))।। సిజ్లోప ఏకాదేశే సిద్ధో వక్తవ్యః(1)। అలావీత్। అపావీత్। సిజ్లోపస్యాఽసుద్ధత్వాత్సవర్ణదీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి।। యది పునరిడాదేః సిచో లోప ఉచ్యేత?।। నైవం శక్యమిహ హి మాహిలావీత్ మా హి పావీత్। యద్యత్ర ఃథ్ద్య;ణ్న స్యాదనుదాత్తస్య ఃథ్ద్య;ర్థః శ్రవణం

ప్రసజ్యేత। ఃథ్ద్య;ర్హి పునః సత్యుక్తమేతత్ అర్థవత్తు చిత్కరణసార్మథ్యాద్ధీట ఉదాత్తత్వమితి। తత్రైకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఃథ్ద్య;త్యుదాత్తత్వం సిద్ధం భవతి।।

।। సంయోగాదిలోపః సంయోగాన్తలోపే।। సంయోగాదిలోపః సంయోగాన్తస్య లోపే సిద్ధో వక్తవ్యః। కాష్ఠతట్। కూటతట్। సంయోగాదిలోపస్యాఽసిద్ధత్వాత్సంయోగాన్తలోపః ప్రాప్నోతి। నైషః దోషః। ఉక్తమేతత్-అపవాదో వచనప్రామాణ్యాదితి।। నిష్ఠాదేశః షత్వస్వరప్రత్యయేడ్విధిషు।। నిష్ఠాదేశః షత్వస్వరప్రత్యయేఙ్విధిషు సిద్ధో వక్తవ్యః। వృక్ణః వృక్ణవాన్। నిష్ఠాదేశస్యాఽసిద్ధత్వాజ్ఝలీతి షత్వం ప్రాప్నోతి ర్ఘుత్వట।। స్వర--క్షీబః। నిష్ఠాదేశస్యాసిద్ధత్వాఘ్ఖుర్ధిట్సహితస్య(1) నిష్ఠాతస్య నిపాతనలోపరూపత్వాటత్ నిష్ఠా చ ద్వ్యజనాదిత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి (స్వర(1))।। ప్రత్యయః-క్షీబేన తరతి క్షీబికః। నిష్ఠాదేశస్యాఽసిద్ధత్వాద్వ్యచష్టన్నితి ఠన్న ప్రాప్నోతి।। ఝుర్రప్రత్యయ(5)ట।। ఃథ్ద్య;డ్విధిః(1) --క్షీబః। నిష్ఠాదేశస్యాఽసిద్ధత్వాద్వలాదిలక్షణ ఃథ్ద్య;ట్ ప్రాప్నోతి।। నను చ యః ప్రత్యయవిధౌ సిద్ధఃఘ్ఖురిస్ధ్ధటసిద్ధోఽసావిడిధౌ।। ఃథ్ద్య;దం తర్హి ప్రయోజనమ్-ఓ లస్జీ-లగ్నః। నిష్ఠాదేశః సిద్ధో వక్తవ్యః। ఘ్ఖుర్నిష్ఠాదేశస్య(1) సిద్ధత్వాత్త ఠనేజ్వశి కృతీతీట్రప్రతిషేధో యథా స్యాత్। ఃథ్ద్య;ర్దిత్కరణం న వక్తవ్యం భవతి।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం, క్రియతే న్యాస(3) ఏవ। ।। వస్వాదిషు దత్వం సౌ దీర్ఘత్వే।। వస్వాదిషు దత్వం సౌ దీర్ఘత్వే సిద్ధం వక్తవ్యమ్। ఉఖాస్రత్। పర్ణధ్వత్। దత్వస్యాఽసిద్ధత్వాదత్వసన్తస్యేతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి। అధాతోరితి న వక్తవ్యం భవతి।। నైతదస్తి ప్రయోజనం, క్రియతే న్యాస ఏవ।। అదస ఃథ్ద్య;ర్త్వోత్వే స్వరే బహిష్పదలక్షణే।। అదస ఃథ్ద్య;ర్త్వోత్వే స్వరే బహిష్పదలక్షణే సిద్ధే వక్తవ్యే। అమీ అత్ర। అమీ ఆసతే। అమూ ఆసాతే। ఃథ్ద్య;ర్త్వోత్వయోరసిద్ధత్వాదేచ ఃథ్ద్య;త్యయావేకాదేశాః ప్రాప్నువన్తి।।

కిముచ్యతే బహిష్పదలక్షణ ఃర్థ్య;తి?।। యో హ్యన్యః సోఽసిద్ధ(2)ఏవాఽసౌ భవతి। అముయా అముయోరితి।। ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయాం చ।। ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయాం చ సిద్ధే వక్తవ్యే। అమీ అత్ర। గ్ఝిఅమీ ఆసతే(3)। అమూ అత్రట।। అమూ ఆసాతే। ఃర్థ్య;త్వోత్వయోరసిద్ధత్వాదదసో మాదితి ప్రగృహ్యసంజ్ఞా న ప్రాప్నోతి।। కిమర్థమిదముభయముచ్యతే న ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయామిత్యేవ స్వరేఽపి బహిష్పదలక్షణే చోదితం స్యాత్।। పురస్తాదిదమాచార్యేణ దృష్టం, స్వరే బహిష్పదలక్షణే ఃర్థ్య;తి, తత్పఠితమ్। తత ఉత్తరకాలమిదం దృష్టం ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయాం చేతి, తదపి పఠితమ్। న చేదానీమాచార్యాః సూత్రాణి కృత్వా నివర్తయన్తి। ।। ప్లుతిస్తుగ్విధౌ ఛే చ(3) ।। ప్లుతిస్తుగ్విధౌ చ్ఛే చ సిద్ధా వక్తవ్యా। అగ్నా3ఃర్థ్య;చ్ఛత్రమ్। పటా3ఉచ్ఛత్రమ్। ప్లుతేరసిద్ధత్వాచ్ఛే చేతి తుగ్న ప్రాప్నోతి।। కిముచ్యతే ఛే చేతి(4)?।। యో హ్యన్యోఽసిద్ధ ఏవాఽసౌ భవతి-అగ్నిచీ3త్। సోమసూ3త్। ।। శ్చుత్వం ధుట్త్వే(1)।। శ్చుత్వం ధుట్త్వే సిద్ధం వక్తవ్యమ్। అట్శ్చ్యోతతి షట్ శ్చయోతతి। శ్చుత్వస్యాఽసిద్ధత్వాడ్డః సి ధుడితి ధుట్ ప్రసజ్యేత। ।। అభ్యాసజశ్త్వర్చుత్వమేత్వతుకోః।। అభ్యాసజశ్త్వర్చుత్వమేత్వతుకోః సిద్ధం వక్తవ్యమ్। బభణతుః బభణుః। అభ్యాసాదేశస్యాఽసిద్ధత్వాదేత్వం ప్రాప్నోతి। ఉచిచ్ఛిషతి। అభ్యాసాదేశస్యాఽసిద్ధత్వాచ్ఛే చేతి తుక్-ప్రాప్నోతి।। ద్విర్వవచనే పరసవర్ణత్వమ్।। ద్విర్వచనే పరసవర్ణత్వం సిద్ధం వక్తవ్యమ్। సఀయ్యన్తా। సఀవ్వత్సరః తఀల్లోకం యఀల్లోకమ్ ఃర్థ్య;తి ।

పరసవర్ణస్యాఽసిద్ధత్వాద్యర ఃర్థ్య;తి ద్విర్వచనం న ప్రాప్నోతి।। పదాధికారశ్చేల్లత్వఘత్వ(ఢత్వ3)నత్వరుత్వషత్వానునాసికచ్ఛత్వాని।। పదాధికారశ్చేల్లత్వఘత్వ(ఢత్వ1)నత్వరుత్వషత్వణత్వానునాసికచ్ఛత్వాని సిద్ధాని వక్తవ్యాని। లత్వ-గరో(1) గరః। గలో గలః। లత్వ।। ఘత్వద్రోగ్ధా-ద్రోగ్ధా(2)। ఘత్వ ।। గ్ఝుత్వ(3)-ట ద్రోఢా-ద్రోఢా। గ్ఝుత్వ(3)ట।। నత్వ-నున్నో నున్నః। నుత్తో నుత్తః। నత్వ।। రుత్వ-అభినోఽభినః। అభినదభినత్। రుత్వ।। షత్వ-మాతుః-ష్వసా మాతుఃష్వసా। మాతుఃస్వసా మాతుఃస్వసా। షత్వ।। పితుఃష్వసా పితుఃష్వసా పితుఃస్వసా పితుఃస్వసా ।। షత్వ ।। ణత్వ-మాషవాపాణి-మాషవాపాణి। మాషవాపాని మాషవాపాని। ణత్వ।। అనునాసిక-వాఙ్నయనం వాఙ్నయనమ్। వాగ్నయనం వాగ్నయనమ్। అనునాసిక।। ఛత్వ - వాక్ఛయనం వాక్ఛయనమ్ వాక్శయనం-వాక్శయనమ్। ఉభయథా చాఽయం దోషో యద్యపి స్థానే ద్విర్వచనమథాపి ద్విఃప్రయోగః।। కథమ్?।। యది తావత్స్థానే ద్విర్వచనం సంప్రముగ్ధత్వాత్ప్రకృతిప్రత్యయస్య లత్వాద్యభావః। ఝుర్త్నైష దోషః(1)సిద్ధఃట। అథ ద్విఃప్రయోగో ద్విర్వచనమసిద్ధత్వాల్లత్వాదీని(2) నివర్త్ేరన్।।

-8-2-7- న లోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య

నలోపేఽన్తగ్రహణం కిమర్థమ్?।। నలోపేఽన్తగ్రహణం పదాధికారస్య విశేషణత్వాత్।। నలోపేఽన్తగ్రహణం క్రియతే।।

కిం కారణమ్?।। పదాధికారస్య విశేషణత్వాత్। పదాధికారో విశేషణమ్।। కథమ్?।। పదస్యేతి నైషా స్థానషష్ఠీ।। కా తర్హి?।। విశేషణషష్ఠీ।। అహ్నో నలోపప్రతిషేధః।। అహ్నో నలోపస్య(3) ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అహోభ్యామ్। అహోభిః ఃథ్ద్య;తి।। స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః?।। న వక్తవ్యః। రురత్ర బాధకో భవిష్యతి।।

అసిద్ధో రుస్తస్యాఽసిద్ధత్వాన్నలోపః ప్రాప్నోతి। అనవకాశో రుర్నలోపం బాధిష్యతే।। సాఽవకాశో రుః।। కోఽవకాశః?।। అనన్త్యోఽకారః।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతినానన్త్యస్య రుర్భవతీతి యదమహన్గ్రహణం కరోతి।। అహ్నగ్రహణాదితి చేత్సంబుద్ధ్యర్థం వచనమ్।। అహన్గ్రహణాదితి చేత్సంబుద్ధ్యర్థమేతత్స్యాత్। హేఽహ ఃథ్ద్య;తి।। యత్తర్హి రుత్వం శాస్తి।। ఏతదపి సంబుద్ధ్యర్థమేవ స్యాత్। హే దీర్ఘాహోఽత్ర। యత్తర్హి రూపరాత్రిరథన్తరేషూపసఙ్ఖ్యానం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో నానన్త్యస్య రుర్భవతీతి।। కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?।। న హ్యస్తి విశేషో రూపరాత్రిరథన్తరేష్వనన్త్యస్య రౌ వా రే వా।। ర్ఝునలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యట।।

-8-2-8- న ఙిసంబుద్ధ్యోః

।। న ఙిసంబుద్ధ్యోరనుత్తరపదే।। న ఙిసంబుద్ధ్యోరనుత్తరపద ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్-చర్మణి తిలా అస్య చర్మతిల ఃథ్ద్య;తి। రాజన్ వృన్దారక రాజవృన్దారక ఃథ్ద్య;తి।। వా నపుంసకానామ్।। వా నపుంసకానామితి వక్తవ్యమ్।। హే చర్మ(1) హే చర్మన్। ఝుర్వే వర్మ(2) హే వర్మన్న।। తత్తర్హ్యనుత్తరపద ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। నఙిసంబుద్ధ్యోరిత్యుచ్యతే న చాఽత్ర ఙిసంబుద్ధీ పశ్యామః।। ప్రత్యయలక్షణేన।। న లుమతా తస్మిన్నితి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః(3)।। న క్వ చిన్ఙిర్లోపేన లుప్యతే, సర్వత్ర లుమతైవ। స యథైవేహ భవతి-ఆర్ద్రే చర్మన్ లోహితే చర్మన్నిత్యేవమిహాపి స్యాత్-చర్మణి తిలా అస్య చర్మతిల ఃథ్ద్య;తి। తస్మాదుపసఙ్ఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। ఏవం తర్హి జ్యర్థేన తావన్నాఽర్థః।। భత్వాత్తు ఙౌ ప్రతిషేధానర్థక్యమ్।। ఙౌ ప్రతిషేధోఽనర్థకః।। కిం కారణమ్?।। భత్వాత్। భసంజ్ఞాఽత్ర భవిష్యతి(4)।। యది తర్హి భసంజ్ఞాఽత్ర భవతి రథన్తరే సామన్నిత్యత్ర అల్లోపోఽనఃథ్ద్య;త్యల్లోపః ప్రాప్నోతి।। నైషః దోషః। ఉక్తముభయసంజ్ఞాన్యపి చ్ఛన్దాంసి దృశ్యన్తే। తద్యథా-స సుష్టుభా స ఋక్వతా గణేన। పదత్వాత్కుత్వం భత్వాజ్జశ్త్వం న భవతి-ఏవమిహాపి పదత్వాదల్లోపో నర్ఝుఃథ్ద్య;తి లోపో న(1)ట, భత్వాన్నలోపో న భవిష్యతి। తస్మాన్నాఽర్థో ఙిగ్రహణేన।।

సంబుద్ధ్యర్థేన చాఽపి నార్థః।. కథమ్?।। సంబుద్ధ్యన్తానామసమాసో(2) రాజవృన్దారక ఃథ్ద్య;తి।। కిం వక్తవ్యమేతత్?।। న హి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?।। ఃథ్ద్య;హ తావత్సమానార్థేన(3) వాక్యేన భవితవ్యం సమాసేన చ। యశ్చేహాఽర్థో వాక్యేన గమ్యతే నాఽసౌ జాతు చిత్సమాసేన గమ్యతే। అవయవసమ్బోధనం వాక్యేన గమ్యతే, సముదాయసమ్బోధనం సమాసేన।। వా నపుంసకానామిత్యేతద్వక్తవ్యమేవ।।

-8-2-11- సంజ్ఞాయామ్

ఆసన్దీవదష్ఠీవచ్చక్రీవత్కక్షీవద్రుమణ్వచ్చర్మణ్వతీ ।।

కిమయమేక యోగ ఆహో స్విన్నానాయోగౌ?।। కిం చాతః?।। యద్యేకయోగః అహీవతీ కపీవతీ-అత్ర న ప్రాప్నోతి।। అథ నానాయోగౌ-ఃథ్ద్వ్య;క్షుమతీ ద్రుమతీ-అత్రాపి ప్రాప్నోతి।। యథేచ్ఛసి తథాస్తు।। అస్తు తావదేకయోగః।। కథమహీవతీ కపీవతీ?।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-భవత్యేవంజాతీయకానాం వత్వమితి యదయమన్తోఽవత్యా ఃథ్ద్వ్య;ర్వత్యా ఃథ్ద్వ్య;త్యాహ।। అథవా పునరస్తు నానాయోగౌ। నను చోక్తమిక్షుమతీ ద్రుమతీ అత్రాపి ప్రాప్నోతీతి।। యవాదిషు పాఠః కరిష్యతే।।

-8-2-12- ఆసన్దీవదష్ఠీవచ్చక్రీవత్కక్షీవద్రుమణ్వచ్చర్మణ్వతీ

సంజ్ఞాయామ్ ।।

కిమయమేక యోగ ఆహో స్విన్నానాయోగౌ?।। కిం చాతః?।। యద్యేకయోగః అహీవతీ కపీవతీ-అత్ర న ప్రాప్నోతి।। అథ నానాయోగౌ-ఃథ్ద్వ్య;క్షుమతీ ద్రుమతీ-అత్రాపి ప్రాప్నోతి।। యథేచ్ఛసి తథాస్తు।। అస్తు తావదేకయోగః।। కథమహీవతీ కపీవతీ?।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-భవత్యేవంజాతీయకానాం వత్వమితి యదయమన్తోఽవత్యా ఃథ్ద్వ్య;ర్వత్యా ఃథ్ద్వ్య;త్యాహ।। అథవా పునరస్తు నానాయోగౌ। నను చోక్తమిక్షుమతీ ద్రుమతీ అత్రాపి ప్రాప్నోతీతి।। యవాదిషు పాఠః కరిష్యతే।।

-8-2-15- ఛన్దసీరః

ఛన్దసీర(1) ఃథ్ద్వ్య;త్యుచ్యతే(2) తత్ర తే విశ్వకర్మాణన్తే సప్తర్షిమన్తమిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।। నైష దోషో-నైవం విజ్ఞాయతే-ఛన్దసి ఃథ్ద్వ్య;రఃథ్ద్వ్య;తి।। కథం తర్హి?।। ఛన్దసి-ఃథ్ద్వ్య;ర ఃథ్ద్వ్య;తి।। ఏవమపి-త్విషీమాన్

పతీమానిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।। నైష దోషో-విహితవిశేషణమీకారగ్రహణమ్-ఃథ్ద్వ్య;ర్కారాన్తాద్యో విహితఃథ్ద్వ్య;తి।। ఏవమపి-సూర్యం తే దేవా పృథివీమన్తమ్ ఃథ్ద్వ్య;త్యత్రాఽపి

ప్రాప్నోతి। ఃథ్ద్వ్య;హ చ(3) న ప్రాప్నోతి-త్రివతీర్యాజ్యానువాక్యా భవన్తీతి।। ఏవం తర్హి పరిగణనం కర్త్తవ్యమ్।। త్రిహర్యధిపత్యగ్నిరే(1)।। త్రి-త్రివతీర్యాజ్యానువాక్యా భవన్తి। త్రి।। హరి-హరివో మేదినం త్వా। హరి।। అధిపతి-అధిపతివతీర్జుహోతి। అధిపతి।। అగ్ని-చతురగ్నివానివ। అగ్ని।। రే-ఆరేవానేతు నో విశ ఃథ్ద్వ్య;తి।। యది తర్హి పరిగణనం క్రియతే సరస్వతీవాన్ భారతీవాన్(2) అపూపవాన్ దధివాంశ్చరుః ఃథ్ద్వ్య;త్యత్ర న ప్రాప్నోతి।। ఏవం తర్హిగ్ర్ఘు।।ఛన్దసీరో(3) బహులమ్।।ట।। ఛన్దసీరో బహులమితి వక్తవ్యమ్।

-8-2-16- అనో నుట్

యది పునరయం నుట్ పూర్వాన్తః క్రియేత-అనో(2) నుగితి।। అనో నుకివినామరువిధిప్రతిషేధః।। అనో నుకి సతి వినామో విధేయః। అక్షణ్వాన్ పదాన్తస్య(4) నేతి

నిషేధః ప్రాప్నోతి।। రుశ్చ ప్రతిషేధ్యః-సుపథిన్తరః। నశ్చవ్యప్రశానితి రుః ప్రాప్నోతి।। అస్తు తర్హి పరాదిః।। పరాదౌ వత్వప్రతిషేధోఽవగ్రహశ్చ।। యది పరాదిర్వత్వస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అక్షణ్వానితి(2)। మాదుపధాయాశ్చ మతోర్వోఽయవాదిభ్య ఃథ్ద్య;తి వత్వం ప్రాప్నోతి। అవగ్రహశ్చాఽనిష్టే దేశే ప్రాప్నోతి-అక్షణ్వానితి(2)।। అస్తు తర్హి పూర్వాన్తః।। నను చోక్తమ్-అనో నుకి వినామరువిధిప్రతిషేధఃథ్ద్య;తి। ।। భత్వాత్సిద్ధమ్।। ఞ్భుత్వాత్సిద్ధమేతత్(3)ట భసంజ్ఞా వక్తవ్యా।। యది తర్హి భసంజ్ఞా అల్లోపోఽన ఃథ్ద్య;త్యల్లోపః ప్రాప్నోతి।। అనస్తు ప్రకృతిభావే మతుబ్గ్రహణం ఛన్దసి।। అనస్తు ప్రకృతిభావే మతుబ్గ్రహణం ఛన్దసి వక్తవ్యమ్।।

ఃథ్ద్య;హ తర్హి సుపథిన్తరః-నాన్తస్య టిస్తద్ధితే లుప్యత ఃథ్ద్య;తి లోపః ప్రాప్నోతి।।

।। ఘుగ్రహణం చ।। ఘుగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్।।

తత్తర్హీదం బహువక్తవ్యం, నుగ్వక్తవ్యో, భసంజ్ఞా చ వక్తవ్యా, అనస్తు ప్రకృతిభావే మతుబ్గ్రహణం ఛన్దసి కర్త_వ్యం(1), ఘుగ్రహణం చ కర్తవ్యమితి।। న కర్తవ్యమ్-యత్తావదుచ్యతే నుగ్వక్తవ్యఃథ్ద్య;తి, నుక ఏష పరిహారో భత్వాత్సిద్ధమితి।। ఞ్భ్యదప్యుచ్యతే(2)ట ఠభసంజ్ఞా వక్తవ్యేతి। క్రియతే న్యాస ఏవ-అయస్మయాదీనిచ్ఛన్దసీతి।। యదప్యుచ్యతే అనస్తు ప్రకృతిభావే మతుబ్గ్రహణం ఛన్దసి ఘుగ్రహణం చ కర్తవ్యమితి, న కర్తవ్యమ్। ఉభయసంజ్ఞాన్యపి హి ఛన్దాంసి దృశ్యన్తే। తద్యథా-స సుష్టుభా స ఋక్వతా గణేన। పదత్వాత్కుత్వం, భత్వాజ్జశ్త్వం, న భవతి। ఏవమిహాపి పదత్వాదల్లోపటిలోపౌ న, భత్వాద్వినామరువిధిప్రతిషేధౌ భవిష్యతః।। సిధ్యతి-సూత్రం తర్హి భిద్యతే।। యథాన్యాసమేవాఽస్తు।। నను చోక్తం-పరాదౌ వత్వప్రతిషేధోఽవగ్రహశ్చేతి।। యత్తావదుచ్యతే వత్వప్రతిషేధఃథ్ద్య;తి। నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీ- త్యేవం న భవిష్యతి। యస్తర్హి(3) నిర్దిశ్యతే తస్య న ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?।। నుటా వ్యవహితత్వాత్।। అసిద్ధో నుట్, తస్యాఽసిద్ధత్వాద్భవిష్యతి।।

అవగ్రహేఽపి, న లక్షణేన పదకారా అనుర్వత్యాః, పదకారైర్నామ లక్షణమనుర్వత్యమ్। యథాలక్షణం పదం కర్తవ్యమ్।। ఞ్భుఅనో నుట్ట।।

-8-2-17- నాద్ధస్య

।। ఃథ్ద్య;ద్రథినః।। రథిన ఃథ్ద్య;ద్వక్తవ్యః। రథీతరః।। భూరిదావ్నస్తుట్।। భూరిదావ్నస్తుడ్ వక్తవ్యః। భూరిదావత్తరో జనః।। ఞ్భుర్నాద్ధస్యట।।

-8-2-18- కృపో రో లః

।। కృపణాదీనాం ప్రతిషేధః।। కృపణాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కృపణః। కృపాణః। కృపా(1)। కృపీటమ్।। వాలమూలలఘ్వలమఙ్గులీనాం(1)(2) వా లో ర(త్వ) మాపద్యతే।। వాలమూలలఘ్వలమఙ్గులీనాం వా లో ర(త్వ)మాపద్యత ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। వాల(1)- అశ్వవారః। అశ్వవాలః(2)। వాల।। మూల-మూరదేవః। మూలదేవః(2)। మూల।। లఘు-

వరుణస్య(3) లఘుస్యదః। వరుణస్య రఘుస్యదః। లఘు।। అలమ్-అలం భక్తాయ(4)। అరం భక్తాయ(4)। అలమ్।। అఙ్గులి-సుబాహుః స్వఙ్గులిః। సుబాహుః స్వఙ్గురిః।। సంజ్ఞాచ్ఛన్దసోర్వా కపిలకాదీనామ్।। సంజ్ఞాచ్ఛన్దసోర్వా కపిలకాదీనామితి వక్తవ్యమ్। కపిరకః। కపిలకః(2)। తిల్పిలికమ్। తిర్పిరికమ్। కల్మషమ్। కర్మషమ్। రోమాణి। లోమాని। పాంసులమ్। పాంసురమ్। కర్మ। కల్మ। శుక్రః। శుక్లః(5)।।

-8-2-19- ఉపసర్గస్యాయతౌ

కిమిదమయతిగ్రహణం రేఫవిశేషణమ్-అయతిపరస్య రేఫస్య లో భవతి స చేదుపసర్గస్య

భవతీతి,-ఆహోస్విదుపసర్గవిశేషణమ్-అయతిపరస్యోపసర్గస్య యో రేఫస్తస్య లో భవతీతి।। కశ్చాత్ర విశేషః? ।। రేఫస్యాఽయతావితి చేత్ప్రరేరుపసఙ్ఖ్యానమ్।। రేఫస్యాఽయతావితి చేత్ప్రరేరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పల్యయతే।। వచనాద్భవిష్యతి।। అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్(1)?।। ప్లాయతే। పలాయతే।। అస్తు తర్హి-ఉపసర్గవిశేషణమ్।। ఉపసర్గస్యేతి చేదేకాదేశేఽప్రసిద్ధిః।। ఉపసర్గస్యేతి చేదేకాదేశేఽప్రసిద్ధిర్భవతి। ప్లాయతే పలాయతే। ఏకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాభావాదయతావితి(2) లత్వం న ప్రాప్నోతి।। అన్తాదివద్భావేన వ్యపవర్గః।। ఉభయత ఆశ్రయే నాన్తాదివత్।। ఏవం తర్హ్యేకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యపవర్గః।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావః పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి।। దోషా ఏవైతే తస్యాః పరిభాషాయాః-తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి।। అథవా పునరస్తు రేఫవిశేషణమ్।। నను చోక్తం-రేఫస్యాయతావితి చేత్ప్రరేరుపసఙ్ఖ్యానమితి।। వచనాద్భవిష్యతి।। నను చోక్తమ్-అస్తి వచనే ప్రయోజనం(1), కిం, ప్లాయతే పలాయతఃథ్ద్య;తి।। అత్రాప్యకారేణ వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।। ఏకాదేశే కృతే నాస్తి వ్యవధానమ్।। ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి స్థానివద్భావాద్వ్యవధానమేవ।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్రస్థానివద్భావః-పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి।। దోషా ఏవైతే తస్యాః పరిభాషాయాస్తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి।।

-8-2-21- అచి విభాషా

।। ణావుపసఙ్ఖ్యానమ్(1)।। ణావుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్।। ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్-నిగార్యతే నిగాల్యతే।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।। అచీత్యుచ్యతే న చాత్రాఽజాదిం పశ్యామః।। ప్రత్యయలక్షణేన।। వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్।। ఏవం తర్హి స్థానివద్భావాద్భవిష్యతి।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావః పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి।। అత ఉత్తరం పఠతి।। గిరతేర్లత్వే ణావుక్తమ్(1)।। ఝ్గిరతేర్లత్వే ణావుక్తమ్(2)ట।। కిముక్తమ్?।। తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి।। ౹ఝఅచి విభాషాట।

-8-2-22- పరేశ్చ ఘాఽఙ్కయోః

।। యోగే చ(1)।। యోగే చేతి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్పరియోగః పలియోగః। ।। సజి లత్వసలోపసంయోగాదిలోపకుత్వదీర్ఘత్వాని।। సజీతి ప్రకృత్య లత్వసలోపసంయోగాదిలోపకుత్వదీర్ఘత్వాని వక్తవ్యాని।। కిం ప్రయోజనమ్?।। ప్రయోజనం- గిరౌ గిరః పయో ధావతి ద్విష్టరాం దృషత్కాన్ధనం కాష్ఠశక్కాన్ధతా క్రుఞ్చా ధుర్యః గ్ర్ఘ్యఃథ్ద్య;తి(1)ట।। ర్ఘ్రప్రయోజనం గిరౌ గిరః పయో ధావతి ద్విష్టరాం దృషత్కాన్ధనం కాష్ఠాశక్కాన్ధతా క్రుఞ్చా ధుర్య ఃథ్ద్య;తిట।। గిరౌ గిర ఃథ్ద్య;త్యత్ర అచి విభాషేతి లత్వం ప్రాప్నోతి-సజీతి వచనాన్న భవతి।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఉక్తమేతత్-ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానాత్సిద్ధమితి।।

పయో ధావతీత్యత్ర ధి చేతి సలోపః ప్రాప్నోతి-సజీతి వచనాన్న భవతి।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం వక్ష్యత్యేతత్--ధిసకారే సిచో లోప ఃథ్ద్య;తి।। ద్విష్టరామిత్యత్ర హ్రస్వాదఙ్గాదితి సలోపః ప్రాప్నోతి సజీతి వచనాన్న భవతి।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్-----అత్రాపి సిచ ఃథ్ద్య;త్యేవాఽనువర్తిష్యతే(1)।।

దృషత్కాన్ధనమిత్యత్ర ఝలో ఝలీతి సలోపః ప్రాప్నోతి సజీతి వచనాన్న భవతి।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్--అత్రాపి సిచ ఃథ్ద్య;త్యేవానువర్తిష్యతే।।

కాష్ఠశక్కాన్ధతేత్యత్ర స్కోః సంయోగాద్యోరన్తే చేతి కకారలోపః ప్రాప్నోతి సజీతి వచనాన్న భవతి।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం--కాష్ఠశగేవ నాస్తి కుతో యః కాష్ఠశకితి ష్ఠేత?।।

క్రుఞ్చేత్యత్ర చోః కుర్ఝలీతి కుత్వం ప్రాప్నోతిః సజీతి వచనాన్న భవతి।. ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం, నిపాతనాదేతస్సిద్ధమ్।। కిం నిపాతనమ్?।। ఋత్విగ్దధృక్స్రగ్దిగుష్ణిగఞ్చుయుజిక్రుఞ్చామితి।।

ధుర్య ఃథ్ద్య;త్యత్ర హలి చేతి దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి సజీతి వచనాన్న భవతి।. ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం న భకుర్ఛురామితి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।।

-8-2-23- సంయోగాన్తస్య లోపః

।। సంయోగాన్తస్య లోపే యణః ప్రతిషేధః।। సంయోగాన్తస్య లోపే యణః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దధ్యత్ర మధ్వత్రేతి।। సంయోగాదిలోపే చర్ఘ్యర్కాక్యర్థం(2) వాస్యర్థమ్చ।। సంయోగాదిలోపే చ యణః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।। కిమర్థమ్(3)?।।కాక్యర్థం

వాస్యర్థమ్। ।। న వా ఝలో లోపాత్।। న వా వక్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్?।। ఝలో

లోపాత్।। ఝలో లోపః సంయోగాన్తలోపో వక్తవ్యః।। బహిరఙ్గలక్షణత్వాద్వా।। అథ వా బహిరఙ్గో యణాదేశోఽన్తరఙ్గో లోపః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే। ।। సంయోగాన్తలోపే సగ్రహణమ్।। సంయోగాన్తలోపే సగ్రహణం కర్తవ్యమ్। సంయోగాన్తలోపః సస్య చేతి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హాపి

యథా స్యాత్--శ్రేయాన్ భూయాన్ జ్యాయాన్।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।। పరత్వాద్రుః ప్రాప్నోతి।। అసిద్ధో రుస్తస్యాఽసిద్ధత్వాల్లోపో భవిష్యతి।। న సిధ్యతి।। కిం కారణమ్?।। రువిధానస్యాఽనవకాశత్వాత్।। అనవకాశో(1) రుర్లోపం బాధేత।। సావకాశో రుః।। కోఽవకాశః?।। పయః శిరః।। నను చాత్రాపి జశ్త్వం ప్రాప్నోతి, స యథైవ రుర్జశ్త్వం బాధతే ఏవం లోపమపి బాధేత।। న బాధతే।। కిం కారణమ్?।। యేన నాఽప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి న చాఽప్రాప్తే జశ్త్వే రురారభ్యతే,లోపే పునః ప్రాప్తే చాప్రాప్తే చ ।। గ్ఝిఅథవా(2)ట యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్(3)।।అథవా యోగవిభాగః కరిష్యతే। ఏవం వక్ష్యామి--సంయోగాన్తస్య లోపోఽరాత్। సంయోగాన్తస్య లోపో భవత్యరాత్।। తతః సస్య। సస్య చ లోపో భవతి సంయోగాన్తస్య।। కిమర్థమ్పునరిదముచ్యతే?।। ప్రతిషిద్ధార్థం రుబాధనార్థం చ।।

అథ వా యదేతద్రాత్సస్యేతి సగ్రహణం తత్పురస్తాదపక్రక్ష్యతే(1)--సంయోగాన్తస్య లోపః। తతః సస్య। సస్య చ సంయోగాన్తస్య లోపో భవతి। తతః-- రాత్। రాత్సస్యైవ సంయోగాన్తస్య లోపో భవతీతి(2)। అథ వా రాత్సస్యేత్యత్ర సంయోగాన్తస్య లోప ఃథ్ద్య;త్యేతదనువర్తి్ష్యతే।। గ్ఝిసంయోగాన్తస్య లోపఃట।

-8-2-25- ధి చ

।। ధిసకారే(3) సిచో లోపః।। ధిసకారే సిచో లోపో వక్తవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?।। చకాద్ధీతి(3) ప్రయోజనమ్।। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్ సలోపః-చకాద్ధి పలితం శిర ఃథ్ద్య;తి।। యది తర్హి సిచో లోప ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే ।। ఆశాధ్వం తు కథన్తే(3) స్యాత్।। గ్ఝిఆశాధ్వం తు కథమ్?ట।। ఆశాధ్వమిత్యత్ర లోపో న ప్రాప్నోతి।। జశ్త్వం(3) సస్య భవిష్యతి।। జశ్త్వమత్ర సకారస్య భవిష్యతి।। సర్వత్రైవ(3) ప్రసిద్ధం స్యాత్।। సర్వత్రైవ జశ్త్వేన సిద్ధం స్యాత్। ఃథ్ద్య;హాపి ఆయన్ధ్వమారన్ధ్వమితి, జశ్త్వేనైవ సిద్ధమ్।। శ్రుతిశ్చాపి(3) న భిద్యతే।। శ్రుతికృతశ్చాపి న కశ్చిద్భేదో భవతి।। లుఙశ్చాపి(3) న మూర్ధన్యే గ్రహణమ్।। తత్రాయమప్యర్థః--ఃథ్ద్య;ణః షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధోఽఙ్గాదిత్యత్ర లుఙ్గ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి(1)।। ఃథ్ద్య;హాపి అచ్యోఢ్వమప్లోఢ్వమితి షత్వే సిచో ధస్య ష్టుత్వే చ కృతే జశత్వేన సిద్ధమ్।। సేటి దుష్యతి(2)।। సేటి దోషో భవతి। ఃథ్ద్య;దమేవ రూపం స్యాత్--అలవిఢ్వమ్,--ఃథ్ద్య;దం న స్యాత్--అలవిధ్వమితి। తస్మాత్సిచో గ్రహణం కర్తవ్యమ్।। యది తర్హి సిచో గ్రహణం క్రియతే-।। ఘసిభస్యోర్న(2) సిధ్యేత్తు।। ఘసిభస్యోర్న సిధ్యతి-సగ్ధిశ్చ మే సపీతిశ్చ మే, బబ్ధాం తే హరీ ధానా ఃథ్ద్య;త్యత్ర న ప్రాప్నోతి।। తస్మాత్సిజ్గ్రహణం(2) న తత్।। తస్మాద్ధిచేత్యత్ర సిచో గ్రహణం న కర్తవ్యమ్।। కథంచకాద్ధి పలితం శిర ఃథ్ద్య;తి?।। ఏవం తర్హి సిజ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్।। కథం సగ్ధిశ్చ మే సపీతిశ్చ మే బబ్ధాం తే హరీధానా ఃథ్ద్య;తి?।। నైషః దోషః(1)।। ఃథ్ద్య;హ తావత్ సగ్ధిరితి, నైతద్ఘసేరూపమ్।। కిం తర్హి?।। సఘేరేతద్రూపమ్।। బబ్ధాం తే హరీధానా ఃథ్ద్య;తి; నైతద్భసేరూపమ్।। కిం తర్హి?।। బన్ధేరేతద్రూపమ్।। ఛాన్దసో(2) వర్ణలోపో వా యథేష్కర్తా్రమధ్వరే।। అథ వా ఛాన్దసో వర్ణలోపో భవిష్యతి। యథేష్కర్తా్రమధ్వరే(1)। తద్యథా(2)-తుభ్యేదమగ్నే।। తుభ్యమిదమగ్న ఃథ్ద్య;తి ప్రాప్తే। ఆమ్బానాం చరుః। నామ్బానాం

చరురితి ప్రాప్తే। ఆవ్యాధినీ రుగణాః। ఆవ్యాధినీః సుగణా ఃథ్ద్వ;తి ప్రాప్తే।
ఃథ్ద్వ;ష్కర్తారమధ్వరస్య। నిష్కర్తారమితి ప్రాప్తే। శివా ఉద్రస్య భేషజీః। శివా రుద్రస్య భేషజీరితి ప్రాప్తే।। తస్మాత్సిజ్గ్రహణం కర్తవ్యమ్।।

న కర్తవ్యమ్। యదేతద్రాత్స స్యేతి సకారగ్రహణం తత్సిచో గ్రహణం విజ్ఞాస్యతే।।
కథమ్?।।రాత్స స్యేత్యుచ్యతే న చాఽన్యో రేఫాత్పరః సకారోఽస్త్యన్యదతః సిచః।।

నను చాయమస్తి మాతుః పితురితి। తస్మాత్సిచో గ్రహణం కర్తవ్యమ్।। న కర్తవ్యమ్।।
కస్మాన్న భవతి చకాద్ధి పలితం శిరఃథ్ద్వ;తి?।।

ఃథ్ద్వ;ష్టమేవైతత్సఙ్గృహీతం, చకాధీత్యేవ భవితవ్యమ్।।

।।ఘిసకారే(3) సిచో లోపశ్చకాద్ధీతి ప్రయోజనమ్।

ఆశాధ్వం తు కథం తే స్యాజ్జశ్త్వం సస్య భవిష్యతి।।1।।

సర్వత్రైవం ప్రసిద్ధం స్యాచ్ఛ్రుతిశ్చాపి న భిద్యతే।

లుజశ్చాపి న మూర్ద్వన్యే గ్రహణం సేటి దుష్యతి।।2।।

ఘసిభస్యోర్న సిధ్యేత్తు తస్మాత్సిజ్గ్రహణం న తత్।

ఛాన్దసో వర్ణలోపో వా యథేష్కర్తారమధ్వరే।।3।।

-8-2-32- దాదేర్ధాతోర్ఘః

ఃథ్ద్వ;హ దోగ్ధా దోగ్ధుమితి ఘత్వస్యాఽసిద్ధత్వాడ్ఢత్వం ప్రాప్నోతి।। నైషః దోషః। ఉక్తమేతత్(1)-అపవాదో వచనప్రామాణ్యాదితి। అథ వైవం వక్ష్యామి- హోఢోఽదాదేః। హో ఢో భవత్యదాదేః(2)। తతో ధాతోర్ఘః ఃథ్ద్వ;తి। దాదేరిత్యనువర్తతే(3) నేతి నివృత్తమ్।।
ఘ్రుఏవమపి(2) ఘోట దాదేరిత్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి-అధోక్।। క్వ తర్హి స్యాత్?।। మా స్మ ధోక్।। నైషః దోషః। ధాతోరితి నైషా దాదిసమానాధికరణా షష్ఠీ దాదేర్ధాతోరితి।। కా తర్హి?।।
అవయవయోగైషా షష్ఠీ-ఘాతోర్యో దాదిరవయవ ఃథ్ద్వ;తి। సా చావశ్యమవయవయోగా షష్ఠీ విజ్ఞేయోత్తరార్థా।। కిం ప్రయోజనమ్?।। ఏకాచో బశో భష్ఝషన్తస్య స్ధ్వోరితి, ఃథ్ద్వ;హాపి యథా స్యాద్గర్ధభయతేరప్రత్యయో గర్ధబితి।। యద్యవయవయోగా షష్ఠీ,-దోగ్ధా దోగ్ధుమిత్యత్ర న ప్రాప్నోతి।। ఏషోఽపి వ్యపదేశివద్భావేన ధాతోర్దాదిరవయవో(2) భవతి।।

।। హృగ్రహోర్భ్రశ్ఛన్దసి హస్య।। హృగ్రహోశ్ఛన్దసి హస్య భత్వం వక్తవ్యమ్। గర్దభేన సంభరతి। మరుదస్య గృభ్ణాతి(1)। సామిధేన్యో జభ్రిరే। ఉద్ధాభఙ్చ్ఛ నిగ్రాభంచ బ్రహ్మ దేవా అవీవృధన్।। దాదేర్ధాతోర్ఘః।

-8-2-38- దధస్తథోశ్చ

కిమర్థశ్చకారః?।। ర్ఘ్రు।। చకారసోస్స్వరనుకర్షణార్థః(2)।।ట।। స్థ్వోరిత్యేతదనుకృష్యతే।। నైతదస్తి ప్రయోజనం-సిద్ధం స్థ్వోః పూర్వేణైవ।। న సిధ్యతి।। కిం కారణమ్?।। అబశాదిత్వాత్।। నను చ జశ్త్వే కృతే బశాదిః।। అసిద్ధం జశ్త్వం, తస్యాఽసిద్ధత్వాన్న బశాదిః।। ఏవం తర్హి సిద్ధకాణ్డే పఠితమభ్యాసజశ్త్వర్చత్వమేత్త్వతుకోరితి।। ఏత్త్వతుకోర్గ్రహణం న కరిష్యతే। అభ్యాసజశ్త్వర్చత్వం సిద్ధమిత్యేవ।। ఏవమప్యఝషన్తత్వాన్న ప్రాప్నోతి।। లోపే కృతే ఝషన్తః।। స్థానివద్భావాన్న ఝషన్తః। అత ఉత్తరం పఠతి--।। దధస్తథోరనుకర్షణానర్థక్యం స్థానివత్ప్రతిషేధాత్।। దధస్తథోరనుకర్షణమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?।। స్థానివత్ప్రతిషేధాత్। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావః పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి।। స చావశ్యం ప్రతిషేధ ఆశ్రయితవ్యః।। ఃథ్ద్య;తరథా హ్యలోపే ప్రతిషేధః।। యో హి మన్యతేఽనుకర్షణసామర్థ్యాన్మేఽత్ర(3) భవతి, అలోపే తేన ప్రతిషేధో వక్తవ్యః స్యాత్-- దధాతి(4) దధాసి(5)।। తథోశ్చాపి గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్।। కథమ్?।।ఝలి ఝషన్తస్యేత్యుచ్యతే తథోశ్చాఽయం ఝలి ఝషన్తో భవతి నాన్యత్ర।।

అథాప్యేతన్నాస్తి పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి, ఏవమపి నైవాఽర్థోఽనుకర్షణార్థేన చకారేణ, నాపి తథోర్గ్రహణేన। ఆనన్తర్యమిహాశ్రీయతే-ఝలి ఝషన్తస్యేతి। క్వ చిచ్చ సన్నిపాతకృతమానన్తర్యం శాస్త్రకృతమనానన్తర్యం,క్వ చిన్నైవ సన్నిపాతకృతం నాపి శాస్త్రకృతమ్। లోపే సన్నిపాతకృతమానన్తయ శాస్త్రకృతమనానన్తర్యమ్, అలోపే నైవ సన్నిపాతకృతం నాపి శాస్త్రకృతమ్। యత్ర కుతశ్చిదేవోనన్తర్యం తదాశ్రయిష్యామః।। ర్ఘ్రుధస్తథోశ్చ।।ట

-8-2-40- ఝషస్తథోర్ధోఽధః

అథ ఃథ్ద్య;తి కిమర్థమ్?।। ధత్తః। ధత్థః।। అథ ఃథ్ద్య;తి శక్యమవక్తుమ్(1)।। కస్మాన్న భవతి- ధత్తః ధత్థ ఃథ్ద్య;తి?।।

।। జశ్త్వే యోగవిభాగః(2)।। ర్ఘ్రుశ్త్వే(3) యోగవిభాగఃట కరిష్యతే। ఃథ్ద్య;దమస్తి దధస్తథోశ్చేతి। తతో వక్ష్యామి-ఝలాం జశః(4)। ఝలాం జశో భవన్తి దధస్తథోః। తతః అన్తే। అన్తే చ ఝలాం జశో భవన్తీతి। తత్ర జశ్త్వే కృతేఽఝషన్తత్వాన్న భవిష్యతి।।

-8-2-42- రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ దః

రదాభ్యామితి కిమర్థమ్?।। చరితం ముదితమ్।। నను చ రదాభ్యామిత్యుచ్యమానేఽప్యత్ర ప్రాప్నోతి। అత్రాపి హి(5) రేఫదకారాభ్యాం పరా నిష్ఠా।। న రేఫదకారాభ్యాం నిష్ఠా విశేష్యతే।। కిం తర్హి?।। తకారో విశేష్యతే-రేఫదకారాభ్యాముత్తరస్య తకారస్య నో భవతి స చేన్నిష్ఠాయా ఃథ్ద్య;తి।।

అథ ఝ్రిర్నిష్ఠాదేశే(1)ట పూర్వగ్రహణం కిమర్థమ్?।। నిష్ఠాదేశే పూర్వగ్రహణం పరస్యాదేశప్రతిషేధార్థమ్।। నిష్ఠాదేశే పూర్వగ్రహణం క్రియతే।। ఝ్రిర్కిం ప్రయోజనం(1)?।। పరస్యాదేశప్రతిషేధార్థమ్ష్టు। పరస్యాదేశో మా భూదితి।

భిన్నవద్భ్యామ్। భిన్నవద్భిః। ఛిన్నవద్భ్యామ్(2)। ఛిన్నవద్భిః(2)।। పఞ్చమీనిర్దిష్టాద్ధి పరస్య।। పఞ్చమీనిర్దిష్టాద్ధి పరస్యేతి పరస్య ప్రాప్నోతి।। వృద్ధినిమిత్తాత్ప్రతిషేధః।। వృద్ధినిమిత్తాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?।। ప్రయోజనం(2) కార్తిక్షైతిఫాల్లయః।। ప్రయోజనం(3) కార్తిక్షైతిఫాల్లయః। కార్తిరితి వృద్ధౌ కృతాయాం రదాభ్యామితి నత్వం ప్రాప్నోతి। క్షైతిరితి వృద్ధౌ కృతాయాం క్షియో దీర్ఘాదితి నత్వం ప్రాప్నోతి। ఫాల్లిః ఃథ్ద్య;తి వృద్ధౌ కృతాయాముదుపధత్వసన్నియోగేన లత్వముచ్యమానం న ప్రాప్నోతి।। అథోచ్యమానేఽపి ప్రతిషేధే వృద్ధినిమిత్తాదితి కథమిదం విజ్ఞాయతే,--వృద్ధిరేవ నిమిత్తం వృద్ధినిమిత్తం, వృద్ధినిమిత్తాదితి?।। ఆహోస్విద్వృద్ధి(1)ర్నిమిత్తమస్య సోఽయం వృద్ధినిమిత్తః,వృద్ధినిమిత్తాదితి?।। కిం చాతః?।। యది విజ్ఞాయతే వృద్ధిరేవ నిమిత్తం వృద్ధినిమిత్తం వృద్ధినిమిత్తాదితి,--క్షతిః సఙ్గృహీతః కార్తి్రసఙ్గృహీతః। అథ విజ్ఞాయతే వృద్ధిర్నిమిత్తమస్య(1) సోఽయం వృద్ధినిమిత్తః, వృద్ధినిమిత్తాదితి,-కార్తిః సఙ్గృహీతః క్షైతిరసఙ్గృహీతః। ఉభయథా చ ఫాల్లిరసఙ్గృహీతః।। యథేచ్ఛసి తథాఽస్తు।। అస్తు తావద్వృద్ధిరేవ నిమిత్తం వృద్ధినిమిత్తం, వృద్ధినిమిత్తాదితి। నను చోక్తం-క్షైతిః సఙ్గృహీతః కార్తిరసఙ్గృహీతఃథ్ద్య;తి।। కార్తిశ్చ సఙ్గృహీతః।। కథమ్?।। వృద్ధిర్భవతి గుణో భవతీతి(2) రేఫశిరా గుణవృద్ధిసంజ్ఞకోఽభినిర్వర్త్తతే(3)। అథ వా పునరస్తు-వృద్ధినిమిత్తమస్య సోఽయం వృద్ధినిమిత్తః, వృద్ధినిమిత్తాదితి।। నను చోక్తం-కార్తిః సఙ్గృహీతః క్షైతిరసఙ్గృహీతఃఃథ్ద్య;తి।। క్షైతిశ్చ సఙ్గృహీతః।। కథమ్? ।। యత్తద్వృద్ధిశాస్త్రం తస్మిన్వృద్ధిశబ్దో వర్తతే।। స తర్హి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః?।। న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్।। న వా వక్తవ్యః(1)।। కిం కారణమ్?।। బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్। బహిరఙ్గా వృద్ధిరన్తరఙ్గం తత్వమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే।। ఏవం చ కృత్వా లత్వమపి సిద్ధం భవతి ఫాల్లిరితి।। రదాభ్యాం నిష్ఠాతః

-8-2-44- ల్వాదిభ్యః

।। ఋూకారల్వాదిభ్యః(2)క్తిన్నిష్ఠావత్।। ఋూకారల్వాదిభ్యః క్తిన్నిష్ఠావద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। కీర్ణిః గీర్ణిః లూనిః ధూనిః।। దుగ్వోదీర్ఘశ్చ ।। దుగ్వోర్దీర్ఘశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఆదూనః విగూనః। ।। పూఞో వినాశే(5)।। పూఞో వినాశ ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। పూనా యవాః।। వినాశ ఃథ్ద్య;తి కిమర్థమ్? ।। పూతం ధాన్యమ్।। సినోతేర్గ్రాసకర్మకర్తృకస్య।। సినోతేర్గ్రాసకర్మకర్తృకస్యేతి వక్తవ్యమ్। సినో గ్రాసః స్వయమేవ(4)।। గ్రాసకర్మకర్తృకస్యేతి కిమర్థమ్?।। సితా పాశేన సూకరీ।। ఝ్రిల్వాదిభ్యఃట।।

-8-2-46- క్షియో దీర్ఘాత్

దీర్ఘాదితి కిమర్థమ్?।। అక్షితమసి మా మే క్షేష్ఠాః। దీర్ఘాదితి శక్యమకర్తు_మ్(1)।। కస్మాన్న భవతి--అక్షితమసి మా సే క్షేష్ఠా, ఃథ్ద్య;తి?।। నిర్దేశాదేవేదమభివ్యక్తం(2) దీర్ఘస్య గ్రహణమితి। యది హ్రస్వస్య గ్రహణం స్యాత్ క్షేరిత్యేవ(3) బ్రూయాత్।। నాऽత్ర నిర్దేశః ప్రమాణం శక్యం కర్తుమ్(4)। యథైవాऽత్రాऽప్రాప్తా(5) విభక్తిరేవమియజాదేశోऽపి।। నాऽత్రాऽప్రాప్తా విభక్తిః, సిద్ధాऽత్ర విభక్తిః ప్రాతిపదికాదితి।। కథం ప్రాతిపదికసంజ్ఞా?।। అర్థవత్ప్రాతిపదికమితి।।

నను చాऽధాతురితి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి।। నైష ధాతుర్ధాతోరేషోऽనుకరణమ్(6)।। యద్యనుకరణమియజాదేశో న ప్రాప్నోతి।। ప్రకృతివదనుకరణం భవతీతీయజాదేశో భవిష్యతి।। యది ప్రకృతివదనుకరణం భవతీత్యుచ్యతే స్వాద్యుత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతి।। ఏవం తర్హ్యాతిదేశికానాం స్వాశ్రయాణ్యపి న నివర్తన్తే ఃథ్ద్య;తి(7)। అథాప్యేతన్నాస్తి(8)ఆతిదేశికానాం స్వాశ్రయాణ్యపి న నివర్తన్తే ఃథ్ద్య;త్యేవమపి న దోషః। అవశ్యమత్ర సర్వతో నైర్దేశికీ విభక్తిర్వక్తవ్యా। తద్యథా-నేర్విశః పరివ్యవేభ్యః క్రియః విపరాభ్యాం(1) జేరితి।। అథాప్యేతన్నాస్తి(2) ప్రకృతివదనుకరణం భవతీత్యేవమపి న దోషః। ధాతోరజాదౌ యద్రూపం తదనుక్రియతే।। ఝిర్క్యో దీర్ఘాత్త।।

-8-2-48- అఞ్చోऽనపాదానే

।। అఞ్చేర్నత్వే వ్యక్తప్రతిషేధః(1)।। అఞ్చేర్నత్వే వ్యక్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వ్యక్తమనృతం కథయతి ఃథ్ద్య;తి।। అఞ్జివిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్।। ఝిఅఞ్జివిజ్ఞానాత్సిద్ధమేతత్(3)ట।। నైతదఞ్చే రూపమ్। అఞ్జేరేతద్రూపమ్।। అఞ్చత్యర్థో వై గమ్యతే।. కః పునరఞ్చత్యర్థః?।। అఞ్చతిః ప్రకాశనే వర్తతే। అఞ్చితం గచ్ఛతి, ప్రకాశయత్యాత్మానమితి గమ్యతే।। న వై లోకేऽఞ్చితం గచ్ఛతీతి ప్రకాశనం గమ్యతే।। కిం తర్హి?।। సమాధానం గమ్యతే। సమాహితో భూత్వా గచ్ఛతీతి।।

ఏవం తర్హ్యఞ్చతేరజ్కః, అజ్కశ్చ ప్రకాశనమ్। అజీకతా గావ ఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే, అన్యాభ్యో గోభ్యః ప్రకాశ్యన్తే(4)।। అఞ్చత్యర్థ ఃథ్ద్య;తి చేదఞ్జేస్తదర్థత్వాత్సిద్ధమ్(5)।। అఞ్చత్యర్థ ఃథ్ద్య;తి చేదఞ్జిరప్యఞ్చత్యర్థే వర్తతే।। కథం పునరన్యో నామాऽన్యస్యార్థే వర్తతే?। కథమఞ్జిరఞ్చత్యర్థే(1) వర్తతే?।। అనేకార్థా అపి ధాతవో భవన్తీతి(2)।। అస్తి పునః క్వ చిదన్యత్రాऽప్యఞ్జిరఞ్చత్యర్థే వర్తతే?।। అస్తీత్యాహ। అఞ్జేరఞ్జనమ్, అఞ్జనం చ ప్రకాశనమ్। అజ్కే_ऽక్షిణీఃథ్ద్య;త్యుచ్యతే యత్తత్సితం(3) చాऽసితం చైతత్ప్రకాశయతి(4)। తథాऽఞ్జేర్వ్యఞ్జనం, వ్యఞ్జనం చ ప్రకాశనమ్। యత్తత్స్నేహేన మధురేణ చ జడీకృతానామిన్ద్రియాణాం స్వస్మిన్నాత్మని వ్యవస్థాపనం స రాగస్తద్వ్యఞ్జనమ్। అన్వర్థం ఖల్వపి నిర్వచనం వ్యజ్యతేऽనేనేతి వ్యఞ్జనమితి।। ఝిఅఞ్చోऽనపాట।

-8-2-50- నిర్వాణోऽవాతే

।। అవాతాఽభిధానే(1)।। అవాతాభిధాన ఃథ్ద్య;తి వక్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హాపి యథా స్యాత్-నిర్వాణోఽగ్నిర్వాతేన। నిర్వాణః ప్రదీపో వాతేనర్ఘ్రిఃథ్ద్య;తి(1)టర్ఘిర్నిర్వాణోఽవాతేట।।

-8-2-55- అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాః

అనుపసర్గాదిత్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి-పరికృశమితి।। కృశేః(2) క ఏష(3) విహిత ఃథ్ద్య;గుపధాత్।। నైతన్నిష్ఠాన్తమ్।। కిం తర్హి?।। కృశ ఏష(3) ఃథ్ద్య;గుపధాత్కో విహితః।। నైవం శక్యమ్(4)।। స్వరే హి దోషో భవతి పరికృశే।। నైవం శక్యమ్(4)।। ఃథ్ద్య;హ హి పరికృశ ఃథ్ద్య;తి, స్వరే దోషః స్యాత్। అన్తః థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామిత్యేష స్వరః ప్రసజ్యేత।। పదస్య(2) లోపో విహిత ఃథ్ద్య;తి మతమ్।। ఏవం తర్హి పదస్య లోపోఽత్ర(1) ద్రష్టవ్యః। పర్యాగతః కార్శ్యేన పరికృశః(1)।। జగత్యనూనా భవతి హి రుచిరా।। ర్ఘుగత్యనూనా(2) భవతి హి రుచిరాట।। ఫలేర్లత్వే ఉత్పూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్।। ఫలేర్లత్వే ఉత్పూర్వస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ఉత్ఫుల్లోఽనృతం(3) కథయతి।। అత్యల్పమిదముచ్యతే ఉత్పూర్వాదితి।। ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరితి వక్తవ్యమ్(4)।। ఉత్ఫుల్లః। సంఫుల్లః।।

కృశేః క ఏష హి విహిత ఃథ్ద్య;గుపధాత్స్వరే హి దోషో భవతి పరికృశే।।

పదస్య లోపో విహిత ఃథ్ద్య;తి మతం జగత్యనూనా భవతి హి రుచిరా।।1।।

-8-2-56- నుదవిదోన్దత్రాఘ్రాహ్రీభ్యోఽన్యతరస్యామ్

కిమయం విధిరాహోస్విత్ప్రతిషేధః?।। కిం చాతః?।। యది తావద్విధిర్నకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్।। న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే।। క్వ ప్రకృతమ్?।।రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ ద ఃథ్ద్య;తి।। తద్వా అనేకేన(5) నిపాతనేన వ్యవచ్ఛిన్నం న శక్యమనువర్తయితుమ్।। అథ ప్రతిషేధో, హ్రీగ్రహణమనర్థకం(6), న హ్యేతస్మాద్విధిరస్తీతి।।యథేచ్ఛసి తథాస్తు।। అస్తు తావద్విధిః।। నను చోక్తం-నకారగ్రహణం కర్తవ్యం న కర్త్తవ్యం ప్రకృతమనువర్తతే, క్వ ప్రకృతం(1), రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ ద ఃథ్ద్య;తి, తద్వా అనేకేన నిపాతనేన వ్యవచ్ఛిన్నం న శక్యమనువర్తయితుమితి।। సంబన్ధమనువర్తిష్యతే। అథ వా క్రియతే న్యాస ఏవ ద్వినకారకో నిర్దేశః। నుదవిదోన్దత్రాఘ్రాహ్రీభ్యోన్యతరస్యాం(2) న్న ధ్యాఖ్యాపౄమూర్చ్ఛిమదామితి। అథ వా పునరస్తు ప్రతిషేధః।। న ను చోక్తం హ్రీగ్రహణమనర్థకం న హ్యేతస్మాద్విధిరస్తీ(6)తి।। నానర్థకమ్। ఏతదేవ జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవత్యేతస్మాద్విధిరితి యదయం హ్రీగ్రహణం కరోతి।।

-8-2-58- విత్తో భోగప్రత్యయయోః

బహవ ఃథ్ద్య;మే విదయః పఠ్యన్తే తత్ర(3) న జ్ఞాయతే కస్య నిత్యం నత్వం కస్య విభాషా కస్య ప్రతిషేధః కస్య ఃథ్ద్య;డితి?।। అత ఉత్తరం పఠతి-।। యస్య(4) విదేః శ్నశకౌ(5) తపరత్వే(6) తనవచనే తదు వా-ప్రతిషేధౌ।। శ్నవికరణస్య(7) విభాషా, శవికరణస్య ప్రతిషేధః।।

శ్యన్వికరణాన్నవిధిశ్చిదితుల్యః।। శ్యన్వికరణాద్విదేర్నవిధిశ్చిదినా తుల్యః।। లుగ్వికరణో(4) వలి పర్యవపన్నః।। లుగ్వికరణో విదిర్వలాదౌ పర్యవపన్నః।। ఏష ఏవార్థః--

యౖ(1)యోర్విద్యోః శ్న(2)శావుక్తౌ(3) తయోర్నత్వస్య వానఙ్గౌ(4)।

యయోస్తు (6) శ్యఽల్లుకౌ తాభ్యాం ఛిదివ(5)చ్చేడ్విదిష్యతే।।

అపర ఆహ--

వేత్తే(6)స్తు విదితో నిష్ఠా విద్యతేర్విన్న ఃర్థ్వ;ష్యతే।

విన్తే(7)ర్విన్నశ్చ విత్తశ్చ విత్తో భోగే(8)షు విన్దతేః।।

-8-2-59- భిత్తం శకలమ్

భిత్తం శకలమిత్యుచ్యతే తత్రేదం న సిధ్యతి-భిత్తం భిన్నమితి। నైషః దోషః-సర్వత్రైవాఽత్ర భిదిర్విదారణసామాన్యే వర్తతే, తత్రావశ్య విశేషార్థినా విశేషోఽనుప్రయోక్తవ్యః,-భిన్నమ్।। కిమ్(1)?।। భిత్తమితి।

।। తత్వమభిధాయకం(2) చేచ్ఛకలస్యాఽనర్థకః(3) ప్రయోగః స్యాత్।।

శకలేన చాప్యభిహితే న (1) భవతి తత్వం నిగమయామః।।

-8-2-62- క్విన్ప్రత్యయస్య కుః

ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థం న క్వినః కురిత్యేవోచ్యేత?।। క్వినః కురితీయత్యుచ్యమానే వకారస్యైవ తు(1) కుత్వం ప్రసజ్యేత।। నను చ లోపే కృతే న భవిష్యతి।। అనవకాశం కుత్వం లోపం బాధేత(1)।। సావకాశం కుత్వమ్।। కోఽవకాశః?।। అనన్త్యః।। కథం పునః సత్యన్త్యేఽనన్త్యస్య(2) కుత్వం స్యాత్?।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి

నాన్త్యస్య కుత్వం భవతీతి యదయం క్వినః కురితి కవర్గనిర్దేశం కరోతి, ఃర్థ్వ;తరథా హి తద్గుణమేవాఽయం నిర్దిశేత్।। ఃర్థ్వ;దం తర్హి ప్రయోజనం-యేభ్యః క్విన్ప్రత్యయో విధీయతే తేషామన్యప్రత్యయాన్తానామపి పదాన్తే(3) కుత్వం యథా స్యాత్,-మానో అస్రాక్। మానో అద్రాక్।।

క్వినః కురితి వక్తవ్యే(4) ప్రత్యయగ్రహణం కృతమ్।

క్విన్ప్రత్యయస్య సర్వత్ర పదాన్తే కుత్వమిష్యతే।।1।।

-8-2-68- అహన్

।। రుత్వవిధావహ్నో(1) రూపరాత్రిరథన్తరేషూపసఙ్ఖ్యానమ్(2)।। రుత్వవిధావహ్నో(1) రూపరాత్రిరథన్తరేషూపఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అహోరూపమ్। అహోరాత్రః(7)। అహోరథన్తరం సామ।।ర్ఝఅహన్త।।

-8-2-69- రోఽసుపి

।। అసుపి రాదేశే ఉపసర్జనసమాసే ప్రతిషేధోఽలుకి।। అసుపి రాదేశే ఉపసర్జనసమాసేఽలుకి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దీర్ఘాహా నిదాఘ ఃథ్ధ్య;తి। ।। సిద్ధం తు సుపి ప్రతిషేధాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। సుపి ప్రతిషేధాత్। ప్రసజ్యాఽయం ప్రతిషేధః-సుపి నేతి।। ఃథ్ధ్య;హాఽపి తర్హి న ప్రాప్నోతి అహర్దదాతి అహర్భుఙ్క్తే ఃథ్ధ్య;తి।। లుకి చోక్తమ్(1)।। ఝ్ర్లుకి చోక్తమ్(2)ట।। కిముక్తమ్(1)?।। అహ్నో రవిధౌ లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి।।

-8-2-70- అమ్నరూధరవరిత్యుభయథా ఛన్దసి

।। ఛన్దసి(3) భాషాయాం(4) చ ప్రచేతసో రాజన్యుపసఙ్ఖ్యానమ్।। ఛన్దసి భాషాయాం(1) చ ప్రచేతసో రాజన్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ప్రచేతో రాజన్। ప్రచేతా రాజన్।। అహరాదీనాం పత్యాదిషూపఙ్ఖ్యానమ్(1)(5)।। అహరాదీనాం పత్యాదిషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అహర్పతిః। అహః పతిః। ర్ఝ(అహ)(పతిః(1))ట అహర్పుత్రః। అహః పుత్రః(6)। ర్ఝఅహ)(పుత్రః।ట గీర్పతిః। గీః పతిః। ఝ్ర్గీ)(పతిఃట। ధూర్పతిః(1)। ధూఃపతిః(1)। ఝ్ర్ధూ)(పతిః(1)టర్ఝఅమ్రరూధరవరిట

-8-2-72- వసుస్రంసుధ్వంస్వనడుహాం దః

ఃథ్ధ్య;హ కస్మాన్న భవతి-పపివాన్ తస్థివానితి?।। సస్యేతి వర్తతే।। ఏవమప్యత్ర ప్రాప్నోతి।। లోపే కృతే న భవిష్యతి।। అనకాశం దత్వం లోపం బాధేత(1)।। సావకాశం దత్వమ్।। కోఽవకాశః?।। పపివద్భ్యాం పపివద్భిరితి।। ఝ్రైర్న షోఽస్త్యస్యావకాశః(2)ట-అత్రాపి రుః ప్రాప్నోతి, తద్యథైవ రుం బాధతే ఏవం లోపమపి బాధేత।। న బాధతే।। కిం కారణమ్?।। యేన నాఽప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి,న చాఽప్రాప్తే రౌ దత్వమారభ్యతే,లోపే పునః ప్రాప్తే చాఽప్రాప్తే చ।। యది తర్హి సస్యేతి వర్తతే-అనడుద్భ్యామనడుద్భిరిత్యత్ర న ప్రాప్నోతి।। వచనాదనడుహి భవిష్యతి।. యద్యేవమ్-।। అనడుహో దత్వే నకారప్రతిషేధః।। అనడుహో దత్వే నకారస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అనడ్వాన్।। సిద్ధం తు ప్రతిపదవిధానాన్నుమః।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। ప్రతిపదవిధానాన్నుమః(3)। నుమః ప్రతిపదవిధానసార్మథ్యాద్దత్వం న భవిష్యతి(4)।। యది తర్హి యద్యదనడుహః ప్రాప్తం తత్తన్నుమః ప్రతిపదవిధానసార్మథ్యాద్బాధ్యతే రుత్వమపి(5) న ప్రాప్నోతి-అనడ్వాంస్త్రేతి।। నైషః దోషః-యం విధిం ప్రత్యుపదేశోఽనర్థకః స విధిర్బాధ్యతే యస్య తు విధేర్నిమిత్తమేవ నాసౌ బాధ్యతే। దత్వం చ ప్రతి నుమః ప్రతిపదవిధిరనర్థకో, రోః పునర్నిమిత్తమేవ।। ర్ఝవసుస్రంసుధ్వంస్వనడుహాం దఃట।।

-8-2-78- ఉపధాయాం చ

కిమర్థమిదముచ్యతే న హలీత్యేవ సిద్ధమ్?।। న సిధ్యతి। ధాతోరితి(ర్ఘు్ఱ్త్ర(1)ట వర్తతే తత్ర(2) రేఫవకారాభ్యాం

ధాతుర్విశేష్యతే-రేఫవకారాన్తస్య ధాతో-రితి।। కిం పునః కారణం పూర్వస్మిన్ యోగే రేఫవకారాభ్యాం ధాతుర్విశేష్యతే(ర్ఘ్ను పునః(9) పదం విశేష్యతే?ట। నైవం శక్యమ్(3)।। ఃర్థ్య;హాపి ప్రసజ్యేత(3)-అగ్నిర్వాయురితి।। ఏవం తర్హి పూర్వస్మిన్యోగే యద్ధాతుగ్రహణం తదుత్తరత్ర నివృత్తమ్।। ఏవమపి కుర్కురః ముర్మురఃర్థ్య;త్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।। ఏవం తర్హ్యనువర్తతే తత్ర ధాతుగ్రహణం, న తు రేఫవకారాభ్యాం ధాతుర్విశేష్యతే।। కిం తర్హి?।। ఃర్థ్య;గ్విశేష్యతే-రేఫవకారాన్తస్యేకో ధాతోరితి।। ఏవమపి కుర్కురీయతి ముర్మురీయతీత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి।। తస్మాద్ధాతురేవ విశేష్యః। ధాతౌ చ విశేష్యమాణే ఉపధాయాం చేతి వక్తవ్యమ్।।। ఉపధాదీర్ఘత్వేఽభ్యాసజిప్రిచతుర్ణాం ప్రతిషేధః।। ఉపధాదీర్ఘత్వేఽభ్యాసజిప్రిచతుర్ణాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అభ్యాస(1)-రిర్యతుః రిర్యుః। సంవివ్యతుః సంవివ్యుః। (ర్ఘుఅభ్యాస(1)ట।। జిప్రిః। చతుర్యితా చతుర్యితుమ్।। ఉణాదిప్రతిషేధశ్చ(2)।। ఉణాదీనాం చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కిర్యోః గిర్యోరితి।। అభ్యాసప్రతిషేధస్తావన్న వక్తవ్యః। హలీత్యుచ్యతే న చాత్ర హలాదిం పశ్యామః।। యణాదేశే కృతే ప్రాప్నోతి।। స్థానివద్భావాన్న భవిష్యతి(3)।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావో దీర్ఘవిధిం ప్రతి న స్థానివదితి।। నైషోఽస్తి ప్రతిషేధః। ఉక్తమేతత్-ప్రతిషేధే స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాఽజాదేశఃర్థ్య;తి।। జిప్రిప్రతిషేధశ్చ న వక్తవ్యః। ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని।। చతుర్యితా చతుర్యితుమితి-సుపి నేతి వర్తతే।। యద్యేవం గీర్భ్యాం గీర్భిరిత్యప్రసిద్ధిః।। న సుపో విభక్తివిపరిణామాద్గీర్భ్యాం(4) గీర్భిరిత్యదోషః।। ఉణాదిప్రతిషేధో వక్తవ్య ఃర్థ్య;తి,-పరిహృతమేతత్,- ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికానీతి।।(ర్ఘుఉపధాయాం చట।

-8-2-80- అదసోసేర్దాదు దో మః

।। అదసోఽనోర్స్రేః।। అదసోఽనోర్స్రేరితి వక్తవ్యమ్।। కిమిదమనోఽర్స్రేరితి?।। అనోకారస్య, అసకారస్య, అరేఫస్యేతి(5)। అనోకారస్య-అదోఽత్ర।। అసకారస్య-అదస్యతి। అరేఫస్య(5)-అదః।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ। అవిభక్తికో నిర్దేశః-అదస్-ఓ(6) అసే-రితి। ఓకారాత్పరః ప్రతిషేధః పూర్వభూతః। తతః సకారః। తతో రేఫ ఃర్థ్య;తి।। అథ వా నైవం విజ్ఞాయతే-అదసోఽసకారస్యేతి।। కథం తర్హి?।। అకారోఽస్య(1) సకారస్య(2) సోఽయమసిః, అసేరితి।। యద్యేవమముముయజీజతి న సిధ్యతి, అదద్యజీజతి ప్రాప్నోతి।। అదముయజీజతి భవితవ్యమ్ అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవతీతి।।

।। అదసోఽద్రేః పృథఙ్ముత్వం కేచిదిచ్ఛన్తి లత్వవత్।

కేచిదన్త్యసదేశస్య నేత్యేకేఽసేర్హి దృశ్యతే।।

।। తత్ర పదాధికారాదపదాన్తస్యాఽప్రాప్తిః(3)।। తత్ర పదాధికారాదపదాన్తస్య న ప్రాప్నోతి- అముయా అముయో ఃథ్ద్వ;తి।। సిద్ధన్తు సకారప్రతిషేధాత్(4)।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। సకారప్రతిషేధాత్। యదయమసేరితి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽపదాన్తస్యాపి భవతీతి।।

అథ దాగ్రహణం కిమర్థమ్?।। దాగ్రహణమన్త్యప్రతిషేధార్థమ్(1)।। దాగ్రహణం క్రియతే।। ఝ్రిక్కిం ప్రయోజనమ్(2)?।।ట ఠఅన్త్యప్రతిషేధార్థమ్(3)।। అలోఽన్త్యస్య(4) మా భూత్। అముయా అముయోరితి।। ఱ్ఝిఅదసోఽసేర్దాదుదోమఃట।

-8-2-81- ఏత ఃథ్ద్వ;ర్ద్బహువచనే

।।ఃథ్ద్వ;ర్త్వం బహువచనాన్తస్య।। ఃథ్ద్వ;ర్త్వం బహువచనాన్తస్యేతి వక్తవ్యమ్। బహువచన ఃథ్ద్వ;తీయత్యుచ్యమానే ఃథ్ద్వ;హైవ స్యాత్--అమీభిః అమీషు। ఃథ్ద్వ;హ న స్యాత్-అమీ అత్ర, అమీ ఆసతే ఃథ్ద్వ;తి(5)।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్।నేదం పారిభాషికస్య బహువచనస్య గ్రహణం ।।కిం తర్హి?।। అన్వర్థగ్రహణమేతత్। బహూనామర్థానాం వచనం బహువచనం, బహువచన ఃథ్ద్వ;తి।। ఱ్ఝిఏత ఃథ్ద్వ;ర్ద్బహుట।

-8-2-82- వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః

వాక్యాధికారః కిమర్థః?।। వాక్యాధికారః పదనివృత్త్యర్థః।। వాక్యాధికారః క్రియతే। ఝ్రిక్కిం ప్రయోజనమ్(6)?ట।। పదనివృత్త్యర్థః। పదాధికారో నిర్వత్యతే।। న హి కాకో వాశ్యత ఃథ్ద్వ;త్యధికారా నివర్త్_న్తే(1)। దోషః ఖల్వపి స్యాద్యది వాక్యాధికారః పదాధికారం నివర్తయేత్। ఃథ్ద్వ;ష్యన్త ఏవోత్తరత్ర పదకార్యాణి, తాని న సిధ్యన్తి-నశ్ఛవ్యప్రశానితి।।

పదనివృత్త్యర్థమితి నైవం విజ్ఞాయతే,-పదస్య నివృత్త్యర్థం(2) పదనివృత్త్యర్థమితి।। కిం తర్హి?।। పదే నివృత్త్యర్థం

పదనివృత్త్యర్థమితి। వాక్యే యావన్తి పదాని తేషాం సర్వేషాం టేః ప్లుతః ప్రాప్నోతి, ఃథ్ద్వ;ష్యతే చ వాక్యపదయోరన్త్యస్య(3) స్యాదితి, తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీత్యేవమర్థో వాక్యాధికారః।।

అథ టిగ్రహణం కిమర్థమ్?।। టిగ్రహణమలోన్త్యనియమే వ్యఞ్జనాన్తార్థమ్।। టిగ్రహణం క్రియతే। ఝ్రిక్కిం ప్రయోజనమ్?(4)।। అలోఽన్త్యనియమే వ్యఞ్జనాన్తార్థమ్ట। అలోన్త్యనియమే వ్యఞ్జనాన్తస్యాపి యథా స్యాత్-అగ్నిచీ3త్ సోమసూ3త్।। అస్తి ప్రయోజనమేతత్? ।। కిం తర్హీతి।।

।।సర్వాదేశప్రసఙ్గస్తు।। సర్వాదేశస్తు టేః ప్లుతః ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?।। అచ్ ఃథ్ద్వ;తి వచనాదన్త్యస్య న,అన్త్యస్యేతి వచనాదచో న, ఉచ్యతే చ ప్లుతః।. స సర్వాదేశః ప్రాప్నోతి।।

ఉక్తం వా(1)।। ౮ఉక్తం వా(2)౯।। కిముక్తమ్?।। హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ః్ధ్య;తి యత్ర బ్రూయాదచ ః్ధ్య;త్యేతత్త్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమితి।। ౮ర్వాక్యస్య టేః ప్లుతః౯

-8-2-83- ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే

అశూద్ర ః్ధ్య;తి కిమర్థమ్?।। కుశల్యసి తుషజక!।। అత్యల్పమిదముచ్యతే అశూద్రః్ధ్య;తి। ।। అశూద్రస్త్ర్యసూయకేషు(3)।।అశూద్రస్త్ర్యసూయకేష్వితి వక్తవ్యమ్(3)। తత్ర శూద్ర ఉదాహృతమ్। స్త్రియాం-గార్గ్యహం భోః, ఆయుష్మతీ భవ గార్గి!। అసూయకే-స్థాల్యహం భోః।। ఆయుష్మానేధి స్థాలీ3న్(4)।। నైషా మమ సంజ్ఞా స్థాలీతి ౮ర్తి(1)౯।। కిం తర్హి?।। దణ్డిన్యాయో మమ వివక్షితః స వక్తవ్యః-స్యాల్యహం భోః।। ఆయుష్మానేధి స్థాలిన్।। న మమ దణ్డిన్యాయో వివక్షితః।। కిం తర్హి?।। సంజ్ఞా మమైషా।। అసూయకస్త్వమసి జాల్మ న త్వం ప్రత్యభివాదమర్హసి భిద్యస్వ వృషల! స్థాలిన్!।। భోరాజన్యవిశాం వా।। భో రాజన్యవిశాం వేతి వక్తవ్యమ్। దేవదత్తోఽహం భోః, ఆయుష్మానేధి దేవదత్త భోః 3। ౮ఆయుష్మానేధి(1)౯ దేవదత్త భోః। భోః।। రాజన్య-ః్ధ్య;న్ద్రవర్మాఽహం భోః। ఆయుష్మానేధీన్ద్రవర్మా3న్। ౮ఆయుష్మానేధి(1)౯ ః్ధ్య;న్ద్రవర్మన్।। రాజన్య।। విట్-ః్ధ్య;న్ద్రపాలితోఽహం భోః। ఆయుష్మానేధీన్ద్రపాలితా 3। ౮ఆయుష్మానేధి(1)౯ ః్ధ్య;న్ద్రపాలిత।

అపర ఆహ--।। సర్వస్యైవ నామ్నః ప్రత్యభివాదే భోశబ్ద ఆదేశో వా(1) వక్తవ్యః।। దేవదత్తోఽహం భోః। ఆయుష్మానేధి భోః 3। ఆయుష్మానేధి దేవదత్తా 3 ః్ధ్య;తి వా।। ః్ధ్య;హ కస్మాన్న భవతి-దేవదత్త కుశల్యసీతి?।। ః్ధ్య;హ కిం చిదుచ్యతే కించిత్ప్రత్యుచ్యతే। ప్రధానముచ్యతేఽప్రధానం(2)(3) ప్రత్యుచ్యతే। తత్ర(1) ప్రధానస్థస్య చ(2) టిసంజ్ఞకస్య(8) ప్లుత్యా భవితవ్యం న చాఽత్ర ప్రధానస్థం టిసంజ్ఞమ్।। ః్ధ్య;హాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి- ఆధేయోఽగ్ని3ర్నా ఘేయా(4) 3 ః్ధ్య;తి।। నైతద్విచార్యతే-- ఆధేయోఽనాధేయోఽగ్నిశ్చేద్భవతీతి।। కిం తర్హి? ।। ః్ధ్య;హాఽగ్నిసాధనా(5) క్రియా విచార్యతే- ఆధేయోఽగ్నిర్నాధేయ ః్ధ్య;తి।। యద్యేవం ద్వితీయోఽగ్నిశబ్దస్య(6) ప్రయోగః ప్రాప్నోతి।। ఉక్తార్థానామప్రయోగః్ధ్య;తి న భవిష్యతి।।

యద్యేవమాధేయశబ్దస్యాపి(7) తర్హి ద్వితీయస్య ప్రయోగో న ప్రాప్నోతి-ఉక్తార్థానామప్రయోగో భవతీ(8)తి।। నైషః దోషః। ఉక్తార్థానామపి ప్రయోగో దృశ్యతే। తద్యథా అపూపౌ ద్వావానయ బ్రాహ్మణౌ ద్వావానయేతి।। ౮ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే౯

-8-2-84- దూరాద్ధూతే। చ

దూరాద్ధూత ః్ధ్య;త్యుచ్యతే దూరశబ్దశ్చాఽయమనవస్థితపదార్థకస్తదేవ హి కంచిత్ ప్రతి(1) దూరం కంచిత్ప్రత్యన్తికం భవతి। ఏవం హి కశ్చిత్కంచిదాహ-ఏష పార్శ్వతః కరకస్తమేనమానయే(2)తి। స ఆహ--ఉత్థాయ గృహాణ, దూరం న శక్ష్యామీతి। అపర ఆహ- దూరం మధురాయాః(3) పాటలిపుత్రమితి। స ఆహ-న దూరమిదమన్తికమితి। ఏవమేష

దూరశబ్దోఽనవస్థితపదార్థకస్తస్యాఽనవస్థితపదార్థకత్వాన్న జ్ఞాయతే-కస్యామవస్థాయాం ప్లుత్యా భవితవ్యమితి?।। ఏవం తర్హి హ్వాయతినాఽయం నిర్దేశః క్రియతే-హ్వాయతిప్రసఙ్గే యద్దూరమ్।। కిం పునస్తత్?।। యత్ర
ప్రాకృతాత్ప్రయత్నాత్ప్రయత్నవిశేషేఽనుపాదీయమానే(4) సన్దేహో భవతి, శ్రోష్యతి న శ్రోష్యతీ(5)తి, తద్దూరమిహాఽవగమ్యతే।। ఝ్ఘుర్దూరాద్ధూతే చట।।

-8-2-85- హైహేప్రయోగే హైహయోః

హైహేగ్రహణం కిమర్థమ్?।। హైహేప్రయోగే హైహేగ్రహణం హైహయోః ప్లుత్యర్థమ్।। హైహేప్రయోగే హైహేగ్రహణం క్రియతే।। కిమర్థమ్?।। ౘ్ఝుహైహయోః ప్లుత్యర్థమ్(1)ట। హైహయోః ప్లుతిర్యథా స్యాత్। దేవదత్త హై3 దేవదత్త(2) హే3। అక్రియమాణే హి

హైహేగ్రహణే తయోః ప్రయోగేఽన్యస్య స్యాత్।। అథ ప్రయోగగ్రహణం కిమర్థమ్?।। ప్రయోగగ్రహణమర్థవద్గ్రహణేఽనర్థకార్థమ్।।

ప్రయోగగ్రహణం క్రియతే। ఝ్ఘుర్కిం ప్రయోజనమ్(1)? ।। అర్థవద్గ్రహణేఽనర్థకార్థమ్।ట అర్థవద్గ్రహణేఽనర్థకయోరపి యథా స్యాత్। దేవదత్త హై3। దేవదత్త హే3।। అథ పునర్హైహేగ్రహణం కిమర్థమ్?।। పునర్హైహేగ్రహణమనన్త్యార్థమ్।। ఝ్ఘుర్పునర్హైహేగ్రహణం(1) క్రియతే।। కిం ప్రయోజనమ్?।। అనన్త్యార్థష్టు। అనన్త్యయోరపి యథా స్యాత్। హై3 దేవదత్త హే3 దేవదత్తేతి।। (హైహేప్రయోగే)

-8-2-86- గురోరనృతోఽనన్త్యస్యాప్యేకైకస్య ప్రాచామ్

।। గురోః ప్లుతవిధానే లఘోరన్త్యస్య ప్లుతప్రసఙ్గోఽన్యేన విహితత్వాత్।। గురోః ప్లుతివిధానే లఘోరన్త్యస్య ప్లుతః ప్రాప్నోతి। దే3వదత్త(3)।। కిం కారణమ్?।। అన్యేన విహితత్వాత్। అన్యేన హి లక్షణేన లఘోరన్త్యస్య ప్లుతో విధీయతే దూరాద్ధూతే చేతి।। న వాఽనన్త్యస్యాపీతి వచనముభయనిర్దేశార్థమ్।। న వైష దోషః।। కిం కారణమ్?।। ౘ్ఝుఅనన్త్యస్యాపీతి(3) వచనముభయనిర్ద్వేశార్థష్టు। అనన్త్యస్యాపీతి వచనముభయనిర్దేశార్థం భవిష్యతి అనన్త్యస్యాపి గురోరన్త్యస్యాపి ఢేరితి।। నను(3) చైతద్గుర్వపేక్షం స్యాత్-అనన్త్యస్యాపి గురేరన్త్యస్యాపి గురోరితి?।। నేత్యాహ। ట్యపేక్షమేతత్(2)। అనన్త్యస్యాపి గురోరన్త్యస్యాపి ఢేరతి।। అథ ప్రాగ్వచనం కిమర్థమ్?।। ప్రాగ్వచనం విభాషార్థమ్।। ప్రాగ్వచనం క్రియతే।। ఝ్ఘుర్కిం ప్రయోజనమ్(1)?।। విభాషార్థష్టు।। విభాషా యథా స్యాత్।। ప్రాగ్వచనానర్థక్యం చైకైకస్యేతి వచనాత్।। ఝ్ఘుర్ప్రాగ్వచనమనర్థకమ్(1)।। కిం కారణమ్?।। ఏకైకస్యేతి వచనాత్త। ఏకైకగ్రహణం క్రియతే తద్విభాషార్థం భవిష్యతి।। అస్త్యన్యదేకైకగ్రహణస్య(3) ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। యుగపత్ప్లుతో మా భూదితి।। అనుదాత్తం పదమేకవర్జమితి వచనాన్నాఽస్తి యౌగపద్యేన(4) సంభవః।। అసిద్ధః ప్లుతస్తస్యాఽసిద్ధత్వాన్నియమో న ప్రాప్నోతి।। నైషః దోషః। యద్యపీదం తత్రాఽసిద్ధం తత్త్విహ సిద్ధమ్।। కథమ్?।। కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమితి। యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। గురోరనృతోనన్త్యస్యాప్యేకైకస్య ప్రాచామ్।

ఉపస్థితమిదం(1) భవత్యనుదాత్తం పదమేకవర్జమితి।। ఃర్థ్య;హాపి తర్హి సమావేశో(1) న ప్రాప్నోతి-దేవదత్తా 3।। సిద్ధాఽసిద్ధావేతౌ। యౌ హి సిద్ధాదేవ అసిద్ధావేవ వా తయోర్నియమః।। యస్తార్హి స్వరితః ప్లుతస్తేన(1) సమావేశః ప్రాప్నోతి--స్వరితమామ్రేడితేఽసూయాసంమతికోపకుత్సనేష్వితి।। స్వరితేఽప్యుదాత్తోఽస్తి।। యస్తార్హ్యనుదాత్తః(2) ప్లుతస్తేన సమావేశః ప్రాప్నోతి అనుదాత్తం ప్రశ్నాన్తాభిపూజితయోరితి। తస్మాత్ప్రాగ్వచనం కర్తవ్యమ్।। ఝుర్గురోరనృతోట

-8-2-88- యే యజ్ఞకర్మణి

।। యే యజ్ఞకర్మణీత్యతిప్రసఙ్గః।। యే యజ్ఞకర్మణీత్యతిప్రసఙ్గో భవతి। ఃర్థ్య;హాపి ప్రాప్నోతి-యే దేవాసో దివ్యేకాదశస్థేతి।। సిద్ధం తు యే యజామహ ఃర్థ్య;తి బ్రూహ్యాదిషూపసఙ్ఖ్యానాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। ర్ఝుయే యజా(3) మహ ఃర్థ్య;తి బ్రూహ్యాదిషూపసఙ్ఖ్యానాత్ట। యే యజామహేశబ్దో(4) బ్రూహ్యాదిషూపసఙ్ఖ్యేయః।

-8-2-89- ప్రణవ ష్టేః

ప్రణవ ఃర్థ్య;త్యుచ్యతే కః ప్రణవో నామ?।। పాదస్య వాఽర్ద్ధర్చస్య వాఽన్త్యమక్షరముపసంహృత్య తదాద్యక్షరశేషస్య స్థానే త్రిమాత్రమోఙ్కారం త్రిమాత్రమోకారం(1) వా విదధతి తం ప్రణవ(2) ఃర్థ్య;త్యాచక్షతే।। అథ టిగ్రహణం కిమర్థమ్?।। టిగ్రహణం సర్వాదేశార్థమ్।। ఝుర్టిగ్రహణం(2) క్రియతే।। కిం ప్రయోజనమ్?।। సర్వాదేశార్థమ్ట। యదా ఓకారస్తదా సర్వాదేశో యథా స్యాత్। యదార్ఝుర్హి(3)ట ఓంకారస్తదాఽనేకాల్శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశో భవిష్యతి।। ఝుర్ప్రణవ ష్టేఃట

-8-2-90- యాజ్యాఽన్తః

అన్తగ్రహణం కిమర్థమ్?।। యాజ్యా నామర్చో వాక్యసముదాయస్తత్ర యావన్తి వాక్యాని సర్వేషాం టేః ప్లుతః ప్రాప్నోతి, ఃర్థ్య;ష్యతే చాఽన్త్యస్య స్యాదితి। తచ్చాన్తరేణ యత్నం న సిధ్యతీత్యేవమర్థమన్తగ్రహణమ్।। ఝుర్యాజ్యాఽన్తఃట।

-8-2-92- అగ్నీత్ప్రేషణే పరస్య చ

।। అగ్నీత్ప్రేషణ ఃర్థ్య;త్యతిప్రసఙ్గః।। అగ్నీత్ప్రేషణే ఃర్థ్య;త్యతిప్రసఙ్గో భవతి। ఃర్థ్య;హాపి ప్రాప్నోతి-అగ్నీదగ్నీన్విహర। ।। సిద్ధం త్వోశ్రావయే పరస్య(1) చేతి వచనాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్? ర్ఝుఓశ్రావయే పరస్య చేతి వచనాత్ట। ఓశ్రావయే పరస్యేతి వక్తవ్యమ్। ఓ3శ్రా3వయ।। అపర ఆహ-ఓశ్రావయాశ్రావ(1)యయోరితి వక్తవ్యమ్। ఓ3శ్రా3వయ।। ఆ3శ్రా3వయ। ।। బహులమన్యత్ర(2)।। బహులమన్యత్రేతి(3) వక్తవ్యమ్। ఉద్ధరా(4) 3 ఉద్ధర। ఆహరా(4) 3 ఆహర।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్।

యోగవిభాగః కరిష్యతే-అగ్నిత్రేప్రషణే పరస్య చ విభాషా। తతః పృష్ఠప్రతివచనే హేః। విభాషేత్యేవ। అపర ఆహ-।। సర్వ(1) ఏవ ప్లుతః సాహసమనిచ్ఛతా విభాషా వక్తవ్యః।।. ర్గ్ఝిఅగ్నిత్రేప్రషణేట।।

-8-2-95- ఆమ్రేడితం ర్భత్సనే

।। ర్భత్సనే పర్యాయేణ।। ర్భత్సనే పర్యాయేణేతి వక్తవ్యమ్। చౌరా(2) 3 చౌర। చౌర చౌరా(2) 3। కుశీలా 3 కుశీల। కుశీల(3) కుశీలా3।।

-8-2-103- స్వరితమామ్రేడితేఽసూయాసంమతికోపకుత్సనేషు

।। అసూయాదిషు వావచనమ్।। అసూయాదిషు వేతి వక్తవ్యమ్। కన్యే 3 కన్యే। కన్యే కన్యే(4)। శక్తికే 3 శక్తికే। శక్తికే శక్తికే(5)।।

-8-2-106- ప్లుతావైచ ఃథ్ద్య;దుతౌ

కిమర్థమిదముచ్యతే?।। ఐచోరుభయవివృద్ధిప్రసఙ్గాదిదుతోః(6) ప్లుతవచనమ్।। ఐచోరుభయవివృద్ధిప్రసఙ్గాదిదుతోః(1) ప్లుత ఉచ్యతే।। కిముచ్యతే ఉభయవివృద్ధిప్రసఙ్గా(1)దితి?। యదా నిత్యాః శబ్దాః। నిత్యేషు చ శబ్దేషు కూటస్థైరవిచాలిభి ర్వర్ణైర్భవితవ్యమనపాయోజనవికారిభిః।। నైషః దోషః। ఉభయవివృద్ధిప్రసఙ్గా(1)- దితి నైవం విజ్ఞాయతే-ఉభయోర్వివృద్ధిరుభయవివృద్ధిరుభయవివృద్ధిప్రసఙ్గాదితి।। కథం తర్హి?।। ఉభయోర్వివర్వృద్ధిరస్మిన్ సోఽయముభయవివృద్ధిః, ఉభయవివృద్ధి ప్రసఙ్గాదితి। ఃథ్ద్య;మావైచో సమాహారవర్ణౌ, మాత్రాఽవర్ణస్య మాత్రోవర్ణోవర్ణయోరితి తయోః ప్లుత ఉచ్యమాన ఉభయవివృద్ధిః ప్రాప్నోతి। తద్యథా,-గర్భో వర్ధమానః(3) సర్వాఙ్గపరిపూర్ణో వర్ధతే।। అస్తి ప్రయోజనమేతత్? ।। కిం తర్హీతి।। తత్రాఽయథేష్టప్రసఙ్గః।। తత్రాఽయథేష్టం ప్రసజ్యేత। చతుర్మాత్రః ప్లుతః ప్రాప్నోతి।। సిద్ధం త్విదుతోర్దీర్ఘవచనాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। ర్గ్ఝిఃథ్ద్య;దుతోర్దీర్ఘవచనాత్త।। ఃథ్ద్య;దుతోర్దీర్ఘో భవతీతి వక్తవ్యమ్।। తదేతత్కథం కృత్వా సిద్ధం భవతి?।। యది సమః ప్రవిభాగో-మాత్రాఽవర్ణస్య మాత్రేవర్ణోవర్ణయోః।।

అథ హ్యర్ధమాత్రాఽవర్ణస్యాఽధ్యర్ధమాత్రేవర్ణోవర్ణయోరర్ధతృతీయమాత్రః(1) ప్రాప్నోతి। అథ హి(2) హ్యధ్యర్ధమాత్రాఽవర్ణస్యాఽధ్యర్ధమాత్రేవర్ణోవర్ణయోరర్ధచతుర్థమాత్రః(3) ప్రాప్నోతి। సూత్రం చ భిద్యతే।. యథాన్యాసమేవాఽస్తు।। నను చోక్తం-తత్రాయథేష్టప్రసఙ్గ ఃథ్ద్య;తి।। తత్ర సౌర్యభాగవతోక్తమనిష్టిజ్ఞో వాడవః పఠతి। ఃథ్ద్య;ష్యత ఏవ చతుర్మాత్రః ప్లుతః। ర్ఘిర్ప్లుతావైచ ఃథ్ద్య;దుతౌట।।

-8-2-107- ఏచోఽప్రగృహ్యస్యాదూరాద్ధూతే పూర్వస్యార్ధస్యాదుత్తరస్యేదుతౌ

।। ఏచః ప్లుతవికారే పదాన్తగ్రహణమ్।। ఏచః ప్లుతవికారే పదాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఃథ్ద్య;హ మా భూత్-భద్రం కరోషి(1) గౌ3రితి।। విషయపరిగణనం చ।। విషయపరిగణనం చ కర్తవ్యమ్।

ప్రశ్నాన్తాభిపూజితవిచార్యమాణప్రత్యభివాదయాజ్యాన్తేష్వితి వక్తవ్యమ్। ప్రశ్నాన్త-అగమా3 పూర్వా3న్(3) గ్రామా(3)3నగ్నిభూతా3 ఃర్థ్వ;?। పటా3ఉ?। ప్రశ్నాన్త।। అభిపూజితసిద్ధోఽసి మాణవకాఽగ్నిభూతా3ఃర్థ్వ;। పటా3ఉ। అభిపూజిత।। విచార్యమాణ-హొా-తవ్యం దీక్షితస్య గృహా3ఃర్థ్వ;। విచార్యమాణ।। ప్రత్యభివాద-ఆయుష్మానేధి అగ్నిభూతా3ఃర్థ్వ;। ప్రత్యభివాద।। యాజ్యాన్త-ఉక్షాన్నాయ వశాన్నాయ సోమపృష్ఠాయ వేధసే స్తోమైర్విధేమాగ్నయా3ఃర్థ్వ;(4)।। ఆమన్త్రితే ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్।। ఆమన్త్రితే ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అగ్నా3ఃర్థ్వ; పత్నీర్వాః3(5) సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం పిబ।। ఝ్రుఏచోఽప్రగృహ్యస్యాఽదూరాట

-8-2-108- తయోర్య్వావచి సంహితాయామ్

అథ కయోరిమౌ య్వావుచ్యేతే(6)?।। ఃర్థ్వ;దుతోరిత్యాహ।। తదిదుతోర్గ్రహణం కర్తవ్యమ్।। న కర్తవ్యమ్। ప్రకృతమనువర్తతే।। క్వ ప్రకృతమ్?।।పూర్వస్యార్ధస్యాదుత్తరస్యేదుతావితి।। తద్వై ప్రథమానిర్దిష్టం షష్ఠీనిర్దిష్టేన(1) చేహాఽర్థః।। అచీత్యేషా సప్తమీదుతావితి ప్రథమాయాః షష్ఠీం ప్రకల్పయిష్యతి-తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి।।

కిమర్థమిదముచ్యతే నేకో యణచీత్యేవ సిద్ధమ్?।। న సిధ్యతి। అసిద్ధః ప్లుతః, ప్లుతవికారౌ చేమౌ। సిద్ధః ప్లుతః స్వరసన్ధిషు।। కథం జ్ఞాయతే?।। యదయం ప్లుతప్రగృహ్యా అచీతి ప్లుతస్య ప్రకృతిభావం శాస్తి।। కథం(2) కృత్వా జ్ఞాపకమ్?।। సతో హి కార్యిణః కార్యేణ భవితవ్యమ్।। ఃర్థ్వ;దం తర్హి।।ప్రయోజనం-దీర్ఘశాకలప్రతిషేధార్థమ్(3)।। ఝ్రుర్దీర్ఘశాకలప్రతిషేధార్థం(4) ప్రయోజనమ్తు।। దీర్ఘత్వం(5) శాకలం చ మా భూదితి(6)। అగ్నా3యిన్ద్రమ్। పటా3వుదకమ్।।

ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। ఆరభ్యతే(7) ప్లుతపూర్వస్య యణాదేశః ప్లుతపూర్వస్య (చ)దీర్ఘశాకలప్రతిషేధార్థమితి; తన్నవక్తవ్యం భవతి।। అవశ్యం తద్వక్తవ్యం యౌ ప్లుతపూర్వావిదుతావప్లుతవికారౌ తదర్థం-భో3యిన్ద్ర(8) భో3యిడేతి।। యది తర్హి తస్య నిబన్ధనమస్తి తదేవ వక్తవ్యమిదం న వక్తవ్యమ్।। ఃర్థ్వ;దమఝ్రువ్య(2)టవశ్యం వక్తవ్యం స్వరార్థమ్। తేన హి సతి

ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్యేత్యేష స్వరః ప్రసజ్యేత, అనేన పునఃసత్యసిద్ధత్వాన్న భవిష్యతి।। యది తర్హ్యస్య నిబన్ధనమస్తీదమేవ వక్తవ్యం తన్న వక్తవ్యమ్। నను చోక్తం తదప్యవశ్యం వక్తవ్యం, యౌ ప్లుతపూర్వావిదుతావప్లుతవికారౌ తదర్థం-భో3 ఃర్థ్వ;(1) ఃర్థ్వ;ద్ర। భో3యిడేతి।। ఛాన్దసమేతత్, దృష్టానువిధిశ్ఛన్దసి భవతి।। యత్తర్హి న ఛాన్దసం-భో3ఃర్థ్వ;న్ద్రంఝ్రుర్భో3 యిన్ద్రంట సామ గాయతి?।। ఏషోఽపి ఛన్దసి దృష్టస్యానుప్రయోగ(2)ఃర్థ్వ;తి।।

।।కిం(3) తు(4) యణా భవతీహ న సిద్ధం య్వావిదుతోర్యదయం విదధాతి।

తౌ చ మమ స్వరసన్ధిషు సిద్ధౌ శాకలదీర్ఘవిధీ తు నిర్వత్త్యౌ।।1।।

ఃథ్ద్య;క్తు యదా భవతి ప్లుతపూర్వస్తస్య యణం విదధాత్యపవాదమ్।

తేన తయోశ్చ న శాకలదీర్ఘౌ యణ్స్వరబాధనమేవ తు హేతుః॥2॥

ఃథ్ద్య;తి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యేఽష్టమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్॥ పాదశ్చ ద్వితీయః॥

-9-9-999-

.

అష్టమోఽధ్యాయః-తృతీయపాదః

-8-3-1- మతువసో రు సంబుద్ధౌ ఛన్దసి

॥ మతువసోరాదేశే వన ఉపసఙ్ఖ్యానమ్॥ మతువసోరాదేశే వన ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। యస్త్వాయన్తం వసునా ప్రాతరిత్వః। ॥ విభాషా భవద్భగవదఘవతామోచ్చాఽవస్య॥ ఛన్దసి భాషాయాఞ్చభవత్భగవత్అఘవదిత్యేతేషాం విభాషా రుర్వక్తవ్యః, ఓచ్చాఽవస్య వక్తవ్యః। భోః। భవన్। భగోః। భగవన్। అఘోః। అఘవన్నితి॥ సంబుద్ధావిత్యుచ్యతే తత్రైదం న సిధ్యతి-భో బ్రాహ్మణా ఇతి। తథా విభక్తౌ లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణం(3) నేతీహ న ప్రాప్నోతి భో బ్రాహ్మణి!॥ నైషః దోషః। అవ్యయమేష భోఃశబ్దో నైషా భవతః ప్రకృతిః(4)॥ కథమవ్యయత్వమ్?॥ విభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ నిపాతా భవన్తీతి నిపాతసంఙ్జా। నిపాతోఽవ్యయమిత్యవ్యయసంఙ్జా॥ మతువసో రు

-8-3-5- సమః సుటి

పుమః ఖయ్యమ్పరే ॥ కానామ్రేడితే ॥

॥ సంపుంకానాం సత్వమ్॥ సంపుంకానాం సత్వం వక్తవ్యమ్। సఁస్స్కర్తా। పుఁస్కామా। కాఁస్కానితి(1)॥ రువిధౌ హ్యనిష్టప్రసఙ్గః॥ రువిధౌ హి సత్యనిష్టం ప్రసజ్యేత। ఇహ తావత్-సఁస్స్కర్త్రే్తి(1),-వా శరీతి ప్రసజ్యేత। పుఁస్కామేతి,-ఇదుదుపధస్యేతి షత్వం ప్రసజ్యేత। కాఁస్కానితి,-కుప్వోః (క)(పా(2)వితి)(కః ప్రసజ్యేత॥ తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?॥ న వక్తవ్యమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ సమః స్సుటి(3)తి ద్విసకారకో నిర్దేశః। సమః స్సుటి(4) సకారో భవతి। తత్ప్రకృతముత్తరత్రానువర్తిష్యతే॥ యది తదనువర్తతే,-నశ్ఛవ్యప్రశానిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి, భవాఁస్త్రే(5)తి॥ సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే। సమః సుటి(6)। పుమః ఖయ్యమ్పరే। సో భవతి। నశ్ఛవ్యప్రశాన్। రుర్భవతి పుమః ఖయ్యమ్పరే సకారః। ఉభయథర్క్షు దీర్ఘాదటి సమానపాదే నౄన్పే స్వతవాన్పాయౌ। రుర్భవతి, పుమః ఖయ్యమ్పరే సకారః। కానామ్రేడితేసకారః। పుమః ఖయ్యమ్పరఃథ్వ్;తి నివృత్తమ్। ॥ సమో(1) వా లోపమేకే॥ సమో వా లోపమేక ఇచ్ఛన్తి॥ సంస్కర్తా సఁస్కర్తా॥ సమః సుటిః॥

-8-3-6- పుమః ఖయ్యమ్పరే

సమః సుటి ॥ కానామ్రేడితే ॥

॥ సంపుంకానాం సత్వమ్॥ సంపుంకానాం సత్వం వక్తవ్యమ్। సఁస్స్కర్తా। పుఁస్కామా। కాఁస్కానితి(1)॥ రువిధౌ హ్యనిష్టప్రసఙ్గః॥ రువిధౌ హి సత్యనిష్టం ప్రసజ్యేత। ఇహ తావత్-

స(స్స్కర్తే_తి(1),-వా శరీతి ప్రసజ్యేత। పు(స్కామేతి,-ఇదుదుపధస్యేతి షత్వం ప్రసజ్యేత। కా(స్కానితి,-కుప్వోః)(క)(పా(2)వితి)(కః ప్రసజ్యేత।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ సమః స్సుటి(3)తి ద్విసకారకో నిర్దేశః। సమః స్సుటి(4) సకారో భవతి। తత్ప్రకృతముత్తరత్రానువర్తిష్యతే।। యది తదనువర్తతే,-నశ్ఛవ్యప్రశానిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి, భవా(స్త్రే(5)తి।। సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే। సమః సుటి(6)। పుమః ఖయ్యమ్పరే। సో భవతి। నశ్ఛవ్యప్రశాన్। రుర్భవతి పుమః ఖయ్యమ్పరే సకారః। ఉభయథర్క్షు దీర్ఘాదటి సమానపాదే నౄన్పే స్వతవాన్పాయౌ। రుర్భవతి, పుమః ఖయ్యమ్పరే సకారః। కాన్పామ్రేడితేసకారః। పుమః ఖయ్యమ్పరఃధ్వ;తి నివృత్తమ్। ।। సమో(1) వా లోపమేకే।। సమో వా లోపమేక ఇచ్ఛన్తి।। సంస్కర్తా స(స్కర్తా।। సమః సుటిః।।

-8-3-12- కాన్పామ్రిడితే

సమః సుటి ।। పుమః ఖయ్యమ్పరే ।।

।। సంపుంకానాం సత్వమ్।। సంపుంకానాం సత్వం వక్తవ్యమ్। స(స్స్కర్తా। పు(స్కామా। కా(స్కానితి(1)।। రువిధౌ హ్యనిష్టప్రసఙ్గః।। రువిధౌ హి సత్యనిష్టం ప్రసజ్యేత। ఇహ తావత్-స(స్స్కర్తే_తి(1),-వా శరీతి ప్రసజ్యేత। పు(స్కామేతి,-ఇదుదుపధస్యేతి షత్వం ప్రసజ్యేత। కా(స్కానితి,-కుప్వోః)(క)(పా(2)వితి)(కః ప్రసజ్యేత।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ సమః స్సుటి(3)తి ద్విసకారకో నిర్దేశః। సమః స్సుటి(4) సకారో భవతి। తత్ప్రకృతముత్తరత్రానువర్తిష్యతే।। యది తదనువర్తతే,-నశ్ఛవ్యప్రశానిత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి, భవా(స్త్రే(5)తి।। సమ్బన్ధమనువర్తిష్యతే। సమః సుటి(6)। పుమః ఖయ్యమ్పరే। సో భవతి। నశ్ఛవ్యప్రశాన్। రుర్భవతి పుమః ఖయ్యమ్పరే సకారః। ఉభయథర్క్షు దీర్ఘాదటి సమానపాదే నౄన్పే స్వతవాన్పాయౌ। రుర్భవతి, పుమః ఖయ్యమ్పరే సకారః। కాన్పామ్రేడితేసకారః। పుమః ఖయ్యమ్పరఃధ్వ;తి నివృత్తమ్। ।। సమో(1) వా లోపమేకే।। సమో వా లోపమేక ఇచ్ఛన్తి।। సంస్కర్తా స(స్కర్తా।। సమః సుటిః।।

-8-3-13- ఢో ఢే లోపః

।। ఢలోపేఽపదాన్తగ్రహణమ్।। ఢలోపేఽపదాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-శ్వలిడ్ఢౌకతే గుడలిడ్ఢౌకతే।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। జశ్త్వమత్ర బాధకం భవిష్యతి।। జశ్భావాదితి చేదుత్తరత్ర ఢస్యాఽభావాదపవాదప్రసఙ్గః।। జశ్భావాదితి చేదుత్తరత్ర ఢకారస్యాఽభావాదసిద్ధత్వాదపవాదోఽయం విజ్ఞాయేత।। కస్య?।। జశ్త్వస్య।। తస్మాత్సిద్ధవచనమ్।। తస్మాత్సిద్ధత్వం వక్తవ్యమ్।। కస్య?।। సగ్రహణం వా।। సగ్రహణం వా కర్తవ్యమ్। సజి ఢ ఇతి వక్తవ్యమ్।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। ఆనన్తర్యమిహాశ్రీయతేఢకారస్య ఢకార ఇతి।। క్వ చిచ్ఛ సన్నిపాతకృతమానన్తర్యం శా(స్త్రకృతమనానన్తర్యం(1), క్వ చిచ్ఛ నైవ సన్నిపాతకృతం, నాపి శా(స్త్రకృతమ్। ష్టుత్వే

సంనిపాతకృతమానన్తర్యం శాస్త్రకృతమనానన్తర్యం(2), జశ్త్వే నైవ సంనిపాతకృతం, నాపి శాస్త్రకృతమ్। యత్తు కుతశ్చిదేవానన్తర్యం తదాశ్రయిష్యామః।

-8-3-15- ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః

॥ విసర్జనీయోఽనుత్తరపదే॥ విసర్జనీయోఽనుత్తరపద ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-నార్కుటో నార్పత్య ఇతి॥ తత్తర్హి వక్తవ్యం విసర్జనీయోఽనుత్తరపద(1) ఇతి?॥ న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్॥న వా వక్తవ్యమ్॥ కిం కారణమ్?॥ బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్। బహిరఙ్గో రేఫోఽన్తరఙ్గో విసర్జనీయః। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే॥ నైష యుక్తః పరిహారః। అన్తరఙ్గం బహిరఙ్గమితి ప్రతిద్వన్ద్వభావినావేతౌ పక్షౌ, సత్యన్తరఙ్గే బహిరఙ్గం, సతి చ(2) బహిరఙ్గేఽన్తరఙ్గం భవతి(2)। న చాత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గయోర్యుగపత్సమవస్థానమస్తి(3)॥ కిం కారణమ్?॥ అసిద్ధత్వాత్॥ కథమసిద్ధత్వమ్(1)?॥ పూర్వత్రాసిద్ధమితి। న చాఽనభినిర్వృత్తే(1) బహిరఙ్గేఽన్తరఙ్గం ప్రాప్నోతి, తత్ర నిమిత్తమేవ బహిరఙ్గమన్తరఙ్గస్య భవతి(2)। -అనిమిత్తం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గస్యాఽసిద్ధత్వాత్(2)- అని(3) మిత్తం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గస్య॥ కిం కారణమ్?॥ అసిద్ధత్వాత్॥ కథమసిద్ధత్వం యావతాపూర్వత్రాఽసిద్ధమిత్యసిద్ధా పరిభాషా। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే॥ కథమ్?॥ కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషామితి। ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః। ఉపస్థితమిదం భవత్యసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గ ఇతి। ఏవమేషా సిద్ధా పరిభాషా(1) భవతి॥ కుతో ను(2) ఖల్వేతద్ద్వయోః పరిభాషయోః సావకాశయోః సమవస్థితయోః పూర్వత్రాసిద్ధమితి చ,(1)అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గః ఇతి చ,-పూర్వత్రాసిద్ధమిత్యేతాముపమృద్యాఽసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గ ఇత్యేతయా వ్యవస్థా భవిష్యతి, న పునరసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గ ఇత్యేతాముపమృద్య పూర్వత్రాసిద్ధమిత్యేతయా వ్యవస్థా స్యాత్?॥ అతః కిమ్?॥ అతోఽయుక్తః పరిహారో న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాదితి॥

-8-3-16- రోః సుపి

కిమర్థమిదముచ్యతే న ఖరవసానయోర్విసర్జనీయ ఇత్యేవ సిద్ధమ్?॥ నియమార్థోఽయమారమ్భః(1)॥ నియమార్థోఽయమారమ్భః(1) రరోరేవ సుపి నాన్యస్య సుపి॥ క్వ మా భూత్?॥ గీర్షు ధూర్షు॥ రోః సుపి।

-8-3-17- భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యోఽశి।

॥ అశ్గ్రహణమనర్థకమన్యత్రాఽభావాత్॥ అశ్గ్రహణమనర్థకమ్। కిం కారణమ్?॥ అన్యత్రాఽభావాత్। న హ్యన్యత్ర రురస్త్యన్యదతోఽశః॥

నను చాయమస్తి-ఛన్దఃసు పయఃస్వితి॥ కిం పునః కారణం సుకారపర ఏవోదాహ్రియతే న పునరయం వృక్షస్త్రత్ర ప్లక్షస్త్రతేతి(1)?॥ అస్త్యత్ర విశేషః-విసర్జనీయే కృతే న భవిష్యతి।. ఇహాపి తర్హి విసర్జనీయే కృతే న భవిష్యతి-ఛన్దఃసు పయః-స్వితి॥ స్థానివద్భావాత్ప్రాప్నోతి॥ నను చేహాపి స్థానివద్భావాత్ ప్రాప్నోతివృక్షస్త్రత్ర ప్లక్షస్త్రతేతి॥ అనల్విధౌ స్థానివద్భావః॥

అథాఽయమల్విధిః స్యాచ్ఛక్యమగ్రహణమవక్తుమ్?।। బాఢం శక్యమ్।। అల్విధిస్తర్హి భవిష్యతి।। కథమ్?।। ఇదమస్తి రో రీతి। తతో వక్ష్యామి-ఖరవసానయోర్విసర్జనీయ-రః। తతో రోః సుపి। విసర్జనీయో రఃథ్ద్య;త్యేవ।।

ఉత్తరార్థం తర్హ్యగ్రహణం కర్తవ్యం,-హలి సర్వేషాం,-హల్యశీతి యథా స్యాదిహ మా భూత్-వృక్షవయతేరప్రత్యయో-వృక్షవ్కరోతి।। భోభగోఅఘో।।

-8-3-20- ఓతో గార్గ్యస్య

కిమర్థమిదముచ్యతే న లోపః శాకల్యస్యేత్యేవ సిద్ధమ్?।।

।। ఓకారాల్లోపవచనం నిత్యార్థమ్।। ఓకారల్లోపవచనం క్రియతే।। కిమర్థమ్?।। నిత్యార్థమ్(1)। నిత్యార్థోఽయమారమ్భః।। ఓతో గార్గ్యస్య।।

-8-3-21- ఉఞి చ పదే

పద ఇతి కిమర్థమ్?।। తన్త్రే ఉతం, తన్త్రయుతం, తన్త్ర ఉతమ్।।

।। పద ఇతి శక్యమవక్తుమ్(2)।। పదే ఇతి శక్యమవక్తుమ్(3)। కస్మాన్న భవతి-తన్త్రే ఉక్తం తన్త్రయుత తన్త్ర ఉతమితి(3)?।। లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవేతి।। ఉత్తరార్థం తర్హి పదగ్రహణం కర్తవ్యం-జమో హ్రస్వాదచి జముణ్నిత్యమిత్యపదే మా భూత్-దణ్డినా శకటినా।। ఉఞి చ పదే।।

-8-3-26- హే మపరే వా

।। యవలపరే యవలా వా।। యవలపరే హకారే యవలా వేతి వక్తవ్యమ్। కిం హ్యః కియ్హ్యః(1)। కిం హ్వలయతి। కివ్హ్వలయతి(1)। కిం హ్లాదయతి। కిల్హ్లాదయతి(1)। (హేమే)

-8-3-28- ఙ్ణోః కుక్టుక శరి

డః సి ధుట్ ।। నశ్చ ।। శితుక।। జమో హ్రస్వాదచి ఙ్ముణ్నిత్యమ్

ఇహ ధుడాదిషు కే చిత్పూర్వాన్తాః క్రియన్తే కేచిత్పరాదయః। యది పునః సర్వ ఏవ పూర్వాన్తాః స్యుః సర్వ ఏవ వా(2) పరాదయః కశ్చాత్ర విశేషః?।। ధుగాదిషు(3) ష్టుత్వణత్వప్రతిషేధః।। ధుగాదిషు(3) సత్సు ష్టుత్వణత్వయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ష్టుత్వస్య తావత్-శ్వలిట్త్సాయే మధులిట్త్సాయే। ష్టునా ష్టురితి ష్టుత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతిన పదాన్తాట్టోరనామితి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। ణత్వస్యకుర్వన్నాస్తే కృషన్నాస్తే। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃథ్ద్య;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతి న పదాన్తాట్టోరనామితి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। ణత్వస్యకుర్వన్నాస్తే కృషన్నాస్తే। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃథ్ద్య;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతి పదాన్తస్య నేతి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి।। సన్తు తర్హి పరాదయః।। పరాదౌ ఛత్వషత్వవిధిప్రతిషేధః(4)।। యది పరాదయశ్ఛత్వం విధేయం, షత్వం చ(1)

ప్రతిషేధ్యమ్। ఛత్వం విధేయం-కుర్వఞ్ఛ్చ్ఛతే కృషఞ్ఛ్చ్ఛతే। యద్ధి తచ్ఛశ్చోటీతి ఝయః పదాన్తాదిత్యేవం తత్।। కిం పునఃకారణం-ఝయః పదాన్తాదిత్యేవం తత్?।। ఇహ మా భూత్ పూరా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్నితి। షత్వం చ ప్రతిషేధ్యం-ప్రత్యఙ్క్సిఞ్చ ఉదఙ్క్సిఞ్చ। ఆదేశప్రత్యయయోరితి షత్వం ప్రాప్నోతి। పూర్వాన్తే పునః సతి సాత్పదాద్యోరితి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। తస్మాత్సన్తు యథాన్యాసమేవ కేచిత్పూర్వాన్తాః కే చిత్పరాదయః। అయం తు ఖలు శితుక్ఛత్వార్థం నియోగతః పూర్వాన్తః కర్తవ్యః। తత్ర కుర్వఞ్ఛ్చ్ఛతే కృషఞ్ఛ్చత ఇతిరషాభ్యాం నో ణః సమానపద ఇతి ణత్వం ప్రాప్నోతి।। నైషః దోషః-శ్చుత్వే యోగవిభాగః కరిష్యతే। ఇదమస్తి క్షుభ్నాదిషు చ। క్షుభ్నాదిషు(2) న ణకారో భవతి। తతః-స్తోః శ్చునా(1)। స్తోః శ్చునా సంనిపాతే న ణకారో భవతి।। తతః శ్చుః। శ్చుశ్చ భవతి స్తోః శ్చునా సన్నిపాతే।। డః సి ధుట్।

-8-3-29- డః సి ధుట్

నశ్చ ।। శితుక ।। ఙ్ణోః కుక్టుక శరి ।। ఙమో హ్రస్వాదచి ఙ్ముణ్నిత్యమ్

ఇహ ధుడాదిషు కే చిత్పూర్వాన్తాః క్రియన్తే కేచిత్పరాదయః। యది పునః సర్వ ఏవ పూర్వాన్తాః స్యుః సర్వ ఏవ వా(2) పరాదయః కశ్చాత్ర విశేషః?।। ధుగాదిషు(3) ష్టుత్వణత్వప్రతిషేధః।। ధుగాదిషు(3) సత్సు ష్టుత్వణత్వయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ష్టుత్వస్య తావత్-శ్వలిట్త్సయే మధులిట్త్సయే। ష్టునా ష్టురితి ష్టుత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతిన పదాన్తాట్టోరనామితి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। ణత్వస్యకుర్వన్నాస్తే కృషన్నాస్తే। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃథ్వ;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతి న పదాన్తాట్టోరనామితి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। ణత్వస్యకుర్వన్నాస్తే కృషన్నాస్తే। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃథ్వ;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతి పదాన్తస్య నేతి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి।। సన్తు తర్హి పరాదయః।। పరాదౌ ఛత్వషత్వవిధిప్రతిషేధః(4)।। యది పరాదయశ్ఛత్వం విధేయం, షత్వం చ(1) ప్రతిషేధ్యమ్। ఛత్వం విధేయం-కుర్వఞ్ఛ్చ్ఛతే కృషఞ్ఛ్చ్ఛతే। యద్ధి తచ్ఛశ్చోటీతి ఝయః పదాన్తాదిత్యేవం తత్।। కిం పునఃకారణం-ఝయః పదాన్తాదిత్యేవం తత్?।। ఇహ మా భూత్ పూరా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్నితి। షత్వం చ ప్రతిషేధ్యం-ప్రత్యఙ్క్సిఞ్చ ఉదఙ్క్సిఞ్చ। ఆదేశప్రత్యయయోరితి షత్వం ప్రాప్నోతి। పూర్వాన్తే పునః సతి సాత్పదాద్యోరితి

ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। తస్మాత్సన్తు యథాన్యాసమేవ కేచిత్పూర్వాన్తాః కే చిత్పరాదయః। అయం తు ఖలు శితుక్ఛత్వార్థం నియోగతః పూర్వాన్తః కర్తవ్యః। తత్ర కుర్వఞ్ఛ్చ్ఛతే కృషఞ్ఛ్చత ఇతిరషాభ్యాం నో ణః సమానపద ఇతి ణత్వం ప్రాప్నోతి।। నైషః

దోషః-శ్చుత్వే యోగవిభాగః కరిష్యతే। ఇదమస్తి క్షుభ్నాదిషు చ। క్షుభ్నాదిషు(2) న ణకారో భవతి। తతః-స్తోః శ్చునా(1)। స్తోః శ్చునా సంనిపాతే న ణకారో భవతి।। తతః శ్చుః। శ్చుశ్చ భవతి స్తోః శ్చునా సన్నిపాతే।। డః సి ధుట్।

-8-3-30- నశ్చ

డః సి ధుట్ ।। శితుక ।। జ్ణోః కుక్టుక శరి ।। జమో హ్రస్వాదచి ఝ్మణ్నిత్యమ్ ।।

ఇహ ధుడాదిషు కే చిత్పూర్వాన్తాః క్రియన్తే కేచిత్పరాదయః। యది పునః సర్వ ఏవ పూర్వాన్తాః స్యుః సర్వ ఏవ వా(2) పరాదయః కశ్చాత్ర విశేషః?।। ధుగాదిషు(3) ష్టుత్వణత్వప్రతి షేధః।। ధుగాదిషు(3) సత్సు ష్టుత్వణత్వయోః ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। ష్టుత్వస్య తావత్-శ్వలిట్త్సయే మధులిట్త్సయే। ష్టునా ష్టురితి ష్టుత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతిన పదాన్తాట్టోరనామితి ప్రతి షేధః సిద్ధో భవతి। ణత్వస్యకుర్వన్నా స్తే కృషన్నా స్తే। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃధ్వ;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతి న పదాన్తాట్టోరనామితి ప్రతి షేధః సిద్ధో భవతి। ణత్వస్యకుర్వన్నా స్తే కృషన్నా స్తే। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃధ్వ;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతి పదాన్తస్య నేతి ప్రతి షేధః సిద్ధో భవతి।। సన్తు తర్హి పరాదయః।। పరాదౌ ఛత్వషత్వవిధిప్రతి షేధః(4)।। యది పరాదయశ్చత్వం విధేయం, షత్వం చ(1) ప్రతి షేధ్యమ్। ఛత్వం విధేయం-కుర్వఞ్ఛ్చతే కృషఞ్ఛ్చతే। యద్ధి తచ్ఛశ్చోటీతి ఝయః పదాన్తాదిత్యేవం తత్।। కిం పునఃకారణం-ఝయః పదాన్తాదిత్యేవం తత్?।। ఇహ మా భూత్ పూరా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్నితి। షత్వం చ ప్రతి షేధ్యం-ప్రత్యఙ్క్సఞ్చ ఉదఙ్క్సఞ్చ। ఆదేశప్రత్యయయోరితి షత్వం ప్రాప్నోతి। పూర్వాన్తే పునః సతి సాత్పదాద్యోరితి ప్రతి షేధః సిద్ధో భవతి। తస్మాత్సన్తు యథాన్యాసమేవ కేచిత్పూర్వాన్తాః కే చిత్పరాదయః। అయం తు ఖలు శితుక్ఛత్వార్థం నియోగతః పూర్వాన్తః కర్తవ్యః। తత్ర కుర్వఞ్ఛ్చతే కృషఞ్ఛ్చత ఇతిరషాభ్యాం నో ణః సమానపద ఇతి ణత్వం ప్రాప్నోతి।। నైషః దోషః-శ్ఛత్వే యోగవిభాగః కరిష్యతే। ఇదమస్తి క్షుభ్నాదిషు చ। క్షుభ్నాదిషు(2) న ణకారో భవతి। తతః-స్తోః శ్చునా(1)। స్తోః శ్చునా సంనిపాతే న ణకారో భవతి।। తతః శ్చుః। శ్చుశ్చ భవతి స్తోః శ్చునా సన్నిపాతే।। డః సి ధుట్।

-8-3-31- శితుక

డః సి ధుట్ ।। నశ్చ ।। జ్ణోః కుక్టుక శరి ।। జమో హ్రస్వాదచి ఝ్మణ్నిత్యమ్

ఇహ ధుడాదిషు కే చిత్పూర్వాన్తాః క్రియన్తే కేచిత్పరాదయః। యది పునః సర్వ ఏవ పూర్వాన్తాః స్యుః సర్వ ఏవ వా(2) పరాదయః కశ్చాత్ర విశేషః?।। ధుగాదిషు(3) ష్టుత్వణత్వప్రతి షేధః।। ధుగాదిషు(3) సత్సు ష్టుత్వణత్వయోః ప్రతి షేధో వక్తవ్యః। ష్టుత్వస్య తావత్-శ్వలిట్త్సయే మధులిట్త్సయే। ష్టునా ష్టురితి ష్టుత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతిన పదాన్తాట్టోరనామితి ప్రతి షేధః సిద్ధో భవతి। ణత్వస్యకుర్వన్నా స్తే కృషన్నా స్తే। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃధ్వ;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతి న పదాన్తాట్టోరనామితి ప్రతి షేధః సిద్ధో భవతి। ణత్వస్యకుర్వన్నా స్తే కృషన్నా స్తే। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃధ్వ;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి। పరాదౌ పునః సతి పదాన్తస్య నేతి ప్రతి షేధః సిద్ధో భవతి।। సన్తు తర్హి పరాదయః।। పరాదౌ ఛత్వషత్వవిధిప్రతి షేధః(4)।। యది పరాదయశ్చత్వం విధేయం, షత్వం చ(1) ప్రతి షేధ్యమ్। ఛత్వం విధేయం-కుర్వఞ్ఛ్చతే కృషఞ్ఛ్చతే। యద్ధి తచ్ఛశ్చోటీతి ఝయః పదాన్తాదిత్యేవం తత్।। కిం పునఃకారణం-ఝయః పదాన్తాదిత్యేవం తత్?।। ఇహ మా భూత్

పూరా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్నితి। షత్వం చ ప్రతిషేధ్యం-ప్రత్యజ్క్సిఞ్చ ఉదజ్క్సిఞ్చ। ఆదేశప్రత్యయయోరితి షత్వం ప్రాప్నోతి। పూర్వాన్తే పునః సతి సాత్పదాద్యోరితి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి। తస్మాత్సన్తు యథాన్యాసమేవ కేచిత్పూర్వాన్తాః కే చిత్పరాదయః। అయం తు ఖలు శితుక్ఛత్వార్థం నియోగతః పూర్వాన్తః కర్తవ్యః। తత్ర కుర్వఞ్ఛేతే కృషఞ్ఛేత ఇతిరషాభ్యాం నో ణః సమానపద ఇతి ణత్వం ప్రాప్నోతి।। నైషః దోషః-శ్చుత్వే యోగవిభాగః కరిష్యతే। ఇదమస్తి క్షుభ్నాదిషు చ। క్షుభ్నాదిషు(2) న ణకారో భవతి। తతః-స్తోః శ్చునా(1)। స్తోః శ్చునా సంనిపాతే న ణకారో భవతి।। తతః శ్చుః। శ్చుశ్చ భవతి స్తోః శ్చునా సన్నిపాతే।। డః సి ధుట్।

-8-3-32- ఙమో హ్రస్వాదచి ఙముణ్నిత్యమ్

డః సి ధుట్ ।। నశ్చ ।। ఙ్ణోః కుక్టుక శరి ।।

।। ఙముటి పదాదిగ్రహణమ్।। ఙముటి పదాదిగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-దణ్డినా శకటినేతి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్।। పదాదితి వర్తతే।। ఏవమపి-పరమదణ్డినా పరమచ్ఛత్రిణేత్యత్ర ప్రాప్నోతి।। పదస్యేతి వర్తతే ఙమ ఇతి చ నైషా పఞ్చమీ।। కా తర్హి?।। సంబన్ధషష్ఠీ। పదాన్తస్య ఙమో ఙముడ్భవతి(1) హ్రస్వాదుత్తరస్యాఽచీతి।।

యది ఙమ ఏవ ఙముట్ క్రియతే కుర్వన్నాస్తే కృషన్నాస్తే,-రషాభ్యాం నో ణః సమానపదఃథ్ద్వ;తి ణత్వం ప్రాప్నోతి।। పదాన్తస్య(2) నేతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి।। పదాన్తస్యేత్యుచ్యతే నైష పదాన్తః।। పదాన్తభక్తః పదాన్తగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే(4)।। ఏవమపి న సిధ్యతి।।

నైషః దోషః।। ఉక్తమేతత్-ఉత్తరపదత్వే చాఽపదాదివిధౌ లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీ(4)తి।। ఏవమపి పదాదితి వక్తవ్యం, యద్ధి తత్ప్రకృతం, ప్రాక్ సుపి కుత్సనాదిత్యేవం తత్।। ఏవం తర్హి ఙమ ఏవాయం ఙముట్ క్రియతే।। కథమ్?।। కిం కారణమ్?।। ఉక్తమేతత్-న వా పదాధికారస్య విశేషణత్వాదితి। తేన దణ్డినా(1) శకటినా ఇత్యత్ర ప్రాప్నోతి।। ఏవం తర్హి పద ఇతి వర్తతే।। క్వ ప్రకృతమ్?।। ఉఞ్ఛి చ పదే ఇతి।। ఙమో హ్రస్వాదచి ఙముణ్నిత్యమ్।

-8-3-33- మయ ఉఞ్జో వో వా

కిమర్థం మయ ఉత్తరస్య ఉఞ్జో వో వేత్యుచ్యతే(2) నేకో యణచీత్యేవ సిద్ధమ్?।। న సిధ్యతి। ప్రగృహ్యః ప్రకృత్యేతి ప్రకృతిభావః ప్రాప్నోతి।। యది పునస్తత్రైవోచ్యేత-ఇకో యణచి మయ ఉఞ్జో వేతి?।। నైవం శక్యమిహ హి దోషః స్యాత్-కిమ్వావపనం మహత్। మోఽనుస్వారో హలీత్యనుస్వారః ప్రసజ్యేత। వత్వే పునః సత్యసిద్ధత్వాన్న భవిష్యతి।। మయ ఉఞ్జో వో వా।।

-8-3-34- విసర్జనీయస్య సః

ఇహ కస్మాన్న భవతి-వృక్షః ప్లక్ష ఇతి।। సంహితాయామితి వర్తతే।। ఏవమప్యత్ర ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?।। పరః సంనికర్షః సంహితేత్యుచ్యతే స యథైవ పరేణ పరః సన్నికర్ష ఏవం పూర్వేణాఽపి(1)।। ఏవం తర్హ్యనవకాశాఽవసానసంజ్ఞా సంహితాసంజ్ఞాం బాధిష్యతే।। అథ వా సంహితాసంజ్ఞాయాం ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాస్యతే,-సాధీయో యః పరః సన్నికర్షఃథ్ద్య;తి।। కశ్చ సాధీయః?।। యః పూర్వపరయోః।।

యద్యేవాఽనవకాశాఽవసానసంజ్ఞా సంహితాసంజ్ఞాం బాధతేఽథాపి సంహితాసంజ్ఞాయాం ప్రకర్షగతిర్విజ్ఞాయతే ఉభయథా దోషో భవతి। ఇష్యన్తే ఇత ఉత్తరమవసానే సంహితాకార్యాణి, తాని న సిధ్యన్తి-అణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసికఃథ్ద్య;తి।। ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-న సర్వస్య విసర్జనీయస్య సత్వం భవతీతి యదయం ఖరవసానయోర్విసర్జనీయ ఇత్యాహ। ఇతరథా ఖరవసానయోః సో భవతీత్యేవ బ్రూయాత్। తచ్చ(1) లఘు భవతి, విసర్జనీయస్య స ఇత్యేతచ్చ(2) న వక్తవ్యం భవతి।। అవశ్యం శర్పరే విసర్జనీయ ఇత్యత్ర ప్రకృతినిర్దేశార్థం విసర్జనీయగ్రహణం కర్తవ్యమ్।। అథేదానీమేతదపి రసాన్నిధ్యార్థం(3) పురస్తాదపక్రక్ష్యతే(4)-ఖరవసానయోఃస ఇత్యత్రైవ, ఏవమపి కుప్వోః)(క)(పౌ చేత్యేవమాదినాఽనుక్రమణేన వ్యవచ్ఛిన్నం భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యోఽశీత్యత్ర రుగ్రహణం కర్తవ్యం స్యాత్।। ఏవమప్యేకం విసర్జనీయగ్రహణం వ్యాజో భవతి। సోఽయమేవం లఘీయసా న్యాసేన సిద్ధే సతి(1) యద్గరీయాంసం యత్నమారభతే తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న సర్వస్య విసర్జనీయస్య సత్వం భవతీతి।। ఏవమప్యనైకాన్తికం జ్ఞాపకమ్, ఏతావజ్జ్ఞాప్యతే(2) న సర్వస్య విసర్జనీయస్య సత్వం భవతీతి, తత్ర కుత ఏతదిహ భవిష్యతి-వృక్షస్తత్ర ప్లక్షస్తత్రేతి, ఇహ న భవిష్యతి-వృక్షః ప్లక్ష ఇతి।।

ఏవం తర్హ్యాచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-నాస్య విసర్జనీయస్య సత్వం భవతీతి యదయం శర్ప రే విసర్జనీయ ఇత్యాహ।। అథ వా హలీతి వర్తతే।। క్వ ప్రకృతమ్?।। హలి సర్వేషామితి।। యది తదనువర్తతే మయ ఉఞో వో వా హలి చేతి హల్యపి వత్వం ప్రాప్నోతి। శము(1) నః, శము యోరస్తు।। ఏవం తర్హి విసర్జనీయస్య స ఇత్యత్ర ఖరీత్యనువర్తిష్యతే।। అథ వా సంబన్ధమనువర్తిష్యతే।।

-8-3-36- వా శరి

।। వా(2) శర్ప్రకరణే ఖర్పరేలోపః।। వా శర్ప్రకరణే ఖర్పరే లోపో వక్తవ్యః। వృక్షా స్థాతారః। వృక్షాః స్థాతారః।। వా శరి।

-8-3-37- కుప్వోః)(క)(పౌ చ

।। సస్య కుప్వోర్విసర్జనీయజిహ్వామూలియోపధ్మానీయాః।। సస్య కుప్వోర్విసర్జనీయజిహ్వామూలీయోపధ్మానీయా వక్తవ్యాః।। విసర్జనీయాదేశే(2) హి శర్పరయోరేవాదేశప్రసఙ్గః।। విసర్జనీయాదేశే హి సతి శర్పరయోరేవ కుప్వోః)(క)(పౌ స్యాతామ్-అద్భిః ప్సాతం వాసః క్షౌమమ్।। వచనాన్న భవిష్యతః।।

అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। పురుషః త్సరుకః।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। యదేతద్విసర్జనీయస్య స ఇత్యత్ర విసర్జనీయగ్రహణమేతదుత్తరత్రానువర్తిష్యతే, తస్మింశ్చ శర్పరే విసర్జనీయోఽసిద్ధః।।

నాఽసిద్ధః।। కథమ్?।। అధికారో నామ త్రిప్రకారః। కశ్చిదేకదేశస్థః సర్వం శాస్త్రమభిజ్వలయతి(1)। యథా ప్రదీపః సుప్రజ్వలితః సర్వం వేశ్మాఽభిజ్వలయతి। అపరో(1) యథా-రజ్జ్వాఽయసా వా బద్ధం కాష్ఠమనుకృష్యతే తద్వత్। అపరోఽధికారః ప్రతియోగం తస్యాఽనిర్దేశార్థ ఇతి యోగే యోగే ఉపతిష్ఠతే। తద్యద్యేష పక్షః-ప్రతియోగం తస్యాఽనిర్దేశార్థఃథ్య;తి తదా హి యదేతద్విసర్జనీయస్య స ఇత్యత్ర విసర్జనీయగ్రహణమేతదుత్తరత్రాఽనువృత్తం సదన్యత్సంపద్యతే। తస్మింశ్చ సర్పరే విసర్జనీయః సిద్ధః। ఏవం చ కృత్వా శర్పరయోరేవ కుప్వోః)(క)(పౌ స్యాతామ్, వాసః(2) క్షౌమమదీభః ప్సాతమితి।। ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే। శర్పరే విసర్జనీయః। వా శరి। తతః కుప్వోః। కుప్వోశ్చ శర్పరయోర్విసర్జనీయస్య(3) విసర్జనీయో భవతీతి।।

కిమర్థమిదమ్?।। కుప్వోః)(క)(పౌ వక్ష్యతి తద్బాధనార్థమ్। తతః)(క)(పౌ(4) చ।)(క)(పౌ చ భవతః। కుప్వోరిత్యేవ।

శర్పరయోరితి నివృత్తమ్।। అథవా శర్పరే విసర్జనీయ ఇత్యేతత్ కుప్వోః)(క)(పౌ చేత్యత్రానువర్తిష్యతే।।

-8-3-38- సోఽపదాదౌ

।। సోఽపదాదావనవ్యయస్య।। సోపదాదావనవ్యయస్యేతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-ప్రాతఃకల్పమ్ పునః కల్పమ్।। రోః కామ్యే నియమార్థమ్।।రోః కామ్య ఇతి వక్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?।। నియమార్థమ్। రోరేవ కామ్యే నాన్యస్య। పయస్కామ్యతి।। క్వ మా భూత్?।। గీఃకామ్యతి ధూః(1) కామ్యతి పూః కామ్యతి।। ఉపధ్మానీయస్య(1) చ।। ఉపధ్మానీయస్య చ సత్వం వక్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?।। అయము)(బ్జిరుపధ్మానీయోపధః పఠ్యతే తస్య సత్వే కృతే జశ్త్వే చ అభ్యుద్గః సముద్గ ఇత్యేతద్రూపం యథా స్యాత్।। యద్యుపధ్మానీయోపధః పఠ్యతే-ఉబ్జిజిపతీత్యుపధ్మానీయస్య ద్విర్వచనం ప్రాప్నోతి। దకారోపధే పునః సతి న న్ద్రాః సంయోగాదయఃథ్య;తి ప్రతిషేధః సిద్ధో భవతి।। యది దకారోపధః పఠ్యతే కా రూపసిద్ధిః-ఉబ్జితా ఉబ్జితుమితి?।। అసిద్ధే భ ఉద్జేః(1)।। ఇదమస్తి-స్తోఃశ్చునా శ్చుః। తతో వక్ష్యామి-భ ఉద్జేః(1)। ఉద్జేశ్చ(1) శ్చునా సన్నిపాతే భో భవతీతి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। నిపాతనాదేతత్సిద్ధమ్(2)।। కిం నిపాతనమ్?।। భుజన్యుబ్జౌ పాణ్యుపతాపయోరితి।। ఇహాపి ప్రాప్నోతి-అభ్యుద్గః సముద్గః।। అకుత్వవిషయే నిపాతనమ్। అథ వా నైతదుబ్జే రూపమ్।। కిన్తర్హి?।। గమేర్డ్వ్యపసర్గాడ్డో విధీయతే-అభ్యుద్గతః-అభ్యుద్గః। సముద్గతః సముద్గః। సోఽపదాదౌ।।

-8-3-39- ఇణః షః

కిమవిశేషేణ సత్వముక్త్వా ఇణ ఉత్తరస్య సకారస్య షత్వముచ్యతే ఆహో స్విదిణ ఉత్తరస్య విసర్జనీసస్యైవ షత్వం విధీయతే?।। కిఞ్చాతః?।। యద్యవిశేషేణ సత్వముక్త్వేణ ఉత్తరస్య సకారస్య షత్వముచ్యతే, నిష్కృతం నిష్పీతమిత్యత్ర సత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్షత్వం(4) న ప్రాప్నోతి। అథేణ ఉత్తరస్య విసర్జనీయస్యైవ షత్వం విధీయతే(1) సత్వమప్యనువర్త్తతే ఉతాహో న?।।

కిం చాతః(2)?।। యద్యనువర్త్తతే సత్వమపి ప్రాప్నోతి। అథ నివృత్తం నమస్పురసోర్గత్యోరిత్యత్ర సకారగ్రహణం(3) కర్త్తవ్యమ్।।

తస్మింశ్చ క్రియమాణే షత్వప్యనువర్త్తతే ఉతాహో న?।।

కిం చాతః?।। యద్యనువర్త్తతే షత్వమపి ప్రాప్నోతి, అథ నివృత్తమ్---ఇదుదుపధస్య(4) చాఽప్రత్యయస్యేత్యత్ర షకారగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్।।

తస్మింశ్చ క్రియమాణే సత్వమప్యనువర్త్తతే ఉతాహో న?।।

కిఞ్చాతః?।। యద్యనువర్త్తతే సత్వమపి ప్రాప్నోతి। అథ నివృత్తం తిరసోఽన్యతరస్యామిత్యత్ర సకారగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్।।

తస్మింశ్చ క్రియమాణే షత్వమప్యనువర్త్తతే ఉతాహో న?।। కిఞ్చాతః(2)।।

యద్యనువర్త్తతే షత్వమపి ప్రాప్నోతి। అథ నివృత్తం-ద్విస్త్రిశ్చతురితి కృత్వోర్థే ఇసుసోః సార్మథ్యే నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్యేతి షకారగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్।।

తస్మింశ్చ క్రియమాణే సత్వమప్యనువర్త్తతే ఉతాహో న?।।

కిఞ్చాతః(1)?।। యద్యనువర్త్తతే సత్వమపి ప్రాప్నోతి। అథ నివృత్తమ్ అతః

కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్యేతి సకారగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్।।

యథేచ్ఛసి తథాస్తు। అస్తు తావదవిశేషేణ సత్వముక్త్వా ఇణ ఉత్తరస్య సకారస్య షత్వముచ్యతే।। నను చోక్తం-నిష్కృతం నిష్పీతమిత్యత్ర సత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్షత్వం న ప్రాప్నోతీతి।।నైషః దోషః। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి న యోగే యోగోఽసిద్ధః।। కిం తర్హి?।। ప్రకరణే ప్రకరణమసిద్ధమితి,యదయముపసర్గాదసమాసేఽపి ణోపదేశస్యేత్యసమాసేఽపిగ్రహణం కరోతి।। అథ వా పునరస్తు ఇణ ఉత్తరస్య విసర్జనీయస్య షత్వం విధీయతే।। నను చోక్తం--సత్వమప్యనువర్తతే ఉతాహో న। కిఞ్చాతః,(1) యద్యనువర్తతే సత్వమపి ప్రాప్నోతీతి। నైషః దోషః। సమ్బన్ధమనువర్త్తిష్యతే(2)। సోఽపదాదౌ ఇణః షః। నమస్పురసోర్గత్యోః సకారః, ఇణ ఉత్తరస్య షకారః। ఇదుదుపధస్య(2) చాఽప్రత్యయస్య షకారః। నమస్పురసోర్గత్యోః సకారః। తిరసోఽన్యతరస్యాం సకారః। ఇదుదుపధస్య(3) చాప్రత్యయస్యషకారః। ద్విస్త్రిశ్చతురితి కృత్వోర్థే ఇసుసోః సార్మథ్యే నిత్యం

సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్యేతి, షకారః। తిరసోఽన్యతరస్యాంసకారః। అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య। సకారోఽనువర్త్తతే। షకారగ్రహణం నివృత్తమ్।। ఇణః షః

-8-3-41- ఇదుదుపధస్య చాఽప్రత్యయస్య

।। ఇదుదుపధస్య(3) చాప్రత్యయస్యేతి చేత్పుంముహుసోః ప్రతిషేధః।। ఇదుదుపధస్య చాఽప్రత్యయస్యేతి చేత్పుంముహుసోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పుంస్కామా(1)। ముహుః కామేతి(2)।। వృద్ధిభూతానాం షత్వమ్।। వృద్ధిభూతానాం(3) షత్వం వక్తవ్యమ్। దౌష్కుల్యమ్। నైష్పురుష్యమ్(4)।। ప్లుతానాం తాదౌ చ।। ప్లుతానాం తాదౌ చ కుప్వోశ్చేతి వక్తవ్యమ్। సర్పి3ష్టర। వహీ3ష్టర(4)। నీ3ష్కుల। దూ3ష్పురుష।। న వా బహిరఙ్గలక్షణత్వాద్వృద్ధేః(5)।। న వా వక్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్?।। బహిరఙ్గలక్షణత్వాద్వృద్ధేః(5)। బహిరఙ్గలక్షణా వృద్ధిః।। ఇహ కస్మాన్న భవతి పితుః కరోతి మాతుః కరోతి?, అప్రత్యయవిసర్జనీయస్యేతి షత్వం ప్రసజ్యేత।। అప్రత్యయవిసర్జనీయస్యేత్యుచ్యతే ప్రత్యయవిసర్జనీయశ్చాఽయమ్।। లుప్యతేఽత్ర ప్రత్యయవిసర్జనీయో రాత్సస్యేతి।। ఏవం తర్హి--।। భ్రాతుష్పుత్రగ్రహణం(3) జ్ఞాపకమేకాదేశనిమిత్తాత్ షత్వప్రతిషేధస్య।। యదయం కస్కాదిషు భ్రాతుష్పుత్రశబ్దం(1) పఠతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో నైకాదేశనిమిత్తాత్షత్వం భవతీతి।।

-8-3-43- ద్విస్త్రిశ్చతురితి కృత్వోఽర్థే

ద్విస్త్రిశ్చతుర్గ్రహణం కిమర్థమ్?।। ఇహ మా భూత్-పఞ్చకృత్వః కరోతి।। అథ కృత్వోఽర్థగ్రహణం కిమర్థమ్?।। ఇహ మా భూత్-చతుష్కపాలః చతుష్కణ్టక ఇతి।। నైతదస్తి। అస్త్వనేన(2) విభాషా, పూర్వేణ నిత్యో విధిర్భవిష్యతి।। నాప్రాప్తే పూర్వేణేయం విభాషాఽఽరభ్యతే, సా యథైవేహ బాధికా భవతి చతుఃకరోతి చతుష్కరోతీత్యేవం చతుష్కపాలేఽపి బాధికా స్యాత్।। నాఽత్ర పూర్వేణ షత్వం ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?।। అప్రత్యయవిసర్జనీయస్యేత్యుచ్యతే ప్రత్యయవిసర్జనీయశ్చాఽయమ్।। లుప్యతేఽత్ర(2) ప్రత్యయవిసర్జనీయో రాత్సస్యేతి।। తస్మాత్కృత్వోఽర్థగ్రహణం(3) కర్త్తవ్యమ్।।

ద్విస్త్రిశ్చతుర్గ్రహణం శక్యమవక్తుమ్।। కస్మాన్న భవతి పఞ్చకృత్వః కరోతీతి?। ఇదుదుపధస్యేతి వర్త్తతే। నైవం శక్యమ్, అక్రియమాణే ద్విస్త్రిశ్చతుర్గ్రహణే కృత్వోఽర్థగ్రహణేన విసర్జనీయో విశేష్యేత(1)।। తత్ర కో దోషః?।। ఇహైవ స్యాదిద్విష్కరోతి ద్విఃకరోతి,(2) త్రిష్కరోతి(3) త్రిః కరోతి(3) ఇతి। ఇహ న స్యాచ్చతుః(2) కరోతి చతుష్కరోతీతి(2)। ద్విస్త్రిశ్చతుర్గ్రహణే పునః క్రియమాణే కృత్వోఽర్థగ్రహణేన ద్విస్త్రిశ్చతురో విశేష్యన్తే, ద్విస్త్రిశ్చతుర్ణాం(4) కృత్వోఽర్థే వర్త్తమానానాం యో విసర్జనీయ ఇతి।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనం, పదస్యేతి వర్తతే। తత్కృత్వోఽర్థగ్రహణేన విశేషయిష్యామః-పదస్య కృత్వోఽర్థే వర్తమానస్య యో విసర్జనీయ ఇతి।।

।। కృత్వసుజర్థే(5) షత్వం బ్రవీతి కస్మాచ్చతుష్కపాలే మా(6)।

షత్వం విభాషయాఽభూన్నను సిద్ధం తత్ర పూర్వేణ।।1।।

సిద్ధే హ్యయం విధత్తే చతురః షత్వం యదాపి కృత్వోర్థే।

లుప్తే కృత్వోఽర్థీయే రేఫస్య విసర్జనీయో హి।।2।।

ఏవం సతి త్విదానీం ద్విస్త్రిశ్చతురిత్యనేన కిం కార్యమ్?।

అన్యో హి నేదుదుపధః కృత్వోర్థే కశ్చిదప్యస్తి।।3।।

అక్రియమాణే గ్రహణే విసర్జనీయస్తదా(1) విశేష్యేత।

చతురో న సిధ్యతి తదా(3) రేఫస్య విసర్జనీయో హి।।4।।

తస్మింస్తు గృహ్యమాణే యుక్తం చతురో విశేషణం భవతి।

ప్రకృతం పదం తదన్తం తస్యాపి విశేషణం న్యాయ్యమ్।।5।।

-8-3-45- నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్య

అనుత్తరపదస్థస్యేతి కిమర్థమ్?।। పరమసర్పిఃకుణ్డికా।। అథేదానీమనేన ముక్తే పూర్వేణ షత్వం విభాషా కస్మాన్న భవతి-ఇసుసోః సార్మథ్య ఇతి?।।

।। నానా పదార్థయోర్వర్తమానయోః ఖ్యాయతే యదా యోగః।

తస్మిన్ షత్వం కార్యం తద్వ్యక్తం తచ్చ మే నేహ।।1।।

వ్యపేక్షాసార్మథ్యే పూర్వయోగో(1) న చాఽత్ర వ్యపేక్షాసార్మథ్యమ్।।

కిం పునః కారణం పూర్వస్మిన్యోగే(2) వ్యపేక్షాసార్మథ్యమాశ్రీయతే న పునరేకార్థీభావో, యథాఽన్యత్ర?।।

।। ఐకార్థ్యే సార్మథ్యే వాక్యే షత్వం న మే ప్రసజ్యేత।।

ఐకార్థ్యే సార్మథ్యే సతి వాక్యే షత్వం న స్యాత్- సర్పిష్కరోతి, సర్పిఃకరోతి ఇతి।।

।। తస్మాదిహ వ్యపేక్షాం(3) సార్మథ్యం సాధు మన్యన్తే।।

అథ చేత్కృదన్తమేతత్తతోఽధికేనైవ మే భవేత్ప్రాప్తిః।।

యది కృదన్తమేతత్తతోఽధికస్య షత్వం న ప్రాప్నోతి(5)।। కిం కారణమ్?।। ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స తదాదేర్గ్రహణం భవతీతి।। వాక్యేఽపి తర్హి న ప్రాప్నోతి పరమసర్పిష్కరోతి పరమసర్పిః కరోతీతి।।

।। వాక్యే చ మే విభాషా ప్రతిషేధో న ప్రకల్ప్యేత।।

యదయమనుత్తరపదస్థస్యేతి ప్రతిషేధం శాస్తితజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో భవతి వాక్యే విభాషేతి।। అథ చేత్సంవిజ్ఞానం నిత్యే షత్వే(1) తతో విభాషేయమ్।। అథాఽవ్యుత్పన్నం ప్రాతిపదికం తతో నిత్యే షత్వే ప్రాప్తే ఇయం విభాషా ఆరభ్యతే।। సిద్ధం చ మే సమాసే।। సిద్ధం చ(2) మే సమాసే షత్వమ్। కిమర్థం తర్హీదముచ్యతే?।। ప్రతిషేధార్థస్తు యత్నోఽయమ్।। ప్రతిషేధార్థోఽయం యత్నః। అనుత్తరపదస్థస్యేతి ప్రతిషేధం వక్ష్యామీతి।

।। నానాపదార్థయోర్వర్తమానయోః ఖ్యాయతే యదా యోగః।

తస్మిన్ షత్వం కార్యం తద్యుక్తం తచ్చ మే నేహ।।1।।

ఐకార్థ్యే సార్మథ్యే వాక్యే షత్వం న మే ప్రసజ్యేత।

తస్మాదిహ వ్యపేక్షాం సార్మథ్యం సాధు మన్యన్తే।।2।।

అథ చేత్కృదన్తమేతత్తతోఽధికేనైవ మే భవేత్ప్రాప్తిః।

వాక్యే చ మే విభాషా ప్రతిషేధో న ప్రకల్పేత।।3।।

అథ చేత్సంవిజ్ఞానం నిత్యే షత్వే తతో విభాషేయమ్।

సిద్ధం చ మే సమాసే, ప్రతిషేధార్థస్తు యత్నోఽయమ్।।4।।

-8-3-55- అపదాన్తస్య మూర్ద్ధన్యః

అథ మూర్ద్ధన్యగ్రహణం కిమర్థం, నాఽపదాన్తస్య షో భవతీత్యేవోచ్యేత, తత్రాయమప్యర్థః(1) షకారగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। ప్రకృతమనువర్తతే।। క్వ ప్రకృతమ్?।। ఇణః ష ఇతి।। నైవం శక్యమ్। అవశ్యం మూర్ద్ధన్యగ్రహణం కర్తవ్యమ్ ఇహార్థముత్తరార్థం(2) చ।। ఇహార్థం-తావత్-ఇణః షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధోఽఙ్గాదిత్యత్ర మూర్ద్ధన్యగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। ఉత్తరార్థమ్-రషాభ్యాం నో ణః సమానపద ఇత్యత్ర ణకారగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి। తత్రాయమప్యర్థః(3) పదాన్తస్య నేతి ప్రతిషేధో న వక్తవ్యో భవతి। అపదాన్తాభిసమ్బద్ధం మూర్ధన్యగ్రహణమనువర్తతే(4)।।

-8-3-56- సహేః సాడః సః

సగ్రహణం కిమర్థం న సహేస్సాడో మూర్ద్ధన్యో భవతీత్యేవోచ్యేత?।। సహేస్సాడో మూర్ద్ధన్యో భవతీత్యుచ్యమానేఽన్త్యస్య ప్రసజ్యేత।। నను చాఽన్త్యస్య మూర్ద్ధన్యవచనే(1) ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా సకారస్య భవిష్యతి।। కుతో ను ఖల్వేతదనన్త్యార్థే ఆరమ్భే సకారస్య భవిష్యతి న పునరాకారస్య స్యాత్?।। స్థానేన్తరతమో భవతీతి సకారస్య భవిష్యతి।। భవేత్ప్రకృతితోఽన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యాం సిద్ధం స్యాత్। ఆదేశతస్త్వన్తరతమనిర్వృత్తౌ సత్యామాకారస్య ప్రసజ్యేత। తస్మాత్ సకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।సకార(2)గ్రహణముత్తరార్థమ్।।

ఉత్తరార్థం చ సకారగ్రహణం క్రియతే। ఆదేశప్రత్యయయోస్సకారస్య యథా స్యాదిహ మా భూత్,-చితం స్తుతమ్।। అథ సహిగ్రహణం కిమర్థం న సాడః సో

భవతీత్యేవోచ్యేత?।। సహేరేవ సాడ్రూపం భవతి నాన్యస్య భవతి(1)। యద్యేవం-।। సాడః షత్వే సమానశబ్దప్రతిషేధః ।। సాడః షత్వే సమానశబ్దానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సాఽడో దణ్డః, సాఽడో వృశ్చిక ఇతి।। అర్థవద్గ్రహణాత్సిద్ధమ్।। అర్థవతః సాడ్(రూప(2))శబ్దస్య గ్రహణం, న చైషోఽర్థవాన్।। అర్థవద్గ్రహణాత్సిద్ధమితి చేత్తద్ధితలోపేఽర్థవత్త్వాత్ప్రతిషేధః।। అర్థవద్గ్రహణాత్సిద్ధమితి చేత్తద్ధితలోపేఽర్థవత్త్వాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సహ అడేన సాఽడః, సాఽడస్యాపత్యం సాఽడిరిత్యత్ర(3) ప్రాప్నోతి।। స తర్హి వక్తవ్యః?(1)।। న వక్తవ్యః। షత్వతుకోరేకాదేశస్యాఽసిద్ధత్వాన్నైష సాడ్శబ్దః।। ఏవమపి సహ డేన సడః, సడస్యాపత్యం సాడిః,-అత్ర ప్రాప్నోతి।। తస్మాత్సహిగ్రహణం కర్తవ్యమ్।।(సహేః సాడః సః।)

-8-3-57- ఇణ్కోః

నుమ్విసర్జనీయర్శ్వ్యవాయేఽపి ।।

।। నుమ్విసర్జనీయర్శ్వ్యవాయే నింసేః ప్రతిషేధః।। నుమ్విసర్జనీయర్స్వ్యవాయే నింసేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నింస్సే నింస్స్వేతి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। నుమైవ వ్యవాయే, విసర్జనీయేనైవ వ్యవాయే శరైవ వ్యవాయే ఇతి।। కిం వక్తవ్యమేతత్?।। న హి కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?।। ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి। తద్యథా గుణవృద్ధిసంజ్ఞే ప్రత్యేకం భవతః।। నను చాయమప్యస్తి దృష్టాన్తః-సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః। తద్యథా-గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి, న చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి।। ఏవం తర్హి।।యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్।।(యోగవిభాగాత్సిద్ధమేతత్(1))। యోగవిభాగః కరిష్యతే। నుమ్వ్యవాయే। తతో,-విసర్జనీయవ్యవాయే। తతః ర్శ్వ్యవాయే।। స తర్హి యోగవిభాగః కర్తవ్యః?।। న కర్తవ్యః। ప్రత్యేకం వ్యవాయశబ్దః పరిసమాప్యతే।।

-8-3-58- నుమ్విసర్జనీయర్శ్వ్యవాయేఽపి

ఇణ్కోః ।।

।। నుమ్విసర్జనీయర్శ్వ్యవాయే నింసేః ప్రతిషేధః।। నుమ్విసర్జనీయర్స్వ్యవాయే నింసేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నింస్సే నింస్స్వేతి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। నుమైవ వ్యవాయే, విసర్జనీయేనైవ వ్యవాయే శరైవ వ్యవాయే ఇతి।। కిం వక్తవ్యమేతత్?।। న హి కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?।। ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి। తద్యథా గుణవృద్ధిసంజ్ఞే ప్రత్యేకం భవతః।। నను చాయమప్యస్తి దృష్టాన్తః-సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః। తద్యథా-గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి, న చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి।। ఏవం తర్హి।।యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్।।(యోగవిభాగాత్సిద్ధమేతత్(1))। యోగవిభాగః కరిష్యతే।

నుమ్వ్యవాయే। తతో,-విసర్జనీయవ్యవాయే। తతః ర్శవ్యవాయే।। స తర్హి యోగవిభాగః కర్తవ్యః?।। న కర్తవ్యః। ప్రత్యేకం వ్యవాయశబ్దః పరిసమాప్యతే।।

-8-3-59- ఆదేశప్రత్యయయోః

ఆదేశప్రత్యయయోః షత్వే సరకః(2) ప్రతిషేధః।। ఆదేశప్రత్యయయోః షత్వే సరకః(2) ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కృసరః ధూసరః।। అత్యల్పమిదముచ్యతే సరక ఇతి।।సరగాదీనామితి వక్తవ్యమ్।। ఇహాపి యథా స్యాత్-వర్సం తర్సమితి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని। న వా ఏత(4)త్షత్వే శక్యం విజ్ఞాతుమ్--ఉణాదయోఽవ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికానీతి। ఇహ హి న స్యాత్-సర్పిషః(1) యజుష ఇతి।। ఏవం తర్హి-।। బహుల వచనాత్సిద్ధమ్।। (బహులవచనాత్సిద్ధ(2)మేతత్)। బహులం ప్రత్యయసంజ్ఞా భవతి(3)।

అథ కిం పునరియమవయవషష్ఠీ-ఆదేశస్య యః సకారః ప్రత్యయస్య యః సకార ఇతి, ఆహో స్విత్ సమానాధికరణా-ఆదేశో యః సకార ప్రత్యయో యః సకార ఇతి।। కశ్చాత్ర విశేషః?।। ఆదేశప్రత్యయయోరిత్యవయవషష్ఠీ చేదిద్వర్వచనే(4) ప్రతిషేధః।। ఆదేశప్రత్యయయోరిత్యవయవషష్ఠీ చేదిద్వర్వచనే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। బిసం బిసమ్। ముసలం ముసలమ్।। సమానాధికరణానాం చాఽప్రాప్తిః।। సమానాధికరణానాం చ షత్వస్యాఽప్రాప్తిః। ఏషః అకార్షీత్।। అస్తు సమానాధికరణా।। యది సమానాధికరణా సిషేచ సుష్వాప,-అత్ర న ప్రాప్నోతి।। న ధాతుద్విర్వచనే స్థానే ద్విర్వచనం శక్యమాస్థాతుమ్, ఇహాపి(1) హి ప్రసజ్యేత - సరీసృప్యతే ఇతి। తస్మాత్తత్ర ద్విఃప్రయోగో(2) ద్విర్వచనమ్।। ఇహ తర్హి కరిష్యతి హరిష్యతి,ప్రత్యయో యః సకార ఇతి షత్వం న ప్రాప్నోతి।। అస్తు తర్హ్యాదేశో యః సకారః ప్రత్యయస్య యః సకార ఇతి।। ఇహ తర్హి-అకార్షీత్,-ప్రత్యయస్య యః సకార ఇతి షత్వం న ప్రాప్నోతి।। మా భూదేవమ్, ఆదేశో యః సకారఃథ్య;త్యేవం భవిష్యతి। ఇహ తర్హి జోషిషత్, మన్దిషదితి,-ప్రత్యయస్య యః(3) సకార ఇతి షత్వం న ప్రాప్నోతి। ఏషోఽపీటి కృతే ప్రత్యయస్య సకారః।। ఇహ తర్హి,-ఇన్ద్రో మా వక్షత్, స దేవాన్యక్షత్।। నానావిభక్తీనాం చ సమాసానుపపత్తిః।।

నానావిభక్తీనాం చ సమాసో నోపపద్యతే ఆదేశప్రత్యయయోరితి।। యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్।।(యోగవిభాగాత్సిద్ధమేతత్(4))। యోగవిభాగః కరిష్యతే। ఆదేశస్య। (ఆదేశస్య(4))షోభవతీతి। తతః(5) ప్రత్యయస్య। ప్రత్యయస్య(3) సకారస్య షో భవతీతి।। స తర్హి యోగవిభాగః కర్తవ్యః?।। న కర్త్తవ్యః।। కథమ్?।। అస్తు తావదవయవషష్ఠీ।। నను చోక్తమాదేశప్రత్యయయోరిత్యవయవషష్ఠీ చేదిద్వర్వచనే ప్రతిషేధ ఇతి।। నైషః దోషః। ద్విఃప్రయోగో(6) ద్విర్వచనమ్।. యదప్యుచ్యతే-సమానాధికరణానాం చాప్రాప్తిరితి। (నైషః(5) దోషః)।। వ్యపదేశివద్భావేన భవిష్యతి।। అథ వా పునరస్తు సమానాధికరణా।। కథం కరిష్యతి హరిష్యతి?।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతిభవత్యేవంజాతీయకానాం షత్వమితి యదయం

సాత్పదాద్యోరితి సాత్ప్రతిషేధం శాస్తి।। అథ వా పునరస్త్వాదేశో యఃసకారః ప్రత్యయస్య యః సకార ఇతి।। కథమిన్ద్రో మా వక్షత్, స దేవాన్యక్షత్?।। వ్యపదేశివద్భావేన భవిష్యతి।। స తర్హి వ్యపదేశి వద్భావో వక్తవ్యః?।। న వక్తవ్యః।। ఉక్తం వా ।।ర్ఘ్రుఉక్తంవాట।। కిముక్తమ్?।। తత్ర వ్యపదేశివద్వచనమేకాచో ద్వే ప్రథమార్థం, షత్వే చాదేశసంప్రత్యయార్థమ్, అవచనాల్లోకవిజ్ఞానాత్సిద్ధమితి। యదపి-నానావిభక్తీనాం చ సమాసానుపపత్తిరితి। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-నానావిభక్తయోరేష సమాస ఇతి, యదయం శాసివసిఘసీనాం చేతి ఘసిగ్రహణం కరోతి।।

కథం కృత్వా జ్ఞాపకమ్?।। యది హ్యాదేశస్య యః సకార ఇత్యేవం స్యాద్ధసిగ్రహణమనర్థకం స్యాత్। పశ్యతి త్వాచార్యః-ఆదేశో యః సకారస్తస్య షత్వమితి,-తతో ఘసిగ్రహణం కరోతి।। (ఆదేశప్రత్యయయోః)।

-8-3-61- స్తౌతిణ్యోరేవ షణ్యభ్యాసాత్

స్తౌతిణిగ్రహణం(1) కిమర్థమ్?।। అస్తౌతిణ్యన్తానాం మా భూత్-సిసిక్షతి(2)।। అథైవకారః కిమర్థః।। ఏవకారో నియమార్థః(3)।। (ఏవకారో నియమార్థః)। స్తౌతిణ్యన్తానామేవ నాన్యేషా(1)మితి।। నైతదస్తి ప్రయోజనం, సిద్ధే విధిరారభ్యమాణోఽన్తరేణైవకారకరణం(4) నియమార్థో భవిష్యతి।। ఇష్టతోఽవధారణార్థస్తర్హి। యథైవం విజ్ఞాయేత స్తౌతిణ్యోరేవ(5) షణీతి, మైవం విజ్ఞాయి-స్తౌతిణ్యోః(5) షణ్యేవేతి। ఇహ న స్యాత్-తుష్టావ।।

అథ షణీతి కిమర్థమ్?।। సేషీవ్యతే। కో వినతేఽనురోధః?।। అవినతే నియమో మా భూత్-సుషుప్సతీతి।। కః సానుబన్ధేఽనురోధః?।। షశబ్దమాత్రే నియమో మా భూత్-సుషుపిష ఇన్ద్రమ్। సుషుపిష ఇహేతి।। అభ్యాసాదితి కిమర్థమ్?।। అభ్యాసాద్యా ప్రాప్తిస్తస్యా నియమో యథా స్యాదుపసర్గాద్యా ప్రాప్తిస్తస్యా నియమో మా భూత్-అభిషిషిక్షతి।। నైతదస్తి, అసిద్ధముపసర్గాత్షత్వం, తస్యాఽసిద్ధత్వాన్నియమో న భవిష్యతి।। ఇదం తర్హి ప్రయోజనం,-సని యోఽభ్యాసస్తస్మాద్యా ప్రాప్తిస్తస్యా నియమో యథా స్యాద్యజి యోఽభ్యాసస్తస్మాద్యా ప్రాప్తిస్తత్ర నియమో మా భూత్సేషుప్యతేః(6) సన్(1)-సోషుపిషతే।। అథ వాఽభ్యాసాద్యా ప్రాప్తిస్తస్యా నియమో యథా స్యాద్ధాతోర్యా ప్రాప్తిస్తస్యా నియమో మా భూత్(2)-అధీషిషతి ప్రతీషిషతీతి(7)।। నను చ షణీత్యుచ్యతే; షణీతి నైషా పరసప్తమీ శక్యా విజ్ఞాతుమ్। సన్యజన్తం హి ద్విరుచ్యతే, తస్మాదేషా సత్సప్తమీ షణి సతీతి। సత్సప్తమీ చేత్ప్రాప్నోతి।।

-8-3-64- స్థాదిష్వభ్యాసేన చాభ్యాసస్య

కిమర్థమిదముచ్యతే?।। స్థాదిష్వభ్యాసవచనం(1) నియమార్థమ్।। నియమార్థోఽయమారమ్భః-స్థాదిష్వభ్యాసస్య(2) యథా స్యాదిహ మా భూత్-అభిసుసూషతి।। అథ కిమర్థభ్యాసేన

చేత్యుచ్యతే?।। తద్వ్యవాయే చాషోపదేశార్థమ్।। తద్వ్యవాయేఽభ్యాసవ్యవాయే
చాఽషోపదేశస్యాపి యథా స్యాత్। అభిషిషేణయిషతి।। అవర్ణాన్తాభ్యాసార్థం(3)
షణిప్రతిషేధార్థం చ।। అవర్ణాన్తాభ్యాసార్థం(3) తావత్-అభితష్ఠౌ। షణిప్రతిషేధార్థం చ ।।
అవర్ణాన్తా(3)భ్యాసార్థం తావత్-అభితష్ఠౌ। షణిప్రతిషేధార్థమ్-అభిషిషిక్షతి।।

-8-3-65- ఉపసర్గాత్సునోతిసువతిస్యతిస్తౌతిస్తోభతిస్థాసేనయసేధసిచసఞ్జస్వఞ్జామ్

।। ఉపసర్గాత్షత్వే నిస ఉపసఙ్ఖ్యానమనిణన్తత్వాత్।। ఉపసర్గాత్షత్వే నిస ఉపసఙ్ఖ్యానం
కర్తవ్యమ్। నిష్షుణోతి। నిష్షిఞ్చతి।। కిం పునః కారణం న సిధ్యతి?।। అనిణన్తత్వాత్।
ఇణన్తాదుపసర్గాత్షత్వముచ్యతే న చ నిసిణన్తః।। న వా వర్ణాశ్రయత్వాత్ షత్వస్య తద్విశేషక
ఉపసర్గో ధాతుశ్చ।। న వా వక్తవ్యమ్। కిం కారణమ్?। వర్ణాశ్రయత్వాత్ షత్వస్య। వర్ణాశ్రయం
షత్వమ్। తద్విశేషక ఉపసర్గో ధాతుశ్చ। నైవం విజ్ఞాయతే-ఇణన్తాదుపసర్గాదితి।। కథం
తర్హి?।। ఇణ ఉత్తరస్య సకారస్య, స చేదిణుపసర్గస్య, స చేత్సకారస్సునోత్యాదీనామితి। తత్ర
ర్శవ్యవాయేఽధ్య;త్యేవ(1) సిద్ధమ్।। యద్యేవం ధాతూపసర్గయోరభిసమ్బన్ధోఽకృతో భవతి।।
తత్ర కో దోషః?।। ఇహాపి ప్రాప్నోతి-విగతాః సేచకా(1) అస్మాద్గ్రామాత్-విసేచకో గ్రామః।।
ధాతూపసర్గయోశ్చాఽభిసమ్బన్ధః కృతః।। కథమ్?।। సునోత్యాదిభిరత్రోపసర్గం

విశేషయిష్యామః సునోత్యాదీనాం య ఉపసర్గస్తస్య (ఉపసర్గస్య(2)) య ఇణితి।।
సునోత్యాదీనాం(1) షత్వే ణ్యన్తస్యోపసఙ్ఖ్యానమధికత్వాత్।। సునోత్యాదీనాం షత్వే
ణ్యన్తస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అభిషావయతి।। కిం కారణం(3)(న సిధ్యతి?(2))। అధికత్వాత్।
వ్యతిరిక్తః సునోత్యాదిరితి కృత్వోపసర్గాత్సునోత్యాదీనామితి షత్వం న ప్రాప్నోతి।। న
వాఽవయవస్యాఽనన్యత్వాత్।। న వా వక్తవ్యమ్।। కిం కారణమ్?।। అవయవస్యానన్యత్వాత్।
అవయవోఽత్రాఽనన్యః (ఇతి(2))।। నామధాతోస్తు ప్రతిషేధః।। నామధాతోస్తు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।
సావకమిచ్ఛత్యభిసావకీయతి। పరిసావకీయతి(4)।। న వాఽనుపసర్గత్వాత్।। న వా వక్తవ్యః।।
కిం కారణమ్?।। అనుపసర్గత్వాత్। యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతో న
చాఽత్ర సునోతిం ప్రతి క్రియాయోగః।। కిం తర్హి?।। సావకీయతిం ప్రతి।। ఇహాపి తర్హి న
ప్రాప్నోతి-అభిషావయతి। అత్రాపి న(2) సునోతిం ప్రతి క్రియాయోగః।। కిం తర్హి?।। సావయతిం
ప్రతి।। సునోతిం ప్రత్యత్ర క్రియాయోగః।। కథమ్?।। నాసావేవం ప్రేష్యతేసున్వభీతి।। కిం
తర్హి?।। ఉపసర్గవిశిష్టామసౌక్రియాం ప్రేష్యతే-అభిషుణ్వితి।।

-8-3-67- స్త(1)మ్భేః

అప్రతేరితి వర్తతే(2) ఉతాహో నివృత్తమ్?।। నివృత్త(3)మిత్యాహ।। కథం జ్ఞాయతే?।।
యోగవిభాగకరణసామర్థ్యాత్(3)। ఇతరథా హి సదిస్తమ్భ్యోరప్రతే(1)రిత్యేవ బ్రూయాత్।।
అస్త్యన్యద్యోగవిభాగకరణే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। అవాచ్చాలమ్బనావిదూర్యయోరితి వక్ష్యతి
తత్స్తమ్భేరేవ(1) యథా స్యాత్సదేర్మా భూదితి।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్। ఏకయోగేఽపి సతి

యస్యాలమ్బునావిదూర్యేస్తస్తస్య భవిష్యతి।। కస్య చాऽऽలమ్బునావిదూర్యే స్తః?।। స్తమ్భేరేవ(1)।। (స్తమ్భః)।।

-8-3-72- అనువిపర్యాభినిభ్యః స్యన్దతేరప్రాణిషు ।।

అథ యః ప్రాణ్యప్రాణీ చ కథం తత్ర భవితవ్యమ్, అనుష్యన్దేతే మత్స్యోదకే ఇతి, ఆహో స్విదనుస్యన్దేతే మత్స్యోదకే ఇతి

? యది తావదప్రాణీ విధినాశ్రీయతే, అస్త్యత్రాప్రాణీతి కృత్వా భవితవ్యం షత్వేన , అథ ప్రాణీ ప్రతిషేధేనాశ్రీయతే , అస్త్యత్ర ప్రాణీతి కృత్వా భవితవ్యం ప్రతిషేధేన।।

కిం పునరత్రాऽర్థసత్త్వం ? దేవా ఏతజ్జ్ఞాతుమర్హన్తి।।

-8-3-74- పరేశ్చ

అథాऽనిష్ఠాయామితి(1)(2) వర్తతే ఉతాహో నివృత్తమ్?।। నివృత్తమిత్యాహ।। కథం జ్ఞాయతే?।। యోగవిభాగకరణసార్మథ్యాత్(2)। ఇతరథా హి విపరిభ్యాం చ స్కన్దేరనిష్ఠాయామిత్యేవ బ్రూయాత్।। (పరేశ్చ)।।

-8-3-78- ఇణః షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధోऽఙ్గాత్

విభాషేటః ।।

ఇణ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।। ఇణ్గ్రహణం ఢత్వే కవర్గనివృత్త్యర్థమ్।। ఇణ్గ్రహణం క్రియతే।। (కిం ప్రయోజనమ్? ఢత్వే కవర్గనివృత్త్యర్థమ్)।। కవర్గాడ్ఢత్వం మా భూత్(1) పక్షీధ్వమ్ యక్షీధ్వమ్।। కిం పునరిదమిణ్గ్రహణం ప్రత్యయవిశేషణమ్-ఇణ ఉత్తరేషాం షీధ్వంలుఙ్లిటాం యో ధకార ఇతి, ఆహో స్విద్ధకారవిశేషణమ్--ఇణః ఉత్తరస్య ధకారస్య, స చేత్షీధ్వంలుఙ్లిటాన్ధకారఃధ్య;తి।। కశ్చాత్ర విశేషః?।। తత్ర ప్రత్యయపరత్వే ఇటో లిటి ఢత్వం పరాదిత్వాత్।। తత్ర ప్రత్యయపరత్వే ఇటో లిటి ఢత్వం న ప్రాప్నోతి। లులువిఢ్వే(4) లులువిధ్వ ఇతి।। కిం కారణమ్?।। పరాదిత్వాత్। ఇట్ పరాదిః(5)।। వచనాద్భవిష్యతి।। అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। అలవిఢ్వమ్ అలవిధ్వమ్।। అస్తు తర్హి ధకారవిశేషణమ్।। ధకారపరత్వే షీధ్వమ్యనన్తరత్వాదిటో విభాషాऽభావః।। ధకారపరత్వే షీధ్వమ్యనన్తరత్వాదిటో విభాషా న ప్రాప్నోతి। లవిషీధ్వం లవిషీఢ్వమ్।।

వచనాద్భవిష్యతి।। అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। లులువిఢ్వే లులువిధ్వే ఇతి(1)।। ఇణ్గ్రహణస్య చాऽవిశేషణత్వాత్ష్యాదిమాత్రే ఢత్వప్రసఙ్గః।। ఇణ్గ్రహస్య చాऽవిశేషణత్వాత్ ష్యాదిమాత్రే ఢత్వం ప్రాప్నోతి। పక్షీఢ్వం(2) యక్షీఢ్వమితి।। నైషః దోషః। అఙ్గాదితి వక్ష్యామి।। అఙ్గగ్రహణాచ్చ దోషః।। అఙ్గగ్రహణాచ్చ దోషో భవతి(2)। ఇహ న ప్రాప్నోతి-ఉపదిదీయిఢ్వే ఉపదిదీయిఢ్వే ఇతి(3)। యో హ్యత్రాऽఙ్గాऽన్త్య ఇణ్న తస్మాదుత్తర(4) ఇట్। యస్మాచ్చోత్తర

ఇడ్గ్రాఽసావఙ్గాన్త్య ఇణితి।। యథేచ్ఛసి తథాఽస్తు।। అస్తు తావత్ప్రత్యయవిశేషణమ్।। నను చోక్తం-తత్ర ప్రత్యయపరత్వే

ఇటో లిటి ఢత్వం పరాదిత్వాత్ లులువిధ్వే లులువిఢ్వేఃధ్వ;తి।। వచనాద్భవిష్యతి।। నను చోక్తమస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। అలవిఢ్వమ్ అలవిధ్వమితి।। యదేతస్మిన్ యోగే లిఙ్గ్రహణం తదనవకాశం తస్యాఽనవకాశత్వాద్వచనాద్భవిష్యతి।। అథ వా పునరస్తు-ధకారవిశేషణమితి।। నను చోక్తం ధకారవిశేషణత్వే షీధ్వమ్యనన్తరత్వాదిటో విభాషాఽభావో లవిషీధ్వం లవిషీఢ్వమితి।। వచనాద్భవిష్యతి।। నను చోక్తమస్తి వచనే ప్రయోజనం, కిం, లులువిధ్వే లులువిఢ్వేఃధ్వ;తి।। యదేతస్మిన్ యోగే షీధ్వంగ్రహణం తదనవకాశం, తస్యాఽనవకాశత్వాద్వచనాద్భవిష్యతి।। యదప్యుచ్యతే-ఇణ్గ్రహణస్య చాఽవిశేషణత్వాత్ ష్యాదిమాత్రే ఢత్వప్రసఙ్గఃధ్వ;తి।। అఙ్గాదితి వక్ష్యామి।। నను చోక్తమఙ్గగ్రహణాచ్చ దోషఃధ్వ;తి।। పూర్వస్మిన్ యోగే యదఙ్గగ్రహణం తదుత్తరత్ర నివృత్తమ్। అథ వా పూర్వస్మిన్ యోగే ఇణ్గ్రహణం ప్రత్యయవిశేషణముత్తరత్ర ధకారవిశేషణమ్।।

-8-3-79- విభాషేటః

ఇణః షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధోఽఙ్గాత్ ।।

ఇణ్గ్రహణం కిమర్థమ్?।। ఇణ్గ్రహణం ఢత్వే కవర్గనివృత్త్యర్థమ్।। ఇణ్గ్రహణం క్రియతే।। (కిం ప్రయోజనమ్? ఢత్వే కవర్గనివృత్త్యర్థమ్)।। కవర్గాడ్ఢత్వం మా భూత్(1) పక్షీధ్వమ్ యక్షీధ్వమ్।। కిం పునరిదమిణ్గ్రహణం ప్రత్యయవిశేషణమ్-ఇణ ఉత్తరేషాం షీధ్వంలుఙ్లటాం యో ధకార ఇతి, ఆహో స్విద్ధకారవిశేషణమ్--ఇణః ఉత్తరస్య ధకారస్య, స చేత్షీధ్వంలుఙ్లిటాన్ధకారఃధ్వ;తి।। కశ్చాత్ర విశేషః?।। తత్ర ప్రత్యయపరత్వే ఇటో లిటి ఢత్వం పరాదిత్వాత్।। తత్ర ప్రత్యయపరత్వే ఇటో లిటి ఢత్వం న ప్రాప్నోతి। లులువిఢ్వే(4) లులువిధ్వ ఇతి।। కిం కారణమ్?।। పరాదిత్వాత్। ఇట్ పరాదిః(5)।। వచనాద్భవిష్యతి।। అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। అలవిఢ్వమ్ అలవిధ్వమ్।। అస్తు తర్హి ధకారవిశేషణమ్।। ధకారపరత్వే షీధ్వమ్యనన్తరత్వాదిటో విభాషాఽభావః।। ధకారపరత్వే షీధ్వమ్యనన్తరత్వాదిటో విభాషా న ప్రాప్నోతి। లవిషీధ్వం లవిషీఢ్వమ్।। వచనాద్భవిష్యతి।। అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। లులువిఢ్వే లులువిధ్వే ఇతి(1)।। ఇణ్గ్రహణస్య చాఽవిశేషణత్వాత్ ష్యాదిమాత్రే ఢత్వప్రసఙ్గః।। ఇణ్గ్రహస్య చాఽవిశేషణత్వాత్ ష్యాదిమాత్రే ఢత్వం ప్రాప్నోతి। పక్షీధ్వం(2) యక్షీధ్వమితి।। నైషః దోషః। అఙ్గాదితి వక్ష్యామి।। అఙ్గగ్రహణాచ్చ దోషః।। అఙ్గగ్రహణాచ్చ దోషో భవతి(2)। ఇహ న ప్రాప్నోతి-ఉపదిదీయిధ్వే ఉపదిదీయిఢ్వే ఇతి(3)। యో హ్యత్రాఽఙ్గాఽన్త్య ఇణ్న తస్మాదుత్తర(4) ఇట్। యస్మాచ్చోత్తర ఇడ్గాఽసావఙ్గాన్త్య ఇణితి।। యథేచ్ఛసి తథాఽస్తు।।

[M.6.200]

అస్తు తావత్ప్రత్యయవిశేషణమ్।। నను చోక్తం - తత్ర ప్రత్యయపరత్వే ఇటో లిటి ఢత్వం పరాదిత్వాత్ లులువిధ్వే లులువిఢ్వేఽఢ్వ;తి।। వచనాద్భవిష్యతి।। నను చోక్తమస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। అలవిఢ్వమ్ అలవిధ్వమితి।। యదేతస్మిన్ యోగే లిడ్గ్రహణం తదనవకాశం తస్యాఽనవకాశత్వాద్వచనాద్భవిష్యతి।। అథ వా పునరస్తు-ధకారవిశేషణమితి।। నను చోక్తం ధకారవిశేషణత్వే షీధ్వమ్యనన్తరత్వాదిటో విభాషాఽభావో లవిషీధ్వం లవిషీఢ్వమితి।। వచనాద్భవిష్యతి।। నను చోక్తమస్తి వచనే ప్రయోజనం, కిం, లులువిధ్వే లులువిఢ్వేఽఢ్వ;తి।। యదేతస్మిన్ యోగే షీధ్వంగ్రహణం తదనవకాశం, తస్యాఽనవకాశత్వాద్వచనాద్భవిష్యతి।। యదప్యుచ్యతే-ఇణ్గ్రహణస్య చాఽవిశేషణత్వాత్ ష్యాదిమాత్రే ఢత్వప్రసఙ్గఃఢ్వ;తి।। అఙ్గాదితి వక్ష్యామి।। నను చోక్తమఙ్గగ్రహణాచ్చ దోషఃఢ్వ;తి।। పూర్వస్మిన్ యోగే యదఙ్గగ్రహణం తదుత్తరత్ర నివృత్తమ్। అథ వా పూర్వస్మిన్ యోగే ఇణ్గ్రహణం ప్రత్యయవిశేషణముత్తరత్ర ధకారవిశేషణమ్।।

-8-3-82- అగ్నేః స్తుత్స్తోమసోమాః

।। అగ్నేర్దీర్ఘాత్సోమస్య।। అగ్నేర్దీర్ఘాత్సోమస్యేతి వక్తవ్యమ్। అగ్నీషోమౌ।। ఇతరథా హ్యనిష్టప్రసఙ్గః।। ఇతరథా హ్యనిష్టం ప్రసజ్యేత।

[M.6.201]

అగ్నిసోమౌ మాణవకావితి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। గౌణముఖ్య(1)యోర్ముఖ్యే సమ్ప్రతిపత్తిః। తద్యథా గౌరనుబన్ధ్యోఽజో(2) ఽగ్నీషోమీయః ఇతి న వాహీకోఽనుబధ్యతే।। కథం

తర్హి వాహీకే వృద్ధ్యాత్వే భవతో-గౌస్తిష్ఠతి గామానయేతి?।। అర్థాశ్రయ ఏతదేవం భవతి। యద్ధి శబ్దాశ్రయం శబ్దమాత్రే తద్భవతి।। శబ్దాశ్రయే చ వృద్ధ్యాత్వే।। (అగ్నేఃస్తుత్స్తోమసోమాః)।

[M.6.202]

-8-3-85- మాతుః పితుర్భ్యామన్యతరస్యామ్

।। సాన్తాభ్యాం(1) చ ।। సాన్తాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్-మాతుఃష్వసా మాతుఃస్వసా। పితుఃష్వసా పితుస్వసా (ఇతి(2))।। మాతుః పితురితి సాన్తగ్రహణానర్థక్యమేకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్।। మాతుః పితురితి సాన్తగ్రహణమనర్థమ్।। కిం కారణమ్?।। ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్।। ఏకదేశవికృతమనన్యవద్భవతీతి సాన్తస్యాపి(3) భవిష్యతి।।

-8-3-87- ఉపసర్గప్రాదుర్భ్యామస్తిర్యచ్పరః

అస్తిగ్రహణం కిమర్థమ్?।। ఇహ మా భూత్-అనుసృతం విసృతమితి।।

[M.6.203]

నైతదస్తి ప్రయోజనం-యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతో న చైతం సకారం ప్రతి క్రియాయోగః।। ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి,-అభిషన్తి విషన్తీతి। న హ్యస్తిః క్రియావచనః।। కః పునరాహ నాఽస్తిః క్రియావచన ఇతి। క్రియావచనోఽస్తిః। ఆతశ్చ క్రియావచనః,-వ్యత్యనుషతే-కర్తరి కర్మవ్యతిహారే ఇత్యనేనాత్మనేపదం భవతి।। కర్మవ్యతిహారశ్చ కః?।। క్రియావ్యతిహారః।। ప్రాదుఃశబ్దాత్తర్హి మా భూత్।। ప్రాదుఃశబ్దశ్చ నియతవిషయః కృభ్వస్తియోగ ఏవ వర్తతే।। ఉపసర్గాత్తర్హి స్యతేర్మా భూదితి।। ఇష్యతే ఉపసర్గాత్స్యతేః షత్వమ్। ఆతశ్చేష్యతే-ఏవం (తర్హి(1)) హ్యాహ-
ఉపసర్గాత్సునోతిసువతిస్యతిస్తౌతిస్తోభతిస్థాసేనయసేధసిచసఞ్జస్వఞ్జామితి।। ప్రాదుఃశబ్దాత్తర్హి స్యతేర్మా(1) భూత్।। ప్రాదుఃశబ్దశ్చ నియతివిషయః కృభ్వస్తియోగ ఏవ వర్తతే।। ఇదం తర్హి ప్రయోజనమిహ మా భూత్-అనుసూతేరప్రత్యయః-(అనుసూః(1)), అనుస్వోఽపత్యమానుసేయః।।

-8-3-88- సువినిర్దుర్భ్యః సుపిసూతిసమాః

కిమర్థం స్వపేః సూపిభూతస్య గ్రహణం క్రియతే?।। సుపేః షత్వం(2) స్వపేర్మా భూత్।। సుపేః షత్వముచ్యతే తత్స్వపేర్మా భూదితి। సుస్వప్నః(3) విస్వప్నగితి। ।। విసుష్వాపేతి(2) కేన న।। విసుష్వాపేత్యత్ర కస్మాన్న భవతి?।।

[M.6.204]

హలాదిశేషాన్న(1) సుపిః।। హలాదిశేషే కృతే నైష సుపిర్భవతి।। ఇదమిహ సంప్రధార్యం హలాదిశేషః క్రియతాం సంప్రసారణమితి; కిమత్ర కర్తవ్యమ్?।। పరత్వాద్ధలాదిః శేషః।। ఇష్టం పూర్వం ప్రసారణమ్(1)।। ఇష్యతే హలాదిః శేషాత్పూర్వం సంప్రసారణమ్।। ఆతశ్చేష్యతే-ఏవం(తర్హి) హ్యాహ(2)-అభ్యాససమ్ప్రసారణం హలాదిః శేషాద్విప్రతిషేధేనేతి।। ఏవం తర్హి స్థాదిష్వభ్యాసేన చాభ్యాసస్యే(3)త్యేతస్మాన్నియమాన్న భవిష్యతి।। స్థాదీనాం నియమో నాత్ర ప్రాక్సితాదుత్తరః(1) సుపిః।। ప్రాక్సితసంశబ్దనాత్స నియమః, ఉత్తరశ్చ సుపిః పఠ్యతే।। ఏవం తర్హ్యర్థవద్గ్రహణేనానర్థకస్యేత్యేవమేతస్య న భవిష్యతి।। అనర్థకే విషుషుపః(1)।। యద్యర్థవతో గ్రహణం విషుషుపురితి న సిధ్యతి।। నైషః దోషః।। కథమ్?।। సుపిభూతో(4) ద్విరుచ్యతే(1)।। సుపిభూతస్య ద్విర్వచనమ్।

[M.6.205]

।। సుపేః షత్వం స్వపేర్మా భూద్విసుష్వాపేతి కేన న।

హలాదిఃశేషాన్న సుపిరిష్టం పూర్వం ప్రసారణమ్।।1।।

స్థాదీనాం నియమో నాఽత్ర ప్రాక్సితాదుత్తరః సుపిః।

అనర్థకే విషుషుపః సుపిభూతో ద్విరుచ్యతే।।2।।

-8-3-91- కపిష్ఠలో గోత్రే

॥ కపిష్ఠలో గోత్రప్రకృతౌ ॥ కపిష్ఠలో గోత్రప్రకృతావితి వక్తవ్యమ్। గోత్ర ఇత్యుచ్యమానే ఇహైవ స్యాత్-కాపిష్ఠలిః।

[M.6.206]

ఇహ న స్యాత్-కపిష్ఠలః కాపిష్ఠలాయనః॥ తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?॥ న వక్తవ్యమ్। నైవ విజ్ఞాయతే కపిష్ఠల ఇతి గోత్రే నిపాత్యత ఇతి॥ కథం తర్హి?॥ గోత్రే యః కపిష్ఠల శబ్దస్తస్య షత్వం నిపాత్యతే యత్ర వా తత్ర వేతి॥ (కపిష్ఠలో గోత్రే)॥

-8-3-97- అమ్బామ్బగోభూమిసవ్యాపద్విత్రికుశేకుశఙ్క్వఙ్గుమఞ్జిపుఞ్జిపరమేబర్హిర్దివ్యగ్నిభ్యః స్థః

స్థ ఇతి కిమిదం ధాతుగ్రహణమాహో స్విద్రూపగ్రహణమ్?॥ కిం చాతః?॥ యది ధాతుగ్రహణం-గోస్థానమిత్యత్ర ప్రాప్నోతి। అథ రూపగ్రహణం సవ్యేష్ఠాః(1) పరమేష్ఠీ సవ్యేష్ఠా సారథిరిత్యత్ర న ప్రాప్నోతి॥ యథేచ్ఛసి తథాస్తు॥ అస్తు తావద్ధాతుగ్రహణమ్॥ కథం గోస్థానమితి?॥ సవనాదిషు పాఠః కరిష్యతే॥

అథ వా పునరస్తు రూపగ్రహణమ్॥ కథం సవ్యేష్ఠాః పరమేష్ఠీ సవ్యేష్ఠా సారథిరితి?॥ స్థఃస్థాస్థిన్స్థౄణామితి వక్తవ్యమ్॥

[M.6.207]

-8-3-98- సుషామాదిషు చ

॥ అవిహితలక్షణమూర్ధన్యః సుషామాదిషు ॥ అవిహితలక్షణమూర్ధన్యః సుషామాదిషు ద్రష్టవ్యః ।

-8-3-101- హ్రస్వాత్తాదౌ తద్ధితే

॥ హ్రస్వాత్తాదౌ తిఙ్ప్రతిషేధః(3)॥ హ్రస్వాత్తాదౌ తిఙః(3) ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। భిన్ద్యుస్తరామ్। ఛిన్ద్యుస్తరామితి॥ (హ్రస్వాత్తాదౌ తద్ధితే)॥

-8-3-105- స్తుతస్తోమయోశ్ఛన్దసి

॥ స్తుతస్తోమయోశ్ఛన్దస్యనర్థకం వచనం పూర్వపదాదితి సిద్ధత్వాత్॥ స్తుతస్తోమయోశ్ఛన్దసి వచనమనర్థకమ్ (ఇత్యేవ(2))॥ కిం కారణమ్?॥ పూర్వపదాదితి సిద్ధత్వాత్। పూర్వపదాదిత్యేవ సిద్ధమ్॥ (స్తుతస్తోమయోః)॥

-8-3-108- సనోతేరనః

।। సనోతేరన ఇతి చ।। (సనోతేరన ఇతి చ)।। కిమ్?।। వచనమనర్థకమిత్యేవ।। కిం కారణమ్?।। (పూర్వపదాదితి సిద్ధత్వాత్)।। పూర్వపదాదిత్యేవ సిద్ధమ్।। నియమార్థం తర్హీదం వక్తవ్యమ్-సనోతేరనకారస్యైవ యథా స్యాదిహ మా భూత్-గోసనిమితి।। సనోతేరన ఇతి నియమార్థమితి చేత్సవనాదికృతత్వాత్సిద్ధమ్।। సనోతేరన ఇతి నియమార్థమితి చేత్సవనాది (కృతత్వాత్సిద్ధమ్। సవనాది)షు పాఠః కరిష్యతే।। సన్నర్థం తు।। సన్నర్థం త్విదం వక్తవ్యమ్। సిసనిషతి।। ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। స్తౌతిణ్యోరేవ షణ్యభ్యాసాదిత్యేతస్మాన్నియమాన్న భవిష్యతి।। ణ్యర్థం తర్హీదం వక్తవ్యం-సిసానయిషతీతి(1)।। కథం పునరణ్యన్తస్య ప్రతిషేధే ణ్యన్తః శక్యో విజ్ఞాతుమ్?।। సామర్థ్యాత్। అణ్యన్తస్య ప్రతిషేధవచనే ప్రయోజనం నాస్తీతి కృత్వా ణ్యన్తో(2) విజ్ఞాస్యతే।। అథ వాఽయమస్త్యణ్యన్తః సిసనిషతేరప్రత్యయః-సిసనీః।। (సనోతేరనః)।

-8-3-110- న రపరసృపిసృజిస్పృశిస్పృహిసవనాదీనామ్

కిమర్థం సవనాదిష్వశ్వసనిశబ్దః పఠ్యతే? ।। షత్వబాధనార్థమ్।। పూర్వపదాదితి షత్వం ప్రాప్నోతి తద్బాధనార్థమ్।। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, ఇణన్తాదితి తత్రానువర్తతే, అనిణన్తాశ్చాయం, నైవ ప్రాప్నోతి నాఽర్థః ప్రతిషేధేన।। ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యత్సవనాదిష్వశ్వసనిశబ్దం పఠతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యోఽనిణన్తాదపి షత్వం భవతీతి।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।। జలాషాహం మాష ఇత్యేతత్సిద్ధం భవతి।। అథ వైకదేశవికృతార్థోఽయమారమ్భః। అశ్వషా ఇతి।।

-8-3-113- సిచో యఙి

అథోపసర్గాదితి(1) యా ప్రాప్తిః-భవితవ్యం తస్యాః ప్రతిషేధేనోతాహో న?।। న భవితవ్యమ్।। కిం కారణమ్?।। ఉపసర్గాత్ షత్వం ప్రతిషేధవిషయే ఆరభ్యతే, తద్యథైవ పదాదిలక్షణం(3) ప్రతిషేధం బాధతే ఏవం సిచో యఙీత్యేతమపి బాధతే(4)।। న బాధతే(4)।। కిం కారణమ్?।। యేన నాఽప్రాప్తే తస్య బాధనం భవతి। న చాఽప్రాప్తే పదాదిలక్షణే(1) ప్రతిషేధే ఉపసర్గాత్ షత్వమారభ్యతే, సిచో యఙీత్యేతస్మిన్ పునః ప్రాప్తే చాఽప్రాప్తే చ।। అథ వా పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్ బాధన్తఃథ్వ;త్యేవముపసర్గాత్షత్వం పదాదిలక్షణం ప్రతిషేధం బాధిష్యతే। సిచో యఙీత్యేతన్న బాధిష్యతే। తస్మాదభిసేసిచ్యతే ఇతి భవితవ్యమ్।।

-8-3-115- సోఢః

కిమర్థం సహిః సోఢభూతో గృహ్యతే?।। యత్రాస్యైతద్రూపం తత్ర యథా స్యాదిహ మా భూత్పరిషహత ఇతి।। (సోఢః)।

-8-3-116- స్తమ్భుసివుసహాం చఙి

॥ స్తమ్భుసివుసహాం చఙ్క్యుపసర్గాత్॥ స్తమ్భుసివుసహాం చఙ్క్యుపసర్గాదితి వక్తవ్యమ్॥ కిం ప్రయోజనమ్?॥ ఉపసర్గాద్యా ప్రాప్తిస్తస్యాః ప్రతిషేధో యథా స్యాదభ్యాసాద్యా ప్రాప్తిస్తస్యాః ప్రతిషేధో మా భూదితి। పర్యసీషహత్॥ (స్తమ్భుసివు)

-8-3-117- సునోతేః స్యసనోః

సని కిముదాహరణమ్ ? ॥ సుసూషతి ॥ నైతదస్తి ప్రయోజనం స్తౌతిణ్యోరేవ షణ్యభ్యాసా దిత్యేతస్మాన్నియమాన్న భవిష్యతి ॥ ఇదం తర్హి - అభిసుసూషతి ॥ ఏతదపి నాస్తి ప్రయోజనమ్। స్థాదిష్వభ్యాసేన చాఽభ్యాసస్యేత్యేతస్మాన్నియమాన్న భవిష్యతి॥ ఇదం తర్హి ప్రయోజనమ్ -- అభిసుసూతేః అప్రత్యయః -- అభిసుసూః। విసుసూః। నిసుసూః ॥ (సునోతేః స్యసనోః)॥

-8-3-118- సదేః పరస్య లిటి

॥ సదో లిటి ప్రతిషేధే స్వఞ్జేరుపసఙ్ఖ్యానమ్॥ సదో లిటి ప్రతిషేధే స్వఞ్జేరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। పరిషస్వజే॥

॥ ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలివిరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యేఽష్టమస్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే ద్వితీయమాహ్నికమ్॥ పాదశ్చ తృతీయః సమాప్తః॥

-9-9-999-

.

అష్టమోఽధ్యాయః-చతుర్థపాదః

[M.6.210]

-8-4-1- రషాభ్యాం నో ణః సమానపదే

।। రషాభ్యాం ణత్వే ఋకారగ్రహణమ్।। రషాభ్యాం ణత్వే ఋకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। రషాభ్యాం నో ణః సమానపదే ఋకారాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్-మాతౄణాం పితౄణామితి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। యోఽసావృకారే రేఫస్తదాశ్రయం ణత్వం భవిష్యతి।। న సిధ్యతి।। కిం కారణమ్?।। న హి వర్ణైకదేశా వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్తే।। ఏకదేశే(1) నుడాదిషు చోక్తమ్।। కిముక్తమ్?।। అగ్రహణం(2) చేన్నుం॰్విధిలాదేశవినామేష్వృకారగ్రహణమితి। తస్మాద్గృహ్యన్తే(1)।।

[M.6.211]

ఏవమపి న సిధ్యతి।। కిం కారణమ్?।। అనన్తరత్వాత్। యత్రరేఫాత్పరం భక్తేస్తేన వ్యవహితత్వాన్న ప్రాప్నోతి।। అడ్వ్యవాయేః ఇత్యేవం భవిష్యతి।। న సిధ్యతి।। కిం కారణమ్?।। వర్ణైకదేశాః కే వర్ణగ్రహణేన గృహ్యన్తే యే వ్యపవృక్తా అపి వర్ణా భవన్తి। యచ్చాత్ర రేఫాత్పరం భక్తేర్నతత్క్వచిదపి వ్యపవృక్తం దృశ్యతే।। ఏవం తర్హి యోగవిభాగః కరిష్యతే- రషాభ్యాం నో ణః సమానపదే। తతో వ్యవాయే। వ్యవాయే చ రషాభ్యాం నో ణో భవతీతి। తత

అట్కుప్వాఙ్నుమ్భిరితి।। ఇదమిదానీం కిమర్థమ్?।। నియమార్థమ్-ఏతైరేవాక్షరసమామ్నాయికైర్వ్యవాయే నాన్యైరితి। అథ వాఽఽచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి

[M.6.212]

భవతి ఋకారాణ్ణత్వమితి యదయం క్షుభ్నాదిషు నృనమనశబ్దం పఠతి।। నైతదస్తి జ్ఞాపకమ్। వృద్ధ్యర్థమేతత్స్యాత్-నార్నమనిరితి। యత్తర్హి తత్రైవ తృప్నోతిశబ్దం పఠతి।। యచ్చాఽపి నృనమనశబ్దం పఠతి।। నను చోక్తంవృద్ధ్యర్థమేతత్స్యాదితి। బహిరఙ్గా వృద్ధిరన్తరఙ్గం ణత్వమ్। అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే। అథ వోపరిష్టాద్యోగవిభాగః కరిష్యతే। (ఇదమస్తి(1)ఛన్దస్యృదవగ్రహాదితి। ఋతః।) ఋతో (ఉత్తరస్య(2))నో ణో భవతి। తతః ఛన్దస్యృవగ్రహాత్। ఋత ఇత్యేవ।।

-8-4-2- అట్కుప్వాఙ్నుమ్వ్యవాయేఽపి

।। అడ్వ్యవాయే ణత్వేఽన్యవ్యవాయే ప్రతిషేధః।। అడ్వ్యయేణత్వేఽన్యవ్యవాయే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఆదర్శేన। అక్షదర్శేన(3)।। న వాఽన్యేన వ్యపేతత్వాత్(4)।। న వా వక్తవ్యః(5)।। కిం కారణమ్?।। అన్యేన వ్యపేతత్వాత్(4)। అన్యేనాఽత్ర వ్యవాయః।। యద్యప్యత్రాన్యే వ్యవాయోఽటాఽపి తు వ్యవాయోఽస్తి(6)।

[M.6.213]

తత్రాస్త్యడ్వ్యవాయ(1) ఇతి ప్రాప్నోతి।। అటైవ వ్యవాయే భవతి।। కిం వక్తవ్యమేతత్?।। న హి।। కథముచ్యమానం గంస్యతే?।। అడ్గ్రహణసామర్థ్యాత్। యదిహి యత్రాఽటా చాఽన్యేన చ వ్యవాయస్తత్ర స్యాదడ్గ్రహణమనర్థకం స్యాత్। వ్యవాయే నో ణో భవతీత్యేవ బ్రూయాత్।। అస్త్యన్యదడ్గ్రహణస్య ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। యోఽనిర్దిష్టైరేవ వ్యవాయస్తత్ర మా భూత్-కృత్స్నం మృత్స్నేతి।। యద్యేతావత్ప్రయోజనం స్యార్చ్ఛవ్యవాయే(1) నేత్యేవ బ్రూయాత్।। తత్సముదాయే ణత్వాఽప్రసిద్ధిర్యథాన్యత్ర।। తత్సముదాయే-వ్యవాయసముదాయే-ణత్వస్యాఽప్రసిద్ధిః-అర్కేణ అర్ఘేణ। (యథాన్యత్ర(2))। యథాఽన్యత్రాపి వ్యవాయసముదాయే కార్యం న భవతి।। క్వాఽన్యత్ర?।। నుమ్విసర్జనీయర్శ్వ్యవాయేఽపి। నింస్సే నింస్స్వేతి।। కిం పునః కారణమన్యత్రాపి వ్యవాయసముదాయే కార్యం న భవతి?।। ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిర్దృష్టేతి। తద్యథా-వృద్ధిగుణసంజ్ఞే ప్రత్యేకం భవతః।। నను చాయమప్యస్తి దృష్టాన్తః-సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిరితి। తద్యథా గర్గాః శతం దణ్డ్యన్తామితి, అర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తి న చ ప్రత్యేకం దణ్డయన్తి।। యద్యేవమేకేన వ్యవాయే న ప్రాప్నోతి--కిరిణా గిరిణేతి।। ఉభయథాపి వాక్యపరిసమాప్తిర్దృశ్యతే, తద్యథా-గర్గైః సహ న భోక్తవ్యమితి, ప్రత్యేకం చ న భుజ్యతే సముదితైశ్చ।।

[M.6.214]

కువ్యవాయే హాదేశేషు ప్రతిషేధః(1)।। కువ్యవాయే హాదేశేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।। కిం ప్రయోజనమ్?।। ప్రయోజనం వృత్రఘ్నః స్రుఘ్నః(2) ప్రాఘానీతి।। (వృత్రఘ్నః(3) స్రుఘ్నః ప్రాఘానీతి ప్రయోజనమ్)।। హన్తేరత్పూర్వస్యేత్యత్పూర్వగ్రహణం న కర్తవ్యం భవతి।

।। నుమ్వ్యవాయే ణత్వేఽనుస్వారాఽభావే ప్రతిషేధః।।

నుమ్వ్యవాయే ణత్వేఽనుస్వారాఽభావే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ప్రేన్వయనమ్ ప్రేన్వనీయమ్।। అనాగమే చ ణత్వమ్।। అనాగమే చ

ణత్వం వక్తవ్యమ్(4)। తృమ్ప్ణమ్(5) తృమ్ప్ణీయమ్(6)।। అనుస్వారవ్యవాయే వచనాత్తు(7) సిద్ధమ్।। అనుస్వారవ్యవాయే నో ణో భవతీతి వక్తవ్యమ్।। తదనుస్వారగ్రహణం కర్తవ్యమ్? న కర్తవ్యమ్। క్రియతే న్యాస ఏవ। నకారేఽనుస్వారః పరసవర్ణీభూతో నిర్దిశ్యతే।। ఇహాపి తర్హి ప్రాప్నోతి-ప్రేన్వనం ప్రేన్వనీయమ్।। అనుస్వారవిశేషణం నుమ్గ్రహణం-నుమో యోఽనుస్వారఃర్థ్వ;తి।। ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి-తృమ్ప్ణం(6) తృమ్ప్ణీయమ్।।

ఏవం తర్హ్యయోగవాహానామవిశేషేణోపదేశశ్చోదితస్తత్రాఽనుస్వారే కృతేఽడ్వ్యవాయే ఇత్యేవ సిద్ధమ్।। యద్యేవం నార్థో

నుమ్గ్రహణేన। అనుస్వారే కృతేఽడ్వ్యవాయ ఇత్యేవ సిద్ధమ్।।(అట్కుప్వాఙ్)

[M.6.215]

-8-4-3- పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగః

।। పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయాముత్తరపదగ్రహణమ్।। పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయాముత్తరపదగ్రహణం కర్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?।। తద్ధితపూర్వపదస్యథాఽప్రతిషేధార్థమ్।। తద్ధితస్థస్య పూర్వపదస్థస్య చ ప్రతిషేధో మా భూత్। ఖారపాయణః, కరణప్రియః।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। పూర్వపదముత్తరపదమితి సంబన్ధిశబ్దావేతౌ। సతి పూర్వపదే ఉత్తరపదం భవతి, సతి చోత్తరపదే పూర్వపదం భవతి। తత్ర సమ్బన్ధాదేతదవగన్తవ్యం-యత్రప్రతి పూర్వపదమిత్యేతద్భవతి తత్స్థస్య నియమ ఇతి।। కిం చ ప్రత్యేతద్భవతి?।। ఉత్తరపదం ప్రతి।। సంజ్ఞాయాం నియమవచనేఽగప్రతిషేధాన్నియమప్రతిషేధః।। సంజ్ఞాయాం నియమవచనేఽగప్రతిషేధాన్నియమస్యాఽయం ప్రతిషేధో విజ్ఞాయతే-అగ ఇతి।। తత్ర కో దోషః?।। తత్ర నిత్యం ణత్వప్రసఙ్గః।। తత్ర పూర్వేణ సంజ్ఞాయాం చాఽసంజ్ఞాయాం చ నిత్యం ణత్వం ప్రాప్నోతి।। యోగవిభాగాత్సిద్ధమ్(1)।। యోగవిభాగః కరిష్యతే- పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామ్। తతః అగః। గాన్తాత్పూర్వపదాద్యా చ యావతీ చ(2) ణత్వప్రాప్తిస్తస్యాః సర్వస్యాః ప్రతిషేధః।।

[M.6.216]

అప్రతిషేధో వా యథా సర్వనామసంజ్ఞాయామ్।। న వాఽర్థః ప్రతిషేధేన।। ణత్వం కస్మాన్న భవతి?।। యథా సర్వనామసంజ్ఞాయామ్। ఉక్తం చ సర్వనామసఞ్జ్ఞాయాం(1) సర్వనామసంజ్ఞాయాం నిపాతనాణ్ణత్వాభావః ఇతి।। యథా పునస్తత్ర నిపాతనం క్రియతే- సర్వాదీని సర్వనామాని ఇతి, ఇహేదానీం కిం నిపాతనమ్?।। ఇహాపి నిపాతనమస్తి।। కిమ్?।। అణృగయనాదిభ్య ఇతి।। నైవ వా పునరత్ర ణత్వం ప్రాప్నోతి।। కిం కారణమ్?।। సమానపద ఇత్యుచ్యతే, న చైతత్సమానపదమ్।। సమాసే కృతే సమానపదమ్।। సమానపదమేవ(2) యన్నిత్యమ్। న చైతన్నిత్యం సమానపదమేవ।। కిం వక్తవ్యమేతత్?।। న హి।। కథమనుచ్యమానం గంస్యతే?।। సమానగ్రహణసార్మథ్యాత్। యది హి యత్సమానం చాఽసమానం చ తత్ర స్యాత్సమానగ్రహణమనర్థకం స్యాత్।। (పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగః)।।

-8-4-6- విభాషౌషధివనస్పతిభ్యః

।। ద్వ్యక్షరత్ర్యక్షరేభ్యః(3)।। ద్వ్యక్షరత్ర్యక్షరేభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్- దేవదారువనమ్।। ఇరికాదిభ్యః ప్రతిషేధః(3) ।। ఇరికాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇరికావనమ్। తిమిరవనమ్।। (విభాషౌషధివన)।

-8-4-7- అహ్నోఽదన్తాత్

।। అదన్తాదదన్తస్య(3)।। అదన్తాదదన్తస్యేతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-దీర్ఘాహ్నీ శరదితి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్ । నైషాఽహ్ఞ్చబ్దాత్షష్ఠీ।। కా తర్హి?।। అహ్నశబ్దాత్ప్రథమా।

పూర్వసూత్రనిర్దేశశ్చ(1)।। అథ వా యువాదిషు పాఠః కరిష్యతే।। (అహ్నోఽదన్తాత్)।।

[M.6.217]

-8-4-8- వాహనమాహితాత్

।।ఆహితోపస్థితయోః(2)।। ఆహితోపస్థితయోరితి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్- ఇక్షువాహణమ్ శరవాహణమ్।। అపర ఆహ।। వాహనం వాహ్యాదితి వక్తవ్యమ్।। యదా హి గర్గాణాం వాహనమపవిద్ధం తిష్ఠతి తదా మా భూద్గర్గవాహనమితి(3)।। (వాహనమాహితాత్)।

-8-4-10- వా భావకరణయోః

।। వాప్రకరణే గిరినద్యాదీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్।। వాప్రకరణే గిరినద్యాదీనాముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। గిరిణదీ గిరినదీ। చక్రణితమ్బా చక్రనితమ్బా।

-8-4-11- ప్రాతిపదికాన్తనుమ్విభక్తిషు చ

।। ప్రాతిదికాన్తస్య ణత్వే సమాసాన్తగ్రహణమసమాసాన్తప్రతిషేధార్థమ్।। ప్రాతిపదికాన్తస్య ణత్వే సమాసాన్తగ్రహణం కర్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?।। అసమాసాన్తప్రతిషేధార్థమ్। అసమాసాన్తస్య మా భూత్-గర్గభగినీ

[M.6.218]

దక్షభగినీతి।। న వా భవతి-గర్గభగిణీతి?।। భవతి యద్యైతద్వాక్యం గర్గాణాం భగో గర్గభగః,గర్గభగోఽస్యాఽస్తీతి। యదా త్వేతద్వాక్యం భవతిగర్గాణాం భగినీ గర్గభగినీతి, తదా న భవితవ్యం, తదా మా భూదితి(1)।। యది సమాసాన్తగ్రహణం క్రియతే మాషవాపిణీ వ్రీహివాపిణీత్యత్ర(1) న ప్రాప్నోతి।। లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణే చోక్తమ్।। (లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణే చోక్తమ్(2))।। కిముక్తమ్?।। గతికారకోపపదానాం కృద్భిస్సహ సమాసవచనం ప్రాక్ సుబుత్పత్తేరితి।। తత్ర యువాదిప్రతిషేధః।। తత్ర యువాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఆర్యయూనా క్షత్రియయూనా। ప్రపక్వాని పరిపక్వాని। దీర్ఘాహ్నీ శరదితి।।

-8-4-13- కుమతి చ

అథేహ కథం భవితవ్యం-మాషకుమ్భవాపేణ వ్రీహికుమ్భవాపేణేతి, నిత్యం ణత్వేన భవితవ్యమాహోస్విద్విభాషయా(3)?।। యదా తావదేతద్వాక్యం భవతి-- కుమ్భస్య వాపః కుమ్భవాపః, మాషాణాం కుమ్భవాపో మాషకుమ్భవాప ఇతి,

[M.6.219]

తదా నిత్యం ణత్వేన భవితవ్యమ్। యదా త్వేతద్వాక్యం భవతి,-మాషాణాం కుమ్భో మాషకుమ్భః, మాషకుమ్భస్య వాపో మాషకుమ్భవాప ఇతి,-తదా విభాషయా భవితవ్యమ్।।

-8-4-14- ఉపసర్గాదసమాసేఽపి ణోపదేశస్య

అసమాసగ్రహణం కిమర్థమ్?।। సమాస ఇతి వర్త్తతే, అసమాసేఽపి యథా స్యాత్-ప్రణమతి పరిణమతి।। క్వ పునః సమాసగ్రహణం ప్రకృతమ్?।। పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగః ఇతి।। కథం పునస్తేన సమాసగ్రహణం శక్యం విజ్ఞాతుమ్?।। పూర్వపదగ్రహణసార్మథ్యాత్। సమాస ఏవైతద్భవతి పూర్వపదముత్తరపదమితి।।

అథాఽపిగ్రహణం కిమర్థమ్?।। సమాసేఽపి యథా స్యాత్-ప్రణామకః। పరిణామకః। యది తర్హి సమాసే చాఽసమాసే చేష్యతే నార్థోఽసమాసేఽపిగ్రహణేన। నివృత్తం పూర్వపదాదితి। అవిశేషేణోపసర్గాణ్ణత్వం వక్ష్యామి।। సమాసే నియమాన్న ప్రాప్నోతి।। అసిద్ధముపసర్గాణ్ణత్వం, తస్యాఽసిద్ధత్వాన్నియమో న భవిష్యతి।।

ఏవం తర్హి సిద్ధే సతి యదసమాసేఽపిగ్రహణం కరోతి తజ్జ్ఞాపయత్యాచార్యో న యోగో యోగేఽసిద్ధః।। కిం తర్హి?।। ప్రకరణే ప్రకరణమసిద్ధమితి।। కిమేతస్య జ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్?।। యత్తదుక్తం-నిష్కృతం నిష్పీతమిత్యత్ర సత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్ షత్వం న ప్రాప్నోతీతి, న స దోషో భవతి।। ణోపదేశం ప్రత్యుపసర్గాభావాదనిర్దేశః। (ణోపదేశం ప్రత్యు(1)పసర్గాభావాదనిర్దేశః) అగమకో నిర్దేశోఽనిర్దేశః। యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతో, న చ ణోపదేశం ప్రతి క్రియాయోగః।। ఏవం

తర్హ్యాహాఽయముపసర్గాదసమాసేఽపి ణోపదేశస్యేతి, న చ ణోపదేశం ప్రత్యుపసర్గోఽస్తి, తత్ర వచనాద్భవిష్యతి।। వచనప్రామాణ్యాదితి చేత్ప్రదలోపే ప్రతిషేధః।। (వచనప్రామాణ్యాదితి(1) చేత్ప్రదలోపే ప్రతిషేధో) వక్తవ్యః। ప్రగతా నాయకా అస్మాద్గ్రామాత్-ప్రనాయకో గ్రామ ఇతి।। సిద్ధం తు యం ప్రత్యుపసర్గస్తత్స్థస్యేతి వచనాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। (యం ప్రత్యుపసర్గస్తత్స్థస్యేతి(1) వచనాత్)। యం ప్రత్యుపసర్గస్తత్స్థస్య(2) ణో భవతీతి వక్తవ్యమ్।। సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।। యథాన్యాసమేవాఽస్తు।। నను చోక్తం ణోపదేశం ప్రత్యుపసర్గాఽభావాదనిర్దేశఃర్థ్య;తి।। నైషః దోషః। ణోపదేశ(3) ఇతి-నైవం విజ్ఞాయతే-ణ ఉపదేశః ణోపదేశః, ణోపదేశస్యేతి।। కథం(4) తర్హి?।। ణ ఉపదేశోఽస్య సోఽయం ణోపదేశః, ణోపదేశస్యేతి।।

-8-4-15- హినుమీనా

।। హినుమీనాగ్రహణే వికృతస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్।। హినుమీనాగ్రహణే వికృతస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। ప్రహిణోతి ప్రమీణీతే।। వచనాద్భవిష్యతి।। అస్తి వచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। ప్రహిణుతః ప్రమీణాతి।। సిద్ధమచః స్థానివత్త్వాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। అచః స్థానివత్త్వాత్। స్థానివద్భావాదత్ర ణత్వం భవిష్యతి।। ప్రతిషిధ్యతేఽత్ర స్థానివద్భావః పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి।। దోషా ఏవైతే తస్యాః పరిభాషాయాః-తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి।। (హినుమీనా)।

-8-4-16- ఆని లోట్

లోడితి కిమర్థమ్?।। ప్రహిమాని కులాని, ప్రవపాని మాంసాని।। ఆనిలోడ్గ్రహణానర్థక్యమర్థవద్గ్రహణాత్।। ఆనిలోడ్గ్రహణమనర్థకమ్।। కిం కారణమ్?।। అర్థవద్గ్రహణాత్। అర్థవత ఆనిశబ్దస్య గ్రహణం, నైషోఽర్థవాన్। ।। అనుపసర్గాద్వా।। అథ వా యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతో, న చైత మానిశబ్దం ప్రతి క్రియాయోగః।। ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి-ప్రయాణి, పరియాణీతి, అత్రాపి నాఽఽనిశబ్దం ప్రతి క్రియాయోగః।। ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి-ప్రయాణి, పరియాణీతి, అత్రాపి నాఽఽనిశబ్దం ప్రతి క్రియాయోగః।। ఆనిశబ్దం ప్రత్యత్ర క్రియాయోగః।। కథమ్?।। యత్క్రియాయుక్తా(1) ఇతి-నైవం విజ్ఞాయతే యస్య క్రియా యత్క్రియా, యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవత ఇతి।। కథం తర్హి?।। యా క్రియా యత్క్రియా, యత్క్రియాయుక్తాస్తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవత ఇతి।।

-8-4-17- నేర్గదనదపతపదఘుమాస్యతిహన్తియాతివాతిద్రాతిప్సాతివపతివహతిశామ్యతిచినోతిదేగ్ధిషు చ

।। నేర్గదాదిషు అడ్వ్యవాయ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్(1)।। నేర్గదాదిష్వడ్వ్యవాయ ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్।

ప్రణ్యగదత్। పరిణ్యగదత్।।ఆజా(1) చ।। ఆజా చేతి వక్తవ్యమ్। ప్రణ్యాగదత్। నను చాऽయమడ్ గదాదిభక్తో గదాదిగ్రహణేన గ్రాహిష్యతే।। న సిధ్యతి।। అఙ్గస్యాऽడుచ్యతే, వికరణాన్తం చాऽఙ్గమ్। సోऽసౌ సఙ్ఘాతభక్తోऽశక్యో గదాదిగ్రహణేన గ్రహీతుమ్।। ఏవం తర్హ్యడ్వ్యవాయ ఇతి వర్త్తతే।। క్వ ప్రకృతమ్?।। అట్కుప్వాఙ్నుమ్వ్యవాయేऽపీతి।। తద్వైకార్యివిశేషణం నిమిత్తవిశేషణేన చేహార్థః।। తత్రాపి నిమిత్తవిశేషణమేవ।।

8-4-19- అనితేః

అన్తః ।।

అన్తగ్రహణం కిమర్థమ్?।। అనితేరన్తగ్రహణం సంబుద్ధ్యర్థమ్।। అనితేరన్తగ్రహణం క్రియతే।। కిం ప్రయోజనమ్?।।

సంబుద్ధ్యర్థమ్ । ప్రాణ్ । అపర ఆహ -- అనితేరన్తః పదాన్తస్య ।। అనితేరన్తగ్రహణం క్రియతే, పదాన్తస్య నేతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి తద్బాధనార్థమ్ ।। యో వా తస్మాదనన్తరః।। అథ వా -- అయమన్తశబ్దోऽస్త్యేవాऽవయవవాచీ । తద్యథా--వస్త్రాన్తో వసనాన్త ఇతి । అస్తి సామీప్యే వర్త్తతే। తద్యథా--ఉదకాన్తం గతః । ఉదకసమీపం గత ఇతి గమ్యతే । తద్యః సామీప్యే వర్త్తతే తస్య గ్రహణం విజ్ఞాయతే అనితేః సమీపే యో రేఫస్తస్మాన్నస్య యథా స్యాత్--ప్రాణితీతి । ఇహ మా భూత్ --పర్యనితీతి।

-8-4-20- అన్తః

అనితేః ।।

అన్తగ్రహణం కిమర్థమ్?।। అనితేరన్తగ్రహణం సంబుద్ధ్యర్థమ్।। అనితేరన్తగ్రహణం క్రియతే।। కిం ప్రయోజనమ్?।।

సంబుద్ధ్యర్థమ్ । ప్రాణ్ । అపర ఆహ -- అనితేరన్తః పదాన్తస్య ।। అనితేరన్తగ్రహణం క్రియతే, పదాన్తస్య నేతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి తద్బాధనార్థమ్ ।। యో వా తస్మాదనన్తరః।। అథ వా -- అయమన్తశబ్దోऽస్త్యేవాऽవయవవాచీ । తద్యథా--వస్త్రాన్తో వసనాన్త ఇతి । అస్తి సామీప్యే వర్త్తతే। తద్యథా--ఉదకాన్తం గతః । ఉదకసమీపం గత ఇతి గమ్యతే । తద్యః సామీప్యే వర్త్తతే తస్య గ్రహణం విజ్ఞాయతే అనితేః సమీపే యో రేఫస్తస్మాన్నస్య యథా స్యాత్--ప్రాణితీతి । ఇహ మా భూత్ --పర్యనితీతి।

-8-4-21- ఉభౌ సాభ్యాసస్య

।। సాభ్యాసస్య ద్వయోరిష్టమ్।। సాభ్యాసస్య ద్వయోర్ణత్వమిష్యతే, ప్రాణిణిషతి।। (ఉభౌ సాభ్యాసస్య)।।

[M.6.224]

-8-4-22- హన్తేరత్పూర్వస్య

హన్తేరత్పూర్వస్యేతి కిమర్థమ్?।। ప్రఘ్నన్తి పరిఘ్నన్తి।। హన్తేత్పూర్వస్య వచనే ఉక్తమ్।। (హన్తేరత్పూర్వస్యం వచనే ఉక్తమ్(1))। కిముక్తమ్? ।। కువ్యవాయే హాదేశేషు ప్రతిషేధ ఇతి।।(హన్తేరత్పూర్వస్య)।।

-8-4-28- ఉపసర్గాదనోత్పరః

కథమిదం విజ్ఞాయతే-ఓకారాత్పరః-ఓత్పరః, న ఓత్పరోఽనోత్పర ఇతి, ఆహోస్విదోకారః పరోరమాత్సోఽయమోత్పరః, న ఓత్పరోఽనోత్పర ఇతి?।। కిం చాతః?।। యది విజ్ఞాయతే(1) ఓకారాత్పరః ఓత్పరః, న ఓత్పరోఽనోత్పర ఇతి,- ప్ర నో ముఞ్చతమ్-అత్రాపి ప్రాప్నోతి। అథ విజ్ఞాయతే-ఓకారః పరోఽస్మాత్సోఽయమోత్పరః, న ఓత్పరోఽనోత్పర ఇతి,-ప్రాణో వనిర్దేవకృతా,-అత్ర(2) న ప్రాప్నోతి।। ఉభయథా చ ప్రక్రమే దోషో భవతి। ప్ర నః

ముఞ్చతమ్-ప్ర నో ముఞ్చతమ్। ప్ర ఉ నః--ప్రోనః।। భావిన్యప్యోతి నేష్యతే।। భావిన్యప్యోకారే ణత్వం నేష్యతే।। ఏవం తర్హ్యుపసర్గాద్బహులమితి వక్తవ్యమ్।। (ఉపసర్గాదనోత్పరః)।।

-8-4-29- కృత్యచః

।। కృత్స్థస్య ణత్వే నిర్విణ్ణస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్।। కృత్స్థస్య ణత్వే నిర్విణ్ణస్యోపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। నిర్విణ్ణోఽహమనేన వాసేన।। (కృత్యచః)।।

-8-4-30- ణేర్విభాషా

।।ణేర్విభాషాయాం(1) సాధనవ్యవాయే ఉపసఙ్ఖ్యానమ్।। ణేర్విభాషాయాం సాధనవ్యవాయే ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్। ప్రాప్యమాణం ప్రాప్యమానమ్।। తద్విధానాత్సిద్ధమ్(2)।। (తద్విధానాత్సిద్ధమ్(1))। విహితవిశేషణం ణిగ్రహణంణ్యన్తాద్యో విహితఃథ్య;తి।। అడధికారాద్వా।। అథ వాఽడ్వ్యవాయ ఇతి వర్తతే।।

-8-4-32- ఇజాదేః సనుమః

కిమర్థమిదముచ్యతే న కృత్యచ ఇత్యేవ సిద్ధమ్? ।। నియమార్థోయమారమ్భః(2)।। (నియమార్థోఽయమారమ్భః(1))। ఇజాదేరేవ చ సనుమ్కాన్నాన్యస్మాత్సనుమ్కాదితి। క్వ మా భూత్?।। ప్రమఙ్గనం పరిమఙ్గనమ్।। సనుమో ణత్వేఽవధారణాఽప్రసిద్ధిర్విధేయభావాత్।। సనుమో ణత్వేఽవధారణస్యాఽప్రాప్తిః(1)।। కిం కారణమ్?।। విధేయభావాత్।। క్రైర్మథ్యాన్నియమో భవతి?।। విధేయం నాస్తీతి కృత్వా।। ఇహ చాఽస్తి విధేయమ్।। కిమ్?।। ణ్యన్తాద్విభాషా ప్రాప్తా తత్ర నిత్యం ణత్వం విధేయమ్।। తత్రాఽపూర్వో విధిరస్తు నియమోఽస్త్వితి, అపూర్వో విధిర్భవిష్యతి న నియమః।। సిద్ధం తు ప్రతిషేధాధికారే సనుమ్గ్రహణాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। ప్రతిషేధాధికారే సనుమ్గ్రహణాత్। ప్రతిషేధాధికారే సనుమ్గ్రహణం కర్త్తవ్యం న భాభూపూకమిగమిప్యాయీవేపిసనుమామితి।।

ఇహాపి తర్హి న ప్రాప్నోతి-ప్రేఙ్ఖణీయమ్(2)। ప్రేఙ్ఖణమ్।। కృత్స్వస్య చ ణత్వే ఇజాదేః సనుమో గ్రహణమ్।। కృత్స్వస్య చ ణత్వే ఇజాదేః సనుమో గ్రహణం కర్త్తవ్యమ్।। సిధ్యతి। సూత్రం తర్హి భిద్యతే।। యథాన్యాసమేవాస్తు।। నను చోక్తం-సనుమో ణత్వేఽవధారణా(1)ప్రసిద్ధిర్విధేయభావాదితి।। నైషః దోషః। హల ఇతి వర్త్తతే।। క్వ ప్రకృతమ్?।। హలశ్చేజుపధాదితి।। తద్వై తత్రాది విశేషణమన్తవిశేషణేన చేహార్థః।। కథం పునర్జ్ఞాయతే-తత్రాదివిశేషణమితి?।। ఇజుపధాదిత్యుచ్యతే తత్ర నాఽర్థోన్తవిశేషణేన।। తత్రాదివిశేషణం సదిహాఽన్తవిశేషణ భవిష్యతి।। కథమ్?।। ఇజాదేరిత్యుచ్యతే తత్ర నాఽర్థ ఆదివిశేషణేన।। అథ వా ఇజాదేః సనుమ ఇత్యత్ర ణేర్విభాషేత్యేతదనువర్త్తిష్యతే।।

-8-4-34- న భాభూపూకమిగమిప్యాయీవేపామ్

భాదిషు పూఙ్గ్రహణమ్ ।। భాదిషు పూఙ్గ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। ఇహ మాభూత్--ప్రపవణం సోమస్యేతి।। ణ్యన్తస్య చోపసఙ్ఖ్యానమ్।। ణ్యన్తస్య చోపసఙ్ఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్।। కిం పూఙ్ ఏవ ?।। నేత్యాహ ।। అవిశేషేణ ।। ప్రభాపనం పరిభాపనమ్।।

-8-4-35- షాత్పదాన్తాత్

।। షాత్పదాదిపరవచనమ్।। షాత్పదాదిపరగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। ఇహైవ యథా స్యాత్-నిష్పానం దుష్పానమ్। ఇహ మా భూత్-సుసర్పిష్కేణ(2) సయజుష్కేణ(3)।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। నైవం విజ్ఞాయతే-పదస్యాన్తః పదాన్తః, పదాన్తాదితి।। కథం తర్హి?।। పదే అన్తః పదాన్తః, పదాన్తాదితి।।

-8-4-36- నశేః షాన్తస్య

।। నశేరశః।। నశేరశ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహాపి యథా స్యాత్- ప్రనఙ్క్ష్యతి। పరినఙ్క్ష్యతి।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। ఇహ పునర్నశేః(4) ష ఇతీయతా సిద్ధం, సోఽయమేవం సిద్ధే సతి యదన్తగ్రహణం కరోతి తస్యైతత్ప్రయోజనం షాన్తభూతపూర్వస్యాపి యథా స్యాత్।।(నశేః షాన్తస్య)।।

[M.6.228]

-8-4-38- పదవ్యవాయేఽపి

।। పదవ్యవాయేఽతద్ధితే।। పదవ్యవాయేఽతద్ధిత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్-ఆర్ద్రగోమయేణ శుష్కగోమయేణ।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్। నైవం విజ్ఞాయతే పదేన వ్యవాయః పదవ్యవాయః,(1) పదవ్యవాయేఃధ్య;తి।। కథం తర్హి?।। పదే వ్యవాయః పదవ్యవాయః, పదవ్యవాయ ఇతి।। (పదవ్యవాయేఽపి)।।

-8-4-39- క్షుభ్నాదిషు చ

।। అవిహితలక్షణో(2) ణత్వప్రతి షేధః క్షుభ్నాదిషు।। (అవిహితలక్షణో(3) ణత్వప్రతి షేధః క్షుభ్నాదిషు) ద్రష్టవ్యః।। (క్షుభ్నాదిషు చ)।।

-8-4-40- స్తోః శ్చునా శ్చుః

కిమర్థం తృతీయానిర్దేశః క్రియతే న శ్చావిత్యేవోచ్యేత?।। ఆనన్తర్యమాత్రే శ్చుత్వం యథా స్యాత్-యజ్ఞః రాజ్ఞః యాచ్ఞా।। అథ సఙ్ఖ్యాతానుదేశః కస్మాన్న భవతి?।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి-సఙ్ఖ్యాతానుదేశో నేతి యదయం(4) శాత్ప్రతి షేధం శాస్తి।।

-8-4-41- ష్టునా ష్టుః

కిమర్థం తృతీయానిర్దేశః క్రియతే న ష్టావిత్యేవోచ్యేత?।। ఆనన్తర్యమాత్రే ష్టుత్వం యథాస్యాత్- పేష్టా లేఢా(1)।। అథ సఙ్ఖ్యాతానుదేశః కస్మాన్న భవతి?।। ఆచార్యప్రవృత్తిర్జ్ఞాపయతి నేహ సఙ్ఖ్యాతానుదేశో భవతీతి, యదయం తోఃషీతి ప్రతి షేధం శాస్తి।। (ష్టునా ష్టుః)।।

-8-4-42- న పదాన్తాట్టోరనామ్

అనామితి కిమర్థమ్(2)?।। షణ్ణాం భవతి కాశ్యపః।। అత్యల్పమిదముచ్యతే--అనామితి।। అనామ్నవతినగరీణాం చేతి వక్తవ్యమ్।। షణ్ణామ్। షణ్ణవతిః। షణ్ణగర్యః(3)।। (న పదాన్తాట్టోరనామ్।)

-8-4-45- యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా

।। యరోఽనునాసికే ప్రత్యయే భాషాయాం నిత్యవచనమ్।। యరోఽనునాసికే ప్రత్యయే భాషాయాం నిత్యమితి చ వక్తవ్యమ్। వాఙ్మయమ్। త్వఙ్మయమితి।।

-8-4-47- అనచి చ

।। ద్విర్వచనే యణో మయః।। ద్విర్వచనే యణో మయ ఇతి వక్తవ్యమ్।। కిముదాహరణమ్?।। యది యణ ఇతి పఞ్చమీ మయ ఇతి షష్ఠీ ఉల్క్క వల్మ్మీకమిత్యుదాహరణమ్।। అథ మయ ఇతి పఞ్చమీ యణ ఇతి షష్ఠీ దధ్య్యత్ర మధ్య్వత్రేత్యుదాహరణమ్?।।శరఃఖయః।। శరఃఖయ ఇతి వక్తవ్యమ్।। కిముదాహరణమ్?।। యదిశర ఇతి పఞ్చమీఖయఃధ్వ;తి షష్ఠీ స్థ్థాలీ స్థ్థాతా ఇత్యుదాహరణమ్। అథ ఖయ ఇతి పఞ్చమీ శర ఇతి షష్ఠీ స్థ్థాలీ స్థ్థాతా ఇత్యుదాహరణమ్। అథ ఖయ ఇతి పఞ్చమీ శర ఇతి షష్ఠీ, వత్స్స(ర): క్షీరమ్ అపస్సరా ఇత్యుదాహరణమ్। ।। అవసానే చ।। అవసానే చ ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। వాక్క్। వాక్। త్వక్క్ త్వక్। స్రుక్రుక్క్స్రక్।। తత్తర్హి వక్తవ్యమ్?।। న వక్తవ్యమ్।। నాయం ప్రసజ్యప్రతి షేధః-అచి నేతి।। కిం తర్హి?।। పర్యుదాసోఽయం యదన్యదచ ఇతి।।

-8-4-48- నాదిన్యాక్రోశే పుత్రస్య

।।నాదిన్యాక్రోశే పుత్రస్యేతి తత్పరే చ।। నాదిన్యాక్రోశే పుత్రస్యేత్యత్ర తత్పరే చేతి వక్తవ్యమ్। పుత్రపుత్రాదిని(1)।। వా హతజగ్ధపరే చ।। వా హతజగ్ధపరే ఇతి వక్తవ్యమ్। పుత్రహతీ। పుత్త్రహతీ। పుత్రజగ్ధీ। పుత్త్రజగ్ధీ। ।। చయో ద్వితీయాః శరి పౌష్కరసాదేః।। చయో ద్వితీయా భవన్తి శరి పరతః పౌష్కరసాదేరాచార్యస్య మతేన। వథ్సః(2)। ఖ్షీరమ్(3)। అఫ్సరాః।(నదిన్యాక్రోశే పుత్రస్య)।

-8-4-54- అభ్యాసే చర్చ

ప్రకృతిచరాం ప్రకృతిచరో భవన్తి। చిచీషతి। ప్రకృతిజశాం ప్రకృతిజశశ్చ భవన్తి। జిజనిషతి। బుబుధే। దదౌ।। (అభ్యాసే చర్చ)।।

-8-4-61- ఉదః స్థాస్తమ్భోః పూర్వస్య

।। ఉదః(1) పూర్వత్వే స్కన్దేశ్ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్।। ఉదః పూర్వత్వే స్కన్దేశ్ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్త్తవ్యమ్।। అఘ్న్యే దూరముత్కన్ద(2)।। రోగే చ(1)।। రోగే చేతి వక్తవ్యమ్। ఉత్కన్దకో రోగః।।

-8-4-63- శశ్ఛోఽటి

।। ఛత్వమమి(తచ్ఛ్లోకేన తచ్ఛమశ్రుణేతి ప్రయోజనమ్)।। ఛత్వమమీతి వక్తవ్యమ్।। కిం ప్రయోజనమ్?।। తచ్ఛ్లోకేన తచ్ఛ్మశ్రుణేతి।।

-8-4-65- ఝరో ఝరి సవర్ణే

సవర్ణగ్రహణం కిమర్థమ్।। ఝరో ఝరి సవర్ణగ్రహణం సమసఙ్ఖ్యప్రతిషేధార్థమ్।। ఝరో ఝరి సవర్ణగ్రహణం క్రియతే।। (కిం ప్రయోజనమ్?)।। సమసఙ్ఖ్యప్రతిషేధార్థమ్।। సఙ్ఖ్యాతానుదేశో మా భూదితి।। కిం చ స్యాత్?।। ఇహ న స్యాత్-శిణ్ఢి పిణ్ఢి।।(ఝరో ఝరి)

-8-4-68- అ అ ఇతి(1)

కిమర్థమిదముచ్యతే?।। అకారోఽయమక్షరసమామ్నాయే వివృత ఉపదిష్టస్తస్య సంవృతతాప్రత్యాపత్తిః క్రియతే।। కిం పునః కారణం వివృత ఉపదిశ్యతే?।।

।। ఆదేశార్థం సవర్ణార్థమకారో వివృతః స్మృతః।

ఆకారస్య తథా హ్రస్వస్తదర్థం పాణినేర అ।।1।।

ఆదేశార్థం తావత్-వృక్షాభ్యామ్। దేవదత్తా3। ఆన్తర్యతో వివృతస్య వివృతో దీర్ఘప్లుతౌ యథా స్యాతామ్। సవర్ణార్థం చ-అకారః సవర్ణగ్రహణేనాఽఽకారమపి యథా గృహ్ణీయాత్ । అకారస్య తథా హ్రస్వః। తథా (చ) అతిఖట్వః అతిమాల ఇత్యత్ర ఆకారస్య హ్రస్వ ఉచ్యమానో వివృతః ప్రాప్నోతి, సంవృతః స్యాదిత్యేవమర్థా ప్రత్యాపత్తిః।। అస్తి ప్రయోజనమేతత్। కిం

తర్హీతి।। అకారస్య ప్రత్యాపత్తౌ దీర్ఘప్రతిషేధః।। అకారస్య ప్రత్యాపత్తౌ దీర్ఘస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।। ఖటా మాలా।। నైషః దోషః।। యథైవ ప్రకృతితః సవర్ణగ్రహణమేవమాదేశతోఽపి భవితవ్యం, తత్రాన్తర్యతో హ్రస్వస్య హ్రస్వో దీర్ఘస్య దీర్ఘో భవిష్యతి।। ఆదేశస్య చానణ్త్వావన్న సవర్ణగ్రహణమ్।। ఆదేశస్య చాఽనణ్త్వాత్సవర్ణానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి।। కేషామ్?।। ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికానామ్। ।। సిద్ధం తు తపరనిర్దేశాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। తపరనిర్దేశాత్। తపరనిర్దేశః కర్తవ్యః-అద ఇతి।।

అపర ఆహ-।। అకార(స్య)ప్రత్యాపత్తౌ దీర్ఘప్రతిషేధః।। అకారస్య ప్రత్యాపత్తౌ దీర్ఘస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఖట్వా మాలా।। నైషః దోషః।। దీర్ఘోచ్చారణసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి।। ఇదం తర్హి-వృక్షాభ్యాం ప్లక్షాభ్యామ్।। అత్రాపి దీర్ఘవచనసార్మథ్యాన్న భవిష్యతి।। ఇదం తర్హి-అపి కాకః శ్యేనాయతే।। నను చాఽత్రాపి దీర్ఘవచనసార్మథ్యాదేవ(తత్) న భవిష్యతి।। అస్త్యన్యదీర్ఘవచనే ప్రయోజనమ్।। కిమ్?।। దధీయతి మధూయతి(1)।। (।। ఆదేశస్య చానణ్త్వాత్సవర్ణాగ్రహణమ్।।)।। ఆదేశస్య చాఽనణ్త్వాత్సవర్ణానాం గ్రహణం న ప్రాప్నోతి।। కేషామ్?।। ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికానామ్।। సిద్ధం తు తపరనిర్దేశాత్।। సిద్ధమేతత్।। కథమ్?।। తపరనిర్దేశాత్। తపరనిర్దేశః కర్తవ్యః। అదదితి।। ఏకశేషనిర్దేశాద్వా స్వరానునాసికభిన్నానాం(1) భగవతః పాణినేః(2) సిద్ధమ్।। ఏకశేషనిర్దేశాద్వా స్వరభిన్నానాం భగవతః పాణినేరాచార్యస్య సిద్ధమ్। ఏకశేషనిర్దేశోఽయమ్-అ అ(3)అ ఇతి।

ఇతి శ్రీమద్భగవత్పతఞ్జలి(ముని)విరచితే వ్యాకరణమహాభాష్యేఽష్టమస్యాఽధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే ప్రథమమాహ్నికమ్।। చతుర్థః పాదోఽష్టమోఽధ్యాయశ్చ సమాప్తః।